І-Л

ШЕВЧЕНКІВСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ТОМ 3

ШЕВЧЕНКІВСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ТОМ 3

Т. Шевченко

200

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ШЕВЧЕНКІВСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

В 6 ТОМАХ

КИЇВ 2013

ШЕВЧЕНКІВСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

в 6 томах

КИЇВ 2013

ШЕВЧЕНКІВСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

3

ТОМ

І—Л

КИЇВ 2013

УДК 929 Шевченко + 821.161.2.09 (031)
ББК 83.3 (4Укр) – 8я2
Ш37

Шевченківська енциклопедія : в 6 т. — Т. 3: І–Л / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; редкол. : М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. — К., 2013. — 888 с. : [1176] іл. + кольор. вклейка.
Викладено основні відомості про життя, творчість і особистість Тараса Шевченка, його епоху та оточення, місце в національній та світовій культурі, підсумовано понад півторасторічний досвід вивчення всіх аспектів шевченкіани в українському та зарубіжному шевченкознавстві. Третій том містить 1192 статті.

Видання підготовлено за державним замовленням
на випуск видавничої продукції Національної академії наук України

В оформленні видання використано
матеріали з фондів Національного музею Тараса Шевченка
та Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

Керівник проекту
«Шевченківська енциклопедія» *В. Л. Смілянська*

Редактор тому *В. Л. Смілянська*

Затверджено до друку вченою радою
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
(Протокол № 8 від 27 червня 2013 р.)

Випущено на замовлення
Державного комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою «Українська книга» 2013 року

ISBN 978-966-02-6420-5
ISBN 978-966-02-6542-4 (т. 3)

Основні скорочення

адмін.-терит. — адміністративно-територіальний
акад. — академік (із прізвищем)
академ. — академічний
альб. — альбом
альм. — альманах
арх. — архів, архівний
археол. — археологічний
архіт. — архітектор (із прізвищем), архітектурний
бібліогр. — бібліографічний
б-ка — бібліотека
біогр. — біографічний
бл. — близько
буд. — будинок
в т. ч. — в тому числі
Вибр. тв. — Вибрані твори
вид. — видання
вид-во — видавництво
визв. — визвольний
вип. — випуск
відом. — відомості
відп. — відповідальний
військ. — військовий
всеукр. — всеукраїнський
вст. — вступ, вступна (стаття)
вул. — вулиця (з назвою)
газ. — газета
ген. — генерал, генеральний
геогр. — географічний
гол. — головний
гол. чин. — головним чином
губ. — губернія (з назвою), губернський, губернатор (із прізвищем)
держ. — державний
див. — дивіться
до н. е. — до нашої ери
докл. — докладніше
докум. — документальний
доп. — доповнений
д-р — доктор
драм. — драматичний (літ. рід)
друк. — друкований
економ. — економічний
етногр. — етнографічний
європ. — європейський
журн. — журнал
зав. — завідувач
заг. — загальний
зб. — збірник, збірка
зокр. — зокрема
Зх. — Захід
зх. — західний
Избр. пр. — Избранные произведения
Избр. тр. — Избранные труды
ім. — імені (з прізвищем)
ін. — інший
ін-т — інститут
інформ. — інформаційний
істор. — історичний
і т. д. — і так далі
і т. ін. — і таке інше
і т. п. — і тому подібне
канд. — кандидат
кін. — кінець
кн. — книжка
кол. — колишній
к/ф — кінофільм
літ. — літературний
л-ра — література
м. — місто (з назвою)
м. — море (з назвою)
маляр. — малярський
мемор. — меморіальний
мист. — мистецький
мист-во — мистецтво
міфолог. — міфологічний
млн. — мільйон
муз. — музичний, музика
навч. — навчальний
надрук. — надрукований
напр. — наприклад
наук. — науковий
наук.-досл. — науково-дослідний
наук.-попул. — науково-популярний
нац. — національний
н. ст. — новий стиль
не пізн. — не пізніше
не ран. — не раніше
о. — острів (з назвою)
обл. — область, обласний
образотв. — образотворчий
оз. — озеро (з назвою)
опубл. — опублікований

офіц. — офіційний
п-в — півострів
Пд. — Південь
пд. — південний
пед. — педагогічний
пер. — переклад (рубрика)
передм. — передмова
перекл. — переклад
пл. — площа
Пн. — Північ
пн. — північний
пов. — повіт (з назвою), повітовий
Повне зібр. тв. — Повне зібрання творів
пол. — половина
поліграф. — поліграфічний
політ. — політичний
Полн. собр. соч. — Полное собрание сочинений
попул. — популярний
пор. — порівняйте
поч. — початок, початковий
прибл. — приблизно
прим. — примірник (з цифрою)
прим. — примітка (з вказівкою на автора чи в якому виданні)
прізв. — прізвище
пров. — провулок (з назвою)
прогрес. — прогресивний
проф. — професор
профес. — професійний
псевд. — псевдонім
публ. — публікація
р. — річка (з назвою)
ред. — редакція, редактор, редагований, редагування
реж. — режисер
реліг. — релігійний
республ. — республіканський
р-н — район
розд. — розділ
рр. — рядки (з цифрою)
с. — село (з назвою), сторінка (з цифрою)
св. — святий (з іменем)
серед. — середина (року, років, століття)
с. ст. — старий стиль
смт — селище міського типу (з назвою)
соц. — соціальний
Соч. — Сочинения
співавт. — співавторство, співавтор (з прізвищем)
ст. — стаття (з назвою), станція (з назвою), століття (з араб. цифрою)
Сх. — Схід
сх. — східний
с-ще — селище
Т. — том
т. зв. — так званий
т. ч. — таким чином
табл. — таблиця
Тв. — Твори (у підстатейній бібліографії; у тексті — повністю)
т-во — товариство (організація)
театр. — театральний
тис. — тисяча, тисячоліття (з цифрою)
Тр. — Труды
ун-т — університет
упоряд. — упорядник, упорядкування
уч-ще — училище
філол. — філологічний
філос. — філософський
фольклор. — фольклорний
фольклорист. — фольклористичний
ф-т — факультет
х. — хутір (із назвою)
худож. — художній
центр. — центральний
церк. — церковний
цит. — цитується, цитування
Ч. — частина
Ч. — число (на позначення номера періодичного видання — із цифрою)
чл.-кор. — член-кореспондент
юрид. — юридичний
шевч. — шевченківський

Скорочення назв областей

Вінн. — Вінницька
Волин. — Волинська
Дніпроп. — Дніпропетровська
Донец. — Донецька
Житом. — Житомирська
Закарп. — Закарпатська
Запоріз. — Запорізька
Івано-Франк. — Івано-Франківська
Київ. — Київська
Кіровогр. — Кіровоградська
Крим. — Кримська
Луган. — Луганська
Львів. — Львівська
Микол. — Миколаївська
Одес. — Одеська
Полтав. — Полтавська
Рівнен. — Рівненська
Сум. — Сумська
Терноп. — Тернопільська
Харків. — Харківська
Херсон. — Херсонська
Хмельн. — Хмельницька
Черкас. — Черкаська
Чернів. — Чернівецька
Черніг. — Чернігівська

Скорочення прикметників за національністю

абхаз. — абхазький
австр. — австрійський
австрал. — австралійський
адиг. — адигейський
азерб. — азербайджанський
албан. — албанський
амер. — американський
англ. — англійський
араб. — арабський
балк. — балкарський
башк. — башкирський
бельг. — бельгійський
білор. — білоруський
болг. — болгарський
вірм. — вірменський
грец. — грецький
груз. — грузинський
дан. — данський
ерзя-мордов. — ерзя-мордовський
естон. — естонський
євр. — єврейський
єгипет. — єгипетський
іспан. — іспанський
itал. — італійський
кабард. — кабардинський
казах. — казахський
калм. — калмицький
канад. — канадський
каракалп. — каракалпакський
карач. — карачаївський
кирг. — киргизький
кит. — китайський
кор. — корейський
лат. — латинський
латис. — латиський
лит. — литовський
мар. — марійський
молд. — молдовський
нідерл. — нідерландський
нім. — німецький
норв. — норвезький
осет. — осетинський
польс. — польський
рос. — російський
рум. — румунський
саам. — саамський
серб. — сербський
скандинав. — скандинавський
словац. — словацький
словен. — словенський
слов’ян. — слов’янський
тадж. — таджицький
татар. — татарський
тув. — тувинський
тур. — турецький
туркм. — туркменський
тюрк. — тюркський
угор. — угорський
удм. — удмуртський
узб. — узбецький
укр. — український
фін. — фінський
франц. — французький
хорв. — хорватський
чес. — чеський
чечен. — чеченський
чувас. — чуваський
швед. — шведський
швейц. — швейцарський
шотл. — шотландський
япон. — японський

Скорочуються також прикметники на -ський, -зький, -цький.

Абревіатури

АМ	—	Академія мистецтв у Петербурзі
АМУ	—	Академія мистецтв України, тепер НАМУ
АНУ	—	Академія наук України, тепер НАНУ
АН Української РСР	—	Академія наук Української Радянської Соціалістичної Республіки
БМШ	—	Літературно-меморіальний будинок-музей Тараса Шевченка (Київ)
ВДІК	—	Всесоюзний (до 1992, нині — Всеросійський) державний інститут кінематографії ім. С. А. Герасимова (Москва)
ВІМШ	—	Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Шевченка (1924—34), тепер НМІУ
ВР України	—	Верховна Рада України
ВР Української РСР	—	Верховна Рада Української РСР
ВУАН	—	Всеукраїнська академія наук
ВУЦВК	—	Всеукраїнський центральний виконавчий комітет
ВХУТЕМАС	—	Вищі художньо-технічні майстерні (1920—27, Москва)
ГКШ	—	Галерея картин Т. Г. Шевченка (Харків)
ДАРФ	—	Державний архів Російської Федерації (Москва)
ДІМ	—	Державний історичний музей (Москва)
ДІМУ	—	Державний історичний музей Української РСР (1965—91), тепер НМІУ
ДМКДУ	—	Державний музей книги і друкарства України (до 2000), тепер МКДУ
ДМОМ	—	Державний музей образотворчого мистецтва (Харків, до 1965)
ДМОМП	—	Державний музей образотворчих мистецтв ім. О. С. Пушкіна (Москва)
ДМУНДМ	—	Державний музей українського народного декоративного мистецтва (Київ, до 2010), тепер НМУНДМ
ДМУОМ	—	Державний музей українського образотворчого мистецтва (до 1994), тепер НХМУ
ДМШ	—	Державний музей Тараса Шевченка (до 2001), тепер НМТШ
ДПБ	—	Державна публічна бібліотека УРСР, тепер НБУВ
ДРІМ	—	Державний республіканський історичний музей (1935—50)
ДРМ	—	Державний Російський музей (СПб.)
ДТГ	—	Державна Третьяковська галерея (Москва)
ІЛ	—	відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ; також — Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ
ІМФЕ	—	Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАНУ
ІНО	—	Інститут народної освіти
ІРЛІ	—	Інститут російської літератури (Пушкінський дім) РАН
ІТШ	—	Інститут Тараса Шевченка (Харків; з 1936 — ІЛ)
КДІМ	—	Київський державний історичний музей (1950—65), тепер НМІУ
Київ. консерваторія	—	Київська консерваторія ім. П. І. Чайковського, тепер НМАУ
КММ	—	Київський міський музей, Київський художньо-промисловий і науковий музей імператора Миколи Олександровича (до 1919)
КП(б)У	—	Комуністична партія (більшовиків) України
КПЗУ	—	Комуністична партія Західної України
КПРС	—	Комуністична партія Радянського Союзу
КХІ	—	Київський художній інститут (1924—1992), тепер НАОМА
ЛНБ	—	Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (з 2008 — національна)
МЕХП	—	Музей етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України (Львів)
МКДУ	—	Музей книги і друкарства України (з 2000)

МНАП	—	Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини (Переяслав-Хмельницький)
НАМУ	—	Національна академія мистецтв України
НАНУ	—	Національна академія наук України
НАОМА	—	Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури (з 2000)
НБУВ	—	Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського
НДІ	—	науково-дослідний інститут (із назвою)
НЗСК	—	Національний заповідник «Софія Київська»
НМАУ	—	Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського
НМАШ	—	Національний музей у Львові ім. Андрея Шептицького (з 2005)
НМІУ	—	Національний музей історії України (з 1991)
НМЛ	—	Національний музей у Львові. Науково-художній фонд митрополита Андрея Шептицького (з 1991)
НМТШ	—	Національний музей Тараса Шевченка (Київ)
НМУНДМ	—	Національний музей українського народного декоративного мистецтва (з 2010)
ННДРЦУ	—	Національний науково-дослідний реставраційний центр України
НПБУ	—	Національна парламентська бібліотека України
НСЖУ	—	Національна спілка журналістів України
НСПУ	—	Національна спілка письменників України
НСХУ	—	Національна спілка художників України
НТШ	—	Наукове товариство ім. Шевченка
НХМ	—	Національний художній музей (Київ, 1994—97)
НХМУ	—	Національний художній музей України (Київ, з 1997)
ОХМ	—	Одеський художній музей
ПДМ	—	Перший державний музей (1919—24)
РАН	—	Російська академія наук
РАТАУ	—	Радіотелеграфне агентство України
РДАЛМ	—	Російський державний архів літератури і мистецтва (Москва)
РДБ	—	Російська державна бібліотека (Москва)
РДІА	—	Російський державний історичний архів (Санкт-Петербург)
РНБ	—	Російська національна бібліотека (Санкт-Петербург)
РПЦ	—	Російська православна церква
РФ	—	Російська Федерація
Союз РСР	—	Союз Радянських Соціалістичних Республік
СПУ	—	див. НСПУ
СХМ	—	Сумський художній музей
ТАРС	—	Телеграфне агентство Радянського Союзу
УАМ	—	Українська академія мистецтв
УАН	—	Українська академія наук
УАПЦ	—	Українська автокефальна православна церква
УВАН	—	Українська вільна академія наук
УВУ	—	Український вільний університет
УГКЦ	—	Українська греко-католицька церква
УНДІП	—	Український науково-дослідний інститут педагогіки
УПЦ	—	Українська православна церква
УПЦ (КП)	—	Українська православна церква Київського патріархату
ХХМ	—	Харківський художній музей (з 1965)
ЦДАМЛМУ	—	Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (Київ)
ЦДІАК	—	Центральний державний історичний архів України в Києві
ЦДІАУ	—	Центральний державний історичний архів України (Львів)
ЦІМШ	—	Центральний історичний музей ім. Т. Шевченка (1934—35)
ЦМШ	—	Центральний музей Т. Г. Шевченка (1940—41)
ЦНБ	—	Центральна наукова бібліотека АН УРСР (1965—88, з 1988— ЦНБ ім. В. І. Вернадського; з 1996 — НБУВ, Київ)
ЧІМ	—	Чернігівський обласний історичний музей ім. В. В. Тарновського (з 1991); 1923 —34 — Чернігівський державний музей; 1934—91 — Чернігівський державний історичний музей
ЧМТ	—	Музей українських старожитностей ім. В. В. Тарновського Чернігівського губернського земства (1902—23)
ШНЗ	—	Шевченківський національний заповідник

Скорочення назв біблійних текстів

Бут.	— Буття
Вих.	— Вихід
Лев.	— Левіт
Чис.	— Числа
Повтор.	— Повторення Закону
1 Цар.	— Перша книга Царів
2 Цар.	— Друга книга Царів
3 Цар.	— Третя книга Царів
4 Цар.	— Четверта книга Царів
1 Хр.	— Перша книга Хроніки
2 Хр.	— Друга книга Хроніки
Іов	— Книга Іова
Пс.	— Псалтир
Притч.	— Притчі Соломонові
Еккл.	— Книга Екклезіастова (або Проповідника)
Пісн.	— Пісня над піснями
Прем.	— Книга Премудрості Соломонова
Сир.	— Книга Премудрості Ісуса, сина Сирахового
Іс.	— Книга пророка Ісаї
Зах.	— Книга пророка Захарії
Ієр.	— Книга пророка Ієремії
Плач	— Плач Ієремії
Ієз.	— Книга пророка Ієзекііля
Ос.	— Книга пророка Осії
Іоїл	— Книга пророка Іоїла
Ав.	— Книга пророка Авакума
Авд.	— Книга пророка Авдія
1 Мак.	— Перша книга Макавейська
2 Мак.	— Друга книга Макавейська
Мт.	— Євангеліє від Матвія
Мк.	— Євангеліє від Марка
Лк.	— Євангеліє від Луки
Ін.	— Євангеліє від Іоанна
Дії	— Дії апостолів
Іак.	— Соборне послання Іакова
1 Пет.	— Перше соборне послання Петра
2 Пет.	— Друге соборне послання Петра
1 Ін.	— Перше соборне послання Іоанна
2 Ін.	— Друге соборне послання Іоанна
3 Ін.	— Третє соборне послання Іоанна
Рим.	— Послання Павла до римлян
1 Кор.	— Перше послання Павла до коринтян
2 Кор.	— Друге послання Павла до коринтян
Еф.	— Послання Павла до ефесян
Флп.	— Послання Павла до филип'ян
Тим.	— Друге послання Павла до Тимофія
Євр.	— Послання Павла до євреїв
Об., Апок., Одкр.	— Об'явлення, Апокаліпсис, Одкровення Іоанна Богослова

Бібліографічні скорочення

Біографія 1984	*Бородін В. С., Кирилюк Є. П., Смілянська В. Л., Шабліовський Є. С., Шубравський В. Є.* Т. Г. Шевченко: Біографія. К., 1984.
Большаков 1971	*Большаков Л. Н.* Літа невольничі: книжка пошуків і досліджень про Шевченка періоду заслання. К., 1971.
Большаков 1977	*Большаков Л. Н.* «Їхав поет із заслання…»: Пошуки. Роздуми. Дослідження. К., 1977.
Бутаков	*Дневные* записки плавания А. Н. Бутакова на шхуне «Константин» для исследования Аральского моря в 1848—1849 гг. Ташкент, 1953.
Горленко 1886	*Горленко В. П.* Альбомы и рисунки Шевченка в собрании В. В. Тарновского // *КС*. 1886. № 2.
Горленко 1888	*В. Г.* [*Горленко В. П.*] Картины, рисунки и офорты Шевченка // *КС*. 1888. № 6.
Документи	*Тарас Шевченко:* Документи та матеріали до біографії. 1814—1861. Вид. 2-ге, перероб. та доп. / Упоряд. Л. І. Внучкова, О. І. Поляничко, Є. О. Середа, В. О. Судак. К., 1982.
Жур 1970	*Жур П.* Третя зустріч: Хроніка останньої мандрівки Т. Шевченка на Україну. К., 1970.
Жур 1972	*Жур П.* Шевченківський Петербург. К., 1972.
Жур 1979	*Жур П.* Літо перше: з хроніки життя і творчості Тараса Шевченка. К., 1979.
Жур 1985	*Жур П.* Дума про Огонь: З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка. К., 1985.
Жур 1991	*Жур П.* Шевченківський Київ. К., 1991.
Жур 2003	*Жур П.* Труди і дні Кобзаря. К., 2003.
Журнал	*Повне* зібрання творів Тараса Шевченка / Ред. акад. С. Єфремова. К., 1927. Т. 4: Щоденні записки (Журнал).
«Заповіт» [Антол. пер.]	*«Заповіт»* мовами народів світу / Упоряд., прим. Б. Хоменка. К., 1989.
ЗІФВ	*Записки* Історично-філологічного відділу [ВУАН (УАН)].
ЗНТШ	*Записки* Наукового товариства імені Шевченка.
Івакін 1964	*Івакін Ю. О.* Коментар до «Кобзаря» Шевченка. Поезії до заслання. К., 1964.
Івакін 1968	*Івакін Ю. О.* Коментар до «Кобзаря» Шевченка. Поезії 1847—1861 рр. К., 1968.
«Кавказ» [Антол. пер.]	*Шевченко Т.* «Кавказ»: Поема: Переклади мовами народів світу. К., 2003.
Каталог Музею Тарновського	*Каталог* Музея украинских древностей В. В. Тарновского / Сост. Б. Д. Гринченко. Чернигов, 1900. Т. 2.
КМТ	*Кирило*-Мефодіївське товариство: У 3 т. К., 1990.
«Кобзар» 1840	*Кобзарь* Т. Шевченка. СПб., 1840.
«Кобзар» 1844	*Чигиринский* Кобзарь и Гайдамаки: Две поэмы на малороссийском языке Т. Г. Шевченка. СПб., 1844.
«Кобзар» 1860	Кобзарь Т. Шевченка. Коштом П. Семеренка. СПб., 1860.
«Кобзар» 1867	Кобзарь Тараса Шевченка / Коштом Д. Е. Кожанчикова. СПб., 1867.
«Кобзар»: У 4 т.	*Шевченко Т.* Кобзар: У 4 т. Вид. 2-ге, упоряд. і доп. / Ред., ст. і пояснення д-ра Л. Білецького. Вінніпег, Канада, 1952—1954.
Кониський	*Кониський О.* Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя / Упоряд., прим., покажчики В. Л. Смілянської. К., 1991.
КС	Киевская старина.

Листи	*Листи* до Тараса Шевченка / Упоряд. та комент. В. С. Бородіна, В. П. Мовчанюка, М. М. Павлюка, В. Л. Смілянської, Н. П. Чамати. К., 1993.
Листування	*Повне* зібрання творів Тараса Шевченка / Ред. акад. С. Єфремова. К., 1929. Т. 3: Листування.
ЛНВ	Літературно-науковий вістник.
ЛУ	Літературна Україна.
Малярські твори	*Повне* зібрання творів Тараса Шевченка / Упоряд. О. Новицький. [К., 1932. Т. 8:] Малярські твори.
Мокрицький	*Дневник* художника А. Н. Мокрицкого / Составитель, автор вст. ст. и прим. Н. Л. Приймак. М., 1975.
Новицький	*Новицький О*. Тарас Шевченко як маляр. Л.; М., 1914.
НТЕ	Народна творчість та етнографія.
	Збірник праць <…> наукової шевченківської конференції. Всі — К.
НШК 1/2	Першої і другої — 1954;
НШК 3	третьої — 1955;
НШК 4	четвертої — 1956;
НШК 5	п’ятої — 1957;
НШК 6	шостої — 1958;
НШК 7	сьомої — 1959;
НШК 8	восьмої — 1960;
НШК 9	дев’ятої — 1961;
НШК 10	ювілейної десятої — 1962;
НШК 11	одинадцятої — 1963;
НШК 12	дванадцятої — 1964;
НШК 13	ювілейної тринадцятої — 1965;
НШК 14	чотирнадцятої — 1966;
НШК 15	п’ятнадцятої — 1968;
НШК 16	шістнадцятої — 1969;
НШК 17	сімнадцятої — 1970;
НШК 18	вісімнадцятої — 1971;
НШК 19	дев’ятнадцятої — 1972;
НШК 20	двадцятої — 1973;
НШК 21/22	двадцять першої і двадцять другої — 1976;
НШК 23	двадцять третьої — 1979;
НШК 24	двадцять четвертої — 1982;
НШК 25	двадцять п’ятої — 1983;
НШК 26	двадцять шостої — 1984;
НШК 27	двадцять сьомої — 1989.
	Матеріали двадцять восьмої і двадцять дев’ятої наукових шевченківських конференцій друком не виходили.
НШК 30	XXX наукова шевченківська конференція: Тези і матеріали. Донецьк, 1993.
НШК 31	XXXI наукова шевченківська конференція: Матеріали. Луганськ, 1994.
НШК 32	XXXII наукова шевченківська конференція: Матеріали. Луганськ, 1998.
НШК 33	*Тарас Шевченко* і європейська культура: Збірник праць тридцять третьої наукової шевченківської конференції. К.; Черкаси, 2000.
НШК 34	*Матеріали* 34-ї наукової шевченківської конференції: У 2 кн. Черкаси, 2003.
НШК 35	*Тарас Шевченко* і народна культура: Збірник праць Міжнародної (35-ї) наукової шевченківської конференції: У 2 кн. Черкаси, 2004.
НШК 36	*Шевченкознавство*: ретроспективи і перспективи: Збірник праць Всеукраїнської (36-ї) наукової шевченківської конференції. Черкаси, 2007.

НШК 37	*Збірник* праць Всеукраїнської XXXVII наукової шевченківської конференції. Черкаси, 2009.
НШК 38	*Збірник* праць Міжнародної (38-ї) наукової шевченківської конференції. Черкаси, 2011.
ПВТ: [У 16 т.]	*Повне* видання творів Тараса Шевченка: [У 16 т.] Варшава; Л., 1934—1939.
ПЗТ: У 10 т.	*Шевченко Т*. Повне зібрання творів: У 10 т. К., 1939—1964.
ПЗТ: У 12 т.	*Шевченко Т*. Повне зібрання творів: У 12 т. К., 2001—2005. Т. 1—7.
Похилевич	*Похилевич Л*. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся. [К., 1864]. Біла Церква, 2009.
РЛ	Радянське літературознавство.
Світи 1991	*Світи* Тараса Шевченка: Зб. статей до 175-річчя з дня народження поета. Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, Л., 1991. [Т. 1]. (ЗНТШ. Т. 214).
Світи 2001	*Світи* Тараса Шевченка: Зб. статей до 185-річчя з дня народження поета. Нью-Йорк, Л., 2001. Т. 2. (ЗНТШ. Т. 215).
СВШ	*Світова* велич Шевченка: Зб. матеріалів про творчість Т. Г. Шевченка: У 3 т. К., 1964.
СіЧ	Слово і Час.
Спогади 1958	*Спогади* про Шевченка / Упоряд., комент. А. І. Костенка. К., 1958.
Спогади 1982	Спогади про Тараса Шевченка / Упоряд. В. С. Бородіна, М. М. Павлюка. К., 1982.
УІЖ	Український історичний журнал.
Франко	*Франко І*. Зібрання творів: У 50 т. К., 1976—1986.
Чалий	*Чалий М. К*. Життя і твори Тараса Шевченка (Звід матеріалів до його біографії) / Пер. з рос., комент. В. Смілянської. К., 2011.
ШЕ	*Шевченківська* енциклопедія.
ШС	*Шевченківський* словник: У 2 т. К., 1976—1977; К., 1978 [2-ге вид.].
ШСт [1]	*Шевченкознавчі студії:* Зб. наук. праць, присвячених 180-річчю від дня народження поета. [К.], 1994. [Вип. 1].
ШСт [2]	*Шевченкознавчі студії:* Зб. наук. праць, присвячених 185-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. К., 1999. [Вип. 2].
ШСт 3	*Шевченкознавчі студії:* Зб. наук. праць. К., 2001. Вип. 3.
ШСт 4	*Шевченкознавчі студії:* Зб. наук. праць. К., 2002. Вип. 4.
ШСт 5	*Шевченкознавчі студії:* Зб. наук. праць. К., 2003. Вип. 5.
ШСт 6	*Шевченкознавчі студії:* Зб. наук. праць. К., 2004. Вип. 6.
ШСт 7	*Шевченкознавчі студії:* Зб. наук. праць. К., 2005. Вип. 7.
ШСт 8	*Шевченкознавчі студії:* Зб. наук. праць. К., 2006. Вип. 8.
ШСт 9	*Шевченкознавчі студії:* Зб. наук. праць. К., 2007. Вип. 9.
ШСт 10	*Шевченкознавчі студії:* Зб. наук. праць. К., 2007. Вип. 10.
ШСт 11	*Шевченкознавчі студії:* Зб. наук. праць. К., 2009. Вип. 11.
ШСт 12	*Шевченкознавчі студії:* Зб. наук. праць. К., 2009. Вип. 12.
ШСт 13	*Шевченкознавчі студії:* Зб. наук. праць. К., 2011. Вип. 13.
ШСт 14	*Шевченкознавчі студії:* Зб. наук. праць. К., 2011. Вип. 14. Видання здійснено з нагоди 150-ї річниці перепоховання Тараса Шевченка.
ШСт 15	*Шевченкознавчі студії:* Зб. наук. праць. К., 2012. Вип. 15.
ШСт 16	*Шевченкознавчі студії:* Зб. наук. праць. К., 2013. Вип. 16.

Скорочення топонімів (у бібліографічних описах)

Українські:

Д. — Дніпропетровськ
К. — Київ
Л. — Львів
О. — Одеса
Сімф. — Сімферополь
Т. — Тернопіль
Х. — Харків

Російські:

Лг. — Ленинград
М. — Москва
Пг. — Петроград
СПб., Пб. — Санкт-Петербург, Петербург

I

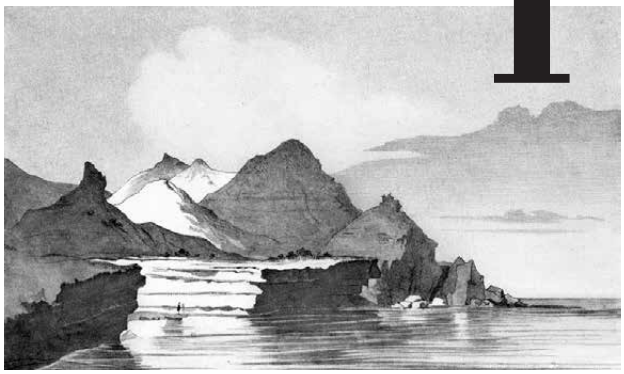
«І АРХІМЕ́Д, І ГАЛІЛЕ́Й» — історіософська медитація Шевченка, створена у другій пол. верес. 1860 у Петербурзі. Чорновий автограф (рр. 1—6) — на окремому аркуші (ІЛ. Ф. 1. № 16). Чистовий автограф, датований 24 верес. 1860, — у «*Більшій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 308). Першодрук — у вид.: «Кобзар з додатком споминок про Шевченка Костомарова і Микешина» (Прага, 1876. С. 243).

В інтерпретації образної основи вірша одностайності нема. У першій част. (рр. 1—7) по-різному тлумачать образи *Архімеда* і *Ґалілея*, вина та єлею, а також «святих предотеч» і «крихти хліба», яку вони понесли «царям убогим». Склалися три основні трактування початкових семи рядків і залежне від них розуміння заг. змісту твору.

1. За формулюванням Є. *Пеленського*, Шевченко виклав у рр. 1—7 «короткий, але синтетичний історіософічний погляд на дотеперішній розвиток науки і ту концепцію її дальшого розвитку в дусі утопічних соціалістів, розвитку, що доведе до знищення тиранської влади й ущасливить людство» (*Пеленський Є. Ю*. Шевченко-класик // Українська книга. 1942. № 4. С. 114). Подібної інтерпретації дотримувалися В. *Сімович*, С. *Смаль-Стоцький*, Л. *Білецький*, М. *Антонович*. Отож Архімеда і Ґалілея згадано, на думку Л. Білецького, як «світової слави математиків і фізиків», котрі «творили науку, винаходи, корисні для цілого людства» (*Кобзар: У 4 т*. Т. 4. С. 338). На ймовірне джерело відомостей Шевченка про Ґалілея вказав В. *Скуратівський*: це — публікація в «Журнале Министерства путей сообщения» (1859—60. Т. 31 і далі) перекладу трактату італ. вченого, здійсненого А. Сомовим (*Скуратівський В*. С. 139). Цілком вірогідне припущення висунув і М. *Бондар*:

В. Лопата. Ілюстрація до вірша Шевченка «І Архімед, і Галілей». Папір, кольорова ліногравюра. 1988

інформацію про Архімеда поет міг отримати з рос. перекладу С. Дестунісом «Порівняльних життєписів…» *Плутарха*, а про Ґалілея — з численних рос. журн. публікацій про італ. вченого, зокрема нарису Ґ. Лібрі «Галілей» в «Отечественных записках» (1841. Т. 18. № 9—10), а також із праці А. фон *Гумбольдта* «Космос», окремі випуски рос. перекладу якої мав у власній б-ці. Шевченко, стверджує М. Бондар, високо оцінюючи внесок у науку того й ін. видатного вченого та надаючи у вірші їхній діяльності розширювального, узагальнюючого смислу, ставить поряд зазначені два імені не в результаті довільного вибору за якимсь критерієм рівня геніальності чи слави чи «корисності для людства» тощо, а у зв'язку з конкретною культурною ситуацією етапу популяризації життя й діяльності Ґалілея, що склалась на кін. 1850-х — поч. 1860-х (Бондар М. С. 322—331). Словосполучення «вина й не бачили» С. Смаль-Стоцький пояснював передовсім як вказівку на раціональність («тверезість») науки, а вино окремо — ще і як ознаку добробуту, але не надавав символічного значення слову єлей (*Смаль-Стоцький С*. Останній рік Шевченкової поетичної творчості // Праці українського історично-філологічного т-ва в Празі. 1939. Т. 2. С. 9).

2. Натомість Ю. *Івакін*, цілковито відкидаючи символіку чи алегорію образів вина та єлею, коментує текст так: Архімед і Ґалілей не мали «того, що потрібно для задоволення, грубо кажучи, життєвих потреб — пити й їсти (єлей — маслинова олія — тут передусім їжа, а не атрибут церковних церемоній — помазання)» (*Івакін 1968*, с. 360). Таке матеріальне розуміння вина та єлею розвиває М. *Павлюк*, нагадуючи принагідно й рядки з поеми «Слепая», в яких братам біблійного *Іосифа* висловлено закид: «От стад, елея и вина / Родного продали вы брата» (рр. 18—19). Так само

знижує дослідник і символіку фрагмента «єлей / Потік у черево чернече!», вбачаючи тут втілення дозволеного ченцям «вживання скоромної їжі», звертання «а ви, святиє предотечі», вважає дослідник, адресоване ченцям і тому негативно забарвлене (*НШК 35*, с. 62—64). Ю. Івакін стверджує, що у цьому вірші «Шевченко взагалі ставить не проблему науки як такої (її розвитку, історіософії тощо), а проблему і с т и н и», названі ж імена вчених несуть «емблематичну функцію»: це «самовіддані служителі науки, лицарі й мученики істини» (*Івакін 1968*, с. 361, 360). Г. *Грабович* фактично солідаризується з Ю. Івакіним, але зазначає, що «істинне знання й мудрість», яких прагне поет, «приходять з тотальним і повним просвітництвом “золотого віку”» (*Грабович Г.* Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. К., 1998. С. 165).

3. Концепція, що її найґрунтовніше розробив Г. Іґлінський, подає послідовно християнське розуміння символіки вірша, в якому польс. учений бачить «алюзії передусім євангельського характеру» (*Igliński G.* S. 32). Такої ж позиції дотримуються й В. *Коптілов*, не знайомий натоді з розвідкою Г. Іглінського, і В. *Мокрий*, що спирається на неї (*Mokry W.* S. 85).

Що ж до другої част. вірша (рр. 8—14), гол. розмежування серед прибічників викладених концепцій проходить між твердженням Ю. Івакіна: «йдеться не про науку (навіть як про знаряддя революції), а про безпосередню р е в о л ю ц і й н у дію» (*Івакін* 1968, с. 364), — і думкою М. Антоновича, котрий підтримує заг. інтерпретацію Ю. *Шевельовим* Шевченкового поетичного доробку 1860 (*Шевельов Ю.* 1860 рік у творчості Тараса Шевченка // *ЗНТШ*. Л., 1992. Т. 224. С. 101—102). За М. Антоновичем, символіка твору «виключає насильство, кровопролиття, війну <…>. На підставі науки і моралі прийде зміна ладу» (*Антонович М.* С. 26).

Притемненість семантики вихідних образів твору спонукала Ю. Івакіна зазначити, що «й у геніального Шевченка трапляються рядки або надто суб’єктивні, або не зовсім доброблені» (*Івакін 1968,* с. 357). З нашого погляду, тут правомірніше говорити про особливості поетичного мислення Шевченка останнього періоду творчості, що на них звернув увагу Ю. Шевельов, розглядаючи «вірші-мініатюри» 1860: це, «у певному розумінні, езотерична поезія. <…>. Неясність та навмисна алогічність аж ніяк не є недоліком» (*Шевельов Ю.* 1860 рік у творчості Тараса Шевченка // *ЗНТШ*. Л., 1992. Т. 224. С. 96). Фактом є те, що поет волів залишити нащадкам саме цей текст. Гадаємо, що викладені інтерпретації здебільшого не заперечують, а доповнюють одна одну.

Форма твору своєрідна. Перший його рядок («І Архімед, і Галілей»), що виконує функцію певної інтелектуальної інтродукції, поділений цезурою на два симетричні піврядки в дві ямбічні стопи, поєднані багатим асонансом (у другому піврядку повторюються всі голосні — акцентований і ненаголошені — першого піврядка). Текст (14 рядків астрофічного чотиристопного ямба) за змістом розпадається на два часово розмежовані сюжетні епізоди. Межу між першим (рр. 1—7, закінчуючи словами «Царям убогим») та другим епізодами підкреслено enjambement’ом. Перший епізод побудовано в минулому часі, другий, профетичний, — у майбутньому. У другому епізоді рр. 7—10 (починаючи зі слів «Буде бите») конструктивно протистоять останньому чотиривіршу (рр. 11—14): він позбавлений enjambement’ів, частини речення тут поєднано, як у біблійних пророцтвах, сполучником «і»; єдиний виняток — протиставний сполучник «а», що акцентує зникнення в майбутньому «ворога», «супостата» й підкреслює фінальний апофеоз людяності («Врага не буде, супостата, / А буде син»). Властивий пророцтву напружений вилив переживання реалізується в градаційному сюжетному розгортанні, побудованому на запереченнях і на протиставних конструкціях.

Причину того психічного стану, що спонукав поета до написання аналізованого вірша, дослідники шукають у подіях його тодішнього життя. С. *Єфремов*, процитувавши другу част. поезії, зазначив: «Хто зна, чи на цьому пророкуванні про загибель старого царства й панства не відбилася, хоч і підсвідомо, ота хвилинна зустріч з плантатором [В. *Фліорковським,* кріпаками якого були Шевченкові родичі. — *Ред.*], типовим заступником захиталої вже трухлятини?» (*Єфремов С.* Поет і плантатор // *Єфремов С.* Вибране: Ст. Наук. розвідки. Моногр. К., 2003. С. 157). М. Антонович пов’язує постання поезії з «душевним станом Шевченка після розриву з Ликерою Полусмаківною», але висновок дослідника такий: «Вірш “І Архімед, і Галілей” вже надто виходить із рамок тодішніх переживань Шевченка. Він міг тоді вірша остаточно проредагувати, відшліфувати, переписати, але склав його, мабуть, раніше» (*Антонович М.* С. 20). Що ж до 24 верес. 1860, яким позначене переписування поезії в остаточному вигляді до «Більшої книжки», то цей день приніс поетові й додаткове джерело неприємних емоцій. Адже саме тоді Шевченко прочитав у ст. В. Толбіна «Петербургское обозрение» (Северная пчела. 1860. 24 сент. С. 868) відгук на свої гравюри та автопортрет, експоновані на звітній академ. виставці. Автор ст. припустився помилки в назвах творів, з яких Шевченко виконав гравюри. Оскільки в першій подачі ст. з оглядом виставки (Северная пчела. 1860. 17 сент. С. 840) той же автор приписав Шевченкові ще й портрет *Петра I*, поет не витримав і почав було

писати відповідь, яка, проте, лишилася незакінченою і за його життя не публікувалася (див.: *Жур 2003,* с. 432—433, 434).

Образність вірша «І А., і Г.», що вилився в той тяжкий для Шевченка період життя, ґрунтується на двох семантичних, тісно з'єднаних пластах. Зовнішнім, а водночас і таким, що забезпечує певну стилістичну й світоглядну єдність твору, є пласт ритуально-християнської семантики. Саме тут міститься підкреслена М. Антоновичем «церковна символіка: вино, єлей і проскура ("крихта хліба")» (*Антонович М.* С. 23), біблійні першовзірці якої з'ясовано в статті Г. Іґлінського (*Igliński G.* S. 32—38). Власне кажучи, поет міг би виходити радше з побутового розуміння цих «плодовъ земли» у пророцтві *Мойсея* про завойовника, що не залишить грішникам «пшеницы, ни вина, ни єлеа» (Повтор. 28, 51), але на користь думки М. Антоновича та Г. Іґлінського свідчить заг. контекст вірша. Адже далі в ньому з'являються «святиє предотечі», а поряд із біблійною ремінісценцією знищення «сіяного» (яка має, знов-таки, й старозавітні, й новозавітні паралелі) — новозавітні образи «оновленої землі» («видехъ <…> землю нову». — Об. 21, 1), «врага <...>, супостата» як диявола (Мт. 13, 39), а також «сина» і «матері» — як Христа й Богородиці. Зазначимо, що в Г. Іґлінського й «ім'я Ґалілея (Ґалілео Ґалілей), використане Шевченком, викликає звукові асоціації з Ґалілеєю, країною, в котрій повчав Ісус, — хоч би на Останній Вечері Христа з учнями» (*Igliński G.* S. 33). Але те, що цей пласт символіки не є основним і визначальним, засвідчує вже перший рядок, де названо не християнських подвижників, а античного язичника і католика-вільнодумця.

Імена Архімеда і Ґалілея сигналізують, що християнський сакрально-ритуальний код приховує другий семантичний шар — зі світським змістом, а ключ до його розуміння дає вибір саме цих постатей. Обидва вчені — люди ідеї, поглинені своєю наукою, «вина й не бачили». Нагадаємо, що О. Потебня трактував образ вина як метафору шлюбу (*Потебня А. А.* О некоторых символах в славянской народной поэзии. Х., 1860. С. 12—13). М. Антонович зазначає: «Крім релігійних символів, вино в українському народі виступає в ролі "щастя, веселощів", а також родини і родинного життя» (с. 23). Отже, маємо підстави для такого тлумачення: Архімед і Ґалілей були позбавлені радощів життя, можливості утворити родину, — тоді проглядався б певний зв'язок із болісними переживаннями від розриву з Л. *Полусмак*.

Семантика ж образу «єлей» (р. 2), судячи з варіантів р. 3 в черновому автографі («Не снився навет їм, убогим», «Помазав голови чернечі», «Потік на голови чернечі», «Потік у черево чернече». 2, 540—541), у ході роботи над віршем еволюціонувала від символу добробуту, заможності через, знов-таки, символічне, але негативно забарвлене зображення ритуального застосування цієї рідини (пор. позитивне змалювання давньоєвр. ритуалу помазання на священство в «Давидових псалмах»: «Яко миро добровонне / З голови честної / На бороду Аароню / Спадає росою»), — до образу, пов'язаного з людським «низом» (М. Бахтін); в результаті на традиційне сакрально-символічне розуміння єлею нашаровується і стає основним значення його як їжі. Не можна погодитися зі спробами інтерпретації «єлею» як символу науки (В. Сімович), — зокр., й через виразне семантичне (опозиція — світське / клерикальне) та інтонаційне протиставлення цих мотивів.

Звертання «А ви, святиє предотечі» позначає перехід до нового об'єкта медитації, але такого, що продовжує попередній ряд, — ідеться про науку як істину або пошуки істини. «По всьому світу розійшлись / І крихту хліба понесли / Царям убогим» послідовники Архімеда й Ґалілея, — такі ж безкорисливі шукачі істини (з нею, нагадаємо, Шевченко, за Івакіним, у цьому вірші ототожнює науку) та борці за суспільний поступ; поет тоді багатьох таких людей бачив (В. Скуратівський назвав їх — М. *Остроградський,* К.-Е. фон *Бер,* М. *Данилевський,* М. *Сєверцов,* Г. *Карелін — Скуратівський В.* С. 140—146), до них зараховував і себе (див. у черновому автографі варіант рр. 6—7: «Та й нас з собою повели / Без крихти хліба». 2, 541). Тобто «святиє предотечі», як і їхні вчителі

В. Куткін. «І на оновленій землі». Ілюстрація до вірша Шевченка «І Архімед, і Галілей». Папір, ліногравюра. 1964

Архімед і Ґалілей, — це попередники, своєю чергою, людей майбутнього — тих, що «виростуть».

«Крихта хліба» в чорновому автографі, як писав Ю. Івакін, означає «матеріальні блага», в остаточному ж тексті «під “крихтою хліба” поет розумів саме істину, від якої відмовляються “царі”» (*Івакін 1968,* с. 360, 362). Можливий і ін. ракурс трактування цього образу: йдеться не лише про плоди науки, що її започаткували Архімед і Ґалілей, а й про всю людську культуру як синкретичну єдність науки (зокр. точних наук) та духовності, розвиток якої оновить і землю, і людство на ній. І хоч історично такий набуток людства був призначений служити «царям» («убогим», можливо, не тільки в християнському значенні, а й передовсім інтелектуально), та вони засвоїли з цієї мудрості лише «крихту» — щось потрібне для управління державою. Натомість розвиток науки-істини в цілому призведе до знищення «царів». Доречно М. Антонович нагадує у зв'язку з пророцтвом у розглядуваному вірші відоме «пророчество» Щоденника: «Великий Фультон! И великий Ватт! Ваше молодое, не по дням, а по часам растущее дитя в скором времени пожрет кнуты, престолы и короны» (запис від 27 серп. 1857). Чи не тому поет поставить згодом поряд Архімеда і Ґалілея, що їхній внесок у пошук людством істини вважав таким же взаємодоповнювальним, як і практичні винаходи Р. Фултона і Дж. *Ватта?*

Пророцтво «буде бите / Царями сіянеє жито!» є сенс виводити не тільки з євангельського «образу символічного посіву й жнив» (*Івакін 1968,* с. 363), а й з «тієї кари єгипетської», внаслідок якої у володіннях фараона «всяку траву, яже на поли, порази град» (див., зокр., уточнення: «Ленъ же и ячмень побитъ єсть». — Вих. 9, 25). У цитованих Шевченкових рядках використано рими прислів'я «за моє жито та й мене ж і бито» (залучено воно й до повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали»). Вираз «царями сіянеє жито!» можна розуміти в двох аспектах — реальнішому ритуально-етнографічному й інакомовному біологічному. У першому випадку йдеться про ритуал царського (у давніх слов'ян — князівського) посіву, що про нього є згадка під 1545 у Піскарьовському літописі 17 ст. Проте наступне твердження: «Умруть / Ще незачатіє царята…» підводить до думки, що поет, очевидно, спирався тут на народнопісенну символіку, за якою сіяти — залицятися, викликати любов, а збирання посіяного — завершення любовних заходів. Тобто йдеться про те, що буде знищено можливість репродукування царського роду і припиниться престолоуспадкування. І станеться це не за моделлю біблійних кар єгипетських — не рукою Господа, а через дії людей — як у пізнішій поезії «Хоча лежачого й не б'ють»: «А люде тихо / Без всякого лихого лиха / Царя до ката поведуть». Як відзначив Ю. Івакін, 21 верес. 1860 «імператриця народила ще одного великого князя», і ця «плодючість російських цариць» дратувала поета, що відбилося також у поезіях «Подражаніє Ієзекіїлю» і «Хоча лежачого й не б'ють» (*Івакін 1968,* с. 364—365). Стосовно династії Романових Шевченкове пророцтво таки справдилося: більшовики стратили майже всіх членів царської родини. Утвердження неминучості краху монархічного ладу — «царів» — у світлому майбутньому несе рядок «врага не буде, супостата». В ті часи в церквах молилися, щоб Господь підкорив цареві всякого «врага и супостата» (Чинъ священныя и божественныя літургіи <...> Іоанна Златоустаго. К., 1890. Арк. 39 зв.). Шевченко ж цю літургійну формулу іронічно обертає проти самих царів.

Прикметний вислів — «а люде виростуть». Певна річ, Шевченко має на увазі духовний розвиток людини в ідеальному майбутньому. Омріяне укр. поетом досконале людство прийдешності має зберегти й гуманізувати одвічні родинні зв'язки — «А буде син, і буде мати». Звертаючись до цього вірша в контексті дослідження Шевченкового міфу майбутнього, Г. Грабович зазначає: «Конфлікт і беззаконня в сім'ї і водночас у суспільстві, що втілювалися в образах покритки і байстрюка, тепер заперечуються простим твердженням: “буде син, і буде мати”». Дослідник завважує, що «знищення прокляття незаконності несе з собою відсунення батька», яке, «очевидно, означає заперечення принципів авторитарності й примусу» (*Грабович Г.* С. 176—177). І соц. аспект прийдешнього справедливого ладу, і християнсько-хіліастичний тільки маніфестуються словами «на оновленій землі». Важко погодитися з твердженнями М. Антоновича і Л. Білецького, що в останньому чотиривірші йдеться лише про долю України. Навпаки, християнський підтекст поезії надає їй тут, як підкреслює Г. Іґлінський (S. 32, 41—42), справді універсального, вселенського пафосу.

Станіслав Росовецький

Імена обох великих учених, названі в першому рядку вірша «І А., і Г.», були віддавна поетові відомі. Ім'я Ґалілео Ґалілея уперше зринає в тому фрагменті поеми «Тризна», де дано характеристику заглибленості антипода гол. героя у сферу історико-філософську; в усякому разі Галілей тут (разом із І. Кантом та «космополитом-мудрецом» — не названим Ж.-Ж. Руссо) — репрезентант найбільш складного й важко осягуваного різновиду мислительної діяльності. Згадки про Ґалілея не раз могли потрапити Шевченкові на очі в різножанрових інформативних матеріалах тодішньої рос. журналістики (напр., у таких вид.: Отечественные записки. 1841. № 9—10; Журнал Министерства

народного просвещения. 1843. Ч. 39, 1856. Т. 90 та ін.) і вже запевне — на сторінках рос. перекладу монографії «Космос» Александра фон Гумбольдта (її томи поет, як свідчать його лист до Бр. *Залеського* від 10 лютого 1857 та запис у Щоденнику 23 квітня 1858, читав на засланні; зберігались вони і в його особистій б-ці). Відомості про Архімеда Шевченко міг почерпнути із нарису про Пелопіда й Марцела, вміщеному у 4-й частині перекладених С. Дестунісом рос. мовою «Порівняльних життєписів» Плутарха — вид., досить знаного в часи навчання Шевченка в Академії мистецтв (згадка про книги Плутарха міститься в повісті «Художник»). Є чимало свідчень (приміром, запис 27 серпня 1857 у Щоденнику про Р. Фултона й Дж. Ватта) того, що Шевченко, особливо в пізніший період життя, високо цінував точні й природничі науки, технічні винаходи, вважав їх чинником не тільки технічного, а й суспільного прогресу. Шевченкові були доступні також відомості про діяльність і ін. визначних представників науки, котрі слугували зразком подвижництва в осягненні світу як фізичного феномена, уособлювали хід людства до світла знання та істини, а їхня діяльність могла у худож. творі осмислюватися в розширювальному, узагальнювальному сенсі. Проте називання у вірші імен Архімеда та Ґалілея не є ані випадковим, ані довільним (за критерієм рівня їхньої геніальності чи слави чи важливості їхніх відкриттів для людства тощо), — воно пов'язане з конкретним приводом появи розглядуваного твору. Варто скоригувати міркування дослідника, який наділяв ці імена лише «емблематичною функцією»: «…замість них поет міг би назвати Сократа і Джордано Бруно, Діогена і Коперніка, і зміст образу залишився б, власне, той самий» (*Івакін 1968*, с. 360). Для утвердження основної ідеї, проголошеної у фіналі твору, справді, могли залучатися й ін. імена, але той імпульс, що підштовхнув поета до написання вірша, і та колоритна обставина, що оспорюється і набуває в тексті поглибленого значення (хто ж насправді споживав «вино» та ін. лагомини), пов'язані саме з іменами, якими розпочато перший рядок.

Вірш «І А., і Г.» закорінений у цілком реальні факти наук. й культурно-просвітнього процесу, що відбувався в Росії у серед. 19 ст. Поява твору зумовлена новою хвилею зацікавлення європ. (в тому числі й рос.) культурної громадськості життям і діяльністю Ґ. Ґалілея — хвилею, яка виникла після ухвали папською курією 1835 рішення про виведення трактату Ґалілея «Діалог про дві найголовніші системи світу» з індексу заборонених інквізицією книг (у якому трактат перебував з 1633). Це рішення викликало широку публікацію спогадів, об'ємного листування та ін. матеріалів, що стосувались біографії та діяльності вченого. Усе це ретельно відстежувалося рос. журналістикою і на кін. 1850 — поч. 60-х було добре знаним у Росії. На сторінках періодики та ін. друкованих видань з'явилися й подробиці приватного життя Ґалілея, зокр. й такі, котрі могли приземлювати, знижувати легендарну для багатьох постать великого вченого.

Серед цих деталей помітними були й відомості, у світлі яких Ґалілей поставав в образі епікурейця, неабиякого знавця і поціновувача добрих вин. Цілком можна припускати, що поет із спротивом реагував на акцентування суто побутових рис в особистості вченого, який уособлював нездоланний рух до світла знань і — що особливо важливе для світоуявлення Шевченка — бачився одним із гол. опонентів церк. мракобісся. За таких обставин увагу поета, напевно, привернула інформація про новознайдені листи Ґалілея, в одному з яких, 1636, було висловлено адресоване приятелеві прохання надіслати партію вина «з батьківщини мого вчителя Архімеда Сіракузького» (див.: *Кузнецов Б. Г.* Галилей. М., 1964. С. 299). Ця фраза, чи її переповіданий кимось варіант, цілком могла стимулювати постання перших рядків «І Архімед, і Галілей / Вина й не бачили», — вони прочитуються як нарочито-виклична, свідомо протиставлена повідомленому факту репліка обуреного поета, що в ній можна вбачати як негативну оцінку надмірної заповзятливості істориків, так і, в разі прийняття оприлюднених подробиць як даності, імпліцитно присутній тут же запит: а ким стосовно «вина» були ті, хто переслідував Ґалілея?

Вірш «І А., і Г.» належить до найскладніших віршів Шевченка: один із найпримітніших поетових творів останнього періоду, він накреслив новий вектор пошуків засобів худож. вираження. Разом із посиленням інтелектуального складника той тип поезії, парадигму якого представляє «І А., і Г.», має своїми прикметними ознаками розкуту асоціативність худож. мислення, граничну ущільненість вислову, смислові еліпси (випущення певних ланок викладу). Названі три основні характеристики в їхньому комплексному взаємозв'язку визначають риси нового етапу Шевченкової поетики, що складається у 1859—61; аналізованим віршем вони репрезентовані чи не найповніше.

У другому рядку, підкріплений напрочуд вдалою римою, виникає образ «єлей». Свого часу було слушно завважено поєднання понять «єлей» та «вино» у формулі «От стад, елея и вина» у відносно ранній поемі «Слепая» (див.: *Павлюк М.* С. 62), яке далі могло функціонувати у Шевченковому тексті вже на рівні худож. узагальнення-фразеологізму. Образ «єлей», що в імпліцитній, афористичній сув'язі з «вином» символічно презентує понаддостатність питва-їжі, одразу дав змогу у суголоссі з логічним вектором

перевести мову на тих, хто опонував Ґалілеєві. Двоєдиність образу «елея и вина» дозволяє, по суті, не називати «вина», — воно вже заміщене «єлеєм», присутнє в слові «єлей»: отож вино, вкупі з «єлеєм», потекло «у черево чернече».

Підкреслено викличне заперечення Шевченком інформації про Ґалілея як поціновувача вин іде в парі з протиставленням Ґалілея (а з ним і Архімеда) «ченцям» — ієрархам церкви, з якими Ґалілей провадив тривалу боротьбу. У розвиткові сюжету спільник Ґалілея — Архімед: поетові видається слушним і Архімеда (котрий жив ще у дохристиянські часи та відзначався сміливістю поглядів) також представити у позиції супротивника реліг. обскурантизму. Певна річ, симпатії Шевченка цілковито на боці великих мислителів, їхніх опонентів наділено знижувальними характеристиками. Відповідно, якщо стверджується непричетність Архімеда й Ґалілея до вина, то само собою зрозуміло, що й вино разом із «єлеєм» вихлебтали служителі церкви, «ченці». Архімед і Ґалілей уособлюють високу духовність, несення людству нового світоуявлення (про це далі мовиться у творі), «ченці» — нестриманість у їжі й питві, їхня метонімічна персоніфікація — «черево чернече».

Далі поетова худож. думка шляхом асоціативного зчеплення — через образ «єлей», який, вказуючи на сите харчування «ченців» та їхній неаскетичний спосіб життя, водночас виступає знаком важливого церк. таїнства, — виходить на позверхньо випадковий, але творчо вельми продуктивний образ євхаристії (причастя). У творі названо обидва сакральні предмети, які згідно з церк. канонами задіяно в євхаристії, — вино та «крихта хліба» (власне, частка антидора — освяченої хлібини, покраяної невеликими шматочками — часточками, що їх роздають тим, хто причащається). Мало не в кожному церк. таїнстві знаходить застосування єлей, хоча за своєю символічно-сакральною функцією він не дорівнює «хлібу» (символу тіла Христа) і «вину» (символу крові Христа). Пойменування у творі зазначених трьох реалій уже спрямовувало дослідників (Ю. Івакіна, М. *Антоновича*, М. Павлюка) до образу певного церк. дійства, називалося і причастя (М. Антонович), але цей образ жоден дослідник не пов'язував із подальшим рухом сюжету, а в одній з інтерпретацій вірша «святих предотеч» — учасників таїнства — зовсім неправомірно було ідентифіковано з «ченцями».

Те, що в уяві поета одразу по номінації «вина» наступним етапом став образ євхаристії, засвідчує настійне звертання до образу «крихта хліба» (зокр. й у відхилених варіантах рр. 6—7: «Та й нас з собою повели / Без крихти хліба» та «І крихти хліба не взяли». — 2, 541) — образу, що спочатку, у чернетці, мав підсилити мотив цілковитої відмови від земних благ, проте у процесі творення вірша йому надано значно глибшого змісту. Відтак «крихта хліба» — частка сакрального антидора — на певному етапі примножує своє символічне значення, стає центр. образом, якому належить вельми важлива роль у розвитку, власне, у переакцентуванні (супроти первісного, залишеного в чернетці, задуму) сюжету і який об'єднує два провідних його мотиви. Перший — мотив нової євхаристії, що її принесли «святиє предотечі»; другий мотив реалізовано в ланцюгу варіацій «хліб»/«жито» (збіжжя) — це не назване, імпліцитно присутнє «зерно» (як алегорія зачаття), що далі буде озвучене у пророкованих поетом майбутніх народженнях і ненародженнях.

Залучивши поняття церк. дійства, ширше — церк. історії, поет уводить образ «святиє предотечі». Ці «святиє предотечі», в числі яких Архімед і Ґалілей, оту «крихту хліба понесли / Царям убогим». Отже, йдеться про нову — вже не церковну — євхаристію, зрештою, про нову «релігію»; коли мати на увазі поетове уявлення про таких її «предотеч», як Архімед і Ґалілей, то її складниками є наука, освіта, пошуки істини і т. п.

Ключовим для встановлення змісту твору є витлумачення рядків: «крихту хліба понесли / Царям убогим. Буде бите / Царями сіянеє жито!» Адекватне розуміння вірша можливе лише з урахуванням широкого явища полісемантичності, що присутнє у поезії Шевченка, зокр., в даному тексті, — з розрізненням двох протилежних значень номінації «царі» (у лінгвістиці та поетиці такий «розкол» значень однієї й тієї ж лексеми має назву енантіосемії). Намагання пояснити зміст твору інакше, вбачаючи в «царях» із рр. 7 та 8 один — єдиний — образ, неминуче зводить на манівці заг. інтерпретацію твору, вимушує дослідників до заплутаних пояснень, натяжок, туманних алегорій, що зрештою знижує яскравість думки, висловленої тут поетом.

У щойно зацитованих рядках твору «царі убогі», яким «крихту хліба понесли» «святиє предотечі», — це звичайні люди, у спільності своїй — народи, тоді як «царі» у вислові «царями сіянеє жито!» зберігають пряме позначення тих, хто посідає трон, очолює державу і чиїм династіям поет провіщує кінець («Умруть / Ще не зачатиє царята…»), поділяючи тогочасне утопічне уявлення, ніби ліквідація монархії стане завершальним етапом на шляху здобуття людиною повної свободи.

Що прийом енантіосемії Шевченко застосовував для осягнення худож. ефекту (тобто енантіосемія є оказіональною) і що цей прийом підпорядковує собі, зокр., лексему «царі», засвідчують і ін. приклади. У поемі «Сон — У всякого своя доля» поряд із номінованим царем-вінценосцем виступає «Цар всесвітній! Цар волі,

цар / Штемпом увінчаний!»; слово «царі» у значенні «народи» міститься у передкінцевих рядках вірша «І тут, і всюди — скрізь погано», написаного через п'ять тижнів після «І А., і Г.». Розщеплення лексеми «цар» механізмом енантіосемії в аспекті розвитку поетичної образності не було винаходом Шевченка; до цього прийому у 1820-х вдавалися поети-декабристи. Так, зокр., згадуючи таємні зібрання друзів-спільників, не без проекції на звичаї Новгородської республіки 12 — 15 ст., та протиставляючи «царя», який втілює «народа дух и нравы», — «царям кичливым», В. Раєвський писав: «Пора, друзья! Пора воззвать / Из мрака век полночной славы; / Царя-народа дух и нравы / И те священны времена, / Когда кипело наше вече / И сокрушало издалече / Царей кичливых рамена» (*Раевский В. Ф.* Полн. собр. стихотворений. Лг., 1967). Шевченко надає позитивному образові «царі» релігійно-християнського забарвлення (алюзія на євангельський вираз «убогим духом належатиме Царство небесне»; пор. також відхилені поетом чорнові рядки вірша «Тим неситим очам», де образ «люди» подано у визначеннях: «Душевбогим, дрібним, / Чисти[м] серцем, святим». — 2, 532).

Услід за гнівним викриттям «ченців», у «череві» яких опинився не тільки «єлей», а й «вино», асоціативно розкута уява поета представляє наступний, лиходійством споріднений із першим, об'єкт негації — царизм, інститут самодержавства. Негацію увиразнює мотив, що випливає з образу «хліб/жито/зерно», а саме: йдеться про певні дії в майбутньому, які перервуть царський рід. Вираз «Буде бите / Царями сіянеє жито!» означує як узагалі кінець упевненості царів у вічному владарюванні (це тлумачення висловлювали багато дослідників), так і — ще очевидніше — неможливість появи нових поколінь «царят», «сіяних» царствуючими владарями. Останній смисл вимагає більшого ступеня предметної, «тілесної» конкретизації образу «сіяння жита» і набуває, в результаті, смислу яскравішої метафори, ніж було б у разі узагальненого розуміння образу. Та ж сама семантична група («зерно», «жито», «сіяння») відлунює й у пророкуванні «А люде виростуть»: тобто виростуть не «царята», не продовжувачі царського роду, — виростуть «люде», попередників яких було названо «царями убогими».

Вираз «на оновленій землі» містить алюзію на Новий Завіт, властиво на формулу з Одкровення Іоанна Богослова (Об. 21, 1) — «И видехъ небо ново, и землю нову». Реченням «І на оновленій землі» започатковано нову фазу пророчої візії поета і відповідно перехід викладу в ін., урочистішу, тональність — «Врага не буде, супостата, / А буде син, і буде мати, / І будуть люде на землі». Форма майбутнього часу (футурум) тут у плані граматики позверхньо та ж, що й у чотирьох попередніх рядках, проте є очевидним, що звідси починає розгортання своєрідний пост-етап — наступний після того, як «Буде бите» та «Умруть / Ще незачатиє царята...». Перехід од викладу у формі минулого часу до нарації у формах ближчого й середнього майбутнього, а далі й далекого майбутнього, зумовлено заг. потужною динамікою всього твору, тим більше що про людство, образ якого увідчутнюється з наближенням до фіналу, мовлено не тільки у прямих номінаціях (у фрагменті зі змалюванням майбуття: «а люде виростуть» та «будуть люде на землі»), а й ще раніше — у непрямій метафоричній номінації («царям убогим»). Тобто розмова про майбутнє людство починається ще в рр. 5—7, її підготовлено згадкою про «царів убогих», котрі одержать нове причастя («крихту хліба») від «святих предотеч», ряд яких відкривають Архімед і Ґалілей. Вершинна ж репрезентація образу простих «людей» має смислове підсилення у пафосному запереченні «царів» — владарів. Коли їхній родовід — «царята» буде перервано, на передній план вийде знак ін. родоводу — «син» біля «матері».

Декотрі дослідники (В. Коптілов, О. Забужко) висловлюють думку, що в образах «син» і «мати» поет бачив Богоматір зі Святим Дитям, а в образі «врага <...> супостата» — диявола, царюванню якого на землі кладе кінець прихід Ісуса Христа. Втім, подібне розшифрування образів, прочитання їх у ролі уособлень персонажів реліг. вчення, а тим більше — наполягання на однозначності такої версії (з пропозицією, приміром, із прописних літер писати «Син» і «Мати»), як не парадоксально, спроможне навіть нівелювати ті потужні узагальнення поета, які постають з усього мислительного й емоційного розвитку твору. Очевидно, є всі підстави для ствердження думки про дво- і багатоплановість зазначених образів, що уможливлювало б в образах сина і матері вбачати все людство як єдину родину, а серед людей — і Сина з Матір'ю як духовний орієнтир; відповідно в образі «врага <...> супостата» — всіх гріховодців і негідників, «катів, людоїдів», що чинять зло супроти людини, а між них — і самого диявола як їхнього зверхника.

У ліричному сюжеті твору, як це притаманно окремим зразкам новітньої лірики, на рівні поверхневому здійснено відхід од першопочаткової теми (пов'язаної з причетністю названих подвижників науки до вина), водночас на глибшому смисловому рівні ця тема здобуває розвиток, разом з усіма ін. темами її синтезовано у певну худож. цілість. Композиційно твір побудовано на чергуванні (у чотири етапи, за схемою А1 — В1 — А2 — В2) позитивно і негативно маркованих мотивів, де А1 — заперечення (з приводу вина); В1 — констатація перспективи («крихту хліба понесли / Царям убогим»); А2 — грізне пророкування

(«буде бите», «умруть»); B2 — фінальне, піднесене ствердження, артикульоване у значущих, сповнених пафосу рядках. У цілому розглянутий твір становить чи не найяскравіший в ліриці Шевченка приклад динамічного, вибухового наростання емоціонального тону — від саркастичної репліки-заперечення на початку до урочистого пророцтва у фіналі з одночасним розширенням предмета медитації: від спростування часткової деталі в перших рядках поезії — до узагальненого бачення майбутньої долі людства у завершальних.

Літ.: Шевченко Т. Кобзар / Народне видання з поясненнями і приміт. д-ра В. Сімовича. Катеринослав; Кам'янець; Лейпциг, 1921; *Івакін 1968*; *Антонович М.* «І Архімед, і Галілей»: (Інтерпретація) // Український історик. 1989. № 1/3 (101/103); *Igliński G.* Romantyczne posłannictwo Słowa: «Ni Archimedes, ni Galileusz…» Tarasa Szewczenki jako przykład liryki profetycznej // *W kręgu* kultury ukraińskej. Olsztyn, 1995 [укр. перекл. див. у вид.: *Шевченків* світ: Наук. щорічник. Черкаси. 2008. Вип. 1]; *Коптілов В.* У згоді з Богом // *Сверстюк Є.* Шевченко і час. К.; Париж, 1996; *Mokry W.* Literatura i myśl filosoficzno-religijna ukraińskiego romantyzmu: Szewczenko, Kostomarow, Szaszkiewicz. Kraków, 1996; *Забужко О.* Шевченків міф України: Спроба філос. аналізу. К., 1997; *Нахлік Є.* Доля — Los — Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. Л., 2003; *Павлюк М.* Біблійні та фольклорні ремінісценції у вірші Шевченка «І Архімед, і Галілей» // *НШК 35*. Т.1; *Скуратівський В.* Із шевченкознавчих етюдів // Обрії особистості: Книга на пошану Івана Дзюби. К., 2011; *Бондар М.* До інтерпретації вірша Т. Шевченка «І Архімед, і Галілей» // *ЗНТШ*. 2012. Т. 263.

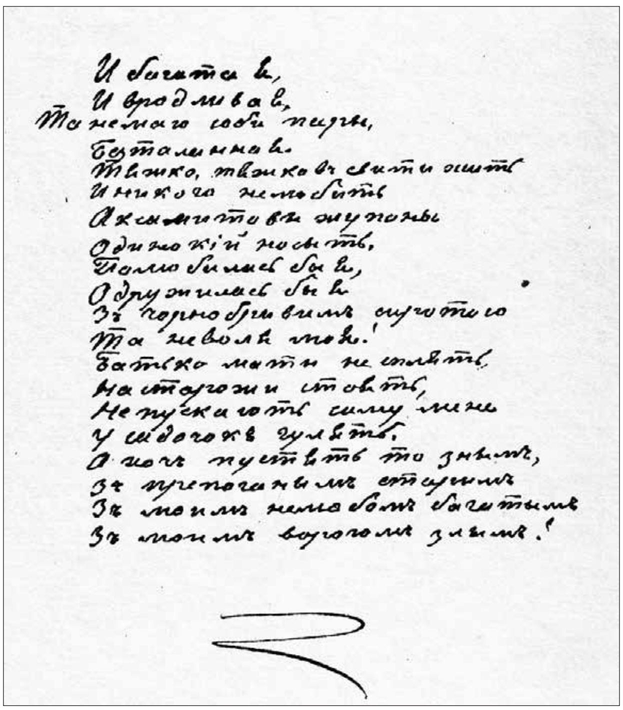
Микола Бондар

«І БАГА́ТА Я» — вірш Шевченка, написаний під час *Аральської описової експедиції* 1848—49 на о. *Косаралі*, орієнтовно наприкінці верес. — у груд. 1848. Чистові недатовані автографи містяться у «*Малій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 71. С. 315) і в «*Більшій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 146). Першодрук — у журн. «*Народное чтение*» (1860. № 1. С. 145—146), без прізвища автора.

Вірш належить до персонажної або рольової лірики косаральського циклу, в якому Шевченко здебільшого вдається до форми монологу ліричного персонажа, рідше — монологу ліричного розповідача. За висловом Ю. *Івакіна*, кожен твір цього циклу — «шкіц народного характеру й водночас історія занапащеної долі простої людини» (*Івакін Ю.* Поезія Шевченка періоду заслання. К., 1984. С. 90), тож постає галерея народних характерів. Зокр., в аналізованому вірші дівчина нарікає на свою нещасливу долю: скоряючись волі батьків, вона мусить вийти заміж за нелюба — старого, але багатого. Дещо подібний образ, проте у відмінній ситуації, представлено в поезії того ж періоду «Породила мене мати»: дочку мати «заміж не пустила» за убогого, дівчина так і не знайшла собі пари й старіє в самотині.

Вірш «І б. я» відносять до Шевченкової «жіночої лірики», в якій домінує «мотив долі в сенсі безталання» (*Білецький Л.* Лірика з Косаралу на народні мотиви // *«Кобзар»: У 4 т.* Т. 3. С. 480). Шевченко охоче вводив монолог героїні й у ранні «думки» («Вітре буйний, вітре буйний!», «Нащо мені чорні брови»), у балади «Лілея» і «Русалка». Таку особливість відзначив, зокр., М. *Рильський* і підкреслив її невипадковість, бо й ліричні відступи в поемах «Катерина», «Наймичка», «Неофіти», «Марія» від автора легко уявити як монолог героїні, адже Шевченко пише про жінок так, наче живе їхнім життям, дивиться на світ їхніми очима (див.: *Рильський М.* «Жіноча» лірика Шевченка // *НШК 10*. С. 23). Саморозкриття героїні — один із найпоширеніших засобів формування її образу в поезії Шевченка. Серед приниженого та покріпаченого укр. люду найупослідженішою була жінка, особливо ж удова або покритка, відповідно, її дитина — сирота, байстря. В аналізованому вірші феміністична проблема постає в ін. аспектах: шлюб із примусу, в якому домінує майновий інтерес, позбавлення жінки в патріархальному суспільстві права вибору, права самій вирішувати свою долю.

Г. *Сидоренко* зараховувала до «власне пісенних» творів, написаних на засланні, 18 поезій, зокр. й аналізовану (*Сидоренко Г. К.* Стиль пісенних творів Шевченка // *НШК 21/22*, с. 114). Л. *Білецький* також завважував її пісенне стилістичне оформлення

И багата я,
И вродлива я,
Та немаю собі пары,
Безталанная.
Тяжко, тяжко въ світи жити
И никого не любить
Аксамитовы жупаны
Одинокій носить,
Полюбилась бы я,
Одружилась бы я
Зъ чорнобривымъ сиротою
Та неволя моя!
Батько мати не пустять,
На сторожи стоять,
Не пускають силу мене
У вдовочки гулять.
А хочъ пустять то зъ нимъ,
Зъ препоганымъ старымъ
Зъ моимъ нелюбомъ багатымъ
Зъ моимъ ворогомъ злымъ!

Т. Шевченко. «І багата я». Автограф. «Більша книжка»

(*Білецький Л*. Лірика з Косаралу на народні мотиви // *«Кобзар»: У 4 т*. Т. 3. С. 480). Одначе треба наголосити на літературності твору. Це підкреслювали і М. Рильський, і Ю. Івакін, відзначаючи еволюцію фольклоризму в Шевченковій засланчій поезії. М. Рильський уважав вірш «І б. я» такою ж поезією-романсом, як і «Ой одна я, одна» чи «Вітре буйний, вітре буйний!», але з більшим ухилом до народного стилю, водночас виокремив таку рису літературності Шевченкової пісні, як тонке відтворювання психологічного стану героїні, дуже близького до почуттів поета, пов'язаних із його мріями про особисте щастя, одруження, родину (*Рильський М*. Там само. С. 25—27). У вірші «І б. я» Шевченко, відтворюючи драматичний перебіг почуттів і думок героїні, відходить од традиційно фольклор. імперсональності.

За визначенням Ю. Івакіна, це автологічний вірш, тобто поезія, в якій немає тропів. Н. *Чамата* розглядає його як куплетний різновид пісенної віршової інтонації з асиметричною інтонаційною композицією, де розповідну інтонацію поєднано з окличною (*Чамата Н. П*. Типи віршової інтонації // *Творчий* метод і поетика Т. Г. Шевченка. К., 1980. С. 398). На думку Ф. *Колесси*, аналізований вірш належить до групи поезій Шевченка, ритміка яких має перехідний характер. За силабічною схемою текст наближається до народної пісні, а за розміщенням наголосів — до стопового укладу. Це тонізований силабічний вірш, написаний нетотожними катренами, в якому силабічна схема першої строфи [(5)2+(4+4)+5)] порушується в наступних, де на місці п'ятискладових груп з'являються шестискладові або семискладові (останні — у другій строфі). Акцентна система має виразну анапестичну тенденцію (*Колесса Ф. М*. Фольклористичні праці. К., 1970. С. 307—308). У римуванні повторюється схема ааВа за винятком рядків 13—16 (сплять — стоять — мене — гулять). Нагнітання чоловічих клаузул у прикметниках з негативно забарвленою семантикою у фіналі вірша (старим — багатим — злим) увиразнює наростання розпачу ліричної героїні, її рішуче неприйняття нелюба.

Роксана Харчук

«І ВИ́РІС Я НА ЧУЖИНІ́» — медитативно-розповідна елегія Шевченка, написана орієнтовно в кін. верес. — у груд. 1848 на о. *Косаралі*. Чистовий автограф — у «*Малій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 71. С. 306—308). Першодрук — у вид.: *«Кобзар» 1867* (С. 530—531); з огляду на цензуру тут вилучено рр. 19—21 та 61—62. Той факт, що до «*Більшої книжки*» вірш не перенесено, деякі дослідники розглядають як свідчення незавершеності остаточної роботи поета над твором (див. зокр.: *Івакін 1968*, с. 119). Є також і ін. аргументи на користь цього припущення: наявність

В. Слищенко. Ілюстрація до вірша Шевченка «І виріс я на чужині». Папір, гуаш. «Вірші». К., 1950

закрапкованих рр. 33, 43, 63, — найімовірніше, замінників ще не написаного тексту; фрагментарність і неповнота тематично виокремленого та графічно виділеного відтинка, що складається лише з рр. 34—35; невластиві Шевченковій поезії порушення евфонічних норм (правил альтернансу) на стику композиційних частин, де поспіль ужито три чоловічі клаузули (рр. 31—32 і 34), незаримований р. 34. За змістом ліричного переживання аналізований твір (поряд із віршами «Мені однаково, чи буду», «N. N. — Мені тринадцятий минало», «Якби ви знали, паничі», «Колись, дурною головою» та ін.) належить до взірців властивого Шевченковій поезії злиття особистого й суспільного моментів у світовідчутті. Домінантні в багатьох засланчих творах настрої самотності, туги за батьківщиною у вірші «І в. я н. ч.» визначають характер роздуму лише на початку. Далі поет переходить до спогаду про перебування в рідному селі та в Україні 1843, і теми самотності й вигнанства підпорядковуються іншій, що стає основною, темі — соціальній, із притаманними їй мотивами занепаду рідного краю, безправності покріпаченого народу, його злиденного існування, а відтак — громадянського протесту й викриття несправедливості суспільного ладу. Вірш заперечує поширену в останні десятиліття серед деяких дослідників тенденцію нівелювати соц. аспект поезії Шевченка, представляти її революційну спрямованість як явище другорядне.

Тематична двоцентровість зумовлює складність побудови вірша. В основі композиції — властива аналітичному типу елегії тричастинна схема, сут-

тєво модифікована завдяки активному залученню різноманітних засобів організації тексту, серед яких чи не найважливіші — протиставлення і заперечення.

Перша частина, теза — експозиція (рр. 1—2) і т. зв. псевдохід (рр. 3—6) — уводять фундаментальну для творчості Шевченка опозицію чужина / Україна, на якій побудовано вихідну сюжетну ситуацію і на яку спирається дальше структурування особистісної теми у вірші. Тривалий час примусово відірваний від улюбленої батьківщини, ліричний герой-поет шукає психологічної розради, звертаючись в уяві до рідного краю: «І виріс я на чужині, / І сивію в чужому краї: / То одинокому мені / Здається — кращого немає / Нічого в Бога, як Дніпро / Та наша славная країна…» Образ чужини подано тут, як і далі в більшій частині вірша, узагальнено, практично однією номінацією, котра лише наприкінці доповнюється лапідарною характеристикою, вписаною — відповідно до усталених конотацій — в негативну оцінну позицію: «Погано дуже, страх погано! / В оцій пустині пропадать». Натомість образ України є центральним і розгортається кількома етапами. У традиційній інтерпретації як альтернативний образу чужини він виступає тільки на початку — в псевдоході, де поет трактує його в міфолог. ракурсі: Україна — сакральна земля, найкраща у Бога «славная країна» з її уособленням — могутнім Дніпром. Що це судження може виявитися помилковим, сигналізує наголошуваний хронотопний момент (ліричний суб'єкт тривалий час — у минулому й тепер — перебуває поза Україною) — основа першої частини причинно-наслідкової конструкції, що утворює експозицію, а також дієслово «здається» з його семантикою непевності.

Друга частина вірша, антитеза (рр. 7—48) містить стислу відмову від псевдоходу (перші півтора рядки, в яких повторено попул. сентенцію: «Аж бачу, там тільки добро, / Де нас нема») та перемикання роздуму ліричного героя на «істинний» хід, що виводить на соц. тему, формуючи погляд на Україну, протилежний заявленому в експозиції. Конструктивна особливість побудови цієї частини тексту — розширення його мовленнєвої організації (до роздуму додаються розповідь і опис, розповідь переривається безпосереднім виливом почуттів). Ускладнюється й часова структура, що спричинено введенням спогаду з його темою злиденного життя укр. народу і відповідною корекцією предмета роздуму. Окреслений раніше з позиції теперішнього часу засланця ідилічний образ України заперечується, гол. змістом розмірковувань стають враження недавнього минулого, що наново осмислюються, минуле переживається як теперішнє. Плани теперішнього і минулого, поширюючись на зображення сфери особистого життя ліричного героя та суспільної сфери, переплітаються або динамічно чергуються.

Сюжет центр. частини вірша реалізується у п'яти епізодах. Їх чітко виявнюють тематичні зсуви, зміна мовленнєвих форм, графічне розмежування тексту. Специфіка композиції цієї частини твору пов'язана з його тематичною двоцентровістю. Вже йшлося про підпорядкованість особистісної теми з переходом до другої частини вірша введеній тут соц. темі. Остання з'являється як складова першої теми в першому сюжетному епізоді (друга пол. 8-го р. — р. 21) на поч. розповіді ліричного героя про відвідини рідного села, образ якого поступово вибудовується як образ тогочасної України. Перший крок у цьому напрямі — зображення страдницького життя поетової матері, що померла молодою (про що повідомлено перифрастично — «зарані спать лягла»). До своєї розповіді Шевченко вводить таку промовисту деталь із давноминулого: вимолюючи «долю добрую» своїй дитині, мати «вночі / На свічку Богу заробляла».

Драматичний образ реальної України повносило постає у другому сюжетному епізоді (рр. 22—32) — у вражаючій, хрестоматійній картині зруйнованого села з його покірливими, «німими» мешканцями, якій передує актуалізована спогадами й подана з позачасової позиції пряма оцінка ситуації ліричним героєм: «Аж страх погано / У тім хорошому селі. / Чорніше чорної землі / Блукають люди, повсихали / Сади зелені, погнили / Біленькі хати, повалялись, / Стави бур'яном поросли. / Село неначе погоріло, / Неначе люде подуріли, / Німі на панщину ідуть / І діточок своїх ведуть!..» Ознакою того, що зображене поширюється і на минуле, і на теперішнє, є вживання в одному ряду обох часових планів (те саме — в четвертому сюжетному епізоді). Опис увиразнюється комплексом стилістичних засобів, серед них — побудоване на лексичному повторі експресивне порівняння (люди «чорніше чорної землі»); низка контекстних синонімів — наголошених

С. Караффа-Корбут. Ілюстрація до вірша Шевченка «І виріс я на чужині». Папір, ліногравюра. 1966

позицією в римі дієслів зі значенням деструкції (повсихали, погнили, повалялись, поросли [бур'яном], погоріло, подуріли), на які спирається послідовність подібних за змістом речень, що конкретизують і деталізують наслідки сваволі кріпосників; поєднання на поч. сюжетного епізоду антитетичних оцінних характеристик, емоційно посилених завдяки розмовному звороту («Аж страх погано / У тім хорошому селі»). Загалом же слова з підкреслено мейоративним та пейоративним значенням посідають важливе місце в лексичній системі твору, формуючи властиву йому поетику контрасту (славная країна — чужина, чужий край, пустиня; найкращеє село, хороше село — аж страх погано; люди, лицарські сини — пани лукаві, препоганії пани; зеленіють широкії села, веселі села — повсихали сади зелені; люди веселі — люди подуріли, німі; добро — лихо тощо).

Соц. тема цілковито панує і в четвертому сюжетному епізоді (рр. 36—44), побудованому на градаційному розгортанні узагальнення про нац. катастрофу «на славній Україні». Розповідь ліричного героя змінюється медитацією; її викривальний пафос спирається зокр. на щойно відзначені антонімічні образи: «люди», «лицарські сини» — «пани лукаві», «препоганії пани», які, представляючи сферу соц. відносин, охоплюють і семантику протиставлення на часовій осі минуле/теперішнє. Риторичні вигуки всередині фрагмента підкреслюють експресію громадянських почуттів поета. Завершують сюжетний епізод сатиричні деталі, що характеризують укр. суспільні реалії: «І не в однім отім селі, / А скрізь на славній Україні / Людей у ярма запрягли / Пани лукаві… Гинуть! Гинуть! / У ярмах лицарські сини, / А препоганії пани / Жидам, братам своїм хорошим, / Остатні продають штани…»

У третьому (рр. 34—35) та п'ятому (рр. 45—48) сюжетних епізодах центр. частини точка зору ліричного суб'єкта зміщується на власні переживання, підтверджуючи сюжетну двоцентровість вірша. Водночас присутність соц. теми поряд із темою особистісною в обох фрагментах незаперечна. У першому випадку образ розореної України просвічується в розповіді про психологічний стан поета після побаченого на батьківщині: «І я, заплакавши, назад / Поїхав знову на чужину» (план минулого часу). У другому — теперішнє переживання спогаду спричинює переосмислення позиції, задекларованої на поч. твору. Шевченко повертається до опорних тематичних образів експозиції — чужина / Україна, проте не їхнє протиставлення, як було раніше, стає чинником сюжетного руху, а нагнітання негативного оцінного висновку, що поширюється на обидва локуси, ставлячи їх в один ряд: «Погано дуже, страх погано! / В оцій пустині пропадать. / А ще поганше на Украйні / Дивитись, плакать — і мовчать!» (план теперішнього часу). Ці рядки, завершальні в розвитку особистісної теми, свідчать про концептуальні зміни у свідомості ліричного героя. «Поет, тужачи за батьківщиною, ніби умовляє себе: гіршою моральною мукою, ніж "в оцій пустині пропадать", було б жити на Україні й безсило мовчать під залізною п'ятою кріпосницького самодержавства, щоденно спостерігаючи сваволю панства, не маючи реальної можливості бодай чимсь допомагати його жертвам», — проникливо відкоментував Ю. *Івакін* зміст цього сюжетного епізоду (*Івакін 1968*, с. 121). Емоційна напруженість наростає, що відтворюють риторичні оклики, повторення прислівника «погано» з ін. прислівниками — підсилювачами його семантики («погано дуже», «страх погано», «ще поганше»), експресивний дієслівний ряд наприкінці фрагмента («Дивитись, плакать — і мовчать!»). Тематичні відповідності з вступ. частиною вірша — вияв прихованої кільцевої побудови з запереченням вихідної тези.

Ознаки зсунутого кільця можна простежити й у заключній, графічно відмежованій від попереднього тексту частині твору (рр. 49—62), що логічно (через заперечення) його продовжує («дивитись» — «а як не бачиш»), розгортаючи намічений в експозиції ідилічний образ України. Крім наявного на початку й розвинутого тут в епічному ключі образу Дніпра, Шевченко вводить альтернативні до поданих у центр. частині образи села та його мешканців («людей веселих»). Оригінальні, позитивно забарвлені тропи — порівняння, уособлення, епітети, врівноважена (хоча в серед. речення є перехід від чотиристопного ямба, яким написано основний корпус вірша, до 14-складового розміру), правильна ритмічна будова створюють лагідну, світлу тональність опису — картини, зображеної в умовному плані: «А як не бачиш того лиха, / То скрізь здається любо, тихо, / І на Україні добро. / Між горами старий Дніпро, / Неначе в молоці дитина, / Красується, любується / На всю Україну. / А понад ним зеленіють / Широкії села, / А у селах у веселих / І люде веселі».

Три наступні рядки, останні у вірші, повідомляють про обставини, за яких уявне могло б стати реальним. Вони завершують розробку соц. теми й містять висновок, якого доходить ліричний герой у своїх роздумах про шляхи оновлення життя в Україні: «Воно б, може, так і сталось, / Якби не осталось / Сліду панського в Украйні». Тут немає прямого заклику до силової зміни існуючого суспільного ладу, проте напруженість і драматизм викладу, відтворені завдяки повній перебудові стилістики вірша порівняно з попередніми рядками, дозволяють припустити, що поет мав на думці саме революційну дію. Чинники тонально-інтонаційного виділення фінального узагальнення: різке порушення ритмічної та римової інерції 14-скла-

довика (вкорочення строфи на один рядок; парне римування двох перших рядків, неканонічність якого підкреслюється точним і багатим співзвуччям дієслів у кінці рядків («сталось» — «осталось»); незаримований третій рядок — схема строфи ААХ замість ХАХА), текст без тропів, обтяжений підрядністю і вставним словом.

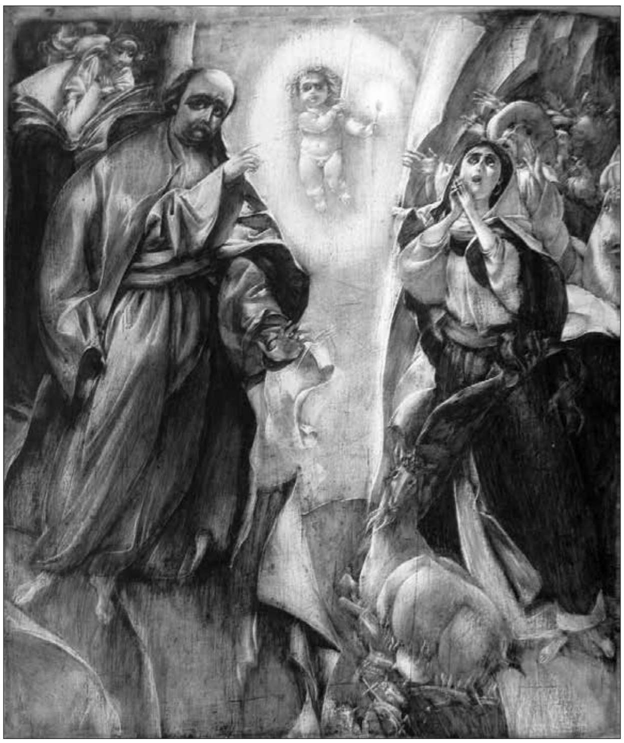
Особливості розвитку ліричного переживання у вірші — від часткового, індивідуального до заг., суспільно значущого — виразне втілення життєвих пріоритетів Шевченка, його цілковитої відданості ідеї соц. і нац. визволення укр. народу.

Літ.: Івакін 1968; *Івакін Ю. О.* Поезія Шевченка періоду заслання. К., 1984.

Ніна Чамата

«**І ДЕНЬ ІДЕ, І НІЧ ІДЕ**» — філос. мініатюра Шевченка, написана 5 листоп. 1860 в Петербурзі. Автограф у «*Більшій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 321). Першодрук у журн. «*Основа*» (1861. № 5. С. 3) у рубриці «Передсмертні думи».

Тлумачення змісту поезії можливе лише в заг. контексті творчості й біографії Шевченка, тогочасної нац. та світової л-р (найближчими жанровими відповідниками цього твору в світовій л-рі є серйозна епіграма — антична, ренесансна, барокова — та япон. танка). Ю. *Івакін* звернув увагу на подібність аналізованого чотиривірша до фрагмента з поезії М. Костомарова «Погибель Єрусалима» (1852), з якою Шевченко міг ознайомитися: «Чом не явиться як перше / Муж правди й надії, / Чом упалих божественним / Словом не согріє?» (*Івакін 1968,* с. 384). Але в цих рядках М. Костомарова бачиться лише один з імпульсів, що викликав появу Шевченкового шедевра.

М. Стороженко. За мотивами вірша Шевченка «І день іде, і ніч іде». Картон, левкас, змішана техніка. 1987–2004

Далеко значніші імпульси посилав поетові його власний доробок. В. *Мовчанюк* розглядав перший рядок аналізованого твору як певний етап «художнього функціонування мотиву часу в поезії Шевченка» [*Мовчанюк В. П.* Категорія часу в поетичному світі Шевченка: (До постановки проблеми) // *РЛ*. 1984. № 3. С. 35—45], В. *Коптілов* таке явище Шевченкового стилю назвав «самоповторами» (*Коптілов В. В.* Самоповтори // *ШС*. Т. 2. С. 194), Ю. Івакін — «варіаціями тих самих стилістичних конструкцій, словосполучень, речень, рядків у різних творах» (*Івакін Ю.* Нотатки шевченкознавця. К., 1986. С. 216), а М. *Коцюбинська* — «кругообігом образів» (*Коцюбинська М.* Етюди про поетику Шевченка: Літ.-крит. нарис. К., 1990. С. 150).

Худож. реалізація теми часоплину в поезії Шевченка розпадається щонайменше на чотири авторські аналоги «епічним формулам» за теорією М. Беррі — А. Лорда (*Литературная* энциклопедия терминов и понятий. М., 2001. С. 437) з такими опорними словами: 1) **день, йде** і/або **іде**; 2) **день, ніч**; 3) **минають, літа**; 4) **лічу** + назва часового відрізка. Стабільним компонентом частіше є звукова форма, а варіюється значення («І день не день, і йде не йде» — «І день іде, і ніч іде»). Наведений найближчий відповідник першому рядку чотиривірша за фонікою — поч. рядок поезії «Три літа» — втілює думку парадоксальну, далеку від основної семантики теми часоплину, а в другій частині рядка поет використав архаїчний прийом фольклор. поетики, що дістав назву «взаємовиключна пара» (*Венедиктов Г. Л.* Внелогическое начало в фольклорной поэтике // *Русский* фольклор. 1974. Т. 14. С. 230). Порівняно з ним рядок «і день іде, і ніч іде», за всієї його психологічної напруги, справляє враження певної врівноваженості, підкресленої повним інтонаційно-синтаксичним і метроритмічним паралелізмом піввіршів (4 + 4).

То чи не ремінісценція тут Псалтиря (1, 2), де стосовно праведника сказано: «въ законѣ Господни воля єго, въ законѣ Єго поучится день и нощь»? Поет міг пригадати також ремінісценцію того ж джерела в 1-й пісні «Саду божественних пісень» Г. Сковороди: праведник «день, ночь мыслит в Его словѣ». Коли в псалмі «день і ніч» — явище суб'єктивного часу праведника, то в Шевченковому чотиривірші це образ

незалежного від людини, невблаганного часоплину — мотив, у світовій л-рі відкритий чи не Екклезіастом (Еккл. 1, 4—5). Цей мотив, яскраво втілений, як показав В. Мовчанюк, і на попередніх етапах розвитку лірики Шевченка, 1860 стає справжнім змістовим рефреном його поезії («Минули літа молодії», «І тут, і всюди — скрізь погано», «Н. Т.»). У чотиривірші трагічну колізію часу і життя підкреслено, по-перше, засобами фоніки: бадьорому **день — де — н — де** першого рядка, напівтавтологічній римі **іде — йде** протиставлено асонанс на **у**, що пов'язує другий і третій рядки, а також взагалі звукове інструментування другого—четвертого рядків, де розкривається внутрішній світ ліричного героя. Перший рядок відокремлено від ін. і синтаксично, він становить повідомлення од третьої особи, а три останні складають обтяжене дієприслівниковим зворотом і підрядним реченням причини запитальне безособове речення.

Другий рядок «І голову схопивши в руки», можливо, теж навіяний Біблією. Словесний опис цього жесту в Біблії трапляється двічі («положивъ руки на голову»): в розповіді про Фамар і Амона (2 Цар. 13, 1; сюжет Шевченко використав у поемі «Царі»), а також у Книзі пророка Ієремії (2, 37). У поета цей жест розпачу ще емоційніший. І наступне визначення дії — «дивуєшся» — теж із царини емоцій, не інтелекту. Коли в першому псалмі Давида йшлося про інтелектуальну діяльність праведника, то Шевченко у своєму переспіві дав таку версію: «А в законі Господньому / Серце його й воля / Навчається» («Давидові псалми»). Останнє слово доволі точно відтворює церк.-слов'ян. «поучится», але ж на поч. рядка з'явилося слово «серце», завдяки чому сприймання поведінки праведника набуло емоційнішого забарвлення. Якби в чотиривірші поет написав «дивуєшся, що не йде», емоційне начало переважало б ще виразніше. Обране ж поетом «дивуєшся, чому не йде», як легко впевнитися, приховує в собі й «дивуєшся, що не йде», тим самим підсилюючи саме інтелектуальний аспект твору.

Пауза, що розриває третій рядок («Дивуєшся, чому не йде»), не тільки підкреслює медитативний тип поезії, а й маркує поч. власне філос. викладу. Розпач і здивування ліричного героя викликані тим, що час не наблизив появи очікуваного провідника, котрий змінив би світ на краще. Таку підтекстну своєрідну гру з читачем психологічно виправдано інтимним зближенням його з суб'єктом медитації: форма дієслова другої особи «дивуєшся», зберігаючи основну семантику першої особи, ніби пропонує читачеві співучасть у сподіваннях, висловлюваних ліричним героєм. Функція читача — виправдовуючи довіру поета, виявснити зміст його медитації.

На думку Л. *Білецького*, поет хотів сказати, «що потрібні нові вчителі, нові проповідники, які б чистою євангельською правдою і наукою відродили б душі українського народу» (див.: *«Кобзар»: У 4 т*. Т. 4. С. 352). Ю. *Шевельов* вважає, що мініатюри, створені 1860, зокр. й розглядувана тут, — «це поезія для утаємничених, це, у певному розумінні, езотерична поезія, недоступна для необізнаного, випадкового читача» (*Шерех Ю*. С. 38).

Ключ до розшифровування поезії міститься, безперечно, в тому змісті, що укладено в останній рядок «Апостол правди і науки!». На думку Ю. Івакіна, цей образ «належить до того ж типу образів-символів, що й образи "царя волі" ("Сон"), Прометея ("Кавказ"), пророка ("Пророк")» (*Івакін 1968*, с. 383). Коли й так, то, на відміну від названих, обсяг цього образу-символу, — точніше, мабуть, все ж таки одиничного цілісного словесного комплексу із заг. символічним змістом, — слід визнати максимально стислим. Словообраз **«апостол»** в ньому — провідне. Цим словом (від давньогрец. ἀπόστολος — посланець) означують дванадцятьох і, ширше, сімдесятьох безпосередніх учнів Христа, але одного разу в Біблії так названо Його самого (Євр. 3, 1). І в поемі «Марія» справжній батько Ісуса спочатку названий апостолом, а потім месією. Назву «апостол» у базовому значенні — учень Христа — поет волів не вживати в пізній ліриці. А у Щоденнику воно виникає або в іронічних контекстах, або в переносному сенсі — стосовно декабристів (запис 4 листоп. 1857), О. *Герцена* (запис 11 жовт. 1857), а також стосовно М. Костомарова, який теж «сопричтен к собору наших заграничных апостолов» (запис 16 жовт. 1857). Але в чотиривірші поет не має на увазі жодного з названих діячів — бодай тому, що вони тоді вже існували. Не йдеться тут і про якихось провідників у майбутньому. Перспективнішим видається зіставляння Ю. Івакіним цього образу із Дж. *Вашингтоном* у зверненні до сучасників у поемі «Юродивий» (1857): «Коли / Ми діждемося Вашингтона / З новим і праведним законом?»

Другий словообраз комплексу — **«правда»**. С. *Козак* розглядає «ідеал правди» як універсальний ключ до «філософії, етики, естетики Шевченка», при цьому світогляд поета розуміє як щось незмінне, назавжди визначене ще за часів *Кирило-Мефодіївського братства* (*Козак С*. Ідеал правди у Шевченка // *СіЧ*. 1990. № 9. С. 52—55). В ін. статті дослідник уже самого Шевченка називає «українським "апостолом правди і волі", для якого правда була незмінною, вільною, вічно живою, вирішальною для людини, народу і світу цінністю» (*Козак С*. Історіософські концепції Шевченка // *Тарас* Шевченко і національно-визвольні змагання українського народу: Зб. матеріалів міжнародної наук.

конф. К., 1998. С. 35—36). Близьку думку висловлює І. *Фізер* (див.: *Фізер І.* Філософія чи філо-софія Тараса Шевченка // *Світи 1991*, с. 37).

А конкретніше значення словообразу «правда» в чотиривірші з'ясовується з найближчого контексту. В поезії «Не нарікаю я на Бога» (1860) вираз «з ворогом по правді жить» — алюзія на євангельський заклик любити ворогів своїх (Мт. 5, 44), а питання «чи буде правда меж людьми?» у вірші «О люди! люди небораки!» (3 листоп. 1860) і відповідь «І буде правда на землі» в поезії «І тут, і всюди — скрізь погано» (30 жовт. 1860) чітко співвідносяться зі значенням слова «правда» в Євангелії (Мт. 3, 15; 5, 10 та ін.). Тож і в чотиривірші слово «правда» набуває значення певного соц.-політ. відповідника до «закону Господнього» у згаданому Шевченковому переспіві.

Щоб з'ясувати зміст словообразу **«наука»**, завважимо: останні місяці життя Шевченка, за спостереженням Ю. Шевельова, наповнювали турботи про друкування і розповсюдження укладеного ним «Букваря южнорусского». Нагадавши слова поета: «Якби Бог поміг оце мале діло зробить, то велике б само зробилося» (лист до М. *Чалого* від 4 січ. 1861), дослідник доходить висновку: «Тут чітко підкреслено зв'язок між малим ділом — народною освітою — і великим — становленням нового і гармонійного соціального устрою. Не сокиру, а тільки книжку ми бачимо в основі образу апостола правди і науки» (*Шерех Ю*. С. 46). Ю. Івакін у словообразі «наука» відзначив широкий узагальнювальний зміст: «це і наука, і освіта, і істина, і розум, тобто все те, що протистояло "нерозумному", ворожому науці і знанням, суспільному ладу царської Росії» (*Івакін 1968*, с. 384). Нарешті, І. Коропенко розкриває зміст словообразу так: «Геній Шевченка як поета і мислителя піднявся до усвідомлення надзвичайної ваги науки, освіти, пізнання для очікуваного ним майбутнього суспільства» (*Коропенко І.* Тарас Шевченко і формування української наукової мови // *Світи 2001*, с. 293).

Ю. Івакін дав надто розширене пояснення образу «наука», а Ю. Шевельов та І. Коропенко надміру звужують і секуляризують його. Звернувшись до контексту Шевченкової творчості, доходимо висновку, що у чотиривірші маються на увазі і світські наука й освіта, і морально-реліг. виховання народу. Що ж до заг. значення комплексу «апостол правди і науки», то найближча до нього, мабуть, все ж таки семантика «Вашингтона / З новим і праведним законом», тобто вітчизняного апостола демократії пн.-амер. взірця, який був би здатний, зокр., й на скасування кріпацтва. Проте це пояснення недостатнє.

Ю. Шевельов доводить, що в «останній петербурзький період творчості» поет «переборов комплекс російського революційного радикалізму О. Герцена та його послідовників. Тепер <...> він вийшов з цього конфлікту збагаченим, голос його змужнів і врівноважився» (*Шерех Ю*. С. 51). Тож і погляди Шевченка на суспільний поступ взагалі та на можливість здійснення визв., демократичних перетворень в Україні у складі Російської імперії еволюціонували за ті нові «три літа», що пролягли між поемою «Юродивий» та аналізованим чотиривіршем. Тоді поет сподівався на краще («А діждемось-таки колись») і, звільнившись од жахіть солдатчини, просто не міг не ідеалізувати своє особисте майбутнє. А емоційне тло, на якому постав чотиривірш, характеризують слова «у цім смердячім Петрограді» з листа до А. *Болдіна* від 5 листоп. 1860. За три роки в Петербурзі, а зокр. під час поїздки в Україну, багато які Шевченкові ілюзії розвіялися. Побачивши й послухавши живих декабристів, він у кінці Щоденника не називає їх апостолами. Тепер уже «і тут, і всюди — скрізь погано» — аж так, що й новий Вашинґтон не зарадить. Тож ліричний герой покладає надії, думається, на когось більше подібного до Месії.

У цілому ж маємо зразок філос. лірики, що тільки ставить проблему перед читачем, відтворюючи її зміст емоційно. Це медитативна поезія не концепції, а пошуку, не аналізу, а інтуїтивного осягнення проблеми. За нац. традицією, що йде від І. Величковського й Г. Сковороди, Шевченків чотиривірш спирається на ейдетику морально-християнську — гол. і чи не єдиний спосіб духовного осмислення світу в укр. культурі поетової доби.

Літ.: «Кобзар»: У 4 т. Т. 4; *Шерех Ю*. 1860 рік у творчості Тараса Шевченка // *Шерех Ю*. Пороги і запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеології: В 3 т. Х., 1998. Т. 3; *Івакін 1968*; *Росовецький С. К.* «І день іде, і ніч іде...» Т. Шевченка: Спроба розкриття поетичного змісту // *ШСт [1]*.

Станіслав Росовецький

«І ДО́СІ СНИ́ТЬСЯ: ПІД ГОРО́Ю» — вірш Шевченка, написаний в *Оренбурзі*, датується орієнтовно січ. — квіт. 1850. Автографи — в «*Малій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 71. С. 203—204) та в «*Більшій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 105). Першодрук — у журн. «*Основа*» (1861. № 11/12. С. 3—4).

За жанром і стилем вірш тяжіє до ідилії. Завдяки виразній зоровій образності витворюється властива Шевченкові-митцю пластична картина, а настанова на споглядання сприяє медитативній філософічності. Такі особливості зближують «І д. с.: п. г.» з ін. знаковим віршем — «Садок вишневий коло хати». Обидві поезії Ю. *Івакін* визначив так: «це — *вимріяна* ідилія», де представлено «*народний етичний ідеал життя* "*по правді*" (він і етичний ідеал самого поета) <…>. Бачимо тут не тільки народну етику, а й естетику, — поет, власне, оспівує *красу* народного ідеалу

О. І. Івахненко. Ілюстрація до вірша Шевченка «І досі сниться: під горою». Картон, темпера. 1981

життя "по правді"» (*Івакін Ю.* Поезія Шевченка періоду заслання. К., 1984. С. 44—45).

Ліричний герой-автор поринає у простір жаданої гармонії людського щастя, реалізованої у звичайному побуті. Поет зумів розгорнути свої переживання в цілий всесвіт, що постав як один із вимірів смислу буття й загальнонаціонального, й індивідуального — як прихисток і розрада зболеної душі. Помітна певна подібність обставин, за яких названі вірші написано: «Садок вишневий коло хати» (1847; цикл «В казематі») — в ув'язненні під слідством, «І д. с.: п. г.» (1850) — на засланні в «незамкненій тюрмі», можливо, в один із тих моментів, коли поет особливо гостро усвідомив свою самотність та ізольованість. В обох творах представлено картину родинної ідилії й не випадково її пов'язано з надвечір'ям, вечором, смерканням — тими часовими відтинками, коли денну життєву енергію заступає спокій ночі, пригасають конфлікти, умиротворюється душа в передчутті відпочинку як відгомону вищої гармонії. Але в аналізованому вірші 1850 поповнюється склад персонажів, — до матері й дитини долучено «сивого діда»; цей образ (як і твір у цілому) може прочитуватися у двох планах. У першому — йдеться про спогад із дитинства (подібний мотив зустрічається і в образотворчій спадщині митця), однак тут же застерігаємо: не просто безпосередній спогад (про відмінності в композиційних пропорціях опису й розповіді в цих двох віршах див.: *Ненадкевич Є.* С. 157—158). Та швидше все ж слід говорити про картину-кліше, наскрізну для Шевченка-митця, в якій зливаються особисте і народне, спогад із уявлюваним. Водночас вірш тісно пов'язаний із мотивом сну, візії.

Другий план прочитання — співвіднесення образу старого (він становить композиційно організуючий центр пластично-живописної картини) із самим автором. Істотно, що аналізований вірш написано останнім перед чималою перервою в поетичній творчості Шевченка — до 1857. Тому варто зіставити «І д. с.: п. г.» із тими двома віршами, що з'явилися безпосередньо перед ним — «Чи то недоля та неволя» та «На батька бісового я трачу»: опинившись разом із названими щойно творами в ситуації фіналу певного етапу творчості, розглядувана поезія дістала додатковий підсумковий смисл. Завважимо, що до вірша «На батька бісового я трачу» вже було введено образ «Дідусь сивесенький рида — / Того, бачте, що сирота», який втілює певний етап усвідомлення Шевченком себе в процесі формування ліричного переживання. Можливо, «сивий дід» із поезії «І д. с.: п. г.» вже досягає жаданого поетом гармонійного психологічного стану. Показовим видається й те, що з цього вірша зникають теми розчарування у творчості, нарікання на долю, порушені у двох попередніх поезіях. Шевченко немовби замикається у мріях, відмежовується від реалій засланчого життя, від болісних думок, пов'язаних зі своїм поетичним словом. Якщо у віршах «Чи то недоля та неволя» та «На батька бісового я трачу» образ ворогів (у першому явно і прямо, у другому — в підтексті) несе важливу ідейно-змістову функцію, то в поезії «І д. с.: п. г.» таку смислову домінанту цілком знято: «— Де ж те лихо? / Печалі тії, вороги?» Шевченко демонструє своє прийняття даності буття як способу гармонізації внутрішнього світу: «І нищечком старий читає, / Перехрестившись, *Отче наш.* / Крізь верби сонечко сіяє / І тихо гасне. День погас / І все почило. / Сивий в хату / Й собі пішов опочивати».

В. Лопата. Ілюстрація до вірша Шевченка «І досі сниться: під горою». Папір, кольорова ліногравюра. 1987

Що «сивий дід», «старий» утілює, власне, особу самого Шевченка, засвідчує повторюваність цього образу. В поемі «Сон — Гори мої високії», написаній в Орській фортеці 1847 — на поч. заслання, також з'являється «дідусь сивенький», зображення якого вражає не тільки психологізмом і потужною історіософською рефлексією, а й виразним провіденціалізмом. «І д. с.: п. г.» цілком може прочитуватись і як своєрідне продовження-завершення згаданої поеми (припускаємо навіть, що цей вірш написаний після того, як Шевченко

перечитав чи пригадав поему, — тоді доволі зрозуміла конкретика початку: «І досі сниться: під горою <...> Сидить / Неначе й досі сивий дід / Коло хатиночки»). Звичайно, не можна не брати до уваги й те, що і поема, і вірш репрезентують оніричну (сновидну) парадигму творчості Шевченка — одну з найцікавіших і мистецьки довершених у світовій л-рі.

Своєрідність аналізованого вірша вирізняється вже на структурному рівні. Композиційно він складається з двох графічно розділених частин: перша — 16 рядків, друга — 6. Нерівний поділ твору як композиційний прийом бачимо в Шевченка досить часто (тут — без зміни метра), він покликаний не тільки формально зафіксувати розвиток думки, а й донести нові сенсові нюанси суто концептуального плану. Перші 16 рядків — родинна ідилія, смислова векторність якої досить широка: чи то дитячі спогади, контаміновані з ментальним кліше, чи, ймовірно, вербальне втілення мрії, ідеї, котра постійно вабила Шевченка; не відкидаємо і смислової паралелі з євангельським мотивом Святої Родини. Хоча за змістом і графічно перша частина цілісна (в ній прочитується спільний підтекст), її складають три картини-фрагменти: рр. 1—7, 8—13-й до слів «А дід сидить»; р. 13-й (від наведених слів) по р. 16-й. Зміна цих мікроситуацій-позицій активізує наскрізну сюжетну динаміку, увиразнює рух складного, багатоаспектного ліричного переживання, яке відбиває людське буття в його повноті.

С. Караффа-Корбут. Ілюстрація до вірша Шевченка «І досі сниться: під горою». Папір, кольорова ліногравюра. 1966

Упадає в око тричі вжите слово «досі», яке настановлює на тривалість-повторюваність, що не тільки відсилає до вже сказаного в аналізованому вірші, а й надає організуючому мотиву сну особливого звучання. Така настанова виявнює підсвідоме відчуття сталості свого ***я***, непідвладність духовного осердя ліричного героя плинові часу. Завдяки цьому хронотоп твору набуває певної умовності, відстороненості од реального часопростору, у традиційному ж для поезії Шевченка хронотопі розгортання душевних переживань корелює з природним плином часу.

Наступні 6 рядків — друга частина вірша, — не порушуючи зображеної гармонії, вносять і розгортають новий мотив, котрий можна назвати притаманним романтичній л-рі мотивом самотності. Однак це не драматична (чи трагічна) самотність, але усамітнення для молитви («старий читає, / Перехрестившись, *Отче наш*»), суголосне природному станові речей, яке органічно вписується в пейзажну картину смеркання. Останні три рядки «День погас / І все почило. Сивий в хату / Й собі пішов опочивати» сюжетно завершують родинну ідилію завдяки злиттю хронотопу людини і природи, що наближає картину до вищої гармонії. Українська природа і побут, родинна ідилія як можливість осягнення людиною спокою-гармонії в житті — в таких сферах оберталися ліричні переживання поета напередодні поглиблення його індивідуальної драми, спричиненої новим арештом, наслідком якого стала тривала перерва у творчості.

Літ.: Ненадкевич Є. О. З творчої лабораторії Т. Г. Шевченка: Редакційна робота над творами 1847—1858 рр. К., 1959; *Тарасова М. О.* Візуалізація як складова процесу сприймання поетичного тексту: (на матеріалі поезії Т. Шевченка «І досі сниться: під горою…») // *Таїни* художнього тексту: (до проблеми поетики тексту). Зб. наук. праць. Д., 2007. Вип. 7.

Оксана Шупта-В'язовська

«І ЗНОВ МЕНІ́ НЕ ПРИВЕЗЛА́» — вірш Шевченка, написаний наприкінці 1848 (орієнтовно в кін. верес. — у груд. 1848) на о. *Косарал*і під час зимівлі *Аральської описової експедиції*. Автограф — у «*Малій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 71. С. 361—362), першодрук — у вид.: «*Кобзар*» *1867* (С. 546—547). У вірші втілено бурхливий розвиток рефлексії, збудженої трагічним переживанням самотності на засланні. Приводом до його написання послужила відсутність листів з України. У період перебування Шевченка в Аральській експедиції припинилося і те нерегулярне й нечасте листування, яке дещо скрашувало його життя в *Орській фортеці* (див. лист до В. *Рєпніної* від 14 листоп. 1849).

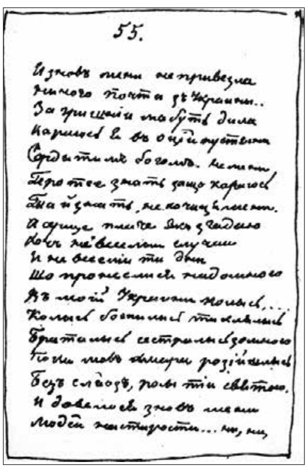
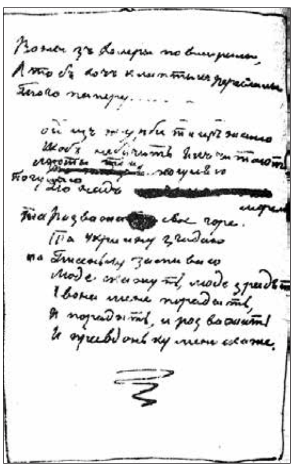
За змістом і композицією твір можна поділити на дві нерівні частини, що розрізняються і версифікаційно: рр. 1—21 складено чотиристопним ямбом (р. 2-й скорочено до двох стоп), наступні — 8-складовиком. Починається вірш вибуховим виливом гіркого жалю, розчарування, розпачу, ошуканого сподівання, що краяли поетове серце: «І знов мені не привезла / Нічого почта з України…» — тобто вкотре, не вперше (експозиція — довгі дні очікування хоч би якої звістки з України — за межами тексту). Інтонація крайнього збудження й відчаю виділяє початок і кінець рядків, акцентуючи увагу на таких словах, як «нічого <…> з України», «караюсь <…> в пустині», «а серце плаче». Як і в багатьох ін. творах, у моменти найвищого емоційного збудження і потрясіння поет докоряє Богові, намагаючись оскаржити жорстокий і несправедливий вирок долі, хоч у розпачі майже втратив надію бути почутим: «За грішнії, мабуть, ді-

ла / Караюсь я в оцій пустині / Сердитим Богом. Не мені / Про теє знать, за що караюсь, / Та й знать не хочеться мені».

Мова в першій частині твору схвильована, еліптична: з трикрапками, численними повторами (караюсь, караюсь, невеселиї случаї, невеселиї ті дні, колись, колись), enjambement'ом між рр. 5-м і 6-м («Не мені / Про теє знать»), тавтологічними римами (повторенням займенників «мені», «надо мною» — «за мною»), обірваними фразами, пропусками тексту. У р. 21-му — тільки два слова («того паперу»), р. 22-й весь заповнено крапками. За цим умовчанням угадується той ступінь емоційної схвильованості, коли, можливо, слова вже переходять у ридання. Плач серця (у р. 8 «А серце плаче, як згадаю») — психологічна основа першої частини вірша.

Згадкою про Україну, про минулі, хай і «невеселиї ті дні», що промайнули в рідному краї, розпочато план ретроспекції, який ускладнює й розгалужує попередні мотиви. Відомо, що Шевченко особливо болісно сприймав мовчання тих земляків, котрі до арешту підносили і хвалили його, а згодом відцурались. Усю другу половину першої частини вірша побудовано на контрасті між минулим — в «Україні колись» з поетом «братались» (до цього слова знайдено влучний аналог жіночого роду — «сестрились») — і теперішнім, коли замість співчуття й милосердя він відчуває зречення, збайдужіння, забуття («мов хмара, розійшлись / Без сльоз, роси тиї святої»). Ці докори поет адресує, певно, й А. *Лизогубові* та В. Рєпніній, які після офіц. заборони змушені були припинити листування з Шевченком, чого він не міг знати.

Фразу «І довелося знов мені / Людей на старості…» (рр. 17—18) обірвано, — наче авторові забракло слів, аби з найбільшою повнотою передати свій біль.

Т. Шевченко. «І знов мені не привезла». Автограф. «Мала книжка»

Утворюється багатозначна лакуна, яку, разом із пропущеними словами в рр. 21—22, має доповнити, домислити читач, переживаючи всю градацію емоцій, що поступово нарощуються в кінці першої частини: від безмежної журби до гніву й самозаперечення, коли, зізнається поет, «довелося <…> / Людей на старості…» — що? Проклинати? Просити, благати людської уваги й тепла? Із середини р. 18 між кінцем обірваного речення та початком наступного виникає сповнена вибухової експресії пауза, посилена повтором односкладового слова-заперечення — «ні, ні». Різкість цього ритмічного зрушення (спондей на останній в рядку константній стопі чотиристопного ямба) тим більше помітна, що кінцеві слова «ні, ні» утворюють риму і входять у ланцюговий п'ятикратний суголос, яким охоплено весь текст першої частини: не мені — мені — ті дні — мені — ні, ні. Згадка про холеру у гнівно-саркастичному вислові Шевченка, викликаному мовчанням його кол. шанувальників («Вони з холери повмирали, / А то б хоч клаптик переслали / Того паперу…»), дає змогу конкретизувати час написання аналізованого вірша, — тоді ж, коли було створено й поезію «Чума». Негативна експресія зміщує переживання ліричного суб'єкта в ін. емоційну площину, а відтінок просторіччя сприяє цій зміні. Емоційний сплеск в останніх рядках першої частини включно з рядками крапок можна сприймати як кульмінацію в розвитку мотивів самоти й розпачу.

Після глибокої паузи в рр. 21—22 настає розв'язка, яка змінює семантико-структурну конфігурацію вірша. Скорботно-гнівний монолог переходить у другій частині в пісеньку-розраду (від р. 23 з пісенним зачином «Ой із журби та із жалю»). Змінюються інтонація та розмір — замість говірного динамічного чотиристопного ямба з'являється наспівний цезурований 8-складовик. Цю зміну тональності мотивує пронизливий психологічний штрих: «Щоб не бачить, як читають / Листи тиї, погуляю». Відбувається своєрідна сублімація: розрядка напруження, перемикання негативних, нестерпно болісних емоцій на процес творчості, тож виникає пісенька, яка асоціативно приводить вищий образ — України: «Погуляю понад морем / Та розважу своє горе, / Та Україну згадаю, / Та пісеньку заспіваю». Рр. 25—27 і 29 поет дещо виправляє. Чорновий варіант рр. 25—27: «То піду я погуляю / Понад тим [?] нечемним [?] морем / Розважити своє горе» не задовольнив його, можливо, синтаксичною неузгодженістю, зайвими монотонно-односкладовими словами — часткою «то» і займенником «тим»; в основному тексті двічі повторено дієслово «погуляю», імовірно, для того, щоб посилити акцент на розважанні горя, а також синтаксично вирівняти весь дієслівно-предикативний ряд: «Погуляю <…> / Та розважу <…> Та згадаю, / Та <…> заспіваю».

Поєднання пісні з образом України — переконливий доказ того, що образ вітчизни завжди підтримував поета на засланні, і цього не могли затьмарити ні сльози, ні забутливість приятелів.

Друга частина твору охоплює 11 рядків, укладених 8-складовиком із парним римуванням (тільки р. 23-й «Ой із журби та із жалю» як зачин не має суміжної рими, хоча перегукується з римами попередніх рядків, що завершують першу частину: повмирали — переслали — жА́лю). У структурно-семантичних ознаках 8-складовика впізнаються риси шумки, або чабарашки, — танцювальної укр. пісеньки з двоколінною віршовою будовою; щоправда, тут не додержано чотирирядкової куплетної строфи — текст організовано не чотиривіршами, а повтором суміжних рядків із парним римуванням (XAADDCDDEE). Р. 29-й спочатку, в чорновому варіанті, був несиметричним, семискладовим (3+4) — «пісеньку заспіваю». Але в остаточному тексті, домагаючись чистоти розміру, Шевченко гармонізував ритм і надав перевагу симетричній нормативній двоколінній формі шумки (4+4) — «Та пісеньку заспіваю».

Різке зіткнення протилежних за смислом психічних станів — од вищої точки крайнього розпачу й гніву до втіхи й розради в танцювальній пісеньці — веде до катарсичного просвітлення емоцій, очищення від «журби та <…> жалю», гніву й відчаю. В останніх чотирьох рядках розгорнуто протиставлення образів зрадливих людей («Люде скажуть, люде зрадять») і незрадливої пісні («А вона мене порадить»). Тільки в пісні (не суть важливо, чи це витвір колективний, чи авторський), тільки в творчості поет-вигнанець знаходив і розраду, і правду: «А вона мене порадить, / І порадить, і розважить, / І правдоньку мені скаже». Звичайно, шумкові рядки в контексті всього сповідально-трагічного змісту «І з. м. н. п.» мало що зберегли від семантики веселої танцювальної співанки, однак своєю традиційною ритмомелодикою вона виконує важливу функцію: утверджує переборення поетом безвиході й безнадії.

Настрої, викликані відсутністю листів, — гіркотні переживання самотності, покинутості, туги за Україною — відбились і в ін. Шевченкових творах, зокр. таких: «Добро, у кого є господа» (1848), «В неволі, в самоті немає» (1848), «Хіба самому написать» (1849).

Наталя Костенко

«І ЗОЛОТО́Ї Й ДОРОГО́Ї» — вірш Шевченка, написаний орієнтовно в січ. — квіт. 1849 в *Раїмі*. Збереглися два чистові недатовані автографи: в «*Малій книжці*» під № 15 у четвертому зошитку за 1849 (ІЛ. Ф. 1. № 71. С. 211) та в «*Більшій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 109), куди Шевченко переписав вірш із «Малої книжки» зі значними змінами (між 18 берез. і 22 листоп. 1858). Текст «Більшої книжки» остаточний. Уперше надрук. за «Більшою книжкою» у вид.: *«Кобзар» 1867* (С. 427).

За жанром вірш — елегія, де рефлексивне начало увиразнюється медитативно-зображальним. Традиційний для елегії мотив туги за молодістю не набуває тут однолінійного градаційного розвитку: вже зачин (перші три рядки — «І золотої й дорогої / Мені, щоб знали ви, не жаль / Моєї долі молодої») декларує

І. Їжакевич. Ілюстрація до вірша Шевченка «І золотої й дорогої». Картон, олія. 1937–1938

відсутність почуття жалю, він нібито вже пригаслий, пережитий. Але ціннісні епітети «золота», «дорога» до концепту «доля» вказують на риторичність заперечення. З подальшого тексту видно, що навіть тимчасове чи випадкове повернення туги за минулим викликає в ліричного героя нестерпно болюче переживання: «А іноді така печаль / Оступить душу, аж заплачу». Зачин твору побудований, отже, як апофазія — різка зміна чи заперечення висловленої думки. Болюча печаль і зринає сама по собі, і підсилюється побаченим — «одне-однісіньке» беззахисне дитя («Мов одірвалось од гіллі»), покинуте на сільській вулиці. Образ самотнього «малого хлопчика <...> під тином» стає центром ліричного сюжету і надає поштовх медитативному струменю елегії. Картина, що раптово зринає в уяві ліричного героя, змушує читача асоціативно згадати сирітське дитинство автора. Продовжена в його солдатське майбутнє автобіогр. паралель підводить до сумного пророкування: подальша доля сироти — солдатчина. Трагізм долі і ліричного героя, і персонажа поезії багаторазово посилюється. У медитативній візії Шевченко відтворив широку гаму співпереживання, виявивши своє бачення світу серцем. Хоча й ніби погамований і притлумлений, смуток викликає розпачливий плач душі.

Образ-концепт **«воля»** особливо наголошено повтором його експресивного варіанта — «воленька» з епітетом «свята», підсиленого паузою всередині рядка після закінчення речення. Соц. поняття «свобода» набуває виразно екзистенційного смислу — як найвища життєва цінність, без якої людське життя змарноване. Життя без волі суперечить природній потребі душі як

частини «широкого вольного» світу (першим епітетом посилено попереднє визначення, наявне в «Малій книжці», — «чудного») і є трагічним, бо призводить до змарнування сил і спроможностей людини, до втрати зв'язків з ін. людьми. Образ долі, в якому поєднуються дві асоціативні подієві лінії — ліричного героя-поета і персонажа твору — малого сироти, автор увів уже під час доопрацьовування твору в «Більшій книжці». Цей улюблений поетів багатозначний образ-концепт надає завершеності й типовості соц. змістовому аспекту. Долю сільського хлопчика можна сприймати не як випадок, а як приреченість цілого соц. стану й народу, з якого вийшов і сам поет.

Вірш написано чотиристопним ямбом із розмовною інтонацією. Починаючи з 11-го рядка, з гол. речення «Мені здається» розгортається висхідний період через повтор підрядних додаткових речень зі сполучником «що» і досягає найвищого піднесення у рр. 18—19 («Що він не знатиме, де дітись / На сім широкім вольнім світі»). А далі йде поступове зниження інтонаційної хвилі, уповільнення темпу, що завершується остаточною крапкою в долі сироти — солдатчиною, перетворенням на безсловесного й безправного москаля. Останній рядок вірша «То оддадуть у москалі» відзначений неточною асонансною римою, його зміст особливо виокремлюється випадінням із чіткого ритмічного малюнка попередніх рядків, об'єднаних потрійною римою (колись—журивсь—прихиливсь), а також алітерацією на т—дд—д—т. Підсумковий рядок підкреслює зміст вірша: трагічну автобіогр. паралель між двома долями — ліричного героя-поета і персонажа твору, композиційно замикаючи й вивершуючи рефлексивну елегійну лінію ліричного сюжету.

Літ.: Ненадкевич Є. О. З творчої лабораторії Т. Г. Шевченка. К., 1959.

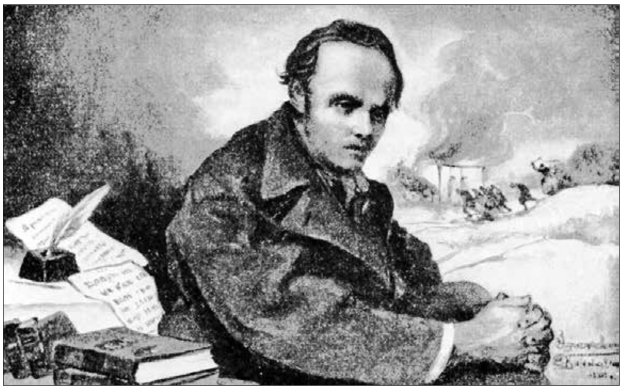
Володимир Мовчанюк

«І МЕ́РТВИМ, І ЖИВИ́М, І НЕНАРОЖДЕ́ННИМ ЗЕМЛЯКА́М МОЇ́М В УКРА́ЙНІ І НЕ В УКРА́ЙНІ МОЄ́ ДРУ́ЖНЄЄ ПОСЛА́НІЄ» — лірична поема-послання Шевченка, написана у груд. 1845 (дата завершення — 14 груд. 1845, В'юнище). Чистовий автограф — у зб. «Три літа» (ІЛ. Ф. 1. № 74. Арк. 78—86 звор.). Вперше надрук. у зб. «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки» (Лейпциґ, 1859. С. 24—34). Твір вплинув на ідеологію *Кирило-Мефодіївського братства*; кілька списків, знайдені у братчиків, опинилися у слідчій справі *Третього відділу* й, поряд з ін. позацензурними творами, стали причиною жорстокого вироку Шевченкові.

Твір пов'язаний із добре знайомою Шевченкові традицією античного дружнього послання (*Овідій*, *Горацій*), романтичного рос. послання (В. Жуковський, О. Пушкін, М. *Лермонтов*), з біблійною традицією — псалмів з мотивами Божої кари (їх саме тоді переспівував поет), есхатологічних пророцтв і, найбільшою мірою, апостольського послання-листа, звернутого до певної церковної громади. Це синкретичний жанр, який породив низку жанрів середньовічної л-ри (включно з укр.) — повчальних, апологетичних, агіографічних, полемічних тощо (*Мончева Л. Н.* Апостолическое письмо в становлении художественно-эстетической традиции средневековой литературы // *Труды* Отдела древнерусской литературы. Лг., 1989. Т. 42. С. 188—199). Спільні з апостоліями риси твору Шевченка такі: епіграф з тексту першого послання Іоанна, розгорнутий титул (що виник у старій л-рі з розгорнутого прологу листа), адресованість твору нац. загалові, ораторський стиль, властивий ще грец. риториці, багатогранний «образ автора», який обертається до читача-слухача різними своїми «обличчями». У тексті відчутні й відгуки укр. полемічної л-ри (послань І. Вишенського, «Треносу» М. Смотрицького), рефлекси укр. бурлескної л-ри та жартівливого послання, інколи з елементом сатири (І. Котляревський, П. *Гулак-Артемовський*), викривної оди (К. Пузина), громадянської поезії рос. декабризму (*Івакін Ю.* Сатира Шевченка. К., 1959. С. 177—181). Хоча в назві твору фігурує «дружнєє посланіє», однак із цим традиційним жанром Шевченків твір має небагато спільного. Літ. «дружнє послання» мало вузьку адресацію (другові чи ворогові), камерний або літ.-мист. зміст, а гумористичні послання І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського — ще й простомовно-бурлескний стиль. Адресата послання — «земляків» — тлумачать по-різному: або тільки як освічене панство з претензіями на лібералізм і народолюбство (Ю. *Івакін*), або як увесь народ (сучасна публіцистика). З тексту твору випливає, що першому адресовано епіграф і переважну частину тексту, за винятком заголовка та двох останніх рядків, звернених до всіх українців — минулих, сучасних і майбутніх по-

В. Седляр. Ілюстрація до послання Шевченка «І мертвим, і живим». Папір, туш. Кобзар. К., 1931

І. Їжакевич, Ф. Коновалюк. Ілюстрація до послання Шевченка «І мертвим, і живим». Картон, олія. «Кобзар». К., 1949

колінь. Місце останньої адресації в тексті найбільш вагоме — нею текст обрамлено й таким чином розімкнуто до найширшого сучасного адресата й до т. зв. нададресата (М. Бахтін) — майбутніх поколінь. Натомість перший, внутрішній, адресат є експліцитним — предметом зображення, сатиричного викриття, погрозливого пророцтва й усовіщальних закликів схаменутися й обійняти «найменшого брата» — простолюд. «У світовій літературі, де є немало прямих звертань поетів до своїх народів, — пише І. *Дзюба*, — небагато знайдемо звертань із таким усеосяжним адресуванням, з такою інтимною мовою до народу, — особливо якщо мати на увазі, що “адресу” можна читати і буквально, і метафорично: тобто про мертвих, живих і ще не народжених може йтися у вимірі духовному. Отож “Посланіє” фактично адресоване уявленій українській нації, мрія про яку набирає у Шевченка конкретних рис» (*Дзюба І.* С. 281).

Головний соц. конфлікт часу — опозиція пани / люди — реалізується в поемі шляхом зіткнення двох образних рядів. З одного боку — «люд, потомлений» тяжкою підневільною працею, спадкоємець «тяжкої слави» батьків і дідів — «вольних козаків», «мучеників», які «начиняли» своїми «вольними трупами, окраденими трупами» високі могили і яких розпинали за волю. Їм протистоять пани-кріпосники, що «людей запрягають в тяжкі ярма», «деруть шкуру», вчать своїх дітей — нове шляхетське покоління, — що «вони / На те тілько, щоб панувать», втрачають людську подобу — «сквернять багном» свій «образ божий». Конфлікт сягає глибоко в історію: обидва стани мали «славних прадідів великих», які поклали свої голови за волю України; а «погані правнуки» — колишня гетьманська старшина, а нині — малоросійські дворяни-кріпосники, — перетворили таких же козачих правнуків на підневільних «незрящих гречкосіїв». Сатиричний образ сучасної поетові нац. «еліти» розкрито всебічно: з боку соціального — це кріпосники, володарі закованих ними людей, з боку морального — лицеміри, які чваняться своїм неправедним родом, чужою народним потребам закордонною освітою, але без знання власної історії, культури, мови; «народолюбці», які фальшиво проголошують гучні ідеї «братерства братнього», соц. прогресу («современных огней»), провадячи при цьому тяжкий визиск кріпаків. Тут актуальними виступають опозиції: своя хата / чуже поле; своя / чужа — і «правда, і сила, і воля». Поет стверджує, що тільки у вільній, незалежній Україні можливі соц. справедливість і нац. культура.

Переконаний у дієвості поетичного слова, автор намагається змусити оцих «земляків» чесно оцінити себе й усвідомити своє нац., суспільне й культурне призначення як справді нац. еліти, яка зобов’язана дбати про добро всієї нації; він прагне усовістити їх і спонукати змінити власну соц. практику. Терпіння народу не безмежне, — застерігає поет, — і на захист людей у кривавому апокаліпсисі повстане сама земля України, «і Дніпро, і гори». Однак реалістична контрастність образних характеристик цих основних суспільних сил заперечує жадану можливість соц. примирення: поет, власне, так і не знаходить в «оскверненому багном» підлоти й зради панському «образі» ані Божої, ані людяної рисочки (хоча в дійсності він знав немало справді інтелігентних і гуманних укр. панів). І тільки могутня сила його пристрасної надії долає антагонізм і пробуджує віру в перемогу людяності.

Саме «образ автора» виступає сполучною ланкою між непримиренними соц. силами, знімаючи опозицію на вищому рівні худож. змісту. Цей образ неоднозначний: автор обертається до читача обличчям то юродивого — печальника за людей («Тілько я, мов окаянний, / І день і ніч плачу / На розпуттях велелюдних...»), то пророка («Схаменіться! будьте люди, / Бо лихо вам буде...»), апостола-проповідника («І чужому научайтесь...»), сатирика-полеміста («Якби ви вчились так, як треба...»), загалом — поета-громадянина, патріота. Кожна з іпостасей автора творить емоційний ореол скорботи, прокляття, інвективи, апокаліптичної погрози, іронії та сарказму, любові й надії. Ці інтонаційні теми, якими огорнені образи автора, «людей», «панства», утворюють тональну «партитуру» (Л. Тимофеєв) цієї ліричної поеми. У тексті композиційно вирізняються п’ять частин, у кожній з яких ліричний сюжет збагачується новою темою: **І. *Епіграф*** розкриває головну ідею твору: «Аще кто речет, яко люблю Бога, а брата своего ненавидитъ, ложь есть» (1 Ін. 4, 20). **ІІ. *Експозиція*** через зіставлення поетичних мотивів концентровано подає зерно ліричного сюжету (рр. 1—32). За жанровою

структурою вона нагадує псалом, зокр. 81-й псалом, переспіваний поетом незадовго до цього, в першій декаді груд. 1845. В експозиції репрезентовані обидві теми послання — головна, викривально-погрозлива, і супровідна (заклик до суспільного примирення заради відродження нації). Якщо ***головну тему*** звернено до внутрішнього адресата — нац. еліти, яка становила інтелектуальний потенціал нації та соц. владу в ній, то ***супровідну тему*** адресовано всій нації, всім її поколінням. Обидві теми контрастно чергуються і взаємодіють у ліричному сюжеті послання. Вони набувають розвитку й деталізації — а разом з ними й образи збірних персонажів-антагоністів, що утворюють опозицію люди / пани у третій частині (рр. 33—217). **III.** Ліричний сюжет напливає двома подібно структурованими ***емоційними хвилями*** (рр. 33—90, 91—193); у кожній з цих хвиль чергуються звернені до внутрішнього сатиричного адресата — нац. еліти (серед якої були й безнадійно захланні кріпосники, і дворянство, настроєне демократично й гуманно) — інвектива («Нема на світі України...», рр. 33—54; «Якби ви вчились так, як треба...», рр. 91—148); — картання («Ох, якби те сталось, / Щоб ви не вертались...», рр. 55—62; «Подивіться лишень добре...», рр. 149—189); — осторога, чи заклик, чи підсумок («Схаменіться! Будьте люди...», рр. 63—90; «Так от як кров свою лили...», рр. 190—193). У ***першій хвилі*** ліричного сюжету (рр. 33—90) за допомогою протиставних конструкцій та бурлескної лексики виражено невідповідність вчинків — пишномовним гаслам: «кричите... і хилитесь... і знову шкуру дерете...

В. Касіян. Ілюстрація до послання Шевченка «І мертвим, і живим». Папір, літографія. 1939

і претеся знову». Образність фрагмента з темою перестороги (рр. 63—90) майже цілком побудована на старокнижній традиції зображення апокаліптичного суду: «Настане суд, заговорять / І Дніпро, і гори! / І потече сторіками / Кров у синє море / Дітей ваших...» (невдовзі цей мотив з'явиться і в «Заповіті»). ***Друга хвиля*** сюжету переводить пророцтво у сатирико-полемічну тональність (рр. 91—193). Саме ця частина містить головний, на думку І. Дзюби, мотив твору — «оскарження» «фальшивих історичних міфів», «заклик до правдивого погляду на самих себе, а відповідно й зміни своєї національної та соціальної поведінки» (*Дзюба І*. С. 281). **IV.** ***Четверта частина*** (з рядка 194-го) інтегрує всі ліричні теми послання: вона містить проповідницький монолог «власне автора», в якому є елемент полеміки, яка провадиться в ін. спосіб — за допомогою т. зв. інкрустованого чужого слова, включеного у саркастично переказану автором репліку негативного персонажа — офіціозних публіцистів, з їх демагогічною фразеологією: «просвітити современними огнями», «повести за віком»; причому залишається неторканою сутність соц. зла — кріпацтво. Далі йде повторення мотивів та полемічний підсумок («Не дуріте самі себе...» — рр. 218—229); відтак звернений до «земляків» монолог переводиться в план інтроспекції, властивий ліричному героєві: «Я ридаю, як згадаю / Діла незабуті / Дідів наших. Тяжкі діла! / Якби їх забути, / Я оддав би веселого / Віку половину». Міцна злютованість особистого й громадського у поета ще й ще раз виявляється в легких, непомітних змінах суб'єкта викладу — від узагальнювального власнеавторського монологу до рефлексії ліричного героя-поета й знову до власнеавторського підсумку («Отака-то наша слава...») (рр. 230—245). **V.** Пристрасне прагнення поета до відродження України втілено в ***п'ятій частині*** — завершенні, де концентрується смисл твору: «Обніміте ж, брати мої, / Найменшого брата — / Нехай мати усміхнеться, / Заплакана мати» (рр. 246—261). Могутня потуга любові до України здолала узгодити непримиренні суспільні сили й закінчити послання гармонійним акордом надії.

Послання було сприйнято укр. інтелігенцією як програма громадсько-політ. діяльності, як свого роду другий заповіт поета. Завдяки широкій адресації та змістовій багатопроблемності твір інтерпретували відповідно до суспільно-політ. позиції критиків, які репрезентували ідейно відмінні групи інтелігенції. Однак і радикали, і ліберали останніх десятиліть позаминулого віку зійшлися на уявленні про два періоди у ставленні поета до рідної історії — раннього, коли він начебто ідеалізував козацтво й гетьманщину, і зрілого, коли він їх розвінчав (О. *Огоновський*, І. *Кокорудз*, М. Драгоманов, І. Франко); пізніше до них приєдналася

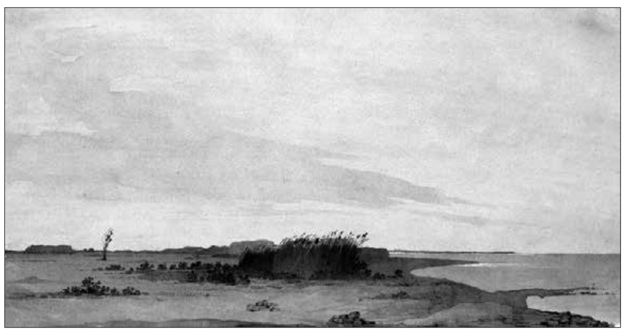
і радянська критика (І. *Айзеншток*, Є. *Кирилюк* та ін.); але ще у 1930-х цю версію аргументовано заперечив С. *Смаль-Стоцький*. Нині цей спрощений погляд на історіософію Шевченка відкинуто. Ані суцільної ідеалізації, ані суцільного розвінчання у творах поета не знаходимо: а було постійне заглиблення у козацьку добу, яка оберталася до поета і своєю справді героїчною історією, і неоднаковими — чи саможертовними, чи зрадницько-сервілістичними стосовно поневолювачів — політ. ролями різних представників козацької старшини, які й діставали відповідну поетову оцінку. Значно вплинув на світогляд тогочасної інтелігенції заклик поета до відродження рідної культури, освіти, нації шляхом усунення соц. визиску та об'єднання прогресивних сил заради незалежності й вільного розвитку. Новітня проблемна критика пішла двома великими річищами: радянське шевченкознавство акцентувало непримиренність суспільного антагонізму, а зарубіжне — нац.-визв. аспект проблематики, приймаючи, природно, гострий антикріпосницький пафос твору. Від Г. *Костельника* йде провіденційно-християнське тлумачення поеми (Л. *Білецький*, Є. *Сверстюк*, Б. Завадка, В. *Пахаренко*). Естетичні аспекти твору в різний час порушували О. Огоновський, І. Кокорудз, П. *Приходько*, Ю. Івакін, В. *Смілянська*. Найменш переконливими виявилися численні пошуки конкретних прототипів низки сатиричних образів твору, що звужувало смислове поле образних узагальнень. Послання викликало злам у світогляді укр. інтелігенції й стало могутнім чинником становлення нац. самоусвідомлення укр. народу.

Літ.: Огоновський Ом. Критично-естетичний погляд на декотрі поезії Тараса Шевченка. І живим, і мертвим, і ненародженим землякам моїм в Украйні і не в Украйні моє дружнєє посланіє // Правда. 1873. № 1; *Драгоманов М. П.* Шевченко, українофіли й соціалізм // *Драгоманов М. П.* Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. К., 1970. Т. 2; *Франко І.* Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка. — Темне царство // *Франко*. Т. 26; *Кокорудз І.* «Посланіє» Шевченка. Естетично-критична студія // Зоря. 1885. № 15—19; *Костельник Г.* Шевченко з релігійно-етичного становища: (Критична аналіза). Л., 1910; *Смаль-Стоцький С.* Посланіє // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 3; *Білецький Л.* Пояснювальні статті. Посланіє // *«Кобзар»: У 4 т.* Т. 2; *Івакін Ю.* Стиль політичної поезії Шевченка. Етюди. К., 1961; *Приходько П.* Шевченко і український романтизм 30—50 рр. XIX ст. К., 1963; *Івакін 1964*; *Попель С.* Списки Шевченкового послання («І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм...») // *НШК 15*; *Сверстюк Є.* Феномен Шевченка // *Світи 1991*; *Шубравський В.* Два послання — два світи (Т. Шевченко і М. Язиков) // *СіЧ*. 1992. № 3; *Грабович Г.* Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. К., 1998; *Пахаренко В.* Незбагнений апостол. Черкаси, 1999; *Яременко В. І.* «І світ ясний, невечірній Тихо засіяє» // *СіЧ*. 2003. № 3; *Смілянська В.* Шевченкознавчі розмисли. Зб. наук. праць. К., 2005; *Дзюба І.* Тарас Шевченко. К., 2008.

Валерія Смілянська

«І НЕ́БО НЕВМИ́ТЕ, І ЗА́СПАНІ ХВИ́ЛІ» — пейзажно-настроєва, за визначенням Ю. *Івакіна*, лірична мініатюра Шевченка. Автографи — в «*Малій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 71. С. 305) та «*Більшій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 141). Першодрук — у журн. «*Основа*» (1861. № 8. С. 16). Вірш написано під час зимівлі *Аральської описової експедиції* в 1848—49 на о. *Косаралі*, орієнтовно в кін. верес. — у груд. 1848. Тоді поетові особливо «докучала страшна, безнадійна одноманітність. <...> Прийшла непогода, повіяли осінні буревії, а по них піднялися і дикі снігові. Потяглися ще нудніші, ще одноманітніші дні, — як у в'язниці» (*Зайцев П.* Життя Тараса Шевченка. К.: «Мистецтво», 1994. С. 216).

У літературознавстві усталилася традиція коментувати вірш «І н. н., і з. х.» як ліричну медитацію, в якій через зображення конкретного аральського пейзажу поет-засланець розкрив свій душевний стан. Похмура й одноманітна природа пригнічувала, породжувала тужливий настрій, що проймає вірш. «Пейзаж тут — щось більше, ніж засіб відтворення певного психологічного "моменту", — відзначає Ю. Івакін і веде далі: — Природно, що засланець ненавидить свою "незамкнуту тюрму"» (*Івакін Ю.* С. 43). Що Шевченко-лірик не схильний милуватися суворою красою Приаралля, яку він відтворив в акварелях та малюнках, виконаних в Аральській експедиції, дослідник пов'язує з тим, що поет не міг позитивно сприймати природу краю своєї неволі. Близьку думку обстоює О. *Шупта-В'язовська* в тезі про сутність паралелізму між зовнішнім світом і душевним станом ліричного героя вірша (*Шупта-В'язовська О.* С. 105). Але худож. твір — не лише метонімія буття (Ю. Лотман), а й холістичний символ всесвіту, тож згадані міркування не дають відповіді на питання, яким чином «елементарний пейзаж став виразником глибинного екзистенційного переживання ситуації ув'язнення, яка актуалізує приховане, таємне знання про людське існування» (*Шупта-В'язовська О.* С. 109—110). Івакін приділив значну увагу осмисленню засобів худож. письма в

Т. Шевченко. Низький берег острова Ніколая. Папір, акварель. 1848–1849

цьому творі, наголошуючи, що вірш демонструє зразок нового поетичного мислення, яке конкретністю і загостреністю сприйняття, переважанням крупного плану й несподіваністю асоціацій випереджало свій час. Зокр., було відзначено й уже зауважені М. *Рильським* «дивовижність», «неповторність», «несподіваність» епітетів, їхній своєрідний імажинізм, помічений В. *Коряком* (*Івакін Ю*. Нотатки шевченкознавця: Літ.-крит. нариси. К., 1986. С. 69); висловлено думку, що художньо вмотивована деестетизація традиційного поетичного мотиву моря, зниження його, своєрідне опобутовлення сягає давньої традиції укр. бурлескної поезії; а самий характер образних асоціацій Шевченка тут корелює з лермонтовським (ідеться про рядок «Прощай, немытая Россия») і наближається до поетики 20 ст. (Там само. С. 71).

12-рядковий вірш побудовано як монолог ліричного героя, що має чітку композицію: зачин — перше речення; розгортання теми — вигук і друге речення; кінцівка — останнє речення. У зачині (рр. 1—4) нетрадиційний опис пейзажу можна сприйняти як динамічне розкриття митцем своїх переживань. Звідси — предметність, укрупненість подробиць довкілля, представлених незвичними худож. образами, що окреслюють модус буття, співзвучний розімкненій підсвідомості поета. Ці образи живі й одушевлені: небо — «невмите», хвилі — «заспані», очерет, «неначе п'яний», гнеться без вітру (останній образ в контексті перших двох набуває виразних рис усоблення відповідно до принципу семантичного зараження, оскільки розвивається за моделлю розгорнутого тропа: якщо є А, то має бути Б). Зачин — складносурядне речення відкритої структури з повторюваними єднальними сполучниками — постає як текст, що продовжує попередні роздуми поета, — адже першу частину речення розпочинає сполучник і тим ніби долучає її до гіпотетичного попереднього тексту. Це значно підсилює враження нескінченності континууму гірких роздумів Шевченка про його самотність, відірваність од батьківщини та громади. Вимушене споглядання вбогої степової місцевості породжує в поета образи сірого буття в ахроматичному спектрі (безбарвний очерет, брудне «невмите» небо, віддзеркалене «заспаними» хвилями невиразного моря); його переживання підсилюються й тим, що образи моря і неба в аналізованому вірші контрастують з усталеною традицією романтизації цих образів, утілених в ін. Шевченкових творах. Високочастотні найменування моря в поезії Шевченка — «синесенькe море», «синє море», «широке море», «бурхливе море», «наше море», «миле море» — дзеркально симетричне образу неба України, яке у Шевченка здебільшого «небо блакитне», «високе небо». Р. 1-й посідає сильну позицію поч. тексту, в даному разі додатково акцентовану відсутністю заголовка. Особливу семантичну роль 1-го р. підкреслено також ритмічно: написаний чотиристопним амфібрахієм, він протистоїть заг. ритмічній інерції вірша, написаного чотиристопним ямбом.

Основну частину вірша (рр. 4—8) розпочинає вигук «Боже милий!». Його мовно-інерційна природа очевидна на тлі персоніфікації феноменів природного світу; їхня безрадісна сірість творить образ місцевості, де змушений перебувати поет, як острова-антисвіту — «незамкнутої тюрми», локалізованої в невизначеному знебарвленому часопросторі буття; його протилежність у фоново-культурологічному континуумі свідомості українця — райський острів серед синього моря або посеред міфічного Дунаю. Ахроматичний спектр косаральського довкілля вступає в резонанс з етнічними уявленнями про присмерковий хронотоп нежиття й зупинення часу у світі небуття, відтак драматично загострюється риторичне питання ліричного героя — поета-в'язня: «Чи довго буде ще мені / В оцій незамкнутій тюрмі, / Понад оцим нікчемним морем / Нудити світом?» «Нудити світом» — перифраз образу «сірі будні», котрий через метафоричний мотив епітета «нікчемний» підтримує ахроматичність зображеного пейзажу.

В основній частині вірша кристалізується ключова метафора — «нікчемне море». Вона вирізняється в ряду подібних метафор не лише центр. місцем серед персоніфікованих образів та явною оказіональністю, а й передусім чітко негативною конотативністю з відтінком зневаги, який вказує, що відірваність од культурного товариства, самотність та нестерпність існування, передані сумним плином думок ліричного героя, не залякали поета, не змусили схилити голову й скоритися. Образ «нікчемне море» профанізує антисвіт поетового заслання; епітет «нікчемне» позбавляє поетизм «море» сакрального змісту і ставить тавро зневаги на тих, хто роз'єднав поета з батьківщиною. Центр. частина вірша своєю експресією дещо відрізняється від вступу й кінцівки: вигук і наступне риторичне питання — це зойк на тлі заг. тональності твору, його сумної безнадії.

Кінцівка (рр. 8—12) органічно завершує розвиток наскрізної теми. Природа в космологічній моделі світу співзвучна душі людини, особливо митця, але в острівному антисвіті заслання природа «не говорить, / Мовчить», як і будь-який феномен світу нежиття: вона лише «мов жива», відірвана від космічного ритму життя. Привертає увагу градація предикатів до суб'єкта «пожовклая трава»: «Не говорить, / Мовчить і гнеться, мов жива / <...> Не хоче правдоньки сказать»: не говорить — мовчить навмисно — прикидається живою — уникає відповіді. Натомість очікувані слова — це

не проста відповідь, а «правдонька» з усім спектром смислів і конотацій, що ними наділений концепт «правда» в худож. світі Шевченка. Тож у порожньому часопросторі неволі навіть природа «не хоче правдоньки сказать, / А більше ні в кого спитать». Останній рядок має сильну позицію як кінцівка й підсилює драматичну тональність тексту завдяки безособовій структурі, що за типом синтаксичної семантики не передбачає активного суб'єкта дії.

Глибинне екзистенційне переживання ліричного героя, спричинене мовчазною порожнечею часопростору в неволі, відтворене на кількох рівнях. Зокр., ***лексико-граматичний рівень*** виявнюється у нагромадженні негативно забарвлених слів у складі словосполучень із непрямим значенням («небо невмите», «заспані хвилі», «неначе п'яний очерет», «в незамкнутій тюрмі», «понад нікчемним морем»), уведенні негації в найменування дій та предметів («не говорить», «не хоче», «ні в кого»); втілений у розвинених гіпо-гіперонімічних (гіперонім «незамкнута тюрма» співвіднесений з гіпонімами «небо невмите», «заспані хвилі», «п'яний очерет», «нікчемне море») і синонімічних («не говорить», «мовчить», «не хоче сказать») рядах. Лексико-граматичний рівень виявнюється й у прихованому діалозі конкретних сутностей — «нікчемної» реальності (небо, хвилі, очерет, море, трава, котрі окреслюють межі «незамкнутої тюрми») та абстрактно-концептуальної позитивно маркованої сутності — «правдонька» (єдиний на весь вірш димінутив), що її так прагне поетове ***я***; а також у кореляції ланцюгових сполук трьох сурядних частин речення в зачині й однорідності чотирьох присудків у кінцівці, які складають враження позаподієвості поетового буття; цей же рівень виявнюється і в риторичному запитанні як засобі створення емфази, і в завершальній безособовій синтаксичній структурі, котра підкреслює онтологічну порожнечу косаральської тюрми. ***Ритмічний та метричний рівні*** репрезентує астрофічна 12-рядкова структура, написана чотиристопним ямбом із сильними ритмічними перебоями — рядком цезурованого чотиристопного амфібрахія на початку, сильною паузою в середині р. 4-го і enjambement'ом у рр. 7—8. Ритмічні перебої маркують рух віршової інтонації, що окреслює період із вершиною у р. 8-му («нудити світом?») і антиклімаксом у рр. 8—10.

Серед ін. засобів худож. письма у вірші помітні тропи осі псевдототожності, поміж яких переважають індивідуально-авторські предикативні метафори, утворені на основі персоніфікації («небо невмите», «заспані хвилі», трава «не говорить, / Мовчить», «не хоче правдоньки сказать»), атрибутивна метафора («нікчемне море») і порівняння («неначе п'яний, очерет / Без вітру гнеться», «гнеться, мов жива, / В степу пожовклая трава»); епітети («незамкнута тюрма», «нікчемне море», «пожовклая трава»); перифрази (острів — незамкнута тюрма, жити — нудити світом), градація, звукова анафора, риторичне запитання.

У вірші «І н. н., і з. х.» поетична образність здійснює прорив у сферу майбутнього худож. письма. Ця медитативна мініатюра належить до філос.-психологічних шедеврів Шевченка.

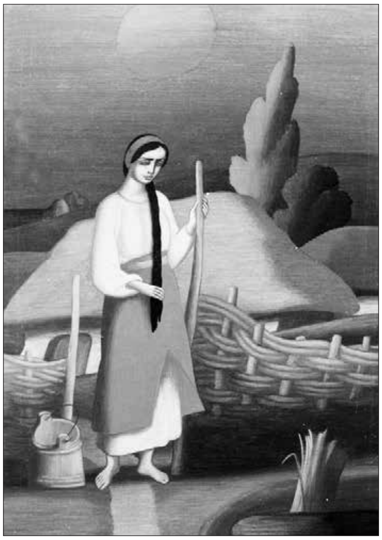
Літ.: Івакін Ю. О. Поезія періоду заслання. К., 1984; *Шупта-В'язовська О.* Творчість Шевченка як ліричний канон (часопросторовий аспект) // *НШК 33*.

Наталя Слухай

«І СТА́НОМ ГНУ́ЧИМ, І КРАСО́Ю» — медитативна елегія Шевченка, написана в *Оренбурзі* орієнтовно в січ. — квіт. 1850. Автографи в «*Малій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 71. С. 195—198) і в «*Більшій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 107—108). Першодрук у вид.: *«Кобзар» 1867* (С. 425—426). Цей вірш на «жіночу» тему, створений у формі зверненого монологу ліричного розповідача, Л. *Білецький* у ст. «Лірика за 1850 рік» назвав «елегією на тему долі сироти», що перегукується з першою подібною елегією «Маленькій Мар'яні» (див.: *«Кобзар»: У 4 т.* Т. 3. С. 511). Ю. *Івакін* також завважив таку сюжетну подібність: «…в обох творах споглядання дівочої краси викликає у поета думку, що життя занапастить ту красу, дівчину не мине лиха доля» (*Івакін Ю.* С. 86). Елегію «І с. г., і к.» доцільно розглядати як варіацію мотиву провіщення трагічної долі жінки, не відкидаючи припущення, що імпульсом до написання вірша могло стати знайомство поета з реальною особою — татаркою Забаржадою (див.: *Івакін Ю.* С. 85), подругою Шевченка на вечірках у Ф. *Лазаревського* в Оренбурзі в 1849—50 (див.: *Спогади 1982*, с. 180, 448). Варто врахувати не тільки соц. залежність жінки в патріархальному суспільстві, а й відмінність у ставленні до жінки, зокр. до дівочої цноти, в межах рос. та укр. традицій, про що свідчить фольклор. Ліричний персонаж аналізованої поезії — сирота й у майбутньому покритка: «Ти сирота», «Не в аксамиті, не в палатах / Твоє голоднеє дитя…» Пророкована доля героїні відрізняється від життєвого шляху першообразу — Катерини, але частково збігається з долею покритки в поезії «У нашім раї на землі», тобто постає один із варіантів Шевченкового образу матері-страдниці.

Ю. Івакін відзначив певні перегуки Шевченкового вірша з поезіями М. *Некрасова* «Тройка» і «Свадьба». Зокр. ці твори написані як монолог, звернений до молодої дівчини, в якому ліричний розповідач віщує їй трагічну долю. Дослідник спостеріг також збіги між окремими фразами в Шевченковому вірші й у вірші «Когда я в зале многолюдном» О. *Плещеєва*

(*Івакін Ю*. С. 87). Завважимо, що збіги помітні на рівні вихідної ситуації, бо моделі жіночої долі в Шевченка, з одного боку, і у М. Некрасова та О. Плещеєва, з другого, — принципово різні й зумовлені традицією ставлення до жінок в Україні й Росії. Шевченко стає на захист жінки, окреслюючи два типи матері-страдниці — вдови-селянки і покритки, названі рос. поети наголошують на тому, що росіянки не тільки замучені важкою працею, а й потерпають од жорстокості й непробудної пиятики чоловіка, напр. у вірші «Свадьба»: «Буйного мужа домой поджидать, / Плакать, работать» (*Некрасов Н. А.* Соч.: В 3 т. Лг., 1967. Т. 1. С. 181); у вірші «Тройка»: «Будет бить тебя муж-привередник / И свекровь в три погибели гнуть» (Там само. С. 106). Абстрактне пророцтво О. Плещеєва у вірші «Когда я в зале многолюдном» звернене швидше за все до куртизанки: «И все мне кажется, судьбою / На муки ты обречена» (*Плещеев А. Н*. Полн. собр. стихотворений. М.; Лг., 1964. С. 72). М. *Сумцов* зазначав, що на Шевченків твір справила вплив «Молитва — Я, Матерь Божия, ныне с молитвою» М. *Лермонтова* (*Сумцов Н*. О мотивах поэзии Т. Г. Шевченка. К., 1898. С. 16). Гадаємо, якщо такий вплив був, то позначився лише на формі (як молитва за жіночу долю), а не на розгортанні сюжету. Недолю рос. жінок зумовлювали передусім ін. звичаї, оскільки в Росії жінка незалежно від свого соц. статусу вважалася рабою чоловіка, тоді як укр. родинні звичаї зберегли чимало рис матріархальності (див.: *Янів В*. Нариси до історії української етнопсихології. Мюнхен, 1993. С. 71, 83). Недолю вдів і покриток в Україні пояснювали передусім соц. причиною — кріпаччиною, проте щодо покриток це нерідко наслідок укр. патріархального звичаєвого права.

О. І. Івахненко. Ілюстрація до вірша Шевченка «І станом гнучим, і красою». Картон, темпера. 1981

Текст «І с. г., і к.» густо насичений авторемінісценціями. **1. Тему часоплину** («а дні летять, / Несуть все добре за собою») розроблено зокр. у вступі до поеми «Гайдамаки», віршах «Три літа», «Минають дні, минають ночі» та ін. У поезії Шевченка постійно присутній філос. контекст теми про минущість часу, що загалом походить із зачину Книги Екклезіаста. Тему часоплину Шевченко творчо трансформував протягом усього життя — аж до поезій «Минули літа молодії» та «І день іде, і ніч іде» (обидві — 1860). **2. Мотив молитви** — один із найпоширеніших у Шевченка. Г. *Грабович* стосовно поезії «І с. г., і к.» зауважив, що в ній «замість еротичного зв'язку є немовби його заперечення — мотив молитви, медитації на тему мадонни й матері-страдниці» (*Грабович Г*. С. 272). Об'єкт молитви — дівчина, майбутня мати; ліричний розповідач порівнює її зі святою. Першовзірцем такого мотиву можна вважати текст «У нашім раї на землі», в якому об'єкт молитви також сакралізовано — молоду матір прирівняно до Богородиці (див. *Авторемінісценції*). На думку С. *Балея*, в образі Шевченкової мадонни дівоцтво поєднано з материнством, а «ідеальна жіноча постать Шевченка <…> є сублімованим образом його матері» (*Балей С*. З психології творчості Шевченка. Черкаси, 2001. С. 70). **3. Мотиви сну та пророцтва** теж належать у Шевченка до найпродуктивніших. До аналізованого вірша введено моторошний, страшний сон; є в Шевченка щасливий сон, сон-ідилія, напр.: «І сниться їй той син Іван / І уродливий, і багатий» («Сон — На панщині пшеницю жала»). Віщування долі дівчини у вірші «І с. г., і к.» — «Щось пророче / Мені вже зазирає в очі» — першовзірець, зерно майбутнього екзистенційного пророцтва суспільного масштабу: «А щось такеє бачить око» («Я не нездужаю, нівроку», 1858). **4. Тема сирітства й самотності**: «Ти сирота, нема нікого», «А ти осталась на землі / Одна-однісінька» — наскрізна для Шевченка.

Сюжетну основу вірша побудовано на контрасті. Протиставлено дві часові площини: теперішнє (щаслива молодість жінки, сподівання щастя материнства) — майбутнє (самотня немічна старість), фізичний розквіт — тілесний занепад. Контрастують і дві візії ліричного розповідача: емпірична реальність і пророковане майбутнє. В основі візії майбутнього — соц. антитеза: протиставлення багатства бідності, всевладності верхніх прошарків суспільства безправ'ю низів; угадується також наявне в суспільній свідомості протиставлення чоловічої статі як вищої — жіночій.

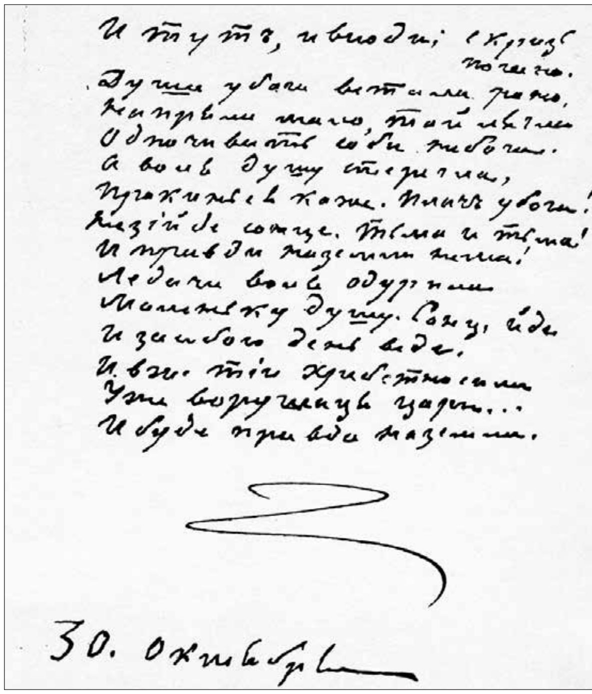
У зачині вірша (рр. 1—8) ліричний розповідач переживає три емоційні стани: зворушення красою і молодістю жінки, захоплене піднесення жіночності до святості й, здавалось би, невмотивований, парадоксальний жаль до приреченої «Божої краси». Почуття жалю — центральне в семантичній структурі твору — конкретизується завдяки риторичним запитанням, з якими ліричний розповідач звертається до персонажа (рр. 9—15). З'ясовується, що «пренепорочно-молода»

красуня — сирота (рр. 16—17). Далі (до р. 39-го) розгорнуто пророчу візію неминуче трагічного майбутнього беззахисної сироти, окреслену за допомогою градації: спочатку дівчина постає перед читачем в образі скривдженої матері-покритки, згодом вона, покинута вже й рідною дитиною, одна-однісінька, врешті, стара й немічна. Заключна частина вірша (рр. 40—48) де в чому варіює, а в певних моментах навіть повторює зачин. Вона відділена від усього твору графічно — відступом; можлива її інтерпретація — повернення ліричного розповідача від візії до реальності, стан замилування знову поєднується з молитвою і сподіванням на милість Бога. Згодом у поезії «N. N. — Така, як ти, колись лілея» (1859) Шевченко знову повертається до мотиву молитви до Бога за жіночу долю.

Прикметна особливість вірша «І с. г., і к.» — високий ступінь об'єктивації розповідача. На думку В. *Смілянської*, ліричний розповідач виступає тут «свідком, який має таке ж реальне буття, як і зображений у творі персонаж» (*Смілянська В. Л.* Стиль поезії Шевченка. К., 1981. С. 62). Вірш астрофічний, написаний чотиристопним ямбом, у якому переважає говірна інтонація.

Літ.: «Кобзар»: У 4 т. Т. 3; *Івакін Ю.* Поезія Шевченка періоду заслання. К., 1984; *Грабович Г.* Шевченко, якого не знаємо. К., 2000.

Роксана Харчук

Т. Шевченко. «І тут, і всюди — скрізь погано». Автограф. «Більша книжка»

«І ТУТ, І ВСЮ́ДИ — СКРІЗЬ ПОГА́НО» — вірш Шевченка, написаний 30 жовт. 1860 у Петербурзі. Автограф — у «*Більшій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 318). Першодрук у журн. «*Основа*» (1861. № 5. С. 2) під рубрикою «Передсмертні думи» без останніх трьох рядків (рр. 12—14), вилучених із цензурних міркувань. Повністю видано в «Кобзарі з додатком споминок про Шевченка Костомарова і Микешина» (Прага, 1876. С. 251). Це — один із найзагадковіших творів медитативної Шевченкової лірики, за жанром він наближається до притчі. Своєрідність семантичної будови поезії (висхідна теза і завершальний висновок — за заг. неясності змісту — справляють враження нескладних для тлумачення) яскраво відображено в її структурі. З 14 рр. перший та останній («І буде правда на землі») виділені й синтаксично (кожен — окреме, замкнене в одному рядку речення), й інтонаційно (як безапеляційні констатації), й за змістом і часовими та просторовими параметрами. На перший погляд, їхній зміст цілковито протилежний, 1-й р. — квінтесенція песимістичного світогляду, а останній — оптимістичного, і це нібито підкреслено ейдологічно: модальне «погано» (так само, як і р. 8: «І правди на землі нема!») протистоїть образному комплексові «І буде правда на землі», при цьому протиставлення семантики першого і останнього рядків ніби підкреслено синонімічністю просторової семантики: «і тут, і всюди — скрізь» 1-го р. й «на землі» останнього передають всеосяжність поетових морально-суспільних узагальнень. Водночас 1-й та останній рр. протиставлені й часово: погано тепер, а «буде правда» — колись, у майбутньому. Перед нами, отже, не логічна опозиція, а висхідний і кінцевий пункти певного духовного процесу, який і відтворено між двома фіксаціями стану речей — констатацією того, що є тепер, і того, що образно прогнозується у прийдешності. Тож структуру твору можна описати й за опозицією об'єктивність/суб'єктивність. А саме: р. 1 фіксує об'єктивний стан речей (у сприйнятті ліричного героя), рр. 2—11 становлять певну оповідь про «душу» і «волю», що відтворює рух у психології її суб'єкта, рр. 12—13 є своєрідним містком між цією оповіддю та фінальним висновком, проте не так щодо переходу від суб'єктивного до об'єктивного, як у просторовому (від простору людської психіки до теж умовного, але ширшого простору соц. стосунків) та часовому (теперішній час із «вже», що підготовлює майбутній час кінцевого рядка). Цікаво, що поет ритмічними засобами ніби привертає увагу читача до найважчих для інтерпретації фрагментів: оточені вісьмома послідовними точними чоловічими римами (рр. 7, 8, 10, 11, 13, 14), різко виділяються рядки, пов'язані жіночою неточною римою — «Ледача воля одурила» (р. 9) та

«І вже тії хребетносилі» (р. 12); причому продовження р. 9 викликає ще одну ритмічну підказку важливості змісту — enjambement («Маленьку душу. Сонце йде»), а р. 12 додатково маркований екзотичним епітетом «хребетносилі».

Відомі, власне, лише дві поважні спроби інтерпретації вірша. Першу подав С. *Смаль-Стоцький*: «Коли ж душа спала і спала, а воля очікуваного маніфесту на волю для вбогої душі не діждалася, будить вона душу, щоб плакала, бо, мовляв, не зійде сонце і правди на землі не буде. Треба, мовляв, душі далі прясти, хоч як тяжко, хоч як м а л о у тьмі прядеться». Може здатися, що під «ледачою волею» дослідник має на увазі особисту волю ліричного героя, але з подальшого тексту випливає, що йдеться водночас і про «волю очікуваного маніфесту»: «волю ж за те, що вона могла на царя надіятися, називає поет ледачою, а душу маленькою, бо волю можуть здобути тільки великі душі, і тоді воля, від царського маніфесту незалежна, буде правдива, а не ледача, що дурить маленьку душу надією на царя» (*Смаль-Стоцький С*. С. 5). Ю. *Івакін* у своїй спробі інтерпретації зазначає, що у вірші «йдеться про поетову душу, або душу його ліричного героя, що тут, власне, те саме». Мабуть, усе ж таки не «те саме», бо й сам дослідник зауважує: «А втім автор не зовсім ототожнює цю “душу” із своїм “я”, абстрагуючи це поняття». Ю. Івакін далі провадить: «Чи не є ця “убога душа” уособленою абстракцією прагнення до спокою, настроїв (хай хвилинних, які поет переборював у собі) “одпочити”, не поринати знову після заслання у вир суспільної боротьби? Така “душа” є “маленькою”, “убогою”, “небогою”, бо вона прагне до малого і дає “одурити” себе спокусливими словами, в яких знаходить виправдання своїй бездіяльності: “Не зійде сонце. Тьма і тьма! І правди на землі нема!” А як правди нема і сонце все одно не зійде, то навіщо боротися? Залишається хіба що плакати (“Плач, убога!”)». Що ж до образу «волі», то Ю. Івакін, заперечуючи розуміння його «як алегорії наступної селянської реформи», вбачає тут «особисту волю поета, передусім у розумінні тієї свободи, яку дістав він після звільнення від заслання. Саме така “воля” могла дурити його — загрозою її втратити. Ця “воля” тому й ледача, що спокушає поетову “душу”: “Не зійде сонце!” і т. д.» (*Івакін 1968*, с. 375). Отже, для слова «воля» Ю. Івакін приймає значення «свобода».

В рр. 2—14 поезії маємо один із Шевченкових аналогів євангельської притчі, де рр. 2—8 становлять власне оповідь, нарацію, а рр. 9—14 — то висновок з неї, що, як і в притчах *Ісуса Христа*, є певним провіщенням майбутнього. Як бачимо, поза конструкцією цієї Шевченкової «притчі», принципово двочленною (див., зокр., про побудову притчі в «Риториці» М. Ломоносова — *Ломоносов М. В*. Полное собр. соч. М.; Лг., 1952. Т. 7. С. 363—365), опиняється р. 1, як показано вище, семантично і синтаксично відокремлений. Заг. ж тричленність вірша виявляє структурну аналогію в ін. традиційній риторичній конструкції. Оскільки в 19 ст. риторика, за влучним виразом А. Бороздіна, ще «збігається в нас майже завжди з гомілетикою», доцільно тут звернутися до «Науки, альбо способу зложеня казаня» (1665) Іоаникія Ґалятовського. У проповіді, за укр. теоретиком гомілетики, «знайдуются тры части. Першая часть — ексордіумъ, початок, в котором казнодія приступъ чынит до самои рѣчи, которую маєтъ повѣдати, и ознаймует людемъ про позыцію свою, постановлене умыслу своєго» (*Галятовський Іоаникій*. Ключ розуміння. К., 1985. С. 211). Семантика р. 1 в Шевченка відповідає цьому визначенню. Далі йдуть «наррація» і «конклюзія, конец казаня», що за функціями збігаються з відповідними частинами притчі, при цьому, як і в аналізованій поезії, у конклюзії «казнодія припоминаєть тую реч, которую поведал в нарраціи» (Там само).

В зовнішньому сюжеті Шевченкової «притчі» душа постає у значенні уособлення духовної діяльності людини взагалі, а те, що вона робить («встала рано, / Напряла мало»), спирається на два доволі різні джерела. Базову словесну форму, безсумнівно, запозичено з фольклору (поетові згадалася приказка «Рано встала та мало напряла» — див.: *Прислів'я* та приказки. Природа. Господарська діяльність людини. К., 1989. С. 262), а от її змістове наповнення пов'язане вже з біблійною традицією. Адже в поетовім «встала рано» можна бачити й ремінісценцію псаломного виразу (Пс. 107 (108). 3, пор. 5.4), який кидає світло й на значення наступної дії душі: псалмоспівець «встає рано», а власне вночі, вдосвіта, щоб помолитися Богові. Тож і прядіння душі можна тлумачити як духовну працю людини.

Отож душа «Напряла мало та й лягла / Одпочивать собі, небога». Лінощі душі могли викликати в поета асоціації знов-таки з фольклор. традицією, за якою пряде дівчина чи молодиця (прислів'я «Наші пряли, а ваші спали»; «Як прялось, так спалось» — див.: *Прислів'я* та приказки. С. 262), і з християнською ейдетикою, де душа, коли не працює духовно — для Бога, то спить, відпочиває. Такий сон душі утворює наскрізний образ у поезії «Минають дні, минають ночі» (1845) і гротескне порівняння у вірші «Ликері», де «раби, невольники» «Заснули, мов свиня в калюжі, / В своїй неволі!». Далі у притчі з'являється новий персонаж, «воля», що тут, як гадаємо, має значення «здатність людини керувати своїми діями і вчинками». Воля «душу стерегла», і слово «стерегла» може тут мати, окрім запропонованого Ю. Івакіним («остерігала»), щонайменше два тлумачення. Відповідно до першого,

побутового, «воля» стереже, охороняє сон «душі», тобто відтворюється ситуація поем «Наймичка», де Ганна стереже сон маленького Марка, та «Марія», героїня якої «сидить, / І дивиться, о Всесвятая! / Як Син той скорбний спочиває» (рр. 685—687). Таке розуміння ситуації, з одного боку, уможливлювало б пояснити епітет у словосполученні «маленьку душу» як натяк на щось дитинне в особистості ліричного героя або на таке, що потребує опіки: «маленьку» в цьому сенсі душу легше «одурити». Можна назвати ще одне ймовірне джерело поезії, в якому означена ситуація одержала саме такий розвиток. Мова про давню рос. «Повість про Горе-Злочастіє», твір у певному сенсі філософський. До безіменного героя повісті звертається «друг» і пропонує йому впитися і спокійно лягти спати, бо сам він буде «стерегти й доглядати»; прокинувся герой ограбованим. Одну з перших публ. твору здійснив М. Костомаров (Современник. 1856. № 3), який саме 1860 передрук. текст (Памятники старинной русской литературы, изд. гр. Г. Кушелевым-Безбородко. СПб., 1860. Т. 1. С. 1—8), а вид., як свідчить опис *бібліотеки Шевченка*, подарував поетові.

У другому, абстрактнішому розумінні слова «стерегла» між «волею» та «душею» виникає колізія, добре відома в християнській традиції. Душу в ній вважали «самовладною», здатною на добро і на зло, а вибір між ними має робити воля людини. Певне розгортання цих ідей знаходимо в етиці Ф.-В. Шеллінґа, рецепцію якої у світосприйманні Шевченка Л. *Білецький* реконструює: «Зло виникає тоді в людині, коли в її душі запанує сваволя, яка порушить гармонію і єдність між універсальною волею в душі людини і волею особистою, що є властива тій людині» (див.: *«Кобзар»: У 4 т*. Т. 4. С. 352). У Шевченковій притчі «душа» повернула на злий шлях, бо виконала мало роботи й заснула, тоді «воля», що «стерегла» її, тобто стояла на сторожі її помислів, утрутилася і будить «душу». Змістову побутову ілюстрацію до цього епізоду подає оповідь «Житія протопопа Авакума» про юродивого Федора: він не тільки сам проводив «ніч усю — на молитві із сльозами», а й будив на молитву оповідача, хоча той і занедужав.

Залишається питання, чому «волю» названо «ледачою». Можливо, світло на цей епітет проллє твердження рос. богослова о. Сергія Булгакова про те, що своєрідність православної етики (порівняно з протестантською та католицькою) «історично іноді виражається у байдужості <...> до методичного виховання релігійної волі, яка [байдужість. — *Ред*.] призводить до прикрих виявів у часи історичних криз». Цю ж ваду богослов пояснює тим, що «православ'я виховує насамперед *серце*» (*Булгаков Сергий, прот*. Православие: Очерки учения православной церкви. К., 1991. С. 188—189). Загальнохристиянський контекст дає змогу позбутися й певного непорозуміння, що постало в історії вивчення Шевченкового твору. Зокр., Ю. Івакін зазначав: «...виникає питання, навіщо "волі" б у д и т и "душу"? <...> Адже будять для діяльності, а "ледача воля" фактично закликає бездіяльну "душу" до бездіяльності ("Плач, убога!")» (*Івакін 1968*, с. 376). Почати з того, що «душа» в поезії не «бездіяльна»: адже вона «встала рано», зробила, справді, «мало», лінується, але ж із християнського погляду недостатньою є будь-яка духовна праця людської душі. Та й «плач» із цього погляду не є бездіяльністю — це теж духовна діяльність, праця душі. Взагалі ж плач у християнській культурі може бути молитовним, своєрідною «фізіологічною» молитвою, є плач розчулений, плач реліг. катарсису, і є плач каяття (як у Шевченковому вірші «Чи то недоля та неволя»). В аналізованому творі «воля» наказує «душі» плакати плачем скорботи, приклади котрого і в християнській л-рі, і в поезії Шевченка загальновідомі.

Інша річ, що привід для скорботи своєрідний: «Не зійде сонце. Тьма і тьма! / І правди на землі нема!» При цьому «маленька душа» повірила «волі», бо сказано, що та її «одурила». Цікаво, що із психологічного погляду ситуація є правдивою: раптово пробудившись, людина (та ще з «маленькою душею») справді може повірити, що пітьма, яка її оточує, залишиться вже назавжди. Можливе й міфолог.-ритуальне розуміння Шевченкової «притчі»: поет залучає архаїчне уявлення, за яким, коли не благати богів, котрі керують рухом сонця, ранок не настане; з пережитком його Шевченко був знайомий за Біблією (Йов. 9, 7). І взагалі репліку «волі», як і висновок, або мораль, із Шевченкової притчі (рр. 9—14) насичено біблійною образністю (пор.: Іс. 62, 1). Заг. побудова цієї «притчі» (а зрештою і поезії в цілому) дуже нагадує типову структуру псалмів: праведнику погано, вороги тиснуть, але надія на Бога обіцяє або навіть подає оптимістичний фінал (Пс. 2, 3, 5, 6 та ін.). З другого боку, відоме те значення, якого набувало протиставлення світла темряві в біблійній поетиці, і з цього погляду певну паралель до аналізованої поезії становлять 11—12 вірші псалма 139 (138), звернені до Господа, де головною є думка: «Там темрява, як і світло!» Тоді й фінальне «І буде правда на землі!» викликає асоціацію з апокаліптичними візією: «Побачив я небо нове і землю нову» (Одкр. 21, 1) та пророцтвом: «Ночі не буде більше» (Одкр. 22, 5).

Але розглядати поезію винятково як варіацію на теми біблійної поезії означало б звужувати заг. контекст Шевченкової творчості. Тут передусім важливою є особисто біогр. мотивація тексту. Вона безсумнівно наявна в р. 1. Ліричному героєві погано «тут» — «у цім смердячім Петроградї» (лист до А. *Болдіна*

від 5 листоп. 1860), де він «один в холодній хаті» («Минули літа молодії»), ще не загоїлася душевна рана після розриву з Л. *Полусмак*. В Україні, десь на просторі між «тут» і «всюди» страждають у неволі його родичі, котрих так і не пощастило викупити з кріпацтва, і невідомо, якою буде сподівана селянська реформа, що її, разом із поетом, нетерпляче очікують мільйони укр. селян.

Але чи мають особисто біогр. підтекст так само й образи поетової притчі? Коли в євангельських притчах діють персонажі й речі, взяті з реального побуту, а за ними приховуються речі абстрактніші, то в Шевченковій притчі персонажами постають явища вже самі по собі абстрактні — «душа» і «воля». Ясно, що прихований зміст її має бути також абстрактним, узагальненим, але чи не вказує тоді вибір саме цих персонажів на те, що вони персоніфікують певні риси психіки ліричного героя поезії, як це стверджував з деякою непослідовністю Ю. Івакін? До такого висновку ведуть, — можливо, дещо несподівано, — і спостереження над риторичною структурою вірша. Адже риторичні фігури (тут і риторичне звертання, і заперечні конструкції, й оклики) зосереджено передусім у звертанні «волі» до «душі» (рр. 6—8). Між тим саме ці стилістичні засоби в поезії Шевченка розглядають як такі, що можуть «посилювати ліризм поетових роздумів, надавати їм інтимності» (*Чамата Н. П.* Риторичні фігури // *ШС*. Т. 2. С. 167).

Таке розуміння відкриває цікавий аспект в інтерпретації духовної діяльності «душі» та «волі», пов'язаний з їхньою негативною, зниженою характеристикою. Але ж християнська л-ра знає й особливе, ритуальне, власне письменницьке «самоприниження», котре, як показав свого часу Е.-Р. Курціус, насправді звеличує митця, бо імпліцитно прирівнює до Ісуса Христа. Проте саме християнський тип самоприниження навряд чи присутній в аналізованому творі, адже, по-перше, поет явно не відчував потреби в прихованому християнському самозвеличенні, а по-друге, немає лексичних збігів між твором Шевченка та східнослов'ян. реалізаціями формули самоприниження. Натомість такі лексичні паралелі існують між епітетами й позначеннями «душі» в аналізованому вірші та «музи» в поезії «Чи не покинуть нам, небого», де свою музу ліричний герой називає не лише «небогою», а й «убогою», і це стилістичне зниження поширюється й на ліричного героя: їм разом іронічно запропоновано покинути «вірші нікчемні віршувать» тощо. Тому й у Шевченковій притчі може йтися про подібне іронічне, знижене й крит. сприймання ліричним героєм не лише власної духовної діяльності взагалі, а й літ., поетичної творчості як її частки. У такій інтерпретації перша частина цієї «притчі» з часом одержала своєрідну, вже цілком світську паралель у відомому вірші рос. поета М. Заболоцького «Не позволяй душе лениться» (1958).

Запропонована інтерпретація першої частини Шевченкової притчі не пояснює, проте, її другої частини, де дискутується проблема існування «правди на землі» (рр. 7—14). Адже зміст останніх трьох рядків поезії і в іманентному її вивченні не можна обмежити особистими проблемами ліричного героя. Ю. Івакін зазначав, що «слова (в р. 13) “ворушаться царі” поет вжив у значенні “тремтять”, “ворушаться від ляку”, бо бачать: “сонце <...> день веде”» (*Івакін 1968*, с. 377). Щоб десакралізувати значення фрагмента, дослідник оминає епітет до слова «царі» — в поезії вони «хребетносилі». Це не церковнослов'янізм, і тут Ю. *Шевельов* формально має рацію, коли зазначає, що в аналізованій поезії «немає жодного» церковнослов'янізму (*Шерех Ю*. С. 33). Але стилістично епітет «хребетносилі» — явище куди яскравіше, ніж звичайний церковнослов'янізм. Це — неологізм, побудований на основі псалмових «царів могутніх» (135(134).10; 136(135).18) за моделлю складних прикметників, яких Шевченко наслухався ще дитиною в церкві та які в грец. першовзірцях православної літургіки походять безпосередньо від славнозвісних гомерівських епітетів. Сам образ «хребетносилі царі» є загадковим. Оскільки «тії» ніби попереджає про іронічність дискурсу, то, може, через цей епітет «царі» прирівнювалися до якоїсь «сильної хребтом» тварини, як-от крокодила або варана? Далі «ворушаться», що за значенням найближче до Шевченкового вживання цього слова («а дивишся: / Ворушиться лихо») в «Не завидуй багатому». Це перехід од нерухомості до руху, що містить погрозу. І псалмовим «царі» (див. також: 48(47).5; 119(118).46), і своїм квазіцерковнослов'янізмом поет наче підказує, що фінал його поезії стосується глобальніших явищ історії людства, ніж конкретна ситуація в Росії напередодні селянської реформи.

Ідейну та філос. значущість останнього рядка теж підкреслено дуже своєрідно: він опинився «у фокусі» відразу двох стилістичних конструкцій. З одного боку, поет використовує аналог архаїчного прийому фольклор. поетики «ствердження через заперечення» (див.: *Венедиктов Г. Л.* Внелогическое начало в фольклорной поэтике // *Русский* фольклор. Лг., 1974. Т. 14. С. 231—233). Так само, як і в народній обрядовій ліриці, в аналізованому вірші заперечення «І правди на землі нема!», підтримане образною картиною, в якій пітьма перемагає світло, лише підкреслює й додатково стверджує, закріплює значення фінального оптимістичного: «І буде правда на землі». Проте водночас це нагадує й гомілетичний прийом семантичної організації тексту, що його описав Іоаникій Ґалятовський, котрий радив проповідникові: «Можешъ

ихъ на казаню своємъ засмутити и устрашити, мовячи, же такіи, которіи злоє чынятъ, неба не доступятъ, але потымъ потѣшъ ихъ и учыни имъ надѣю збавленія» (*Галятовський Іоаникій*. Ключ розуміння. С. 236). При цьому настрашити слухача рекомендується «в нарраціи», а заспокоїти — «в конклюзіи».

З другого ж боку, ці два рядки (8 і 14) належать до стилістичного явища, що його в шевченкознавчій л-рі називають по-різному: варіаціями, самоповторами, авторемінісценціями. В. *Коптілов* такий самоповтор знаходить у «закінченнях двох поезій — "І Архімед, і Галілей" ("І будуть люде на землі") та "І тут, і всюди — скрізь погано" ("І буде правда на землі")» (*Коптілов В. В.* Самоповтори // *ШС*. Т. 2. С. 194). Хоча це явище Шевченкової поетики можна зіставити з формулами — агіографічними та вояцькими, що існували в давньорус. л-рі, та найадекватніше його можна описати в поняттях «формульної теорії», або «теорії Перрі—Лорда». Тоді щойно наведене спостереження В. Коптілова стосуватиметься Шевченкового аналога «епічній формулі», або, за визначенням М. Перрі, «групі слів, що регулярно трапляються за тих же метричних умов і служать для висловлення тієї або іншої суттєвої ідеї» (*Lord A. B.* The Singer of Tales. Cambridge (Massachusetts). 1960. P. 30). Ця повторювана «група слів» складається із словосполучення «на землі», яке ставиться в кінці рядка, і слова «бути» — в різних граматичних формах і ритмічно не закріпленого. Відтак у ритмічному полі «формули» факультативно повторюється рима «землі—царі» («Саул», «І т., і в. — с. п.»), пов'язана з антицарською тенденцією, що в семантичному полі «формули» маркірується словом «царі» в ін. ритмічних позиціях («І Архімед, і Галілей», «О люди! люди небораки!»). Тут же факультативно з'являється «правда» (з синонімічним варіантом «суд»), що є основним опорним словом цієї формули — пророцтва про настання справедливого ладу в майбутньому.

У найближчому поетичному контексті поезії, у віршах, написаних восени 1860, ця формула організовує довкола себе близьке і семантикою, і образністю словесне оточення, де помітно певну внутрішню ієрархію: постійним компонентом тут є антицарський лейтмотив, а факультативним — образи «світла» і «сонця» (див. іще: «О люди! люди небораки!»). А функцію ідейного центру виконують опорні слова «правда на землі», тобто актуалізовано й підкреслено такий з визначених І. *Фізером* рівнів семантики словообразу «правда» в поезії Шевченка, як рівень «понаднаціонального, загальнолюдського світобачення» (*Фізер Д*. Філософія чи філо-софія Тараса Шевченка? // *СіЧ*. 1990. № 5. С. 37).

Ю. Шевельов у циклі «мініатюр, створених 1860 р.», бачив «езотеричну поезію, недоступну для необізнаного, випадкового читача. Неясність та навмисна алогічність аж ніяк не є недоліком» (*Шерех Ю*. С. 38). Натомість Ю. Івакін припускав, що «автор не узгодив тут до кінця образи своєї поезії» (*Івакін 1968*, с. 376). Гадаємо, що коли вже поет власноруч переписав цей твір до «Більшої книжки», то вважав його завершеним. Складність і певну зашифрованість поезії багато в чому зумовлено її жанром поетичної притчі. З приводу подібної особливості біблійних притч Климент Александрійський писав, що їхні автори «одягли те, що вони означують, у такі вирази, які в різних умах викликають різні значення» (*Strom*. VI 127, 4). Підкреслену багатозначність притчі можна розглядати і як загострення принципової багатозначності поетичного твору взагалі. Так, на думку Я. Голосовкера, ми сприймаємо зміст ліричної поезії «як певну вібрацію змістів. "Ліризм" і виникає внаслідок багатоплановості змісту, внаслідок багатозмістовності віршованого опусу, котра хвилює нас своєю невизначеністю й необмеженістю» (*Голосовкер Я. Э*. Логика мифа. М., 1987. С. 148). Тож і в стислому обсязі словесної форми поезії «І т., і в. — с. п.» втілено різні, але генетично й асоціативно пов'язані між собою «змісти», що накладаються один на одного і семантично взаємозбагачуються. Це і переживання особистої трагедії на тлі песимістичного сприйняття сьогодення, і болісне відчуття недостатності власних духовних зусиль для переборювання особистих і суспільних прикростей, забарвлене нещадною вимогливістю до себе як до пророка і поета, це і катарсис, що його досягнуто традиційним для Шевченка пророцтвом майбутньої перемоги справедливості. Звертання ж до образів Біблії та стилізації у дусі її поетики надають звучанню поезії не лише духовної наснаги, а й вселюдськості.

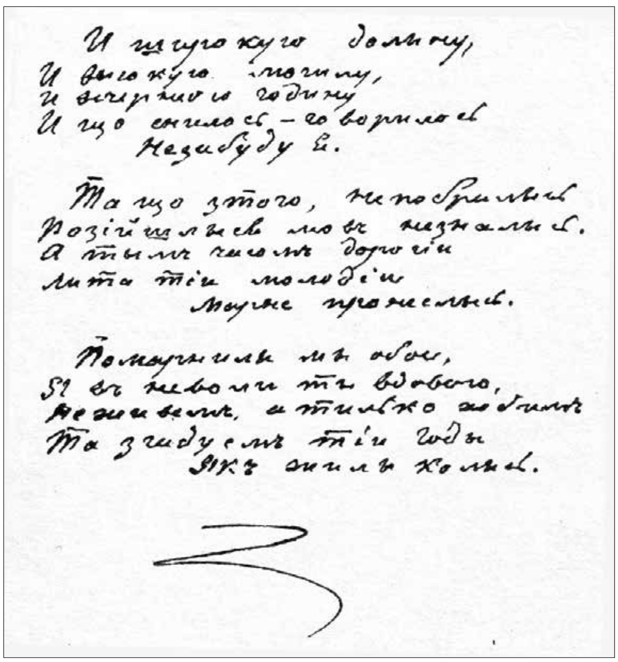
Літ.: Смаль-Стоцький С. Останній рік Шевченкової поетичної творчості // Праці Українського історично-філологічного т-ва в Празі. 1939. Т. 2; *Шерех Ю*. 1860 рік у творчості Тараса Шевченка // *Шерех Ю*. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології: В 3 т. Х., 1998. Т. 3; *Івакін 1968*; *Росовецький С*. «І тут, і всюди — скрізь погано»: Спроба інтерпретації в просторі інтертекстуальності // *ШСт 5*.

Станіслав Росовецький

«І ШИРО́КУЮ ДОЛИ́НУ» — вірш Шевченка любовно-елегійного змісту, належить до жанру романсу. Цей зразок інтимної невольницької лірики було написано у другій пол. 1848 на о. *Косаралі* під час зимівлі *Аральської описової експедиції* 1848—49. Автографи — в «*Малій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 71. С. 351) та у «*Більшій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 155). Першодрук — у журн. «*Народное чтение*» (1860. № 1. С. 143), де твір уміщено без підпису разом із трьома ін. Шевченковими віршами під назвою «Малороссийские стихотворения». Чи не тому, що вірш уперше опуб-

ліковано серед творів народнопісенного характеру, його часто розглядали під відповідним кутом зору (див. зокр.: *ШС*. Т. 1. С. 246). Під час зимівлі експедиції Шевченко справді написав чимало народнопісенних стилізацій, однак є істотна відмінність між поезією «І ш. д.» й такими стилізованими під фольклор віршами, як «І багата я», «Полюбилася я», «Якби мені черевики» та ін. Аналізований твір вирізняється глибокою суб'єктивністю. Це безпосередній вияв інтимних почуттів, лірична сповідь розворушеної пам'яті серця, що включає розробку і деяких народнопісенних мотивів (напр., мотивів самоти, розлуки з коханою). Суб'єктивно-інтимна й народнопісенна інтенції поєднуються та взаємодоповнюють одна одну.

За інтонаційними ознаками поезія «І ш. д.», складена з трьох п'ятирядкових строф, становить наспівний вірш із високим ступенем упорядкованості мелодійного руху. Структурною симетричністю і пропорційністю, розлогим розгортанням однієї суцільної фрази особливо виділяється перша строфа, побудована за принципом полісиндетону: «І широкую долину, / І високую могилу, / І вечернюю годину, / І що снилось-говорилось, / Не забуду я». Чотири з п'ятьох рядків першої строфи пов'язані сполучником «і», яким починається кожен із наведених рядків (анафоричний повтор). Три з чотирьох рядків мають однакову граматичну будову (поєднання прикметника з іменником в одному й тому ж відмінку — знахідному). В такій однорідній багатосполучниковій структурі

Т. Шевченко. «І широкую долину». Автограф. «Більша книжка»

відтворюється цілісність, неподільність пережитого колись у щасливу «вечернюю годину» почуття, яке пригадалося поетові на засланні.

Чистоту симетрії особливо помітно у віршовій будові — на силабічному, акцентуаційному, фонічному та строфічному рівнях. У всіх трьох п'ятивіршах перші чотири рядки скомпоновано 8-складовиком, а останній — за принципом строфічного зрізу (пуанту) — скорочено до 5 складів. Усі 8-складові рядки поділяються: у першій строфі переважно на асиметричні коліна (5+3), у наступних строфах — переважно на симетричні коліна (4+4). 5-складові групи першої строфи перегукуються з останнім її 5-складовим рядком, що вносить додаткові нюанси в архітектонічну організованість цієї строфи, як і дактилічні цезури в перших трьох рядках («і широкую», «і високую», «і вечернюю»), і внутрішня рима («і широкую» — «і високую») — співзвучність поч. слів. Однорідна і схема акцентуації в більшості рядків усіх трьох строф: у 8-складовій групі — наголос на третьому та сьомому складах, у 5-складовій групі — на третьому та п'ятому складах, отже, загалом по два наголоси в кожному рядку. В усіх рядках першої строфи й у кількох із двох наступних строф на початку рядка атоновано по два склади, що утворює висхідний ритм вірша. Всі строфи мають однаковий клаузульний візерунок — чотирикратний повтор жіночої клаузули, яка змінюється чоловічою в останньому рядку — ЖЖЖЖч; клаузули римуються між собою — в першій строфі перехресно (клаузула в р. 5-му неримована — ABABx), у двох наступних попарно; останні рядки в них утворюють міжстрофічний суголос (CCDDe FFGGe). Водночас завдяки подібності у вокалізмі, асонансуванню чотирьох рядків першої строфи, всі ці рядки римуються між собою, маючи, власне, одну риму — AAAAx: долину — могилу — годину — говорилось. Такий високий ступінь словесної організованості зазвичай більше властивий літ. творові, ніж фольклорному.

Щодо віршового розміру поезії «І ш. д.», то, на думку Ф. *Колесси*, тільки «два останні рядки п'ятирядкових строф у ньому вказують на основну форму (4+4+5)», тобто, як уважає вчений, його заг. схема [(4+4)4 + 5] вийшла із 13-складового триколінного вірша (*Колесса Ф. М.* Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка // *Колесса Ф. М.* Фольклористичні праці. К., 1970. С. 294). Однак слід зазначити, що в коротких ліричних поезіях зазначеного періоду Шевченко надавав перевагу не довшим, а коротшим, полегшеним розмірам, котрі функціонують вже не просто як коліна 13-14-15-16-складовиків, а як самостійні ритмічні утворення, особливо 8-складовик (серед віршів фольклор. типу, написаних цим розміром

у косаральський період, — «Туман, туман долиною», «Та не дай, Господи, нікому» та ін.).

Із різних видів наспівної лірики (куплетної, пісенної та романсної) в аналізованій поезії домінує пісенна з елементами романсної. Твір має тричастинну композицію (кожна з трьох строф — певна ланка в розвитку ліричного переживання) з тим романсним доповненням, що друга і третя строфи об'єднані в єдиному потоці й контрастують із першою. У першій строфі — пам'ять серця, згадка про щасливу годину молодості й кохання; у другій і третій — перехід від спогадів про щастя до усвідомлення змарнованих молодих літ, краху надій на гармонію у майбутньому, відчуття самоти.

У першій строфі спомин про кохання окреслено в найзагальніших умовних рисах — словами-знаками, символами народнопісенного походження, експресія яких змінюється за принципом градації. Від «широкої долини» до «високої могили», що символічно означують образ України, — так концентрується погляд, однак не одержує якоїсь деталізації. Нічого не конкретизує і вказівка на «вечернюю годину» (в тексті «Малої книжки» — «вечерню» годину. 2, 445). Життя поетової душі потаємне й не потребує якихось уточнень. Неозначеність символів передбачає сприйняття їхнього внутрішнього смислу — того, що приховується в підтексті. Помітно, що поет шукав різні еквіваленти для вияву своєї непевності. Р. 4-й першої строфи він переробив тричі: а) «І що серце говорили» (перекреслено — 2, 445); б) «І що таке говорили» (перекреслено — 2, 445); в) нарешті здобув наймісткіший остаточний варіант: «І що снилось-говорилось»; так збережено сенс багатозначності й ірраціональності образу душевної розмови (сни молодості) і близький до народної пісні мовний стиль (дієслова — контекстні синоніми «снилось-говорилось»). Узагалі полісиндетон як конструктивний принцип простору і часу першої строфи дає змогу внутрішнім зором охопити ціле: долину — могилу — вечір — розмову.

Лірико-елегійну тональність першої строфи збурено, драматизовано в другій, що починається гірким, розпачливим питанням, підкреслена логізація якого випадає із заг. наспівності розповіді — «та що з того?». Про це збурення сигналізує ритм — переакцентуація в рр. 6 і 9: «Та що з того?» (∪ — — ∪), «літа тії» (∪ — — ∪), завдяки чому виникає збіг наголосів (позиція займенника «тії» посилена внутрішньою римою — «тії молодії»): «Та що з того? Не побрались, / Розійшлися, мов не знались. / А тим часом дорогії / Літа тії молодії / Марне пронеслись». На синтаксичному рівні питання «та що з того?» розчленовує р. 6-й на дві частини, і це розмежування двох часів, двох світів поширюється на весь наступний текст другої і третьої строф.

У рр. 6 і 7 поет спочатку вдався до нейтральнішої лексики, двічі повторивши слово «розрізнили»: «Та що з того? Розрізнили, / Розрізнили люде злії» (2, 446; можливо, його привабила різка алітерація на **з**, що виокремлювала слово «злії»). Однак зрештою він віддав перевагу стилю, ближчому до народної пісні, обравши майже формульний фольклор. зворот: «Не побрались, / Розійшлися, мов не знались». «Не побрались», «розійшлися» — ампліфікація, слова одного синонімічного ряду, що разом увиразнюють заг. мотив розлучення; до того ж текст звільнено від зайвої тавтології, що була в першому варіанті рр. 6—7. З подальшою драматизацією події у третій строфі пісенний стиль поступово змінюється, наближаючись до розмовного.

Третя строфа містить поглиблену рефлексію над тим, що сталося з героями на схилі літ: «Помарніли ми обоє — / Я в неволі, ти вдовою, / Не живем, а тільки ходим / Та згадуєм тії годи, / Як жили колись». Про логічний і структурний зв'язок третьої строфи з попередньою свідчить зокр. те, що їхні останні рядки римуються між собою, утворюючи ширшу композиційну дугу (елемент романсної інтонації). Промовисті також факти авторського виправлення тексту: переписуючи з «Малої книжки» до «Більшої книжки», поет переніс слово «помарніли» з другої в третю строфу, перший рядок — «Помарніли ми обоє», замінивши прозаїчний перший варіант — «Зостарілись ми обоє» (2, 446). Ці строфи також поєднуються подібністю в лексиці й переакцентуацією в їхніх передостанніх рядках. Розгортаючись од другої строфи, мотив загубленої молодості, змарнованих літ ускладнює і драматизує інтонаційно-смисловий рух у творі: за нездійснене кохання герої розплачуються нездійсненим життям.

У Шевченковій поезії років заслання «нежитіє» ототожнюється з «неволею»; життя постає тільки у згадці, в минулому — разом із волею, молодістю і коханням. Це глибока суцільна антитеза, яка конструює всю останню строфу, — протиставлення життя й нежиття. Найвища концентрація емоцій — у заключних рядках: написаний простою, неприкрашеною, переболеною мовою, текст вражає трагізмом.

Варто звернути увагу на хронотопні, власне часові метаморфози у вірші. У першій строфі, де згадано молодість, маємо приклад цікавого переходу з минулого в майбутній час, оскільки предикатом до слів «І що снилось-говорилось» виступає дієслово «не забуду я»; пам'ять охоплює всі часові фази й переносить минуле в теперішнє і майбутнє. У другій і на поч. третьої строф дію визначає доконаний вид минулого часу, — те, що

вже сталося: «Не побрались, / Розійшлися <...> / А тим часом <…> / Літа тії молодії / Марне пронеслись» (на мотив марноти натякає і повтор кореня слова «марне» в дієслові «помарніли»). Але з р. 12 минулий час змінюється теперішнім: «Я в неволі, ти вдовою, / Не живем, а тільки ходим / Та згадуєм». Слова «не живем, а <...> згадуєм» сприймаються як факт зупинення, знищення часу взагалі. До речі, тільки р. 12 «Я в неволі, ти вдовою» в аналізованому вірші несе чотири наголоси (зіставлення «я» і «ти» посилює акценти). І це єдиний випадок у творі, коли прямо названо реалії конкретної біографії поета — йдеться про його заслання та вдівство жінки, яку він колись кохав.

Існує версія, що прототип цього образу — Г. *Псьол*, з якою Шевченко познайомився в *Яготині*, під час перебування в маєтку Рєпніних (див.: *Білецький Л*. Особиста лірика поета на Косаралі // *«Кобзар»: У 4 т*. Т. 3. С. 489); тоді ж він дав їй кілька уроків малювання. Спогад про яготинські прогулянки 1843, можливо, послужив приводом для написання «І ш. д.».

Фінальні рядки третьої строфи становлять каданс — смислове та ритміко-мелодійне завершення всього твору. Поет знову повертається до мотиву незабутніх молодих літ — отже, виникає композиція кільця, яка поєднує початок і кінець вірша в єдину худож. цілість («не забуду я» — «як жили колись»).

Літ.: Костенко Н. Вірш Т. Г. Шевченка «І широкую долину…». Спроба віршостилістичного аналізу // *ШСт 4*.

Наталя Костенко

ІА́КОВ, друге ім’я **Ізраїль** — давньоєвр. патріарх, у Біблії — молодший син Ісаака й Ревекки, батько патріарха Йосипа. Своє друге ім’я разом з благословенням отримав од *Єгови* — Ягве. Дванадцять синів І. вважаються родоначальниками дванадцяти давньоєвр. племен, тому його самого називають родоначальником дванадцяти колін Ізраїлю.

«Святого Іакова» згадано в Шевченковому переспіві 52-го псалма. У двох останніх рядках твору підсумовано пророцтво про визволення поневолених іудеїв, під якими треба розуміти пригноблених Російською імперією українців: «Колись Бог нам верне волю, / Розіб’є неволю. / Восхвалимо Тебе, Боже, / Хваленієм всяким; / Возрадується Ізраїль / І святий Іаков». Церковнослов’ян. переклад Біблії («возрадуется Іаковъ и возвеселится Ізраиль»), яким користувався Шевченко, зберігає тут застосовану в давньоєвр. першотексті фігуру стилістичної симетрії (найдавніший прийом близькосх. поезії), коли в одному поетичному рядку двічі, але в різній словесній формі, повторюється той же зміст. Тож в оригіналі йдеться про майбутню радість патріарха Іакова-Ізраїля. У переспіві І. названо «святим», натомість у попередньому рядку його друге ім’я — Ізраїль — залишено без цього епітета. Очевидно, Шевченко друге ім’я І. вжив метонімічно — на позначення всієї землі давніх іудеїв.

Станіслав Росовецький

ІАСАМА́НІ, Ясамані (справж. — Кінцурашвілі Михайло; 26.03.1895, с. Шхепі, тепер Сенакського муніципалітету Самеґрело-Земо Сванетія краю, Грузія — 4.01.1955, Тбілісі) — груз. поет, перекладач, літературознавець і педагог. Закінчив 1912 істор.-філол. ф-т Харків. ун-ту. Володів укр. мовою. У 1905—07 брав участь у революційних подіях в Україні й Грузії, внаслідок чого його заслали до Сибіру. Популяризував твори І. Франка, Лесі *Українки* та ін. укр. письменників, перекладав їх груз. мовою. Викладав історію укр. л-ри у Тбіліс. ун-ті, читав спеціальний курс «Творчість Т. Шевченка». Йому належить особливий внесок у перекладання поезій Шевченка груз. мовою, зокр. першим серед груз. поетів переклав «Заповіт» (1908). Періодично публікував перекл. творів Шевченка: «Зацвіла в долині» (1911), «Мені однаково, чи буду» (1917), «Юродивий» (1918), «В неволі тяжко, хоча й волі», «Хоча лежачого й не б’ють», «Доля» (всі три — 1936), «Наймичка» (1937). Взяв активну участь у підготовці вид. груз. мовою зб. «Вірші і поеми» Шевченка (Тбілісі, 1939), до якої, окрім раніше перекладених творів, умістив нові: «Заворожи мені, волхве», «Згадайте, братія моя», «Один у другого питаєм», «Муза», «Слава», «Сестрі» та ін. (всього 49 творів). Вони увійшли й до 2-го вид. поезії Шевченка «Вірші і поеми» (Тбілісі, 1952). 1943 захистив кандидатську дисертацію «Великий Кобзар — Тарас Шевченко». І. — автор ст. про Шевченка, надрук. у груз. періодиці: «Великий поет України» (1936), «Тарас Шевченко» (1939), «Україна і Грузія» (1948), «Великий поет і мислитель українського народу» (1954) та ін. Укр. поетові присвятив вірш «Україні». Виголосив промову на VI пленумі правління Спілки письменників Союзу РСР, присвяченому *125-літньому ювілею від дня народження Шевченка* (1939).

Іасамані

Тв.: Любов грузинського народу до великого Кобзаря // Жовтень. 1951. № 2; Україні // *Вінок* великому Кобзареві. К., 1961.

Літ.: Рослик М. Вияв братньої любові // *ЛУ*. 1965. 2 квіт.; *Хатіашвілі Л*., *Хуцишвілі С*. Шевченко в грузинських перекладах // *Райдужними* мостами: Укр.-груз. літ. зв’язки. К., 1968; *Мушкудіані О. Н*. «Заповіт» Шевченка грузинською мовою // *НШК 19*; *Грицик Л. В*. Михайло Кінцурашвілі —

перекладач Т. Г. Шевченка // *Т. Г. Шевченко* в інтернаціональних літературних зв'язках: Зб. К., 1981.

Реваз Хведелідзе

ІБРАГІ́МОВ Галі (16.01.1919, м. Стерлітамак, тепер Башкортостан, РФ — 26.11.1989, Уфа, РФ) — башк. письменник. Закінчив 1951 Башк. пед. ін-т ім. К. Тімірязєва, 1959 — Вищі літ. курси при Літ. ін-ті ім. О. М. Горького (Москва). Автор худож. нарисів, зб. повістей та оповідань, романів. Образи українців створив у романі «Однополчани» (1956). Переклав башк. мовою вірші Шевченка «Садок вишневий коло хати», «Ой чого ти почорніло» та ін. в газ. «Ленинсе» (1939. 10 берез.).

Суфіян Сафуанов

ІБРАГІ́МОВ Галімджан (28.02/12.03.1887, с. Султанмуратово, тепер Аургазинського р-ну, Башкортостан, РФ — 21.01.1938, Казань, РФ) — татар. письменник, учений і громадський діяч. Репресований 1937, реабілітований 1956. Навчався в медресе Оренбурга (РФ, 1899—1906) та Уфи (1906—08). Автор повісті «Татарка» (1909), оповідань, романів, праць із літературознавства та мовознавства.

Г. Ібрагімов

1912 переїхав до Києва, 1913 повернувся у Казань. Автор ст. «Поет-борець» (Йолдыз. 1914. 25 лют.) про Шевченка, написаної під час перебування у Києві. Пізніше ст. увійшла до зб. праць І. «Питання літератури» (Казань, 1960).

Тв.: Поет-герой: Великий український поет Т. Шевченко // *ЛУ*. 1967. 10 берез.

Літ.: Карімуллін А. Статті Галімджана Ібрагімова і Муси Джаліля про Шевченка // Вітчизна. 1962. № 3; *Хасанов М. Х.* Галимджан Ибрагимов. Казань, 1977; *Мухаметшин Р.* Окрыленный борьбой: К 100-летию со дня рождения Г. Ибрагимова: (Эволюция философских и общественно-политических взглядов). Казань, 1987.

Алла Калинчук

ІВА́КІН Юрій Олексійович (24.12.1916/6.01.1917, м. Катеринослав, тепер Дніпропетровськ — 7.03.1983, Київ) — укр. літературознавець і мистецтвознавець, письменник, д-р філол. наук. 1940 закінчив відділ русистики в Київ. ун-ті. На фронтах Другої світової одержав тяжке каліцтво. У відділі шевченкознавства ІЛ працював понад 30 років (1951—83). Автор зб. літ. пародій, памфлетів. Коло наук. зацікавлень — поетика і стиль, історизм поезії Шевченка, взаємини літ. творчості письменника з укр. та рос. письменством. Видав низку монографій. У праці «Сатира Шевченка» (1959) з аналітичного розгляду відомих історіософсько-політ. поем Шевченка випливає теза про те, що «наявність трагічного поряд з комічним, пафосу поряд з карикатурою, високого поряд з низьким є специфічною особливістю» не лише сатири поета, а й творів з героїчною домінантою, як, напр., «Єретик», «Неофіти» (*Івакін Ю*. Сатира Шевченка. К., 1959. С. 98). У монографії «Стиль політичної поезії Шевченка: Етюди» (К., 1961) досліджено такі стильові вияви комізму, як гумор і гротеск, а також уперше вивчено вплив чинника позацензурності на зміст і стиль нелегальної поезії Шевченка та особливості езопівської мови легальних, підцензурних творів Шевченка. Непроминального значення набули дві кн. «Коментаря до “Кобзаря” Шевченка» (1964, 1968), котрі й понині є суттєвою опорою для коментування та інтерпретації поезії Шевченка. І. виявив широку ерудицію стосовно істор., фольклорист. і худож. л-ри епохи Шевченка. Написав розд. «Етапи розвитку радянського шевченкознавства», «Шевченко і фольклор», «Поетика Шевченка» у колективній монографії відділу шевченкознавства ІЛ «Шевченкознавство. Підсумки й проблеми» (К., 1975), а також розд. «Образний світ» у колективній монографії «Творчий метод і поетика Т. Г. Шевченка»

Ю. Івакін

Ю. Івакін. Коментар до «Кобзаря» Шевченка. Поезії до заслання. К., 1968. Обкладинка

Ю. Івакін. Поезія Шевченка періоду заслання. К., 1984. Обкладинка

(1980), де широко обґрунтовано поняття «образного світу» та його складових, серед яких — постаті негативних несамодостатніх персонажів у функції суспільних обставин. Брав участь у підготовці акад. вид. творів Шевченка (1957; 1963—64), *ШС* (1976—77; Держ. премія України ім. Т. Г. Шевченка, 1980).

Посмертно видано останню монографію І. «Поезія Шевченка періоду заслання» (К., 1984) з «нелегітимною» концепцією образів праведників у соц.-побутових поемах. 1987 у 1-му т. «Історії української літератури» у 2 т. опубл. його синтетичний розд. «Тарас Шевченко». Хоча на той час ще не було можливо відмовитися від надмірного наголошування соціальності й революційного демократизму Шевченка і тези про його «перехід» від революційного романтизму до крит. реалізму, все ж дослідникові вдалося акцентувати романтичну ноту в Шевченковій поезії та підкреслити просвітницькі особливості його прози.

У передм. до зб. ст. І. «Нотатки шевченкознавця: Літературно-критичні нариси» (К., 1986; упоряд. Г. Івакін та Р. Горбовець), що водночас була й презентацією книжки, некрологом та спогадом, Л. *Новиченко* захоплено зауважив: «Так, цей дослідник не відчував переситу від своїх багаторічних спостережень над явищем, яке зветься — Шевченко»; це явище «продовжувало зберігати для нього всю принадність не до кінця вичерпаної “загадковості”, причаєної під поверхнею можливості нових спостережень, висновків, відкрить. Жити з Шевченком Юрію Івакіну, безумовно, було цікаво!» (С. 8). Монографія містить 19 ст., проблематика яких породжена роботою відділу шевченкознавства над кількома колективними темами — історією шевченкознавства та поетикою і текстологією творчості Шевченка. Широка ерудованість, пошуковість та артистичність мислення виявилися тут вражаюче яскраво. Дослідник ставить питання, часом пропонуючи свої здогади й аргументи до їх розв’язання, іноді лише накреслюючи шляхи пошуку і подальшої роботи, якої йому самому вже не судилося здійснити.

Тв.: Івакін 1964; *Івакін 1968*; Тарас Шевченко // *Історія* української літератури XIX ст. К., 2005. Кн. 1 (у співавт. з В. Смілянською).

Літ.: Кузьменко А. Перший коментар до «Кобзаря» // Вітчизна. 1964. № 11; *Жур П.* [Рец.] // *РЛ*. 1968. № 8. — Рец. на кн.: *Івакін 1968*; *Коцюбинская М.* Комментарий к поэзии Шевченко // Вопросы литературы. 1968. № 9. — Рец. на кн.: *Івакін 1968*; *Новиченко Л. М.* Шевченкознавство, якому немає кінця… // *Івакін Ю. О.* Нотатки шевченкознавця. К., 1986; *Шубравський В. Є.* [Рец.] // *РЛ*. 1987. № 1. — Рец. на кн.: *Івакін Ю. О.* Нотатки шевченкознавця: Літ.-крит. нариси. К., 1986; *Костенко А.* Де істина схиляє голову // *ЛУ*. 1987. 19 лют.; *Горбовець Р.* Йому було б вісімдесят... // *СіЧ*. 1997. № 1.

Валерія Смілянська

ІВА́Н IV Васильович (Грозний; 25.08/4.09.1530, с. Коломенське, Підмосков’я — 18/28.03.1584, Москва) — великий князь московський (1533—47), перший цар Московської держави (1547—84). Син великого князя москов. Василія III та Єлени Глинської. На першому етапі царювання нерідко діяв під контролем Вибраної ради. Цей період ознаменований успіхами у зовнішній і внутрішній політиці, зокр. були завойовані Казанське та Астраханське ханства, здійснені радикальні держ.-правові реформи з метою зміцнення абсолютної влади царя. На поч. загарбницької Лівонської війни (1558—84), яка супроводжувалася тяжким розоренням Прибалтики та Великого князівства Литовського, насамперед Білорусі, І. IV запровадив т. зв. опричнину (1565—72) — спрямовану на упокорення боярства й посполитства серію кривавих безумств. Наслідком опричнини було подальше закріпачування селян, розгром новоприєднаних центрів (Новгородська трагедія 1569), кривавий терор, жертвами якого стали навіть спадкоємець престолу, старший син царя Іван та москов. митрополит Филип (Количев). Лівонську війну було програно, держава опинилася в стані глибокої кризи. Особистість царя І. IV, людини обдарованої, але тиранічної вдачі, з хворобливою психікою, часто привертала увагу літописців, істориків, письменників, художників та ін., причому у західноєвроп. істор. думці міцно ствердився погляд на І. IV як на одного з найбільших тиранів в історії. Шевченко теж виявив зацікавленість особою царя, оглядав у *Астрахані* та *Казані* місця, пов’язані з діяльністю «Ивана Лютого», зокр. надмогильний пам’ятник загиблим оборонцям Казані, правильно оцінював його реакційну роль (записи у Щоденнику 11 серп. та 13 верес. 1857). Не випадково у містерії «Великий льох» (1845) одна з ворон згадує «мучителя» — тобто І. IV.

Іван IV Васильович (Грозний). Парсуна. Поч. 18 ст.

Юрій Мицик

ІВА́Н БАГАТОСТРАЖДА́ЛЬНИЙ, Іоанн Затворник — канонізований як преподобний Києво-Печерський (пом. 1160), пам’ять його Православна церква вшановує 18/31 лип., 28 верес. / 11 жовт. За «Києво-Печерським патериком», І. Б., рятуючись од нечистих помислів, усамітнився в Ближніх печерах на тридцять років, а на Великий піст закопався в землю по плечі.

За монастирською легендою першої пол. 17 ст., святий заздалегідь викопав собі могилу, в якій мав бути похований стоячи, перед смертю почав спускатися до неї, «але з ласки Божої зміг увійти туди лише по пояс» (*Боплан Г. Л. де*. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. К., 1990. С. 35). За монастирською легендою 19 ст., І. Б. спочатку закопувався на всі дні постів, а згодом і назавжди. Існував ритуал, за яким шапочку з голови мощей святого І. Б. архімандрит надягав особливо шанованому паломникові (*Муравьев А*. Путешествие по святым местам русским. М., 1990. С. 21 другої пагінації). Шевченко фіксує яскраві подробиці народного культу печерських святих. Ганна в поемі «Наймичка» на прощі в Києві «Маркові купила / Святу шапочку в пещерах / У Йвана святого, / Щоб голова не боліла / В Марка молодого». Лукія, героїня повісті «Наймичка», теж у Києві купує, разом з ін. реліквіями, і «шапочку Ивана Многострадального» (3, 117), а перед смертю дарує її Якимові. Та й багата хуторянка, дворянка Прасковія Тарасівна з повісті «Близнецы» привозить із Києва дітям «между игрушками и святыми вещами» також «шапочку Ивана Многострадального» (4, 30) тощо.

Іоанн Багатостраждальний. Ікона. 19 ст. Києво-Печерська лавра

Станіслав Росовецький

ІВА́Н ВО́ЇН — канонізований як мученик (4 ст.). Пам'ять його Православна церква вшановує 30 лип. / 12 серп. У повісті «Близнецы» Прасковія Тарасівна, виявивши підкинутих близнят-байстрюків, вигукує: «— Святой великомучениче Иване Воине, что ты с нами делаешь?» (4, 13), — отже, час епізоду припадає на 30 лип. В Автобіографії Шевченко пригадує, як він, десятирічний сирота, наймався в учні «к дьячку-маляру, славившемуся в околотке изображениями великомученика Никиты и Ивана Воина; у последнего для большего эффекта рисовал он на левом рукаве две солдатские нашивки» (5, 191). Відзначена деталь свідчить про існування в Україні народного культу І. В. як небесного покровителя селян, забраних у солдати.

Станіслав Росовецький

«ІВА́Н ПІДКО́ВА» — істор. поема Шевченка, написана 1839 у Петербурзі. Датується орієнтовно за вид. *«Кобзар» 1840*, де була опубл. вперше й мала посвяту В. *Штернбергові*. У рукопису «Поезія Т. Шевченка. Том первий» її названо спершу «Виправа на Цариград», потім заголовок закреслено.

«І. П.» разом із поемою «Тарасова ніч» та посланням «До Основ'яненка» становить окрему групу в *«Кобзарі» 1840*, об'єднану темою істор. минулого України, мотивами туги за героїчними часами козаччини. У цих творах уперше в Шевченка виявнюється і згодом усталюється образ України як етноістор. поняття батьківщини, окреслюється власна історіософія, яка постала на ґрунті наявної історіографії (праць Д. *Бантиша-Каменського*, «*Історії Русів*», поширюваної у списках) та на хвилі романтичного зацікавлення укр. фольклором, представленим у зб. народних пісень М. *Цертелєва* «Опыт собрания старинных малороссийских песней» (СПб., 1819), М. Максимовича «Малороссийские песни» (М., 1827), «Украинские народные песни» (М., 1834), а також у зб. «Запорожская старина» (Х., 1833—1838. Вип. 1—6) І. *Срезневського*. Крім названих істор. та фольклор.-етногр. видань, джерельну базу «І. П.» становлять худож. твори, зокр. драма М. Костомарова «Сава Чалый» (1838), повісті польс. письменника М. *Чайковського* «Виправа на Цариград» та «Скалозуб у замку семи веж», надрук. у зб. «Козацькі повісті» (Париж, 1837 [польс. мовою]). Образна система твору сформувалася переважно під впливом народнопісенної поетики та в річищі естетичних ідеалів тогочасної романтичної укр. поезії. На відміну від Шевченкових фабульних поем із широко розгорнутими сюжетними лініями, поема «І. П.» максимально стисла і експресивна. Як і в народній поезії, гол. герой — легендарна особа.

В. Гордійчук. Ілюстрація до поеми Шевченка «Іван Підкова». Папір, кольорова автолітографія. 1987

Авторський задум і пов'язаний з ним комплекс ідей поеми набувають худож. плоті завдяки постійним

народнопоетичним образам: «могила», «слава», «воля», а також істор. образам в їхніх усталених фольклор. конотаціях: запорожці, отамани, «панове молодці». Втім не можна обмежувати твір лише фольклор. впливами. Важливим чинником, що сприяв появі ранніх істор. поем Шевченка, була й тогочасна укр. романтична поезія (М. *Маркевич*, А. *Метлинський*). Усі ці впливи трансформувалися потужною творчою уявою поета. І. Франко твердив, що «І. П.», «Гамалія» — це «свобідні витвори авторової фантазії, основані, одначе, на козацькій традиції» (*Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // *Франко*. Т. 41. С. 277).

У поемі «І. П.» постає часопростір України, в якому минуле і сучасне щільно взаємопов'язані, а водночас контрастно протилежні, бо означують кардинально відмінні стани нац. буття — дух свободи, героїку боротьби й настрої вимушеного змирення з поразкою. У протиставленні минулого і сучасного не тільки закладено ідеологічний смисл — це композиційний принцип твору. Принцип контрастування з метою особливого акцентування образу давньої козацької України та емоційна оцінна позиція автора поширюються на всю першу частину поеми. М. *Коцюбинська*, порівнюючи «І. П.» з віршем А. Метлинського «Гулянка», завважує спільний для обох творів «загальноромантичний мотив протиставлення сумного сучасного бурхливій вольниці минулого» й відзначає «вплив творів харківських романтиків на ранню творчість Шевченка» (*Коцюбинська М*. Поетика Шевченка і український романтизм // *НШК 6*, с. 52).

Перша частина поеми виконує функцію медитативного вступу, де висока емоційна напруга мови автора-розповідача з його тяжінням до масштабного часового охоплення буття України сягає епічної широти, що притаманна народній істор. поезії. Зачинна формула «Було колись», що повторюється чотири рази, кореспондуючи з узагальнювальними рр. 25—28 першої частини поеми («Було колись добре жити / На тій Україні... / А згадаймо! Може, серце / Хоч трохи спочине»), є своєрідним запрошенням оживити спогад про ті часи, коли запорожці «добували / І славу, і волю». Мова автора тут наближена до стилістики й пафосу народних дум, що оспівували козацьку славу, яка «не вмре, не поляже». Надзавдання такого стилю, його внутрішня логіка і смисл — змусити слухача співпереживати. Дух минувшини, її нац. колорит, отже, й впізнаваний істор. часопростір доби козаччини, актуалізується завдяки метафоричним образам: «в Україні / Лихо танцьовало», «Ревіли гармати», високі могили «про волю нишком <...> говорять». Глорифікаційний тон розповіді увиразнено системою пауз у середині рядків. Урівноважуючи темп вірша, ці паузи (і повтори) ритмізують його. Синтаксична симетрія перших 4 рядків поширюється і на рр. 5 («Панували, добували») та 6 («І славу, і волю»). Рр. 7—8, вже частково порушуючи цю синтаксичну симетрію, логічно підсумовують попередню розповідь новим змістовим акцентом історіософського змісту: «Минулося — осталися / Могили на полі». Наступні рр. (9—20) розгортаються у силовому полі ідеологічно ключового образу козацьких могил — вони «Чорніють, як гори, / Та про волю нишком в полі / З вітрами говорять». Цей народнопісенний (пісня «Ой у полі могила з вітром говорила») мотив Шевченко вміщує до образної системи «І. П.». Проте, як слушно зауважив Ю. *Івакін*, «поет не зупиняється майже на цитатному введенні у свої твори традиційної народної метафори. Він ідеологізує її. У поемі "Іван Підкова" могили "про волю нишком в полі / З вітрами говорять"» (*Івакін Ю*. Образний світ // *Творчий* метод і поетика Т. Г. Шевченка. К., 1980. С. 98). Високі могили, в яких спочивають полеглі в боях козаки, у рр. 9 і 13 символізують пам'ять нації про тих, хто здобував волю. Мотив слави й волі, афористично окреслений у 6-му рядку, далі повторно актуалізується: могила — «свідок слави дідівщини». В контекст цього ідеологічно сформульованого синоніма до образу високих могил, «Де лягло спочити / Козацькеє біле тіло, / В китайку повите», поет уводить образ нащадків: «А внук ко́су несе в ро́су, / За ними співає». Спогад про золотий вік України («Було колись добре жити / На тій Україні...»), мотив суму за часами козацької героїки трансформують візію минулого в бажаний ідеал майбутнього. Запрошення до спогаду ніби стирає нездоланний вододіл між минулим і сучасним у площині історіософ. притчі. Бо «внук» хоча вже й упустив козацьку зброю, але ще перебуває в просторі живої істор. пам'яті, ще здатний почути пісню-розмову могил із вітром, ще відгукується на ту пісню — «за ними співає». Завершальний, графічно виділений, фрагмент першої частини (рр. 21—28), емоційне ядро якого — мотив надії, проектується на картини славного минулого, відтворені у другій частині поеми. На відміну від лірично-медитативного стилю, посилюваного асоціаціями з істор. піснями, що надавали певної епічної барви першій частині поеми, друга її частина побудована на динамічній розповіді з елементами опису морського походу козаків на Царгород. Тяжіння до епічної тональності (особливо це позначилося на рр. 29—33), притаманне фольклор. творам істор. змісту, тут увиразнюється завдяки ледь помітним ремінісценціям із картинами морської бурі в кобзарських думах (таких як «Татарський похід Серпяги», про Олексія Поповича, про Самійла Кішку).

Образ козацького отамана Івана Підкови послідовно витриманий в суто романтичній манері з характерними

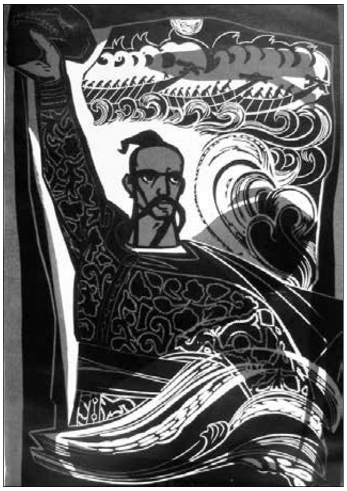
для цього стилю елементами ідеалізації чеснот героя — акцентовано його розум, волю, рішучість, відвагу, турботу про козацьку громаду, підкреслено його авторитет серед вояків. Істор. Іван Підкова, з походження молдаванин, до 1577 — запорозький козак, 1577—78 — молд. господар. Він не брав участі в морських походах, але справді воював із Османською Портою. На догоду тур. султанові польс. сейм і король Стефан *Баторій* засудили Івана Підкову до смертної кари, і його стратили у Львові. Отже, в поемі «І. П.» Шевченко пішов не за істор. джерелами, а за фольклор. образом Івана Підкови, втіленим у думі «Татарський похід Серпяги» (надрук. І. Срезневський: Запорожская старина. Х., 1833. Ч. 1. Кн. 2). Таке твердження уперше висловив П. *Тиховський* (*Тиховський П*. С. 86—92). Його підтримало чимало вчених, зокр., Т. *Комаринець* указав на ряд спільних мотивів у названих творах: «Поема “Іван Підкова”, як і дума, похід козаків на турецькі побережні міста змальовує на фоні страшної бурі на Чорному морі, яка не тільки не зупиняє, а, навпаки, запалює козаків до бою» (*Комаринець Т*. С. 89). Проте, використавши деякі елементи думи про Серпягу, а власне її тему, Шевченко скомпонував цілком оригінальний твір, не характерний для жанру думи: стислий, без розгорнутого емоційного нагнітання. У другій його частині вже цілком домінує живописний елемент, картини морської виправи козаків рельєфно виписано, впадає в очі «злука поета й маляра» (*Возняк М*. С. 125). Стисло окресливши атмосферу козацького походу, його істор.-просторові координати (Дніпро, лиман, Синоп, Царгород), що увиразнюються асоціаціями з контекстом відомих істор. пісень і дум, Шевченко фокусує увагу на образі гол. героя поеми — козацького отамана. Його заклик негайно трансформується у дію: «Висипали запорожці — / Лиман човни вкрили. / “Грай же, море!” — заспівали, / Запінились хвилі». Сюжет розгортається в окремих картинах: «Шевченко малює образи — один за одним і велить цим образам говорити до читачів, розбуджувати в них думки» (*Щурат В*. С. 162). Картини, завдяки гострому оку художника виписані з особливим, маляр., хистом, окреслюють ідеальний, але психологічно достовірний образ козацького лицарства, властивий отаманові й козакам дух взаємоповаги й порозуміння, демонструють здатність вояків триматися мужньо в найнебезпечніших ситуаціях: «Кругом хвилі, як ті гори: / Ні землі, ні неба. / Серце мліє, а козакам / Того тільки й треба. / Пливуть собі та співають; / Рибалка літає... / А попереду отаман / Веде, куди знає. / Похожає вздовж байдака, / Гасне люлька в роті; / Поглядає сюди-туди — / Де-то буть роботі?» Образ Івана Підкови подано широким планом.

Лаконічні репліки отамана і козаків, лапідарні авторські ремарки окреслюють узагальнений, романтично ідеалізований образ запорожців, які «вміли пановати», добували «і славу, і волю». Власне на такій худож. ідеї поеми акцентував В. *Щурат*, полемізуючи з О. *Огоновським* і Ю. *Романчуком*, котрі вважали поему незакінченою (*Щурат В*. С. 160). Цілісність і завершеність поеми В. Щурат слушно аргументував тим, що послідовно розгорнуті картини походу пов’язано внутрішньою логікою, вони переконливо демонструють стосунки отамана і козаків: «Шість образів поеми творять один цикл, що являє собою цілість, <…> один могутній образ <…>, громаду, сила якої доросла до лицарського, світлого подвигу не лише завдяки найкращим індивідуальним рисам провідника і підкорених йому, але, передусім, завдяки зразковій дисципліні і слухняності, опертим на взаємному довір’ї і на взаємній дружності. Таку громаду творити — значить стати здатним до панування, значить — за Шевченковим висловленням — вміти панувати» (Там само. С. 164—165). Романтичні картини козацької морської експедиції — яскравий зразок раннього Шевченкового стилю, йому, як і загалом романтизмові, властива гіперболізація, прагнення творити ідеалізовані постаті.

Першу з відомих оцінок поеми дав П. Куліш у листі до Шевченка від 25 лип. 1846. Загалом критик дуже високо ставив друковані тоді твори Шевченка, але щодо «І. П.» не уникнув явно претензійних закидів: «Первая часть “Ивана Подковы” пришлась бы введением к “Гамалее”, вторую же часть нужно уничтожить <...>, после “Гамалии” она совсем становится неинтересною». Як сприйняв Шевченко такі пропозиції, невідомо, на останньому прижиттєвому вид. поеми в «*Кобзарі» 1860* вони не позначилися. Методологічно дуже важливу оцінку «І. П.» як твору істор. висловив В. *Антонович* (*Антонович В*. С. 145—149). Учений вказав на фактичні помилки, наявні в поемі (Підкова і Гамалія не ходили ні на Царгород, ані на Скутару), пояснивши їх тим, що авторові бракувало достовірних джерел. Водночас В. Антонович застеріг, що від поета й не слід вимагати точного дотримування реальних фактів. Шевченкові твори істор. тематики слід розглядати як худож. полотна епохи, дух і особливості якої він завжди вгадував. Стаття В. Антоновича, по суті, визначила критерії для сприймання Шевченкових творів істор. змісту й послужила поштовхом до подальших дискусій щодо історичності гол. героя і зображених у поемі подій, а також до пошуків тих літ. чи фольклор. джерел, котрі могли лягти в основу худож. задуму. Уточнення В. Антоновича стосовно того, що реальний Іван Підкова не ходив ніколи на Царгород, варіюється у багатьох пізніших коментарях

до поеми, зокр. у вид. «Кобзаря», що їх здійснили О. Огоновський (*Шевченко Т*. Кобзар. Л., 1893. Ч. 1. С. 297), В. *Доманицький* (*Шевченко Т*. Кобзар. СПб., 1907. С. 609), Ю. Романчук (*Шевченко Т*. Кобзар. Л., 1907. С. 514) та ін.

Історичність поеми обстоювали також В. Щурат і М. *Возняк*. На відміну від попередніх дослідників, В. Щурат зображену в поемі подію сприймав як поетичну фікцію, збагачену певними ознаками істор. ймовірності. Такої ймовірності «надає дії Шевченкової поеми не лише історичність героя, але й історичність території» (*Щурат В*. С. 156). М. Возняк наполягав, що «І. П.» — «історична поема, бо морські виправи запорожців, що загалялися аж під Царгород, це історичні факти, й виправа героя поеми відбувається по тому шляху, по якому колись запорожці робили свої виправи» (*Возняк М*. С. 116).

С. Караффа-Корбут. Ілюстрація до поеми Шевченка «Іван Підкова». Папір, кольорова ліногравюра. 1963

Про істор., фольклор. й літ. джерела поеми «І. П.» йдеться і в працях Д. *Николишина*, Б. *Навроцького*, М. *Марковського*, М. Возняка, Є. *Кирилюка*, Ю. Івакіна. Більшість дослідників пов'язують тему про морський похід Івана Підкови з думою «Татарський похід Серпяги». До ототожнювання Серпяги й І. Підкови Шевченка схилив, на думку П. Тиховського, коментар І. Срезневського, в якому сказано, що Іван Серпяга — це ін. прізвище Івана Підкови (*Тиховський П*. С. 86—92). У зб. «*Запорожская старина*» вміщено пісні про страту Серпяги у Львові, зміст яких не залишає сумнівів, що йдеться саме про Підкову. Шевченко, обізнаний із цими піснями, мав намір в одному з офортів серії «*Живописная Украина*» відтворити цей епізод. Із версією про залежність Шевченкового задуму поеми від зб. І. Срезневського не погоджувався Є. Кирилюк, на підставі Шевченкового листа до П. *Корольова* від 22 трав. 1842 («Лежу оце п'яті сутки та читаю "Старину", добра книжка, спасибі вам і Срезневському. Я думаю дещо з неї зробить, коли здоров буду, там багато є дечого такого, що аж губи облизуєш») дослідник твердив, що Шевченко до 1842 не читав «Запорожской старины», хоча перша частина зб. побачила світ ще 1833 (*Кирилюк Є. П*. Т. Г. Шевченко: Життя і творчість. К., 1959. С. 72). На думку Ю. Івакіна, цитовані рядки Шевченкового листа хоч і справді викликають сумнів у тому, чи читав Шевченко «Запорожскую старину» до трав. 1842, проте вони не дають підстав категорично заперечувати можливість цього. Адже «у листі поет безпосередньо не говорить, що він читає ці збірники вперше» (*Івакін 1964*, с. 61). І справді, в ті часи, коли укр. вид. були рідкістю, вони не могли лишитися поза увагою Шевченка. Ймовірність того, що поет скористався зб. І. Срезневського, дуже велика. Адже й М. Максимович у своєму вид. «Украинские народные песни», що побачило світ у 1834 (тобто лише через рік після виходу першого вип. «Запорожской старины»), друкує за зб. І. Срезневського дві пісні про Серпягу й ототожнює останнього з Іваном Підковою, посилаючись на І. Срезневського. М. Максимович і пізніше вважав, що Серпяга та Підкова — одна особа, а участь останнього в морських походах — істор. факт. У вид. «Сборник украинских песен» (1849) він умістив думу «О черноморском походе гетмана Серпяги».

На думку Б. Навроцького, «Запорожская старина» справила на поеми Шевченка досить обмежений вплив, «бо змістом ці відомі фальсифікати Срезневського цілком відрізняються від Шевченкових поем» (*Навроцький Б*. С. 78—79). Зіставивши текстові паралелі, він доводив, що значно більше на Шевченковій поемі позначився вплив повістей М. Чайковського «Виправа на Царгород» та «Скалозуб у замку семи веж». Цю ж думку раніше висловив М. *Дашкевич* (див.: *Отчет* о двадцать девятом присуждении наград графа Уварова. Приложение к 59 т. «Записок императорской Академии наук». СПб., 1888. № 1. С. 224—225). Справді, тематично ці повісті перегукуються із Шевченковими поемами «І. П.» та «Гамалія». Вплив повістей М. Чайковського переконливо підтверджує пізніший варіант назви поеми «Виправа на Цариград», що з'явився під час підготовки рукопису «Поезія Т. Шевченка. Том первий» у 1859. Проте нову назву поеми навіяли пізніші впливи, і вона не стосується роботи над первісним текстом у *«Кобзарі» 1840*. Можливо, ознайомившись із істор. працями, в яких не згадувалися морські походи Підкови, Шевченко вирішив вилучити це прізвище із заголовка, замінивши його назвою, яка чіткіше відповідала змістові другої частини поеми.

М. Марковський пов'язував перший задум поеми «І. П.» з впливом поезії М. Маркевича, який згадує цього козацького ватажка у вірші «Платки на козачьих крестах», надрук. в зб. «Украинские мелодии» 1831 (*Марковський М*. С. 40).

До літ. джерел, що могли спонукати Шевченка до написання «І. П.», М. Возняк зараховує і книжку

невідомого автора «Рассказы прадеда: Картины нравов, обычаев и домашнего быта малороссов» (СПб., 1833), в якій вміщено, зокр., істор. оповідання «Иван Подкова». Дослідник вважав книжку Ґ.-Л. де Боплана «Описание Украйны» (М., 1832) одним із найавторитетніших істор. джерел поеми «І. П.».

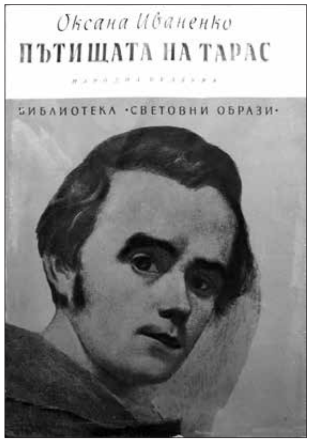
Інтертекстуальні зв'язки поеми Шевченка з попередніми й тогочасними творами про Івана Підкову мали продовження, бо згодом, уже передовсім під впливом Шевченка, вірші й поеми про Івана Підкову написали С. *Воробкевич*, О. Павлович, С. *Пасічинський*, В. Будзиновський. У «Баладі про люльку» І. *Драча* відчутно вплив Шевченкової поеми. На батьківщині реального Івана Підкови — у Молдові й Румунії — текст Шевченка також відомий (див.: *Романець О.*).

Поема «І. П.», оперта на істор., літ. і фольклор. джерелах, — твір цілком оригінальний як худож. формою, так і ідейним наповненням — пафосом утвердження невмирущості кол. «слави і волі». Духовно-емоційний вплив образів («Пановали, добували / І славу, і волю») Шевченкової поеми відчутний в нац. гімні «Ще не вмерла України і слава, і воля», написаному 1862 П. *Чубинським*.

Літ.: *Антонович В.* О воспроизведении исторических событий в поэзии Шевченка // *Чтения* в историческом Обществе Нестора летописца. К., 1881. Т. 2; *Марковський М.* Шевченко і Микола Маркевич: (Дещо до історії поетичної творчості Т. Г. Шевченка) // Україна. 1925. Кн. 1/2; *Навроцький Б.* Козацькі морські експедиції в поезії Т. Шевченка. К., 1928; *Тиховський П.* «Іван Підкова», дума про «Татарський похід Серпяги» та епізод із «Сави Чалого» М. І. Костомарова // *Шевченко*. [Х.], 1930. Річник 2-й; *Смаль-Стоцький С.* «Іван Підкова» // Праці Українського наукового товариства. Варшава, 1934. Т. 25; *Возняк М.* Літературна атмосфера «Івана Підкови» Т. Г. Шевченка // Записки істор. та філол. ф-тів Львів. держ. ун-ту. Л., 1940. Т. 1; *Комаринець Т.* Шевченко і народна творчість. К., 1963; *Щурат В.* Шевченків «Іван Підкова» // *Щурат В.* Вибрані праці з історії літератури. К., 1963; *Івакін 1964*; *Романець О.* «Іван Підкова» у літературній традиції: (на матеріалі укр. та рум. письменства) // *НШК 15*; *Дзира Я.* …Пановали, добували і славу, і волю: Невідомі джерела Шевченкової поеми «Іван Підкова» // *ЛУ*. 1997. 22 трав.; *Ласло-Куцюк М.* Триптих Шевченка «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Н. Маркевичу» // *Ласло-Куцюк М.* Творчість Шевченка на тлі його доби. Бухарест, 2002; *Мовчанюк В.* «Іван Підкова» Шевченка та проблема історичності поеми // Вісник Львів. ун-ту. Серія філол. Вип. 48. До 80-ліття професора кафедри слов'янської філології ЛНУ ім. І. Франка Володимира Моторного. Л., 2009.

Володимир Мовчанюк

ІВАНЕ́НКО Оксана Дмитрівна (31.03/13.04.1906, Полтава — 17.12.1997, Київ) — укр. письменниця. Після закінчення Харків. ІНО (1926) перебувала на пед., наук. та видавничій роботі. І. — авторка численних казок, оповідань, повістей для дітей та юнацтва. Центр. місце в її творчості посідає шевченкіана. Цій темі присвячено оповідання «Вербова гілка» (1953), «Тарасова вербина» (1962), «Маленьким про Великого Тараса» (1963), «Кобзарева доня» (1965) і почасти «Вишита сорочка» (1970). Найзначнішим твором І. є роман «Тарасові шляхи» (1939—62), в якому вперше масштабно осмислено все життя Шевченка. Роман адресовано передусім юним читачам. Майстерно застосовано принцип причинно-часової розповіді для розкриття образу Шевченка, який об'єднує всі композиційні колізії, фабульні й позафабульні структури твору. Дещо потерпає худож. полотно від певних схематичних елементів у традиціях соціалістичного реалізму. Розповідь про історію створення образу Шевченка містить розд. «Мої Тарасові шляхи» її спогадів «Завжди в житті» (1985, Держ. премія України ім. Т. Г. Шевченка, 1986). Емоційно та яскраво зображено в романі «Марія» (1973) взаємини Шевченка та Марка Вовчка.

О. Іваненко. Тарасові шляхи. Софія, 1959 (болгарською мовою). Суперобкладинка

Тв.: Тарасові шляхи: Роман. К., 1989.

Літ.: *Шкаровська І.* Слово про Оксану Іваненко. К., 1986; *Братусь І.* Пошуки істини та краси. Проблема жанру історико-біографічної прози Оксани Іваненко. К., 2000; *Скотський М.* Оксана Іваненко: Літ. портрет. К., 2001; *Химич О. В.* Ідейно-естетична та жанрова організація історико-біографічного роману Оксани Іваненко «Тарасові шляхи» // Філологічні студії: Зб. наук. праць / Вінн. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2006. Вип. 4.

Іван Братусь

ІВАНИ́СЕНКО Віктор Панасович (2.01.1927, с. Новопавлівка, тепер Межівського р-ну Дніпроп. обл. — 2.11.1997, Київ; похований у с. Германівці Обухівського р-ну Київ. обл.) — укр. літературознавець і критик, перекладач. Закінчив 1953 Харків. ун-т. Працював у 1957—72 в ІЛ, 1976—88 — в Гол. ред. Укр. радянської енциклопедії ім. М. П. Бажана. У колі його наук. інтересів була насамперед проблема поетичних жанрів і стилів, зокр. лірики («Сучасна ліро-епічна поема», 1959; «Народження стилю», 1964; зб. літ.-крит. ст. «Поезія і життя народу», 1962, та ін.). У працях, присвячених творчості Шевченка (і певною мірою — в загальнотеоретичних), розглядав особливості вираження особистості поета, його ліричного «я» й у зв'язку з цим — вплив Шевченкової традиції на укр. лірику 19—20 ст. Переклав укр. мовою працю М. *Шагінян* «Тарас Шевченко» (1970), повість

Є. Єнджеєвич. Українські ночі, або Родовід генія. Переклад В. Іванисенка. Л., 1997. Суперобкладинка

Є. Єнджеєвича «Українські ночі, або Родовід генія» (1988).

Тв.: Вечно живые традиции // Вопросы литературы. 1964. № 4; Од великої слави Тараса... // Дніпро. 1964. № 3; Іскри вогню великого // *ЛУ*. 1965. 9 лют. — Рец. на кн.: *Тулуб З*. В степу безкраїм за Уралом. К., 1964; Традиції Шевченка і стиль сучасної української поезії // *НШК 13*.

Пер.: Єнджеєвич Є. Українські ночі, або Родовід генія: Повість про Шевченка. Л., 1997.

Літ.: Суровцев Ю. Лиризм в поэме // Вопросы литературы. 1960. № 2; *Сердюк П*. Подорож в сучасну поетику // Вітчизна. 1965. № 8.

Олекса Ставицький

ІВАНИ́ЦЬКИЙ Євген Борисович (1818 — 30.09/12.10.1886, Одеса) — гірничий інженер, член-співзасновник Одес. відділення Рос. технічного т-ва (1864), інженер-полковник (1861), пізніше — дійсний статський радник в управлінні Новорос. ген.-губернатора. Випускник Петерб. ін-ту гірничих інженерів (1837). Півстоліття присвятив розвідці корисних копалин і водних ресурсів на Алтаї та Пд. України, а також організації в Україні гірничих підприємств. У 1858—61 — управитель механічних і ливарних майстерень Одес. гол. контори акціонерної компанії «Російське товариство пароплавства і торгівлі». Шевченко 2 груд. 1860 у листі з Петербурга до В. Шевченка повідомляв, що передає листа для І. з проханням сприяти влаштуванню в Одесі свого небожа Каленика (сина В. Шевченка), який закінчив у Херсоні класи торгового мореплавства. Свого листа Шевченко рекомендував Варфоломію переслати І. разом із власним листом, щоб Варфоломій і «сам йому написав гарненько». У листах від 22 січ. 1861 та від 29 січ. того ж року Шевченко знову нагадував Варфоломію про цей лист-рекомендацію.

Літ.: Зленко Г. Шевченко пише Іваницькому в Одесу // Вісник НАН України. 1996. № 11/12; *Зленко Г. Д*. З книги життя Т. Г. Шевченка. 1. Хто він, «оцей Іваницький»? // Київська старовина. 1997. № 3/4.

Григорій Зленко

ІВАНИЧУ́К Роман Іванович (27.05.1929, с. Трач, тепер Косівського р-ну Івано-Франк. обл.) — укр. письменник-прозаїк і громадський діяч. Закінчивши Львів. ун-т (1957), учителював. У 1963—90 — зав. відділу прози в ред. журн. «Жовтень» (з 1990 — «Дзвін»). 1988 очолив Т-во рідної (укр.) мови ім. Т. Шевченка у Львові; керував Львів. обл. «Просвітою» до 1996. Був народним депутатом України (1990—98). Нині — проф. Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка. Почесний голова «Просвіти» Львівщини. Автор багатьох романів, присвячених висвітленню істор. шляхів України, видатних діячів укр. демократичного руху тощо: «Мальви», 1968; «Вода з каменю», 1982; «Четвертий вимір», 1984 (за два останні отримав Держ. премію України ім. Т. Г. Шевченка, 1985) та ін. Шевченкові присвятив окремі сторінки роману «Четвертий вимір», у якому йдеться про діяльність *Кирило-Мефодіївського братства*, Шевченкового товариша М. *Гулака*. Опубл. ряд статей, у яких розмірковує про джерела феноменальності Шевченка, наголошує на його колосальній ерудиції, дарі провісництва. Учасник Днів Шевченка у Казахстані (1988), багатьох шевч. свят.

Тв.: Співець свободи // *В сім'ї* вольній, новій: Шевч. зб. К., 1986. Вип. 3 (також у його кн.: Чистий метал людського слова. К., 1991); То символ нашого народу // Радянська Україна. 1988. 24 груд.; «А слава — заповідь моя» // Дзвін. 2001. № 5/6.

Літ.: Слабошпицький М. Ф. Роман Іваничук: Літ.-крит. нарис. К., 1989; *Роман Іваничук*: Бібліогр. покажчик. Л., 1989; *Голубка Т., Голубка С*. Провісник національного відродження. Л., 1999; *Дончик В*. Духовний вимір прози Р. Іваничука // Дивослово. 1999. № 5; *Насмінчук Т*. Символіка роману «Орда» Р. Іваничука у дзеркалі містерії «Великий льох» Т. Шевченка // Наук. праці Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту. Кам'янець-Подільський, 2005. Вип. 9. Сер. «Філол. науки»; *Беліченко М. А*. Історична тематика у творах Тараса Шевченка та Романа Іваничука // *ШСт 7*.

Михайло Шалата

ІВАНИ́ШЕВ Микола Дмитрович (5/17.11.1811, Київ — 14/26.10.1874, там само) — укр. історик права. Закінчив Київську духовну семінарію, 1836 — філос.-юрид. відділення Гол. пед. ін-ту у Петербурзі. Продовжував освіту в Берліні і в Празі, вивчав слов'ян. старожитності. Приятель П.-Й. *Шафарика* та В. *Ганки*. З 1838 — викладач Київ. ун-ту св. Володимира, згодом — його проф., декан юрид. ф-ту, у 1862—65 — ректор ун-ту. Разом із М. Максимовичем та ін. заснував *Тимчасову комісію для розгляду давніх актів*. Як діловод 10 груд. 1845 підписав документ про запрошення Шевченка до роботи в складі комісії, а 1 берез. 1847 — про виключення зі складу комісії. Поет брав участь разом з І. у розкопках та змальовуванні влітку (орієнтовно у черв.—лип.) 1846 кургану Переп'ята біля с. *Фастівця* під *Васильковом* на Київщині. Тут поет робив малюнки й записував народні

М. Іванишев

перекази. Один із малюнків, які Шевченко виконав у *Почаєві*, увійшов 1849 до 2-го т. кн. «Жизнь кн. Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни», яку підготував І. Поет бував у вченого дома; відвідував він і брата І. — наглядача пов. уч-ща Осипа Дмитровича. Пізніше з *Новопетровського укріплення* Шевченко звертався до І. з проханням прислати видані за його ред. два томи літопису С. *Величка* (Шевченків лист не зберігся). Відповіді Шевченко не одержав, про що писав у листі до О. *Бодянського* від 1 трав. 1854. Поновилися стосунки І. та поета після повернення останнього із заслання: в листі до В. *Тарновського* (молодшого) від 28 верес. 1859 Шевченко просив поцілувати вченого. 1860 Шевченко подарував І. через Ф. *Лебединцева* «Кобзар».

Літ.: Жур 1991; *Романович-Славатинский А. В.* Жизнь и деятельность Н. Д. Иванишева, ректора Университета св. Владимира и вице-председателя Киев. археогр. комиссии. СПб., 1876; *Кистяковский А. Ф.* Профессор Н. Д. Иванишев и его сочинения. М., 1877; *Лобода Ф.* Из воспоминаний о Н. Д. Иванишеве // *КС*. 1887. № 12; *Лаптева Л. П.* Профессор университета св. Владимира Н. Д. Иванишев (1811—1874) и его деятельность в Киевской археографической комиссии // Український археографічний щорічник. К., 1992. Вип. 1; *Журба О. І.* Київська археографічна комісія. 1843—1921. К., 1993; *Андрейцев В.*, *Короткий В.* Микола Іванішев. К., 1999.

Григорій Зленко

ІВАНИ́ШИН Петро Васильович (4.06.1975, м. Сколе Львів. обл.) — укр. літературознавець. Закінчив Дрогобицький пед. ун-т ім. І. Франка (1997). З 2000 працює на кафедрі укр. л-ри (тепер — укр. л-ри та теорії л-ри) того ж ун-ту, з 2009 — завідувач. Захистив доктор. дисертацію «Національний сенс екзистенціалів у поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко (діахронія української літературної герменевтики)» (2007). Проф. (2011). Автор монографій: «Олег Ольжич — герольд нескореного покоління» (1996), «Петро Скунць. Силует митця на тлі епохи» (1999), «Національно-екзистенціальна інтерпретація (основні теоретичні і прагматичні аспекти)» (2005) та ін.; а також понад 50 наук. статей. Спеціалізується з теорії л-ри, методології літературознавства, історії укр. л-ри 19—21 ст. У полемічній монографії «Вульгарний "неоміфологізм": від інтерпретації до фальсифікації Т. Шевченка» (Дрогобич, 2001) та кількох пізніших виступах у гостро політизованому ключі піддав критиці основні положення праць Г. *Грабовича* «Поет як міфотворець» (1991, 1998) та О. *Забужко* «Шевченків міф України» (1997, кілька перевид.), спровокувавши тим самим дискусію в наук. колах. У монографії «Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко» (2008) спробував виявити ознаки худож. вираженого нац. розуміння на основі вивчення літ. практики витлумачування нац. сенсу, зокр. в поезії Шевченка.

Тв.: Національно-екзистенційна методологія: герменевтична актуалізація // *СіЧ*. 2003. № 4; Грабович як міфотворець // Урок Української. 2003. № 4; «Неоміфологізм» як культурний імперіалізм постмодерного зразка і перспективи шевченкознавства // *Посвята*: Літ.-мист. зб. Л., 2003; Фальшування Т. Шевченка як культурно-імперіалістичне міфотворення. Дрогобич, 2004; Шевченкознавство чи україновбивство? (про міфотворців нетрадиційної орієнтації як продовжувачів антиукраїнської традиції) // Урок Української. 2004. № 10; Форми національного імперативу у творчості Т. Шевченка та І. Франка // Життя і школа. 2005. № 6; Творчість Т. Шевченка як інтерпретаційний критерій «національного підходу» // *Іванишин П.* Національно-екзистенціальна інтерпретація (основні теоретичні і прагматичні аспекти). Дрогобич, 2005; Держава у творчості Івана Франка і Тараса Шевченка: політичний дім національної екзистенції // Визвольний шлях. 2007. Кн. 2; Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко. К., 2008; Критика і метакритика як осмислення літературності. К., 2012.

Олександр Боронь

ІВАНО́В Андрій Олексійович (30.11/13.12.1900, м. Замосць Люблінського воєводства, Польща — 1.10.1970, Москва) — укр. і рос. оперний та концертно-камерний співак (баритон). Народний артист Союзу РСР (1944). Співу навчався у київ. приватній студії М. Лунда (1921—24). У 1925—26 — соліст пересувної опери Ганфа, 1926—28 — Бакин., 1928—31 — Одес., 1931—34 — Свердлов. (нині — Єкатеринбурзького), 1934—49 — Київ. театрів опери та балету (нині — *Національна опера України імені Т. Г. Шевченка*), 1950—56 — Великого театру Союзу РСР. Володів голосом оксамитового тембру, виконавська майстерність вирізнялася великою емоційністю й артистизмом. З 1956 — переважно концертна діяльність. Відомий як інтерпретатор укр. народних пісень і романсів. Виконував, зокр., романси М. *Лисенка* на тексти Шевченка «Реве та стогне Дніпр широкий», «Огні горять», «Мені однаково», «Учітеся, брати мої» та ін. В опері В. *Йориша* «Шевченко» («Доля поета») створив образ поета-борця (1940, Київ. театр опери та балету ім. Т. Г. Шевченка).

А. Іванов

CD: Тарас Шевченко. Кобзар. Телекомпанія «TV-Просвіта». 2004.

Літ.: Євтушенко Д. Великий талант // Музика. 1975. № 6; *Кагарлицький М.* Уславлений співак // Культура і життя. 1975. 14 груд.; *Тольба В.* Статьи и воспоминания. К., 1986; *Коломенський М.* Андрій Іванов в Іркутську // *Українські* співаки у спогадах сучасників. К.; Л.; Нью-Йорк, 2003; *Захарченко Н.*

Воспоминания об Андрее Алексеевиче Иванове // *Музична культура України у спогадах, матеріалах, листах*. К., 2008.

Іван Лисенко

ІВАНО́В Іван Іванович (22.09/4.10.1862, м. Біле, тепер Тверської обл., РФ — 1929, Москва) — рос. літературознавець і мистецтвознавець. Закінчив 1886 істор.-філол. ф-т Москов. ун-ту. У 1913—17 — проф. у ньому. Працював у Ніжин. істор.-філол. ін-ті. Автор наук. праць «Політична роль французького театру в зв'язку з філософією XVIII ст.» (1895), «Історія російської критики» (1898—1900. Ч. 1—4), «Із західної культури. Статті з питань літератури, філософії, політики» (1899—1900. Т. 1—2), «Сен-Сімон і сенсімонізм» (1901), досліджень про І. *Тургенєва*, О. *Писемського*, М. Сервантеса, В. *Шекспіра*, Ф. *Шиллера*, Ґ. Бічер-Стоу та ін.

У квіт. 1897 на зібранні Т-ва любителів рос. словесності в Москві виступив із промовою «Шевченко в колі народних поетів», що лягла в основу однойменної ст. (*Русская мысль*. 1897. № 6). У ст. процитовано численні уривки з Шевченкових творів у перекл. І., проведено паралелі між творчістю Шевченка і П.-Ж. *Беранже*, Р. *Бернса*.

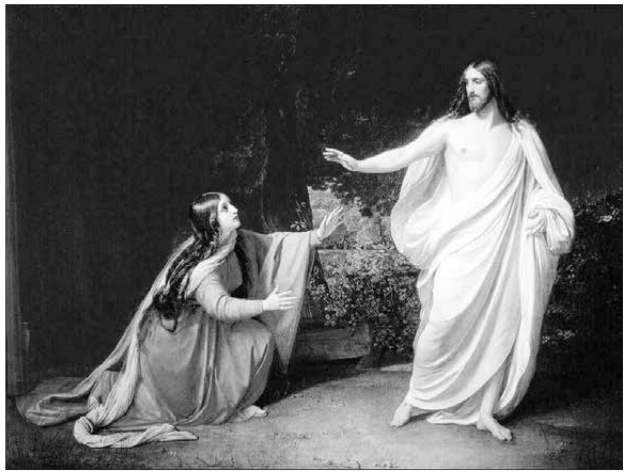
Тв.: Новая культурная сила: Русские писатели XIX-го века. СПб., 1901.

Іван Бажинов

ІВАНО́В Михайло Іванович (бл. 1819 — 1860) — унтер-цейхвартер артилерійського відомства, колезький реєстратор. Ім'я І. пов'язане з часом заслання Шевченка та його перебування в *Новопетровському укріпленні*. У Щоденнику від 25 лип. 1857, кажучи про справедливе оскарження надвірного радника М. *Мєшкова*, внаслідок наклепів якого було заарештовано Шевченкового приятеля М. *Мостовського*, поет називає ім'я І.: «…надворному советнику велено подать в отставку и передать свою подполковничью должность нижнему чину, какому-то фейерверкеру Михайлу Иванову». Згідно із записом у Держ. архіві Оренбур. обл. за 1860, що його виявив Л. *Большаков*, І. помер від сухот.

Оксана Яковина

ІВА́НОВ Олександр Андрійович (16/28.07.1806, Санкт-Петербург — 3/15.07.1858, там само) — рос. художник-живописець. Акад. петерб. *Академії мистецтв* (1836). Навчався в АМ (1817—28; викладачі А. Іванов, О. *Єгоров*). 1830 перебував як пансіонер *Товариства заохочування художників* в Італії, в 1831—58 жив у Римі. У своїй творчості прагнув осмислити основні питання буття людини, визначити важливі філос. й моральні проблеми. Автор творів: «Явлення Христа народу» (1837—57, полотно, олія; ДТГ), «Аппієва дорога при заході сонця», «На березі Неаполітанської затоки» (обидва — 1845, полотно, олія; ДТГ) та ін. Шевченко не раз згадував творчість І., зокр. у повісті «Художник» та Щоденнику (27 лип. 1857). Він з інтересом стежив за суперечливими відомостями про багаторічну роботу І. над картиною «Явлення Христа народу», сподівався побачити величне полотно, вірив у його успіх і мріяв про виконання

О. Іванов. Явлення Христа Марії Магдалині. Полотно, олія. 1835

офорта з картини. Однак твір, який експонували на виставці в АМ, справив на нього негативне враження, про що Шевченко написав у листі до С. *Аксакова* 15 лип. 1858: «В Академии выставлена теперь картина Иванова, о которой было много и писано, и говорено, и наделала синица шуму, а моря не зажгла. Вялое, сухое произведение. Повторился Овербек в самом непривлекательном виде». Водночас він позитивно відгукнувся про картину І. «Явлення Христа Марії Магдалині» (1835).

Тв.: Алпатов М. В. Александр Андреевич Иванов: [Альб. репродукций]. Лг., 1983.

Літ.: Алпатов М. В. Александр Андреевич Иванов. Жизнь и творчество (1806—1858). М., 1956. Т. 1—2; *Алленов М.* Александр Андреевич Иванов. М., 1980.

Марина Юр

ІВАНО́ВА Катерина Іванівна — молодша сестра графині А. *Толстої*, знайома Шевченка. Дочка незаможного армійського капітана. Через хворобу батька, якого доглядала, не змогла здобути належної освіти і влаштувати особисте життя. Була домогосподаркою в родині Толстих, піклувалася про їхніх дітей. «Все її життя було цілим рядом щохвилинних дрібних і великих жертв», — зазначила у своїх спогадах її небога К. *Юнге*. Шевченко познайомився з І. 1858 у Толстих, після повернення із заслання. Пізніше він просив її взяти до себе Л. *Полусмак*, з якою мав намір

одружитися. І. відмовилася дати прихисток Ликері, але допомогла знайти їй квартиру. У листі (1861) до Толстих описала смерть і похорон Шевченка, потрактувавши передчасний кінець поета як наслідок тих важких переживань, яких завдала йому сумна історія з Л. Полусмак.

Літ.: Юнге Е. Ф. Воспоминания. М., 1913; *Жур 2003.*

Григорій Зленко

ІВА́НО-ФРАНКІ́ВСЬКИЙ АКАДЕМІ́ЧНИЙ ОБЛАСНИ́Й УКРАЇНСЬКИЙ МУЗИ́ЧНО-ДРАМАТИ́ЧНИЙ ТЕА́ТР імені ІВА́НА ФРАНКА́ створений 1939 у м. Станіславі (з 1962 — Івано-Франківськ). У 1956 — надано ім'я Івана Франка. З 2008 — академ.

Шевч. тема постійно присутня в репертуарі театру. 1945 тут поставлено «Назара Стодолю» (реж. В. *Харченко*, художник М. Сімашкевич). Нові сценічні версії Шевченкової драми театр показав 1952 (реж. В. Смоляк, художник В. *Сидорук*) та 1984 (реж. В. Нестеренко, художник Л. Федорова; у гол. ролях: С. Городецький, С. Романюк — Назар, М. Гурін — Хома Кичатий, Г. Бабинська, Г. Свєчникова — Стеха, Г. Місюкевич, О. Коновод — Галя та ін.). 1955 на сцені театру було здійснено виставу опери «Катерина» М. *Аркаса* (реж. Д. Чайковський, художник Д. Нарбут, диригент Ю. Іванников, у гол. ролі — І. Базилевич, Л. Волкова). У зв'язку зі *100-літніми роковинами від дня смерті Шевченка* та *150-літнім ювілеєм від дня народження Шевченка* в театрі було створено ряд шевч. вистав. 1961 реж. В. *Недашковський* поставив драми М. *Кропивницького* (за Шевченком) «Невольник» (художник О. *Плаксій*, композитор М. Воля) та «Титарівна» (художник Д. Нарбут, композитор О. *Радченко*); 1963 цей же реж. здійснив виставу «Катерина» В. Лемеля, створену за мотивами однойменної поеми Шевченка (художник Д. Нарбут, у гол. ролі — О. Іванова). 1964 театр показав Шевченкових «Гайдамаків» (інсценізація Леся *Курбаса* та В. Харченка, реж. С. Омельчук, художник Д. Нарбут, композитор О. Радченко). У гол. ролях виступили: Г. Шиманський (Ґонта), В. Торба (Залізняк), В. Струнников (Ярема), Х. *Фіцалович*, В. Зеленчук (Оксана) та ін. 1965 був ознаменований виставою драми «Мати-наймичка» І. *Тогобочного*, написаної за мотивами творів Шевченка (реж. М. Кудиненко, художник О. Турецька). Нове сценічне прочитання опери «Катерина» М. Аркаса було здійснено 1968 (реж. В. Мельник, художник О. Турецька) та 2006 (реж. С. Якубовський, художник В. Плазинський, хормейстер О. Лапко; у гол. ролі С. Овчарова), драми «Титарівна» М. Кропивницького — у 1991 (реж. О. *Натяжний*, художник М. Данько).

Івано-Франківський академічний обласний український музично-драматичний театр ім. І. Франка

Таїсія Люта

ІВА́НЧЕНКО Павло Михайлович (25.12.1897/6.01.1898, с. Андріяшівка, тепер Роменського р-ну Сум. обл. — 5.09.1990, Київ) — укр. кераміст і педагог. У 1913—19 навчався у Глинській керамічній школі, 1919—25 — в УАМ (з 1924 — КХІ; викладачі Л. Крамаренко, М. *Бойчук*). У 1925—29 працював викладачем і художником на Будянському фаянсовому заводі, 1929—31 — викладав рисунок у Межигірському худож.-керамічному ін-ті, згодом доцент, декан худож. ф-ту. У 1935—37 — завідувач керамічного відділу центр. експериментальних майстерень Київ. музею укр. мист-ва. У 1949—54 — на Київ. керамічній фабриці. Творчій манері І. притаманні риси «бойчукізму» та народного мист-ва. І. виготовляв вироби з фаянсу, фарфору, майоліки, серед яких керамічні панно «Урожай» (1945), «Живи, Україно» (1967).

П. Іванченко

До ювілею Шевченка створив низку виставкових творів: порцелянові вази, на двох у техніці олійного живопису зобразив погрудний портрет митця і його ж у молодому віці, обрамовані декорат. квітковим фризом (обидві — 1939), на третій — постать поета на набережній Неви у Петербурзі, на четвертій — композицію за поемою «Варнак» з одного боку, з другого — розмову героя з автором твору (обидві — 1930—40-ві; усі — НМТШ); на декорат. тарелі намалював портрет Шевченка, звернувшись до його першого живописного автопортрета (1840), але виконав його у техніці гризайлю, застосувавши рожеву гаму відтінків (1939, НМТШ). І. прагнув досягти високого худож. рівня втілення образу Шевченка, органічно поєднуючи його з елементами народної культури України. Автор кількох живописних робіт за мотивами

П. Іванченко. Декоративна ваза зі сценою з поеми Шевченка «Варнак». Порцеляна, розпис. 1930–1940-ві

П. Іванченко. Декоративна ваза з портретом Т. Шевченка. Порцеляна, розпис. 1939

літ. творів поета («Тополя», «Катерина», «Сон» та ін.). Вироби зберігаються у НМУНДМ, Полтав. худож. музеї та ін. Іл. табл. XII–XIII.

Літ.: Бутник-Сіверський Б. Українське радянське народне мистецтво. К., 1966; *Большаков Л.* Рисунок на фаянсе. Х., 1982; *Школьна О.* Павло Іванченко і нові штрихи до портрета митця та діяльності Межигірського художньо-керамічного інституту // Вісник Львівської національної академії мистецтв. 2010. Вип. 21.

Світлана Яценко

ІВА́НЧЕНКО (справж. — Іванова) **Раїса Петрівна** (30.11.1934, м. Гуляйполе, тепер Запоріз. обл.) — укр. письменниця, історик. Закінчила 1957 Київ. ун-т. Працювала журналісткою, з 1967 викладала в Київ. ун-ті ім. Т. Шевченка, нині працює в Міжнародному ін-ті лінгвістики і права. Канд. істор. наук (1967), проф. (1997). Лауреат Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (1996). Авторка істор.-біогр. повісті «Передчуття весни» (1970), роману «Клятва» (1971) — обидва твори про життя М. Драгоманова, монографії «Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії та України. (ІІ половина XIX ст.)» (1971), істор. романів «Гнів Перуна» (1982), «Золоті стремена» (1984), «Зрада, або Як стати володарем» (1988) та ін. У дослідженнях суспільного та політ. життя 19 ст. акцентувала увагу на участі Шевченка в громадівському житті Петербурга та України.

Р. Іванченко

У ст. «Шевченко і Драгоманов» (Сучасність. 1989. № 5) проаналізувала працю М. Драгоманова «Шевченко, українофіли і соціалізм». У ст. «При світлі Шевченкового слова» (газ. «Слово Просвіти». 1996. № 3), написаній з нагоди присудження Шевч. премії, І. спробувала осмислити ту роль, яку відіграв «Кобзар» у її духовному становленні.

Тв.: Шевченко і Драгоманов // *Світи 1991*; Громадівський рух 60-х років XIX ст. в Україні: проблеми, ідеологія. К., 1999; Суспільно-політичний рух 60-х років XIX ст. в Україні: До проблеми становлення ідеології (у співавт. з Л. Івановою). К., 2000.

Літ.: Раїса Іванченко: Біобібліогр. довід. К., 2003.

Анатолій Шпиталь

ІВАНЬО́ Іван Васильович (18.06.1931, с. Дунковиця, тепер Іршавського р-ну Закарп. обл. — 14.10.1982, Київ) — укр. філософ. Закінчив Ужгородський ун-т (1955). З 1963 працював в Ін-ті філософії ім. Г. Сковороди НАНУ. Фахівець у галузі істор.-естетичних досліджень. Вивчав історію естетичної і філос. думки в Україні. Один з упоряд. і коментатор «Повного зібрання творів» Г. Сковороди у 2 т. (К., 1973). Здійснив істор.-філос. та істор.-естетичний аналіз аспектів творчості Шевченка. У праці «Нарис розвитку естетичної думки на Україні» (К., 1981), у розд. «Естетика Т. Шевченка» дослідник наголошував, що Шевченко торкнувся багатьох засадничих проблем естетики: про сутність прекрасного, співвідношення мист-ва та природи, про специфіку худож. творчості та її роль у житті суспільства, про реалізм і народність, спираючись на стихійний матеріалізм фольклорно-худож. світосприйняття. У цій праці І. помітив ряд суттєвих особливостей естетичного сприйняття Шевченка й естетичної сутності його творчості, але, відповідно до ідеологічних вимог того часу, дослідник писав, що Шевченко був матеріалістом і представником революційно-демократичної естетики.

Тв.: Невідомі малюнки Т. Г. Шевченка // *ЛУ*. 1963. 5 берез.

Наталія Білоус

ІВАСЮ́К Михайло Григорович (25.11.1917, м. Кіцмань, тепер Чернів. обл. — 5.02.1995, Чернівці) — укр. письменник, фольклорист і літературознавець. Закінчив 1949 Чернів. ун-т, у якому в 1964—87 викладав. Автор зб. оповідань «Відламана галузка» (1963), повісті «Двобій» (1967), романів «Вирок» (1977), «Лицарі великої любові» (1987), «Турнір королівських блазнів» (1997), зб. поезій «Елегії для сина» (1991). Про значення Шевченка в житті родини й у своєму власному оповів у замальовках «На оновленій землі» (1964) і «Як ластівки з вирію» (1989), у вірші «На горі Чернечій»

(1988), повісті «Монолог перед обличчям сина» (1988), в опубл. посмертно щоденникових нотатках «Доля наша жорстока» (Літературно-мистецька Буковина. 1997. № 1). Автор ст. «Великий Кобзар і Буковина» (Радянська Буковина. 1977. 8 берез.). Не раз вдавався до ремінісценцій із поезій Шевченка та прямих цитацій, особливо в прозових творах з буковинського життя 1930—40-х, герої яких захоплювалися Шевченковою поезією (романи «Червоні троянди», 1960; «Серце не камінь», 1978).

Літ.: Мельничук Б. Добра зірка Михайла Івасюка // Буковинський журнал. 1992. Ч. 4/5; *Творча* індивідуальність і мовостиль Михайла Івасюка. До 80-річчя від дня народження письменника: Зб. ст. Чернівці, 1997.

Богдан Мельничук

ÍВАХ (Ewach) **Онуфрій** (25.06.1900, с. Підпилип'я, тепер Борщівського р-ну Терноп. обл. — 2.05.1964, Вінніпеґ) — укр. поет у Канаді, англомовний перекладач укр. л-ри. Вчився в Ін-ті ім. Петра Могили, де ред. журн. «Каменярі». У 1925—29 студіював на філос.-гуманістичному ф-ті Саскачеванського ун-ту (м. Саскатун). Працював (1932—64) у ред. газ. «Український голос». Автор ліричних медитацій (зб. «Сурма», 1931), поеми про Г. Сковороду — «Той, кого світ ловив, та не спіймав» (1932, 2-ге вид. 1945), повісті «Голос землі» (1937, 2-ге вид. 1973; в англ. перекл. Р. Сервила 1986), кн. «Цікаві оповідання з давньої історії Канади» (1944). В. *Кіркконнел* переклав окремі поезії І. англ. мовою і опубл. у своїй антології «Канадські співголоси» (1935) та в антології «Українські поети» (1189—1962)» (разом з К.-Г. *Андрусишиним*, 1963).

Автор статей про видатних діячів укр. культури, зокр. про Шевченка, в англомовних періодичних вид. У кн. «Звернення України до Америки» (1947, англ. мовою) вмістив окремий розд. про Шевченка, в якому стверджував, що найбільшими літ. геніями України є невідомий автор «*Слова о полку Ігоревім*» і Шевченко, проводив паралелі між ними та Дж. Чосером і В. *Шекспіром* в англ. л-рі. Написав «Самовчитель української мови для початківців» (1946, 2-ге вид. 1953), у вст. до якого дав характеристику укр. мови і худож. слова України. У 1960 опубл. «Українську читанку з словником і примітками» (у співавт. з П. Юзиком), де вміщено тексти з укр. класичного і сучасного письменства, у т. ч. з творів укр. письменників Канади.

Уклав і переклав англ. мовою антологію «Українські пісні й ліричні поезії» (1933), у вст. вмістив стислий нарис історії укр. л-ри в контексті світової л-ри та схарактеризував укр. версифікацію. До антології увійшли, зокр., твори Шевченка: заспів до балади «Причинна», «Садок вишневий коло хати», «У гаю, гаю вітру немає» (пісня Яреми з розд. «Титар» поеми «Гайдамаки»), «Ой одна я, одна», «Огні горять, музика грає», «Як умру, то поховайте», «І небо невмите, і заспані хвилі». Перші чотири поезії перекладено англ. мовою вперше. 1956 переклав «Розриту могилу» (перша англомовна інтерпретація, опубл. в додатку до англомовного варіанта студії Ю. *Бойка* «Тарас Шевченко і західноєвропейська література». Лондон, 1956).

Перекл. творів Шевченка — цілісні, їм притаманне близьке відтворення Шевченкової образності («Як умру, то поховайте», «І небо невмите, і заспані хвилі»), ритмомелодики оригіналу («Ой одна я, одна»), а інколи й надмірна риторичність («Огні горять, музика грає»), нотки романтичної ностальгії, не властивої першотворам («Як умру, то поховайте»), змістові неточності («Ой одна я, одна», «У гаю, гаю вітру немає»), часом втрата нац. колориту («Садок вишневий коло хати»), буквалізми («Розрита могила») тощо. І. додавав власні заголовки, не зазначав, звідкіля взято уривки. 1947 опубл. у власному англомовному перекл. під заголовком «Співаймо ж!» зб. укр. народних пісень та пісень літ. походження, де серед ін. творів («Взяв би я бандуру», «Гандзя») подав повторно поч. фрагмент балади «Причинна». Його перекл. Шевченка іноді передруковували, зокр. в білінгві «Шевченкові думи і пісні. Shevchenko's thoughts and lyrics» (Джерсі-Сіті; Нью-Йорк, 1961).

Тв.: Ukrainian songs and lyrics. A short anthology of Ukrainian poetry. Winnipeg, 1933; Ukraine's call to America. Detroit, 1947.

Літ.: Кравчук П. І. Тарас Шевченко в Канаді. К., 1961; *Manning C. A.* Shevchenko in English literature // Наш Шевченко: Зб.-альм. у сторіччя смерті поета, 1861—1961. Our Shevchenko: A collection of works commemorating the centennial of the poet's death, 1861—1961. Джерсі-Сіті, Н. Дж., 1961; *Жомнір О.* Переклади поезії «Заповіт» англійською мовою // *НШК 16*; *Zorivchak R.* In the English-speaking domain // Shevchenko and the world. K., 1988; *Зорівчак Р. П.* Шевченко в англомовному світі // Шевченко і світ. К., 1989.

Роксолана Зорівчак

ІВАХНЕ́НКО Олександр Андрійович (8.09.1931, с. Старопетрівка Бердянського р-ну Запоріз. обл. — 8.12.2003, Київ) — укр. живописець, графік і педагог. Заслужений діяч мист-в України (1992). Лауреат Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (1989). Навчався у Львів. ін-ті прикладного та декорат. мист-ва (1949—50, викладач І. *Севера*), Дніпроп. худож. уч-щі (1950—51, викладачі П. Панін, Г. Чернявський), Харків. худож. ін-ті (1960—66, викладачі

О. А. Івахненко

А. Константинопольський, О. Хмельницький, С. *Бесєдін*). З 1984 — викладач КХІ (нині НАОМА), з 1993 — доцент, проф. кафедри живопису та композиції. Ілюстрував поетичні твори О. Пушкіна, А. *Міцкевича*, Лесі *Українки*, Д. *Павличка*, прозу М. *Коцюбинського*. Написав портрети різьбяра В. Гарбуза (1959), Лесі Українки (1982). Один із засновників друкування держ. цінних паперів та карбування укр. металевих колекційних монет. За його ескізами створено кілька десятків карбованих (у золоті, сріблі та ін. металах) монет різного номіналу, на яких зображено події укр. історії, архіт. пам'ятки: «Києво-Печерська лавра», «Десятинна церква», діячів нац. історії та культури — Д. Вишневецького, С. *Наливайка*, Д. *Дорошенка*, І. Сірка, І. *Мазепи*. За ескізами художника виготовлено найвищу відзнаку Президента України — орден Ярослава Мудрого п'яти ступенів (у співавт. з В. Швецовим).

О. А. Івахненко. Тарас на засланні. Папір, акварель. 1988

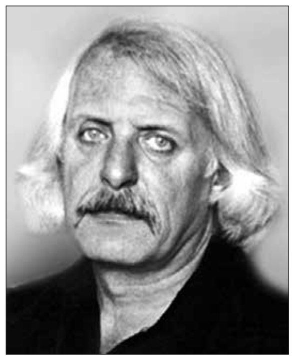
О. А. Івахненко. За мотивами поезії Шевченка «Лілея». Папір, акварель. 1981–1982

У 1981—82 І. виконав 17 ілюстрацій до творів Шевченка — «Мар'яна-черниця», «Рибалка», «Сон», «Біля того гаю» («Причинна»), «Лілея», «Тополя», «За байраком байрак», «Не кидай матері, — казали», «Утоплена», «У тієї Катерини» (усі — папір, акварель), які ввійшли до зб. «Балади» (К., 1982), та портрет поета, вміщений на суперобкладинці цього зб. Під час походу-реквієму (8—22 трав. 1991), присвяченого 130-річчю перепоховання Шевченка в Україні, І. виконав цикл графічних замальовок з місця подій, які поєднують у собі мист. та докум. начала. І. зафіксував унікальні фрагменти цього дійства: прощання з росіянами на укр. кордоні; панахиди в *Кролевці* — неподалік пам'ятника поетові та біля дуба Шевченка, а також на могилі П. Куліша у с. *Оленівці* поблизу *Борзни*, літургію в *Ніжині* біля Свято-Преображенського храму, мандрівку Дніпром від Києва до *Канева* на пароплаві «Кременчук». Тоді ж митець намалював погрудний портрет Шевченка (папір, олівець) — один із найкращих за психологічним розкриттям образу поета. Постать Шевченка, як одна з центр., увійшла до серії акварелей І. «Відродження» (1988—92), де представлено класиків укр. л-ри та світочів нац. духу. Погрудний портрет митця відтворено на колекційній монеті «Т. Г. Шевченко» (2001). 1996 в Буд. літераторів у Києві та музеї Т. Шевченка в Каневі пройшли виставки картин І., присвячені 135-й річниці від дня перепоховання Шевченка та п'ятій річниці Незалежності України.

Літ.: Натхненні Шевченковим словом: (Матеріали «круглого столу» за участю художників-ілюстраторів М. Дерегуса, О. Івахненка, В. Куткіна та ін.) // Образотворче мистецтво. 1989. № 2; *Музиченко С*. Осяяний думами Великого Кобзаря (Про художника О. Івахненка) // Вітчизна. 1989. № 11; *Бушак С*. Олександр Івахненко і культурний всесвіт України. До 70-річчя художника // Вісник Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. 2002. № 1/2.

Станіслав Бушак

ІВАХНÉНКО Олександр Іванович (16.10.1949, с. Манжосівка Прилуцького р-ну Черніг. обл.) — укр. живописець і графік. Заслужений художник України (1996). Чл.-кор. НАМУ (2001). Лауреат Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (1989). Навчався в КХІ на графічному ф-ті (1968—74, викладачі В. *Касіян*, В. Чебаник), в 1976—79 — аспірант творчих майстерень АМ Союзу РСР у Києві (майстерня графіки М. *Дерегуса*). З 1980 — на творчій роботі. У 1989—96 та 1999 — член Комітету з Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка. Працює у книжковій графіці, монументальному мист-ві, станковому живописі. У своїй творчості поєднує новаторство з традиціями нац. мист-ва. Виконав ілюстрації до кн. О. *Довженка* «Зачарована Десна» (1975), І. *Тургенєва* (1975), В. *Короленка* (1976), М. *Лермонтова*, О. Купріна «Поєдинок» (1981), серію кольор. ліноритів за мотивами укр. народних пісень.

О. І. Івахненко

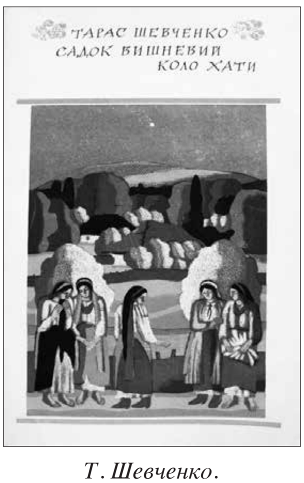
Автор ілюстрацій до творів Шевченка «Садок вишневий коло хати» (К., 1982), «Поеми» (К., 1984)

та двотомника «Поезії» (упоряд. В. *Шубравський*; К., 1988; у співавт. з В. *Юрчишиним*), у стилі яких домінує поєднання традицій народної образотв. культури та профес. малярства. Своєрідними є, зокр. ілюстрації до «Гайдамаків» (у техніці кольор. лінориту), де активні акценти, гра світлотіні кореспондують з динамікою дійства поеми. В ілюстраціях до двотомника «Поезії» прочитуються алюзії на давньорус. та укр. іконопис, парсунні портрети 17—18 ст. Символічний підтекст мають і заставки, якими виділено поезії кожного року. Ілюстратор не забуває про Шевченка-живописця й графіка: в композиції, елементах пейзажу подає натяк на полотна «Селянська родина», «Катерина», акварель «Чигрин з Суботівського шляху».

У 1989—91 І. виконав казеїно-восковою темперою монументальні розписи в ШНЗ у Каневі: «Жнивна пора», «Ранок», «Криниця», «Дума», «Марина», «Пісня»; за мотивами творів Шевченка написав картини: «Дві матері» (1992), «На Івана Купала» (1994), «Рушникові обереги» (1995), «Зачарована» (1996), «Дніпрове диво» (1998), «Козачки» (1999), «Минулі тривоги» (2000), «Татарське зілля» (2002), «Окрилена (Катерина)» (2003). Ілюстрації І. до «Поем», «Поезій», а також розписи у НМТШ та цілий ряд станкових творів вражають силою проникнення в глибини нац. духу і новаторським осмисленням спадку Шевченка. Твори митця зберігаються у НХМУ, НМТШ, ШНЗ, худож. збірках в Україні та за її межами. Іл. табл. IX.

Літ.: Щукіна Л. Нові ілюстрації до поезії Шевченка // Образотворче мистецтво. 1984. № 2; *Федорук О.* Штрих і колір // Україна. 1984. № 11; *Петрова О.* Стилизация или претворение традиций // Творчество. 1986. № 6; *Підгора В.* Натхненні Шевченковим словом // Образотворче мистецтво. 1989. № 2; *Підгора В.* Олександр Івахненко // Світовид. Малярство, графіка, скульптура. К., 1999; *Перевальський В.* Митець, який несе красу століть // Сучасність. 1999. № 10.

Олеся Авраменко

Т. Шевченко. Садок вишневий коло хати. Вірші. К., 1982. Ілюстрації О. І. Івахненка

Т. Шевченко. Поезії. У 2 т. К., 1988. Т. 2. Ілюстрації О. І. Івахненка

ІВА́ШИН Василь Володимирович (26.04/9.05.1913, с. Ляховичі, тепер Дзержинського р-ну Мінської обл., Білорусь — 6.11.2009, Мінськ) — білор. літературознавець і педагог. Акад. Академії пед. наук Союзу РСР (1967), акад. НАН Білорусі (1995), д-р філол. наук (1965), проф. (1973). Закінчив 1938 Мінський пед. ін-т. Основні наук. праці присвячені питанням історії білор. л-ри, взаємозв'язкам білор. л-ри з ін. л-рами. Про білор.-укр. літ. зв'язки йдеться у ст. «Максим Богданович про українську літературу» (Полымя. 1954. № 4) і «Фольклорні та літературні зв'язки» (Полымя. 1959. № 12). Писав про творчість Шевченка у ст.: «Творчість Шевченка в оцінці Богдановича» (*НШК 3*), «Високий приклад» (1964), «Шевченко та шляхи розвитку білоруської поезії» (*НШК 13*). До творчості укр. поета звертався і в монографіях «Янка Купала» (1953), «Вивірене життям» (1988) та ін. На вихід *ШС* відгукнувся ст. «Видатне досягнення шевченкознавства» (1978).

Літ.: Жураўлёў В. П. Васіль Уладзіміравіч Івашын (Да 90-годдзя з дня нараджэння) // Весці НАН Беларусі. Сер. гуманіт. навук. 2003. № 2.

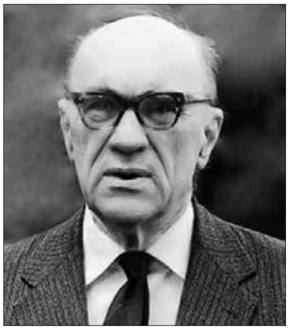
Жанна Шаладонова

ІВАШИ́НЦЕВ Микола Олексійович (1819 — 25.01.1871) — гідрограф, чл.-кор. Петерб. АН (1866), контр-адмірал (1869). У 1840-х був близький до гуртка *петрашевців*. З 1848 провадив гідрографічні роботи на Балтійському м. 1853 перебував у розпорядженні оренбур. та самар. ген.-губернатора і брав участь у боях за Ак-Мечеть. У 1856—71 керував дослідженнями Каспійського м. За зйомками І. в 1877 видано карти Каспійського м. У щоденниковому записі Шевченка 18 лип. 1857 йдеться про прибуття до *Новопетровського укріплення* «таинственных путешественников». «В числе вчерашних гостей, — свідчить поет, — не было главного двигателя всей этой суматохи, именно астронома, который остался на пароходе и делал вычисления. Звездочет сей прислан гидрографическим департаментом поверить астрономические пункты на берегах Каспийского моря <...>. Вот настоящая цель неожиданного прибытия парохода к нашему берегу». «Головним двигуном» експедиції власне й був І. Він добре знав результати *Аральської описової експедиції* на чолі з О. *Бутаковим*, учасником якої був і Шевченко.

Леонід Большаков

ІВАШКЕ́ВИЧ (Iwaszkiewicz) **Ярослав** (псевд. — E l e u t e r; 20.02.1894, с. Кальник, тепер Іллінецького р-ну Вінн. обл. — 2.03.1980, с. Стависько, побл. Варшави) — польс. поет, прозаїк, драматург, есеїст

і публіцист, перекладач і громадський діяч. Активний популяризатор у Польщі класичної та нової укр. л-ри. На думку Г. *Грабовича*, єдиний представник «укр. школи» серед літ. групи «Скамандр» (*Грабович Г.* До історії української літератури. К., 1997. С. 164). У 1912—18 навчався на юрид. ф-ті Київ.

Я. Івашкевич

ун-ту і в консерваторії. 1918 переїхав до Польщі. З київ. періодом життя І. тематично пов'язані ранні твори: поема «Молодість пана Твардовського» (1912—15); зб. поезій «Восьмивірші» (1919), «Діонисії» (1922); повість «Зенобія Пальмура» (1920). До укр. тематики І. звернувся у трилогії «Слава і хвала» (1956—62), в повісті «Заруддя» (1976), у незакінченій кн. «Подорож Україною». Поїздки в Україну (1974, 1977) надихнули його на створення циклу поетичних мініатюр «Вірші з Києва» (1974) та одне есе про зустрічі з укр. письменниками та культурними діячами (див.: *Iwaszkiewicz J.* Księga przyjaciół. Warszawa, 1975).

Укр. зацікавлення І. тісно пов'язані з Шевченком, якого він почав перекладати ще у 1930-х. Йому належать перекл. віршів «Чого мені тяжко, чого мені нудно» (опубл. в: *Szewczenko T.* Utwory wybrane. Warszawa, 1955; *Szewczenko T.* Wybór poezji. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1974) і «Заповіт» (опубл. в: *ПВТ: [У 16 т.]* Т. 14). І. виступав з промовами на Міжнародному форумі діячів культури, а також на шевч. ювілейному вечорі у Варшаві (1964). Він відзначав, що в поезії Шевченка виявилися найкращі риси характеру укр. народу, насамперед прагнення до свободи. І. цікавила проблема «Шевченко і Польща», він вважав «музу Шевченка сестрою музи Ю. Словацького та інших передових польських письменників». «Для мене Шевченко, — писав І., — означає дуже багато. Його поезія — це моя молодість, це звуки бандури, що линули над берегами Дніпра, линули щоденно у дитинстві над моєю колискою; його мова — це мова, з якою я стикався, оволодіваючи водночас і моєю рідною польською мовою. Тому коли я говорю про Шевченка, мені не вистачає слів. Я хотів би в простих, звичайних, неофіційних виразах висловити Великому Кобзареві свою глибоку вдячність і любов» (Правда. 1964. 9 берез.; Наше слово [Варшава]. 1964. 15 берез.).

Тв.: «Заповіт» [Антол. пер.].

Літ.: Вервес Г. Ярослав Івашкевич. К., 1978; *Булаховська Ю.* Ярослав Івашкевич і Україна // Київські полоністичні студії. К., 2001. Вип. 3.

Юлія Булаховська

ІВА́ЩЕНКО Костянтин Антонович (псевд. — К. Ш р а м; роки життя невідомі) — укр. літератор і педагог. Закінчив Феодосійський учительський ін-т. У 1884—1904 викладав у навч. закладах Одеси. До 1913 працював інспектором народних уч-щ Херсон. губ. (Тирасполь); потім знову вчителював в Одесі. Належав до місцевої громади, Одес. слов'ян. т-ва ім. св. Кирила та Мефодія. Виступав в одес. пресі. Досліджував біографію і творчість Шевченка (ст. «Пам'яті Т. Г. Шевченка», 1892; «Ставлення Т. Г. Шевченка до поетичної діяльності», 1895). До *100-літнього ювілею від дня народження Шевченка* (1914) видав попул. нарис «Т. Г. Шевченко. Його життя і поезія» (з додатками: *Шевченко Т. Г.* Заповіт; *Некрасов М. О.* На смерть Шевченка; *Петровський О. П.* Бережіть могили!). У рецензії на цей нарис Н. Лазурська відзначила ерудицію автора та його глибоке проникнення у дух Шевченкових творів (Известия Одес. библиогр. о-ва при Новороссийском ун-те. О., 1915. Т. 4. Вып. 1).

Тв.: Т. Г. Шевченко. Его жизнь и поэзия. (К 100-летнему юбилею со дня рождения поэта). Одесса, 1914.

Літ.: Комаров М. Ф. Т. Шевченко в литературе и искусстве: Библиогр. указ. материалов для изучения жизни и произведений Т. Шевченко. О., 1903; *Рябінін-Скляревський О.* З життя одеської Громади 1880-х років // За сто літ. К., 1929. Кн. 4; *Зленко Г. Д.* Хто він, «невідомий шанувальник Тараса»? // *ЛУ*. 1999. 1 квіт.

Григорій Зленко

ІВИ́ЦЬКИЙ Ростислав Георгійович (18/31.05.1908, Київ — 13.02.1974, там само) — укр. актор. Народний артист Української РСР (1968). Закінчив 1928 Муз.-драм. ін-т ім. М. Лисенка (Київ). З 1928 — актор театру «Березіль» (Харків). Грав роль Хоми Кичатого у виставі «Назар Стодоля» Шевченка (1939, Харків. укр. драм. театр ім. Т. Г. Шевченка; 1943, фронтовий пересувний театр, Сталінград). У 1943—53 — худож. керівник Харків. держ. естради, з 1953 працює у Києві. Автор і виконавець літ.-драм. композицій «Безсмертний Кобзар» (1958), «Дума про Кобзаря» (1961). Здійснив телевиставу «Слово про Кобзаря» (1964, Київ. студія телебачення), за її сценарієм підготував естрадну програму (1964), з якою виступав у містах України. Написав літ. сценарій і поставив за ним виставу «Безсмертна ліра поета» в Київ. рос. драм. театрі ім. Лесі Українки (сезон 1964/65). Залишився незавершеним літ. сценарій «Минають дні» (1971), куди увійшли поетичні твори Шевченка.

Леонід Барабан

І́ВНИК Іван (27.02.1914, с. Сявал-Мурат, тепер Вурнарського р-ну, Чувашія, РФ — 28.05.1942, Чебоксари, РФ) — чувас. поет, перекладач і літературознавець. Навчався у 1928—31 в Чебоксар. пед. технікумі, 1932—33 — в Казан. ін-ті радянського

права. Працював у Чувас. НДІ мови та л-ри (1937—40). Автор зб. віршів і поем «Весна» (1937), «Книга віршів» (1940), «Вірші та поеми» (1947). Переклав чувас. мовою *«Слово о полку Ігоревім»* (разом з І. Тукташем). У 1930-х був активним популяризатором творчості Шевченка в Чувашії. Йому належать перекл. творів укр. поета: поеми «Сон — У всякого своя доля», балади «Тополя», віршів «Минають дні, минають ночі», «Думи мої, думи мої» (1840), «Ой одна я, одна», «Нащо мені чорні брови», «Як маю я журитися», «І багата я», «Утоптала стежечку», пізніше вміщених у вид. «Кобзаря» чувас. мовою (Чебоксари, 1939; 1954; 1964). Брав участь у шевч. святах (1939) у Києві й *Каневі*. І. — автор ст. «Шевченко і чуваський народ» (Радянське літературознавство: Наук. зап. 1939. Вип. 4; у співавт. з В. *Услі*).

І. Івник

Літ.: Чичканов П. З почуттям братньої любові // Вітчизна. 1955. № 1; *Иван Ивник* // *Чувашские* писатели: Биобиблиогр. справочник. Чебоксары, 1964.

Петро Чичканов, Алла Калинчук

ІВЧЕ́НКО Віктор Іларіонович (22.10/4.11.1912, м. Богодухів, тепер районний центр Харків. обл. — 6.11.1972, Київ) — укр. реж. театру і кіно. Народний артист Української РСР (1960). Закінчив 1937 Київ. театр. ін-т, викладав у ньому в 1960—72. У 1937—53 — реж. і актор Укр. драм. театру ім. М. Заньковецької (з 1931 театр стаціонований у Запоріжжі, з 1944 — у Львові, нині — *Національний академічний український драматичний театр імені Марії Заньковецької*). Серед вистав — «Назар Стодоля» Шевченка (1942, Тобольськ). З 1953 — реж. Київ. кіностудії худож. фільмів. Поставив ряд фільмів, серед яких — «Іванна» (1959), «Гадюка» (1965, Держ. премія Української РСР ім. Т. Г. Шевченка, 1967) та ін. Здійснив за власним сценарієм екранізацію вистави «Назар Стодоля» (1954, Київ. кіностудія худож. фільмів).

В. Івченко

Літ.: Дубенко С. В. Тарас Шевченко та його герої на екрані. К., 1967; *Крижанівський Б., Новиков Ю.* Віктор Івченко. К., 1976.

Ольга Пашкова

І́ВЧЕНКО Михайло Євдокимович (псевд. — М. П р о л і с, М. И в л е в; 28.07/9.08.1890, с. Никонівка, тепер Срібнянського р-ну Черніг. обл. — 18.10.1939, м. Орджонікідзе, тепер Владикавказ, РФ) — укр. письменник. Закінчив екстерном Москов. землеробську школу. З 1910 працював агрономом-економістом на Полтавщині, згодом — ред. журн. «Сільський господар» (Харків), «Сільський кредит» (Київ). 1929 його заарештовано у сфабрикованій «справі Спілки визволення України». Після суду 1930 звільнено, але участі в літ. процесі І. вже не брав. 1936 виїхав за межі України. Реабілітований посмертно. Автор зб. оповідань і повістей «Шуми весняні» (1919), «Імлистою рікою» (1925), «Землі дзвонять» (1928), роману «Робітні сили» (1929). Під час революції 1905—07 читав позацензурні твори Шевченка і поширював їх серед селян, за що його взяли під нагляд поліції, і він не одержав свідоцтва про благонадійність після закінчення церковно-вчительської школи. 1922 виступив з доповіддю «Шевченко і ми» на вечорі-концерті в Лубнах. В архіві І. (ІЛ) зберігається неповний рукопис «Шевченко в поколіннях» (1926), у якому йдеться про перегляд спадщини поета у світлі нових «ідеологічних прямувань»: класової боротьби пролетаріату.

Літ.: Мельник В. Михайло Івченко // *Письменники* Радянської України. К., 1989. Вип. 14.

Володимир Мельник

ІГНАТЕ́НКО Володимир Пимонович (16.01.1920, с. Дімамерки, тепер Лоєвського р-ну Гомельської обл., Білорусь — 31.03.2007, Черкаси) — укр. актор. Народний артист Української РСР (1968). Працював у Ніжин. (1944—55), Черніг. (1955—65), Черкас. (1965—96) укр. муз.-драм. театрах. Зіграв бл. 250 героїчних, трагедійних та гострохарактерних комедійних ролей. Створив образ Шевченка у драм. поемі А. *Малишка*

В. Ігнатенко в ролі Шевченка у виставі за драматичною поемою А. Малишка «Тарас Шевченко». 1970

«Тарас Шевченко» (1970, Черкас. укр. муз.-драм. театр ім. Т. Г. Шевченка). Грав ролі: Гната і Хоми Кичатого у «Назарі Стодолі» (перша — 1945, Ніжин. пересувний укр. муз.-драм. театр; друга — 1980, Черкас. укр. муз.-драм. театр ім. Т. Г. Шевченка), Батька в опері М. *Аркаса* «Катерина» (1960), Недобитого у «Невольнику» М. *Кропивницького* (1964, Черніг. укр. муз.-драм. театр ім. Т. Г. Шевченка), Трохима Рокоти у «Титарівні» М. Кропивницького (1978; усі твори за Шевченком), Кобзаря у виставі «Стіна» Ю. *Щербака* (1984), Єзуїта у «Гайдамаках» (1989; усі — у Черкас. укр. муз.-драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка). Виступав із читанням Шевченкових творів.

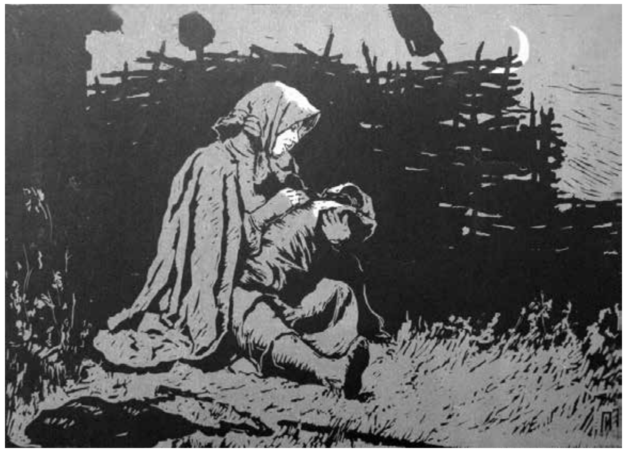
Варвара Присяжненко

ІГНАТО́ВИЧ Гнат Гнатович (справж. — Балінський; 5/17.11.1898, м. Немирів, тепер районний центр Вінн. обл. — 16.01.1978, Ужгород) — укр. реж., актор, педагог, театрознавець. Заслужений артист Української РСР (1960). Навчався 1918—19 в драм. студії при «Молодому театрі» в Києві. В 1920—21 — актор «Кийдрамте» (Київ. драм. театр), 1922—25 — Мист. об'єднання «Березіль», яким керував Лесь *Курбас*; 1924—28 — викладач Муз.-драм. ін-ту ім. М. Лисенка (Київ), 1928—34 — Харків. муз.-драм. ін-ту; 1934—46 — актор драм. школи Київ. кіностудії худож. фільмів; 1946—63 (з перервою) — гол. реж. Закарп. укр. муз.-драм. театру (Ужгород). Один із перших виконавців ролі Яреми в «Гайдамаках» за Шевченком (інсценізація та режисура Леся Курбаса, 1920, «Кийдрамте»; 1922, Укр. драм. театр ім. М. Заньковецької у Києві, нині — *Національний академічний український драматичний театр імені Марії Заньковецької*; 1924—25, Мист. об'єднання «Березіль»). У Закарп. укр. муз.-драм. театрі здійснив вистави «Пророк» І. *Кочерги* (1961), «Мати-наймичка» (1963) — власна композиція за поемою Шевченка «Наймичка», його віршами та п'єсою «Мати-наймичка» І. *Тогобочного* (в композицію введено образ Шевченка). 1964 І. поставив літ.-муз. композицію, присвячену Шевченкові. Автор спогадів про Леся Курбаса «Pro futuro» (див. зб.: *Лесь Курбас*: Спогади сучасників. К., 1969), в яких писав про роль музики як невіддільного елемента курбасівської вистави «Гайдамаки», що органічно доповнює шевч. текст, про роботу реж. над мелодикою та інтонацією мови, про використання ним народної творчості як джерела образності. Автор монографії з історії укр. театру на Закарпатті, в якій відображено сценічну історію творів Шевченка в театрах цього регіону до 1945.

Тв.: Від гасниці до рампи: Нариси з історії українського театру на Закарпатті. Ужгород, 2008. Кн. 1.

Микола Лабінський

ІГНА́ТЬЄВ Петро Михайлович (5.06.1923, с. Возсіятське, тепер Єланецького р-ну Микол. обл. — 13.04.2003, Київ) — укр. художник. У 1948—53 навчався в Одес. худож. уч-щі ім. М. Грекова (викладач М. Поплавський); 1953—59 — у КХІ (викладач М. *Хмелько*). Працював у галузі станкового живопису та графіки. Автор живописних творів: «Фронтова дорога» (1958), «Командир степового корабля» (1961), «Всією сім'єю» (1968), «Розвідники» (1970), «Порт» (1972), «Важкі роки» (1974).

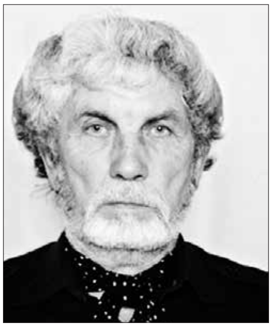
П. Ігнатьєв. «Наймичка». Папір, кольорова ліногравюра. 1960

За мотивами творів Шевченка виконав графічні роботи «Наймичка» (1960), «Катерина» (1961), «Ой не п'ються пива-меди» (всі — кольор. ліногравюра; 1964), а також живописні композиції «Караюсь, мучуся, але не каюсь» (1961), «…Це ж молодість моя…» (обидві — олія; 1964; НМТШ). Аркуші «Наймичка», «Ой не п'ються пива-меди» та картина «…Це ж молодість моя…» експонувалися на худож. виставці до *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка;* аркуш «Катерина» та полотно «Караюсь, мучуся, але не каюсь» — на худож. виставці до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* (Київ, 1961).

Тв.: Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961; Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. К., 1964; Державний музей Т. Г. Шевченка: Каталог фондів. К., 1967. Вип. 1.

Лариса Рева

ІГНА́ЩЕНКО Анатолій Федорович (28.01.1930, с. Захарівці, тепер Хмельницького р-ну Хмельн. обл. — 5.04.2011, Київ) — укр. архітектор. Заслужений діяч мист-в України (2000), акад. НАМУ (2006), народний художник України (2010). Лауреат Держ. премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка (1974). Закінчив Київ. інженерно-будівельний ін-т (1953). З 1960 — архіт.

А. Ігнащенко

ін-ту експериментального проектування «УкрНДІпрошахт», з 1963 — «УкрНДІпроект», з 1964 — гол. архіт. проектного ін-ту «УкрНДІПмістобудування», з 1966 — експерт худож.-експертної колегії Міністерства культури Української РСР, з 1969 — архіт. худож. фонду Спілки художників Української РСР, з 1976 — архіт.-художник об'єднання «Художник» Худож. фонду Української РСР. Автор численних пам'ятників діячам культури, зокр. А. *Малишку*, Г. *Майбороді*. Оригінальні творчі концепції майстра знайшли втілення у фундаментальних роботах: пам'ятники Лесі *Українці* (Київ, 1973; Саскатун, Канада, 1976), І. Котляревському (Київ, 1994); меморіали «Бабин Яр» (Київ, 1974, у співавт.), «Голодомор-33» (біля Мгарського монастиря Полтав. обл., 1993), «Трипільська цивілізація» (с. Трипілля Київ. обл., 2002); Духовний культурний центр ім. І. Козловського (Дубаї, ОАЕ, 1996).

І. брав участь у створюванні пам'ятників Шевченкові в Україні та за кордоном: у США на Алеї діячів світової цивілізації в Арров-парку побл. Нью-Йорка (1970), у Франції в Парижі (1982) та в Польщі в м. Білому Бору (1991). Значну частину доробку І. становлять архіт. споруди, присвячені Шевченкові: Всесвітній культурний центр ім. Т. Шевченка — храм «Писанка», «Шевченківські світлиці», верстові стовпи «Звідси до хати Т. Шевченка…» (Умань Черкас. обл., 1980); один з таких стояв на Набережному шосе у Києві (створений 1989 до 175-річчя від дня народження митця). На ньому був напис: «Звідси до Шевченкової хати — 181 км»; меморіал «Останній шлях Т. Шевченка» (Київ — Канів — Чернеча гора, 1991); меморіал Т. Шевченка (с. *В'юнище*, в заплаві Дніпра, 1990).

Скульптор В. Бородай, архітектор А. Ігнащенко. Пам'ятник Шевченку. 1991. Місто Білий Бір, Польща

Лариса Рева

ІГОР СВЯТОСЛА́ВИЧ (у хрещенні — Георгій; 2.04.1151, Новгород-Сіверський — 1201, Чернігів) — князь новгород-сіверський (з січ. 1180) і чернігівський (з 1199). Син Святослава Ольговича, онук Олега Святославича (Гориславича). Вірогідно, княжив у Путивлі. Одружений з донькою галицького князя Ярослава Володимировича Осмомисла Єфросинією, яка народила йому п'ятеро синів (Володимира, Олега, Романа, Ростислава і Святослава) та доньку. У ході постійних воєн на Русі І. С. діяв згідно з наказами старійшини Ольговичів — *Святослава Всеволодовича*. 23 квіт. 1185 разом з братом *Всеволодом Святославичем* курським і трубчевським, сином Володимиром путивльським, племінником Святославом Ольговичем рильським та полком черніг. ковуїв під проводом їхнього воєводи Ольстина Олексича організував сепаратний похід проти половців, оспіваний у «*Слові о полку Ігоревім*». Похід закінчився поразкою у битві на р. Каялі, причому сам І. С., його брат Всеволод та син Володимир потрапили в полон до половців. Невдовзі він утік із полону і після тривалих мандрів повернувся у Новгород-Сіверський. Після смерті Ярослава Всеволодовича посів черніг. престол (1198). Похований у Спаському соборі в Чернігові.

Великий князь київський Ігор. Мініатюра. Царський титулярник. 1672

Шевченко знав текст «Слова о полку Ігоревім» з вид. О. Шишкова (1805, 1826) та М. Максимовича (1837). Останнє вид. містило і текст оригіналу, і прозовий перекл. рос. мовою, виконаний М. Максимовичем. На засланні в *Новопетровському укріпленні* поет захопився наміром перекласти твір укр. мовою, писав про це 14 квіт. 1854 А. *Козачковському*, а 1 трав. 1854 — О. *Бодянському*, прохаючи надіслати одне з вид. «Слова» для перекл. «Вонми гласу моления моего, друже мій єдиний, — писав поет А. Козачковському, — пришли мені текст "*Слова о полку Игоря*", а то на твоїй

душі буде гріх, як не буде воно, те "*Слово*", переведено на наш задушевний, прекрасний язик». Намір частково здійснено лише у черв.—лип. 1860, коли Шевченко переклав два фрагменти «Слова» — «Плач Ярославни» (у двох ред.) та «З передсвіта до вечора» (в останньому образ переможеного князя І. С. епічно піднесений).

Літ.: *Лихачев Д. С.* Исторический и политический портрет автора «Слова о полку Игореве» // «Слово». Сб. М., 1950; *Рыбаков Б. А.* «Слово о полку Игореве» и его современники. М., 1971; *Рапов О. М.* Княжеские владения на Руси в X — первой половине XIII в. М., 1977; *Энциклопедия* «Слова о полку Игореве». СПб., 1995. Т. 2; *Коваленко В. П.* Чаша князя Ігоря // *Історія* Русі-України: Істор.-археол. зб. К., 1998.

Володимир Коваленко

ІДЕЛЬБА́Й Нажіб (25.03.1912, с. Ідельбаєво, тепер Баймакського р-ну, Башкортостан, РФ — 1.10.1981, Уфа, РФ) — башк. поет. Башк. мовою переклав баладу Шевченка «Тополя» (Октябрь. 1939. № 1), вірш «Ой три шляхи широкії» (Пионер. 1939. № 1).

Суфіян Сафуанов

ІДИ́ЛІЯ (від грец. εἰδύλλιον — віршовий малюнок) — жанр л-ри та мист-ва, що втілює зображення (в муз. — відповідне звукове відтворення) простого, близького до природи, безжурного життя індивіда чи групи людей. Особливістю І. стосовно об'єкта є те, що це зображення розгортається переважно в побутових картинах і сценах (як у дії, так і в статиці), стосовно суб'єкта викладу — домінує настрій, прикметний умиротворенням, радісним споглядaнням. На етапі виникнення жанру (родоначальником І. став давньогрец. поет Феокріт у 3 ст. до н. е., який дав і назву цьому жанру) І. відтворювала розмаїті радощі й повсякденні, необтяжливі турботи вільних трудівників, заняттями пов'язаних з первозданною природою, — пастухів, хліборобів, рибалок. Уже в епоху Давнього Риму *Вергілій* і *Горацій* зображене в І. починають протиставляти переживанням мешканця великого міста, поглиненого суспільними й громадськими конфліктами. В сентименталізмі, преромантизмі, романтизмі жанровий смисл І. поглиблюється, вона зазнає впливу руссоїстських ідей, нагадує про (а в суті — моделює) природний спосіб життя, далекий від інтриг, облуд світського товариства тощо. Важливо, що в цей час і пізніше у зв'язку з І. утверджується певний модус ідилічності як спосіб зображення й вираження відповідного умонастрою, що має, безперечно, фрагментарне, але водночас доволі широкопроникне побутування в л-рі. Ідилічний фрагмент у вигляді певного елемента, штриха, пасажу характеризує чималу частину текстів, передовсім тих, що зорієнтовані на відтворення багатоманіття дійсності.

І. — один із тих жанрів, у якому здійснюється доторк повнотою внутрішнього ***я*** до повноти зовнішнього буття. На думку Ф. *Шиллера*, мета І. «завжди і скрізь одна: зобразити людину в стані невинності, тобто у стані гармонії й миру із самою собою та із зовнішнім середовищем» (*Шиллер Ф.* О наивной и сентиментальной поэзии // *Шиллер Ф.* Собр. соч.: В 7 т. М., 1967. Т. 6. С. 440). Худож. свідомість у жанрі І. (та в близьких до І. фрагментах і мотивах) усуває крит.-іронічну претензію до світопорядку, трагічні смисли неуникності смерті й ін. (але вони нерідко супроводжують ідилічний пасаж, розташовуючись в ін. частинах тексту). На передній план І. виводить звичайні людські цінності, констатацією яких свідомість задовольняється, при цьому такі повсякденні цінності звільнено від рис тривіальності, філістерської пересічності, — їх подано й витрактувано як найелементарніші даності буття, дорогі для простої, невибагливої душі.

Невеликі можливості притаманного І. худож. конфлікту не надали цьому жанрові значущості в системі жанрів жодного з періодів розвитку л-ри. Але в набутку світової л-ри є чимало яскравих творів, у яких скристалізовано суттєві риси І. Це ідилії С. Геснера, Й.-Г. Фосса (прозові), Й.-П. Гебеля, «Герман і Доротея» Й.-В. *Гете*, ряд його дрібніших віршових творів та ін. Незадовго до вступу Шевченка в л-ру віршова І. пережила період культивування в польс. (К. Бродзінський), рос. (В. Жуковський, Ф. *Глинка*, М. *Гнєдич*, А. Дельвіг) поезії. Надалі І. значною мірою втрачає жанрову самостійність, проте її мотиви у щоразу ширшому контекстному полі продовжують існування в поезії, а подеколи — і прозі та драматургії. Одна з таких художньо яскравих модифікацій — «Старосвітські поміщики» М. Гоголя. В новій укр. л-рі перший твір, близький до жанру І., — «Подражаніє Горацію» Л. *Боровиковського*. Наявність ряду жанрових ознак І. характеризує такі твори (з'явились в укр. письменстві за часів Шевченка чи невдовзі по його смерті), як поеми «Наталя, або Дві долі разом» М. Макаровського, «Настуся» П. Куліша, вірші «Земський рай» М. *Устияновича*, «В мене очі до любові» В. *Кулика* та ін. Ідилічні сцени можна спостерегти в повісті «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка, прозі П. Куліша, Марка Вовчка, Ю. *Федьковича*, О. *Духновича* та ін. Ідилічні мотиви, способи зображення, настанови, переосмислені в дусі часу, не зникають (і навряд чи зникнуть) з л-ри, оскільки неодмінною складовою входять до широкого діапазону емоцій та умонастроїв особистості.

Навряд чи можна стверджувати, що Шевченко — автор І. — виростав із досвіду рос. чи якої ін. І., переважні типові взірці рос. І., дещо по-класицистичному скуті, сповнені надмірної умовності й конвенціональності. Худож. рецепція Шевченка тяжіла до заг. новочасного поетичного світорозуміння, в якому

ідилічний умонастрій виступав закономірно наявним компонентом і з характеристиками, які мав у цій функції (а також у співдії з особистим емоційним та інтелектуальним досвідом поета і з набутком нац. народноетичної традиції), ставав базою формування жанру І. у Шевченка.

Перші відомі нам твори Шевченка мають тональність драматично-трагічну («Причинна», «Катерина», чотири «думки» та ін.). Але вже у вірші «На вічну пам'ять Котляревському» виникає привабливий образ червоної калини та соловейка на ній; із цими реаліями пов'язаний образ сироти, емоційну реакцію якого презентовано в піднесеному експресивному вираженні: «Серце б'ється, любо… / І світ Божий як Великдень, / І люди як люди!» Поодинокі відрадні мазки (вони, втім, ще не дають підстав вести мову про ідилічність) спорадично виникають у поемах «Тарасова ніч» («Кругом хлопці та дівчата, / Як мак процвітає»), «Іван Підкова» («Було колись добре жити / На тій Україні… / А згадаймо! Може, серце / Хоч трохи спочине»), в поезії «Н. Маркевичу» («Там повіє буйнесенький, / Як брат заговорить, / Там в широкім полі воля, / Там синєє море / Виграває, хвалить Бога, / Тугу розганяє, / Там могили з буйним вітром / В степу розмовляють»); з'являються сцени, герої яких на мить забувають злобу, тривоги й турботи навколишнього світу (зустріч Яреми й Оксани в розд. «Титар» із поеми «Гайдамаки», побачення Мар'яни з Петрусем на поч. поеми «Мар'яна-черниця»). Всі ці емоційні вислови та малюнки формували риси письма, що надалі сприяли впровадженню виразніше окреслених ідилічних пасажів. Про справжні ознаки ідилічності в поезії Шевченка можна говорити починаючи з поеми «Сліпий» (кохання Ярини й Степана, а згодом — і повернення Степана, вже сліпого, до близьких, нарешті — відрадне шлюбне життя, що вінчає фінал твору; додати до цього слід і неоднозначне рефлективне висловлювання розповідача в епілозі — з приводу рідкісної події, яку він виклав). Ідилічні картини не раз зринають у поемі «Наймичка» (пов'язані з образами діда та баби, їхнього спільного довголітнього життя, безхмарного існування на хуторі), зумовлюючи особливу теплоту змалювання давнього народного побуту та відповідно розширюючи стильовий діапазон Шевченкової поезії.

І. як окремий цілісний твір, у якому можна фіксувати відносну повноту жанрових рис, уперше постає в Шевченка у трав. 1847 як VIII твір циклу «В казематі» — «Садок вишневий коло хати». Радикальна зміна побуту й суспільного становища поета, спричинена ув'язненням, викликала глибинно проникливу думку про той спосіб життя, від якого, гадалося ліричному суб'єкту-авторові, він уже назавжди відрізаний і можливості якого уявлялися назавжди втраченими. «Садок вишневий коло хати» — твір не символічний чи алегоричний, але уявлення про щось дороге, втішне, духовно затишне, представлене тут на матеріалі сільського побуту, видається цілком співвідносним із ширшим колом особистих прагнень поета.

І. можна назвати такі твори Шевченка періодів заслання й після заслання, як «Зацвіла в долині», «І досі сниться: під горою», «Подражаніє Едуарду Сові», «Подражаніє сербському». Більший чи менший фрагмент ідилічного плану наявний у творах «Поставлю хату і кімнату», «Тече вода з-під явора», «Зійшлись, побрались, поєднались» та деяких ін.

У творах-І., у кількох творах з ідилічними мотивами та з інкорпорованими в них ідиліями (які не вичерпують усієї повноти змісту) відчутно мотив туги за Україною (а також ін. суміжні мотиви), виражений безпосередньо або ж упізнаваний з реалій тексту. Так, Ю. *Барабаш* щодо вірша «Садок вишневий коло хати» зазначає: «Тут немає декларованих на лексичному рівні мотивів любові та України, натомість на рівні емоційному, настроєвому, на рівні психології творчості й психології сприймання твір як сплеск, вибух ностальгійних почуттів, як тепла хвиля дорогих серцю спогадів про материзну — цілісний міфопоетичний образ, питомі, дарма що не означені словесно, складові якого, любов і Україна, поєднані, злиті, "стоплені" в єдину моральну й суспільну цілість. І третій компонент, так само органічний, невіддільний од двох інших, — узагальнений образ Матері (матерів), без якого неможливо уявити тиху родинну вечерю коло хати, у вишневому садку, що споконвіку сприймався українською колективною свідомістю (й особисто Шевченком!) як архетипний символ омріяного раю, Едему — втілення глибинної, нехай іще вповні й не розкритої, сутності України, національного буття в цілому» (*Барабаш Ю*. С. 207). До означеної щойно аналізованим твором групи, у якій присутні не названі прямо мотиви України, родинної любові та матері, варто зарахувати також «І досі сниться: під горою».

У названих щойно двох (а також іще в кількох) поезіях-І. домінує механізм з о б р а ж е н н я, тобто створення картини щасливого побуту; про образ самого суб'єкта нарації як героя, наділеного моментом якоїсь дії в структурі сюжету, не йдеться, а для ідентифікації місця — Україна — достатньо деталей самого зображення. Паралельно існує ін. група віршів («Ой гляну я, подивлюся», «Г. З.», «Не молилася за мене») із упровадженням ідилічних мотивів і фрагментів, де переважає виповідь роздумів та переживань суб'єкта (герой силоміць відсторонений від тих ідилічних реалій, про які говорить, або ж усвідомлює, що про них годі мріяти). Тут у своєму неприховано емоційному викладі автор безпосередньо називає найзагальніші топоніми:

Україна («Ой гляну я, подивлюся»), «з-за Дніпра» («Г. З.»); «на Дніпр широкий» («Не молилася за мене»), означування заповітних місць не «передоручаючи» (як своєрідному перифразу) менш емоційно-суб'єктивному способу зовні спокійного зображення.

Ще один основний мотив І. у Шевченка — мотив щасливого кохання («Зацвіла в долині»), подеколи акцентований як переддень укладення нової сім'ї («Подражаніє сербському», «Тече вода з-під явора»). Цікаво, що в останній із щойно названих І. поет не обмежується описом радісних турбот «дівчати» («Прийшло дівча воду брати, / Брало, заспівало»), її батьків (які, гуляючи в садку, радяться, «кого б то їм / Своїм зятем звати?»), — попереду подано ще два ідилічних малюнки: в ландшафті (червона калина «пишається» в сусідстві з явором) та у сфері анімалістичній (із замилуванням спостережуване привільне життя «качаточок» і качечки з качуром). Ці два малюнки, композиційно наділені кожен самодостатнім значенням, підсилюють заг. ідилічну тональність і водночас можуть розглядатися ніби паралель до фіналу — малюнка людського (селянського) життя.

У ряді І. та ідилічних фрагментів ін. творів привертає до себе увагу автобіографічне забарвлення мотиву особистого побуту, що в ньому відбито роздуми обділеного сімейними радощами, спраглого життєвого затишку немолодого вже поета. Непрямо, через введення образу персонажа, цей мотив співвіднесено з особистими почуттями поета в «Подражанії Едуарду Сові». Майже через рік (у верес. 1860) написаний вірш «Поставлю хату і кімнату» звучить уже як своєрідна гірка заперечна репліка цьому «Подражанію»: ідилічні тези зберігають тут свою значущість і правомірність, але подано їх в усіченому вигляді, позаяк гол. акцент зроблено на факті нищення омріяної картини тією особою, котра, за нездійсненим задумом, мала б стати господинею «садка-райочка».

Мотив облаштування особистого життя, власне, роздум із приводу можливості чи неможливості цього, розгорнуто у вірші «Не молилася за мене» (1850). Твір цей має особливе значення для теми ідилії в поезії Шевченка, оскільки в концентрованому вигляді втілює одну з важливих позицій поетового осмислення власних ідилічних настроїв. Вірш побудовано як діалог двох різних настанов, кожній з яких двічі надано право голосу. Одна — тверезе, сповнене скепсису усвідомлення, що ні обставини особистої долі, ні стан суспільно-ієрархічного устрою світу не дозволять збутися тихим мріям звичайної людини. Друга — відчайдушна, всупереч усьому, надія на інтимний затишок (за якою, відповідно до композиції тексту, залишається останнє слово). Центр. частину надано фрагментові (налічує 27 рр. — од «А я так мало, небагато / Благав у Бога, тілько хату» до «І розмовляючи пішли б / Вечеряти в свою хатину»), який можна б назвати ідилічним, проте зміст його становить не виклад власне І., а скоріше розгорнуте, у супроводі рефлективних і оціночних обертонів, переповідання ідилічних мрій героя.

Привертає увагу повсякчасне, коли йдеться про І. та ідилічні мотиви (у віршах «Садок вишневий коло хати», «І досі сниться: під горою», «Подражаніє Едуарду Сові», «Поставлю хату і кімнату», «Не молилася за мене»), кружляння поетової думки навколо образів «хатини», «саду» («садочка»), ін. реалій сільського побуту. Очевидно, ці номінації, що наближують І. Шевченка до класичної І., зумовлено його походженням, обставинами дитинства, звертанням до тих часів, котрі постійно підживлювали позитивними емоціями частину спогадів поета, а також і патріархальністю форм народного життя тієї доби. Слід додати, що ці реалії в Шевченка значно вірогідніші й життєвіші, ніж у, скажімо, класичній рос. І. кінця 18 — першої пол. 19 ст., — як завдяки реальній для досвіду поета генезі цих образів, так і, ще більшою мірою, завдяки різноманітному й багатогранному худож. осмисленню в ін. темах і жанрах, а не лише використанню як формального знака І.

В І. та ідилічних сценах Шевченко обстоює один із пропонованих ним способів приватного життя особистості, — гідний, на його думку, як для особистості звичайної, так і для непересічної. Шевченко відкидає таку парадигму жанрово-тематичного різновиду І., котра трапляється в цілому ряді зразків рос. І., де поет, сам виступаючи героєм, не без викличності зображує свій зовні скромний побут, підкреслює свою віддаленість від світської суєти, гіперболізує своє замилування дарами природи тощо. Героєм І. Шевченко робить представників простолюду, селян (з їхнім побутом співвідносячи, у трансформованому вигляді, власні уявлення про спосіб життя); у тих же ідилічних мотивах, які пов'язані з ***я*** суб'єкта викладу (і які, в багатьох випадках, не розвинені до повноти жанрових рис І.), поет маніфестує омріяний, але, як можна виснувати з контексту, навряд чи досяжний стан. На відміну від героїв рос. ідилій, Шевченків герой переймається не умовами, сприятливими для творчих звершень, — він лише мріє про скільки-небудь спокійне місце для свого невибагливого перебування у світі, прагнучи вести безпретензійне життя звичайної людини.

Вірш «Не молилася за мене», так само як і «І виріс я на чужині» (в якому також присутні відгомони ідилічного бачення — на поч. та в кінцівці, пов'язані з образами «старий Дніпро», «веселі села» тощо), засвідчує здатність ідилічних фрагментів і мотивів

під пером Шевченка виводити поетичну думку на широкі суспільні узагальнення. Змальовану ідилічну картину наприкінці вірша «І виріс я на чужині» доповнено гострим немиродайним зауваженням («Воно б, може, так і сталось, / Якби не осталось / Сліду панського в Украйні»); у вірші «Не молилася за мене», відштовхуючись від образу тієї ж омріяної ідилічної хати, поет формулює істотне розрізнення між двома категоріями мешканців земного «Господнього раю» («Даєш ти, Господи єдиний, / Сади панам в Твоїм раю, / Даєш високії палати. / Пани ж неситії, пузаті, / На рай Твій, Господи, плюють / І нам дивитись не дають / З убогої малої хати»).

Водночас І. та ідилічні мотиви, введені Шевченком у худож. контекст, містять підстави для міркувань та узагальнень етичного плану, а саме — суті міжособистісних стосунків. Варто зіставити два твори, в яких наявні риси І. і які з певною мірою абстрактності та зумисного схематизму витрактовують життєвий шлях подружньої пари (схоже навіть, що, як буває в Шевченка, ці два твори — різні варіанти одного й того ж сюжету). У вірші «Зійшлись, побрались, поєднались» (груд. 1860) йдеться про грубе втручання зовнішніх обставин, яке розбиває ідилічний уклад життя і якого морально не витримує подружня пара («А ми неначе розійшлись, / Неначе брались — не єднались»). Натомість у віршеві «Росли укупочці, зросли» (написаному на півроку раніше — у черв. 1860) підсумок життя цілковито ін. — світлий, доброзичливий, утверджений у протистоянні перешкодам людського світу («І тихо, весело прийшли, / Душею-серцем неповинні, / Аж до само́ї домовини. / А меж людьми ж вони жили!»). Цей вірш — приклад здатності Шевченкової І. (чи ідилічного малюнка) вийти поза межі родинних взаємин, захопити у свою орбіту масштабні філос. й етичні узагальнення, набуваючи при цьому жанрових рис вірша-роздуму чи медитації. Виклад постійно відтінюють образи супротивні — такі, що своїм змістом заперечують можливість ідилічного поступування світу. Але водночас поет висловлює надію, що гуманний, не спотворений озлобленням, навіть із деяким елементом ідилічності життєвий шлях особи, подружньої пари, певної співдружності можливий у реальних земних обставинах — «меж людьми». Конфліктна напруга між образами праведного, зрештою, бажаного й належного людського життя, з одного боку, та образами відчуження й ненависті (витіснені з центр. лінії опису життєвого шляху, вони заперечуються, відторгаються з допомогою заперечної частки «не», одначе постійно присутні) — з другого, задає динаміку та змістовність думці автора, увиразнює переконливість оптимістичної заг. ідеї, висуває її як зразок для наслідування звичайною людиною. Відтак друга частина розглядуваного віршового твору певним чином повторює ідилічний мотив частини першої, але вже в тих жанрових вимірах, що близькі до жанру молитви («Подай же й нам, всещедрий Боже! / Отак цвісти, отак рости, / Так одружитися і йти, / Не сварячись в тяжкій дорозі, / На той світ тихий перейти. / Не плач, не вопль, не скрежет зуба — / Любов безвічную, сугубу / На той світ тихий принести»).

Можна назвати принаймні три чинники, що справили вплив на відносно помітне культивування Шевченком у поезії І. та її мотивів. ***Перший*** і найголовніший із них — залучення ідилічних мотивів, умонастроїв до широкої, багатоохопної картини світу, окреслюваної поетичними творами. Загальновизнано, що худож. світ Шевченка напрочуд розмаїтий; уникати хоч би якої однотонності — естетичний імператив поета. Попри домінантне елегійне забарвлення цього худож. світу, ідилічний модус (поряд з ін. модусами — приміром, інвективи, іронії тощо) посідає в ньому відповідне місце, становить один із необхідних складників його внутрішнього урізноманітнення. Поет вводить ідилічну картину як елемент у структуру тексту («Невольник», «Наймичка») або й твір-І. — в структуру циклу («В казематі»), зрештою, в структуру того чи того періоду творчості (відбитого, напр., у «*Більшій книжці*»). Ідилічні картини наділені особливим функціональним значенням у системі всього зводу поезії Шевченка: вони не раз постають ніби затишний острівець у морі пристрастей, зокр. руйнівних, ніби короткий перепочинок у вирі «лиха», де на людину постійно чигають «печалі тії, вороги», — і тим самим своєрідно відтінюють (чи, точніше сказавши — освітлюють, виділяючись на тлі не раз похмурої затіненості) заг. драматизм і трагізм Шевченкового поетичного світу. Без такого світлого, миродайного мазка високий рівень трагічної картини в Шевченка (якщо його поезію розглядати як певну худож. систему, як своєрідний метатвір) практично неможливий, — позаяк поезія Шевченка належить до того типу творчості, в якому заг. принципом побудови є чергування темних і світліших сцен, чергування різних тональностей, різних настроїв, різних динамік викладу того чи того фрагмента. Ні ідилічний, ані елегійний елемент у більшому чи меншому обширах поетичних текстів Шевченка не залишаються без певного діалектичного корективу. Так, стосовно поч. поеми «Наймичка» Л. *Білецький* зазначає: «Шевченко цю казкову ідиллю поглибив і переткав отим своєрідним шевченківським дисонансом, глибоко трагічним, отією чорною хмарою на світлім, соняшнім небі життя діда й баби» (*«Кобзар»: У 4 т.* Т. 2. С. 210). Варто зазначити, що ідилічна сцена чи ідилічний мотив (малюнки доброчесного селянського життя) контрастують у творах поета не тільки з крі-

посницькою дійсністю, — їх протиставлено претензійному чи розпусному панському побуту (на що шевченкознавці не раз звертали увагу). І. своїм заспокійливим і ствердним пафосом протистоїть у Шевченка в широкому плані моральній деградації людини, котра піддалася провокації зла, озлобленню та виношує намір помсти.

Другий чинник пов'язаний з особливостями Шевченкової поетики. У системі поетичних світів, як вона склалася на постромантичний період розвитку європ. поезії, худож. свідомість Шевченка належала до типу, якому притаманна вельми гостра й серйозна постановка світоглядної проблеми, бажання осягнути певні філос., реліг., морально-етичні начала. На рівні тих чи тих худож. засобів побудови конкретного мікрообразу Шевченкові далеко не чужі іронія та умовність, але вони не виступають принципом вирішення теми, приміром, її іронічного зняття, її зверхнього облишення, вивищення автора над суперечностями. Суб'єкт викладу посідає недвозначну, чітко окреслену позицію (зокр. стосовно етичної проблематики). Шевченкові властива до-кінця-домовленість як у викритті якогось негативу, так і в окресленні (бодай схематичному) позитивних цінностей. Звідси — одна з передумов затримання (і переосмислення) стильових рис І. та елементів жанру І. в його поетичній творчості.

Третій чинник, що справив вплив на культивування І. в Шевченка, можна назвати генетичним, — у ньому відбились обставини місця та часу життя й творчої діяльності поета, нац. традиція, вже відзначений патріархальний тип народного побуту, сучасний Шевченкові (цей же чинник вочевидь по-своєму спрацював і у становленні «хутірської філософії» П. Куліша). Підтримку І. надавала також нац. літ. й філос. традиція, яскравим репрезентантом якої був Г. Сковорода; нею висувався ідеал скромного, віддаленого від спокус світу, розважливого життя, котре мислиться як належне, та якомога конкретніший (у Сковороди — навіть власним способом життя потверджений) його приклад. Зрозуміло, генетичний чинник охоплює й біогр. моменти. Але варто підкреслити: це не тільки прагнення (в окремі моменти — пристрасне прагнення, як то відбилося, приміром, у вірші «Поставлю хату і кімнату») фізично й душевно безпритульного поета до затишку, — мова мусить іти і про твердий його характер, про здатність не піддаватися відчаю та розгубленості. Це, зрештою, засвідчено й в останньому творі поета, фінальні рядки якого («у раю, / Неначе над Дніпром широким, / В гаю — предвічному гаю, / Поставлю хаточку, садочок / Кругом хатини насажу, / Прилинеш ти у холодочок, / Тебе, мов кралю, посажу. / Дніпро, Україну згадаєм, / Веселі селища в гаях, / Могили-гори на степах — / І веселенько заспіваєм…») концентрують, у суті, основні образи Шевченкової І. та потверджують притаманний їй життєствердний настрій, не раз оспорюваний самим автором, та все ж неперебутній (див. *Жанрова система поезії Шевченка*).

Літ.: *Янів В.* Українська родина в поетичній творчості Шевченка // *ЗНТШ*. 1962. Т. 176; *Івакін Ю. О.* Поезія Шевченка періоду заслання. К., 1984; *Барабаш Ю.* Любов // *Теми* і мотиви поезії Шевченка. К., 2008; *Шевчук В.* Родина // *Теми* і мотиви поезії Шевченка. К., 2008.

Микола Бондар

ІЄЗЕКІ́ЇЛЬ [бл. 622 до н. е., Єрусалим — бл. 570 до н. е., Вавилон (?)] — один із чотирьох великих біблійних пророків. День його пам'яті відзначають 21 лип. У присвяті поеми «Єретик» П.-Й. *Шафарика* порівняно з І. і використано мотив Книги пророка Ієзекіїля (Ієз. 37, 1—14), що його Шевченко, за спогадами А. Козачковського, планував утілити в картині «Видіння Ієзекіїля в пустелі, всіяній сухими кістками»; над ескізом на цю тему, названим «Ієзекіїль на полі, всіяному кістками», працює й гол. герой повісті «Художник». Ін. епізод Книги пророка Ієзекіїля Шевченко переспівав у поезії «Подражаніє Ієзекіїлю. Глава 19».

Ієзекіїль. Папір, гравюра. «Тріодь постная». К., 1627

Станіслав Росовецький

«ІЄЗЕКІ́ЇЛЬ НА ПО́ЛІ, ВСІ́ЯНОМУ КІСТКА́МИ» (папір, олівець) — ескіз на біблійну тему, який Шевченко, ймовірно, виконав у верес. 1838 — січ. 1840 у Петербурзі (див. *Незнайдені мистецькі твори Шевченка*). Не зберігся. Про роботу над цією темою письменник оповів від імені автобіогр. героя у повісті «Художник»: «Давно и так нетерпеливо ожидаемый мною Штернберг наконец приехал! <...> Я же в то время компоновал эскиз "Иезекииль на поле, усеянном костями". Это было ночью, часу во втором. Вдруг двери растворяются, — а я углубился в "Иезекииля" <…>, — и является в шубе и в теплой шапке человеческая фигура» (4, 152). Дальший виклад свідчить, що герой повісті й В. *Штернберг* бачилися вперше, хоча відомо, що насправді вони познайомилися у верес. 1838. Вказівка на зимовий одяг В. Штернберга доводить, що описувана зустріч відбулася не ран. 16 груд. 1839 — у січ. 1840. В. Штернберг повернувся з *Оренбурга* і оселився в Шевченка (*Жур 2003*, с. 59).

Яскраві алегорії і загадкова символіка видіння *Ієзекіїля*, який розділив зі своїм народом гіркоту вавилонського полону, про поле із безліччю висохлих на палючому сонці кісток, що їх Бог чудесним чином оживлює (Ієз. 37), привернули увагу Шевченка-художника. Величний образ повернення праху до життя традиційно прийнято тлумачити як прообраз майбутнього воскресіння мертвих, відродження Ізраїлю, підкореного завойовниками, символ нового вічного життя. Біблійне пророцтво про духовне воскресіння іудейського народу Шевченко переносив на укр. реалії.

До тематики видінь Ієзекіїля митець повернувся наприкінці 1845, перебуваючи в А. *Козачковського* у *Переяславі,* де з жовт. прожив бл. двох місяців. А. Козачковський згадував: «З тодішніх задумів його пам'ятаю два, які не здійснилися: перший — велика картина "Видіння Ієзекіїля в пустелі, всіяній сухими кістками" і другий — подорож по Дніпру <…>» (*Спогади 1982*, с. 77).

До цієї теми зверталися художники епохи Відродження. Проф. петерб. *Академії мистецтв* Ф. *Бруні*, знайомий Шевченка, виконав фреску «Видіння пророка Ієзекіїля» (1836—54) для Ісаакіївського собору в Петербурзі. Ескіз уперше згадав О. *Новицький* і назвав його «Єзекиїль на полі, закиданому кістками» (*Новицький*, с. 73).

Літ.: Новицький; *Козачковський А. О.* Із спогадів про Т. Г. Шевченка // *Спогади 1982*; *Біблія*. К., 1992.

Ольга Карпенко

ІЄРЕМІ́Я — один із чотирьох великих біблійних пророків (7 — поч. 6 ст. до н. е.). Пам'ять його вшановують 1 трав. Пророцтва та проповіді І., що їх записав його учень Варух, складають біблійні Книгу пророка Ієремії та Плач пророка Ієремії. У Шевченковій поемі «Марія» розповідається, як «на майдані / У Вифлиємі, люд зійшовсь / І мовить нищечком: — Збулось / Пророчество Ієремія, / Ісаія» про Народження Месії (1-ша ред., 2, 517); у 2-й ред. цю новину повідомляє «чабан якийсь» (пор.: Лк. 2, 8—20). Поділена, як вірш, на рядки, добірка цитат із завершального, п'ятого розділу Плачу Ієремії (7—8, 12—14), що має додану Шевченком під текстом назву «Молитва Ієремії пророка», виконує функцію епіграфа до альб. «Три літа». За іншою версією, ця виписка «є творчою заготовкою Шевченка для якогось не здійсненого поетичного задуму» (1, 757). З Книги пророка Ієремії (9, 1) взято епіграф до поеми «Кавказ», вірші 3—7 розділу 9 цієї Книги є першоосновою вірша «Не так тії вороги». Акцентуючи профетичність літ. та суспільної діяльності поета, В. *Щурат* висунув свого часу концепцію «Шевченко — Єремія», яку аргументовано заперечив І. Франко.

Ієремія. Папір, гравюра. «Тріодь постная». К., 1627

Літ.: Франко І. Шевченко і Єремія // *Франко*. Т. 35.

Станіслав Росовецький

«ИЗ НИЧЕГО́ ПОЧТИ́ БА́РИН» — Шевченків начерк рос. мовою мотивів і сюжетних ситуацій не написаного твору, найімовірніше повісті. Автограф — в *Альбомі 1848—1850* (ІЛ. Ф. 1. № 109. Арк. 2 зв.). Першодрук із багатьма неточностями — у ст. Я. Забіли «Автографи і нові твори Т. Г. Шевченка, знайдені в архіві департаменту поліції» (Україна. 1907. Кн. 7/8. С. 17—18).

Мотиви й ситуації, пов'язані між собою пунктирно означеним конфліктом, стисло викладено у трьох фрагментах як перелік подій, що відбуваються в заможній поміщицькій родині протягом тривалого часу. У першому фрагменті окреслено характеристичні риси членів родини, їхнє соц. оточення, суперечності інтересів: «Умение пользоваться обстоятельствами. Агрономические усовершенствования. Жена и слышать не хочет о деревне. <…> Чиновник с бумагами, камердинер и камер-юнфер» (3, 343). Критично подано образ дружини: «Отчаяние по случаю кружев. <…> Восторг по случаю мантильи. Мечты о волшебном эффекте на бале у его п[ревосходительства]». Розміщення поряд мотиву надзвичайної радості і повідомлення про параліч — «радость всех радостей. Известие о параличе» — може нести натяк на ситуацію збагачення завдяки успадкуванню майна померлого родича. У другому фрагменті йдеться про сімейне життя п'ять років по тому: «Барин, потом барыня, ежедневная приятная супружеская сцена». Домінує тема одруження панянки: «Новобрачные, сельский праздник в Швейцарии в честь новобрачных». Виникає неабияке напруження: «Приданое. Семейное неудовольствие. Сцена почти драматическая». Третій фрагмент, як і попередній, починається ремаркою — «пять лет спустя». Повтор мотиву «Кружева вздорожали» підкреслює незмінно обмежені інтереси дружини. Означивши коло справ, котрі стосуються пана, автор не розкриває його ролі в тому, що відбувається, обмежившись зауваженням про настрій — «барин не в духе». Хоча помітні певні успіхи — «добрые результаты агрономических усовершенствований», але розвиток подій дедалі більше драматизується:

«Винокурня сгорела. Управитель выкупается на волю. Дочь с бесчисленным семейством. Земская полиция».

Тематикою, семантичним наповненням ситуацій і мотивів, жанровими особливостями, що проглядаються у фрагментарному тексті, задум твору наближається до рос. повістей перших десятиліть 19 ст., має прикмети раннього етапу становлення нової прози в нац. л-рах. Риси персонажів і розвиток конфлікту вказують зокр. на духовний занепад панівної верхівки, зумовлений паразитичним способом життя, і перші ознаки появи в суспільстві нового героя, суть якого М. Гоголь охопив словом «набувач» (рос. «приобретатель»). Напевне, Шевченко тоді ще не мав достатньо життєвих спостережень для відповідної соц.-психологічної характеристики задуманого образу пана. Пізніше подібний типаж відтворено в повісті «Несчастный».

Ненаписана повість, яку, ймовірно, Шевченко замислив у 1840-х, можна розглядати як спробу пошуків нових шляхів розвитку прози, вельми актуальних натоді і для укр. л-ри. Сатиричною картиною життя представників панівних верств закладалися основи тих естетичних принципів, які пізніше розвинула у своїй прозі Марко Вовчок.

Маючи доступ до б-ки Є. Гребінки, молодий Шевченко дістав можливість ознайомитися з видатними творами світової л-ри, осмислити особливості загальноєвроп. літ. процесу — риси, які у 1830—40-х яскраво проявилися в рос. л-рі. Для формування зацікавлень Шевченка важливими стали й літ. вечори гуртка Є. Гребінки, відвідувачі яких — В. *Даль*, І. Панаєв, В. *Бєлінський*, О. Пальм, М. *Маркевич*, І. *Сошенко* — обговорювали твори мист-ва й л-ри. Передумовою і стимулом до появи аналізованого задуму був інтерес Шевченка до творчості О. Пушкіна й М. Гоголя. Чи не першим поштовхом до викривального зображення побуту провінційного дворянства могла послужити повість Є. Гребінки «Кулик» (1841). Персонаж цієї повісті з'явився в маєтку давнього приятеля злиденним і приниженим. Наріканнями на долю він викликав співчуття, улесливістю й запопадливістю домігся сприяння в пошуках багатої нареченої. А коли, одружившись, став володарем живих душ, то виявився жорстоким кріпосником, ще й спричинився до загибелі улюбленця свого благодійника — вихованця Петруся.

На формування задуму майбутнього твору Шевченка певний вплив справили надрук. у журн. «*Отечественные записки*» повісті І. Панаєва «Онагр» (1841) і «Актеон» (1842). У першій з них герой, щоб наблизитись до вищих кіл Петербурга, силкується видати себе за багатія, використовуючи кошти, надбані матір'ю в її маленькому селі. Шукати потрібні знайомства герой мусив серед тих людей, котрі подавали йому замість руки лише два пальці, але все ж зумів укласти вигідний шлюб. Свідчення того, що Шевченко читав принаймні цей твір І. Панаєва, наявне в повісті «Художник». Світську красуню, котра опинилась у глухій провінції, автор характеризує так: перебування поза світським товариством — «без кровожадных обожателей, т. е. без львов и онагров» (4, 200) для неї згубне й може призвести до повної деградації. Герой повісті «Актеон», успадкувавши майно померлого родича, вирішив, що мрія про заможне панське життя збулася. «З сигарою в роті, з лорнетом у правому оці та з хлистиком у руці» навідувався він до псарні й стайні, а господарство доручив управителю. Нездатний до будь-якої роботи, що вимагала розумового напруження, він став жертвою авантюристів, утратив маєток і зрештою одружився з покоївкою.

Заголовок і зміст Шевченкового начерку дає уявлення про деякі процеси в суспільному житті 1840-х. Ідіоматично заголовок виражає суть типового на той час явища, яке досить широко відобразила художн. л-ра. Дещо подібну історію героя описав М. Гоголь у «Мертвих душах»: із «нічого» розпочав Чичиков, — йому належала «занепала садибка з нікчемною земелькою» та одна сім'я кріпаків. Скуповуючи «мертві душі» кріпаків, він зумів справити враження заможного пана, але, відчувши небезпеку викриття, мусив рятуватися втечею.

Деякі моменти незреалізованого задуму здобули втілення в Шевченковій прозі. Відтворюючи життя провінційного дворянства, письменник у ряді жіночих образів розгортає накреслені свого часу риси героїні начерку, акцентуючи бездуховність і світські претензії персонажів. Перша така спроба — повість «Княгиня». Прагнення гол. героїні Катерини Лук'янівни віддати дочку за князя або генерала призвело до трагічних наслідків. У повісті «Музыкант» Шевченко подав образ жінки, в якої «сердце матери спрятано под себялюбием светской красавицы» (3, 199). В дещо ін. ракурсі цей персонажний ряд продовжено в повістях «Художник», «Прогулка с удовольствием и не без морали». У повісті «Несчастный» Марія Федорівна — персонаж чичиковського типу, в якому втілено важливі тенденції розвитку гоголівського напряму в тодішній рос. л-рі.

Зінаїда Кирилюк

Задум повісті «Из н. п. б.» незвичайний для творчості Шевченка, принаймні з погляду сюжетно-тематичного й жанрового. Причому на тлі не лише його поезії, а й прози — дев'яти російськомовних повістей. В начерку передусім помітна відсутність автобіогр. елементу — важливої складової, або й основи, більшості прозових творів письменника. Не виявляє цей текст подібності й до тих повістей, що

становлять прозові трансформації його поем. Водночас начеркові притаманні істотні відмінності од повістей, сюжетно не пов'язаних із біографією Шевченка та його поемами («Несчастный», «Капитанша», «Близнецы»), які базуються, зрештою, на матеріалі, що перебував у полі спостережень та життєвого досвіду автора (офіцерство царської армії, його соціопсихологія, деморалізація).

Судячи з аналізованого начерку, Шевченко обрав для повісті сюжет із життя чужого світу, що досі був хіба зовнішнім об'єктом його крит. обсервацій. Цей начерк, в якому переважає об'єктивна розповідь, засвідчує сприйнятливість Шевченка-прозаїка до тенденцій європ. літ. процесу 1830—40-х, котрі найвиразніше проявилися в таких побутово-описових творах, як «фізіології» у франц. л-рі, «натуральна школа» в рос. тощо, а на вищому рівні — в романістиці О. де *Бальзака*, Ч. *Діккенса*, В.-М. Теккерея, І. Гончарова та ін. письменників. Можна припустити, що в задуманій (а можливо, написаній, але загубленій) повісті Шевченко найближче підійшов до творів реалістичної побутово-описової л-ри, котрі набули в Європі великого поширення в 1830—50-ті.

У тексті вгадується досить складна жанрово-змістова структура, в якій поєднано елементи сімейного, побутового та соц. романів, що загалом характерно для побутово-описової л-ри. Начерк, за суттю, становить мозаїку мотивів, ситуацій, колізій, подробиць, властивих цій л-рі. Перша його позиція — «умение пользоваться обстоятельствами» — промовиста риса описуваного середовища та його героїв і водночас своєрідний камертон. «Агрономические усовершенствования» та їхні «добрые результаты», якими мала завершуватися повість, указують на катастрофічні наслідки господарювання пана, що дають змогу управителю викупитися на волю. Типологічно значущим є також мотив «Приданое. Семейное неудовольствие. Сцена почти драматическая», поширений у названій вище течії л-ри першої пол. 19 ст. Привертає увагу, що в начерку майже нема типових для Шевченка тем із життя простолюду й акцентованого протиставлення народу дворянсько-чиновницькому середовищу. Деякі формулювання то приховано, то відверто іронічні, в чому простежується крит. позиція наратора.

Літ.: Кирилюк З. Російські повісті Т. Шевченка: (до історії створення) // *СіЧ*. 2008. № 3; *Росовецький С.* До реконструкції задуму повісті Тараса Шевченка «Из ничего почти барин» // *ШСт 11*.

Дмитро Наливайко

«ІЗЕНДИАРА́Л» [«Ізеньди-Арал»] (тонований папір, олівець, 15,9×29) — рисунок Шевченка, виконаний під час *Аральської описової експедиції*, датовано часом обстеження п-ва *Куланди* 4—16 серп., 10—11 верес. 1848; 25 лип. 1849. На аркуші внизу ліворуч олівцем зроблено авторський напис: «*Изеньде-арал 12*». Праворуч угорі позначено: «№ 116 — 77». На звороті є начерк цього ж рисунка. Зберігається у НМТШ (№ г—478).

Т. Шевченко. Ізендиарал.
Тонований папір, олівець. 1848–1849

Ізендиарал (Ізеньди-Арал, Ізенде-Арал, Ізен-Арал, Ізень-Арал) — один з пд.-сх. мисів п-ва Куланди, назва якого походить від рослини ізень. 9 серп. 1848 біля цього мису стояла на якорі шхуна О. *Бутакова*, в цей день він записав до щоденника: «Мис Ізен-Арал піднімається на 70 ф. і складається з білого вапняку, покритого зверху землею, на якій росте трава. Підошву його безперервно підмиває хвилями, тому над водою звисають кам'яні брили далеко вперед» (*Бутаков*, с. 17). На ескізі зображено невеликий пагорб із пологими схилами, біля його підніжжя лежать брили та каміння, з-під яких подекуди видніє рослинність. Шевченко, поєднавши лінійний рисунок із тоновим моделюванням рельєфу місцевості, досить чітко передав її суворий вигляд. Ін. краєвиди п-ва Куланди відображено у рисунках і начерках № 20, 21, 152, 153, 164 (*ПЗТ: У 10 т.* Т. 8). Уперше згадано як «Ізень-да-Араль» у вид.: *Каталог Музею Тарновського* (С. 180. № 241). Уперше репрод. як «Ізеньди-Арал» у вид.: *ПЗТ: У 10 т.* Т. 8. С. 52. Місця зберігання: збірки А. *Козачковського*, В. *Коховського*, С. *Бразоль*, ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині — НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 151.

Марина Юр

«ІЗ-ЗА ГА́Ю СО́НЦЕ СХО́ДИТЬ» — вірш Шевченка, написаний орієнтовно в кін. верес. — у груд. 1848 під час зимівлі *Аральської описової експедиції* на о. *Косаралі*. Чистові автографи в «*Малій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 71. С. 335) та у «*Більшій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 152). За жанром це — образок із трагічною розв'язкою, чим тяжіє до баладного вірша, але відрізняється від нього передусім буденністю подій, відсутністю вираженого конфлікту почуттів, стриманою об'єктивною інтонацією свідка-розповідача. Фабульна основа ліричної мініатюри — ситуація

очікування закоханим парубком побачення, яке в цьому творі має нещасливу, навіть трагічну розв'язку: «зрадливая» дівчина видала козака своєму коханцеві панові, а той учинив над ним жорстоку розправу. Зрада не принесла щастя й дівчині: пан пустив її «по світу» покриткою. Свавілля кріпосника тут мотивується соціально й психологічно.

Особливий лаконізм тексту є наслідком чистої фабульності твору. Драматична тональність досягається перипетіями самого подієвого ряду. Кожен із персонажів трикутника характеризується через вчинки, а також хоч і нечисленними, та виразистими епітетами: козак — «смутний», дівчина — традиційно «чорнобрива», але «зрадливая»; пан — «гульвіса». Жертвою зради стає порядний і вірний закоханий юнак. Для пана доля власних кріпаків нічого не важить.

Твір написано перехідним від строфічного до астрофічного 14-складовиком з відхиленням від силабічної схеми в одному з непарних рядків (5-му), — він не 8-складовий, а 6-складовий. У першому чотиривірші панує спокійна розповідна інтонація «автора»-спостерігача, якому нібито невідомий наступний розвиток подій, а відтак і читач не сподівається лиха, переймаючись — разом із героєм — настроєм очікування коханої дівчини. Перші два чотиривірші позначені особливою впорядкованістю наспівної віршової інтонації: симетрія ритміко-синтаксичної організації початкового чотиривірша підтримана характерним для народної пісенної лірики психологічним паралелізмом як зачином твору (пор., напр., зачин сцени в келії у поемі «Чернець»: «Ой високо сонце сходить, / Низенько заходить. / В довгій рясі по келії / Старий чернець ходить»). Окрім звичайного римування парних рядків, рядки пов'язані ще й кільцевим римуванням — завдяки лексичному повтору основи («ходить»). Варіюється й акцентна система: таким чином уникнено правильної тонізації, яка зазвичай породжує монотонію звучання. Другий чотиривірш із початковим шестискладовим рядком можна трактувати як поширене в народних піснях поєднання 12-складовика з 14-складовиком (*Колесса Ф.* Фольклористичні праці. К., 1970. С. 289). Рядок 9-й («Не виходить зрадливая...») семантично наголошується завдяки синтаксичній пов'язаності з попереднім текстом. Порушення строфічної повноти третього чотиривірша (рр. 10—12), а відтак і віршової інтонації, має змістову функцію: воно «готує драматичний поворот подій» (*Чамата Н.* Типи віршової інтонації // *Творчий* метод і поетика Т. Г. Шевченка. К., 1980. С. 405), дає розгадку даремного очікування героя і мотивацію конфлікту. З цього моменту динаміка подій наростає: з'являється «пан гульвіса» «з собаками та псарями» й чинить розправу над козаком (епізод відтворено градацією чотирьох дієслівних присудків: «цькують» — «крутять» — «завдають» — «замикає»). Завершальна подія, викладена в останніх двох рядках, відділена від попереднього епізоду, ймовірно, невеликим проміжком подійного часу: «автор»-розповідач повідомляє про трагічну долю зрадниці. Цей виразистий і типовий епізод з побуту кріпацького села не потребує авторського коментаря.

Валерія Смілянська

Г. Якутович. Листівка з українською народною піснею на слова Шевченка «Із-за гаю сонце сходить». Папір, кольорова ліногравюра. 1964

ІЗІ́ДА, Ісіда — давньоєгипет. богиня, сестра і дружина бога Осіріса, мати бога Гора, вельми попул. й за межами Єгипту, особливо в Греції та в імператорському Римі до прийняття християнства. У вірші «Кума моя і я», де Петербург названо за елліністичною моделлю «Петрополісом», ліричний герой-автор запрошує супутницю «в піраміду» — церкву, і там їх зустрічає «чепурненький жрець Ізіди, / Чорнявенький і кавалер». Православного священика названо так у контексті іронічного сприймання церк. відправи й асоціацій між православною та сх. обрядовістю (див. також записи у Щоденнику 27 верес. 1857 та 22 берез. 1858).

Станіслав Росовецький

ІЗЯСЛА́В — пов. місто Волин. губ. (тепер — районний центр Хмельн. обл.) на р. Горині. Заснований 987. У повісті «Варнак» є згадка про те, що десь між Острогом і Заславлем (Ізяславом) був льох, який вирили гайдамаки, а пізніше тут переховувалися селяни-бунтарі (3, 141). Не виключено, що Шевченко міг побувати проїздом у цьому місті на поч. жовт. 1846, здійснюючи подорож на Київщину, Волинь і Поділля за завданням *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів*.

Літ.: Опольський І. Подорож Шевченка по Волині та Поділлю і художнє відображення її в творах // *Актуальні* проблеми вивчення теоретико-літературних і мовознавчих дисциплін у вищих навчальних закладах: Матеріали всеукр.

наук.-практ. конф. Рівне, 1995; *Дорош Є*. Тарас Шевченко на Поділлі та Волині. Т., 2002.

Петро Кралюк

ІЗЯСЛÁВ ЯРОСЛÁВИЧ (у хрещенні — Димитрій; 1024 — 3.10.1078, Нежатина Нива, поблизу теперішнього м. Ніжина Черніг. обл.) — князь туровський, великий князь київський (1054—68; 1069—73; 1077—78). Син *Ярослава Мудрого*, онук *Володимира Святославича* Святого. Після поразки 1068 від половців на р. *Альті* був вигнаний повсталими киянами. 1069 за підтримки польс. короля Болеслава II повернув престол, але 1073 вдруге вигнаний з Києва братами Святославом і Всеволодом. Після смерті *Святослава Ярославича* (1076) навесні 1077 знову став великим князем київським. Загинув у битві з племінниками Олегом Святославичем та Борисом Брячиславичем на Нежатиній Ниві. Похований у церкві св. Богородиці (Десятинній) у Києві.

Невідомий автор. Портрет Ізяслава Ярославича. Папір, літографія. 19 ст.

Згадується в Археологічних нотатках Шевченка (розд. «Чернігів», пункт 9), у зв'язку з переслідуванням після подій 1069 св. *Антонія Печерського* — засновника *Києво-Печерської лаври,* вихідця з м. Любеча, який змушений був шукати захисту у князя Святослава Ярославича в *Чернігові*, де й заснував славнозвісний печерний монастир на Болдиних горах — т. зв. Антонієві печери.

Літ.: Рапов О. М. Княжеские владения на Руси в X — середине XIII вв. М., 1977; *Толочко П. П.* Дворцовые интриги на Руси. К., 2001.

Володимир Коваленко

ІКÓНА ДЛЯ ІКОНОСТÁСА ОРЛÓВСЬКОГО БÁХТІНА КАДÉТСЬКОГО КÓРПУСУ (дошка, левкас, розпис олійними фарбами) виконана 1840—41 для іконостаса корпусної церкви в ім'я Архістратига Михаїла в Петербурзі. Місцеперебування невідоме (див. *Незнайдені мистецькі твори Шевченка*). У фінансовому звіті *Товариства заохочування художників* про видачу платні за виконання іконостаса на замовлення кадетського корпусу Шевченка згадано серед чотирнадцяти художників, які брали участь у роботах. Порівняння заг. суми виплати у 2151 руб. 14 2/7 коп., платні ін. виконавців (П. *Борисполець*, Я. *Капков*, П. *Петровський*, М. *Тихобразов*) із отриманою Шевченком платнею в 57 руб. дає підстави припустити, що він написав лише одну ікону.

Буд. Орловського кадетського корпусу (відомий також під назвами Орловсько-Бахтіна кадетський корпус або Орловська військ. гімназія) закладено 9 серп. 1836 й урочисто відкрито 6 груд. 1843 освяченням корпусної церкви в ім'я Архістратига Михаїла (*Греков Ф*. Краткий исторический курс военно-учебных заведений. М., 1910. С. 88, 90). Зруйновано на поч. 1930-х.

Враховуючи час перебування в Петербурзі деяких зі згаданих у фінансовому звіті художників, дату відкриття корпусу й освячення церкви, а також час вибуття Шевченка з числа вихованців Товариства заохочування художників (16 трав. 1842), можна вважати, що роботи тривали орієнтовно у 1840—41.

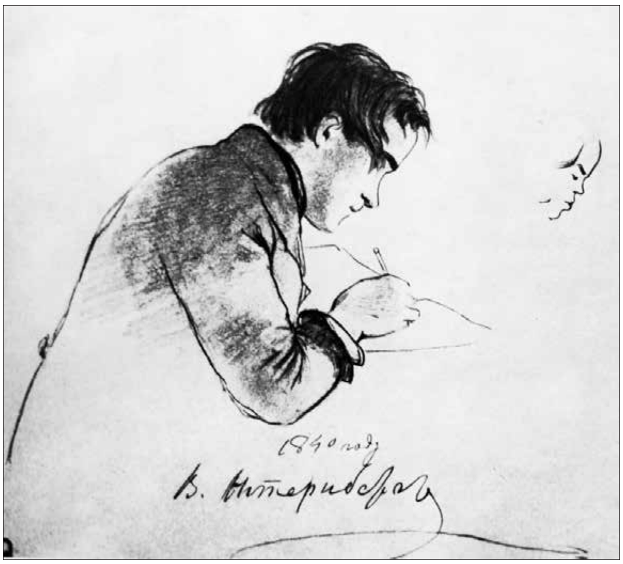
Тв.: ПЗТ: У 12 т. Т. 7. № 244.

Літ.: Материалы свода памятников истории и культуры РСФСР: Орловская область. М., 1975; *Документи*. № 83; *Яцюк В*. Поґвалтований том. № 3. За наше жито нас і побито // *ЛУ*. 2006. 8 черв.; *Судак В*. Ще раз про ідентифікацію малярських творів Шевченка // *НШК 36*.

Тетяна Калініна

ІКОНОГРÁФІЯ ШЕВЧÉНКА — відображення портретних характеристик митця у різних видах (живопис, графіка, скульптура, декорат.-прикладне та монументально-декорат.) і жанрах (портрет, побутовий жанр, сюжетно-тематична картина) образотв. мист-ва (див. *Шевченко в образотворчому мистецтві*; *Народна декоративна творчість і Шевченко*; *Пам'ятники Шевченкові*). Основу І. Ш. становлять автопортрети, над якими художник працював протягом усього життя (див. *Автопортрети Шевченка*), фотодокументи (див. *Фотографії Шевченка)*, що ними користувалися художники для створення образу митця, а також біогр. матеріали та документи. Збереглося чимало альбомних начерків, переважно шаржів, що їх уперше виконали, змальовуючи Шевченка під час навчання в петерб. *Академії мистецтв* 1840, його друзі й співучні: К. Брюллов, В. *Штернберг*, М. *Степанов*, П. *Петровський*, О. *Козлов* і М. *Лавров*. Два начерки до його портрета нарисувала Г. *Псьол* у кін. 1843 — на поч. 1844 в *Яготині*. П. Куліш у Києві 29 січ. 1844 також створив портрет поета (олія, НМТШ). У рукописній зб. творів Шевченка, переписаних латиницею, «Вірші Т. Шевченка» (1844) є малюнки М. *Башилова*, на яких зафіксовано Шевченка, зокр. портрет на титульному аркуші та заставці до «Гайдамаків», де його зображено з кобзою в руках перед слухачами-гайдамаками, та Я. де *Бальмена* — на другій заставці до поеми, де поет сидить і пише за столом серед своїх героїв. Під час перебування Шевченка на засланні 1850 в *Оренбурзі*

О. П. *Чернишов* намалював його в групі польс. політ. засланців. Після повернення із заслання до Петербурга у груд. 1858, коли проходили гастролі А.-Ф. *Олдріджа*, М. *Микешин* зобразив Шевченка в дружньому шаржі «Німе захоплення від Айри Олдріджа». Фотографії митця останніх років життя та автопортрети стали у пригоді багатьом художникам у створенні його образу. З прижиттєвих портретів — це літографія А. Мульєрона (1860), яку виготовила фірма Лемерсьє в Парижі за фотографією А. *Деньєра* (1859; Шевченко ствердив портрет автографом і користувався ним, працюючи над останніми автопортретами). З фотографії М. Микешин того самого року виконав портрет поета для титульної сторінки *«Кобзаря» 1860*. У гравюрі на дереві його портрет інтерпретував Є. Гогенфельден. Лейпцизький майстер Ф. Брокгауз вилучив з групової фотографії 1859 постать Шевченка й вигравірував його образ на сталевій дошці (1860). У 19 ст. цей портрет не раз повторювали рос. майстри в офорті та ксилографії. Гравюри було репрод. на фронтиспісах вид. літ. творів поета, які виходили окремими книжечками в другій пол. 19 — на поч. 20 ст. К. *Шрейнцер* створив 1860 акварельний портрет-мініатюру Шевченка. Того ж року митця за робочим столом у майстерні зобразив П. *Соколов* (твір зберігається в Охтирському краєзнавчому музеї), а Л. *Жемчужников* зробив два начерки його постаті в костюмі та шапці й кожусі. Останні портретні зарисовки Шевченка з натури виконано 10—12 берез. 1861. У труні його малювали художники М. *Дмитрієв-Оренбурзький*, П. *Ейснер*, В. *Верещагін*, М. Микешин, В. *Рєзанов*. У ці ж дні П. *Клодт* зняв з обличчя Шевченка посмертну маску.

В. Штернберг. Т. Шевченко. Начерк. Папір, олівець. 1840

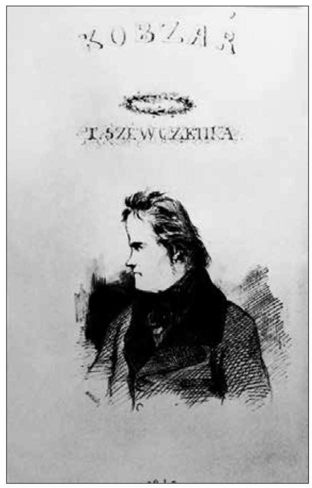

М. Микешин. Портрет Шевченка. Папір, туш. 1859

Ф. Брокгауз. Портрет Шевченка. Сталерит. 1860

Після смерті поета до відтворення його образу звернулися художники — знайомі й друзі. В. *Тімм* виконав 1861 невеликий портрет у техніці літографії (журн. «Русский художественный листок»). Портрет Шевченка вигравірував П. *Борель* (надрук. 1864 і 1867); за оригіналом невідомого художника виконано портрет у літографії О. Мюнстера. За фотографією 1859 М. *Мурашко* створив 1864—67 літографований портрет поета, який вміщено в *«Кобзарі» 1867*. У 1860-х Бр. Залеський з Шевченкового Автопортрета (1851), подарованого йому поетом на засланні, виконав у Парижі офорт. 1864 портрет Шевченка олійними фарбами написав Г. Маляр (Львів. нац. галерея мист-в). До найкращих в І. Ш. належать портрети роботи І. *Крамського*: написаний на замовлення П. Третьякова (олія, 1871, ДТГ), а також олівцем і в техніці офорта; останній — для альб. «Первые опыты русских аквафортистов» (СПб., 1871). Високою худож. інтерпретацією вирізняється Шевченків Автопортрет (1840), виконаний 1879 Л. Сєряковим у гравюрі на дереві. 1888 І. *Рєпін* написав портрет поета олійними фарбами для кімнати-музею на могилі Шевченка в *Каневі* й зробив рисунок його профілю (олівець, обидва — НМТШ). До 1889 належить портрет олійними фарбами роботи буковин. живописця Ю. *Пігуляка*. До образу поета часто

М. Башилов. Портрет Шевченка на фронтиспісі рукописної збірки «Wirszy T. Szewczenka». Папір, туш. 1844

А. Мульєрон. Портрет Шевченка. Папір, літографія. 1859–1860

І. Крамськой. Портрет Шевченка. Папір, олівець. 1871

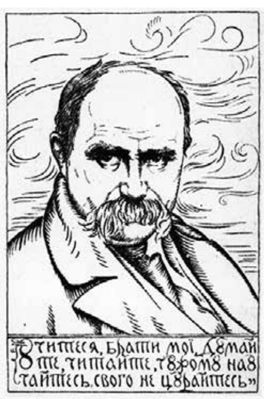

Ф. Красицький. Портрет Шевченка. Полотно, олія. 1894

В. Беклемішев. Погруддя Шевченка. Гіпс тонований. 1899

звертався М. Микешин. 1893 він намалював Шевченка в селянському одязі як бандуриста (ескіз одного з проектів пам'ятника поетові в Петербурзі); на поч. 1890-х зобразив його на малюнку «Думи мої, думи мої, лихо мені з вами!»; 1894 до шевч. днів написав великий портрет; 1896 у першому вип. «Иллюстрированного "Кобзаря"» вмістив новий портрет поета. Того ж року портрет Шевченка (італ. олівець, білило, НМТШ) створив В. Маковський. Є дані, що над портретами митця працювали М. *Ґе* та М. Ярошенко. Оригінальним є портрет поета (акварель, 1901) пензля В. *Розвадовського*. У 1900-х В. *Різниченко,* співпрацюючи з журн. «*Шершень*», створив серію шаржів на Шевченка, в яких мовою жанру відобразив гострі моменти у житті поета. Портрет Шевченка (офорт, 1904) виконав Я. Андреєв — учень В. *Мате,* пізн. В. Бобров (офорт, 1908, НМТШ). У 1910-ті М. *Бойчук* з притаманною йому манерою узагальнення лінією нарисував портрет митця, виділяючи гол. риси обличчя та характер постави; у такому ж стилі О. *Богомазов* створив плакат, де під портретом Шевченка є напис: «Учітеся, брати мої» (літографія, 1920). Постать поета на тлі пейзажу 1910—11 намалював С. *Васильківський*; він, певно, є й автором портрета 1907 (обидва — олія; НМТШ). За двома відомими фотографіями Шевченка — 1859 і 1860 Ф. *Красицький* у кін. 19 — на поч. 20 ст. написав кілька портретів і виконав з них 1906 літографії, які були дуже поширені у 1911—14. В. Мате виконав портрет митця (офорт, 1911, НМТШ) до вид. «Малюнки Т. Шевченка» (СПб., 1911—14. Вип. 1—2). Г. Малиновський створив плакат з його образом (1914).

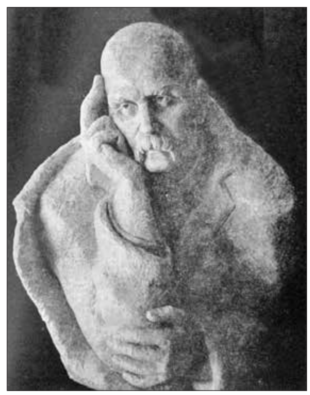

О. Богомазов. Плакат з портретом Шевченка. Папір, літографія. 1920

Одним із перших скульптурних портретів Шевченка було погруддя з мармуру, що його виконав М. *Рамазанов* (вірогідно, в останні роки життя поета; місцеперебування невідоме). Погруддя Шевченка (гіпс, 1862, НМТШ) створив Ф. *Каменський*, роботу над яким він почав ще за життя поета. У скульптурі образ Шевченка відтворювали М. *Пименов* і М. Микешин, його погруддя виконали П. Сакович (гіпс, 1867, Полтав. літ.-мемор. музей Панаса Мирного), П. *Забіла* (мармур, 1869; бронза, 1872), Р. *Бах* (бронза, 1886, ДІМ), В. *Беклемішев* (гіпс, 1898). Погруддя роботи В. Беклемішева (мармур, 1899, НМТШ) встановили 1900 як пам'ятник у садибі Алчевських у Харкові. На поч. 20 ст. образ поета у пластиці зобразив Ф. *Балавенський*, за радянських часів створив бл. 20 настільних погруддь. М. *Гаврилко* виконав погруддя Шевченка 1905 та до ювілейних дат 1911 і 1914; працював над проектом пам'ятника поетові для Києва, зробив барельєф з його портретом (гіпс, 1911).

П. Верна. Погруддя Шевченка. Дерево, різьблення. 1925

О. Архипенко. Погруддя Шевченка. Бронза. 1933

В. Касіян. Портрет Шевченка. Папір, ксилографія. 1923

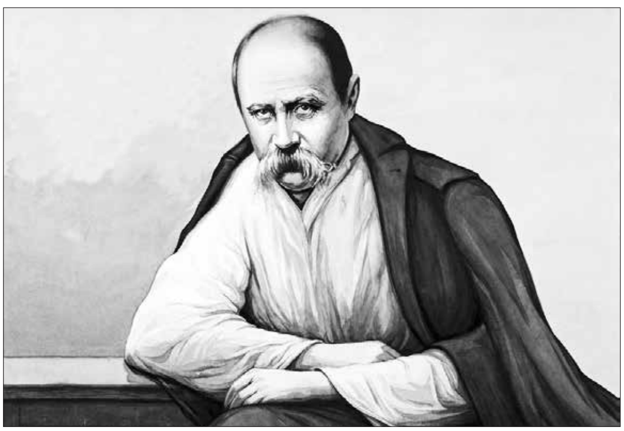
Гаврилку належить і широковідомий барельєф-медальйон із зображенням митця. Навесні 1919 скульптор закінчив останню роботу — погруддя Шевченка для Полтав. театру.

На західноукр. землях перший скульптурний портрет Шевченка (теракота) створив 1877 Т. *Баронч*, що поклало поч. цілому циклові аналогічних творів, які виконали митці С.-Р. *Левандовський*, Ц. *Ґодебський* (1890-ті), В. Лисик (1911), А. *Коверко*, Г. *Кузневич* (обидва — 1912), М. *Бринський*, І. *Рашевський* (обидва — 1921) та ін. Після 1917 ряд пам'ятників поету споруджено в Українській СРР та Російській СФРР за планом монументальної пропаганди, авторами яких були: І. *Кавалерідзе* (1918, Ромни; 1925, Полтава; 1926, Суми), С. *Волнухін* (Москва), Я. *Тільберг* (Петроград), обидва — 1918, Ф. Балавенський (1919, Київ), Б. *Кратко* (1920, Київ; 1921, Харків), Г. *Теннер* (1921, Катеринослав). Скульптурні портрети Шевченка для пам'ятників виконували і народні майстри: П. *Верна* — у м. Броварах, с. Княжичах та ін. на Київщині; А. Панасенко — у с. Леськах на Черкащині; всі — 1921—22; К. *Терещенко* — на могилі Шевченка в Каневі, 1923, у с. *Кирилівці* (нині с. *Шевченкове*), 1929; М. Ткаченко — у с. *Моринцях*, 1927. До постаті Шевченка звертався О. *Архипенко*, який 1923 і 1933 створив погруддя поета.

Над портретами Шевченка працювали в ці роки й живописці: М. Івасюк, О. *Курилас* (обидва — 1918, НМАШ), Г. *Цисс* (1929), І. Северин (1933, НМТШ), Ф. *Кричевський* (1936). Портрет поета у графіці на поч. 20 ст. вирізнявся детальним відтворенням його найхарактерніших рис, а також глибоким духовним і внутрішнім світом. Одним із напрямів розвитку шевченкіани у графіці було мист-во екслібриса (див. *Екслібриси шевченківські*). Його лаконічна мова й мініатюрна форма спонукали художників до пошуку найвиразніших рис, щоб передати зміст твору. 1935 груз. художник В. Цілосані виконав цей знак для одного з організаторів Ленінгр. т-ва малої графіки В. Савонька: силует поета в шапці зображено у профіль і облямовано стилізованим рослинним орнаментом, угорі напис: «Із книг Володимира Степановича Савонька». Емоційнішим Шевченка рисували на плакатах: М. *Жук* (кольор. літографія, 1925) та П. Москаленко (літографія, 1926); в оформленні вид., зокр. Ю. *Буцманюк* на титульній сторінці журн. «Український скиталець» (1921. № 5) зобразив поета у профіль з суворим обличчям; ліричним — у станкових творах: Г. Кушніренко (олівець, 1925; «На засланні 1856 року», акварель, 1930; змішана техніка, 1930-ті), О. *Маренков* (туш, акварель, 1928), П. Шилінговський (ксилографія, 1933), Ф. Красицький (літографія, 1932; олія, 1934 та ін.), О. *Сахновська* (ксилографія, 1934); вишив портрет (шовк, 1935) В. Оксенгендлер. До образу поета зверталися й за-

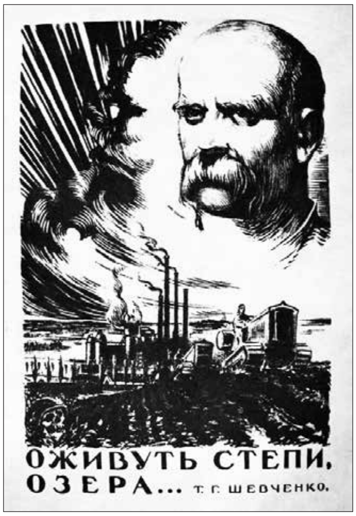
Є. Вербицький. Портрет Шевченка. Папір, автолітографія. 1939

Г. Кушніренко. На засланні 1856 року. Папір, акварель. 1930

В. Касіян. Плакат «Свою Україну любіть! Любіть її... во время люте». Папір, туш. 1943

М.Дерегус. Плакат «Оживуть степи, озера...». Папір, офорт. 1943

хідноукр. художники, напр. О. *Кульчицька* створила серію портретів укр. письменників, зображення Шевченка виконала у техніці дереворуту, під ним вирізьблено його ж слова: «Возвеличу малих отих рабів німих! Я на сторожі коло їх поставлю слово» (1920). На замовлення галиц. і буковин. робітників-емігрантів в Америці портрет Шевченка (олія, 1918, НХМУ) виконав М. Івасюк. Багато портретів написано в серед. 1930-х, особливо до 120-літнього та *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка*. В. *Касіян*, ще навчаючись у Празькій академії образотв. мист-в, створив три портрети Шевченка (офорт, 1922; ксилографія, 1923 і 1926). Після переїзду до Української СРР — низку портретів поета, зокр. для академ. вид. його творів (ксилографія, 1934). Напередодні ювілею 1939 портрети Шевченка малювали художники України, Росії, Білорусії, Грузії та Казахстану. Серед них — українці М. *Вербицький*, М. Уваров (обидва — 1938), М. *Самокиш* (1938—39), Г. *Бондаренко*, Є. Вербицький (автолітографія), О. *Пащенко* (усі — 1939), росіяни П. Жилін (1938) і М. Тарамов (1939), білорус В. Волков (1938), грузин А. Чхеїдзе (1939). У ці роки статуї та погруддя Шевченка виконали

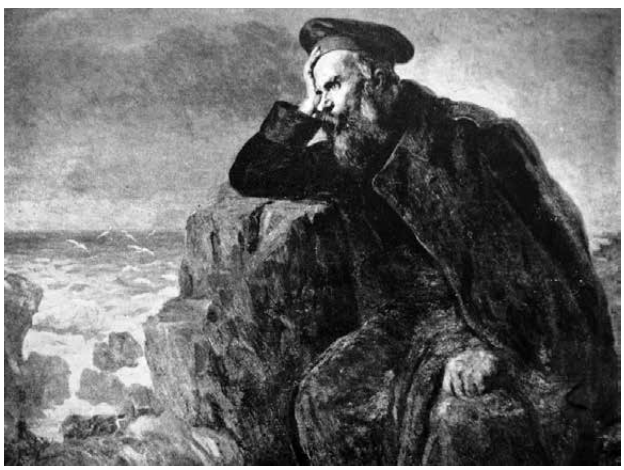

Г. Меліхов. Молодий Тарас Шевченко у майстерні К. П. Брюллова. Полотно, олія. 1947

укр. і рос. скульптори М. *Манізер* (1933, 1935, 1939), С. *Меркуров*, А. *Страхов* (обидва — 1933), І. *Гончар* (1938, 1949), І. *Макогон*, М. *Гельман* (обидва — 1939), Г. *Петрашевич* (1939, 1946) і Я. *Ражба* (1941). Роботу над образом Шевченка митці не припиняли й у роки 2-ї світової війни. В. Касіян 1943 створив портрет поета (ксилографія), а також серію плакатів «Свою Україну любіть! Любіть її… во время люте», «Гнів Т. Г. Шевченка — зброя перемоги», в яких образ доповнювали слова з його поезій: «Здається — кращого немає // Нічого в бога, як Дніпро // Та наша славная країна», «...Мені однаково, чи буду…», «...Не дайте матері, не дайте в руках у ката пропадать…». Того ж року М. *Дерегус* створив плакат «Оживуть степи, озера…» (офорт). Вивчаючи фотодокументи та біографію Шевченка,

С. Кручаков, І. Літинський. Шевченко в казармі. Полотно, олія. 1939

С. Прохоров. Т. Г. Шевченко на засланні. Полотно, олія. 1939

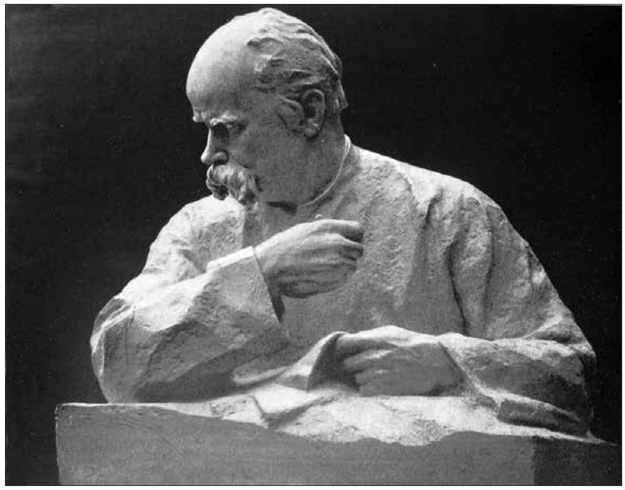
художники прагнули якнайвиразніше передати його образ у портреті, що притаманно роботам В. *Мироненка* (літографія, 1943), С. Добровольського (літографія, 1949), який звернувся до фотографії митця в шапці й кожусі (1860), створивши дуже близький за фізіономічними рисами образ. Портрет поета написав груз. живописець У. *Джапарідзе* (олія, 1948, НМТШ), нарисував олівцем (1964). Постать Шевченка привертала увагу М. *Лисенка*, який виконав погруддя поета (гіпс, 1947, НМТШ).

У перші повоєнні роки І. Ш. збагатилася численними творами живопису, скульптури й графіки, в яких, окрім жанру портрета, образ Шевченка був представлений у сюжетно-тематичних композиціях. Цю лінію почав розвивати у 1930-х І. *Їжакевич*: картини «Т. Г. Шевченко в майстерні у В. Ширяєва» (1933—34), «Тарас Шевченко — пастух», «Зустріч Т. Шевченка з сестрою Яриною» і «Похорон Т. Г. Шевченка»

Г. Томенко. «Громадою обух сталить». Полотно, олія. 1960–1961

(усі — 1935), кілька варіантів «Мені тринадцятий минало...» (1935—38, НМТШ, БМШ). Така ж тенденція простежується в поодиноких творах художників довоєнних років: «В казематі царської охранки» (літографія, 1938), «Шевченко і його друг негр — Айра Олдрідж» (1939) С. *Бесєдіна*, три автолітографії — «Зустріч Т. Шевченка із І. Сошенком у Літньому саду в Петербурзі» П. Борисенка, «Т. Г. Шевченко, І. Тургенєв і Марко Вовчок» Б. Білопольського, «Повернення Т. Шевченка із заслання» М. *Жеваго* (усі — 1939); полотна «Шевченко слухає киргизького баксу» М. *Азовського*, «Т. Г. Шевченко на засланні» С. *Прохорова*, «Т. Шевченко в казармі» С. Кручакова та І. Літинського (усі — 1939); скульптура «Тарас-водоноша» І. Гончара (бронза, 1938). У кін. 1940-х тема жанрових композицій розширилася, митці зверталися до усієї біографії Шевченка, відображуючи різними засобами мист-ва найяскравіші сторінки його життя.

М. Вронський. «Думи мої, думи...». Оргскло. 1964

Г. *Меліхов* у картині «Молодий Тарас Шевченко в майстерні К. П. Брюллова» (1947) зафіксував ключову зустріч у житті художника-початківця, щойно звільненого з кріпацтва, який відкривав для себе світ високого мист-ва. Д. *Безуглий* намалював картину «Шевченко серед казахів» (1948).

Робота художників над образом Шевченка особливо активізувалася у зв'язку з відзначенням *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* та *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка*. У 1950—60-ті у різних видах мист-ва розмаїто інтерпретовано образ поета. Дотримуючись фізіономічних рис завдяки прижиттєвим фотографіям 1858—60, ряд портретів митця написали живописці Л. *Коштелянчук* (1959), О. Бєлов (1960—61), М. Бєльський, Г. *Васецький*, В. Ерліх, І. Лобода (усі — 1961) та ін., а сюжетно-тематичні картини, де поет відігравав гол. роль у зображуваній сцені, — І. *Балан* «Т. Г. Шевченко читає вірші кріпакам» (1961, ШНЗ) та «Арешт Т. Г. Шевченка в Оренбурзі» (1963, НМТШ), В. Бабенцов «В науку» (1961), Д. Безуглий «Тарас Шевченко на засланні» (1963—64), М. *Божій* «Думи мої, думи…» (1959—60), А. *Кац* «Не каюсь» у триптиху «Кобзар» (1964), Г. *Киянченко* «Шевченко-солдат», М. *Кривенко* «Т. Шевченко та К. Брюллов. В Ермітажі», К. *Крилов* «Т. Шевченко в казармі Новопетровського укріплення», Г. Неледва «Шевченко в Ермітажі» (усі — 1961), В. Островський «Думи мої, думи...» (1954), О. *Попов* «Заповіт» (1961), В. *Пузирков* «У рідному краї» (1963—64), К. *Трохименко* «Т. Г. Шевченко на Чернечій горі» (1960) і «Т. Г. Шевченко в Каневі» (1963—64), К. *Філатов* «Т. Г. Шевченко на засланні» (1964), М. Філс «Т. Г. Шевченко на засланні», І. *Холоменюк* «Т. Г. Шевченко на етапі» (обидві — 1961), А. Шкурко «Шевченко-поет» та «Шевченко-художник» (оби-

дві — 1960—61), В. *Югай* «У вільну хвилину» (1960) та багато ін. У різних техніках графіки (офорт, ліногравюра, літографія) портрети поета виконували В. Касіян, В. *Авраменко*, Ф. *Глущук* (усі — 1960), С. Бесєдін, Г. Бондаренко, О. Васильєв, О. *Данченко*, Є. Єгоров, О. Пащенко, І. Селіванов (усі — 1961), І. *Крислач*, В. *Куткін*, П. Куценко, В. Селезньов, Г. *Томенко* (усі — 1964), а тематичні композиції — Г. *Галкін* «Зустріч Т. Шевченка з І. Сошенком», «Молодий Шевченко у Петербурзі», «Шевченко серед селян» (усі — 1961), Б. *Гінзбург* «Доля поета» (1962), А. *Горська* «Дума. Заґратоване сонце (Тарас Шевченко)» (1963), М. Кузовкін «Арешт Тараса Шевченка» (1964), І. *Принцевський* «Т. Г. Шевченко серед селян» (1960), Г. Томенко «Громадою обух сталить» (1960—1961), О. Хмельницький «Муштра» (1964). Постать Шевченка інтерпретували і скульптори, які створювали погруддя, півфігурні та у повен зріст портрети поета, здебільшого для пам'ятників у містах і селищах України, серед них: В. *Бородай* (у співавт. з А. *Білостоцьким* та О. *Супрун*, 1964), Г. Бистревський (1959), М. Бунін та І. *Овчаренко* (1961), І. Воропай (1961), М. *Вронський* та О. *Олійник* (1954, 1955, 1961), Г. Галочкін (1961), І. Гончар (1961, 1962, 1964), К. Діденко, М. Земсков (обидва —1961), В. *Зноба* та І. *Зноба* (1959), І. Кавалерідзе «Т. Г. Шевченко на березі Неви», Г. *Кальченко*, С. Карташов, Ф. Кіріазі,

І. Балагурак. Шкатулка з силуетом Шевченка. Дерево, точіння, різьблення. 1964

М. Звонок. Декоративне панно «Т. Г. Шевченко». Вишивка. 1963

Т. Демченко. Декоративна ваза «Дуб-кобза». Глина, глазурування. 1977

М. *Ковтун* та В. Борисанов (усі — 1961), О. *Ковальов* (1956), Ф. *Коцюбинський* (1964), М. Лисенко (1956), Е. *Мисько* (1961), П. Мовчун, Ю. Павленко (1960), Г. Петрашевич (1961, 1962), О. Редькін, Я. Рик, С. Рихва, О. *Скобликов*, Д. Стадник, Я. *Чайка*, І. *Шаповал* (усі — 1961), М. Шумлянський (1959), П. і Б. Ульянови, С. Якубович. Тематичні скульптурні композиції створили М. Вронський «Думи мої, думи...» (1964), А. *Німенко* «Т. Г. Шевченко і кобзар» (1961), І. Гончар «Т. Г. Шевченко з сестрою» (1963), Д. *Крвавич* «Молодість Тараса», Ф. Коцюбинський «Думи молодії» (1964). Портрет Шевченка у барельєфі — Є. *Дзиндра*, Ю. Прокопович, В. Савченко, М. Стреляєв (вони зверталися до різних матеріалів: пісковик, бронза, дерево, оргскло, усі — 1961). Образ Шевченка був невід'ємною складовою композиції

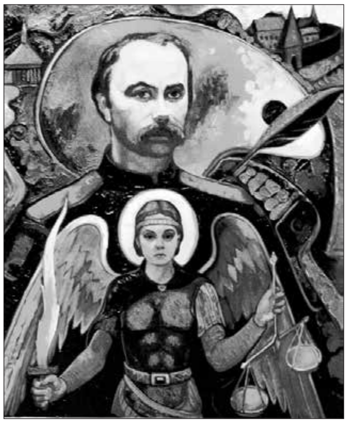
В. Петров. Поет і Муза. Полотно, олія. 1986

майстрів декорат.-прикладного мист-ва, зокр. В. *Гуз* виконав декорат. таріль з портретом Шевченка (1961), М. Грепиняк — рахву і тарілку з силуетом поета у профіль, декорат. тематичний таріль «Шевченко над Дніпром», серію дерев'яних нагрудних значків з його силуетом (усі — 1961), плакетку-панно «Перебендя», декорат. таріль з портретом поета та три броші з його силуетом у профіль (усі — 1964), І. *Балагурак* — шкатулку та декорат. таріль з силуетом Шевченка (обидва — дерево, точіння, різьблення, 1964). Декорат. вазу з портретом поета (бетон, мозаїка, смальта, 1961) зробила москов. художниця Т. Воскресенська. О. *Сорокін*, С. *Голембовська* і М. *Тимченко* працювали над ювілейною вазою «До 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка»: на ній зображено живописний портрет поета (порцеляна, розпис, 1964). Д. Гавриш виконав футляр для книжки також із портретом (дерево, столярство, інкрустація металом і перламутром, 1964). С. *Кириченко* і Н. *Клейн* виткали з вовни килим «І мене

в сім'ї великій» (1964). М. Звонок вишила декорат. панно «Т. Г. Шевченко» (1963).

У 1970—80-ті образ Шевченка привертав увагу художників різних напрямів, які відображали його портретні характеристики здебільшого у сюжетно-тематичних композиціях. Живописні полотна написали Л. *Бессараба* «Т. Г. Шевченко у м. Кам'янці-Подільському» (1980), М. Божій «Т. Г. Шевченко на Дніпрі» (1985—86, НМТШ), В. Петров «Поет і Муза» (1986), де інтерпретацію образу здійснено на основі фото митця у білому костюмі (1860), В. Забашта «Апостол правди і свободи» (1988), О. Артамонов «Велика дружба (Т. Шевченко і М. Щепкін)», Е. Базилянський «Осінній ранок», В. Сингаївський «На батьківщину (воля)», М. Чорний «Тарас Шевченко з братами Йосипом та Микитою» (усі — 1989). В. *Березовий* зобразив Шевченка серед укр. природи в акварелі «Реве та стогне Дніпр широкий» (1982). Серед графічних творів вирізняються портрети Шевченка М. *Андрійчука* (1973, 1978), І. Крислача (1983), В. *Перевальського*, Ф. Глущука (обидва — 1987). О. Данченко у техніці офорта виконав портрет молодого Шевченка в Петербурзі, який вміщено на фронтиспісі «Кобзаря» (К., 1984). До вид. «Кобзаря» (К., 1986) В. Куткін виконав декілька портретів поета у техніці літографії (суперобкладинка, фронтиспіс, шмуцтитул), орієнтуючись на автопортрети періоду заслання та фотографії 1859—60-х. У цей період шевченкіана значно збагатилася книжковими знаками — екслібрисами. Портрет молодого Шевченка став основою для створення екслібриса В. Вечерським «Шевченкіана В. Костенка» (кольор. лінорит, 1978), різні автопортрети та фотографії поета використовували художники у графічній мініатюрі, зокр. Е. Ледньов створив «Шевченкиану А. Кузьменко» (цинкографія, 1984), О. *Криворучко* «Із книжок О. Кузьменка. Т. Г. Шевченко» (інкорель, 1985), М. Бондаренко «Книга К. Бердимуратова» (лінорит, 1986), О. Литвинов «З книг В. М. Манжуло» (гравюра, 1986), І. Балан «Шевченкіана Івана Балана» (цинкографія, 1987), М. Малишко «Книга Леся Танюка» (кольор. дереворіз, 1988), І. Федоренко «Vilnius-Metropolis-Lituaniae. Іонас Рустемас — учитель Т. Г. Шевченка» (лінорит, 1989), О. Горбоконь «Шевченкіана В. М. Бакуменка» (цинкографія, 1989), Б. Куновський «З книг Андрія В'юника» (1987), «З книг В. Онищенка» (1988), «Шевченкіана А. Ялового (усі — гравюра на пластику, 1989), В. Куравський «Шевченкіана Петра Прокопіва» (ліногравюра, 1983) та ін. Скульптурні портрети створили: І. Гончар (1982), В. Варавва — погруддя Шевченка (дерево, різьблення, 1984), М. та Ю. *Амбіцькі* — півфігурний портрет поета (1988), Г. Кальченко — барельєф (бронза, 1973). Своєрідною інтерпретацією образу Шевченка вирізняються твори декорат.-прикладного мист-ва, зокр. М. Грепиняк виконав дерев'яну плакету з портретом поета (1970-ті), а на замовлення Держ. музею-заповідника «Могила Т. Г. Шевченка» в Каневі (нині ШНЗ) — тематичний таріль «Шевченко над Дніпром» (дерево, інкрустація, 1980-ті); до *175-літнього ювілею від дня народження Шевченка* — таріль із його портретом (дерево, різьблення, інкрустація, 1989), який передав у дарунок *Музею Тараса Шевченка у м. Палермо (Канада)*, та серію книжкових знаків, присвячених поетові. Т. Демченко у 1977—78 на замовлення Держ. музею-заповідника «Могила Т. Г. Шевченка» в Каневі (нині ШНЗ) створив 6 керамічних виробів на шевч. тематику; 1977 — дві декорат. вази з рельєфним декором і портретом Шевченка, до однієї з них прикріплено стилізовану кобзу, на деці якої зображено погруддя поета в профіль.

А. Кущ. Пророк. Мідь, гальванопластика. 1991

І. Гаврищкевич. Шевченко і архангел. Полотно, олія. 2007

У 1990-ті укр. митці продовжували висвітлювати яскраві сторінки з життя Шевченка, відображаючи його портретні характеристики. Виразний образ поета — на портретах художників І. Лободи (вісім творів до 190-річчя від дня народження Шевченка), О. І. *Івахненка* на фронтиспісі вид. «Т. Шевченко. Поезії» (К., 1988), Я. Мацелюха («Тарас Шевченко», 1998). Графічні портрети виконали М. Андрійчук, С. Грущенко, О. І. Івахненко. Тематичні композиції у живописі — І. Гавришкевич «Дума про Берестечко» (1990), «Шевченко. Молитва» (1993). Екслібриси з

портретами Шевченка — О. Мікловда «Учітеся, брати мої, думайте, читайте...» (гравюра, 1991), Б. *Романов* (лінорит, 1996), С. Боровський (1993), О. Верещагін, О. Горбоконь. Скульптурні портрети — А. *Кущ* (1987), А. *Ігнащенко* (1989), В. Бородай (1991), М. Котко (1992), О. Скобликов (1993), М. та Ю. Амбіцькі (1996). А. Кущ на повен зріст відобразив митця у роботі «Пророк» (мідь, гальванопластика, 1991) і створив тематичні композиції, в яких образ поета відтворено як у молоді, так і в зрілі роки: «Шевченко та Рєпніна (Велика любов)» (1990), «У Літньому саду», «Думи мої, думи» (обидві — 1992). Постать Шевченка відобразив М. Котко у роботі «Думи мої, думи» (гіпс тонований, 1999). Своєрідно інтерпретовано його образ у виробах декорат.-прикладного мист-ва, зокр. В. Волощак виготовив дукач із зображенням Шевченка (литво, корал, берилієва бронза) та нагрудний знак з його портретом (литво, берилієва бронза, обидва — 1989).

Є. Безніско. Портрет Шевченка. Папір, пастель. 2011

Протягом 1987—2004 М. Стороженко працював над худож. утіленням власних роздумів над творчістю поета. Він створив 42 багатофігурні композиції у стилістиці бароко (картон, левкас, змішана техніка), якими ілюстровано вид. «Мій Кобзар» (К., 2004; К., 2010) з авторськими текстами-есе (2000): «До Основ'яненка», «Думи мої, думи мої…», «Гайдамаки», «Розрита могила», «І мертвим, і живим, і…», «Заповіт», «Мені однаково», «Пророк», «Хіба самому написать», «Юродивий», «Доля. Муза. Слава», «Марія», «Осія. Глава XIV», «І день іде, і ніч іде», «Чи не покинуть нам, небого». Синтез рис графіки і живопису в його худож. мові уможливив розкриття найглибших почуттів і думок Шевченка.

Звернення до постаті поета у творчості художників у 2000—10-х є таким же актуальним, як і раніше: в тематичних композиціях відображено широкий біогр. матеріал. Події з життєпису митця своєрідно інтерпретували живописці; зокр. І. Гавришкевич крізь призму власного бачення, ставлення та розуміння теми передав образ митця на тлі істор. канви чи філос. роздумів. Серію створено під час експедицій шевч. місцями, організованих *Музеєм Тараса Шевченка у Львівському палаці мистецтв*: «Козацький похід» (2002), «Думи мої», «Мангишлацький сад», «Біля старого храму» (всі — 2003), «Нічне сяйво на Шевченківській кручі», «Козацькими стежками» (обидві — 2004), «Дніпро широкий» (2005), «Шевченко і архангел» (2007) та ін. В. Гурін написав полотно «Свято в нашій хаті» (2004), В. Гонтарів «Тарасова доля» (2007), Ф. *Гуменюк*, продовжуючи шевч. тему, започатковану ще у 1980-х, намалював полотно «Дивлюсь, аж світає…» (2007) і триптих «Доля», «Муза», «Слава» (2010), де ретроспективно показав життєвий шлях поета. Його образ має прикмети високої художності й у роботах О. Ворони «Таке воно життя» (2012), В. Ковтуна «Наш Тарас» (2008), «Т. Г. Шевченко», «Тарасова світлиця» (обидві — 2012), В. *Франчука* «В пісках Косаралу. Т. Шевченко» (2011),

О. Ворона. Таке воно життя. Полотно, олія. 2012

В. Чауса «Люди і долі», О. Сердюка «Т. Г. Шевченко» (обидві — 2012). В. *Лопата* — автор портрета Шевченка для стогривневої банкноти (2005). Драматизм долі поета відобразили у портреті Б. Мусієвський «Тарас Шевченко» (літографія, 2005), М. Андрійчук (вугіль, 2009), Є. Безніско (пастель, 2010, 2011). Ця ж тенденція простежується і в екслібрисі М. *Неймеша* «Б. Романова. "Думи мої, думи мої, ви мої єдині…" Т. Шевченко. 190 років» (лінорит, 2004). Скульптурний портрет Шевченка створив М. Котко (бронза, 2002), тематичні композиції — Р. Романишин «Тарас Шевченко на Косаралі» (гіпс тонований, метал, 2003), А. *Сухорський* «Мені тринадцятий минало» (дерево, різьблення, 2004), А. Кущ «Юність поета» (2000), «Шевченко-художник та його муза» (2011). Серед авторів декорат.-прикладного спрямування вирізняються роботи М. Грепиняка — тематичний таріль «Т. Г. Шевченко» (дерево, різьблення, інкрустація, 2004), П. Печорного — два тарелі

з портретами митця «Шевченко-художник» і «Шевченко-поет» (обидва — глина, розпис ангобами, поливи, 2009). Образ Шевченка своєрідно інтерпретував В. Волощак у ювелірних жіночих прикрасах — гривна, брошка (срібло, корал, литво, пайка, 2012), де портрет молодого поета обльмований калиновим листям; він також виконав «Портрет Тараса Шевченка» (мідь, гаряча емаль, 2007). Створюючи рушники на шевч. тематику (прошва, вишивка хрестиком, 2000—2010-ті), Л. *Конопко* на двох з них зобразила портрет Шевченка у зрілому віці. Копію його Автопортрета (1840) в аналогічній техніці здійснила Л. Костенко (2010-ті). А. Буйгашева у тематичному килимі «Заповіт» (вовна, ткання, 2010) відобразила молодого поета у пориві творчих звершень. Н. Литовченко присвятила митцю гобелен-триптих «Т. Г. Шевченко» (вовна, ткання, 2011), складовими якого є тематичні композиції «Гайдамаки», «Катерина», що обрамовують центральну — «Т. Г. Шевченко», в якій міститься його портрет. Образне вирішення триптиха позначене філос. трактуванням вічних людських цінностей — миру, любові, роду.

Л. Конопко. Рушник. Прошва, акрил. 2001

Образ Шевченка відображено і в живописних композиціях художників діаспори — В. Цибульського, Ф. Габелка (1987). М. *Коргун* вирізьбив декорат. тарелі «Кобзар» (дерево, точіння, різьблення, 1980), барельєф «Тарас Шевченко» (точіння, різьблення, інкрустація; червоне дерево, 1989) і барельєф «Тарас Шевченко» (дерево, різьблення, 1987). Іл. табл. X–XI.

Тв.: Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961; Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. К., 1964; Шевченкіана в колекції Хмельницького обласного художнього музею: Каталог творів. Хмельницький, 2010.

Літ.: Калаушина М. Т. Г. Шевченко в портретах и иллюстрациях. Лг., 1940; Шевченко в образотворчому мистецтві. К., 1963; *В'юник А.* Графічна Шевченкіана // Вітчизна. 1993. № 7; *Шевченкіана* в екслібрисі: Альб. Д., 1993; *Яцюк В.* Віч-на-віч із Шевченком: Іконографія 1838—1861 рр. К., 2004; *Чуйко Т.* Малярські композиції Миколи Стороженка за мотивами творів Тараса Шевченка // *Актуальні* проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки. К., 2009. № 2 (11); *Чуйко Т.* Свічадо. Художники. Виставки. Колекції: Вибр. ст. 1990-х – 2000-х рр. К., 2010; *Монументальна* шевченкіана України: історія і сучасність. Х., 2012.

Ніна Полонська, Марина Юр

ІЛАРІО́Н МИТРОПОЛИ́Т – див. *Огієнко І. І.*

І́ЛАС Арнігон (справж. — Тугузов Газак; 10.12.1888, с. Ардон, тепер Ардонського р-ну, Пн. Осетія—Аланія, РФ — 12.10.1946, Соловки, РФ) — осет. письменник і перекладач. Закінчив 1909 Ардонську духовну семінарію, 1918 — Ін-т народів Сходу (Владивосток, РФ). Тривалий час жив у Харбіні (Маньчжурія). 1934 повернувся в Осетію. 1937 репресований. Автор зб. поезій, прози і драматургії. Н. *Джусойти* зауважив: «Осетинський поет Ілас Арнігон ще до революції ввів у нашу поезію наскрізний у творчості Шевченка пісенний розмір» (*Джусойты Нафи*. Сердце, согретое добром // Дружба народов. 1964. № 3. С. 28). За мотивами та ліричною тональністю твори осет. поета перегукуються з перекл. віршів Шевченка «Думка — Тяжко-важко в світі жити», «Чого мені тяжко, чого мені нудно», «І золотої й дорогої», «За сонцем хмаронька пливе» (деякі з них зберігаються у відділі рукописів Пн.-Осет. НДІ).

Літ.: Ардасенов Х. Н. Очерк развития осетинской литературы: Дооктябрьский период. Орджоникидзе, 1959.

Іван Братусь

ІЛЕ́ЦЬКА (Соляна) **ЗАЩИ́ТА** (Ілецьк) — місто (з 1865) Оренбур. губ., тепер (з 1945) м. Соль-Ілецьк, районний центр Оренбур. обл., РФ. Засноване урал. козаками на правому березі р. Ілеку (звідси назва міста), за 68 верст на Пд. від *Оренбурга*. Імовірно, Шевченко побував тут узимку 1850 або восени того ж року, коли його перевозили з *Орської фортеці* до нового місця заслання — *Новопетровського укріплення*. У повісті «Варнак» є згадка про І. З.: «Есть в этой благодатной стране, неглубоко под землею, огромная глыба соли, а на этой глыбе соли построена небольшая крепостца, называемая в простонародии Соляною Защитой. Обстоятельства заставили меня побывать однажды в этой Соляной Защите» (3, 121—122). Шевченко мав тут знайомих. Про одного з них — М. О. Дмитрієва, полковника, управителя Ілецького соляного правління, збирача творів мистецтва — він згадував у листі до Бр. Залеського (кін. 1855 — поч. 1856): «Если в *Защите* у *Дмитриева* найдешь хорошие эстампы новой французской школы <...>, то попроси скопировать их посредством фотографии».

Літ.: Большаков 1971.

Григорій Зленко

І́ЛИЧ (Илић) **Драгутин** (псевд. — Д о р о ж е н к о; 14.02.1858, Белград — 1.03.1926, там само) —

Д. Ілич

серб. письменник. Автор кількох зб. поезій, істор. романів і драм. З творчістю Шевченка ознайомився під час навчання в Белград. ун-ті, про що свідчать окремі вірші з його зб. «Поезії» (1884), позначені Шевченковим впливом. 1889 відвідав Росію, звідки привіз «Кобзар» Шевченка. Переклав поему Шевченка «Іван Підкова» (Босанска вила. 1890. № 7) і вірш «До Основ'яненка» (Бранкове коло. 1896. № 37) — передруки: Коло. 1902. № 11; Трибуна. 1910. № 41). За мотивами Шевченкового твору «Вітре буйний, вітре буйний» написав вірш «Вітрові. Подражаніє Шевченкові» (Босанска вила. 1895. № 20). Вірш І. «Коли помру…» (1899) та ін. також позначені впливом укр. поета. Перекл. І. відносно точно передають зміст оригіналу, адекватно відтворюють особливості форми та мелодику віршів Шевченка.

Іван Ющук

«ИЛЛЮСТРА́ЦИЯ. Всемирное обозрение» (з 1861 — «Иллюстрация. Еженедельное обозрение») — рос. газ.-тижневик (Петербург, 1858—63). Порушувала проблеми політики, л-ри, науки, мист-ва тощо. Видавець — О. Бауман. Ред. — В. *Зотов*, М. *Курочкін* (із серед. 1861), О. Бауман (1862), П. Цейдлер (1863). Популяризувала життя і творчість Шевченка.

В «И.» було надрук. антисемітські ст. П. Шпилевського та В. Зотова (1858), що спричинили полеміку в столичній пресі. Під листом на знак протесту проти цих публ. на сторінках «*Русского вестника*» (1858. Т. 18. Кн. 2) разом із 99 ін. підписантами поставив свій підпис і Шевченко.

«Иллюстрация». Число від 18 лютого 1860

Під рубрикою «Листи з Петербурга» «И.» (1860. 14 січ.) повідомляла «про вихід у світ віршів Шевченка» — народного поета, твори якого користуються великою популярністю серед земляків. З цієї ж нагоди на першій сторінці «И.» з'явилася ст. «Тарас Григорович Шевченко (Біографічний нарис)» (1860. 18 лют.). Це була спроба ознайомити читача з біографією першого «з сучасних малоросійських поетів». Автор (імовірно, В. Зотов) украй стисло і побіжно подав відомості про життя і творчість укр. поета, підкресливши: «Ім'я його з любов'ю та повагою вимовляють усі, кому дорога Малоросія». Нарис ілюстровано фотографією з автопортрета, знятого зі створеної Шевченком в Орську 1849 сепії та подарованого Ф. *Лазаревському* в *Оренбурзі* 29 листоп. 1849.

В «И.» вміщено й біогр. нарис В. *Толбіна* «Учні Брюллова. Шевченко (Тарас Григорович)» (1861). Ця біографія змістовніша від першої, вона ґрунтується на автобіогр. листі Шевченка, доповненому фактами останніх років життя поета, описом перенесення його праху в Україну.

В «И.» уперше мовою оригіналу надрук. поезію Шевченка «Огні горять, музика грає» під назвою «Ненадрукований вірш Тараса Григоровича Шевченка» (1861. 13 лип.) з редакторською прим. про присвяту цього вірша одному із близьких знайомих поета (К. *Троцині*) і передрук з альбому поета («*Більша книжка*»). Під віршем стоїть дата чистового автографа твору — 10 трав. 1858. У рос. перекл. М. *Курочкіна* поезію вміщено на місяць раніше в журн. «*Народное чтение*» (1860. № 6) під назвою «Бал».

«И.» відгукнулась на смерть поета некрологом «Шевченко» (1861. 2 берез.), де зазначено, що він був талановитим письменником, «першим сучасним малоросійським поетом», а рос. громаді відомі його страдницьке життя і заслуги в л-рі.

Тв.: [*Зотов В.*] Тарас Григорьевич Шевченко (Биографический очерк) // Иллюстрация. 1860. 18 февр.; *Толбин В.* Ученики Брюллова. Шевченко (Тарас Григорьевич) // Иллюстрация. 1861. 3 авг.

Літ.: *Рейсер С.* Т. Г. Шевченко в журналі «Иллюстрация»: [Замітка] // *ЛУ*. 1963. 26 берез.; *Смілянська В.* Біографічна шевченкіана. 1861—1981. К., 1984; *Яцюк В.* Малярство і графіка Тараса Шевченка. К., 2003; *Дудко В.* Публікації про Тараса Шевченка в російській пресі 1856—1861 рр.: недосліджені аспекти // Журналістика: Наук. зб. К., 2009. Вип. 8 (33).

Валентина Гнатенко

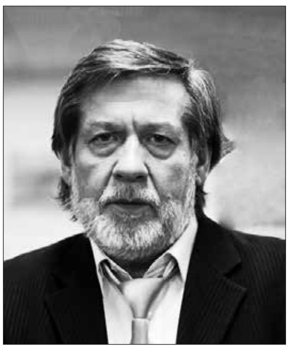
ІЛЛЯ́ МУ́РОМЕЦЬ — герой давньорус. билин, в укр. відгомонах билинного епосу — Муравленин, у більшості північнорос. записів билин — Муромець. У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» розповідач каже, що його кузина «готова, как Илья Муромец, сиднем просидеть за картами месяцы и годы без куска хлеба и стакана воды» (4, 224). Таке іронічне переосмислення одержала в Шевченка поч. ситуація билини «Зцілення Іллі Муромця».

Станіслав Росовецький

ІЛЛЯ́ ФЕСВІТЯ́НИН — пророк. За церк. традицією вважають, що І. Ф. жив у 9 ст. до н. е. Пам'ять його Православна церква вшановує 20 лип./2 серп. Цього дня 1857 Шевченко записав у Щоденнику: «Ильин день. Илия-космат, — так пишется он в Библии. Должно быть, этот библейский циник был безграмотным, потому что не оставил по себе, подобно другим пророкам, писанного пророчества». Про І. Ф. від 3-ї особи розповідається в Третій і Четвертій книгах Царів, звідти Шевченко й пригадав опис його зовнішності: «Мужъ косматъ и поясомъ усменнымъ препоясанъ о чреслѣхъ своихъ» (4 Цар. 1, 8). 27 жовт. 1857 Шевченко занотував у Щоденнику, що намалював у Нижньому Новгороді «церковь пророка Илии», побудовану 1506 «в память огненного стреляния, спасшего Нижний от татар и нагаев».

Станіслав Росовецький

ІЛЛЯШЕ́НКО Михайло Васильович (1.01.1951, с. Чехівка Чорнобаївського р-ну Черкас. обл.) — укр. реж. Заслужений діяч мист-в Української РСР (1990). Закінчив 1972 Київ. ін-т культури та 1980 Київ. ін-т театр. мист-ва ім. І. К. Карпенка-Карого (у С. *Сміяна*, А. Скибенка). 1980—2002 — реж.-постановник, гол. реж., худож. керівник *Волинського академічного обласного українського музично-драматичного театру імені Т. Г. Шевченка*, з 2002 — директор, худож. керівник *Кіровоградського академічного обласного українського музично-драматичного театру імені М. Л. Кропивницького*. Поставив «Гайдамаків» Шевченка (інсценізація Леся *Курбаса*, 1989, Волин. академ. обл. укр. муз.-драм. театр ім. Т. Г. Шевченка; 2007, Кіровогр. академ. обл. укр. муз.-драм. театр ім. М. Л. Кропивницького). Автор-постановник (разом із В. Шураповим) худож. програми «Життєдайні джерела землі корифеїв», проведеної в рамках літ.-мист. акції «Шевченкова хода» (2004, культурний заповідник «Хутір Надія»).

М. Ілляшенко

Володимир Шурапов

ІЛЬЇ́Н Василь Семенович (1/14.01.1901, Київ — 13.07.1963, там само) — укр. мовознавець, канд. філол. наук (1946). Закінчив 1935 філол. ф-т Київ. ун-ту, де пізніше викладав курс сучасної укр. мови. Пед. діяльність поєднував з 1938 з наук. роботою в Ін-ті мовознавства АН Української РСР. Коло наук.-лінгвістичних інтересів І.: дослідження лексики та фразеології, синтаксису та морфології сучасної укр. мови (провідні розд. у вид.: Курс сучасної української літературної мови. К., 1951. Т. 1; Курс історії української літературної мови. К., 1958. Т. 1; та ін.). Особливу увагу приділяв вивченню мови та стилю поетичної спадщини Шевченка («Народність у порівняннях Т. Г. Шевченка», 1949; «Лексична синоніміка Т. Г. Шевченка», 1955; «Мова творів Т. Г. Шевченка», 1957; «Емоційна лексика в поезіях Т. Г. Шевченка», 1968, та ін.).

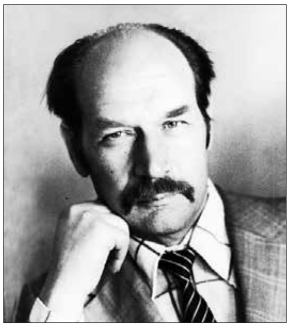
Літ.: Паламарчук Л. С., Скрипник Л. Г. Василь Семенович Ільїн // Мовознавство. 1976. № 1.

Борис Деркач

ІЛЬЇНА́ Ольга Олексіївна (10.07.1937, Київ) — укр. актриса, реж. Народна артистка України (1998). 1959 закінчила Київ. театр. ін-т ім. І. К. Карпенка-Карого (у П. *Сергієнка* та К. Степанкова), 1974 — Чернів. ун-т ім. Ю. Федьковича. У 1959—76, 1978—2012 — актриса Чернів. укр. муз.-драм. театру ім. О. Кобилянської, 1976—78 — театру-студії кіноактора кіностудії «Молдова-фільм» (Кишинів), 1996—2001 — реж. народного театру оперети Будинку вчителя (Чернівці). На сцені Чернів. укр. муз.-драм. театру ім. О. Кобилянської зіграла багато ролей у виставах творів нац. та зарубіжної драматургії, що вирізняються точним відтворенням внутрішнього світу героїв, багатогранністю характерів. Серед найвиразніших — образ Стехи у виставі «Назар Стодоля» (1989). Грала також у п'єсах, написаних за мотивами творів Шевченка, зокр. у «Титарівні» М. *Кропивницького* (роль Лепестини, 1961). Значною є читацька шевченкіана І. Часто виступала на концертах з літ. композиціями, створеними за поезією Шевченка (поема «Княжна», балада «Утоплена», вірші «Подражаніє 11 псалму», «У Бога за дверми лежала сокира», «У нашім раї на землі», «У тієї Катерини», «Мені однаково, чи буду», «Минають дні, минають ночі», «Хіба самому написать» та ін.).

Тадей Сулятицький

ІЛЬНИ́ЦЬКИЙ Микола Миколайович (23.09.1934, с. Ільник, тепер Турківського р-ну Львів. обл.) — укр. поет, перекладач, літературознавець, д-р філол. наук (1984), проф. (1994), чл.-кор. НАНУ (2003). Закінчив Дрогобицький пед. ін-т (1957). Працював у ред. дрогобицьких і львів. газет, у 1980—90 — заступник гол. ред. журн. «Жовтень» (нині — «Дзвін»). У 1989—99 — член президії та голова філол. секції НТШ. Зав. відділу укр. л-ри Ін-ту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ (1990—2009); проф. кафедри укр. л-ри ім. акад. М. Возняка Львів. нац.

М. Ільницький

ун-ту ім. І. Франка (1994—2001); зав. кафедри теорії л-ри та порівняльного літературознавства того ж ун-ту (з 2001). Автор понад 20 літературознавчих та літ.-крит. кн., зокр. 3-томника вибр. праць «На перехрестях віку» (К., 2008—09).

Проблемам шевченкознавства присвятив ст. «Безсмертя Кобзаря» (1985), «Тарас Шевченко і Богдан Лепкий» (1990), «У колі світових імен» (2001). У літ.-крит. працях досліджував вплив Шевченка на розвиток укр. поезії 1960—80-х (Багатогранність єдності. К., 1984; От поколения к поколению. М., 1984), укр. істор. прози цього періоду (Людина в історії. К., 1989), аналізував шевч. мотиви в поезії Б.-І. *Антонича* (Богдан-Ігор Антонич. Нарис життя і творчості. К., 1991), Д. *Павличка* (Дмитро Павличко. Нарис творчості. К., 1985), І.*Драча* (Іван Драч. Нарис творчості. К., 1986), В. *Стуса* (Палімпсести Василя Стуса // Вітчизна. 1990. № 4), І. *Калинця* («Ключем метафори відімкнені вуста...». Поезія Ігоря Калинця. Л., 2001). Шевченкові присвятив вірш «Остання подорож поета» (1964), переклав укр. мовою твори рос. поетів про Шевченка: А. *Вознесенського* «Крізь стрій» (1966), Л. Мартинова «Щоденник Шевченка» (1968). Різні аспекти шевченкознавчих студій західноукр. та еміграційних учених Д. *Донцова*, Л. *Білецького*, М. *Рудницького*, М. Гнатишака, Є.-Ю. *Пеленського* розглянуто у праці І. «Критики і критерії» (Л., 1998), а проблему «Бєлінський і Шевченко» — в монографії «Драма без катарсису» (Л., 1999).

Літ.: Микола Ільницький. Біобібліогр. покажчик. Л., 2004.

Тарас Салига

ІЛЬНИ́ЦЬКИЙ Олег-Степан Романович (2.02.1949, м. Фюрт, ФРН) — укр. літературознавець у Канаді, д-р філології (1983). Закінчив Гарвард. ун-т (США, 1975). Викладав укр. мову і л-ру в тому ж ун-ті, 1979—83 — у Манітобському ун-ті. З 1985 викладає в Альбертському ун-ті (обидва — Канада). Автор моногр. дослідження «Український футуризм (1914—1930)» (1997, укр. перекл. — 2003). Вагоме місце у кн. займає розд. «Анатомія літературного скандалу: Михайль Семенко і джерела українського футуризму», в якому І., розвиваючи стримані в умовах ідеологічного диктату міркування Ю. *Івакіна*, здійснив спробу неупереджено оцінити відому епатажну заяву М. *Семенка*, стверджуючи, що перший укр. футурист критикував культ, який баналізував Шевченка та заважав оновлюванню л-ри, але не зазіхав на самого Шевченка, ставлення до якого Семенка було назагал позитивним. І. — ред. і упоряд. (разом із Ю. Гавришем) фундаментальної «Конкорданції поетичних творів Тараса Шевченка» (2001. Т. 1—4) — першої такого роду праці в укр. літературознавстві. У словнику в алфавітному порядку наведено в мінімальному контексті всі словоформи з Шевченкової поезії, в тому числі варіанти і російськомовні тексти, що дає змогу визначити, до якого твору належать відповідні рядки. Довідник є вичерпним покажчиком поетичного корпусу творів Шевченка, високо оцінений фахівцями: див. рецензію М. Стеха (Кур'єр Кривбасу. 2002. № 156, вклейка «Література плюс». № 7), Ю. *Дядищевої-Росовецької* (Кур'єр Кривбасу. 2003. № 159, вклейка «Література плюс». № 1), Р. *Зорівчак* (Мовознавство. 2003. № 1) та ін.

Тв.: Шевченко і футуристи // Сучасність. 1989. № 5; *Ukrainian* Futurizm, 1914—1930: A Historical and Critical Study. Cambridge, 1997.

Олександр Боронь

І́ЛЬЧЕНКО Григорій Миколайович (21.02.1902, м. Нижньодніпровськ, тепер у складі Дніпропетровська — 20.12.1975, Харків) — укр. кобзар. Спочатку самотужки, а потім з допомогою кобзаря М. Христенка навчився грати на бандурі. В 1926—28 грав і співав у Харків. капелі кобзарів ім. Т. Г. Шевченка, 1944—45 виступав з Держ. укр. народним хором і військ. ансамблем пісні й танцю. Після демобілізації керував ансамблем бандуристів Харкова. Виступав як соліст-бандурист, інколи з кобзарем А. Парфиненком, а в 1960-х — у складі ансамблю кобзарів (разом з Є. *Адамцевичем*, О. *Маркевичем* та ін.). У репертуарі І. були укр. народні думи та укр. народні пісні, зокр. на слова Шевченка — «Од села до села», «Зоре моя вечірняя», «Ой літа орел». Автор хору «Думи мої, думи мої, ви мої єдині» на текст Шевченкової поезії «Думи мої, думи мої» (1848), а також творів про поета на народні слова («Ой коли б ти встав, Тарасе»), побутових і сатиричних пісень.

Тв.: Пісні та думи. Х., 1967; Думи та пісні кобзаря Г. Ільченка. К., 1972; З кобзою за плечима: Автобіогр. повість. Х., 2000.

Літ.: Жеплинський Б. М. Коротка історія кобзарства в Україні. Л., 2000.

Богдан Жеплинський

І́ЛЬЧЕНКО Олександр Єлисейович (22.05/4.06.1909, Харків — 16.09.1994, Київ) — укр. письменник і журналіст, писав укр. та рос. мовами. 1930 закінчив екстерном Харків. ун-т. Був на видавничій та понад 50 років — на журналістській роботі (газ. «Известия», «Радянська Україна», «Советская культура», «Ли-

тературная газета», «*Літературна Україна*», «Комсомольская правда», журн. «Октябрь», «Україна», «Вітчизна», «Коммунист» та ін.). У доробку І. — зб. повістей, нарисів та есе «Основа, або Хто там стукає у двері? Постскриптум життя публіциста» (1984), «химерний роман з народних уст» «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» (1958) та ін.

Автор сценарію к/ф «Тарас Шевченко» (1947). І. належать істор.-біогр. повість про Шевченка «Петербурзька осінь» (перший варіант — «Серце жде», 1939) та написана за її матеріалами однойменна п'єса (1954). Дія «Петербурзької осені» охоплює три місяці: жовт.—груд. 1858, однак ці межі розсунуто ретроспективними відступами. І. спирається переважно на докум. джерела, доповнюючи їх худож. вимислом, але не завжди таке поєднання виявляється вдалим. Даниною часу слід вважати зображення у повісті вигаданої дружби Шевченка з М. *Чернишевським*, тенденційне трактування особи П. Куліша тощо. Змалювання образу гол. персонажа також не позбавлене певних шаблонів, характерних для часу написання твору. Однак загалом повість була помітним явищем укр. прозової біогр. шевченкіани 20 ст. Образ Шевченка є наскрізним у повісті з елементами легенди та містики «Солом'яна рукавичка» («Рукавичка», 1942); Шевченко також діє у повісті «Тиха українська ніч» (1942).

У пресі І. опубл. ст.: «Тарас идет по Украине» (Правда Украины. 1944. 10 марта) — про роль творів Шевченка на визволеній Україні й серед бійців, «Слово» (Радянська Україна. 1951. 8 берез.) — про світогляд Шевченка.

Тв.: Вибр. тв.: У 2 т. К., 1989.

Літ.: Постановка фільму «Тарас Шевченко» // Радянське мистецтво. 1947. 5 берез.; *Чебанюк Ю.* Повість, п'єса, спектакль [п'єса «Петербурзька осінь» на сцені Київ. укр. драм. театру ім. І. Франка] // Молодь України. 1954. 19 трав.; *Непран М.* Тієї петербурзької осені [про виставу п'єси «Петербурзька осінь» в Донец. укр. муз.-драм. театрі ім. Артема] // *ЛУ*. 1962. 23 лют.; *Зелінська Д.* Драматичні портрети Шевченка: [«Петербурзька осінь» О. Ільченка] // *СіЧ*. 1993. № 7; *Грегуль Г. В.* Шевченко крізь призму біографічної традиції (за романом О. Ільченка «Петербурзька осінь») // *ШСт 5*.

Ніна Герасименко

ІЛЬЯ́Н Рабі-Давид (1912, с. Сатібак, Вірменія — не раніше 1990 — не пізніше 2010, Тбілісі) — ассирійський поет і перекладач. Закінчив 1930 пед. технікум. Був на викладацькій і наук. роботі. Жив у Тбілісі. Почав друкуватися 1929. У творчості І. відображено гіркі роздуми над істор. долею рідного народу, який створив могутню державу, а потім був масово винищений і розсіяний по світу завойовниками. Автор істор. поем «Енкіду», «Сад акра», «Мам Шалу і Камбар» (1938), «Фанна», «Стародавні боги Ассирії», «Сад тисячі троянд», драми «Шітту і Варді», легенд «Пілігрим і троянда», «Вежа Темурлана», кн. оповідань і легенд істор. змісту «Сафра мудрості» (1985) та ін. Писав також газелі, елегії, гімни, оди, колискові пісні.

Виявляв інтерес до укр. л-ри, зокр. до творчості Лесі *Українки*, І. Франка. Переклав вірш «Каменярі» та пролог до поеми «Мойсей», низку віршів Шевченка — «Заповіт», який увійшов до вид.: *«Заповіт» [Антол. пер.]*. У перекл. І. збережено ритміку та ідейно-художнє багатство оригіналу.

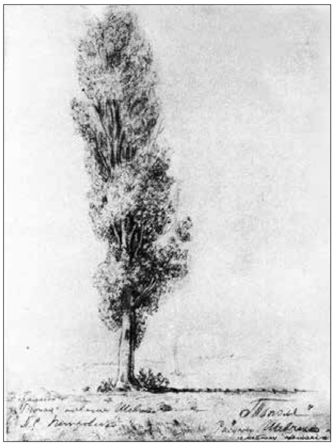
Літ.: Димчак О. «Заповіт» звучить по-ассирійськи // Комсомольське плем'я. [Вінниця]. 1968. 8 берез.; *Хоменко Б.* Стомовний Шевченків «Заповіт» // Наука і культура: Україна, 1976. К., 1977.

Борис Хоменко

ІЛЮСТРА́ЦІЇ ШЕВЧЕ́НКА. Ілюстрація — різновид худож. графіки, образотв. засобами якої розкривається зміст літ. твору. В ілюстраціях, як правило, об'єктивно відтворено зміст, але навмисно перебільшено ті чи ін. риси героя, емоційний стан тощо, чим підкреслено суб'єктивне ставлення митця до тексту. Шевченку притаманне об'єктивне і суб'єктивне худож. інтерпретування літ. твору. У його мист. спадщині — бл. 60 ілюстрацій, що свідчать про безсумнівну обдарованість художника в цій галузі, про глибоке проникнення у зміст літ. твору і вміння знайти йому відповідне образотв. утілення. Перші ілюстрації Шевченка належать ще до часу його навчання в петерб. *Академії мистецтв*. Гармонійне поєднання обдарування поета і художника давало Шевченкові змогу одну й ту саму тему чи сюжет утілювати і в поезії, і у творах образотв. мист-ва: напр., поема «Катерина» (1838) і однойменна картина (олія, 1842; див. ряд ескізів, етюдів до картини: олівець, 1841—42; *ПЗТ: У 12 т.* Т. 7. № 132, 142, 143, 151). Так виникли малюнки Шевченка до його власних літ. творів. Першою з таких автоілюстрацій є рисунок «Тополя» (1839) до однойменної балади, датованої тим же роком. 1841 він виконав начерк та ескіз до балади «Утоплена», написаної 8 груд. того ж року (*ПЗТ: У 12 т.* Т. 7. № 114), що спів-

Т. Шевченко. Дід. Етюд до картини «Катерина». Папір, олівець. 1841–1842

Т. Шевченко. Тополя. Папір, олівець. 1839

відносяться з такими словами твору: «На березі / Ганна роздяглася, / Роздяглася, розкинулась / На білій сорочці; <...> / Як дитина, калиною себе забавляє, / Гне стан гнучкий, розгинає, / На сонечку гріє. / Мати дивиться на неї, / Од злості німіє». Рисунок олівцем «Гайдамака Галайда» (відомий, як вважають, за копією П. Куліша) постав, імовірно, під час роботи над поемою «Гайдамаки» (1840—41). Він кореспондує з такими рядками твору: «Так думав, ідучи в латаній свитині, / Сердега Ярема з свяченим в руках. / А Дніпр мов підслухав: широкий та синій, / Підняв гори-хвилі».

До поеми «Слепая» (1842) художник виконав ряд начерків та ескізів з різним композиційним вирішенням (*ПЗТ: У 12 т.* Т. 7. № 132—137), а також підготовчий рисунок «Сліпа з дочкою» (олівець, сепія, 1842; *ПЗТ: У 12 т.* Т. 7. № 37). Пор. зі словами поеми: «Как у кладбища, у ворот / Сидит скорбящая слепая / И псальму грустную поет. / Она поет, а молодая / Дочь нещастливицы моей / Головкой смуглою прильнула / К коленям матери своей; / Тоски не ведая, заснула / Сном непорочной простоты». Є підстави розглядати малюнок «Жінка навколішках перед черницею» (1840—42), відомий за гравюрою на дереві, як відтворення якогось літ. сюжету. На думку В. *Яцюка*, малюнок може бути автоілюстрацією до поеми «Гайдамаки» (*Яцюк В.* Малярство і графіка Тараса Шевченка: Спостереження, інтерпретації. К., 2003. С. 170).

Т. Шевченко. Гайдамака Галайда. Папір, олівець. 1840–1841

Глибоко захоплювала Шевченка тема його майбутньої поеми «Сліпий» (1845; «Невольник», 1859). 1843 художник зробив два малюнки на цю тему — «Козак-бандурист» і «Бандурист» (обидва — сепія; *ПЗТ: У 10 т.* Т. 7. Кн. 1. № 77, 78), центром композиції яких був молодий бандурист, який співав сумну пісню-думу, стоячи біля паркану на сільській вулиці. Підготовчими до цих творів були чотири ескізи й начерки (олівець; *ПЗТ: У 10 т.* Т. 7. Кн. 2. № 199, 293, 295, 301). За поемою «Відьма» (1847, ін. ред. 1858) виконано рисунок олівцем (1847; *ПЗТ: У 10 т.* Т. 7. Кн. 2. № 333).

Т. Шевченко. Сліпа з дочкою. Автоілюстрація до поеми «Слепая». Папір, олівець, сепія. 1842

Під час навчання в АМ Шевченко брав участь в ілюструванні кількох вид. У 1839 він створив ілюстрацію «Католицький чернець» (*ПЗТ: У 12 т.* Т. 7. № 45) до твору М. *Надєждіна* «Сила волі. Спогад мандрівника» (гравюру на сталі з оригінального малюнка Шевченка зроблено в Англії). Гравюру вміщено в зб. «Сто русских литераторов» (СПб., 1841. Т. 2). Збереглися ескіз і начерки до цієї ілюстрації (усі — олівець, *ПЗТ: У 12 т.* Т. 7. № 98, 99). Малюнок «Знахар» (у двох варіантах) Шевченко виконав 1841 до однойменного російськомовного нарису Г. Квітки-Основ'яненка на прохання автора. Один із них репрод. у тому самому році в зб. «Наши, списанные с натуры русскими» (див.: *ПЗТ: У 12 т.* Т. 7. № 34, № 46). Оригінальний малюнок сепією «Зустріч Тараса Бульби із синами» (1842; *ПЗТ: У 12 т.* Т. 7. № 38) був першою ілюстрацією до повісті М. Гоголя «Тарас Бульба». За мотивами ін. літ. творів Шевченко розробляв самостійні композиції, тому ілюстраціями їх можна вважати лише умовно. Це, зокр., акварель «Марія» (1840) — за поемою О. Пушкіна «Полтава», картина «Пан-

Т. Шевченко. Знахар. Ілюстрація до однойменного нарису Г. Квітки-Основ'яненка. Папір, олівець, туш. 1841

Т. Шевченко. Марія. Ілюстрація до поеми О. Пушкіна «Полтава». Папір, акварель. 1840

на сотниківна» (1842; не збереглася), написана за мотивом однойменної російськомовної повісті Г. Квітки-Основ'яненка на його замовлення. Відомі два ескізи та кілька етюдів до картини (усі — олівець, 1841—42; *ПЗТ: У 12 т.* Т. 7. № 130, 138, 142, 143). У кін. 1841 — на поч. 1843 Шевченко працював над образами та сценами за поемою К. *Рилєєва* «Войнаровський», зробивши ряд начерків та ескізів (*ПЗТ: У 12 т.* Т. 7. № 150, 152—156): «Мазепа і Войнаровський» — гетьмана та його небожа Андрія

Т. Шевченко. Суворов у Потьомкіна. Ілюстрація до кн. М. Полевого «Історія Суворова». 1842. За політипажем

зображено за розмовою з полоненими козаками після поразки під Полтавою; «Смерть Івана Мазепи» — зафіксовано сцену, коли гетьман помирає у присутності *Карла XII* в Бендерах 1709 (цю ж тему опрацьовано ще у трьох варіантах композицій — «Іван Мазепа і Карл XII» та «Смерть Івана Мазепи» — дві).

Разом із художниками О. Коцебу та Р. *Жуковським* Шевченко ілюстрував «Историю Суворова...» М. *Полевого* (История князя Италийского, графа Суворова Рымникского, генералиссимуса российских войск. СПБ., 1843). З 110 ілюстрацій до цієї книжки йому належать 33 малюнки жанрового характеру (26 з них мають підписи: «Т. Ш.» або «Шевченко»), в яких виявилося суб'єктивне ставлення художника до постаті О. Суворова. Його образ він здебільшого вирішив у формі гротеску. Гравюри на дереві з оригінальних творів Шевченка, які втрачено, виконали Ендрю, Бест і Лелуар у Парижі, Г. В. Дерікер, Лав'єль та ін. — в Росії. Гравюри дають лише приблизне уявлення про витончену мист. роботу художника, що добре відчувається в ескізах і начерках, збережених в *Альбомі 1840—44* і на окремих аркушах. Шевченко обрав для ілюстрування ті епізоди з життя Суворова, в яких той виступав як рос. полководець, пов'язаний із солдатською масою. На багатьох ілюстраціях його зображено серед солдатів і простого люду: «На відпочинку», «Прощання із солдатами», «Гра з дітьми», «У наметі татарина» тощо. В окремих малюнках розкрито діяльність полководця як дипломата: «У хана Шагін-Гірея», «Бенкет із ногайцями». У ряді малюнків виявилася сатирична загостреність у зображенні *Катерини II*, Павла I, Людовіка XVIII. Деякі композиції Шевченка зовсім не пов'язані з текстом вид. і свідчать про те, що художника не задовольняв текст М. Полевого і він використовував першоджерела. Під час роботи над ілюстраціями митець користувався написаним Й.-Г. Шмідтом прижиттєвим

Т. Шевченко. Дерева вольності зрубано. Ілюстрація до кн. М. Полевого «Історія Суворова». 1842. За політипажем

Т. Шевченко. На відпочинку. Ілюстрація до кн. М. Полевого «Історія Суворова». 1842. За політипажем

Т. Шевченко. Портрет Петра І. Ілюстрація до кн. М. Полевого «Російські полководці». 1842–1843. За гравюрою

портретом Суворова (пастель, 1800), що належав тоді барону А. Бюлеру, який служив при полководцеві й придбав портрет у автора. В альб. Шевченка 1840—44 та на окремих аркушах є кілька ескізів та начерків ілюстрацій: «Смерть Потьомкіна», «Арешт Пугачова», «Суворов у труні» та ін. Один з ескізів — «Солдат рятує Суворова» — не був використаний для вид. Кн. «История Суворова» протягом груд. 1842 — лип. 1843 виходила в Петербурзі окремими вип., 1843 з'явилася повним вид.; перевидавали її 1858, 1890, 1893, 1897, 1900 і 1904. Видавцями були В. *Семененко-Крамаревський* і М. Ольхін. Зберігся лист В. Семененка-Крамаревського до Шевченка про підготовку цього вид. (*Листи*, с. 14). Більшість політипажів позитивно оцінила тогочасна преса, зокр. Ф. *Булгарін* (*Северная пчела*. 1842. 19 дек. С. 1158—1159), анонімні критики (Литературная газета. 1842. 20 дек. С. 1024; Библиотека для чтения. 1843. Т. 60. Отд. VI. С. 10); різко критично, назвавши карикатурними, відгукнувся про них В. *Бєлінський* (*Отечественные записки*. 1843. Т. 26. Отд. VI. С. 15; Отечественные записки. 1843. Т. 31. Отд. VI. С. 22).

Т. Шевченко. Портрет О. В. Суворова. Ілюстрація до кн. М. Полевого «Російські полководці». 1842–1843. За гравюрою

1843 Шевченко, ілюструючи новий спосіб репродукування, виконав для кн. «Гальванография...» Ф. фон Кобелля (СПб., 1843) у техніці гальванокаустики гравюру «Король Лір» за однойменною трагедією В. *Шекспіра*. Разом із ним ілюстрували це вид. Р. Жуковський і В. Газенберг. 1842—43 для кн. М. Полевого «Русские полководцы, или Жизнь и подвиги российских полководцев от времен императора Петра Великого до царствования императора Николая I» (СПб., 1845) Шевченко намалював за оригіналами ін. художників 12 портретів таких рос. полководців: *Петра І*, Б. Шереметєва, О. *Меншикова*, Й.-Е. Мініха, П. Румянцева, Г. *Потьомкіна*, О. Суворова, М. І. Голенищева-Кутузова, М. Барклая-де-Толлі, П. Вітгенштейна, І. Дибича, І. Паскевича. Митець, майстерно володіючи світлотіньовим моделюванням, передав не лише фізіономічні риси військ. діячів, а й підкреслив їхній характер поставою, поворотом голови, спрямуванням погляду, жестами. Привабливості образам надавали численні військ. нагороди, прикріплені до мундира. Портрети вигравірував на металі англ. художник Дж.-Г. *Робінсон.* Друковано їх у Лондоні. Шевченкові оригінали не збереглися. (Позитивні відгуки про Шевченкову роботу див.: Библиотека для чтения. 1845. Т. 70. Отд. VI. С. 35; В. *Бєлінський* // Отечественные записки. 1845. Т. 40. № 6. Отд. VI. С. 57—58; Иллюстрация. 1845. 16 июня. № 11. С. 171).

Т. Шевченко. Портрет П. Х. Вітгенштейна. Ілюстрація до кн. М. Полевого «Російські полководці». 1842–1843. За гравюрою

Під час заслання Шевченко створив серію малюнків сепією за мотивами літ. творів: «Робінзон Крузо» (за романом Д. *Дефо*), «Умираючий гладіатор» (за М. *Лермонтовим*), «Телемак на острові Каліпсо» (за романом Ф. *Фенелона* «Пригоди Телемака, сина Улісового»). У кожній із композицій гол. героя зображено у різкому ракурсі, на противагу навколишній дійсності, що органічно доповнює емоційний регістр сцени. В її світлотіньовому моделюванні гармонійно поєднано ритм світла і тіні, що вибудовує худож. простір твору. За обсягом доробок Шевченка-ілюстратора невеликий, однак його здобутки в цій галузі мали принципове значення для розвитку укр. книжкової графіки. Ілюстрації та автоілюстрації Шевченка позначені яскравою творчою індивідуальністю художника, а за заг. мист. рівнем посідають гідне місце в ряду найзначніших досягнень вітчизняної ілюстрації. Вони були поч. нового етапу розвитку ілюстрації в укр. мист-ві.

Літ.: Новицький; *Скворцов А*. Жизнь художника Тараса Шевченко. М., 1929; *Владич Л*. Образ Суворова в малюнках Т. Г. Шевченка // Радянське мистецтво. 1950. 1 берез.; *Судак В*. Участь Т. Г. Шевченка в ілюструванні російських книжкових видань 40-х років XIX ст. // Мистецька спадщина Т. Г. Шевченка. К., 1959. Вип. 1; *Українська* дожовтнева реалістична графіка. К., 1961; *Касіян В*. Мистецтво Тараса Шевченка. К., 1963; *Паламарчук Г. П*. Портрети російських полководців // В сім'ї

вольній, новій: Шевч. зб. К., 1984. Вип. 1; *Судак В. О.* Сторінки діяльності Т. Г. Шевченка-ілюстратора // *НТЕ*. 1989. № 1; *Удріс І.* Українське мистецтвознавство 1900-х років про образотворчу спадщину Т. Г. Шевченка // Вісник Харків. держ. академії дизайну і мистецтв. 2006. № 11; *Гриценко І. С.*, *Короткий В. А.*, *Томенко М. В.* Петро Християнович Вітгенштейн. К., 2012.

Микола Мацапура, Валентина Судак, Марина Юр

ІЛЮСТРУВА́ННЯ ТВО́РІВ ШЕВЧЕ́НКА — інтерпретування, супровід, образне тлумачення текстів Шевченка засобами графіки та живопису; оформлення видань. Першим ілюстратором його поезії був В. *Штернберг*, який художньо оформив перше вид. *«Кобзаря» 1840*, виконавши офорт із зображенням кобзаря з поводирем для фронтисписа. Кобзар на малюнку — це узагальнений образ народного співця, що виявляє ідею поетичної збірки. З цього офорта невідомий автор зробив копію у тій же техніці, розміщену на фронтисписі *«Кобзаря» 1844*. У 1841—43 Шевченко виконав автоілюстрації до деяких зі своїх поем, які, ймовірно, не були розраховані на видання: два малюнки пером на берегах рукопису «Мар'яна-черниця», начерк в *Альбомі 1840—1844* і незакінчений малюнок олівцем і сепією до поеми «Слепая», два малюнки сепією й кілька начерків олівцем до поеми «Невольник» (див. *Ілюстрації Шевченка*). Більш широким ілюструванням «Кобзаря» були рисунки пером М. *Башилова* та Я. де *Бальмена* в переписаному від руки польс. алфавітом прим. кн. (1844; ІЛ. Ф. 1. № 79. С. 69—72; факсимільне відтворення (Дніпродзержинськ, 2008)). Рукопис містив понад 80 рисунків — заставок, кінцівок та сюжетних заголовних літер. М. Башилов виконав ілюстрації до творів «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч»; Я. де Бальмен — до поем «Гайдамаки» і «Гамалія». Тонке відчуття поезії «Кобзаря» і знання життєвого матеріалу, на ґрунті якого вона зросла, надають образному вирішенню малюнків великої переконливості. Саме тому, незважаючи на їхню часом недостатню профес. вправність, — М. Башилов лише починав свою творчу діяльність, а Я. де Бальмен був художником-аматором, — ілюстрації стали помітним явищем у графіці 1840-х.

Т. Шевченко. Кобзар. СПб., 1840. Фронтиспіс В. Штернберга. Папір, туш. 1840

У 1860—1900-х вид. творів Шевченка прикрашали виконані різними художниками копії з його автопортретів, фотографічних або намальованих митцями у різні часи портретів: «*Кобзар» 1860* містить гравюру Е. Гогенфельдена за малюнком М. *Микешина* (1859); *«Кобзар» 1867* — автолітографію М. *Мурашка* (1867); «Кобзар» (Прага, 1876) — літографію Фарського за портретом Шевченка роботи М. Мурашка; «Збірник творів. Том перший» (СПб., 1883) та «Кобзарь» (СПб., 1884; К., 1889) — сталерит вид-ва Ф. Брокгауза в Лейпцигу; «Поэмы, повести и рассказы, писанные на русском языке» (К., 1888) — фотогравюру за сталеритом вид-ва «Шерера—Набгольца і К°» в Москві, яку виконав за фотопортретом 1859 І. *Гудовський*; «Кобзар» (К., 1894; К., 1899) — портрет Шевченка роботи І. *Рєпіна* (1888); «Кобзар» (К., 1894) — сталерит вид-ва Ф. Брокгауза в Лейпцигу, переведений літографом друкарні С. Кульженка в Києві; «Кобзар» (К., 1899) — гравюру А. Гудшона.

Т. Шевченко. Кобзар. СПб., 1867. Фронтиспіс М. Мурашка. Автолітографія

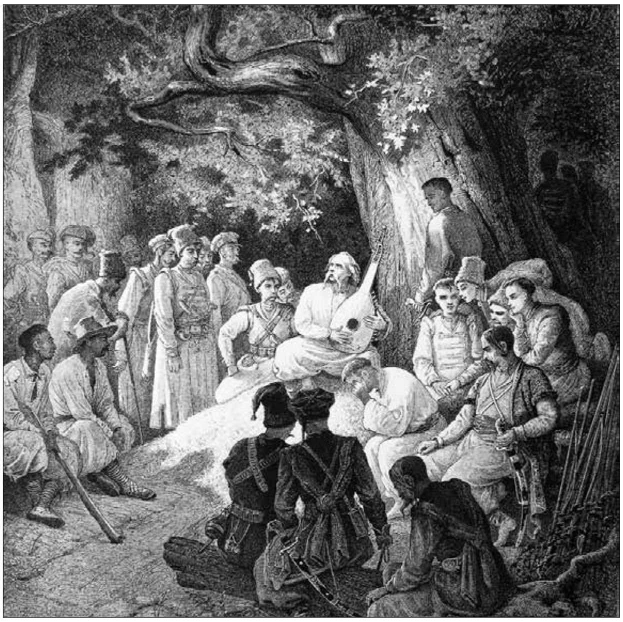
У 1860—80-х до І. т. Ш. звернулася ціла плеяда укр. і рос. художників: К. *Трутовський*, П. *Мартинович*,

Ілюстрація Я. де Бальмена до поеми Шевченка «Гайдамаки». (Рукописна збірка «Wirszy T. Szewczenka»). Папір, туш. 1844

Ілюстрація М. Башилова до поеми «Катерина». (Рукописна збірка «Wirszy T. Szewczenka»). Папір, туш. 1844

Т. Шевченко. Кобзар. Гайдамаки. СПб., 1886. Ілюстрація О. Сластіона

М. Микешин, О. *Сластіон*. Їхні малюнки друкували не лише в окремих вид. поезій Шевченка, а й у наймасовіших на той час журн., що було важливо за умов, коли укр. культура зазнавала жорстоких утисків з боку царату. В «Художественном листке» (1868) опубл. малюнок К. Трутовського до поеми «Наймичка» (цей твір він ілюстрував і пізніше), у журн. «Нива» (1889) — ілюстрацію до поеми «Невольник». У журналах «Пчела» (1877) — малюнок П. Мартиновича до поеми «Катерина», «Живописное обозрение» (1880) — ілюстрації до поем «Гайдамаки» і «Наймичка». М. Микешин на поч. 1880-х почав роботу над створенням ілюстрацій до «Кобзаря», але смерть перешкодила здійснити задум. 1896 у Петербурзі вийшло лише три перші випуски «Иллюстрированного Кобзаря» з 28 малюнками М. Микешина на окремих аркушах — до творів «Катерина» (1-й вип.), «Причинна», «Пустка» («Заворожи мені, волхве»), «Перебендя», «Тарасова ніч» та ін. (2-й вип.), «Наймичка» (3-й вип.), а також заставки за текстом. Чимало завершених ілюстрацій (до творів «Хустина», «Чернець», «Іван Підкова», всі — 1884; «Гамалія», 1895, та ін.) не ввійшло до вид., яке було припинено.

Значною подією в історії укр. мист-ва був цикл малюнків О. Сластіона до поеми «Гайдамаки» (14 надрук. на окремих аркушах, 34 — у тексті), що побачили світ в окремому вид.: «Кобзар. Гайдамаки» (СПб., 1886). Образне вирішення їх позначене романтичними віяннями, істор. ретроспективою й переконливим відображенням подій. Ілюстрації здобули широку популярність і мали великий вплив на дальший розвиток укр. книжкової графіки. Репрод. у вид. «Кобзар», «Гайдамаки», у читанках, альб., журн., випускалися окремими листівками тощо. Згодом О. Сластіон виконав ілюстрації до творів Шевченка «Катерина» (1905), «Ой сяду я під хатою», «На Великдень на соломі» (обидва — 1910) та ін.

У 1890-х у журн. «Нива» та «Всемирная иллюстрация» з’явилися малюнки І. *Їжакевича* до балади «Причинна» (1893—94), поем «Гайдамаки» (1895), «Катерина» (1895, 1896), вірша «Перебендя» (1897), що започаткували багаторічну працю художника над І. т. Ш. Глибоке знання істор. минулого, життя й побуту народу, реалістичність у відображенні подій надали ілюстраціям І. Їжакевича широке визнання. Згодом їх друкували у зб. творів Шевченка, видавали окремими листівками тощо. 1898 у Києві вийшли «Поеми Т. Г. Шевченка: Причинна. Утоплена. Русалка. Черниця Мар’яна» з малюнками М. *Пимоненка*.

У 1902—03 опубл. зб. творів Шевченка «Думы» (Вятка, 1902. Вып. 1) і «Гайдамаки» (Вятка, 1903. Вып. 2). Останню ілюстровано малюнками І. Їжакевича — «Український кобзар» (передрук), М. Хохрякова — «Український кобзар грає на лірі», «Старий кобзар у хаті», А. Рилова до поезії «Думи мої, думи мої, лихо мені з вами!»; 1904—05 у Петербурзі побачили світ окремі вид. поем «Катерина» і «Наймичка» з ілюстраціями й заставками М. *Каразіна*. За поемою Шевченка «Кавказ» 1908 І. Рєпін виконав малюнок для друку окремою листівкою, кошти від поширення якої мали піти на спорудження пам’ятника Шевченкові в Києві.

До *50-літніх роковин від дня смерті Шевченка* видано «Маленький Кобзар» (СПб., 1911), з портретом, який гравірував П. *Борель*, та 32 малюнками художників С. *Дудіна*, М. Ткаченка, О. Сластіона, К. Трутовського та ін. (передруки). Тоді ж у Києві та Петербурзі вийшла низка видань для дітей, зокр. «Малий Кобзар для дітей» (1911), «Кобзарик» з ілюстраціями Г. Павловича (1913). Окремим накладом опубл. поему «Варнак» (К., 1911) з малюнками М. Орлова і заставкою І. Северина; «Твори Т. Шевченка» з малюнками Ф. *Красицького* та П. Холодного.

І. Рєпін. Ілюстрація до поеми Шевченка «Кавказ». Папір, акварель. 1908

У 1900—20 худож. оформлення творів Шевченка часто доповнював його портрет на фронтиспісі,

виконаний митцями у різних техніках: вид. «Назар Стодоля» (К., 1905) — хромолітографія Я. Бенціяновського; «Кобзарь» (СПб., 1910, 1911, 1913) — гравюра Ф. Адта; «Кобзар для молодіжи» (Коломия, 1910) — як ілюстрації три графічні портрети Шевченка: П. Метігера — за Автопортретом (1840), невідомого художника — за Автопортретом (1849), А.К. — за Автопортретом (1859); «Княжна» (СПб., 1911), де окрім портрета Шевченка (гравюра Ф. Адта) був малюнок М. Ткаченка; «Назар Стодоля» (СПб., 1911) містить малюнок М. Ткаченка; «Твори» (СПб., 1911. Т. 1—2) — у 2-му т. — гравюра зі сталерита А. Уро і К° (за фотопортретом Шевченка 1859, виконаним І. Гудовським) та малюнки М. Ткаченка і Шевченка; «Твори» (Л., 1912. Т. 1—2): т. 1 — гравюри Ф. Адта, Л. Сєрякова; т. 2 — малюнок О. Сластіона.

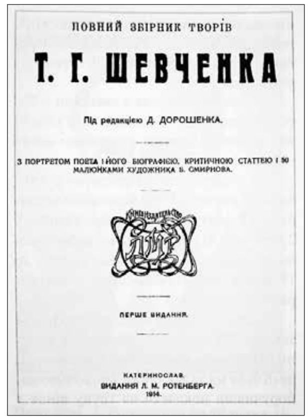
Т. Шевченко. Маленький кобзар. СПб., 1911. Обкладинка

1914 у Львові побачив світ «Кобзар» для дітей — «Вибір для дітей», обкладинку виконав А. *Андрейчин*, фронтиспіс містив портрет Шевченка роботи І. Косинина. Особливості худож. мови І. Косинина вирізнялися застосовуванням стилістики різних творчих спрямувань і течій мист-ва авангарду на поч. 20 ст.: від символізму до футуризму та сюрреалізму, казкових образів та фантасмагорій. У кн. «Історичні поеми» (Коломия, 1914) і «Кобзар» (К., 1914) було вміщено портрет Шевченка, гравірований Ф. Адтом; портретом митця роботи М. *Гаврилка* було прикрашено фронтиспіс «Кобзаря» (Л., 1914); у «Повному збірнику творів» (Катеринослав, 1914) репрод. портрет роботи Б. *Смирнова* та його 50 малюнків; в оформленні обкладинки «Поезій» (К., 1914) використано малюнок А. *Ждахи*.

Б. Смирнов. Ілюстрація до поеми Шевченка «Катерина». (Т. Шевченко. Повний збірник творів. Катеринослав, 1914)

Накладом «Канадійського фармера» вийшов «Кобзар» (Вінніпеґ, 1917) з портретом Шевченка гравюри Ф. Адта на фронтиспісі, малюнками О. Сластіона, С. Дудіна, М. Ткаченка. С. Дудін ілюстрував твори «Варнак», «Відьма», «Іван Гус» («Єретик»), «Москалева криниця», «Наймичка», «Петрусь», «Русалка», «Якби тобі довелося», «Сова», «Титарівна», «Тополя», «Утоплена», «Черниця Мар'яна»; М. Ткаченко — «Гайдамаки», «Гамалія», «Княжна», «Сотник», «Тарасова ніч. Іван Підкова. Перебендя»; «Збірник дрібних віршів про Україну та козацтво» і «Катерина» містили малюнки М. Ткаченка й С. Дудіна.

Т. Шевченко. Повний збірник творів. Катеринослав, 1914. Ілюстрації Б. Смирнова. Титульна сторінка

«Кобзарик» (К., 1918) супроводжено малюнками Г. Павловича, «Гайдамаки» (с. Вовча на Харківщині, 1918) — ліноритами К. Неметца, а для «Кобзаря» (Х.; К.; Л., 1918) використано «куншти», різьблені на лінолі (лінорити) К. Неметца, для обкладинки взято композицію К. Трутовського «Шевченко над Дніпром». 1917 у Канаді (вид. Ф. Доячека) вийшла серія з 24 кн. «Ілюстрована Шевченківська бібліотека», аналогічна вид. В. *Яковенка* (СПб., 1911), проте з ін. обкладинкою. У вид. «Катерина. Тополя» (К., 1918) репрод. портрет Шевченка гравюри П. Бореля; «Кобзар» (Вінніпеґ, 1918) — гравюри В. *Мате*.

П. Носко. Ілюстрація до поеми Шевченка «Єретик» (Т. Шевченко. Повна збірка творів. Поезії. [Кобзар]. К., 1927)

У 1920-х інтерес до декорат. стилю, стилізації пов'язаний з розквітом модерну. Його властивості в укр. худож. графіці трансформувалися й набули нової якості завдяки тенденціям авангардизму. Найбільший вплив на розвиток нац. книжкової та журнальної графіки першої третини 20 ст. мали художники Г. *Нарбут* і М. *Бойчук*, заглиблені в традиції давньої укр. образотворчості. Г. Нарбут працював над оздобленням кн. П. *Зайцева* «Оксана» (1918). О. *Судомора* виконав обкладинку і

Т. Шевченко. Кобзар. К., 1927. Обкладинка А. Середи

В. Седляр. Ілюстрація до поеми «Причинна». (Т. Шевченко. Кобзар. Харків; К., 1931)

заставки до «Кобзаря» (Х., 1925), також обкладинку до «Кобзаря» (К., 1927); І. Падалка оформив два вид. — вид-в «Книгоспілка» і «Радянське село». Художники А. *Середа*, І. Падалка, О. Судомора зверталися насамперед до укр. барокової книжки, запозичуючи композиційні схеми оформлення стародруків, вивчаючи шрифти й орнаменти. В. *Седляр* як представник кола художників «бойчукістів» найважливішу роль відводив лінії, розкриваючи й значимість примітиву. Він оформив обкладинку «Кобзаря» (Х., 1931), виконав 54 чорно-білі ілюстрації до його 2-го вид. (Х.; К., 1931), а до вид. (Х.; К., 1933) — 62 ілюстрації (з них 18 кольор.), оформив його О. *Гер*.

У 1920-х до І. т. Ш. знову звертається О. Сластіон: «Катерина» (1925); «Не хочу я женитися», «Ой одна я, одна» (обидва — 1927); «Причинна» (1929) та ін. Вийшли друком вид. «Кобзар» (К., 1921) в худож. оформленні М. *Кирнарського*, «Кобзар. Повне зібрання поезій» (К., 1926) — А. Середи, «Повна збірка творів: Поезії [«Кобзар]» (К., 1927) — А. Середи, використано малюнки П. *Носка*. Фронтиспіс «Кобзаря» (К., 1926) прикрашає фото Шевченка А. *Деньєра* (1859), обкладинку однойменного вид. (К., 1927) — портрет поета роботи О. *Богомазова*.

У ці роки кількома масовими вид. випущено «Кобзар», у якому передрук. ілюстрації І. Їжакевича, П. Мартиновича, М. Пимоненка, О. Сластіона, Б. Смирнова, М. Ткаченка, К. Трутовського, а також уміщено малюнки самого Шевченка. Значний внесок у мист-во І. т. Ш. зробив В. *Касіян*. 1920 він виконав за поемою «Гайдамаки» низку малюнків, не розрахованих на вид. («Інтродукція», «Галайда», «Ґонта в Умані» та ін.), а через два роки в Празькій академії образотв. мист-в — офорт «Гайдамаки». Пізніше художник не раз ілюстрував «Кобзар» та окремі твори поета. До 120-річчя від дня народження Шевченка вийшов «Кобзар» (К., 1934), в малюнках В. Касіяна яскраво передано соц. спрямованість Шевченкової поезії. Його роботами оформлено «Поезії Т. Г. Шевченка» (К., 1934). Для «Повного зібр. тв.: У 2 т. Поезії: 1838—1847» (К., 1935. Т. 1) — виконав оправу, форзац, кінцівки, а для «Повного зібр. тв.: У 2 т. Поезії: 1847—1861» (К., 1937. Т. 2) — оправу і форзац, в обох вид. худож. оформлення здійснено Л. Позіним, фронтиспіс з автопортретом Шевченка, ілюстрації за маляр. і графічними творами й автографами Шевченка, малюнками М. Башилова і В. Штернберга (Т. 1); «Поезії Т. Г. Шевченка» (Х., 1935) — суперобкладинка, палітурка, форзац, ілюстрації за рисунками В. Касіяна і портрети у техніці деревориту; Журнал (Щоденник) (К., Х., 1936) — портрет Шевченка роботи В. Касіяна; «Кобзар» (Х.; О., 1936) — худож. оформлення, ілюстрації П. Носка, К. Трутовського, Шевченка, а для окремого вид. поеми «Катерина» (О., 1938) виконав обкладинку.

П. Носко. Ілюстрація до поеми Шевченка «Невольник». (Т. Шевченко. Повна збірка творів. Поезії. К., 1927)

В. Касіян. Гайдамаки. Папір, офорт. 1922

Обкладинку для зб. «“Кавказ” та інші вірші» (Х.; К., 1932) створив Я. Леус. Вид. «З щоденника [Щоденник]» і «Кавказ» (обидва — Х., 1934), «Наймичка», «Сон» (обидва — К., 1937) оформив Я. Руденський, у двох останніх дереворити О. Рубана. Фронтиспіс вид. «Гайдамаки: Поема» (К., 1936) містить портрет Шевченка роботи В. Штернберга (1840), а однойменне вид. (К., 1937) — Автопортрет (1840), «Поеми» (К.; Х., 1937) — Автопортрет (1860). *ПВТ [У 16 т.]* ілюстровано: т. 7 — малюнками Шевченка, К. Брюллова, В. Жуковського, В. Тропініна, В. Штернберга, на фронтиспісі — Автопортрет (1845); т. 8 цього ж вид. — малюнками Шевченка, В. Штернберга, М. *Степанова*, на фронтиспісі — Автопортрет (1847); у т. 14 репрод. портрет Шевченка (акварель) роботи К. Шрейнцера; у т. 15 — фото погруддя поета роботи О. *Архипенка* (1938).

Наприкін. 1930-х опубл. збірки й окремі твори Шевченка; зокр. «Вибрані твори» (О., 1939) ілюстровано його малюнками, портретами, що їх виконали І. *Крамськой*, І. Рєпін, оправа, титульна сторінка і форзац М. Котляревської. У двох вид. «Вибрані твори» (К., 1939) фронтиспіс прикрашає Автопортрет (1840) і (1860). «Гайдамаки» — обкладинка А. Середи, фронтиспіс Б. *Крюкова*, «Єретик» та «Катерина» — обкладинка А. Середи, «Кавказ» і «Катерина» — худож. оформлення Я. Руденського, дереворити О. Рубана, «Наймичка» — обкладинка А. Середи, фронтиспіс Г. *Пустовійта* (усі — К., 1939); «Гайдамаки» (М., 1939) — ілюстрації О. Сластіона, обкладинка, титул і орнаментація кн. А. Морозова-Ласа, авантитул прикрашає Автопортрет (1847); «Гайдамаки» (Кіров, 1939) — оформлення і портрет поета роботи А. Люстрицького. «Сон. Кавказ» (К., 1939) — обкладинка А. Середи, фронтиспіси: «Сон» — М. *Глущенка*, «Кавказ» — В. *Фатальчука*; вид.

Т. Шевченко. Кобзар. К., 1939. Ілюстрації І. Їжакевича

І. Рєпін. Портрет Т. Шевченка. 1888. Фронтиспіс «Кобзаря». К., 1939

І. Їжакевич. Суперобкладинка до «Кобзаря». Картон, олія. 1937–1938

«Художник» (Лг., 1939) ілюстровано малюнками Шевченка, В. Тропініна, К. Брюллова; «Избранная лирика» (М., 1939) — обкладинка, титул і портрет поета роботи В. Смирнова; «Избранные произведения» (К., 1939) — худож. оформлення І. Їжакевича, портрет поета роботи І. Рєпіна (1988); «Избранные произведения» (М.; Лг., 1939) — обкладинка, титул, шмуцтитул Г. Фішера, ілюстрації за малюнками Шевченка, на фронтиспісі — Автопортрет (1840). Фронтиспіс двох вид. «Кобзар: Повна збірка творів» (К., 1939) прикрашає портрет Шевченка І. Рєпіна, натомість в одному — оправа і форзац В. *Кричевського*, ілюстрації І. Їжакевича, в ін. — оформлення В. Стеценка. «Повна збірка творів» (К., 1939. Т. 1—5) — оправа за ескізом М. Караванського, фронтиспіс кожного з томів містить автопортрет Шевченка різних років (Т. 1 — 1840, Т. 4 — 1847, Т. 5 — 1848—49, Т. 2—3 —1860).

ПЗТ: У 10 т. вийшло в худож. оформленні О. Міткевича, на фронтиспісі: у т. 1 — Автопортрет (1840); т. 2 — портрет Шевченка роботи І. Рєпіна; т. 3—4 — Автопортрет (1848), т. 4 ілюстровано малюнками Шевченка, С. *Зарянка*, В. Штернберга, В. Тропініна, А. Заболотського; т. 5 містить Автопортрет (1857); т. 6 — портрет Шевченка роботи І. Крамського; у т. 7, 8, 9, 10 — худож. оформлення М. Вуєка, фоторепродукції Г. Магаса.

1944 В. Касіян виконав повний цикл малюнків для «Кобзаря», який мав вийти рос. мовою у Москві (деякі малюнки — заставки й кінцівки за змістом і символікою були пов’язані з подіями Другої світової війни, героїчною боротьбою проти фашистських загарбників). Проте через воєнний стан ілюструвати «Кобзаря» не пощастило, частину ілюстрацій художник використав у наступних вид. Упродовж 1940-х твори Шевченка з малюнками Касіяна виходили як в Україні, так і поза її межами.

У 1940-ві побачив світ ряд окремих вид. та зб. поезій Шевченка: поема «Катерина» (К., 1940), ілюстрована авторськими творами і малюнками

К. Трутовський. Ілюстрація до поеми Шевченка «Наймичка». Папір, сепія. 1887

Т. Шевченко. Вірші. К., 1950. Ілюстрації В. Слищенка. Обкладинка

Т. Шевченко. Катерина. К., 1951. Обкладинка. Оформлення І. Їжакевича, Ф. Коновалюка

О. Козачинського, М. Микешина; «Поезії» (К., 1940) — малюнками Шевченка, І. Їжакевича, К. Трутовського; «Избранные произведения» (Баку, 1940) з портретом Шевченка роботи В. Мате на фронтиспісі; «Кобзар (Вибрані твори)» (Уфа, 1942) оформив Я. Руденський; «Катерина» (М., 1943) ілюстрована малюнками М. *Дерегуса*; «Кобзар. Вибрані поезії» (М., 1943) оформив О. *Пащенко*, фронтиспіс містить Автопортрет (1860); «Кобзар» (К., 1944) вийшов у худож. оформленні К. Бурова і з портретом поета роботи Ф. Константинова на фронтиспісі; «Избранные стихотворения и поэмы» (М.; Лг., 1946) — обкладинка Г. Єчеїстова, ілюстрації за малюнками Шевченка, на фронтиспісі — Автопортрет (1845); «Кобзар» (К., 1947) оформив художник В. Брязкун; «Кобзар. Повна збірка поезій» (К., 1947) — А. Бондарович, ілюстрації за малюнками Шевченка, К. Трутовського, І. Рєпіна, П. *Ейснера*, Ф. *Коновалюка*, М. Микешина, О. Сластіона, І. Їжакевича, на фронтиспісі — портрет поета роботи В. Касіяна. Вид. «Сон — У всякого своя доля» (К., 1948) — Б. Носов, «Стихи и поэмы. В русских переводах» (М.; Лг., 1948) — художник М. Никифорова. Фронтиспіс двох вид. «Вибрані твори» (К., 1949) прикрашає портрет поета роботи В. Касіяна, худож. оформлення здійснили: одного — В. Стеценко, ін. — В. *Хоменко*. Художником «Повестей» (К., 1949. Кн. 1—3) був А. Фаєрчук, «Повну збірку творів» (К., 1949. Т. 1—3) оформив В. Хоменко.

Серед вид. творів Шевченка 1950-х заслуговують на увагу ілюстрації до поезій: «Вірші» (К., 1950) — у худож. оформленні і з портретом поета роботи В. Слищенка; «Кобзар» (К., 1950), ілюстрований творами Шевченка, фронтиспіс із його портретом роботи І. Рєпіна (1888); «Поеми» (К., 1950), «Катерина» і «Наймичка (К., 1951) оформили та проілюстрували І. Їжакевич і Ф. Коновалюк; над «Кобзарем» (К., 1952) працювали художники В. Фатальчук і О. *Юнак*; у «Поемах та віршах» (К., 1952) обкладинку виконав О. *Хвостенко-Хвостов*, фронтиспіс — І. Їжакевич, Ф. Коновалюк; у вид. «Повести» (К., 1952) обкладинку — В. Хоменко, портрет на ній роботи В. Касіяна; «Избранные произведения» (Лг., 1952) художньо оформив В. Зенькович, ілюстрації та портрет поета — М. Шуваєва. На обкладинці вид. «Поеми» (К., 1953) репрод. портрет Шевченка роботи В. Касіяна. До вид. окремих творів у цей час долучилися художники: Г. Зінченко — «Назар Стодоля» (К., 1950); Л. Склютовський — «Художник» (К., 1953): виконав ілюстрації за малюнками К. Брюллова, О. *Венеціанова*, В. Тропініна, В. Штернберга, обкладинку вид. оформив репродукцією з картини Г. *Меліхова* «Молодий Тарас Шевченко в майстерні К. П. Брюллова» (1947), а в «Журналі» (К., 1954) для ілюстрування застосував малюнки Шевченка, К. Брюллова, фотокопії зі сторінок Щоденника, на палітурці вмістив портрет Шевченка роботи В. Касіяна; В. Одайник — «Сон — На панщині пшеницю жала» (К., 1953); М. Пікалов — «Кобзар» (К., 1954), «Лірика» (К., 1959); А. *Базилевич* — «Єретик» (К., 1957), М. Панчук — «Катерина» (Сімф., 1957), «Сон» (К., 1958), В. *Якубич* — «Марія» (К., 1957), Р. Голяховський — «Балади» (Сімф., 1959), А. Пономаренко — «Вірші» (К., 1954), малюнки С. Рєпіна та Г. *Гавриленка*,

М. Панчук. Ілюстрація до поеми Шевченка «Катерина». Папір, кольорова ліногравюра. 1956

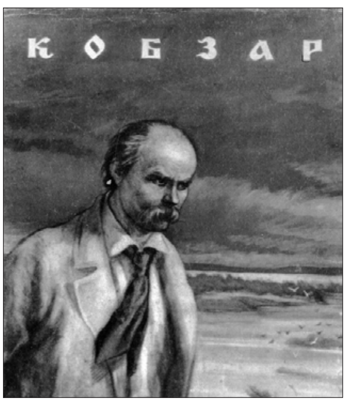
Т. Шевченко. Тече вода з-під явора. Вірші. К., 1956. Ілюстрації В. Полтавця. Обкладинка

В. Лисецький — «Назар Стодоля» (К., 1954), В. *Полтавець* — «Поеми та вірші» (К., 1954), «Тече вода з-під явора» (К., 1956).

Найвагомішими за худож. виконанням були вид.: «Кобзар» (К., 1954), ілюстрації та оформлення В. Касіяна, на фронтиспісі — Автопортрет (1860); «Кобзар» (К., 1956) — оформлення М. Пікалова, портрет Шевченка роботи В. Касіяна, а також вид. зб. (К., 1958) в худож. оформленні І. *Хотінка*. Два останні ілюстровано малюнками М. Дерегуса, І. Їжакевича, В. Касіяна, М. Микешина, І. Рєпіна, О. Сластіона, Шевченка.

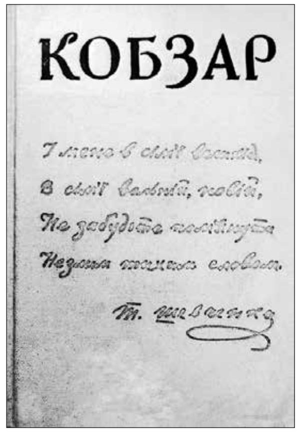
До спадщини Шевченка, К. Брюллова, Я. де Бальмена, М. Башилова художники знову звернулися, готуючи вид. *ПЗТ: У 10 т.*; М. Пікалов оформив «Кобзар» (К., 1954) і «Повести» (К., 1956), у яких уміщено портрет Шевченка роботи І. Рєпіна, останнє ілюстрував М. Дерегус; В. Фатальчук та О. Юнак — «Кобзар» (К., 1957), де є портрет Шевченка роботи І. Крамського; І. Хотінок — «Твори» (К., 1957. Т. 1—3), ілюстровані малюнками К. Брюллова та Шевченка; «Поеми» (К., 1958) — І. Їжакевича та Ф. Коновалюка; фронтиспіс вид. «Лірика» (К., 1959) оформив К. Козловський.

Значна кількість вид., над якими працювали митці, з'явилася до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* (1961) та *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* (1964). Для «Кобзаря» (К., 1961) оправу зробили В. *Юрчишин* і В. *Кравченко*, оформлення — В. Фатальчук і О. Юнак, портрет Шевченка — В. Касіяна, ілюстрації за малюнками Шевченка, М. Дерегуса, І. Їжакевича, В. Касіяна, М. Микешина, І. Рєпіна, О. Сластіона.

Т. Шевченко. Кобзар. К., 1954. Ілюстрації В. Касіяна. Обкладинка

В. Касіян виконав худож. оформлення, ілюстрації до «Кобзаря» (К., 1961) та збірки (Л., 1961), над якою працював також І. Плесканко. Ін. вид. «Кобзаря» (К., 1961) оформив М. Вуєк. Худож. оформлення «Творів» (К., 1961. Т. 1—3) здійснили А. Пономаренко і В. Касіян (суперобкладинка): т. 1 ілюстровано малюнками Шевченка і К. Брюллова, т. 2 — Шевченка, М. Желєзнова, В. Штернберга та ін., т. 3 — репродукціями творів Шевченка.

Т. Шевченко. Кобзар. К., 1961. Художник М. Вуєк. Обкладинка

У 1960-х видано окремі твори поета: «Вечірня зіронька» (К., 1960; малюнки А. *Тетьори*); «Сон — У всякого своя доля…», «Юродивий», «Єретик», «Кавказ» (усі — Л., 1961; художник Ю. Гапон); «Катерина», «Наймичка», «Думи мої, думи…» (усі — Л., 1961; художник О. Овдієнко), «Назар Стодоля» (К., 1961; художник В. *Новиковський*); «Назар Стодоля» (К., 1964), «Сон — У всякого своя доля» (К., 1966; обидва — художник В. *Василенко*); «Грай же, море!» (К., 1968; малюнки О. Павловської); «Гайдамаки» (К., 1969; макет та худож. оформлення П. Вишняка, ілюстрації О. Сластіона), «Зацвіла в долині червона калина» (К., 1969; малюнки О. *Губарєва*).

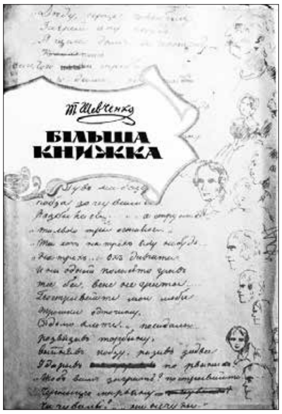
У двох вид. «Кобзаря» (К., 1960; одне оформив І. Хотінок, ін. — В. Фатальчук і О. Юнак) використано як ілюстрації твори Шевченка, В. Касіяна, М. Микешина, О. Сластіона, І. Їжакевича, М. Дерегуса, І. Рєпіна.

Т. Шевченко. Малий кобзар. К., 1961. Ілюстрації В. Полтавця. Суперобкладинка

Т. Шевченко. Зацвіла в долині червона калина. К., 1969. Ілюстрації О. Губарєва. Обкладинка

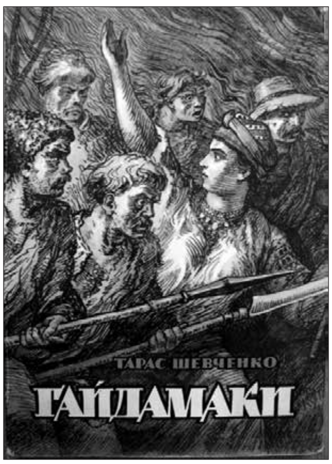
Т. Шевченко. Більша книжка. К., 1963. Суперобкладинка

Т. Шевченко. Кобзар. К., 1963. Ілюстрації В. Авраменка, Г. Гавриленка, Ф. Глущука, О. Данченка, В. Куткіна, О. Шоломія. Суперобкладинка

Р. Голяховський підготував кн. «Лірика», «Поеми» (Сімф., 1960) та «Лірика» (К., 1961; фронтиспіс К. Козловського). З малюнками В. Полтавця вийшов «Малий Кобзар» (К., 1961), «Повести: «Княгиня. Музыкант. Капитанша. Художник» (Сімф., 1961) в оформленні Ф. Литвинова. Серед вид. 1962 у Києві опубл.: «Лірика» (художник М. Пікалов, фронтиспіс К. Козловського), «Музыкант» (художник В. Кравченко), 1963 — факсимільні вид. «*Мала книжка*» та «*Більша книжка*» (худож. оформлення М. Марущанця), «Вірші та поеми. Антирелігійні твори» (ілюстрації В. Касіяна, худож. оформлення Ю. Яроменка); «Дневник» (худож. оформлення О. Юнака, В. Фатальчука).

Одне з найцікавіших вид. з точки зору худож. оформлення та ілюстрування — «Кобзар» (К., 1963) з ліногравюрами В. *Авраменка*, Г. Гавриленка, Ф. *Глущука*, О. *Данченка*, В. *Куткіна* (зокр. портрет Шевченка), О. Шоломія. Вид. цінне прагненням колективу художників інтерпретувати зб. як цілісний за змістом і стилістикою поетичний твір. Серед ін. творів: «Гайдамаки» (К., 1964) — худож. оформлення О. Ком'яхова, ілюстрації В. Касіяна; «Лірика» (Л., 1964) — художник І. Плесканко; «Кобзар» (К., 1964), де вміщено портрет Шевченка роботи І. Крамського та ілюстрації за малюнками Шевченка, М. Дерегуса. І. Їжакевича, В. Касіяна, М. Микешина, І. Рєпіна, О. Сластіона. Поеми «Катерина» і «Наймичка», які видано в Москві рос. мовою, ілюстрував кольор. офортами М. Дерегус.

Т. Шевченко. Гайдамаки. К., 1964. Обкладинка

М. Дерегус. Ілюстрація до поеми Т. Шевченка «Наймичка». Папір, офорт, акватинта. 1963

У ювілейному вид. «Кобзар» (К., 1964) — ілюстрації в офорті А. Базилевича, Б. *Гінзбурга*, Г. Горобієвської, М. Дерегуса, Г. *Зубковського*, І. *Принцевського*, М. *Родіна*, Є. *Рябової*, Є. *Соловйова*, І. *Філонова*, В. Якутовича; заставки В. *Панфілова*, В. Новиковського; оформлення і макет В. Хоменка. Ін. вид. «Кобзаря» цього року містить портрет Шевченка роботи І. Крамського та малюнки Шевченка, М. Дерегуса, І. Їжакевича, В. Касіяна, М. Микешина, І. Рєпіна, О. Сластіона. 1964 вийшли також зб., які підготували художники В. Стеценко та І. Плесканко. Вид. «Повести: Наймичка, Варнак. Княжна. Музыкант. Несчастный. Капитанша. Близнецы. Художник. Прогулка с удовольствием и не без морали» (1-ше вид.— укр. мовою, 2-ге — рос.) оформили Д. Грибов, Б. Бродський (портрет Шевченка роботи І. Рєпіна), для ілюстрування взято малюнки М. Башилова, К. Брюллова, В. Заузе, Л. *Жемчужникова*, В. *Орловського*, Г. *Псьол*, М. *Самокиша*, І. *Сошенка*, В. Тропініна, К. Трутовського, В. Штернберга.

У кін. 1960-х опубл.: «Кобзар» (К., 1965; фронтиспіс В. Кравченка, худож. оформлення М. Чорнокапського), «Кобзар» (К., 1966; художники О. Юнак, В. Фатальчук), «Твори» (К., 1966. Т. 1—2; художник Б. Бродський); факсимільні вид. «Мала книжка», «Три літа» (обидва — К., 1966; худож. оформлення М. Марущанця). За майстерністю та оригінальністю вирізняються вид.: «Кобзар» (К., 1967) в оформленні В. Юрчишина з ілюстраціями С. *Караффи-Корбут*; «Кобзар» (К., 1967), у якому Д. Грибов використав малюнки Шевченка, В. Касіяна, І. Їжакевича, і «Кобзар» (К., 1968) в оформленні В. Юрчишина.

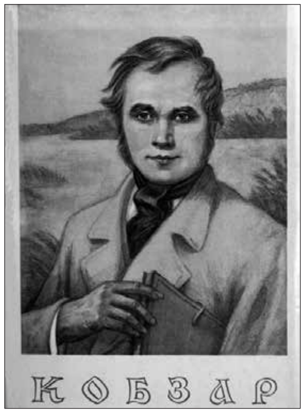
А. Базилевич працював над оформленням «Малого Кобзаря» (К., 1969), де помістив малюнки В. Новиковського на фронтиспісі, у тексті — М. Дерегуса, І. Їжакевича, В. Касіяна, М. Родіна, Є. Рябової,

Т. Шевченко. Кобзар. К., 1965. Художник М. Чорнокапський. Обкладинка

Т. Шевченко. Кобзар. К., 1967. Ілюстрації С. Караффи-Корбут. Суперобкладинка

Т. Шевченко. Кобзар. К., 1976. Ілюстрації В. Касіяна. Суперобкладинка

Т. Шевченко. Тече вода з-під явора. К., 1977. Ілюстрації М. Компанця. Обкладинка

І. Філонова; В. Кононенко оформив «Кобзар» (Сімф., 1969). Ще одне вид. зб. підготували: П. Вишняк — макет та худож. редакція, В. Куткін — малюнки на палітурці та портрет Шевченка.

У 1970-х активно працював над худож. оформленням вид. творів Шевченка П. Вишняк. Це «Твори» (К., 1970—71. Т. 1—5) з репродукціями живописних і графічних робіт Шевченка. Макет, оформлення і худож. редакцію, ілюстрації та портрет Шевченка у «Творах» (К., 1971) виконав М. Компанець. П. Вишняк долучився до вид. «Кобзар» (К., 1972) — макет оформлення, худож. редакція, а малюнки на палітурці та портрет митця роботи В. Куткіна, ілюстрації з малюнків Шевченка; «Повести» (К., 1977) вийшли в худож. оформленні П. Вишняка з ілюстраціями В. Василенка. Художник В. Юрчишин оформив «Кобзар» (К., 1972), здійснив упорядкування ілюстрованого матеріалу, худож. оформлення, макет у кн. «Вибрані поезії» (К., 1977; К., 1978), «Видання творів» у 5 т. (К., 1978. Т. 1—4; К., 1979. Т. 5).

«Дневник. Автобіографія» (К., 1972) видано з суперобкладинкою М. Марущанця; «Кобзар» (К., 1974) оформив І. Гаврилюк, наступний (К., 1979) — В. Машков. Одне з найцікавіших вид. 1970-х — «Поеми та повісті» (К., 1978) з малюнками С. Караффи-Корбут та портретом Шевченка роботи В. Куткіна. Макет до «Кобзаря» (К., 1976) виконав А. *Крвавич*, ілюстрації, зокр. портрет Шевченка — В. Касіян. «Малий Кобзар» (К., 1976) вийшов із малюнками В. Касіяна та І. Їжакевича, а однойменне вид. (К., 1979) — з їхніми малюнками та портретом Шевченка роботи В. Касіяна. Окремі вид. проілюстрували: О. Губарєв — «Тече вода з-під явора» (К., 1970), О. Павловська — «Грай же, море!» (К., 1971), М. Дерегус — «Катерина» (К., 1972), М. Компанець — «Зацвіла в долині червона калина» (К., 1973), «Тече вода з-під явора» (К., 1977), В. Ульянова — «Наймичка» (К., 1976), В. Глуздов — «Мені тринадцятий минало» (К., 1978).

У 1980-х в оформленні «Кобзаря» (К., 1980; К., 1981) брали участь В. Фатальчук та О. Юнак. У вид. «Вибрані поезії» (К., 1981) художник А. Відоняк вмістив малюнок В. Касіяна на обкладинці та портрет Шевченка — на фронтиспісі; у вид. «Малий Кобзар» (К., 1981) його малюнки використано у худож. вирішенні обкладинки і тексту (разом із творами І. Їжакевича). Творами В. Касіяна ілюстровано «Кобзар» (К., 1983; К., 1986), у першому — штрихове оформлення і макет М. Неварикаші. У цей час художники застосовують мист. доробок попередників: для вид. «Думи мої» (К., 1981) Д. Грибов узяв портрет Шевченка роботи І. Рєпіна; у вид. «Поеми: Катерина. Гайдамаки. Гамалія. Сон. Єретик. Наймичка. Кавказ. Варнак. Неофіти. Марія» (К., 1981) на обкладинці вміщено малюнок Ф. *Кричевського*; у 5-томному вид. «Твори» (К., 1985) у т. 4 — ілюстрації малюнків І. Сошенка, В. Тропініна, Шевченка, В. Штернберга та ін.

В. Касіян. Ілюстрація до вірша Шевченка «Мені тринадцятий минало». Папір, акварель, туш. «Кобзар». К., 1983

Варто відзначити роботу В. Юрчишина та О. І. *Івахненка*. «Балади» (К., 1982) вийшли з ілюстраціями О. А. *Івахненка*, шрифтове оформлення В. Кузя. В. Юрчишин художньо

Т. Шевченко. Мала книжка. К., 1984. Футляр

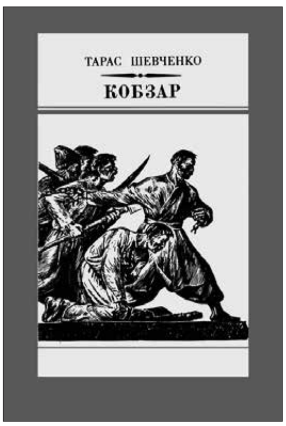

Т. Шевченко. Поезії. У 2 т. К., 1988. Т. 1. Ілюстрації О. І. Івахненка. Обкладинка

оформив вид. «Мала книжка» і вид. «Повести: Наймичка. Музыкант. Близнецы. Художник» (обидва — К., 1984), останнє містить ілюстрації В. Василенка. «Поеми» (К., 1984) — ілюстрації О. І. Івахненка, оформлення В. Юрчишина, «Садок вишневий коло хати» (К., 1985) — гравюри О. І. Івахненка, макет та орнаменти В. Юрчишина; «Три літа» (К., 1987), *«Заповіт» [Антол. пер.]* і «Художник» (обидва — К., 1989) у худож. оформленні В. Юрчишина. Вирізняється вид. «Поезії» у 2 т. (К., 1988; макет і худож. оформлення О. І. Івахненка та В. Юрчишина). У цей час плідно працює й М. Компанець, фронтиспіс вид. «Кобзар» (К., 1983) містить портрет поета його роботи (оправа і титул В. Кононенка), він також взяв участь у вид. «Зоре моя вечірняя» (К., 1985).

Худож. оформлення творів Шевченка виконали митці: І. Гаврилюк — «Заповіт» (перевид.: К., 1982, 1983, 1984, 1988); Г. Кучабський — «Лірика» (Л., 1982); В. Кононенко — «Кобзар» (К., 1983, 1984), ілюстрації та макет до якого О. Данченка, «Твори» у 5 т. — т. 1, 2 (К., 1984) і «Гайдамаки» (К., 1988) з ілюстраціями О. Сластіона; В. Красій — «Про мистецтво» (К., 1984); О. Застанченко — «Художник» (К., 1985); В. Машков — «Кобзар» (К., 1987); В. Дозорець — «Кобзар» (К., 1988), «Повести» (К., 1988) з ілюстраціями В. Василенка, консультант з худож. оформлення б-ки — Г. *Якутович*, «Кобзар» (К., 1989) — його ж макет; К. Штанко — «Мені тринадцятий минало» (К., 1989; 2-ге вид. — 1994). Твори поета ілюструють: В. Василенко — «Повести: Наймичка. Варнак. Княгиня. Музыкант. Близнецы. Художник» (К., 1983), «Повести» (К., 1986), ілюстрації на корінці, фронтиспіс; А. Тетьора — «Мені тринадцятий минало» (К., 1985); В. *Лопата* — «Тополя» (К., 1984); В. Куткін — «Кобзар» (К., 1985), оправа та шмуцтитул; «Кобзар» (К., 1986). «Поезії» (К., 1989. Кн. 1—2) ілюстровано фотографіями скульптур малих форм різьбярів П. *Верни*, А. *Штепи*, В. *Лупійчука*, Г. Боковні, В. Гамази, В. Одрехівського, І. *Одрехівського*, С. *Орисика*, І. Стецяка, А. *Сухорського*, М. Яреми, худож. оформлення Н. М'ясковської, В. Юрчишина; фотографи І. Гільбо, В. Зайцев.

У 1990-х О. І. Івахненко та В. Юрчишин продовжили співпрацю у вид. «Поезії» (К., 1991. Т. 1—2) — художник О. І. Івахненко, макет та худож. оформлення В. Юрчишина; зб. віршів «Садок вишневий коло хати» (К., 1995, 2-ге вид.) — оформлення В. Юрчишина, гравюри О. І. Івахненка. Індивідуальний стиль О. І. Івахненка вироблено в час, коли впроваджувано нові можливості перекладу усного фольклору мовою ілюстрації, формовано нац. худож. традицію через комплексно переосмислені пам'ятки

Т. Шевченко. Кобзар. К., 1985. Ілюстрації В. Куткіна. Обкладинка

Т. Шевченко. Повісті. К., 1988. Ілюстрації В. Василенка. Обкладинка

Т. Шевченко. За сонцем хмаронька пливе. К., 1990. Ілюстрації М. Компанця. Обкладинка

Т. Шевченко. Мені тринадцятий минало. К., 1994. Ілюстрації К. Штанко. Обкладинка

старої і сучасної народної культури. Ілюстраціям зб. притаманні гармонійність кольор. сполучень, лаконізм мови, яку виробив художник на тлі мист-ва лубка, традицій європ. ренесансного монументалізму, творчих надбань бойчукістів. Продовжили худож. оформлення шевченкіани М. Компанець — у вид. «За сонцем хмаронька пливе» (К., 1990), Т. Кудіш — у «Малому Кобзарі» (Д., 1990), І. Щур — у факсимільному вид. «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки» (К., 1990), В. Вересюк розробив обкладинку фототипічного вид. «Буквар південноруський 1861 року» Шевченка (К., 1991), А. Хмара — вид. «Єретик» (К., 1991), П. Преснякова оформила репринтний передрук «Кобзаря» (Женева, 1878. Ч. 1.) як мініатюрного вид. у футлярі (К., 1991), С. Васильченко — кн.-картинку «Вся країна повита красою» (К., 1992), Б. Прокопенко — «Заповіт» (К., 1993), Я. Яковенко — «Кобзар» (К., 1993), на титулі використано малюнок В. Штернберга «Кобзар з поводирем», О. Яцун — вид. «Катерина» (К., 1994), «Думи мої…» (К., 1996), К. Штанко — «Мені тринадцятий минало» (К., 1989; 1994), О. Андрощук — «Три літа» (К., 1994), Є. Муштенко — «Кобзар» (К., 1997), Р. Пахалюк — «Мар'яна-черниця» (К., 1997) — факсимільне вид. рукопису та відтворення тексту за сучасними технологічними принципами, І. Гаврилюк — «Кобзар» (К., 1999).

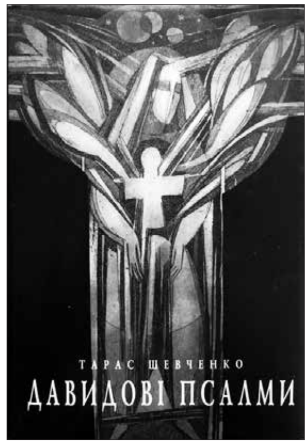
Значною за обсягом і висохудож. за манерою інтерпретації є шевченкіана В. Лопати. У «Кобзарі» (К., 1992; К., 1993) художник подав таке образне його прочитання, де бачення світу представлено як дійсність і як символ, що властиве і поезіям Шевченка. Проблему показу світу у двох протилежних вимірах, візуалізованого через метафору, алегорію, В. Лопата вирішив традиційними методами класичної лінеарної гравюри. Вагомою є також робота І. *Марчука* над «Кобзарем» (К., 1994): використано ілюстрації з маляр. циклу «Шевченкіана», худож. оформлення та макет О. Андрощука. Репродукціями з гравюр Шевченка та О. Сластіона ілюстровано «Кобзар» (Х., 1996), а для оформлення вид. «Поезії — Gedichte» (Д., 1997) взято екслібриси М. Стрижака.

Т. Шевченко. Кобзар. К., 1993. Ілюстрації В. Лопати. Суперобкладинка

Т. Шевченко. Кобзар. К., 1994. Ілюстрації І. Марчука. Обкладинка

Т. Шевченко. Давидові псалми. К., 2000. Ілюстрації В. Гарбуза. Обкладинка

У вид. «Кобзаря» (К., 1998) використано твори В. Касіяна, графічний матеріал упорядкували Я. Гоян, О. Касіян і М. Пшінка. У серії подарункових вид. вийшли «Кобзар» (К., 2001), худож. оформлення О. Набоки і С. Железняка, ілюстрації за творами Шевченка; «Кобзар» (Тернопіль, 2006), макет і худож. оформлення виконав Я. Куць. Оформлення «Гайдамаки» (К., 2001) виконали М. Лебідь, В. Аврутіс, М. *Стратилат*, ілюстрації за малюнками О. Сластіона. Перевид. «Поезій» Шевченка ([вид. К., 1927], К., 2003) вийшло з малюнками П. Носка, портрет поета роботи І. Крамського.

Оригінальною за оформленням та ілюструванням поезій Шевченка є робота В. Гарбуза «Давидові псалми» (К., 2000), макет К. Лавра, та «Кобзар» (К., 2004), макет С. Тарасенка. Спираючись на традиції язичництва як на систему етичних та естетичних цінност-ей, художник гармонійно поєднав їх із духовними надбаннями християнської культури. Художнє оформлення та макет до «Кобзаря» (К., 2000) виконав В. Мітченко, ілюстрування за творами М. *Стороженка*. Унікальність ілюстрацій до цього «Кобзаря» полягає в наявності текстів художника як розмислів над буттям конкретного твору в худож. реальності, в особливій авторській манері виконання оригіналів, в актуалізації на зламі другого і третього тисячоліть етичного, естетичного та культурологічного досвіду укр. бароко.

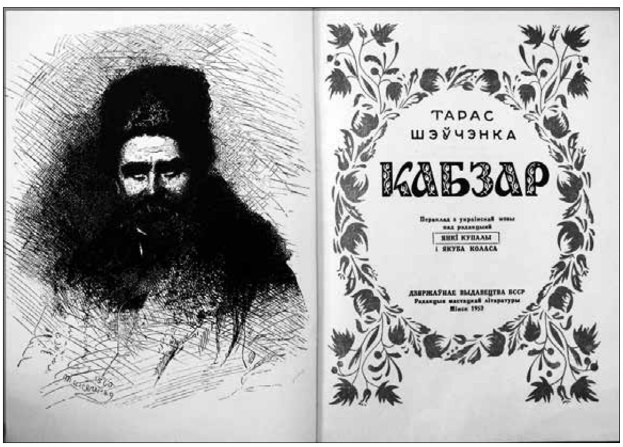
Ілюстрації Шевченка залучалися до вид. його творів і на поч. 21 ст., зокр. у кн. «Т. Г. Шевченко. Заповіт» (Х., 2006) використано бл. п'ятисот робіт митця, худож. оформлення здійснив І. Осипов; «Кобзар» (К., 2006. Т. 1—2) — оформлення і макет І. Медведовської, обкладинка Л. Россінського; «Кобзар» (К., 2008; макет, дизайн, оформлення І. Медведовської) ілюстровано репродукціями творів Шевченка з колекції НМТШ.

Т. Шевченко. Кобзар. У 2 т. К., 2006. Художнє оформлення І. Медведовської. Обкладинка

Обкладинку вид. «Заборонений Кобзар. Вибране» (Х., 2006) виконано за листівкою «Т. Г. Шевченко» («Рассвет», К., 1911. № 110), а фронтиспіс оформлено портретом поета роботи Я. Пстрак (1910-ті). Обкладинку до «Кобзаря» (К., 2006) виконав С. Желєзняк, як ілюстрації взято твори М. *Бурачека*, І. Їжакевича, О. Павленко, О. Сластіона, В. Седляра, М. Дерегуса, М. Микешина, В. *Масика*, В. Касіяна, О. І. Івахненка, Г. Пустовійта, В. Зарецького, В. Гарбуза, М. Соченко, В. Лопати, І. Марчука, В. Куткіна, О. Данченка, П. Носка, С. Караффи-Корбут. У Львові здійснено перевидання «Кобзаря» (Л., 2011) з ілюстраціями С. Караффи-Корбут, у Києві — «Кобзаря» (К., 2009; 2012) з ілюстраціями В. Седляра, які були виконані до однойменного вид. (К., 1931; К., 1933). Л. Шевченко виконала худож. оформлення та ілюстрування «Кобзаря» (К., 2009). А. Недял як художник працював над вид. «Кобзаря» (Донецьк, 2010), він створив дизайн обкладинки до його наступного вид., а Д. Турбаніст художньо оформив «Кобзар» (Донецьк, 2012). М. Михайлишина виконала оформлення та ілюструвала «Дитячий Кобзар» (Л., 2012).

Літ. твори Шевченка активно видають мовами народів світу, для їх ілюстрування часто залучають репродукції з укр. вид. або оригінальних творів. В Аргентині побачив світ «Кобзар» (Буенос-Айрес, 1950) у худож. оформленні С. Мануїліва, на фронтиспісі — портрет Шевченка роботи І. Денисенка, на обкладинці — портрет поета за горельєфом скульптора К. Бульдіна. У Канаді вийшли «Вірші» (Торонто, 1953) з ілюстраціями В. Слищенка; *«Кобзар: У 4 т.»*, худож. оформлення обкладинки якого виконав М. Левицький, ілюстрації — за малюнками Шевченка, на фронтиспісі т. 1 — портрет Шевченка роботи В. Штернберга (1840), а т. 4 — портрет поета роботи І. Рєпіна (1888); «Гайдамаки» (Едмонтон, 1954) — мист. редакція та обкладинка, портрет Шевченка художника І. *Кейвана*, ілюстрації О. Сластіона. Серед кн., виданих англ. мовою: «Вибрані твори» (Вінніпеґ, 1922) з портретом Шевченка роботи Л. Сєрякова ілюстровано репродукціями маляр. творів М. Каразіна, І. Рєпіна, М. Ткаченка, К. Трутовського, Шевченка; «Бард України» (Торонто, 1951) ілюстровано репродукціями маляр. творів Шевченка, І. Їжакевича та ін.; «Кобзар» (Вінніпеґ, 1858) — обкладинка художника І. Попа, портрет Шевченка роботи К. Антоновича; «Selections» (Торонто, 1961) — портрет Шевченка роботи М. Глущенка, вид. ілюстровано репродукціями маляр. творів Ю. *Балановського*, М. *Божія*, Шевченка; «Selected Works» (М., 1979) — на суперобкладинці портрет Шевченка роботи Х. *Гусикова*.

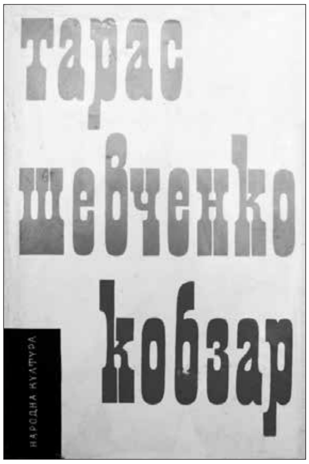
Т. Шевченко. Кобзар. Мінськ, 1952. Фронтиспіс і титул

Укр., білор., болг., нім., польс., рум., словац. та угор. мовами видано поему «Катерина» (К., 1994) — худож. оформлення О. Яцуна (подарункове видання).

У США вийшло Повне вид. тв. у 14 т. (Чикаґо, 1959—63), т. 6 ілюстровано малюнками Шевченка, В. Штернберга, К. Брюллова, т. 7 — Шевченка, В. Штернберга, М. Степанова, т. 12 містить портрет Шевченка, гравірований І. Матюшиним за Автопортретом (1859).

У ряді європ. країн було здійснено вид. «Кобзаря», зокр. два вид. (Прага, 1941) — одне в мист. оформленні проф. Р. Лісовського, в ін. використано кліше Автопортрета (1840) та фото (1859) роботи Й. Штенца; «Кобзар» (Відень, 1941) вийшов із портретами Шевченка та ілюстраціями-ліногравюрами невідомого художника за малюнками С. Дудіна, І. Кейвана, О. *Куриласа*, В. Мате, О. Сластіона та ін., «Кобзар (Вибір поезій)» (Відень, 1942) — з обкладинкою О. Красовського. Опубл. «Казематні поезії» (Мюнхен, 1947), які ілюстровано репродукцією картини І. Чумака «Арешт Т. Шевченка 5 квітня 1847 р. на березі Дніпра перед Києвом» (1939); «Вибраний Кобзар» (Париж, 1947) з малюнками та кінцівками М. Башилова, Я. де Бальмена; «Кобзар» (Реґенсбурґ, 1947) з портретом Шевченка гравюри Л. Сєрякова.

Білор. мовою видано «Кобзар» (Мінськ, 1948) з малюнками та портретом Шевченка роботи Б. Каплана; «Кобзар» (Мінськ, 1952) — оформлення А. Сапєтки; «Катерина» (Мінськ, 1964) — художники А. Пасляровurb, В. Сапєтка. Болг. мовою: «Вибрані твори» (К., 1939) — портрет Шевченка роботи І. Рєпіна (1888), ілюстровано репродукціями з малюнків та картин Шевченка, І. Їжакевича; «Вибрані твори» (Софія, 1949) — портрет Шевченка роботи І. Крамського; «Вибрані твори» (Софія, 1956) оформила художниця З. Тасева; «Вибрані твори» (Софія, 1960. Т. 1—2) — художник В. Бараков, на фронтиспісі — автопортрет Шевченка (1857); «Кобзар» (Софія, 1964) — художники М. Пейкова, Г. Ковачев, портрет Шевченка І. Рєпіна; «Кобзар» (Софія, 1975) — худож. оформлення І. Кьосева; у двомовному — болгар.-укр. вид. «Тарас Шевченко. Вибрані твори» (К., 1999) на фронтиспісі — Автопортрет зі свічкою (1860).

Т. Шевченко. Кобзар. Софія, 1964. Суперобкладинка

Вірм. мовою вид. «Кобзар» (Єреван, 1961) — художник К. Тиратурян. Грец. мовою: «Кобзар» (К., 1993) — худож. оформлення О. Яцуна. Груз. мовою: «Катерина» (Тбілісі, 1936) — художник Л. Заалішвілі; «Вірші і поеми» (Тбілісі, 1939) — портрет Шевченка роботи В. Касіяна; «Поеми» (Тбілісі, 1939) — художник В. Аваліані; «Вірші і поеми» (Тбілісі, 1952) — художник Г. Горделадзе; «Вибране» (Тбілісі, 1961) — художник В. Білецька; «Думи мої…» (К., 1987) — худож. оформлення В. Машкова. Естон. мовою: «Кобзар» (Таллінн, 1961) — художник-оформлювач С. Лійберг. Євр. (ідиш) мовою: «Вибрані твори» (К., 1939) — портрет Шевченка І. Рєпіна, ілюстровані репродукціями маляр. творів Шевченка, І. Їжакевича. Казах. мовою: «Вибране» (Алма-Ата, 1954) — художник К. Ходжиков; «Вибрані твори» (Алма-Ата, 1961) — художник К. Христолюбов; «Вибрані твори» (Алма-Ата, 1964) — художник А. Дячкін; «Кобзар» (Алма-Ата, 1989) — художник В. Фальченков. Калм. мовою: «Вірші» (Еліста, 1964) — художник В. Мезенцев. Кирг. мовою: «Поеми та вірші» (Фрунзе, 1964) — оформлення І. Єфимовдуку, ілюстрації Г. Гавриленка, Ф. Глущука, О. Данченка, В. Куткіна, його ж портрет Шевченка. Кит. мовою: «Вибрані вірші» (Шанхай, 1983) — портрет Шевченка В. Куткіна, ілюстровані репродукціями графічних творів В. Авраменка, Г. Гавриленка, О. Данченка, В. Куткіна та ін.; «Кобзар» (Шанхай, 1990) — фронтиспіс В. Штернберга. Латис. мовою: «Вибране» (Рига, 1951) — портрет Шевченка М. Никифорова; «Вибране» (Рига, 1954) — портрет Шевченка Л. *Пастернака*; «Гайдамаки» (Рига, 1964) — художник С. *Адамович*. Лит. мовою: «Поезія» (Вільнюс, 1951) — портрет Шевченка роботи І. Рєпіна; «Вірші» (Вільнюс, 1955) — портрет Шевченка Л. Сєрякова; «Кобзар» (Вільнюс, 1961) — портрет Шевченка роботи В. Касіяна. Молд. мовою: «Вибрані твори» (Кишинів, 1951) — художник М. Кравченко — портрет Шевченка І. Рєпіна; «Вибрані твори» (Кишинів, 1964) — художник В. Корякін. Нім. мовою: «Поезії» (Мюнхен, 1961 [англ., франц., укр. мовами]) — худож. оформлення М. Левицького; «Поезії» (Вісбаден, 1965) — ілюстрації С. *Бесєдіна*, І. Їжакевича, В. Касіяна, М. Самокиша, О. Сластіона, Шевченка. Осет. мовою: «Вибрані вірші й поеми» (Сталінірі, 1939) — на фронтиспісі портрет Шевченка роботи І. Крамського. Польс. мовою: «Тарас Шевченко» (К., 1862) — портрет Шевченка за літографією А. Мульєрона (1859—60); «Збірка вибраних поезій» (Варшава, 1921) — портрет Шевченка роботи І. Рєпіна; *ПВТ: [У 16 т.]* (Варшава; Л., 1936. Т. 14) — портрет Шевченка роботи К. Шрейнцера (мініатюра — акварель 1860); «Вибрані поезії» (Вроцлав, 1974) — портрет Шевченка І. Рєпіна. Португал. мовою: «O Sonho» (Ріо-де-Жанейро, 1980) — ілюстратор Ю. Соловій.

Рос. мовою: «Кобзарь Т. Г. Шевченко» (М., 1874) — портрет Шевченка гравюри К. Комлена; «Мотивы поэзии» (Вятка, 1902) — ілюстрації І. Їжакевича, А. Рилова, М. Хохрякова, С. Дремцова; «Кобзарь» (СПб., 1906) — портрет Шевченка гравюри на сталі Ф. Брокгауза; «Кобзарь» (М., 1911) — портрет Шевченка гравюри П. Бореля; «Т. Г. Шевченко, его думы и песни» (М., 1914), «Кобзарь» (М., 1919) — портрети Шевченка, зокр. Л. Пастернака; «Кобзарь: избранные стихотворения» (Лг., 1934) — суперобкладинка, титул, шмуцтитули художника В. Конашевича; «Гайдамаки» (М., 1939) — ілюстрації О. Сластіона, титул, орнаментація кн. А. Морозова-Ласа; «Избранная лирика» (М., 1939) — обкладинка, портрет, титул В. Смирнова; «Избранные произведения» (М., 1939) — портрет, титул, шмуцтитули Г. Фішера, підбір ілюстрацій Л. Позіна; «Избранные призведения» (Лг., 1930) — підбір ілюстрацій Л. Позіна, титул, шмуцтитули Г. Фішера; «Избранные стихи» (Петрозаводськ, 1939) — портрет Шевченка Х. Гусикова; «Избранное» (М., 1939) — обкладинка, титул, шмуцтитули та заставки С. Кованько; «Кобзарь» (Лг., 1939) — худож.

Т. Шевченко. Кобзар. М., 1947. Художник Д. Бажанов. Обкладинка

Т. Шевченко. Кобзар. М., 1954. Оформлення М. Мухіна. Обкладинка

Т. Шевченко. Кобзар. М., 1989. Ілюстрації В. Гордійчука

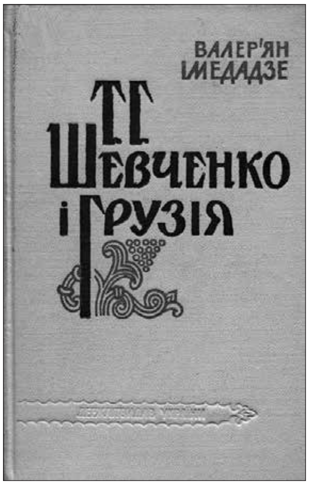
оформлення М. Кирнарського, портрети Шевченка, зокр. роботи М. Матюшина; «Кобзарь» (М., 1939) — обкладинка, титул Л. Радищева, портрет Шевченка І. Рєпіна; «Поэмы» (М., 1939) — обкладинка, портрет, титул В. Смирнова; «Стихотворения» (Лг., 1939) — художник М. Кирнарський; «Стихи» (М., 1942) — обкладинка, заставки, кінцівки Г. Фішера, портрет Шевченка І. Крамського; «Избранные стихотворения и поэмы» (М., Лг., 1946) — обкладинка Г. Єчеїстова; «Кобзарь» (М., 1947) — художник Д. Бажанов, вид. ілюстровано репродукціями з малюнків Шевченка, О. Сластіона; «Собрание сочинений» в 5 т. (М., 1948) т. 2, 3 та (М., 1949) т. 1, 4, 5 — художник І. Ільїн; «Избранные произведения» (Лг., 1952) — ілюстрації М. Шуваєва, титул, обкладинка, шмуцтитули В. Зенькович, портрет Шевченка І. Рєпіна; «Кобзарь» (М., 1954) — оформлення М. Мухіна; «Стихотворения» (Лг., 1954) — портрет Шевченка І. Крамського; «Собрание сочинений» (М., 1955—1956. Т. 1—5) — оформлення Г. Фішера, портрет Шевченка роботи І. Рєпіна (т. 1); «Стихотворения и поэмы» (М., 1960) — оформлення Л. Зусмана, портрет Шевченка роботи І. Крамського, ілюстрації І. Їжакевича, Я. де Бальмена та ін.; «Гайдамаки» (М., 1961) — ілюстрації О. Бубнова, оформлення Г. Кудрявцева; «Лирика» (М., 1961) — на фронтиспісі фрагмент портрета Шевченка роботи І. Крамського, оформлення С. Теленгатера; «Еретик» (М., 1964) — художник М. Ольшевський; «Гайдамаки» (М., 1961) з малюнками О. Бубнова; «Заря моя вечерняя» (К., 1964) — В. Полтавця; «Катерина. Наймичка» (М., 1964) — ілюстрації М. Дерегуса, оформлення І. Хотінка; «Кобзарь» (М., 1964) — художник С. Теленгатер; «Оживут озера, степи!..» (М., 1964) — оформлення О. Ременника; «Собрание сочинений» (М., 1964. Т. 1) — оформлення Г. Фішера; «Стихотворения и поэмы» (М., Лг., 1964) — портрет Шевченка роботи І. Крамського; «Собрание сочинений» в 5 т. (М., 1965. Т. 5) — оформлення Г. Фішера; «Собрание сочинений» (М., 1977. Т. 1—4) — оформлення Г. Федорова; «Кобзарь» (Ставрополь, 1979) — оформлення й худож. редагування В. Каретко, на фронтиспісі портрет Шевченка роботи І. Крамського; «В степи бескрайной за Уралом…» (Челябінськ, 1980) — рисунки Л. Бірюкова; «Звезда моя вечерняя» (М., 1980) — рисунки Г. Макавєєвої; «Стихотворения» (М., 1981) — худож. оформлення В. Уварова; «Кобзарь» (К., 1983) — художник Ю. *Новиков*, портрет Шевченка роботи М. Компанця; «Кобзарь» (М., 1984) — оформлення Є. Соколова, на обкладинці портрет Шевченка роботи М. Калити, його ж портрет і оформлення ін. вид. «Кобзаря» (М., 1984); «Избранные сочинения» (М., 1987) — художник І. Сальникова; «Кобзарь» (М., 1989) — ілюстрації та портрет Шевченка В. *Гордійчука*, макет А. Прусова; «Кавказ» (Оренбург, 1997) — художник Ф. Абленін; «Стихотворения» (М., 1989) — оформлення В. Уварової, портрет Шевченка роботи В. Мате. Рум. мовою: «Кобзар» (Бухарест, 1952) — портрет Шевченка роботи Х. Гусикова; «Кобзар» (Бухарест, 1957) — художник Р. Веро; «Кобзар» (Бухарест, 1963) — худож. оформлення В. Соколюка. Серб. мовою: «Реве Дніпр широкий. Шевченко, Франко, Маланюк» (Белград, 1999) — ілюстрації В. Зубко. Таміл. мовою: «Щоденник» (М., 1986) — ілюстровано репродукціями маляр. творів І. Їжакевича, Ф. Коновалюка, І. Рєпіна, Шевченка; «Катерина» (Мадрас, 1987) — оформлено репродукціями картин Ф. Кричевського та ін. Тув. мовою: «Сон. Гори мої високії» (Кизил, 1964) — художник Ю. Курський, портрет Шевченка роботи В. Касіяна. Туркм. мовою: «Твори» (Ашхабад, 1956) — портрет Шевченка роботи Ф. Красицького. Угор. мовою: «Кобзар» (Будапешт, 1961) — портрет Шевченка І. Рєпіна. Удм. мовою: «Вірші та поеми» (Іжевськ, 1951) — обкладинка Ф. Ноговіцина. Узб. мовою: «Кобзар» (Ташкент, 1954) — портрет Шевченка В. Кайдалова, ілюстровано малюнками Шевченка, О. Сластіона; «Вибране (Вірші

та поеми)» (Ташкент, 1959. Т. 1—2) — художник Г. Остапенко, портрет Шевченка І. Рєпіна. Уйгур. мовою: «Тарас Шевченко. Вірші» (Алма-Ата, 1976) — художник М. Шалбаєв. Чес. мовою: «Кобзар» (Прага, 1953) — портрет Шевченка роботи В. Касіяна; «Гайдамаки» (Прага, 1961) — ілюстратор М. Ваша; «Ze studanky pod javorem» (К., 1982) — ілюстрації М. Компанця. Япон. мовою: «Повісті» (Токіо, 1987) — ілюстровано репродукціями маляр. творів І. Їжакевича, Г. Меліхова, Шевченка.

Літ.: Овдієнко О. Мистецьке оформлення «Кобзаря». К., 1968; *Степовик Д.* Гравюри Василя Лопати. К., 1990; *Петрова О.* Мистецтвознавчі рефлексії. К., 2004; *Видання* творів Тараса Шевченка у фондах Шевченківського Національного заповідника: Каталог. К., 2004.

Василь Афанасьєв, Ірина Блюміна, Тетяна Чуйко

ІМЕДА́ДЗЕ Валер'ян (27.05/8.06.1899, м. Кутаїсі, Грузія — 2.12.1963, Тбілісі) — груз. літературознавець і мистецтвознавець. Закінчив 1933 Москов. ін-т червоної професури. Досліджував груз. культурні зв'язки із рос., укр., вірм., осет. та ін. культурами. Захистив докторську дисертацію «З історії культурних зв'язків грузинського й українського народів».

В. Імедадзе.
Т. Г. Шевченко і Грузія.
К., 1963. Обкладинка

Творчості Шевченка І. присвятив ст. «Тарас Шевченко і Акакій Церетелі» (1939), «Коріння дружби» (1961), «Шевченко і грузинська література» (1964), «Тарас Шевченко і грузинські діячі культури» (1964). В Україні вийшла монографія «Т. Г. Шевченко і Грузія» (К., 1963).

Літ.: Ткаченко М. Кобзар і Грузія // *ЛУ*. 1964. 3 січ. — Рец.: *Імедадзе В. К.* Т. Г. Шевченко і Грузія. К., 1963; *Шубравський В. Є.* Слово Кобзаря в Грузії // *РЛ*. 1964. № 2. — Рец.: *Імедадзе В. К.* Т. Г. Шевченко і Грузія. К., 1963; *Лівенцов В.* Шевченко і Грузія // Вітчизна. 1964. № 3. — Рец.: *Імедадзе В. К.* Т. Г. Шевченко і Грузія. К., 1963.

Реваз Хведелідзе

І́НБЕР (справж. — Шпенцер) **Віра Михайлівна** (28.06/10.07.1890, Одеса — 11.11.1972, Москва) — рос. письменниця і перекладачка. Навчалася 1907—08 на Вищих жіночих курсах в Одесі. З 1914 — у Москві. Належала до групи «Літ. центр конструктивістів». Авторка поетичних зб. «Журне вино» (1914), «Душа Ленінграда» (1942), «Шлях води» (1951); зб. оповідань «Ловець комет» (1927), кн. нарисів «За багато років» (1964), автобіогр. прози «Місце під сонцем» (1928). Героїчній обороні Ленінграда присвятила поему «Пулковський меридіан» (1941—43) та щоденник «Майже три роки» (1945). За ці твори одержала Держ. премію Союзу РСР (1946). Перекладала П. Елюара, Ш. *Петефі,* Я. *Райніса* та ін.

В. Інбер

Переклала рос. мовою вірші Шевченка «Русалка», «І станом гнучим, і красою», вміщені в зб. «Т. Г. Шевченко. Лирика» (М., 1961). Присвятила Шевченкові оригінальний вірш «Тарас Григорович Шевченко» (укр. перекл. Т. *Масенка*), в якому утвердила ідею безсмертя укр. поета (Вінок великому Кобзареві. К., 1961).

Юлія Соколюк

ІНВЕ́РСІЯ (лат. inversio — переміщення, перестановка) — 1) у широкому розумінні — будь-яке відхилення порядку членів речення від усталеного в мовній системі; 2) у вузькому значенні — відхилення від нормативного синтаксичного ладу, орієнтоване на певне смислове або експресивно-стилістичне завдання. У поетичній мові І. нерідко пов'язана з вимогами метрики, римування. Виділені завдяки І. слово або частина речення привертають до себе увагу, набувають особливого психологічного або стилістичного навантаження.

У Шевченкових поетичних творах поширеним є винесення ***присудка*** в реченні на перше місце — в описах картин природи: «Чорніє гай над водою, / Де ляхи ходили; / Засиніли понад Дніпром / Високі могили; / Пішов шелест по діброві; / Шепчуть густі лози» («Причинна», рр. 150—155); у роздумах, узагальненнях філос. плану: «Горе! Горе! / Дрібніють люде на землі, / Ростуть і висяться царі!» («Саул»), «Не вернуться сподівані, / Не вернеться воля, / Не вернуться запорожці, / Не встануть гетьмани, / Не покриють Україну / Червоні жупани!» («До Основ'яненка»). Такий порядок слів застосовано й у текстах, стилізованих під народну пісню, думу: «Зацвіла в долині / Червона калина, / Ніби засміялась / Дівчина-дитина» («Зацвіла в долині»), «Заступила чорна хмара / Та білую хмару. / Виступили з-за лиману / З турками татари» («Заступила чорна хмара»). Колорит епічної урочистої оповіді підтримано прикінцевою наголошеною позицією підмета, напр.: «Поважно та тихо / У раннюю пору / На високу гору / Сходилися полковники» («У неділеньку у святую»), «Меж царями-судіями / На раді великій / Став земних

владик судити / Небесний Владика» («Давидові псалми», рр. 125—128).

Для поезії Шевченка характерне варіювання позицій присудка і підмета у структурі тексту, що урізноманітнює плин вірша: «Посадила стара мати / Три ясени в полі. / А невістка посадила / Високу тополю» («Ой три шляхи широкії»), «Село на нашій Україні — / Неначе писанка, село. / Зеленим гаєм поросло. / Цвітуть сади, біліють хати, / А на горі стоять палати, / Неначе диво» («Княжна», рр. 34—39). Цій же меті підпорядкована І. будь-якого другорядного члена речення, зокр. І. ***додатка —*** «Трудящим людям, Всеблагий, / На їх окраденій землі / Свою ти силу ниспошли» («Царів, кровавих шинкарів»), «А всім нам вкупі на землі / Єдиномисліє подай» («Злоначинающих спини»), «За карії оченята, / За чорнії брови / Серце рвалося, сміялось, / Виливало мову» («Думи мої, думи мої», 1840); І. ***обставини —*** «Сумно-сумно серед неба / Сяє білолиций. / Понад Дніпром козак іде, / Може, з вечорниці» («Гайдамаки», рр. 1260—1263), «Давно колись те діялось / У нас на Вкраїні. / Серед села вдова жила / У новій хатині» («Утоплена», рр. 17—20); І. ***частини складеного присудка —*** «Раби, подножки, грязь Москви, / Варшавське сміття — ваші пани, / Ясновельможнії гетьмани» («І мертвим, і живим», рр. 161—163). І. іноді посилено заключним повтором інверсованого члена речення: «Роботящим умам, / Роботящим рукам / Перелоги орать, / Думать, сіять, не ждать / І посіяне жать / Роботящим рукам» («Тим неситим очам»), у наведеному прикладі, однак, уже без порушення нормативного словопорядку.

Розбудовуючи народнопоетичну стилістику висловлювання, Шевченко послуговувався властивими їй інверсованими структурами, як-от: ***а)*** епічними звертальними конструкціями на зразок: мій ти сину, моя ти доню, напр. — «Моя ти любо! Мій ти друже! / Не ймуть нам віри без хреста» («Ликері»); ***б)*** традиційними емоційними звертаннями з постпозитивними означеннями на зразок: Боже мій, Боже праведний, світку наш, напр. — «Світе ясний! Світе тихий! / Світе вольний, несповитий! / За що ж тебе, світе-брате, / В своїй добрій, теплій хаті / Оковано, омурано» («Світе ясний! Світе тихий!»; ***в)*** конструкціями народнопісенного зразка з кількома узгодженими означеннями, що обрамляють означуване — «А тим часом дорогії / Літа тії молодії / Марне пронеслись» («І широкую долину»), «З старцями Божими по селах / Правдива дума невесела / Меж людьми ходить...» («Буває, в неволі іноді згадаю»); ***г)*** типовими для Шевченкової поетики конструкціями з дистантним розташуванням означуваного слова та означення, напр. — «Додолу верби гне високі» («Причинна», р. 3), «То щедрої гостинець пані» («Гайдамаки», р. 887).

Прикметна ознака народнорозмовного синтаксису в поезіях Шевченка — емфатична І. сполучників і сполучних слів, напр.: «Коли забули, бодай заснули, / Про мою доленьку щоб і не чули» («N. N. — Сонце заходить, гори чорніють»), «Хіба було коли в світі, / Щиро що кохались, / Розійшлися, не взялися / Й живими остались?» («Мар'яна-черниця», рр. 121—124), «Де Гонти могила, / Мученика праведного / Де похоронили?» («Гайдамаки», рр. 1237—1239).

І. різних типів — конструктивний елемент Шевченкової поетики.

Літ.: Ільїн В. С. Мова творів Т. Г. Шевченка. К., 1957; *Сучасна* українська літературна мова: Стилістика. К., 1973; *Жайворонок В. В.* Лінгвостилістична основа поетики Т. Г. Шевченка // Мовознавство. 1994. № 2/3; *Русанівський В. М.* У слові — вічність: (Мова творів Т. Г. Шевченка). К., 2002.

Віталій Жайворонок

ІНГУ́Л — річка, одна з найбільших лівих приток Пд. Бугу. Тече з Пн. на Пд. Бере поч. на Придніпровській височині. У серед. течії виходить на Причорноморську низовину. Басейн І. належав до Бугогардівської паланки. За козацьких часів на І. були запорозькі зимівники. Береги нижнього І. традиційно були пасовиськом татар. худоби. Шевченко згадує І. у поемі «Гайдамаки»: «Інгул щозиму замерзає — / Богун не встане загатить / Шляхетським трупом». Шевченко помилково вказав місце битви, використавши дані Д. *Бантиша-Каменського* (*Бантыш-Каменский Д. Н.* История Малой России. М., 1830. Ч. 1. С. 238). Переяславська битва відбулася 15 трав. 1630 на Пд. Бузі.

Літ.: Марцінковський І. Б. Миколаївщина в біографії та творчості Тараса Шевченка // Краєзнавчий альманах. 2007. № 1.

Ігор Марцінковський

ІНГУ́СЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Ім'я і твори Шевченка як в оригіналах, так і в рос. перекл. стали відомими в Інгушетії в 2-й пол. 19 ст. Це знайомство відбувалося різними шляхами. Так, 1874 один із перших інгус. просвітителів, автор фольклор.-публіцистичних та істор.-етногр. нарисів Ч. Ахрієв закінчив *Ніжинський ліцей*. Шевченкова поезія знаходила відгук серед інтелігенції Інгушетії, зокр. у літ. діяльності учасника революційного руху поч. 20 ст. І. Базоркіна, автора зб. поезій, оповідань і п'єс про життя інгушів.

Перші перекл. творів Шевченка інгус. мовою з'явилися наприкінці 1930-х з нагоди *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка*. 1940 в м. Грозному вийшла зб. вибр. поезій Шевченка «Кобзар», де вміщено 17 віршів і поем, у тому числі «Заповіт», «Ой одна я, одна», «Сестрі», «Чого мені тяжко, чого мені нудно», «Мені однаково, чи буду»,

«Кавказ», «Наймичка», «Катерина» (уривок). Переклав Х.-Б. *Муталієв*. Він прагнув якнайповніше передати глибину змісту і майстерність форми Шевченкових оригіналів. Відкривалося вид. докладним біогр. нарисом «Т. Г. Шевченко» П. *Альтмана*. Згодом «Заповіт» в інтерпретації Х.-Б. Муталієва опубл. в Україні у вид. *«Заповіт» [Антол. пер.]*, а «Кавказ» — в аналогічному вид. *«Кавказ»*. У повоєнні роки до музи укр. поета звернувся народний поет Чечено-Інгуської АРСР Дж. Яндієв (1917—79), який запропонував власні перекл. віршів «Заповіт» та «Чого мені тяжко, чого мені нудно» (останній — під назвою «До серця»), що ввійшли до його зібрання творів у 2 т. (Грозний, 1977. Т. 2). 2005 інгус. поет А.-Г. Угурчієв відтворив рідною мовою три вірші Шевченка: «Вітер з гаєм розмовляє», «Чого мені тяжко, чого мені нудно», «Не женися на багатій» та вст. до балади «Причинна — Реве та стогне Дніпр широкий». Розповідаючи про свою роботу над текстами укр. поета, А.-Г. Угурчієв зауважував, що красу поезії Шевченка дуже добре можна передати інгус. мовою, про що свідчать високомист. перекл. самого А.-Г. Угурчієва. Заглиблення інгус. поетів у худож. світ Шевченка було важливою школою їхньої майстерності. Про це йдеться й у листі правління Спілки письменників Чечено-Інгуської АРСР, який надійшов улітку 1958 разом з добіркою творів укр. поета в перекл. чечен. та інгус. мовами до Канівського держ. заповідника «Могила Т. Г. Шевченка» (нині — ШНЗ). У посланні було наголошено гуманізм і волелюбність Шевченкової поезії, її надихальну силу.

Інгус. громадськість шанує пам'ять укр. поета. Широко було відзначено ювілеї 1939, 1961 і 1964. Так, до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* в газ. «Сердало» та «Грозненский рабочий», альм. «Лоаман Іуйре» з'явилися ст. про поета й перекл. його творів. А в б-ках, культурно-мист. і навч. закладах, на промислових підприємствах відбулися літ.-мист. вечори, організовано виставки, шевч. читання та лекції. З нагоди *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* у газ. «Сердало» 8 берез. 1964 надрук. ст. В. Билова «Вічно звучатиме його голос» про життєвий і творчий шлях поета, наголошено інтернац. мотиви, зокр. кавказьку тему в його поезії. Там же вміщено «Заповіт» і вст. до балади «Причинна» у перекл. Х.-Б. Муталієва. Низку цікавих фактів про звучання Шевченкового слова інгус. мовою та його роль у літ. житті Інгушетії навів укр. літературознавець В. Орел у ст. «Чечено-інгуська література і Т. Г. Шевченко: В єдиній сім'ї» (Ленинан некъ. 1978. 14 квіт.). Того ж року він поінформував громадськість автономної республіки про вихід у світ першої персональної енциклопедії — 2-томного Шевченківського словника (Грозненский рабочий. 1978. 25 авг.). У ст. Х. *Плієва* «Тарас Шевченко інгуською мовою» (Сердало. 2005. 20 січ.) йшлося про творчість укр. поета як феноменальне явище нац. та світової л-ри, про перекл. поезії Шевченка в Інгушетії та внесок у цю галузь науки інгус. поета А.-Г. Угурчієва.

Глибшому розумінню Шевченкової творчості сприяли приїзди в Україну інгус. письменників Дж. Яндієва, С. Чахкієва, А. Ведзіжева, М. Мусаєва, Ґ. Ґагієва та А. Бокова, їхня участь у Тижнях л-ри Чечено-Інгушетії на Полтавщині (1972) та Херсонщині (1977).

Пер.: Шевченко Т. Кобзар. Грозний, 1940.

Літ.: Орел В. Нохч-г/алг/айн литература а, Т. Г. Шевченко а: Цхьаллин довзалехь // Ленинан некъ. 1978. 14 квіт.; *Дзюба І.* Інгуська література. Ідрис Базоркін // *Дзюба І.* Автографи відродження. Літ.-крит. нариси. К., 1986; *Плієв Х.* Тарас Шевченко інгуською мовою // Сердало. 2005. 20 січ.

Борис Хоменко

ІНДЖÍЄВ Ліджі (8.11.1913, с. Годжур, тепер Приозерного р-ну, Калмикія, РФ — 26.12.1995, м. Еліста, РФ) — калм. письменник і перекладач. Народний письменник Калмикії (1967). Закінчив 1938 Москов. ін-т журналістики. Автор поетичних зб. «Радість» (1940), «Буря і дерева» (1970), «Незабутнє ім'я» (1990); повістей та оповідань «Зачаровані серця» (1966) та ін.; роману «Дочка Ольди» (1963) та ін. Перекладав твори О. Пушкіна, М. *Лермонтова*, А. *Чехова*, І. Франка, Лесі *Українки*, М. *Рильського*, М. *Бажана*, І. Микитенка та ін.

Ознайомив калм. читача з поезією Шевченка. 1938 переклав «Заповіт». Удруге звернувся до нього 1975 (цей варіант перекл. увійшов до вид. *«Заповіт» [Антол. пер.]*. Також переклав поезії «Думка — Вітре буйний, вітре буйний!», «Не нарікаю я на Бога» (обидві — 1961), «На вічну пам'ять Котляревському» (1964). У газ. «Хальмгунн» (1963. 31 лип.) опубл. перекл. вірша Лесі Українки «На роковини Шевченка».

Літ.: Кугультинов Д. Лиджи Инджиев // Литературная газета. 1958. 11 марта; *Скоробогатов В.* Співець калмицького народу // *ЛУ*. 1973. 7 груд.

Борис Хоменко

ІНДÍЙСЬКІ ЛІТЕРАТУ́РИ І ШЕВЧÉНКО. В Індії л-ра успішно розвивається бл. 15 мовами. Твори Шевченка, поетичні й прозові, відомі нині бенгальською, гуджараті, таннада, малаялам, маратхі, панджабі, тамільською, телугу, хінді, урду та англ. мовами. Перекл. місцевими мовами в Індії здійснюють, як правило, з перекл. англ. Загалом твори Шевченка друкували в Індії понад 90 разів. Поезії увійшли до 8 зб., а решта побачила світ у добірках.

Інд. шевченкіану започатковано 1958, коли мовою панджабі з'явився перший в Індії перекл. «За-

повіту», що його здійснив публіцист Сохан Сінгх Джош. Розповідаючи про Україну в кн. «Подорож до Радянського Союзу», він звернувся до істор. минулого країни, розповів про укр. поета-мислителя. У січ. 1958 С. С. Джош побував у Києві, відвідав ДМШ, де в кн. відгуків зазначив: «Уже та поезія, яку я прочитав в англійському перекладі, показує, що вона натхнена духом народної волі, народної боротьби; народ співає її як пісню своєї свободи» (*Великий* Кобзар в пам'яті народній. К., 1961. С. 175). Інд. громадські й культурні діячі дізналися про укр. поета дещо раніше. Це підтверджують попередні численні записи індійців у кн. відгуків музею, які зробили Сахіб Сінгх Сакхей 1953, Алі Сардар Джафрі 1955 та ін. У жовт. 1963 А. Халдар, яка деякий час викладала бенгал. мову в Ленінгр. ун-ті, опубл. добірку віршів Шевченка цією мовою в журн. «Деш» (Країна). Становлення шевченкіани в Індії починається 1964, коли у світі відзначали *150-літній ювілей від дня народження Шевченка*. З 1970-х починається розвиток шевченкіани, представленої перекл. худож. творів, дослідженнями про життя і творчість поета, творами індійців, натхнених поезіями Шевченка (тут спостерігається вплив худож. світу укр. митця на інд. л-ру), творами інд. авторів про укр. поета.

В Індії Шевченка називають «махакаві», тобто «великим поетом». Більшість його творів побачили світ у періодиці. З окремих зб. один видано бенгал., 5 — тамільською, 2 — мовою каннада. «Катерину» друкували бенгал. (1979), двічі таміл. (1986, 1987), «Сон» — бенгал. (1972), «Причинну» — 4 рази таміл., «Утоплену» — таміл. (1987) мовами. Відомо бл. 40 перекл. Шевченкових поезій. Деякі з них друкували кілька разів. Найбільше перекладали «Заповіт». Мовами народів Індії у публ. і рукописах є не менше 20 його варіантів.

Про життя і творчість Кобзаря написано 62 праці, зокр. дві значні розвідки: бенгал. мовою («Тарас Шевченко. Поет, художник, революціонер») Д. Госвамі, таміл. — вст. до Шевченкового Щоденника Н. М. *Шеріфа*; решта — статті, нариси, передм., огляди, рецензії тощо. З них бенгал. мовою — 4, каннада — 7, малаялам — 1, панджабі — 3, таміл. — 31, гінді — 4, англ. — 10. До прозових творів інд. авторів, створених під враженням від особи і творчості укр. поета, належить п'єса М. *Рая* бенгал. мовою (1965), п'єси Б. *Хінгаміре* мовою каннада, написані за мотивами поем Шевченка «Наймичка» (1986) та «Катерина» (1989); роман Д. *Джеякантана* «Сундаракандам» («Добром зігріте серце») таміл. мовою (1982), оповідання за мотивами однойменної поеми Шевченка «Катерина» М. Віджаялакшмі мовою каннада (1986). На честь Шевченка складено 7 поезій — бенгал., каннада, таміл. та англ. мовами.

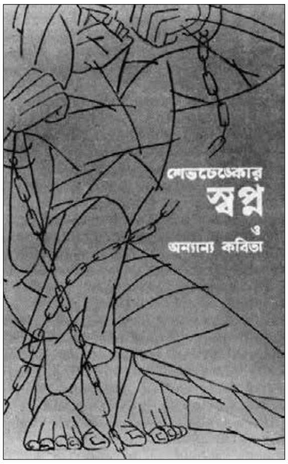
З інд. шевченкіаною нерозривно пов'язане ім'я А. С. К. *Чаттерджі* — відомого лінгвіста, президента Бенгал. літ. академії. З 1964 він активно популяризував твори укр. поета у себе на батьківщині. Навесні 1964 репрезентував Індію на ювілейних урочистостях в Києві, присвячених 150-літньому ювілею від дня народження Шевченка. Саме з цієї нагоди в лют. 1964 в англомовному журн. «Amity» вийшла публ., підготовлена з ініціативи відомих в Індії учених і письменників, серед яких і А. С. К. Чаттерджі. Містила вона ст. «Поет братерства і незалежності» І. Киреєвої — співробітниці ун-ту з Нижнього Новгорода, яка на той час викладала рос. мову в Бомбейському технологічному ін-ті, два перекл. «Заповіту»: Е.-Л. *Войнич* англ. мовою і Рамвілась Шарми — мовою гінді.

«Заповіт» у перекл. на гінді має назву «Самадхі лекх» («Напис на мавзолеї, або Надгробне слово»). Р. Шарма 24 р. укр. оригіналу вмістив у 12 р. добротного поетичного перекл., хоч користувався англ. текстом «Заповіту», аж ніяк не бездоганним. Цей перекл. як перша спроба інтерпретації «Заповіту» мовою гінді заслуговує на увагу, адже він, ін. матеріали про Шевченка в «Amity» й перекл. «Заповіту» С. С. Джоша вперше прилучили індійців до поетичного світу укр. поета.

На урочистостях у Києві А. С. К. Чаттерджі наголосив: «У цей знаменний день, коли відзначається 150-річчя від дня народження національного поета, художника, мислителя, українського генія Тараса Шевченка, я маю честь передати народові України <...> щирі почуття дружби й вітання на цьому інтернаціональному форумі. Він був однією з найвидатніших постатей серед борців за свободу народу <...>. Його поетичні твори надихали народні маси не лише в Україні, вони будили громадянські почуття у всій Росії. Ба більше, його великий внесок у літературу осяяв уми всіх, хто любить Людину. Незважаючи на відстані та відмінність у мові, заклик Тараса Шевченка долинув до Індії і далекої Бенгалії».

Участь представництва Індії в урочистостях в Україні мала позитивні наслідки. В Індії з'явилися: драм. твір М. Рая «Тарас Шевченко» з підзаголовком «П'єса про життя народного поета-революціонера», а згодом — дослідження Д. Госвамі «Тарас Шевченко. Поет, художник, революціонер» і зб.: «Тарас Шевченко. Комедія "Сон". Поезії» у перекл. Г. Куддуса.

1964 опубл. ст. «Тарас Шевченко — великий народний поет України» Ю. Покальчука в часописі «Саптагік Гіндустан» і «Тарас Шевченко — великий український поет» А. С. К. Чаттерджі в академ. журн. «Бхаратія сахітья».

Т. Шевченко. Комедія «Сон». Поезії. Переклад Г. Куддуса. Калькутта, 1972. Обкладинка

Д. Госвамі. Тарас Шевченко. Поет, художник, революціонер. Калькутта, 1979. Обкладинка

П'єса «Тарас Шевченко» М. Рая, відзначена в 1966 Міжнародною премією ім. Дж. Неру, опубл. двічі — в калькуттському журн. «Руш-Бхарат» (1965) і окремим вид. Інд. громадськість відзначила важливість факту появи цього драм. твору, перша вистава якого відбулася у Калькутті в рік його створення. «Прем'єр-міністр пані Індіра Ганді під час свого виступу в Києві, на масовому мітингу наводила як приклад дедалі більшого розширення культурних зв'язків між Україною та Індією п'єсу Монмотхо Рая "Тарас Шевченко"», — писав журналіст С. Гангопадхай в одній із публ. П'єса складається з 8 дій і охоплює майже 25 років життя Шевченка — з 1838 до смерті. Перелік дійових осіб п'єси, реальних і вигаданих (їх бл. 30), свідчить про прагнення інд. автора змалювати широку панораму життя Росії часів Шевченка, показати долю укр. поета, його боротьбу й ідеали. Драма в цілому правдиво доносить до інд. читача образ укр. поета. Цінним є те, що в сюжет п'єси введено фрагменти з творів Шевченка. У п'єсі звучать уривки з творів «Катерина», «Перебендя», «Якби ви знали, паничі», «Сон», «Кавказ», «Мій Боже милий, знову лихо!» та ін. В епілозі в масовій сцені виконується «Заповіт». Фрагменти п'єси надрук. укр. мовою в журн. «Всесвіт» (1976. № 3). Там же вміщено ст. О. *Микитенка* з докладною розповіддю про твір.

1975 перше в Індії дослідження життя і творчості Шевченка опубл. бенгал. мовою у Калькутті Д. Госвамі в серії ст. «Тарас Шевченко» в журн. «Саптаго» (№ 3, 11, 43—47). А 1979 ця дещо розширена і доповнена праця вийшла окремою кн. «Тарас Шевченко. Поет, художник, революціонер» разом з поемою «Катерина» (перекл. Т. Саньяла) — першою в Індії інтерпретацією цього твору. Поемі передує вст. слово Т. Саньяла. Д. Госвамі в дослідженні чітко окреслює два світи, два антагоністичні класи в царській Росії — кріпосників і кріпаків, проводить паралелі в історії Росії та Індії, зосереджує увагу на боротьбі двох країн за свободу. Для індійців природа і пов'язані з нею переживання сповнені особливого значення, вона часто постає як друг героя або вершителька людської долі. Тому Д. Госвамі раз у раз підкреслює, який могутній вплив на талант Шевченка, на його потяг до співу і малювання мали неповторні краєвиди України. Аналізуючи «Кобзар», Госвамі пише, що поет розвинув зовсім нові ідеї й теми, показав живі картини життя селянства, могутнім словом поезії уперше в укр. л-рі виразив волелюбні думки і сподівання укр. народу. Окремий підрозділ — «Кобзарі» Д. Госвамі присвятив народним співцям України. Адже і в Індії з прадавніх часів існували мандрівні співці й оповідачі — пандарами. Така істор. паралель (хоч Д. Госвамі не ототожнює цілком пандарамів з кобзарями чи лірниками) уможливлює авторові представити Шевченка як поета глибоко народного. Близькість до народної пісенної традиції зумовила, на думку Д. Госвамі, «надзвичайну мелодійність, музичність Тарасового віршування», благородну простоту й велич. Увібравши в себе мрії народу, вірші «й самі стали народними», — робить висновок учений.

Особливу увагу звернув дослідник на «багато разів оспіваний Шевченком образ Матері, Матері-Батьківщини» — адже проблема розкріпачування інд. жінки була тоді однією з гол. у суспільно-політ. житті країни. Поетизація жінки, піднесення образу Матері до символу Вітчизни — це те, що робить поезію Шевченка зрозумілою й особливо дорогою інд. читачеві. Д. Госвамі, як і інші інд. автори, звертав увагу передусім на визв. ідеї в поезії Шевченка, підкреслював, що укр. поет «був запеклим ворогом царського деспотичного самодержавства. Йому однаково були ненависні несправедливість і будь-які форми гноблення людини людиною». Шевченків волелюбний дух завжди матиме відгук серед поневолених народів ін. країн.

Помітним літ. фактом інд. шевченкіани, особливо в осмисленні ідейно-естетичних параметрів худож. світу Шевченка, стало вид. перекл. Щоденника таміл. мовою під назвою «Щоденникові нотатки великого українського поета Шевченка» (Мадрас, 1986). Перекл. твору, як і супровідне літературознавче його дослідження, здійснив Н. М. Шеріф. Його праця виходить далеко за межі звичайної публ. перекл., бо має не лише велику пізнавальну, а й наук. цінність. «Тарас писав ці нотатки, — відзначив у передм. Н. М. Шеріф, — у часи, коли в Індії піднімалася перша хвиля національно-визвольної боротьби проти колоніалізму —

1857 року. Цей факт не залишив мене байдужим, тому що вже тоді, понад століття тому, і в Росії назрівали значні події, і поезія передових людей країни, в тому числі й Тараса, надихала народи до боротьби за нове життя. Шевченко невтомно закликав до знищення рабства». У 4 розділах («Про «Щоденник», «Мужнє і плідне життя Тараса», «Світогляд Шевченка» та «Поет-реаліст») автор розповів про історію написання «Щоденника», прокоментував нотатки поета, розглянув його життя і творчість, висвітлив естетичні погляди митця. «“Щоденник”, — підкреслив дослідник, — інтимний документ. За почуттями високої напруги, щирістю й правдивістю цей твір можна порівняти з “Щоденником думок і діянь” (1914—1918) видатного талановитого поета Субраманьї Бараді. Ми неначе чуємо биття сердець цих поетів...» «Природа таких народних поетів, як Шевченко і Бараді, універсальна. Їхня поезія служить усім народам, є гордістю країни і виражає гуманістичний дух людства. Цей дух не має меж, непідвладний часові». У розд. «Мужнє і плідне життя Тараса» Н. М. Шеріф прагнув відшукати глибинні зв’язки, що єднають естетичний ідеал Шевченка з класичною таміл. поетичною традицією. Інд. автор крок за кроком простежив біографію укр. поета. Принагідно розглянув сюжети, теми і проблематику літ. творів, загострив увагу інд. читачів на тих творах, які, на його думку, найбільш співзвучні життю тогочасної Індії. Дослідник ставив «Кобзар» поряд з відомою зб. С. Бараді «Національні пісні» (1908). Н. М. Шеріф, зокр., проводив паралель між «Гайдамаками» та поемою С. Бараді «Клятва Панчалі», в якій звучить могутній заклик захистити Матір-Індію. Ці твори великих поетів споріднює і близькість до народного епосу. Шеріф пояснив слово «кобзар», увів співвітчизників у світ укр. фольклору і музики. Н. М. Шеріф зауважив, що, перебуваючи на засланні, Тарас не залишився байдужим до долі сх. народів. Газ. «Народна сила» (1986. № 11. С. 3) надрук. у Мадрасі рецензію, в якій зазначено, що «Шевченко дуже цінував волю, <...> рішуче виступав проти будь-яких форм соціального гноблення. <...> Це перший в Індії перекл. “Щоденника” Шевченка, нашою гордістю є те, що книжка вийшла тамільською мовою».

«Заповіт» у перекл. мовами Індії публікували 15 разів у період з 1958 до 1987. 7 текстів мовами бенгалі, гуджараті, маратхі, таміл., телугу, гінді та урду надрук. і в Україні в кн. *«Заповіт» [Антол. пер.]*. Усі перекл. створено мовами Індії, які належать до двох мовних сімей — індоєвроп. та дравідійської (остання включає каннада, малаялам, таміл. і телугу, якими розмовляє понад 100 млн. людей). Шевченків «Заповіт» має 24 рр. Мовами Індії він налічує і 12 рр. (у Р. Шарми мовою гінді), і 84 (у К. Рамасубраманіана таміл. мовою), адже інд. перекладачі мають справу з цілком відмінною мовною структурою, з ін. поетичною традицією. У перекл. бенгал. мовою Г. Куддус зберіг ту ж кількість рядків, що й в оригіналі, і досяг тотожності у передаванні змісту і форми Шевченкового твору. Перекл. Г. Куддуса читається легко, мова його співуча завдяки наявності чіткого внутрішнього ритму, ритмічності стоп у кожному рядку, милозвучності рим у парних і непарних рядках. 8 віршованих варіантів «Заповіту» відтворено таміл. авторами. Незалежно один від одного, твір переклали протягом 1974—87 Ганеш, Джеякантан, В. М. Сетураман, К. Рамасубраманіан, Челлаппан та Н. М. Шеріф. Перекл. Ганеша, що називається «Моє останнє прохання» і складається з 22 рр., досить близький до укр. оригіналу, хоч у ньому наявні певні текстові відмінності, особливо в прикінцевих рядках. Ганеш, якому вдалося передати ідею «Заповіту», його зміст, не забезпечив муз. схожості з Шевченковим оригіналом, зате створив таміл. мелодійний узор, і перекл. набув природної для поезії тамілів наспівності. Перекл. Джеякантана має назву «Посмертний заповіт» і налічує 36 рр. Порівняно з перекл. Ганеша, він повніший, теж написаний дравідійським метром. Віршований текст «Заповіту», що його відтворив Рамасубраманіан 1985, більший, порівняно з оригіналом, у 4 рази. Це пояснюється тим, що перекладач користувався «пуду кавідей», тобто вільним віршем, близьким до ритмічної прози, і припускав багатослів’я, повтори, внутрішньотекстові пояснення. Загалом перекл. читається легко, написаний простою мовою. В перекл. Гопалакрішнана мовою малаялам «Заповіт», написаний білим віршем, налічує 35 рр. Поет досяг простоти й епічності звучання твору. У перекл. вдало проведено паралель між могилою і буддійською ступою-курганом тощо. В цілому цей перекл., який уперше опубл. 1985, передає зміст Шевченкового оригіналу. Мовою каннада «Заповіт» під назвою «Остання воля», опубл. 1979 в перекл. Б. Хінгаміре, містить 24 віршованих рр. Б. Хінгаміре використав класичний для каннада розмір вірша, за якого римуються в кінці кожні чотири рр.

«Заповіт» мовою телугу вперше відтворив 1984 Р. В. *Рао*. Цей перекл. не є довершеним, але в ньому досить повно передано зміст оригіналу. Усі перекл. «Заповіту» відтворюють зміст і думки поета, доносять до читачів Індії велич духу укр. генія.

Творчість Шевченка мовами народів Індії.

Мовою панджабі вперше в Індії переклав «Заповіт» С. С. Джош, який 1958 перебував в Україні. Перекл. надрук. в кн. «Моя подорож до Радянського Союзу» в окремому розд., присвяченому Україні. Кн. вийшла 1958 у м. Джаландхар (шт. Панджаб). У вересневому номері за 1986 у часописі «Пріт ларі» (м. Прітнагар, шт. Панджаб) уміщено портрет Шевченка в шапці й

кожусі, надрук. ст. Х. С. Хундаля «Український поет Тарас Шевченко» та його ж перекл. 5 поезій Шевченка мовою панджабі: «Заповіт», «Мій Боже милий, знову лихо!», «Мені однаково, чи буду», «Я не нездужаю, нівроку» та «Сон — На панщині пшеницю жала». Х. С. Хундаль переклав Шевченкові поезії білим віршем за англ. підрядниками. «Заповіт» під назвою «Васіят» у перекл. К. *Сінгха* в рукописному вигляді передано в ДМШ у Києві.

Літ.: Добре знайомство // *ЛУ*. 1961. 11 верес.; *Хундаль Х. С.* Український поет Тарас Шевченко // Пріт ларі. 1986. Верес.; *Фурніка В.* Письменники Індії про творчість Кобзаря // Всесвіт. 1986. № 3; *Фурніка В.* Кобзар за Гімалаями. К., 1989.

Мовою гінді в лют. 1964 англомовний журн. «Amity» опубл. ст. І. Киреєвої «Поет братерства і незалежності», перекл. «Заповіту» Е.-Л. Войнич англ. мовою та Р. Шарми мовою гінді. 1964 з'явилися дві публ. — у вересневому номері журн. «Саптагік Гіндустан» та в грудневому номері щомісячника «Бхаратія сахітья», присвячені Шевченкові. На поч. 1985 М. Мадху переклав «Заповіт» для вид. *«Заповіт» [Антол. пер.]*. У лют. 1986 поетеса С. Прітам опубл. добірку «Рекомендуємо поета Тараса Шевченка», де вміщено стислу інформацію про поета і перекл. його поезії «Ой маю, маю я оченята».

С. Прітам. Рекомендуємо поета Тараса Шевченка. У часописі «Кадамбіні». 1986. Лютий

Пер.: «Заповіт». Перекл. Р. Шарми // Amity [Бомбей]. 1964. № 3; «Заповіт» Перекл. М. Мадху // *«Заповіт» [Антол. пер.]*; «Ой маю, маю я оченята». Перекл. С. Прітам // Кадамбіні [Делі]. 1986. № 2.

Літ.: Покальчук Ю. Тарас Шевченко — великий народний поет України // Саптагік Гіндустан. 1964. № 42; *Чаттерджі А. С. К.* Тарас Шевченко — великий український поет // Бхаратія сахітья [Делі]. 1964. № 12; *Покальчук Ю.* Індійські літератури і Т. Г. Шевченко // *ШС*. К., 1976. Т. 1; *Микитенко О.* Шляхами дружби: Літературно-критичні статті. К., 1985; *Прітам С.* Рекомендуємо поета Тараса Шевченка // Кадамбіні. 1986. № 2; *Фурніка В.* Твори Тараса Шевченка в Індії // Совіят Бхумі. 1986. № 5; *Фурніка В.* «Письменники Індії про творчість Кобзаря» // Всесвіт. 1986. № 3; *Фурніка В.* Махакаві Тарас // *ЛУ*. 1987. 12 берез.; *Фурніка В.* Кобзар за Гімалаями. К., 1989.

Бенгал. мовою вперше залишив свій відгук про Шевченка письменник з Калькутти П. К. Саньял, який відвідав ДМШ у Києві на поч. верес. 1959.

1963 бенгалка А. Халдар, яка викладала рідну мову в Ленінгр. ун-ті, відвідала могилу Шевченка в Каневі та його музей у Києві. Того ж року опубл. його біографію і деякі поезії в Калькутті, в літ. додатку до журн. «Деш», а також стисло розповіла про свої враження від творчості укр. поета.

Інд. шевченкіана одержала значний імпульс для дальшого розвитку після того, як навесні 1964 А. С. К. Чаттерджі репрезентував Індію на ювілейних урочистостях у Києві. Того ж року часопис «Бхаратія сахітья» надрук. ст. «Тарас Шевченко — великий український поет», у якій, зокр., повідомлено про виступ А. С. К. Чаттерджі на Міжнародному форумі діячів культури в Києві. В лип. 1964 в журн. «Руш-Бхарат» вчений опубл. ст. «Ювілей Шевченка та Індія», в якій розповів про святкування 150-го ювілею від дня народження поета. А. С. К. Чаттерджі повідомив, що залишив у Києві для Шевч. комітету такі рукописні матеріали: тексти своєї промови бенгал., англ. та рос. мовами; три перекл. «Заповіту» Шевченка бенгал. мовою, виконані індійцями — А. Халдар, Б. Раєм та Н. Н. Раєм; оду на честь Шевченка, написану бенгал. мовою спеціально до цієї події, англ. і рос. переклад цієї оди; ст. про Шевченка з журн. «Деш», а також ст. про Кобзаря, надрук. А. Халдар у вид-ві «Сомпракаш». У груд. того ж року А. С. К. Чаттерджі виступив з доповіддю на урочистому засіданні в Калькутті, присвяченому ювілею Шевченка, в якій наголосив на необхідності перекладати твори великого українця мовами Індії.

1965 М. Рай опубл. п'єсу «Тарас Шевченко» — спочатку в журн. «Руш-Бхарат», потім — окремою кн. 1972 бенгал. мовою вийшла перша в Індії зб. поетичних творів укр. поета «Тарас Шевченко. Комедія "Сон". Поезії». На суперобкладинці кн. — символічна постать, що рве кайдани (її оформлення здійснили художники Х. Чоудхурі та Д. Бошу). Відкривається вона передм. Г. Куддуса, далі йде Автобіографія поета, поема «Сон — У всякого своя доля» та 16 ліричних віршів: «Мені тринадцятий минало», «Якби ви знали, паничі», «Не кидай матері! — казали», «Мені однаково, чи буду», «Сонце заходить, гори чорніють», «Сестрі», «Ликері», «Не женися на багатій», «Не завидуй багатому», «Я не нездужаю нівроку», «Минають дні, минають ночі», «Мій Боже милий, знову лихо!», «І Архімед, і Галілей», «Огні горять, музика грає», «Сон — На панщині пшеницю жала», «Заповіт». У передм. «Реалізація мрії» Г. Куддус писав, що за силою впливу «поему Тараса Шевченка "Сон" можна порівняти зі зб. Рабіндраната Тагора "Золотий човен" та відомою поемою Назрул Іслама "Бунтівник"», відзначив, що саме за цю поему Шевченка було віддано в солдати. Автор передм. писав, що твори Шевченка увійшли в скарбницю світової л-ри, що «Кобзар» — джерело натхнення, радості й свободи. Перекл. здійснено з

англ. мови. Втім, завдяки сумлінній, талановитій роботі перекладача перша зб. поезій Шевченка в Індії була загалом вдалою. Д. Госвамі 1975 надрук. серію ст. про Шевченка, які 1979 стали основою для його кн. «Тарас Шевченко. Поет, художник, революціонер», надрук. бенгал. мовою у Калькутті. Кн. складається з 2 частин: нарису про життєвий і творчий шлях укр. поета і перекл. поеми «Катерина». Переклав Т. Саньял на основі підрядника Д. Госвамі. Це перший в Індії твір Шевченка великої форми, перекладений бенгал. мовою. У перекл. повністю збережено композиційну структуру поеми. Т. Саньял переклав її літ. мовою, що склалася в новій бенгал. поезії у 1920—30-х під впливом Р. Тагора. Це мова, що стилістично відійшла від архаїчних форм і виразів, однаково зрозуміла на всій території Зх. Бенгалії та в Бангладеш. Уведення в текст строгих літ. форм підкреслює, що перед читачем класичний твір іноземного автора і цей твір визнано шедевром. Разом з тим перекладач не уникає і простої розмовної мови у діалогах і монологах. Перекладаючи «Катерину», бенгал. поет відмовився від прозо-поетичної манери, якої часто дотримуються сучасні поети Індії. Він обрав складніший з технічної, але виграшний з худож. точки зору шлях трансформації поеми — використав бенгал. риму, кінцеву, багату, найчастіше парну, зрідка дієслівну, біднішу. У 1985 бенгалець Г. Госвамі опубл. нарис «Від кріпосного раба до великого поета» в тижневику «Саптаго». Посилаючись на кн. Д. Госвамі про Шевченка, автор нарису навів найважливіші факти з життя поета, підкреслив незвичайність його долі, яку індійці сприймають як легенду. Писав, що досягнені поетом творчі вершини і його громадянська мужність викликають заг. захоплення. 1985 перекладач А. *Сом* переклав «Заповіт», який надрук. в *«Заповіт» [Антол. пер.]*.

Пер.: «Автобіографія» (1860). Перекл. Г. Куддуса // *Тарас* Шевченко. Комедія «Сон». Поезії. Калькутта, 1972; Поема «Катерина» // *Тарас* Шевченко. Поет, художник, революціонер. Перекл. Т. Саньяла. Калькутта, 1979.

Літ.: Куддус Г. Реалізація мрії. Передм. // *Тарас* Шевченко. Комедія «Сон». Поезії. Калькутта, 1972; *Чоттопадхай (Чаттерджі) А. С. К.* Ювілей Шевченка та Індія // Руш-Бхарат. 1964. № 7; *Рай М.* Тарас Шевченко. П’єса про життя народного поета-революціонера. Калькутта, 1965; *Госвамі Д.* Тарас Шевченко. Поет, художник, революціонер // Саптаго [Калькутта]. 1975. № 43—47; *Госвамі Д.* Тарас Шевченко. Поет, художник, революціонер. Калькутта, 1979; *Саньял Т.* «Катерина» (Вст. ст. до поеми «Катерина») // *Тарас* Шевченко. Поет, художник, революціонер. Калькутта, 1979; *Госвамі Г.* Від кріпосного раба до великого поета // Саптаго [Калькутта]. 1985. № 5; *Ющенко О.* Шевченко йде по світу. К., 1964; *Казиміров І.* Поет з Бенгалії // *ЛУ*. 1967. 28 берез.; *Микитенко О.* Слово і образ Тараса Шевченка на берегах Гангу // Всесвіт. 1976. № 3; *Ярмыш Ю.* От Киева до Калькутты // Радуга. 1977. № 7—8; *Фурніка В.* Віще слово Тараса в Індії // Всесвіт. 1983. № 10; *Фурніка В.* Індійська шевченкіана // Дніпро. 1985. № 3; *Микитенко О.* Шляхами дружби. К., 1985; *Furnika V. Taras Shevchenko’s Works in India // Soviet Land. 1986.* № *5*; *Фурника В.* На языках Индии // Крымская правда. 1986. 14 марта; *Зайченко О.* Індійська шевченкіана // Культура і життя. 1987. 8 берез.; *Фурніка В.* Письменники Індії про творчість Кобзаря // Всесвіт. 1986. № 3; *Фурніка В., Хоменко Б.* «Заповіт» мовами народів Індії // Прапор. 1987. № 8; *Фурніка В.* Кобзар за Гімалаями. К., 1989.

Таміл. мовою в Індії твори Шевченка публікують з 1974, коли мадраський часопис «Тамарей» уперше надрук. «Заповіт» у перекл. К. Ганеша, причому двічі (у січ. і верес.). В 1982 Д. Джеякантан опубл. роман «Сундаракандам», написаний під впливом творів Шевченка, зокр. під впливом поеми «Катерина» і з цитатами з поеми. Голос Кобзаря природно вписується у поліфонію твору таміл. письменника. Романна форма розповіді, реалістичність викладу, гостра актуальність проблем, глибокий зв’язок з традиціями народу і сучасністю — все це зумовило успіх нової кн. у читачів. Під назвою «Добром зігріте серце» роман було видано у перекл. укр. мовою двічі — у «Всесвіті» (1984) і окремою кн. (1986).

Протягом 1986—87 таміл. мовою поезію Шевченка друкували у літ. журн. «Тамарей» і «Таміж пані», у 3 поетичних зб. та у вид. Н. М. Шеріфа «Щоденникові нотатки великого українського поета» (Мадрас, 1986). 1987 окремою кн. вийшла поема «Катерина» в перекл. Н. М. Шеріфа. 1986 журн. «Таміж пані» присвятив Шевченкові окремий березневий номер. Він складався з 4 розділів: редакційної вст. ст. «Махакаві України Тарас Шевченко», перекл. 12 поезій Шевченка, фрагментів передм. Н. М. Шеріфа до його вид. Щоденника та ст. Є. *Кирилюка* «Великий поет-гуманіст». Авторами перекл. були І. Саттіярадж і Т. Ковендан. «Заповіт» переклав гол. ред. журналу таміл. поет В. Сетураман під псевд. Перунькавікко. Йому належав і задум вид. «Поезії Тараса Шевченка. Збірник», що вийшло з друку 11 груд. 1986 у Мадрасі якраз у день народження великого таміл. поета С. Бараді. До кн. увійшли поезії, надрук. в журн. «Таміж пані», а також «Причинна», «Перебендя» і поема «Катерина». У вересневому номері журн. «Тамарей» надрук. уривок балади «Причинна — Реве та стогне Дніпр широкий», «Думи мої, думи мої», уривки «Кавказу», послання «І мертвим, і живим»

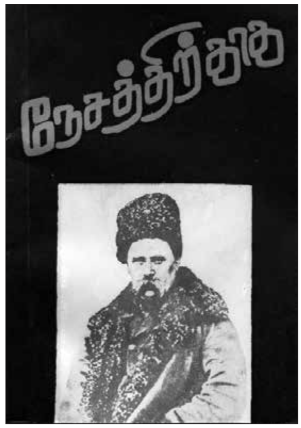

Обкладинка журналу «Таміж пані». 1986. Березень

та «Заповіту». Автор перекл. і ст. про Шевченка — проф. К. Челлаппан, декан ф-ту англ. л-ри ун-ту ім. поета Барадідасана у м. Тіруччіраппаллі. Перша зб. віршів Шевченка таміл. мовою під назвою «Поет Тарас Шевченко. Вогненні шляхи» вийшла того ж 1986 в м. Тенкасі. Упоряд. і перекл. здійснив таміл. поет К. Рамасубраманіан (свої твори він друкував під псевд. Кара). Зб., що відкривається передм. «Великий поет-гуманіст» Є. Кирилюка в перекл. упорядника, подає перекл. 11 творів: уривок з балади «Причинна» (перші 12 рр.), уривок вірша «Думи мої, думи мої» (1840) (перші 8 рр.), «Садок вишневий коло хати», «В неволі тяжко, хоча й волі», «Сон — На панщині пшеницю жала», «Я не нездужаю, нівроку», «Ой маю, маю я оченята», «Колись, дурною головою», «Світе ясний! Світе тихий!», «І Архімед, і Галілей», «І день іде, і ніч іде». Перекл. виконано в прозо-поетичній манері, ритми й такти упорядковані, вірші в таміл. варіанті читаються легко, їх можна наспівувати. К. Рамасубраманіан був також автором перекл. вид. «Для дружби. Збірник творів великого українського поета Шевченка», що вийшла в Тенкасі у січ. 1987. До зб. увійшло 12 поезій: «Поставлю хату і кімнату» (в перекл. — «Для дружби»), «Подражаніє 11 псалму», «Молитва», триптих «Доля», «Муза», «Слава», «Царі» (ч. V), «І виріс я на чужині», «Утоплена» (в перекл. — «Ганна»), «Тополя». Перекладачеві належало й невелике вст. слово. Твори Шевченка він назвав «священною книгою знань — ведою». Зб. супроводжувала передм. М. Рамачандрана. Як і в першій зб., Кара користувався неримованим віршем у дусі «пуду кавідей» («нова поезія»). Вагомий внесок до інд. шевченкіани становлять перекл. та літературознавчі розвідки Н. М. Шеріфа — ст. «Бараді і Тарас Шевченко», надрук. у журн. «Тамарей» у серп. 1985, перекл. Щоденника, що в січ. 1986 вийшов у Мадрасі, а також перекладена ним і видана у серп. 1987 окремою кн. з передм. перекладача поема «Катерина». Текст Щоденника, 85 із понад 300 записів поета, доповнює літературознавче есе із 4 розділів, вст. ст. автора цих рядків, передм. перекладача, його перекл. «Заповіту» та поезії «Сон — На панщині пшеницю жала». Через рік після виходу Щоденника Н. М. Шеріф написав невелике дослідження «Фольклорні елементи в поезії Шевченка». На вид. Щоденника жваво відгукнулася тамілнадська преса. Літ. тижневик «Кумудам» у добірці «Нові книжки» серед інформації про найважливіші видання за січ.—трав. 1986 подав повідомлення про вихід Щоденника «видатного українського поета-революціонера Тараса Шевченка». З рец. на вид. виступили інд. критики І. Ірагубаді та П. Кумар. 1986 Н. М. Шеріф був учасником Всесоюзного шевч. свята «В сім'ї вольній, новій». Свої враження від цієї події та роздуми про творчість Шевченка виклав у ст. «Від Вайгей до

Щоденникові нотатки великого українського поета Шевченка. Перекл. Н. М. Шеріф. Мадрас, 1986. Обкладинка

Для дружби. Збірник творів великого українського поета Шевченка. Переклад К. Рамасубраманіана. Тенкасі, 1987. Обкладинка

Дніпра» (журн. «Тай». 1986) і «Поети світу з'їхалися на Україну» (газ. «Джана сакті». 1986. 26 лип.). Така увага до укр. поета мала відгук серед інд. літераторів, які присвятили йому свої поетичні твори. У квіт. 1986 в журн. «Тамарей» надрук. вірш-оду «Мужній поет Тарас», автором якої був П. І. Балакрішнан — поет, прозаїк і критик. Оду П. І. Балакрішнана із короткою заміткою про поезію Шевченка надрук. таміл. літ. журн. «Муллей чарам» (1986. Трав.). У журн. «Тамарей» (1987. Верес.) П. І. Балакрішнан опубл. невелике дослідження «Шевченкова “Катерина” і драма Гурузада “Пурнамма”» з підзаголовком «Соціологічне дослідження», у якому порівнював трагічні долі героїнь цих творів. У лют. 1988 П. І. Балакрішнан надрук. ґрунтовну ст. «Тарас Шевченко тамільською мовою». Свої віршовані твори присвячували Шевченкові й ін. поети. У різних містах шт. Тамілнад відбулися урочисті вечори, присвячені ювілейним дням Шевченка.

Пер.: «Заповіт». Перекл. Кара // Листівка. Тенкасі, 1965; Заповіт. Перекл. К. Ганеша // Тамарей. 1974. № 1, 9; *Джеякантан Д.* «Добром зігріте серце» // Всесвіт. 1984. № 3 (окреме вид.: К., 1986); Поет Тарас Шевченко. Вогненні шляхи: Зб. / Перекл. К. Рамасубраманіан (Кара). Тенкасі, 1986; Поезії Тараса Шевченка. Зб. перекл. Т. Ковендана, Перунькавікко, І. Саттіяраджа. Мадрас, 1986; Щоденникові нотатки великого українського поета Шевченка. Перекл. Н. М. Шеріф. Мадрас, 1986; Для дружби. Збірник творів великого українського поета Шевченка. Перекл. К. Рамасубраманіан (Кара). Тенкасі, 1987; «В неволі тяжко, хоча й волі», «Думи мої, думи мої». Перекл. Т. Ковендана, І. Саттіяраджа; «Остання воля українця Тараса Шевченка». Перекл. Перунькавікко; «І Архімед, і Галілей», «Колись дурною головою», «Ой маю, маю я оченята», «Причинна» [Уривок], «Садок вишневий коло хати», «Сон — На панщині пшеницю жала», «Я не нездужаю, нівроку». Перекл. Т. Ковендана, І. Саттіяраджа // Таміж пані. Мадрас. 1986. Берез. Т. 16. № 11; «Думи мої, думи мої»; «Причинна» [Уривок]; «Заповіт»; «І мертвим, і живим» [Уривок]; «Кавказ»

[Уривок]. Перекл. К. Челлаппана // Тамарей. 1986. Верес. № 9; «Сон — На панщині пшеницю жала». Перекл. Н. М. Шеріфа // Шевченко Т. Щоденник. Мадрас, 1986; «Катерина». Поема. Перекл. Н. М. Шеріфа. Мадрас, 1987.

Літ.: Фурника В., Джеякантан Д. «Сундаракандам» // Современная художественная литература за рубежом. 1983. № 4; *Фурніка В.* Віще слово Тараса в Індії // Всесвіт. 1983. № 10; *Фурника В.* Влияние великого Кобзаря // Дружба народов. 1984. № 1; *Джеякантан Д.* До читачів Радянської України // Всесвіт. 1984. № 3; *Фурніка В.* Відкрите серце Джеякантана. Післямова // Всесвіт. 1984. № 3; *Ганеш К.* «Останнє прохання». Коротка довідка про Т. Г. Шевченка // Тамарей. 1984. № 9; *Фурніка В.* Голос друга. Розповідь про те, як перекладали тамільською мовою Шевченків «Заповіт» // Всесвіт. 1985. № 3; *Фурніка В.* Індійська шевченкіана // Дніпро. 1985. № 3; *Фурника В.* Индия: интерес к наследию Шевченко // Дружба народов. 1985. № 11; *Фурніка В.* Письменники Індії про творчість Кобзаря // Всесвіт. 1986. № 3; *Хоменко Б.* Пісня пісень Кобзаря // Україна. 1986. № 21; *Балакрішнан П. І.* Бармавіран каві Тарас (Мужній поет Тарас). Ода // Тамарей. 1986. № 4; «Агні свадугаль» (Вогненні шляхи). Рецензія на зб. поезій Шевченка тамільською мовою. Т. 2 // Тамарей. 1986. № 8; *Гірлянда* слави великому українському поетові Тарасу (Укренія махакаві Тарасукки пугажмалей). Ст. про вшанування пам'яті поета // Джана сакті [Мадрас]. 1986. 10 трав.; *Джеякантан.* Муннурей (Передмова) // Натпіль путта маларгаль [Мадрас]. 1986; *Ірагубаді І.* «Нул мадіппурей». Рецензія на публ. тамільською мовою Щоденника Т. Г. Шевченка // Журн. Індійсько-радянського культурного товариства «ІСКОС» [Мадрас]. 1986. Черв.; «*Укренія* махакаві налькуріппугаль» («Нотатки великого українського поета»). [Про вихід у світ «Щоденника» Т. Г. Шевченка тамільською мовою] // Кумудам [Мадрас]. 1986. 15 трав.; *Пажані Бараді.* Ніппар наді маннілілиринди (З берегів Дніпра). [Ст. про літ. вечір, присвячений Шевченкові] // Васал [Мадрас]. 1986. Груд.; *Кумар П.* «Щоденні нотатки українського махакаві Тараса Шевченка» («Укренія махакаві Шевченковін налькуріппугаль») [Рец. на публ. таміл. мовою «Щоденника» Шевченка] // Джана сакті. 1986. 19 лип.; *Перунькавікко.* Хай вічно сяє слава великого українського поета Шевченка! // Таміж пані [Мадрас]. 1986. Берез. Т. 16. № 11; Поет України Тарас Шевченко. [Ред. ст.] // Таміж пані [Мадрас]. 1986. Берез. Т. 16. № 11; *Ірамачандран М.* Анінтурей. (Передмова) // *Для дружби.* Збірник творів великого українського поета Шевченка. Тенкасі, 1987; *Фурника В.* Свет шевченковской поэзии // Радуга. 1987. № 6; *Барабан Л.* Слава не знає кордонів // Культура і життя. 1987. 8 берез.; *Зайченко О.* Індійська шевченкіана // Культура і життя. 1987. 8 берез.; *Фурніка В., Хоменко Б.* «Заповіт» мовами народів Індії // Прапор. 1987. № 8; *Ходжаєв Є.* Вірші Кобзаря тамільською мовою // Радянська Україна. 1987. 10 берез.; *Пончані.* «Син бурі». Ода на честь Т. Г. Шевченка // Тамарей [Мадрас]. 1987. № 3; *Рамасубраманіан К.* (Кара). До народу України. [Передм. до зб. поезій Т. Г. Шевченка «Для дружби»]. Тенкасі, 1987; *Фурніка В.* Кобзар за Гімалаями. К., 1989.

Мовою каннада в Індії твори Шевченка з'явилися 1979, коли Б. Хінгаміре випустив зб. «Тарас Шевченко. Вибрані поезії», до якого увійшли: «Заповіт», «І день іде, і ніч іде», «І небо невмите, і заспані хвилі», «Колись, дурною головою», «Мені однаково, чи буду», «Не женися на багатій», «Ой маю, маю я оченята», «Садок вишневий коло хати», «Світе ясний! Світе тихий!», «Сон — На панщині пшеницю жала», «Я не нездужаю, нівроку». Працюючи над перекл., Б. Хінгаміре скористався англомовними радянськими вид. 1964 і 1979. Як профес. поет він використав традиційний для каннада класичний розмір вірша, з римою в кінці кожних 4 рр. Передм. до кн., яку написав сам перекладач, літературознавець за фахом, д-р філології в Карнатакському ун-ті в м. Дхарваді, містить цікаві оцінки творчості Шевченка. Він відзначає у Шевченкові риси поета-провидця, провісника приходу крітаюги, тобто золотого віку людства, ставить його у ряд великих поетів світу. 1985 Б. Хінгаміре опубл. ст. «Поезія Тараса Шевченка, що надихнула революцію», а також перекл. поч. 36 рр. поеми «Кавказ». 1986 були опубл. і п'єси Б. Хінгаміре: «Наймичка» (за мотивами поеми Шевченка, з передм. автора «Від поеми "Наймичка" до п'єси»), а 1988 «Війна і кохання» (за мотивами поеми «Катерина»). У передм. до п'єси «Наймичка» її автор дав заг. оцінку творчості Шевченка, відзначив, що в його віршах і поемах багато драм. елементів і що саме це є «дорогоцінною властивістю літератури». Автор другої передм. до п'єси Д. Б. Дхаван оцінив спробу перекласти поему Шевченка мовою драматургії як «дуже успішну», відзначив творчі особливості праці Б. Хінгаміре над п'єсою, писав, що «у драмі ожили деякі суто індійські ритуали й звичаї, які добре вписуються в контекст сьогоднішнього реального життя в Індії». Усе тут — герої, реалії, звичаї, взаємини, одяг — дихає сучасністю. Дхарвадська студія Всеінд. радіо поставила мовою каннада «Наймичку» (14 трав. 1986) і «Війну і кохання» (10 лют. 1988). П'єси йдуть і на аматорській сцені шт. Карнатак. У квіт. 1986 в газ. «Кембаута» М. Віджаялакшмі надрук. вірш «Пам'яті революційного поета Тараса Шевченка» а у серпні — «Катерина: Оповідання за мотивами однойменної поеми українського поета Тараса Шевченка».

Пер.: Тарас Шевченко. Вибрані поезії: Зб. перекл.: Б. Будданна Хінгаміре. Дхарвад, 1979; «Кавказ» // Тай нуду. 1985. Жовт.; Твори інд. авторів, написані за мотивами і сюжетами поем Шевченка: Віджаялакшмі М. «Катерина». [Оповідання за мотивами однойменної поеми українського поета Тараса Шевченка] // Кембаута [Бангалор]. 1986. 17 серп.; *Хінгаміре Б.* «Наймичка» [П'єса за мотивами однойменної поеми Т. Г. Шевченка]. Дхарвад, 1986; «Війна і кохання» [П'єса за мотивами поеми Т. Г. Шевченка «Катерина»]).

Літ.: Хінгаміре Б. Тарас Шевченко: знайомство з поезіями // Тарас Шевченко. Вибрані поезії. Дхарвад, 1979; *Фурника В.* Индия: интерес к наследию Шевченко // Дружба народов. 1985. № 11; *Хінгаміре Б.* Поезія Тараса Шевченка, яка надихала революцію // Кембаута. 1985. 11 серп.; *Фурніка В.* Письменники Індії про творчість Кобзаря // Всесвіт. 1986. № 3; *Хінгаміре Б.* Від поеми «Наймичка» до п'єси. Передм. // *Хінгаміре Б.* «Наймичка». Дхарвад, 1986; *Віджаялакшмі М.* «Пам'яті революційного поета Тараса Шевченка». Вірш // Кембаута. 1986. 22 квіт.; *Зінчук Л., Фурніка В.* «Наймичка» під індійським небом» // *ЛУ.* 1987.

1 січ.; *«Заповіт» [Антол. пер.]*; *Фурніка В. П.* Твори Шевченка в Індії й Шрі Ланці // *Шевченко* і світ: Зб. К., 1989; *Фурніка В.* Кобзар за Гімалаями. К., 1989; *Далекий* близький друг (про візит Б. Б. Хінгаміре в Україну) // *ЛУ*. 1990. 5 лип.

Мовою маратхі поки що існує лише один перекл. творів Шевченка — «Заповіт», який здійснив перекладач і сценарист із Бомбея (нині Мумбай) А. Ш. *Хавалдар*. Він користувався англ. і рос. текстами цього твору. Перекл. здійснено у січ. 1985 і надрук. через 4 роки в Києві. Це точне і виразне трансформування «Заповіту» мовою маратхі. Рукопис зберігається у НМТШ в Києві.

Пер.: «Заповіт». Перекл.: Аніл Ш. Хавалдар // *«Заповіт» [Антол. пер.]*.

Літ.: *Фурніка В.* Кобзар за Гімалаями. К., 1989.

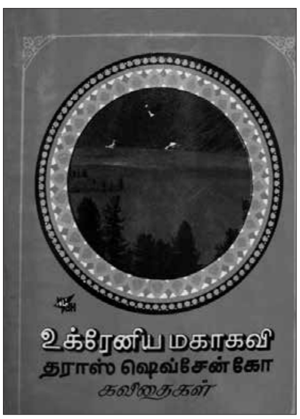
Мовою гуджараті твори Шевченка перекладав А. Савані, який декілька разів побував в Україні. Свій перший перекл. «Заповіту» А. Савані виконав для зб. *«Заповіт» [Антол. пер.]*. А. Савані — профес. літератор, тривалий час працював у вид-вах «Прогресс» і «Радуга» у Москві. Його перекл. «Заповіту» точний, у ньому вдало використано засоби нац. поетики, традиційної в л-рі гуджараті. У рукописному вигляді існують ін. перекл. А. Савані творів Кобзаря — «Не женися на багатій», «Сон — На панщині пшеницю жала», «Тече вода з-під явора», «І день іде, і ніч іде».

Літ.: *Змак Р.* «У серці — Ганді і Шевченко» // Деснянська правда. 1990. 6 листоп.; *Куценко П.* «На перехрестях долі й епохи» // Деснянська правда. 1991. 22 січ.; «Блакить мою душу обвіяла» // *ЛУ*. 1991. 31 січ.; *Фурніка В.* Кобзар за Гімалаями. К., 1989.

Мовою урду існує єдиний поки що перекл. «Заповіту», здійснений М. Салімом, який працював у 1970-х перекладачем у Ташкенті.

Пер.: «Заповіт». Перекл. М. Саліма // *«Заповіт» [Антол. пер.]*.

Літ.: *Хоменко Б.* Пісня пісень «Кобзаря» // Україна. 1986. № 21; *Фурніка В.*, *Хоменко Б.* «Заповіт» мовами народів Індії // Прапор. 1987. № 8; *Фурніка В.* Кобзар за Гімалаями. К., 1989.

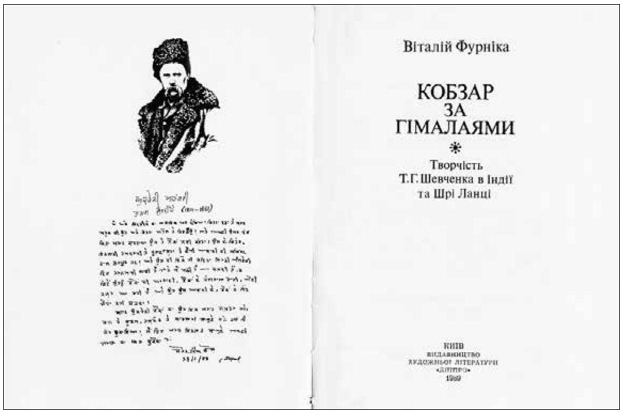

Український поет Тарас Шевченко. Вірші. Переклад К. Ганеша. Мадрас, 1993

Мовою малаялам «Заповіт» переклав поет з м. Трівандрума П. Гопалакрішнан і опубл. у верес. 1985, додавши коротку довідку про Шевченка. Перекладач зберіг дух вірша, наблизив його до інд. читача.

Пер.: «Заповіт». Перекл. П. Гопалакрішнана // Джана югам. 1985. № 9; «Заповіт» // *«Заповіт» [Антол. пер.]*.

Літ.: *Гопалакрішнан П.* «Шевченко». Коротка довідка // Джана югам. 1985. № 9; *Фурніка В.* Кобзар за Гімалаями. К., 1989.

В. Фурніка. Кобзар за Гімалаями. К., 1989. Розгорнутий титул

Мовою телугу «Заповіт» переклав Р. В. Рао для вид. *«Заповіт» [Антол. пер.]* в кін. 1984 у Москві. «Останнє бажання» — таку назву дав Р. В. Рао «Заповіту». Як і оригінал, його перекл. має 24 рр., в ньому передано зміст і настрій Шевченкового вірша. Це поки що єдиний твір Кобзаря мовою телугу.

Літ.: *Фурніка В.*, *Хоменко Б.* «Заповіт» мовами народів Індії // Прапор. 1987. № 8; *Фурніка В.* Кобзар за Гімалаями. К., 1989.

Віталій Фурніка

ІНЖЕВА́ТОВ Іван (3.07/16.07.1911, с. Кирюшкіно, тепер Бугурусланського р-ну Оренбур. обл., РФ — 12.12.1996, Саранськ, РФ) — мордов. літературознавець і критик. Закінчив 1940 Мордов. пед. ін-т ім. О. Полежаєва (Саранськ). Досліджував історію мордов. л-ри, фольклор і топоніміку рідного краю.

І. — автор ст. «Т. Г. Шевченко і мордовська література» (Труды Мордов. НИИ языка, л-ры, истории и экономики при Совете Министров Мордов. АССР. Саранск, 1978. Вып. 65) — про поширення й популяризацію творчості укр. поета в Мордовії та її роль у розвитку мордов. л-ри. Для *ШС* написав оглядову ст. «Мордовська література і Т. Г. Шевченко». Образ укр. поета відтворив у віршах «Наш Кобзар (Т. Г. Шевченко)» (Советская Мордовия. 1964. 8 марта) та «Наш Тарас: До 175-ліття від дня народження» (Советская Мордовия. 1989. 10 марта).

Людмила Баричева, *Борис Хоменко*

ІНОҐА́МОВ Рахматулла (5.05.1936, Ташкент) — узб. літературознавець. Канд. філол. наук, доцент Ташкент. ун-ту. Автор кн. «Співець свободи» (Ташкент, 1964) про творчість Шевченка. У праці І. висвітлено вплив Шевченка на творчість узб. поетів, а також поетів Центральної Азії.

ІНСТИТУ́Т ЛІТЕРАТУ́РИ імені Т. Г. ШЕВЧЕ́НКА НАЦІОНА́ЛЬНОЇ АКАДЕ́МІЇ НАУ́К УКРАЇ́НИ — наук.-досл. установа НАНУ. Створений 1 листоп. 1936 внаслідок об'єднання *Інституту Тараса Шевченка*, колектив якого було майже повністю знищено через масові репресії, з Літ. комісією Всеукр. асоціації марксистсько-ленінських наук.-досл. ін-тів (ВУАМЛІН). Спершу мав назву Ін-т укр. л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Сучасну назву одержав 1952. Під час Другої світової війни в Уфі діяв об'єднаний Ін-т мови і л-ри на базі ІЛ та Ін-ту мовознавства (1941—44), очолений П. *Тичиною*. У різні роки директорами ІЛ були П. Тичина (1936—40), О. *Білецький* (1940—41, 1944—60), М. Шамота (1961—78), І. Дзеверін (1978—91). З 1991 ІЛ очолює М. *Жулинський*.

В ІЛ провадяться дослідження актуальних проблем теорії та історії укр. і зарубіжних л-р. Вивчаються питання книгознавства і літературознавчої бібліографії, текстології та видавання творів укр. письменників. Основне періодичне вид. ІЛ — щомісячник *«Слово і Час»* (заснований 1957, до 1990 виходив під назвою «Радянське літературознавство»). В ІЛ, крім автографів та ін. матеріалів укр. письменників, зберігаються автографи Шевченка, його листування, прижиттєві вид. з виправленнями поета. Як координаційний центр шевченкознавчих досліджень в Україні ІЛ проводить всеукр. наук. шевч. конференції (див. *Шевченківські наукові конференції*), які починаючи з 1952 скликав спочатку щороку, а згодом раз на два роки (з 1999 — спільно з Черкас. нац. ун-том ім. Б. Хмельницького). Ці конференції суттєво вплинули на розвиток шевченкознавства в Україні, вони є трибуною для апробації нових ідей, оприлюднювання результатів наук. студій. У зб. праць конференцій надрук. значну кількість наук. досліджень.

З перших років свого існування ІЛ відновив підготовку Повного зібр. тв. поета, початого в ІТШ (1-й і 2-й т. побачили світ іще 1935 і 1937, після

В. Ладний, З. Хлєбнікова. Будинок секції соціогуманітарних наук НАН України. 1960. Тут розміщено Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

чого внаслідок арештів працівників Ін-ту вид. було припинене). Ювілейного 1939 було опубл. на високому наук.-едиційному рівні за оновленою програмою 1-й і 2-й т., вид. решти, на заваді якому стала Друга світова війна, затягнулося на багато років (див. *Видання літературних творів Шевченка*, *Видання мистецьких творів Шевченка*). Паралельно здійснювалася робота над наук.-крит. масовим вид. «Повної збірки творів» у 5 т., що побачило світ того ж 1939. Ці вид., а також «Кобзар» з крит. вивіреним текстом є найвагомішим внеском колективу ІЛ в шевченкознавство і взагалі найпомітнішим наук. досягненням укр. підрадянського літературознавства передвоєнного часу. Результатом ювілейного 1939 була публ. праць, присвячених розглядові біографії та творчості поета, характеристиці його місця і ролі в історії укр. л-ри, які, попри традиційну офіційну фразеологію й ідеологічні кліше, мали велику наук. цінність. Чи не вперше тоді було виразно сформульовано проблему зв'язків Шевченкової творчості зі світовою л-рою: праці О. Білецького, ст. С. Савченка «Шевченко і світова література», І. *Айзенштока* «Шевченко — читач» містили малознаний матеріал, розкривали нові перспективи у вивченні цієї теми. 1940, коли відзначалося 100-ліття появи «Кобзаря», вийшла друком кн. І. Айзенштока «Як працював Шевченко», що складалася з опубл. раніше ст. дослідника.

У роки війни можливості для наук. праці були вкрай обмежені. Однак майже щороку в Уфі відбувалися шевч. сесії, на яких було виголошено ряд доповідей (1942, 1943). Шевч. сесія АН УРСР 1944 відбулася у Москві: тут було заслухано виступи Є. *Кирилюка* «Шевченко і Кирило-Мефодіївське братство», Д. *Тамарченка* «Сатира в прозі Т. Г. Шевченка» та ін. Того ж року вийшла друком кн. останнього «Творчість Тараса Шевченка і російська революційно-демократична література» — одне з небагатьох моногр. видань Ін-ту в 1941—45.

Після війни праця науковців зосередилася на завершуванні вид. літ. спадщини поета, тобто 1—6 т. *ПЗТ: У 10 т.*, підготовці першого, проте не досить досконалого літопису «Життя і діяльність Т. Шевченка» (1955, автор Д. *Косарик*), і написанні розділу про поета в «Історії української літератури» (1956. Т. 1; автор Є. Кирилюк). Протягом цього часу у відділі шевченкознавства ІЛ працювали П. *Приходько*, М. *Ткаченко*, Ю. *Івакін*, повернувся із заслання Є. *Шабліовський*. З серед. 1950-х до поч. 1960-х відділ видав моногр. праці Є. Кирилюка «Т. Г. Шевченко: Життя і творчість» (1959), Є. Шабліовського «Народ і слово Шевченка» (1962), «Гуманізм Шевченка і наша сучасність» (1964). Окремим проблемам і аспектам творчості поета присвячено праці «Поема

Т. Г. Шевченка "Сон" ("У всякого своя доля")» (1957) П. Приходька, «Драматургія Шевченка» (1957; 2-ге вид. 1961) В. *Шубравського*, «З творчої лабораторії Т. Г. Шевченка. Текстологічний аналіз поезій "Лілея", "Русалка", "Відьма"» (1957) Л. *Кодацької*, «Соціально-побутові поеми Т. Г. Шевченка періоду "Трьох літ" (1843—1845 рр.)» (1958) та «Три поеми Т. Г. Шевченка. "Сова". "Сліпий". "Наймичка"» (1964) В. *Бородіна*. Значним здобутком шевченкознавства є монографії Ю. Івакіна «Сатира Шевченка» (1959) і «Стиль політичної поезії Шевченка» (1961), а також дослідження П. Приходька «Шевченко й український романтизм 30—50 років XIX ст.» (1963). Чималі зусилля було спрямовано на створення наук. біографії Шевченка. За ред. Д. *Копиці* із його передм. видано зб. «Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах» (1950). В 1958 А. *Костенко* упорядкував і видав зб. «Спогади про Шевченка». Згодом вийшли «Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка» (1961) М. Ткаченка, зб. коментованих епістолярних матеріалів «Листи до Т. Г. Шевченка» (1962, упоряд. Л. Кодацька). Ювілейного 1964 опубл. першу наук. біографію Шевченка (автори: Є. Кирилюк, Є. Шабліовський, В. Шубравський), що стала фундаментом для дальших досліджень життя і творчості поета.

Помітною віхою в розвитку шевченкознавства був вихід колективної праці «Опис рукописів Т. Г. Шевченка» (1961) — першого систематизованого опису всієї рукописної спадщини Шевченка, що зберігається в ІЛ. Хоч нині це вид. і не повною мірою відповідає вимогам сучасної текстології, все ж дає доволі точне уявлення про особливості кожного документа. Протягом 1963—64 здійснено нове вид. літ. спадщини поета — Повне зібр. тв. у 6 т., дещо «полегшене» порівняно з попереднім 10-томним (містило лише вибрані, найсуттєвіші варіанти). Вид. поповнилося текстом новознайдених автографів поета, внесено певні корективи в окремі тексти.

Опис рукописів Т. Г. Шевченка. К., 1961. Обкладинка

Завдяки участі працівників ІЛ у роботі з'їздів славістів набули розвитку праці про зв'язки Шевченка з культурами ін. народів та про вплив «Кобзаря» на розвиток їхніх л-р і культур. Цей напрям — порівняльно-істор. вивчення творів поета — представлено в роботі відділу, зокр. монографією В. Шубравського «Шевченко і літератури народів СРСР» (1964) та багатьма ст. Є. Кирилюка, що згодом увійшли до зб. його праць «Шевченкознавчі та славістичні дослідження» (1977). Низку подібних праць створено і в ін. відділах ІЛ (О. *Шпильова* «Т. Г. Шевченко і болгарська література», 1963; Г. *Вервес* «Т. Г. Шевченко і Польща», 1964, та ін.).

У 1960-ті шевченкознавчі дослідження в ІЛ набули широкого розмаху, в них помітне місце зайняли проблемно-аналітичні й інтерпретаційні дослідження. Це насамперед 2-томний «Коментар до "Кобзаря" Шевченка» (1964, 1968) Ю. Івакіна. Тісно пов'язані з «Коментарем» його ж «Нотатки шевченкознавця» — пошукові нариси, що торкалися найрізноманітніших аспектів життя і творчості поета (протягом 1966—83 їх систематично друкував журн. «Радянське літературознавство»; 1986 вийшли окремою кн.).

У 1970—80-ті відділ шевченкознавства ІЛ зосередився на вивченні основ поетики Шевченка, його худож. індивідуальності, ролі в культурному і літ. розвитку. Зрослий у літературознавстві, зокр. і в шевченкознавстві, інтерес до глибинних шарів структури худож. твору реалізовано в монографії Н. *Чамати* «Ритміка Т. Г. Шевченка» (1974) та в ін. її працях про Шевченкову віршову інтонацію. Досліджувано худож. прозу Шевченка в монографіях Л. Кодацької «Однойменні твори Т. Г. Шевченка (Порівняльний аналіз поем і повістей "Наймичка", "Варнак", "Княжна" — "Княгиня")», 1968, та «Художня проза Т. Г. Шевченка», 1972. Проблемі народності в укр. л-рі й творчості Шевченка присвячено кн. В. Шубравського «Від Котляревського до Шевченка» (1976). Широке коло проблем поетики розглянуто в колективній монографії відділу (за ред. Є. Кирилюка) «Творчий метод і поетика Т. Г. Шевченка» (1980, автори Є. Кирилюк, Ю. Івакін, В. Шубравський, В. *Смілянська*, Н. Чамата, В. Бородін), більшість розділів якої виходять у заг.-теоретичну площину. Продовженням початого в цій монографії дослідження є остання кн. Ю. Івакіна «Поезія Шевченка періоду заслання» (1984), опубл. вже посмертно. Ґрунтовне вивчення поетики Шевченка провадила В. Смілянська. У монографії «Стиль поезії Шевченка: суб'єктна організація» (1981) дослідниця зробила спробу вибудувати системне бачення стилю на засадах наратології.

У відділі посилено архівно-пошукову роботу стосовно збирання мемуарних свідчень і відгуків поетових сучасників, залучання ін. джерел, потрібних для документованого висвітлювання життя і творчості Шевченка. Так, 1969 вийшла кн. В. Бородіна «Т. Г. Шевченко і царська цензура. Дослідження і документи. 1840—1862 роки», де подано майже повний комплекс

Творчий метод і поетика Т. Г. Шевченка. К., 1980. Обкладинка

Спогади про Тараса Шевченка. К., 1982. Обкладинка

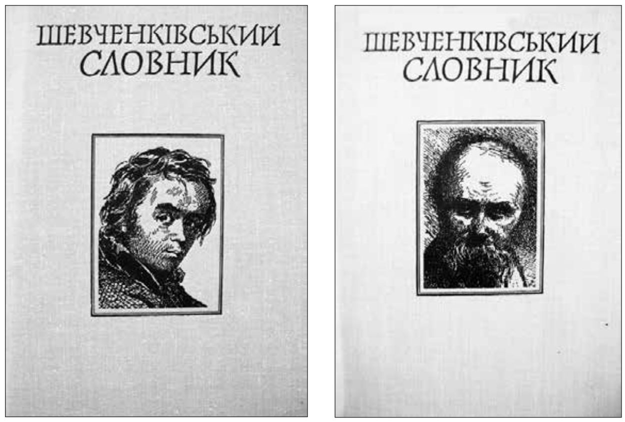
взаємопов'язаних арх. документів про цензурний розгляд і переслідування творів Шевченка за його життя. Поглибилося текстологічне дослідження рукописної та друк. спадщини Шевченка — основного джерела вивчення його творчості (монографія «Над текстами Т. Г. Шевченка», 1971, та ін. праці В. Бородіна). Видано зб. мемуарних джерел «Спогади про Тараса Шевченка» (1982, 2010, упоряд. В. Бородін, М. *Павлюк*; 1988 — рос. мовою). Важливе наук. значення має підготовлена працівниками відділу шевченкознавства низка факсимільних вид. автографів і прижиттєвих друк. зб. поезій, що давно стали раритетами, — видано всі зб. автографів (деякі не один раз), а також рідкісні кн., як-от «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки» (Лейпциг, 1859; К., 1990) та ін. (див. докл. *Фототипічні, факсимільні та репринтні видання творів Шевченка*).

Шевченкознавство. Підсумки й проблеми. К., 1975. Обкладинка

Наприкінці 1960-х відділ почав велику роботу над осмислюванням шляху, що його пройшло шевченкознавство за понад 100-літній період. Її поч. і стимулом був літ.-крит. нарис Є. Кирилюка «Шевченко і наш час» (1968), що охопив історію радянського шевченкознавства від 1918 до Міжнародного форуму діячів культури (Київ, 1964) з докладним висвітлюванням найпомітніших публ. Розгорнутий аналіз розвитку шевченкознавства та його окремих проблемних ділянок до поч. 1970-х подано в колективній монографії відділу «Шевченкознавство. Підсумки й проблеми» (1975). Колективна монографія містила 4 тематичні рубрики: «Шевченко в історії критики та літературознавства», «Життєвий шлях», «Творчість», «Текстологія». У кн. визначено чергові завдання шевченкознавства, гол. з яких — підготовка шевч. енциклопедії, нового академ. вид. творів поета і художника, створення його наук. біографії, дослідження поетики.

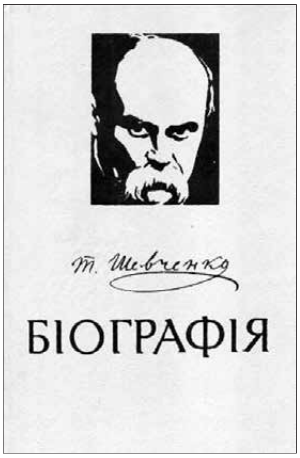
У цей час ІЛ та Гол. ред. Укр. радянської енциклопедії працювали над створенням ШЕ. Під тиском владних структур її надрук. під зміненою назвою «Шевченківський словник» (1976—77. Т. 1—2; 2-ге вид. — 1978) — першу персональну енциклопедію на терені кол. Союзу РСР, цінну великим фактологічним і бібліогр. матеріалом, а також широкими тематичними оглядами основних проблем шевченкознавства (попри припущені тут різного роду деформації через вимушені поступки ідеологічному диктату). Системність викладу різних аспектів шевченкознавчої науки, помітні кроки

Шевченківський словник. К., 1976–1977. Т. 1–2. Обкладинки

до компаративного аналізу генетичного і типологічного планів творчості поета, перша в шевченкознавстві спроба деталізації контекстів — біогр., літ., мист., фольклор., дослідження резонансу творчості не лише в критиці й перекл., а й у різних видах мист-ва, історія вшановування його пам'яті — усе це спрацювало на визнання наук. громадськістю унікальності вид., а відтак і на присудження його авторам 1980 Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (серед них працівники відділу — Є. Кирилюк, В. Бородін, Ю. Івакін).

Значною подією в діяльності ІЛ була колективна праця «Т. Г. Шевченко: Біографія» (1984; автори В. Бородін, Є. Кирилюк, В. Смілянська, Є. Шабліовський, В. Шубравський) — найповніша нині академ. біографія поета і художника. Порівняно з вид. 1964, автори, наново опрацювавши старі й використавши нові

Т. Г. Шевченко. Біографія. К., 1984. Обкладинка

Питання текстології. Т. Г. Шевченко. К., 1990. Обкладинка

В. Смілянська, Н. Чамата. Структура і смисл. К., 2000. Обкладинка

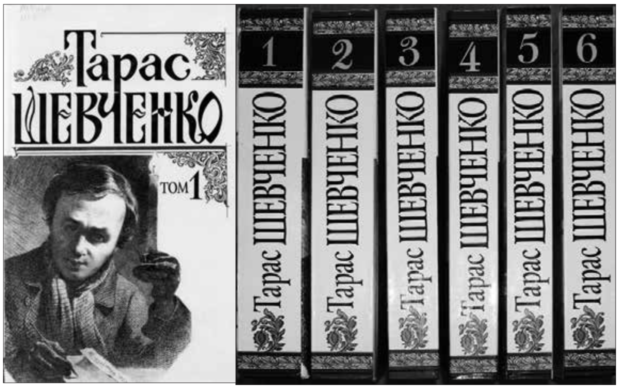
джерела, переглянули низку біогр. легенд, уточнили чимало деталей, що стосувалися цензурної історії вид. поета, подорожей Україною, заслання і творчості в цей період; об'єктивніше розкрито тему взаємин Шевченка з кириломефодіївцями. Тоді ж докладно висвітлено шляхи розвитку біографії як наук. жанру, пройдені укр. шевченкознавством, — у кн. В. Смілянської «Біографічна шевченкіана (1864—1981)» (1984).

На поч. 1980-х ІЛ приступив до роботи над підготовкою академ. вид. Повного зібр. тв. Шевченка у 12 т. Заг. структуру нового вид. було перебудовано порівняно з попередніми. Так, 1-й і 2-й т., де вміщено поетичні твори Шевченка, поповнилися текстами новознайдених автографів (зокр. з невиданої зб. «Поезія Т. Шевченка. Том первий»), факсимільних копій автографів, прижиттєвих публ. та списків. У 1989—93 вийшли три томи. Досвід, набутий у процесі упорядковування академ. вид., обґрунтовано й узагальнено в наук. зб. «Питання текстології: Т. Г. Шевченко» (1990; відп. ред. В. Бородін; автори — В. Бородін, М. Павлюк, В. Смілянська, В. Шубравський, Н. Чамата, Ю. *Пелешенко*). Як супровідний до 6-го т. 12-томника, в якому зібрано всю епістолярну спадщину поета, підготовлено ґрунтовно прокоментований зб. «Листи до Тараса Шевченка» (1993; ред. тому В. Бородін, упоряд. — В. Бородін, В. *Мовчанюк*, В. Смілянська, Н. Чамата, М. Павлюк). До ювілею 1989 побачив світ наук.-попул. нарис П. *Федченка* «Тарас Григорович Шевченко», в якому поєднано емоційний виклад з широким і органічним залученням до розповіді мемуарних, епістолярних і докум. матеріалів.

З поч. 1990-х роботу ІЛ значною мірою зосереджено на вивченні проблем худож. форми. 1990 побачило світ оригінальне дослідження М. *Коцюбинської* «Етюди про поетику Шевченка». Кн. було підготовлено ще 1965, однак через політ. переслідування авторки тоді не вийшла друком. Нові кроки у вивченні питань поетики позначено й виходом у світ кн. В. Смілянської — «"Святим огненним словом...". Тарас Шевченко: поетика» (1990). У монографії В. Мовчанюка «Медитативна лірика Т. Г. Шевченка» (1993) лірику поета досліджено в контексті жанрово-стильового розвитку європ. поезії та представлено як мегажанр з різними жанровими формами.

Розробляючи теми «Поетика жанрів у творчості Т. Шевченка» й «Проблеми шевченкознавства: концептуальний, естетичний, культурологічний та історіографічний аспекти», співробітники ІЛ, зокр. відділу шевченкознавства, дослідили деякі основні жанри Шевченкової лірики та ліро-епосу в аспекті їхньої естетичної вираженості й динаміки — елегію (В. Мовчанюк), послання (Н. Чамата), різновиди поеми (В. Смілянська). 2000 вийшла кн. В. Смілянської та Н. Чамати «Структура і смисл: Спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Тараса Шевченка», в якій автори застосували системний підхід до аналізу поетичного твору як цілісності. 2005 з'явився друком зб. наук. праць В. Смілянської «Шевченкознавчі розмисли», який склали монографія «"Святим огненним словом...". Тарас Шевченко: поетика», низка дотичних до теми ст., а також розвідки з проблем сучасної рецепції поезії та постаті Шевченка, текстології, інтерпретації окремих творів тощо. Того ж року опубл. монографію О. *Бороня* «Поетика простору в творчості Тараса Шевченка», присвячену аналізу просторових структур і образів-символів Шевченкової поезії. В. Смілянська підготувала до друку перевид. кн. М. *Чалого* «Життя і твори Тараса Шевченка. (Звід матеріалів до його біографії)» (перекл. з рос., післямова та коментарі. К., 2011).

2001 почато нове вид. академ. Повного зібр. тв. Шевченка у 12 т. З оновленими коментарями вийшли 1—3 т., побачили світ 4—7 т. Працівники відділу наново звірили текст творів з автографами, в кількох випадках змінили вибір основного тексту, розвели за хронологією різні ред. (вміщені в попередньому вид. поряд), переглянули мовні норми прозових текстів, ввели до вид. деякі листи, уточнили й розширили коментарі. Т. ч., з виходом 6-го т. було завершено

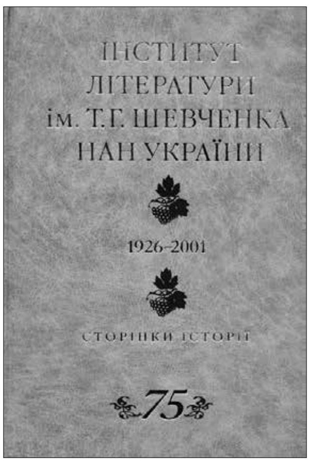

Т. Шевченко. Повне зібрання творів. У 12 т. К., 2001—2003. Т. 1—6

роботу над вид. літ. спадщини Шевченка і почато сучасне вид. його маляр. творів. 7-й т., відредагований І. *Вериківською*, побачив світ 2005.

У 1990—2000-х було продовжено плідну традицію вип. факсимільних вид. творів поета: С. *Гальченко* (упоряд.) та В.*Дудко* (автор післямови) 1997 здійснили першу факсимільну публ. окремою брошурою автографа поеми Шевченка «Мар'яна-черниця». Факсимільне вид. «Тарас Шевченко. Альбом 1845 року» вийшло 2000 (2012 — нове вид.; упоряд. С. Гальченко). Факсимільне вид. С. Гальченко підготував і за оригіналом ілюстрованого рукописного альбому М. *Башилова* та Я. де *Бальмена*, написаного польс.-латин. транслітерацією, — «Wirszy T. Szewczenka» (1844).

З серед. 1990-х триває робота над «Шевченківською енциклопедією». Частину ст. до *ШЕ* надрук. у різних періодичних вид.; фрагменти *ШЕ* «Робочий зошит А» (2004) та «Робочий зошит Б» (2005) опубл. як пробні. У межах проекту окремою кн. видано текст одного з найбільших блоків ст. *ШЕ* — «Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка» (2008). Того ж року вийшла монографія Л. *Генералюк* «Універсалізм Шевченка: Взаємодія літератури і мистецтва». З роботою над *ШЕ* певною мірою пов'язаний і укладений спільно з Нац. парламентською б-кою України бібліогр. покажчик «Тарас Шевченко. 1989—2004. Матеріали до бібліографії» (2005) — підготовче вид. до більш повної бібліографії.

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. 1926–2001. Сторінки історії. К., 2003. Обкладинка

Літ.: Шевченкознавство: Підсумки й проблеми. К., 1975; *Збірник[и]* праць наукових шевченківських конференцій (1952—2002): Покажчик змісту. Т. 1—34. Черкаси, 2002; *Інститут* літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1926—2001: Сторінки історії. К., 2003; *Смілянська В.* Шевченкознавство в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України // Т. Г. Шевченко и мировая литература: Материалы 6-го Международного семинара. СПб., 2007; *Вісімдесят* і далі…: Коротка історія Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. К., 2010.

Микола Павлюк

ІНСТИТУ́Т ТАРА́СА ШЕВЧЕ́НКА (ІТШ) — наук.-досл. ін-т, підпорядкований Народному комісаріату освіти Української РСР. Почав діяти 1926, перетворений на Ін-т укр. л-ри ім. Т. Г. Шевченка АН Української РСР 1936, нині — *Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України*. З ініціативи С. *Єфремова* у складі Істор.-філол. відділу УАН 1919 у Києві створено літературознавчі комісії — Комісію для видання пам'яток новітнього укр. письменства та спеціальну Комісію для видання творів Шевченка, І. Франка, М. Драгоманова (майже не діяла). ІТШ засновано на противагу цьому фактичному центру шевченкознавства постановою Раднаркому Української РСР в Харкові з філіями у Києві та Одесі. Основними завданнями ІТШ було дослідження спадщини Шевченка та ін. укр. письменників, збирання відповідних рукописних і біогр. матеріалів. Складався з кабінетів: дошевч. л-ри, біографії Шевченка (діяв у складі київ. філії), Шевченкової творчості, післяшевч. л-ри (у київ. філії), жовтневої л-ри та бібліографії. 1929 до ІТШ було приєднано наук.-досл. кафедри літературознавства та укр. л-ри в Харкові. 1932 при ІТШ організовано музей Шевченка, на базі якого 1933 створено *Галерею картин Шевченка в Харкові*. Згодом фонди галереї було передано в новостворений ДМШ в Києві. 1933 ІТШ передано у відання ВУАН і реорганізовано в НДІ Тараса Шевченка.

Дирекція Інституту Тараса Шевченка. І. Айзеншток, учений секретар; Д. Багалій, директор; С. Пилипенко, заступник директора

Директором ІТШ у 1926—32 був акад. Д. *Багалій*, його заступником — С. *Пилипенко*, який фактично керував ІТШ, а згодом став і директором, ученим секретарем — І. *Айзеншток*. З 1934 обов'язки директора виконував Є. *Шабліовський*. Київ. філію

очолив О. *Дорошкевич*. В ІТШ працювали Ю. *Бойко-Блохин*, К. *Гуслистий*, П. *Колесник*, В. *Коряк*, М. *Мацапура*, Б. *Навроцький*, М. М. *Новицький*, М. *Плевако*, А. *Річицький*, О. *Синявський*, А. Хвиля, А. *Шамрай*, М. *Яшек* та ін.

З перших років свого існування в ІТШ зусиллями працівників зосереджувано рукописи Шевченка, його маляр. й графічні твори, що з часом створило необхідну базу для складних текстологічних досліджень спадщини поета й вид. його творів. Паралельно з джерелознавчим спрямуванням розгорталося вивчення творчості Шевченка, налагоджувалася видавнича діяльність. У 1928 і 1930 побачили світ два вип. річника *«Шевченко»*, що започаткувало дослідження творчості поета в ІТШ. Протягом 1930—31 виходив двомісячник «Літературний архів» (12 номерів), у кожному числі якого вміщували праці на шевч. тематику, висвітлювали діяльність ІТШ в галузі шевченкознавства.

За наук. ред. М. Новицького було почато вид. низки творів поета: «Сон», «Кавказ», «Наймичка», «Марія», «Назар Стодоля», «Катерина», «Гайдамаки», «Єретик», «Княжна», «Москалева криниця» та ін. з критично підготовленим текстом і наук.-попул. вст. статтями; у Харкові розпочато серію попул. шевченкознавчих нарисів, як-от: Д. Багалія «Шевченко і селяни в переказах і історичній дійсності» (1928), В. Коряка «Життя Тараса Шевченка» (1929), Ф. Савченка «Дещо з історії могили Шевченка» (1929) та ін. Київ. філія 1930 започаткувала «Серію мемуарів про Шевченка» — вперше видано окремими книжечками й прокоментовано спогади поетових сучасників — Г. *Дем'янова* (Л. Рублевська), С. *Крапивіної* (М. Тарасенко), П. Куліша (Є. *Кирилюк*), М. *Лазаревського* та О. *Лазаревського* (В. Покальчук), П. *Мартоса* (Ф. Самоненко), М. Д. *Новицького*

Наукові співробітники Інституту Тараса Шевченка 1929–1930.
Сидять: М. Новицький, О. Дорошкевич, С. Пилипенко, Д. Багалій, В. Міяковський, Б. Навроцький.
Стоять: А. Лебідь, Є. Кирилюк, В. Покальчук

(Л. *Кошова*), В. Шевченка (Г. Л. *Ткаченко*). В ІТШ було сформовано необхідну базу фундаментальних досліджень Шевченкової поезії: укладали «Словник рим Шевченка», «Словник мови українських творів Шевченка», роботу над якими не завершено.

Працівники ІТШ опублікували низку праць, зокр. Б. Навроцький видав ґрунтовну монографію «“Гайдамаки” Тараса Шевченка. Джерела. Стиль. Композиція» (1928), присвячену докладному оглядові істор., літ. та фольклор. джерел поеми, її стилістичних особливостей на тлі романтичної поезії того часу, своєрідності композиційної побудови, та зб. ст. «Шевченкова творчість» (1931), О. Дорошкевич — зб. «Етюди з шевченкознавства» (1930), де висвітлено петерб. оточення молодого Шевченка, певні паралелі між ним та рос. фур'єристами 1840-х, інтерес Шевченка до О. *Герцена*.

Однією з великих колективних праць ІТШ є вид. Повного зібр. тв. Шевченка до 120-річчя від дня його народження. 1-й і 2-й томи його творів побачили світ 1935 та 1937 і були одразу ж заборонені цензурою, а основний тираж знищено. При підготовці вид. використано теоретичні здобутки шевч. текстології та практичні напрацювання попередніх років, зокр. досвід підготовки наук.-крит. видань за ред. і з прим. С. Єфремова та М. Новицького (хоча від «альбомного» принципу вирішено відмовитися), за ред. і з прим. М. Плевака та І. Айзенштока, *ПВТ: [У 16 т.]* за ред. П. *Зайцева* тощо. Вид. припинилося через арешти майже всіх співробітників та аспірантів ІТШ включно з директором Є. Шабліовським. Заарештовано М. *Зерова*, М. *Драй-Хмару*, П. *Филиповича*, Ю. *Лавріненка*, Г. *Костюка* та багатьох ін.

Літ.: Шевченківський інститут // Життя й революція. 1925. № 1/2; *До Шевченківських* свят // Червоний шлях. 1926. № 2; *Інститут* Тараса Шевченка // Життя й революція. 1926. № 2/3; *Айзеншток І.* Рік роботи Інституту Тараса Шевченка // Червоний шлях. 1927. № 5; *Нові* придбання Інституту Тараса Шевченка // Література і мистецтво (дод. до газ. «Вісті»). 1929. 13 жовт.; *Арсен.* Інститут Т. Шевченка // Плуг. 1929. № 8/9; *Биковець М.* Інститут Тараса Шевченка // Культробітник. 1929. № 4; *М. Д.* Інститут Т. Шевченка // Всесвіт. 1929. № 10; *Бразуль С.* Всеукраїнський інститут літературознавства ім. Тараса Шевченка // Культробітник. 1930. № 19; *Миронець І.* Робота шевченківських установ // Пролетарська правда. 1930. 11 берез.; *З роботи* всеукраїнського Шевченківського інституту // Література і мистецтво (дод. до газ. «Вісті»). 1930. 20 квіт.; *Сорокин А.* Тарас Шевченко и его институт // Красное слово. 1930. № 3; *З життя* Київської філії Інституту Т. Шевченка в 1929—30 році // Літературний архів. 1931. Кн. 1/2; *Звіт* про науково-дослідну роботу київської філії інституту Т. Шевченка за 1929/30 академічний рік (з 1.X 29 до 1.X 30 р.). К., 1931; *Р.* Інститут ім. Т. Г. Шевченка // Всесвіт. 1932. № 5/6; Інститут Т. Г. Шевченка відзначає роковини смерті великого поета // Комуніст. 1933. 11 берез.; *В Інституті* Шевченка // Літературна газета. 1934. 25 жовт.; *В науково-дослідному* інституті

Шевченка в Харкові // Вісті Всеукр. акад. наук. 1934. № 2; *Науково-дослідний* інститут Т. Шевченка // Червоний шлях. 1935. № 1; *Йосипчук Ю.*, *Шабліовський Є.* Рік роботи інституту Шевченка // Літературна газета. 1935. 24 берез.; *Сарана Ф. К.* Дослідження в Інституті Тараса Шевченка спадщини поета (1926—1936) // *НШК 14*; *Микитась В.* На світанку створення Інституту літератури // *СіЧ*. 1995. № 1; *Інститут* літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1926—2001: Сторінки історії. К., 2003.

Микола Павлюк

ІНСТИТУ́Т ТАРА́СА ШЕВЧЕ́НКА науково-дослідний — Центр енциклопедичних проектів Оренбурзького державного університету. Засновано 1993 як громадську організацію під егідою Оренбурзького культурно-просвітного т-ва ім. Т. Г. Шевченка; з 1995 — у складі Оренбурзького держ. ун-ту. Організатор і директор (1993—2004) — Л. *Большаков*; почесний президент — О. *Гончар* (1993—95). Під керівництвом Л. Большакова І. Т. Ш. провадив дослідження біографії Шевченка періоду заслання й повернення з заслання. Випустив кн. «Оренбургская Шевченковская энциклопедия» (1997), наук. вид. Щоденника Шевченка з коментарями Л. Большакова (2001), авторську працю Л. Большакова «Там, за Уралом, за Елеком» (2003). Видавав «Научные записки» (з 1993), неперіодичний бюлетень «Институт Тараса» (з 1994), неперіодичний інтернет-журнал «Шевченко. RU» (2002—2009, вийшли три вип.), проводив наук. конференції (1994; 1995), брав участь в організації «Шевченківського березня» в *Оренбурзі*. Окремими вип. «Научных записок» вийшли праці «Оренбург шевченківський» В. Дорофєєва (1993), «Шевченко і Сапожникови» А. Баннікова (1995), «Шевченко, Бларамберги і Мавроміхалі» С. Сапожникова (1999) та ін. Важлива складова діяльності І. Т. Ш. — функціонування Орського музею Тараса Шевченка і *Меморіального музею-гауптвахти* в Оренбурзі. Після смерті Л. Большакова І. Т. Ш. припинив існування.

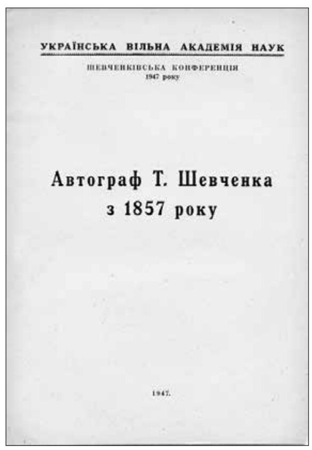
«Институт Тараса». 1995. № 1. Обкладинка

Тв.: Дорофеев В. Оренбург шевченковский. Оренбург, 1993; *Банников А.* Шевченко и Сапожниковы. Оренбург, 1995; Оренбургская Шевченковская энциклопедия. Тюрьма. Солдатчина. Ссылка. Энциклопедия одиннадцати лет. 1847—1858. Оренбург, 1997; *Сапожников С.* Шевченко, Бларамберги и Мавромихали. Оренбург, 1999; Дневник Тараса Шевченко с комментариями Л. Н. Большакова. Оренбург, [2001]; *Большаков Л.* Там, за Уралом, за Елеком. Оренбург, 2003; Електронний ресурс: Шевченко. RU // http://artlib.osu.ru/site/index.php?option=com_content&task=view&id=11&Itemid=98.

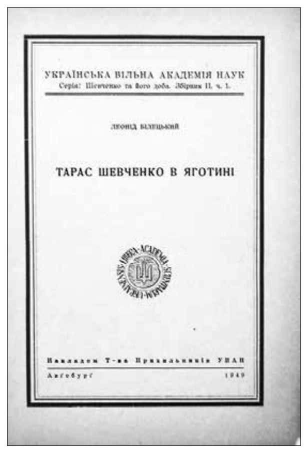
Літ.: Большаков Л. Н. Если говорить откровенно… (О деятельности Института Т. Шевченко 1994—1995 // Научные тетради / Оренбургский ин-т Т. Шевченко. Оренбург, 1995. № 1; *Институту* Тараса Шевченко — 10 лет. Оренбург, 2003; *Большаков Л. Н.* Научно-исследовательский Институт Тараса Шевченко Оренбургского государственного университета // Слобожанщина: літературний вимір: Зб. наук. праць. Луганськ, 2003. Вип. 1.

Степан Захаркін

ІНСТИТУ́Т ШЕВЧЕНКОЗНА́ВСТВА УКРАЇНСЬКОЇ ВІ́ЛЬНОЇ АКАДЕ́МІЇ НАУ́К (ІШ УВАН) засновано на третій щорічній шевч. конференції УВАН у берез. 1948 в Реґенсбурзі (ФРН). Першим директором ін-ту було обрано П. *Зайцева*, який за час свого головування запропонував низку наук.-видавничих проектів (не реалізованих): підготовка зібр. тв. Шевченка в 6 т., спогадів про Шевченка з відповідним коментарем, зб. своїх праць про Шевченка та ін. Після переїзду більшості членів УВАН до США і Канади директором ІШ УВАН у Канаді став Л. *Білецький*. Під егідою цієї інституції він видав *«Кобзар»: У 4 т.* (1952—54), в основу якого поклав альбомний принцип підготовки текстів за першою викінченою рукописною ред. або першою прижиттєвою публ. Після смерті Л. Білецького (5 лют. 1955) ін-т того ж року поновив свою роботу в США. В. *Міяковський* склав план активізації роботи ІШ УВАН, у якому, серед ін., запропонував: «згуртувати усіх науковців, що працюють над вивченням життя і творчості Шевченка, стимулювати це вивчення, збирати й гуртувати потрібний для цього науковий матеріал, перебрати редагування збірників "Шевченко та його доба" і Шевченківського річника та інших можливих видань» (приватний архів О. Радиш; рукопис В. Міяковського і машинопис з підписами Д. *Чижевського* і П. *Одарченка*). 21 трав.

Автограф Т. Шевченка з 1857 року. Ауґсбург, 1947. Обкладинка

Л. Білецький. Тарас Шевченко в Яготині. Ауґсбург, 1949. Обкладинка

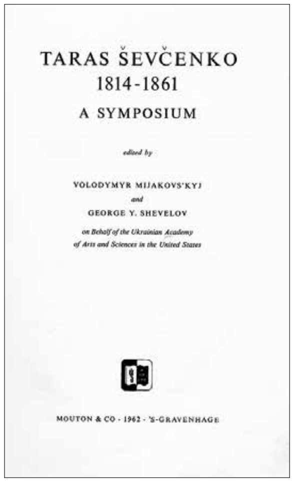
1955 конференція дійсних членів УВАН за участю Д. Чижевського, Д. *Горняткевича*, М. Ветухова, Ю. *Шевельова*, Є. Чикаленка, В. *Дорошенка* та ін. заслухали подання В. Міяковського «про потребу заснування при УВАН Інституту шевченкознавства у зв'язку з тим, що зі смертю проф. Л. Білецького в Канаді там немає наукових сил, які змогли б продовжувати діяльність згаданого Інституту». Згідно з протоколом, конференція ухвалила «заснувати відповідну інституцію при УВАН у США», проект якої доручили підготувати В. Дорошенкові, Д. Горняткевичу і В. Міяковському для розгляду конференції дійсних членів.

Структура УВАН у США в основному була побудована за зразком Укр. АН 1920-х. УВАН поділялася на відділи (одним із них був істор.-філол.-філософічний), які так само ділилися на секції та комісії. ІШ УВАН, проте, був поза відділами — виокремлений у самостійний підрозділ, за своєю суттю інтердисциплінарний. Уся шевченкознавча діяльність УВАН у США 2-ї пол. 1950—60-х пов'язувалася з ін-том, на який було покладено завдання організації щорічних конференцій у шевч. дні, проведення власних засідань, підготовки щорічників «Шевченко», ін. друк. вид. тощо. Директорами ІШ УВАН у США в різний час були В. Дорошенко, В. Міяковський, Ю. *Лавріненко*.

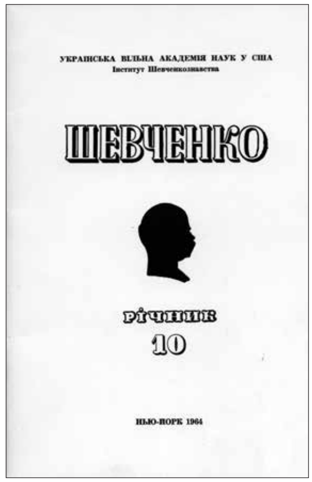
Наук. продукція ін-ту (шевч. вид. УВАН могли з'являтися і без надзаголовка ІШ, хоча їх підготували його члени — В. Міяковський, Д. Чижевський, П. Одарченко, Д. Горняткевич та ін.), крім «Кобзаря» за ред. Л. Білецького: зб. «Шевченко та його доба» (1947), брошура «Автограф Т. Шевченка з 1857 року» (публ. автографа Шевченкового листа до графа Ф. Толстого, яку підготував В. Міяковський, спорядивши вст. ст.; 1947), Л. Білецький «Тарас Шевченко в Яготині» (1949), щорічні зб. «Шевченко» (1952—64; під грифом ІШ УВАН вийшов лише останній, 10-й вип.), кн. В. Павловського «Шевченко в пам'ятниках» (1966) та ін. Усього за період 1946—64 з ініціативи УВАН й ІШ УВАН з'явилося 38 різних вид., присвячених Шевченкові.

Найвизначнішим наук. досягненням ІШ УВАН у галузі шевченкознавства є англомовний зб. «Taras Ševčenko. 1814—1861: A symposium», підготовлений за ред. Шевельова і Міяковського і виданий 1962 у вид-ві «Mouton & Co» у Гаазі. Зб. з'явився у славістичній серії «Slavistic Printing and Reprinting» і складався зі ст.: В. Міяковський «Ševčenko in the Brotherhood of Saints Cyril and Methodius», М. *Шлемкевич* «The Substratum of Ševčenko's View of Life», В. *Петров* «Ševčenko's Aesthetic Theory: An Approach to the Problem», Ю. Шевельов «The Year 1860 in Ševčenko's Work», П. Зайцев «Ševčenko's Creative Process», Д. Горняткевич «Problems in the Evaluation of Ševčenko's Art as a Painter», В. Ревуцький «Ševčenko and the Theatre», Ю. Лавріненко «Ševčenko and His "Kobzar" in the Intellectual and Political History of a Century», П. Одарченко «Ševčenko in Soviet Literary Criticism». Усі ст., крім В. Петрова і П. Зайцева, були написані спеціально для цього вид. Вони мали і україномовні варіанти, опубл. в різний час у різних виданнях.

1953 УВАН домовилася з НТШ про проведення спільних шевч. конференцій, які тривали 11 років і проходили у приміщенні Укр. ін-ту в Америці. На одній з них, 19 берез. 1961, Міяковський виголосив доповідь

Тарас Шевченко. 1814–1861. Гаага, 1962. Титул

Шевченко. Нью-Йорк, 1964. Річник 10. Обкладинка

«Шевченко в колі кирилометодіївців». Особливість цієї конференції у тому, що вона проходила під час Конгресу укр. вільної науки, присвяченого Шевченкові, який організувало НТШ 17—19 берез. 1961 до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка*.

Діяльність ІШ УВАН активізувалася до 100-літніх роковин смерті й *100-літнього ювілею від дня народження Шевченка*, коли силами УВАН, зокр. ІШ, було проведено низку урочистих заходів, наук. конференцій, семінарів тощо. Так, протягом 1961—64 лише в Нью-Йорку в УВАН було заслухано 27 доповідей з шевченкознавства, які зазвичай супроводжувались відповідними виставками з фондів Музею-архіву ім. Д. Антоновича. У 1962—70 ІШ УВАН провів у Нью-Йорку 20 наук. засідань і конференцій, на яких було виголошено 31 доповідь, значну частину з яких — на щорічних шевч. конференціях УВАН (до їх організації залучено ІШ). Серед доповідачів були М. *Антонович*, В. *Барка*, Б. *Кравців*, Ю. Лавріненко, В. Міяковський, П. Одарченко, О. Повстенко,

Ю. Шевельов та ін. Повідомлення про конференції друкували в укр. періодиці США. У жовт. 1967 в Нью-Йорку організовано Ювілейну конференцію з нагоди 20-ліття ІШ УВАН, на якій, зокр., було виголошено доповіді голови ІШ Ю. Лавріненка (з оглядом діяльності ін-ту) і В. Міяковського (про наук. працю першого голови ІШ П. Зайцева). 2011 ІШ УВАН відновив свою роботу (див.: Новини з Академії / УВАН у США [Нью-Йорк]. 2011. Ч. 35. С. 20).

Літ.: Д[ражевська] Л. «П'ятнадцять років шевченкознавчої праці УВАН»: [Доповідь В. Міяковського] // Українські вісті [Новий Ульм]. 1964. 5 квіт. Ч. 4; *Міяковський В.* До 20-річчя Інституту шевченкознавства УВАН [Перша ювілейна конференція] // Український історик. 1967. № 3/4; *Лавріненко Ю.* УВАН у Шевченківські роковини 1961—1964 років // Ювілейне видання, присвячене двадцятиліттю діяльності [УВАН]. 1945—1965. Нью-Йорк, 1967; *Міяковський В.* Володимир Вікторович Дорошенко (1879—1963): (У п'ятиліття смерті) // Український історик. 1969. № 1—4; *Міяковський В.* Павло Іванович Зайцев. (Спогади і спостереження) // *Міяковський В.* Недруковане й забуте: Громадські рухи дев'ятнадцятого століття: Новітня українська література. Нью-Йорк, 1984; *Архімович О.* Матеріяли до історії Української Вільної Академії Наук у США // Вісті УВАН. Нью-Йорк, 2000. Ч. 2; *Винар Л.* Протоколи конференцій дійсних членів УВАН як історичне джерело // Вісті УВАН: [Наук. зб.]. Нью-Йорк, 2007. Т. 4; *Федорук О.* Шевченкознавство в Українській Вільній Академії Наук (1940-ві — 1960-ті рр.) // Хроніка-2000. К., 2010. Вип. 3 (85): Зарубіжне шевченкознавство (з матеріалів УВАН): Ч. 1.

Олесь Федорук

ІНТЕР'Є́Р (франц. intérieur — внутрішній) — опис облаштування приміщень, що характеризує епоху, країну, соц. статус господаря, його характер, смаки і, як і портрет та пейзаж, становить описовий компонент епічних і ліро-епічних творів. Найчастіше І. є «детальним тлом, на якому виписано постаті» (*Денисюк І.* «Суспільно-психологічна студія» або «живопись дна» // Українське літературознавство. 1968. Вип. 5. С. 94). Цілком природним є бажання людини оточувати себе предметами гармонійно близькими, відтак формувати навколишню обстановку відповідно до своїх схильностей. І. у худож. творі, як правило, підпорядковано авторському задуму. Сприймання І. передбачає у читача здатність до образного мислення, вміння подумки «дописати» характер персонажа. Саме такі асоціативно багатоплощинні І. притаманні творчості Шевченка.

І. розрізняють за образно-семантичним потенціалом. Іноді автор вдається до І., аби докладно відтворити все, що оточує героя, з дотримуванням хронології, точності в подробицях. Але передавання інформації не єдине, тим паче не гол. завдання І. Лише асоціативно збагачені описи, котрі відповідають схемі «опис→зображення→вираження», спроможні трансформувати відтворення у зображення, а зображення у вираження, актуалізуючи психологічні резерви, закладені в текст завдяки мист. вправності автора. І. пов'язаний зі специфікою худож. традиції, жанрової версії твору, з індивідуальною творчою манерою автора. Саме тому опис помешкань у поезії Шевченка та в його прозі — це принципово різні зображення з певним худож. статусом, призначенням, відповідною системою прийомів і засобів.

У поезії Шевченка класичні, розлогі описи помешкань відсутні. Оскільки віршовані твори здебільшого насичені символічними структурами, автор користується поліфункціональними, динамічними й актуалізованими в межах конкретного тексту елементами І. Йдеться насамперед про традиційні атрибути із чітко окресленим семантичним полем, у якому представлено широкий спектр етнічно закорінених значень: рушники на образах, хліб-сіль на столі, розмальована піч, а також про деякі елементи опису приміщень, що вказують на соц. статус, вікові особливості їхніх господарів і т. п. Переважно це доволі прозорі, асоціативно визначені деталі. І. у загальновизнаному розумінні цього терміна нетиповий для поетичних творів Шевченка. Натомість у його прозі І. постає як складний опис, інтегрований в систему характеротворення.

О. *Білецький* зазначав, що Шевченко «вводить у свої повісті значний елемент описів — пейзажів, портретів, побутових зарисовок» (*Білецький О. І.* Російська проза Т. Шевченка // *Білецький О. І.* Зібр. праць: У 5 т. К., 1966. Т. 2. С. 230). Повістяр, справді, уважно ставився до описових моментів, проте «Шевченко обстоює принцип реалістичного розкриття людських характерів у зв'язку з навколишнім соціальним середовищем» (*Крутікова Н. Є.* Проза Т. Шевченка // *ШС.* Т. 2. С. 145). Тому є всі підстави вважати, що у повістях автора передусім цікавить психологія особистості. Відтак експресивні, метафоричні описи, зокр. й І., сприяють розкриттю внутрішнього світу персонажа.

У повісті «Несчастный» названо ті приміщення, яким віддає перевагу відставний ротмістр: «Большую часть дня он проводил или на псарне, или на конюшне» (3, 247). Описуючи кімнату, в якій цей офіцер «упражнялся в благородном занятии стрелянием из пистолета в цель» (там само), автор підкреслив: «Надо заметить, что в этой комнате, кроме стула и цели, ничего не было, даже трубок и книжки, развернутой на 14 странице. И я не знаю, почему он называл ее кабинетом!» (3, 248). Скориставшись метафоричною деталлю «книжка, заложенная закладкою на 14 странице» з «Мертвих душ» М. Гоголя (*Гоголь Н. В.* Полное собр. соч. М.; Лг., 1951. Т. 6. С. 25), Шевченко надав їй більшої виразності. Персонаж повісті «Несчастный» далекий від будь-яких інтелектуальних

інтересів, у нього в кімнаті жодної книжки немає. Розширюючи семантико-психологічне поле І., окремі деталі не лише розповідають про господаря, а й промовляють замість нього. Автор практично не дає ротмістрові ін. характеристик, крім тих, які можна знайти в І. На перший погляд, доволі скупо, насправді — багатозначно: в кімнаті ротмістра є лише стілець і мішень, котра «поглощала его всего» (3, 253). Ці промовисті деталі вказують на зв'язок між І. і примітивним внутрішнім світом персонажа.

Зовнішній вияв сутності героя через І. бачимо й у повісті Шевченка «Прогулка с удовольствием и не без морали». І. не становить самодостатнього елементу в структурі худож. твору. Цілісність опису, як і цілісність героя, належить сприймати не як суму елементів, а як певну систему, де кожен елемент взаємодіє з ін. і реалізується в цій взаємодії, де кожен опис умонтовано в певний візуальний ряд, збагачено семантикою системних зв'язків. Опис, виокремлений із заг. контексту, втрачає свій зміст. Важливо, що вибір елементів і принципи, згідно з якими вибудувано описову систему, зумовлений жанром твору та його психологічним потенціалом. У цій повісті автор поєднав портрет, пейзаж та І. для характеристики персонажа: «От лакированных сапогов до узенького плоского лба — все гладко. Его можно бы назвать ничем, если бы он не был помещиком нескольких сот душ крещеной собственности <…>. Начиная с парка и просеки, по которой нельзя иначе ходить, как гуськом, до домашней мебели и фальшивого циферблата, нарисованного в треугольнике фронтона, все у него мелко, непрочно и крайне безобразно. Вот одна-единственная черта в абрисе этого человека, на которой может остановиться глаз даже и не быстроглазого наблюдателя» (4, 243—244). Символічна деталь — фальшивий циферблат. Адже герой живе поза часом або й не живе зовсім, стрілки годинника не рухаються й, що найважливіше, не рухатимуться ніколи.

Досить часто скупий опис домівки розгортається у динамічну картину життя героя, виявнює риси його психофізичної організації, адже опис — це «видозмінена оповідь» (*Лесик В. В.* Композиція художнього твору. К., 1972. С. 78). Іноді І. навіть виразніший за розповідь. У повісті «Варнак» бачимо досить докладний «господарсько-мистецький інтер'єр» (див.: *Ващук Ф.* Образотворча роль портрета у повістях Шевченка // *НШК 26*. С. 102), котрий надає повноти окресленню еволюції героя, його психології, етичним і естетичним засадам: «Внутренность хаты, как и наружность ее, напоминала Малороссию. Стены вымазаны белой, а пол желтой глиной и усыпан ароматными травами. Вокруг стен чистые широкие дубовые *лавы*. А перед образом Всех скорбящих Матери теплилась лампада и стоял налой, покрытый чистым, белым, с широкою бахромою полотенцем. На налое лежала книга, с виду похожая на Псалтырь, in quarto. <...> Комната была разделена на две половины узкою, длинною печкой вместо перегородки. А печка украшена лепными арабезками домашнего художества. (Такие печи можно видеть на Волыни и Подолии.) В углу перед образами стоял стол, покрытый бухарским ковром и сверху белой скатертью. На столе лежал ржаной хлеб, вполовину покрытый тонким белым полотенцем, вышитым разными цветными шелками; около хлеба стояла фаянсовая солонка с белой, как рафинад, солью, и тут же, на другом конце стола, лежала большая книга, вроде Четии Минеи, в красном сафьянном переплете, с золотыми вытиснутыми и почерневшими от времени украшениями. Это была Библия (как я после узнал) — изящное киевское издание 1743 [года], с высокопарным посвящением гетману Разумовскому (издание весьма редкое). Между окнами на стене висел в позолоченной рамке эстамп, выгравированный Миллером с картины Доменикино Цампиери, изображающий Иоанна Богослова. Около двери в углу стоял посох степного дерева *джигилу*. И тут же около посоха на гвозде висели кандалы» (3, 124). Подібний І. можна назвати метафоричним виразом характеру героя, адже «оселя — продовження людини» (*Уэллек Р.*, *Уоррен О.* Литература и психология // *Уэллек Р.*, *Уоррен О.* Теория литературы. М., 1978. С. 238). Зображення оселі — це також і зображення її господаря. У цьому І., на відміну від попередніх, автор утримується від будь-яких коментарів. Здебільшого кожен елемент такого І. синтезує певну тезу автора, втілену у творі.

Через усю повість «Варнак» автор проводить думку про те, що єдиний сенс життя гол. героя Кирила — спокута і каяття. Кол. убивця мимоволі, нині причетник, він щодня відмолює свої гріхи у церкві, а вдома читає Святе Письмо. Ця суттєва деталь І. завершує образ Варнака, Кирила, психологічно вмотивовуючи його духовну еволюцію. Інша промовиста деталь: на стіні біля посоха розміщено кайдани — мовчазні свідки трагедії кол. в'язня, які постійно нагадують йому про скоєне зло. Так опис кімнати розгортається в цілісну картину біографії героя — від злочину до глибоко усвідомленого каяття. Описуючи помешкання Варнака, Шевченко в чомусь, гадаємо, несвідомо відтворив свою омріяну домівку: «Я сел и стал внимательнее рассматривать комнату или, лучше сказать, любоваться ею» (3, 124). Отже, І. у повісті «Варнак» — багатоплощинний опис, що проектується на психологію героя повісті, самого автора, зокр. на його симпатії до укр. народних традицій.

Дослідники давно помітили, що у Шевченка вельми вагомим є образ хати як осередку родини. Так,

В. *Янів* стверджував: «Як можна судити по творчості Шевченка, то в житті української родини визначну роль має власна хата. Хата так тісно пов'язана з життям родини, що вона стає символом родинного життя й щастя» (*Янів В*. Українська родина в поетичній творчості Шевченка // *ЗНТШ*. Т. 176. С. 176). Не менш важливий у прозі Шевченка і контрастний образ — хати-пустки. Напр., у повісті «Наймичка» хату батька збезчещеної Лукії зображено так: «В хате было пусто, холодно, под лавами валялися разбитые горшки и растрепанный веник. От стола и ослона только остатки валяются по хате. А от другой лавы и остатков не видно, кочерги, макогона и рогача тоже не видно около печи, а в печи зола инеем покрылася. Пустка! Совершенная пустка! А недавно была веселая, белая, светлая хата. Куда же девалась скромная прелесть простой мужицкой хаты? <…> Старик долго еще бормотал, полусонный, и, наконец, замолк. Немного погодя, мышь из норки выбежала на середину хаты, повертела головкой и, вероятно, заметила спящего на лаве хозяина, повернулася назад, еще раз осмотрелася и скрылася в норку» (3, 87—88). Хата-пустка означує тут розпад родини, як і у «Варнаку»: «По дороге зашел я в свою старую пустку. Печальный вид! Окна выбиты, двери выломаны, дорожки поросли бурьяном, а в провалившейся печи сова гнездо себе свила!» (3, 135).

Ці описи не лише об'єднані близькими за змістом деталями, а й становлять спільний асоціативний ряд: безлад, вибиті вікна, потрощені меблі, посуд, розвалена піч, де оселилася сова. Пустка, на яку обернулася колись щаслива оселя, символізує життєвий крах героя, його родини. Піч — уособлення родинного щастя й берегиня сім'ї, джерело тепла і затишку — захопили темні, нічні, потойбічні сили, втіленням яких, за народними віруваннями, є, зокр., сова, кажан. Шукаючи прихистку в рідній оселі, Варнак побачив лише пустку: «Посмотрел я на это запустение, и мне стало грустно, я страшно почувствовал свое одиночество» (3, 135). Неабияке значення має й те, що автор пропускає образ пустки крізь сприйняття героя: навідавшись після тривалої відсутності до рідного села, Лукія з хвилюванням «Подъехала к воротам своим и вскрикнула в ужасе. Ворота были разобраны, частокол повалился, соломенная крыша на хате ветром разорвана, и черные стропила виднелися, как ребра из полуистлевшего чудовища» (3, 95). Ще один приклад: батько Лукії після її втечі з корнетом почав пиячити, занедбав себе і родинну оселю: «пришел в свою нетопленую хату, посмотрел на голые стены и, как бы отрезвясь, снял шапку, перекрестился три раза и лег на дубовой, давно уже не мытой лаве <...>. И он, не подымая головы, навзрыд заплакал» (3, 87). Перенесення опису до сфери сприйняття персонажа надає І. особливої вагомості. Зруйнувати, осквернити хату — великий гріх. На схилі літ Варнак тяжко спокутує не тільки скоєне ним зло, а ще й такий злочин, як «вбивство» оселі: «Прежде бывшее жилище одной знатной польской фамилии, а теперь жилище сов и нетопырей! Это дело моих проклятых рук! Я поселил там змию и ночную птицу. О! Господи, прости мне сей грех невольный! грех великий!» (3, 126).

Образ пустки трапляється й у поезії Шевченка, проте в дещо складнішому образно-асоціативному ракурсі. Якщо у прозі пустка асоціюється зі станом душі персонажа, то в поезії — зі станом душі самого Шевченка. У вірші «Заворожи мені, волхве» він порівнює своє серце з пусткою, подаючи символічне зображення зруйнованої оселі й сподіваючись на її відродження: «Може, вернеться з-за світа / В пустку зимовати, / Хоч всередині обілить / Горілую хату. / І витопить, і нагріє, / І світло засвітить…»

Отже, І. у Шевченка — не самодостатній елемент твору. Він принципово важливий, навіть коли розповідач, здавалось би, просто змальовує помешкання персонажа, бо зафіксовані в описах подробиці виявнюють симпатії чи антипатії автора до зображеного, зокр. його прихильність до укр. нац. традиції.

Літ.: Крутікова Н. Є. Художні особливості прози Шевченка // *НШК 3*; *Демчук Н. Р*. Інтер'єр у прозі Т. Шевченка: Мікропоетика опису в системі екстервентного психологічного аналізу. Л., 1999.

Наталя Демчук

ІНТЕРТЕКСТУА́ЛЬНІСТЬ творів Шевченка. Поняття «інтертекстуальність» постало у процесі творчого використання праць М. Бахтіна франц. постструктуралісткою Ю. Кристевою. Дослідниця твердить, що «кожний текст побудовано з мозаїки цитат, він — поглинач і перетворення іншого тексту. На місце поняття інтерсуб'єктності приходить поняття інтертекстуальності: поетична мова прочитується як мова щонайменше п о д в і й н а» (*Kristeva J*. Bakhtine, le mot, le dialogue, et le roman // *Kristeva J*. Semeiotiké: Recherches pour une sémanalyse. Paris, 1969. P. 257). Другий гол. теоретичний засновок І. т. Ш. — це запропонована знов-таки М. Бахтіним ідея діалогу, що відбувається між будь-яким текстом («словом») і «чужим словом» (див. *Діалогічність)*.

Як базове і найбільш відповідне для вивчення текстів Шевченка приймаємо визначення І., сформульоване польс. теоретиком л-ри Я. Славінським: І. — це «сфера міжтекстових зв'язків і взаємозалежностей, що в ній бере участь певний твір; простір висловлювання й способів мовлення, стосовно яких воно [мовлення. — *Ред*.] окреслює свої форму і значення» (*Sławiński J*. Intertekstualność // *Głowiński M*., *Kostkiewiczowa T*., *Okopień-Sławińska A*., *Sławiński J*. Słownik terminów

literackich. Wrocław; Warszawa; Kraków, 2002. S. 218). Отже, йдеться про перегуки твору з літ. традицією, мист. формами, жанровими умовностями, стилістичними кодами. Я. Славінський вирізняє такі аспекти І.: *1)* «стосунки між різними структурними елементами або текстовими рівнями всередині твору»; *2)* різноманітні сліди попередніх творів, що виявнюються під час дослідження взятого твору; *3)* різного роду стилізації; *4)* місце аналізованого твору серед творів, у яких реалізується той же морфологічний зразок; *5)* відлуння залученого твору в наступному літ. процесі; *6)* інтерсеміотичні стосунки (Там само. S. 219). Застосовуючи цю класифікацію, спробуємо її доповнювати та модифікувати в напрямі аналізу метатекстів (тобто текстових явищ, більших за певний текст) насамперед з урахуванням особливостей Шевченкової творчості.

Специфічність «простору» І. т. Ш. зумовлена своєрідністю відповідного періоду укр. л-ри в її зв'язках з тодішньою світовою л-рою і, ясна річ, індивідуальними особливостями митця. Адже укр. л-ра нового часу, перейшовши з кін. 18 ст. на нову літ. мову й остаточно обравши західноєвроп. модель розвитку, перебувала в стані певної «неповноти» (Д. *Чижевський*). Критикуючи цю концепцію, Г. *Грабович* водночас не заперечує «структурної відсутності» деяких явищ в укр. л-рі тієї доби порівняно із західноєвроп. моделлю, — вчений хотів би замінити її на загальноєвроп. (див.: *Грабович Г.* До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка. К., 1997. С. 526—530, 564—570). З погляду дослідника І., йдеться про непропорційну звуженість жанрового сектору в укр. л-рі. Звуженість «поля семантичних посилань і використань» (З. Мітосик) змушувала письменників шукати компенсації у фольклорі і водночас ставила тогочасну укр. л-ру в ситуацію доповнюваності рос. та польс. л-рами у Центральній та Східній Україні, польс. і нім. — в Західній. Завдяки цим л-рам-посередницям (див.: *Лихачев Д. С.* Развитие русской литературы X—XVII веков: Эпохи и стили. Лг., 1973. С. 23—25) укр. письменник і читач (у серед. 19 ст., як правило, двомовні) через перекл., крит., філос. та наук. тексти отримували зі світової л-ри твори, що доносили ідеї та естетичні новації, ще не освоєні вітчизняною л-рою, чи бодай інформацію про них. Оскільки в Російській імперії більше поширення мала франц. мова, то рецепція світової л-ри в Східній і Центральній Україні була франкоцентричною, тоді як українцям західних земель вікно в Європу відкривала передусім нім. мова.

Формування прототексту для Шевченка — письменника й митця, крім названих факторів, визначалося особливостями його біографії та творчої індивідуальності. Шевченко майже не володів західноєвроп. мовами (мав певні знання франц.), що загострювало його залежність од рос. та польс. л-р-посередниць (із драматургією В. *Шекспіра*, напр., він був знайомий лише за недосконалими тодішніми рос. перекладами, в тому числі почутими зі сцени, а з поемою Дж.-Ґ. *Байрона* «Паломництво Чайльд-Гарольда» — за перекл. А. *Міцкевича*) і посилювало важливість ознайомлення з деякими ідеями західноєвроп. гуманітарної науки через усне спілкування в колах укр., польс. та рос. інтелігенції. Саме шляхом усної трансмісії Шевченко, на нашу думку, ознайомився з ідеями «Життя Ісуса» Г. Паулюса (1828) та «Сутності християнства» Л. Фейєрбаха (1841), втіленими в сюжеті поеми «Марія». На думку Д. *Чижевського*, «в одному з безумовно знайомих Шевченкові творів — в “драматичній фантазії” “Іордан” А. Сови-Желіґовського <...> зустрічаємо згадки про критиків теології — Д. Штравса, Фоєрбаха і Бруно Бауера» (*Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні // *Чижевський Д.* Філософські твори: У 4 т. К., 2005. Т. 1. С. 128). Позбавлений на засланні можливості користуватися книжками, Шевченко найчастіше мусив оперувати лише тим претекстом, що зберігся в пам'яті, як, напр., коли створював доволі складний міфолог. компонент образу Селени (у Шевченка неточно «Діана») у вірші «Ну що б, здавалося, слова», написаному на *Косаралі*, або ж вельми інтертекстуально насичені повісті «Близнецы» та «Художник». Взагалі ж таке обмеження, безперечно, утруднювало творчу працю на засланні, породжуючи істор. та міфолог. неточності, якими докоряв авторові М. Драгоманов (*Драгоманов М. П.* Шевченко, українофіли і соціалізм // *Драгоманов М.* Вибране. К., 1991. С. 398—399).

На особливостях Шевченкового письма позначилося й те, що його худож. манері притаманний малий ступінь алегативності стосовно літ. попередників (allégation — прив'язаність, залежність; термін Ж. Метью-Кастелані). У виразно алегативні інтертекстуальні відносини поезія Шевченка вступала хіба що з пісенним фольклором. І хоч як високо ставив Шевченко О. Пушкіна, В. Шекспіра та А. Міцкевича, та все ж пієтет до цих письменників не виявнено у відповідній інтертекстуальній реалізації. Показово, що навіть у ранній елегії «На вічну пам'ять Котляревському» звеличення попередника (пор. з пізнішим, реалістичним, але також апологетичним образом І. Котляревського в повісті «Близнецы») не викликало наслідування стилістики адресата, постать його відтворено в підкреслено романтичному стилі.

Орієнтуючись, головно, на читача-однодумця, Шевченко майже завжди бачив у ньому сучасника (про читача-реципієнта в Шевченка див.: *Зубрицька М.* Феноменологічний аспект категорії читача в творчості

Тараса Шевченка // *Світи 2001*. С. 211—216), а коли звертався до читача прийдешнього, то проектував на нього ментальність і культурний багаж сучасників. У Шевченкових текстах, укр. і рос., наявні різні інтерпретанти, тобто імперсональні механізми перекодування системи знаків, котрі визначають «віднесення тексту до свого інтертексту» (*Riffaterre M*. La trace de l'intertexte // La Pensée. 1980. Octobre. P. 9). Ідеальний читач поезії мислився Шевченкові як такий, що володіє такою ж ерудицією, що й читач рос. повістей, але з певною важливою відмінністю: відповідний інтерпретант давав змогу укр. читачеві декодувати істор., літ. та фольклор. інформацію, яка лишалася незрозумілою для іноетнічних читачів. Цією своєрідною рисою І. Шевченкової поезії можна пояснити, напр., такий дивний на перший погляд факт: рос. вищі жандармські чини, прочитавши зб. «Три літа», не звернули уваги на «Великий льох» — твір вельми високого нац.-визв. потенціалу. Тодішня дворянська освіта не давала таких знань з історії, які допомогли б розпізнати «крамольні» алюзії на гайдамаччину, Батуринську різанину або на участь Богдана Хмельницького в Переяславській раді (див. докл.: *Росовецький С*. Фольклорно-літературні зв'язки: Компаративний аспект. К., 2001. С. 224).

1. ***Інтертекстуальні відносини всередині певного твору*** конкретизуються як зближення й віддалення між наратором і мовою героїв у повісті, ідіолектами героїв у драмі, «між власне текстом і метатекстом» (*Sławiński J*. S. 219). Придивімося до деяких відповідників цього типу І. в поезії Шевченка, зокр. у вірші «Не спалося, а ніч, як море», погляньмо також на його відносини з текстами, що становлять найближче оточення в циклі «В казематі». Передусім у названому вірші помітне яскраве протиставлення трьох ідіолектів: ліричний герой-в'язень, мимоволі підслухавши розмову двох вартових, відтворює їхній діалог і рефлектує з приводу почутого. Поезію формально драматизовано, репліки одного з вартових, що розмовляє рос., означено цифрою 1, другого, українця, цифрою 2. Перший виявляє себе як людина обмежена, безпринципна й розбещена; другий, носій традиційної укр. селянської моралі, спромігся притлумити в собі потяг до помсти кривдникові; перший живе природними інстинктами, другий висловлює сподівання — «а Бог поможе». Але симпатії ліричного героя визначено не тільки нац. мовними ознаками. По-перше, з тексту випливає, що солдат-росіянин — поміщицький кріпак-дворовий, а українець — вільний селянин (у первісному варіанті він так і каже: «А я козак був». 2, 386); отже, тут наявне й соц. протиставлення. По-друге, хоч у фіналі поезії ліричний герой етично й соц.-психологічно солідаризується із солдатом-українцем, проте їхнє культурологічне ототожнення, зокр. мовне, не повне: в р. 5 обрамлення солдатського діалогу ліричний герой цитує рос. мовою (неточно) поезію В. Жуковського «Цветок» («Цвет завета»). Зазначимо, що ідіолекти вартового-українця та ліричного героя в плані реліг. перегукуються, проте солдат — носій народної форми православ'я, а ліричний герой схильний до певного вільнодумства. Маємо на увазі неологізм — словосполучення «солдатськеє нежитіє». Його побутовий семантичний шар базується на розумінні церковнослов'ян. «житіє» як «життя», і це означає, що солдатське існування не можна назвати життям. Але є тут і прихована іронічна констатація аморальності солдатського життя, адже гол. значення слова «житіє» — «біографія святого». Протиставленням ідіолектів інтертекстуальні стосунки всередині поезії не обмежуються. Вартовий-українець починає свою розповідь такими словами: «А я... аж страшно, як згадаю», і в кінці її бачимо: «І досі страшно, як згадаю». А в системі авторемінісценцій Шевченкової поезії (див. *Авторемінісценції*) як метатексту обидва вирази належать до ряду, означеного як констатація болісного спомину, див. іще: «Мені аж страшно, як згадаю» («Якби ви знали, паничі»), «І досі нудно, як згадаю» («П. С.»), «А й досі, як згадаю, / То серце плаче та болить» («N. N. — Мені тринадцятий минало»), «І досі болить, як сон той згадаю» («Буває, в неволі іноді згадаю») та ін.

Відомо, що поезія «Не спалося, а ніч, як море» за первісним задумом входила до циклу «В казематі», де, будучи розташованою між поезіями «Садок вишневий коло хати» і «Рано-вранці новобранці», входила у відповідні інтертекстуальні зв'язки всередині циклу як метатексту. В ній втілено наскрізні теми циклу — смерть, неволя, нещасливе кохання. У поезії простежуються стосунки з найближчим текстовим оточенням: диференційний за контрастом зв'язок із поезією «Садок вишневий коло хати», яка ідилічністю і поетизуванням природи й людських стосунків відтінює реалістичність вірша «Не спалося, а ніч, як море» з його елементами натуралізму і песимістичним настроєм, і навпаки, інтегративний — з поезією «Рано-вранці новобранці», де також фігурує «москаль», ідеться про нездійснений шлюб з коханою дівчиною, повторюється постійний Шевченків мотив хати-«пустки».

Цікаві інтертекстуальні зв'язки між власне текстом і метатекстом виникають, коли Шевченко вводить до твору е п і г р а ф. Розташований перед основним текстом, епіграф разом із ним утворює певний метатекст, складові якого належать різним авторам. У процесі освоєння і, сказати б, своєрідного привласнення епіграфа таким метатекстом це «чуже слово» (як правило, не змінюючись у межах фрагмента, взятого з джерела)

ніби насичується семантикою нового твору, вступаючи з ним у діалог — інтегративний або диференційний. Показовий з цього погляду епіграф до поеми «Марія»: «Радуйся, Ты бо обновила еси зачатыя студно. *Акафіст Пресвятій Богородиці. Ікос 10*». Тут спостерігаємо три ступені освоєння тексту православної культури, мовою якої в 19 ст. була церковнослов'ян.: епіграф подано в оригіналі, але у світському варіанті кирилиці, тож певною мірою в десакралізованій формі, посилання на джерело перекладено укр. мовою, а основний текст поеми — вільна худож. інтерпретація біблійних та гімнографічних творів, що їх Шевченко читав і під час богослужіння слухав церковнослов'ян. мовою. Фрагмент акафіста, обраний за епіграф, привернув увагу поета гостротою і парадоксальністю думки, не частими в добре знаній йому православній гімнографії. Але в тексті поеми автор відштовхується від змісту епіграфа, кардинально переосмислюючи його: анонімний гімнограф стверджував, що непорочне зачаття Боголюдини Богородицею відкрило шлях спасіння зачатим до Христа, а за концепцією поета Вона, народивши Христа, врятувала все людство від духовного рабства. У заг. семантичному полі Шевченкового метатексту епіграф + твір зацитований вище епіграф виконував іще одну функцію, підготовлюючи читача-сучасника до сприймання алюзій на поетику акафістів і в авторському тексті поеми. В історико-культурному плані споріднений із цитатою (див. нижче), епіграф у поезії Шевченка можна розглядати як форму І., перехідну до такого її аспекту: численні види відлуння в конкретному творі попередньої літ. традиції.

2. ***Різноманітні сліди творів попереднього літ. процесу в конкретному тексті***. Цим аспектом передбачено виявлення творів-попередників та інтерпретацію їхніх зв'язків — свідомих чи несвідомих — із новим текстом. Вивчають, отже, конкретно-джерельний рівень інтертекстуальної передісторії останнього. Скількись повна реєстрація відповідного «простору І.» неможлива принципово. Стосовно ж творчості Шевченка бодай якомусь наближенню до такої повноти заважає недостатній обсяг отриманих на цей час спостережень. Тому, не вдаючись до кількісних параметрів, окреслимо спочатку гол. сфери Шевченкового «простору І.», — це твори укр., польс., рос. фольклору, окремі тексти фольклору ін. слов'ян. народів тощо, сприйняті лише в писемній фіксації, укр. л-ра — давня й сучасна Шевченкові, рос. і польс. л-ри й відповідні літ. та наук. дискурси, окремі пам'ятки слов'ян. л-р, Біблія в церковнослов'ян. перекладі, класика л-ри світової, а також тексти власного поетичного доробку (див. *Лектура Шевченка*).

До поширених способів утілення «чужого слова» належать п а р о д і ї. Пародій класичного для нової л-ри типу Шевченко не писав. Завважуємо в 1-й ред. (1848) вступу до поеми «Царі» пародійне звернення до музи і травестійний діалог із нею, значно скорочені в 2-й ред. Гіпотеза Ю. *Івакіна* стосовно того, що тут спародійовано твори І. Котляревського (*Івакін Ю. О.* Стиль політичної поезії Шевченка: Етюди. К., 1961. С. 47), не видається переконливою. Якщо конкретний об'єкт цієї Шевченкової пародії і справді був, то гол. в ній усе ж кепкування не над безумовно застарілими формами «оди пишно-чепурної», а над сервілістичною традицією «царів абощо воспівать». Пародія, спрямована на текст іще давніший, — поезія «Гімн черничий». У ній використано структуру лат. церк. гімнів, а за найближчий взірець узято гімн на слова Амвросія Медіоланського «Te Deum laudamus», згаданий Шевченком у поемі «Єретик»; почути його поет міг і в костелі, і в концертному виконанні. «Гімн черничий» виявляє типологічну подібність до поезії вагантів і «чернецьких жартів», формою він найближчий до пародійних гімнів середньовічної «священної пародії» (див. про неї: *Бахтин М. М.* Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. М., 1999. С. 19—20), а змістом, мабуть, — до анонімного лат. «Чину голіардського» (12 ст.). Ін. передтексти «Гімну черничого» завважив М. *Бондар* (див. «*Гімн черничий*»).

Ц и т а т и в Шевченка здебільшого мають за джерело фольклор, при цьому відтворений (з настановою на адекватність) фрагмент може супроводжуватися поясненням автора стосовно обставин виконання. Так, у поемі «Наймичка» гол. героїня «крізь сльози тихесенько / Про вдову співала, / Як удова в Дунаєві / Синів поховала», а далі наведено поч. цитованої балади «Ой у полі могила». У вірші «А. О. Козачковському» цитацію укр. прислів'я (пор. у зб. Шевченкового сучасника: *Малороссийские* пословицы, поговорки и загадки и Галицкие приповедки / Собр. Н. Закревский // *Старосветский* бандуриста. М., 1860. Кн. 2. С. 169) марковано як «чуже слово» нелітературним уживанням кличної форми замість називного відмінка, що притаманне, зокр., специфічній мові дум, зі спеціальною відсилкою, до якої залучено стереотипне розмовне кліше: «Не поможе милий Боже, / Як то кажуть люде». В Щоденнику під 28 лип. 1857 пісенний інтертекст подано в російськомовному оточенні: автор-розповідач порушив «глубокую тишину очаровательной ночи песнею: "Та нема в світі гірш нікому, / Як сіромі молодому"». Ускладнене цитування фольклор. прототексту наявне в уже згаданому вірші «Ну що б, здавалося, слова», де спочатку ліричний герой розповідає про спів «земляка»-матроса, переказує зміст пісні «Ой не шуми, луже, дубровою дуже», а потім її цитує як почуту ще в дитинстві й висловлює

свої тодішні враження: «І жаль мені, малому, стало / Того сірому-сироту, / Що він утомився, / На тин похилився, / Люде кажуть і говорять: / Мабуть, він упився. / І я заплакав». Цитату з пісні в цьому тексті не виділено лапками. Саме серед цитат із народних пісень знаходимо макроцитати, тобто відтворення цілого словесного тексту (див. *Фольклор словесний і Шевченко*).

Цитат літ. походження у Шевченка небагато. У прозі вони трапляються частіше, ніж у поезії. Так, у повісті «Наймичка» розповідач, порівнюючи можливу долю Лукії, якби вона повірила обіцянкам корнета, її колишнього кривдника, з поневіряннями Венери, зображеної маркітанткою в поемі І. Котляревського «Енеїда», наводить дві цитати: «и попутешествовала б себе за их эскадронами во всякую погоду, как единородная мать Энея (у Котляревского): “Боса, / Задрипана, простоволоса”. И часто, часто бедная богиня Пафоса — / В шинели сирий щеголяла, / Манишки офицерам прала, / Горилку з перцем продавала и т. [д.]» (3, 103). Н. *Чамата* вказує, що відтворений неточно перший фрагмент у І. Котляревського стосується «не Венери, а Сивіли», в другому, зокр., випущено рядок (див.: 3, 477). Не варто пояснювати ці неточності лише пригадуванням із пам’яті. Тут можна вбачати й певне переосмислювання образу Венери з поеми І. Котляревського: вона в контексті Шевченкової повісті сприймається вже не як маркітантка, а як нещасна повія-покритка. І засоби комікування втрачають сміховий характер, властивий їм у джерелі-травестії, адже автор прагне викликати співчуття і до Венери, і до Лукії (докл. див. *Цитата*).

Алюзії як інтертексту найвищою мірою притаманна інформаційна властивість, сказати б, у згорнутому вигляді, зокр. алюзія на загальновідомий худож. твір додає до інформ. та емоційного поля нового тексту додатковий зміст, інтерпретаційне розгортання якого залежить уже од відповідних потенцій конкретного читача, але він при цьому сприймає текст-джерело з тієї пізнавальної позиції, котру зумовлює інтертекст. Напр., сформований з допомогою такого інтерпретанта ідеальний читач поеми «Великий льох» мав би пізнати за рядком «Із шведською приблудою» образ *Карла XII* (спроби вбачати тут натяк на І. *Мазепу* не переконують), і, мабуть, не той об’єктивний, узагальнений образ, який подано в синтетичних працях з європ. історії, але той, що вимальовується з улюбленої істор. лектури Шевченка — «*Історії Русів*». Алюзію забарвлено негативно, проте доносить її зловорожа до України ворона, тому читач мусить сам внести семантичні корективи.

Коли ж ліричний герой Шевченкової елегії «На вічну пам’ять Котляревському» згадує «руїни Трої» та Енея, саме контекст указує читачеві, що йдеться про алюзії на «Енеїду» І. Котляревського, а не *Вергілія*. Натомість алюзію на повість Г. Квітки-Основ’яненка «Сердешна Оксана» в повісті «Наймичка» читач-сучасник розшифровував легко й однозначно: «Сначала твой мылый-чорнобрывый остриг бы тебя и одел мальчиком (как сердечную Оксану), чтобы скрыть твой пол» (3, 102). Взагалі ж алюзії на літ. тексти в поетичних творах Шевченка нечисленні (значно частіше трапляються алюзії на фольклор. тексти), що пояснюється, головно, обмеженістю укр. лектури й читацького загалу в ті часи. Наведена щойно цитата з повісті «Наймичка» містить і алюзію («мылый-чорнобрывый») на поетику укр. жіночої пісні в цілому. Дуже часто алюзію на народну пісню представлено в мінімальному обсязі — як усталену в народному вжитку скорочену назву пісні: «Тихесенько *Гриця* дівчина співає» («Гайдамаки») і «Кому ти любила *Петруся* співать» («Мар’яна-черниця») (див. *Алюзія)*.

Ремінісценція — це інтертекст, що, на відміну од цитати у вузькому розумінні та алюзії, може стати не лише свідомим, а й невільним відтворенням «чужого слова», і не претендує на обов’язкове розпізнавання його читачем. Так, В. *Смілянська* вважає, що у вірші «Дівичії ночі» «гіпербола “перси-гори, хвилі серед моря” може бути ремінісценцією з поезії М. Маркевича “Добрый домовой” (зб. “Украинские мелодии”, 1831)» (*Смілянська В*. Шевченкознавчі розмисли: Зб. наук. праць. К., 2005. С. 71). Припускаємо, що в кульмінації балади «Причинна», де дівчина, виглядаючи козака, гине, а він, побачивши її мертвою, вкорочує собі віку, відлунили враження від фіналу трагедії В. Шекспіра «Ромео і Джульєтта». Натомість ремінісценції з Біблії розпізнаються легко. Так, епізод із поеми «Марія», в якому йдеться про те, що батьки, загубивши підлітка *Ісуса* в Єрусалимі, знаходять його в храмі, де він проповідує, — ремінісценція відповідного епізоду Євангелія від Луки (див. *Біблійні теми і мотиви у літературній творчості Шевченка*).

Особливо багато в поезії Шевченка ремінісценцій з укр. фольклору. Джерелами їх були східноукр. міфолог. легенди про русалок (використані в баладах «Причинна» та «Русалка»), істор. переказ, що у формі чуток-«пліток» зафіксовано Шевченком у «Приписах» до «Гайдамаків» («Розказують, що Залізняка есаул, не діждавши третіх півнів, запалив Медведівку — містечко меж Чигрином і Звенигородкою». 1, 511), дві версії християнської легенди про Іржавецьку Матір Божу (в поемі «Іржавець» та повісті «Музикант») тощо. У тексті балади «Хустина» вгадуються ремінісценції на деякі епізоди думи «Івась Коновченко-Вдовиченко» (мати проводжає сина у військо, зустрічає військо з походу). У Щоденнику під 29 лип. 1857 розповідач

намірявся пригостити солдата-земляка «чаєм шклянкою / І горілки чаркою» — це гумористична ремінісценція вітального пригощання в думі «Фесько Ганжа Андибер»: «Медом шклянкою / І горілки чаркою». Ремінісценції думової формули «у неділю рано-пораненьку» наявні в поезіях «Тарасова ніч», «Сліпий», «Хустина», «У неділеньку та ранесенько», «У неділеньку у святую», думової теми потаємного похорону — в поемі «Гайдамаки», баладі «Причинна» тощо.

Наведене вище розрізнення алюзії та ремінісценції передбачає, що автор нового тексту апелює до ідеального читача, котрий здатний, по-перше, розпізнати джерело алюзії, а по-друге, спроможний оцінити явище звертання до «чужого слова», виходячи з тодішніх настанов неписаного кодексу про літ. власність. Оскільки із плином часу загальноліт. простір І. неминуче змінюється, читач, навіть ерудований, не завжди зуміє розпізнати звернення до «чужого слова». Так, інтертексти поеми «Марія», що мають за джерела і зразки великописну молитву до Богородиці, «Акафіст пресвятій Богородиці» (Благовіщенський), «Акафіст св. Йосипу Обручнику» тощо (див., зокр.: *Росовецкий С. К.* О христианском начале в форме и содержании поэмы Т. Г. Шевченко «Марія» // Православие и культура. 1994. № 2. С. 56—61), автор розумів як алюзії, адже орієнтувався на читачів, котрі постійно бували на церк. відправах. Серйозне, непародійне використання образності християнської молитви та гімнографії («Все упованіє моє», «пошли / Благий конець, о Всеблагая!», «О старче праведний, багатий!» тощо) в такому вільнодумному творі викликало особливий естетичний ефект, додаткову внутрішню напругу. А нові читачі у 20 ст., виховані в Радянському Союзі, не вловлювали джерела цих інтертекстів, і останні вже набували статусу ремінісценцій.

На відміну від поеми «Марія», не зумовлюється контекстом поява ремінісценції з одного із названих вище гімнографічних творів у повісті «Варнак»: «В эти страшные минуты являлась мне, как будто наяву, панна Магдалена и моя прекрасная бракоокраденная невеста». Джерело визначення «бракоокраденная» — тобто позбавлена шлюбу (пор. у «Марії»: «Хоч би прийшов та подививсь <...> / На брак окрадений!») — 4-й кондак «Акафіста пресвятій Богородиці (Благовіщенський)», в якому св. Йосип, переймаючись долею «небрачней» вагітної Марії, «бракоокрадованною помишляя», вирішує взяти з нею шлюб.

Відомо, що П. Куліш 1857 видрукував поему «Наймичка» без імені автора як нібито знайдену «в тетради какой-то хуторской барышни» (Записки о Южной Руси. СПб., 1857. Т. 2. С. 148). Шевченко в листі до П. Куліша від 4—5 груд. того ж року запитував: «Чи не найдеш там у панночки-хуторяночки в альбомі мого “*Івана Гуса*”?» Інтертекст «у панночки-хуторяночки в альбомі», ясна річ, це ремінісценція зацитованої містифікації, а водночас — явище, сказати б, езопової мови зі значенням «у твоєму архіві» (докл. див. *Ремінісценція*).

Різновиди переробки твору ін., неодмінно чужомовного письменника, представлені в таких формах, як переклад, переспів, запозичення, наслідування, коли власне інтертекстом стає весь новий твір, у поезії Шевченка розрізняємо за ступенем інтенсивності втручання. Найменшим таке втручання має бути в перекладі, що в ідеалі мислиться як адекватний оригіналові (чого на практиці досягти неможливо). Шевченко працював над перекладами в молоді роки (йдеться про «Давидові псалми»). Поет перекладав псалми з церковнослов'ян. мови, тобто його інтерпретація спиралася вже на один із проміжних етапів шляху Псалтиря до укр. читача. Ця обставина, що позначалася на точності відтворення давньоєвр. оригіналу, а також відчутне втручання Шевченка в тексти дають підстави деяким дослідникам (зокр. В. Домашовцю) вбачати у поезіях цього циклу не переклади, а суцільні переспіви. Але за такого підходу не враховують, по-перше, суб'єктивну настанову Шевченка саме на переклад, по-друге, низький рівень тодішньої слов'ян. бібліїстики, по-третє, втілення в Шевченковій манері вітчизняної традиції інтерпретування псалмів, котра сягає щонайменше 17 ст. Тому такі з «Давидових псалмів», як «1. Блаженний муж на лукаву», «12. Чи Ти мене, Боже милий», «52. Пребезумний в серці каже», «53. Боже, спаси, суди мене», «132. Чи є що краще, лучше в світі», де найменше трансформовано семантику оригіналу, цілком слушно більшість фахівців розглядає як переклади. Але, помітно уникаючи перекладів, Шевченко в образотв. мист-ві якраз охоче брався працювати над графічними відповідниками іноземних творів живопису — естампами.

Вільний переспів становить поезія «Песня караульного у тюрьмы», що має за «безпосередній передтекст», як це доводить Н. Чамата, пушкінську баладу «Воевода» — перекл. балади А. Міцкевича «Чати» («Czaty») (див.: *Чамата Н.* «Песня караульного у тюрьмы» Тараса Шевченка та її прототексти // *СіЧ*. 2006. № 3. С. 46—47). Яскраві переспіви фрагментів літ. твору — поетичні тексти «Плач Ярославни» і «В Путивлі-граді вранці-рано» — були кроком до втілення задуму Шевченка «перевести на наш прекрасний український язик “Слово о полку Игоря”» (лист до А. Козачковського від 14 квіт. 1854, пор. у листі до О. *Бодянського* від 1 трав. 1854). Натомість

фрагмент «З передсвіта до вечора», на нашу думку, слід розглядати як переклад. Звертався поет і до акцептативного наслідування, — ще вільнішої за переспів форми обробки прототексту іноземного джерела, здійсненої зі щирим бажанням відтворити його зміст і поетику. Такі свої поезії-інтертексти Шевченко волів і називати наслідуваннями, вживаючи при цьому церковнослов'янізм «подражаніє» («Подражаніє 11 псалму», «Подражаніє Едуарду Сові» тощо).

Запозичення можна розглядати як наслідування без вказівки на його об'єкт, або навіть як свідому ремінісценцію, що звертається до твору в цілому, чи принаймні до чітко окресленого й самостійного за сюжетом його компонента. У творах Шевченка такі інтертексти походять з фольклору та Біблії, тобто з культурних пластів, котрі з погляду авторського права завжди розглядали як заг. власність. Ясна річ, що стосовно фольклору йдеться переважно про тексти малих його жанрів, здебільшого запозичують паремії або монострофи. Це прислів'я (напр., «казав пан — кожух дам, та й слово його тепле») і приказки (напр., «От же і нагадали козі смерть!»), що ними пересипано репліки персонажів у драмі «Назар Стодоля», численні паремії в листах і Щоденнику, жартівливі весільні чотиривірші в «Гайдамаках» («Отак чини, як я чиню» та ін.), весільна приспівка «Чи не це ж та кумася» в поемі «Марина» тощо.

Запозичення з Біблії в поезії Шевченка інколи мають ознаки прийому, описаного під назвою «цитата структури». Сутність цього прийому полягає в тому, що запозичують певну «структуру», скажімо, сюжетну, натомість текст джерела не відтворюють у новому тексті. Але можливість розпізнати джерело «цитати структури» залишається; більше того, «цитована структура стає об'єктом *порівняння* зі структурою, до якої її впроваджено» (*Danek D*. O cytatach struktur (quasi-cytatach) // *O polemice* literackej w powieści. Warszawa, 1972. S. 91). У такий спосіб побудовано, напр., вірш «Саул», де Шевченко, використовуючи сюжет і навіть деякі вирази церковнослов'ян. перекладу біблійного джерела, зовсім не ставить собі завдання відтворити його стилістику, ба більше, подає певну міметичну реконструкцію реальних подій, — за спостереженнями Ю. Івакіна, то в стилі «українського бурлеску», то із залученням власних «спогадів про побут кочових скотарів-казахів» (див.: *Івакін 1968*, с. 369), типологічно близький, зазначимо, до побуту стародавніх іудеїв — у минулому номадів.

3. ***Різноманітні стилізації.*** Цей аспект І. репрезентує власне її дискурсивний рівень. Так, соціолект укр. православного кліру використано в епізоді, де п'яниця «бас» вимагав у дяка Степана Мартиновича горілки («Близнецы»). Наляканий дяк «почти с плачем обратился к шинкарке: "— Благолепная и благодушная жено! (Он сильно рассчитывал на комплимент и на текст тоже). Изми мя от уст львовых и избави мя от руки грешничи. Поборгуй хотя малую полкварты горилки"». Та й узагалі Степан Мартинович «в положениях патетических» завжди говорив «церковным языком и почти всегда текстами из Священного Писания» (4, 45). Як і текст розповідача («и следовал за басом, как агнец на заклание».Ієр. 11, 19), друга фраза звертання до шинкарки комічно неспівмірна з тією загрозою, що її становить «бас»; до того ж це своєрідний пастиш, де біблійну цитату (Пс. 21, 22) з'єднано з авторською композицією, в якій застосовано кліше літургійні та Псалтиря.

Інтертекстуальний зміст поняття «чуже слово» набуває в наведеному епізоді, як і в ін. рос. повістях Шевченка, цікавого лінгвістичного забарвлення. З позиції російськомовного читача чужа мова тут не лише церковнослов'ян., застосування якої виправдано соц. станом і освітою персонажа, а й укр., що її вкраплення присутні в мові і дяка-персонажа, і розповідача-українця. А оскільки дія епізоду розгортається на широкому тлі старої Полтави, то постає певний масштабний передтекст, цілий культурний комплекс українськості, своєрідність та екзотизм якого підкреслює основна мова розповідача — рос. літ. мова першої пол. 19 ст., що мала бути стилістично нейтральною і — як своя для читача-росіянина — до певної міри безбарвною. На відміну від повісті «Близнецы», у повісті «Княгиня» лексичні вкраплення укр. мовою виризнено розрядкою й не перекладено навіть тоді, коли їхнє значення незрозуміле з контексту. Складається враження, що в цьому разі інтерпретант тексту розраховує на двомовного читача і знаходить підтримку у випадках, коли деякі українізми не виризнено (як, напр., «жито» на поч. твору). Цікаві спостереження над відтворенням мовними засобами нац. характерології в повістях зібрала В. Смілянська (*Смілянська В*. Шевченкові повісті: український гумор у російському тексті // *СіЧ*. 2003. № 3. С. 19—22).

До інтертекстуальних явищ, що, як правило, охоплюють увесь словесний обсяг нового твору, належить і стилізація. У Шевченка наявні різні типи стилізації, зокр. ті, котрі виризнив С. Бальбус у своєму каталозі «інтертекстуальних стратегій» (*Balbus S*. Intertekstualność a proces historycznoliteracki. Kraków, 1990. S. 79—84). До типу стилізації у власному розумінні слова акцептативної, що передбачає цілком позитивне наслідування джерела, зараховуємо, напр., відтворення стилю давньої укр. агіографії в одному з епізодів повісті «Близнецы». Степан Мартинович у листі до розповідача згадує, як читав уголос розд. «Києво-Печерського патерика» про «житие

преподобного мученика Мойсея Угрина, за целомудрие пострадавшего от некия блудные болярыни. И дочитал уже, как он, прекрасный юноша, в числе прочих плененных, по разделу достался на долю вдовы-воеводыни, лицем зело красныя, а сердцем аспиду подобныя» (4, 107). Тут представлено саме стилізацію, а не цитацію, бо Шевченко, не маючи на засланні тексту патерика, пригадав зміст розділу й переказав його, застосувавши свої стилізаторські спроможності. Водночас відбувається певне адаптування цієї стилізації до літ. рос. мови: «как», «достался» (в церковнослов'ян. мові вживано в ін. значенні) тощо. До типу, що його С. Бальбус визначив як «стилізацію пародійну карикатурну (полемічну)», можна віднести поезію «Умре муж велій в власяниці»; за формою це пародійна надгробна пісня, і, можливо, це натяк на переклади В. Асkоченським під криптонімом К-ча С-н надгробних пісень св. Іоанна Дамаскина, що друкувалися 1860 в кількох номерах журн. «*Домашняя беседа*» (*Івакін 1968*, с. 334).

Стилізацію, що вигадує (точніше, частково вигадує) зразок (*Balbus S*. S. 82), репрезентує оповідь про Рогніду в поемі-циклі «Царі». Поет ніби спочатку уявляє якусь можливу язичницьку епічну пісню про події, відбиті в «Повісті временних літ» під 980, а потім частину свого квазіісторичного твору стилізує під реконструйований в уяві взірець. Так з'явився опис вигаданого ритуалу на честь сватів, за яким приносять жертву «богам Лель і Ладо» (уявлення про цих богів Шевченко, можливо, одержав із дисертації М. Костомарова. Див.: *Костомаров М. І*. Слов'янська міфологія. К., 1994. С. 213—217). Навколо вогнища дівчата танцюють, «мов ті валькірії», — порівняння доречне, адже старий Рогволод і Рогніда — скандинави. Ця згадка — яскравий приклад інтертексту цілком фрагментарного, незначного і в заг. «просторі І.», і в заг. ідейно-худож. системі новотвору. Колорит давнини забезпечують також запозичення не лише з давньорус. (аористи «потя», «поя», «отиде», словосполучення «растлі ю» і побудоване за цим зразком «прожене ю» у «квазіаористі»), а й з церковнослов'ян. («во златі», «драгим», «огнище» тощо) мови; останні дещо контрастують із заг. язичницьким забарвленням. Стилізацію посилює модифікація 10-складового (5+5) силабічного вірша у четвертій строфі із суцільними, як то нерідко в билинах, дактилічними клаузулами: «А із Києва туром-буйволом / Іде веприщем за Рогнідою / Володимир князь со киянами». В заг. інтертекстуальній площині подібної стилізації вигаданого зразка помітна й перифрастична алюзія на «Слово о полку Ігоревім».

4. Наступний напрям студій над І. вказує, за Я. Славінським, ***належність твору до певного літературного типу;*** «з іншими втіленнями типу його поєднують спільні віднесення до зазначеного вищого зразка, — навіть тоді, коли з жодним із них не перебуває в безпосередньому міжтекстовому зв'язку» (*Sławiński J*. S. 219). Сталося, власне, перенесення до методики вивчення І. літературознавчої типології в дусі М. Храпченка (*Храпченко М. Б*. Художественное творчество, действительность, человек. М., 1976. С. 341; див. огляд західноєвроп. історії цього підходу: *Верли М*. Общее литературоведение. М., 1957. С. 98—107). Конкретизацію цього напряму стосовно Шевченкових творів пропонує В. Смілянська, вирізняючи інтертекстуальне відношення текст — жанр, яке «виявляється або у творчому засвоєнні традиційних жанрів, або в індивідуальному модифікуванні жанру шляхом синтезу різних жанрових структур. Прикладом першого шляху є Шевченкові побутові поеми, жанровими архетекстами яких є романтичні поеми Байрона та Пушкіна» (*Смілянська В*. Шевченкознавчі розмисли. С. 228). До прикладів «індивідуально-жанрових модифікацій», наведених дослідницею, можна додати поезію «Сичі». Традиційне віднесення її до жанру байки передбачає відповідь на питання, чому відсутня кінцева мораль. Складніше явище в генологічному плані — поема «Великий льох». Якщо прийняти авторське визначення жанру цього твору як «містерії», то слід співвіднести її жанрові ознаки не тільки з подібними поетичними «містеріями» польс. романтиків (*Коцюбинська М. Х*. Балада Шевченка // *Матеріали* до вивчення історії української літератури. К., 1961. Т. ІІ. С. 471—472; *Вервес Г. Д*. Тарас Шевченко і слов'янський світ // *РЛ*. 1989. № 3. С. 18), а й із каноном середньовічної містерії також. Слід зважити й на паралелі у структурі поеми з укр. шкільною драмою, зокр. з вертепом, що перейняв поділ драми на вищий (основна дія) та нижчий (інтермедії) рівні сценічної дії.

5. ***Відлуння аналізованого твору в наступному літ. процесі***. Цей аспект І. утворюють «стосунки між даним твором і різноманітними текстами, що постали після його появи, а також творами, так чи так до нього прив'язаними, критично-літературними коментарями, предметом яких він став, історико-літературними працями на його тему тощо, також як стосунки всіх цих текстів між собою» (*Sławiński J*. S. 219). Комплексних досліджень такого масштабу, котрі б здійснювалися на матеріалі творчості Шевченка — центру укр. літ. канону, Шевченкових «епігонів» (за І. Франком) і послідовників, письменників, укр. та іноземних, що використовували Шевченкові тексти як «чуже слово», шевченкознавство (наук., наук.-попул., публіцистичне, шкільне) поки що не проводило. Про деякі (серед них і досить солідні, як-от монографія «Шевченкознавство: Підсумки й проблеми», 1975) напрацювання в цьому аспекті див. *Шевченкознавство*.

Серед найперспективніших напрямів інтертекстуальних досліджень творчості Шевченка можна назвати вивчення відлунь його тексту в текстах східноукр. та західноукр. письменників, журналістів, критиків, істориків л-ри другої пол. 19 ст.; мовні, діалектні та соціолектні особливості інтерпретації текстів Шевченка літературознавством 1920-х (як тим, що дотримувалося народницьких підходів, так і модерним); питання генези, еволюції та взаємопроникнення термінологічних систем і фразеології в шевченкознавчих дискурсах літературознавців діаспори і радянської України тощо.

6. ***Інтерсеміотичні стосунки***. В цьому плані більше досліджувалися аспекти творчого доробку Шевченка, зумовлені його мист. багатогранністю. Художник Шевченко імпульси, отримані в літ. сфері свого «простору І.», втілював у мист-ві образотв., зокр. в ілюстраціях та автоілюстраціях; у словесних текстах також помітні численні фіксації сприймання письменником творів живопису, скульптури, архітектури. Цей аспект вивчено більш-менш докладно (праці П. *Зайцева*, О. *Новицького*, Д. *Антоновича*, Л. *Владича*, П. *Білецького*, В. *Овсійчука* та ін.), як і пов'язану з ним проблему «Шевченко в образотворчому мистецтві» (дослідники О. Овдієнко, Ю. Лащук, А. *Німенко*, А. *В'юник* та ін.).

Інтерсеміотичними були й стосунки між текстами Шевченка і фольклорними, адже, на відміну від суцільно словесних літ. текстів, фольклорні у природній своїй екзистенції синтетичні, з мовними усними знаками поєднуються муз., мімічні, танцювальні та деякі ін. Звертаючись до текстів укр. фольклору, поет у багатьох випадках не обмежується відтворенням лише мовного рівня, а й намагається літ. засобами компенсувати збіднене враження, що його отримує читач, знайомлячись лише зі словесним боком фольклору. Так, у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» розповідачеві пригадується «грустно-заунывная мелодия нашей народной думы, "Думы о Алексее, пирятинском поповиче"» (4, 241). Змальовано ситуацію виконання усного твору: «На розпутті кобзар сидить / Та на кобзі грає, / Кругом хлопці та дівчата» («Тарасова ніч»). У поетичному дискурсі імітовано діалог народного оповідача й слухачів, що нагадує техніку давньогрец. діатриби: «Хто ж викохав тонку, гнучку / В степу погибати? / Постривайте — все розкажу. / Слухайте ж, дівчата!» («Тополя»). У поемі «Гайдамаки» відтворюються традиційні правила виконання кобзарем пісень та сприймання їх слухачами тощо (див. докл. *Фольклор у літературній творчості Шевченка*). Дослідження різного роду інтертекстів дає змогу висвітлити притемнені доти аспекти зв'язків творчості Шевченка з текстами попередників і сучасників, а також виявити не помічені з ін. позицій внутрішньосистемні стосунки всередині розмаїтого доробку поета, прозаїка, художника.

Літ.: Багрий А. В. Шевченко в литературной обстановке // Известия Азербайджанского ун-та. 1925. Обществ. науки. Т. 2/3; *Колесса Ф. М.* Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка // *Колесса Ф. М.* Фольклористичні праці. К., 1970; *Ревуцький Д. М.* Шевченко і народна пісня. К., 1939; *Айзеншток І.* Як працював Шевченко. К., 1940; *Бойко Ю.* Творчість Тараса Шевченка на тлі західноєвропейської літератури // *Бойко Ю.* Вибр. праці. К., 1992; *Дзира Я.* Творчість Шевченка і літопис Величка // Вітчизна. 1962. № 5; *Білецький О.* Шевченко і західноєвропейські літератури // *Білецький О.* Зібрання праць: У 5 т. К., 1965. Т. 2; *Івакін 1964*; *Кирилюк Є. П.* Тарас Шевченко. К., 1964; *Івакін 1968*; *Шубравський В.* Шевченко і пісня його краю // *НШК 23*; *Івакін Ю.* Нотатки шевченкознавця. К., 1986; *Бондар М. П.* Поезія пошевченківської епохи: Система жанрів. К., 1986; *Слухай (Молотаева) Н. В.* Художественный образ в зеркале мифа этноса: М. Лермонтов, Т. Шевченко. К., 1995; *Смілянська В.* Діалогічність як конститутивна основа Шевченкової поезії // *Літературознавство*. Бібліографія. Інформатика. Третій Міжнародний конгрес україністів. К., 1996; *Качуровський І.* Про деякі перегуки Шевченка зі світовим письменством // Дивослово. 1996. № 12; *Мойсієнко А.* Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: Декодування Шевченкового вірша. К., 1997 (2006); *Шах-Майстренко М. І.* Шевченко і антична культура. К., 1999; *Барабаш Ю.* «Коли забуду тебе, Єрусалиме…» Гоголь і Шевченко: Порівн.-типол. студії. Х., 2003; *Нахлік Є.* Доля — Los — Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. Л., 2003; *Дзюба І.* Тарас Шевченко. К., 2008.

Станіслав Росовецький

ІНТОНА́ЦІЯ ВІРШОВА́ Шевче́нка. Інтонація — структурний, комунікативний та виразовий засіб мови. Основні чинники інтонації — мелодика (підвищення або зниження основного тону голосу), акцентний лад (розподіл сили динамічного наголосу між словами), голосність (сила звучання) мови, варіації у тембральному забарвленні голосу, в темпі вимови й тривалості пауз, що розділяють синтагми й фрази. На письмі інтонацію передають певною мірою через синтаксичну організацію тексту, пунктуацію, графічні засоби (поділ тексту на абзаци, зміни шрифту тощо). Важливий інтонаційнотвірний фактор — контекст. У творах мист-ва інтонація, втілюючи інтенції суб'єкта мислення, яке є «емоційно-вольовим мисленням, інтонувальним мисленням» (М. Бахтін), і відбиваючи специфіку буття цього суб'єкта, актуалізує авторський задум у свідомості реципієнта. Отож інтонація — вияв художності, фактор естетичний.

Особливо велике значення інтонація має в поезії, де до синтаксичної сегментації мови додається метрична. При цьому під впливом ритму деякі параметри інтонаційної структури у вірші порівняно з прозою зазнають певної трансформації. Серед таких специфічних акустичних властивостей І. в. дослідники відзначають уповільнення темпу мовлення, збільшення заг. часу звучання твору завдяки вокалізації поетичної

мови та зростанню кількості і збільшенню тривалості пауз; тенденцію до вирівнювання руху основного тону й водночас до збільшення модуляцій наголошених звуків, яке збагачує мелодику; певне нівелювання динамічної системи, у зв'язку з чим з'являється притаманна віршеві тенденція до монотонії, увиразнення звукового ладу. І. в. — явище індивідуального стилю письменника. Повністю вона реалізується лише під час декламації. Проблему І. в. досліджено мало. В літературознавстві під інтонаційною організацією вірша зазвичай розуміють певні ритміко-синтаксичні властивості тексту, в яких виявнюється виразова (смислова, емоційна) основа, що її заклав автор. Тобто І. в. розглядають як вираження естетичної тональності творчого акту у звучанні вірша через ритміко-синтаксичні зв'язки. Основна інтонаційно-синтаксична одиниця твору — синтагма — у більшості випадків становить рядок, ритмічну одиницю віршової мови. Рядки можуть поєднуватися у віршові періоди, зокр. у строфи, — вищі за рівнем організації інтонаційні, синтаксичні та ритмічні одиниці. Послідовність реалізації властивої віршеві впорядкованості й системності інтонаційно-синтаксичних і ритмічних засобів співвідноситься з модальністю тексту й емоційно-стилістичним типом побудови твору.

У розвитку укр. І. в. Шевченкові належить визначна роль. Втіливши першим в укр. поезії повно й гармонійно худож. принципи, що спиралися на особливості романтичного світосприймання, відповідно розширивши тематичні й жанрово-стилістичні обрії укр. л-ри, Шевченко збагатив і систему засобів віршової виразності, розкрив величезні можливості інтонування укр. вірша.

Шевченко — поет вельми широкого тонально-інтонаційного діапазону. В його винятково емоційній віршовій мові поєднано патетику пророцтв, грізні інвективи, гнів, драматичний сарказм, їдку іронію та сльози любові й радості, ніжність, зворушеність, сум, урочистість, схвильованість зі спокоєм і розважливістю. Рухливе розмаїття наспівної, говірної та ораторської стихій, що переплітаються і переливаються одна в одну, надають Шевченковим творам яскраво індивідуального характеру.

Укр. вірш до Шевченка не вирізнявся інтонаційним багатством. Властива доромантичному мист-ву жанрова заданість стилю й І. в. панувала як у давній укр. поезії, так і в поезії перших десятиліть розвитку нової л-ри. В І. Котляревського та романтиків І. в. стала гнучкішою і виразнішою, інтонаційна організація вірша ускладнилася у зв'язку з активною участю в творенні худож. образу. Проте за певної загальної інтонаційної різноманітності поезія багатьох попередників і сучасників Шевченка з інтонаційного погляду лишалася однорідною. Явно усвідомлена укр. поетами-романтиками сумісність різних типів І. в. у межах одного віршового тексту, що, відбиваючи зростання його семантичної багатоплановості, розроблялася романтичною поезією, починала освоюватись і в їхній творчості, однак у переважної більшості авторів ще не набула тоді художньо переконливих форм.

Шевченків вірш із його інтонаційною поліфонією та розкутістю — якісно новий етап у розвитку інтонаційної структури укр. поезії. Сформувавшись на ґрунті народнопісенної поетики й творчого засвоєння інтонаційної організації різноманітних літ. джерел (давня і нова укр. л-ра, літописи, Біблія, рос. і польс. поезія), Шевченкова І. в. відзначається справжнім новаторством, в основі якого — постійне поглиблення смислотвірних співвідношень ритмічного (членування на рядки) і синтаксичного (членування на синтагми та речення) рядів тексту. Поет більшою чи меншою мірою розробляв усі основні типи І. в. — **наспівний**, **говірний**, **ораторський**. Інтонаційна організація поезії Шевченка пройшла певний розвиток; одночасно із загальною еволюцією його вірша від наспівної до говірної стихії відбувалося ускладнення й усередині інтонаційних типів.

1. Наспівний тип І. в. та його модифікації з основними видами — ***куплетним***, ***пісенним***, ***романсним*** — та численними перехідними, проміжними варіантами представлено в Шевченка дуже широко, і вони трапляються в жанрово різноманітних ліричних та ліро-епічних творах протягом усього життя поета. Наспівний вірш особливо притаманний ранньому Шевченкові, згодом до наспівного інтонаційного типу він найбільше звертався на засланні. Продовжуючи традицію укр. поезії, Шевченкова наспівність репрезентує насамперед фольклор. варіант наспівного інтонаційного стилю, який розроблявся поетом поряд із літ. варіантом і ґрунтувався на народнопісенній стилістичній системі. Розквіт фольклор. варіанта наспівної інтонації та наспівності взагалі в багатьох л-рах світу, зокр. й в укр., пов'язаний з поетами-романтиками. Фольклор. природу наспівності Шевченкового вірша помітно передусім у збереженні народнопісенної метричної основи. Хоча й у Шевченка трапляються наспівні твори, складені розмірами літ. походження (переважно чотиристопним ямбом і 12—11-складовиком), більшість їх написано 14-складовиком (8 + 6) та ін. народнопісенними розмірами. Структура цих віршів найважливішими своїми ознаками наближається до ритміко-синтаксичної організації народнопісенних текстів, у якій виявнюються гол. типологічні чинники наспівного інтонаційного стилю. Їх унаочнюють поч. рядки двох ранніх Шевченкових поезій — «думок»: «Тече вода в синє море, / Та не витікає, / Шука козак

свою долю, / А долі немає. / Пішов козак світ за очі; / Грає синє море, / Грає серце козацькеє, / А думка говорить» («Думка — Тече вода в синє море»); «Вітре буйний, вітре буйний! / Ти з морем говориш, / Збуди його, заграй ти з ним, / Спитай синє море. / Воно знає, де мій милий, / Бо його носило, / Воно скаже, синє море, / Де його поділо» («Думка — Вітре буйний, вітре буйний»).

Наспівність інтонації наведених уривків досягнуто паралелізмом ритмічних і синтаксичних членувань, який втілює тематичну впорядкованість тексту, де кожна ритмічна одиниця — піввірш, рядок, ритмічний період — відповідає відносно завершеному образові. У вірші «Думка — Тече вода в синє море» перший 14-складовик окреслює картини природи, у другому автор виводить героя твору — козака. Друга строфа має дрібніше тематичне членування: цілісний образ збігається з кожним піввіршем. У більшості строф обох прикладів інтонаційне членування витримане так, що найсильніша пауза та відчутне пониження голосу припадають на кінець чотиривірша. Менша за силою пауза та деяке тональне пониження спостерігаються в кінці першого періоду строфи, тобто після другого рядка. Поч. рядки кожного періоду закінчуються відносно слабкими паузами. Обидві «Думки» мають однотипну метричну і строфічну будову: їх написано 14-складовиком, чотирирядкова строфа здебільшого витримується, інтонаційний рух завершується разом зі строфою і починається з новою строфою. Притаманні наспівному віршеві різноманітні повтори представлено на лексичному, синтаксичному, фонетичному рівнях; вони підкреслюють симетричність наспівної інтонаційної організації, виступають чинником гармонізації звучання твору.

Наспівній поезії Шевченка не властиве поширене в романтиків єдиновладне панування муз., інтонаційного начала, коли основним змістом вірша стає мелодійність, слова дібрано не за семантикою, а за емоційно-звуковим забарвленням, отже, їх можна переставляти або замінювати ін., близькими за тональністю. Шевченко уникає традиційних для літ. вірша сталих інтонаційних композицій, в яких на основі нечисленних синтаксичних варіантів розробляється кілька специфічних для наспівних творів мовних інтонацій та їх поєднань. Розгорнуту на цілий твір систему інтонування, яка би представила послідовність певних інтонаційних фігур, особливості руху яких часто визначено вже на початку поезії (такі композиції на прикладі віршів В. Жуковського та раннього О. Пушкіна виділив Б. Ейхенбаум у кн. «Мелодика русского лирического стиха», 1922, передрук у вид.: *Эйхенбаум Б.* О поэзии. Лг., 1969), у Шевченка віднайти важко, зокр. й у віршах із витриманою строфовою будовою. Наспівність у більшості його творів поєднано зі смисловою прозорістю, точністю слововживання.

Своєрідність наспівної інтонації Шевченка визначається факторами, серед яких слід передусім назвати притаманні саме його творам синтез наспівності з могутнім інтонаційним напруженням, а також складну взаємодію медитативності й дуже розвиненої предметної зображальності та виразних елементів розповідності. Вирішення пов'язаних із цими особливостями худож. мислення та стилістичними тенденціями Шевченка творчих завдань у сфері І. в. нерідко спричинялося до видозміни типових форм наспівного вірша (композиційних, синтаксичних, ритмічних) у напрямі розширення рамок інтонаційно-ритмічного варіювання. Поодинокі в куплетних і пісенних творах Шевченка випадки порушення паралелізму ритмічного й синтаксичного членування та усталеної строфової будови, а також синтаксичні ускладнення в його романсних віршах, особливо від періоду «трьох літ», набувають більшої системності. Поряд із типовими формами розвитку наспівної інтонації в поезії Шевченка постають численні проміжні варіанти, причому чимало наспівних віршів важко беззастережно зарахувати до якогось певного інтонаційного виду.

2. Багатством інтонаційних відтінків позначено **говірний** вірш Шевченка, який, поряд із наспівним, набув у нього великого поширення. Невеликі фрагменти говірного інтонаційного стилю трапляються вже в перших наспівних в основній своїй частині творах (зокр., в баладі «Причинна»), помітне місце посідає говірна інтонація в деяких ранніх поемах («Катерина», «Гайдамаки»). Участь говірної інтонації в інтонаційній системі поезії Шевченка виразно збільшується із серед. 40-х разом зі зміною його метричних уподобань і поступовим переходом од 14-складовика до чотиристопного ямба. Прикметно, що найдосконаліші зразки говірної інтонації у найближчих попередників і сучасників Шевченка в укр. л-рі (І. Котляревського, Є. Гребінки та ін.) виникли також на основі чотиристопного ямба. Як і в багатьох поетів світу, тяжіння Шевченка до говірної інтонації пов'язане зі зміною його тематичних, ідеологічних, жанрово-стилістичних орієнтацій, з посиленням аналітичності та предметності у відтворенні свідомості й буття.

На відміну від наспівного вірша з його настановою на монотонність звучання, говірний вірш передає різноманітність, рухливість, невимушеність інтонацій живої мови, вперше в укр. поезії представлених широко й художньо переконливо саме в Шевченка. Говірна інтонація вимагає принципово ін. порівняно з наспівною фонетичного й ритміко-синтаксичного оформлення віршового тексту. Певна свобода та неврегульованість

основних чинників інтонації (на противагу симетрії та впорядкованості, властивих наспівності) — гол. структурна ознака говірного інтонаційного стилю. Прикметну для говірного вірша інтонаційну асиметрію в Шевченка відтворено завдяки випадкам невпорядкованого чергування довгих і коротких речень, численним і різним за природою порушенням паузної системи, частим enjambement'ам, неканонічній строфовій організації та неврегульованому римуванню. Вільне інтонаційне варіювання може ґрунтуватися на різних видах мовної інтонації; нерідко його підтримує введення до тексту специфічно розмовних синтаксичних конструкцій (зокр. заснованих на еліптичності та категорії вставності), а також яскраво розмовної лексики й фразеології: «Цигане крикнули, схопились. / А перед ними опинилось / Те, що співало. Жаль і страх! / В свитині латаній дрожала / Якась людина. На ногах / І на руках повиступала / Од стужі кров; аж струпом стала. / І довгі коси в реп'яхах / О поли бились в ковтунах. / Постояла, а потім сіла / Коло огню, і руки гріла / На самім полум'ї» («Відьма», 1858, рр. 50—61). Формотвірні чинники говірного інтонаційного стилю й сама їхня структура в Шевченка проходять певну еволюцію. Вона виявляється насамперед у наростанні активізації ритмічного фактора (з часом послідовніше використовуються порушення ізосилабізму й ізометризму вірша, позасхемні наголоси в чотиристопному ямбі тощо), а також у помітному ускладненні синтаксичної системи творів та ін. — процесах, що відбивають заг. тенденцію Шевченкової поезії до розкутості вірша, максимальної природності звучання.

3. Питома вага **ораторської** інтонації порівняно з ін. інтонаційними типами в поезії Шевченка скромна, що зумовлено обмеженістю жанрово-тематичного репертуару урочистого мовного стилю, специфікою його функціонування в л-рі 19 ст. У Шевченка, як і в ін. поетів, що розробляли ораторський вірш, сферу його застосування пов'язано з мотивами високого громадянського звучання. Хоч окремі вкраплення ораторської інтонації до наспівних і говірних текстів трапляються й у ранніх творах («До Основ'яненка», «Гайдамаки» та ін.), ораторський вірш — явище поетики зрілого Шевченка. Помітний вплив на вироблення його ораторського інтонаційного стилю справила багата риторична традиція у світовій л-рі, зокр. укр., і стилістика Біблії.

Високий зміст класичних ораторських творів, як і їхня орієнтація на виголошення, зумовили структурні ознаки ораторського вірша. Тенденція до гармонійної впорядкованості інтонаційного руху наближує його до наспівного вірша, логічна основа тематичної композиції — до говірного. В поезії Шевченка функціонують дві основні композиційні моделі ораторського вірша. Перша, успадкована з літ. традиції, ґрунтується на чіткій (хоч і не завжди однорідній) строфічності й симетричному поділі тексту: «Прозріте, люди, день настав! / Розправте руки, змийте луду. / Прокиньтесь, чехи, будьте люди, / А не посмішище ченцям!» («Єретик», рр. 149—152). Наведений уривок репрезентує структуру, максимально придатну для афористичного оформлення думки. Принцип симетрії виявляється у паралелізмі ритмічного й синтаксичного членування тексту та рівновеликості абсолютної більшості інтонаційно-синтаксичних одиниць, у подібності синтаксичної, граматичної, ритмічної будови першого—третього рядків тощо. Комплекс названих ритміко-синтаксичних особливостей доповнюють повнонаголошеність рядків чотиристопного ямба, яким написано зацитований чотиривірш, широке застосування типових для ораторської інтонації патетичних риторичних вигуків.

В основу другої моделі ораторського вірша, виробленої Шевченком, яка, проте, має аналоги в поезії і першої пол. 19 ст., і особливо наступних літ. поколінь, покладено складніші форми інтонаційних єдностей. Типова форма цієї моделі — побудована на градаційному принципі тирада, організація якої сприяє створенню особливої, суто шевч. інтонаційної атмосфери, коли декламаційна розміреність, виділення кожного слова раптово змінюються динамікою нагнітання думки, що стягує фразу в один висхідний інтонаційний рух, зіткненнями стверджень і заперечень тощо: «Спочивши, скорбная, скажи, / Пророци своїм лукавим чадам, / Що пропадуть вони, лихі, / Що їх безчестіє, і зрада, / І криводушіє огнем, / Кровавим, пламенним мечем / Нарізані на людських душах, / Що крикне кара невсипуща, / Що не спасе їх добрий цар, / Їх кроткий, п'яний господар» («Осія. Глава XIV. Подражаніє»). Астрофізм, синтаксична ускладненість, різні за обсягом інтонаційно-синтаксичні одиниці певною мірою нейтралізуються завдяки розгалуженій системі повторів однорідних конструкцій — речень і їхніх членів, синтаксичній заокругленості рядків, паралелізмам та анафорам, що підтримують урегульованість ораторського інтонаційного стилю. Ораторському віршеві Шевченка властива висока активність експресивної лексики і фразеології, широка — як для цього інтонаційного типу — тональна гама.

Сумісність не тільки різних інтонаційних видів одного типу, а й різних інтонаційних типів у межах одного твору — важлива особливість віршової системи Шевченка, що виявилася вже в перших його поезіях. Поєднання інтонаційних структур відбувається обома можливими в таких випадках способами. Перший — взаємопроникнення неоднорідного інтонаційного

матеріалу — вже було згадано. Другий спосіб — послідовне поєднання різних за інтонаційним стилем та ступенем відокремленості частин твору — хоча й зустрічається у невеликих ліричних віршах Шевченка, проте за своїми структурними особливостями більш притаманне творам значного обсягу. Так, у поемі «Марія» об'єктивну розповідь розгорнуто в говірному інтонаційному стилі, а інтонаційну тему «автора» пов'язано з ораторською інтонацією; інтонаційні типи взаємодіють і позаположно, і переплітаючись одна з одною.

Інтонаційна організація поетичних творів Шевченка, поряд з ін. віршовими компонентами, визначила шляхи розвитку віршування нової укр. поезії.

Літ.: Навроцький Б. Проблеми Шевченкової поетики // Червоний шлях. 1926. № 2; *Шамрай А.* До еволюції коломийкового вірша в творчості Т. Шевченка // *Шамрай А.* Вибрані статті і дослідження. К., 1963; *Колесса Ф. М.* Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка // *Колесса Ф. М.* Фольклористичні праці. К., 1970; *Волинський П. К.* Вірш Шевченка як складова частина його поетики // *Волинський П. К.* З творчого доробку: Вибр. статті. К., 1973; *Чамата Н. П.* Типи віршової інтонації // *Творчий* метод і поетика Т. Г. Шевченка. К., 1980; *Чамата Н.* Ораторський вірш Шевченка // *НШК 38*.

Ніна Чамата

ІОА́НН (Іван) **БОГОСЛО́В** (1 ст.) — апостол із дванадцяти, євангеліст. Пам'ять його Православна церква вшановує 8/21 трав., 26 верес. / 8 жовт., 30 черв. / 13 лип. Вважають, що І. Б. створив четверте Євангеліє, Об'явлення (Апокаліпсис) і три послання. Спочатку учень *Іоанна Хрестителя*, потім — один із перших учнів і улюбленець *Ісуса Христа*. В пізнішій християнській традиції його постать, на думку теологів, утілює містичне начало первісного християнства. Шевченко взяв із Євангелія від І. Б. (14, 17) епіграф до поеми «Сон — У всякого своя доля», а з його Першого послання (1 Ін. 4, 20) — епіграф до послання «І мертвим, і живим», і на ці ж слова євангеліста («Аще кто речетъ, яко люблю Бога, а брата своего ненавидитъ, ложь есть») подав іронічну алюзію в поемі «Кавказ»: «По закону апостола / Ви любите брата! Суєслови, лицеміри». Шевченко також цитує Апокаліпсис (3, 19) у листі до А. *Толстої* від 9 січ. 1857. Два останні інтертексти підносять християнську любов, тож вибір їх

О. Тарасевич. Євангеліст Іоанн. Папір, гравюра. 1693

відповідає заг. пафосу проповідництва апостола, котрий, за церк. переданням, постійно повторював «одні й ті ж слова: "Діти мої, любіть одне одного"» і пояснював: «Це заповідь Господня, і вона одна замінює всі інші» (*Библейская* энциклопедия. М., 1991. С. 346). Проте Апокаліпсис у цілому як твір есхатологічний Шевченко в щоденниковому запису 16 груд. 1857 назвав «боговдохновенной галиматьей», а 18 груд. того ж року висловив думку, що апостол написав це одкровення для своїх неофітів відомими їм інакомовленнями «с целию скрыть настоящий смысл проповеди от своих приставов. А может быть, и с целию более материальною, чтобы они (пристава) подумали, что старик рехнулся, порет дичь, и скорее освободили бы его из заточения». Слід зазначити, що вже Євсевій Памфіл (бл. 260 — бл. 340) засвідчив існування різних думок стосовно належності Апокаліпсису І. Б. (*Евсевий Памфил*. Церковная история. М., 1995. С. 103; пор.: С. 118); пізніше канонічність цієї книги заперечували Кирило Єрусалимський і Григорій Богослов. Сучасні бібліїсти завважують значні стилістичні й мовні відмінності між Апокаліпсисом та ін. біблійними книгами, котрі приписують І. Б. В повісті «Художник» розповідач згадує картину Доменікіно (Д. Цамп'єрі) «Іоанн Богослов», а в повісті «Варнак» — естамп з неї Й.-Ф.-В. Мюллера. У Щоденнику 27 лип. 1857 Шевченко зауважив, що картину Ф. А. Моллера «Апостол Іоанн Богослов проповідує на острові Патмосі під час свята Вакха» ставить вище, ніж славетний твір О. *Іванова* «З'явлення Месії» («З'явлення Христа народові»).

Г. Левицький. Іоанн Богослов. Гравюра на міді. 1738

Станіслав Росовецький

ІОА́НН ЗОЛОТОУ́СТ (між 344 і 354 — 407) — канонізований як святитель; пам'ять його Православна церква вшановує 27 січ. / 9 лют. і 30 січ. / 12 лют. І. З. — один із чільних отців церкви, єпископ Константинопольський; палкий церк. оратор, поборник аскези та соц. справедливості християнського зразка. Зазнав переслідувань, помер у засланні. Збірники його проповідей («слів» і «повчань»), рукописні та

друковані, були вельми попул. в Україні. У Шевченковій повісті «Капитанша» наратор розповідає, як поміщик Віктор Олександрович на Великдень запросив до себе розговітися своїх кріпаків: він «буквально следовал слову златоустого витии и любви и смирению первобытных христиан. Тут не было раба и владыки» (3, 100). Це — узагальнена алюзія на кілька «слів» І. З. (див., напр.: *Лопухин А*. Св. Иоанн Златоуст как проповедник человеколюбия и милостыни // Христианское чтение. 1897. Ч. 1. С. 27—48), а також на «Дії апостолів» (4, 42—48). Опозиція раб/володар — одна з констант стилю перекладного візант. красномовства.

Станіслав Росовецький

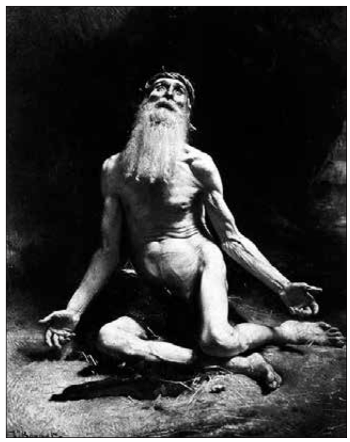
ІОА́НН ХРЕСТИ́ТЕЛЬ, Іван Предтеча — безпосередній попередник *Ісуса Христа*, останній в ряду біблійних пророків, очолює ієрархію християнських святих. Ідеальний аскет, відлюдник і пісник, І. Х. викривав неправедних володарів, за що його ув'язнили та стратили. Пам'ять його Православна церква вшановує 7/20 січ., 25 трав. / 7 черв., 24 черв. / 7 лип., 29 серп. / 11 верес., 23 верес. / 6 жовт., 12/25 жовт. У Шевченковій поемі «Марія» І. Х. — другорядний персонаж; про чудесне його народження «ветхою Єлизаветою» та ім'я, дане «старим Захарією», розповідає Марії Йосип, але як про звістку, повідомлену «дивочним гостем». Далі про малого «Івасяудовенка» згадано в кількох епізодах як про товариша Ісуса в дитячих іграх та шкільному навчанні. До справжнього апофеозу І. Х. підносять рядки, що завершують розповідь про його та Ісусове дитинство: тут на Предтечу поширено христологічні символи терну й розп'яття: «Пишались / Святиє тії матері / Своїми дітками. Із школи / Путем терновим розійшлись / Обидва. Божії глаголи, / Святую правду на землі / І прорекли, і розп'ялись / За воленьку, святую волю!» Про подальшу долю І. Х. в поемі сповіщено скупо, алюзіями на відомі читачеві за Євангеліями події: «Іван пішов собі в пустиню», його «зарізали в тюрмі». Як свідчення про внутрішню близькість образів Ісуса Христа та І. Х. у творчій свідомості Шевченка можна розглядати й повідомлення в його листі з *Новопетровського укріплення* до Бр. Залеського від 10 лют. 1855: «Я начал еще лепить, в пандан "Христу", "Ивана Крестителя", на текст "Глас вопиющего в пустыне"». Картину О. *Іванова* «З'явлення Христа народові» («З'явлення Месії») Шевченко назвав «Иоанн Креститель», бо, певне, вважав Івана Предтечу центр. її персонажем (Щоденник, 27 лип. 1857). У повісті «Художник» до назви цієї майбутньої картини О. Іванова також уведено ім'я І. Х. — «Иоанн Предтеча проповедует в пустыне» (4, 190). В повісті «Несчастный» згадано церкву Івана Предтечі на околиці Петербурга (4, 267).

Іоанн Предтеча. Фрагмент ікони «Деісус». 1769. Березна Чернігівської обл.

Станіслав Росовецький

ІО́В БАГАТОСТРАЖДА́ЛЬНИЙ — канонізований як праведний; пам'ять його Православна церква вшановує 6/19 трав. Життя І. Б. церк. історики датують бл. 20—15 ст. до н. е. Гол. герой біблійної Книги Іова (5—4 ст. до н. е.) — видатного твору давньоєвр. реліг.-філос. думки. Шевченко порівнює себе з І. Б. у листі до М. (?) *Лазаревського* від 20 груд. 1847 з *Орської фортеці*. Поет розкриває свій пригнічений душевний стан, який спричинили глибока образа на несправедливо тяжку покару, осягнення її реальної жорстокості й неуникненності, усвідомлення неможливості здобути розраду навіть у релігії: «Я не розглядів дна тії бездны, в котору впав. А тепер, як розглядів, то душа моя убогая розсипалась, мов пилина перед лицем вітра [джерело порівняння: Пс. 24, 5. — *Ред*.]. Не похристиянській, брате мій, знаю, а що ж діяти?» До самотності, безнадії, нудьги додалися й фізичні страждання (ревматизм) та ще й переведення до казарми, а там долучилася нова хвороба. Цілком природно постало автопорівняння з біблійним І. Б.: «До люльок, смороду і зику став я потрохи привикать, а тут спіткала мене *цинга* лютая, і я тепер мов Іов на гноїщі,

Л.-Ж.-Ф. Бонна. Іов Багатостраждальний. Полотно, олія. 1880

тілько мене ніхто не провідає». Звернення до Книги Іова в цьому листі відчутне в не окреслених чітко перегуках між світосприйманням та почуттями І. Б. на початку Книги й адресанта, а також у ремінісценціях — інтегральній (в Біблії Господь «порази Іова гноемъ лютымъ» і «той сѣдяще на гноищи» — Іов. 2, 7) та диференційній: хворого І. Б. провідують і втішають друзі, а поет страждає від духовної самотності. На думку деяких дослідників, образ москаля Максима з поеми «Москалева криниця» (1847; 1857) походить від образу І. Б. (див.: *Івакін Ю*. Поезія Шевченка періоду заслання. К., 1984. С. 139; *Плющ Л*. Екзод Тараса Шевченка: Навколо «Москалевої криниці»: Дванадцять статтів. К., 2001. С. 28, 37—38 та ін.). Оскільки дуже складна богословська й екзистенційна проблематика Книги Іова на обох редакціях поеми не позначилася, коректніше було б виводити Максимове пояснення власного «безталання» («Все, — каже, — од Бога») з подібного осмислення своєї долі героєм «Житія Євстафія Плакиди» (згаданого в повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали»). У цьому «Житії» гол. герой втрачає жінку, бере участь у війні, помирає насильницькою смертю, чого немає в біблійному сюжеті про І. Б.

Станіслав Росовецький

ІО́СИФ (1597, за ін. дж. — 1598 — 1671) — перший митрополит астраханський і терський. Був архімандритом астраханського Троїцького монастиря, 1659 висвячений на архієпископа, 1667 — на митрополита. Під час повстання С. *Разіна*, коли повсталі здобули *Астрахань*, митрополита за зв'язки з царськими воєводами було взято під варту. Це вчинили козаки загону Василя Уса, залишені в Астрахані Степаном Разіним (*Ушкалов Л*. Від бароко до постмодерну. Ст. та есеї. К., 2011. С. 306). За переказами, козаки зняли з нього митрополичі шати й піддали тортурам, а потім скинули з міської стіни. Похований у Троїцькому соборі.

Шевченко, зупинившись в Астрахані по дорозі із заслання, записав у Щоденнику 11 серп. 1857, що відвідав Троїцький собор, де отець Гавриїл показав йому ризницю собору, в якій зберігали шати митрополита І., «убиенного *Разиным*».

Олена Дзюба

ІО́СИФ ПРЕКРА́СНИЙ — давньоєвр. патріарх, улюблений син Якова і Рахілі. Народився в Месопотамії в 22 ст. до н. е. За Біблією, заздрісні брати продали його в неволю і він опинився в Єгипті, де, одержавши високу посаду (фараон доручив І. П. управління всією країною), відповів братам добром (Бут. 37—46). Легендарна постать І. П. вельми шанована в давньоєвр.,

О. Іванов. Іосиф, який тлумачить сни ув'язненим разом із ним у темниці чашнику і хлібодару. Полотно, олія. 1827

християнській та мусульманській традиціях. У Шевченковій поемі «Слепая» героїня «тихо, грустно-тихо пела, / Как пел Иосиф про свой род, / Сидя в египетской темнице» (рр. 195—197). В Біблії про спів І. П. не згадано, рядки поеми виразно перегукуються з рос. духовним віршем «Плач Иосифа Прекрасного». Варіацію на теми цього вірша у Шевченка («Кого, рыдая, призову я?») наспівує «слепая нищая». Гол. герой повісті «Художник» виконує академ. програму на сюжет епізоду біблійної розповіді про І. П. (Бут. 40, 1—19) — «Иосиф толкует сны своим соузникам, виночерпию и хлебодару» (4, 192).

Станіслав Росовецький

ІОФА́НОВ (Йофанов) **Давид** (Данило) **Михайлович** (25.12.1903/7.01.1904 — 3.12.1965, Київ) — укр. літературознавець. Закінчив Харків. ін-т народного господарства (1926), аспірант Ін-ту укр. л-ри ім. Т. Г. Шевченка (1939—47), під час війни — голова колгоспу в Киргизії, зав. відділу газ. «Советская Киргизия» (1941—46), канд. філол. наук (1948), доцент (1951), зав. кафедри рос. л-ри Київ. пед. ін-ту ім. О. М. Горького (1948—58), зав. відділу рукописів ДПБ (тепер — НБУВ; 1948—58). Автор праць «М. Ю. Лермонтов: Нові матеріали про життя і творчість» (1947), «Н. В. Гоголь. Детские и юношеские годы» (1951) та ін.

Упорядкував «Матеріали про життя і творчість Тараса Шевченка» (1957), істотно поповнивши докум. л-ру про Шевченка. У вид. вперше опубл. три дарчі написи Шевченка на книжках, звірений із рукописом лист поета з *Раїма* (1849), надрук. раніше з неточностями, останню ред. вірша «Подражаніє Едуарду

Сові» (1859); вперше розшифрувавши ініціали автора, передрук. спогади Е. *Нудатова*, першопубл. яких стала бібліогр. рідкістю, оприлюднив і відгуки про Шевченка в листах його сучасників та висловлювання про нього літераторів — співробітників «*Киевской старины*». Суттєвою вадою вид. було тенденційне намагання упоряд. подати постать П. Куліша за допомогою раніше не друк. фрагментів його листування як злісного наклепника Шевченка (хоча саме листування дає до того небагато підстав), що, очевидно, було зумовлено оцінкою П. Куліша в радянському літературознавстві на той час. Серед ін. серйозних вад зб. критика вказувала на те, що міркування І. про існування чорнової ред. Шевченкової передм. до нездійсненого вид. «Кобзаря» (1847) непереконливі і ґрунтуються лише на припущеннях (*Костенко А*. Недоліки потрібної книги // *РЛ*. 1959. № 3. С. 136). А. *Костенко* також наголошував на чималій кількості хибних і помилкових коментувань у «Матеріалах...», що, на його думку, загалом не вирізняються високим наук. рівнем (Там само. С. 138).

І. — автор ряду шевченкознавчих ст. у періодиці. Він відшукав у фондах відділу рукописів ДПБ і опубл. (Вісник АН УРСР. 1953. № 12) автограф вірша Ю. *Федьковича* «Осьмий поменник Тарасові Григоровичеві Шевченці на вічную пам'ять!», що є невідомою ред. раніше друк. однойменного вірша, який, проте, жодним рядком із ним не збігається. Помітним впливом примітивного соціологізму позначено описову ст. «Гоголь і Шевченко» (Вісник АН УРСР. 1959. № 3): зокр., відмінність обох письменників виведено з різниці між «революційно-демократичними поглядами Шевченка» і «прогресивним світоглядом Гоголя», який не показав у «Тарасі Бульбі» соц. розшарування козацтва і т. п. У такому ж теоретико-методологічному ключі написано популярну брошуру «Шевченко і Лермонтов» (1962), не позбавлену, однак, ряду цінних порівняльних спостережень над творчістю обох поетів. І. відгукнувся позитивною рецензією на появу 2-го (1961) і 3-го (1962) вип. зб. наук. праць «*Питання шевченкознавства*» (*ЛУ*. 1963. 10 трав.).

Тв.: Пушкин и Шевченко // Комсомольское знамя. 1939. 6 июня; Певец любви и гнева // Советская Украина. 1941. 9 марта; Образ Тараса Шевченка в українській радянській літературі // Вітчизна. 1961. № 3.

Олександр Боронь

ІПОЛИ́Т РИ́МСЬКИЙ (бл. 170-х, Рим — бл. 250, Сардинія) — церк. письменник, канонізований як мученик, пам'ять його Православна церква вшановує 30 січ. / 12 лют. У Шевченковій повісті «Несчастный» поміщиця Марія Федорівна, ошукавши пасербицю Лізу, намагається якомога швидше видати її заміж: «…сняла со стены образ и, подавая его Юлии Карловне, сказала: — Клянитесь мне ликом святого мученика Ипполита, что вы завтра же все покончите!» (3, 286). Цей святий — патрон Іполитушки, сина Марії Федорівни. Окреслена ситуація має й іронічний підтекст: І. Р. до того, як похрестився, служив наглядачем у в'язниці, а Марію Федорівну та її гульвісу-сина за їхні злочини невдовзі заарештують.

Станіслав Росовецький

І́РВІНҐ (Irving) **Вашинґтон** (3.04.1783, Нью-Йорк — 28.11.1859, м. Террітаун, штат Нью-Йорк, США) — амер. письменник-романтик. Дебютував 1803 анонімно як автор нарисів — сповнених гумору замальовок амер. побуту і бурлескно-комічної хроніки «Історія Нью-Йорка» (1809). Славу амер. новеліста І. принесли написані у роки життя в Європі (1815—32) зб. нарисів, новел і оповідань («Книга ескізів», 1820; «Брейсбрідж-голл», 1822; «Оповідання мандрівника», 1824; «Альгамбра», 1832), у яких він часто звертався до народних легенд, переказів, істор. подій. Відомий також як автор істор. та біогр. романів: «Історія життя і мандрівок Христофора Колумба» (1828), «Олівер Ґолдсміт» (1849), «Історія Магомета та його наступників» (1849—50. Т. 1—2), «Життя Джорджа Вашинґтона» (1855—59. Т. 1—5). У повісті «Художник» І. згадано як автора роману про Х. Колумба, яскраві картини якого хвилюють творчу уяву читача-художника: «…и сам [К. Брюллов. — *Ред*.] стал читать вслух. То была книга Вашингтона Ирвинга “Христофор Колумб”. Читая, он тут [же] импровизировал картину, как неблагодарные испанцы выводят с баркаса на берег обремененного цепями великого адмирала. Какая грустная, поучительная картина. Я предложил ему лоскуток бумаги и карандаш, но он отказался и продолжал читать» (4, 179). Очевидно, це був рос. перекл. з франц. «История жизни и путешествий Христофора Колумба» (СПб., 1836—37. Т. 1—4). П. *Зайцев* у коментарі до повісті «Художник» висловив думку, що І. «на прозу Шевченка мав безумовний вплив» *(ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 7. С. 286).

В. Ірвінґ

Володимир Мовчанюк

ІРЖА́ВЕЦЬ — село Прилуцького пов. Полтав. губ., тепер Ічнянського р-ну Черніг. обл. Уперше згадується

Іржавецька ікона Пресвятої Богородиці. 1572. Фото з реставрованого оригіналу. 1920

1724. За Шевченкових часів мало сотню дворів і півтисячі жителів. Дату перебування поета в І. не встановлено. Відомо лише, що він заїздив сюди, оглядав муровану Троїцьку церкву, легендарну козацьку «чудотворну» ікону іржавецької Богоматері, яку, за переказом, перенесли сюди запорожці після зруйнування Січі. Під впливом цього переказу він написав 1847 на засланні поему «Іржавець» з гострим осудом рос. царизму, його колоніальної політики й нац. гніту в Україні. Згадки про І. є в містерії «Великий льох» («Матер Божа у Ржавиці / Вночі заридала») та в повісті «Музыкант»: «Я <...> увидел что-то вроде иконы Божией Матери. И действительно, это была икона *Иржавецкой* Божией Матери» (3, 182). В селі встановлено погруддя Шевченка.

Літ.: Івакін 1968.

Григорій Зленко

«ІРЖА́ВЕЦЬ» — поема Шевченка, датована за місцем розташування її чистового автографа в «*Малій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 71. С. 104—107) — серед поезій, написаних в *Орській фортеці* наприкінці черв. — у груд. 1847. Другий чистовий автограф — у «*Більшій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 45—47), дата якого «14 марта» фіксує час переписування стилістично доопрацьованого й доп. тексту поеми 1858 в Москві. Першодруки за «Більшою книжкою»: *«Кобзар» 1867* (С. 364—367; з великими купюрами, зробленими з огляду на цензуру), Поезії Тараса Шевченка (Л., 1867. Т. 2. С. 117—120; теж із купюрами). Повністю поему надрук. у вид.: «Кобзар з додатком споминок про Шевченка Костомарова і Микешина» (Прага, 1876. С. 96—98). Хоча в л-рі «І.» інколи називають віршем, на поемну, до того ж ліро-епічну, особливість твору вказує чергування наративних і ліричної частин. Це ліро-епічна поема на істор. тему із залученням формульності й прийомів композиції думи та істор. пісні.

Поема чітко поділяється на 5 фрагментів, відмінних між собою і за причетністю до фольклор. джерел, і за конкретним співвідношенням літ. та фольклор. елементів, і за худож. часом, а також ритмікою. Фрагмент 1-й (рр. 1—20) — це вст. частина, що починається розповіддю про істор. події, які відбувалися до об'явлення чуда Іржавецької Матері Божої. Йдеться про відступ *Карла XII* разом з І. *Мазепою* і кошовим отаманом К. *Гордієнком* із-під *Полтави* до Бендер та втечу запорожців «в Крим до хана» після зруйнування *Запорозької Січі* рос. військами під командуванням П. Яковлєва, якому допомагав прибічник *Петра I* «прилуцький / Полковник поганий…» (тоді, в трав. 1708, ще тільки чигиринський) Г. Ґалаґан. Худож. час у цьому фрагменті здебільшого традиційний для істор. пісень — минулий істор., причому він охоплює період від *Полтавської битви* 1709 (зазначимо, що у «внутрішньому часі» твору ця баталія відбувається раніше, ніж зруйнування Січі в трав. 1708) і до перебування запорожців у володіннях крим. хана, де вони заснували Олешківську Січ. У рр. 9—20 минулий істор. час подано в умовному способі: йдеться про події, що не сталися б, якби «фастовський полковник» С. *Палій* підтримав гетьмана І. Мазепу.

М. Стороженко. «Іржавець». За мотивами поеми Шевченка. Картон, левкас, змішана техніка. 1987–2004

2-й фрагмент (рр. 21—27) містить докладнішу розповідь про відхід козаків із Великого Лугу «на нове горе-Запорожжя», наголошено, що вони взяли із собою тільки ікону — «Матер Божу». В 1-му фрагменті (як і в 3-му і 5-му) відтворено 14-складовий розмір (8 + 6) народних істор. пісень, але випадок повторювання однорідної дієслівної жіночої рими (пожати — достати) свідчить про бажання наслідувати і ритміку думового вірша. Натомість 2-й фрагмент — це окрема строфа аВаВссВ, із чергуванням чоловічих і жіночих рим, написана чотиристопним ямбом.

У 3-му фрагменті (рр. 28—38) йдеться про бідування запорожців під владою татар. хана. Поет повертається до 14-складовика, причому ритмічні схеми поч. чотиривіршів 1-го та 3-го фрагментів цілком збігаються. Обидва вони починаються своєрідними заспівами, стилізованими під ініціальну епічну формулу. Перший такий заспів («Наробили колись шведи / Великої слави») наслідує пісенні заспіви так само з іронічним забарвленням («Ой наварили ляхи пива», «Хвалилися запорожці Очаків доставати»), другий («Заступила чорна хмара / Та білую хмару»)

вже відверто побудований за пісенними зразками (пор.: «Ой наступала та чорна хмара»; «Чорна хмара наступає» // *Героїчний* епос українського народу: Хрестоматія. К., 1993. С. 117, 186); згодом поет повторить його в поезії про гетьмана П.*Дорошенка* — «Заступила чорна хмара». У поемі «І.» цей заспів (рр. 28—29) є водночас структурною частиною психологічного паралелізму, в другому члені котрого антропологічна опозиція (світлошкірий українець / смаглявий тюрк) захована до підтексту, а на передній план виходить віросповідне протиставлення: «Опанував запорожцем / Поганий татарин».

Віршовий рядок-вигук із трьох хореїчних стоп: «Боже мій з тобою!» емоційно та ритмічно готує читача до сприймання 4-го фрагмента. Це підкреслено літ., романтичний, високої патріотичної наснаженості ліричний відступ (рр. 40—50), в якому відбувається кардинальна переорієнтація поетики. У попередніх фрагментах панує стилізація під пісенно-істор. дискурс, до їхнього тексту вмонтовано ремінісценції з істор. пісень, уміщених у зб. «*Запорожская старина*» 1833—38 (сфальсифікованої «Та ще хмілю, хмілю» й народної «Запорожці небожата! Пшениця не жата») і в зб. М. Максимовича 1834 («Ой полети, полети, да чорная галка», «У Глухові у городі») (див. про запозичення у Л. *Білецького*: *«Кобзар»: У 4 т.* Т. 3 С. 531—533; а також: *Івакін 1968*, с. 22—25). Виникає новий тип суб'єктної організації, який описала В. *Смілянська*: «Якщо ліричний відступ набуває узагальненого змісту, суб'єктом його виступає "власне автор", який сприяє включенню зображеного у широкий суспільно-історичний та етико-моральний контекст» (*Смілянська В. Л.* Стиль поезії Шевченка: (суб'єктна організація). К., 1981. С. 133). Написано фрагмент одним із Шевченкових улюблених розмірів — силабічним 12—11-складовиком із дуже рухливою акцентною системою та багатьма enjambement'ами.

Побудова 4-го фрагмента досить вишукана. Рядок «Мій краю прекрасний, розкошний, багатий!» прояснює апострофу, почату в попередньому рядку-вигуку («Боже мій з тобою!») і продовжену риторичним запитанням: «Хто тебе не мучив?» Жорстокість панів щодо простого народу демонструє згадка про те, що історією «якого-небудь одного магната <...> перелякать / Саме б пекло можна». Це — авторемінісценція рядків із поеми «Великий льох», де описано глибоке співчуття Богородиці до України, яку мордує Петро І, — «Матер Божа у Ржавиці / Вночі заридала»; знущання ці жахають навіть інфернальні сили — «Аж пекло злякалось». Тут можна вбачати сакральне зерно задуму поеми «І.»; афористичний вислів: «А Данта старого / Полупанком нашим можна здивувать» зменшує «ранг» гнобителя, але посилює характеристику його жорстокості. У ряді визначень «магнат» — (пан) — «полупанок» семантика образу звужується й експресивність його т. ч. зростає. А вперше гіперболічний образ настрашеного пекла виникає в «Гайдамаках» у словах Яреми: «Муки ляхам, муки! / Муки страшної, щоб пекло / Тряслося та мліло!» (рр. 1396—1398). Зауважимо, що і для ліричного героя поеми «І.» пекло здається жахливішим, аніж зображене італ. поетом. Не знижуючи емоційної напруги, ліричний герой повертає свою інвективу до сфери сакрального. Звучить іще один закид Богові: «І все то те лихо, все, кажуть, од Бога! / Чи вже ж йому любо людей мордувать?» До цього риторичного запитання одразу додається уточнення, що конкретизує об'єкт дії: «А надто сердешну мою Україну». Завершують фрагмент нові риторичні запитання, якими стверджується, що Україна страждає безвинно. Прикінцеве — «За що її діти в кайданах мовчать?» — містить авторемінісценцію на втілений раніше в поемах «Гайдамаки», «Єретик», «Кавказ» біблійний мотив «мовчання поневолених» (див. *Біблійні теми і мотиви у літературній творчості Шевченка*).

Останній, 5-й фрагмент (рр. 51—100) написано знову 14-складовиком. Тут у фольклорно-пісенному стилі розповідається про нещадність рос. влади до однодумців І. Мазепи, коли внаслідок жорстоких репресій постраждала й маса козаків, старшини й міщан, не причетних до змови гетьмана; про святкування перемоги під Полтавою в новій гетьманській резиденції *Глухові*; про згубні для «діточок» України повинності — будування Петербурга «на болоті» (про це й раніше згадувалось у поемі «Сон — У всякого своя доля»), продовження швед. війни («у тій Фінляндії / В снігу пропадали»), спорудження укріплень «на Орелі». Поет повертається й до прямого цитування істор. пісні зі зб. М. Максимовича 1834 «У Глухові у городі» (*Івакін 1968*, с. 31). Шевченко подає власну, невідому в ін. фіксаціях, версію християнської легенди про Іржавецьку Богоматір: почувши плач Божої Матері за страждженною Вкраїною, Бог зглянувся на «пречистії сльози» й «побив Петра, побив ката / На наглій дорозі». Оповідний матеріал викладено в «композиції об'єктивно-подійної послідовності», яка, за спостереженням О. *Дея*, «чи не найчастіше виступає у пісенних творах хронікального характеру — історичних і соціально-побутових піснях» (*Дей О. І.* Поетика української народної пісні. К., 1978. С. 77).

Важливим є питання про достовірність інтерпретації розповідачем істор. подій та їхніх відгуків у фольклорі. Йдеться передовсім про заг. поетичне осмислення «шведчини». Істор. концепція поеми «І.», за всієї її романтичної перебільшеності, ґрунтується на реальних сподіваннях і геополіт. розрахунках І. Мазепи, які після його смерті розвинув П. Орлик. Інтерпретація ліричними

розповідачем і героєм відображення «шведчини» в укр. фольклорі містить істотну неточність. Ю. *Івакін* зауважує: «Шевченко тут вірно підмітив майже повну відсутність народних пісень про події “по шведчині”» (*Івакін 1968*, с. 30). Не відповідають реальному станові речей рядки: «Розказали кобзарі нам / Про войни і чвари, / Про тяжкеє лихоліття... / Про лютії кари, / Що ляхи нам завдавали — / Про все розказали». Насправді в народному думовому епосі не збереглися твори, в яких були б відображені оті «люті кари», але цю лакуну з патріотичних міркувань заповнили І. *Срезневський* і його кореспонденти. Шевченко й мав на увазі стилізовані думи про С. *Наливайка* із «Запорожской старины». Про це свідчить, зокр., рядок, в якому легко побачити ремінісценцію одного з цих творів — «Бували войни й військовії свари» («Ой у нашій у славній Україні»); через багато років він відгукнеться у першому рядку вірша «Бували войни й військовії свари». За спостереженням Г. *Грабовича*, в поезії Шевченка козацтво в певній ідеальній іпостасі «становить безіменну, недиференційовану масу» (*Грабович Г*. Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. К., 1998. С. 129). Складається враження, що й записи епосу про козацтво поет сприймав як певну нерозчленовану сукупність відомостей, достовірність яких достатньо підтверджували патріотична інтенція та орієнтація на думовий стиль. Нагадаємо, що подібне, теж нерозчленоване й некритичне, сприймання пісенності укр. дум та істор. пісень було й у М. Гоголя.

І специфіку Шевченкового романтичного переосмислення істор. подій, і особливості композиції та фольклоризму можна пояснити тим же комплексом чинників. Перший — це своєрідність втілення в поемі ментальної конструкції, котру Г. Грабович називає особливим міфолог. сприйняттям України і структурує, за А. ван Геннепом, на три стадії: «Перша і третя стадії, які відображають відповідно “далеке минуле” й “майбутнє”, являють світ гармонії, “золотого віку”, який ніби був колись на Україні і до якого вона повернеться. Середня фаза — поріг, який відповідає “недавньому минулому” й “сучасному” <…> Це світ глибокої дисгармонії, що загруз у несправедливості й ненормальності» (*Грабович Г*. Поет як міфотворець. К., 1998. С. 171). Але в поемі «І.», на відміну від поеми «Сон — Гори мої високії» (написаної теж в Орській фортеці й у тому ж 1847, але перед «І.»), де «національний міф постає у творі як опозиція славного минулого і похмурого сучасного» (*Смілянська В*. Сон («Гори мої високії...») // *Смілянська В*., *Чамата Н*. Структура і смисл: спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Тараса Шевченка. К., 2000. С. 143), «славне минуле» не згадується. Немає тут і мрії про повернення в майбутньому козацького «золотого віку», як у вірші «Бували войни й військовії свари» (1860). Нац.-утопічна ідея втілюється за допомогою прийому «альтернативної історії»: а як би вона повернулася, коли б козаки «одностайне стали», не ворогували б С. Палій та І. Мазепа?

Другий чинник — власне біографічний. Ю. Івакін звернув увагу на те, що «І.» — «перший з написаних на засланні творів на теми історичного минулого України» (*Івакін 1968*, с. 19). Психологічна криза, що її переживав Шевченко в Орській фортеці, зумовила його похмурий, безнадійний погляд на події в Україні після Шведської війни початку 18 ст. А безкнижжя змусило поета зосередитися на усних джерелах твору, передусім пісенних, які, зрозуміло, пригадувалися легше.

Безправний рядовий, котрий в разі військ. сутички з киргизами мусив би взяти до рук зброю, щоб захищати ворожі йому інтереси Російської імперії або піти під скорий військ. суд, Шевченко мав усі підстави ототожнювати своє становище з тим, як «опанував запорожцем / Поганий татарин». І це пояснює цікаву особливість поетики фольклоризованих фрагментів поеми: розповідач дивиться тут на події очима персонажів народної пісні «Запорожці небожата! Пшениця нежата» й легенди про ікону Іржавецької Богоматері, тобто очима запорожців, що мусили переселитися до татар, а 1734 повернулися в Україну. Цей кут зору відповідає бартівській концепції наративу, згідно з якою «розповідач має повідомляти лише про те, що спроможні бачити або знати його персонажі» (*Барт Р*. Введение в структурный анализ повествовательных текстов // *Зарубежная* эстетика и теория литературы XIX—XX вв.: Трактаты, статьи, эссе. М., 1987. С. 411). Наратор ніби стоїть за плечима запорожців, а певне ототожнення з ними проглядає і в такій деталі, як пропуск суб’єкта в рр. 9—14: «Ой пожали б, якби були / Одностайне стали / Та з фастовським полковником / Гетьмана єднали». Читач сприймає текст із займенником «ми», і лише в р. 21 мовна ситуація прояснюється, бо з’являється підмет — «славні небожата». Відзначимо, що й після авторського «я» у ліричному відступі розповідач уживає форму «нам», що об’єднує його з реципієнтами-сучасниками — слухачами дум і читачами поеми: «Розказали кобзарі нам». У подальшому тексті автор уже відверто передає події у сприйманні запорожців-утікачів: «І здалека / Запорожці чули»; «Чули, чули запорожці / З далекого Криму»; «Чули, чули небожата».

Після ліричного відступу, де, здавалось би, вже висловлено гол. ідею поеми, поет повертається до фольклоризованого дискурсу. Це можна пояснити тим, що саме тут, у худож. площині, відтворюється християнська легенда: через власні страждання та

співчуття стражданням пригнобленої Гетьманщини грішні втікачі-запорожці стають свідками з'яви сакрального об'єкта — чуда Іржавецької Матері Божої, а після такої своєрідної духовної кульмінації настає кінцева містична розв'язка.

Уже було згадано, що про подібне чудо іржавецької ікони йшлося й у поемі «Великий льох». «За цим твором, — зазначає Ю. Івакін, — ікона за часів Петра була в Іржавці», а не в козаків (*Івакін 1968*, с. 32). Ще один варіант легенди про ту ж, як можна зрозуміти, ікону наводить наратор у повісті «Музыкант», почувши його в маєтку нащадка Г. І. Ґалаґана — с. *Дігтярях*: «...это была икона *Иржавецкой* Божией Матери, как мне пояснил мой Виргилий, врезанная в этот дуб знаменитым прилуцким полковником год спустя после Полтавской битвы» (3, 182). Наратор називає цю інформацію «историческим фактом», достовірність якого, можливо, підкріплена тим, що прототипом «Виргилия» — «уездного преподавателя русской истории», котрий давав такі краєзнавчі пояснення, був друг Шевченка — художник І. *Сошенко*.

Існують й ін. версії легенди про Іржавецьку Матір Божу. Так, згідно із записами в церк. книзі Святотроїцької церкви в *Іржавці*, ікону принесли до цієї церкви 1716 п'ятеро козаків Іржавця та *Ічні*, повертаючись з тур. війни (очевидно, це була рос.-тур. війна 1712—13). Вони виявили цю ікону в церкві зруйнованого безлюдного с. *Мошнів* Канівського пов. й «забрали її з собою, щоб перевезти і поставити назавжди в храмі Ржавському». Коли ікону поновили, сталося перше чудо: в ніч перед відправленням ікони до Іржавця лик Богородиці засяяв. 24 трав. 1716 ікону встановили в Святотроїцькій церкві, і того ж дня об'явилося друге чудо: Богородиця заплакала, і сльози її лилися три дні (див.: *Радзиевский К.* Сказание о местночтимой иконе Божией Матери села Ржавца Полтавской губернии Прилуцкого уезда // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. 1864. Т. 1. С. 270—284). Сучасний усний додаток до цієї легенди записала 1992 в Іржавці від місцевих селян В. Кузик: «Коли козаки принесли ікону до Іржавця, то, поперваx, сховали її в дуплі чи то верби, чи то липи, вже забулося, — подалі від хижого ока царських зайд. А якраз на закінчення зведення Спасо-Троїцького храму вона і “об'явилась”: засяяв лик Божої Матері, і сяйво вирвалося з розлому дерева» (*Кузик В.* Заплакала Матір Божа сльозами святими... // Українська культура. 1999. № 8. С. 33—35).

Ці тексти дають змогу реконструювати потрібні для розуміння Шевченкового твору епізоди історії Іржавецької Матері Божої. Чудотворну ікону могли найменувати за назвою такого мало кому відомого селища, як Іржавець, лише за однієї умови — якщо вона «об'явилася» в ньому або поблизу. Судячи з того, що йшлося про вчинок полковника Г. І. *Ґалаґана* бл. 1710, чудотворну Іржавецьку Матір Божу було знайдено в дуплі задовго до «шведчини». Чудотворна поява богородичної ікони на дереві в лісі — постійний мотив руського християнського фольклору: ще в дотатарські часи було знайдено ікону Пресвятої Богородиці Куп'ятицької біля Брянська на дубі, поблизу Чернігова на ялині — Єлецької Богоматері. Саме тому, що Іржавецька Мати Божа була вже відома своїми чудесами (інакше б її назвали Олешківською або, можливо, Кримською), ця ікона (або її повторення) опинилася в одній з тих «походных церквей, сделанных в виде холщовых и клеенчатых палаток» (*Эварницкий Д. И.* Запорожье в остатках старины и преданиях народа. СПб., 1888. Ч. 2. С. 143), що їх запорожці взяли з собою 1708, переміщуючись на територію Кримського ханства. Вважалося, що повторення ікони (це не копії в нашому розумінні, бо відтворювано тільки композиційну схему чудотворної ікони, т. зв. перевод, і не лише в класичній іконній техніці, а й у гравюрі) переймали чудотворні властивості оригіналу. Див., зокр., розповідь св. Афанасія Филиповича, як він 1638 по дорозі до Москви роздавав аркуші образу Куп'ятицького, «на папері друкованого», а на сеймі 1643, щоби вплинути на польс. короля й сенаторів, узяв із собою до Варшави «образ Пречистой Богородици <...> Купятицкий, в седми штуках, на полотни малеваных» (*Коршунов А.* Афанасий Филиппович: Жизнь и творчество. Минск, 1965. С. 105, 131). У поемі «Великий льох» вжито точнішу назву — «Мати Божа Іржавецька», де слова «у Ржавиці» вказують на місце з'явлення, а словосполучення в цілому передає узагальнене уявлення про цю чудотворну ікону.

Отож згаданий у повісті «Музыкант» полковник Г. І. Ґалаґан врізав до дуба повторення ікони Іржавецької Матері Божої (як його предки-язичники врізали до дубів кабанячі ікла), ніби моделюючи цим ситуацію прадавнього об'явлення чудотворного оригіналу. Можливо, це було й наслідком чуток про чудо Іржавецької Матері Божої в Олешківській Січі. Легенда, яку використав Шевченко, могла бути полемічним відгуком на котрусь із пліток, що їх поширювали противники І. Мазепи. Приміром, таку: нібито шведи, «зневажаючи образи святі і топчучи їх ногами, змушували також і Мазепу зневажати їх і топтати ногами чудотворний образ Богородичний у селі Дегтярівці», і що «той образ видавав тоді жалісний стогін» (*Історія* Русів. К., 1991. С. 267).

У версії легенди, яку виклав К. Радзієвський, йдеться про ін. ікону Іржавецької Матері Божої, — з огляду на вказані розміри (1 м 25 см на 71 см) сумнівно, щоб її вивезли з Січі під час нападу війська Яковлєва,

тим більше сховали в дуплі (до речі, ця подробиця у сучасному записі легенди зберегла відгук оповідей, генетично споріднених з тими, що їх почув Шевченко). Реалії цієї легенди здаються вельми достовірними; про це свідчить те, що в запису церк. книги наведено імена й прізвища всіх козаків, які принесли ікону, не приховано, що ікону вони вкрали з церкви, названо й з якої саме. Козаки гадали, що ікона з мошнівської церкви — це повторення славетної Іржавецької Матері Божої: на фото, яке зробив С. Маслов (*Кузик В*. Заплакала Матір Божа сльозами святими... С. 33), бачимо іконографічний тип *Одигітрії*, до якого, напевне, належала й первісна Іржавецька Мати Божа, тож помилитися було неважко. Якщо ж на Запоріжжі на поч. 18 ст. був оригінал цієї чудотворної ікони, а не повторення, то цілком зрозуміло, що іржавецькі й ічнянські козаки прагнули за будь-яку ціну компенсувати втрату реліквії.

Нагадаємо, що чудо Іржавецької Матері Божої продовжувало певну традицію в руському православ'ї. У зібранні описів чудес Богородиці «Небо новоє» (Л., 1665) Іоаникія Ґалятовського Шевченко міг прочитати, як 1663 в м. Теребовлі «образъ Пресвятои Богородици плакалъ през килка недель», і про такі ж чуда у Пскові, де «Пресвятая Богородица за людей Богу, плачучи, молилася», і в Рогатині 1617 (*Галятовський Іоаникій*. Ключ розуміння. К., 1985. С. 297, 298, 312). А своєрідність чуда, описаного в Шевченковому творі «І.», полягала передусім в яскравій і відкритій нац.-визв. спрямованості.

В. *Мокрий* розглядає це чудо в перспективі духовної історії України: «До діянь козаків, що були для українців втіленням найвищих ідеалів вільності, вписана була чудовна ікона» Матері Божої, завдяки заступництву Матері Божої Іржавецької «збільшилася кількість діянь, здійснених на землі Богом, отож з'явилася ще одна сакральна цінність в історії України» (*Mokry W*. Literatura i myśl filosoficzno-religijna ukraińskiego romantyzmu: Szewczenko, Kostomarow, Szaszkiewicz. Kraków, 1996. S. 107). Цей елемент легенди цілком відповідає духові епохи, — існує рос. старообрядницька легенда, за якою жахлива смерть 1676 батька Петра I, царя *Олексія Михайловича*, була Божою карою за страту повсталих ченців Соловецького монастиря (див.: *Робинсон А. Н*. Борьба идей в русской литературе XVII в. М., 1974. С. 210—214).

Психологічну напругу у фіналі поеми знімає усе-таки не Божа кара — смерть царя-«ката», а «сльози, / Пречистії сльози!» Іржавецької Матері Божої, її тривале заступництво — «вона й досі плаче / Та за козаками». Через безнадійність і безвихідь історіософської концепції поема «І.» займає серед Шевченкових утілень «українського міфу» своєрідне місце. Специфіку поетики, фольклоризму і жанрових особливостей цієї сакральної історії зумовлено тим, що на основі козацької християнської легенди Шевченко створив літ. аналог жанру народної псальми.

Літ.: Єлюк С. «Іржавець» — поема Тараса Шевченка. Л., 1904; *Дорошенко Д*. Історичні сюжети й мотиви в творчості Шевченка // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 1; *Смаль-Стоцький С*. Т. Шевченко: Інтерпретації. Варшава, 1934; *Коцюбинська М*. Етюди про поетику Шевченка: Літ.-крит. нарис. К., 1990; Ковалів *Ю. І*. «Іржавець» у гетьманській галереї Тараса Шевченка: випадковість чи закономірність? // *ШСт 6*.

Станіслав Росовецький

ÍРОД І ВЕЛИ́КИЙ (бл. 73 — 4 до н. е.) — цар Іудеї з 40 р. до н. е., підвладний римлянам. Над усе боявся втратити владу, тому безжально винищував імовірних претендентів на престол. Йому приписують вигублення немовлят у Віфлеємі (Мт. 2, 16—18). Про це йдеться в поезії «Во Іудеї во дні они», де Шевченко подає карикатурно знижений образ «п'яного Ирода»: він «лизав у ліктора халяву», аби той «хоч півдинарія позичив». У поемі «Марія» вигублення немовлят зображено в стилі високої патетики, а сам убивця, відповідно до побудови худож. простору в цьому творі, показаний здалеку й опосередковано — через авторську розповідь та знижену репліку Йосипа: «Царя вже Ирода не стало. / Чогось увечері наївсь, / Та так наївся, що й опрігсь, / Такеє-то мені сказали» (рр. 473—476). Ліричний герой поезії «N. N. — О думи мої! О славо злая!» картає персоніфіковану «славу» за те, що вона, серед достойних, «привітала» й І. І В. Прозивне в укр. мові значення імені царя Ирода (злочинець) вживає гол. героїня поеми «Відьма», називаючи так батька своїх близнят — нелюда-пана; а також оповідач Варнак, убивця москаля Максима в поемі «Москалева криниця» (2-га ред.). Прозивне значення використовує Шевченко й у листах до Я. *Кухаренка* від 1, 10, 16 квіт. 1854 («Иродів син сатана») і 16 лют. 1858 («на тому иродовому Кавказі»; «От катові! иродові душі!»).

Станіслав Росовецький

ІРО́НІЯ (від грец. εἰρωνεια — лукавство, глузування, прикидання) — худож. засіб. Явище І. визначають двоаспектно: 1) як стилістичний прийом, інакомовлення, що виражає насмішку або лукавство, коли слово чи висловлювання набуває в заг. контексті значення, протилежного буквальному сенсу, заперечує його чи бере під сумнів; 2) в естетиці — вид комічного, ідейно-емоційне оцінювання, елементарною моделлю чи прообразом якого є структурно-експресивний принцип мовної І. З наведеного визначення випливає наявність ознак, які специфічним способом характеризують І. і відокремлюють її від суміжних прийомів: це її двозначність/двоплановість, контекстуальність і — особ-

ливо коли йтиметься про І. як вид комічного — її модальність. Під кутом зору семіотики, І. є модифікацією коду. І. передбачає появу альтернативної референції. У комунікативній ситуації іронічні варіанти повідомлення подвоюють/примножують сенси, бо «якщо завдяки контексту та конкретній комунікативній ситуації амплітуда смислових коливань скорочується і фактично її можна вичерпати основним денотативним кодом, то на рівні конотацій коливання відбуваються в дуже широкому спектрі» (*Эко У*. Отсутствующая структура: Введение в семиологию. СПб., 1998. С. 72). Визначення істинного сенсу — того, що насправді хотів сказати автор висловлювання, — відбувається завдяки контексту. Це може бути: а) внутрішній контекст уривка; б) контекст комунікативної ситуації; в) пряма вказівка на те, який код слід використовувати (Там само. С. 70). Контекст, як і наявні ключі-вказівники, — обов'язкові умови існування іронічного висловлювання, що виявнюється в контексті фрази, іронічність фрази — в контексті абзацу чи вищої системної одиниці.

Екстремальний негативістський тип І. називають *сарказмом*. Це двопланова конструкція того ж рівня складності. Сарказм, як і І., можна реконструювати лише з контексту, в який поставлено висловлювання: щойно альтернативний сенс віднайдено, стає зрозумілим, що між ним і висловленим — прірва. Саме контекст визначає ступінь іронічності чи саркастичності. Отож підґрунтя І. — явище полісемії, тобто кожне іронічне твердження полісемічне. І навпаки, багатозначний вислів більше набуватиме ознак іронічності, якщо сильніше буде наголошено конфліктність між сенсами, зі- чи протиставлено їх. У цьому випадку простий вибір між кількома сенсами ускладнюється виникненням додаткових конотацій від їхньої взаємодії.

Іронічність не належить до домінант Шевченкового стилю, проте становить його невіддільну рису, а розмаїття іронічних відтінків, наявних у його поезії та прозі, свідчить про неабияку емоційно-смислову чутливість митця. Іронічність його вдало орнаментує ін., сильніші почуття — гнів, сумнів, розпач, але здебільшого не є центр. принципом побудови зображення чи наративної структури. Джерела Шевченкової І. слід передусім шукати в народному гуморі, а вже потім у дотичних до його поетики літ. традиціях. Вона іманентна, природна; він іронізує у таких ситуаціях, у яких іронізував би народний оповідач, хоча об'єктами поетового осміювання (коли І. застосовував із сатиричною метою) стають набагато масштабніші реалії. Докладнішого розгляду потребують механізми іронічної дискредитації царату, бюрократичної та клерикальної імперських систем, денаціоналізованої шляхти, взаємозв'язок Шевченкової І. зі стихією народного гумору, а також поступова часова трансформація парадигми цього прийому в його творчості.

Деякі дослідники сходяться на думці, що гол. способом Шевченкового іронічного висміювання — аж до сарказму — є калькування чи цитування риторичної фразеології ненависних йому суспільно-політ. інституцій у контексті прямих звинувачень на їхню адресу (*Івакін Ю*. Стиль політичної поезії Шевченка. К., 1961; *Пільгук І*. Шевченкова сатира і естетичні принципи російської революційної демократії // *Вогненне* слово Кобзаря. К., 1984; *Дзюба І*. У всякого своя доля. К., 1989). У найіронічніших Шевченкових поемах «Сон — У всякого своя доля», «Кавказ», «І мертвим, і живим», «Царі», «Юродивий» зумисно трансформується «офіційне слово» як різновид інкрустованої «чужої мови»: «До того люд домуштровали, / Що сам фельдфебель дивувались / І маршировкою, і всім... / І "благосклонні пребивали / Всегда к єфрейторам своїм". / А ми дивились та мовчали, / Та мовчки чухали чуби. / Німії, подлії раби! / Підніжки царськії, лакеї / Капрала п'яного!» («Юродивий»). В останньому прикладі поет іронізує над царем-«фельдфебелем», над його «чужим словом» і над його підлеглими, викриваючи т. ч. сутність імперської вертикалі «цар — люд», оскільки «фельдфебель» тут явно фігура метафорична. Обширніші приклади застосовування цього прийому бачимо в діалогах з міщухами Петербурга, розмові з «землячком» у поемі «Сон — У всякого своя доля», у монолозі «*Чурек* і *сакля* — все твоє» (р. 65) з поеми «Кавказ» та в діалозі з «освіченими» співвітчизниками у посланні «І мертвим, і живим», у яких Шевченко використовує фразеологію імперського чиновництва, мову рос. простолюду та писемну мову тодішніх «просвітителів». Іронічний ефект досягається саме завдяки тому, що реципієнт розуміє відмінність між сказаним і справжньою позицією автора: це не його, а підкреслено чужа мова, «насмішкувате прикидання» поета, що й є, власне, первісною формою І. Звісно, таке іронізування не може бути трактовано поза сатиричною настановою Шевченка.

Часто в текстах «Кобзаря» наявне не пряме цитування, а парафраз положень офіц. риторики. Відомий саркастичний монолог «*Чурек* і *сакля* — все твоє» побудовано саме в такий спосіб. Механізм іронізування, проте, залишається тим же: зіштовхуючи суперечності («Усі ми в золоті і голі», р. 73), Шевченко провокує реципієнта на недовіру до сказаного, а іронічний ефект виникає на межі офіціозної риторики і переконання, що ця риторика авторові належати не може. Щоб підкреслити свою справжню позицію, Шевченко завжди (і майже завжди миттєво) руйнує іронічну двозначність прямими звинуваченнями, що фактично не дає змоги

кваліфікувати І. його текстів (до арешту) інакше як засіб сатири, гострого протесту і викриття.

Цілеспрямоване зняття іронічної амбівалентності й розшифровування офіц. риторичних формул не залишають сумніву щодо імпліцитного реципієнта Шевченкових текстів: почуваючи себе «голосом народу», «резонуючи в лад з <...> колективним досвідом» (*Грабович Г*. С. 8), поет іронізує цілком зрозуміло, аж ніяк не намагаючись приховати свою справжню позицію. Втім простота іронізування в його сатиричних текстах — симульована. Автор натягує на себе личину простацького перекривлювання, як надягає для фотографування кожух поверх інтелігентського сюртука, проте реалії, над якими він іронізує, досить поважні: «Якби ви вчились так, як треба, / То й мудрость би була своя. / А то залізете на небо: / "І ми не ми, і я не я, / І все те бачив, і все знаю, / Нема ні пекла, ані Раю. / Немає й Бога, тілько я! / Та куций німець узловатий, / А більш нікого!.." — "Добре, брате, / Що ж ти такеє?" / "Нехай скаже / Німець. Ми не знаєм". / Отак-то ви навчаєтесь / У чужому краю!» («І мертвим, і живим», рр. 91—104).

Таку «симуляцію», вочевидь, викликало саме усвідомлення власної місії бути голосом «отих рабів німих». У Щоденнику на авансцені постає ін. іпостась автора — постать не безкомпромісного народного пророка з поезії, а людини-в-імперії (*Грабович Г*. С. 16); І. поступово втрачає зв'язки зі стихією народного гумору і автор уже не цитує офіц. риторичні звороти влади. Очевидно, що в цьому немає сенсу, адже в колах імперії, від імені яких виступає рос. мовою Шевченко, з офіц. риторикою знайомий кожен, і її звороти не є маркером належності до світу «чужих». У Щоденнику і повістях, писаних рос. мовою, І. вже не сягає тієї гостроти сарказму, на яку вона здатна у поетичних текстах, писаних українською.

І. Шевченка у поезіях і поемах, написаних до заслання, майже завжди пов'язана з нищівною критикою. Вона чітко націлена проти царя та його двору, проти імперської політики загарбання і визиску, риторики виправдання їх, проти перекручування офіц. церквою сутності християнських цінностей. Саме тому, гадаємо, невиправдано дошукуватися у текстах Шевченка питомо романтичної І., котра виявляється як «здивування мислячого духа перед самим собою, що часто завершується в тихій усмішці» (*Шлегель Ф*. Философия языка и слова // *Шлегель Ф*. Эстетика. Философия. Критика: В 2 т. М., 1983. Т. 1. С. 361). Спроби поповнити інструментарій Шевченка-поета засобами романтичної І. вочевидь ігнорують контекст його письма. Розуміння поетом хаосу світу аж ніяк не означає потрактування цього світу «амбівалентним», тобто максимально відкритим для творчого втручання «мислячого духа» романтиків. Для останніх І. була не так рефлексією, як способом літ. перетворення всесвіту; нероздільно пов'язана з категорією «незаангажованої, вільної гри», І. буквально виступала як прийом, користуючись яким, «письменник повинен ставитися до свого твору амбівалентно: він стоїть над і збоку від нього і майже грайливо ним маніпулює» (*Wellek R*. A History of Modern Criticism: 1750 — 1950: In 4 vol. New Haven, 1955. Vol. 2. P. 135). Нічого подібного в Шевченка немає. Поет перебуває всередині свого переживання, він являє нам «глибинні, особистісні й "універсальні" істини» (*Грабович Г*. С. 156). Тож про «незаангажовану, вільну гру», а отже, й виразну присутність романтичної І. в тому ракурсі, в якому її бачили єнські романтики, і зокр. брати Шлеґелі, тут не йдеться: «Чужий Шевченко і романтичній іронії, яка у своєму класичному вияві (у німецьких романтиків, зокрема) знаменує певний художній волюнтаризм: романтик грає всім, вивертає навиворіт кожну річ, кожне явище; іронія для нього — універсальна, вона самоціль і основа всього. Шевченко не надавав іронії такого універсального значення, <...> він використовував іронію як один із потужних виявів діалектики думки» (*Коцюбинська М*. С. 54).

Шевченкова І. у згаданих поемах доволі близька до сатиричного модусу творів пізнього романтизму Дж.-Ґ. *Байрона* та Г. *Гейне*, в яких іронічне спостерігання хаосу світу помножується автоіронією щодо власного романтичного письма, а амбівалентність питомо романтичної І. пародіюється і висміюється. Шевченкову І. відтак можна скоріше вважати доланням несерйозності романтичної І. Не може бути ознакою «романтичності» І. і «втручання автора в рівномірну течію розповіді» (*Тарнавський М*. С. 92). Йдеться не про характерну для романтиків спробу зруйнувати цілісність (класицистичні єдності) літ. тексту, а скоріше про ту ж народну традицію його усного побутування, котра передбачає наявність розповідача, який переказує події невеликими частинами, неодмінно супроводжуючи їх коментарем і виступаючи моральним центром усієї розповіді. Водночас триває поступове звільнення поета від традиції народного гумору, який в найчистішому своєму вигляді втілювався в тогочасному літ. бурлеску. Елементи бурлеску помітно в усіх пластах творчості Шевченка, проте в дослідників не викликає жодного сумніву й поступове його віддаляння від комічного «обниження» зображуваного (*Івакін Ю*. С. 38—39). Бурлескний гумор може існувати в Шевченкових текстах самостійно або ж, як і звичайна «словесна» І., переростати в сатиру: «Дивлюсь, цар підходить / До найстаршого... та в пику / Його як затопить!.. / Облизався неборака; / Та меншого в пузо — / Аж

загуло!..» («Сон — У всякого своя доля», pp. 355—360).

Шевченків автор і далі виконує роль посередника, трансформуючи реалії царського двору в дусі народної гумористичної традиції або іронічно копіюючи ці реалії у формі офіц. фразеології. Такий посередник дуже часто ніяк не виявляється у тексті або ж виявляється в образі наратора-простака, у чому вбачаємо намагання автора промовляти не від себе особисто, а від ширшої спільноти. Сатира Шевченка в тому випадку, на відміну од сатири, витворюваної окремими освіченими представниками імперської еліти, промовляє від імені свідомості народу, завдяки чому леґітимізує свої звинувачення як вищу моральну правду. Проте бурлескний гумор — це не лише засіб висміювання, як вважають окремі дослідники (див.: *Івакін Ю*. С. 39). Він може бути й індикатором іронічного переосмислювання певного патетичного сюжету, що дає змогу шукати аналогій у концепції «сміхової культури» М. *Бахтіна*. «Амбівалентний святковий сміх» у М. Бахтіна виконує функцію перевертання офіц. догми (*Бахтин М*. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. М., 1990. С. 18). Такий жест уже є іронічним, проте, на відміну від однозначності сатиричної І., він передбачає не заперечення, а своєрідну відносність соц. ієрархії: карнавал тимчасовий — після його закінчення соц. ієрархії будуть відновлені. Іронічною при цьому є лише сама ситуація, за якої всі звичні суспільні приписи і принципи можуть несподівано змінитися. Для Шевченка така «невинна» карнавальна І. не є типовою. Більшість його іронізувань підкреслено сатиричні.

Але вкраплення карнавального, нериторичного іронізування не лише вказують на багатство Шевченкового стилю, а й додають дещо до розуміння його світогляду. Вочевидь, «сміхове іронізування», що навпрост пов’язане з традицією народного бурлеску, найхарактерніше втілено в трактуванні поетом деяких біблійних сюжетів, котрі, завдяки такому його погляду, постають у формі апокрифів («Царі», «Саул»). Таку манеру побудови розповіді Ю. *Івакін* визначив як «іронічний сказ» (*Івакін Ю*. С. 201) — це, знову ж таки, народна манера переповідування реліг. або епічного сюжету, якою її бачимо в численних європ. травестіях (*Бахтин М*. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. С. 19—21). І. тут виражається не в сатиричному запереченні й навіть не в легкому підсміюванні, котре притаманне для *гумору*, це І. пародійного зниження, коли простою (побутовою або стилізованою під побутову) мовою переповідається складний реліг. чи епічний сюжет (див. також *Біблійні теми і мотиви в літературній творчості Шевченка*). Крит. думка Шевченка запліднює традиційний народний бурлеск і перетворює його на стиль іронічного осміювання. Проте подібна іронічна деструкція поширюється не на всі образи, якими користувалася тогочасна офіц. риторика, частину з них (пор. поезію «Доля») поет, іронічно переосмислюючи, не висміює.

Особливості Шевченкової І. в останні періоди творчості змінюються. І., яку можна назвати екзистенційною, не містить і тіні веселості традиційного бурлеску чи риторичної визначеності сатири. Це — осягнення поетом усезаг. хаосу світу і слабкості людини серед незрозумілого їй ворожого буття. Джерелом такої І. (а окремі її прояви спостерігаємо ще в політ. поемах до заслання) — розпач, породжений життєвими розчаруваннями і несправедливістю світу людей: «За кого ж Ти розіп’явся, / Христе, Сине Божий? / За нас, добрих, чи за слово / Істини... чи, може, / Щоб ми з Тебе насміялись? / Воно ж так і сталось» («Кавказ»).

Поступово посилюється амбівалентність І. Шевченка: поет із присмаком гіркоти спостерігає пишноту світу поряд із його недосконалістю, усвідомлену велич непересічної особистості разом з її нещасливістю, рівність усього земного перед смертю. Поезії «Косар», «Не гріє сонце на чужині», «Один у другого питаєм» та ін. пройняті саме такою іронічною рефлексією. Гіркота домінує у більшості пізніх поезій Шевченка, проте гіркота ця справді амбівалентна: навіть ті сюжети, які колись викликали в поета гнів чи жаль, за ін. обставин перетворюються на скептичні констатації: «Титарівна-Немирівна / Гаптує хустину. / Та колише московщеня́, / Малую дитину. / Титарівна-Немирівна / Людьми гордувала... / А москаля-пройдисвіта / Нищечком вітала! / Титарівна-Немирівна... / Почесного роду... / Виглядає пройдисвіта / Москаля з походу» («Титарівна-Немирівна»). Драм. колізію зруйновано, залишається скептична констатація — і біль, і дидактизм тепер притлумлені.

Багатство нюансів Шевченкової І., легкість, з якою він переходить од сміхового іронізування до жорсткої іронічної сатири, демонструють його майстерне володіння прийомом, а також характеризують як мислителя, що осягнув іронічну змінність людського існування.

Літ.: *Івакін Ю*. Стиль політичної поезії Шевченка. К., 1961; *Коцюбинська М*. Етюди про поетику Шевченка: Літ.-крит. нарис. К., 1990; *Мухіна Г*. Романтична іронія у творчості Шевченка // *СіЧ*. 1990. № 8; *Рубчак Б*. Іронічні ролі Я в поезії «Кобзаря»: профілі й маски // *СіЧ*. 1993. № 3; *Грабович Г*. Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. К., 1998; *Тарнавський М*. Іронічний рай Шевченка // *Світи 2001*; *Кашуба М*. Сатира Тараса Шевченка як вияв романтичної іронії // Докса: Зб. наук. праць з філософії та філології. О., 2002. Вип. 1; *Грибкова Ю*. Сатира та іронія творчості Тараса Шевченка // Докса: Зб. наук. праць з філософії та філології. О., 2005. Вип. 7; *Пацаранюк Ю*. Мовні засоби вираження іронічної оцінки у творах Т. Шевченка // *НШК 37*.

Ростислав Семків

ІРЧА́Н Мирослав (справж. — Бабюк Андрій Дмитрович; псевд. — А б б а, Б' ю к, І. М і р к о та ін.; 14.07.1897, с. П'ядики, тепер Коломийського р-ну Івано-Франк. обл. — 3.11.1937, урочище Сандармох Медвеж'єгорського р-ну, Карелія, РФ) — укр. письменник. Закінчив 1914 Львів. учительську семінарію. Учасник Першої світової війни, з 1920 — в Червоній армії. У 1922—23 навчався у Празькому ун-ті. У 1923—29 — в Канаді, де працював ред. журн. «Робітниця» і «Світ молоді». 1929 повернувся в Україну, очолив у Харкові літ. організацію «Західна Україна» й водночас ред. журн. «Західна Україна», «Селянський театр». Репресований 1933, реабілітований 1956. Автор понад 50 кн.: «Сміх Нірвани» (1918), «Фільми революції» (1923), «Трагедія Першого травня» (1923), «В бур'янах» (1925), «Карпатська ніч» (1924), «Проти смерті» (1927), «Тайна ночі» (1930) та ін. І. виступав як драматург, прозаїк, поет і публіцист: драм. твори — експресіоністична драма «Родина щіткарів» (1923), п'єса-ревю «Плацдарм» (1931), драми «Підземна Галичина» (1926) і «Радій» (1928) та ін.

М. Ірчан

І. — автор численних літ. перекладень та кількох інсценізацій. Серед них — інсценізація поеми Шевченка «Гайдамаки», здійснена 1925 для театр. студії при Укр. робітничому домі у Вінніпезі (Канада). І. сам був реж. постановки, певними рисами вона нагадувала відому виставу Леся *Курбаса* за «Гайдамаками» й мала успіх серед укр. еміграційних кіл. 1928 вистави за інсценізацією І. здійснили й робітничі гуртки в Мус-Джо та Джерсі-сіті.

Тв.: Шевченко Т. Гайдамаки. Інсценізація М. Ірчана. Вінніпег, 1925.

Літ.: Мельничук-Лучко Л. Драматургія Мирослава Ірчана. К., 1963; *Машотас В.* Мирослав Ірчан: Бібліогр. покажчик. К., 1961.

Анжела Матющенко

ІСАГАКЯ́Н Аветік (18/30.10.1875, м. Александрополь Ериван. губ., тепер Гюмрі, Вірменія — 17.10.1957, Єреван) — вірм. письменник, перекладач і публіцист. Акад. АН Вірменської РСР (1943), лауреат Держ. премії Союзу РСР (1946). У 1889—92 навчався в Геворкянській духовній семінарії (м. Вагаршапат, тепер м. Ечміадзин, Вірменія). 1893 поїхав у Європу, працював у музеях Відня. Навчався у Лейпцизькому ун-ті вільнослухачем (з 1893). Брав участь у боротьбі за визволення Зх. Вірменії від тур. поневолення. Двічі був арештований, 1896 висланий до Одеси, перебував під наглядом поліції. 1911 емігрував, жив у Франції, Німеччині. 1936 повернувся у Вірменію. Автор зб. віршів «Пісні і рани» (Александрополь, 1897), «Із рідного джерела» (Бостон, 1920), «Вибрані твори» (Єреван, 1938—40. Т. 1—2), «Пісні і романси» (Єреван, 1955) та ін.; поем «Наспіви Алагязу» (1895—1917), «Мгер із Сасуна» (Відень, 1919) та ін.; оповідань «Ліліт» (1921), «Остання весна Сааді» (1923) та ін. Підтримував дружні стосунки з М. *Рильським* і П. *Тичиною*. Твори І. не раз виходили в Україні в перекл. П. *Грабовського*, М. Рильського, П. Тичини, В. *Сосюри*, Д. *Білоуса*, В. *Кочевського*, І. *Драча* та ін.

А. Ісагакян

Шевченкові присвятив промову «На могилі Тараса Шевченка» в газ. «Гракан терт» (1939. 25 трав.); згодом — у вид. творів І. — 1948; 1951; 1954; 1959; у зб. «Здравствуй, Украина! Армянские писатели об Украине и украинской литературе» (Єреван, 1977), виголошену в *Каневі* на Тарасовій горі 1939 під час святкового засідання, присвяченого *125-літньому ювілею від дня народження Шевченка*. Автор передм. «Тарас Шевченко: Нарис життя і творчості» до вірм. вид. «Кобзаря» (Єреван, 1939). Згодом вона увійшла до перевид. творів Шевченка вірм. мовою «Кобзар» (Єреван, 1954; 1961), «Вибране» (Єреван, 1989), в якій висвітлив життєвий і творчий шлях Шевченка, дав високу оцінку його творчості й значення її для України. Укр. поетові присвятив і ст. «Про Т. Шевченка» (Гракан терт. 1964. 13 берез.; у зб. «Здравствуй Украина!»).

Тв.: На могилі Тараса Шевченка // *Ісаакян А.* Твори. К., 1956.

Літ.: Кочевський В. Струни безсмертної ліри // *Ісаакян А.* Поезії. К., 1975; *Кочевський В.* Вічний подорожній: (До 100-річчя з дня народження Аветіка Ісаакяна). К., 1975; *Рильський М.* Аветік Ісаакян // *Рильський М.* Зібр. тв.: У 20 т. К., 1986. Т. 14; *Тичина П.* [Аветик Исаакян] // *Тичина П.* Зібр. тв.: У 12 т. К., 1987. Т. 9.

Мері Петросян

ІСА́ЄВ Дмитро Миколайович (1779 — 27.04/9.05.1849, Орська фортеця, тепер м. Орськ Оренбурзької обл., РФ) — комендант *Орської фортеці* (з 1821), де з літа 1847 перебував засланий Шевченко. Мемуаристи, особливо М. *Лазаревський*, відзначають співчутливе ставлення І., людини старої і досить доброї, до долі поета. У фортеці Шевченко познайомився із засланими туди поляками, і один з них, О. *Фішер*, котрий був

учителем дітей І., найбільше заприятелював з поетом. Завдяки йому Шевченка прийняли в домі І., і він дістав дозвіл жити в найманому помешканні (*Спогади 1982*, с. 185—186).

Проте у свідченнях М. Лазаревського наявна певна плутанина, адже І. звільнився з посади коменданта Орської фортеці «з чином генерал-майора, мундиром та пенсіоном» вже 4 лют. 1847, тобто за кілька місяців до приїзду Шевченка, і передав комендантські обов'язки Г. *Левитському*, хоч і далі жив в Орській фортеці (*Большаков Л. Н.* Оренбургская шевченковская энциклопедия. Тюрьма. Солдатчина. Ссылка. Энциклопедия одиннадцати лет. 1847—1858. Оренбург, 1997. С. 150). Тому характеристика стосунків поета з комендантом може стосуватися Г. Левитського.

Леонід Большаков

ІСА́ЄВ Микола Григорович (1829 — ?) — прапорщик лінійного батальйону № 3 *Оренбурзького окремого корпусу*, син полтав. лікаря Г. Ісаєва. Знайомство Шевченка з І. відбулося восени—взимку 1849—50. Цьому сприяло і почуття, що ріднило земляків: І. прибув з *Полтави* і пізніше, вийшовши у відставку, туди ж повернувся. У лют. 1850 Шевченко написав портрет І. Протягом роботи над портретом (і після цього) І. відвідував помешкання Гернів, де квартирував Шевченко. З цими відвідинами пов'язана подія, що стала для поета ще одним важким випробуванням. Шануючи честь свого приятеля К. *Герна*, поет розповів йому про залицяння І. до його дружини. Про це пише Ф. *Лазаревський* (*Спогади 1982*, с. 181—183). Мстивий донос І. про порушення Шевченком заборони писати і малювати став приводом для жорстких заходів, ужитих командиром Оренбур. окремого корпусу і ген.-губернатором В. *Обручовим* щодо поета. Згадують про це і М. *Лазаревський* та К. Герн (Там само. С. 187, 196). Наслідки були якнайтяжчі: обшук у Шевченка, арешт 23 квіт. 1850 та відправлення поета до каземату *Орської фортеці*. Та найбільшою катастрофою був зрив підвищення Шевченка в унтер-офіцерський чин, а з ним — втрата надій на дозвіл малювати й права на звільнення зі служби.

Леонід Большаков

ІСА́ЄВА МИКО́ЛИ ГРИГО́РОВИЧА ПОРТРЕ́Т (папір, акварель, 20,5×25,6) виконав Шевченко у лют. 1850 в *Оренбурзі* після завершення *Аральської описової експедиції*, ймовірно, на квартирі К. *Герна*. Портрет М. *Ісаєва* закомпоновано в овалі на чотирикутному аркуші. Не ран. 1862 аркуш обрізали за цією формою, від чотирикутника залишилася права частина, на якій зроблено напис чорнилом рукою М. Ісаєва вже по смерті автора: «Рисовалъ Тарасъ Шевченко въ Оренбургѣ въ февралѣ 1850 г. Николай Исаев 29-го сентября 1862 г. Полтава». Зберігається у НМТШ (№ г—762).

Шевченко зобразив чоловіка молодих років, який сидить на стільці лівим боком до глядача, обличчя повернене майже анфас. Каштанове кучеряве волосся, зачесане на проділ зліва направо, романтичний погляд, юнацькі вуса, світле з блакитним відтінком обличчя 30-річного прапорщика контрастують з його темно-сірим військ. мундиром із червоним коміром та еполетами. Внутрішній стан молодої людини підкреслюють атрибути професії, на основі яких митець передав досить харизматичний образ.

Т. Шевченко. Портрет М. Г. Ісаєва. Папір, акварель. 1850

Твір уперше згадано у ст.: *Б[еляшевский] Н.* и *Щ[ербаковский] Д.* Выставка художественных произведений Т. Шевченко // Искусство. Графика. Художественная печать. 1911. № 3; де, зокр., зазначено: «Микола Ісаєв <...>, за доносом якого Шевченко за те, що малював і писав, будучи в Оренбурзі, був підданий обшуку і засланий в Орськ» (с. 140). Репрод. у вид.: *Малюнки* Т. Шевченка. Пб., 1914. Вип. 2. Табл. 27 (помилково названо «Портрет п. Афендика у військовому мундирі»). Експонувався на виставці артистичних творів Тараса Шевченка (Київ, 1911) під назвою «Портрет М. Ісаєва, писаний в Оренбурзі, в лютому 1850 р.» та на виставці «Шевченко-художник» (Київ, 1986) як «Портрет Миколи Григоровича Ісаєва. 1850» (див. *Експонування творів Шевченка*). Місця зберігання: власність М. Ісаєва, М. *Садовського*, КММ, ВІМШ, ГКШ, нині у НМТШ. Іл. табл. III.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 54; Каталог виставки артистичних творів Тараса Шевченка. К., 1911; *Малярські твори*; Шевченко-художник: Каталог виставки. К., 1986; Національний музей Тараса Шевченка: Альб. К., 2002.

Літ.: Новицький; *Владич Л.* Три невідомі роботи Шевченка // Образотворче мистецтво. 1939. № 2/3; *Жур 2003*.

Людмила Остафіїва

ІСА́ІЯ (9 ст. до н. е.) — один із чотирьох великих старозавітних пророків; пам'ять його Православна церква вшановує 9/22 трав. З біблійної Книги пророка Ісаії Шевченко взяв епіграф до поеми «Неофіти»; фрагмент цієї Книги переспівано у вірші «Ісаія. Глава 35 (*Подражаніє*)». У названому вірші поет розгорнув, осучаснивши й українізувавши, тему провіщення майбутнього вільного розквіту обраного народу. В поемі «Марія» народ у Вифлеємі, почувши про Народження

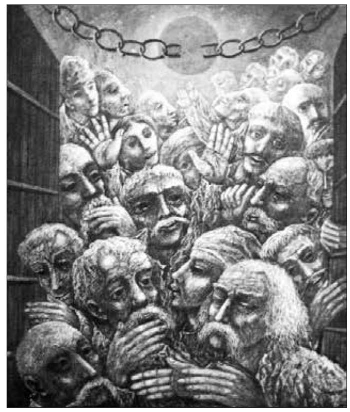
Ісаія. Гравюра. «Тріодь постная». К., 1627

Христа, вигукує: «Пророчество Ієремія, / Ісаія збулось! збулось!» Це — провіщення появи Месії («…се, дѣва во чревѣ зачнетъ и родитъ Сына». Іс. 7, 14). У поемі «Гайдамаки», повістях «Наймичка», «Капитанша», «Прогулка с удовольствием и не без морали» як своєрідну метонімію одруження згадано церк. піснеспів «Ісаія, ликуй!» з обряду вінчання.

Станіслав Росовецький

«ІСА́ІЯ. ГЛАВА́ 35. *Подража́ніє*» — вірш Шевченка, написаний 25 берез. 1859 в Петербурзі. Чистовий автограф — у «*Більшій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 235—236). Надрук. уперше в журн. «*Основа*» (1861. № 11/12. С. 2—3) під редакційною назвою «Прочитавши главу 35-у Ісаії». 25 берез. —день великого реліг. свята Благовіщення. У поемі «Марія», де згадано старозавітного пророка Ісаію («Пророчество... Ісаія збулось!»), епіграфом поставлено рядок з Акафіста Пресвятій Богородиці, що його зазвичай читають у храмі на Богородичні свята. З пророцтвом Ісаї про майбутнє народження Спасителя Дівою (Іс. 7, 14) пов'язані численні згадки про цього пророка та введення відповідних біблійних текстів до церк. служб. Отже, саме на свято Благовіщення, що його православні вшановують як «спасіння нашого главизну» (слова з тропаря), Шевченко звернувся до Книги пророка Ісаії. Мотивний комплекс теми спасіння й оновлення Ізраїлю поет розгортає на основі старозавітного та новозавітного текстів, долучаючи до них елементи укр. нац. контексту. Це засвідчують формальні характеристики вірша «І.», трансформація низки мотивів біблійного прототексту, а також особливості семантики, лексики й символіки.

Шевченкова поезія «І.» (50 віршових рядків) складається з чотирьох графічно відокремлених частин. Перший відтинок (рр. 1—15) містить 15 рядків, з яких два початкових написано силабічним 10-складовиком (5 + 5), а наступні 13 — чотиристопним ямбом. Третій відтинок вірша (рр. 26—38) також має 13 рядків чотиристопного ямба. Натомість друга (рр. 16—25) й четверта (рр. 39—50) частини тексту дещо менші за обсягом (10 і 12 рядків) і написані 14-складовиком. Така структура нагадує побудову акафістів: чергування ікосів (піснеспівів) із меншими за обсягом та відмінними за будовою кондаками (віршованими текстами). Початкові два рядки Шевченкового твору відмінні за метроритмічною організацією — зачин, що становить типову акафістну формулу (т. зв. хайретизм, від грец. «хайре!» — «радуйся!»). Звертання, якими розпочинається вірш («Радуйся, ниво неполитая! / Радуйся, земле, не повитая / Квітчастим злаком!»), — це трансформації інваріантного акафістного тексту: «Радуйся, Невісто неневістная!» Водночас тут виразно відлунює тропар Благовіщення — основний церк. піснеспів дня, коли всі віряни повторюють привітання архангела Гавриїла: «Радуйся, Благодатная, Господь з Тобою!» Так звертається Шевченко до України, аби провістити їй, як Ісаія — Ізраїлю, святе оновлення й прийдешню радість (така символіка ґрунтується на давньому ототожненні культу Матері-Землі з культом Богородиці). У подальшому хайретична формула втрачає первісний смисл і стає звертанням до «убогих», «долготерпеливих» та переляканих: «Радуйтеся, вбогодухі, / Не лякайтесь дива» (певною мірою це відповідає біблійному джерелу, вірші 3—4). А в завершальній частині (р. 48) імператив модифіковано у прикметники, якими означено звільнених рабів — «раді та веселі».

І. Марчук. Ілюстрація до вірша Шевченка «Ісаія. Глава 35. Подражаніє». Картон, темпера. 1983

10 віршів, що складають розд. 35-й Книги Ісаії, досить повно відтворено у змістовій структурі Шевченкового «подражанія». Старозавітний пророк віщує розквіт пустелі, — вона буде такою ж, як Саронська долина, гори Лівану й Кармілу (місцевості, що в біблійних описах втілювали славу й красу), закликає не боятися і підтримати переляканих, бо наближаються Божа відплата і спасіння: зціляться сліпі, глухі, кульгаві й німі, у пустелі заб'ють джерела; проляже свята дорога, на яку не ступить нечистий, і, простуючи нею, навіть недосвідчені не заблукають; не стане хижаків, а очищені спокутою люди повернуться святою дорогою на Сіон, запанує вічна радість, натомість смуток зникне.

Шевченко дотримується такої послідовності у викладі, але вводить ряд мотивів та образів, яких немає у старозавітному тексті. Так, рр. 10—13 вірша містять мотив покривання рідної землі «святим омофором»; у рр. 14—15 привнесено узагальнений мотив прозрін-

ня — «люде темнії, незрячі, / Дива Господнії побачать», котрий далі (рр. 16—19) поет дешифрує як визволення невільників та Божу помсту — відплату «злодіям за злая». Біблійні образи трансформовано: левів, хижих звірів ототожнено з «владиками», а спокутування гріха та святу дорогу — з розкріпаченням рабів, перед якими простеляться «вольнії, широкії» шляхи; переляканих названо «вбогодухими» (подібно до того, як учнів Христа, котрі розгубилися після розп'яття Вчителя, в поемі «Марія» означено «душеубогими»). Шевченко розширено тлумачить Боже диво зцілення людей: прозріння незрячих — то звільнення від рабства соц. і духовного; кайданам минулого протиставлено святу правду прийдешнього, тому й земля стане раєм, бо до неї вже не дістануться «владики» (пор. у вірші «І виріс я на чужині»: «А у селах у веселих / І люде веселі. / Воно б, може, так і сталось, / Якби не осталось / Сліду панського в Украйні»). Укр. колориту «подражанію» надають характерні нац. пейзажні деталі (озера посеред гаїв із «веселим птаством», степи, «веселії села»), його посилює прикінцевий народнорозмовний вираз: колишні раби «без ґвалту і крику / Позіходяться докупи». Майбутні широкі шляхи на заквітчаній землі серед оживлених степів та озер протиставлено шляхам, таврованим смугастими верствовими стовпами, — так сучасний поетові імперський неправедний світ, жорстко регламентований і знеосібнений, відмежовано від прийдешнього праведного вільного світоустрою: «не верствовії, / А вольнії, широкії, / Скрізь шляхи святії / Простеляться». Шевченкові належить і мотив (рр. 26—28), у якому Царство Боже на землі представлене як перепочинок «святої правди», котра завітає на землю з-поза меж людського буття: «Тойді, як, Господи, святая / На землю правда прилетить / Хоч на годиночку спочить» (у поемі «Кавказ» цей мотив забарвлений саркастично: «А правда наша п'яна спить. / Коли вона прокинеться? / Коли одпочити / Ляжеш, Боже, утомлений? / І нам даси жити!»).

Деякі біблійні образи набувають у Шевченка багатовимірності: напр., вираз «люди темнії» в «І.» може означати і незрячих, і неосвічених, і звичайний простолюд. Іноді утворюються ланцюжки смислів, властиві середньовічній алегорезі. Так, рядки «коліна одпочинуть, / Кайданами куті!» можна розуміти як метонімічне визначення розкутих ніг (що вмотивовується попередньою згадкою про відпочинок «утомлених рук»). Заг. смисл рр. 16—19 — метонімічний образ майбутнього визволення людей. Буквальний, поетично-метафоричний і сакрально-символічний смисли (котрі співіснують в алегорезі) взаємодіють в образі води завдяки складному мотивному розвитку. Це природна стихія, що напуває землю, утворює ріки й озера. У Шевченковому «подражанії» їх оточено гаями з «веселим птаством», — отже, поетична картина пробудженої пустелі одержує тут цілком реальний зміст. Водночас вода — символ Божого слова, у Книзі Ісаї джерельна вода може означувати життєдайне благословіння Боже (Іс. 12, 3). Образність Шевченкових рядків «Німим отверзуться уста; / Прорветься слово, як вода» складніша, ніж у відповідних висловах прототексту: тут поєднано реальний та символічний смисли. Про воду як Божу милість розмовляв Христос із самаритянкою, обіцяючи дати людям внутрішнє джерело, що тече у вічне життя (Ін. 4, 7—30); на цей євангельський сюжет Шевченко звернув увагу, — відомий його малюнок «Самаритянка» (1856).

Важливе значення у вірші «І.» має привнесений поетом образ святого омофора. Архієрейський нараменник із хрестами (що знаменує покладання на священика турботи про весь заблукалий люд) постає тут як символ, пов'язаний з Богородицею, — її на іконах Покрови зображують з омофором у руках. Отож і в молитві (нагадаймо, що вірш написано в день Благовіщення) Пресвяту Діву благають захистити вірян омофором. Знаменні деталі додав Шевченко до опису цього канонічного атрибута: він не лише «дорогий, золототканий, хитрошитий», як належить за традицією, а ще й збагачений тими дарами, якими Бог наділив людину, — «добром і волею підбитий». Отже, метафізичні універсалії Істина — Добро — Краса поет утілив у образі святого омофора, надавши ритуальному покрову ще й здатності звільнити народ і обдарувати найціннішим. Імовірно, що з образом Богородиці пов'язано Шевченкову заміну нарциса (цією квіткою, як віщував біблійний Ісаія, процвіте оновлена земля) на лілію — «рожевий крин», котрий символізує Пречисту Діву.

Відзначені алюзії на акафістну форму у Шевченка відповідають біблійному тексту, де також домінує тема радості. Так, у Ісаії читаємо: «Радȣйсѧ пȣстынѧ жаждȣщаѧ, да вєсєлитсѧ пȣстынѧ, й да цвѣтєтъ ꙗкѡ крінъ»; а в останньому вірші розд. 35 йдеться про вічні веселощі й радість. Акафістний імператив на початку, заклик до радості посилюють емоційну урочистість Шевченкового вірша. Ознаки його сакральної природи підтримано й лексичними, синтаксичними та стилістичними засобами. Це, зокр., численні староруські слова («святиє», «злак», «дебрь», «за злая»), властиві біблійному стилю двокореневі прикметникові утворення («вбогодухі», «долготерпеливі», «золототканий», «хитрошитий»), топоніми (Іордан, Карміл, Ліван), подібні до текстів Святого Письма ускладнені синтаксичні періоди з ампліфікаціями, інверсіями, антонімічними конструкціями, полісиндетоном тощо.

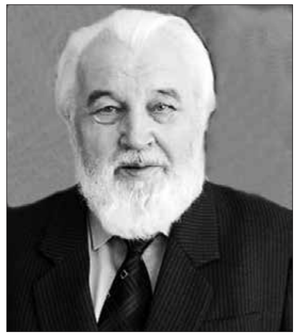
Ритміко-інтонаційний малюнок вірша «І.» — взірець надскладної цілісності. Акафістний зачин (рр. 1—2) завдяки міжрядковому перенесенню органічно поєднується з наступними молитовними звертаннями (хоча при цьому змінюється розмір, а дактилічну риму заступає чоловіча): «Радуйся, ниво неполитая! / Радуйся, земле, не повитая / Квітчастим злаком! Розпустись, / Рожевим крином процвіти!» Власне пророчу частину тексту — візії світлого майбуття — втілено в рр. 5—15, котрі містять три речення. Кожне з них починається сполучником «і»; така анафора слугує емоційній градації, посилюючи враження безперервної натхненної промови. Завершальний диптих (рр. 14—15) із парною римою — підсумок і кульмінація пророчої частини тексту; провіщення слави і процвітання «ниви неполитої» доповнено мотивом духовного оновлення: «І люде темнії, незрячі, / Дива Господнії побачать». Саме цей мотив розвивається у другому відтинку вірша; поширення анафори (повторення сполучника «і» на поч. рр. 16, 18) підтримує, попри зміну розміру, єдність інтонації. Активізуються й ін. форми звукової організації твору. Відзначмо потужну енергію внутрішніх рим у р. 18 — «І коліна одпочинуть», алітерації й асонанси в рр. 20—24, що підкреслюють усюдисущість Бога: «вбогодухі» — «Се Бог судить» — «Вас, убогих». Нагнітання алітерацій та асонансів особливо помітне у фінальних кульмінаційних рр. 24—25: «І воздає / Злодіям за злая!» Третій відтинок тексту, як і основну частину першого, написано чотиристопним ямбом із чергуванням чоловічих і жіночих клаузул. Метричний перехід між другим та третім відтинками згладжено, зокр., римуванням на їхньому стику («злая» — «святая») та синтаксичною побудовою (третій відтинок починається підрядним реченням часу). Зміщений порядок слів у рр. 26—27 увиразнює звернення до Господа, чиї «дива» було возвеличено в попередній розповіді, позначає завершення ораторської інтонації й перехід до розмовної. Семантичний рух од третього до заключного четвертого відтинка вірша продовжено повторенням слова «оживуть» на стику відтинків, тим самим ямбічний текст органічно сполучається з текстом, написаним 14-складовиком. Лексичні повтори пронизують увесь твір, підкреслюючи його основну думку — утвердження торжества свободи, духовного оновлення («радуйся», «радуйся», «радуйтеся», «незрячі <…> побачать», «незрячі прозрять»; «дива Господнії», «не лякайтесь дива»; «ниво неполитая!», «дебрь-пустиня неполита»; «веселі ріки», «веселим птаством», «раби <…> раді та веселі», «веселії села»).

Світлий пафос вірша посилено підключенням до ритуального (гімнографічного) струменя. Поет, по суті, створив власний сакральний текст, у якому через благовіствування соц.-визв. мотиви поєднано з месіаністичною ідеєю оновлення України. Пророча інтенція «І.» підтверджується ближчим поетичним контекстом: у лют.—квіт. 1859 Шевченко написав низку творів («Подражаніє 11 псалму», «Марку Вовчку», «N. N. — Така, як ти, колись лілея»), в яких один із провідних — мотив «святого слова», покликаного відродити Україну.

Літ.: Білецький Л. Біблійні теми в творчості Шевченка за 1859 рік // *«Кобзар»: У 4 т*. Т. 2; *Івакін 1968*; *Клочек Г*. «Ісаія. Глава 35 (Подражаніє)» // *Клочек Г*. Поезія Тараса Шевченка: Сучасна інтерпретація. К., 1998; *Нахлік Є*. Доля — Los — Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. Л., 2003; *Теми* і мотиви поезії Тараса Шевченка. К., 2008.

Людмила Кисельова

ІСА́КОВ Сергій Геннадійович (8.10.1931, м. Нарва, Естонія — 11.01.2013, Тарту, Естонія) — естон. і рос. літературознавець. Закінчив 1954 Тартуський ун-т. Д-р філол. наук (1974), проф. Тартуського ун-ту (1976). Протягом багатьох років читав у ньому курс історії укр. л-ри (в рамках лекційного курсу «Література народів СРСР»). Автор 10 монографій і бл. 500 статей. Основні наук. праці присвячені вивченню літ. і культурних зв'язків естонців з ін. народами Сх. Європи, зокр. з українцями, а також історії рос., укр. та білор. діаспор в Естонії.

С. Ісаков

І. — автор досліджень, присвячених перекл. творів Шевченка естон. мовою, історії знайомства естон. читачів з творчістю укр. поета й рецепції його в Естонії: «З історії українсько-естонських літературних взаємин» (*РЛ*. 1959. № 1); «Великий український поет і Естонія» у журн. «Looming» (1964. № 3); монографії «Крізь роки і відстані. З історії культурних зв'язків Естонії з Україною, Грузією і Латвією в 19 — поч. 20 ст.» (1969); низки наук.-попул. статей про життя і творчість Шевченка в естон. періодиці, у яких на широкому тлі історії естон. культури та естон.-слов'ян. літ. і культурних зв'язків розкривається своєрідність сприйняття особистості й творчості Шевченка естонцями, зокр. літераторами.

Тв.: Сквозь годы и расстояния. Из истории культурных связей Эстонии с Украиной, Грузией и Латвией в XIX — нач. XX в. Таллинн, 1969; Українська література в Естонії // *РЛ*. 1975. № 9.

Літ.: Профессор С. Г. Исаков: Библиогр. указ.: 1953—90. Тарту, 1991.

Олександр Дуліченко

ІСА́КОВ Федір (1918, с. Койкари, тепер Карелія, РФ — 1941, побл. Таллінна) — карел. поет і перекладач.

Закінчив 1937 пед. уч-ще (Петрозаводськ). Працював відп. секретарем журн. «Карелия», який виходив 1938—40 (в той період замість фін. у республіці з політ. міркувань було запроваджено карел. мову як літературну). У л-рі виступив у серед. 1930-х. Разом із поетом Н. *Лайне* видав єдину зб. віршів «Ранок» (Петрозаводськ, 1939). До *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* переклав уривок з поеми «Кавказ», вірш «Заповіт» (обидва — Карелия. 1939. № 3).

Літ.: Летопись литературной жизни Карелии. Петрозаводск, 1963.

Борис Хоменко

ІСАКО́ВСЬКИЙ (справж. — Ісаков) **Михайло Васильович** (7/19.01.1900, с. Глотовка, тепер Угранського р-ну Смоленської обл., РФ — 20.07.1973, Москва) — рос. поет і перекладач. 1915—17 навчався у Смолен. гімназії, потім — у Єльнинській. У 1921—30 — у Смоленську, працював у газ. «Рабочий путь». З 1931 — у Москві. Автор поетичних зб. «Дроти в соломі» (1927), «Провінція» (1930), «Майстри землі» (1931), «Вірші і пісні» (1948; 2-га ред. 1966; Держ. премія Союзу РСР, 1949) та ін. Відомий поет-пісняр. Виступав як критик і публіцист.

М. Ісаковський

Переклав рос. мовою Шевченкові твори «Ой три шляхи широкії» (уперше надрук.: *Шевченко Т*. Кобзарь / Под ред. М. Рыльского и Н. Ушакова. М., 1939), «Гоголю» («За думою дума роєм вилітає»), «Лічу в неволі дні і ночі» (вміщено у вид.: *Шевченко Т*. Кобзарь / Под ред. Н. Брауна и А. Прокофьева. Лг., 1939), «Катерина» (вперше: *Шевченко Т*. Собр. соч.: В 5 т. М., 1949. Т. 1), «Причинна» (у вид.: *Шевченко Т*. Собр. соч.: В 5 т. М., 1965. Т. 2). Переклав поему Янки *Купали* «Тарасова доля» (1939). Перекл. І. властива соковита мова, музичність, зв'язок із народнопісенним стилем.

Літ.: Молчанов А. Украинская поэзия в переводах М. Исаковского // Советская Украина. 1958. № 8; *Афоніна А. М.* Ісаковський перекладає з української // *РЛ*. 1979. № 9; *Осетров Е. И.* Человек-песня. М., 1979.

Володимир Кузьменко

ІСКА́КОВ Бахиткерей (9.05.1945, с. Кайинди Костанайської обл., Казахстан) — казах. поет і перекладач. Закінчив 1972 Казах. пед. ін-т ім. Абая (Алма-Ата). Автор зб. поезій «Весняний подих» (1975), «Вірші» (1977), «Розбіг» (1986), «Тій, тобі. Вірші і поеми» (1996), «Серце моє...» (2004) та ін. Перекладав казах. мовою твори М. *Ісаковського*, Б. Слуцького та ін. Переклав вірші Шевченка: «Зацвіла в долині», «Доля», «Слава», які ввійшли до вид. творів укр. поета казах. мовою «Кобзар» (Алма-Ата, 1989).

Раушан Кайшибаєва

І́СКІВЦІ (до 1920-х — Юсківці) — село Лубенського пов. Полтав. губ., тепер Лубенського р-ну Полтав. обл. Розташовані на р. Сліпороді. Виникли на поч. 17 ст. В І. народився О. Афанасьєв-Чужбинський, який у своїх спогадах залишив багато відомостей про перебування Шевченка в цьому селі. Вперше Шевченко приїздив в І. до О. Афанасьєва-Чужбинського восени 1843. В цей час поет багато читав, зокр. твори А. *Міцкевича* та Дж.-Ґ. *Байрона*, перекладав А. Міцкевича, проте, незадоволений перекладами, знищив їх. Пізніше Шевченко побував в І. 25—27 жовт. 1845 та в серед. лют. перед Масницею 1846, останнього разу — аби вирушити з О. Афанасьєвим-Чужбинським у подорож Україною. У своїх спогадах О. Афанасьєв-Чужбинський свідчить: «Шевченко <…> мав намір перемальовувати старовинні речі по церквах та монастирях, а для мене будь-яке подорожування стало необхідністю. Цього разу ми збиралися їхати ненадовго в Чернігів, а звідти у Київ. Ми одразу ж вирішили поїхати в Лубни на ярмарок, потім відвідати Ніжин» (*Спогади 1982*, с. 95). Будинок родини Афанасьєвих, що стояв побл. гори Челядної, 1857 згорів дощенту. В селі збереглася давня криниця, на цямрині якої мешканці села зробили напис про те, що з криниці брав воду Шевченко. Про перебування поета в селі існують народні перекази. 1966 в І. встановлено погруддя Шевченка.

Пам'ятник Шевченку. 1966. Село Ісківці

Літ.: Зайцев П. І. Життя Тараса Шевченка. К., 2004; *Жур 1985*; *Ротач П. П.* Від Удаю до Орелі. Полтава, 2000.

Григорій Зленко

«И́СКРА» — рос. сатиричний ілюстрований журн. революційно-демократичного спрямування. Виходив 1859—73 в Петербурзі. Видавці-ред. — В. *Курочкін* і М. Степанов, О. Афанасьєв-Чужбинський та ін.

Журн. був антикріпосницьким і антимонархічним, викривав держ. політику, зокр. в нац.-культурному питанні, виступав на захист укр. мови та л-ри. Так, до «И.» надсилали свої кореспонденції О. *Кониський*, викриваючи здирство та самодурство полтав. чиновників, М. *Катков* і Д. Щеглов, міркуючи про право існування укр. л-ри. Тут друкував свої оповідання з народного побуту П. Куліш. Журн. постійно зазнавав переслідувань з боку офіц. влади, його закрила царська цензура.

У жовт. 1860 в «И.» було вміщено рецензію на «Кобзар» в рос. перекл. за ред. М. *Гербеля*. У вірші «Весняні пустощі» В. Курочкін різко негативно писав про тих перекладачів, які притлумлювали бунтівний дух Шевченкових творів. Зокр., він критично відгукнувся про перекл. Шевченка, вміщені у квітневому числі «И.» за 1860, зазначивши, що переставляння слів і заміна влучних малорос. висловів і зворотів оригіналу в'ялими та безликими рос. призводить до руйнування сенсу Шевченкової поезії (1860. № 16).

Шевченко був знайомий з ред. та деякими авторами «И.», читав журн. За твердженням М. *Шагінян*, Шевченків вірш «Умре муж велій в власяниці» написано в зовсім новій, незвичайній для поета манері — «іскрівській». Письменники «И.» (М. Курочкін, Д. *Минаєв*, В. Толбін та ін.) пропагували творчість Шевченка, захищали її від нападів реакційної преси, зокр. журн. «*Домашняя беседа*».

Літ.: Прийма Ф. Я. Шевченко і поети «Искры» // *НШК 7*; *Івакін Ю. О.* Стиль політичної поезії Шевченка. К., 1961; *Шагінян М.* Тарас Шевченко. К., 1970.

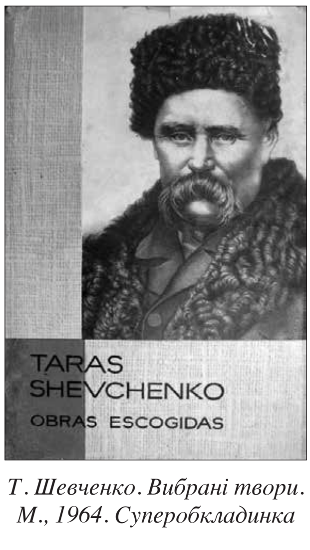
Іван Бажинов

ІСПА́НСЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Рецепція Шевченка, його життя і творчості в іспан. л-рі, порівняно з аналогічними процесами в англ., нім., франц. та італ. л-рах, маловивчені. Спричинили це різні політ. і культурологічні фактори, насамперед, безперечно, відсутність тісніших творчих контактів між укр. та іспан. науковцями-філологами, літераторами і письменниками у 2-й пол. 19 ст. — перших двох десятиліттях 20 ст., коли Шевченко динамічно входив у західно- та східноєвроп. культури. Вирішальну роль у нестачі вагомих шевченкознавчих публ. в Іспанії 19 ст. — 1930-х відіграв і той факт, що до Іспанії не дійшла жодна з тих потужних укр. еміграцій, які несли укр. культуру в Зх. Європу, країни північноамер. континенту чи навіть Арґентину і Бразилію. За інформацією, опубл. в укр. часописах, на поч. 1990-х в Іспанії проживало лише «понад 200 осіб українського походження». Слід зважувати і на традиційну замкненість, герметичність та ізольованість і самої ісп. л-ри у тому ж 19 ст., коли про укр. поета вже багато писалося на сторінках нім., франц. та італ. літературознавчих часописів.

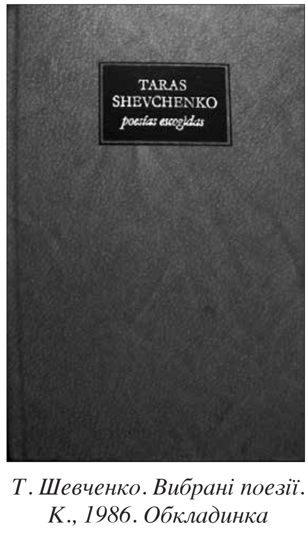
Іспан. читач уперше, очевидно, ознайомився з укр. поетом 1877 завдяки ст. «Тарас Шевченко — великий поет України» («Taras Shevchenko el gran poeta de Ucrania») укр. філософа і громадського діяча В. *Лесевича*. Вона з'явилася у мадрид. журн. «La Ilustración Española y Americana» (№ 4). Ст. ілюстрована уривками «Тарасової ночі», «Кавказу», «До Основ'яненка», «Заповіту», перекладеними іспан. мовою. В. Лесевич був і автором трьох ін. ст. про Шевченка, які того ж року надрук. у цьому часописі. Проте їх, за словами М. *Ґреська*, не вдалося розшукати. Певну ясність у це питання могло б внести вивчення архіву В. Лесевича — учений заповів його *Науковому товариству імені Шевченка*.

1878 з'явився іспан. перекл. брошури М. Драгоманова «Українська література, проскрибована російським урядом», в якій містилися уривки поем «Єретик», «Кавказ» та послання «І мертвим, і живим». Перша довідкова іспаномовна енциклопедична ст. «Шевченко Т. Гр.» надрук. у вид. «Enciclopedia universal ilustrada europea-americana» (Bilbao; Madrid; Barcelona, 1929. T. 65. C. 642). У ній використано німецькомовне вид. біогр. нарису Й.-Ґ. *Обріста* «Тарас Григорович Шевченко, український поет» (Чернівці, 1870).

Огляд шевченкіани та іспано-укр. літ. взаємин здійснено у ст. І. *Дубицького* «Відгуки про Шевченка в мовах голландській, іспанській, португальській, каталонській, фінській, естонській та інших», надрук. у т. 15 *ПВТ: [У 16 т.]*. Автор зауважував, що «еспанський і еспансько-американський культурний світ знає про Шевченка дуже мало, так само як і про українську справу взагалі» (С. 447). І пояснював це почасти тим, «що еспанці зв'язані культурно і економічно з Заходом, зовсім не виявляють заінтересовання для слов'янських літератур, з вийнятком хіба російської» (Там само). І. Дубицький зазначав, що Шевченкові

Т. Шевченко. Вибрані твори. М., 1964. Суперобкладинка

Т. Шевченко. Вибрані поезії. К., 1986. Обкладинка

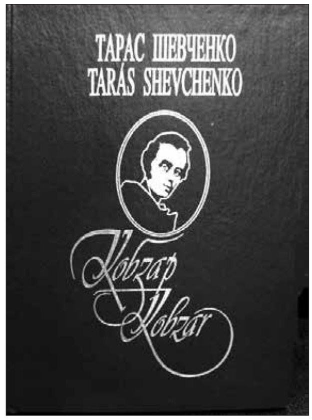
більше пощастило в каталонській мові. 1935 в каталонській пресі з’явилися дві ст. про укр. поета. Автор першої — «Поезія і нація» («Poesia i nacio», друк. у щоденних газ. «La Humanitat» 24 лют. і «La Publicitat» 26 лют.), один з найбільших каталонських патріотів, знавець нац. рухів у Європі (йому належить, як зазначав І. Дубицький, «найкраща історія Каталонії»), — А. *Ровіра-і-Віржіні*, зокр., писав: «З життя і творів Шевченка я зрозумів, що велика творча сила поезії може стати головним чинником національних відроджень. Існує найтісніший зв’язок між Нацією і Поезією. Тимто поезія — це найвищий вислів мови народу. <...> Який величний приклад дає нам Тарас Шевченко! Його життя — це найвища краса! Я міг би синтезувати його ідеали і його власну творчість цими найшляхетнішими і найбільш людськими словами: Батьківщина й Воля» (*Дубицький І.* Цит. праця. С. 448—449).

Ст. «Шевченко — національний поет України» («Txevtxenko poeta nacional d’Ucraina») надрук. того ж року в католицькому часописі «El mati» (3 берез.) і підписана псевд. Рокаталлада (Rocatallada), який належав письменникові П. Ромеві (Pau Romeva). Автор ст., що, як стверджував І. Дубицький, спирався переважно на матеріал з франц. брошури про Шевченка, яку написав Д. *Дорошенко*, вмістив у ній свої прозові перекл. декількох фрагментів Шевченкових творів. У ст. І. Дубицького подано один із них (pp. 63—78) із послання «І мертвим, і живим» у перекл. каталонською мовою.

1954 у мадрид. часописі «Poesía Española» з’явилися окремі перекл. Шевченкових поезій Д. *Бучинського*. Вірші «Думи мої, думи мої», «Минають дні, минають ночі», «Мені однаково, чи буду», «Садок вишневий коло хати», а також «N. N. — Сонце заходить, гори чорніють» надрук. у березневому вип. «Poesía Española» (№ 27). Через 10 років їх передрук. у вид. «Шевченкове слово і слава. Антологія перекладів з Шевченка чужими мовами» (Чикаґо, 1964). Свої перекл. Д. Бучинський супровів стислою ст. «Тарас Шевченко», в якій написав про Шевченка як «борця проти поневолення людини і народів, неправди і зла». Ст. складалася із 2 чітко побудованих розд. — у 1-му автор вводив читача у проблему Шевченко і Україна, показав його як поетапатріота, духовного титана, який вмів запалити в душі і серці свого народу вогонь прагнення свободи; у 2-й ч. публ. виклав окремі важливі сторінки життєвого і творчого шляху поета.

Упоряд. т. 12 чиказького Повного вид. творів Тараса Шевченка (вид-во Миколи Денисюка) Б. *Кравців* у ст. «Переклади з Шевченка еспанською мовою» писав про те, що останнім часом, «у зв’язку з перебуванням українських студентів і науковців в Еспанії, зокрема завдяки інформаційній праці д-ра Дмитра Бучинського, збільшилося там зацікавлення українською літературою і з’явилися перші переклади з Шевченка, Франка та ін. українських письменників» (С. 143). Зокр., йшлося про появу перекл. Шевченкового вірша «N. N. — Сонце заходить, гори чорніють» галісійською мовою, надрук. 1962 в іспан. вечірньому щоденнику «La Noche», що виходить у Сантіяґо де Галісія. Перекл. належав перу «відомого еспанського літератора й автора статей про Україну, Шевченка, Франка та ін. Мануеля Фабейро Ґомеза (Manuel Fabeiro Gomez) і зроблений він на підставі перекладу цього ж вірша, що його дав д-р Дмитро Бучинський» (С. 144).

Наступне пожвавлення інтересу іспан. літераторів до творчості поета було викликане відзначанням *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка*. У липнево-серпневому вип. журн. «Кур’єр ЮНЕСКО» було надрук. перекл. ст. англ. дослідниці П. *Бентлі* «Тарас Шевченко — волелюбний поет України» іспан. мовою (Tarás Shevchenko, el poeta ucraniano de la libertad // El Correo de la UNESCO. 1961. № 7—8), у якій вміщено перекл. уривків його творів — «Розрита могила», «І мертвим, і живим», «Сон», «Єретик», «Кавказ», «N. N. — Сонце заходить, гори чорніють», «І виріс я на чужині», «Юродивий», «Заповіт» та фрагменти із Щоденника. Того ж 1961 ст. передрук. основними мовами ЮНЕСКО в іншомовних шевч. вип. журналу.

Т. Шевченко. Кобзар. К., 2003. Обкладинка

Важливі для іспаномовної шевченкіани вид., що також з’явилися друком за ред. Д. Бучинського, — «Exposicion de la obra impresa ucraniana en el extranjero 1945—1955. Catalogo» (Мадрид, 1956) та «Bibliografia ucraniana. 1945—1961» (Мадрид, 1962); останнє було доповненням до вищезгаданого каталогу і надрук. під егідою Міністерства нац. освіти і гол. дирекції архівів та б-к Іспанії. Вид. укр. бібліографії, що охоплювало 1945—61, готувалося як каталог бібліогр. виставки, організованої з нагоди 100-ліття від смерті поета. Цю пам’ятну дату відзначали 1—16 верес. 1961 у залах Мадридської нац. б-ки. Об’ємне вид. з понад 300 с. складалося із 13 розд., зокр. таких, як «Історія», «Релігійна література», «Мова і література», «Мистецтво», «Педагогічна література», «Дитяча література», «Видання чужими мовами», мало й великий розд. «Літературні твори», а також окремий розд. «Шевченко». Була і розлога передм. до цього

бібліогр. вид., що складалася з 2 частин — «Минуле і сучасне української книги. Історико-бібліографічна студія» та «Час великого Відродження».

У 1-му розд. «Бібліографії» було зафіксовано 44 шевченкознавчі вид. 1945—61 (переважно укр. вид-в США та Англії). Ці вид. містили інформацію про значніші праці з шевченкознавства укр. діаспори: Ю. *Бойка-Блохина*, Я. *Рудницького*, П. *Зайцева*, В. *Яніва*, Д. Кашубинського, В. *Жили*, І. *Огієнка* та ін.

Виставка знайомила відвідувачів із закордонними вид. «Кобзаря» за ред. Л. *Білецького*, Я. Рудницького, В. *Сімовича*, а також зб. та колекціями до річниць народження та смерті поета, «Шевченківським альманахом», автографом поета, муз. творами на його слова. Було представлено і шевченкознавчі дослідження англомовних літературознавців О. *Гантера* «Кобзар України» (Нью-Йорк, 1961) та В.-К. *Метьюза* «Тарас Шевченко: людина і символ» (Вінніпеґ, 1961), двомовне укр.-англ. вид. «Шевченкові думи і пісні» (Джерсі-Сіті, 1961).

Низка шевченкознавчих публ. авторства укр., іспан. та франц. літераторів і науковців, перекл. з «Кобзаря» іспан. мовою з'явилися 1964 на сторінках червневого вип. іспаномовного вид. «Кур'єр ЮНЕСКО» з нагоди *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка*. Йдеться насамперед про ст. Д. *Павличка* «Un rebelde ejemplari: Tarás Shevchenko» (№ 6), яку було супроводжено уривками «Подражанія 11 псалму» та поеми «Сон». У тому ж вид. було надрук. уривки Щоденника (26 черв. 1857), а далі — іспан. перекл. фрагментів з повісті «Художник» під назвою «Дитина літньої ночі» (El niño de la noche estival), віршів «Якби ви знали, паничі» та «І небо невмите, і заспані хвилі» під назвою «Exilio». Усі перекл. зроблено із франц. мови з паризького вид. Шевченкових творів в інтерпретації Е. *Ґільвіка*, що з'явилося 1964. Там же було надрук. ще одну шевченкознавчу ст. — дослідження Р. *Кайюа* «Береги заслання», що передрук. в аналогічних вип. «Кур'єра ЮНЕСКО» й ін. мовами. У ній також використано декілька перекл. творів Шевченка, що їх здійснив Е. Ґільвік.

1964 мадрид. енциклопедія «Enciclopedia universal ilustrada europea-americana» вид. «Espasa-Calpe» (Т. 54. С. 982) передрук. ст. про Шевченка з енциклопедії за 1929. Тоді ж з'явився й іспан. перекл. вірша «Заповіт», зроблений поетом С.-М. *Арконадою* за підрядником рос. іспаніста Ф. *Кельїна*, що ввійшов до вид. «Т. Шевченко. Заповіт мовами народів світу» (К., 1964). С.-М. Арконада також брав участь разом з А. *Ерраїсом-Комасом*, Х. *Матеу,* Х. *Сантакреу-Мансанетом* та ін. іспан. поетами у підготовці (за підрядником Р. *Естрели-Льопіса*) першого вид. творів Шевченка іспан. мовою (Shevchenko T. Obras escogidas. М., 1964). 1964 у газ. «El Progreso» (13 груд.) надрук. інформ. ст. «Життя і поезія Тараса Шевченка» галісійського літературознавця і мовознавця Х. *Алонсо-Монтеро*, яку автор присвятив виходові у Парижі зб. поетичних творів Шевченка франц. мовою. Ст. із основними відомостями з біографії Шевченка Х. Алонсо-Монтеро ілюстрував віршами «Заповіт», «І день іде, і ніч іде» та «О люди! люди небораки!» у власному перекл. галісійською мовою, зробленому за франц. текстом.

Ювілейні заходи до 150-літнього ювілею від дня народження Шевченка сприяли популяризації його творчості в іспан. світі. В них брав участь й іспан. поет Р. Альберті (1902—99), лауреат Міжнародної премії «За зміцнення миру між народами», один із найвидатніших поетів «покоління 1927», та його дружина, поетеса М.-Т. Леон (на той час — політ. вигнанці в еміграції). У виступі на урочистому мітингу в *Каневі*, на могилі укр. поета, Р. Альберті звернувся до нього такими словами: «Я хочу прилучити до твоєї пісні свій спів поета, який ще й досі перебуває у вигнанні».

Неабияке значення для пізнавання іспаномовним світом життя і творчості Шевченка мало перше вид. його вибраних творів іспан. мовою, робота над яким почалася під час ювілеїв. У цій роботі взяли участь як радянські іспаністи, так і група іспан. письменників — політ. емігрантів, які жили в Союзі РСР. Наполеглива праця С.-М. Арконади (йому належали перекл. текстів і заг. редагування добірки), поета і перекладача С. *Гонсалеса-Гутьєрреса*, поета А. Ерраїса-Комаса, іспан. і укр. літературознавця Р. Естрели-Льопіса (упор., автора підрядкового перекл. та окремих перекл.); іспан. перекладачки М. *Katoвас-Саморано*, яка здійснювала поетичну ред. перекл. поеми «Єретик» і балади «Причинна», а також Х. Матеу, Х. Сантакреу-Мансанета та ін. дала змогу підготувати перше іспаномовне вид. «Вибраних творів» Шевченка, яке з'явилося 1964 у Москві з передм. Є. *Кирилюка*. Як Х. Сантакреу-Мансанет, Х. Матеу був профес. літератором і перекладачем. Перший переклав поеми «Тарасова ніч», «Варнак», «Наймичка», а другий, як зазначала критика, «вдало передав зміст і форму поеми “Чернець” та вірша “Ісаія. Глава 35”». Особливо вагомою була перекладацька робота Р. Естрели-Льопіса. Як досвідчений літературознавець, автор ст. про іспан., каталонську, латиноамер. л-ри в різних укр. енциклопедичних вид., Р. Естрела-Льопіс за рекомендацією М. *Бажана* увійшов у перекладацький колектив з підготовки вибраного Шевченка з нагоди 150-річчя поета. Для іспаномовного вид. Шевченка Р. Естрела-Льопіс переклав повість «Художник», драму «Назар Стодоля» й Автобіографію, зробив

підрядник низки поетичних творів. Вид. містило «Лист Т. Гр. Шевченка до редактора “Народного чтения”», 6 розд. поеми «Гайдамаки», поеми «Катерина», «Гамалія», «Царі», «Княжна», «Марія», «Кавказ», «Тарасова ніч», «Наймичка», «Єретик» та ін., послання «І мертвим, і живим», вірші «Заповіт», «Мені однаково, чи буду», «Сон — На панщині пшеницю жала», «Якби ви знали, паничі» та ін., драму «Назар Стодоля», повість «Художник». У перекл. було правильно і вдало відтворено бунтівний характер та ритмомелодику віршів укр. поета. Твори Шевченка стали здобутком читачів не тільки Іспанії, а й країн Латинської Америки.

А.-М. *Матуте*, представниця покоління 1950-х, одна із зачинателів т. зв. іспанського молодого роману, вважається першим перекладачем поезій Шевченка в Іспанії. Письменниця 1967 відвідала Україну, побувала у Києві й Каневі. Ознайомившись із творчістю укр. поета завдяки «Вибраному» його творів іспан. мовою, А.-М. Матуте написала того ж року біогр. нарис «“Заповіт” Тараса Шевченка». Вже наступного року в барселонському журн. «Destino» письменниця опубл. три ст. — «Сон», «Мовчать на всіх язиках» та «Як собака на цепу» (№№ 1597—1598, 1600) — коментарі до окремих уривків із творів Шевченка.

Невдовзі письменниця опубл. роман «Пастка» (1969; укр. перекл.: Всесвіт. 1973. № 3—4), останню книгу своєї трилогії «Гендлярі», епіграфом до якої поставила слова з Шевченкового послання «І мертвим, і живим» у власному перекл.: «Кайданами міняються, / Правдою торгують <…> Людей запрягають / В тяжкі ярма. Орють лихо, / Лихом засівають, / А що вродить?»

1996 у т. 10 «Diccionario Enciclopédico Espasa» (С. 10563) мадрид. вид. «Espasa Calpe» надрук. коротку словникову ст. про Шевченка, яка містила лаконічну інформацію про укр. поета, але водночас викривлювала деякі принципові поняття — укр. поета, скажімо, подекуди названо рос. митцем.

Окремі іспаномовні публ. про укр. поета з’являлися переважно завдяки ініціативі укр. літературознавців, а перекладання Шевченкової поезії іспан. мовою надовго припинилося із москов. вид. 1964. Та й укр. літературознавство, говорячи про історію іспано-укр. літ. взаємозв’язків, зосереджувало свою увагу лише на «пожовтневому періоді» розвитку укр. л-ри. У вид. *«Заповіт» [Антол. пер.]* вміщено перекл. «Заповіту», здійснений С.-М. Арконадою та Ф. Кельїним і уперше надрук. у іспаномовному вид. «Вибраних творів» Шевченка (М., 1964. С. 165; саме цей перекл. публікували в усіх наступних вид. «Заповіту» починаючи з 1964). Аргентинський і укр. письменник Л. *Голоцван* здійснив укр.-іспан. вид. «Кобзар: Вибрані поезії» (К., 2003). А серед перекладачів Шевченкового «Заповіту» іспан. мовою були й українець В. Лесевич (неповний перекл.), аргентинець А.-Х. *Баттістесса*, кубинці С. *Фейхоо*, А.-Т. Боланнос, а також українець Л. Олевський, який друкував свій перекл. на сторінках кубинської газ. «Ноу» (1964. 14 берез.), а згодом у впорядкованому В. Харитоновим з передм. В. Шубравського вид. іспан. мовою «Вибрані поезії» (К., 1986).

Пер.: Shevchenko Taras. Obras escogidas. Poesia y prosa. Con reproducciones de cuadros de T. Shevchenko. Moscu, 1964; Shevchenko T. Poesías escogidas. K., 1986; Shevchenko Taras. Kobzar. Poesías escogidas. K., 2003.

Літ.: Дубицький І. Відгуки про Шевченка в мовах голяндській, іспанській, португальській, каталонській, фінській, естонській та інших // *ПВТ [У 16 т.]*. Т. 15; *Buchynskyj D.* Taras Shevchenko // Poesía Española [Madrid]. 1954. № 27; *Exposicion* de la obra impresa ucraniana en el extranjero 1945—1955. Catalogo. Madrid, 1956; *Buchynskyj D.* La epoca del gran Renacimento // Bibliografia ucraniana. 1945—1961. Madrid, 1962; *Кравців Б.* Переклади з Шевченка іспанською мовою // *Шевченкове* слово і слава. Антологія перекладів з Шевченка чужими мовами. Чикаґо, 1964; *Вовк Я.* З історії іспано-українських літературних взаємозв’язків пожовтневої доби // *Українська* література в загальнослов’янському і світовому літературному контексті: У 5 т. К., 1988. Т. 3; *Литвинець М.* Слово про вчителя (Р. Естрела-Льопіс) // *ЛУ*. 1998. 1 жовт.

Ярема Кравець

ІСТО́МІН Олександр Олександрович (1813 або 1814 — ?) — старший фельдшер *Аральської описової експедиції*. У «Списку осіб нижчих звань команди шхуни “Константин”, котрі хворіли під час плавання Аральським морем у навігацію 1848 року», серед ін. хворих вказане й ім’я Шевченка. Поет під час експедиції жив в одній каюті з І.; вони разом поверталися до *Оренбурга*. Відомий малюнок Шевченка «Бутаков О. І. і фельдшер Істомін О. О. під час зимівлі на Косаралі», що зберігається в НМТШ.

Літ.: Большаков Л. Н. Оренбургская шевченковская энциклопедия. Тюрьма. Солдатчина. Ссылка. Энциклопедия одиннадцати лет. 1847—1858. Оренбург, 1997.

Леонід Большаков

ІСТОРИ́ЗМ ТВО́РЧОСТІ ШЕВЧЕ́НКА (історіографічний аспект) — міра адекватності змісту творчості Шевченка істор. фактам у контексті авторових творчих цілей та засобів здійснення їх. У дослідженні істор. основи Шевченкових творів багато зробили В. *Антонович*, С. *Смаль-Стоцький*, Ю. *Івакін*, Я. *Дзира*. Але саме історизму в Шевченка не знаходять (або применшують його частку) чимало сучасних шевченкознавців, які належать до т. зв. неоміфологічної школи, що загалом дала позитивний імпульс розвиткові укр. літературознавства. Вони заперечують — де прямо, а де імпліцитно — науковість постановки самої проблеми І. т. Ш. (див.: *Грабович Г.* Поет як

міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. К., 1998. С. 35—36; *Забужко О*. Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу. К., 1997). Поза тим питання про І. т. Ш. варто ставити вже тому, що навіть ретельні дослідники «Шевченкового міфу України» визнають, що худож. творчість Шевченка, попри її міфолог. ознаки, є «наскрізь історичною» і в ній простежується «своєрідний синкретизм» або «органічне сполучення» міфолог. та істор. (див.: *Мейзерська Т*. С. 82; *Нахлік Є*.; *Барабаш Ю*. 2004. С. 133). Є. *Нахлік* стверджує, що навіть «психологічна лірика Шевченка вела не тільки до реалізму, а й до історизму», і висновує, що «поетичний світ Шевченка поєднує архаїчний та історичний стрижень свідомості, й це відповідає сучасному етапові людського мислення» (*Нахлік Є*. С. 165—166). Ю. *Барабаш* називає тезу Г. *Грабовича* про несумісність міфологізму й історизму спірною (*Барабаш Ю*. 2001. С. 192).

Якщо не помічати в І. т. Ш. виразної історіогр. складової, то доведеться відкинути й тезу, що його творчість знаменувала «виникнення і становлення власне українського, заплідненого національною ідеєю, історичного мислення» (*Барабаш Ю*. 2004. С. 51) чи взагалі позитивно впливала на формування істор. свідомості. Слід також враховувати, що І. т. Ш. неминуче виростав із двох взаємопов'язаних чинників екзистенційного спрямування: домінування під впливом християнства у світогляді й творчості поета категорії «правди-істини» в усіх її вимірах і суголосного епосі прагнення саме «історіогр.» відзискання власного народу в слов'ян. та вселюдському масиві заради його утвердження. Це об'єктивно навертало до потреби використання даних істор. науки. Недаремно ж, як відомо з матеріалів слідства у справі *Кирило-Мефодіївського братства*, на зібраннях братчиків Шевченко палко дискутував саме на теми історії (див.: *КМТ*. Т. 2. С. 504).

Про Шевченків потяг до системного вивчення історії свідчить те, що протягом усього життя він цікавився **істор. лектурою**, надаючи перевагу першоджерелам, новітнім навч. курсам і моногр. дослідженням. Через життєві обставини він зібрав порівняно невелику б-ку. Із 113 одиниць, які вказані в описі *Бібліотеки Шевченка*, 56 містять інформацію про минуле: історіогр. праці, актові джерела, епістолярій, наративні джерела (літописи, компілятивні літописні оповіді, описи подорожей), щоденники, довідкова істор. л-ра, фольклор. вид., етногр. матеріали, зб. з різними джерельними матеріалами, худож. твори істор. змісту, періодика, яка містила й матеріали з історії. Прикметно, що майже кожну третю позицію в описі посідають саме істор. та історіогр. джерела рос., укр. та польс. мовами. Серед них чимало суто фахової істор. л-ри: «Памятники, изданные Киевскою Временною Комиссиею, 2 т. К., 1846—1848, 8^0, 2 кн. с автографом»; «Указатель источников для изучения Малороссийского края, Лазаревского. СПб., 1856, 8^0, 1 кн.»; «Отчёты и занятия о изданиях Археографической комиссии за 25 л. СПб., 1860, 8^0, 1 кн. с автографом» та ін. (*Документи,* с. 366—370). У Щоденнику 1 лип. 1857 Шевченко зазначив, що навіть худож. студії в петерб. *Академії мистецтв* частково занедбав через поезію, сповнену реалій укр. минулого: «лелеял <…> своих кровожадных гайдамаков», «передо мною мелькали мученические тени наших бедных гетманов». Твердження деяких Шевченкових приятелів (П. Куліша, М. *Микешина*) про поверховість його істор. знань можна спростувати посиланнями на свідчення про ретельне опрацьовування істор. л-ри при написанні творів і навіть інтенції до комплексного вивчення минулого України (О. Афанасьєв-Чужбинський, А. *Козачковський*). І в поетичних Шевченкових текстах ідеться про вивчення історії в історіогр. сенсі: «Так, мов я читаю / Історію України» («Сон — У всякого своя доля»); «Карамзіна, / Бачиш, прочитали!» («Великий льох») та ін.

Показово, що Шевченко вибірково використовував *«Історію Русів»* (зокр., опрацьовуючи сюжети Хмельниччини в малярстві та поезії), але не через те, що був «міфотворцем», а тому, що вже тоді вбачав у ній не істор. джерело, а політ. трактат в істор. формі, який був для нього лише своєрідним відправним пунктом для істор. студій та їхньої худож.-мист. реалізації. Про глибоке зацікавлення історією та рівень істор. освіти може, поряд із власним поглядом на основні події укр. історії, також свідчити знання маловідомих істор. фактів, на що у Шевченка натрапляємо постійно. «Це ж там мучився той бідолаха» — таку несподівану фразу кидає він полякові Ю.-Б. *Кенджицькому*, коли зайшла мова про Немирів, маючи на увазі третє, уже маріонеткове, гетьманування Ю. *Хмельницького (Спогади 1982*, с. 154). Про те, що «сарматський князь» після знищення дощенту турками *Чигирина* обрав гол. своїм містом Немирів, рідко згадували й згадують нині навіть у фахових курсах історії України. А ось кілька прикладів, пов'язаних зі світовою історією: порівняння поведінки героя повісті «Капитанша» Якима Тумана, який ходив «молча несколько дней, не принимая пищи», з «развенчанным Наполеоном» (3, 318), згадка про «характер знаменитого полководца» Г. *Блюхера* (3, 313); позатекстуальна вказівка на «позичений авторитет» *Наполеона III* у вірші «Слава», що прочитується в словах «У Версалі над злодієм / Набор розпустила?» тощо. Поет турбувався про вірогідність істор. фактів, поданих у власних творах. Так, дізнавшись 1859 про виявлення нових документів

щодо загибелі Д. Кушніра, який став прототипом образу титаря в поемі «Гайдамаки», заходився вносити відповідні правки до твору. А коли з праці рос. історика С. *Соловйова* стало відомо, що в *Лисянці* нібито народився не Б. *Хмельницький*, а його батько Михайло, Шевченко в листі до М. *Лазаревського* від 8 груд. 1856 просив зробити відповідні виправлення в повісті «Матрос» (первісна назва повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали»). Поет міг одним влучним висловом, вдалим епітетом означити суттєве й доленосне і в істор. епосі, і в постатях істор. персонажів: див. розд. «Інтродукція» в поемі «Гайдамаки», а також авторські характеристики — «гениальный бунтовщик» (про Б. Хмельницького), «дурний» І. *Самойлович*, «незвичайний» (про С. *Баторія*), «тонкая современная политика» К. *Меттерніха*, «лютий» К. Ц. *Нерон*, «добрий грек» (*Сократ*) тощо. На користь І. т. Ш. свідчать і часті істор. вкраплення навіть у пейзажних описах, які трапляються у нього в різних жанрах. Поважне Шевченкове ставлення до істор. фактів засвідчує і те, що він іноді сам, ніби виправдовуючись, пояснював сенс і символіку міфологізованого під історію дійства, як бачимо у випадку вигаданої польс. повістярем М. *Чайковським* (повість «Вернигора», 1838) і цілковито переосмисленої Шевченком сцени вбивства І. *Ґонтою* своїх дітей у «Гайдамаках». Адже у вірші «Холодний Яр» контекстуально прочитується навіть потрійна ремінісценція цього приголомшливого символу людської, або радше християнської, офірності: біблійна, з гоголівського «Тараса Бульби», а також авторемінісценція — з «Гайдамаків».

У літератора і художника можна виявити наявні в історіографії прикметні істор. деталі й цілі історіософ. дискурси вітчизняної і світової історії. Напр.: козацькі автономії в Україні в 2-й пол. 18 ст. знищувано під маскою освіченого абсолютизму *Катерини II*, яка керувалася принципами Просвітництва, за якими, на думку Н. Яковенко, «козацькій Україні судилося першій потрапити під колеса уніфікації» — «запровадження всезагальних однакових законів» (*Яковенко Н*. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. К., 2005. С. 499, 498). Саме вказівку на цю своєрідну гру в освічений абсолютизм, заради наслідування заг.-європ. практики, лаконічно відображено в Шевченкових рядках із поезії «Сон — Гори мої високії»: «Та все пішло ц[арям] на грище: / І Запорожжя, і село…» Перед Шевченком стояла проблема розвінчування імперських міфів щодо України. Це стимулювало його історизм. І вже тому він мусив уважно ставитися до реальної історії. А теза про те, що деміфологізація у Шевченка здійснюється в суто міфотворчий спосіб (Є. Нахлік), вимагає переконливіших аргументів. Адже коли поет згадує про гетьманів як про «рабів, подножків, грязь Москви, / Варшавське сміття» («І мертвим, і живим»), навряд чи варто вимагати, щоб у поетичному творі називалися ще й імена. Зате відомо, що І. Брюховецький у ганебному доносі до Москви напередодні сумнозвісної «чорної ради» так вірнопіддано й підписався: «верный холоп и нижайшая подножка пресветлого престола» (*Соловьев С. М*. Соч.: В 18 кн. М., 1991. Кн. 6. С. 113). Коли поет пише «Чигрине, Чигрине <…> / Проспав єси степи, ліси / І всю Україну», то цей метафоричний висновок узгоджується з висновком історіогр.: порівняно легку ліквідацію імперією козацьких автономій слід пояснювати масовим пристосуванством козацької еліти, в якої після відносної станової рівності й виразної функціональності прокинувся «смак до “благородного” походження і власницькі апетити» (*Яковенко Н*. Там само. С. 356). Хоча літературознавці вважають, що погляд Шевченка на Б. Хмельницького «однобічний», «завузький», «не вповні об’єктивний», комплексне дослідження (із залученням Шевченкових текстів і творів образотворчого мист-ва) показує всю широту Шевченкового бачення цієї істор. постаті і всієї епохи, пов’язаної з козацькою революцією. І це бачення теж цілком корелює із сучасною історіографією.

«Злободенні ракурси» в зображуванні минулого, цілком природні в худож. творчості, зовсім не перекреслюють Шевченкового нахилу до відтворювання сутнісних ознак реального істор. процесу, бо такий підхід, навпаки, є одним із основних засобів поглиблення історіософського змісту творів. Взагалі в запереченні І. т. Ш. в його історіогр. сенсі дослідники часто ігнорують такі принципові моменти: по-перше, те, що можлива свідома авторська міфологізація історії для пробудження нації, стимулювання її самоідентифікації, по-друге, потрібно враховувати те, як Шевченкове бачення минулого співвідноситься із рівнем розвитку істор. науки, її трактуванням подій і процесів на час написання твору. Взагалі недоцільно ставити питання у площині достатності чи недостатності Шевченкового «наукового осмислення вітчизняної та всесвітньої історії», бо за його життя історія як окрема наук. галузь тільки набирала сили, відокремлюючись від л-ри, і саме на межі 1820—30-х серед нових культурних практик «у проекті модерну починає розглядатися і професійна історіографія» (див.: *Гавришин О. В*. «Опыт прошлого»: понятие «уникальное» в современной теории истории // *Казус-2002*. Индивидуальное и уникальное в истории. М., 2002. Вып. 4. С. 332—333). Шевченко помітив цей перехід, про що, зокр., свідчить його запис у Щоденнику 22 верес. 1857: «Историческая литература сильно двинулась вперед в продолжение

последнего десятилетия. Она осветила подробности, закопченные дымом фимиама, усердно кадимого перед порфирородными идолами».

Нині в дослідженні історіогр. аспекту І. т. Ш. потрібно передусім з'ясовувати, яким чином міфологізм або його елементи пов'язані з історизмом або, точніше, яке їхнє функціональне призначення у системі Шевченкової історіософії. У поета на перший план майже скрізь виступають істор. епохи, особливості яких, як зауважив В. Антонович, завжди точно вгадані поетом (*Антонович В*. С. 103). І ці епохи Шевченко подає з погляду перспектив їхнього розвитку та впливу на сьогодення — тобто як живий істор. організм, хай і в дещо міфологізованому обрамленні. І цього досягає, зокр., й завдяки наданню факту чи реальній істор. деталі символічного значення. У поемі «Москалева криниця» (1857) очаківська медаль, яку надіває скалічений на рос. службі відставний солдат Максим «в неділеньку святую», викликає у читача асоціативний рій думок про епоху, пов'язану з поглинанням козацької України Російською імперією. Водночас в обох ред. поеми наявна, здавалося б, необов'язкова, але цілком точна істор. деталь — вказівка на «велику зиму» 1788 — в рік здобуття фортеці Очаків, коли «до Зеленої неділі / В байраках біліли / Сніги білі». Втім і цей істор. штрих має епічне й образно-символічне забарвлення (див.: *Яременко В. І.* Про історизм поеми «Москалева криниця» (До проблеми історіософії Т. Г. Шевченка) // *УІЖ*. 1993. № 4/6. С. 21).

Ступінь історизму творців худож. цінностей слід визначати не лише з позицій адекватності відображення минулого в його фактологічно-подієвій площині, а й за тим, наскільки авторські наголоси, що прочитуються у творі, є поступовими. І в цьому сенсі худож. І. т. Ш. перебуває поза конкуренцією і далеко переростає рамки романтизму або, як висловився Є. Нахлік, «рамки класицистичного чи романтичного підходів до зображення історії України» (*Нахлік Є*. С. 160). Критерієм може бути й концептуальність у баченні минулого. Напр., увага Шевченка до теми *гайдамацького руху* не випадкова, бо в ній переплелося багато історіогр. аспектів, дотичних до цього істор. явища: органічний зв'язок з попередньою *Гетьманщиною*, міжнац. та міждерж. суперечності й місце в них укр. питання, протистояння між слов'ян. народами, ставлення тодішньої істор. науки до вивчення даної теми тощо. Водночас Шевченко й до відомих фактів підходив вибірково. Так, він свідомо відійшов від хронологічної черговості козацьких рухів, обравши темою поеми «Тарасова ніч» козацький рух 1630 гетьмана Т. *Федоро́вича*, бо цей рух, за даними тодішніх істор. джерел, був чи не найрезультативнішим для України. Таку хронологічну неадекватність «компенсують» високі оцінки цієї події в історіографії (зокр. й у сучасних працях) та цілком правдива послідовність зображення перебігу вже самого повстання 1630 в поемі (див.: *Плохій С*. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. К., 2005. С. 58; *Яременко В*. Новочасні текстологічні та історіософські студії над Шевченковою поемою «Тарасова ніч» // *Проблеми* літературознавства і художнього перекладу: Зб. праць і матеріалів. Л., 1997. С. 84—87).

Аналогічний, але вже мист. і цілком новаторський хронотоп виявляється і в офорті «Дари в Чигрині 1649 року», який Шевченко в листі до О. *Бодянського* від 6—8 трав. 1844 називав ще й так — «Дари Богданові і українському народові». Адже в ньому, творчо розвиваючи традиції укр. малярства і не перекручуючи історії, Шевченко спромігся за допомогою образних засобів та письмового тексту провести глядача через основні перипетії козацької революції — від зародження держави до наслідків державотворчих зусиль Б. Хмельницького — і одночасно викласти своє розуміння досягнутого.

Істор. точність особливо притаманна ***етнографічній складовій*** творчої спадщини Шевченка. У поета спостережено тенденцію своєрідного відбору кращого з укр. народної культури (передусім тих її елементів, які облагороджують людську натуру) та сакралізацію цих зразків. Але така «тенденційність», що об'єктивно живить міфолог. складову Шевченкового творчого процесу, майже нівелюється тим, що він ніде й ніколи «не грішив» проти змістової та сюжетної відповідності в передаванні етногр. елементів. Напр., він ніколи не зображував на своїх малюнках чумаків у брилях, а тільки в смушевих шапках; з-поміж багатої укр. весільної обрядовості виділяв саме сватання, бо враховував, що воно узаконює все весільне дійство, дає йому зачин і визначає перебіг. Яскраві й істор. вивірені етногр. мотиви в Шевченка не є випадковою чи самодостатньою річчю, а майже завжди — важливим реалістичним і водночас кодовим інгредієнтом його історіософії та світогляду взагалі (ще див. *Етнографічні аспекти творчості Шевченка*).

Ідеалізація минувшини — один із проявів творення істор. міфів. Із змісту поезій «Полякам» та «Буває, в неволі іноді згадаю» можна зробити поспішний висновок, що Шевченко ідеалізував доунійні церк.-реліг. стосунки. Але таке протиставлення «до і після» не позбавлене істор. ґрунту. Самі історики констатують, що в 2-й пол. 16 ст. у Великому князівстві Литовському спостерігалася відносна реліг. толерантність, а ідея віротерпимості панувала над унійною (*Яковенко Н*.

С. 166—167; *Ульяновський В*. Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3 кн. К., 1994. Кн. 2. С. 162). Зрештою, таке протиставлення легко прочитується і як осудлива поетична гіперболізація реліг. фанатизму та клерикалізму, завдяки чому наголошується на величезній шкоді реліг. нетерпимості.

Шевченкові висловлювання проти розкопування могил пов'язані не стільки з протестом проти десакралізації пам'яток старовини (міфологізаційний штрих), скільки з усвідомленням того, що історію України та ін. народів імперії, за словами І. *Дзюби*, офіційна наука «відкривала», щоб потім «закрити», привласнити собі. Якраз у поемі-містерії «Великий льох», де «розкопування» є символом такої політики, Шевченко, як висловився Ю. Барабаш, подає нац. історію або, точніше, єдиний «текст української історії» у містерійному освітленні. І це подавання є концептуальним і контраверсійним щодо тодішньої історіографії. Але поет іде далі: в епілозі «Стоїть в селі Суботові» до містерії «Великий льох» він, суттю, передбачив навіть зміну акцентів у рос. офіційній історіографії: від твердження про спільну батьківщину («единая народность», «единая общерусская история») до тези про неавтохтонність наддніпрянських українців.

Отже, у випадку Шевченка є всі підстави стверджувати, що історіософське мислення поета і художника значною мірою може генерувати певні історіогр. концепції. Адже «його міфотворчість не знімала історію України, а виростала з неї та концентрувала її у своєрідну міфологізовану метаісторію і водночас продовжувала її — у формі профетично-візіонерського спрямування в майбутнє, до відродження України» (*Наливайко Д. С*. Теорія літератури й компаративістика. К., 2006. С. 238). А з другого боку, поетова історіософія, вже оперта на історіографію, може передбачати зміну цих концепцій. Принцип «від загального до конкретного, від наслідків до причин» продуктивний в оцінюванні І. т. Ш. взагалі. Адже Шевченко як творець худож.-мист. цінностей, поступово заглиблюючись в істор. події, на відміну від історика, одразу намагався осмислити не їхнє розмаїття, а сутність та наслідки. У такий спосіб він уже входив у царину істор. інтуїції. Його бачення багатьох істор. процесів здебільшого не розминається із сучасною історіографією. Відкриття міфолог. пластів у творчості Шевченка, які свідчать про її худож. і мист. досконалість, є не лише стимулом, а й додатковим засобом для глибинного аналізу І. т. Ш.

Літ.: Антонович В. Произведения Шевченко, содержание которых составляют исторические события // *Антонович В*. Моя сповідь: Вибр. історичні та публіцистичні твори. К., 1995; *Навроцький Б*. «Гайдамаки» Тараса Шевченка: Джерела. Стиль. Композиція. К., 1928; *Смаль-Стоцький С*. Т. Шевченко: Інтерпретації. Черкаси, 2003; *Дорошенко В*. Історичні сюжети й мотиви творчості Шевченка // *ПВТ [У 16 т.]*. Т. 3; *Марченко М. І*. Історичне минуле українського народу в творчості Т. Г. Шевченка. К., 1957; *Дзира Я*. Творчість Шевченка і літопис Величка // Вітчизна. 1962. № 5; *Історичні* погляди Т. Г. Шевченка. К., 1964; *Івакін 1964; Івакін 1968*; *Яременко В. І*. Історична основа поеми Т. Г. Шевченка «Чернець» // Українська мова і література в школі. 1990. № 3; *Яременко В*. Історіософські аспекти відображення діяльності Богдана Хмельницького у творчості Тараса Шевченка // Українська мова і література в школі. 1995. № 4; *Мейзерська Т. С*. Проблеми індивідуальної міфології: Міфотворчість Шевченка. О., 1997; *Дзира Я*. Невідомі джерела Шевченкової поеми «Іван Підкова» // *Тарас Шевченко* і національно-визвольні змагання українського народу (Зб. матеріалів міжнар. наук. конф.). К., 1998; *Барабаш Ю*. «Коли забуду тебе, Єрусалиме...». Гоголь і Шевченко: Порівняльно-типологічні студії. Х., 2001; *Нахлік Є*. Доля — Los — Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. Л., 2003; *Барабаш Ю*. Тарас Шевченко: Імператив України. Історіо- й націософська парадигма. К., 2004; *Яременко В. І*. До проблеми історіософії Тараса Шевченка: методологічні підходи // *СіЧ*. 2007. № 3; *Яременко В. І*. Світова історія у творчій спадщині Тараса Шевченка: спроба історіософського прочитання // *УІЖ*. 2007. № 5; *Дзюба І*. Тарас Шевченко. Життя і творчість. К., 2008.

Василь Яременко

ІСТОРИ́ЗМИ — слова або сталі словосполучення, котрі означують реалії, що вийшли з ужитку. Як стилістичний засіб І. відтворюють колорит певної доби. Численні І. в Шевченка засвідчують його добру обізнаність у галузі історії та побуту Давнього Риму (кесар, тіара, патрицій, конглав, терма, гладіатор тощо), Давньої Греції (гінекей, гетера тощо), Іудеї (фарисей, бурнус, равві, єсей, хітон і под.), ін. країн Європи, а також Малої Азії, Близького Сходу, Єгипту (сарацин, копт, фараон, трубадур, галльський легіон, автодафе, чура, таляр та ін.). Основними джерелами І. періоду Козаччини були для Шевченка «Короткий опис Малоросії», літописи С. *Величка* та *Самовидця*, *«Історія Русів»*. Із добою Козаччини пов'язані назви: 1) чинів військ. ієрархії (гетьман, отаман, кошовий, полковник, єсаул, старшина, козак лейстровий); 2) різного роду військ. угруповань (кіш, товариство, обоз, компанійці); 3) атрибутів влади (клейноди, булава, бунчук, знамено); 4) зброї, військ. спорядження (гаківниця, спис, ратище, чайка, байдак, панцир).

Поет часто залучав І. для романтичної героїзації, іноді для гіперболізування подій минувшини: «У труби затрубили, / У дзвони задзвонили, / Вдарили з гармати, / Знаменами, бунчугами / Гетьмана укрили» («У неділеньку у святую»), «Не вернуться запорожці, / Не встануть гетьмани, / Не покриють Україну / Червоні жупани!» («До Основ'яненка»). Пройняті іронією, зневагою, гротесково забарвлені І. вживано найчастіше для зображення й характеристики ворогів, різних нападників, поневолювачів: «а з шкур наших / Собі багряницю / Пошив жилами твердими / І заклав

столицю / В новій рясі» («Сон — У всякого своя доля», рр. 480—484), «Як цариця по Києву / З Нечосом ходила… / І Межигорського Спаса / Вночі запали-ла. / І по Дніпру у золотій / Галері гуляла, / На пожар той поглядала, / Нишком усміхалась» («Невольник», рр. 640—647).

І. допомагали Шевченкові відтворити добу Київської Русі; напр.: слово **«русичі»** означує населення Київської Русі, руських воїнів, київських князів: «Допировали / Хоробрі русичі той пир, / Сватів упоїли, / А самі простяглися / За землю руськую» («З передсвіта до вечора»); **«улуси»** — селища або табори кочовиків: «Потягли в свої улуси / З турками татаре» («Заступила чорна хмара»), **«дружина»** — загін князівського війська: «По двору тихо похожає / Старий веселий Рогволод. / Дружина, отроки, народ / Кругом його во златі сяють» («Царі», рр. 174—177).

Шевченко вживав І. у прямому й переносному значеннях. Так, слово **«орда»** в прямому значенні — татар. військо: «Була колись шляхетчина, / Вельможная пані; / Мірялася з москалями, / З ордою, з султаном» («Гайдамаки», рр. 269—272), **«орда»** в переносному — натовп або взагалі велика кількість людей: «За балом бал у генерала, / За генеральшею чимала / Орда панів і паничів» («Петрусь», рр. 21—23); **«отаман»** у прямому значенні — виборний начальник збройного загону в козаків («Наш отаман Гамалія, / Отаман завзятий, / Забрав хлопців та й поїхав / По морю гуляти» («Гамалія», рр. 145—148), **«отамане»**, **«отамани»** в переносному — форма звертання до козаків: «Не в Синопу, отамани, / Панове молодці, / А у Царград, до султана, / Поїдемо в гості!» («Іван Підкова»); переносне значення зберігає іменник **«отаман»** у звертальних сполуках типу «батьку-отамане», «батьки-отамани», «брате-отамане» («брати-отамани»), «отамани товариші»: «Ходім, батьки-отамани, / У Фастов в неділю» («Швачка»); «Зібрав Тарас козаченьків / Поради прохати. / “Отамани товариші, / Брати мої, діти! / Дайте мені порадоньку, / Що будем робити?”» («Тарасова ніч», рр. 85—88).

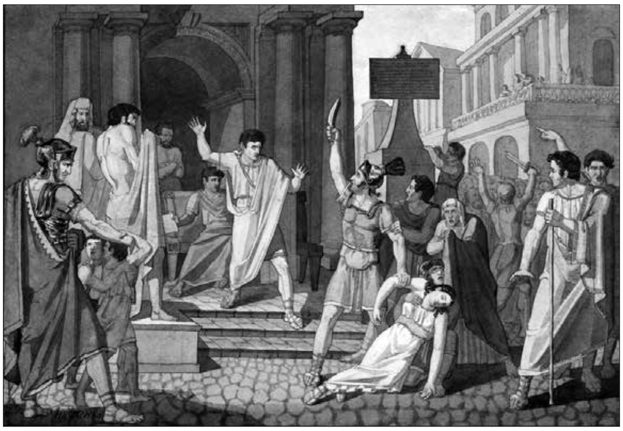
Виконуючи функції лексичного худож. засобу, І. розширюють виражальні можливості поетичного слова-образу; у Шевченка І. нерідко постають як слова-символи.

Літ.: Рогаль М. С. Книжна мова як одно з джерел історичної військової термінології в поезіях Т. Г. Шевченка // *Джерела* мовної майстерності Т. Г. Шевченка. К., 1964; *Жайворонок В. В.* Лінгвостилістична основа поетики Т. Г. Шевченка // Мовознавство. 1994. № 2/3; *Кононенко В.* Слово-образ і слово-ідея: Шевченкові архетипи // Мова. Культура. Стиль: Зб. ст. Івано-Франківськ, 2002; *Русанівський В. М.* У слові — вічність: (Мова творів Т. Г. Шевченка). К., 2002; Українська мова. Енциклопедія. К., 2007.

Віталій Жайворонок

ІСТОРИ́ЧНИЙ ЖАНР у мистецькій творчості Шевченка. Один із основних в образотв. мист-ві, присвячений подіям, діячам та явищам історії минулого і сучасного країни. Він властивий різним видам образотв. мист-ва: живопису, графіці, скульптурі.

І. ж. у європ. мист-ві почав формуватися ще за античності, у ньому на основі широкого тематичного діапазону віддзеркалювалися визначні істор. події, діяльність видатних осіб, їхні образи на тлі легендарних та казкових сюжетів, в яких мали місце епізоди побуту та звичаїв народу в минулому. У 17 ст. в італ. і фламанд. бароко та франц. класицизмі сформувалися жанрові ознаки істор. живопису, в якому превалювали сюжети з античної міфології, біблійні мотиви та їх алегорична худож. інтерпретація. В історико-міфолог. жанрі працювали європ. художники — Г. *Рені* й М. Караваджо, П.-П. *Рубенс* і А. *Ван-Дейк*, *Рембрандт* і Н. *Пуссен*. Монументальність та алегоричність властиві історико-міфолог. картині, в якій спостерігається й апелювання до суспільних та духовних цінностей, — це

Т. Шевченко. Смерть Віргінії. Папір, акварель. 1836

Т. Шевченко. Смерть Богдана Хмельницького. Папір, туш. 1836–1837

вплинуло на певну канонізацію сюжету, надало йому статусу «високого жанру» у мист-ві європ. академізму. Істор. жанр став провідним наприкінці 17 ст. у мист-ві Франції як основної європ. академ. школи, зокр. у творчості її ідеолога Ш. Лебрена. Деміфологізація істор. жанру, що мала поодинокі прояви у мист-ві 17—18 ст.: «Здача Бреди» Д.-Р. *Веласкеса* (1635); «Клятва у залі для гри у м'яч» Ж.-Л. Давіда (1791) тощо, відбулася у мист-ві пізнього романтизму серед. 19 ст. Звернення до сюжетів із власної історії було характерним для нац. шкіл Угорщини («Зріні та Франгепан» В. Мадараса, 1864), Чехії («Зустріч Їржі з Подебрад з Матяшем Корвіном» М. Алеша, 1878), Польщі («Станьчик на балу в королеви Бони у Вавелі» Я. Матейка, 1862) — країн частково або повністю позбавлених незалежності.

І. ж. відігравав важливу роль у мист-ві рос. академізму, разом із архітектурою формуючи імперський стиль другої пол. 18 — поч. 19 ст. Майстри цього жанру у новоствореній петерб. *Академії мистецтв* одночасно розробляли сюжети на міфолог., біблійну та істор. тематику, до якої входили й події рос. історії. Яскравим прикладом цієї специфіки є творчість А. *Лосенка* (вихідця з України, одного із засновників істор. жанру в АМ), зокр. його полотно «Володимир і Рогніда» (1770), в якому давньоруський істор. епізод отримав оригінальне просвітницьке трактування. Втім, орієнтований на держ. замовлення, на усталені академ. зразки, рос. істор. жанр тривалий час (навіть за часів нац. піднесення 1812) не давав визначних худож. здобутків. Це засвідчують полотна П. *Соколова* та Г. Угрюмова, О. *Кіпренського* та В. Шебуєва, Д. Іванова та Ф. *Бруні*, побудовані на основі алегоричних кліше класицизму.

Справжні худож. досягнення рос. істор. живопису виявилися тільки у 1-й пол. 19 ст., — це картини К. Брюллова «Останній день Помпеї» (1830—33) та О. *Іванова* «Явлення Христа народу» (1837—57), яким Шевченко дав крит. оцінку. Характерно, що худож. якості цих творів засвідчили і кризу започаткованої А. Лосенком академ. істор. картини, і конфлікт композиційних прийомів класицизму з романтичним та реалістичним трактуванням жанру. Емоційне полотно К. Брюллова з його сюжетом тотального апокаліптичного руйнування прекрасного міста заперечувало класицистичну установку на ідеалізований героїзм, а 20-річна праця О. Іванова над композицією позбавила її цілісності, натомість відкривши цінність його реалістичних підготовчих ескізів. Мист. підхід Шевченка до істор. жанру, що формувався у цей період, став новаторським завдяки нестандартному мисленню молодого художника.

До істор. сюжетів Шевченко звертався у доакадем. період, виконуючи навч. програмні рисунки *Товариства*

Т. Шевченко. Дари в Чигрині 1649 року. Папір, офорт. 1844

Т. Шевченко. Арешт Пугачова. 1841–1842. Ілюстрація до кн. М. Полевого «Історія Суворова». За політипажем

заохочування художників: «Смерть Лукреції» (1835), «Александр Македонський виявляє довіру своєму лікареві Філіппу», «Смерть Віргінії», «Смерть Олега, князя древлянського» (усі — 1836), «Смерть Богдана Хмельницького» (1836—37), «Смерть Сократа» (1837). У цих композиціях відчутне прагнення молодого митця опанувати худож. мову академ. істор. картини. Попри надмірну патетичність, запозичену в рос. академістів, в аркуші «Смерть Богдана Хмельницького» Шевченко за допомогою світлових ефектів виділив змістові зв'язки у композиції: у лівій частині аркуша — групу козацької старшини, праворуч — фігуру гетьмана, який вмирає. Т. ч. сцену поділено на дві частини, цим прийомом оптимально втілено задум автора — зіставити особистісне й суспільне в істор.

Т. Шевченко. Суворов у Людовіка XVIII. 1842. Ілюстрація до кн. М. Полевого «Історія Суворова». За політипажем

процесі. Худож. знахідки цього твору буде з часом покладено в основу офорта «Дари в Чигрині 1649 року». 1838 датовано рисунок «Козацький бенкет» (відомий також під назвою «Прийом Богданом Хмельницьким польського посольства на чолі з Адамом Киселем у лютому 1649 року в Переяславі»). У творі, побудованому за правилами академізму у вигляді багатофігурної розгорнутої театр. сцени з динамічною дією навколо центру і гол. героями, Шевченко передав особливості події, приділяючи увагу істор. костюмам та типажам.

Прагнучи використати І. ж. як засіб пропаганди вітчизняної історії, висвітлення її забутої величі та драматизму, Шевченко відвів спеціальний розділ для сцен з історії України у серії «*Живописная Украина*». Він планував утілити низку істор. сюжетів в офортах «Іван Підкова у Львові», «Сава Чалий», «Павло Полуботок у Петербурзі», «Семен Палій в Сибіру», «Антон Головатий біля Неви». Ідейну спрямованість останньої композиції висвітлено у листі до Я. *Кухаренка* (від 31 січ. 1843), де Шевченко наголошує, що йому «дуже хочеться кликнуть на світ Головатого», посиливши тим патріотичні тенденції в Україні; він пише, що передбачав подати його фігуру на тлі Неви й Петропавловської фортеці — тієї, «де конав Павло Полуботок». До істор. розд. «Живописной Украины», ймовірно, виконано й ескізи другого варіанта композиції «Смерть Богдана Хмельницького» (1843—44), а також низку ескізів композиції «Смерть Івана Мазепи» (1843) за поемою К. *Рилєєва* «Войнаровський».

Єдиним завершеним твором із задуманого істор. розділу був офорт «Дари в Чигрині 1649 року» (оригінальний малюнок тушшю, 1844) — програмна істор. композиція Шевченка. Він відмовився в офорті від багатофігурної академ. постановки, поділивши інтер'єр на дві частини з окремими просторово не пов'язаними сценами. На передньому плані, у центрі Шевченко зобразив трьох послів, які очікують на ухвалу козацької ради та гетьмана. Углибині, на задньому плані, що відкривається ліворуч стінним прорізом, зображено раду козацької старшини. У задумі твору Шевченко не дотримується прямої відповідності істор. джерелам (зокр., «*Історії Русів*» та ін. текстам, в яких відсутні прямі свідчення про одночасний прийом Хмельницьким трьох посольств), але для розуміння сутності істор. подій він свідомо конденсує та узагальнює сюжет. Атмосфера очікування та споглядання у сцені дає можливість глядачеві зосередитися на змісті композиційних складових: горностаєва мантія з гетьманськими клейнодами уособлює укр. самостійність та цілісність. Образ козака Мамая у глибині кімнати втілює незгасаюче народне прагнення свободи й незалежності. Важливу роль в офорті відіграє світлотіньове вирішення: світло пов'язує просторові плани, виокремлює центр композиції, акцентує змістово важливі елементи. Офорт Шевченка «Дари в Чигрині 1649 року» став новаторським у розвитку істор. жанру в мист-ві Російської імперії завдяки актуалізації нац. історії, що потребує осмислення у сьогоденні. Твір був одним із перших зразків І. ж. і в укр. мист-ві.

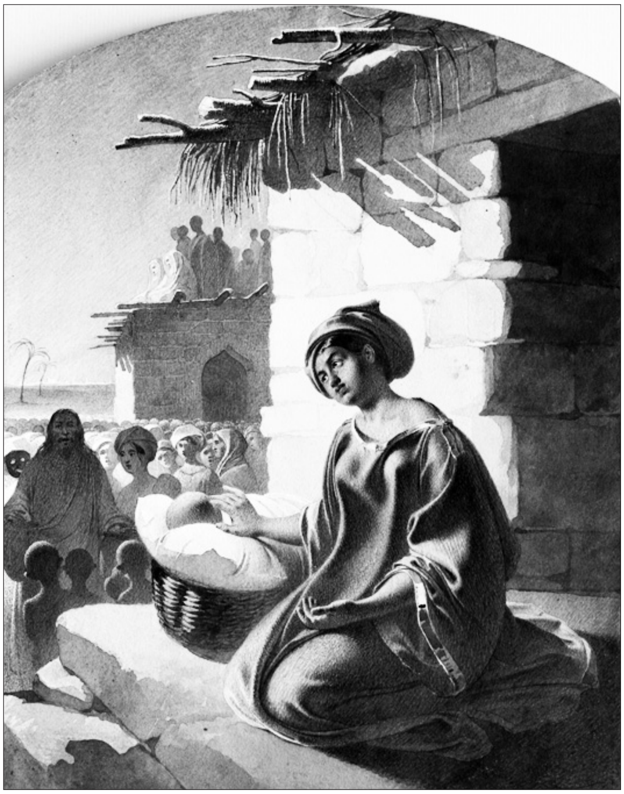
На відміну від нац., імперську історію Шевченко трактував узагальнено. Виконуючи в рамках певного замовлення дві серії творів, що збереглися нині лише у гравірованих копіях з авторських рисунків, він підійшов до зображення істор. подій, враховуючи специфіку книжкової ілюстрації. У циклі ілюстрацій (1842) до кн. М. *Полевого* «История Суворова» (СПб., 1843; тут Шевченко відтворив чотири сцени, про які в кн. не згадано) посилено побутовий аспект трактування сюжетів, позначених динамікою та варіативністю композиційних вирішень. Відсторонено репрезентативними є істор. портрети рос. військ. діячів, виконані ним 1844 для кн. того ж автора «Русские полководцы» (СПб., 1845).

Протягом життя Шевченко не раз звертався до історико-міфолог. та біблійних тем, що дійшли до нас у начерках, виконаних олівцем. Відомі ескізи до композицій «Нарцис» (1840—41), «Юдиф з головою Олоферна», «Селена та Ендиміон» (обидві — 1846—50), «Лот з дочками», «Дочка хіоського гончаря» (обидві 1848—49). Утім, більшість задумів не було

втілено, а деякі міфолог. сюжети знайшли у творчості Шевченка довільну інтерпретацію.

У *Новопетровському укріпленні*, під час другого періоду заслання митець виконав серію творів, що отримала згодом умовну назву «Самітники» або «Сюїта самотності» (1856). Її заг. ідея, змістова основа полягає в дослідженні проявів душевної та фізичної самотності людини, у пошуку спільних ознак у різних варіантах самотності, котра є Божим покаранням і водночас шляхом до катарсису. Для розкриття теми Шевченко залучив світовий культурний контекст, у якому вивів на одному щаблі істор. особистостей, міфолог. персонажів та літ. героїв. Т. ч. історизм та міфолог. алегоризм сепійних композицій «Телемак на острові Каліпсо», «Благословіння дітей Христом», «Самаритянка», «Мілон Кротонський», «Нарцис та німфа Ехо», «Св. Себастіян», «Умираючий гладіатор», «Діоген» постали складовою частиною багатоаспектного синтетичного образу, у структурі якого магістральна роль належить символіці й автобіографічним факторам.

Перебуваючи у *Нижньому Новгороді*, у час повернення до Петербурга із заслання, Шевченко, під безпосереднім враженням від праці М. Костомарова «Богдан Хмельницкий» (Отечественные записки. 1857. № 1—8), розробив для задуманого настінного розпису ескіз та два начерки до композиції «Богдан Хмельницький перед кримським ханом» (осінь 1857).

Т. Шевченко. Благословіння дітей Христом. Брістольський папір, сепія. 1856

У період після повернення із заслання І. ж. не відігравав значної ролі у творчості Шевченка. В епізодичних зверненнях до євангельської історії в офортних копіях з *Мурільйо* — «Свята родина» (1858) та Рембрандта — «Притча про робітників на винограднику» (1858), які демонструють єдність істор. та побутових жанрових ознак, художник передусім ставив завдання ознайомитися з новою для себе технікою офорта-акватинти й популяризувати мист-во давніх майстрів. Незважаючи на те, що творів на істор. сюжети небагато у графіці й малярстві Шевченка, вони, новаторські для свого часу, визначили дальший розвиток істор. жанру в укр. образотв. мист-ві.

Літ.: Українське малярство. Т. Шевченко (зі статтею акад. Ол. Новицького). К., 1930; *Антонович Д*. Шевченко — маляр. К., 2004; *Бурачек М*. Великий народний художник. Х., 1939; *Владич Л*. «Живописна Україна» Тараса Шевченка. К., 1963; *Верещагина А*. Художник. Время. История. Очерки русской исторической живописи XVIII — начала XX века. Лг., 1973; *Білецький П*. Скарби нетлінні: Українське мистецтво у світовому художньому процесі. К., 1974.

Данило Нікітін

ІСТОРІОСО́ФІЯ ШЕВЧЕ́НКА — втілені в худож. формі Шевченкові уявлення й судження про істор. долю України в контексті геополіт. аспектів, опосередковано — світової історії в ракурсі минувшини, сучасного життя і візій майбутнього, в тяглості й взаємозв'язку всіх трьох стадій процесу; це — сукупність Шевченкових поетично-філос. інтерпретацій, версій, оцінок подій нац. історії, тлумачень її сенсу й тенденцій, характеристик героїв і антигероїв. Поетова історіософська постава виразно особистісна, емотивна, незрідка суб'єктивна, позначена впливом упереджень або спонтанних реакцій, але в означених рамках концептуально цілісна, художньо й психологічно вмотивована.

У радянській гуманітаристиці історіософія як поняття перебувала коли не під прямою забороною, то в кожному разі поза наук. обігом. Легітимності й поширення в укр. «материковій» л-рі термін набув після репринтної публікації 1991 давньої, ще 1950-х, праці О. *Пріцака* «Історіософія Михайла Грушевського» — вст. ст. до перевид. «Історії України-Руси». В емігрантській та діаспорній наук. л-рі поняття історіософії традиційно посідає належне місце, ввійшло в різних тлумаченнях і до розвідок про Шевченка (Л. *Білецького*, Д. *Донцова*, Ю. *Луцького*, Є. *Маланюка*, І. *Фізера*, Д. *Чижевського*). Протягом десятиліть шевченкознавці в Україні змушені були обмежуватися розпливчастими розмовами про

«історичні погляди» поета, трактовані з «класових», «революційних» позицій, які нібито формувалися в нього під живодайним впливом рос. «революціонерів-демократів». Такий підхід не тільки спрощував і сплощував проблему — він її звульгаризовував, дискредитував, гальмуючи повноцінне і адекватне прочитання тієї — вельми значної за обсягом і чи не найвагомішої за змістом, художньо-світоглядною функцією — частини Шевченкової спадщини, яка містить істор. складову. Актуалізувалося в укр. шевченкознавстві питання про І. Ш. долевизначальними зрушеннями в соц. і політ. житті України кін. 20 ст., відтак — у духовній сфері, що виявилося в ознаках активізації істор. мислення й нац. самосвідомості, піднесення націє- і державотворчого тонусу.

Хоча спеціальної розвідки, присвяченої І. Ш., поки що немає, все ж створено цілу низку студій, автори яких звертаються до цієї проблеми. Такі дослідники, як І. *Денисюк*, І. *Дзюба*, О. *Забужко*, Т. *Комаринець*, Д. *Наливайко*, Є. *Нахлік*, В. *Пахаренко*, В. І. *Яременко* — в Україні, С. *Козак*, Е. *Пшеходзький* — у Польщі, М. *Ласло-Куцюк* — у Румунії та ін., розглядають І. Ш. в різних ракурсах, з різною мірою повноти і докладності, проте спільна позиція ґрунтується тут на думці, що сама ця проблема для шевченкознавства (а якщо глянути ширше, то і для всієї укр. гуманітаристики) цілком актуальна. Іноді висловлюється і протилежний погляд на те, чи назагал мав Шевченко певну історіософську концепцію, тобто щодо наук. коректності й, сказати б, правочинності самої проблеми. Напр., Г. *Грабович* вважає, що навіть говорити про Шевченкову «історіософію» (лапки, поставлені дослідником, достоту промовисті) не можна, принаймні стосовно поезії (див.: *Грабович Г.* С. 36—37). Сумніви проглядають і у висловлюваннях Є. Нахліка; вчений віддає перевагу обережним формулюванням типу «історіософічність», «історіософські спостереження» (роздуми, судження, візії) тощо, притому деякі його узагальнення й висновки вельми категоричні: для істор. мислення Шевченка «історіософський підхід цілковито чужий», поет «не вибудував якоїсь оригінальної історіософської концепції» (*Нахлік Є.* С. 253, 310). Подібний розмет і полярність думок, така незлагода навіть у гол., вихідному питанні свідчать про те, що дослідження проблеми І. Ш. перебуває ще на поч. стадії; на часі її всебічне й поглиблене вивчення.

Коли ми часто й загалом небезпідставно, але без застережень посилаємося на П. Куліша, котрий назвав Шевченка «нашим <...> первим істориком», мусимо ясно здавати собі справу як щодо конкретних обставин, до яких прикладалося цю характеристику, так і щодо її радше публіцистичної, умовно-метафоричної, ніж термінологічної природи й суті. Кулішева формула стосувалася певної, специфічної стадії розвитку нац. свідомості й мала виразно полемічну наставленість: її слушність і сенс полягали у протиставленні Шевченкової художньо-істор. творчості попереднім і сучасним поетові «малоросійським» історіогр. працям та романтичній, з правила рос., а чи російськомовній, белетристиці з істор. тематики. Вони «завісою мальованою» закривали нашу «старосвіщину, аж поки Шевченко не розідрав, не розпанахав тії завіси» (*Куліш П.* С. 490), відкривши і землякам, і всьому світові справжню, не «мальовану» нац. історію; тим самим Шевченко знаменував якісно нове («первий»!) явище — виникнення і становлення власне укр., заплідненого нац. ідеєю істор. мислення.

Жадібний і незгасний інтерес Шевченка до історії — як нац., так і всесвітньої, його хіть до ознайомлення з істор. джерелами, документами, свідченнями сучасників подій, наук. дослідженнями не викликають сумнівів. Шевченкові твори, епістолярій, посмертний опис його особистої б-ки (див. *Бібліотека Шевченка*) дають підстави для висновку про доволі широку обізнаність поета з історіогр. л-рою укр., рос., польс. мовами (*«Історія Русів»*, *«Літопис Самовидця»*, літописи С. *Величка* й Г. *Граб'янки*, праці Є.-С. *Бандтке*, Д. *Бантиша-Каменського*, О. *Бодянського*, М. *Карамзіна*, М. Костомарова, Й. *Лелевеля*, М. Максимовича, М. *Маркевича*, М. *Погодіна*, А. *Скальковського*), з творами Ж.-Ж. *Бартелемі*, славетною «Історією хрестових походів» Ж.-Ф. *Мішо*; цікавився він (про що дізнаємося з повісті «Художник») побаченою у К. Брюллова шеститомною «Історією занепаду та зруйнування Римської імперії» Е. *Ґіббона* (хоча, звичайно, від зацікавлення до студіювання дистанція чимала). До того ж названі книжки й автори посідали далеко не однакові місця в істор. розмислах і творчих задумах Шевченка: одна справа, приміром, ідейно й ментально співзвучні поетові «Історія Русів» та *козацькі літописи* або інформативно корисні розвідки Є.-С. Бандтке, Д. Бантиша-Каменського чи М. Маркевича й зовсім ін. — чужі, ба й ворожі своїм духом і спрямуванням концепції М. Карамзіна, М. Погодіна, А. Скальковського. Не можна не відзначити й того, що істор. лектура Шевченка, надто за умов заслання, все-таки була із зрозумілих причин обмеженою і значною мірою випадковою, — про це, зрештою, свідчить і наведений вище список. Фундаментальних і систематизованих істор. знань Шевченкові, справді, бракувало й не могло не бракувати; проте не слід скидати з рахунку і два таких важливих моменти. Один — що в разі потреби Шевченко умів «угризатися» в необхідний для нього, але мало йому знайомий істор. матеріал, заглиблюватися в усі можливі джерела, як

це було під час писання «Гайдамаків» або, за згадкою О. Афанасьєва-Чужбинського, поеми «Єретик» (див.: *Спогади 1982*, с. 93). І момент другий: всупереч думці скептиків (поміж якими бачимо й М. Драгоманова), тих Шевченкових знань історії, зосібна укр., і — не меншою мірою — того природного чуття, що його можна назвати істор. інтуїцією, не кажучи вже про силу художницької уяви, — цього вповні вистачало, як слушно зауважує О. Забужко, «аби опонувати як офіційній великодержавницькій історіографії <...>, так і “малоросійській” позаісторичній свідомості» (*Забужко О*. С. 104).

Головне ж полягає в тому, що Шевченко назагал не був істориком у вузькому (властиво — історіогр.) сенсі. На його прикладі якраз унаочнюється якісна відмінність поміж історіогр. та історіософським сприйняттям історії, підходами до неї, засобами висвітлення, осягнення, тлумачення. ***Історіографія*** зорієнтована передовсім на тоталітет фактів, їхнє накопичення, опис і систематизацію у хронологічній послідовності та причиново-наслідкових зв'язках; згідно з позитивістським принципом, зосібна епістемологічним методом Л. фон Ранке, за кінцеву мету береться відтворення, як вважається, «об'єктивної», позбавленої оцінного моменту картини подій, «якими вони насправді були», відтак — канонічної, непорушної, абсолютної і в цьому сенсі сакральної істор. правди. ***Історіософія*** розуміє цю правду засадничо інакше, історія для неї сакральна тому, що таємнича, трансцендентна, незрідка містична; емпіричний факт як такий не має на історіософію гіпнотичного впливу, факт важить для неї лише за умови, якщо вона впізнає в ньому феномен історії, який містить не просто інформацію, а екзистенційний сенс, частку отого втаємниченого, трансцендентного. Підхід історіософії до історії не фактологічний, він — феноменологічний, історіософія прагне не відтворити «фізику» подій, а осягнути їхню метафізику.

У цій своїй супротиставності історіогр. позитивізмові історіософія корелює (саме і тільки в означеному ракурсі) з ***філософією історії*** — як у класичній, гегелівській версії, так і в пізніших, аж до новочасних, її модифікаціях. Саме тому обидва поняття часто-густо вживаються як синонімічні, зосібна у зх. гуманітаристиці, конкретно — в польс., почасти й у рос. істор.-філос. думці. Не вдаючися до термінологічних тонкощів, поготів до суперечки, слід усе-таки зауважити, що подібна «синонімізація» криє в собі — надто за умови перенесення на ґрунт ін., наразі укр. традиції, — небезпеку нехтування істотної різниці між філософією історії та історіософією і, як наслідок, однобічного потрактування історіософського струменя в мист-ві. Річ у тім, що філософія історії (від Ґ.-В.-Ф. Геґеля до О. Шпенґлера, А. Тойнбі, П. Сорокіна до авторів новочасних гіпотез на зразок Ф. Фукуями чи Т. Фрідмана), так само і концепція т. зв. «метаісторії» (термін Ф.-Г. Андерхіла, вживаний також Н. Фраєм), гол. завдання вбачає у виявленні (наскільки переконливому — то ін. річ) усезагальних закономірностей, «наскрізних» мотивів історії, побудови універсальних схем, глобальних моделей, у знайденні «кінцевих» формул і висновків. Натомість історіософія зосереджена на «особистісному», антропологічному вимірі істор. процесу. Звідси — вияв у двох ракурсах: по-перше, в тому, що історіософію понад усе цікавить філософія особистості, трагізм її буття-в-історії, по-друге — що процес сприйняття і тлумачення цього трагізму невіддільний від емоційного переживання того, хто сприймає і тлумачить, від суто суб'єктивного, якщо завгодно, то й інтуїтивного, зазвичай духовно-реліг. чинника. І справа тут не в термінах — філософія історії чи історіософія, справа у змісті, який у них укладають. Коли М. Бердяєв писав, що філософія історії не може бути наук., вона-бо спирається не на раціональне знання, а на християнський постулат про Царство Боже (див.: *Бердяев Н. А*. Экзистенциальная диалектика Божественного и человеческого // *Бердяев Н. А*. О назначении человека. М., 1993. С. 340—341), то послуговувався загальноприйнятим тоді в рос. гуманітаристиці терміном, але суть його висловлювання не полишає сумніву, що схарактеризовано саме історіософію.

Якщо ж ідеться про історіософську складову в мист-ві, то найбільшої ваги, природно, набирає критерій естетичний, художній. За висловом рос. дослідника Р. Юсуфова, історіософія «вводить до історії експресію Одкровення»; порівняно з абстрагованою від конкретної людини історією просвітителів, розвиває свою думку автор, новочасна історіософія — це історія «людська», «шекспірівсько-вальтер-скоттівська», пушкінська, гоголівська (див.: *Юсуфов Р*. С. 225—226). І шевченківська — дозволимо собі додати. Річ у тім, що означені вище заг. розпізнавчі риси історіософії як окремішнього струменя в істор. мисленні набувають осібної виразності й акцентування в укр. філос.-істор., культурологічній, мист. традиції (пунктирно: Г. Сковорода, С. Гамалія, М. Гоголь (в його укр. іпостасі), члени *Кирило-Мефодіївського братства*, Шевченко, П. Юркевич, В. Липинський, Д. Чижевський, В. *Барка*, М. *Шлемкевич*, М. *Брайчевський*), у контексті характерологічних, ментальних рис етно-психологічної організації, зокр. її персоналістської і кордоцентричної складових, тих специфічних реліг.-етичних та естетичних особливостей нац. світовідчуття і світогляду, котрі Д. Чижевський означив як «історіософський антропоцентризм» (*Чижевський Д*. 1992.

С. 170). Останнє — і це знаменно — стосується саме Шевченка. Адже у творчості, істор. пам'яті, свідомості, міленарних візіях поета дістала найповніше втілення суб'єктивно-антропологічна сутність І. Ш. як історіософії за своєю природою людської, поетичної і глибоко нац., виявилися її романтичне коріння і профетична спрямованість, загостреність морального імперативу, який вирішальним чином визначає особисті емоції, переживання, суб'єктивні, частогусто імпульсивні оцінки, судження, версії, Шевченків, словами П. Куліша, «високий історичний спосіб словесної живописі», що в ній злилися і «його власний образ духовний і вся <…> сім'я рідних йому душ» — тих, хто були «історичнії чада нашої старосвіщини» (*Куліш П*. С. 488—489).

Скептично налаштованим щодо І. Ш. авторам означені риси й особливості історіософської постави Шевченка не видаються сутнісно важливими, достатніми для висновку про наявність оригінальної історіософської концепції. Наголос робиться на тому, що в самій природі Шевченкового таланту буцімто превалює виключно екзистенційне начало, тоді як начало історіософське йому чуже; крім того, поетові, мовляв, попросту бракувало наук. оснащеності, систематичних знань та аналітичного потенціалу для концептуального осягнення істор. явищ, подій, постатей, тим більше — процесів і закономірностей; через те в його «медитаціях» на істор. теми домінує не пізнавальний, раціоналістичний, а оцінний критерій, не аналіз, а риторика, не осмислення діалектики історії, а прямолінійний, спрощено ідеологізований, ба політизований, хоча і втілений у поетичній формі, коментар до неї.

Подібний погляд на І. Ш., суттю — на історіософію як таку, оприявнює низку суперечностей як загальнометодологічного характеру, так і безпосередньо дотичних до Шевченкової спадщини. З одного боку, вочевидь дається взнаки недостатня з'ясованість самого поняття історіософії, хисткість уявлення про специфіку її генетичної та гносеологічної природи і, з цього погляду, про співвіднесеність історіософії з ін. істор. категоріями, наразі (про що вже йшлося) з такою, як філософія історії. Незрідка, спираючись на підстави і критерії філософії історії (пізнання заг. закономірностей, напрямів та етапів розвитку людства, побудова універсальних моделей тощо), підходять до історіософії, зосібна до І. Ш. Трапляється, що до останньої застосовують критерії історіографії, вважаючи за необхідне вчинити перевірку — «наскільки його [Шевченкова. — *Ред*.] історіософія узгоджувалася з набутками історичної науки» (*Яременко В*. С. 23). За обох підходів саме́ поняття історіософії, позбавлене суб'єктивної складової, індивідуального, ба індивідуалістичного аспекту, втрачає свою специфіку, сутнісну окремішність. Етичне й істор., екзистенційне й історіософське протиставлені одне одному як нібито несумісні. З другого боку, губиться чи не найголовніший в якісному плані (ін. річ, що, прецінь, і найскладніший) при дослідженні явищ мист-ва момент «перемикання» історіософії з філос.-істор., поняттєвого рівня на рівень естетичний, перехід до царини індивідуальних художницьких мотивацій, психології творчості. Шукати в Шевченка суто наукового, «систематичного дослідження <…> історіософічних <…> проблем» (*Фізер Дж*. Філософія чи філо-софія Тараса Шевченка?: Кілька вступних зауваг // *СіЧ*. 1990. № 5. С. 40) — справа така ж марна й некоректна, як закид поетові в тому, що він «не тільки неісторіософсько <…>, а й неісторично» оцінював феномен монархії, зокр. рос. самодержавства, не піднявся, на відміну од П. Куліша та О. Пушкіна, до розуміння його істор. зумовленості (*Нахлік Є*. С. 254—255).

І. Ш. знаходить вираження і втілення не в наук. (чи науковоподібних) дефініціях і формулах, а в живій плоті мист. творів, відчитуємо її в конкретних худож. сюжетах, мотивах, образах, у поетичних, міфолог. структурах, де раціоналістично-аналітичний елемент, прямі судження та оцінки, ліричні відступи й публіцистичний коментар, істор. чи актуальні рефлексії, ремінісценції, розмисли виступають органічною, сутнісно важливою, але аж ніяк не вирішальною складовою, — лише однією з них. Підміна історіософії філософією історії веде до того, що не враховується неуникність незбігу між фактом і артефактом, між присвяченим історії худож. текстом і явищами самої позатекстової істор. дійсності, не береться до уваги можливість, а за певних умов і внутрішня необхідність для мистця-історіософа худож. (і саме критерієм цієї художності виправданої, освяченої) трансформації, (де)міфологізації істор. реалій, нехтується його право в разі потреби, продиктованої логікою художницького задуму, без вагань деконструювати канон, перефразовувати усталений, хрестоматійний чи офіціозний, дискурс.

Такий кут зору, до речі, допомагає зрозуміти природу т. зв. «історичних помилок» Шевченка. Толерантний В. *Антонович* пояснював їх обмеженістю істор. матеріалу, фрагментарністю джерел, що ними змушений був послуговуватись Шевченко, зокр. на засланні (*Антонович В*. С. 146). М. Драгоманов висловлювався різкіше, наполягаючи попросту на недостатній освіченості поета, котрий, мовляв, «так і зоставсь із нахапаною наукою маляра <…>, яку він виніс із академії, та з Біблією, яку товк у дяка й яку підновили йому приятелі київські, та з історією України найбільш по "Истории Русов"» (*Драгоманов М*. С. 40).

Г. Грабович оцінює Шевченкові фактичні помилки як позірні, оскільки, на його думку, істор. факти для поета взагалі не мають значення, вони — лише «матриці» для наповнювання «неісторичним» матеріалом (див.: *Грабович Г*. С. 48, 49, 58).

Що фактичні неточності у відтворенні тих чи тих подій або постатей історії трапляються у Шевченкових текстах, — не можна заперечити (згадаймо, для прикладу, хоч би помилки в біогр. відомостях про С. *Палія* у поемі «Чернець» та П. *Дорошенка* у віршованому оповіданні «Заступила чорна хмара» або домислений епізод виборів гетьмана в поезії «У неділеньку у святую»). Частина тих неточностей — це справді наслідок несприятливих обставин творчості або недостатньої обізнаності (див. також *Історизм творчості Шевченка*). Важливіше, однак, за відносно локальним питанням розгледіти підставову для адекватного зрозуміння природи І. Ш. глибинну відмінність між підходами до явищ історії митця-історіософа і вченого-історіографа, ширше — між худож. і наук. способами самопізнання людства через історію. Англ. філософ та історик Р.-Дж. Колінґвуд звернув увагу на те, що історик і митець, приголомшені безмежною кількістю подій минулого, величезна частина яких приречена лишитися поза рамками людської пам'яті (не кажучи вже про осягнення), вражені таким прикрим свідченням неповноти й відносності істор. знання, обирають несхожі шляхи й цілі. Історик, попри все, прагне якомога повнішого охоплення фактів, їхньої точності й систематизації, він-бо вперто «претендує на істинність»; митець відмовляється од безнадійної спроби охопити неохопне (та це його й не вабить), до огрому фактів історії підходить вибірково, вибудовуючи свою істор. версію і дбаючи про однеєдине — щоби створена ним самодостатня картина, за виразом Р.-Дж. Колінґвуда, «трималась би купи, мала б сенс». Учений-історик намагається щось довести, поет-історіософ просто говорить. Питання про істинність сказаного з'ясується лише тоді, коли автор «по вивершенню роботи подивиться на свій твір і визначить, чи виражено в ньому те, що він хотів виразити» (*Колінґвуд Р.-Дж*. Ідея історії. К., 1996. С. 585, 324, 401), — тобто, зрештою, свою концепцію.

І. Ш. як концепція постає у своєму часопросторовому вимірі, зі своїм вектором розвитку — поетапно, в динамічному процесі духовного визрівання і становлення поета, що відбиває далеко не лінеарний, доволі звивистий шлях його світоглядних та естетичних пошуків. У посланні «І мертвим, і живим», одному з програмових творів, розвінчуючи псевдопатріотів, які плутаються у трьох соснах — «німецькій», слов'янофільській та малорос., Шевченко в іронічному ключі імітує їхню риторику з приводу нац. історії: «А історія! поема / Вольного народа! / Що ті римляне убогі! / Чортзна-що — не Брути! / У нас Брути! і Коклеси! / Славні, незабуті!» Жодною мірою не вдаючись до некоректних аналогій, визнаймо все ж, що на ранній стадії творчості й самому поетові укр. історія уявлялася суто романтичною поемою вільного народу. Пов'язані з істор. тематикою провідні мотиви творів цього періоду присутні вже в поемі «Тарасова ніч» (1838): туга за славною, поспіль ідеалізованою минувшиною («Була колись Гетьманщина, / Та вже не вернеться!..», «Козачество гине, / Гине слава, батьківщина», «Було колись, панували, / Та більше не будем!..»), оспівування — знову ж таки в піднесено-ідеалізованій тональності — козацтва, його героїчної боротьби проти ворогів України («москалі, орда, ляхи», «жиди», «ляхи, уніати»). Далі ці мотиви лише варіюються, практично сливе повторюються без будь-яких істотних змін: «Не вернеться воля, / Не вернуться запорожці, / Не встануть гетьмани» («До Основ'яненка»), «Було колись — запорожці / Вміли пановати. / Пановали, добували / І славу, і волю» («Іван Підкова»), «Було колись — минулося, / Не вернеться знову» («Н. Маркевичу»). В названих щойно трьох поезіях функцію кобзаря перебирає на себе сам автор, і хоч у плані поетики стилізована під народну істор. пісню розповідь про *Івана Підкову* вочевидь відрізняється од ліричних послань-сповідей до Квітки-Основ'яненка та Маркевича, щодо підходу до нац. минувшини всі вони перебувають на одному, романтично-фольклор. рівні; давалися взнаки, з одного боку, інерція, сказати б, кобзарського сприйняття історії, з другого — вплив (дарма що опосередкований, неусвідомлений) запізнілих «старшинських» рефлексій та регіональних автономістсько-патріотичних настроїв, притаманних «Історії Русів», якою Шевченко захоплювався. Має певну рацію М. Ласло-Куцюк, розглядаючи згадані три твори як триптих, котрий маркує перший етап поетичного освоєння Шевченком історії України, і наголошуючи на докорінній різниці між цим триптихом і пізнішим посланням «І мертвим, і живим», до якого вона застосовує критерій історіософії, поняття «історіософської концепції» (*Ласло-Куцюк М*. С. 228—229).

Загалом слушні міркування дослідниці варто, однак, доповнити й уточнити. Так, виправданим було би включити до першого етапу також і «Тарасову ніч», близьку до пропонованого триптиха (попри згадані щойно поетикальні відмінності) своїм підходом до історії, що дало б повнішу характеристику всьому етапові як романтично-доконцептуального, преісторіософського. У «Тарасовій ночі» ці мотиви сконцентровано в пісні-оповіді кобзаря — знакової

для романтичної естетики постаті носія і охоронця архетипів масової істор. свідомості, усталених міфологізованих форм її вияву, традиційних засобів фольклор. поетики. До означеного етапу слід, судячи з уривка, що зберігся, віднести й російськомовну істор. трагедію «Никита Гайдай» (1841), події якої відбуваються в добу Б. *Хмельницького*; героїчно-патріотичний пафос, патетична тональність монологів героя співзвучні романтичним поемам К. *Рилєєва*.

Початок переходу Шевченка в бік власне історіософії маніфестує поема «Гайдамаки» (1839—41), де, принаймні в наративній частині тексту, превалюють мотиви й сюжети історії, зображені під кутом зору «дідової правди», фольклор. переказу; авторову ж позицію, базовану на власній оцінці та осмисленні істор. досвіду, виявлено в окремих відступах і в «Перед[після]мові». Правдивий злам у творчості поета в напрямі до історіософської концепції відбувається пізніше, і пов'язаний він не тільки з виокремлено взятим посланням «І мертвим, і живим» (сам по собі вибір названого твору на роль опозита окресленому триптихові, звичайно, не викликає сумніву), — перед нами лише фрагмент процесу, а зламною в ньому слід визнати збірку «Три літа» в цілому, де послання «І мертвим, і живим» стоїть у єдиному концептуальному контексті з такими творами, як «Розрита могила», «Чигрине, Чигрине», «Гоголю», «Сон — У всякого своя доля», з історіософською домінантою всього контексту — містерією «Великий льох». Якщо ж мати на оці засяг іще ширший, вектор подальшого розвитку і становлення поетової історіософської концепції, то до означеного контексту органічно ввійдуть також і казематний вірш «За байраком байрак», і засланчі поезії («Сон — Гори мої високії», «Іржавець», «Чернець», «У неділеньку у святую») та післязасланчі («Якби-то ти, Богдане п'яний», «Бували войни й військовії свари»).

Відзначимо, що й у наведеному корпусі творів крізь тверезий історіософський аналіз зрідка, але пробивається відгомін колишньої ідеалізації нац. давнини, те, що можна б назвати істор. ілюзіями. Подибуємо їх навіть у нещадних своїм крит. пафосом «Розритій могилі» («Панувала і я колись / На широкім світі») та в поемі «Великий льох» (дитячі спогади 1-ї душі). І пізніше: то промайне характеристика Гетьманщини як «Божого раю» («Сон — Гори мої високії»), то знайомі з ранніх часів повторювані формули жалю, туги за славним минулим: «Було колись», «Не вернеться», «А я, брате, / Таки буду сподіватись» («Чернець») чи замилування козацькими ритуалами й атрибутикою («У неділеньку у святую»). То буколічно-безконфліктною, поспіль у рожевому світлі постане козацька давнина, коли *Брестської унії* ще «не чуть було», у вірші-посланні «Полякам»: «Отам-то весело жилось!», «Пишались вольними степами», «цвіли, / Неначе лілії, дівчата», «Пишалася синами мати» і т. ін. Ідеалізація поширюється і на укр.-польс. взаємини тієї пори: «Брátались з вольними ляхами». Та все ж це не більше як поодинокі ретроромантичні відгомони. Превалює якісно відмінний од ранньої романтично-ідеалізованої **пре**історіософії парадигмальний, наскрізний для спадщини Шевченка струмінь — із чітко структурованою і послідовно, від початкового задуму, текстуально й інтертекстуально виявленою історіософською концепцією.

Така ***діахронічна*** проекція І. Ш. Водночас очевидно, що концептуально-історіософський струмінь хоча й наскрізний, та все ж не всеохопний, він не перекриває всієї поетичної просторони, доволі значна частина творів не пов'язана з ним безпосередньо — в тематичному, сюжетному, жанровому відношенні перебуває поза ним. Поза ним, але не поза І. Ш., яка, не обмежена рамками діахронії, має ще другу проекцію — ***синхронічну***. Тож поняття І. Ш. може бути окреслено як питому ознаку поетового мист. мислення і світовідчування, рису, притаманну — у філос.-істор., соціопсихологічному, ментальному відношеннях — творчості Шевченка як цілості, розчинену в ній і саме в ***цьому*** сенсі всеохопну, всепроникну. Окреслений підхід до І. Ш. дещо утруднює її структурний аналіз, натомість розширює його межі, дає підстави включити в заг. історіософський контекст не тільки, скажімо, «Великий льох» чи «Сон — Гори мої високії», а й твори ліро-епічного, медитативного плану — такі, до прикладу, як поеми «Катерина» і «Княжна», вірші «Три літа», «Заворожи мені, волхве», «Сон — На панщині пшеницю жала», з певною мірою умовності й істор.-побутову драму з 18 ст. «Назар Стодоля», — властиво, той шар її тексту, де відлуння нац.-визв. героїки поєднано з мотивами соц.-нац. критики. Позірно «маргінальні» щодо парадигми І. Ш., подібні твори своєю темою «втраченого раю» — серединної частини тернарної історіософської вертикалі («золотий вік», «ще як були ми козаками» — сучасний хаос — майбутній ідеальний стан), антикріпосницькою спрямованістю, антиімперським і водночас нац.-самокрит. настроєм корелюють із Шевченковою історіософською парадигмою.

Опрічно від неї стоять російськомовні прозові твори Шевченка — повісті й Щоденник. Серед дослідників поширена думка про окремішність цих творів, їхню, сказати б, типологічну «виломленість» із цілого контексту Шевченкової спадщини. Причім не сама собою російськомовність виступає єдиною і, тим більше, гол. причиною такої окремішності, вона радше ознака похідна — від ситуативних моментів, обставин творення цих текстів, специфіки

соц.-психологічних мотивацій, котрі визначили притаманні Шевченковій прозі риси нетиповості. Із розмаїття акцентів і нюансів, з якими в різні часи різні дослідники (П. Куліш, О. *Пипін*, С. *Єфремов*, М. *Зеров*, О. *Білецький*, Є. *Кирилюк*, Л. *Кодацька*, Н. *Крутікова*, Г. Грабович, Б. *Рубчак*, Є. *Сверстюк*) коментували й пояснювали факт звернення Шевченка до прози, і то саме російськомовної, спільним знаменником окреслюється думка про вирішальне значення двох тісно пов'язаних між собою чинників — відчуття поетом жорсткого цензурного пресингу і його прагнення подолати цей пресинг, будь-що вирватися з лабетів літ. забуття (сливе небуття), із засланчого далекого далеку нагадати про себе письменницькій та читацькій опінії. Природно, така настанова не могла сприяти вільному, нетабуйованому підходові до зображення укр. дійсності, створенню багатовимірного образу України, радше надавала йому рис Малоросії, якою її зазвичай змальовували представники т. зв. української школи в рос. л-рі. Названі чинники, звісно, не інспірували заглиблення в історію України, історіософського осмислення героїчних і трагічних сторінок нац. минувшини. Автор змушений під різними приводами і вдаючися до різних літ. прийомів ухилятися від такого осмислення, водночас незрідка даючи зрозуміти кмітливому читачеві, щó криється в підтексті. Прикметний з цього погляду вступ. авторський монолог до повісті «Музыкант». Увагу «любителя отечественной старины» розповідач привертає до руїн *Густинського монастиря*, збудованого колись коштом гетьмана *Самойловича* («настоящее Сенклерское аббатство»), овіяні романтикою минувшини руїни настроюють на створення «романической картины <...> под пером какого-нибудь Скотта Вальтера». Згадано ім'я знакове. В. *Скотта*, автора попул. істор. романів, Шевченко називав «великим шотландцем» (лист до М. *Осипова* від 20 трав. 1856), хоча раніше (у передм. до нездійсненого видання «Кобзаря») й закидав йому, що «не по-своєму писав», тож згадка про В. Скотта прочитується як закодований натяк на те, який багатий матеріал для письменника криє нац. історія. Що він, Шевченко, не береться «за такое дело», мотивується іронічним посиланням на «нищету моего воображения» і тим, що назагал «речь не к тому идет». До ледь вловимої іронії або багатозначного замовчування Шевченко-прозаїк вдається не раз і то, з правила, там, де «речь идет» про дражливі факти укр. історії. До таких у названій повісті належить і згадка «про ***славного*** [підкреслення наше. — *Ред*.] прилуцкого полковника» Гната *Ґалаґана* — перекинчика і зрадника; у повісті «Наймичка» історію Ромоданівського шляху, що з ним пов'язані драм. епізоди москов. інвазії в Україну, закамуфльовано нехитрим чумацьким жартом. У повісті «Близнецы» церкву в *Переяславі* названо, вочевидь у стилізовано-офіціозному стилі, «прославленной <...> принятием присяги на верность московскому царю Алексею Михайловичу гетманом Зиновием Богданом Хмельницким со старшинами и с депутатами всех сословий народа украинского» (4, 17). Складніше виглядає в тому ж творі мотив І. *Мазепи*. Двічі його схарактеризовано «знаменитым анафемой», «проклинаемым» — достоту, треба сказати, ухилисто, як на тодішні часи й умови, бо цілком ясно, що це не власні авторові означення, а стереотипні формули. Тут-таки постать І. Мазепи постає в дещо ін. ракурсі: на картині невідомого художника під «Покровом Пресвятыя Богородицы» зображено *Петра I*, а навколо — «все знаменитые сподвижники его. В том числе и гетман Мазепа» (4, 27). Нарешті, кількома рядками нижче гетьманове ім'я зникає в підтексті, натомість з'являється — щоправда, приховано, в репліці персонажа, — момент оцінки пов'язаних із Мазепою трагічних подій: «Иногда он [сотник Сокира. — *Ред*.] рассказывал с такими подробностями про Даниловича [Меншикова. — *Ред*.] и разрушенный им Батурин, что Прасковья Тарасовна наивно спрашивала мужа: "За что ж она его покрывает?"» (4, 27), дивуючись, що Богородиця бере під захист таку жорстоку людину.

Подібним чином подані ремінісценції в сукупності зі щедро розсипаними в текстах історіогр. фактами, топонімічними, ландшафтними, етнокультурними, побутовими реаліями складають у повістях своєрідну інфраструктуру укр. істор. життєпростору, до координат якого органічно вписано образ автора, людини, котра знає, серцем відчуває свою вітчизну і хоче якомога більше розповісти про неї, про її сучасність і минувшину. Проте доводиться визнати: цього все-таки замало, щоб говорити про авторову історіософію, історіософську концепцію. Не так істор., як біогр. пам'ять (хоча вона, поза сумнівом, і вбирає в себе істор. компоненту) виконує в них гол. структуротвірну функцію; не історіософія, а етос, «історія душі», традиція просвітительського виховного роману визначають їхній пафос. Звідси — момент певної дистанційованості, що дається взнаки в розповіді про ті чи ті моменти нац. історії. Крайньої міри вияву ця дистанційованість (і то не тільки від історії України, а, властиво, й від неї самої) сягає в повісті «Художник», де Петербург побачено очима непричетного наратора, у чиїх описах не знаходимо жодної риси, жодної істор. прикмети того — надто добре знаного з поеми «Сон — У всякого своя доля» — здемонізованого імперського міста-монстра, яке слугувало таким зловісним чинником в долі України. А зі сторінок Шевченкового Щоденника, писаного пізніше й не розрахованого на підцензурне оприлюднення,

дізнаємося, що в той же час, який відтворено в повісті «Художник», уся свідомість, пам'ять, усе єство вихованця петерб. *Академії мистецтв* були неподільно віддані Україні, її трагічній історії: «Я задумывался и лелеял в своем сердце своего слепца Кобзаря и своих кровожадных *Гайдамаков*. В тени его [К. Брюллова. — *Ред*.] изящно-роскошной мастерской, как в знойной дикой степи над[д]непровской, передо мною мелькали мученические тени наших бедных гетманов. Передо мной расстилалася степь, усеянная курганами. Передо мной красовалась моя прекрасная, моя бедная Украйна во всей непорочной меланхолической красоте своей. И я задумывался, я не мог отвести своих духовных очей от этой родной чарующей прелести» (запис 1 лип. 1857). То були роздуми ранні, ще ***пре***історіософські, але вже пре***історіософські***. В повісті «Художник» вони не знайшли відбиття, якназагал історіософія — в повістях, не заради неї їх писалося, тут, словами самого автора, «речь не к тому идет». Осердям історіософських інтенцій Шевченка тоді, як і в усі часи, була не його проза, як слушно вважає Г. Грабович (див.: *Грабович Г*. С. 37—42), а поезія.

Які ж риси і засновки, які питомі особливості І. Ш. дають підстави вбачати за цим означенням не конгломерат розрізнених історіософських елементів, поготів — не вигадану деякими екзальтованими «шевченколюбами» категорію, а вповні реальну концепцію? Видається доцільним і науково коректним застосувати вибірковий (і цим адекватний самій природі досліджуваного об'єкта) аналіз, тобто виокремити кілька першорядних із історіософського погляду аспектів і проблем, базових для І. Ш.

Націософський первень. Підставова ознака І. Ш. — закоріненість її в нац. ґрунті, первісна й послідовна націософська спрямованість, що становить, властиво, концептуальну підвалину І. Ш., а втім, і це важливо підкреслити, назагал родову рису історіософії як такої. Хоча спроби історіософського підходу до суспільного буття та людської екзистенції тією чи тією мірою виявляємо вже в античній, згодом — у класичній філософії, новітня історіософія оформлюється як самостійний напрям істор.-філос. думки й набуває дедалі виразнішої праксеологічної орієнтації з першої чверті 19 ст. — на хвилі піднесення європ. нац. рухів, активізації процесів самоусвідомлення й самоідентифікації народів, пошуку ними шляхів нац. самоствердження, осмислення нацією свого місця в істор. просторові й часі. Знаменним і цілком закономірним слід визнати той факт, що автори значної частини історіософських теорій і концепцій останніх двох століть знані як речники або, в кожному разі, прибічники нац. ідеї, дарма що в різних, незрідка супротиставних, її інтерпретаціях і версіях. Досить згадати такі імена, як Й.-Ґ. *Гердер*, Ф.-В. Шеллінґ, пізній Й.-Ґ. Фіхте — в Німеччині, П. Чаадаєв, О. *Хом'яков*, В. Соловйов, М. Бердяєв, М. Трубецькой, Л. Ґумільов — у Росії, М. Максимович, М. Костомаров, П. Куліш, В. Антонович, М. Драгоманов, М. *Грушевський*, В. Липинський, Д.*Донцов*, Є. Маланюк — в Україні.

В останній, укр. частині щойно наведеної (зрозуміло, без претензій на її всеохопність) європ. історіософської панорами І. Ш. посідає осібне місце. Шевченко не писав програмових історіософських трактатів (його причетність до створення кириломефодіївської «Книги буття українського народу» сучасні фахівці вважають більш ніж сумнівною), не виступав із публіцистичними деклараціями чи, поготів, теоретичними розвідками спеціально історіософського напряму. Як митець він оживлював своїм поетичним словом події, постаті, явища укр. старовини, прагнучи знайти й відкрити людям, усьому світові відповіді на найголовніші й найболючіші для українства, нації питання: «що ми?.. Чиї сини? яких батьків?» («І мертвим, і живим»), збагнути трагізм і славу нац. історії — «Що діялось в Україні, / За що погибала, / За що слава козацькая / На всім світі стала!» («До Основ'яненка»). Нероздільно злита з націософією, І. Ш. увібрала широчезний і суперечливий в багатьох виявах обсяг складових: реальне істор. знання й міфи, легенди народної пам'яті (щоправда, часом також і її передсуди), стереотипи, застарілі комплекси; поетову безмежну любов до України й гіркоту нац. самокритики; його соц. гнів і реліг. мораль, душевний біль, прокльони, сльози, благословіння й віру. Ця — націотвірна у своїх витоках і підґрунті — історіософія дала потужний імпульс для пробудження в «живих, і ненарожденних» поетових земляках почуття нац. ідентичності й самототожності. І. Ш. судилося бути тим біблійним «зерном гірчичним», що з нього зросла програма відродження нації — поневоленої, упослідженої, духовно приспаної. І. Ш. склала підвалини і стала рушійною силою укр. проекту (вже не малорос. і не українофільського!), яким, суттю, і була Шевченкова творчість і який знаменував новий, саме шевч. етап розвитку нац. свідомості. При цьому І. Ш. органічно чужі як безнаціональність, космополітичне безґрунтянство, так і войовниче ксенофобство, загумінкова пиха. Шевченкова постава щодо цього чітка й разом досить гнучка: «І чужому научайтесь, / Й свого не цурайтесь».

Підготовлена такими домінантними творами періоду до арешту й заслання, як «Розрита могила», «Чигрине, Чигрине», «Сон — У всякого своя доля», послання «Гоголю» та «І мертвим, і живим», вірш «Три літа», Шевченкова історіософська концепція, фундована на націософському підмурівку, сягає найвищого

ступеня худож. та мисленнєвої концентрації в поемі-містерії «Великий льох». Зламні етапи істор. розвою України за двісті років *(Переяславська рада,* криваве царювання Петра I, квазіпросвітницький тоталітаризм *Катерини II*, сучасна поетові доба) відтворені в поемі крізь призму нац. питання — вузлового й найболючішого, по суті, фатального для України як трагічні ланки процесу її нац. спаду й поступової маргіналізації у світовому цивілізаційному процесі.

Центр. місце в доробку Шевченка років заслання і повернення посіла лірична поема «Сон — Гори мої високії». Розвиваючи основоположні ідеї та провідні теми «Великого льоху», поема вочевидь суголосна містерії, щобільше, обидва твори складають поетичну кореляційну пару з єдиною історіо- та націософською системою. Водночас із названою поемою Шевченко пише іще кілька поезій історіософсько-націософського спрямування — «Іржавець», «Полякам», «Чернець», у подальші роки, ще на засланні, потім після повернення, цей струмінь проймає такі твори, як «Ой чого ти почорніло», «У неділеньку у святую», «Заступила чорна хмара», «Буває, в неволі іноді згадаю», переплітаючись то з мотивами протесту проти соц. та нац. пригнічення, антиімперськими, антицаристськими настроями («Юродивий», «Я не нездужаю, нівроку», «Во Іудеї во дні они», «Царі», «Подражаніє Ієзекіїлю. Глава 19», «Царів, кровавих шинкарів», «Світе ясний! Світе тихий!», «Хоча лежачого й не б'ють», «О люди! люди небораки!»), то з нищівними інвективами й гнівними пророцтвами («Якби-то ти, Богдане п'яний», «Бували войни й військовії свари»), то з міленарними медитаціями («Осія. Глава XIV»). Так вимальовується спіраль тяглої і цілісної, базованої на націософському первні Шевченкової історіософської концепції.

Національна міфологія. Націософський первень визначає також місце і функцію міфу в І. Ш. Міфолог. компонента у відтворенні нац. історії органічно вписує І. Ш. в контекст європ., передовсім середньосх., романтизму, діячів польс., чеськ., словац., угор. нац. духовно-культурного відродження — А. *Міцкевича*, Ю. *Словацького*, З. *Красінського*, С. *Ґощинського*, Я. *Коллара*, Ф. *Челаковського*, Ш. *Петефі*, Я. Араня; їхня поетична історіософія, значною — коли не вирішальною — мірою оперта на нац.-консолідаційну міфологію, генетично й типологічно зіставлювана з І. Ш. (за наявності, зрозуміло, і специфічних відмінностей). ***Міфотворчий аспект*** Шевченкових історіософських розмислів і візій від 1990-х викликав особливо активний інтерес укр. шевченкознавства, став предметом розгляду в дослідженнях О. Забужко, Т. *Мейзерської*, Т. Комаринця, Д. Наливайка, Є. Нахліка, Н. *Слухай* та ін. (осторонь цього ряду стоять праці Г. Грабовича, позаяк він із позицій тотального міфологізування від початку заперечує існування І. Ш. як такої).

Комплекс традиційних нац.-міфолог. складових домінує в ретроспективному, пов'язаному з минувшиною України, сегменті Шевченкового історіософського часопростору. Він убирає в себе широкий спектр фольклор.-символічних, легендових структур, усталених у народній пам'яті й масовій свідомості істор. міфів, архетипи й архетипні образи-символи укр. міфопоетичного канону (з останніх, приміром, один із найпоширеніших у Шевченка — «козацька могила», яка виступає полісемантичним символом неминущої істор. пам'яті, слави України і разом трагізму її істор. долі). Т. Мейзерська висловлювала думку про те, що Шевченко був лише носієм і транслятором нац.-культурного міфу, тобто не міфотворцем, а своєрідним міфомедіумом. Такий підхід дещо спрощує проблему. Засвоюючи нац. міфопоетичний матеріал, поет водночас трансформував, сакралізував його в худож. уяві, стоплював із реальним істор. знанням, із універсальними мотивами, категоріями, бінарними опозиціями (Бог, добро/зло, воля/неволя, правда/кривда, вірність/зрада, материзна/чужина і т. п.), а також із міфообразами й міфологізованими сюжетами, народженими власною поетичною фантазією. Шевченко створював свою нац.-історіософську міфологію: міф козацтва, міф Коліївщини, міф Гетьманщини, у широкому сенсі — міф героїчної минувшини України, її волі й слави, коли вона «панувала <…> / На широкім світі».

Зворотний бік цього міфотворчого процесу в І. Ш. — ***деміфологізація***. Шевченко передовсім деміфологізує рос.-імперські міфи, ворожі нац. істор. пам'яті, реаліям історії, протиставляючи їм антиміфи Переяславської ради («Великий льох»), Петербурга («Сон — У всякого своя доля»), кавказької війни («Кавказ»), інваріантний мотив десакралізації царської влади, тоталітарної імперії, порфироносних осіб, найперше «скаженого» Петра I та «вовчиці» Катерини II. Втім, деміфологізаційний струмінь в І. Ш. включає також і рідну, укр. складову; так, міф Гетьманщини у засязі цілої поетової спадщини врівноважується і коригується антиміфом «ясновельможних гетьманів» — чужинських «рабів, подножків» («І мертвим, і живим»), «няньок, дядьків отечества чужого» — таких, як «Ґалаґани, і Киселі, і Кочубеї-Нагаї» («Бували войни й військовії свари»); міф нац. «золотого віку» міфоісторіософським символом Першої ворони, а міфоутопічні візії прийдешнього України — зловісно-провісницькою міфологемою близнят Іванів, у майбутньому — заклятих ворогів («Великий льох»).

Міфологізм, з правила, багато важить і в підході Шевченка до зображення персонажів нац. історії та оцінки їхньої діяльності; в міфолог. простороні існують не тільки відверто міфічний *Гамалія* і поданий у фольклор.-умовному плані Іван Підкова, до неї причетні й реально-істор., але міфопоетизовані в дусі авторової історіософської концепції постаті Т. Трясила, П. Дорошенка, С. *Наливайка*, М. *Залізняка*, І. *Ґонти*, С. Палія та ін. Міфопоетичні засоби, до яких вдається Шевченко, різноманітні. Скажімо, міф «славного Полуботка» («Великий льох») опертий на поширену в народній пам'яті легенду про насильницьку смерть гетьмана в Петропавловській фортеці, доповнену в поемі «Сон — У всякого своя доля» патріотичною промовою, яку він нібито виголосив перед царем Петром, вочевидь сфантазованою автором «Історії Русів». Натомість міф «запорозького брата», «нашого гетьмана» П. Дорошенка («Заступила чорна хмара»), легенда про те, що його нібито «закували у кайдани» і що він «знеміг <…> сидячи в неволі», — переважно Шевченкові, хоча й пов'язані деякими подробицями з тогочасними істор. працями, зокр. з «Историей Малороссии» М. Маркевича (М., 1842. Т. 2. С. 349). З переосмисленої Шевченком вигадки (або легенди) польс. письменника М. *Чайковського* в повісті «Вернигора» (ритуальне вбивство І. Ґонтою своїх дітей) виростає міф Ґонти («Гайдамаки», «Гоголю», «Холодний Яр»), але далі він роздвоюється: в поемі переходить у психологізовану площину (епізод каяття), а в містерії «Великий льох» набуває значення нац. і соц. символу. Двоїстість притаманна й образові С. Палія: «фастовський полковник» то виступає символічно-знаковою, мало не віртуальною постаттю («Іржавець», «Швачка»), то вимальовується як живий, істор. детермінований характер, що виникає на перехресті міфолог. і психологічного ракурсів («Чернець»). Фінал поеми, де старий Палій підбиває підсумки свого життя, його гіркі спогади, розчарування, спокутні визнання помилок і безплідних зусиль сприймаються як своєрідні вкраплення у міф елементів антиміфу.

Найвиразніший вияв діалектики процесу міфологізації/деміфологізації — розвиток образу Б. Хмельницького в Шевченковій поезії. У «Гайдамаках» він згадується у беззастережно легендарному, героїчному плані — спочатку в пісні кобзаря перед освяченням гайдамацьких ножів («Згадайте Богдана, / Старого гетьмана»), слідом — у патетичній промові-заклику Благочинного: «Де лежить / Останок славного Богдана?», «Нема Богдана червонить / І Жовті Води, й Рось зелену». Одне те, що тут вживається саме тільки гетьманове ім'я, без прізвища, до того ж у контексті знакових для історії України імен *Конашевича*, *Остряниці*, Наливайка, *Богуна*, Т. Трясила, надає його постаті значення нац. міфологеми. Тим відчутніший контраст із тональністю, в якій проходить тема Богдана у вірші «Розрита могила», тут мати-Україна називає гетьмана «нерозумний сину!» і зізнається, що «якби була знала», до чого він доведе Україну, «у колисці б задушила, / Під серцем приспала». Концептуального сенсу набирає розвінчання міфу в містерії «Великий льох», де Хмельницького прямо й недвозначно осуджено за Переяславську угоду, за те, що «все оддав приятелям», «москаликам», чим «занапастив <…> вбогу / Сироту Украйну!». Остаточно колиш. нац. міф трансформується в *анти*міф — так само нац. — у нещадній, пройнятій вбивчим сарказмом інвективі зрілого Шевченка «Якби-то ти, Богдане п'яний» (1859). Свого часу Ю. *Луцький* спростував ходову в радянському шевченкознавстві тезу про буцімто негативне ставлення поета до І. Мазепи. «Ключ до Шевченкової історіософії, — писав дослідник, — саме в пошуках причин національного нещастя-лиха. <…> Тут постать Хмельницького більш схожа на нерозумного, хоч геніяльного бунтаря, а постать Мазепи, щоправда лише в натяках, — на відважного політика та виразника сили й державности» (*Луцький Ю*. С. 46—47).

Якщо в поетично-історіософському осягненні «золотого віку» і «втраченого раю» України Шевченко спирається (практично без виїмків) на нац.-міфолог. домінанту, то міфогенним джерелом профетично-міленарного струменя, візій омріяного ідеального стану, поетових пророцтв і провіщень були в І. Ш. переважно біблійно-християнські уявлення та архетипи. Занурення в універсальну стихію, однак, не означає, що тут відсутнє націософське начало; опосередковано, на алюзійному рівні, але притому цілком очевидно воно відчутне й у «Давидових псалмах» (зокр. в текстах 43, 52, 81, 132, 136) та біблійних «подражаніях» («Ісаія. Глава 35», «Подражаніє Ієзекіїлю. Глава 19», «Осія. Глава XIV»), і в таких напозір істор., насправді ж правдиво історіософських, суголосних із мотивами нац. укр. історії творах, як «Царі», «Саул», «Во Іудеї во дні они», «Неофіти», «Марія».

Національна самокритика. «Мій любий краю неповинний! / За що тебе Господь кара, / Карає тяжко?» — запитує Шевченко у вірші «Осія. Глава XIV». Запитує, властиво, всю трагічну й гірку нац. історію, запитує самого себе. Однозначної відповіді у «подражанії» немає, вірш відтворює радше пошук такої відповіді, рух поетової мислі, доволі складний і суперечливий: від гнівних оскаржень «лукавих чад» України за істор. й соц. провини та прогріхи («За Богдана, / Та за скаженого Петра»), за «безчестіє», зраду, «криводушіє», від пророкування нац. катастрофи («Погибнеш, згинеш, Україно», «Во злобі / Сини твої тебе уб'ють) — до оптимістичного погляду в майбутнє,

ствердження віри у воскресіння «мами»-України, у повалення ідолів «в чужих чертогах», перемогу «слова нового», правди, яка «люд окрадений спасе / Од ласки царської».

Болюче питання «за що?» (і невідривне від нього — «хто винен?») в «Осії. Глава XIV», на схилку віку і творчості сформульоване Шевченком не вперше, воно підставове для розуміння поетової історіософської концепції, націософського її осердя. В ін. стильових версіях це питання пролунало ще за півтора десятиліття перед тим у поезії «Розрита могила» («Світе тихий, краю милий, / Моя Україно, / За що тебе сплюндровано, / За що, мамо, гинеш?»), потім у вірші «Чигрине, Чигрине», на тлі сумної панорами славного колись *Чигирина*, а нині «старця малосилого», який, проспавши «степи, ліси / І всю Україну», тепер скніє «в калюжі, в болоті», в забутті й неславі: «За що ж боролись ми з ляхами? / За що ж ми різались з ордами? / За що скородили списами / Московські ребра??» Як сталося і хто винен, що після героїчних змагань, неоціненних жертв на так щедро политій «рудою» укр. ниві вродила не слава, не воля, — «вродила рута... рута... / Волі нашої отрута»? Шевченкові питання і відповіді на них визначили сенсовий та емоційний ключ усієї зб. «Три літа», стали стрижневими для поетової історіософської концепції в цілому, її націософського осердя — зокр. У розмислах про Україну Шевченко здає собі справу, що трагізм її істор. долі, соц. і нац. занапащення великою мірою детерміновано зовнішніми чинниками: межовим геополіт. становищем між різними державними утвореннями, різними культурними світами, етноментальними й конфесійними системами, агресивними зазіханнями сусідів, їхніми імперськими амбіціями. Але не менше (якщо не більше) болю завдає поетові усвідомлення того, як трагічно багато важать в істор. долі України внутрішні обставини, чинники людські, суб'єктивні, соціопсихологічні.

Свого часу твердилося, що гол. семантичним чинником був для Шевченка наразі соц., становий момент, опозиція пани / люди. Звичайно, геть далекою від наук. об'єктивності була б спроба заперечити, що в І. Ш. відчитуються інваріантні для його поезії мотиви соц. ненависті до панства, провіщення часу, коли «повіє огонь» помсти гнобителям. Віддаленим передвісником цих мотивів була ще підлітком пережита Шевченком екзистенційна драма пізнання істини про недосконалість навколишнього життя, відчуття болючого контрасту між первовічним раєм Божого світу, красою «Господнього неба», живодайним сонячним теплом і пеклом реального людського існування, його кричущою соц. та екзистенційною дисгармонією: «дивлюся: / Село почорніло, / Боже небо голубеє / І те помарніло. / Поглянув я на ягнята — / Не мої ягнята! / Обернувся я на хати — / Нема в мене хати!» («N. N. — Мені тринадцятий минало»). З плином літ духовна драма, до краю загострена невимовно тяжкими обставинами особистого життя митця, ввібрала ще й біль за несправедливість і антилюдяність імперського устрою, кріпацтва, за нац. поневолення і, перетопившись у невідступний пошук шляхів і способів перетворення (чи то революційного, насильницького, а чи морально-еволюційного) суспільного ладу, ввійшла питомою складовою до І. Ш.

Повертаючись до проблеми «пани і люди», зауважмо, що помилкою радянського шевченкознавства було не відзначення цього мотиву в Шевченка, а його абсолютизація, звуження історіософської постави поета, ігнорування ін., глибиннішого її семантичного шару, пов'язаного з огидною політ. «гнучкошиївщиною» тієї укр. еліти, яка за царську «дулю» (або «хоч півдулі») та «цинові ґудзики» («Сон — У всякого своя доля») поступилася істор. пам'яттю, людською («добре ходите в ярмі») та нац. гідністю («Раби, подножки, грязь Москви, / Варшавське сміття» — «І мертвим, і живим»). Найвищої концентрації, метафорично-знакової гостроти гіркі висновки сягають у містерії «Великий льох» — емблематичному для І. Ш. творі. Макабрично-гротесковий образ політ. і морального покруча — Першої ворони, в якому персоніфіковано темні, деструктивні сили всередині нації; притча про двох близнят братів Іванів, — знак фатального розщеплення єдиного нац. організму, симптом хронічної хвороби розколу нації на «своїх» і «чужих» (позірно своїх), «панів» і «людей», «козаків» і «свинопасів», передвісник кривавих міжбратніх чвар; мотив «трьох лірників» («Один сліпий, другий кривий, / А третій горбатий»), духовного каліцтва, тяжкого олив'яного сну нації, який породжує рабську ягнячу покірливість чужинецькій владі, байдужість, атрофію інстинкту державотворення, — це все ті образи й мотиви, що їх сам Шевченко у сповідальному вірші «Три літа» означив метафорою «виття сови» і що склали крит. (самокрит.) ядро його історіо- та націософської концепції. Лінія нац. самокритики дістає в поета продовження і розвиток у засланчі й післязасланчі роки.

Як і раніше, своє «серце розбитеє», свою вражену істор. свідомість та історіософську совість Шевченко гоїть гнівом і клятьбою на голови «юродивих дітей» України («П. С.»), припинає до ганебного стовпа «паничів», байдужих до людського горя («І виріс я на чужині», «Якби ви знали, паничі», «Дурні та гордії ми люди»), титулованих перевертнів («Людськії шашелі. Няньки, / Дядьки отечества чужого!». — «Бували войни й військовії свари»), лакеїв «в золотій оздобі» («Во Іудеї во дні они»). Та разом не шкодує він «яду»

і для зомбованого посполитого люду, тих безсловесних рабів, «невольників недужих», що «неначе <...> подуріли, / Німі на панщину ідуть / І діточок своїх ведуть!..» («І виріс я на чужині»), «Заснули, мов свиня в калюжі, / В своїй неволі!» («Ликері»). Тож вододіл між «панами» і «людьми» не тільки соц., розділова лінія проходить також у площинах нац. і моральній. Внутрішній драматизм І. Ш. живиться тією гіркою правдою, що в жилах нації не тільки пульсує кров «жива козацька», там тече і гнила «сукровата» («Чигрине, Чигрине»). Чи з того висновувалася неуникна необхідність громадянського кровопуску, соц. потрясінь, насильницьких засобів удосконалення нац. організму та окремої людини, пробудження «хиренної волі» з допомогою сокири? І так, і ні. Вектор пошуків Шевченка в цьому напрямі, шлях од «сокиряного бунту» й соц. помсти до «духовної революції» (В. Барка) був складний, зиґзаґоподібний, самі пошуки — мученицькими, гризотними для серця. Тож питання потребує всебічного, докладного, окремого розгляду.

Національна історія. Той факт, що словосполучення «національна історія» в Шевченкових текстах не зустрічаємо (див.: *Конкорданція* поетичних творів Тараса Шевченка. Нью-Йорк; Едмонтон; Торонто, 2001. Т. 2), не повинен дивувати. Як сенсовий дериват од ширших означень — нація, нац., це словосполучення на ту пору ще термінологічно не визріло, не викристалізувалося в укр. суспільній думці, і, властиво, ніхто, як саме Шевченко, об'єктивно якраз і дав імпульс для такої кристалізації. Сам же він у відповідній семантичній функції вживає, з правила, поняття «народ», «народний», часом — як своєрідні етносиноніми — «люде», «козаки», «козацький». Що ж до поняття «національна історія», то його відповідником виступає в Шевченка «історія України»: «Тяжко-тяжко мені стало, / Так, мов я читаю / Історію України» («Сон — У всякого своя доля»).

Тут справа, звісно, не просто в термінології. Вдатися до цілком нейтрального, як на сучасне сприйняття, словосполучення «історія України» за Шевченкових часів, за умов абсолютного панування імперської ідеології та підпорядкованої їй історіографії, означало зухвалий виклик останній та, властиво, й цілій імперській системі. Якщо вдуматися, то був держ. злочин вочевидь не менш тяжкий, ніж образливі характеристики монаршого подружжя; а що таке звинувачення не фігурувало на слідстві у справі Кирило-Мефодіївського товариства, то це свідчить лише про не надто високий інтелектуальний рівень «пілатів», котрі розпинали Шевченка. Для офіціозної, великодержавницької історіографії, налаштованої на обґрунтування міфу про «тисячолітню», «єдину і неподільну» рос. державу, словосполучення «історія України» було нонсенсом, до того ж нонсенсом зловорожим. Вживаючи його, і то без жодних застережень, Шевченко, в суті справи, стверджував і вводив до обігу ідею укр. нац. історії як окремішнього, самостійного істор. феномену.

Трохи згодом, у містерії «Великий льох», Шевченко йде далі, ставлячи питання вже не тільки про окремішність історії України, а й про її давність, істор. старшість порівняно з історією Росії. Перша (українська) ворона з презирством і зверхністю відкидає спроби своїх колежанок-суперниць, ворон російської та польської, вести з нею розмову як із рівною: «А дзуськи вам питать мене! / Ви ще й не родились, / Як я отут шинкувала / Та кров розливала!» Поверхово, мовить би — приторком прочитаний, цей монолог укр. ворони здатний трохи спантеличити, та він і справді внутрішньо амбівалентний. Що в підтексті монологу, або, точніше буде сказати, в позатексті, парадоксальним чином вчувається голос самого Шевченка, — це навряд чи викликає сумнів. Вочевидь, поет має тут на увазі започаткований М. Карамзіним і «височайше» схвалений міф про «тисячолітню» рос. державність; застосовуючи засіб «чужого слова» («Карамзіна, / Бачиш, прочитали! / Та й думають, що ось-то ми!» — каже Перша ворона), він опосередковано висловлює ***своє*** зневажливо-іронічне ставлення до накидуваного офіціозного міфу, означує власну позицію щодо питання про істор. старшість державності укр.: «А дзусь, недоріки! / В колодочки ще не вбились, / Безпері каліки!..» Це — з одного боку. Проте не може не виникнути запитання: а з якої причини функцію проголошення близьких поетові думок віддано в містерії однозначно негативному персонажеві, котрий метафорично персоніфікує чорні плями нашої історії, такі найганебніші риси істор. українства, як зрадництво, перевертництво? Адже, сперечаючись із суперницями, Перша ворона цинічно похваляється тим, що «шинкувала», «кров розливала», і не десь там інде, а «отут», в укр. землі, тож ота кров не ворожа була, а своїх-таки земляків.

Секрет Шевченкового парадоксу криється в ефекті майстерної гри з «чужим словом», семантичному балансуванні між текстом Першої ворони та його закамуфльованим *під*текстом. Прихований сенс цієї не так, звичайно, стилістичної, як передусім історіософської своєю суттю гри полягає в тому, що мерзенна і страшна «вороняча» сила втілює огидний, та, на жаль, реальний виворотний бік укр. нац. історії, її чорну тінь (користуючись термінологією К.-Ґ. Юнґа), давнє лихо і прокляття. Тож виходить, що давність і незнищенність цього метафізичного зла достеменно, дарма що мимовільно й на свій, «воронячий» кшталт, засвідчує давність самої історії, — адже тіні не буває

без предмета. До того ж крамольна «антикарамзінська» постава Першої ворони (ясна річ, ім'я М. Карамзіна має тут знаковий характер, це бренд, яким означено офіційну рос. історіографію в цілому) тим переконливіша, що ту ворону аж ніяк не можна запідозрити у вболіванні за долю України та у схильності до «українського сепаратизму» — вічного страшидла Москви. Небезпечна історіософська гра триває, і трохи далі, в тій же суперечці зі співрозмовницями, укр. ворона ще раз заторкує (вже, щоправда, не так прямо й категорично) питання про свою істор. старшість; тут вона сама вдається до «чужого слова», саркастично імітуючи (а чи пародіюючи) стиль царського маніфесту, в якому декларується право квазістаршого «брата» на інкорпорацію України, її теренів разом із людністю, її духовних скарбів, найперше — історії, «древностей»: «По милості Божій, / І ви наші, і все наше».

Мотиви істор. старшинства набувають розвитку, поглиблення і разом певної трансформації у фрагменті «Стоїть в селі Суботові», що його більшість шевченкознавців нині визнає за епілог містерії (меншість — Т. Комаринець, С. Росовецький — опонують цій точці зору, їхня аргументація безперечно варта уваги, однак сутнісний зв'язок між двома текстами визнають і вони). У названому тексті Шевченко виходить з-поза містеріальних лаштунків, сам забирає голос, щоби вступити у фінальний, підсумковий історіософський діалог із Б. Хмельницьким. Природно, знову спливає дражливе для великодержавницької історіографії питання стосовно історії України. Поет звертається до гетьмана «Олексіїв друже!» й дорікає, що він «все оддав приятелям», а тепер вони «кажуть, бачиш, що все-то те / Таки й було наше, / Що вони тілько наймали / Татарам на пашу / Та полякам». Деякі шевченкознавці (див.: *Дзира Я*. Тарас Шевченко і погодінська «теорія» про запустіння Подніпров'я // *ЛУ*. 1991. 14 берез.) висловлювали припущення, що ці Шевченкові слова могли бути реакцією на теорію М. *Погодіна*, підтриману М. *Катковим*, згідно з якою найдавнішими заселенцями Подніпров'я були начебто великоросіяни, а малоросіяни прийшли туди з-під Карпат значно пізніше, після татаро-монгол. навали, на спустошені землі. Погодінська теорія, яка, суттю, заперечувала право українців на споконвічно свої терени, оголошувала автохтонне населення мало не зайдами на власній землі, напевно, мала б викликати обурення Шевченка, проте підтвердження факту знайомства поета з нею не маємо. А головне: Погодін оприявнив її більш як через десятиліття після написання поеми «Великий льох» — у вигляді листа до І. *Срезневського* (Москвитянин. 1856. № 2). М. Максимович тоді ж у своїх «Філологічних листах до М. Погодіна» піддав його теорію ґрунтовній наук. критиці, зауваживши, однак, принагідно, що в 1845 (ймовірно, рік написання містерії) Погодін визнавав за укр. народом «всі ознаки самобутнього племені» (*Максимович М*. Собр. соч.: В 3 т. К., 1880. Т. 3. С. 183—311). Що з цього висновується? Шевченко — поет; у творі «Великий льох» він, на відміну від Максимовича-історика, не оперує конкретними фактами, докум. свідченнями, не посилається на імена, адресація його полеміки в епілозі (а переказ того, що «кажуть» Богданові «приятелі», зокр. про «наймання» укр. земель «на пашу» татарам і полякам, виразно іронічно-полемічний) значно ширша, ніж Погодін та його теорія, — це вся великодержавницька історіогр. «рать», шовіністичний тоталітет як такий, зрештою, сама імперія, яка проковтнула Україну з байдужістю Левіафана й цілковитою впевненістю у своєму «праві», бо первісно, сказати б генетично, переконана, «що все-то те / Таки й було наше!».

Утім, полемічність, іронія, жаль із приводу давніх помилок, гіркота переяслав. «відгику» — лише один бік історіософської концепції Шевченка, якою вона постає у згаданому фрагменті «Стоїть в селі Суботові» (як і в містерії в цілому). Її органічна складова — оптимістичний погляд у прийдешнє України, впевненість у перемозі «світу правди» над імперською темрявою: «Встане Україна. / І розвіє тьму неволі <…> І помоляться на волі / Невольничі діти!..» Тут не прогноз, побудований на наук.-раціоналістичному аналізі істор. чинників і тенденцій, радше передбачення, ще точніше — передчуття, прозріння, що живляться метафізичною, реліг.-містичною вірою в доконечність і неуникність істор. справедливості як «Божої правди». Через багато років про те саме в pendant Шевченкові скаже з властивою йому наївною мудрістю П. *Тичина:* «Воздвигне Вкраїна свойого Мойсея, — / не може ж так буть!» («І Бєлий, і Блок, і Єсенін, і Клюєв»). Підґрунтя Шевченкового міленаризму, слушно відзначає Д. Наливайко, — то «постійна присутність Бога, експліцитна й імпліцитна, очікування його втручання, що виправить історію, приведе її у відповідність зі “святою правдою”, без якої поетові не мислилося людське існування» *(Наливайко Д*. Історія і міфологія у Шевченка: (у контексті європейського романтизму) // *НШК 33*, с. 20). Недарма забарвлені історіософським оптимізмом Шевченкові міленарні візії, зокр. його уявлення про будучину України, частогусто своїм змістом і тональністю кореспондують із біблійними мотивами й ремінісценціями — «Давидові псалми», «Подражаніє 11 псалму», «Ісаія. Глава 35», «Осія. Глава XIV».

Національна держава. Що сказати стосовно проблеми держави, її місця в І. Ш., якщо в самого Шевченка не знайдемо навіть цієї категорії? Втім, немає

в нього, як зазначалося, і щойно розглянутої категорії «національна історія». Тим часом обидві проблеми, як свідчить досвід людської цивілізації, нероздільні, хоч би якими були їхні конкретні взаємозв'язки і хоч би як було їх тлумачено.

Українофільській історіософській думці, від М. Костомарова починаючи, традиційно притаманна негативна наставленість до держави як такої, що на неї сливе несвідомо переносилося неприйняття централістсько-бюрократичної Російської імперії. До цієї традиції державницьки орієнтована націонал-радикалістська критика спершу приєднувала була й Шевченка. Так, для Є. Маланюка серед. 1920-х Шевченкова поезія, сама його особистість асоціювалися передовсім із образом Ґонти, «вибухом крові» і «кари», «бунтом буйних майбутніх рас» (вірш «Шевченко», 1925) — бунтом, не підкріпленим у Шевченка конструктивними державотвірними інтенціями: «Він Ґонта був, а не Мазепа» (*Маланюк Є.* Посланіє // *Маланюк Є.* 1997. С. 470). І тільки згодом, у статтях 1930—40-х («Три літа», «Шлях до Шевченка», «До Шевченкових роковин»), з покутою відкинувши свої однобічні оцінки, народжені «в молодечім пориві» (Пробоєм [Прага]. 1942. № 3. С. 156), Маланюк збагнув і зманіфестував ту істину, що Шевченко втілював «свідомість національно-державну», він може бути схарактеризований «як поет державний» (*Маланюк Є.* 1997. С. 131, 152). Ця позиція стала домінантною в еміграційному та діаспорному шевченкознавстві (див., напр.: *Лотоцький О.*); її загалом дотримується переважна більшість сучасних дослідників в Україні (І. Денисюк, Т. Комаринець, Є. Нахлік), що, із зрозумілих причин, чітко оприявнилося в 1990—2000-х й вилилося в коротку й категоричну (можливо, з огляду на складність питання, занадто категоричну) характеристику Шевченка як державника. Не менш рішуче виявила себе позиція супротивна, артикульована Г. Грабовичем (одним із небагатьох її підтримав Я. *Ісаєвич*), який вважає «в корені помилковим» твердження, «ніби Шевченко вболівав за національну державу, ніби йому було властиве так зване державництво». Г. Грабович застерігає, що йдеться не лише про факт неприйняття Шевченком рос. імперської влади, це зрозуміло само собою; на його думку, поет назагал далекий від ідеї держави як такої, в тому числі й нац., він заперечував «морально-екзистенціальну цінність» держави, бо сповідував «радикальний антидержавний популізм і навіть анархізм» (*Грабович Г.* С. 155, 156).

Стикаючись із різними, чи й протилежними, поглядами на ту чи ту проблему, важливо передовсім виявити підставові методологічні моменти, врахування яких у підході до розглядуваного об'єкта доконечне в будь-якому випадку, бо диктоване природою і характером самого цього об'єкта, тоді як їхня недооцінка (не кажучи про нехтування) веде до однобічності й крайнощів. Тим більше, коли маємо справу з однією з вузлових проблем — держава для історіософії взагалі, для І. Ш. — зосібна. Так, свого ставлення до держави як ін-ту суспільства, до ідеї державності, її моральної цінності чи, навпаки, ворожості для людини, нарешті, до держави нац., саме укр. (на чому, властиво, й фокусуються суперечки), Шевченко в раціоналістичному плані ніде не формулює і якоїсь програми її створення та розбудови не декларує; від цього він справді далекий. Але з того жодною мірою не випливає, ніби ідея нац. державності так само далека Шевченкові як поету-історіософу. Навпаки, до поетичної концепції І. Ш. вона входить питомою складовою, і дивно припустити, що могло би бути інакше, що, звертаючись до минувшини України, поет обминув би, напр., мотив Гетьманщини, і то маючи на увазі не так (у кожному разі, не тільки) територіальну одиницю (Лівобережжя з Києвом), як автономне політ. утворення з ознаками самостійності й нац. державності (див. *Гетьманщина*). Ін. річ, що Шевченкові оцінки й характеристики Гетьманщини неоднозначні, для нього очевидні її неоднорідність, внутрішня суперечливість, тому суперечлива й постава щодо неї. З одного боку, він поетизує, навіть ідеалізує Гетьманщину, називає «святою» («Титарівна»), образ «Гетьманщини старої» асоціюється з волею, відсутністю кріпацтва («Невольник»); з другого — Шевченко не заплющує очі на вади Гетьманщини, її політ. половинчатість і крихкість, на міжусобну боротьбу її «проклятих» провідників, «недоумів», чиї пожадливість, владолюбство, дрібна чванькуватість підважували Гетьманщину зсередини і, врешті-решт, «занапастили Божий рай!..» («Сон — Гори мої високії»). Шевченкова ностальгія за козацькою державністю, його, за вдалим виразом Є. Нахліка, «державницька туга» сполучалися з крит. наставленістю, злістю і душевною гіркотою з приводу проґавлених Україною істор. шансів, а разом — з ясним відчуттям неповоротності історії. Поет вірить, що на заміну колоніальній імперії «фельдфебеля-царя» прийдуть тепер уже не гетьмани «в золотім жупані», не січова вольниця чи гайдамацька охлократія (все це — і добре, і зле — минуло без вороття), що Україна діждеться-таки колись свого *Вашинґтона* «з новим і праведним законом», посяде гідне місце у спільноті світових демократій.

Існує ще глибинніший шар проблеми. Ідея нац. укр. державності присутня в І. Ш., в семантиці й образній системі його творів імпліцитно, вона виявляється у ствердженні ідеалу волі, незалежності України. Чи не вперше, прецінь, сказав про це (щоправда, відповідно до

своєї постави, з відтінню невдоволення) М. Драгоманов, зауваживши у ст. «Шевченко, українофіли й соціалізм», що воля, про яку «писав Шевченко з 1845 р. <…>, більш усього воля своєї породи й країни, воля національна й державна» (*Драгоманов М*. С. 55). Таке усвідомлення невіддільности волі «своєї породи й країни» від незалежності державної, від створення нац. держави ніде, як уже зазначалося, Шевченком програмово не декларoване, не ввібгане в ***політичні*** формули; натомість воно чітко й цілком недвозначно виявнене у формулі ***поетичній***, як знамените: «В своїй хаті своя й правда, / І сила, і воля» («І мертвим, і живим»), де «своя хата» виступає метафорою своєї, нац. держави — запоруки збереження й утвердження таких фундаментальних нац. і разом загальнолюдських цінностей, як правда, сила і воля. Шевченкова правдиво історіософська постава докорінно антиномічна рос. імперській нац.-державницькій моделі, обтяженій спадщиною візантинізму, московсько-ортодоксальним тлумаченням принципу соборності.

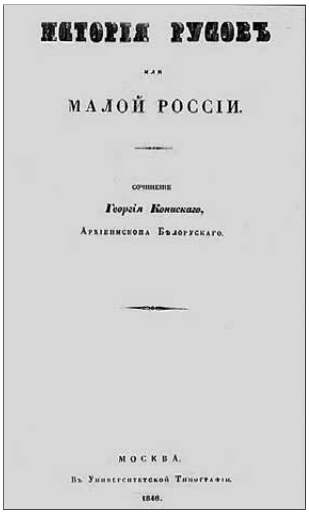
Подібно до того, як поступово формувалася сама концепція І. Ш., так у динаміці й не без суперечностей виявляла себе також її державотвірна складова. На шляху визрівання заплідненої духом нац. державотворення поетичної ідеї-образу справді-таки траплялися спалахи настроїв анархічних, бунтарських, стихійно-повстанчих (від «Холодного Яру» до «Хоча лежачого й не б'ють»). Але не було жодного рядка, де Шевченко абсолютизував би державу як таку, як ідеальну структуру; навіть поетизуючи, заледве не сакралізуючи Гетьманщину, він не втрачав тверезості в оцінці її слабкостей і вад. З'являлися й твори ***позірно*** антидержавницької, насправді ж — антицаристської, антиімперської, антитоталітарної спрямованості («Царі», «Юродивий», «Саул», «О люди! люди небораки!»), або такі твори, в яких історіософське тлумачення влади базується на виразно загальнолюдських, християнських, нехай і неканонічно інтерпретованих, засадах («Неофіти», «Марія»). Але поч. і кінцеву (не у вузько хронологічному сенсі, звичайно) віхи у спрямуванні гол. поетового семантичного вектора становлять етногр.-фольклор. романтика держави, якою снить Ярема Галайда, — «гетьмани в золотім жупані», «булава» («Гайдамаки»), і міленарні образи «сем'ї вольної, нової» («Як умру, то поховайте»), «оновленої землі» («І Архімед, і Галілей»), «зелених паростей», які виростуть колись од коріння згризеного «рідними» шашелями старого дуба («Бували войни й військовії свари»). Ці образи в метафоричній формі подають Шевченків поетично-історіософський футурологічний прогноз, провіщують народження й утвердження в майбутньому незалежної нац. укр. держави.

Літ.: Куліш П. Чого стоїть Шевченко яко поет народний // *Куліш П*. Твори. Л., 1910. Т. 6; *Антонович В*. О воспроизведении исторических событий в поэзии Шевченко // *Чтения* в историческом обществе Нестора-летописца. 1888. Кн. 2; *Драгоманов М. П*. Шевченко, українофіли й соціалізм // *Драгоманов М. П*. Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. К., 1970. Т. 2; *Донцов Д*. Дві літератури нашої доби. Торонто, 1958 [перевид. — Л., 1991]; *Чижевський Д*. Нариси з історії філософії на Україні. Прага, 1931 [К., 1992]; *Чижевський Д*. Історія української літератури: (від початків до доби реалізму). Нью-Йорк, 1956 (перевид. — Т., 1994; К., 2003); *Шлемкевич М*. Загублена українська людина. Нью-Йорк, 1954; *Барка В*. Правда Кобзаря. Нью-Йорк, 1961 [перевид. — Рівне, 2002]; *Барка В*. Сокира і духовна революція // *ЛУ*. 1992. 5 берез. ; *Маланюк Є*. Від Кобзаря до нації // *Маланюк Є*. Книга спостережень: Фрагменти. К., 1995; *Маланюк Є*. Книга спостережень: Ст. про літературу. К., 1997; *Грабович Г*. Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. 2-ге вид., випр. й авториз. К., 1998; *Лотоцький О*. Державний світогляд Т. Шевченка // *Шевченко Т*. Повне вид. творів: У 14 т. Чикаґо, 1962. Т. 3; *Луцький Ю*. Шевченкові зустрічі з Мазепою // Сучасність. 1986. Ч. 12; *Kozak S*. Ukraińscy spiskowce i mesjaniści: Bractwo Cyryła i Metodego. Warszawa, 1990; *Kozak S*. Juliusz Słowacki i Taras Szewczenko // *Juliusz* Słowacki: Wielokulturowe źródła twórczości. Warszawa, 1999; *Рубчак Б*. Живописаний Шевченко: («Журнал» як текст) // *Світи 1991*. Т. 1; *Комаринець Т*. Поема «Великий льох» у контексті Шевченкової концепції України // *ЗНТШ*. Л., 1990. Т. 221; *Комаринець Т*. Чи був Шевченко державником? // *Комаринець Т*. Твори. Л., 1996; *Пріцак О*. Історіософія Михайла Грушевського // *Грушевський М*. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. К., 1991. Т. 1; *Лоскутов В*., *Семочкина М*. Русская историософская мистерия и мистика духа // *Человек*, бытие, культура: Тез. XIV Всесоюз. теорет. семинара. Переяслав-Хмельницкий, 1991; *Тартаковский М*. Историософия: Мировая история как эксперимент и загадка. М., 1993; *Брайчевський М*. Історіософські підвалини історичного поступу // Хроніка-2000. К., 2000. Вип. 39/40; *Мойсеїв І*. Національна ідея: ідеалізм і прагматика: («І мертвим, і живим...» Т. Шевченка) // Сучасність. 1995. Ч. 9; *Przechodzki E*. Historiosofia Tarasa Szewczenki i polskich romantyków w świetle rosyjskojęzycznej publicystyki Mariana Zdziechowskiego // *W kręgu* kultury ukraińskiej. Olsztyn, 1995; *Скуратівський В*. Історія і культура. К., 1996; *Ісаєвич Я*. Минуле, сучасне і майбутнє народу і проблема спадкоємності української культури в творчості Шевченка // *Ісаєвич Я*. Україна давня і нова: народ, релігія, культура. Л., 1996; *Юсуфов Р*. Историософия и литературный процесс: Средние века и Новое время. М., 1996; *Астаф'єв А*. Художня історіософія: від Миколи Костомарова до Євгена Маланюка // *СіЧ*. 1997. № 2; *Забужко О*. Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу. К., 1997; *Мейзерська Т. С*. Проблема індивідуальної міфології: міфотворчість Шевченка. О., 1997; *Колесников К*. Категорія історіософії: епістемологічне наповнення і традиції використання // Визвольний шлях. Кн. 5 (602); *Слухай Н*. Архетипи в неосяжності Шевченкового космосу // *СіЧ*. 1999. № 3; *Пахаренко В*. Незбагнений апостол: Світобачення Шевченка. 2-е вид., доп. Черкаси, 1999; *Смілянська В*., *Чамата Н*. Структура і смисл: спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Тараса Шевченка. К., 2000; *Наливайко Д*. Історія і міфологія у Шевченка: (у контексті європейського романтизму) // *НШК 33*; *Денисюк І*. Категорія «національний письменник» і Тарас Шевченко // *ЗНТШ*. Л., 2000. Т. 239; *Дзюба І*., *Жулинський М*. На вічному шляху до Шевченка //

ПЗТ: У 12 т. Т. 1; *Дзюба І.* З криниці літ. К., 2001. Т. 2; *Барабаш Ю.* «Коли забуду тебе, Єрусалиме...». Гоголь і Шевченко: Порівн.-типол. студії. Х., 2001; *Шевчук В.* Personae verbum (Слово іпостасне): Розмисел. К., 2001; *Гітін В.* Спільні риси побудування Шевченкової прози та його «Журналу» (на матеріалі повісті «Художник») // *Світи 2001*; *Ласло-Куцюк М.* Творчість Шевченка на тлі його доби. Бухарест, 2002; *Нахлік Є.* Доля — Los — Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. Л., 2003; *Надъярных Н. С.* «Исторический антропоцентризм» Т. Г. Шевченко // *Надъярных Н. С.* Дмитрий Чижевский: Единство смысла. М., 2005; *Яременко В.* До проблеми історіософії Тараса Шевченка: методологічні підходи // *СіЧ.* 2007. № 3; *Дзюба І.* Тарас Шевченко. К., 2008; *Теми* і мотиви поезії Тараса Шевченка. К., 2008.

Юрій Барабаш

«ІСТО́РІЯ РУ́СІВ» («История Русов или Малой России») — твір укр. історіографії, л-ри та публіцистичної думки 2-ї пол. 18 — поч. 19 ст. Основні текстологічні проблеми вивчення цього анонімного твору досі не розв'язано. Неясним залишається питання датування й атрибуції твору. В найдавніших, 1820-х, рукописах, за одним із яких і видав «І. Р.» О. *Бодянський*, хтось приписав її в назві твору Г. *Кониському*, в анонімній же передм. до цього її списку сказано, що «она ведена с давних лет в кафедральном Могилевском монастыре» і що «притом она вновь им [тобто Г. Кониським. — *Ред.*] пересмотрена и исправлена». Потім атрибутували твір згаданому в цій анонімній передм. Г. Полетиці, синові його Василю, О. Безбородьку, сотникові А. Худорбі. Усі ці атрибуції не можна визнати достатньо аргументованими. Наявність масиву переказів про події в Новгороді-Сіверському періоду Смутних часів, Хмельниччини та Північної війни (*История* Русов или Малой России / Сочинение Георгия Конисского, архиепископа Белорусского. М., 1846. С. 43—44, 76—77, 207—208) дає змогу припустити, що родина автора була пов'язана зі шляхтою цього міста.

Історія Русів. М., 1846. Обкладинка

С. *Єфремов* схарактеризував «І. Р.» як «блискучий, палко і з захватом написаний памфлет» (*Єфремов С.* Історія українського письменства. К., 1995. С. 214). Д. *Чижевський* бачив у ній своєрідний перехід від бароко до класицизму, як у проповідях Г. Кониського, і вважав, що цей твір «ще ближче підходить до стилістики класицизму» (*Чижевський Д.* Історія української літератури. К., 1994. С. 315). «Недостатню джерелознавчу базу пам'ятки, фактичні помилки, неточності» (*Мишанич О. В.* Історія русів // *Українська* літературна енциклопедія. К., 1990. Т. 2. С. 350) варто розглядати як результати діяння письменницької фантазії, авторського «вимислу» та «домислу», що дає підстави побачити в «І. Р.» попередницю укр. істор. роману Нового часу.

Структура «І. Р.» відображає ті завдання, які ставив перед собою анонімний автор як історик, і ті труднощі, що їх він у цій своїй іпостасі мусив переборювати. Перша частина твору — зображення дохристиянської та давньокиїв. історії «русів» (тобто українців), у другій ідеться про перебування «русів» під владою Литви та Речі Посполитої, тут домінує розповідь про Хмельниччину. У третій частині мова про долю Лівобережної України у складі Москов. держави до смерті *Петра І*, при цьому основну увагу приділено подіям *Руїни* та Північної війни на території України. Останню, четверту частину присвячено поневірянню укр. козацтва та шляхти під владою рос. монархів 18 ст., закінчуючи *Катериною II*. Всю книгу пронизує патріотична настанова, за якою історія укр. народу («русов» або «русских») — це і є «единственная история Российская», українці добровільно прилучилися до поляків і росіян «яко равные к равным и вольные к вольным». Автор показує себе борцем за «древние <...> права и привилегии» укр. народу.

З легкої руки М. Драгоманова (*Драгоманов М. П.* Шевченко, українофіли і соціалізм // *Драгоманов М. П.* Вибране. К., 1991. С. 365—366), звертанням Шевченка до «І. Р.» не бракувало уваги дослідників. Не обійшлося й без помилок. Так, Ю. *Івакін* доводить безпідставність тверджень М. *Новицького* й І. *Айзенштока* про запозичення сцени вибору гетьмана в поезії «У неділеньку у святую» з «І. Р.» (*Івакін Ю.* Нотатки шевченкознавця. К., 1986. С. 38—39).

Огляд історії вивчення рецепції «І. Р.» у текстах Шевченка переконує, що поет розрізняв три зазначені вище іпостасі твору (історіогр., літ., публіцистичну), сприймав їх нарізно й по-різному відобразив у власній творчості. При цьому мало значення, чи Шевченко безпосередньо звертався до тексту пам'ятки, чи пригадував його, не маючи під руками.

Шевченко бачив в «І. Р.» твір передусім історіогр.: він назвав її «летописью Конисского» в листі до О. Бодянського від 15 листоп. 1852 і в усіх п'яти згадках у повісті «Близнецы». Водночас для поета це був авторський твір. Шевченко вважав, що авторство «І. Р.» належить Г. Кониському. Поет спирався в цьому на рукописний примірник, яким користувався до заслання, і перше вид. твору. Відповідну атрибуцію

поет унаочнив, подавши в повісті вигаданий дарчий напис Г. Кониського начебто його студентові Григорію Гречці, який був учителем гол. героя повісті Никифора Сокири (4, 22).

«Рукописный экземпляр летописи Конисского» (4, 22), що його Сокира одержав у спадок від учителя, в ідеології повісті виступає символом укр. патріотизму і козацького свободолюбства, а в її наративній побудові — атрибутом, за допомогою якого подано характеристику персонажів. Так, Никифор Сокира, людина скромна, не хизувався своєю б-кою, тому навіть розповідач «часто гостил у него по нескольку дней и, кроме Конисского летописи, не видел даже бердичевского календаря в доме. <...> Летопись же Конисского, в роскошном переплете, постоянно лежала на столе, и всегда заставал я ее раскрытую» (4, 25). Ставлення до примірника «І. Р.» характеризує й злого сина Сокири — Зосима. Заволодівши на якийсь час маєтком батька, ця некультурна й бездушна людина залишила рукопис у такому стані: «Псалтырь же его [Никифора Федоровича. — *Ред*.] священная, Геродот его, единая его радость — летопись *Конисского* наполовину изорвана для закуривания трубок» (4, 102).

Перша частина «І. Р.» не відбилася в текстах Шевченка. Для цього були вагомі підстави. У першій частині патріотичний задум піднести істор. предків до рівня ін. прославлених у давнину народів приводить до квазіістор. фантазування, генетично пов'язаного з такою ж вигаданою передісторією козаччини в раніших козацьких літописах, як, напр., у Літописі Граб'янки або в «Собрании историческом» С. Лукомського, де можна простежити зв'язок із гуманістичною традицією польс. хроністів, насамперед М. Кромера й М. Бельського. Ця частина «І. Р.» з її довільними тлумаченнями давніх народів (хазар, кіммерійців, сарматів та ін.) як слов'ян. племен нагадує і фантазії на теми Давньої Русі у міфічних рос. літописчиках 18 ст. (Центр. держ. архів давніх актів. М. Ф. 181. № 358. Арк. 679—681 та ін.; РНБ. Ф. 199. № 69, поч. 18 ст.). В останньому рукописі, зокр., варяги так само, як і в «І. Р.», «языка словенска бяху» (арк. 10 зв.). Шевченкові, людині епохи романтизму, така істор. міфотворчість здавалася застарілою.

У другій частині поета залишили байдужим відверті вигадки — скажімо, переважно міфолог. імена воєначальників Олександра-Вітовта (тут «Венцеслава») в розповіді про битву під Ґрюнвальдом 1410: той був «при полковниках: Рогдаю, Полеличу, Громвалу, Колядичу и Купалдею» (*История* Русов или Малой России. С. 9). Проте його зацікавили відомості з доби пізнішої, з часів повстання під проводом С. *Наливайка* та повстання 1630. По-перше, ін. джерела для історії України 15 — 1-ї пол. 17 ст. тоді не були для нього доступні, по-друге, виклад «І. Р.» приваблював поета-романтика деталями, які цілком укладалися в романтичну модель світобачення.

Так, у поезії «Тарасова ніч» Переяславську битву 25 трав. 1830 змальовано за «І. Р.»; причому друк. істор. праця «История Малой России…» Д. *Бантиша-Каменського* (М., 1822), де події повстання 1630 описано за «І. Р.», стала для Шевченка свідченням авторитетності вид. В усякому разі в «Приписах» до поеми «Гайдамаки» він, називаючи, як і в «І. Р.», ніч битви «Тарасовою», а Тараса *Федоровича* — «Трясилом», посилається на автора «Истории Малой России...»: «Тарас Трясило вирізав ляхів над Альтою; і та ніч, в котру те трапилось, зоветься Тарасова, або кровава (Бантиш-Каменський)». Але поет бачив цю подію уже крізь призму власної поезії: звідси й називання поляків «ляхами», а ночі — «кровавою», наявність деталей, що відсутні і в «І. Р.», і в Д. Бантиша-Каменського (*Бантыш-Каменский Д. Н*. История Малой России. М., 1822. Ч. 1. С. 202—203). Так само й у повісті «Близнецы», вже не маючи під рукою «І. Р.», поет посилався на неї, коли вказував топографічні орієнтири місця Переяславської битви, але оздобив свій істор. екскурс епітетом, взятим із власної поезії «Тарасова ніч»: «…и на этом же месте, по сказанию Конисского, совершилась кровавая, или Тарасова, ночь в 1547 году» (4, 17) (дата помилкова).

У «Тарасовій ночі» є ще ряд ремінісценцій з «І. Р.». Це насамперед рядки «Виростають нехрещені / Козацькії діти, / Кохаються невінчані, / Без попа ховають, / Запродана жидам віра, / В церкву не пускають!». Вони відображають враження поета від розповіді «І. Р.» про насильницьке впровадження унії в Україні (в поезії як вороги козаків згадуються «уніяти»): «Церкви несоглашавшихся на унию прихожан отданы жидам в аренду, и положена за всякую в них отправу денежная плата...» Іудеї «тотчас ключи церковные и веревки колокольные отобрали себе в корчмы». Другим джерелом тут виступили істор. ламентації І. *Срезневського*, що постали як осмислення, між ін. джерелами, тих же фрагментів «І. Р.»: «Дети умирали без крещения и очищения от грехов; взрослые жили безбрачно, не зная ни исповеди, ни причащения Св. тайн. Мертвые погребались без обрядов» (Запорожская старина. 1834. Ч. 1. Кн. 3. С. 110). Подальша згадка про С. Наливайка («Обізвався Наливайко — / Не стало кравчини!») у витонченій поетичній формі конденсує враження Шевченка від розповіді про нього в «І. Р.», при цьому називання Наливайка «кравчиною» має за джерело дві пісні в «*Запорожской старине*» (1833. Ч. 1. Кн. 1. С. 36—42), що їх справедливо вважають фальсифікатами і які були написані під впливом «І. Р.» (*Шамрай А*. Харківські

поети 30—40 років XIX століття // *Харківська* школа романтиків: У 3 т. Х., 1930. Т. 1. С. 38—39). Визначного козацького ватажка Павла Бута (*Павлюка*) Шевченко називає тут «Павлюгою», але таке його найменування відоме тільки з «І. Р.».

Заг. повідомлення «І. Р.» про морські походи запорожців (*История* Русов или Малой России. С. 25, 31—32) дослідники вважають одним із джерел поезії «Іван Підкова» й поеми «Гамалія» — для імен персонажів: в «І. Р.» є розповідь про Павла Підкову (Там само. С. 29—30), згадувано й козака з прізвищем Гамалія (Там само. С. 156, 165—166 та ін.), але, як і Павла Підкову, не у зв'язку з морськими походами.

У поемі «Гайдамаки» поет до промови патріота-«благочинного» перед козаками вводить і прохання пригадати «праведних гетьманів»: «Де їх могили? Де лежить / Останок славного Богдана? / Де Остряницина стоїть / Хоч би убогая могила? / Де Наливайкова? Нема! / Живого й мертвого спалили» (рр. 1138—1143). У «Приписах» поет так коментує це місце: «Павла Наливайка живого спалили в Варшаві, Івана Остраницю і тридцять старшин козацьких після страшної муки розчетвертовали і розвезли їх тіла по всій Україні. Зіновій Богдан і син його Тимофій були поховані в Суботові коло Чигрина; Чарнецький, коронний гетьман, не доставши Чигрина, од злості спалив їх мертвих (Георгій Кониський)» (1, 510). Як вказує в коментарі М. *Павлюк*, посилаючись на «І. Р.», промова благочинного «має багато спільного з промовою, з якою Б. Хмельницький звернувся» до козаків І. Барабаша (1, 659). Треба лише додати, що цю промову Хмельницького вигадав автор «І. Р.», і це лише підкреслено називанням у ній не тільки Остряниці, який насправді загинув 1641 на Слобожанщині від рук козаків, а й, за текстом «І. Р.», його вигаданих старшин «обозного Сурмила, полковников Недригайла, Боюна и Рындича, коих колесовали и живыми жилы тяглы» (*История* Русов или Малой России. С. 63, пор. с. 56). Хоч у «Приписах» Шевченко посилається лише на «Кониського», насправді деталі наруги над похованням Хмельницьких у Суботові взято з праці Д. Бантиша-Каменського (*Бантыш-Каменский Д. Н.* История... Ч. 1. С. 13).

Значну увагу поет приділив другій половині «І. Р.»: адже, розповідаючи про шведчину, анонім міг використовувати розповіді старших своїх родичів, а події з царювань від Петра, Єлизавети Петрівни до Катерини II — описувати за власними споминами. Доволі близький до «І. Р.» фрагмент поеми «Сон — У всякого своя доля», що складається з монологів, звернених до Петра І, — душ козаків, замучених на побудові Петербурга, і душі «наказного гетьмана» (тобто Петра Полуботка), якого цар «голодом замучив / У кайданах» (пор. у джерелі: «Я знаю, что нас ждут оковы и мрачные темницы, где уморят нас гладом и притеснением, по обычаю московскому» (*История* Русов или Малой России. С. 230). Цитоване звернення Полуботка-в'язня до Петра І, яке вигадав автор «І. Р.», містить і архетекст (ми «заставлены рыть линии и каналы и осушать непроходимые болота, утучняя все то телами наших мертвецов, падших целыми тысячами от тяжестей, голода и климатов») для рядків монологу «наказного гетьмана» в поемі, котрі звинувачують царя в тому, що він «болота засипав / Благородними костями; / Поставив столицю / На їх трупах катованих!» (рр. 441—445). Згодом той же фрагмент «І. Р.» буде відтворено вже з пам'яті в поемі «Іржавець»: «Як погнали на болото / Город будовати <...> / Як діточки на Орелі / Лінію копали / І як у тій Фінляндії / В снігу пропадали» (рр. 67—68, 71—74). А в поемі «Сон» апокаліптичний аспект обох інвектив, «наказного гетьмана» і душ замучених козаків («Царю! царю! / І Бог не розлучить / Нас з тобою» (рр. 448—450); «На Страшному на сýдищі / Ми Бога закрием / Од очей твоїх неситих» (рр. 474—476)), теж походить від монологу Полуботка в «І. Р.»: «Говорю тебе истину, о государь! Что воздаси ты непременно отчет перед Царем всех царей, всемогущим Богом, за погибель нашу и всего народа» (*История* Русов или Малой России. С. 230).

Сліди уважного читання «І. Р.» є й у поемі-містерії «Великий льох». Йдеться про розповідь 2-ї душі про різанину, що її вчинив 1708 О. *Меншиков* у *Батурині*: «Я була ще недолітком, / Як Батурин славний / Москва вночі запалила, / Чечеля убила, / І малого, і старого / В Сеймý потопила. / Я меж трупами валялась» (рр. 76—82). В «І. Р.», захопивши місто, «Меншиков ударил на граждан безоружных <...>, выбил всех их до единого, не щадя ни пола, ни возраста, ни самых ссущих младенцев. <...> Весь город и все публичные его здания <...> со всех сторон зажжены и превращены в пепел» (Там само. С. 206—207). Повідомлення про загибель у Батурині Д. *Чечеля* теж пов'язано з «І. Р.», адже в ній про цього полковника сказано на тій же сторінці, але як про полковника сердюків, якого І. *Мазепа* призначив до гарнізону Новгорода-Сіверського (Там само. С. 207). Яскрава деталь поеми — «бабуся», яка поховала дівчину-«недолітка», теж невдовзі померла «й зотліла у хаті, / Бо нікому в Батурині / Було поховати» (рр. 119—121), є худож. переосмисленням повідомлення «І. Р.» із біблійною цитатою (пор.: 4 Цар. 9; 10; Ієр. 16, 6): «Тела избиенных христиан и младенцев брошены на улицах и стогнах град и не бе погребаяй их!» (Там само).

Той же епізод «І. Р.» відображено й у фрагменті повісті «Близнецы», де розповідається, як Никифор Федорович, побувавши в переяславській Покровській

церкві на літургії, зацікавився іконою Покрова Богородиці часів Петра I, на якій було зображено самого імператора з імператрицею, його сподвижників і гетьмана Мазепу. Герой повісті призвичаївся розглядати ікону й розповідати «своей любопытной Прасковии, что такие были за люди, под кровом Божия Матери изображенные. Иногда он рассказывал с такими подробностями про Даниловича и разрушенный им Батурин, что Прасковья Тарасовна наивно спрашивала мужа: "За что ж она его покрывает?"» (4, 27). Жорстокість і звірство Меншикова-ката передано через реакцію «наивной» шляхтянки на усне переповідання епізоду «І. Р.».

У цій же повісті показано й реакцію самого Никифора Федоровича на зміст улюбленої своєї книжки. Розповідач зазначає, що його приятель «несколько раз прочитывал ее, но самого конца ни разу. Все, все мерзости, все бесчеловечия польские, шведскую войну, Биронового брата, который у стародубских матерей отнимал детей грудных и давал им щенят кормить грудью для своей псарни, — и это прочитывал, но как дойдет до голштинского полковника Крыжановского, плюнет, и закроет книгу, и еще раз плюнет» (4, 25). Оскільки контексти згадок «летописи Конисского» в повісті загалом не передбачають обов'язкового знайомства читача з її текстом, вбачаємо тут наративний прийом, за яким читач має замислитися, що ж то за «мерзости» творив отой полковник А. *Крижановський*, коли вони ще жахливіші, ніж нелюдські вчинки К. Бірона. Шевченко запозичив тут цей оповідний прийом зі свого архетексту, де після згадки про «неистовства» брата царського фаворита сказано, що ін. «его скаредства мерзят самое воображение человеческое» (*История* Русов или Малой России. С. 243). Розповідач у Шевченковій повісті передбачає, що читач розгадає його енігму, звернувшись до самої «І. Р.», яка стає, отже, ніби проектованим додатком до повісті і утворює з нею певний метатекст. І справді, про полковника Крижановського розповідається, що він був родом єврей «и свежий перекрест, всегдашними арендами своими и откупами дошедший до чина полковника», і що він знайшов спосіб нажитися й на вербунку в «службу голштинскую» за *Петра III*, сформувавши «полк, так назвавшийся, Подцабольдский» (*История* Русов или Малой России. С. 251). Дід Никифора Федоровича в повісті загинув саме через те, що «записался портупей-майором в себулдинцы» (перекручене від подцабольдинці): коли почали «себулдинцев обращать в регулярные войска, чему немало сопротивлялся и майор Сокира, за что с прочими супротивниками и был казнен в четырех городах, на четырех площадях в один день» (4, 18). Розповідач тут помиляється: дід героя, повернувшись із голштинського полку (після розпуску голштинців, зрозуміло) багатим офіцером, ще й дворянином, зовсім не логічно записується до того ж голштинського полку, яким і був подцабольдинський (простомовне — «себулдинці»): страчено було не подцабольдинців, а повсталих пікінерів. Саме в пікінери мав піти й серед їхніх офіцерів постраждати дід Никифора Федоровича, у ганебній страті якого (повсталих забили батогами; *История* Русов или Малой России. С. 254) полковник Крижановський якраз і не був винен.

Трансформація в повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» ін. архетексту з «І. Р.» мала чинники глибші. Розповідач-художник розглядає кахлі на пічці в попівській хаті: «На нескольких кафлях между цветами и птицами нарисованы двуглавые орлы. Они мне напомнили наивный рассказ Конисского о таком же изображении на кафле, стоившем бедному хохлу пытки и жизни» (4, 249—250). Цікаво, що розповідач не вважає за необхідне з'ясувати, у чому саме був звинувачений «хохол»: жахлива абсурдність дій Таємної канцелярії та її укр. двійника — Міністерської канцелярії не вимагала повторення змісту доносу (в «І. Р.» звинувачений нібито «жжет на печах своих герб государственный, неведомо с каким умыслом». — История Русов. С. 239). Але ще важливіше, що в повісті йдеться про «бедного хохла», тоді як в «І. Р.» виступає «знатный помещик или владелец местечка Горска». Демократичний персонаж повісті й постраждав жахливіше за багатого поміщика «І. Р.»: той не загинув і навіть під час допиту не зазнав тортур, але «орлы стоили помещику хорошего табуна лошадей и коров с денежным приданым».

Кардинальне переосмислення тут епізоду «І. Р.» демонструє, що Шевченко, принциповий демократ і гуманіст, не приймав її ідеологію беззаперечно. Уважний читач «І. Р.», він в епізоді про полковника Крижановського помітив, безперечно, що автор каже про формування ним полку «из козацких детей своего полку, да из стадников и чобанов, заводской и всякой другой сволочи». Поет, як на нашу думку, зважав і на літ.-регресивні особливості літ. форми твору, зокр. фантазування під виглядом істор. повідомлень у першій частині, і на часту, за ще середньовічною традицією, цитацію Біблії, і на вибір рос. мови. Тому Шевченкова рецепція «І. Р.» відтворювала насамперед нац.-визв. пафос цього твору. Водночас Шевченко сміливо трансформував його фактаж і сюжети у власних творах.

Літ.: Грушевский А. С. К характеристике взглядов «Истории руссов» // Изв. Отд. рус. яз. и слов. АН. 1908. Т. 13. Кн. 1; *Кошова Л.* Шевченко та «История Русов» // Шевченко. Х., 1928. Річник 1-й (окреме вид.: Х., 1928); *Возняк М.* Псевдо-Кониський і псевдо-Полетика («Історія русовъ» у літературі й науці). Л.;

К., 1939; *Шевчук В. О.* Нерозгадані таємниці «Історії русів» // Історія русів. К., 1991; *Кравченко В. В.* Поема вольного народу («Історія русів» та її місце в українській історіографії). Х., 1996; *Мишанич Я.* «Історія русів»: історіографія, проблематика, поетика. К., 1999; *Мішуков О.* Європейський контекст «Історії Русів». К., 1999; *Никифорюк А.* Образ козацького ватажка Семена Палія у творчості Т. Шевченка та «Історії Русів» // Науковий вісник / Чернів. нац. ун-т. Чернівці, 2008. Вип. 382/384: Слов'ян. філологія; *Данильченко О.* Концепт образу Богдана Хмельницького в «Історії Русів» та творчості Т. Шевченка: порівняльний аналіз // *ШСт 14*; *Юрчук О.* «Історія Русів» і Т. Шевченко: прийняття і заперечення // Дивослово. 2012. № 3.

Станіслав Росовецький

ІСТРÁТІ (Istrati) **Панаїт** (справж. — Герасим; 10.08.1884, м. Браїла, Румунія — 16.04.1935, Бухарест) — рум. франкомовний письменник. Автор автобіогр. романтичних творів, повістей, романів, оповідань, написаних франц. мовою. У 1920—30 жив у Франції. Окремі твори І. надрук. в укр. перекл. 1928—29 у київ. і харків. вид-вах, у журн. «Червоний шлях», «Всесвіт» та ін. Крит. відгуки на ці вид. вміщували журн. «Плужанин» і «Гарт». Критика порівнювала окремі персонажі романів І. з героями творів Марка Вовчка, М. *Старицького* та М. *Коцюбинського*.

П. Істраті

І. подорожував по Союзу РСР протягом 1927—29; за цей час тричі відвідував Україну, де познайомився з Н. Суровцевою, О. Досвітнім. 1929 видав кн. спогадів «До іншого полум'я. Оголена Росія», написану на основі, як зазначав письменник, лише радянських джерел. У трав. 1928 І. відвідав могилу Шевченка. Під враженням від перебування в *Каневі* написав нарис «Свято Тараса Шевченка у Каневі» (1928), де вмістив і уривок двох перших строф «Заповіту» у власному перекладі. Тогочасна київ. преса активно відгукувалася на перебування І. в Україні (В. Підмогильний надрук. ст. «П. Істраті в Києві» у журн. «*Життя й революція*»). Рукопис нарису І. зберігається в архіві Літ. музею Бухареста. Нарис знайшов франц. дослідник Д. Леро і передрук. у вид. «Мандрівник світу» (Париж, 1991), а також у 2-му вип. «Зошитів Панаїта Істраті».

Тв.: La fête de Taras Chevtchenko à Kaniev // Le Cri des Peuples. Paris, 1928. № 4.

Літ.: Підмогильний В. П. Істраті в Києві // Життя й революція. 1928. № 11; *Feodossiev S.* Panait Istrati et l'Ukraine // Diagonales. Lyon, 1999. № 61; *Феодосьєв С.* Тарас Шевченко в творчості Панаїта Істраті // *Шевченко* і Поділля: Зб. наук. праць за матеріалами другої Всеукр. наук. конф. Кам'янець-Подільський, 1999.

Ярема Кравець

ÍСТРУ (Istru) **Богдан** (справж. — Бодарев Іван Спиридонович; 13.04.1914, с. Піструєни, тепер Оргеївського пов., Молдова — 25.03.1993, Кишинів) — молд. письменник і перекладач. Народний письменник Молдови. Чл.-кор. АН Молдавської РСР (1984). Закінчив 1940 Ясську учительську семінарію, 1957 — Кишинів. пед. ін-т. Автор зб. поезій, серед яких — «Прокляття» (1937), «Біль тіней» (1968), «Перевали» (1989) та ін.; оповідань, публіцистичних статей. Досліджував творчість Ю. *Федьковича*, О. *Кобилянської*. Про Україну написав вірші «Київ», «Україні» (обидва — 1943), «Хвала дружбі» (1954), поеми «Весна в Карпатах» (1955) і «Татарбунар» (1974). Переклав «Заповіт» (1941), поему «Кавказ» (1951) та ін., які ввійшли до зб. вибраних творів Шевченка молд. мовою (1951, 1959, 1961, 1964). Укр. поетові присвятив ст. «За справжні цінності» (1964).

Микола Богайчук

ІСÝС ХРИСТÓС — у більшості християнських конфесій — Бог-Людина, Син Божий і людський, Спаситель, засновник християнства. Образ І. Х. належить до найважливіших і знакових у Шевченковій творчості з філос., морального й естетичного поглядів. І. Х. зображено в поемі «Марія», перипетії Його народження описано у вірші «Во Іудеї во дні они», про Його вчення і загибель ідеться в «Неофітах», до І. Х. звертається поет у вірші «Світе ясний! Світе тихий!». Істор. постать і євангельська міфологема І. Х., Його висловлювання та пов'язані з Ним символи послужили джерелом яскравих і вельми значущих компонентів поетичного інтертексту Шевченка — алюзій, ремінісценцій, епіграфів, аплікацій тощо. Митець відтворював образ Спасителя й у малярстві. І. Х. — ключова фігура для розуміння світогляду Шевченка, оскільки для нього ця постать завжди була «центральною і в історії людства та в житті окремої людини» (*Чижевський Д.* Т. 2. С. 198). Майже все творче життя Шевченка супроводжувала проблема І. Х. — поет замислювався над сприйманням проповідуваного Спасителем гуманізму в негуманному світі, над сенсом й ефективністю Його заповідей і спокутувальної жертви (розп'яття), над невідповідністю церк.

Ісус Христос. Фрагмент мозаїки. Михайлівський Золотоверхий собор. Початок 12 ст. Київ

християнства та загалом християнської цивілізації істинному Христовому вченню, над поєднанням людського (істор.) та божественного в І. Х., нарешті, співвідносив власний страдницький шлях і шлях декого зі своїх персонажів із Христовим.

Джерела Шевченкового засвоєння образу І. Х. різні — християнсько-реліг., церк. (канонічні, гімнографічні та іконографічні), апокрифічні, світські (фольклор., літ.); принаймні в опосередкованій усній передачі — теологічні. Уявлення про І. Х. сформувалися у Шевченка в дитинстві під впливом євангельських текстів, що їх він сам читав, слухав під час літургії та на церк. свята — Різдва, Водохреща, Великодня, Вознесіння та ін. — із супровідним фольклор. дійством (вертеп, колядки тощо), вивчав на уроках Закону Божого у школі.

На засланні Шевченко шукав духової стійкості й опертя для своїх християнських переконань у Євангелії («Единственная отрада моя в настоящее время — это *Евангелие*. Я читаю ее без изучения, ежедневно и ежечасно»), а також читав книжку «Про наслідування Христа» *Томи Кемпійського* у рос. перекл. М. Сперанського (див. листи до В. *Рєпніної* від 1 січ. 1850, до А. *Лизогуба* від 14 берез. 1850). За спогадами квартирмейстера *Оренбурзького окремого корпусу* К. *Герна*, з яким Шевченко зблизився у 1849—50 в *Оренбурзі* й у якого кілька місяців мешкав, поет у хвилини смутку зазвичай перечитував названу книжку (*КС*. 1899. Кн. 2. Отд. 2. С. 69). Шевченкові дуже сподобалася поема Ю.-Б. *Залеського* «Найсвятіша родина» («Przenajświętsza rodzina», написана 1839), присвячена епізодові з життя дванадцятирічного І. Х. — Син Божий в Єрусалимському храмі серед книжників (див. листи Бр. Залеського до Ю.-Б. Залеського від 17/29 верес. 1859 і 30 груд. 1861 у вид.: *Tretiak J*. Bohdan Zaleski na tułactwie: Życie i poezja na tle dziejów emigracji polskiej. Kraków, 1914. Cz. II: 1838—1886. S. 390, 62; див. також спогад Бр. Залеського: *Франко І*. Листи Шевченка до Бр. Залеського // *Франко*. Т. 28. С. 70).

Не знаючи нім. мови, Шевченко не міг читати «Життя Ісуса» Д. Штрауса (1835—36, 2-е вид. 1841), але, за припущенням Д. *Чижевського*, «не раз у своїм житті про Штравса чував», зокр. читав про нього в «драматичній фантазії» Е.-В. *Желіговського* «Йордан» («Jordan»), «і, безумовно, мав зацікавитись думками» Д. Штрауса, які «де в чому відповідали його власним настроям». Суголосною між «Життям Ісуса» і «Марією», що її Шевченко писав, на переконання Д. Чижевського, «безумовно *в самому процесі творчості* зовсім не згадуючи про Штравса», дослідник вважав «секуляризацію релігійної теми» з рівночасним «*прославленням*» «вселюдськости, всесвітнього значення» подій і осіб священної історії. Але «тільки цією загальною схожістю настроїв та передпосилок» і обмежується резонанс між обома творами: «В той час, як Штравс раціоналізує життя Христа, критично ставиться до Євангелій, що лишаються, правда, все-таки основним джерелом його оповідання, у Шевченка зустрічаємо велике довір'я не тільки до Євангелій (де лише чудеса відсуваються на другий план), а й до апокрифічних та іконографічних мотивів» (*Чижевський Д*. 1999. С. 39—45).

Різдво Христове. Мініатюра. Трірський Псалтир. 1078–1087

Інтерес Шевченка до постаті І. Х. формували й підтримували також різні твори, присвячені Його постаті. В поемі «Катерина» «старий кобзар / *Ісуса* співає», тобто псальму «Ісусе мій прелюбезний», що її склав Дмитро *Туптало*, цю ж таки псальму згадано в повісті «Наймичка» (3, 112); у посланні «А. О. Козачковському» — колядку (чи псальму) «Три царіє со дари». В повісті «Художник» мовиться про картину К. Брюллова «Розп'яття» (4, 129, 149). Позитивно оцінив Шевченко картину О. Іванова «З'явлення Христа Марії Магдалині», натомість ін. його картина — «З'явлення Христа народові» розчарувала поета (запис у Щоденнику 27 лип. 1857 і лист до С. *Аксакова* від 15 лип. 1858). Показово й те, що для вправляння в техніці акватинти Шевченко вибрав за зразок «гениальный эскиз» Б.-Е. *Мурільйо* «Свята родина» (запис у Щоденнику 3 трав. 1858).

Шевченкова інтерпретація І. Х. Христове вчення і християнська цивілізація. У християнській містиці І. Х. — найважливіша постать, Бог-Людина, Новий Адам, але Шевченко цілковито оминає містицизм міфологеми І. Х. Християнство для поета стало передусім утіленням найвищої гуманності. Всією душею сприйняв він ідею християнського братолюбства, хоча Христові заповіді не раз виявлялися для нього недосяжними. Амбівалентність ідеальних душевних поривів і реальних почуттєвих збурень утілено, зокр., в характері героя повісті «Варнак», народного месника й розбійника, який, згадавши одного із засновників Кременецького ліцею, польс. вченого та культурно-освітнього діяча Т. *Чацького*, вигукує: «Мир праху твоему, благородный *Чацкий*! Ты любил мир и

просвещение! Ты любил человека, как нам Христос его любить заповедал!» (3, 145). З євангельського вчення Шевченко брав передовсім ідею любові між людьми (в листі до М. *Осипова* від 20 трав. 1856 називав І. Х. «Человеколюбцем»). Саме християнство розумів то як «бесплотную идею добра и чистоты» (запис у Щоденнику 27 верес. 1857), то як братолюбство: в поемі «Неофіти» апостол Петро, зустрівши в гаю «гетер молодих» та Алкіда, які «поклонялися Пріапу», привітав їх «і тихим, добрим, кротким словом / Благовістив їм слово нове, / Любов, і правду, і добро, / Добро найкращеє на світі, / То братолюбіє», а потім повів їх у катакомби для життя духового й подвижницького.

У Христовому вченні Шевченко понад усе цінував гуманістичні вартості — правду, любов, мир. «Зоря / Над Віфлеємом» для поета — це «правди слово, / Святої правди і любові», вона «і мир і радость принесла / На землю людям» («Неофіти»). Апостоли ім'ям І. Х. «любов і правду рознесли / По всьому світу» («Марія»). Особливо близьке поетові у первісному християнстві — обстоювання справедливості, волі для найприниженіших соц. і нац.: Іван Предтеча (див. *Іоанн Хреститель*) та І. Х. «Божії глаголи, / Святую правду на землі / І прорекли, і розп'ялись / За воленьку, святую волю!» («Марія»). У кінцівці поеми «Неофіти» «розп'ятий Син Марії» постає як Месія, «живий істинний Бог», що дав людям «слово правди», спроможне врятувати їх, завдяки таким проповідникам, як Алкідова мати, котра «слова Його живії / В живую душу прийняла. / І на торжища і в чертоги / <...> слово правди понесла». Так християнський містичний месіанізм (віра в потойбічне раювання праведників) трансформувався у поетові сподівання на справедливість і людське щастя в земному житті.

Сприймаючи Христове вчення як утвердження ідеальної гуманності, Шевченко викривав історію цивілізації од виникнення християнства до своєї сучасності як таку, що істотно відхиляється од Христових заповідей. Аналогію в діахронному розрізі він проводив між іудео-римською античністю та католицькою інквізицією (в поемі «Єретик» розправу над Іваном Гусом уподібнив до розіпнення І. Х.: «Зібралися, мов Іуди, / На суд нечестивий / Против Христа. <...> І повели Гуса / На Голгофу у кайданах»), убачав паралелі між євангельською добою та миколаївською сучасністю, наголошуючи на відсутності морального поступу за майже двотисячолітній істор. розвиток від Римської імперії до Російської: «Погані, давнії літá, / Тойді повісили Христа, / Й тепер не втік би син Марії!» («Не гріє сонце на чужині»). Колізії, пов'язані із зародженням християнства та поширенням його за апостольських часів, поет залучав для аналогії з визв. рухом у Російській імперії серед. 19 ст. («Неофіти», «Во Іудеї во дні они», «Марія»).

На противагу офіц. християнству, спотвореному, переконаний Шевченко, клерикалами й можновладцями, він обстоював відродження християнства первісного, правдивого, гуманістичної його суті, висловивши це, напр., у монолозі Гуса: «Розбойники, людоїди / Правду побороли, / Осміяли Твою славу, / І силу, і волю. / Земля плаче у кайданах, / Як за дітьми мати. / Нема кому розкувати, / Одностайне стати / За Євангеліє правди, / За темнії люде!» («Єретик»). Про викривлення Христового вчення у католицизмі («Єретик»), зокр. польс. римо-католицькими священиками, йдеться у посланні «Полякам»: «Ще як були ми козаками, / А унії не чуть було, / Отам-то весело жилось! / Братались з вольними ляхами, / <...> Аж поки іменем Христа / Прийшли ксьондзи і запалили / Наш тихий рай»; у вірші «Буває, в неволі іноді згадаю»: «Во ім'я Господа Христа / І Матері Його святої! / Ляхи прийшли на нас войною! / Святиє Божії міста! / Ксьондзи скажені осквернили!» Шевченко вказав також на перекручення Христового слова в рос. імперському православ'ї: «Храми, каплиці, і ікони, / І ставники, і мирри дим, / І перед обра[зо]м Твоїм / Неутомленниє поклони. / За кражу, за войну, за кров, / Щоб братню кров пролити, просять / І потім в дар Тобі приносять / З пожару вкрадений покров!!» («Кавказ»). Укр.-польс. згода й злагода, за Шевченком, можлива тільки на основі правдивого християнства: «І знову іменем Христовим / Ми оновим наш тихий рай» («Полякам»). У вірші «Світе ясний! Світе тихий!», питаючи, за що І. Х. «в своїй добрій, теплій хаті» — у церкві — «одурено <...> Багряницями закрито / І розп'ятієм добито?», саме до Спасителя поет звертається «світе-брате», закликаючи «просвітитися» «над нами», — тобто постулює відродження первісного Христового вчення, очищеного від пізніших церк. нашарувань, сугестує жадане повернення до віри, культивованої за апостольських часів і втіленої в образі «нової хати».

У первісному тексті «Неофітів» було понад шість десятків вельми сильних і сміливих рядків, у яких поет, згадуючи мучеництво І. Х., його вчення, викривав деспотизм рос. самодержавства й облудну підросійську православну цивілізацію в політ., реліг. та моральних аспектах. Запитуючи, за що «мордували» Христа, поет дав саркастичну відповідь: «Чи не за те, що й ми тепер <...> / Отакими злодіями / Тюрми начиняєм, / Як і Син отой Марії?» (2, 487). А далі Шевченко зіставляв-протиставляв суспільні звичаї та колізії євангельських часів — і тодішніх рос.-імперських, протиставляв-уподібнював давніх римських кесарів і теперішніх царів, іудейських фарисеїв і новітніх православних псевдохристиян: «Ми не розпинаєм, / Як ті люті

Ісус Христос.
Гравюра. Євангеліє учительноє. К., 1637

фарисеї, / На хресті живого / Праведного чоловіка; / Ми молимось Богу, / І на храмах Його честний / Хрест златокований / Поставили, — та й молимось / Та б'ємо поклони. / А ті були фараони… / Кесарі... то погань! / Погань лютая, без Бога; / Сказано — дракони! / А Назорей милосердий / Назвав їх братами: / За те й повісили Його, / Неначе злодія…» (2, 487—488). Обурений профанацією Христового вчення серед можновладців і вищого духовенства, Шевченко в розпуці, вдаючись до гіперболізованих узагальнень та звинувачень, нещадно викриває етнічні стереотипи православ'я, протиставляє йому загальнолюдський гуманізм: «Не знаю, / Для чого справді ми читаєм / Святую заповідь Його! / Честную кров Його п'ємо, / Мов у шинкарки меду чарку… / О суєслови!.. На жидах?.. / Не на жидах, на нас лукавих, / На дітях наших препоганих / Святая кров Його!.. Кати!» З особливою силою поет розвінчував лицемірство псевдохристиян, відступ від основоположної засади християнства — любити ближнього: «За хрести / Ховаємось од сатани. / А ми Його благаємо / І просимо стиха / Супостатам-християнам / То чуми, то лиха, / Та всякого безголов'я, / І все по закону... / А бодай вас!.. / Та цур же вам, / Новим фараонам / І кесарям-людоїдам!» (2, 488; *Яцюк В*. Віднайдені рукописи Шевченка // *ЛУ*. 2003. 22 трав.).

Нетерпимість до спекуляції ім'ям І. Х. Шевченко виявив, висловивши неприязнь до лицемірних жебрачок: «Ненавижу я этих отвратительных промышленников, спекулирующих именем Христовым» («Художник», 4, 195). А проте в наступній повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» жебракування жінки розповідач оцінює як менше зло, ніж її прислужування розпусному кріпосникові: «Порядочная женщина скорее протянет руку во имя Христа за гнилым огрызком хлеба, чем станет приготовлять салат для роскошного стола сластолюбца и развратителя» (4, 281).

Істотний компонент християнського віровчення — заперечна паралель між першим Адамом, що вчинив первородний гріх, і другим Адамом — Христом-Спокутником: «Бо як через непослух одного чоловіка багато людей стали грішниками, так через послух одного багато людей стане праведними» (Рим. 5, 12—21). В ін. посланні апостола Павла першого і другого Адамів протиставлено в аспекті духовної ієрархії: «Якщо є тіло тваринне, то є й тіло духовне. Так і написано: “Перший чоловік Адам став душею живою, а останній Адам духом животворним”. <...> Перший чоловік із землі — земний, другий чоловік — з неба. Який земний, такі й земні, і який небесний, такі й небесні. І так само, як ми носили образ земного, такноситимем і образ небесного» (1 Кор. 15, 44—49). У «Неофітах» цю опозицію супроводжено протиставленням Адама (грішного пращура людського роду) та «Нового Адама» — І. Х. (Спасителя Божого люду), а відтак протиставленням і грішних Адамових нащадків, од яких поет не відмежовує й себе («Тілько ми, Адаме, / Твої чада преступниє, / Не одпочиваєм / До самої домовини / У проспанім раї. / Гриземося, мов собаки / За маслак смердячий, / Та тебе ще зневажаєм, / Праотче ледачий!»), і послідовників І. Х., як-от Алкід, «син праведний» героїні твору. І. Х. прийшов зняти первородний гріх Адама проголошенням «слова нового» (правди і братолюбства), а відтак врятувати людей від гріхопадіння, проте далеко не всі щиросердо засвоїли Його заповіді, тож в історії людства триває боротьба між «чадами преступними» Адама, які проігнорували Христове слово або прийняли його формально, і щирими християнами, які прагнуть до утвердження правдивого християнства. Від Адама — грішного прабатька («Праотче ледачий!») — людство веде свій гріховний тілесний родовід, а від І. Х. — родовід праведний духовний, — таку, властиво, християнську ідею виражає автор «Неофітів» через символічну реінтерпретацію християнських міфологем і розгортання свого антропоцентризму.

Шевченко відмовлявся визнавати містичний сенс принесення Спасителем себе в жертву з волі Бога-Отця: «І за що / Його, святого, мордували, / Во узи кували. / І главу Його честную / Терном увінчали? / І вивели з злодіями / На Голгофу-гору; / І повісили меж ними — / За що? Не говорить / Ні сам сивий Верхотворець, / Ні його святії» («Неофіти»). Містична сотеріологія (наука про спасіння — систематизована інтерпретація

спокутувального чину Христа) була малозрозумілою Шевченкові, а тому найменше привертала його увагу.

На засланні в Шевченка посилився потяг до християнських цінностей, до сприйняття ***І. Х. керигматичного*** (тобто такого, якого проповідує церква), з надією поривався він до І. Х. — Бога-Розрадника. У листі до В. Рєпніної від 28 лют. 1848 поет зізнався, що «перед благовестом к заутрени» спали йому на думку «слова распятого за нас»: «Пріидитє ко мнѣ вси труждающіися и обрєменєнніи, и аз упокою вы» (Мт. 11, 28), — і він «как бы ожил, пошел к заутрени и так радостно, чисто молился, как, может быть, никогда прежде». Розчулений і втішений, Шевченко всією душею приймає буття Церкви в таїнствах, тобто обрядове і звичаєве християнство з його сакральними ритуалами: «Я теперь говею и сегодня приобщался святых таин — желал бы, чтобы вся жизнь моя была так чиста и прекрасна, как сегодняшний день!»

Звертаючись до І. Х., Шевченко у вірші «Світе ясний! Світе тихий!» називає його «братом» — цілком у дусі свого ***антропоцентричного розуміння християнства***, вбачаючи у І. Х. ідеальну, але цілком земну людину. Зрештою, сам І. Х. як Син Людський ставив себе у братні зв'язки з людьми: «Істинно кажу вам: усе, що ви зробили одному з моїх братів найменших — ви мені зробили» (Мт. 25, 40).

Антропологізуючи І. Х., Шевченко-поет деміфологізував новозавітні перекази. На відміну від О. Пушкіна, який у своїй «Гавриїліаді» застосував іронічно-пародійний, травестійний підхід, Шевченко в поемі «Марія» вивищив Божу Матір і І. Х. як ідеальних людей, гідних усілякої поваги (див.: *Нахлік О*. С. 26—44). За спостереженням Д. Чижевського, «“Бог — Ісус Христос” для Шевченка “антропологізується” — наближається до людини, та власне і є *людиною*, лише *надзвичайною*; бо божеське є людське, лише те *дійсно* людське, до чого звичайна людина не доростає і дорости не може. В якомусь сенсі Христос був ідеальною, зразковою людиною» (*Чижевський Д*. Т. 1. С. 127).

У євангельському міфі божественного походження І. Х. й непорочного зачаття Шевченко спростовує прямий зв'язок між образом і значенням: по-своєму інтерпретуючи євангельські образи Марії та І. Х., він олюднює їх, робить героями власного тексту, деконструювавши євангельський міф. Поет замінив канонізований євангельський сюжет на той, який вважав історично виправданішим, — на антропологічно-історичний (поема «Марія», а також Шевченкові висловлювання в листах і Щоденнику свідчать, що він сприймав І. Х., Марію та Йосифа як істор. осіб; при цьому сакральна ідея Бога як Творця й Володаря Всесвіту залишалася чинною, хоча поет інколи й піддавав її сумнівам і навіть запереченню). Ідучи за євангельськими життєписами І. Х., Шевченко в «Марії» здійснив спробу земної христології та представлення ***І. Х. історичного***. Прикметно, що, художньо відтворюючи життєпис Марії та І. Х., поет оминув епізоди й згадки, пов'язані з надприродними явищами, і зберіг те, чóму можна дати природне, раціональне пояснення. Лише «мітла огненная» на сході (комета — зрештою, явище природне) фігурує як містичний знак, що вістує народження Месії (у Євангелії від Матвія цю подію віщує зоря на сході. — 2; 2, 7, 9, 10); тут Шевченко, можливо, пішов за якимось поширеним

Ісус Христос. Ілюстрація до книги Лазаря Барановича «Труби словес проповідних». Дереворит. 1674

міфологізованим уявленням, адже «в Євангельському тексті не вказано на комету, як багато хто вважає» (*Мессорі В*. Гіпотези про Ісуса. Л., 1998. С. 97). У «Марії» опущено навіть біблійні розповіді про дива, що їх здійснював І. Х., Його чудодійне зцілення хворих, зате настійливо акцентовано на мовленні правди і проповіді гуманізму: «Поніс лукавим правди слово!» Відсутнє втручання Бога (Творця) у земне життя І. Х., Його матері та Йосипа. Ба більше, не подано жодного звернення І. Х. до Бога-Отця. До Нього (Творця) звертається лише Марія («Святая сило! / Спаси мене, мій Боже милий!»), до Нього молиться («У синагогу / Зайшла благать благого Бога, / Щоб син її найшовсь»), на Його волю покладається («А може, Бог пошле дитину / В дорозі»). Але в Шевченковому викладі Бог полишає Її та Йосипа самих із їхніми проблемами: «Маріє! / Ти, безталанная, чого / І ждеш і ждатимеш од Бога / І од людей Його? / Нічого, / Ніжé апостола тогó, / Тепер не жди. Тесляр убогий / Тебе повінчану веде / В свою убогую хатину». Лише завдяки тому, що

«старий Йосиф» зглянувся на Марію, вагітну від «гостя молодого», «не кинув», «на розпуття не прогнав», а повінчався з нею, людство дочекалося Спасителя. Тим-то з докором Богові поет звеличує «старця праведного»: «Не од Сіона благодать, / А з тихої твоєї хати / Нам возвістилася. Якби / Пречистій їй не дав ти руку, / Рабами б бідниє раби / І досі мерли би» (Сіон — у Біблії інакомовно земна й небесна Церква, живий Храм Єгови). Лише раз мимохідь згадано про спільну молитву «святої родини» в Єрусалимі після ярмарку, що в ній, очевидно, брав участь малий І. Х.: «Спродались, / Во храмі помолились Богу / І веселенькі у дорогу / Додому рушили». А все-таки І. Х. виступає провісником «правди Божої», пророкає — разом з Іваном Предтечею — «Божії глаголи».

Завдяки оригінально модифікованому євангельському сюжету Шевченко, в суті, здійснює антропологічне переосмислення архетипів Матері (Пречистої Діви) та Спасителя (І. Х.), але водночас і міфологізує свій антропоцентризм. Саме тому, що поет обожнює в І. Х. ідеальну людину, речника гуманізму, він звертається до «Богом ізбранної Марії», «Благословенної в женах»: «Ти Матер Бога на землі!» («Неофіти»; прикметно, що в первісному варіанті було: «Ти Матір правди на землі». 2, 489, 492). І саме в такому сенсі Шевченко в поетичній біографії І. Х. історичного зберігає священний ореол І. Х. керигматичного. Про те, що Шевченко боготворив в І. Х. морально найвищого людського Учителя, свідчить і висловлювання поета в *Межирічі* 12 лип. 1859, зафіксовані в донесенні *Третьому відділу* підполковника корпусу жандармів Київ. губ. І. Грибовського. Шевченко, доповів жандарм, у бесіді зі слугами та селянами місцевого поміщика твердив, що «нет Бога, а матерь Божию называл покрыткою, признавая только верование в Иисуса Христа и то не как в Бога, а как в человека, умом своим заслужившим вечное между людьми уважение к нему» (*КМТ*. Т. 2. С. 372). У поемі «Марія» то відбувається антропологічна інтерпретація Сина Божого як Сина Людського, то патетично підноситься Син Людський до символічного рівня Сина Божого.

Джерела олюдненого, приземленого зображення І. Х. і Божої Матері в «Марії» Є. *Маланюк* бачив у «нашій релігійній свідомості, в якій "Христос іде за плугом", а "Марія їсти приносить"» і генетична лінія якої сягає «людяної, антропоцентричної релігійності Еллади» (*Маланюк Є*. С. 74). Однак фольклорні імпульси могли лише допомагати, полегшуючи рух самостійної думки поета до антропологізації божественних образів.

Сама Шевченкова антропологічна деконструкція догматів Благовіщення та Непорочного Зачаття в «Марії» не суперечить сучасним християнським уявленням, принаймні протестантським. Так, видатний протестантський богослов 20 ст. П. Тілліх заперечує буквальне розуміння євангельських догматів, натомість твердить: «<…> християнські символи — це такий шлях, через який історичний факт, що дістав назву Ісуса з Назарета, був сприйнятий тими, хто розглядав Його як Христа. Ці символи слід розуміти саме як символи, і вони втрачають своє значення, якщо їх брати буквально». Зокр., поняття «Син Божий» «перекручують, якщо розуміють буквально, і у внутрішнє життя божественного проектується сімейна ситуація». Розглядаючи ситуацію з трактуванням терміна «Син Божий», теолог підсумовує: «Якщо ви дістаєте буквалістичну відповідь, то її потрібно відхилити як забобонну. Якщо ви дістаєте відповідь, що утверджує символічність терміна "Син Божий", то в цьому випадку можна буде обговорити значення цього символу. Буквальне розуміння символу "Син Божий" завдало шкоди християнству» (*Тиллих П*. Систематическое богословие. СПб., 1998. С. 420). Але вихідні позиції у Шевченка й у П. Тілліха різні: в укр. поета-романтика — антропологічна, у протестантського богослова, ясна річ, — теологічна.

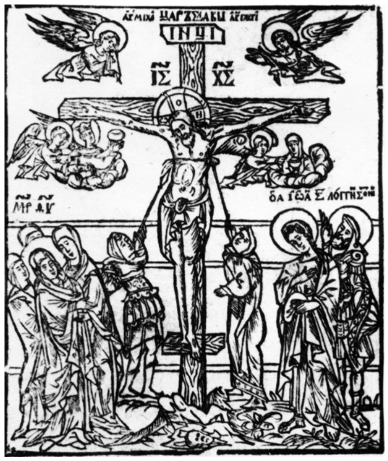
Тілліх пропонує розрізняти «деміфологізацію» і «дебуквалізацію» при розгляді христологічних символів: перше, на його думку, означає «вилучення міфу як носія релігійного вираження і наукового та морального передсуду», що неприпустимо, бо «позбавило б релігію її мови» і «припинило б досвід святого»; друге (зрештою, теж своєрідний різновид деміфологізації) означає «боротьбу проти буквалістичного перекручення символів і міфів» та послідовне утвердження їх власне як символів, а це «необхідне завдання християнського богослов'я», бо «стримує християнство від падіння у хвилю забобонних "об'єктивацій" святого» (Там само. С. 460—461). Шевченко знімає одне, «буквалістичне», за П. Тілліхом, розуміння євангельських символів — у їх канонічному православному та католицькому трактуванні — і пропонує ін. «буквалістичне»: істор., земне, суто людське, водночас зберігаючи сакральний (але по-новому міфологізований) пієтет до І. Х. і Його Матері та залишаючи за Ними символічне значення ідеальної гуманності. Отже, у версії Шевченка деміфологізація Нового Завіту (дебуквалізація канону) поєднується з істор. та антропологічною буквалізацією і антропоцентричною міфологізацією.

У поезії Шевченка помітні відмінні в різних моментах його життя погляди на подвижництво І. Х. Вияви соц. та нац. гноблення викликають розчарування в результатах Христової жертви, сумніви в її доцільності («За кого ж Ти розіп'явся, / Христе, Сине Божий? <...> Щоб ми з Тебе насміялись? / Воно ж так і сталось». —

«Кавказ»), зневіру в ефективності християнства, визнання його потуги недостатньою, щоб удосконалити людей; виникає навіть припущення стосовно його ілюзорності, а отже, марності й навіть шкідливості. Про це свідчать сумніви ліричного героя поеми «Сон — Гори мої високії», завершені гіркою іронією: «Нащо вже лихо за Уралом / Отим киргизам, отже, й там, / Єй же богу, лучше жити, / Ніж нам на Украйні. / А може, тим, що киргизи / Ще не християни?.. / Наробив Ти, Христе, лиха! / А переіначив?! / Людей Божих?! Котилися / І наші козачі / Дурні голови за правду, / За віру Христову, / Упивались і чужої / І своєї крові!.. / А получшали?.. Ба де то! / Ще гіршими стали, / Без ножа і автодафе / Людей закували / Та й мордують... Ой, ой, пани, / Пани-християне!..» А проте порив до ідеальних цінностей, усвідомлення моральної вагомості Христової проповіді спонýкує поета ідеалізувати постать І. Х. як «Месії, / Самого Бога на землі» («Марія»), а Його гуманістичне вчення — як «слова правди» «живого істинного Бога»: «А Ти / Возстав од гроба, слово встало, / І слово правди понесли / По всій невольничій землі / Твої апостоли святії» («Неофіти»). У наведеному фрагменті догмат воскресіння І. Х. автор подає як воскресіння Христового Слова, реінтерпретуючи євангельський постулат про те, що в особі Христа «Слово стало тілом» (Ін. 1, 14) — у Шевченка після розіпнення І. Х. Його Слово, завдяки апостолам, воскресає і стає безсмертним. Шевченко підносив І. Х. за Його гуманістичне вчення як ідеальну людину й у такому сенсі сакралізував Його як Спасителя людства: «Марія сина привела. / Єдиную тую дитину, / Що нас од каторги спасла!»; «Слава вам, / Убогим людям, чабанам, / Що привітали, заховали / І нам Спасителя спасли» («Марія»). Поет благає І. Х. врятувати люд од деспотичного рос. самодержавця: «Спаси Ти нас, / Младенче праведний, великий, / Од п'яного царя-владики!» («Во Іудеї во дні они»).

Христоцентричний, а заразом антропоцентричний підхід Шевченка засвідчують також біблійні епіграфи, дібрані для вираження Христового вчення про істину та нелицемірне братолюбство до поем «Тризна» (1 Петр. 1, 22—25), «Сон — У всякого своя доля» (Ін. 14, 17), до послання «І мертвим, і живим» (1 Ін. 4, 20—21) (див. про це: *Павлюк М*. С. 141—148).

Шевченків «Букварь южнорусский» (1861), ясна річ, подавав образ І. Х. керигматичного (так, розд. «Молитви» розпочато утвердженням Його божественного походження). Але й тут, відповідно до свого «історичного антропоцентризму» (*Чижевський Д*. Т. 2. С. 196), поет уважав за потрібне наголосити на гуманістичному спрямуванні Христових діянь, яке поціновував над усе: «Ісус Христос, Син Божий, Святим Духом воплощенний од Пречистої і Пренепорочної Діви Марії, научав людей беззаконних слову правди і любові, єдиному Святому Закону» (5, 247). Розуміння християнства як утілення ідеальної гуманності Шевченко виразив і тим, що проілюстрував свою азбуку таким висловом І. Х.: «Аще кто речетъ, яко люблю Бога, а брата своего ненавидитъ — ложь есть!» (1 Ін. 4, 20; 5, 249; цей вислів поет поставив епіграфом до послання «І мертвим, і живим»). Завважмо, що й у «Букварі» поет зовсім оминув чудотворні діяння І. Х., хоча розповідь про них могла б зачарувати і вразити дитячу уяву.

Розп'яття. Гравюра. «Тріодь постная». К., 1627

Розгортаючи образ І. Х., Шевченко деміфологізує постать Спасителя, пробуючи реконструювати І. Х. історичного, а водночас зберігає й розвиває певні риси новозавітної міфологеми. У його поезії ремінісцентно присутній ***євангельський топос розпинання***, що напряму співвідноситься з істор. І. Х.: «розп'ятий / За нас Син Божий на хресті», «Фарисеї, / І вся мерзенна Іудея / Заворушилась, заревла <...> І Сина Божія во плоті / На тій Голгофі розп'яла / Межи злодіями» («Неофіти»); «Не вняли слову! Розп'яли! / Як розпинать Його вели, / Ти на розпутії стояла»; «Розп'ялась / Твоя єдиная дитина!» («Марія»). Як і в польс. поетів-романтиків А. Міцкевича, Ю. Словацького та З. *Красінського*, цей топос трансформується на основі асоціативних зв'язків у розгалужений метафоричний мотив розпинання. У Шевченка він розгортається як ***розпинання —***

рідної країни: «Кругом святого Чигрина / Сторожа стане з того світу, / Не дасть святого розпинать» («Гайдамаки»); «Це той *первий*, що розпинав / Нашу Україну» («Сон — У всякого своя доля)»; «Доборолась Україна / До самого краю. / Гірше ляха свої діти / Її розпинають» («І мертвим, і живим»);

мучеників і пророків рідного народу, давніх, сучасних та майбутніх: «і лях, і жидовин <...> Кляли схизмата, розпинали» («Гайдамаки»); «Щоб ви розпитали / Мучеників, кого, коли, / За що розпинали!» («І мертвим, і живим»); ксьондзи, запроваджуючи католицизм та унію в Україні, «сирот іменем Христовим / Замордували, розп'яли» («Полякам»); «дума скорбная» поета «притчею стане /

Розпинателям народним, / Грядущим тиранам», алегорія в іудео-римських шатах: «Нехай пророка побиває, / Нехай усіх нас розпинає; / Уже внучата зачались» («Неофіти»); «невольників святих» — «мордовали, розпинали / І вішали» («Юродивий»);

новітнього апостола «Євангелія правди», уособленого в образі Івана *Гуса*, розправа над яким навпрост порівнюється з розіпненням Спасителя: «За що мене розпинають?» — запитує Гус («Єретик»);

ліричного героя, що постає як мученик і апостол: «Та вже ж нехай хоч розіпнуть, / А я без вірші не улежу» («Неначе степом чумаки»), «Хоч доведеться розп'ястись! / А я таки мережать буду / Тихенько білії листи» («Лічу в неволі дні і ночі», 1-ша ред.); «І де я в світі заховаюсь? / Щодень пілати розпинають» («Колись, дурною головою»);

ближнього — негідними співвітчизниками, яких означено — «німії, подлії раби!», «підніжки царськії»: «Розпинать, / А не любить ви вчились брата!» («Юродивий»), — у цьому випадку топос розпинання чітко протиставлено Христовій заповіді любові до ближнього.

А. Козачковський. Зняття з хреста. Гравюра. К., 1726

На відміну від згаданих польс. поетів, які вбачали аналогію між стражданнями позбавленої незалежності Польщі й розіп'ятим і воскреслим І. Х., Шевченко не вдавався до такого прямого зіставлення України та укр. народу з І. Х., хоча алюзійно, семантикою лексем ***розпинати***, ***розп'ясти***, в суті, проводив таку паралель. І наближення ліричного героя, засудженого на засланчу Голгофу, до міфологеми І. Х. проступає в Шевченковій поезії досить делікатно, опосередковано, лише в підтексті перегукуючись із євангельським топосом розпинання.

У поемі «Сон — У всякого своя доля» в одному з епізодів сибір. каторги поміж «злодієм штемпованим» та «розбойником катованим» постає «в кайдани убраний / Цар всесвітній! Цар волі, цар, / Штемпом увінчаний!». Цю картину позначено новозавітною топікою. Найбільше підстав є для того, щоб тлумачити вислів «цар волі» як символічний образ засланих борців проти царизму (декабристів, укр. гетьманів), причому образ уподібнений до І. Х. на основі алюзії до євангельської оповіді: «Над головою в нього прибито напис, за що його засуджено: "Це Ісус — Цар Юдейський". Тоді розіп'яли з ним двох розбійників: одного праворуч, а другого ліворуч» (Мт. 27, 37—38; див. також: Мк. 15, 26—27; Лк. 23, 33, 38—43; Ін. 19, 18—19). Вираз «штемпом увінчаний» із логічним наголосом на другому слові знов-таки вказує на І. Х.: «Тоді вояки правителя, взявши Ісуса у преторію, <...> сплівши вінець з тернини, поклали йому на голову» (Мт. 27, 27, 29; див. також: Мк. 15, 16—18; докладніше див.: *Івакін 1964*, с. 152—156).

Є в Шевченка й ін., досить своєрідна паралель до міфологеми розіп'ятого І. Х.: розбійник Кирило з безвиході, пробувши зв'язаний у льоху три доби без хліба й води, переслідуваний кривавими галюцинаціями й муками совісті за скоєні злодіяння, виражає свою розпуку, повторивши останні слова розіп'ятого І. Х.: «Боже мой! Боже мой! Вскую мя еси оставил!» (повість «Варнак», 3, 146; Мт. 27, 46; Мк. 15, 34). Тобто Шевченків герой ідентифікує свої фізичні й моральні страждання з муками розіп'ятого Спасителя, почуваючи певну єдність із Ним як Сином Людським, хоча у фізичному, а гол., — в етичному параметрах навіч вельми істотні відмінності.

Трапляється в Шевченка топос розпинання й у революційному значенні — тобто в протилежному до євангельського: автор, уподібнюючись старозавітному пророкові й малюючи жахливу картину «кари невсипущої», «правди-мсти», віщує, що повсталий народ покарає «лихих», «лукавих чад» України за «зраду» і «криводушіє»: «І на хресті отім без ката / І без царя вас, біснуватих, / Розтнуть, розірвуть, розіпнуть» («Осія. Глава XIV»). Правдоподібно, текстом-донором пророчих попереджувальних видінь у посланні «І мертвим, і живим» («Розкуються незабаром / Заковані люде, / Настане суд, заговорять / І Дніпро, і гори! / І потече сторіками / Кров у синє море / Дітей ваших... і не буде / Кому помагати. / Одцурається брат брата / І дитини мати. <...> І навіки прокленетесь / Своїми синами!») стали апокаліптичні візії І. Х.: «Брат видасть на смерть брата і батько дитину; діти повстануть на батьків і будуть їх убивати» (Мт. 10, 21).

Згідно із христологічним прочитанням вірша «І Архімед, і Галілей», що його запропонував Г. Іґлінський, три комплементарні символи — вино, хліб і єлей — викликають, відповідно до християнської символіки, асоціації з життям, наукою та смертю І. Х. і становлять синоніми категорії правди. У профетичних рядках «А люде виростуть. Умруть / Ще незачатиє царята…» дослідник убачає алюзію до таких Христових слів: «Пшеничне зерно, коли не впаде на землю і не завмре, залишиться саме-одне; коли ж завмре, то рясний плід принесе» (Ін. 12, 24) (див.: *Igliński G*. S. 31—44).

У поезії Шевченка пунктирно окреслено кілька основних епізодів із євангельських життєписів І. Х.: пророцтва *Ієремії* та *Ісаї* про народження Месії, вістування Іоанна Хрестителя про появу майбутнього Месії (в поемі «Марія» цей «провозвіститель Месії» — «дивочний гость» із Назарета), вагітність Марії (в поемі — наймички «старого Іосифа», тесляра) від «дивочного гостя»; вінчання Йосипа з Марією (в поемі — із співчуття і власної, а не Божої, волі); Марія та Йосип, сповіщені про перепис населення, ідуть до Віфлеєма, народження Марією І. Х. «на шляху» до Віфлеєма; поклоніння чабанів новонародженому, якому, за біблійним пророцтвом, мали дати ім'я Еммануїл, що означає «З нами Бог» (у поемі «дитяточко» чабани «у вертеп свій принесли» й «Еммануїлом нарекли»); походження І. Х. з роду Давидового («Во Іудеї во дні они»); винищення немовлят за наказом царя *Ірода* («Во Іудеї во дні они», «Марія»), втеча «святої родини» до Єгипту, повернення до Назарета («Марія»); подорож «святої родини» до Єрусалима на свято Пасхи (в поемі цей епізод опобутовлено: «Пішли на ярмарок у са́мий / Самісінький Єрусалим»); Йосиф та Марія, загубивши в місті дванадцятирічного І. Х., знаходять сина в Єрусалимському храмі, де він бесідує з рабинами (в цьому епізоді поеми І. Х. «по сьомому годочку»); гуманістичне проповідництво І. Х. в «Марії» лише означено: «Його слова, Його діла»; катування та розіпнення «Сина Божія во плоті» на Голгофі «межи злодіями» («Неофіти»; «Марія»), розгубленість, утеча апостолів після страти І. Х. («Марія»); заснування Христової церкви («Неофіти») та її функціонування аж до авторової сучасності («Кавказ», «Світе ясний! Світе тихий!»); Божий суд в есхатологічній перспективі («І мертвим, і живим»), тисячолітнє Царство Боже, своєрідний міленаризм («І Архімед, і Галілей»; пророцтво про те, що «на оновленій землі <...> буде син, і буде мати, / І будуть люде на землі», — явна автоалюзія до трагічного дійства «Марії»).

За християнською іконографією та апокрифічним Євангелієм від Фоми зображено в «Марії» зростання й навчання малого І. Х. в т-ві з трохи старшим Іваном, майбутнім Іоанном Хрестителем, Предтечею (порівняння опису земного життя І. Х. в поемі «Марія» з канонічними Євангеліями та ін. джерелами див.: *Франко І*. Т. 39. С. 300—323). Увагу поета привертали ті євангельські мотиви й епізоди, які вписують тему І. Х. у старозавітний передтекст і водночас дають змогу подати її в істор. контексті, розгорнути як земне дійство, наголосити переслідування Спасителя владою, виразити передчуття кари грішному світові, але також і віру в майбутню розбудову суспільства на засадах християнської гуманності (при цьому Друге Пришестя І. Х. інтерпретовано в символічному плані — як утвердження Його ідей). Шевченка цікавила понад усе христологія сходження й зовсім не цікавила христологія вознесіння. Звертаючись у своїй поезії до євангельських догматів, він здебільшого не виявляв свого ставлення до них або ж виявляв у суто худож. аспекті, модифікуючи декотрі. Найрадикальніше деконструйовано догмати Благовіщення, Непорочного Зачаття, Христового воскресіння й епізод згуртування розгублених учнів.

Ін. проблема, над якою замислювався Шевченко, — наскільки Христове вчення можна реалізувати в житті: в упорядкуванні суспільних відносин (соц., міжнац., побутових, міжособистісних тощо), наскільки воно результативне в боротьбі за нац. та соц. визволення. У «Неофітах» до рангу визволителів людства піднесені «не месники», а «Христові воїни святиє!»; «апостол великого / Христового слова» неофіт Алкід у зверненні до «братії» висловлює настанову й пророцтво глобального, історіософського плану про те, що християнські способи й шляхи досягнення жаданих суспільних перетворень найдоцільніші: «І без огня, і без ножа / Стратеги Божії воспрянуть». Та далі автор віщує трагічну долю «кесаря п'яного», якого уб'ють неназвані месники. Тріумфальна хода християнства, що виникло в самісіньких народних низах, але все-таки запанувало над поганським Римом («І никли гордії владики / Перед святим Його хрестом!..»), живила віру поета в перемогу визв. руху в Російській імперії, а проте в своїх уявленнях про допустимі й дієві способи боротьби за волю він виходив поза межі християнської моралі. Проаналізувавши триптих (три вірші-варіації — «Молитва», «Царів, кровавих шинкарів», «Злоначинающих спини»), Л. *Плющ* довів: «на підставі останньої молитви ніяк не можна зробити висновок, що Шевченко остаточно став на позиції всепрощення, на позиції антиреволюційні тощо». «Революційна молитва (молитва помсти) і всепрощенська, ці дві варіації "Молитви", є двома шляхами, путями до правди: путь "правди-мсти", збройної, кривавої <...>, та путь правди-любови, всепрощення, путь Христа.

Преображення Господнє. Ікона. Початок 18 ст. Слобожанщина

Ці дві путі не просто заперечують одна одну, а й доповнюють, співіснують в Шевченковому світогляді» (*Плющ Л*. «Причинна» і деякі проблеми філософії Шевченка // Сучасність. 1979. № 3. С. 27—29).

Шевченко постійно шукав найдієвіші шляхи до виправлення та вдосконалення суспільного ладу, в своїх творах ситуативно схилявся до думки, що до бажаної мети приведуть то насильницькі, то ненасильницькі методи боротьби, іноді (як-от у «Юродивому») представлено обидва варіанти. Він уявляв собі переваги і вади перших (заманливу ефективність, але малоймовірність революційного повстання, небезпеку розкручування загрозливого кола зла), а також і других (моральну привабливість, можливість збереження праведності душі, убезпеченість од множення зла), проте усвідомлював, що довелось би невизначено довго — та й чи не марне? — очікувати жаданих суспільних перетворень. Тому Шевченко й обирав то революційні заклики, позбавлені християнської основи, то проповідь християнського милосердя, любові до ближнього. Як висловився польс. дослідник В. Мокрий, Шевченко перебував «між Прометеєм і Христом» (*Mokry W*. S. 35—129, розд. II: «Taras Szewczenko: między Prometeuszem a Chrystusem»).

Образи різних ліричних суб'єктів та об'єктивованих персонажів дають підстави говорити також про балансування Шевченка між іпостасями нещадного старозавітного пророка («Як умру, то поховайте», «Чигрине, Чигрине», «Холодний Яр», «Давидові псалми», «Пророк», старозавітні наслідування «Подражаніє 11 псалму», «Ісаія. Глава 35», «Осія. Глава XIV») і новозавітного апостола («Тризна», «Москалева криниця», «Меж скалами, неначе злодій», «Злоначинающих спини», «Неофіти»). А загалом його філос., зокр. історіософська, думка, як і багатьох ін. поетів-романтиків, шукала опертя то у Старому, то в Новому Завіті: між чином і молитвою, між визнанням Бога сильного, ба навіть жорстокого, чи Бога милосердного, власне, Бога-Людини — І. Х. (зокр. у згаданому триптиху).

Шевченко усвідомлював проблематичність дотримування християнської моралі в земному житті. У повісті «Близнецы» натрапляємо на характерне зізнання розповідача: «Если не можешь ты говорить о ближнем доброго, то о худом его не говори. Евангельское правило, но увы! не всегда удобоприменимо в жизни нашей, исполненной греха и клеветы» (4, 17). Суть цього висловлювання не зводиться лише до сумної констатації, — тут криється ключ до розуміння Шевченкових уявлень про дієвість і життєздатність християнської моралі. Євангельські моральні настанови братолюбства, всепрощення, непротивлення злу насильством він уважав авторитетними, гідними шани, проте не завжди придатними до застосування в реальному житті, сповненому гріха й насильства.

Одна з найважливіших у Шевченковій поезії — ***проблема наслідування І. Х.*** — має два різновиди: 1) наслідування самого чину Христового і 2) дотримання Христових заповідей. Для Шевченка особливо істотним був перший аспект цієї проблеми, актуальний також для творчості ін. слов'ян. романтиків (А. Міцкевича, Ю. Словацького, З. Красінського, О. Пушкіна). Серед іпостасей автора в Шевченковій поезії Г. *Грабович* виділяє зокр. поета-мученика; він «своїми стражданнями спокутує за колективний "гріх" і "прокляття"» рідного народу, «зливається з Христом, архетипом Спасителя, божим агнцем, який спокутує всі гріхи людства»; цю тотожність найсильніше виявлено в поемі «Тризна» (*Грабович Г*. С. 170, 182).

Моральний імператив, виголошений «страдальцем» і «пророком» — героєм «Тризны», Шевченко ставив і перед собою: «Без малодушной укоризны / Пройти мытарства трудной жизни, <...> Людей изведать — и любить! / Незлобным сердцем сожалея / О недостойных их делах / И не кощунствуя впотьмах, / *Как царь ума*». Але пристрасний імпульсивний поет не зміг отим святим чином послідовно й неухильно пройти свій страдницький шлях: його поезія не вільна від нарікань, докорів, зненависті та іноді й од реліг. блюзнірства (настанови Томи Кемпійського наслідувати Христа не опанували його повністю). У Шевченковій життєдіяльності розгортався конфлікт вітальних і духових цінностей, котрий, згідно з раціоналістичною філософією, становить прикметну рису буття, що проявляється у сфері людських прагнень (*Ґжеґорчик А*. Життя як виклик: Вступ до раціоналістичної філософії. Варшава, 1996. С. 104). Захоплення вітальними цінностями, сильна залежність од них не дали змоги цілковито запанувати у внутрішньому світі Шевченка духовим цінностям. Шлях Шевченка — це шлях не святого, не апостола й не філософа, а Поета.

За спостереженням Б. *Рубчака*, «навіть у не вельми шанобливих, але, загалом, приязних питаннях, звернених до Божого сина» «сивим козаком» (котрий ідентифікується з автором) у поемі «Сон — Гори мої високії»: «Наробив ти, Христе, лиха! / А переіначив?! / Людей Божих?!» і т. д., — «відчуваються Шевченкові сумніви щодо доцільності його власних страждань, зокрема, їх історичної зумовленості». Зіставивши цей фрагмент зі «Сну», «різкий осуд Бога і його "помошників" за їхнє ставлення до Христової самопожертви» у «Неофітах» (рр. 48—58), а також замальовки пасторального дитинства І. Х. в поемі «Марія», Б. Рубчак дійшов висновку, що в Шевченковій поезії «цілком ясно вимальовуються паралелі між

долями Христа і самого поета» (*Рубчак Б*. С. 33). Отож Шевченко вступає в діалог з ідеєю imitatio Christi, викладеною у названому вище творі Томи Кемпійського, і, природно, проводить паралелі, підказані власним страдницьким життям. А все-таки ці паралелі часткові, бо Шевченко свідомо не присвячує себе цілком місії «національного спасителя» й тужить з приводу нереалізованості себе як особистості в інтимній сфері, сімейному житті. З огляду на це, його запитання про доцільність Христової самопожертви («Сон — Гори мої високії») та Божого офірування Христом («Неофіти») полемічно звучать щодо архетипу месії, апостола, отже, й долі І. Х. Б. Рубчак звернув увагу, що «час від часу поет питає, чи не більш слушним було б, замість брати на себе спокусливу роль очевидця та пророка, всім серцем віддатися особистій сфері екзистенції, де майбутнє малюється як зідеалізоване пасторальне минуле. Таке розчарування уповні проявляється в рядках, у яких поет проклинає тих своїх старших друзів, котрі, навчивши його писати вірші, виманили з уявного раю непорочності» (йдеться про вірш «Чи то недоля та неволя»; там само, с. 34).

Сумніви щодо дієвості Христової місії дали Шевченкові поштовх до спроб відмовитися від апостольського призначення, адже навіть Христова місія не навернула людей до кардинального виправлення й не поліпшила їхньої долі, то чого варті зусилля простого смертного? Чи не краще, позбувшись невдячної ролі месії, апостола, усамітнитися в хутірній ідилії? У пізнього Шевченка, як і в пізнього О. Пушкіна, порівняно з їхніми ранніми періодами, виникає певна інверсія бажань і мотивів: обидва поети жадають усамітнення та спокою. Почуваючи себе невільниками долі, хочуть, аби їх оминула суджена їм «чаша». Не раз виявлене бажання задовольнитися сімейним життям на хуторці з хаткою та садочком над Дніпром виказує заповітну мрію пізнього Шевченка стати не саможертовним героєм за моделлю євангельського міфу, а приватним героєм за моделлю народної чарівної казки.

Особливу увагу Шевченко приділяв зображенню тих об'єктивованих персонажів, які слідують заповідям І. Х., — попри тяжкі удари «злої долі», сповідують християнські переконання (прощають кривдникам і живуть для людей). Ними виявляються праведники з простолюду: гол. героїня «Відьми» — кріпачка; солдат-українець із кріпаків у вірші «Не спалося, а ніч, як море»; центр. персонаж поеми «Меж скалами, неначе злодій» — «сіромаха», наймит, «шарпак» і «неук»; кол. солдат Максим, який у 2-й ред. «Москалевої криниці» виростає до рівня «святого». В обох редакціях «Москалевої криниці» спалені зловмисником хата і майно, втрата дружини, каліцтво на війні не озлобили душі «преблагого мужа» (2 ред., р. 265), «мужа праведного» (2 ред., рр. 295, 315) Максима, а привели до розважливого смиренного визнання того, що на все Божа воля, і утвердили у виборі праведного життя на благо ближніх.

Психоаналітичний аспект. Шевченко сприймає Сина як жертву Отця і в такому сенсі ідентифікує себе зі Спасителем. Нагадаємо, що «християнство приходило як релігія Сина, протиставляючись релігії Батька» (*Bychowski G*. Słowacki i jego dusza: Studium psychologiczne. Kraków, 2002. S. 350). У Шевченковій поезії спостерігаємо саме такий підхід: захоплення Сином як проповідником братолюбства, співчуття Йому як мученикові, жаль за Ним як за жертвою, принесеною Отцем. Відтак поет ототожнює себе з Ним, — звідси дуже складний, бурхливий, суперечливий, богоборчий і сповнений надії діалог з Отцем, до якого Шевченко передусім апелює і який у його зображенні саме та верховна інстанція, від якої залежать утвердження справедливості на світі і земне щастя людини (очевидно, саме тому ім'я «Ісус Христос» з'являється в поезії Шевченка значно рідше, ніж слово «Бог» — у розумінні «Отець, Творець»). За спостереженням Ю. *Шевельова*, «Релігійне почуття Шевченка вміщає в собі не лише поклоніння та безмежну палку любов до Бога, а й несамовите богоборство, відчайдушний бунт проти Нього. Бо й сам Шевченків Бог поєднує в собі несполучні риси: він і всеосяжна любов, і жорстока безоглядна помста»; водночас «немає і не може бути в Шевченковій поезії бунту проти Христа. Є, натомість, ототожнення себе з цим найкращим і найстражденнішим з-поміж людей» (*Шерех Ю*. С. 172). У поемі «Марія» усунення Бога-Отця з життєпису Матері-Страдниці та Христа-Спокутника вказує на присутність Едіпового комплексу в поета. Шевченко залишався «сином», який не розв'язав проблеми «батька».

Завойовники й підкорені народи виявляють різне ставлення до християнства: «релігії переможців будуть понад усе культом Бога-Отця — охоронця порядку, ієрархії, послуху, будуть культом величі й сили. Релігії переможених будуть релігіями Христа і святих мучеників» (*Tomaszewska G*. Mickiewicz—Krasiński: O wyobraźni utopijnej i katastroficznej. Gdańsk, 2000. S. 172—173). Шевченко, власне, й полемізує з «вітцівською релігійністю», дотримуючись «синівської версії християнської релігії» (терміни польс. дослідниці). Звідси прикметні іпостасування Бога-Отця як Бога влади, Бога панів («Якби ви знали, паничі») або викраденого панами («Відьма», рр. 348—351), артикулювання привласнення Бога імперською владою: «Усе добро, сам Бог у нас!» («Кавказ»). У Шевченка це означало порив до врівноваження обох

версій віри, а не далекосяжне прагнення замінити «синівську релігійність» на «вітцівську», а отже, статус поневолених на статус поневолювачів.

Із трьох божественних постатей Шевченкові найближчий І. Х. (в особливих — шевченківських — акцентах), який проповідує братолюбство і за це страждає. Підхід Шевченка не лише антропологічний, а й антропоцентричний, а з метафізикою пов'язувалися в нього надії на утвердження вітальних цінностей на цьому світі або їх перенесення — принаймні віртуальне (зокр. у вірші «Чи не покинуть нам, небого») — у потойбіччя.

І. Х. у малярській та скульптурній спадщині Шевченка. На засланні Шевченко намалював сепією ескіз до картини «Розп'яття» (1850), задуманої для церкви в *Оренбурзі*, — на ньому зображено розіп'ятого І. Х. між двома розбійниками, а також жінку-страдницю (очевидно, Матір І. Х.), що вклякнула біля підніжжя хреста; ескіз до картини «Воскресіння» (1853). З приводу першої картини Шевченко писав у листі до В. Рєпніної від 7 берез. 1850: «Я предлагаю здешней католической церкви (когда мне позволят рисовать) написать запрестольный образ (без всякой цены и уговору), изображающий смерть Спасителя нашего, повешенного между разбойниками, но ксендз не соглашается молиться перед разбойниками!» У *Новопетровському укріпленні* поет мав намір просити дозволу «в здешнюю церковь безмездно написать запрестольный образ во имя Воскресения Христова» (лист до А. Лизогуба від 16 лип. 1852). Проте ці та пізніші (1854, 1856) спроби домогтися офіц. дозволу на малювання були безуспішні. З алебастру чи гіпсу Шевченко виліпив барельєф І. Х. (лист до Бр. Залеського від 10 лют. 1855), який не зберігся. За спогадами ротного командира Є. Косарева, це був «Ісус Христос, що сидить на табуреті в терновому вінку» (*Косарев Е. М*. Извлечение из дел и памяти: Нечто о Тарасе Григорьевиче Шевченко, с 1846 по 1857 год включительно // *КС*. 1893. № 2. С. 250). У примітці до Шевченкового листа Бр. Залеський зазначив, що «невеличкі овальні плоскорізьби <...> "Христос у терновій короні" та "Іван Хреститель"» Шевченко надіслав йому пізніше (*Франко*. Т. 28. С. 68). У листі до Бр. Залеського від 25 верес. 1855 Шевченко повідомляв, що передав йому скульптурний «экземпляр "Спасителя"». І. Х. зображено на другому плані Шевченкового малюнка сепією «Благословіння дітей» (1856). Після відвідин храму в Нижньому Новгороді поет у Щоденнику між записами від 26 і 27 верес. 1857 зробив зарисовку голови І. Х. (5, 110). З ескізу картини Б.-Е. Мурільйо «Свята родина» він виконав у техніці акватинти однойменну гравюру, де намальовано зокр. малого І. Х. (1858).

Христос Вседержитель. Фрагмент мозаїки. Собор святої Софії. 11 ст. Київ

Літ.: Франко І. Шевченкова «Марія»; Про євангельські основи поеми Шевченка «Марія» // *Франко*. Т. 39; *Чижевський Д*. Т. Шевченко і Д. Штравс: (Із промови на Шевченковому святі Укр. пед. ін-ту у Празі, 1925 р.) // *СіЧ*. 1999. № 3, 4/5; *Чижевський Д*. Нариси з історії філософії на Україні // *Чижевський Д*. Філософські твори: У 4 т. К., 2005. Т. 1; *Чижевський Д*. Шевченко і релігія // *Чижевський Д*. Філософські твори: У 4 т. К., 2005. Т. 2; *Маланюк Є*. Нариси з історії нашої культури // *Маланюк Є*. Книга спостережень: В 2 т. Торонто, 1966. Т. 2. (К., 1997): Проза; *Луцький Ю*. Архетип байстрюка в поезії Шевченка // Зб. Харк. іст.-філол. т-ва. Х., 1993. Т. 1; *Рубчак Б*. Шевченкові профілі й маски: іронічні ролі «я» у поезії «Кобзаря» // *ЗНТШ*. Л., 1997. Т. 234; *Грабович Г*. Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. К., 1998; *Плющ Л*. Екзод Тараса Шевченка: Навколо «Москалевої криниці»: Дванадцять статтів. Едмонтон, 1986. (К., 2001); *Шерех Ю*. Микола Ге і Тарас Шевченко: мистець у відмінному контексті // *Шерех Ю*. Третя сторожа: Література. Мистецтво. Ідеології. К., 1993; *Igliński G*. Romantyczne posłannictwo Słowa. «Ni Archimedes, ni Galileusz…» Tarasa Szewczenki jako przykład liryki profetycznej // *W kręgu* kultury ukraińskiej. Olsztyn, 1995 (Черкаси, 2009); *Mokry W*. Literatura i myśl filozoficzno-religijna ukraińskiego romantyzmu: Szewczenko, Kostomarow, Szaszkiewicz. Kraków, 1996; *Розумний Я*. Поет, розп'ятий на «ізмах» // *Світи 2001*; *Нахлік О*. Письменник — Нація — Універсум: Світоглядні та художні шукання в літературі XIX—XX століть. Л., 1999; *Павлюк М*. Біблійні епіграфи в поемах Шевченка як знакова система // *НШК 34*. Кн. 1; *Нахлік Є*. Доля — Los — Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. Л., 2003; *Нахлік Є*. Ісус Христос у літературній творчості Тараса Шевченка // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. 2004. № 1; *Нахлік Є*. Проблема наслідування Христа у Шевченковій поезії та в поезії польських і російських романтиків // Студії з україністики: Зб. наук. праць. К., 2004. Вип. 5: До 190-річчя з дня народження Тараса Шевченка; *Дзюба І*. Тарас Шевченко. К., 2008.

Євген Нахлік

ІСХА́К Ахмет (18.04/1.05.1905, Казань, тепер РФ — 24.06.1991, там само) — татар. поет, перекладач і публіцист. 1919 навчався в Татар. пед. технікумі (Казань), 1925 — Держ. технікумі кіно (Москва). 1928 повернувся в Казань. Автор зб. поезій: «Пісні кам'яних вулиць» (1929), «Зустріч в пісні» (1960) та ін., кн. для дітей, лібрето опери за романом Г. Баширова «Честь» (1951) та ін. Перекладав твори рос. письменників, І. Франка, В. *Сосюри* та ін.

До *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* опубл. ст. «Поет-громадянин» (Красная

Татария. 1939. 9 марта). Переклав Шевченкові поезії «Заповіт», «Ой одна я, одна», «N. N. — Сонце заходить, гори чорніють», «Царі», «На Великдень на соломі», «Я не нездужаю, нівроку» та ін., які опубл. у зб. творів укр. поета татар. мовою «Кобзар» (Казань, 1939; 1953). «Заповіт» у перекл. І. вміщено у вид.: *«Заповіт» [Антол. пер.]*.

Резеда Ганієва

ІСХА́КОВ Вазих (7.10.1927, с. Туйнашево, тепер Чекмагушівського р-ну, Башкортостан, РФ — 11.01.1985, Уфа, РФ) — башк. письменник і перекладач. Закінчив 1964 Башк. держ. ун-т (Уфа). Автор численних романів, повістей, низки оповідань. Перекладав башк. мовою твори М. *Стельмаха*, В. Земляка, О. Юренка. Україні присвятив оповідання «На покосі» (1971), ст. «Наш дружній салям» (1970).

Образ Шевченка виведено в оповіданні «Одна сторінка з історії» (Кызыл тан. 1979. 24 черв.). Укр. поетові присвятив ст. «На землі Тараса» (Советская Башкирия. 1970. 1 нояб.).

Суфіян Сафуанов

ІТАЛІ́ЙСЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Перші згадки про Шевченка з'явились в Італії у 1870-ті. В журн. «Rivista Europea» (1873. № 2, № 3) під псевд. «Українець» надрук. ст. М. Драгоманова «Український літературний рух в Росії і в Галичині (1798—1872)». Того ж року в Італії вийшло друком і окреме її вид. Праця, в якій Шевченка названо не лише одним із найвизначніших народних поетів, а й видатним явищем світової культури. 1885 була надрук. італ. мовою (перекл. з франц.) в римському журн. «Rivista politica e letteraria» (1885. № 6/7) доповідь М. Драгоманова Паризькому літ. конгресу (виголошена 1878), в якій автор велику увагу приділив творчості Шевченка і дав оцінку суспільно-політ. проблемам укр. історії.

Першим серед італ. учених, хто звернувся до вивчення творчості Шевченка, був А. *де Ґубернатіс*. Він знав декілька слов'ян. мов. Його зацікавленню Україною сприяла дружба з М. Драгомановим. У збиранні матеріалу з історії укр. л-ри А. де Ґубернатісу допомагав К. *Біликовський*. Де Ґубернатіс листувався з Лесею *Українкою* та І. Франком, його дружина С. Безобразова була родом з Києва, знала укр. мову, написала ряд українознавчих досліджень (напр., «Остап Микитович Вересай — останній український рапсод», 1875). А. де Ґубернатіс зацікавився театром в Україні. Він не раз згадував Шевченка в ст. «Український театр», що увійшла до його 20-томної «Історії світового письменства» (Мілан, 1883—1885) і стала першим у Зх. Європі ґрунтовним дослідженням укр. театру. До Шевченка де Ґубернатіс звертався, аналізуючи трагічні проблеми укр. історії. Він вбачав причини неглибокого знайомства європ. читача з укр. л-рою у постійних переслідуваннях царським урядом укр. інтелігенції, у шовіністичній політиці рос. уряду, у забороні укр. мови на держ. рівні. Активізацію літ. процесу в Україні, зростання нац. самосвідомості А. де Ґубернатіс пов'язував насамперед із вільним розвитком укр. мови, наводячи у ст. слова Шевченка: «Наша дума, наша пісня / Не вмре, не загине…/ От де, люде, наша слава, / Слава України!»

Д. *Чамполі*, відомий італ. славіст, письменник-верист, теж згадує про Шевченка у 2-томному дослідженні «Слов'янські літератури» (Мілан, 1889). Його ст., присвячена укр. л-рі, — перша в італ. славістиці спроба дати узагальнене уявлення про літ. процес в Україні. В ін. ст. Д. Чамполі аналізує психологічний феномен Шевченка — кріпака, який стає великим поетом, — і цитує М. Костомарова, приєднуючись до його слів, що «це народний вождь, який будить до нового життя, віщий поет і пророк народу». Проблеми укр. л-ри Д. Чамполі досліджував у контексті історії України, з якою був досить добре обізнаний (про це свідчать, напр., його цікаві спостереження над життям козаків на Запорозькій Січі у ст. про образ І. Мазепи в європ. л-рах (*Ciampoli D.* Mazepa nelle letterature d' Europa / Studi letterari. Catania, 1891).

1889 у Мілані вийшов окремою кн. перший розд. твору франц. публіциста швейц. походження В. *Тіссо* «Росія і росіяни» під назвою «Україна — Київ». У 17 фрагментах кн. описано враження автора від подорожі в Україну, з екскурсами в історію, аналізом етнічних особливостей укр. народу, жанровими сценками. Один із фрагментів називається «Життя поета Шевченка», де коротко викладено біографію поета.

У 1888—89 з'явилися перші перекл. Шевченка на сторінках італ. періодики. Це перекл. поета Т. де Кваренґі за підрядниками М. Драгоманова. 1889 у Венеції вийшла поетична зб. П.-Е. *Паволіні* «Вірші, перекладені з угорської, новогрецької та малоросійської мов». Поезію Шевченка репрезентовано віршем «Зацвіла в долині». Самокритичну оцінку свого перекл. автор подав у передм. до кн. Висловлюючи подяку графині Щепановській та своєму другові О. Лисенку (брату композитора), П.-Е. Паволіні пише: «В кінці цього маленького тому я навів також один вірш Шевченка, надзвичайно популярного в Україні поета. Напрочуд вишукані його балади, легкі та співучі його строфи, однак вони повстають проти перекладу; могутні й непокірні степові квіти, пересаджені в наші сади, втрачають свій колір і аромат. Насолоджуватися поезією Шевченка можна тільки в оригіналі…» (*Pavolini P. E.* Poesie tradotte dal magiaro, greco

moderno e piccolo russo. Venezia, 1889. P. 8—9). Так, інтерпретація Шевченка самим П.-Е. Паволіні по суті має мало спільного з оригіналом. Трагічний і філос. вірш Шевченка, що тільки починається уявною ідилією, перекладач перетворює у власне ідилію в стилі італ. маньєризму, перетворюючи «долину» на «алею», а «калину» на «мигдаль». Дистанція між оригіналом і перекл. не стільки лексична, скільки психологічна. Перестановка акцентів призводить до деструкції худож. образу: замість пташиного щебету в долині, де блукає сільська дівчина з козаком, у італ. варіанті пташка виводить «трелі і рулади» своєї «арієти» закоханим, які цілуються в алеї. Такий текст, звичайно, вже не відповідав вимогам, які ставилися до перекл. наприкінці 19 ст. Однак не слід пояснювати це лише невправністю перекладача. Просто в Італії ще не було створено ґрунту для справжніх філол. перекл. укр. поезії. Відтворюючи Шевченка італ., П.-Е. Паволіні фактично передав інтригуючу, але абстрактну для себе духовну реальність, — адже він не знав ані біографії Шевченка, ані культурно-істор. контексту творчості поета, ані особливостей поетичної культури його народу.

Отже, в 1870—80-х ім'я Шевченка згадується у більшості італ. досліджень про укр. л-ру. На цей же період припадають перші перекл. творів Шевченка. Географія появи матеріалів про поета — Рим, Мілан, Флоренція, Венеція. І все ж заг. характеристики такого складного явища, як поезія Шевченка, окремі біогр. відомості й поодинокі перекл. ще не давали уявлення про його творчість.

У 20 ст. процес освоювання поезії Шевченка в Італії набуває ін. динаміки і змісту. Формується наук. підхід до проблем взаємодії двох культур. Пожвавлення інтересу до творчості укр. поета спостерігається в Італії на поч. 1920-х — паралельно з короткочасним періодом оновлення культурного життя в Україні. У 1921 на сторінках римського славістичного журн. «L'Europa Orientale», заснованого визначними італ. славістами А. *Кроніа*, А. *Пальмієрі*, Н. Феста й Е. *Ло Ґатто*, з'явилася ст. Н. Феста «Великі письменники XIX ст.: Тарас Шевченко».

Зацікавленість проблемами укр. л-ри властива і дослідженням В. *Джусті*. В 1920-ті він написав ряд ст. про творчість Шевченка, М. *Шашкевича*, про укр. народні пісні та думи. В журн. «I Nostri Quaderni» надрук. ст. «Народна література України» (1924. № 3) та «Українська література: Маркіян Шашкевич. Тарас Шевченко» (1924. № 6). Писав про Кирило-Мефодіївське братство та Шевченка також у працях «Панславізм» (Мілан, 1941) та «Історія панславізму» (Рим, 1946). В. Джусті констатував труднощі перекл. поезії, в тому числі народної, нерозробленість власне перекладацького методу щодо інтерпретації іонац. фольклору — це спостереження проектується і на проблему перекладання поезії Шевченка.

У працях італ. дослідників названого періоду переважають здебільшого заг. характеристики поезії Шевченка, але всі вчені наголошують на великому значенні Шевченка не лише для культури України, а й для культури світової. А. Пальмієрі в ст. «Політична географія Радянської України» назвав Шевченка «Великим поетом всього людства» (L'Europa Orientale. 1926. № 2), а В. Джусті писав, що «за глибиною істинно людського почуття, досконалістю слова Тарас Шевченко є не лише великим поетом України, а й одним із найбільших європейських поетів» (I Nostri Quaderni. 1924. № 3. P. 234).

Найґрунтовнішу роботу з інтерпретації поезії Шевченка в Італії в 1920—30-х здійснили Ч. *Меано* і М. *Липовецька*. М. Липовецька багато зробила для популяризації укр. культури в Італії. 1919 в журн. «La Voce dell'Ucraina» (1919. № 1) надрук. її прозовий перекл. «Заповіту». А пізніше в цьому ж журн. (1919. № 10) надрук. перекл. «І мертвим, і живим» та «Чигрине, Чигрине». Л. Пачіні Савой у ст. «Шевченко в італійській мові» зазначив, що «вона вірно і з добрим смаком переклала “Як умру, то поховайте”, “І мертвим, і живим” і “Чигрине, Чигрине”, а до того подала деякі завваги про життя і твори поета» (*ПВТ*: *[У 16 т.]*. Т. 15. С. 149—150). Ці публ. мали широкий відгук. Їх пізніше передрук. італ. автори у своїх публ. про Шевченка. У журн. «Gran Mondo» (1920. № 7) з'явилася ст. М. *Россаро* «Невідомий поет (Шевченко)». У журн. «L'Europa Orientale» (1921. № 4) з'явилася ст. Т. Савченка «Шевченко — художник і критик», де подано перекл. уривка з послання «До Основ'яненка», перекл. вірша «Чи ми ще зійдемося знову?», а також уривки зі Щоденника та Передмови до нездійсненого видання «Кобзаря» 1847. 1926 було підготовлено до друку зб., до якої увійшло 38 віршів та поем Шевченка у перекл. М. Липовецької та Ч. Меано. Вона не побачила світу, можливо, через відсутність коштів на видання. Але 1941 в Мілані вийшла друком «Українська лірика» Шевченка в перекл. і з передм. М. Липовецької під ред. Ч. Меано. Вона містить ті ж 38 поезій та фрагментів поем і має три розд.: «Ідилії», «Гімни та поеми», «Елегії». Зб. дає змогу ознайомитися з різними гранями таланту Шевченка, від ліричної ідилії до інвективи: подано в перекл., хоч і фрагментарно, «Тарасову ніч», «Гайдамаків», «Кавказ». Це вже якісно новий рівень освоєння поезії Шевченка. Перекладачі шукали не прямолінійних лексичних, а внутрішніх смислових відповідностей італ. та укр. слів, намагалися зберегти звукопис оригіналу. Перекл. тяжіють до буквальності, хоча деякі реалії адаптовано на італ. читача. Передм. одразу пов'язує творчість Шевченка з історією України і детально,

в літ. обробці, подає біографію поета, аналізує його творчість, ключем до якої М. Липовецька обрала «любов до всіх і до всього». Підкреслено оригінальність таланту Шевченка, його неналежність до жодного з класичних літ. напрямів, його роль у формуванні літ. укр. мови. 1931—32 М. Липовецька і Ч. Меано подали перекл. віршів «Доля», «Муза», «Слава», «Мені однаково, чи буду», «І небо невмите, і заспані хвилі», «Тарасова ніч», «Садок вишневий коло хати», «Кавказ», «Ой люлі, люлі, моя дитино», «Не для людей, тієї слави», «Заповіт», «Не женися на багатій» у публ. «Vita di Taras Scevcenco» у журн. «Ucraina» (1931. № 1; № 2; 1932. № 3). Не будучи наук. з вузькосхоластичної точки зору, публ. М. Липовецької стали значним внеском у поширення знань про Україну в Італії 1920—40-х.

1933 у Римі у вид-ві «Noi e L'Ucraina», яким керував Л. Майнарді, вийшла його брошура «Тарас Шевченко, співець України». У ній подано короткий нарис життя поета і надрук. уривки з поеми «Кавказ» у перекл. Б.-Л. Рандоне, вірші «Заповіт», «Мені однаково, чи буду», «Не женися на багатій», «Не для людей, тієї слави», «Ой люлі, люлі, моя дитино» в перекл. М. Липовецької та Ч. Меано. Перекл. М. Липовецької та Ч. Меано («Заповіт», уривки з «І мертвим, і живим») використано у ст. Р. Бондіолі «Україна. Історія і душа великого народу» (Ucraina. La storia e l'anima di un grande popolo. Roma, 1939).

Е. Ло Ґатто написав ст. «Шевченко, Тарас Григорович» в «Enciclopedia Italiana» (Roma, 1936. Vol. 31), «в якій усі факти і характеристики обґрунтовані докладною знайомістю наукової літератури та дають досить вірний образ Шевченкового творчого обличчя» (*Пачіні Савой Л*. Шевченко в італійській мові // *ПВТ [У 16 т.]*. Т. 15. С. 155). Ім'я Шевченка фігурує і в енциклопедичній ст. про укр. л-ру (Ucraina. Letteratura // Enciclopedia Italiana di Science, Lettere ed Arti. Roma, 1937. Vol. 34).

Публ. про Шевченка з'явилися в італ. періодиці в 1930-х — на поч. 1940-х років. Вони присвячені загалом істор.-політ. проблемам України — тож відомості про Шевченка подано побіжно. Про це свідчить перелік назв ст.: Б.-Л. Рандоне «Шевченко і народи Кавказу» (L'Impero. 1929. № 3), Д. Тревісонно «Українське питання та європейський інтерес» (La Vita Italiana. Gennaio, 1939), П. Скотті «Україна. Історико-етнічні риси» (Vita e Pensiero. 1940. Agosto), Дж.-Ч. Майоні «Україна та українці» (Nuova Antologia. 1941. 1 settembre) та ін. Про Шевченка як мислителя й ідейного натхненника суспільно-політ. рухів в Україні писав у 1940-х і В. Джусті у кн. «Панславізм» (Мілан, 1941) та «Історія панславізму» (Рим, 1946).

Цікава сторінка італ. шевченкіани — ст. й довідки про укр. поета в енциклопедичних вид. 1950-х. У «Загальному біографічному словнику» (Dizionario biografico universale. Milano, 1956. Vol. XI) Шевченка представлено і як поета — автора ліричних поезій, істор. поем, повістей, драм. творів, і як живописця. У короткій біографії зазначено, що за свої волелюбні й патріотичні думки поет зазнав жорстокого покарання. Стислу, але влучну характеристику Шевченка подано у т. 3 «Енциклопедичного словника Сансоні» (Dizionario Enciclopedico Sansoni. Firenze, 1955). Ст. «Шевченко Тарас Григорович» у «Enciclopedia Motta» (Milano. 1959. Vol. 7) написав Е. Ло Ґатто, в якій представив Шевченка як поета нац. і вселюдського: «Ліричний та епічний поет, Шевченко є типовим представником національного і народного романтизму, справжнім національним українським генієм, що зумів надати мові рідної країни нечувану до того силу. Захищаючи український народ, він стояв на сторожі прав у загальнолюдському розумінні, а через те творчість поета здобула славу далеко за кордонами його батьківщини» (Там само. С. 642).

Набули резонансу в Італії ювілейні дати — *100-літні роковини від дня смерті Шевченка* та *150-літній ювілей від дня народження Шевченка*. Газ. «Paese Sera» 10—11 берез. 1961 надрук. ст. А. Ліві «Шевченко — український бард», в якій він писав про Шевченка як про борця проти тиранії, поета, глибоко перейнятого долею свого народу, який забезпечив укр. народові й л-рі почесне місце між народами світу та їхніми культурами. У римському журн. «Realtà Sovietica» за квіт. 1961 з'явились публ. Т. Тодіні та Дж.-Б. Ялонґо: коротка інформація про життя і творчість поета і перекл. віршів «Заповіт», «Думи мої, думи мої» (1847), уривків з «Автобіографії» і ст. М. *Рильського* «Народний і національний поет». Журн. «Europa Letteraria» (Рим. 1961. № 8), орган т-ва «Європейська співдружність письменників», подав ряд присвячених Шевченкові матеріалів — вст. ст., в якій наголошувалося на величезному значенні поета для розвитку укр. культури, на безсумнівній худож. цінності його першого «Кобзаря», поем «Сон», «Кавказ», «Єретик», поезії «Заповіт», і переклади 4 ст. про Шевченка, що належали Н. *Хікмету*, М. Рильському, М. *Тихонову*, Є. Євтушенку. На міжнародному Шевч. форумі (Київ—Канів, 29 трав. — 2 черв. 1964) у складі італ. делегації були присутні літературознавець, видавець журн. «Europa Letteraria» Дж. Віґореллі та відомий письменник Ґ. Пйовене. Ґ. Пйовене провів паралелі між Шевченком і відомими постатями в історії італ. культури, як-от поети-бунтарі 19 ст. — періоду Рисорджименто, епохи боротьби за визволення Італії від нац. гніту й об'єднання країни: «У нашій країні тоді з'явилися поети, які хотіли приблизно того, що

й Шевченко, які прагнули до того, що й він, кликали народ до боротьби. За це їх переслідували, кидали в тюрми, але вони не схиляли своєї голови» (Всенародна шана. К., 1967. С. 355).

Новий період процесу освоювання в Італії творчості Шевченка можна датувати останнім місяцем 1987, коли вийшло друком перше в Італії вид. «Кобзаря» —

Т. Шевченко. Єретик. Переклад М. Ґрассо. Катанія, 1987. Обкладинка

кн. «Єретик» у перекл. М. *Ґрассо*. Традиційні Тижні культури, проведені у груд. 1987 на Сицилії, теж були присвячені Шевченку і перетворилися на справжнє свято укр. культури. Відбулися Шевч. читання у сицилійських ун-тах, ін-тах, ліцеях. Це було значним поштовхом до розвитку україністики в Італії. У вид. «Єретик» віршовані тексти подано паралельно укр. та італ. мовами. До кн. увійшли поеми «Катерина», «Єретик», «Варнак», «Неофіти», цикл поезій «В казематі» та вірші «Думи мої, думи мої» (1847), «N. N. — Мені тринадцятий минало», «Реве та стогне Дніпр широкий», «Думка — Нащо мені чорні брови», «Сон — На панщині пшеницю жала», «Заповіт», «Пророк», «І небо невмите, і заспані хвилі», «На великдень на соломі», «Доля», «Муза», «Молитва». «Заповіт» перекл. як італ. мовою, так і сицилійським діалектом; А. Мундула та Е. Бартоліні переклали вірш відповідно сардинським і фріульським діалектами. У передм. М. Ґрассо називає Шевченка «романтичним аедом українського народу», вписавши т. ч. його творчість у тисячолітні традиції культури Європи. Недоліком перекл. є той факт, що перекладач, не знаючи мови, орієнтувався на франц. перекл. Е. Ґільвіка (1964). Цікавим аспектом перекл. слід вважати пошук ритмічних еквівалентів, особливо важливий у зв'язку з відмовою від рими. Ряд нових перекл. М. Ґрассо увійшли до вид. «Тарас Шевченко. Антологія творів» (Катанія, 1990).

До відкриття Тижнів культури на Сицилії у груд. 1987, присвячених Шевченкові, було приурочено художню виставку «Дарунок Тарасові Шевченку» італ. художниці та гравірувальниці Лелли Мусмечі Ґрамати. Картини, написані за мотивами творів поета («Катерина. Чекання», «Катерина. Де ти в світі подінешся з малим сиротою?», «Реве та стогне Дніпр широкий», «Кайдани порвіте…»), мають вишукану стилістику і своєрідну метафорику.

За 20-ліття Незалежності рівень знання і освоєння Шевченкової творчості в Італії показує, з одного боку, значний поступ, а з другого — продовжує залишатись у пастці стереотипів. Напр., у ряді енциклопедій відчувається вплив радянських енциклопедій: ім'я і назви творів транскрибують з рос. версії, відомості про поета скупі, обмаль естетичного аналізу. Дається взнаки і брак україністів. До поч. Незалежності авторами ст. з укр. л-ри найчастіше були русисти. Це типово, зокр., для енциклопедії «Трекані» (www.treccani.it/enciclopedia/taras-grigor-evic-sevcenko/); енциклопедичного додатку (автор ст. про Шевченка П. Каццола) до репрезентативного вид. «Storia della civiltà letteraria russa» (Історія російської літературної цивілізації. Турин, 1997), попри те, що автори й упоряд. — італ. славісти Р. Піккйо та М. Колуччі. Натомість вдалося виправити цю ситуацію лише в енциклопедії «Bompiani», яка в останньому своєму вид. 2006 подала оновлений корпус укр. л-ри (60 ст., автор — О. Пахльовська).

З перекладних вид. слід назвати кн. балад Шевченка автора П. Ґальваньї під назвою «Дівчина, що стала лілеєю». По-справжньому поворотним моментом у вивченні Шевченка можна вважати ст. та перекл. видатного славіста, полоніста, русиста і україніста Дж. Броджі Беркофф, проф. Мілан. ун-ту. Працюючи над антологією укр. л-ри, вона переклала численні твори Шевченка на високому рівні текстологічної культури, застосовуючи суто наук. критерії та методологію інтерпретації тексту, знаходячи новаційні рішення в тлумаченні складних для перекл. фрагментів (особливо слід відзначити перекл. поеми «Великий льох», італ. — «La Grande Cripta»; див. на сайті Мілан. ун-ту: <http://users.unimi.it/slavo/pagine/docenti/brogi/brogi_ucraina.php> та на сайті Італ. асоціації укр. студій: <www.aisu.it/poesia/Shevchenko-Poesie.Trad.G.B.B.pdf>, яку Дж. Броджі очолює з 2000. Відзначаються широтою тематичного горизонту, методологічною ґрунтовністю, аналітичною глибиною та багатоаспектністю і ст. Дж. Броджі про Шевченка «Поезія Шевченка: спроба перечитання», «Шевченко і Гоголь: асиметричний діалог», «Сови і собаки: лексична і символічна семантика в поезії Тараса Шевченка», «Єретик, або ж Ян Гус. Історія та ідеї

Т. Шевченко. Антологія творів. Переклад М. Ґрассо. Катанія, 1990. Обкладинка

в творчості Шевченка». Перекладачем та дослідником творчості Шевченка є також славіст і україніст з Верон. ун-ту Джованна Сьєдіна, яка поглиблено займається укр. л-рою 19 ст. Про заг. історію перекл. італ. мовою укр. л-ри, і зокр. Шевченка, наприкінці 20 та на поч. 21 ст. йшлося також у дослідженні Дж. Броджі Беркофф «Traduzioni di opere in versi e in prosa di scrittori ucraini dalla fine del XX al primo decennio del XXI secolo» (Studi Slavistici VIII. 2011).

Пер.: Scevcenko T. Liriche ucraine: versione, prefazione e note di Mlada Lipovetzka, adattamento di Cesare Meano. Milano, [1942]; *Scevcenko T.* L'Eretico / con antologia d'altri poemetti e frammenti / Scelta, traduzione e presentazione di Mario Grasso. Catania: Prova d'Autore, 1987; Sevcenko T. Antologia di Opere. Catania, 1990; *Sevcenko T.* La fanciulla mutata in giglio e altre ballate romantiche. A cura di Paolo Galvagni / Testo ucraino a fronte. Firenze, 2000; *Броджі Беркофф Дж.* (переклади): <http://users.unimi.it/slavo/pagine/docenti/brogi/brogi_ucraina.php>, <www.aisu.it/poesia/Shevchenko-Poesie.Trad.G.B.B.pdf>.

Літ.: Ciampoli D. Letterature slave. In 2 vol. Milano, 1889; *Festa N.* Grandi autori del secolo XIX: Taras Scevcenco // L'Europa Orientale. 1921. № 4; *Giusti W.* Letteratura popolare ucraina // I Nostri Quaderni. 1924. № 3; *Lo Gatto E.* Ucraina. Letteratura // *Enciclopedia* italiana di Scienze, Lettere ed Arti. Roma, 1937. Vol. 34; *Пачіні Савой Л.* Шевченко в італійській мові // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 15; *Гресько М.* В країні Данте // Жовтень. 1964. № 5; *Гресько М.* У країні нездійсненої мрії Поета // Жовтень. 1966. № 3; *Гресько М.* Т. Г. Шевченко італійською, іспанською, португальською та есперанто мовами. Бібліогр. покажчик. Л., 1968 (есперанто — у співавт. з Н. Андріановою); *Пахльовська О. Є.-Я.* Еволюція італійсько-українських літературних зв'язків у XIX—XX ст. // *Українська* література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті. К., 1988. Т. 3; *Пахльовська О. Є.-Я.* Шевченко і Сицилія // Київ. 1988. № 3; *Пахльовська О. Є.-Я.* Українська муза на схилах Етни // *В сім'ї* вольній, новій: Шевч. зб. К., 1989. Вип. 5; *Pachlovska O.* Taras Ševčenko // *Pachlovska O.* Civiltà letteraria ucraina. Roma, 1998; *Brogi Bercoff G.* La poesia di Ševčenko. Prove di lettura // Studi slavistici. IV (2007); *Brogi Bercoff G.* Ševčenko e Gogol': un dialogo asimmetrico // *Ulica* Ševčenko 25 korpus 2. Scritti in onore di Claudia Lasorsa (a cura di Valentina Benigni e Alessandro Salacone). Cesena; Roma, 2011; *Brogi Bercoff G.* Owls and dogs: lexical and symbolic semantics in the poetry of Taras Ševčenko // Birthday Beasts' Book. Where Human Roads Cross Animal Trails. Cultural Studies in Honour of Jerzy Axer. Warsaw, 2011; *Brogi Bercoff G.* L'Eretico, ovvero di Jan Hus. Storia e idee nella poesia di Taras Ševčenko // *Z Kijowa* do Rzymu. Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej z Ukrainą i Stolicą Apostolską. Białystok, 2012; *Siedina G.* Per una traduzione italiana di Taras Ševčenko. Un primo approccio al problema // Slavia (Roma). 2001. № 4.

Оксана Пахльовська, Ксенія Константиненко

ІУ́ДА ІСКАРІО́Т (тобто родом з Керіофа чи Каріота), Юда — апостол із дванадцяти, котрий зрадив *Ісуса Христа* за тридцять срібняків (Мт. 26, 15). У часи Шевченка такої напруженої уваги світової л-ри до цього біблійного образу, на хвилі якої виникли навіть парадоксальні апології зрадника, ще не було. У поемі «Гайдамаки» конфедерати обзивають І. корчмаря Лейбу, так іменує його й розповідач, бо цей єврей, рятуючи доньку, зраджує свою віру: «Лях хреститься, / А за ним Іуда». Далі ім'я І. І. використано як узагальнювальне для євреїв-лихварів («Іуди / Ще лічать гроші уночі»). Розповідач у поемі «Єретик» порівнює з євангельським зрадником учасників Констанцького собору: «Зібралися, мов Іуди / На суд нечестивий / Против Христа». Тут до І. І. метафорично прирівняно й суддів Христа — Анну, Кайяфу, Понтія Пілата, і суддів Яна *Гуса* — їх поет уважає зрадниками правдивого християнства. У 2-й ред. поеми «Москалева криниця» оповідач Варнак двічі зіставляє себе з І. І. («А я, мов проклятий / Той Іуда, одринутий / І людьми, і Богом, / Тиняюся, ховаюся», «І пропадаю, мов собака, / Мов той Іуда»); це порівняння доносить мотив середньовічних апокрифів про поневіряння І. І. перед тим, як він прийшов до Ісуса Христа, — мотив, відомий в Україні й в усних легендах (див.: *Грушевський М.* Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. К., 1994. Т. 4. Кн. 2. С. 185—186, 315). У поезії «Ну що б, здавалося, слова» зажурений матрос-українець, відбуваючи вахту на шхуні у водах Аралу, «на море поглядав, / Мов на Іуду». У драмі «Назар Стодоля» гол. герой реплікою «Геть, Юда!» (3, 33) прикладає до сотника Хоми Кичатого прозивне значення імені біблійного персонажа. Розповідач у повісті «Художник» жартує: якби він зважився надрукувати свої думки про красунь, то його «сестра родная готова б была повесить на первой осине, как Иуду-предателя» (4, 200). У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» розповідач подумки іронічно називає «сребролюбцем Иудою» метикуватого єврея-фактора, який за гроші береться виконати найскладніше завдання (4, 214).

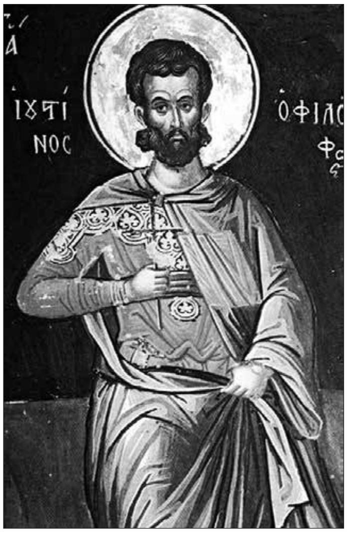

Поцілунок Іуди. Фрагмент ікони «Страсті Господні». Друга половина 16 ст. Турківщина

Станіслав Росовецький

ІУСТИ́Н ФІЛО́СОФ, Юстин Мученик (поч. 2 ст. — імовірно 166) — один з отців церкви; канонізований як мученик; пам'ять його відзначається 1/14 черв. Вивчав різні філос. течії (стоїків, піфагорійців, платоніків).

Прийняв християнство, організував у Римі християнську школу. У трактаті «Розмова з Трифоном іудеєм» сформулював основні положення християнського віровчення. Багато уваги приділяв питанням взаємозв'язку античної філософії з християнськими догматами; *Сократа*, Платона й Арістотеля вважав провісниками християнства, християнської етики та доброчинності. За проповідування християнства був засуджений на смерть.

Іустин Філософ. Фрагмент фрески. 1546. Монастир Ставронікіта. Афон

Шевченко згадує І. Ф. в повісті «Близнецы». Один із героїв твору Степан Мартинович Левицький замислився над тим, чому так по-різному склалася доля близнюків Зосима і Саватія. Він сподівався знайти відповідь на це питання зокр. в І. Ф., і замовив його твори у книгарні *Києво-Печерської лаври*, але не дістав їх. Варто відзначити, що писання І. Ф. були попул. серед вихованців *Києво-Могилянської академії*, де здобув освіту батько героя повісті Никифора Сокири — Федір, та в семінаріях, в одній з яких навчався Степан Мартинович. Бібліотека Києво-Могилянської академії мала латиномовні видання 17—18 ст. праць І. Ф., зокр. «Розмову з Трифоном іудеєм». Цей трактат, перекладений в кінці 18 ст. рос. мовою й виданий у Петербурзі 1797, пізніше перевиданий кілька разів у Москві (1836, 1840, 1843), очевидно, був відомий Шевченкові.

Олена Дзюба

ІХСА́Н Ахтям (16.12.1908, с. Ібраєво, тепер Кугарчинського р-ну, Башкортостан, РФ — 22.09.1992, Уфа, РФ) — башк. письменник. Навчався у Башк. пед. ін-ті ім. К. Тімірязєва (1933—35). Автор зб. поезій «Елеватор» (1930), «Доброго ранку» (1956), «Моя радість» (1968) та ін. Україні присвятив поему «Тридцять соколів» (1960), докум. повість «На вогняних копитах» (1966), вірші «Україна», «Пісня моя про тебе, Україно» та ін. У поезії І. «Тополя» помітний вплив творчості Шевченка. Переклав башк. мовою вірш «І золотої й дорогої» (Пионер. 1939. № 3).

Суфіян Сафуанов

ІХЧІ́ЄВ Любен (роки життя невідомі) — болг. літературознавець. У журн. «Ученически другар» (1898. Кн. 9/10) надрук. ст. «Тарас Григорович Шевченко. Біографічні нотатки», в якій прагнув ознайомити болг. школярів з життєвим і творчим шляхом укр. поета, дав високу оцінку творчості Шевченка і його значення для України, наголосив на його популярності у Болгарії. Автор вст. ст. «Райко Жинзифов. Життя і літературна діяльність» (1911) до кн. творів Р. *Жинзифова* «Нова болгарська збірка» (М., 1863), де було вміщено в перекл. останнього болг. мовою і твори Шевченка. У часописі «Украинско-български преглед» (1920. 1 квіт.) опубл. ст. «Вплив Шевченкової поезії на творчість Райка Жинзифова». У наук. розвідках І. наголошував загальнолюдські, гуманістичні ідеали творів укр. поета. Гол. критерій оцінювання творчості Шевченка за І. — художньо-естетичний.

Літ.: Русакієв С. Тарас Шевченко і болгарська література. К., 1968.

Олена Шпильова

І́ЧНЯ— містечко Борзнянського пов. Черніг. губ., тепер місто, районний центр Черніг. обл. Розташована на р. Іченьці. Відома з 14 ст. Увійшла до історії України періоду Нац.-визв. війни укр. народу 1648—54. З І. вийшов відомий скульптор І. *Мартос*. Традиційно вважають, що Шевченко був у І. в трав. 1843, їдучи з *Качанівки*. Про І. Шевченкові міг розповідати художник В. *Штернберг*, автор картини «Ярмарок в Ічні».

Літ.: Жур 1979.

Григорій Зленко

ІША́НОВ Кемал (1911, у межах сучасного Куня-Ургенчського етрапу Дашогузького велаяту, Туркменистан — 6.10.1948, Ашгабад, тепер Ашгабат) — туркм. письменник. Заслужений поет Туркменії (1939). Закінчив 1930 пед. технікум (Туркменабат). Трагічно загинув під час землетрусу в Ашгабаді. Автор поетичних зб. «Червона зірка» (1939), «Листи з фронту» (1947), «За Батьківщину!» (1954; посмертно), повісті «Молодий патріот» (1947), п'єс, оповідань, нарисів, статей.

Переклав вірші Шевченка «Думка — Нащо мені чорні брови», «Ой одна я, одна», «О люди! люди небораки!», «Огні горять, музика грає», які увійшли до першого вид. творів укр. поета туркм. мовою «Кобзар» (Ашгабад, 1939). І. — автор вст. ст. «Тарас Шевченко» до цього видання.

Борис Хоменко

І́ЩЕНКО Євген Миколайович (2.11.1918 — ?) — укр. та абхаз. літературознавець. Досліджував укр.-абхаз. та укр.-груз. літ. взаємини. Автор ст. «Шевченкові

твори в Абхазії» (1964), «Тарас Шевченко і Дмитро Гуліа» (1966), «Безсмертне братерство» (1969) та ін., які вперше опубл. в періодичних вид. Абхазії; згодом перекладені в Україні.

Тв.: Шевченкові твори в Абхазії // Вітчизна. 1964. № 3; Тарас Шевченко і Дмитро Гуліа // *РЛ*. 1966. № 2; Украинско-абхазские литературные связи: Автореф. дис. … канд. филол. наук. К., 1967; Непорушна дружба // Райдужними мостами: Укр.-груз. літ. зв'язки. К., 1968; Шевченко і абхазька література // *НШК 24*; Тарас Шевченко в Абхазії: [Перекл. і вид. творів Т. Шевченка абхаз. мовою] // Березіль. 1991. № 4.

ЍЩЕНКО Олександр Іванович (10.03.1923, м. Косів, тепер Івано-Франк. обл. — 31.05.2000, там само) — укр. майстер худож. дереворізьблення. Член Спілки художників Союзу РСР (1971). Випускник Косівського уч-ща прикладного мист-ва (1940-ві). Починаючи з 1950-х працював у косівській артілі «Гуцульщина» ім. Т. Г. Шевченка, у 1965—88 — у Косівських художньо-виробничих майстернях Художнього фонду Української РСР. І. віртуозно володів технікою плоского, рельєфного різьблення та інтарсії. Виготовляв тарілки, шкатулки, рахви, рамки, свічники, чорнильне приладдя, пудрениці, таці, цукорниці, декорат. пласти. Автор тематичних творів із зображеннями І. Франка, Лесі *Українки*, Ю. і В. Шкрібляків та ін.

О. Іщенко

На шевч. тематику виконав декорат. тарелі, в яких поєднав традиції гуцульського різьблення з художньо інтерпретованим образом поета: тематичну (1961; експонувалася на худож. виставці до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка*, з портретом (1963, 1964) і силуетом (1964) митця, «Шевченко в дитинстві» (дерево, інкрустація, 1964); шкатулку з силуетом Шевченка (1963). Твори 1963—64 експонувалися на худож. виставці, присвяченій *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка*. І. — учасник багатьох укр. (Коломия, Київ) та міжнародних виставок (Москва, Софія, Варшава, Брюссель і Нью-Йорк). Твори майстра зберігаються у Нац. музеї народного мист-ва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського. Іл. табл. XII.

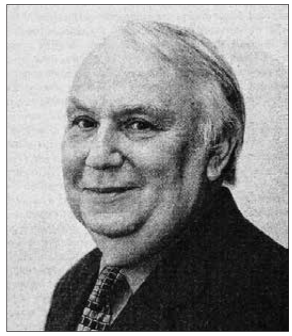

О. Іщенко. Декоративний таріль з силуетом Шевченка. Дерево, різьблення, тонування. 1964

Тв.: Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961; Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. К., 1964.

Марина Юр

ЍЩЕНКО Юрій Якович (5.05.1938, Херсон) — укр. композитор, педагог і музикознавець. Заслужений діяч мист-в України (1991). Закінчив 1960 Київ. консерваторію (клас композиції А. *Штогаренка*) та 1964 аспірантуру при ній. З 1964 — викладач, з 1992 — проф. кафедри композиції та оркестрування Нац. муз. академії України. Як композитор працює в різних жанрах, зокр. у симфонічному, камерно-інструментальному та камерно-вокальному. Його творчість позначена прагненням до синтезу рис народного мислення і найновіших досягнень сучасної композиторської техніки, ліричною забарвленістю широкого спектра «дисциплінованих» емоцій.

Ю. Іщенко

Не раз звертався до поезії Шевченка. На слова поета написав камерну кантату «Кобзареві думи» (1984) для баса і камерного оркестру в п'яти частинах: «Не називаю її раєм», «Доля», «У засланні» («Лічу в неволі дні і ночі»), «Царю Миколо» (на фрагменти поезії «О люди! люди небораки!», поеми «Юродивий»), «Муза». Вперше виконана в трав. 1985 (соліст В. Манойлов, камерний оркестр «Perpetuum mobile» під керуванням І. Блажкова). В диптиху «Два хори a cappella на слова Шевченка» (1983) використано мотиви з поеми «Невольник» («І барвінком, і рутою») та поезії «Ой діброво — темний гаю!», в диптиху для аналогічного складу з підзаголовком «З лірики останніх років» (1988) — «Минули літа молодії» і «Не нарікаю я на Бога» («Та засійся, чорна ниво»). Симфонічну поему «Тополя» (1998) створив за однойменною поемою Шевченка. В програмному циклі з 6 п'єс для фортепіано «Київський альбом» (1966) 4-та частина має назву «Дім-музей Шевченка».

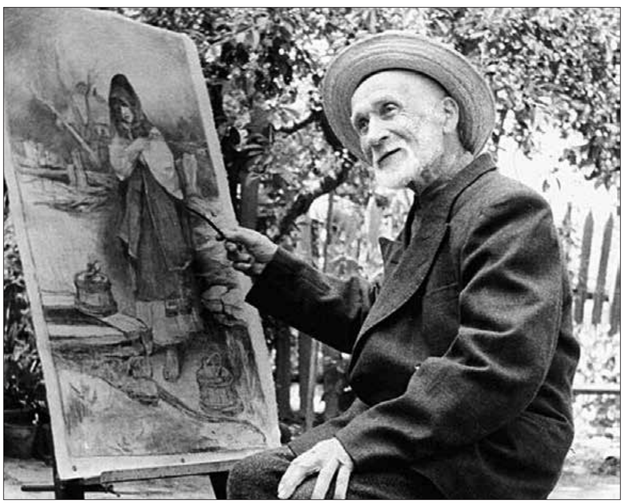
Літ.: *Конькова Г.* Юрій Іщенко. К., 1975; *Гуренко А. С.* Узагальнювально-контрапунктичне формотворення і його прояв у музиці Юрія Іщенка: Монографія. К., 2009.

Антон Муха

Ї

ЇЖАКЕ́ВИЧ Іван Сидорович (6/18.01.1864, с. Вишнопіль, тепер Тальнівського р-ну Черкас. обл. — 19.01.1962, Київ) — укр. художник у галузі графіки, станкового і монументального живопису. Народний художник України (1951). Навчався в Іконописній школі Києво-Печерської лаври (1876—82), Київ. рисувальній школі М. *Мурашка* (1882—84) та петерб. *Академії мистецтв* (1884—88; викладачі К. Вені, А. Куїнджі, І. *Рєпін*). З кін. 1880-х був ілюстратором петерб. журн. «Живописное обозрение», «Всемирная иллюстрация», «Север»; з 1888 і до закриття у 1917 працював у журн. «Нива», в ілюстраціях до цього вид. відображував життя, побут та істор. минуле укр. народу: «Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь» (1907) та ін.

На поч. 1900-х переїхав до Києва. З 1905 — викладач в Іконописній школі Києво-Печерської лаври, з учнями розписував Трапезну палату і церкву (1903), Церкву Всіх Святих (1906). Належав до митців «академ.» напряму в Асоціації художників Червоної України (1921—31). Був одним із основоположників укр. книжкової графіки. Разом з С. *Васильківським*, М. *Коцюбинським*, М. *Лисенком*, М. *Пимоненком*, О. *Сластіоном*, С. *Світославським* брав участь у роботі журі міжнародного конкурсу на проект пам'ятника Шевченку в Києві (1910—11). У 1920-х створив для музеїв у Києві та *Каневі* ряд картин, присвячених Шевченкові: «Хата батьків Шевченка в селі Кирилівка», написана за етюдом з натури у техніці гризайлю (полотно, наклеєне на картон, олія,

І. Їжакевич

1921; НХМУ), «Катерина» (олія, 1925, 1945, 1952; НХМУ; пізніші повторення й варіанти — в Харків. держ. музеї образотв. мист-ва, в Одес. держ. картинній галереї, БМШ). У 1930-х художньо оформлював істор. музеї Вінниці, Дніпропетровська, Житомира, Києва, Харкова, Чернігова, також ЦМШ, геологічний музей в Києві. Ілюстрував твори Г. Квітки-Основ'яненка, І. Котляревського, М. Коцюбинського, Лесі *Українки*, І. Франка. Особливе місце у творчості Ї. посіли теми життя і поезії Шевченка. На сторінках журн. «Нива» публікувалися ілюстрації до балади «Причинна» (1893—94), поем «Катерина» (1895—96), «Гайдамаки» (1895), до вірша «Перебендя» (1897) і драми «Назар Стодоля» (1898). Близькі за сюжетами до творчості Шевченка й рисунки Ї. «Український кобзар» (1894) та «Козаки, що повертаються з морського походу» (1893). Остання є своєрідною ілюстрацією до поеми «Гамалія». Худож. оформлені Ї. твори «Причинна» та «Гамалія» (К., в-во «Час») окремо видані 1911 до *50-літніх роковин від дня смерті Шевченка*. Про популярність рисунків художника свідчать і поштові листівки «Причинна», «Гайдамаки» (1910-ті), «Мені тринадцятий минало» (1939).

1927, ілюструючи поему «Катерина», виконав 13 картин, які представив на

І. Їжакевич. Ілюстрація до поеми Шевченка «Єретик». Картон, олія. 1937–1938

худож. виставці, організованій того ж року Асоціацією художників Червоної України. За мотивами творів поета написав картини «Кріпаків міняють на собак», «Право першої ночі», «На панщині», «Уманська різня» (усі — 1926—28); «Тарас Шевченко — пастух» (1928); композиції «Гайдамаки оволодівають Уманню», «Т. Г. Шевченко в майстерні у В. Ширяєва», «Перебендя» (усі — 1933—34, БМШ); «Зустріч Т. Шевченка з сестрою Яриною» і «Похорон Т. Г. Шевченка» (усі — полотно, у техніці гризайлю; олія; 1935). Ї. виконав кілька варіантів твору «Мені тринадцятий минало...» (1935—38, НМТШ та БМШ).

І. Їжакевич. Перебендя. Картон, олія. 1938

Великої популярності набули тринадцять картин Ї. (1937—38) у гризайлі технікою олійного живопису — ілюстрації до ювілейного вид. «Кобзаря» (К., 1939), приуроченого до *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка*. Художник оформив поеми «Катерина», «Гайдамаки», «Сон», «Кавказ», «Єретик» («Іван Гус»), «Варнак», окремі ліричні вірші. Цей, об'єднаний спільним задумом, цикл своєрідно візуалізує поетичну творчість Шевченка. До наступного вид. «Кобзаря» (К., 1940) Ї. створив на кальці в техніці «туш, перо» суперобкладинку та ілюстрації (1938; МКДУ), в яких узагальнив досвід власної інтерпретації поезій Шевченка.

Полотно «Цар Давид і його "лагідність"» (за поемою «Царі»; 1945, ШНЗ) має риси моралізаторства, властивого манері Ї. Роботи в галузі книжкової ілюстрації Ї. виконував у співавт. зі своїм учнем Ф. *Коновалюком* — до поеми «Сон — У всякого своя доля», «Єретик», «Кавказ», «І мертвим, і живим», «Юродивий» (*Шевченко Т*. Поеми. К., 1950), малюнки на обкладинки окремих вид. поем «Катерина» і «Наймичка» (обидва — К., 1951), до поезії «Гімн черничий» (1952).

І. Їжакевич. Ілюстрація до поеми Шевченка «Сова». Картон, олія. 1953–1954

Живописні полотна «М. Г. Чернишевський і Т. Г. Шевченко» (1950, Полтав. худож. музей), «Розгін демонстрантів на могилі Т. Г. Шевченка в 1911 р.» (1952, ШНЗ) позначено рисами соцреалізму 1950-х. У цілому творчість Ї. є продовженням традицій вітчизняного живопису кін. 19 ст., його багаторічна праця над ілюструванням творів Шевченка свідчить про глибоке знання укр. історії, етногр. деталей народного побуту. Роботи митця зберігаються майже в усіх худож., істор., літ. музеях України та Росії. Іл. табл. VI.

Тв.: Їжакевич Іван Сидорович. Виставка творів. К., 1954; Виставка творів народного художника УРСР І. С. Їжакевича. До 90-річчя з дня народження: Каталог. К., 1956; Іван Сидорович Їжакевич: Альб. К., 1964.

Літ.: *Ковальська М*. І. С. Їжакевич. К., 1949; *Владич Л*. Иван Сидорович Ижакевич. М., 1955; *Касіян В*. Найстаріший український художник // Вітчизна. 1959. № 1; *Народжені* Україною: Меморіальний альманах: У 2 т. К., 2002. Т. 1; *Цуріка Л*. Їжакевич-Коновалюк: історія лаврського тандему. К., 2012.

Петро Нестеренко

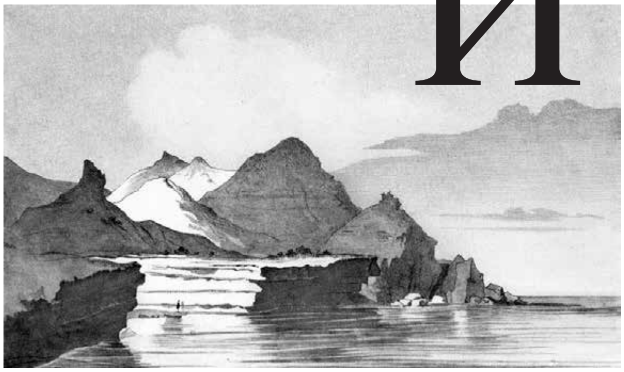
Й

ЙО́ББАДЬ (Jobbágy; справж. — Янович) **Карой** (27.05.1921, Балашшадьярмат — 16.01.1998, Будапешт) — угор. поет і перекладач. Студентом брав участь у соціалістичному робітничому русі. З 1939 друкував поезії у періодиці. 1941 мобілізований до армії; кілька років перебував у таборі для військовополонених на території України. 1948 повернувся на батьківщину. Отримав диплом викладача рос. (1953) та угор. (1959) мов. У 1958—83 — викладач гімназії ім. Й. Етвеша (Будапешт). На основі безпосередніх вражень від подорожі повоєнною Україною (Київ, Донбас, Запоріжжя, Крим) створив поетичну зб. «Боротьба на світанку» (1956), в якій впевнено звучить укр. тема: цикл віршів «16000: Подорож по Радянському Союзу», присвячених Київ. Русі та сучасній Україні. Поет милується Києвом, відзначає любов і повагу українців до Угорщини, їхнє захоплення поезією Ш. *Петефі*. Автор понад 10 поетичних зб., зокр. «Віршів військовополоненого» (1990). Й. перекладав твори рос. і фін. поетів. Після подорожі Україною почав перекладати вірші А. *Малишка*, В. *Сосюри* і Шевченка, зокр. вірш «Думка — Нащо мені чорні брови» (під назвою «Скарга дівчини»). 1954 Й. опубл. цикл віршів «На землі Шевченка» в журн. «Új Hang». У газ. «Élet és irodalom» (1964. № 10) надрук. ст. «До 150-річчя з дня народження Кобзаря Т. Г. Шевченка», в якій розповів про роль поета у власному житті. Вірогідно, саме під впливом укр. поета він взяв собі псевд. Й. (угорською — «Кріпак»). Вірші Й. перекладали укр. мовою О. *Лупій*, Ю. *Шкробинець*.

Літ.: Мегела І. Київ і угорці: сторінки давньої дружби // Всесвіт. 1982. № 5; *Світ* вшановує Т. Шевченка. Угорщина // *ЛУ*. 1964. 17 квіт.; *Радо Д*. Угорсько-українські літературні зв'язки // *Міцніє* братня співдружність. К., 1970.

Галина Герасимова

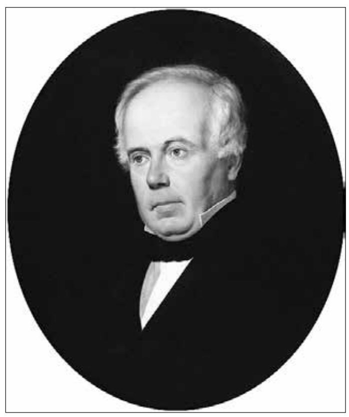
ЙОКЕМУ́РА Йоситаро (10.11.1897, префектура Гумма — ?) — япон. літературознавець і громадський діяч. Автор праць з історії рос. дожовтневої і радянської л-ри. Як член правління т-ва сприяння перекладам і виданню радянської л-ри в Японії багато зробив для підготовки і вид. япон. мовою першої зб. 27 творів Шевченка «Ватасі ва Сіндара» (Токіо, 1964), перекл. до якої здійснили відомі шевченкознавці *Комацу* Кацусуке, *Мураї* Такаюкі, *Дзюге* Такасі, *Тадзава* Хатіро, Вада (Міякава) за заг. ред. *Сібуя* Тейсуке. До зб. увійшли перекл. поем «Наймичка», «Єретик», «Тарасова ніч», «Сон — У всякого своя доля», віршів

«Заповіт», «Минають дні, минають ночі», «Г. З.», «І знов мені не привезла», «Якби ви знали, паничі», «Думи мої, думи мої» (1840), «Не нарікаю я на Бога» та ін. 1964 у газ. «Акахата» написав ст., яка, на думку Казуо *Накаї*, «хоч і коротка, але є добрим вступом до шевченкознавства в Японії». (*Казуо Накаї*. Шевченко в Японії // *Світи 1991*). Цю ж ст. було опубл. у ювілейному вид. «Шевченко и мировая культура» (М., 1964), а також в «Літературній Україні» від 27 трав. 1964.

Олена Дебейко

ЙОРДА́Н (Іордан) **Федір Іванович** (Фрідріх-Людвіг; 13/25.08.1800, Павловськ Петерб. губ., тепер у межах Петербурга — 19.09/1.10.1883, Петербург) — рос. гравер, педагог, знайомий Шевченка. У 1809—24 навчався в петерб. *Академії мистецтв*, з 1819 — учень гравірувального класу М. *Уткіна*. Протягом 1829—50 — пансіонер АМ у Франції, Англії та Італії, де навчався у Ж.-Т. Ришома (гравер на міді), Раймбаха, Бентлея (акватинта), Дж.-Г. Робінсона (гравірування на сталі). З 1844 — акад. гравірування, 1850 — проф., 1855 проф.-викладач у гравірувальному класі АМ, 1871—83 — ректор (живопису й скульптури). З 1860 — хранитель естампів й оригінальних малюнків в *Ермітажі*, 1875 — завідувач

С. Зарянко. Портрет гравера професора Ф. І. Йордана. Полотно, олія. 1855

мозаїчного відділу АМ. У доробку Й. понад 70 гравюр із творів художників: «Мадонна з покривалом» (з *Рафаеля* Санті, 1833), «Скорботна Богоматір над тілом Спасителя» (з Чиголі, 1834) та ін., а також оригінальні твори: портрет Г. *Державіна* (1861), автопортрет (1871) тощо. Автор «Записок ректора й професора Академії мистецтв Федора Івановича Йордана» (М., 1918).

Прізв. Й. Шевченко уперше згадує в щоденниковому запису 3 листоп. 1857: «…я в первый раз увидел сочинения Гоголя, изданные моим другом П. Кулишем. Друг мой немного подгулял. Издание вышло немного мужиковато, особенно портрет автора до того плох, что я удивляюсь, как знаменитый Иордан позволил подписать под ним свое прославленное имя». Йдеться про вид. «Сочинения и письма Н. В. Гоголя. В 6-ти томах» (СПб., 1857. Т. 1). Згодом Й. консультував Шевченка з техніки гравюри акватинта: «Был у Ф. И. Иордана. Какой обязательный, милый человек и художник и вдобавок живой человек, что между граверами большая редкость. Он мне [показывал] в продолжение часа все новейшие приемы гравюры акватинты, изъявил готовность помогать мне всем, что от него будет зависеть. Я расстался с ним вполовину будущим гравером» (Щоденник, 4 трав. 1858; також див. записи від 24 квіт. і 3 трав. 1858). Однак, на думку дослідників творчості художника, Шевченко перебільшив заслуги Й.: «Учитися йому загалом не було в кого. Правда, Шевченко скористався порадами й вказівками Йордана, але Йордан був усе-таки гравером голкою чи різцем, а не офортистом. Якщо вже й казати про вчителів, то справжнім керівником Шевченка був Рембрандт» (*Кузьмин Е. М.* Т. Г. Шевченко как живописец и гравер // Искусство и художественная промышленность. 1900. № 3. С. 73). 2 верес. 1860 Й. брав участь в попередньому засіданні ради АМ, на якому розглядалося питання про надання Шевченку звання академіка гравірування (*Документи*, с. 355).

Олеся Стужук

ЙО́РДАН (Jordan) **Ян-Петр** (15.02.1818, с. Чешкеці, побл. м. Будишина (Бауцен), Німеччина — 20.05.1891, Відень) — серболужицький історик, публіцист, видавець, активний діяч нац. відродження лужицьких сербів. Протягом 1831—36 навчався в Будишині, 1837—40 був студентом Празького ун-ту та учасником «Празького семінару» — осередку духовних пошуків чехів, словаків, поляків, лужичан і українців. Спираючись на ідеї Й.-Г. Гердера, В. *Ганки,* Я. *Коллара*, П.-Й. *Шафарика*, Й. обстоював потребу нац.-культурного самоусвідомлення слов'ян. народів, насамперед — кодифікації та функціонального розвитку нац. мов. Сприяв появі праці Л. Штура «Про народні пісні та легенди слов'янських племен» верхньолужицькою мовою у перекл. Я.-А. *Смолера*. 1841 Й. запропонував реформу правопису серболужичан і видав граматику верхньолужицької мови, що стало важливою ланкою в реалізації програми культурно-мовного відродження лужицьких сербів. Й. був ініціатором заснування кафедри слов'ян. мов і л-р у Лейпцизькому ун-ті й уперше в Німеччині започаткував стаціонарне вивчення славістики як науки, приділяючи увагу не лише зх.-слов'ян., а й сх.-слов'ян. мовам та розрізняючи серед останніх рос., укр. і білоруську.

Я.-П. Йордан

У журн. «Blätter für literarische Unterhaltung» (1840. № 249—252) опубл. ґрунтовну розвідку «Про українську народну поезію», де наголосив самобутність укр. фольклору, підкреслив мелодійність і поетичне багатство укр. мови; як додаток до студії Й. вмістив 10 укр. пісень у своєму перекл.

Й. заснував, ред. і видавав у Лейпциґу (1843—48) перший у Німеччині славістичний наук. журн. «Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft». У його першому числі (1843. № 1) він вмістив (без підпису) короткий відгук на поему Шевченка «Гайдамаки»; не позбавлений деяких неточностей, він започаткував німецькомовну шевченкіану. У цьому журн. Й. вмістив бл. 30 матеріалів, так чи інакше пов'язаних з історією та культурою України (відгуки про вид. творів Г. Квітки-Основ'яненка, про альм. «Молодик», де були надрук. твори Шевченка, «*Русалку Дністровую*», ст. Я. *Головацького* «Українська література в Галичині», «Становище українців у Галичині» та ін.).

Літ.: Трохимович К., *Моторний В.* Нариси з історії серболужицької літератури. Л., 1970; *Зимомря М.*, *Райснер Е.* Нові матеріали до рецепції творчості Т. Шевченка в Німеччині // Zeitschrift für Slawistik. Berlin, 1972. № 2; *Погребенник Я. М.* Шевченко німецькою мовою. К., 1973; *Зимомря М.* Роль Я. П. Йордана в історії міжслов'янських взаємин (40—70-і роки XIX ст.) // Проблеми слов'янознавства. Л., 1990. Вип. 41; *Вовчак А.* Роль Яна Петра Йордана у формуванні інтересу до української народної творчості у німецькомовному середовищі середини XIX ст. // *Питання* сорабістики. Л., 2002.

Микола Зимомря

ЙО́РИШ Володимир Якович (13/25.11.1899, Катеринослав, тепер Дніпропетровськ — 21.06.1945, Київ) — укр. композитор і оперний диригент. Заслужений артист Української РСР (1932). Закінчив 1917 Катеринославське муз. уч-ще (клас фортепіано), 1924 — Дніпроп. муз. технікум (класи диригування

В. Йориш

Л. Цейтліна і композиції К. Корчмарьова). В 1928—31 — гол. диригент Першої пересувної укр. опери, з 1931 — диригент Дніпроп. робітничого оперного театру, 1934—44 — Київ. театру опери та балету (нині — *Національна опера України імені Т. Г. Шевченка*). Автор 4 опер, балету, оркестрових творів, муз. до драм. вистав. Поставив у своїй ред. та оркестровці зі своїми доповненнями опери «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського (1935) та «Наталка Полтавка» М. *Лисенка* (1936). Написав оперу «Шевченко» («Доля поета») на лібрето С. *Голованівського*. Прем'єра відбулася 26 черв. 1940 на сцені Київ. опери у постановці М. *Смолича*, під диригуванням Й., в худож. оформленні А. *Петрицького*. Гол. партії виконували: Шевченко — А. *Іванов*, Куліш — В. Борищенко, Твардовський — М. *Донець*, Ольга — Н. *Захарченко*. Критика як недоліки відзначила слабке лібрето, в основі якого лежала історія кохання Шевченка і Ольги, та ілюстративну муз. Й. Це була перша спроба втілення образу поета на оперній сцені.

Літ.: Гозенпуд А. Образ поета // Театр. К., 1940. № 9; *Литвинова О.* Оперна творчість // *Історія* української музики: В 6 т. К., 1992. Т. 4.

Антон Муха

ЙО́СИП ОБРУ́ЧНИК (серед. 1 ст. до н. е. — раніше 30 н. е.) — за християнською традицією, «юридичний чоловік Марії та охоронитель її дівочості, юридичний батько, годувальник і вихователь Ісуса Христа» (*Аверинцев С. С.* Иосиф Обручник // *Аверинцев С. С.* София-Логос: Словарь. К., 2001. С. 89). Пам'ять його православна церква вшановує 30 груд. / 12 січ. В Євангеліях він — прямий нащадок царя *Давида*. Тим-то «почтар із Вифлієма» у вірші «Во Іудеї во дні они» так означує не названого Й. О., сповіщаючи *Ірода* про народження *Ісуса Христа*: «Кляте плем'я / Давидове у нас зійшло!» Але Й. О. бідняк, живе працею своїх рук (багатозначне давньогрец. слово «τέκτων» розуміють частіше як «тесля»). Один із центр. персонажів Шевченкової поеми «Марія», він зображений з глибокою симпатією і щирим співчуттям. Старий Й. О. аніскільки не осуджує вагітність Марії, його гуманне, шляхетне ставлення до неї та її сина у творі відповідає християнським канонам, за якими цей шлюб був цілком умовним. Й. О. постає як утілене переконання Шевченка у святості родинного життя, як апологія родини в дусі укр. патріархальної традиції (*Смілянська В.* «Марія» // *Смілянська В.*, *Чамата Н.* Структура і смисл: спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Тараса Шевченка. К., 2000. С. 198—199). У поемі Й. О. названо «праведним» і «святим», розповідач звертається до нього з палким похвальним словом: «О старче праведний, багатий! / Не од Сіона благодать, / А з тихої твоєї хати / Нам возвістилася». Епітет «багатий» походить з «Акафіста св. Йосипові Обручнику»: «Радуйся, скудостію въ земномъ духовноє стяжавый богатство!» Вислів розповідача в поемі «Марія» «брак окрадений» походить із того ж джерела: «зря не къ брачнѣй и бракокрадованую помышляя» (Акафістъ святому и праведному Йосифу, Обручнику Пресвятыя Дѣвы Маріи. М., 1894. Арк. 3, 5). 1860 Шевченко зробив офорт з картини Б.-Е. *Мурільйо* «Свята родина», де Й. О. за однією з католицьких іконографічних традицій змальований молодим красенем.

Ґ. Рені. Св. Йосип з дитям Ісусом. Полотно, олія. 1620

Станіслав Росовецький

ЙОСИПЕ́НКО Микола Кузьмич (5/18.09.1912, м. Тростянець, тепер райцентр Сум. обл. — 17.04.1983, Київ) — укр. театрознавець і педагог. Д-р мистецтвознавства (1959), проф. (1960). Закінчив 1936 Київ. театр. ін-т (тепер — Київ. нац. ун-т театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого) зі спеціальності «режисура драми». У 1936—40 навчався в аспірантурі при ін-ті, у 1938—40 працював директором Держ. театр., музею Української РСР (нині — Музей театру, муз. і кіномист-ва України). У 1945—46 — директор, 1947— 52 — зав. кафедри історії театру і л-ри Київ. ін-ту театр. мист-ва ім. І. К. Карпенка-Карого. 1952—69 — зав. відділу театрознавства ІМФЕ. 1974—77 — зав. кафедри режисури на Рівнен. культосвітньому ф-ті Київ. ін-ту культури. Розробляв тему «Шевченко і театральне мистецтво», яку реалізував у вигляді монографій: «Шевченко і театр» (К., 1941; співавт. — О. *Борщаговський*), «У творчій співдружбі: Українсько-російські театральні зв'язки» (К., 1954; розд.: «Перші зустрічі Т. Шевченка з російським театром і його діячами»; «Великі з кріпаків» [Т. Шевченко і М. Щепкін]; «Естетика реалізму в російському театрі та її вплив на театральні погляди Т. Шевченка»); «Великая дружба: Очерки

исторических взаимосвязей двух театральных культур» (К., 1961; розд.: «Т. Шевченко и русский театр его времени» та «В борьбе за театр для народа»). Автор розд. «Шевченко і театр» у колективній монографії «Український драматичний театр: У 2 т.» (К., 1967. Т. 1) та ст. «“Назар Стодоля” Т. Шевченка на сцені» (1939), «Драматургія поета» (1951), «Погляди Шевченка на театр» (1954), «Шевченко і театр» (1961), «Велет творчого розуму» (1963), «Естетичні погляди Шевченка і Щепкіна» (1964). У своїх шевченкознавчих працях проаналізував драму «Назар Стодоля», простежив її сценічну історію, висвітлив театр.-естетичні погляди Шевченка, його зв'язки з тогочасним театр. середовищем.

Ростислав Пилипчук

ЙОХИ́М (Йоахим, Іохим, Іоахим) **Карл Іванович** (1805, Петербург — 15/27.05.1859, там само) — рос. живописець, літограф, скульптор і ливарник. Навчався у К. *Кольмана* й, одночасно з Шевченком, до 1842 — у петерб. *Академії мистецтв* у К. Брюллова. Після закінчення АМ мав свою майстерню, робив гальванопластичні копії зі скульптурних творів, відкрив спосіб виготовлення гальванічних шрифтів (нагороджений великою Демидовською премією АМ).

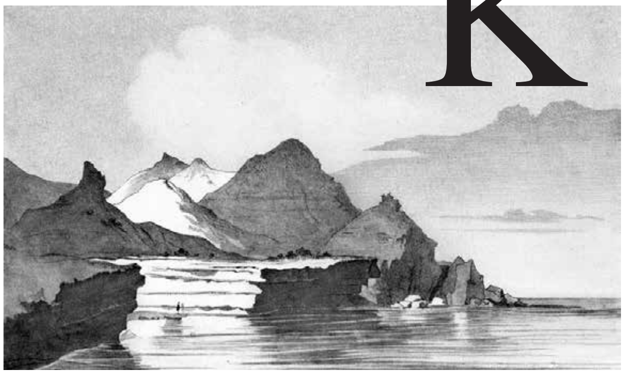
В. Штернберг. Портрет К. Йохима. Папір, олівець. 1830

Товариш Шевченка і В. *Штернберга*. Прізвище Й. згадується у їхньому листуванні 1842 (*Листи*, с. 13). Вірогідно, знайомство Й. і Шевченка відбулося 4 лют. 1839 (*Жур 2003*, с. 56). В. Штернберг виконав карикатуру на Й. «Художник К. І. Іоахим і О. Є. Єгоров» (1839) та портрет з написом: «Художник Іохим — ходив у етюдні класи Академії і потім мав гальванопластичну майстерню. Вважався учнем К. П. Брюллова» (кін. 1830-х; «Повесть Тараса Шевченко “Художник”». Иллюстрации, документы. Альб. (На рус. и англ. языках). К., 1989. С. 222). Дружні стосунки між Й. та Шевченком описано в повісті «Художник», герой якої виконує ескіз на сюжет картини Й. «Сцена з роману Вальтер Скотта “Вудсток”: Карл II Стюарт робить нескромну пропозицію дівиці Алісі в будинку батька її, де він переховувався від переслідувань Кромвеля» (1842). Серед творів Шевченка такої роботи не виявлено. На виставці в АМ, де експонувалася картина Й., було представлено й акварель Шевченка «Група жебрачок, які сплять» (незнайдена; див.: *Указатель* художественных произведений, выставленных в залах Императорской Академии художеств. СПб., 1842). З Й. пов'язують і два незнайдені етюди Шевченка «Ялини. Береза», про які відомо з повісті «Художник»: «…в продолжение лета мы с Йохимом несколько раз посещали на Крестовском острове старика Кольмана, и под его руководством я сделал три этюда: две ели и одну березу» (4, 175—176; 7, 482). Й. і Шевченко підписали також жартівливий рахунок Козлову щодо боргу мадам *Юргенс* (*Жур 1972*, с. 99).

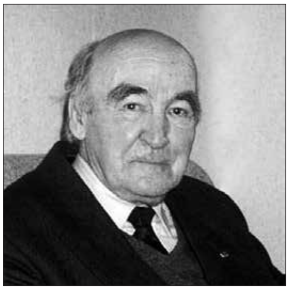
Спілкування Й. і Шевченка припинилося із засланням поета. Ймовірно, С. Гулак-Артемовський у своєму листі до *Новопетровського укріплення* нагадав Шевченку про Й., оскільки у відповіді від 15 черв. 1853 поет пише: «Спасибі тобі, що нагадав ти мені про К. І. Ійохима; хоть я, правду сказать, и не забываю моих добрых приятелей, но не писал ему потому, что боялся его молчания на мое послание, как это сделали другие мои приятели, <…> Ійохиму я пишу небольшую цидулу [лист не знайдено. — *Ред.*] и прошу тебя передать ему и просить его о том на словах, о чем я его в письме прошу, а прошу я его вот о чем: если он и теперь занимается гальванопластикою, то у него, вероятно, есть форма небольших фигурок, то пускай из [них] вибере одну или две изящнейших та виллє хоть из папье-маше і пришле мне, ради святого искусства. Я мог бы их копировать из глины, и это заменило бы мне, в некотором роде, натурщика або натурщицу. Попроси его, брате Семене! <...> Я еще прошу К[арла] И[вановича], не сообщит ли он мне своих простых практических средств в отношении гальванопластики, потому что я, кроме физики Писаревского, ничего не имею, а в ней говорится о сем предмете слишком лаконически». Таке ж прохання повторюється і в листах від 6 жовт. 1853, 30 черв. 1856. 7 серп. того ж року М. *Лазаревський* повідомляє: «Напиши мне, какие именно нужны тебе статуэтки и не нужно ли еще что из жизненных припасов? Иохим не вышлет» (*Листи*, с. 73). На що Шевченко гірко зауважує: «Німець Йохим, мабуть, на мене сердиться? Не знаю, за що б йому сердиться? Ми з ним жили і розійшлися добрими приятелями, ні за що б, здається, сердиться. А тим часом Бог його знає. Статуетки мені не дуже потрібні, обійдуся і без їх» (8 жовт. 1856). Очевидно, ці перипетії змусили Шевченка зарахувати Й. у повісті «Художник» тільки до «людей, необходимых для его внутреннего образования» (4, 187).

Олеся Стужук

К

КА́АЛЕП (Kaalep) **Айн** (4.06.1926, Тарту, Естонія) — естон. поет, есеїст і перекладач. Закінчив 1956 Тартуський ун-т. У 1989—2001 — гол. ред. журн. «Akadeemia». Автор зб. поезій «Досвітні пейзажі» (1962), «Дзеркальні пейзажі» (1976—80) та ін.

А. Каалеп

Перекл. К. з поезій Шевченка з'явилися на сторінках естон. періодичної преси 1954. Переклав твори «Перебендя», «Заповіт», «Лілея», «Катерина», «Гайдамаки», «Єретик» та ін. Ці перекл. увійшли до вид. «Кобзаря» (Таллінн, 1961) естон. мовою. Автор ст. «Великий революційний демократ України» (Edasi. 1954. 10 берез.), есею «Маленький урок у великого Кобзаря» (Keel ja Kirjandus. 1964. № 3; вміщені у зб. публіцистики К. «Про рідний край і світову літературу», 1984). Укр. поетові присвячено вірші «Морська прогулянка Тараса Шевченка в Таллінн у 1842 році» (Looming. 1961. № 3), що ввійшов до зб. поезій «Скляні пейзажі» (1971); «Сім мадригалів до картини: Тарас Шевченко. Солдат і смерть» (зб. «Смерть Пана та інші вірші», 1976). Опубл. нарис «Святкові дні Шевченка на Україні» (Looming. 1983. № 5).

Сергій Ісаков

КАБА́К (Cabac) **Ністор** (10/23.11.1913, с. Стара Кульна, тепер Котовського р-ну Одес. обл. — 1937, Тирасполь, тепер Молдова) — молд. поет. Закінчив 1935 Тираспольський пед. ін-т. Репресований 1937. Реабілітований посмертно. Автор кількох зб. поезій. Приязню до України, мотивами молд.-укр. взаємин пройняті вірші «Цвітуть каштани», «Дністер», «Серце тріпоче». Шевченкові присвятив вірш «На березі Дніпра» (1935). Переклав «Заповіт» (Комсомолістул Молдовей. 1937. 12 берез.) і вст. до балади «Причинна — Реве та стогне Дніпр широкий».

Літ.: Апетрі Д. І. «Заповіт» Т. Г. Шевченка в молдавських перекладах // *РЛ*. 1985. № 3.

Микола Богайчук

КАБАРДИ́НСЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Про кабардинців, котрі разом із черкесами й адигейцями становлять етнічну спільноту (у них близькі мова, історія, культура й одна самоназва — адиги), Шевченко мав досить докладні відомості, зокр. від Я. *Кухаренка* й О. Афанасьєва-Чужбинського, яких доля закидала на Кавказ. Певну інформацію поет одержував і з тодішньої петерб. преси, на сторінках якої починаючи з 1840-х виступали із численними російськомовними публ. перші кабард. просвітителі Ш. Ногмов, К. Атажукін, С. Хан-Ґірей. Шевченка захоплював героїчний опір горян розбоєві Російської імперії (поема «Кавказ»).

Про шляхи, якими Шевченкове слово проникало в Кабарду, розповів народний поет Кабардино-Балкарської Республіки А. О. *Шогенцуков* у ст. «Орлиний лет» (*ЛУ*. 1982. 9 верес.): «Ми ще не знали ні писемності, ні книгодрукування, коли прилинуло до нас мудре й кличне слово Тараса Шевченка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Івана Котляревського <…> Його принесли жителі станиць Котляревської, Полтавської, Новоіванівки — переселенці з України». Представників місцевої нац. інтелігенції до поетичного світу Шевченка прилучали діячі укр. культури, які в різний час жили і працювали в Нальчику: Марко Вовчок, Л. *Лопатинський*, сходознавець і славіст В. Філоненко, В. *Довбищенко*.

Ім'я Шевченка, його естетичні настанови звучали у виступах П. *Тичини,* М. *Бажана,* М. *Нагнибіди,* А. *Бортняка* та ін. укр. поетів перед громадськістю Кабардино-Балкарської Республіки. Свою частку в ознайомлення кабардинців із творчістю Шевченка внесли й діячі укр. мист-ва: у 1972 в містах і селах Кабарди відбулися гастролі Вінн. муз.-драм. театру ім. М. Садовського (нині — *Вінницький академічний обласний український музично-драматичний театр імені М. К. Садовського*). У його репертуарі була й вистава «Гайдамаки» за поемою Шевченка (сценічна ред. та постановка Ф. *Верещагіна)*. Кабард. критик П. Тажев назвав цю виставу «величною епопеєю, створеною за мотивами геніальної поеми безсмертного

співця укр. народу Т. Г. Шевченка», відзначив «притаманну їй філософську глибину і чітку соціальну позицію» (*Тажев П.* Мистецтво вінничан // Вінницька правда. 1972. 11 серп.). У 1970-х кілька разів приїздили в Кабарду бандуристки із Вінниці сестри В. та Л. Ткачук, виконували й пісні на слова Шевченка «По діброві вітер виє» з балади «Тополя», «Зоре моя вечірняя» з поеми «Княжна» та «У перетику ходила». У 1972 їм присвоєно звання заслужених артисток Кабардино-Балкарської АРСР.

Твори укр. поета почали перекладати в Кабарді лише у 1930-х. Це були поеми «Кавказ» (переклав А. А. *Шогенцуков*), «Катерина» (А. *Кешоков*), «Сова», вст. до балади «Причинна — Реве та стогне Дніпр широкий», вірш «Заповіт» (А. О. Шогенцуков). Вони ввійшли до зб. «Т. Г. Шевченко кабардинською мовою» (Нальчик, 1939), передм. до якої «Т. Г. Шевченко. Біографічний нарис» написав Є. *Кротевич* (переклав А. Бацежев). Того ж року А. Бацежев запропонував свою інтерпретацію «Заповіту», а Н. *Шогенцуков* переклав вірш «Марку Вовчку». Після Другої світової війни письменники та літературознавці Кабарди багато зробили для популяризації творчості укр. поета в Республіці. У газ. «Къэбэрдей пэж» 1949 до шевч. днів опубл. ст. А. О. Шогенцукова «Великий поет України» та його перекл. «Заповіту». У зб. «Поети України» (Нальчик, 1954) та «Дорога Україна» (Нальчик, 1955. Кн. 1) вміщено вірші, балади й поеми Шевченка в перекл. А. О. Шогенцукова («Заповіт» — 2-га ред., «Кавказ», «Сова», вст. до балади «Причинна — Реве та стогне Дніпр широкий»), А. Кешокова («Катерина»), Н. Шогенцукова («Причинна», «Думи мої, думи мої», 1840; «Я не нездужаю, нівроку», «Не женися на багатій»).

До ювілейних шевч. дат 1961, 1964, 1984, 1989 у газ. «Ленин гъуэгу», журн. «Іуаизхъэмахуэ» та ін. вид. Кабардино-Балкарії опубл. твори укр. поета: «Думка — Вітре буйний, вітре буйний!», «Іван Підкова», «Сова», «Ой три шляхи широкії», «Не гріє сонце на чужині», «Думи мої, думи мої» (1840), «Лічу в неволі дні і ночі» (переклав Н. Шогенцуков), «Не гріє сонце на чужині», «Ой гляну я, подивлюся», «Та не дай, Господи, нікому», «По улиці вітер віє», «Не хочу я женитися», «У нашім раї на землі», «І досі сниться: під горою» (переклав Ф. Балкаров), «Три літа», «Ой умер старий батько» (переклав М. Кештов), «Тарасова ніч», «Минають дні, минають ночі», «В неволі тяжко, хоча й волі», «Та не дай, Господи, нікому», «Не вернувся із походу», «У нашім раї на землі», «Сон — На панщині пшеницю жала» (переклав П. Мисаков), «Заросли шляхи тернами» (переклав К. Ельгаров), «Причинна — Реве та стогне Дніпр широкий», «Розрита могила», «Заповіт» (переклав Б. Кагермазов). Окремі твори Шевченка переклали А. Шортанов і З. Тхагазитов, останній 1977 відвідав рідні місця поета на Черкащині.

«Заповіт» в інтерпретації А. О. Шогенцукова надрук. у вид. *«Заповіт» [Антол. пер.]*. Свідченням відповідальності, з якою поети ставилися до Шевченкової літ. спадщини, є те, що ряд його творів мали по дві й по три інтерпретації кабард. мовою. Перекладачі прагнули максимально наблизитися до змісту і форми оригіналу.

Вплив творчості Шевченка відчутний у поезіях А. А. Шогенцукова, А. Кешокова, А. О. Шогенцукова, Н. Шогенцукова, Б. Кагермазова та ін. Так, поема А. Кешокова «Біля підніжжя гори» навіяна образом Катерини з однойменного твору Шевченка, а вірш «Моя Кабарда» Б. Кагермазова в ідейному плані співзвучний із поезією «Мені однаково, чи буду».

Образ Шевченка змальовано у низці творів кабард. поетів: вірші «Тарас Шевченко» (1939) А. А. Шогенцукова, «Тарас Шевченко» (1939) А. Кешокова, «Тарасу Шевченкові» (1957) Х. Шогенова, «Народи в Канів звідусіль пливуть» (1983) А. О. Шогенцукова, «Мова поезії» (1984) К. Ельгарова та ін. Х. Хавпачев 1956 опубл. перекл. поезії В. *Сосюри* «Шевченко в Донбасі». Заслужений діяч мист-в Кабардино-Балкарії Н. Гусаченко виконав картину «Марко Вовчок читає свої твори Т. Г. Шевченкові» (1972), що експонується в Будинку-музеї Марка Вовчка у Нальчику. На одній із вершин Кавказького хребта в Кабардино-Балкарії на висоті 4200 м альпіністи встановили пам'ятник Шевченкові (1964). Цю вершину названо іменем укр. поета.

Про життя і творчість Шевченка у періодичній пресі й окремих вид. Республіки вміщено низку публ., серед них ст. Є. Стефанєєвої «Великий Кобзар українського народу» (1949) та «Безсмертя великого Кобзаря» (1964), М. Сокурова «Безсмертний поет», К. Ельгарова «Великий народний поет», К. Ашурової «Поет-революціонер», В. Шликова «Шевченко-художник» (усі —1961), А. Преснякова «Народний поет-громадянин», І. Мотяшова «Шевченко і Кавказ», А. О. Шогенцукова «Світла любов і глибока людяність», «Кобзар усієї планети» (усі — 1964), «Велич Тараса» (1984) та ін. Про Шевченка йдеться і в монографіях А. Хакуашева «Алі Шогенцуков. Життя і творчість» (Нальчик, 1958 [рос. мовою]), Х. Теунова «Новий потік» (Нальчик, 1949 [рос. мовою]), В. Філоненка «Марко Вовчок. Життя і творчість» (Нальчик, 1956 [рос. мовою]), Б. *Лобача-Жученка* «Марко Вовчок на Кавказі. Слідами сімейного архіву» (Нальчик, 1976 [рос. мовою]), у зб. методичних та бібліогр. матеріалів «Марко Вовчок (1834—1907)», що уклали Г. Нестерова і К. Ашурова (Нальчик, 1959). Про значення творчості Шевченка в

духовному житті кабард. громадськості виголосив 1964 з трибуни Об'єднаного пленуму Спілки письменників Української РСР і Союзу РСР у Києві, присвяченого *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка*, А. О. Шогенцуков.

У Кабардино-Балкарії традиційними стали літ.-муз. шевч. вечори. Урочисто відзначено ювілеї укр. поета в 1961 та 1964. У республ. Б-ці ім. Н. Крупської відбулися літ. читання та вечори, на яких виступали кабард. літературознавці з доповідями про життя і творчість Шевченка, звучала укр. муз., пісні на слова укр. поета, організовано книжкові виставки, присвячені ювілярові. А. Кешоков і А. А. Шогенцуков у різні роки були членами Всесоюзних ювілейних комітетів по вшановуванню пам'яті Шевченка. 1983 А. О. Шогенцуков узяв участь у шевч. святі «В сім'ї вольній, новій» у Києві, Каневі та ін. містах України.

Пер.: Шевченко Т. Г. Адыгэбзак'а. Нальчик, 1939.

Літ.: Кротевич Є. Т. Г. Шевченко: (Біогр. нарис) // *Шевченко* кабардинською мовою. Нальчик, 1939; *Теунов Х.* Новый поток. Нальчик, 1949; *Теунов Х.* Література радянської Кабарди // Літературна газета. 1957. 21 черв.; *Шогенцуков А.* Тарас Шевченко // *Вінок* великому Кобзареві. К., 1961; *Шогенцуков А.* Кобзарь всей планеты // Кабардино-Балкарская правда. 1964. 16 июля.

Заур Налоєв, Борис Хоменко

КАБАРДІ́ЄВА Фатіма (23.12.1936, аул Зеюко, тепер Хабезького муніципального р-ну Карачаєво-Черкесії, РФ) — черкес. письменниця. Дочка одного із засновників черкес. л-ри Б. Хабекирова. Закінчила 1965 Карачаєво-Черкес. пед. ін-т (Карачаєвськ). Авторка поетичної зб. «Не старій, кохання» (1979), романів «Ранок щастя» (1986), «Мухамед», «Серце — не камінь» (обидва — 1991) та ін., низки оповідань і новел.

Брала активну участь у вшановуванні пам'яті Шевченка в Черкесії. Переклала ряд його творів — вст. до балади «Причинна — Реве та стогне Дніпр широкий», «Не завидуй багатому», «Л.» та ін., з якими виступала на шевч. літ.-муз. вечорах у Республіці.

Борис Хоменко

КА́БІЧЕК (Kabiček) **Ярослав** (11.10.1931, с. Велетін Середньочеської обл. — 2.02.1996, Прага) — чес. поет і перекладач. Закінчив Карлів ун-т у Празі (1954). Автор поетичних зб. «Архітектура вогню», «Думаю про тебе» та ін. Як перекладач брав участь у створенні серії антологій молодої поезії народів Союзу РСР (зокр., «Українські поети», 1965). Окремими вид. у перекл. К. вийшли поезії Е. *Межелайтіса*, А. *Фета*, О. *Твардовського*, І. *Драча* (зб. «Теліженське літо», 1964, і «Дівочі пальці», 1971), В. *Коротича* («Можливості», 1976). Упорядник антології «Форма вітру. Десять сучасних українських поетів» (1975).

Творчістю Шевченка зацікавився у 1960-х. Тоді в періодиці разом зі ст. про укр. поета — «Шевченко — кобзар свого народу», «Гігантське зачинательське явище Тараса Шевченка», «Осінь 1860» (усі — 1964) — опубл. і перші перекл. його віршів («Якби зострілися ми знову», «В неволі, в самоті немає», «Готово! Парус розпустили», «І Архімед, і Галілей», «І тут, і всюди — скрізь погано», «О люди! люди небораки!» та ін.). К. — упоряд. (разом з В. *Жідліцьким*) і перекладач вид. творів Шевченка («Білі хмари, чорна хмара», 1977), що заповнило суттєву прогалину в знайомстві чес. читача з творами укр. поета, які ще не було перекладено чес. мовою («Три літа», «N. N. — О думи мої! О славо злая!», «А. О. Козачковському», «Хіба самому написать», «Ми восени таки похожі», «Л.» та ін.). Перекладачеві вдалося досягнути бездоганного звучання чес. мовою багатьох творів Шевченка завдяки увазі до ритміки оригіналу, чутливості до мелодики, віртуозному збереженню Шевченкових enjambement'ів. Попри ряд неточностей і прикрих недоглядів в окремих творах, укр. дослідник оцінював це вид. як «цікаве передусім тим, що воно дає в обіг чеському читачеві нові твори, нові документи, нові факти біографії і <…> в першу чергу ще одне, надзвичайно сумлінне, талановите і оригінальне прочитання поезій Тараса Шевченка» (*Житник В.* С. 129). К. — автор перекл. вірша «І тут, і всюди — скрізь погано» словац. мовою.

Т. Шевченко. Білі хмари, чорна хмара. Антологія віршів. Переклад Я. Кабічека. Прага, 1977. Суперобкладинка

Пер.: Archimed ani Galilei, Tady tam: Básně // Kulturni tvorba. 1964. № 10; Ó lidé! Ubožacke plemě // Praha—Moskva. 1964. № 2; Tak davně dlaně nostalgie; Kdybychom se setkali se znova konečně; Vítr vzdouvá plachty; V tom otroctvi // Svět sovětů. 1964. № 11; Obrovitý zakladatelský zjev Tarase Ševčenka // Literární noviny. 1964. № 10; Ševčenko — Kobzar svého národa // Světů. 1964. № 11; Bílé mraky — černá mračna. Praha, 1977.

Літ.: Peterka J. Moderni klasik // Tvorba. 1978. № 21; *Житник В. К.* Деякі питання відтворення поетики Т. Г. Шевченка в чеських перекладах // *Т. Г. Шевченко* в інтернаціональних літературних зв'язках. К., 1981.

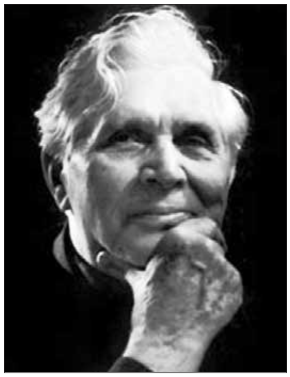
Ігор Мельниченко

КАБУ́ЛОВ Толибай (10.05.1939, тепер Караузякський р-н Республіки Каракалпакстан, Узбекистан — 22.01.2006, Нукус, Узбекистан) — каракалп. поет. Народний поет Республіки (1999). У 1959—63 навчався у Каракалп. пед. ін-ті (Нукус). Автор зб. поезій «Карабуга» (1964), «Я закоханий» (1968), «З днем народження» (1981), «Крапля» (1991) та ін. Переклав

вірші Шевченка: «Лічу в неволі дні і ночі» (увійшов до вид. творів Шевченка каракалп. мовою: Вибрані твори. Нукус, 1965); «N. N. — Мені тринадцятий минало» (опубл. у вид.: *Кабулов Т*. Коли ти народилася. Нукус, 1981 [каракалп. мовою]).

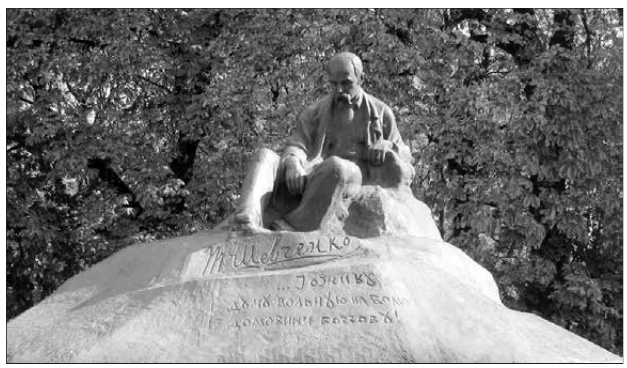
Саригуль Бахадирова

КАВАЛЕРІ́ДЗЕ Іван Петрович (2/14.04.1887, х. Ладанський, тепер с. Новопетрівка Роменського р-ну Сум. обл. — 3.12.1978, Київ) — укр. скульптор, кінорежисер, драматург і театр. діяч. Народний артист Української РСР (1969). Навчався у 1907—09 в Київ. худож. уч-щі під керівництвом Ф. *Балавенського*; 1909—10 — у петерб. *Академії мистецтв* (викладач І. Гінцбург); 1910—11 — у приватній студії Н. Аронсона у Парижі. У 1918—28 жив у Ромнах, де працював у відділі народної освіти та викладав малювання у школах. У 1925—30 — гол. реж. Роменського пересувного робітничо-селянського театру; 1928—33 — реж. Одес. кінофабрики Всеукр. фотокіноуправління (з 1930 — «Українфільм»); 1934—41, 1957—62 — Київ. кінофабрики «Українфільм» (з 1939 — Київ. кіностудія, з 1957 — ім. О. Довженка, тепер Нац. кіностудія худож. фільмів ім. О. Довженка); 1944—48 — старший наук. співробітник відділу монументальної скульптури Академії архітектури Української РСР. У творчому доробку — пам'ятники княгині *Ользі* у Києві (1911; зруйновано 1934, відновлено 1997), Г. Сковороді у м. Лохвиці, нині Полтав. обл. (1922; переведено у бронзу 1972) і Києві (1977); скульптурні композиції «А. Бучма в ролі М. Задорожного» (1954), «Прометей» (1962), «Лев Толстой» (1965), «П. Запорожець» (1971); скульптурні портрети і станкові твори; кінострічки «Штурмові ночі» (1931), «Наталка Полтавка» (1936), «Запорожець за Дунаєм» (1937), «Григорій Сковорода» (1959); п'єси «Вотанів меч» (1966), «Перша борозна» (1969). Новаторство К. полягає у гармонійному об'єднанні різних за напрямками видів мист-ва — його відкриття у монументалістиці невід'ємні від експериментів у кіно і театрі, а естетичні принципи і можливості останніх втілено в образних та композиційно-просторових рішеннях скульптурної пластики.

І. Кавалерідзе

Шевч. тема — одна з провідних у творчості митця. Першими кроками була участь К. у міжнародних конкурсах на проект пам'ятника Шевченкові в Києві 1911, 1914. Він подав два проекти (гіпс, 1909), в яких звернувся до драм. долі поета й зобразив його у стані гіркої задуми: Шевченко, одягнений у простий селянський одяг, сидить на кам'яній брилі, схиливши голову. За обидва проекти К. одержав заохочувальні премії, а закладені в них худож.-композиційні рішення використав пізніше у пам'ятнику Шевченкові в *Ромнах* (бетон, 1918; реконструйовано та переведено у бронзу 1981; скульптори В. Клоков, Б. Довгань, архіт. Ф. Юр'єв), його було споруджено на місці, де 1843 під час проведення традиційного ярмарку стояв намет приятеля Шевченка, в якого поет зупинявся, коли відвідував Ромни. Відкриття цього монумента відбулося 27 жовт. 1918 і переросло у свято, на яке прибули делегації з різних міст України, зокр. і з Києва від гетьмана П. Скоропадського. Основну ідею твору втілено в пірамідальній композиції, вирішеній ступінчасто, де п'єдестал нагадує курган, на верхівці якого встановлено постать поета. К. один із перших почав використовувати естетичні основи мист-ва кіно і театру у скульптурній пластиці, зокр. у композиційно-просторовому рішенні пам'ятника відображено принципи побудови театр. мізансцени, а саме: існування кількох точок зору, увага до графічно окресленого контуру, використання можливостей світлотіні завдяки майстерному розподілу скульптурних мас. У створених пізніше бетонних пам'ятниках Шевченкові у *Полтаві* (1925) і *Сумах* (1926; не зберігся) розвинено композиційні ідеї монумента в Ромнах — в обох могутня фігура поета підноситься над постаментом, складеним наче з бетонних брил у формі кургану, але використання кубістичних і конструктивістських об'ємно-просторових принципів формотворення надало їм нової драм. напруги. 1927 К. брав участь у всеукр. конкурсі на проект пам'ятника Шевченкові на його могилі в *Каневі*, а 1933 (у співавт. з С. Меркуровим) — у міжнародному конкурсі на проект пам'ятника Шевченкові в Харкові та на його могилі. Проекти К. тяжіли до велетенських узагальнено-монументальних форм

І. Кавалерідзе. Пам'ятник Шевченкові. Бронза, бетон. 1918, 1981. Ромни

І. Кавалерідзе. Проект пам'ятника «Шевченко на березі Неви». Оргскло. 1944

і втілювали естетику мист-ва радянських часів: згідно із задумом К., поета зображено таким, що лежав на пагорбі й оглядав Україну. Якщо в першому варіанті погляд Шевченка спрямований вдалечінь, а поза втілювала внутрішню енергію, то в другому він спокійний і замислений, з опущеною вниз головою.

1944 К. розробляв проект пам'ятника «Шевченко на березі Неви» (оргскло) для Ленінграда, представивши поета на повен зріст, — одягнений у довгу шинелю, він іде вперед, назустріч вітру, під поривами якого за спиною розвівається пелерина; голову нахилено вниз, погляд спрямовано додолу, руки схрещено за спиною. 1962 варіант цього проекту (тонований гіпс, 1961; експонувався на художній виставці до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка*) К. запропонував для участі у всесоюзному конкурсі проектів пам'ятника Шевченкові в Москві. Його було відхилено, однак створений К. образ «окриленого поета», сповненого романтичної піднесеності, використали. Пам'ятник встановлено 1964 у Москві до *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка*. Збереглися кадри кіножурн. «Радянська Україна» (1964. № 21), де показано, як К. працює з авторами пам'ятника.

У повоєнні роки К. створив ряд станкових скульптур, присвячених Шевченку та героям його творів, серед яких композиції «Кобзар» (бронза, 1954; експонувалася на художній виставці до 100-літніх роковин від дня смерті Шевченка), «Тарас Шевченко» (тонований гіпс, 1963), «Шевченко на засланні» (1964), «Якби ви знали, паничі» (1974; обидві — оргскло), мініатюри «Шевченко у кріслі» (бронза, 1963) і «Тарас Шевченко» (тонований гіпс, 1967).

Мотиви Шевченкових поем «Гайдамаки» й «Кавказ» митець використав у к/ф «Злива» (1929) і «Коліївщина» (1933). Він досяг яскравої образності у відтворенні ключових задумів цих творів. У к/ф «Прометей» (1935, Київ. кінофабрика «Українфільм») були кадри, де поета (його зіграв М. *Надемський*) показано на пароплаві серед знедолених земляків, а також на набережній Неви. Закиди щодо формалізму й націоналізму фільмів «Злива» і «Прометей» фатально позначилися на їхній долі: негатив першого було знищено, а другий вилучено з кінопрокату. 1987 відкрито худож.-мемор. музей К. у с. Новопетрівці Сум. обл., 1989 — галерею його скульптурних робіт при СХМ, 1993 — музей-майстерню К. у Києві. Іл. табл. XIV.

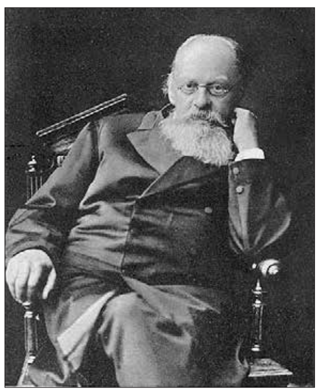

І. Кавалерідзе. Кобзар. Бронза. 1954

Літ.: Павловський В. Шевченко в пам'ятниках: 1861—1964. Нью-Йорк, 1966; *Німенко А.* Кавалерідзе-скульптор. К., 1967; *Зінич С., Капельгородська Н.* Іван Кавалерідзе. К., 1971; *Иван* Кавалеридзе: Сборник статей и воспоминаний. К., 1988; *Капельгородська Н., Синько О.* Іван Кавалерідзе. Грані творчості. К., 1995; *Капельгородська Н., Синько О.* Відновлення історії. Пам'ятник княгині Ользі в Києві. К., 1996; *Синько Р.* На зламах епох. І. Кавалерідзе й оточення. К., 2002; *Іван Кавалерідзе*: життя і творчість. К., 2007; *Кубриш Н.* Образ Т. Г. Шевченка у скульптурі Івана Кавалерідзе: від реалізму до модернізму // Українське мистецтвознавство: Матеріали, дослідження, рецензії. 2007. Вип. 7; *Мокроусова О.* Нездійсненна мрія: до історії пам'ятника Тарасу Шевченку в Києві // Пам'ятки України. 2012. № 7.

Нонна Капельгородська, Олександра Синько

КАВЕ́ЛІН Костянтин Дмитрович (4/16.11.1818, Петербург — 3/15.05.1885, там само) — рос. історик, правознавець, філософ і публіцист. Закінчив 1839 юрид. ф-т Москов. ун-ту. У 1857—61 — проф. Петерб. ун-ту. Підтримував політику уряду в проведенні селянської реформи 1861. З осені 1859 — член комітету *Товариства для допомоги нужденним літераторам і вченим* (Літ. фонду). Автор істор.-правових і філос. праць «Погляд на юридичний побут Давньої Русі» (1847), «Дворянство та звільнення селян» (1862), «Завдання психології» (1872), «Завдання етики» (1884) та ін. З публ., зокр. про звільнення селян із землею, виступав у зб. «Голоса из России» (1857) та журн. «Современник» (1858). З К. Шевченка позна-

К. Кавелін

йомив В. *Білозерський*, про що поет залишив запис у Щоденнику 17 квіт. 1858, назвавши його «привлекательно симпатической натурой». На прохання К. 20 квіт. Шевченко завітав до нього на обід, а наступного дня з ініціативи К. вони знову зустрілися у В. Білозерського. З цього приводу В. Білозерський надіслав Шевченкові записку (від 21 квіт. 1858), в якій просив не забути зайти до нього о 8 годині вечора. Як свідчить запис того ж числа у Щоденнику, Шевченко прийняв запрошення: «Из театра зашел к Белозерскому и застал у него К. Д. Кавелина. С разговора о минувшей и будущей судьбе славян мы перешли к психологии и философии. И просидели до трех часов утра. Школьничество. Но очаровательное школьничество!» У наступні роки Шевченко не раз зустрічався з К. на вівторках у М. Костомарова, в ред. *«Основи»*, на засіданнях Т-ва для допомоги нужденним літераторам і вченим. На поч. берез. 1860 комітет Т-ва прийняв рішення клопотатися перед В. *Фліорковським* про звільнення родичів Шевченка з кріпацтва. Відповідне звернення було доручено написати К. як помічникові голови комітету. Лист, який він склав, було одностайно затверджено 19 берез. 1860 на засіданні комітету Т-ва і підписано усіма його членами.

Літ.: Жур 1972; *Документи*.

Борис Деркач

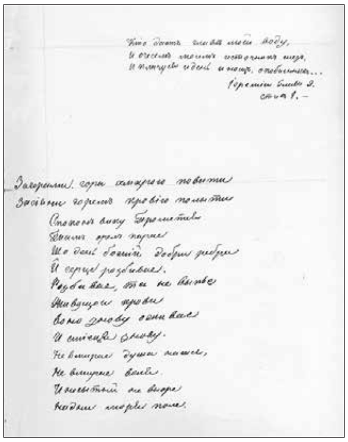
КАВЕРА́У (Kawerau) **Вальдемар** (1854—1898) — нім. літературознавець. Автор праць про літ. і культурні постаті та явища доби нім. Просвітництва і Реформації — «З минувшини Маґдебурґа. Культурні образи з доби Просвічення» (1886) та ін. 1878 в журн. «Magazin für die Literatur des Auslandes» (№ 12) К. надрук. ст. «Тарас Шевченко». Поштовхом до її написання, можливо, стали й особисті контакти з «молодим студентом Московського університету», який познайомив його з Шевченком: «Своїм ніжним меланхолійним голосом він майстерно передавав чудові думки, якими уславився цей український поет-кріпак» (*СВШ*. Т. 3. С. 154). На той час про Шевченка К. вже знав з нарису К.-Е. *Францоза* «Українці та їхній співець» (1876) і розвідки Й.-Ґ. *Обріста* «Тарас Григорович Шевченко. Малоросійський поет» (1870). Констатуючи, що «ім'я Шевченка мало відоме за межами Росії», своєю публ. К. прагнув розширити його славу. Ст. нім. автора засвідчує його поінформованість щодо суспільно-політ. атмосфери в Росії. У такому контексті К. писав про страдницьке життя Шевченка, його заслання, що, за задумом тирана, мало його зламати. К. зараховує Шевченка до герценівської сумної статистики «за тридцять років (1825—1855), коли три найвизначніші письменники — Пушкін, Лермонтов, Рилєєв — загинули не своєю смертю». Домінантами творчості укр. поета, на думку автора ст., були ненависть до всякого гніту, протест проти поневолення людини людиною та «гаряча любов до народу, щирі симпатії до своєї чудової матері України» (*СВШ*. Т. 3. С. 154—155). Дослідник пише про худож. глибину шевч. «сільських історій у віршах» (за визначенням Й.-Ґ. Обріста) — «ці історії не буденні і значення їх не звичайне» (Там само. С. 155). «Поезії Шевченка є, власне, художньо викінчені картини, суспільно-поетичні малюнки без зайвої тенденційної риторики. Зворушлива безпосередність і щирість вислову впливає на людину і хвилює її до сліз. Ці соціальні мотиви є переживанням самого поета, його духовним скарбом» (Там само. С. 156). Автор вражений сміливістю демократичних ідей поета, який зі своїми скаргами-жалями, а гол. чин. важкими звинуваченнями нинішніх суспільних порядків, з'явився на «російському дворянському Парнасі». К. характеризує домінантний настрій Шевченкової поезії як глибоко сумний, але саме цим його поезія співзвучна з народною поезією. Говорячи у зв'язку з цим про песимізм поета, К. не пов'язував його з впливами Дж.-Ґ. *Байрона*: «Тільки песимізм його зовсім вільний від впливу Байрона, він цілком незалежний від думок Шопенгауера, — у Шевченка він самостійний і випливає з невимовного народного горя» (Там само. С. 155). Та попри таке застереження, на думку Д. *Наливайка*, «…через посилання на міфічну "слов'янську душу", Каверау прийшов до зближення Шевченка з Байроном, проти якого вище застерігав, до "відкриття" філософської основи його песимізму, спільної з певними течіями європейського романтизму» [*Наливайко Д*. Шевченко в Німеччині й країнах німецької мови (кінець XIX — початок XX ст.) // *НШК 14*, с. 294—295].

Тв.: Taras Schewtschenko // Magazin für die Literatur des Auslandes. 1878. B. XIV. № 12; Із статті «Тарас Шевченко» // *СВШ*. *Т*. *3*.

Літ.: Погребенник Я. Шевченко німецькою мовою. К., 1973.

Володимир Мовчанюк

«КАВКА́З» — лірична поема Шевченка, написана 18 листоп. 1845 у *Переяславі*. Джерела тексту: чистовий автограф у рукописній зб. «Три літа» (ІЛ. Ф. 1. № 74. Арк. 68—73); автограф рр. 1—2 у рукописній зб. «Wirszy T. Szewczenka» 1844, яку уклав Я. де *Бальмен*, із виправленнями Шевченка 1845—46 (ІЛ. Ф. 1. № 79); неповний список (рр. 1—70) невідомою рукою з виправленнями Шевченка кінця 1850-х, що належав М. Шатилову (ДАРФ. Ф. 112. Оп. 2. № 62). Першодрук — у вид. «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки» (Лейпциг, 1859. С. 7—13). Твір присвячено Я. де Бальмену. Задум «К.» виник у поета, ймовірно,

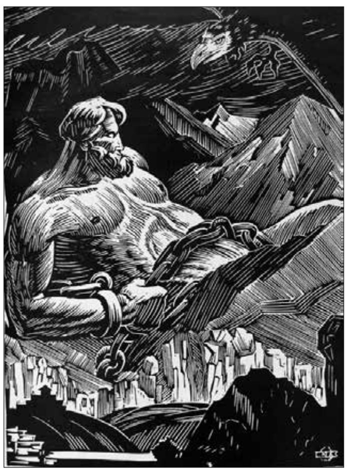

Т. Шевченко. «Кавказ». Автограф. Збірка «Три літа»

в кінці серп. — на поч. верес. 1845 під безпосереднім враженням од звістки про смерть Я. де Бальмена, що загинув 26 лип. 1845 в одній з операцій у війні Російської імперії за оволодіння Кавказом. За споминами В. Шевченка (написані вже у 1870-х, вони не позбавлені часових зсувів та ін. неточностей), фрагмент твору поет декламував йому в кінці верес. 1845 в *Кирилівці* (*Спогади 1982*, с. 28). Інтерес Шевченка до кавказької тематики у кін. жовт. 1845 засвідчив О. Афанасьєв-Чужбинський, який незадовго до того повернувся з Кавказу. Переказуючи бесіди під час гостювання поета у нього в с. *Ісківцях* 23—25 жовт., мемуарист відзначив: «Довго ми розмовляли про горців; його все цікавило, він розпитував про найменші подробиці тамтешнього побуту» (Там само. С. 93). У груд. 1846 Шевченко передав через члена *Кирило-Мефодіївського братства* М. *Савича*, що їхав за кордон, текст поеми для А. *Міцкевича* (*КС*. 1904. № 2. С. 235).

Пов'язаний з конкретною подією — загибеллю друга, твір вражає масштабністю змісту. І. Франко, аналізуючи у ст. «Темне царство» (1881) поеми «Сон — У всякого своя доля» та «Кавказ» як новаторські взірці політ. поезії у Росії, що доповнюють одна одну, так охарактеризував особливості їхнього задуму й ідейно-тематичного спрямування: «“Сон” — це велике оскарження “темного царства” [йдеться про Росію з її суспільно-політ. устроєм. — *Ред*.] за всі теперішні і минувші кривди України, оскарження, піднесене з більше, хоч не виключно партикулярного становища — українства. Натомість “Кавказ” побудований уже на ширшій, можна сказати, загальнолюдській основі. Всяка боротьба за волю, всяке змагання проти “темного царства” знаходить прихильника в нашім поеті. “Кавказ” — се огниста інвектива проти “темного царства” зі становища загальнолюдського, се, може, найкраще свідоцтво могутнього, всеобіймаючого, щиро людського почуття нашого поета» (*Франко*. Т. 26. С. 137).

Загарбницька війна проти кавказців, яку Росія почала у кін. 18 ст. під гаслами цивілізаторства й ліберальних реформ, на серед. 19 ст. сягнула завершального етапу. Втративши вихід до Чорного моря й долини, витіснені в гори кавказці чинили активний опір, завдаючи армії могутньої імперії великих втрат. Шевченко, як видно з тексту поеми, був добре обізнаний і з перебігом колонізації Кавказу, на що незаперечно вказують точні предметні деталі, напр., у рр. 152—155: «тілько дайте / Свої сині гори / Остатнії… бо вже взяли / І поле і море», і з методами, до яких вдавалася рос. армія, — застосування тактики випаленої землі (масові вбивства місцевих жителів, руйнування аулів, нищення посівів і продовольства, вирубування лісів тощо). Укр. дослідники, насамперед Ю. *Івакін* і особливо І. *Дзюба*, переконливо показали унікальне місце «К.» в історії рос. та загалом європ. суспільної думки й л-ри (*Івакін 1964,* с. 280—312; *Дзюба І*. 2001. Т. 2. С. 370—473). Шевченкове сприймання та худож. осмислення подій кавказької війни цілком випадали з панівної на першу пол. 19 ст. у Росії літ. традиції, що ідеологічно спиралася на офіц. версію підкорення Кавказу і була зорієнтована на підтримання шовіністичного духу в рос. суспільстві. І. Дзюба виділив кілька ліній у розробці кавказької теми рос. л-рою. Ключові з них: 1) беззастережна глорифікація політики імперської експансії як прогресивного, істор. детермінованого акту (Г. Державін, В. Жуковський, М. Язиков, О. Хом'яков, Ф. Тютчев); 2) суперечливе трактування кавказьких подій, спричинене протиборством у свідомості митця великодержавницького мислення та гуманістичної і демократичної настроєності (О. Пушкін, О. *Грибоєдов*); 3) поч. публічного осуду рос. воєнної експансії проти Кавказу, викриття загарбницької сутності колонізаційних походів (різною мірою О. *Бестужев-Марлінський*, О. *Полежаєв*, особливо М. *Лермонтов*, Л. *Толстой*). У деяких творах М. Лермонтова і Л. Толстого імперська візія кавказьких подій поступається мотивам поваги до самобутнього світу, демократичних традицій горців, визнання справедливості їхньої боротьби («Ізмаїл-бей» М. Лермонтова, «Хаджи-Мурат», «Набіг» Л. Толстого та ін.). За спостереженнями І. Дзюби, з рос. письменників серед. 19 ст. до розуміння права народу на свободу і незалежність найближче підійшов М. Лермонтов, який, «попри всю супе-

В. Куткін. «Прометей». Ілюстрація до поеми Шевченка «Кавказ». Папір, ліногравюра. 1963

речливість своїх настроїв і емоцій, уперше в історії російської не лише поезії, а й суспільної думки поміняв у класичній для російської ментальності опозиції “Отечество” (Росія) — “враг” (“немирні” горці та всі непокірні народи взагалі) <…> місця суб’єктів на протилежні: “Враг” (Росія) — “Отечество” (Кавказ горців): “Врагом сыны отечества разбиты…”. Тобто ставши у цьому випадку бодай почасти на точку зору горців, майже солідаризувавшись із ними» (*Дзюба І*. 2008. С. 310).

Шевченко, побачивши багато спільного у поневоленні Росією кавказьких народів із шляхом, який довелося пройти його колонізованій тими ж завойовниками батьківщині, у поемі «К.» розширив рамки окресленої раніше фундаментальної опозиції: ***чужий***, ***ворожий*** світ — Російську імперію («ката») протиставлено двом, подібним за своєю долею, понівеченим цією імперією світам: ***іншому*** — Кавказу з його «лицарями великими» — і ***своєму***, ***рідному*** — Україні, самому авторові, чию душу роз’ятрює біль втрати, та його «доброму», «незабутому» другові, що, як і кавказці, загинув у їхніх горах від «московської отрути». І. Дзюбі належить точна, сконденсована характеристика ідейного змісту й непроминальної суспільної значущості «К.»: «…пішов Шевченко набагато далі, ніж будь-хто в тодішній Росії та Європі, піднявся до такого тотального заперечення тиранії, до такого “вживання” в біди іншого, не славетного, як греки чи іспанці (про неволю яких у різні часи багато писалося), а забутого Богом і людьми маленького народу; до такого розуміння рівності народів перед Богом і совістю людства, відповідальності людства і Бога за найменший народ; до такого розуміння його суверенності й незамінимості в світовому порядку речей, — які стали кодексом людства лише наприкінці XX ст., та й то лише теоретичним, “вербальним” кодексом, усупереч якому чиниться щодня і в різних куточках світу жорстоко й цинічно» (*Дзюба І*. Там само).

В. Касіян. Ілюстрація до поеми Шевченка «Кавказ». Папір, акварель, туш. 1943

Шевченкознавці, майже одностайні в характеристиці основних принципів організації «К.», ідучи за І. Франком, виділяють два центр. моменти: загальнолюдськість і широту змісту та спосіб його втілення через думки, уявлення, почуття поета. Але питання про жанр твору тлумачать по-різному. Одні (зокр. А. Каспрук, М. *Гнатюк*, В. *Шубравський*) зараховують «К.» до поширеного в європ. л-рі 19 ст. жанру ліро-епічної поеми, інші (Ю. Івакін, Ф. *Пустова*), з огляду на відсутність подієвого сюжету й об’єктивованих героїв — гол. ознак поемного жанру за Шевченкових часів, називають «К.» ліричною поезією. Конкретизуючи свій погляд на жанрову специфіку «К.» як твору ліричного, Ю. Івакін відзначив його тематичну, функціональну та стилістичну близькість до рос. політ. оди й водночас наголосив оригінальність поеми як «індивідуальної лірико-сатиричної форми, характер якої був зумовлений ідейно-художнім завданням» (*Івакін Ю*. 1959. С. 127). Нині, завдяки ретроспективному осмисленню літ. поступу, можна чіткіше визначити жанр «К.» як ліричної поеми — модифікації поемного жанру, що бурхливо розвинулася у 20 ст. й майже витіснила панівний до того подієво-розповідний вид, а також з’ясувати роль Шевченка як одного з її фундаторів (поряд із П.-Б. Шеллі, Дж.-Ґ. *Байроном*, Г. *Гейне*, М. *Огарьовим*). Видоутворювальні чинники жанру ліричної поеми (літературознавство синтезувало їх лише у другій пол. 20 ст.) в «К.» окреслив у суті ще І. Франко в зацитованій вище статті. Отже, специфіка «К.» як ліричної поеми полягає передусім у поєднанні епічної масштабності худож. освоєння світу з ліричним способом словесного зображення, тобто картина світу формується не завдяки введенню об’єктивованих героїв, а безпосередньо через особу автора, яка стає змістово-стильовою основою твору. Хоча «К.» має міцне історико-подієве ядро — війна Росії з горцями, загибель Я. де Бальмена, — розповідь про події в їх причинно-наслідковому викладі у поемі майже відсутня. Невелика кількість епічних структурних елементів у «К.» підпорядковується, як це властиво ліричним творам, невпинній авторській експресії, пов’язуючись між собою на асоціативній основі. Асоціативний добір і групування образів різного ступеня складності (іноді,

В. Фатальчук. Ілюстрація до поеми Шевченка «Кавказ». Папір, туш. 1939

на перший погляд, і досить віддалених один від одного), що їх здійснює в річищі проблематики «К.» інтенція поета, відтворюють розвиток його переживання, — не самі події, а їх осмислення. Властиве жанру поеми худож. синтезування виявлено в авторській концепції, що об'єднує деталі й ситуації, — у тих дуже вагомих з суспільного погляду узагальненнях, до яких поет приводить читача, в образному розкритті змісту важливих процесів епохи. Так, осуджуючи війну Російської імперії на Кавказі, Шевченко дискредитує її політ., соц. та ідеологічні основи — самодержавство, кріпосництво, офіційне православ'я. Локальний конфлікт, на якому побудовано сюжет «К.», читач сприймає як типове явище тоталітарного суспільства. Розвінчання загарбницької політики царизму переростає в сатиру на колоніалізм та мілітаризм.

Шевченкознавці, які розглядали поему «К.», виклали чимало слушних спостережень щодо її побудови. Цінні зауваги містяться у працях Ю. Івакіна та В. Смілянської, які висвітлювали, зокр., особливості організації твору, пов'язуючи їх із домінантою ліричного способу худож. зображення. Відзначено, що текст «К.» становить майже суцільний монолог (див.: *Івакін Ю*. 1959. С. 122—123), точніше — цикл монологів. Суб'єктом більшості монологів виступає узагальнений носій свідомості — т. зв. «власне автор», «ми», що в Шевченка «уособлює колективну свідомість, передусім трудящий народ, з яким автор зливає себе в одне ціле» (*Смілянська В*. С. 28). Лише останній монолог виголошено від імені ліричного героя. Ін. складники системи «суб'єкт — об'єкт — адресат» варіюються в рамках монологів у певних межах, змінюється також і ступінь мовленнєвої присутності їх у творі. У багатьох випадках монологи відокремлено один від одного тональними переходами, зміною віршових розмірів і графічно — пробілом, причому кожен такий монолог є цілісним у змістовому плані відтинком тексту. Ці особливості структури монологу в «К.» дають підстави розглядати його як композиційну одиницю, на яку спирається найвищий — сюжетно-тематичний рівень композиційної організації твору. Про тематичні мотиви — монологи поета, звернені навперемінно до кількох адресатів, — писав Ю. Івакін, завваживши, що спосіб переходу до нового мотиву в «К.» здебільшого асоціативний (*Івакін Ю*. 1959. С. 124).

На нашу думку, зв'язки та співвідношення сюжетних відтинків-монологів в аналізованому творі не вичерпуються асоціативним принципом. Циклічна побудова поеми, що увиразнює композиційну роль кожного тематичного блоку-монологу як певного етапу наростання й розв'язання конфлікту, сама послідовність його розгортання виявнюють усталений композиційний контур, що нагадує сонатну форму — одну з найпопулярніших і найдосконаліших муз. структур (див.: *Чамата Н. П*. Жанрово-композиційні особливості поеми Шевченка «Кавказ» // *НШК 26*, с. 70—86). Відзначено чимало прикладів використання засобів муз. композиції (зокр. сонатної форми) у поетичному творі, яке збагатило його побудову тими елементами твору муз., котрі завдяки своїй інтерсеміотичній природі можуть органічно вписатися в літ. структуру. Помічено подібність у динаміці розгортання сонатної форми і традиційного п'ятиступеневого літ. сюжету-архетипу — подібність прогнозовану, адже і л-ра, і музика належать до часових мист-в. Принципи організації сонатної форми Шевченко, людина музично

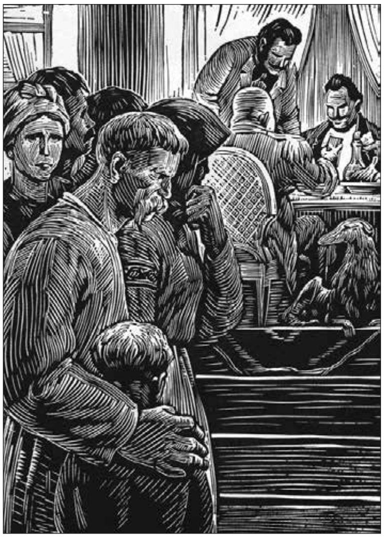

І. Їжакевич, Ф. Коновалюк.
Ілюстрація до поеми Шевченка «Кавказ».
Картон, олія. 1950

обдарована, залучив до вироблення композиційної моделі «К.», ясна річ, інтуїтивно — у процесі пошуку адекватної структури для втілення тих складних і різнопланових думок і настроїв, що оволоділи ним під впливом трагічної втрати друга на Кавказі. Поєднання в організації поеми асоціативного ходу сюжетного розвитку з властивим сонатній формі чітким ритмом чергування макротем сприяло художньо переконливому відтворенню переживань автора.

Як і в сонатній формі, сюжетний рух поеми «К.» проходить п'ять етапів, поділяючи твір на п'ять композиційних частин: перша частина (рр. 1—18) — вступ, друга (рр. 19—64) — експозиція, третя (рр. 65—127) — розробка, четверта (рр. 128—155) — реприза, п'ята, завершальна, частина (від р. 156 і до кінця поеми) — кода. Характер тематичного розгортання всередині кожної частини й твору в цілому, спосіб їх зв'язку та співвідношення частин між собою принципово наближуються до сонатної схеми. Подібно до розділів сонатної форми у романтиків (Ф. *Шуберт*, Р. Шуман, улюблений Шевченком Ф. *Шопен*, Ф. *Ліст*),

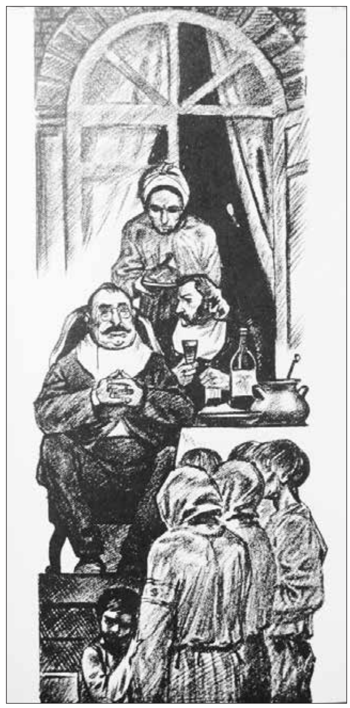
композиційні частини поеми «К.» відокремлено. Кожна з них — монолог, здебільшого звернений до одного або по черзі до кількох адресатів, кінець композиційної частини збігається з кінцем монологу. Частини Шевченко розмежував пробілами в тексті; частини також вирізняються особливостями образності й стилістикою. В основі композиції «К.» — типове для сонатної форми контрастування ***двох тем***: викриття соц.-політ. системи самодержавства в зв'язку з війною на Кавказі — ***головна тема***, утвердження нескореності народу, уславлення борців за волю — ***супровідна тема***. Заявлення й дальше перетворення головної та супровідної тем, що спираються на єдність і протиставлення (так схематично можна окреслити змістову основу сюжетного руху в поемі), становлять визначальні моменти типології тематичного розвитку сонатної форми.

В. Куткін. Ілюстрація до поеми Шевченка «Кавказ». Папір, ліногравюра. 1963

Провідні теми поеми, подібно до сонатного принципу, Шевченко розгортає в експозиції — другій композиційній частині, однак, як і в багатьох літ. та муз. творах, в узагальненому вигляді вони закладені у вступі. Одну з найпоширеніших функцій **вступу** — стисло, в концентрованому вигляді подати центр. ідею твору — здійснено в «К.» з допомогою символічних образів *Прометея* та його ката орла. Шевченкове звернення до міфолог. сюжету й одного з «вічних» образів — Прометея, котрий у світовому мист-ві уособлює волелюбність і силу духу, має концептуальне значення. На зображені в поемі події спроектовано реалії та події міфу з їхньою усталеною семантикою: топос Кавказу і тих тяжких страждань, яких зазнав тут Прометей, — адже саме до кавказької скелі за наказом Зевса прикували титана, але він не скорився (Прометей — уособлення незламності кавказьких народів у боротьбі з тиранією); образ хижацької сили — орла, який щоранку рвав Прометеєві печінку (з міфолог. орлом легко асоціюється двоголовий орел — герб Російської імперії). Отже, накреслена Шевченком аналогія, виконуючи роль узагальнення, підносить центр. конфлікт поеми у філос. площину одвічного змагання добра і зла. ***Прометей***, ***Кавказ*** — «гори, засіяні горем», ***серце***, яке «знову оживає / І сміється знову», ***душа наша*** та ***воля***, що не вмирають, ***слово живе***, — і ***орел***, ***кров***, ***теситий***, — ці образи готують наступне введення гол. та супровідної тем. Деякі з названих образів є лейтмотивними. Як лейттему — структуру закінченої думки, що повторюється та конкретизується у процесі дальшого розвитку, — можна розглядати двовірш, яким починається поема: «За горами гори, хмарою повиті, / Засіяні горем, кровію политі». Цей епічний акорд, що нагадує монументальні вступи епіко-романтичних симфоній, дає підстави припустити й вплив на образно-стилістичний лад вступу «К.» поетики думного епосу із притаманним їй поєднанням експресії переживання та узагальненості й об'єктивності розповіді, вплив, що, на думку музикознавців, виразно простежується в сонатній формі деяких укр. композиторів (див.: *Горюхина Н. А.* Эволюция сонатной формы. К., 1973. С. 283—295).

Один зі способів поєднання мотивів у вступі — типове для лірики варіювання образів, що розгор-таються в емоційні ряди. Йдеться про нанизування словосполучень для посилення певної ознаки, здій-снюване на основі дієслівного ряду: «Не вмирає душа наша, / Не вмирає воля. / І неситий не виоре / На дні моря поле. / Не скує душі живої / І слова живого. / Не понесе слави Бога, / Великого Бога». Цей композиційний засіб, до різних видів якого широко вдається Шевченко й у наступних розділах поеми, не так розвиває чи продовжує дію, як через градацію посилює й емоційно відтінює її. За функціональними ознаками він близький до варіативного методу викладу тематизму, властивого романтичній сонатній формі. Проголошення невмирущості людського прагнення до волі набуває переконливості не тільки завдяки ствердженню через заперечення, що посилює енергію вислову,

В. Куткін. Ілюстрація до поеми Шевченка «Кавказ». Папір, літографія. 1980

а й завдяки сатиричному образу «неситого» — царя *Миколи I*, якому приписано безглузді наміри виорати поле на морському дні — перший крок у дискредитації рос. самодержавства, що розгортається у поемі далі.

Як і в багатьох творах композиторів-романтиків, вступ «К.» несе значення препозиційності й водночас великою мірою, сказати б, емансипується, становлячи самостійний сюжетний епізод. Змістову відокремленість вступу підтверджено його стилістичною композицією: початкові 18 рядків — безадресний монолог неозначеного «власне автора», який змінюється у наступних частинах «К.» зверненими монологами особового «власне автора» й ліричного героя. Перехід од стриманої ліричності вступу до напруженої, драматичної тональності експозиції з її багатством емоційних тонів, де звеличення межує з іронією та викриттям, відбувається, як і в ін. переходах до нової композиційної частини в «К.», аналогічно до законів композиції великої муз. форми, згідно з якими дві однопланові мелодії не повинні йти одна за одною.

До цікавих моментів композиції «К.» як побудови словесно-музичної належить організація гол. партії з її складним групуванням мотивів, на чому, безперечно, відбилися особливості світобачення Шевченка. Мовиться про неоднозначність ставлення поета до релігії, що, зокр., виявнилося в розмежуванні Бога як утілення правди й любові (йдеться переважно про живого Бога — Христа) і православної церкви як носія офіц. імперської ідеології, що підтримувала загарбницьку політику царизму. В **експозиції** гол. партію — викриття соц.-політ. та ідеологічних підвалин рос. самодержавства — поділено на дві частини. Перша частина (від рядка «Не нам на прю з тобою стати») — «власнеавторський» монолог, звернений до Бога, вводить до поеми тему релігії; друга частина (починається лейттемою «За гóрами гори, хмарою повиті») — безадресний монолог «власне автора», в якому розробляється мотив викриття рос. імперіалізму. Двочастинність гол. партії оформлено також графічно, а ще — зміною панівного емоційного тону (урочистого, звеличувального на гнівно-саркастичний), віршової інтонації (ораторської на розмовну), метричною варіацією.

Згідно з принципами класичної сонатної форми тема, якою починається експозиція, — у «К.» це тема релігії — є центр. у творі. Її рух — одна з гол. пружин розгортання сюжету. Ця закономірність сонатної форми чітко проявляється в «К.». Етапи еволюції, яку проходить тема Бога та офіц. церкви відносно теми викриття царизму — другої теми гол. партії, поданої статично, відбивають процес утвердження у свідомості поета погляду на роль офіц. православ'я як пособника імперіалізму. Розвиток теми релігії в цілому відповідає логіці сонатної схеми. В експозиції поет, докоряючи Богові за несправедливість, що панує на землі («Кати згнущаються над нами, / А правда наша п'яна спить, / Коли вона прокинеться? / Коли одпочити / Ляжеш, Боже, утомлений? / І нам даси жити!»), водночас підносить християнську «идею добра и чистоты» (Щоденник, запис 27 верес. 1857) й палко проголошує: «Ми віруєм Твоїй силі / І духу живому. / Встане правда! встане воля! / І Тобі одному / Помоляться всі язики / Вовіки і віки». Ця образність і стилістика (висока громадянська лексика, урочистий тон, ораторська інтонація, що спирається на правильний 14-складовий вірш, чіткий ритм риторичних окликів та ін.) наближаються до супровідної, позитивної теми «К.» — уславлення борців за свободу («І вам слава, сині гори» і далі). І. Дзюба точно витлумачив звернення до Бога в експозиції поеми: «…людська думка, пристрасть і совість мучаться серед протистояння двох неможливостей: неможливості змиритися з реальністю Божого світу і неможливості вийти з цієї реальності поза Богом, без Його "духу живого" (*Дзюба І.* 2001. С. 441). У наступних композиційних частинах — розробці та репризі — антицерковна й антисамодержавна теми сходяться в одну. Показово, що й в експозиції до образно-стилістичного комплексу теми релігії, що реалізується на основі мотиву Бога, ввійшли лейтмотивні образи ***крові*** («кривавий піт», «криваві ріки») і ***сліз***, пов'язані з викривальною темою поеми, які в наступній композиційній частині цього ж розд. (рр. 38—56) розвиваються у побудований на градації гіперболізований образ ***кривавого моря сліз*** — узагальнення страждань поневоленого народу, варіюються й у дальших розд. «К.». Завважмо ще раз: наскрізне розгортання образу в музичних творах — одна з неодмінних умов його цілісності. Оригінально трансформуються в експозиції й ін. опорні образи «К.», передусім ті, що належать до категорій високого громадянського звучання, — ***правда***, ***воля***. Шевченко надає їм побутового забарвлення, підсилюючи різко

О. Данченко. Ілюстрація до поеми Шевченка «Кавказ». Папір, офорт. 1983

крит. оцінку суспільної ситуації в Росії («А правда наша п'яна спить»), агресії супроти волелюбних кавказьких народів («Ненагодовану і голу / Застукали сердешну волю / Та й цькуємо»). Несподіване уподібнення війни проти кавказців до полювання з собаками — улюбленої розваги верхівки рос. суспільства (й імператорського двору зокр.), пародійне означування ініціатора цього полювання на «сердешну волю» — Миколи I — на поч. («милостивії ми») і в кін. другої частини гол. партії експозиції («Слава! Слава! / Хортам, і гончим, і псарям, / І нашим батюшкам-царям / Слава») — засоби, що разом з ін. потужно розвивають викривально-сатиричну лінію поеми.

Своєрідно організовано в «К.» й супровідну партію (рр. 57—64). В експозиції її побудова і зміст з його узагальненістю близькі до класичної сонатної форми. Супровідна партія протистоїть попередньому розвиткові тексту за темою і стилістикою: від дискредитації самодержавства Шевченко переходить до прославлення «лицарів великих» — нескорених кавказьких народів. Змінюються образні ряди, діалогізований «власнеавторський» монолог перебудовується на одноголосий, їдкий сарказм поступається героїчній патетиці й високій риториці, говірний чотиристопний ямб — ораторському 14-складовику з різноманітними повторами: «І вам слава, сині гори, / Кригою окуті. / І вам, лицарі великі, / Богом не забуті. / Борітеся — поборете, / Вам Бог помагає! / За вас правда, за вас слава / І воля святая!» Слово «слава», винесене в окремий 56-й рядок, роз'єднує гол. та супровідну теми графічно. Шевченкознавці вже звертали увагу на тонкий стилістичний хід, яким супроводжується у цій частині поеми перехід до теми прославлення борців за свободу: в обох партіях у різних контекстах — викривальному та звеличувальному — повторено слово «слава» (див., зокр.: *Івакін Ю*. 1959. С. 133—134). У світлі законів муз. структури композиційний стик на вказаному слові можна розглядати як властивий сонатній формі момент перемикання.

Якщо функція експозиції — демонстрація тем і їхніх співвідношень, зав'язка дії, то завдання **розробки** — розвиток і деталізація окресленого в попередніх частинах конфлікту. Наступний, графічно відокремлений відтинок тексту — центр. частина поеми (рр. 65—127) — і функціонально, і формально бачиться як аналог середнього розділу сонатної композиції. Його зміст — різнобічна дискредитація устрою Російської імперії, в ході якої церкву представлено як прислужницю тоталітарної держави, знаряддя ошукування народних мас, серед них і народів Кавказу; отже, обидві теми гол. партії — антицерковна та антисамодержавна — виступають як єдина тема. Подібно до муз. твору ця частина «К.» явно поділяється на кілька сюжетних епізодів — хвиль розробки, що різноаспектно розкривають гол. тему поеми. Основний принцип розвитку — тематичне варіювання. На його основі відбувається масштабне нашарування підпорядкованих худож. ідеї образів та ситуацій, які виникли в процесі асоціативного руху авторської думки. Причому ліричним сюжетом поглинається досить відчутний епічний елемент (зокр. в епізоді, де з іронією переказано біблійну розповідь про царя Давида), питома вага якого в цій композиційній частині більша, ніж в ін. частинах поеми.

Перехід од експозиції до розробки здійснюється в рамках «власнеавторського» монологу, який в основній частині цього розділу стає багатоголосим (як і у фрагменті «Отам-то милостивії ми»). Адресат — горці, той же, що у попередньому композиційному відтинку поеми. Проте змінюється об'єкт, а з ним і емоційне забарвлення вислову. Сатиричне висміювання рос. імперіалізму Шевченко будує на широкому введенні чужої мови, формально пов'язаної з самодержавним «ми» й іронічно переказаної «власне автором». Викриваючи лицемірство офіц. пропаганди, облудність цивілізаторських обіцянок завойовників, поет окреслює реальні основи суспільного устрою Російської імперії, серед яких — державне грабіжництво («Нам тільки *сакля* очі коле», рр. 78—86), репресивна внутрішня політика («У нас же й світа як на те», рр. 89—94), аморальність церкви («У нас / Святую Біблію читає», рр. 89—106) й освяченого нею кріпосництва («Продаєм / Або у карти програєм / Людей», рр. 109—112). Гнучкість строфічно невпорядкованого чотиристопного ямба, в якому природно поєднуються різні стилістичні плани, багатство розмовних відтінків, численні сатиричні формули й афоризми (за насиченістю останніми «К.» — чи не перший серед поетичних творів Шевченка), якнайкраще відповідає викривальній функції. Однотипно побудовані фази розробки (на протиставленні, скрізь зафіксованому займенниками «ви», «твоє», «ваше» — «ми», «у нас», «нам» та похідними від них формами)

І. Їжакевич. Ілюстрація до поеми Шевченка «Кавказ». Картон, олія. 1938

в кінці розділу розвиваються у вельми напружену кульмінацію — інвективу, безпосередньо звернену до верхівки Російської імперії. У прямих номінаціях автор демаскує фальш декларованої можновладцями любові до ближнього («брата») і на основі розгорнутої метафори зображає їхню справжню, хижацьку сутність: «По закону апостола / Ви любите брата! / Суєслови, лицеміри, / Господом прокляті. / Ви любите на братові / Шкуру, а не душу! / Та й лупите по закону / Дочці на кожушок, / Байстрюкові на придане, / Жінці на патинки. / Собі ж на те, що не знають / Ні діти, ні жінка!» Коментуючи цей текст, Ю. Івакін зазначив: «Панське "любити" обертається ні чим іншим, як "лупити" (фонетична близькість цих слів посилює комічний ефект). Перелік паразитів, які "люблять" шкуру "брата", а також форм "утилізації" оної ("дочці"… "байстрюкові"… "жінці"… "собі" —"на кожушок"… "на патинки"… "на придане") дає наочне уявлення про нещадне гноблення селянства. Ці рядки — чудовий зразок сатиричної гіперболи, що переходить у гротеск» (*Івакін Ю*. 1959. С. 149). Наведений фрагмент поеми (рр. 116—127) відокремлено від попереднього тексту з допомогою того ж комплексу стилістичних засобів (багатоголосий монолог «власне автора» змінюється одноголосим, відбувається тонально-інтонаційна, синтаксична, метрична перебудова вірша), що й у попередніх випадках. Така певною мірою відособлена кінцева частина розробки — дуже часто застосовуваний елемент муз. композиції.

В. Касіян. Ілюстрація до поеми Шевченка «Кавказ». Папір, акварель, туш. 1970

Зв'язок із законами організації останньої з основних композиційних частин сонатної форми — **репризи**, що поєднує функції повторення, повернення на новому етапі до вже розробленої раніше ситуації та завершення, підсумку, узагальнення, простежується в побудові наступного, графічно виділеного фрагмента «К.» (рр. 128—155). Звернений до Христа «власнеавторський» монолог, викривальний пафос якого спрямовано проти офіц. церкви — опори самодержавства, виявнюється в тексті не одразу, урочиста лексика, лейтмотивні образи — ***кров*** (це слово багаторазово повторено й через звукову будову вірша: «За кражу, за войну, за кров, / Щоб братню кров пролити, просять / І потім в дар Тобі приносять / З пожару вкрадений покров!!»), ***правда***, ***сині гори***, — повертають читача до експозиції. Згідно з класичною сонатною схемою в тій же послідовності, що й в експозиції, однак уже в одній — сатирично-викривальній — тональності подано обидві теми гол. партії — антицерковну й антисамодержавну. Але супровідна партія — уславлення борців за свободу — майже випадає (як, до речі, й у розробці), що трапляється в романтичних модифікаціях сонатної форми. Вона промайне образом «сині гори» лише в кульмінації зверненого до горців останнього монологу «власне автора», що є продовженням монологу від імені самодержавного «ми» в розробці. Відсутність оптимістичної теми в репризі деяких творів Ф. Шопена (сонати b-moll, балади № 4) — композитора, музикою якого Шевченко так захоплювався, називаючи своїм улюбленцем (Щоденник, запис 16 груд. 1857), на думку музикознавців, дає підстави трактувати їхній зміст як особливо трагедійний (див.: *Тюлин Ю. Н.* О программности в произведениях Шопена. М., 1968. С. 38—39; *Горюхина Н. А.* Эволюция сонатной формы. С. 115—120). Трагічним акордом — рядками, в яких сатирично відображено «принади» самодержавної експансії — тюрми, кайдани, кнути, завершує й Шевченко свої роздуми про події на Кавказі: «Все покажем! тілько дайте / Себе в руки взяти. / Як і тюрми мурувати, / Кайдани кувати, / Як і носить!.. і як плести / Кнути узловаті — / Всьому навчим; тілько дайте / Свої сині гори / Остатнії... бо вже взяли / І поле і море». Сюжет твору розгортається від заг. до конкретного — від образу Прометея, що символізує непереможність народу, який боронить свою волю, до теми війни Росії на Кавказі, трагічний кінець якої поет передбачав. «…Шевченкові заклики до горців живилися не так ілюзорними надіями, як незмиримістю людської совісті з торжествуючим злом», — зауважив І. Дзюба (*Дзюба І*. 2008. С. 315). Шевченко усвідомлював приреченість боротьби кавказців з імперською потугою, і саме цим пояснюється відсутність наприкінці поеми позитивної теми. Слід відзначити постійне повернення автора у «К.» до теми релігії, — Шевченка глибоко обурювала експлуатація офіц. церквою християнського вчення й постаті Христа для підтримки царизму; водночас поет постійно замислювався й над болючим питанням: чому Син Божий терпить несправедливість і кровопролиття, наругу («насміх») над собою і над «словом істини»?

Типове для **коди** — завершального розділу муз. твору — значення доповнення й завершення має остання композиційна частина «К.» — монолог, звернений до Я. де Бальмена, що вводить до поеми нові теми — де Бальмена та самого поета. Тут уперше в поемі слово забирає ліричний герой, щоби, переключивши виклад

в інтимно-ліричний план, висловити скорботу за вбитим другом, чия «кров добра» потекла у «криваві ріки», пролиті царизмом, і чия смерть стала одним з проявів нац. трагедії укр. народу, сини якого гинули в ім'я ворожої імперії. У зв'язку зі зміною об'єкта медитації (від рядка «А поки що мої думи») кода в поемі двочастинна. Як і ін. частини композиції, коду відокремлено від попереднього тексту пробілом, а також протиставлено йому тематикою та стилістикою. Крім уже завваженої перебудови в системі «суб'єкт — об'єкт — адресат», укажемо на тональну, інтонаційну, метричні варіації. Нові у творі елегійна тональність і наспівний тип інтонації присутні в усій останній частині, 12—11-складовий вірш замінюється 14-складовиком із переходом до нового об'єкта роздуму. Завдяки структурним особливостям завершальної частини, а також завдяки оптимістичним нотам у темі ліричного героя кода дещо пом'якшує драматизм попередньої частини «К.».

Оптимістичні ноти чути не тільки в утвердженні незламності ліричного героя, сповненого скорботи й водночас прагнення сіяти свої «думи», «люте горе», а й у мотиві пророцтва загибелі чинного ладу, наявному в підтексті останньої частини завдяки рамковим елементам у побудові твору. Йдеться про змістові й стилістичні відповідності між посвятою «Искреннему моему Якову де Бальмену» й епіграфом — фрагментом 1-го вірша 9-го розділу Книги пророка Ієремії з Біблії: «Кто дастъ главѣ моѣй воду, / И очесамъ моимъ источникъ слѣзъ, / И плачуся и день и нощь о побиѣнныхъ...» — з одного боку, та завершальною частиною («І тебе загнали, мій друже єдиний» і далі) — з другого. Враження кільцевого руху створюють насамперед повторне звернення до Я. де Бальмена, ім'я якого згадано в «К.» двічі — у посвяті та завершальній частині, спільний гол. мотив — скорбота за вбитими — в епіграфі й наприкінці поеми, а також близькість їх стилістичної організації (ліричний герой як суб'єкт вислову виступає тільки в цих відтинках, основна тональність — лірико-патетична). Функція такого обрамлення — не тільки розвиток і доповнення теми, в найзагальніших рисах заявленої епіграфом, а й проекція вихідного моменту змісту на фінальну частину твору. Завдяки цьому набуває додаткової значущості громадянська позиція ліричного героя: реквієм по де Бальмену сприймається в широкому контексті плачу «о побиѣнныхъ» і водночас до теми поета на асоціативній основі введено залишений у підтексті мотив пророцтва загибелі чинного ладу, центр. у Книзі Ієремії, але перемкнений попереднім викладом у нову, суспільно-політ. площину. Зазначимо, до речі, що обрамлення — поширений композиційний засіб в інструментальній і вокальній музиці.

Ідея «К.» — проголошення права кожного народу на незалежне існування у світі, на власний вибір життєвої перспективи, досконало втілена в оригінальній жанровій моделі ліричної поеми, яскравий спосіб авторського самовираження з широкою варіативністю наративної, тонально-інтонаційної, метро-ритмічної структур, мало освоєний у серед. 19 ст., — виокремили «К.» як принципово нове явище в європ. поезії.

Див. також: *Поема Шевченкова*, *Музикальність поезії Шевченка*.

Літ.: Франко І. Темне царство // *Франко*. Т. 26; *Івакін Ю. О.* Сатира Шевченка. К., 1959; *Івакін 1964*; *Пустова Ф.* Жанрове багатство «Кобзаря» // *НШК 17*; *Каспрук А. А.* Українська поема кінця XIX — початку XX ст.: Ідеї, теми, проблеми жанру. К., 1973; *Гнатюк М. П.* Українська поема першої половини XIX століття. К., 1975; *Шубравський В. Є.* Жанри // *Творчий* метод і поетика Шевченка: Проблеми розвитку жанру. К., 1980; *Смілянська В. Л.* Стиль поезії Шевченка: (суб'єктна організація). К., 1981; *Клочек Г.* Поезія Тараса Шевченка: сучасна інтерпретація. Посібник для вчителя. К., 1998; *Заславський І.* Шевченків «Кавказ» як художній феномен // Дивослово. 2000. № 2; *Чамата Н.* «Кавказ»: Жанрово-композиційний аспект // *Смілянська В.*, *Чамата Н.* Структура і смисл: спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Тараса Шевченка. К., 2000; *Дзюба І.* «Застукали сердешну волю…» // *Дзюба І.* З криниці літ: У 3 т. К., 2001. Т. 2; *Шкандрій М.* В обіймах імперії: Рос. і укр. літератури новітньої доби. К., 2004; *Дзюба І.* Тарас Шевченко. Життя і творчість. К., 2008; *Ткачук О.* Інтертекст поеми «Кавказ» Тараса Шевченка: прометеїзм в орієнтальному дискурсі. Т., 2012.

Ніна Чамата

«"КАВКА́З". Поема. Переклади мовами народів світу» — антологія перекл. твору Шевченка, вид. на честь *190-літнього ювілею від дня народження Шевченка* 2003 у Києві (автор передм. Р. *Чілачава,* упоряд. та автор прим. Л. *Зінчук,* худож. оформлення О. Чуприніна).

Т. Шевченко. Кавказ. Переклади мовами народів світу. К., 2003. Обкладинка

Відомі перекл. поеми «Кавказ» 45 мовами світу, на багатьох з них існує по 2—3 і більше перекл. До антології ввійшли перекл. 19 мовами світу: абхаз. (Д. *Гуліа*), азерб. (Аббас *Абдулла*), англ. (К.-Г. *Андрусишин* і В. *Кірекконелл*), білор. (Янка *Купала*), болг. (Д. *Методієв*), вірм. (Г. *Сарян*), груз. (Р. Чілачава), інгус. (авторство не встановлено), іспан. (В. А. Алонсо), каракалп. (А. Бегімов), карач.

(О. Хубійлани), кримськотатар. (Ю. *Кандим*), лат. (П. *Барда*), нім. (А. *Курелла*), польс. (С. *Струмпф-Войткевич*), рос. (П. *Антокольський*), румейською (Л. *Кир'яков*), франц. (Е. *Ґільвік*), чес. (Я. Туречек-Їзерський). В антології вміщено також автограф і друк. текст оригіналу. У передм. Р. Чілачави подано стислу характеристику колоніальної експансії Російської імперії на Кавказі у 19 ст., яка триває 400 років і не припиняється й нині. Поему «Кавказ» Р. Чілачава розглядає в контексті кавказької теми в груз. і рос. л-рах 19 ст., підкреслює новаторство укр. поета в її висвітлюванні: на відміну від своїх попередників, Шевченко «нещадно зриває маску з обличчя гнобителів і завойовників з імперськими амбіціями, з тих, хто насправді "суєслови, лицеміри, / Господом прокляті"» (*Чілачава Р.* Слово про «Кавказ» // *«Кавказ»* [Антол. пер.], с. 13). Поема «Кавказ», як зауважує автор передм., «це своєрідний кодекс честі української літератури, художній маніфест її духовних першооснов» (Там само. С. 14). Б. *Хоменко* готував до друку 2-ге, доп. вид. антології (не вийшло).

Борис Хоменко

КА́ВОС Альберт Катаринович (12/24.12.1801, Петербург — 22.05/3.06.1863, там само) — рос. архітектор, акад. архітектури петерб. *Академії мистецтв* (1846). Навчався в ун-ті м. Падуї. Гол. архітектор Контори імператорських театрів (1835). Автор буд. імператорського театру-цирку в Петербурзі (1847—48), у 1859—60 очолював його перебудову для Маріїнського театру, також виконав перебудову Великого (квіт.—лип. 1836) й Михайлівського (1859) театрів у Петербурзі та Великого театру в Москві (1855—56) тощо. Автор праць із театр. архітектури.

А. Кавос

Під керівництвом К. з лип. по листоп. 1836 артіль В. *Ширяєва* працювала над оздобленням Великого театру (тепер тут діє С.-Петербурзька держ. консерваторія ім. М. А. Римського-Корсакова). Шевченко виконував за вказівками К. підготовчі рисунки для всіх орнаментів й арабесок на плафоні театру, ескізи яких подав на конкурс В. Ширяєв (розписи не збереглися). Про це йдеться в повісті «Художник»: «Для всех орнаментов и арабезок, украшающих плафон Большого театра, рисунки были сделаны им по указаниям архитектора Кавоса» (4, 130). Уявлення про розписи зали, над якими працював і Шевченко, дає малюнок В. Садовникова «Зала Великого театру» (1836). Про роботи у театрі поет ще раз згадує у повісті, коли герой — молодий художник — пояснює, чому не зміг прийти до Літнього саду: «…в то время Кавос переделывал внутренность Большого театра» (4, 126).

Літ.: Документи; *Біографія 1984*.

Дмитро Малаков

КАГАНЕ́ЦЬ Карусь (справж. — Кастровицький Казимир; 29.01/10.02.1868, м. Тобольськ, тепер РФ — 20.05.1918) — білор. письменник, перекладач, художник і скульптор. З 1874 жив у Білорусі. Навчався 1885—88 у міському уч-щі (Мінськ) і Москов. уч-щі живопису, скульптури й архітектури.

Зазнав впливу Шевченка: вірш «Кобзар» (1910) написано в дусі народнопісенної творчості з ремінісценціями шевч. поезії («Кобзар іде і кобзу несе», «У струни утне» та ін.). Малюнки К. «Білоруський лірник» і «На розпутті» нагадують деякі (головно ранні) мист. твори Шевченка. Зокр. «Білоруський лірник», що зображує типову сцену з культурного побуту тогочасної Білорусі, за композицією і частково темою співзвучний з картиною «Селянська родина», офортами «Судня рада», «Старости» Шевченка.

Тв.: Кабзар // *Беларускі* каляндар... на 1912 год. Вільня, 1912.

Літ.: Ахрыменка П. П. Тарас Шаўчэнка і Беларусь. Мінск, 1969.

Павло Охріменко

КАГА́НОВ Ісак Якович (псевд. — І. Я к і в ч у к; 13/25.10.1898, м. Лубни, тепер Полтав. обл. — 23.02.1981, Харків) — укр. книгознавець. Канд. філол. наук. (1944). Закінчив 1921 Академію теоретичних знань (кол. істор.-філол. ф-т Харків. ун-ту). З 1924 працював худож. і технічним ред. у різних вид-вах, зокр. «Научная мысль» (1925—39 — Держмедвидав). Одночасно викладав історію книги в харків. вишах. 1946—1970 — викладач Бібліотечного ін-ту (згодом — Ін-т культури, нині — Харків. держ. академія культури). Гол. наук. праці К. присвячено історії книги, вивченню читацької аудиторії та книжкового знака. Автор дослідження «Українська книга кінця XVI—XVII століть» (Х., 1959), низки статей.

Доповідь на тему «Шевченко і книга» виголосив 1961 на конференції в Харків. бібліотечному ін-ті (*Тези* шевченкознавчої наукової конференції. Х., 1961). Ґрунтовну розвідку «Шевченко и книга» опубл. у вид.: Книга. Исследования и материалы. М., 1962. Сб. 7. Із доповіддю «Шевченко і Шекспір» виступив на конференції в Харків. бібліотечному ін-ті 19—20 берез. 1964. До *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* надрук. ст. «Зброя — слово» (Соціалістична Харківщина. 1964. 7 берез.).

Нотатку К. «Пристрасний книголюб» — про книжкові уподобання Шевченка — вміщено у газ. «Друг читача» (1964. 7 берез.).

Літ.: Вядро Ш. «Думайте, читайте...»: [Про дослідження І. Каганова «Шевченко і книга»] // *ЛУ*. 1963. 1 жовт.; *Ісаак Якович* Каганов: Бібліогр. покажчик. Х., 1998.

Петро Ротач

КАГА́НОВА Любов Яківна (5.02.1927, м. Ніжин, тепер Черніг. обл. — 25.12.2011, Львів) — укр. актриса. Заслужена артистка Української РСР (1967). Закінчила 1950 Київ. ін-т театр. мист-ва ім. І. К. Карпенка-Карого. Відтоді — актриса Львів. укр. драм. театру ім. М. Заньковецької (тепер — *Національний академічний український драматичний театр імені Марії Заньковецької*). З 1980 — на пед. роботі. Серед ролей на шевч. тематику: Дівчина в покоях («Петербурзькі ночі» В. Малакова, Д. Шкневського; реж. Б. *Тягно*, 1950), Ярина Коваль («Невольник» М. *Кропивницького*; реж. О. *Ріпко*, 1961), Слово поета («Гайдамаки» за Шевченком, реж. В. *Грипич*, 1963), Оксана («Марина» М. *Зарудного*, реж. М. Кудиненко, 1965), Черниця («Гайдамаки» за Шевченком, сценічна розробка Леся *Курбаса*, реж. Ф. *Стригун*, 1988). Брала участь у сценічній композиції «Привітай же мене, моя Україно» (реж. Ф. Стригун, 1989). В 1992—2002 — постійний коментатор і виконавиця естрадної програми «Ми вкупочці колись росли», складеної за поезіями Шевченка різного часу. Консультант вистави за драмою Р. *Лепіки* «Державна зрада» (2003), в якій ідеться про *Кирило-Мефодіївське братство*.

Л. Каганова

Літ.: Кулик О. Львівський театр імені М. К. Заньковецької. К., 1989.

Олександр Горбенко

КАГАРЛИ́ЦЬКИЙ Микола Федосійович (6.01.1937, с. Черняхів Кагарлицького р-ну Київ. обл.) — укр. письменник, мистецтвознавець і перекладач. Після закінчення Київ. ун-ту (1961) — на пед. роботі. Згодом працював у вид-вах «Дніпро», «Мистецтво», в Київ. театрі опери та балету ім. Т. Г. Шевченка (нині — *Національна опера України імені Т. Г. Шевченка*), в ред. газ. «Літературна Україна». Автор кн. про О. *Петрусенко* та К. *Білокур*, багатьох нарисів-портретів, присвячених видатним діячам укр. л-ри. У циклі ст. «Генієм опромінені» (*В сім'ї* вольній, новій: Шевч. зб. 1985. Вип. 2; 1986. Вип. 3; 1988. Вип. 4) простежив вплив Шевченка на творчу індивідуальність П. *Саксаганського*, М. *Заньковецької*, О. Петрусенко, Б. *Гмирі*, К. Білокур. В есеї «Дорогою болю, скверни і надії» (*Останнім* шляхом Кобзаря: Зб. К., 1994) відтворив події, що відбувалися під час походу-реквієму тим шляхом, яким навесні 1861 перевозили труну з тілом Шевченка з Петербурга в Україну. К. — автор розвідки «Поема "І мертвим, і живим..." у польських перекладах» (*Голос* Шевченка над світом. К., 1961).

Тв.: Власне бачення Шевченкової музи: [Про театр. вечір «Шевченків спадок»] // *ЛУ*. 2001. 26 квіт.; Про край, генієм Шевченка опромінений: (До виходу у світ унікального видання) // Рідний край. 2005. № 1. — Рец. на кн.: *Орел Л.* Шевченків край: Істор.-культурологічні нариси. К., 2005.

Марія Сасина

КАДИ́РОВА Лариса Миколаївна (Хамидівна; 10.09.1943, Ташкент) — укр. актриса. Народна артистка Української РСР (1982). Заслужений діяч мист-в Автономної Республіки Крим (2004). Нац. премія України ім. Тараса Шевченка (2008). Закінчила 1963 драм. студію при Львів. укр. драм. театрі ім. М. Заньковецької (тепер — *Національний академічний український драматичний театр імені Марії Заньковецької*) та 1981 Київ. ін-т театр. мист-ва ім. І. К. Карпенка-Карого (курс А. Полякова). У 1963—92 — актриса Львів. укр. драм. театру ім. М. Заньковецької, з 1993 — *Національного академічного українського драматичного театру імені Івана Франка*.

Л. Кадирова

1992—2000 — заступник голови Нац. спілки театр. діячів, з 1998 — викладач, проф. Нац. муз. академії України ім. П. І. Чайковського. Очолює нац. та міжнародні театр. фундації, зокр. благодійну організацію «Шевченківський фонд — XXI століття», Міжнародний фестиваль жіночих монодрам «Марія» (обидві — з 2004) тощо. У театрі зіграла низку гол. ролей нац. і світової драматургії. Виконавиця моновистав, здійснених за творами вітчизняних і зарубіжних авторів. Відома як декламатор творів Шевченка. Манера виконання К. позначена глибиною психологічної інтерпретації текстів, в інтонуванні яких поєднано ліричність і нуртуючу емоційність. Читала Шевченкову поезію в багатьох програмах Нац. радіокомпанії України, записала диск «Кобзар» (2001). На телеканалі «Культура» у програмі «Поезії

Тараса Шевченка. Читає Лариса Кадирова» (2011) у її виконанні прозвучали поема «Сова», балади «Лілея», «Тополя» та ін. твори. К. — автор поетичної композиції «Люблю любити любов» (2011), створеної на основі ліричних віршів поета. Протягом 2004—09 — організатор і координатор Всеукр. фестивалю-конкурсу «Шевченко в моєму серці», мета якого — популяризація літ. і худож. спадщини поета серед дітей та юнацтва. Брала участь в організації вечорів пам'яті поета, де читала його твори (2005, *Національний музей Тараса Шевченка*), провела цикл автор. вечорів «Лауреати Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка», де виступили провідні діячі укр. культури. К. — авторка кількох ст., в яких розкрито її сприйняття Шевченкової поезії.

Алла Підлужна

КАДМ — герой беотійських міфів, легендарний засновник Фів, син фінікійського царя Агенора (варіант: Фенікса) і Телефасси, брат Європи. К. випало на долю багато важких звитяжних доріг, які він долав зі своїми братами та бойовими товаришами. Після Зевсового викрадення Європи батько послав К. та його братів на пошуки сестри, проте Дельфійський оракул наказав припинити їх, спрямувавши енергію героя на нові подвиги. Відтак він прибув у Беотію, щоб заснувати Фіви, витримавши боротьбу з володарем цих місць Драконом, сином *Арея*. Шевченко, описуючи у повісті «Капитанша» розкішний стіл із пасхальними стравами в «гомерических размерах», згадав К., очевидно, з натяком на беотійські подвиги героя та його товаришів, які самі тільки могли спожити все те, що було на столі: «Словом, все было циклопически, так что, если бы проснулся великий слепец хиосский [Гомер. — *Ред*.], так и он только бы ус покрутил, больше ничего. Да, может быть, подумал бы, что на хуторе ждут Кадма с товарищами» (3, 336). Міф про К. та його нащадків описав *Овідій* у «Метаморфозах» (кн. 3), добре знаних Шевченкові.

Мирослава Шах-Майстренко

КАДНИ́ЦЬКОГО АНДРІ́Я КИРИ́ЛОВИЧА ПОРТРЕ́Т (тонований папір, італ. та білий олівець; 34,3×27) Шевченко виконав 12 лют. 1858 у *Нижньому Новгороді*, повертаючись із заслання. Праворуч унизу на портреті авторська дата й підпис: «*1858. Т. Шевченко*». Зберігається у НМТШ (№ г—795). Дату встановлено на підставі запису в Щоденнику цього числа: «Сегодня нарисовал портрет Кадинского [неточність Шевченка. — *Ред*.]. Остается нарисовать Фрейлиха и квиты».

А. Кадницький — управитель канцелярії нижньоновгородського ген.-губернатора, з яким Шевченко познайомився в Нижньому Новгороді і підтримував стосунки у цьому місті. Художник намалював портрет на замовлення. Поясне зображення, позначене контурно, нагадує швидкий односеансний начерк, в якому чітко передано риси обличчя та деталі одягу (краватка, жилетка, комір). Така манера Шевченка дала йому змогу створити довершений портрет людини веселої, дотепної, трохи незграбної через свою огрядність. Тло з густо накладених ліній і штрихів підкреслює світлотіньове моделювання постаті, а завдяки м'якому світлу й тіням на обличчі, виконаним дрібними косими й прямими штрихами, посилено зосереджений погляд чоловіка.

Т. Шевченко. Портрет А. К. Кадницького. Тонований папір, італійський та білий олівець. 1858

Шевченко задумував, але не намалював груповий портрет К. *Шрейдерса*, А. Кадницького і М. *Фреліха*, про що записав у Щоденнику 30 листоп. 1857: «Сегодня начал портреты в группе своих щедрых приятелей. Не знаю, будет ли толк из этой затеи, приятели неаккуратны в сеансах, обстоятельство важное при работе. Посмотрю, что дальше будет, и если сеансы затянутся, то нарисую отдельно каждого карандашом и тем покончу мой счет с приятелями. Чего бы мне больно не хотелось, и тем более, что предполагаемый рисунок сепиею очень удачно сгруппировался».

У наук. л-рі побутувала думка, що художник у Нижньому Новгороді виконав також живописний портрет А. Кадницького, її спростувала З. *Тарахан-Береза* (Неизвестный живописный портрет Щепкина кисти Шевченко // Материалы VI международного семинара «Т. Г. Шевченко и мировая культура». СПб., 2007).

Твір уперше згадано й репродуковано як «Портрет О. М. Муравйова», нижньоновгородського губ., у кн.: *Новицький,* с. 48, табл. 22, № 115. Пізніше О. П. *Новицький* переатрибутував портрет як А. Кадницького. У л-рі траплявся під назвами «Портрет невідомого пана» (*ПВТ: [У 16 т.]* Т. 12), «Портрет А. К. Кадницького» (*ПЗТ: У 12 т*. Т. 10). Експонувався як «Портрет А. Кадницького» (1985, 2007, Київ) (див. *Експонування творів Шевченка*). Місця зберігання: Нижньоновгородська губ. арх. вчена комісія, Горьковська обл. б-ка, БМШ, ГКШ. Іл. табл. III.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 21; Національний музей Тараса Шевченка: Альб. К., 2002.

Літ.: Новицький О. П. Коментар до малюнків Т. Г. Шевченка // *Малярські твори*; *Овсійчук В.* Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури. Л., 2008.

Надія Орлова

КАЗАКО́В Міклай (15.01.1918, с. Кутюк-Кінер, тепер Моркинського р-ну, Республіка Марій Ел, РФ — 12.02.1989, Йошкар-Ола, тепер РФ) — мар. поет і перекладач. Народний поет Марійської АРСР (1960). Закінчив 1939 Мар. учительський ін-т (Йошкар-Ола), 1955 — Літ. ін-т ім. О. М. Горького (Москва). Писав лугово-мар. мовою. Автор понад 30 зб. віршів і поем. Зб. К. «Поезія — улюблена подруга» (1950) відзначено Держ. премією Союзу РСР (1951).

М. Казаков

К. — перший перекладач творів Шевченка мар. мовою. Переклав поему «Сон — У всякого своя доля», вірші «Заповіт», «Ой три шляхи широкії», «Чи ми ще зійдемося знову?», що ввійшли до вид. творів Шевченка мар. мовою «Збірник поезій» (Йошкар-Ола, 1939), вст. до балади «Причинна — Реве та стогне Дніпр широкий» (1942), згодом — «Садок вишневий коло хати», «Рано-вранці новобранці», «Якби зострілися ми знову», «Туман, туман долиною», «По улиці вітер віє», «Заросли шляхи тернами», «Ми вкупочці колись росли», «І досі сниться: під горою», «Якось-то йдучи уночі», «Ой діброво — темний гаю!» та ін. Поліпшений варіант перекл. «Заповіту» К. опубл. у журн. «Ончыко» (1964. № 2), 3-тю його ред. надрук. у вид. *«Заповіт» [Антол. пер.]*. Укр. поетові присвятив вірші «Живий Тарас» (1939), «Рідна пісня» (1942), «Великий Кобзар» (1961), «Прометей» (1964). Два останні твори переклав укр. мовою С. *Тельнюк* (*ЛУ*. 1964. 6 берез.). К. — автор ст. «Могутній поет України» (1939), «Рідна Україна» (1954), «Він збагатив марійську поезію», «Тарас Шевченко» (обидві — 1961) та ін., в яких ідеться про нац.-культурне і світове значення творчості Шевченка, про освоєння його худож. досвіду в мар. л-рі.

Тв.: Он обогатил марийскую поэзию // Марийская правда. 1961. 10 марта; Великий Кобзарь // Литературная Россия. 1964. 6 марта; Прометей // *ЛУ*. 1964. 6 берез.

Літ.: Власенко А. Певец дружбы народов // *Казаков М.* Избранное. М., 1984.

Борис Хоменко

КАЗА́НЬ — місто, центр Казанської губ., тепер столиця Татарстану, РФ. Шевченко був у К. 13 й 14 верес. 1857. Повертаючись із *Новопетровського укріплення* після звільнення з солдатської служби, він із місця заслання вирушив до *Астрахані*, звідки Волгою — до *Нижнього Новгорода*. 13 верес. 1857 Шевченко відвідав К., коли пароплав «Князь Пожарский» зробив тут денну зупинку з технічних причин. Згадки про К. у Щоденнику Шевченка обмежуються записами 12—14 верес. 1857. 13 верес. було присвячено оглядові міста. 14 верес. Шевченко виконав два краєвиди: «Казань» і «Проти Казані». Останню роботу у Щоденнику названо «Вид на Волгу против Казани и села Услон» (*ПЗТ: У 10 т.* Т. 10. № 10). Для сучасних істориків міста Шевченкові нотатки є цінним джерелом відомостей про К. серед. 19 ст. К. часів Шевченка — місто, що лише слобідками виходило на правий берег невеличкої притоки Волги — Казанки, а від Волги було відділене переважно заплавними під час повені низинами. Поет звернув увагу на дивовижну подібність казан. архітектури до москов. зразків. «“Казань-городок — /Москвы уголок”, — наводить він поширену приказку. — <...> Как издали, так и вблизи, так и внутри Казань чрезвычайно живо напоминает собою уголок Москвы: начиная с церквей, колоколен до саек и калачей, — везде, на каждом шагу, видишь влияние белокаменной Москвы» (запис у Щоденнику 13 верес. 1857). Описуючи

Вид на Кремль. Казань. Фото 19 ст.

Башта Сююмбіке. Казань. Фото 19 ст.

«башту Сумбекі» (назву якої частіше транслітерують як «Сююмбіке»), він слушно спостеріг у цьому «несомненном памятнике времен татарских» риси пізнішої доби: вона здалась йому «единоутробною сестрою Сухаревой башни».

Вид на Кремль. Казань. Фото 19 ст.

Згадуючи у щоденниковому записі про події 13 верес., Шевченко описує велику вулицю («конечно, Московская»), що веде до Кремля і нагадує Невський проспект.

На поета справив враження буд. ун-ту, куди він зайшов у надії розшукати відомості про переведених туди 1847 кол. кириломефодіївців Г. *Андрузького* й І. *Посяду*. У внутрішньому дворі ун-ту Шевченко бачив пам’ятник Г. *Державіну* (1847), «сплетателю торжественных од и иной гнусной лести» (Щоденник, там само). Проект пам’ятника створив 1845 акад. архітектури К. *Тон*; автор скульптури і барельєфів — С. *Гальберг*. На зворотному шляху до пароплава Шевченко звернув увагу на пам’ятник загиблим під час здобуття К. у вигляді «усеченной пирамиды с портиками, поставленной будто бы на том самом месте, где стоял шатер царя Лютого. Печальный памятник» (Щоденник, там само).

Пам’ятник Г. Державіну. Казань. Фото 19 ст.

Літ.: Большаков 1977; *Бикбулатов Р.* Казань. Знаменитые люди. Казань, 2003. Кн. 1.

Дарина Семенова

«КАЗА́НЬ» (тонований папір, олівець, 11,7×28,6) — рисунок Шевченка, виконаний 14 верес. 1857 під час стоянки пароплава «Князь Пожарский» біля берега міста (див. *Повернення із заслання*). Ліворуч унизу олівцем зроблено авторський напис: «*Казань*». Зберігається у НМТШ (№ г—595). Про створення двох рисунків — цього і «Проти Казані» — Шевченко записав у Щоденнику 14 верес. 1857: «По случаю принятия нового груза пароход наш простоял до 11 часов утра у казанского берега. Пользуясь этим редким случаем и хотя пасмурною, но не мокрою погодою, я вышел на берег и сделал два абриса: общий вид Казани и вид на Волгу против Казани и села Услон». У виконаному з далекої відстані рисунку відтворено панораму міста, що довгою смугою простяглося вздовж низького берега Волги. Графітним олівцем чітко і впевнено прорисовано менші й більші будівлі, які Шевченко побачив напередодні здалеку і які тепер зблизька нагадали йому куточок Москви.

Т. Шевченко. Казань. Тонований папір, олівець. 1857

Рисунок уперше згадано у кн.: *Чалый М. К.* Жизнь и произведения Тараса Шевченка. К., 1882. С. 101. Уперше репрод. у вид.: *Малярські твори*, табл. 304, № 881. Місця зберігання: в А. *Козачковського*, В. *Коховського*, С. *Бразоль*. Твір придбав В. *Тарновський* (молодший), 1899 надійшов у ЧІМ, 1948 — у ДМШ (нині НМТШ).

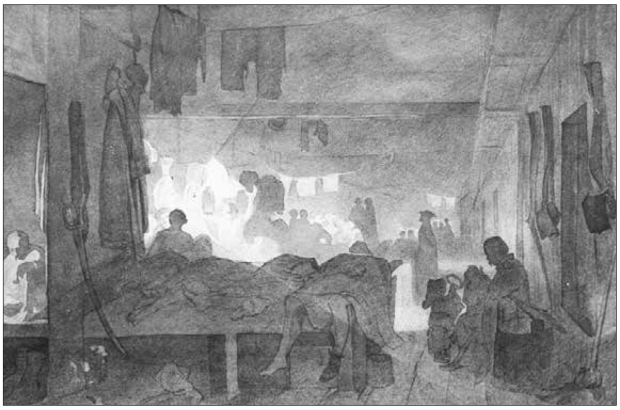
Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 9.

Літ.: Русов А. Коллекция рисунков Т. Г. Шевченко // *КС*. 1894. № 2.

Надія Прокопенко

«КАЗА́РМА» (папір, сепія, 19×27) — малюнок Шевченка, виконаний 1847 у перший період його заслання в Орську. На звороті аркуша — начерки. Зберігається у Музеї приватних колекцій (ДМОМП).

Шевченко сепією намалював інтер’єр казарми *Орської фортеці* та її мешканців, правдиво й високохудожньо відтворивши картину з життя солдатів. Для малюнка характерні багатоплановість композиції, глибока перспектива, особливий світлотіньовий контраст. Сепію художник подарував Н. *Сухановій*, про що згадав її син Б. *Суханов-Подколзін* у спогадах, адресованих М. *Чалому*: «На самому початку знайомства

Т. Шевченко. Казарма.
Папір, сепія. 1847

чимось зворушений Шевченко подарував моїй матінці малюнок тушшю, що зображував його самого у казармі, вночі, під час солдатської пиятики, коли він пригощав кренделем мале киргизеня» (*Спогади 1982*, с. 359). У листі до О. *Кониського* від 17 верес. 1895 Б. Суханов-Подколзін уточнив: «Сам малюнок зроблено сепією (а не тушшю, як мені здавалося раніше), причому надзвичайно талановито передано густу, закурену кімнатну атмосферу низької казарми…» (*Яцюк В*. С. 179). З часом Шевченко просив повернути колись подарований малюнок, аргументуючи необхідністю зробити з нього фотографічний знімок. Н. Суханова, за порадою проф. М. Пименова, малюнок не повернула. Знімок з «Казарми» все ж таки було зроблено. У складеному Г. *Честахівським* після смерті художника описі гравюр, літографій, фотографій та малюнків, що належали Шевченкові, в розд. «Фоторепродукції картин» під № 27 зазначено: «Кобзар Шевченко малює внутрішній вид казарми, тої самої, де він проживав у Сибірі…» (ІЛ. Ф. 1. № 459). Довгий час місцеперебування оригіналу було невідоме. Віднайшов малюнок і привіз із Франції до Москви І. Зільберштейн (див.: Огонек. 1984. № 11. С. 24—27). Бр. Залеський у листі до Шевченка від 15 верес. 1857 зазначив, що Г. Скірмунт придбала у приятеля художника «Сцену з казарми». Не виключено, що це копія, повтор чи варіант сепії. Зображений на сепії інтер'єр Шевченко використав у малюнку «Кара колодкою».

Сепію вперше репрод. 1895 віден. фірма «Доктора Паулюсена майстерня художньої графіки». Б. Суханов-Подколзін власним коштом замовив 1000 прим. факсиміле з «Казарми», про що повідомив О. Кониського у листі від 18 січ. 1896: «Поспішаю сповістити Вам приємність. Віденському дому "Paulussen" вдалося напрочуд вдало відтворити fac-simile з малюнка Шевченка. Відрізнити власну його руку від копії майже неможливо і я тепер безмежно радий, з огляду на три невдалі спроби в Москві» (*Яцюк В*. С. 182). Дальша доля 1000 прим. маловідома. Три примірники факсиміле зберігаються у НМТШ (№ г—915, г—853, г—2948), п'ять — у БМШ (№ г—238, г—239 — по два відбитки, г—705).

«Казарму» Шевченка планував репрод. О. Кониський у кн. «Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя» (Л., 1901. Т. 2), про що на с. 6-й зазначеного вид. писав: «Подаю тут фотографію з художницьки зробленого Шевченком ще 1847-го року малюнку з тієї казарми». Однак, з невідомих причин, сепію у вид. не було репрод. Надалі її репрод. за геліогравюрою.

Уперше малюнок згадано у спогадах Б. Суханова-Подколзіна, написаних для біографа Шевченка М. Чалого і надрук. всупереч забороні автора в журн. «*Киевская старина*» (1885. № 2. С. 229—240). Уперше репрод. як «Казарма в Орській фортеці» (*Шевченківський* збірник. К., 1924. Т. 1. Між стор. 118—119). У л-рі твір згадували під назвами: «Рисунок казармы» (*Конисский А. Я*. Жизнь украинского поэта Тараса Григорьевича Шевченко. О., 1898. С. 277), «Казарма в Орську» (*Новицький*, с. 38), «Т. Г. Шевченко в казармі Орської кріпості» (*Бурачек М. Г*. Великий народний художник. Х., 1939. Табл. 37). Іл. табл. IV.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 70.

Літ.: Шевченко в Орській казармі // *Малярські твори*; *ПВТ: [У 16 т.]* Т. 12; *Раєвський С. Є*. Життя і творчість художника Тараса Шевченка. Х., 1939; *Яцюк В*. Малярство і графіка Тараса Шевченка: Спостереження, інтерпретації. К., 2003.

Ольга Цурканюк

«КАЗА́Х НА КОНІ́» (папір, олівець, акварель, 20,7×28) — малюнок Шевченка, виконаний 1848—49 під час *Аральської описової експедиції*. Наклеєний на брістольський папір, на звороті якого ліворуч унизу напис чорнилом: «*акварель киргиз* || *верхи на коні*».

Т. Шевченко. Казах на коні.
Папір, акварель. 1848—1849

Зберігається у НМТШ (№ г—879). На тлі панорамного пейзажу зображено вершника на коні, вдалині серед пагорбів видніються силуети ще двох вершників. Фігуру чоловіка і коня намальовано на першому плані у профіль. Прозорою аквареллю теплих відтінків передано яскраве сонячне освітлення персонажів сцени й довкілля. Насиченим тоном модельовано постать вершника, одягненого у смугасту сорочку й жовті верхні штани — шалбар і з червоним тюрбаном на голові, та гнідого коня.

У л-рі малюнок відомий під назвами: «Киргиз на коні серед піщаної пустелі» з помилково встановленою технікою — сепія у вид.: *Малюнки* Т. Шевченка (Пб., 1914. Вип. 2. Табл. 27. № 2); «Киргиз на коні» у вид.: *Новицький,* с. 70, № 489. Твір експоновано на виставці артистичних творів Тараса Шевченка (Київ, 1911; Каталог виставки. С. 12. № 53), на Ювілейній шевч. виставці (Київ, 1939; Каталог. С. 43. № 219). Місця зберігання: у Л. *Жемчужникова*, І. Терещенка, ДРМ, ІТШ, ГКШ, ЦМШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 43.

Літ.: Антонович Д. Шевченко — маляр. К., 2004; *Овсійчук В.* Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури. Л., 2008.

Марина Юр

«КАЗА́ХИ БІ́ЛЯ ВОГНЮ́» — див. «*Біля вогню*».

«КАЗА́ХИ В Ю́РТІ» — див. «*В юрті*».

КАЗА́ХСЬКА ДЕРЖА́ВНА КАРТИ́ННА ГАЛЕРЕ́Я — див. *Музей мистецтв Республіки Казахстан імені А. Кастеєва.*

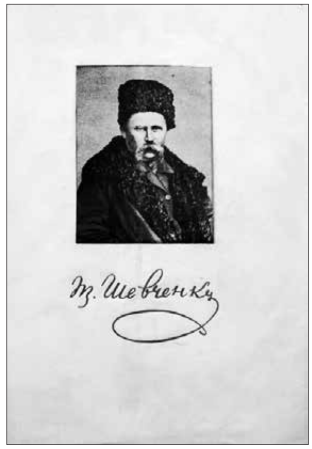
КАЗА́ХСЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Казах. л-ра належить до т. зв. молодописемних л-р. В історії, л-рі й мист-ві казах. громадськості творчість Шевченка посіла одне з важливих місць. Укр. поет перебував у Казахстані на засланні майже сім років і бачив становище казахів (див. *Заслання Шевченка*; *Солдатчина Шевченка*). Образи казахів, картини природи Приаралля і Зх. Казахстану він утілив у мист. і літ. творчості, зокр. в поезії «У Бога за дверми лежала сокира», у повістях «Близнецы», «Варнак», «Несчастный», Щоденнику та ін. Казахи вважають Шевченка своїм поетом, який змалював їх із великим співчуттям, болем і протестом. Про засланого поета, «акина Таразі» складено народні легенди.

Всебічне вивчення життя і творчості Шевченка почалося в Казахстані 1924, коли у газ. «Ак жол» (10 берез.) опубл. ст. «Увічнити пам’ять Шевченка». Письменник С. Сейфуллін у газ. «Советская степь» (1926. 7 січ.) надрук. ст. «Пам’яті Т. Г. Шевченка». На 1-му з’їзді письменників Союзу РСР (1934) казах. поет І. Джансугуров наголосив світове значення творчості Шевченка.

Перекл. Шевченкових творів у Казахстані вперше з’явилися у 1930-х: поема «Катерина», вірші «Заповіт», «Осія. Глава XIV. *Подражаніє*», «Світе ясний! Світе тихий!», «Хоча лежачого й не б’ють», «І тут, і всюди — скрізь погано», «О люди! люди небораки!» та ін. — інтерпретації А. *Тажибаєва* та М. *Даулетбаєва*, що ввійшли до першого вид. творів Шевченка «Кобзар. (Вибрані поезії)» (Алма-Ата, 1935) казах. мовою. Твори Шевченка перекладали казах. мовою поети кількох поколінь: А. Тажибаєв, М. Даулетбаєв,

Т. Шевченко. Поеми. Ліричні твори. Алма-Ата, 1939. Титул

Т. Шевченко. Вибрані твори. Алма-Ата, 1954. Обкладинка

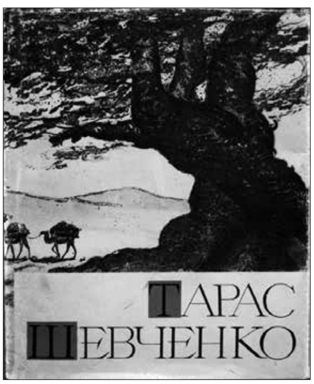
А. *Токмагамбетов*, С. *Муканов*, К. *Аманжолов*, Д. *Абілєв*, Х. *Бекхожин*, М. *Алімбаєв*, Б. *Іскаков*, С. *Бегалін* та ін. У Казахстані вийшло 8 окремих вид. вибр. тв. укр. поета — 1935, 1939, 1949, 1954, 1961, 1964, 1968, 1989. Добірки його віршів опубл. у журн. «Жұлдыз», газ. «Қазақ әдебиеті» й у зб. казах. поетів. У підготовці «Вибраних творів» Шевченка (Алма-Ата, 1964) взяло участь 17 поетів, зокр. Х. Бекхожин, С. *Мауленов*, С. Сеїтов, Г. *Каїрбеков*, Т. *Жароков*, К. Копишев, Т. Молдагалієв, Ж. Нажімеденов, І. Мамбетов, Ш. Мухамеджанов та ін. Коло перекладених творів Шевченка з часу виходу першої зб. розширилося. Якщо перша зб. казах. мовою містила 20 творів, зокр. поему «Кавказ», то друга (1939) — 34 твори (8 поем і 26 віршів), третя (1949) — 8 поем і 30 віршів, четверта (1954) — 8 поем і 32 вірші, п’ята (1961) і шоста (1964) — 9 поем і 74 вірші, сьома (1968) — 16 віршів. До восьмої зб. казах. мовою «Кобзар. Вірші і поеми» (Алма-Ата, 1989) увійшло 5 поем: «Катерина» (перекл. А. Тажибаєв), «Гайдамаки» (С. Муканов), «Наймичка» (А. Токмагамбетов), «Кавказ» (Т. Жароков), «Петрусь» (Т. Шопашев), а також 69 віршів

у перекл. поетів різних поколінь. У всіх вид. творів Шевченка відсутні коментарі. У процесі перекладання творів Шевченка розвивалися нац. казах. школа перекл. й мист-во казах. віршування, збагачувалися творчі контакти казах. та укр. л-р (*Кайшибаева Р*. 1977. С. 59). А. Токмагамбетов відзначав, що в Шевченка навчився мист-ва творення сюжетів. А. Тажибаєв писав, що прийняв поетичну програму укр. поета, яка стала і його творчою програмою.

Одночасно з перекладанням творів Шевченка почалося дослідження життя і творчості поета в Казахстані. Перші ст. з'явилися у казах. періодиці в 1930-х: «Тарас і наш поет» (1936) і «Незабутня велика людина» (1939) А. Тажибаєва, «Його батьківщина — вся наша країна» (1939) Т. Жарокова та ін. 1952 вийшла кн. Т. *Беїсова* «Т. Г. Шевченко в Казахстані». У 1961 надрук. ст. М. *Ауезова* «Брат наш, друг наш» (Литературная газета. 1961. 9 марта), що дала назву зб. ст. учених і письменників, яку видав Ін-т л-ри і мист-ва ім. М. Ауезова АН Казахської РСР (Алма-Ата, 1964) казах. і рос. мовами. Ця колективна монографія була віхою у казах. літературознавстві стосовно вивчення спадщини укр. поета. Бл. 100 ст. і праць казах. літераторів про Шевченка опубл. протягом 1961—65. У ці роки в пресі виступили М. Ауезов, Г. Мусрепов, Г. Мустафін, С. Муканов, А. Тажибаєв, К. *Нурмаханов*, Х. Бекхожин, С. Сеїтов, Є. *Лизунова*, Ш. *Сатпаєва*, І. *Дюсенбаєв*, М. *Базарбаєв*, М. Каратаєв, С. Кірабаєв, Б. Науризбаєв, М. *Абдихаликов*, Р. *Кайшибаєва*, Б. Іскаков, Т. Абдрахманова та ін. Карту місць перебування Шевченка в Казахстані створив 1967 Е. *Умірбаєв*, котрий, пройшовши разом з А. *Костенком* слідами *Каратауської експедиції*, у співавт. з ним видав кн. «Оживуть степи... Тарас Шевченко за Каспієм» (К., 1977). У казах. л-рі змальовано образ Шевченка: Дж. *Джабаєв* — «Пісня про життя» (1937), «Тарас» (1939); А. Тажибаєв — вірш «Розмова з Тарасом» (1936) і віршована драма «Тарас» (1935); А. Токмагамбетов — «Думи на Косаралі», «В дні ювілею» (обидві — 1954); вірші Г. Орманова та ін. У роки Другої світової війни у творах казах. поетів-фронтовиків, які воювали в Україні, — Б. Булкишева, Ж. *Саїна*, Х. Єргалієва, А. Сарсенбаєва, Б. Іскакова, К. Кайсенова та ін. з'явився взятий із життя новий образ — книжка віршів Шевченка, що її воїн-казах проносить крізь усі бої як символ духовної близькості двох народів.

Т. Шевченко. Кобзар. Астана, 2012. Обкладинка

Т. Шевченко. Вибрані твори. Алма-Ата, 1964. Обкладинка

Брат наш, друг наш. Збірка статей. Алма-Ата, 1964. Суперобкладинка

Широко відзначено в Казахстані шевч. пам'ятні дати. 1939 відбулися урочисті вечори та ювілейний пленум Спілки письменників Казахської РСР, на якому з доповідями про Шевченка виступили А. Тажибаєв, М. Ауезов, С. Муканов, Х. Бекхожин і К. Сатибалдін. Поети читали вірші, присвячені укр. митцеві. Письменники А. Тажибаєв, І. Байзаков, Д. Абілєв, уйгур. поет К. *Хасанов* брали участь у шевч. святах в Україні. 1961 відбулися урочисті збори АН Казахської РСР, Казахського ун-ту (Алма-Ата) і Спілки письменників Казахської РСР у зв'язку зі *100-літніми роковинами від дня смерті Шевченка*, шевч. вечори. Стало традицією до пам'ятних дат присвячувати укр. поетові номери журналів, ст., вірші й нариси. До *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* в місцях його перебування відкрито мемор. дошки, у Казах. держ. худож. галереї ім. Т. Г. Шевченка (нині — *Музей мистецтв Республіки Казахстан імені А. Кастєєва*) експонувалися картини казах. художників на тему «Шевченко в Казахстані». Кіностудія «Казахфільм» випустила к/ф про укр. поета. Казах. письменники брали участь у ювілейних шевч. урочистостях у Москві та Києві. 2009 у приміщенні Держ. юнацької б-ки ім. Жамбила (Алмати) спільно з Укр. культурним центром «Просвіта Жетису» відбувся ювілейний літ.-муз. вечір, присвячений 195-річчю від дня народження Шевченка, пройшла виставка репродукцій картин і книжок поета. 2011 в Ін-ті л-ри і мист-ва ім. М. Ауезова Міністерства освіти Республіки Казахстан відбувся «круглий стіл» до 150-річчя від дня

смерті Шевченка. Спадщина Шевченка в Казахстані — це частина спадщини світової культури, яка служить розвиткові власної нац. культури і л-ри.

Пер.: Cevcenko T. Kobzar (Taŋ damalь өleŋderi). Almatь, 1935; Cevcenko T. Poemalar. Lirikalь өlender. Alma-Ata, 1939; Шевченко Т. Таңдамалы шығармалар. Алматы, 1949; Шевченко Т. Таңдамалы шығармалар. Алматы, 1954; Шевченко Т. Таңдамалы шығармалар. Алматы, 1961; Шевченко Т. Таңдамалы шығармалары. Алматы, 1964; Шевченко Т. Олеңдер, баллададар. Алматы, 1968; Шевченко Т. Ұмытпа мені, ұрпағым. Олеңдер мен дастандар. Алматы, 1989; Шевченко Т. Өлмес біздің. Антымыз. Алматы, 2012.

Літ.: *Костюк Ю*. Шевченко і казахська культура // *РЛ*. 1938. № 2/3; *Токмагамбетов А*. Про досвід перекладу творів Т. Г. Шевченка казахською мовою // Социалистік Қазақстан. 1939. 18 січ. [казах. мовою]; *Литовченко Е*. Шевченко о казахском народе // Ученые записки Уральского педагогического института: Сб. статей. Свердловск, 1948. Вып. 1; *Беисов Т*. Шевченко и Короленко о казахском народе // Вестник АН Казахской ССР. 1950. № 4; *Беисов Т*. Т. Г. Шевченко в Казахстане. Алма-Ата, 1952; *Ауэзов М*. Художественные переводы литератур народов СССР // Дружба народов. 1955. № 2 (у співавт. з М. Рильським, П. Антокольським); *Сеїтов С*. Дружба народів — дружба літератур // Қазақ әдебиеті. 1957. 5 серп. [казах. мовою]; *Нурмаханов К*. Казахська тематика в російській прозі Т. Шевченка // Жұлдыз. 1960. № 10 [казах. мовою]; *Николич Д*. Встреча со степью // Простор. 1961. № 3; *Нурмаханов К*. Співець свободи // Жұлдыз. 1961. № 10 [казах. мовою]; *Кірабаєв С*. Поет, який оспівав свободу // Социалистік Қазақстан. 1961. 10 берез. [казах. мовою]; *Ауэзов М*. Брат наш, друг наш // *Ауэзов М*. Мысли разных лет. Алма-Ата, 1961; *Дюсенбаєв І*. Т. Шевченко в Казахстані // *НШК 10*; *Алимбаев М*. Тарас Шевченко в Казахстане // Простор. 1962. № 8; *Абдихаликов М*. Перший пам'ятник Т. Шевченку (У Форті Шевченка) // Қазақ әдебиеті. 1963. 12 берез. [казах. мовою]; *Сатпаева Ш*. Т. Г. Шевченко в Казахстане // Известия Академии наук Казахской ССР. Серия общественных наук. 1964. № 2; *Сильченко М. С*. Творчество Т. Г. Шевченко и его связи с казахской литературой // Вестник Академии наук Казахской ССР. 1964. № 3; *Брат* наш, друг наш: Сб. статей. Алма-Ата, 1964 [казах. і рос. мовами]; *Умирбаев Э*. Т. Шевченко в Каратауской экспедиции // Известия Академии наук Казахской ССР. Серия общественных наук. 1964. № 2; *Каратаєв М*. Глибоке коріння // Қазақ әдебиеті. 1966. 28 верес. [казах. мовою]; *Кайшибаева Р*. О переводах поэзии Шевченко на казахский язык // Известия АН Казахской ССР. Серия общественных наук. 1971. № 5; *Кайшибаева Р*. Брат наш, друг наш // *РЛ*. 1972. № 12; *Умирбаев Э*. Мангишлак в рисунках Тараса Шевченко // Простор. 1975. № 9; *Костенко А*., *Умірбаєв Е*. Оживуть степи... Тарас Шевченко за Каспієм. К., 1977; *Кайшибаева Р*. Казахско-украинские литературные связи. Алма-Ата, 1977; *Жарікбаєв К*. Шевченко і Казахстан // *НТЕ*. 1982. № 2; *Кайшибаєва Р*. Творчість Абая Кунанбаєва і українська література // *Абай* і сучасність: Зб. наук. праць. Алма-Ата, 1994 [казах. мовою]; *Ананьєва С*. Казахсько-українські літературні зв'язки // *Міжнародні* зв'язки казахської літератури в період незалежності: Зб. ст. Алмати, 2008 [казах. мовою].

Євгенія Лизунова, *Раушан Кайшибаєва*

«КАЗА́ХСЬКА СТОЯ́НКА НА КОСАРА́ЛІ» (папір, акварель, 13,7×22,7) — малюнок Шевченка, виконаний під час *Аральської описової експедиції* 6 жовт. 1848 — 6 трав. 1849 (зимівля на *Косаралі*). Зберігається у НМТШ (№ г — 446).

Косарал у житті Шевченка займав важливе місце, тут він познайомився з культурою, побутом і життям місцевого населення, змальовував краєвиди п-ва, красу яких згадував у більш як 80 поетичних творах. Митець уважно спостерігав за життям кочівників, які групами прибували на Косарал на зимівлю. Ходив до казахів на зимові стійбища, спілкувався, багато часу проводив, зарисовуючи побутові сценки, дітей. Саме епізод із життя казахів на тлі панорами місцевого ландшафту Шевченко зобразив в аналізованій акварелі. На передньому плані композиції на рівнині ліворуч розміщено казах. стоянку, на другому плані праворуч — намети експедиції, бараки та ще декілька юрт, на дальньому — море, що межує з гористою місцевістю, на якій видніє укріплення Косарал. Казах. стоянка складається з юрти, двох невеликих господарських наметів, біля яких пасеться домашня худоба. Перед одним із наметів навпочіпки сидять два чоловіки, біля юрти маля робить перші кроки, за ним наглядає мати. Яскраві вохристі, зеленкуваті, червоні, сині кольори, якими зображено стоянку та її мешканців, виділяються на тлі майже монохромного пейзажу, силуету юрт і будівель, розташованих поблизу моря.

У наук. л-рі твір відомий під назвами: «Кибитки киргизів на березі Аральського моря» (*Каталог Музею Тарновського*, с. 177, № 207); «Киргизьке становище на березі Аральського моря» (*Малюнки* Т. Шевченка. Пб., 1914. Вип. 2. Табл. XII. № 1); «Халабуди киргизів на березі Аральського моря» (*Карачевська Л*. Виставка Т. Шевченка. Чернігів, 1930. Ч. 2. С. 19. № 41); «Киргизькі кибитки» (*Каталог* малярської творчості Т. Г. Шевченка, експонованої в Галереї. Х., 1934. С. 30). Уперше репродуковано як «Шатра на березі» у вид.: *Малярські твори*, с. 85. № 695. Експоновано 1929 на виставці

Т. Шевченко. Казахська стоянка на Косаралі. Папір, акварель. 1848–1849

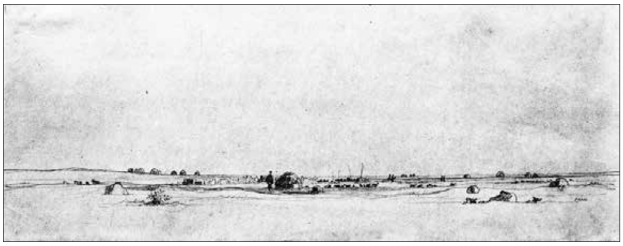
творів Т. Шевченка в Чернігові. Місця зберігання: ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ). Іл. табл. V.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 34.

Марина Юр

«КАЗА́ХСЬКЕ КОЧОВИ́ЩЕ» (тонований папір, олівець, 11,3×28,3) — рисунок Шевченка, виконаний 1856 під час перебування у *Новопетровському укріпленні*. На аркуші праворуч угорі чорнилом позначено: «*№ 117—120*». На звороті є начерки композицій малюнків «Самаритянка» й «У хліві» (*ПЗТ: У 10 т.* Т. 9. № 64, 174). Зберігається у НМТШ (№ г—599). На рисунку зображено суворий краєвид степу, вдалині видніє казах. кочовище. У центрі композиції, ближче до переднього плану, стоїть юрта, біля неї чоловік, що роздивляється навколо. Застосувавши лише лінію та легкий тон, митець передав особливості місцевої природи. Описуючи околиці Новопетровського укріплення, К. *Обєручев* писав: «По степу й у видолинках поміж навколишніх пагорбів видно кибитки кочових киргизів» (*Спогади 1982*, с. 244).

У л-рі малюнок згадували під назвами: «Степной пейзаж с фигурами людей и животных» у вид.: *Каталог Музею Тарновського,* с. 187, № 368; «Степ з фігурами, людськими й звірячими» у вид.: *Новицький,* с. 66,

Т. Шевченко. Казахське кочовище. Тонований папір, олівець. 1856

№ 415; «Степ із шатрами й постатями чоловічими та звірячими» у вид.: *Малярські твори,* с. 113, № 731. Місця зберігання: ЧМТ, ЧІМ, ІТШ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 173.

Літ.: Гаско М. Е. Про що розповідають малюнки Тараса Шевченка: Шевченкознавчі етюди. К., 1970; *Овсійчук В.* Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури. Л., 2008.

Марина Юр

«КАЗА́ХСЬКИЙ ХЛО́ПЧИК ДРІМА́Є БІ́ЛЯ ГРУ́БКИ» — див. «*Хлопчик дрімає біля грубки*».

«КАЗА́ХСЬКИЙ ХЛО́ПЧИК РОЗПА́ЛЮЄ ГРУ́БКУ» — див. «*Хлопчик розпалює грубку*».

«КАЗА́ШКА КА́ТЯ» — див. «*Молитва за померлими*».

КАЗНАДІ́Й Іван Васильович (7.07.1925, с. Рогова Уманського р-ну Черкас. обл. — 26.05.2006, Кіровоград) — укр. режисер. Заслужений діяч мист-в України (1965). Закінчив 1956 Київ. театр. ін-т ім. І. К. Карпенка-Карого (у М. *Крушельницького*). Відтоді працював в укр. театрах Кіровограда, Києва, Дніпропетровська та ін. міст; у 1962—66 — гол. реж. Дніпроп. укр. муз.-драм. театру ім. Т. Г. Шевченка, 1977—85 — Київ. академ. укр. драм. театру ім. І. Франка (нині — *Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка*), 1967—76 та 1996—97 — худож. керівник Кіровогр. академ. укр. муз.-драм. театру ім. М. Л. Кропивницького.

Поставив героїчну драму «Марина» М. *Зарудного*, написану за мотивами творів Шевченка «Марина», «Княжна», «Слепая», «Петрусь» (1964, Дніпроп. академ. укр. муз.-драм. театр ім. Т. Г. Шевченка та 1969, Кіровогр. академ. укр. муз.-драм. театр ім. М. Л. Кропивницького; у виставі цього театру виконав роль Магури). 1964 з нагоди *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* у Дніпроп. театрі здійснив виставу-концерт, присвячену пам’яті поета.

Літ.: Погрібний В. Жива легенда Іван Казнадій // Кіровоградська правда. 2005. 5 лип.

Володимир Шурапов

КА́ЇН — за Книгою Буття, старший син *Адама* і *Єви*, проклятий Богом за вбивство брата *Авеля*. Ім’я К. набуло прозивного значення. В поезії Шевченка «N. N. — О думи мої! О славо злая!» ліричний герой, використовуючи фігуру уособлення, докоряє персоніфікованій «славі» тим, що вона, нерозбірлива, «привітала» не тільки гідних пошани, а й недостойних, серед них — і К., першого на землі вбивцю. В поемі «Москалева криниця» (2-га ред.) оповідач Варнак питає себе, «за віщо» вбив Максима, і відповідає: «За те, за що Каїн / Убив брата праведного / У світлому раю». В повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» розповідач підкреслює: «…и в самом даже раю зарезал брат брата» (4, 265), натомість у Біблії це відбувається вже після вигнання з раю. Мусимо припустити, що Шевченко відтворює народно-апокрифічне уявлення, за яким діти Адама та Єви ще жили в земному раю — Едемі.

Літ.: Ткаченко О. Образ Каїна в творчості Тараса Шевченка та Пантелеймона Куліша // *ШСт 12*.

Станіслав Росовецький

КАЇПНАЗА́РОВ Байніяз (25.08.1916, тепер Чимбайський р-н Республіки Каракалпакстан, Узбекистан — 21.01.2001, Нукус, Узбекистан) — каракалп. поет і перекладач. Народний поет Каракалпакстану (1976). Закінчив 1939 Турткульський учительський ін-т, 1956 — Літ. ін-т ім. О. М. Горького (Москва).

Автор зб. поезій «Пісня» (1940), «Служу для народу» (1947), «Золота осінь» (1950), «Букет» (1974) та ін. Переклав баладу Шевченка «Тополя», що ввійшла до зб. творів Шевченка каракалп. мовою «Вибрані твори» (Нукус, 1965).

Саригуль Бахадирова

КАЇРБЕ́КОВ Гафу (15.08.1928, тепер с. Тургай Джангільдинського р-ну Костанайської обл., Казахстан — 15.08.1994, Алмати, Казахстан) — казах. поет і перекладач. Народний письменник Казахстану (1992). Закінчив 1952 Казах. пед. ін-т ім. Абая (Алма-Ата). Автор поеми «Степовий дзвін» (1961), зб. віршів «Підземні зорі» (1965), «Білі вітри степів» (1975), «Рівнодення» (1986) та ін.; зб. публіцистичних ст. «На одному кораблі» (1979).

Г. Каїрбеков

1972 у складі делегації письменників Союзу РСР побував в Одесі на Днях казах. л-ри; створив цикл віршів «З одеського зошита», що увійшов до зб. «Тургайські хвилі» (1975). 1988 — учасник Днів л-ри і мист-ва Казахської РСР в Україні. К. — ред. «Вибраних творів» Шевченка казах. мовою (Алма-Ата, 1954). Переклав вірші укр. поета «За сонцем хмаронька пливе», «Добро, у кого є господа», які входили до вид. творів Шевченка казах. мовою «Вибрані твори» (Алма-Ата, 1954), «Вибрані твори» (Алма-Ата, 1961), «Вибрані твори» (Алма-Ата, 1964), «Вірші і поеми» (Алма-Ата, 1989). Автор вірша «Акин Тарас» (1960).

Тв.: Акин Тарас // Вітчизна. 1964. № 3; Побратими // Сузір'я: (Вірші та оповідання письменників братніх народів Радянського Союзу). К., 1967 [Вип. 1].

Літ.: Кайшибаєва Р. Брат наш, друг наш // *РЛ*. 1972. № 12.

Алла Калинчук

КАЙЛЬ (Keil) **Ернст-Віктор** (6.12.1816, м. Бад-Лангензальца, Тюрінгія, Німеччина — 23.03.1878, м. Лейпциг) — нім. видавець, ред., публіцист, письменник, засновник ілюстрованого сімейного журн. «Die Gartenlaube» («Альтанка»). 1838 К. очолив літ.-політ. відділ тижневика «Unser Planet» («Наша планета»), що набув помітного розголосу в Німеччині. К. — автор зб. новел «Melancholie» («Меланхолія», 1845). 1846 заснував і ред. суспільно-політ. місячник «Der Leuchtturm» («Маяк»). 1851 друкування часопису заборонено, а К. 1852 засуджено до позбавлення волі на 9 місяців за активну журналістську діяльність, відібрано громадянські права.

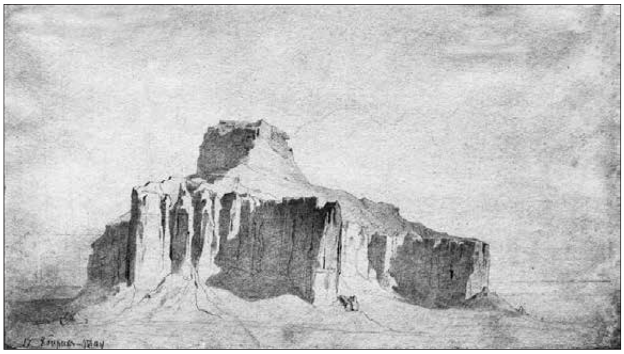
А. Нейман. Портрет Е.-В. Кайля. Папір, гравюра. 1878

1853 у вид-ві К. побачив світ перший заг.-нім. журн. «Die Gartenlaube», що програмно містив зразки поезії та прози відомих авторів, ст. про традиції європ. народів, наук. розвідки і фейлетони. К. ред. часопис 1862—78. Як видавець К. налагодив тісну співпрацю з П. Кулішем, який звернув увагу на важливість появи ст. про життя і творчість Шевченка з-під пера Г.-Л. *Цунка* у журн. «Die Gartenlaube» (1862. Ч. 28). Посередником, який спричинив активну творчу взаємодію між Цунком і К., був також К. Тішендорф, визначний дослідник рукописних версій Святого Письма.

Літ.: Зимомря М. Невідома публікація автобіографії Т. Г. Шевченка німецькою мовою // Архіви України. К., 1974. № 2; *Зимомря М.* Досвітні вогні Шевченкової слави // *Зимомря М.* Джерела вічної краси. Ужгород, 1996; Allgemeine Deutsche Biographie. Leipzig, 1882. Bd. 15; *Der Leipziger* Verleger Ernst Keil und seine «Gartenlaube» / Hrsg. von Fayçal Hamouda. Leipzig, 2005.

Микола Зимомря

«КАЙРАКТА́У» (тонований папір, олівець, 16,5×29,5) — рисунок Шевченка, виконаний 1851 під час *Каратауської експедиції*. На аркуші ліворуч унизу олівцем авторський напис: «*17. Кайракъ-Тау*», у якому «17» — порядковий номер експедиційних малюнків (див. *Каратауської експедиції малюнки*). Зберігається у НМТШ (№ г—517). Намальований під час стоянки 7—15 лип. у долині Кугус, звідки Шевченко виїздив до центр. частини Пн. Актау. Кайрактау («стіл-гора») — найбільша в цьому районі крейдяно-алебастрова гора, що нагадує багатокутну піраміду зі стрімкими стінами-«колонами». Гору рисовано зблизька, майже ізольовано від навколишнього краєвиду, всю увагу

Т. Шевченко. Кайрактау. Тонований папір, олівець. 1851

приділено структурі оригінальної геологічної пам'ятки. У поле зору художника гора потрапила і в рисунках «Долина Кугус», «Гірське пасмо Північного Актау», «Експедиційний табір у долині Кугус» (див. *Дерева Мангишлаку*; *Пейзажі Шевченка*; *Рисунки Шевченка*). Місця зберігання: в А. *Козачковського*, В. *Коховського*, С. *Бразоль*, В. *Тарновського* (молодшого), згодом у ЧІМ, з 1948 у ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 83.

Літ.: Вериківська І. М. До атрибуції малюнків Т. Г. Шевченка часу Каратауської експедиції 1851 р. // *Мистецька* спадщина Т. Г. Шевченка: (Матеріали, присвячені дослідженню творчості Шевченка-художника). К., 1959. Вип. 1; *Паламарчук Г. П.* Пейзажі Мангишлаку в творчості Т. Шевченка // *Тарас* Шевченко—художник: Дослідження, розвідки, публікації. К., 1963. Вип. 1; *Костенко А., Умірбаєв Е.* Оживуть степи…: Тарас Шевченко за Каспієм. К., 1977; *Паламарчук Г. П.* Хроніка однієї подорожі // *В літопис* шани і любові: Зб. К., 1989.

Ірина Вериківська

КАЙТУКО́В Ґеорґій (29.10/11.11.1911, с. Ход, тепер Республіка Пн. Осетія — Аланія, РФ — 2002, Владикавказ, РФ) — осет. поет і перекладач. Народний поет Осетії (1971). Закінчив 1932 Пн.-Осет. пед. ін-т, 1936 — аспірантуру при Москов. істор.-філос. ін-ті. Автор зб. «До боротьби» (1931), «Крилаті роки» (1933), «Вірші і поеми» (1948), «Весняні пісні» (1958), «Продовження життя» (1967) та ін. Не раз відвідував Київ, Канів, Одесу; дружив з П. *Тичиною,* М. *Рильським,* Т. *Масенком*. Перекладав твори Лесі *Українки*. Один із популяризаторів творчості Шевченка в Осетії. Переклав осет. мовою твори Шевченка: уривок із поеми «Катерина» (Рœстдзинад. 1939. 25 листоп.), вірші «Думка — Нащо мені чорні брови», «Якось-то йдучи уночі», «Сон — На панщині пшеницю жала» та ін. (перекл. ввійшли до «Вибраного» Шевченка осет. мовою; Орджонікідзе, 1954). Ім'я укр. поета згадано у вірші-посвяті К. «Радянській Україні» (Рœстдзинад. 1954. 23 трав.).

Літ.: Лукашенко М., Сагутнов З. Георгий Кайтуков // *Очерк* истории осетинской советской литературы. Орджоникидзе, 1967.

Іван Братусь

КАЙШИБА́ЄВА Раушан (30.10.1945, Алма-Ата, Казахстан) — казах. літературознавець. Канд. філол. наук (1973). Закінчила 1967 Казах. ун-т ім. аль Фарабі (Алма-Ата). З 1971 працює ст. наук. співробітником у наук.-культурному центрі «Дім Ауезова» при Ін-ті л-ри та мист-ва ім. М. Ауезова НАН Казахстану. Досліджує взаємозв'язки казах. л-ри з л-рами держав СНД і творчість М. Ауезова.

К. — авторка ст., присвячених казах.-укр. літ. зв'язкам, зокр. проблемам шевченкознавства в Казахстані; монографії «Казахсько-українські літературні зв'язки» (1977), в якій розглянуто особливості перекл. творів укр. поета казах. мовою, рецепцію творчості Шевченка в казах. л-рі.

Р. Кайшибаєва. Казахсько-українські літературні зв'язки. Алма-Ата, 1977. Титул

Тв.: О переводах поэзии Шевченко на казахский язык // Известия Академии наук Казахской ССР. Серия общественных наук. 1971. № 5; Брат наш, друг наш // *РЛ*. 1972. № 12; Казахско-украинские литературные связи. Алма-Ата, 1977; Творчість Абая Кунанбаєва і українська література // *Абай і* сучасність: Зб. наук. праць. Алма-Ата, 1994 [казах. мовою].

Алла Калинчук

КАЙЮА́ (Caillois) **Роже** (3.03.1913, м. Реймс — 21.12.1978, Париж) — франц. письменник, літературознавець, філософ, проф. Ін-ту слов'ян. досліджень, член Франц. академії (1971). Закінчив 1936 Вищу школу практичних студій (Париж). У 1941—47 — ред. часописів «Les Lettres Françaises» і «France libre», у 1952—78 — гол. ред. міжнародного журн. «Diogene», що видають у Парижі ЮНЕСКО й Міжнародна рада філософії та гуманітарних наук. Автор книг із питань філософії та л-ри («Могутність роману», 1940; «Сізіфів камінь», 1945; «Поетика Сен-Жона Перса», 1954; «Підступи до уявного», 1974, та ін.), праць про слов'ян. демонологію, передм. та коментарів до окремих вид., пов'язаних зі слов'ян. культурами. Окремі ст. К. друкував у журн. «Revue des études slaves», писав передм. до франц. перекл. творів польс. письменників. Автор вид. (у співавт.) «Сон і людські спільноти» (1967), «Колоквіум про поетичний переклад. Центральна Африка — Азія — Європа» (1972).

К. — автор декількох публ. про Шевченка, що з'явилися на сторінках «Кур'єра ЮНЕСКО» (1964) та газ. «Les Lettres Françaises» з нагоди *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка*. Як завідувач відділу л-ри департаменту культури ЮНЕСКО сприяв виходові у світ у перекл. франц. мовою зб. поетичних творів Шевченка (перекладач Е. *Ґільвік*), брав участь у Міжнародному форумі діячів культури в Києві (1964). Постійний організатор виставок творів укр. поета.

У ст. «Береги вигнання», опубл. у червневому номері «Кур'єра ЮНЕСКО» (1964), використав кілька перекл. творів Шевченка, що належали Е. Ґільвіку. В ст. «Шевченко — бунтар і засланець», уміщеній

у газ. «Les Lettres Françaises» (1964), К. зазначав, що «серед жахливих обставин Шевченко написав поезії, яким щодо сили відчуття й дії нема рівних у світовій літературі». Франц. літературознавець зосередив увагу на творчих пошуках художника і поета, змушеного терпіти наругу унтер-офіцерів, на появі його повістей, подав найважливіші віхи його життя. «Повертаючись із заслання, — писав К., — Шевченко почувався щасливою людиною — у нього вистачило сили й мужності зробити плідними навіть свої муки і самотність» (Там само).

Тв.: Les rivages de l'exil // Le Courrier UNESCO. Paris, 1964. № 6; Chevtchenko rebelle et déporté // Les Lettres Françaises. 1964. 4—10 juin; Неукротимый // Правда Украины. 1964. 16 мая.

Ярема Кравець

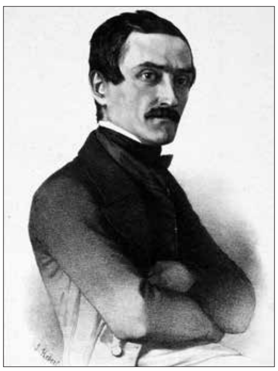
КАЛА́ДЗЕ Карло (16/29.03.1907, за ін. дж. — 1904, м. Кутаїсі, тепер Імереті край, Грузія — 11.12.1988, Тбілісі) — груз. поет, перекладач і драматург. Автор поем «Виклик Сходу» (1929), «Учардіоні» (1932), «Епос гір» (1934), «Батько» (1964), «Думи» (1970); зб. поезій «Хертвіські світанки» (1937), «Тільки вибране, тільки нове» (1976) та ін., п'єс. Укр. тематика — в основі поетичного циклу «Хіба далеко Дніпрові береги?», віршів «Леся Українка в Сурамі», «Звук пандурі», «Дві радості» та ін.

Переклав вірш «Ми восени таки похожі», який увійшов до вид. творів Шевченка груз. мовою «Вірші і поеми» (Тбілісі, 1939; 1952). Виступив у Києві з промовою на Міжнародному форумі діячів культури, присвяченому *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка*. Шевченкові присвятив вірш «Кобзар» (Радянська Україна. 1964. 31 трав.).

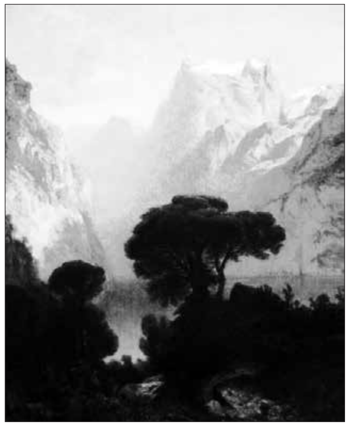
Тв.: Хіба далеко Дніпрові береги? // *Вінок* великому Кобзареві. К., 1961.

Реваз Хведелідзе

КА́ЛАМ (Calame) **Александр** (28.05.1810, м. Веве, Швейцарія — 17.03.1864, м. Ментона, Франція) — швейцар. живописець і графік. Представник романтизму. З 1830 навчався у Ф. Діде в Женеві. З К. пов'язують появу «альпійської пейзажної школи» — він відмовився від притаманної добі класицизму пейзажної атрибутики: руїн, міфолог. персонажів, яскравого сонячного світла. Натомість розробив власну універсальну пейзажну концепцію: поєднував різні краєвиди, одержуючи в результаті своєрідний узагальнений, синтетичний ландшафт тієї чи ін. місцевості. При цьому завдяки кольор. перспективі та світловим контрастам він створював ілюзію справжньої дикої природи, якою її уявляли романтики. Серед найвідоміших творів: «Чотири пори року» (1840), «Монтроз» (1843). К.; дуже попул. за життя, вважався одним із найкращих європ. художників свого часу, зокр. був членом петерб. *Академії мистецтв*. У Російській імперії під впливом «школи Калама» сформувалося ціле покоління пейзажистів (це відзначив і Шевченко в щоденниковому записі 6 квіт. 1858), його твори були обов'язковими для копіювання в АМ.

Е. Ебер. Портрет А. Калама. Папір, гравюра. 1850

А. Калам. Вид на частину озера чотирьох кантонів у Швейцарії. Полотно, олія. Близько 1850

Шевченко з прихильністю ставився до творчості К. Ім'я художника не раз згадується у листах поета до С. Гулака-Артемовського (від 6 жовт. 1853), Бр. Залеського (від 6 черв. 1854), М. *Осипова* (від 20 трав. 1856), С. *Аксакова* (від 25 квіт. 1858; йдеться про картини К., які бачив Шевченко на академ. виставці 1858 — «Ліс» і «Вид на частину озера чотирьох кантонів у Швейцарії»); у Щоденнику (4 лип. 1857); у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» (4; 227, 312). Шевченко мав дві гравюри з пейзажами К. (*Документи*, с. 364).

Мирослава Сапко

КАЛАЧИ́НСЬКИЙ Михась (30.12.1916/12.01.1917, с. Крупки, тепер смт Мінської обл. — 10.08.1990, Мінськ) — білор. поет і перекладач. Закінчив 1936 курси при Комуністичному ін-ті журналістики ім. С. Кірова (Мінськ). Автор зб. поезій «Сонце в блакиті» (1949), «Грона горобини» (1964), «Суцвіття» (1977), «До берегів заповідних. Книга лірики» (1983), «Заповіт вірності» (1987) та ін. Низку віршів присвятив Україні.

До *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* написав вірші «Живий Тарас» (Беларусь. 1961. № 3) і «Над могилою» (Віцебскі рабочы. 1963. 7 верасня), згодом вміщені у вид. творів К. «Грона горобини: Вибране» (Мінськ, 1964 [білор. мовою]). Переклав білор. мовою поезії Р. Рождественського «Шевченко у Петербурзі» (Полымя. 1961. № 3) і П. Горецького «Купала на Тарасовій горі» (Беларусь. 1966. № 7).

Тв.: Живой среди нас // Советская Белоруссия. 1961. 10 марта; У вічності живий // Київська зоря. 1964. 9 берез.

Світлана Колядко

КАЛА́ШНИК Володимир Семенович (3.07.1936, с. Мануйлівка Козельщинського р-ну Полтав. обл.) — укр. філолог. Закінчив 1958 філол. ф-т Харків. ун-ту. Д-р філол. наук (1992), проф. (1994). Дійсний член УВАН (США). У 1974—76 — викладач укр. мови на відділі славістики ун-ту м. Бордо (Франція). З 1986 — зав. кафедри укр. мови Харків. ун-ту. Автор бл. 100 наук. і наук.-попул. праць. Серед них — присвячені творчості Шевченка: «Поетична фразеологія Т. Г. Шевченка в українській художній мові радянського періоду» (Вісник Харків. ун-ту. Х., 1984. № 256); «Сторінки інтернаціональної шевченкіани» (Прапор. 1989. № 1; у співавт. з О. *Чугуєм* [про перекл. поезій Шевченка, які виконав Е.-Б.-Г. *Вайнерт*]); «Поетичні афоризми Тараса Шевченка. (Спроба типології)» (*Слово* про Шевченка: Зб. ст. Х., 1998) та низка ін.

В. Калашник

Тв.: «Апостол правди і науки»: [Аналіз цієї образно-смислової єдності в творах Шевченка] // Культура слова: Республ. міжвідомчий зб. К., 1989. Вип. 37; Символічна структура образу Богдана Хмельницького в поезії Тараса Шевченка // *Визвольна* боротьба українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького за українську державність: Матеріали наук. конференції. Х., 1995 (у співавт. з В. Гончаренком); Концепт «доля» в поетичній картині світу Тараса Шевченка // Відданий будівничий України: Есеї, спогади, статті, рецензії. Х., 2005; Харківське шевченкознавство 20—30-х років XX сторіччя: парадигми досліджень і лінії наукового пошуку // Вісник / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Х., 2012. № 989. Вип. 63. Серія «Філологія» (співавт. — М. Філон).

Літ.: Калашник Володимир Семенович: Бібліогр. покажчик. Х., 2006.

Петро Ротач

КА́ЛИН Володимир Іванович (19.09.1896, Львів — 14.01.1923, Тернопіль) — укр. актор і режисер. З 1906 навчався в укр. гімназії в Тернополі, потім на юрид. ф-ті Львів. ун-ту. Виступав у трупі *«Тернопільські театральні вечори»* (1915—17), у Молодому театрі в Києві (1917—19), Новому львів. театрі (1919), у Першому театрі Укр. Радянської Республіки ім. Т. Шевченка (1920) та «Кийдрамте»(1920—22). Створив образи Степана й Коваля в «Невольнику» М. *Кропивницького* за Шевченком (1916, «Тернопільські театральні вечори»; 1920, «Кийдрамте»), Лейби і Ґонти у «Гайдамаках» — інсценізація та режисура Леся *Курбаса* (1920, «Кийдрамте»). На шевч. концертах читав поему «Сон — У всякого своя доля», розд. з поеми «Гайдамаки» — «Гонта в Умані», поезію «І виріс я на чужині».

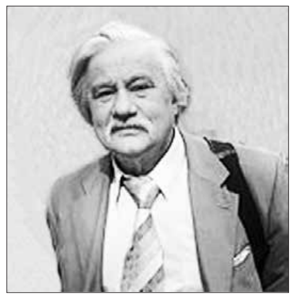

В. Калин

Літ.: Медведик П. Погаслий талант // Вільне життя. 1964. 16 трав.; *Василько В.* Театру віддане життя. К., 1984.

Петро Медведик

КАЛИНЕ́ЦЬ Ігор Миронович (9.07.1939, м. Ходорів, тепер Жидачівського р-ну Львів. обл.) — укр. письменник. Закінчив 1962 Львів. ун-т. Працював наук. співробітником Держ. архіву Львів. обл. (1961—72). 1972 К. безпідставно заарештовано й засуджено за «антирадянську агітацію і пропаганду». Після звільнення (серп. 1981) працював бібліотекарем ЛНБ (1983—90). Заступник директора Міжнародного ін-ту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Нац. ун-ту «Львівська політехніка» (з 1992). Автор 50 книг поезії, перекл., вид. для дітей. 17 поетичних зб. об'єднано у кн. «Пробуджена муза» (Варшава) та «Невольнича муза» (Балтимор; Торонто, обидві — 1991). Лауреат Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (1992) за зб. «Тринадцять алогій» (1991). Поезія К. належить до другої хвилі шістдесятництва.

І. Калинець

Шевч. мотиви звучать у віршах «Залізні стовпи», циклі творів періоду заслання «Пропонування» («Пропонування № 9» — уявна розмова з Шевченком), «Реалії» (роздуми, кому б мала належати Шевч. премія), кн. дитячих віршів «Веселка» із завершальним акордом про «сім небесних книг», написаним «незгасним пером Шевченка» («Остання пісенька»). Назву кн. «Невольнича муза», яка містить 7 зб., створених у концтаборі та на засланні, навіяно невольничою поезією Шевченка. Вірші К. споріднює з Шевченковими умиротвореність елегійного спогаду про рідні місця, друзів, твори мист-ва. Кн. «Невольнича муза» завершується майстерним перекл. Шевченкової присвяти княжні В. *Рєпніній*, якою відкривається поема «Тризна». К. — автор есеїв на шевч. тему: «Не зрадити його ідеали й ідеали поезії» (1992), «Десять принципів мистецтва» (1993), «Заповіт нащадкам» (1994), «Країна, повита красою» (2000) та ін.

Тв.: Залізні стовпи: [Вірш] // Сучасність. 1989. № 5; Запануймо вріднім домі: З виступу на відкритті пам'ятника Шевченкові у Львові // Визвольний шлях.1993. Кн. 3; Три слова

про Поета // *Посвята*: Літ.-мист. зб. Л., 2003; Зібр. тв.: У 2 т. К., 2004; Шевченко і святий Августин: Слово, виголошене на шевч. вечорі у Львів. нац. ун-ті ім. І. Франка // Дзвін. 2006. № 5/6.

Літ.: Соловей Е. У країні Лицарії, країні колядок // *Калинець І.* Слово триваюче: Поезії. Х., 1997; *Гусар-Струк Д.* Невольнича муза, або Як «орати метеликами» // *Калинець І.* Невольнича муза: Вірші 1973—1981 років. Балтимор; Торонто, 1991; *Ільницький М.* Ключем метафори відімкнені вуста...: Поезія Ігоря Калинця. Л.; Париж; Цвікау, 2001; *Салига Т.* «Заповіді» від Ігоря Калинця, освячені Шевченком // *Салига Т.* Розкуймося, братаймося. Ужгород, 2009; *Ігор Калинець*: Бібліогр. покажчик. Л., 2009.

Микола Ільницький

КАЛИНЕ́ЦЬ Сильвестр Михайлович (14.01.1886, м. Ходорів, тепер Жидачівського р-ну Львів. обл. — 1946, м. Курітіба, Бразилія) — укр. письменник і фольклорист. Автор зб. поезій «З-під рідної стріхи», «Торбина сміху людям на втіху» (обидві — 1921) та ін. 1931 емігрував до Бразилії (м. Курітіба), де організував укр. вид-во «Парана», в якому друкував рідною мовою свої твори. Перший у Лат. Америці перекладач творів Шевченка португал. мовою. У згаданому вид-ві 1936 вийшла кн. К. «Тарас Шевченко, його життя й твори» (португал. мовою), де стисло окреслено історію укр. народу, творчий шлях укр. поета й уміщено 19 його творів: «Вітер з гаєм розмовляє», «Ой одна я, одна», «Садок вишневий коло хати», «Ой гляну я, подивлюся», «Мені тринадцятий минало», «Заповіт», «Ой три шляхи широкії», «Думка — Тяжко, важко в світі жити», «N. N. — Сонце заходить, гори чорніють» та ін.

Літ.: Медведик П. К. Літературно-мистецька та наукова Зборівщина: Словник біографій визначних людей. Т., 1998.

Петро Медведик

КАЛИНО́ВИЧ Марія (роки життя невідомі) — діячка укр. жіночого студентського руху в Петербурзі кін. 19 — поч. 20 ст. У спогадах С. *Русової* згадано енергійну студентку-медичку Наталю Калинович (*Русова С.* Мої спомини. Л., 1937. С. 164). І. *Бажинов* припустив, що, згідно з істор. даними, є підстави вважати Н. Калинович і К. однією особою (*Бажинов І.* С. 82—89).

Укладачка зб. поезій Шевченка (СПб., 1906), до якої увійшли твори, раніше заборонені цензурою. В кн. вміщено поеми «Сон — У всякого своя доля», «Кавказ», вірш «Розрита могила», уривки з поем «Великий льох», «Єретик» та ін. У передм. К. писала: «У своїх віршах Т. Г. висловлював свої відносини до різних явищ історичного і сучасного життя Росії взагалі і переважно України. З цими поглядами найкраще знайомлять нас: “Сон”, “Розрита могила”, “Суботів”, “Кавказ”, “Холодний Яр”. Ці поеми довгий час було заборонено друкувати за їх вольні думки. Навіть тепер, більше ніж 50 літ після того, як вони написані, приходиться деякий вірш викинути, щоб не згубити всю книжку» (*Шевченко Т. Г.* Кавказ, Сон, Холодний яр і другі твори з коротким нарисом життя поета. Зладила М. Калинович. СПб., 1906. С. 10). Біогр. факти з життя Шевченка К. ілюструвала віршами, написаними в цей період. Соц.-політ. орієнтація самої упорядниці увиразнюється у словах, які передують «Саулу»: «Українська історія очевидячки показала Шевченкові, що найбільш горя Україна зазнала не тільки від політичних утисків ляхів і московського уряду, а й від тієї соціальної недолі, в яку занапастили все її добро свої і чужі пани» (Там само. С. 54).

Кн., яку уклала К., належить до раритетних видань. 1911 її було вміщено в Алфавітний список творів, що на підставі судового рішення підлягали вилученню з продажу та зі шкільних б-к.

Літ.: Бажинов І. Про одне маловідоме петербурзьке видання творів Т. Г. Шевченка та його упорядника // *Шевченковский* Петербург: Материалы 4-го Международного семинара, 11—14 мая 2004 года: К 190-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко. СПб., 2005; *Венгерська В. О.* Український національний проект та російські столиці в XIX ст. // Гілея: науковий вісник: Зб. наук. праць. К., 2011. Вип. 47; *Венгерська В. О.* Розподіл гендерних ролей у формуванні українського національного проекту в XIX ст. // Гілея: науковий вісник: Зб. наук. праць. К., 2011. Вип. 53.

Іван Бажинов, *Юлія Соколюк*

КАЛИНО́ВСЬКА-ДО́КТОР Наталія Євгенівна (дівоче — Калиновська; 17/29.08.1884, Київ — ?) — укр. і рос. оперна та камерна співачка (лірико-драм. сопрано). Навчалася співу в Муз.-драм. школі М. Лисенка (Київ) (клас М. Зотової, 1905—06). На оперній сцені дебютувала в Єкатеринбурзі, згодом виступала в Петербурзі (Народний дім, 1906—07). У 1903—04, 1907—08 — солістка Київ. опери, 1908—18 — Великого театру в Москві. Блискуче інтерпретувала укр. музику, зокр. твори М. *Лисенка*, з яким приятелювала. У 1903 на відкритті пам’ятника І. Котляревському в Полтаві виконувала соло в кантаті М. Лисенка «На вічну пам’ять Котляревському» на вірші Шевченка. Брала активну участь у діяльності літ.-муз. т-ва *«Кобзар»* у Москві. На засіданні 5 берез. 1911 виконала романс М. Лисенка «Ой одна я, одна» та ін. твори на слова поета.

Літ.: У московському «Кобзарі» // Рада. 1911. 10 лют.; *День* Шевченка у Москві // Рада. 1911. 3 берез.; *Лисенко І.* Дозвольте співати в судовому порядку // Голос України. 1996. 29 лют.; *Музична* культура України у спогадах, матеріалах, листах. К., 2008.

Іван Лисенко

КАЛИНЧУ́К Алла Миколаївна (18.11.1971, с. Райківщина Яготинського р-ну Київ. обл.) — укр. літературознавець. Закінчила 1994 відділення укр. філології філол. ф-ту Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка, 2000 — аспірантуру цього ж ун-ту. Канд. філол. наук (2001). Автор монографії «Історичні романи І. Нечуя-

Левицького: особливості поетики» (2012) та ст. про творчість письменника. З 2000 — в ІЛ (наук., згодом старший наук. співробітник відділу шевченкознавства). Учасник проекту *ШЕ*, авторка низки ст. до вид. Досліджує рецепцію творчості Шевченка в критиці та серед читачів кін. 19—21 ст. у л-рах пострадянського простору, еволюцію перекл. творів Шевченка болг., словен. мовами і мовами близького зарубіжжя. Учасник наук. шевч. конференцій.

Тв.: Переклади й вивчення Т. Шевченка в літературах пострадянського простору: стан, проблеми, завдання // *НШК 35*. Кн. 2; Максим Богданович і Шевченко: до рецепції творчості // Шевченковский Петербург: Материалы IV международного семинара. СПб., 2005; Повість Т. Шевченка «Княгиня»: спроба комплексного аналізу // *НШК 36*; Балада Тараса Шевченка «У тієї Катерини»: текстовий аналіз твору // *НШК 38*; Поема Шевченка «Сова»: текстовий аналіз // *ШСт 16*.

Леся Генералюк

КАЛІ́ПСО — персонаж «Одіссеї» *Гомера*, німфа міфічного о. Огігії, дочка Атланта, яка, покохавши Одіссея, 7 років утримувала його в полоні на своєму острові. 1856 Шевченко виконав малюнок «Телемак на острові Каліпсо» за сюжетом попул. на той час роману Ф. *Фенелона* «Пригоди Телемака, сина Улісового» (1699), створеного за мотивами гомерівської епічної поеми «Одіссея».

Мирослава Шах-Майстренко

КАЛІШЕ́ВСЬКИЙ Антон Ієронімович (16/28.08.1863, с. Туричани, тепер Турійського р-ну Волин. обл. — 24.09.1925, Москва) — укр. і рос. бібліотекознавець, бібліограф і літ. критик. Закінчив істор.-філол. ф-т Москов. ун-ту (1891). 1908—25 — директор б-ки Москов. ун-ту. Автор праць із теорії бібліографування та каталогізації. Стежив за розвитком укр. л-ри і пропагував її серед рос. читачів. Користуючись послабленням цензурних утисків після революції 1905, написав літ.-крит. огляд «Малоруська література у 1905 р.» (1906).

Після появи друком «Кобзаря» за ред. В. *Доманицького* (1907) виступив з ґрунтовною рецензією у журн. «Критическое обозрение» (1907. № 1), в якій відзначив, що завдяки цьому вид. широке коло читачів у Росії уперше одержало повне уявлення про творчість поета. К. брав участь у відзначанні шевч. ювілеїв. Ст. «Мотиви поезії Шевченка» К. була однією з найкращих у ювілейному шевч. зб., виданому 1912 у Москві (рос. і укр. мовами), та однією з найпомітніших розвідок у шевченкознавчій л-рі поч. 20 ст. Гол. увагу критик приділив проблемі народності Шевченка як домінанти всієї його творчості. Основна теза його праці: увібравши передові ідеали епохи, тексти укр. поета уособлювали життєві інтереси свого народу і поневоленої батьківщини, підносили їх до загальнолюдського рівня.

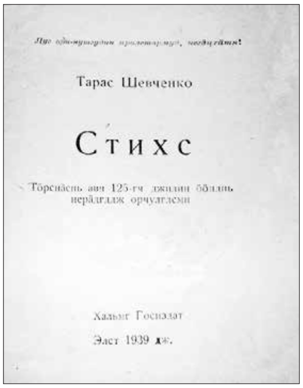
Тв.: Мотивы поэзии Шевченко // *На спомин* 50-х роковин смерті Тараса Шевченка. 1861—1911. Сб., посвященный памяти Тараса Григорьевича Шевченко. М., 1912.

Літ.: Українська література в російській критиці кінця XIX — початку XX ст. К., 1980.

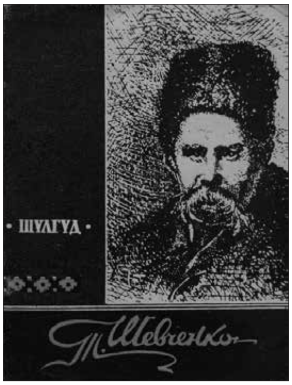
Микола Павлюк

КАЛМИ́ЦЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. До життя й культури калм. громадськості Шевченко виявляв постійний інтерес, виступав на захист її нац. і соц. прав. Згадки про калмиків він знаходив в укр. фольклорі, зокр. в народній думі «Іван Богун», у творах рос. л-ри. А в Літописі Самовидця й ін. козацьких літописах читав про допомогу, що її в 17 ст. калм. кіннота надавала запорожцям у боротьбі з кримськими і тур. нападниками. З побутом і звичаями цього народу поет ознайомився під час *Аральської описової експедиції*, коли відвідував поселення калмиків на р. Сирдар'ї, а пізніше — в *Астрахані*, на шляху із заслання. У Щоденнику 6, 8 і 10 серп. 1857, відзначивши працьовитість, гостинність, лагідність вдачі калмиків, Шевченко резюмував: «Мне понравились эти родоначальники монгольского племени» (запис 10 серп. 1857). Водночас поет звернув увагу на їхні злидні й безправність, причину яких убачав у суспільно-економ. системі, в колоніальній політиці Російської імперії.

Поезія Шевченка прийшла до калм. читача з великим запізненням. 1939 до *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* тут з'явилися перші перекл. У газ. «Ленинь ачнр» опубл. перекл. С. *Ердюшева* («Маленькій Мар'яні», «І знов мені не привезла»), Б. Дорджієва («В неволі тяжко, хоча й волі»). Добірку поезій («Ой три шляхи широкії», «Дівча любе, чорнобриве», «Огні горять, музика грає») у перекл. Ц. *Леджинова* подано 1939 у газ. «Улан хальмг». «Заповіт», «Н. Костомарову», «Маленькій Мар'яні» в перекл. Л. *Інджієва*, М. Ерджієва та С. Ердюшева опубл. у журн. «Улан туг» (1939. № 3). Того ж року вийшла перша зб. творів Шевченка калм. мовою «Поезії» (Еліста, 1939), до якої ввійшли поезії «Не завидуй багатому», «Маленькій Мар'яні», «Минають дні, минають ночі», «Заповіт», «Н. Костомарову», «Рано-вранці новобранці», «В неволі тяжко, хоча й волі», «По улиці вітер віє», «У тієї Катерини», «І знов мені не привезла», «Сон — На панщині пшеницю жала», «І тут, і всюди — скрізь погано» у перекл. Д. *Кугультинова*, П. Джидлеєва, С. Ердюшева, Б. *Дорджієва*, М. Ерднієва та Г. Шалбурова. «Заповіт» подано у двох інтерпретаціях — Д. Кугультинова та П. Джидлеєва, «У тієї Катерини» — також у двох перекл. —

Т. Шевченко. Поезії. Еліста, 1939. Обкладинка

Т. Шевченко. Поезії. Еліста, 1964. Обкладинка

Г. Шалбурова та С. Ердюшева. Зб. супроводив біогр. нарис про Шевченка.

Відзначено шевч. ювілеї 1961, 1964, 1984 та ін. З'явилася низка нових перекл., відгуків на творчість поета. Деякі вірші було перекладено повторно («Заповіт», «У тієї Катерини» та ін.). До *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* в періодичній пресі опубл. «Думка — Вітре буйний, вітре буйний!», «На вічну пам'ять Котляревському», «Не нарікаю я на Бога» (переклав Л. Інджієв), «Заповіт» (переклав Х. Сян-Белгін). Нову, поліпшену інтерпретацію «Заповіту» здійснив Л. Інджієв (див.: *«Заповіт» [Антол. пер.]*). Значно ширше представлено творчість Шевченка у другій зб. творів калм. мовою — «Поезії» (Еліста, 1964). У ній подано твори різних років: «Думка — Вітре буйний, вітре буйний!», «Не завидуй багатому», «Не женися на багатій», «Минають дні, минають ночі», «Заповіт», «Не спалося, а ніч, як море», «У Бога за дверми лежала сокира», «Г. З.», «На улиці невесело», «Ой чого ти почорніло», «Ой умер старий батько», «Буває, іноді старий», «Хоча лежачого й не б'ють», «І тут, і всюди — скрізь погано» (перекл. Д. Кугультинова), «На вічну пам'ять Котляревському» (перекл. Л. Інджієва), «Маленькій Мар'яні», «І знов мені не привезла» (перекл. С. Ердюшева), «Рановранці новобранці», «По улиці вітер віє», «Сон — На панщині пшеницю жала» (перекл. Б. Дорджієва), «Н. Костомарову» (перекл. М. Ерджієва), «У неділеньку та ранесенько», «Огні горять, музика грає», «Мій Боже милий, знову лихо!» (перекл. С. *Каляєва*), автор вст. ст. «Тарас Шевченко» О. Балакаєв. До *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* в літ.-худож. альм. «Теегин герл» (1964. № 2) опубл. «Заповіт» укр., рос. та калм. мовами (калм. перекл. Д. Кугультинова). 1974 в Елісті вийшла зб. перекл. творів Шевченка калм. мовою «Вибране: Вірші та поеми». Поет Ц. Леджинов до кн. «Тут я народився: Вірші, поема, переклади» (Еліста, 1990) вмістив кілька власних перекл. поезії Шевченка — «Маленькій Мар'яні», «Ой три шляхи широкії», «Огні горять, музика грає». Образ укр. поета калм. письменники відтворили в низці віршів: «Вічний часу океан» (1939) Д. Кугультинова; «Тарасові» (1964), «Тарасе, ми прийшли» (1978) Б. Дорджієва; «Тарасу Шевченкові» (1976) А. Тачієва; «Кобзар» Б. Джамбінова; «Тарасові Шевченку» (1981), «Канів, біля пам'ятника Т. Г. Шевченкові» (1989) С. Каляєва та ін. Б. Дорджієв у роздумах «Тобі, наш безсмертний Кобзарю» (1961) наголосив життєвість, народність і патріотизм творів Шевченка. Цю думку розвинув Д. Кугультинов у ст. «Право учитися» (Друг читача. 1976. 15 лип.). Своїм літ. учителем називає Шевченка А. Сусєєв у есеї «Мій поетичний батько» (Дніпро. 1964. № 3). Першу спробу простежити шлях творів Шевченка в духовний світ калм. громадськості зробив В. Орел у ст. «Шевченко на калмицькій землі» (Хальмг унн. 1984. 10 берез.). Д. Кугультинов, К. Ереджeнов, С. Каляєв та ін. діячі калм. л-ри брали участь у шевч. святах «В сім'ї вольній, новій», не раз виступали в Києві, *Каневі*, *Кирилівці* та ін. шевч. місцях.

Пер.: Шевченко Т. Поезії. Еліста, 1939; *Шевченко Т.* Поезії. Еліста, 1964; *Шевченко Т.* Вибране: *Шевченко Т.* Вірші та поеми. Еліста, 1974 (всі — калм. мовою).

Літ.: Назаренко Ю., Хоменко Б. Калмыкия и Украина: (Заметки о связях братских литератур) // Свет в степи: Лит.-худож. альм. Союза писателей Калмыцкой АССР. 1971. № 1; *Кугультинов Д.* Вічний «Заповіт» // Радянська Україна. 1983. 10 берез.

Борис Хоменко

КА́ЛЬЧЕНКО Галина Никифорівна (4.02.1926, м. Борзна, тепер районний центр Черніг. обл. — 11.03.1975, Київ) — укр. скульпторка. Народна художниця Української РСР (1967). Лауреат Держ. премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка (1974). Навчалася у КХІ (1947—53, викладачі Л. Муравін, М. *Лисенко*), 1958 закінчила аспірантуру. Працювала у станковій та монументальній скульптурі, у жанрі істор. портрета. Основні твори: пам'ятники В. Порику (1967, у співавт. із В. *Знобою*) у м. Енен-Льєтарі, Франція; М. *Леонтовичу* (1970) у м. Тульчині Вінн. обл.; С. Гулаку-Артемовському (1971) у м. Городищі Черкас. обл.; Лесі *Українці*, М. *Заньковецькій* (обидва — 1973), І. Котляревському (1975), усі — в Києві; мемор. комплекс

Г. Кальченко

Г. Кальченко. Шевченко. Бронза. 1964

«Пагорб Слави» в Черкасах (1977; у співавт. з Е. Кунцевичем, Б. Микитенком); скульптурні портрети Лесі Українки (1962, для Літ.-мемор. музею Лесі Українки, Київ), О. *Кобилянської* (1963), В. Василевської (1965); мемор. дошки, ювілейні медалі.

1964 створила станкові скульптури: «Катерина» за мотивами однойменного твору Шевченка (гіпс; авторська копія — оргскло); «Т. Шевченко» (оргскло; експонувалася на худож. виставці, присвяченій *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка*); погрудний портрет Шевченка (бронза), що представляє поета як проникливого мислителя, заглибленого у власні думки. Композицію побудовано у вигляді замкненого кола, що утворюється широкими складками крилатки, накинутої на плечі — своєрідне фактурне обрамлення навколо голови, — і схрещеними попереду руками. К. — авторка мемор. дошки з написом «Т. Шевченку — великому українському поету, художнику, мислителю» (бронза, 1972; БМШ).

Тв.: Галина Никифорівна Кальченко: Альб. репр. К., 1969; Народний художник Української РСР Галина Никифорівна Кальченко: Каталог. К., 1976.

Літ.: Мелентьєв Ю. Вона шукала прометеїв // Вітчизна. 1979. № 3; *Лопухов О.* Одержима: До 60-річчя від дня народження Г. Кальченко // Радянська Україна. 1986. 4 лют.; *Блюміна І.* Вона любила Україну // Українська Академія Мистецтва. Дослідницькі та наукові праці. К., 2001. Вип. 8.

Наталя Білоус, Олена Кашшай

КАЛЮ́ЖНИЙ Олексій Васильович (1899, Чернігів — 1940) — укр. кінооператор. Інженер за освітою, фотограф за фахом. У 1923—24 викладав у київ. Муз.-драм. ін-ті ім. М. Лисенка. Одночасно працював оператором кінохроніки Київ. обл. відділу Всеукр. фотокіноуправління (ВУФКУ). З 1925 — оператор Одес. кінофабрики, де зняв ряд фільмів, зокр. «Кармалюк» (1931). Його експериментальну кінокартину «Злива» («Офорти до історії гайдамаччини», ВУФКУ, Одеса, 1929; сценарист, реж. і художник І. *Кавалерідзе*; не збереглася), побудовану на

О. Калюжний

спробі поєднати поетику кіно з мист-вом скульптури, було створено під впливом Шевченкової поеми «Гайдамаки». У 1930—31 працював у Москві. 1937 К. було заарештовано.

Літ.: Ушаков Н. Три оператори. К., 1930; *Корнієнко І. С.* Українське радянське кіномистецтво. К., 1959.

Нонна Капельгородська

КАЛЯ́ЄВ Санджі (2.01.1905, с. Цаган-Нур, тепер Октябрського р-ну, Калмикія, РФ — 18.03.1985, Еліста, тепер РФ) — калм. письменник, перекладач і фольклорист. Народний поет Калмикії (1965). Закінчив 1932 філол. ф-т Саратов. пед. ін-ту. Зазнав депортації (1937), реабілітований (1957). Автор поетичних зб. «Вірші та поеми» (1959), «Гімн рідному степу» (1963), «Прозріння ранку» (1966), «Людина, котрої не вистачало» (1972), «Вітер і дума» (1976), «Пам'ятай їхні імена» (1977) та ін.; оповідань.

Надбанням рідної л-ри зробив вірші Шевченка «Огні горять, музика грає», «На батька бісового я трачу», «Мій Боже милий, знову лихо!», що увійшли до зб. Шевченка калм. мовою «Поезії» (Еліста, 1964). Образ укр. поета К. відтворив у вірші «Тарасові Шевченку» (*ЛУ*. 1976. 12 берез.; перекл. Б. *Степанюка*).

Борис Хоменко

КАЛЯ́КА Микола Михайлович (19.12.1929, Херсон) — укр. письменник, перекладач, літ. критик і громадський діяч. Закінчив 1981 Херсон. судномеханічний технікум. Ред. газ. «Судостроитель» (1961—66), альм. «Елінг» (2002—08).

К. упорядкував словник-довідник «Шевченко і Херсонщина» (1997; 2-ге вид. 1999), у якому систематизував місцеву літ., мист., наук. та публіцистичну шевченкіану. Підготував вид. «Великі слова — велика сила: Крилаті слова Т. Г. Шевченка» (1999), що істотно розширює уявлення про афористичний аспект Шевченкової спадщини.

До постаті Шевченка як до символу українськості К. звертається в оповіданнях, нарисах, спогадах. Апеляції до Шевченкових заповітів-імперативів простежуються, зокр., в діяльності капітана героїчного судна «Львів» В. Ушакова (худож.-мемуарний роман про часи Другої світової війни «Рукопис знайдено в каюті Ушакова», 1983—2003). Шевченкознавчий матеріал наявний у ст. «На півночі дикій», «Збуджені херсонським степом. Незвичайна знахідка» (всі — у кн. «Портрет на замовлення», 2000). Так, розвідку «Збуджені херсонським степом» присвячено літ. династії Тулубів: йдеться про О. *Тулуба* як діяча *Кирило-Мефодіївського братства*, про його сина — П. *Тулуба*, перекладача «Кобзаря», та онуку З. *Тулуб*, авторку роману «В степу безкраїм за Уралом».

Літ.: Яцький А. «Шевченко і Херсонщина» // *ЛУ*. 1999. 18 берез.; *Рудницький Г.* З Наддніпрянського краю // Кримська світлиця. 2002. 17 трав.; *Немченко І.* Шевченкова офіра. Херсон, 2008.

Іван Немченко

КАМЕНЕ́ЦЬКИЙ Данило Семенович (бл. 1832, побл. м. Глухова, тепер Сум. обл. — 15/27.10.1880, Санкт-Петербург) — укр. фольклорист і етнограф. Закінчив 1857 Київ. ун-т. Наприкінці 1850-х — на поч. 1860-х керував друкарнею, що належала П. Кулішеві. Служив у Держ. контролі й Гол. казначействі. Шевченко познайомився з ним на поч. квіт. 1858 у Петербурзі. Тоді ж одержав через нього свої твори, написані до арешту 1847, що їх зібрав, переписав і зредагував П. Куліш. За дорученням поета у квіт. 1858 К. з'ясовував у Петерб. цензурному комітеті, чи можна здійснити нове вид. творів Шевченка. Рукою К. написано листи Шевченка до В. *Долгорукова* 27 жовт. 1858 та до голови цензурного комітету І. *Делянова* 23 груд. 1858 з клопотанням про дозвіл видати поетові твори. Брав участь у вид. *«Кобзаря» 1860*, надрук. у друкарні П. Куліша: виготовив з аркушів розшитого рукопису *«Поезія Т. Шевченка. Том первий»* оригінал для складання «Кобзаря», виправив текст відповідно до вимог цензури і при цьому зберіг, всупереч її вимогам, деякі новостворені авторські варіанти. К. правив коректуру. Уривки, вилучені цензурою, К. надрук. на окремих аркушах, які наклеєно в кількох прим. «Кобзаря» поверх цензурних крапок. 13 трав. 1858 записав до Шевченкового Щоденника народну пісню «Забіліли сніги, заболіло тіло, ще й головонька». Виконував деякі доручення Шевченка. Видав у Петербурзі літографовані «Портреты украинских писателей», включивши до 1-го вип. (1861) портрет Шевченка. Після смерті поета К. брав участь у заходах Петерб. громади щодо увічнення його пам'яті, в упорядковуванні *бібліотеки Шевченка*. Склав «Опис книжок, що належали Т. Г. Шевченку». У К. зберігались автографи Шевченкових творів «Тарасова ніч», «Перебендя», «До Основ'яненка», «Гамалія», «Марку Вовчку» та ін. з рукопису «Поезія Т. Шевченка. Том первий», правлені під час вид. *«Кобзаря» 1860*.

Літ.: Кулиш П. А. Письма к Д. С. Каменецкому. 1857—1865 // *КС*. 1898. № 5, 6, 8, 12; *Вашкевич Г.* [Нотатки про Д. Каменецького] // *КС*. 1898. № 12; *Бородін В. С.* До історії тексту «Кобзаря» 1860 року // *НШК 18*.

Василь Бородін

КАМЕ́НСЬКИЙ Павло Павлович (1812, за ін. дж. — 1810, Астрахань (?) — 13/25.07.1871, Спаський пов. Рязанської губ., тепер Рязан. обл., РФ) — рос. прозаїк і мистецтвознавець. Навчався в Москов. (1828—31) і Петерб. (1831—32) ун-тах. 1832 перебував на військ. службі на Кавказі. Друкував нариси про Кавказ, написані під впливом творчості О. *Бестужева*, виступав із мистецтвознавчими ст.: «Майстерні російських художників» (1839), цикл публ. про виставки творів учнів петерб. *Академії мистецтв* (1839, 1842, 1855) тощо.

Шевченко познайомився з К. на поч. 1840-х у Петербурзі. Вони разом бували 1840 в столичних літ. гуртках, на літ.-муз. вечорах, зокр. у М. *Маркевича* (9 трав., 5 лип.), Н. *Кукольника* (берез.), у О. *Струговщикова* (27 квіт.) та ін. 1842 К. надрук. у журн. «*Русский вестник*» (№ 7/8. С. 7—14) ст. про Академічну виставку. У списку творів, які експонувалися на ній, назвав малюнок Шевченка «Група жебрачок, які сплять» (нині не знайдений). Після повернення із заслання Шевченко не раз зустрічався з К. у Петербурзі.

Літ.: Спогади 1982; *Жур 2003.*

Борис Деркач

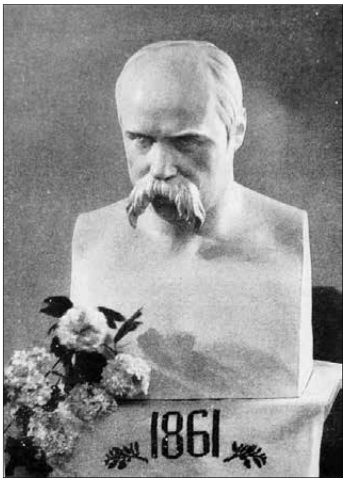
КАМЕ́НСЬКИЙ Федір Федорович (21.08/2.09.1836, Лісне, передмістя м. Петербурга — 26.08.1913, м. Кліруотер, штат Флорида, США) — рос. скульптор. Навчався у петерб. *Академії мистецтв* (1852—60, викладачі І. *Віталі*, М. *Пименов*). 1860 здобув звання класного художника 1-го ступеня, з 1868 — акад. У 1863—69 пансіонер АМ в Італії, до 1872 жив у Флоренції, з 1873 — у США. Працював у станковій скульптурі, побутовому жанрі й портреті. Його твори експонувалися на виставках передвижників та Всесвітніх — Віденській, Мюнхенській, Чиказькій. Дві роботи К. «Погруддя Т. Г. Шевченка» і «Погруддя Ф. А. Бруні», виконані 1862 в натуральну величину з використанням однієї форми, можна вважати парними.

Ф. Каменський

В останні роки навчання в АМ К., за спогадами О. *Благовєщенського*, зустрічався з Шевченком у його майстерні й ліпив погруддя поета з натури, яке виставляли 1861 як першу самостійну роботу. На основі посмертної маски Шевченка К. створив 1862 відлите з гіпсу погруддя — перше скульптурне зображення митця (див.: *Самойлов Н. И.* С. 345—347). Існує й ін. версія: завдання виліпити Шевченкове погруддя К. одержав від друзів поета 1862 через Я. *Кухаренка*. У газ. «Кубанские областные ведомости» 1901 йшлося про те, що таких погрудь К. зробив 5 прим. і що одне з них залишилося в автора, друге зберігається в АМ, третє і четверте дісталися П. Кулішу й В. *Білозерському*, а п'яте — Я. Куха-

ренку, яке згодом перейшло у спадок синові — О. Кухаренку, зберігалося у Лихоноса, потім в А. Самарова, нині — у Краснодар. краєзнавчому музеї; експонувалося на виставці під час проведення 2 берез. 1901 «Сімейного вечора катеринодарського товариства красного мистецтва» (див.: *Орел В.*). Авторський (?) примірник експонували на персональній виставці 1870 в АМ, на Виставці творів Т. Шевченка (Чернігів, 1929), він був власністю В. *Тарновського* (молодшого), пізніше надійшов до ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ); інший (склеєна форма?), що був у Черкас. краєзнавчому музеї, нині у БМШ. Гіпсові погруддя зберігаються також в АМ, ДТГ, Краснодар. худож. музеї. Ще одне гіпсове погруддя, що належало БМШ, вивезене під час Другої світової війни до м. Познані (Польща), його доля невідома.

Ф. Каменський. Погруддя Шевченка. Теракота. 1862

На замовлення АМ з оригіналу К. 1911 К. Мигалиник відлив примірник портрета у бронзі (зберігався в ДРМ, 1964 переданий до ДМШ, нині НМТШ). 1953 В. Лук'янов відлив примірник портрета у бронзі для ДТГ.

Відомо, що К. з оригінальної посмертної маски Шевченка, зробленої П. *Клодтом*, відлив три гіпсові копії, одна з яких експонувалася на ювілейній шевч. виставці (див. *Виставки шевченківські*), зберігається у БМШ, друга — у Саратов. держ. худож. музеї ім. О. М. Радищева.

Літ.: Каталог Музею Тарновського; *Карачевська Л.* Виставка Т. Шевченка: Провідник. Чернігів, 1930; *Самойлов Н. И.* Федор Федорович Каменский // *Русское* искусство. Очерки о жизни и творчестве художников. Середина девятнадцатого века. М., 1958; *Державний* музей Т. Г. Шевченка: Каталог фондів. К., 1967. Вип. 1; *Благовєщенський О. О.* Шевченко в Петербурзі (1858—1861) // *Спогади 1982*; *225* лет Академии Художеств СССР: Каталог выставки программ и дипломных работ. Лг., 1983; *Орел В.* Кубанська Шевченкіана: Бюст Кобзаря // Вісник Товариства української культури Кубані. 2006. № 2.

Надія Покормяко

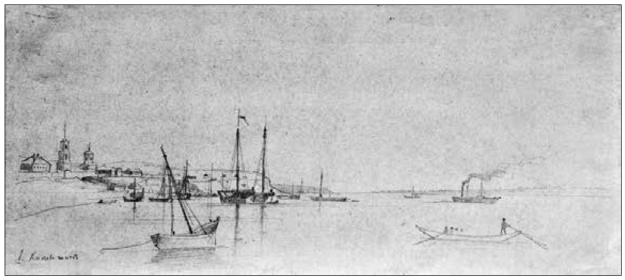
«КАМИ́ШИН» (тонований папір, олівець, 12,7× 28,6) — рисунок Шевченка, виконаний 29 серп. 1857 під час перебування у *Новопетровському укріпленні*. На аркуші ліворуч унизу олівцем авторський напис: «*1. Камышинъ*». Праворуч угорі чорнилом позначено: «*№ 117—142*». Зберігається у НМТШ (№ г—913).

У видовженому форматі аркуша зображено панораму м. Камишина, яке розташувалося у гирлі р. Камишинки, що впадає у Волгу. На передньому плані — затока річки, де на рейді й біля берега стоять човни, вантажні пароплави. На дальньому видніє силует міста із дзвіницею, церквою, адміністративними й житловими спорудами. Руслом Волги пливуть пароплави. Рисунок лінійний, насиченим тоном виділено чіткі обриси човнів, їхні щогли, легким — споруди, високі та похилі береги ріки на дальньому плані. У Щоденнику 29 серп. 1857 митець записав: «Сегодня с полуночи и до восхода солнца пароход грузился дровами около Камышина, и я едва успел сделать легонький очерк камышинской пристани с правым берегом Волги». Місця зберігання: в А. *Козачковського*, В. *Коховського*, С. *Бразоль*, ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 2.

Літ.: Документи; *Яцюк В.* Віч-на-віч із Шевченком: Іконографія 1838—1861. К., 2004.

Марина Юр

Т. Шевченко. Камишин. Тонований папір, олівець. 1857

КАМІЛА́Р (Camilar) **Еусебіу** (7.10.1910, с. Удешть Сучавського пов., Румунія — 27.08.1965, Бухарест) — рум. письменник і перекладач, акад. Рум. академії (1948). Автор численних поетичних, драм. і прозових творів, кн. репортажів та оповідань для дітей. У ранніх зб. віршів «Поклик вододілів» (1937) та ін. виразно звучать типові для рум. поезії міжвоєнного періоду мотиви соц. нонконформізму. Більшість романів — «Кордун» (1942, укр. перекл. С. Яремського), «Отари» (1946), «Долина злодіїв» (1948) та ін. — присвячені життю рум. селян. Роман «Імла» (1942—50, т. 1—2; рос. перекл. 1949) — про події Другої світової війни. Перекладав з давньогрец., кит. та рос. мов (зокр. М. Гоголя). Автор статей про І. Франка «Співець вольних вогнів» та «Іван Франко» (обидві — 1956).

Багато зробив для популяризації творчості Шевченка в Румунії. Автор худож.-публіцистичних ст., зокр. «Син раба» (Luceafǎrul. 1961. № 6), «Невгасимий огонь» (Известия. 1961. 10 марта), «Тарас Шевченко — син раба» (Pentru apǎrarea pǎcii. 1964. 15 берез.), «Тарас Шевченко» (Gazeta literarǎ. 1964. 28 трав.). Брав

участь у ювілейних шевч. урочистостях 1961 та 1964 у Києві й *Каневі*, де виступив з привітанням і промовою «Над дніпровськими кручами». У цих ст. і виступах прагнув розкрити власне сприймання образу укр. поета, підкреслюючи насамперед високу моральність його життєвого і творчого подвигу, його прометеївську жертовність та істор. значення у здійснюванні волелюбних прагнень пригноблених народів.

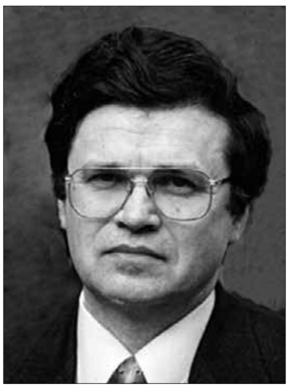
Мотивами Шевченкової творчості навіяна повість К. «Часи Іона-воде» (кн. «Героїчні оповідання». 1960. Т. 1), в якій відображено спільну героїчну боротьбу молд. та запорозького війська проти тур. поневолювачів (1574). Тему дружніх взаємин між рум. та укр. народами розкрито і в зб. нарисів «Чарівність далечини» (1966).

Тв.: Із статті «Син раба»; Із статті «Невгасимий огонь» // *СВШ*. Т. 3; Привітання академіка Еусебіу Камілара // *НШК 10*; Над днепровскими кручами // *Шевченко* и мировая культура. М., 1964.

Літ.: *Романець О*. Чуємо голос друга // *ЛУ*. 1965. 14 верес.

Тамара Носенко

КАМІ́НСЬКИЙ Віктор Євстахійович (8.04.1953, с. Нивра Борщівського р-ну Терноп. обл.) — укр. композитор, педагог і муз.-громадський діяч. 1977 закінчив композиторський ф-т Львів. консерваторії ім. М. Лисенка (клас В. Флиса). З 1978 — викладач кафедри композиції цієї консерваторії, проф. (1999), проректор з наук. роботи (2003). Лауреат Нац. премії ім. Т. Г. Шевченка (2005).

В. Камінський

У поетичній спадщині Шевченка К. приваблюють теми, пов'язані з естетикою кантати в її різновидах. Серед них — кантата для мішаного хору a cappella «Іван Підкова» (1988), написана у сповненому драматизмом і виразними контрастами тоні, камерна кантата № 2 для кобзаря (баса, бандури) й камерного оркестру «Чигрине, Чигрине» (1988), кантати «Ой чого ти почорніло, зеленеє поле», «Не так тії вороги» (обидві — 1989), «Дума невільника» для кобзаря (1990). У цих творах автор переосмислює традицію фольклор. думного розспіву, спираючись на імпровізаційну, широкого дихання мелодику, експресивну ритміку, збагачує нац. витоки сучасними фактурно-гармонічними прийомами, тяжіє до театралізації. Послідовний вибір композитором героїко-істор. тематики в поезії Шевченка актуалізується взаємодією традиційних і сучасних засобів муз. виразності. К. написав муз. до вистави «Згадайте, братія моя», поставленої *Львівським національним драматичним театром імені Марії Заньковецької* (1990) за мотивами поезій Шевченка. Деякі номери з неї виконуються у концертних програмах: хори «Наш отаман Гамалія», «Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі», «Світе ясний», пісня «Туман, туман долиною».

Тв.: «Іван Підкова»: Кантата, слова Т. Шевченка // Музичні вечори. К., 1990. Вип. 1.

Літ.: *Зінків І*. Зустрічаючи видатну подію // Музика. 1986. № 2; *Кияновська Л*. Портрет сучасника в інтер'єрі постмодернізму: (Спроби естетико-аналітичних студій над творчістю Віктора Камінського) // Українське музикознавство. К., 2002. Вип. 30.

Наталія Костюк

КАМІ́НСЬКИЙ Федір Іванович (1845, Кожан-городок, тепер Лунінецького р-ну Брест. обл., Білорусь — 20.03/1.04.1891, с. Круглик, тепер у межах м. Лубен Полтав. обл.) — укр. археолог і музеєзнавець. Дійсний член Істор. т-ва Нестора Літописця при ун-ті св. Володимира. Після закінчення Переяслав. духовної семінарії навчався як вільний слухач на фізико-математичному ф-ті Київ. ун-ту. Вчителював у *Переяславі*, *Хоролі* й *Лубнах* (1872—82), завідував б-кою Лубен. гімназії. Тут виявив «Кобзар» Шевченка (1860) з відновленням місць, які вилучила цензура (кн. подарував гімназії Ф.*Дейкун-Мовчаненко*). У «*Киевской старине*» опубл. розповідь про цей примірник, а також вірш О. *Псьол* «До сестри» (помилково приписуваний Шевченкові), лист поета до І. *Мокрицького* та свідоцтво, видане Шевченкові 7 квіт. 1860 на право проживання в Петербурзі. Особливе значення мало оприлюднення вилучених цензурою місць, зокр. з поеми «Катерина».

Тв.: Еще щепотка на могилу Т. Г. Шевченко // *КС*. 1885. № 3.

Літ.: *Федір Камінський* (1845—1891): Наукова та епістолярна спадщина. Полтава, 1992; *Ротач П*. «Тінь пророка волі Шевченка...»: Шевченківський «гостинець» Ф. І. Камінського // *Ротач П*. Від Удаю до Орелі: Сторінки полтавської шевченкіани. Полтава, 2000.

Петро Ротач

КАМІНЧУ́К Анатолій Семенович (19.02.1939, Київ) — укр. письменник і публіцист. Закінчив 1968 Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. Учителював на Житомирщині; був на видавничій роботі, з 1986 працює в журн. «Київ». Автор багатьох кн. поезій, прози і творів для дітей. У поетичній творчості часто звертається до постаті Шевченка. Зокр. в колективному зб. «Кобзарева зоря» (1984), присвяченому *170-літньому ювілею від дня народження Шевченка*, опубл. поезію «Тарас»; у власній зб. «Червона клечань» (1986) — цикл віршів «Зоря Кобзаря»; у кн. «Хліб-сіль» (1986) — поезію «Тарас Шевченко»; у кн. для дітей

«Хочу азбуку вивчати» (1991) — вірш «Рідне слово». У зб. «Свіча вічності» (2000), виданому до Міжнародного шевч. літ.-мист. свята «В сім’ї вольній, новій», вміщено поезію «Кобзар».

Борис Деркач

КАМ’ЯНЕ́ЦЬ-ПОДІ́ЛЬСЬКИЙ — місто, центр Подільської губ., тепер районний центр Хмельн. обл. Приїзд Шевченка до К.-П. для обстеження істор. пам’яток на доручення *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів* П. *Жур* датує 27 верес. 1846 (*Жур 2003*. С. 138). Матеріали, які зібрав Шевченко у К.-П., та його малюнки не збереглися. Шевченко, очевидно, оглянув старовинну фортецю над Смотричем, де тричі тримали в ув’язненні У. *Кармалюка*, зустрівся з П. *Чуйкевичем*, з яким познайомився у Києві влітку 1843. 3 жовт. 1846 Чуйкевич записав Шевченкові до *Альбому 1846—1850* три народні пісні: «Пливе щука з Кременчука, тече собі стиха», «Зійшла зоря ізвечора та й не назорилася», «Ой Кармелюче, по світу ходиш». З К.-П. Шевченко вирушив до *Житомира*. Згадка про К.-П. є в повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали»: «Нужно мне было съездить в Каменец-Подольский, я и Трохима взял с собой <…> и велел записывать все, что случится во время дороги, начиная с названия почтовых станций, сел, городов и рек» (4, 232).

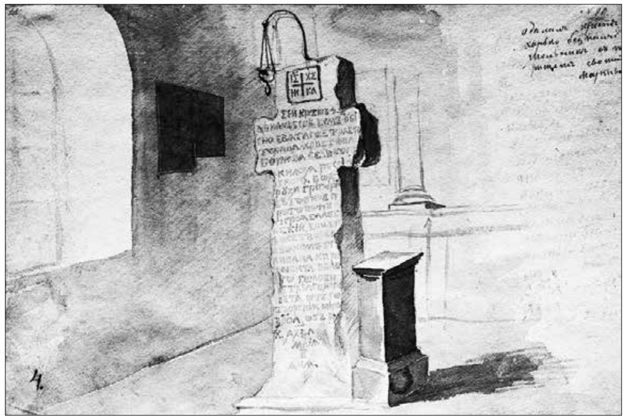

Фортеця. Кам’янець-Подільський. Фото 19 ст.

Літ.: Шевченко і Поділля: Зб. наук. праць за матеріалами другої Всеукр. наук. конф. Кам’янець-Подільський, 1999; *Кралюк П*. Волинь у житті та творчості Шевченка. Луцьк, 2006; *Кралюк П*. Волинь та Поділля в житті Тараса Шевченка. Луцьк, 2007.

Ніна Полонська

«КАМ’ЯНИ́Й ХРЕ́СТ СВЯТО́ГО БОРИ́СА» (папір, акварель, 17,4×26,1) — малюнок Шевченка, виконаний між 10—20 серп. 1845 у с. Борисівцях Переяславського пов. Полтав. губ. (нині у складі м. Переяслава-Хмельницького Київ. обл.). На рисунку аквареллю

Т. Шевченко. Кам’яний хрест св. Бориса. Папір, акварель. 1845

відтворено викарбуваний на хресті напис: «**ІΣ̃Х̃Σ** / НІКА *сей крестъ здѣ намѣстѣ семъ убіенно святаго страстотерпца Христова Бориса великого князя російского. Водрузи Грігорій Бутовичъ протопопъ переяславскій, споспѣшествовалъ въ ономъ Селивана Кириловича Билого, головы стрѣлецкого, лѣта отъ сотворенія міра* Зρ̃оα *отъ Р. Х.* аХЗа *маіа В̃ дня*» [7171 от Р. Х. 1664 травня 2 дня. — *Ред*.]. На аркуші праворуч на вільному полі — майже затертий текст, виконаний олівцем рукою митця. На верхній частині тексту Шевченко аквареллю зробив напис: «*а дѣлалъ крестъ сей* || *Харько безпалчій* || *мельникъ съ това* || *рищемъ своимъ* || *Мартыномъ*». Цей напис виконано на зворотному боці хреста. У нижньому лівому куті написано цифру «*4*». На звороті малюнка ліворуч унизу — напис чорнилом рукою невідомого: «Кам’яний хрест св. Бориса». На звороті є начерк «Жанрова сцена». Зберігається у НМТШ (№ г—396). Опис хреста і текст на ньому також див. в Археологічних нотатках Шевченка (5, 216). Твір датовано часом перебування художника на Полтавщині та Київщині (на завдання *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів*) і на підставі листа А. *Козачковського* до О. *Бодянського* від 20 верес. 1845, де є відомості, що Шевченко під час відвідання *Переяслава* «змалював церквы Соборну Покрову и Михайла и крест у каплыци». Кам’яний хрест письменник згадує у повісті «Близнецы», помилково називаючи вбитого князя *Глібом*.

Малюнок спершу був в *Альбомі 1845* між 1 і 2 аркушами, згодом, ще до нумерації, його вирізано (можливо, це зробив сам Шевченко) (див.: *Руденко О*. Альбом 1845 року // *В літопис* шани і любові. К., 1989. С. 146). Авторська позначка аквареллю «4» у лівому нижньому куті дає підстави припускати, що автор вилучив малюнок із наміром приєднати його

до ін. полтав. краєвидів, також позначених подібними номерами. Разом із ними він був серед малюнків, які зберігалися у майстерні Шевченка в петерб. *Академії мистецтв* (*Анісов В*., *Середа Є*. Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. К., 1976. С. 351).

На акварелі зображено кам’яний хрест, що стоїть у Борисоглібській церкві, спорудженій на околиці Переяслава, на місці вбивства 1015 князя *Бориса Володимировича*. Малюнку притаманні риси більшості робіт з Альбому 1845: певна «незавершеність» твору, описовість, використання лише двох фарб — блакитної та сепії. Шевченко насамперед фіксує безпосередньо побачене: досить точно замалювавши хрест, він створив документально правдиве зображення істор. пам’ятки.

Перша згадка про твір міститься у ст.: *Прахов А*. К рисункам Шевченка // Пчела. 1876. С. 8. Уперше його репрод. у вид.: *Малярські твори*. С. 47. Акварель виставляли для огляду під назвами: «Каменный крест в Альте» (репродукція; 1911, Москва); «Кам’яний хрест св. Бориса в церкві на Альті» (1929, Чернігів); «Кам’яний хрест святого Бориса» (1974, Київ) (див. *Експонування творів Шевченка*). Місця зберігання: в А. Козачковського, В. *Коховського*, С. *Бразоль*, ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1. № 125; Каталог Шевченковской выставки в Москве по поводу пятидесятилетия со дня его смерти (1861—1911). М., 1911; Художні твори у власній колекції Тараса Шевченка: Каталог виставки. К., 1974; Тарас Шевченко: Альбом 1845 року. К., 2012 (факсимільне вид.).

Літ.: Карачевська Л. Виставка Т. Шевченка: Провідник. Чернігів, 1930; *Жур 1985*.

Анастасія Козулько

«КАМ’ЯНИ́СТИЙ ГОРБ» (тонований папір, олівець, 15,2×23,8) — рисунок Шевченка, виконаний 21 трав. — 6 верес. 1851 на п-ві *Мангишлаку* під час *Каратауської експедиції*. На аркуші праворуч угорі чорнилом позначено: «117—166». Зберігається у НМТШ (№ г—472).

У рисунку досить точно передано пасмо пагорбів, центр. промальовано детально. Рельєф пагорба формують кам’яні брили, краї та ребра яких видніють над земляним шаром, що покриває його поверхню. Освітлений у контражурі, він виділяється тоном з-поміж ін., зображених лінійно або легким штрихуванням. Його заг. форму художник відобразив насиченішим тоном, підкресливши конфігурацію каменів різного розміру. Цей рисунок, як і № № 110, 112—114, 116—122 (*ПЗТ: У 10 т*. Т. 9. С. 57—59), манерою виконання й композицією пейзажу, де основними мотивами були скелі та горби, а також кольором паперу близький до багатьох ін. рисунків, створених під час Каратауської експедиції.

Уперше твір згадано у вид.: *Каталог Музею Тарновського,* с. 58, № 264. У л-рі траплявся під назвами: «Возвышение, покрытое камнями» у вид.: *Каталог Музею Тарновського,* с. 179, № 234; «Бугри, вкриті камінням» у вид.: *Новицький,* с. 58, № 264. Вперше репрод. у вид.: *Малярські твори,* с. 230, № 614.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 115; Державний музей Т. Г. Шевченка: Каталог фондів. К., 1967. Вип. 1.

Літ.: Жур 2003.

Надія Покормяко

Т. Шевченко. Кам’янистий горб. Тонований папір, олівець. 1851

Т. Шевченко. Кам’яні хрести в Суботові. Папір, олівець, сепія. 1845

«КАМ’ЯНІ́ ХРЕСТИ́ В СУ́БОТОВІ» (папір, олівець, сепія, 24,5×32,3) — малюнок Шевченка, виконаний у квіт. — жовт. 1845 у с. *Суботові*; належить до *Альбому 1845* (зворот аркуша № 9). Намальовано два кам’яні хрести, на лицьовому боці того, що стоїть праворуч, чорнилом рукою Шевченка напис: «*въ Суботови*». Зберігається у НМТШ (№ г—316, за аркушем № 9). Датовано часом перебування Шевченка на Полтавщині й Київщині та створення Альбому 1845.

Рисунок виконано сепією в центр. частині аркуша, де зображено два хрести на пагорбі, що височіють над луками та річкою. Форма й розміри їхні різні: намальований ліворуч — високий з округлими раменами, сполученими між собою ободом, на його лицьовому боці вирізьблено форму хреста у вигляді двох смуг; хрест праворуч — низький із широкими трапецієподібними раменами. Навколо поросла висока трава, за якою видніє огорожа з дерев'яних дощок.

У Суботові Шевченко вперше побував 1843. Приділяючи велику увагу особі гетьмана Б. *Хмельницького*, він замальовував місця, пов'язані з його ім'ям, — «Богданові руїни в Суботові», «Богданова церква у Суботові», «Чигрин з Суботівського шляху» (*ПЗТ: У 10 т.* Т. 7. Кн. 2. № 221, 222, 224). Митець створив і ряд ін. малюнків, офортів, ескізів та начерків на тему громадсько-політ. діяльності гетьмана — «Смерть Богдана Хмельницького», «Дари в Чигрині 1649 року» (*ПЗТ: У 10 т.* Т. 7. Кн. 1. № 8, 94; Кн. 2. № 229).

У л-рі твір згадувано під назвою «Могильные кресты в Субботове. 1844» (К рисункам Шевченка // *КС*. 1890. № 2. С. 358).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 2. № 215; *Тарас Шевченко*: Альбом 1845 року. Дніпродзержинськ, 2012 (факсимільне вид.).

Літ.: Касіян В. Мистецтво Тараса Шевченка. К., 1963; *Андрущенко Т.* Національне в мистецькій спадщині Тараса Шевченка і сучасна образотворчість // Образотворче мистецтво. 2000. № 1/2.

Марина Юр

КАНА́ДСЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. У популяризації Шевченкової літ. та мист. спадщини серед канад. читача беруть участь різні своїм світоглядом, знанням і талантом профес. перекладачі, письменники, публіцисти і громадські діячі, що позначається на сприйманні творчості поета в Канаді. Матеріали канад. шевченкіани мають неоднакову істор.-літ. цінність і заслуговують на крит. оцінку. До канад., англ., амер. та австралійської л-р творчість Шевченка входить майже паралельно. Перекл. його творів, крит. праці й популяризаторські ст. про нього, а також англомовна радянська шевченкіана відкривають творчості укр. поета шлях в усі ці л-ри (див. також: *Австралія і Шевченко*; *Англійська література і Шевченко*; *США літератури і Шевченко*). Дотепер Шевченко ще невідомий читацькому загалу англомовного світу, зокр. канадському.

На популяризацію творчості Шевченка в Канаді вирішальний, плідний вплив має укр. іммігрорація. Укр. просвітницькі організації у Канаді виникли одразу після приїзду перших іммігрантів, що привезли з собою Шевченкове слово й розгорнули культурно-освітню та громадсько-політ. діяльність, започаткували свою пресу. 1901 виникла перша читальня ім. Т. Шевченка в Едмонтоні. 29 листоп. 1903 культурно-громадський діяч К. *Ґеник* і його однодумці заснували читальню ім. Шевченка у Вінніпезі. 1919 читалень Шевченкового імені було 23 (у Гамілтоні, Монреалі та ін.). 2 жовт. 1906 у Вінніпезі засновано Т-во ім. Т. Г. Шевченка — першу укр. організацію, що провадила не тільки культурно-освітню, а й громадсько-політ. роботу, закликала боротися за економ. й політ. права. Перше Шевченкове свято в Канаді — відзначення 90-річчя від дня народження поета — організував К. Ґеник 1 трав. 1904 у Вінніпезі. 11 берез. 1905 студенти учительських курсів у Вінніпезі влаштували шевч. концерт. У листоп. 1905 чех Ф. Доячек (довголітній власник газ. «Канадійський фармер») відкрив у Вінніпезі «Руську книгарню», що популяризувала твори укр. класиків, зокр. Шевченка. Книгарня випускала й розповсюджувала серію кн. «Шевченківська бібліотека». 1906 учні «Руської ремісничої школи» (Вінніпеґ) відзначили Шевченків ювілей. 1914 рік у Канаді проголошено ювілейним Шевченковим роком. Великі урочистості відбулися в Едмонтоні (14 лют.), Ванкувері (18 лют.), Монреалі (15 берез.), Вінніпезі, Елмвуді та ін. містах. Відтоді канад. громадськість, головно укр. походження, щороку відзначає шевч. ювілеї. Широкого розмаху набуло проведення поетових ювілеїв 1939, 1951 (після Другої світової війни прибула нова хвиля значною мірою інтелектуальної іммігрорації). Відзначали також 60-річчя укр. іммігрорації до Канади. З 1951 святкування часто закінчувалося Всекрайовим фестивалем укр. пісні, музики і танцю в Палермо. Святково вшановували Шевченкові ювілеї 1961, 1964, 1974, 1989, 1994, 2004.

Велика роль у популяризації творчості Шевченка належить пресі — україномовній та англомовній. Найстаріша укр. газ. в Канаді «Канадійський фармер» (започаткована у Вінніпезі 3 листоп. 1903) часто публікувала твори Шевченка, на поч. етапі завдяки К. Ґеникові, І. Бодругові, І. Негричу. Активними популяризаторами творчості Шевченка були газ. «Українське життя» (1941—65, Торонто), «Українське слово» (1943—65, Вінніпеґ), а з 1965 — тижневик «Життя і слово» (з 1991 — двомовний місячник «Українсько-канадський вісник — Ukrainian Canadian Herald», Торонто). З 1 верес. 1947 виходило в Торонто англомовне періодичне вид. «The Ukrainian Canadian» («Український канадець», з листоп. 1968 до листоп. 1991 — журн., в ін. час — газ.). У лип. — серп. 1976 за активною участю М. *Скрипник* ред. «The Ukrainian Canadian» випустила спеціальний шевч. номер, присвячений 25-річчю встановлення пам'ятника поетові в Палермо. 1939 укр. громадськість

Канади намагалася спорудити пам'ятник Шевченкові у Вінніпезі (у Сейнт-Джонс парку), але канад. влада не дозволила. 1 лип. 1951 у пн. Оуквілі (провінція Онтаріо, між Торонто і Гамілтоном, територія, відома під назвою Палермо) встановлено пам'ятник Шевченкові роботи укр. скульпторів М. *Вронського* та О. *Олійника* як дарунок укр. народу українцям Канади (іл. див.: *ШЕ*. Т. 1. С. 714). На гранітному п'єдесталі була повна бронзова постать Шевченка в динамічній позі (заввишки 5 метрів, вагою 2 тонни). На урочистій церемонії відкриття першого пам'ятника Шевченкові на амер. континенті були присутні 45 тис. людей різних національностей. 29 лип. 1952 відкрито поруч з пам'ятником Музей Т. Г. Шевченка з великою кількістю експонатів, подарованих ДМШ (нині НМТШ), — репродукції автографів, фотокопії арх. матеріалів, картини відомих художників, копії малюнків Шевченка, копія посмертної маски укр. поета. У ніч із 15 на 16 верес. 1988 невідомі вандали спалили приміщення музею разом з експонатами. Вдалося врятувати лише посмертну маску поета, що є копією маски-оригіналу з музею в Києві. Музей досить швидко відновлено завдяки допомозі з України й перенесено в Торонто, де відкрито 8 верес. 1995. 30 груд. 2006 пам'ятник Шевченкові вкрадено.

9 лип. 1961 встановлено пам'ятник Шевченкові (скульптор А. *Дараган*) біля будинку Манітобського парламенту в Вінніпезі. На урочистостях виступив тодішній прем'єр-міністр Канади Дж. Діфенбейкер і назвав Шевченка речником усіх борців за волю. Пам'ятник Шевченкові з мармуру роботи укр. скульптора А. *Ігнащенка* є в Тиммінсі (провінція Онтаріо). Фундамент пам'ятника спорудив місцевий мешканець — італієць С. Фурлетті. Пам'ятник відкрито в Кобзаревому парку 25 серп. 1984 поруч із місцевим краєзнавчим музеєм історії укр. першопоселенців у Канаді. У 1900—06 у провінції Манітоба була місцевість «Шевченко». Школа в цьому поселенні (тепер Вайта) зберігає ім'я Шевченка.

Лео Мол. Пам'ятник Шевченку. Бронза. 2011. Оттава (фрагмент)

Імпозантний пам'ятник Шевченкові на величному постаменті відкрито в Оттаві 26 черв. 2011. Це — робота скульптора Лео Мола (*Молодожанина*). Поруч із постаттю молодого Поета — три композиції: «Гайдамаки», «Катерина з немовлям», «Бандурист» (Taras Shevchenko monument to be inveiled in Ottawa // The Ukrainian weekly. 2011. 29 трав.). На відкриття пам'ятника з'їхалося багато шанувальників поета і українства загалом. Відзначали водночас 20-ліття незалежності укр. держави і 120-річчя укр. поселень у Канаді.

Перші канад. перекладачі й дослідники творчості Шевченка в основному або працювали серед укр. іммігрантів (Е.-Дж. *Гантер*, П. *Канді*), або мали з ними особисті контакти (Ф.-Г.-Р. *Лайвсей*). Перекладачі, дослідники і популяризатори Шевченкової спадщини новішої епохи, за винятком В. *Кіркконнелла*, здебільшого — вихідці з укр. імміграції (Дж. *Вір*, М. Скрипник, П. *Кравчук*, Г. *Польова*, О. *Івах*, К.-Г. *Андрусишин*, Ю. *Луцький*, А. *Маколкін*, Д. Струк, Я. *Розумний*). 1915-м датовано першу ст. про Шевченка в «University Magazine», що виходив у Монреалі. Її автор — канад. літератор Ф.-Л. Тілсон — подав детальну творчу біографію Шевченка, провів паралель із Р. *Бернсом* і стверджував, що Шевченка не можна вважати співцем лише його рідного краю. Він — речник правди й борець за волю, а тому його поезія має всесвітнє значення. Автор навів повністю вірш «Минули літа молодії» у перекл. Е.-Л. *Войнич*, ін. вірші подав у власному перекл. Я.-Б. *Рудницький* вважав, що певний вплив на Ф.-Л. Тілсона мали шевченкознавчі праці В.-Р. *Морфілла*. Першою канад. перекладачкою творів Шевченка була Ф.-Г.-Р. Лайвсей. Почувши вперше від няні своїх дітей укр. пісні й захопившись ними, вивчила укр. мову при активному сприянні укр. літератора П. Крата і почала перекладати укр. худож. слово. 1916 опубл. зб. власних перекл. «Пісні України з русинськими віршами», у якій творчість Шевченка представлено сімома поезіями: «Думка — Нащо мені чорні брови» (уривок), «Тополя», «У неділю не гуляла», «Чого ти ходиш на могилу?», «Сонце заходить, гори чорніють», «Навгороді коло броду», «Не для людей, тієї слави». Однак, намагаючись відтворити нац. колорит, перекладачка транскрибує багато укр. слів, вживає незграбні кальковані вислови і робить тим

Ювілейна збірка статий
про
ТАРАСА ГРИГОРОВИЧА ШЕВЧЕНКА
в соті роковини Його народженя.

Накладом Шевченківського Ювілейного Комітету.

Ювілейна збірка статей про Тараса Григоровича Шевченка в соті роковини його народження. Вінніпеґ, 1914. Обкладинка

самим перекл. незрозумілим для англомовного читача. У текстах чимало пропусків, вставок і перекручень. І все ж зб. відіграла певну позитивну роль, на неї опубл. чимало рецензій у провідних журн. і газ. англомовного світу.

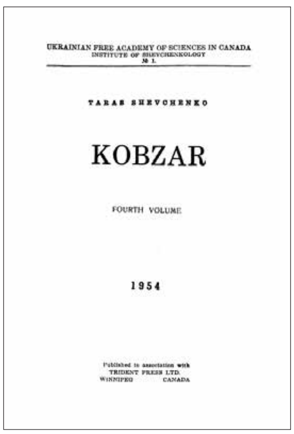
Кн. Е.-Дж. Гантера «Кобзар України» (Вінніпеґ, 1922; факсимільне вид. за ред. Я.-Б. Рудницького — Нью-Йорк; Вінніпеґ, 1961), що містила 23 Шевченкові твори (з них 20 з’явилося англ. мовою уперше) і життєпис поета, поданий фрагментарно, була тривалий час найповнішою англомовною зб. творів Шевченка. У кн. є окремі цікаві перекладацькі (лексичні й образні) перевтілення, але Е.-Дж. Гантер не був поетом, не мислив образами, відтак не міг сповна передати багатство Шевченкової поезії, мало уваги звертав на відтворювання архітектоніки віршів, вилучав укр. реалії, геогр. назви. Інтерпретації П. Канді, надрук. в періодиці 1926 («Заповіт») і 1943 («Ой три шляхи широкії»), також не були в худож. розумінні вищим щаблем англомовної шевченкіани. У перекл. О. Іваха, опубл. 1933 окремо й 1956 в періодиці, є чимало випадків англізації Шевченкової поезії. Так, Шевченкові «маленькі діточки» (поезія «Садок вишневий коло хати») у перекл. О. Іваха конкретизовано іменами «Nell and Bill», що створює досить комічну ситуацію. У передм. до своєї зб. О. Івах обмежує представлення Шевченка англомовному читачеві твердженням, що наш поет — це В. *Шекспір* України.

Якісно новим досягненням шевченкіани в Канаді є творчий доробок Дж. Віра. Він — автор критико-біогр. нарису про поета англ. мовою («Співець України», Торонто, 1951), багатьох перекл., систематично друк. в англомовній пресі й окремими вид. (Торонто, 1961; Москва, 1964, 1979; Київ, 1977, 1988, 1989). Йому належать перекл. 29 віршованих і 4 прозових творів Шевченка (зокр., повісті «Художник»), котрі вирізняються змістовою точністю, вдалим (в основному) відтворюванням образної системи оригіналів. Але з версифікаційного погляду Дж. Вір надмірно ямбізує поезію Шевченка. Крит. ст. перекладача (головно популяризаторські) надто заідеологізовані. Із середовища укр. імміграції вийшла і М. Скрипник, авторка багатьох попул. нарисів про Шевченка англ. мовою, перекладачка поеми «Катерина» (Торонто, 1960) та ін. поетичних творів (вст. фрагмента балади «Причинна», вірша «Сон — На панщині пшеницю жала»), а також багатьох попул. нарисів і худож. творів про Шевченка, написаних укр. мовою. Чимало для популяризації Шевченка зробили Г. Польова, авторка англомовної кн. «Малий Тарас» (Торонто, 1961), і М. *Сейго* — реж. і автор сценарію докум. фільму про Шевченка, співавт. (разом із Г. Польовою) англомовної кн. «Весь світ — моє село» (Торонто, 1964). Значним є внесок у канад. шевченкіану П. Кравчука. Автор праць з історії укр. поселень у Канаді, він подавав досить детальну історію англомовної шевченкіани, одначе не об’єктивну, не повну, перекручуючи на догоду офіц. ідеології тоталітаризму ряд фактів. Такими ж вадами позначено бібліографію укр. та англомовної шевченкіани, вміщену в його кн. «Тарас Шевченко в Канаді» (К., 1961). Як голова Крайового виконавчого комітету Т-ва об’єднаних укр. канадців П. Кравчук сприяв тому, що в 1980—88 чимало науковців і літераторів з України — В. *Русанівський*, І. Дзеверін, Л. *Новиченко*, І. *Дзюба*, П. *Кононенко*, Р. *Іванченко*, І. *Дузь*, поети І. *Драч*, Д. *Павличко*, Р. *Лубківський*, П. *Перебийніс*, Б. *Олійник*, В. *Коротич* — мали змогу виступити з шевченкознавчими доповідями в багатьох ун-тах по всій Канаді від Британської Колумбії до Квебеку. Ініціатором цих заходів, що проводилися завжди в берез., була і Г. Польова.

1964 рік ознаменувався появою майже повного англомовного «Кобзаря» у Торонто. Перекл. здійснив В. Кіркконнелл за допомогою підрядників К.-Г. Андрусишина та консультацій С. *Гординського*. Ще раніше, 1963, К.-Г. Андрусишин і В. Кіркконнелл опубл. укладену і перекладену ними антологію «Українські поети, 1189—1962», у якій уміщено й перекл. творів Шевченка. У кількісному аспекті «Кобзар», виданий

УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИК
THE UKRAINIAN TOILER

Український робітник. 1935. 8 березня

UKRAINIAN FREE ACADEMY OF SCIENCES IN CANADA
INSTITUTE OF SHEVCHENKOLOGY
№ 1.

TARAS SHEVCHENKO

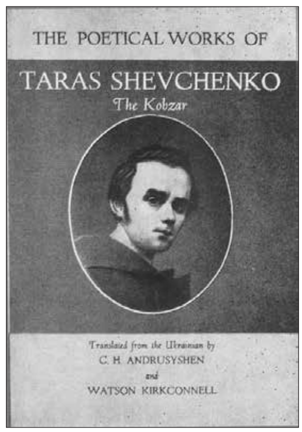
KOBZAR

FOURTH VOLUME

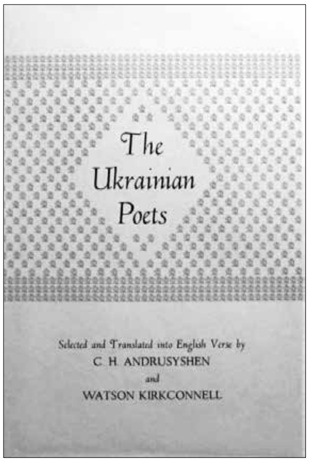
1954

Published in association with
TRIDENT PRESS LTD.
WINNIPEG CANADA

Т. Шевченко. Кобзар. Вінніпеґ, 1954. Т. 4. Контртитул

Т. Шевченко. Кобзар. Торонто, 1964. Суперобкладинка

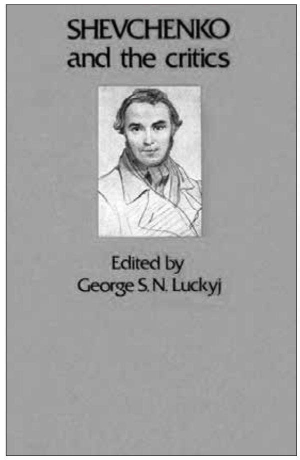

Українські поети. Переклади К.-Г. Андрусишина, В. Кіркконнелла. Торонто, 1963. Суперобкладинка

у Торонто, розширив можливості англомовного читача ознайомитися з творчістю Шевченка. Найкраще вдалися В. Кіркконнеллу ті перекл., де він, передаючи укр. коломийковий розмір англ. баладним, відтворює оповідні твори («Катерина», «Тополя», «Сова», «Наймичка» та ін.). Одначе в перекл. багато шаблонної лексики й фразеології, чужих поетиці Шевченка, привнесених ампліфікацій, що нівечать лапідарність поетового вірша; чимало найобразніших, найекспресивніших рядків оригіналу передано трафаретно. У кн. вміщено концептуальну вст. ст. К.-Г. Андрусишина про Шевченка. Він автор і англомовної брошури «Українська література і її натхненник Т. Шевченко» (Вінніпеґ, 1949) та ст. «Т. Шевченко — національний і всесвітній геній» (1949). 2001 перекл. В. Кіркконнелла почасти перевидало київ. вид-во Prime.

Шевченкознавство в Канаді — складник канад. україністики, відносно молодої галузі досліджень. 1943 відкрито перший факультативний курс укр. мови в Саскачеванському ун-ті (м. Саскатун). Поступово україністику почали викладати в більшості ун-тів Канади. При Альбертському ун-ті (м. Едмонтон) 1976 організовано Канад. ін-т українських студій (КІУС), що розгорнув досить широку дослідницьку і видавничу діяльність. КІУС і Торонт. ун-т видають з 1978 двічі на рік «Journal of Ukrainian Studies» («Журнал україністики»), до № 7 включно — «Journal of Ukrainian Graduate Studies» («Журнал студентів україністики»). У 1-му вип. цього журн. Л. Шнайдер опубл. ст. про романтизм Шевченка.

Я. Розумний у ст. «Повернення символу: Шевченкова Катерина в сучасній українській радянській літературі» (Сучасність. 1986. № 3) стверджує, що в Шевченковій поезії, як і в сучасній укр. поезії, це ім'я є певним символом, що може сповнюватися і позитивним, і пейоративним змістом. Чималий внесок у шевченкознавство англомовного світу належить Ю. *Луцькому*. 1964 Ю. Луцький опубл. англомовну ст. «Чи є Шевченко символом всезагальної волі?», у якій доводив, що дослідники надто заідеологізували Шевченка, і як поет найвищої проби він не повністю відомий навіть у своєму рідному краю. Автор детально аналізує загальнолюдські мотиви в творчості Шевченка, цитуючи уривки з його творів в англомовних перекл. К. *Меннінга*, В. *Річ*, К.-Г. Андрусишина, В. Кіркконнелла. 1971 він видав монографію «Між Гоголем і Шевченком. Полюси літературної України, 1798—1847» (перекл. укр. мовою — К., 1998). Дослідник чітко обґрунтував самобутнє українство Шевченка на противагу М. Гоголю, який також був не лише сином укр. землі, а й дитиною укр. народу, але, на думку автора, інтегрувався майже повністю в рос. культуру. Шевченко, навпаки, став квінтесенцією українства, символом самобутності, окремішності не лише нашої л-ри, а й усього укр. народу. Ю. Луцький — англомовний перекладач кн. П. *Зайцева* «Життя Тараса Шевченка» (опубл. 1988), написаної 1938 для *ПВТ: [У 16 т.]* (том не вийшов) і опубл. в оригіналі 1955. Англомовний варіант деякою мірою скорочений. 1981 Канад. ін-т укр. студій при Торонт. ун-ті опубл. за ред. Ю. Луцького англомовну антологію «Шевченко і критики, 1861—1980» (зі вст. ст. Б. *Рубчака*). У кн. 27 ст. (П. Куліша, М. Драгоманова, І. Франка, Б. Рубчака, Г. *Грабовича* та ін.). У зб. представлено різні аспекти шевченкознавчих досліджень: біогр., соціологічний, істор., порівняльно-істор. Важливу працю опубл. 1992 торонт. дослідниця (випускниця Одес. ун-ту) А. Маколкін «Ім'я, герой, знак. Семіотика націоналізму, подана через героїчну біографію». Застосовуючи семіотичний аналіз, вона стверджує надзвичайну популярність Шевченка дослідженням текстів його біографій з різним етнокомпонентом. Предметом досліду в монографії є Шевченко, знак великої семіотичної інтенсивності; ін. семіотичною константою є жанр біографії.

Шевченко і критики, 1861—1980. Торонто, Буффало, Лондон, 1980. Обкладинка

Досить неповно й упереджено подано історію укр. шевченкознавства в 5-томній англомовній «Енциклопедії України» (публ. Канад. ін-ту українознавства, НТШ та Канад. фундації українознавчих студій, 1984—1993). Це відчувається і в оглядовій ст., і при подаванні більшості персоналій. Автори тенденційно ігнорують той відрадний факт, що, попри несприятливі умови та нестерпну цензуру, зокр. стосовно шевченкознавства, науковці України та ін. кол. республік Союзу РСР зробили значний внесок у вивчення життя і творчості

Шевченка. Осмислюванню історії рецепції творчості Шевченка в Канаді сприяють бібліогр. покажчики англомовної україніки, зокр. М. *Тарнавської* (видає КІУС) та О. П'ясецької. Корисною є бібліографія канад. дослідника А. *Григоровича* «Шевченкознавчі праці англійською мовою» (1989). Майже всі україномовні поети Канади звертаються до образу і творчості Шевченка. Його вшановують і англомовні поети Канади. Попул. поет Дж. Воллес присвятив укр. поетові вірш «Шана канадця» (1961). На міжнародному форумі діячів культури в Києві, присвяченому *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка* (29—30 трав. 1964), виступав канад. поет В. *Макдоналд*, досить добре обізнаний з творчістю Шевченка.

Пер.: Songs of Ukraine with Ruthenian poems. Transl. by F. H. R. Livesay. London; Paris; Toronto; New York, 1916; Shevchenko T. The Kobzar of Ukraine. Transl. by A. J. Hunter. Winnipeg, 1922; Ukrainian songs and lyrics: A short anthology of Ukrainian poetry. Transl. by H. Ewach. Winnipeg, 1933; Shevchenko T. Katerina. Transl. by M. Skrypnyk. Toronto, 1960; Shevchenko T. Selections. Toronto, 1961; Shevchenko T. Selected works. Ed. by J. Weir. Moscow, s. a.; The poetical works of Taras Shevchenko. The Kobzar / Transl. by C. H. Andrusyshen and W. Kirkconnell. Toronto, 1964; Shevchenko T. The matchmakers An excerpt from Act 1 of T. Shevchenko's «Nazar Stodolya». Transl. by J. Shack and M. Kobylansky // The Ukrainian Canadian. 1969. November; Шевченко Т. Вибрані поезії — Shevchenko T. Selected poetry. Transl. by J. Weir, I. Zheleznova, O. Shartse. K., 1977; Shevchenko T. Selections: Poetry. Prose / Transl. by J. Weir. K., 1988; Шевченко Т. Вибрані поезії —Shevchenko T. Selected poetry / Transl. by J. Weir, I. Zheleznova, O. Shartse & G. Evans. K., 1989; Shevchenko T. Poems. Transl. by C. H. Andrusyshen and W. Kirkconnell. K., 2001.

Літ.: Алексеев П. Путешествие по Канаде и США. М., 1888; *Franko I.* Die Auswanderung der galizischen Bauer // Arbeiter Zeitung. 1892. № 43. Oktob. 21; *Tilson F. L.* Taras Shevchenko // University Magazine. 1915. February. № 14; *Дубицький І., Смаль-Стоцький Р.* Шевченко в англійській мові // *ПВТ: [У 16 т.].* Т. 15; *Andrusyshen C. H.* Ukrainian literature and its guiding light Shevchenko. Winnipeg, 1949; *Andrusyshen C. H.* Shevchenko — a national and universal genius // Opinion. 1949. March; *Crath P.* Florence Randal Livesay — interpreter of the Ukrainian soul // Zhinochyi svit — Woman's world. 1950. November; National Shevchenko festival. Toronto, 1961; *Кравчук П.* Тарас Шевченко в Канаді. К., 1961; *Krawchuk P.* Shevchenko in Canada. Transl. by M. Skrypnyk. Toronto. 1961; *Polowy H.* Little Taras. Toronto, 1961; *Rudnyckyj J. B.* The first Canadian literary appreciation of Shevchenko // Zhinochyi svit — Woman's world. 1963. March; *Polowy H., Sago M.* The world is my village. Toronto, 1964; *Woycenko O.* Shevchenko's cult in Canada // Promin. 1964. March; *Lindal W. J.* Taras Shevchenko. His message to humanity // Ukrainian Free Academy of Sciences. Series: Literature. 1964. № 9; *Luckyi G. S. N.* Is Shevchenko a symbol of universal freedom? // Comparative Literature Studies. 1964. Vol. 1. № 2; *Krawchuk P.* Shevchenko in Canadian literature // The Ukrainian Canadian. 1965. Apr. 5; *Skrypnyk M.* The Kobzar in English // The Ukrainian Canadian. 1969. № 3; *Жомнір О. В.* Переклади поезії «Заповіт» англійською мовою // *НШК 16*; *Luckyj G. S. N.* Between Gogol and Shevchenko. Polarity in the literary Ukraine 1798—1847. München, 1971; *Рудницький Л.* Шевченко в англійських перекладах // *ЗНТШ*. 1976. Т. 187; *Schneider L. E.* An examination of Shevchenko's romanticism // Journal of Ukrainian Graduate Studies. 1978. Spring. Vol. 1. № 1; *Shevchenko* and the critics, 1861—1980 / Ed. by G. S. N. Luckyj. Transl. by D. Ferguson & S. Yurkevich. Toronto, 1980; *Наша* сцена. Упор. П. Кравчук. Торонто, 1981; *Lazebnik S.* Kobzar in Canada // Ukraine. 1984. March; *Зорівчак Р. П.* Твори Тараса Шевченка на сторінках «The Ukrainian Canadian» (1947—1984) // Теория и практика перевода. К., 1984. Вип. 11; *Zorivchak R.* In the English-speaking domain // Shevchenko and the world. K., 1988; *Zaitsev P.* Taras Shevchenko: a Life. / Ed., abridged and transl. by G. S. N. Luckyi. Toronto, 1988; *Ukrainian* literature in English: Books and pamphlets, 1890—1965: An annotated bibliography / Compl. by M. Tarnawsky. Edmonton, 1988; *Shevchenko* books in English, 1911—1988 // Forum. 1989. № 77; *Szczesny W.* Shevchenko museum update // The Ukrainian Canadian. 1989. March; *Bibliography* of Ukrainian literature in English and French: Translations and critical works, 1950—1986 / Compl. by O. Piaseckyj. Ottawa; London; Paris, 1989; *Зорівчак Р. П.* Шевченко в англомовному світі // *Шевченко* і світ. К., 1989; *Rozumnyj Ya.* The return of a symbol: Shevchenko's Kateryna in contemporary Soviet Ukrainian literature // In Working Order: Essays presented to G. S. N. Lyckyj. Journal of Ukrainian Studies. 1989. Vol. 14; *Ukrainian* literature in English: Articles in journals and collections, 1840—1965: An annotated bibliography / Compl. by M. Tarnawsky. Edmonton, 1992; *Makolkin A.* Name, hero, icon. Semiotics of nationalism through heroic biography. Berlin; New York, 1992; *Zorivchak R.* The most important problems of Anglophone Shevchenkiana: Translations, research works // Translation — the vital link: Proceedings of the XIII FIT World Congress (Brighton, UK, 1993). London, 1993. Vol. 1; *Antokhii M., Struk D. H., Zelska-Darewych D.* Shevchenko Taras // Encyclopedia of Ukraine. Toronto; Buffalo; London, 1993. Vol. 4; *Зорівчак Р., Дінглі Дж.* Найчільніші проблеми англомовної шевченкіани // Другий міжнародний конгрес україністів (Л., 1993): Доповіді і повідомлення. Л., 1993. Літературознавство; *Zorivchak R.* The most important problems of English-language Shevchenkiana // News from Ukraine. 1994. Nos 18—24; *Кравчук П.* Без недомовок. Спогади. К.; Торонто, 1995; *Москаль Л.* Музей відкритий // Українсько-канадський вісник — Ukrainian Canadian Herald. 1995. Жовт.; *Ukrainian* literature in English: 1980—1989. An annotated bibliography / Compl. by M. Tarnawsky. Edmonton & Toronto, 1999; *Макух А.* Українські канадці в переписі населення 2001 р. // *ЛУ*. 2003. 21 серп.; *Зорівчак Р.* Шлях до Пророка. Шевченкове слово в англомовному світі // *ЛУ*. 2006. 9 берез.; *Зорівчак Р.* Поезія Тараса Шевченка англійською мовою // Народна воля. 2006. 9 берез., 16 берез.; *Зорівчак Р.* Шевченкове слово в англомовному світі // Іноземні мови в навчальних закладах. 2007. № 1; *Taras Shevchenko* statue stolen from Ontario park // The Ukrainian Weekly. 2007. Jan. 7; *Михайліва Н.* Понівечений Шевченко як ознака розчленованої нації // Основа. 2007. Берез.—квіт.; *Зорівчак Р.* Сприйняття творчості Тараса Шевченка в Канаді // *Україна*: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Ювілейний зб. на пошану Богдана Якимовича. Л., 2012.

Роксолана Зорівчак

КАНАЛЕ́ТТО [Canaletto; справж. — Каналь (Canal) **Джованні-Антоніо**, 18.10.1697, м. Венеція, Італія — 20.04.1768, там само] — італ. живописець і гравер. Худож. майстерності вчився у батька Б. Каналя. На дальшу творчість К. мали вплив венеційські

живописці Л. Карлеваріс та М. Річчі. У 1719—20 навчався в Римі й працював там художником-декоратором. Повернувшись до Венеції, став одним із лідерів венеційського ведутизму — міського архіт. пейзажу, що поступово виокремлювався в самостійний жанр. З 1763 — член Венеціанської академії малярів і скульпторів. Манері К. притаманні точність у передачі мотивів композиції, панорамність пейзажів з уведенням багатофігурних сцен. Для того, щоб скомпонувати картину, К. користувався камерою-обскурою — оптичним приладом, через систему лінз якого можна одержати зменшене зображення вибраного об'єкта і збільшити кут огляду для вивчення перспективних ефектів. Технічні прийоми та композиційна довершеність поєднані у К. з умінням передати вібрацію атмосфери, створити неповторний колорит й акцентувати світлотіньові нюанси. Найвідоміші твори: «Площа Сан-Марко» (1727—28), «Подвір'я каменяра» (бл. 1730), «Від'їзд венеційського дожа на заручини з Адріатичним морем» (1740-ві), серія «Ведути» (1740—44), «Замок Алнвіч» (1750) тощо.

Шевченко цінував і, очевидно, вивчав творчий досвід К. У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» висловлено захоплення технікою, прийомами світлотіні та настроєм у творах митця: «Я принялся за работу. Разложил темные и светлые пятна на моем неоконченном рисунке, и рисунок ожил, заговорил и сам собою окончился. Вот где твои чары, колдовство твое, очаровательный Каналетти» (4, 258).

Мирослава Сапко

КАНДИ́М Юнус (4.09.1959, м. Аккурган, районний центр Ташкент. обл., Узбекистан — 20.03.2005, Сімферополь) — кримськотатар. письменник, перекладач і публіцист. Закінчив 1981 відділення кримськотатар. мови та л-ри Ташкент. пед. ін-ту ім. Нізамі. Автор поетичних зб. «Ти схожа на море» (Ташкент, 1988), «Жовта мить» (К., 1997; кримськотатар. і укр. мовами), «Нитка надії» (Сімф., 2001) та ін.; наук.-публіцистичного нарису «Курултай. Як це було: 1917 р.» (Сімф., 1991); монографії про Н. Челебіджихана «Не заросте травою поле бою...» (Сімф., 2002); понад 60 ст. про кримськотатар. культуру у вид. «Енциклопедія сучасної України», *ШЕ*.

Ю. Кандим

К. інтерпретував кримськотатар. твори Шевченка: поему «Кавказ», послання «І мертвим, і живим», вірші «Вітер з гаєм розмовляє», «Розрита могила», «Маленькій Мар'яні», «Минають дні, минають ночі». Перекл. опубл. у двомовній зб. «Узакъ ве якъын Шевченко — Далекий і близький Шевченко» (Сімф., 1999); ред. кримськотатар. текстів був К. Поему «Кавказ» з передм. К. видано окремою кн. чотирма мовами: укр., кримськотатар., рос. та англ. (Сімф., 1999). Цей же перекл. вміщено у вид. *«Кавказ» [Антол. пер.]*. К. тонко відчував худож. світ укр. поета, вдало користуючись засобами кримськотатар. поетики, передав словесно-образну тканину та ритмомелодику Шевченкових творів.

Літ.: Далекий і близький Шевченко — Узакъ ве якъын Шевченко // Українсько-канадський вісник. 2000. Трав. — Рец. на кн.: Далекий і близький Шевченко — Узакъ ве якъын Шевченко: Пер. вибр. тв. Т. Шевченка укр. та кримськотатар. мовами. Сімф., 1999; *Бєляєв В*. Подія в культурному житті // *СіЧ*. 2001. № 3. — Рец. на кн.: Далекий і близький Шевченко — Узакъ ве якъын Шевченко: Пер. вибр. тв. Т. Шевченка укр. та кримськотатар. мовами. Сімф., 1999.

Алла Калинчук

КА́НДІ (Cundy) **Персіваль** (28.05.1881, м. Ноттінгем, графство Ноттінгемшир, Великобританія — 20.05.1947, м. Вест-Коллінвуд, штат Нью-Джерсі, США) — пастор пресвітеріанської церкви, англомовний перекладач і популяризатор укр. л-ри. 1914 переїхав до США, 1918 — до Канади. Закінчив Манітобський ун-т. З 1937 жив у США. Як місіонер м. Роланда (провінція Манітоба) спілкувався з укр. іммігрантами, вивчав укр. мову і культуру. Перекладацьку діяльність почав у 2-й пол. 1920-х. Перші перекл. опубл. у журн. «The New Canadian». Співпрацював із журн. «The Ukrainian Quarterly». К. — один із найвідоміших перекладачів І. Франка (переклав поему «Іван Вишенський», 51 вірш зі зб. «З вершин і низин», «Мій ізмарагд»), Лесі *Українки* (переклав драму «Бояриня», драм. поеми «Вавилонський полон», «На руїнах», «Адвокат Мартіан», драму-феєрію «Лісова пісня» та ін.). Перекладав також оповідання М. *Коцюбинського*, О. *Кобилянської*, О. *Маковея*. Написав граматику укр. мови для англ. мовців (неопубл.). Незавершеним залишився перекл. повісті О. Кобилянської «У неділю рано зілля копала...». Переклав поезії Шевченка «Заповіт» та «Ой три шляхи широкії». Перекл. «Заповіту» неримований, але ритмікою близький до оригіналу. 1947 у ст. про Марка Вовчка писав про батьківське ставлення Шевченка до письменниці, цитував у власному перекл. уривок поезії «Марку Вовчку» (перших 8 рядків).

Тв. і пер.: Shevchenko T. Testament // Канадійський ранок. 1926. Ч. 280; Shevchenko T. Oh three pathways // Manitoba. 1943. № 32; Marko Vovchok // The Ukrainian Quarterly. 1947. Winter.

Літ.: Зорівчак Р. Шевченко в англомовному світі // *Шевченко* і світ. К., 1988.

Роксолана Зорівчак

КА́НІВ — пов. місто Київ. губ., тепер районний центр Черкас. обл. 1977 надано статус істор. міста. У 1849 населення К. налічувало 5,1 тис. осіб (2005 — 26,2 тис.). Найдавніші пам'ятки на території К. та його околиць належать до епохи міді-бронзи. Одне з найважливіших міст княжої доби. Перша літописна згадка про К. датується 1144, коли київ. князь Всеволод Ольгович заснував тут Юр'ївський (Успенський) собор. У 1240 захоплений татар. ордою К. став місцем перебування татар. збирачів податку. Бл. 1362 був у підпорядкуванні Великого князівства Литовського. За Люблінською унією 1569 місто захопила Польща. 1600 К. надано магдебурзьке право. В 1648 К., визволений селянсько-козацьким військом на чолі з Б. *Хмельницьким*, став полковим містом Канів. полку. Після Андрусівського перемир'я 1667 К. відійшов до Польщі, а за Бучацьким мирним договором 1672 — до Туреччини. 1702 визволений селянсько-козацьким військом С. *Палія*, але за умовами Прутського мирного договору 1711 залишився під Польщею. Під час Коліївщини (1768) загін гайдамаків на чолі з Семеном Неживим штурмом заволодів Канівським замком. 1793 К. увійшов до складу Росії. У К. поховано козацьких гетьманів *Івана Підкову*, С. Кішку та Я. Шаха. В околицях К. — три заповідники: ШНЗ, у якому на Чернечій (тепер Тарасовій) горі 10 (22) трав. 1861 поховано Шевченка; Канів. природний заповідник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка, на території якого розташований музей природи та могила і музей акад. *М. Біляшівського*; Історико-культурний заповідник *Трахтемирів* та Регіональний ландшафтний парк Трахтемирів.

Шевченко їздив до К., можливо, ще під час свого перебування у *Переяславі* 1845. Влітку 1859, під час відвідин М. Максимовича, який жив улітку в

Успенський собор. Канів. 11–19 ст.

с. *Прохорівці* на *Михайловій Горі*, поет побував і в К. Його приїзд сюди пов'язаний з бажанням оглянути гори між К. і с. *Пекарями*, щоб обрати для придбання землю над Дніпром. Під час цього приїзду поет намалював краєвид «Коло Канева». Намір Шевченка оселитися побл. К. не здійснився. 1859 В. Шевченко напитав для поета ділянку землі, що належала до межиріцького маєтку поміщика Н. *Парчевського*. 5 лип. 1859 Шевченко оглянув місцевість біля с. Пекарів. На 10 лип. було призначено обмірювання ділянки, під час якого відбулася суперечка Шевченка з родичем землеміра А. *Козловським*. Поета було звинувачено в блюзнірстві й заарештовано, після чого він мусив повернутися до Петербурга. У черв. 1860 В. Шевченко листовно запропонував поетові купити під садибу ін. ділянку, розташовану на околиці К., «на городських землях, на високій горі», яка «граничить з Монастирищем» (урочищем Монастирок поряд з Чернечою горою), на що Шевченко погодився (див. лист В. Шевченка від 1 лип. 1860). У поемі «Гайдамаки» та містерії «Великий льох» Шевченко згадував К. Створив рисунок — ілюстрацію до кн. М. *Полевого* «Історія Суворова» — «Зустріч Катерини II з королем Станіславом» (*ПЗТ: У 12 т*. Т. 7. № 57). Ця зустріч відбулася у К. Згаданий у поезії «Іван Підкова» та поемі «Гамалія» І. Підкова, уславлений козацький ватажок, похований у К. Про К. йдеться і в листуванні поета. Зокр., в листі до В. Шевченка від 22, 25 серп. 1860 поет просить надіслати на його весілля «сушених карасів десяток-другий або й третій та запеченого дніпрового ляща одного, другого або

Канів. Листівка. Кінець 19 — початок 20 ст.

Могила Шевченка на Чернечій горі. Канів. Фото 1883—1884

й третього. <...> в Каневі цього добра хоч лопатою горни». А також запитує, чи можливо найняти у К. для сестри Ярини «хаточку на літо?». У родині Шевченків зберігся переказ про перебування поета на Степанецькому ярмарку (с. Степанці Канівського р-ну), куди добиратися з Прохорівки та Пекарів найзручніше було через К.

9 (21) трав. 1861 жителі К. зустріли домовину з тілом Шевченка, яку було доставлено пароплавом «Кременчуг». 10 (22) трав. поета поховали на Чернечій (Тарасовій) горі. 1884 на його могилі встановили пам'ятник — чавунний хрест, побудували поряд із могилою хату для доглядача, в якій тоді ж було відкрито перший народний музей Шевченка — «Тарасову світлицю». 1923 на могилі поета встановили замість хреста тимчасовий пам'ятник — чавунне погруддя поета. З 1925 територія Тарасової гори стала держ. заповідником (див. *Шевченківський національний заповідник*). З нагоди *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* на його могилі відкрито новий монументальний пам'ятник (скульптор М. *Манізер*; бронза, граніт) і мемор. музей. 1961 неподалік музею споруджено готель «Тарасова гора»; 1973 — причал; 1977 — комплекс гранітних сходів на Тарасову гору; 1991 — на Тарасовій горі відтворено хату доглядача і в ній перший народний музей Шевченка. На споруді Успенського собору, в якому стояла домовина Шевченка, встановлено мемор. дошку. 1917 у К. поховано Л. *Полусмак*, на могилі якої встановлено пам'ятний знак.

Літ.: Біленко В. В., Данилов Я. М. Канівський державний музей-заповідник «Могила Т. Г. Шевченка»: Путівник. К., 1960; *Іщенко М. Є., Мотов Л. Г., Сорокопуд І. І.* Канівщина. Д., 1969; *Кілессо С. К.* Канів. К., 1969; *Музеї* Канева. Д., 1977; *Танана Р. В., Шпильова Н. М.* Канівський державний музей-заповідник Т. Г. Шевченка. Д., 1978; *Тарахан-Береза З. П.* Святиня: Наук.-істор. літопис Тарасової гори. К., 1998.

Анатолій Татарин

КАНІВЕ́ЦЬ Володимир Васильович (5.10.1923, с. Весела Долина, тепер Глобинського р-ну Полтав. обл.) — укр. прозаїк і драматург. Закінчив 1952 Латв. ун-т. У 1953—63 працював у ред. періодичних видань Риги та Києва. Очолював 1966—81 Житом. організацію СПУ. Автор п'єс «Після весілля» (1956), «Мама збирається заміж» (1983), «Операція на совісті» (1988) та ін.; зб. новел і оповідань «Відкриття Тофаларії» (1962), «Листи коханої» (1965); романів «Вогнища в тайзі» (1963), «Ульянови» (1967; Держ. премія ім. Т. Г. Шевченка, 1970), «Земля і воля» (1982) та ін.

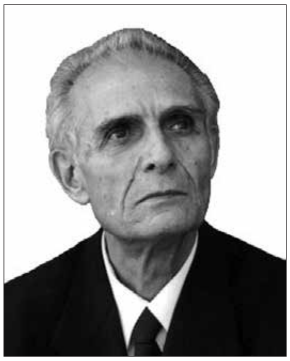
Шевч. тему у творчості К. представлено драм. трилогією «Поет і княжна» (2003). В однойменній драмі йдеться про особисті стосунки поета і В. *Рєпніної*. Тут Шевченко постає у традиційній іпостасі народолюбця, співця знедолених і ненависника панів. Автор дещо зловживає підкресленим протиставлянням соц. відмінностей гол. дійових осіб. В основу драми «Тарас і Ликера» покладено історію залицяння Шевченка до Л. *Полусмак*. Персонажі п'єси прямолінійно розділені на дві групи: позитивні, або ті, хто підтримує намір Шевченка одружитись (Горпина, Білозерський, частково Макаров), і негативні, які намагаються стати на заваді цьому (Карташевська, Забіла, Куліш). Іще одна п'єса за мотивами життя і творчості Шевченка — «Віщі сни Прометея» — це своєрідне попурі, скомпоноване з окремих епізодів біографії поета й уривків із його творів.

Літ.: Канівець Володимир Васильович // *Т. Шевченко* і Житомирщина. Х., 2007.

Наталія Лощинська

КА́НІВСЬКИЙ ДЕРЖА́ВНИЙ МУЗЕ́Й — див. *Шевченківський національний заповідник*.

КАНОА́Т Мумін (20.05.1932, кишлак Курговад, тепер Дарвазького р-ну Горно-Бадахшанської автономної обл., Таджикистан) — тадж. поет і перекладач, громадський діяч. Народний поет Таджицької РСР (1991), чл.-кор. АН Таджикистану (1992). Лауреат Держ. премії Союзу РСР (1977). Закінчив 1956 Тадж. ун-т (Душанбе). Автор зб. поезій «Іскри» (1960), «Земні зірки» (1963), «Материнське обличчя» (1972), «Батько» (1975), «Вибране» (1996; 2000) та ін. Зб. віршів «Земні зірки» (1963) К. присвятив Україні.

М. Каноат

Переклав ряд творів Шевченка: поеми «Катерина» (Шарки Сурх. 1961. № 3), «Сова», баладу «Тополя», вірш «Гоголю», які згодом увійшли до зб. поезій Шевченка тадж. мовою «Заповіт» (1961) і «Перлина великої річки. Вірші і поеми» (Душанбе, 1964). Шевченкові присвятив поему «Дніпровські хвилі» (1964; 1965; 1982), яку у тадж. літературознавстві вважають поетичною відповіддю Шевченковій «Катерині» (*Шокало О.* С. 91). Брав участь в урочистих зборах, присвячених *100-літнім роковинам від дня смерті Шевченка* (10 берез. 1961, Душанбе).

Тв.: Дніпровські хвилі // Сузір'я: (Вірші та оповідання письменників братніх народів Радянського Союзу). К., 1967 [Вип. 1].

Літ.: Шодикулов Х. Традиції і новаторство в «Катерині» Т. Шевченка та «Дніпровських хвилях» М. Каноата // *НШК 19*;

Шокало О. Мумін Каноат — автор таджицької шевченкіани // *Т. Г. Шевченко* в інтернаціональних літературних зв'язках: Зб. К., 1981.

Алла Калинчук

КАНÓВА (Canova) **Антоніо** (1.11.1757, Поссаньйо, обл. Венеція, Італія — 13.10.1822, м. Венеція) — італ. скульптор, представник класицизму, творчість якого мала великий вплив на європ. академ. мист-во. Навчався у Венеції (1768—78, майстерня скульптора Дж. Торретті), працював у Венеції, Римі, Парижі, зокр. при дворі *Наполеона I*. Риси його «біломармурового» стилю — пластичність композицій, вишуканість і граційні жести оголених, по-античному довершених торсів позначені певною салонністю: «Дедал та Ікар» (1779), «Цілунок Амура» (1796), «Амур і Психея» (1786—93; 1796), «Наполеон у вигляді Марса» (1808) тощо. Починаючи з 18 ст. саме К. і його школа (Л. Бартоліні, Ж.-А. Гудон, Б. *Торвальдсен*) були критерієм для художників та скульпторів; на копіюванні творів К. виросло чимало поколінь митців. У повісті «Художник» Шевченко згадував (4, 132), що під час навчання в петерб. *Академії мистецтв* студенти малювали голову «Генія» К. — деталь пам'ятника австр. ерцгерцогині Марії-Кристині («Геній, що плаче», 1796—1805; Августинська церква, Відень). Скульптура «Геній смерті» (1792) була в експозиції *Ермітажу*, і Шевченко міг малювати її з гіпсових зліпків.

Паралель з естетичним каноном К. проводить розповідач повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали». Намагаючись підкреслити своє захоплення вродою нареченої, Шевченко порівнює її з творами *Рафаеля* Санті й К., зумисно применшуючи мист. цінність вищих зразків краси порівняно з живою натурою: «А знаменитый Канова вдребезги разбил бы свою сахарную "Психею", если бы увидел это божество, грациозно принимающее чашку с чаем» (4, 259—260). У цьому висловлюванні виявлено алюзії на пластику й вишуканість найдосконаліших жіночих образів у європ. мист-ві та естетичні смаки Шевченка-митця, який дещо критично сприймав рафінований канон класицизму, представлений, зокр., у скульптурній групі К. «Амур і Психея», котру не раз бачив у Ермітажі.

А. Канова. Амур і Психея. Мармур. 1796

Людмила Лисенко

КÁНОВАС-САМОРÁНО (Cánovas Samorano) **Марія** (1.07.1917, Картахена — 28.10.1987, Барселона) — іспан. перекладачка. У 1939—85 як політемігрантка жила в Союзі РСР. Закінчила Літ. ін-т ім. О. М. Горького в Москві. Брала участь у підготовці першого вид. творів Шевченка іспан. мовою, що вийшло 1965 у Москві. Для цієї книжки здійснила поетичну ред. перекл. балади «Причинна», поеми «Єретик», за підрядниками Р. *Естрели-Льопіса* переклала вірші «Думи мої, думи мої» (1840) й «Дівичії ночі».

Ярема Кравець

КАНÓНІК — богослужбова книга православної церкви, що містить вибрані канони, акафісти й молитви. У деяких вид. уміщували і святці — календар із зазначенням імен святих, пам'ять яких відзначали в той або ін. день. Київ. К. — вид. *Києво-Печерської лаври* 1750, оздоблене гравюрами й виливними прикрасами (див.: *Запаско Я*., *Ісаєвич Я*. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Л., 1984. Кн. 2. Ч. 2. С. 92). Згадується у повісті «Близнецы», коли Никифор Федорович за церк. традицією добирає імена для близнят, визначивши за київ. К. день пам'яті святих (4, 15).

Клавдія Сєкарєва

КАНУКÓВ Інал (1850, аул побл. м. Гізелі, тепер Пригородний р-н, Пн. Осетія — Аланія, РФ — 25.01.1898, х. Ларс, тепер Новий Батакоюрт, Пн. Осетія — Аланія, РФ) — осет. письменник і етнограф. Закінчив 1874 Александровське військ. уч-ще (Москва). Автор оповідань, віршів, а також ст. і нарисів на етногр. та військ. тематику. 1874—77 опубл. нариси «В осетинському аулі», «Горці-переселенці»; етногр. ст.: «Звичаї, властиві осетинам, кабардинцям і чеченцям», «Танці й мода у кавказьких горців»; оповідання «Крадіжка-помста». Військ. враження від Тур. війни 1877—78 висвітлено у нарисах «Від Александрополя до Ерзерума» (1878), ст. «Антимілітаризм» (1896) і у віршах 1890-х: «На батареї», «Кров і сльози», «Апофеоз війни» та ін.

У вірші «Малоросам» (1895) К. висловив захоплення волелюбними мотивами творчості Шевченка. Поезія «Кавказові» (1896) перегукується із «Заповітом» укр. поета.

Літ.: Габараев С. Ш. Инал Кануков: (Очерк творчества). Сталинири, 1960; *Суменова З.* Инал Кануков: Жизнь и творчество. Орджоникидзе, 1972.

Алла Калинчук

КАНЧУ́ГА Александр (2.11.1934, с. Метахеза, тепер Пожарського р-ну Приморського краю, РФ) — удегейський письменник, краєзнавець і перекладач. Закінчив 1956 Учительський ін-т (Хабаровськ, РФ), а 1969 — філол. ф-т пед. ін-ту (Уссурійськ, РФ). Досліджував фольклор, побут і звичаї удегейців. Автор автобіогр. трилогії «Повість про життєвий шлях» (2000—01. Ч. 1—2). Перша з них під назвою «Там, де тече Бікін» вийшла друком 2000 в Японії.

К. — популяризатор творчості Шевченка серед удегейців. 1975 переклав «Заповіт», який опубл. у вид. *«Заповіт» [Антол. пер.]*. Про особливості роботи над перекл. удегейською мовою розповів у листі від 16 берез. 1975 до Б. *Хоменка* земляк К. — нанайський прозаїк М. Дункай: «Складність перекладу полягає в тому, що в удегейській мові немає деяких з тих слів, які вжито у вірші. Приклад тому: удегейці не кажуть “я помру”, а “мене не стане”. Немає і слова “могила”, отже, перекладачеві довелося підшукувати споріднені слова. До того ж в удегейському віршуванні відсутній ямб» (архів Б. Хоменка). До 140-річчя від дня смерті Шевченка К. відтворив рідною мовою вст. до балади «Причинна — Реве та стогне Дніпр широкий», вірші «Чого мені тяжко, чого мені нудно» та «Не женися на багатій» (всі — 2001).

Літ.: Хоменко Б. Стомовний Шевченків «Заповіт» // Україна: Наука і культура. 1976. К., 1977 [Вип. 11].

Борис Хоменко

КАНЮ́К Сергій Іванович (псевд. — К с. Н е д о л е н к о, С. А н н ю т а; 15.07.1880, с. Хливище, тепер Кіцманського р-ну Чернів. обл. — 15.03.1945, м. Маріїнськ, тепер Кемеров. обл., РФ) — укр. громадський діяч, письменник і педагог. Закінчив Чернів. учительську семінарію (1901). Працював учителем і журналістом. Голова першого Центр. Комітету компартії Буковини (1918). Ред.-видавець газ. «Воля народу» (1919—20), тижневиків «Громада» (1921), «Народ» (1923). Через постійні переслідування рум. владою нелегально емігрував 1922 у радянську Україну, працював у Наркоматі освіти республіки. Автор поезій, оповідань, нарисів з буковин. життя.

К. належав до пропагандистів і популяризаторів творчості Шевченка (ст. «Чи буде суд, чи буде кара?», 1919; «В день великих роковин», 1920; «Нова сім’я. В пам’ять великих роковин смерті Т. Шевченка», 1921, та ін.). Упорядкував кн. «Тарас Шевченко» (Чернівці, 1920) з власною передм. та добіркою творів поета революційного змісту. Вплив Шевченка позначився на деяких віршах К. («Мені аж лячно, як згадаю», 1922, та ін.).

Літ.: Погребенник Ф. Збірочка революційних пісень // Жовтень. 1959. № 2; *Василенко П. М.* Слово полум’яного борця. Ужгород, 1977.

Мойсей Гон

КАПА́ЄВ Суюн (3.05.1927, аул Еркін-Юрт Адиге-Хабльського р-ну, тепер Карачаєво-Черкесія, РФ — 2001, м. Черкеськ Карачаєво-Черкесії, РФ) — ногайський письменник. Закінчив 1957 істор.-філол. ф-т Ставропольського пед. ін-ту (РФ). Переклав поему «Кавказ» Шевченка (вперше опубл. 1954 в «Хрестоматії для 7 класу» ногайських шкіл) і вірш «Заповіт» (надрук. 1952 у підручнику «Рідна література» для 6 класу). В Україні цей перекл. увійшов до вид. *«Заповіт» [Антол. пер.]*.

Борис Хоменко

КАПА́ТСЬКИЙ Костянтин Якович (24.05/6.06.1902, м. Білопілля, тепер Сум. обл. — 25.12.1977, Черкаси) — укр. реж. і актор. Заслужений артист Української РСР (1954). Закінчив Москов. ін-т театр. мист-ва. Працював актором в укр. пересувній трупі (1917—18), в театрі ім. М. Заньковецької (1924—25), в Дніпроп. укр. драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка (1926—33). Гол. реж. дніпроп. театрів — Театру юного глядача (1933—38) та укр. драм. ім. Т. Г. Шевченка (1945—48), Терноп. укр. драм. театру ім. Т. Г. Шевченка (1951—57), Черкас. укр. драм. театру ім. Т. Г. Шевченка (1958—62).

К. Капатський

Шевч. тема посідала важливе місце у творчому доробку К.-реж. Він здійснив вистави п’єс «Назар Стодоля» (1946, Дніпроп. укр. муз.-драм. театр ім. Т. Г. Шевченка; 1960, Черкас. укр. муз.-драм. театр ім. Т. Г. Шевченка), «Тарас Шевченко» Ю. *Костюка* (1954, Терноп. укр. муз.-драм. театр ім. Т. Г. Шевченка), «Дума про Кобзаря» М. *Негоди* (1961, Черкас. укр. муз.-драм. театр ім. Т. Г. Шевченка).

Тв.: Наш творчий шлях: (До 25-річчя Тернопільського обласного українського драматичного театру імені Т. Г. Шевченка). Т., 1955.

Літ.: Голубничий І. «Дума про Кобзаря» // Черкаська правда. 1961. 30 квіт.

Варвара Присяжненко

КАПЕЛЬГОРО́ДСЬКИЙ Пилип Йосипович (псевд. — П. З а с у л ь с ь к и й, К. У с п е н с ь к и й,

К. Мектебський, Хлібороб; 14/26.11.1882, с. Городище, тепер Недригайлівського р-ну Сум. обл. — 19.05.1938, Полтава) — укр. письменник. З 1893 навчався в Ромен. духовному уч-щі (бурсі), з 1897 — у Полтав. духовній семінарії, звідки 1902 його виключили за участь у революційних гуртках. Утік на Кубань, де у 1903—09 вчителював. Згодом працював у газ. «Терек» (Владикавказ), виступав з антиурядовими віршами, які ввійшли до зб. «Відгуки життя» (1907). Не раз ув'язнений; 1918 повернувся в Україну. Автор романів «Шурган» (1930; вид. 1932), «Артезіан» (1934; опубл. 1973) та ін. Навесні 1938 К. завершив роман «Оборона Полтави», присвячений громадянській війні в Україні, за який його заарештовано і у квіт. того ж року засуджено до розстрілу (реабілітовано 1956).

З творчістю Шевченка, зокр. з його поемою «Катерина», К. ознайомився 9-річним хлопцем. Ще під час навчання в Полтав. гімназії К. входив до нелегального гуртка, який розповсюджував друк. на гектографі заборонені цензурою твори Шевченка у Полтав. кадетському корпусі та жіночій гімназії. 1900 і 1901 було видано повний «Кобзар» (з усіма позацензурними творами поета), а 1902 — поеми «Марія» і «Сон». Учителюючи в с. Успенському на Кубані (побл. Армавіра) 1903—09, К. домагався, аби в кожній селянській хаті був «Кобзар», постійно виступав із розповідями про життя і творчість Шевченка, збирав пожертвування на спорудження пам'ятника поетові в Києві. Пізніше активно пропагував Шевченкові поезії й серед селян Полтавщини. 9 берез. 1919 виголосив у Лубнах доповідь на урочистому вечорі з нагоди дня народження Шевченка. 1928 в журн. «Наше слово» (Полтава) надрук. нарис «Тарас Григорович Шевченко», в якому схарактеризував життєвий шлях і літ. діяльність поета, визначив його видатну роль у житті й долі укр. народу. У цьому ж журн. він уперше опубл. чистовий автограф вірша «Колись дурною головою», новознайдений Полтав. музеєм, — варіант твору, що передував остаточному тексту в «*Більшій книжці*». Шевченкові поетичні образи та ремінісценції з його поезій не раз трапляються в худож. творах К., зокр. у повісті «Непорозуміння», гуморесці «Од Шевченка святої Євангелії читання» та ін.

Тв.: Нариси з історії українського письменства. II. Тарас Григорович Шевченко. (10.III 1814 р. — 11.III 1861 р.) // Наше слово [Полтава]. 1928. № 4; Твори: В 2 т. К., 1982.

Літ.: *Бойко Л.* Пилип Капельгородський // З порога смерті: Письменники України — жертви сталінських репресій. К., 1991. Вип. 1.

Леонід Бойко

КАПІТА́Н Леонід Олексійович (18.06.1918, Київ — 2.04.1985, там само) — укр. графік. Закінчив 1941 КХІ (викладачі з фаху — Ф. *Кричевський*, С. Григор'єв, В. *Костецький*). Працював у книжковій, станковій, плакатній графіці, монументально-декорат. мист-ві. Автор ілюстрацій до роману «Северин Наливайко» І. Ле (1940), казки «Про рибака та рибку» О. Пушкіна (1946); керамічного панно «Краків'яни і гуралі» в кінотеатрі «Краків» у Києві (1967—68, у співавт. з Т. і Є. Капітанами).

Л. Капітан. Ілюстрація до поеми Шевченка «Відьма». Папір, акварель. 1955

1955 звернувся до творчості Шевченка, створивши ілюстрації до поем «Відьма» та «Сова» (обидві — акварель; НМТШ). Розкриваючи одну з провідних шевч. тем — гіркої жіночої долі, зробив акцент на актуальній для радянських часів ідейній загостреності й соц. спрямованості сюжетів, чим досяг худож. виразності в зображенні. Композиції виконано в реалістичній манері; вони вирізняються глибоким психологізмом образів, експресивністю мови, пластичністю ліній та контурів, чіткістю й лаконізмом опрацювання деталей. До художньої виставки, присвяченої *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка*, створив плакат-рекламу (1964, НМТШ; у співавт. із А. Пономаренко).

Л. Капітан. Ілюстрація до поеми Шевченка «Сова». Папір, акварель. 1955

Тв.: Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. К., 1964; Державний музей Т. Г. Шевченка: Каталог фондів. К., 1967. Вип. 1.

Лариса Рева

«КАПИТА́НША» — повість Шевченка, написана рос. мовою в *Новопетровському укріпленні* між 15 берез. і поч. черв. 1855 (характеристику автографа див.: *Опис* рукописів Т. Г. Шевченка. К., 1961. С. 184—185). Уперше надрук. у журн. «*Киевская старина*» (1887. № 4, 5).

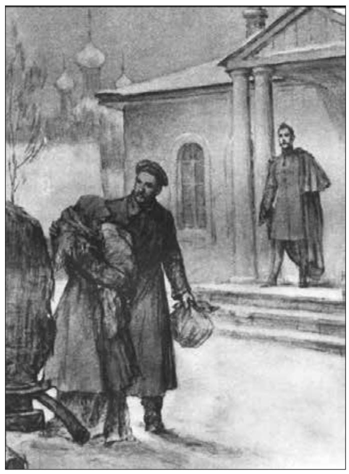
Перші сторінки твору побудовано за традицією повістей рос. письменників про Україну. Автор залучає істор. і автобіогр. факти. Маршрут і деякі обставини поїздки розповідача відповідають реаліям подорожі Шевченка Україною навесні 1845, згадано тодішні події, *Ніжинський ліцей*, де приятель подорожнього вчився разом із М. Гоголем. Серед персонажів є такі, що мають прототипи. Образові приятеля — поміщика Віктора Олександровича, якого автор характеризує як освічену і гуманну людину (для своїх кріпаків був «как отец семейства»), — надано деякі риси В. *Забіли*.

Хоча повість «К.» написана рос., її проблематика й поетика відповідають особливостям розвитку укр. л-ри того періоду, коли проза перебувала у процесі становлення і її було позначено «певним синкретизмом — синхронним розвитком, взаємовпливами та своєрідним складанням різних літ. напрямів та течій — просвітницького реалізму, сентименталізму, романтизму, а згодом і критичного реалізму» (*Нахлік Є.* С. 9). Поєднання різних худож. систем помітне й у повісті «К.», що виявилося, зокр., в її жанровій своєрідності. В обрамленні твору використано традиції жанру подорожніх повістей. Але, на відміну від тих сентиментальних мандрівників, котрі захоплювалися пейзажами, описували свої враження від зовнішності, вбрання, звичаїв місцевих мешканців, Шевченків розповідач, віддавши данину цій традиції досить виразними зауваженнями про відмінності побуту, одягу та звичаїв, що їх помічає мандрівник, потрапивши з Росії в Україну, зосереджує увагу на зображенні характерів і долі людей, з якими зустрівся і спілкувався. Переконливо розкрито не лише образ гол. героя Якима Тумана, кол. солдата, нині корчмаря, життя якого, вчинки й почуття показано в різних ситуаціях і виявах, а навіть епізодичний образ візника Єрмолая. Кілька його реплік у коротких діалогах про мандрівку, про доручені йому гроші, опис того, як він підтанцьовував, коли подорожній вигравав на гармоніці, дають читачеві уявлення про характер цієї людини.

У композиції твору помітні дві сюжетно самостійні завершені лінії. Водночас зберігається єдність системи образів і сюжетної дії, хоч і з ретроспективним зрушенням у вставній оповіді про солдатське минуле корчмаря Якима Тумана. В тексті обрамлення ідеться про зустріч мандрівника-розповідача з хазяїном корчми, його родиною, а також зі своїм приятелем, Віктором Олександровичем, ротмістром у відставці, який жив на хуторі побл. м. Глухова. Від нього розповідач одержав рукопис «Капитанша, или Великодушный солдат. Рассказ самовидца», у якому Віктор Олександрович зі слів свого батька, командира гренадерської роти, описав драм. історію Якима Тумана та його родини. Цю вставну повість обрамлено розповіддю подорожнього про мандрівку. У фінальній частині дія знову повертається до сучасності й завершується повідомленням про вінчання хуторянина Віктора Олександровича з названою донькою корчмаря.

Дотримуючись традиції, Шевченко водночас виявляє крит. ставлення до окремих її особливостей. На відміну від сентиментальних описів подорожей, у його нарації домінують не почуття мандрівника, а життєві реалії зовсім не сентиментального плану. Розповідач з іронією пише про те, як мандрував «на пище святого Антония» (3, 290), про дискомфорт, від якого потерпав на поштових станціях, і про тих «досужих списателей» (3, 293), які вже достатньо уваги приділили заїжджим дворам прозою та віршами, — один із описів навіть порівняно з «Іліадою».

Показовий поглиблений інтерес автора до психології героїв. Повість названо за прізвиськом жінки, але гол. її герой, Яким Туман, — людина, котра, хоч і належала до низького соц. стану й мала обмежені кошти, зарадила чужому горю, допомогла в біді. У розповіді мандрівника лише окреслено риси особистості героя, які досить повно розкриваються у вставній, центр. частині. Перше враження про героя передано портретною замальовкою: «…я увидел человека, не обращавшего на нас совершенно никакого внимания. Человек этот одет довольно странно: в серой солдатской шинели, подпоясанный, вместо пояса, свитым из соломы жгутом, в черной бараньей шапке и с граблями в руках» (3, 294). Розповідач висловлює і власні оцінки стосовно відмінності між укр. та рос. корчмарями: «Мне понравился мой оригинальный земляк как содержатель заезжего дома на большой дороге. Особенно после орловских дворников, которые встречают тебя за полверсты, снимают шапку, кланяются, божатся, что у них все есть, кроме птичьего молока, а на поверку окажется только овес и гнилое сено» (Там само).

М.Дерегус. Ілюстрація до повісті Шевченка «Капитанша». Папір, вугіль, акварель. 1956

Домінує об’єктивна характеристика героїв через їхні вчинки, висловлювання, через спостереження над зовнішніми виявами їхньої поведінки. Розповідач прагне познайомити читача з персонажами. Описи

садиби й інтер'єру вказують на уподобання господарів: ретельно побілена корчма з обведеними жовтою глиною вікнами, ошатно вбрані жінки на городі, деталі інтер'єру, традиційні для укр. хати. Певне уявлення про родину, ще не осмислене, але досить виразне, дають згадки про веселу розмову жінок, дзвінкий щирий сміх юної красуні, про чисто вибілену світлицю й вимитий стіл, образ, заквітчаний свіжою вербою, м'ятою і волошками.

Гол. героя описано із симпатією та легким гумором. Мова корчмаря, його впевненість, що він володіє іноземними мовами і між нім. і франц. — «малность разныци» (3, 297), статечна поведінка, епізоди з гармонікою, рушницею, розрахунок із подорожнім — усе це свідчить про своєрідність особистості героя: неосвічений, він, проте, виявляє гідність, безкорисливість, характерне почуття гумору. Привертає увагу, що дружина «с заметным волнением» (3, 300) дала йому високу оцінку: «Прекрасный человек!» (Там само). Але розповідь подорожнього про корчмаря та його родину містить кілька незрозумілих натяків, що інтригують читача, — «как-то несмело» дружина відповідає на запитання про дочку, чоловік називає дружину, наче жартома, капітаншею. Зацікавлений подорожній не наважився розпитувати, чому корчмар назвав дружину капітаншею: «Он так невесело опустил на грудь свои белы[е] усы, что мне казался всякий вопрос про капитаншу неуместным и даже дерзким» (3, 298). Далі в розповіді риси особистості героя розкриваються повніше, поглиблюються, збагачуються, складаються в цілісний характер, окреслюють його моральне обличчя.

Наступну частину — вставну повість «Капитанша, или Великодушный солдат. Рассказ самовидца» — побудовано за ін. естетичними принципами. У розвиткові її конфлікту й сюжетобудови визначальними є прикметні для романтичного твору ситуації: викрадення дівчини, таємниця юного француза й несподіване її розкриття з народженням дитини, передсмертне прохання матері тощо, а також акцентування позитивних якостей одних героїв і негативних рис ін., емоційна напруженість ряду епізодів.

Проблематику повісті «К.» пов'язано з темою зневаженої гідності жінки. До цієї теми Шевченко звертався і у прозі, і в поемах, і у віршах, але в «К.» розробив її по-новому. Якщо в ін. творах наголошувалося на стражданнях знедоленої дівчини, поневіряннях нещасної матері, зображуваних часто в сентиментально-романтичному ключі, то в аналізованій повісті запропоновано ідилічне розв'язання конфлікту: автор зробив фінал драм. історії покритки таким, яким він мав бути, на переконання митця, всупереч жорстоким законам життя. Шевченко змальовує винятковую ситуацію, коли доля жінки зрештою складається щасливо. Повістяр бажає підкреслити високі моральні засади простої людини — ця настанова присутня в усіх творах на подібну тему, а в повісті «К.» вона стає визначальною. Тут Шевченко майже зовсім відмовляється від мотивів, провідних у зображенні покритки, — страждань матері й дитини, божевілля («Катерина», 1838—39; «Слепая», 1842; «Відьма», 1847, 1858; «Марина», 1848; «Ми вкупочці колись росли», 1849), протесту проти сваволі, кари за злочин, помсти («Слепая», «Марина», «Якби тобі довелося», 1849). Натомість докладно розгорнуто мотив порятунку страждальців добрими людьми, який, хоча з ін. фабулою, Шевченко вже розробляв у поемі «Наймичка» (1845) й однойменній повісті (1852—53). Відтак центр. персонажем повісті «К.» стає не зневажена жінка, а її рятівник — унтер-офіцер Туман. На відміну від тих названих творів, де увагу зосереджено на самопожертві матері й добрій волі простих людей, які прийняли у свою родину байстря, в аналізованій повісті головне — показати душевний світ людини, яка зуміла подолати зло в людських стосунках. Розбещеному офіцерові протиставлено не його невинну жертву, а сердечну просту людину, котра горе знедоленої відчула як власне й віддає всі сили, щоб урятувати жертву сваволі. Протистоїть офіцерові-спокуснику й оповідач вставної повісті — теж армійський офіцер. Його порядність, душевність і шляхетність проявилися у співчутті й допомозі солдатові, котрий взяв на себе обов'язок виростити сироту й опікуватися нею в різних перипетіях долі.

У вставній повісті, яка фактично є закінченим окремим твором, автор уводить в оповідь розповідача (подорожнього) двох оповідачів: гренадерського офіцера — оповідача-1, Варочку — оповідача-2 (3, 333—334); приятель мандрівника, який занотував історію Тумана зі слів свого батька, — лише запи-

М.Дерегус. Ілюстрація до повісті Шевченка «Капитанша». Папір, офорт. 1956

сувач, формальний автор вставного тексту й персонаж в обрамленні. Шевченко використовує принцип побудови наративної системи, до якого часто вдавалися письменники 1-ї пол. 19 ст. Такий принцип застосовували В. *Ірвінг* («Оповідання мандрівника»), О. Пушкін («Повісті Бєлкіна»), М. Гоголь («Вечори на хуторі біля Диканьки»). Звернувшись до літ. досвіду попередників, Шевченко надає активнішої ролі оповідачеві-персонажу. Події та образи подано у сприйманні двох оповідачів двох різних ступенів, які в різних обставинах і в різний час спілкувалися з героєм. Оповідач-1 — офіцер є персонажем історії Тумана, так само й Варочка, котра повідала свою історію оповідачеві-1. Під час розповіді виявляються і їхні індивідуальні риси, ставлення до героя, близьке до авторського. Виразно відчутне прагнення Шевченка-прозаїка уникнути одноплановості. Зображуючи героя зі співчуттям і симпатією, автор не без гумору відзначає й малопривабливі чи комічні його риси.

Зі зміною наратора з'являються й істотні відмінності в худож. засобах побудови образу. Розповідач в обрамленні утримувався від власних оцінок, повідомляючи лише те, що міг побачити чи почути як стороння особа. Він здебільшого висловлює питання та здогади про героїв, їхні характери й стосунки. А в історії солдата Тумана найзначнішими є повідомлення оповідача-офіцера й Варочки, часто емоційно забарвлені.

На поч. вставного тексту ніщо в постаті Тумана не вказує на «доблестного героя добродетели» (3, 338). Його вади викликають доброзичливу іронію оповідача-1. Солдати називали Якима ведмедем і вважали нетямущим, бо на навчаннях він нездатний був досягти хоч би яких результатів. «Едва ли самая упрямая цыганская кляча перенесла столько побоев, сколько этот бедный рекрут, — зауважив оповідач-1, — а дело вперед не подвигалось ни на шаг. Наука парню не далась» (3, 312). Та цей «недобитый рекрут» здивував усіх, коли, повчившись трохи в барабанщика, так майстерно вибивав зорю, що й сам навчитель позаздрив, а ротний згодом призначив Якима барабанним старостою. Коли вийшов наказ перевести в рядові всіх неписьменних унтер-офіцерів, Туман, тяжко переживаючи це приниження, за місяць усе ж таки навчився читати.

Повніше характер Тумана розкривається у зв'язку з незвичайною подією в полку, коли виявилось, що «мальчик адъютанта» Володька був переодягненою француженкою, яка народила дитину й померла. «Я коротко узнал этого простого, благородного и в высшей степени бескорыстного человека» (3, 317), — каже оповідач-1, викладаючи історію Тумана, який став за батька дитині, виконуючи передсмертне прохання

Ф. Литвинов. Ілюстрація до повісті Шевченка «Капитанша». Папір, туш. 1961

покинутої ад'ютантом француженки. Солдат кинув курити й пити, взявся шити чоботи, досягнувши у шевстві неабиякої вправності.

Повість «К.» — певний крок на шляху розвитку психологічного аналізу в укр. прозі. Свої настрої, почуття, враження оповідач — учасник подій — розкриває у роздумах, висновках. Його особистість викликає довіру читача. Поряд із власними, часто емоційно піднесеними, оцінками оповідач-1 посилається на колективну думку («Туман во всем полку слыл за человека самого аккуратного и самого честного»; 3, 310), описує вчинки Тумана, що переконують у слушності висловлених оцінок; зокр., його безкорисливість демонструє рішуча, навіть із обуренням висловлена, відмова від плати за допомогу в побутових справах.

Психічний стан героя відображено здебільшого засобами непрямої характеристики — зіставлено життєві явища, ситуації, пов'язані з емоціями, близькими до тих, що проймали героя: «И самая нежная мать не может ласковее улыбаться своему дитяти, как угрюмый Туман улыбался, лаская свою кудрявую Варочку» (3, 313—314). Коли ж вона взяла «барабанные палки <…> да как приударит поход, <…> нужно было видеть самого Тумана: ни один, я думаю, любитель музыки не слушал с такою любовию симфонию Бетговена, с какою он слушал и любовался своей Варочкой» (3, 315). Щоб увиразнити взаємини персонажів, автор згадує естампи, гравюри, на яких зображено подібні типи й ситуації. Це дає уявлення про освіченість розповідача, його обізнаність у мист-ві.

Викрадення Варочки розбещеним капітаном стало страшною трагедією для Тумана. Шевченко, не заглиблюючись у перебіг психічних процесів, переконливо відобразив силу й розвиток переживань героя через зовнішній вияв його почуттів. Пере-

конавшись, що Варочка зникла, вражений Туман од хвилювання ледве спромігся на відповідь: «Я спросил у него: “Ну, что?” И он только шевелил губами, но слова произнести не мог; наконец кое-как шепотом проговорил: “Нема!”» (3, 328). Внутрішній стан героя відтворено портретними деталями, особливостями пози, голосу, інтонації, поведінки, описом недуги: всю ніч Туман сидів, «как окаменелый» (Там само), гарячка ледь не звела його в могилу, минуло вісім місяців, а він «все еще был похож на помешанного» (3, 331). Страждання його не вщухали з часом. Почувши, що у Вологді серед прислуги капітана був козачок Климка, Туман довго стояв мовчки, опустивши голову: «…как статуя, не шевелился. Я хотел ему что-то сказать, только смотрю, а у него из-под опущенных ресниц слезы как горох покатились. Потом он вздохнул и едва слышно проговорил: “Капитанша!”» (Там само). Звістка про зникнення того козачка підштовхнула його до активних дій. Після кількамісячних пошуків Туман повернувся з Варочкою. Настрій і почуття його в цей момент передано також лише через зовнішні вияви. Автор однією реплікою героя лаконічно окреслює його психічний стан: «…из небольшой одноконь рогожаной кибитки высаживает Туман закутанную и в нагольном тулупе женщину с ребенком на руках. Туман, увидя меня, весело проговорил: “Найшов! найшов! ваше высокоблагородие!”» (Там само). Дія завершальних епізодів відбувається знову на хуторі. Подорожній, прочитавши подарований йому рукопис, по-новому побачив уже знаних йому людей. Опис родини на святі у Віктора Олександровича схиляє розповідача до філос. роздумів. «Против меня сидела Еленочка с матерью» (3, 337), — починає розповідач і, щоб описати її красу, посилається на твори античного мист-ва: «Словом, передо мною сидела богиня красоты и непорочности. Рядом с Еленочкой сидела мать ее, когда-то Варочка, а теперь Варвара Ивановна, как называл ее сам хозяин. А около нее сидел Туман, с улыбкою покручивая белые усы свои. Я смотрел на него не как на простого корчмаря-ветерана, а как на рыцаря великих нравственных подвигов, как на человека-христианина в самом обширном смысле этого слова. И, признаюсь, завидовал ему. Он в моих глазах казался совершенно счастлив, да иначе и быть не могло. Человек, так высокоблагородно исполнивший свои обязанности в отношении к ближнему, даже в нищете и одиночестве должен быть счастлив» (3, 338). Підкреслюючи щирість, взаємну прихильність, які панували в родині, автор знову вдається до мист. паралелей: «Не случалось мне видеть такого изящного произведения скульптуры или живописи, которое так бы успокоительно-сладко привлекало мои глаза к себе, как кроткое, спокойное лицо этого седого доблестного героя добродетели» (Там само).

Аналогічну оцінку висловлює й оповідач-1. Вчинки Якима Тумана викликають міркування про загальнолюдські чесноти, про те, що щире служіння високій моральній меті дарує людині щастя, хоч би яку роботу їй довелося виконувати: «Человек трудолюбивый, по-моему, самый счастливый человек на свете, особенно если труд его имеет такую возвышенную, такую благородную цель, как труд этого простого, этого безграмотного человека. Завидую и всегда буду завидовать тебе, счастливый благородный труженик» (3, 314—315). Роздуми в дусі християнських засад про моральні якості людини, її призначення та щастя органічно вписані в текст і як висловлення персонажів, і як дигресії-коментарі автора-розповідача, особливо значущі для розуміння ідейної спрямованості твору, етичних принципів Шевченка-прозаїка.

Літ.: Пыпин А. Русские сочинения Шевченка // Вестник Европы. 1888. Т. 2. № 3; *Лященко А.* Т. Г. Шевченко і В. М. Забіла // Наук. зб. Ленінградського товариства дослідників української історії, письменства та мови. К., 1929. [Т.] 2; *Багрій О. В.* Т. Г. Шевченко. Х., 1930 Т. 1: Оточення. Мотиви творчості. Стиль; *Навроцький Б.* Проблематика Шевченкових повістей // Літературний архів. 1930. Кн. 3/6; *Колесник П.* Проза Т. Г. Шевченка // Літературна критика. 1936. № 10; *Зайцев П.* Повість «Капітанша» // *ПВТ: [У 16 т.].* Т. 8; *Кирилюк Є. П.* Тарас Шевченко: Життя і творчість. К., 1964; *Дмуховский С.* Проблема положительного героя в повестях Т. Г. Шевченко // Научные записки / Днепроп. гос. ун-т. Д., 1959. Т. 71; *Білецький О.* Російська проза Т. Г. Шевченка // *Білецький О.* Зібр. праць: У 5 т. К., 1965. Т. 2; *Кодацька Л.* Художня проза Т. Г. Шевченка. К., 1972; *Нахлік Є. К.* Українська романтична проза 20—60-х років XIX ст. К., 1988; *Поліщук В.* Повісті Шевченка й розвиток повістевого жанру в українській літературі: (До постановки проблеми) // *НШК 33*; *Смілянська В. Л.* Шевченкознавчі розмисли: Зб. наук. праць. К., 2005.

Зінаїда Кирилюк

КАПКÓВ Яків Федорович (1816 — 29.03/10.04.1854, Петербург) — рос. художник. Син небагатого підрядчика, кріпака князя М. Воронцова. Завдяки здібностям відпущений на волю без оплати. Почав худож. освіту в майстерні О. *Єгорова*. З 1832 — сторонній учень петерб. *Академії мистецтв* (як пансіонер *Товариства заохочування художників*). З 1836 працював у майстерні К. Брюллова. Не маючи можливості через бідність закінчити курс, 1839 просив про видачу атестата на звання вільного художника, але й після цього продовжував навчання в АМ. Звання класного художника здобув 1845. Займався істор. живописом. Найвідоміші роботи: «Удовиця» (1851), «Благовіщення» (1852) тощо.

Шевченко міг познайомитися з К. ще на поч. 1837 у К. Брюллова, а вже з кін. 1838 вони постійно зустрічалися, оскільки були одними з найкращих учнів майстерні. Прізвища художників значаться поряд в екзаменаційних списках учнів натурного класу АМ за

період 1839—44. Шевченко й К. разом з ін. виконували у 1840—41 іконостас для церкви Орловського Бахтіна кадетського корпусу (не зберігся; див.: *ПЗТ: У 12 т.* Т. 7. № 244).

Літ.: Рамазанов Н. Материалы для истории художеств в России. М., 1863. Кн. 1; *Затенацький Я. П.* Т. Г. Шевченко і художники-кріпаки // Вісник АН УРСР. 1956. № 3; *Жур 1972*; *Документи*; *Жур 2003*.

Олена Слободянюк

КАПЛА́Н Лев Борисович (25.04/6.05.1899, Могилів-Подільський, тепер Вінн. обл. — 19.05.1972, Київ) — укр. графік. Навчався у Харків. худож. ін-ті (1924—29, викладачі М. Шаронов, О. Кокель, М. Федоров). Був співробітником сатиричних журналів: «Червоний перець» (1927—34), «Перець» (1943—60-ті). Працював у станковій графіці, книжковій ілюстрації. Виконував плакати для «Вікон УкРОСТА» (1919—20), створював кіноплакати (1920—30-ті), малював для журн. «Всесвіт», зробив серію фронтових замальовок у роки Другої світової війни, графічних аркушів сатиричного характеру «Типи, що йдуть у минуле» (1953—54), агітплакатів (1961—65), ілюстрував зб. «Україна сміється» (1960).

Л. Каплан. Шолом-Алейхем на могилі Т. Г. Шевченка. Картон, олія. 1939

Задумливого і зосередженого на власних думках Шевченка К. зобразив у портреті (літографія, 1938, НМТШ; експонувався на виставці «Портрети Т. Г. Шевченка», 1987, Київ), намалював картину «Шолом-Алейхем на могилі Т. Г. Шевченка» (картон, олія, 1939, НМТШ).

Олена Єременко

КАПЛА́Н Марко Якович (2/15.05.1905, с. Красне, тепер Чернігівського р-ну Черніг. обл. — 10.10.1990, Харків) — укр. художник-живописець. У 1926—30 навчався у КХІ (викладачі Ф. *Кричевський*, М. Берштейн, В. Пальмов). Автор станкових жанрових і тематичних композицій, присвячених актуальним для радянських часів темам. Твори: «Праця» (1930), «Дніпрельстан» (1935), «Шахи» (1937), «Штурм рейхстагу» (1951), «Молоді будівники» (1960), «Щасти вам» (1967), «Травень сорок п'ятого» (1970—71) та ін.

Із живописного портрета Г. *Закревської* (1843) роботи Шевченка виконав для НМТШ 1937 копію, в якій прагнув максимально точно передати романтичний образ молодої жінки. Написав полотно «Т. Г. Шевченко в майстерні» (1961, НМТШ; експонувалося на художній виставці, присвяченій *100-літнім роковинам від дня смерті Шевченка*). Звертаючись до сюжету, що зображує Шевченка в момент творчого натхнення, К. створив образ, який вирізняється глибоким емоційним потрактуванням і романтичною піднесеністю.

М. Каплан. Т. Г. Шевченко в майстерні. Полотно, олія. 1961

Катерина Мамаєва

«КАПЛИ́ЧКА» (папір, акварель, 17,5×26,9) — малюнок Шевченка, виконаний у верес. 1845 на Чигиринщині. На звороті аркуша зображено рисунок «Богданові руїни в Суботові». Зберігається в ІЛ (Ф. 1. № 107). Малюнок з *Альбому 1845* (аркуш 12). Роботу створено під час подорожі Київщиною та Полтавщиною на завдання *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів*.

Малюнок не закінчено, художник передав своєрідність чигиринського краю з його гористою місцевістю, використавши лише один колір. Капличку або церквицю з похиленим хрестом Шевченко згадує у поезії «Сон — Гори мої високії» та містерії «Великий льох».

Твір уперше згадано у ст.: *Горленко 1886,* с. 406. Уперше репрод. під назвою «Церква хатнього типу» у вид: *Малярські твори,* с. 9, № 64, табл. 38. Трапляється

Т. Шевченко. Капличка. Папір, акварель. 1845

з назвами «Полуразрушенная каплица» (К рисункам Шевченко // *КС*. 1890. № 2. С. 238), «Неоконченный рисунок церкви» (*Каталог Музею Тарновського*, с. 170), «Церква» (*Новицький*, с. 51, № 144). Альбом 1845 експоновано на виставках у Чернігові, 1929; Києві, 1941, 2004 (див. *Експонування творів Шевченка*). Місця зберігання: ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, нині в ІЛ.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 115; *Тарас Шевченко*: Альбом 1845 року. К., 2012 (факсимільне вид.).

Літ.: Карачевська Л. Виставка Т. Шевченка: Провідник. Чернігів, 1930; *Каталог*-путівник Республіканської ювілейної шевченківської виставки. К., 1941; *Лашкул З*. Богдан Хмельницький і місця його діяльності в мистецькій спадщині Т. Г. Шевченка // *Мистецька* спадщина Т. Г. Шевченка: (Матеріали, присвячені дослідженню творчості Шевченка-художника). К., 1959. Вип. 1; *Руденко О*. Альбом 1845 року // *В літопис* шани і любові. К., 1989.

Анастасія Козулько

КАПНІ́СТ Василь Васильович (12/23.02.1758, с. Обухівка, тепер Велика Обухівка Миргородського р-ну Полтав. обл. — 28.10/9.11.1823, с. Кибинці, там само; похований у Великій Обухівці) — рос. і укр. поет і драматург. Батько декабриста О. *Капніста*. Вирізнявся ліберальними антикріпосницькими поглядами. М. Драгоманов писав, що і «Кавказ», і «Сон» Шевченка він вперше одержав від гуртка Капністів, відомих «лібералів і аболіціоністів» (*Драгоманов М*. Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. К., 1970. Т. 1. С. 451). Автор відомої «Оди на рабство» (1783 [рос. мовою]), де гостро осудив кріпаччину в Україні, та сатиричної віршованої комедії «Ябеда» (1793 [рос. мовою]), у якій затаврував царську бюрократію, судові зловживання чиновників. У творах К. присутня укр. тематика, деякі з них написано укр. мовою. І. Франко вважав сатирика попередником М. Гоголя. Шевченко був знайомий із творчістю К., про що свідчить його запис у Щоденнику 18 груд. 1857 щодо здійсненого В. *Далем* рос. перекл. «Апокаліпсису». Запис починається епіграфом із перефразованої автоепіграми К.: «Читал и сердцем сокрушился, / Зачем читать учился».

А. Осипов. Портрет В. Капніста. Гравюра за картиною В. Боровиковського. 18 ст.

Тв.: Собрание сочинений: В 2 т. М.; Лг., 1960.

Літ.: Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. Л., 2007.

Борис Деркач

КАПНІ́СТ Олексій Васильович (1796, с. Обухівка, тепер Велика Обухівка Миргородського р-ну Полтав. обл. — 4.04.1869, с. Ковалівка, тепер Драбівського р-ну Черкас. обл.) — підполковник, учасник руху декабристів, знайомий Шевченка. Син В. *Капніста*. Протягом 1814—27 служив у лейб-гвардії Ізмайловського полку, з 1822 — ад'ютант ген. М. Раєвського в Києві. 1818 став членом Пд. т-ва декабристів. 1826 його заарештовано й на три місяці ув'язнено в Петропавловській фортеці Петербурга. 1827 вийшов у відставку в чині підполковника. Був миргородським повітовим маршалком (1832—35, 1841—44). Заснував і утримував у с. Обухівці одну з перших на Полтавщині шкіл для селянських дітей (1836).

Шевченко й К. познайомилися 29 черв. 1843 у с. *Мойсівці* у Т. *Волховської*. Саме К. увів поета в родину Рєпніних, а згодом втрутився у стосунки між В. *Рєпніною* і Шевченком (див.: *Біографія 1984*, с. 104).

Одну з копій портрета М. *Рєпніна-Волконського* роботи Й. *Горнунґа* Шевченко виготовив на замовлення К. (1843, НМТШ). Йому ж Шевченко подарував сепію «Сліпий» («Невольник», 1843, втрачена). Крім того, у родині К. зберігалися в рукописах поеми «Сон», «Кавказ» і, за свідченням В. Рєпніної, листи Шевченка до неї. К. сприяв поширенню «*Живописной Украины*». Перебуваючи на засланні, поет у листуванні з В. Рєпніною цікавився долею К. (лист від 12 січ. 1851).

Літ.: Русские пропилеи. М., 1916. Т. 2; *Жур 1979*; *Листи*.

Ганна Пономаренко

КАПРА́НОВИ Дмитро Віталійович і Віталій Віталійович (24.07.1967, м. Дубоссари, Молдова) — укр. письменники і видавці; брати. Закінчили 1991 Москов. енергетичний ін-т. До 1998 працювали в Москві, де видавали журн. укр. фантастики «Брати» та газ. москов. українців «Тинди-ринди». З 1999 керують київ. вид-вом «Зелений пес». Автори кн.: «Приворотне зілля» (2004), «Розмір має значення» (2006), «Зоряний вуйко» (2009) та ін.

Автори «Кобзаря 2000» (2001; 5 видань) — зб. гостросюжетних оповідань, позірно адресованих окремо чоловічій і жіночій читацьким аудиторіям. К. працювали над кн. з 1990 до 2000. Вперше розд. з «Кобзаря 2000 Soft» — «Як умру, то…» опубл. 1990 у журн. «Брати» під псевд. Тарас Шевченко-Задунайський. «Кобзар 2000» містить виразні перегуки з поезією

Шевченка. Назва кожного оповідання кореспондує з відповідним твором Шевченка, що зумовлює появу додаткових худож. ефектів. «Москалева криниця» К. оповідає про жорстоке вбивство напівбожевільним дідом випадкових гостей, натомість відповідна Шевченкова поема — це твір високого морально-гуманістичного звучання. Часом сюжети однойменних із поезіями Шевченка оповідань творять нову мист. якість, як у «Розритій могилі»: у К. знищення дав-нього кургану має наслідком загадкове вимирання села, розташованого поблизу, тоді як у Шевченка розрита могила — символ наруги над нац. минулим, знак неуникної загибелі колонізаторів. Інколи такі паралелі цілком суголосні Шевченковій поезії, ча-сом — іронічно-знущальні. На думку Т. Гундорової, «ця масова книжка пародіює ту роль єдиної Книги, якою наділено “Кобзар” в українській свідомості» (*Гундорова Т*. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. К., 2005. С. 50). 2008 К. видали «Нові розділи до “Кобзаря 2000”», згодом об’єднали обидві попередні книжки і, додавши розділи «Якби ви знали, паничі», «Кавказ», «І мертвим, і живим» та «Молитва», випустили «Кобзар 2000 + Нові розділи + Найновіші розділи» (2010).

Брати Капранови. Кобзар 2000+Нові розділи+Найновіші розділи. К., 2010. Обкладинка

1999 К. виступили продюсерами худож. фільму «Поет і княжна» (реж. С. *Клименко*). Прем’єра фільму відбулася 2000. Започаткували 2011 всеукр. конкурс двійників Шевченка.

Літ.: Боронь О. Інтертекстуальна гра з Шевченком братів Капранових // Шевченків світ: Наук. щорічник. Черкаси, 2008. Вип. 1; *Лисак У*. «Локус дороги» у поетиці й семантиці мовних ігор «Кобзаря 2000» братів Капранових // *ШСт 11*; *Гундорова М*. Поп-Шевченко: варіації на тему Шевченка в сучасній українській літературі // Обрії наукового пошуку. Літературознавство: Зб. на пошану проф. І. Мегели. К., 2011; *Леонов Е*. Вплив творчої спадщини Тараса Шевченка на літературні процеси новітньої доби (на прикладі літературної творчості братів Капранових) // Тарас Шевченко і сьогодення: Матеріали Всеукр. наук.-практичної конф. Сімф., 2012.

Олександр Боронь

КАПУСТЯ́НСЬКИЙ Іван Назарович (псевд. — Ж. Шунський та ін.; 18/30.09.1894, с. Рокити, тепер с. Жовтневе Семенівського р-ну Полтав. обл. — 24.11.1937, Ухто-Печорський табір, тепер Комі Республіка, РФ) — укр. філолог, культурно-освітній діяч і педагог. Після закінчення 1916 Ніжин. істор.-філол. ін-ту читав лекції для учителів-мовників Черкащини та Полтавщини. У квіт. 1919 заснував у *Прилуках* краєзнавчий музей, збирав для нього матеріали про життя і творчість Шевченка та його знайомих. З 1921 — зав. кабінету фольклору і мови Полтав. краєзнавчого музею, викладач Полтав. ІНО. Один з організаторів Полтав. філії Спілки селянських письменників «Плуг». З лип. 1923 — аспірант кафедри мовознавства Харків. ІНО, згодом — наук. співробітник цього ін-ту. 1933 К. заарештовано і «за контрреволюційну діяльність» ув’язнено на 5 років. Реабілітовано 1989.

Автор ст. «Чи вірив Шевченко в Бога» (поч. 1920-х), «Діти в поезії Т. Г. Шевченка» (На зміну. 1925. 11 берез.) та ін. Здійснив поїздки до архівів Чернігова, Києва, Одеси, Москви, Ленінграда, де працював над рукописами Шевченка та ін. письменників. Багато зусиль докладав К. до заснування музею-заповідника на могилі Шевченка в *Каневі*, 1931—32 брав особисту участь в оформленні експозиції. 1933 офіц. комісія Київ. філії ІТШ (не без тиску органів влади) безапеляційно осудила експозицію музею, звинувативши її авторів у «голому об’єктивізмі на шкоду соціальним моментам» та використанні концепцій М. *Грушевського*.

Літ.: Граб В. І. Яскраве, неспокійне життя // *Реабілітовані* історією: [Зб.]. К.; Полтава, 1992.

Петро Ротач

КАПУТІКЯ́Н Сільва (справж. ім’я — Сірвард; 20.01.1919, Єреван — 26.08.2006, там само) — вірм. письменниця і перекладачка. Лауреат Держ. премії Союзу РСР (1952). У 1945—50 навчалася на Вищих літ. курсах при Літ. ін-ті ім. О. М. Горького (Москва). Автор зб. поезій «На березі Занги» (1947), «Це моя країна» (1949), «Відверта розмова» (1955), «Роздуми на півдорозі» (1960), «У глиб гір» (1972), кн. прози «Каравани ще в дорозі» (1964), «Меридіани карти і душі» (1976), низки драм. творів. Не раз бувала в Україні, присвятила їй цикл віршів «Під київськими каштанами», поезії «В садах під Києвом», «В українському селі» (всі — 1950).

С. Капутікян

Переклала «Заповіт» Шевченка (увійшов до вид.: *Шевченко Т*. Вибране. Вірші і поеми. Єреван, 1989). Авторка вірша «Тарасові Шевченку» (1961), в якому співвідносила поета з образом Прометея, торкаючись вічної теми вірм. л-ри — Вітчизни та вигнанця з неї —

пандухта. Цим шевч. тема була наближена до вірм. читача.

Тв.: Тарасу Шевченко // Литературная Армения. 1961. № 3; Прометей // Литературная газета. 1961. 9 марта.

Літ.: Кочевський В. Поетична душа Вірменії // *Капутікян С. Б.* Горда любов: Поезії. К., 1982; *Задорожна Л. М.* Т. Г. Шевченко і вірменська література. К., 1991.

Людмила Задорожна

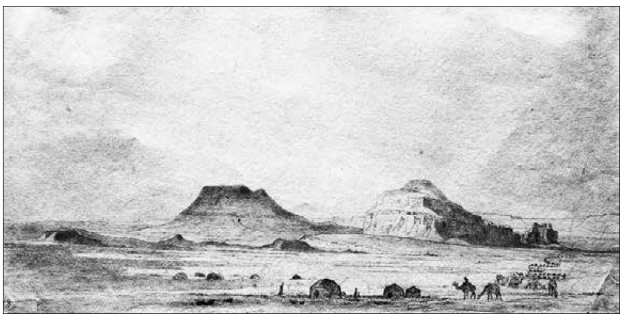
«КА́РА КОЛО́ДКОЮ» — див. «*Притча про блудного сина*».

«КА́РА ШПІЦРУ́ТЕНАМИ» — див. «*Притча про блудного сина*».

КАРАБА́Н Павло Соломонович (справж. — Шлейман; 16.07.1893, с. Щербинівка, тепер м. Дзержинськ Донец. обл. — 27.10.1968, Москва) — рос. перекладач. До 1934 жив в Україні. Заарештований 1937 за звинуваченням в укр. націоналістичній пропаганді. Покарання відбував спершу на Колимі, з 1941 — у Свободненському таборі (Хабаровський край, тепер — місто Свободне). Звільнений 1942. Працював як популяризатор укр. поезії, перекладав з укр. мови. Переклав низку творів Шевченка: «Сон — У всякого своя доля», «Перебендя», «Сова», «Єретик», «Молитва», «Ми восени таки похожі», які публ. у виданнях творів укр. поета рос. мовою (Собр. соч.: В 5 т. М., 1948—49; 1964—65; Кобзарь. М., 1972).

Юлія Соколюк

«КАРАВА́Н ВЕРБЛЮ́ДІВ БІ́ЛЯ ГІР ЧИРКАЛАТА́У ТА КОКСУЙРУ́» (тонований папір, олівець, 15,7×28,6) — рисунок Шевченка, виконаний у лип. — серп. 1851 під час *Каратауської експедиції*, а саме стоянки у долині Кугус. На аркуші ліворуч унизу олівцем авторська позначка: «*18*» — порядковий номер експедиційного рисунка, на звороті олівцевий напис: «bez wody». Зберігається у НМТШ (№ г—518). Назву встановлено на підставі рисунка «Чиркала-Тау і Коксуйру» (*ПЗТ: У 10 т.* Т. 9. № 93), на якому зображено цю ж місцевість.

Т. Шевченко. Караван верблюдів біля гір Чиркалатау та Коксуйру. Тонований папір, олівець. 1851

Гори Чиркалатау і Коксуйру зображено на тонованому жовтуватому аркуші горизонтального формату. Композиційно вони розміщені на другому плані й вирізняються монументальністю на тлі низької лінії горизонту. На передньому плані — юрти кочовиків, у бік яких рухається караван верблюдів. Дві третини аркуша займає чисте небо, що дало змогу виразно передати панораму краєвиду з горами — затіненим силуетом Чиркала та яскраво освітленим сонячними променями Коксуйру, на дальньому плані — Кайрактау.

Вражений красою білих гір, Шевченко намалював ряд ін. пейзажів — «Чиркалатау і Коксуйру», «Коксуйру», «Сюнкукх», «Чиркалатау», «Кайрактау», використавши тривалу зупинку експедиції. Художник мандрував долиною Кугус, центр. частиною Пн. Актау, внаслідок чого створив багато етюдів і начерків цих гір. Вони є також складовою частиною пейзажу в офорті Бр. Залеського «Кибитка або намет киргиза» (див.: La vie des steppes kirghizes. Paris, 1865. Між с. 8—9).

Рисунок уперше згадано під назвою «Два возвышения, справа — караван верблюдов» у вид.: *Каталог Музею Тарновського,* с. 182, № 281. У л-рі трапляється як «Два бугри і валка верблюдів» (*Новицький*, с. 62, № 355). Уперше репрод. у вид.: *Малярські твори,* табл. 288, № 658. Зберігався: в А. *Козачковського*, В. *Коховського*, С. *Бразоль*, В. *Тарновського* (молодшого), 1899 надійшов до ЧМТ, ЧІМ, 1933 переданий до ГКШ, з 1948 — у ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 84.

Літ.: Новицький; *Вериківська І. М.* До атрибуції малюнків Т. Г. Шевченка часу Каратауської експедиції 1851 р. // *Мистецька* спадщина Т. Г. Шевченка. К., 1959. Вип. 1; *Паламарчук Г. П.* Тарас Шевченко в горах Мангишлаку // Питання шевченкознавства. К., 1961. Вип. 2; *Костенко А.*, *Умірбаєв Е.* Оживуть степи...: Тарас Шевченко за Каспієм. К., 1977.

Ірина Вериківська

КАРАВА́НСЬКИЙ Святослав Йосипович (псевд. — С. Славко, Хома Черешня, Іван Шануйслово; 24.12.1920, Одеса) — укр. поет, перекладач і мовознавець. Вчився в Одес. індустріальному ін-ті й 1939 — на заочному відділенні Ін-ту іноземних мов, з 1962 — в Одес. ун-ті. Діяльний учасник укр. визв. руху. Зазнав радянських тюрем і концтаборів (1945—60, 1965—79). З 1979 живе у США в м. Дентоні. Автор кн. «Практичний словник синонімів української мови» (1995, 2000), «Російсько-український словник складної лексики» (1998, 2006), «Словник рим української мови» (2004) та ін. У концтаборі Явасі (Мордовія) 29 січ. 1967 написав поезію «150 000». Цифра означає наклад Шевченкового

«Кобзаря» в серед. 1960-х. Поезію втрачено — збереглося лише три строфи, котрі опубл. В. Чорновіл у кн. «Лихо з розуму» (Париж, 1967). На поетичному форумі в Торонто (Канада) 1985 К. зачитав сатиру на кн. Г. *Грабовича* «Поет-міфотворець» під назвою «Зміст наукової розвідки про Шевченка, викладений віршем» (Кур'єр Кривбасу. 2000. № 124). Автор ст. «Шевченко і герострати» (Визвольний шлях. 2001. Кн. 5. С. 111). У розд. «Академіки проти Шевченка» своєї кн. «Секрети української мови» (1994) при розгляді проблем наголошування К. посилається на тексти Шевченка. Двічі — 1994 і 1997 — виступав із доповідями на шевч. вечорах, організованих українцями в м. Балтиморі (США).

Тв.: Дороговказ — Шевченко // Визвольний шлях. 1992. Кн. 6; Чи мають міфотворці табу // *ЛУ*. 2003. 9 січ.

Літ.: *Чорновіл В.* Лихо з розуму. Париж, 1967; *Шатилов С.* Подвиг Святослава Караванського // Визвольний шлях. 2001. Кн. 2.

Михайло Шалата

КАРАВЕ́ЛОВ Любен (бл. 1834 або 1835, м. Копривштиця, тепер Болгарія — 21.01/2.02.1879, м. Русе, Болгарія) — болг. письменник, публіцист, фольклорист, перекладач і громадський діяч. Писав болг., серб. та рос. мовами. Перейнявшись ідеями нац. відродження батьківщини, збирав і вивчав болг. фольклор, записував народні звичаї. 1857 приїхав у Росію, став вільним слухачем Москов. ун-ту. З 1867 — у Сербії, з 1869 — в Румунії. Разом із В. Левським і Х. *Ботевим* очолював болг. нац.-визв. рух. Автор повісті «Отаман болгарських розбійників» (1860 [рос. мовою]), зб. оповідань і повістей «Сторінки з книги страждань болгарського племені» (1868 [рос. мовою]) та ін., фольклор. праці «Пам'ятки народного побуту болгар» (М., 1861. Т. 1 [рос. мовою]) та ін.

Л. Каравелов

З творчістю Шевченка ознайомився в Москві наприкінці 1850-х. Вплив творчості укр. поета помітний на оригінальній поетичній спадщині К. болг. мовою: у заг. тематичній спрямованості його віршів, в образно-стильовій системі, композиції та в особливостях поетичної форми (напр., у віршах «Залишіть поля свої і луки», 1869; «Нові Христові апостоли», «Самоїл», «Як загукав Стоян», усі — 1870; «Коли умру, не ховай мене», 1871; «Колись і тепер», 1872; «В. Левському», 1873, та ін.). Використовуючи певний мотив чи образ, строфу чи літ. засіб Шевченка, К. відштовхувався від них, щоб висловити власну думку, ідею, створити оригінальну поезію. К. — один із перших перекладачів поезії Шевченка болг. мовою: уривок із послання «І мертвим, і живим» (1869; надрук. у 1-му т. посмертного вид. його «Творів», Русе, 1886—87. Т. 1), вірші «Думка — Нащо мені чорні брови», «Породила мене мати» (обидва — газ. «Свобода». 1870. Ч. 44 і 52), «Думка — Тече вода в синє море» (Свобода. 1872. Ч. 17), уривок з поеми «Єретик» (Свобода. 1872. Ч. 19), поема «Неофіти» (перекл. збережено в рукописі; прим. до нього написано рос. мовою рукою І. *Прижова*). У перекл. К. прагнув до точності у їх відтворенні. Як стверджував Д. *Шелудько*, К. мав під рукою поезії Шевченка в укр. оригіналі. У літ.-крит. і публіцистичних ст. не раз згадується ім'я укр. поета, є посилання на його твори. Ст. «З приводу слов'янського розділу газети "День"» (Русская речь. 1862. № 1) К. починав уривком із «Давидових псалмів»; у ст. «Болгарська література» (Българска пчела. 1864. 13 черв. — 10 лип.), аналізуючи поезії Шевченка в перекл. Р. *Жинзифова*, К. високо оцінив творчість укр. поета. У розвідці «Кирило і Мефодій» (Бухарест, 1875) використав матеріал із поеми «Неофіти» та ін.

Літ.: *Шелудько Д.* Вплив Шевченка на Любена Каравелова // *ЗІФВ*. 1928. Кн. 18; *Шелудько Д.* Ще про українські впливи на Л. Каравелова // *ЗІФВ*. 1929. Кн. 23; *Арнаудов М.* Шевченко й болгарська література // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 15; *Лихачева Л. П.* Любен Каравелов: Биобиблиогр. указатель. М., 1954; *Охрименко О. Г.* Любен Каравелов и Т. Г. Шевченко: Автореф. дисс. … канд. филол. наук. К., 1954; *Шпильова О.* Т. Г. Шевченко і болгарська література. К., 1963; *Русакієв С.* Тарас Шевченко і болгарська література. К., 1968; *Климчук В.* Українсько-болгарські зв'язки другої половини XIX ст. // Українська література у загальнослов'янському і світовому літературному контексті: У 5 т. К., 1987. Т. 1.

Олена Шпильова, *Алла Калинчук*

КАРА́ДЖИЧ (Караџић) **Вук Стефанович** (26.10.1787, с. Тржич, Сербія — 26.1.1864, Відень; перепохований 1897 у Белграді) — серб. філолог, історик, фольклорист та етнограф, діяч серб. нац. відродження. Займався самоосвітою, навчався при монастирях Троноша та Карловац (1804—06). Вчителював у Белграді, з 1813 жив і працював у Відні, де співпрацював із патріархом слов'ян. філології В. Копітаром. Написав «Граматику сербської мови за говором простолюду» (1814), уклав перший «Сербський словник» (1818). Розробив єдину для сербів і хорватів мовно-правописну систему, на основі якої сформувалася спільна сербсько-хорв. літ. мова. Під впливом В. Копітара почав збирати фольклор.-етногр. матеріали у Сербії, Хорватії, Чорногорії, Далмації, Воєводині. Опубл. у своїх записах «Сербські народні казки» (1821), «Сербські

Невідомий автор. Портрет В. Караджича. Полотно, олія. 1850—1860-ті

народні пісні» (Т. 1—4, 1823—33), «Сербські народні приказки» (1836).

У 1818—19 перебував у Росії та в Україні, відвідав Петербург, Москву, Київ, Харків, Львів, Чернівці. Праці К. здобули високу оцінку М. *Цертелєва*, О. *Бодянського*, діячів «Руської трійці», М. Максимовича, І. *Срезневського*, І. Франка. 1848 його було обрано членом Віденської АН, 1850 — Прусської АН, 1851 — іноземним чл.-кор. Петерб. АН. Пісні з його зб. перекладали М. *Шашкевич*, Я. *Головацький*, М. *Старицький*, М. *Рильський*, Л. *Первомайський*, І. Ющук.

Шевченко високо цінував наук. та просвітницьку діяльність К., ставив за приклад його патріотичну нац.-громадянську позицію. У передм. до не здійсненого через арешт 1847 вид. «Кобзаря», піддаючи критиці великодержавницькі засади рос. панславізму, він зазначав: «Кричать о братстві, а гризуться, мов скажені собаки. Кричать о единой славянской литературе, а не хотять і заглянуть, що робиться у слов'ян! Чи розібрали вони хоч одну книжку польську, чеську, сербську або хоч і нашу?» (5, 207). Гостро осуджуючи зраду нац. традицій угодовською частиною укр. інтелігенції, Шевченко ставив їй за приклад подвижників слов'ян. відродження: «Чому В. С. Карадж[ич], Шафар[ик] і иніє не постриглись у німці (їм би зручніше було), а остались слов'янами, щирими синами матерей своїх, і славу добрую стяжали?» (5, 208).

У 1859 Шевченко скористався однією з ліричних пісень зі зб. К., а також її рос. переспівом А. *Майкова* (Сербская песня // Русский вестник. 1860. Кн. 7), створивши вірш «Подражаніє сербському» (1860), в якому поєднано елементи південнослов'ян. та укр. фольклору.

Літ.: Нeгaћ B. Jedan српски мотив у Шевченка // Зборник Матице Српске за књижевност и језик. Нови Сад, 1955. Кн. 3; *Айзеншток І. Я.* «Подражаніє сербському» Т. Шевченка // *НШК 8*; *Білодід І. К.* Вук Караджич в історії українсько-сербських наукових зв'язків. К., 1965; *Гуць М. В.* Сербохорватська народна пісня на Україні. К., 1966; *Кирилюк Є. П.* Вук Караджич і українська культура. К., 1978; *Мишанич О.* Вук Караджич і Україна // *РЛ*. 1987. № 10; *Мегела І. П.* Вук Караджич і Тарас Шевченко // *Мегела І. П.* У світі вічних образів: Статті, лекції, відгуки. К., 2008.

Микола Павлюк

КАРА́ЗІН Микола Миколайович (27.11/9.12.1842, Новоборисоглібська слобода Богодухівського пов., тепер Харків. обл. — 6/19.12.1908, м. Гатчина, тепер

М. Каразін

Ленінград. обл., РФ) — рос. художник-баталіст і письменник. Вільний слухач петерб. *Академії мистецтв* (1865—67), з 1907 — акад. З 1871 працював у галузі книжкової ілюстрації та журнальної графіки.

Як ілюстратор оформив вид. поем Шевченка «Наймичка» (СПб., 1904) та «Катерина» (СПб., 1905).

Юлія Соколюк

КАРАКАЛПА́ЦЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Важливою сторінкою у творчій біографії Шевченка була його участь в *Аральській описовій експедиції*. Тоді він побував на теренах сучасної Каракалпакії, ознайомився з життям, побутом і культурою її населення. Цей час виявився творчо плідним. Спонуки до творчості йому, як зауважив узб. поет Х. Рахмат, давала не лише Україна та її доля, а й безпосередні спостереження над злиднями і безправним становищем казахів, узбеків, туркменів, каракалпаків. Свідчення цьому є Шевченкові поезії: «У Бога за дверми лежала сокира», «Мов за подушне, оступили», «І небо невмите, і заспані хвилі», «Думи мої, думи мої» (1848). Саме укр. митцеві належать перші живописні твори, присвячені природі Каракалпакії, — акварелі «Крутий берег Аральського моря», «Токпак-Атисе-Аульє», «Кизил-Джар», «Мис Байгубек», краєвиди острова Ніколая та ін. Із творами Шевченка каракалп. громадськість ознайомилася у 1930-х. Прислужився цьому й укр. поет, журналіст і педагог А. Олійник, який у ті роки працював викладачем пед. технікуму в м. Турткулі (тодішній столиці Каракалпакії), брав активну участь у літ. та громадському житті країни, спілкувався з Ж. Аймурзаєвим, К. Аїмбетовим, І. Сагитовим, Н. *Жапаковим*, Т. Софієвим та ін. письменниками, журналістами і діячами культури. Добірку віршів Шевченка, серед них — «Думка — Нащо мені чорні брови», у перекл. каракалп. мовою, опубл. 27 листоп. 1938 у газ. «Кызыл Каракалпакстан». 1939 у зв'язку зі *125-літнім ювілеєм від дня народження Шевченка* в періодичній пресі Республіки з'явилися інтерпретації його творів каракалп. мовою: уривки з поем «Катерина», «Гайдамаки», «Сон — У всякого своя доля», «Кавказ», вірші «По улиці вітер віє», «Огні горять, музика грає», «Ой одна я, одна», «Дівча любе, чорнобриве», «N. N. — Мені тринадцятий минало» — перекл. М. *Дарібаєва*, Д. Назбергенова та Ж. Аймурзаєва. Того ж року в газ. «Кызыл Каракалпакстан» Н. *Давкараєв* надрук.

ст. «Шевченко і каракалпацька література». В ювілейні шевч. дні з Турткуля на адресу СПУ надійшло привітання укр. громадськості від імені зборів громадськості Каракалпакії з нагоди свята. У ті ж дні, як зазначалося у привітанні, уряд Республіки надав ім'я Шевченка пристані у м. Талдику, де бував поет, одній із вулиць у Турткулі та середній школі в м. Ходжейлі. 1954 в м. Нукусі (нині — столиця Республіки Каракалпакстану) вийшов зб. «Свято дружби», до якого ввійшли перекл. творів І. Франка, П. *Тичини*, М. *Рильського*, А. *Малишка* та ін. Зб. відкривався добіркою перекл. Шевченкових віршів.

Найбільший внесок у каракалп. шевченкіану зробив поет і драматург Т. Сеїтжанов. Завдяки йому надбанням каракалп. громадськості стало 30 творів укр. поета. У журн. «Аму-Дарья» (1962) він опубл. у власному перекл. 18 віршів Шевченка часів Аральської експедиції, об'єднавши їх заголовком «Косарал»: «Добро, у кого є господа», «Якби зострілися ми знову», «Меж скалами, неначе злодій», «І виріс я на чужині», «Не для людей, тієї слави», «Коло гаю в чистім полі», «Якби мені черевики», «Породила мене мати», «Ой виострю товариша», «По улиці вітер віє», «У тієї Катерини», «Із-за гаю сонце сходить», «Ой люлі, люлі, моя дитино», «Ой чого ти почорніло», «Не хочу я женитися», «І знов мені не привезла», «Готово! Парус розпустили», «Не нарікаю я на Бога». Ці поезії та ще 11 перекл. Т. Сеїтжанова: «Полякам», «Сичі», «Закувала зозуленька», «У неділеньку та ранесенько», «Не тополю високую», «І широкую долину», «В неволі, в самоті немає», «Не додому вночі йдучи», «Як маю я журитися», «Заросли шляхи тернами», «Хіба самому написать»; М. Дарібаєва: «Ой одна я, одна», «Огні горять, музика грає», «Дівча любе, чорнобриве»; С. Аббазова: «Думка — Нащо мені чорні брови», «Не завидуй багатому», «Самому чудно. А де ж дітись?»; Ш. Мамбетмуратова: «Причинна», «Перебендя», «Думка — Тече вода в синє море», «Думка — Вітре буйний, вітре буйний!», «У неділю не гуляла»; Н. Жапакова — «Заповіт»; І. *Юсупова* — «Катерина»; М. *Касимової* — «Лілея»; Ш. Сеїтова — «Тополя» увійшли до першої зб. поезій Шевченка каракалп. мовою «Вибрані твори» (Нукус, 1965). Окремі твори переклали Б. *Каїпназаров* і Т. *Кабулов*. Автор вст. ст. — М. Матназаров. «Заповіт» у перекл. Н. Жапакова опубл. в Україні в антологіях «Тарас Шевченко: "Заповіт" мовами народів світу» (К., 1964; 1989).

У перекл. Д. Айтмуратова вийшла зб. «Заповіт: Вірші і поеми» (Нукус, 1980), до якої ввійшли поеми «Сон — У всякого своя доля», «Кавказ», «Єретик», послання «І мертвим, і живим», вірш «Холодний Яр» і ще бл. 20 поезій.

У 1920-х у Каракалпакії почали збирати народні перекази та легенди про укр. поета. Діячі каракалп. л-ри сприймали Шевченка як свого вчителя, чиє життя і творчість — зразок для наслідування. Образ поета відтворили у віршах С. Наримбетов («Шевченко», 1939), А. Дабилов («Поети», 1939), Ж. Аймурзаєв («Аральське море», 1939; «У вогні», 1942), М. Касимова («Тарасу Шевченкові», 1954; «Тарас Шевченко», 1963), І. Юсупов («Пісня про могутню чинару», 1959; «Нeждано молодий шелеснув клен», 1960; «На Канівській горі», 1961), Ш. Сеїтов («Тарас живий», 1961) та ін. Схвальні оцінки в Каракалпакії та Україні мала повість У. *Бекбаулова* «Тарас на Аралі» (Нукус, 1964; укр. перекл. С. *Тельнюка,* Київ, 1975). 1964 У. Бекбаулов опубл. нарис «Думи біля Тарасового дерева на Мангишлаку». До образу Шевченка звернувся й Ж. Аймурзаєв у драмі «Бердах» (1958). Уперше 1962 роль Шевченка у виставі за цією п'єсою на каракалп. сцені виконав актор М. Аралов.

Літературознавці Каракалпакії, відзначаючи роль Шевченка у розвитку нац. л-ри, наголошують, зокр., що творчість основоположника каракалп. л-ри Бердаха своїми мотивами та гуманістичним спрямуванням близька до Шевченкової поезії. Йдеться, зокр., про ст. й розвідки Н. Давкараєва «Бердах-шаїр» (1950), Б. Утегенова «Тарас Григорович Шевченко в Каракалпакії» (1961), І. Юсупова «Дорогий спогад» (1961), У. Бекбаулова «Тарас Шевченко в Каракалпакії» (1961), «Незабутній велетень», «Сліди не стираються» (обидві — 1964), «Незабутні особистості» (1969), М. *Нурмухамедова* «Повість про великого сина України» (1965), П. Сабурова «Українські мотиви в каракалпацькій поезії» (1971), «Шевченко в творчості каракалпацьких письменників» (1972), «Каракалпацька література і Шевченко» (1973), А. Насруллаєва «Шевченко і каракалпацька література» (1973), А. Умарова «Кобзар і Каракалпакія» (1973) та ін. І. Юсупов взяв участь в урочистостях у Києві й *Каневі* з нагоди *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка*, читав вірші на його могилі. До цієї дати в Нукусі відбулося засідання вченої ради Каракалп. філіалу АН Узбецької РСР. У періодичній пресі й наук. вид. Республіки з'явилися схвальні рецензії на монографію В. *Шубравського* «Шевченко і літератури народів СРСР» (К., 1964; див.: *Седлецкий Б. М.* Тарас Шевченко и братство национальных литератур //

Т. Шевченко. Вибрані твори. Нукус, 1965. Обкладинка

Вестник Каракалпакского филиала Академии наук Узбекской ССР. 1964. № 1), на кн. Л. *Большакова* «Літа невольничі» (К., 1971; див.: *Чабров Г.* Новая работа о Тарасе Шевченко // Советская Каракалпакия. 1971. 11 сент.), на *ШС*.

Громадськість Каракалпакії відзначала ювілеї укр. поета. До шевч. днів (1961) Каракалп. республ. б-ка Нукуса влаштувала літ.-мист. виставку, присвячену життю і творчості Шевченка. До *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* каракалп. художник і скульптор К. Бердимуратов створив композицію «Т. Г. Шевченко» (гіпс, 1964), а також оформив вид. повісті У. Бекбаулова «Тарас на Аралі». Тоді ж Нукуському пед. ін-тові надано ім'я Шевченка (з 1976 — ун-т), а 1970 в ньому створено шевч. аудиторію, в оформленні якої надавав допомогу Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. Викладачі Київ. ун-ту не раз виступали з лекціями перед каракалп. студентами, консультували науковців.

Пер.: Шевченко Т. Г. Таңламалы шығармалары. Нукус, 1965; Шевченко Т. Г. Уэсият. Нукус, 1980.

Літ.: Бекбаулов У. Тарас Шевченко в Каракалпакии // Вестник Каракалпакского филиала Академии наук Узбекской ССР. 1961. № 2; *Шубравський В.* Шевченко і літератури народів СРСР. К., 1964; *Бекбаулов У.* Думи біля Тарасового дерева на Мангишлаку. Нукус, 1964 [каракалп. мовою]; *Бекбаулов У.* Шевченко в каракалпацькій літературі // *НШК 15*; *Насруллаєв А.* Шевченко і каракалпацька література // *НШК 20*; *Сабуров П.* Каракалпацька література і Шевченко // *ЛУ*. 1973. 17 квіт.; *Малиновська М.* Два літа на Аралі // *ЛУ*. 1975. 28 листоп.; *Єременко М.* Життєдайне джерело // Вітчизна. 1982. № 3; *Умаров А.* Произведения Шевченко на каракалпакском языке // Т. Г. Шевченко і Переяславщина: Тези доп. і повідомлень міжвуз. наук.-теорет. конф., присвяченої 145-річчю написання «Заповіту» та 150-річчю виходу «Кобзаря». Переяслав-Хмельницький, 1990.

Борис Хоменко

КАРАКО́СТОВ Стефан (25.08/7.09.1915, Бургас, Болгарія — 28.02.1988, Софія) — болг. критик та історик театру. У 1936—41 вивчав слов'ян. л-ру й історію в Софійському ун-ті. Автор праць про болг., рос. та укр. л-ри, про історію театру. Творчість Шевченка привернула увагу К. наприкінці 1930-х. Його дослідницький інтерес зосередився здебільшого на питанні про роль укр. поета в розвитку болг. культури та л-ри. До *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* у спеціальному ювілейному вид. — одноденній газ. «Тарас Шевченко» (1939) — К. вмістив ст. «Шевченко і слов'янство», в якій визначив місце укр. поета в слов'ян. світі й показав ставлення Шевченка до ідеї братерства слов'ян. народів. Укр. поетові присвятив ст. «Тарас Шевченко. 125 років з дня народження великого українця» (Бургаски фар. 1939. 13 трав.) і «Тарас Шевченко і болгарська література» (1946). Чільне місце присвячено Шевченкові в праці «Кирило і Мефодій та боротьба за свободу і слов'янське просвітництво» (Софія, 1946) та в ст. «Ботев і українська література» (1941), «Над могилою Любена Каравелова» (1947) та ін.

Тв.: Тарас Шевченко і болгарська література // *СВШ*. Т. 3.

Літ.: Шпильова О. Т. Г. Шевченко і болгарська література. К., 1963; *Русакієв С.* Тарас Шевченко і болгарська література. К., 1968.

Олена Шпильова

КАРАМЗІ́Н Микола Михайлович (1/12.12.1766, с. Михайловка (Преображенка) Бузулуцького пов. Симбірської губ., тепер Оренбур. обл., РФ., за ін. дж. — с. Богородське Симбірського пов. Симбір. губ., тепер Ульяновської обл., РФ — 22.05/3.06.1826, Петербург) — рос. історик, письменник і публіцист. Навчався в пансіоні проф. Москов. ун-ту І. Шатена (з 1779 або 1780), одночасно відвідуючи лекції в Москов. ун-ті. Співпрацював у журн. «Детское чтение» (1787—89), газ. «Московские ведомости» (1795), видавав «Московский журнал» (1791—92), журн. «Аглая» (1794—95), альм. «Аоніди» (1796), «Пантеон» (1798) та ін. У 1789—90 подорожував Європою, враження від поїздки виклав у «Листах російського мандрівника» (1791—92). З поч. 19 ст. працював у галузі історіографії. Автор «Історії Держави Російської» (1816—24).

В. Тропінін. Портрет М. М. Карамзіна. Полотно, олія. 1818

Шевченко був обізнаний з творчістю К. Віддав належне його «Листам російського мандрівника» у повісті «Близнецы», неточно відтворивши назву твору: «Письма его [персонажа. — *Ред.*], разумеется, не сверкали той ослепительной молнией ума и воображения, ни ученостью, ни новым взглядом на вещи, ни новыми идеями, ни даже блестящим слогом, как, например, поражают "Письма из-за границы" законодателя русского слова» (4, 101). Проте в поемі «Великий льох» писав: «Карамзіна, / Бачиш, прочитали!», і це зауваження стосується насамперед «Історії Держави Російської». Шевченка обурювало те, що київ. добу К. зображує як органічний складник історії Московської держави. Втім, з «Історії Держави Російської» К. поет використав деякі істор. факти, зокр. згадку про битву Мстислава та Ярослава на Лиственському полі.

Шевченко згадав К. у Щоденнику 9 верес. 1857, де йдеться про перебування в Симбірську. Назвавши К. «придворным историографом», Шевченко висловив щирий жаль, що не довелося побачити його монумента, прикрашеного скульптурним зображенням музи історії Кліо роботи П. *Клодта*.

Дослідники звертають увагу на типологічну подібність сентиментальної повісті К. «Бідна Ліза» (1792) та поеми «Катерина» Шевченка. Можна помітити спільні моменти у творах: від'їзд офіцера-спокусника на війну; пізніша зустріч героїні зі спокусником, що її зрікається; самогубство героїнь, які топляться у ставку. Але поема Шевченка відрізняється від повісті К. соціальністю, протестним спрямуванням. Трагедія покритки розкривається в ній як наслідок соц. взаємин у суспільстві та конфлікту нац.-етичних світоглядів (див.: *Чамата Н*. Коментар // *ПЗТ: У 12 т*. Т. 1. С. 614—615).

Літ.: Козлов В. П. «История государства Российского» Н. М. Карамзина в оценках современников. М., 1989; *Топоров В. Н.* «Бедная Лиза» Карамзина: Опыт прочтения. М., 1995.

Юлія Соколюк

КАРАПЕТЯ́Н Бабкен (2.05.1911, м. Александрополь, тепер м. Гюмрі, Вірменія — 27.10.1994, Єреван) — вірм. письменник і журналіст. Автор поетичних зб. «Пісня рейок» (1932), «Лірика» (1941), «Рідний дім» (1973), «Тріумфальна арка» (1980) та ін.

У газ. «Хорурдаін Гайастан» опубл. ст. «Великий народний поет» (1939. 18 січ.), в якій висвітлив основні факти життя і творчості Шевченка. У цій же газ. 9 берез. надрук. його перекл. «Заповіту». Пізніше цей перекл. увійшов до вид.: *Шевченко Т*. Заповіт. Вірменські переклади «Заповіту» (Єреван, 1990 [вірм. мовою]). Інтерпретація твору текстово найбільше відповідає оригіналу, проте в естетичному плані поступається ін. перекладам. У перекл. є суттєве образне перекручення, пов'язане з розумінням К. слова «воля» в його рос. значенні, внаслідок чого образ окропленої ворожою кров'ю «свободи» трансформувався у заклик «гартувати волю». Ім'я Шевченка згадано і в ст. К. «Моє бажання» (Прапор. 1964. № 3), в якій автор висловив намір написати власні роздуми про укр. поета й Україну.

Тв.: Моє бажання // *В сім'ї* вольній, новій: Всесоюзне шевч. літ.-мист. свято. Х., 1988.

Мері Петросян

КАРА́СЬ Йосип Ілліч (5.10.1918, м. Хорол, тепер Полтав. обл. — 24.07.2000, Харків) — укр. живописець. Заслужений діяч мист-в Української РСР (1979). Навчався в Харків. худож. уч-щі (1934—38), Харків. худож. ін-ті (1938—42, 1946—48, викладачі О. Кокель, С. *Прохоров*), у 1948—57 — його викладач. Згодом працював у Харків. худож.-промисловому ін-ті (1969—89; нині Харків. держ. академія дизайну та мист-в). Віддавав перевагу жанру пейзажу й тематичній картині. Основні твори: «Косовиця» (1950), «Рідні лани» (1960—61), «Дівчата на фронті» (1964—65), «Українська пшениця» (1977), «Вечір на рейді» (1988), «Яблуні цвітуть» (1993), «Соняшники України» (1995).

Шевч. тему відображено у картинах «Полтавщина. По шевченківських місцях», «…Оживуть степи, озера…» (обидві — 1960—61; експонувалися на худож. виставці до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка*), «Поля безкраї» (1964; експонувалася на худож. виставці, присвяченій *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка*). Худож. мові К. притаманне поєднання творчого методу імпресіоністів та реалістичного трактування, завдяки чому образне вирішення творів позначене ліризмом. Учасник виставок з 1949, персональні відбулися у Харкові (1978), Києві (1979).

Тв.: Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961; Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. К., 1964.

Олена Кашшай

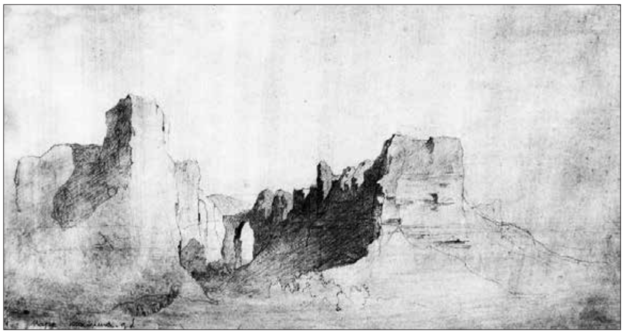
КАРАСЬО́В Олексій (12.03.1910, с. Карасьовка, тепер Бєлінського р-ну Пензенської обл., РФ — 21.07.1980, м. Саранськ, РФ) — мордов. поет. Закінчив 1930 пед. технікум (Саранськ). Писав мокша-мордов. мовою. Автор поетичних зб. «Вірші та поеми» (1940), «Стешин бузок», «Березове літо» (обидві — 1961) та ін.; низки прозових творів.

До *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* переклав вірші «Заповіт», «Ой гляну я, подивлюся», «Ой чого ти почорніло», баладу «У тієї Катерини» (всі — Колхозынь эряф. 1939. № 3), згодом вміщені у вид. творів Шевченка «Кобзар» (Саранськ, 1940) мордов. мовою. У трав. 1939 Урядовий шевч. ювілейний комітет Української РСР нагородив К. ювілейною бронзовою медаллю за активну участь у популяризації творчості Шевченка в Мордовії.

Людмила Баричева, *Борис Хоменко*

«КАРАТАМА́К» (тонований папір, олівець, 15,7× 29,3) — рисунок Шевченка, виконаний 1 серп. 1849 під час *Аральської описової експедиції*. На аркуші внизу ліворуч авторський напис олівцем: «*Кара-Тамакъ — з. б.*». У верхньому правому куті чорнилом позначено: «№ 117—21». На звороті аркуша внизу ліворуч рукою невідомого зроблено олівцем напис: «Овраг Кара-Тамак Арал». Зберігається у НМТШ (№ г—486).

Датовано на підставі запису 1 серп. 1849 в щоденнику О. *Бутакова*: «До яру Каратамак (Чорне

Т. Шевченко. Каратамак.
Тонований папір, олівець. 1849

горло), який віддалений від мису Кум-Суата по прямій на 23 версти (не доходячи Каратамаку, на березі скам'янілі becs d'oiseau), прилягають піски Великі Барсуки. З південного боку його починається Усть-Урт. Власне яр, якого обидва краї високі й урвисті, знаходиться в долині, утвореній відрогами Усть-Урту і північних глинистих височин» (*Бутаков*, с. 46). 6 трав. 1849 експедиція почала друге плавання по *Аральському морю*. Під час обстеження зх. берега біля затоки Кумсуат у р-ні урочища Каратамак (у перекл. «Чорна долина») Шевченко, який був у команді О. Бутакова, виконав рисунок.

У композиції горизонтального формату зображено два пасма гір, котрі, підносячись над ландшафтом, утворюють глибоку ущелину, яка на дальньому плані завершується аркою зі скель. Чітким і впевненим рисунком відтворено геологічну будову і рельєф скель. Використовуючи папір теплих відтінків, Шевченко досяг ефекту наповненості гірського краєвиду сонцем (освітлені скелі, випалена земля біля підніжжя) й водночас густими тінями підкреслив обриси скель.

Рисунок уперше згадано у ст.: *Русов А.* Коллекция рисунков Т. Г. Шевченко // *КС*. 1894. № 2. С. 186. У л-рі трапляється під назвою «Усьчека Кара-Таман» (*Раєвський С. Є.* Життя і творчість художника Тараса Шевченка. Х., 1939. С. 70). Уперше репрод. у вид.: *Малярські твори,* с. 239. Місця зберігання: в А. *Козачковського*, В. *Коховського*, С. *Бразоль*, ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 184.

Літ.: Середа Є. До атрибуції малярських творів Т. Г. Шевченка, виконаних в Аральській експедиції 1848—1849 рр. // *Мистецька* спадщина Т. Г. Шевченка. К., 1959. Вип. 1; *Большаков Л. Н.* «Все он изведал…»: Тарас Шевченко: поиски и находки. К., 1988; *Овсійчук В.* Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури. Л., 2008.

Надія Відоняк

КАРАТА́УСЬКА ЕКСПЕДИ́ЦІЯ 1851 мала на меті пошуки кам'яного вугілля на п-ві *Мангишлаку*. Організував її на розпорядження військ. міністерства командир *Оренбурзького окремого корпусу* В. *Обручов*. К. е. споряджували в *Оренбурзі*, її очолював гірничий інженер О. *Антипов*. У складі К. е. були штейгер М. *Козлов*, чотири гірники, топограф, фельдшер, а також Л. *Турно* та Бр. Залеський. В. Обручов іще 22 січ. та 8 лют. 1850 наказав з відкриттям навігації відправити учасника *Аральської описової експедиції* рядового Шевченка до *Новопетровського укріплення* для участі в К. е. Та в зв'язку зі справою Шевченка (його арештом за доносом М. *Ісаєва* та слідством) В. Обручов повернувся до здійснення цього проекту лише у квіт. 1851. 27 квіт. учасники експедиції вирушили з Орська до Новопетровського укріплення, куди прибули 30 квіт. До експедиції долучили команду уральських козаків для захисту від можливих нападів хівинців, десятеро місцевих казахів і туркменів, найняли 45 верблюдів для перевезення вантажів, а для гірничих робіт виділили зі складу гарнізону загін піхоти, до якого, на прохання Бр. Залеського, Л. Турно й О. Антипова, комендант А. *Маєвський* розпорядився зарахувати й Шевченка (без узгодження зі штабом корпусу).

Гори Каратау починаються за 80 км на пд. сх. від Новопетровського укріплення і тягнуться далі в цьому ж напрямку. Це три паралельні хребти — Пд. і Пн. Актау (Білі гори), між ними — Каратау (Чорні гори), довжина всього пасма сягає 100 км. У ті часи між хребтами пролягали дві караванні дороги від Новопетровської пристані до Хіви.

Шевченко малював протягом усього походу. Авторська нумерація малюнків від 1-го до останнього, 45-го, зіставлена з листуванням учасників експедиції, уможливила реконструкцію маршруту К. е. 28 трав. транспорт вирушив з Новопетровського укріплення й попрямував до урочища Ханга-Баба (29 трав.) і далі у долину Кудуккштим (31 трав.). Потім його шлях проліг, звернувши з Хівинської дороги, на пн. сх. у долину Апазир, що лежить біля підніжжя Каратаучика — однієї з гір, з якої починається хребет Каратау. Тут з 1 до 20 черв. було зроблено зупинку, закладено перші шурфи, досліджено проби вугілля. Збереглося шість малюнків Шевченка, виконаних у долині Апазир і ближніх її околицях, зокр. «Вид на Каратау з долини Апазир». Звідти Бр. Залеський писав А. *Венгжиновському*: «Степ пустий жахливо — каміння і пісок або солончаки — трави навіть дуже мало, але в деяких місцях з-поміж каміння виростають прехороші шовковичні дерева. Тарас також з нами, і я переконався, що має глибокі почуття, які в своїх проявах нагадують сторінки Старого Завіту. Рисує

багато олівцем, бо пісок не дає розтерти фарби» (*Питання* шевченкознавства. К., 1958. Вип. 1. С. 115). Шевченко, Бр. Залеський і Л. Турно мешкали разом у казах. джуламейці (шатрі); малюнок Шевченка «Серед товаришів» (*ПЗТ: У 10 т*. Т. 9. № 15) дає уявлення про їхній експедиційний побут.

Завершивши обстеження долини Апазир, К. е. продовжила рухатися на сх. Хівинською дорогою, що пролягала між центр. хребтом Каратау та Пд. Актау, і зупинилася в долині Агаспеяр. Тут 23—24 черв. експедиція обмежилася зовнішнім оглядом місцевості. Шевченко змалював частину одного з найбільших мангишлацьких кладовищ і кілька краєвидів ближчих околиць стоянки. Наприкінці черв. експедиція досягла центр. частини пасма і зупинилася в ущелині Сюнкукх, що розділяє хребет Каратау на Зх. і Сх. Це була третя стоянка, де К. е. знайшла поклади бурого вугілля. Під час зупинки, що тривала до серед. лип., Шевченко малював і в самій ущелині, і в ближчих і дальших околицях Пн. Актау — крейдяних горах, деякі з яких нагадували фантастичні споруди, — Чиркалатау, Коксуйру, Акмиштау. Це була остання стоянка, після якої К. е. змінила маршрут, пішла у зворотному напрямку між хребтами Каратау та Пн. Актау. В 2-й пол. лип., рухаючись на зх., К. е. досягла долини Турш. Протягом 2—3 днів досліджували поклади вугілля, що виходили на поверхню косогору біля підніжжя Каратау.

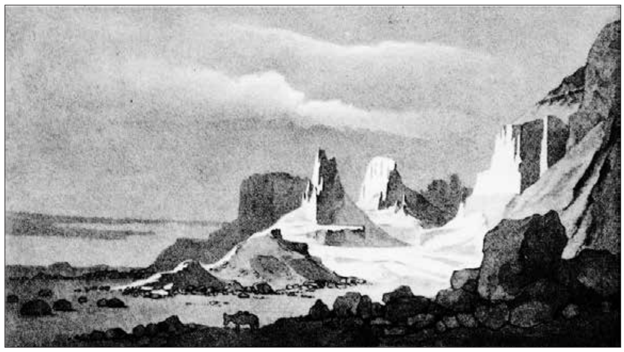
Наприкінці серп. транспорт прибув до зх. краю хребтів Каратау і Пн. Актау — останньої стоянки у долинах Тарла і сусідній — Тартали, у місцевості, де К. е. перебувала на поч. походу. Експедиція завершувалася, наприкінці серп. попрямувала до Кудуккштиму та Ханга-Баби, розташованих поза межами гір Каратау. До Новопетровського укріплення вона повернулася 7 верес. 1854. Наступного року опубл. звіт начальника експедиції (*Антипов А. И*. О произведенных исследованиях бурого угля в горах Кара-Тау, на полуострове Мангишлаке // Горный журнал. 1852. Ч. 2. Кн. 6).

У 1874 ін. експедиція частково пройшла маршрутом К. е. 1851. У геологічному щоденнику подорожі зазначено: «Шурфы г. Антипова лежат в Тарталинской котловине, верстах в трех на юг от кудуков» (тобто колодязів) (*Барбот де Марни Н. П*. Через Мангышлак и Устьюрт в Туркестан // Труды Арало-Каспийской экспедиции. 1889. Вып. 6. С. 31—33).

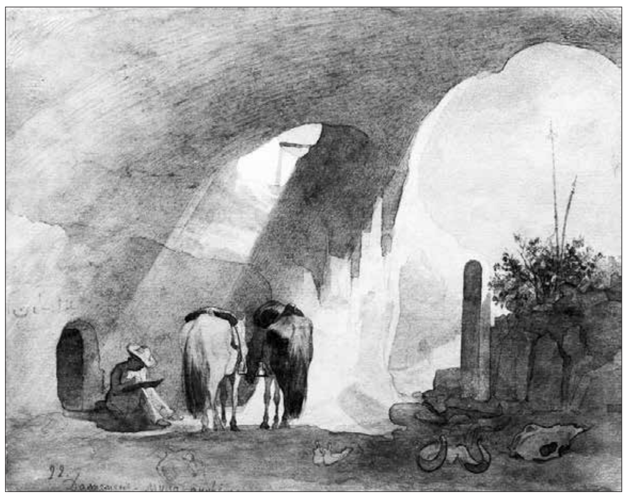
Літ.: Вериківська І. М. До атрибуції малюнків Т. Г. Шевченка часу Каратауської експедиції 1851 р. // *Мистецька* спадщина Т. Г. Шевченка: (Матеріали, присвячені дослідженню творчості поета-художника). К., 1959. Вип. 1; *Паламарчук Г. П*. Тарас Шевченко в горах Мангишлаку // Питання шевченкознавства. К., 1961. Вип. 2; *Біографія 1984*.

Ірина Вериківська

КАРАТА́УСЬКОЇ ЕКСПЕДИ́ЦІЇ МАЛЮ́НКИ Шевченко виконав під час дослідження покладів кам'яного вугілля в горах Каратау на п-ві *Мангишлаку* (див. *Каратауська експедиція*). 27 квіт. 1851 експедиція виїхала з *Орської фортеці* до *Новопетровського укріплення*, де було укомплектовано загін, що мав супроводжувати експедицію. О. *Антипов* на прохання Бр. Залеського і Л. *Турно* умовив А. *Маєвського* включити до загону й Шевченка. Поета зарахували до команди солдатів для допомоги в роботах гірничої партії, а фактично він мав замальовувати краєвиди під час проходження та стоянок експедиції. 28 трав. 1851 її учасники вирушили з Новопетровського укріплення. За увесь час перебування в горах Каратау Шевченко створив серію малюнків аквареллю й олівцем. Значна їх частина має назви місцевостей, де проходила експедиція, та авторські порядкові номери, що відповідають порядковим номерам пунктів її маршруту. Спершу загін попрямував до урочища Ханга-Баба, де 29 трав. художник зробив перший однойменний

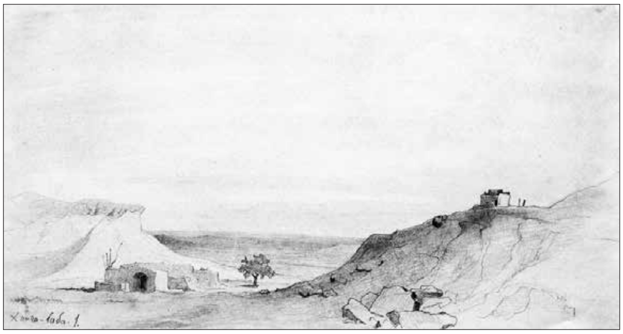
Т. Шевченко. Акмиштау.
Папір, акварель. 1851

Т. Шевченко. Далісмен-Мулла-Аульє.
Папір, олівець, акварель. 1851

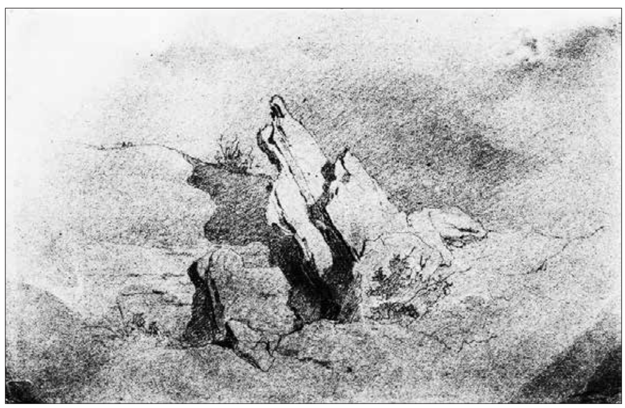

Т. Шевченко. Аульятау. Папір, акварель. 1851

Т. Шевченко. Ханга-Баба. Папір, олівець. 1851

малюнок (№ 1), далі він рушив по Хівинській дорозі й зупинився в долині Кудуккштим. Тут 31 трав. митець виконав малюнок «Кудуккштим» (№ 2). Залишивши цю долину, експедиція звернула з Хівинської дороги на пн. сх. Наступна зупинка була в долині Апазир біля підніжжя гори Каратаучик, що нею починається пасмо гір Каратау. Сюди дослідники прибули 1 черв. й затрималися на 18—20 днів. Під час стоянки в долині Апазир Шевченко виконав твори «Вид на Каратау з долини Апазир» і «Долина Апазир» (№ 3, 4), поблизу стоянки — начерки «Відроги Каратау» (з авторськими номерами 5 і 6) та акварелі «Аульятау» й «Місячна ніч серед гір». Закінчивши роботи в долині Апазир, експедиція рушила далі Хівинською дорогою й прибула в долину між горами Каратау й Актау. На пд.-сх. схилах Зх. Каратау почали досліджувати поклади вугілля. Поблизу було кладовище й урочище Агаспеяр. Художник зобразив їх на рисунках з авторськими номерами 8, 9, 10, а пізніше — в акварелі «Туркменські аби в Каратау». Поклади вугілля на цьому місці за своїми якостями не задовольняли О. Антипова, і гірнича партія рушила в долину Пн. Актау. При виході з міжгір'я Сюнкукх була третя тривала зупинка, під час якої вивчали поклади бурого вугілля. Цю місцевість, а також стоянку експедиційного табору відтворено в серії рисунків «Сюнкукх». Звідси загін попрямував до урочища Акмиш. Караван верблюдів біля гір Чиркалатау та Коксуйру митець відтворив на малюнку з позначкою «18». На вершині гори Чиркалатау тоді ще збереглися руїни давньої фортеці. В урочищі Шевченко виконав 13 творів, зазначивши на них назви місцевостей і порядкові номери («Акмиштау», «Кайрактау», «Чиркалатау», «Коксуйру», «Гірське пасмо Північного Актау», «Експедиційний табір» та ін.). Про відвідання казах. аулів свідчать Шевченкові акварелі «Далісмен-Мулла-Аульє» під № 22, сепія «Тріо» та окремі замальовки з життя й побуту казахів (останні не пронумеровано, бо випадають із заг. серії каратауських пейзажів). З урочища Акмиш учасники експедиції перейшли в долину Кугус, де виявили поклади вугілля та пісковику з амонітами. Рисунок під назвою «Долина Кугус» позначено «№ 28». По дорозі з долини Кугус загін побував у долині Турш (Ториш). Тут художник виконав твори «Долина Турш» і «Гора Кулаат» (№ 32, 33). У кін. лип. чи на поч. серп. експедиція зупинилася поблизу джерела Долнапа та однойменного кладовища біля пн. схилів гори Каратаучик. Цю місцевість відтворено в акварелі «Туркменське кладовище в долині Долнапа». Наступна зупинка — урочище Тарла. Це була остання копальня, в якій досліджено поклади кам'яного вугілля. Тут експедиція заклала ряд шурфів. Шевченко виконав олівцем кілька зарисовок цієї місцевості й малюнки «Тарла», «Долина в гірській місцевості» та ін. Завдяки нумерації на малюнках можна довідатися, що з долини Тарла загін попрямував не до Новопетровського укріплення, а до затоки Кочак. Дорогою художник виконав малюнок «Долина серед гір» (№ 39) та два рисунки «Кочак» (№ 40 і 41). На березі затоки були продовольчі склади експедиції, сюди приходили пароплави з обладнанням і поштою. Дослідники завернули до затоки, щоб відправити пароплавом інструменти, зразки порід тощо, а після

Т. Шевченко. Скелі. Папір, олівець. 1851

цього повернулися на короткий відпочинок в Тарла. Шевченко зробив тоді ще одну замальовку цієї місцевості (№ 42). Наступний перепочинок був знову поблизу Ханга-Баби, про що свідчать малюнки «Туркменські аби» і «Ханга-Баба» (№ 44 і 45). На поч. верес. 1851 Каратауська експедиція повернулася до Новопетровського укріплення і пробула тут бл. двох тижнів. Шевченко провів у поході понад три місяці. Його малюнки, начерки й зарисовки — своєрідний щоденник експедиції. Збереглося бл. 70 таких творів: пейзажі Мангишлаку, жанрові композиції, автопортрети тощо. Авторська нумерація дала змогу встановити, що понад 10 робіт цього періоду не розшукано. До *Оренбурга* політ. засланці поверталися задоволені результатами експедиції, сподіваючись на полегшення свого становища. Проте Шевченко ще довго залишався в Новопетровському укріпленні. Жодних пільг за участь в експедиції не дістав. Та перебування в колі друзів, можливість вільно малювати залишили незабутній слід у його душі. «Поход в Каратау, — писав він у листі до Бр. Залеського 25—26 верес. 1855, — надолго у меня останется в памяти, навсегда!»

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 1—17, 71—124.

Літ.: Антипов А. И. О произведенных исследованиях бурого угля в горах Кара-Тау, на полуострове Мангишлаке // Горный журнал. 1852. Ч. 2. Кн. 6; *Паламарчук Г. П.* Тарас Шевченко в горах Мангишлаку // Питання шевченкознавства. К., 1961. Вип. 2.

Глафіра Паламарчук

КАРАТИ́ГІН Василь Андрійович (26.02/10.03.1802, Петербург — 13/25.03.1853, там само) — рос. актор. Належав до відомої родини рос. акторів. Навчався в Гірничому кадетському корпусі. Сценічне мист-во студіював приватно у О. *Шаховського* та П. Катеніна. З 1820 — актор Великого театру в Петербурзі, з 1832 — провідний актор-трагік Александринського театру там само. Виконував гол. ролі в трагедіях В. *Шекспіра*, Й.-Ф. *Шиллера*, мелодрамах франц. драматургів, у творах рос. драматургів. Основні прикмети його акторського стилю — піднесена героїка, монументальна парадність, наспівна декламація, мальовничість поз. Шевченко бачив гру К. в 1830-х — на поч. 1840-х. У повісті Шевченка «Художник» К. названо «хорошим актером» (4, 152) і згадано його гру в ролі жебрака Жоржа де Жермані у виставі мелодрами франц. драматургів В. *Дюканжа*, Ф.-Ф. Бедена і П.-П. Ґубо «Тридцять років, або Життя гравця», а також у ролях Людовіка XI (драма нім. письменника Й. *Ауффенберґа* «Зачарований дім, або Смерть Людовіка XI») і Карла Моора (трагедія Й.-Ф. Шиллера «Розбійники»). Побіжно згадано К. і у Щоденнику поета (запис 30 черв. 1857).

Ростислав Пилипчук

КАРА́ФФА-КО́РБУТ Софія Петрівна (23.08.1924, Львів — 29.11.1996, там само) — укр. графік. Навчалася у 1942—43 на відділі малярства Держ. технічної фахової школи у Львові; 1947—53 — на відділеннях живопису, графіки і кераміки Львів. ін-ту прикладного та декорат. мист-ва (викладачі Р. Сельський, І. Гуторов, В. Манастирський). Авторка творів на істор., нац., фольклор., дитячу тематику, які створювала переважно в техніці лінориту. У 1950-х працювала на Львів. скульптурно-керамічній фабриці. Творчому доробку К.-К. належать: худож. розписані вироби з порцеляни «Данило Галицький», «Богдан Хмельницький» (обидва — 1957); живопис «Верховинська весна» (1962), «Казка» (1963; за мотивами «Лісової пісні» Лесі *Українки*), «Рідні Карпати» (1970); ілюстрації до 57 книжок — «Прометей» А. *Малишка* (К., 1967), «Камінна душа» Г. *Хоткевича* (К., 1970), «Чорногора» Б. Загорулька у 2 т. (Л., 1980—84), «Останні орли» М. *Старицького* (Л., 1990), «Лісова пісня» Лесі Українки (Л., 2000), «Лис Микита» (Л., 1972, 1981, 1982), «Іван Вишенський» (Л., 2001) І. Франка; зб. творів І. Вишенського (Л., 1980); мозаїчні панно, вітражі у пансіонатах м. Трускавця.

С. Караффа-Корбут

Упродовж 1961—68 К.-К. створила серію чорно-білих і кольор. ліногравюр за мотивами творів Шевченка. 1961 виконала станкові графічні твори «Сліпий», «Чернець» (2 варіанти), «Чума», «Ґонта» (2 варіанти; усі — ліногравюра), «Важке дитинство» («Мені здається, що се я, / Що це ж та молодість моя»), «Сирітка», «Закутий Прометей», «Прометей», «Розкутий Прометей» (НМТШ), «Ян Гус» (2 тв.; один із них — НМТШ), усі — кольор. ліногравюра. У 1962—63 створила чорно-білі та кольор. ліногравюри за ліричними мотивами Шевченка: «Хто се, хто се по сім боці

С. Караффа-Корбут. Ілюстрація до балади Шевченка «Тополя». Папір, ліногравюра. 1966

чеше русу косу» (2 варіанти), «До школи» (обидві — 1962), «Вона чує з тії хати, як дитина дише», «І золотої й дорогої», «Затихло все», «В моїй хатині я не одинокий», «На чужині», «Оксанка», «Сирітка», «Лілея», «Сова», «Сон», «Тополя», «Її син» (усі — 1963); приділила увагу героям укр. історії — «Байда» («Твоя, царю, віра проклятая…»), «Виблагала тую копійчину» («По улиці вітер віє»), «Голота», «За байраком байрак», «Загули кайдани під землею», «Покинули стару матір», «Чи спиш, чи чуєш, брате Луже? Хортице-сестро», «Гамалія», «Дрімає в гаремі — в раю Візантія…», «Іван Підкова», «Максим Залізняк», «Спомин про Україну» («Зоре моя вечірняя…»); проілюструвала Шевченкові твори «Гамалія», «Гайдамаки», виконала ряд естампів, у яких ожила укр. минувшина з її героями-лицарями, виразниками укр. нац. духу. Аркуші «Мені здається, що се я…», «Розкутий Прометей» і «Ян Гус» експонувалися на худож. виставці до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка*, а «Байда», «Гамалія», «Зоре моя вечірняя...», «Іван Підкова», «Максим Залізняк» і

С. Караффа-Корбут. Ілюстрація до поеми Шевченка «Гайдамаки». Папір, кольорова ліногравюра. 1966

С. Караффа-Корбут. Ілюстрація до поеми Шевченка «Марія». Папір, ліногравюра. 1966

«Тополя» — на виставці, присвяченій *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка*.

1966 для вид-ва «Дніпро» виготовила макет «Кобзаря» з усіма компонентами графічного оформлення книжки. Створила бл. 40 кольор. та чорно-білих ілюстрацій, проте до вид. (К., 1967, 2-ге вид.: Л., 2011) увійшли не всі. Твори Шевченка одержали глибоку мист. інтерпретацію, в ілюстраціях своєрідно показано укр. нац.-культурні та суспільно-політ. колізії минулого. Передано надії, сподівання і тривоги душі самої художниці, що відчула на собі репресивні заходи тодішньої влади супроти укр. інтелігенції. 1968 «Кобзар» експонувався на Міжнародній книжковій виставці в Едмонтоні (Канада), де його було відзначено першою премією. 1968 К.-К. виконала оформлення поеми «Наймичка», де з глибоким психологізмом передала драм. переживання скривдженої долею матері. Шевч. тема знайшла свій вияв і в проектах вітражів К.-К. (через складні суспільно-політ. умови задум не реалізовано). Проект вітража «Шевченко» — це композиція, де оригінально поєднувався образ поета і фрагменти сюжетних сцен за мотивами його творчості.

Тв.: Софія Караффа-Корбут. Графічна шевченкіана: (З колекції Богдана Гориня): Каталог виставки. К., 2001.

Літ.: Горак Р. Її дорога на Афон // Дзвін. 1997. № 3; *Белічко Н.* Шевченкіана у творчості українських графіків: 50—60-ті рр. XX ст. // Дивослово. 2004. № 3;*Думанська О.* Графиня з Куткора: біографічна оповідь з голосів самовидців. Л., 2004; *Матешук О. А.* Незабутня Софія Караффа-Корбут: Кілька пропам'ятних слів про видатну мисткиню. Л., 2004; *Стасенко В.* Софія Караффа-Корбут: Особливості художнього методу // Образотворче мистецтво. 2008. № 4; *Горинь Б.* Графічна шевченкіана Софії Караффи-Корбут // Артанія. 2011. Кн. 24. № 3.

Богдан Горинь

КАРАЧА́ЇВСЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Ім'я Шевченка завдяки рос. пресі й спілкуванню з представниками укр. інтелігенції було відомим освіченим карачаївцям до 1917. Перші перекл. творів укр. поета карач. мовою належать О. *Хубієву*. 26 груд. 1936 в газ. «Кызыл Карачай» він опубл. «Заповіт» у своїй інтерпретації. 1938 О. Хубієв відтворив рідною мовою поезії «Думка — Тече вода в синє море», «Думка — Тяжко-важко в світі жити», «Думка — Нащо мені чорні брови», «Не завидуй багатому», «Думи мої, думи мої» (1848), які надрук. у періодичній пресі Республіки.

Надбанням карач. л-ри У. *Алієв* зробив поему «Кавказ», найпопул. твір Шевченка серед народів Кавказу, який увійшов до вид. «Вибрані твори. Переклади та вірші балкарських поетів про Шевченка» (Нальчик, 1939). У Карачаї знають і цінують творчість Шевченка. Це засвідчила, зокр., газ. «Кызыл Карачай»,

яка 9 берез. 1939 присвятила *125-літньому ювілею від дня народження Шевченка* цілу сторінку, де подано вірші «Заповіт» і «Думи мої, думи мої» (1848) у перекл. О. Хубієва, ст. про Шевченка та ін. матеріали.

Після повернення 1957 на батьківщину громадськість Карачаю широко відзначила шевч. ювілеї 1961, 1964 і 1989. До *175-літнього ювілею від дня народження Шевченка* О. Хубієв запропонував перекл. поеми «Кавказ», що засвідчив значний поступ у розвитку мист-ва худож. перекл. в карач. л-рі. Він максимально наблизився до змісту і форми оригіналу. Перекл. і ст. про життя і творчість поета О. Хубієва опубл. у газ. «Ленинни байрагъы» (1989. 8 берез.). Багато зробив для популяризації творчості Шевченка і його брат М. *Хубієв*: поклав Шевченкові вірші «Думи мої, думи мої» (1840) та «Заповіт» на народні мелодії та виконував їх як пісні. Він автор ст. «Т. Г. Шевченко карачаївською мовою» (1964).

Укр. поетові письменники Карачаю присвятили низку творів: А. *Суюнчев* — поезію «Шевченко» (1972), А. Кубанов — вірш «Твій погляд» («Біля пам'ятника Т. Г. Шевченкові в Херсоні»). Вірш А. Кубанова в перекл. М. *Братана*, як і перекл. поезії А. Суюнчева, опубл. у зб. «Теплі скарби. Вірші поетів Карачаєво-Черкесії» (Сімф., 1972). Взаємодію двох л-р розглянув О. Хубієв у ст. «Немеркнучий талант» (1989).

Літ.: Хубійлани М. Т. Г. Шевченко карачаївською мовою // Ленинни байрагъы. 1964. 13 берез. [карач. мовою]; *Братан М.* Гори і степ обнялися // *ЛУ*. 1972. 30 черв.

Борис Хоменко

КАРГАЛÁ — село Оренбурзького пов. Оренбурзької губ., тепер смт, підпорядковане районній раді м. *Оренбурга*, РФ. Розташоване на відстані 27 верст від Оренбурга, між р. Янгизом і Карагалкою (звідси назва села). За Шевченкових часів було відоме мідними руднями. Про К. йдеться у повісті «Близнецы»: «Однажды он [Саватій. — *Ред.*], скуки ради, посетил Каргалу. "Все же таки, — думал он, — село, следовательно, не без зелени". И представьте его разочарование: дома, ворота да мечети. А зелени только и есть, что крапивы кусточки под забором, а вонь такая, что он не мог и чаю напиться. "Вот тебе и село!"» (4, 86).

Григорій Зленко

КАРГÁЛЬСЬКИЙ Сергій Іванович (справж. — Слинько; 22.06.1886, за ін. дж. — лип. 1888, Одеса — 22.08.1938, Київ) — укр. актор і реж. Заслужений артист Української РСР (1930). Сценічну кар'єру почав в Одесі. 1916 закінчив приватну театр. школу Т. Мочалової. Згодом — актор у рос. антрепризах. 1917 переїхав до Києва. Працював актором в укр. театрах, зокр. в Укр. нац. театрі, з 1918 — в Держ. укр. драм. театрі ім. Т. Шевченка, з 1922 — в Драм. театрі ім. М. Заньковецької. У 1923—25 — актор Мист. об'єднання «Березіль» під керівництвом Леся *Курбаса*. У 1925—28 — організатор і директор першої укр. держ. опери в Харкові (нині — *Харківський державний академічний театр опери та балету імені М. В. Лисенка*). 1928—34 — реж. Харків. опери, Другої укр. пересувної опери (Вінниця), Дніпроп. робітничого оперного театру. 1935—37 — гол. реж. Київ. держ. театру муз. комедії УРСР. Поставив ряд опер. 1937 К. заарештовано за обвинуваченням у контрреволюційній націоналістичній діяльності й пізніше розстріляно.

Зіграв роль Лейби у виставі «Гайдамаки» за Шевченком у Драм. театрі ім. М. Заньковецької (1922, інсценізація і постановка Леся Курбаса), у «Гайдамаках» грав також у Мист. об'єднанні «Березіль».

Літ.: Томашпільська Л. «Олтар Скорботи»: Театральні діячі України — жертви сталінського терору // Вітчизна. 1996. № 5/6.

Галина Дутчак

КÁРДОШ (Kardos) **Ласло** (17.08.1898, Дебрецен — 2.02.1987, Будапешт) — угор. літературознавець, критик і перекладач. Закінчив Дебреценський ун-т. 1922—44 — учитель серед. шкіл. 1927—38 — секретар т-ва Е. Аді. 1945—49 — радник Міністерства релігії та народної освіти. З 1950 — викладач кафедри світової л-ри ун-ту ім. Л. Етвеша, проф.; з 1958 — чл.-кор., з 1967 — дійсний член Угор. АН. У 1960—73 — ред. журн. «Nagyvilág». Дослідник історії угор. л-ри. Автор монографій з історії світової та угор. л-р, із теоретичних проблем перекладу. Перекладач давньогрец., англ., нім., рос., франц. та укр. поезії. Автор ст. «Шевченко — великий поет українського народу» (Szabad nép. 1954. № 68) та «Пам'яті Шевченка» (Napjaink. 1964. № 14), в яких писав про значення творчості Шевченка в розвитку укр. л-ри, підкреслював зв'язок інтимної лірики поета з його політ. ідеями, революційну спрямованість його поезії, наголошував, що «головним у його творчості було прагнення до свободи народу». Визначив місце Шевченка «серед геніїв світової літератури». К. був головою ювілейного вечора на відзначення *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* (Будапешт, 1964).

Тв.: Шевченко — великий поет українського народу // *СВШ*. Т. 3; Мировая литература: понятие и проблемы // Иностранная литература. 1973. № 2.

Літ.: Радо Д. Українська література й угорці // Всесвіт. 1960. № 11; *Васовчик В.* Творчість Шевченка в світлі угорської критики // *НШК 16*; *Мегела І.* Українсько-угорські літературні зв'язки // *Українська* література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті: У 5 т. К., 1987. Т. 2.

Галина Герасимова

КАРЕ́ЛІН Григорій Силович (січ. 1801 — 29.12.1872, м. Гур'єв, РФ) — рос. мандрівник і географ-натураліст. За епіграму на О. *Аракчеєва* 1822 його заслали до *Оренбурга*. К. вивчав край, досліджував казах. степи та каспійські береги, уперше провів топографічні зйомки на місцях майбутніх укріплень. З 1849 жив у м. *Гур'єві* на березі Каспійського м., де підготував до друку 11 томів наук. праць за матеріалами своїх мандрівок. К. не раз приїжджав до *Новопетровського укріплення*, збираючи в його околицях матеріали про життя звірів і птахів. Шевченко знав про К. з розповідей А. *Головачова*. Можливо, поет і К. зустрічалися на п-ві *Мангишлак*. У листі до О. *Бодянського* від 15 листоп. 1852 поет називає А. Головачова «товарищем известного Корелина».

Леонід Большаков

КАРЕ́ЛЬСЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Багато років живучи в Петербурзі, який збудовано на місці фін. села, та буваючи в околицях міста, де ще зберігалася значна кількість корінного населення (т. зв. інгерманландців, або іжорців), Шевченко мав змогу знайомитися з побутом і звичаями фінів. Знав поет і зразки уснопоетичної творчості цього народу, зокр. карело-фін. епос «Калевала», що його в 1840-х популяризували у журн. «*Современник*» філолог Я. Грот і П. *Плетньов*. В окремих його рунах ідеться про зв'язки давніх фінів зі столицею Київської Русі.

Із сарказмом і болем говорить Шевченко про поневолені народи Російської імперії, зокр. фінів, у поемі «Кавказ» (1845): «Од молдованина до фіна / На всіх язиках все мовчить, / Бо благоденствує!» Саме про фін. землю йдеться у поемах «Великий льох» (1845) та «Іржавець» (1847), коли поет згадує козаків, які з волі Петра І гинули в болотах над Невою на будівництві нової столиці Московської імперії та фортець, на копанні каналів. До нечисленної у 19 ст. інтелігенції Карелії поезія Шевченка доходила в рос. перекл. Його ім'я і твори популяризували тут і українці, яких доля закинула в цей пн. край у різний час як службовців або як політ. засланців. Серед них — однодумці поета з *Кирило-Мефодіївського братства* Г. *Андрузький* і В. *Білозерський*, журналіст М. Макаров, студент Петерб. ун-ту К. *Ген*, поет К. *Біликовський*. Так, П. *Завадський*, учасник Харків. студент. гуртка, відбуваючи заслання в Петрозаводську, у 1864—65 не раз виступав із публічними лекціями про життя і творчість Шевченка. Художник І. *Рєпін* останні 30 років жив і працював у Куоккалі (тепер селище Рєпіно, у складі Санкт-Петербурга).

Фін. мовою поезія Шевченка зазвучала лише в 1930-х. У січ. 1939 у зв'язку зі *125-літнім ювілеєм від дня народження Шевченка* Спілка письменників Карелії організувала в Петрозаводську ювілейний комітет для вшанування цієї дати. Відбулися літ. вечори, прозвучали радіопередачі, з'явилися публ. у пресі. Тоді ж надрук. перші перекл. творів Шевченка. Ф. *Ісаков* у журн. «Карелия» (1939. № 3) опубл. перекл. «Заповіту» та уривка з поеми «Кавказ». Поет В. *Ерваств* запропонував інтерпретацію «Заповіту» (Punalippu. 1941. № 3). Активну перекладацьку діяльність розгорнув М. *Лайне*. Завдяки йому в Петрозаводську вийшла перша зб. творів Шевченка фін. мовою «Вірші» (1954), де вміщено 20 творів, серед яких — балада «Причинна», поеми «Іван Підкова» і «Сова», вірші «Заповіт», «Якби ви знали, паничі», «N. N. — Мені тринадцятий минало» та ін. Перекладач загалом вдало передав громадянський пафос оригіналів, глибоку народність і гуманізм Шевченкового слова, його щирість і пісенність. Цьому сприяла, як зауважив карел. літературознавець А. Хурмеваара, і та обставина, що 14-складовик Шевченка нагадує розмір, яким написано «Калевалу».

До шевч. ювілеїв 1961, 1964 і 1989 надрук. ряд ст. у карел. пресі, відбулися літ. вечори в Держ. публічній б-ці, навч. закладах та ін. У журн. «Punalippu» (1961. № 2) свою інтерпретацію вірша «Не завидуй багатому» та фрагментів поеми «Гайдамаки» запропонував Я. Ругоєв. Поему «Єретик», поезії «І виріс я на чужині», «Заросли шляхи тернами», «Хоча лежачого й не б'ють» переклав Т. *Сумманен*. Уривок із поеми «Катерина», вірш «Заповіт» переклали В. Брендоєв та вепський поет і краєзнавець Р. Лонін. Інтерпретація «Заповіту» В. Брендоєва увійшла до вид.: *«Заповіт» [Антол. пер.]*.

Творчість Шевченка мала позитивний вплив на карел. поетів. М. Лайне виголосив промову на IV з'їзді СПУ (*ЛУ*. 1959. 24 берез.). Серед карел. громадськості народною стала пісня на слова Шевченка «Реве та стогне Дніпр широкий» (уривок із «Причинної»). Укр. поетові присвячено вірші «Шевченко» (1939) М. Лайне й «Ти живий, великий поете!» (1939) Ю. Никонова. Гостюючи на Наддніпрянщині 1972, письменники У. Вікстрем, Р. Такала, О. Мішина, М. Сисойкова та В. Вальякка вшанували пам'ять Шевченка на літ. вечорі у Дніпропетровську. Заслуговують на увагу шевченкознавчі праці карел. дослідників, зокр. ст. «Шевченкові поезії фінською мовою» (1954) Т. Сумманена, «Шевченко і Андрузький» (1956) З. *Кузьміної*, «Од молдованина до фіна» (1961), «Тарас Григорович Шевченко» (1961) Л. Резникова, «Шевченко і Бєлінський» (1968) Я. Моносова, «Великий співець України» (1961) і «Тарас Шевченко і Едвард Желіговський» (1964) Н. Мещерського, «Забутий відгук журналу “Современник” на смерть Т. Г. Шевченка» (1966) В. Морозова та ін.

Пер.: Shevtshenko T. Runoja. Petroskoi, 1954.

Літ.: Вальякка В. Стихи Шевченко на финском языке // На рубеже. 1955. № 5; *Кузьміна З. М.* Шевченко і Андрузький // *НШК 5*; *Лайне Н.* Певец братства народов // Ленинская правда. 1961. 10 марта; *Кузьмина З.* Великий гуманист // Ленинская правда. 1961. 10 марта; *Мещерский Н.* Великий певец Украины // На рубеже. 1961. № 2; *Летопись* литературной жизни Карелии (1917—1961). Петрозаводск, 1963; *Летопись* литературной жизни Карелии (1962—1966). Петрозаводск, 1968; *Борт О.* Узы братства: Из истории литературных связей Украины и Карелии // Север. 1970. № 6; *Летопись* литературной жизни Карелии (1987—1991). Петрозаводск, 1994.

Борис Хоменко

КАРЕ́НЦ (Карапетян) **Вагакн** (27.04.1924, м. Ґюмрі, Вірменія — 23.09.1980, Єреван) — вірм. поет і перекладач. Закінчив 1950 Єреван. пед. ін-т ім. Х. Абовяна, 1952 — Літ. ін-т ім. О. М. Горького (Москва). Автор поетичних зб. «Поезії» (1951), «Доброго ранку, світе!» (1970), «Мелодії для скрипки» (1977) та ін. К. перекладав твори М. *Рильського*, В. *Кочевського*, Л. *Горлача*.

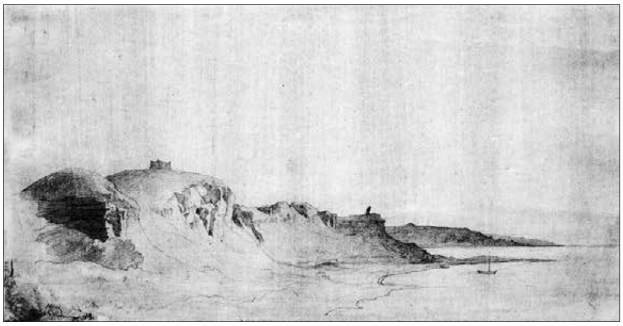
Переклав вірші Шевченка: «Думи мої, думи мої» (1840), вст. до поеми «Княжна», «Хіба самому написать», «Чи то недоля та неволя», «І досі сниться: під горою», «Л.» (усі — Советакан граканутюн. 1964. № 3), «Муза» (Гракан терт. 1964. 13 берез.). Вст. до поеми «Княжна», вірші «Думи мої, думи мої» (1840), «N. N. — Сонце заходить, гори чорніють» у перекл. К. увійшли до вид. «Вибране. Вірші і поеми» Шевченка вірм. мовою (Єреван, 1989). Автор ст.: «Слава української поезії» (Ереван. 1959. 10 марта), «Ліра народу» (Коммунист. 1964. 10 марта).

Людмила Задорожна

«КАРЗУНДИ́» (тонований папір, олівець, 16×29,3) — рисунок Шевченка, виконаний 28 лип. 1849 під час *Аральської описової експедиції*. Датовано часом її перебування у цій місцевості (*Бутаков*, с. 44). На аркуші ліворуч унизу олівцем авторський напис: «*Карзунды — 13*». Праворуч угорі чорнилом позначено: «№ 117—76». Зберігається у НМТШ (№ г—479).

Карзунди — урочище на пн.-зх. березі *Аральського моря*, між затоками Чернишова та Кумсуат (нині в Аральському р-ні Кзил-Ординської обл., Казахстан).

Композиція рисунка, в якій зображено пасмо гір біля берегів Аральського моря, займає нижню пол. аркуша. Гори намальовано в перспективі і спрямовано до краю правої частини композиції, у зв'язку з цим у лівій митець детальніше промалював їхні обриси. На одній зафіксував невелику будівлю, на ін. — птаха, їхній стафажний характер показує, що це невисокі прибережні з пологими й урвистими краями гори. Застосовуючи лінію та легкий насичений тон, Шевченко вдало передав краєвид у світлоповітряній перспективі.

Т. Шевченко. Карзунди.
Тонований папір, олівець. 1849

У л-рі уперше згадано під назвою «Казь-зунды» у ст.: *Русов А.* Коллекция рисунков Т. Г. Шевченко // *КС*. 1894. № 2. С. 186. Місця зберігання: в А. *Козачковського*, В. *Коховського*, С. *Бразоль*, ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

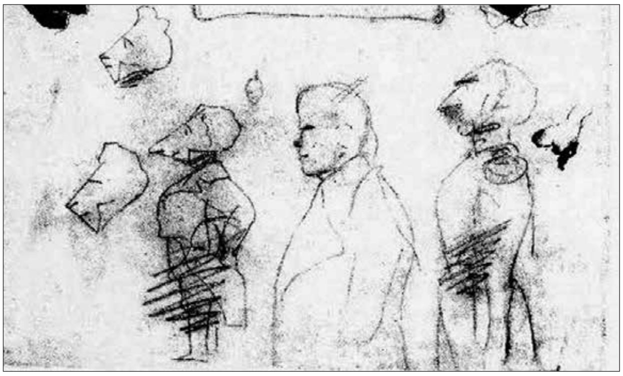
Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 183.

Марина Юр

КАРИКАТУ́РИ ТА ША́РЖІ ШЕВЧЕ́НКА — сатиричні та гумористичні зображення різних осіб (у шаржах — із збереженням портретної подібності). На думку В. *Судак*, про перші спроби Шевченка у сатиричній графіці дає уявлення його робота над ілюстраціями до кн. М. *Полевого* «История Суворова», ймовірно, влітку 1842 (не пізн. поч. серп.), до 2-го вип. якої він виконав 12 рисунків. Дослідниця зазначила: «…в ілюстраціях Т. Г. Шевченка до другого випуску

Т. Шевченко. Орден від Павла I. Ілюстрація до «Історії Суворова» М. Полевого. 1842. За політипажем

Т. Шевченко. Начерки на сторінці рукописної збірки «Три літа». Папір, олівець. 1845—1847

виразно помітна сатирична загостреність, а в деяких випадках навіть карикатурність у зображеннях царя Павла I, короля Людовіка XVIII, придворних та вельмож» (*Судак В*. Сторінки діяльності Т. Г. Шевченка-ілюстратора // *НТЕ*. 1989. № 1. С. 7).

До т. зв. дружніх шаржів, де сатиричний елемент поступається перед гумором, належить портрет В. *Закревського* (папір, олівець, 1843). Портретованого зображено в домашньому вбранні — халаті й нічній шапочці, а особливість фігури приятеля Шевченко підкреслив, намалювавши його із закладеними назад руками й опуклим черевцем, що контрастують з непропорційно малими ніжками в капцях.

Про зацікавлення відповідними жанрами графіки свідчать начерки карикатурної постаті чоловіка в мундирі та шаржованих автопортретів на сторінках рукописної зб. «Три літа» (1843—45). На одній сторінці, під образом пророка *Ієремії*, поет лінією нарисував власне зображення, оточене двома портретами з навмисне перебільшеними рисами зовнішності. Праворуч від Шевченка — портретований у мундирі, стосовно нього в л-рі існує припущення, що це карикатура на *Миколу I* (*Яцюк В*. Віч-на-віч із Шевченком: Іконографія 1838—1861 років. К., 2004. С. 47). Що ж до постаті ліворуч і ще двох облич у профіль, то їх ідентифікують з О. Пушкіним. Відповідно, розташовані поруч Пушкін — Шевченко — Микола I (за їхніми спинами) формують своєрідну лінію змістових зв'язків. На звороті сторінки бачимо Шевченків автопортрет-колаж: дві постаті і три профілі облич (ліворуч на сторінці ще один ескіз — голова анфас, модельована лінією). В. *Яцюк* уважав цей шарж чи не найбільшим виявом самоіронії Шевченка-художника. Можливо, тодішня «неартистична» зовнішність митця певною мірою і спонукала його до скепсису й сарказму, що позначилися на перебільшених рисах обличчя. В автопортретних зображеннях на цій сторінці зб. Шевченко виявив конкретніші причинно-наслідкові зв'язки такої непривабливості: одна постать у халаті й пантофлях, у чорній шапочці (вона ж є одним із профілів); друга постать — із простягнутою рукою; над нею промовистий напис — «наше серце».

Т. Шевченко. Начерки. Альбом 1840–1844

У лют. 1846 Шевченко нарисував ілюстрацію-карикатуру (не збереглася) до гумористичного вірша О. Афанасьєва-Чужбинського (*Спогади 1982*, с. 97—98).

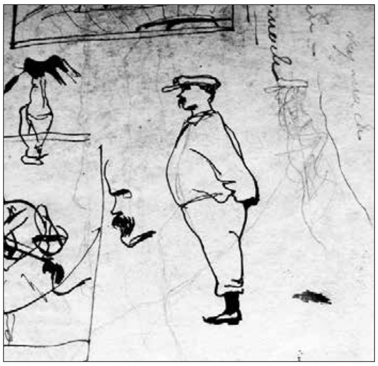
На першому аркуші *Альбому 1846—1850* — кілька автошаржів Шевченка (тут же він двічі записав: «Чи це жъ тая кумася // Що пидтыкалася» та «Чи не цежъ тая кумася // Що пидтыкалася»). Т. ч., як пише В. Яцюк, «створено емоційне народно-гумористичне тло, на якому природно сприймаються художні самонасміхи Шевченка, зроблені, вочевидь, в часи експедиційних подорожей» (*Яцюк В*. Віч-на-віч із Шевченком: Іконографія 1838—1861 років. К., 2004. С. 49). Митець малює себе переважно із закладеними назад руками, іронізуючи над своїм черевцем, низькою лінією талії, ледь окресленою сорочкою, висмикнутою зі штанів. Гротеску в обрисах силуету досягнуто завдяки зіставленню надто довгого козирка картуза, насунутого аж на очі, й вусів, за якими майже не видно носа.

Т. Шевченко. Начерки. Альбом 1840—1844

Як відомо з літ. джерел, 1847 в Орську художник виконав у формі картини-алегорії карикатуру на міністра освіти С. *Уварова*: той, розіпнувши шинель, яку тримає в руках, не дає сонячному промінню пробитися до вбогої хатини укр. селянина (*Матов О*. Розповіді орських старожилів // *Спогади 1958*, с. 259). Як згадував Е. *Нудатов*, Шевченко під час перебування в *Раїмі* нарисував пером на дошці дерев'яного нефарбованого обіднього стола велику, бл. аршина завдовжки, карикатуру на офіцерів, які залицялися

до вродливої дочки чиновника М. *Цибісова* (*Клеменсов Д*. Кое-что из жизни Т. Г. Шевченко в Раиме (по воспоминаниям сотоварища по службе) // *Іофанов Д*. Матеріали про життя і творчість Тараса Шевченка. К., 1957. С. 67—68).

Т. Шевченко. Начерки. Альбом 1846—1850

В *Альбомі 1848—1850* на сьомому аркуші (*ПЗТ: У 10 т.* Т. 8. № 119) є композиція «Танець на палубі шхуни», а вгорі праворуч олівцем авторський напис: «*22 сентября*». На його зворотному боці начерк — шаржований автопортрет митця на повен зріст (див. *Автопортрет 1848*). Це епатажне власне зображення оголеного художника з накидкою-плащем, сумкою, вдягнутою через плече наперед, артистично спущеним ліворуч краєм картуза та у високих чоботях. Г. *Грабович* вважає, що в глибинному сенсі це — «ствердження Шевченком своєї людськості, автентичності й тим самим якоїсь вищої, надконвенційної влади свого покликання» (*Грабович Г*. Шевченко, якого не знаємо (З проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета). К., 2000. С. 301).

Відомий за репродукцією у нарисі В. *Craніхфельда* «Т. Шевченко — співець України і Запорожжя» (1901), вочевидь, контурний автопортрет-шарж поета-художника, де його зображено солдатом на муштрі. Оригінал надіслано А. *Лизогубу* з листом від 29 груд. 1849 з *Оренбурга* (не зберігся). Зі спогадів В. *Рєпніної* відомо про підпис під ним: «Отак, як бачите!» Є підстави вважати, що цей автопортрет стилістично нагадував автопортретні шаржові замальовки на згаданому першому аркуші Альбому 1846—1850.

Літ.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 2; *ПЗТ: У 10 т.* Т. 8; *ПЗТ: У 12 т.* Т. 7.

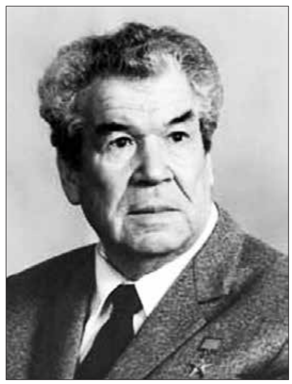
Тетяна Чуйко

КА́РІҐ (Karig) **Шара** (13.06.1914, м. Бая — 2.02.1999, Будапешт) — угор. письменниця, літературознавець і перекладач. Навчалася філології в Сегедському ун-ті (Будапешт), Торговельній академії (Дархем) і Лондонському ун-ті. 1947 її було репресовано за викриття шахрайства з бюлетенями під час виборчої кампанії. У 1947—53 — в концтаборах Воркути. З 1956 — співробітниця, пізніше — ред. відділу слов'ян. л-р, відп. ред. вид-ва «Європа». Член Угор. ПЕН-клубу, адміністратор комітету Модерного філол. т-ва. З 1989 — зав. відділу журн. «Új Tükör», з 1990 — голова Угор.-укр. т-ва (Будапешт). Однією з перших в Угорщині почала перекладати твори укр. письменників з оригіналу: І. Вільде, О. *Довженка*, В. Дрозда, В. *Симоненка*, Ю. *Щербака* та ін. Авторка післямов і біогр. довідок до цих видань, а також до антологій «Українські оповідачі» (1968), «Українські поети» (1971), до зб. повістей «Мій знайомий лев» (1977), «Соняшники» (1983), до зб. поезій Лесі *Українки* (1971) та І. Франка (1970). Перекладала також твори англ., болг., білор., литов., нім., рос. і франц. авторів. Часто бувала в Києві (з 1957). Авторка ст. про угор.-укр. літ. зв'язки. Підготувала кваліфікований підрядник, з якого Ш. *Вереш* перекладав поезії Шевченка. Упоряд. і ред. «Кобзаря» (1961), виданого в серії «Класики світової літератури». Учасниця свят «В сім'ї вольній, новій» (1982, 1984), наради зарубіжних перекладачів укр. радянської л-ри (1984). Нагороджена «Золотим вінком» Т-ва радянсько-угор. дружби (1972).

Літ.: Шкробинець Ю. Вигострю, виточу зброю іскристу... // Всесвіт. 1972. № 8; *Щербак Ю*. Шара Каріг // Всесвіт. 1973. № 4; *Шахова К*. На прямій дорозі // *ЛУ*. 1988. 17 берез.; *Панько С*. Угорсько-українське товариство // Дукля. 1991. № 2.

Галина Герасимова

КАРІ́М Мустай (справж. ім'я — Мустафа; 20.10.1919, с. Кляшево, тепер Башкортостан, РФ — 21.09.2005, Уфа, РФ) — башк. письменник. Народний поет Башкирії (1963), лауреат Ленінської премії (1984), Держ. премії Союзу РСР (1972) та ін. Закінчив 1941 Башк. пед. ін-т (Уфа).

М. Карім

Шевченкові присвятив ст. «Той, що став символом нації...» (Литературная газета. 1961. 9 марта), в якій наголосив світове значення творчості укр. поета. Переклав башк. мовою вірші Шевченка «Мені однаково, чи буду» (Октябрь. 1939. № 2), «Огні горять, музи́ка грає» (Кызыл Башкортостан. 1939. 9 берез.), «Утоптала стежечку», «Думка — Тече вода в синє море», які опубл. в його кн. «Твори» (Уфа, 1971. Т. 2).

Тв.: Той, що став символом нації... // *СВШ*. Т. 2.

Суфіян Сафуанов

КАРІ́М Ханіф (25.07/7.08.1910, с. Верхні Кіги, тепер Кігинського р-ну, Башкортостан, РФ — 26.08.1986, Уфа) — башк. поет. Закінчив 1938 Башк. пед. ін-т (Уфа). Україні присвятив вірш «На березі Дніпра» (1944).

Переклав башк. мовою вірш Шевченка «Ой три шляхи широкії» (Октябрь. 1939. № 2). У ст. «Т. Г. Шевченко. Вірші» (Октябрь. 1939. № 4) проаналізував перекл. башк. мовою творів укр. поета, що ввійшли до вид.: *Шевченко Т*. Вірші (Уфа, 1939).

Суфіян Сафуанов

КАРІНЯ́Н Арташес (справж. — Ґабріелян; 30.10/11.11.1886, Баку — 29.05.1982, Єреван) — вірм. літературознавець. Акад. АН Вірменії (1956). Закінчив 1910 юрид. ф-т Петерб. ун-ту. Після 1918 повернувся до Вірменії. Працював в Ін-ті л-ри ім. М. Абеґяна АН Вірменської РСР та в Ін-ті історії АН Вірменської РСР. Автор кн. «Літературне відлуння» (1955), «Літературно-критичні праці» (1962), «Ованес Туманян» (1971), «Єгіше Чаренц» (1972) та ін., монографії «Нариси історії вірменської періодики» (1956—60. Т. 1—2).

А. Карінян

Досліджував творчість Шевченка. К. — автор рецензії на кн. М. *Шагінян* «Тарас Шевченко» (Советакан граканутюн. 1941. № 12), ст. «Тарас Шевченко» (1961) і «Пам'яті великого мислителя-гуманіста» (1964), що ввійшли до зб. «Здравствуй, Украина!» (Єреван, 1977).

У ст. «Тарас Шевченко» К. уперше у вірм. шевченкознавстві розглянув твори Шевченка-живописця, акцентував увагу на тому, що худож. полотна митця виявляють характерні риси й основні мотиви його поетичних творів, тобто обидві грані хисту Шевченка доповнюють одна одну.

Тв.: Тарас Шевченко // Историко-филологический журнал АН Армянской ССР. 1961. № 1; Памяти великого мыслителя-гуманиста // Известия АН Армянской ССР (Общественные науки). 1964. № 3.

Людмила Задорожна

КАРЛ XII (17/27.06.1682, Стокгольм — 30.11/11.12.1718, м. Фредеріксгалль) — король Швеції (1697—1718). Основну діяльність К. пов'язано з Північною війною 1700—21. В 1700 армія К. XII з союзниками розбила рос. війська під Нарвою. У 1701—06 К. XII вів війну з Польщею на її території, яка закінчилась Альтранштадтським миром і відреченням короля Августа II від престолу (1706). Під час походу на Росію (1707—09) більшість швед. війська капітулювала під Переволочною. Наприкінці 1708, з метою виходу з-під влади Росії, на бік К. XII перейшов гетьман І. *Мазепа* з частиною укр. військ, а навесні 1709 до шведів приєдналася *Запорозька Січ*. Це, однак, не мало вирішального значення для перебігу всієї кампанії.

По закінченні походу на Росію К. XII перебував у тур. володіннях — містах Бендери, Демотик і замку Тимурташ (1709—14). Його діяльність сприяла зростанню антирос. настроїв Стамбула та оголошенню Москві війни, яка завершилась перемогою турків та укладенням Прутського миру (1711). Восени 1714 повернувся у швед. володіння. Загинув під час походу на Норвегію у 1718 при облозі фортеці Фредеріксгалль.

У поемі «Великий льох» (1845) Шевченко згадав К. XII у зв'язку з виступом частини укр. козацтва на боці короля, якого Перша ворона назвала «шведською приблудою»; у вірші «Іржавець» (1847) написав про втечу швед. і укр. військ з Полтави в Бендери, про те, що якби не було конфлікту Мазепи з С. *Палієм*, то можна було б запобігти поразці під Полтавою, не допустити знущання Росії та Криму над Україною; а в повісті «Наймичка» припустив, що серед залишків земляних укріплень на шляху від *Ромен* до *Кременчука* були окопи К. XII. Шевченко виконав ескіз «Іван Мазепа і Карл XII» (1843; *ПЗТ: У 12 т*. Т. 7. № 154) за поемою К. *Рилєєва* «Войнаровський».

В'ячеслав Station Станіславський

КАРМА́ЗИН Василь Микитович (20.12.1917, м. Катеринослав, тепер Дніпропетровськ — 27.09.1967, Київ) — укр. художник. У 1934—38 навчався в Дніпроп. худож. уч-щі. Закінчив 1954 КХІ (майстерня плаката В. Касіяна). Автор композицій на тему праці, індустріалізації; політ. і агітаційних плакатів; портретів О. Богомольця (полотно, олія, 1947), К. *Трохименка* (ліногравюра, 1952) та ін.

Шевч. тематиці присвятив роботу «Мені тринадцятий минало...» (полотно, олія, 1963—64; Кіровогр. обл. худож. музей). Зобразив постать Тараса-підлітка, який замріяно дивиться вдалину. Твір експоновано на худож.

В. Кармазин. Мені тринадцятий минало... Полотно, олія. 1963–1964

виставці до *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* (Київ, 1964), на виставці до 195-літнього ювілею від дня народження митця та до 150-ліття від дня смерті Шевченка (Кіровоград, 2010).

Літ.: Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. К., 1964.

Ірина Ходак

КАРМАЛЮ́К (Кармелюк) **Устим Якимович** (27.02.1787, с. Головчинці Літинського пов. Подільської губ., тепер с. Кармалюкове Жмеринського р-ну Вінн. обл. — 10/22.10.1835, с. Шляхові Коричинці, тепер Деражнянського р-ну Хмельн. обл.) — один з найвідоміших керівників народних повстань в Україні проти соц. гніту в 1-й третині 19 ст. Син селянина-кріпака. 1812 поміщик Пігловський віддав К. у солдати. 1813 він дезертирував і незабаром очолив ватагу, що здійснювала напади на можновладців, карала їх за здирства та роздавала награбовану здобич бідним. Повстанський рух охопив Літинський, Летичівський і Проскурівський пов. Поділ. губ., а досягнувши свого піку в 1830—35, поширився на суміжні райони Київщини, Волині та Бессарабії. В боротьбі проти кріпацтва під керівництвом К. взяли участь до 20 тис. чоловік, які здійснили понад тисячу нападів на маєтки поміщиків. Ватажка не раз схоплювали, чотири рази засуджували до каторжних робіт у Сибіру, але він тікав. Загинув від кулі шляхтича Рутковського. Похований у Летичеві.

В. Тропінін. Портрет Устима Кармалюка. Полотно, олія. 1820

Образ К. уславлений в укр. фольклорі, багатьох творах письменників і художників. У нотатках Шевченка є кілька пісень про К. Текст пісні «Ой Кармелюче, по світу ходиш» 3 жовт. 1846 записав до Шевченкового *Альбому 1846—1850* П. *Чуйкевич*; а «Повернувся я з Сибіру» записав до його Щоденника 20 трав. 1858 І. *Лазаревський*. Причому поет заперечив авторство, яке приписували в 19 ст. «славному лицарю» К., а помилково вважав, що твір належав польс. поетові Т. *Падурі* (насправді ж її автором був Я. Комарницький). Деміфологізуючи фольклор. образ К. як народного героя, який нібито не відповідає істор. правді, сучасні автори В. Дячок та В. *Яременко* заперечують позитивну Шевченкову оцінку, вважаючи її іронічною (див.: *Дячок В.*, *Яременко В.* Устим Кармалюк, пісня «Повернувся я з Сибіру», Тарас Шевченко: творення міфологеми // Сучасність. 1997. № 5). Однак не відомо тогочасних публікацій, що спонукали б Шевченка інакше поставитись до К., аніж народна слава й сучасники-митці (пор., напр.: *Вовчок Марко*. Кармелюк. 1865).

Літ.: Гуржій І. О., *Компан О. С.* Устим Кармалюк. Істор.-біогр. нарис. К., 1960.

Олександр Гуржій

КАРМА́НСЬКИЙ Петро Сильвестрович (псевд. — Петро Гіркий, Лесь Могильницький; 29.05.1878, м. Чесанів, тепер Цешанув, Польща — 16.04.1956, Львів) — укр. письменник і перекладач. Навчався 1900—03 у Ватиканському колегіумі, 1907 закінчив філос. ф-т Львів. ун-ту. З 1910 жив з перервами у Німеччині, Австрії, Бразилії, Канаді. Після повернення 1931 на батьківщину вчителював у Дрогобицькій гімназії, з осені 1939 викладав у Львів. ун-ті, у 1944—46 — директор літ.-мемор. музею І. Франка. Один з організаторів літ. угруповання «Молода муза». Автор поетичних зб. «Ой люлі, смутку» (1906), «Пливем по морю тьми» (1909), «До сонця» (1941) та ін.

Шевч. темі присвятив ліро-епічний твір «Шевченко. Поема життя» (увійшла до зб. «Поеми», 1941), у якій висвітлив основні віхи життя поета: дитинство, службу в поміщика Енгельгардта, викуп із кріпацтва, подорожі в Україну, заслання й останні роки. Поема не позбавлена елементів описовості, а часом і «класової» ідеологічної спрямованості. У пізніших вид. творів К. з неї передруковували лише «Епілог». Перебуваючи в Канаді, К. активно популяризував Шевченкові твори серед укр. діаспори, не раз ініціював ушановування пам'яті поета. Так, про відзначання *100-літнього ювілею від дня народження Шевченка* розповів у рефераті «Шевченкове свято в Брендоні [Канада]», опубл. у газ. «*Рада*» (1914. 1 квіт.). У циклі сатиричних віршів «Останні могікани», які друкували під псевд. Лесь Могильницький протягом 1931—32 на сторінках редагованого А. *Крушельницьким* радянофільського журн. «Нові шляхи», є цитати й ремінісценції з Шевченка. Вони трапляються у назвах творів («Поставлю хату і кімнату», «Мені однаково») або вкраплені у текст: «Ми малим ситі» («Позитивісти»), «Мені сімнадцятий минало, / Я пас ягнята за селом» («Дипломат») тощо. Поет спирається на Шевченкову традицію критики нац. прислужництва, виступаючи проти укр. політиків Галичини, які пішли на співпрацю з польс. окупаційним режимом.

Тв.: Поезії. К., 1992.

Літ.: Салига Т. «...Така праця — не піде намарно...» // *Салига Т.* Продовження: Літ.-крит. студії. Л., 1991; *Ільницький М.* Епос болю // *Ільницький М.* Від «Молодої музи» до «Празької

школи». Л., 1995; *Ляшкевич П.* Петро Карманський: Нарис життя і творчості. Л., 1998.

Микола Ільницький

КА́РПЕЛЕС (Karpeles) **Ґустав** (11.11.1848, с. Айвановиць, Моравія — 1909, Берлін) — нім. історик л-ри, славіст і видавець. Вивчав теологію, германські та слов'ян. л-ри в м. Бреслау (тепер Вроцлав, Польща). З 1871 видавав у Берліні журн. «Auf der Höhe», з яким підтримував зв'язок І. Франко. Гол. ред. газ. «Breslauer Nachrichten». Разом із Ф. Шпільгаґеном ред. «Westermansche Monatshefte». Основна праця К. — «Загальна історія літератур від початків до сучасності» (Берлін, 1891; 2-ге вид. 1900), у якій уперше в нім. узагальнювальних працях дано стислий огляд укр. л-ри (у розд. «Малоросіяни», т. 2). К. високо цінував Шевченка, називав його «…пророком свого народу, народним вождем, що будив <…> до нового життя». Вже в його «перших поезіях, — писав К., — виявляється глибоке поетичне відчуття національного життя своєї батьківщини з її великим історичним минулим і сумною сучасністю». У праці подано уривок із «Заповіту» у перекл. Й.-Ґ. *Обріста*.

Тв.: Із праці: «Загальна історія літератур» (уривок) // *СВШ*. Т. 3.

Літ.: Наливайко Д. Шевченко в Німеччині й країнах німецької мови // *НШК 14*.

Ярослава Погребенник

КАРПЕ́НКО Григорій Данилович (Грицько; псевд. — К а р п е н к о 2-й Г.; 1820, м. Васильків, тепер районний центр Київ. обл. — 17.10.1869) — укр. письменник. Брат С. *Карпенка*. Разом із ним брав участь у випуску літ. зб. «Барвінок України» (СПб., 1848) і «Ландыши Киевской Украйны» (СПб., 1848—1851. Кн. 1—3). У цих зб. опубл. свої вірші, байки, оповідання і драму «Дмитрий Климовский». Одну з кн. зб. «Ландыши Киевской Украйны» Шевченко одержав у *Новопетровському укріпленні* від Бр. Залеського. У листі-відповіді 10 черв. 1855 поет несхвально відгукнувся про неї. Думка Шевченка збігається з відгуками тогочасної критики, що одностайно оцінила творчість братів Карпенків як графоманську.

Тв.: Сочинения Григория и Степана Карпенко на русском и малороссийском языках. СПб., 1860. Кн. 1—4.

Петро Ротач

КАРПЕ́НКО Микола Іванович (14.08.1925, с. Вороньків Бориспільського р-ну Київ. обл. — 12.06.2007, Київ) — укр. поет. Закінчив 1959 Вищу партійну школу в Києві. Працював у пресі, ред. вид-в «Каменяр», «Карпати». Очолював Івано-Франк. та Київ. письменницькі організації. Автор поетичних зб.: «Стежками юності» (1960), «Благовіст» (1995), «На Перуновій обмілині» (2000), «Б'є в литаври синій вечір» (2003) та ін., кн. спогадів «Десь на дні мого серця» (2005) та ін.

Поезія К. насичена цитатами й алюзіями з творів Шевченка — вірші «Рядки з плацдарму» (зб. «Озброєна муза», 1970), «Тарас малює уночі», «Борітеся — поборете!» (зб. «З горобиної ночі», 1985), «Молодим землякам моїм — не вельми дружнє посланіє» (зб. «Правда суду не боїться», 1991). Часто рядки з поезій Шевченка автор добирає епіграфами до своїх кн. чи окремих віршів: «Не спалося, а ніч, як море» — до поезії «Ходить сон коло вікон» (зб. «Невідправлені листи», 1965); «Учітесь, читайте, і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь» — до кн. «Шапки Мономаха. Книги діянь предків наших» (2000); до зб. «Заступила чорна хмара та білую хмару» (2002) автор подає епіграфом назву Шевченкової поеми «І мертвим, і живим» та ін. К. говорить про місце Шевченкового «Кобзаря» й у власному житті (автобіогр. поезія «Що б не сталося, сину…»; зб. «Правда суду не боїться»).

Тв.: Вибране: Лірика, сатира і гумор. К., 1985.

Олена Поліщук

КАРПЕ́НКО Степан Данилович (Стецько; псевд. — П а л и в о д а - К а р п е н к о, С т е ц ь к о У к р а ї н е ц ь та ін.; 24.12.1814/5.01.1815, м. Васильків, тепер районний центр Київ. обл. — після 1886) — укр. письменник, актор, співак і композитор. Закінчив 1828 Єлисаветградське пов. уч-ще, навчався у Київ. гімназії у 1830-х, але через психічну хворобу часто переривав навчання і не закінчив його. Друкувався укр. і рос. мовами переважно у зб., виданих спільно з братом Г. *Карпенком*. Був особисто знайомий із Шевченком, який подарував йому поему «Гайдамаки». Першим інсценізував поему «Катерина» («Катерина Шевченкова», 1845), але цензурного дозволу на постановку не отримав; 1846 цензурний дозвіл одержала «малоросійська опера віршами і прозою» «Шевченкова Катерина» (текст С. Карпенка, муз. Г. Карпенка). Сценічна доля цього твору невідома. Шевченко критично ставився до творчості обох Карпенків. Одержавши від Бр. Залеського якийсь із трьох вип. зб. «Ландыши Киевской Украйны» (СПб., 1848. Кн. 1; СПб., 1851. Кн. 2—3), у яких було вміщено твори обох братів — Григорія і Степана, Шевченко писав у листі від 10 черв. 1855 до Бр. Залеського: «…скажи ты мне ради всех святых, откуда ты взял эти вялые, лишенные малейшего аромата "Киевские ландыши"? Бедные земляки мои думают, что на своем родном наречии они имеют полное право не только что писать всякую чепуху, но даже и печатать! Бедные! и больше ничего. Мне даже совестно и благодарить тебя за эту во всех отношениях тощую книжонку».

К. поклав на муз. Шевченків вірш «Думка — Тяжко-важко в світі жити».

Літ.: Лобас П. Степан Карпенко // Український календар. Варшава, 1972; *Лебединська Т.* Забутий друг Шевченка // *ЛУ*. 1992. 5 берез.; *Лобас П.* Українські драматичні переробки XIX ст. та їхня сценічна історія // *Культура* України: проблеми, перспективи: Зб. наук. досліджень колективу авторів Рівнен. держ. ін-ту культури. Рівне, 1992.

Ростислав Пилипчук

КАРПЕ́НКО-КА́РИЙ Іван Карпович (справж. — Тобілевич; 17/29.09.1845, слобода Арсенівка побл. м. Єлисаветграда, тепер у складі с. Веселівки Новомиргородського р-ну Кіровогр. обл. — 15.09.1907, Берлін; похований у с. Корлюжині, тепер с. Корлюгівка Кіровоградського р-ну Кіровогр. обл.) — укр. драматург, один із засновників «театру корифеїв», актор, реж., громадський і театр. діяч. Після закінчення Бобринецької пов. школи (1859) працював на посадах канцеляриста в Єлисаветграді (тепер Кіровоград) та Херсоні (міські поліцейські управління). З 1883 до трав. 1884 виступав у складі трупи М. П. Старицького, з груд. 1888 — у складі трупи М. К. Садовського, після розпаду якої разом із П. *Саксаганським* очолив «Товариство російсько-малоросійських артистів». К.-К. — автор соц.-побутових драм із життя селянства «Бурлака» (поч. назва «Чабан», 1883), «Наймичка» (1885) і «Безталанна» (1885), які засвідчили перехід від етногр. стилізованої до психологічної драми (почасти трагедії). Написав також п'єси «Бондарівна» (1884), «Розумний і дурень» (1885), «Мартин Боруля» (1886), «Підпанки» (1887), «Сто тисяч» (1890), «Гріх і покаяння» (1892), «Лиха іскра поле спалить і сама щезне» (1896), «Чумаки» (1897), «Понад Дніпром» (1897), «Сава Чалий» (1899), «Хазяїн» (1900), «Суєта» (1903), «Житейське море» (1904).

І. Карпенко-Карий

Постать Шевченка посіла помітне місце в житті й творчості К.-К. З 1869 він блискуче грав ролі Хоми Кичатого, а з 1883 — і Назара Стодолі в п'єсі «Назар Стодоля» Шевченка, роль запорожця Неплюя у п'єсі «Невольник» М. *Кропивницького* за мотивами однойменної поеми Шевченка, успішно гастролюючи в Одесі (1883—1906), Миколаєві (1889—1902), Харкові (1890—1906), Петербурзі (1890), Ростові (1893), Катеринославі (1896—1904), Києві (1898—1904), Єлисаветграді (1897), Полтаві (1901—05), Варшаві (1903) та ін. містах. «Одесский вестник» 1889 схвально відгукнувся про істор. достовірність створеного К.-К. образу Хоми Кичатого (див.: Одесский вестник. 1889. 24 янв.; 1889. 21 нояб.; Киевское слово. 1898. 11 дек. та 1903. 17 дек.); у газ. «Варшавский дневник» від 18 листоп. 1903 відзначено виконання ролі Кичатого, як і роль старого запорожця Василя у «Невольнику» (1892).

Захоплення Шевченком зумовило творче засвоювання К.-К. сюжетних мотивів, композиційних особливостей його творів. У ранній драматургії К.-К. можна помітити вдале поєднання етногр. компонента й мелодрам. розвитку дії (інтриги), властивих Шевченковій драмі. К.-К. закріплює шевч. тенденцію виокремлювання розлогих монологів, у яких розгортається інтрига й осмислюються засоби її досягнення, в самостійну сцену (монолог Цокуля з 3-ї дії драми «Наймичка» утворює яву 6-ту). Як і монологи Хоми Кичатого з 1-ї дії «Назара Стодолі», монологи Цокуля характеризує фрагментарність еліптичних речень, моралізування, схильність до підтвердження власних думок народними приказками й біблійними афоризмами.

Введення Шевченкової поезії («Ой одна я, одна») у монолог Софії, героїні драми «Хто винен?» (1-ї ред. драми «Безталанна»), посилює ефект мелодраматизації дії та готує кульмінацію і розв'язку, завдяки чому драм. напруга переходить у сферу переживань Софії, яка осліпла після народження дитини й, покинута всіма, відчуває повну безпорадність. Дослівно введена у контекст монологу Шевченкова поезія (ява 12-та 4-ї дії) є своєрідним коментарем стану героїні. Для того, щоб посилити моралізаторську тенденцію у зображенні дійових осіб п'єси «Понад Дніпром» Мирона та його дружини, селянки Марії, К.-К. вводить мелодрам.-сентиментальну сцену, в якій Марія, як святиню, читає привезений Мироном «Кобзар».

І. Карпенко-Карий у ролі Назара Стодолі за драмою Шевченка

Один із персонажів незакінченої п'єси К.-К. «Хлібороб» — Іван — каже своєму приятелеві Андрієві: «...нащо вже дід проти науки, а гарну книжку любе.

“Кобзаря” хоч цілий день читай йому, аж плаче, я, брат, йому читав разів десять всього “Кобзаря” і каждий раз, як дійде в “Гайдамаках” до того місця, де Гонта дітей порізав, а потім ховає, то так старий ридає, що не можна сказать!..» (*Стеценко Л. Ф.* Т. Шевченко і розвиток української дожовтневої драматургії // Українська мова і література в школі. 1964. № 2. С. 32).

Постать і слово Шевченка в драматургії К.-К. набули ціннісного значення нац. святині. Цитування текстів Шевченка або ж відтворювання враження героїв від прочитання їх сприяли авторській дидактиці, мелодрам. моралізуванню. Коментарем до автор. позиції у текстах драм є й листи К.-К. Так, у листі до сина Назара від 25 лют. 1897 висловлено обурення з приводу заборони сценічного показу кантати на слова Шевченка «Б'ють пороги», яку трупа мала виставляти у Єлисаветграді разом із п'єсою «Назар Стодоля» з нагоди 36-ї річниці від дня смерті поета. Показово й те, що 28 черв. 1878 К.-К. надіслав до ред. газ. «Єлисаветградський вісник» нагадування про обіцянку поставити пам'ятник і спорудити школу ім. Шевченка. Разом із П. Михалевичем К.-К. 1883 замовляє О. Тарковському віддрукувати на гектографі заборонені поезії Шевченка.

І. Карпенко-Карий у ролі мірошника у виставі власної п'єси «Наймичка»

К.-К. використовував рядки Шевченка, коли мав на меті підкреслити суспільну значущість діяльності митця. У зв'язку з бенефісом П. Саксаганського на подарованій йому зб. ст. В. *Бєлінського* написав: «...Артисту-художнику, режиссеру Афанасию Карповичу Саксаганскому. Слава не поляже! Не поляже, а розкаже, що діялось в світі — чия правда, чия кривда і чиї ми діти». Бажаючи наголосити важливість об'єднання укр. театр. сил, писав М. Кропивницькому в груд. 1900, перефразовуючи вираз Шевченка: «Заплакана мати усміхнеться, побачивши діток своїх славних на рідній сцені вкупі!»

Тв.: Твори: В 3 т. К., 1985.

Літ.: Борщаговський О. Драматургія Тобілевича. К., 1948; *Стеценко Л.* Учитель // Мистецтво. 1964. № 2; *Цибаньова О. С.* Літопис життя і творчості І. Карпенка-Карого (І. К. Тобілевича). К., 1967; *Дем'янівська Л. С.* Іван Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич). К., 1995; *І. К. Тобілевич* (Карпенко-Карий) в Одесі: Бібліогр. покажчик. О., 2004; *Івашків В. М.* Іван Тобілевич (Карпенко-Карий). Нарис життя і творчості. Т., 2011.

Наталія Малютіна, Лариса Мороз

КА́РПО́ Михайло Мартинович (1827, Харків — ?) — укр. художник. Протягом 1843—51 навчався в петерб. *Академії мистецтв*, яку закінчив зі званням некласного художника істор. й портретного живопису. Повернувшись до Харкова, служив учителем малювання у ветеринарному уч-щі.

Мешкав 1844—45 в одній квартирі з Шевченком у буд. Ю. Бема на 2-й лінії Васильєвського острова (нині буд. № 3) разом з І. *Гудовським*, К. *Роговим* і В. *Ковальовим*. За спогадами останнього, К. підігравав поетові на скрипці, коли той співав. Допомагав Шевченкові в поширенні «*Живописной Украины*». У товаристві Шевченка звали «отаманом», що зафіксовано у листі К. до поета від 22 верес. 1845 (*Листи*, с. 37). Після арешту Шевченка цей лист було описано (*Документи*, с. 115, № 226), і на допиті 21 квіт. 1847 йшлося про причини такого величання (Там само. С. 120. № 229).

Літ.: Жур 1972; Спогади 1982.

Олена Слободянюк

КА́РПОВ Василь Миколайович (2/13.04.1798, с. Хреново, тепер Бобровського р-ну Воронезької обл., РФ — 3/15.12.1867, Петербург) — рос. філософ. Закінчив Воронезьку духовну семінарію (1821). Проф. Київ., потім Петерб. духовних академій. Петерб. духовна академія двічі призначала його як члена її Конференції, який знав укр. мову, тимчасовим цензором Петерб. духовно-цензурного комітету для розгляду деяких творів Шевченка. У жовт. 1859 К. розглянув Шевченкові «Давидові псалми», вміщені у поданому до цензури рукописі «Поезія Т. Шевченка. Том первий», надісланому 9 жовт. 1859 Петерб. цензурним комітетом до Петерб. духовно-цензурного комітету з проханням повідомити, «чи нема перешкод» для дозволу «надрукувати переспіви Псалмів Давида». Розглянувши «Давидові псалми», К. у записці (відзиві) до духовно-цензурного комітету від 20 жовт. 1859 доповів, що визнає їх відповідними біблейському тексту, за винятком кількох рядків у псалмах 43, 52, 81 та 136, які «містять у собі рядки, чужі псалмоспівцеві». Про це духовно-цензурний комітет 26 жовт. 1859 повідомив Петерб. цензурний комітет. 8 листоп. 1860 Конференція Петерб. духовної академії призначила К. тимчасовим членом духовно-цензурного комітету для розгляду Шевченкового «Букваря южнорусского». У відзиві про цей рукопис від 8 листоп. 1860 К. подав

висновок, що за правилами цензурного статуту його можна схвалити до друку.

Літ.: *Владимирський Г.* Т. Г. Шевченко в духовній цензурі // Літературний журнал. 1938. № 12; *Бородін В. С.* Т. Г. Шевченко і царська цензура: Дослідження та документи. 1840—1862 рр. К., 1969.

Василь Бородін

КАРТАШЕ́ВСЬКА Варвара Яківна (Чернігівщина, 1832—1902) — сестра громадського діяча М. *Макарова*, дружина чиновника В. Карташевського, родича письменника С. *Аксакова*. Шевченко познайомився з К. після звільнення із заслання, 14 квіт. 1858, через поміщика Г. *Ґалаґана*. В Щоденнику під цією датою він зазначив: «Вечером Грицько Галаган познакомил меня с черниговскими землячками, с Карташевскими. Не жеманные, милые, настоящие землячки». Намалював портрет дочки К. — Надії (не відомий; див.: *ПЗТ: У 10 т.* Т. 10. № 159). В домі К. збирався «малороссийский мирок» — група укр. і рос. літераторів і громадських діячів. Шевченко був учасником цих зібрань і ввів до гурту І. *Тургенєва*, який листувався з К. до 1883 (відомі 54 його листи). Шевченко під час зібрань у К. читав свої вірші, записав створений 1847 в казематі «Садок вишневий коло хати». Тут поет уподобав покоївку К. — Л. *Полусмак*, просив у листах до М. Макарова, аби відсутня 1860 в Петербурзі К. погодилася на його шлюб з Ликерою. Листи Шевченка до К. не виявлено. Збереглася невеличка мемуарна замітка «Из воспоминаний В. Я. Карташевской о Т. Г. Шевченко», що її опубл. М. *Шугуров* у журн. *«Киевская старина»* (1900. № 2. С. 61—63). Спогади К. про Шевченка містять ряд цікавих подробиць із життя поета.

Літ.: Спогади 1982; *Листи*; *Жур 1972*; *Жур 2003*.

Григорій Зленко

КАРТАШЕ́ВСЬКОЇ НАДІ́Ї ПОРТРЕ́Т — див. *Незнайдені мистецькі твори Шевченка*.

КАРТАШО́В Петро Іванович (1812, Петербург — 1875, Київ) — машиніст-театрмейстер Великого театру в Петербурзі. Народився у сім'ї капельдинера цього закладу. Як машиніст і театрмейстер працював з 1830. Цікавився мист-вом, деякий час учився бутафорської справи. Шевченко познайомився з К. влітку 1836 під час роботи в складі артілі В. *Ширяєва* над розписами Великого театру. К. справив на нього добре враження, що засвідчує повість «Художник».

Літ.: Жур 1972.

Григорій Зленко

КАРТИ́ННА ГАЛЕРЕ́Я ШЕВЧЕ́НКА в Харкові — див. *Галерея картин Т. Г. Шевченка в Харкові*.

КАРТУ́Ш (Бургіньйон Луї-Доменік, 1693—1721) — франц. розбійник 18 ст. Шевченко у Щоденнику (запис 16 жовт. 1857) назвав «коронованим Картушем» франц. імператора *Наполеона III*, який 2 груд. 1851, за підтримки військових, вчинив держ. переворот, скасувавши Другу республіку, а за рік був проголошений імператором. Шевченко розцінив його вчинок як розбій, а невдовзі, 1858, у поезії «Слава» назвав його злодієм. Згаданий запис у Щоденнику стосується звістки про заснування у Парижі рос. емігрантом М. Сазоновим прогресивного журн. «Посредник» і побоювання автора, що «коронованный Картуш по-дружески прихлопнет это новорожденное дитя святой истины» (однак звістка про заснування журналу була неправдивою).

КА́РЧАЇ-КУ́ЛЧАР Іштван (20.05.1925, Будапешт) — угор. письменник, журналіст, театр. режисер, історик театру і кіно. Закінчив 1949 реж. ф-т Вищої школи театр. та кіномист-в (Будапешт). Автор повістей, романів і монографій у галузі кіно- й театр. мист-в, біографій угор. і зарубіжних реж. та акторів театру і кіно (1958—88). Цікавився історією угор.-рос. та угор.-укр. літ. зв'язків; автор ст. про закарп. перекладачів укр. класики угор. мовою (1960). До 95-річчя від дня смерті Шевченка опубл. в Угорщині та Україні ст.-огляд «Тарас Шевченко в Угорщині» (1956), в якій крит. проаналізував рецепцію творчості Шевченка в угор. літературознавстві та в перекладах.

Тв.: Тарас Шевченко в Венгрии: К 95-летию со дня смерти поэта // Венгерские новости. 1956. № 3; Шевченко в Угорщині // *СВШ*. Т. 3.

Літ.: *Марченко Г. В.* Радянсько-угорські культурні зв'язки в перші роки після II світової війни // *Українсько*-угорські історичні зв'язки. К., 1964.

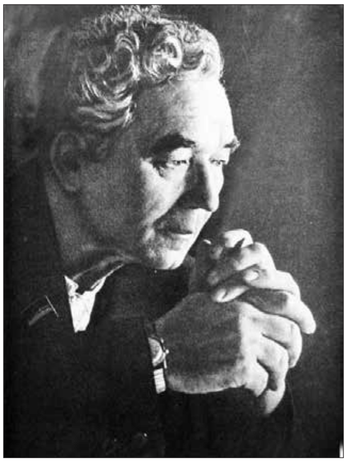
Галина Герасимова

КАСИ́МОВА Мар'ям (1917, м. Ходжейлі, Республіка Каракалпакстан, Узбекистан — 1976, Нукус, Узбекистан) — каракалп. поетеса. У 1938—40 навчалася в учительському ін-ті (м. Турткуль, тепер Республіка Каракалпакстан). Автор зб. поезій «Вірші» (1955), «Каракалпацькі дівчата» (1957), «Будівничі» (1959) та ін.

Переклала баладу «Лілея» у зб. «Шевченко Т. Г. Вибрані твори» (Нукус, 1965).

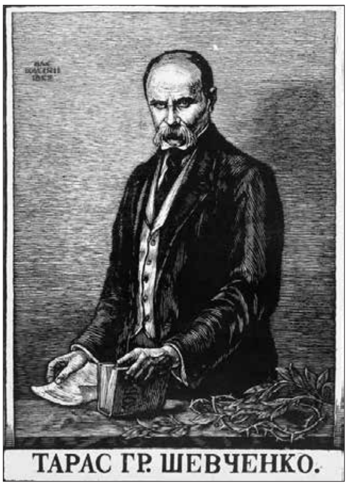
Саригуль Бахадирова

КАСІЯ́Н Василь Ілліч (20.12.1895/1.01.1896, с. Микулинці, тепер у складі м. Снятина Івано-Франк. обл. — 26.06.1976, Київ) — укр. графік, мистецтвознавець і педагог. Народний художник Союзу РСР (1944). Дійсний член АМ Союзу РСР (1947). Лауреат Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (1964), Держ. премії

В. Касіян

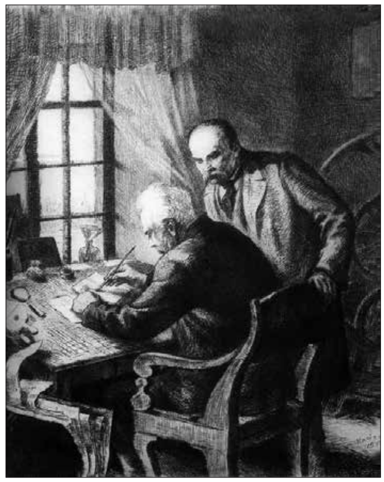
Української РСР (1971). Голова правління Спілки художників України (з 1962). Навчався в Академії образотв. мист-в у Празі: 1920—22 — в її заг. школі (викладачі А. Матейчек, В. Буковац), 1922—26 — у спеціальній школі графічних мист-в і живопису під керівництвом М. Швабінського. 1927 переїхав до Української РСР. Викладав у КХІ (1927—30, 1944—76; з 1927 — проф., очолював кафедру рисунка й майстерню графічних мист-в; з 1948 — кафедру графічних мист-в і майстерню політ. плаката), у Харків. поліграф. ін-ті (1930—37), Харків. худож. ін-ті (1938—41), Об'єднаному ін-ті Всеросійської АМ у Самарканді (1942—44). 1958—62 — зав. відділу образотв. мист-ва Ін-ту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН Української РСР (нині ІМФЕ). Виконав графічні твори: «Гуцул» (1923), «Селянка з Покуття» (1925), «Герой Перекопу» (1927); плакати і портрети діячів укр. культури: І. Франка (1925, 1935, 1946, 1956), П. *Тичини* (1937), М. *Коцюбинського* (1943), О. *Кульчицької* (1945), Лесі *Українки* (1946, 1954), М. *Рильського* (1959), М. *Примаченко* (1962); ілюстрації до повістей І. Франка «Борислав сміється» (1948), О. *Кобилянської* «Земля» (1950, 1954), новел В. *Стефаника* «Кленові листки» (1926; 1958). Праці: «Українська радянська графіка» (К., 1959), «Мистецтво графіки» (К., 1960, 1963), «Політичний плакат» (К., 1963), «Нариси історії українського мистецтва» (К., 1966) та ін.

В. Касіян.
Портрет Т. Г. Шевченка.
Папір, ліногравюра. 1925

Упродовж усієї творчості К. звертався до образу Шевченка і героїв його творів. Автор багатогранної шевченкіани, що представляє його своєрідну манеру графіка й плакатиста. 1919, перебуваючи в італ. таборі Кассіно як військовополонений, виконав кілька малюнків пастеллю за мотивами поеми «Гайдамаки» і скульптурну композицію «Т. Г. Шевченко». 1921 під час навчання в Академії образотв. мист-в у Празі виліпив портрет поета. 1922 продовжив роботу над «Гайдамаками» і виконав два офорти, один — «Гайдамаки перед повстанням проти польської шляхти» (НМТШ); 1922—23 у техніці деревориту створив портрет поета; 1925 — півфігурний портрет «Тарас Гр. Шевченко» з уведеними в композицію лавровою і терновою гілками.

Після переїзду 1930 з Києва до Харкова К. знову звернувся до шевч. теми. 1933 взяв участь у Всесоюзному конкурсі на проект пам'ятника Шевченку в Харкові. Оформив та проілюстрував ювілейне вид. «Кобзаря» (К., 1934), що готувалося до 120-літнього ювілею від дня народження Шевченка, створивши два портрети (дереворити) і понад 30 ілюстрацій, зроблених у техніці літографії, туші й акварелі, які присвятив поетичним творам: «І мертвим, і живим», «Катерина», «Сова», «Сліпий» та ін. (усі — НМТШ), а також кольор. відбиток цинкографічним способом «Селянське повстання». Основи худож. оформлення ювілейного «Кобзаря» 1934 митець використав і розвинув у наступних вид. «Кобзаря». У 1934—37 він працював над оформленням та ілюстраціями до ювілейного зібрання творів Шевченка (1814—1934) у 2 т., яке планувалося видати 1939, до *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* (оправа, форзац, фронтиспіс і кінцівки; не видано). 1936 виконав серію станкових творів, серед яких дереворити «Т. Г. Шевченко», «Тарас Шевченко на засланні», рисунок «Кобзар з поводирем» (олівець, акварель, НМТШ); 1938 — три ілюстрації до поеми «Наймичка» (олівець, акварель; кольор. монотипія), малюнки «Шевченко і Дніпро», «Кобзар», ілюстрації до поезії «Перебендя» (олівець, акварель; НМТШ). 1939 підготував три аркуші для ювілейного альб. естампів «Тарас Шевченко» (Х., 1939), зокр. «Т. Г. Шевченко

В. Касіян. Тарас Шевченко
та академік Іордан.
Папір, автолітографія. 1941

на Україні», де інтерпретовано тему відвідин поетом після заслання 1859 рідних місць; «Шевченко серед селян» — розмова з земляками; «Шевченко друкує свої офорти» — робота в академ. майстерні; а також окремі ілюстрації до поем «Кавказ» (туш) і «Гайдамаки» (літографія), вірша «Мені тринадцятий минало», повісті О. *Іваненко* «Тарасові шляхи» (4 аркуші), станкові твори «Смерть батька Т. Г. Шевченка», «На кладовищі Мотронинського монастиря» (всі — туш, акварель), «Шевченко на Україні» (олівець, акварель), «У широкий світ» (туш, перо, акварель), «Шевченко над Дніпром» (автолітографія; всі — НМТШ). Взяв участь у Республ. ювілейній виставці, присвяченій 125-річчю від дня народження Шевченка (Київ, Харків, Москва, Полтава, Вінниця, 1939) та Ювілейній худож. виставці «Ілюстратори “Кобзаря” Т. Г. Шевченка за 100 років» (Київ, 1941). У тому ж році вигравірував офорт «Т. Г. Шевченко і Ф. І. Йордан» (НМТШ).

Під час Другої світової війни, перебуваючи в евакуації у Самарканді, К. виконав цикл із восьми плакатів «Гнів Шевченка — зброя перемоги» (усі — 1942, НМТШ). Використовуючи фрагменти поезій Шевченка, майстер побудував плакати на контрастному зіставленні двох планів, де на першому зображено одухотвореного поета, на другому — жорстокі картини війни. Цей двоплановий принцип побудови композиції з монументальним образом Шевченка на першому і тематичними сценами на другому згодом знайде втілення у багатьох творах К. 1943 великим тиражем видруковано чотири агітаційні листівки з рядками поета й ілюстраціями К.: «Треба миром, / Громадою обух сталить, / Та добре вигострить сокиру»; «Ви — розбійники неситі, / Голодні ворони!»; «Здається — кращого немає / Нічого в бога, як Дніпро / Та наша славная країна»; «Свою Україну любіть! / Любіть її... Во время люте».

В. Касіян. У нашім раї на землі. Ілюстрація до вірша Шевченка. Папір, акварель, туш. 1949

Повернувшись до Києва, К. у 1944—46 створив кілька портретів Шевченка (акварель, 1944; літографія, 1945; літографія на шліфованому камені, 1946). Серед них вирізняється погрудний портрет 1946, де поета зображено у незвично затемненому середовищі, з яскраво освітленим обличчям і особливим акцентом на погляді. 1944 митець звернувся до «Кобзаря», підготувавши серію ілюстрацій для москов. вид-ва «Детгиз» (бл. ста малюнків пером і тушшю; не видано), які разом з ілюстраціями, виконаними 1949 (акварельні малюнки, рисунки олівцем, гравюри), увійшли до київ. вид. «Кобзаря» (1954). Серед робіт циклу помітно виділяються образи Оксани з малюнка до вірша «Ми вкупочці колись росли» (туш, перо, акварель, 1944) і Катерини з однойменного рисунка (олівець, 1949). Того ж року повернувся до роботи над ілюстраціями до повісті «Тарасові шляхи» О. Іваненко, виконавши серію рисунків олівцем. Вони краще відтворюють образ молодого Шевченка, ніж ілюстрації 1939. Роботу продовжив 1951, 1954 (акварелі), 1961 (перо, туш), оформивши чотири вид. повісті, яка повністю побачила світ 1961 і 1974 (Х., 1939—61. Ч. 1—5; К., 1974). «Показово, що Касіян не передруковував ілюстрації з попередніх видань, а кожного разу робив інші малюнки на ті ж самі сюжети, поглиблюючи і конкретизуючи образи, домагаючись більшої завершеності художньої форми» (*Владич Л*. 1978. С. 112).

1951 створив цикл акварелей на тему біографії Шевченка, серед яких твори «Вручення Т. Г. Шевченкові відпускної», «Заповіт батька», «На кладовищі Мотронинського монастиря», «Смерть матері» (всі — НМТШ), «Тарас читає твори Адама Міцкевича у м. Вільно», «Тарас слухає читання поезії Пушкіна». Згідно з настановою на занижування ролі селянина у суспільстві, що існувала у сталінську добу всупереч офіційно проголошуваній ідеології, образ поета в останніх двох аркушах представлено дещо другорядним у тому культурному середовищі, в яке він потрапив (див.: *Грабович Г*. Шевченко, якого не знаємо. К., 2000. С. 212—213). 1954 виконав композицію «Т. Г. Шевченко над Невою» (акварель), 1959 — гравірований портрет Шевченка (обидва — НМТШ) і аркуш «Т. Шевченко на Україні» (два останні — дереворити).

В. Касіян. Вручення Т. Г. Шевченку відпускної. Папір, акварель. 1951

У 1960-х К. вигравірував серію творів на шевч. тематику, серед яких два портрети Шевченка (ліногравюра; суха голка) і композиція «Шевченко з казахським хлопчиком» (усі — 1960); «Т. Г. Шевченко

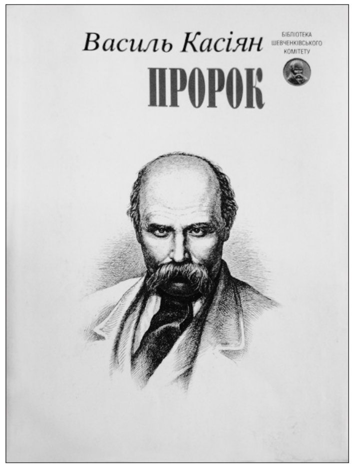
і О. М. Плещеєв на засланні» (1961), «Народ і слово Шевченка» (1962; три останні — ліногравюра); ілюстрація до поеми «Гамалія» (1963, офорт). Одним із найбільш помітних не лише у творчості майстра, а й в укр. графіці є портрет Шевченка (1960) у техніці ліногравюри. За основу худож.-образної ідеї твору К. взяв фразу із «Заповіту»: «Поховайте та вставайте, / Кайдани порвіте / І вражою злою кров'ю / Волю окропіте». На першому плані портрета — погрудне зображення поета, передане у профіль, на другому — сцена народного повстання. Портрет вигравірувано великими динамічними штрихами, що чітко моделюють форму й надають експресії всій композиції; об'єми узагальнені — постать поета нагадує монументальний силует, який домінує над ін. елементами твору, його драматичність посилено контрастним співвідношенням чорного та білого кольорів.

В. Касіян. Ілюстрація до поезії Шевченка «Перебендя». Папір, акварель, туш. 1968

Вагомий доробок К. експонувався на ювілейних шевч. виставках: Київ, 1961 — 58 творів; Київ, Москва, Харків, Львів, 1964 — 64 твори. У 1960—70-х К. не раз звертався до ілюстрування «Кобзаря», зокр. 1963 у складі групи графіків працював над офортами до великоформатного подарункового вид. «Кобзаря» (М., 1964); 1975 — над ілюстраціями для вид.: Кобзар (К., 1976). Оформлював окремі вид. поем Шевченка, зб. його поетичних творів, зокр. адаптованих для дітей, де домігся гармонійного поєднання худож. слова та мист. штриха.

Окрім великого графічного спадку на шевч. тематику К. залишив низку мистецтвознавчих праць: «Тарас Шевченко — академик гравюры» (Русско-украинские связи в изобразительном искусстве. К., 1956), «Мистецька спадщина Шевченка і нове в її дослідженні» (*НШК 10*), «Мистецтво Тараса Шевченка» (К., 1963), «Офорти Тараса Шевченка» (К., 1964), «В сім'ї вольній, новій» (Искусство. 1964. № 10) та ін. У 1961—63 був відповідальним ред. вид. мист. спадщини Шевченка у *ПЗТ: У 10 т.* (Т. 7—10) та головою редколегії вид.: *Шевченко Т.* Мистецька спадщина (К., 1961—64. Т. 1—4), а також брав участь у вид. *ШС*, для якого написав ст. «Рисунки Т. Г. Шевченка», «Офорти Т. Г. Шевченка». Покоління укр. митців виховувалися на творах К. Укр. шевченкознавці називали доробок К. «явищем монументальним у світовій культурі» (*Василь* Касіян. Спогади про художника. К., 1986. С. 177). Іл. табл. VIII.

Я. Гоян. Василь Касіян. Пророк. К., 2006. Суперобкладинка

Тв.: Автор малюнка — Т. Г. Шевченко // Малярство і скульптура. 1938. № 11 (у співавт.); Художник-реаліст (Тарас Шевченко) // Літературний журнал. 1939. № 7; О датировке некоторых сепий Т. Г. Шевченко // Искусство. 1939. № 2; Академік гравюри // Образотворче мистецтво. 1939. № 2/3; Художник-реаліст // Літературний журнал. 1939. № 7; Нове в дослідженні мистецької спадщини Тараса Шевченка // *Шевченко*-художник. К., 1963; Тарас Шевченко — художник: Дослідження, розвідки, публікації. К., 1963; Живописное наследие Т. Г. Шевченко // *Шевченко* и мировая культура: К 150-летию со дня рождения. 1814—1964. М., 1964; В венок Прометею: Шевченко в моей жизни // Радуга. 1964. № 3; В семье вольной, новой: Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко // Искусство. 1964. № 10; Офорти Тараса Шевченка [Автор тексту й упоряд. В. Касіян]. К., 1964; Про мистецтво: Вибр. ст. К., 1970.

Літ.: *Василь* Касіян. Народний художник СРСР: Каталог ювілейної виставки творів. К., 1946; *Портнов Г.* Василий Ильич Касиян. М., 1957; *Говдя П.* У літопис великого життя // Радянська культура. 1961. 19 лют.; *Кармазін В.* Тарас Шевченко в творчості Василя Касіяна // Наша культура [Варшава]. 1964. Берез.; *Турченко Ю.* Народний талант України: До 70-річчя з дня народження Василя Ілліча Касіяна // *НТЕ*. 1966. № 1; *Василь* Ілліч Касіян: Каталог ювілейної виставки творів. К., 1966; *Овдієнко О.* Видатний оформлювач творів Т. Г. Шевченка: До 70-річчя з дня народження В. І. Касіяна // Поліграфія і видавнича справа. 1966. Вип. 2; *Владич Л.* «Шевченкіана» Василя Касіяна // *Владич Л.* Мовою графіки. К., 1967; *Овдієнко О.* Мистецтво оформлення «Кобзаря». К., 1968; *Гравюры* Василия Касияна. М., 1968; *Німенко А.* Василь Касіян. Розмова з художником. К., 1974; *Костюк С.* Василь Касіян: Бібліогр. покажч. Л., 1976; *Владич Л.* Василь Касіян: П'ять етюдів про художника. К., 1978; *Василь* Касіян: Спогади про художника. К., 1986; *Графічна* шевченкіана: Каталог Державного музею книги і друкарства УРСР. К., 1989; *Василь* Касіян. Автопортрет: Літературно-мистецьке видання. К., 2004; *Гоян Я.* Василь Касіян. Пророк. К., 2006.

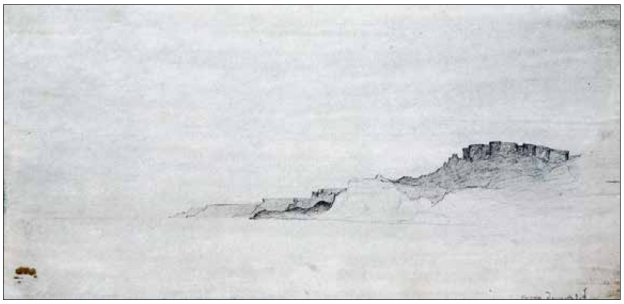
Петро Нестеренко

«КАСКАДЖУ́Л» (тонований папір, олівець, 15,8×29,1) — начерк Шевченка, виконаний 2 серп. 1849 під час *Аральської описової експедиції*. На аркуші праворуч унизу олівцем авторський напис: «*Каска-*

Джул з. б.». Угорі праворуч нумерація: № 117—25. Зберігається у НМТШ (№ г—487). Датовано за описом О. *Бутакова* (див. *Бутаков*, с. 46—47).

Каскаджул (ін. назва — Каскажол, що означає «головний шлях») — долина, розташована на зх. березі *Аральського моря* (нині в Челкарському р-ні Актюбінської обл., Казахстан).

У композиції рисунка на другому плані зображено невисокі рустовані гори, відроги яких формують берег моря. Рельєф передано різними за тоном лініями та штрихами: ближчі гори модельовано світлим, ті, що розташовані подалі — темнішим, найвищу — насиченішим. Попереду гір майже одну третину аркуша займає море, прибережну зону якого митець ледь окреслив лінією, його тон і відтінок, так само як і неба, відповідають кольору паперу.

Т. Шевченко. Каскаджул. Тонований папір, олівець. 1849

Рисунок у л-рі відомий під назвами «Качкаджул» (*Малярські твори*, с. 101, № 664 — репродукція); «Каскаджул» (Шевченко Т. Мистецька спадщина: У 4 т. К., 1963. С. 64. № 186). Місця зберігання: ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 186.

Марина Юр

КА́СПЕРТ Антоніна Іванівна (26.06.1905, Київ — 19.10.1974, там само) — укр. музикознавець, бібліограф і нотограф. Закінчила муз.-драм. ін-т ім. М. Лисенка (Київ). Працювала бібліографом відділу музикознавства ІМФЕ.

Упорядкувала нотографічний і бібліогр. довідник «Шевченко і музика. Нотографічні та бібліографічні матеріали. 1861—1961» (К., 1964), у якому систематизувала публ. муз. творів на слова Шевченка та присвячених йому, а також відповідну л-ру. У передм. К. подала істор. довідку про опубл. покажчики з цього питання. Покажчик К. складається з розд.: «Нотографія» («Оригінальні музичні твори композиторів і обробки пісень на слова Т. Г. Шевченка, які стали народними»; «Музичні твори за мотивами поезій Т. Г. Шевченка та присвячені йому») та «Бібліографія». Важливим доповненням є алфавітні покажчики імен і муз. творів.

А. Касперт. Шевченко і музика. К., 1964. Обкладинка

Літ.: Булат Т., Бородін В. З любов'ю до Шевченка // *НТЕ*. 1965. № 2. — Рец. на кн.: *Пісні* великого Кобзаря. К., 1964.

Наталія Костюк

«КАСПІ́ЙСЬКЕ МО́РЕ З ДВОМА́ СМЕ́РЧАМИ» — див. *Незнайдені мистецькі твори Шевченка*.

КА́СТОР І ПО́ЛЛУКС (у римській міфології), Кастор і Полідевк (у грец.), або Діоскури — сини Зевса, легендарні близнята, що символізують щиру та міцну дружбу. У такому значенні К. і П. згадані у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали»: «Проходит неделя, другая, новые друзья неразлучны, как Кастор и Поллукс» (4, 321). У «Художнике» згадка про легендарних близнят має іронічне звучання: «Сделал я себе к празднику новую пару платья и из английской байки пальто, точно такое, как у Штернберга — чтобы недаром нас Шмидты называли *Кастором и Поллуксом*» (4, 157).

Мирослава Шах-Майстренко

КАСТЮ́РІН (роки життя невідомі) — власник буд. в Петербурзі, де, ймовірно, з осені 1840 до осені 1844 (за винятком часу перебування в Україні з трав. 1843 до лют. 1844) жив і працював Шевченко. Малювати поет почав до викупу з кріпацтва у пансіонерських навч. класах *Товариства заохочування художників*, що містилися в буд. К. на 7-й лінії Васильєвського о. (нині № 36). За навчання в петерб. *Академії мистецтв* мешкав у буд. К. на 5-й лінії № 41 (тепер № 8). Це був триповерховий кам'яний буд., до якого прилягав 4-поверховий дворовий флігель (зберігся донині з пізнішою двоповерховою надбудовою). Співквартирантами Шевченка були численні учні АМ, зокр. Ф. *Ткаченко*, К. *Єжов*, О. *Козлов*, С. Єршов. У буд. К. на 5-й лінії, № 8 Шевченко квартирував понад три роки. Тут створено поеми «Гайдамаки», «Сон — У всякого своя доля», «Мар'яна-черниця», «Утоплена», «Слепая», «Гамалія», «Сова», драму «Назар Стодоля», вірш «Дівичії ночі». У будинку К. виконано також ряд малюнків, офорти для «Живописной Украины».

Літ.: Жур 1972.

Григорій Зленко

КАСЯ́НОВА ГОРА́ (ін. назва — Цапенкова гора) — урочище на узгір'ях правого берега р. Хоролу поряд з урочищем *Стінкою* в околицях с. *Біляків*

Хорольського пов. Полтав. губ. (тепер у Семенівському р-ні Полтав. обл.). Назва К. г. походить від імені біляківського козака Касяна Цапенка, учасника рос.-тур. війни 1787—91, який за військ. заслуги одержав земельний наділ в околицях с. Біляків, де збудував свою садибу. Шевченко відвідав К. г. наприкінці лип. — на поч. серп. 1845 під час перебування на Хорольщині в маєтках Родзянків. На К. г. художник замалював олівцем краєвид «Стінка» («Урочище Стінка»).

Літ.: Ленченко В. О. Біляки та біляківці // *Кравченко І.* Українська вдача. Оповіді з полтавського села Біляки. К., 2007.

Володимир Ленченко

КАТЕ́НІН Микола Іванович (1818 — після 1876) — інженер-капітан у відставці, поміщик. Був предводителем дворянства у Чухломському пов. Костром. губ., брав участь у підготовці селянської реформи 1861. Дядько Н. *Білозерської*, дружини В. *Білозерського*. На його кошти видавали журн. «*Основа*». Шевченко познайомився з К. у 1859—60, коли відбувалася активна підготовка вид. «Основи», а її засновники збиралися у Ф. *Черненка*, М. Костомарова, В. Білозерського. Шевченко на знак поваги до К. у лют. — на поч. берез. 1860 подарував йому *«Кобзар» 1860* з автографом (ймовірно, передав його К. в Костром. губ. через когось із Білозерських; цей прим. «Кобзаря» не зберігся). Зворушений подарунком і дарчим написом Шевченка, К. надіслав йому 23 берез. 1860 із с. Заніно Костром. губ. вдячного листа — «благодарственную грамотку» «украинскому козаку, бандуристу и художнику Тарасу Григорьичу Шевченке от бывшего откупщика, отставного инженер-капитана и помещика великоросса», де з вдячністю писав: «От всей души обнимаю Вас, дорогой Тарас Григорьевич, и, горячо целуя, благодарю за “Кобзаря” и прекрасную на нем надпись, сделанную Вами <...>. Спасибо же Вам, милый, что пожаловали меня таким хорошим словом. Живите с миром многие и многие лета и возвышенным настроением Ваших поэтических песен, исполненных живых красот драматизма и сознанием человеческого достоинства, будите в нас стремление к Добру и Правде» (*Листи*, с. 146—147).

Літ.: Жемчужников Л. М. Мои воспоминания из прошлого. Лг., 1970.

Борис Деркач

КАТЕ́НІН Олександр Андрійович (1800—60) — оренбур. ген.-губернатор (1858—60), командир *Оренбурзького окремого корпусу* (з 1857). К. сприяв розвитку промисловості краю й поширенню письменності (влаштував у містах і станицях бл. 80 шкіл). У щоденниковому записі від 21 черв. 1857 Шевченко згадує К. як нового ген.-губернатора, не даючи йому жодної характеристики. Вдачу щойно призначеного губернатора поет відчув дещо пізніше, у зв'язку зі своїм звільненням і від'їздом з *Новопетровського укріплення*. Коменданту І. *Ускову*, котрий видав Шевченкові квиток на проїзд до Петербурга (без заїзду до Уральська та Оренбурга), загрожували великі неприємності, й одержане ним від К. «суворе зауваження» посадовці витлумачили як «ласку». Шевченка, затриманого на тривалий час у *Нижньому Новгороді*, так само, як і його друзів, ця пригода глибоко схвилювала, про що свідчить їхнє листування (листи поета до М. *Лазаревського* від 8 жовт. 1857 та до І. Ускова від 12 листоп. 1857; *Листи*, с. 87, 100, 254, 257, 260, 268). Неприємності, що виникли, вони не без підстав пов'язували з діями К.

Леонід Большаков

«КАТЕРИ́НА» — романтична ліро-епічна поема Шевченка, один із його найпопулярніших творів, розповсюджений у численних списках. Написана у Петербурзі орієнтовно наприкінці 1838 — на поч. 1839. Автограф не зберігся. Першодрук — у «*Кобзарі*» *1840*; основний текст — у *«Кобзарі» 1860* з виправленнями Шевченка (ІЛ. Ф. 1. № 70. С. 63—94). Цензурні купюри заповнено за вставками, зробленими Шевченком у прим. «Кобзаря» 1860 (ІЛ. Ф. 1. № 534. С. 68, 84, 86—87).

М.Дерегус. Ілюстрація до поеми Т. Шевченка «Катерина». Папір, офорт, м'який лак, акватинта. 1963

Написавши поему невдовзі після балади «Причинна» (1837), поет т. ч. розпочав переведення побутової тематики з фантастико-баладного жанрового регістру в ближчий до реального побуту села жанр побутової ліро-епічної поеми-повісті, дуже поширений у творчості європ. романтиків. Від епопеї, ідилії, описової поеми нова романтична поема-повість відрізняється потужною ліричністю, суб'єктивністю, одвертим, підкреслено емоційним вираженням авторського співпереживання зображеному, тобто ліричною манерою розповіді. Дж.-Ґ. *Байрона* вважають її творцем («Гяур», «Абідоська наречена», «Корсар»), А. *Міцкевича* — автором її польс. («Конрад Валленрод», «Гражина») й О. Пушкіна — рос. різновидів («Кавказький бранець», «Бахчисарайський фонтан»). Однак тематика і герої «К.», як і ін. укр. сентиментально-романтичних поем-повістей (такі,

напр., поеми С. *Писаревського* «Стецько», опубл. 1841, М. Макаровського «Наталя, або Дві долі разом» чи «Гарасько, або Талан і в неволі», опубл. А. *Метлинським* 1848), прозових сентиментально-побутових повістей Г. Квітки-Основ'яненка, а також Шевченкових балад, — цілком відмінні від байронічної поеми, в якій незвичайні, відчужені від оточення, самотні й горді герої діють у незвичайних обставинах, часто на тлі екзотики чужих країв. Герої ж згаданих укр. поем-повістей — демократичні персонажі, козаки і селяни, зображені в звичному, рідному оточенні, природно злиті з ним. Ближчими попередниками Шевченка були сентименталісти, котрі вперше за об'єкт зображення і співчуття обрали долю і страждання звичайної людини. Йдеться, зокр., про колізію зневаженого кохання. Поет добре знав такі попул. твори, як повість «Бідна Ліза» М. *Карамзіна*, поема «Еда» Є. *Баратинського*; мабуть, не обминув Шевченка і руссоїзм з його культом природної людини. У цьому плані варто звернути увагу на авторську характеристику Лукії — героїні повісті «Наймичка»: «Она была простое, натуральное, умное и прекрасное дитя природы. Она полюбила всей чистотою своего сердца уланского офицера за красоту его и ласковы речи. И когда он, ею наигравшися, бросил, как ребенок игрушку, то она, неразумная, только заплакала и долго, и до сих пор не может себе растолковать, как может человек божиться и после соврать. Для ее простой, девственной души это было неудобовразумимо. А между людьми более или менее цивилизованными это вещь самая простая» (3, 74).

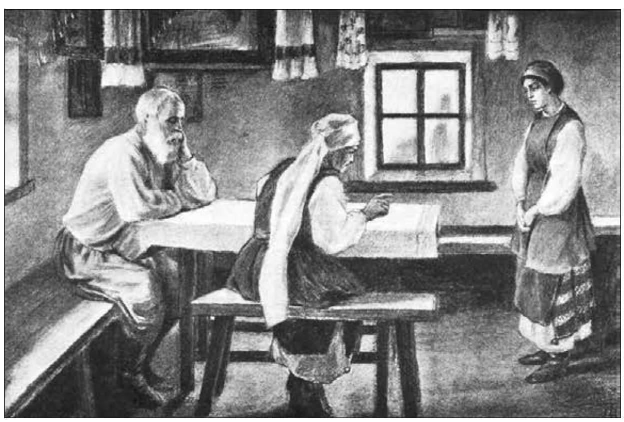

Б. Смирнов. Ілюстрація до поеми Шевченка «Катерина». Папір, гуаш. 1914

Особливе враження на Шевченка справила повість Г. Квітки-Основ'яненка «Сердешна Оксана», з рукописом якої він ознайомився, імовірно, ще наприкінці 1838 — на поч. 1839, допомагаючи Є. Гребінці укладати альм. «*Ластівка*» (вид. 1841), в якому повість уперше опубл. Близькі до Квітчиної повісті моменти помітні переважно в першому розд. поеми «К.» (в історії взаємин героїні зі спокусником), а також у фінальній зустрічі, коли батько відмовився від свого сина (про літ. джерела «К.» див. коментар до поеми: *ПЗТ: У 12 т.* Т. 1). Зображення хресного шляху вигнаної з дому Катерини не має попередників у л-рі, його джерело — саме життя. П. *Жур* з'ясував, що за часів Шевченка в Кирилівці було 17 дівчат-покриток, власне, молодих жінок, котрі, як тоді вважалося, зганьбили себе і свій рід, народивши позашлюбну дитину (*Жур 1979*, с. 73, 74, 78); сільська громада осудила їх, справивши обряд покривання: «Покривання чорною хусткою або ганчіркою символізує зміну соціального статусу: покритка урівнюється з жебрачкою» (*Моклиця М.* С. 27). Стосовно ж вигнання зведеної дівчини з дому, то сучасник поета П. *Попов* свідчив, що Шевченко підтвердив цей факт (*КС*. 1895. № 2. С. 47—48, публ. Л. *Мацієвича*).

Фабула поеми «К.» — історія ошуканого кохання — у Шевченка ускладнена моментом і соц., і нац.: ошуканець — подвійно чужа селянам людина — і як офіцер, і як росіянин-«москаль» (тут «москаль» — означення національності: його батьківщина — Московщина; словом «москаль», але вже як недавнього вояка, Шевченко пізніше назве й свого праведного Максима, селянина й українця, героя поеми «Москалева криниця», 1847, 1857). Аморальність офіцера мотивується і звичайним панським егоїзмом та розбещеністю, і шовінізмом рос. великодержавника. Чужі, немилосердні й солдати-москалі — підлеглі офіцера. Шевченко прагнув показати «деморалізаційний вплив московської солдатчини на український сільський люд» (*Франко*. Т. 29. С. 452).

У поемі «К.» два суспільні табори протиставлено один одному як силу творчу, креативну — силі руйнівній, деструктивній. Народ зберігає власну ідентичність і відтворює себе як етнос у сфері сімейного життя, додержуючись певних етичних приписів, звичаїв, що захищають од руйнування родину й моральність загалом, відторгаючи тих, хто загрожує його існуванню: «Нехай, — кажуть, — гине ледача дитина, / Коли не

М. Ткаченко. Ілюстрація до поеми Шевченка «Катерина». Папір, літографія. 1911

зуміла себе шанувать». І. Франко у своїй габілітаційній лекції про «Наймичку» у Львів. ун-ті 1895 стверджував: «Шевченко не протестував проти нелюдськості такого народного погляду — може, вважаючи його гарантією заховання чистоти і моральності в українськім народнім житті. Та він умів знаходити глибокі, зворушні тони, щоби змалювати наслідки того погляду» (Там само. С. 465). Як «великий моральний закон, який і робить наш народ народом» розглядає ставлення простолюду до морального переступу П. *Мовчан* у ст. «Елемент морального родового закону в поемі Т. Шевченка “Катерина”» (*Світи 1991,* с. 226—227). Однак, погоджуючись із справедливістю покари, Я. *Розумний* вважає її суб'єктом не народний звичай, а самого Шевченка як судді (*Розумний Яр.* «Москаль» і «москальство» в Шевченковій поезії // Сучасність. 2001. № 9).

В. Гордійчук. Ілюстрація до поеми Шевченка «Катерина». Папір, літографія. 1980-ті

Героїня поеми — селянська дівчина, щира, довірлива й безпосередня в почуттях, типова руссоїстська природна людина, — знехтувавши моральним законом і волею батьків, опинилася поза сільським середовищем; а відштовхнута паном-коханцем — також і поза його суспільним станом, отже, самотньою і чужою обом таборам. Усвідомлюючи це, поет-християнин усе ж стоїть на боці слабшого — жертви. Він прагне змінити ситуацію: застерігає довірливих, докоряє «діющим злая» («Давидові псалми». 93) чи й намагається усовістити їх, а нещасних зваблених дівчат підносить на п'єдестал чистоти і святості материнства. В наступних творах Шевченко зробить подальші кроки, шукаючи для покритки рятунку з безвиході й шляху повернення її до сільської громади, віднаходження власного місця у житті.

Змальована суто фольклор. барвами «чорнобрива» красуня Катерина — ідеалізований образ, в якому втілено моральний максималізм у почуттях, властивий сентименталізмові. Такий герой не здатний до компромісу: якщо гине кохання — гине й героїня, і навіть материнська любов до сина-немовляти її не рятує: «Се конець людини гарячої та слабкої духом, що боїться важкої боротьби з життям серед погорди і наруги людської» (*Франко.* Там само). Всі односельці осудили Катерину, вони жорстокі й у цькуванні її батьків, і без того пригнічених ганьбою. Сцена вигнання Катерини з дому глибоко трагічна: рідні люди змушені розлучитися, бо звичай і невблаганний осуд сільської громади сильніші за їхню родинну любов. Вражає розпач, висловлений у монолозі-голосінні матері, короткій репліці згорьованого батька. Катерина розуміє невідворотність присуду. Благаючи батька простити її, вона не сподівається на прощення, — насправді це християнський обряд останнього прощання. Глибоко хвилює сцена її розставання з родиною і селом (вагома деталь: дрібочку землі з-під вишні у садку Катерина «на хрест почепила» — як найсвятіше), а також її монолог-передчуття власної загибелі. Розчавлена заг. зневагою, вона вже відмовилася від боротьби і за себе, і за сина; єдина надія і єдина ниточка ще прив'язує її до життя — коханий Іван. А коли й він відмовляється від них обох, Катерина у безвихідному відчаї гине.

В. Касіян. Катерина. Папір, акварель, туш. 1949

Сцена зустрічі Катерини з коханим, її прозріння, божевілля і загибель змальовано по-романтичному згущеними барвами, а поведінку офіцера передано досить реалістично — аж до відтворення рос. мови його коротких презирливих реплік у майстерно побудованому лаконічному діалозі. Офіцера побачено очима автора-спостерігача й героїні, тобто відтворено лише його жести й мову — те, що на поверхні. Образ його доповнено і розкрито в усій ницості й нелюдськості вже в епілозі поеми — у сцені зустрічі через декілька років батька-пана з сином-жебраком, коли батько вдруге покинув сина. В цій промовистій сцені кожна деталь символізує глибину тієї прірви — і соц., і моральної, — яка розділила панів і людей (Шевченко завжди називав «людьми» виключно простолюд, кріпосники-поміщики сприймалися як «недолюди»).

Фабула поеми має в основі хронотоп шляху, причому шляху страждань — хресного. Сюжет утво-

рено ланцюжком сцен, що розгортаються у драм. розповідному часі (вони синхронні з викладом). Сцени поєднано авторськими розповіддю і позафабульними відступами. Шевченкова «К.» — твір ліро-епічний, у сюжеті поеми розповідач ніколи не посідає позиції над зображеним, він нездатний відсторонено повідомляти про події. Шевченків талант, як зауважив ще І. Франко і ствердили багато дослідників, — переважно ліричний: поет усе пропускає крізь серце. Тож і його наратор — теж ліро-епічний: перебуваючи на периферії дії як очевидець, він глибоко співчуває героям і виражає свої почуття вигуками, запитаннями, ліричним коментарем і, зрештою, цілими ліричними фрагментами тексту, де постає вже суто ліричним суб'єктом — «власне автором» чи ліричним героєм.

М. Дерегус. Зустріч Катерини з москалем. Папір, офорт, м'який лак, акватинта, кольоровий друк. 1969

Розповідна композиція поеми керує перебігом розповідного часу. Її суттєвий складник — т. зв. рамки худож. твору. Щоб увійти в худож. світ, читач має здійснити певне психологічне зусилля, переступивши рамки — межу, що відділяє реальність од світу уяви. Для цього й призначені зовнішні рамки поч. і кінця тексту, а також внутрішні рамки епізодів. Поема «К.» містить такі рамки початку: назву, посвяту поетові В. А. Жуковському (одному з визволителів Шевченка з кріпацтва, синові поміщика й полонянки-туркені, власне — теж покритки), звернення до дівчат-слухачок, яким відкривається перший з п'яти розд. твору (рр. 1—20). У цьому зверненні ліричний розповідач застерігає дівчат од необачності, поки що лише натякнувши на сумну долю своєї героїні. Такі композиційно-мовленнєві компоненти поступово заглиблюють читача в худож. світ поеми.

Використавши стягнений розповідний час, заг. розповідач у рр. 21—98 стисло викладає всю історію кохання героїні, народження сина і доводить розповідь до теперішнього часу (від «Не слухала Катерина / Ні батька, ні неньки» до «Сина породила»). Поет говорить ніби від себе, але непомітно переходить на позицію героїні й веде розповідь у тій же третій особі, ніби ауктoріально, проте її голосом і невласне прямою мовою, з її фразеологічної та психологічної позицій («За милого, як співати, / Любо й потужити. / Обіцявся чорнобривий, / Коли не загине, / Обіцявся вернутися. / Тоді Катерина / Буде собі московкою, / Забудеться горе; / А поки що, нехай люде, / Що хотять, говорять»; рр. 47—56). Звернення до героїні в ліричному часі («Умивай же біле личко / Дрібними сльозами, / Бо вернулись москалики / Іншими шляхами»; рр. 163—166) нерідко замінює епічну розповідь, одночасно виражаючи авторське співпереживання. Тут воно є завершальною рамкою першого розд. (архітектонічне членування сюжету передбачає рамки не лише всього твору, а й наступних епізодів, кожен з яких обіймає окремий розділ). У рр. 361—392 — як найпотужніший вияв співчуття й співучасті автора в долі героїні — поет вибудовує автобіогр. паралель: розповідає, що й він колись «попоміряв» цей далекий шлях (він ішов 1829 з обозом панського майна й ін. дворовими з *Вільшаної* через Київ і Смоленщину до *Вільна*, а пізніше, на поч. 1831, — з Вільна у Петербург). Автобіогр. паралель дуже підсилює співпереживання читача і становить суттєвий складник образу автора-розповідача, причому складник літературний, властивий жанрові романтичної поеми.

Б. Смирнов. Ілюстрація до поеми Шевченка «Катерина». Папір, гуаш. 1914

У цьому ж ліричному відступі виразно виявляється й ін. складова образу автора. Вона пов'язана з народною оповідною традицією, завдяки якій поет стилізував свого побутового автора-розповідача в дусі народного оповідача. Саме як народний оповідач Шевченків автор вільно спілкується зі слухачами широкого соц. діапазону; той же статус народного оповідача дає змогу авторові вільно спілкуватися і з вужчим, безпосереднім адресатом — дівчатами-слухачками, він їх навчає і застерігає від фатального кроку. Не виняток і поема «Мар'яна-черниця», де герой-кобзар, у минулому — Петрусь, оповідає дівчатам про своє нещасливе кохання з Мар'яною. Його оповідь ніяк не пов'язана із традиційними жанрами кобзарського мист-ва (кобзар

здебільшого постає у Шевченка наратором саме істор. поем). У «К.» розповідач — бувала людина, з великим життєвим досвідом. Він пережив самотність, бідність, розлуку з рідним краєм, багато страждав, як і його герої. До мовної характеристики розповідача введено й риси простомовності: «А то лихо розказувать, / Щоб бридке приснилось! / Нехай його лихий візьме!» (рр. 387—389).

В авторській розповіді відбито позицію чи голос не тільки героїні, а й ін. персонажів. Напр., у дальшому епізоді постать Катерини змальовано у сприйнятті випадкових зустрічних — чумаків: «Іде шляхом молодиця, / Мусить бути, з прощі. / Чого ж смутна, невесела, / Заплакані очі? / У латаній свитиночці, / На плечах торбина, / В руці ціпок, а на другій / Заснула дитина» (рр. 397—404). Стислий діалог Катерини з чумаками передає трагізм приниження молодої матері, підсилений ще й певною двозначністю її становища: ззовні — молодиця, котра вертається з прощі, отже, очищена від гріхів, а в самоусвідомленні — грішна покритка.

Б. Смирнов. Ілюстрація до поеми Шевченка «Катерина». Папір, гуаш. 1914

Дуже лаконічно і цілком у романтичному плані змальовано трагічну сцену загибелі героїні. Непоказним трагізмом насичено й нібито буденну сцену епілогу, коли батько знову зрікається сина; кожна деталь у ній, містка і значуща, виростає до символу.

Поетика цього раннього твору Шевченка прикметна досконалим поєднанням суто фольклор. рис із літ.-романтичними, а також тонкою реалістичною спостережливістю у деталях та їхнім стислим добором і лаконічністю. Вражаючої експресії досягнуто завдяки фольклор.-пісенним епітетам, метафорам, метоніміям, порівнянням, психологічному і синтаксичному паралелізмам, риторичним запитанням і відповідям, вигукам, звертанням — до героїні й до читачок, різного роду повторам. Мова героїні й автора рясніє розмовними зворотами, незрідка тавтологічними, фразеологізмами; інтонація то суто розмовна, то патетична. Виклад урізноманітнено чергуванням авторської нарації (із «грою» точок зору персонажів у ній), монологів, діалогів, описів (особливо виразних у пейзажах), роздумів, котрим притаманна широка емоційна гама — від співчутливо-філос. до гнівно-саркастичної. Віршова система поліметрична — народнопісенний 14-складовик, який переважає, поєднано з літ. чотиристопним ямбом та 12—11-складовим силабічним віршем.

Поема «К.» у найближчі роки по з'яві першого «Кобзаря» набула великої популярності, помандрувала з панських передпокоїв на села. Для самого ж Шевченка вона стала твором знаковим, репрезентацією центр. жіночого образу його творчості (див.: *Ласло-Куцюк М*. Образ зведениці в поемах Шевченка // *Ласло-Куцюк М*. Творчість Тараса Шевченка на тлі його доби. Бухарест, 2002; під кутом зору психоаналізу розглядає цю тему М. *Моклиця*. Тому поет інколи вдавався до авторемінісценцій, зокр., в повістях «Наймичка», «Музыкант», «Близнецы», в однойменній картині олією (1842); згадував «К.» у поезії «Три літа» тощо. У плині пізнішої рецепції образи твору та його конфлікт прочитувалися і в соц.-політ. плані — як символічне усоблення колонізаторської політики Російської імперії щодо ошуканої Березневими статтями 1654 України. Такої ж думки дотримувався Д. *Чижевський* (*Чижевський Д*. Історія української літератури. Т., 1994. С. 413), а пізніше, зокр., Я. Розумний (у згаданій вище статті).

Сучасні ремінісценції поеми в укр. л-рі 20 ст.: поеми М. *Вінграновського* «Золоті ворота», В. Голобородька «Катерина» та його ж поезія «Україна на сцені», вірші «Катерина» Л. Кисельова та «Шевченкова Катерина» І.*Драча*, — з мотивом знеславленої сучасної Катерини (*Розумний Я*. Повернення символу: Шевченкова Катерина в сучасній українській радянській літературі // Сучасність. 1986. Ч. 3). М. *Бажан* написав за поемою однойменний кіносценарій, який не був реалізований (1-ша ред. 1937 втрачена; 2-га ред. 1961 зберігається: ІЛ. Ф. 167. № 506). Образотворчі інтерпретації — картини Ф. *Кричевського*, І. *Їжакевича*, В. *Касіяна*, Ф. *Коновалюка*, а також фрагмент пам'ятника Шевченкові в Харкові (1935) роботи скульптора М. *Манізера*.

Літ.: Родзевич С. Сюжет і стиль у ранніх поемах Шевченка («Катерина» і «Слепая») // Шевченко та його доба. К., 1926. Зб. 2; *Білецький Л*. «Катерина» // *«Кобзар»: У 4 т*. Т. 1; *Стеценко Л. Ф*. Поема «Катерина» // *НШК 4*; *Івакін 1964*; *Комаринець Т. І*. До джерел Шевченкової «Катерини» // Українське літературознавство. 1970. Вип. 8; *Ласло-Куцюк М*. «Катерина» Шевченка й «Еда» Баратинського // *РЛ*. 1975. № 8; *Гумецька А*. Жіноча символіка у Шевченка // Сучасність. 1977. № 3; *Бородін В. С*. Поема Т. Г. Шевченка «Катерина» // *РЛ*. 1978. № 9; *Смілянська В. Л*. Стиль поезії Шевченка: (суб'єктна організація). К., 1981; *Скоць А. І*. Шевченкова «Катерина» // Українське літературознавство. 1988. Вип. 51; *Клочек Г*. Поезія Т. Шевченка: Сучасна інтерпретація. К., 1998; *Моклиця М*. Покритка в творчості Шевченка: (Психоаналітична інтерпретація) // *СіЧ*. 2000. № 3; *Зборовська Н*. Тарас Шевченко

в жіночих студіях // *Світи 2001*; *Дзюба І. М*. Тарас Шевченко. К., 2008; *Тарас* Шевченко. Текст і контекст. «Катерина». Черкаси, 2009; *Ніколенко О*. Риси байронічної поеми в творчості Т. Шевченка («Катерина») // *НШК 38*.

Валерія Смілянська

«КАТЕРИ́НА» (полотно, олія, 93×72,3) — картина Шевченка, намальована 1842 у Петербурзі. На полотні внизу праворуч два написи, один чорною, а нижче — майже на краю — червоною фарбою (з певними втратами фарбового шару): «*1842. // Т: Шевченко*». Зберігається у НМТШ (№ ж—100). На фототипії картини, вперше репрод. у журн. «*Киевская старина*» (1896. № 2. С. 4), видно лише фрагменти букв, що виконано чорною фарбою унизу праворуч біля намальованого листка. Б. *Грінченко* як укладач *Каталогу Музею Тарновського* у розд. «VIII. Его картины масляными красками» першою за номером подає картину «К.» (С. 193. № 427), в описі якої вказує, що підпис і дата, виконані червоною фарбою, — авторські. Цієї думки дотримувалися дослідники І. Дорофієнко та В. *Яцюк*. Про експоновану на Ювілейній Шевч. виставці 1939 у Києві картину «К.» у каталозі 1941 сказано: «Шевченко Тарас Григорович. Катерина. 93,5×72. Полотно, олія. Внизу червоною фарбою: “1842. Т. Шевченко”. Була у Чернігівському Обласному музеї (кол. збірка В. Тарновського). Галерея Картин Т. Г. Шевченка. Харків» (С. 27. № 138). З цього опису випливає, що у 1941 на картині був лише червоний підпис, а чорний над ним з'явився на місці Шевченкового пізніше. Питання атрибуції підписів на картині залишається остаточно не з'ясованим.

Т. Шевченко. Катерина. Полотно, олія. 1842

Про передумови і час створення полотна довідуємося з листа Шевченка до Г. *Тарновського* від 25 січ. 1843, в якому описано сюжет твору: «Ще ось що, намалював я се літо дві картини і сховав, думав, що ви приїдете, бо картини, бачте, наші, то я їх кацапам і не показував. Але Скобелєв таки пронишпорив і одну вимантачив, а друга ще в мене, а щоб і ця не помандрувала за якимнебудь москалем (бо це, бачте, моя “Катерина”), то я думаю послать її до вас, а що вона буде коштувать, то це вже ваше діло, хоч кусок сала, то й це добре на чужині. Я намалював Катерину в той час, як вона попрощалася з своїм москаликом і вертається в село, у царині під куренем дідусь сидить, ложечки собі струже й сумно дивиться на Катерину, а вона сердешна тіль не плаче та підіймає передню червону запащину, бо вже, знаєте, трошки теє… а москаль дере собі за своїми, тільки курява ляга — собачка ще поганенька доганя його та нібито гавкає. По однім боці могила, на могилі вітряк, а там уже степ тільки мріє. Отака моя картина». У цьому листі міститься і її начерк (див. *ПЗТ: У 12 т*. Т. 7. № 151).

Для Шевченка гол. у картині була дія, напружена ситуація, полярність настроїв, щоб амплітуда їх вираження була найдовшою й до краю загостреною (*Овсійчук В*. С. 74). Тому в роботі над твором художник звертався до вироблених у живописі класицизму принципів композиційної будови, з її чіткою організованістю, логічними пропорціями та гармонією форм, скульптурною виразністю гол. дійових осіб та їх яскравим освітленням. Статичність композиції у класицизмі, де на фронтальний план виходила ідея першості суспільних потреб на противагу особистісним, митець замінив динамічністю, зумовленою прагненням розкрити внутрішній світ людини та показати її життя, що властиво віянням романтизму, що привніс у живопис передачу відкритих почуттів, які часто сягали найвищого загострення. Важливу роль у цьому відіграє світло — його ефект створюється завдяки колірному контрасту, що посилює емоційний складник образу та сцени загалом.

На основі рентгенографічних досліджень полотна, здійснених Держ. наук.-досл. реставраційною майстернею Української РСР 1967, з'ясовано, що задумана Шевченком композиція зазнала змін у деталях, зокр. у зображенні постаті військового, що була спершу статичною, а згодом стала динамічною завдяки нахилу голови та фігури вперед (*Дорофієнко І. П*. З досліджень живопису Т. Г. Шевченка // *Питання* шевченкознавства: Т. Г. Шевченко і його сучасники. К., 1978. С. 111). Прагнучи розкрити в композиції особливості побуту героїні, митець змалював був біля неї кілок із натягнутою мотузкою, на якій висіла сорочка, але відмовився від цього рішення й зобразив тут курінь. Композиційні пошуки автора засвідчують перебіг його думки в напрямку найбільшої виразності образів і події загалом — драматизм сцени розгортається в кін. села, де героїню зображено на фронтальному плані ближче до краю картинного поля, праворуч за нею на дорозі, біля куреня сидить ложкар за роботою, ліворуч собака, який гавкає на військового, що помчав геть конем. Худож. простір картини наповнено метафорами й символами, які формують змістові зв'язки всередині нього, розкриваючи соц. конфлікт. Шевченко прагнув створити жанрову картину, роз-

виваючи тему покритки, і не лише зосередився на дівчині, яка опинилася у такій ситуації, а й наповнив її образ глибокими смислами — це материнство, духовна культура та доля України в царській Росії. Кожен із цих аспектів мав своє худож. вирішення. Як писав О. *Сидоров*: «Його живописна "Катерина" — дівчина, до якої наближається материнство, — справді гарна, а рисунок її ніг, на що варто звернути увагу, — майже точно копіює ноги "Сикстинської Мадонни" Рафаеля, з якою Шевченко, звісно, був знайомий завдяки численним гравюрам» (*Сидоров О*. Шевченко как живописец, мастер рисунка и гравюры // *Тарас* Шевченко. М., 1962. С. 98). Ансамбль вбрання на ній та на ложкареві підкреслює багатогранну культуру українців, панорама пейзажу на дальньому плані з вітряком, могилою — її давні витоки. Різні за змістом мотиви Шевченко об'єднав завдяки худож. методу, притаманному класицизму (статичність і певна театралізованість у композиції), романтизму (розкрито глибокі почуття і внутрішній духовний світ персонажів), реалізму (життя дівчини-покритки у тогочасному суспільстві). Такий синтез прийомів та методів уможливив написання полотна новаторського за ідеєю, цілісного за композицією і висохудож. за мовою.

Твір уперше згадано у Шевченковому листі 25 січ. 1843 до Г. Тарновського, вперше репрод. у журн. «*Киевская старина*» (1896. № 2. С. 4). Уперше експоновано на виставці творів Т. Шевченка (Чернігів, 1929), пізніше — на Республ. ювілейній шевч. виставці у Києві 1939 (Каталог. 1941. № 138). Місця зберігання: у Г. Тарновського, ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ЦМШ, ДМШ (нині НМТШ). Див. також *Естетика Шевченка-митця*; *Живопис Шевченка*. Іл. табл. IV.

Тв.: ПЗТ: У 12 т. Т. 7. № 41.

Літ.: Сидоров А. Спадщина Т. Г. Шевченка-художника. М., 1964; *Кейван І*. Тарас Шевченко: образотворчий мистець. Вінніпеґ, 1964; *Затенацький Я*. Т. Г. Шевченко // *Історія* українського мистецтва: У 6 т. К., 1969. Кн. 1; *Селіванов І*. До питання про композицію картини Т. Г. Шевченка «Катерина» // Образотворче мистецтво. 1971. № 2/3; *Яцюк В*. «Катерина» відома й невідома // *Яцюк В*. Живопис — моя професія: Шевченкознавчі етюди. К., 1989; *Колесник О*. «Катерина» Тараса Шевченка як візуальний образ українського універсуму // Вісник Черніг. держ. пед. ін-ту. Чернігів, 2003. Вип. 20; *Овсійчук В*. Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури. Л., 2008.

Марина Юр

КАТЕРИ́НА II (21.04/2.05.1729, м. Штеттін, Пруссія — 6/17.11.1796, Царське Село, тепер м. Пушкін) — рос. імператриця (1762—96). За походженням принцеса Софія-Фредеріка-Авґуста з династії нім. князів Анґальт-Цербстських. 1744 прийняла православ'я й ім'я Катерини Олексіївни. 1745 одружилася зі спадкоємцем рос. престолу майбутнім *Петром III Федоровичем*, який 1761 успадкував владу від імператриці Єлизавети Петрівни. До влади прийшла шляхом палацового перевороту за підтримки гвардійців і убивства Петра III. Період її царювання характеризують як «епоху просвіченого абсолютизму» (хронологічно обмежується 1760—80-ми, до поч. Французької революції). Політику К. II було спрямовано на централізацію та внутрішню уніфікацію Російської імперії, формування бюрократичної системи управління, розширення привілеїв дворянства, посилення кріпосного гніту. К. II остаточно завершила формування абсолютистської монархії в Росії, розпочате *Петром І Олексійовичем*, і продовжила його політику повної інкорпорації укр. земель. Указом від 10 листоп. 1764 було скасовано інститут гетьманства на Лівобережній Україні. Ще до ліквідації гетьманства, в інструкції ген.-прокуророві сенату О. В'яземському К. II виклала план русифікувати й поступово цілковито інтегрувати Україну, як і ін. «провінції імперії» — Ліфляндію та Фінляндію, — до складу Російської імперії. «Когда же в Малороссии гетмана не будет, — писала К. II далі, — то должно стараться, чтоб век и имя гетманов исчезло, не токмо б персона какая была произведена в оное достоинство» (*Сборник* Русского исторического общества. СПб., 1871. Т. 7. С. 348). Для управління Лівобережною Україною створено *Малоросійську колегію* на чолі з П. Рум'янцевим. 1775 ліквідовано *Запорозьку Січ*, останнього кошового П. Калнишевського ув'язнено й заслано в Соловецький монастир, де він і помер. Землі Вольностей Війська Запорозького поділено між Новоросійською та Азовською губ., їх роздавали фаворитам і сановникам К. II, які запровадили тут кріпацтво. 1765 розформовано й Слобідські козачі полки, з яких утворено регулярні. Територія Слобожанщини ввійшла до складу новоутвореної Слобідсько-Української губ. З козацьких полків сформували 10 регулярних кавалерійських (називалися карабінерними), що влилися в рос. армію. Наступними заходами К. II були указ від 3 трав. 1783 про закріпачення селян і т. зв. Жалувана грамота дворянству 1785, якою укр. шляхетство зрівняно в правах з рос. дворянством. 1786 було здійснено

Д. Левицький. Портрет Катерини II. Полотно, олія. 1782

секуляризацію церк. та монастирських земель. Церква втрачала свій вплив і можливість підтримувати освіту.

Зовнішня політика К. ІІ, спрямована на боротьбу з Османською імперією, завершилася виходом на узбережжя Чорного м., ліквідацією Кримського ханства та приєднанням Криму до Росії (1783). Російська імперія втрутилася у внутрішні справи Речі Посполитої, використала у своїх експансіоністських інтересах затяжну кризу політ. й економ. життя в державі, вийти з якої патріотично налаштовані кола намагалися шляхом реформ. За присутності рос. військ, запрошених реформаторами, в 1764 польс. королем обрали кол. фаворита імператриці С.-А. *Понятовського*. На сеймі 1768 під тиском Росії було проголошено свободу віросповідань, що викликало спротив частини магнатів і шляхти, які організували збройну боротьбу проти короля (див. *Барська конфедерація*). Військ. дії конфедератів, спрямовані також і проти православного населення Правобережжя, активізували *гайдамацький рух*. Вступ на Правобережжя рос. військ, прикликаних королем для боротьби з конфедератами, частина повсталих сприйняла як знак підтримки. Проте налякана розмахом соц. виступу К. ІІ разом з королівським військом придушила повстання.

Використовуючи внутрішню боротьбу в Речі Посполитій, Пруссія, Австрія та Росія поділили Польщу (1772, 1793, 1795). Річ Посполита втратила свою суверенність. Внаслідок цих трьох поділів до Російської імперії відійшло все Правобережжя — Київ., Брацлав., Поділ., Волин. воєводства, а також частина Белзького воєводства і Холмської землі. Т. ч. майже всі укр. землі, за винятком Галичини і Буковини, котрими заволоділа Австрія, та Закарпаття, опинилися у складі Російської імперії. Тут запроваджено єдині адмін. устрій та судочинство. Зліквідовано унійну церкву, останнього унійного митрополита Теодозія Ростоцького вивезено до Петербурга. Отже, в часи правління К. ІІ укр. землі були остаточно інкорпоровані в Російську імперію.

Відлуння боротьби проти «ляхів і москалів», існування укр. козацької держави зберігалися в істор. пам'яті народу, в думах і піснях. Героїчні часи стають предметом дослідження у перших істор. працях, темою творів романтиків, зокр. Шевченка. К. ІІ постає у творах поета як володарка, котра нищила Україну — «лютий ворог України, / Голодна вовчиця!..» («Великий льох», рр. 164—165). Вперше її згадано в поемі «Гайдамаки»: в «Інтродукції» Шевченко позитивно оцінив прагнення короля Станіслава-Авґуста обмежити шляхетські вольності, що викликало спротив і організацію конфедерації. Далі в поемі поет прозоро натякає, що рос. влада інспірувала боротьбу гайдамаків проти конфедератів: «С т а р ш и н а д р у г и й: А Гонта нащо? А Залізняк? До Гонти сама... сама писала: "Коли, — каже..."» (рр. 908—909). Наприкінці поеми Шевченко пов'язує розгром Коліївщини з подальшим наступом царизму — руйнуванням Запорозької Січі у трав. 1775 військами ген. П. *Текелія*, котрі поверталися з театру рос.-тур. війни: «А тим часом стародавню / Січ розруйновали: / Хто на Кубань, хто за Дунай, / Тілько і остались, / Що пороги серед степу» (рр. 2543—2547). У поемі «Сліпий» також присутній мотив руйнування Запорозької Січі, втечі запорожців за Дунай і заснування нової Січі. Йдеться і про подорож Україною К. ІІ 1787: «Як цариця по Києву / З Нечосом ходила / [Г. Потьомкіним — *Ред.*] <…> І як степи запорозькі / Німоті ділила. / Та бахурям і байстрюкам / Люд закрепостила» (рр. 613—614, 621—624). Подібний сюжет має місце й у містерії «Великий льох». Шевченко в міфолог. образах трьох пташечок-душ, трьох ворон і трьох лірників узагальнив укр. історію від часів підданства гетьмана Б. *Хмельницького* рос. самодержцю *Олексію Михайловичу* до К. ІІ — як час повного поневолення України, звинувативши у цьому Б. Хмельницького. Та все ж поет переконаний, що царизмові не вдалося знищити волелюбну душу укр. народу, розкопати той містичний «великий льох», в якому її заховано. Тут згадано і роздавання земель Вольностей Війська Запорозького Низового фаворитам: «Байстрюки Єкатерини / Сараною сіли» (рр. 526—527). У «комедії» «Сон» Петра І і К. ІІ означено так: «Це той *первий*, що розпинав / Нашу Україну, / А *вторая* доканала / Вдову сиротину» (рр. 415—418). У 2-й ред. поеми «Москалева криниця» поет вписав сюжет у часи панування К. ІІ, зазначивши такі деталі, як запровадження рекрутської повинності після ліквідації полково-сотенного адмін. устрою в Україні, утворення пікінерських полків, куди вербували охочих козаків. Проте походи рос. війська та козацьких загонів на Очаків і перше знищення Січі («І Очаков брали / Москалі. А Запорожжя / Перше руйновали» (рр. 205—207) зміщено в часі. За підтримку запорозькими козаками гетьмана І. *Мазепи* Петро І 1709 наказав зруйнувати Запорозьку Січ, розташовану на о. Чортомлику. Історичні Петро І і К. ІІ постають у творах Шевченка найбільшими руйнівниками України.

Літ.: Абсолютизм в России. М., 1964; *Федосов И. А.* Просвещенный абсолютизм в России // Вопросы истории. 1970. № 9; *Троицкий С. М.* Россия в XVIII веке. М., 1982; *Русская* мысль в век Просвещения. М., 1991; *Горобець В. М.*, *Струкевич О. К.* Українсько-російські політичні відносини другої половини XVII—XVIII ст.: тенденції, характер, етапи // *УІЖ*. 1997. № 1; *Струкевич О. К.* Україна — Гетьманщина та Російська імперія протягом 50—80-х рр. XVIII століття (політико-адміністративний аспект проблеми). К., 1996; *История* России: В 2 т. М., 2003. Т. 1: С древнейших времен до конца

XVIII в.; *Когут З*. Коріння ідентичності: Студії з ранньомодерної та модерної історії України. К., 2004.

Олена Дзюба

КАТЕРИ́НА МЕ́ДИЧІ (Catherine de Médicis, 13.04.1519, Флоренція — 5.01.1559, Блуа) — франц. королева (з 1547), дружина Генріха II (з 1533). Владна й жорстока, вона визначала держ. політику як за царювання чоловіка, так і в період правління його наступників — своїх синів Франциска II, Карла IX, Генріха III. Натхненниця сумнозвісної *Варфоломіївської ночі*, осудженої Шевченком у поемі «Гайдамаки». У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» Шевченко, зіставляючи Коліївщину 1768 із «сицилійською вечірнею» (антифеодальним народним повстанням навесні 1282 на Сицилії) та Варфоломіївською ніччю, вказував на суттєву відмінність на користь укр. повстанців, які одним «разнились от европейцев, — у них все эти кровавые трагедии были делом всей нации и никогда не разыгрывались по воле одного какого-нибудь пройдохи, вроде Екатерины Медичи, что допускали нередко у себя западные либералы» (4, 228—229).

КАТЕРИ́НА ОЛЕКСАНДРІ́ЙСЬКА (кін. 3 — поч. 4 ст.) — канонізована як великомучениця, пам'ять її православна церква вшановує 24 листоп. / 7 груд. У повісті Шевченка «Княгиня» нянька-оповідачка Микитівна зближує переживання своєї вихованки з митарствами святої: «Господи! Святая Катерино-великомученице, страдала ли ты так, как она, моя бедная Катруся, страдала?» (3, 172).

Станіслав Росовецький

КАТЕРИ́НИЧ МАРІ́Ї ФЕ́ДОРІВНИ ПОРТРЕ́Т (брістольський папір, акварель, 30×22) Шевченко виконав, ймовірно, у 2-й пол. січ. — 1-й пол. лют. 1846 у с. *Марківцях*. На портреті ліворуч унизу олівцем дата й підпис автора: «*1846* || *Шевченко*». Уточнення дати створення портрета базується на біогр. відомостях, поданих П. *Журом* (див. *Жур 1985*, с. 181, 185, 187). Зберігається у НМТШ (№ г—719).

М. Катеринич — поміщиця, дружина А. Катеринича, мати П. Катеринича та його молодших братів — Івана і Олександра.

У портреті світлотіньовим моделюванням дуже тонко передано образ владної шляхетної жінки: її уважний погляд, блакитні очі та плавні лінії у рисах обличчя відображають внутрішній спокій і зосередженість. М'яке крісло, зручна звична поза, шаль, що огортає плечі, стриманість у виразі обличчя сприймаються як ознаки розміреного життя. Прорисовуючи деталі одягу акварелллю у техніці алла-прима, Шевченко прагнув зафіксувати найхарактерніші риси портретованої особи.

Т. Шевченко. Портрет М. Ф. Катеринич. Брістольський папір, акварель. 1846

Першу згадку про портрет подано у публ.: *Сластьон О*. Шевченкове малювання (лист) // Рідний край. 1910. № 38. С. 6. Репрод. у вид.: *Малюнки* Т. Шевченка. Пб., 1914. Вип. 2; *Новицький* (іл. с. 19); Киевская мысль. 1914. 25 февр., додаток до № 56. Малюнок експоновано на виставках під назвою «Портрет М. Ф. Катеринич»: Київ, 1911, 1929, 1985, 2007; Харків, 1934 (див. *Експонування творів Шевченка*). Місця зберігання: власність О. Померанцевої, М. Катеринича, ВІМШ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1. № 138; Виставка артистичних творів Тараса Шевченка: Каталог. К., 1911. № 43; Каталог малярської творчості Т. Г. Шевченка, експонованої в Галереї. Х., 1934.

Літ.: Українське малярство XVII—XX ст. Провідник по виставці. К., 1929; *Малярські твори*.

Анастасія Козулько

КАТЕРИ́НИЧ ТЕТЯ́НИ ПАНТЕЛЕЙМО́НІВНИ ПОРТРЕ́Т (брістольський папір, акварель, 30×22,3) Шевченко виконав у другій пол. січ. — першій пол. лют. 1846 у с. *Марківцях*. На аркуші ліворуч виконані олівцем авторські дата і підпис: «*1846* || *Т:Шевченко*». Зберігається у НМТШ (№ г—716).

Т. Катеринич (уроджена Афендик) — дочка О. Афендик, дружина П. Катеринича — старшого сина М. Катеринич, власниці сіл Марківців, Рудківців, Гарбузина.

Зображено молоду особу з лагідним виразом обличчя, яка сидить у невимушеній позі на стільці з високою округлою спинкою. Її фігура повернена у три чверті, голова анфас. Гол. роль у відтворенні образу відіграє лінія, якою промальовано заг. форми і дрібні деталі, зокр. складки одягу, прикраси, візерунок на шалі. Притаманний Шевченковим акварелям у серії портретів членів родини Катериничів стриманий колорит і в цьому випадку побудовано на трьох кольорах: холодному блакитному, теплих жовтому і коричневому. Заг. відчуття спокою, присутнє в портреті, створює враження не лише про добру, а й вродливу дівчину.

Т. Шевченко.
Портрет Т. П. Катеринич.
Брістольський папір, акварель.
1846

Перші відомості про твір подано у публ.: *Сластьон О*. Шевченкове малювання (лист) // Рідний край. 1910. № 38. С. 6. Репрод. у вид.: *Малюнки* Т. Шевченка. Пб.,1914. Вип. 2; *Новицький* (іл. с. 18); Киевская мысль. 1914. 25 февр., додаток до № 56. Експоновано на виставках під назвою «Портрет Т. П. Катеринич»: Київ, 1911, 1925, 1929, 1984, 1985, 2002; Харків, 1934; Москва, 1964, 2004; Прага, 1968; Мінськ, 2002 (див. *Експонування творів Шевченка*). Місця зберігання: в родині П. Катеринича, згодом у його дочки Єлизавети, одруженої з М. Шестаковим, не пізн. 1914 надійшов до КММ, з 1933 — у ГКШ, 1940 — у ЦМШ, з 1948 — у ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1. № 141; Виставка артистичних творів Тараса Шевченка: Каталог. К., 1911. № 43; Каталог малярської творчості Т. Г. Шевченка, експонованої в Галереї. Х., 1934; Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. К., 1964.

Літ.: Щербаківський Д., Ернст Ф. Український портрет. Виставка українського портрету XVII—XX ст. К., 1925; *Українське* малярство XVII—XX ст.: Провідник по виставці. К., 1929; *Малярські твори*; Шевченко — художник: Каталог виставки. К., 1986; *Гамалій Д*. Броварські шляхи Кобзаря. Бровари, 1994.

Анастасія Козулько

КАТЕРИ́НИЧА ІВА́НА АНДРІ́ЙОВИЧА ПОРТРЕ́Т (брістольський папір, акварель, 30×22,1) Шевченко виконав у другій пол. січ. — першій пол. лют. 1846 у с. *Марківцях*. На портреті внизу ліворуч олівцем авторські дата й підпис: «*1846* ‖ *Т:Шевченко*». Зберігається у НМТШ (№ г—718).

І. Катеринич — середущий син М. Катеринич, штабс-ротмістр. У портреті передано образ молодого поміщика, який у звичній позі сидить на стільці, тримаючи цигарку. Урівноваженість, спокій у виразі обличчя сприймаються як риси самодостатньої і реалізованої людини. Художник світлими відтінками акварелі змоделював обличчя, насиченими темними — вбрання, а блакитний атласний шарф, пов'язаний на шию, підкреслює романтичний настрій портретованого.

Першу згадку про твір подано у публ.: *Сластьон О*. Шевченкове малювання (лист) // Рідний край. 1910. № 38. С. 6. Уперше репрод. у вид.: *Малюнки* Т. Шевченка. Пб., 1914. Вип. 2; *Новицький* (іл. С. 18); Киевская мысль. 1914. 25 февр., додаток до № 56. Експоновано на виставках під назвою «Портрет І. А. Катеринича»: Київ, 1911, 1925, 1929, 1984, 1985, 2002; Харків, 1934; Мінськ, 2002; Москва, 2004 (див. *Експонування творів Шевченка*). Місця зберігання: власність О. Померанцевої, ВІМШ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Т. Шевченко.
Портрет І. А. Катеринича.
Брістольський папір, акварель.
1846

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1. № 140; Виставка артистичних творів Тараса Шевченка: Каталог. К., 1911. № 43; Каталог малярської творчості Т. Г. Шевченка, експонованої в Галереї. Х., 1934; Шевченко — художник: Каталог виставки. К., 1986.

Літ.: Щербаківський Д., Ернст Ф. Український портрет. Виставка українського портрету XVII—XX ст. К., 1925; *Українське* малярство XVII—XX ст.: Провідник по виставці. К., 1929; *Малярські твори*.

Анастасія Козулько

КАТЕРИ́НИЧА ОЛЕКСА́НДРА АНДРІ́ЙОВИЧА ПОРТРЕ́Т (брістольський папір, акварель, 30×22,1) Шевченко виконав у другій пол. січ. — першій пол. лют. 1846 у с. *Марківцях*. На аркуші праворуч унизу олівцем авторські дата й підпис: «*1846* ‖ *Т:Шевченко*». На звороті портрета ледь помітні начерки: дві оголені жінки, людина на колінах над чашею фонтана. Зберігається у НМТШ (№ г—717).

Т. Шевченко.
Портрет О. А. Катеринича.
Брістольський папір, акварель.
1846

О. Катеринич — молодший син М. Катеринич, колезький реєстратор. Для портрета художник обрав композицію, притаманну ранньому періоду

творчості, зобразивши модель при повороті у три чверті. Він намалював півфігурний портрет молодика, який сидить на стільці, спираючись на спинку рукою і тримаючи муштабель. Олександр стримано посміхається, позує, бажаючи запам'ятатися саме таким, без ефектів, але імпозантним. Застосовуючи різного насичення штрихування, митець вдало передав його характер.

Першу згадку про портрет подано у публ.: *Сластьон О*. Шевченкове малювання (лист) // Рідний край. 1910. № 38. С. 6. Репрод. у вид.: *Малюнки* Т. Шевченка. Пб., 1914. Вип. 2; *Новицький* (іл. с. 19); Киевская мысль. 1914. 25 февр., додаток до № 56. Експоновано на виставках під назвою «Портрет О. А. Катеринича»: Київ, 1911, 1925, 1929, 1985, 2007; Харків, 1934 (див. *Експонування творів Шевченка*). Місця зберігання: власність О. Померанцевої, ВІМШ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1. № 139; Виставка артистичних творів Тараса Шевченка: Каталог. К., 1911. № 43; Каталог малярської творчості Т. Г. Шевченка, експонованої в Галереї. Х., 1934.

Літ.: *Щербаківський Д*., *Ернст Ф*. Український портрет. Виставка українського портрету XVII—XX ст. К., 1925; *Українське* малярство XVII—XX ст.: Провідник по виставці. К., 1929; *Малярські твори*; *Жур 1985*.

Анастасія Козулько

КАТЕ́РИНИЧІВ ПОРТРЕ́ТИ — вісім творів, що їх виконав Шевченко 1846 у с. *Марківцях*. Це — портрет М. Катеринич, Т. Катеринич, І. Катеринича, О. Катеринича, О. Афендик (див. *Афендик Олени Антонівни портрет*), відомий за чорно-білою репродукцією, і три незнайдені роботи. У листі М. Катеринича до М. *Біляшівського* від 20 січ. 1911 є згадка про портрет В. Катеринича, який не розшукано (див.: *Бородін В*. З нових (додаткових) матеріалів про долю літературної та образотворчої спадщини Шевченка на початку XX ст.: (З архіву М. Ф. Біляшівського) // *НШК 13*).

Найімовірніше, з родиною Катериничів Шевченко познайомився у с. *Мойсівці*, куди 12 січ. 1846 на іменини до Т. *Волховської* з'їхалися понад півтораста гостей, і ті запросили його до себе, замовивши портрети. Катериничі володіли Марківцями з 18 ст. Перший власник села С. Катеринич був земським суддею у чині надвірного радника. Його онук — П. Катеринич (народився 1811) — був співучнем Я. де *Бальмена* в Ніжинській гімназії вищих наук (див. *Ніжинський ліцей*), яку вони закінчили 1832. Знайомство з Шевченковим другом Я. де Бальменом вплинуло на те, що поет відгукнувся на запрошення. Він жив не в буд. поміщика, а в невеликому флігелі у глибині парку, де містилася б-ка. Як з'ясував П. *Жур*, Шевченко перебував у селі в кін. січ. — першій пол. лют. 1846.

У стилістично цілісному циклі тонко відтворено світовідчуття членів великої родини з типового дрібномаєтного поміщицького середовища. Виконані на найдорожчому брістольському папері й окантовані в однакові рамки, вони, ймовірно, певний час прикрашали вітальню у буд. Катериничів. Шевченко, однак, майже не залучив до портретів елементів інтер'єру. Тоноване прозорою світло-блакитною аквареллю тло ніби відділяє зображення від паперу й наближає його до глядача. Єдиними елементами інтер'єру залишилися м'яке крісло з високою спинкою, мабуть, обтягнуте за тогочасною модою рожевим репсом, в якому затишно почувається мати родини, а також стільці у стилі рос. бідермаєру з округлими кутами спинки, на яких зручно влаштувалися молодші члени родини.

Перше повідомлення про вісім портретів Катериничів із різною мірою їх опису подав О. *Сластіон* (*Сластьон О*. Шевченкове малювання (лист) // Рідний край. 1910. № 38. С. 6). П'ять із них вдалося одержати для експонування 1911 у Києві на виставці творів Шевченка. Їх описано у ст. М. Біляшівського та Д. *Щербаківського* про виставку й невдовзі репрод. у вид.: *Малюнки* Т. Шевченка. Пб., 1914. Вип. 2 (один — помилково з прізвищем Бларамберг замість О. Афендик, по тому його сліди загубилися). Збереглися чотири портрети, подаровані нащадками КММ. Серед незнайдених, очевидно, був портрет господаря Марківців П. Катеринича — третій зі згаданих О. Сластіоном «мужеських» портретів, що зберігався в Києві; можливо, на виставку 1911 року мав надійти й зареєстрований у каталозі портрет Г. Катеринич (народилася 1812), сестри власника Марківців; однак у ст. М. Біляшівського й Д. Щербаківського та у записнику М. Біляшівського йдеться про портрет О. А. Афендик, — ймовірно, сталася заміна.

Літ.: Виставка артистичних творів Тараса Шевченка: Каталог. К., 1911; *Б[еляшевский] Н*. и *Щ[ербаковский] Д*. Выставка художественных произведений Т. Г. Шевченка. Киев, 1911 // Искусство: Живопись. Графика. Художественная печать. 1911. № 3; *Антонович Д*. Шевченко — маляр. К., 2004; *Замошник О. Д*., *Зубко Г. Г*., *Прокопенко Л. Є*. Чернігівщина в біографії і творчості Т. Г. Шевченка. Чернігів, 1961; *Бородін В. С*. З нових (додаткових) матеріалів про долю літературної та образотворчої спадщини Шевченка на початку XX ст.: (З архіву М. Ф. Біляшівського) // *НШК 13*; *Жур 1985*.

Ірина Вериківська, *Анастасія Козулько*

КАТКО́В Михайло Никифорович (1/13.02, за ін. дж. — 6/18.02.1818, Москва — 20.07/1.08.1887, с. Знаменське, тепер у складі Москви) — рос. публіцист і літ. критик. Навчався на словесному ф-ті Москов. ун-ту (1834—38) та в Берлін. ун-ті (1839—42). З 1837 належав до гуртка М. Станкевича, до 1840-х підтримував зв'язки з О. *Герценом*. У 1851—56 — зав. ред. газ. «Московские ведомости», з 1863 —

ред.-орендатор (1863—75, разом із П. Леонтьєвим). 1856 заснував журн. *«Русский вестник»*. До співпраці у журн. К. залучив М. *Салтикова-Щедріна*, І. *Тургенєва*, Л. *Толстого*, О. *Островського*, Марка Вовчка та ін. Автор «Нарисів давнього періоду грецької філософії» (1851).

М. Катков

Шевченко читав «Русский вестник». Перша кн. журн. за 1856, яка привернула його увагу, містила неопубл. уривок з 1-го т. «Мертвих душ» М. Гоголя, працю С. *Соловйова* «Давня Росія», розвідки С. *Аксакова*, Т. *Грановського* та ін. Він сподівався за посередництва С. Аксакова надрук. повість «Прогулка с удовольствием и не без морали» (про що свідчить запис у Щоденнику 13 січ. 1858). Наприкінці 1857 через М. Щепкіна, який 25—29 груд. перебував у *Нижньому Новгороді*, Шевченко переслав виправлений рукопис С. Аксакову і за кілька днів сповіщав його: «Послал я вам с моим великим другом свою “Прогулку с удовольствием и не без морали”. Вооружитесь терпением, прочтите ее, и если найдете сию “Прогулку” годною предать тиснению, то предайте, где найдете приличным» (лист від 4 січ. 1858). Відповідь від С. Аксакова Шевченко одержав 13 січ. 1858, про що зробив запис у Щоденнику: «Он пишет, что “Матрос” мой, наконец, пошел в ход, он передал его Каткову, редактору “Русского вестника”. В ожидании будущих благ принимаюсь переписывать вторую часть “Матроса”». Шевченко запитав про долю «Прогулки с удовольствием и не без морали» у листі до М. Щепкіна від 3 лют. 1858: «Чи робить там що Катков з моєю повістю? Я вже другу часть кінчаю». Повість у «Русском вестнике» опубл. не було.

Юлія Соколюк

«КАТОЛИ́ЦЬКИЙ ЧЕРНЕ́ЦЬ» (папір, олівець, 11,8×8,8, 22,7×15,7) — ілюстрація до повісті М. *Надєждіна* «Сила волі. Спогад мандрівника» (Сто русских литераторов. СПб., 1841. Т. 2), яку виконав Шевченко не пізн. 12 лют. 1839 в Петербурзі. Місце перебування оригінального рисунка не встановлено. Датування уточнено за словами видавця зб. О. *Смірдіна* у передм. до 1-го тому (12 лют. 1839): «Перший том тепер перед публікою, для другого статті одержані, чекаю гравюр із Лондона» (Сто русских литераторов. СПб., 1839. Т. 1. С. 6). У т. 2 вміщено повість М. Надєждіна та гравюру, виконану в Лондоні з рисунка Шевченка (між с. 398—399) до тексту, де описано зовнішній вигляд персонажа: «Біля самого входу на краю лави сидів чернець у всій мальовничій злиденності одіння міноритів, як їх називають в Італії, “сакколанті” та “ріфформаті”. Він одягнений був у сірий підрясник, підперезаний товстою вузлуватою мотузкою. Тяжкі сандалі були прив’язані до босих ніг вузенькими ремінцями, що червоними рубцями в’їдалися в ступні, і без того порепані від сонця. Відлога ченця була закинута за плечі, і тому голова його вся була назовні, вона вилискувала бронзовим одливом, наведеним не європейським небом, хоч рисунок її виявляв справжній італійський тип. Ченцеві було років за тридцять, не більше. <...> Нерухомо дивився він на хвилі, що розбивалися коло його ніг...» (С. 421—423). У списку ілюстрацій до зб. (с. 3) зазначено авторство Шевченка. Підготовчий ескіз і начерки до цієї ілюстрації митець зробив на одному аркуші з обох боків (див.: *ПЗТ: У 12 т.* Т. 7. № 98, 99; зберігаються у НМТШ). Ілюстраторами вид. були К. Брюллов, Ф. Толстой, О. *Сапожников*, К. Зеленцов, В. *Тімм* та ін. Про сам зб. та його видавця письменник згадав у повісті «Художник» (4, 151). Високо оцінено участь Шевченка в ілюструванні вид. в рецензії «Художественной газеты» (1841. № 13. С. 7). К. *Широцький* у ст. «Т. Шевченко як ілюстратор» назвав Шевченків твір «Капуцинський монах» (Шевченківський збірник. Пб., 1914. Т. 1. С. 94—96).

Т. Шевченко. Католицький чернець. Ескіз. Папір, олівець. 1838

Тв.: ПЗТ: У 12 т. Т. 7. № 45.

Літ.: Антонович Д. Шевченко — маляр. К., 2004; *Касіян В.* Мистецтво Тараса Шевченка. К., 1963; *Судак В. О.* Сторінки діяльності Т. Г. Шевченка-ілюстратора // *НТЕ*. 1989. № 1.

Марина Юр

КАТРУШЕ́НКО Іван Гордійович (18.05.1925, с. Нижнє, тепер адміністративно підпорядковане м. Первомайську Луган. обл. — 12.03.2012, Львів) — укр. живописець і графік, мистецтвознавець. Навчався у Львів. ін-ті прикладного та декорат. мист-ва (1949—53,

викладачі М. Федюк, Р. Сельський, Й. Бокшай). З 1953 — співробітник, у 1960—64 — директор Львів. музею укр. мист-ва (нині НМАШ). Працював у станковій і книжковій графіці, плакаті, екслібрисі, монументально-декорат. мист-ві (розписи, вітраж). У станковій графіці виконав цикли й автономні композиції: «Село Боброве» (1957), «В горах», «На озері» (обидві — 1958), «Гуцулки» (1963), «Церква у Щирці» (1964) та ін. Виробив авторську філософію укр. пейзажу, витоками якої стала класична традиція (А. *Манастирський*, О. *Кульчицька*, О. *Шатківський* та ін.); створив плакати «Портрет народної художниці УРСР Олени Кульчицької» (1964), «Леся Українка» (1970), «Василь Стефаник» (1981); ілюстрації до вид. «Українські народні казки» (Л., 1970; Л., 1999). У співавт. з Я. Нановським, Х.-О. Саноцькою написав розд. «Живопис на західних землях України» для вид.: Історія українського мистецтва: У 6 т. К., 1970. Т. 4. Кн. 2.

І. Катрушенко. Автопортрет. Полотно, олія. 1950-ті

К. звертався до творчості Шевченка в молоді роки: набуваючи досвіду, робив копії з його офортів, зокр. Автопортрета (зі свічкою, 1860) для вироблення профес. вправності у цій техніці. На поч. 1960-х виконав кілька естампів до ювілейних виставок: 1961 — ліногравюри «Гайдамаки» (експонувалася на худож. виставці до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка*) і «Катерина»; 1964 — «Портрет Т. Шевченка», літографії «Катерина», «Перебендя» (експонувалася на худож. виставці до *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка*), а також плакат «Тарас Шевченко» (НМАШ). Творам К. властива своєрідна мова пластичного узагальнення, що ґрунтується на сюжетно-тематичній образній розв'язці. Плакатний образ поета зі збільшеними рисами обличчя тяжіє до монументального трактування форми. У зрілому віці, інтерпретуючи образ Шевченка у притаманному для нього узагальненому образно-пластичному ключі, художник створив «Портрет Т. Шевченка» (полотно, олія, 2001—02) і картину «Перебендя» (полотно, олія, 2002).

Літ.: Яців Р. Плідний шлях митця // Вільна Україна. 1985. 12 трав.; *Яців Р.* Львівська графіка. 1945—1990: Традиції та новаторство. К., 1992.

Роман Яців

КÁТЯ (роки життя невідомі) — уральська козачка, так само як її сестра *Авдотья*, няня дочок коменданта *Новопетровського укріплення* І. *Ускова*. К. була моделлю двох Шевченкових сепій без авторської назви, пізніше названих «Молитва за померлими». Їхній зміст викладено у листі до Бр. Залеського від 20 трав. 1857 та у Щоденнику 15 лип. 1857. Одну з них (раніше відому в л-рі як «Казашка Катя») Шевченко подарував родині Ускових, другу надіслав для продажу Бр. Залеському (подальша доля її невідома). Ймовірно, саме К. позувала Шевченкові й для створених улітку 1856 сепій «Казашка», «Самаритянка», «Благословіння дітей». Шевченко з ніжністю ставився до К., у листі до Ускова від 17 лют. 1858 він писав: «Целую вас всех — и Катю, и няню».

Літ.: Пронін І. В гостях у друга Т. Г. Шевченка // Життя й революція. 1928. № 3; *Пилипенко С.* По Шевченкові малюнки // Плуг. 1929. № 2; *Спогади 1982*.

Леонід Большаков

КÁУФМАН Леонід Сергійович (1/14.10.1907, Київ — 4.03.1973, там само) — укр. композитор, музикознавець і диригент. Закінчив 1929 Київ. муз.-драм. ін-т ім. М. Лисенка (класи композиції В. *Золотарьова* та диригування В. Бердяєва). У 1933—47 — зав. муз. частини й диригент Дніпроп. укр. драм. театру ім. Т. Шевченка, 1947—49 — худож. керівник Дніпроп. філармонії. 1949—51 — зав. муз. відділу газ. «Радянське мистецтво» у Києві, 1953—55 — звукореж. Київ. будинку звукозапису.

Досліджував історію укр. музики, передусім життя і творчість композиторів, пов'язаних із Шевченком, — С. Гулака-Артемовського, М. *Аркаса*. Розшукав матеріали, що стосуються важливих сторінок муз. шевченкіани (зокр. про листування С. Гулака-Артемовського і Шевченка). Досліджував історію створення муз. до віршів «Заповіт», «Реве та стогне Дніпр широкий».

Написав солоспів з супроводом фортепіано «Чого мені тяжко» (надрук.: Пам'яті Шевченка: Історико-літературний збірник. 1814—1939. [Д.], 1939). Упорядкував зб. (автор вст. статті й коментарів) «За думою дума…: Пісні та романси композиторів XIX ст. на слова Т. Г. Шевченка» (К., 1967).

Тв.: Микола Аркас і його опера «Катерина». До постановки в Київському театрі опери і балету // Радянська культура. 1957. 3 лют.; М. М. Аркас (1852—1905): Нарис про життя і творчість. К., 1958; Як було створено музику до «Заповіту» // Мистецтво. 1961. № 3; С. С. Гулак-Артемовський. К., 1962; Пісня знаходить автора. К., 1966; С. Гулак-Артемовский. М., 1973; О популярных украинских народных песнях и их авторах. М., 1973; Семен Гулак-Артемовський. К., 1981.

Літ.: Правдюк О. Т. Г. Шевченко і музичний фольклор України. К., 1966.

Наталія Костюк

КАЦ Адам Захарович (10.03.1923, Одеса — 2.05.1984, Сімферополь) — укр. живописець і графік. Заслужений

А. Кац. Т. Г. Шевченко з киргизьким хлопчиком. Папір, акварель. 1961

діяч мист-в Української РСР (1964). Член Спілки художників Союзу РСР (1962). У 1937—41 навчався в Одес. худож. уч-щі (викладачі Д. *Крайнєв*, Л. Мучник), 1945—50 — в Ін-ті живопису, скульптури і архітектури ім. І. Рєпіна в Ленінграді (викладач Р. Френц). За розподілом поїхав у м. Южно-Сахалінськ (Росія), де очолив Т-во художників. З 1954 викладав у Крим. худож. уч-щі ім. М. Самокиша (Сімферополь). Працював у жанрах портрета, пейзажу, натюрморту, тематичній картині. У творах відображав людей інтелектуальної праці, ветеранів війни, робітників, яскраві образи яких часто доповнювали атрибути професії: портрети художників Г. Нісського (1970), М. Щеглова, М. Барсамова, скульптора Л. Смерчинського (усі — 1960—70-ті) та ін. До творчого надбання належать картини: «Приморський бульвар» (1961), «Натюрморт зі скрипкою» (1973); триптихи «За землю, за волю» (1967), «Роздуми про 9-ту симфонію Бетховена» (1968—77).

Своєрідною інтерпретацією вирізняються твори К. на шевч. тему, в яких композиційні рішення співзвучні глибині й духовності образу. У 1961—63 К. виконав серію підготовчих малюнків у техніці сепії до триптиха «Кобзар» — «Тарас Шевченко на набережній Неви», «Т. Г. Шевченко в експедиції», «Т. Г. Шевченко з киргизьким хлопчиком», а також намалював портрети Шевченка (6 начерків) та композиції триптиха (6 аркушів). Цей матеріал був основою для написання ескізу триптиха (олія, 1963), в якому відображено ключові аспекти життя поета через драматизм ситуацій, що зумовило експресивність худож. мови та різні за динамікою композиції. Завдяки стриманій кольор. гамі, поєднанню площинного та об'ємного трактування персонажів, К. передав їхній внутрішній стан і глибину почуттів. До *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* К. створив триптих «Кобзар» (полотно, олія, 1964; Донец. худож. музей). Центр. його частина — «Не каюсь» — розкриває образ поета періоду заслання, для чого вибрано видовжений вертикально формат, де на фронтальному плані, ніби крізь вузьке вікно, дивиться виснажений муштрою вже в літах солдат. Його суворий погляд уособлює тяжку долю й думки, що віршовими рядками лягають на аркуш захалявної книжечки, яку він тримає грубою мускулястою рукою. Ліва частина триптиха — «Думи» — ніби продовжує ідею центр., але вже в алегоричному образі кобзаря з поводирем. Натомість права — «Кайдани порвіте» — є рішучим закликом до боротьби, до повстання, як у поемі «Гайдамаки», де на світло-червоному тлі в експресивній манері зображено постаті селян з рогачами та косами. Картину «Не каюсь…» репрод. у худож. листівці, що ввійшла до комплекту «Художники — Кобзареві. Республіканська художня виставка, присвячена 150-річчю з дня народження Т. Шевченка» (К., 1965). 1970 К. написав полотно «Т. Г. Шевченко над Дніпром». К. брав участь у численних виставках, зокр. у Ювілейній шевч. (1964, Київ, Москва) з роботою «Кобзар», за яку одержав диплом секретаріату правління Спілки художників Союзу РСР. Іл. табл. VII.

Тв.: Кац Адам Захарович. 1923—1984: Каталог выставки. Симферополь, 1985.

Марина Юр

КА́ЦАЛ Микола Лукич (10.12.1940, м. Проскурів, тепер Хмельницький) — укр. диригент, хормейстер і педагог. Заслужений діяч мист-в України (1999). Закінчив Львів. консерваторію (1973; клас М. Анткова). Засновник, худож. керівник і гол. диригент хору хлопчиків і юнаків «Дударик» Львів. будинку

М. Кацал і хор «Дударик»

вчителя (з 1971; тепер — Держ. академ. чоловіча хорова капела, яка є лауреатом Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка, 1989); засновник і диригент першої укр. хорової школи для хлопчиків з однойменною назвою (1989; обидві — Львів).

У репертуарі хорових колективів К. чимало творів на вірші Шевченка: «Заповіт» М. *Вербицького*, «Заповіт» Г. *Гладкого*, кантата «Радуйся, ниво неполитая» М. *Лисенка*, хори «Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі», «У туркені на тім боці» та «Тече вода в синє море» Б. *Лятошинського*, «Сонце заходить» С. *Людкевича*, «Садок вишневий» О. *Нижанківського*, «Думи мої» Є. *Козака*, «І день іде, і ніч іде» І. *Майчика*. К. — автор хорових обробок народних пісень, ст. і рецензій у муз. пресі, репертуарних зб. для хору.

Літ.: Фільц Б. Пісенні самоцвіти «Дударика» // *НТЕ*. 1988. № 6; *Дзвени*, «Дударику»! Л., 1990; *Головащенко М.* Ангельський спів «Дударика» // Культура і життя. 1998. № 14; *Кияновська Л.* Композитор — професія нежіноча? // За вільну Україну. 2003. 3—4 січ.

Богдана Фільц

КА́ЦІАНІ (Kacziány) **Геза** (1856, м. Арад, тепер Румунія — 16.12.1939, Будапешт) — угор. письменник, літературознавець і перекладач. Юрист за освітою. Творчу діяльність почав як журналіст і ред. будапешт. і провінційних видань. Літ. доробок К. різнобічний: оповідання про солдатське життя, п’єси, лібрето опер і оперет, естетичні та істор. студії: «Петефі» (1899), «Джонатан Свіфт і його епоха» (1901), «Гергей» (1915), «Угорська мемуаристика 1848—1914» (1917) та ін. Перекладав з англ., латин., нім., рум., франц. мов та з угор. на нім. мову. 1915 у газ. «Alkotmany» (№ 212) надрук. ст. «Українські вірші», в якій після короткої біографії Шевченка, наголосивши на революційності його поезії, К. подав свої перекл. вст. фрагмента балади «Причинна», віршів «Минають дні, минають ночі» та «Ой одна я, одна».

Літ.: Радо Л. Українська література й угорці // Всесвіт. 1960. № 11; *Шер В.* Украинская литература в Венгрии // Studia slavica Hungarica. Budapest, 1970. Т. 16.

Галина Герасимова

КАЦНЕЛЬСО́Н Абрам Ісакович (19.12.1913/ 1.01.1914, м. Городня, тепер Черніг. обл. — 21.08.2003, Лос-Анджелес, штат Каліфорнія, США) — укр. поет, літературознавець і перекладач. Закінчив 1939 Київ. ун-т. З 1994 жив у США. Автор поетичних зб.: «Краплі сонця» (1935), «Бурштин» (1969), «Очима пам’яті» (1986) та ін. Опубл. кн. з теорії та критики поезії: «Краса і сила віршованого слова» (1964), «Про поезію» (1977) та ін.

Над поетичною інтерпретацією образів Шевченка вперше почав працювати у довоєнні роки (вірші «Спадщина», «Смерть Шевченка»; обидва — 1940). До *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* створив цикл «Шевченко у Петербурзі» (1962), у якому розкрив діалектичну суперечність його любові-ненависті до Петербурга (поезія «Два Петербурги»: «Петропавловки сірої мур / і божественне сяйво Брюллова»), показав пробудження його поетичного хисту (вірш «У білі ночі») і духовну спорідненість з А. *Олдріджем* (вірш «Друзі»). Мотиви Шевченкових поем «Катерина» і «Гайдамаки» використав у поемі «Долорес Ібаррурі в Уфі» (1946) та в циклі «З поезій про Миколу Щорса» (1949). Проблеми поетики Шевченка досліджував у літературознавчих працях (Правдива іскра Прометея. Особливості віршованого слова. К., 1968, та ін.). Переклав присвячені Шевченкові вірші рос. поета М. Дудіна «Пісня — дружби вірної сестра» (1961), А. *Лупана* «Зустріч з великим Тарасом» (1964) та ін. авторів.

Тв.: Вибране: Поезії. К., 1983; Чи був Шевченко антисемітом? // *ЛУ*. 1995. 23 берез.

Наталія Костенко

КАЧА́НІВКА — село Борзнянського пов. Черніг. губ., тепер с-ще Ічнянського р-ну Черніг. обл. Історія К. починається придбанням 1742—44 придворним співаком Ф. І. Коченовським двох хуторів у ніжинських греків. 1770 К. отримав у подарунок від *Катерини II* президент Малорос. колегії, ген.-губ. Малоросії граф П. Рум’янцев-Задунайський. Він збудував розкішний палац за проектом К. Бланка й за участі укр. архіт. М. Мосціпана. Після смерті батька 1796 маєток успадкував С. Рум’янцев, але через кілька років продав його статському раднику Г. Почеці, який перебудував палац на власний смак. З 1824 власником К. став пасинок Г. Почеки Г. *Тарновський*, який зробив її «місцем паломництва» визначних діячів мист-ва і л-ри. У К. перебували М. *Глинка*, М. Гоголь, В. *Штернберг*, Марко Вовчок, В. *Забіла*, М. *Ґе*, Л. *Жемчужников*, М. Костомаров, І. *Рєпін*, М. Максимович, О. *Лазаревський*, В. *Горленко* та ін. Шевченко познайомився у Петербурзі з Г. Тарновським, який запросив його відвідати маєток.

Качанівка. Палац Тарновських. Фото 1880-х

В. Штернберг. Садиба Г. С. Тарновського в Качанівці. Полотно, олія. 1837

Наприкінці трав. 1843 Шевченко привіз Г. Тарновському картину «Катерина», про яку раніше згадував у листі: «…намалював я се літо дві картини і сховав, думав, що ви приїдете, бо картини, бачте, наші, то я їх кацапам і не показував. Але Скобелєв таки пронишпорив і одну вимантачив, а друга ще в мене, а щоб і ця не помандрувала за яким-небудь москалем (бо це, бачте, моя “Катерина”), то я думаю послать її до вас» (лист до Г. Тарновського від 25 січ. 1843). Г. Тарновський придбав картину для своєї колекції. Наприкінці серп. — на поч. верес. 1843 Шевченко знову побував у К. Про це свідчить лист до В. *Григоровича* від 28 груд. того ж року, в якому поет повідомляв: «Од сентября я не бачився з Григорієм Степановичем, а побачуся швидко». Г. Тарновський замовив Шевченкові копію портрета М. *Рєпніна-Волконського* роботи Й. *Горнунґа*. Завершивши роботу, художник передав її Г. Тарновському, перебуваючи у К. 20—21 січ. 1844, та отримав гроші.

Враження від перших відвідин поетом К. відображено у повісті «Музыкант». 1853 після смерті Г. Тарновського К. перейшла у власність його небожа В. *Тарновського* (старшого), який протягом багатьох років підтримував дружні стосунки з Шевченком. 1857 на прохання сина він придбав сім Шевченкових акварелей гір Каратау та краєвидів *Новопетровського укріплення*. На час останнього приїзду Шевченка до К. в серп. 1859 поета зустрічав син господаря В. *Тарновський* (молодший). Про останні гостини поета він пізніше згадував: «Під час прогулянки поет був задумливий і сумний, певно, перед ним проходили картини минулого. В одному особливо мальовничому місці, серед плоскогір’я, на майданчику коло самого ставка, він був вражений красою краєвиду і вигукнув: “Як умру, то тут поховайте мене”. Цим словам, звичайно, не можна надавати серйозного значення: вони були вимовлені під враженням навколишньої чудової природи» (*Спогади 1982*, с. 114). На згадку про перебування в К. поет подарував кілька своїх офортів, посадив молодий дубок та 21 серп. 1859 залишив у сімейному альб. два рядки з вірша «“Не кидай матері”, — казали»: «І стежечка, де ти ходила, / Колючим терном поросла». Наступного дня Шевченко виїхав до Петербурга. Через тиждень, 28 верес. 1859, у листі до В. Тарновського (молодшого) поет написав: «Якби не трапилися ви або я до вас не заїхав, то довелося б мені в Москві захряснуть на безгрішші. А тепер, спасибі вам і моїй неледачій долі, тепер я в Петербурге, неначе в своїй господі».

Протягом життя В. Тарновський (молодший) зібрав колекцію укр. старожитностей. Сюди входила найбільша за кількістю та унікальна за наявністю оригінальних предметів шевченкіана, що налічувала понад 1 тис. експонатів: оригінальні листи поета різним особам, рукописи творів, особисті речі та документи поета, його Щоденник, малюнки, гравюри, літографії тощо. Для нього було важливим усе дотичне до біографії і творчості поета. Після смерті Шевченка на честь його перебування у К. В. Тарновський (молодший) насипав у парку курган, у якому було поховано Г. *Честахівського*. Витрати на утримання маєтку змусили В. Тарновського (молодшого) продати К. 1897 К. придбав цукроварник, меценат і благодійник П. Харитоненко, а Музей старожитностей Тарновських став власністю Черніг. губ. земства. З 1981 К. — нац. історико-культурний заповідник.

Літ.: Тарновский М. В. Шевченко в Качановке // Столица и усадьба. 1914. № 6; *Спогади 1982*; *Тарновський М.* Качанівка: Колишній маєток Тарновських, нині Олів // Хроніка-2000. К., 1997. Вип. 19/20; *Крицький В.* Качанівка // Сіверянський літопис. 1999. № 4; *Скарбниця* української культури. Зб. наук. праць. Чернігів, 2002. Вип. 2, 3; *Качанівка*. Альбом автографів. К., 2010.

Світлана Половнікова

КАЧУ́РА Яків Дем’янович (28.10/9.11.1897, с. Юрківка, тепер Тульчинського р-ну Вінн. обл. — жовт. 1943, Донбас) — укр. письменник. 1918—22 учителював. 1925 закінчив Київ. ІНО. Належав до літ. організацій «Плуг» і ВУСПП. У трав. 1942 потрапив у полон під Харковом, загинув у нім. концтаборі на Донбасі. Автор зб. оповідань «Без хліба» (1927), «Похорон» (1929) та ін., романів «Зламана присяга» (1928), «Ольга» (1931), повісті «Іван Богун» (1940), низки нарисів про боротьбу проти фашистських загарбників у 1941.

У романі «Чад» (1929), присвяченому подіям Першої світової та громадянської воєн, писав про

роль патріотичної поезії Шевченка у боротьбі проти нім. інтервентів. В оповіданні «Рядовий Шевченко» (1939) правдиво зобразив останні дні заслання поета, знущання над ним капітана Є. *Косарева*. Твір не раз передруковано в низці антологій.

Тв.: Вибр. тв.: У 2 т. К., 1958; Рядовий Шевченко // *Вінок* великому Кобзареві. К., 1961.

Літ.: Буряк Б. С. Яків Качура: Життя і творчість. К., 1962.

Анатолій Шпиталь

КАЧУРО́ВСЬКИЙ Ігор Васильович (1.09.1918, м. Ніжин, тепер Черніг. обл. — 18.07.2013, Мюнхен, ФРН) — укр. прозаїк, поет, перекладач і літературознавець. Закінчив 1941 Курський пед. ін-т. 1945 виїхав до Австрії, 1948 — до Аргентини, де редагував журн. «Пороги», викладав у Католицькому (1963—64) і Ель Сальвадор (1968) ун-тах. З 1969 живе в Мюнхені (Німеччина). Викладав в УВУ (Мюнхен), з 1982 — проф. Літ. оглядач укр. ред. радіо «Свобода» (1970—80-ті). Автор поетичних зб. «Над світлим джерелом» (1948), «Свічада вічності» (1990) та ін.; романної дилогії «Шлях невідомого» (1956) та «Дім над кручею» (1966); підсумкової кн. перекл. «Круг понадземний» (2007); праць із віршознавства і стилістики: підручника «Основи аналізи мовних форм (Стилістика)» (1994), «Ґенерика і архітектоніка» (2005—08. Кн. 1—2) та ін. Лауреат Нац. премії ім. Т. Шевченка 2006 (за зб. літературознавчих розвідок «Променисті сильвети: лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки», Мюнхен, 2002; 2-ге вид. К., 2008).

У резонансній ст. «Тема самоти і безнадії в Шевченковій ліриці» (Україна і світ. Ганновер, 1962. Зошит 24; під назвою «Поет самоти і безнадії» польс. мовою вийшла друком 6 жовт. 1961 в буенос-айрес. газ. «Głos Polski») висловив міркування про те, що вершиною творчості Шевченка є особистісна лірика, а почуття самотності — її лейтмотив. Поетичний виклад гол. думки названої ст. запропонував у вірші «Уславлені Шевченкові балади…» (1961; зб. «Пісня про білий парус», 1971). Як ред. журн. «Пороги» регулярно публікував матеріали про Шевченка. У розд. «Вступ до строфіки Шевченка» кн. «Строфіка» (Мюнхен, 1967), стисло окресливши різноманітність строфічної будови Шевченкового вірша, висунув тезу про його залежність від барокового віршування, зокр. «леонінського вірша» (див. також: *Качуровський І.* Нарис компаративної метрики. Мюнхен, 1985. С. 67—69). Стилістичні засоби Шевченкової поезії К. розглянув у розвідці «До проблеми сучасного літературознавства на Україні» (Визвольний шлях. Лондон. 1986. Верес.). Малознані й невідомі зв'язки його творчості зі світовою л-рою проаналізовано у ст. «Про деякі перегуки Шевченка зі світовим письменством» (Дивослово. 1996. № 12). Упорядкував «Хрестоматію української релігійної літератури» (Мюнхен; Лондон, 1988. Кн. 1: Поезія), куди ввійшла низка творів Шевченка (цикл «Давидові псалми», наслідування пророкам, поеми «Іржавець», «Варнак», «Неофіти» та ін.).

Тв.: Поет самоти і безнадії // Українська мова і література в школі. 1992. № 3/4; «Садок вишневий...»: Спроба формальної аналізи // *Леськів* Б. Фігури «Кобзаря» Тараса Шевченка: Словник. Немирів, 2004.

Літ.: Астаф'єв О. Життя і творчість Ігоря Качуровського. Ніжин, 1994; *Реп'ях С. П.* А всередині — камінь: (Ігор Качуровський). Чернігів, 2006; Силабічний поет Шевченко // Актуальні проблеми сучасного віршознавства: Зб. наук. праць. Чернівці, 2012.

Олександр Боронь

КАШИ́РІН Іван Дмитрович (?, с. Мала Аря, тепер у межах Лукоянівського р-ну Нижньоновгород. обл., РФ — 1872, Нижній Новгород) — рос. художник. Кріпак поміщиці К. Ульяніної. З серед. 1820-х навчався в Арзамаській школі живопису О. Ступіна. Для викупу К. з кріпацтва було влаштовано лотерею. Сторонній учень петерб. *Академії мистецтв* (1833—36), яку закінчив зі званням вільного художника. 1838 переїхав до *Нижнього Новгорода*, де служив учителем малювання в кадетському корпусі. Шевченко познайомився з К., працюючи в артілі В. *Ширяєва*.

Літ.: Жур 1972; *Біографія 1984*.

Олена Слободянюк

КАЩУ́К Наталя Омелянівна (25.10.1937, м. Слов'янськ Донец. обл. — 2.07.1991, Київ) — укр. письменниця. Закінчила 1959 Київ. ун-т. Працювала у вид-ві «Дніпро», Політвидаві України та журн. «Україна». Автор поетичних зб. «Світлодення» (1974), «Вічний вогонь» (1980) та ін., повісті «Рудана» (1977) та ін. Шевченкові присвячено вірш «До матері поета Катерини Якимівни Шевченко в ніч 10 березня 1981 року». У віршах «Кобзар», «Тарасу Шевченку» (зб. «Самоцвіти», 1989) К. оспівує могутню силу його поетичного слова. У нарисі «Увічнений для нащадків» розповідається про пам'ятник Шевченкові у Харкові; в «Новій легенді Холодного Яру» — про партизанів часів війни з фашист. навалою як носіїв «вогню нового з Холодного Яру» (обидва — у кн. «Сонячний камертон», 1984). Про рос. дослідника М. *Зозулю*, котрий зібрав колекцію укр. стародруків і рукописів, зокр. і Шевченка, йдеться в нарисі «На Ленінських горах» (Україна. 1973. № 34); про роботи скульптора О. *Скобликова*, виставлені у м. Шалетт (Франція), — у нарисі «Пам'ятник Кобзареві» (Україна. 1975. № 10).

Літ.: Гордасевич Г. Гармонія радості і печалі // *Гордасевич Г.* Силуети поетес. К., 1989.

Лариса Мороз

КАЯЛÍ Хасиб (1921—?) — араб. сирійський письменник. Поет і перекладач, автор прозових і драм. творів, серед яких — роман «Листи кохання» (1956), зб. оповідань «З людьми» (1953), «Просте оповідання» (1972), повість «Дзвіночки фіалок» (1970) та ін. Багато соц. забарвлених творів опубл. в араб. періодиці. Брав участь у русі за мир. Під час перебування у Києві 1957 відвідав ДМШ (тепер — НМТШ). Переклав «Заповіт» араб. мовою, а також твори франц., амер. і рос. л-р, зокр. п'єси А. *Чехова*. Його твори перекладено рос. мовою.

Юрій Кочубей

КВАРÉНҐІ Джакомо Антоніо Доменіко (20.09.1744, с. Рота Фуорі провінції Берґамо, Італія — 18.02/2.03.1817, Петербург — рос. архітектор і графік італ. походження. Представник доби класицизму та неокласицизму. З 1762 навчався у Римі в А.-Р. Менґса й С. Поцці. З кін. 1760-х працював у галузі архітектури в Європі. З 1780 й до 1817 — придворний архітектор у Петербурзі. Член Шведської Королівської АМ (1796); почесний член петерб. *Академії мистецтв* (1805). Архітектор споруд: будівлі Академії наук (1783—89), Ермітажного театру (1784—87), Смольного ін-ту шляхетних дівчат (1806—08) у Петербурзі; Александровського палацу (1792—96) у Царському Селі (тепер м. Пушкін). В Україні за проектами К. споруджено собор Спасо-Преображенського монастиря у м. Новгороді-Сіверському (тепер Черніг. обл.; 1796) та Успенський собор у м. Кременчуці (нині Полтав. обл.; 1804—16, зруйновано 1943).

Шевченко згадував К. у Щоденнику в зв'язку з відвіданням м. Белебея Оренбур. губ., у якому зупинився дорогою із заслання. Він детально описував місто, яке спочатку не справило на нього приємного враження. Але, побачивши гарно забудований проспект, змінив свою думку й особливо відзначив одну з будівель: «Гостиный двор, несмотря на массу, здание легкое и даже грациозное, здание во вкусе Гваренги» (запис 8 серп. 1857). Поет, безперечно, знав архіт. споруди К., більшість з яких була в Петербурзі. Підкреслюючи особливості вказаної будівлі, він відзначив саме ті риси, які притаманні архітектурі класицизму і стилю К., а саме витонченість, лаконічність, гармонійність.

Олена Кашшай

КВÁША Василь Семенович (3/16.11.1917, м. Миргород, тепер Полтав. обл. — 8.10.1987, там само) — укр. різьбяр. Заслужений майстер народної творчості Української РСР (1964). Різьбленню на дереві навчався в Я. Усика й О. *Сластіона*. До основних творів належать: портрети Б. *Хмельницького* (1953—54), М. Гоголя (1958—59), Данила Апостола (1969), Г. Сковороди (1972), Д. Гурамішвілі (1977), декоративний таріль «Верба» (1969), панно «О. Сластіон і сімнадцять кобзарів» (1978) та ін.

В. Кваша. Декоративний таріль «Перебендя». Дерево, різьблення. 1973

Провідна тема творчості — шевченкіана. Створив портрети Шевченка (1961, 1963, 1973, 1974—75) у барельєфі, скульптурну композицію «Хата Т. Шевченка» (1973), низку скульптур за мотивами поезій Шевченка: «У тій хатині, у раю, я бачив пекло» (1963), «Перебендя» (1967), «Мені аж страшно, як згадаю» (1968), «Заграй мені, дударику» (1973). 1986 вирізьбив кілька багатофігурних композицій до поем «Тарасова ніч», «Іван Підкова», «Гайдамаки». Твори К. (з 1952) експонувалися на вітчизняних і закордонних виставках, зокр. у Болгарії, Канаді, Польщі. Зберігаються в НМУНДМ, ШНЗ, ін. музеях України та за кордоном. Іл. табл. XII.

В. Кваша. Декоративний пласт «У тій хатині, у раю, я бачив пекло…». Дерево, різьблення. 1977

Тв.: Каталог персональної виставки творів заслуженого майстра народної творчості УРСР Василя Семеновича Кваші. Полтава, 1979; Виставка художніх творів заслуженого майстра народної творчості Української РСР, художника-різьбяра Кваші Василя Семеновича: Каталог. Миргород, 1979.

Літ.: Ханко В. Мистецтво миргородського різьбяра // Життя і Слово [Торонто, Канада]. 1981. 2 берез.

Олена Клименко, Віталій Ханко

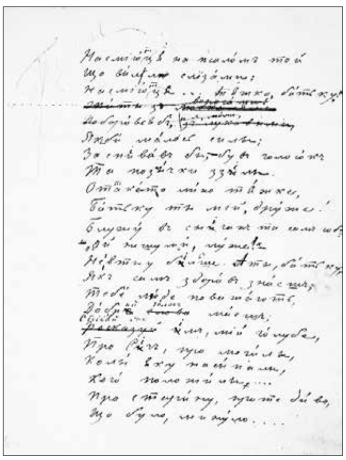
КВІ́ТКА-ОСНОВ'Я́НЕНКО (справж. — Квітка) **Григорій Федорович** (псевд. — Грицько Основ'яненко та ін.; 18/29.11.1778, с. Основа, тепер у межах Харкова — 8/20.08.1843, Харків) — укр. письменник, основоположник худож. прози в новій укр. л-рі. Здобув домашню освіту. Був пов. предводителем дворянства (1817—28), совісним суддею, головою хар-

П. Борель. Портрет Г. Квітки-Основ'яненка. Папір, літографія. З роботи невідомого автора 1810-х

ків. палати кримінального суду. Один із засновників харків. профес. театру (1812), Ін-ту шляхетних дівчат (1812), Харків. губ. публічної б-ки (1838). Писав укр. та рос. мовами. Автор сатиричних п'єс «Приезжий из столицы, или Суматоха в уездном городе» (1827), «Дворянские выборы» (1828), «Шельменко, волостной писарь» (1829); соц.-побутових комедій «Сватання на Гончарівці» (1835), «Шельменко-денщик» (1838); ряду повістей: «Маруся» (1832), «Конотопська відьма» (1833), «Козир-дівка» (1836), «Сердешна Оксана» (1838), «Щира любов» (1839) та ін., романів «Пан Халявский» (1840), «Жизнь и похождения Петра Степанова сына Столбикова...» (1841). Письменник увів у нову укр. л-ру жанри повісті, оповідання, комедії.

Шевченко ознайомився з творами К.-О., ймовірно, в б-ці Є. Гребінки ще до свого звільнення з кріпацтва. К.-О. вперше довідався про Шевченка як молодого талановитого поета з листа Є. Гребінки 18 листоп. 1838. Особисто не зустрічалися. Їхнє заочне знайомство почалося з листа (не зберігся), якого Шевченко надіслав К.-О. разом з автографом свого вірша «До Основ'яненка» (надрук. у *«Кобзарі» 1840*), написаного під враженням худож. нарису останнього «Головатый» — про кол. суддю Запорозького війська, який виявив принциповість та винахідливість у відстоюванні перед рос. царизмом козацьких нац. традицій. Цим зумовлено істор.-оптимістичну заяву Шевченка щодо незнищенності українства, його прагнення вільного суспільного життя, до свідомого виборювання нац. прав.

Т. Шевченко. «До Основ'яненка». Автограф (фрагмент). 1839

У першому варіанті послання, який Шевченко надіслав К.-О., були й рядки про А. *Головатого*: «Наш завзятий Головатий / Не вмре, не загине». Згодом, 1846, П. Куліш запропонував Шевченкові подати в ін. редакції: «Наша пісня, наша дума / Не вмре, не загине…» (*Листи*, с. 40), із чим поет загалом погодився, написавши: «Наша дума, наша пісня / Не вмре, не загине». У вірші Шевченко закликав К.-О. оспівувати славну козаччину, *Запорозьку Січ*, відзначав народну пошану до творчості прозаїка: «Тебе люде поважають, / Добрий голос маєш». У листі-відповіді 23 жовт. 1840 К.-О. писав: «…Вас я кріпко улюбив, знайшовши таке м'якесеньке серденько і душу чисту, мов хрусталь <...> А книжку, як розгорнув, дивлюсь — "Кобзар" <…> Я його притулив до серця, бо дуже шаную Вас, і Ваші думки кріпко лягають на душу. А що "Катерина" <...> Гарно, батечку, гарно!.. <…> От так-то москалики-воєнні обдурюють наших дівчаток! Списав і я "Сердешну Оксану", от точнісінько, як і Ваша "Катерина". Будете читати, як пан Гребінка видрюкує. Як то ми одно думали про бідних дівчаток та про бузовірових москалів... Від серця я дякую і прошу: утніть іще що. Потіште душу...» (*Листи*, с. 5—6). К.-О. не знав, що Шевченкову поему «Катерина» написано під враженням від його повісті «Сердешна Оксана», з автографом якої поет ознайомився, вірогідно, в Є. Гребінки (йому автор надіслав рукопис повісті для публ. у підготовлюваному Гребінкою укр. журналі, матеріали до якого були зрештою використані в альм. «*Ластівка*»). К.-О. навіть пропонував Шевченкові обробити сюжет «Панны сотниковны» у віршованій поемі, тим самим визнаючи перевагу Шевченка над собою в ліро-епічному віршованому жанрі.

Т. Шевченко. Знахар. Ілюстрація до однойменного нарису Г. Квітки-Основ'яненка. Папір, олівець, туш. 1841

У наступних листах К.-О. бажав Шевченкові, щоб той «не обмоскалився», високо поцінував «Гайдамаків», повідомив, що П. *Гулак-Артемовський* дуже «улюбив "Кобзаря"» (*Листи*, с. 9) і «Гайдамаки» (*Листи*, с. 11); просив прислати «Гайдамаків» для поширення в Харкові: «пришліте десятків зо два, то гроші зараз і вишлю» (Там само. С. 10), запросив Шевченка

надрукуватися в альм. «*Молодик*», і той передав свою «Утоплену». Шевченко надіслав К.-О. для поширення частину передплатних квитків на перше вид. поеми «Гайдамаки» і в листі 19 лют. 1841 писав: «Тілько й рідні, що ви дні <…> Вас не бачив, а вашу душу, ваше серце так бачу, як, може, ніхто на всім світі. Ваша “Маруся” так мені вас розказала, що я вас навиліт знаю». Листи К.-О. відібрали в Шевченка жандарми під час арешту та обшуку в Києві в трав. 1847 (збереглися три листи Шевченка до К.-О. і чотири листи К.-О. до Шевченка). У передм. до нездійсненого вид. «Кобзаря» 1847 Шевченко дещо полемічно писав: К.-О. «дуже добре приглядався на народ, та не прислухався до язика, бо, може, його не чув у колисці од матері», що, очевидно, слід пояснювати прагненням поета

Т. Шевченко. Панна сотниківна. Ескіз. Папір, олівець. 1841–1842

відмежуватися від окремих худож.-естетичних засад свого попередника, зокр. принципу двомовності (5, 208).

Прозова спадщина Шевченка має ознаки впливу повістевої манери К.-О. Шевченко вдавався до прямих цитацій з К.-О., до створення аналогічних образів і ситуацій у повістях «Художник», «Музыкант», «Близнецы». Поет залишив позитивні відгуки про твори К.-О. «Шельменко, волостной писарь», «Маруся», «Салдацький патрет», «Головатый» та ін. Він визнавав заслуги К.-О. в повістевому жанрі й уважно використав його прозову спадщину, працюючи на засланні над своїми російськомовними повістями (*Багрій О*. Г. Квітка-Основ'яненко й Т. Шевченко // *Квітка-Основ'яненко*: Зб. на 150-річчя народження. Х., 1929. С. 93).

Поет подарував К.-О. оправлені разом *«Кобзар» 1840* і «Гайдамаки» з дарчим написом «Г. Федоровичу Квітці. *Т. Шевченко*» (див.: *Ланевський*. Знаходка нового листа Т. Г. Шевченка // Червоний шлях. 1926. № 2. С. 162).

1841 Шевченко виконав ілюстрацію до нарису К.-О. «Знахарь», 1842 — картину за повістю «Панна сотниковна». В особистій б-ці Шевченка було вид. творів К.-О. 1858 і нарис П. Куліша «Слово на вихід Квітчиних повістей» (СПб., 1858).

Т. Шевченко. Антон Головатий біля Неви. Папір, олівець. 1843

Тв.: Зібр. тв.: В 7 т. К., 1978—1981.

Літ.: Гончар О. І. Григорій Квітка-Основ'яненко. К., 1978; *Шерех Ю*. Критика поетичним словом: Молодий Шевченко визначає своє місце в історії літератури та дещо про «білі плями» // *Шерех Ю*. Пороги і запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеології: В 3 т. Х., 1998. Т. 3; *Вільна Я*. Альтернативи творчого вибору: діалогіка гуманістичних концептів Т. Шевченка і Г. Квітки-Основ'яненка // *Інтеграція* позитиву в творчості Шевченка: (Аспекти символу, аксіології, онтології, міфу, психології і стилю). К., 2002; *Вільна Я. В*. Деякі аспекти літературних взаємин Г. Квітки та Т. Шевченка // *ШСт 4*; *Борзенко О*. Тарас Шевченко і Григорій Квітка: обставини міжособистісного діалогу // *НШК 34*. Кн. 2; *Волосюк І. Б*. Сентиментальні якості героїв Г. Ф. Квітки-Основ'яненка і Шевченка // *ШСт 5*; *Боронь О. В*. Шевченкова рецепція художнього досвіду Квітки-Основ'яненка у поемі «Катерина» // Літературознавчі студії: Зб. наук. праць. К., 2005. Вип. 14; *Задорожна С. В*. Т. Шевченко і Г. Квітка-Основ'яненко: сенсотворча і стильова опозиція // *ШСт 8*; *Боронь О*. Творчість Г. Квітки-Основ'яненка як претекст Шевченкових повістей // *СіЧ*. 2011. № 5.

Олексій Гончар, Ярослава Вільна

КВІТКО́ВСЬКИЙ Денис (псевд. — Д. Курилюк; 22.05.1909, с. Ширівці, тепер Хотинського р-ну Чернів. обл. — 15.03.1979, м. Детройт, США) — укр. політолог, публіцист, громадсько-культурний діяч на Буковині та у США. Закінчив Чернів. ун-т. Ред. і видавець громадсько-політ. і літ.-худож. журн. у Чернівцях «Самостійність» (1931—37), «Самостійна думка» (1931—37). 1940 емігрував за кордон, займався політ. і публіцистичною діяльністю в Берліні. 1949 переїхав до США, співпрацював з еміграційною пресою — паризькою газ. «Українське слово», редагував газ. «Самостійна Україна» (1977—79, Чикаґо). Автор публіцистично-політ. праці «Репресії в Україні в світлі конвенції про злочин геноциду» (1968), один зі співавт. історико-культурологічної праці «Буковина: її минуле і сучасне» (1956) та ін.

У багатьох ст. звертався до творчості Шевченка, полемізуючи з тими, хто виступав проти спорудження

пам'ятника поетові у Вашинґтоні, відстоював концепцію його творчості як глибоко нац., гуманістичну, відкидаючи тенденційні звинувачення в упередженості укр. поета до ін. народів (зокр., ст. «В обороні Шевченка перед його оборонцями»). Концептуальні, узагальнювальні судження про Шевченка К. висловив у ст. «Мої міркування» (1963), «Свобода слова і преси» (1963), «Приятель в біді пізнається» (1964), «Між дійсністю та ілюзіями» (1964), «“Крадена” і “не крадена” земля» (1964), «УККА проти Шевченка» (1965). К. — автор рецензії на англомовну працю Д. *Панчука* «Шевченків “Заповіт” англійською мовою».

Тв.: Мої міркування: [У 2 ч.] Зб. публіцистичних тв. [Ч. 1:] 1963—1969. К., 1996; Ч. 2: 1970—1977. К., 1998.

Федір Погребенник

КВІЦІ́НІА Леварса (31.12.1912, с. Атара, тепер Очамчирського р-ну Абхазії, Грузія — 1941, побл. Білостока, Польща) — абхаз. поет і перекладач. Закінчив 1937 Літ. ін-т ім. О. М. Горького (Москва). Автор поетичної зб. «Країна зростає» (1932), поем «Шаризан» (1933), «Даур» (1936) та ін.

Переклав абхаз. мовою поему Шевченка «Катерина», баладу «Лілея», вірші «Вітер з гаєм розмовляє», «Ой одна я, одна», «Мені однаково, чи буду», «Косар», «Чи ми ще зійдемося знову», «І широкую долину», «І золотої й дорогої», «Я не нездужаю, нівроку», «Росли укупочці, зросли». Перекл. К. ввійшли до видань творів укр. поета абхаз. мовою «Зібрання творів» (Сухумі, 1939) і «Вірші та поеми» (Сухумі, 1964). Ред. першої з названих зб. Образ укр. поета змалював у вірші «Тарас Шевченко» (1937; укр. перекл. С. *Тельнюка*). Брав участь у святкуванні в Україні *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка*, виступив з читанням своїх творів на Чернечій горі в *Каневі* у трав. 1939.

Тв.: Тарас Шевченко // *ЛУ*. 1964. 31 січ.

Літ.: Іщенко Є. Непорушна дружба // *Райдужними* мостами: Українсько-грузинські літературні зв'язки. К., 1968.

Алла Калинчук

КВЯТКО́ВСЬКИЙ Олександр Павлович (22.04/4.05.1888, с. Веремейки, тепер Чериковського р-ну Могильов. обл., Білорусь — 7.06.1968, Москва) — рос. літературознавець. Навчався у Петерб. психоневрологічному ін-ті. У 1930-ті репресований. Автор найвідомішого варіанта тактометричної теорії вірша, що її висунула в серед. 1920-х і розробляла літ. група рос. конструктивістів, до якої належав К. Найважливіші публ. з викладом тактометричної теорії вірша — ст. «Тактометр (Спроба теорії вірша музичної лічби)» (1929), «Російське віршування» (1960), «Словник поетичних термінів» (1940) та на його основі — кн. «Поетичний словник» (1966). За всієї зовнішньої привабливості теорії К., виходячи з якої можна описати всі вже наявні й потенційні розміри рос. вірша, вона не набула популярності в науці (про суперечності цієї теорії: *Гаспаров М. Л.* Современный русский стих. Метрика и ритмика. М., 1974. С. 295—301).

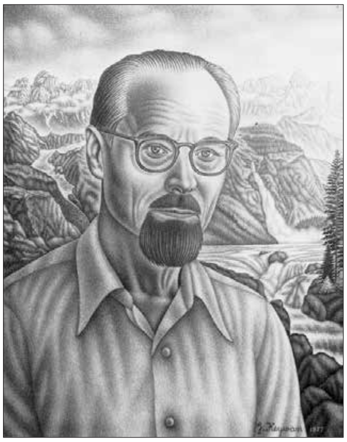
Написав ст. «Особливості метрики і ритміки Шевченка» (Литературная учеба. 1939. № 6). Вважаючи, що більшість силабічних віршів ґрунтується на тактах чи кратах (замінники поняття «стопа») з однорідним акцентним порядком, який, на відміну від порядку наголосів у силабо-тоніці, в деяких випадках може порушуватись (т. зв. інверсія наголосу), К. вбачав хореїчний принцип в основі поширених у Шевченковій поезії силабічних 14-складовика та 12—11-складового вірша. За К., Шевченків 14-складовий розмір — це інверсований 4-кратний 4-дольник перший, 12—11-складовий розмір — інверсований подвоєний 6-дольник перший. Такий підхід нівелює специфіку природи силабіки взагалі й особливості її організації в укр. поезії зокр. Основні положення цієї публ. К. повторив у ст. «Шевченківський вірш», що ввійшла до «Поетичного словника» (*Квятковский А. П.* Поэтический словарь. М., 1966. С. 343—345). Переконливими і продуктивними в обох виступах є міркування про неприпустимість тонізації силабічних віршів Шевченка при перекладанні їх рос. мовою.

Ніна Чамата

КЕ́БЕР Густав Васильович (роки життя невідомі) — лікар, помічник управителя Нижньоновгород. удільною конторою. 3 груд. 1857 К. відвідав Шевченка за дорученням Ф. *Лазаревського*, близьким приятелем якого він був. Того ж дня поет записав у Щоденнику про радість від зустрічі з К., назвавши його «добрейшим Густавом Васильевичем». Відзначивши несподіваність цієї зустрічі, поет зауважив, що «если бы больше подобных нечаянностей, как бы прекрасно текли дни нашей жизни». Найвірогідніше, «доручення» Ф. Лазаревського полягало не лише у словесному вітанні, а в чомусь суттєвішому. Знайомство Шевченка з К., співробітником В. *Даля*, тривало й надалі. 20 січ. 1858 Шевченко записав у Щоденнику, що проводжав до Петербурга деяких своїх приятелів, і серед них К.

Леонід Большаков

КЕ́ЙВАН Іван Миколайович (16.09.1907, с. Карлів, тепер с. Прутівка Снятинського р-ну Івано-Франк. обл. — 18.09.1992, м. Едмонтон, Канада) — укр. художник і мистецтвознавець. Проф. Укр. Католицького ун-ту в Римі (1967). Член НТШ у Канаді. У 1927—28 навчався у Мист. школі О. *Новаківського* (Львів); 1928—32 у

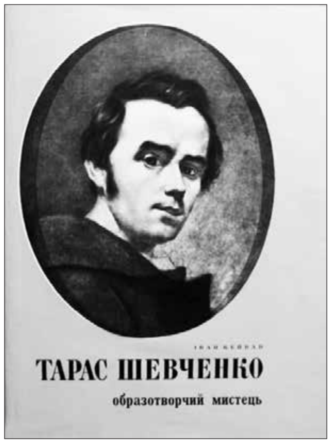

І. Кейван. Автопортрет. Папір, гравюра. 1977

Краківській та 1932—37 у Варшавській академіях образотв. мист-в (викладачі М. Котарбінський, Т. Кулісевич), одночасно студіював історію мист-ва у Варшав. ун-ті. 1939 переїхав до Львова. 1944 виїхав на Захід. З 1949 жив у Едмонтоні (Канада). Співзасновник Укр. спілки образотв. митців (Торонто, 1956; провінції Альберта, 1957). Працював у станковій і книжковій графіці, монументально-декорат. мист-ві. Автор графічних портретів діячів укр. історії та культури І. *Мазепи*, Б. *Хмельницького* (обидва — 1946), М. *Шашкевича*, М. *Лисенка*, Б. *Кудрика*, В. *Барвінського*, Т. *Осьмачки* (1952), І. Франка (кін. 1950-х), В. Лесича (1976), серій пейзажів (акварель, темпера, олія) — альпійських (1940-ві) та канад. (1950—60) краєвидів; монументальних розписів укр. церков (1960-ті) у провінції Альберта; видавничих знаків і марок Укр. пластової пошти; мистецтвознавчих досліджень: «Володимир Січинський: архітектор, мистець-графік, мистецтвознавець, дослідник» (Торонто, 1957), «Нариси з історії української культури» (Едмонтон, 1984. Кн. 3), «Українські мистці поза Батьківщиною» (Едмонтон; Монреаль, 1996) та ін.

Шевч. тема посідає особливе місце у творчій і дослідницькій діяльності К. У кін. 1950-х він виконав гравюру «Свою Україну любіть», задуману як парний образ до створеного раніше портрета І. Франка; в Едмонтоні написав живописний портрет Шевченка «Реве та стогне Дніпр широкий» (1957). На поч. 1960-х виконав портрети поета для б-к Альберт. і Ванкувер. ун-тів. Манера виконання творів здебільшого реалістична, попри те, що своєрідністю почерку митця була легка стилізація в дусі укр. модерну поч. 20 ст.

Внеском у мистецтвознавчу шевченкіану стала праця К. «Тарас Шевченко: образотворчий мистець» (Вінніпеґ, 1964) під ред. С. *Гординського*, де дано аналітичний огляд усієї образотв. спадщини Шевченка, визначено його роль в укр. нац. мист-ві. Адже значення Шевченка «не тільки в тому, що він залишив нам багату спадщину високої вартости — портрети, пейзажі, жанрові композиції та офорти, а і в тому, що він перший увів і застосував українську тематику — історію, побут та краєвид <...>, вказав шлях, що ним

І. Кейван. Тарас Шевченко: образотворчий мистець. Вінніпеґ, 1964. Суперобкладинка

пішли молоді генерації українських мистців» (*Кейван І.* С. 6). У своїх припущеннях, чому поетичний геній Шевченка затьмарив на довгий час його образотв. здобутки, К. посилався на шевченкознавчі стереотипи доби народництва, на специфічний «культ “батька-Тараса” з довгими вусами, в смушковій шапці й кожусі, що писав вірші й плакав над недолею України», в якого «мистецька творчість не йшла в парі з його поетичними ідеалами» (Там само). Ін. помилкова тенденція до заниження Шевченка-митця полягала, на думку К., у тому, що мистецтвознавці тривалий час вважали його епігоном К. Брюллова й недооцінювали значення мист. доробку. Солідаризуючися з Д. *Антоновичем*, К. підкреслив, що висока образотв. культура й бездоганна технічна майстерність Шевченка дають підстави вписати його у світовий мист. процес.

І. Кейван. Листівка «Дух твій, провіснику, понад віками і континентами!». Папір, кольорова літографія. 1964

Портрет Шевченка роботи К. спопуляризований у формі листівки «На пам’ятку відкриття пам’ятника Шевченка у Вашінґтоні, 27 червня 1964».

Літ.: Романюк І. Іван Кейван — художник, науковець, літератор // Зорі над Прутом: Літ.-мист. альм. 1990. № 105/106; *Волошин Л.* Мистецька школа Олекси Новаківського у Львові: Біогр. словник учнів. Л., 1998; *Лукань В.* Іван Кейван як митець і критик мистецтва // Вісник Прикарпатського ун-ту: Мистецтвознавство. Івано-Франківськ, 2009/2010. Вип. 17/18.

Роман Яців, Леся Генералюк

КЕЙКУА́ТОВ Микола Іванович (1806—1865) — поміщик, князь, власник маєтків на Чернігівщині. Шевченко познайомився з К. 12 січ. 1846 на балу в Т. *Волховської* в с. *Мойсівці*. О. *Кониський*, розпо-

відаючи про К., відзначав: «Люди, які добре знали старого Кейкуатова, казали мені, що він був людина сувора, зовсім не гуманна і навіть жорстока до своїх кріпаків» (*Кониський*, с. 219). Зберігся фотопортрет К. (*Жур 1985*, с. 346). Свідчення сучасників доповнюють цей портрет виразними деталями, що підтверджують надзвичайну фізичну й моральну непривабливість князя (Там само. С. 346—351). У 2-й пол. берез. — на поч. квіт. 1847, гостюючи в Лизогубів у м. *Седневі*, поет відвідував Кейкуатових, які жили в сусідньому с. *Бігачі*. Шевченка К. запросив для роботи над портретом своєї другої дружини — Катерини Федорівни (в дівоцтві — Бутович. Там само. С. 341; портрет зберігається в НМТШ). Тоді ж Шевченко виконав олівцем груповий портрет трьох дітей К. від його першої дружини Софії (див. *Кейкуатова Миколи Івановича дітей портрет*). К. став, імовірно, прототипом образу князя в поемі Шевченка «Княжна»; у повісті «Княгиня», на думку дослідників, К. постає в образі князя Мордатова, жорстокого визискувача селян, а його дружина є прототипом Катрусі. В листах із заслання до А. *Лизогуба* (22 жовт. 1847 та 16 лип. 1852) поет передавав вітання Кейкуатовим.

Літ.: Жур 1958.

Петро Жур

КЕЙКУА́ТОВА МИКО́ЛИ ІВА́НОВИЧА ДІТЕ́Й ПОРТРЕ́Т [Діти М. І. Кейкуатова] (папір, олівець, 24×24) Шевченко виконав 4 берез. — на поч. квіт. 1847 у с. *Бігачі*. На аркуші внизу ліворуч напис чорнилом: «1) Князь М. Н. Кейкуатов 2) Вера Н. 3) Варвара Н. Княжны Кейкуатовы рисованные Т. Г. Шевченкой в селе Бегачи. Переданый мне отцом Кн. М. М. Кейкуатов». На звороті начерк двох дочок князя (*ПЗТ: У 10 т.* Т. 7. Кн. 2. № 335). Зберігається у НМТШ (№ г—682).

Т. Шевченко. Портрет дітей М. І. Кейкуатова. Папір, олівець. 1847

Портрет датовано на підставі відомостей про перебування Шевченка в берез. — на поч. квіт. 1847 у маєтку князя М. *Кейкуатова* в с. Бігачі, куди художник приїхав на запрошення князя малювати портрети його дітей та дружини (*Білозерський М. М.* Тарас Григорович Шевченко за спогадами різних осіб (1831—1861 рр.) // *Спогади 1982*, с. 443). З ним митець познайомився 1843 в *Яготині*. 1846, проживаючи в *Седневі* в Лизогубів, часто відвідував князя в його маєтку (*Біографія* Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників. К., 1958. С. 373—417).

На рисунку зображено трьох дітей князя — Михайла, Варвару і Віру. Їхні фігури передано в різних поставах: майже анфас — хлопчика й дівчинку, які сидять за столом; у повороті в три чверті — старшу сестру, яка стоїть за ними. Митець зафіксував дітей, які, занурившись у власні думки, уважно дивилися на нього або вбік. Образи модельовано лінією, що підкреслює силует, а варіюючи тоном, Шевченко передав риси обличчя дітей, вбрання, ляльку, яку тримала Віра. На звороті аркуша зображено начерк двох дівчаток в ін. ракурсі: меншу намальовано анфас і затоновано олівцем поверх контуру, старшу — в повороті в три чверті з нижньої точки зору. Майстерно володіючи графічними засобами й технікою, художник досить точно передав фізіономічні риси дітей.

Місця зберігання: у зб. Кейкуатових, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 2. № 334.

Літ.: Демич В. Ф. Тарас Григорович Шевченко. До його біографії. 1847 р. // *Спогади 1982*.

Марина Юр

КЕЙКУА́ТОВОЇ КАТЕРИ́НИ ФЕ́ДОРІВНИ ПОРТРЕ́Т (полотно, олія, 66,7×56,5) Шевченко виконав у 2-й пол. берез. — 3 квіт. 1847 у с. *Бігачі*. На портреті внизу ліворуч олійною фарбою дата й авторський підпис: «*1847. // Т Шевченко*». Зберігається у НМТШ (№ ж—93).

Портрет К. Кейкуатової художник виконав на замовлення її чоловіка — М. *Кейкуатова*. Як зазначав В. Демич у спогадах, записаних від його дядька — землеміра у маєтку князя — й опубл. в «*Русской старине*» (1891. № 5), Шевченка запросили в Бігач «рисовать портрет молодой красивой княгини». Щодо імені портретованої існувало багато припущень. Зображену особу називали Наталією Кейкуатовою (*Каталог* шевченківської виставки у Києві. К., 1911. С. 10); Наталією Дмитрівною Кейкуатовою (*Новицький*,

с. 83, 89); Єлизаветою Платонівною, уродженою Лукашевич (*ПВТ: [У 16 т.]* Т. 2. С. 31); Наталією Лукашевичевою (*ПВТ: [У 16 т.]* Т. 12. С. 211); Єлизаветою Василівною Кейкуатовою (*Раєвський С. Є.* Життя і творчість художника Тараса Шевченка. Х., 1939. С. 37); в деяких джерелах цей твір трапляється як «Портрет доньки Кейкуатова» (*Владимирский Г.*, *Савинов О.* Т. Г. Шевченко — художник. Лг.; М., 1939. С. 25). Достовірну інформацію щодо особи портретованої подав П. *Жур* (*Жур 1985*, с. 338—350).

Т. Шевченко.
Портрет К. Ф. Кейкуатової.
Полотно, олія. 1847

Майбутня княгиня Кейкуатова народилася 27 черв. 1827 у *Седневі* в родині дрібномаєтного дворянина, відставного штабс-капітана Ф. Бутовича. Бутовичі та друзі Шевченка Лизогуби жили по сусідству і з 18 ст. підтримували родинні стосунки. Ім'я портретованої П. Журу вдалося встановити за листом А. *Лизогуба* до історика А. *Скальковського* (див. *Жур 1985*, с. 345). 1844, блискуче закінчивши Одес. ін-т шляхетних дівчат, 17-річна Катерина повернулася до Седнева, де незабаром її видали заміж за багатого сусіда — вдівця М. Кейкуатова, деспота і самодура. Незадовго до своєї смерті у 1848 році Катерина Федорівна народила дочку, яку теж назвали Катериною. Саме їй, своїй онуці, заповіла с. Хотівлю М. Бутович, мати портретованої. П. Жур віднайшов докум. дані про те, що 1864 М. Бутович разом із онукою К. Кейкуатовою володіли с. Хотівлею Городнянського пов. (нині однойменний р-н Черніг. обл.).

На темно-оливковому тлі в овалі майже поясне зображення молодої привабливої жінки. Її гарне обличчя увінчує акуратно викладене темно-каштанове волосся. Майстерно передано фактуру тканини: на голові портретованої легка, прозора накидка із золотими китицями, яка спадає на ліве плече й вигідно відтіняє темну оксамитову сукню. Ажурна біла вставочка надає обличчю свіжості. Окрім правдиво переданої психологічної характеристики образу, в портреті вдало поєднано графічне вирішення і колорит. На полотні художник створив гармонію переходу одного кольору в ін. Синій колір сукні, чорне волосся, темно-оливкове тло портрета підкреслюють блідість вродливого обличчя. Зачіска, нахил голови, вираз обличчя жінки створюють враження особливої поетичної замріяності, смутку.

У портреті багато світла, невловних переливів тонів, і це, всупереч холодному заг. тлу, створює відчуття особливого тепла й ніжності. Модель ніби сповнена внутрішнього світла завдяки складній системі освітлення: інтенсивному верхньому та м'якшому бічному. Портрет, створений лише за два тижні, є визначним взірцем укр. мист-ва 1-ї пол. 19 ст. Це — остання робота Шевченка-художника перед арештом.

Перша згадка про портрет міститься у журн. «*Русская старина*» (1881. № 5. С. 429—430). Уперше репрод. як портрет К. Ф. Кейкуатової у журн. «Искусство» (1911. № 2. С. 72). Уперше експонувався на виставці у Києві (1911) як портрет кн. Н. Д. Кейкуатової; під такою ж назвою у Москві (1951); як портрет Є. В. Кейкуатової у Києві (1979) та як портрет Кейкуатової (1986). (Див. *Експонування творів Шевченка*). Місця зберігання: зб. Г. Шлейфера, ВІМШ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ). Іл. табл. III.

Тв.: *ПЗТ: У 10 т.* Т. 7. Кн. 1. № 153; Виставка артистичних творів Тараса Шевченка: Каталог. К., 1911. № 40; Выставка изобразительного искусства УССР. К., 1951; Навеки вместе. Выставка украинского изобразительного искусства из музеев УССР и РСФСР: Каталог. К., 1979; Шевченко — художник: Каталог выставки. К., 1986.

Літ.: Портрет работы Т. Г. Шевченко // *КС*. 1903. № 4; *Широцький К.* Шевченко — художник // Сяйво. 1914. № 32; *Скворцов А. М.* Жизнь художника Тараса Шевченко. М., 1929; *Затенацкий Я.* Тарас Григорьевич Шевченко: [Альб.]. М., 1961; *Жур 1985*; *Жур 2003*.

Олена Слободянюк

КЕКЕЛІ́ДЗЕ Корнелій (18/30.04.1879, с. Тобанієрі, тепер Ванського муніципалітету Імеретія краю, Грузія — 7.06.1962, Тбілісі) — груз. літературознавець. Акад. АН Грузинської РСР (1941). Закінчив 1904 Київ. духовну академію. Один із засновників Тбіліського ун-ту (1918), де 1918—62 очолював кафедру давньогруз. л-ри. У 1942—49 — директор Ін-ту історії груз. л-ри ім. Шота Руставелі АН Грузинської РСР. Опубл. маловідомі фонди давніх груз. рукописів з наук. коментарями. Досліджував історію давньогруз. л-ри. Часто бував в Україні, брав участь у з'їздах сходознавців Української РСР.

1939 у Тбілісі виголосив доповідь на вечорі, присвяченому *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка*. У виступі проаналізував творчість укр. поета, наголосивши, що вона ідеями та мотивами була близькою до груз. л-ри.

Літ.: Федченко П. М. Уроки Корнелія Кекелідзе // *РЛ*. 1980. № 3; *Мушкудіані О. Н.* З історії українсько-грузинських літературно-культурних взаємин XIX — початку XX ст. К., 1986.

Реваз Хведелідзе

КЕКЕЛІ́ДЗЕ Михайло (7.04.1911, Тбілісі — 25.07.1996, там само) — груз. письменник, публіцист і педагог. Закінчив 1937 Тбіліський ун-т. Автор романів «Шукачі зірки, що сяє» (1976), «Розіп'ята країна» (1978), «Чорні хмари» (1982); монографії «Семінарія майстерності Ґорі» (1996); праць з історії освіти в Грузії.

Шевченкові присвятив ст. «До вивчення “Заповіту” Т. Г. Шевченка» (Комуністурі агзрдісатвіс. 1954. № 2), «Біля витоків дружби: Спогади А. Церетелі про Т. Шевченка» (Сахалхо ганатлеба. 1960. 16 листоп.) і «Гордість української літератури» (Скола да цховреба. 1961. № 4). Статті є однією з перших спроб викладання творів Шевченка в груз. школі, зокр. аналізу тексту «Заповіту».

Реваз Хведелідзе

КЕЛЬЇН Федір Вікторович (10/22.04.1893, Москва — 29.09.1965, там само) — рос. літературознавець-іспаніст, поет-перекладач і літ. критик. Почесний д-р Мадрид. ун-ту (1937). Закінчив 1917 істор.-філол. ф-т Москов. ун-ту. Брав участь у міжнародних конгресах пролетарських письменників.

К. — автор численних праць з класичної і сучасної іспан. та латиноамер. л-р, віршових перекл. іспан. мовою і перекл. з іспан. мови — Л. де Вега, П. Кальдерона, Ф. Г. Лорки, Р. Альберті та ін. К. — один із перекладачів Шевченка іспан. мовою разом з іспан. поетами політемігрантами. Брав участь у підготовці вид. творів Шевченка іспан. мовою (Вибрані твори. М., 1964). Переклав «Заповіт» (разом з С.-М. *Арконадою*). Перекл. надрук. у вид. «Шевченко Т. “Заповіт” мовами народів світу» (К., 1964) та у вид. *«Заповіт» [Антол. пер.]*.

Ярема Кравець

КЕ́МПЕ (Kempe) **Мірдза** (справж. — Найковська; 27.01/9.02.1907, м. Лібава, тепер м. Ліепая, Латвія — 12.04.1974, Рига) — латис. поетеса і перекладачка. Чл.-кор. АН Латвії (1973), народний поет Латвії (1967). Лауреат Держ. премії Союзу РСР (1967). У 1927—28 навчалася у Латв. ун-ті (Рига). Автор зб. «Ранковий вітер» (1946), «Любов» (1957), «Вічність миттєвостей» (1964), «Шлях людини» (1969) та ін. Перекладала твори М. Сервантеса, О. Пушкіна, М. *Лермонтова*, М. *Джаліля*, Е. *Межелайтіса* та ін.

З творів Шевченка переклала: баладу «Причинна», поему «Юродивий», вірші «Ой одна я, одна», «Ой три шляхи широкії», «Якби зострілися ми знову», «Ми заспівали, розійшлись» та ін. Перекл. увійшли до зб. «Вибраного» Шевченка латис. мовою (Рига, 1951; 1954). Про роботу над ними докладно розповіла в ст. «Художник, борець, гуманіст» (Советская культура. 1961. 9 марта). К. — авторка вірша «На могилі Тараса Шевченка» (Karogs. 1965. № 8).

Літ.: Павличко Д. Мірдза Кемпе // *Павличко Д.* Біля мужнього світла: Літ.-крит. ст., спогади, виступи. К., 1988.

Алла Калинчук

КЕНДЖИ́ЦЬКИЙ (Kędrzycki) **Юліан-Беліна** (1827, с. Ковалівка, тепер Немирівського р-ну Вінн. обл. — 19.08.1889, Петербург) — польс. поет, педагог, діяч визв. руху. Навчався на істор.-філол. ф-ті Київ. ун-ту (1845—48). Належав до таємних молодіжних гуртків політ. спрямування. Квартирував у Києві у місцевості Козине болото — навпроти будинку, де навесні 1846 зупинився Шевченко. Оскільки раніше читав «Кобзар», швидко заприятелював із поетом, слухав його спів і декламації, бачив маляр. твори. Разом вони мандрували містом і околицями, обговорювали істор. теми, зокр. польс.-укр. проблеми.

Шевченко у своєму помешканні влаштував зустріч К. з М. Костомаровим, прагнув залучити К. до проектованого *Кирило-Мефодіївського братства*. Проте між М. Костомаровим, який вбачав реальною перспективу федерації слов'ян «під одним православним царем і в одній православній вірі», та його співрозмовником, котрий скептично поставився до в такий спосіб сформульованої ідеї, взаєморозуміння не склалося. К. занотував: «Шевченко теж, здавалося, не надавав великої ваги намірам Костомарова» (*Спогади 1982*, с. 158).

Здобувши освіту, К. заробляв репетиторством, викладав у 2-й київ. гімназії. Узяв участь в антиурядовому повстанні 1863, був полонений рос. військом, зазнав ув'язнення у Київ. фортеці та заслання до Сибіру. Повернувшись із вигнання (1882), жив здебільшого у Польщі й Україні.

У різноманітній творчій спадщині К. є спогади про Шевченка, опубл. в газ. «Gazeta Lwowska» (1918), і в перекл. укр. — в газ. «Український голос» (Перемишль. 1927. 13, 20 берез.). Одним із перших подав словесний портрет Шевченка (див. *Зовнішність і антропологічні риси Шевченка*).

Літ.: Жур 1985; *Жур 1991.*

Павло Усенко

КЕНІ́Н-ЛОПСА́Н Монгуш (10.04.1925, с. Хондергей, тепер Дзун-Хемчицького р-ну Республіки Тува, РФ) — тув. письменник, перекладач і фольклорист. Народний письменник Республіки (1991), д-р істор. наук (1997). Закінчив 1952 сх. ф-т Ленінгр. ун-ту. Автор поетичних зб. «Великий шлях» (1956), «Мої крила» (1967), «Кіновар» (1972), «Голоси» (1984) та ін., романів «Бистрина великої річки» (1965), «Доля жінки» (1971), «Колискова бабусі» (1984) та ін. Досліджував джерела та етапи становлення тув. фольклору.

Переклав вірш Шевченка «Минули літа молодії», а також упорядкував зб. перекл. творів укр. поета «Сон. Поезії» (Кизил, 1964) тув. мовою.

Алла Калинчук

КЕНТ (Kent) **Роквелл** (21.06.1882, м. Таррітаун, штат Нью-Йорк — 13.03.1971, Платсберґ, там само) — амер. художник, письменник і громадський діяч. 1901—03 вивчав архітектуру в Колумбійському ун-ті (Нью-Йорк). Захопившись малярством, вступив до Нью-Йоркського ін-ту мист-ва, де навчався в Р. Генрі та В. Чейса. Перша персональна виставка — 1905. Автор картин, монументальних пейзажів, де зображував красу природи, суворий побут Півночі, життя простого люду: «Трудівники моря» (1907), «Зима» (1907), «Весняна лихоманка» (1908). Створив чимало творів політ. графіки, зокр. антифашистського характеру, часто під псевд. «Гоґарт-молодший». Ілюстрував англосаксонський епос «Беовульф», твори Дж. Чосера, В. *Шекспіра*, Й.-В. *Ґете,* Г. Мелвілла, *Вольтера*. Картини К. прикрашають найвідоміші мист. музеї США. Чимало картин подарував музеям Союзу РСР, 14 полотен: «Гренландія», «Адирондакські гори» та ін. зберігаються у Київ. музеї зх. та сх. мист-ва ім. Богдана та Варвари Ханенків. Як голова Міжнародного робітничого ордену (допомогової організації робітництва США) у 1940—50-х працював серед українців-іммігрантів. На Першому заг.-укр. народному фестивалі виступив з промовою про вагомість внеску укр. заробітчан. імміграції у заг.-амер. культуру (Філадельфія, 9 жовт. 1948). Був обізнаний з укр. культурою. Двічі (1958, 1964) відвідав Україну. 1958 — виставка творів К. у Києві й Одесі. Враження від першої поїздки, зокр. від перебування у Києві, описав у кн. «Про людей і гори» (1959). Високо цінував творчість Шевченка як борця, поета і художника, популяризував його спадщину. 26 берез. 1961 виступав на шевч. вечорі, організованому в Нью-Йорку Лігою амер. українців для вшанування *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка*. У промові на Міжнародному форумі діячів культури, присвяченому *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка* (Київ, 29—30 трав. 1964), провів паралель між творчістю Шевченка та англ. поетів, зокр. Дж.-Ґ. *Байрона* і В. Блейка.

Р. Кент

Тв.: On people and mountains. New York, 1959; Промова в Нью-Йорку на вечорі, присвяченому 100-річчю з дня смерті Тараса Шевченка 26 березня 1961 // Літературна газета. 1961. 31 берез.; Пишаюся його творами // *СВШ*. Т. 3; Висловлювання про Т. Шевченка // Українська мова й література в школі. 1964. № 5; Шевченко любив свій народ і ненавидів його гнобителів // *ЛУ*. 1964. 2 черв.; О людях и горах // Иностранная литература. 1967. № 5.

Літ.: Фогель З. Мужній співець життя // Всесвіт. 1958. № 6; *Фогель З*. Нова зустріч з Рокуеллом Кентом // Вечірній Київ. 1962. 21 черв.; *Помер* видатний американський художник Рокуел Кент // Українські вісті. 1971. 18 берез.; *Школяренко О*. Рокуелл Кент — шукач правди і краси // Всесвіт. 1982. № 6.

Роксолана Зорівчак

КЕ́НЬВЕШ-ТОТ (Könyves Tóth) **Калман** (31.08.1837, м. Дебрецен, тепер Угорщина — 16.07.1924, там само) — угор. письменник. К.-Т. належить перша в Угорщині ст. про Шевченка — «Український поет-селянин» (Vasárnapi Újság. 1888. № 38). Того ж року про Шевченка надрук. ст. з такою ж назвою у журн. «Képes Folyóirat» (1888. № 4). К.-Т. писав про Шевченка як про геніального народного поета: «Важке життя його справді хвилююче. Але воно в той же час доводить, що генії родяться і серед людей, найбільш принижених» (*СВШ*. Т. 3. С. 320). Зі ст. видно, що К.-Т. знав життєву історію поета, цитував його Автобіографію. Наголошуючи антикріпосницькі мотиви, він підкреслював, що «Тарас походив з такого народу, де кріпацтво було заведене недавно, тож було тим більш ненависним. Бо Україна майже до кінця XVII ст. була вільною. Тоді ще козацька держава не була в тенетах централізації» (Там само). К.-Т. зазначив, що, на відміну від кобзарів, Шевченко «співав про горе і злидні, про рабство», що гол. предметом його пісень була свобода. К.-Т. назвав Шевченка пророком: «Він став пророком українців. Тому й шанують його пам’ять. Твори його знають усі слов’янські народи» (Там само. С. 321).

К. Кеньвеш-Тот

Тв.: Egy orosz parastköltő // Vasárnapi Újság. 1888. № 38; Український поет-селянин // *СВШ*. Т. 3.

Літ.: Васовчик В. Шевченко в Венгрии. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. К., 1968.

Володимир Мовчанюк

КЕРБАБА́ЄВ Берди (3/15.03.1894, аул Кауку-Зеренг, тепер Ахалського велаяту Ашгабатської обл.,

Туркменистан — 23.07.1974, Ашгабат) — туркм. письменник і перекладач. Акад. АН Туркменської РСР (1951), народний письменник Туркменської РСР (1967), лауреат Держ. премії Союзу РСР (1948; 1951). У 1927—28 навчався у Ленінгр. ін-ті сходознавства. Автор зб. нарисів та оповідань, повісті «Айсолтан з країни білого золота» (1949), роману «Вирішальний крок» (1940—47. Кн. 1—3), п'єси «На підйомі» (1936) та ін.

1961 відвідав Київ. Написав ст. про Шевченка: «Ми — брати» (Правда Украины. 1961. 10 марта), «Збулося...» (*СВШ*. Т. 2).

Алла Калинчук

КЕ́РНБАХ (Kernbach) **Віктор** (14.10.1923, Кишинів — 16.11.1995, Бухарест) — рум. прозаїк, поет і перекладач. Закінчив 1940 Кишинів. ліцей ім. Б. П. Хашдеу, в 1947 — літ.-філос. ф-т Бухарест. ун-ту. Ред. часописів «Veac nou» (1946—56), «Gazeta literară» (1956—59). Автор багатьох зб. поезій, публіцистичних ст., репортажів, зокр. «Аспекти російської літератури» (1948), дорожні нотатки по Грузії «Країна снігів і помаранчі» (1958). Переклав окремі твори І. Франка, М. *Рильського*, П. *Тичини* та ін. Шевченкові присвятив ст. «Тарас Шевченко» (1949), нарис «Горизонти українського степу» (1959), переклав «Заповіт» (перекл. опубл. у бухарест. газ. «Veac nou» 25 берез. 1949). На перше рум. вид. «Кобзаря» у перекл. В. *Тулбуре* (Бухарест, 1952) відгукнувся рецензією (Veac nou. 1952. 29 трав.).

Тв.: Taras Şevcenko // Veac nou. 1949. 25 martie; Orizonturile stepei Ucrainene // Veac nou. 1959. 30 ianuarie.

Микола Богайчук

КЕ́РНЕР (Körner) **Карл Теодор** (23.09.1791, Дрезден — 26.08.1813, Гадебуш, тепер Німеччина) — нім. поет і драматург. Першу поетичну зб. видав 1810. Драм. спроби — комедії в дусі А. *Коцебу* та ін. «легких драматургів» і драми, в яких намагався орієнтуватися на Й.-Ф. *Шиллера*, — успіху не мали, за винятком драми «Цріні» (1812), що є однією з кращих ліричних трагедій. Її перекл. виходив у Росії п'ять разів і привернув увагу літ. критики.

Нац.-визв. війна проти *Наполеона І* різко змінила життєву долю К. Він, будучи драматургом Віденського театру, залишив творчу роботу і добровольцем пішов до одного з партизанських загонів. Глибоко патріотичні вірші й пісні поета-воїна, покладені на муз. К.-М. фон *Вебером*, швидко поширилися не тільки серед солдатів, а й серед нім. молоді, особливо інтелігентної. Героїчна загибель поета зробила його бойові пісні ще популярнішими. Посмертно видана поетична зб. «Ліра і меч» (1814), підготовлена батьком К., витримала за кілька років десятки перевидань.

Невідомий автор. Портрет К.-Т. Кернера. Папір, кольорова літографія. 19 ст.

Постать К. була Шевченкові відома. Про одну з героїнь своєї повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» він писав: «Как-то раз зашла речь (это было в деревне) о германской поэзии. Кроме Гете и Шиллера, она с восторгом говорила о Кернере; мне это понравилось» (4, 223). Але, як виявилося, подарований цій особі «экземпляр Кернера» не викликав у неї особливого захоплення. Секрет у тому, як іронічно зауважив розповідач, що «при берлинском издании сочинений Кернера, которое она где-то видела, приложен портрет поэта в военном мундире, а мой экземпляр был другого издания и без портрета…» (Там само).

Інтерес Шевченка до поезії К. засвідчують його листи: він писав Бр. Залеському: «…ты до глубины обрадовал мое сердце обещанием прислать Кернера…» (лист від 6 черв. 1854). У листі до З. *Сераковського* Шевченко повідомляв: «Кернера и прочее с письмом И. Станкевича [правильно — Я. Станевич. — *Ред*.], писанным 25 октября, получил я сегодня, т. е. 6 апреля» (лист від 6 квіт. 1855). У коментарі до повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» К. *Сєкарєва* небезпідставно припускає, що Шевченкові було надіслано одне з вид. трагедії «Цріні» рос. мовою (4, 566). Встановити, яке саме, нині неможливо (див. докладніше: *Боронь О*. Поетика повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» (текст, контекст, інтертекст) // *СіЧ*. 2012. № 3. С. 64).

Володимир Мовчанюк

КЕРНЕРЕ́НКО Грицько (справж. — Кернер Григорій Борисович; 1863, слобода Гуляйполе, тепер місто Запоріз. обл. — не раніше 1919, не пізніше 1934, там само) — укр. письменник. Навчався в Мюнхен. політехніці. Окремими вид. вийшли: «Правдива казка» (оповідання; Х., 1886), «Невеличкий збірник творів Грицька Кернеренка» (вірші та поема; Х., 1890), «В досужий час. Лірна поезія» (Х., 1896) та ін. Перекладав окремі твори Г. Гейне, О. Пушкіна, *Шолом-Алейхема*, М. Мінського, С. Надсона, О. *Апухтіна*.

У поезії продовжував народолюбні традиції Шевченка. В окремих творах помітна орієнтація на Шевченкову «жіночу» пісенну лірику та жанр

культивованих укр. поетом коротких медитацій. «Невеличкий збірник творів» починається епіграфом (дещо неточним) із твору укр. поета: «Не для людей і не для слави / Мережані та кучеряві / Оці вірші віршую я / Для себе, братія моя!..» К. — автор віршів «Роковини смерті Т. Шевченка» («Вдова безталанна й “покритка” — від пана…», 1890) та «Пам’яті Т. Шевченка» («Минають все роки, за ними й хвилини…», 1909). Обидва вміщені у його зб. «Менти натхнення» (1910), а також у колективному зб. «Вінок Т. Шевченкові із віршів українських, галицьких, російських, білоруських і польських поетів» (О., 1912). Перший із названих віршів надрук. в антології «На вічну пам’ять Тарасові Шевченкові» (Золочів, 1910). Творами, присвяченими Шевченкові, К. долучився до створення міфу про Шевченка як «батька нації»: «Усі на Вкраїні були його діти! / Він плакав за всіх та страждав, / І щиро народ свій умів він любити — / Бо горе народнє він знав» («Пам’яті Т. Шевченка»). Своєрідним способом окреслив коло учасників всенац. поминального дійства — реалії укр. природи, ті чи ін. соц. типи, що їм уділив Шевченко свою любов. Для цих віршів притаманні життєствердний фінал і водночас маловиразне відображення деяких ознак духовно-політ. ситуації в Україні, варіювання заг. місць укр. ідеології та фразеології того часу.

Літ.: Грінченко Б. [Рец. на кн.]: Невеличкий збірник творів Грицька Кернеренка // Зоря. 1890. Ч. 24; *Алчевська Х.* [Рец. на кн.]: Грицько Кернеренко. Менти натхнення // Укр. хата. 1910. № 1; *Шаповал М.* Новини нашої літератури («Менти натхнення» Грицька Кернеренка) // *ЛНВ*. 1910. Т. 50. Кн. 4; *С. Є[фремов]*. [Рец. на кн.]: Менти натхнення. Твори Грицька Кернеренка. Гуляйполе, 1910 // Рада. 1910. 22 лип.; *Качуровський І.* Про Грицька Кернеренка // Хроніка-2000. К., 1998. Вип. 21/22; *Petrovsky-Shtern Y.* The Anti-Imperial Choice: the Making of the Ukraine Jew. New Haven; London, 2009.

Микола Бондар

КЕ́РСТЕН Катерина Іванівна (1827 — ?) — двоюрідна сестра О. *Марковича*. Здобула домашню освіту й виховання. Жила з батьком у його маєтку Гайворонщині Золотоніського пов. Полтав. губ. 22 жовт. 1846 у листі до О. Марковича К. писала: «У нас ідуть чутки, що в Київському університеті був якийсь бунт і що трьох чи чотирьох студентів посаджено до фортеці. Якого походження цей бунт — невідомо. Напиши, наскільки ці чутки вірогідні. Кажуть, що й Шевченко також сидить за щось у фортеці» (За сто літ. К., 1927. Кн. 1. С. 42). Знаючи твори Шевченка, К. вважала, що поет пише укр. мовою лише тому, що негаразд знає російську. Листи К. були вилучені в О. Марковича під час розгрому *Кирило-Мефодіївського братства*. Начальник Третього відділу граф О. *Орлов* доповів про них цареві *Миколі І* і запропонував стимулювати українофобство К. грошовою винагородою (1 тис. руб. сріблом), що й було зроблено.

Літ.: КМТ. Т. 3; *Кониський*; *Жур 2003*.

Григорій Зленко

КЕТКО́В Олександр Дмитрович (30.08/12.09.1907, с. Зеленівка, тепер Приморського р-ну Запоріз. обл. — 23.01.1991, Київ) — укр. перекладач і літературознавець. Закінчив 1936 Укр. комуністичний ін-т журналістики (Харків), 1949 — Вищу партійну школу при ЦК КПРС. Працював у болг. періодиці, 1936—41 — в Укрдержнацменвидаві, 1944—68 — у системі радіомовлення й телебачення. Перекладав прозу болг. письменників.

К. — автор кількох шевченкознавчих розвідок. У ст. «Життєдайне слово Кобзаря» (Всесвіт. 1961. № 4) стисло розглянув історію перекладання Шевченка болг. мовою у 19—20 ст. та вплив його поезії на творчість болг. письменників. Д. *Методієву* як перекладачу Шевченка присвятив ст. «Творчий подвиг» (Друг читача. 1974. 14 берез.). Автор рец. «Рідний брат і герой» (Всесвіт. 1964. № 3) на дослідження О. *Шпильової* «Т. Г. Шевченко і болгарська література» (К., 1963); здійснив авторизований перекл. з болг. монографії С. *Русакієва* «Тарас Шевченко і болгарська література» (К., 1968).

Олександр Боронь

КЕ́ТЧЕР Микола Христофорович (1809, Москва — 12/24.10.1886, там само) — рос. письменник і перекладач. Після закінчення 1828 Медико-хірургічної академії (Москов. відділення) працював лікарем у різних містах Російської імперії. Літ. діяльність почав ще в студентські роки — переклав рос. мовою драми Й.-Ф. *Шиллера* «Розбійники» (1828) та «Змова Фієско в Генуї» (1830). У 1840-х співпрацював з журн. «*Отечественные записки*», редагував «Журнал Министерства внутренних дел» (1843—45). 1831 увійшов до гуртка О. *Герцена* і М. *Огарьова*.

К. Горбунов. Портрет М. Х. Кетчера. Папір, літографія. 19 ст.

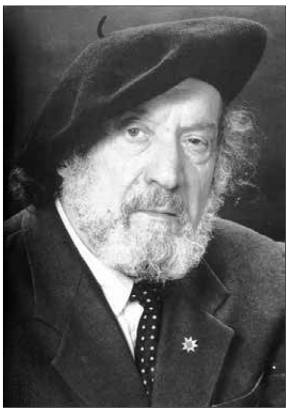
Підтримував дружні стосунки з Т. *Грановським*, І. *Тургенєвим*, М. Щепкіним та ін. 1836 переклав з франц. мови «Філософічний лист» П. Чаадаєва (Телескоп. № 15). Переклав рос. прозою п’єси

В. *Шекспіра* (виходили окремими вип. 1841—50). У Шевченка була частина цих перекл., ними він користувався, ілюструючи, зокр., «Короля Ліра» на поч. 1843. Перебуваючи в *Орській фортеці*, Шевченко просив А. *Лизогуба* надіслати йому твори Шекспіра в перекладі К. 7 лют. 1848 Лизогуб вислав поетові 2 книги (13 вип.) цих перекл. (у Шевченка їх було конфісковано під час арешту 1850).

Шевченко познайомився з К. 12 берез. 1858 у М. Щепкіна в Москві. 21 берез. того ж року Шевченко і М. Щепкін відвідали квартиру К. «Кетчер, — занотував поет у Щоденнику, — подарил мне все издания своей компании». 24 берез. на обіді з нагоди відкриття М. М. Щепкіним власної книгарні Шевченко ще раз зустрівся з К. та ін., за його словами, діячами «московской учено-литературной знаменитости» (О. *Афанасьєвим*, І. *Бабстом*, Є. *Коршем* та ін.), захоплено відгукнувшись про них у Щоденнику: «И что это за очаровательная знаменитость! Молодая, живая, увлекающаяся, свободная!»

Борис Деркач

КЕ́ЦАЛО Зеновій Євстахійович (12.02.1919, с. Добрівляни, тепер Жидачівського р-ну Львів. обл. — 14.08.2010, Львів) — укр. живописець і графік. Заслужений художник України (1990). Народний художник України (1995). Навчався у Львів. художньо-промисловій школі (1933—38), Академії образотв. мист-в у Кракові (1938—39, викладачі К. Дуніковський, Я. Г. Розен, К. Сіхульський, Л. Тирович). До Другої світової війни викладав креслення і малювання у Ходорівській середній школі, згодом переїхав до Львова. 1941 призваний до армії. Засуджений за «антирадянську пропаганду» на 8 років, перебував у таборах на Уралі та 3 роки був позбавлений громадянських прав. Працював у станковому живописі, графіці, монументально-декорат. мист-ві; у жанрах портрета, натюрморту, пейзажу, тематичній картині. До мист. спадщини К. належать: «Старий гуцул» (ліногравюра, 1966), «Дружина Наталка» (олія, 1956), «Автопортрет» (пастель, 1975) та ін.

З. Кецало

К. — автор пейзажів, портретів, сюжетних композицій на шевч. тему. Серед перших робіт — «Малий Тарас», «Шевченко по дорозі Варшава — Петербург» (обидві — літографія, 1964), згодом він повернувся до цієї теми, виконавши кольор. ліногравюру «Малий Тарас у дяка» (1993). Художник черпав натхнення з поетичної творчості Шевченка. Подорожуючи Шевченковими шляхами, створив «седнівську» серію, що вирізняється лаконічною мовою, емоційністю образів, ліризмом. Це, зокр., «Липа Т. Шевченка в Седневі» (офорт, акватинта, 1980), «Козацька церква в Седневі» (офорт, 1993), «Тарасова гора у Седневі» (акварель, 1986), «Козацький арсенал» (1987) та ін. Образно-пластичні завдання митець вирішував, досягаючи у своїх творах оригінальності й гармонійності композиційних зв'язків. Так, декоративністю позначені твори «Водяний млин у

З. Кецало. Липа Т. Шевченка в Седневі. Папір, офорт, акватинта. 1980

З. Кецало. Малий Тарас у дяка. Папір, кольорова ліногравюра. 1993

Шевченківському гаю» (ліногравюра, 1968), «Кобзар» (офорт), «Стежками Великого Кобзаря» (акварель, обидва — 1986), «Тарас Шевченко по дорозі Варшава—Вільно—Петербург» (офорт, 1988), «Козацькі могили» (літографія, 1989) та багато ін. У творчому доробку К. є цикл акварелей, створений під час мист. експедицій «Шляхами Т. Шевченка» (1997—2003), організованих *Музеєм Тараса Шевченка* у *Львівському палаці мистецтв*. К. був учасником багатьох Шевч. виставок в Україні та за кордоном. 1964 брав участь у худож. виставці, присвяченій *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка* у Києві та Москві. Твори художника зберігаються в музейних і приватних колекціях України та за її межами.

Тв.: Зеновій Кецало. Малярство. Графіка: Каталог творів. Л., 1994; Зеновій Кецало. Малярство. Графіка: Каталог творів. Л., 2000; Зеновій Кецало. Шлях: [Альб.]. Л., 2005.

Літ.: *Єгорова Г.* Молитва за Україну Зеновія Кецала // День. 2004. 1 груд.; *Сенчишин Н.* Мистецький світ Зеновія Кецала // Папірус. 2004. 9 лют.; *Гузьо Г.* Пішов з життя патріярх живопису Зеновій Кецало // Свобода. 2010. 20 серп.

Ольга Луковська

КЕЧИ́Л-ОО́Л Екер-оол (1.12.1934, тепер м. Ак-Кожагар Улуг-Хемського р-ну, Республіка Тува, РФ — 9.03.2000, Кизил, РФ) — тув. письменник і перекладач. Закінчив 1965 Кизил. пед. ін-т. Автор зб. «Квіти мої» (1967), «Добридень, сонечко» (1983) та ін.

Переклав вірші Шевченка: «Не завидуй багатому» (у вид. тув. мовою: Т. Г. Шевченко. Сон. Поезії. Кизил, 1964), «Гоголю», «Ми вкупочці колись росли», «Марку Вовчку» (всі — у вид. тув. мовою: Т. Шевченко. Заповіт. Кизил, 1988).

Сайликмаа Комбу

КЕШО́КОВ Алім (9/22.07.1914, с. Шалушка, тепер Чегемського муніципального р-ну, Кабардино-Балкарія, РФ — 29.01.2001, Москва; похований у с. Шалушка) — кабард. письменник. Народний поет Кабардино-Балкарії (1964). 1935 закінчив Другий Пн.-Кавказький пед. ін-т (Владикавказ), 1953 — Академію суспільних наук (Москва). Автор поетичних зб. «Шлях вершника» (1946), «Земля молодості» (1948), «В новому домі» (1953), «Кубок неба (1975), «Вірші» (1988) та ін.

Переклав кабард. мовою поему Шевченка «Катерина» (увійшла до зб.: Т. Г. Шевченко кабардинською мовою. Нальчик, 1939). Вплив образу гол. героїні відчутний у поемі К. «Біля підніжжя гір» (1941). Автор вірша «Тарас Шевченко» (1939).

Алла Калинчук

КИБА́ЛЬЧИЧ Надія Костянтинівна (по чоловікові — Козловська; псевд. — Н а д і я К., Н. М а к с и м е н к о; 26.04/8.05.1878, містечко Ясногород, тепер село Дзержинського р-ну Житом. обл. — 6/19.09.1914, м. Кагарлик, тепер Київ. обл.; похована у с. Трипіллі, тепер Обухівського р-ну Київ. обл.) — укр. письменниця. Дочка Н. М. *Кибальчич*. Закінчила 1894 Лубенську гімназію. Деякий час жила в Італії та Австрії. Смерть чоловіка спричинила самогубство К. Авторка повісті «Пропащі сестри» (1914), низки оповідань. Окремими вид. вийшли «Поезії» (1913), «Оповідання», «Дитячі оповідання» (обидві — 1914).

К. належить поезія «На Шевченковій могилі», вперше опубл. у «*Літературно-науковому віснику*» (1907. Т. 38. Кн. 5). Вірш пройнятий тугою від занедбаного стану могили Шевченка: «Краще б сю могилу зрівняло з пісками, / Навіть, щоб і сліду не знати було...» Анафора, до якої вдається письменниця («Краще б сю могилу...»), посилює відчуття безвиході й безсилля перед непоборними обставинами. Очевидно, К. не вважала цей твір художньо бездоганним, тому не подала його в окреме вид. своїх поезій (1913).

Тв.: На Шевченковій могилі // *На вічну* пам'ять Тарасові Шевченкові: Поетична антологія. Золочів, 1910; *Зеленська Л. І.* Надія Кибальчич: Вибране. Чернігів, 2006.

Літ.: *Томчук Л.*, *Поліщук Я.* Художній світ Надії Кибальчич. Рівне, 2003; *Комарівська Н. О.* Надія Кибальчич: Штрихи до портрета. Вінниця, 2006.

Микола Бондар

КИБА́ЛЬЧИЧ Надія Матвіївна (дівоче — Симонова; псевд. — Н а т а л к а П о л т а в к а та ін.; верес. 1857, с. Заріг, тепер Оржицького р-ну Полтав. обл. — 4.12.1918, м. Лубни, тепер Полтав. обл.) — укр. письменниця (писала укр. та рос. мовами). Дочка М. Т. *Номиса* і Н. М. *Забіли*. Закінчила гімназію в Лубнах. Деякий час жила на Волині, у Кулішів на х. *Мотронівці*, пізніше вчителювала на Полтавщині. Друкуватися почала в журн. «*Літературно-науковий вістник*», «Дзвінок» та ін. Її оповідання і нариси 1890—1900 («Драма у хаті», «Чайка», «Свічка» та ін.) характеризуються увагою до теми знедоленого селянства, зокр. трагізму життя селянської жінки, до етногр.-побутових реалій. Перу К. належить і низка драм. творів, написаних наприкінці 19 ст. («Генеральна репетиція», «Катерина Чайківна» та ін.), які не раз ставили в театрах Львова та ін. міст України.

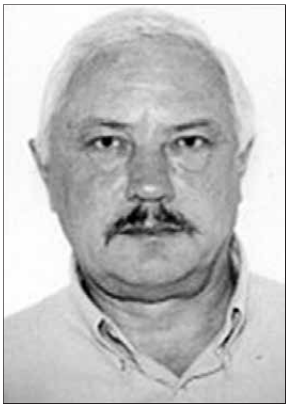
К. — авторка спогадів про Шевченка, хоча вона, зрозуміло, не могла добре пам'ятати поета (під час зустрічей з ним їй не було і 5 років), але деякі важливі деталі запам'ятала — насамперед теплі стосунки поета з дітьми і любов останніх до «здорового лысого "дяди" с добродушной улыбкой на круглом, полном лице» (Коротенькое воспоминание о Т. Г. Шевченко // *КС*. 1887. № 3). Згодом К. надрук. розлогі «Воспоминания о Т. Г. Шевченко (Из рассказов моей матери)» (*КС*. 1890. № 2), в яких ідеться насамперед про складні

взаємини Шевченка з його нареченою Л. *Полусмак* тощо. Популярність спогадів про Шевченка в Україні надихнула К. перекласти їх укр. мовою (розширивши текст, а також додавши «Коротенькое воспоминание о Т. Г. Шевченко») й опублікувати у львів. «*Зорі*» (1892. № 5).

Літ.: Спогади 1982; *Стеллецький Г*. Н. М. Кибальчич (Наталка Полтавка) // Наше минуле. 1919. № 1/2.

Борис Деркач

КИ́ВА Олег Пилипович (5.01.1947, Львів — 26.12.2007, Київ) — укр. композитор. Народний артист України (2001). Закінчив 1971 Київ. консерваторію (клас композиції М. *Скорика*). У 1971—72 — викладач Уманського муз. уч-ща, 1972—74 — ред. відділу пропаганди Спілки композиторів України, 1974—76 — викладач дитячих муз. шкіл, 1977—80 — муз. ред. вид-ва «Музична Україна».

О. Кива

Серед творів на слова Шевченка — камерна симфонія для голосу та камерного оркестру (1989, у 3 ч.). У перших двох частинах — «Зоре моя вечірняя», «І серце одпочине» — використано дві поч. строфи з поеми «Княжна». 3-тю ч. «Світає, край неба палає» написано на вірші з поеми «Сон — У всякого своя доля». У доробку К. — камерна кантата «Тополя» для баса, народного голосу та камерного оркестру (2007). Обидва твори, написані з розрахунком на вокальні можливості Н. *Матвієнко*, віддзеркалюють тяжіння К. до камерності, його яскравий талант лірика. Автор муз. до мультфільму «Тополя» (1995, Київ. студія, реж. В. Костилєва).

Літ.: Ярко М. Нове в камерному жанрі // Музика. 1985. № 4; *Степаненко Н*. «Одчиняйте двері — наречена йде!» // Україна: Наука і культура: Щорічник. К., 1986. Вип. 20; *Ланцута Л*. У межах неоромантизму: фортепіанні сонати О. Киви // Музика. 1998. № 3; *Конькова Г*. Музичний світ Олега Киви // *Конькова Г*. Спрага музики: паралелі і час спогадів. К., 2002. Кн. 2.

Ірина Сікорська

«КИ́ЄВО-МЕЖИГІ́РСЬКИЙ МОНАСТИ́Р» (папір, олівець, 28,5×40,2) — рисунок Шевченка, виконаний у квіт. — верес. 1846 у с. Міжгір'ї (нині місцевість Києво-Святошинського р-ну Київ. обл.) побл. м. *Вишгорода*, на березі Дніпра. На аркуші у верхньому правому куті чорнилом коричневого кольору напис: «№ 102, IX». На звороті у верхньому лівому куті олівцем: «286×402». Угорі (ближче до правого краю) олівцем: «ЮШ — 35». На папері — дворядковий водяний знак, що вказує на виробника й рік виготовлення: «J. Whatman ‖ 1844». Зберігається у НТМШ (№ г—851). Дотепер рисунок помилково датували 1843 (обґрунтування часу створення див. докладніше: *Слободянюк О*. С. 290—295).

У композиції рисунка зображено архіт. комплекс не чинного на той час Межигірського монастиря, заснованого в 10 ст. У центрі — п'ятибанева церква Преображення Господнього (1676—90), праворуч — Петропавлівська церква з дзвіницею. Перед огорожею — одноповерховий дерев'яний будинок. У 17—18 ст. Межигірський монастир був реліг. центром *Запорозької Січі*, одним з осередків антиуніатської боротьби в Україні та місцем останнього притулку запорожців — старі козаки йшли сюди доживати віку. На їхнє утримання Запорозька Січ надавала кошти й наділи землі. Тут було поховано С. *Палія*, якого Шевченко оспівав у поемі «Чернець». Після пожежі 1764 запорожці на чолі з отаманом П. Калнишевським упродовж 1772—74 відбудували монастир. Монастир припинив існування після пожежі 1787 і не діяв до 1860. На його території 1798 засновано Києво-Межигірську фаянсову фабрику, яка функціонувала до 1874. Межигірський монастир Шевченко згадував у поемах «Сліпий», «Чернець», вірші «Заступила чорна хмара», повісті «Близнецы», листі до Я. *Кухаренка* від 26 листоп. 1844 та Щоденнику (запис 18 черв. 1857).

Композиційно та стилістично цей рисунок подібний до малюнків 1846 — начерків «Китаївська пустинь» та «Почаївська лавра із заходу». Зображення Києво-Межигірського монастиря чітко виділяється серед ін. споруд, що доповнюють архіт. ансамбль, дерева ліворуч і праворуч за парканом збагачують заг. образний лад. Водночас Шевченко оживив пейзаж двома людськими

Т. Шевченко. Києво-Межигірський монастир. Папір, олівець. 1846

постатями на першому плані, що властиво для його творчого методу. П'ятибанна Преображенська церква, дзвіниця Петропавлівської церкви, брама й дерев'яний буд. мають виразний силует і елементи форми, які прорисовував художник. Близько до оригіналу передано вигляд архіт. пам'ятки 19 ст., і тому разом із мист. він має і велику істор. цінність.

Твір уперше згадано й репрод. як «Церковь в Нижнем Новгороде» в *Каталозі Музею Тарновського,* с. 191, № 406. Уперше експоновано як «Межигірський монастир» на виставці у Києві (1939), а як «Києво-Межигірський монастир» там само 1982 (див. *Експонування творів Шевченка*). Місця зберігання: ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 2. № 292; Каталог-путівник республіканської ювілейної шевченківської виставки. К., 1941. № 160; Каталог виставки до 150-річчя Києва «Київ у мистецькій творчості Т. Г. Шевченка та художників його сучасників». К., 1982; Національний музей Тараса Шевченка: Альб.-путівник: Нова експозиція. К., 2009.

Літ.: Антонович Д. Шевченко — маляр. К., 2004; *Жур 2003*; *Святий* Київ наш великий: Малюнки Тараса Шевченка та його сучасників. К., 2004; *Слободянюк О.* Нове про рисунок Тараса Шевченка «Києво-Межигірський монастир» // *ШСт 13.*

Олена Слободянюк

КИ́ЄВО-МОГИЛЯ́НСЬКА АКАДЕ́МІЯ — вищий навч. заклад, перша такого статусу школа не лише в Україні, а й на східнослов'ян. землях. Бере початок від Києво-Братського (Києво-Могилянського) колегіуму, заснованого митрополитом Петром *Могилою* 1632 на основі злиття Київ. братської школи, яка діяла на Подолі в Братському училищному монастирі, та Лаврської, організованої ним же у 1631 при Троїцькому монастирі *Києво-Печерської лаври*. Статус академії колегіум одержав 1701. За рівнем навчання К.-М. а. відповідала тогочасним європ. вищим школам. Це був гуманітарний навч. заклад, де вивчали мови — лат., церковнослов'ян., книжну укр., грец., пізніше — нім., франц. і польс., періодично євр., а також поетику, риторику, філософію, богослов'я, західноєвроп. л-ри, основи математики, геометрію, муз. інструментування, нотний спів. Була позастановою: у ній навчалися діти козацької старшини, духовенства, міщан, козаків і посполитих. Складалася з восьми класів, повний курс навчання тривав 12 років, але не був обов'язковим, як неоднаковими були вік і рівень підготовки майбутніх студентів. Мовою викладання, як і в усіх європ. навч. закладах, була лат. Академію опікували київ. митрополит і гетьмани.

Невідомий автор. Портрет Петра Могили. Полотно, олія. 17 ст.

Братський монастир і Києво-Могилянська академія. 19 ст.

К.-М. а. — провідний осередок культурного і суспільного життя в Україні 17—18 ст. У ній формувався новий худож. стиль бароко, здобувала освіту вся духовна й інтелектуальна еліта України того часу. Вихованці К.-М. а., серед яких — Симеон Полоцький, Єпіфаній Славинецький, Арсеній Сатановський, *Димитрій Ростовський*, Стефан Яворський, Феофан Прокопович та ін., здійснили реорганізацію освітньої справи в Російській державі, вони були засновниками і викладачами Москов. греко-слов'яно-лат. академії, організували школи при архієрейських будинках, сприяли розвиткові освіти в Сербії.

Одначе з серед. 18 ст. почалося поступове відставання К.-М. а. від вимог часу. Не випадково козацька старшина і духовенство не раз порушували питання про відкриття ун-ту на основі К.-М. а. або ж в ін. місці (в *Батурині*, *Чернігові*). Проте політика Російської імперії, спрямована на ліквідацію автономії Лівобережної України й повну інкорпорацію її в політ.-адмін. та ін. імперські структури, не дала змоги здійснити ці наміри. К.-М. а. діяла до 1817. Внаслідок реформи освіти в Росії кінця 18

Невідомий автор. Портрет Г. Сковороди. Папір, кольорова літографія. 19 ст.

ст. К.-М. а. перетворено на *Київську духовну академію* — вищий навч. заклад, що успадкував її традиції, територію і б-ку та почав свою діяльність 1819. 19 верес. 1991 К.-М. а. відновила діяльність як Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія».

Шевченко згадує К.-М. а. в кількох творах, щоправда, називаючи її не Києво-Могилянською, а школою на Подолі, Київською бурсою, або ж Братським монастирем, а студентів — бурсаками. Бурсаки — бідні студенти, яких було багато, вони жили в бурсі на утриманні К.-М. а. Поняття «студент» і «бурсак» у Шевченка рівнозначні. Це характерно й для л-ри 18 ст. Хронологічно першим з цих творів є драма «Назар Стодоля» (1843), де йдеться про те, що і сотник Хома Кичатий, і козаки Назар Стодоля та Гнат Карий навчалися в Братськім монастирі. Гнат цитує лат. віршика, ймовірно, *Горація*, яким зачитувався в К.-М. а. У поемі «Чернець» (1847) є епізод проводів запорозького козака на спочин у Межигірський монастир, за яким спостерігали бурсаки з братства. Цей епізод повторюється у повісті «Близнецы» (1855). Але тут уже є новий елемент: студент Федір Сокира зіскочив із високої стіни Братського монастиря і приєднався до козаків, з якими далі пішов на Запоріжжя. Шевченко описує оточення свого героя, в якому він ріс і виховувався, згадує відомих вихованців К.-М. а. — проповідника І. *Леванду* та філософа Г. Сковороду, з якими Федір Сокира подружився, навчаючись в академії. Але тут повістяр припустився анахронізму: Федір Сокира належав до ін., набагато молодшого покоління (див. 4, 490). Про сина Федора Сокири — Никифора Шевченко пише, що той навчався в Київ. духовній академії. Проте далі в сюжеті ці два поняття — К.-М. а. і Київ. духовну академію автор не розмежовує, їхнє існування зміщене в часі, власне, накладене одне на одне. Важливо, що повістяр наголошує на гуманітарних особливостях освіти, яку здобували вихованці академії: на своїх хуторах вони читали в оригіналі античну класику, Біблію, збирали книги, грали на муз. інструментах. І це підтверджують докум. джерела 18 ст., зокр. мемуари та описи кількамовних книжкових зібрань києво-могилянських вихованців. За Шевченком, факт навчання героя в К.-М. а. свідчив про його високу освіченість, про поєднання в його духовному світі античної та європ. культурних традицій.

Літ.: Булгаков (Макарий). История Киевской академии. СПб., 1843; *Аскоченский В. И.* Киев с древнейшим его училищем академиею. К., 1856. Ч. 1—2; *Микитась В.* Давньоукраїнські студенти і професори. К., 1994; *Києво*-Могилянська академія в іменах. XVII — XVIII ст. Енцикл. вид. К., 2001; *Хижняк З. І., Маньківський В. А.* Історія Києво-Могилянської академії. 2-ге вид., доп. і перероб. К., 2008; *Дзюба О. М.* Приватне життя козацької старшини XVIII ст. (на матеріалах епістолярної спадщини). К., 2012.

Олена Дзюба

КИ́ЄВО-ПЕЧЕ́РСЬКА ЛА́ВРА — православний монастир, заснований в 11 ст. ченцем Іларіоном, пізніше київ. митрополитом, як скит-печера на схилах правого берега *Дніпра*. Вперше згадується в літописі під 1051. Розбудовували за св. *Антонія Печерського* в 1051—61 та його спадкоємців — ігумена ченця Варлаама (1061) та св. Феодосія Печерського (1061—74), при якому запроваджено Студитський устав. Монастир був центром духовного і культурного життя Київської Русі й мав статус лаври (з 1598). Тут велося літописання, укладено «*Повість временних літ*», житія, була іконописна майстерня, працювали відомі літописці й агіографи *Никон*, Іоанн, *Нестор*, іконописець Алімпій, лікар Агапіт, будівничий Мойсей Угрин. Монастир формувався як печерний. Виникли комплекси Ближніх і Дальніх печер, 1073—89 побудовано Успенський собор. Монголо-татарське нашестя завдало монастиреві значних пошкоджень (1240). Він втратив значення провідного духовного і культурного осередку. В 15 ст. завдяки діяльності київ. князів Олельковичів монастир поступово відроджувався. Відбудовано Успенський собор, переписували і перекладали церк. книги. Значну підтримку монастиреві надавали князі Острозькі. У 1592 константинопольський патріарх підтвердив право став-

Антоній і Феодосій Печерські. Ікона. 17 ст.

Києво-Печерська лавра. Фото 19 ст.

ропігії — незалежності від місцевої церк. ієрархії. Монастир не підтримав унію, його архімандрити кін. 16 — 1-ї пол. 17 ст. (Єлисей Плетенецький, Захарія Копистенський, Петро *Могила* — пізніше київ. митрополит) перетворили монастир на провідний осередок боротьби проти католицизму та уніатства, розвитку укр. культури. В 1616 при монастирі почала працювати друкарня, яка видавала богословську, церковнослужебну, полемічну і віршову л-ру, а також букварі, лексикони і граматики. Лаврські друки відзначалися високим поліграфічним рівнем, були ошатно оформлені. У монастирі діяла іконописна школа, де навчалися вихідці з багатьох країн православного ареалу.

Троїцька надбрамна церква і дзвіниця Києво-Печерської лаври. Фото 19 ст.

Петро Могила заснував при монастирі школу, яка в 1632 злилася з Київ. братською і поклала поч. *Києво-Могилянській академії*, вихованці якої ставали її архімандритами і ченцями. Монастир мав великі земельні володіння, які продовжували надавати гетьмани, особливо І. *Мазепа*. 1718 у монастирі сталася пожежа, відбудовували його в стилі бароко. Основний архіт. комплекс лаври склався у 18 ст. Відомий будівничий С. Ковнір спорудив друкарню, келії, дзвіницю на Дальніх печерах. Було побудовано храми Воздвиження Чесного Хреста, Різдва Богородиці, Велику дзвіницю. У зв'язку з укріпленням Печерської фортеці в ході Північної війни 1700—21 монастир обнесено стіною. Лавра уславилась нетлінними мощами своїх подвижників, чудами, цілющою водою, вона стала святинею для всього православного світу. В 19 ст. сюди на прощу йшли тисячі прочан не лише з України, Росії, а й з усіх православних країн. Тут продовжувала діяти друкарня, яка видавала морально-дидактичну і церковнослужебну л-ру.

Києво-Печерська лавра. Вид із-за Дніпра. Фото 19 ст.

Шевченко не раз відвідував К.-П. л., захоплювався архітектурою її споруд і краєвидами: «Кто, посещая Киево-Печерскую лавру, не отдыхал на типографском крыльце, про того можно сказать, что был в Киеве и не видал киевской колокольни. Мне кажется, нигде никакая внешность не дополнит так сердечной молитвы, как вид с типографского крыльца. Я долго, а может быть, и никогда не забуду этого знаменитого крыльца» («Близнецы»; 4, 110). З ґанку лаврської друкарні Шевченко виконав ескіз «Дальні печери Києво-Печерської лаври» (1843). Змалював і «Церкву Всіх Святих в Києво-Печерській лаврі» (1846, сепія) та вид лаври на рисунках «Київ із-за Дніпра», «Київ з боку Дніпра» (обидва — 1843). Прощу до Києва поет неодноразово згадував у поемі «Наймичка» (ходіння на прощу Ганни) та в однойменній повісті: щороку до Києва «на поклон святым угодникам печерским» ходила Марта, вона принесла *Часослов*; наймичка Лукія приносила додому з прощі до київ. святинь «образок святого гробокопателя Марка, колечко <...> Варвары-великомученицы и шапочку Ивана Многострадального» (3, 117).

Літ.: Тарахан-Береза З. П. Києво-Печерська лавра в житті і творчості Тараса Шевченка // *Могилянські* читання: Літературна і видавнича діяльність Києво-Печерської лаври XI—XX ст. Зб. наук. праць. К., 2002; *Кілессо С. К.* Києво-Печерська лавра. К., 2003.

Олена Дзюба

КИ́ЄВО-ПЕЧЕ́РСЬКИЙ ПАТЕРИ́К — одна з найвідоміших пам'яток давньоукр. л-ри. Належить до агіографічного жанру (патерик — зб. розповідей про ченців одного монастиря). Від грец. перекладних зразків цього жанру (патериків — Синайського, Скитського, Єгипетського) К.-П. п. відрізняється передусім певною аморфністю і специфічною «відкритістю» побудови: крім традиційних для цього жанру коротких розповідей про святих — перших подвижників Києво-Печерського монастиря, він містить і повне Несторове «Житіє Феодосія», і церк.-істор. інформацію про заснування та господарський розвиток монастиря, спорудження у ньому церков тощо.

К.-П. п. не зберігся у первісному вигляді. Здогадно твір датують 13 ст. Із цього датування випливає, що

автори К.-П. п., розповідаючи про давніх ченців рідного монастиря, не користувалися особистими споминами, ані власними, ані усними меморатами ченців тієї ж генерації, що й персонажі твору, а зверталися до печерської усної традиції, до найдавніших відомих у науці зразків вітчизняної монастирської легенди, одного з піджанрів легенди християнської. Така усність джерел полегшувала проникнення до тексту пам'ятки проявів народного світогляду, суспільної думки, опозиційної щодо київ. великих князів, народного гумору, а також своєрідно забарвлювала містичні епізоди, зокр. про боротьбу печерських ченців із нечистою силою.

До нас дійшло бл. 200 списків пам'ятки, що свідчить про велику популярність її у давнього читача. Недаремно М. *Грушевський* наполягав: «Не "Слово о полку Игореве", не "Закон і благодать", не "Літопис", а "Патерик" став тим вічно відновлюваним, поширюваним, а з початком нашого друкарства — неустанно передруковуваним твором старого нашого письменства, "золотою книгою" українського письменного люду, джерелом його літературної утіхи і морального повчання» (*Грушевський М*. Історія української літератури: В 6 т., 9 кн. К., 1993. Т. 3. С. 106).

Рукописні списки твору поділяються на редакції, — крім Арсеніївської, є ще Феодосіївська, Касіянівська тощо. Протягом кін. 14—15 ст. до складу патерика ввійшли «Житіє Феодосія Печерського» і похвала святому, а також літописна розповідь про заснування обителі. Особливій популярності пам'ятки в Україні сприяла канонізація П. *Могилою* майже всіх згаданих у ній давніх ченців Печерського монастиря. У 17 ст. з друкарні Києво-Печерського монастиря вийшли перші друк. вид. патерика; а починаючи з вид. 1760, передруковувано москов., виправлене вид. пам'ятки (1759). Розповіді про святих подвижників монастиря відредагував Дмитро Туптало (св.*Димитрій Ростовський*) і розніс за днями пам'яті по картках своїх Четьїх Міней (Книга житій святых… К., 1689—1705. [Ч.] 1—4).

Звертання Шевченка до К.-П. п. можна простежити на кількох рівнях культурної, часом реліг.-культурної спадкоємності. Перший рівень — літ.-світоглядний. Одне з лаврських вид. цієї пам'ятки згадано у повісті «Близнецы»: вчитель-дяк Степан Мартинович Левицький, не знайшовши в книзі *Єфрема Сирина* пояснення, «отчего вышла такая противуположность между родными братьями», замовив у друкарні *Києво-Печерської лаври* твір *Іустина Філософа*. Але цієї книги не було, отож отець типограф надіслав Степану Мартиновичу «акафист Пресвятой Богородицы Одигитрии и "Киевский Патерик", из которого он почерпнул прекрасные назидательные идеи и решился

Києво-Печерський патерик. К., 1847.
Розворот книжки

по гроб свой подражать святому прекрасному юному отроку праведного князя Бориса» (4, 105—106).

Як атрибут розповіді в цьому епізоді виступає сама пам'ятка. Немає сумніву, що в *Новопетровському укріпленні*, де в серед. 1850-х Шевченко працював над повістю «Близнецы», він не мав змоги зазирнути ні до рукописного або друк. К.-П. п., ані до якогось вид. Четьїх Міней Дмитра Туптала, тож ідеться про книжку, котру поет читав ще до заслання. В химерному худож. часі повісті київ. реалії, використані в її фіналі, написаному з позиції автобіогр. розповідача, відповідають реаліям перебування самого Шевченка в Києві 1846. Найвірогідніше, Степан Мартинович одержав К.-П. п. вид. 1843 (Патерик Печерский... К., 1843), яке за часом найближче передувало цій порі. Адже лаврське вид-во починало чергове перевид. пам'ятки лише тоді, коли всі прим. попереднього розходилися, а за кілька років після перевид. К.-П. п. 1843 начальник лаврської друкарні (це був тоді о. Веніамін; див.: *Жур 1991*, с. 126) був зацікавлений у швидшому розпродажі накладу цього недешевого друку.

Епізод пройнято м'яким, доброзичливим гумором. Степан Мартинович зі свого недовгого навчання у семінарії виніс переконання, ніби в текстах Іустина Філософа, першохристиянського апологета (2 ст.), можна знайти відповідь на будь-яке найскладніше питання. Отець-друкар, зрозумівши з листа Степана Мартиновича ступінь його освіченості й простакуватість, вирішив надіслати дешеву брошурку з «акафистом Пресвятой Богородицы Одигитрии» і дорогий К.-П. п. До такої характеристики ідейного змісту середньовічної пам'ятки закладено щонайменше три шари її ідеологічної інтерпретації. Перший — сприймання К.-П. п. автором повісті,

передовою людиною своєї доби. Шевченко міг тільки негативно поставитися до таких рис ідеології пам'ятки, як проповідь аскетизму в його крайній, аж до самокатування, формі (розповіді про відлюдників), взагалі відмови від радощів земного життя задля потойбічної винагороди. Проте поетові-бунтареві не могли не імпонувати декларовані в К.-П. п. стійкість і неухильна принциповість у захисті своїх переконань. Ці чесноти — другий шар ідеології твору — найяскравіше проявилися в духовному подвигу св. *Мойсея Угрина*, згаданому в повісті. Св. Феодосій Печерський також виявив гідну наслідування принциповість, бороночи духовну незалежність і моральний авторитет свого монастиря від зазіхань князів-благодійників. Хоч у вид., починаючи із цензурованого 1759, відповідну фразу з передсмертного звернення св. Феодосія до великого князя *Святослава Ярославича* було вилучено (див.: *Абрамович Д*. Києво-Печерський патерик / Репр. вид. К., 1991. С. 20), тенденція залишилася. Цілком вірогідно, що цих незламних борців поет пригадував, створюючи образи титаря й Ґонти у «Гайдамаках», Івана Гуса («Єретик»), революціонера-«каторжного» в поемі «Сон — У всякого своя доля» тощо. А такі привабливі риси ідеології К.-П. п., як проповідь милосердя, гуманного ставлення до людей, котрі під тиском земної своєї природи грішать, але прагнуть спасіння, цілком відповідають світогляду розповідача повісті: образ його, в деталях багато в чому автобіогр., Шевченко подає скоріше як людини лагідної, толерантної. У процитованому фрагменті представлено і третій шар інтерпретації, адже «почерпнул прекрасные, назидательные идеи» з К.-П. п. Степан Мартинович і характеристику цих ідей подано ніби в його непрямій мові; оскільки ж, на відміну від св. Мойсея Угрина, реліг. переконанням і цноті підстаркуватого дивака ніщо не загрожувало, в заг. контексті повісті цей епізод набуває виразно гумористичних ознак.

Гумористично забарвлено й наступний епізод, де не тільки фігурує сам К.-П. п. і його персонаж, а й, як на перший погляд, зацитовано текст пам'ятки. У листі до розповідача Степан Мартинович описує появу вночі під дверима його школи Зосі, «едва рубищем прикрытого» (4, 106), котрого вчитель прийняв за «навождение <...> сатанинское» і котрий вельми матеріалістично вимагав у нього гроші на кварту горілки. «Видения» повторюються щоночі, і прийомна мати Зосі, Параска Тарасівна, як розповідає далі вчитель, «изъявила желание провести ночь в моей школе, чтоб увидеть сие видение» (4, 107). Коли ж вона прийшла, Степан Мартинович «достал “Патерик”, начал читать, утешения ради житие преподобного мученика Мойсея Угрина, за целомудрие пострадавшего от некия блудные болярыни. И дочитал уже, как он, прекрасный юноша, в числе прочих плененных, по разделу достался на долю вдовы-воеводыни, лицем зело красныя, а сердцем аспиду подобныя» (4, 107). Джерело цього інтертексту — поч. розд. 30 К.-П. п.; причому герой помилково іменує Мойсея «преподобным мучеником».

Жодних перегукувань між агіографічним сюжетом про страдальця Мойсея та ситуацією, в якій опинилася Параска Тарасівна, немає, за винятком того, що під час читання ця літня жінка перебуває вночі наодинці з дяком-учителем, як колись спокусниця-бояриня з юним красенем Мойсеєм. Мабуть, в уяві Степана Мартиновича дружні, майже родинні стосунки з Параскою Тарасівною, удовою його кол. благодійника, набули підсвідомого романічного підтексту, а це, своєю чергою, психологічно збагатило й подане з м'яким гумором спілкування цих немолодих людей. Коли, напр., вони наприкінці повісті удвох приїздять до Києва, розповідач звертає увагу на вигляд: той вбрався «таким щеголем, что если бы не жиденькая белая бородка, то я подумал бы, что он просто жениться приехал» (4, 112).

Наступний рівень звертань Шевченка до К.-П. п. — згадки про святих, персонажів цього твору, що виникають у контекстах, не пов'язаних безпосередньо з текстом пам'ятки. Контекст може бути наук., а печерський святий виступати у функції істор. діяча, як в Археологічних нотатках, де Шевченко повідомляв про одну з археол. пам'яток *Чернігова*: «При Ильинской церкви около Троицкого монастыря есть пещера, вырыта святым Антонием, где он скрывался от киевского князя Изяслава» (5, 218; див. *Антоній Печерський*). У цьому ж дописі помилкове посилання на *«Повість временних літ»*: «Борисоглебская церковь (по лет[описи] Нестора) построена в 1123 году Черниговским князем Давидом Святославичем» (Там само; див. *Нестор Літописець*). Найвірогідніше, що саме про печерського преподобного Онуфрія Мовчазного, а не грец. пустинника Онуфрія Великого йдеться в такому повідомленні Археологічних нотаток: у Троїцькому монастирі біля Чернігова «в архиерейской ризнице» зберігається «ковчег, дар Мазепы, в коем хранится рука С[вятого] Онуфрия» (Там само; див. *Онуфрій Мовчазний*).

У худож. творах Шевченка безпосереднім контекстом таких згадок про персонажів К.-П. п. стають побутові дрібниці, що відтворюють звичаї укр. православного обрядовірства, зокр. народного культу святих. Так, у поемі «Наймичка», однойменній повісті й у повісті «Близнецы» жінки, повертаючись з паломництва до Києва, привозять шапочки печерського святого Івана Многостраждального (див. *Агіографія християнська в літературній творчості Шевченка*; *Іван Багатостраждальний (*Іоанн Затворник).

У повісті «Наймичка» Лукія на прощі в Києві «купила небольшой образок святого гробокопателя Марка» (3, 117), а перед смертю заповіла його синові Марку (див. *Марк Печерник*). Іноді ім'я героя К.-П. п. згадувано у складі київ. топоніма: у повісті «Близнецы» персонажі й розповідач покидають Києво-Печерську лавру через «святые ворота Николы Святоши» (див. *Микола Святоша*).

Літ.: Абрамович Д. И. Исследование о Киево-Печерском патерике как историко-литературном памятнике. СПб., 1902; *Перетц В. Н.* Киево-Печерский патерик в польском и украинском переводе // IV Международный съезд славистов. Славянская филология. М., 1958. Сб. 3; *Білецький О. І.* Києво-Печерський патерик // *Матеріали* до вивчення історії української літератури. К., 1959. Т. 1; *Ісіченко Ю. А.* Києво-Печерський патерик у літературному процесі кінця XVI — початку XVIII ст. на Україні. К., 1990; *Крекотень В. І.* «Золота книга» українського письменного люду // *Абрамович Д.* Києво-Печерський патерик / Репр. вид. 1931 р. К., 1991.

Станіслав Росовецький

«КИЗИЛДЖА́Р» (тонований папір, олівець, 16,2×29,6; 16,1×29,7; 15,8×29,3) — три рисунки Шевченка, виконані 28 трав. 1848 під час *Аральської описової експедиції* (див. *Аральської описової експедиції акварелі та рисунки*). На аркуші першого рисунка — праворуч унизу олівцем авторський напис: «*Кизилъ джаръ 14*», угорі чорнилом позначено: «№ 117 — 75». На другому — ліворуч унизу олівцем авторський напис: «*Кызылъ джаръ*», праворуч угорі чорнилом позначено: «№ 117 — 73». На третьому — ліворуч унизу олівцем з помилкою в назві авторський напис: «*Кизылъ драръ*», праворуч угорі чорнилом позначено: «№ 117 — 74». Зберігаються у НМТШ (№ г—480, № г—491, № г—490).

Композицію пейзажу в усіх трьох рисунках вибудувано у видовженому горизонтальному форматі. У першому дуже чітко лініями передано силуети гір, а різним за насиченістю тоном — їхній рельєф, освітлені й затінені частини. Пасмо гір займає майже увесь другий план, але розміщене у перспективі у напрямку справа наліво. На першому плані ліворуч лінією окреслено обриси прибережної зони *Аральського моря*, а в центрі намальовано човен, пришвартований до берега, у ньому сидить чоловік у каптурі, споглядаючи місцевий краєвид. Уведення стафажу в пейзаж оживляє його суворий вигляд. На другому рисунку гірський масив Шевченко відобразив з ін. боку, тому в композиції гори розташовані в лівій частині, а у правій — море. Із засобів виразності тут активно використано лінію, тоном виділено гори на дальньому плані. Третій рисунок містить лінійно прорисований фрагмент гірського краєвиду, де досить точно тоном модельовано високу з прямовисними стінами з одного боку і пологими з ін. — скелю, на якій ростуть кущі й чагарники. Така ж рослинність — і біля підніжжя цієї гори та гори навпроти, розташованої через ущелину, прорисовану лініями. Між ними на дальньому плані видніють різної висоти гори з гострими вершинами.

Урочище Кизилджар (Кизилжар, Улькунджар — «червоне урвище») розташоване в гирлі р. Сирдар'ї (нині — в Аральському р-ні Кзил-Ординської обл., Казахстан). За даними О. *Макшеєва* відомо, що 28 трав. 1848 експедиція оглядала урочище: «Совершен семнадцатый, 24-верстный переход по-над Иргизом — от могилы Дустана до урочища Кизил-Яр» (*Макшеев А. И.* Путешествия по киргизским степям и Туркестанскому краю. СПб., 1896. С. 14). Цю дату підтверджує і П. *Жур* (*Жур 2003*, с. 188). Можливо, тоді Шевченко виконав ці три рисунки, ін. дати подано у вид.: *ПЗТ: У 10 т.* Т. 9. С. 54 — серп. 1848; верес. 1849.

Рисунки вперше згадано як «Кизыл-Джан» у ст.: *Русов А.* Коллекция рисунков Т. Г. Шевченко // *КС*. 1894. № 2. С. 186; як «Кизыл джар. 14» та «Кизыл джар» позначено у *Каталозі Музею Тарновського,* № 269, 271. Уперше репрод. у вид.: *Шевченко Т.* Мистецька спадщина. К., 1963. Т. 2. № 161, 162, 163. Місця зберігання: в А. *Козачковського*, В. *Коховського*, С. *Бразоль*, з 1899 — ЧМТ, 1925 — ЧІМ, 1933 — ГКШ, 1948 — ДМШ (нині НМТШ).

Т. Шевченко. Кизилджар.
Тонований папір, олівець. 1848–1849

Т. Шевченко. Кизилджар.
Тонований папір, олівець. 1848–1849

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 161, 162, 163.

Літ.: Новицький; *Малярські твори*; *Макшеєв О.* Подорожі по киргизьких степах і туркестанському краю // *Спогади 1982*; *Бурачек М.* Великий народний художник. Х., 1939; *Жур 2003*.

Юлія Шиленко

КИ́ЇВ. Тема «Шевченко і Київ» містить кілька аспектів: перебування поета в місті, його київ. адреси, громадська та літ. діяльність, пов'язана з К., маляр. твори, на яких впізнаємо краєвиди й архіт. пам'ятки міста. Про К. Шевченко не раз згадував у поетичних і прозових творах, Щоденнику та листах.

Краєвид старого Києва. Літографія з малюнка М. Сажина (?). 1850-ті

Задокументовано три приїзди Шевченка до К.: у 1843—44, 1845—47 й 1859. У спогадах Ф. *Лебединцева*, котрий добре знав родину священика Г. *Кошиця*, у якого Тарас наймитував підлітком, зазначено, що він возив «сина о. Григорія Яся на навчання в Богуслав і згодом у Київ» (*Лебединцев Ф.* Побіжне знайомство моє з Т. Г. Шевченком і мої про нього спогади // *Спогади 1982*, с. 40). Проте ні сам Шевченко, ані рідний брат мемуариста П. *Лебединцев* не згадують про Шевченкові поїздки до К. дитиною. Не визнають цього й Шевченкові біографи — О. *Кониський* і П. *Зайцев*. 1829 кріпак-козачок, супроводжуючи у валці свого пана П. *Енгельгардта* разом з ін. кріпаками з *Вільшаної* до його місця служби у *Вільні*, мав проїздити К. На думку М. *Шудрі*, поміщик міг зупинитися на ніч у своєї родички А. Енгельгардт, яка жила на вул. Ніжинській на Печерську. Його дворових було відправлено далі того ж дня. Це, очевидно, і є перша шевч. адреса в К. Сюди подорожні прибули шляхом, що пролягав від поштової станції *Віти* з боку *Василькова*, тобто 4 берез. 1829, як засвідчують документи, П. Енгельгардт був у К. (*Шудря М.* З валкою за дідичем // *В сім'ї* вольній, новій: Зб. К., 1986. Вип. 3. С. 301—305).

Загалом дні й місяці перебування Шевченка у місті над *Дніпром* становлять разом не більше двох років. Упродовж наїздів і триваліщого перебування у ньому поетові доводилось жити в різних місцях: трактирах, готелях, наймати квартири чи зупинятись на ніч у друзів.

Нині на сучасній карті К. не так легко відшукати ці адреси, і не лише тому, що деяких будинків уже давно немає, а й тому, що стосовно певних адрес докум. підтвердження відсутні: про них є згадки у спогадах сучасників, котрі не завжди уточнювали свої свідчення, або ж у повістях самого Шевченка, написаних на засланні.

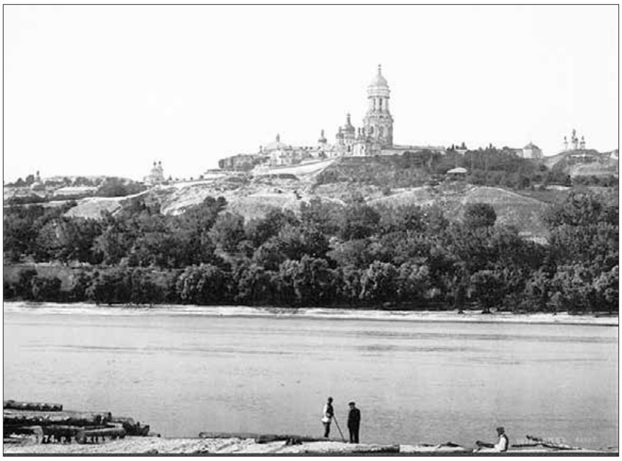

Києво-Печерська лавра. Фото другої половини 19 ст.

19 трав. 1843 29-літній Шевченко, студент петерб. *Академії мистецтв*, виїхав з Петербурга в Україну. Перебуваючи у К. бл. двох тижнів, міг зупинитися у «Зеленому трактирі», про який згадано у повісті «Близнецы». Йдеться про попул. у 1-й пол. 19 ст. готель у К., розташований недалеко від *Києво-Печерської лаври* на Московській вул. (збудований 1803—05; не зберігся, тепер на цьому місці зведено будинок № 30). У той перший приїзд відбулася зустріч Шевченка з П. Кулішем на його квартирі на Житомирській вул., про що оповідав сам П. Куліш в автобіографії «Жизнь Кулиша», 1867 (див.: *Спогади 1982*). Бував тоді Шевченко у Києво-Подільському дворянському уч-щі, розташованому на Подолі (будівля на розі вул. Костянтинівської та Хоривої збереглася дещо зміненою), де викладав П. Куліш, який і познайомив Шевченка зі своїм колегою О. *Сенчилом-Стефановським,* котрий став поетовим другом. І П. Куліш, і О. Сенчило-Стефановський тоді працювали в *Тимчасовій комісії для розгляду давніх актів*. 10 груд. 1845 Шевченка офіційно зарахували до штату комісії (*Закревский Н.* Описание Киева. М., 1867. С. 116—117). Вони знайомили поета, який приїхав до К. з *Качанівки,* з містом, його історією. Друзі втрьох здійснили подорож до Києво-Межигірського монастиря побл. *Вишгорода*. Дату цієї подорожі, 13 черв. 1843, занотував П. Куліш

Товкучий ринок на Подолі. Літографія за малюнком М. Сажина. 1846

Києво-Печерська лавра. Вигляд з лівого берега Дніпра. Листівка початку 20 ст.

у дорожньому альб. Шевченка поряд із записом народних пісень та ескізом «Судня рада».

На поч. 1844 Шевченко після мандрівок Україною знову заїхав до К., щоб побувати на знаменитому Контрактовому ярмарку, що відбувався на Подолі протягом двох різдвяних тижнів. У ці дні Поділ ставав центром бурхливого життя міста, тут у залі Контрактового буд. (споруджено 1817 за проектом англ. архіт. В. Гесте за участю укр. архіт. О. Меленського; зберігся донині) влаштовували концерти й бали. Сюди з'їжджались поміщики, щоб розважитись і погуляти. Про одного з них, полковника Свічку, який скупив у К. все шампанське, не залишивши жодної пляшки в погребах, поет із гумором згадував у повісті «Близнецы» та Щоденнику. Тієї зими на контрактах поет познайомився з В. *Білозерським,* другом П. Куліша, майбутнім кириломефодіївцем; тоді ж, як уважає П. *Жур,* відбулось особисте знайомство з М. Максимовичем, який знову почав викладати в Київ. ун-ті. Саме в той час П. Куліш виконав олівцевий портрет Шевченка (нині зберігається в НМТШ). Наприкінці січ. 1844 поет іще раз відвідав *Кирилівку*, а потім знову повернувся у К., щоб звідси поїхати до Петербурга.

1845, закінчивши АМ, поет приїхав в Україну, маючи твердий намір тут жити і працювати. Побувавши в *Мар'янському*, потім *Яготині,* Шевченко прибув до К. 21 квіт. 1845. Населення міста становило понад 50 тис. мешканців, що жили у 5665 буд., з яких тільки 17 були триповерховими, 181 — двоповерховими, а все місто було переважно одноповерховим і дерев'яним. 28,5 тис. жителів працювали здебільшого вдома — в дерев'яних хатах-мазанках, серед них — міщани, ремісники, поміщицькі селяни, дворова челядь, робітники мануфактур. Дворян налічувалося 9300, осіб духовного звання — 2100, купців — 1325. У К. стояв 14-тисячний військ. гарнізон. Тієї весни, як згадувалося в багатьох мемуарах, на Дніпрі сталася велика повінь, яку поет описав у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали»: «Перед лицом мартовского солнца сконфузился и почернел белый снег. Ручьи весело зашевелились в горах и побежали к своему пращуру Днепру-Белогруду сказать о приближении праздника богини Яры. С любовию принял лепечущих крошек старый Белогруд и распахнул свою синеполую ризу чуть-чуть не по самые Бровари. Рязанова трактир, как голова утопленника, показывается из воды. А гигант-мост, как морское чудовище, растянулся поперек Днепра и показывает изумленному человеку свой темный хребет из блестящей пучины. Прекрасная, величественная картина!» (4, 324).

Шевченко спинився у палацовій частині Печерська, ймовірно, в одному з готелів. Протягом свого дуже короткого перебування в К. він зустрічався з кількома співробітниками Археографічної комісії: «Шевченко був добре знайомий з Миколою Дмитровичем Іванишевим, інспектором класів ін-ту [шляхетних

Вид на Бібіковський бульвар та Київський університет. Фото другої половини 19 ст.

Повінь на Подолі. Фото другої половини 19 ст.

Хрещатицька площа. Літографія Й. Цеглинського з малюнка Н. Орди. 1860-ті

дівчат. — *Ред.*], секретарем Археографічної комісії та професором права на юридичному факультеті університету. Через нього, а також через М. О. Максимовича та О. Ф. Сенчила-Стефановського поет увійшов у коло співробітників Археографічної комісії, в якій згодом і став працювати» (*Жур 1991*, с. 62). Предметом їхніх спільних із П. Кулішем розмов були, очевидно, й подальші плани підготовки нових вип. серії «*Живописная Украина*».

На поч. трав. 1845 Шевченко відвідав рідну Кирилівку, а тоді майже на рік залишив К., вирушивши на Лівобережжя за неофіційним дорученням Археографічної комісії (щойно наприкінці берез. 1846 йому вперше було нараховано утримання як співробітникові комісії). У 20-х числах квіт. 1846 Шевченко повернувся до К., який знову зустрів його великою повінню. Він зупинився спершу в будиночку на вул. Інститутській навпроти Ін-ту шляхетних дівчат, а згодом переїхав на ріг Хрещатика і Бессарабської пл. до трактиру з номерами в буд. за проектом архіт. Беретті, поряд із поштовою станцією. Незабаром поета познайомили з викладачем Першої київ. гімназії М. Костомаровим, котрий разом зі своєю матір'ю та служником Х. Голубченком на поч. лют. оселився на протилежному боці Хрещатика в буд. З. Сухоставського. Жоден із вищезгаданих буд. не зберігся, бо у 1850-х почалось перепланування міста й інтенсивна його забудова, старі дерев'яні споруди почали зносити.

Невдовзі М. Костомаров переїхав на вул. Рейтарську у буд. І. Клейменової і відбув на літні оздоровчі купання в Одесу (повернувся у К. всередині серп.), а Шевченко оселився у приміщенні, яке винаймав ун-т, у буд. ген. Бегічева на вул. Інститутській над Хрещатиком — про це тимчасове помешкання йдеться в повісті «Близнецы». Орієнтовно наприкінці квіт. — на поч. трав. 1846 Шевченко, зустрівшись у К. із художником М. *Сажиним* та поетом О. Афанасьєвим-Чужбинським, оселився з ними в буд. урядовця І. *Житницького*. Згодом О. Афанасьєв-Чужбинський згадував: «Коли Шевченко повернувся з Седнева, ми зустріли його давнього товариша, художника Сажина і незабаром оселилися всі разом на Хрещатику, по вулиці, що звалась Козине болото. Тут почалось нове життя в надзвичайно поетичній обстановці» (*Спогади 1982*, с. 100). Про цей буд. ідеться і у щоденникових записах польс. студента

Вид на будівлю Інституту шляхетних дівчат. Фото початку 20 ст.

Будинок І. Житницького на Козиному болоті (тепер провулок Шевченка, 8а). Сучасне фото

Ю.-Б. *Кенджицького*, який жив у тій же місцевості й познайомився з поетом у черв. 1846 (*Спогади 1982*, с. 153). Обидва сучасники поета описують тодішню місцевість, типові київ. буд. з садочками, побут киян, а також зовнішність Шевченка, його звички, улюблені місця прогулянок. Буд. І. Житницького, збуд. у 1830-х, у дещо зміненому вигляді зберігся донині (кол. Козиноболотська вул., тепер — пров. Шевченка, 8а). Тут 1928 відкрито перший музей Шевченка (див.: *Жур 1991*, с. 85—90; нині — БМШ).

Під час перебування поета у К. з квіт. по верес. 1846 значно зросло коло його знайомих і друзів, у оселях яких він бував не раз, зокр. в М. Костомарова у буд. І. Клейменової, на вул. Ірининській, 10/11 у власному буд. викладача Другої київ. гімназії І. *Юскевича-Красковського*, друга П. Куліша. Адреса М. *Гулака*, де також збиралися кириломефодіївці, потребує уточнення (*Жур 1991*, с. 100). Бував поет і в помічника куратора Київ. шкільної округи М. *Юзефовича*. Ця установа містилася побл. Київ. ун-ту на вул. Володимирській. Відвідував буд. київ. військ. ген.-губ. Д. *Бібікова*, розташований на Печерську на розі вул. Шовковичної та Інститутської (зруйнований 1920 під час окупації К. поляками). Він заходив сюди до свого приятеля, поета й журналіста В. *Аскоченського*, кол. професора Київ. духовної академії, а на той час радника Волин. правління, який займався вихованням небожа губ. С. Сипягіна, а тому мав невеличку кімнату в домі губернатора. Пізніше В. Аскоченський згадував про обставини свого знайомства з укр. поетом у трав. 1846 в родині друзів Шевченка Андрієвичів, що мешкали у Старому місті в буд. О. Гур'єва. Цей дерев'яний одноповерховий буд. стояв у Золотоустівському пров., побл. мурів Михайлівського монастиря. На поч. 1850-х разом із десятком ін. будівель між Михайлівською та Софійською пл. його було знесено, щоб звільнити місце для буд. Присутствених місць (*Жур 1991*, с. 108). Сюди, в гостинний київ. дім із традиційним садочком, поет заходив часто (*Аскоченський В. І.* І мої спогади про Т. Г. Шевченка // *Спогади 1982*, с. 115). Бачився Шевченко у серп.— верес. 1846 з В. *Рєпніною*, Г. *Псьол* та її тяжко хворим чоловіком П.*Дуніним-Борковським*, а також студентом М. *Номисом*, майбутнім фольклористом.

Бібіковський бульвар з боку Галицької площі. Фото другої половини 19 ст.

Читав поет свої твори й у господі В. *Тарновського* (старшого) на Печерську, в Хрестовому пров. Згадки про Шевченкове читання своїх поем у колі друзів є у кількох мемуаристів, як і свідчення про те, що їх читала й вивчала напам'ять молодь.

21 верес. 1846 ген.-губ. Д. Бібіков доручив співробітникові Археографічної комісії Шевченку вирушити в Київ., Поділ. та Волин. губ. для запису фольклор. матеріалів, описування пам'яток архітектури, збирання старожитностей і документів. Не пізніше 28 жовт. він повернувся у К. 27 листоп. Шевченко почав клопотатися про місце викладача малювання у Київ. ун-ті, яке тоді було вакантним. 25 груд. 1846 на квартирі М. Гулака відбулася зустріч кириломефодіївців, де обмірковували плани діяльності братства, які підслухав сусід — студент Київ. ун-ту О. *Петров*, син жандарма. Тоді ж, імовірно, Шевченко вручив М. *Савичу*, котрий їхав у Париж, автограф поеми «Кавказ» для передачі А. *Міцкевичу*. Ці зустрічі за різними адресами тривали весь різдвяний тиждень. А на поч. року кириломефодіївці роз'їхалися з К.: 9 січ. 1847 Шевченко виїхав на Лівобережжя, щоб зібрати по знайомих свої рукописи для замисленого ним і його друзями нового вид. «Кобзаря», М. Гулак — у Петербург на магістерський іспит, П. Куліш — у *Мотронівку* під *Борзну* в Черніг. губ. — одружуватися (24 січ. 1847 Шевченко був на його весіллі боярином). Шевченко листувався з М. Костомаровим з приводу того, як просувалася справа з улаштуванням на посаду викладача малювання до Київ. ун-ту. 13 берез. 1847 М. Костомаров повідомив Шевченкові у *Чернігів* про позитивне вирішення справи й закликав повернутися у К. (*Листи*, с. 45). Тим часом 28 лют. 1847 офіційно порушено справу про таємне політ. т-во у К.; почалися арешти. 18 берез. у Петербурзі заарештовано М. Гулака, 28 берез. у К. в буд. Монькиної — М. Костомарова, в якого зберігалася частина паперів Шевченка; арештовано ще кількох, Шевченка в К. в той час не було. 5 квіт. Шевченка, котрий вертався із *Седнева* до К., заарештували на переправі через Дніпро й привезли на допит до буд. київ. цивільного губ. І. *Фундуклея*. Наступного дня, 6 квіт., поета відправлено до Петербурга у супроводі поліцейського офіцера й жандарма.

Під час третього приїзду в Україну 1859 Шевченко перебував у К. з 30 лип. по 14 серп., що підтверджено документально. Сюди його привезли під наглядом жандарма після арешту, приводом до якого був донос шляхтича А. *Козловського* на Шевченка земському справникові В. *Табачникову* про «богословський спір», що його спровокував сам шляхтич (*Жур 1970*, с. 132—136; *Тарахан-Береза З*. Вікова таємниця Мо-

І. Гудовський. Фото Шевченка. 1859.

товилівщини // *Тарахан-Береза З*. Святиня. Науково-історичний літопис Тарасової Гори. К., 1998. С. 15—32). Поет удостоївся особистої розмови з ген.-губ. І. *Васильчиковим*, який у люб'язній формі порадив йому повертатися у Петербург і відпустив на поруки; а 6 серп. Шевченко написав пояснювальну записку чиновникові особливих доручень М. *Андрієвському* (*Документи*. № 549. С. 334—335). Священик Свято-Троїцької церкви Ю. *Ботвиновський*, що поручився за Шевченка, запропонував йому зупинитися у його буд. (він був двоповерховим на 4 кімнати) в Георгіївському пров. (другий справа на Стрілецькій вул., № 11, навпроти муру Софійського собору; буд. не зберігся) неподалік від нової будівлі Присутственних місць.

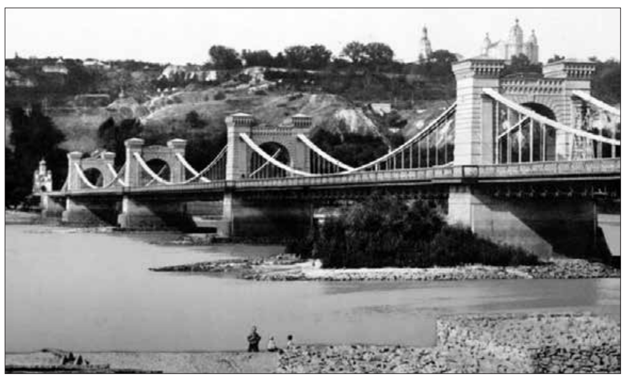
Кияни, сучасники Шевченка, автори спогадів про той період життя поета, називають іще декілька адрес його друзів і добрих знайомих, у яких він міг переночувати чи просто побувати у гостях. Кілька разів навідував Шевченко І. *Сошенка*, вчителя малювання Другої київ. гімназії, який жив у церк. Будинку всіх скорбних неподалік від Сінної (тепер Львів.) пл. Це нинішній буд. № 36 на Великій Житомирській вул. (тепер його обкладено цеглою, а в той час він був дерев'яний, обтинькований). Із садка у дворі відкривався краєвид на урочище Кожум'яки та на гору Дитинку. Бував Шевченко й у господі М. *Чалого*, колеги І. Сошенка, на вул. Житомирській. Не раз утрьох гуляли К. (*Жур 1970*, с. 232); ходили у гості до І. Юскевича-Красковського, який жив у буд. № 10/11 на розі вул. Ірининської і Михайлівського пров. (1977 цей буд. під час реконструкції розібрано). Відвідував поет і О. Сенчила-Стефановського, який викладав малювання у Києво-Подільському дворянському уч-щі. Він жив на Костянтинівській вул., в буд. № 9/6, що належав уч-щу (у цьому приміщенні нині розташовано школу). Надійним пристанищем поетові в К. була квартира друга студентських років І. *Гудовського*, першого київ. фотографа, що наймав квартиру для свого ательє на другому поверсі буд. купця В. Смирнова на Хрещатику. Тут І. Гудовський зробив два знімки поета. Кам'яний двоповерховий буд., що виходив фасадом на Хрещатицьку базарну пл. (тепер — майдан Незалежності), а боковими фасадами — на нинішню Малу Житомирську та Михайлівську вул., було знесено під час першої реконструкції сучасного майдану Незалежності в 1980-х. Поет міг завітати і до польс. поета і критика М. *Ґрабовського*,

Будинок В. Пашковської, в якому жив Шевченко у серпні 1859. (Хата на Пріорці). Сучасне фото

Присутствені місця. Листівка початку 20 ст.

Миколаївський ланцюговий міст. Листівка кінця 19 ст.

друга П. Куліша, який жив у власному нещодавно збудованому буд. на Андріївському узвозі (нинішня адреса — 34в). Як згадує М. Чалий, поет знайшов собі постійну квартиру на околиці міста: «Не бажаючи селитися в центрі Києва, він пішов на Падол [Поділ] і, проминувши Пласку частину, опинився на Преварці [Пріорці]» (*Чалий*, с. 114). Оповідаючи далі історію останнього перебування Шевченка у К., біограф користувався ст. «Кілька слів про Тараса Шевченка», опубл. у газ. «Пчела. Русская иллюстрация» (1875. № 42). Її авторка, С. *Крапивіна*, була рідною сестрою В. *Пашковської*, яка дала притулок поетові у своїй затишній хаті (тепер вул. Вишгородська, 5). Після реконструкції тут у берез. 1989 відкрито відділ НМТШ. Про поселення поета на Пріорці є також свідчення О. Кониського, спогади киянина Киселевського, що їх записав В. *Беренштам* 1874, а також перекази киян І. Кагарлицького та П. Пікулі, які записала К. Шевченко (*Шевченко К*. Будиночок на околиці // Київський комсомолець. 1959. 3 берез.). Саме з цього будинку, проживши на квартирі два тижні, поет, за свідченням М. Чалого, забравши свою мізерію, 14 серп. «рушив за Дніпро» по новому Ланцюговому мосту (збудований 1853, зруйнований 1920), щоб далі їхати до Петербурга.

Ще одне місце в К., пов'язане з іменем поета — церква Святого Різдва на Поштовій пл. на Подолі (церкву зруйновано 1934, відбудовано й освячено 2005). Тут 7/19 трав. 1861 відбулася заупокійна служба по поетові, яку правив протоієрей П. Лебединцев, про що й залишив спогади (*Спогади 1982*, с. 36—40). Серед тих, хто проводжав домовину, були Шевченкові родичі, І. Сошенко, М. Чалий, В. *Забіла*, О. *Лазаревський*, Г. *Честахівський*, П. Лебединцев, М. *Лисенко*, М. *Старицький*, Т. *Рильський*, П. *Житецький*. Над домовиною виголосили промови М. Чалий, М. Драгоманов та ін. Звідси 8/20 трав. о 7 год. ранку пароплав з домовиною вирушив до місця останнього спочинку під *Каневом*, де 10/22 трав. поета поховали на Чернечій (тепер Тарасовій) горі.

Церква Різдва Христового на Подолі

Перебування Шевченка у К. стало особливою сторінкою в історії міста, що мало неабиякий вплив на формування його як особистості, громадянина, поета і художника. Закінчивши петерб. АМ, Шевченко приїхав

Видубицький монастир. Сучасне фото

у К. з наміром тут жити і працювати. Саме тут він познайомився з патріотично настроєною молоддю, членами Кирило-Мефодіївського братства. Можна дискутувати, чи був поет формально братчиком, але незаперечно, що він був душею організації, а його поезії відіграли вирішальну роль у становленні її ідеології.

Перебування Шевченка в К. залишило помітний слід у його мист. спадщині. Під час приїзду до К. у черв. 1843 він виконав кілька ескізів та етюдів, на яких можна впізнати краєвиди міста — правий берег із обрисами архіт. ансамблів *Києво-Печерської лаври* та Михайлівського монастиря. Два олівцеві рисунки «Видубицький монастир» та «У Києві» (обидва — 1843) лягли в основу однойменних офортів, що ввійшли до вид. «Живописная Украина». 10 груд. 1845 Шевченко став співробітником київ. Тимчасової комісії для розгляду давніх актів. Тоді він і задумав створити альб. київ. краєвидів. Можна припустити, що акварель «Костел святого Олександра у Києві», малюнок «Васильківський форт у Києві (?)» та сепія «Церква Всіх Святих у Києво-Печерській лаврі», виконані 1846, є частиною цього задуму. Художник малював

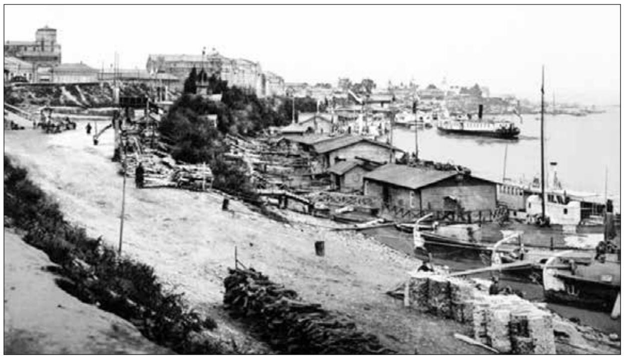
Олександрівський костел. Фото 1900

Золоті ворота, внутрішній вид коридорів ближніх і дальніх печер Лаври, типи прихожан і жебраків. Про це згадував і Ю.-Б. Кенджицький: «Ми ходили часто понад Дніпром аж до Видубицького монастиря. Він забирав з собою теку з паперами для малювання, пензлі і фарби, і так ми мандрували, а коли по дорозі що знаходилось, що його цікавило, сідав і рисував чи малював» (*Спогади 1982*, с. 158).

Не всі малюнки Шевченка, на яких було зображено К., збереглися. Невідома доля портфеля, що залишився у М. Сажина, про що Шевченко писав з *Орської фортеці* до А. *Лизогуба* 11 груд. 1847: «Сажин мені нічого не пише, не знаю, де він дів мою портфель з рисунками дрібними, там цілий жмут їх було. Як побачите його, то спитайте, та й возьміть до себе». У листі до того ж адресата від 22 жовт. 1847 він згадував іще один малюнок: «Шкода, що я не покинув тойді у вас рисунок київського саду, бо він і всі, що були при мені, пропали. У І. І. Фундуклея». Т. ч., доля київ. малюнків Шевченка залишається невідомою. Загалом збереглися понад 20 рисунків олівцем та акварелей Шевченка з зображенням К.

У поетичній творчості К. вперше згадано в поемі «Катерина»: «За Києвом, та за Дніпром, / Попід темним гаєм, / Ідуть шляхом чумаченьки, / *Пугача* співають» (рр. 393—396). Багато персонажів творів Шевченка ідуть чи їдуть сюди на прощу до київ. святинь: сліпа мати з поеми «Слепая», Ганна-наймичка («Наймичка»), Відьма («Відьма»). Описом київ. Подолу починається поема «Чернець». Образ міста як Божого града подано в поемі «Варнак». Споглядання цього міста, що постає на високих кручах над величною рікою, може навернути на праведний шлях, як це сталося з героєм-грішником, що завдяки видиву небесного міста обрав шлях спокути: «Дивлюся, / Мов на небі висить / Святий Київ наш великий. / Святим дивом сяють / Храми Божі, ніби з самим / Богом розмовляють. / Дивлюся я, а сам млію. / Тихо задзвонили / У Києві, мов на небі... / О Боже мій милий! / Який дивний Ти. / Я плакав, / До полудня плакав. / Та так мені любо стало: / І малого знаку / Нудьги тії не осталось, / Мов переродився... / Подивився кругом себе / І, перехрестившись, / Пішов собі тихо в Київ / Святим помолитись / Та суда, суда людського / У людей просити» («Варнак», рр. 167—188).

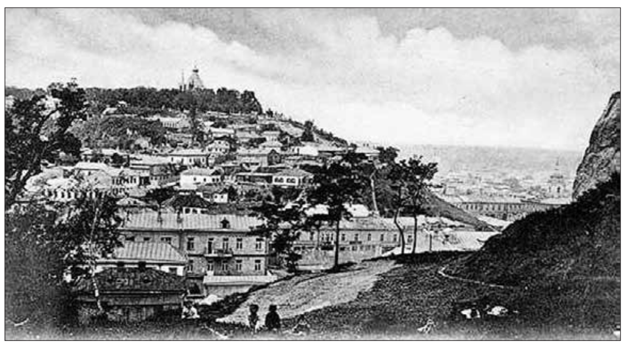
Шевченко любив К., повертався до нього думками, коли був далеко від України, що засвідчено ліричним відступом з повісті «Близнецы», написаної на засланні: «Далеко, очень далеко от моей милой, моей прекрасной, моей бедной родины я люблю иногда, глядя на широкую безлюдную степь, перенестися мыслию на берег широкого Днепра <...>. Но чаще всего я лелею мое старческое воображение картинами золотоглавого,

Вид на Поділ та Дніпровську набережну. Фото початку 20 ст.

садами повитого и тополями увенчанного Киева. И после светлого, непорочного восторга, навеянного созерцанием красоты твоей неувядающей, упадет на мое осиротевшее старое сердце тоска, и я переношуся в века давноминувшие и вижу его, седовласого, маститого, кроткого старца с писаною большою книгою в руках, проповедующего изумленным дикарям своим и кровожадным и корыстолюбивым поклонникам Одина. Как ты прекрасен был в этой ризе кротости и любомудрия, святый мой и незабвенный старче!» (4, 109). У цьому спогаді образ літописного міста пов'язаний з давніми часами відвідування та християнізації поселення над Дніпром апостолом *Андрієм Первозваним*, хоч імені його і не названо.

Саме в повісті «Близнецы» Шевченко чи не найбільше згадував К., його сади й вулиці, істор. пам'ятки, улюблені місця, конкретні адреси: Царський сад, Московська вул., Шулявщина, Хрести (нині місцевість на Печерську між теперішніми вул. Суворова та Московською), гора Щекавиця (істор. місцевість, нині у Подільському р-ні), «Зелений трактир», Київ. ун-т, Хрещатик, Красниця, ґанок лаврської друкарні та ін. Писав тут і про художника Шевченка (тобто самого себе), який малював види міста й на схилах біля Печерської лаври познайомився з дівчиною, яка могла б стати його дружиною. Ці згадки, часом

Вид на гору Щекавицю. Фото початку 20 ст.

Друкарня Києво-Печерської лаври із західного боку. Фото першої чверті 20 ст.

художньо перетворені, висвітлюють особисті враження Шевченка, спогади про дні, проведені у місті, про людей, з якими він зустрічався, про певні конкретні події, що відбувалися тут. Весняний розлив Дніпра, різдвяний контрактовий ярмарок, Китаївська пустинь, вид на лівий берег з ґанку лаврської друкарні, навіть такі фантастичні явища, як комета чи землетрус, що начебто з'явилися над К., — усе це відтворено у прозі й поезії: «Он, бачите, над Києвом / Мітла простяглася, / І над Дніпром і Тясмином / Земля затряслася?» («Великий льох», рр. 347—350). У К. написано балади «Русалка» та «Лілея» (обидві — 1846). До повістей, написаних рос. мовою під час заслання, Шевченко вводив чимало автобіогр. моментів, що зокр. стосуються й київ. періоду його життя. Писав він про К. і в листах до друзів, висловлюючи бажання повернутися сюди: «Одно, чего бы я просил у Бога как величайшего блага, это хоть перед смертью взглянуть разочек на вас, добрых друзей моих, на Днепр, на Киев, на Украину» (лист до А. Лизогуба від 16 лип. 1852).

В останні роки життя поет листувався зі своїми друзями-киянами М. Чалим та І. Сошенком, надсилав у К. вид. *«Кобзаря» 1860* та «Букваря южнорусского»,

Китаївська пустинь. Листівка другої половини 19 ст.

що призначався для недільних шкіл. Саме у К. 1882 М. Чалий видав першу біографію «Життя і твори Тараса Шевченка» (рос. мовою), над якою працював 20 років.

На карті К. є принаймні 10 шевч. назв: бульвар (1919), провулок, парк, площа, р-н міста, станція метрополітену, кінотеатр, кілька шкіл, б-к та ін. У 1911, з нагоди *50-літніх роковин від дня смерті Шевченка*, у Київ. міському музеї було влаштовано Шевч. виставку. Того ж року було оголошено конкурс на пам'ятник Шевченкові в місті. Другий конкурс відбувся 1914, у *100-літній ювілей від дня народження Шевченка* (пам'ятник поетові тоді так і не було споруджено). Перший пам'ятник, встановлений 1919, зруйновано у часи Укр. революції (див. *Пам'ятники Шевченкові*). У берез. 1939 у парку навпроти Київ. ун-ту відкрито пам'ятник Шевченкові (скульптор М. *Манізер*). Ім'я Шевченка надано 1936 ІЛ, 1939 — Київ. ун-ту, Національній опері України. У К. 1949 відкрито Держ. музей Тараса Шевченка (тепер — *Національний музей Тараса Шевченка*; бульвар Тараса Шевченка, 12).

Мемор. дошки встановлено на буд., де жив чи бував Шевченко, — на корпусі Київ. ун-ту (нині вул. Володимирська, 60), буд. В. *Пашковської* (нині вул. Вишгородська, 5, тут розташовано філію НМТШ «Хата на Пріорці»). Кол. буд. І. Житницького (нині пров. Т. Шевченка, 8а) реставровано і перетворено на *Будинок-музей Шевченка* (з 1927). У 1947 в дні вшановування пам'яті поета у дворі музею встановлено його погруддя.

Літ.: Чалий; *Кониський*; *Кошовий І*. Т. Г. Шевченко в Києві. К., 1941; *Зайцев П*. Життя Тараса Шевченка. К., 1994 (2004); *Шевченківські* місця України. К., 1957; *Білецький П. О*. Шевченко в Києві. К., 1962; *Уварова В*. Т. Г. Шевченко і Київ. К., 1962; *Шляхами* Великого Кобзаря. К., 1964; *Жур 1970*; *Жур 1979*; *Крашенінніков С*. Київ Шевченківських часів. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1984; *Сергієнко Г. Я*. Шевченко і Київ: Істор.-біогр. нарис. К., 1987; *Жмыр В*. Шевченко в Киеве: Фотопутеводитель. К., 1988; *Жур 1991*; *Жур 2003*; *Лавров Д. А*. «Святий Київ наш великий»: Зб. мист. роздумів. К., 2002; *Наумова Н*. Хата на Пріорці // Чумацький шлях. 2004. № 1; *Наумова Н*. Подорожуймо Тарасовими шляхами: (Київ) // Дивослово. 2004. № 3; *Святий* Київ наш великий: Малюнки Тараса Шевченка та його сучасників. К., 2004.

Надія Наумова, *Алла Калинчук*

Києва текст у літературній творчості Шевченка — система множинних семіотичних перетворень в основі худож. версії Києва в л-рі. Фундаментальними складниками Києва тексту є знаки, образи, первинні (загальновідомі, узуалізовані) й вторинні (індивідуально-авторські) міфи. До найважливіших властивостей Києва тексту належать ідея Києва-центру (Київ як держ., духовний, реліг., культурний осередок

Успенська церква Києво-Печерської лаври. Фото 1870-х

сх. слов'ян; Київ як транспортний вузол тощо); міфопоетологічна універсальність (архаїчні бачення, які стосуються міста в цілому, напр. міфи про Київ — давнє поселення на семи пагорбах і «вічне» місто); урбаністична амбівалентність (худож. принцип, що полягає в переорієнтуванні літ. урбанізму з власне міської семантики на семантику природи). Із позицій теорії л-ри існують тлумачення Києва тексту у ракурсах смислопородження і розбудови інтертексту. У першому — **смислопороджувальному** — аспекті повна текстуалізація Києва уможливилася з утвердженням урбаністичної культури (в Україні — у 1910—30-х). У л-рі 19 ст., зокр. у доробку Шевченка, цілісний Києва текст не виникає. На думку деяких науковців, у цей період варто вирізняти кілька київ. текстів (пор.: *Цимбал Я. В.* «Харківський текст» 1920-х років: обірвана спроба // Літературознавчі обрії: праці молодих учених. К., 2010. Вип. 18. С. 55; *Koznarsky T.* Three Novels, Three Cities // *Modernism* in Kyiv: Jubilant Experimentation. Toronto; Buffalo; London, 2010. P. 99—100). О. *Білецький* зауважував, що в Шевченка немає творів із «закінченою картиною Києва» (*Білецький О. І.* С. 552). Водночас слід вести мову про формування самостійних компонентів Шевченкового Києва тексту (знаків Києва, образів Києва і т. д.). Письменник вирізняє та здійснює оригінальне худож. трактування найсуттєвіших київ. реалій, надає їм статус центр. концептів укр. світу, включає Київ до глобальних антитез Україна/чужина, свій/чужий.

У Шевченковій поезії вживаються обидва основні типи знаків Києва: загальноонтологічні (напр., ландшафтний знак пагорба) й елементарно-рефлексійні (акустичний знак звучання дзвона).

У поетичній іконіці Київ становить доцентровий простір, до якого рухаються герої і який передбачає їхнє глибше самопізнання (див. *Теми і мотиви поезії Шевченка*, розд. Шлях). У творах Шевченка майже немає персонажів, котрі постійно живуть у Києві. Зображені подорожі до міста співвідносяться з кількома цілями. Це, зокр., переміщення, зумовлені навчанням: у школі («Не спалося, а ніч, як море», «Петрусь»), бурсі («Сотник»), ін-ті («Княжна»). Прикметними є і переміщування з метою відвідин святих місць, здебільшого — проща («Титарівна», «Ой крикнули сірії гуси») або молитва в цілому (поема «Варнак», «Петрусь», «Невольник»). Як сатирично зауважує щодо «просвіщенних християн» розповідач у поемі «Марина», «у Київ їздите щороку / Та сповідаєтесь, нівроку». Рідше перебування в Києві асоціюється з розвагами чи нищенням нац. святинь: пан «П. С.» «у Київ їздить всякий год, / У свиті ходить меж панами, / І п'є горілку з мужиками, / І вольнодумствує в шинку» (вірш «П. С.»). У поемі «Невольник» згадано, як «цариця по Києву / З Нечосом ходила... / І Межигорського Спаса / Вночі запалила» (рр. 640—643). Спостережені іконічні елементи узагальнено в таких рисах Києва тексту, як узвичаєність руйнувань і відбудов («ванітативний комплекс»; див.: *Булкина И. С.* Киевский текст в русском романтизме: проблемы типологии // *Лотмановский* сборник. 2004. Вып. 3. С. 97), ностальгійність, гостинність і відкритість міста для різних візитерів. На міфолог. етапі семіозису ці образні домінанти впорядковано в сюжеті ініціації, яка триває в Києві. Напр., героїня поеми «Петрусь» їде до Києва після одруження і зміни статусу — із дочки «панів неба[га]тих» на генеральшу. В епітетах до урбаноніма «Київ» підкреслено сакральність міста — гол. властивість Києва тексту, започаткованого в Шевченковій поезії: «У Києві пресвятому» («Княжна»), «святий Київ» («Чернець», поема «Варнак»). Вона може розумітися як безпосередньо велич: Ярина, героїня поеми «Невольник», «у Києві великому / Всіх святих благала». Сакральність постає атрибутом не лише візуальних (локуси соборів та ін.), а й акустичних образів, похідних від аналогічних знаків, зокр. образу дзвону: «У Києві всі дзвони дзвонять» (поема «Марина»). Святість Києва пізнається через ототожнення етичних начал із естетичними. Варнак в однойменній поемі виводить асоціації Києва з небом, благословенним простором від особливого синестезійного ефекту: «Святим дивом сяють / Храми Божі, ніби з самим / Богом розмовляють. / Дивлюся я, а сам млію. / Тихо задзвонили» (рр. 170—174). Завдяки єдності зорових і звукових відчуттів поглиблюється духовне переродження, яке переживає герой. Піднесено сприймаючи місто, розбійник відмовляється від самогубства, а катарсис уподібнюється до спокути. На основі іконіки вибудувано і модель Києва — козацького міста («Чернець»). Зображення козацтва як соц. прошарку, пов'язаного з містом і селом, цивілізацією і природою, сприяє становленню принципу київ. урбаністичної амбівалентності.

Із позицій міфопоетики та сакральної географії Київ співвідноситься з локусами й етосами верху: «мов на небі висить / Святий Київ наш великий»; «у Києві,

мов на небі...» (поема «Варнак»). Категорію висоти, вивищеності Києва актуалізовано в онтологічному (гористий рельєф) і ціннісному (благословення, очищення) вимірах. На такій рисі ґрунтується просторова та аксіологічна опозиція Київ/Петербург. Вона полягає в протиставленні верху (гори) і низу (болота); ясності й ускладненості простору; святого і профанного начал; духовного піднесення і маргінальних станів свідомості; каяття і гріха; раю і пекла (див.: *Забужко О. С.* Шевченків міф України: Спроба філос. аналізу. К., 2006. С. 69—70). При цьому низка дослідників пропонує розрізняти іпостасі Петербурга — системи локусів і метонімії царату (див.: *Барабаш Ю. Я.* «Коли забуду тебе, Єрусалиме...» // *Барабаш Ю. Я.* Вибрані студії: Сковорода. Гоголь. Шевченко. К., 2006. С. 633—636; *Фоменко В. Г.* Місто і література: укр. візія: Монографія. Луганськ, 2007. С. 109—110). Шевченко деталізує топографію Києва, відтворену за традицією прочанського путівника, де акцентовано значущість міста в реліг. світогляді. Напр., у поемі «Наймичка» Київ асоційовано і зі святинями (локуси та ікони: згадки про св. Варвару, печери, «Йвана святого»), і з речами церк. ужитку, реліг. подарунками (освячені шапочка, перстень).

У прозовому доробку Шевченка активізовано зв'язки між основними складниками Києва тексту. На рівні образів підкреслено грандіозність міста. Так, у повісті «Близнецы» урбанонім «Київ» поєднано з епітетами «великий» (4, 12), «древний» (4, 63; 4, 68), «старый» (4, 74), «золотоглавый» (4, 109). Як і в поетичних творах, у повістях Київ мислиться сакральним простором: тут здійснюється вшановування святих (повість «Наймичка», «Княгиня», «Музыкант», «Прогулка с удовольствием и не без морали») і спокутуються гріхи («Княгиня»). Київ постає освітнім центром, у котрому актуалізовано локуси школи («Княгиня»), бурси («Близнецы», «Прогулка с удовольствием и не без морали»), пансіону, ун-ту («Близнецы»), ін-ту («Прогулка с удовольствием и не без морали»). Окрім того, місто є транспортним вузлом і суттєвим геогр. орієнтиром (повість «Наймичка», «Капитанша», «Близнецы», «Прогулка с удовольствием и не без морали»). Деталізовано іпостась Києва — торговельного осередку, де відбуваються ярмарки — «знаменитые контракты» (4, 39) і купуються престижні речі, а саме: фортепіано («Княгиня»), шампанське, книжки та ін. «редкости» («Близнецы») — або гостинці («Прогулка с удовольствием и не без морали»). Місто вирізняється важливою адмін. роллю, засвідченою в діяльності губернатора та виконавчих органів — «палат» («Княгиня», «Прогулка с удовольствием и не без морали»). Київ також уподібнено до релікварію, де зберігаються предмети реліг. культу (повість «Наймичка», «Близнецы») або розбійницькі скарби (повість «Варнак»). Менш показовою, ніж у поезії, виявляється модель урбаністично амбівалентного козацького простору, репрезентована згадками про урочище та селище Красниця в повісті «Близнецы» (4, 85). Заг. тенденція в означенні компонентів Києва тексту, яке провадиться в прозі, — відхід од домінантного розуміння Києва як святого простору, що утвердилося в Шевченковій поезії. Автор часто наголошує на категорії власне естетичної (декоративної), а не лише етичної (духовної) привабливості міста. Зокр., на поч. повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» розповідач констатує: «Вздумалось мне в прошлом году встретить нашу прекрасную <...> весну гденибудь подальше от города. Хотя и в таком городе, как садами укрытый наш златоглавый Киев, она не теряет своей прелести» (4, 208). Відзначену особливість поглиблено в міфолог. семіозисі, у якому сакральність або профанність локусу перестає бути істотною. У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» наратор розважав Софію Самійлівну відвідинами київ. церков, монастирів, дачі «Кинь-грусть» (4, 319), переліченими без розмежування їхніх сутностей. Окрім статусів святого міста і просвітительського осередку, у Києві унаочнено ін. іпостасі, напр. рекреаційного центру з мінеральними водами (повість «Музыкант»). Шевченко не оминає і гріховність міста, посилаючись на локуси київ. притонів у повістях «Варнак» (3, 141—142) та «Близнецы» (4, 12). Змальовуючи Київ, автор застосовує окремі елементи естетизму як світогляду (акцентування рукотворних образів, співвіднесення реального міста з композицією картини тощо). Естетизму суголосить організація київ. простору за законами гри у Щоденнику. У розповіді про сон,

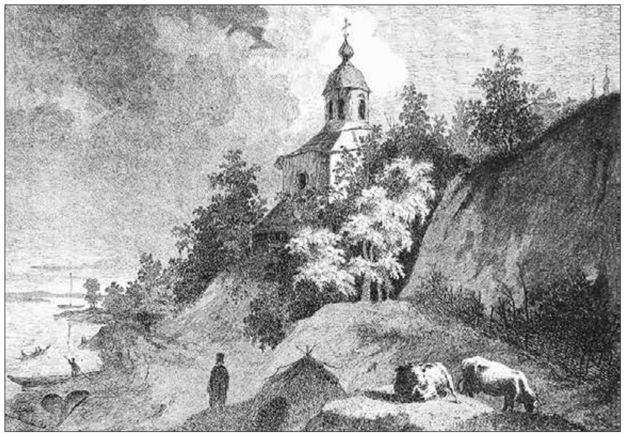
Дача «Кинь-грусть».
Листівка 2-ї половини 19 – початку 20 ст.

Вид на Хрещатик з джерела мінеральних вод. Листівка 1870-х

унаслідок котрого виник задум поеми «Сатрап и Дервиш», Київ стилізовано під екзотичне азійське місто (запис 19 лип. 1857).

У другому — ***інтертекстуальному*** — аспекті можна вести мову про інтертекстуальні власне літ. й інтермедіальні репрезентації Києва. Зокр., літ. інтертекст деталізовано через зіставляння характерологеми Семена Палія в поемі Шевченка «Чернець» і романтичної традиції зображення монаха в київ. сюжеті: повість М. Гоголя «Страшна помста», поеми І. Козлова «Чернець» та О. Пушкіна «Руслан і Людмила» (див.: *Булкина И. С.* Во сне и наяву: (Предисловие) // *Киев*: Фотографии на память: Антология. К., 2011. С. 8; *Сквіра Н. М.* Поема О. Пушкіна «Руслан і Людмила» і повість М. Гоголя «Страшна помста»: непомічена паралель // *СіЧ*. 2012. № 7. С. 48). Кореляція заг. образу Києва з образом «седовласого, маститого, кроткого старца с писаною большою книгою в руках» (4, 109), означена в повісті «Близнецы», походить із барокової л-ри, насамперед із п'єси М. Козачинського «Доброродство Марка Аврелія» (див.: *Булкина И. С.* «Киев—город» // Новый круг. 1992. № 1. С. 4; *Шевчук В. О.* Муза Роксоланська: Укр. література XVI—XVIII ст. У 2 кн. К., 2005. Кн. 2. С. 516—517). У згаданому співвіднесенні виявляється увага Шевченка і до книжного начала в культурі Києва: подальші події в повісті «Близнецы» відбуваються на лаврському «типографському ґанку» (пор.: *Андрій Первозваний*, *Київ*). Доречно вирізняти й шевч. автоінтертекст Києва в однойменних поетичних і прозових творах (поема і повість «Варнак», поема і повість «Наймичка»). У Шевченковому доробку спостерігаються фольклор. ремінісценції, що стосуються Києва: посилання на народні оповідання про Китаїв (пор.: *Тулуб О. О.* Київ та його давня давнина у творах народних. К., 2011. С. 62), ужите у викладі про печери розбійників у Китаєві (повість «Варнак»), і т. п. Міжмист. зв'язки в семіозисі Києва, згідно з концепцією У. Вайсштайна (див.: *Вайсштайн У.* Порівняння літератури з іншими видами мистецтва: сучасні тенденції та напрями дослідження в літературознавчій теорії і методології // *Сучасна* літературна компаративістика: стратегії і методи: Антологія. К., 2009. С. 380), розкриваються на рівні використання образотв. технічних прийомів у літ. творі. Напр., у сприйнятті Києва муз. і літ. іконіку поєднано в повісті «Близнецы», а саме в епізоді, коли розповідач «начал сравнивать линии и тоны пейзажа с могущественными аккордами Гайдна» (4, 110). Так само зображення київ. храмів, що «святим дивом сяють», у поемі «Варнак» корелює з акцентуванням неба, яке прояснюється над церк. банею, на Шевченковому офорті «Видубицький монастир у Києві».

Т. Шевченко. Видубицький монастир у Києві.
Папір, офорт. 1844

У перспективі творення цілісного Києва тексту Шевченко окреслив ряд субтекстів: тематичних (готельний, церк., ярмарковий, освітніх закладів) і геогр. (броварський, вишгородський, дніпровський, межигірський, печерський, подільський та ін.). Письменник сприяє упорядкуванню словника локусів у Києва тексті: ономастично марковані локуси — терем Андрія Боголюбського, Кирилівський монастир, вул. Московська, *Києво-Печерська лавра* і «ворота Николы Святоши», вул. Рейтарська, «университет св. Владимира», вул. Хрещатик, Шулявщина; ономастично не марковані локуси — «типографское крыльцо», храм та ін. Також конкретизовано персонажний ряд Києва тексту: ономастично марковані персонажі — «Володимир князь», «Горыня-богатырь», Рогніда, С. *Палій*; ономастично не марковані персонажі — бурсак, «варнак»-розбійник, губернатор, козак, красуня, прочанин, скрипаль, угодник, художник, чернець (схимник), чудотворець та ін.

Літ.: Білецький О. І. Образи Києва в художній літературі // *Білецький О. І.* Зібр. праць: У 5 т. К., 1966. Т. 4; *Левицький В. А.*

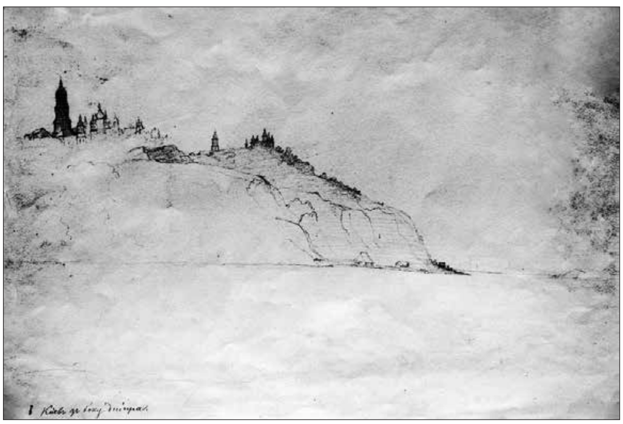
Проза Тараса Шевченка в естетистському проекті київського тексту // *ШСт 13*.

В'ячеслав Левицький

«КИ́ЇВ З БО́КУ ДНІПРА́» (папір, олівець, 27,7×38,3) — незакінчений рисунок Шевченка, виконаний у Києві у 1-й пол. черв. 1843 під час першої подорожі Україною в 1843—44. На аркуші ліворуч унизу рукою Г. *Честахівського* напис чорнилом: «Кіевъ зъ боку Дніпра». На звороті — начерк міського пейзажу. Зберігається у НМТШ (№ г—611).

19 трав. 1843 Шевченко виїхав з Петербурга в Україну Білоруським трактом і на поч. черв. прибув до Києва, де зробив ескіз виду міста. Це — один із двох рисунків митця, виконаних улітку 1843, на якому зображено київ. гори з архіт. ансамблями *Києво-Печерської лаври*, з місця, де проходила Наводницька переправа (див. *«Київ із-за Дніпра»*). У композиції відображено рельєф місцевості — кручі, у заг. контурах Лавру та Микільський собор із дзвіницею. Виразно окреслено лише велику лаврську дзвіницю. Далекий план не пророблено. Твір засвідчує майстерне володіння художником засобами графіки у передачі не лише точних обрисів краєвиду, а й особливостей архітектоніки споруд.

Ескіз уперше згадано як «Вид Києва з Дніпра» в рукописному описі Г. Честахівського 1861. Твір зареєстровано за № 107 або № 108, під цими номерами записано два рисунки з однаковою назвою (див. *Анісов В.*, *Середа Є.* Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. К., 1976. С. 354. Тут помилково № 107 — «Вид лівого берега Дніпра»). Уперше репрод. як «Київ. Печерське із боку Дніпра» у вид.: *Малярські твори*, с. 318, № 965; «Київ з боку Дніпра» в альб. «“Святий Київ наш великий…”: Малюнки Тараса Шевченка та його сучасників» (К., 2004. С. 22. № 9). Експонувався під назвою «Київ з боку Дніпра» на виставках у Києві (1974, 1982, 2004, 2009).

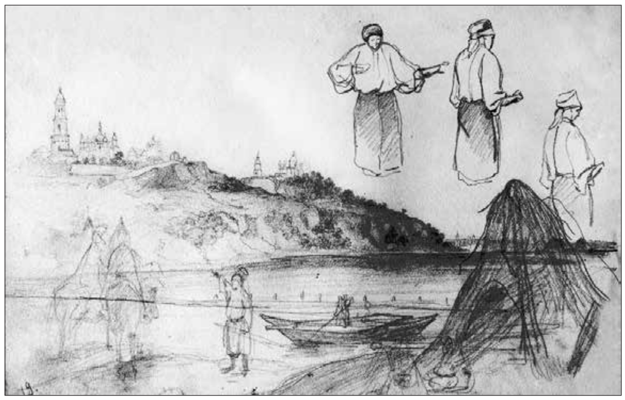
Т. Шевченко. Київ з боку Дніпра. Папір, олівець. 1843

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 2. № 290; *Каталог Музею Тарновського*. № 382; Художні твори у власній колекції Тараса Шевченка: Каталог виставки. К., 1974; Київ у мистецькій творчості Т. Г. Шевченка та художників його сучасників: Каталог виставки. К., 1982; «Свою Україну любіть… За неї Господа моліть»: Каталог виставки. К., 2004; *Шевченко Т. Г.* Альбом малюнків. 1841–1843 рр.: Факсимільне відтворення. К., 2013.

Літ.: Русов А. Коллекция рисунков Т. Г. Шевченко // *КС*. 1894. № 2; *Кузьмин Е. М.* Т. Г. Шевченко как живописец и гравер // Искусство и художественная промышленность. 1900. № 3; *Новицький*; *Владимирский Г.*, *Савинов А.* Т. Г. Шевченко — художник. Лг.; М., 1939; *Середа Є. О.* Київ та його околиці в мистецькій творчості Т. Г. Шевченка // *З досліджень* про Т. Г. Шевченка. К., 1968; *Яцюк В.* Малярство і графіка Тараса Шевченка: Спостереження, інтерпретації. К., 2003; *Гальченко С. А.* Альбом малюнків Тараса Шевченка. 1841–1843 рр.: Наук. дослідження, коментарі. К., 2013.

Ольга Цурканюк

«КИ́ЇВ ІЗ-ЗА ДНІПРА́» (папір, олівець, 17,6×26,5) — рисунок Шевченка, виконаний у Києві у 1-й пол. черв. 1843 під час першої подорожі Україною в 1843—44. Міститься в *Альбомі 1840—1844*. На аркуші ліворуч унизу фіолетовим чорнилом позначено: «19». На звороті є начерки постаті селянина зі спини, корчуватого дерева. Зберігається в ІЛ (Ф. 1. № 106).

Т. Шевченко. Київ із-за Дніпра. Папір, олівець. 1843

19 трав. 1843 Шевченко виїхав із Петербурга в Україну Білоруським трактом і на поч. черв. прибув до Києва. Перебуваючи на Трухановому острові, він вибрав місце і змалював краєвид міста. Це — один із двох рисунків Шевченка (див. *«Київ з боку Дніпра»*), на якому зображено високі гористі береги Дніпра з архіт. ансамблями *Києво-Печерської лаври*, Микільського собору й дзвіниці з місця, де проходила Наводницька переправа. Таким відкривався Київ поглядові подорожніх, що наближалися до нього з лівого берега Дніпра. Вдалині, ніби з плеса річки, виринає Поділ із церквами.

Поверх пейзажу пізніше внизу дорисовано дві постаті вершників, селянина, пором та курінь із кашоваром як

незавершений задум невідомої композиції. У вільній частині аркуша праворуч угорі — три начерки жіночих постатей: анфас, зі спини й у профіль. Твір засвідчує звернення митця до пейзажного живопису й відсутність жодного впливу, зокр., академ. настанов.

Уперше згадано як «Вид Києва з Дніпра» в рукописному описі Г. *Честахівського* 1861. Твір зареєстровано за № 107 або № 108, під цими номерами записано два рисунки з однаковою назвою (див. *Анісов В.*, *Середа Є.* Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. К., 1976. С. 354. Тут помилково № 107 — «Вид лівого берега Дніпра»). Репрод. як «Шкіци» у вид.: *Малярські твори,* с. 157, № 18; «Київ із-за Дніпра» у вид.: *Яцюк В.* Малярство і графіка Тараса Шевченка: Спостереження, інтерпретації (К., 2003. С. 83) та в альб. «Святий Київ наш великий…»: Малюнки Тараса Шевченка та його сучасників (К., 2004. С. 23. № 10).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 2. № 174; *Шевченко Т. Г.* Альбом малюнків. 1841–1843 рр.: Факсимільне відтворення. К., 2013.

Літ.: Куліш П. Воспоминания русского о польском археологе Константине Свидзинском // Русский вестник. 1857. Т. 12. Кн. 2; *Горленко 1886*; *Каталог* предметов малорусской старины и редкостей. Коллекция В. В. Тарновского. К., 1893. Вып. 1; *Середа Є.* О. Київ та його околиці в мистецькій творчості Т. Г. Шевченка // *З досліджень* про Т. Г. Шевченка. К., 1968; *Яцюк В.* Живопис — моя професія: Шевченкознавчі етюди. К., 1989; *Гальченко С. А.* Альбом малюнків Тараса Шевченка. 1841–1843 рр.: Наук. дослідження, коментарі. К., 2013.

Ольга Цурканюк

КИ́ЇВСЬКА ДУХО́ВНА АКАДЕ́МІЯ (1819—1920) — вищий навч. заклад, створений на базі *Києво-Могилянської академії* в ході освітньої реформи 1796—1808. Готувала священнослужителів, викладачів закону Божого й церк. історії в ун-тах і гімназіях, учителів для семінарій та духовних уч-щ. Підпорядковувалася спеціальним відділам Синоду і за практикою, започаткованою Петром *Могилою*, перебувала під безпосереднім наглядом місцевих архієреїв. Внутрішніми справами К. д. а. керували академ. рада (до 1869 — конференція) та академ. управління (займалося господарською діяльністю) на чолі з ректором з числа архімандритів, ігуменів або протоієреїв.

Курс навчання був розрахований на чотири роки. На першому, нижчому відділенні вивчали предмети, які, за традицією києво-могилян. періоду, вважалися філос. науками: риторика, давні й нові мови, математика, фізика, метафізика, логіка, психологія, історія філософії, моральна філософія та ін. На старших курсах викладали низку практичних і теоретичних богословських дисциплін: Святе Письмо, церк.-практичні предмети, церк. історія, герменевтика, гомілетика, порівняльне і догматичне богослов'я тощо.

За рішенням академ. корпорації у 1841 відкрито кафедру рос. цивільної та церк. історії, а з 1843

Київська духовна академія.
Фото початку 20 ст.

викладали основи педагогіки. Тобто К. д. а. була спеціально-церк. і водночас гуманітарно-пед. вищим навч. закладом, що великою мірою визначалося специфікою поч. та серед. освіти в Росії, де вагоме місце належало нижчим школам духовного відомства. Пед. колектив складався з ординарних і екстраординарних проф., доцентів і лекторів з нових мов. У число студентів після вст. іспиту зараховували випускників підпорядкованих К. д. а. єпархіальних семінарій (територіально в основному збігалися з губерніями), а також вихідців із Сербії, Чорногорії, Болгарії та Кавказу.

Багато зусиль для відновлення традицій і духу, притаманних могилянській добі, доклав київ. митрополит *Євгеній*, світогляд якого і зацікавлення історією сформувалися під впливом Д. *Бантиша-Каменського*. Митрополит усіляко сприяв прищепленню студентам інтересу до історії, заснувавши з цією метою Євгеніє-Рум'янцевську премію за кращі наук. розвідки. У результаті в стінах Академії виросла ціла плеяда істориків, які зробили значний внесок у розвиток укр. історіографії та популяризацію істор. знань в укр. суспільстві 19 ст. (серед найвизначніших — С. Голубєв, М. *Петров*, Ф. Тітов).

Шевченко був особисто знайомий з викладачем Академії В. *Аскоченським*, автором кн. «Киев с древнейшим его училищем Академиею» (К., 1856), ймовірно, й з ін. проф., які в 1840-х разом з М. Максимовичем клопоталися перед царськими чиновниками, прагнучи одержати дозвіл на створення у Києві наук. т-ва. Шевченко згадує К. д. а. у повісті «Близнецы». Як правило, він не відрізняє її від Києво-Могилянської академії, що було характерно для суспільства 19 ст. і відбилося не лише в худож., а й у наук. л-рі. Але в даному випадку йдеться саме про К. д. а., оскільки Шевченків герой, юний бурсак Никифор Сокира читав вірші, написані на честь митрополита київ. *Серапіона*, за якого в 1819 відбулося відкриття К. д. а.

Випускник Академії, її почесний член П. *Лебединцев* (пізніше — автор спогадів про Шевченка) при перепохованні тіла поета допомагав його родичу В. Шевченкові одержати дозвіл митрополита *Арсенія* та ген.-губ. князя І. *Васильчикова* поставити труну в церкві Різдва Христового на Подолі. Панахиду відправляв П. Лебединцев; співав хор шанувальників поета з числа студентів; а «серб-семінарист», теж студент К. д. а., за спогадами галичанина В. *Бернатовича*, студента Київ. ун-ту, від імені усіх пд. слов'ян «виразив свою честь і шанобу до українського співця» (*Бернатович В.* Похорони Тараса Шевченка // *Спогади 1958*, с. 529).

Літ.: Знаменский П. Духовные школы в России до реформы 1808 года. Казань, 1881; *Тітов Хв.* Стара вища освіта в Україні XVI—XIX ст. К., 1924.

Антоніна Стельмашова

«КИ́ЇВСЬКА СТАРОВИНА́» — істор.-літературознавчий часопис, заснований 1992 як продовження *«Киевской старины»*. Виходить раз на два місяці. Значне місце в журн. посідають матеріали про Шевченка. Низку ст. присвячено маловідомим сторінкам його життя. Так, надрук. фрагмент зі щоденника П. *Селецького* «Шевченко пише... лібрето» (1992. № 4). Опубл. ряд ін. ст.: О. Супронюк. «Невідомий Петро Мартос. Нові матеріали про видавця "Кобзаря" 1840 р.» (1997. № 3/4), серію ст. Г. *Зленка* «З книги життя Т. Г. Шевченка» (1997. № 3/4; 1999. № 2) — на основі арх. матеріалів дослідникові вдалося з'ясувати особу Є. *Іваницького*, згадуваного в листах Шевченка, та П. *Попова*, який зустрічався і спілкувався з Шевченком незадовго до його смерті. У часописі побачила світ і докум. розповідь В. Жмира «Слідами Кобзаря» (1996. № 4/5) — про місця перебування Шевченка у Києві в різні роки.

Київська старовина. 1999. № 2

Найвагомішу частину шевченкіани журн. становлять літературознавчі розвідки. На його сторінках, зокр., В. *Микитась* опубл. зі своїм вст. словом лист М. *Ґудзія* до ЦК КПРС з приводу того, що О. Корнійчук (гол. ред. *ПЗТ: У 10 т.*) намагався вилучити з вид. кілька листів поета — до начальника штабу Окремого корпусу жандармів, керівника *Третього відділу* Л. *Дубельта* й до ген.-губ. М. *Долгорукова* про сприяння передплаті серії «*Живописная Украина*». Як відп. ред. тому листування М. Ґудзій із цим рішуче не погоджувався («Спроба фальсифікації шевченківського листування». 1994. № 2). В журн. систематично друкуються цінні літературознавчі розвідки: О. *Пріцак* «Пророк» (1994. № 2); П. *Ротач* «"І рани мого серця окропи..." (Шевченкіана Григорія Коваленка)» (1997. № 6); М. Теплинський «Запис про Миколу Некрасова у Щоденнику Тараса Шевченка (До проблеми коментування)» (1998. № 3); О. *Федорук* «З історії першої публікації поеми Тараса Шевченка "Великий льох"» (1999. № 2) та «До історії становлення культу Шевченка у Галичині у 60-х рр. XIX ст. (Народовці і Куліш)» (2001. № 4); Є. *Нахлік* «Зіставлення і протиставлення Шевченка і Пушкіна в рецепції П. Куліша» (1999. № 4) та «Шевченкове трактування проблеми зла (аспект теодицеї)» (2002. № 5); В. *Дудко* «Із коментаря до "Воспоминания о двух малярах" Миколи Костомарова» (1999. № 4); О. Супронюк «Шевченкознавчі праці Володимира Дорошенка» (2000. № 4); Ю. *Барабаш* «"Художник петербурзький!" Гоголь і Шевченко: в єдиній художній просторені» (2001. № 1); а також рецензії: І. Козлик «З яким Шевченком вступаємо в XXI століття» (2004. № 3) — рец. на вид.: *Нахлік Є.* «Доля — Los — Судьба: Шевченко і польські та російські романтики» (Л., 2003) та ін. І. *Заславський* опубл. (2002. № 1—3) автобіографію К. *Біліловського*, де наведено в переказі невідому розповідь М. *Микешина* про Шевченка й подано багату інформацію до історії вшановування пам'яті Шевченка в 1890-х.

Про Шевченка як взірець культури мови йдеться у мовознавчій ст. О. Пономарева «Шевченкове слово» (1994. № 5). У журн. опубл. і мистецтвознавчі розвідки: П. *Білецький* «Сторінки образотворчого щоденника Тараса Шевченка на засланні» (1997. № 3/4); В. *Яцюк* «Шевченкова сепія "Старець на кладовищі" (Історія створення та семантика символів)» (1999. № 2) та «Шевченкова серія "Притча про блудного сина": від задуму до втілення» (2000. № 3) та ін.

Окремі ст. присвячено релігієзнавчому аспекту вивчання постаті й творчості Шевченка: Д. *Степовик* «Християнство і Шевченко» (1994. № 2); В. *Яременко* «"Людей і... не прокляв!" (До проблеми Шевченкового трактування теодицеї)» (2005. № 2). У кількох публ. йшлося про суспільно-політ. та істор. проблеми у творчості Шевченка: П. Гончарук «Кириломефодіївці про значення Переяславської ради для історії українського народу» (2004. № 1); Т. Колотило «Гайдамацька Коліївщина і Шевченкова поема: урок історії українського народу XVIII ст. та його тлумачення» (2005. № 2) та ін.

Олександр Боронь

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕ́Т — вищий навч. заклад, створений згідно з указом *Миколи I* від 8 листоп. 1833 для надання рос. за змістом і специфікою освіти вихідцям передусім зі шляхетних станів Київ., Поділ. і Волин. губ. На відміну від перших ун-тів Російської імперії, що намагалися наслідувати європ. зразки корпоративної автономії з принципом обрання на посади, зі свободою викладання і наук. пошуком, К. у. засновували на ін. моделі. Він був повністю залежний від держави і мав завдання зміцнити лояльність місцевої еліти до рос. монарха та утвердити імперську присутність у краї, який нещодавно входив до складу Речі Посполитої. Участь аристократії та шляхти у Листопадовому повстанні 1830 призвела до того, що для нього було взято за взірець нім. ун-ти з бюрократичним контролем за навчанням і викладанням, що здійснювали держ. інституції в загальноімперських інтересах.

Відкриттю К. у. передувало масове закриття шкіл (245), оснований на польс. освітній традиції, й зокр. *Кременецького ліцею*, які відігравали вирішальну роль у відродженні польс. ідентичності в правобережному регіоні України. Києву верховна влада надавала нового, сакрального значення як кол. центру православ'я, звідки поширилося християнство. Перетворення міста на освітній центр з імперською ідеологією мало стверджувати право Росії на «київську спадщину» та насаджувати думку про торжество істор. справедливості. Саме тому К. у., на відміну від ін. ун-тів Росії, одержав назву — Імператорський ун-т св. Володимира у Києві. Канонізований київ. князь, який увійшов в історію об'єднувачем земель Київської Русі та її хрестителем, символізував утвердження рос. освіти в полонізованому краї.

К. у. діяв на основі спеціально для нього складеного тимчасового статуту 1833, згідно з яким усувалося внутрішнє самоврядування. На відміну від статуту 1804, за яким засновували перші рос. ун-ти, К. у. лише до 1835 був методично-виховним центром щойно

М. Сажин. Університет св. Володимира (з Ботанічного саду). Папір, акварель. 1846

створеного однойменного навч. округу (1832) у складі Черніг., Київ., Поділ., Волин. і Полтав. (з 1839) губ. Очолював округ не ректор ун-ту, як було до цього, а держ. чиновник — попечитель, якого за погодженням з міністром народної освіти призначав імператор. Ректор ун-ту підлягав міністру народної освіти і попечителю навч. округу. Внутрішнє управління здійснювала рада у складі ординарних і екстраординарних проф. під головуванням ректора. Скасовувався університет. суд та автономні юрид. права членів університет. корпорації.

Для новостворюваного ун-ту було залучено матеріальну базу та інтелектуальний потенціал Кремен. ліцею і Вілен. ун-ту, кошти, що їх зібрала шляхта Київ. губ. 1805, а також держ. кошти, виділені на проектовані Ін-т правознавства у Києві та ліцей в Орші, і пожертви від купця П. Демидова. До Києва було перевезено наук. колекції та б-ки Кремен. ліцею, вілен. медико-хірургічної і духовної римо-католицької академій та ун-ту. Правом вступу до К. у. наділяли лише випускників гімназій та православних семінарій, а ті учні, які закінчили приватні школи і вчилися у домашніх учителів, такої можливості були позбавлені.

При відкритті К. у. був один ф-т — філос. з істор.-філол. і фізико-матем. відділеннями. 1835 відкрито юрид., 1841 — мед. ф-ти. Університет. курс був розрахований на 4 роки. Мета заснування ун-ту визначила одну з характерних його рис: гуманітарні дисципліни політизувалися і неминуче набували ідеологічної ваги. Наук.-досл. завдання відсувалися, а перевагу надавали вихованню і навчанню майбутніх чиновників держ. служби.

Позиція уряду щодо мети заснування К. у. не збігалася зі сподіваннями університет. професури, не було єдності й з громадськістю. Серед професор. складу ун-ту спершу переважали найлояльніші викладачі Кремен. ліцею. Лише три кафедри через відсутність відповідних кадрів посіли українці й

Університет св. Володимира. Фото середини 19 ст.

росіяни: М. Максимович (рос. словесність), В. Цих (заг. і рос. історія і статистика), О. М. Новицький (філософія). Після виявлення в ун-ті таємного політ. осередку «Співдружність польського народу» Ш. Конарського та арешту студентів польс. професуру було звільнено з Київ. і переведено протягом 1838—39 в ін. навч. заклади, а сам ун-т з берез. 1839 закрито майже на рік.

Імперський центр у пошуках спільників проти нелояльних поляків змушений був не лише реалізувати давнє прагнення українців мати власний ун-т у Києві, про який ті неодноразово заявляли, починаючи з 1760-х, спершу *Катерині II* (1766, 1767), а потім і Олександрові I (1802, 1805). Йшлося й про зміцнення професор. кадрів не лише німцями, вихованцями Дерпт. ун-ту, а й місцевими вихідцями з українців і росіян. Запрошення викладати прийняв проф. Москов. ун-ту М. Максимович, уродженець Полтав. губ., відомий на той час ботанік-природознавець. Однак його замість кафедри ботаніки було призначено у лип. 1834 ординарним проф. рос. словесності й запропоновано обійняти посаду ректора (верес. 1834 — груд. 1835); потім він став деканом першого відділення філос. ф-ту (аж до виходу у відставку 1845). Рос. історію викладали спершу В. Домбровський, після смерті якого було запрошено М. Костомарова, а також ад'юнкт О. Ставровський, проф. П. Павлов та ін. 1843 прибув до Києва вихованець Москов. ун-ту О. *Селін*, якого було призначено в. о. ад'юнкта кафедри рос. словесності. До Києва в ун-т прагнув перевестися читати лекції із заг. історії М. Гоголь. У 1839—40 навчався на філос. та юрид. ф-тах П. Куліш.

М. Костомаров зауважував, що Шевченко також приїхав із Петербурга з подібною метою — «в Малороссию с намерением приютиться здесь и найти себе должность». Про гол. завдання, поставлене перед К. у. імперською владою, його політ. роль і становище Шевченкові було відомо немало, бо з його викладачами він підтримував тісні зв'язки, мав серед них прихильників і друзів. Дату знайомства Шевченка з М. Максимовичем не зафіксовано; П. *Жур* вважає найвірогіднішою датою січ. 1844 (*Жур 2003*, с. 99), а до того поет знав про Максимовича як про упорядника зб. укр. народних пісень і дум. Після закінчення петерб. *Академії мистецтв* зі званням некласного художника він отримав 23 берез. 1845 квиток із записом мети подорожі в Україну — «для художественных занятий». Наприкінці трав. 1845 він приїхав до Києва і став співробітником заснованої за ініціативою М. Максимовича *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів*, до складу якої входили переважно університет. професори. Створення цієї Комісії 1843 очолив київ. військ., поділ. і волин. ген.-губ. Д. *Бібіков*, аргументуючи її заснування потребою зберегти у зх. губерніях старожитності — як очевидні докази прав імперії на володіння краєм, який «віковічно був російським». Комісія містилася у приміщенні К. у. Шевченка запросили до роботи в Комісії завдяки рекомендації М. Максимовича або П. Куліша. Як автор виданого в Петербурзі у листоп. 1844 першого вип. поширюваного і в укр. губерніях альб. офортів «*Живописная Украина*», Шевченко не міг не привернути до себе уваги. Шевченкові доручено змальовувати істор. пам'ятки в Черніг. і Полтав. губ. Подані ним наприкінці листоп. 1845 малюнки були належно оцінені, внаслідок чого його зараховано з 10 груд. 1845 членом-співробітником. Він працював у Комісії майже півтора року, до берез. 1847. Збереглися Археологічні нотатки, зроблені ним під час подорожі Україною (див. *Археологія* і Шевченко).

Шевченко заприятелював із М. Костомаровим, був першим, хто привітав його з обранням на кафедру рос. історії К. у. Йому ж він повідомив про своє прагнення почати службу в ун-ті. «Коли б то Бог дав мені притулиться до універ[ситету], дуже добре було б», — писав він у листі до М. Костомарова 1 лют. 1847.

Рос. імперській політиці деполонізації та зросійщування краю Шевченко і М. Костомаров протиставили ідею відродження та єднання слов'ян в одній федерації держав-республік, яка була висловлена в «Книзі буття українського народу» («…в однім союзі не розділимо і не змісимо…») і покладена в основу діяльності *Кирило-Мефодіївського братства*. Його членами і однодумцями були особи, які мали безпосередній стосунок до К. у.: кол. студенти, учителі В. *Білозерський*, Д. *Пильчиков*, тодішні студенти — Ю. *Андрузький*, О. *Навроцький*, І. *Посяда*, О. *Маркович*, О. *Тулуб*.

Кириломефодіївці слухали Шевченкове читання віршів, переписували їх (М. Костомаров, В. Білозерський, О. Маркович) та вміли належно оцінити, про що свідчить їхнє листування й присвячені поетові вірші — Ю. Андрузького («Скажи мені, батьку») та В. Олександрова («Брате-голубе, Тарасе!»). Серед загалу студентів та викладачів поширювалися рукописні списки ненадрук. творів Шевченка, зокр. поем «Сон», «Кавказ», «І мертвим, і живим», вірша «Розрита могила», містерії «Великий льох» та ін. 1846 Шевченко взяв участь у конкурсі на заміщення вакантної посади вчителя малювання ун-ту, сподіваючись суміщати її з роботою у Комісії. Художник К. *Павлов*, що займав цю посаду в К. у., за вислугою років і станом здоров'я пішов у відставку. Незважаючи на те, що було три претенденти, зокр. акад. петерб. АМ Й. Габерцетель, який жив у Лондоні, художник П. *Шлейфер* з Київ. ін-ту шляхетних дівчат, художник, власник приватної

київ. школи малювання Н. Буяльський з Поділля, міністр народної освіти дав згоду призначити на цю посаду Шевченка. У поданому попечителю Київ. навч. округу О. *Траскіну* від 27 листоп. проханні поет повідомив, що він закінчив клас проф. К. Брюллова й має намір навчати студентів живопису завдяки здобутим в АМ знанням. До того ж зобов'язувався, крім викладання, безкоштовно виконувати роботи у літографії, заснованій 1835 при ун-ті для потреб шкільних закладів усього Київ. навч. округу. Прохання подібного змісту від 10 груд. 1846 надійшло і до Д. *Бібікова*; в ньому наголошувалося на успішному співробітництві в Тимчасовій комісії для розгляду давніх актів. На позитивне рішення міністра народної освіти С. *Уварова* вплинули не лише наведені аргументи. У зарахуванні Шевченка до ун-ту брала участь, використовуючи свої родинні зв'язки серед вищих урядовців, В. *Рєпніна*. Популярними й відомими вже на той час були, крім «Живописной Украины», вид. «Історія Суворова» і «Російські полководці» М. *Полевого*, в оформленні яких брав участь Шевченко.

Очікуючи на це призначення, Шевченко звертався до М. Костомарова з проханням з'ясувати у синдика (юриста) ун-ту питання про своє зарахування. 21 лют. 1847 міністр призначив Шевченка на вакантну посаду спершу на іспитовий рік; проте скористатися цим призначенням йому не довелося через арешт 5 квіт. 1847 за участь у діяльності Кирило-Мефодіївського братства.

Значно пізніше, під час повернення із заслання, його відвідували в *Астрахані*, *Нижньому Новгороді* випускники К. у., які там служили викладачами в гімназіях, чиновниками в казенних палатах і лікарями. 1859, під час останньої подорожі в Україну, поет побував у Києві й зустрічався зі студентами ун-ту. На квартирі в І. *Сошенка* він познайомився із К. *Болсуновським*, який повідомив, що твори поета знайомі студентам. Шевченко палко відгукнувся на заснування київ. студентами перших у Росії недільних шкіл і надіслав 1860 для них до Києва 50 прим. «Кобзаря». Адресу-подяку від 8 січ. 1861 підписали 65 осіб, серед яких більшість становили студенти К. у. У цей час студент істор.-філол. ф-ту Є. Моссаковський працював над крит. аналізом творів Шевченка і планував підготувати повне видання його творів (див.: *Критический* разбор Е. М. Моссаковским отдельных произведений Т. Г. Шевченко [Першопублікація] // *Общественно*-политические движения на Украине в 1856—1862 гг. К., 1963. Т. 1).

У день смерті Шевченка, 26 лют. 1861, студенти ун-ту св. Володимира зібралися в університетській церкві на громадянську панахиду. Коли труну з тілом Шевченка перевозили з Петербурга до *Канева*, вони 6 трав. 1861 зустріли процесію перед Києвом на лівому березі Дніпра. Перед мостом коней розпрягли і самотужки привезли повіз із труною у місто. Намір виставити труну в університет. церкві не підтримала адміністрація К. у. Тоді її поставлено в церкві св. Різдва на Подолі. Студенти ун-ту становили основну масу учасників жалобної маніфестації, що відбулася у Києві 7 трав. 1861, коли труну з тілом поета везли узбережжям Дніпра на пароплав «Кременчуг». Процесія не раз зупинялася, і над прахом поета виголошували промови, зокр. і студенти ун-ту М. Драгоманов, О. *Стоянов*, інспектор 2-ї київ. гімназії М. *Чалий* (випускник ун-ту 1844). На похорон у Канів з *Михайлової Гори* прибув і кол. ректор ун-ту М. Максимович. Студенти М. *Старицький*, Т. *Рильський*, П. *Житецький*, М. Малашенко, П. Вишневський і М. *Ковалевський* супроводжували труну до Канева й допомагали Г. *Честахівському* впорядковувати могилу поета.

Літ. спадщину Шевченка в стінах К. у. дореволюційного періоду систематично не вивчали. До неї спорадично зверталися лише студенти, зокр. Т. Рильський, Й. Рильський у 1861, шукаючи за допомогою його поезії спільної мови з селянами під час пізнавальних подорожей Київщиною. Вони ж поширювали твори поета під час народницької пропаганди (П. Косач, С. Ніс, П. *Свєнцицький*). К. *Шейковський* у передм. до 1-го вип. 4-томної праці «Опыт южнорусского словаря» (1861) дав характеристику поемам Шевченка «Гайдамаки», «Наймичка». Студенти і проф. К. у. першими почали проводити щорічні вшановування пам'яті Шевченка, які стали своєрідною формою єднання укр. інтелігенції на нац. ґрунті. З поч. 1870-х і до кінця життя постаті Шевченка багато уваги у своїх працях присвячував М. Драгоманов. З доповідями про Шевченка виступали В. *Антонович* (на його кошти у Женеві видано «Кобзарі» 1879 і 1881), О. *Котляревський*, Ф. Міщенко; чимало писав М. *Дашкевич*. У засноване 1891 *Братство тарасівців* вступили студенти К. у. В. Боровик та М. *Міхновський*. З серед. 1890-х зі ст. й рецензіями шевченкознавчого змісту активно виступав В. *Доманицький*, а з кінця 1890-х — С. *Єфремов*. У 1903—14 в К. у. працював В. *Перетц*, котрий виховав у своєму «Семінарії з руської філології» майбутніх відомих шевченкознавців — О. *Багрія*, Л. *Білецького*, О. *Дорошкевича*, І. *Огієнка*, Т. *Сушицького*, П. *Филиповича*; з його школою пов'язані А. *Лобода*, В. *Петров* (*Шевченкознавство*. 2011. С. 22).

З перших післяреволюційних років новоутворена УАН розгорнула шевченкознавчі дослідження, видаючи журн. «*Записки історично-філологічного відділу ВУАН*» (1919—31), тематичні наук. зб. (Тарас

Шевченко. Зб. К., 1921; Шевченківський збірник. К., 1924. Т. 1; Шевченко та його доба. К., 1925. Зб. 1; К., 1926. Зб. 2). У шевченкознавчий процес активно включилися О. *Грушевський*, М. *Марковський*, П. *Филипович*, Б. *Якубський*, А. Лобода, Й. *Гермайзе*, М. *Зеров*, Б. *Навроцький*, Ф. *Якубовський*, А. *Кримський*, молоді науковці — Є. *Кирилюк*, А. *Костенко*, М. *Новицький*. Узагальнюючи набутки шевченкознавства 1861—1930-х, С. *Росовецький* зазначає, що у 1920-ті «саме випускники й викладачі Київського університету очолили наукове, академічне шевченкознавство, виробивши його модель, суттєво викривлену в радянській науці наступних десятиріч і багато в чому взірцеву і для наших часів. <…> Певним недоліком зазначеної моделі — за всього патріотизму її будівників, свідомих борців за відродження української національної культури — була однобічна орієнтація на російську філологію, але вона виправдовувалася тим, що звідти запозичувалися не лише марксистські (або псевдомарксистські) доктрини, але й новаторські тоді ідеї прогресивної формальної школи, що відобразилися в нечисленних, але принципово важливих дослідженнях поетики Т. Шевченка, а також слов'янська версія компаративістики» (*Шевченкознавство*. 2011. С. 52—53).

Поч. 1930-х був роками катастрофи наук. шевченкознавства, до якої призвела антинародна політика радянської влади — репресії проти інтелігенції, розстріляне відродження, інспіровані владою судові процеси. Різко змінилася атмосфера й умови наук. праці, почалася ера наклепів, демонстрації своєї відданості «принципам марксизму-ленінізму» коштом свободи і життя колег. Діяльність Є. *Шабліовського*, Ю. Йосипчука, П. *Колесника*, Б. Коваленка йшла в цьому річищі. Поодинокі вчені спромоглися утримуватися на незаангажованому (відносно) дослідженні поетики, проблем фольклоризму та істор.-літ. контексту, текстології та мови Шевченка (П. *Попов*, М. *Бернштейн*, В. *Масальський*, М. *Плісецький*, Г. *Левченко* та ін.). Ця тематика переважала у ювілейному числі наук. записок К. у. (*Збірник* філологічного факультету. К., 1939. № 1: Пам'яті Шевченка). Науковці К. у. взяли участь і в ювілейному зб., вид. АН Української РСР, у Повній зб. творів Шевченка у 5 т. (К., 1939. Т. 1).

П. Попов. Шевченко і Київський університет. К., 1964. Обкладинка

Шевченкознавство у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка 1860–2010. К., 2011. Обкладинка

У берез. 1939 з нагоди *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* навпроти гол. корпусу ун-ту відкрито пам'ятник Шевченкові. Тоді ж, 5 квіт., його ім'я надано і самому навч. закладу.

Війна припинила діяльність К. у., студенти опинилися на фронтах, частина вчених — теж, а частина — в евакуації в Уфі, пізніше — у Москві. Нечисленні публ. набули публіцистичного тону й суто патріотичної «вітчизняної» тематики. Чи не єдиним винятком була ювілейна шевч. сесія 9—10 берез. 1943, наук. доповіді якої опубл. у зб. «Пам'яті Т. Г. Шевченка» (М., 1944).

У повоєнні роки спадкоємці Й. Сталіна посилили тиск на укр. інтелігенцію, переслідуючи «буржуазний націоналізм» і продовжуючи формування «єдиного радянського народу» з провідною роллю «старшого брата», що яскраво виявилося в бучному святкуванні 300-річчя Переяславської ради 1654. Усі галузі ідеологічного фронту, до якого включено й шевченкознавство, було затиснуто в тверді рамки ідеологічного канону. «У таких умовах жодна шевченкознавча праця не могла з'явитись без відповідних вступів, посилань на класиків марксизму-ленінізму і натомість знищувальних інвектив на адресу "українських буржуазних націоналістів", які нібито подавали поета у викривленому дзеркалі» (*Шевченкознавство*. 2011. С. 97). Попри все цінні праці створили такі шевченкознавці, як Є. *Кирилюк*, П. Попов, О. *Білецький*, Л. *Булаховський*, А. *Шамрай*, М. *Коцюбинська*, П. *Федченко* та ін.; науковці К. у. стали постійними учасниками наук. шевч. конференцій, започаткованих ІЛ 1952 (див. *Шевченківські наукові конференції*).

Ювілеї 1961 і 1964 років зумовили активізацію шевченкознавчих досліджень. 1961 в К. у. на кафедрі історії укр. л-ри почав діяти кабінет шевченкознавства (завідувач Я. Мусенко). У трав. того ж року на стіні гол. (червоного) корпусу К. у. встановили мемор. дошку із написом: «У цьому будинку в 1845—1847 роках працював співробітником Археографічної комісії Тарас Шевченко». До вивчення шевченкознавчих проблем залучено не лише викладацький корпус, а й аспірантів і студентство — на регулярних шевч. конференціях (І. Заславський, П. Пономарьов, Ф. Шолом, А. Могила,

А. Коваль, В. Моринець, В. Поважна, В. *Неділько*, П. *Тимошенко*, А. Білецький, В. *Коптілов*, Н. *Крутікова*, Г. *Сидоренко* та ін.). Продовжували плідну працю проф. М. *Русанівський*, В. Масальський, В. *Ільїн*, П. *Плющ*, С. *Чавдаров*, П. Федченко та ін. На матеріалах ювілейних конференцій видано зб. «Тарас Шевченко» (К., 1961), «Голос Шевченка над світом» (1961), «Шевченко і слов'янські народи» (1964), «Дослідження творчості Т. Г. Шевченка» (1964). Дослідник історії шевченкознавства М. *Комишанченко* упорядкував 1-й та 2-й томи тритомника «Світова велич Шевченка» (1964) зі своїми передмовами. Майбутній проф. Варшавського ун-ту і почесний проф. К. у. С. *Козак* 1962 захистив кандидат. дисертацію на тему «Шевченко й польська література (40—60-ті роки». М. *Гнатюк* узяв участь у колективній монографії ІЛ «Шевченкознавство: Підсумки й проблеми» (1975), а також у підготовці *ШС*. Серед автор. складу Шевченківського словника виступили науковці К. у. та ІЛ — М. Грицай, Н. Жук, М. *Марченко*, П. Плющ, Г. Сидоренко, М. Комишанченко, Н. Крутікова, М. Рудько, С. Семчинський, З. *Кирилюк*, В. Коптілов, І. П'ятаков, П. Тимошенко, П. Федченко, Т. Чернишова, К. Шахова та ін. — під наук. керівництвом відп. ред. Є. Кирилюка. 1981 видано зб. «Т. Г. Шевченко в інтернаціональних літературних зв'язках».

1989-го ювілейного року встановлено університет. премію ім. Т. Г. Шевченка, а кабінет шевченкознавства реорганізовано в Шевч. наук.-досл. центр при К. у. (1992 його перейменовано у навч. лабораторію шевченкознавства, керівник — В. Гнатенко, бібліограф шевченкіани, в т. ч. й укладач бібліогр. покажчика у вид.: *Шевченкознавство*. 2011). Видано зб. «В літопис шани і любові» (1989; голова редколегії П. *Кононенко*), «Шевченко і світ» (1989; упоряд. Д. *Наливайко*); куратором зб. «Актуальні проблеми сучасного літературознавства та мовознавства» (1991), «Дослідження творчості Т. Г. Шевченка» (1992), «Сучасні проблеми філології» (1993) був М. *Дубина*.

З поч. 1990-х — з часу розблокування науки в незалежній Україні — у наук. обіг впроваджуються праці кол. «буржуазних націоналістів» (С. *Смаль-Стоцького*, І. Огієнка, С. Єфремова, В. Антоновича, В. Доманицького, С. Балея, Г. *Костельника* та ін.), зростає інтерес до етико-реліг. аспектів світогляду Шевченка (Л. Коломієць, Ж. *Ляхова*, А. Марушкевич), символічних і міфолог. підтекстів творчості (Л. *Задорожна*, Н. *Слухай*, Ю. *Дядищева-Росовецька*, А. *Мойсієнко*, С. *Росовецький*, С. *Задорожна*, О. Астаф'єв) і взагалі до фольклор. та інокультурного контекстів творчості поета. Реалістично оцінюються взаємини Шевченка з багатьма культурними діячами, — проблематика, що доти зазнавала особливо прискіпливого партійного нагляду. Зростає інтерес до

Пам'ятник Тарасу Шевченку і головний корпус Київського університету. Сучасне фото

питань поетики й мови (М. *Наєнко*, Н. *Костенко*, Ю. Ковалів, А. Ткаченко, Л. Кисельова, О. Астаф'єв, Г. Дима, В. Кузьменко, Т. Бовсунівська, О. *Боронь*, Ю. Мосенкіс, Д. Теряєв), психології Шевченка (С. Саксєєв, А. Шестак, М. Тимошик, Г. Штонь, С. Задорожна), проблем інтертекстуальності й метатексту (С. Росовецький, Є. *Лебідь*). Постійно провадяться студії з компаративістики й перекладознавства (Л. Задорожна, Л. Грицик, І. Заславський, Н. Непорожня, І. Заярна, В. Кузьменко, А. Шпиталь, О. Шокало, *Кім Сук Вон*, Р. Радишевський, М. Тимошик, В. *Житник*, Г. Александрова та ін.).

У рік 180-літнього ювілею від дня народження Шевченка почали виходити «*Шевченкознавчі студії*» (1994; за ред. М. Наєнка), які поступово набувають регулярності, концентрують на своїх сторінках основний шевченкознавчий доробок науковців К. у. Нині творчість Шевченка досліджують на кафедрі історії укр. л-ри і шевченкознавства, утвореній 1999. Науковці кафедри створюють навч. посібники з історії укр. л-ри з розділом про Шевченка в них (Л. Задорожна, М. Наєнко), монографії (*Мойсієнко А*. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша: Монографія. К., 2006; *Слухай-Молотаєва Н. В*. (у співавт. з Мосенкісом Ю.). Мовна символіка і міфопоетика текстів Тараса Шевченка. К., 2006; *Назаренко М*. Поховання на могилі (Шевченко, якого знали): Монографія. К., 2006; *Росовецький С*. Тарас Шевченко і фольклор. К., 2011), беруть участь у шевч. конференціях, активно публікуються в зб. і журналах. 2002 вийшла друком колективна монографія, створена науковцями кафедри, — «Інтеграція позитиву в творчості Шевченка (аспекти символу, аксіології, онтології, міфу, психології і стилю)» (відп. ред. Я. Вільна), позначена увагою до низки нетрадиційних проблем. Значний внесок зробили науковці К. у. в створення 6-томної Шевченківської енци-

О. Ковальов, В. Гнєздилов. Меморіальна дошка Тарасові Шевченку на фасаді головного корпусу Київського університету. 1961

клопедії, яку готує ІЛ; до її підготовчих видань належить зб. ст. «Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка» (К., 2008), у якому взяв участь проф. С. Росовецький.

«Одними з перших шевченкознавці КНУ, після здобуття Україною державної суверенності, — стверджує Л. Задорожна, — застосовують нову методологію шевченкознавчих досліджень, заявляючи нову ментальність науковців-шевченкознавців. Здійснюється перегляд оцінки стильового феномену поетичної та прозової спадщини Т. Шевченка, переосмислюється характеристика жанрових і сюжетно-композиційних моделей творчості митця, розширюється понятійна сфера в мовознавчій оцінці поетової творчості, оснащується філософський аспект дослідження, психолого-педагогічні спостереження, тема "Т. Шевченко й історія". <…> За вивчення творчості Т. Шевченка беруться молоді перспективні науковці. <…> Ця яскрава наступність поколінь шевченкознавців у КНУ — ще одне свідчення того, що шлях до Т. Шевченка — незглибимий, і його торуватимуть і наступні покоління вчених Київського національного університету» (*Шевченкознавство*. 2011. С. 312).

Літ.: Костомаров Н. И. Автобиография // *Костомаров Н. И.* Исторические произведения. Автобиография. К., 1989; *Історія* Київського університету. К., 1959; *Попов П. М.* Шевченко і Київський університет: До 150-річчя з дня народження поета. К., 1964; *Мусенко Я.* Імені Шевченка [про кабінет шевченкознавства] // *НШК 21/22*; *Грицай М.*, *Неділько В.*, *Неділько Г.*, *Задорожна С.* Т. Г. Шевченко і літературне життя Київського університету. К., 1989; *Документи*; *КМТ*. Т. 1; Т. 2; *З іменем* святого Володимира: Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників. У 2 кн. К., 1994; *Грімстед Патриція К.* Археографія в тіні імперської політики: Київська археографічна комісія та утворення Київського центрального архіву давніх актів // *Матеріали* ювілейної конференції, присвяченої 150-річчю Київської археографічної комісії. К., 1997; *ALMA* MATER. Університет св. Володимира між двома революціями /Автори-упоряд. *Короткий В. А.*, *Ульяновський В. І.* К., 2000; *Біленький С.* Заснування Київського університету: спадковість, переривчастість, імперська сваволя // *Схід* / Захід: Істор.-культуролог. зб. 2005. Вип. 7: Університети та нації в Російській імперії; «Орю свій переліг… та сію слово»: Шевченкознавча монографія. К., 2012.

Валентина Шандра, *Валерія Смілянська*

КИ́КІН Петро Андрійович (27.12.1775/7.01.1776, м. Алатир Симбірської губ., тепер Чуваська Республіка, РФ — 18/30.05.1834) — таємний радник, статс-секретар Олександра I, почесний член петерб. *Академії мистецтв*. Навчався в пансіоні при Москов. ун-ті. Служив у лейб-гвардії в Семеновському полку. Брав участь у війні 1812. Вийшов 1814 у відставку. З 1816 — на держ. службі. Один із організаторів *Товариства заохочування художників* (1820).

Шевченко згадував К. у повісті «Художник», розповідаючи історію художника Т. *Головні* (4, 137).

Олена Слободянюк

КИНДЯКО́В Олександр Львович (1805—1884) — поміщик Симбірської губ. Служив офіцером. Після виходу у відставку жив у своєму маєтку. 16 жовт. 1857 Шевченко записав у Щоденнику, що познайомився у М. *Якобі* з поміщиком К., родичем О. Тимашева, тодішнього начальника штабу корпусу жандармів. Оскільки К. збирався до Петербурга, поет попросив його дізнатися у свого родича, чи довго ще триватиме його (Шевченка) вигнання.

Григорій Зленко

КИПОРЕ́НКО-ДОМА́НСЬКИЙ (справж. — Кипоренко) **Юрій Степанович** (12/24.03.1888, Харків — 6.08.1955, Київ) — укр. оперний співак (героїко-драм. тенор) і педагог. Народний артист Української РСР (1936). Лауреат Держ. премії Союзу РСР (1949). Навчався 1905—06 в Харків. муз. уч-щі. Учень С. Лапинського (Москва, 1911—16). Удосконалювався в Е. Танаро (1927, Мілан, Італія). Виступав в укр. муз.-драм. трупах: О. Суслова (1906—07), О. *Суходольського* (1907—09), П. *Саксаганського* (1909—11), Д. Гайдамаки (1911—13). Співав на оперних сценах Москви (1913—19), ін. міст Росії, Тбілісі (1941—44). Був солістом Харків. (1922—23, 1931—39), Одес. (1926—30), Київ. (1939—41, 1944—49) театрів опери та балету. В 1948—52 — викладач Київ. консерваторії.

Створив бл. 120 образів в укр., рос. і західноєвроп. оперній класиці. Співав партії Андрія («Катерина» М. *Аркаса*, 1907, трупа О. Суходольського; 1912, трупа Д. Гайдамаки; 1923, Народний укр. театр, Харків), партію П. Куліша («Шевченко» В. *Йориша*, 1940); Марка («Наймичка» М. *Вериківського*, 1944) (дві останні — в Київ. театрі опери та балету; див. *Національна опера України імені Т. Г. Шевченка*). Виступав і на шевч. концертах, зокр. в Петербурзі (9 берез. 1912) та Одесі (11 берез. 1929). Виконання К.-Д. вирізнялося пристрасністю, експресивністю. Найбільшої сили й виразності досяг у драм. і героїчних партіях.

Літ.: Івановський П., Милославський К. Юрій Кипоренко-Доманський. К., 1987; *Лисенко І.* Героїчний тенор // Вітчизна. 1988. № 4; *Українські* співаки у спогадах сучасників. К.; Л.; Нью-Йорк, 2003.

Іван Лисенко

КИПРІЯ́Н Мирон Володимирович (27.07.1930, Львів) — укр. театр. художник. Народний художник України (1988), лауреат Держ. премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка (1978). По закінченні 1954 Львів. ін-ту декоративного та прикладного мист-ва (нині — Львів. академія мист-в) — гол. художник Львів. обл. театру ляльок. У 1957 — художник-постановник, а з 1963 — гол. художник Львів. укр. драм. театру ім. М. Заньковецької (тепер — *Національний академічний український драматичний театр імені Марії Заньковецької*). У доробку К. — сценографічне оформлення бл. 300 вистав, з них понад 200 — на сцені театру ім. М. Заньковецької. У роботі над творами нац. та зарубіжної класики, сучасної драматургії етапними для художника і колективу були «Фауст і смерть» О. Левади (1960), «Король Лір» В. *Шекспіра* (1969), «Камінний господар» Лесі *Українки* (1971), «Річард III» В. Шекспіра (1974), «Украдене щастя» І. Франка (1976), «Отелло» В. Шекспіра (1985), «Маруся Чурай» Л. *Костенко* (1989), «Народний Малахій» М. Куліша (1990), «Ісус, Син Бога Живого» В. Босовича (1994) та ін.

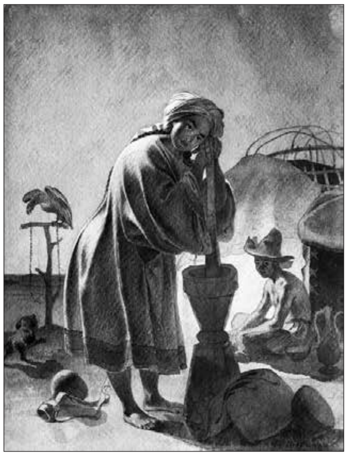
До театр. шевченкіани К. здійснив сценографію вистав: «Гайдамаки» (інсценізація В. *Грипича*, 1964), «Гайдамаки» (реж. Ф. *Стригун*, 1988); літ.-мист. композиції за Шевченком — «В сім'ї вольній, новій» (1988), «Привітай же мене, моя Україно» (1989), «Згадайте, братія моя» (1990; всі — за інсценізацією і постановкою Ф. Стригуна); «Посланіє» (автор композиції і виконавець Б. *Козак*, 2010), «Невольник» М. *Кропивницького* (реж. Ф. Стригун, 2011).

Майстер творення метафоричного зорового образу спектаклю, К. в осмислюванні Шевченкової спадщини завжди знаходить глибоконац. за змістом і сучасні за формою візуальні способи вияву рушійних конфліктів драматургії, виразні пластичні еквіваленти його худож. слова поета. Зовнішня монументальність поєднується з драматизмом зорово-емоційного чинника вистави, архетипні знаки (величні «сувої пам'яті» у «Гайдамаках» 1964; велетенські зрізи дубів у «Гайдамаках» 1988) — з потужним інтелектуальним посилом. Синтез високої культури постановки та оригінальності творчого задуму, поетичності образної мови із використанням найсучаснішої сценографічної лексики притаманні сценічній шевченкіані К. як його найяскравішій мист. якості.

Майя Гарбузюк

«КИРГИ́ЗКА» [«Казашка»] (папір, сепія, 28,2×21,7) — малюнок Шевченка, виконаний улітку 1856 в *Новопетровському укріпленні*. На аркуші праворуч унизу чорнилом авторський напис: «*Т. Шевченко*». На звороті унизу ліворуч ним підписано: «*5. Киргизка*». Зберігається у НМТШ (№ г—289).

Перебуваючи на засланні в Новопетровському укріпленні, Шевченко зарисовував краєвиди й побут місцевого населення, звичаями якого він цікавився, оскільки прожив на цій території бл. 10 років (за прийнятим рос. урядом розпорядженням, тюркомовні народи й народності, зокр. киргизів, казахів, каракалпаків, татар, туркменів називали киргизами). На малюнку зображено сцену з побуту киргизів: молода жінка перепочиває, спираючись на дерев'яний товкач у ступі. За нею біля входу в юрту сидить чоловік, ліворуч — прикутий ланцюгом до жердини мисливський беркут, на якого гавкає собака. Напівзакрита тканиною юрта, в якій видно жердини конструкції, порожній посуд, мішок, що лежить біля ступи, — усе це свідчить про незаможність сім'ї. Засобами різного насичення тону сепії митець вдало вибудував простір у композиції, персонажів та архітектоніку сцени загалом, виділивши освітленням силует молодої жінки на передньому плані, її знаряддя для роботи і чоловіка — на другому, сформувавши змістовний композиційний центр твору.

Т. Шевченко. Киргизка. Папір, сепія. 1856

Цей жіночий образ трапляється й в ін. сепіях Шевченка, що підтверджує застосування митцем академ. принципів роботи з моделлю, якою у цих творах була молода дівчина Катя, сестра *Авдотьї*, няньки дітей Н. *Ускової* (*Пронін І.* В гостях у друга Т. Г. Шевченка // Життя й революція. 1928. № 3. С. 117—122). Зовнішність та одяг дівчини можна пізнати в малюнках «Самаритянка» (*ПЗТ: У 10 т.* Т. 9. № 49), «Молитва за померлими» [«Казашка Катя»] (*ПЗТ: У 10 т.* Т. 9. № 61), «Благословіння дітей Христом». В *Альбомі 1848—1850* є ескіз «Казашка над ступою» (*ПЗТ: У 10 т.* Т. 8. № 125), що тематично і композиційно близький до цього малюнка.

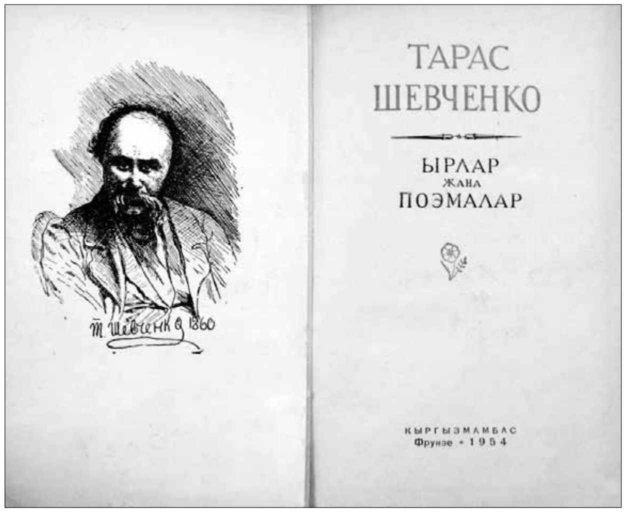
Твір уперше згадано та репродуковано під назвою «Киргизка б'є кумис» у кн.: *Новицький,* с. 70. № 479. Табл. 64. У л-рі трапляється під назвами: «Киргизка

над ступою» (*Бурачек М. Г.* Табл. XLII), «Над ступою» (*Беисов Т.* Т. Г. Шевченко в Казахстане. Алма-Ата, 1952. С. 63. Табл. 8) та з датуванням: 1853—57 (*Раєвський С. Є.* Життя і творчість художника Тараса Шевченка. Х., 1939. Табл. 58); 1847—57 (*Калаушин М. М.* Т. Г. Шевченко в портретах и иллюстрациях. Лг., 1940. С. 120). Твір експонувався: на виставці як «Казашка» (1964, Москва; 1984, Київ) (див. *Експонування творів Шевченка*). Місця зберігання: колекція І. Цвєткова (Москва), ДТГ, ІТШ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ). Іл. табл. V.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 50; Каталог юбилейной художественной выставки. М., 1964; Шевченко — художник: Каталог виставки. К., 1986.

Літ.: Новицький; *Бурачек М. Г.* Великий народний художник. Х., 1939; *Костенко А.*, *Умірбаєв Е.* Оживуть степи…: Тарас Шевченко за Каспієм. К., 1977.

Тамара Дворниченко

Т. Шевченко. Вірші та поеми. Фрунзе, 1954. Розгорнутий титул

КИРГИ́ЗЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Кирг. л-ра належить до т. зв. молодописемних л-р. 1924 вважають роком її народження, саме тоді вийшла перша кирг. газ. «Эркин Тоо», в якій друкували твори основоположників нац. л-ри. Розвиваючись, кирг. л-ра взаємодіяла з ін. л-рами, зокр. й з укр. Історично епіцентром кирг.-укр. літ. зв'язків стала творчість Шевченка, якого в Киргизії називають «акином Таразі». Цьому сприяли кілька об'єктивних обставин: спільність істор. доль кирг. і укр. народів у складі Російської імперії та Союзу РСР, наявність на території Киргизії укр. діаспори з 2-ї пол. 19 ст., типологічна подібність особистих і творчих біографій кирг. акина Токтоґула та Шевченка, що їх сприймають як духовно рівні величини в житті двох народів.

Поч. етапом худож. освоєння творчості Шевченка в Республіці було святкування *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка*. У кирг. періодиці з'явилися перекл. К. *Маликова*, С. *Сасикбаєва*, А. *Токтомушева*, зокр. поем «Кавказ», «Гайдамаки», «Мар'яна-черниця», балади «Тополя», віршів «Минають дні, минають ночі», «Заповіт», «В неволі тяжко, хоча й волі» та ін. Ці перекл. ввійшли в першу зб. тво-рів Шевченка кирг. мовою «Кобзар. (Вірші та поеми)» (Фрунзе; Казань, 1939). С. Сасикбаєв виголосив промову на VI Пленумі Правління

Т. Шевченко. Кобзар. (Вірші та поеми). Фрунзе; Казань, 1939. Обкладинка

Спілки письменників Союзу РСР в Києві. До 140-річчя від дня народження укр. поета вдруге було видано його поетичні твори у перекл. кирг. мовою — «Вірші та поеми» (Фрунзе, 1954). До зб. ввійшли нові ред. раніше опубл. перекл., а також нові — вірші «Сестрі» та «Заповіт» (переклав Т. Шемшиєв). До *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* та *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* в періодиці Киргизії опубл. нові перекл. творів укр. поета: «Минають дні, минають ночі», «Заповіт», «Ой одна я, одна», «І небо невмите, і заспані хвилі» та ін. (переклав Б. Сабіров), які доповнили попередні перекл. і ввійшли до 3-го вид. творів Шевченка «Поеми і вірші» (Фрунзе, 1964). Ще дві зб. під назвою «Кобзар: Вірші та поеми» вийшли у Фрунзе (1990) та Києві — в серії «Вінок Кобзареві мовами народів світу» (2004). У вид. брали участь перекладачі К. Маликов, С. Сасикбаєв, А. Токтомушев, Т. *Уметалієв*, С. *Жусуєв*, Ж. Садиков, Ж. *Абдихаликов*, Е. *Турсунов*, С. *Тургунбаєв*, С. Єгіналієв, М. Ааматов та ін. (всього бл. 30 перекладачів). У перекл. представлено основні жанри поезії Шевченка: елегії «Думи мої, думи мої» (1840), «Минають дні, минають ночі», «Заповіт», «Пророк», «І виріс я на чужині», цикл «В казематі», триптих «Доля», «Муза», «Слава»; «Думка — Тече вода в синє море», «Думка — Тяжко-важко в світі жити», «Ой одна я, одна»; пісні «Ой стрічечка до стрічечки», «Ой умер старий батько», «І багата я»; послання «Гоголю», «Марку Вовчку», «Сестрі»; поеми «Катерина», «Гайдамаки», «Мар'яна-черниця», «Сон — У всякого своя доля», «Кавказ», «Княжна», «Відьма», «Неофіти».

Худож. освоєння кирг. поетами творчої спадщини Шевченка викликало в них природне прагнення створити його образ. Уперше звернувся до нього

1. *Т. Шевченко. Портрет М. О. Луніна.*
Папір, акварель. 1838

2. *Т. Шевченко. Портрет А. І. Лагоди.*
Папір, акварель. 1839

3. *Т. Шевченко. Портрет І. Крилова. Папір, акварель.*
1839–1841. Копія з роботи К. Брюллова

4. *Т. Шевченко. Портрет А. Є. Коцебу.*
Папір, акварель. 1843

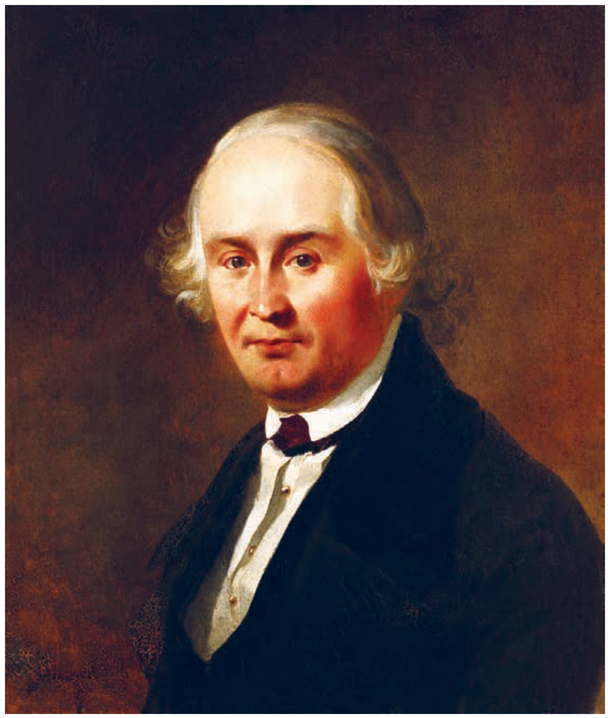
1. *Т. Шевченко. Портрет П. О. Куліша. Полотно, олія. 1844*

2. *Т. Шевченко. Портрет О. А. Лук'яновича. Полотно, олія. 1845*

3. *Т. Шевченко. Портрет М.Д. Корсун. Полотно, олія. 1845–1846*

4. *Т. Шевченко. Портрет І. І. Лизогуба. Полотно, олія. 1846–1847*

1. *Т. Шевченко. Портрет К. Ф. Кейкуатової. Полотно, олія. 1847*

2. *Т. Шевченко Портрет М. Г. Ісаєва. Папір, акварель. 1850*

3. *Т. Шевченко. Портрет А. К. Кадницького. Тонований папір, італійський та білий олівець. 1858*

4. *Т. Шевченко. Портрет В. Л. Кочубея. Полотно, олія. 1859*

1. *Т. Шевченко. Катерина.*
Полотно, олія. 1842

2. *Т. Шевченко. Козак-бандурист.*
Папір, сепія. 1843

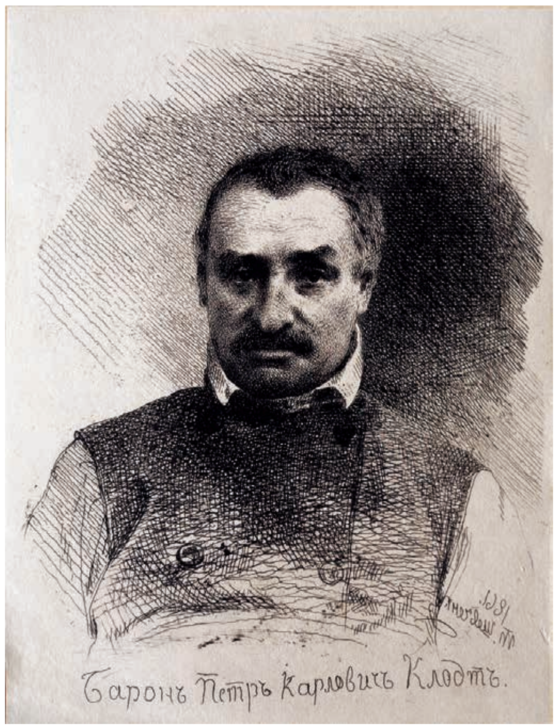
3. *Т. Шевченко. Казарма.*
Папір, акварель. 1847

1. *Т. Шевченко. Казахська стоянка на Косаралі.*
Папір, акварель. 1848–1849

2. *Т. Шевченко. Киргизка.*
Папір, сепія. 1856

3. *Т. Шевченко. Портрет П. К. Клодта.*
Папір, офорт. 1861

1. *І. Їжакевич. Ілюстрація до поеми Шевченка «Наймичка». Картон, олія. 1961*

2. *Ф. Красицький. Портрет Т. Г. Шевченка. Папір, акварель. 1939*

3. *Ф. Коновалюк. Катерина. Картон, олія. 1969*

4. *О. Лопухов. 5 квітня 1847 р. Полотно, олія. 1964*

1. *Ф. Кричевський. Т. Г. Шевченко. Полотно, олія. 1928*

3. *А. Кац. Не каюсь (середня частина триптиха «Кобзар»). Полотно, олія. 1964*

2. *А. Кац. Кайдани порвіте (ліва частина триптиха «Кобзар»). Полотно, олія. 1964*

4. *А. Кац.Думи (права частина триптиха «Кобзар»). Полотно, олія. 1964*

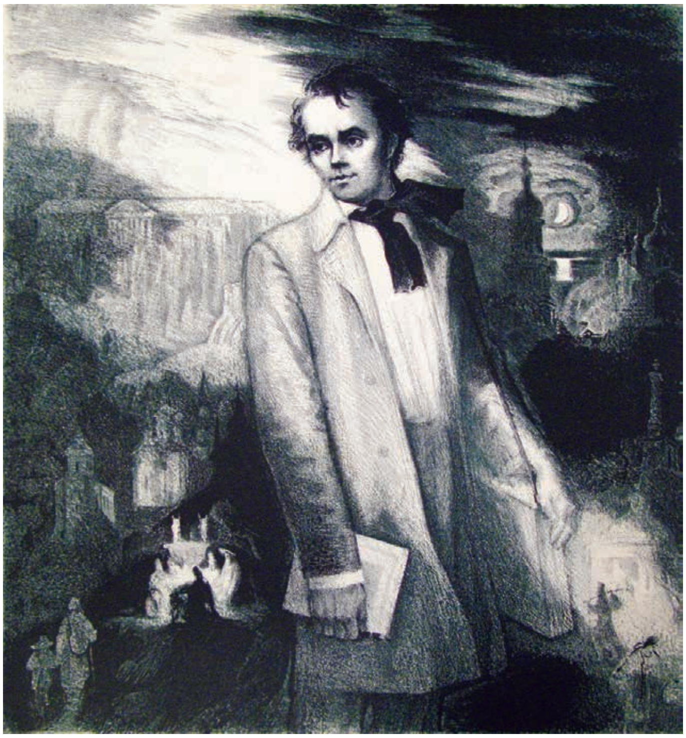
1. *В. Касіян. Шевченко серед селян.*
Папір, автолітографія. 1939

2. *Н. Лопухова. «А серденько відпочине, поки сльози ллються...». Папір, кольорова літографія. 1964*

3. *В. Куткін. «Думи мої, думи...».*
Папір, ліногравюра. 1959

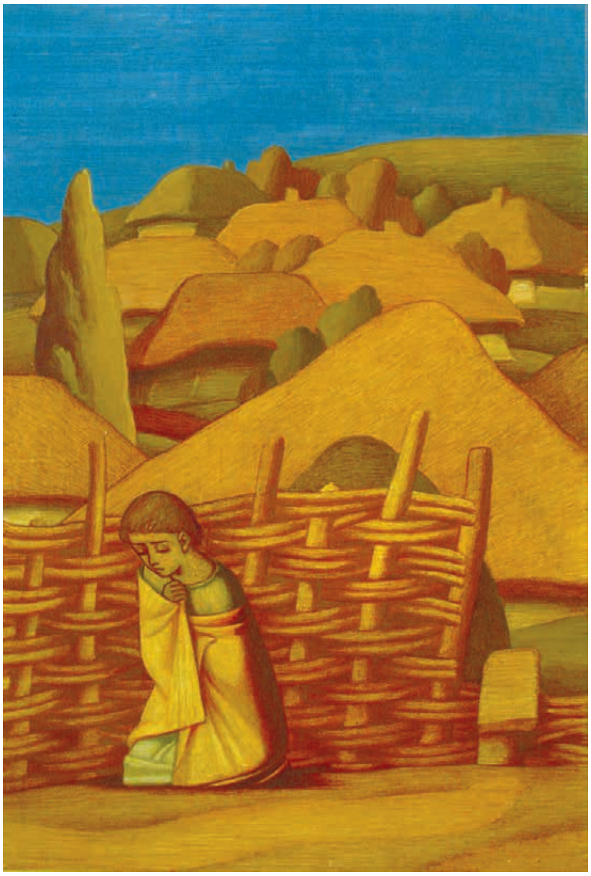
1. *М. Компанець. Т. Шевченко в Києві 1846 року. Папір, літографія. 1982*

3. *В. Лопата. Причинна. За мотивами поезії Т. Шевченка. Папір, кольорова ліногравюра. 1987*

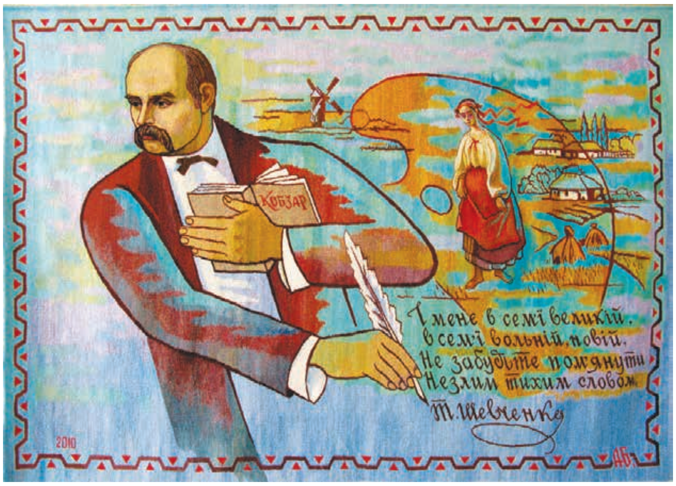

2. *А. Крвавич. Ілюстрація до вірша Т. Шевченка «За байраком байрак». Папір, кольорова літографія. 1989*

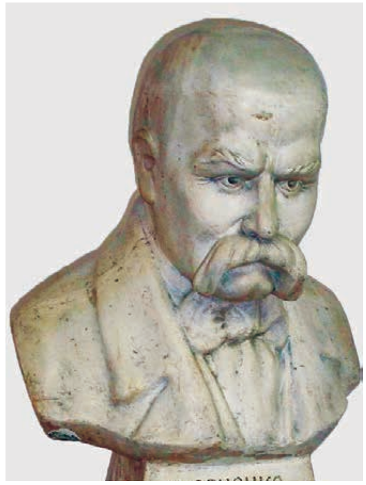

4. *О. І. Івахненко. Ілюстрація до вірша Шевченка «І виріс я на чужині». Картон, темпера. 1981*

До статті «Іконографія Шевченка»

1. *А. Буйгашева. Килим «Заповіт». Вовна, ткання. 2010*

2. *О. Архипенко. Погруддя Т. Шевченка. Гіпс тонований. 1933*

3. *В. Волощак. Гривна. Срібло, литво, корал. 2012*

4. *В. Гонтарів. Доля Тараса. Полотно, олія. 2007*

5. *Г. Кушніренко. Портрет Т. Г. Шевченка. Папір, олівець. 1925*

До статті «Іконографія Шевченка»

1. *С. Васильківський. Портрет Т. Г. Шевченка. Полотно, олія. 1910–1911*

2. *І. Білаш. Арешт Т. Г. Шевченка в Оренбурзі. Полотно, олія. 1963*

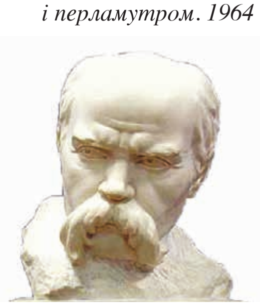
3. *М. Стороженко. Доля. Муза. Слава. Картон, левкас, змішана техніка. 1987–2004*

4. *Д. Гавриш. Футляр для книжки з портретом Т. Г. Шевченка. Дерево, столярство, інкрустація металом і перламутром. 1964*

5. *М. Котко. Погруддя Т. Г. Шевченка. Бронза. 2002*

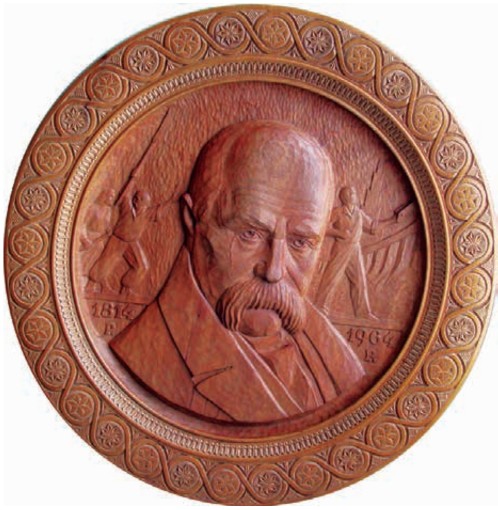
6. *П. Мовчун. Т. Г. Шевченко. Оргскло. 1962*

7. *П. Печорний. Шевченко-художник. Кераміка, ангоби, полива. 2009*

1. *С. Кириченко, Н. Клейн. «Нічого кращого немає, як тая мати молодая». Натуральний камінь, смальта. 1963*

2. *О. Іщенко. Декоративний таріль з портретом Т. Г. Шевченка. Дерево, різьблення. 1963*

3. *В. Кваша. Портрет Т. Г. Шевченка. Барельєф. Дерево, різьблення. 1961*

4. *І. Литовченко, М. Литовченко. Килим «Т. Г. Шевченко». Вовна, ручне ткання. 1960*

5. *М. Колєнов. Скринька «Мені тринадцятий минало». Дерево, різьблення. 1960*

6. *П. Іванченко. Декоративний таріль з портретом Т. Шевченка. Порцеляна, розпис. 1939*

7. *П. Іванченко. Декоративна ваза з портретом Т. Шевченка. Порцеляна, розпис. 1939*

8. *Л. Конопко. Рушники-присвяти. Прошва, акрил. 2000–2012*

1. *П. Кодьєв, Т. Іваницька, А. Демешко. Гобелен «Шевченко на Україні 1859 р.». Вовна, ручне ткання. 1941*

2. *М. Колєнов. Плакет «У дяка в науці». Дерево, різьблення. 1982*

3. *В. Лупійчук. Т. Г. Шевченко. Дерево, різьблення, метал, лиття. 1969*

4. *М. Колєнов. Декоративне блюдо. «Щоб лани широкополі, і Дніпро, і кручі...». Дерево, різьблення. 1964*

5. *П. Іванченко.Декоративна ваза з портретом Т. Шевченка. Порцеляна, розпис. 1939*

6. *Н. Литовченко. Гобелен-триптих «Т. Г. Шевченко» («Гайдамаки». «Т. Г. Шевченко». «Катерина»). Вовна, ручне ткання. 2011*

1. *О. Ковальов.*
Погруддя Т. Г. Шевченка.
Тонований гіпс. 1952

2. *Ф. Коцюбинський, К. Кузнецов.*
Погруддя Т. Г. Шевченка.
Оргскло. 1962

3. *В. Лупійчук. Погруддя Т. Г. Шевченка.*
Тонований гіпс. 1973

5. *Я. Красножон.*
Погруддя Т. Г. Шевченка.
Бронза.
1961

4. *Я. Красножон. Пам'ятник Т. Г. Шевченку.*
1959. Шевченкове

6. *І. Кавалерідзе. Пам'ятник Т. Г. Шевченку.*
Бетон. 1925. Полтава

1. *М. Лисенко. Пам'ятник Т. Г. Шевченку. 1978. Париж*

2. *А. Кущ. «Думи мої, думи...». Бронза. 1992*

3. *А. Кущ. Шевченко-художник та його муза. Бронза, граніт. 2011*

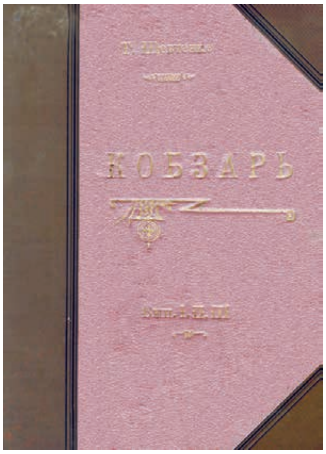

4. *Д. Крвавич. Молодість Тараса. Штучний камінь. 1964*

5. *В. Лупійчук. Доля. Дерево, різьблення. 1980-ті*

До статті «Кобзар»

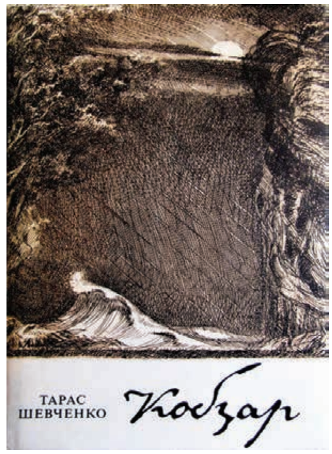
1. *Т. Шевченко. Кобзар. СПб., 1896. Вип. 1. Ілюстрації М. Микешина*

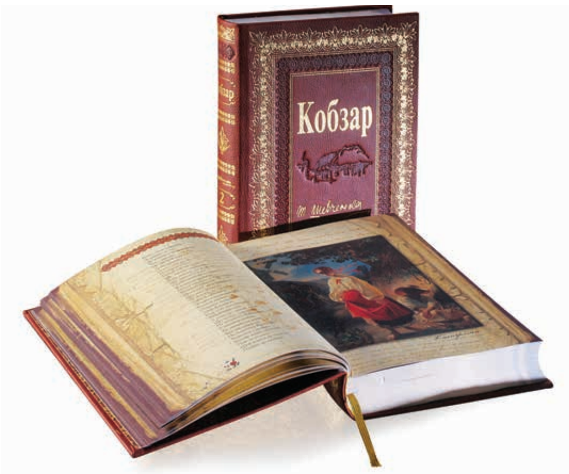
2. *Т. Шевченко. Кобзар. Львів, 1926. Ілюстрації А. Середи*

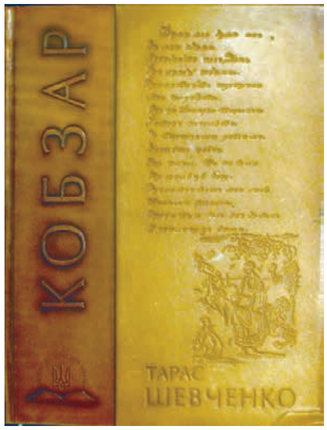
3. *Т. Шевченко. Кобзар. К., 1976. Ілюстрації В. Касіяна*

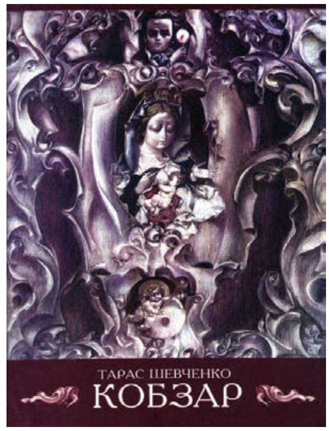
4. *Т. Шевченко. Кобзар. К., 1984. Ілюстрації О. Данченка*

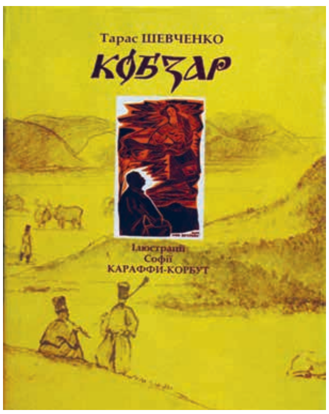
5. *Т. Шевченко. Кобзар. У 2 т. К., 2006*

6. *Т. Шевченко. Кобзар. К., 2001. Художній редактор С. Железняк*

7. *Т. Шевченко. Кобзар. К., 2010. Ілюстрації М. Стороженка*

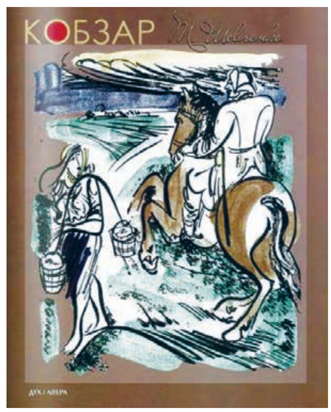
8. *Т. Шевченко. Кобзар. Львів, 2011. Ілюстрації С. Караффи-Корбут*

9. *Т. Шевченко. Кобзар. Донецьк, 2012. Художнє оформлення Д. Турбаніста, обкладинка А. Недяла*

10. *Т. Шевченко. Дитячий Кобзар. Львів, 2012. Ілюстрації М. Михайлошиної*

11. *Т. Шевченко. Кобзар. К., 2011. Ілюстрації В. Седляра*

К. Маликов у вірші «Розмова з Тарасом Шевченком» (1939), в якому висловив думку про схожість доль укр. поета і Токтоґула. Згодом він написав про Шевченка цикл віршів «Український зошит» (1964). Шевченкові присвятили твори Ж. Боконбаєв — поему «На могилі Тараса» (1942), вірші К. Акаєв — «Тарасу» (1957), А. Токтомушев — «Поетові Тарасу» (1961), «Тарасу» (1968), Т. Уметалієв — «Пісня про Кобзаря» (1974), С. Жусуєв — вірші з циклу «Український зошит» (1975) та ін.

Кирг. письменники, які перекладали поезії Шевченка, були популяризаторами його творчості не лише в худож. творах, а й у літ.-крит. і публіцистичних ст.: «Невичерпний, як Дніпро», «Геній народу» Ч. Айтматова, «Поет-мудрець» О. Орозбаєва, «Голос, що заповів свободу» Т. Уметалієва, «Народний поет з народом живе» Б. Карагулова, «Великий Кобзар — всенародна гордість» Т. Байзакова, «Життя Шевченка в народі», «Ваш і наш Шевченко» С. Жусуєва, «Думи про Шевченка» К. Маликова та ін.

Паралельно з виступами кирг. письменників відбувалося і крит. осмислювання творчої спадщини Шевченка в контексті кирг. культури. У цьому процесі брали участь кирг. критики і літературознавці: Ж. Самаганов, Д. *Кулбатиров*, К. *Асаналієв*, К. Укаєв, А. Садиков, Т. Аскаров, зокр. й етнічні українці Киргизії: І. Запорожець, І. Шерстюк, Є. Озмітель, Г. *Хлипенко*. Журн. «Ала-Тоо» (1964. № 3) надрукував ст. Т. Байзакова «Великий Кобзар — всенародна гордість», С. Жусуєва «Життя Шевченка в народі», Ж. Самаганова «Поет українського народу», К. Маликова «Думи про Тараса» і Т. Уметалієва «Народний поет України». К. Асаналієв і Д. Кулбатиров виголошували промови про укр. поета на шевч. наук. конф. Серед публ. — ст. Ж. Самаганова «Українська література киргизькою мовою» (Ленинчил жаш. 1954. 23 трав. [кирг. мовою]), «Тарас Шевченко» (Мугалимдер газетасы. 1961. 10 берез. [кирг. мовою]), А. Садикова «Відображення дружби киргизького і українського народів у літературі» (Советтик Кыргызстан. 1968. 6 жовт. [кирг. мовою]), Д. Кулбатирова «Духовні побратими» (Советская Киргизия. 1968. 28 сент.), К. Укаєва «Пісні акина Таразі» (*ЛУ*. 1971. 9 жовт.), Ч. Айтматова «Внутрішнє сонце поета» (Известия. 1982. 6 февр.), Є. Денисенка «Жила епоха в двох великих долях» (Слово Кыргызстана. 1994. 29 марта), «Шевченківські дні» (Вечерний Бишкек. 2002. 8 марта) та ін.; зб. літ.-крит. ст. Є. Озмітеля «Література гірського краю» (Фрунзе, 1971), Т. Аскарова «Сходження до зрілості» (Фрунзе, 1976), Г. Хлипенка «Чуття єдиної родини: Дослідження, ст., огляди кирг.-укр. літ. зв'язків» (Фрунзе, 1980 [рос. мовою]) та ін. Основні напрями кирг. досліджень — питання якості перекл. творів Шевченка, образ укр. поета в кирг. поезії, типологічне зіставляння творчості Шевченка і Токтоґула, популяризація творів Шевченка в Киргизстані, його роль в історії кирг.-укр. літ. зв'язків.

Т. Шевченко. Кобзар: Вірші та поеми. К., 2004. Обкладинка

Т. Шевченко у Киргизстані. Бішкек, 2008. Укр., кирг., рос. Обкладинка

У популяризації творчості Шевченка на сучасному етапі важливу роль відіграє укр. громада Киргизстану «Берегиня» (засновано 1993), метою якої є вивчення і розвиток традицій, історії, мови та культури етнічних українців країни.

Пер.: Şevcenko T. Kobzar: (Ьlrlar çana poemalar). Frunze — Qazan, 1939; Шевченко Т. Ырлар жана поэмалар. Фрунзе, 1954; Шевченко Т. Поэмалар жана ырлар. Фрунзе, 1964; Шевченко Т. Кобзарь: Ырлар жана поэмалар. Фрунзе, 1990; Шевченко Т. Кобзарь: Ырлар жана поэмалар. К., 2004.

Літ.: Маликов К. Великий поет українського народу // Ленинчил жаш. 1939. 29 січ. [кирг. мовою]; *Ешмамбетов К.* Т. Г. Шевченко // Ленинчил жаш. 1939. 9 берез. [кирг. мовою]; *Ешмамбетов К.* Тарас Шевченко // Кызыл Кыргызстан. 1951. 10 берез. [кирг. мовою]; *Ешмамбетов К.* Великий поет українського народу // Ленинчил жаш. 1951. 11 берез. [кирг. мовою]; *Алдеев И.* Кобзарь в киргизской литературе // Комсомолец Киргизии. 1951. 8 марта; *Асаналиев К.* О некоторых вопросах литературных связей украинского и киргизского народов // Известия Киргизского филиала АН СССР. Фрунзе, 1954. Вып. 11; *Асаналієв К.* Шевченко киргизькою мовою // *НШК 3*; *Керимджанова Б.* Путь поэта. Фрунзе, 1960; *Токомбаев А.* Счастливые потомки «байгушей» // Литературная газета. 1961. 9 марта; *Токомбаев А.* Он бы сказал... // Литературный Киргизстан. 1961. № 2; *Карагулов Б.* Народний поет з народом живе // Жаш ленинчи. 1961. № 3 [кирг. мовою]; *Смелкова З.* Певец свободы и братства народов // Литературный Киргизстан.

1961. № 2; *Айтматов Ч*. Неиссякаем, как Днепр // Правда. 1964. 9 марта; *Айтматов Ч*. Близкий и родной всем народам // Пионер. 1964. № 5; *Маликов К*. «Ми бачимо великого Тараса Шевченка...» // *ЛУ*. 1964. 30 трав.; *Байкожоєв С*. Життя, присвячене поезії, боротьбі // Ленинчил жаш. 1964. 8 берез. [кирг. мовою]; *Джусуєв С*. Ваш і наш Шевченко // Жовтень. 1964. № 5; *Запорожец И*. Т. Г. Шевченко близок и дорог киргизскому народу // Литературный Киргизстан. 1964. № 1; *Уметалієв Т*. Голос, що прагнув свободи // Советтик Кыргызстан. 1964. 8 берез. [кирг. мовою]; *Уметалієв Т*. На землі Шевченка // Советтик Кыргызстан. 1968. 1 жовт. [кирг. мовою]; *Шамшиєв Т*. «Заповіт» Тараса Шевченка // Там само [кирг. мовою]; *Кулбатиров Д*. Література братньої України // Кыргызстан маданияты. 1968. 9 жовт. [кирг. мовою]; *Укаєв К*. «Золота земля Україна, Україна» // Ала-Тоо. 1968. № 10 [кирг. мовою]; *Кулбатиров Д*. Шевченко і киргизька література // *НШК 16*; *Айтматов Ч*. Уклін тобі, земле Кобзарева // Робітнича газета. 1971. 30 жовт.; *Уметалієв Т*. Палкий киргизький салам // *ЛУ*. 1971. 22 жовт.; *Уметалиев Т*. Поклонюсь могиле Кобзаря // Советская Киргизия. 1971. 23 окт.; *Тургунбаєв С*. Дружба двох народів // Кыргызстан маданияты. 1971. 20 жовт. [кирг. мовою]; *Айтматов Ч*. Геній народу // Робітнича газета. 1972. 20 лют.; *Аскаров Т*. Восхождение к зрелости: Лит.-крит. статьи. Фрунзе, 1976; *Абакіров А*., *Аскаров Т*. Братерство народів — братерство культур: Нарис про розвиток соціалістичної культури Киргизької РСР. К., 1978; *Гордійчук П*. Шевченко мовою Токтогула // Взаємозв'язки літератур братніх народів: Зб. ст. К., 1978; *Хлыпенко Г*. Чувство семьи единой: Исследования, ст., обзоры по кирг.-укр. лит. связям. Фрунзе, 1980; *Джусуєв С*. На землі великого Кобзаря // В сім'ї вольній, новій: Шевч. зб. К., 1984. Вип. 1; *Хлыпенко Г*. Венок акыну Тарази: Шевченко в киргизской поэзии // Иссык-Кульская правда. 1984. 7 марта; *Борубаєва А*. Т. Шевченко киргизькою мовою // Ала-Тоо. 1985. № 2 [кирг. мовою]; *Борубаева А*. Украинско-киргизские литературные связи в системе взаимодействия литератур народов СССР: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. М., 1985; *Нарозя А*. Ч. Айтматов о Т. Шевченко: (Из истории киргизско-украинских литературных связей) // Двусторонние литературные связи в эпоху развитого социализма: Тематический сб. науч. ст. Фрунзе, 1985; *Хлыпенко Г*. Маршрутами дружбы: (Из истории киргизско-украинских литературных связей) // Там само; *Хлыпенко Г*. Токтогул и Шевченко: (К вопросу о типологическом изучении творчества) // Сб. материалов научно-практической конф. Бишкек, 1995; *Хлыпенко Г*. Шевченко в киргизской поэзии: (Из истории киргизско-украинских литературных связей) // Материалы 3-й науч. конф. Киргизско-Российского (Славянского) ун-та. Бишкек, 1996; *Хлыпенко Г*. Джоомарт Боконбаев и Украина: (Из истории киргизско-украинских литературных связей) // Материалы международной научно-техн. конф. Бишкек, 1998; *Владин Е*. Перед памятью поэта // Вечерний Бишкек. 2004. 17 марта; *Шевченко* в Кыргызстане: Научные, публицистические и художественные материалы на русском, киргизском и украинском языках. Бишкек, 2008.

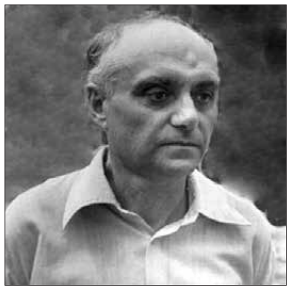
Георгій Хлипенко

«КИРГИЗЯ́» — див. *«Хлопчик з кішкою»*.

КИРЕЄ́ВСЬКИЙ Ілля Олександрович (1825 —?) — чиновник особливих доручень при оренбурзькому і самарському ген.-губернаторі. На службу вступив 1841. З 1851 майор К. — ад'ютант губернатора, з 1852 — підполковник, з 1855 — полковник з призначенням для особливих доручень до командира *Оренбурзького окремого корпусу*. Шевченко знав про К. із розповідей коменданта *Новопетровського укріплення* І. *Ускова*, який служив разом з К. в *Оренбурзі*. У щоденниковому записі 21 лип. 1857 поет розповів, що І. Усков дав К. 350 рублів сріблом для придбання камери та ін. необхідного для фотографування обладнання, але не одержав ні камери, ні грошей. У цій справі Шевченко писав у Петербург А. *Маркевичу* 22 квіт. 1857, М. *Лазаревському* 30 черв. і 1 лип. 1857, І. Ускову — 12 листоп. 1857.

Григорій Зленко

КИРЕ́ЙКО Віталій Дмитрович (23.12.1926, с. Широке, тепер Солонянського р-ну Дніпроп. обл.) — укр. композитор, педагог і муз.-громадський діяч. Народний артист Української РСР (1977). 1949 закінчив Київ. консерваторію ім. П. Чайковського (клас композиції Л. *Ревуцького*). У 1949—88 — викладач композиції, читання партитур та інструментування Київ. консерваторії, проф. (1978).

В. Кирейко

К. — автор одноактного балету «Відьма» (лібрето В. Нероденка за однойменною поемою Шевченка), поставленого 1967 у Львів. театрі опери та балету (балетмейстери-постановники М. Заславський, А. *Шекера*; диригент Ю. Луців; див. *Львівський національний академічний театр опери та балету імені Соломії Крушельницької*). Балет «Відьма» був частиною триптиха «Досвітні вогні» (за мотивами поезії Шевченка, Лесі *Українки* та І. Франка). У яскраво емоційній, драм. муз. цього твору синтезовано фольклор. інтонаційність із сучасними засобами виразності.

На укр. фольклор. інтонаційності й традиції М. *Лисенка* та Л. Ревуцького ґрунтуються і хори та романси К. на тексти Шевченка, переважно ліричного жанру — «Не женися на багатій» (1945), «Огні горять» (1945), «Тополя» (1944), «Якби мені черевики» (1944). Присвятив поетові хор «Шевченкові» a capella на слова М. *Рильського* (1964).

Тв.: Вокальна шевченкіана Валентини Антонюк // Культура і життя. 2004. 28 квіт.

Літ.: Гордійчук М. Добрий дебют // Мистецтво. 1958. № 5; *Архимович Л*. Виталий Кирейко. М., 1968; *Загайкевич М*. Українська балетна музика. К., 1969; *Майбурова К*. Віталій Кирейко. К., 1979; *Творець* чарівних мелодій: Розповіді, вірші, есеї про видатного композитора сучасності Кирейка Віталія Дмитровича. К., 2002; *Шестеренко І*. Творчість Віталія Кирейка в курсі історії української музики: Навч.-методичний посібник для студентів спеціальності «Музичне мистецтво» усіх спеціалізацій. К., 2008.

Наталія Костюк

КИРИ́ЛІВКА, Керелівка — село Звенигородського пов. Київ. губ. (з 1929 — с. Шевченкове Звенигородського р-ну Черкас. обл.). У 2-й пол. 16 — на поч. 17 ст., за народними переказами, на підгірку поставив свій двір кошовий отаман Керело. Поряд селилися козаки, створюючи зимівник, який незабаром перетворився на село *(Жур 2003*, с. 16). Козацькими зимівниками, окрім К., були *Моринці*, Козацьке і Зелена Діброва. Уперше згадується К. в істор. джерелах 1618. На карті України, яку склав у серед. 17 ст. франц. військ. інженер Ґ.-Л. де Боплан, зазначено «Керелув ляс», згодом — К. (*Історія* міст і сіл УРСР. Черкаська обл. К., 1972. С. 238). Побл. нього з пд. сх. на пн. зх. пролягав Чумацький шлях.

До кін. 17 ст. К. належала князеві Любомирському (див.: *Красицький Д.*, *Красицька Л.* Гілки Шевченкового роду // *ЛУ*. 1987. 17 верес.). З поч. 18 ст. більшість земель Смілянського пов., у складі якого були К. й Моринці, належали польс. магнатам Яблоновським (*Історія* міст і сіл УРСР. Черкаська обл. К., 1972. С. 239). 1741 у К. було 130 дворів і понад 900 жителів (*Похилевич*, с. 322). В описі Смілянського деканату за 1741 і 1746 зазначено, що в селі 1736 збудовано другу Свято-Богословську церкву (про першу відомостей немає); 1792 — нову дерев'яну церкву. Наприкінці 2-ї пол. 19 ст. у К. споруджено ще одну церкву, освячену на честь Різдва Пресвятої Богородиці (обидві церкви не збереглися).

Батьки Шевченка були кріпаками. Родом із К. був батько Шевченка — Г. *Шевченко* та родичі з батькового боку. Мати поета — К. *Шевченко* — із сусіднього с. Моринців.

Живим втіленням давньої минувшини був Тарасів дід Іван Андрійович, по батькові Григорію. Столітній чоловік, кол. гайдамака, людина письменна і бувала. Пізніше Шевченко не забував подякувати дідові теплими словами: «Спасибі, дідусю, що ти заховав /

Пам'ятний знак на місці хати Шевченка. Листівка 1908–1909

В голові столітній ту славу козачу: / Я її онукам тепер розказав» («Гайдамаки», рр. 2464—2466). Після одруження 1802 сім'я Шевченків жила в К., а 1810 переїхала в Моринці, де 25 лют./9 берез. 1814 народився Тарас. У ті часи К. належала магнатові В. *Енгельгардту,* з 1828 — П. *Енгельгардту,* а з 1855 — ротмістрові В. *Фліорковському*. Наприкінці 1815 сім'я Г. Шевченка переїхала з Моринців до К., де жила спочатку в діда Івана, а незабаром перебралася в хату, куплену за 200 карбованців у односельця Пилипа Тетерюка, побл. садиби діда (*Красицький Д.*, *Красицька Л*. Гілки Шевченкового роду // *ЛУ*. 1987. 17 верес.). За переписом кріпаків у берез. 1816, т. зв. ревізьким реєстром, Г. Шевченко та його сини Микита й Тарас записані в К. у дворі діда І. Шевченка (Шевця) (*Жур 2003*, с. 22—23).

Батьківську оселю у К. письменник змалював у повісті «Княгиня»: «И вот стоит передо мною наша бедная, старая белая хата, с потемневшею соломенною крышею и черным *дымарем*, а около хаты на *прычилку* яблуня с краснобокими яблоками, а вокруг яблуни цветник, любимец моей незабвенной сестры,

Хата батьків Шевченка (відтворено 1989)

Хата-школа дяка П. Богорського. 1782

Скульптор А. Кущ, архітектор М. Баранівський. Скульптура «Тарас мандрує». 1992

моей терпеливой, моей нежной няньки! А у ворот стоит старая развесистая верба с засохшею верхушкою, а за вербою стоит *клуня*, окруженная стогами жита, пшеницы и разного, всякого хлеба; а за *клунею*, по косогору, пойдет уже сад. Да какой сад! <...> густой, темный, тихий, словом, другого такого саду нет на всем свете. А за садом *левада*, а за левадою долина, а в долине тихий, едва журчащий ручей, уставленный вербами и калиною и окутанный широколиственными темными зелеными лопухами» (3, 152). У худож. спадщині Шевченка зберігся малюнок батьківської хати у К., виконаний під час його приїзду в Україну 1843. Цей малюнок став докум. джерелом для відтворення вигляду хати у с. Шевченковому. Хатину батьків Шевченка відновлено до *175-літнього ювілею від дня народження Шевченка* 1989.

Відірваний від острівця дитинства — родини і К., від України, Шевченко завжди пам'ятав про них. Відвідував батьківщину 1843, 1845 і 1859.

На батьківській садибі Шевченка, де він жив з 1815 по 1829, збудовано Літ.-меморіальний будинок-музей Тараса Шевченка, який відкрито 1939. На базі музею 1992 створено держ. істор.-культурний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка», який об'єднує троє сіл Тарасового дитинства — Моринці, Шевченкове і *Будище* (із січ. 2006 перейменовано у *Національний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка»*). На території музею збережено могилу матері поета — Катерини Якимівни, на кол. цвинтарі — могилу батька — Григорія Івановича.

У центрі села 1957 встановлено пам'ятник Шевченкові (скульптори М. *Вронський*, О. *Олійник*). При в'їзді в К. з боку с. *Вільшаної*, м. Звенигородки, с. Будища 1989 встановлено в'їзні знаки (скульптор *А. Кущ*, архіт. М. Баранівський). 1992 на території музею, де, за народними переказами, стояла батьківська хата, встановлено скульптуру А. Куща «Тарас мандрує» (архіт. М. Баранівський). Неподалік — хата-школа дяка П. *Богорського*, де навчався грамоти малий Тарас (побудовано 1782, над нею споруджено захисний павільйон 1961).

У с. Шевченковому живе бл. 30 осіб родичів Шевченка по лінії його братів і сестер. Між селами Будище і Моринці зберігся один вітряк з 26 кол., свідок Тарасового дитинства.

Літ.: Медведюк І. Село Шевченкове. К.; Х., 1939; *Іщенко Б.* Великим шляхом. Д., 1970; *Жур 2003*; *Шевченків* край. Історико-культурологічні нариси. К., 2005.

Ольга Дмитренко

КИРИ́ЛО-МЕФО́ДІЇВСЬКЕ БРА́ТСТВО (КМБ) — перша укр. таємна політ. організація, що виникла на межі 1845 — 46 в річищі нац.-визв. і соц. рухів, що охопили Європу наприкінці 18 — у 19 ст., пробуджені Просвітництвом, Великою французькою революцією. Подолавши навалу *Наполеона І*, народи Європи відчули себе суб'єктами історії, спроможними змінити нібито одвічний порядок. Рух італ. карбонаріїв у революціях 1820—21, 1831, грец. нац.-визв. революція 1821—29, декабризм у Росії та Україні, польс. Листопадове повстання 1830—31, а також антиімперська пропаганда, проваджена польс. еміграцією, діяльність низки таємних т-в і масонських лож — усе це стимулювало появу ідеї об'єднання слов'ян, розгортання широкого культурницького й нац.-визв. слов'ян. руху. До нього долучилась і укр. інтелігенція, але пішла значно далі у принципових положеннях. Так, у програмових засадах КМБ мовилося про повалення самодержавства, ліквідацію кріпацтва і станової нерівності, відродження укр. державності на основі демократичних ідей та християнської моралі, про утвердження нац. мови й культури, запровадження заг. освіти для народу, а також поширення ідеї слов'ян. взаємності, створення демократичної федерації рівноправних слов'ян. народів. В цьому виявилася спільність ідеології КМБ і з новою могутньою хвилею нац. революцій 1848—49 у Франції, Італії, Німеччині, Австрії, Угорщині — «Весною народів».

За Статутом, КМБ мало назву «Слов'янське товариство св. Кирила і Мефодія», у слідчій справі проходило як «Украйно-Слов'янське товариство». Назву «Кирило-Мефодіївське товариство» вперше запропонував В. *Семевський* у ст. «Н. И. Костомаров» (Русская старина. 1886. № 1), її вжито в тритомній публ. слідчої справи «Кирило-Мефодіївське товариство». У листах до М. Костомарова кореспонденти вживали звернення «брат», слово «братство». Так, Шевченко 1 лют. 1847 з Борзни Черніг. губ. писав: «О братстве не пишу, бо нічого й писать. Як зійдемось, то поплачем», а завершив лист словами: «Не забувайте ж щирого брата *Т. Шевченка*». А. *Метлинський* 28 берез. 1847 звертався до адресата словами «наш брате» (*КМТ*. Т. 1. С. 288), П. *Чуйкевич* 18 квіт. 1847 — «Брат Миколай Іванович!», «наречений брате» (*КМТ*. Т. 3.

С. 206). Термін «братство» кириломефодіївці сприймали за аналогією з церк. братствами 16 ст., але на слідстві це, вочевидь, приховувалося. Лише 1867 П. Куліш уперше визнав, що кияни називали «свою громаду Кирило-Мефодіївським братством» (*Спогади 1982*, с. 120). «Братство св. Кирила і Мефодія» згадував І. Франко в одній зі своїх газетних заміток 1891 (*Франко*. Т. 43. С. 256). Надалі обидві назви організації вживалися паралельно.

Витоки ідеології укр. націєтворення пов'язані з культурно-нац. піднесенням кін. 18 — поч. 19 ст., яке традиційно започатковується «Енеїдою» і «Наталкою Полтавкою» І. Котляревського, коли посилюється інтерес до укр. мови та фольклору, коли виступили письменники Є. Гребінка, Г. Квітка-Основ'яненко, П. *Гулак-Артемовський*, П. Куліш, М. Костомаров, Шевченко, В. *Забіла*, О. Афанасьєв-Чужбинський, молодші романтики О. *Корсун*, М. *Петренко*, Я. *Щоголів*. Своїми творами вони сприяли визріванню нац. ідеології та нац. спільноти. У Харкові в січ. 1805 урочисто відкрито ун-т. Видані М. *Цертелєвим* (1819) і М. Максимовичем (1827, 1834) зб. істор. дум і пісень пробудили інтерес до укр. фольклору, мови. Почав формуватися молодоукр. нац. рух, стимульований рос. і польс. історіографією, фольклористикою, л-рою. Значний вплив на цей рух справила і нім. філософія, яку популяризували учні й послідовники Й.-Ґ. Гердера, Ф.-В.-Й. Шеллінґа, Х. Вольфа, І. Канта — Й. Шад, А.-Г. Райніш, К.-Д. Роммель, Ф. Швейкарт (див.: *Kozak S*. S. 62), запрошені з Німеччини до Харків. ун-ту викладачами. Їхні лекції підтримували інтерес до таких категорій раннього романтизму, як «дух народу» та «свідки минулого», з якими харків. літератори ознайомилися, зокр., завдяки працям Я. *Коллара*, Ф. Палацького, П.-Й. *Шафарика*, В. *Ганки*, А. *Міцкевича*. Постав новий етап поширення ідеї відродження слов'ян. культури і науки. Викладачі й студенти Харків. та Київ. ун-тів (М. Максимович, І. *Бецький*, П. Гулак-Артемовський, А. Метлинський, П. Куліш, М. Костомаров, І. Розковшенко, брати Ф. *Євецький* та О. Євецький) пропагували необхідність створення культурно-освітніх т-в, які популяризували б ідею слов'ян. взаємності. І. *Срезневський* згадував про ті часи: «Народність і давність слов'ян, їхня історія, їхній розум, їхні література і музика — до чого тільки можна було прикласти ім'я слов'янське, все привертало до себе увагу; почали писати і читати книжки про них, наче про якесь нове відкриття, яке змінює звичні уявлення» (*Срезневский И. И*. Вступительная лекция к курсу истории и литературы славянских наречий, чит. 14 октября 1842 г. СПб., 1893. С. 8).

Шлях пізнання рідного народу через пісні, істор. документи, вивчення мови, творення нац. л-ри пройшли всі романтики. Культ поета, співця, а на укр. ґрунті — бандуриста, кобзаря, який звеличував героїчне минуле, протиставляючи його сучасності, характерний для всієї романтичної л-ри. Розвиток нац. руху культурологи умовно поділили на три стадії: ***наукова*** — коли невелика група вчених шукає аргументів на підтвердження ідеї певної етнічної спільноти; ***культурницька*** — коли ця група вже функціонує в галузі освіти, преси, книговидання, поступово поширюючи почуття нац. свідомості; ***політична*** — коли до цього процесу залучаються маси, політ. партії тощо. Р. Шпорлюк відзначив, що «на першій стадії коло інтелігентів виконує функцію визначення поняття національного, робиться крок до трансформації поняття у націю. <...> Націотворення, або державотворення, було багатоаспектним процесом. Сюди входили і формування літературної мови, відтворення історичного минулого, побудова мережі та ієрархії освітніх та інших культурних установ» (*Шпорлюк Р*. Комунізм і націоналізм: К. Маркс проти Ф. Ліста. К., 1998. С. 294—295). Організатори КМБ показали можливість розвитку всіх трьох стадій на укр. ґрунті, водночас шукали підтримки у слов'ян. світу, аби порятувати укр. народ від асиміляції під гнітом Російської імперії.

У першій пол. 1840-х навколо М. Максимовича, який видрукував зб. народних пісень і пропагував збирання фольклору, його опрацювання і вид., у Києві об'єднувалася студентська молодь, вчителі, дрібні урядовці. До цього гуртка належали П. Куліш, В. *Білозерський*, Д. *Пильчиков,* О. *Маркович*, О. *Навроцький* та ін. студенти (про «молодоукраїнський рух» див.: *Бортников А*. Кирилло-Мефодиевское общество: главные идеи и цели // Труды истор. ф-та Киев. гос. ун-та им. Т. Г. Шевченко. 1940. Т. 1. С. 221; *Комаринець Т*. Ідейно-естетичні основи українського романтизму. Л., 1983. С. 36; *Kozak S*. S. 64). Ці молоді люди підтримали ідеї М. Костомарова (деякі з них увійшли до складу КМБ). П. Куліш назвав гурток «Київська молода» — за зразком

Слідча справа «Об Украйно-Славянском обществе. О художнике Шевченко». 1847. Обкладинка

тодішніх нац. європ. організацій («Молода Італія», «Молода Польща», «Молода Німеччина», котрі 1834 у швейц. м. Берні об'єдналися під назвою «Молода Європа»). Сучасна дослідниця відстежує можливі безпосередні зв'язки та знайомства діячів КМБ з цими організаціями (*Процик А*. Молода Європа і Кирило-Мефодіївське братство // Український історик. 2003. Ч. 1—5).

У трав. 1843 в Україну приїздить Шевченко, вже популярний серед тодішньої інтелігенції автор «Кобзаря» і «Гайдамаків». П. Куліш у своїй «Хуторній поезії» (1882) згадує, що молодь зустріла великого поета як «світильника небесного». Засновниками КМБ вважають М. Костомарова, М. *Гулака* і В. Білозерського. Більшість науковців визнає, що до КМБ належали, крім трьох засновників, ще 9 осіб, котрих притягали до слідства, але вони не були визнані членами організації, тому їх не вислали до великорос. губерній (як, напр., М. *Савич* і О. *Тулуб*). Очевидно, братчиків було значно більше, ніж 12; Д. Пильчиков засвідчував, що є «мало не сотня братчиків» (*Кониський,* с. 201). Іноді подають перелік гіпотетичних членів КМБ, з яким частково можна погодитися: 26 проф. та викладачів навч. закладів, 11 студентів, 26 чиновників, художників, артистів, видавців, лікарів, юристів, 6 офіцерів, 24 поміщики або члени їхніх сімей (*Сергієнко Г*. Суспільно-політичний рух на Україні після повстання декабристів. К., 1971. С. 190—191). У квіт. 1846 до братчиків приєднався Шевченко, який вже мав у доробку нову рукописну зб. «Три літа» (1843—45). Історіософ. засади поета випереджали положення компілятивної програми організації. М. Костомаров в «Автобіографії» (опубл. 1885) згадував, що у тривалих дружніх розмовах із Шевченком вони зверталися найбільше до ідеї слов'ян. взаємності. І коли М. Костомаров розповів про існування братства, поет «тотчас же изъявил готовность пристать к нему; но отнесся к его идеям с большим задором и крайнею нетерпимостью, что послужило поводом ко многим спорам между мною и Шевченко» (Русская мысль. 1885. Кн. 5. С. 211). Братчики сприймали поета як геніального однодумця, який був присутній «при нашем общем торжестве» і читав «Яна Гуса» (В. Білозерський до М. Гулака 1 трав. 1846 // *КМТ*. Т. 1. С. 105). Костомаров провадив часті бесіди з М. Гулаком, В. Білозерським, О. Марковичем і вчителем Д. Пильчиковим, активно обговорюючи мету і завдання братства. Саме вони й склали кістяк організації. До них долучилися М. Савич, О. Навроцький, Г. *Андрузький*, І. *Посяда* та О. Тулуб (останні четверо були студентами Київ. ун-ту св. Володимира). П. Куліш, котрий вже наприкінці жовт. виїхав із Києва до Петербурга, спілкувався з ними листовно.

Основні документи КМБ. Засновники скріпили створення організації **Статутом**, що складався із «головних ідей» (6 пунктів) і «головних правил» (11 пунктів) та регламентував основні засади братства, мету, напрями діяльності. Перша «головна ідея» наголошувала, що «духовне й політичне єднання слов'ян є справжнім їх призначенням, до якого вони повинні прагнути» (*КМТ*. Т. 1. С. 150). Кожний народ повинен мати самостійність, демократичне правління і «досконалу рівність співгромадян» (п. 2, 3). Далі розвивалися ідеї демократичної Слов'ян. федерації (на зразок давньогрец. республік або Сполучених Штатів Америки), йшлося про утвердження закону, права власності та освіту, основаних на християнській моралі. До заг. собору федерації (сейму) пропонувалося обирати послів (представників) од усіх народів на основі високої моральності та освіченості (п. 4, 5, 6). У Статуті не йшлося про жодну форму залежності членів федерації, ні тим більше про протекторат рос. імператора.

«Головні правила» регламентували поведінку, обов'язки членів КМБ, методи діяльності. На пропозицію М. Костомарова покровителями взято Кирила і Мефодія як найдавніших просвітителів для всіх слов'ян; він же рекомендував прийняти символом Братства перстень (каблучку) або ікону із зображенням святих покровителів (п. 1). Сам М. Костомаров мав перстень-печатку з написом «ІОАННА, ГЛ. VIII, СТ. 32, Н. К.» (*КМТ*. Т. 1. С. 244, 275); у тексті Євангелія на вказаному місці записано: «І пізнаєте правду і правда визволить вас». Ще був у нього золотий перстень з написом грец. мовою «Господи помилуй», а зсередини — з написом рос. «Св. Кирилл и Мефодий». У М. Гулака вилучено перстень з написом ізсередини: «Во имя св. Кирилла и Мефодия». Ін. знаків-символів *Третій відділ* не виявив, хоча в Києві під час слідства ширилися чутки, нібито братчики мали на тілі зображення гетьманської булави.

Кожний член КМБ присягав, що свої талант, працю, статки і громадські зв'язки присвятить служінню Братству (тексту присяги не виявлено), міг на власний розсуд приймати нових членів, не повідомляючи їхніх імен, та мусив допомагати тим, хто «потрапив до рук ворога» (п. 2, 3, 4). Братчики проголошували рівність усіх конфесій, зобов'язувалися поборювати будь-яку «писемну і релігійну ворожість» і досягати примирення між слов'янами (п. 5, 6, 7). Окремим пунктом виділено: «Насамперед товариство буде дбати про викорінення рабства і всякого приниження нижчих класів, так само і про повсюдне поширення грамотності» (п. 8). Братчики мусять дотримуватися євангельських засад любові й терпіння, відкидаючи гасло «мета виправдовує засоби» як безбожне, мають право створювати нові організації,

але берегти таємницю існування т-ва (п. 9, 10, 11 // *КМТ*. Т. 1. С. 152).

Статут і його пояснення — «Записка» В. Білозерського — належать до найважливіших програмових документів КМБ. На допиті В. Білозерський оголосив себе автором Статуту, але М. Костомаров заявив там же, що В. Білозерський лише переробив цей документ. Оскільки ідеї «Книг буття» М. Костомарова збігаються з думками, викладеними в Статуті та «Записці» В. Білозерського, то останнього можна вважати співавтором. Статут, писаний рукою В. Білозерського в одному прим., під час обшуків знайдено у М. Гулака; його й скопіював донощик О. *Петров* і передав до Третього відділу. Листи братчиків до М. Гулака засвідчують, що він також був одним із найдіяльніших членів Братства, брав участь у формуванні т-ва, тому авторство Статуту слід визнати за всіма трьома організаторами КМБ.

У М. Гулака було виявлено ще рукопис під назвою **«Закон Божий»**, така назва фігурує у слідчій справі Третього відділу. Згодом у спогадах П. Куліша про М. Костомарова цей твір згадується як **«Книги буття українського народу»** (Новь. 1885. Т. 4. № 13. С. 61—75). «Книги буття» написав М. Костомаров, відомі чернетка і чистовик рукопису укр., а також автор. переклад рос. мовою. Ще один прим. укр. переписав О. Навроцький для П. Куліша і В. Білозерського, котрі від'їжджали за кордон. Авторство М. Костомарова доведене й переконливими дослідженнями тексту. Тільки М. Костомаров, ерудований історик і професійно підготовлений дослідник Слов'янщини, міг створити такий трактат, що відобразив цілий етап зростання укр. суспільної думки, виокремлення її з рос. слов'янофільства і панславізму як самоусвідомлений окремий політ. напрям (цієї думки дотримувалися В. Семевський, П. *Зайцев*, М. *Возняк*, Д. *Багалій*, П. *Зайончковський* та ін.). Вплив Шевченка на М. Костомарова незаперечний (Д. Багалій, З. Гуревич, М. Возняк, П. Зайончковський, С. *Козак*, І. *Дзюба*), тому слушно вважають, що корекції політ. й соц. частин програми були можливі.

Співавторами програмових документів Братства дослідники називають Шевченка, Гулака (Г. Сергієнко) або й усіх трьох організаторів і Шевченка (зокр. С. Козак). Так, М. *Марковський*, зіставивши твори поета і «Книги буття», доводив, що автором останніх був Шевченко (*Марковський М*. С. 40—57). Сам М. Костомаров на допитах називав то Я. де *Бальмена* (його тоді вже не було в живих), то якогось офіцера Хмельницького, то анонімного польс. автора рукопису «Подністрянка» (у М. Костомарова виявлено вірш М. *Устияновича* під такою назвою), проте згодом відмовився від цих свідчень. Версію про польс. аноніма підтримав В. *Щурат*, назвавши «Книги буття» твором «польської пропаганди» для поширення в укр. землях (див.: *Щурат В*. С. 287—288). Автори праці *Біографія 1984* дійшли висновку, що твір написали засновники Братства, гол. чином — М. Костомаров, під значним впливом неопубл. зб. «Три літа», яку Шевченко читав братчикам і давав переписувати. На думку Г. Сергієнка, «Книги буття» слід вважати «анонімним твором», що виник в Україні «під впливом повстання декабристів, польс. прогресивної думки у 1820—30 роках», а в 1840-х був перероблений і доповнений М. Костомаровим і М. Гулаком (*Сергієнко Г. Я*. С. 85—86). Це твердження суперечить думці більшості науковців про авторство М. Костомарова, а також і тому, що останній визнав своє авторство.

М. Костомаров у «Книгах буття», спираючись на універсальну месіанську ідею, як і романтичні месіаністи, підносить роль Христа в утвердженні ідеї спасіння. У творі представлено історію людства, яка розвивається відповідно до боротьби віри з ідолопоклонством, волі — з деспотизмом. Бог втручається в історію народів за посередництва *Ісуса Христа*. За концепцією Фур'є і сенсімоністів, спасіння реалізує весь народ, чим відновлювалася старозавітна ідея обраного народу. Подібні думки проймають і «Книги буття» М. Костомарова, і «Книги польського народу і польського пілігримства» А. Міцкевича. М. Костомаров «поєднав ідею політичного федералізму <...> з концепцією вдосконалення суспільства в дусі євангельського вчення й Христової віри» (*Козак С*. Універсальна ідея історіософії кириломефодіївців // *СіЧ*. 1997. № 7. С. 22—23). М. Костомаров був переконаний, що лише сповідуючи Христове вчення та плекаючи волелюбні прагнення, через моральну перебудову можна досягти радикальних змін у людських стосунках і свободи: «П. 30. І жили християни братством, усе у них було общественне і були у них вибрані старшини» (*КМТ*. Т. 1. С. 157). А Україна «скомпоновала собі козацтво, єсть то істеє братство, куди кожний, пристаючи, був братом других» (Там само. П. 76). Відповідно до месіанської концепції обраного народу, М. Костомаров ідеалізує історію України: «І билась Україна літ п'ятдесят, і єсть то найсвятіша і славніша війна за свободу, яка тільки єсть в історії» (П. 93). Польс. королі й рос. царі порушували заповіді Господні, внаслідок чого Україна втратила самостійність, була завойована, зазнала денаціоналізації, стала об'єктом політ. торгів. Автор прагнув, аби слов'ян. народи визнали героїзм українців, котрі, всупереч тяжкій істор. долі, зберегли відданість батьківській вірі й традиціям, християнській моралі. Укр. народ, який зазнав лихоліття і відчайдушно боровся зі злом, уособлює жертовність і героїзм, тому він — народ-месія, який започаткує визволення України й усієї

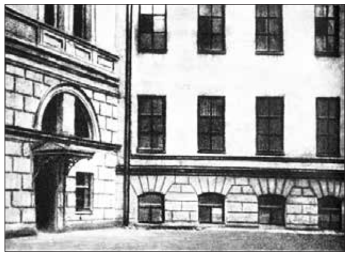
Слов'янщини, нову еру в історії людства — свободи та духовного відродження.

«Книги буття» привернули увагу багатьох дослідників. Для С. Козака це — класичний твір романтичного месіанізму, в якому реліг. аргументами підкріплено політ. ідею республ. держ. форми та федеративного союзу (*Козак С*. Універсальна ідея історіософії кириломефодіївців // *СіЧ*. 1997. № 7. С. 26). Польс. дослідник підкреслив, що романтизм слов'ян. будителів сприяв відродженню християнського духу і традиції у сфері л-ри та філос.-суспільної думки (*Kozak S*. S. 132—167). З. Гуревич відзначив, що «Книги буття» тримаються «національного ґрунту», а соц. проблеми тут «рівнозначні національним» (*Гуревич З*. «Молода Україна»: До восьмидесятих роковин Кирило-Методіївського братства. Х., 1928. С. 64). Ідеї християнського соціалізму у «Книгах буття» П. Зайончковський вважав досить помітними (*Зайончковский П*. С. 90). На думку І. Дзюби, ця програма КМБ «була однією з найрадикальніших у тогочасній Європі й не мала собі рівних у слов'янському світі» (*Дзюба І*. С. 89).

Важливо, що у програмових документах КМБ вживається не тодішня офіційна назва «Малоросія», а істор. — Україна, як і в творах Шевченка, і це — вагомий елемент протесту проти імперської політики. В Україні 1830—40-х фактично хазяйнували рос. ген.-губернатори (Д. *Бібіков* на Правобережжі, М. *Долгоруков* на Лівобережжі й Слобожанщині, М. Воронцов на Півдні); вони контролювали всю адмін. діяльність аж до найнижчих чиновників, ще й командували військами на підконтрольних територіях. Царські намісники домагалися повної інтеграції та злиття «малоросійських» губерній з Великоросією, реалізуючи централістську політику імперії, яка ставила за мету знищити все нац. в Україні — аж до назви. Саме проти цих політ. реалій виступив Шевченко у творах зб. «Три літа».

До програмових документів КМБ належить і відозва М. Костомарова «Братья великороссияне и поляки!», що починається таким зверненням: «Сие глаголит к Вам Украина, нищая сестра ваша, которую вы распяли и растерзали…» (*КМТ*. Т. 1. С. 172. № 147). Показово, що, закликаючи до єднання всіх слов'ян, автор відозви замислював створення Слов'ян. федеративного союзу із центром у Києві, отож Україні надавалася месіанська роль визволительки Слов'янщини. Нині історики вважають реакційною ідею єднання в одну держ. структуру кількох близьких за походженням народів, але натоді зх. слов'яни трималися цієї ідеї аж до революційної хвилі 1848—49.

У витоках ідеології Братства більшість дослідників бачить передовсім ідею слов'ян. взаємності. Програмові документи КМБ, окремі худож. твори братчиків (Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова) утверджували ідею єдності й взаємності всіх братів-слов'ян, яка базувалася на концепціях Й. Гердера і Я. Коллара. Праця Й. Гердера «Думки, що належать до філософії історії людства» (СПб., 1829) цитується, зокр., в «Записці» В. Білозерського, де йдеться про те, що слов'яни, достойні «приязні усього світу», потерпають од «неправильних, язичницьких основ правління». Я. Коллар у праці «Про літературну взаємність між слов'янськими племенами і наріччями» (Пешт, 1836) виходив з того, що всі слов'ян. народи становлять одне велике плем'я, а їхні мови — окремі наріччя спільної мови, і усвідомлення цього повинно викликати у слов'ян прагнення до найтісніших взаємин і навіть до об'єднання. Але спочатку народи мають якнайкраще пізнати себе через вивчення історії, поезії, мови, зблизитися і відчути себе однією великою слов'ян. родиною. Тоді, вважав учений, зникнуть суперечки і війни, а демократичні звичаї сприятимуть єдності й розквіту націй.

Каземат Третього відділу, де ув'язнений Шевченко чекав вироку у справі Кирило-Мефодіївського братства 1847. Набережна р. Фонтанки

Панслов'ян. ідею, що ґрунтувалася на фактичній зверхності Росії над Слов'янщиною, було розвінчано ще 1848 на Празькому з'їзді слов'ян. народів. Панславізм рос. слов'янофілів, як і окремі ідеї зх. слов'яністів (напр., Я. Коллар і Й. Добровський визнавали майбутнє тільки за чотирма слов'ян. народами — рос., польс., чес. і серб.), суперечили принципам свободи, рівності й справедливості, самій програмі Братства, його концепції слов'ян. федерації. Кириломефодіївці були проти гегемонії однієї нації над ін., категорично заперечували ідею об'єднання слов'ян під егідою рос. царя. «…Поряд з думками, близькими до типових слов'янофільських кліше (ідеалізація "слов'янського племені", його минулого; опертя на християнство, але, правда, без вивищення православ'я над католицизмом і протестантством)», твердить І. Дзюба, у «Книгах буття» були також «ідеї, зовсім нечувані для "класичного" слов'янофільства, ідеї демократичні й об'єктивно революційні на той час — близькі Шевченкові або власне "шевченківські"» (*Дзюба І*. С. 88).

Практичну діяльність члени Братства бачили як створення в ун-тах славістичних кафедр та б-к, видання наук. праць з історії слов'ян та всеслов'ян. журналу, написання худож. творів і підручників для

народних шкіл, організацію шкіл для молоді з метою виховання стану вільних господарів, утвердження емансипації жінок, виховання жіноцтва та юнацтва л-рою, а також залучення нових членів до КМБ. Ці плани обговорювалися в листуванні з видатними діячами європ. слов'ян. відродження В. Ганкою, П.-Й. Шафариком. Програмові документи — Статут і його пояснення — «Записка» В. Білозерського (написані рос. мовою), відозва «Брати українці!» (написана укр. мовою), відозва «Братья великороссияне и поляки!» (написана рос. мовою) — викладені популярно й дохідливо, що засвідчує наміри розповсюдити їх серед широких верств суспільства.

Братство проіснувало до арешту його організаторів. 3 берез. 1847 син жандарма, студент ун-ту О. Петров, що з листоп. 1846 підслуховував розмови членів Братства, а в груд. з провокативною метою вступив до нього, переписав Статут у М. Гулака і з'явився з усним доносом до попечителя Київ. навч. округу О. *Траскіна*; тут же помічник попечителя М. *Юзефович* записав свідчення доносщика. Ці свідчення попечитель разом із цивільним губ. І. *Фундуклеєм* подали як першу інформацію про існування КМБ до Третього відділу в Петербург. Уже 18 берез. 1847 першим заарештували М. Гулака, який щойно влаштувався працювати в Раді Петерб. ун-ту.

28 берез. в київ. квартирі М. Костомарова вилучили чернетку «Книг буття» укр. мовою, що засвідчило його авторство й належність до КМБ. М. Костомарова напередодні його весілля було заарештовано і ув'язнено у київ. буцегарні, а потім відправлено до Петербурга, куди він прибув 11 квіт. Однак своє авторство він визнав лише згодом — в «Автобіографії»: «Я написал небольшое сочинение о славянской федерации, старался усвоить по слогу библейский тон. Сочинение это я прочитал Гулаку; оно ему очень понравилось, и он списал его себе» (*Костомаров Н. И.* Исторические произведения. Автобиография. К., 1989. С. 480). Дорогою до столиці М. Костомаров голодував, готовий заподіяти собі найгірше, але на допитах, знесилений, настраханий погрозою страти, давав суперечливі свідчення, які сам і спростовував. Загалом у трьох організаторів КМБ жандарми вилучили п'ять рукописних прим. програми (три — укр.). Маючи переписаний О. Навроцьким прим. «Книг буття», відозви і Статут, П. Куліш і В. Білозерський прямували за кордон, але їх було затримано у *Варшаві* 3 квіт. й допроваджено до Петербурга. Виявлені програмові документи дали підстави слідству дійти висновку про революційні наміри та конспіративність КМБ, поч. етап створення організації та зв'язки її, зокр., із зарубіжними славістами.

Коли Шевченко 5 квіт. 1847 прибув з Чернігівщини у Дарницю, на переправі через Дніпро його заарештували. Запрошений старшим боярином поет, по-святковому вбраний, поспішав на весілля до М. Костомарова. У Третьому відділі після обшуку Шевченка зафіксували: «В бумагах его не оказалось ни устава Славянского общества, ни рукописи "Закон Божий", ни других бумаг, важных для открытия подробностей тайного общества, а в вещах ни кольца, ни образа во имя св. Кирилла и Мефодия» (*КМТ*. Т. 2. С. 308). Але виявлені рукописна зб. поезій Шевченка «Три літа» та його листування стали приводом для допитів і жорстокої розправи над автором.

Микола I фактично вказав напрям для офіційної версії, відповідно до якої т-ва не існувало, а були лише троє організаторів-мрійників. Слідство мало приховати факт зародження укр. ідеї як політ. сили. Водночас було розгорнуто репресії проти українофільства — радикальної частини слов'янофільства. Праці й худож. твори Шевченка, М. Костомарова і П. Куліша категорично заборонили, вилучили з б-к і книгарень. Матеріали слідчої справи не розголошувалися, щоб ідеї, заявлені Братством, і мотиви розправи над братчиками не стали відомі. Покарання зазнали кілька осіб. М. Гулака ув'язнено на три роки у Шліссельбурзькій фортеці як одного з організаторів, котрий до того ж тривалий час уперто відмовлявся свідчити у справі КМБ, М. Костомарова — на один рік до Петропавловської фортеці також як організатора і як автора, за висловом слідчих, «мерзенного» «комуністичного» твору, П. Куліша — туди ж на чотири місяці (згодом замінено двома). В. Білозерського, котрий своїми свідченнями підтримав офіц. версію, при цьому визнавши свої помилки щодо організації, якої нібито й не було, відправлено на службу в губ. правління до Петрозаводська Олонецької губ. Більшість братчиків (окрім О. Тулуба і М. Савича) вислано до віддалених великорос. губ. із забороною працювати в установах народної освіти.

Політ. акцент розправи над українофільством найвиразніше виявився у рішенні стосовно Шевченка і Куліша: слідчі визнали їх «не принадлежащими к Украйно-Славянскому обществу, но повинных по своим собственным отдельным действиям»; Шевченка за вірші «на малороссийском языке самого возмутительного содержания», в яких він «то выражал плач о мнимом порабощении и бедствиях Украины, то возглашал о славе гетманского правления и прежней вольнице казачества» (*КМТ*. Т. 1. С. 75), — тобто за небезпечний напрям думок покарано солдатською службою під найсуворіший нагляд рядовим в *Оренбурзький окремий корпус* з правом вислуги. Микола I власноруч додав заборону писати й малювати. Згодом Шевченко в

Щоденнику 19 черв. 1857 записав: «Трибунал под председательством самого сатаны не мог бы произнести такого холодного, нечеловеческого приговора». О. Навроцького спочатку ув'язнили на шість місяців у тюремному замку, а потім відправили на службу до В'ятки, хворого О. Марковича — до Орла. Г. Андрузького та І. Посяду з Київ. ун-ту перевели до Казан. ун-ту, а М. Савича, котрий після арешту вчинив спробу самогубства, було відправлено до його маєтку на Полтавщину.

Членів КМБ переслідували не за спробу організувати широку мережу прихильників слов'ян. федерації, а за укр. спрямування програми. Не випадково в першій доповіді шефа жандармів Ф. *Орлова* Миколі І вживалася назва Слов'ян. т-во святих Кирила і Мефодія, а в останній — Украйно-Слов'янське т-во. Вочевидь і слідчі, й судді зрозуміли основний зміст і вектор діяльності Братства. І покарання братчикам було визначене саме за вироблення ідеології українства як окремого напряму політ. думки у слов'янофільстві.

Кріпосницька система в Росії перебувала в глибокій кризі, рос. суспільство вимагало політ. змін. Репресованих кириломефодіївців із часом звільнили від покарання; останнім у берез. 1858 повернувся із заслання Шевченко. У Петербурзі він увійшов до кола однодумців (М. Костомаров, П. Куліш, В. Білозерський, передові рос. інтелігенти), які обмірковували зміни в політ. системі Росії, зокр. й щодо відродження укр. прав.

Про арешти членів КМБ почули в Росії, Австрії, Франції, Італії. Так, проф. Петерб. ун-ту й цензор О. *Нікітенко* занотував у своєму щоденнику 2 трав. 1847: «У Києві викрито товариство, яке мало метою конфедеративний союз усіх слов'ян <...> подібно до Північних Американських Штатів», відзначив, що до цього гурту «належать Костомаров, Куліш, Шевченко, Гулак та інші» (*Никитенко А. В.* Дневник: В 3 т. М., 1955. Т. 1. С. 304.). У серп. 1847 петрашевець М. *Момбеллі* писав про подібні звістки: «Всі розповіді сходяться на одному: кілька чоловік розумних, справді шляхетних, освічених і вчених привезено до Петербурга <...>. Всі повторюють одностайно, що серед нещасних Шевченко, Куліш і Костомаров <...>. Шевченко завжди виявляв велику відданість своїй батьківщині — Малоросії й нехіть до Росії» (*Философские* и общественно-политические произведения петрашевцев. М., 1953. С. 618—619). «Дневник руський» (Львів) відгукнувся у трьох числах: опубл. вірш польс. революціонера Г. Яблонського «Мученикам вольності з року 1847», визначив Братство як «змову малоросіян», Шевченка названо «мучеником справи руської вольності», згадано «мучеників народної справи Шевченка, Костомарова, Куліша та ін.» (1848. № 4, 8, 9).

Повідомлення про розправи, вчинені царським урядом, з'явилися в паризьких газетах за серп. (див.: Всесвіт. 1968. № 3. С. 11), а два повідомлення австр. газети потрапили до Третього відділу і до слідчої справи. «Allgemeine Zeitung» за 19 черв. 1847 вмістила інформацію про арешти й ув'язнення до Петропавловської фортеці «порушників існуючого порядку», зокр. П. Куліша. Газета згадала, що є й ін. арештовані в малорос. губерніях, і зазначила: «...вся справа оповита таким глибоким мороком, що, крім невиразних чуток, ні про що не можна дізнатися» (цит. за: *КМТ*. Т. 1. С. 87—88). У ст. «Відродження південнорусів» у газ. «Il couriere mercantile» за 22 лют. 1849, що виходила в Генуї і Турині, йшлося про культурне й суспільно-політ. піднесення в «Київській Україні», переслідування укр. культури царським урядом і арешти «професорів Київського університету Костомарова, Шевченка і Куліша» (цит. за: *Варварцев Н. Н*. Украина в российско-итальянских общественных и культурных связях (первая половина XIX в.). К., 1986. С. 82).

Публікацію документів КМБ почато 1889 у Львові — видрук. Статут, названий програмою (див.: *Огоновський О*. Історія літератури руської. Л., 1889. Ч. 2. С. 250—253). Текст, узятий не зі слідчої справи, а доставлений кимось близьким до Братства, містив помилки. Згодом вийшла друком копія другої доповіді шефа жандармів О. Орлова царю «Об Украйно-Славянском обществе» (Русский архив. 1892. Кн. 2. № 7. С. 334—359). Наступного року повторно видрук. Статут (*КС*. 1893. № 7. С. 399—406), а 1902 у № 2 цей же часопис оприлюднив нові матеріали під заголовком «Допрос Т. Г. Шевченко в 1847 г. (из рукописных заметок)» з архіву М. *Рігельмана* — чиновника канцелярії київ. ген.-губернатора, куди надсилалися окремі копії слідчої справи. У період революції 1905—07 стали доступними архіви Третього відділу, з'явилися публ. двох відозв («Брати українці!» і «Братья великороссияне и поляки!»), здійснені за оригіналами Статуту, а також протоколів допиту Шевченка і Костомарова та доповіді слідчих про Г. Андрузького (Былое. 1906. № 2, 8; 1907. № 8, 9). «*Киевская старина*» також надрук. нові матеріали слідчої справи про М. Гулака, листи О. Марковича до М. Гулака і відповідь останнього. Це значно поглибило уявлення про нього як про засновника КМБ.

Документи слідчої справи під заголовком «Материалы по политическому делу Т. Г. Шевченко» вмістив В. *Доманицький* у двотомнику творів Шевченка, виданому В. *Яковенком* (див.: *Шевченко Т*. Твори: У 2 т. М., 1911. Т. 2. С. 97—143). І. Франко стежив за появою нових відомостей про КМБ і вважав, що з кожною публ. зростає симпатія до братчиків за «свіжі

та високі ідеї того товариства» (*Франко*. Т. 7. С. 69). Наступні публ. здійснив М. *Грушевський* — «Записку» В. Білозерського (Україна. 1914. Кн. 1. С. 78—83) і протоколи допитів зі слідчої справи (*Збірник* пам'яті Тараса Шевченка. 1814—1914. К., 1915. С. 99—257; окр. відб.: *Матеріали* до історії Кирило-Мефодіївського братства: признання кирило-мефодіївців. К., 1915). У «Передньому слові» М. Грушевський виокремив «стоїчні, благородно-здержливі, немов із сталі вирізані відповіді Шевченка і Гулака» і підкреслив: «…стріча старих традицій українських і новіших з ідеями слов'янського і політичного розкріпачення мала викресати нову іскру. <...> Братчики були наелектризовані сим передчуттям». Історик окреслив завдання і напрями майбутніх досліджень, які слід було розгорнути за умови доступу до джерел і свободи друку, закликав «відділити безсумнівний фактичний матеріал від різних фікцій».

Укр. текст оригіналу «Книг буття» і матеріали про М. Гулака вперше оприлюднив П. Зайцев (Наше минуле. 1918. № 1. С. 7—35; 54—56), у наступному 2-му числі Д. Багалій подав дві публ. зі справи — повідомлення С. *Уварова* про слов'янофільство і пропозиції О. Орлова Миколі I щодо заходів проти поширення українофільських ідей (Наше минуле. 1918. № 2. С. 171—179). Згодом журн. «Україна» надрук. записку В. Білозерського про сільські школи, рукописи М. Костомарова про панславізм, документи про Шевченка, О. Навроцького, В. Білозерського; журн. «*За сто літ*» — листування кириломефодіївців (1928. Кн. 2. С. 33—98). Наступне вид. відомих програмних документів КМБ здійснено в Ауґсбурзі (Зх. Німеччина) 1947 (упоряд. Б. Янівський). П. Зайончковський подав рос. текст «Закону Божого» у своїй монографії «Кирилло-Мефодиевское общество» (М., 1959. С. 149—160).

Чимало цінних згадок про братчиків містять листи Шевченка, публ. їх почато у 3-му т. Повн. зібр. творів Шевченка під ред. С. *Єфремова* (1929; *Листування*), згодом побачило світ листування поета, вміщене в Повн. зібр. його творів 1957, 1964 і 2003; важлива інформація надійшла до наук. обігу завдяки зб. «Листи до Т. Г. Шевченка. 1840—1861» (К., 1962); нове, широко відкоментоване вид. вийшло 1993 (*Листи*).

Підготований протягом 1967—71 корпус документів у 3 т. за матеріалами фонду Третього відділу (ф. 108) слідчої справи 81 Архівне управління при Раді Міністрів Української РСР передало 1971 до вид-ва «Наукова думка». Але змінилася політ. ситуація в Україні, і довелося розсипати вже набраний перший том. Репресований рукопис упорядники зберегли, і корпус документів нарешті побачив світ 1990.

Історіографія КМБ складається з істор., філос. та літературознавчих праць. Їхні автори, в основному укр. дослідники, обирали різний наук. напрям, мету і завдання, давали іноді протилежні оцінки ідеології, діяльності КМБ або його окремих членів. Були впевнені спроби написати історію Братства, але все ще нема вичерпних відповідей на проблеми ідеології, її базових витоків, співвідношення реальності і романтизму в соц. і політ. реформах, пропонованих братчиками. Дискутується питання про структуру т-ва, яке не було ані масонською ложею, ані революційною організацією європ. типу. Роль і місце Шевченка в КМБ вивчали найчастіше, поета іноді називали організатором Братства, а іноді взагалі заперечували його належність до т-ва. В. Семевський перший узагальнив опубл. й неопубл. документи слідчої справи, використав спогади М. Костомарова і П. Куліша, подав коротку історію КМБ й участі в ньому Шевченка, виніс на загал питання ідейних витоків організації, її місця у визв. русі. Дослідник перебільшував вплив декабризму на ідеологію Братства, на М. Костомарова і Шевченка. Ці його твердження виявилися суголосними радянському істор. канону: зокр. в шевч. зб. 1920—30-х, у працях тодішніх укр. радянських істориків і літераторів акцентується і перебільшується вплив загальнорос. визв. руху та декабристів на Шевченка. У працях М. Возняка КМБ постає з ідеологією М. Костомарова, що походить од харків. слов'яністів, а засади слов'ян. взаємності втілюються у проектах побудови федерації рівноправних держав-республік. Учений твердив, що «Книги буття» написані під впливом Шевченка та його поезії, відкинувши гіпотезу про їхнє польс. походження (*Возняк М*. С. 35—42, 93, 127, 135). П. Зайончковський вважав можливим установити «спільність ряду ідейних положень» у працях А. Міцкевича і М. Костомарова, вказав на деякі згадки в документах (зокр. в доносі О. Петрова), які нібито засвідчують можливі наміри кириломефодіївців щодо союзу з поляками (*Зайончковский П*. С. 91). Д. Багалій у праці «Т. Г. Шевченко і кириломефодіївці» (Х., 1925) твердив: «“Слов'янська ідея Шевченка” — це ідея загальнослов'янського, а не російського, братства, в якому з'єднаються слов'янські ріки. Поет підноситься

Кирило-Мефодіївське товариство. У 3 т. К., 1990. Т. 2. Обкладинка

над Братством, заступається за селян-кріпаків і картає московських слов'янофілів, панів, які читають Коллара, Шафарика й Ганку, а рідної мови цураються» (*Багалій Д*. С. 17—19, 22, 24, 34).

Д. *Чижевський* відзначав у членів КМБ певну «ідеологічну єдність», загострене відчуття нац., усвідомлення низки соц. проблем (зокр., кріпацтва), пошук відповідей у християнстві (*Чижевський Д*. Нариси з історії філософії на Україні. К., 1992. С. 138, 143, 144). Шевченко «не був політичним письменником», йому притаманний антропоцентризм — «поставлення людини в центрі цілого буття, цілого світу», а Христа поет підносив як ідеальну людину, центр світової історії. Християнський романтизм братчиків відчутний у всіх документах т-ва. Як у Шевченкових творах кожна людина встановлює безпосередній зв'язок з Богом («Встане правда! встане воля! / І Тобі одному / Помоляться всі язики»), так і в «Книгах буття» твердиться: «…істий українець повинен не любити ні царя, ні пана, а повинен любити і пам'ятати одного Бога» (Там само. С. 167, 171—172).

З'ясування біблійно месіаністських, у дусі ранньохристиянського соц. утопізму, витоків ідеології КМБ для укр. марксистів 1920-х було табуйованим. З. Гуревич («Молода Україна»: До восьмидесятих роковин Кирило-Методіївського братства. Х., 1928) обережно критикував окремі положення праць тодішніх дослідників, зокр. А. *Річицького*, що відкидав ідеологію «Книг буття» як засновану на релігії, а також і М. *Слабченка*, котрий назвав КМБ т-вом «дрібної буржуазії». А. Річицький пояснював панславізм кирилoмефодіївців «протестним настроєм українського селянства» (цит. за: *Багалій Д*. С. 73; *Гуревич З*. С. 52, 112). А. Бортніков заперечував поділ братчиків на лібералів і демократів, вважав, що КМБ за політ. ідеями і за організаційним принципом становить складову загальнорос. визв. руху (*Бортніков А*. 1939. С. 278—294). У праці «Кирило-Мефодіївське товариство (Головні ідеї і цілі)» (1940) А. Бортніков писав про великий вплив поезії Шевченка на програмні твори, відзначав, що заг. революційний тон «Книг буття» пройнятий щирим шевч. протестом проти будь-якого пригнічування людини. Дослідник убачав в ідеології КМБ панславізм, але відмінний від ідей москов. слов'янофілів тим, що нерозривно пов'язаний з антисамодержавною і антикріпосницькою програмою. Кириломефодіївці не замикалися у вузьких націоналістичних рамках, вони були палкими прихильниками європ. культури (*Бортников А*. 1940. С. 251).

Б. Янівський твердив, що в «Книгах буття» відбито й те, «що пережив, чим переболів Шевченко, змальовуючи в натхненних поезіях сучасну жорстоку і несправедливу долю України», і те, про що мріяли «слов'яністи 40-х років», особливо В. Білозерський, плекаючи ідею федерації вільних слов'ян. народів (цит. за: *Костомаров М*. Книги битія українського народу. Ауґсбурґ, 1947. С. 45). На думку П. Зайончковського, Братство ідеєю слов'ян. взаємності маскувало свою справжню кінцеву мету: «визволення України від національного гніту й пут феодалізму» (*Зайончковский П*. С. 90, 104). Я. Грицак у «Нарисі історії України: формування модерної української нації. XIX—XX ст.» (К., 1996) твердить, що опертя молодої інтелігенції, засновників Братства, на народну основу було «єдиною можливістю втримати національну ідентичність». КМБ висловило «найвдалішу формулу української нації» — демократичність, чим «протиставило ідеологію українського народу російському деспотизмові й польському аристократизмові. Братчики — українські вчені — стали в опозицію до обох націй-гнобителів і відповідно реагували на офіційну російську політику з її тріадою "самодержавство, православ'я, народність"» (С. 56—58).

Пильний інтерес членів КМБ до «слов'янської ідеї» С. Козак вважав давньою традицією ще від Кирила і Мефодія. Братчики відкидали офіційну слов'янофільсько-панславістську ідею об'єднання слов'ян під егідою рос. царя як таку, що суперечить концепції слов'ян. єдності, принципам свободи, рівності й федералізму. Шевченко був «найреволюційніше настроєний», його погляд на слов'ян. питання «мав політичний характер». Поет пророкував прихід великого керманича слов'ян («Никита Гайдай») — він, як Ян *Гус*, зможе «поєднати слов'янські ріки в одному морі». О. Яровий зіставив погляди Я. Коллара (слов'яни — один народ, поділений на племена) і Шевченка: українці — окремий народ із власною мовою. Укр. поет виробив свою концепцію єднання, оперту на засади нац. Слова: «А на москалів не вважайте... У їх народ і слово, і у нас народ і слово» (Передмова до нездійсненого видання «Кобзаря»). Романтичній надії Я. Коллара на можливе державницьке об'єднання слов'ян як одного «слов'янського народу» Шевченко протиставляв «дієву ідею захисту та зміцнення рідного слова» (*Яровий О*. Ідея слов'янської взаємності на українському ґрунті // *СіЧ*. 1999. № 1. С. 31—32, 35).

В. *Яременко* розкриває Шевченкове розуміння ідеї «слов'янського єднання», «слов'янського взаєморозуміння і дружби» як єднання духовно-культурного (*Яременко В*. «Дурний свій розум проклинаю...». Укотре про участь Шевченка в Кирило-Мефодіївському братстві за історіософським виміром: долання стереотипів // Сучасність. 2001. № 3. С. 135). Дослідник не вбачає в матеріалах слідства свідчень про дискусії Шевченка «з братчиками стосовно слов'янської федерації», але відомі «його гарячі суперечки про

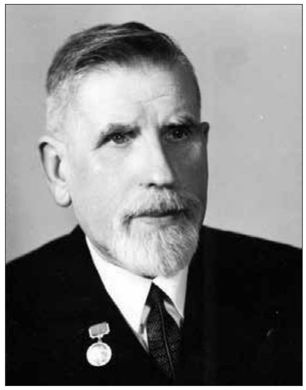
минуле і майбутнє України» (С. 137). Гол. у програмі КМБ — укр. месіанізм, «базований на історії України» (С. 138). Шевченко, доходить висновку В. Яременко, «в цілому не поділяв засадничих ідей, які містилися в матеріалах і документах КМБ. Тому він не міг бути членом товариства», але незаперечно, що поет «мав тісні зв'язки з колом осіб, причетних до Братства». Яскрава особистість Шевченка, сила поетичної думки справили вирішальний вплив на братчиків у тому, що вони «керувалися християнськими цінностями та плекали вже власні надії щодо історичної долі українського народу» (С. 142). Питання формального членства Шевченка в КМБ залишається, отже, предметом дискусій; однак безсумнівно, що поет не міг бути відірваним од ідейно близького йому середовища інтелігенції в Україні й у Росії.

Укр. діячі 1830—40-х зробили новий крок у розвитку ідеології укр. визв. руху, яка спиралася на народну основу. Нац. рух в Україні зі створенням КМБ став на нові засади. Опертя на народну мову, народну творчість та давню й козацьку істор. традиції дало змогу виокремити укр. націю, показати її відмінною від сусідів, від ін. слов'ян. народів. КМБ стало першою організацією, що поставила утвердження державності свого народу в площину політ. завдання, наук. обґрунтування і практичних планів. Творчість Шевченка — вершина ідеології Братства, яким вироблено нову концепцію укр. ідентичності, відмінної від рос., що лягла в основу імперативу нац. відродження.

Літ.: Автобиография Николая Ивановича Костомарова // Русская мысль. 1885. Кн. 5; *Стороженко Н. И.* Кирилло-Мефодиевские заговорщики // *КС*. 1906. Кн. 2; *Щурат В.* Основи Шевченкових зв'язків з поляками // *ЗНТШ*. Т. 119/120; *Костомаров М. І.* Книги битія українського народу // Наше минуле. 1918. № 1; *Возняк М.* Кирило-Методіївське братство. Л., 1921; *Шевченківський* збірник. К., 1924; *Марковський М.* Шевченко і Кирило-Мефодіївське братство // *ЗІФВ*. 1924. Кн. 4; *Шевченко* та його доба. Зб. 1. К., 1925; *Багалій Д.* Т. Г. Шевченко і кирилометодіївці. Х., 1925; *Річицький А.* Тарас Шевченко в світлі епохи. Х., 1925; *Бортніков А.* Шевченко і організація Кирило-Мефодіївського товариства // Наук. записки Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. Зб. філол. ф-ту № 1. К., 1939; *Бортников А. И.* Кирилло-Мефодиевское общество (Главные идеи и цели) // Труды истор. ф-та Киев. гос. ун-та. 1940. Т. 1; *Білецький Л.* «Книги Битія Українського Народу» як декларація прав українського народу // Наук. зб. УВУ. Прага, 1942; *Костомаров М.* Книги битія українського народу. Аугсбург, 1947; *Зайончковский П. А.* Кирилло-Мефодиевское общество (1846—1847). М., 1959; *Сергієнко Г. Я.* Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство. К., 1983; *Дзюба І.* «У всякого своя доля»: Епізод із стосунків Шевченка зі слов'янофілами. К., 1989; *КМТ*; *Kozak S.* Ukraińscy spiskowcy i mesjaniści: Bractwo Cyryla i Metodego. Warszawa, 1990; *Забужко О. С.* Філософія української ідеї та європейський контекст. К., 1993; *Антонович М.* Національно-політичні наслідки постання Кирило-Мефодіївського братства // Генеза. 1995. № 1(3); *Грицак Я.* Нарис історії України: формування модерної української нації. XIX—XX ст. К., 1996; *Розумний Я.* «Чи ми ще стрінемося знову?»: Кирило-Мефодіївське братство з перспективи 150 років // Сучасність. 1998. № 12; *Шпорлюк Р.* Імперія та нація з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі. К., 2000.

Іван Глизь

КИРИЛЮ́К Євген Прохорович (18.03.1902, Варшава — 24.06.1989, Київ) — укр. літературознавець і історик укр. л-ри. Навчався у Вінн. ІНО (з 1919). У 1925—28 працював у київ. газ. «Молодий більшовик», одночасно здобуваючи вищу освіту в Київ. ІНО (1925—26), закінчив аспірантуру Київ. філії ІТШ (1928—31) і працював у ній старшим наук. співробітником (1931—34). Одночасно викладав в Ін-ті професійної освіти й ун-ті. У 1936—41 — зав. кафедри укр. л-ри Київ. пед. ін-ту і старший наук. співробітник ІЛ. 1940 захистив кандидат. дисертацію про життя і творчість Панаса *Мирного*. У 1941 — старший наук. співробітник Ін-ту суспільних наук АН Української РСР. Із січ. 1942 — у діючій армії як секретар дивізійної газ. «Красный воин» на Брянському і Сталінградському фронтах. 25 лип. важко поранений, евакуйований на лікування до Красноярська. У квіт. 1943 його відкликано для роботи в Україні. У 1943—44 був директором Музею Т. Г. Шевченка АН Української РСР, викладав у Київ. ун-ті (1944—58) та продовжував працювати в ІЛ. Зав. відділу шевченкознавства ІЛ (1944—84) й учений секретар Відділення суспільних наук АН Української РСР (1944—46). Закінчив докторантуру в Ін-ті світової л-ри ім. О. М. Горького (Москва; 1951) і захистив доктор. дисертацію на тему «Реалізм Шевченка» (1952). Чл.-кор. АН Української РСР (1957), заслужений діяч науки (1972). Автор понад 800 праць. Лауреат Ленінської і Держ. премій.

Є. Кирилюк

Коло наук. інтересів — укр. і слов'ян. літ. процес 19 ст. у їхніх взаємозв'язках. Уклав першу найповнішу критичну бібліографію творів П. Куліша і л-ри про нього (1929), видав попул. нарис «Пантелеймон Куліш» (1929), спогади П. Куліша про Шевченка (1930), впорядкував тритомні «Твори» П. Куліша (1931). Опубл. кн. «Панас Мирний: (Нарис про життя і творчість)» (К., 1939). З появою монографії «Вічний революціонер: Життя й творчість Івана Франка» (1966) фаховий читач уперше одержав багатоаспектний, цілісний і докладний літературознавчо-біогр. нарис про письменника, критика, громадського діяча. К. очо-

лив багаторічну працю ІЛ над 50-томним вид. творів І. Франка. Хоча видати повну літ. спадщину Франка виявилося неможливим із цензурних причин, але й у такому вигляді вид. було репрезентативним здобутком укр. культури перед світом. Велику увагу приділено й І. Котляревському: у монографії «Живі традиції: Іван Котляревський та українська література» (К., 1969) дослідник, заперечивши негативно інтерпретоване поняття «котляревщини», висвітлив подальший розвиток народного комізму в укр. л-рі 1-ї пол. 19 ст. К. належать і ґрунтовні розвідки про ряд укр. письменників 19 і 20 ст.

Властиве К. як ерудиту синтетичне осмислення літ. явищ було виявлено у ст. до «Литературной энциклопедии» (кін. 1930-х), «Малой» и «Большой советской энциклопедии», «Краткой литературной энциклопедии», а також у «Нарисі історії української літератури» (1945), підготовку якого очолили К. разом із С. Масловим. «Нарис» потрапив під нову, вже повоєнну хвилю ідеологічних репресій, поштовх яким дали партійні постанови про журн. «Звезда» і «Ленинград», про театр. справу. Укр. партійне керівництво видало спеціальну постанову «Про перекручення і помилки у висвітленні історії української літератури в "Нарисі історії української літератури"» (1946), де авторам інкримінували відхід від соц., класового аналізу літ. явищ, внаслідок чого історія укр. л-ри розглядалася як єдиний потік, без боротьби між прогресивними і реакційними течіями в ній. Відтак «Нарис» було переписано й опубл. 1951. Розгорнуту роботу над докладною «Історією української літератури» — вже у 8 т. — було поновлено в серед. 1960-х знов-таки під керівництвом К. як голови редколегії, який до того ж був співавт. 3-го тому та його відп. ред. (К., 1968). Це вид. сприйняте як значне досягнення колективу ін-ту.

К. доклав багато зусиль, щоб вписати укр. л-ру, і Шевченка зокр., в контекст міжслов'ян. зв'язків, плідно продовживши й суттєво збагативши традиції І. Франка, В. *Щурата*, М. *Возняка*, Б. *Навроцького* та ін. 1942 він виступив на шевч. сесії в Уфі з доповіддю «Шевченко і слов'янський світ» і активно продовжував розробляти цю тему. Від IV Міжнародного з'їзду славістів (1958, доповідь «Шевченко і слов'янські народи») К. — учасник і доповідач усіх почергових міжнародних з'їздів славістів, дослідник культурного міжслов'ян. обміну. У виступі на V з'їзді (1963) дослідник, розглядаючи тему рецепції Шевченка у слов'ян. л-рах, знайшов нові переклади з Шевченка в архівах П. *Славейкова*, невідомі рецензії Л. *Каравелова*, дослідив список чотирьох поезій Шевченка в архіві В. *Ганки*. У доповіді на VII з'їзді (1973) К. уперше розробив тему укр. преромантизму в європ. контексті, а у виступі на VIII з'їзді висвітлив постать В. *Караджича* у зв'язках з укр. культурою. Ці виступи дали плідний стимул дослідженню укр.-слов'ян. тематики як колегам по ІЛ, так і слов'ян. ученим, таким як М. *Мольнар*, С. *Козак*, М. *Якубець*, С. *Русакієв*, М. *Неврлий* та ін. (див.: *Кирилюк Є*. Шевченкознавчі та славістичні дослідження. К., 1977).

Гол. справою життя К. було шевченкознавство — його розбудова і збагачення, перетворення на авторитетну галузь укр. літературознавчої науки. З самого початку вчений досліджував Шевченка в контексті розвитку укр. і рос. л-р (зокр.: П. Куліш і Шевченко [передм.] // *Куліш П*. Спогади про Тараса Шевченка. Х.; К., 1930; Шевченко-прозаїк // Літературна критика. 1936. № 5; Шевченко і Лермонтов // Молодий більшовик. 1939. № 3; Франко і Шевченко // Радянська освіта. 1941. 7 берез.; Шевченко в «Ластівці» // Літературна газета. 1941. 7 берез.; Шевченко и русская демократическая критика 40—60-х годов // *Русско*-украинские литературные связи. М., 1951, та ін.), а також громадсько-політ. життя взагалі (Шевченко і Кирило-Мефодіївське братство: (Скор. доп. на шевч. сесії АН УРСР 9 берез. 1944) // Вісті АН УРСР. 1944. № 3/4, та ін.).

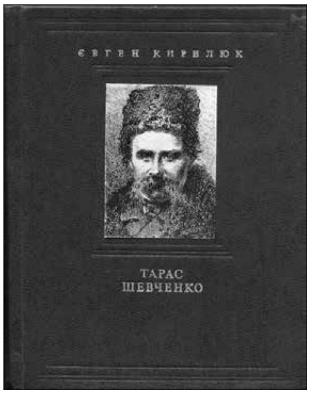
Спрямовуючи шевченкознавчу працю як зав. відділу шевченкознавства ІЛ, К. 1951 започаткував щорічні наук. шевч. конференції, котрі стимулювали й координували ці дослідження в Україні й поза нею (34-та наук. шевч. конференція 2001 була присвячена 100-річному ювілею вченого). У виступах на цих зібраннях у 1951—83 К. незмінно забирав голос стосовно найважливіших проблем шевченкознавства, провадив огляди стану науки, висував нові завдання, реалізуючи їх надалі у наступних працях відділу. К. — автор монографії «Т. Шевченко: Життя і творчість» (1959; 2-ге вид. 1964; Держ. премія, 1964), де розгорнуто

Є. Кирилюк. Шевченко і слов'янські народи. К., 1958. Обкладинка

Є. Кирилюк. Шевченко і наш час. К., 1968. Обкладинка

Є. Кирилюк. Тарас Шевченко. К., 1979. Обкладинка

вичерпну на той час біогр.-творчу панораму; літ.-крит. нарису «Шевченко і наш час» (1968) на тему суспільно-політ. рецепції поета за радянської влади; новаційного дослідження психології творчості поета — «Крізь магічний кристал» (Вітчизна. 1975. № 3; 1976. № 3; 1977. № 3; 1979. № 3), сотень розвідок і попул. ст. К. — керівник текстологічної групи Повного зібр. тв. Шевченка у 6 т. (1963—64), керівник і співавт. низки колективних монографій відділу шевченкознавства ІЛ, серед яких: «Шевченкознавство. Підсумки й проблеми» (1975; розд. «Творчий метод» — історіографічний огляд), «Творчий метод і поетика Шевченка» (1980; розд. «Творчий метод» — теоретичний і літ. аналіз), «Т. Г. Шевченко: Біографія» (1964; доопрацьований ширшим колективом авторів варіант — 1984: розд. «Дитячі та юнацькі роки (1814—1830)», «Подорож на Україну 1843 року», «Знову в Петербурзі (1844—1845)», «Знову на Україні (1845—1847)»). К. — відп. ред. і автор багатьох ст. унікального на той час вид. — Шевченківського словника у 2 т. (1976—77; Держ. премія Української РСР ім. Т. Г. Шевченка, 1980) — першої персональної енциклопедії на теренах Союзу РСР. Загалом, попри вимушену данину офіційній ідеології, праці К. відзначаються глибоким проробленням теми, містять значний і точний наук. апарат, великий і часто новий фактографічний матеріал, оригінальні спостереження, обґрунтовані висновки, а відтак і нині зберігають значення базових розроблень у галузі шевченкознавства.

Літ.: Федченко П. М. Творчі обрії вченого // *РЛ*. 1982. № 3; *Шубравський В. Є.* Життєвий і творчий шлях Є. П. Кирилюка [Вст. ст.] // *Євген* Прохорович Кирилюк. [Біобібліогр. покажчик]. К., 1983; *Смілянська В. Л.* Професор Є. П. Кирилюк — історик української літератури // *НШК 34*. Кн. 1; *Інститут* літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. 1926—2001: Сторінки історії. К., 2003; *Ротач П.* Рядки за рядками, літа за літами… Про те, що було дороге й незабутнє. Полтава, 2005; *Костюк Г.* Зустрічі і прощання: Спогади у двох книгах. К., 2008. Кн. 1; *Шевченкознавство* у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (1860—2010). К., 2011.

Валерія Смілянська

КИРИЛЮ́К Зінаїда Василівна (28.01.1926, м. Пологи, районний центр Запоріз. обл.) — укр. літературознавець, д-р філол. наук (1989), проф. (1991). Працює в галузі історії рос. л-ри, рос.-укр. літ. зв'язків, теорії л-ри. Наук. діяльність почала під керівництвом акад. О. *Білецького*. Закінчила аспірантуру в Київ. ун-ті (1959). Захистила 1961 кандидат. дисертацію «Орест Сомов — критик и беллетрист пушкинской эпохи»; 1988 — доктор. дисертацію «Проблема характера в русской литературе первой трети XIX ст.». Викладала русистику на філол. ф-ті Київ. ун-ту ім. Т. Шевченка (1956—89). Викладач Ніжин. ун-ту ім. М. Гоголя (1989—99), Херсон. пед. ун-ту (2002—05), Київ. славістичного ун-ту (2007—10). Вивчаючи рукописні фонди укр. письменників як працівник рукописного відділу ДПБ (1949—56), виявила і впровадила до наук. обігу раніше невідомі твори, варіанти, псевдоніми. Співупорядник вид. «Опис автографів українських письменників» (К., 1959), «Опис рукописів Т. Г. Шевченка» (К., 1961).

У галузі шевченкознавства в коло наук. інтересів входили питання ідейно-естетичної природи поезії Шевченка у порівнянні з творами О. Пушкіна, В. Жуковського, а також дослідження прози поета (Литературная полемика в русских повестях Т. Шевченко // Вісник Київського університету. Серія філології. 1969. Вип. 11). У перебігу вивчення літ. інтересів Шевченка виявилося, що інтерес до прози виник у ранній період, коли він активно працював у б-ці Є. Гребінки, допомагав йому в підготовці до видання альм. «*Ластівка*», брав участь у гуртку, де бували В. *Даль*, І. *Панаєв*, М. *Маркевич*, М. *Момбеллі*, обговорювалися літ. новинки — і рос., і західноєвроп. л-р, — що з'являлися в тогочасних журн. За таких обставин задумано повість під назвою «Из ничего почти барин» про збагачення, ницість і крах дворянської родини. Суть і призначення проспекту майбутньої (але так і не написаної) повісті розкрито у праці «Нездійснений задум повісті Шевченка “Из ничего почти барин”» (*НШК 35*. Кн. 2); а в ст. «Російські повісті Т. Шевченка (до історії створення)» (*СіЧ*. 2008. № 3) висвітлено особливості процесу нового осмислення й еволюції цього творчого задуму, низку мотивів якого реалізовано у написаних на засланні повістях. Багатий на істор.-літ. факти мемуарний матеріал містить публ. К. «Епізод з історії української культури у спогадах літературознавця й фольклориста В. Данилова (лист до Є. Кирилюка)» (*СіЧ*. 2012. № 6).

Валерія Смілянська

КИРИЧЕ́НКО (дівоче — Корж) **Раїса Опанасівна** (14.10 (за паспортом — 11.10) 1943, с. Корещина Глобинського р-ну Полтав. обл. — 9.02.2005, Київ; похована в с. Корещині) — укр. співачка (народне контральто). Народна артистка Української РСР (1979). Лауреат Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (1986) за концертну діяльність 1983—85. Закінчила диригентсько-хоровий ф-т Харків. ін-ту мист-в

(1978). У 1963—67 — артистка Житом. ансамблю «Льонок», 1968—83 — солістка Черкас. народного хору, 1983—86 — Черкас., з 1987 — Полтав. філармоній. Виступала з ансамблем «Чураївна». В репертуарі К. — укр. народні пісні, зокр. улюблені пісні Шевченка, пісні на його слова («Зоре моя вечірняя»). З концертними програмами виступила в багатьох країнах світу. У Полтав. пед. ун-ті відкрито музей К. У Полтаві існує фестиваль естрадної пісні ім. К. «Пісенні крила Чураївни» (з 2005).

Р. Кириченко

Тв.: Шевченко ввійшов у моє життя… // Зоря Полтавщини. 1990. 19 трав.

Літ.: Дениско Г. Віруємо, Кобзарю // Зоря Полтавщини. 1993. 11 берез.; *Колінчук А.* Раїса Кириченко // Київ. 2005. № 9; *Кудряшов І. О.* Слово про Раїсу Кириченко. Полтава, 2007.

Петро Ротач

КИРИЧЕ́НКО Степан Андрійович (27.03/9.04.1911, с. Чоповичі, тепер смт Малинського р-ну Житом. обл. — 30.04.1988, Київ) — укр. художник-монументаліст. Народний художник Української РСР (1981). Закінчив КХІ (1936—41, вчителі Ф. *Кричевський*, С. *Налепинська-Бойчук*, А. Таран, М. Рокицький). Працював у станковому живопису, а вплив ідей М. *Бойчука*, вивчення й творче переосмислення давньоруського монументального малярства спрямували творчість К. у русло монументально-декорат. мист-ва — мозаїки. Художник у співавт. з дружиною Н. *Клейн* виконав панно «Україна» (1969; с. Мрин Носівського р-ну Черніг. обл.), «Лісова пісня» (1970—71; м. Ялта), «Тріумф Перемоги» (1980—81; Нац. музей історії Великої Вітчизняної війни 1941—1945 років, Київ).

Перша мозаїка К. «Портрет Т. Г. Шевченка» (1940) — своєрідна данина шани поетові. Надалі твори на шевч. тему він створював у співпраці з Н. Клейн. До *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* постав мозаїчний триптих «Наша дума, наша пісня не вмре, не загине» (натуральний камінь, золота смальта, 1959—60), в якому відтворено алегоричний образ укр. культури, неперервність нац. традицій. Композиція панно близька до іконописного канону, де у центр. частині зображено Шевченка, кобзаря та хлопчика, яких змістово об'єднано, у бічних — динамічні постаті парубка та дівчини, які символізують спрямованість духовності нації у майбутнє. Майстерне світлотіньове моделювання форм у триптиху пройняте мажорним звучанням й урочистістю. У мозаїчному панно «Ох, не однаково мені…» (натуральний камінь, золота смальта, 1961; ескіз — НМТШ) Шевченко постає в ролі духовного захисника нації, який пригорнув до себе скривджену дівчину — Україну. У 1960-ті твір сприймався як маніфест потреб культурної свободи укр. митця разом із відомими рядками: «Та неоднаково мені, / Як Україну злії люде / Присплять, лукаві, і в огні /Її, окраденую, збудять… / Ох, не однаково мені», вве-деними в композицію твору. Заг. ідеї панно відповідає його стримане, навіть суворе колористичне вирішення. Обидва твори експонувалися 1961 в Києві на Худож. виставці до 100-літніх роковин від дня смерті Шевченка.

С. Кириченко, Н. Клейн. «Ох, не однаково мені…». Мозаїка. 1961

У мозаїці «Нічого кращого немає, як тая мати молодая» (натуральний камінь, смальта, 1963; ШНЗ) відтворено притаманний творчості Шевченка образ жінки-матері. Піднесена ліричність образу, відчутна в колориті й пластиці форм, виказує алюзії на іконопис, тяжіє до образу Богоматері з немовлям. 1967 твір експонувався на виставці робіт, висунутих на Держ. премію України ім. Т. Г. Шевченка. До *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* К. у співавт. з Р. Кириченко та Н. Клейн почав працювати над мозаїчним диптихом «Кобзар» (натуральний камінь, смальта, синтетична смола, кераміка, 1964; НМТШ). Ліва його частина під назвою «І мене в сім'ї великій»

С. Кириченко. «Іван Підкова». Мозаїка, кераміка, базальт, штучні смоли. 1964

представляє Шевченка серед людей, які дослухаються до його слів. Композицію праворуч «От де, люди, наша слава — слава України» (1967) побудовано на гармонійній ритміці фігур і локальному колориті. Подружжя виконало мозаїку «Гамалія» (бетон, керамічна плитка, смальта) і ювілейний декорат. килим «І мене в сім'ї великій…» (ручне ткання, вовна; НМТШ), обидва — 1964. К. створив присвячений поету плакат (1975). Іл. табл. XII.

Тв.: Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. К., 1964; Степан Кириченко, Надія Клейн: Альб. К., 1970.

Літ.: *Саєнко Н.* Мозаїчні пісні Степана Кириченка // Образотворче мистецтво. 1991. № 4.

Данило Нікітін

КИРНА́РСЬКИЙ Марко Абрамович (23.05/4.06.1893, Погар, тепер смт, районний центр Брянської обл., РФ — 1941 (1942?), Ленінград, тепер Петербург) — укр. і рос. графік, художник книги. У 1912—13 навчався в Архіт. школі в Парижі, 1916—19 — на архіт. ф-ті *Академії мистецтв* у Петрограді (викладач І. Фомін), 1919 — в УАМ у Г. *Нарбута*. У 1920—23 працював у Києві, де виконав оформлення альм. «Гроно» (1920), обкладинки журн. «Шляхи мистецтва» (1922), вид. творів І. *Карпенка-Карого* (1929—31. Т. 1—6) і М. *Коцюбинського* (1929), розробляв марки. З 1923 жив у Ленінграді. Загинув під час блокади міста.

К. належить худож. оформлення одного з перших після 1917 вид. «Кобзаря» Шевченка (К.: ДВУ, 1921), в якому художник застосував різні варіанти орнаментального обрамлення сторінок, використавши елементи стилю модерн і конструктивізму. В оформленні обкладинки К. виявив себе продовжувачем нарбутівської стилістики, органічно поєднавши укр. шрифт, стилізований під старослов'ян. кирилицю, з рослинними мотивами, знайшов виразне кольор. вирішення. Для укр. вид-ва у 1929 оформив збірку творів Т. Шевченка.

Тв.: *Голлербах Э. Ф.* Графика М. А. Кирнарского. Лг., 1928.

Літ.: *Овдієнко О.* Мистецтво оформлення «Кобзаря». К., 1968.

Данило Нікітін

КИ́РЧІВ Богдан Олексійович (Богдар; 12.06.1856, с. Корчин, тепер Сколівського р-ну Львів. обл. — 19.10.1900, с. Довге, тепер Стрийського р-ну Львів. обл.) — священик УГКЦ, укр. письменник і громадський діяч. Закінчив 1886 Львів. духовну семінарію, відтоді — парох у різних селах сучасної Івано-Франк. та Львів. областей. Підтримував особисті й ділові зв'язки з І. Франком, О. *Кониським* та ін. Автор ліричних віршів, друк. у 1880-х у журн. «*Зоря*». Написав вірш «Спомин у пам'ять XXI роковин смерті незабутнього Тараса Шевченка» (Зоря. 1882. № 6). Був одним з активних учасників і організаторів студент. відзначань шевч. роковин у Львові, ініціатором підготовки й вид. зб. укр. хорових творів «Кобзар» (Л., 1885), в якому вперше в Галичині надрук. кілька композицій М. *Лисенка*. Популяризацію творчості Шевченка (виступи в пресі, промови перед селянами й інтелігенцією) продовжував і за свого священицтва.

Літ.: *Франко І.* О. Богдар Кирчів // *ЛНВ*. 1901. Т. 13. Кн. 1; *Кирчів Р.* Один з подвижників (о. Богдар Кирчів). Дрогобич, 1996; *Кирчів Р.* Іван Франко і брати Кирчіви: листування // *ЗНТШ*. Л., 1996. Т. 229.

Роман Кирчів

КИ́РЧІВ Роман Федорович (14.04.1930, с. Корчин, тепер Сколівського р-ну Львів. обл.) — укр. літературознавець, фольклорист і етнограф. Закінчив 1953 Львів. пед. ін-т; д-р філол. наук (1980), проф. (1994). Працював в Ін-ті суспільних наук АН Української РСР (1958—72, Львів); з 1972 — в Музеї етнографії і худож. промислу (тепер — Ін-т народознавства НАНУ, Львів). Автор праць з історії укр. л-ри, укр.-польс. літ.-фольклор. зв'язків, з фольклористики, етнографії, театрознавства. Досліджує особисті й творчі зв'язки Шевченка з польс. письменниками-романтиками: «Український фольклор у польській літературі (період романтизму)» (К., 1971), «У творчій співдружності» (К., 1971); вплив Шевченка на розвиток укр. культурного життя в Галичині, постановки його творів на західноукр. сцені, рецензії на вистави театр. шевченкіани та на шевченкознавчі праці: «Шевченко і Західна Україна» (Вільна Україна. 1970. 8 берез.); «К истории театральной постановки пьесы "Назар Стодоля"» (Львовская правда. 1963. 9 марта); «"Гайдамаки" на сцені» (Вільна Україна. 1964. 26 січ.) та ін. Автор низки статей у *ШС*.

Р. Кирчів

Тв.: «Тарасова ніч» Шевченка і «Noc Tarasova» З. Фіша // *НШК 14*; Акценти і пунктири // Вітчизна. 1970. № 6. — Рец. на кн.: *Дубина М.* Шевченко і Західна Україна. К., 1969; Вплив творчості Шевченка на розвиток народознавчого руху в Галичині // *Т. Шевченко* і укр. національна культура: До 175-річчя від дня народж. Т. Шевченка та 115-річчя заснування НТШ у Львові: Матеріали наук. симп. Л., 1990.

Літ.: *Дем'ян Г. В.* Фольклористична та етнографічна діяльність Р. Ф. Кирчіва // *НТЕ*. 1990. № 3; *Роман Кирчів*: Бібліогр. покажчик. Л., 2000.

Борис Деркач

КИРШ Альфонс-Карл Адамович (роки життя невідомі) — чиновник Оренбурзької провіантської комісії, колезький реєстратор. Земляк і родич К. *Герна*. Приїхав до Оренбурзької губ. за домовленістю губернаторів 1842. За спогадами Ф. *Лазаревського*, в домі К. часто бували З. *Сераковський*, Бр. Залеський, Л. *Турно*, а також Шевченко.

Григорій Зленко

КИРШ Єлизавета Іванівна (1825—1855) — дружина А.-К. *Кирша*, рідна сестра К. *Герна*. К. вітала Шевченка у своєму домі, де постійно бували поляки-засланці. Зустрічалася з ним і в домі К. Герна, де поет жив узимку 1849—50.

Григорій Зленко

КИР'Я́КОВ Леонтій Нестерович (8.05.1919, с. Сартана, тепер смт Приморське Донец. обл. — 11.08.2008, м. Маріуполь Донец. обл.) — румейський (грец.) поет і перекладач. Закінчив 1938 Маріупольський грец. пед. технікум, Приморське уч-ще механізації сільського господарства (1955) та Донец. обл. ун-т робітничо-селянських кореспондентів. Працював у ред. грец. обл. газ. «Колехтивістис». Фундатор і перший керівник Республ. т-ва греків України (1988—90). Засновник і ред. літ.-худож. щорічника «Пирнэшу астру», що виходив із 1988 у вид-ві «Донбас». Писав румейською мовою. Автор кількох поетичних зб. З укр. л-ри переклав низку творів Лесі *Українки*, І. Франка, П. *Тичини*, М. *Бажана*, Д. *Павличка*.

Л. Кир'яков

К. — активний перекладач і популяризатор поезії Шевченка. 1931 12-річним хлопчиком переклав рідною мовою вст. до балади «Причинна — Реве та стогне Дніпр широкий». До *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* К. разом з А. *Шапурмою* упорядкував рукописний «Кобзар» (1964) з 14 творів, з яких 8 переклав сам (вст. до балади «Причинна — Реве та стогне Дніпр широкий», «Катерина», «Садок вишневий коло хати», «Не гріє сонце на чужині», «І небо невмите, і заспані хвилі», «І виріс я на чужині», «Якби ви знали, паничі»). Три прим. цієї зб. зберігаються у музеях Києва і Маріуполя та в РДБ як дарунок перекладачів. 1985 К. самостійно підготував новий рукописний зб. «Тарас Шевченко. Вибрані твори», який склали 13 творів, перекладені упорядником. Крім попередніх перекл., сюди ввійшли поема «Наймичка», вірші «Заповіт», «Мені однаково, чи буду», «Мені тринадцятий минало», «Я не нездужаю, нівроку». Примірник цієї рукописної кн. К. подарував БМШ та Канівському музею-заповідникові «Могила Т. Г. Шевченка». К. був учасником Міжнародного шевч. форуму «Від серця Європи — до серця України» (14—22 трав. 1989). На відкритті 19 трав. 1989 Музею однієї книжки — «Кобзаря» — в Черкасах виступав з вітальним словом, вручив його директорові — праправнучці Шевченка О. М. Шарапі — рукописний «Кобзар», ініціатором, організатором перекладів і літ. ред. якого був К. У роботі над рукописом узяли участь перекладачі А. Шапурма, Д. Папуш, В. Бахтаров, В. Кіор, Д. Демерджі, Г. Данченко (Меотіс) та ін. грец. поети. Половину її склали перекл. К. (54 твори). 1993 упорядкував вид. «Тарас Шевченко. Кобзар. Вибрані твори в перекладах мовами греків України (румейською та урумською)», що побачило світ у вид-ві «Український письменник» у Києві. Це перше окреме вид. творів Шевченка грец. мовою в Україні. К. — автор 26 перекл.: «Причинна», «Думка — Вітре буйний, вітре буйний!», «Думка — Тече вода в синє море», «Думка — Нащо мені чорні брови», «Тарасова ніч», «Катерина», «Тополя», «Іван Підкова», «Мар'яна-черниця», «Утоплена», «Не женися на багатій», «Великий льох», фінальна частина поеми-містерії «Великий льох» — «Стоїть в селі Суботові», «Кавказ», «І мертвим, і живим», «Заповіт», «Садок вишневий коло хати», «N. N. — Мені тринадцятий минало», «Іржавець», «Варнак», «Якби ви знали, паничі», «Я не нездужаю, нівроку», «Ой маю, маю я оченята», «Якби-то ти, Богдане п'яний», «Ой діброво — темний гаю», «Чи не покинуть нам, небого».

Тарас Шевченко. Кобзар. Вибрані твори в перекладах мовами греків України. К., 1993. Обкладинка

За переказ грец. (румейською) мовою «*Слова о полку Ігоревім*» і перекл. «Кобзаря» Шевченка К. присуджено премію ім. М. Т. Рильського (1995).

Літ.: Чернишова Т. Шевченко мовою греків на Україні // *НШК 21/22*.

Борис Хоменко

КИСЕЛЬО́В Леонід Володимирович (21.09.1946, Київ — 19.10.1968, там само) — укр. і рос. письменник, перекладач. Навчався 1964—68 на ф-ті іноземних мов Київ. ун-ту ім. Т. Шевченка. Автор поет. зб. «Стихи. Вірші» (1970), «Остання пісня» (1979), вибраного

«Тільки двічі живемо» (1991) та ін. кн., виданих посмертно.

За свідченням І. *Дзюби*, у родині літератора панував культ Шевченка (*Дзюба І*. «Леонід Кисельов з другої половини двадцятого віку» // *Дзюба І*. З криниці літ: У 3 т. К., 2006. Т. 1. С. 621). Цим було спричинено інтерес К. до життя і творчості митця. У диптиху «Стихи о Тарасе Шевченко» (1962) змодельовано героя — громадянського лірика. Сюжет спротиву царизмові співвіднесено не лише з Шевченковою сусп. позицією, а й із естетичним актом — породженням «песни в зашитых ртах» («Он прятал от тюремщиков»). Таке розуміння (Шевченко — звитяжний «царь и бог стихов») деталізовано в поезії «В хате розовая стенка» (1963; у перелічених вид. 1970, 1979 і 1991 включена до циклу «Стихи о Тарасе Шевченко»). «Дом Шевченко» (очевидно, *Літературно-меморіальний будинок-музей Тараса Шевченка* в Києві) акцентовано в часопросторі однойменного вірша 1967. У згаданому творі підкреслено також геніальність Шевченка. Відповідно до ідеї вірша «22 травня 1968 року» (1968; у вид. 1979 і 1991 названий за першим рядком — «В камені, в дереві, на папері»), Шевченка ототожнено з уявленнями про цілісність укр. культури, на противагу до спрощених трактувань особи автора в заходах із його вшанування. У поезії «Він був як полум'я» (1968; містить епіграф із Шевченкового вірша «Мені однаково, чи буду») на матеріалі творчості Шевченка означено іпостасі слова-зброї і слова — вияву краси. Катерину — «Шевченкову Мадонну» витлумачено як символ історії України у вірші «Катерина» (1968). У записах К. 1968 уміщено начерк поезії «Земля така гаряча» (1968), згідно з яким одним із персонажів твору повинен був стати Шевченко (*Кисельов Л*. Над київськими зошитами: (вірші, проза, переклади, нотатки, листи, фото). К., 2013. С. 545). Уривок із Шевченкової поезії «Не завидуй багатому» зафіксовано в нотатках 1960—61 (Там само. С. 495).

Л. Кисельов

У вірш «Цари» (1962) уведено цитату з поеми Шевченка «Сон — У всякого своя доля» на підтвердження несприйняття ліричним суб'єктом петерб. пам'ятника *Петрові І*. Д. Благой негативно відгукнувся про названий твір К., не відзначивши в поезії прямого посилання на Шевченка (див.: *Благой Д*. Копыта в небеса! // Литературная Россия. 1963. 17 мая). Реагуючи на допис літературознавця, К. склав автопародію «Цари» (1963), у якій сатирично констатовано: до висвітлення особи монарха «Шевченко подошел односторонне». Із огляду на зауваження Д. Благого поет підготував і статтю-відповідь — істор. «мінідисертацію» (*Слабошпицький М*. Леонід Кисельов: «Над київськими зошитами» // *ЛУ*. 2013. 21 лют. С. 8). Начерк цієї роботи зберігся у блокноті К. 1963 (*Кисельов Л*. Там само. С. 521). У ній, зокр., визнано, що для автора Шевченко був ближчим, ніж О. Радищев, згаданий у публ. Д. Благого (*Благой Д*. Там само. С. 20). Ремінісценцію з Шевченкового послання «І мертвим, і живим» включено у вірш «И мертвым, и живым, и полумертвым» (1968).

К. переклав рос. мовою фрагменти з поеми Шевченка «Сон — У всякого своя доля» (1958) та послання «І мертвим, і живим» (1958), а також вірш «Не завидуй багатому» (1959). Названим інтерпретаціям у міметичному аспекті притаманний частковий відхід від буквального, об'єктивіст., худож. осмислення тексту-джерела; у структурному аспекті — еквілінеарність, увиразнення enjambement'ів.

М. *Коцюбинська* простежила у стилі К. «шевченківсько-лорківське начало» (*Коцюбинська М*. «Рано ще, рано...»: про Леоніда Кисельова // *Коцюбинська М*. Мої обрії: У 2 т. К., 2004. Т. 2. С. 220).

Літ.: Когут С. Зародження міфу // *Когут С*. Поетичний феномен Леоніда Кисельова. Л., 2001; *Пахарева Т*. Леонид Киселев на перекличке поэтов // *Благородний* вимір наукового подвижництва: Зб. наук. праць. К., 2012.

В'ячеслав Левицький

КИСІ́ЛЬ Адам Григорович (1580 — 23.04/3.05.1653) — укр. магнат, політ. і держ. діяч Речі Посполитої. Походив зі старовинного волин. шляхетського роду. Здобувши добру освіту, служив у коронному війську, відзначився у війнах з Московією та Османською імперією. 1639 одержав звання черніг. каштеляна, 1647 — брацлав., а з 1649 — київ. воєводи. Сенатор Речі Посполитої (1641). Дилема у виборі К. між Україною та Польщею знайшла яскравий прояв у його діяльності під час козацьких повстань 1630-х та Нац.-визв. війни укр. народу 1648—54. Прагнення К. знайти компромісні рішення у відносинах між козацтвом і польс.-шляхетським урядом

Невідомий художник. Адам Кисіль. Полотно, олія. Близько 1653

викликали звинувачення проти нього з обох сторін.

Шевченко в поезії «Бували войни й військовії свари» зараховує рід К. до зрадницької старшин. верхівки. Автор «*Історії Русів*», яку добре знав поет, відніс К. до того «чиновного шляхетства малороссийского», котре «отложилось от народа своего <...> и, мало по малу, согласилось, первее на Унию, потом обратилось совсем в католичество римское. <...> Отреклось и от самой породы своей Руской» (*История* Русов или Малой России. Соч. Георгия Конисского, Архиепископа Белорусского. М., 1846. С. 41).

Віталій Щербак

КИСІ́ЛЬ Олександр Григорович (справж. — Кисельов; 2/14.03.1889, с. Красилівка, тепер Козелецького р-ну Черніг. обл. — 3.12.1937, Київ) — укр. театрознавець і літературознавець. Закінчив 1912 Петерб. ун-т. Учителював у гімназіях Петербурга (Петрограда). 1917 на заклик Укр. Центр. Ради до всіх українців повернутись в Україну приїхав у Київ, де працював у різні роки в школах, Муз.-драм. ін-ті ім. М. Лисенка, наук. працівником Укр. театр. музею, очолював театр. секцію в Ін-ті укр. наук. мови ВУАН. Репресований. Реабілітований посмертно. У своїх працях з історії укр. театру, зокр. «Український театр» (К., 1925), ст. «Шевченко і театр» (Театр. 1923. № 9), багато уваги приділив п'єсі Шевченка «Назар Стодоля» та її сценічному втіленню.

Тв.: Український театр. К., 1968.

Ростислав Пилипчук

КИСЛЯКО́ВА Тамара Іванівна (23.03.1925, Полтава — 3.02.2001, там само) — укр. актриса. Народна артистка Української РСР (1977). Закінчила 1948 Полтав. муз. уч-ще ім. М. В. Лисенка. У 1948—85 працювала у Полтав. укр. муз.-драм. театрі ім. М. В. Гоголя. Мала сценічне амплуа «героїні», створені нею образи позначені психологічною глибиною. У творчому доробку актриси — ролі з вистав за творами Шевченка: Ярини («Невольник» М. *Кропивницького*, 1957), Насті («Мати-наймичка» І. *Тогобочного*, 1973), Степаниди (Титарівна» М. Кропивницького, 1980).

Лада Лабзова

КИТА́ЙСЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. У своїх творах Шевченко не раз згадує Китай і кит. народ. В уявленні Шевченка Китай постає як образ країни територіально віддаленої. Так, у повісті «Художник» він пише: «О живописи вообще скажу вам, что для одной картины Карла Павловича стоило приехать из Китая, а не только из Малороссии» (4, 165).

Згадує Шевченко Китай і в написаній незадовго до смерті (13 жовт. 1860) антицарській сатирі «Саул»: «В непробудимому Китаї, / В Єгипті темному, у нас, / І понад Індом і Євфратом / Свої ягнята і телята / На полі вольнім вольно пас / Чабан».

Інтерес Шевченка до Китаю зафіксовано також у записі у його Щоденнику, викликаному враженням від прочитання під час повернення із заслання у газ. «*Русский инвалид*» (1857. 31 июля) ст. «Новітні відомості про дії китайських інсургентів», присвяченої подіям селян. війни в Китаї 1850—64 проти феодалів і нац. гноблення з боку маньчжурської династії Цін (т. зв. Тайпінське повстання). Вражений рішучими діями селян-тайпінів і розмахом народного руху в Китаї, Шевченко у Щоденнику 6 верес. 1857 навів слова одного з ватажків повстання Хун Сюцюаня: «Бог идет с нами. Что же смогут против нас демоны? Мандарины эти — жирный убойный скот, годный только в жертву нашему Небесному Отцу, Высочайшему Владыке, Единому Истинному Богу», додавши при цьому від себе: «Скоро ли во всеуслышание можно будет сказать про русских бояр то же самое?»

Зацікавлення китайців творчістю Шевченка виникло наприкінці 19 ст. внаслідок прямого спілкування їх з українцями-переселенцями в обставинах спільного проживання на територіях на пн. від Амуру та на сх. від Уссурі. Перші ж згадки про Шевченка в кит. пресі з'явилися на поч. 20 ст. — в період мобілізації духовних сил кит. нації, пошуку шляхів самобутнього розвитку країни, який настав унаслідок поразки Китаю в «опійних війнах» (1840—60) та у зв'язку з посиленням утисків із боку великих імперіалістичних держав. Тоді в громадських колах країни посилилася увага до зарубіжної культури, особливо демократичної л-ри як одного із дієвих засобів відродження нац. свідомості кит. суспільства, піднесення його активності. Уперше в кит. пресі з'явилися згадки про Шевченка.

1912 в одному з номерів шаосінської газ. «Міньсінь жібао» було вміщено «13 літературних нотаток». У другій з них письменник Чжоу Чзожень стисло виклав біографію Шевченка і навів текст його вірша «Ой три шляхи широкії» у перекл. на давню літ. мову «веньянь». Ширше знайомство з поетичним надбанням Шевченка в Китаї відбувалося в роки бурхливого піднесення антифеодального, антиімперіалістичного руху «4-го травня» 1919, що відіграв значну роль у розвитку нац. красного письменства і сприяв новому сплеску зацікавленості кит. митців зарубіжного л-рою, зокр. визв. тематикою.

У 1921 журн. «Сяошо юебао» вмістив у вересневому номері написані його ред. *Мао Дунем* «Вибрані біографії тридцяти сучасних російських письменників». На пропозицію *Лу Сіня*, довідка про Шевченка йшла четвертою. Знайомлячи читачів із життям і творчістю

Шевченка, Мао Дунь зазначив, зокр., що укр. поет був «сином малоросійського кріпака і з самого малечку зазнав багато лиха» і що вірші вже його першої зб. «Кобзар» «були сповнені сміливих роздумів та героїчних устремлінь», в них ішлося про тяжке життя покріпаченого укр. селянства та його сподівання на звільнення у майбутньому. А у жовтневому номері цього ж журн., присвяченому «літературі поневолених націй», було вміщено «Короткий нарис малоросійської літератури» — передрук одного із розділів з 2-го тому кн. нім. літературознавця Ґ. *Карпелеса* «Загальна історія літератури» (Берлін, 1890—1891. Т. 1—2) та Шевченків «Заповіт — Як умру, то поховайте» (обидва тексти у перекл. Лу Сіня). У цьому ж номері під рубрикою «Поезія малих народів» було вміщено у перекл. Мао Дуня вірш Шевченка «Сонце заходить, гори чорніють» під назвою «Роздуми у неволі».

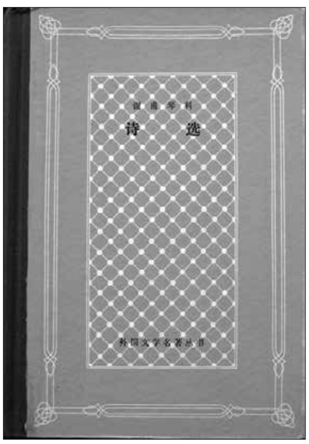
1939, на відзначення *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка*, журн. «Канчжань веньі» опубл. добірку віршів Шевченка, що їх переклали з англ. Чжоу Цзуйпін і Лін Деше: «Заповіт», «Якби ви знали, паничі», «Сон — На панщині пшеницю жала», «І золотої й дорогої», «Ой діброво — темний гаю!». Їм передувала коротка інформація про життя і творчість поета. 1940 в одному з номерів газ. «Веньюе бао» в рубриці «Розквіт національних літератур» *Ге Баоцюань*, який зібрав чимало матеріалів про Шевченка під час перебування 1938 у Києві, надрук. першу велику ст. про укр. поета. Наступного, 1941, Ге Баоцюань продовжив роботу над зібраними біогр. матеріалами й у 5-му числі журн. «Бітань» вмістив нову ст. «Трагічна доля Шевченка», приурочивши її вихід до 80-літніх роковин від дня смерті Шевченка. У періодичній пресі з'явилися ст. й матеріали про життя і творчий шлях Шевченка, а також перекл. його віршів, здійснені за англомовними і нім. інтерпретаціями та рос. підрядниками. 1942 на сторінках журн. «Веньі чденьді» (гол. ред. — Мао Дунь), що виходив у м. Чунцінь, було опубл. три вірші Шевченка у перекл. Чжоу Люйчжи. А в січ. 1942 гуйлінський журн. «Ши чуанцзо» надрук. біографію поета й 7 його віршів: «Заповіт», «Садок вишневий коло хати», «І виріс я на чужині», «Сон — На панщині пшеницю жала», «Якби ви знали, паничі», «І золотої й дорогої», «Я не нездужаю, нівроку». Ще одна ст. про Шевченка, в якій було оприлюднено нові матеріали, побачила світ у червневому числі журн. «Чжунсу веньхуа», а в листоп. 1942 в часописі «Сулянь веньі», що виходив в окупованому Японією Шанхаї, вміщено добірку матеріалів про Шевченка. Серед них — ст. укр. і рос. авторів (тодішнього президента АН Української РСР О. Богомольця, письменників О. Корнійчука, К. *Паустовського*, В. Рогова), перекл. Автобіографії, «Заповіту», «Сну — На панщині пшеницю жала», два автопортрети Шевченка та факсиміле автографа «Заповіту». Т. ч., перший період рецепції творчості Шевченка в Китаї, який тривав до 1949, засвідчив, що інтерес до постаті укр. поета не випадковий. Проте присвячувані Шевченкові тогочасні публ. — епізодичні й вибіркові, а перекл. здійснювалися переважно за посередництва ін. мов, що, зрозуміло, позначалося на якості худож. інтерпретацій.

Другий етап рецепції худож. спадщини Шевченка в Китаї почався після 1949. Оскільки на той час культурні контакти Китаю з Союзом РСР активізувалися і твори Шевченка в оригіналі стали доступнішими для кит. інтерпретаторів, значно розширився діапазон перекл.: публікували не лише поезії, у яких домінували соц.-визв. мотиви, а й лірику, твори на істор. тематику, поеми та прозу. Поезію Шевченка в худож. інтерпретації Ге Баоцюаня й ін. перекладачів почали широко популяризувати окремими циклами й добірками у центр. і провінційних газетах і журналах, у тематичних зб. і хрестоматіях, які виходили масовими тиражами. Три вірші Шевченка у перекл. Мен Хая вміщено у зб. «Дитяча література народів СРСР», що вийшов у вид-ві «Епоха» 1949. «Східнокитайське видавництво» 1951 видрук. зб. «Радянська поезія», до якої увійшли «Сон — На панщині пшеницю жала» та ще 4 вірші Шевченка. У берез. 1954 пекінський часопис «Івень» опубл. перекл. віршів «Мені однаково», «Муза», «Сестрі», «Якось-то йдучи уночі». Тут же було вміщено автопортрет Шевченка і репродукції 3 його картин. 1959 шанхайське вид-во «Веньі» випустило повісті Шевченка «Музыкант» і «Художник», що їх переклав кит. мовою Сян Сіняо.

1954 на екранах кінотеатрів Китаю з великим успіхом демонстрували укр. фільм «Тарас Шевченко» (автор сценарію і реж. І. *Савченко*, Київ. кіностудія худож. фільмів, 1951). Сценарій фільму переклав Чжен Сюелай. У періодичній пресі з'явилось багато позитивних відгуків на фільм — і пересічних глядачів, і відомих культурних діячів. Так, шанхайська газ. «Веньхуейбао» у вересневих числах 1954 надрук. ст. письменниці Цао Мін «Образ безсмертного народного поета» і *Ян Цюя* — «Шевченко — втілення народної мудрості». У газ. «Гунжень жібао» (1954. 22 верес.) опубл. ст. Тянь Ланя «Український поет Шевченко», у газ. «Дагунбао» (1954. 30 жовт.) — ст. Чжен Фаня «Талановитий поет, незламний борець». Значний успіх у Китаї мав і укр. фільм-балет «Лілея» за однойменним твором Шевченка (автори сценарію і постановники В. *Вронський*, В. *Лапокниш*, композитор К. *Данькевич*; Київ. кіностудія худож. фільмів ім. О. П. Довженка, 1959).

Публ. перекл. творів Шевченка, популяризація його літ. спадщини особливо активізувались у Китаї на поч. 1960-х, коли за рішенням Всесвітньої Ради Миру широко відзначили дві ювілейні дати — *100-літні роковини від дня смерті* й *150-літній ювілей від дня народження Шевченка*. Багато нових перекл. творів Шевченка та наук. ст., присвячених йому, було опубл. в Китаї з нагоди 100-літніх роковин від дня смерті поета. Ге Баоцюаню, зокр., належали китайськомовні інтерпретації віршів «Думи мої, думи мої» (1840), «Сон — На панщині пшеницю жала», «О люди! люди небораки!», «І небо невмите, і заспані хвилі», «Я не нездужаю, нівроку», «Не нарікаю я на Бога»; Сун Вею — «Та не дай, Господи, нікому», «І знов мені не привезла»; Чжан Тєсяну — «Якби ви знали, паничі»; Цай Тіну — «Мій Боже милий, знову лихо!», «І день іде, і ніч іде». Ге Баоцюань виступив із ст. в кількох газ. і ґрунтовною розвідкою «Великий поет українського народу Шевченко» в журн. «Веньсюе пін лунь» (1961. № 1), в якій писав про місце укр. поета в історії укр. л-ри, характеризував окремі його твори, підкреслюючи їхню революціонізуючу силу. В ст. «Шевченко і революція Небесної держави тайпінів Китаю» (Веньхуейбао. 1961. 16 берез.) він відзначив інтерес і співчуття, з якими укр. поет відгукнувся на революційні виступи кит. селян. З'явилися також ст. Чжан Тєсяна «Великий поет, незламний борець» — у березневому числі журн. Спілки письменників Китаю «Веньїбао», Сунь Вея «Співець народних повстань» — у журн. «Шицзе веньсюе» (1961. № 2), в якій автор розповів про життя Шевченка, проаналізував кілька його творів і долучив добірку віршів у перекл. Ге Баоцюаня, Сунь Вея та Чжан Тєсяна.

10 берез. 1961 у Пекіні відбулося урочисте засідання, присвячене 100-літнім роковинам від дня смерті Шевченка. Відкрив засідання вст. промовою тодішній голова Спілки письменників Китаю Мао Дунь. Він наголосив, що славетне ім'я Шевченка належить не лише Україні; воно здобуло повагу і визнання у всьому світі; його вірші й поеми перекладено в багатьох країнах; його маляр. твори збагатили скарбницю світової культури. З доповіддю про життя і творчість Шевченка «Донеси, весняний вітре, і наше "незле тихе слово" до

Т. Шевченко.
Вірші і поеми. Шанхай, 1983.
Обкладинка

Тараса» виступив відомий перекладач Цао Цзінхуа, закінчивши її власним віршем, присвяченим Шевченкові. Наступного дня звіт про це засідання і текст доповіді надрук. всі центр. кит. газети.

1961 шанхайське вид-во «Веньї» почало підготовку 5-томного зібр. тв. укр. поета. Перші два томи, що містили поетичну спадщину Шевченка, було запущено у виробництво 1964, але у зв'язку з поч. «великої культурної революції» роботу над вид. було припинено. Лише 1983 шанхайське вид-во «Івень» у серії «Шедеври світового письменства» випустило однотомник Шевченка «Вибране». До нього увійшло понад 80 віршів і поем Шевченка, а також Автобіографія поета. Перекл. виконали Ге Баоцюань (Автобіографія, «Причинна», «Тополя», «Катерина» та 24 вірші), Чжан Тєсян («Сон — У всякого своя доля», «Кавказ» та 30 віршів), Мен Хай («Єретик» і «Наймичка» та 18 віршів), Жень Жунжун («Гайдамаки»). Упорядкував том Ге Баоцюань. Він написав передм. до вид., в якій докладно висвітлив життєвий і творчий шлях Шевченка, відзначив багатогранність його таланту, проаналізував його прозові й драм. твори, схарактеризував образотв. доробок. Вихід у світ першої зб. перекл. поетичних творів Шевченка тиражем бл. 45 тис. прим. був помітною подією у культурному житті Китаю. Здобувши багато позитивних відгуків як у Китаї, так і в Україні, Канаді, Німеччині й США, ця кн. сприяла значному зростанню інтересу до творчості укр. поета серед кит. населення.

У 1980-х вийшли нові перекл. творів Шевченка кит. мовою. Так, зусиллями перекладача Дін Цзуюна побачили світ повісті «Капитанша», «Наймичка» та «Несчастный» (Чанцзянське літ.-мист. вид-во, м. Ухань), що дало змогу продемонструвати кит. читачеві багатогранність творчого доробку Шевченка.

Т. Шевченко.
Кобзар. Шанхай, 1990.
Суперобкладинка

Т. Шевченко.
Кобзар. Шанхай, 1990.
Титул

1984 Лань Мань опубл. у журн. «Сулянь веньсюе» (№ 2) нові перекл. поезії Шевченка: вірші «Думка — Тече вода в синє море», «Заворожи мені, волхве», «Неначе степом чумаки», «Лічу в неволі дні і ночі», «Сестрі», «Колись дурною головою». У цьому ж числі надрук. ст. літературознавця Бянь Юя про Шевченка. Підсумком багаторічної перекладацької діяльності письменника Лань Маня у царині кит. шевченкіани є нова зб. віршів і поем «Вибрані вірші Шевченка», яка з'явилась у серії, присвяченій надбанням світової поезії (1985, Народне вид-во провінції Хунань). До вид., передм. до якого написав автор перекл., увійшли «Тополя», «Катерина», «Мар'яна-черниця», «Сова», «Наймичка» та 86 віршів Шевченка.

Новим важливим етапом популяризації спадщини укр. поета в Китаї був вихід у світ 1990 китайськомовного «Кобзаря» Шевченка (вид-во «Ілінь»), здійснений зусиллями одного перекладача — Ге Баоцюаня. Цей том майже повністю відтворив зміст укр. «Кобзаря» 1986 р. вид., причому в ньому вміщено всі варіанти перекл. деяких творів, які виконав Ге Баоцюань. Поетичним текстам передує ґрунтовна передм. автора вид. — «Великий український народний поет Тарас Шевченко і його поетична творчість», у якій, окрім огляду творчого шляху та аналізу деяких віршів Шевченка, йдеться про велику популярність його поетичної спадщини в Китаї та про етапи її перекл. кит. мовою. Тексти перекл. багатьох віршів і поем супроводжено стислими коментарями, в яких мова йде про місце, час і передумови написання Шевченкових творів. Для цього автор використав і уривки зі Щоденника поета. Крім поетичного доробку, до «Кобзаря» ще увійшла Автобіографія Шевченка. Кн. ілюстрована 7 малюнками укр. художника Г. Дядченка, на обкладинці вміщено портрет Шевченка роботи В. *Касіяна*. Завершує том післямова Ге Баоцюаня «Мої зв'язки з Шевченком, та як я перекладав "Кобзар"». На думку багатьох літературознавців, це вид. є найдосконалішою інтерпретацією поетичних творів Шевченка кит. мовою. Ге Баоцюаню, який уперше переклав Шевченка безпосередньо з оригіналу, значною мірою вдалося не лише адекватно відтворити зміст віршів і поем, а й збагнути тонкощі стилю, передати особливості побудови творів і відчути народнопісенність Шевченкової поезії, її глибоку задушевність і ліризм.

Популяризації Шевченка в Китаї сприяють також ст. й матеріали про його життя і творчість, вміщені у різних підручниках та хрестоматіях зарубіжної л-ри, у літ. довідниках, енциклопедіях, у т. ч. у Великій кит. енциклопедії у 80 т., що побачила світ у 1980—90-ті, у виданому у 1979—80 Академією суспільних наук Китаю довіднику «Біографії найвизначніших зарубіжних письменників».

Літ.: Попов П. М. Шевченко про Китай (До 100-річчя Шевченкового запису про тайпінську революцію) // *НШК 6*; *Чирко І.* На землі стародавнього Китаю // *ЛУ*. 1962. 9 берез.; *Баоцюань Ге*. Українська література в Китаї // Всесвіт. 1987. № 8; *Чирко І.* І за великим муром: Тарас Шевченко і Китай // *Світи 1991*; *Тимошик М.* «Кобзар» з далекого Китаю // Голос України. 1991. 21 груд.; *Тимошик М.* Китайські переклади творів Т. Г. Шевченка // Вісник Київ. ун-ту: Істор.-філол. науки. К., 1992. № 8; *Ісаєва Н.* Типологія українського і китайського романтизму: структура художнього мислення: [Дослідження проблеми рецепції укр. романтичної поезії, представленої віршами Шевченка в Китаї] // Сходознавство. 1999. № 7/8; *Кирносова Н.* Особливості перекладу на китайську мову деяких реалій у творах Т. Г. Шевченка // Сходознавство. 2000. № 11/12; *Козоріз О. П.* Стилістичні особливості Шевченкового «Заповіту» в китайських перекладах // Вісник / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2004. Вип. 9. Серія «Східні мови та літератури»; *Ісаєва Н.* Триптих Т. Шевченка «Доля», «Муза», «Слава» в китайських перекладах: проблема рецепції // *ШСт 10*.

Іван Чирко

КИТА́СТИЙ Григорій Трохимович (17.01.1907, м. Кобеляки, тепер районний центр Полтав. обл. — 6.04.1984, м. Сан-Дієґо, штат Каліфорнія, США; похований у Баунд-Бруку, штат Нью-Джерсі, США) — укр. бандурист, композитор, диригент і муз.-громадський діяч. 1935 закінчив Муз.-драм. ін-т ім. М. Лисенка (Київ) (хормейстерсько-капельмейстерський ф-т). З 1933 навчався на композитор. ф-ті. З 1934 — член Київ. капели бандуристів (з 1935 — Першої зразкової капели бандуристів Наркомосу України, нині — *Бандуристів національна заслужена капела України імені Георгія Іларіоновича Майбороди*), концертмейстер, асистент диригента, заступник худож. керівника (1937). В окупованому Києві організував *Бандуристів капелу імені Тараса Шевченка*. У верес. 1942 під приводом гастролей артистів вивезено до Німеччини. Після закінчення війни К. разом з капелою опинився в м. Інґольдштадті, 1949 переїхав до м. Детройта (США), а 1964 — до Чикаґо, де очолив перший ансамбль бандуристів Об'єднання демократичної укр. молоді (ОДУМ). Капела, очолювана К., постійно брала участь у відзначанні шевч. річниць. У її репертуарі були твори на тексти Шевченка, серед них — «Встає хмара з-за лиману» В. Ємця, «Грай, кобзарю» К. Особливої

Г. Китастий

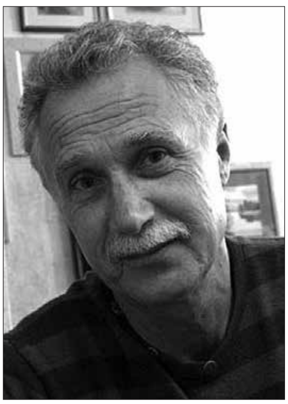
популярності зажила окрема програма «Слово Тараса». 1964 капела співала на з'їзді українців, присвяченому *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка*, та на відкритті його пам'ятника у Вашинґтоні.

Композитор. спадщина К. нерівноцінна, проте її роль у контексті мист.-громадського життя укр. діаспори є досить значною. Особливе місце займають твори на тексти Шевченка — іскристо-запальний «Грай, кобзарю» для чоловічої капели бандуристів і мішаного хору, показові з точки зору розвитку кобзар. традиції епіко-драм. хор «Гомоніла Україна» та «Поема про Запорозьку Січ», технічно віртуозний солоспів «Вітре буйний». Усі опубл. у зб. «Григорій Китастий. Вставай, народе» (К., 1996). 1992 К. (посмертно) та Капелу бандуристів ім. Т. Шевченка нагороджено Держ. премією України ім. Т. Г. Шевченка за популяризацію укр. муз. спадщини.

Літ.: Самчук У. Живі струни: бандура і бандуристи. Детройт, 1976; *Збірник* на пошану Григорія Китастого у 70-річчя з дня народження. Нью-Йорк, 1980; *Капела* імені Т. Г. Шевченка: Бесіда В. Дутчака з В. Колесником та Г. Китастим // Музика. 1991. № 5; *Горняткевич А*. Кобзарське мистецтво Григорія Китастого // *НТЕ*. 1993. № 5/6; *Самчук У*. Великий бандурист // *Григорій* Китастий. Вставай, народе: Твори для капели бандуристів: Хори. Солоспіви. К., 1996; *Ротач П*. Нащадок Перебенді [Про Гр. Китастого] // *Ротач П*. Від Яготина до Полтави: Тарас Шевченко і Полтавщина. Полтава, 2002. Кн. 2; *Дутчак В*. Творчість Т. Шевченка як складова репертуару бандуристів українського зарубіжжя // *Тарас* Шевченко та кобзарство: Зб. матеріалів. Л., 2011.

Наталія Костюк

КИЧИ́НСЬКИЙ Анатолій Іванович (4.04.1950, с. Преображенка Чаплинського р-ну Херсон. обл.) — укр. поет, перекладач, художник і критик. Закінчив Херсон. пед. ін-т (1972), Вищі літ. курси при Літ. ін-ті ім. О. М. Горького в Москві (1981). Працював у Бюро пропаганди худож. л-ри СПУ, літ. консультантом при Херсон. обл. організації СПУ, керівником Херсон. молодіжного літ. об'єднання, гол. ред. газ. «Гривна». Перший керівник Херсон. міського Т-ва укр. мови ім. Т. Шевченка (1989—90). Автор понад 10 поетичних зб.: «Вулиця закоханих дерев» (1976), «Землі зелена кров» (1982), «Жива і скошена тече в мені трава» (1999), «Бджола на піску» (2003) та ін. Лауреат Нац. премії України ім. Тараса Шевченка (2006 — за зб. поезій «Пролітаючи над листопадом», 2004; «Танець вогню», 2005).

А. Кичинський

У віршах шевч. тематики К. прагне зазирнути до творчої лабораторії митця — і як поета, і як художника, зорієнтованого на загальнолюдські цінності. Вірш-монолог «Тарас Шевченко. Автопортрет із свічкою. 1845» (1983; зб. «Листоноша — Земля», 1985) мотивує появу однойменного малюнка як наслідку болючих міркувань над долею українства. Шевченко усвідомлює своє покликання — бути світочем для ін., для всієї поневоленої нації. Звідси й символічний образ свічки, що втілює полум'я просвіти й духовного очищення народу, а водночас авторове горіння вогнем одержимості й самопосвяти заради рідного краю і людства. Поезія-екфразис К. «Тарас Шевченко і діти-байгуші. Папір, сепія» (1983, зб. «Листоноша — Земля») підкреслює гуманістичну домінанту в творчості Шевченка періоду заслання, його вболівання за окраденою долею злидарів-казахів. У вірші «На могилу Тараса Шевченка» (зб. «Світло трави», 1979) К. звертається до неспівмірних, на перший погляд, образів («і мала моя Преображенка, / і велика Вітчизна моя»; «і вузенька стежина дитяча, / і широка дорога людська»; «і низенька могила солдатська, / і висока Чернеча гора»), але всі вони засвідчують загальнонац. і вселюдський пієтет і любов до Шевченка, священне ставлення до його могили, куди приходять мільйони на одвічну сповідь. Поезія К. «Зібгалася калачиком душа» (1986; зб. «Дорога завдовжки в любов», 1988) репрезентує канівську святиню як місце духовного просвітління, своєрідного катарсису нації. У своїх віршах К. послуговується ремінісценціями з Шевченка («Скубеться пір'я, пух літає…»), епіграфами з його творів чи варіантів народних пісень на Шевченкові вірші («Застільна балада»).

Літ.: Немченко І. Лірична шевченкіана Анатолія Кичинського // Другі Шевченківські читання, присвячені 150-річчю «Заповіту» і 155-річчю «Кобзаря»: Матеріали всеукр. наук.-практ. конф. Переяслав-Хмельницький, 1995; *Каляка М*. Кичинський Анатолій Іванович (1950) // *Каляка М*. Шевченко і Херсонщина: Історія, люди, долі. Херсон, 1997; «Висока хвиля в серце заплива…» (Поетичний світ Анатолія Кичинського): Бібліогр. посібник. Херсон, 2000; *Немченко І*. Кобзареві мотиви в творчості Анатолія Кичинського // *Немченко І*. Шевченкова офіра: Ст. та дослідж. К.; Херсон, 2008.

Іван Немченко

КИШАКЕ́ВИЧ Йосиф (Йосип, Осип) **Маркелович** (27, за ін. дж. — 26.10.1872, м. Лежайськ, тепер Польща — 18.04.1953, Львів) — укр. композитор, хоровий диригент, педагог і священик. Закінчив 1895 Львів. ун-т (теологічний і філос. ф-ти), 1896 — Львів. духовну семінарію. Працював викладачем релігії та муз. в Укр. гімназії та Ін-ті для дівчат у Перемишлі (1896—1900), диригент т-ва «Перемишльський Боян». З 1901 — у Львові: член правління т-ва «Львівський Боян», один із організаторів «Союзу співацьких і

музичних товариств» і Муз. ін-ту ім. М. Лисенка у Львові. На зламі століть брав активну участь в організації й проведенні шевч. концертів. Композитор. спадщина К. охоплює велику кількість хорових творів, церк. і світських. Серед них чільне місце посідають муз. інтерпретації поезії Шевченка: кантати й балади для соло, хору та оркестру «Дума» (1894), «Калина» («Чого ти ходиш на могилу»; 1898), «На вічну пам'ять Котляревському» (1898), «Тарасова ніч» (1898), «Катерина» («У тієї Катерини хата на помості», 1900), «Гамалія» (1901), романс «Думи мої» (1901), кант «Все упованіє моє» (1930), хори «Наша дума» і «Заповіт» (обидва — 1937). Пам'яті поета присвятив кантату для мішаного хору з оркестром «Шевченкові» («На роковини Шевченка» на слова Лесі *Українки*, 1914). На твір К. «Катерина» надрукував схвальну рецензію Г. *Топольницький* (див.: Діло. 1900. 11 трав.).

Літ.: Людкевич С. Про композиції до поезії Шевченка // Молода Україна. 1903. № 5; *Домет (Садовський).* Йосиф Кишакевич // Ілюстрований музичний календар. Л., 1904; *Стешко Ф.* Музичні твори Й. Кишакевича // Українська музика. 1937. № 7; *Медведик П.* Діячі української музичної культури: Матеріали до біобібліогр. словника // *ЗНТШ*. Л., 1993. Т. 226; *Бермес І.* Йосиф Кишакевич — композитор і диригент // Дзвін. 1997. № 11/12; *Кияновська Л.* Творчість отця Йосипа Кишакевича. Л., 1997; *Гордієнко В.* Композитор о. Йосиф Кишакевич: Біогр. нарис. Л., 1998.

Марія Загайкевич, Петро Медведик

КИ́ШКІН Володимир Васильович (1825 — 1911) — капітан волзького пароплава «Князь Пожарский», на якому Шевченко плив 22 серп. — 20 верес. 1857 з *Астрахані* до *Нижнього Новгорода*. К. плавав на балтійських і чорноморських кораблях, у берез. 1857 перейшов на комерційні судна; пізніше повернувся на військ. і набув чин капітана першого рангу. Знайомство з Шевченком, вірогідно, відбулося ще в першій пол. 1840-х у Петербурзі. Можливо, вони бачилися у *Новопетровському укріпленні*, де К. бував зі службового обов'язку. Цим пояснюється, що в Астрахані зустрілися як давні знайомі (запис у Щоденнику поета 18 серп. 1857). К. виявився «поклонником родной обновленной поэзии», збирав твори, що поширювалися у списках, «прочитал <...> из своей заветной портфели несколько животрепетных стихотворений», зокр. «Кающуюся Россию» О. *Хом'якова* (поет переписав її для себе) та уривок з поеми К. *Рилєєва* «Наливайко». 11 верес. К. зробив запис у Щоденнику Шевченка з приводу згубної звички поета («глумление пьянственное»). 23 верес. 1857 Шевченко намалював портрет «привлекательно-благородного капитана», який не зберігся.

Літ.: Большаков 1977; Листи; *Дневник* Тараса Шевченко с комментариями Л. Н. Большакова. Оренбург, 2001; *Жур 2003.*

Григорій Зленко

КИЯНО́ВСЬКА Любов Олександрівна (2.02.1955, Львів) — укр. музикознавець, педагог і муз.-громадський діяч. Дружина В. *Камінського*. 1979 закінчила історико-теоретичний ф-т Львів. консерваторії ім. М. Лисенка. У 1979—87 працювала викладачем муз.-теоретичних дисциплін Дрогобицького пед. ін-ту ім. І. Франка. У 1987—91 — доцент кафедри історії муз. Львів. консерваторії ім. М. Лисенка, з 1991 — її завідувачка. Д-р мистецтвознавства (2000), проф. (2001).

Л. Кияновська

У багатьох працях висвітлювала муз. шевченкіану. Проблеми відтворювання поетики Шевченка в індивідуальній творчості, специфіки особистісного прочитування їх постають у ряді праць, присвячених укр. композиторам: «Творчість отця Йосипа Кишакевича» (Л., 1997), «Мирослав Скорик: творчий портрет композитора в дзеркалі епохи» (Л., 1998), «Стильова еволюція галицької музичної культури XIX—XX ст.» (Т., 2000), «Михайло Вербицький як український романтик» (у зб.: Український альманах-2000. Варшава, 2000), «Еволюція стилю Станіслава Людкевича у європейському контексті» (у зб.: *Питання* стилю і форми в музиці. Л., 2001. Вип. 4). Важливі аспекти розгортання шевч. руху висвітлено в публ., присвячених діяльності т-ва «Січ»: «Музична діяльність українського товариства "Січ" у Відні» (у зб.: *Українсько-австрійські* культурні взаємини другої половини XIX — початку XX ст. К.; Чернівці, 1999), «Репрезентація української культури у Відні в XIX ст.» (див.: Український світ. 2002. Ч. 1—6).

Літ.: Сторінки історії Львівської державної музичної академії ім. М. В. Лисенка. Л., 2003; *Немкович О.* Українське музикознавство XX ст. як система наукових дисциплін. К., 2006.

Наталія Костюк

КИЯНЧЕНКИ — родина укр. живописців.

Георгій Васильович (12/25.05.1911, с. Обухів, тепер смт Київ. обл. — 19.06.1989, Київ) — укр. живописець, графік і педагог. Навчався в Київ. індустріальній профшколі (1930—32), у КХІ (1932—39, викладачі К. *Трохименко*, С. *Налепинська-Бойчук*, П. Волокидін, О. *Шовкуненко*). У 1939—41, 1971—72 викладав у Київ. худож. середній школі ім. Т. Г. Шевченка, з кін. 1940-х — у худож. студії Київ. т-ва художників. Як член Спілки художників Союзу РСР з 1950-х співпрацював з творчо-виробничим об'єднанням «Художник». Створював станкові картини, тематика

яких висвітлювала козаччину, героїчне минуле укр. народу, звертався до жанрів портрета, пейзажу, натюрморту; виконував плакати. До мист. спадщини К. належать полотна на істор. тему «Корсунь-Шевченківська битва» (1947), «Трипільська трагедія» (1949), «Тарас Бульба. Смерть Андрія» (1950), «Тарас Бульба» (1951), «Козаки в степу» (1975); пейзажі «Труханів острів» (1951), «Весна» (1959); натюрморт «Маки» (1963); для Переяслав-Хмельницького істор. музею створив серії портретів козацької старшини, гетьманів (1972—79), зокр. Б. *Хмельницького*.

Н. Компанієць-Киянченко. Портрет Георгія Киянченка. Фрагмент. Полотно, олія. 1979

Особливе місце у творчості К. посідала шевч. тематика, втілена у 1940—50-х у полотнах «Шевченко на засланні», «Шевченко на Аральському морі» (обидва — 1949), «Шевченко серед робітників Городищенського цукрового заводу» (1959; обидва — ШНЗ), «Шевченко-солдат» (1961; Вінн. худож. музей; експонувалося на худож. виставці, присвяченій *100-літнім роковинам від дня смерті Шевченка*), «Ти на панщині, а я в неволі» (1963—64; НМТШ), «Зустріч Т. Шевченка з сестрою Яриною» (1963—64), «Т. Шевченко у дяка в науці» (1964; експонувалося на худож. виставці, присвяченій *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка*). Подорожі К. місцями перебування Шевченка свідчать про неабиякий інтерес до життєвого шляху поета. У роботі «Т. Шевченко у дяка в науці» художник використав прийом гротеску, показуючи епізод із життя малого Тараса в іронічному ключі, як його сприймав сам поет. Сцену зображено в інтер'єрі хати дяка, який лежить п'яний, обпершись об лаву, а хлопчик з коновкою в руках стоїть біля нього. Тараса

Г. Киянченко. «Ти на панщині, а я в неволі». Полотно, олія. 1963–1964

намальовано на тлі ікони св. Миколая, розташованої біля вікна на лаві, де стоять недописані ікони. Світло, що пробивається з невеликого вікна, посилює спрямований на дяка сумний погляд. Загалом манері К. притаманні риси мист-ва соцреалізму, водночас твори позначені ліризмом.

Д. Киянченко. Портрет Надії Дмитрівни. Папір, олівець, соус. 1992

З 1947 К. брав участь у виставках. Твори зберігаються в НХМУ, ОХМ, приватних колекціях Польщі, Чехії, Франції, Англії, США.

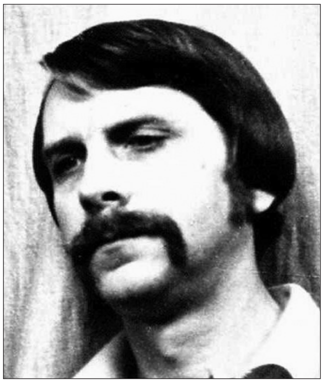
Компанієць-Киянченко Надія Дмитрівна (29.04/12.05.1913, с. Скоморошки, тепер Оратівського р-ну Вінн. обл. — 11.12.2003, Київ) — укр. живописець. Дружина Г. Киянченка. Навчалася у КХІ (1933—41, 1945—48, викладачі Ф. *Кричевський*, А. Таран, С. *Налепинська-Бойчук*, В. *Седляр*, К. *Трохименко*). З 1949 — член Спілки художників Союзу РСР, разом із чоловіком співпрацювала з творчо-виробничим об'єднанням «Художник». Створювала роботи в жанрах натюрморту, пейзажу, портрета, тематичної картини; її творам притаманні емоційне та смислове наповнення образу, багатство колориту, складні тонові співвідношення. Основні твори: «У Львові» (1843), «В майстерні скульптора» (1848), «Хрещатик будується» (1951), «Стояла я і слухала весну» (1969), «Портрет Надії Давидюк» (1988).

Н. Компанієць-Киянченко. Шевченко у майстерні. Полотно, олія. 1964

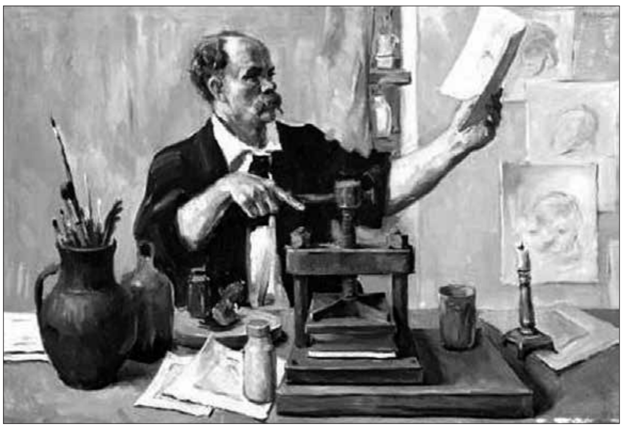
На шевч. тематику написала кілька полотен, програмним із яких було «Шевченко у майстерні» (1964). Його силует у контражурі виділяється на тлі великого освітленого вікна. Митець сидить із пензлем і палітрою у руках біля мольберта, замислившись над майбутнім твором. Невіддільні атрибути майстерні — худож. приладдя, офортний станок, глек із пензлями на підлозі, папка з аркушами —

доповнюють творчий портрет. Колорит картини стриманий, холодний, лише обличчя Шевченка має теплі відтінки в освітлених місцях; букетик вербичок біля вікна додає радісного настрою. Брала участь у виставках (з 1947), картини зберігаються у музеях України.

Д. Киянченко

Дмитро Георгійович (19.08.1946) — укр. живописець. Син Г. Киянченка та Н. Компанієць-Киянченко. Навчався у Київ. худож. середній школі ім. Т. Г. Шевченка (1959—65), у КХІ (1965—72, викладач В. *Пузирков*), стажувався у творчих майстернях АМ Союзу РСР (1974—77, під керівництвом С. Григор'єва). Працює у станковому живописі; жанрах портрета, пейзажу, натюрморту, тематичної картини. Основні твори: «Дороги кличуть» (1972), «Київські метробудівці» (1976), «Київська Лавра» (1983), «В майстерні (автопортрет)» (2004). Творчій манері художника притаманні риси київ. реалістичної школи з її тяжінням до лірики та епічності.

Уперше до шевч. теми звернувся, навчаючись у школі ім. Т. Г. Шевченка, подавши на конкурс акварель «На допиті» (1961). Автор полотен: «Тарас Шевченко.

Д. Киянченко. Шевченко — графік. Полотно, олія. 1964

Захалявні книжечки» (1963), «Шевченко — графік» (1964) та «Провулок Шевченка» (1989). У картині «Тарас Шевченко. Захалявні книжечки» на передньому плані зображено постать замисленого митця, який сидить біля стіни із піднятою до підборіддя рукою, тримаючи відкриту саморобну книжечку. Його фігура, намальована в профіль у теплих темних відтінках, чітко виділяється на білій стіні. Худож. вирішення образу розкриває творчий момент. У картині «Провулок Шевченка» відображено своєрідність вечірнього архіт. пейзажу Києва з завищеної точки зору, де на передньому плані — *Літературно-меморіальний будинок-музей Тараса Шевченка*. Форми освітлених ліхтарями будинків окреслено на темному тлі неба.

Тв.: Всесоюзная художественная выставка 1951 года. Живопись, скульптура, графика, цветная фотография: Каталог. М., 1952; Киянченки: Життя, творчість. Спогади: Альб. К., 2008.

Літ.: *Григор'єв С.* Третя виставка молодих художників // Образотворче мистецтво. 1973. № 5.

Марина Юр

«КИ́ЕВСКАЯ СТАРИНА́» — істор., етногр. і літ. журнал. Виходив у Києві 1882—1907, щомісяця, рос. мовою. Дозвіл цензури одержано 1 лют. 1882. В останній рік існування виходив під назвою «Україна». Засновник і перший ред. — Ф. *Лебединцев* (1882—88). У різні роки «К. с.» редагували О. Лашкевич (1888—89), Є. Ківлицький (1889—93), В. *Науменко* (1893—96, 1902—06). Із журн. співпрацювали О. *Андрієвський*, В. *Антонович*, М. *Стороженко*, Д. *Багалій*, В. *Щербина*, М. Костомаров, О. *Лазаревський*. Вийшло 94 т.

Протягом 1882—1906 журн. оприлюднив бл. 170 матеріалів про Шевченка: твори, листи, документи, спогади, літ.-крит. та бібліогр. розвідки, регулярну щорічну хроніку про вшановування пам'яті поета, систематичні відомості про нові матеріали до біографії Шевченка в оглядах газет і журналів, зокр. в *ЗНТШ* тощо.

В «К. с.» опубл. такі твори Шевченка: Автобіографію під заголовком «Автобиография Т. Гр. Шевченка, писанная для "Народного чтения"» (1885. № 11; публ. П. Куліша); поезії «У неділю не гуляла» (1885. № 3; фрагмент у ст. Ф. *Камінського* «Ще дрібка на могилу Шевченка»), «Сон — На панщині пшеницю жала» (1889. № 2; у спогадах М. *Чалого* «Відвідання Т. Г. Шевченком цукрового заводу Яхненка і Симиренка»), «Сон — Гори мої високії» (1891. № 2; фрагмент у нарисі А. В. *Стороженка* «Михайлівська і Покровська церкви в м. Переяслів Полтавської губернії (До рисунків Т. Гр. Шевченка)»), «Чи ми ще зійдемося знову» (1892. № 2; у ст. В. Науменка «До питання про наукове видання "Кобзаря"»), «Утоптала стежечку» (1892. № 2; у спогадах про Шевченка К. *Піунової*), «Думка — Нащо мені чорні брови» (1893. № 8; у розвідці «З приводу одного вірша Шевченка»), «Лічу в неволі дні і ночі», «Ми вкупочці колись росли» (1898. № 2; фрагменти у ст. М. *Сумцова* «Про мотиви поезії Т. Г. Шевченка»), «Подражаніє Едуарду Сові» (1899. № 9; у мемуарах М. *Шугурова* «Біля могил П. О. Куліша і В. М. Білозерського»), «На незабудь Штернбергові» (1902. № 2; у ст. С. *Пономарьова*

«Ще рядки Шевченка»), «Сова», «Дівичії ночі», «Три літа», «Маленькій Мар'яні» (1906. № 10—12; у ст. В. *Доманицького* «Критичний розслід над текстом "Кобзаря" Шевченка»); поеми «Катерина» (1882. № 2; фрагмент в етногр. нарисі «Покритка»; 1885. № 3; фрагмент у ст. Ф. Камінського «Ще дрібка на могилу Шевченка»), «Слепая» (1886. № 6), «Тризна» (1887. № 11; передрук. з журн. «*Маяк*»), «Сон — У всякого своя доля» (1897. № 2; фрагмент у ст. В. *Тарновського* «Дрібниці з життя Шевченка»); драма «Никита Гайдай» (1887. № 10; передрук із журн. «Маяк»); повісті «Княгиня» (1884. № 3), «Варнак» (1886. № 7), «Наймичка» (1886. № 8—9), «Близнецы» (1886. № 10—12), «Художник» (1887. № 1—3; з підзаголовком «Автобиографическая повесть»), «Капитанша» (1887. № 4—5), «Прогулка с удовольствием и не без морали» (1887. № 6—9), «Музыкант» (1887. № 12); усне оповідання «Колись-то, було, ми з покійним Штернбергом» у записі Г. *Честахівського* (1895. № 2; під назвою «Зі спогадів Т. Г. Шевченка. Запис Г. М. Честахівського»). У ст. «Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Історико-літературний нарис» Н. Маркова Шевченкові приписано вірш «Б'ють пороги, місяць сходить» (1883. № 6). У ст. Ф. Камінського «Ще дрібка на могилу Шевченка» цитується вірш «Не питай ти моїх пісень» О. *Псьол* як такий, що належить Шевченку, під назвою «До сестри» (1885. № 3). М. Стороженко в ст. «Перші чотири роки заслання Шевченка» зацитував із записника Ф. *Лазаревського* вірш «Ой у саду, саду гуляли кокошки» як такий, що його Шевченко написав, а не записав (1888. № 10/12). У жовт. 1897 під заголовком «Невиданий вірш Шевченка» з назвою «Слов'янам» та з передм. М. Стороженка надрук. вірш М. Костомарова «Діти слави, діти слави...» (1897. № 10); на авторство останнього вказав В. Науменко, спираючись на виступ І. Франка (Зоря. 1898. № 22), у ст. «Про вірш "Слов'янам", приписаний Т. Г. Шевченку» (1899. № 7), натомість М. Стороженко залишився при своїй думці: «Лист до редактора "Киевской старины" про вірш "Слов'янам" проф. М. Стороженка» (1899. № 12) (див. *Твори літературні й фольклорні, приписувані Шевченку*). Видрук. протягом 1880-х у «К. с.» твори Шевченка у 1888 з'явилися окремим вид. «Поэмы, повести и рассказы Т. Г. Шевченка, писанные на русском языке» (К., 1888). Так само, як і публ. окремих творів, вид. зб. супроводжував вст., який давав підстави припускати, що ред. «К. с.» мала у своєму розпорядженні автографи. Втім майже у всіх публ. припущено багато відступів од Шевченкового тексту (зміна порядку слів, заміна, доповнення окремих слів у реченні тощо), часто внаслідок неправильного прочитання оригіналу чи довільного його редагування.

Систематично на сторінках журн. публікували листи Шевченка і до нього: «Листи Т. Г. Шевченка до Бр. Залеського. 1853—1857» (1883. № 1, 3, 4) оприлюднив М. Драгоманов; «Вісім листів Тараса Григоровича Шевченка до різних осіб» (1883. № 2) опубл. С. Пономарьов — листи до Тарновських і С. Гулака-Артемовського; фрагменти «З листів Максимовича до Шевченка» (1884. № 4) опубл. також С. Пономарьов; коментовані листи поета до М. Максимовича «До біографії Шевченка» (1885. № 2). У лютневому числі за 1891 надрук. листи Шевченка до брата Микити і до В. *Лазаревського* із коментарями («Два листи Т. Г. Шевченка (1840 та 1847 р.)» (1891. № 2). 1892 — лист І. *Тургенєва* до О. *Оболонського* з приводу викупу родичів Шевченка з кріпацтва та лист Шевченка до О. Оболонського (1892. № 2; обидва — публ. В. Науменка). Оприлюднено 7 листів Шевченка до В. *Рєпніної* (1893. № 2), 3 листи Шевченка до І. *Фундуклея* та Г. Квітки-Основ'яненка, які подав М. Стороженко (1894. № 2), листи Шевченка до І. *Сошенка* і до М. Чалого з прим. М. Чалого (1895. № 2), листи Шевченка до Ф. Лазаревського, О. *Бодянського*, листи В. Рєпніної, Я. *Кухаренка* та Бр. Залеського до Шевченка, листування М. Чалого та В. Рєпніної з приводу публ. листів Шевченка («З листування Шевченка з різними особами» з прим. і коментарями М. Чалого, 1897. № 2—3), «Листи Честахівського, писані в 1861-му році про поховання поета Шевченка» за матеріалами з колекції В. Тарновського (1898. № 2), 10 листів П. Куліша до Шевченка (там само), лист Шевченка до В. *Григоровича*, опубл. В. Науменком (1899. № 10), листи О. *Марковича* до Шевченка і П. Куліша (1899. № 5), листи К. *Герна* до М. *Лазаревського* про Шевченка, листи Шевченка до В. Жуковського (1899. № 2), листи М. Лазаревського до Шевченка (1857—59) (1901. № 2), лист В. Тарновського до Шевченка, який подав В. *Доманицький* (там само), 3 листи Шевченка до О. Лизогуба, що їх опубл. С. Пономарьов (1903. № 2), записку Шевченка до М. Щепкіна (там само), лист В. Шевченка до поета (1904. № 2), лист В. *Білозерського* до Шевченка (1905. № 2), лист Шевченка до брата Микити (1905. № 6). М. *Комаров* повідомляв про знайдений лист поета до Ф. Лазаревського та реферував його (1895. № 2).

Так само регулярно «К. с.» оприлюднювала спогади про Шевченка, серед них: мемуари П. Лебединцева «Тарас Григорович Шевченко» (1882. № 9) і «Побіжне моє знайомство із Т. Гр. Шевченком і мої про нього спогади» (1887. № 11; під псевд. Ф. Лобода), М. Білозерського «Тарас Григорович Шевченко за спогадами різних осіб (1831—1861)» (1882. № 10), А. Смоктія «Спогади про Шевченка» (1883. № 9/10), Б. *Суханова-Подколзіна* «Спогади про Шевченка його випадкового

учня» (1885. № 2), І. Білика «Тривога над свіжою могилою Т. Г. Шевченка» (1886. № 4), Н. *Кибальчич* «Коротенький спогад про Т. Г. Шевченка» (1887. № 3) та «Спогади про Т. Г. Шевченка (Із розповідей моєї матері)» (1890. № 2), Ю. Талько-Гринцевича «Поїздка в Кирилівку (Нотатка до біографії Т. Г. Шевченка)» (1889. № 9), Г. Доценка «Кілька слів про Т. Г. Шевченка» (1893. № 2), В. Тарновського «Дрібниці з життя Шевченка» — про перебування поета в *Потоках* і *Качанівці* (1897. № 2), Г. Честахівського «Зі спогадів про Шевченка» (1895. № 2). А. Маркевич згадав, як Шевченко продиктував йому вірш «Хома та Ярема» (там само). У ст. «Зі спогадів про М. І. Костомарова» Г. *Вашкевич* згадав про історію вид. *«Кобзаря» 1867* (1895. № 4). Є. *Косарев* занотував свої враження від спілкування з Шевченком під час перебування останнього в *Новопетровському укріпленні* (1898. № 2). У ст. «П. Куліш і його остання літературна діяльність» (1883. № 2) М. Костомаров повідомляв про покарання братчиків, зокр. і про долю Шевченка; в «Записках Петра Дмитровича Селецького» (1884. № 8) згадано зустріч мемуариста з Шевченком у *Яготині*; Ф. Камінський опубл. записані ним спогади Ф. *Дейкуна-Мовчаненка* в ст. «Ще дрібка на могилу Шевченка» (1885. № 3); М. Стороженко переповів спогади М. *Корсун* у ст. «Епізод з життя Т. Г. Шевченка» (1885. № 12), М. Зарянко опубл. «Спогади Н. І. Ускової про Т. Шевченка, з прим. М. Чалого» (1889. № 2), В. Науменко — «Спогади про Шевченка К. Б. Піунової (Шмідгоф)» (1892. № 2), у нотатці «До біографії Шевченка» Л. *Мацієвич* повідомив спогади П. О. *Попова* про знайомство з Шевченком у Москві в 1860 (1895. № 2), за сприянням В. Тарновського опубл. «Епізод на могилі Тараса Шевченка (Записка художника Честахівського)» (1896. № 2), М. Чалий супровів своєю передм. публ. «Зі спогадів Ф. М. Лазаревського про Шевченка» (1899. № 2), М. Шугуров доповнив це повідомлення новими відомостями у ст. «Ще зі спогадів Ф. Лазаревського про Шевченка» (1899. № 4), так само М. Шугуров оприлюднив спогади про Шевченка М. Лазаревського (1899. № 6) і В. *Карташевської* (1900. № 2), В. *Беренштам* уклав працю з мемуарних свідчень «Т. Г. Шевченко і простолюдини, його знайомці. (Із зустрічей і спогадів)» (там само).

Окрім листів і спогадів, на сторінках «К. с.» було оприлюднено численні й різноманітні матеріали до біографії поета. І. Новицький повідомляв про звільнення Шевченка з Археографічної комісії за «самовольную отлучку» (1882. № 3; достовірність цієї розвідки опротестував М. *Лєсков*). У ред. рец. на «Хуторну поезію» і «Крашанку» (обидві — 1882) П. Куліша змальовано 1840-ві «із Шевченком на чолі» (с. 511), подано інформацію про взаємини Куліша і Шевченка (1882. № 6). У нотатці «Епізод з авторсько-видавничої діяльності Шевченка» переказано істор. анекдот, пов'язаний із вид. «Гайдамаків» (1884. № 12). 1888 М. Стороженко за тоді ще неопубл. листами Шевченка до В. Рєпніної і спогадами Ф. Лазаревського надрук. ст. «Перші чотири роки заслання Шевченка» (1888. № 10). М. Чалий розмістив на сторінках «К. с.» розвідку «Відвідання Т. Г. Шевченком цукрового заводу Яхненка і Симиренка» (1889. № 2). М. Новицький опубл. нотатку про звільнення родичів Шевченка — «До біографії Шевченка» (1889. № 3), в наступному числі журн. з'явилася ст. О. Лашкевича «До нотатки "Н. Д. Н. "До біографії Шевченка""», в якій повідомив, чим скінчилися спроби звільнити родичів поета з кріпацтва (1889. № 4); 1890 прозвучала ще одна репліка в розмові про звільнення родичів Шевченка — замітка «До біографії Шевченка» (1890. № 2). У ст. В. Єрмілова «М. С. Щепкін як актор і людина» згадано про захоплення актора віршами Шевченка (1889. № 6). Детальніше взаємини між актором і поетом розглянуто в нарисі О. *Ярцева* «Шевченко і Щепкін», написаному за листуванням часів заслання, спогадами про перебування поета в *Нижньому Новгороді* й за Щоденником (деякі матеріали, зокр. листи, автор розвідки озвучував тут уперше) (1898. № 2). Про стосунки В. Рєпніної та Шевченка розповідалося в мемор. ст. «Пам'яті кн. В. М. Рєпніної» (1892. № 2). Для «К. с.» М. Стороженко описав папери, що зберігалися в «Справі про художника Шевченка» 1847 з арх. Департаменту поліції, у циклі публ. «Нові матеріали до біографії Шевченка» (1893. № 3; 1898. № 3; 1900. № 9). Він же оприлюднив і прокоментував вірш О. Псьол «Свячена вода», про який згадував Шевченко на засланні (1894. № 2), і підготував ст. «Кирило-Мефодіївські змовники» (1906. № 2). Л. Мацієвич повідомляв про метричну виписку про народження і хрестини Шевченка (1891. № 2), О. *Левицький* — про археол. екскурсію Шевченка в 1845—46 (1894. № 2). Оприлюднено нову інформацію про життя поета у відповідний період в ст. «Шевченко в Академії мистецтв» (1892. № 7). О. Лазаревський був автором надрук. у «К. с.» полемічних розвідок «Нові відомості про перебування Т. Г. Шевченка в Раїмському укріпленні» та «Неправильне свідчення про Шевченка» — про останній день життя поета (1891. № 2). Цінні біогр. відомості, хоч місцями і сумнівні, містять виступи Є. Косарева «Витяг зі справи і пам'яті: дещо про Тараса Шевченка, з 1846 до 1857 року включно» (1893. № 2), Г. Доценка «Кілька слів про Т. Г. Шевченка» (там само), Н. Васильєва «До біографії Шевченка» — про часи заслання (1896. № 2), полемічний відгук Н. Молчановського на ст. П. Юдіна «До біографії Т. Г. Шевченка» (Русский архив. 1898.

№ 3), що вводила в обіг нові відомості про перебування поета в *Оренбурзі* (1898. № 4), ст. «Труна Т. Г. Шевченка в Києві біля Христорождественської церкви (7 травня 1861)», написана зі слів очевидця (1894. № 2), ред. замітка «Свідчення про начебто невідомі твори Шевченка», яка доповнювала і корегувала спогади Є. Косарева про Шевченка (1899. Т. 64. № 3), ст. Н. Молчановського «Арешт Шевченка в 1859 р. (До біографії поета)» (1899. № 2), М. Шугурова «Свідчення з питання про місце поховання Т. Г. Шевченка і про перше посмертне видання його творів» (1899. № 2), К. *Обєручева* «До біографії Т. Г. Шевченка (Про його перебування в Новопетровському укріпленні)» (1900. № 2), В. Доманицького «Деякі дані до біографії Т. Г. Шевченка» (1901. № 2), С. Пономарьова «До історії могили Т. Г. Шевченка» (1902. № 2), С. Рклицького «Три справи “Про рядового лінійного Оренбурзького № 1 батальйону Тараса Шевченка”» (1905. № 2). Було оприлюднено протокол допиту Шевченка в 1847 (1902. № 2).

Автори «К. с.» реагували на нові публ. з життя і творчості поета. В огляді «Історичне товариство Нестора Літописця в 1881» реферується виступ В. Антоновича з нагоди 20-літніх роковин з дня смерті Шевченка (1882. № 3). В рец. на кн. Ю. Шуйського «Поляки і русини в Галичині» (Відень; Цешин, 1882) критик звертає увагу на високу оцінку автором «Тарасової ночі» і «Гайдамаків», попри неоднозначне зображення у них поляків (1882. № 6). У серпневому числі 1882 було надрук. схвальну рец. на кн. «Жизнь и произведения Тараса Шевченка» М. Чалого (К., 1882) (1882. № 8). Ще одна репліка на адресу цієї праці та доповнення вміщених у ній відомостей з’явилася в «К. с.» у верес. — «Тарас Григорович Шевченко (деякі доповнення і виправлення до його біографії)» (підпис: Пр. П. Л-в) (1882. № 9). В. *Горленко* рецензував зб. «Тарас Григорович Шевченко (За книжкою п. Чалого і за “Кобзарем”)» під ред. С. Кулябки (К., 1883) (1883. № 12). Журн. відгукнувся на кн. «Т. Г. Шевченко, його життя і літературна діяльність» В. *Яковенка* (СПб., 1894) (1894. № 8) та на публ. М. Стороженка «Дрібниці до біографії Шевченка» у журн. «*Русская мысль*» (1898. № 6) (1898. № 10). І. Стешенко написав негативну рец. на кн. О. *Лісовського* «Головні мотиви в поезії Т. Г. Шевченка» (Полтава, 1896) (1896. № 10), Н. Молчановський привітав працю «Тарас Шевченко-Грушівський» О. *Кониського* (1898. № 4), В. Доманицький опубл. схвальну рец. на брошуру В. Краніхфельда «Т. Г. Шевченко — співець України і Запоріжжя (1814—1861)» (СПб., 1901) (1901. № 5), відгукнувся на вихід у світ бібліогр. покажчика М. Комарова «Шевченко в літературі і мистецтві» (О., 1903) (1904. № 2), знову до аналізу цієї праці «К. с.» повернулася у травневому числі того ж року. 1886 на сторінках журн. оприлюднено «Бібліографічний покажчик матеріалів для вивчення життя і творів Т. Г. Шевченка» М. Комарова (1886. № 3—4), доповнений 1887 автором у ст. «Додаток до бібліографічного покажчика матеріалів для вивчення життя і творів Т. Гр. Шевченка» (1887. № 5) і розвідкою В. Доманицького «До бібліографії літератури про Т. Шевченка» (1906. № 9). У ст. «Пам’яті М. І. Костомарова. Короткий біографічний нарис» В. Науменко запропонував, зокр., огляд праць Костомарова про Шевченка (1885. № 5), в некролозі про О. Кониського, авторства Ф. *Матушевського*, згадано і почасти проаналізовано праці О. Кониського про Шевченка, тут же наведено відповідний бібліогр. покажчик (1901. № 1), у ред. ст. «Микола Ілліч Стороженко (до 30-ліття його професорської діяльності)» розглянуто праці автора про Шевченка, опубл. в журн. «К. с.» (1901. № 12), до некролога М. Шугурова додано бібліографію його публ. у «К. с.», зокр. і про Шевченка (там само), некролог О. Лазаревського сповіщав про опубл. ним, зокр. у «К. с.», матеріали до біографії Шевченка з додаванням відповідного реєстру (1902. № 5).

Окремі публ. зосереджені на аналізі поетичної творчості Шевченка. В етногр. нарисі Г. Десятина «Український Геліос (народні вірування про сонце)» відзначено солярні мотиви в поезії Шевченка (1882. № 10). На наявність ремінісценцій із дум з репертуару І. Крюковського у творчості Шевченка вказано в ст. «Бандурист Іван Крюковський» В. Горленка (1882. № 12). У ст. «Г. Ф. Квітка-Основ’яненко. Історико-літературний нарис» Н. Маркова постать і твори Шевченка є точкою відліку укр. л-ри, в контексті якої аналізується творчість І. Квітки-Основ’яненка (1883. № 6). У рец. на «Нариси історії

КІЕВСКАЯ СТАРИНА.

ЕЖЕМѢСЯЧНЫЙ

ИСТОРИЧЕСКІЙ ЖУРНАЛЪ.

ГОДЪ ШЕСТОЙ.

ТОМЪ XVII.

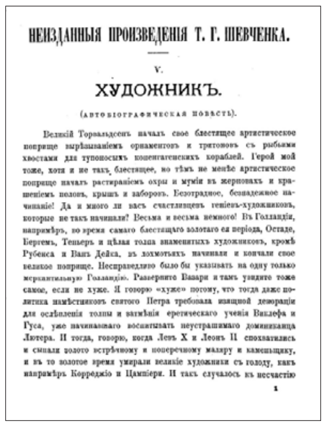
Январь.

1887 г.

КІЕВЪ.

Тип. А. Давиденко, аренд. Л. Шеменъ, Мало-Житом. ул., д. № 4.

Киевская старина. 1887. № 1. Титул

НЕИЗДАННЫЯ ПРОИЗВЕДЕНІЯ Т. Г. ШЕВЧЕНКА.

V.

ХУДОЖНИКЪ.

(автобіографическая повѣсть).

Великій Торвальдсенъ началъ свое блестящее артистическое поприще вырѣзываніемъ орнаментовъ и тритоновъ съ рыбьими хвостами для тупоносыхъ копенгагенскихъ кораблей. Герой мой тоже, хотя и не такъ блестящее, но тѣмъ не менѣе артистическое поприще началъ растираніемъ охры и мумія въ жерновахъ и крашеніемъ половъ, крышъ и заборовъ. Безотрадное, безнадежное начинаніе! Да и много ли васъ счастливцевъ геніевъ-художниковъ, которые не такъ начинали? Весьма и весьма немного! Въ Голландіи, напримѣръ, во время самаго блестящаго золотаго ея періода, Остаде, Бергемъ, Теньеръ и цѣлая толпа знаменитыхъ художниковъ, кромѣ Рубенса и Ванъ Дейка, въ лохмотьяхъ начинали и кончали свое великое поприще. Несправедливо было бы указывать на одну только меркантильную Голландію. Разверните Вазари и тамъ увидите тоже самое, если не хуже. Я говорю «хуже» потому, что тогда даже политика намѣстниковъ святого Петра требовала изящной декораціи для ослѣпленія толпы и затмѣнія еретическаго ученія Виклефа и Гуса, уже начинавшаго воспитывать неустрашимаго доминиканца Лютера. И тогда, говорю, когда Левъ X и Леонъ II спохватились и сыпали золото встрѣчному и поперечному маляру и каменьщику, и въ то золотое время умирали великіе художники съ голоду, какъ напримѣръ Корреджіо и Цампіери. И такъ случалось къ несчастію

1

Перша сторінка публікації повісті Шевченка «Художник» (Киевская старина. 1887. № 1)

української літератури XIX століття» (К., 1884) М. *Петрова* окремо і досить крит. обговорено частину «Українське слов'янофільство», присвячену аналізу творчості Шевченка, П. Куліша і М. Костомарова (1884. № 4). В етногр. ст. М. Сумцова «Досвітки і посиденьки» згадано поему «Катерина» (1886. № 3). М. Комаров видрук. замітку «З приводу одного вірша, приписуваного перу Т. Г. Шевченка» про вірш невідомого автора «І драгуни, і піхота на Дунай ідуть» (1889. № 4). В. Науменко опубл. ст. «До питання про наукове видання "Кобзаря"» (1892. № 2). М. Шугуров у повідомленні «З приводу одного вірша Шевченка» звернув увагу на різночитання «Думка — Нащо мені чорні брови» (1893. № 8); різночитання «В казематі — Мені однаково, чи буду» розглянуто у розвідці, ймовірно, О. *Русова* «До правок тексту "Кобзаря" Шевченка» (1905. № 4). У ст. М. Максимовича «Трезвон про Квітчину Марусю» згадано вірш «До Основ'яненка» і відтворено історію його написання (1893. № 8). У ст. «Про мотиви поезії Т. Г. Шевченка» М. Сумцов реєстрував мотиви істор., політ., етногр., народні тощо (1898. Т. 15. № 2). Нотатка «Новознайдені твори Шевченка» повідомляла, зокр., про поему «Юродивий», що потрапила до рук О. Кониського (1899. № 9). С. Пономарьов у ст. «Ще рядки Шевченка» аналізував «На незабудь Штернбергові» (1902. № 2). У 1906 оприлюднено ґрунтовну працю В. Доманицького «Критичний розслід над текстом "Кобзаря" Шевченка» (1906. № 9—11), що 1907 побачила світ окремим вид. В. Горленко схвально відгукнувся на вид. «Т. Шевченко. Гайдамаки. Видання, ілюстроване художником О. Г. Сластьоном» (СПб., 1886) (1886. № 2), а Ф. Матушевський опубл. крит. рец. на кн. С. *Дрімцова* «Т. Г. Шевченко. Мотиви поезії. Переклади "Кобзаря"» (В'ятка, 1902).

Група розвідок, оприлюднених у «К. с.», стосується Шевченка-художника. Насамперед це ст. і повідомлення В. Горленка: «Альбоми і рисунки Шевченка в зібранні В. В. Тарновського» (1886. № 2), «Ілюстрації Шевченка» (1888. № 1—3) — аналіз рисунків для альб. «*Живописная Украина*», зб. «Наши, списанные с натуры русскими», ілюстрації до кн. М. *Полевого*, міркування над автобіогр. основою повісті «Художник», «Альбом офортів Шевченка» (1891. № 6), «Картини, рисунки і офорти Шевченка» (1888. № 6). Останній виступ було згодом доповнено заміткою «Рисунки Шевченка» (1889. № 10). А. Бабич оприлюднив ст. «Загадковий портрет Шевченка» (1887. № 6—7), О. Русов — «Колекція рисунків Т. Г. Шевченка» (1894. № 2), М. Шугуров — «Про малюнки Шевченка, виконані за дорученням Київської Археографічної комісії у Волинській губернії» (там само), М. Шугуров відгукнувся і на виступи В. Горленка «Шевченко — живописець і гравер» у додатку до «Всемирной иллюстрации» (1893. № 4) та на «Каталог предметів малоруської старовини і рідкостей колекції В. В. Тарновського. Вип. 1: Шевченко» (К., 1893) (1893. № 6). 1897 опубл. ред. замітку, написану зі слів О. Кониського, «Час написання Шевченком картини "Катерина"» (1896. № 4). У розвідці «Нотатки з мистецтва» згадано образ св. цариці Олександри роботи Шевченка (1897. № 6), а в рец. на кн. «Мальовнича Росія. Т. 5: Малоросія і Новоросія» (СПб., 1898) — вміщені в цій зб. рисунки Шевченка (1898. № 5). У додатках до тому (найчастіше до 2-го числа журн.) вміщено малюнки Шевченка із розлогими поясненнями до них: 4 твори Шевченка із зібрання В. Тарновського (1890. № 2), сепію «Андруші» (1890. № 6, коментар В. Науменка), акварелі «Михайлівська церква в Переяславі» (1891. № 2, коментар А. Стороженка), «В Потоках» (1891. № 12), портрет Шевченка і рисунок «Батьківська хата у Кирилівці» (1892. № 2), олійна картина «Катерина» (1896. № 2), акварель «Почаївська лавра з півдня» (1897. № 2), рисунок «Новопетровське укріплення з Хівинського шляху» (1899. № 2, коментар О. Лазаревського), а також портрет Шевченка пензля І. *Рєпіна* (1893. № 2) і рисунок «Могила Т. Г. Шевченка» (1898. № 2). Деякі матеріали, оприлюднені в «К. с.», стосувалися ілюстрацій до творів Шевченка: в ст. «Малоросія на пересувних художніх виставках картин» згадано ілюстрації К. Трутовського до «Наймички» (1885. № 8), М. Шугуров у ст. «К. А. Трутовський і його картини та рисунки з малоруського побуту» реєстрував картину «Шевченко на березі Дніпра» та описав ілюстрації К. Трутовського до «Наймички» (1889. № 5—6), про ілюстрації К. Трутовського до творів Шевченка йшлося і в його некролозі (1893. № 4); надрук. уточнення до ст. «Ілюстрації до віршів Шевченка» (Петербургская жизнь. 1894. № 29) про підготовку М. *Микешиним* ілюстрованого вид. «Кобзаря» (1895. № 12).

На сторінках «К. с.» опубл. ряд етногр. повідомлень, пов'язаних із постаттю Шевченка: «Погляд народу на Шевченка» А. Смоктія (1882. № 8), «Розповіді селян с. Пекарів про Т. Г. Шевченка» М. *Біляшівського* (1894. № 2), «Шевченко в народних розповідях» А. *Кримського* (1896. № 2), «Шевченко в легенді» М. *Васильєва* (1900. № 6) і його ж «Народна пісня про Шевченка» — про пісню «Уродився та й Шевченко, уродився та й удався» (1885. № 9), «Народна пісня про Шевченка» — уточнення до виступу М. Васильєва (1901. № 5), «Відвідувачі могили Т. Г. Шевченка» Ф. Матушевського (1903. № 2).

Журн. інформував про пам'ятні місця Шевченка: «Епізод про пам'ятник Шевченку і про його могилу — в полтавському зібранні 1882 року» (1883. № 1),

«Про пам'ятник Шевченку» (1898. № 2), «Пам'ятник Шевченку і підписка на нього» (1906. № 3/4), «Наведення порядку на могилі Т. Г. Шевченка» В. Науменка (1906. № 11); вмістив відомості про його родичів (1901. № 5); повідомляв про артефакти, пов'язані із життям поета: «Годинник Т. Г. Шевченка» (1899. № 7), «Про шевченківську колекцію» О. *Сластіона* (1899. № 9); привітав створення Спілки ім. Т. Г. Шевченка в Петербурзі (1898. № 7/8) і опубл. її статут (1898. № 10) тощо. Починаючи з 1895 «К. с.» щороку у квіт. або трав. номерах інформувала про відзначання днів пам'яті Шевченка — спочатку лише в Петербурзі, а згодом у Лондоні, Катеринодарі, Ашхабаді, Сімферополі, Полтаві, Одесі, Львові, Коломиї, Томську, Відні та ін. (1895. № 6; 1896. № 2; 1897. № 4; 1898. № 4; 1899. № 4, 5; 1900. № 4; 1901. № 4—6; 1902. № 4; 1904. № 4; 1905. № 4).

Літ.: Антонович М. «Киевская старина»: З приводу ювілеїв // Український історик. 1983. № 2—4; *Забіяка І.* Журнал «Киевская старина»: вчора, сьогодні, завжди // Наукові записки Інституту журналістики. К., 2001. Т. 3; *Палієнко М.* Журнал «Киевская старина» у громадському та науковому житті України (кінець XIX — початок XX ст.). К., 2005.

Ганна Улюра

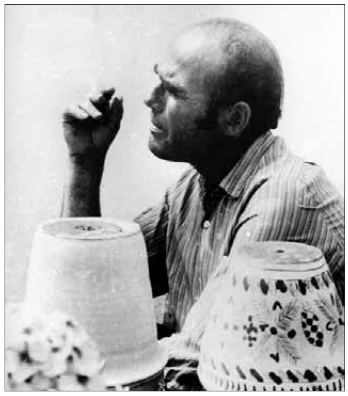
КІ́КОТЬ (Кикоть) **Андрій Іванович** (27.11.1929, с. Кам'янка, тепер Диканського р-ну Полтав. обл. — 13.10.1975, Київ) — укр. оперний і камерний співак (бас). Народний артист Української РСР (1967). 1959 закінчив Київ. консерваторію (клас вокалу І. *Паторжинського*). 1959—75 — соліст Київ. театру опери та балету, гастролював містами кол. Союзу РСР, а також за кордоном.

У репертуарі — партія Діда Івана в опері «Тарас Шевченко» Г. *Майбороди* (1964; диригент — К. *Симеонов*); численні романси й солоспіви на вірші Шевченка укр. композиторів — М. *Лисенка*, Я. *Степового*, І. *Шамо*, П. *Майбороди*.

Літ.: Станішевський Ю. Національний академічний театр опери та балету України імені Тараса Шевченка: історія і сучасність. К., 2002; *Фісун М.* Дві зустрічі з Андрієм Кікотем // *Українські* співаки у спогадах сучасників. К.; Л.; Нью-Йорк, 2003; *Лисенко І.* Державний голос // *Українські* співаки у спогадах сучасників. К.; Л.; Нью-Йорк, 2003.

Наталія Костюк

КІ́КОТЬ Михайло Васильович (9.11.1931, с. Оселець, тепер Івано-Франк. обл. — 20.10.1994, с. Город Косівського р-ну Івано-Франк. обл.) — укр. майстер худож. кераміки. Член Спілки художників Союзу РСР (1976). З 1957 працював у керамічному цеху Косів. художньо-промислової артілі ім. Т. Шевченка, згодом — у Косів. керамічних майстернях Худож. фонду Української РСР (з 1960 — майстер керамічного цеху), з 1961 — навч. майстер Косів. уч-ща прикладного мист-ва. Автор скульптурних композицій на істор. та етногр. теми до творів М. Гоголя, І. Франка, малої анімалістики, гончарного посуду, свічників тощо. Серед робіт: композиції «Гончарі на базарі» (глина, ліплення, димлення), «На прогулянці», «Весілля», скульптура «Гуцул на коні» (глина, підполив'яний розпис ангобами; усі — 1981). На шевч. тему виготовив вазу «Т. Г. Шевченко» (глина, підполив'яний розпис ангобами; 1961), скульптуру «Наймичка» (глина, ліплення, підполив'яний розпис ангобами; 1963), яка експонувалася на худож. виставці до *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* (Київ, 1964). Брав участь у виставках з 1964. Твори К. зберігаються в музеях Косова, Івано-Франківська, Львова, Києва, зокр. у НМУНДМ, Нац. музеї народного мист-ва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського.

М. Кікоть

Тв.: Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. К., 1964; Виставка творів Михайла Васильовича Кікотя: Каталог. Івано-Франківськ, 1983.

Олена Клименко

КІЛЬКЕ́ВИЧ (Келькевич, Kilkiewicz) **Сильвестр Станіславович** (1813, Білостоцький пов. — ?) — польс. політ. засланець, старший лікар Раїмського укріплення. Народився у родині безмаєтного шляхтича. Після закінчення Віленської медико-хірургічної академії К. направлено лікарем до Катеринославського гренадерського полку, дислокованого у Пскові. 1834 К. за доносом звинувачено у намірі вчинити замах на імператора. За це його було переведено до *Уральського козачого війська*, потім — до Оренбурзького шпиталю. Працюючи лікарем у *Раїмі*, К. 1848 познайомився із Шевченком. За спогадами Е. *Нудатова*, К. належав до осіб, із якими поет протягом 1848—49 товаришував і в яких найчастіше бував. Шевченко зобразив К. у карикатурі серед залицяльників дочки М. *Цибісова* (карикатура не збереглася). 1857 К. вийшов у відставку і виїхав до м. Сувалок, а 1859 — до *Вільна*.

Літ.: Іофанов Д. М. Матеріали про життя і творчість Т. Шевченка. К., 1957; *Біографія* Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників. К., 1958; *Дьяков В. А.* Тарас Шевченко и его польские друзья. М., 1964; *Большаков Л. Н.* Оренбургская Шевченковская Энциклопедия: Тюрьма. Солдатчина. Ссылка: Энциклопедия одиннадцати лет, 1847—1858. Оренбург, 1997.

Григорій Марахов

КІМ СУК ВОН (12.05.1961, м. Інцхон, Республіка Корея) — кор. літературознавець і перекладач. Доцент Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка (з 1998). Закінчив 1989 Корейський ун-т іноземних мов (Сеул), 1992 здобув ступінь магістра рос. філології, відтак прибув до Києва і вступив до аспірантури Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. 1997 захистив канд. дисертацію «Тарас Шевченко і корейська література (типологічні сходження і контактні зв'язки)», яку тоді ж видано окремою кн. У монографії зіставлено творчість і долю Шевченка та кор. поета Юн Донґ Джу, висвітлено істор. аналогії та типологічні тенденції самобутнього розвитку укр. та кор. л-р. 2003 К. опубл. у власному перекл. кор. мовою поему «Гайдамаки»; протягом 1998—2005 переклав майже 200 поезій Шевченка кор. мовою: *Шевченко Т*. Кобзар. Сеул, 1998; *Шевченко Т*. Кобзар. Сеул, 2005.

Кім Сук Вон. Шевченко і корейська література. К., 1997. Обкладинка

Тв.: Шевченко и корейская литература. К., 1997; Переклади творів Тараса Шевченка в літературі Заходу і Сходу // *ШСт 11*.

Пер.: *Шевченко Т*. Гайдамаки. К., 2003.

Літ.: *Ігнатенко М*. Розвідка першого корейського шевченкознавця // *СіЧ*. 1998. № 3. — Рец. на вид.: *Ким Сук Вон*. Шевченко и корейская литература. К., 1997.

Василь Бородін

КІМНА́ТА-МУЗЕ́Й ШЕВЧЕ́НКА у Львові — див. *Музей Тараса Шевченка у Львівському палаці мистецтв*.

КІНДЗЕРЯ́ВИЙ-ПАСТУХІ́В Сергій Якович (4.07.1924. с. Руське, тепер Мукачівського р-ну Закарп. обл. — 13.03.2013, Нью-Йорк, США) — укр. художник, культуролог і перекладач, богослов, кобзар. Навчався у Вінн. медичному ін-ті (1941—43), після закінчення якого емігрував до Словаччини. Згодом переїхав до Німеччини, де продовжив навчання: 1945—48 — у Греко-католицькій семінарії м. Гіршберґа, 1948—50 — в ун-ті м. Ерлянґена, відділ богослов'я та філософії. З 1950 жив у США, був настоятелем Свято-Троїцького собору в Брукліні; потім — архіпресвітером Укр. автокефальної православної церкви в екзилі. Засновник і директор Школи кобзарського мист-ва у Нью-Йорку (1973—80-ті). Серед творів: портрети діячів укр. культури (папір, пастель), батальні сцени з історії України, пейзажі, композиції на біблійну тему. Автор культурологічних і богословських праць «Проблеми екуменічної ідеї в світлі головних православних догматів» (1951), «Призначені літати й повзати» (1962), «Становлення і дозрівання Української Вітки Церкви Христової» (Нью-Йорк, 1969), «Чи ти той?..» (1981), статей про кобзарське мист-во, перекладів, зокр. з аккадської мови епосу «Гільгамеш» (Вісник АН України. 1992. № 1).

Однією з центр. у доробку К.-П. є праця «Світильники землі української» (Вест-Вавилон; К., 1993), що складається з окремих наук.-попул. нарисів і портретних малюнків: Володимира Великого, *Нестора* Літописця, Володимира Мономаха, Петра *Могили*, Г. Сковороди та ін. Один із розділів присвячено Шевченкові. До феномена Шевченка К.-П. звернувся й у культурологічних публікаціях. У ст. «Найбільший кобзар» (див. *Школа* кобзарського мистецтва в Нью-Йорку: Альб. Нью-Йорк, 1978) порушено питання ролі музики і народної пісні в житті й творчості поета, зокр. виняткової ролі образу кобзаря як одного з провідних ідентифікатів України та кобзарського репертуару, з яким він був добре обізнаний (псалми, думи, істор., народні, побутові пісні). Художник створив кілька живописних та у техніці пастелі портретів поета, зокр. для вид. «Світильники землі української».

Тв.: Про кобзарське мистецтво. Вибрані тексти // Народознавчі зошити. Л., 2002. № 3/4.

Літ.: *Яців Р*. Духове світло автора «Світильників землі української» // Народознавчі зошити. Л., 2002. № 3/4; *Pastuchiv O*. The Art of Rev. Serhij Kindzeriavyj-Pastukhiv. 2010.

Роман Яців

КІНО́ І ШЕВЧЕ́НКО. Життя і творчість Шевченка є предметом постійного зацікавлення укр. кіномитців. З 1908 на теренах тодішньої Російської імперії продукувалися ігрові стрічки, зокр. й побудовані на матеріалі укр. літ. і театр. класики (І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, М. *Старицький* та ін.), а також укр. творів М. Гоголя («Тарас Бульба», «Вій» та ін.). 1911 проведено першу зйомку сюжету «Катерина» за однойменною поемою Шевченка (реж. К. Ганзен, сценарист і художник Ч. *Сабинський*) — це була екранна фіксація самодіяльної вистави з Є. Смирновою в гол. ролі. Картина не збереглася.

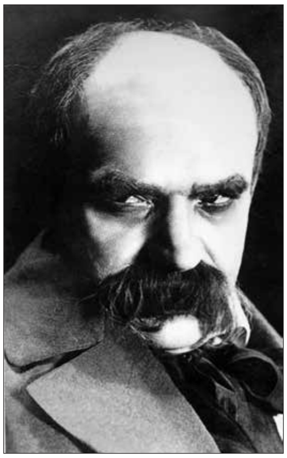
Упродовж 1917—22 були спроби фільмування стрічок, присвячених Шевченкові. 1919 Всеукр. кінокомітет оголосив конкурс на найкращий сценарій про життя поета. Реж. М. Бонч-Томашевський почав роботу над фільмом, одначе плинність політ. і військ. подій завадила — картину не було завершено. Нереалізованим залишився і намір Б. Глаголіна зняти на плівку «спектакль-містерію під відкритим небом» за мотивами Шевченкових творів (Харків, 1919). Щодо тогочасних докум. зйомок подій, пов'язаних з

Кінофільм «Тарас Шевченко». Режисер П. Чардинін. У ролі Шевченка – В. Людвинський. 1926

Шевченком, в архівах збережено сюжет про відкриття пам'ятника поетові у Москві, на Трубній площі (Кинонеделя. 1918. № 24).

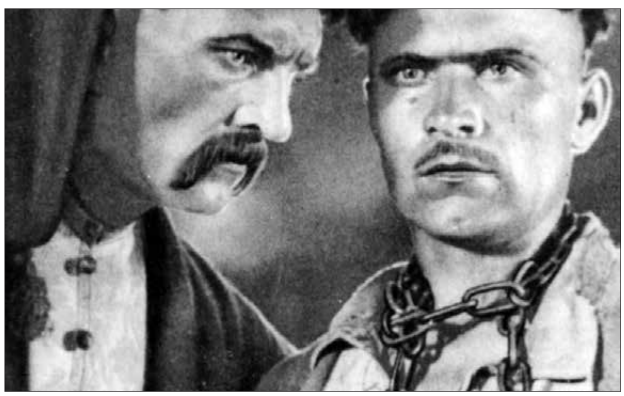
1926 на екранах з'явився фільм П. *Чардиніна* «Тарас Шевченко» (сценарій М. Панченка, Д. *Бузька*, оператор Б. *Завелєв*, художник В. *Кричевський*, ред. М. *Семенко*, Всеукр. фотокіноуправління, Одеса). Фабула двосерійної стрічки охоплює все життя поета, від народження й до смерті. Відтворено дитинство (у ролі малого Тараса — Вася Людвинський), юність, історію викупу з кріпацтва. На догоду тогочасним уявленням автори вдалися до прямолінійних протиставлень різних суспільних верств, керуючись теорією класової боротьби. Потому йдеться про Шевченкове захоплення поетичною творчістю, появу «Кобзаря» та ін. відомі події його біографії. Фільм завершується смертю героя. Незрідка реж. користується прийомами простого ілюстрування, коли поетичні рядки коментують епізоди біографії. Попри це А. *Бучмі* вдалося відтворити масштаб особистості Шевченка, не звертаючись до надто експресивних виражальних засобів. У картині брали участь відомі актори — І. Худолеєв (Микола І), М. Панов (батько Тараса), М. *Ляров* (Енгельгардт), І. *Замичковський* (Щепкін), В. *Добровольський* (Олександр ІІ), Ю. *Шумський*, Н. *Ужвій*. Роботу художника В. Кричевського позначено прагненням до точності у подаванні найдрібніших деталей. З матеріалів стрічки 1926 було змонтовано двосерійний фільм «Тарасове життя» («Маленький Тарас») для дитячої аудиторії (не зберігся). Його показали у Львові, Чернівцях, Празі, Мадриді, Парижі, Нью-Йорку, Вінніпеґу, Торонто та ін. 1928 картину купила Амер. спілка укр. робітничих організацій. На поч. 1930-х, із закінченням українізації, стрічку вилучили з кінопрокату, підконтрольна владі критика (Г. Ремез, О. Корнійчук та ін.) «знайшла» в ній елементи націоналізму.

Кінофільм «Тарас Шевченко». Режисер П. Чардинін. У ролі Шевченка – А. Бучма. 1926

Мотиви творчості Шевченка, сам його образ багато в чому визначили творчий світ О. *Довженка*. 1924 він написав портрет поета, у фільмі «Арсенал» (ВУФКУ, Одеса, 1929) портрет Шевченка (у ролі поета — М. *Надемський*) «оживає» в кадрі на знак протесту проти недолугого «патріота» — з тих, хто був, за версією реж., винуватцем програних визв. змагань 1917—22. Мотиви «Заповіту» Шевченка виразно заявлено в епізоді смерті Боженка у к/ф «Щорс» (Київ. кіностудія, 1939). Як і Шевченко (поема-містерія «Великий льох», поезія «Розрита могила»), О. Довженко розробляв мотив захованого скарбу, таємничої території, де упокоєно саму Україну. Один із персонажів фільму О. Довженка «Звенигора» (ВУФКУ, Одеса, 1928), Дід, у вічному пошуку скарбу, перебуває у шорах ілюзорних народницьких уявлень про магію нац. воскресіння. Тим уявленням у фіналі фільму й опонує автор, для якого Україна постає насамперед у сфері діяння його сучасників.

Із поетичною спадщиною Шевченка пов'язано чимало мотивів творчості І. *Кавалерідзе*. Його перший к/ф «Злива» («Офорти до історії гайдамаччини», ВУФКУ, Одеса, 1929) насичений асоціаціями з виставою «Гайдамаки» Леся *Курбаса*, яка йшла у 1920-х. У кінострічках «Коліївщина» («Українфільм», Одеса, 1933) та «Прометей» («Українфільм», Київ, 1935) так само є відчутними впливи Шевченкових поем. Епічна драматургія та поетика цих стрічок, сувора

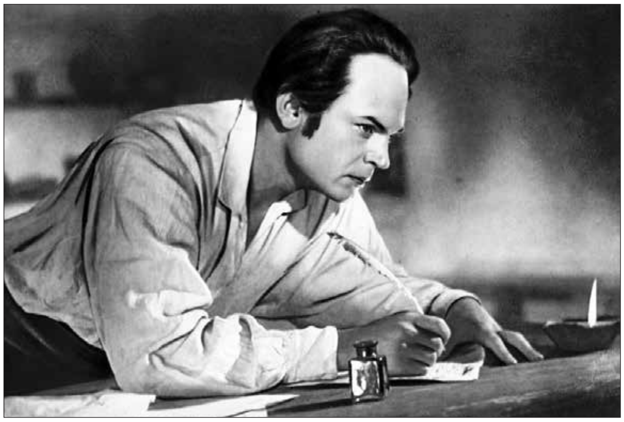

Кінофільм «Коліївщина». Режисер І. Кавалерідзе. 1933. У ролі Гайдамаки – Д. Кадников, Неживого – О. Сердюк

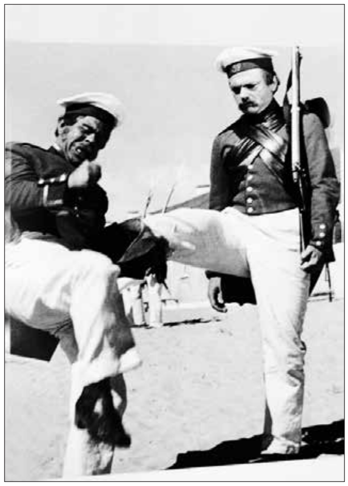
простота й максимальна виразність екранної пластики (оператор М. *Топчій* продовжив кращі традиції вітчизняної школи 1920-х), потужна енергетика актор. робіт (у ролі Шевченка — М. Надемський, в ін. ролях — О. *Сердюк*, І. *Мар'яненко*, Д. *Антонович*, П. *Нятко* й ін.) забезпечили високий мист. рівень картин. Обидві стрічки зазнали цензурних утисків і заборон.

У різних хронікально-докум. жанрах зафіксовано на кіноплівці події, пов'язані з особою Шевченка: могилу в Каневі (Кіножурнал. 1929. № 32; Радянська Україна. 1938. № 45), закладку 1930 та відкриття пам'ятника Шевченкові у Харкові 1935 (Кіножурнал. 1930. № 15; «Чудесний палац», 1935; Совкиножурнал. 1935. № 10, 12), ювілей поета 1939 (фільми «Пам'яті великого Кобзаря» та «Співець українського народу», обидва — Харків. студія «Союзкінохроніки», 1939; кіножурн. «Радянська Україна». 1939. № 13, 15, 21, 39, 65; СССР на экране. 1939. № 7), визволення шевч. місць від нім.-нацистських військ («Збірник кіносюжетів», 1943; Радянська Україна. 1944. № 20; 1945, № 34; Кіносюжет. 1944. Берез.), підготовку до вид. творів Шевченка (Радянська Україна. 1945. № 66), музей Шевченка у Києві (фільм реж. Р. *Фощенка* «Музей Т. Г. Шевченка в Києві», 1951; Україна сьогодні. 1957. № 2), ритуальні покладання вінків та квітів до могили поета і його пам'ятників (фільм реж. Г. Бикової «На орденоносній Черкащині», 1958; Радянська Україна. 1957. № 21, 55; 1958. № 26; 1959. № 18, 41, 43; Україна сьогодні. 1957. № 11, 14; 1958. № 11, 14; 1959. № 20, 21, 22); Шевченкові-художнику присвячено к/ф реж. Л. *Островської-Кордюм* «Тарас Шевченко — художник» (1954). Річницю від дня смерті 1961 та ювілей поета у 1964 зафіксовано в чималій кількості докум. сюжетів: Радянська Україна. 1961. № 10, 11, 13, 15; 1964. № 5, 6, 7, 13 (спецвипуск), 24; Піонерія. 1964. № 2, 3, 7; у фільмах Р. Фощенка «На Тарасовій горі», «Безсмертя Кобзаря» (обидва — 1961), «В сім'ї вольній, новій...» (1964), «Свято на Тарасовій горі» (1964, всі — на Укр. студії хронікально-докум. фільмів); у докум. стрічках «Думи Кобзаря» (1961) та «Розповіді про Шевченка» (1963), обидві — реж. Л. Островська-Кордюм; «Земля, яку сходив Тарас» (1964, ІМФЕ, реж. В. *Спінатьєв*); у телефільмах «Кобзар» (1964) і «Тут жив Кобзар» (1966), обидва — реж. Р. *Єфименко*; «Слово про Кобзаря» (1964, реж. В. *Чубасов*); у зб. кіносюжетів «На Тарасовій горі» та «На батьківщині Кобзаря» (обидва — 1964). У більшості випадків це екранна фіксація ритуального поклоніння нац. пророкові, поданому у вигідному для комуністичної пропаганди ракурсі — як предтеча режиму, що ствердився.

Значною подією став фільм «Тарас Шевченко» реж. (він же — автор сценарію) І. *Савченка* (Київ. кіностудія худож. фільмів, 1951; оператори Д. *Демуцький*, А. *Кольцатий*, І. Шеккер, композитор Б. *Лятошинський*). Картина зазнала чималих перероблянь, що спричинило передчасну смерть реж. (фільм закінчували його учні — О. *Алов*, В. *Наумов*). Зокр., переробляння стосувалися епізодів, де поет постає в ролі «учня» рос. революціонерів М. *Чернишевського* та М. *Добролюбова*. Пісним ілюстративізмом позначено чимало ін. епізодів, покликаних презентувати Шевченка як захисника трудящих мас. Недоліки стрічки компенсуються високим рівнем виконання центр. ролі С. *Бондарчуком* та актор. ансамблем (Д. *Мілютенко* — І. Усков, Н. Ужвій — сестра Шевченка Ярина, Г. *Юра* — М. Щепкін). Схематизму вдалося уникнути у тій частині фільму, яку присвячено перебуванню поета на засланні, у солдатчині. Оператор Д. Демуцький відтворив стан душі героя як суголосний із атмосферою пустельної природи, в якій поет намагався знайти сили для спротиву трагічним життєвим обставинам. 1952 фільм відзначено Держ. премією Союзу РСР та почесним дипломом за режисуру і призом за виконання гол. ролі на Міжнародному кінофестивалі в Карлових Варах. Ідеологічний канон багато в чому визначив і особливості поетики телевізійного худож.-біогр. к/ф «Сторінка життя» Р. Єфименка (він же —

Кінофільм «Тарас Шевченко». Режисер І. Савченко. У ролі Шевченка – С. Бондарчук. 1951

Кінофільм «Тарас Шевченко». Режисер І. Савченко. У ролі Шевченка – С. Бондарчук, єфрейтора – К. Сорокін. 1951

Кінофільм «Тарас Шевченко». Режисер І. Савченко. У ролі К. Брюллова – Г. Шпігель, прапорщика М. Момбеллі – В. Сошальський. 1951

автор сценарію, 1964), знятого за поемою П. *Тичини* «Шевченко і Чернишевський» (у ролі Шевченка — Д. *Франько*, в ін. ролях К. Степанков, О. *Кусенко*). Для телебачення створено також літ. композицію Р. *Івицького* (у його ж виконанні) «Слово про Кобзаря» (Київ. телестудія, 1964, реж. В. Чубасов).

Вітчизняні митці зверталися безпосередньо до творів Шевченка. Існує дві екранізації п'єси «Назар Стодоля». У першій, яку здійснив Г. *Тасін* 1937 на Одес. студії «Українфільму» (сценарій І. *Кулика*, оператор М. Бельський, художники В. Кричевський, С. Худяков, композитор М. *Вериківський*), помітним є звичний для того часу схематизм, прагнення випрозорити соц., класове розшарування на селі. Попри це актор. ансамбль (А. Бучма, Н. Ужвій, О. Сердюк, М. *Пішванов*, М. Ляров, М. Надемський) забезпечив фільмові яскраву

Кінофільм «Назар Стодоля». Режисер Г. Тасін. 1937

індивідуалізацію персонажів, драматизм життєвих колізій. Наступну екранізацію здійснив 1954 В. *Івченко* на Київ. кіностудії худож. фільмів на основі вистави Львів. укр. драм. театру ім. М. Заньковецької (нині *Національний академічний український драматичний театр імені Марії Заньковецької*; автор сценарію В. Івченко, другий реж. Г. Чухрай; ролі виконували: Назар — М. *Зимовець*, Галя — Т. *Литвиненко*, Гнат — О. Давиденко, Хома Кичатий — Д. *Козачковський* та ін.). Фільм має відбиток театральності, що вписується в естетику тогочасного кіно, яке уникало натурних зйомок і природності актор. рефлексій. Екранізацією твору Шевченка і балетної вистави Київ. театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка (нині — *Національна опера України імені Т. Г. Шевченка*) є фільм «Лілея» В. *Вронського* і В. *Лапокниша* (1958, композитор К. *Данькевич*, автор диктор. тексту А. *Малишко*, оператори М. Топчій та О. Ананасов). Партію Лілеї виконувала Є. *Єршова*, Степана — Р. *Клявін-Візиренко*.

Кінофільм «Наймичка». Режисери І. Молостова та В. Лапокниш. У ролі Ганни – В.Донська-Присяжнюк. 1963

Театральність стилістики не завадила успіху стрічки «Наймичка» (1963, Київ. кіностудія худож. фільмів ім. О. П. Довженка, реж. І. *Молостова* та В. Лапокниш, оператор С. *Лисецький*), здійсненої в жанрі кіноопери. Спів Б. *Гмирі* й Л. *Лобанової-Рогачової*, органічність виконання гол. ролі В. *Донською-Присяжнюк*, муз. М. Вериківського гармонійно зійшлися у довершеній жанрово-стильовій композиції стрічки. Укр. студії телебачення екранізували опери «Катерина» М. *Аркаса* (Харків. студія, 1961, реж. В. *Воронов*, у ролі Катерини — Р. Каргіна, співає Л. Лобанова-Рогачова) і «Сотник» М. Вериківського (Одес. студія, 1964, реж. Д. Джусто, в ролі Сотника — В. М'ягкий, вокальну партію виконував А. Ріхтер), створені за однойменними поемами Шевченка.

Етапною для тогочасного вітчизняного кіно стала стрічка «Сон» (1964, Київ. кіностудія худож. фільмів ім. О. П. Довженка) В. *Денисенка*, знята за спільним сценарієм реж. та Д. *Павличка*. Роль

Кінофільм «Сон».
Режисер В.Денисенко. В ролі Шевченка – І. Миколайчук, Гусіковської – Н. Наум. 1964

молодого Шевченка зіграв І. *Миколайчук*, в ін. ролях були Д. Мілютенко, Н. Наум, М. *Державін*, К. Степанков, В. *Дашенко*, Д. Франько, В. Стржельчик. Автори спробували зламати традиційний схематизм потрактування біографії і творчості поета, розглядаючи життєві колізії крізь призму його поетичних образів. Втім стиль оператор. роботи М. *Чорного* не завжди збігався з автор. задумом. Вдалою виявилася муз. до фільму, яку написав О. *Білаш*, крізь усю стрічку лейтмотивом проходить пісня на слова Д. Павличка «Лелеченьки».

Новий етап осмислення життя і творчості Шевченка почався в кін. 1980-х. Фільм «Капітанша» за повістю Шевченка (1987, реж. Б. Квашньов, оператор В. Кущ, студія «Укртелефільм») вирізняється нетрадиційною для екранізацій Шевченкових творів концентрацією психологічних характеристик персонажів (передусім виконавця гол. ролі Б. *Ступки*). Точністю і психологічною глибиною позначена також актор. робота Н. Сумської, А. Хостікоєва, О. Гебдовського у худож. телефільмі «Назар Стодоля» (1989, реж. Т. Магар, «Укртелефільм»). Шевченкові присвячено низку докум. стрічок: «Сон» С. Буковського (1988), «Тарас» В. *Сперкача* (1989, сценарій В. Костенка та ін. — Держ. премія України ім. Т. Г. Шевченка, 1991), «Гілка вербова, гілка тернова» (1989), «Марія» (1994), обидві — Р. Єфименка, «Доля художника Тараса Шевченка» Ю. Ткаченка (1990), «Тарас Шевченко. Останні день і ніч» О. *Косинова* (1992), «Тарас Шевченко. Надії» Л. *Анічкіна* (1996). У них образ поета потрактовано поза деякими традиційними уявленнями, зокр. риси нац. пророка втрачають значну частину іконописності, його культурну й ідеологічну спадщину автори намагаються знайти в сучасному нац. часопросторі. Сама Україна постає як складний, неоднозначний наслідок впливу пророчого Шевченкового слова. Комплексно, стереоскопічно намагалися представити творчий світ Шевченка автори 4-серійного докум. телефільму «Мій Шевченко» (реж. П. Овечкін, автор сценарію О. Чекан, оператор В. Філіпов, телеканал «1 + 1», 2001). У традиційній оповідній манері, за неодмінної присутності на екрані коментатора (Ю. Макаров), розкриваються особливості творчого і життєвого шляху Шевченка. В картині чимало знахідок, свіжих, нетрадиційних потрактувань філософії поета, його світоглядних засад. Упродовж 1992—97 знято худож.-навч.-просвітницький кіносеріал «Тарас Шевченко. Заповіт» (9 серій, реж. С. *Клименко*, автори сценарію І. *Дзюба*, Б. *Олійник*, П. Мовчан, С. Клименко, оператори А. Першин та ін.). Роль поета, у різні періоди його життя, виконали А. Кульбачний, Я. Попадюк, Т. *Денисенко*, В. Логозинський, у ролі Ведучого — Б. Ступка. Охоплено майже все життя Шевченка, яке подано в доступній (часом дещо спрощеній) формі. 1998 на Нац. кіностудії худож.

Кіносеріал «Тарас Шевченко. Заповіт».
Режисер С. Клименко. Третя серія: «У Вільні, городі преславнім…» (1992). У ролі Шевченка – Я. Попадюк

фільмів ім. О. Довженка реж. М. Мащенко (оператор С. Борденюк) зняв худож.-публіцистичну стрічку «І мертвим, і живим…», в якій образ Шевченка створив О. Богданович. У телевізійному худож. фільмі «Поет і княжна» С. Клименка (1999, оператори М. Мураткін і В. Політов) йдеться про історію стосунків Шевченка та В. *Рєпніної*; у гол. ролях Т. Денисенко і Г. *Стефанова*. 2005 реж. С. Клименко створив 2-серійний худож. фільм «Братство» (оператор М. Мураткін), в якому відтворено трагічну історію *Кирило-Мефодіївського братства* і причетність до нього Шевченка (роль його виконав Д. Суржиков). Автори сценарію обох фільмів — І. Дзюба, П. Мовчан, Б. Олійник, С. Клименко.

Літ.: Донцов Д. Спростачений Прометей («Тарас Шевченко» ВУФКУ) // *Донцов Д.* Літературна есеїстика. Дрогобич, 2010; *Шагинян М.* Тарас Шевченко в кино // *Шагинян М.* Об искусстве и литературе. М., 1958; *Бжеський І. Ю.* Тарас Шевченко в

мистецтві кіно. К., 1963; *Капельгородська Н. М.* Популярність кіношевченкіани за кордоном // *НТЕ*. 1964. № 2; *Медведєв Т.* Поет і кіноекран // Вітчизна. 1964. № 3; *Дубенко С. В.* Тарас Шевченко та його герої на екрані. К., 1967; *Довженко О.* Україна в огні: Кіноповість, щоденник. К., 1990; *Брюховецька Л.* Шевченко в кіно // Кіно. Театр. 2003. № 3; *Клименко Х.* Пам'ять серця: Книга-фільм: Біографія Тараса Шевченка в кінокадрах. К., 2004; *Синьоок Т.* Шевченко в кінематографі незалежної України // *ЛУ*. 2012. 9 серп.

Сергій Тримбач

КІПІА́НІ Дмитро (14.04.1814, с. Мереті, тепер Грузія — 24.10.1887, Ставрополь, тепер РФ) — груз. письменник, публіцист, перекладач і громадський діяч. За участь у дворянській змові 1832 його заслали у Вологду. 1837 повернувся в Тифліс, став членом ради при наміснику рос. царя на Кавказі, головою міста. 1882 у Петербурзі видав «Нову грузинську граматику», «Мемуари» (1886) та ін. Перекладав твори В. *Шекспіра*, Ж.-Б. *Мольєра*, П. Бомарше та ін. 1886 К. звільнили з посади й вислали в Ставрополь, де його підступно вбили царські агенти.

11 листоп. 1860 в Петербурзі К. був присутній на літ. читаннях на користь недільних шкіл у Пасажі, де виступали В. *Бенедиктов*, Я. *Полонський*, А. *Майков*, Ф. *Достоєвський*, О. *Писемський* і Шевченко. Про цю подію К. захоплено писав у листі до дружини від 13 листоп. 1860 з Петербурга, зокр. згадував виступ Шевченка на цьому вечорі: «Читали: Бенедиктов — прекрасно; наш Полонський, тут тепер відомий поет, — добре; Майков — прекрасно; Достоєвський, Писемський — так собі, і Шевченко — малоросійський поет і художник — неймовірно чудово <…>. Зал був переповнений» (цит. за вид.: *Імедадзе В.* Т. Г. Шевченко і Грузія. К., 1963. С. 66).

Літ.: Пантелеев Л. Ф. Из воспоминаний прошлого. М.; Лг., 1934; *Асатіані Л.* Тарас Шевченко і грузинська література // *РЛ*. 1957. № 3; *Жур 2003*.

Реваз Хведелідзе

КІПРЕ́НСЬКИЙ Орест Адамович (13/24.03.1782, миза Нєжинська біля с. Копор'є, тепер Ленінград. обл., РФ — 5.10.1836, Рим) — рос. художник. Навчався в петерб. *Академії мистецтв* (1788—1803, викладачі Г. Угрюмов, Г.-Ф. Дуаєн). 1812 здобув звання акад., 1815 його призначено радником АМ, з 1831 — проф. 2-го ступеня. З 1828 жив у Італії. Найбільше відомий як портретист (портрети В. Жуковського, 1816; К. Авдуліної, 1822, та ін.). К. створив власний стиль, у якому поєдналися правильність рисунка, природність колориту й ретельність оздоблення. Істотно вплинув на розвиток рос. портрета 1-ї пол. 19 ст.

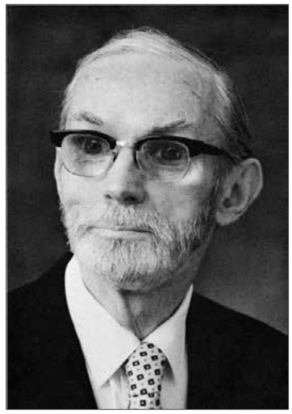

О. Кіпренський. Автопортрет. Полотно, олія. 1828

Шевченко згадує прізвище К. в повісті «Капитанша» у зв'язку з картиною художника: «Здесь прилично было бы нарисовать красавицу Варочку наподобие Сивиллы Куманской» (3, 326) (йдеться про «Сивіллу Тибуртинську», 1830) та у повісті «Художник», характеризуючи портрет О. Пушкіна (1827): «…изобразил его каким-то денди, а не поэтом» (4, 159).

Валентина Юван

КІРККО́ННЕЛЛ (Kirkconnell) **Вотсон** (16.05.1895, м. Порт-Гоуп, провінція Онтаріо, Канада — 26.02.1977, м. Волфвіл, провінція Нова Шотландія, Канада) — канад. англомовний письменник, філолог, публіцист і перекладач. Шотландець за походженням. Закінчив 1916 ун-т Квінз (м. Кінґстон, провінція Онтаріо); заочно — курс журналістики в Лондон. ін-ті журналістики (1919); у 1921—22 вивчав економіку в Лінкольнському коледжі в Оксфорді. В 1922—40 — проф. Веслі коледжу (Вінніпеґ); 1940—48 — зав. кафедри англ. філології у Макмастерському ун-ті (м. Гамілтон); 1948—64 — президент Акадійського ун-ту (Волфвіл).

В. Кіркконнелл

Видав понад 40 кн. поетичних перекл.: «Європейські елегії» (1928, перекл. з понад 40 мов), «Угорська муза» (1933), «Золота скарбниця польської лірики» (1936), «Слово о полку Ігоревім» (1947, разом з П. Кратом), поему «Пан Тадеуш» А. *Міцкевича* (1962) та ін. Вивчав мови, життя і побут різних етнічних груп Канади, робив щорічні огляди різномовної л-ри країни (1938—66, крім англо- та франкомовної) для «University of Toronto Quarterly». Опубл. у власному перекл. антологію поезії нац. меншин Канади «Канадські обертони» (1935), де вміщено й твори україномовних авторів. Разом з К.-Г. *Андрусишиним* К. уклав і переклав антологію «Українські поети 1189—1962» (1963), куди ввійшли: «Слово о полку Ігоревім», думи 16—17 ст., твори 102 поетів, зокр. 29 творів Шевченка.

1964 у перекл. К. (разом з К.-Г. Андрусишиним) вийшла кн. «Поетичні твори Тараса Шевченка. Кобзар», що охопила майже всі укр. поезії Шевченка — крім віршів «Думка — Тяжко-важко в світі жити», «Якби-то ти, Богдане п'яний», «Кума моя і я».

Перекл. здійснено за «Кобзарем» В. *Сімовича* (1921). Перекладачі намагалися наблизити Шевченкове віршування до англомовного. Поеми «Катерина», «Наймичка», «Сова», «Сліпий», баладу «Тополя», значну частину поеми «Гайдамаки» перекладено англ. баладним розміром, поеми «Єретик», «Відьма», послання «І мертвим, і живим» — 8-складовим віршем; поеми «Неофіти», «Марія» — героїчними куплетами; поеми «Великий льох», «Царі» і «Петрусь» — білим віршем. Машинопис уважно перечитував та вніс до нього чимало виправлень С. *Гординський*, який проілюстрував вид. Шевченковими мист. творами. Мова перекладів досить архаїчна, блискучі Шевченкові словесні образи в ній часто замінено трафаретними англ. фразами. На кн. з’явилося чимало позитивних рецензій, з них 9 — в англомовному світі й одна — в Україні. К. присвятив Шевченкові кілька поезій, зокр. «Пам’ятник Шевченку в Вашингтоні» (1965). Автор ст. «Сторіччя Шевченка», «Таємниця Тараса Шевченка» (обидві — 1961).

1977 переклав поему М. *Мандрики* «Канада». Автор ст. «Українська канадіана», «Українська поезія в Канаді» (обидві — 1934), «Українські канадці і війна» (1940), «Українсько-канадська література» (1947), «Місце славістики в Канаді» (1958), «Українська мова і література» (1959), «Українська література в Канаді» (1961), «Українська література в Манітобі» (1970), рецензій на перекл. творів І. Франка, що їх здійснили П. *Канді* (1950), Дж. *Вір* (1957). Автор оглядової ст. про укр. л-ру для «Колумбійського словника сучасної європейської літератури» (1947).

Пер.: The Ukrainian poets, 1189—1962. Sel. & transl. by C. H. Andrusyshen and W. Kirkconnell. Toronto, 1963; The poetical works of Taras Shevchenko. The Kobzar / Transl. by C. H. Andrusyshen and W. Kirkconnell. Toronto, 1964.

Літ.: Жомнір О. Повний англійський // Вітчизна. 1967. № 3; *Morning* in his heart. The life and writings of Watson Kirkconnell. Biographical sketch by J. R. C. Perkin. Bibliography by J. B. Snelson. Wolfville, 1986; *Зорівчак Р.* Шевченко в англомовному світі // *Шевченко і світ*. К., 1989.

Роксолана Зорівчак

КІ́РКОР (Kirkor) **Адам-Гонорій Карлович** (псевд. — Jan ze Śliwina, Иван Сливов; 21.01.1818, с. Сливин, тепер Монастирщинського р-ну Смолен. обл., РФ — 23.11.1886, Краків) — білор., лит. і польс. учений, літератор і видавець. Закінчив 1838 Віленський шляхетський ін-т. З 1849 — член губ. статистичного комітету. Автор досліджень з історії, археології, етнографії, л-ри і лінгвістики Литви, Білорусі, України («Литва і Русь з погляду історичного, географічного, статистичного й археологічного», 1875, та ін.). Видавав альм. «Teka Wileńska» (1857—58), зб. «Pismo zbiorowe Wileńskie» (1859, 1862), що містили поезію, прозу, перекл., наук. і публіцистичні статті. У газ. «Виленский вестник» (виходила і польс. мовою як «Kurjer Wileński»), ред. якої 1859—65 був К., опубл. 1860 ст. Л. *Совінського* про Шевченка, а 1861 — некролог про укр. поета. К. пропагував укр. л-ру і народну пісню серед поляків і чехів. В одному з розд. праці «Про літературу братніх слов’янських народів» (Краків, 1874) уперше в польс. літературознавстві подав короткий нарис історії укр. л-ри, в якому віддав належне Шевченкові.

А.-Г. Кіркор

Тв.: O literaturze pobratymczych narodów słowiańskich; odczyty publiczne w Muzeum Techniczno-Przemysłowym w Krakowie. Kraków, 1874.

Літ.: Янчук Н. А. Г. Киркор, ученый исследователь Литвы и Белоруссии // *КС*. 1887. № 6/7; *Зямкевіч Р.* Адам Ганоры Кіркор. Вільно, 1911; *Stolzman M.* Czasopisma wileńskie Adama Honorego Kirkora. Kraków, 1973; *Bernstejn M.* Adam-Honory Kirkor wydawca, redactor i właściciel drukarni w Wilnie od roku 1834 do 1867. Wilno, 1930; *Вервес Г.Д.* Т. Г. Шевченко і Польща. К., 1964.

Роман Головин

КІРОВОГРА́ДСЬКИЙ АКАДЕМІ́ЧНИЙ ОБЛАСНИ́Й УКРАЇ́НСЬКИЙ МУЗИ́ЧНО-ДРАМАТИ́ЧНИЙ ТЕА́ТР І́МЕНІ М. Л. КРОПИВНИ́ЦЬКОГО. Створений 1938 як обл. колгоспний театр з базою в м. Олександрії. У 1940 театру присвоєно ім’я М. *Кропивницького*. З 1944 — у Кіровограді. 2006 надано статус академ. Шевч. тема завжди займала почесне

Сцена з вистави «Титарівна» за п’єсою М. Кропивницького. Режисер О. Бондар. 1977

місце в репертуарі театру. 1939 тут показано оперу «Катерина» М. *Аркаса* за Шевченком (реж. М. Громов, художник О. Сінкевич). Цей твір було поставлено в театрі ще двічі: 1955 та 1964 (лібрето Д. *Бобиря*, реж. обох М. Донець, художник В. Єременко, диригент С. Чумаченко). У ролях: З. Німенко (Катерина), К. *Параконьєв* (Батько), В. Гладенко (Мати) та ін. На сцені театру побачили світ і ін. твори, написані за шевч. мотивами: п'єси М. Кропивницького «Невольник» (1961, реж. Г. Гусаров, художник М. Сакевич; у гол. ролях: Г. Семенов — Василь Коваль, М. Стороженко — Степан, Л. Широкова — Ярина, К. Параконьєв — Неплюй) та «Титарівна» (1977, реж. О. Бондар, художник В. Іванов; 1981, реж. В. Савченко, художник Д. Нарбут, у ролі Шевченка — І. *Терентьєв*, в ін. ролях: І. Касьян, Н. Ігнатьєва, А. Бондар, В. Дронова). 1969 реж. І. *Казнадій* поставив драму М. *Зарудного* «Марина» (художник В. Єременко, композитор П. *Майборода*; у гол. ролі І. Терентьєв — Шевченко, в ін. — С. Мартинова, В. Попудренко, П. Гейченко); реж. А. *Ситник* — п'єсу І. *Тогобочного* «Мати-наймичка» (художник І. Олексієнко, у гол. ролях: З. Німенко, П. Гейченко, В. Трибиненко); 1975 тут показано виставу «Катерина» В. Лемеля (інсценізація однойменної поеми Шевченка, реж. В. Сурков, художник В. Єременко).

Сцена з вистави «Титарівна» за п'єсою М. Кропивницького. Режисер В. Савченко. У ролі Насті – В. Дронова, Морозихи – Л. Тімош, Степаниди – Н. Ігнатьєва. 1981

1987 в театрі здійснено виставу «Назар Стодоля» (реж. М. Горохов, художник В. Іванов, у гол. ролях: М. Обухов, В. Алдошин — Назар, А. *Литвиненко*, А. Косяченко — Хома Кичатий, В. Литвиненко, С. Лазаренко — Стеха, М. Іванчук, О. Короленко — Гнат та ін.); 2007 — виставу «Гайдамаки» (за інсценізацією Леся *Курбаса*, реж. М. *Ілляшенко*, художник П. Босий, гол. ролі виконували: М. *Ярошенко* — Шевченко, В. Мороз — Ґонта, В. *Миронович*, А. Литвиненко — Залізняк, О. Ярошенко — Ярема та ін.).

2004 у літ.-мист. акції «Шевченкова хода», що відбувалась у літ.-культурному заповіднику «Хутір Надія», артисти театру показали худож. програму-виставу «Життєдайні джерела землі корифеїв» (автори М. Ілляшенко, В. Шурапов), в якій образ Поета (Шевченка) створив М. Ярошенко.

Сцена з вистави «Гайдамаки». Режисер М. Ілляшенко. 2007

Літ.: Шурапов В. Театр Марка Кропивницького: минуле і сучасне. Кіровоград, 2004.

Володимир Шурапов

КІРО́М Кутбі (18.12.1932, кишлак Урмітан, тепер Айнінського р-ну Согдійської обл., Таджикистан — 26.10.1995, Душанбе) — тадж. поет і перекладач. Народний письменник Таджикистану (1993). Закінчив 1953 літ. ф-т Душанбинського пед. ін-ту ім. Т. Г. Шевченка (тепер — Тадж. пед. ун-т ім. К. Ш. Джураєва), згодом — Вищі літ. курси при Літ. ін-ті ім. О. М. Горького (Москва). Автор понад 25 поетичних зб., низки зб. нарисів, повістей, п'єс, сценаріїв тощо.

Переклав тадж. мовою вірші Шевченка «Заросли шляхи тернами», «Готово! Парус розпустили» та ін., які увійшли до видань творів укр. поета: «Збірка поезій» (Душанбе, 1954), «Заповіт» [Збірка віршів] (Душанбе, 1961), «Перлина великої річки: Вірші і поеми» (Душанбе, 1964).

Хамракул Шодикулов

КІ́РХНЕР (Kirchner) **Петер** (7.07.1932, м. Галле) — нім. літературознавець, славіст-українознавець, балканіст і перекладач. Д-р філол. наук (1964). У 1951—55 студіював славістику в ун-ті ім. Мартіна Лютера, 1956—60 працював у Музеї нім. класичної л-ри (Ваймар), співробітник Центр. ін-ту історії л-ри Нім. Академії наук у Берліні (1961—90), учень і послідовник Е. *Вінтера*. У 1960—70-х К. викладав укр. л-ру на відділенні славістики Берлінського ун-ту ім. Гумбольдта. К. належать чільні заслуги у вивченні худож. доробку укр. письменників 17—20 ст. — Ф. Прокоповича, С. Тодорського, Г. Сковороди, О. *Духновича*, І. Франка, П. *Тичини*, М. *Рильського*, О. *Довженка*, О. *Гончара*, М. *Стельмаха*, М. *Бажана*, Л. *Костенко*,

Д. *Павличка*, В. *Симоненка,* І.*Драча*, І. Вільде, Григора Тютюнника, Є. *Гуцала*, В. Дрозда, В. Коротича, і передусім — Шевченка. К. у співпраці з Е. Вінтером уперше впорядкував і видав окремим зб. німецькомовні праці І. Франка (*Франко І*. Матеріали до історії та культури України. Берлін, 1963), де зібрав Франкові перекл. поетичних творів Шевченка, Франкові ст. про Шевченка. Видав як упоряд. поетичні зб. М. Бажана (Пригорща надії. Берлін, 1972) та І. Драча (Українські коні над Парижем. Берлін, 1976). З-поміж праць у галузі шевченкознавства стрижневою є докторська дисертація «Генеза і суспільно-літературна проблематика творів Т. Шевченка в німецькомовних перекладах Івана Франка та Еріха Вайнерта» (Берлін, 1964). К. був учасником міжнародних конгресів, конференцій, симпозіумів, присвячених ювілеям Шевченка (Київ, 1961, 1984; Берлін, 1964), І. Франка (Львів, 1976), де виголосив ґрунтовні доповіді про укр. класиків. Автор ст. «Шевченкіана 1959—63» (Zeitschrift für Slawistik. 1964. Bd. 9. H. 3), «Про ювілейні заходи у Києві—Каневі з нагоди 150-річчя Тараса Шевченка» (Zeitschrift für Slawistik. 1965. Bd. 10. H. 1), «Шевченківський “Журнал” і традиція інтимного щоденника» (Zeitschrift für Slawistik. 1988. H. 1), що була темою його доповіді на X міжнародному з’їзді славістів (Софія, 1988). Упродовж 1960—90-х науковець надрук. понад 50 ст. про укр. л-ру, у т. ч. 10 пов’язані з Шевченком. Частина з них — ст. у нім. пресі та виступи на нім. радіо, зокр. «Історія мого життя є частиною історії моєї батьківщини» (Neues Deutschland. 1964. 10 берез.), «Тарас Шевченко: До 125-ліття з дня смерті українського поета» (Листок календаря для Тараса Шевченка. Виступ на радіо в НДР 12 берез. 1986). Для них характерні об’єктивні спостереження про значущість його поетичного і мист. набутку як для укр., так і для світової культур. 1983 вчений-україніст удостоєний міжнародної премії ім. І. Франка.

Тв.: Drei Hallesche ukrainisch-kirchenslawische Drucke aus den Jahren 1734/1735. Eine sprachhistorische Untersuchung // Deutsch-slawische Wechselseitigkeit in sieben Jahrhunderten. Berlin, 1956; Ich sehe ohne Grenzen die Felder liegen… (Zum 100. Geburtstag Iwan Frankos am 27. August) // Die Weltbühne. Berlin, 1956. 29 August; «Die Geschichte meines Lebens ist ein Teil der Geschichte meiner Heimat». Zum 150. Geburtstag von Taras Schewtschenko // Neues Deutschland. Berlin, 1964. Nr. 70; Neue Literatur über das Leben und Schaffen des ukrainischen Aufklärers Hryhorij Skovoroda // Zeitschrift für Slawistik. 1964. B. IX. Nr. 4; «Erhebt euch und zersprengt eure Ketten…». Taras Schewtschenko zum Gedenken anlässlich seines 150. Geburtstages // Neue Zeit. 1964. Nr. 62; Studenten aus der Linksufrigen Ukraine an deutschen Universitäten in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts // Ost und west in der Geschichte des Denkens und der kulturellen Beziehungen. Festschrift für Eduard Winter zum 70. Geburtstag. Berlin, 1966; Franko-Forschung unter neuen Aspekten // Zeitschrift für Slawistik. 1966. B. XI. Nr. 5; Strömungen und Gattungen in der ukrainischen Literatur des 17. und 18. Jahrhunderts // Zeitschrift für Slawistik. 1968. Bd. 13. Nr. 3; «Sobor» von Oles Hontschar // Sonntag. 1968. Nr. 19; Damit es nie wieder Krieg gibt // Neues Deutschland. 1976. 27—28 November; Prolog — nicht Epilog. Zum 125. Geburtstag Iwan Frankos // Sonntag. 1981. 12 Mai.

Літ.: Гуць Г. Інтерв’ю німецького україніста // Всесвіт. 1971. № 1; *Михайлюк Ю*. Петер Кірхнер — дослідник і популяризатор української літератури в НДР // Всесвіт. 1980. № 9; *Погребенник Я*. Поборник культурного єднання // *ЛУ*. 1985. 1 трав.; *Зимомря М*. Вогники дружби // Закарпатська правда. 1986. 7 жовт.

Лариса Климова, *Микола Зимомря*

КІ́ТЧЕНКО (Китченко) **Федір Андрійович** (8/20.06.1811, м. Новгород-Сіверський, тепер районний центр Черніг. обл. — 2/14.01.1899, Житомир) — укр. і рос. педагог та історик. Закінчив 1829 Харків. ун-т. Учитель рос. словесності в Черніг. (1830—32), Кам’янець-Подільській (1832—35), Новгород-Сіверській (1835—43) чоловічих гімназіях. Ред. газ. «Волынские губернские ведомости» (1861—65). Автор численних розвідок з історії України.

Автор рец. на «Гайдамаки» Шевченка, де поему названо справжнім народним твором: «Поема п. Шевченка “Гайдамаки” є коштовний подарунок не тільки для літератури російської, а й для приватної історії Росії! Якщо словесність є представницею народного духу, звичаїв, діянь, то в цьому відношенні такий твір, як “Гайдамаки”, є справді народним. Спробуйте передати його іншою мовою, він втратить половину своєї вартості: залишаться тільки портрети й діла, тобто загальнолюдське, все інше зникне» (*Китченко Ф*. Два слова собратам по прочтении поэмы г. Шевченко: «Гайдамаки», и присловье «Москвитянину» // Москвитянин. 1843. № 11. С. 242—243). К. закликав підтримати видання укр. мовою.

Валентина Іскорко-Гнатенко

КІЦІМІ́Я (Chiţimia) **Іон-Константін** (22.05.1908, с. Албулешть, пов. Мехединц — 19.02.1996, Бухарест)— рум. літературознавець-компаративіст, фольклорист, славіст, чл.-кор. Академії соц. і політ. наук Румунії з 1970, член багатьох рум. та іноземних наук. т-в. Закінчив 1934 філол. ф-т Бухарест. ун-ту, у 1934—38 навчався на філол. ф-ті Варшав. ун-ту. Д-р філології з 1948. У 1944—73 — викладач, потім проф. Бухарест. ун-ту. У 1970—73 очолював секцію польс. і укр. філології кафедри славістики Бухарест. ун-ту, з 1973 — проф.-консультант цієї кафедри; одночасно зав. відділення фольклору бухарест. Ін-ту л-ри і фольклору ім. Дж. Келінеску. Коло наук. інтересів — давня рум. л-ра, рум. фольклор у типологічному зіставленні зі слов’ян., полоністика. У працях «Румунські фольклористи і фольклористика» (1968), «Основні проблеми давньої

румунської літератури» (1972) та ін. йдеться, зокр., про рум.-укр. літ. і фольклор. взаємини. У розвідці «Зв'язки Т. Шевченка з польськими письменниками і революціонерами» (Romanoslavica. 1963. Т. 8) уперше в рум. славістиці широко висвітлив обрану тему. Автор акцентує увагу на взаєминах Шевченка і Бр. Залеського, З. *Сераковського* і поета-революціонера Е.-В. *Желіговського* під час їхнього спільного перебування на засланні й після повернення з нього в Петербург, а також на відображенні цих взаємин у творчості укр. поета й у світогляді польс. революціонерів-демократів. У праці розкрито зв'язок Шевченка з польс. л-рою, вказано, зокр., на ідейно-худож. і жанровий перегук сатиричної поеми укр. поета «Сон» і драм. поеми А. *Міцкевича* «Дзяди» (головно 3-ї ч.), на тематичну спорідненість поем Шевченка «Гайдамаки» і С. *Ґощинського* «Канівський замок». Тут же мова йде і про популяризацію творчості Шевченка в польс. революційно-демократичних і культурних колах того часу: згадано дослідницьку і перекладацьку діяльність Л. *Совінського*, Л. Кіндратовича, А. Ханського, А. *Ґожалчинського*, П. *Свєнціцького* та ін.

Тамара Носенко

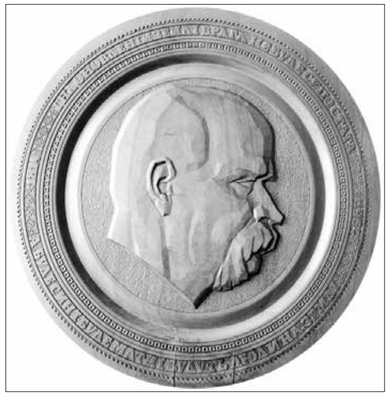
КІЩУКИ́ — родина укр. різьбярів.

Микола Федорович (11.01.1910, с. Річка, тепер Косівського р-ну Івано-Франк. обл. — 26.10.1993, там само) — укр. різьбяр. Заслужений майстер народної творчості Української РСР (1974). Навчався в Ленінград. ін-ті живопису, скульптури й архітектури ім. І. Ю. Рєпіна (1954—58). У 1961—64 очолив обл. організацію Спілки художників України у м. Косові, 1964—72 в Івано-Франківську. Один із засновників мист. артілей-товариств, зокр. «Гуцульщина» ім. Т. Г. Шевченка (з 1939). Працював у декорат.-прикладному мист-ві, розвивав традиції гуцульського різьблення, виконуючи різного призначення вироби — декорат. тарелі, шкатулки, обкладинки книжок, посуд, меблі тощо. Створив декорат. таріль (дерево, різьблення, 1958) та скриню з портретом Шевченка (дерево, різьблення, інкрустація, 1964). Образ поета гармонійно поєднано з орнаментикою виробу, якою Кіщук підкреслив його внутрішній емоційний стан. Різьбяр брав участь у виставках з 1945. Твори зберігаються у НМУНДМ, Нац. музеї у Кракові (Польща).

В. Рєпка. Портрет М. Ф. Кіщука. Полотно, олія. 1988

Микола Миколайович (14.10.1948, м. Косів Івано-Франк. обл.) — укр. художник, різьбяр. Син М. Ф. *Кіщука*. Заслужений діяч мист-в України (1999). Навчався у Київ. політехнічному ін-ті (1966—72), Івано-Франк. пед. ін-ті (1972—76, викладачі М. Фіголь, М. Кіщук; нині — Прикарпатський ун-т). Заступник голови НСХУ. Працює у монументальному й декорат.-ужитковому мист-ві, станковому живописі. Серед творів: таріль (1970), оформлення палаців культури у м. Мари (1998) і м. Тахта-Базар, Туркменистан (1998). На шевч. тематику виконав декорат. таріль із портретом Шевченка (дерево, різьблення, 1974). Використовуючи деревину світлих відтінків, Кіщук створив на тарелі барельєфне зображення поета у профіль, його вінця прикрасив тригранно-виїмчастим і сухим різьбленням. Виготовив оправу для ювілейного альб. (дерево, сухе різьблення, інкрустація металом, 1983). До 170-літнього ювілею від дня народження Шевченка — скриньку (дерево, сухе різьблення, 1984). Брав участь у вітчизняних і закордонних виставках. Твори зберігаються у НМУНДМ.

М. М. Кіщук. Декоративний таріль з портретом Т. Г. Шевченка. Дерево, різьблення, лакування. 1974

Літ.: *Ахтьоров Й.* Майстер народної творчості Микола Кіщук. К., 1952; *Соломченко О. Г.* Народні таланти Прикарпаття. К., 1969; *Одрехівський Р.* Різьбярство Лемківщини: від давнини до сьогодення. Л., 1998.

Марина Юр

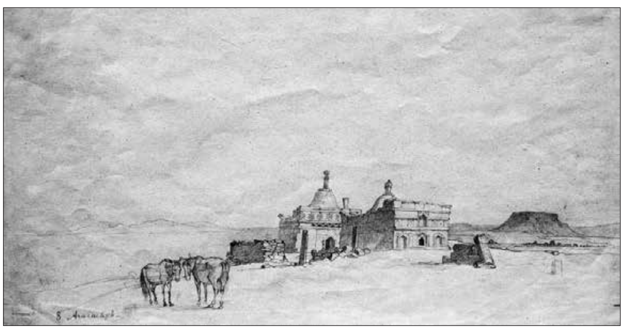
КЛАБУ́КОВ Аркадій (4/17.03.1904, с. Водзимоньє, тепер Вавозького муніципального р-ну, Республіка Удмуртія, РФ — 24.06.1984, Іжевськ, тепер РФ) — удм. письменник, фольклорист, перекладач і літературознавець. Закінчив 1930 літ. ф-т Москов. ун-ту. Автор зб. поезій, віршованих казок, п'єс. Збирав і досліджував удм. фольклор. З творчої спадщини Шевченка переклав поеми «Катерина» (у співавт. із Т. *Шмаковим*) і «Кавказ», вірші «Сон — На панщині пшеницю жала» та «Хоча лежачого й не б'ють» (останній у співавт. із Т. Шмаковим). Ці перекл. увійшли до вид. Шевченка удм. мовою «Вибрані твори»

(Іжевськ, 1948) та «Вірші і поеми» (Іжевськ, 1951). У журн. «Молот» (1961. № 2) опубл. ст. «Великий Кобзар», у якій наголосив про значення творчості Шевченка в удм. л-рі та л-рах народів Союзу РСР.

Борис Хоменко

«КЛАДОВИ́ЩЕ АГАСПЕЯ́Р» (папір, олівець, 17,2× 30,5) — рисунок Шевченка, виконаний 23 черв. — 10 лип. 1851 на п-ві *Мангишлаку* під час *Каратауської експедиції*. На аркуші ліворуч унизу олівцем авторський напис: «*8*», поряд ін. рукою — «Агаспеяръ»; праворуч угорі чорнилом позначено: «117—36». Зберігається у НМТШ (№ г—504). Дати визначено днем зупинки експедиції О. *Антипова* в долині Агаспеяр (*Паламарчук Г. П*. Хроніка однієї подорожі // *В літопис* шани і любові: Зб. К., 1989. С. 192—193) і часом перебування в долині Кугус. Г. *Паламарчук* установила поч. дату 23 черв. 1851 (Там само).

Кладовище Агаспеяр міститься на підвищенні Сарботе в однойменній долині між горами Каратау й Пд. Актау. Поблизу нього було джерело прісної води, біля якого зупинялися мандрівники. На рисунку зображено дві однокамерні кубічної форми з округлим куполом і хрестоподібним навершям аби (мавзолеї — родинне поховання туркм. правителів). Їхню худож. виразність зумовлено традиціями середньоазійської монументальної архітектури: ґрунтується вона на гармонії пропорцій та симетрії. У спорудах фасад прикрашають фігурні арки, зокр. обрамовуючи вхід, ряд карнизів та пластичний орнаментальний декор між ними. На передньому плані ліворуч від кладовища стоять двоє коней, на дальньому, вибудовуючи низьку лінію горизонту, видніють гори. Точність у передачі місцевого краєвиду й архіт. пам'яток за допомогою світлотіньового моделювання підкреслює суворість сх. ландшафту. Вишуканої форми будівлі привернули увагу Шевченка істор. та худож. цінністю, тому він увічнив ці унікальні пам'ятки архітектури Мангишлаку та всього Устюрту 18 ст., які не збереглися до нашого часу (*Костенко А*., *Умірбаєв Е*. Оживуть степи…: Тарас Шевченко за Каспієм. К., 1977. С. 121).

Т. Шевченко. Кладовище Агаспеяр. Папір, олівець. 1851

Тут митець намалював чотири пейзажі олівцем, три з яких мають авторську нумерацію: «*8*», «*9*», «*10*». Зображення кладовища Агаспеяр з незначними змінами художник повторив 1854 (*Яцюк В*. Живопис — моя професія. К., 1989. С. 300) в акварелі «Туркменські аби в Каратау» (*ПЗТ: У 10 т*. Т. 9. № 7), а Бр. Залеський створив офорт «Кладовище Агаспеяр», подібний до Шевченкового рисунка. У пояснювальному тексті до офорта Бр. Залеський дав опис кладовища: «Це — одне із найкращих кладовищ на півострові Мангишлаку. Білі гори Актау, фантастичної форми, ніби гірляндою оточують долину, в якій розміщено кладовище. Кількість гробниць на ньому незчисленна, ми відтворюємо головні з них. Вони відрізняються від інших тим, що на їхніх фронтонах вирізьблено барельєфи, розмальовані яскравими фарбами» (La vie des steppes Kirghizes. Paris, 1865. P. 55). Силует цих гробниць видніє на дальньому плані рисунка № 79 (*ПЗТ: У 10 т*. Т. 9), зображення цієї місцевості з ін. точок зору є на рисунках № 77, 78 (Там само). У цьому творі та № 77 праворуч зображено одну й ту ж столоподібну гору Коргантау (*Костенко А*., *Умірбаєв Е*. Оживуть степи…: Тарас Шевченко за Каспієм. К., 1977. С. 118).

Рисунок уперше згадано під назвою «Агаспеяр» (*Русов А*. Коллекция рисунков Т. Г. Шевченко // *КС*. 1894. № 2. С. 186; помилково зазначено, що підпис під роботою є авторським). У л-рі трапляється як «Агаспер» (*Каталог Музею Тарновського*, с. 181. № 267. Між 1850—57; *Новицький*, с. 62. № 343); «Гора Агаспеяр в Кара-Тау, біля неї туркменські аби (надгробки)» (*Малярські твори*, с. 116); «Агасфер» (олівець, 1849; Образотворче мистецтво. К., 1939. № 2/3). Уперше репрод. у вид.: *Малярські твори*, с. 252. № 754. Місця збереження: збірки А. *Козачковського*, В. *Коховського*, С. *Бразоль*, ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 76; Державний музей Т. Г. Шевченка: Каталог фондів. К., 1967. Вип. 1.

Літ.: Вериківська І. До атрибуції малюнків Т. Г. Шевченка часу Каратауської експедиції 1851 р. // *Мистецька* спадщина Т. Г. Шевченка. К., 1959. Вип. 1; *Паламарчук Г*. Малюнки Шевченка в альбомі офортів Броніслава Залеського // *НШК 9*; *Паламарчук Г*. Тарас Шевченко в горах Мангишлаку // *Питання* шевченкознавства. К., 1961. Вип. 2; *Паламарчук Г*. Пейзажі Мангишлаку в творчості Т. Г. Шевченка // *Тарас* Шевченко — художник. Зб. К., 1963; *Яцюк В*. Живопис — моя професія. К., 1989; *Жур 2003*.

Надія Покормяко

«КЛАДОВИ́ЩЕ НОВОПЕТРО́ВСЬКОГО УКРІ́ПЛЕННЯ» (тонований папір, олівець, 11,6× 28,6) — рисунок Шевченка, виконаний між 1854 і

лип. 1857 у *Новопетровському укріпленні*. На аркуші праворуч угорі чорнилом напис: «№ 117 — 111». Зберігається у НМТШ (№ г—556).

На кладовищі біля фортеці поховано сина Ускових — Дмитрика. У Новопетровське укріплення він приїхав разом із батьками — А. *Усковою* та І. *Усковим*. У черв. 1853 хлопчик помер, про що Шевченко писав А. *Козачковському* в листі від 30 черв. 1853. Митцеві належить проект пам'ятника Дмитрику Ускову, про що згадувала Агата Омелянівна: «Сина нашого звали Дмитром. Шевченко був архітектором його пам'ятника. Він був зроблений чудово. Шевченко сам стежив за його виготовленням. Зроблено його було в рицарському стилі, з білого каменю» (*Спогади 1982*, с. 239).

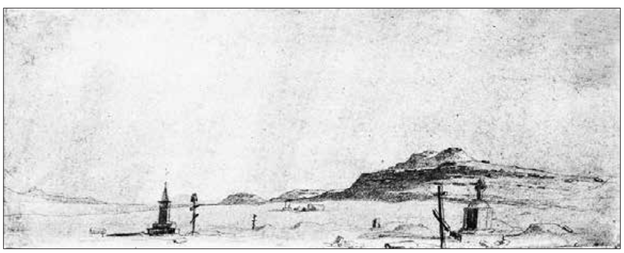
На малюнку зображено військ. кладовище. На трьох могилах стоять дерев'яні хрести. На ін. двох споруджено пам'ятники. Пам'ятник із лівого боку встановлено на кам'яному двоярусному фундаменті. Він — чотиригранний, дерев'яний, із високою шпилястою верхівкою й хрестом. Восьмигранну призму — основну його частину — обкладено гладенькими плитами з білого твердого вапняку. Споруда нагадує готичний стиль в архітектурі, тобто це — той самий пам'ятник, про який говорила А. Ускова. На другому плані намальовано батарею № 2. Зображення ін. частини цього кладовища бачимо на рисунку «Надгробок на кладовищі Новопетровського укріплення» (НМТШ, № г—557).

У л-рі трапляється під назвами: «Христианское кладбище под скалами» (*Каталог Музею Тарновського*, с. 185. № 321), «Християнське кладовище серед скель» (*Карачевська Л*. С. 20. № 47). Твір уперше репрод. під назвою «Кладовище під кручами» у вид.: *Малярські твори*. Уперше експонувався як «Християнське кладовище серед скель» на Виставці творів Т. Шевченка 1930 у Чернігові (див. *Експонування творів Шевченка*). Місця зберігання: ЧМТ, ЧІМ, ІТШ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 162; Державний музей Т. Г. Шевченка: Каталог фондів. К., 1967. Вип. 1.

Літ.: Новицький; *Карачевська Л*. Виставка Т. Шевченка: Провідник. Чернігів, 1930. Ч. 2; *Большаков 1971*; *Костенко А*., *Умірбаєв Е*. Оживуть степи…: Тарас Шевченко за Каспієм. К., 1977; *Яцюк В*. Живопис — моя професія. К., 1989; *Жур 2003*.

Людмила Остафіїва

Т. Шевченко. Кладовище Новопетровського укріплення. Папір, олівець. 1854–1857

КЛА́УЗУЛА (лат. clausula — закінчення, замкнення) — завершальна частина віршового рядка, що починається від останнього наголошеного складу; один із засобів метрико-ритмічної організації вірша. Звуковий збіг К. в сусідніх рядках утворює риму.

За кількістю складів розрізняють К. чоловічі, жіночі, дактилічні, гіпердактилічні (останні трапляються рідко). Чоловіча та жіноча К. в європ. поезії (франц. — до 18 ст., іспан.) розвивалися паралельно. У середньовічній і ренесансній італ. поезії (*Данте*, Ф. Петрарка) панує жіноча рима; лише романтики почали активно застосовувати чоловічі рими. Структура англ. мови (значна кількість коротких односкладових слів) сприяє найширшому запровадженню чоловічих К. В укр. народнопісенній ліриці й ліро-епіці (думах) вживається переважно жіноча К.; ця традиція простежується й у літ. силабіці 16—18 ст. Із утвердженням силабо-тонічного віршування чисельність жіночих і чоловічих рим урівноважується.

У поезії Шевченка, особливо у 14-складовому вірші народнопісенного походження (римування за схемою ХАХА, де парні рядки римовані, а непарні холості), домінують жіночі К. Напр.: «Сини мої, гайдамаки! / Світ широкий, воля — / Ідіть, сини, погуляйте, / Пошукайте долі» («Гайдамаки»). Чоловічі К., частка яких трохи збільшується в поезіях періоду заслання й останніх віршах, чергуються із жіночими у 14-складовому й в ін. народнопісенних та літ. розмірах, але заг. кількість чоловічих рим у Шевченка менша, ніж жіночих. Суцільні чоловічі рими в його творах трапляються нечасто. Серед небагатьох таких творів — написані чотиристопним ямбом вірші-варіації на однакову тему з подібним образним та композиційно-стилістичним ладом «Молитва», «Царів, кровавих шинкарів», «Злоначинающих спини» і близький до них за темою написаний двостопним анапестом вірш «Тим неситим очам», напр.: «Роботящим умам, / Роботящим рукам / Перелоги орать, / Думать, сіять, не ждать / І посіяне жать / Роботящим рукам». На дактилічних К. побудовано окремі рядки і відтинки у віршах-переспівах зі «Слова о полку Ігоревім», напр.: «Полечу, — каже, — зигзицею, / Тією чайкою-вдовицею» («Плач Ярославни»); або: «З передсвіта до вечора, / А з вечора до досвіта / Летить стріла́ кале́ная, / Бряжчить шабля о шеломи, / Тріщать списи гартовані / В степу, в незнаємому полі, / Середи землі половецької» («З передсвіта до вечора»). Гіпердактилічні К. з'являються у стилізаціях народнопісенних ритмів: «Як була я молодою преподобницею, / Повісила хвартушину

над віконницею» («Гайдамаки»). Регулярний повтор певних К. визначає строфічну будову більшості віршових творів Шевченка (часто без графічного членування на строфи); нерегулярне чергування К. надає віршеві певної інтонаційної свободи й веде до вільного римування й астрофізму. Напр., у поемі «Варнак»: «Тиняючи на чужині / Понад Елеком, стрів я діда / Вельми старого. Наш земляк / І недомучений варнак / Старий той був. Та у неділю / Якось у полі ми зострілись / Та й забалакались. Старий / Згадав свою Волинь святую / І волю-долю молодую» і т. д. Див. *Рима Шевченка*.

Літ.: Ковалевський В. Рима. Ритмічні засоби українського вірша. К., 1965; *Костенко Н.* Про риму і строфіку Шевченка // *СіЧ*. 2011. № 1.

Наталя Костенко

КЛАШТЕ́РСЬКИЙ (Klášterský) **Антонін** (псевд. — A. K. L e š a n, P e t r J a s m i n; 25.09.1866, Міровіце біля Пісека, тепер Чехія — 3.10.1938, Прага) — чес. поет і перекладач. Закінчив юрид. ф-т Карлового ун-ту (1890). До 1928 працював чиновником у земському комітеті Праги. З 1897 — член літ. секції Чес. АН (з 1926 — секретар). Засновник Т-ва ім. Я. Врхліцького, голова Т-ва друзів античної культури, член письменницького об'єднання «Дзвін».

Автор поетичних зб. «Пташиний світ» (1889), «Живим і мертвим» (1889), «Опале листя» (1890), «Чеські балади і романси» (1912) та ін. Перекладав Дж.-Ґ. *Байрона* (зокр. «Мазепу»), О. Вайльда, Н. Ленау та ін.

Як друг Р. *Єсенської* 3 черв. 1892 написав листа до відомого славіста Фр. Ржегоржа, в якому пропонував посприяти Р. Єсенській у перекл. поезії Шевченка чес. мовою, схвально про неї відгукнувся, просив позичити кілька словників або посібників, що допомогли б розібратися в укр. текстах. Фр. Ржегорж порекомендував одну з б-к, де була подібна л-ра, а згодом позичив їй празьке позацензурне вид. «Кобзаря» (1876). Тривалий час вважали, що до цих перекл. Р. Єсенську спонукав безпосередньо Фр. Ржегорж, але лист К. свідчить, що вона знала про Шевченка ще до знайомства з Фр. Ржегоржем.

Літ.: Мольнар М. Тарас Шевченко у чехів та словаків. Пряшів, 1961.

Ігор Мельниченко

КЛЕБА́НОВ Дмитро Львович (12/25.07.1907, Харків — 6.06.1987, там само) — укр. композитор, диригент, педагог, скрипаль, альтист і муз.-громадський діяч. Заслужений діяч мист-в Української РСР (1967). З 1914 навчався в Харків. муз. уч-щі (клас скрипки В. Слатіна). 1926 закінчив Харків. муз.-драм. ін-т (клас композиції С. Богатирьова). Наприкінці 1920-х працював диригентом Харків. театру малих форм «Веселий пролетар», Театру муз. комедії, симфонічного оркестру Харків. радіокомітету. З 1934 — викладач Харків. муз.-драм. ін-ту, згодом — Харків. консерваторії (з 1963 — Ін-т мист-в), проф. (1960), зав. кафедри композиції та інструментування. З 1973 — проф.-консультант. За стилем муз. твори К. наближаються до постромантизму.

Д. Клебанов

Писав твори на тексти Шевченка (в рос. перекл. П. Железнова): «Ой одна я, одна», «Зацвела в долине красная калина», «Ой широких три дороги», «Бывает, иногда старик», «Гимн монашек», «Над Днепровскою волною», «В перелесок я ходила», «Как будто степью чумаки» (видані у зб.: Песни на стихи Т. Шевченко. М., 1959). Деякі з цих романсів з оригінальними текстами видавали в Україні (зб. «Вокальні твори українських композиторів на слова Т. Г. Шевченка». К., 1961). Хор «Закувала зозуленька» (1961) і солоспів «Ой люлі, люлі» для голосу з фортепіано (1961) К. написав до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка*. Оригінальною версією хору П. *Ніщинського* «Ой закувала та сива зозуля» є поема-фантазія К. для віолончелі з оркестром (1950; виконувано в Харкові). На теми народних пісень на тексти Шевченка К. створив парафраз для струнного оркестру «Думи мої, думи мої» та варіації для фортепіано «Садок вишневий коло хати».

Літ.: Черкашина М. Дмитро Клебанов // Українське музикознавство. К., 1968. Вип. 3; *Золотовицька І.* Дмитро Клебанов. К., 1980; *Очеретовська Н.* Дмитро Львович Клебанов. Х., 2007.

Наталя Костюк

КЛЕЙН Надія Георгіївна (12.05.1921, с. Підсонячне, тепер Самарської обл., РФ — 3.04.2004, Київ) — укр. художник-монументаліст. Дружина С. *Кириченка*. Навчалася у Москов. ін-ті прикладного та декорат. мист-ва (1939—43, викладач П. Корін). Працювала у монументально-декорат. та декорат.-прикладному мист-ві. Відома як майстриня мозаїчних композицій: панно для фасаду кінотеатру «Аврора» (1965—66) у Києві, панно «Україна» (1969) у с. Мрині Носівського р-ну Черніг. обл., «Лісова пісня» (1970—71) в парку м. Ялти, «Тріумф Перемоги» (1980—81) для Нац. музею історії Великої Вітчизняної війни 1941—1945 років у Києві (здебільшого у співавт. з С. Кириченком).

На шевч. тему виконала у співавт. з С. Кириченком мозаїчні панно: «Наша дума, наша пісня не вмре, не загине» (1959—60), «Ох, не однаково мені» (1961; ескіз —

НМТШ; обидва експонувалися на худож. виставці до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка*), «Нічого кращого немає, як тая мати молодая» (1963, ШНЗ), диптих «Кобзар» (у співавт. з С. Кириченком); декорат. килим «І мене в сім'ї великій…» до *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* (НМТШ; усі — 1964). Іл. табл. XII.

Тв.: Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. К., 1964; Степан Кириченко, Надія Клейн: Альб. К., 1970.

Олена Кашшай

КЛЕМЕНСО́В (справж. — Монтвід) **Дмитро Григорович** (роки життя невідомі) — рос. журналіст 1870—80-х. Зі слів Е. *Нудатова* 1890 записав його спогади про перебування Шевченка в *Раїмі* 1849 (уперше опубл.: Южный край. 1890. 31 дек.; укр. переказ: Зоря. 1891. № 5). Мемуари є цікавим джерелом відомостей про життя укр. поета в Раїмі. За спогадами Е. Нудатова, 1849 Шевченко намалював пером на півторааршинній дошці обіднього столу карикатуру на раїмських офіцерів, які намагалися залицятися до гарненької доньки чиновника М. *Цибісова*, а також виконав портрет Е. Нудатова (не знайдено; *Спогади 1982*, с. 203).

Літ.: *Іофанов Д.* Матеріали про життя і творчість Тараса Шевченка. К., 1957; *Спогади 1982*.

Іван Бажинов

КЛЕН Юрій (справж. — Освальд Федорович Бургардт; 22.09/4.10.1891, с. Сербинівка, тепер Жмеринського р-ну Вінн. обл. — 30.10.1947, Ауґсбурґ, ФРН) — укр. поет, літературознавець і перекладач. Закінчив 1920 Київ. ун-т. Належав до літ. угруповання «неокласиків». Після виїзду в Німеччину (1931) приєднався до «Празької школи». Д-р слов'ян. філології (1936). Автор поеми «Прокляті роки» (1937), зб. поезій «Каравели» (1944), віршованої епопеї «Попіл імперій» (1943—47), низки досліджень творчості П.-Б. Шеллі, Г. *Гейне*, Лесі *Українки* та ін. Шевченкові присвятив доповідь нім. мовою «Великий український поет, Кобзар Тарас Шевченко (1814—1861)» (Інсбрук, 10 берез. 1946), для якої переклав Шевченків вірш «Не женися на багатій» та ще кілька фрагментів із «Кобзаря». За участю К. 1947 в Інсбруку планувалося вид. «Великий Кобзар (вибір творів) у новій редакції», для якого він написав передм. та уклав прим., однак вид. не було здійснено (докл. див.: *Юрій Клен*. Бібліогр. покажчик. К., 2009. С. 113—114).

Тв.: Ukrainas grosser Dichter, der Kobsar Taras Schewtschenko (1814—1861). [Innsbruck, 1946]. циклост.; Твори. Торонто, 1957—1960. Т. 1—4; Вибране. К., 1991.

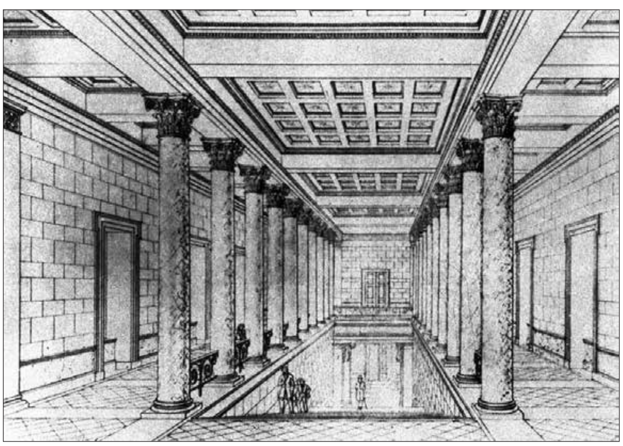
Літ.: *Орест М.* Заповіти Ю. Клена // Орлик [Мюнхен]. 1948. № 2; *Юрій Клен* — поет, перекладач, літературознавець (1891—1947): Бібліогр. покажчик. Х., 1997; *Юрій Клен*: Бібліогр. покажчик. К., 2009; *Юрова І.* Принципи інтерпретації творчості Т. Шевченка в «Попелі імперій» Юрія Клена // *НШК 38*.

Юрій Ковалів

КЛЕ́НЦЕ (Klenze) Франц-Карл-Лео фон (29.02.1784, м. Шладен, Німеччина — 27.01.1864, м. Мюнхен) — нім. архітектор, художник, історик архітектури. Представник доби класицизму. Навчався 1800—03 в Берлінській будівельній академії (майстерні Ф. В. Хірта й Ф. Жиллі), 1803—07 — в Паризькій політехнічній школі (майстерні Ш. Персьє і П.-Ф-Л. Фонтена), 1807 вивчав архітектуру в Англії, Італії. З 1834 — почесний вільний спільник петерб. *Академії мистецтв*. Створював проекти будівель для європ. королівських дворів, у 1839—52 — для рос. імператора *Миколи I* у Петербурзі. Автор споруд: Стара Гліптотека (1816—30), Пінакотека (1826—36; обидві — у Мюнхені), меморіалу Валгалла (1830—42; поблизу Реґенсбурґа, Німеччина); брав участь у спорудженні Ісаакіївського собору та Нового Ермітажу (1840—51; Петербург). Написав теоретичні праці в галузі архітектури, зокр. «Про храм Юпітера Олімпійського в Джирдженті» (1821), «Керівництво до архітектури християнського культу» (1835); пейзажі з архіт. видами. У роботі наслідував зразки архітектури Давньої Греції та італ. Відродження.

Шевченко позитивно оцінював творчість К., його архіт. споруди згадано у повісті «Художник»: «Кленц, Валгалла, Пинакотека и вообще Мюнхен занял все утро…» (4, 142). У Щоденнику 10 лип. 1857 зазначено: «Они [художники мюнхенської живописної школи П. *Корнеліус*, П. Гессе та ін. — *Ред.*] не заметили, что в архитектуре Кленца, для которой они творили свои готические безобразные творения, и тени нет напоминающего готическую архитектуру. Странное, непонятное затмение».

Наталя Білоус

Ф.-К.-Л. Кленце. Проект головних сходів Нового Ермітажу. Папір, олівець. 19 ст.

КЛЕОПА́ТРА VII (69 до н. е., Александрія — 30 до н. е., там само) — остання цариця з династії Птолемеїв у Давньому Єгипті (з 51 до н. е.). Боролася за владу зі своїм чоловіком і братом та співправителем Птолемеєм XIII Діонісом. Зайняла трон при допомозі рим. диктатора *Юлія Цезаря Гая*. Після вбивства Цезаря (44 до н. е.) стала союзницею і коханкою рим. полководця Марка Антонія, одружилася з ним (37 до н. е.), підтримувала його в боротьбі за владу з *Августом Гаєм Октавіаном*. Коли Октавіан вступив у Єгипет, Антоній і К. покінчили життя самогубством. К. померла від укусу отруйної змії, що, за віруваннями давніх єгиптян, забезпечувало безсмертя. За переказами, була освіченою, розумною і надзвичайно красивою жінкою. У переносному значенні К. — втілення краси. Її смерть була поширеним сюжетом літ. і мист. творів.

Шевченко в повісті «Музыкант», повідомляючи про нещасливе заміжжя однієї з двох сестер-близнят — Лізи, яку її вихователька силоміць видала заміж за свого брата, набагато старшого від нареченої, пана Арновського, зауважує: «Что если бы хоть какое-нибудь образование этой девушке? Это была бы совершенная Семирамида или Клеопатра» (3, 230). А в повісті «Несчастный» так описував місце майбутніх драм. подій — маєток поміщика Хлюпіна, його розкішний сад: «Сквозь деревья мелькает светлый пруд, <…> или куст акаций, или другое что-нибудь, вроде Клеопатриной иглы, воздвигнутое на память дружбы и любви» (3, 243). Тут Шевченко, ймовірно, згадав замальований укр. мандрівником-орієнталістом В. Григоровичем-Барським в Александрії (Єгипет) пам'ятник у вигляді високого чотирикутного кам'яного стовпа з гострим верхом, який нібито поставила К. на пам'ять про себе. Видання кн. В. Григоровича-Барського 1778 Шевченко мав у своїй б-ці (3, 546).

Олена Дзюба

КЛИМЕ́НКО Іван Пилипович (14.10.1946, с. Красна Слобідка, тепер Обухівського р-ну Київ. обл.) — укр. актор. Заслужений артист України (1996). Закінчив 1969 Київ. ін-т театр. мист-ва ім. І. К. Карпенка-Карого. Відтоді працює в Черкас. обл. академ. укр. муз.-драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка. Створив образи Тараса Шевченка у виставі «Гайдамаки» за однойменною поемою (1989), у літ.-муз. композиції «І чую в душі заворожену віком струну, минуле з майбутнім в одвічнім єднанні» (2004, шевч. вечір, Київ); зіграв ролі Тимоша («Титарівна» М. *Кропивницького*, 1978) та Віктора Закревського («Стіна» Ю. *Щербака*, 1984; усі — реж. А. *Ситник*).

Володимир Поліщук

КЛИМЕ́НКО Олександра Кузьмівна (9.09.1924, с. Варварівка Вовчанського р-ну Харків. обл. — 12.12.2011, Харків) — укр. мовознавець. Закінчила в 1950 Харків. ун-т і відтоді займалася наук.-пед. діяльністю на кафедрі укр. мови цього закладу (нині — Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна).

Досліджувала поетичну мову Шевченка, його творчу лабораторію, зокр. добір синонімів, фігуру повтору, ритміко-інтонаційні й синтаксичні зміни. Докладно розглядає мовні засоби драматизації Шевченкового поетичного монологу. Торкається і проблеми перекладу поезії Шевченка рос. мовою.

Тв.: Смислове й стильове значення синонімічних повторів та близькозначних слів і виразів у поезії Шевченка // *НШК 20*; Мовні засоби драматизації монологу в поезії Т. Шевченка // *НШК 26*; З творчої лабораторії Т. Шевченка // Вісник Харків. держ. ун-ту. 1973. № 88. Вип. 8; З творчої лабораторії Т. Г. Шевченка: (Логічна конкретизація як етап творчого процесу) // Вісник Харків. держ. ун-ту. 1977. № 154; З творчої лабораторії Т. Г. Шевченка (ритміко-інтонаційні зміни) // Вісник Харків. держ. ун-ту. 1986. № 284; Із творчого процесу Шевченка (віршові засоби експресії) // Вісник Харків. держ. ун-ту. 1989. № 329; У пошуках єдиного слова // Культура слова: Республ. міжвід. зб. К., 1989. Вип. 37; До питання про творчий процес і переклад // Вісник Харків. держ. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. 2000. № 491.

Літ.: Шевченкознавство в Харківському університеті: Бібліогр. покажчик. Х., 1989.

Володимир Калашник

КЛИМЕ́НКО Станіслав Степанович (31.03.1954, с. Іванівка Ставищенського р-ну Київ. обл. — 22.02.2008, Київ) — укр. кінорежисер. Заслужений діяч мист-в України (2003). Закінчив 1976 Київ. ін-т театр. мист-ва ім. І. К. Карпенка-Карого. Відтоді працював у Кіностудії худож. фільмів ім. О. П. Довженка. Поставив ряд к/ф: «Дударики» (1980), «Колесо історії» (1981), «Вир» (1983), «Женихи» (1985), «Камінна душа» (1988) та ін., у яких виявив нахил до кінематографічного відтворювання сюжетів нац. культурного життя, екранізації творів укр. письменників. У 1992—97 зняв 9-серійний навч.-худож.-просвітницький кіносеріал «Тарас Шевченко. Заповіт» — про життєвий і творчий шлях Шевченка до арешту і заслання; 1999 — телевізійний худож. фільм «Поет і княжна», присвячений взаєминам Шевченка і В. *Рєпніної*; 2005 — 2-серійний худож. фільм «Братство», який відтворює трагічну історію *Кирило-Мефодіївського братства* і причетність до нього Шевченка (автори усіх сценаріїв — І. *Дзюба*, П. Мовчан, Б. *Олійник*, С. *Клименко*).

Нонна Капельгородська

КЛИМКО́ВИЧ Ксенофонт Григорович (псевд. — К с е н о ф о н т, І в а н Х м а р а та ін.; 12.02.1835, с. Хотимир, тепер Тлумацького р-ну Івано-Франк. обл. — 19.05.1881, Львів) — укр. поет, перекладач, публіцист і видавець. Навчався у Станіславській гімназії (до 1852), а потім приватно в с. Струпкові

К. Климкович

(нині — Коломийського р-ну), де його батько був священиком. Провідний співробітник журн. «*Вечерниці*» (1862—63), ред. журн. «Мета» (1863—65), газ. «*Основа*» (1871—72), москвофільського журн. «Славянская заря» (1867—68). Перекладав *Гомера*, Дж.-Ґ. *Байрона*, Й.-В. *Гете*, А. *Міцкевича*, Ю. Коженьовського. Переклав укр. мовою і видав у заснованій ним серії «Руська читальня» російськомовні твори Є. Гребінки (роман «Чайковський», 1864), Г. Квітки-Основ'яненка («Шельменко-денщик», 1864), М. Гоголя («Вечори на хуторі близь Диканьки», 1865). Наприкінці життя перекладав нім. мовою твори Шевченка («Мені тринадцятий минало», «І виріс я на чужині», «Якби ви знали, паничі» та ін.). Із цих перекл. збереглися «Гайдамаки» (не повністю), «Гамалія» і 17 ліричних поезій (ІЛ. Ф. 3. № 3361).

Активно пропагував творчість Шевченка в Галичині, систематично публікуючи його поезії на сторінках вид., які редагував. 26 лют. 1862 організував у Львові громадську панахиду по поетові. Брав участь у підготовці вид. «Поезії Тараса Шевченка» (Л., 1867; т. 1—2), передаючи його упоряд. рукописні копії творів поета. Вперше в Україні надрук. окремим вид. поему Шевченка «Сон» (Л., 1865). У «Меті» (1863. № 4) опубл. добірку поезій Шевченка (до неї помилково вміщено і вірш П. *Чубинського* «Ще не вмерла Україна»).

Присвятив Шевченкові вірші «На вічну пам'ять Тарасові» (Вечерниці. 1863. № 9) і «Тарасові на вічную пам'ять. У п'яті роковини його смерті, дня 26-го лютого 1866» (Л., 1866), публіцистичні ст. «XVII-ті роковини смерті Т. Шевченка у Львові» (Правда. 1878. № 6), «Ми і вони» (Вечерниці. 1863. № 3—5), а також виступи на ювілейних вечорах, зокр. на шевч. вечорі укр. студентів у Відні 1866 (надрук. у брошурі «Тараса п'яті роковини». Відень, 1866), у Львові 1870 (надрук. у «Słowianinie». 1870. № 19).

У трактуванні нац. і світового значення Шевченка К. повторив основні ідеї, представлені українофільською романтичною культурософією (П. Куліш, М. Костомаров). Шевченко для К. — виразник духу народу, пророк, покликаний словом консолідувати укр. націю: «Сама впала Україна, / Сама й подвигнеться! / Заворушилась родина, / Стала жити знову. / Хто ж се вдіяв таке чудо? / Певець — родним словом» («На вічну пам'ять Тарасові»). Єдина відмінність його трактування — у відвертіше вираженій ідеологічності. Будучи одним із найдіяльніших народовців, К. використав творчість Шевченка як аргумент у їхніх тогочасних суперечках із поляками про право укр. народу на нац. самостійність (ст. «Ми і вони»). До такої ж «ідеологічної» критики належать і ст. Д. *Танячкевича*, що їх К. надрук. у журн. «Вечерниці».

Тв.: Твори Леоніда Глібова, Ксенофонта Климковича, Володимира Шашкевича. Л., 1911.

Літ.: Погребенник Я. Шевченко німецькою мовою. К., 1973; *Павлюк М*. До історії ранніх перекладів поезій Шевченка німецькою мовою (70-і — початок 80-х років XIX ст.) // *НШК 12*; *Бондар М*. Поезія пошевченківської епохи: Система жанрів. К., 1986; *Баб'як П*. Климкович Ксенофонт // Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника. Л., 1995. Вип. 2; *Арсенич П*. Тарас Шевченко і Прикарпаття, 1814—1914. Івано-Франківськ, 2000.

Михайло Шалата

КЛИМКО́ВИЧ Михась (8/20.11.1899, с. Селітранка, тепер Борисовського р-ну Мінської обл., Білорусь — 5.11.1954, Мінськ) — білор. письменник і критик. Закінчив 1915 Борисовське вище 4-річне пед. уч-ще, склав екстерном іспит на звання народного вчителя. Автор тексту держ. гімну Білоруської РСР (1955), низки драм. поем, літ.-крит. статей, лібрето опер і балетів.

Написав одноактну драму з дитячих років Шевченка «На Віленській дорозі» (Мінськ, 1939), ст. «Як я працював над перекладом творів Т. Г. Шевченка» (Літаратура і мастацтва. 1938. 27 студзеня) і «Т. Шевченко» (Бальшавік Палесся. 1939. 2 лютага). Переклав поеми «Княжна», «Іржавець», «Чернець», вірші «N. N. — Мені тринадцятий минало», «Не гріє сонце на чужині», «Хустина» та ін., що ввійшли до вид. творів Шевченка білор. мовою «Кобзар» (Мінськ, 1939).

Світлана Колядко

КЛИМО́ВСЬКИЙ Євген Іванович (справж. — Оглоблін; 17/29.03.1824 — 1866) — рос. драм. та оперний артист (тенор) і композитор. Навчався у консерватор-класі Великого театру в Москві. 1846 його зараховано до оперної трупи цього театру. Брав участь у драм. виставах Малого театру. З 1854 — в Александринському театрі в Петербурзі. З 1855 — у провінційних театрах, зокр. в *Нижньому Новгороді* (зимовий сезон 1857—58). Шевченко бачив тут вистави за участю К. У Щоденнику 1 жовт. 1857 він записав: «С сегоднишнего дня начинаются здесь спектакли <…> Давали народную сентиментально-патриотическую драму Потехина "Суд людской — не Божий". Драма — дрянь с подробностями <…> Г. Климовский, как и роль его, приторен». Зате К. сподобався Шевченкові у виставі «Мати-іспанка» М. *Полевого*: «Г-н Климовский

в роли Филиппа IV был прекрасен, одет изящно и верно портрету этого испанского государя» (запис у Щоденнику 12 листоп. 1857). К. сподобався Шевченкові і в бенефісній виставі п'єси «Святковий сон до обіду» О. *Островського*, зокр. попурі, проспіване «в антракте бенефициантом, вдобавок собственного сочинения» (запис у Щоденнику 17 груд. 1857). Натомість у виставі «Москаль-чарівник» І. Котляревського, яку у Нижньоновгород. театрі грали укр. мовою і після блискучих виступів М. Щепкіна у груд. 1857, К. Шевченкові не сподобався: «Климовский в роли Чупруна и по выговору, и по мимике — вандал. Лапти плел, варвар» (запис у Щоденнику 19 січ. 1858). У рецензії на бенефіс К. *Піунової* 21 січ. 1858 Шевченко висловлюється про К. як про досвідченого артиста, який сумлінно ставиться до свого мист-ва; талант його різнобічний, а гра його особливо хороша в п'єсах, що мають високі мист. чесноти. Про гру його у п'єсі «Паризькі злидарі» Е.-Л.-А. Бризбара й Е. Ню висловився стримано: «Судить его нужно не по пустой роли Д'Обиньи. Кажется, целью его поступления на Нижегородскую сцену были испытание себя и окончательный выбор тех ролей, которые более подойдут к свойству его таланта. Нам он в особенности понравился в пьесе "Суд людской — не Божий" [О. Потєхіна. — *Ред*.] и в пьесах г. Островского» (5, 210). З К. Шевченко зустрічався й поза театром у різних т-вах: в ад'ютанта нижньоновгород. військ. губ. — князя В. *Голіцина* (запис у Щоденнику 29 листоп. 1857), на звичайній вечірці (запис у Щоденнику 9 груд. 1857), у чиновника нижньоновгород. казенної палати, кол. студента Київ. ун-ту К. Шрейдерса, де жив на квартирі, з нагоди свого дня народження (запис у Щоденнику 25 лют. 1858).

Літ.: *Рулін П*. Шевченко і театр // Шевченко та його доба. [К.], 1925. Зб. перший; *Борщаговський О*., *Йосипенко М*. Шевченко і театр. К., 1941; *Большаков Л*. Шевченко і нижегородський театр // *НШК 21/22*.

Ростислав Пилипчук

КЛИМО́ВСЬКИЙ (Климов) **Семен** (між 1690—1700, ймовірно, Харківщина — кін. 18 ст., с. Припутні, тепер у складі с. Мошорине Знам'янського р-ну Кіровогр. обл.) — укр. поет і філософ 1-ї пол. 18 ст. Відомостей про нього майже не збереглося. В л-рі відомий як поет-піснетворець. Автор пісні «Їхав козак за Дунай» і двох віршованих творів. Шевченко знав К. з п'єс О. *Шаховського* «Козак-стихотворець» (1812) і праці М. *Греча* «Спроба короткої теорії російської літератури» (1822). Ці джерела Шевченко згадав у повісті «Близнецы» і висловив сумнів, чи справді К. жив за часів *Петра I*. Про два твори К. «О дивных Всероссийского монарха (Петра I) делах, о премудрости его и трудах» та «О пришествии Короля Шведского Карла XII внутрь Украины и об измене Мазепы» відомо, але на сьогодні тексти їх так і не виявлено.

Літ.: *Срезневський В*., *Пашук А*. Семен Климовський — український мислитель XVIII // Філософська думка. 1971. № 4; *Нудьга Г*. Слово і пісня. К., 1985; *Нудьга Г*. Козак, філософ, поет. Л., 1999.

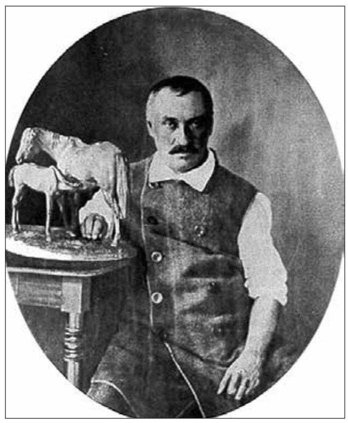
Іван Бажинов

КЛО́БЕРГ Амалія Іванівна (роки життя невідомі) — продавчиня у крамниці Аванцо в Петербурзі. Шевченко познайомився з нею не ран. осені 1859, повернувшись із подорожі по Україні. Знайдено складений К. рахунок на придбання поетом 7, 20 і 24 жовт. 1860 та 2, 11 і 12 січ. 1861 матеріалів для малювання та обрамлення виконаних робіт. В альб. поета К. залишила свою адресу (нім. мовою): Апраксін пров., 1, кв. 33 (буд. П. *Вяземського*). 24 верес. 1859 вона, ймовірно, відвідала Шевченка у його майстерні і на двох сторінках цього альб. залишила свої записи. 24 листоп. К. надіслала Шевченкові записку з вибаченням, що не зможе прийти до нього через хворобу. Існувала версія, що поет знав К. ще під час навчання у петерб. *Академії мистецтв* і скористався її послугою як моделі для написання жіночого портрета. За ін. здогадом, К. є тією натурницею, яку Шевченко змалював у повісті «Художник» під іменням Паша. М. *Шагінян* обстоювала ці припущення; П. *Жур* аргументовано їх спростував. Прототипом Паші була насправді М. *Європеус*.

Літ.: *Зайцев П. И*. Новое о Шевченко // Русский библиофил. 1914. № 1; *Шагінян М. С*. Тарас Шевченко. К., 1970; *Жур 1972*.

Григорій Зленко

КЛОДТ (Клодт фон Юрґенсбурґ) **Петро Карлович** (24.05/5.06.1805, Петербург — 8/20.11.1867, миза Халала, Фінляндія; похований у Петербурзі) — рос. скульптор. Навчався з 1822 в Петерб. артилерійському уч-щі, з 1830 — вільнослухач петерб. *Академії мистецтв*, з 1838 — її академік. Проф. (з 1848), завідувач ливарної майстерні АМ. Створював монументальні скульптури у дусі класицизму та невеликі статуетки. Виконав чотири композиції «Приборкувачі коней» (1833—50) для Анічкового мосту (Петербург); 70-метровий скульптурний фриз «Кінь на службі в людини» (кін. 1840-х — поч. 1850-х) для

П. Клодт

Мармурового палацу за ескізом архіт. О. *Брюллова*; пам'ятник *Миколі I* на коні (1859), шість коней для Нарвської тріумфальної брами в Петербурзі тощо.

Шевченко знав К. і його твори ще з часів навчання в АМ. Зліпки з його скульптур прикрашали тоді кімнату поета. Після повернення Шевченка із заслання між ним і К. встановилися дружні взаємини. Зокр., відвідавши майстерню скульптора, поет відзначив у Щоденнику, що спостерігав за роботою К. над пам'ятником Миколі I: «полюбовался монументом неудобозабываемому» (25 квіт. 1858). Високо оцінюючи жанрові статуетки й кінні скульптури К., Шевченко негативно поставився до його пам'ятника І. *Крилову* (1853—55) у Літньому саду в Петербурзі, не сприйнявши потрактування скульптором рос. байкаря насамперед як дитячого письменника. У Щоденнику 30 квіт. 1858 він записав своє враження від цього твору: «Монумент Крылова, <…> ничем не лучше алеутских болванчиков. <…> Жалкий барон Клодт! Вместо величественного старца он посадил лакея в нанковом сюртуке с азбучкой и указкою в руках. Барон без умысла достиг цели, вылепивши эту жалкую статую и барельефы именно для детей, но никак не для взрослых. Бедный барон! Оскорбил ты великого поэта и тоже без умысла». Так само негативно сприйняв Шевченко й пам'ятник князю *Володимиру* в Києві (1850—53), співавтором якого був К. (разом із скульптором В. Демутом-Малиновським, архіт. О. *Тоном*), відгукнувшись скептично про скульптора і його задум: «Що то за пам'ятник? Поставив якусь каланчу, а зверху Владимира, мов часового на варті: стоїть та дивиться, чи не горить що на Подолі?» (*Чалий*, с. 118).

Шевченко подарував К. свій естамп з картини К. Брюллова «Вірсавія» з написом: «Петру Карловичу барону Клоту. Искренне уважающий Т. Шевченко. 1860 года, сентября 4». У січ.—лют. художник за фотографією (1861, ДРМ) виконав портрет К. (офорт; див. *Клодта Петра Карловича портрет*).

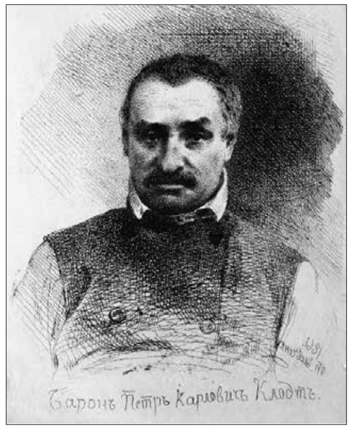
Після смерті Шевченка К. зняв з нього маску, оригінал, копія і бронзовий відлив якої зберігаються у НМТШ (с—126, с—120, с—119); бронзові відливи — у ШНЗ і *Музеї Тараса Григоровича Шевченка* в м. Палермо (Канада).

Літ.: Спогади 1982; *Толочко Л*. Дружба Тараса Григоровича Шевченка з Петром Карловичем Клодтом // Київська старовина. 2008. № 4.

Світлана Попель

КЛО́ДТА ПЕТРА́ КА́РЛОВИЧА ПОРТРЕ́Т (папір, офорт на плюрі, 16,5×12,5; 16,7×12,7; 31,2×21,6) Шевченко виконав у січ. — лют. 1861 у Петербурзі. На аркуші праворуч унизу під портретом травленим штрихом дзеркально зроблено дату й авторський підпис: «*1861. Т. Шевченко*». Нижче посередині вигравірувано рукописним шрифтом: «*Баронъ Петръ Карловичъ Клодтъ*». Зберігається у НМТШ (№ г—680).

Портрет П. *Клодта* Шевченко гравірував за фотографією, що зберігається в ДРМ (Секція рукописів. Ф. 69. № 22. Арк. 2). Її репрод. подано у кн.: *Кондаков С*. Список русских художников к юбилейному справочнику императорской Академии художеств. СПб., 1914. Ч. 2. С. 257. У портреті обличчя повернено в три чверті, на противагу зображенню анфас на фотографії. Світлотіньове моделювання відповідає класицистичним принципам — верхнє освітлення обличчя, світле тло ліворуч від фігури, обриси внизу натомість насичено тоном, затінено форми обличчя, тло праворуч від фігури та верхню частину погруддя. Широке обличчя Клодта позначено рисами енергійності й мужності, його погляд спрямовано на глядача. Портретований одягнений у білу сорочку з високим коміром та безрукавку. Застосовуючи довгий і короткий штрихи, Шевченко відобразив не лише фізіономічні риси скульптора і фактуру одягу, а й психологію особи.

Т. Шевченко. Портрет П. К. Клодта. Папір, офорт. 1861

У НМТШ зберігається ще один естамп з цього офорта (№ г—880), у ДРМ — два естампи (№ 28518, № 20787) та один — у НХМУ (№ 15608). Твір уперше згадано у ст.: *Горленко 1888,* с. 84. Уперше репрод. в альб.: Офорты Т. Г. Шевченко в коллекции В. В. Тарновского. К., 1891. Табл. 28. Експоновано: на Виставці старовинних художніх речей та картин у Києві (1899, ін. естамп — 1911); під назвами «Барон Петр Карлович Клодт» (Чернігів, 1929; Київ, 1939), «Портрет П. К. Клодта» (Москва, 1964; Прага, 1968; Ленінград, 1969; Київ, 1984, 1985) (див. *Експонування творів Шевченка*). Місця зберігання: ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ). Іл. табл. V.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 65; Каталог виставки художніх творів Шевченка в Києві. К., 1911; Республіканська ювілейна шевченківська виставка: Каталог. К., 1941; Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. М., 1964; Національний музей Тараса Шевченка: Альб. К., 2002.

Літ.: Новицький; *Говдя П*. Т. Г. Шевченко — художник. К., 1955; *Касіян В*. Офорти Тараса Шевченка. К., 1964.

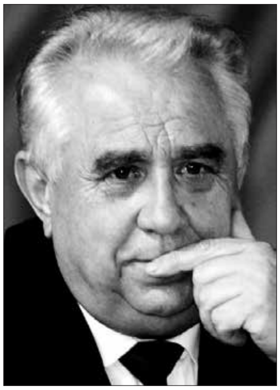
Олена Сьомка

КЛОПОТО́ВСЬКИЙ Іван Петрович (1823, Подільська губ. — ?) — учитель, викладач історії та географії астрахан. гімназії (з 1850). Поляк за походженням. Протягом 1845—49 — студент філос. ф-ту Київ. ун-ту. Шевченко познайомився з К. в *Астрахані* 15 серп. 1857, повертаючись із заслання. К. зустрів Шевченка «як батька, як брата, як найбільшого друга». У Щоденнику поета К. залишив записи 15 та 16 серп., в яких висловлює «найбільшу радість» від зустрічі з улюбленим поетом і називає його своїм кол. проф. Київ. ун-ту. Шевченко був зворушений гостинністю астрахан. знайомих, зокр. К. (щоденниковий запис від 23 серп. 1857). Вдома у К. поет читав свої вірші, а 6 листоп. 1857 адресував йому дружній лист. К. залишив спогади про перебування Шевченка в Астрахані.

Літ.: Марахов Г. І. Т. Г. Шевченко в колі сучасників. К., 1976; *Спогади 1982*; *Біографія 1984*; *Большаков Л. Н.* Оренбургская Шевченковская Энциклопедия: Тюрьма. Солдатчина. Ссылка: Энцикл. одиннадцати лет, 1847—1858. Оренбург, 1997.

Микола Травушкін

КЛО́ЧЕК Григорій Дмитрович (5.03.1943, с. Грабовци Люблінського воєводства, Польща) — укр. літературознавець, критик і публіцист. 1945 унаслідок операції «Вісла» родину було депортовано в Одес. обл. Закінчив Одес. ун-т (1965). Працював учителем, директором школи, був на партійній роботі. З 1979 викладає на кафедрі укр. л-ри Кіровогр. пед. ун-ту ім. В. Винниченка. Д-р філол. наук (1989), проф. (1990). У 2005—11 — ректор цього ун-ту. Досліджує укр. л-ру 20 ст. («Душа моя сонця намріяла... Поетика “Сонячних кларнетів” Павла Тичини», 1986; «У світлі вічних критеріїв: Про систему критеріїв оцінки літературного твору», 1989; «Історичний роман Ліни Костенко “Маруся Чурай”», 1998; «Світ “Велесової книги”», 2001, та ін.), теоретичні питання поетики твору. Активно працює у царині шкільного, освітнього літературознавства, зокр. шевченкознавства. Розробив і втілює у своїх працях методику системного аналізу художності твору.

Г. Клочек

У шевченкознавчих студіях зосереджує увагу головно на трьох аспектах: 1) розвінчує соцреалістичні стереотипи сприймання особи й доробку поета; 2) натомість пропонує нац.-державницький підхід до осмислювання його феномена; 3) розкриває глибини худож. майстерності «Кобзаря». К. доводить, що творчість Шевченка у радянські часи було фахово й системно сфальсифіковано. Завдяки методичному нав'язуванню через освіту і пропаганду цей «збільшовизований» образ поета став стереотипом масової свідомості кількох поколінь українців. З огляду на величезний авторитет поета в народі, його переінакшене слово робили ефективним інструментом масового кодування суспільства на певні радянські ідеологеми. Обґрунтовуючи наріжну тезу своєї концепції, К. бере за основу лейтмотив шевченкознавчої есеїстики Є. *Маланюка*. Гол. постулати Шевченкової нац. ідеї: 1) викриття й заперечення нац. зрадництва, малоросійства; 2) проблема провідної верстви народу — укр. еліта, за Шевченком, має бути нац. свідомою, консолідованою, близькою до народу. Заперечує К. і постмодерністську, постколоніалістську настанову на деідеологізацію Шевченка. Докладно осмислює науковець феномен енергетичної напруги Шевченкових творів, безпосередньо пов'язуючи з ним специфіку та рівень їхньої художності. К. виділяє змістові й формальні джерела енергетики текстів Шевченка. Свої шевченкознавчі концепції К. найповніше втілив у посібнику для вчителів-словесників «Поезія Тараса Шевченка: сучасна інтерпретація» (1998), в якому докладно проаналізовано «Причинну», «Катерину», «Гайдамаки», «Сон — У всякого своя доля», «Кавказ», «І мертвим, і живим», «Заповіт», «Мені однаково, чи буду», «Ісаія. Глава 35 (Подражаніє)».

Г. Клочек. Поезія Тараса Шевченка. К., 1998. Обкладинка

Тв.: Кілька штрихів до «образу автора» в поемі Т. Шевченка «Гайдамаки» // *НШК 31*; За святим законом Шевченка: Про художню силу «Холодного Яру» // Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. 1999. № 1; Проблема деінтерпретації творчості Тараса Шевченка // IV Міжнародний конгрес україністів. Літературознавство. К., 2000. Кн. 1; Проблема деінтеграції творчості Тараса Шевченка // Літературознавчі та історичні студії: Матеріали конф. Л., 2002. (Істор.-філос. і філол. секції; Праці сесій, конф., симпозіумів НТШ; Т. 14); Поезія Тараса Шевченка як енергетичний феномен // Наукові записки / Кіровогр. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. Кіровоград, 2004. Серія філол. науки. Вип. 56. (Літературознавство); Поезія Тараса Шевченка «Мені тринадцятий минало…» // Наукові записки / Кіровогр. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. Кіровоград, 2006. Серія філол. науки Вип. 70 (Літературознавство); Енергія художнього слова: Зб. статей. Кіровоград, 2007.

Літ.: Каюков В. Посібник, на який чекали // Дивослово. 1999. № 3. — Рец. на кн.: *Клочек Г.* Поезія Тараса Шевченка: Сучасна інтерпретація. К., 1998; *Куценко Л.* До істинного Шевченка // Кіровоградська правда. 1999. 28 верес.; *Пахаренко В.* Оборонець істин «Кобзаря»: (Шевченкознавча концепція Г. Клочека) // Вісник Черкас. нац. ун-ту ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2006. Серія філол. науки. Вип. 95.

Василь Пахаренко

КЛЮ́ЄВ Микола Олексійович (10/22.10.1884, за ін. дж. — 1887, с. Коштуги Олонецької губ., тепер Прионезького р-ну, Карелія, РФ — між 23—25.10.1937, м. Томськ, РФ) — рос. поет. Навчався у міському уч-щі м. Витегра (1893—95) та у Петрозаводській фельдшерській школі (1901—02). Товаришував із С. *Єсеніним*. З 1915 навколо них згрупувалися письменники «новоселянського» напряму. Був близький до неонародницького гуртка «Скіфи» (1917—18). Автор поетичних зб. «Сосен передзвін», «Братерські пісні» (обидві — 1912), «Левовий хліб» (1921), «Хата і поле» (1928), поем «Четвертий Рим», «Мати-Субота» (обидві — 1922), «Плач за Сергієм Єсеніним» (1926) та ін. 1934 К. заарештовано за звинуваченням у контрреволюційній діяльності (причиною арешту була поема «Погорільщина», 1928), вислано до Томська. 1937 повторно заарештовано й розстріляно; реабілітовано 1957.

М. Клюєв

У житті й творчості К. та Шевченка багато спільного. Цю близькість до Шевченка рос. поет відчував протягом усього життя. Б. *Лазаревський* не випадково назвав К. «великоруським Шевченком», який навчив «розуміти музику слова народного» (Николай Клюев. Воспоминания современников. М., 2010. С. 109). Нащадок корінного селянського роду з рос. Помор'я, він мріяв про славу Шевченка — поета з народу. В одному з листів до Н. Христофорової з Томська наприкінці 1935 К. писав про трагізм своєї ситуації на засланні: «А залити розплавленим свинцем поетові горло теж не жарти — це гірше за долю Шевченка» (*Клюев Н. А.* Словесное древо. СПб., 2003. С. 372). У поемі «Кремль» (1934) звертається до фактів життя Шевченка, що постають тут повчальним прикладом перемоги поета над істор. поневолювачами. Йдеться також і про місце К. в рос. поезії, яке він порівнював із Шевченковим: «Тарас Николе как собрату, / Ковыльную вверяет кобзу! — / И с жемчугом карельским розу / Подносит бахарь Украине!» (*Клюев Н.* Кремль // *Наследие* комет: Неизвестное о Николае Клюеве и Анатолии Яре. М., 2006. С. 211).

Слід відзначити типологічний зв'язок філос.-естетичних поглядів К. і Шевченка. Так, не лише окремі мотиви є спільними для творчості обох поетів, скажімо, мотив «чистого серця», очищування від гріха (Шевченкова «Молитва» й «Очищення серця» К.), сами́й магістральний образ «мужицької ліри» у К. перегукується з центр. образом «Кобзаря». Важливим поетичним топосом для обох є образ хати/избы. Сакралізація цього образу дає змогу розглядати її топіку як із позиції побутових потреб людини, так і з позиції онтологічної. У міркуваннях про хату для К. особливо важливою є геополіт. вісь: Північ — Південь. При цьому якщо Пд. — джерело давньорус. культури, то Пн. — охоронець її першообразів, кодів слов'ян. міфології, чистоти православної віри. Тому для К., як і для Шевченка, значущі чинникові топоси Київської Русі: «тур злоторогий» Київ, Чернігів, Путивль, Полтава, Переяслав. З цим пов'язана пильна увага обох поетів до *«Слова о полку Ігоревім»*, зокр. до «Плачу Ярославни», який став джерелом ремінісценцій поеми К. «Пісня про Велику матір» (1930-ті, не завершена).

Літ.: Кисельова Л. О. Шевченко і Клюєв (До проблеми типологічних зв'язків української та російської літератур) // Дослідження творчості Т. Г. Шевченка: Тематичний зб. наук. праць. К., 1992.

Валерій Доманський

КЛЮ́ШНИКОВ Віктор Петрович (10/22.03.1841, с. Алексіановка Гжатського пов. Смоленської губ., тепер Смолен. обл., РФ — 7/19.11.1892, Петербург) — рос. письменник і журналіст. Закінчив природничий відділ фізико-математичного ф-ту Москов. ун-ту (1861). Ред. журн. «Заря» (1868), журн. «Нива» (1870—75, 1887—92), «Всенаучный энциклопедический журнал» (1877—82), видавав газ. «Кругозор» (1876—78). Автор романів «Великі кораблі» (1866, опубл. 1874), «Цигани» (1869), повістей «Не-Марево» (1871), «Родина вільнодумців» (1872, у співавт. з П. Петровим) та ін.

Природа, фольклор, побут України, а також політ. події, пов'язані з повстанням у Польщі 1861, надали К. багатий матеріал для його першого роману «Марево» (Русский вестник. 1864. № 1—5; окреме вид.: М., 1865). Гостра проблематика твору (соц.-культурне становище пореформеної Росії, доля радикально налаштованої молоді) дала підстави рос. критиці 1860—70-х інтерпретувати твір як пародію на молоде покоління. Українців автор зображує замкненими у своєму просторі, вони вороже ставляться до рос. і польс. революціонерів. У негативному контексті згадано ім'я Шевченка. Неприймання світоглядних позицій Шевченка герої К. переносять і на його творчість. Ймовірно, образ гімназиста Колі Горобця

карикатурно знижує образ молодого Шевченка, захопленого революційно-демократичними ідеями.

Людмила Дереза

КЛЯ́ВІН-ВІЗИРЕ́НКО (Клявін) **Роберт Альбертович** (10.02.1929, Одеса — 14.08.2002, Київ) — укр. артист балету, балетмейстер-репетитор, педагог, народний артист Української РСР (1979). Навчався в Хореографічній студії при Київ. театрі опери та балету ім. Т. Шевченка, в Ленінград. хореографічному уч-щі (1948—49). У 1949—69 — соліст балету, 1969—73 — худож. керівник балету, 1979—85 — гол. балетмейстер Київ. театру опери та балету. 1985—87 — балетмейстер Київ. дитячого муз. театру. З 1987 — балетмейстер у театрах Белграда і Нового Сада (Сербія), Загреба (Хорватія). Танцівник лірико-героїчного плану, високої майстерності й артистизму. Створив драматично наснажені образи в балетах класичного та сучасного репертуару. Серед найвизначніших досягнень — емоційно переконливий образ народного месника Степана в балеті К. *Данькевича* «Лілея» (1956, Київ. театр опери та балету; див. *Національна опера України імені Т. Г. Шевченка*) та в першому укр. фільмі-балеті «Лілея» (1959, Київ. кіностудія худож. фільмів ім. О. П. Довженка). У 1964 виступив балетмейстером-постановником балету «Оксана» В. *Гомоляки* за поемою Шевченка «Слепая» (*Донецький національний академічний театр опери та балету імені А. Б. Солов'яненка*).

Р. Клявін-Візиренко та Є. Єршова у сцені з балету К. Данькевича «Лілея». 1958

Літ.: Станішевський Ю. Балетний театр Радянської України: (1925—1985): шляхи і проблеми розвитку. К., 1986; *Левандовський С.* Життя, віддане балету // Українська газета Плюс. 2008. 18—31 груд.

Юрій Станішевський

«КНИГА́РЬ» — критико-бібліогр. журн. Видавало т-во «Час» у Києві з верес. 1917 до берез. 1920. Вийшов друком 31 номер (за ред. В. *Королівa-Старого* — № 1—18, М. *Зерова* — № 19—31). З часописом співпрацювали провідні критики і письменники: С. *Єфремов*, А. *Ніковський*, П. *Зайцев*, П. *Богацький*, П. *Филипович*, М. *Могилянський*, Ю. *Меженко*, О. *Олесь*, С. *Черкасенко*, Л. *Старицька-Черняхівська* та ін. Друкували ст. з історії укр. л-ри, огляди, рецензії на худож. твори, літературознавчі праці, повідомлення про книжкові новинки тощо.

На сторінках «К.» систематично з'являлися ст. про Шевченка, рецензії на дослідження його творчості, на вид. творів, бібліогр. нотатки про шевч. публ. тощо. Найдіяльнішу участь в оглядах л-ри брали П. Зайцев, С. Єфремов, П. Богацький. Наук. значення досі зберігає ст. А. Ніковського «Бібліотека Т. Шевченка» (1917. № 3), в якій автор, ретельно вивчивши Щоденник Шевченка, вперше спробував створити каталог його особистої б-ки (майже 200 позицій). Т. ч., дослідник спростував поширене твердження про відсутність систематичної освіти в Шевченка й «інтуїцію» як основу його геніальності. У «К.» побачили світ ст. С. Єфремова «Без “Кобзаря”» (1918. № 6), Г. Тисяченка «Історія Великої Книги» (1918. № 6), П. Зайцева «Два Кобзарі» (1919. № 19). У цих публ. йшлося про те, що, попри зникнення цензурних перепон, широкі кола читачів через технічні проблеми й обмаль профес. текстологів і редакторів так і не одержали фахового вид. поезії Шевченка, адже для вид. 1917—19, на думку авторів, характерні низька якість редагування, велика кількість помилок і відсутність наук. апарату. У ст. «Два “Кобзарі”» П. Зайцев, рецензуючи «Кобзар» (К.; Л.; Х., 1918) та «Кобзар» (К., Лейпциґ, 1918) за ред. Б. *Лепкого*, наполягав на необхідності наук. публ. Шевченкових творів. На його погляд, слід було відмовитися від принципу контамінації при подаванні текстів, а спиратися на останні прижиттєві ред. творів.

Книгарь. Літопис українського письменства. 1918. № 8. Обкладинка

Життєписи Шевченка та літературознавчі розвідки мали у «К.» різні відгуки. Позитивно було оцінено праці: *Єфремов С.* Тарас Шевченко, життя його та діла. К., 1917 (рец. П. Зайцева; 1918. № 7), *Доманицький В.* Життя Тараса Шевченка. К., 1917 (рец. С. Єфремова; 1918. № 11), *Сушицький Ф.* Народність в творах Шевченка. К., 1918 (рец. М. Лукашевича. 1918. № 12/13) та ін. Однак «К.» скептично оцінював спроби марксистського шевченкознавства інтерпретувати постать Шевченка як «народного соціалістичного поета». П. Зайцев піддав критиці видану в Полтаві 1917

працю А. *Луначарського* «Великий народний Поет (Тарас Шевченко)» (1918. № 7) та її основну ідею, що Шевченків націоналізм «сам по собі має соціалістичну цінність» (Там само. С. 402—403). Кілька публ. у журн. стосувалися маловивчених епізодів із життя Шевченка. Зокр., П. Богацький у розвідці «Т. Г. Шевченко і кн. В. Н. Рєпніна» на основі аналізу приватних листів В. *Рєпніної* висвітлив взаємини княжни і поета, дійшовши висновку, що Шевченко, «мріючи про родинне щастя, <...> не звернув увагу на щиру і прекрасну любов такої незвичайної людини» (1917. № 2. С. 60). Він же прорецензував працю П. Зайцева «Оксана. Перше кохання Шевченка» (1918. № 7).

Інформація про шевченкознавчі вид. і повідомлення про вихід друком Шевченкових творів уміщувалися на сторінках часопису майже щономера. Так, було опубл. численні рецензії та відгуки С. Єфремова, П. Зайцева, В. Королівa-Старого, М. Лукашевича, Б. *Якубського* та ін. на праці: *Черкасенко С*. Т. Шевченко й діти. II. Шевченко педагогом. К., 1917 (1917. № 1), *Смаль-Стоцький С*. Діди, батьки і внуки у Шевченка. О., 1918 (1918. № 11), *Білецький Л*. Виховання емоціонально-образного мислення і твори Шевченка. К., 1918 (1918. № 12/13), *Білецький Л*. Про Тараса Шевченка. До шкільного святкування роковин Кобзаря України. Умань, 1918 (1918. № 16), *Дурдуківський В*. Матеріали для шкільних ранків і вечірок в пам'ять Тараса Шевченка (1918. № 12/13), *Савицька М*. Тарас Шевченко. Життєпис і вибір з «Кобзаря». Полтава, 1918 (1918. № 15), Тарасові Шевченкові в 102 роковини його уродин. 19 марця 1916 року. Полонені українці Вецлярського табору (1918. № 12/13) тощо; низку вид. Шевченкових творів, зокр.: Маленький кобзар. М., 1917 (1917. № 2), опубл. брошурами у Катеринодарі 1917 поезії «Розрита могила», «Сон — У всякого своя доля», «Єретик», «Кавказ», «Царі», «Саул» (1917. № 4), Малий кобзар. Баришполе, 1918 (1918. № 7), «Кобзар» (К., 1917) за ред. В. Доманицького (1918. № 8) та ін.

Т. ч., «К.» у часи нац.-визв. змагань регулярно здійснював фахове рецензування численних брошур про Шевченка та вид. його поезії, іноді підготовлених за відсутності кваліфікованих редакторів, в умовах гострої відсутності друкар. паперу. Часопис чітко артикулював несприйняття більшовицьких спекуляцій на імені Шевченка, постійно наголошував необхідність наук.-крит. видань спадщини поета.

Літ.: Гримич С. «Книгарь» на барикадах за Шевченка // Інформаційна сфера як духовне явище: [Зб.] К., 1999.

Андрій Борець

КНИЖКО́ВІ ЗНА́КИ ШЕВЧЕНКІА́НИ — див. *Екслібриси шевченківські*.

«КНЯГИ́НЯ» — Шевченкова повість рос. мовою, написана в *Новопетровському укріпленні* орієнтовно 1853. Чистовий автограф зберігається в ІЛ (Ф. 1. № 93). «К.» — третя рос. повість Шевченка і перша, яку він запланував видрукувати в рос. періодиці (передусім у журн. «*Отечественные записки*») під псевд. «К. Дармограй» [*Кобзар Дармограй. — Ред*.]; див. його листування з приводу публікування повісті з А. *Краєвським*, О. *Плещеєвим*, Бр. Залеським, А. *Толстою*). Клопотання автора не завершилися успіхом. Два уривки «К.» вийшли в журн. «*Основа*» (1862. № 3) у складі ст. О. *Лазаревського* «Матеріали для біографії Т. Г. Шевченка» [рос. мовою]. Уперше повість із довільними змінами й неточностями надрук. у журн. «*Киевская старина*» (1884. № 3. С. 393—422). Уперше введено до зб. творів у вид.: Поэмы, повести и рассказы Т. Г. Шевченко, писанные на русском языке. С портретом поэта / Изд. редакции «Киевской старины» (К., 1888. С. 659—690).

А. Дерев'янко. Ілюстрація до повісті «Княгиня». Папір, літографія. 2003

«К.» — одна з трьох повістей, яким передують близькі за тематикою та сюжетом однойменні поеми Шевченка «Наймичка» та «Варнак»; вірогідно, подібний зв'язок міг бути між поемою «Петрусь» і втраченою «Повестью о безродном Петрусе». У «К.» використано окремі сюжетні мотиви й епізоди поеми «Княжна», 1847 (мотив нерівного шлюбу, сцени розгульного життя князя, голоду й пожежі на селі). Як слушно зазначила Л. *Кодацька*, щойно названі повість і поема — це «найбільш відмінні й найбільш самостійні твори — з різною назвою, із значно зміненим сюжетом, з іншим відрізком часу дії. І хоч загалом Шевченко використав у повісті майже ті самі фабульні ситуації, що й у поемі, проте композиція твору, зав'язка і колізія переживань героїв в ній інша» (*Кодацька Л. Ф*. 1968. С. 125).

Певний внутрішній зв'язок «К.» із літ. традицією першої пол. 19 ст. можна простежити передусім у проблемно-тематичній сфері. В укр. («Маруся», «Сердешна Оксана» Г. Квітки-Основ'яненка, «Кулик»,

«Злой человек» Є. Гребінки) та в рос. («Мертві душі» М. Гоголя, «Именины» М. Павлова, «Сорока-злодійка» О. *Герцена*) л-рах порушували низку злободенних на той час проблем: безправність і злиденність кріпаків, гноблення й визиск простолюду, аморальність і жорстокість поміщиків, непомірна розкіш їхнього побуту. Провідну у творчості Шевченка соц. проблему — кріпацтво — повістю «К.» представлено в новому ракурсі, бо йдеться про один із варіантів історії виродження поміщицької сім'ї, внутрішній конфлікт у ній, загибель кріпацького села внаслідок сваволі поміщика, що призвела до голоду, злиднів і, зрештою, до нищівної пожежі. Цю тему розробляв Шевченко і в ін. творах («Петрусь», «Музыкант», «Несчастный» тощо).

Ф. Литвинов. Ілюстрація до повісті «Княгиня». Папір, туш. 1961

Фабулу повісті основано на історії дочки небагатого поміщика, чиє кохання до молодого сусіда й усю її долю перекреслив нерівний шлюб із розрахунку. Катруся вийшла заміж за князя, однак не з власного бажання, як героїня поеми «Княжна», а під нещадним тиском марнославної безсердечної матері, яка давно плекала намір видати доньку тільки за аристократа. Чоловіком юної Катрусі став князь Мордатов — драгун, в образі якого автор сконцентрував усі ненависні йому риси тодішнього офіцерства. Прототипом послужив, імовірно, князь М. *Кейкуатов*, власник села *Бігача*; він узяв за другу дружину 20-річну красуню, доньку небагатих батьків К. Бутович; народивши доньку, названу Катериною, молода жінка померла (*Жур 1985*, с. 346—349); рано померла й мати княжни. Молода княгиня за сюжетом повісті теж народила дитину, але невдовзі, вимучена пережитими знегодами й знущаннями чоловіка, збожеволіла (епізод божевілля княгині близький до фінальних сцен поем «Слепая» та «Марина»).

Сюжет повісті складає кілька подійних ліній. Лінію самого мандрівника-розповідача представлено його враженнями, спогадами, стислими оцінками подій; поряд розвивається лінія родини Катрусі — майбутньої княгині, а також лінія князя Мордатова з його «драгунией». Краса природи контрастує із животінням кріпаків, добробут козацького села — зі злиденністю села кріпацького. Розпусного брутального князя — москаля, начальника драгунів, захисника й виразника політики Рос. імперії протиставлено беззахисній Катрусі, «високу духовну культуру українського селянства», втілену в образах заможного козака Степановича й няньки-кріпачки Микитівни, — «моральній гнилизні злочинного панства» (*Зайцев П.* С. 311). Княгиню, Микитівну, селян подано як пасивні покірливі жертви зла. Образ Степановича помітно позначено впливом таких позитивних персонажів у повістях Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся» і «Добре роби — добре й буде», як, напр., Наум Дрот і Тихон Брус (див.: *Білецький О.* С. 228—229).

М. Дерегус. Ілюстрація до повісті «Княгиня». Папір, вугіль, акварель. 1956

Важливо відзначити, що Степанович зберіг козацький дух вільнодумства й непокори. Він навіть дивується довготерпінню селян, покірливості родини князя Мордатова: «как вы не догадалися его пьяного задушить, да сказали б, что умер с перепою» (3, 168), вважаючи цілком справедливим позбавити життя цього деспота й розпусника. На заперечення Микитівни, що це «грех! а Страшный суд <…>!» (Там само), Степанович розповідає притчу про великого грішника-розбійника: він убив нечестивця, що проклинав рідну матір на її могилі, й за це Господь відпустив йому всі його тяжкі гріхи. Привертає увагу така особливість: Степанович не тільки добре порядкує у власному господарстві, а й успішно торгує хлібом, але селян не визискує («вчетверо продавал дешевле», ніж інші. — 3, 170), спорядив чумаків за сіллю та рибою, тож і «выручил порядочную копейку» (3, 171). Образ такої активної незалежної людини змальовано з великою симпатією.

Композиція «К.», подібно до ін. Шевченкових повістей, починається ліричним вступом, який містить розлогі спогади автора про своє дитинство та юність. Цей великий автобіогр. фрагмент співвідноситься із сюжетом повісті суто асоціативно. П. Зайцев, завваживши відсутність «реального зв'язку між вступом <…> та самим оповіданням», спробував пояснити уведення Шевченком автобіогр. матеріалу: «напруженість поетових переживань, зв'язаних з

темою, була така велика, що він не міг приступити до оповідання, не висловивши спочатку всього, що його хвилювало і що він згадував, коли думав про українське село» (*Зайцев П*. С. 311).

Центр. місце у творі посідає оповідь наратора — няньки Микитівни, котра виховала Катрусю, майбутню княгиню, стала свідком її нещастя, врятувала Катрусину дитину, виховує її; обох прихистила родина добросердого Степановича. За переконанням Є. Сверстюка, у композиції повісті використано прийом оповіді свідка (*Сверстюк Є*. Шевченкова «Княгиня» // *ЛУ*. 2013. 14 берез. С. 4). Нарація розвивається повільно, до неї введено докладну передісторію про дитинство та юність Катрусі, про її батьків, що охоплює майже пол. тексту. Свого часу ще Б. *Навроцький* спостеріг, що композиція «К.» ускладнена фабульними відгалуженнями, діалогами, епізодами, звертаннями до слухача, коментарями розповідача (див.: *Навроцький Б*. 1925. С. 178—180). Оповідь наратора близька до розповідної манери М. Гоголя (*Багрий А. В*. Т. Г. Шевченко в литературной обстановке // Известия Азербайджанского университета: Общественные науки. Баку, 1925. Т. 2/3. С. 120). Л. Кодацька підкреслила, що Шевченко-прозаїк за формою повістування продовжував ліричну манеру розповіді своїх попередників — Г. Квітки-Основ'яненка, П. Куліша, М. *Лермонтова* (*Кодацька Л. Ф*. 1972. С. 237). Роздуми автора, його міркування й сентенції випливають безпосередньо із розвитку дії, хоча стосуються її різною мірою. Ліризації розповіді сприяють і любовно змальовані сільські пейзажі.

М.Дерегус. Ілюстрація до повісті «Княгиня». Папір, вугіль, акварель. 1957

Наратор «К.» — стара нянька Микитівна — свідок, який перебуває на периферії подій; її ставлення до подій збігається з позицією автора-розповідача, — вона, в суті, його інше **я**. А розповідач створює рамку повісті: подає обставини своєї зустрічі зі Степановичем та Микитівною, описує їхній зовнішній вигляд, стверджує правдивість оповіді Микитівни, повідомляє розв'язку фабули. І на описах пейзажів, і на портретах персонажів позначилося профес. бачення автора-художника, зокр. його обізнаність з історією

М. Дерегус. Ілюстрація до повісті «Княгиня». Папір, офорт. 1956

мист-ва. Алюзії на відомі картини, апеляції до образів із грец. та римської міфології — поширений у повісті прийом портретування та характеристики персонажів (пор., напр., опис майбутньої оповідачки з Катрусиною дитиною на руках: «Старушка показалась мне живой картиной Жерар Доу, а дитя — это был херувим Рафаэля» (3, 159).

Дослідники не оминули увагою лексичного багатства Шевченкових повістей, їхньої сильної укр. стихії. Мова Микитівни ряснiє лексичними українізмами, порівняннями, епітетами, прислів'ями та приказками, та й мова автора-розповідача є відчутно українізованою як лексично, так і синтаксично. Укр. слова, що означують суто місцеві реалії, автор подає рос. транслітерацією (дымар, прычилок, шпориш, скринька тощо). Так відтворено й цілі діалоги, особливо між персонажами українцями, що увиразнює їхні характеристики. Оповідь Микитівни — типовий «сказ» — усна «чужа мова» з домішкою простомовної укр. та рос. говірок. Автор широко вживає риторичні вигуки й запитання. До наративу повісті залучено текстові площини Апостола, Псалтиря, віршів Г. Сковороди, роману М. *Загоскіна* «Юрій Милославський, або Росіяни в 1612 році» (1829), укр. народних пісень, а також вставну новелу — переказ одного з варіантів поширеної у фольклорі та л-рі притчі про блудного сина. Існує думка, що трагічна історія Катрусі — це вставне оповідання (див.: *Ивакин Ю*. Повести Т. Г. Шевченко // *Шевченко Т*. Повести. К., 1988. С. 29).

Ускладненість і розтягненість композиції та сюжету не завадили Шевченкові створити психологічно вмотивовані портрети персонажів, зокр. найвиразніше індивідуалізовано образ автора-розповідача. Повість «К.» є досить вдалою спробою поєднання романтичної та просвітительсько-дидактичної поетики.

Літ.: Пыпин А. Русские сочинения Шевченко // Вестник Европы. 1888. Т. 2. № 3; *Тиховський Ю*. Великоруська мова в творах Шевченка // Українська хата. 1910. № 1; *Стешенко І*.

Російсько-українські паралелі в творчості Шевченка // *Український* науковий збірник. М., 1916; *Навроцький Б.* Шевченко як прозаїк: (Порівнюючий розгляд прозової і ліро-епічної композиційної техніки творчості Шевченка) // Червоний шлях. 1925. № 10; *Патокова О.* Російські повісті Шевченка: Лінгвістичні та стилістичні замітки // *Шевченко.* [Х.], 1929. Річник 2-й; *Навроцький Б.* Шевченкові повісті // *Навроцький Б.* Шевченкова творчість: Зб. ст. Х.; К., 1931; *Зайцев П.* Оповідання «Княгиня» // *ПВТ: [У 16 т.].* Т. 8; *Рубан В.* До питання про лексику, фразеологію і стиль російських повістей Шевченка // Наукові записки Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка: Зб. філол. ф-ту. Пам'яті Т. Г. Шевченка. К., 1939. № 1; *Шагінян М.* Тарас Шевченко. К., 1970; *Білецький О.* Російська проза Т. Г. Шевченка // *Білецький О.* Зібр. праць: У 5 т. К. 1965. Т. 2; *Чижевський Д.* «Княгиня» — оповідання Шевченка (1853) // Шевченко. Нью-Йорк, 1953. Річник 2-й; *Чалий Д. В.* Повісті Шевченка і проблема його реалістичного методу // *НШК 1/2*; *Магура Е. С.* К вопросу о лексике и фразеологии русских повестей Шевченко // *НШК 4*; *Петрова П. А.* Украинизмы в лексике русских повестей Шевченко // *НШК 8*; *Кодацька Л. Ф.* Однойменні твори Т. Г. Шевченка: (Порівняльний аналіз поем і повістей «Наймичка», «Варнак», «Княжна» — «Княгиня»). К., 1968; *Кодацька Л. Ф.* Художня проза Т. Г. Шевченка. К., 1972; *Калинчук А.* Повість «Княгиня»: спроба комплексного аналізу // *НШК 36*.

Алла Калинчук

КНЯ́ЖА — село Звенигородського пов. Київ. губ., тепер Звенигородського р-ну Черкас. обл. Через К. пролягав поштовий тракт, яким Шевченко проїжджав у 1843 і 1845. Поет міг оглядати в селі залишки військ. укріплення і давній колодязь, слухати перекази й легенди, побувати в церкві Іоанна Богослова, яку збудував 1833 І. *Фундуклей*. Неподалік К., за спогадами Ф. *Лебединцева*, Шевченко загубив свій кисет із тютюном.

Літ.: Похилевич; *Спогади 1982*.

Григорій Зленко

КНЯЖИ́НСЬКИЙ Антін (псевд. — А н т о н е н к о Н.; 11.02(?).1893, м. Самбір, тепер Львів. обл. — 22.12.1960, м. Філадельфія, США) — укр. соціолог, громадсько-політ. та освітній діяч. Вищу освіту здобув на філос. ф-ті Львів. ун-ту. Викладав укр. мову в гімназіях Галичини. Співвидавець, співред. та автор низки публ. істор.-краєзнавчого журн. «Літопис Бойківщини» (1931—39). Захистив докторську дисертацію у Львів. ун-ті (1930). Проф. укр. мови і пропедевтики філософії. З 1944 перебував у Відні. 1945 його заарештувала радянська контррозвідка. Відбувши 10 років таборів, як підданий Австрії повернувся у Відень, 1956 переїхав до Німеччини, згодом — до США. Окремими вид. вийшли праці: «Дух нації: Соціологічно-етнопсихологічна студія» (1959), «Творчий шлях Лесі Української» (2-ге вид. 1961), спогади «В країні неволі…» (1957), «На дні СССР…» (1958; перевид. 2001) та ін. Автор низки істор.-краєзнавчих досліджень Бойківщини.

У праці «Дух нації», розглядаючи Шевченка як виразника і фундатора нац. духу, К. наголошував, що поет у своїх творах, зокр. поемі «Сон», продемонстрував відмінність укр. «духової структури» від рос. Шевченко, на думку К., заперечив костомаровську концепцію месіанізму укр. народу, запропонувавши натомість власну теорію «Божого післанництва, що його “у безвість віків” несе українська нація…» (Дух нації. Нью-Йорк, 1959. С. 199), окреслив основні риси укр. ментальності, зокр. антеїзм, довів, що тільки у власній вільній державі народ може виявити «волю Духа нації» (Там само. С. 155). Шевченко для К. — один із яскравих виразників нац. духу, тому «його слова не тратять вартості й навіть актуальності, бо й ніколи в житті нації не може змінитися її дух» (Там само. С. 250). Філос. погляди Шевченка К. розглянув у доповіді «Філософія Шевченка», виголошеній на світовому конгресі Укр. вільної науки 1961. Деякі праці К. про Шевченка залишилися неопубл.

Тв.: Філософія Шевченка // *ЗНТШ*: Тарас Шевченко. Зб. доп. світового конгресу Української вільної науки для вшанування 100-річчя смерті патрона НТШ. Нью-Йорк; Париж; Торонто, 1962. Т. 176.

Світлана Лущій

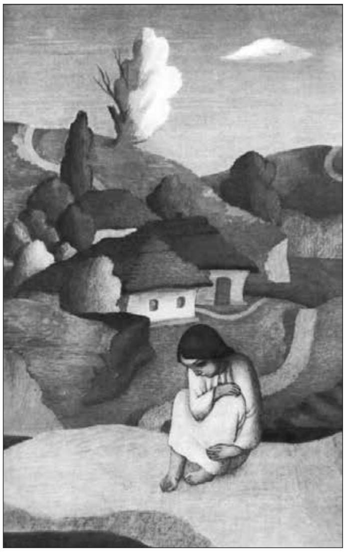
«КНЯЖНА́» — ліро-епічна поема Шевченка, соц.-побутова за проблематикою, драматична за тональністю. Написана орієнтовно наприкінці черв. — у груд. 1847 в *Орській фортеці*. Чистовий автограф — у «*Більшій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 3—17). Вперше надрук. у *«Кобзарі» 1867*. Це перший великий твір «невольничої музи». Худож. завдання, реалізоване автором у поемі, полягало в тому, щоб, скинувши ідилічний декор мальовничості з укр. села, розкрити антигуманність соц. устрою, заснованого на кріпацтві. Автор прагнув показати звироднілу сутність кріпосника й те руйнування, яке він несе своєму оточенню, — і не тільки селянам-кріпакам, чиї життя й смерть у його волі, а й найближчій родині — дружині, дитині, осудити кріпосництво як аморальне явище, огидне ще й тим, що нерідко прикрите маскою народолюбства

О. І. Івахненко. Ілюстрація до поеми «Княжна». Папір, кольорова літографія. 1984

й патріотизму (невдовзі цю фальш поет розвінчає у сатиричному портреті «народолюбця» — «П. С.», 1848). Серед прототипів образу Князя, на яких поет чимало надивився в Україні, — Г. *Тарновський*, П. *Закревський*, П. *Лукашевич*, Родзянки, М. *Кейкуатов* та ін.

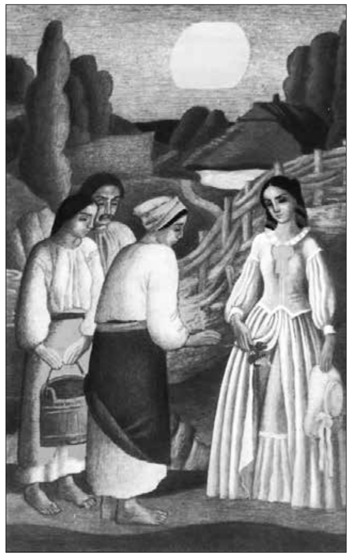
У поемі «К.» подано соц. й етико-морально акцентований портрет кріпосника класичного штибу — жорстокого й себелюбного. Постать Князя поет зображує саркастично й зневажливо. Хижацький визиск селян показано у творі як типовий для поміщицтва взагалі. Жертвами Князя стають його дружина, покарана Богом за те, що, не послухавши батьків, утекла й повінчалася із Князем, та їхня донька — малою, після ранньої смерті матері, занедбана батьком, а дорослою ним же зґвалтована. Мотив інцесту — наймерзеннішого злочину щодо жінки й найбільшого її приниження — розроблено й у поемах «Слепая» (1842) та «Відьма» (берез. 1847); цей поширений у романтичній л-рі мотив у Шевченка слугує вкрай негативною характеристикою персонажа. Образи обох жінок автор огортає ореолом ніжності й жалю. Княгиня — ідеальна мати, яка зуміла закласти в душу малої доньки великий заряд доброти: повернувшися з ін-ту шляхетних дівчат, Княжна стала опікуватися селянами, і всі її звали «матір'ю своєю святою» за ласку й постійну допомогу. Образ Княжни продовжує галерею Шевченкових праведниць, розпочату Наймичкою в однойменній поемі 1845 та продовжену Осикою-Відьмою (1847): кожна з них творить свій духовний та громадянський подвиг. Княжна — ідеальне втілення чистоти, краси, християнських чеснот; покинувши село після трагічних подій, вона з прочанами ходить по святих місцях, постригається в черниці і, зрештою, знесилена, хвора, вмирає в монастирі коло *Чигирина*.

О. І. Івахненко. Ілюстрація до поеми «Княжна». Папір, кольорова літографія. 1984

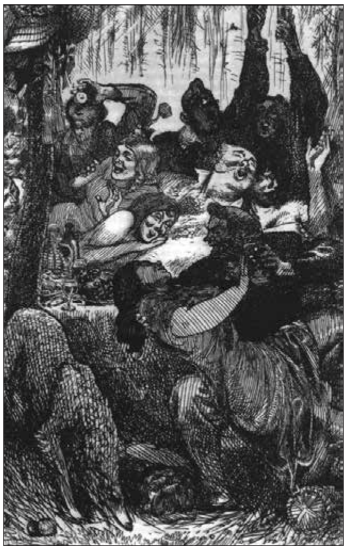
Ліро-епічний наратор у поемі «К.» виступає від першої особи — **я** («не знаю, де вони взялись», «моя княгиня», «а моя свою дитину / Сама доглядала»), — так заявлено відверто оцінну точку зору розповідача, який репрезентує автора. Причому цей образ автора-розповідача, на відміну від наратора в ін. побутових поемах, не стилізовано під народного оповідача — пор., напр., «Марину» («Неначе цвяшок, в серце вбитий»), «Катерину» тощо. У «К.» розповідач надто інтелігентний як для народного оповідача і нейтральною мовою, стилем викладу (згадка про вчинок цнотливої Ченчіо — Б. Ченчі — не може належати народному оповідачеві).

Авторська оцінка визначає інтонацію тем, пов'язаних із трьома групами образів: Княгині й Княжни, селян-кріпаків і, нарешті, Князя як уособлення аморальності й зажерливості кріпосників. Теми або контрастують, або зливаються у спільному стражданні героїнь; у розвиток кожної з тем свою частку привносять і ліричний та ліро-епічний розповідачі. Кожну інтонаційну тему мотивує передусім об'єктивна тональність зображеного — вчинки й слова персонажів, обставини й деталі, самий сюжет поеми, що розкриває авторську концепцію. Усі ці предметні моменти сюжету викликають у читача відповідне ставлення до них — незалежно від того, чи автор якось оцінює або коментує події, чи створює ефект відсутності розповідача. Шевченків розповідач не лише зображує, а й активно виражає свою позицію щодо зображуваного, оцінює його. Манера розповіді ліризується не тільки й не стільки ліричними суб'єктними формами в позафабульних відступах, скільки тональністю самої розповіді, поєднанням експресії лексики та синтаксису з експресивними засобами вірша. Саме добір епітетів визначає передусім тональність образу персонажа: Княгиня — «безталанна», «заплакані очі»; Княжна — «чорнобрива, кароока, вилитая мати», «очі молодії», «сердешна», «свята»; Князь — «приблуда», «аж синій походжає», «грішний болящий»; його гості — «неситі» (цим епітетом поет постійно характеризує можновладців); селяни — «голоднії люде», «села знівечені», «обікрадене село». Не менш промовисті й метафоричні порівняння: Княжна — «мов тополя, виростає / Світові на диво»,

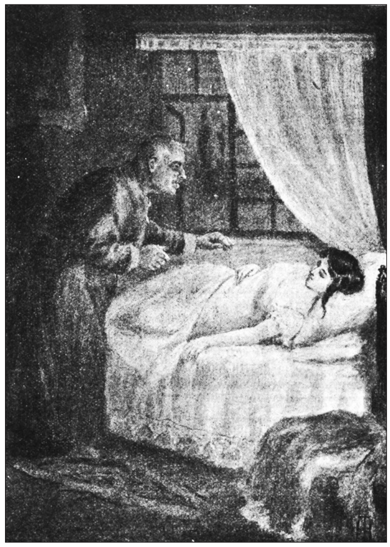

О. І. Івахненко. Ілюстрація до поеми «Княжна». Папір, кольорова літографія. 1984

«мов ласочка з кубелечка, / На світ виглядала», «мов сизая голубонька, / Село облетіла». Ліро-епічний розповідач-наратор активно виявляє своє ставлення до зображуваного: він пестливо звертається до героїні («серденько», «серце»), коментує в саркастичному ключі («А патріот, убогих брат... / Дочку й теличку однімає / У мужика...») або в ліричному («Ох, діти! Діти! Діти! / Велика Божа благодать!»); його розповідь переривається ліричними запитаннями («Може, Бог так хоче?»), окликами («А жить так, Господи, хотілось!»), апостро́фами («Боже! Боже! Даєш волю <...> / Та не даєш жити!»). У розробці кожної інтонаційно-образної теми беруть участь декілька суб'єктів викладу. Тема Княгині, напр., композиційно складається з розповіді ліро-епічного заг. розповідача; до неї включено внутрішній монолог героїні у формі заміщеної невласне прямої мови, в якій позиції автора й героя збігаються, а також з ліричного пророцтва розповідача у формі звертання до героїні («Загинеш, серденько, загинеш, / Мов ряст весною уночі. / Засхнеш, не знатимеш нічого, / Не знатимеш, як хвалять Бога, / Як люде люблять, живучи»), з ліричного коментаря («Бог карає княгиню на світі... / А за віщо?»), з власneавторської ліричної медитації («Чудно людям, бо люде не знають, / Чому добре умирає, / Злеє оживає»). Нарешті, кожна тема має свої ритміко-інтонаційні особливості. Так, тема Княгині розпочинається гіркоіронічним самоосудом: «...А що ж робить? / Сама втекла і повінчалась, / І батько й мати не пускали, / Казали: вгору не залазь. / Так ні, за князя. От і князь! / От і пишайсь тепер, княгине!» Через збільшену кількість і силу пауз, знижено-розмовну лексику, розмовний синтаксис, невпорядковану зміну мовленнєвих інтонацій, притаманну схвильованій мові, чотиристопний ямб звучить у наведених рядках уривчасто, дисгармонійно. Однак далі (з початком ліричного звертання розповідача: «Загинеш, серденько, загинеш, / Мов ряст весною уночі») цей же вірш набуває плавності завдяки тому, що зменшується кількість словоподілів і пауз, послаблюється їхня сила, зменшується кількість наголосів, синтаксичне членування узгоджується з ритмічним, з'являються повтори слів і звуків, граматичних форм і цілих синтаксичних конструкцій. В результаті мовленнєва інтонація стає рівнішою, а віршова інтонація — наспівною. У такий спосіб ставлення розповідача до героїні виражається і ритміко-інтонаційно — самою течією вірша. Фрагменти тексту, де розкривається тема щасливої матері, написані наспівним 14-складовим віршем, який у моменти драматичного напруження переходить у говірний (рр. 186—219).

О. Данченко. Ілюстрація до поеми «Княжна». Папір, офорт. 1963

Н. Ткаченко. Ілюстрація до поеми «Княжна». Папір, літографія. 1911

Тема Княжни тонально й ритміко-інтонаційно продовжує тему Княгині. Обом цим темам протистоїть саркастична тональність теми Князя. Її розвиток іде в контрасті до теми гноблених кріпаків («Ревуть палати на помості, / А голод стогне на селі») і виростає до заг. теми кріпосницького визиску (рр. 245—258). Карбований ритм 11—12-складовика надає темі голоду скорботно-патетичного звучання; образ визискувачів, що виникає далі, подається в похмуро-осудливому тоні й супроводжується гнівноіронічним коментарем — «А Бог куняє...». У такий спосіб три інтонаційні теми, то контрастуючи, то поєднуючись, творять симфонічну тональну партитуру поеми. Насамкінець розлога тема Князя заміняється зневажливою згадкою: «Ніхто й не загляне / До грішного болящого / В будинки погані». Згасає і тема Княжни в розповіді черниці про її смерть та в сумовитому завершальному акорді: «Родилась на світ жить, любить, / Сіять Господньою красою, / Витать над грішними святою / І всякому добро творить. / А сталось ось як. У черницях / Занапастилося добро...»

Композиційні рамки сюжетної розповіді — ліричний вступ і два контрастні пейзажні описи. Вступ становить властиву ліро-епічній байронічній поемі своєрідну увертюру наспівного звучання: ліричний герой-поет розмовляє в неволі з вечірньою зорею — символом музи, поетичного натхнення. Ностальгійно-прекрасний фольклор.-фантастичний образ далекої недосяжної

України, її природи, її космосу протиставлено світові людського зла. Цей контраст — лейтмотив і поеми, назагал теми села в Шевченковій творчості. Початковий пейзаж уже містить протиставлення видимості й сутності: чудовий малюнок села, над яким ніби витає «сам Бог», та «веселі здалека палати», котрі криють у собі страшне лихо кріпосництва. Заключний пейзаж-наслідок — опис руїни: «Стоїть село. Невесело / На горі палати / Почорніли». Змарновано долю прекрасних жінок — Княгині й Княжни, замучено голодом селян, пожежею знищено княжий палац, хворіє і хиріє всіма покинутий Князь. Це символічне зображення сплюндрованої кріпосниками сільської України.

Нову варіацію сюжету втілено в повісті «Княгиня» (1853) із центр. мотивом нерівного шлюбу — примусового одруження доньки небагатого й доброго поміщика з брутальним і жорстоким князем-драгуном Мордатовим; шлюб завершився божевіллям княгині Катерини й пожежею села. Значне місце в повісті посідають спогади автора-розповідача про дитинство, опис його подорожі Україною, знайомство з козаком Степановичем, у хаті якого неподалік Козельця розповідач побачив дитину нещасної Катрусі й почув її сумну історію. Повідомлення про перебування Катрусі в божевільні обґрунтовує імовірність зображеного й служить заключною частиною обрамлення твору.

Літ.: Навроцький Б. Стильові особливості «Княжни» // *Навроцький Б.* Шевченкова творчість. Х.; К., 1931; *Ненадкевич Є.* З творчої лабораторії Т. Г. Шевченка. К., 1959; *Кодацька Л. Ф.* Однойменні твори Т. Г. Шевченка. К., 1968; *Івакін Ю. О.* Поезія Шевченка періоду заслання. К., 1984; *Дзюба І. М.* Тарас Шевченко: Життя і творчість. К., 2008.

Валерія Смілянська

КО́БЕЦЬ Василь Дмитрович (4.11.1943, с. Слободище, тепер Іллінецького р-ну Вінн. обл.) — укр. письменник і громадський діяч. Після закінчення 1972 Львів. ун-ту — на журналістській роботі. Автор поетичних зб., у яких переважає громадянська та інтимна лірика: «Жайворонки в серці» (1974), «Не остання любов, не остання» (2000), «Болить душа» (2002) та ін., романів «Юрський горизонт» (1985), «Не осуди свого кохання» (1991) та ін.; кількох худож.-докум. творів. Шевченкові присвятив вірші «Шевченкові — для усіх століть» (1989), «У Шевченковому селі», «А брат на брата гострить ніж», «Українське», «Холодний Яр» (усі — 2000) та ін. Образ Шевченка, болі й думи поета, його пророчі видіння й віру в світле майбутнє рідної землі К. пов'язує з пекучими проблемами сучасної України, з прагненням укр. народу утвердити свою державність. Про подорож на Черкащину, відвідання шевч. місць розповів у нарисах «Дорогами Шевченкового краю» (1987), «Дороги ведуть до Кобзаря» (1989). Роздумами про Шевченка, про його творчий і громадянський подвиг ділиться в есеї «Хресна дорога любові і болю...» (1998).

Борис Хоменко

КО́БЕЦЬ Олекса (справж. — Олексій Петрович Варавва; 27.03.1892, м. Канів, тепер районний центр Черкас. обл. — 5.09.1967, Буффало, США) — укр. письменник, журналіст і педагог. Дебютував 1912 в газ. «*Рада*». У першій поетичній зб. «Ряст» (Канів, 1913) опубл. вірші «На могилі Т. Г. Шевченка» й «Пам'яті Т. Г. Шевченка». Друкувався у «Раді», «Дзвоні», «Маяку», «*Літературно-науковому віснику*». Під час Першої світової війни в австр. полоні в табірному журн. «Розвага» надрук. драм. етюд «В Тарасову ніч», вірш «Тоді й тепер» (до 103-х роковин від дня народження Шевченка). 1922 в Києві з його ініціативи виходив журн. «*Нова громада*», в якому К. опубл. ст. «Прочане на могилі Т. Г. Шевченка» за підписом «Ол. Варавва» (Нова громада. 1924. № 28—32, 35). Під час Другої світової війни К. з родиною опинився спочатку у Львові, потім у Німеччині, з 1950 — у США. У декламаторі-читанці «Сходить сонце» (Нью-Йорк, 1961) зібрано весь його повоєнний літ. доробок для дітей і молоді. Тут уміщено вірші «Хвала Шевченкові» й «Поклін тобі, Тарасе» (останній поклав на муз. О. Залеський). К. широко популяризував творчість Шевченка в діаспорі, виступаючи з доповідями, дописами в періодиці. Його перу належать розвідки «Дещо з історії могили Т. Г. Шевченка (нотатки з пам'яті)» (Свобода. 1952. 12, 13, 14 берез.), «Тарас Григорович Шевченко. Народність у творчості поета і культ його в народі» (Свобода. 1958. 8, 11, 12, 13, 14 берез.), «Ликеря Полусмаківна доживала віку в Каневі» і «Де спочиває Тарас» (зб. «Об'єднання українських письменників в екзилі “Слово”». 1964. № 2). В арх. письменника зберігаються матеріали шевч. тематики. Син К. О. Воронин передав арх. батька до музею ШНЗ. У 1990-х в Україні перевид. кн. К. «Записки полоненого» (К., 1993), «Коли задзвонить великий дзвін» (Черкаси, 1993), «Ряст» (Черкаси, 1993) та ін.

Микола Чабан

«КОБЗА́Р» — муз.-драм. т-во, засноване на честь Шевченка наприкінці 1908 в Москві місцевими українцями, переважно представниками муз. і театр. мист-ва. Розташовувалося у Піменовському пров., 5 (тут 1858 Шевченко гостював у М. Щепкіна). Мист. акції зазвичай відбувалися у залі Купецького зібрання. Урочисте відкриття після офіц. дозволу на діяльність відбулося 1909. Першим головою був С. Хвостов. Т-во мало на меті проведення муз.-драм. вечорів силами українців Москви з метою ознайомлення москвичів

з укр. пісенною та народною творчістю. У 1910—12 головою був І. *Алчевський* (згодом — почесний голова). Т-во налагодило тісну співпрацю з укр. секцією при Т-ві слов'ян. культури. Серед членів т-ва «К.» — Ф. *Корш*, І. Сац, Л. Барановська, Н. Єрмоленко-Южина, Д. Рознатовський, М. *Донець*, П. *Цесевич* та ін. Із Т-вом співпрацювали А. *Нежданова*, Ф. Павловський, Н. *Калиновська-Доктор,* Ю. *Кипоренко-Доманський*, І. *Карпенко-Карий,* П. *Саксаганський,* М. *Кропивницький,* М. *Заньковецька*; композитори М. *Лисенко*, Я. *Степовий,* бандуристи В. Шевченко, І. *Кучугура-Кучеренко*. Розгорнувши інтенсивну діяльність, користуючись лояльністю місцевої влади (на противагу Петербургові, де аналогічне т-во було заборонене), «К.» активно пропагував укр. культуру, насамперед творчість Шевченка (у першій частині вечорів відбувалися лекції вчених, присвячені його творчості), та ін. її визначних діячів, збирало кошти на пам'ятник Шевченкові. В концертах «К.» звучали солоспіви, хори і твори великих форм укр. композиторів на тексти Шевченка, зокр. М. Лисенка, П. *Ніщинського*, Я. Степового, М. Підгорецького.

Значною подією в житті укр. громади в Москві було святкування *50-літніх роковин від дня смерті Шевченка*, яке відбулося у Москов. консерваторії у берез. 1911. У програмі — вистава «Назар Стодоля» із «Вечорницями» П. Ніщинського; після вистави — великий концерт (зокр. «Заповіт» у виконанні хору з 200 осіб). Проводили й «камерніші» вечори, розраховані на вужче коло слухачів (1912 відбулося спільне засідання Укр. секції при Т-ві слов'ян. культури й «К.», у виконанні учасників якого прозвучали муз. твори на слова поета). У квіт. 1912 на засіданні «К.» прийнято постанову про щорічні святкування роковин Шевченка. Наприкінці року Т-во влаштовувало укр. вечорниці. Силами «К.» здійснювали муз.-драм. вистави (берез. 1912 — опера «Наталка Полтавка» М. Лисенка; на межі 1912—13 — опера-хвилинка «Ноктюрн» М. Лисенка; 1915 — «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського). У 1913 відбувся вечір пам'яті Шевченка (з доповіддю С. *Петлюри* «Т. Шевченко — світоч національного відродження»). 1914 Т-во започаткувало діяльність журн. «*Украинская жизнь*» (ред. С. Петлюра). До святкувань 1914 планували видати монографію про життя і творчість поета, а організаційний комітет подав москов. губернатору програму для затвердження. 1914 було проведено панахиду в церкві Великого Вознесіння. Припинило існування 1917.

Літ.: В Москве // Украинская жизнь. 1912. № 1; *На Украине* и вне её // Украинская жизнь. 1912. № 3; *Шевченковские* поминки в Москве // Украинская жизнь. 1912. № 3; *Из жизни* украинской колонии в Москве // Украинская жизнь. 1912. № 4; *Среди* молодежи // Украинская жизнь. 1912. № 5; *Из жизни* украинской колонии в Москве // Украинская жизнь. 1912. № 10; *Из жизни* украинской колонии в Москве // Украинская жизнь. 1912. № 11; Из жизни московской украинской колонии // Украинская жизнь. 1913. № 1; *Іван Алчевський*: Спогади. Матеріали. Листування. К., 1980; *Ідзьо В*. Українська діаспора в Росії в 1912—1916 роках на шпальтах часопису московських українців // http://kobza.com.ua/content/viev/830/55; *Лисенко І*. Музично-драматичне товариство «Кобзар» у Москві // *Лисенко І*. Музики сонячні дзвони: Ст., рец., спогади. К., 2004.

Наталія Костюк

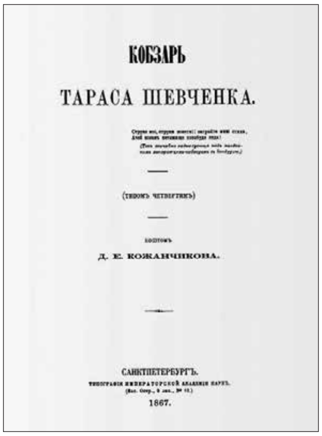
«**КОБЗА́Р**» — заг. назва видань поетичних творів Шевченка. Перший «К.» вид. 1840 у Петербурзі друкарнею Є. *Фішера*. Підзаголовок «Малороссийские песни и стихотворения», що стояв у рукописі й розкривав зміст книжки, знято в коректурі. Зб. склали 8 творів: «Думи мої, думи мої», «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «Думка — Нащо мені чорні брови», «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч». Назвою зб. (кобзар — народний співець, який виконує пісні й думи під акомпанемент кобзи) Шевченко ствердив свій кровний зв'язок з народом, його життям і творчістю. З виходом Шевченкового «К.» почався новий етап у розвитку укр. л-ри та мови. І. Франко писав, що «ся маленька книжечка відразу відкрила немов новий світ поезії, вибухла мов джерело чистої холодної води, заясніла невідомою досі в українськім письменстві ясністю, простотою і поетичною грацією вислову» (*Франко*. Т. 41. С. 276). Наступний «К.» видав 1844 І. *Лисенков* у друкарні Х. Гінце; до більшої частини його тиражу було приброшуровано нерозпродані примірники першого окремого вид. поеми Шевченка «Гайдамаки» (СПб., 1841). Різні книжки об'єднано в цьому вид. спільним заголовком на титульному аркуші —«Чигиринський Кобзар і Гайдамаки». Навесні 1847 Шевченко почав підготовку зб. своїх творів, яку в

Кобзар. СПб., 1840. Титул

Кобзар. СПб., 1860. Титул

Кобзар. Коштом Д. Кожанчикова. СПб., 1867. Титул

Кобзар. Прага, 1876. Титул

передм. назвав «другим Кобзарем». Здійсненню задуму перешкодив арешт поета 5 квіт. 1847 і заслання до *Оренбурзького окремого корпусу* рядовим із забороною писати і малювати. Повернувшись із заслання, поет клопотався про вид. зб. «Поезія Т. Шевченка. Том первий». Проте гол. управління цензури відхилило поданий рукопис, обмежившись дозволом лише на нове вид. тих творів, що публікувалися до арешту поета. Зб. вийшла 1860 в друкарні П. Куліша під назвою «К.» коштом П. *Симиренка*. До цієї останньої прижиттєвої зб. творів Шевченка ввійшли вірші й поеми двох попередніх вид. — 1840 і 1844, поеми «Гайдамаки» та «Гамалія», кілька творів, опубл. в альм. «*Ластівка*» (1841), «*Молодик*» (1843. Ч. 2) та зб. «*Записки о Южной Руси*» (1857. Т. 2), зокр. балади «Причинна», «Утоплена», поема «Наймичка» — разом 17 творів. У кн. «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки» (СПб., 1844), а також у рукописі зб. «Поезія Т. Шевченка. Том первий» автор змінив заголовок вірша «Перебендя» на «Кобзар», але потім відновив попередній. З часу виходу першої зб. називати Кобзарем почали і самого Шевченка. У листі до А. *Маркевича* 22 квіт. 1857 поет писав про себе як про «безталанного старого кобзаря», деякі з повістей підписував — *Кобзар Дармограй*. Ще за життя Шевченка під назвою «К.» почалася публ. його поезій у журн. «*Основа*» (протягом 1861—62 надрук. 70 віршів). Під цією ж назвою твори розповсюджували в рукописних зб. Поступово вона поширилася на всю поетичну творчість Шевченка. Майже одночасно з «К.» І860 з’явилася зб. «“Кобзарь” Тараса Шевченка в переводе русских поэтов. Под ред. Н. В. Гербеля» (СПб., 1860). Під назвою «К.» вийшло 1867 у Петербурзі коштом Д. *Кожанчикова* перше посмертне вид. творів поета, яке підготували М. Костомаров та Г. *Вашкевич*. Тоді ж у Львові надрук. першу на західноукр. землях Шевченкову зб. «Поезії» (Т. 1—2). Проте у наступних вид. переважає назва «К.». Під нею друкували твори Шевченка у Петербурзі (1883, 1884, 1896, 1907, 1908, 1914; останнє вид. науково підготував П. *Зайцев*), Києві (1895, 1901), Празі (1876), Женеві (1878, 1881). «К.» у 4 частинах видало в 1893—98 *Наукове товариство імені Шевченка* у Львові. Перші дві (за ред. О. *Огоновського*) містили поезію та драму «Назар Стодоля», третя й четверта — укр. переклади кількох рос. повістей та Щоденника Шевченка. Це чи не єдина спроба публ. під назвою «К.» не тільки поетичних, а й прозових творів Шевченка. Перший у Росії повний «К.» (за ред. В. *Доманицького*) вийшов 1907 у Петербурзі. І. Франко включив до редагованого ним 2-томного «К.», виданого філол. секцією НТШ у серії «Русько-українська бібліотека» (Л., 1908), поеми «Слепая», «Тризна» та дарчий напис Т. Шевченка на «К.» 1840 «На незабудь Штернбергові». Виданий В. Яковенком 1910 «К.» (третє вид. редагованої В. Доманицьким зб.) поповнив корпус Шевченкових поетичних творів новознайденим віршем «Вітер з гаєм розмовляє» («Човен»). 1927 у вид. «Т. Шевченко. Поезія». К., 1927. Т. 2 (ред. С. Єфремов та М. Новицький) до нього було приєднано вірш «Кума моя і я». У такому складі (з певними корективами) зб. поезій Т. Шевченка друкували у численних укр. та закордонних вид. дотепер. М. *Рильський* зазначав, що «назва “Кобзар” за традицією перекинулася на все, ним звіршоване», і його поезії «в уяві широкого читача об’єднуються чудесним, магічним словом — “Кобзар”». Одночасно з назвою «К.» твори Шевченка від уже згаданого львів. вид. 1867 виходили у світ і під назвами «Поезія», «Поезії», «Поеми», «Вірші та поеми» тощо. «К.» вид. багатьма мовами світу.

Кобзар. Під ред. В.Доманицького. СПб., 1907. Титул

Кобзар. Під ред. І. Франка. Львів, 1908. Т. 1. Титул

Деякі твори з «К.», зокр. «Заповіт», перекладено понад ста мовами. Серед перекладачів «К.» — І. *Бєлоусов*, Ф. *Сологуб*, Б. *Пастернак*, О. *Прокоф'єв*, О. *Твардовський* (рос. мовою), Янка *Купала*, Якуб *Колас*, В. Стрілко, Т. Мельниченко (білорус.), С. *Чиковані*, І. *Абашидзе*, Р. *Чілачава* (груз.), Л. *Ґіра*, А. *Венцлова* (лит.), В. *Сирокомля*, Л. *Совінський*, Ч. *Ястшембець-Козловський*, П. *Купрись* (польс.), П. *Славейков*, Л. *Каравелов*, Л. *Стоянов*, Д. *Методієв* (болгар.), Р. *Єсенська*, М. *Марчанова*, З. *Берґрова* (чес.), Ю. Кокавець (словац.), С. *Вургун*, *Аббас Абдулла* (азерб.), Г. *Сарян*, Л. *Міріджанян*, Ф. Бахчінян (вірм.), Ю. *Вірґінія*, А. *Курелла*, Е. *Вайнерт* (нім.), Е. Л. *Войнич*, Дж. *Вір*, В. *Кіркконнелл*, В. *Річ* (англ.), Е. *Гільвік*, Ш. *Стебер* (франц.), М. *Ґрассо*, П. Гальвані, Дж. Броджі Беркофф (італ.), С. *Комацу*, Т. *Сібуя*, Т. *Мураї* (япон.), *Кім Сук Вон* (кор.) та багато ін. Ілюстрували «К.» В. *Штернберг*, М. *Микешин*, І. *Рєпін*, К. *Трутовський*, Л. *Жемчужников*, М. *Самокиш*, І. *Їжакевич*, В. *Седляр*, В. *Касіян*, М. *Дерегус*, С. *Караффа-Корбут*, В. *Лопата*, І. *Марчук*, М. *Стороженко* та ін. Окремі поезії поклали на муз. у М. *Лисенко*, П. *Чайковський*, С. *Рахманінов*, К. *Стеценко*, Я. *Степовий*, Л. *Ревуцький*, Б. *Лятошинський*, М. *Вериківський*, К. *Данькевич*, М. *Скорик*, В. *Степурко*; інсценізовано й екранізовано «Гайдамаки», «Невольник», «Катерина», «Наймичка». За сюжетами й мотивами «К.» написано багато літ. творів. У Черкасах 1989 відкрито *Музей «Кобзаря» Т. Г. Шевченка* (див. *Видання літературних творів Шевченка, Фототипічні, факсимільні та репринтні видання творів Шевченка*). Іл. табл. XVI.

Літ.: Франко. Т. 41; *Рильський М*. «Кобзар» в російських перекладах // Літ. газ. 1940, 10 трав.; *Тичина П*. Сила «Кобзаря». К., 1961; *Шевченко Т*. Повне видання творів. За ред. П. Зайцева. 2-ге перегл. й значно доп. вид. Чикаго, 1961. Т. 14. Покажчик видань Шевченкових творів: Першодруки й окремі вид. та спис літератури про них. Зібрав і впорядкував В. Дорошенко. Друге перегл. і значно доп. вид.; *Кирилюк Є. П*. Книга мільйонів (до історії видання «Кобзаря» Шевченка // *РЛ*. 1962. № 2; *Документи*; *Багрич М*. Т. Г. Шевченко: Бібліогр. покажч. (1917—1961). К., 1982; *Неврлий М*. Нез'ясовані сторінки «Чигиринського Кобзаря» // *ЛУ*. 1987, 11 черв.; Шевченко Т. «Другий Кобзар». Поезії 1843—1847. Дніпродзержинськ, 2010; *Корнійчук М*. До історії видання творів Тараса Шевченка // Видання творів Тараса Шевченка та графічної шевченкіани. Каталог. К., 2011.

Василь Бородін

КОБЗА́Р ДАРМОГРА́Й (К. Дармограй, Дармограй) — псевд. Шевченка часів заслання, призначений приховати від пильного начальницького ока факт продовження літ. творчості, забороненої особисто *Миколою I*. Подібним чином стосовно маляр. творчості Шевченко вживав езопівську мову в листах до Бр. Залеського, котрий узявся збувати Шевченкові малюнки заради художницького заробітку: малюнки називав «штуками шерстяної матерії», процес виконання їх — своєю «мануфактурою», а власний підпис на них, якого вимагали покупці, але автор уникав, — «штемпелем». Псевд. К. Д. Шевченко підписав свої повісті «Княгиня» (1853) і «Прогулка с удовольствием и не без морали» (власне, варіант її першої частини під назвою «Матроз, или Старая погудка на новый лад», 1856) і вживав його у листуванні з літ. діячами обох столиць стосовно долі цих повістей. У цих листах сформувався й образ К. Д. — повістяра-початківця, образ нібито реальної особи. В. *Міяковський* пов'язав цей псевд. з прізвищем односельчан Шевченка в с. *Кирилівці* — родиною Федора Дармограя (див. докл.: *Федорук О*. С. 48—49). Відповідаючи 20 трав. 1856 на лист М. *Осипова*, Шевченко писав: «Кстати о Дармограе: вы сделали замечание на его "Княгиню", совершенно согласное с моим замечанием: недостаток отделки в подробностях, и то большой недостаток. Но этот рассказ — один из первых его ученических этюдов. Попишет еще годок-другой, даст Бог, этот недостаток уничтожится. <…> Ведь и столпы всемирной литературы, я думаю, так же начинали, как и мой бедный protégé, а это действительно так. Кроме меня, у него совершенно никого нет, к кому бы он мог обратиться. Он, что называется, круглый сирота». Навряд чи такий дзеркальний відбиток власної персони міг увести в оману друзів, — і автор був свідомий того, — але своє призначення для чужого ока міг справдити. Цим псевд. Шевченко спершу підписав і первісну ред. поеми «Неофіти», але виправив підпис на «Кобзарь Т. Шевченко» (*Яцюк В*. Віднайдені рукописи Шевченка: перші враження // *ЛУ*. 2003. 22 трав.).

Псевд. К. Д. — промовистий, у традиціях порівняно недавнього класицизму: він відкритим текстом втілив і окреслення поетом ситуації невільництва, і глибоке переживання марності власних зусиль, непочутості, волання в пустелі, відсутності дружнього відгуку з волі, так драматично виражених у поезії «Хіба самому написать». Минули роки невольничої музи, і псевд. став непотрібним — вільний Шевченко з гордістю підписувався власним прізвищем, а нерідко й повніше — «художник Т. Шевченко». І лише як нагадування про недавню неволю — підпис «Кобзар *Тарас Дармограй*» під автографом свого засланчого вірша «Полякам» у листі до М. Максимовича 5 квіт. 1858.

О. *Забужко* переводить «пару "Кобзар" — "Кобзар Дармограй"» у символічну площину як «символічну персоніфікацію діалогу культур», як прояв «механізму перетворення поетом власного життя на універсальний національно-культурний міф»: «Загалом можна висунути припущення, що "автор" російських повістей Кобзар Дармограй, ця прибрана Шевченком і водночас відчужена ним од себе "маска", призначений головно

на те, аби на свій лад “вторувати”, “переспівувати” в російську мовно-культурну традицію Кобзаря автентичного — ліричного героя української поезії» (*Забужко О.* Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу. К., 1997. С. 84).

Літ.: Федорук О. Стаття Володимира Міяковського про генезу Шевченкового псевдоніма Кобзар Дармограй // *СіЧ*. 2013. № 1.

Валерія Смілянська

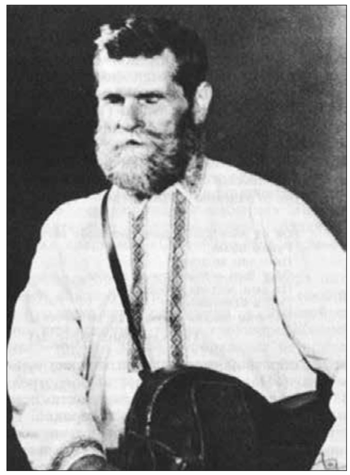
КОБЗА́РСТВО І ШЕВЧЕ́НКО. У свідомості й творчості Шевченка кобзарство займає помітне місце. Свою першу зб. Шевченко назвав «Кобзарем», підкреслюючи цим зв’язок власної поезії з укр. фольклором, зокр. з кобзар. традицією. Під час подорожей Україною поет слухав спів кобзарів і лірників. Якщо тексти дум могли бути відомі Шевченкові зі зб. М. Максимовича (М., 1827, 1834), І. *Срезневського* (Х., 1833, 1834), П. *Лукашевича* (СПб., 1836), то їхні мелодії запам’яталися йому безпосередньо від кобзарів. І. Франко зазначав: «Живі враження кобзарів і кобзарських пісень мусили у Шевченка бути дуже сильні і численні, коли по десятилітній розлуці з Україною (від 1829 по 1839) він, виступаючи на поле літературне, майже що крок малює образи кобзарів» (*Франко*. Т. 27. С. 298). Відомо, що Шевченко знав кобзаря О. *Вересая* і надіслав йому прим. *«Кобзаря» 1860* з дарчим написом. Передаючи враження від надісланих йому на заслання П. Кулішем «*Записок о Южной Руси*», поет занотував у Щоденнику 17 черв. 1857: «Она мне так живо, так волшебно живо напомнила мою прекрасную бедную Украину, что я как будто с живыми беседую с ее слипыми лирныками и кобзарями».

Кобзар Є. Мовчан

У ранній творчості Шевченка образ кобзаря трапляється в багатьох творах: «Тарасова ніч», «Катерина», «Перебендя», «Гайдамаки», «Мар’яна-черниця», пізніше — в поемі «Сліпий» і містерії «Великий льох». Це пояснюється як впливом літ. традиції (не тільки укр., а й рос. та польс.), так і реаліями укр. життя: кобзар, лірник, бандурист був характерною постаттю тогочасного укр. побуту (див.: *Бондаренко А. І.* Ідейно-естетичне значення образу народного співця-кобзаря в ранній творчості Шевченка // *НШК 16*, с. 54—64). Кобзарство було об’єктом зображення й у творчості Шевченка-художника. Образ кобзаря як народного музики відтворено в рисунку олівцем «Козацький бенкет» (1838); сепією виконано дві ілюстрації 1843, що передували поемі «Сліпий». Епізодичні зображення кобзаря є на офорті «Дари в Чигрині 1649 року» (1844) і «Дві дівчини» (1858). Глибоко шануючи І. Котляревського, Г. Квітку-Основ’яненка і М. *Маркевича*, Шевченко називав їх кобзарями.

Уже з 1870-х кобзарі вводять до свого репертуару твори Шевченка «Заповіт», «Реве та стогне Дніпр широкий» (уривок із балади «Причинна»), «Зоре моя вечірняя» (уривок із поеми «Княжна»), «Думи мої, думи мої» (1840) та ін. Згодом самі почали створювати мелодії на слова Шевченка та свої пісні про нього, напр. «На високій дуже кручі» (слова та муз. І. *Кучугури-Кучеренка*). У 1920-х з’являються капели бандуристів. Деякі з них (Харківська, Друга київська) названо іменем Шевченка.

Лірник О. Гребень

У роки Другої світової війни кобзарі Є. *Адамцевич*, А. Білоцький, І. Богдан, Є. *Мовчан*, П. *Носач*, А. Старченко, П. *Тищенко* виконували твори на слова Шевченка та про нього на тимчасово окупованій нацистами території України. В лавах Укр. повстанської армії (УПА) воював і пропагував Шевченкову творчість бандурист К. Місевич. Кобзарі бандуристи О. *Коваль*, О. Чуприна та ін. воювали в лавах Червоної армії і між боями виконували Шевченкові пісні.

У 2-й пол. 20 ст. справжніми пропагандистами Шевченкової творчості були Держ. заслужена капела бандуристів Української РСР (тепер — *Бандуристів національна заслужена капела України імені Георгія Іларіоновича Майбороди*), Заслужена самодіяльна народна капела бандуристів Української РСР Палацу культури м. Дніпродзержинська Дніпроп. обл., Струсівська заслужена самодіяльна народна капела бандуристів Української РСР та ін. У репертуарі кобзарів Т. *Пархоменка* та В. *Перепелюка*, лірників О. Гребеня та О. Додатка були твори на текст Шевченка «У неділю вранці-рано»; у кобзаря Є. Мовчана — «Заповіт», «Ой не п’ються пива-меди», «Ой три шляхи широкії», «Думи мої», «Зоре моя вечірняя»;

Бандурист Т. Пархоменко

у кобзаря І. Кучугури-Кучеренка — «Думи мої». В. Перепелюк виконував «За думою дума роєм вилітає», «Тече вода в синє море», «Немає гірше, як в неволі», «Не женися на багатій»; лірник О. Гребень — «Гомоніла Україна»; кобзарі С. Пасюта і Г. Кожушко співали дуетом «Ой три шляхи широкії». У репертуарі В. Єсипка був твір «Зацвіла в долині червона калина» (муз. Я. *Степового*). Кобзарі Є. Мовчан, Є. Адамцевич, Г. *Ільченко*, Ф. *Кушнерик*, П. Гузь, П. Кулик та ін. складали пісні на слова Шевченка та про нього. І. Кучугура-Кучеренко присвятив Шевченкові композицію «На високій дуже кручі», П. Носач — «Думу про великого Кобзаря». На відзначення 100-річчя від виходу у світ Шевченкового «Кобзаря» 1840 Є. Мовчан, П. Носач, Ф. Кушнерик, В. Іванченко та В. Перепелюк створили велику поему «Слава Кобзареві», яка складається з 9 пісень.

У повоєнний період творчість Шевченка пропагували самодіяльні й профес. ансамблі та капели бандуристів, зокр. на Львівщині — капели «Дністер» (м. Новий Розділ), «Заспів», «Діброва», «Галичанка», «Карпати» (всі — Львів). На Шевченкові тексти почали виходити ноти для бандуристів. Окремі програми-цикли концертів на тему «Тарас Шевченко» має багато сучасних капел і ансамблів бандуристів, зокр. капела бандуристів хлопчиків та юнаків «Гамалія» (керівник Т. Шаленко, Львів. центр творчості дітей та юнацтва Галичини), Львів. профес. народна капела бандуристів Укр. т-ва сліпих «Карпати», Львів. зразкова капела бандуристок «Дзвіночок», створена В. Дичаком (нині капелою керує М. Горішна), також Муніципальна капела бандуристів Івано-Франківська під керівництвом М. Шевченко, дует подружжя Нелі й Тараса Силенків (Київ), подружжя Віктора і Євгенії Лобасів (Харків) та ін.

Віддаючи шану Шевченкові, на його могилі часто виступають ансамблі й капели бандуристів, кобзарі, зокр. Н. *Прудкий*, О. Чуприна, В. Горбатюк, Т. Компаніченко.

Майстри кобз і бандур О. Корнієвський, І. Скляр, О. Коваль, В. Герасименко прикрашали зображенням поета інструменти, що їх виготовляли. Ряд визначних кобзарів, зокр. Є. Мовчан, Н. Прудкий, заповіли

Кобзар О. Чуприна

свої інструменти Музею Шевченка на Чернечій горі в Каневі, де вони й зберігаються. 1970 на Чернечу гору прибули кобзар М. *Полотай* та лірник П. Чемерський. М. Полотай започаткував регулярні виступи кобзарів на Тарасовій горі. У трав. 1991 в поході-реквіємі, присвяченому 130-річчю перепоховання Шевченка (з Петербурга до Канева), брали участь О. Чуприна і тріо бандуристок зі Львова «Червона калина» (у складі заслужених артисток України М. Сороки, М. Салагай та Н. Шишак). Шевченкові твори є важливою частиною навч. та виконавського репертуару Школи кобзар. мист-ва в с. Стрітівці Кагарлицького р-ну Київ. обл.

2013 реалізовано проект «Пам'яті Тараса Шевченка», результатом якого став відеокліп, у якому понад триста кобзарів з 11 країн світу одночасно виконали пісню на слова Шевченка «Думи мої, думи мої». З України у проекті взяли участь кобзарі В. Єсипок, В. Данькович, Д. Єдинак, Леся Павленко, О. Сердюк, Д. Лук'яненко, В. Скоромний та ін.

Літ.: Рильський М. Героїчний епос українського народу // *Історичний* епос східних слов'ян. К., 1958; *Полотай М.* Мистецтво кобзарів-бандуристів радянського періоду // Там само; *Лавров Ф.* Творці та виконавці українського героїчного епосу // Там само; *Народні* пісні на слова Тараса Шевченка. К., 1961; *Пісні* великого Кобзаря. К., 1964; *Правдюк О.* Т. Г. Шевченко

І. Панич. Кобзарі.
Полотно, олія. 1961

і музичний фольклор України. К., 1966; *Лавров Ф.* Кобзарі: Нариси з історії кобзарства України. К., 1980; *Кирдан Б., Омельченко А.* Народні співці-музиканти на Україні. К., 1980; *Талавиря В.* Т. Г. Шевченко і український кобзарський епос // Бандура [США]. 1989. № 27—28; *Жеплинський Б. М.* Коротка історія кобзарства в Україні. Л., 2000; *Кравчук О.* Автентичне кобзарство і образ кобзаря в поезії Шевченка // *НШК 35*; *Дутчак В.* Тарас Шевченко і мистецтво кобзарів-бандуристів: Історія і сучасність // Вісник / Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2005. Вип. 8. Серія «Мистецтвознавство»; *Кушпет В.* Старцівство: мандрівні співці-музиканти в Україні (XIX — поч. XX ст.). К., 2007; *Тарас* Шевченко та кобзарство: Зб. матеріалів. Л., 2011.

Богдан Жеплинський

КОБИЛЕ́ЦЬКИЙ Юрій (справж. ім'я — Іван) **Свиридович** (29.07/11.08.1905, м. Звенигородка, тепер Черкас. обл. — 9.09.1987, Київ) — укр. літературознавець і критик. Д-р філол. наук (1973), проф. (1961). Після закінчення 1934 Київ. ун-ту був ред. журн. «Молодий більшовик», «Молодняк», гол. ред. Держлітвидаву України; в роки Другої світової війни — начальником фронтової групи Укрвидаву ЦК КП(б)У. 1944—51 — зав. кафедри укр. л-ри Київ. ун-ту ім. Т. Шевченка, 1952—85 — викладач Київ. пед. ін-ту. Автор кн. «Буковинська краса. Нарис про О. Кобилянську» (1944), «Творчість Андрія Малишка» (1947), «Творчість Івана Франка» (1956) та ін. Один з авторів «Історії української літератури» в 2 т. (1950).

У попул. формі розповів про студії І. Франка над спадщиною Шевченка, про творчий перегук обох митців у змальовуванні образів жінок, матері-страдниці тощо у кн. «Шевченко і Франко» (1964), не позбавленій, проте, окремих перебільшень і спрощень, зумовлених панівними на час написання ідеологемами в оцінюванні низки явищ і постатей укр. л-ри. Працю К. критично сприйняли деякі літературознавці, зокр. зауважували, що він накидає І. Франкові власне розуміння поезії Шевченка, а у книжці загалом переважає переказ і цитування (*Косів М.* Перегук геніїв... чи перекручення фактів? // Жовтень. 1965. № 3. С. 157). К. — упоряд. вид. «Кобзаря» воєнних років (1943). Високо оцінив роман О. *Іваненко* «Тарасові шляхи» у ст. «Великий і правдивий» (Слово про Оксану Іваненко: Статті, етюди, есе. К., 1986).

Тв.: Франко про Шевченка // Літературна критика. 1939. № 11; Шевченко — патріот українського народу // Колгоспник України. 1944. 11 берез.

Літ.: *Мазуркевич О.* Коли критиці бракує науковості // *ЛУ*. 1965. 2 лип.; *Денисюк І., Моторнюк І.* Сперечаймося ж по-науковому! // *ЛУ*. 1965. 27 серп.

Олександр Боронь

КОБИЛЯ́НСЬКА Ольга Юліанівна (27.11.1863, м. Гура-Гумора на Буковині, тепер Ґура-Гуморулуй Сучавського пов., Румунія — 21.03.1942, Чернівці) — укр. письменниця та громадсько-культурна діячка, одна з організаторок «Товариства руських жінок на Буковині». Закінчила 4-класну (т. зв. нормальну) нім. школу в м. Кимполунзі, брала приватні уроки укр. мови. Займалася самоосвітою. Авторка повістей «Людина» (1891), «Царівна» (1895), «Земля» (1898—1901), «Ніоба» (1904), «В неділю рано зілля копала» (1908), «Через кладку» (1912), «За ситуаціями» (1913), «Апостол черні» (1926), оповідань, новел, поезій у прозі. Творчість К. засвідчила модерністичні худож. тенденції укр. прози кін. 19 — поч. 20 ст. (неоромантизм, символізм, експресіонізм), що базувалися на широкому філос.-культурологічному контексті. Укр. контекст спадщини письменниці представлено насамперед поезією Шевченка. Першою згадкою К. про Шевченка є щоденниковий запис від 11 трав. 1884, у якому зацитовано поезію «Закувала зозуленька». У творах К. використовувала фрагменти поезії Шевченка як ілюстрації до зображених подій, як засіб увиразнювання автор. думки. Уривок із вірша Шевченка «Минають дні, минають ночі» в повісті «Царівна» ілюструє психологічний стан героїні-оповідачки — зневіру в можливості звільнення від обмеженого родинного середовища, відчуття безнадії, втоми, апатії. У брошурі «Дещо про ідею жіночого руху» (Чернівці, 1894) К. навела перші рядки з поеми Шевченка «Мар'яна-черниця», якими характеризувала залежне становище жінки в суспільстві. Творчість Шевченка для К. була уособленням укр. нації, його худож. світ нікому «не допускав би забути свою народність, рідну мову і піддержував би любов до рідної землі і скривдженого людства». У ст. «Марко Вовчок та її оповідання» (1898 [нім. мовою]) Шевченка названо «великим українським національним поетом». К. пропагувала його творчість на Буковині. Перекладацьку діяльність, спрямовану на популяризацію укр. л-ри в Зх. Європі, почала у 1880-х перекл. поезій Шевченка нім. мовою. Активна учасниця присвячених роковинам Шевченка літ. зібрань, що відбувалися у Чернівцях і Львові. Вшановуючи пам'ять поета, К. разом із Лесею *Українкою* у 1899 відвідала могилу Шевченка.

О. Кобилянська

Тв.: Твори: У 5 т. К., 1962—1963; Апостол черні: Повість. Л., 1994; Три книжки: відповіді українських письменників на анкету журналу // Світ. 1929. Ч. 1; Слова зворушеного серця: Щоденники. Автобіографії. Листи. Статті та спогади. К., 1982.

Літ.: Ольга Кобилянська: Бібліогр. покажчик. К., 1960; *Ольга* Кобилянська в критиці та спогадах. К., 1963; *Дігтяр С.* Шевченкове слово в творчості О. Кобилянської // Творчість Ольги Кобилянської: Тези доповідей наук. конф. Чернівці, 1963; *Филипович П.* Ольга Кобилянська в літературному оточенні // *Филипович П.* Літературно-критичні статті. К., 1991; *Євшан М.* Ольга Кобилянська // *Євшан М.* Критика. Літературознавство. Естетика. К., 1998; *Матусяк Л.* Поетичне слово Шевченка в житті і творчості О. Кобилянської // Шевченко і Поділля: Зб. наук. праць за матеріалами 2-ї Всеукр. наук. конф. Кам'янець-Подільський, 1999.

Ольга Камінчук

КОБРИ́НСЬКА (дівоче прізв. — Озаркевич) **Наталія Іванівна** (8.06.1855, с. Белелуя, тепер Снятинського р-ну Івано-Франк. обл. — 22.01.1920, м. Болехів, тепер тієї ж обл.) — укр. письменниця, феміністка, організаторка жіночого руху в Галичині, засновниця «Товариства руських жінок» (1884). К. — видавець зб. «Перший вінок. Жіночий альманах» (1887), трьох вип. «Нашої долі» (серія «Жіноча бібліотека», 1893, 1895, 1896). Авторка публіцистичних ст., у яких згадувала ім'я Шевченка у зв'язку із лейпцизьким і кожанчиковським вид. творів поета («Руське жіноцтво в Галичині в наших часах», 1887), із характеристикою народних пісень про родинне життя (альм. «Наша доля». 1893. Кн. 1), у зв'язку зі сторіччям від утвердження нової укр. л-ри («Промова на науковій Академії в ювілей відродження русько-української літератури», 1898). Хоча висловлювання К. не вирізняються наук. новизною, вони цікаві як свідчення поширення та сприймання творів Шевченка в Галичині 1870—90-х (див.: «Автобіографія», 1893) і того впливу, який вони справили на письменницю та її покоління.

Тв.: Вибрані твори. К., 1980.

Літ.: Баб'як П. Наталія Кобринська. 1855—1920: Бібліогр. покажчик. Л., 1967; *Арсенич П.* Шевченко і Прикарпаття // Жовтень. 1988. № 3; *Скворій Р.* «В Болехові баталія...». Болехів, 1997.

Валентина Іскорко-Гнатенко

КОБС (Kobs) **Жан** (1912—81) — бельг. франкомовний поет укр. походження. У 1936—77 — священик у віддалених сільських парафіях. Літ. діяльність почав у роки Другої світової війни, перекладав Р.-М. *Рільке*. Автор поетичних зб. «Запах тиші» (1949), «Троянда ночі» (премія Франц. академії). Своїми вчителями вважав *Верґілія*, М. де Монтеня, Еразма Роттердамського, П. де Ронсара.

У тетралогії «Кобзар у вигнанні» (1973—74. Т. 1—2; премія Анрі Давіньйона, 1975) чітко простежується семантичний ряд, пов'язаний з укр. витоками поета: кобза — кобзар — Шевченко. Укр. поетові К. присвятив вірш «Шевченкові», датований 16 берез. 1964, у якому назвав у ньому свій голос «лише запізнілим відлунням заповіту, проголошеного з високої могили над Дніпром». Це — зворушливе звернення поета-священика, його розмова із Шевченком, який «заспівав лише тоді, як вгамував спрагу волі»; К. називає Шевченка «славетним сиротою», зазначає, що укр. поет був «вигнанцем світу», котрий не зрозумів глибини його муз. струни. К. — автор і однієї з франц. інтерпретацій «Заповіту» (ненадрук.).

Тв.: Le Kobzar de léxil (en 2 vol.) Ed. De la Revue moderne. P., 1973—74.

Літ.: Кравець Я. «Мій голос — запізніле відлуння Шевченкового заповіту» (про деякі мотиви творчості бельгійського священика-поета Жана Кобса) // *НШК 33*.

Ярема Кравець

КОБЯ́К Карлиєвич (роки життя невідомі) — один з найвідоміших ханів причорноморських половців — пд. войовничих сусідів Русі, котрі останньої чверті 12 ст. кочували в степах Євразії — від р. *Урал* на Сх. до р. *Дунай* на Зх. На думку М. Баскакова, ім'я «Кобяк» перекладається з половецької як «собака». Разом з ханом Кончаком неодноразово приводив свої орди на Русь. У 1180 вони виступали як союзники черніг. Ольговичів у боротьбі зі смолен. Ростиславичами за київ. престол. 1184 під час великого коаліційного походу давньоруських князів під проводом *Святослава Всеволодовича* та Рюрика Ростиславича проти половців зазнав нищівної поразки, разом з двома синами та багатьма ін. полов. князями потрапив у полон і був страчений у Києві. У контексті вказаних подій Шевченко згадав К. у поезії «Плач Ярославни» (переспіві одного з найпоетичніших фрагментів зі «*Слова о полку Ігоревім*»). Благаючи *Дніпро* врятувати від загибелі князя *Ігоря Святославича*, свого чоловіка, *Ярославна* нагадує: «Носив єси на байдаках / На половчан, на Кобяка / Дружину тую Святославлю!..»

Літ.: Рыбаков Б. А. «Слово о полку Игореве» и его современники. М., 1971; *Баскаков Н. А.* Тюркская лексика в «Слове о полку Ігореве». М., 1985; *Плетнева С. А.* Донские половцы // *«Слово* о полку Ігореве» и его время. М., 1985; *Энциклопедия* «Слова о полку Игореве». СПб., 1995. Т. 3.

Володимир Коваленко

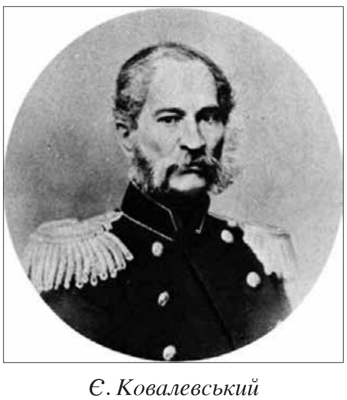
КОВАЛЕ́ВСЬКИЙ Володимир Володимирович (16/29.05.1905, с. Сосниця, тепер смт Черніг. обл. — 10.11.1970, Київ) — укр. літературознавець, нарисовець, перекладач, критик. Закінчив 1926 Київ. ін-т народного господарства. Працював у пресі та на радіо. Автор кількох книг нарисів та літературознавчих праць, зокр. «Ритмічні засоби українського вірша» (1960), «Рима: ритмічні засоби українського вірша» (1965). Перша з названих книг

є спробою обґрунтувати традиційну стопну теорію побудови метричного вірша за допомогою теорії іпостас (заміни однієї стопи іншою) та побічних наголосів. У 1960-х застосований К. варіант теорії побічних наголосів був на укр. матеріалі спростований засобами експериментально-фонетичного аналізу. Не набула популярності у віршознавстві висунута ще В. Брюсовим теорія іпостас, яку перейняв К.

Про штучність і непереконливість запропонованої К. систематизації ритмічних форм укр. вірша свідчить і поданий у книзі аналіз Шевченкової метрики, що її зведено до одного — силабо-тонічного типу. При цьому під чотирискладові стопи, за теорією К., підпадають усі, крім ямбічного, розміри поезії Шевченка, в тому числі силабічний 14-складовик народнопісенного походження, силабічний 12—11-складовик літ. походження й тонічний думний вірш. Показово, що ці форми розглянуто поза їхньою генезою. Цінні міркування К. стосуються особливостей Шевченкового чотиристопного ямба. Дослідник спостеріг у ньому характерну для 19 ст. двочленну ритмічну інерцію з опорою на другу та четверту стопи, що наближало ямбічний вірш Шевченка до рос. вірша Пушкіна та деяких поетів його школи і, навпаки, віддаляло від на той час уже архаїчного звучання ямба І. Котляревського. К. також відзначив специфічні для Шевченка й укр. поезії акцентні зміщення на початку ямбічного рядка.

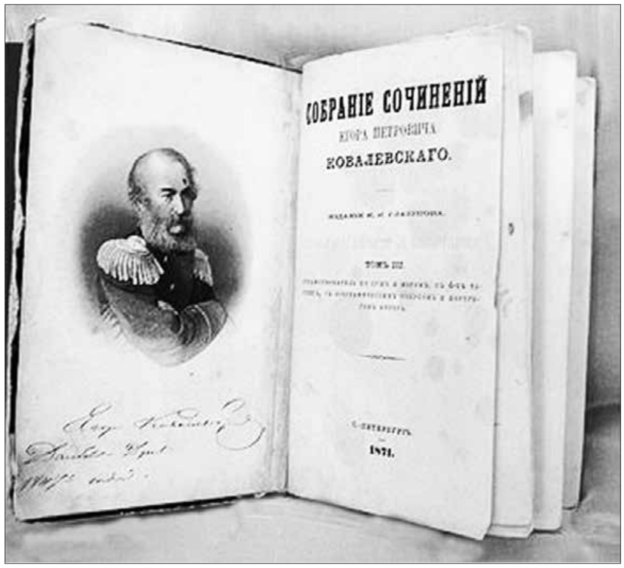
Ніна Чамата

КОВАЛЕ́ВСЬКИЙ Єгор Петрович (6/18.02.1809, с. Ярошівка Харків. губ., тепер Дергачівського р-ну Харків. обл. — 20.09/2.10.1868, Петербург) — рос. геолог, інженер, письменник і мандрівник.

Є. Ковалевський

Навчався на ф-ті морально-політ. наук Харків. ун-ту (1825—28). Чл.-кор. Петерб. АН (1856). У 1837—48 очолював геологічні експедиції до Чорногорії, Карпат, Балкан, Сибіру, Середньої Азії, Уралу, Кашміру, Афганістану, Монголії, Маньчжурії та Сіньцзяну. Особливий внесок науковець зробив у дослідження Африки (Судану та Ефіопії). Враження від своїх подорожей і дипломатичних місій виклав у ст., дорожніх нарисах і кн. «Чотири місяці в Чорногорії» (1841), «Мандрівник по суші і морях» (1843), «Подорож у

Є. Ковалевський. Зібрання творів. СПб., 1871. Т. 3. Фронтиспіс і титул

Китай» (1853), «Мандрівка у Внутрішню Африку» (1854). У 1840—50-х підтримував дружні стосунки з поетами-петрашевцями, І. *Тургенєвим,* М. *Некрасовим*, М. *Чернишевським*, Л. *Толстим*. Автор поетичної зб. «Сибір. Думи» (1832), трагедії у віршах «Марфа Посадниця» (1832), романів «Петербург удень і вночі» (1845), «Граф Блудов і його час» (1866) та ін. Один із засновників і незмінний голова комітету *Товариства для допомоги нужденним літераторам і вченим* (1859—68).

Шевченко познайомився з К. у січ. 1859 завдяки письменниці А. Марченко, яка просила К. посприяти поетові у вид. творів через його брата Євграфа Ковалевського, тодішнього міністра народної освіти. До складу членів-засновників Т-ва (на пропозицію М. Чернишевського) було введено і Шевченка. Поет брав участь в обговоренні програми публічних літ. читань удома у К. На день народження К. 23 квіт. 1860 поет надіслав йому подарунок із написом: «По обычаю предков наших, вместо злата-серебра нетленного, посылаю вам тленное последнее дело рук моих...» (імовірно, малюнок чи офорт). З ініціативи І. Тургенєва Комітет у 1860 не раз звертався до В. *Фліорковського* з проханням звільнити родичів Шевченка з кріпацтва. 7 верес. К. особисто написав листа В. Фліорковському, в якому просив його підшукати землю для родичів Шевченка за кошти Т-ва.

Літ.: Корнилов А. А. Пятидесятилетие литературного фонда // Юбил. сб. Лит. фонда. 1859—1909. СПб., 1909; *Жур 2003*; *Болабольченко А.* Єгор Ковалевський // *Болабольченко А.* Тепло монументів. К., 2006.

Іван Бажинов, *Анатолій Болабольченко*

КОВАЛЕ́ВСЬКИЙ Павло Михайлович (5/17.12.1823, с. Вертіївка, тепер Богодухівського р-ну Харків. обл. — 21.03/3.04.1907, с. Перевоз Островського пов. Псковської губ., тепер Островський р-н Псков. обл.) — рос. письменник і худож. критик. Закінчив 1845 курс гірського корпусу. У 1853—58 жив у Швейцарії та Італії. Подорожні враження відображено у ст., зібраних у кн. «Етюди мандрівника. Італія. Швейцарія. Мандрівники й подорож» (1864). Автор роману «Підсумки життя» (1883; незакінчений), спогадів «Зустрічі на життєвому шляху» (1898) та ін.

Переклав рос. мовою вірш Шевченка «Думка — Вітре буйний, вітре буйний!» та два уривки з поеми «Гайдамаки» (Библиотека для чтения. 1860. № 16). На поч. 1861 К. обрано членом *Товариства для допомоги нужденним літераторам і вченим*. В. *Жемчужников* у листі від 20 лют. 1861 звертався до нього з проханням помістити хворого Шевченка до лікарні.

Ганна Александрова

КОВАЛЕ́НКО Григорій Андрійович (псевд. — Коваленко-Коломацький Г., Сьогобочній Гр., Гетьманець Гр. та ін.; 28.01/9.02.1867, слобода Коломак, тепер смт Валківського р-ну Харків. обл. — 1938, Київ) — укр. письменник і журналіст. Писав укр. і рос. мовами. Освіту здобув самостійно. Автор зб. оповідань «Морські огні. Про маяки та про життя на їх» (1908), «З часів поривів і надій» (1911), ряду ст. у періодиці.

Був активним популяризатором творчості Шевченка, регулярно вміщував у періодиці власні кореспонденції та перекази публ. з ін. часописів про заходи з ушановування пам'яті Шевченка, зокр. відзначання шевч. роковин, панахиди, концерти в різних містах України, про перешкоди цим заходам з боку влади, утиски проти учасників, особливо в Києві, тощо: «Вулиця Шевченка у Чернігові» (*ЛНВ*. 1899. Т. 7. Кн. 8), «Вечір в пам'ять Т. Шевченка в Чернігові» (*ЛНВ*. 1900. Т. 10. Кн. 6), «Святкування пам'яті Т. Шевченка у Челябінську (Сибіру)» (там само), «Вечір в пам'ять Т. Шевченка в Катеринославі» (там само), «На Тарасовій горі» (*ЛНВ*. 1903. Т. 22. Кн. 4), «Поминки по Шевченкові» (Украинская жизнь. 1912. № 4) та ін. Розглянув особистісні риси поета у ст. «Шевченко як людина» (Казбек. 1900. 26 февр.). Схвально відгукнувся на факт появи ілюстрованого вид. поеми Шевченка «Наймичка» (СПб., 1904), висловивши сподівання на продовження серії публ. ін. Шевченкових творів у худож. оформленні. Про поточну діяльність комітету для спорудження пам'ятника Шевченкові в Києві, умови конкурсу, перебіг збирання пожертвувань тощо інформував громадськість у кількох замітках під заголовком «Справа з пам'ятником Т. Г. Шевченкові» (1909) у газ. «*Рада*». Із просвітницькою метою опубл. власним коштом ілюстровану брошуру для малописьменних селян, присвячену життю Шевченка, — «Хто такий Тарас Шевченко» (1913), що мала кілька перевидань і прихильну оцінку критики. К. доступною мовою стисло переказав його життєпис, не уникнувши, проте, фактичних помилок, спростував ряд стереотипів щодо особи поета, заперечивши, зокр., його ксенофобію, докладно описав лагідну вдачу Шевченка тощо. Проекту побудови пам'ятника Шевченкові в Києві присвячено брошуру К. «Не слід мовчати. До справи будови пам'ятника Т. Г. Шевченкові» (К., 1913). Активно підтримав ідею про заснування Фонду ім. Шевченка на виховання талановитих дітей (Нерукотворний пам'ятник Т. Шевченкові // Рада. 1914. 30 берез.).

Тв.: [Рец.] // Южные записки. 1904. № 20. — Рец. на вид.: Шевченко Т. Наймичка. Поема. З портретом автора і 29 малюнками М. Н. Каразіна. СПб., 1904; Общество имени Т. Г. Шевченко [Петербург] // Южные записки. 1904. № 28; Справа з пам'ятником Т. Г. Шевченкові // Рада. 1909. 12 верес., 13 жовт., 20 жовт.; Хто такий Тарас Шевченко. К., 1913 [2-ге вид.]: К., 1914 [3-тє вид.]: К., 1918 [4-те вид.]: К., 1919.

Літ.: Відгук на кн.: *Гетьманець Гр*. Хто такий Тарас Шевченко. К., 1913: *Ч[еркасенко] С*. // Рада. 1913. 21 берез.; *Нечуй-Левицький І*. // Дніпрові хвилі. 1913. № 9; *І-К*. // Українська хата. 1913. № 4/5; *Іг-ч В*. // Світло. 1913. № 7; *В-ий М*. // *ЛНВ*. 1913. Т. 63. № 7/8; Рец. на кн.: *Гетьманець Гр*. Хто такий Тарас Шевченко. К., 1914: *Ст-ко І*. Ювілейна література про Шевченка // Сяйво. 1914. № 2; *М. П*. // Маяк. 1914. № 9; *Б-к І*. // Світло. 1914. № 6; Рец. на кн.: *Гетьманець Гр*. Хто такий Тарас Шевченко. К., 1918: *Г-ий О*. // *ЛНВ*. 1918. Т. 73. № 2; [Рец.] // Книгарь. 1919. № 20.

Олександр Боронь

КОВАЛЕ́НКО Григорій Олексійович (псевд. — Грицько Коваленко, К. Вільний та ін.; 12/24.01.1868, с. Липняки, тепер у складі смт Баришівки Київ. обл. — 15.12.1937, Полтава) — укр. письменник, художник, етнограф і лікар. Закінчивши 1886 Полтав. фельдшерську школу, працював за фахом на Переяславщині; у 1890—95 — при клініці Москов. ун-ту. У 1896—1905 — секретар Черніг. міської управи, згодом Полтав. міської думи (1905—17). Один із засновників і ред. (разом з Панасом *Мирним* та ін.) тижневика «*Рідний край*» (1905—06), видавець-ред. медично-природничого журн. «Життє і знаннє» (згодом перейменований — «Вісник життя і знання», 1913—14). У серп. 1937 К. був безпідставно заарештований і за постановою «трійки»

Г. Коваленко

розстріляний. Реабілітований 1968. Автор багатьох поетичних, прозових і драм. творів: зб. оповідань і поем «Правдиве слово» (1896), зб. оповідань «Жарти життя» (1911), комедії «Ворожка» (1917) та ін., а також літ.-крит. нарисів про І. Котляревського (1899), Є. Гребінку (1899, 1918), Г. Сковороду (1919) та ін.

Уже ранні поезії К., зокр. вірш «До Дніпра» («Зоря», 1894), написаний після відвідин Чернечої гори, свідчили про авторове органічне сприймання Шевченкових традицій. Тут же були опубл. й малюнки К., виконані в Каневі, — могила Шевченка та інтер'єр хати для відвідувачів Тарасової гори тощо. У 1893—96 у журн. «*Зоря*» публ. творів Шевченка супроводжувалася ілюстраціями К.: «Вечір», «Тополя», «Наймичка», «За байраком байрак» та ін. 1890 він виконав перший олійний портрет Шевченка (репрод.: *НТЕ*. 1968. № 5). Відтоді К. постійно малював портрети Шевченка — для родини, друзів, громадських установ, культурних закладів та ін. (збереглася лише невелика частина; один із цих портретів — акварельний, репрод.: Київська старовина. 1997. № 6).

Вміщуючи в «Зорі» (1893. № 5) «Вістки про недруковані твори і матеріали до життєпису Т. Шевченка», виявлені ним в архівах Росії, К. звертався до укр. дослідників Шевченка із закликом ознайомитися з архівом *Третього відділу*, де зберігалися ще не вивчені документи про поета. Дещо пізніше К. опубл. у «Зорі» (1897. № 22) крит. відгук на публ. М. *Стороженком* у «*Киевской старине*» вірша «Слов'янам» як належного перу Шевченка, переконливо довівши, що автором названої поезії був М. Костомаров. Невдовзі думку К. про авторство цієї поезії підтримав І. Франко (див.: Зоря. 1897. № 23). Перу К. також належить ст. «Шевченкові роковини в Полтаві і Чернігові» (*ЛНВ*. 1899. Т. 6).

Переїхавши 1905 з Чернігова до Полтави, К. продовжував займатися громадсько-культурною діяльністю, приділяючи особливу увагу популяризації творчості Шевченка. Він брав активну участь у заходах, пов'язаних з ювілеями поета; 1906 оформив 8-ме число журн. «Рідний край» під девізом «На спомин Тараса Шевченка». У періодиці з'явилися його нові ст.: «З життя Тараса Шевченка» (Рідний край. 1906. № 8), «Як Тарас одержав волю» (Хуторянин. 1911. № 9) та ін. 16 квіт. 1917 К. виступив у Полтаві з доповіддю «Великий борець за волю і правду» на ювілейному шевч. вечорі. Наступного року надрук. брошуру К. «Тарасове свято», адресовану новій укр. школі, але одразу ж заборонену денікінцями, а потім і більшовиками.

Літ.: Ротач П. Григорій Коваленко // *НТЕ*. 1968. № 5; *Ротач П.* «І рани мого серця окропи...» (Шевченкіана Григорія Коваленка) // Київська старовина. 1997. № 6; *Ротач П.* Від Удаю до Орелі: Т. Г. Шевченко і Полтавщина. Полтава, 2000.

Петро Ротач

КОВАЛЕ́НКО Оксана Степанівна (4.11.1817, с. Керелівка Звенигородського пов. Київ. губ., тепер с. Шевченкове Звенигородського р-ну Черкас. обл. — ?) — подруга дитячих років Шевченка в *Кирилівці*. 1829 вони розлучилися назавжди, коли Шевченка вивезли у *Вільно*. 1831 помер батько К. — Степан Григорович, а наступного року — мати Мотря. Разом із молодшим 11-річним братом Павлом жила сиротою в садибі побл. Шевченків. 30 січ. 1840 К. одружилася з К. Сорокою, кріпаком із сусіднього с. *Пединівки*. 1843, коли Шевченко приїхав у Кирилівку, О. Сорока (уроджена К.) жила з чоловіком і була вже матір'ю двох доньок — трирічної Параски і дворічної Варвари.

Поема «Мар'яна-черниця» (1841) має присвяту «Оксані К...о. На пам'ять того, що давно минуло». П. *Жур*, вивчивши метричні книги і сповідні розписи церков Звенигородського пов. і серед них — записи Кирилів. церкви, достеменно встановив, що йдеться про К. (*Жур 1979*, с. 75). У перших рядках поеми Шевченко створив худож. образ Оксани — «чужої чорнобривої». Як припускає дослідник, пишучи присвяту до поеми (1841), Шевченко міг знати з листів від родичів про одруження К. Згадує поет про Оксану й у віршах «Три літа», «Ми вкупочці колись росли», «Не молилася за мене», ймовірно, «N. N. — Мені тринадцятий минало», що заперечив С. *Балей*. Зображення Оксани покриткою у вірші «Ми вкупочці колись росли» слід розглядати як худож. вимисел Шевченка, який розвивав характерну для нього тему жіночого страждання та зневаженого материнства.

Літ.: Балей С. З психології творчості Шевченка. Л., 1916 (Черкаси, 2001); *Зайцев П.* Оксана: Перше кохання Шевченка. К., 1918 (*Зайцев П.* Перше кохання Шевченка. К., 1994); *Лев В. М.* Шевченкова Оксана // Назустріч. 1934. № 6.

Олександр Боронь

КОВАЛЕ́НКО Петро Прокопович (21.04.1932, с. Кремінна, тепер Городоцького р-ну Хмельн. обл. — 6.09.2001, Чернівці) — укр. лікар і педагог, канд. медичних наук (1972). Закінчив 1959 Чернів. медичний ін-т, працював у ньому в 1966—2001, 1981—83 надавав медичну допомогу в Алжирі. Виступав із літ. творами в періодиці. 1999—2000 опубл. у газ. «Буковина» та в «Буковинському журналі» серію ст. про недуги Шевченка, з якої склалася кн. «"Серце моє трудне, що в тебе болить?.." (Захворювання і смерть Т. Г. Шевченка з погляду сучасної медицини)» (Чернівці, 2000).

Літ.: Боронь О. Книжка про хвороби Тараса Шевченка // *ЛУ*. 2001. 20 верес.; *Бабух В.* Буковинець, який поставив діагноз великому Кобзареві // Голос України. 2001. 11 груд.

Богдан Мельничук

КОВАЛІ́ВКА — село Пирятинського пов. Полтав. губ., тепер Драбівського р-ну Черкас. обл. Шевченко

побував у К. 8—9 груд. 1843 на запрошення О. *Капніста* (про це писала у своїх листах В. *Рєпніна*). У К. поет одержав лист від домашнього вчителя родини Рєпніних Р. *Штрандмана*, датований 14 груд., з проханням повернутися до *Яготина*.

Літ.: Жур 1979.

Григорій Зленко

КОВА́ЛЬ Олекса Семенович (23.03.1909, с. Підгородне, тепер місто Дніпропетровського р-ну Дніпроп. обл. — 23.03.1970, там само) — укр. кобзар, майстер з виготовлення бандур. Під впливом місцевого кобзаря І. Ляшенка (Старченка) сам зробив собі бандуру. Вчився грати на кобзі й бандурі у дніпроп. диригента й бандуриста Ф. Часника. З 1930 виступав як бандурист. Учасник Другої світової війни. Після війни організував у рідному селі ансамбль бандуристів, виступав як соліст-бандурист. Влаштовував вечори, присвячені пам'яті Шевченка. Зробив понад 30 бандур, на кількох випалив Шевченків портрет (деякі бандури К. зберігаються у музеях). У репертуарі К. були укр. народні думи і пісні, зокр. пісні на слова Шевченка («Думи мої», «Реве та стогне Дніпр широкий», «Та літа орел», «Заповіт»), а також про Шевченка («На високій дуже кручі» та ін.).

Літ.: Жеплинський Б. М. Коротка історія кобзарства в Україні. Л., 2000.

Богдан Жеплинський

КОВАЛЬО́В Віктор Васильович (17/29.10.1822 — 30.10/11.11.1894) — укр. художник. Відвідував рисувальні класи петерб. *Академії мистецтв* як сторонній учень з 1844, одночасно перебуваючи на службі в департаменті Міністерства юстиції. З осені 1844 до весни 1845 жив на одній квартирі з Шевченком у буд. Ю. Бема на 2-й лінії Васильєвського о. (нині буд. № 3) разом з І. *Гудовським*, М. *Карпом* і К. *Роговим*. Закінчив 1851 АМ зі званням некласного художника. Працював викладачем малювання в Полтаві, Одесі й Сімферополі.

Допомагав Шевченку в поширенні «*Живописной Украины*». Зустрічався з ним у Петербурзі після повернення поета із заслання. Шевченко подарував К. офорт «Приятелі». У 1890-ті написав спогади про митця, вперше опубл. у журн. «По морю и суше» (1896. № 8).

Літ.: Жур 1972; Спогади 1982.

Валентина Юван

КОВАЛЬО́В Іван Федорович (1903, с. Рубльово, тепер Бежецького р-ну Тверської обл., РФ — ?) — рос. архівіст і літературознавець. Закінчив 1929 ф-т мовознавчої та побутової культури Ленінград. ун-ту (нині — Санкт-Петербурзький держ. ун-т). Канд. філол. наук (1937). У 1936—41 та з 1942 працював у Центр. держ. істор. архіві (нині РДІА) старшим наук. співробітником, 1941—42 — в ІРЛІ.

Автор ст. «В тисках цензури», «Боротьба царського уряду і цензури з революційним "Кобзарем" Т. Г. Шевченка», «Шевченко за документами царської цензури», «Шевченко під забороною царської цензури», «Поет і цензура», у яких досліджено цензурні переслідування творів Шевченка у 19 — на поч. 20 ст. Згадані публ. К. ґрунтуються на арх. документах, що на той час перебували в Центр. держ. істор. арх. Союзу РСР (Ленінград). Оглядова студія К. «Ювілей Т. Г. Шевченка при царизмі», написана за джерелами Центр. держ. арх. внутрішньої культури та побуту, містить 14 документів (з 1889, 1911, 1914), інформацію про заборону вшановування пам'яті Шевченка, відзначання його ювілеїв (див. *50-літні роковини від дня смерті Шевченка*, *100-літній ювілей від дня народження Шевченка*). Уклав зб. арх. документів і матеріалів «Шевченко і царська цензура» (ІЛ. Ф. 1. № 568), зібраних у Центр. держ. істор. арх. у Ленінграді.

Тв.: В тисках цензури // Комуніст. 1938. 5 верес.; Борьба царского правительства и цензуры с революционным «Кобзарем» Т. Г. Шевченко // Красный архив. 1938. Т. 6; Шевченко по документам царской цензуры // Молодая гвардия. 1939. № 2/3; Ювілей Т. Г. Шевченка при царизмі // Радянське літературознавство. Наукові записки. К., 1939. Кн. 4; Шевченко під забороною царської цензури // *РЛ*. 1964. № 3; Поэт и цензура. (По страницам архивных документов) // Нева. 1964. № 3.

Літ.: Пушкинский Дом: Материалы к истории. 1905—2005. СПб., 2005.

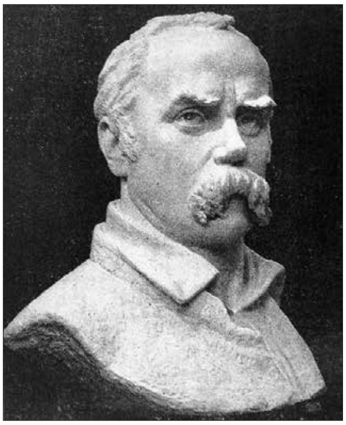
Ірина Брижицька

КОВАЛЬО́В Олександр Олександрович (18/31.12.1915, м. Рогачов, тепер Білорусь — 18.12.1991, Київ) — укр. скульптор. Народний художник Української РСР (1963). Народний художник Союзу РСР (1979). Лауреат Держ. премії Союзу РСР (1950), Держ. премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка (1975). Навчався у КХІ (1935—42, викладачі Б. *Кратко*, Л. *Шервуд*, О. *Матвєєв*). Автор пам'ятників: О. Пушкіну в Одесі (1962) та Нью-Йорку (1970), М. *Лисенку* (1965) в Києві, І. *Карпенку-Карому* (1969) на х. Надія Кіровогр. обл., М. Гоголю (1984) у с. Гоголевому Полтав. обл.; портретів М. Гоголя (1953), О. Пушкіна (1960).

О. Ковальов

Важливе місце у творчому доробку К. посідала постать Шевченка. Для створення образу, альтернативного до стереотипних зображень у кожусі й шапці, К. обрав автопортрети поета у молодому віці. Він відобразив не лише фізіономічні риси, а й внутрішній духовний світ митця. Скульптор виконав два погруддя поета (гіпс, 1952, НМТШ; гіпс, 1989), поясний портрет (мармур, 1956, Донец. худож. музей), погруддя (гіпс тонований, 1988, Укр. фонд культури); на основі Автопортрета 1840 — мемор. дошку з портретом Шевченка на фасаді гол. корпусу Київ. ун-ту ім. Т. Шевченка (бронза, барельєф, 1961, архіт. В. Гнєздилов); погруддя (оргскло, кінцевий варіант — бронза, 1988) — на фасаді Київ. оперного театру ім. Т. Шевченка; погрудні пам'ятники в м. *Кременці* Терноп. обл. (1989) та м. *Білій Церкві* Київ. обл. (1991), обидва — бронза, граніт. 1963 брав участь у всесоюзному конкурсі на проект пам'ятника Шевченкові у Москві. Роботи К. експонувалися на ювілейних худож. виставках до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* (1961) й *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* (1964), на виставці творів лауреатів Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка «Шевченко-художник» (1984). Іл. табл. XIV.

О. Ковальов. Тарас Шевченко. Погруддя. Гіпс. 1989

Тв.: Олександр Ковальов: Альб. К., 1977; Скульптор Ковалёв: Каталог выставки. К., 1985.

Літ.: *Янко Д.* Олександр Олександрович Ковальов. К., 1964; *Кобець О.* Утверджувати красу людини: Пам'ятники скульптора О. Ковальова // Київ. 1986. № 3.

Наталя Янко, Олена Кашшай

КОВА́ЛЬСЬКИЙ Юліан Іванович (справж. ім'я — Юліан-Костянтин-Прот; 1827 — ?) — рядовий 2-го Оренбурзького лінійного батальйону. 1848 К. віддали у солдати без позбавлення дворянського достоїнства за те, що не доніс начальству, як його у лют. 1846 серед ін. учнів кол. Щербжешинської гімназії підговорювали втекти у Галичину для приєднання до тамтешніх повстанців. В *Оренбурзі* К. належав до кола засланців, з якими Шевченко спілкувався 1849—50. Серед ін. К. зображено на малюнку О. *Чернишова* «Т. Г. Шевченко серед польських політичних засланців».

Григорій Зленко

КО́ВАЧ (Kovács) **Вілмош Емілович** (5.06.1927, с. Гать, тепер Берегівського р-ну Закарп. обл. — 13.11.1977, Будапешт) — угорськомовний поет, прозаїк і перекладач. Закінчив Львів. фінансово-економ. ін-т. У 1958—71 — ред. угорськомовної л-ри Закарп. обл. вид-ва. 1977 виїхав до Угорщини (звинувачений у спотвореному зображенні дійсності повоєнного Закарпаття). Автор поетичних зб.: «Не можна мовчати» (1957), «Весняна буря» (1959), «Земля неспокійна» (1962), «Зоряний вечір» (1968), «Заповіт» (1992), оповідань і роману «І завтра життя» (1965; перевид. 1990). Укр. поетові присвятив вірш «Перед пам'ятником Т. Г. Шевченкові у Харкові» (жовт. 1957); переклав угор. мовою (з укр.) зб. матеріалів виставки для шкільних б-к «Життя і творчість Т. Г. Шевченка» («Sevcsenko Tarasz Grigorjevics élete és müvei: Kiallitasi anyag iskolak gyermekkönyvtárak reszére», 1961).

Тв.: Перед пам'ятником Т. Г. Шевченкові у Харкові / Пер. з угор. І. Петровція // *Петровцій І.* Іскри чардашу. Ніредьгаза, 1998.

Літ.: *Шевченко* і Закарпаття. Ужгород, 1989.

Галина Герасимова

КОВА́ЧЕВИЧ (Kovačevič) **Владімір** (роки життя невідомі) — хорв. критик і публіцист. Автор розвідки про укр. народні пісні. Більшу частину ст. «Літературне відродження малоросів», надрук. в альм. «Zvonimir» (1886), присвятив творчості Шевченка. Навів там уривки з творів Шевченка («Заповіт», «Кавказ», «Єретик», «І мертвим, і живим» та ін.), подаючи їх у лат. написанні, переказав зміст поеми «Гайдамаки».

Іван Ющук

КОВЕ́РКО Андрій Осипович (28.07.1893, с. Острів, тепер Львів. обл. —19.07.1967, Кишинів) — укр. скульптор, різьбяр на дереві, педагог. Брат різьбяра М. Коверка. Закінчив 1914 художньо-промислову школу в м. Коломиї. Працював у галузях декорат.-прикладного мист-ва, станкової та монументальної скульптури. Організував майстерню з виготовлення іконостасів, культових виробів для храмів Галичини. Через репресії 1946 переїхав до Кишинева. Різцю К. належать вівтар та іконостас для каплиці Св. Духа Греко-католицької духовної семінарії у Львові (1926—27), іконостас для

А. Коверко. Пам'ятник Шевченку. 1924. Винники. Сучасне фото

церкви у м. Сокалі Львів. обл. та ін. Серед станкових творів — портрети митрополита Андрея Шептицького, І. Франка, І. *Свєнціцького*, І. *Труша*, О. *Новаківського* (всі — 1930-ті), композиція «Чотирикутник смерті» (1926).

Автор пам'ятника Шевченкові у м. Винниках поблизу Львова (камінь-пісковик, 1924), спорудженого на місці знищеного у роки громадянської війни пам'ятника роботи невідомого скульптора. Погруддя поета, гранично лаконічне за побудовою та оригінальне за пластичним вирішенням, було встановлене на високому постаменті-восьмиграннику і чотирикутному цоколі. Автор пам'ятника Шевченку, який було встановлено замість зруйнованого погруддя роботи М. *Гаврилка* (1914) у м. Косові Івано-Франк. обл. (1928, не зберігся). К. — учасник виставок Гуртка діячів укр. мист-ва й Асоціації незалежних укр. митців у Львові.

Літ.: Тимків А. Скульптор Андрій Коверко та його творчість // Пам'ятки України. 2004. № 4; *Тимофійчук Я.* Відродження пам'ятника // Гуцульський край. 2010. 10 листоп.

Олена Кашшай

КО́ВЖУН Павло Максимович (псевд. — Марія Пеньковська, П. Тамарин; 3/15.10.1896, с. Костюшки, тепер с. Велика Фосня Овруцького р-ну Житом. обл. — 15.05.1939, Львів) — укр. живописець і графік, мистецтвознавець. Навчався у Київ. худож. уч-щі (1911—15, викладачі Ф. Панасенко, А. Крюгер-Прахова, О. Мурашко, І. Селезньов), в УАМ (1919—20; майстерня Г. *Нарбута*). Співорганізатор футуристичного літ.-мист. гуртка (1914) та укр. вид-ва «Ґрунт» (1917), член літ.-мист. угруповання «Музагет». Брав участь у Першій світовій війні, в укр. нац.-визв. змаганнях (1915—20). У 1917—20 — ред. військ. періодики («Козацька думка», «Україна», «Голос часу», «Воля»); готував репортажі як офіц. військ. кореспондент Ставки Армії УНР (1919—20). Переїхав 1921 до Львова. Співпрацював з періодичними вид. «Молода Україна», «Культура», «Мистецтво», «Нова генерація» та ін. Співзасновник Асоціації незалежних укр. митців та її секретар (1931—39), організатор худож. виставок. Працював у різних галузях образотв. мист-ва: станковій, книжковій (обкладинки, екслібриси, видавничі знаки, плакати, ініціали, карикатури) та промисловій графіці, станковому і монументальному живописі; у жанрах пейзажу і натюрморту. Виконав худож. оформлення понад 100 друк. видань: кн. В. *Винниченка*, І. Франка, Б. *Грінченка*, П. *Тичини*, Є. *Чикаленка*, М. *Старицького*, О. *Маковея*, К. Гриневичевої, І. Вільде, Д. *Мордовця*, І. *Крушельницького*, В. *Пачовського*, С. *Гординського*; журн. «Маски», «Культура», «Нова генерація», «Молода Україна» тощо. У співавт. з М. Осінчуком розписував інтер'єри церков у с. Гримайлові (1928), с. Озірній (1929), м. Долині (1931), с. Стоянові (1932), м. Сокалі (1933), с. Наконечному (1937), м. Калуші (1938). К. написав понад 100 нарисів, рецензій, теоретичних статей з різної худож. практики.

П. Ковжун

Низку публікацій К. присвячено темі Шевченка. У ст. «Справа пам'ятника Тараса Шевченка» (1934) він подав історію конкурсів на створення пам'ятника поетові в Україні. Будучи переконаним, що «пам'ятник Шевченку на Україні, — це був видний знак, символ — мистецьке втілення ідей модерного українства», він послідовно виклав інформацію про різні етапи конкурсів на кращий проект пам'ятника з 1910 до 1933. У кожному окремому випадку К. називав основні причини, через які втілення образу Шевченка в монументальному мист-ві ускладнювалося. В одному випадку — це «побутовщина, що не раз набирала карикатурних форм і провінціалізму. <…> Охопити ідеї Шевченка, як національного поета з одного боку, і як мистця з другого — проектодавці були не в силі» (*Ковжун П.* Справа пам'ятника Тараса Шевченка // Назустріч. 1934. № 6. С. 3). В ін. випадку — некомпетентність осіб, від яких залежало питання встановлення пам'ятника ще в умовах Російської імперії. При цьому автор посилався на міркування М. *Біляшівського* та Д. *Антоновича*. Він детально розглянув історію з конкурсами на пам'ятник Шевченку на поч. 1930-х у Харкові. Своєрідним продовженням цієї статті була ін. публ., де К. дав оцінку пам'ятнику М. *Манізера*, вважаючи монумент надміру натуралістичним і таким, що не має «ніякої форми взагалі, а тим менше української». Для нього було очевидним, що «пам'ятник Шевченкові у Харкові, при величезних зусиллях праці, ніяк не осягнув своєї мети, а тим більше, не став ні твором українського мистецтва, ні пам'ятником геніальному поетові, мистцеві в житті, людині з перечуленою душею — в одній особі і бунтареві, і творцеві» (*Ковжун П.* 300 тонн п'єдесталу. Пам'ятник Шевченкові в Харкові // Назустріч. 1935. № 9. С. 3).

Співпрацюючи з львів. часописом «Жінка», К. підготував серію публікацій на заг. тему «Образ жінки у творчості знаних українських художників». Одна з них — «Жінка в малярстві Шевченка» (1936),

де після короткого біогр. нарису автор вказав героїнь Шевченкових портретів — Т. Маєвської, К. Кейкуатової, М. *Корсун*, В. *Рєпніної*. Він наголосив, що у композиціях художника «жінка виступає як певний мистецький зміст, як втілення певних ідей, які віднаходимо і в його поезії». Окремо мистецтвознавець розглянув образ Катерини. На працю Д. Антоновича «Шевченко як маляр» (1937) К. написав рецензію «Малярство Шевченка» (1938), в якій виклав свої погляди на постать Шевченка в історико-культурному аспекті, виходячи з критеріїв високого професіоналізму поета-митця, що й визначило його чільне місце у світовій культурі.

Тв.: Шевченко як маляр (Львів, 5.III.1921 р.) // Рідний край. 1921. 10 берез.; Жінка в малярстві Шевченка // Жінка. 1936. 15 берез. [Підп. М. Пеньковська]; Два найновіші твори з портретографії Шевченка // Жінка. 1937. 1 берез. [Підп. М. Пеньковська]; Малярство Шевченка // Назустріч. 1938. № 6; Шевченко — мистець пензля і штихеля // Діло. 1939. 12 берез.; Шевченко у творах сьогочасних мистців // Сьогочасне й минуле. 1939. № 3/4; Павло Ковжун (1896—1939): Каталог виставки. Л., 1991.

Літ.: Голубець М. Павло Ковжун. Л., 1939; *Гординський С.* Павло Ковжун. 1896—1939. Краків; Л., 1943; *Ріпко О.* У пошуках страченого минулого. Ретроспектива мистецької культури Львова ХХ століття. Л., 1996; *Яців Р.* Павло Максимович Ковжун (1896—1939). Творча спадщина: Матеріали, бібліогр. довідник. Л., 2010; *Кіс-Федорук О.* Мистецтвознавча спадщина Павла Ковжуна: Теорія, історія, критика // *ЗНТШ*. Л., 2011. Т. 261.

Роман Яців

КОВІ́НЬКА (справж. прізв. — Ковінько) **Олександр Іванович** (1/13.01.1900, с. Плоске, тепер Решетилівського р-ну Полтав. обл. — 25.07.1985, Полтава) — укр. письменник. Закінчив земське двокласне уч-ще, навчався 1926—28 в Полтав. ІНО. Наймитував, брав участь у громадянській війні, був у нім. полоні, польс. концтаборі. Репресований 1935, реабілітований 1956. Автор понад 30 зб. гуморесок: «Кутя з медом» (1960), «І це кажіть, і це говоріть» (1962), «Чарівні місця на Ворсклі» (1968) та ін., ряду повістей («Чому я не сокіл, чому не літаю», 1961, та ін.).

Чимало уваги приділяв творчості Шевченка, зокр. в публіцистичних ст. «Твоя дума, твоя пісня…» (Радянська Україна. 1963. 16 квіт.), «Тарасов дуб» (Литературная газета. 1963. 27 апр.), «Вічний вогонь» (Жовтень. 1964. № 3) та ін., у яких писав про вшановування пам'яті поета на Полтавщині, про ставлення людей до «Кобзаря». К. художньо осмислював постать Шевченка в гуморесках, напр. «І мене в сім'ї великій…» (1964), часто вдавався до ремінісценцій із його творів.

Тв.: Твори: В 2 т. К., 1980.

Іван Зуб

КОВРИ́ГІН Єгор Ілліч (19/31.05.1819, с. Корбулакі, тепер Саратов. обл., РФ — 3.09.1853, Рим) — рос. художник. Худож. освіту почав з приватних занять у О. *Єгорова*. З 1840 навчався у петерб. *Академії мистецтв* як сторонній учень. В екзаменаційних списках гіпсового й натурного класів 1838—44 К. і Шевченко значаться разом. 1844 закінчив курс зі званням вільного художника. У 1841—45 К. займався ілюструванням. Основна ілюстраційна робота — рисунки до зб. «Физиология Петербурга, составленная из трудов русских литераторов» (ред. М. *Некрасов*, вид. Іванова. СПб., 1844).

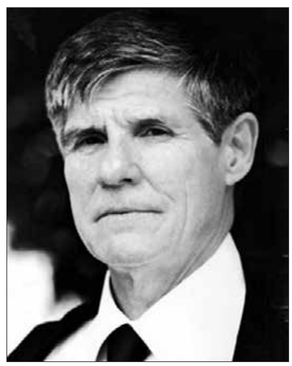
Невідомий автор. Портрет Є. Ковригіна. Полотно, олія. Середина 19 ст.

Разом із Шевченком працював над 13-м вип. зб. «Наши, списанные с натуры русскими» (СПб., 1841). На обкладинці вип. вказано, що віньєтки «рисованы Ильичем» (таким псевд. К. підписався тільки в цьому вид.), проте Л. *Владич* схилявся до думки, що одну з віньєток до нарису Г. Квітки-Основ'яненка «Знахарь» — ініціал на с. 141 із зображенням постаті жінки в намітці — слід вважати Шевченкового авторства (див. *Владич Л.* Шевченко і вітчизняна книжкова графіка 40-х років XIX ст. // *НШК 15*).

Літ.: Попов П. М. Малодосліджена сторінка ранньої творчості Шевченка-художника (з історії натуральної школи) // *Тарас* Шевченко. До сторіччя з дня смерті. К., 1961; *Документи*.

Анастасія Козулько

КО́ВТУН Валерій Петрович (22.10.1944, м. Ясинувата Донец. обл. — 3.02.2005, Київ) — укр. артист балету, балетмейстер. Народний артист Української РСР (1976). Народний артист Союзу РСР (1978). Лауреат Держ. премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка (1986). Закінчив 1965 Київ. хореографічне уч-ще, балетмейстерське відділення Держ. ін-ту театр. мист-ва у Москві (1984). У 1965—68 — артист Харків. театру опери та балету, 1968—85 — артист, 1985—87 — гол. балетмейстер Київ. театру опери та балету. 1989—98 — гол. балетмейстер, худож. керівник Київ. театру класичного балету, 1998—

В. Ковтун

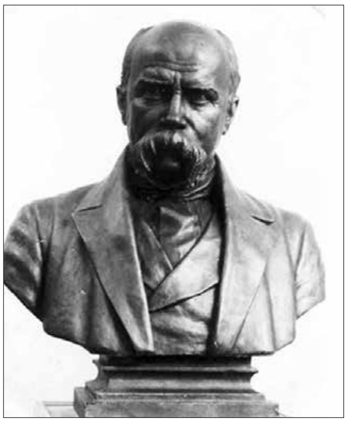
2005 — гол. балетмейстер Київ. муз. театру для дітей та юнацтва.

1976 в постановці балету «Лілея» К. *Данькевича* в Київ. театрі опери та балету (балетмейстер А. *Шекера,* диригент О. Рябов, художник З. Васіна) виконував партії Степана і Париса. 2003 здійснив четверту постановку цього балету в Київ. театрі опери та балету (диригент О. Баклан, художник В. Окунєв) (див. *Національна опера України імені Т. Г. Шевченка*). В інтерпретації К. соц.-побутовий балет перетворився на філос. притчу про кохання.

Літ.: Станішевський Ю. О. Балетний театр України. 225 років історії. К., 2003; *«Лілея»* для Валерія Ковтуна [Інтерв'ю] // День. 2004. 21 жовт.

Роксана Харчук

КО́ВТУН Микола Петрович (9.05 1922, с. Торків, тепер Тульчинського р-ну Вінн. обл. — 21.10.1982, Київ) — укр. скульптор. Навчався в КХІ (1945—51, викладачі М. *Лисенко*, Л. Муравін, М. *Гельман*). Працював у станковій та монументальній скульптурі. Твори: портрет М. *Кропивницького* (1967), горельєф «Арсенальці на барикадах» (1961; у співавт. з М. Короткевич), пам'ятник Я. *Качурі* (1977) у с. Юрківці Тульчинського р-ну Вінн. обл.

М. Ковтун. Погруддя Т. Г. Шевченка. Гіпс. 1953

Виконав погруддя Шевченка (бронза, 1952; гіпс, 1953). Два погруддя митця (оргскло, 1961), створені до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка*, експонувалися в тому ж році на ювілейній худож. виставці у Києві. Серед монументальних творів — пам'ятник поетові у с. Торкові Вінн. обл. (бронза, 1989) й обеліск Слави у с. *Шевченковому* Черкас. обл. (1964; у співавт. з М. Короткевич).

Літ.: Протас М. Українська скульптура XX ст. К., 2006.

Олена Кашшай

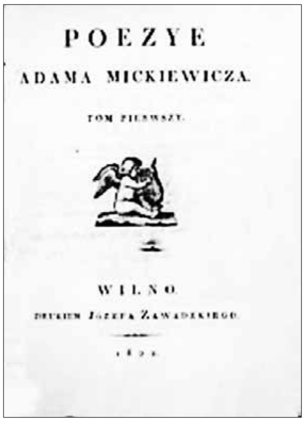
КОД КУЛЬТУ́РНИЙ ШЕВЧЕ́НКА-ПИСЬМЕ́ННИКА — поняття, яким позначають пасивну й активну системи рецепції творчої особистості у сфері культури. Це багаторівневе, полісеміотичне явище, що існує в різних часових і просторових контекстах. К. к. Ш.-п. охоплює коло питань, котрі нині щойно порушують у шевченкознавстві. Цілісну систему К. к. Ш.-п. можна умовно поділити на кілька підсистем, які почасти підлягають аналітичному описові. Перша підсистема — сукупність зовнішніх К. к. Ш.-п., що втілювалися у його творчості протягом усього життя. Ця підсистема, котра відображає, зокр. й на рівні підсвідомості, зреалізоване у світовій та нац. культурі, зветься **аванкодом**. Друга підсистема містить той внутрішній код, що його сама творчість Шевченка активно, свідомо й цілеспрямовано надала укр. л-рі. Назвімо її **посткодом**. Аванкод можна реконструювати об'єктивно, посткод відтворюється не тільки в об'єктивних наук. реконструкціях, а й у суб'єктивних спекуляціях, що не підлягають наук. перевірці. На відміну від замкненого в часі аванкоду, пов'язаного з минулим, посткод відкритий, спрямований у майбутнє; він продовжує впливати на сучасну укр. та світову л-ру.

БІБЛІА
или
книги
СВѦЩЕННАГѠ ПИСАНІѦ
ВЕТХАГѠ И НОВАГѠ
ЗАВѢТА.

Біблія. СПб., 1824. З дарчим написом Шевченка Ф. Лазаревському. Титул

Розгляньмо два діахронічні зрізи аванкоду. По-перше, первісний К. к. Ш.-п. формувався стихійно на основі ознайомлення його в дитинстві з укр. фольклором (зокр., великий вплив на підлітка справили оповіді діда Івана про Коліївщину), народними звичаями, Біблією, точніше Псалтирем, окремими творами Г. Сковороди. Цей К. к. Ш.-п. яскраво виявився в ранній творчості поета. По-друге, говоримо про ускладнений К. к. Ш.-п., котрий починаючи з *Вільна*, згодом Петербурга, поповнювали профес. л-ра, дедалі ширша та глибша рецепція Біблії. Збагачений К. к. Ш.-п. особливо помітний у його творчості останнього періоду.

Первісний К. к. Ш.-п. має доволі складну структуру. Шевченко сприйняв його, коли був сільським хлопчиком, ще до того, як його взято до панського дому козачком. Саме на цьому етапі він засвоїв канони традиційної фольклорно-мист. культури укр. села в регіональному варіанті рідної Звенигородщини в усіх її компонентах — словесно-фольклор., муз., архіт., ужитково-мист., пед., а також у сфері звичаєвого права. На підставі таких компонентів у майбутнього поета склалися певні стереотипи й моделі, що вважалися естетично досконалими та єдино можливими для використання апріорно, без суб'єктивного крит. оцінювання. Напр., 14-складовик (4+4+6) як модель укр. народної пісні,

POEZYE
ADAMA MICKIEWICZA.
TOM PIERWSZY.
WILNO
DRUKIEM JÓZEFA ZAWADZKIEGO

А. Міцкевич. Поезії. Вільно, 1822. Т. 1. Титул

МАЛОРОССІЙСКІЯ
ПѢСНИ,
ИЗДАННЫЯ
М. МАКСИМОВИЧЕМЪ.
МОСКВА.
Въ Типографіи Августа Семена,
при Императорской Медико-Хирург. Академіи.
1827.

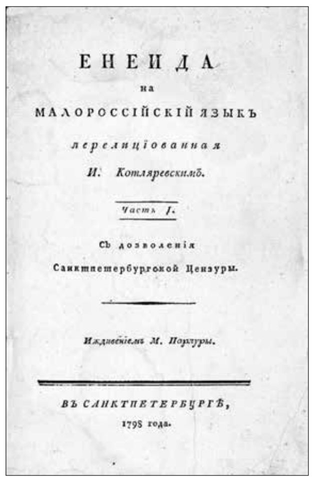
Малоросійські пісні, видані М. Максимовичем. М., 1827. Титул

мелодійність, засоби, символіка, образність народної поетичної мови, ідеальні образи козака, дівчини, кобзаря, норми моралі тощо (див. *Фольклор словесний і Шевченко*).

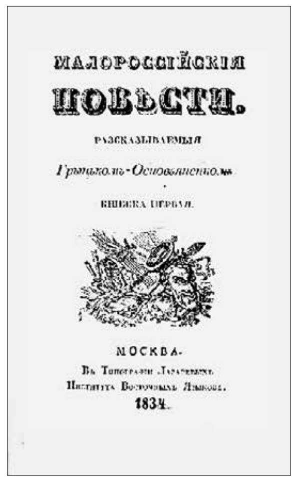
Другий елемент первісного аванкоду — інтерсеміотична традиційна укр. християнська культура, генетично споріднена з давньоукр. культурою. Йдеться знову ж таки про стереотипи та естетичні апріорні преференції. Напр., ідеальну церкву Шевченко уявляв саме у стилі укр. бароко; пор. опис Вознесенського собору в Переяславі («Близнецы»; 4, 17) і крит. сприймання храму Христа Спасителя у Москві (Щоденник, запис 19 берез. 1858). Відзначимо: якщо перший складник аванкоду Шевченко сприйняв у дитинстві та юності цілком і повністю (зрозуміло, в межах регіонального варіанта й вікових особливостей репертуару), то другу — вибірково та фрагментарно. Шевченко пройшов лише перший етап традиційної укр. християнської освіти, який закінчився читанням Псалтиря, колядками книжного походження та списуванням деяких творів Г. Сковороди. Пізніший негативний відгук про цю освіту в повісті «Близнецы» не дає змоги реконструювати її первісне сприймання. З агіографією Шевченко ознайомився під час недільних читань батька, а з Біблією поки що, крім Псалтиря, лише за текстами, почутими в церкві (див. *Біблія і Шевченко*).

На другому етапі формування аванкоду (від початку служби козачком і до перших літ. спроб) помічаємо, по-перше, певну трансформацію та ускладнення названих двох первісних елементів К. к. Ш.-п., а по-друге — появу принципово нових підходів. Стосовно першого, фольклор. компонента слід застерегти, що на 15-му році життя Шевченка було вирвано із традиційного укр. селянського середовища, отож він не встиг пройти належну підпарубоцьку і парубоцьку фази — від малого хлопчика до повноправного члена сільської громади, тобто шлях соціалізації юнака, що завершувався одруженням. У традиційному укр. суспільстві звичаєве право було покликане, як і міфологія, пристосувати «індивідуум до вимог його географічно або історично зумовленої соціальної групи», приєднувати «природне людське тіло» до суспільства (*Campbell J*. The Masks of God: Creative Mythology. N. Y., [1978]. Vol. 4. P. 5). Аби виховати голову родини, повноправного члена громади, традиційний селянський соціум до певної міри стандартизував психіку та інтимне життя парубка, заразом притлумлюючи і творчі потяги. Як відомо, ще батько розгледів у Тарасові особистість, котра виб'ється із сільської громади: «він не буде абияким чоловіком: з його буде або щось дуже добре, або велике ледащо» (*Лазаревський О. М*. Матеріали для біографії Т. Г. Шевченка // *Спогади 1982*, с. 22—23). Та обставина, що юному Шевченкові не довелося брати участь у весняних забавах молоді, позначилася на фольклор. компоненті культурного аванкоду: в літ. текстах письменника майже не відгукнулася пісенна традиція «вулиці», зокр. дівочі веснянки, хоча в *Кирилівці*, як свідчать записи Г. *Ткаченка*, вона була досить потужна.

Вимушене відлучення від рідної усної культури часто приводило до її ідеалізації. Усна творчість укр. народу поставала як певний естетичний канон, мірило, що його Шевченко прикладав і до традицій ін. народів. Здається, фольклор. складник аванкоду мали б доповнювати коди з ін. традиційних культур, передусім рос. та польс. Одначе цього не сталося, бо укр. фольклор. аванкод мав у свідомості поета велику силу опірності. Ін. річ — позафольклор. компонент

ЕНЕИДА
на
МАЛОРОССІЙСКІЙ ЯЗЫКЪ
перелицïованная
И. Котляревскимъ.
Часть I.
Съ дозволенія
Санктпетербургской Цензуры.
Иждивеніемъ М. Парпуры.
ВЪ САНКТПЕТЕРБУРГѢ,
1798 года.

І. Котляревський. Енеїда. СПб., 1798. Ч. 1. Титул

МАЛОРОССІЙСКІЯ
ПОВѢСТИ,
РАЗСКАЗЫВАЕМЫЯ
Грыцькомъ-Основьяненкомъ.
КНИЖКА ПЕРВАЯ.
МОСКВА.
Въ Типографіи Лазаревыхъ
Института Восточныхъ Языковъ.
1834.

Г. Квітка-Основ'яненко. Малоросійські повісті. М., 1834. Кн. 1. Титул

культурного аванкоду. У ньому від часу Шевченкової служби козачком і до публ. перших віршів сталися кардинальні зрушення в нац. і чужомовній частинах. Знайомство з поезією А. *Міцкевича*, що датується 1829—31, коли Шевченко перебував у Вільні [див.: *Вервес Г.Д.* Адам Міцкевич. К., 1979. С. 127; *Наумова М.* Адам Міцкевич і Тарас Шевченко: (Спільне в біографії та творчості) // *Адам* Міцкевич і Україна: Зб. наук. праць. К., 1999. С. 197], могло продемонструвати майбутньому поетові ті спроможності худож. л-ри, які він у відомих йому тоді творах (напр., Г. Сковороди) не міг знайти, а саме: екзальтовану ліричну сповідь, розкриття автор. індивідуальності, романтизацію власної долі й позиції нац. поета-пророка. Спілкування з віленським художником Я. *Рустемом* (чи з його учнями або учнем) відкрило Шевченкові ін. методи навчання, ніж практиковані малярами рідної Звенигородщини. Вирішальне значення для розвитку та збагачення стартового К. к. Ш.-п. мала величезна культурна інформація, що її майбутній поет одержав після переїзду разом із двірнею П. *Енгельгардта* до Петербурга.

Із творами укр. л-ри, написаними вже новою літ. мовою (І. Котляревського, Л. *Боровиковського*, А. *Метлинського*), юнак ознайомився, мабуть, пізніше, ніж із новою рос. л-рою. Принаймні Є. Гребінку, через якого Шевченко почав прилучатися до укр. письменства, поет відвідував із жовт. 1837. Але для формування Шевченка-поета саме нова укр. л-ра мала вирішальне значення. Зокр., прочитавши «Енеїду» І. Котляревського, молодий Шевченко відчув справжнє потрясіння, яке увічнив в елегії «На вічну пам'ять Котляревському» (1838). Не випадково до фіналу цієї поезії введено концепти «мова», «слово». Адже для Шевченка давньоукр. літ. мова, завдяки укр. варіанту церковнослов'ян., до якого він призвичаївся в церкві й школі, можливо, зливалася з мовою Святого Письма. Шевченкові тепер відкрилося світське красне письменство, створене мовою живою, народною та, здавалося йому, тією ж, якою розмовляв і співав він сам. Із сучасного наук. погляду йдеться про різновиди однієї мови, але суб'єктивно відбулася кардинальна зміна мовного коду, що давала змогу, зокр., з естетичною довершеністю прищеплювати образність і жанри народної поезії до поезії літературної. Те, що здійснили І. Котляревський та його послідовники, молодий поет сприйняв як культурний подвиг, завдяки якому укр. народ заговорив у л-рі власним голосом. У нарисі Г. Квітки-Основ'яненка «Головатый» Шевченко побачив початок епічної л-ри, котра всім розкаже, «за що слава козацькая / На всім світі стала!» («До Основ'яненка»). Для кристалізації нац. свідомості самого Шевченка вагоме значення мали «*Історія Русів*» і козацькі літописи (див. *Історіософія Шевченка*), що відкривали поетові обшири істор. пам'яті рідного народу. Як можна гадати, на молодого Шевченка справила величезне враження можливість відобразити історію та побут укр. народу в формах нової європ. л-ри, і саме тому такі твори одержали в нього, безумовно, позитивну рецепцію, навіть якщо вони написані й не укр. мовою, як-от повісті М. Гоголя або російськомовна зб. М. *Маркевича* «Украинские мелодии» (1831).

Мабуть, тоді Шевченко знайомиться й зі «*Словом о полку Ігоревім*». Найближчими поетові виявилися ліричні фрагменти твору. Переспіви з нього Шевченко виконає 1860, майже перед смертю, але ще 1844 у вірші «Чигрине, Чигрине» відчутні алюзії на «Слово...»: «За що ж ми різались з ордами? / За що скородили списами / Московські ребра?? Засівали, / І рудóю поливали... / І шаблями скородили» (див. *Слово о полку Ігоревім*).

М. Лермонтов. Вірші. СПб., 1840. Титул

М. Гоголь. Мертві душі. М., 1842. Обкладинка

Рос. культура, особливо після переїзду Шевченка до Петербурга, впливала на трансформацію аванкоду паралельно з творами нової укр. л-ри та поезією А. Міцкевича. Рос. мова постала перед юнаком як мова великого космополітичного міста. Вірші О. Пушкіна, за мемуарами І. *Зайцева*, Шевченко слухав у В. *Ширяєва* (*Жур 2003*, с. 35—36). Чутки з приводу дуелі та смерті О. Пушкіна, пристрасний відгук М. *Лермонтова* на ці події та арешт останнього стверджували й закріплювали усвідомлення високого призначення поета в суспільстві, зерно якого закладалося у Вільні, де юнак міг спостерігати, як сприймає А. Міцкевича польс. патріотична молодь. Водночас початок навчання в петерб. *Академії мистецтв*, спілкування з К. Брюлловим та ін. художниками-професіоналами, відвідування *Ермітажу*, а також худож.

виставок відкрили перед молодим Шевченком світ західноєвроп. та рос. мист-ва, і це на все подальше життя визначило специфіку К. к. Ш.-п.

Окремо слід спинитися на збагаченому підсумковому аванкоді того періоду творчості Шевченка, що почався на засланні, а завершився останніми роками життя. Рецепція світового мист-ва поглибилася, викристалізувалися власні естетичні погляди, які проявилися у критиці праці К. *Лібельта* «Естетика, або Наука про прекрасне» (1849) (див. *Естетика Шевченка-поета*). Фольклор. елемент зрілого аванкоду значно ускладнився й удосконалився. Шевченко цікавився рос. і казах. фольклором, зіставляв його з укр., доповнював свої знання вивченням фольклор. збірників (див. *Фольклорні записи Шевченка*). Увагу Шевченка привертали побут і звичаї уральських козаків (Щоденник, запис 12 лип. 1857), туркменів і киргизів (див., зокр., запис 15 лип. 1857). Літ. складник набув витонченості й багатоманітності завдяки ознайомленню з творами світової л-ри в рос. перекл. — від *Данте* до Ч. *Діккенса* (див. *Світова література і Шевченко*), освоєнню рос. л-ри, котра тоді успішно завойовувала місце серед великих л-р Європи і твори якої укр. поет сприймав в оригіналі (див. *Російська література і Шевченко*). Серйозну кодотворчу функцію виконує Біблія, з її повним текстом Шевченко тепер не розлучався. Біблійні пророки (як і новітні поети-пророки) є зразком для нац.-профетичного подвигу самого Шевченка, водночас він як передова людина свого часу сприймав окремих євангельських персонажів критично й вільнодумно, а в тексті Святого Письма знаходив джерело для збагачення власної поетики (див. *Біблійні теми і мотиви у літературній творчості Шевченка*). Збагачує цей новий аванкод і інтерсеміотична культурна атмосфера Петербурга: літ. читання, театр. спектаклі, світське життя (ярмарки квітів, салони), академ. виставки, з її невимушеним усним спілкуванням у колі інтелігенції, де нуртували новітні філос. ідеї, а часописи постачали культурну інформацію з усього світу.

Про К. к. Ш.-п., що його він надав укр. л-рі, можна сказати так: його втілено у взірцях укр. поезії, у якій фольклор., глибинно традиційні форми поєдналися із загальноєвроп., що уможливили її розуміння кожною культурною людиною. Цей дискурс одухотворений палким вільнолюбним пафосом, демократизмом і гуманністю, непідробно щирою емоційністю. К. к. Ш.-п., що його він адресував власній культурі, — це послання укр. пророка укр. народові. Невичерпність інтерпретацій беззаперечно свідчить, що худож. доробок його залишається живим завдяки і тому К. к. Ш.-п., який визначив не тільки іманентні властивості цього творчого феномена, а й особливості його функціонування у часі й культурному просторі.

Літ.: Грабович Г. Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. К., 1998; *Нахлік Є.* Доля — Los — Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. Л., 2003; *Барабаш Ю.* Тарас Шевченко: імператив України: Історіо- і націософська парадигма. К., 2004; *Дзюба І.* Тарас Шевченко: Життя і творчість. К., 2008; *Мойсеїв І.* Космос Тараса Шевченка: поезія, проза, образотворчість: культурологічне дослідження семантики і числокодів. К., 2009.

Станіслав Росовецький

КО́ДАК Микола Пилипович (30.11.1946, с. Тишківка Новомиргородського р-ну Кіровогр. обл.) — укр. літературознавець. Закінчив 1969 Кіровогр. пед. ін-т. Д-р філол. наук (1997). Нині — провідний наук. співробітник відділу теорії л-ри ІЛ. Основні дослідження К. присвячено питанням психологізму сучасної л-ри — «Психологізм соціальної правди» (1980), теорії л-ри — «Поетика як система» (1988), книгознавства і теорії — кн. «Время. Произведение. Книга» (1987), «Бытие книги» (у співавт., 1991). К. — автор моногр. нарисів «Траєкторія баладного трагізму» (1999), «Огром Євгена Плужника — поета» (2009) та ін.

Перша публ. на шевч. тематику — «Психологізм творчості Т. Г. Шевченка» (1974). К. досліджує поетику окремих творів Шевченка, жанрово-стильові проблеми і питання рецепції його творчості в поезії В. *Базилевського*, В. *Слапчука* та ін. сучасних письменників. К. актуалізував категорію творчого методу Шевченка, вважаючи її цілком життєздатною та плідною в сучасному шевченкознавстві (Див.: Метод: реабілітація категорії в контексті шевченкознавства // *НШК 34*. Кн. 1). У розвідці «Прагматичний узус реалізму: (Комедія Шевченка “Сон” як текст)» (*СіЧ*. 2001. № 11) К. вводить поняття жанрового узусу — публічності чи приватності героїв, що дало йому змогу контроверсійно стверджувати належність значної частини поезії Шевченка до реалістичного напряму. До аналізу Шевченкової творчості дослідник серед ін. звертається і в монографії «Авторська свідомість і класична поетика» (2006).

Тв.: До сповідального психологізму («Москалева криниця» Т. Г. Шевченка: однойменні поеми 1847 й 1857 рр.) // *Проблеми* історії та теорії реалізму української літератури XIX — початку XX століття: Зб. наук. праць. К., 1991; Мотивація вислову як установка авторської свідомості (Шевченко — Стефаник) // *НШК 30*; Авторська свідомість Шевченка: парадигми рецепції // *НШК 33*; Поема Тараса Шевченка «Єретик» // *СіЧ*. 2004. № 4; Пушкін і Шевченко: До типології авторської свідомості // Наук. вісник Ізмаїл. держ. гуманітарного ун-ту. Ізмаїл, 2005. Вип. 18; «Гайдамаки» в час вибуху: епос, лірика, драма в родовій дефініції поеми Т. Шевченка // *НШК 37*.

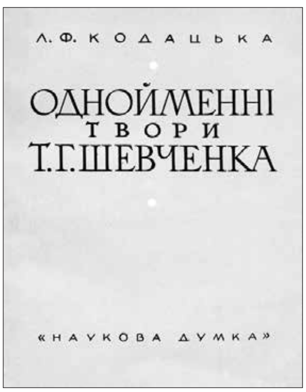
Борис Деркач

КОДА́ЦЬКА Лариса Феодосіївна (15.01.1921, с. Остапківці, тепер Немирівського р-ну Вінн. обл. — 27.01.1995, Київ) — укр. літературознавець. Закінчила 1945 філол. ф-т Київ. ун-ту. Канд. філол. наук (1958). Працювала в ІЛ (1945—77). Наук. зацікавлення К. — шевч. текстологія: праця «З творчої лабораторії Т. Г. Шевченка: Текстологічний аналіз поезій “Лілея”, “Русалка”, “Відьма”» (1957), що лягла в основу кандидат. дисертації; дослідження повістей Шевченка — тема, до якої вона прийшла через аналіз близьких за фабулою поетичних і прозових творів Шевченка: «Однойменні твори Т. Г. Шевченка. Порівняльний аналіз поем і повістей “Наймичка”, “Варнак”, “Княжна” — “Княгиня”» (1968). Ґрунтовна праця К. «Художня проза Т. Г. Шевченка» (1972) була першим моногр. дослідженням повістей, проаналізованих у контексті великого масиву укр. та рос. прози 1830—40-х, хоча обов’язковий стандарт «критичного реалізму» не дав змоги авторці вивчити ці твори з погляду засад сентименталізму і романтичної поетики. К. — автор розд. «Художня проза» колективної монографії «Шевченкознавство. Підсумки й проблеми» (1975), у якому основні положення монографії 1972 мали дальше розроблення й обґрунтування, причому значну увагу приділено, відповідно до теми колективної монографії, історії питання, перегляду праць попередників. К. була співупоряд. *ПЗТ: У 10 т.* (6-й т., 1957) і Повного зібр. тв. у 6 т. (2-й і 6-й т., 1963—64), зб. ювілейних шевч. матеріалів «Всенародна шана» (1967), а також 50-томного Зібрання творів І. Франка (т. 14). Першим спеціальним прокоментованим вид. листів Шевченкових кореспондентів став упорядкований нею зб. «Листи до Т. Г. Шевченка» (1962).

Л. Кодацька

Валерія Смілянська

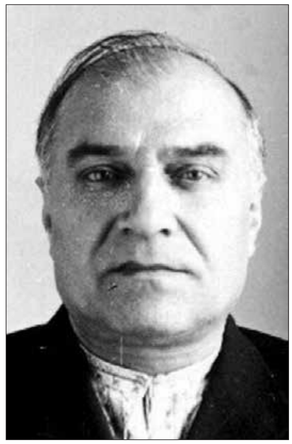

Л. Кодацька. Однойменні твори Т. Г. Шевченка. К., 1968. Обкладинка

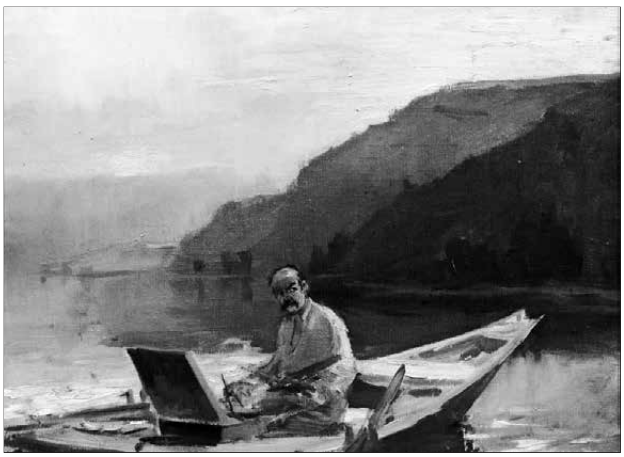
Л. Кодацька. Художня проза Т. Г. Шевченка. К., 1972. Обкладинка

КО́ДЬЄВ Петро Іванович (13/25.07.1899, м. Новогеоргіївськ, тепер затоплене Кременчуцьким водосховищем — 21.12.1968, Київ) — укр. живописець. 1932 закінчив КХІ (викладачі В. Пальмов, А. Черкаський). У 1931—34 — директор Київ. худож. технікуму; 1938—41, 1944—62 — директор Держ. наук.-досл. реставраційної майстерні (тепер Нац. наук.-досл. реставраційний центр України). Працював у станковому живопису, його манері притаманні риси реалістичного мист-ва з лірико-поетичною нотою, створював картини у жанрах портрета, пейзажу, натюрморту, на істор. тематику. Серед творів: «Жіночий портрет» (1929), «Буревісник» (1937), «Весна на фронті» (1947). Писав вірші та спогади (рукописи зберігаються в Кіровогр. обл. худож. музеї).

П. Кодьєв

Автор творів на шевч. тему: «Т. Шевченко на Україні. 1859 рік» (1938, *Музей—меморіальний комплекс Т. Г. Шевченка у Форті Шевченка*), за яким пізніше виконав картон для килима (1939, НМТШ); «Пророк Т. Шевченко» (1939, НМТШ), «Т. Г. Шевченко серед селян» (1946), «Т. Шевченко слухає скрипаля на пароплаві, повертаючись із заслання» (1952, ШНЗ), «Повернення Т. Шевченка

П. Кодьєв. Шевченко на етюдах. Полотно, олія. 1960

з заслання» (1954, Горлівський худож. музей), «Шевченко на етюдах» (1960, НМТШ), «Т. Шевченко на плоту біля Межигір'я. 1843 р.» (1960—66). У роботі «Т. Шевченко на Україні» зображено багатофігурну композицію: поет із селянами слухає пісні старого кобзаря, присівши біля нього. За громадою видніють побілені хатки-мазанки, а також висока тополя, крона якої виходить за край полотна. Поєднуючи темні та світлі відтінки, якими написано фігури людей і мотиви навколишнього довкілля, К. ритмічно й гармонійно вибудував композицію, посиливши напругу в центрі — у своєрідному мовчазному діалозі Шевченка і кобзаря. Твори зберігаються в худож. музеях Києва, Дніпропетровська, *Сум*, Горлівки та Кіровограда. Іл. табл. XIII.

Літ.: Ноженко В. П. Кодьєв — перший директор реставраційного центру // Народне слово. 2008. 6 черв.

Катерина Мамаєва

КОЖА́НЧИКОВ Дмитро Юхимович (1819 або 1821 — 12, за ін. дж. — 7.12.1877) — рос. видавець і книгар. З 1858 — власник книгарні, що була в Петербурзі своєрідним клубом, місцем зустрічей близьких до *«Современника»* літераторів, художників, артистів, журналістів, учених. У 1862—64 за зв'язки з О. *Герценом* К. притягували до слідства й віддали під нагляд поліції. Видав «Записки» С. Жихарева (1859), зб. «Російські драматичні вистави. 1672—1675», твори О. *Писемського*, І. Гончарова, О. *Островського*, Ф. Буслаєва та ін.

Д. Кожанчиков

Шевченко познайомився з К. після повернення із заслання, зустрічався з ним у його книгарні й на квартирі в М. Костомарова, де бували також М. *Чернишевський*, І. *Горбунов*, Д. *Мордовець* і П. *Мельников*. 1859—60 у книгарні К. поширювали квитки на літ. читання у Пасажі, в яких активну участь брав і Шевченко, тут же продавали його кн. та гравюри. Поет згадував про К. в листах 1858—59 до М. Щепкіна, М. Максимовича, Марка Вовчка, М. *Лазаревського* та В. Шевченка. 13 листоп. 1858 Шевченко написав М. Щепкіну про неуспіх із вид. своїх творів у К., 22 листоп. 1858 в листі до М. Максимовича повідомив, що К. почав друкувати його твори, але шеф жандармів заборонив їх видавати. У листі з *Межиріча* до М. Лазаревського просив того побачитися з К. і довідатися у нього про цензуру, в якій був зб. «Поезія Т. Шевченка. Том первий» (лист від 10 лип. 1859). 31 лип. 1859 К. написав Шевченкові про зволікання з проходженням у цензурі його творів і просив швидше приїхати до Петербурга (*Листи*, с. 133—134). Восени 1859 Шевченко зустрічався з К. у М. Костомарова в готелі Балабіна. 7 берез. 1860 *«Северная пчела»* повідомила про надходження «Кобзаря» для продажу в книгарні К. Шевченко зустрівся з К. 25 серп. 1860 і розпитував його про умови книжкової торгівлі в зв'язку з тим, що В. Шевченко хотів зайнятися такою торгівлею в Україні. 27 листоп. 1860 у «Санкт-Петербургских ведомостях» повідомлялося про продаж у книгарні К. гравюри з картини К. Брюллова «Вірсавія» «работы нашего известного поэта Т. Г. Шевченка». 1861 в журн. «*Искра*» повідомлялося про продаж у книгарні К. таких творів Шевченка: *«Кобзар» 1860*, «Кобзарь Тараса Шевченко в переводе русских поэтов», «Букварь южнорусский» (Искра. 1861. № 4. С. 57—58). І лише 1867 К. випустив найповніше на той час посмертне вид. «Кобзаря». 1867 І. *Лисенков* порушив судову справу проти К., звинувативши його в незаконному виданні. Експертами на суді виступили М. *Некрасов*, М. Костомаров, О. *Пипін*. 10-річний процес закінчився на користь К.

Літ.: Жур 1970; Жур 1972; Жур 2003.

Петро Жур

КОЗА́К Богдан Миколайович (27.11.1940, Львів) — укр. актор, реж., педагог і театрознавець. Народний артист України (1988), проф. (1997), акад. НАМУ (2004). 1963 закінчив театр. студію при Львів. академ. укр. драм. театрі ім. М. Заньковецької (нині — *Національний академічний український драматичний театр імені Марії Заньковецької*), 1971 — філол. ф-т Львів. ун-ту ім. І. Франка. З 1963 — актор театру ім. М. Заньковецької. Пед. діяльність почав 1978, з 1999 очолює кафедру театрознавства та акторської майстерності у Львів. нац. ун-ті ім. І. Франка, у 2004—10 — декан ф-ту культури і мист-в цього ун-ту.

Б. Козак

К. — провідний майстер укр. сцени, чия творчість визначає і формує сучасний стиль нац. театр. мист-ва. Зіграв понад 120 ролей, як реж. здійснив ряд постановок. К. — один із найкращих укр. декламаторів. Оригінальною, глибокою за трактуванням і худож. втіленням є телевізійна шевченкіана К., створена на Львів. обл. телерадіокомпанії. Вона складається з поем «Кавказ» (1995), «І мертвим, і живим» (1996), «Великий льох» (1996), «Чернець» (1997). К. — автор і виконавець створених за Шевченковими поезіями літ.-муз.

композицій «Думи» (фонографічний запис на компакт-диску, 2005) та «Євангеліє від Тараса» (2008; обидві — Нац. премія України ім. Тараса Шевченка, 2010), «Посланіє» (2010). Виконав ролі Конфедерата («Гайдамаки», 1963, реж. В. *Грипич*) та графа Орлова у виставі п'єси Р. *Лапіки* «Державна зрада» (2003, реж. Ф. *Стригун*). К. — автор ст. «Лесь Курбас заповів "Гайдамаки"» (див.: *Козак Б*. Театральні відлуння: Ст., передмови, штрихи до портретів, матеріали, рецензії, інтерв'ю. Л., 2010) — про здійснену 1922 Лесем *Курбасом* виставу «Гайдамаки» у Держ. укр. драм. театрі ім. М. Заньковецької (Київ). Як декламатор популяризує творчість Шевченка за кордоном (Польща, Великобританія, Франція).

Ростислав Пилипчук

КОЗА́К Едвард Теодорович (псевд. — Е к о, Г р и ц ь к о   З о з у л я та ін.; 21.01.1902, с. Гірне, тепер Стрийського р-ну Львів. обл. — 22.09.1992, м. Детройт, штат Мічиган, США) — укр. графік, живописець, художник монументально-декорат. мист-ва, письменник і видавець. Член Асоціації незалежних укр. мистців (з 1932). Худож. освіту здобув у Мист. школі О. *Новаківського* у Львові (1927—30). Співпрацював з вид-вами І. Тиктора «Українська преса» (з 1927; оформлював газ. «Новий час», «Наш прапор», «Народна справа», «Наш лемко», журн. «Дзвіночок», «Червона калина» та ін., книжкові серії «Українська бібліотека», «Бібліотека для молоді»). У 1927—33 — ред. з мист-ва сатирично-гумористичного журн. «Зиз»; 1933—39 — ред. сатирично-гумористичного журн. «Комар». З 1944 жив у Німеччині; 1947 очолював Спілку укр. образотв. мистців у Мюнхені. З 1951 — у США (м. Воррен, штат Мічиган), де видавав сатирично-гумористичний журн. «Лис Микита» (1951—91), зробивши його одним з найвідоміших гумористичних вид. укр. діаспори в усьому світі. Автор серій картин з народного, козацького та стрілецького побуту; книжкових ілюстрацій до творів І. Франка, Г. *Журби*, В. *Гренджі-Донського*, Б. *Лепкого*, А. Чайковського, Б. Нижанківського, М. *Голубця*; шаржів і карикатур у газетно-журнальних вид.; фейлетонів, гуморесок, оповідань, віршів, пісень.

Співпрацюючи з ред. львів. дитячого часопису «Дзвіночок», створив багато сюжетних композицій нац.-патріотичного й виховного змісту. Зокр. малюнок «Перед Шевченком», на якому відтворено сцену пошанування маленькими дітьми митця, виконав як заставку до березневого числа за 1936 (№ 53. С. 3). В одній з карикатур К., уміщеній у журн. «Лис Микита» (1953. 10 берез.), що мала назву «Проект нового пам'ятника Шевченкові в Києві», обіграно ти-

Е. Козак. Перед Шевченком. Заставка до журналу «Дзвіночок» (1936. № 53)

пове для тогочасної дійсності в Українській РСР підпорядкування постаті Шевченка рос. л-рі: поет пише «Кобзаря» навколішки перед масивним пам'ятником О. Пушкіну, який жестом руки ніби вказує, що це таке — «справжня література». Типову для сталінської епохи психологію схиляння офіц. укр. культури перед Москвою відображено й в ін. творах К. Через образ Шевченка художник засудив і певні негаразди (громадсько-політ. й моральні) в осередках світового українства. У наступному числі журн. К. подав шарж на адвоката Я. Падоха, висвітливши тему споживацького ставлення до постаті поета. В деяких карикатурах К. пародіював діячів укр. культури: у малюнку «Ювілей Євгена Маланюка» (Лис Микита. 1955. 1 берез.) зображено пам'ятник Шевченку з приставленою до нього драбиною; поет з постаменту промовляє до Маланюка: «В цю ювілейну хвилину відступаю Вам своє місце». На сторінках журн. К. розкрив тему конкурсу на спорудження пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні (вип. за берез., трав., черв. 1962 та берез. 1963; частину карикатур на цю тему виконали ін. укр. митці).

Тв.: Едвард Козак: Каталог. Л., 1990.

Літ.: Яців Р. Хто він, Еко? // Дзвін. 1990. № 5; *Українські* митці поза Батьківщиною: Бібліогр. покажч. Х., 2001.

Роман Яців

КОЗА́К Євген Теодорович (22.04.1907, Львів — 27.12.1988, там само) — укр. композитор, хоровий диригент, педагог і муз.-громадський діяч. Закінчив консерваторію Польс. муз. т-ва у Львові (1932 — клас вокалу; 1938 — клас хорового диригування; вивчав істор.-теоретичні дисципліни та композицію у В. *Барвінського*). 1939 — диригент хору Львів. радіо, у 1939—41, 1945—51 — його муз. ред. У 1951—55 — викладач Львів. муз. уч-ща. У 1956—59 — зав. кафедри муз. і співів Львів. пед. ін-ту. З 1959 — доцент, зав. кафедри муз.-пед. ф-ту, у 1961—71 — проректор, 1971—75 — зав. кафедри теорії муз. і композиції Львів. консерваторії.

К. — автор хорових обробок народних пісень «Думи мої» та «Якби мені черевики» на слова Шевченка (див.: *Хорові* твори українських композиторів на слова Т. Г. Шевченка. К., 1951). 1964 написав для хорів різного складу: «По діброві вітер виє», «Реве та стогне Дніпр широкий», «Ой одна я, одна», «Ой три шляхи широкії», «Садок вишневий коло хати»; 1970 — «Утоптала стежечку» та «На річницю Т. Шевченка» (слова Лесі *Українки*). У цих творах використовував прості засоби, спирався на принципи обробки народних пісень М. *Леонтовича*. У ст. «Видатний митець (До 75-річчя з дня народження українського композитора С. П. Людкевича)» подав огляд кантат «Кавказ» і «Заповіт» (Літературна газета. 1955. 13 січ.).

Літ.: Волинський Й. Хорова творчість Євгена Козака. К., 1964; *Кияновська Л.* Стильова еволюція галицької музичної культури XIX—XX ст. Т., 2000; *Сторінки* історії Львівської державної музичної академії ім. М. В. Лисенка. Л., 2003; *Зубеляк М.* Закоханий в народну пісню // *Митці* Львівщини: Календар знаменних і пам'ятних дат на 2007 р. Л., 2006.

Наталія Костюк

КОЗА́К Сергій Давидович (14.03.1921, с. Старий Кривин, тепер Славутського р-ну Хмельн. обл. — 13.02.1993, Київ) — укр. оперний і камерний співак (баритон), композитор, письменник, педагог і муз.-громадський діяч. Народний артист Української РСР (1960). Закінчив 1950 Москов. консерваторію (клас Л. Савранського). У 1950—83 — соліст Київ. театру опери та балету (нині — *Національна опера України імені Т. Г. Шевченка*). У 1960—73 — голова Муз.-хорового т-ва Української РСР, 1982—87 — худож. керівник Київ. філармонії, 1982—92 — викладач Київ. консерваторії, проф.

С. Козак

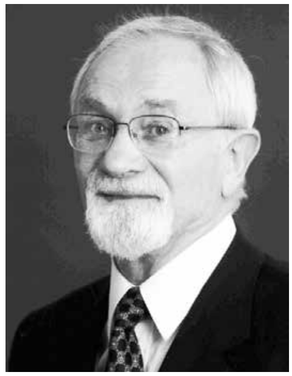
Автор кантати «Дума про Україну», романсів, пісень («Берізка»), худож.-докум. повістей «Михайло Гришко» (1978), «Григорій Верьовка» (1981) та ін. Виконував партії Гната в опері «Назар Стодоля» К. *Данькевича* (1961) і Тараса Шевченка в однойменній опері Г. *Майбороди* (1964). В камерному репертуарі К. — твори М. *Лисенка* на Шевченкові вірші. У лип. 1959, напередодні роботи над оперою «Тарас Шевченко» разом з Г. Майбородою, здійснив пішохідну мандрівку по шевч. місцях України, яку описав у повісті «Від Києва до Хорола» (1982).

Тв.: Козак С. Д. Від Києва до Хорола // *Козак С. Д.* Шляхи побратимства. К., 1982.

Літ.: Кирейко В. Полудень віку // Музика. 1971. № 2; *Бровченко В.* Подаленіли коні воронії // Українська музична газета. 2003. Лип.—верес.; *Співоче* поле України. К., 2004.

Іван Гамкало

КОЗА́К (Kozak) **Стефан Петрович** (11.07.1937, с. Вербиця, тепер Замойського воєводства, Польща) — укр. і польс. літературознавець, педагог. Д-р філол. наук (1968), проф. (1989), іноземний член НАНУ (2000). Закінчив філол. ф-т (1962) і аспірантуру (1967) Київ. ун-ту. У 1968—81 — наук. співробітник Ін-ту слов'янознавства Польс. АН, 1969—75 — вчений секретар журн. «Slavia orientalis», 1981—89 — зав. кафедри порівняльного слов'ян. літературознавства Варшав. ун-ту, 1990 і донині — зав. кафедри україністики того ж ун-ту. Президент Польс. асоціації україністів (з 1989). Засновник і гол. ред. «Варшавських українознавчих записок» (з 1988). Дослідник укр. л-ри 19—20 ст., історії та ідеології *Кирило-Мефодіївського братства*, укр. філос. і політ. думки, польс.-укр. культурно-літ. і фольклор. зв'язків, укр. романтизму, християнства й історії церкви в Україні, польс.-укр. культурного пограниччя. Автор кн.: «Типологія польсько-українських літературних взаємин у першій половині XIX ст.» (1967), «Біля джерел романтизму та новітньої суспільної думки на Україні» (1978 [польс. мовою]), «Українські конспіратори і месіаністи. Кирило-Мефодіївське братство» (1990 [польс. мовою]), «Український преромантизм: Джерела, становлення, контекст, витоки» (2003 [польс. мовою]), «Поляки й українці. Думка й культура пограниччя. Епоха романтизму» (2005 [польс. мовою]), «З історії України. Релігія. Культура. Суспільна думка» (2006 [польс. мовою]), «Християнство — романтичний месіанізм — сучасність» (2011) та ін. Вже в першій своїй праці, досліджуючи широкий спектр польс.-укр. літ. взаємин першої пол. 19 ст., К. висвітлив польс. інтереси Шевченка.

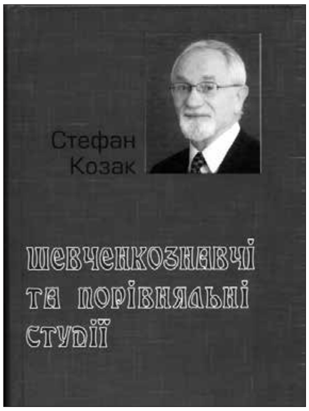

С. Козак

Ранні праці К. присвячено рецепції Шевченка у Польщі, пізніші — дослідженню порівняльно-типологічних зв'язків на широкому істор. тлі.

К. послідовно вивчає творчість Шевченка у зв'язках з польс. і європ. визв. рухом, у слов'ян. контексті і як вияв солідаризації укр. романтика з духом Великої франц. революції: «…не буде перебільшенням, що романтичну революційність, демократизм Шевченка слід поставити на чільне місце в загальній боротьбі народів Європи

проти деспотизму монархів» (*Козак С*. Ідеал правди у Шевченка // *СіЧ*. 1990. № 9. С. 52). К. уважає, що Шевченка вабили демократичні й радикальні ідеї, центр. серед яких полягає у формуванні людини нового типу, а через неї — нового народу і людства. Розглядає «ідеал правди» як універсальний ключ до філософії, етики й естетики Шевченка, самого ж поета — як укр. «апостола правди й волі». К. збагатив польс. шевченкознавство низкою проблемних праць, написаних на широкому джерельному матеріалі: «Боротьба за спадщину Шевченка в польській літературній критиці в першій половині 60-х рр. XIX ст.» (*Вивчаємо* Шевченка: Зб. наук. праць студентів філол. ф-ту. К., 1964), «Перші знайомства [Прижиттєві відгуки про Шевченка в польській пресі]» (Дніпро. 1964. № 3), «Тарас Шевченко і польська література» (Світова велич Тараса Шевченка. Тези доповідей Республ. міжвузівської наук. сесії, присвяченої 150-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка. К., 1964), «Ідеал правди у Шевченка» (*СіЧ*. 1990. № 9) та ін. Досліджуючи подібні мотиви Шевченкових поезій із творчістю письменників «української школи» в польс. романтизмі, пояснював це подібними обставинами культурно-мист. життя й істор. розвитку. Вивчаючи ідеологію Кирило-Мефодіївського братства, К. спинявся зокр. й на історіософії Шевченка, кваліфікуючи її як наближену до концепції євангеліста. Автор низки рецензій на шевченкознавчі праці (Біля джерел польського українофільства // Вітчизна. 1967. № 6. — Рец. на працю В. *Кубацького* «Шевченко і польський романтизм» [1966] та ін.). Один із найактивніших популяризаторів творчості Шевченка за межами України.

С. Козак. Шевченкознавчі та порівняльні студії. К., 2012. Обкладинка

Тв.: Шляхи братерського єднання. З історії боротьби за спадщину Шевченка в польській літературі // Вітчизна. 1964. № 3; U źródeł romantyzmu i nowoczesnej myśli społecznej na Ukrainie. Wrocław, 1978; Універсальність Шевченкової концепції правди // Slavia Orientalis. 1992. № 2; Історіософські концепції Шевченка // *Тарас Шевченко* і національно-визвольні змагання українського народу: Зб. матеріалів міжнар. наук. конф.: Доп., тези, повідомлення. К., 1998; Українська змова і месіанізм: Кирило-Мефодіївське братство. Івано-Франківськ, 2004; Juliusz Słowacki i Taras Szewczenko // *Polacy* i Ukraińcy. W kręgu myśli i kultury pogranicza. Epoka romantyzmu. Warszawa, 2005; Prawda jako sakrum w twórczości Tarasa Szewczenki // *Z dziejów* Ukrainy. Religia. Kultura. Myśl społeczna. Warszawa, 2006; Шевченкознавчі та порівняльні студії: Ст., розвідки, лекції. К., 2012.

Літ.: Україна. Тексти і контексти: Книга на пошану проф. Стефана Козака з нагоди його ювілею сімдесятиліття. Варшава, 2007; *Баран Є*. Кирило-Мефодіївське братство в оцінці Стефана Козака // Українознавчі студії. 2005/2006. № 6/7; *Вертій О*. Польсько-українські літературознавчі студії // Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. 23—24. Warszawa, 2007; *Bibliografia* prac naukowych prof. Stefana Kozaka (opr. Albert Nowacki przy współpracy Mirosławy Kaweckiej i Lubomira Puszaka) // *W kręgu* historii i kultury Słowian wschodnich. Lublin, 2008; *Радишевський Р*. Творчість Тараса Шевченка і порівняльні студії Стефана Козака // *Козак С*. Шевченкознавчі та порівняльні студії: Ст., розвідки, лекції. К., 2012.

Олекса Мишанич

«КОЗА́К-БАНДУРИ́СТ» [«Сліпий» («Невольник»)] (папір, сепія, 23×18) — малюнок Шевченка, виконаний не ран. трав. 1843 в Україні. На аркуші ліворуч унизу є авторські дата й підпис: «*1843 // Т. Шевченко*». Оригінал, що належав О. *Капністу*, згорів 1919 у с. *Михайлівці* (нині Лебединського р-ну Сум. обл.) під час пожежі в його маєтку. Опис і репродукцію твору подано за фотографією (14×11,1), зробленою 1918 під час експонування малюнка на першій виставці укр. мист-ва й старовини у м. Лебедині (Каталог. С. 17. № 172). На звороті паспарту, на яке наклеєно фото, міститься пізніший напис: «Т. Г. Шевченко. Молодий бандурист. Ілюстрація до поеми "Невольник" (лицьовий бік). Сепія 230×180. Згорів в маєтку Капніста с. Михайлівка Лебедин. р-ну. Невідомий варіант малюнка Т. Шевченка "Кобзар". Загинув у будинку Капніста в селі Михайлівці». Фотографія зберігається у НМТШ (№ ф—199).

Т. Шевченко. Козак-бандурист. Папір, сепія. 1843

За темою та розробкою сюжету малюнок близький до сепії «Бандурист» (1843; *ПЗТ: У 10 т*. Т. 7. Кн. 1. № 78, рисунки та ескізи — № 199, 293, 295, 301). В обох на тлі світлої огорожі в центр. частині композиції зображено постать кобзаря на повний зріст. Єднає малюнки і психологічне потрактування образу гол. героя — сміливого й упевненого в собі народного співця. Сліпий козак-бандурист, ідучи селом у супроводі хлопчика-поводиря, зупинився біля огорожі й почав грати. Хлопчик у брилі сперся на палицю і стоїть праворуч, ліворуч за перелазом — дівчина, яка виглядає з-за огорожі й слухає бандуриста, поринувши під звуки пісні у свої думки, на дальньому плані вулицею іде

чоловік із палицею. Монохромність сепії збагачено світлотіньовим моделюванням постатей козака, хлопчика й дівчини, а також конструкції будівель, паркану, форми дерева за ним. На контрасті тону митець передав сумну мелодію пісні, що заполонила худож. простір малюнка. Варіанти малюнків на цю тему передували поемі «Сліпий» (1845; у наступній авторській ред. — «Невольник»; 1859), в якій змісту цих мист. творів відповідають такі рядки: «Отак на улиці під тином / Ще молодий кобзар стояв / І про невольника співав. / За тином слухала Ярина» (рр. 541—544).

Сепія увійшла в л-ру з назвою «Молодий кобзар» (*Малюнки* Т. Шевченка. Пб., 1914. Вип. 2. № 10), в ін. вид. — «Кобзар із поводирем» (*Каталог* виставки українського мистецтва й старовини. Лебедин, 1918), «Бандурист» (*Каталог* малярської творчості Т. Г. Шевченка, експонованої в Галереї. Х., 1934. С. 21); «Хлопець грає на бандурі» (*Карачевська Л*. Виставка Т. Шевченка: Провідник. Чернігів, 1930. Ч. 2. С. 19. № 19). У рос. вид. подано під назвами «Автоиллюстрация к “Невольнику”», «Автоиллюстрация». Оригінал, подарований автором О. Капністові, з 1869 належав його нащадкам. Фотографію з нього передано 1933 з Лебединського краєзнавчого музею до ГКШ. 2004 В. *Яцюк* опубл. іншу, повнішу фотографію малюнка із власного зібрання (*Яцюк В*. Про назви і зміст деяких творів Шевченкової графіки // *Відкритий* архів: Щорічник матеріалів та досліджень з історії модерної української культури. К., 2004. Т. 1. Вклейка між с. 400—401. № 16—17). Іл. табл. IV.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1. № 77.

Літ.: Раєвський С. Невідомий малюнок Т. Г. Шевченка // Літературна газета. 1936. 6 січ.; *Вериківська І*. Акварелі альбому 1845 року й поетичні твори Шевченка: (До проблеми «Шевченко — поет і художник») // *НШК 33*.

Ірина Вериківська

КОЗАКО́ВСЬКИЙ Георгій (Юрій) **Станіславович** (3/16.02.1902, Харків — 3.09.1980, Чернівці) — укр. актор і режисер. Народний артист Української РСР (1973). Закінчив 1926 Харків. муз.-драм. ін-т (у М. Синельникова), 1953 — Вищі режисер. курси у Москві. В 1926—40 працював у театрах Києва і Харкова. У 1940—80 — актор і реж. Чернів. укр. муз.-драм. театру ім. О. Кобилянської, 1959—66 — його директор. К. постійно звертався до творчості Шевченка. У берез. 1922 у складі Першої укр. театр. студії у Харкові на вшановуванні пам’яті Шевченка читав поезії «Заповіт», «Осія. Глава XIV. *Подражаніє*» та ін. В 1940—41 на Буковині виступав з читанням поеми «Сон — У всякого своя доля». У шевч. репертуарі К. ролі: Полковник («Гайдамаки», 1927, Київ. укр. драм. театр ім. І. Франка, нині — *Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка*), Кардинал (композиція «Іван Гус»), Василь (драма К. *Герасименка* «При битій дорозі» за поемою Шевченка «Катерина»; обидві — 1939, Харків. укр. драм. театр ім. Ленінського комсомолу), сотник Рокота («Титарівна» М. *Кропивницького* за Шевченком, реж. К. *Артеменко*, 1961, Чернів. укр. муз.-драм. театр ім. О. Кобилянської). Поставив драму «Назар Стодоля» (там само, 1943, м. Йошкар-Ола; 1945, Чернівці) та оперу «Катерина» М. *Аркаса* (1956, там само).

Г. Козаковський у ролі Тараса Бульби. 1939

Літ.: Сулятицький Т. Чернівецький український музично-драматичний театр імені О. Кобилянської. Чернівці, 2004.

Леонід Барабан

КОЗАРЧА́НИН (Kozarčanin) **Іво** (14.10.1911, м. Хорватська Дубиця — 4.02.1941, Загреб) — хорв. письменник і літ. критик. Навчався в учительській школі в Загребі, на філос. ф-ті Загребського ун-ту. Автор зб. віршів («Мертві очі», 1938, та ін.), оповідань («Тихі дороги», 1939, та ін.), романів «Чужа жінка» та «Самотня людина» (обидва — 1937). Як ред. газ. «Hrvatski dnevnik» (з 1938) був причетний до формування хорв. україністики. 1939 у № 1041 газ. опубл. за підписом «І. К.» ст. «Творчість Тараса Шевченка. З нагоди 125-ї річниці народження», в якій філософськи осмислював рецепцію Шевченка в контексті подій поч. Другої світової війни, характеризував його як найбільшого укр. поета і водночас одного з найкращих поетів епохи романтизму, підкреслював актуальність творів Шевченка для хорв. суспільства, порушував питання про необхідність нових перекл. його спадщини хорв. мовою. Ст. передруковано у зб. «Хорватська шевченкіана» (Загреб, 2011).

Тв.: Із статті «Твори Тараса Шевченка» // *СВШ*. Т. 3.

Євген Пащенко

«КОЗА́ЦЬКИЙ БЕНКЕ́Т» (папір, олівець, 23,3×34) — рисунок Шевченка, виконаний 25 груд. 1838 у Петербурзі. На аркуші праворуч унизу олівцем авторські дата й підпис: «*1838 // декабря 25. // Шевченко*». Зберігається у НМТШ (№ г—903). Створений невдовзі після вступу до петерб. *Академії мистецтв* рисунок засвідчив тяглість інтересу до виконуваних у 1835—37

в класі *Товариства заохочування художників* навч. програм на сюжети з античної історії. Уже тоді Шевченко намалював свій перший твір на сюжет з історії України «Смерть Богдана Хмельницького».

Зміст рисунка, вірогідно, відтворює бенкет у *Суботові*, влаштований 1647 генеральним писарем Б. *Хмельницьким* з нагоди хрестин у його родині, на які за хрещеного батька запрошено наказного гетьмана Б. Барабаша. Він перебував на службі у польс. короля *Владислава IV Вази*. Метою Б. Хмельницького було здобути в І. Барабаша королівський рескрипт, за яким козакам дозволено збройно боронитися від утисків польс. магнатів. Про цей бенкет розповідається у думі «Хмельницький і Барабаш», опубл. 1834 І. *Срезневським* у зб. «*Запорожская старина*» (Ч. 2. Кн. 1. С. 9—10) та поширюваній у рукописних списках «*Історії Русів*», поемі Є. Гребінки «Богдан», уривки якої з 1839 друкував журн. «*Современник*». Описану в цих джерелах істор. подію в ремінісценції Шевченка вирішено як словесний двобій гол. персонажів на гамірному бенкеті.

У незавершеному рисунку, що, ймовірно, задумувався як істор. картина, зображено багатофігурну композицію, в якій центром є діалог двох персонажів — Б. Хмельницького та І. Барабаша. Напруженість діалогу підкреслено виразною жестикуляцією співрозмовників, які ведуть його на тлі гамірного святкування. Хмельницький закликав Барабаша «удвох / королевських листів прочитати, / козакам козацькі порядки подавати, / За віру християнську одностайно стати», на що той відповів: «Чи не лучче нам із ляхами, / Мостивими панами, / З упокоєм хліб-сіль по вік-вічний уживати?» Молодий завзятий козак біля Б. Хмельницького — ймовірно, його старший син Тиміш. Ліворуч збоку — кобзар із поводирем, свідок події, можливо, уособлює й автора думи.

Т. Шевченко. Козацький бенкет. Папір, олівець. 1838

Парадигма «вірність і зрада», якої торкнувся тут Шевченко, за два роки до того здобула переконливе вирішення в акварелі «Александр Македонський виявляє довіру своєму лікареві Філіппу». У відтворенні минувшини України Шевченко позбувся патетичної умовності класицистичних творів істор. жанру, наблизив стилістику рисунка на істор. тему до реалістичної побутової картинки.

Інакше потрактував зміст твору С. *Раєвський*. На його думку, на малюнку зображено прийняття Б. Хмельницьким польс. посольства на чолі з А. *Киселем* у *Переяславі* в лют. 1649 (*Раєвський С. Є.* Невідомі історичні малюнки Т. Г. Шевченка // Образотворче мистецтво. 1940. № 3. С. 14).

Рисунок уперше згадано під назвою «Козацьке свято» (Gody kozacki) у кн.: «Wiersze oratorium» Bohdana Zaleskiego (Paris, 1865. С. 226); як «Козацьке весілля» у ст. «Картини роботи Т. Г. Шевченка» (Літературна газета. 1940. 28 січ.); як «Богдан Хмельницький в таборі Потоцького» (*Історія* українського мистецтва: В 6 т. К., 1967. Т. 4. Кн. 1. С. 181). Експонувався під назвою «Козацьке весілля» на Республ. ювілейній шевч. виставці (Київ, 1939; Каталог-путівник. К., 1941. № 118); як «Сцена з козацького життя» — на Ювілейній шевченківській виставці (Київ; Москва, 1964); на виставці «Шевченко-художник. До 170-річчя від дня народження» (Київ, 1984).

За нез'ясованих обставин рисунок став власністю К. *Свідзінського*, який тоді мешкав у Києві. Зберігся напис Д. Залеського, сина Ю.-Б. *Залеського*, на звороті монтувального аркуша малюнка «Смерть Богдана Хмельницького» (зберігається у НМТШ), в якому процитовано друковане джерело: «Блаженної пам'яті Костянтин Свідзінський за кілька днів перед смертю прислав мені також приємний спомин про Шевченка: оригінальну акварель смерті Богдана Хмельницького та ескіз олівцем козацького бенкету» (Zaleski Jozef Bohdan. Pisma. Lwów, 1877. Т. 4. С. 104). З 1855 належав Ю.-Б. Залеському, з 1886 — його сину Д. Залеському, з 1930 увійшов до зібрання братів Оссолінських, фундаторів б-ки у Львові, з 1939 — до Львів. філіалу Б-ки АНУ, з 1940 — у ЦМШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 12 т. Т. 7. № 16.

Літ.: Українські народні думи та історичні пісні. К., 1955; *Гребінка Є.* Твори: У 5 т. К., 1957. Т. 1; *История* Русов или Малой России. [М., 1846]. К., 1991.

Ірина Вериківська

КОЗАЧЕ́НКО Василь Павлович (12/25.03.1913, с. Новоархангельськ, тепер смт Кіровогр. обл. — 1.03.1995, Київ) — укр. письменник. Закінчив 1938 Київ. ун-т. Працював у журн. «Радянська література».

Після війни був на видавничій роботі. У 1973—78 очолював СПУ. Автор повістей «Ціна життя» (1942, нова ред. — 1960), «Блискавка» (1962), «Листи з патрона» (1967), «Біла пляма» (1970) та ін., об'єднаних під спільною назвою «Листи з патрона». Цикл удостоєний Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (1971). Шевченкові К. присвятив оповідання «Надія» та «Повернення» (обидва — 1939), у яких ідеться про творчий задум та історію написання творів «А. О. Козачковському» і «Юродивий». У нарисі «Найдорожчий спогад» (Вінок Тарасові Шевченку. К., 1963) розповів про свою зустріч з Е.-Л. *Войнич*, про її перекладання поетичних творів Шевченка.

Тв.: Твори: В 4 т. К., 1979—80.

Борис Деркач

КОЗАЧЕ́НКО (Казаченко) **Георгій** (Григорій) **Олексійович** (21.04/3.05.1858, Полтава, за ін. дж. — Санкт-Петербург — 18.05.1938, Ленінград, тепер Санкт-Петербург) — укр. і рос. композитор, диригент, хормейстер і педагог. У 1868—72 співав у Придворній співочій капелі в Петербурзі. 1883 закінчив Петерб. консерваторію (клас композиції М. Римського-Корсакова та Ю. Йогансена; клас фортепіано Р. Аменді й Ф. Штейна). Відтоді — хормейстер казенної опери. З 1889 — гол. хормейстер Маріїнського театру в Петербурзі, викладав теорію муз. й хоровий спів у хорових класах при ньому, а також в ін. ін-тах та гімназіях. Виступав як симфонічний диригент. У 1924—38 керував хоровим класом Ленінгр. консерваторії, з 1926 — проф.

1902 за мотивами Шевченка написав оперу «Пан сотник» (видана: Пан Сотник. Комическая опера в 2-х действиях. Текст и музыка Г. Казаченко. СПб., [1905]). Її прем'єра і згодом декілька вистав відбулися у Санкт-Петерб. народному домі й Маріїнському театрі під керівництвом автора. У російськомовному лібрето опери К. використано тексти народних пісень укр. мовою. У лірико-психологічній опері, визначеній як «комічна опера», збіднено суспільну й ліричну концепцію джерела. Наслідування традицій рос. опери та салонного романсу поч. і серед. 19 ст. знівелювало укр. нац. елементи у муз. стилістиці. Укр. мовою була поставлена у Києві в *Садовського М. К. театрі* (йому належить укр. варіант лібрето) 6 жовт. 1911 (рецензія В. *Короліва-Старого* за підписом В. Старий. Рада. 1911. 8/21 жовт. С. 4) та оперному театрі 1916. 1955 ред. і оркестрування чотирьох номерів опери здійснив М. *Вериківський*.

Літ.: Г. А. Козаченко: По поводу 20-летнего юбилея // Музыка и пение. [1903]. № 11; *Архімович Л.* Оперна шевченкіана // Музика. 1984. № 1; *Архімович Л.* Паралельно з музичними вершинами // Музика. 1988. № 4.

Наталія Костюк

КОЗАЧЕ́НКО Катерина Никифорівна (1819—66) — дружина О. *Козаченка*, мати Н. *Сапожникової*, теща О. *Сапожникова*. К. згадано у Щоденнику Шевченка серед ін. пасажирів пароплава «Князь Пожарский». Шевченко познайомився з К. ще в *Астрахані*, в домі Сапожникових. На пароплаві під час рейсу намалював її портрет (див. *Козаченко Катерини Никифорівни портрет*). Спілкування з К. та ін. членами сім'ї Сапожникових тривало в *Нижньому Новгороді* 20 та 21 верес.

Літ.: Банников А. П. Шевченко и Сапожниковы. М.; Оренбург, 1994.

Григорій Зленко

КОЗАЧЕ́НКО КАТЕРИ́НИ НИКИ́ФОРІВНИ ПОРТРЕ́Т (тонований папір, італ. та білий олівець, 28,6×25,1) Шевченко виконав 29—30 серп. 1857 під час подорожі Волгою (див. К. *Козаченко*). На аркуші під портретом білим олівцем авторський дарчий напис: «*А. А. С.* [Александру Александровичу Сапожникову. — *Ред.*] *На память 30 августа 1857 года Ш.*». На звороті рукою Г. Кузика (естон. проф., у якого зберігався твір до 1941) написано: «На обратной стороне под рисунком написано белой краской надпись Шевченка: "а.а.с. на память 30 августа 1857 года. Ш." ГК.». Зберігається у НМТШ (№ г—818).

Т. Шевченко. Портрет К. Н. Козаченко. Тонований папір, італійський та білий олівець. 1857

Портрет намальовано на пароплаві «Князь Пожарский», коли Шевченко повертався із заслання Волгою з *Астрахані* до *Нижнього Новгорода*. 16 серп. 1857 в Астрахані він зустрівся з О. *Сапожниковим*, який запропонував митцеві каюту на пароплаві. Разом із його родиною Шевченко подорожував до Нижнього Новгорода, куди вони прибули 20 верес., а 21 верес. Сапожникови виїхали до Петербурга, більше з ними Шевченко не зустрічався. Час виконання портрета припадає на відрізок подорожі між Камишином і *Саратовом*. Цей портрет, як і портрети Т. *Єпіфанова*, М. *Комаровського* та Є. *Панченка* (див. *ПЗТ: У 10 т.* Т. 10. № 6, 11, 12), перебував у родині Сапожникових. Про це свідчить і запис Шевченка у Щоденнику від 30 серп. 1857: «Из уважения к имениннику и принятому обычаю дарить именинников, я сегодня подарил Александру Александровичу портрет его тещи m-me Козаченко. Портрет сделан в один сеанс белым и

черным карандашами довольно аляповато, но не лишен экспрессии».

На густо заштрихованому тлі зображено жінку середнього віку у верхньому одязі. Детально промальовано обличчя, головний убір (капор) і комір, плечі — ледь намічено кількома штрихами.

Малюнок уперше згадано у публ. Щоденника (Основа. 1862. № 2), також див.: *Новицький*, с. 47. Як портрет К. Н. Козаченко його вперше репродукував М. *Мацапура* у ст. «Неопубліковані малюнки Т. Г. Шевченка» (Радянське мистецтво. 1949. 17 берез.). Під назвою «Портрет Козаченко К. Н.» експоновано на виставці «Портрети Т. Шевченка» (Київ, 1985) (див. *Експонування творів Шевченка*). Місця зберігання: власність родини О. Сапожникова, збірка Г. Куузика, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 3.

Літ.: Большаков 1977.

Олена Сьомка

КОЗАЧЕ́НКО Олександр Петрович (1808—70) — голова Астраханської казенної палати, статський радник. Шевченко познайомився з ним в *Астрахані*, ймовірно, в домі його зятя О. *Сапожникова* у перші дні після приїзду з *Новопетровського укріплення*. Про приязне ставлення до К. свідчить лист поета до І. *Клопотовського* від 6 листоп. 1857.

Леонід Большаков

КОЗАЧКО́ВСЬКА Марія Степанівна (1820—1905) — дружина А. *Козачковського*. Шевченкове знайомство з нею відбулося 12 черв. 1859, коли поет приїхав до *Переяслава* під час своєї останньої подорожі Україною. К. була шляхтянкою, володіла 30 десятинами землі. Як і її чоловік, відзначалася доброзичливістю. Ще до особистого знайомства з нею Шевченко в листі до А. Козачковського від 30 черв. 1853 у зв'язку зі смертю їхніх дітей просив його поцілувати «свою горестную подругу», а в листі від 14 квіт. 1854 — сповістити її іменння. У січ. 1860 він подарував К. «Кобзар» з написом: «Маріи Степановни Козачковской з чоловіком і дітками. *Т. Шевченко*». Цей примірник придбав і зберіг Д. *Яворницький*; тепер зберігається в ІЛ.

Літ.: Жур 1970.

Григорій Зленко

КОЗАЧКО́ВСЬКИЙ Андрій Осипович (4/16.08.1812, м. Переяслав, тепер Переяслав-Хмельницький Київ. обл. — 8/20.08.1889, там само) — лікар, знайомий Шевченка. 1835 закінчив Медико-хірургічну академію у Петербурзі. Служив у морському відомстві. 1843 — пов. лікар у Курську, з січ. 1844 і до кінця життя — лікар і викладач медицини Полтав. духовної семінарії в *Переяславі*. Шевченко познайомився з К. у Петербурзі восени 1841. Приїжджав до нього в серп. 1845 (поет тоді відвідав разом із К. сусідні села — *Андруші* й *Монастирище*) та в жовт.–груд. того ж року. Ці місяці були для поета плідними у творчому плані: у Переяславі написав поеми «Наймичка», «Кавказ», присвяту П.-Й. *Шафарикові* до поеми «Єретик», вірш «Як умру, то поховайте», намалював автопортрет (не зберігся), кілька пейзажів. 1847 в *Орській фортеці* поет написав вірш «А. О. Козачковському». На засланні поет листувався з К. (збереглося чотири Шевченкові листи і два листи К. до Шевченка). К. надавав поетові матеріальну допомогу. Востаннє Шевченко був у К. в серед. серпня 1859, коли повертався до Петербурга. К. залишив спогади про поета; перша публ. — в газ. «Киевский телеграф» 26 лют. 1875 (див.: *Спогади 1982*). У К. була колекція малюнків Шевченка. Тепер у Переяславі (з 2008) в кол. буд. К. створено *Музей «Заповіту» Шевченка*. Тут зібрано особисті речі поета, оригінали його картин і малюнків, автографи віршів, написаних у Переяславі.

А. Козачковський

Літ.: Квитницкий-Рыжов Ю. Н. Врач А. О. Козачковский — друг Тараса Шевченко // Врачебное дело. 1964. № 1; *Жур 1970*; *Плачинда В.* Тоді, в Переяславі...: З життєпису Кобзаревого друга [А. Козачковського] // *ЛУ*. 1986. 1 січ.; *Середа В. Т.* До взаємин Тараса Шевченка з Андрієм Козачковським осені 1845 року // Тези наукової конференції, присвяченої 150-річчю першого приїзду Т. Г. Шевченка на Україну. Канів, 1995; *Бородій М.* Лікар і вірний друг Тараса Шевченка: [А. Козачковський] // Сучасність. 1995. № 4; *Гайдучок М.* Добром зігріте серце: [Про лікаря А. Козачковського і його стосунки з Шевченком] // *ЛУ*. 1998. 5 берез.

Григорій Зленко

КОЗАЧКО́ВСЬКИЙ (Козачківський) **Доміан Іванович** (1/13.11.1896, с. Лисича, тепер Чутівського р-ну Полтав. обл. — 17.03.1967, Львів) — укр. актор і реж., організатор театр. справи. Народний артист Української РСР (1954). Дебютував як актор у Т-ві укр. артистів під керівництвом Л. Леонідова та П. Каганця (1913, Полтава). В 1915—19 — організатор і актор Полтав. драм. т-ва. Працював у театрах Києва, Одеси, Запоріжжя, Харкова (1927—29 — в театрі «Березіль»), Сум (у 1939—44 — худож. керівник укр. муз.-драм. театру ім. М. С. Щепкіна) та ін. міст. З 1951 і до кінця життя — у Львів. укр. драм. театрі ім. М. Заньковецької (нині — *Національний академічний український драматичний*

театр імені Марії Заньковецької). Зіграв понад 350 ролей і поставив понад 200 вистав. Одне з центр. місць у творчості К. посідають образи Шевченкової драматургії, серед них — Хома Кичатий (к/ф «Назар Стодоля, 1954, Київ. кіностудія худож. фільмів, реж. і автор сценарію В. *Івченко*, оператор С. Ревенко) та Максим Залізняк («Гайдамаки», сценічна композиція Львів. укр. драм. театру ім. М. Заньковецької, 1963, реж. В. *Грипич*). Створив яскраві образи у виставах п'єс, написаних за творами Шевченка: Трохима («Мати-наймичка» І. *Тогобочного*, 1919, Полтава), Хлопця («Кохайтеся, чорнобриві» І. Тогобочного, 1914—24), Хлопця й бандуриста Недобитого («Невольник» М. *Кропивницького*, 1918, Полтава; 1961, Львів). У 1950—60-х брав участь у численних пам'ятних заходах, присвячених Шевченкові. Читав його поезії по радіо.

Літ.: Заньківчани. К., 1972; *Кулик О. О*. Львівський театр імені М. К. Заньковецької. К., 1989.

Леонід Барабан

КОЗАЧКО́ВСЬКОЇ МАРІ́Ї СТЕПА́НІВНИ ПОРТРЕ́Т — Див. *Незнайдені мистецькі твори Шевченка*.

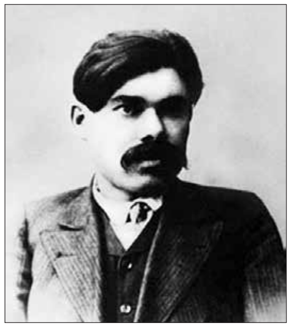
КОЗЕЛЕ́ЦЬ — пов. місто (з 1802) Черніг. губ., тепер смт, районний центр Черніг. обл. Відоме з 15 ст. З 1569 — у складі Речі Посполитої. Населення К. брало активну участь у Нац.-визв. війні укр. народу 1648—54. У 1649 утворено Козелецьку сотню Переяслав. полку. З 1654 К. — сотенне містечко Київ. полку. У 1656 К. одержав маґдебурзьке право. У 1669 зруйнований татарами. З 1782 — пов. місто Київ. намісництва. У К. Шевченко побував не раз, бо через нього лежав поштовий тракт, зокр. був там навесні 1846, їдучи за завданням Київ. археографічної комісії описувати архіт. та істор. пам'ятки Чернігівщини. Враження від огляду міста пізніше відображені в повісті «Княгиня» (3, 157, 165—169, 171, 173, 177). Шевченко вустами розповідача стверджував: «В истории нашей он [Козелец. — *Ред*.] <...> не играет особенной роли», але зауважував, що подорожньому варто помилуватися «величественным храмом грациозной архитектуры растреллевской [собор Різдва Богородиці. — *Ред*.], воздвигнутым Наталией Розумихою» (3, 157). У трав. 1861 в К. зупинялася жалобна процесія з домовиною поета. 1961 у місті встановлено погруддя Шевченка на п'єдесталі. До Другої світової війни в К. діяв укр. театр ім. Т. Г. Шевченка.

І. Григорович-Барський, А. Квасов. Собор Різдва Богородиці. Козелець. 1752–1763

Григорій Зленко

КО́ЗИК Михайло Якимович (20.09/2.10.1879, м. Семенівка, тепер Черніг. обл. — 2.01.1947, Львів) — укр. живописець. Навчався в іконописній майстерні при Казанській церкві м. Семенівки (1892—97), Іконописній школі *Києво-Печерської лаври* (1897—1902), Київ. худож. уч-щі (1904—09, викладачі М. *Пимоненко*, І. Селезньов), Москов. уч-щі живопису, скульптури і архітектури (1909—13, викладачі К. Коровін, О. Архипов, С. Малютін). 1914 був вільнослухачем петерб. *Академії мистецтв* (майстерні М. *Самокиша*, М. Маковського, лабораторія Д. Кіпліка). З кін. 1914 жив в Україні, викладав рисунок і малярство в Київ. худож. уч-щі (1915—25; 1918—20 — його директор); 1918—19 разом із А. Крюгер-Праховою заснував у Києві приватну худож. студію. У 1918—22 викладач Київ. архіт. ін-ту; 1925—32 — проф. КХІ; 1932—41 — викладач Харків. худож. ін-ту, з 1935 — його проф. У 1943—47 викладав малярство у т. зв. Вищій образотв. студії у Львові. Працював у станковому живописі; жанрах портрета, пейзажу, тематичної картини. Основні твори: портрети акад. М. *Біляшівського* (1919), К. Квітки, І. *Стешенка*, В. *Кричевського* (всі — 1920); композиції «Урожай», «Сама собі господиня», «Мати» (всі — 1927), «Львів. Порохова вежа» (1944).

М. Козик

М. Козик. Шевченко серед селян слухає гру кобзаря. Полотно, олія. 1936

1924 до 110-ліття від дня народження Шевченка К. у техніці літографії виконав портрет поета і цикл ілюстрацій до «Кобзаря», з яких зберігся лише рисунок до вірша «Мені тринадцятий минало» — «Малий Тарас малює» (туш, акварель). Тоді ж написано портрет Шевченка в овалі (1924; зберігається у Львові у приватній збірці). 1936 намалював великого формату живописну композицію «Шевченко серед селян слухає гру кобзаря» (ШНЗ), майстерно виконавши рисунок сцени, а світлотіньове моделювання тонкою грою кольору та світла. У такому ж форматі написав полотно «Малий Тарас слухає розповідь свого діда» (1939, НМТШ). Обидві картини експонувалися на худож. виставці до *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* (Київ, 1939).

Тв.: Автобіографія, 1938 р. [Рукопис]. Архів художника. Львів (Приватна збірка); Михайло Якимович Козик (1879—1947). Живопис: Каталог. Л., 1981.

Літ.: Волошин Л. Учень М. Пимоненка, соратник П. Холодного // Просвіта [Львів]. 1997. 18 січ.; *Волошин Л.* Михайло Козик: Роки творчого становлення (1879—1914). Ч. 1 // Художня культура. Актуальні проблеми: Наук. вісник. К., 2010. Вип. 7.

Любов Волошин

КОЗИНЦІ́ — село Переяславського пов. Полтав. губ., тепер не існує через спорудження Канівської ГЕС. А. *Козачковський* згадував, що він разом із Шевченком їздив сюди з *Переяслава* 12 черв. 1859: «Після обіду подалися в Козинці, за дві версти від Дніпра. <...> Увечері ловили рибу на Дніпрі <...>. Дивлячись на рідні йому картини природи, поет сказав: "Яке гарне буття поета, якби він міг бути тільки поетом і не громадянином"» (*Спогади 1982*, с. 79).

Літ.: Жур 1970.

Григорій Зленко

КО́ЗИРЕВ Матвій Олексійович (псевд. — М и х а й л о К р ю к о в; 6/18.08.1852, с. Крюково, тепер Москов. обл., РФ — 10/23.10.1912, с. Мар'їно, тепер Москов. обл., РФ) — рос. поет і прозаїк. Учасник поетичного гуртка І. *Сурикова*. Твори К. увійшли до поетичних зб. письменників-самоуків «Рідні звуки» (1889) та «Нужди» (1892), вид. яких опікувався І. *Бєлоусов*.

Як і більшість «суриковців», цікавився поезією Шевченка, наслідував його творчість. Зокр., створив вірш «Калина» (1871), написаний під впливом народнопісенних поезій Шевченка. Переклав його твори «Не тополю високую» (1872), «Думка — Нащо мені чорні брови» (1875), «Ой пішла я у яр за водою» (1900).

Тв.: Суриков и поэты-суриковцы. М.; Лг., 1966.

Ганна Улюра

КОЗИ́ЦЬКИЙ Пилип Омелянович (11/23.10.1893, с. Летичівка, тепер у складі м. Монастирища Черкас. обл. — 27.04.1960, Київ) — укр. композитор, музикознавець, педагог і муз.-громадський діяч. Належав до активістів УАПЦ. Закінчив істор. відділ Київ. духовної академії (1917), останній диригент її академ. хору (1914—15). 1920 закінчив Київ. консерваторію (клас композиції Б. Яворського, гармонії та інструментування Р. *Ґлієра*). Викладач історії укр. муз. Київ. муз.-драм. ін-ту ім. М. Лисенка (1918—24), Харків. муз.-драм. ін-ту (1925—35) та Київ. консерваторії (з 1935). Там очолював кафедру історії укр. муз. (1944—49), укр. і зарубіжної муз. (1949—57), історії муз. (1957—60).

П. Козицький

Один із засновників і керівників Всеукр. муз. т-ва ім. М. Леонтовича (1922—28). Гол. ред. журн. «Музика» (1923—27), заступник гол. ред. журн. «Музика масам» (1928—31), «Радянська музика» (1932—41). Був головою Вищої муз. ради при Наркоматі освіти УСРР (1925—35). У 1943—48 — заступник голови Комітету у справах мист-в при Раді народних комісарів Української РСР.

У хоровій муз., зокр. хорах на Шевченкові слова, К. оригінально інтерпретував образність і звукопис. У 1920-х компонував дитячі хори без супроводу. «Все упованіє моє» — одна з найкращих композицій зб. «Десять шкільних хорів» (1922), стилістичні особливості якої наближують мініатюру до жанру хорової поеми. Тут К. застосував найтонші емоційні й звукописні градації, витончені зіставляння інтонаційного матеріалу та настроєвих відтінків. У жартівливому хорі «На городі пастернак» творчо використав знахідки М. *Леонтовича*: елементи остинатності, вільну варіативність, цікаві просторові ефекти. Лірична композиція «Ой одна я, одна», що відтворює особливості народних пісень про жіночу долю, належить до зб. народних пісень у запису П. *Майбороди* (1938). Попул. є пісня на слова Шевченка «Ой по горі роман цвіте». Синтез рис веснянок, русальних пісень та ігрового фольклору притаманний хору русалок із «Причинної», а специфіку дидактичної поезії відтворено у хорі «Учітеся, брати мої». Всі вони опубл. у зб. нот: *Козицький П.* Десять шкільних хорів. К., 1922. У воєнні й повоєнні роки К. часто виступав у періодиці та наук. вид. із публ. на тему «Шевченко і

музика». Композитор працював над симфонією «Тарас Шевченко», яку не завершив.

Тв.: Шевченко в музыке: Доклад // IV Пленум Правления Союза советских писателей СССР, посвященный 125-летию со дня рождения Тараса Григорьевича Шевченко: Бюллетень. К., 1939. № 4; Тарас Шевченко і українська музична культура: (З доп. на Шевч. сесії АН УРСР. 9—10 берез. 1942) // Вісті АН УРСР. 1942. № 1/2; У майстрів музики // Література і мистецтво. 1943. 5 листоп.; Тарас Шевченко і українська музична культура // Дніпро. 1948. № 7; Поэмы Т. Шевченко на оперной сцене // Известия. 1957. 15 мая; Тарас Шевченко і музична культура. К., 1959.

Літ.: *Гордійчук М.* Пилип Козицький. К., 1985; *Уманець В.* Будівничий музичної культури // Музика. 1993. № 6; *Кирейко В.* Доленосна зустріч // Музика. 2005. № 1/2.

Наталія Костюк

КОЗІ́Й Дмитро Федорович (1894, с. Дорогів, тепер Галицького р-ну Івано-Франк. обл. — 20.09.1978, м. Торонто, Канада) — укр. літературознавець і педагог. Після закінчення Станіслав. укр. класичної гімназії (1913) навчався у Львів. ун-ті. 1914 мобілізований до австр. армії, у 1918—20 брав участь у боротьбі за укр. державність у лавах Укр. галицької армії. Потрапив у рос. полон, після повернення продовжив навчання у Львів. ун-ті, який закінчив 1928. Згодом вивчав класичну філологію в Яґеллонському ун-ті (Краків, Польща). До 1939 викладав укр. мову і л-ру в гімназіях Рогатина і Яворова. У роки нім. окупації жив у Львові, працюючи ред. «Українського видавництва» (Краків — Львів). Після закінчення Другої світової війни перебував у таборах для «переміщених осіб» у Німеччині, 1962 переїхав у Торонто.

Стрижнем підходу К. до л-ри є категорія етосу, сформульована ним як сукупність аксіологічних настанов, що кореняться у глибоких емоціональних шарах психіки. Під цим кутом зору дослідник аналізував творчість Шевченка у ст. «Прометеїзм Шевченка» (Листи до приятелів. 1963. Кн. 1/2), «Шевченків етос» (Листи до приятелів. 1964. Кн. 3/4), «Шевченківська людина» (Сучасність. 1974. Ч. 3) та ін. Найбагатший спектр аксіологічних настанов він вбачав у Шевченковій людині, домінантою якої вважав почуття всеохоплюючої любові, «розповитого серця», що сягає праджерел людського буття. Шевченків етос, за К., має широку шкалу моральних мотивацій: з одного боку, євангельського всепрощення, з другого — подолання перепон для його реалізації, породжених соц., нац. та психологічними причинами. Серед етичних домінант творчості Шевченка К. виділяв етоси прометеївський, лицарський, ідею «правдивого закону» і передусім — відчуття органічного зв'язку з рідною землею, батьківщиною, народом. Виокремлюючи в творчості Шевченка прометеїв. етос, зауважував, що в поета найбільше значення має не образ Прометея, а прометеїв. мова, якою він говорить до людей. Осердям Шевченкового прометеїзму К. вважав страждання як відплату за вчинене людям добро, переконання у правоті свого вчинку та здатність до самопожертви аж до готовності обстоювати свою правоту перед Богом. Місце лицарського етосу в Шевченковій творчості визначає та роль, яку відіграла в історії нашого народу козаччина. К. обирав спрямованість на такі етичні категорії, як честь і гідність, слава і воля, виокремлення яких серед ін. пояснює тим, що Шевченко успадкував риси лицарського кодексу козацтва, зокр., обстоювати свою правоту перед ворогами в час небезпеки, що він продемонстрував під час процесу над учасниками *Кирило-Мефодіївського братства*, тощо.

Тв.: Аспекти надії у Шевченка // Листи до приятелів. 1965. Кн. 1/2; Етичний парадокс у поемі «Гайдамаки» // Листи до приятелів. 1966. Кн. 8/10; Шевченківське життєствердження // Сучасність. 1975. Ч. 3; Володар душ наших // Сучасність. 1977. Ч. 3; Глибинний етос. Торонто; Нью-Йорк; Париж; Сідней, 1984.

Літ.: *Ільницький М.* Етоси Дмитра Козія // *СіЧ.* 2008. № 10.

Микола Ільницький

КОЗЛО́В Іван Іванович (11/22.04.1779, Москва — 30.01/11.02.1840, Санкт-Петербург) — рос. поет і перекладач. Служив у лейб-гвардії, з 1798 — на цивільній службі. Писав балади, елегії, послання, ліричні медитації та ін. Перекладав твори Дж.-Ґ. *Байрона*, Р. *Бернса*, В. *Скотта*, А. Шеньє, А. *Міцкевича*, Т. Мура.

Невідомий автор. Портрет І. Козлова. Літографія з рисунка О. Кіпренського. 1840

У поемі Шевченка «Слепая» є текстуальні ремінісценції з поеми К. «Княгиня Наталія Борисівна Долгорука» (1828). Вплив поеми К. «Чернець» (1825) позначився на таких творах Шевченка, як поеми «Тризна» та «Варнак» і на однойменній повісті. В останніх двох творах розповідь героя-варнака про своє життя у минулому, так само як і в поемі К., ведеться як лірична сповідь, не перериваючись автор. відступами та зверненнями до читача, властивими для ін. ліроепічних поем і повістей Шевченка. К. — автор перекл. уривка зі *«Слова о полку Ігоревім»*, відомого під назвою «Плач Ярославни» (1825), що міг бути одним із творчих імпульсів для Шевченка при зверненні його до переспіву відповідного фрагмента.

6 лют. 1858 Шевченко був на репетиції випускного балу вихованок Ін-ту шляхетних дівчат М. *Дорохової*

у *Нижньому Новгороді*, під час якої інститутка К. *Бєляєва* прочитала власні вірші з подякою за виховання, які йому сподобалися, і він «ей обещался подарить сочинения И. Козлова», якщо знайде їх у Нижньому (про це є відповідний запис у Щоденнику). Напевно, поет мав на увазі Повне вид. віршів К. у 2 т., що вийшло 1855.

Тв.: Полн. собр. стихотворений. Лг., 1960.

Іван Бажинов

КОЗЛÓВ Микола Данилович (1804—?) — гірничий урядник, штейгер *Каратауської експедиції* 1851. Після закінчення поч. школи з 12 років навчався живописного та золотарного мист-в і малювання на Златоустівському заводі, згодом виконував креслярські роботи на Міасському заводі. З 1824 займався гірничою справою. Брав участь у багатьох експедиціях для відкриття золотих копалень на Уралі та в Зауральському степу, для розвідування родовищ кам'яного вугілля й ін. корисних копалин. У квіт. 1850 К. було відряджено для видобутку і розвідування знайденого на берегах *Аральського моря* та на Мангишлацькому п-ві кам'яного вугілля. Шевченко познайомився з К. в експедиції О. *Антипова* в Каратау, до якої його було залучено з 21 трав. до 7 верес. 1851. Три з половиною місяці постійного спілкування зблизили поета з К. та ін. членами геологорозвідувальної експедиції. Л. *Большаков* припускав, що у 1852 та 1853 зустрічі повторювалися, бо експедиція, продовжуючи розвідку на *Мангишлаці*, не могла обійти *Новопетровське укріплення*. Влітку 1855, одержавши відмову на прохання про відставку, К. мусив знову поїхати на п-в Мангишлак. У листі до Бр. Залеського 10 черв. 1855 Шевченко писав, що приїхав К., з яким поет мав намір вирушити в експедицію, але передумав. У цьому ж листі обіцяв Бр. Залеському передати його книги восени через штейгера.

Григорій Зленко

КОЗЛÓВ (Ігнатьєв) **Олександр Олексійович** (29.07/10.08.1818 — 19.06/1.07.1884) — рос. художник, збирач живопису. З 1832 був вільним слухачем петерб. *Академії мистецтв*. 1839 здобув звання художника з істор. живопису. Шевченко мешкав з К. з осені 1840 до трав. 1843 у буд. Кастюріна (тепер — 5-та лінія Васильєвського о., № 8) навпроти АМ. К. приятелював з П. *Федотовим*; уважають, що він познайомив з ним Шевченка. У листоп. 1840 К. намалював дружній шарж на поета: «Молодий Тарас у картузі, у довгому сюртуці, в шинелі, накинутій на одне плече, тримає у лівій руці зошиток і, піднявши праву руку, читає вірші. Під рисунком підпис: "1840. Нояб. Шевченко важно декламирует из «Земной доли»"» (*Жур 1972*, с. 98). П. *Жур* припускає, що йдеться про вірш «Думка — Тече вода в синє море» (Там само). Крім того, відомий жартівливий рахунок до К. від К. *Юргенс,* на якому серед ін. стоїть і підпис Шевченка. На звороті рахунка є запис про кредит поетові (Там само, с. 99). 1840 Шевченко подарував К. сепію «Хлопчик із собакою в лісі» з автографом «На память Козлову от Шевченка» (6, 244).

Григорій Зленко

КОЗЛÓВСЬКИЙ Адальберт (роки життя невідомі) — службовець у межиріцькому маєтку поміщика Н. *Парчевського*. 10 лип. 1859, під час обмірювання побл. с. *Пекарів* ділянки землі, яку Шевченко хотів придбати, поет став об'єктом провокації К. та його доносу. Це призвело до арешту Шевченка і звинувачення його у блюзнірстві.

Літ.: Жур 1970; *Документи*; *Тарахан-Береза З*. Святиня. К., 1998.

Григорій Зленко

КОЗЛÓВСЬКИЙ Іван Семенович (11/24.03.1900, с. Мар'янівка, тепер Васильківського р-ну Київ. обл. — 21.12.1993, Москва) — укр. і рос. оперний і камерний співак (ліричний тенор). Народний артист Союзу РСР (1940). Народний артист України (1993). Лауреат Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (1990). Закінчив 1920 Муз.-драм. ін-т ім. М. Лисенка (Київ, клас співу О. Муравйової). Співав у хорі Софійського собору під керівництвом Я. Калішевського, О. *Кошиця*. Член Т-ва укр. артистів за участю П. *Саксаганського* та М. *Заньковецької* під орудою І. *Мар'яненка* (1915—16). 1918 виступав у Полтаві, зокр. на концерті пам'яті М. *Лисенка* виконав його композиції на слова Шевченка — «Зацвіла в долині», «І широкую долину» (в дуеті з В. Старостинецькою), «Ой по горі роман цвіте». 1919—24 виступав у Полтав. опері, де виконав партію Андрія в опері «Катерина» М. *Аркаса* (співав її в різних постановках у наступні роки). Артист Укр. народного (Харків, 1923—25), Свердлов. (тепер Єкатеринбур., 1925—26) театрів, Великого театру Союзу РСР (Москва, 1926—54). У 1939—41 — худож. керівник організованого ним Ансамблю опери (Москва), з яким поставив низку класичних оперних композицій, зокр.

І. Козловський

«Катерину» М. Аркаса (1940, до *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка*). Пізніше опера в цій постановці звучала в різних концертних залах.

К. мав чистий, рівний, великого діапазону, з блискучими верхами голос, віртуозно володів ним. Його співу були притаманні «нескінченне» вокальне дихання, вільне звуковедення, досконала кантилена. Усе це давало змогу К. виконувати найскладніший оперний і камерний репертуар. Його виконавський стиль вирізнявся найвищою культурою та шляхетністю, бездоганним худож. смаком, водночас щирою емоційністю, тонким нюансуванням, чіткою артикуляцією. Мав неабиякий акторський талант, створив яскраві драм. образи. К. — багатогранний митець, який худож. переконливо втілював різні щодо нац., хронологічної, стильової та жанрової належності композиції. Створив понад 50 муз.-сценічних образів. Мав багатий концертний репертуар із творів укр., рос. та західноєвроп. композиторів. Істотне місце в концертному репертуарі К. посідали твори на слова Шевченка, композиції М. Лисенка з «Музики до “Кобзаря”»: «Реве та стогне Дніпр широкий», «По діброві вітер виє», «Заповіт», «Мені однаково», «Огні горять» тощо. Виконані К. твори на слова Шевченка належать до найвищих досягнень муз.-виконавської шевченкіани. Майже щороку виступав на шевч. святах у Києві, приїздив на Шевченкову могилу до *Канева*.

Тв.: Дань любви и благодарности (Что я пел на слова Шевченко) // Советская культура. 1961. № 29; Музыка — радость и боль моя: Ст., интервью, воспоминания. М., 1993.

Літ.: Кузнецова А. Народный артист: Страницы жизни и творчества И. С. Козловского. М., 1964; *Булат Т.* Українські народні пісні та романси в репертуарі І. Козловського // *НТЕ*. 1980. № 3; *Сікорська І.* Наш Іван Козловський // Українська культура. 2000. № 3; *Фільц Б.* Славетний ліричний тенор Іван Козловський — неперевершений майстер вокального мистецтва XX ст. // Український альманах 2000. Варшава, 2000; *Станішевський Ю.* Національний академічний театр опери та балету України імені Тараса Шевченка: Історія і сучасність. К., 2002.

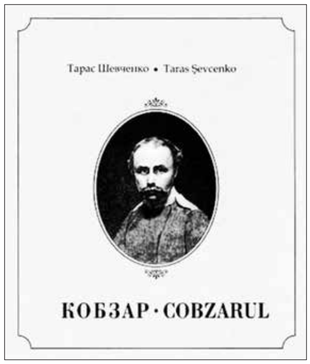
Олена Немкович

КОЗМÉЙ (Cozmei) **Іон** (11.03.1951, с. Калинешті Сучавського пов., Румунія) — рум. поет, публіцист і перекладач. Закінчив 1974 філол. ф-т Ясського ун-ту. Був ред. кількох часописів, директором Будинку культури профспілок, з 1991 — на викладацькій роботі. Захистив доктор. дисертацію «Тарас Шевченко». Автор кн. худож. і публіцистичних творів, літ.-крит. студій у пресі. Один із найталановитіших перекладачів творів Шевченка в сучасній Румунії. Він наважився переглянути перекладацьку практику рум. поета В. *Тулбуре* й дати власні, досконаліші версії. Видав дві книги перекл. Шевченка — «Великий Кобзар» (Ясси, 1999) та «Поеми» (Бухарест, 2001), у яких вміщено понад 30 творів: «Причинна», «Тарасова ніч», «Катерина», «Перебендя», «Іван Підкова», «Думи мої, думи мої», «Гайдамаки», «Гамалія», «Розрита могила», «Сон — У всякого своя доля», «Наймичка», «І мертвим, і живим», «Заповіт» та ін. К. успішно справився із поставленим завданням, уникнув багатьох слабких місць і недоробок в інтерпретаціях В. Тулбуре. Він відтворив патріотичний пафос оригіналів, їхні ритміко-мелодійні особливості, багатство мовностилістичних засобів. Укр. поетові присвятив ст. «Тарас Шевченко» (1999).

І. Козмей

Перекл. К. перевидано у двомовному укр.-рум. зб. «Кобзар. Cobzarul» (Чернівці, 2011) з короткою передм. перекладача, у якій він характеризував свою працю як «комплексний підхід до реконструкції первісного змісту оригіналу», прагнення зберегти його нац. колорит.

Т. Шевченко. Кобзар. Cobzarul. Переклад І. Козмея. Чернівці, 2011. Обкладинка

Пер.: Şevcenko T. Marele Cobzar. Iaşi, 1999; Şevcenko T. Poeme / Cuvânt inainte M. Laszlo-Kuţiuk; Postfaţa I. Chideşciuc. Bucureşti, 2001; Şevchenko T. Кобзар. Cobzarul. Чернівці, 2011.

Літ.: Носенко Т. Малий коментар до «Великого Кобзаря» // *СіЧ*. 2001. № 3.

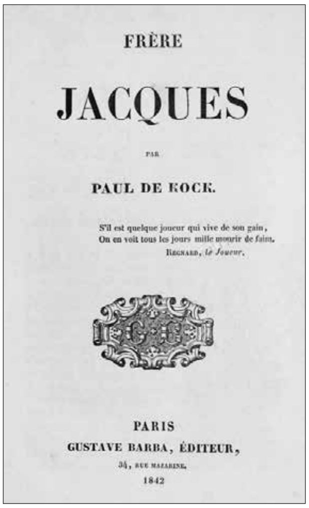
Микола Богайчук

КОЗУ́ЛЬКО Анастасія Олександрівна (3.06.1980, Київ) — укр. мистецтвознавець. Навчалася у НАОМА (1998—2003, у Ю. Бєличка, Г. Заварової, Л. Миляєвої, В. Джулай, В. Клеваєва). З 2003 працює старшим наук. співробітником НМТШ, вивчає колекцію музею, досліджує життя і творчість Шевченка доакадем. та академ. періоду. Автор публ. на шевч. тематику: Світ акварелей Тараса Шевченка // *ЛУ*. 2006. 2 лист.; Таїна облич // Літературна Україна. 2007. 26 квіт.; «Чайка» Головатого під Ізмаїлом // Культура і життя. 2008. 9 січ.; коментарів до вид.: *ПЗТ: У 12 т.*; альб. «Тарас Шевченко. Мистецька спадщина» (К., 2013); ст. до *ШЕ*. К. брала участь у підготовці виставок у НМТШ: «Таїна облич. Портрет XIX століття» (2007), «Акварелі

Тараса Шевченка 1845—1857» (2006). Куратор проекту «Акварелі Тараса Шевченка і Максиміліана Волошина» (2013).

Тетяна Калініна

КОК (Kock) **Шарль-Поль де** (21.05.1793, Пассі, тепер у межах Парижа — 29.08.1871, Париж) — франц. письменник. Автор сотень комедій, водевілів, романів, зб. пісень та віршів. Широкою популярністю у Європі, зокр. і в Росії до 1880—90-х, користувалися його романи, насичені комічними епізодами та пікантними подробицями з життя шукачів любовних пригод, гризеток, торговок та ін.

Ш.-П. де Кок. Брат Жак. Париж, 1842. Титул

Шевченко був обізнаний із творчістю К. в рос. перекл. і, можливо, з деякими романами — у франц. оригіналах. Так, автобіогр. герой повісті «Художник» ще під час перебування в майстерні В. *Ширяєва* на запитання розповідача відповідає: «Я читал “Андрея Савояра”, пока не легли спать» (4, 134). Мова про роман «Андре Савояр» (1825), а читати його персонаж міг у рос. перекл. (СПб., 1831. Т. 1—3, 1832. Т. 4—5; перекл. Ф. Соловйова та М. Павліщева). Звільнившись із кріпацтва, молодий митець у повісті вивчає французьку, перекладаючи роман «Брат Жак» (першодрук: Париж, 1822. Т. 1—5): «…мы были с Демским и переводили самую веселую главу из “Брата Якова” Поль де Кока» (4, 168). Рос. перекл. цього роману вийшов значно пізніше (М., 1860. Ч. 1—4). У тогочасній пресі часто з’являлися публ. про біографію К. та його творчість (див. зокр.: Северная пчела. 1838. 17 мая; Литературная газета. 1842. 8 марта, та ін.).

Олександр Боронь

КО́КИШЕВ Лазар (20.10.1933, аул Алтай-Камлак, тепер Шебалінського р-ну Республіки Алтай, РФ — 7.05.1975, м. Горно-Алтайськ, тепер РФ) — алтайський письменник. Закінчив 1957 Літ. ін-т ім. О. М. Горького (Москва). Автор бл. 20 кн. поезії та прози.

Переклав алтайською мовою 14 віршів Шевченка: «Думка — Тече вода в синє море», «Заповіт», «N. N. — Мені тринадцятий минало», «Рано-вранці новобранці», «Ой три шляхи широкії», «Думи мої, думи мої» (1848), «Ой гляну я, подивлюся», «Коло гаю в чистім полі», «Закувала зозуленька», «Ой я свого чоловіка», «Ой сяду я під хатою», «Заросли шляхи тернами», «Сон — На панщині пшеницю жала», «Гімн черничий». Вони склали першу зб. творів укр. поета алтайською мовою «Поезії» (Горно-Алтайськ, 1961). «Заповіт» у перекл. К. надрук. і в кн. *«Заповіт» [Антол. пер.]*.

Борис Хоменко

КО́КЛЕС (Cocles; Одноокий) **Публій Горацій** — легендарний герой, який 507 до н. е. врятував Рим від етрусків, один захищаючи міст через р. Тибр.

У посланні «І мертвим, і живим» Шевченко згадує К. як одне з прославлених імен рим. історії, але у протиставній функції щодо укр. істор. контексту, іронізуючи з некритичної міфологізації власної історії як «поеми вольного народа»: «Що ті римляне убогі! / Чортзна-що — не Брути! / У нас Брути! і Коклеси! / Славні, незабуті! / У нас воля виростала, / Дніпром умивалась <…> / Подивіться лишень добре, / Прочитайте знову / Тую славу. <…> Все розберіть… <…> То й побачите, що ось що / Ваші славні Брути: / Раби, подножки, грязь Москви».

Володимир Мовчанюк

КО́КОРЕВ Василь Олександрович (23.04/5.05.1817, м. Солігалич Костром. губ., Росія — 22.04/4.05.1889, Санкт-Петербург) — рос. підприємець, публіцист, видавець і колекціонер. У період підготовки селянської реформи 1861 дотримувався ліберальних позицій, пропонував на кошти купецтва викупити садиби поміщицьких селян. Придбав багато шедеврів рос. образотв. мист-ва, зокр. портрет В. Жуковського роботи К. Брюллова (чи копію з нього), згодом переданий у ДТГ, створив власну картинну галерею — першу Москов. публічну. Фінансував вид. сатиричного журн. «*Искра*». На поч. 1858 у Москві через М. Щепкіна придбав за 100 крб. кілька Шевченкових малюнків часу заслання. Щоправда, гроші за них переслав художникові лише у груд. 1858 (див. листи Шевченка до М. Щепкіна від 13 листоп. і 6 груд. 1858 та записку К. від 26 груд. цього ж року з перепрошенням за затримку). Ймовірно, саме в цій справі Шевченко двічі намагався відвідати К., але не заставав удома (див. записи від 1 та 8 квіт. 1858). У листоп. 1858 К. підписав, як і Шевченко, колективний лист-протест проти антисемітського випаду в журн. «*Иллюстрация*».

Літ.: Листи.

Петро Жур

КОКО́РУДЗ Ілля Федорович (31.07, за ін. дж. — 1.08.1857, м. Яворів, тепер Львів. обл. — 2.06.1933) — укр. педагог, літературознавець і мовознавець. Закінчив 1885 філос. ф-т Львів. ун-ту. Дійсний член *Наукового товариства імені Шевченка*, голова т-ва

«Рідна школа», співробітник журн. «*Зоря*», «*Правда*», «*Записки Наукового товариства імені Шевченка*», газ. «*Діло*».

Досліджував творчість М. *Шашкевича*, І. Франка, Б. *Грінченка*, О. *Огоновського*, слов'ян. міфологію, стан перекладацької справи в Україні. Брав участь у дискусії стосовно проблеми заг.-нац. літ. мови. Шевченкові присвятив працю «"Посланіє" Шевченка. Естетично-критична студія» (Зоря. 1885. № 15—19) та дві промови, виголошені на вечорницях у його честь у м. Станіславі (надрук.: Діло. 1891. 16/28 трав., 18/30 трав.; 1892. 4/16 лип., 6/18 лип.). Виступи К. є прикладом т. зв. ідеологічної критики: за допомогою текстів Шевченка К. обґрунтовував ідеологічні пріоритети нац.-визв. руху, обстоювані галицькими народовцями. К. стверджував, що Шевченкові твори є глибшими за змістом від творів Пушкіна чи Міцкевича і дієвими у збереженні нац. ідентичності українців. Написана в дусі романтичного народолюбства 1850—60-х (П. Куліш, М. Костомаров) і внутрішньо полемічна щодо праці М. Драгоманова «Шевченко, українофіли й соціалізм» (1879), ст. не вільна від впливу останнього. Услід за М. Драгомановим К. прагнув розглядати творчість Шевченка в еволюції, спираючись на соц.-біогр. метод дослідження. Ст. цікава як спроба синтезу романтичних і просвітницьких тенденцій у тлумаченні худож. феномена Шевченка. Так, трактуючи Шевченка передусім як просвітителя, К. заперечував думку М. Драгоманова про «розшарпаність» «посланія», посилаючись на обстоюване романтичною естетикою право художника на творення нових форм, на оригінальність побудови.

І. Кокорудз

Одним із перших серед дослідників К. звернув увагу на полемічну спрямованість «посланія» проти надмірного захоплення братчиків нім. ідеалістичною філософією (Ґ. Геґель, Й. Гердер, Ф. Шеллінґ та ін.).

Літ.: Возняк М. Ілля Кокорудз про своє життя до 1897 р. // Рідна школа. 1938. Ч. 13—14; *Кокорудз І.*, *Арсенич П.* Тарас Шевченко і Прикарпаття. Івано-Франківськ, 2001; *Качкан В.* «Був невміру совісним і невтомним»: Сходинами життєпису Іллі Кокорудза // *Качкан В.* Хай святиться ім'я твоє: Історія укр. л-ри і культури в персоналіях (XIX — перша половина XX ст.). Івано-Франківськ, 2000.

Любов Гаєвська, *Ганна Гаджилова*

«КОКСУЙРУ́» (тонований папір, олівець, білило, 17,7×30,7) — рисунок Шевченка, виконаний у лип. — 8 серп. 1851 під час *Каратауської експедиції*. На аркуші ліворуч унизу олівцем авторська позначка: «*29*», праворуч напис «*Кокъ-Суйру*». Зберігається у НМТШ (№ г—525).

Гірський краєвид зображено у композиції на сірому тлі. Лінією передано скелясті гори й кам'яні брили, тоном — світлотіньові співвідношення елементів у панорамі пейзажу. На передньому плані праворуч — велика скеля, перед нею ближче до центру композиції — пласкі брили. На другому плані — долина Кугус із незначними підвищеннями у вигляді горбів, залишків скель, ледь видніють дві юрти. На обрії — довгаста висока двогорба схожа на піраміду крейдяна гора Коксуйру, відшліфована вітрами. Малюнок нагадує руїни середньовічного замку чи фортеці.

Шевченко брав участь у Каратауській геологічній експедиції, яку очолював О. *Антипов*. Пізніше, перебуваючи в *Новопетровському укріпленні,* митець писав Бр. Залеському: «Я вспоминал наш каратавский поход со всеми его подробностями, тебя, Турно и кой-где изредка Антипова. <...> Поход в Каратау надолго у меня останется в памяти, навсегда!» (лист від 25—26 верес. 1855). У долину Кугус Шевченко прибув орієнтовно після 6—7 лип. 1851. Про це згадано в листі Бр. Залеського до А. *Венгжиновського* від 21 трав. 1851. Неподалік від цієї місцевості Шевченко створив рисунок «Коксуйру» (Коксуйру — одна з гір центр. частини хребта Пн. Актау, що простяглася за три кілометри на зх. від гори Чиркала). Силует цієї гори бачимо на рисунках: «Караван верблюдів біля гір Чиркалатау та Коксуйру» (*ПЗТ: У 10 т.* Т. 9. № 84); «Чиркалатау і Коксуйру» (№ 93). Зображення гори є також на акварелі «Чиркалатау» (№ 9).

Рисунок під назвою «Кокъ-Суйру» вперше згадано у вид.: *Каталог Музею Тарновського*. Уперше репрод. у вид.: *Новицький* (С. 49); згодом як «Скелі в місцевості Кок-Суйру над Каспієм» (*Карачевська Л.* Виставка Т. Шевченка: Провідник. Чернігів, 1930. № 46) і «Коксуйру. Жалгантау» (*Костенко А.* За морями, за горами...: Тарас Шевченко на Аральському морі.

Т. Шевченко. Коксуйру.
Тонований папір, олівець. 1851

Тарас Шевченко за Каспієм: Худож.-докум. оповідь. К., 1984). Експоновано на виставці творів Т. Шевченка (Чернігів,1929) (див. *Експонування творів Шевченка*). Місця зберігання: в А. *Козачковського*, В. *Коховського*, С. *Бразоль*, ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 92.

Літ.: Русов А. Коллекция рисунков Т. Г. Шевченко // *КС*. 1894. № 2; *Новицький*; *Малярські твори*; *Косарик Д*. Життя і діяльність Тараса Шевченка. К., 1955; *Паламарчук Г*. Малюнки Шевченка в альбомі офортів Бр. Залеського // *НШК 9*; *Паламарчук Г*. Тарас Шевченко в горах Мангишлаку // Питання шевченкознавства. К., 1961. Вип. 2; Тарас Шевченко — художник: Дослідження, розвідки, публікації. К., 1963. Вип. 1; *Костенко А*., *Умірбаєв Е*. Оживуть степи…: Тарас Шевченко за Каспієм. К., 1977; *Яцюк В*. Малярство і графіка Тараса Шевченка. К., 2003; *Жур 2003*; *Овсійчук В*. Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури. Л., 2008.

Наталія Лисенко

КÓЛАРЖ (Kolař) **Йозеф** (псевд. — С л а в о м і л; 15.03.1830, Сильварув Уєзд, окр. Їчін, Пн.-сх. Чехія — 23.04.1910, Прага) — чес. поет, філолог-славіст, перекладач зі слов'ян. мов і культурний діяч. Закінчив 1858 філос. ф-т Карлового ун-ту (Прага). Викладав слов'ян. мови в цьому ж ун-ті: з 1868 — польс., з 1874 — рос., з 1883 — сербохорв. 1864 як представник культурно-просвітницької організації «Матіце ческа» в рамках європ. турне відвідав Росію. Зустрічався з І. *Срезневським* та І. Григоровичем. Взяв участь у роботі Археол. з'їзду в Києві (1874). Досліджував старослов'ян. пам'ятки. Як поет тяжів до фольклор. мотивів. Публікувався, зокр., в альм. Й.-В. *Фріча* «Лада-Ніола». Перекладав В. Жуковського, І. *Крилова*, О. *Кольцова*, М. *Некрасова*, А. *Міцкевича*, В. *Караджича* та ін.

Переклав чес. мовою вст. до поеми Шевченка «Єретик» («Шафарикові»). Перекл. опубл. 1870 у часописі «Свєтозор», разом з портретом Шевченка роботи Б. *Крігубера*.

Літ.: Poslání T. H. Ševčenka slavnému P. J. Šafařikovi při básni «Jan Hus» čili «Heretik» // Světozor. 1870. № 13.

Ігор Мельниченко

КÓЛАС Якуб (справж. — Міцкевич Костянтин; 22.10/3.11.1882, х. Акінчиці, тепер у складі м. Столбців Мінської обл., Білорусь — 13.08.1956, Мінськ) — білор. письменник, перекладач, вчений і педагог. Народний поет Білорусі (1926), акад. Білор. АН (1928), двічі лауреат Держ. премії Союзу РСР (1946, 1949), заслужений діяч науки Білорусі (1944). Закінчив 1902 Несвізьку учительську семінарію. 1908 його звинувачено у написанні революційних прокламацій і засуджено на три роки тюремного ув'язнення. 1912 звільнений з Мінської в'язниці. Автор численних зб. поезій, трилогії «На розстанях» (1923—54), повістей, оповідань та ін.

Укр. поетові присвятив вірші «Пам'яті Тараса Шевченка» (1909), «Боянові-Кобзареві» (1939). Автор ст. про Шевченка: «Безсмертні думи» (Вісті. 1938. 27 верес.), «Його слово лунає над усією країною» (Комуніст. 1938. 29 верес.), «Великий художник слова» (Литературная газета. 1939. 5 марта), «Ювілейні дні в Білорусі» (Комсомолець України. 1939. 6 берез.), «Шевченко і білоруська поезія» (Комуніст. 1939. 5 берез.), остання ст. згодом стала основою його доповіді на VI пленумі Правління Спілки письменників Союзу РСР (1939), в якій К. проаналізував шляхи впливу творчості укр. поета на білор. л-ру, зокр. на поезію Янки *Купали* та власну. За ред. К. та Янки Купали 1939 видано «Кобзар» Шевченка білор. мовою, до якого переклав низку творів: поеми «Гайдамаки», «Мар'яна-черниця», «Сова», «Єретик», «Гамалія», «Марія», «Неофіти», «Невольник», вірші «Розрита могила», «Чигрине, Чигрине», «Утоплена», «Гоголю» та ін. Того ж року за ред. К. та М. *Линькова* видано зб. віршів білор. поетів «У вінок Т. Г. Шевченку», в якій вміщено вірш К. «Боянові-Кобзареві». У складі делегації білор. письменників К. брав участь у відзначанні в Україні *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка*. Виголосив промову на відкритті пам'ятника укр. поетові у Києві (1939).

Якуб Колас

Тв.: Шевченко и белорусская поэзия // *Колас Якуб*. Собрание сочинений: В 4 т. М., 1952. Т. 4.

Літ.: Пширков Ю. Тарас Шевченко та білоруська література // Жовтень. 1951. № 2; *Охрименко П. П*. Т. Г. Шевченко и белорусская литература. Минск, 1952; *Охріменко П*. Тарас Шевченко і Якуб Колас // Дніпро. 1958. № 3; *Нікітіна-Фокіна О. О*. Шевченко і Якуб Колас // *НШК 7*; *Охріменко П*. Якуб Колас і Україна // Вітчизна. 1962. № 7, 11; *Чайковський Б*. Незабутня сторінка дружби (Т. Г. Шевченко і білоруська література). К., 1964; *Янка* Купала та Якуб Колас і Україна: Тези доп. V наук. конф. з питань укр.-білор. літ. і фольклор. зв'язків. Суми, 1982; *Рагойша В*. Тарас Шевченко у відтворенні Якуба Коласа // *Хай слово* мовлене інакше… К., 1982; *Шаладонава Ж*. Духоўныя спектры агню. Тарас Шаўчэнка і беларуская літаратура пачатку XX ст. Мінск, 2009.

Жанна Шаладонова, *Алла Калинчук*

КОЛЕКЦІОНУВÁННЯ ШЕВЧЕНКІÁНИ — систематизоване збирання літ.-мист. спадщини Шевченка, особистих речей митця, матеріалів, документів і л-ри про нього. До 1917 спадщина поета зберігалася здебільшого в приватних осіб, зокр. в

А. *Прахова*, Л. *Жемчужникова*, М. Костомарова, братів Лазаревських, А. *Козачковського*, В. *Коховського*, М. *Микешина*, Д. *Мордовця*, В. *Тарновського* (молодшого) і була недоступною для вільного огляду. Перший опис особистої *Бібліотеки Шевченка* зробив Д. *Каменецький*, малюнків і речей, які залишилися після смерті поета, — Г. *Честахівський* і М. *Лазаревський*. У Бутакових був Шевченків альб. з малюнками *Аральської експедиції* (див. *Аральської описової експедиції акварелі та рисунки*). Найбільше зібрання належало В. Тарновському (молодшому): 758 експонатів, у т. ч. 34 рукописи поета, 324 його картини й малюнки, два альбоми з малюнками й записами Шевченка тощо (*Каталог Музею Тарновського*). Друзі митця дарували В. Тарновському все, що було пов'язане з Шевченком. Свою колекцію він 1897 передав Черніг. земству. Зберігалася вона у ЧІМ. Серед тих, хто прагнув зберегти літ.-мист. спадщину Шевченка для нащадків, крім В. Тарновського, були Є. Рейтерн, М. Костомаров, А. Прахов та ін. Більшість колекцій з часом розпродано спадкоємцями колекціонерів.

У 1911 до *50-літніх роковин від дня смерті Шевченка* організовано виставки його літ. і мист. творів у Петербурзі, Москві й Києві (див. *Вшанування пам'яті Шевченка*; *Експонування творів Шевченка*). На цих виставках представлено оригінальні маляр. твори й рукописи Шевченка також і з приватних збірок Є. Рейтерна, М. Костомарова, Г. *Вашкевича*, М. Лазаревського, П. Шлейфера, В. Кочубея, М. Закревської, М. *Садовського* та ін. Колекціонування зберігало шевч. матеріали від розкрадання й загибелі.

У 1930-ті шевченкіана ЧІМ налічувала 516 рукописів і маляр. творів, численні ілюстрації, арх. документи тощо. Велика заслуга у виявленні рукописної і маляр. спадщини поета в приватних колекціях належала *Інститутові Тараса Шевченка*. Матеріали про митця наполегливо збирали істор., краєзнавчі, худож. та ін. музеї. Активну участь у виявленні його спадщини у приватних осіб брали М. *Біляшівський*, М. *Горький*, А. Луначарський та ін. 1933 на базі літ. музею Шевченка при ІТШ створено *Галерею картин Т. Г. Шевченка* в Харкові, експозиція якої весь час поповнювалася новими знахідками й надходженнями з ін. музеїв. Літ.-мемор. музеї Шевченка засновано в Україні та за її межами. 1949 відкрито ДМШ (нині *Національний музей Тараса Шевченка*) в Києві. Музеї Шевченка зібрали у своїх фондах численні матеріали, пов'язані з іменем поета. Рукописну спадщину та вид. творів Шевченка зосереджено гол. чин. в *Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України*.

Колекціонери і далі збирали й збирають вид. творів поета й матеріали про нього (Ю. *Меженко*, Є. *Артеменко* та ін.), листівки (М. *Забочень*, В. *Яцюк* та ін.), знаки поштової оплати (Б. Джавала, Л. *Пиріг* та ін.), ювілейні пам'ятні значки, медалі, екслібриси (А. *В'юник*, П. Нестеренко, В. Яцюк та ін.), матеріали на теми «Пам'ятники Шевченкові» (А. *Німенко*, М. Керницький), «Шевченко в портретах» (А. В'юник), «Фольклор і Шевченко» (І. Нехорошев). Мета такого колекціонування — увічнення пам'яті Шевченка.

Див. також *Екслібриси шевченківські*; *Плакати шевченківські*; *Фалеристика шевченківська*; *Філателія шевченківська*; *Філокартія шевченківська*; *Філуменія шевченківська*; *Фонограмна шевченкіана*; *Фотографії Шевченка*.

Літ.: Сластион О. Ю. К Шевченковской коллекции // *КС*. 1899. № 9; *Тарас Шевченко*: Мозаїка цілості: Каталог виставки шевченкіани зі збірки Володимира Яцюка. К., 2012.

В. Архипчук

КОЛЕСИ́НСЬКИЙ Бальтазар Бальтазарович (1818, Віленська губ. — ?) — польс. політ. засланець, рядовий 5-го, а потім 4-го лінійного батальйону *Оренбурзького окремого корпусу*. Походив із дворянської родини. Закінчив Вілен. благородний пансіон, служив чиновником. З 1841 — колезький реєстратор, з 1846 — губ. секретар. За читання заборонених творів і за те, що був знайомий з емісарами, які приїжджали з-за кордону, приймав одного з них у себе на квартирі, виявляв бажання допомагати повстанню, 1848 його позбавлено чинів і дворян. достоїнства, відправлено на службу до 5-го лінійного батальйону, куди прибув у берез. 1848. З квіт. 1849 — у 4-му батальйоні. У 1853 брав участь у штурмі Ак-Мечеті, на відзнаку одержав чин колезького реєстратора. Але залишався під наглядом поліції, виїхати з краю неволі йому було дозволено лише 1857. Перше знайомство К. із Шевченком відбулося в *Орській фортеці*, де вони служили в одному батальйоні понад півтора місяця. Знайомство тривало в оренбурзький період (листоп. 1849 — квіт. 1850). Свідченням їхньої належності до одного гуртка є малюнок О. *Чернишова*, на якому зображено Шевченка серед польс. засланців, де є й К. Пізніше, перебуваючи в *Новопетровському укріпленні*, поет продовжував цікавитися долею товариша й тепло про нього згадував (лист до Бр. Залеського, кін. 1855 — поч. 1856).

Григорій Зленко

КОЛЕ́СНИК Петро Йосипович (15/28.01.1905, с. Баришівка, тепер смт Київ. обл. — 9.08.1987, Київ) — укр. літературознавець і письменник, д-р філол. наук (1964). Після закінчення Київ. ІНО (1928) працював у журн. «Молодняк», «Радянська література»; з 1931 — в ІТШ; у 1956—71 — в ІЛ. Репресований 1937, реабілітований 1955. Належав до соціологічної школи в укр. літературознавстві; водночас, аналізуючи літ. явища в запрограмованому класовому аспекті,

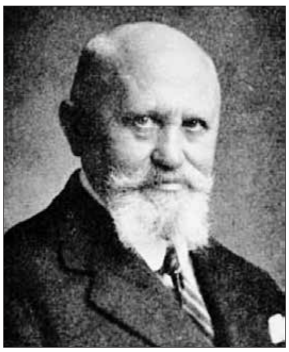
виявив чутливість і спостережливість щодо естетичних феноменів. Автор праць, присвячених творчості І. Франка, М. *Коцюбинського*, С. *Руданського* та ін.

К. написав низку шевченкознавчих ст. Зокр., досить глибоко і повно для свого часу розглянув російськомовні повісті та Щоденник Шевченка (Проза Т. Г. Шевченка // Літературна критика. 1936. № 10), висловивши чимало слушних спостережень над їхньою композиційною будовою та специфікою автобіографізму. Аналізуючи стилістику прози, дійшов висновку про її невисокий худож. рівень. У ст. «Пушкін і Шевченко» (Радянська література. 1937. № 1), розглядаючи відомі факти, зауважив типологічні подібності у творчості обох поетів. К. — автор ст., опубл. у газетах, — «Шевченко і українська література», «Гоголь і Шевченко», «Шевченко і російська література». Після реабілітації опубл. кн. для дітей «Безсмертний Кобзар» (1961), у якій у попул. формі стисло виклав основні факти життя і творчості поета; надрук. нарис «Народу син, народам брат» (1964), де трактував Шевченка спрощено соціологічно як «співця селянської революції». К. належить передм. до ряду вид. «Кобзаря» (1969, 1972 та ін.), кілька рецензій на шевченкознавчі праці.

Літ.: Костюк Г. Зустрічі і прощання: Спогади. Едмонтон, 1987. Кн. 1.

Лариса Мороз

КОЛЕ́ССА Олександр Михайлович (12.04.1867, с. Ходовичі, тепер Стрийського р-ну Львів. обл. — 23.05.1945, Прага) — укр. філолог, громадсько-культурний і політ. діяч, письменник і педагог. Брат Ф. *Колесси*. Навчався у Львів., Чернів. та Віден. ун-тах. 1898—1918 — проф. Львів. ун-ту, з 1899 — дійсний член *Наукового товариства імені Шевченка*. Під час свого депутатства в рейхсраті (австр. парламенті) у 1907—18 обстоював потребу відкриття укр. ун-ту у Львові. Один із засновників і керівників Заг.-укр. культурної ради (1915). Очолював дипломатичну місію Західноукр. Народної Республіки у Римі (1921). Один із засновників УВУ (1921), працював там професором і кількаразовим ректором (1921—22, 1925—28, 1935—37, 1943—44). Проф. Карлового ун-ту (Прага, 1923—39).

О. Колесса

К. — автор праці «Дві мало знані поезії Т. Шевченка. Дещо про вірші “До сестри” і “Хустина”» (1892), у якій помилково приписав поетові вірш О. *Псьол* «До сестри»; кн. «Юрій Коссован» (Л., 1893), у котрій кілька сторінок присвячено першому знайомству Ю. *Федьковича* з творами Шевченка. У розвідці «Шевченко і Міцкевич» (1894) дещо перебільшив вплив польс. поета на Шевченка. На вшановуванні 37-х роковин смерті Шевченка 1898 у Львові К. виголосив промову на честь поета. У 1898, 1901, 1906, 1914 у шевч. дні виступав з доповідями, у яких висвітлював життя і діяльність Шевченка. Промова К., виголошена на концерті в 45-ті роковини смерті поета у Львові, вийшла окремою брошурою «В честь Т. Шевченка» (1906).

ШЕВЧЕНКО і МІЦКЕВИЧ.

ПОРІВНУЮЧА СТУДИЯ

Д-ра Олександра Колесси.

У ЛЬВОВІ.

О. Колесса. Шевченко і Міцкевич. Львів, 1894. Титул

Проф. д-р Олександер Колесса.

В ЧЕСТЬ Т. ШЕВЧЕНКА

Промова виголошена на концерті в сорок пяті роковини смерти поета, — у Львові дня 17. мая р. 1906.

Львів.

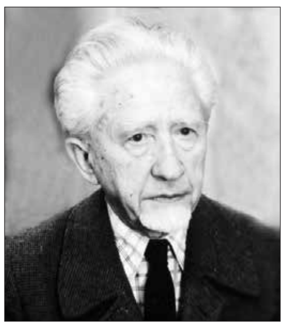
Накладом Автора.

О. Колесса. В честь Т. Шевченка. Л., 1906. Обкладинка

Тв.: Шевченко і Міцкевич. Л., 1894.

Федір Погребенник

КОЛЕ́ССА Філарет Михайлович (17.07.1871, с. Татарське, тепер Піщани Стрийського р-ну Львів. обл. — 3.03.1947, Львів) — укр. фольклорист, музикознавець, літературознавець і композитор, акад. АН Української РСР (з 1929). У 1891—92 слухав курс лекцій з гармонії в А. Брукнера у Віденському ун-ті. 1894 закінчив філос. ф-т Львів. ун-ту. З 1909 — член *Наукового товариства імені Шевченка*, у 1929—44 — голова його Етногр. комісії. З 1939 — проф. і зав. кафедри Львів. ун-ту, з 1940 — директор Етногр. музею у Львові. Фундатор укр. етногр. музикознавства, структурно-типологічних досліджень фольклору в Україні. Розробив методику аналізу пісенної ритміки (монографія «Ритміка українських народних пісень», 1907, та ін. праці). Велику увагу приділив ін. важливим

Ф. Колесса

проблемам народнопісенного стилю, зокр. мелодиці, окремим жанрам укр. народної поезії (думам, пісням) тощо.

Значне місце в наук. спадщині К. посідають праці про фольклор.-літ. зв'язки, найґрунтовніша серед них — «Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка» (1939). Монографія має два розділи. Перший — «Фольклорний елемент в поезії Т. Шевченка» — присвячено розглядові тем, мотивів, образних засобів, які перейшли до творів поета з народної творчості. К. докладно зупинився на чинниках, що визначили інтерес Шевченка до фольклору. Огляд сюжетно-мотивного комплексу Шевченкових творів, генетично пов'язаного з фольклором, у праці подано на основі родо-жанрового принципу. Окремо названо запозичення з народної поезії на стилістичному рівні (епітети, порівняння, символи, метафори, синоніми й тавтологічні вислови, синтаксичний та образний паралелізм, конкатенація, заспіви). За повнотою і системністю представленого фольклор. матеріалу, що є тематичною, мотивною, образною паралеллю до Шевченкових текстів, дослідження К. лишається неперевершеним.

Поставлені в першому розд. монографії питання про оригінальність і новаторство Шевченка-поета, еволюцію його стилю, які, на думку К., мають стати предметом низки моногр. праць, сам автор розв'язував на матеріалі віршової організації Шевченкових творів у другому розд. «Віршова форма поезій Т. Шевченка», де висвітлено відношення віршування Шевченка до народної пісні, з одного боку, та до літ. поезії — з другого. Виділивши дві версифікаційні системи, на яких ґрунтується Шевченків вірш, — силабічну та метротонічну, найбільшу увагу К. приділив описові силабічних розмірів, уперше подавши майже вичерпний перегляд метричних форм поета, своїм походженням пов'язаних із народнопісенною творчістю. Найповніше проаналізовано ритмічну структуру Шевченкового 14-складовика, особливо його акцентну організацію. Менш докладно схарактеризовано ритмічні чинники розмірів літ. походження. К. підкреслив важливе ритмотворче значення словоподілів у ямбічному та хореїчному віршах — проблему, належно не вивчену досі.

У розд. «Віршова форма поезій Т. Шевченка» вперше в укр. віршознавстві розглянуто різні типи віршової інтонації та їхні ритміко-синтаксичні особливості. К. виділив у 14-складовику Шевченка, крім традиційного, наспівного типу, ще й говірний тип, для якого властиві розходження між ритмічним і синтаксичним укладами, зокр. enjambement'и, відсутні у пісенному вірші. «Вироблення цього [говірного. — *Ред.*] вірша та пристособлення його до широкого розповідного стилю, — підкреслив К., — це вже

Ф. Колесса. Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка. Л.; К., 1939. Обкладинка

заслуга самого Шевченка, що випередив з того боку інших українських поетів» (Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка. Л.; К., 1939. С. 151). Праця містить важливі спостереження щодо особливостей строфічної будови Шевченкової поезії, однак проблему строфіки висвітлено в ній дещо спрощено. Залучення значного матеріалу з ін. слов'ян. л-р уможливило К. низку проблем поставити вперше, у розробляння ін. внести серйозні корективи. Велика ерудованість К. у галузі народнопоетичної творчості, у питаннях муз. та словесної організації укр. народних пісень і літ. версифікації зробили його дослідження класичним у шевченкознавстві.

Принагідні зауваження про віршування Шевченка, власне про велику питому вагу в його творчості 14-складового розміру, особливості його акцентування висловлено в ін. працях К.: монографії «Ритміка українських народних пісень», ст. «Про віршову форму поезій Маркіяна Шашкевича» (1911), «Академік Кирило Студинський про вплив усної словесності на поетів українського літературного відродження» (1938). Шевч. тема постає також у працях К. в зв'язку з його зацікавленням творчістю М. *Лисенка*. Високо оцінюючи Лисенкову «Музику до "Кобзаря" Шевченка», К. відзначав: «У музиці до "Кобзаря" Лисенко піднімається до такої ж натхненної творчості, як Шевченко у своїх віршах» (Народний напрям у творчості Миколи Лисенка // *Колесса Ф. М.* Музикознавчі праці. К., 1970. С. 492).

К. — автор хорових муз. творів на тексти Шевченка: «Утоптала стежечку» («На музиці», 1895), «Ой умер старий батько» («Дівчина і рута», 1896), «Було колись — в Україні» (1896), «У гаю, гаю вітру немає» і «Закувала зозуленька» (1889) та «Якби мені черевики» (1912). Крит. зауваження до первісних варіантів перших трьох із названих композицій К. висловив М. Лисенко в листах до нього від 22 квіт. та 17 трав. 1896 (див.: Там само. С. 535—538).

Тв.: Фольклористичні праці. К., 1970; Музикознавчі праці. К., 1970; Музичні твори. К., 1972.

Літ.: Грица С. Філарет Михайлович Колесса. К., 1962; *Грица С.* Музично-фольклористичні та музикознавчі праці Ф. М. Колесси // *Колесса Ф. М.* Музикознавчі праці. К., 1970; *Юзвенко В. А.* Ф. М. Колесса — дослідник народної творчості //

Колесса Ф. М. Фольклористичні праці. К., 1970; *Чамата Н. П.* Віршування // *Шевченкознавство*: Підсумки й проблеми. К., 1975.

Ніна Чамата

КОЛЄ́НОВ (Колінов) **Микола Федорович** (2.11.1918, с. Веселе, тепер Харків. обл. — ?) — укр. різьбяр. Стиль різьблення старих майстрів вивчав у музеях Харкова та Полтави. Великий вплив на К. справив П. *Верна*, з яким він листувався у 1956—62 і який радив «не забувати Шевченка». На переконання К., Шевченко допоміг йому вижити в нім. неволі під час Другої світової війни. Повернувшись додому, захопився різьбленням. Провідною темою з 1952 стали сторінки з біографії Шевченка, мотиви та сюжети його поетичної творчості. Це серія декорат. тарелів на тему «Заповіту» до 95-х роковин від дня смерті Шевченка (1956); тематичні композиції «Шевченко серед селян слухає кобзаря» (1961), «Хата батьків Шевченка» (1963), панно «Поховайте та вставайте…» (1964), «Думи мої, думи» (1976), «Знов на Україні» (1981); скринька «Мені тринадцятий минало», де на віку вирізьблено Тараса серед овець, бічні частини прикрашено орнаментом (барельєф, 1960-ті, НМТШ); плакет «У дяка в науці» (1982), портрет Шевченка на ювілейній скриньці та барельєф із портретами Шевченка і М. Гоголя (обидва — 1987), тематичний таріль «І мене в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій не забудьте пом'янути...» (1989). Понад 30 різьбярських робіт К. на шевч. тематику зберігаються в музеях Києва, Харкова, *Канева*, Полтави. Твір «Шевченко серед селян» експонувався на худож. виставці до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* (Київ, 1961), а «Поховайте та вставайте…» — на худож. виставці до *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* (Київ, 1964). Іл. табл. XII—XIII.

М. Колєнов

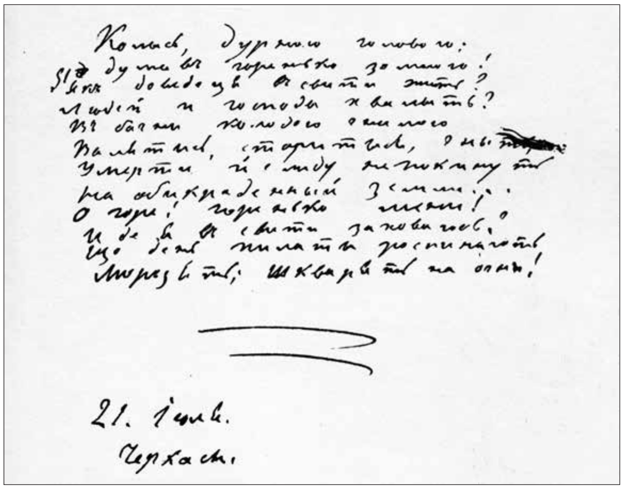
М. Колєнов. Знов на Україні. Дерево, різьблення. 1981

Тв.: Через все життя // Вісті з України. 1989. Ч. 8.

Літ.: *Весняний В.* Народний різьбяр до ювілею Т. Г. Шевченка // *НТЕ*. 1964. № 2; *Промінь*: Путівник. Д., 1986; *Жук А.* И вышитый портрет на нем // Культура і життя. 1987. 2 берез.; *Ротач П.* Листи Петра Верни до Миколи Колєнова // *НТЕ*. 1991. № 6.

Петро Ротач

«КОЛИ́СЬ, ДУРНО́Ю ГОЛОВО́Ю» — вірш Шевченка, написаний 21 лип. 1859, коли поета тримали під арештом у *Черкасах*. Чистові автографи — на окремому аркуші, на звороті якого записано вірш «Сестрі» (ІЛ. Ф. 1. № 820), та у «*Більшій книжці*»

Колись, дурною головою:
Я думав: горенько зо мною!
Як доведусь в світі жити?
Людей и Господа хвалити?
В багні колодою гнилою
Валятися, старітися, гнить,
Умерти й сліду не покинуть
На обікраденній землі...
О горе! горенько мені!
И де я в світі заховаюсь?
Що день пилати розпинають,
Морозять, шкварять на огні!

21. іюля.
Черкаси.

Т. Шевченко. «Колись, дурною головою». Автограф. «Більша книжка»

(ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 24). Першодрук — журн. «*Основа*» (1862. № 1. С. 6).

Предмет ліричної медитації — крах сподівань ліричного героя-поета на активне життєствердження у рідному краї. Своїм змістом поезія перегукується з написаним ще у груд. 1845 у *В'юнищах* віршем «Минають дні, минають ночі», і початкове ретроспективне «колись» цей перегук підкреслює. Нинішні обставини життя поета знову актуалізували зловісну перспективу бездіяльності й безвісності — «Валятись, старітися, гнить, / Умерти й сліду не покинуть», котра для нього завжди була нестерпною. Образно-лексичні збіги в обох творах увиразнюють відмінності в їхньому семантичному, тональному, ритміко-інтонаційному русі. У тексті ранішого вірша «Минають дні, минають ночі» (друга, переважаюча частина йо-

го — вимолювання ліричним суб'єктом долі, «доброї» чи бодай «злої») домінували спонукальні інтонації; вже від р. 9 чотиристопний ямб першої, елегійної частини переходить у 14-складовий розмір, виклад набуває гіперакцентованої драматичної тональності, що спричинено передусім зміною його модальності.

Тепер над поетом тяжіє, породжуючи відчай, небезпека постійної підконтрольності: «І де я в світі заховаюсь?» Психоемоційну діткливість героя і трагічну нестерпність його стану унаочнено асоціацією з постійними тілесними тортурами: «Щодень пілати розпинають, / Морозять, шкварять на огні!» Ампліфікація дієслів недоконаного виду зі змістом больового впливу породжує ефект фізичної відчутності духовної травми. Образ «сліду... на землі» виводить особистісний мотив у громадянську сферу, одначе реалізацію громадянської позиції ліричного героя унеможливлює стан дійсності: земля — «обікрадена», отже, й суб'єкт, який поривається «людей і Господа хвалить», приречений на нице існування, семантизоване експресією зниженого предметного образу — «В багні колодою гнилою / Валятись, старітися, гнить». Риторична експресія «горя» («О горе! горенько мені!»), градація присудків виявляють пафос трагічного світовідчуття суб'єкта медитації. Лаконічний і водночас гостро проникливий аналіз причин трагізму зосереджений у прозивному номінативі «пілати»; його генеза від імені римського прокуратора Понтія *Пілата*, котрий, за біблійною легендою, послав на страту *Ісуса Христа*, міцно асоціюється зі значенням «кат», а давня міфопоетична семантика розширює поетове часопросторове осмислення свого становища на глибоку істор. ретроспективу. Витримана в одному емоційному темпоритмі на базі чотиристопного ямба 12-рядкова мініатюра «К., д. г.» постала як форма, придатна для розмаїтих інтонацій. Означивши символом живуче й незникненне зло духопоневолення множинними «пілатами», Шевченко переводить виклад із медитативно-споглядального плану в інвективно-драматичний. Зіставлення кол. «горенька» з теперішнім «горем» під тиском повсюдного нагляду завершено в поезії експресивним висловом гніву на «окрадачів» землі й творчих спромог людського духу.

Літ.: Білецький Л. Лірика Шевченка за 1859 рік на різні теми // *«Кобзар»: У 4 т.* Т. 4; *Мовчанюк В. П.* Медитативна лірика Т. Г. Шевченка. К., 1993; *Дзюба І.* Тарас Шевченко. Життя і творчість. К., 2008.

Микола Кодак

«КОЛИ́СЬ-ТО ЩЕ, ВО ВРЕ́МЯ О́НО» — вірш Шевченка, написаний 28 трав. 1860 в Петербурзі. Чорновий автограф — на звороті офорта *Автопортрета 1860* (у темному костюмі) (ДРМ. № 28 515). Чистовий автограф — у «*Більшій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 294). Першодрук у вид.: *«Кобзар» 1867* (С. 642). У синтетичній жанровій формі твору сатиричну розповідь поєднано з елементами пародії.

Починаючи з 1930-х у шевченкознавстві склалася певна традиція інтерпретації вірша «К. щ., во в. о.», що її стисло виклав Ю. *Івакін*: «Цей твір — алегорична сатира на реформи і фальшиве народолюбство Олександра II, зображеного тут під досить прозорим езопівським псевдонімом римського царя Нуми Помпілія» (*Івакін 1968*, с. 320). Виходячи з такого базового розуміння, дослідник розглянув засоби вжитої у вірші езопівської мови (*Івакін Ю. О.* 1961. С. 159—161). Натомість Г. *Грабович*, згадуючи цей же вірш у контексті роздумів про втілення в Шевченковій поезії «бінарної опозиції між ідеальною спільністю і суспільною структурою», наголошує: «Весь смисл зображення концентрується в центральній прикметі — в безмежній хтивості та жадобі царів» (*Грабович Г.* С. 119). Проте, на нашу думку, означена прикмета в цьому вірші відсутня.

К. Агніт-Следзевський. «Який би ретязь ще сплести». Ілюстрація до вірша Шевченка «Колись-то ще, во время оно». Папір, автолітографія. 1963

Вірш — своєрідний етюд із напівміфолог. римської історії, де авторську свідомість представлено образом розповідача. Прадавність і ніби казковість нарації підкреслюють рр. 1-й і 5-й, що відповідають ініціальній формулі казки; застосована поетом модель (прислівник часу + дієслово), за спостереженням Н. Рошіяну, — «найпоширеніша формула в казках багатьох, особливо романських, народів» (*Рошияну Н.* Традиционные формулы сказки. М., 1974. С. 33). У Шевченка відповідник казкового зачину («Колись <...> пішов») ампліфіковано словосполученням «во время оно», що походить із церковнослов'ян. мови; тут його вжито в основному смислі «колись», але тавтології не виникає, бо паралельні значення — «іншим часом» і «дуже давно» — теж присутні й збагачують семантичну течію вірша (див. іще варіанти цієї формули в поемі «Юродивий» та у вірші «Во Іудеї во дні они»). Започаткована відповідником казкової ініціальної формули розповідь конкретизується в р. 2-му, де названо й ідентифіковано героя в істор. (точніше, історико-міфолог.) часопросторі, а р. 3-й —

«Тихенький, кроткий государ» — читач не може поки що визначити: чи то позитивна характеристика, чи то, навпаки, іронічна. Далі (рр. 4—8) з'ясовується, чому та навіщо Нума вирішив піти «погулять / І одпочить». Метафорична форма, в якій виявнено жорстокі наміри царя стосовно підданих («Та, спочивавши, / Додумать, як би то скувать / Кайдани на римлян»), розвиває образ, уже знайдений в поемі «Юродивий»: про «царів», які тепер у творчій уяві поета змінили «фельдфебеля» *Миколу I* та за якими в істор. реальності вгадувався Олександр II, тут сказано: «Нехай верзуться їм кайдани». Читач переконується, отже, в іронічності звучання р. 3-го, котрий містить натяк на Олександра II (*Івакін 1968*, с. 322—324). До того ж про «плаху да оковы» йшлося і в роздумах героя поезії А. *Майкова* «Німфа Егерія» (1844), — її публікацію 1858 дослідники розглядають як певний імпульс для створення Шевченком аналізованого вірша. Значущість фрази про намір царя «скувать / Кайдани» підкреслено раптовим ритмічним збоєм — появою в рядках чотиристопного ямба поспіль кількох enjambement'ів, а також переакцентуацією слова «римлян» у р. 6 («Кайдани на римлян. / І, взявши»). До того ж у рр. 6—8, із яких читач дізнається, що цар обмірковує закони, котрі мають знищити вольності народу, дієслова поставлено в інфінітиві, що виражає лише наміри героя (своєрідне втілення семантики майбутнього через минуле).

Результат царських міркувань утілюється символічно у плетеній з лози «каблучці» — моделі мідного ошийника, що його мусив носити римський раб. Але ж, прочитавши в р. 10-му слово «каблучка», читач мимоволі згадає обручку або перстень, що його дівчина дарувала хлопцеві на заручинах. Асоціація розгортається і з середини р. 11-го — початку опису картини, яку побачив Нума, коли під час прогулянки зненацька відвів очі від своєї роботи: «Коли погляне, / У холодочку під платаном / Дівча заквітчанеє спить...» Можна впізнати один із Шевченкових повторюваних мотивів (див. поему «Марія»). Хто ж ця дівчина, чи не має вона сакрального статусу? Відповідь дано в коментарі М. *Павлюка*: «Давньоримська традиція пов'язувала з Нумою Помпілієм запровадження особливої категорії жриць богині домашнього вогнища Вести — весталок (дівчат, що давали обітницю безшлюбності)» (2, 734). Емоційне захоплення привабливою дівчиною розповідач висловлює вже явно від себе: «Дріадам нічого робить / Перед такою красотою, / Перед богинею такою!» Гол. зміст цього палкого вигуку в тому, що звичайне «дівча» за її вроду названо «богинею». А в умовному просторі «гаю», де відбувається дія, краса дівчини причинилася й до трагедії: «Сама Егерія в гаю, / Кленучи доленьку свою, / Повісилась». Тут Шевченко дозволив собі порушити міфолог. логіку (німфа — істота безсмертна й померти не може), щоби сильніше акцентувати оту надзвичайну вроду. Завважмо риторичний прийом, відомий ще від *Гомера* («Іліада», пісня III, вірш 158) та любовної лірики Сафо: не змальовуючи безпосередньо Прекрасну Гелену, Гомер описав те враження, яке вона справила на троянських старійшин. Ірраціональна сила краси виявляє себе також і як причина смерті, ніби нагадуючи, що недаремно Ерот (Ерос) в античності володів ще й ключами од «царства мертвих і тартару» (див.: *Тахо-Годи А. А.* Эрот // *Мифы* народов мира. М., 1992. Т. 2. С. 668).

Але в замкненому емоційному просторі вірша самогубство Егерії (за міфом, німфа спочатку була порадницею Нуми, а згодом стала його дружиною) не шокує читача й не викликає відчуття трагічного. Полегшують ситуацію казковий зачин, легка іронічна інтонація перших рядків, зрештою, й існування фразеологізмів типу «повіситися з ревнощів», відомі також із народних пісень гіперболічні побажання розсвареної пари одне одному «повіситися». До того ж повідомлення про вчинок Егерії виконує явно допоміжну розповідну функцію і має лише підкреслити парадоксальність реакції гол. персонажа, відтвореної в рр. 19—22: він «і на дівча, і на цвіти / Дивується собі». Отже, цар здатний оцінити красу і дівчини, і квітів, якими вона прикрашена, але тільки «дивується собі», тобто лишається зануреним у розв'язання проблеми: «Який би ретязь ще сплести?»

Заради цього рядка поезію й було написано. На нього працює весь попередній текст, як і в ренесансній фацеції (анекдоті) про висловлювання відомих людей античності — здається, найближчому жанровому аналозі до аналізованого твору. Щоправда, персонаж фацеції завжди виступає із прямою мовою, але ж і в чернетці вірша спочатку передбачалася репліка царя — він «пита заквітчане дівча» (2, 532), а вже потім з'явився остаточний варіант кінцівки, — р. 22-й, котрий, до речі, можна потрактувати і як внутрішню непряму мову персонажа. Обізнаність Шевченка із сюжетами фацецій засвідчує зауваження розповідача про гол. персонажа повісті «Художник»: «И хорошо еще, если он, подобно Сократу и Пуссену, шуточкой отделается от домашней сатаны» (4, 197). Згадка про Сократа прийшла з фацеції, котру в польс. збірнику 1624 подано під № 58 (Facecye Polskie z roku 1624 / Wyd. A. Brückner. Kraków, 1903. S. 93). Польськомовні фацеції друкувалися й у 18—19 ст., а Шевченко, з дитинства знайомий з рос. лубковою л-рою, міг бачити ілюстровані віршові обробки цих перекладних творів.

«Ретязь», за Б. *Грінченком*, — ланцюг. Його семантика наявна в двох символічних рядах, що проходять

через усю поезію. Обидва втілюють символ ***кола***: у першому ряду коло маніфестується в образах, пов'язаних із державою та насильством, а в другому — з коханням і шлюбом. Перший ряд утворюють «кайдани на римлян», «каблучка» — ошийник, імпліцитний образ зашморгу («Егерія <...> / Повісилась») і «ретязь» — аналог кайданів. До другого ряду ввійшли знов-таки «каблучка», але в розумінні заручного перстенця, обручки, імпліцитний образ вінка (прихований у словах «дівча заквітчане»), а також «ретязь» — як сполучення двох і більше кілець — символ поєднання людей (пор. сучасний символ олімпійських ігор). В укр. традиційній культурі символ ***кола*** міцно пов'язаний зі сферами кохання, шлюбу та дітонародження, а негативні асоціації з колом постають у названому вірші як результат індивідуальної творчої інтенції Шевченка.

Символіка ***кайданів*** — на поверхні, але існування поряд символічного ряду, близького до понять кохання та шлюбу, провокує на пошуки прихованого біогр. підтексту. Нагадуючи М. В. *Максимович* про своє прохання («Оженіть, будьте ласкаві! А то <...> так і пропаду бурлакою на чужині»), Шевченко вибудовує мізансцену майбутньої зустрічі з нареченою: «…а ви там де-небудь під явором або під вербою і поставте мою заквітчану княгиню, а я піду погулять та й зостріну її» (лист від 22 листоп. 1858). У петерб. житті Шевченка теж траплялися ситуації, з якими можна співвіднести дещо зі сказаного у вірші. У Щоденнику двічі, 2-го і 3-го трав. 1858, поет занотовує про відвідини спочатку *Ермітажу*, а потім виставки квітів. Перший запис коротший: «Внимание утомилось. <...> Изумительная роскошь цветов и растений. Но густая толпа хорошеньких зрительниц мешает вполне наслаждаться произведениями флоры». Другий запис докладніший. Шевченко розповідає, що в залах Ермітажу «утомился, отяжелел духом, и вдруг живая, свежая прелесть природы и искусства благотворно охватывает меня и обновляет. Разнообразная зелень, массы свежих роскошных цветов, музыка и в довершение очарования — толпы прекрасных, молодых и свежих, как цветы, женщин. Я обещался в 5 часов обедать у Уваровых и пробыл в этом раю до 6 часов». Структура розповіді вже знайома: її суб'єкт втомився від інтелектуальних занять, побачив квіти й дівчат і — «дивується собі». Закріпивши свої враження усним їх відтворенням для друзів («Вечером передавал мои впечатления Семену [Гулаку-Артемовському. — *Ред.*] и его милейшей Александре Ивановне»), Шевченко зафіксував їх і письмово у Щоденнику. Чи не відгукнувся згодом цей текст русизмом «цвіти» у розглядуваному вірші? Варто уваги, що «К. щ., во в. о.» Шевченко створює теж у травні, і хтозна, чи не під впливом свіжих вражень од нової виставки квітів з'явився відповідний сюжетний хід?

І чи такий уже випадковий той факт, що чернетку вірша поет записав на звороті свого автопортрета 1860? З естампа на Шевченка дивилася людина немолода, стомлена і виснажена засланням, життєвими негараздами. Але на дівочу красу цей літній чоловік реагував з молодечим запалом. І коли йшлося про вибір супутниці життя, поет, як відомо, бачив у майбутній дружині винятково молоду дівчину, що заводило його інколи в двозначну, навіть смішну ситуацію (згадаймо історію з К. *Піуновою* чи бурхливий і драматичний роман із Л. *Полусмак*). Шевченко до самої своєї передчасної смерті залишався прихильником лібералізації інтимних стосунків, підтримуваної ще фундаторами європ. романтизму — від Й.-Ф. *Шиллера* до Дж.-Ґ. *Байрона*. А у фіналі вірша поет зачепив питання про колізію кохання та влади, показуючи, як у консервативному суспільстві ставлення влади до сексу втілюється у психіці суб'єкта влади. Якщо в поемі «Царі» Давидова «історія кохання» викликає огиду, бо той оволодіває своєю рабинею, то в аналізованому вірші зображено, як влада руйнує нормальне чоловіче сприймання жіночої краси: Нума тільки «дивується» їй, але не може вийти з полону думок про кайдани для підданих. Застосовано такий же прийом відсторонення, як і в поемі «Сон — У всякого своя доля», де Микола I на балу розмовляє з дружиною «о новых *петлицях*, / Та о муштрах ще новіших!..».

Але ж наскільки ненависть Шевченка до царя-«фельдфебеля» переважала ненависть до його сина — царя-реформатора, настільки й сатирична напруга, скажімо, поеми «Юродивий» переважає викривальну інтенцію вірша «К. щ., во в. о.». Нетрадиційний жанр цієї поезії можна визначити ще й як новітній аналог до ренесансної оповідки про легендарного античного персонажа — аналог поетичний, інтелектуально збагачений і витончено іронічний.

Літ.: *Івакін Ю. О.* Стиль поетичної поезії Шевченка: Етюди. К., 1961; *Івакін 1968*; *Грабович Г.* Поет як міфотворець: Семантика символів у поезії Тараса Шевченка. К., 1998.

Станіслав Росовецький

КОЛІЇ́ВЩИНА — див. *Гайдамацький рух*.

КО́ЛЛАР (Kollár) **Ян** (29.07.1793, с. Мошовце, Словаччина — 24.01.1852, Відень) — чес. і словац. поет, історик і фольклорист, діяч слов'ян. відродження. Закінчив 1819 Єнський ун-т, був висвячений на священика. З 1849 — проф. Віден. ун-ту. Літ. творчість почав як поет-романтик (зб. «Поезії», 1821). У поемі (циклі сонетів) «Дочка Слави» (1824; доп. вид. 1832) оспівав Славію як спільну батьківщину слов'ян, що ведуть героїчну боротьбу проти іноземних (нім., мадяр., тур.) поневолювачів. У трактаті «Про

Я. Вілімек. Портрет Я. Коллара. Папір, літографія. 1880-ті

літературну взаємність між слов'янськими племенами і наріччями» (1836) обґрунтував ідею міжслов'ян. єднання під проводом державотворчих слов'ян. народів.

Творчість К. привернула увагу *Кирило-Мефодіївського братства*. Її впливом позначено вірш М. Костомарова «Діти слави, діти слави», вилучений при арешті й деякий час приписуваний Шевченкові. Щодо визв. ролі рос. монархії у слов'ян. світі останній не поділяв ілюзій К., праці якого могли бути відомі йому в перекл. О. *Бодянського*, зокр. уривок із поеми «Дочка Слави» в його кн. «О народной поэзии славянских племен» (М., 1837), та І. *Срезневського* (трактат «О литературной взаимности между племенами славянскими» // Отечественные записки. 1840. № 1/2). У поемі «І мертвим, і живим» Шевченко докоряє рос. і укр. слов'янофілам, які, попри читання творів визначних діячів слов'янства, не перейнялися патріотичними почуваннями до рідної країни: «І Коллара читаєте / З усієї сили, / І Шафарика, і Ганка».

Літ.: Франко І. Чи справді Т. Шевченко написав вірш «Слов'янам»? // *Франко*. Т. 31; *Франко І.* Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар // *Франко*. Т. 29; *Слов'янська* взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер // *Франко*. Т. 29; *Павлюк М.* Вірші Яна Коллара та Миколи Костомарова про слов'янське єднання // *СіЧ*. 1993. № 12; *Яровий О.* Ідея слов'янської взаємності на українському ґрунті: Концепція Я. Коллара в осмисленні Т. Шевченка // *СіЧ*. 1999. № 1.

Микола Павлюк

КОЛЛИ́ШКО Антон Іванович (1806, Вільно — 1881, за ін. дж. — 1885, с. Потік, тепер Миронівського р-ну Київ. обл.) — лікар. Закінчив Віленський ун-т (1828). За участь у польс. нац.-визв. русі поч. 1830-х К. було вислано на Пд. Урал. В *Оренбурзькому окремому корпусі* пройшов шлях від лікаря в лінійному батальйоні й ординатора шпиталю до штаб-лікаря корпусу, статського радника (1845). Був одружений з Ю. Кир'яковою; їхня дочка Людмила (1837—97) з 1853 — дружина Я. *Тарновського*. К. познайомився з Шевченком в *Оренбурзі* у перші роки заслання поета, ймовірно, надавав йому медичну допомогу. Л. *Большаков* вважав, що Ф. *Лазаревський* у спогадах про Шевченка замість К. помилково називає лікаря П.-Ф. *Майделя*.

Літ.: Модзалевський В. Л. Малоросійський родословник. К., 1996. Т. 5. Вип. 1; *Большаков 1971*; *Тарновський М.* Тарас Григорович Шевченко і Яків Васильович Тарновський (1825—1913) // Хроніка-2000. К., 1997. Вип. 19/20.

Григорій Зленко

«КО́ЛО ГА́Ю В ЧИ́СТІМ ПО́ЛІ» — романтична балада Шевченка, написана у другій пол. (орієнтовно в кінці верес. — у груд.) 1848 під час зимівлі *Аральської описової експедиції* на *Косаралі*. Автографи — в «*Малій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 71. С. 311—313) та в «*Більшій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 143—144). Першодрук — у журн. «*Основа*» (1862. № 9. С. 1—2). Сюжет балади побудовано на фольклорно-міфолог. мотивах: суперництво в коханні, отруєння зрадливого хлопця й обернення дівчини-чарівниці на тополю. Серед фольклор. джерел — народні пісні «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», «Ой у полі дві тополі», «Шелесть, шелесть по долині» та старовинні народні балади, зокр. (за класифікацією С. Грици) міфолог. (антропоморфічні), а також пов'язані з легендами — «Невістка заклята в тополю», «Син заклятий в явора», і сімейно-побутові з пережитками кровно-родових відносин — «Сестра-отруйниця», «Дівчина чарами закликає милого» та ін. (*Грица С.* С. 101—102).

В. Лопата. Ілюстрація до вірша Т. Шевченка «Коло гаю в чистім полі». Папір, ліногравюра. 1984

Образ тополі, сокорини, поряд з ін. фітообразами (калина, верба, дуб, явір і т. п.), широко представлено в поезії та прозі Шевченка. Ця міфологема, за Н. *Слухай* (Молотаєвою), становить «етнопросторову українську міфопоетичну константу», невід'ємну складову опоетизованого укр. пейзажу, незрідка виступає як «медіатор між світом мертвих і живих», форма перевтілення душі дівчини, а ще як символ стрункості й краси дівчини або молодиці (*Слухай Н.* С. 132).

Композиційно балада поділяється на три частини за принципом кільцевої, циклічної структури: 1) рр. 1—8 — пейзажний зачин (дві тополі на могилі), заставка, графічно відділена пробілом од наступного тексту; 2) основна сюжетна частина — рр. 9—36 — суто баладна, з незвичайними поворотами подій

розповідь про зрадливого коханця і помсту-отруєння; і 3) кінцівка — рр. 37—44; в ній поет повертається до пейзажної замальовки, тепер уже драматизованої в баладному дусі романтичною фабулою любовного трикутника й дидактично забарвленим мотивом метаморфози. Можливо, зміст народної пісні «Ой у полі дві тополі» підказав поетові, як психологічно поглибити й розширити конфлікт, зробивши суперниць, закоханих у того самого козака Івана, сестрами. Подальше ускладнення сюжету пов'язане з тим, що родинні, кровні зв'язки та муки сумління беруть гору над почуттям любові; отруївши свого зрадливого коханця, сестри зазнають таких душевних мук, що труяться й самі (певний варіант подібної колізії, але не між сестрами, а між названими братами й дівчиною, яка причарувала їх обох своєю вродою, представлено в баладі Шевченка «У тієї Катерини»).

Зачин твору має просту, ясну конструкцію, витриману в пісеннофольклор. дусі, про що свідчать, зокр., такі постійні епітети, як «в чистім полі», «тополі високії». Водночас поет знаходить особливу динамічну деталь, яка вносить у зображувану ситуацію психологічну напругу й готує до подальшого сприйняття гостродраматичного перебігу подій: тополі «Одна одну хилить. / І без вітру гойдаються, / Мов борються в полі. / Ото сестри-чарівниці — / Отії тополі»; тут дієслова «гойдаються — борються» виділено однаковим дактилічним закінченням.

У другій сюжетній частині — коротка розповідь про основні події драми (вся балада вміщується в 44 рядки). Стислості й динаміки вдається досягти завдяки дальшій активізації дієслів-предикатів, напр.: «Найшли зілля, накопали / І стали варити. / Заплакали, заридали... / А нема де дітись». Не ламаючи загалом ясного, простого ладу розповіді, Шевченко артистично й тонко відтворює драматичну напруженість перипетій сюжету, зокр. шляхом розширення меж строфи, фрази, рядка і зміщення пауз (розмір вірша — 14-складовик і римування 6-складових рядків протягом твору не змінюються). Перша частина балади і поч. рядки другої тяжіють до симетричної будови чотиривірша з парним поділом на дві синтаксично завершені групи (2+2), як-от: «Закохалися обидві / В одного Івана; / А Іван, козак звичайний, / Обох їх не ганив, / А лицявся то з тією, / То з другою любо...» А вже в наступних рядках симетрія порушується, як мусила порушитись неприродна ідилія залицяння до обох сестер. У рр. 15—16 фраза не вміщується в межах 14-складової конструкції й захоплює р. 17-й: «Поки в яру увечері / Під зеленим дубом / Не зійшлися усі троє». Строфічну асиметрію поширено й на подальші рядки — 18—19, де драматургія балади вимагає фрагмента прямої мови, і далі — рр. 20—22, 26—30, тобто на всі кульмінаційні моменти твору: «— Отак-то ти, кате! / Згнущаєшся над сестрами... / І пішли шукати / Трути-зілля, щоб Івана / Завтра отруїти».

Найрізкіше синтаксичне зміщення із розчленуванням рядка на дві частини глибокою паузою (крапкою) припадає на рр. 26—27: «А нема де дітись, / Треба варить. Наварили, / Йвана отруїли». Показово, що це місце під час переписування твору з «Малої книжки» до «Більшої книжки» зазнало найпомітніших змін: у «Малій книжці» щойно цитовані рядки мали простішу конструкцію: «Зілля наварили… / А назавтра вранці-рано» (2, 438). Але такий варіант не задовольнив поета, оскільки він прагнув посилити експресію кульмінаційного епізоду. Про складні зрушення в Шевченкових творах говірного інтонаційного типу слушно писав Л. *Білецький*: «Спричиняється до того висока настроєність поета, що породжує відповідні павзи, оклики, звернення та інші поетичні фігури, що розсаджують правильну коломийкову пісенну строфу і навертають її до розмовної поетичної думки, описів, діалогів, ліричних інтонаційних нюансів, які були б неможливі при суто пісеннім укладі коломийкової строфи» (*«Кобзар»: У 4 т.* Т. 4. С. 492).

С.Дудін. Ілюстрація до вірша Т. Шевченка «Коло гаю в чистім полі». Папір, літографія. 1911

Істотні зміни в «Більшій книжці» поет вніс і в рр. 31—32, що в тексті «Малої книжки» просто констатували перебіг подій: «Поховали коло гаю / Того Йвана сердешного, / І сестри ходили» (2, 438). Шевченко тут інтимізував розповідь, увівши в рядок питання, виразність якого посилено внутрішньою римою: «І байдуже? Ні, не дуже. / Бо сестри ходили». Так поет наближує читача до сприйняття тяжкого горя сестер, які «ходили / Що день Божий вранці-рано / Плакать над Іваном, / Поки самі потруїлись / Тим зіллям поганим». А водночас побільшується дистанція між подіями й автором-розповідачем.

Свою етичну оцінку вчинку сестер Шевченко не висловлює прямо, а виражає через образність твору. Дотримуючись високих принципів народної моралі, з якими несумісні убивство та самогубство, Шевченко апелює до авторитету самого Бога. Тополі — «медіатор між світом реального та ірреального» — виростають

на могилі не самі собою, а, як завважує Н. Слухай (Молотаєва), — «за Божим велінням»: сестер — отруйниць і самовбивць — «Бог людям на науку / Поставив <…> / На могилі тополями». Шевченко, як і ін. романтики (Г. Бюргер, А. *Міцкевич*), порушення народної етики вважає злочином.

У ст. «“Тополя” Т. Шевченка» І. Франко відзначив греко-римське походження міфолог. мотиву «переміни дівчини в тополю». Він звернув увагу й на те, що Шевченко уникає досить поширених у західноєвроп. романтичній л-рі кривавих розв'язок фантастичних історій (скажімо, із зачарованого дерева, коли його юнак рубає, бризкає кров), віддаючи перевагу пісеннофольклор. ліричному завершенню теми. На кінцівку твору поет, за висловом І. Франка, накидає «прозірчастий, поетичний серпанок» і, подібно, як у баладі «Тополя», «зв'язує тісно грізну повість з своїм рідним степом» (*Франко*. Т. 28. С. 87). Останній восьмивірш аналізованого тексту повертає читача до вступної пейзажної картини; це поетизує твір і водночас виводить конкретну ситуацію на рівень етнопросторового символічного узагальнення: «І тії тополі / Над Іваном на могилі, / Коло того гаю, / І без вітру гойдаються, / І вітер гойдає». Рамкова композиція підкреслює худож. цілісність і увиразнює поетичну довершеність балади.

Літ.: *Білецький Л.* Віршова форма поезії Т. Шевченка // *Кобзар: У 4 т.* Т. 4; *Нудьга Г.* Українська балада. К., 1970; *Грица С. Й.* Мелос української народної епіки. К., 1979; *Слухай Н. В. (Молотаева).* Художественный образ в зеркале мифа этноса: М. Лермонтов, Т. Шевченко. К., 1995.

Наталя Костенко

«КÓЛО КÁНЕВА» (кольор. папір, олівець, туш, 16,2×23,7) — рисунок Шевченка, виконаний 12 черв. — 27 лип. 1859 під час перебування в *Каневі* в період його третьої подорожі Україною (першої після заслання). На аркуші внизу ліворуч авторський напис тушшю: «*Коло Канева*». Праворуч угорі олівцем позначено: «1». Зберігається у НМТШ (№ г—861).

У Каневі митець був кілька разів у черв. та лип. 1859 (*Козачковський А. О.* Із спогадів про Т. Шевченка // *Спогади 1982*, с. 79). Підставою для датування рисунка, який входив до т. зв. Корсунського (Суліївського) *Альбому 1858—1859*, є авторська дата 27 лип. під записаною піснею в с. Зеленьках Канівського пов. (того ж дня Шевченка заарештували й повезли до Києва). За аркушами альб., що мають рисунки й записи з обох боків, можна простежити місця перебування поета, які доповнюють відомості з ін. джерел. Зокр., П. *Жур* уточнює дату виконання рисунка, визначаючи її як 13—26 черв. 1859, і місце, з якого намальовано краєвид — Михайлова гора у маєтку М. Максимовича у *Прохорівці* (*Жур 1970*, с. 79).

У композиції пейзажу на першому плані зображено пониззя, яким звивисто тече Дніпро, його береги вкрито невеликими кущами та верболозами, на дальньому плані — високі пагорби з пологими схилами, що тягнуться вздовж річки. Така панорама відкривається з лівого берега Дніпра біля Канева. На основі тонових співвідношень передано простір у пейзажі, виділено його центр, лініями намічено рельєф місцевості.

Рисунок уперше згадано у ст.: *Горленко 1888* (С. 73). Уперше репрод. й описано у «Шевченківському

Т. Шевченко. Коло Канева.
Кольоровий папір, олівець, туш. 1859

збірнику» (Пб., 1914. Т. 1). Уперше експоновано на Республ. ювілейній шевч. виставці (Київ, 1939; Каталог. К., 1941. № 343). Місця зберігання: у складі Альбому 1858—1859 у В. *Лазаревського*, Б. *Лазаревського*, Є. Рейтерна, потім у ДРМ, ІТШ, ГКШ, ЦМШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: *ПЗТ: У 10 т.* Т. 10. № 77.

Літ.: Русский библиофил. 1914. № 1; *Новицький*; *Малярські твори*; *Жур 1970*.

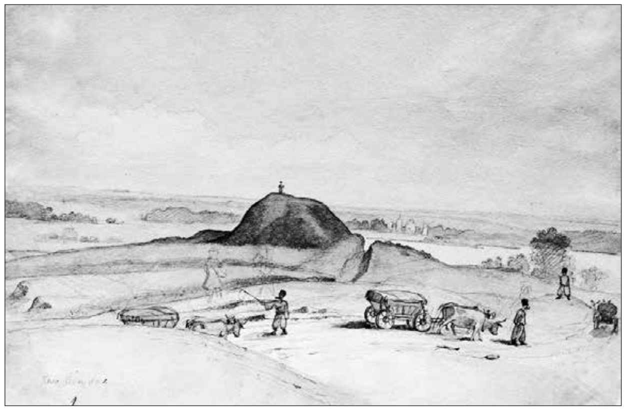
Марина Юр

«КÓЛО КÁШІ» (папір, олівець, 14,9×22,8) — рисунок Шевченка, виконаний у квіт.—серп. 1846 під час розкопок могили Переп'ят. На аркуші праворуч унизу авторський напис чорнилом: «*Коло каші*». На звороті начерк «Пейзаж» (*ПЗТ: У 10 т.* Т. 7. Кн. 2. № 323). Зберігається у НМТШ (№ г—425). Варіант цього ж сюжету зображено у композиції «Гурт селян та інші начерки» (№ г—436, НМТШ).

Після закінчення петерб. *Академії мистецтв* 1845 Шевченко став співробітником *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів* як художник, збирач фольклор. та етногр. матеріалів. У черв.—лип. 1846 разом із художником О. *Сенчилом-Стефановським* брав участь у розкопках могил Переп'ятихи і Переп'ята між містами *Васильковом* та *Фастовом* на Київщині під керівництвом М. *Іванишева*. Шевченко в експедиції

Т. Шевченко. Коло каші.
Папір, олівець. 1846

Т. Шевченко. Коло Седнева.
Папір, олівець, сепія, акварель, туш. 1846

зробив чимало малюнків, зокр. Переп'ятихи, окремих етапів її розкопок та виявлених відтак різних об'єктів і знахідок. Його малюнки було використано під час публікації результатів розкопок кургану в художньо оформленому спеціальному вид. — альб. «Древности, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов» (СПб., 1846), який вийшов у лют. й у трав. в Києві з паралельним текстом рос. та франц. мовами. За свідченням учасників експедиції, процес розкопок не дуже захоплював Шевченка, його більше цікавило спілкування з людьми, особливо з копачами. Він змальовував їх у різних ракурсах — з лопатою в руках, за обідом або під час відпочинку. Саме таку сцену відобразив митець у рисунку, швидко фіксуючи лінією силуети чотирьох чоловіків на першому плані, які присіли біля казана з кашею й почали їсти. За ними — поодинокі дерева, а на дальньому плані ще двоє робітників йдуть до гурту після роботи; вдалині видніє пагорб.

У майстерні АМ, де поет мешкав в останні роки, після його смерті залишилися особисті речі, книжки, маляр. приладдя й малюнки. Останні описав Г. *Честахівський*. Рисунок «К. к.» в його списку зазначено під № 90.

Твір уперше згадано і репрод. у вид.: *Раєвський С.* Життя і творчість художника Тараса Шевченка. Х., 1939. Уперше експоновано на виставці творів Т. Шевченка у Чернігові (1929), згодом у ДМШ у Києві (1961, 1974; 2011 у НМТШ). Місця зберігання: у ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, з 1948 — ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 2. № 322.

Літ.: Новицький; *Жур 1985*; *Шовкопляс Г. М.*, *Шовкопляс І. Г.* За покликом серця. К.,1990; *Жур 2003*.

Юлія Шиленко

«КО́ЛО СЕ́ДНЕВА» (папір, олівець, сепія, акварель, туш, 21,1×29,2) — малюнок Шевченка, виконаний у берез.—квіт. 1846 у м. *Седневі* Черніг. губ. На аркуші ліворуч унизу авторський напис чорнилом: «*Коло Седнева. / 1.*», угорі рукою невідомого чорнилом поставлено номер: «14». Зберігається у НМТШ (№ г—847).

До Седнева в маєток братів А. *Лизогуба* й І. *Лизогуба* Шевченко приїздив двічі — у берез.—квіт. 1846 та в берез. 1847. Тут в околицях містечка художник намалював багато етюдів, начерків та малюнків, але майже всі вони загинули під час пожежі в садибі Лизогубів 1883. Уціліли лише два портрети братів та три пейзажі, серед яких і «К. С.».

Відтворюючи мальовничий краєвид, митець на передньому плані зобразив валку чумаків, які рухаються широким шляхом, що пролягає поміж давніх курганів. Пейзаж і постаті подорожніх на першому плані передано сепією, дальній план — завдяки світлоповітряній перспективі — світлими відтінками блакитної акварелі. Його складник — звивиста річка між кущами, на берегах якої видніють три високі будівлі. Лінія горизонту майже наполовину ділить композицію малюнка, більшу частину займає небо, зображене у світлих жовтуватих відтінках. На акварелі є також начерки олівцем людських постатей. Імовірно, вони передували зображеному краєвиду.

Уперше твір згадано та репрод. під назвою «К. С.» у ст.: *Новицький О. П.* Краєвиди в поезії та малюнках Шевченка // Сяйво. 1914. № 2, та як малюнок «Біля Седнева» у вид.: *Шевченко Т. Г.* Малий кобзар. Х., 1930; як «Чумаки серед могил» (помилково названо) у вид.: Тарас Шевченко: Альб. К., 1976. Експоновано під назвами: «Окрестности Седнева» (1911, Москва), «К. С.» (1929, Чернігів; 1939, 1974, 2002, 2005, 2006, Київ), «Около Седнева» (1964, Київ, Москва) (див. *Експонування творів Шевченка*). У списку мист. творів Шевченка, складеному Г. *Честахівським* після смерті поета, малюнок значиться під № 80. Місця зберігання: в

А. *Козачковського*, В. *Коховського*, С. *Бразоль*, ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1. № 135; Художні твори у власній колекції Тараса Шевченка: Каталог виставки. К., 1974; Національний музей Тараса Шевченка: Альб. К., 2002.

Літ.: Жур 1985; *Жур 2003*.

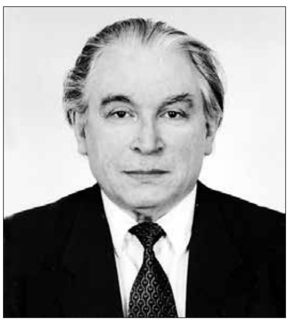
Олена Сьомка

КОЛОДЗЕ́ЙЧИК (Kołodziejczyk) **Едмунд** (31.08.1888, м. Вадовіце, тепер Малопольського воєводства, Польща — 24.05.1915, с. Сурохів, тепер Підкарпатського воєводства, Польща) — польс. бібліограф і етнограф. Вивчав філологію в Ягеллонському ун-ті в Кракові. У 1913—14 працював помічником учителя польс. мови і латини в Краків. четвертій гімназії. Загинув на фронті Першої світової війни. Займався історією слов'янознавства. У гол. праці К. «Бібліографія польського слов'янознавства» (Краків, 1911), що містить 4893 позиції, які охоплюють період 1800—1908, є матеріали про Шевченка. У ст. «Тарас Шевченко в п'ятдесяті роковини смерті», опубл. у № 112 газ. «Nowa Reforma» за 1911, К. наголошував, що основним мотивом поезії Шевченка є мотив духовної та політ. свободи його батьківщини: «…риси та звуки, які лякають барвою і тоном, але їх надихнув біль серця, породжений в його душі тернистим життям» (*СВШ*. Т. 3. С. 229). Критик вважав, що Шевченко створив і зміцнив укр. л-ру.

Тв.: Bibliografia słowianoznawstwa polskiego. Kraków, 1911.

Роксана Харчук

КОЛОДУ́Б Лев Миколайович (1.05.1930, Київ) — укр. композитор, педагог і муз.-громадський діяч. Заслужений діяч мист-в Української РСР (1973). Народний артист України (1993). Акад. НАМУ (2004). Лауреат Нац. премії України ім. Тараса Шевченка (2010). 1954 закінчив істор.-теоретичний і композиторський ф-т Харків. консерваторії (клас композиції М. *Тіца*), навчався у класі кларнета (у Г. Рикова). З 1966 — викладач Київ. консерваторії ім. П. Чайковського (кафедра композиції), проф. (1985). У 1997—2002 очолював кафедру муз.-інформ. технологій.

Л. Колодуб

Важливі, етапні композиції у творчості К. написано на тексти і за мотивами поезій Шевченка, серед них — Друга симфонія-дума «Шевченківські образи» (1964), задумана як осмислення та муз. інтерпретація окремих картин художників до текстів «Кобзаря». Епічну картинність тут поєднано з гостроконфліктними, драм. епізодами, джерелом яких є поетика козацьких дум. П'ять частин твору мають яскраву соц. спрямованість: «Пролог», «Мені тринадцятий минало» (за картиною І. *Їжакевича*), «Не називаю її раєм» (за гравюрами В. *Куткіна*), «Борітеся — поборете!» («Думи мої» М. *Божія*), «На Тарасовій горі» (пам'ятник у Каневі роботи М. *Манізера*). Моноінтонаційний матеріал, опора на мелос народної епіки, оригінальний тематизм і яскрава тембральна палітра зумовили органічність інтерпретаційних засад цього симфонічного полотна.

Лірико-психологічні традиції вокальної муз. на тексти «Кобзаря» яскраво виявлені у циклі романсів К. з фортепіано або з симфонічним оркестром — «Закувала зозуленька», «Тополя» («По діброві вітер виє»), «Зоре моя вечірняя», «Доленько моя», «Утоптала стежечку» (1963—66). Пісня-романс «Закувала зозуленька» набуває рис драм. монологу. Народнопісенна лірика є основою для настроєвої мініатюри «Доленько моя». Танцювальна (козачкова) інтонаційність у романсі «Утоптала стежечку» сповнена самобутності внаслідок несподіваної зміни тону оповіді (використання «символу» заплачки, інтерлюдії-роздуму) перед репризним розд. тощо.

Оперу «Поет» (лібрето О. Біляцького та З. Сагалова, 1988) було поставлено в *Харківському національному академічному театрі опери та балету імені М. В. Лисенка* 2003 (диригенти-постановники Л. Джурмій та В. Куценко; балетмейстер В. Логвиненко). Лібрето побудовано довкола спогадів Шевченка в передсмертну ніч (використано тексти «Якби ви знали, паничі», «Минули літа молодії», «І золотої й дорогої», «Царів, кровавих шинкарів», «Заповіт», фрагменти з поем «Катерина», «Єретик» та ін.), постановку здійснено в жанрі фантасмагорії (реж.-постановник Л. Куколєв). У двохактній опері

Л. Колодуб. Сцена з опери «Поет». Шевченко читає уривки з поеми «Сон». У головній ролі – П. Бойко. 2001

К. використав різні жанрово-стильові орієнтири; безперечною опорою є фольклор і традиції укр. опери 20 ст.

К. — автор вокально-симфонічної поеми «Світе тихий, краю милий» (2005) для тенора, чоловічого хору та симфонічного оркестру, створеної за мотивом вірша Шевченка «Розрита могила» на підставі рукописного ескізу мелодії М. *Лисенка*, а також чоловічого хору a cappella «Ой діброво, темний гаю» та «Мелодія з щоденника Т. Шевченка» для струнного квартету (2001).

Літ.: Гордійчук М. Поповнення музичної шевченкіани // Музика. 1972. № 3; *Гордійчук М.* Симфонія-дума // *Гордійчук М.* На музичних дорогах. К., 1973; *Загайкевич М.* Левко Колодуб. К., 1973; *Невінчана Т.* Л. Колодуб. К., 1989; *Зінькевич О.* Здобутки української симфонії // Світовид. 1992. Ч. 2; *Ільницька М.* Зазвучали рядки «Щоденника» // Музика. 1992. № 3; *Черкашина М.* Музична версія «Слова...» // Дзеркало тижня. 2001. 7—13 черв.; *Величко Ю.* Присвячено Кобзареві // Музика. 2001. № 4/5; *Сікорська І.* На пошану Великого Кобзаря // Культура і життя. 2002. 24 квіт.; *Олександр* Колодуб: Життя, творчість, спогади. К., 2006; *Сікорська І.* Корифей // Українська культура і життя. 2010. № 9.

Наталія Костюк

«КО́ЛОКОЛ» — рос. політ. газ., регулярне безцензурне вид. Видавали О. *Герцен* і М. *Огарьов* у Вільній друкарні в 1857—65 у Лондоні, 1865—67 — у Женеві. До 1861 мала статус додатку до журн. «*Полярная звезда*». Виходила щомісяця (до 1858), згодом — що два тижні, 1861—63 — щотижня, 1867 — знову щомісяця у зв'язку зі втратою у читача інтересу до вид. «К.» займав активну позицію в боротьбі за знищення кріпацтва, провадив антимонархічну агітацію. У Росії його поширювано нелегально. У газ. друкували

No. 2. THE BELL AUGUST 1, 1857.

REGISTERED AT THE GENERAL POST-OFFICE FOR TRANSMISSION BEYOND THE UNITED KINGDOM

КОЛОКОЛЪ

ПРИБАВОЧНЫЕ ЛИСТЫ КЪ ПОЛЯРНОЙ ЗВѢЗДѢ

VIVOS VOCO!

(ВТОРОЕ ИЗДАНІЕ)

ЛИСТЪ 2.

1 Августа 1857.

I.

РЕВОЛЮЦІЯ ВЪ РОССІИ.

[illegible]

Колокол. 1857. № 2.
Перша сторінка газети

твори М. *Лермонтова*, М. *Некрасова*, М. *Михайлова*, М. Огарьова, П. *Вейнберга*, В. *Зотова* та ін.

О. Герцен і М. Огарьов. Фото 1861

Шевченко мав змогу ознайомитися з «К.» після повернення із заслання. Занотував цю подію у Щоденнику 6 лют. 1858: «После этой театральной репетиции зашел к М[арье] А[лександровне]. Встретил у нее старого моего знакомого, некоего г. Шумахера. Он недавно возвратился из-за границы и привез с собою 4 № "Колокола". Я в первый раз сегодни увидел газету и с благоговением облобызал». 1857 вийшло 6 вип. «К.», а до дня, коли було зроблено запис, — 8. Гол. розповсюджувачем «К.» у *Нижньому Новгороді* був москов. книготорговець М. М. *Щепкін*, з яким підтримував дружні стосунки П. *Шумахер*.

Із публ. «К.» пов'язано деякі ремінісценції у поезіях Шевченка. Так, вірш Шевченка «Умре муж велій в власяниці» почасти перегукується з надрук. у «К.» фейлетонами О. Герцена «Архіпастирське піклування про темряву» та «О запопадливому, о пастирю благоревному!». У творі «Я не нездужаю, нівроку» відзначено текстові паралелі з анонімним «Листом до редактора», опубл. у № 25 «К.» за 19 верес. (1 жовт.) 1858 (*Івакін 1968*, с. 247—255).

1 верес. 1860 в «К.» було надрук. непідписану нотатку Герцена «На додаток до біографії д[обродія] Шевченка, надрукованої в 2 кн. "Народного чтения"», в якій ішлося про подорож Шевченка в Україну 1859 і його арешт (див.: *Зленко Г.* Ще одна шевченкознавча загадка: Розповідь літературного слідопита // Науковий світ. 2009. № 1).

15 січ. 1860 у «К.» з'явилася ст. М. Костомарова «Украйна. (Письмо к издателю "Колокола"», в якій автор високо оцінив творчість Шевченка як народного і слов'ян. поета. Цим же роком датовано записку Шевченка М. Макарову з проханням передати прим. *«Кобзаря» 1860* за кордон Герцену. На смерть поета «К.» відгукнувся нотаткою «Т. Шевченко» (1861. 1 квіт. С. 798). У «К.» було вміщено і ст. про життя і творчість Шевченка «Петербурзький університет» (1861. 1 лип.).

Юлія Соколюк

КОЛОМИ́ЄЦЬ Авенір Каленикович (19.11.1905, за ін. дж. — 19.02.1906, с. Городець, тепер Овруцького р-ну Житом. обл. — 22.07.1946, м. Зальцбурґ, Австрія) —

укр. письменник і журналіст. Закінчив теологічний ф-т Варшав. ун-ту (1930). Здобув мист. освіту на режисер. відділенні Варшав. ін-ту театр. мист-ва. Працював журналістом і педагогом. 1944 його примусово вивезено до Німеччини. Автор поеми «Дев'ятий вал» (1930), зб. віршів «Провісні кадри» (1932) та ін.

А. Коломиєць. Шевченкова ера. Дубно, 1942. Обкладинка

Шевченкові присвятив брошуру «Шевченкова ера» (Дубно, 1942), що складається з нарисів-есе «Перестороги й заповіти Шевченка», «Згубність братовбивчих ворогувань», «Ми народжуємося з духа Шевченка», «Шевченко — речник нової України», «Чи довго триватиме Шевченкова ера» та ін. К. радив шукати в «Кобзарі» відповіді на найскладніші питання, розмірковував над худож. змістом поезії митця та її актуальним звучанням в усі часи.

Тв.: Шевченкова ера // *Коломиєць А.* «Жити так, щоб не гасла жадоба краси». Рівне, 2010; Шевченкова ера. Сідней, 2011.

Літ.: *Мазаний В.* «Шевченкова ера» триває… // *ЛУ*. 2012. 22 берез.; *Козачук Н.* «Всі вороги України програють боротьбу з Шевченком…» [з нагоди 70-ліття виходу кн. А. Коломийця «Шевченкова ера»] // Київ. 2012. № 3/4.

Федір Погребенник

КОЛОМИ́ЙКА, КОЛОМИ́ЙКОВИЙ ВІРШ. К. — жанр укр. народної творчості. Походить із Карпатського регіону, з часом поширився по всій Україні. Побутує як жартівлива приспівка до танцю або коротка співанка, що виконується на усталену мелодію. Як форма принагідного імпровізування К. активно функціонує і в сучасному фольклорі. Тематична сфера досить широка. Структурна модель К. в. — двовірш із жіночими римами. Рядок має 14 складів з постійною цезурою після 8-го складу, 8-складова група поділяється на два коліна; силабічна схема рядка: 4 + 4 + 6. У 4-складовій групі домінує один граматичний наголос, у 6-складовій — два: «Вчо́ра була / неді́ленька, / ни́ні понеді́лок, // Запроси́ла / Марино́нька / Коси́ти барві́нок».

14-складовий силабічний вірш такої ж структури, як і в К., властивий також пісням ін. жанрових груп — істор., любовним, побутовим, баладним (за винятком обрядових); це — найпоширеніший розмір укр. пісенного фольклору. Розквіт 14-складовика (4 + 4 + 6) в укр. народній поезії припадає на 17—18 ст. Від часів поетів-романтиків та Шевченка він широко ввійшов до укр. писемної л-ри. Особливу гнучкість, універсальність і продуктивність 14-складового вірша зумовлено гармонійністю й естетичною довершеністю його внутрішньої організації.

Термін «коломийковий вірш» нерідко вживають як синонім 14-складового розміру (4 + 4 + 6), зокр. ним іноді неточно називають 14-складовик Шевченка. Неправомірність уживання терміна К. в. щодо основного розміру Шевченкової поезії обґрунтував Ф. *Колесса*, показавши відмінність змістових і формальних особливостей більшості Шевченкових творів, написаних 14-складовиком, від жанру К. (*Колесса Ф.* Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка // *Колесса Ф.* Фольклористичні праці. К., 1970. С. 275—276).

Літ.: Сумцов Н. Коломыйки. К., 1886; *Грінченко М. О.* Коломийки // *Грінченко М. О.* Вибране. К., 1959; *Франко І.* До історії коломийкового розміру // *Франко*. Т. 39; *Колесса Ф.* Ритміка українських народних пісень // *Колесса Ф.* Музикознавчі праці. К., 1970; *Шумада Н. С.* Походження і розвиток коломийки як жанру // *Розвиток* і взаємовідношення жанрів слов'янського фольклору. К., 1973; *Омеляшко Р. А.* Коломийковий вірш в українському пісенному фольклорі // Вісник Київського держ. університету. Літературознавство. Мовознавство. 1987. Вип. 29; *Пщоловська Л.* 14-складовик (8+6) — спільний розмір польської й української версифікації // *На стику* культур: польський та український вірш. К., 2007.

Ніна Чамата

КОЛОМІ́ЄЦЬ Анатолій Опанасович (4, за ін. дж. — 3.10.1918, с. Савинці, тепер Миргородського р-ну Полтав. обл. — 19.04.1997, Київ) — укр. композитор, піаніст і педагог. Заслужений діяч мист-в України (1994). 1938 навчався на істор.-теоретичному ф-ті Київ. консерваторії, паралельно з 1939 — на композиторському (клас Л. *Ревуцького*). 1943 закінчив муз. освіту у Ташкентській консерваторії. 1944—54 працював викладачем Київ. муз. уч-ща ім. Р. Ґлієра; з 1951 — у Київ. консерваторії ім. П. Чайковського, доцент (1961), проф. кафедри композиції (1995).

Представник композитор. школи Л. Ревуцького. Муз.-естетичне спрямування творчості — у річищі укр. фольклоризму. У роки навчання звертався до поезій Шевченка. Серед ранніх зразків — муз. до ювілейного спектаклю «Шевченко» (1939) в євр. театрі. К. — автор стилістично цікавої інтерпретації тексту «Пісня козака» з поеми «Чернець» (1943) і хору «Гопак» (1961).

Літ.: Івахненко Л. Анатолій Коломієць. К., 2002.

Наталія Костюк

КОЛОМІ́ЄЦЬ Володимир Родіонович (2.11.1935, с. Вовчків, тепер Переяслав-Хмельницького р-ну Київ. обл.) — укр. поет і перекладач. Закінчив 1958 Київ. ун-т. Працював ред. Держлітвидаву, секретарем правління Київ. організації СПУ, зав. відділу поезії

В. Коломієць

журн. «Дніпро», у 1978—84 — гол. ред. журн., згодом — зав. ред. поезії вид-ва «Радянський письменник» (нині — «Український письменник»). Автор зб.: «Рунь» (1962), «Поміж чуттями і дивами» (1969), «Партитура» (1971), «По сей бік райдуги» (1972), «Золотосинь» (1992; Держ. премія України ім. Т. Г. Шевченка, 1993), «Правнуки Дажбожі» (1999) та ін.

К. притаманне органічне звернення до постаті та імені Шевченка. Він рішуче ламає стереотипи у сприйманні поета: «Ми, що батьком його називати звикли, / ми забули, що він — молодий, молодий!» (поезія «На концерті кобзарів»). Уславленню матері Шевченка присвячено вірш «Благословенна та хвилина...». Ім'я Шевченка як морального авторитета з пієтетом згадано в поезіях «Люблю я містом перейти» (зб. «Переяслав», 1974), «Пароль», «Балада східців на горі Чернечій» (зб. «На відстані серця», 1978), «Діти, поговоримо про совість» (зб. «Русло», 1990) та ін. Про кілька офортів Шевченка, на яких зафіксовано мальовничі краєвиди *Андрушів* — села, затопленого під час будівництва чергової ГЕС, — ідеться у вірші «Андруші» (зб. «Сузір'я миру», 1987). Ці та ін. поезії 1962—85, присвячені Шевченкові, суттєво доопрацьовані, увійшли у цикл «Світодар» (зб. «Семигори», 1990). Помітним внеском в укр. шевченкіану є поема «Пастух бджіл» (зб. «Золотосинь»), що ґрунтується на припущенні про зустрічі Шевченка з бджолярем П. *Прокоповичем* у селі побл. *Батурина*, де художник намалював картину «На пасіці». У прозових відступах К. осмислює феномен творчості Шевченка, його значення для становлення укр. нації та державності. Про виникнення задуму поеми К. розповів у нарисі «Тарасовими стежками» (Тарас Шевченко в моєму житті: Розповіді. Статті. Нариси. К., 2004).

Тв.: Де ключ заповітний: Тарасовими стежками // *ЛУ*. 1993. 11 берез.; Видива на дорозі: Вибр. тв. К., 2007.

Олександр Боронь

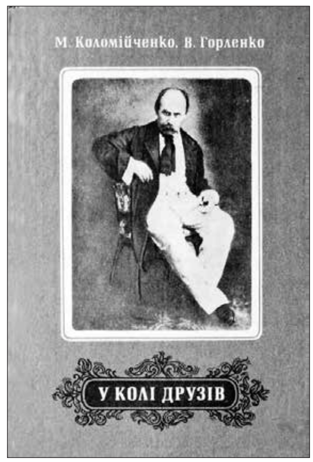
КОЛОМІ́ЄЦЬ Тамара Панасівна (9.04.1935, м. Корсунь, тепер місто Корсунь-Шевченківський Черкас. обл.) — укр. поетеса і перекладач. Закінчила Київ. ун-т (1957). Працювала в пресі, у вид-ві «Веселка». Автор бл. 20 кн. поезій для дорослих і дітей: «Під вітрилами хмар» (1967), «Рівнодення» (1974), «Багаття на межі» (1984) та ін.

Творчість Шевченка посідає важливе місце у худож. світі К. Так, ліричні герої поезії «Твій Міцкевич в мене» (зб. «Рідні обрії», 1960) захоплюються Шевченком. У вірші «Кажу отак» змальовано образ рідної бабусі, яка в дитинстві навчала віршів Шевченка, адже родом була звідти, де «"Заповіт" за Отченаш казали». Враження від шевч. місць — *Суботова*, *Моринців*, *Канева* — відтворено в «Тарасовій землі» («Осіння борозна», 1981). З шевч. тематикою безпосередньо пов'язаний і вірш К. «Тарасові» (Радянська жінка. 1964. № 3). К. не раз згадує Шевченка в багатьох віршах, зокр. у вінку сонетів «Мій тривожний світ» та ін. К. належить відгук на зб. поезій А. *Турчинської* «Земле моя, зоре моя» (К., 1961) — «Слово про Кобзаря» (Радянська жінка. 1962. № 3). Переклала укр. мовою вірші білор. поетів Р. *Бородуліна*, Н. *Гілевича* та ін., присвячені Шевченкові.

Тв.: Вибране. К., 1984.

Олександр Боронь

КОЛОМІ́ЙЧЕНКО Михайло Сидорович (7/19.11.1892, містечко Шпола, тепер місто Черкас. обл. — 30.05.1973, Київ) — укр. хірург, проф. хірургії (1936). Закінчив медичний ф-т Київ. ун-ту (1919). Заступник директора з наук. роботи (1930—35), декан стоматологічного ф-ту (1931—34), зав. кафедри хірургії (1936—50), зав. кафедри заг. хірургії (1955—73) Київ. мед. ін-ту. Автор понад 130 наук. праць, у т. ч. 5 монографій із хірургії органів черевної порожнини та методики викладання медичних дисциплін. Першим в Україні здійснив операції зі створення штучного стравоходу.

М. Коломійченко, В. Горленко. У колі друзів. К., 1982. Обкладинка

Досліджував історію хвороби Шевченка. Спільно з В. Гінзбургом опубл. брошуру «Замучений тяжкою неволею» (1961; співавт. виступив під псевд. В. Гарін), згодом доп. — «В боротьбі за життя генія» (1964; співавт. виступив під псевд. В. Горленко). Підсумковим став нарис «У колі друзів» (1982), в якому автори спробували на основі широкого кола докум. даних уточнити діагноз хвороби Шевченка, реконструювати стан його здоров'я у різні періоди життя. У праці, однак, недооцінено застудні чинники

у виникненні ревматизму та розвитку його ускладнень, не враховано вплив шкідливих кислот на організм Шевченка, замовчано негативну дію алкоголю, без чого годі пояснити розвиток токсичного цирозу печінки в поета (*Коваленко П. П.* «Серце моє трудне, що в тебе болить?..»: Захворювання і смерть Т. Г. Шевченка з погляду сучасної медицини. Чернівці, 2000. С. 5)

Літ.: Бейлін П. Ю. Михайло Сидорович Коломійченко. К., 1962; *Грандо О. А.* Подорож у минуле медицини. К., 1995; *Грузов М. А.* Дещо з родоводу. Пам'ять. К., 2009.

Олександр Боронь

КОЛОРИ́СТИКА — див. *Стиль Шевченка-художника*.

КОЛТОНО́ВСЬКА Олена Олександрівна (дівоче — Сасько; 9/21.12.1870, Київ — 12.12.1952, с. Великі Будки Роменського р-ну Сум. обл.) — рос. літ. критик і журналістка. Навчалася на істор.-філол. відділенні Бестужевських курсів у Петербурзі (1892—96). Авторка літ.-крит. ст., бібліогр. нотаток, театр. рецензій, зокр. зб. «Жіночі силуети» (1912). Чимало ст. присвятила проблемам укр. драматургії, творчості укр. поетів, прозаїків і артистів: «Сучасний малоруський театр. Лист із Петербурга» (*КС*. 1904. Кн. 10); «Спадкоємці Саніна» (Критичні етюди. СПб., 1912) та ін.

У ст. «Шевченко (26 лютого 1861 р. — 26 лютого 1911 р.)», написаній з приводу *50-літніх роковин від дня смерті Шевченка* (Речь. 1911. № 55; передрук. у зб. «Критичні етюди». СПб., 1912), зазначила, що Шевченко є виразником ідеалів свого народу. Розглядаючи біографію поета, намагалася пояснити, як саме кріпацький хлопчик-сирота став народним героєм. Аналізуючи політ. твори поета, писала, що у його поезіях лунає такий протест, якого рос. л-ра ще не знала. К. презентувала спробу жанрової систематизації поезій Шевченка: твори побутові, політ., істор., ліричні тощо. Відзначала, що в самобутній особистості Шевченка поєдналися два первні — революційний, виражений в політ. творах, і споглядально-ідилічний, яскраво відображений в муз., ліричних віршах, у яких реалізувалося вроджене почуття гармонії та життєрадісності, пронесене митцем через усе життя. Окремо наголошувала, що значне місце в своїй творчості поет приділив зображенню жінки, адже вважав, що саме вона найбільше потерпає від кріпаччини.

Вікторія Погребна

КОЛТОНО́ВСЬКИЙ Андрій Павлович (20.08/1.09.1862, с. Велика Солтанівка, тепер Васильківського р-ну Київ. обл. — 6.01.1939, с. Великі Будки Роменського р-ну Сум. обл.) — рос. поет і перекладач. Навчався в Київ. духовній семінарії, яку не закінчив у зв'язку з переїздом 1893 до Петербурга. 1896 заарештований у справі «Союзу боротьби за визволення робітничого класу». У 1906—17 — бібліотекар Петерб. публічної б-ки. Перекладав із польс. мови (зокр., твори А. *Міцкевича* та М. Конопницької); його оригінальні поезії публікували в журн. «Русское богатство» (1891), «Вестник Европы» (1894—95), «Мир Божий» (1898—1901). У 1905—07 співпрацював з альм. «Пісні свободи», «Пісні боротьби». Автор поетичної зб. «Вірші» (1901).

На поч. 20 ст. звернувся до перекл. з Шевченка. Понад 40 віршів укр. поета в перекл. рос. мовою К. опубл. окремою кн.: Кобзарь. СПб., 1901. К. *Чуковський*, аналізуючи ці перекл., назвав К. «перекладачем-самородком, який володів неабиякою винахідливістю і гнучкістю мови, значним версифікаторським завзяттям», але йому не вистачало високої віршової культури (*Чуковский К.* Собрание соч.: В 6 т. М., 1966. Т. 3. С. 595). У 1920—30-х переклав поеми «Сон» і «Кавказ»; перекл. було надрук. в новому вид. «Кобзаря» (Лг.; М., 1933). Перекл. К. Шевченкового вірша «Ой одна я, одна» ввійшов до всіх наступних вид. «Кобзаря» рос. мовою (1954, 1983, 1984).

Літ.: Ушаков М. Російський поетичний переклад творів Шевченка // *НШК 10*.

Петро Ротач

КО́ЛЬМАН Карл Іванович (1786, Ауґсбурґ, Німеччина — 13/25.11.1846, Петербург) — рос. художник, гравер і літограф. Здобув початкову худож. освіту в Мюнхені, 1803 приїхав у Росію до свого дядька І. Клаубера, який завідував гравірувальним класом у петерб. *Академії мистецтв*. К. викладав рисунок у пажеському і кадетському корпусах, а також в уч-щі для глухонімих. 1836 одержав звання акад. АМ. 1846 працював в Італії. Акварелі К. відображають переважно петерб. вуличні сцени, сцени життя і побуту рос. народу, інтер'єри особняків. Створював літографії для альб., які видавав А. Плюшар у 1820-х. Працював гравером на міді.

Шевченко й К. були знайомі завдяки тому, що останній навчав К. *Йохима*. Поет не раз згадував К. у повісті «Художник» (4; 162, 176, 187).

Галина Мрозек

КОЛЬЦА́ТИЙ Аркадій Миколайович (справж. — Копелевич Абрам Наумович; 1/14.09.1905 — 2002, США) — рос. кінооператор, кінорежисер. Заслужений артист Білоруської РСР (1935). Закінчив 1927 оператор. відділ Ленінгр. кінофототехнікуму та відділ кінорежисури Вищих курсів Ленінгр. ін-ту історії мист-ва. З 1927 — помічник оператора, потім другий оператор на кіностудії «Білдержкіно», згодом працював на ін. кіностудіях Союзу РСР. 1981 емігрував до США,

жив у Нью-Йорку. Як оператор і реж. зняв низку докум. і худож. фільмів, зокр. разом з оператором Д. *Демуцьким* істор.-біогр. фільм «Тарас Шевченко» (Київ. кіностудія худож. фільмів, 1951; автор сценарію і реж.-постановник І. *Савченко*), відзначений Держ. премією Союзу РСР (1952).

Нонна Капельгородська

КОЛЬЦО́В Валерій Олександрович (21.07.1950, с. Партизани Генічеського р-ну Херсон. обл.) — укр. скульптор. Навчався в Одес. худож. уч-щі ім. М. Грекова (1969—70), Львів. уч-щі прикладного мист-ва ім. І. Труша (1972—74, викладачі Ю. Лесюк, М. Скибінський). З 1975 живе у Сімферополі. Автор станкових творів «Нові горизонти» (1977), «Хлопчик на кулі» (1980), «Бандурист», «Бетховен» (обидва — 1981).

В. Кольцов. Пам'ятник Шевченку. Кована мідь, граніт. 1982. Генічеськ

Створив погрудний пам'ятник Шевченкові (кована мідь, граніт, 1982) у м. Генічеську Херсон. обл. Поета зображено як пророка й духовного вчителя із книгою в руках, де викарбувано слова: «Учітеся, брати мої». Пошта Союзу РСР 1983 видала конверт із зображенням пам'ятника.

Леся Генералюк

КОЛЬЦО́В Олексій Васильович (3/15.10.1809, Воронеж, тепер РФ — 29.10/10.11.1842, там само) — рос. поет. Поч. освіту здобув у пов. парафіяльному уч-щі. Завдяки знайомству з М. Станкевичем 1830 потрапив до кола москов. літераторів, серед яких були О. Пушкін і В. *Бєлінський*. 1835 М. Станкевич і В. Бєлінський видали перший поетичний зб. К. Його твори вирізняються глибоким демократизмом, народністю образів, пісеннофольклор. складом, свіжістю й силою мови, використанням народнопісенного мелосу.

Знав укр. мову, збирав укр. народні пісні й прислів'я, що позначилося на його творчості. Кілька поезій К. написав укр. мовою: «Голубонько, доню!», «Друженьку! друженьку! Як я коли зайду», «Відкіль запорожці, відкіль се ідуть?». Був особисто знайомий з Є. Гребінкою, з яким зустрічався під час приїзду до Петербурга і якому надіслав сонети Мартовицького для публ. в альм. «*Ластівка*», підтримував дружні стосунки з А. *Мокрицьким* та ін. діячами культури, до яких був близький і Шевченко.

К. Горбунов. Портрет О. Кольцова. Папір, літографія. 1838

Шевченко, можливо, міг читати К. наприкінці 1830 — на поч. 1840-х, коли його пісні й балади поширювалися як серед простолюду, так і в літ. салонах. У ранніх творах Шевченка простежуються ті мотиви, які притаманні й поезії К.: гірка доля бідняка, сирітство, чужина, самотність, мрія про волю, пошуки щастя тощо. Такі вірші Шевченка, як «Думка — Тяжко-важко в світі жити» та «У неділю не гуляла», суголосні поезіям К. «Роздум селянина» й «Гірка доленька» (обидві — 1837). Шевченко виявляв велике зацікавлення творчістю К. в роки заслання. У листі до А. *Лизогуба* від 1 лют. 1848 він писав: «Чи не найдете в Одесі сочинений *Лермонтова и Кольцова*, пришліть поезії святої ради». Невідомо, чи А. Лизогуб виконав прохання поета: серед книжок, які було відібрано в Шевченка під час арешту в квіт. 1850, творів К. не було. Проте є підстави вважати, що Шевченко мав якісь джерела текстів К. Доказом цього може бути вірш «Не для людей, тієї слави», написаний наприкінці 1848 під час *Аральської описової експедиції*, перші рядки якого є переспівом вірша К. «Пишу не для хисткої слави». У січ. 1850 Шевченко просив О. *Бутакова* дістати для нього «Веневітінова и Кольцова, в одном переплете», про що свідчить автограф на звороті подарованої йому сепії «Хлопчик розпалює грубку» й запис у щоденнику О. Бутакова: «В Москві Тарасію прості сині окуляри з бічними скельцями і <...> твори Веневітінова і Кольцова» (*Шагинян М*. Тарас Шевченко. М., 1946. С. 252).

У повісті «Княгиня» Шевченко цитує з пам'яті вірш К. «Гірка доля» й «Без любви, без радости / Юность пролетела», що є контамінацією рядків твору рос. поета: «Соловьем залетным / Юность пролетела… / Без любви, без счастья / По миру скитаюсь» (*Кольцов А*. Стихотворения. Лг., 1978. С. 154). Одержавши листа від М. *Лазаревського* зі звісткою про те, що завдяки клопотанню графині А. *Толстої* і графа Ф. Толстого його незабаром буде звільнено з солдатчини, Шевченко починає вести Щоденник, у якому має намір нотувати «все виденное и слышанное и все, что сердце продиктует» (13 черв.

1857), і цитує з пам'яті 4-рядковий вірш К.: «Пишу не для мгновенной славы, / Для развлеченья, для забавы, / Для милых искренних друзей, / Для памяти минувших дней» з незначним відхиленням від оригіналу. У б-ці Шевченка було вид. творів К.: Кольцов Алексей Васильевич. Стихотворения: С портретом автора, его факсимиле и статьей о его жизни и творчестве, писанною В. Белинским / Изд. Н. Некрасова и Н. Прокоповича. СПб., 1846.

Літ.: Комаров М. Українські вірші О. Кольцова // Зоря. 1891. Ч. 9; *Мельниченко О.* Кольцов і Україна // Вітчизна. 1959. № 10; *Мельниченко О.* Шевченко і Кольцов // *НШК 9*; *Мельниченко О. Г.* Поэзия Кольцова и творчество молодого Тараса Шевченко // Филологические записки Воронежского пед. ин-та. Серия л-ры и фольклора. 1971. № 1; *Чалый Д. В.* Кольцов и Шевченко // Русская литература. 1982. № 3; *Зленко Г.* Сторінки кольцовіани // Друг читача. 1984. 18 жовт.

Ольга Мельниченко

КОМАДИ́НИЧ Слободан (12.03.1912, Белград — 5.03.1979, там само) — серб. бібліограф, письменник і перекладач. У 1930—40 студіював право в ун-тах Праги та Белграда. Перші оповідання опубл. у 1928—29 в журн. «Препород». Працював в Ін-ті бібліографії Сербії та Югославії, був упоряд. «Бібліографії Югославії» (1961—69), членом ред. багатьох ін. бібліографій та енциклопедичних видань. Автор численних ст. і рецензій з бібліотекознавства й історії книги. В 1965 опубл. бібліогр. покажчик «Шевченко в югославській критиці» (Слов'янське літературознавство і фольклористика. К., 1965. Вип. 1).

Людмила Попович

КОМАРИ́НЕЦЬ Теофіл Іванович (22.03.1927, с. Передмірка, тепер Лановецького р-ну Терноп. обл. — 8.10.1991, Львів) — укр. літературознавець, фольклорист і громадський діяч. Д-р філол. наук (1987). Закінчив Львів. ун-т (1950). Навчався в аспірантурі ІЛ (1951—54), захистив канд. дисертацію на тему «Поезія Т. Шевченка 1837—1847 років і народна творчість». Працював у Львів. (1954—60) і Дрогобицькому (1960—67) пед. ін-тах, з 1967 — у Львів. ун-ті ім. І. Франка на посадах доцента, проф. (1988), зав. кафедри фольклористики (з 1990). Досліджував укр. л-ру 19—20 ст. Активну роль відіграв у відновленні НТШ у Львові, 1990 став головою комісії шевченкознавства.

Шевченкознавство — одне з основних наук. зацікавлень К. ще з 1950-х, коли з'явилися дослідження вченого з проблеми зв'язків поезії Шевченка з народною творчістю. Брав участь у шевч. конференціях, починаючи з першої (1954) до 1991. Автор моногр. праці «Шевченко і народна творчість» (1963). На думку К., Шевченко не тільки черпав у фольклорі матеріал для своїх творів, а й вводив у них, іноді без змін, народні пісні, приказки, прислів'я. Дослідник підкреслював характерне для творчості Шевченка поєднання окремих рядків фольклор. зразків, трансформацію пісенних мотивів і деталей за збереження цілісності задуму, переосмислення народнопоетичних образів і зворотів. К. доводив, що Шевченкові погляди на фольклор не були статичними, а розвивалися протягом усього творчого життя. Перший етап засвоювання фольклор. спадщини, на його думку, пов'язаний з написанням балад. Вагоме місце у розвідках К. відведено аналізу фольклор. мотивів у соц.-побутових, істор. і політ. поемах Шевченка.

Т. Комаринець. Шевченко і народна творчість. К., 1963. Титул

Творчість Шевченка є центр. і в монографії «Ідейно-естетичні основи українського романтизму. (Проблема національного та інтернаціонального)» (1983). Як одна з основних категорій романтичної естетики і творчості Шевченка розглядається проблема народності. Романтики і передусім Шевченко, на думку дослідника, виступали проти підміни нац. мист-ва «простонародністю», проти ототожнювання його з зображенням зовнішніх форм народного побуту. Підготував кілька ст. до *ШС*, зокр. ст. «Народна словесна творчість і Т. Г. Шевченко». Шевченкознавчі ст., написані наприкінці 1980-х — на поч. 1990-х, увійшли до посмертного вид. К. «Твори» (1999). Тут розглянуто разом із романтичними тенденціями у творчості Шевченка проблеми народності в його істор. поезіях, фольклор. джерела поетики, державотворчі ідеї, роль Шевченка в укр. нац. відродженні, проаналізовано поему «Великий льох», значення Шевченкового слова у слов'ян. світі. Окрему увагу К. звертав на Франкову концепцію народності Шевченка.

Тв.: До джерел Шевченкової «Катерини» // Українське літературознавство. 1970. Вип. 8; Предмет дослідження — тексти Шевченка // Жовтень. 1973. № 3. — Рец. на кн.: *Бородін В. С.* Над текстами Т. Г. Шевченка. К., 1971; Деякі морально-етичні проблеми в поезії Шевченка // *НШК 26*; Типологія романтичного героя в поезії Шевченка // *НШК 27*.

Літ.: Сухобрус Г. С. Новий аспект дослідження // *РЛ*. 1964. № 2. — Рец. на кн.: *Комаринець Т.* Шевченко і народна творчість. К., 1963; *Мишанич О. В.* Шевченко і народна поетична творчість [рец.] // *НТЕ*. 1964. № 2; *Моторнюк І.* Об'єкт дослідження — романтизм // Жовтень. 1984. № 10. — Рец. на кн.: *Комаринець Т. І.* Ідейно-естетичні основи українського романтизму. (Проблема національного й інтернаціонального). Л.,

1983; *Сучасна* філологічна наука в національному відродженні: Матеріали наук. конф., присвяченої пам'яті проф. Т. Комаринця. Л., 1994; *Комаринець О*. Діалоги продовжуються...: Спогади про симпозіум «Станіслав Вінценз: Україна і європейська культура», присвячені 70-річчю Т. Комаринця. Л., 1997; *Теофіль* Комаринець: 1927—1991: Бібліогр. покажчик. Л., 1997; *Теофіль* Комаринець: людина, вчений, політик: Спогади. Л., 1999; *Комаринець О*. Спогад спогадів: (До 75-річчя від дня народження проф. Т. Комаринця). Л., 2002; *Шалата М*. Наукова спадщина шевченкознавця // *НТЕ*. 2003. № 3; *Теофіль* Комаринець: Біобібліогр. покажчик. Л., 2008.

Михайло Гнатюк

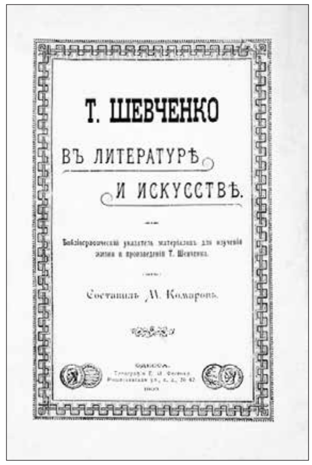
КОМАРО́В (Комар) **Михайло Федорович** (псевд. — М. Уманець та ін.; 11/23.01.1844, с. Дмитрівка, тепер Петропавлівського р-ну Дніпроп. обл. — 6/19.08.1913, Одеса) — укр. бібліограф, книгознавець, лексикограф, літ. критик і громадський діяч. Закінчив 1867 юрид. ф-т Харків. ун-ту. 1868—87 — на різних судових посадах в Острогозьку Воронезької губ., Києві й Умані; з осені 1887 і до кінця життя — нотаріус в Одесі. Дійсний член НТШ (1902) та Бібліогр. т-ва при Новорос. ун-ті (Одеса, 1911).

М. Комаров

Засновник наук. шевч. бібліографії. Склав «Библиографический указатель материалов для изучения жизни и произведений Т. Г. Шевченко» (*КС*. 1886. № 3, 4; окрема відбитка: К., 1886) та «Дополнение к библиографическому указателю для изучения жизни и произведений Т. Г. Шевченко» (*КС*. 1887. № 5). Ці посібники були першою спробою всебічного опису л-ри, присвяченої поетові, — окремих видань і журнальних публ. його творів, перекладів ін. мовами, ілюстрацій до творів та муз. до них, біогр. і літ.-крит. статей, спогадів тощо. Ґрунтовно доповнений, покажчик вийшов удруге 1903 під назвою «Т. Шевченко в литературе и искусстве». Він став підсумком багаторічної праці К. з пошуку матеріалів про Шевченка. Твори поета, л-ру про нього систематизовано за розд., у межах яких матеріал розміщено в хронологічному порядку. Вид. було високо оцінено в наук. колах. Водночас І. Франко у рецензії на покажчик, відзначаючи великий обсяг здійсненої укладачем роботи, вказував і на численні пропуски та помилки в описі матеріалів. На його думку, бібліографування шевченкіани вже не могло бути справою однієї людини.

Тривалий час К. збирав поетичні присвяти Шевченкові, впорядкував їх, супровів коментарями і видав в Одесі (1912; репринт: 2001) «Вінок Т. Шевченкові із віршів українських, галицьких, російських, білоруських і польських поетів» як одну з перших шевч. антологій, до якої увійшов 131 твір слов'ян. мовами 91 автора за 1841—1912. Підготував нарис «Про життя і пісні кобзаря Т. Шевченка» (1881), але не зміг випустити його через цензурну заборону. Розшукав один із листів Шевченка; записував народні легенди про нього; рецензував нові вид. творів поета; дбав про впорядкування його могили, належне вшанування пам'яті. Очолюючи одес. «Просвіту» (1905—09), влаштовував шевч. літ.-муз. вечори; зініціював випуск шевч. номера газ. «Вісти» (1906. Берез.).

М. Комаров. Т. Шевченко в литературе и искусстве. Одесса, 1903. Обкладинка

Тв.: Т. Шевченко в литературе и искусстве: Библиогр. указ. материалов для изучения жизни и произведений Т. Шевченко. Одесса, 1903.

Літ.: Франко І. [Рец.] // *Франко*. Т. 35. — Рец. на вид.: *Комаров М*. Т. Шевченко в литературе и искусстве. Одесса, 1903; *Доманицький В*. [Рец.] // *КС*. 1904. № 2. — Рец. на вид.: *Комаров М*. Т. Шевченко в литературе и искусстве. Одесса, 1903; *Єфремов С*. [Рец.] // Рада. 1912. 2 листоп. — Рец. на вид.: Вінок Т. Шевченкові із віршів українських, галицьких, російських, білоруських і польських поетів. О., 1912; *Старицька-Черняхівська Л*. [Рец.] // *ЛНВ*. 1912. № 11. — Рец. на вид.: Вінок Т. Шевченкові із віршів українських, галицьких, російських, білоруських і польських поетів. О., 1912; *Михайло* Комаров // Нова Буковина. 1913. 27 серп.; *Корнейчик І*. Історія української бібліографії: Дожовтневий період: (Нариси). Х., 1971; *Зленко Г*. «Шевченкіана» Михайла Комарова // *Зленко Г*. Книга пам'яті: Оповіді та розвідки літ. слідопита. О., 1971; *Зленко Г*. Один з перших біографів Шевченка // Вітчизна. 1978. № 3; *Зленко Г*. Заборонений життєпис Шевченка // *Зленко Г*. З полону літ: Літ.-крит. нариси. К., 1989; *Ясинський М. І*. Михайло Комаров. К., 2001.

Григорій Зленко

КОМАРО́ВА Галина Михайлівна (псевд. — Галина К., Галина Комарівна; 30.03/11.04.1877, м. Острогозьк, тепер Воронезької обл., РФ — 3.02.1938, Одеса) — укр. поетеса. Дочка М. *Комарова*. Через хворобу освіту здобула вдома. Перебувала в дружніх стосунках з Лесею *Українкою*, під впливом якої значною мірою сформувалася творчість К. як поетеси. Перші вірші, опубл. К. 1900 в *«Літературно-науковому віснику»* (№ 2), високо оцінив І. Франко. Випустила зб. поезій «Починок: Пісні, думи та мрії» (О., 1905).

Пам'яті Шевченка присвятила вірші «Т. Шевченко» («Не на шовкових пелюшках...») (1900) та «Т. Шевченко (В XL роковини його смерті)» («Був час лихий, в неволі непросвітній...») (1901), згодом опубл. в антології «Вінок Т. Шевченкові із віршів українських, галицьких, російських, білоруських і польських поетів» (О., 1912). Поезія «Т. Шевченко» раніше друк. і в поетичній антології «Українська муза» (1908). Згадані поезії витримали публ. у періодичній пресі та альм. поч. 20 ст., ставши одними з найпопул. творів про Шевченка. Виняткове значення поета для нового періоду історії укр. народу К. розкрила у вірші «Чи є де сонце, сміх рухливий?..» (Нові шляхи [О.]. 1919. 11 (26) берез.).

Літ.: Дун О. Галина Комарова // Прапор. 1969. № 6; *Комаров Б.* Одеські зустрічі // *Спогади* про Лесю Українку. К., 1971; *Мельничук Б. І.* Призабута сторінка поетичної шевченкіани // *НШК 32*; *Галина* Комарівна (Галина Михайлівна Комарова): Біобібліогр. покажчик. О., 2004; *Зленко Г.* Гніздо Комарових // *Зленко Г.* Пошук для прийдешнього: Вибрані розповіді літературного слідопита. О., 2009; *Ходюк О.* Тарас Шевченко у творчості Галини Комарівни (Комарової) // Наук. зап. / Нац. ун-т «Острозька академія». Острог, 2011. Вип. 21.

Григорій Зленко

КОМАРО́ВСЬКИЙ Михайло Петрович (1811 — ?) — капітан другого рангу. У 1825 вступив до морського кадетського корпусу. До 1857 служив на Балтійському м. і на Каспії. До 1854 на пароплаві «Ленкорань» ходив по каспійських портах для перевезення пошти. Л. *Большаков* припускає можливість знайомства з ним Шевченка ще в *Новопетровському укріпленні*. Разом з ін. пасажирами пароплава «Князь Пожарский» згадується у Щоденнику Шевченка. Поет згадував К. у Щоденнику 15 і 21 верес. 1857, а 15 верес. записав, що виконав його портрет (зберігається в НМТШ).

Григорій Зленко

КОМАРО́ВСЬКОГО МИХА́ЙЛА ПЕТРО́ВИЧА ПОРТРЕ́Т (?) (тонований папір, італ. та білий олівець, 31,8×25,5) Шевченко виконав 15 верес. 1857 на пароплаві «Князь Пожарский» під час подорожі Волгою з *Астрахані* до *Нижнього Новгорода*. На аркуші у правому нижньому куті авторський підпис: «*Т. Шевченко 57*». На звороті внизу праворуч напис олівцем одного з власників малюнка проф. Г. Куузика (Естонія): «Т. Г. Шевченко — Гравюры (офорты) его выставлены въ Имп. Времен. въ больш. зале внизу». Зберігається у НМТШ (№ г—815).

Про датування малюнка повідомляє запис Шевченка у Щоденнику 15 верес. 1857: «Пользуясь сей непродолжительной стоянкой и продолжительным тихим переходом через сей Ураковский перекат, я нарисовал белым и черным карандашом, довольно удачно, портрет Михайла Петровича Комаровского, будущего капитана будущего парохода А. Сапожникова, за то, что он подарил мне свои бархатные теплые сапоги».

Т. Шевченко. Портрет М. П. Комаровського. Тонований папір, італійський та білий олівець. 1857

Погрудний портрет є одним із чотирьох, які Шевченко виконав на пароплаві «Князь Пожарский» та подарував О. *Сапожникову*. На ньому анфас намальовано чоловіка середнього віку, одягненого в пальто з широким відкладним коміром. Його портретні характеристики передано тоновим моделюванням, лініями та довгими протяжними і короткими штрихами, що підкреслюють серйозний і зосереджений погляд.

Твір уперше згадано у вид.: *Новицький*, с. 47. Як портрет М. *Комаровського* — у ст. М. *Мацапури* «Неопубліковані малюнки Т. Г. Шевченка» (Радянське мистецтво. 1949. 17 берез.) Уперше репрод. у кн.: Т. Шевченко. Мистецька спадщина: У 4 т. К., 1963. Т. 4. Уперше експоновано під назвою «Портрет Комаровського М. П.» на виставці «Портрети Т. Шевченка» у Києві (1985) (див. *Експонування творів Шевченка*). Місця зберігання: у родині Сапожникових, Г. Куузика, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 11; Шевченко — художник: Каталог виставки. К., 1986.

Літ.: Скворцов А. М. Художник Тарас Шевченко. М.; Лг., 1941.

Тетяна Петрик

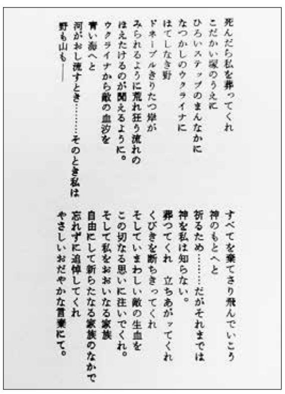
КОМА́ЦУ Сьосуке (28.04.1923 — 1999) — фундатор япон. шевченкознавства, перекладач, науковець і педагог. За фахом філолог-русист. Обіймав посаду проф. Ін-ту іноземних мов у м. Кобе. Викладав у Москов. ун-ті ім. М. В. Ломоносова. Двічі відвідував Союз РСР. Перекладав твори укр. та рос. л-ри з оригіналів. У «Збірнику російської поезії» (Токіо, 1955) опубл. його перекл. Шевченкових творів «Кавказ», «Сон», «Русалка», «Єретик», «Лілея», «Наймичка» й «Утоплена». В «Антології світової поезії» (Токіо, 1959) вміщено перекладені К. всі 8 творів з першого *«Кобзаря» 1840*. К. і *Сібуя* Тейсуке, *Мураї* Такаюкі, *Тадзава* Хатіро та Такасі Кіносіта брали участь в укладанні першої в Японії зб. творів Шевченка «Як умру...» (Токіо, 1964), куди увійшли 26 перекл. творів: поеми «Тарасова ніч», «Сон», «Єретик», «Наймичка»,

вірші «Думи мої, думи мої», «Минають дні, минають ночі», «Заповіт», «Г. З. — Немає гірше, як в неволі», «І знов мені не привезла», «Якби ви знали, паничі», «Не нарікаю я на Бога» та ін. К. належить і одна з перших спроб перекл. «Заповіту» япон. мовою (Шевченко Т. «Заповіт» мовами народів світу. К., 1964. С. 87—88; також у вид. *«Заповіт» [Антол. пер.]*, с. 192).

К. — перший у Японії академ. дослідник творчості Шевченка. Упродовж 1948—78 у зб. Ін-ту іноземних мов м. Кобе він опубл. 15 розвідок про життя і творчість Шевченка, першою з яких була ст. «Поет Шевченко» (1948), де він дав заг. огляд життя і творчості Шевченка, а також розглянув тему свободи як один з основних мотивів його поезії та звернув увагу на відмінність ставлення Шевченка і О. Пушкіна до особи *Петра I* у їхніх творах. У «Розвідці з української літератури» (1949) К. уперше в Японії подав історію укр. л-ри — від «Слова про закон і благодать» митрополита Іларіона і *«Слова о полку Ігоревім»* через Г. Сковороду і до Шевченка, Франка і укр. декадансу та радянської укр. л-ри. Аналізуючи стан укр. л-ри у дореволюційний період, К. посилається на сумнозвісний Валуєвський циркуляр 1863 про заборону ввезення україномовних видань. К. обґрунтовує тезу про визначну роль Шевченка у становленні нац. укр. л-ри і називає його батьком укр. реалізму.

Провівши порівняльний аналіз укр. мови з рос., К. доводить справедливість твердження про статус укр. мови як самостійної, заперечуючи теорії деяких рос. дослідників про визнання укр. мови лише діалектом рос., себто «малоросійським наріччям». Із посиланнями на Галицько-Волинський літопис та ін. джерела К. проводить глибоке й унікальне для япон. читача дослідження етимології слів «Україна» і «Малоросія».

1960 у ст. «Про Шевченкові повісті» К., характеризуючи особливості прозових творів митця, зазначив, що «духовно то була українська література», бо в них відображено укр. дійсність, а мова творів насичена українізмами. 1961 з'явилася ст. «Шевченко і Гоголь». Того ж 1961 К. зробив доповідь про Шевченків Щоденник на рос.-япон. літ. конференції. «Нотатку про Шевченка» він надрук. також у «Бюлетені Товариства дослідників радянської літератури». У т. 4 «Довідника найкращих творів світової літератури» (Токіо, 1962, ред. Т. *Курода*) К. вмістив ст. про «Кобзар». У розвідках 1963 про драматургію Шевченка К. зазначив, що «Назар Стодоля» співзвучний Шевченковим романтичним творам про козацтво.

死んだら私を葬ってくれ
こだかい塚のうえに
ひろいステップのまんなかに
なつかしのウクライナに
はてしなき野
ドネープルきりたつ岸が
みられるように荒れ狂う流れの
ほえたけるのが聞えるように。
ウクライナから敵の血汐を
青い海へと
河がおし流すとき……そのとき私は
野も山も——
すべてを棄てさり飛んでいこう
神のもとへと
祈るため……だがそれまでは
神を私は知らない。
葬ってくれ　立ちあがってくれ
くびきを断ちきってくれ
そしていまわしい敵の生血を
この切なる思いに注いでくれ。
そして私をおおいなる家族
自由にして新らたなる家族のなかで
忘れずに追悼してくれ
やさしいおだやかな言葉にて。

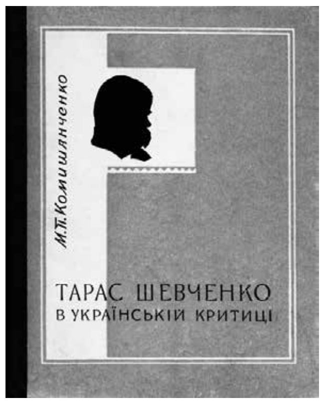
«Заповіт» мовами народів світу. К., 1989. Сторінка з перекладом С. Комацу

К. досліджував і стосунки Шевченка з письменниками — 1975 він надрук. ст. «Зустріч і прощання Т. Г. Шевченка та М. Г. Чернишевського», а в 1976 — «Спогади Тургенєва про Шевченка», у яких зазначив, що, незважаючи на дружнє ставлення до укр. поета, вони не визнавали його за генія. У ст. «Шевченкові "Думи мої, думи мої"» (1978) К. порівняв оригінал першого вірша в Шевченковому *«Кобзарі» 1840* з його перекл. рос. та англ. мовами. На основі своїх спостережень над «Кобзарем» К. дійшов висновку, що форма Шевченкового вірша має витоки у фольклорі і це гол. чин. визначає Шевченка як нац. поета.

Олена Дебейко

КОМИША́НЧЕНКО Максим Павлович (2/15.08.1915, с. Охрімівка, тепер Вовчанського р-ну Харків. обл. — 25.07.1970, Київ) — укр. літературознавець. Закінчив 1939 Київ. ун-т. Працював у 1944—52 у Київ. пед. ін-ті, з 1952 — в Київ. ун-ті. Автор праць з історії укр. літературознавства і критики 19 ст.

У брошурі «Літературно-критичне слово безсмертного Кобзаря» (К., 1961) проаналізував висловлювання Шевченка про л-ру, в заг. рисах схарактеризував його естетичні й літ.-крит. погляди. В нарисі «Боротьба за Шевченка» (К., 1964) стисло розглянув сприйняття творчості поета укр. літ. критикою — від прижиттєвої до серед. 20 ст., не уникнувши, однак, спрощень і штампів тодішнього літературознавства. К. ініціював появу цінного зб. матеріалів *СВШ* (К., 1964. Т. 1—3) і став упорядником 1 і 2 томів та автором вст. ст. до них. Праця «З історії українського шевченкознавства» (К., 1972) є підсумком багаторічних досліджень К. в галузі історії шевченкознавства — рецепції творчості Шевченка укр. (зокр. галицькою) та рос. критикою і літературознавством. Спираючись на численні друк. й рукописні джерела, К. дослідив закономірності сприймання Шевченка критикою 19 ст. — від перших прижиттєвих відгуків до 1890-х. Т. ч., було вперше здійснено

М. Комишанченко. Тарас Шевченко в українській критиці. К., 1969. Обкладинка

синтетичний огляд історії шевченкознавства від 1850-х до кін. 19 ст. Визначальною рисою К.-дослідника були неупередженість, обґрунтованість у висновках, зваженість у підходах до різного істор.-літ. матеріалу, що знаходив кваліфіковане пояснення, зокр. дражливих на той час фактів, як-от: рецензія В. *Бєлінського* на «Гайдамаки», літ. взаємини П. Куліша і Шевченка, хоча К. й мусив вдаватися до ідеологічних наліпок щодо кількох укр. критиків і письменників.

Тв.: Тарас Шевченко в українській критиці (50—60-і рр. XIX ст.). К., 1969.

Олександр Боронь

КО́МІ ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Перше знайомство Шевченка з життям і уснопоетичною творчістю комі відбулося завдяки ст. М. *Надєждіна* «Народна поезія у зирян» в альм. «Утренняя заря» (СПб., 1839) та публ. П. *Мельникова* у журн. *«Отечественные записки»* (1840. Т. 13), добірки їхніх народних пісень і викладу змісту героїчного епосу «Кудим-Ош і його син Пера-богатир», у якому йдеться і про споконвічні — з часів Київської Русі — зв'язки комі й українців. Цінну інформацію про комі поет міг одержати й зі спілкування з авторами згаданих публ.: М. Надєждін щойно перед тим повернувся з пн. заслання, а П. Мельников подорожував тими краями. Пізніше дорогою із заслання Шевченко прочитав «Губернські нариси» М. *Салтикова-Щедріна*. Щиро схвилювали його й ті сторінки цього, за висловом поета, «глубоко-грустного» твору, де ідеться про визиск і злигодні комі селянства в Російській імперії. Ще за життя Шевченка його твори різними шляхами потрапляли на Пн., мали живий відгук у середовищі нечисленної тоді комі інтелігенції. Співзвучними виявилися вони основоположникові комі л-ри, поетові, вченому та педагогові І. Куратову, який перекладав його твори (перекл., як і ряд ін. праць І. Куратова, не збереглися).

Нова хвиля нац.-культурного відродження комі припала на поч. 20 ст. Його діячі К. Жаков, В. *Савін*, М. *Лебедєв*, А. Маєгов (Вариш), В. *Чистальов*, Й. Чистальов, В. Литкін та ін. починали свою творчість без урахування досвіду І. Куратова (рукописи якого знайдено лише 1923). За цих обставин поезія Шевченка, поряд із традиціями нац. фольклору, стала прикладом, який надихав. Цьому сприяло й те, що деякі комі письменники (В. Савін, К. Жаков, В. Чистальов) тривалий час жили в Україні, знайомилися з історією, культурою, мовою укр. народу і насамперед із творчістю Шевченка. Поет С. *Попов* зазначив, що «Кобзар» Шевченка розбудив у його співвітчизників, зокр. у В. Савіна, громадянські почуття, нац. самосвідомість, спонукав узятися за перо. 1919 В. Савін зробив вільний перекл. і дав муз. інтерпретацію однієї з улюблених пісень Шевченка «Ой зійди, зійди ти, зіронько та вечірняя». Після публ. 1922 цей твір під назвою «Світла зірка» став народною піснею комі. Своєрідно інтерпретував В. Савін і деякі твори укр. поета. Так, тема й сюжетна канва прологу та перших розд. поеми «Наймичка» лягли в основу його соц.-психологічної поеми «Дівоче горе». Шевч. мотиви й образи навіяли В. Савіну один із його творів про долю жінки — поему «Тіюк». Епіграфом до свого заповіту «На майбутнє» він поставив (мовою оригіналу) рядки із Шевченкового «Заповіту», а в тексті вірша використав окремі його образи. Стиль і ритмомелодика Шевченкової поезії та укр. народних пісень відчутні у творчості В. Чистальова. Поет переклав вст. до балади «Причинна — Реве та стогне Дніпр широкий» (уперше надрук. 1925). І хоч згодом І. Порошкін і М. Попов запропонували свої, змістово ближчі до першотвору, варіанти, вони все ж не досягли тієї виразності, худож. проникливості й простоти, якою позначено перекл. В. Чистальова. Завдяки йому вст. до балади «Причинна» увійшов до скарбниці муз. культури комі. Значною мірою у річищі шевч. традицій почínали свою діяльність В. Литкін, М. Лебедєв, А. Маєгов, А. Размислов та ін. У 1930-ті процес освоювання поетичної спадщини Шевченка в Комі активізувався. З'явилися нові перекл., серед них — поема «Кавказ», вірш «На вічну пам'ять Котляревському» у перекл. М. Лебедєва, поема «Княжна», фрагменти з поеми «Гайдамаки» — А. Размислова, балада «Тополя», вірші «Ой три шляхи широкії» — О. Габова, вірші «Маленькій Мар'яні», «Заповіт» — Ф. Щербакова, поема «Сова», вірш «По улиці вітер віє» — Г. *Федорова*, вст. до балади «Причинна — Реве та стогне Дніпр широкий», поема «Сова», вірші «Заповіт», «Сон — На панщині пшеницю жала» — М. Попова. Урочисто відзначила громадськість Комі 100-річчя від дня народження І. Куратова та *125-літній ювілей від дня народження Шевченка*, що збіглися. На святі в м. Сиктивкарі й рідному селі І. Куратова імена обох поетів звучали поряд. Про вшанування їхньої пам'яті розповів на шпальтах «Літературної газети» (1940. 10 лют.) К. *Герасименко*, який репрезентував на урочистостях укр. інтелігенцію: «Виявилося, що Шевченко в Комі сьогодні настільки популярний, що в концерті хоровий ансамбль без кінця співав пісні на шевченківські тексти, а вірші з "Кобзаря", які мені довелося потім читати, зустрічали справжніми оваціями». У повоєнний час над ознайомленням комі з творчістю Шевченка плідно працювали І. *Вавилін* і С. Попов. Перший із них майстерно відтворив рідною мовою твори «Перебендя»,

«Заворожи мені, волхве», «Гоголю», «Не завидуй багатому», «Минають дні, минають ночі», «І виріс я на чужині», «Якось-то йдучи уночі» та ін. Особливу увагу в комі поетів викликає «Заповіт» Шевченка. Перший його перекл. здійснив 1937 П. Шеболкін (Ударник. 1937. № 4), згодом вірш перекладали П. Попов (Ударник. 1939. № 2), І. Вавилін (Войвыв кодзув. 1961. № 3), В. Литкін (Войвыв кодзув. 1977. № 2). Перекл. «Заповіту» (1974) С. Попова виявився найближчим до оригіналу і змістом, і формою. У ньому збережено 14-складовий народнопісенний розмір; експресивність вірша, як і в першотворі, посилено внутрішніми римами та звуковими повторами (див.: *«Заповіт» [Антол. пер.]*). Перекл. Шевченкових творів С. Попов вважав надбанням комі л-ри, школою майстерності, гуманізму та любові до батьківщини. Як поет і ред. газ. «Югыд туй», а потім журн. «Войвыв кодзув» він багато зробив для популяризації творчості Шевченка в Комі. Образ співця України змалювали поети С. Тимушев («Т. Г. Шевченкові», 1939), Ф. Щербаков («Пам'ятник Шевченкові в Києві», 1946), І. Вавилін («Безсмертному Кобзарю», 1968), А. Ванєєв (у поемі «Іван Куратов», 1975), прозаїк Г. Федоров (у романі «Заграва», 1979). У Комі відзначено шевч. ювілеї 1961, 1964, 1989. У періодиці надрук. ст. про поета, перекл. його творів, звучали присвячені Шевченкові передачі республ. радіо. У Сиктивкарі та ін. населених пунктах відбулися літ.-муз. вечори пам'яті Шевченка. Нині його поетичне слово активно популяризує в Комі Республіці Укр. культурно-просвітницьке т-во в Сиктивкарі (РФ).

Літ.: Кротевич Є. Тарас Григорович Шевченко. (Короткий біографічний нарис) // Ударник. 1939. № 2; *Герасименко К.* Під північним сяйвом // Літературна газета. 1940. 10 лют.; *Співець* українського народу. (До 135-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка // За новый север. 1949. 9 марта [комі мовою]; *Торлопов Г. И.* Писатели Коми АССР. Сыктывкар, 1970; *Мартинов В.* Братній потиск рук // Вітчизна. 1973. № 9; *Попов П., Хоменко Б.* Сторінка братерського єднання // Дніпро. 1975. № 3; *Хоменко Б.* Тарас Шевченко і комі література // *НШК 25*.

Борис Хоменко

КОМІССА́РОВА Марія Іванівна (22.07/4.08.1900), с. Андреєвське, тепер Сусанінського р-ну Костром. обл., РФ — 28.07.1994, Санкт-Петербург) — рос. поетеса та перекладачка. Закінчила 1930 Ленінгр. пед. ін-т. Дружина М. *Брауна*. Авторка поетичних зб. «Первопуток» (1928), «Переправа» (1932), «Зустріч» (1936), «Найдорожче» (1962), «Вірші про Ленінград» (1967), «Всім відстаням усупереч» (1979), поеми «Ліза Чайкіна» (1955) та ін.

Переклала понад 15 поезій Шевченка; її перекл. вміщено в більшості рос. вид. творів укр. поета починаючи з 1939. Серед них — «Лілея», «У неділю не гуляла», «І виріс я на чужині», «Закувала зозуленька», «У тієї Катерини», «На Великдень на соломі», «Сон — На панщині пшеницю жала», «Хустина», «Чого ти ходиш на могилу», «Тече вода з-під явора», «Доля» тощо. Про роботу над цими перекл. К. розповіла в ст. «Вогні великої поезії» (1960), «Його безсмертя», «Сонце української поезії» (обидві — 1961). Шевченкові присвятила вірші «Велике слово Тараса» (1961), «Крізь плин часу карбують кроки», «Тобі, Україно!» (обидва — 1964). Брала активну участь у створенні *Меморіальної майстерні Т. Г. Шевченка* в Ленінграді. Одна з організаторок літ. вечорів і ювілейних вшанувань пам'яті поета в петерб. *Академії мистецтв*. У складі делегації ленінгр. письменників приїздила в Україну для участі в заходах по відзначенню *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* і *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка*. Виступила з привітанням на ювілейній 10-й наук. шевч. конференції (1961). За перекл. творів Шевченка, Лесі *Українки* та ін. укр. поетів К. удостоєно премії ім. М. Рильського (1982).

М. Коміссарова

Тв.: Избранное. Лг., 1984.

Літ.: Сарана Ф. «Мені особливо близька й дорога...» // *ЛУ*. 1974. 2 серп.; *Кащук Н.* Голос вірного друга // *Коміссарова М.* Дарунок. К., 1978; *Филиппов Г.* «Срываю дни с календаря...» // Звезда. 1984. № 8.

Федір Сарана

«КОМО́РА В ПОТО́КАХ» — див. *«В Потоках»*.

КОМПАНЕ́ЦЬ Микола Іванович (16.04.1939, с. Рудня Броварського р-ну Київ. обл.) — укр. графік. Заслужений діяч мист-в (1989). Навчався у Республ. серед. худож. школі ім. Т. Шевченка (1953—57, викладач О. *Лопухов*), у КХІ на графічному ф-ті (1958—64, викладачі Г. *Якутович*, Г. *Гавриленко*). Працював худож. редактором дитячого журн. «Барвінок» (1964—68), зав. експериментальної ред. нової книги Комітету по пресі при Раді Міністрів Української РСР (1968—70). У 1970—83 на творчій роботі. З 1983 — викладач КХІ (нині НАОМА), з 1985 — доцент, з 1995 — проф., з 1999 — керівник майстерні вільної графіки. Творчі здобутки К. пов'язані з книжковою та станковою графікою. Автор ілюстрацій до творів укр. письменників,

М. Компанець

які виконував переважно тушшю, подеколи аквареллю або гуашшю, не лише втілюючи вдало віднайдений візуальний образ літ. сюжету, а й формуючи цілісний ансамбль вид.: М. *Старицького* «За двома зайцями» (К., 1967), І. Котляревського «Наталка Полтавка» (К., 1969; К., 1971), Леся *Мартовича* «Забобон» (К., 1971), Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся» (К., 1978) і «Збірка повістей та п'єс» (К., 1990), М. *Стельмаха* «Гуси-лебеді летять» (К., 1979), М. Гоголя «Вечори на хуторі біля Диканьки» (К., 1980), «Зоре моя вечірняя. Українські романси» (К., 1982), І. *Нечуя-Левицького* «Бурлачка» (К., 1983), «Петербурзькі повісті» (М., 1989) та ін. Створив серії графічних творів «Череда», «Передгроззя» (акварель, 1982), «Земля батьків моїх» (1984—94), «Лелечин край» (туш, 1986), триптих «Вечірні роздуми» (1986), «Седнівські мотиви» (1990), цикл акварелей «Сімеїз» (1996), «Немирів» (2000), яким притаманні ліризм, оригінальність худож. вирішення. Написав ст. «Культурний космос Григорія Гавриленка: Спогади про митця» // Образотворче мистецтво. 2007. № 4.

М. Компанець. Портрет Т. Шевченка. Папір, акварель, туш. 1989. (Т. Шевченко. «За сонцем хмаронька пливе». К., 1990. Фронтиспіс)

Над шевченкіаною К. вперше почав працювати під час підготовки вид. «Твори» (К., 1971), для якого він виконав макет, оформлення, худож. редакцію, ілюстрації та портрет Шевченка, вміщений на фронтисписі. Створив цикли малюнків до поезій Шевченка у техніці акварелі, опубл. окремими вид., зокр. «Зацвіла в долині червона калина» (К., 1973), «Тече вода з-під явора» (К., 1974; 1977), «Зоре моя вечірняя» (К., 1985), «За сонцем хмаронька пливе» (К., 1990) Проілюстрував «Ze studanky pod javorem» (К., 1982) та розділ поетичних творів Шевченка у вид. «Где ты, барвинок, рос, вырастал. Из украинской народной, классической и советской поэзии» (М., 1987); намалював портрет Шевченка для фронтисписа вид. «Кобзаря» (К., 1983); композицію «Реве та стогне Дніпр широкий» для фронтисписа зб. «Українська дожовтнева поезія» (К., 1989). У станкових графічних роботах зобразив постать Шевченка («Тополя», лінорит, 1964; «Вітер в гаї нагинає», лінорит, 1964; худож. листівка з серії «Академічне музичне мистецтво»), події з його життя («Т. Шевченко в Києві 1846 року», літографія, 1982) тощо. Створив окремі аркуші за мотивами поезій Шевченка — «Бандуристе, орле сизий» (сангіна, 1983), «І верби, і тополі, і вітряки у полі» (акварель, туш, 1983), «Тополя» (кольор. ліногравюра, 1989). Остання увійшла до вид. «Тарас Шевченко. 1814—1989. Гравюри художників Києва» (К., 1989). Твори К. на шевч. тему вирізняються високою худож. інтерпретацією образів, їх глибоким психологізмом і ліризмом. Прагнення створити типовий, узагальнений образ України в ілюстраціях до віршів Шевченка у поєднанні з давнім захопленням К. живою природою зумовило широке використання кольору. З 1965 брав участь у виставках графіки та книжкової ілюстрації. Іл. табл. IX.

М. Компанець. Ілюстрація до вірша «Тополя». Папір, кольорова ліногравюра. 1989

Літ.: Ніколаєв І. Дещо про щирість // Вітчизна. 1988. № 11; *Белічко Ю.* Духовне — мета творчості // Київ. 1990. № 7; *Белічко Ю.* Дух національного — як ознака народного // Образотворче мистецтво. 1991. № 6; *Петрова О.* Фольклорні традиції в українській ілюстрації 70—80-х років XX сторіччя // Магістеріум. Культурологія. 2000. Вип. 5.

Марина Юр

КОМПІÓНІ (Кампіньйоні) **Андрій Олексійович** (Анжелович; роки життя невідомі) — гарнізонний інженер-підпоручик у *Новопетровському укріпленні*. На посаду вступив не пізніше весни 1856. За спогадами А. *Ускової*, К. «був інженер, молодий чоловік, фертик, любив погуляти. <…> Усі ці люди не шкодили Шевченкові, бо він часто бачив їх у нас» (*Спогади 1982*, с. 238). У Щоденнику від 27 черв. 1857 Шевченко називав К. «отчаянным пьяницей» і розповідав, як той позбиткувався над ним за відмову взяти участь у пиятиці разом із «вновь прибывшими офицерами <…>. Покровитель [К. — *Ред.*] <…> велел взять меня на гауптвахту за лично нанесенную дерзость офицеру». Зусиллями І. *Ускова* інцидент було залагоджено, але поетові довелося вибачитися перед «мерзавцем Кампиньони» (Щоденник, 28 черв. 1857).

Літ.: Кониський; *Дневник* Тараса Шевченко с комментариями Л. Н. Большакова. Оренбург, 2001.

Григорій Зленко

КОМПОЗИ́ЦІЯ лірики Шевченка (сюжетно-тематичний рівень). Під К. (лат. compositio — складання, з'єднання) худож. твору розуміємо закон побудови та зв'язку всіх його елементів і частин, систему з багатьма рівнями, що охоплює сфери змісту й форми. У поетичному творі йдеться про рівень звуків — сфери метрики і фоніки, рівень слів — сфера стилістики, рівень образів і мотивів — сфера тематики. Заг. К., що поєднує ці рівні, забезпечує співвіднесеність естетично значущих елементів твору в їхній функціональній взаємозалежності з худож. цілим. Видається безсумнівною теоретична релевантність категорії сюжету в ліриці, який охоплює не систему подій, що розгортаються в часі й просторі (тобто фабулу), а реальність переживання, породженого певними подіями, предметами, явищами, динаміку думки й почуття, або, за Гегелем, процес самоусвідомлення суб'єкта висловлювання. «Логіка й закономірність ліричного твору — це логіка рефлексії та її закономірність», — твердить С. Бройтман (*Бройтман С. Н.* Лирика // *Теория* литературы: В 2 т. М., 2004. Т. 2. С. 354). Виділення основних моделей сюжетно-тематичного руху в Шевченковій ліриці малих жанрів дає змогу певною мірою виявити механізм організації твору й відтак є способом проникнення у зміст. Оскільки систематизацію композиційних типів, прийомів, форм у ліриці ще не усталено, запропоновані тут спостереження та висновки не претендують на повноту й остаточність. Слушною видається думка про наявність базової — тричастинної схеми побудови вірша, в рамках якої здебільшого оформлюється процес худож. мислення поета. Б. Томашевський так описує заг. обриси цієї схеми: «...у першій частині подають тему, у другій її або розвивають завдяки бічним мотивам, або відтінюють через протиставлення, а третя частина подає немовби емоційний підсумок у формі сентенції або порівняння (“pointe”)» (*Томашевский Б. В.* Теория литературы. Поэтика. М., 2002. С. 231—232; 1-ше вид. 1925).

Не пов'язуючи сюжетну побудову вірша з тричастинністю, С. Бройтман, відштовхуючись від міркувань Гегеля, назвав два найзагальніші принципи розгортання теми у ліриці — циклічний і кумулятивний, що в межах твору можуть поєднуватися (*Бройтман С. Н.* Лирика // *Теория* литературы: В 2 т. М., 2004. Т. 2. С. 354). Теза про подібність і контрастування як основні способи сполуки образів і мотивів у ліричному творі в різних варіантах присутня в багатьох працях про лірику і нерідко конкретизується в аналізі віршів. Певні результати здобуто у ході з'ясування форми тематичної реалізації вже відзначених універсальних принципів побудови тексту — логічного та асоціативного. Серед поширених схем розвитку ліричного переживання, що спираються на 1) логічну основу, — часова, просторова, причинно-наслідкова, дедуктивна, індуктивна, від зовнішнього до внутрішнього і навпаки тощо; на 2) асоціативну основу, — форми семантичного паралелізму, різного виду орнаментування викладу тощо. У вірші автор зазвичай використовує кілька принципів сюжетного розгортання та форм поєднання мотивів і образів. Композиційні моделі ліричних творів дуже різноманітні. Багатством і розмаїттям відзначається й сюжетно-тематична організація віршів Шевченка, у поезії якого представлено широкий спектр композиційних моделей — від давніх, фольклор. структур до найновіших, вироблених у серед. 19 ст.

І. Один із найпоширеніших типів побудови в ліриці взагалі й у Шевченковій зокр. — **зіставлення тематичних образів, що ґрунтується на аналогії** (частковій схожості предметів та явищ) і втілюється у тексті **в одно- й багаточастинних і багатопланових структурах**. Серед композиційних чинників у таких випадках можуть бути психологічний паралелізм, порівняння, алегорія, метафора, символ — асоціативні структурні моделі, які в Шевченка поєднуються з ін. формами сюжетно-тематичного розгортання.

Психологічний паралелізм як композиційна основа цілого твору або його змістово та структурно відокремленого фрагмента в Шевченка, подібно до ін. європ. поетів, трапляється нечасто. З кількох його віршів цього структурного типу чи не найяскравіший приклад — «Навгороді коло броду». Твір належить до взірців генетично пов'язаного з народнопісенною лірикою класичного двочленного психологічного паралелізму, тобто принцип двочастинності реалізується послідовно в межах кожної строфи названого твору чи більшої його частини. Так, у перших трьох строфах наскрізний образно-тематичний паралелізм не тільки охоплює два періоди, що складають строфу, а й поширюється від строфи до строфи. Однак четверту, завершальну, кульмінаційну строфу побудовано асиметрично. Логічно завершено лише ту сюжетну лінію, яка пов'язана з безпосереднім зображенням людини, — вона розвивається до конкретизації виведеної у вірші побутової ситуації: «А над нею, молодою, / Поганець сміється». Сюжетна лінія з життя природи лишається у межах синонімічного варіювання однорядних символічних сюжетних ситуацій: «Барвінок не сходить», «Сохне на тичині / Хміль зелений», «Верба похилилась». Цей кумулятивний ряд підтримує семантично близьке до нього порівняння, введене до фіналу, — дівчина «як рибонька б'ється...» (ще одна форма зіставлення тематичних образів). Отже, в К. вірша «Навгороді коло броду» логічний

розвиток поєднано з різноманітними асоціативними структурами. Невластиве народній традиції порушення композиційної симетрії вказує на те, що в писемній поезії утверджується закладений у структурі психологічного паралелізму принцип переваги мотиву з життя людини — як основного плану зображення у творі — над мотивом із життя природи.

Ще виразнішої трансформації К. зіставлення, оперта на психологічний паралелізм, зазнала у вірші «Над Дніпровою сагою». Тут відповідну структуру в чистій формі витримано лише в одній строфі, образний паралелізм між природою та людиною в більшій частині твору подано через порівняння, в основі сюжету — контраст між самотньою старістю і байдужістю безтурботної молодості, зіставлення реалізовано і як аналогію (паралелізм), і як протиставлення.

Один із варіантів багаточастинної К. зіставлення в Шевченка — вірш «Тече вода з-під явора». Текст — заснована на однорядній послідовності ***паралельна тематична тріада***, тобто він містить три схожі за змістом сюжетні епізоди, що розвиваються позаположно (подібно до народних пісень із троїстою К. психологічних паралелізмів) від рядів з описом природи до людського ряду. Складніша і принципово ін., пов'язана вже з книжною традицією (віршем В. *Курочкіна* «Для великих земли»), модифікація багаточастинної К. зіставлення — три вірші циклу «Молитва» та вірш «Тим неситим очам». У всіх цих творах розроблено форму прихованої анафоричної К., тобто членування на строфи здійснено з допомогою тематичного і синтаксичного паралелізму без повторення словесних груп. Тричленні та чотиричленні анафоричні групи — найтиповіші, за В. Жирмунським, види анафоричної К. (*Жирмунский В. М.* Теория стиха. Лг., 1975. С. 464). Зіставлення у трьох із названих чотирьох віршів побудовано за принципом троїстої послідовності й виділення одиничного. Авторське переживання у двох перших варіаціях «Молитви» («Царям, всесвітнім шинкарям», «Царів, всесвітніх шинкарів») та у вірші «Тим неситим очам» спрямовано від зовнішнього до внутрішнього, особистісного аспекту, у третій варіації циклу («Злоначинающих спини») — від часткового до загального. Асоціативний ряд сюжетних епізодів-строф спирається на логічну основу.

Окрему групу творів з двочастинним зіставленням складають Шевченкові вірші, в яких паралелізм центр. образів — один із гол. сюжетних чинників — ґрунтується на ***розгорнутому порівнянні***. Плани зіставлення у структурі такого порівняння — значні за обсягом, самостійні, хоч і взаємопов'язані фрагменти тексту. У поезії Шевченка представлено два типи розгорнутого порівняння — фольклор. та книжного походження. Як і в психологічному паралелізмі, відправна точка К. розгорнутого порівняння ***фольклорного*** типу — світ природи. Тема розкривається в паралельних образах і ситуаціях — умовній та реальній; напр., у першій частині елегії «На вічну пам'ять Котляревському» це: соловейко відлетів навіки — Котляревський помер, покинувши сиротою Україну; у вірші «Вітер з гаєм розмовляє»: самотній човен потопає серед хвиль у морі — сирота бідує на чужині серед байдужих людей. Проте подібність сюжетної ситуації у цьому виді К. зіставлення не передбачає обов'язкової симетрії в організації частин порівняння, співвіднесеність яких може бути найзагальнішою, принципи побудови основного і неосновного планів — різними. Так, у поезії «На вічну пам'ять Котляревському» перша частина порівняння — ряд природи — досить складна конструкція, в основу якої покладено контраст на часовій осі, мотиви поєднано за принципом ступеневого звуження образу та логічного монтажу; друга частина порівняння має набагато менший обсяг і простішу структуру, спосіб поєднання мотивів — асоціативний ланцюг, тема, що проходить двочастинний розвиток, варіюється зокр. й завдяки зміні й суміщенню часових планів — особливо актуалізований у поезії 19 ст. композиційний засіб: «Все осталось, все сумує, / Як руїни Трої. / Все сумує — тільки слава / Сонцем засіяла, / Не вмре кобзар, бо навіки / Його привітала».

К. розгорнутого порівняння ***книжного*** походження трапляється у фінальній частині Шевченкових віршів («Буває, іноді старий», «На батька бісового я трачу», «В неволі, в самоті немає»). Цей різновид К. має ін., відмінну від розглянутих конструкцій зіставлення, функцію — завершення й узагальнення тематичного розвитку. Таке порівняння належить до т. зв. прямих порівнянь, тобто сюжет розгортається від «предмета» до «образу» зіставлення. Структури основного й неосновного образних планів співвідносні між собою лише в найзагальніших моментах. Неосновний план може бути утворено як рядом людини, так і рядом природи.

Отже, К. зіставлення багаточленної структури у Шевченка демонструє його творчий підхід до першооснови. Збагачені різними композиційними засобами вірші такої будови — це здебільшого індивідуальні композиційні моделі поета.

У Шевченковій ліриці помітного поширення набули ін. види К. зіставлення двох тематичних образів, які беруть початок од тропів другого та третього ступеня складності — алегорії, метафори, символу. Йдеться про структури книжного походження, котрі активно входять у поезію в 19 ст. На відміну від позаположного розвитку паралельних тематичних рядів, що передбачає двочленність К., рух теми в означених випадках

утілюється в одночленній структурі з підтекстовим, «потенційним» функціонуванням основного плану або реалізується в розгорнутій метафорі. Семантична багатошаровість поєднується з різними типами й формами сюжетного розвитку і може поширюватися на весь твір або його частину. Повнота присутності тематичного комплексу «предмета» уподібнення й доступність його дешифрування в Шевченкових творах цієї групи неоднакова. Відносно простою вона є, приміром, у поезії «Косар» — завдяки однозначності й прямолінійності образної основи ***алегорії***; складнішою — у ***символічних*** текстах — у вірші «Барвінок цвів і зеленів» та в центр. частині вірша «Не нарікаю я на Бога» — пісні «Орися ж ти, моя ниво» з «мерехтінням» смислів у тексті навколо центр. тематичного образу «нива». Асоціативна основа двох перших названих творів чітко вкладається в рамки логічної схеми сюжетного розгортання. У «Косарі» — це лірична дедукція (із переходом інакомовлення у фіналі в безпосереднє зображення явища, про яке йдеться у творі, — смерті, котра загрожує і суб'єктові мовлення — ліричному герою); у вірші «Барвінок цвів і зеленів» — циклічна структура, що спирається на протиставлення й часову послідовність зображення. Наявна в цих творах кумуляція — домінантний принцип К. пісні «Орися ж ти, моя ниво», основна частина якої становить троїсту послідовність синонімічних за змістом катренів, четвертий катрен — завершення, підсумок.

До К. зіставлення двох центр. тематичних образів, побудованої на ***розгорнутій метафорі***, Шевченко звертався у віршах «Розрита могила», «Чого мені тяжко, чого мені нудно», «Не для людей, тієї слави», «Муза», «Слава», «Ой діброво — темний гаю!» та ін. Структурні ознаки цього композиційного виду в Шевченковій ліриці такі: «предмет» уподібнення названо прямо або опосередковано — через слова його тематичного комплексу, що здебільшого однозначно вказують на вихідний прихований «образ». Розгортання теми супроводжується поєднанням і переплетенням планів «предмета» й «образу» зіставлення з різними формами їхнього перетікання один у другий.

Помітною є специфіка змісту й називання образних планів у К. зіставлення, побудованій на розгорнутій метафорі. У поезії Шевченка обидва плани тяжіють до сфери людського життя; «образ», як правило, конкретний і означує людину (мати, дитя, батько, доня, шинкарка). Отже, на відміну від двочленного зіставлення, базованого на психологічному паралелізмі й розгорнутому порівнянні, образно-тематичний розвиток у вірші в цьому випадку йде не від персоніфікованих проявів стихійно-природного життя до життя людини, яке розкривається за аналогією до образів природи, а через перенесення людських рис на неживі предмети, явища, міфологічні постаті. Форма введення членів такого зіставлення до твору в Шевченка може бути простою (пряма номінація: «Світе тихий, краю милий, / моя Україно, / За що тебе сплюндровано, / За що, мамо, гинеш?» — «Розрита могила») й ускладненою (метафора, перифраза та ін.: «А ти, пречистая, святая, / Ти, сестро Феба молодая!» — «Муза»). «Предмет» і «образ» можуть бути заявлені в паралельній конструкції (див. початок вірша «Муза») і з допомогою ін. способів зв'язку: так, «образ» зіставлення в ряді Шевченкових творів перший раз подано як прикладку до «предмета» зіставлення (див. у вірші «Розрита могила») або ж оформлено сполучником у порівняльний зворот («Чого серце плаче, ридає, кричить, / Мов дитя голодне?» — «Чого мені тяжко, чого мені нудно»). Як можна спостерегти й аналізуючи побудову віршів Шевченка із символічною двоплановістю сюжетного руху, К. зіставлення паралельних тематичних образів, яка розвивається на основі розгорнутої метафори, властива об'ємна подача «образної» сюжетної лінії, сюжет твору вирішується на основі семантичного комплексу «образу» зіставлення. «Образний» план постпозиційний до «предметного» плану.

Модифікація сюжетних схем, що постають завдяки зрощенню К. зіставлення з розгорнутою метафорою в основі з ін. композиційними типами, — свідчення дивовижного вміння Шевченка безпомильно вловлювати найоптимальніші способи організації тексту, а водночас і демонстрація колосальних можливостей структурної варіативності лірики.

Окреслимо гол. композиційні чинники деяких названих віршів, побудованих на розгорнутій метафорі.

1. «Чого мені тяжко, чого мені нудно». За способом розвитку теми твір належить до градаційного типу ліричної К. Сюжет будується на варіюванні заявленої в першому рядку теми через цілісний метафоричний ряд, що розгортається у формі порівняльної конструкції, та відтіненні теми наприкінці поезії контрастним мотивом («а люд навісний / Нехай скаженіє»). «Предмет» зіставлення — «серце», «образ» — «дитя». Гол. сюжетну ситуацію формує апострофа.

2. «Не для людей, тієї слави». К. вірша — складна модифікація тричастинної сюжетної схеми: зачин, введення теми, відокремлене метрично й побудоване (як і у прототексті — поезії О. Кольцова «Пишу не для мгновенной славы») на заперечному протиставленні. Центр. частина — паралельний двочастинний розвиток теми, який у кожній частині проходить три етапи. Розгорнута метафора ґрунтується на подвійному зіставленні: «я», «слова» — «батько багатий», «дітки малі». Тематичний рух од реального до уявного супроводжується у фінальній частині вірша

трансформацією основних образних структур (зміна актантів, часового плану, обставин місця).

3. «Муза», «Слава». Обидва вірші побудовано на апострофі. Серед чинників ускладнення тематичного руху — заміщення перифразою (у «Музі»: «Ти, сестро Феба молодая!») та метонімією (у «Славі»: «Де ти в ката забарилась / З своїми лучами?») «предмета» уподібнення й метафоризація тексту від його початку. Ін. важливі чинники К.: а) у «Музі» — специфічна для гімнічної традиції тричастинність, лінійна подійна послідовність, багатоступеневий метафоричний ряд до «предмета» уподібнення «муза» (в обох розглянутих вище віршах рух планів «предмета» й «образу» зіставлення — здвоєний); б) у «Славі» — паралельний двочастинний розвиток теми із двоетапним її рухом у кожній із частин, спричинений двоїстим ставленням Шевченка до слави, отже, й інтерпретацією явища із протилежних позицій: «ти» (слава) — «задрипанка, шинкарка, перекупка п'яна» і «ти» (слава) — «доля», до якої ліричний герой-поет прагне «пригорнутись». Зі структурою зіставлення двох тематичних образів на метафоричній основі у вірші органічно взаємодіє К. розподілу часових планів та актантів — ін. визначальний принцип організації тексту «Слави», що поширювався у поезії 19 ст.

4. «Розрита могила». Вірш особливо складної організації з поєднанням двох різних структур уподібнення — символічної та метафоричної. Семантично багатошаровий текст має чотири образно-смислові рівні. За композиційною схемою належить до розчленовувального, аналітичного типу романтичної елегії, функціонування якої в рос. поезії першої пол. 19 ст. М. Гаспаров пов'язує з творчістю Є. *Баратинського* (*Гаспаров М. Л.* Три типа русской романтической элегии (индивидуальный стиль в жанровом стиле) // *Контекст 1989:* Литературно-теоретические исследования. М., 1990. С. 41—48). Написаний як діалог, названий вірш — багатосуб'єктний, партія кожного з трьох ліричних суб'єктів становить окрему композиційну частину.

К. зіставлення двох тематичних образів, заснованих на метафорі й символі, до якої звертався Шевченко, належить до чи не найскладніших форм композиційної організації ліричного твору в поезії 19—20 ст. Завдяки поєднанню планів «предмета» й «образу» зіставлення специфічна властивість худож. тексту — здатність його елементів увіходити до кількох контекстних структур і набувати відповідно різного значення — виявнюється у віршах цього композиційного типу найпослідовніше, багатолінійність семантичного розгортання стає прикметною особливістю будови твору.

II. Як і розглянутий вид К. зіставлення тематичних образів, що спирається на аналогію, **К. зіставлення з протиставленням в основі** у ліриці Шевченка може поширюватись на весь твір або на його частину й поєднуватися з ін. формами організації тексту. У першому випадку вірш часто має ***двочастинну***, побудовану на семантичному контрасті структуру, як, напр., поезія «За сонцем хмаронька пливе», що містить ***подвійне протиставлення***: ситуація переходу погідного вечора на морі до «тьми німої» ночі радикально змінює світовідчування ліричного героя, бентежить його душу тривогою, — протиставлення як визначальний композиційний принцип доповнено аналогією. Віршеві притаманна особлива структурна врівноваженість членів протиставлення: кожен із них утворений двома паралельними за змістом рядами — природи й людини і має 10 рядків, члени протиставлення розмежовані сполучником «а». Ін. важливі чинники К. вірша «За сонцем хмаронька пливе» — орієнтація на природну (часову) послідовність зображуваного, градаційна побудова другої частини тексту, метафоризація розповіді та ін.

Протиставлення тематичних образів як провідний композиційний принцип трапляється у віршах, де сюжет містить контраст між уявним і реальним, сподіваним і дійсним, серед них — «Як маю я журитися», «Не хочу я женитися» та ін. Структура останнього вірша включає два композиційні протиставлення: крім прямого протиставлення, що поширюється на текст усього твору, наявне ***заперечне протиставлення***, яке організовує його першу частину — монолог козака («Не хочу я женитися» — «А піду я одружуся»). Сюжетотвірну роль контрасту на часовій осі (теперішнє — майбутнє) особливо акцентовано в першому із двох сюжетних епізодів, де мовиться про долю матері-селянки, вірша «У нашім раї на землі». Заперечне протиставлення, закладене в композиційну основу цілого твору, в Шевченка, як і в народній поезії (з нею цей засіб генетично пов'язаний), трапляється рідко. Цікавої модифікації ця структура зазнає в поезії «Не так тії вороги»: тут семантику протиставлення пом'якшує сполучниковий зворот (не так — як) і особливо — іронічність означення «добрії» («добрії люди»). Дворазове введення протиставлення (тут — псевдопротиставлення) «вороги» — «добрії люди» ділить текст на дві частини, що відкриваються цим протиставленням і мають паралельний зміст. Як локальний композиційний засіб заперечне протиставлення двох тематичних образів ужито на поч. віршів «Не гріє сонце на чужині», «Не для людей, тієї слави», «Не додому вночі йдучи» та ін.

Найпоширенішою серед композиційних структур, що спираються на протиставлення, у Шевченка, як і в поезії взагалі, є ***тріада*** в її різних семантичних і структурних варіантах. Форму композиційної тріади

з протиставленням в основі у Шевченка представлено у 1) віршах-рефлексіях («Мені однаково, чи буду», «Н. Костомарову»), 2) віршах-роздумах із семантикою пророцтва («Маленькій Мар'яні», «Згадайте, братія моя…»), 3) творах розповідного й медитативного характеру, сюжет яких ґрунтується на лінійній подійній послідовності («Ой три шляхи широкії», «Полякам», «Пророк», «Зійшлись, побрались, поєднались»). Більшість віршів перших двох груп побудована на моделі логічної тріади: теза — антитеза — синтез (як, зокр., «Н. Костомарову») або за схемою: засновок — розмірковування — висновок, де протиставлення, розміщене в останній частині вірша, нерідко веде за собою велике композиційне кільце твору (як у поезіях «Маленькій Мар'яні», «Мені однаково, чи буду»). У третій групі віршів тричастинна композиція з протиставленням формується на часовій осі.

У Шевченковій ліриці є кілька прикладів залучення такої складної структури фольклор. походження, як ***слов'янська (або метафорична) антитеза*** в її первісному, не адаптованому вигляді. Поряд із протиставленням, слов'янська антитеза базується на композиційному принципі виділення одиничного. Класична модель слов'янської антитези: «питання з припущенням плюс заперечна відповідь зі ствердженням чогось іншого (A=B, C? A≠B, C=D)» (*Дей О. І.* Поетика української народної пісні. К., 1979. С. 193). Дослідники відзначили такі конструктивні особливості слов'янської антитези: логізація викладу, тяжіння до його драматизації та динамізму (див.: Там само. С. 193—212). Один із варіантів цієї циклічної структури втілено у вірші «Не вернувся із походу». Шевченко загалом витримує принцип рівноваги питань і відповідей, однак трансформує другу частину композиційної моделі так, що заперечення набуває максимальної узагальненості, натомість розростається ствердження, три означені в ньому ситуації мають синонімічний зміст, отже, принципу виділення одиничного у вірші не порушено: «Ні, не того мені шкода; / А марніє моя врода, / Люде не беруть. / А на улиці дівчата / Насміхаються, прокляті, / Гусаркою звуть». За композиційною схемою класичної слов'янської антитези написано також вірш «Нащо мені женитися?». Заперечна частина тут, на відміну від поезії «Не вернувся із походу», не тільки перемикає роздум ліричного персонажа на нову дію, а й містить відповіді на попередні запитання: «Що ж діяти? / Навчіть мене, люде, / Іти хіба до вас в найми? / Чи до ладу буде? / Ні, не буду чужі воли / Пасти, заганяти; / Не буду я в чужій хаті / Тещу поважати. / А буду я красоватись / В голубім жупані / На конику вороному / Перед козаками». Організаційно близькою до слов'янської антитези є вже згадана (під час розгляду побудови вірша «Розрита могила») ***тричастинна композиційна модель, описана М. Гаспаровим***: «…експозиція, що подає вихідну ситуацію; помилковий хід, який накреслює можливе вирішення ситуації; відмова від помилкового ходу й надання переваги іншому, істинному ходу» (*Гаспаров М. Л.* Три типа русской романтической элегии (индивидуальный стиль в жанровом стиле) // *Контекст 1989*: Литературно-теоретические исследования. М., 1990. С. 41). Подібну структуру мають деякі Шевченкові вірші елегійного змісту: крім «Розритої могили», це — «Н. Маркевичу», «І виріс я на чужині», «N. N. — Така, як ти, колись лілея» та ін. Серед прикметних рис К. відзначеної групи творів — «гра» часових планів, залучення засобів градаційної К., інвокативність. Протиставлення як гол. принцип сюжетного розгортання Шевченком задіяно й у ***багаточастинних композиціях***, як-от у вірші «N. N. — Мені тринадцятий минало».

До композиційних протиставлень локального плану поет звертався у безлічі творів, що спричинено такою властивістю його худож. мислення, як антитетичність (див. про це: *Чамата Н. П.* Поетика контрасту в поезії Т. Г. Шевченка // *РЛ*. 1976. № 3). Серед функціонального розмаїття цих протиставлень слід виділити їх особливу ефективність (разом із запереченнями) у відтворенні діалектики думання-переживання зокр. у віршах «Минають дні, минають ночі», «Самому чудно. А де ж дітись?», «Якби з ким сісти хліба з'їсти» та ін.

III. Вагомо представлено в ліриці Шевченка **градаційний тип К.** (ін. назви — К. емоційності, ступенева, патетична), що базується на асоціативному принципі. Структурна основа градаційної К. — кумуляція, розвиток і трансформація одного центр. тематичного образу, що кореспондують із наростанням і посиленням переживання, у творі цього композиційного типу здебільшого якісно однорідного. Кожен наступний етап у розвитку змісту — нова, напруженіша модифікація основної теми, поданої у перших рядках, фіксація моментів руху переживання під впливом однієї гол. події. Поширеність градаційної К. в поезії можна пояснити тим, що принцип послідовного наростання переживання якнайкраще відповідає специфіці ліричного твору, в основі якого — зображення короткого, але напруженого моменту людського життя. А властиві ступеневій організації наскрізні смислові та емоційні лінії повно відтворюють притаманну ліриці варіативність вираження. Належність до емоційного типу поетів, вибуховість темпераменту, тяжіння вірша до бурхливого саморозгортання, вичерпаності переживання зумовили постійність звернень Шевченка до градаційної К. та її розмаїття. Шевченкові вірші з градаційною К. зазвичай ускладнені ін. формами об-

разно-тематичного розгортання або поєднані з ними — процес безперервного наростання одного емоційного стану не може бути тривалим.

У ліриці Шевченка виокремлюються кілька структурних моделей градаційної К.

1. ***Поезії, що ґрунтуються на стабільній строфічності й усталеній системі повторів***. Тема розвивається через багаторазове повторення ситуації, однорядне нанизування синонімічних сюжетних епізодів, яке завершується ліричним узагальненням. Ідеться про вірші косаральського періоду, що переважно належать до т. зв. «жіночої» лірики Шевченка, та кілька ін. його творів, зокр. останніх років життя. Смислова й емоційна градація в них оперта на типово пісенну К. триєдності, що має різне функціональне навантаження. Троїстість у цих творах — основний чи один із основних засобів розгортання сюжетної ситуації, утілений або у формі однорядних об'єктів («У перетику ходила»), станів та дій («Навгороді коло броду»), або як послідовність трьох моментів життя героїні («Полюбилася я»), не завжди пов'язаних часовою поступовістю («Титарівна-Немирівна»), тощо. У названих віршах кожній зі складових триєдності відведено окрему строфу. У тристрофовий вірш із однакової форми строфами вкладається більшість Шевченкових творів із ***К. троїстої градації***. Лише в поезіях «У перетику ходила», «Навгороді коло броду» нагнітання емоції, забезпечене нагромадженням подібних за змістом і побудовою строф — однорядних сюжетних епізодів, сягає четвертої, тут завершальної, кульмінаційної, узагальнювальної строфи, яка своєю організацією відрізняється від попередньої частини твору (цю особливість стосовно вірша «Навгороді коло броду» вже відзначено у розгляді К. зіставлення). Подібну градаційну модель К., що організовує розвиток переживання за індуктивною схемою, втілено на основі витриманої загалом строфічності у вірші «Не завидуй багатому». Тут послідовність однорядних об'єктів не пов'язана з формулою троїстості — вони подаються у чотирьох синонімічних сюжетних епізодах, підсумованих узагальненням. Семантичний паралелізм цих епізодів і кінцівки вірша підтриманий структурно, однак уже не симетричністю частин, у які вкладаються сюжетні епізоди (як у вірші «У перетику ходила», де кожна така частина була рівною строфі), а однотипним сюжетним рухом епізодів: кожен із них побудований на запереченні і є двочастинним. Індуктивні ходи — сюжетні епізоди, багатократно повторюючи ситуацію, що, зрештою, виводить твір на масштабний висновок («Не завидуй же нікому, / Дивись кругом себе; / Нема Раю на всій землі, / Та й нема на небі»), є узагальненнями нижчих рівнів і на цих рівнях відштовхуються від конкретних психологічних деталей (напр., «Не завидуй багатому, / Багатий не знає / Ні приязні, ні любові — / Він все те наймає»). Модель однорядного нагромадження синонімічних сюжетних ситуацій всередині сюжетного епізоду, базовану на поєднанні двох градаційних рядів родинного плану — трикратного та чотирикратного та лінійної подійної послідовності, реалізовано у вірші «Ой три шляхи широкії».

2. Частіше трапляються в ліриці Шевченка поезії з градаційною К., що, охоплюючи весь твір або більшу його частину, втілюються у ***вільніших за віршовою організацією структурах із циклічним розгортанням теми***. Ідеться про досить широке в Шевченковій поезії коло явищ — од систематичного порушення строфової будови у творі до астрофічного групування рядків, — що постає унаслідок логічного членування тексту. Типовий приклад такої К. — вірш «Минули літа молодії»: його тема розвивається у формі монологу-роздуму ліричного героя-поета, вміщеного у три різнорядкові строфи, три змістові періоди — сюжетні епізоди, кожен із яких повторює центр. тему, деталізуючи й посилюючи її. Це варіювання здійснюється на основі заявленої уже в експозиції метафоризації: старість, самотність ототожнено із зимою й протиставлено символу молодих літ і оновлення — весні. Модифікацію теми орієнтовано і на часову вісь — тема розвивається у сферу майбутнього через зміну часових планів. Наростання переживання ґрунтується на потужній системі стилістичних засобів. Важлива риса побудови вірша «Минули літа молодії» — послідовно витримана композиційна спіраль — ознака високого ступеня організованості й упорядкованості образно-композиційного розгортання: найвагоміші за змістом слова повторюваного мотиву (імперативи «сиди», «не жди») подано в обрамленні другої та третьої строф без змін. Складні видозміни композиційної спіралі на основі строфоїдів і ступеневого розвитку переживання демонструє вірш «Мені однаково, чи буду». Градаційну К. тут поєднано з різними формами К. протиставлення — на рівні сюжетних епізодів та цілого твору. Кумуляція в обох віршах тісно співдіє з циклічним принципом організації тексту.

3. Помітне місце в ліриці Шевченка посідає ще одна форма градаційної К. — ***структура висхідного, безперервного й односпрямованого розгортання окресленого від початку емоційного стану*** («До Основ'яненка», «Думи мої, думи мої» (1840), «Н. Маркевичу», «Чигрине, Чигрине», «Чого мені тяжко, чого мені нудно», «Заворожи мені, волхве», «Г. З.» та ін.). Зазвичай цю композиційну модель у Шевченка поєднано зі строфоїдною або астрофічною будовою твору. Відзначимо деякі особливості завваженої композиційної форми на прикладі поезії «Заросли

шляхи тернами». Текст відтворює роздуми ліричного героя-поета навколо гол. колізії його засланчого буття (неволя, самотність, неможливість повернутися на батьківщину) — основи сюжетної ситуації у вірші; сюжет розвивається варіативним способом. Варіювання центр. теми відбувається завдяки зміні й поєднанню часових планів, групуванню мотивів навколо просторової антитези чужина/Україна, різним способам конкретизації, деталізації основних мотивів та стилістичному орнаментуванню викладу. Вірш виливається суцільним потоком, експресія дедалі більше наростає і в завершальних рядках сягає апогею, але попри виразне структурування на сюжетні епізоди текст не розчленовується на врегульовані, відносно симетричні змістові періоди, а така можливість чітко проглядалася у відзначених вище моделях градаційної К. Серед специфічних для цього композиційного типу елементів у вірші «Заросли шляхи тернами» виділимо риторичні засоби — запитання й особливо оклики, численні ланцюгові сполуки, ланки яких виходять із різних «пускових» образів-мотивів, — дуже поширені в Шевченка чинники емоційного напруження й наростання («Не дав єси мені долі, / Молодої долі! / Не давав єси ніколи, / Ніколи! ніколи! / Не дав серця <...> / Поєднати!» і далі), а також повтор лексичних конструкцій, вибудуваних на дієслівному ряді. Помітно структурну подібність віршів «Минули літа молодії» та «Заросли шляхи тернами» до композиційної моделі т. зв. суміщувальної (рос. «совмещающей») елегії, становлення якої у рос. поезії, на думку М. Гаспарова, відбулося в ліриці О. Пушкіна. Один із гол. чинників стереоскопічного відчуття елегійної теми в таких творах — рухливість часових планів (*Гаспаров М. Л.* Три типа русской романтической элегии (индивидуальный стиль в жанровом стиле) // *Контекст 1989*: Литературно-теоретические исследования. М., 1990. С. 48—57). У названих Шевченкових віршах майбутнє вміщене в рамку минулого і теперішнього — йдеться про передбачення, очікування, сподівання. Повніше модель суміщувальної елегії втілено зокр. у віршах «Г. З.», «Якби зострілися ми знову», де «гра» часових планів поєднується зі зміною підметів «я — ти».

Дослідження композиційної організації віршів Шевченка свідчить, що навколо кожного з трьох гол. типів сюжетного розгортання в ліриці — 1) зіставлення центр. тематичних образів, яке спирається на аналогію; 2) зіставлення центр. тематичних образів з протиставленням в основі; 3) трансформація та ступеневий розвиток одного центр. тематичного образу (градаційний тип) — функціонує розгалужена система композиційних моделей. Її склад, а також особливості реалізації деяких моделей у тексті дають підстави виснувати, що Шевченко засвоїв практично весь наявний на серед. 19 ст. в поезії інструментарій структуротворення. Попри існування композиційної домінанти, побудова абсолютної більшості Шевченкових віршів — різноваріантна комбінація структурних елементів, які витворюють у кожному випадку індивідуальну модель. (Див. *Градація*, *Лірика*).

Літ.: Іванисенко В. П. Лірична форма. Композиція // *Іванисенко В. П.* Поезія, людина, сучасність (особливості реалістичної типізації в ліриці). К., 1960; *Сидоренко Г.* Стиль пісенних творів Шевченка // *НШК 21/22*; *Чамата Н.* Композиція зіставлення у ліриці Шевченка // *РЛ*. 1989. № 12; *Чамата Н. П.* Метафора як основа композиції зіставлення у віршах Т. Г. Шевченка // *Поетика*. К., 1992; *Смілянська В.*, *Чамата Н.* Структура і смисл: спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Тараса Шевченка. К., 2000; *Чамата Н.* Градаційна композиція в ліриці Шевченка // *НШК 33*; *Чамата Н.* Композиційні моделі вірша-символу й вірша-алегорії у творчості Т. Г. Шевченка // *НШК 34*. Кн. 1; *Смілянська В. Л.* Шевченкознавчі розмисли: Зб. наук. праць. К., 2005.

Ніна Чамата

КОМПОЗИ́ЦІЯ ліро-епосу Шевченка (поем і балад; лат. compositio — поєднання, розміщення): **А.** У широкому розумінні термін «композиція» (а також терміни система, структура, будова тощо) означає взаємодію елементів (компонентів) твору, які складають системну цілість, на кожному рівні його структури (а також цих рівнів між собою) (*Літературознавчий* словник-довідник. К., 2006. С. 361—364). Завдяки родовій інтегрованості лірики й епосу в один твір (див. *Поема Шевченка*) Шевченків ліро-епос поєднує, по-перше, домінантні для епічного світу рівні **хронотопу**, **сюжету** і **фабули** *(*дієгезису*)*, системи **персонажів**, а по-друге, мотиви (коли мотив розглядати як кросрівневий компонент) і мікрообрази, що витворюють уявний худож. світ твору, — з ліричною манерою викладу, яка забарвлює його певною тональністю. Ці рівні складають структуру віртуального, зображеного світу твору — «дійсності героя» (М. *Бахтін*), витвореної за принципами внутрішньої архітектоніки. Інтерференція лірики й епосу проявляється і завдяки взаємодії ліричних суб'єктів (голосів) з епічними нараційними інстанціями (типами) в суб'єктній організації тексту (див. *Автор у поезії та прозі Шевченка*). **Б.** Субсистема суб'єктної організації викладу — взаємини суб'єктів свідомості із суб'єктами мовлення — і є **композицією** у властивому розумінні як способом технічного впорядковування словесного матеріалу (*Бахтин М. М.* Вопросы литературы и эстетики. М., 1975. С. 19—20). К. реалізується передусім на внутрішньокомпозиційному рівні через порядок дискурсів, організованих певною системою точок зору, — це внутрішня К., або, за В. Шмідом,

перспективація (*Шмид В*. Нарратология. М., 2003; Н. Тамарченко застосовує термін «К.» лише до цієї останньої // *Поэтика*: Словарь актуальных терминов и понятий. М., 2008. С. 102—103); а також на рівні нарації — мовленнєва, або розповідна, К.

За формально-змістовим наповненням вирізняються рівні К.: проблемно-тематичний, сюжетно-фабульний, внутрішньокомпозиційний та мовленнєво-мовний.

1. Проблемно-тематичний рівень К. — внутрішня архітектоніка як ціннісна структура уявного світу твору, або, за М. Бахтіним, естетичного феномену.

1.1.**Тематична К.** Феноменологічному (бахтінському) розумінню саме архітектоніки відповідає визначення К. твору, яке подає «Słownik terminów literackich» (Варшава, 2002), це — «будова уявного світу твору, розташування і зв'язок його елементів, сітка взаємозв'язків між мотивами чи стосунків, що долучають окремі мотиви до цілісної конструкційної схеми». К. «перетворює елементи тематичного матеріалу на конструкційні одиниці твору, інтерпретує їх в окреслений спосіб, розташовує в певному порядку за важливістю й наділяє значенням» (Там само. С. 254). За цим словником, ієрархія конструкційних одиниць уявного світу твору така: елементарні мотиви («Мотив — елементарна, така, що її можливо аналітично виокремити, конструкційна одиниця уявного світу твору, його первісний складник: подія, предмет, ситуація, переживання і под.» (Там само. С. 325) — комплекси мотивів (персонажі) — цілість вищого ряду (напр., фабула). Всі ці елементи підпорядковані основному — темі твору (тобто сутності авторського світосприймання, вираженій фікційним худож. світом). Мотиви можуть бути прикріплені й вільні, динамічні й статичні, традиційні (мандрівні) й індивідуальні. Способи їх упорядковування можуть бути паралельні, контрастні, симетричні й асиметричні, обернені тощо (Там само. С. 325—326) (див. *Теми і мотиви поезії Шевченка*). Центр. місце у тематично-мотивному комплексі поезії Шевченка належить темам **України**, творчості (**Слово**), концептам філос.-реліг. й етико-морального змісту (**Добро і зло**, **Воля**, **Слава**, **Доля**, **Любов**, **Помста**, **Час**, **Смерть** і под.) (*Чамата Н. П*. Теми і мотиви поезії Шевченка // *Теми* і мотиви поезії Шевченка. К., 2008).

1.2. **Систему персонажів** у ліро-епосі Шевченка побудовано за романтичним (успадкованим від класицизму) принципом полярності персонажів — без проміжних типів і без півтонів. Характери персонажів є переважно сформованими, статичними; хоча можлива й еволюція характеру, як, напр., Яреми в «Гайдамаках», Відьми і Сліпого в однойменних поемах або розкаяних грішників-варнаків — у поемах «Варнак» і «Москалева криниця» (див. *Персонаж*). Конфлікт між персонажами-антагоністами непримиренний. Це стосується як балад і побутових поем, починаючи з «Катерини» й «Утопленої», так само й істор. поем (завдяки реальній ситуації збройної боротьби), напр., «Гайдамаків», «Тарасової ночі», історіософ.-політ. ліро-епічних поем періоду «трьох літ». А якщо примирення й приходить, то лише тимчасово, а тоді конфлікт вибухає з новою силою, як у «Слепой», «Титарівні», «Княжні» та ін. У «Гайдамаках» тональну партитуру утворено контрастом лірико-драматичної теми кохання Яреми й Оксани, саркастично-зневажливої — конфедератів і Лейби, несамовито-гнівної — гайдамацької помсти. У деяких творах негативних персонажів не стільки зображено, скільки названо як антагоністів, і їх протистояння виявнено контрастом інтонаційних тем — емоційно-оцінних ключів до образу кожного персонажа (приміром, тем добра, материнства — і зла, деспотії у поемі «Марія»). Інколи протилежність інтонаційних тем породжена не конфліктом персонажів-антагоністів (чи антагоністичних суспільних сил), вона виражає психологічну колізію між долями персонажів, як-от у «Наймичці», де контрастно протистоять драматична тема материнської самопожертви Ганни — ідилічній темі подружнього щастя спершу Трохима й Насті, тоді — Марка й Катерини (див. далі — Б.1.5.).

1.3. Топіка — групування деталей як семантично акцентованих, інколи наскрізних мікрообразів, багатофункціональних за характером або таких, котрі нерідко набувають функції символу, особливо в назвах творів (напр., «Червоний бенкет», «Холодний Яр», «Великий льох», «Москалева криниця»). У ранній творчості Шевченка домінують фольклор.-поетичні образи, що не є індивідуальними деталями. Пізніше семантика суто реалістичної, прозаїчної деталі нерідко розширюється до символу. Таким є зіставлення долі засланого поета з перекотиполем («Ми восени таки похожі») або зі змією, котра конає в степу («Що я, / Неначе лютая змія, / Розтоптана, В степу здихає, / Захода сонця дожидає»), чи життєвих випробувань — із нелегкою школою («У школі мучилось, росло, / У школі й сивіть довелось, / У школі дурня й поховають» — «А. О. Козачковському»). З деталей зіткано описи пейзажів Шевченкової України, інколи протиставлені пейзажам чужини («А. О. Козачковському», «Сон — У всякого своя доля», «Сон — Гори мої високії»; таких прикладів безліч). В автологічних творах деталь стає полісемантичною (див.: *Деталь художня в поезії*).

2. Сюжетно-фабульний рівень К.

2.1. К. фабули. Фабулу як причинно-наслідковий ланцюг подій (незрідка паралельних — т. зв. дерево фабули) читач реконструює з тексту як певну схему, як подієвий кістяк сюжету, розміщуючи події в односпрямованій часовій площині — з по-

чатку до кінця основних подій (так само й у паралельних фабульних лініях) — та в логічній причинно-наслідковій послідовності. Етапи розгортання подійного (фабульного) ряду сюжету — пролог (передісторія), зав'язка, перипетії, кульмінація, розв'язка, епілог. Майже повний репертуар етапів фабули наявний у таких обсяжних творах Шевченка, як поеми «Катерина», «Тарасова ніч», «Наймичка», «Тризна», «Слепая», «Сова», «Єретик», «Сліпий», «Відьма», «Москалева криниця», «Княжна», «Чернець», «Варнак», «Титарівна», «Марина», «Петрусь», «Буває, в неволі іноді згадаю», «Неофіти», «Марія» і, природно, поема-епопея «Гайдамаки». Подібними в цьому плані до поем є й ранні балади «Причинна», «Тополя», «Утоплена», віршована новела — «У Вільні, городі преславнім...» (близька за фабулою до балади), а також чотири віршовані оповідання, що склали поему-цикл «Царі», і легенди — «У Бога за дверми лежала сокира», «Саул» (див. *Сюжет і фабула*).

2.2. К. сюжету. Сюжет належить до т. зв. дійсності автора, присутньої у кожному моменті дійсності героя, тобто в худож. світі твору, — як чинник, що впорядковує цей світ і вивершує образи персонажів (*Бахтин М. М*. 1979. С. 172). Складовими подієвої (фабульної) лінії епічного сюжету є злютовані в цілісний худож. світ тематичні компоненти: дії — зокр. й словесні — персонажів (жест, учинок, репліка, емоція), предметність — деталь, подробиця. Прості компоненти об'єднуються в комплекси: пейзаж, портрет, ситуація, колізія, конфлікт, подія. Це та понадсловесна віртуальна дійсність, що існує тільки в уяві автора і завдяки вербалізації відтворюється в уяві читача. Автор-письменник піддає причинно-наслідковий ланцюг історії, тобто «реальних» подій (або «дерево фабули»), через К. сюжету певним змінам — грі зображальних планів (виділенню й збільшенню одних деталей і моментів — шляхом висунення їх на передній план, зредукуванню другорядних подій та вчинків персонажів — шляхом відсунення їх на задній план тощо), розміщенню епізодів за архітектонічними (семантичними) принципами зіставлення, аналогії, протиставлення, контрасту, асоціативності, часової паралельності, причинно-наслідкового зв'язку і т. ін., а також часовим зсувам і перестановкам, які супроводжуються змінами часового вектора — поверненням до минулих подій, передбачуванням майбутнього тощо. Так, більшість епізодів у поемі-епопеї «Гайдамаки» поет протиставляє наступному епізодові за принципом емоційного контрасту, драматичності й ідилічності, трагедійної напруги й смутного заспокоєння, динаміки й статики. Ідилічний хронотоп рідної домівки, сільського кохання протиставлено драм. часу знегод, мандрів, ходіння по муках на чужині («Катерина», «Невольник», «Москалева криниця»). Вектор сюжетного часу здебільшого односпрямований, але стосовно худож. часу композиційного обрамлення має ретроспективний характер («Варнак», «Відьма», «Москалева криниця»).

У поемах і баладах Шевченко може подавати події концентровано, в динаміці — як **історію** (напр., історія життя Безталанного в «Тризне», Варнака і Петруся в однойменних поемах тощо), докладно — як **епізод** (пор. ланцюги епізодів у «Марині», «Наймичці», «Марії» та ін.), розгорнутими у драм. розповідному часі — як діалогічну **сцену**, що відбувається на очах читача-глядача (напр., у розділах «Титар», «Бенкет у Лисянці» в «Гайдамаках», у всіх трьох розділах містерії «Великий льох», фінальній сцені поеми «Марина» тощо). За В. Шмідом, фундаментальними операціями К. сюжету (тобто переходу від «історії»-фабули як дібраних автором ситуацій, осіб, подій до організації їх у штучному порядку в сюжеті) є лінеаризація одночасних — паралельних — подій та їх перестановка — у внутрішньомовленнєвій нарації, уявно, а тоді — їх вербалізація, втілення в мові — «презентація нарації» (*Шмид В*. Нарратология. М., 2003. С. 158—160).

Сюжет у переважній більшості балад і поем Шевченка (як і загалом у творах європ. романтиків) містить — за домінування подійного, фабульного ряду — і позафабульні, екзегетичні елементи статичного характеру: позафабульні відступи — в основному ліричні (див. *Відступи позафабульні, або ліричні*), а також вирізнені В. Жирмунським ліричні вступ (або увертюру) і кінцівку, які задають заг. тональність твору й останній настроєвий акорд (напр., у поемах «Сліпий», «Княжна», «Марина» та ін.). Суб'єкти викладу в таких відступах репрезентують автора — це ліричні «власне автор», герой, розповідач.

Отже, складники **архітектоніки** як **структури** зображеного у творі віртуального світу — це автор, система персонажів, фабула, сюжет, деталь. А феноменологічний аналіз **архітектоніки** твору як **естетичного об'єкта** передбачає дослідження типів героя (персонажа), характеру взаємин автора й героя, моментів вивершення образу героя — просторового (тілесного), часового (психологічного), ціннісно-смислового (тонального ореолу) (М. Бахтін). Свого роду переходом від реальності читача до віртуальної, вторинної, художньо витвореної реальності є т. зв. **рамки** (межі), котрі відділяють реальність читача-реципієнта від худож. світу твору, а також розчленовують сюжет твору, маркуючи переходи від епізоду до епізоду тощо (*Успенский Б*. Поэтика композиции: Структура художественного текста и типология композиционной формы. М., 1970).

Б. К. у вузькому, суто термінологічному, значенні передбачає аналіз твору як словесного тексту, як

висловлювання, котре, маючи свого автора (авторів), є зорієнтованим на певного адресата-читача. Тобто йдеться, по-перше, про т. зв. внутрішню, глибинну К., або **перспективацію**, — систему точок зору, які реалізуються, по-друге, у К. мовленнєвих форм.

Б.1. Внутрішня К. (перспективація) — це система смислових позицій (точок зору, ракурсів зображення, планів), яка визначає, у чийому сприйманні й чиєю мовою (автора чи героя) передано плин часу, описано простір дії, оцінено зображене. За В. Шмідом, перспективація — це «переламлення дійсності через ту чи іншу точку зору» (*Шмид В*. С. 161). За Б. Успенським, внутрішню К. складають п'ять композиційних планів, що текстуально передаються двома способами викладу, трьома композиційно-мовленнєвими формами (див. нижче), а також стилістично — різновидами передавання чужої мови:

Б.1.1; Б.1.2. План **психології** — це відбиття у відавторській нарації думок і переживань персонажів; причому Шевченків наратор здебільшого стає не лише на психологічну, а й на **фразеологічну** позицію персонажа, віддаючи інтонацію його внутрішньої мови та властиву йому лексику і мовленнєвий лад: «Кого ж сиротина, кого запитає, / І хто їй розкаже, і хто теє знає, / Де милий ночує: чи в темному гаю, / Чи в бистрім Дунаї коня напува, / Чи, може, з другою, другую кохає, / Її, чорнобриву, уже забува?» («Причинна»). За словами М. *Рильського*, Шевченко пише про своїх героїнь так, «неначе говорить від їх імені, живе їх життям, бачить світ їх очима» (*Рильський М*. «Жіноча» лірика Шевченка // *НШК 10*, с. 23). Тут формальним носієм мови є наратор-розповідач, мова якого двоголоса, тобто поєднує два (в цьому разі — односпрямовані) голоси. Нерідко наратор передає чужі йому психологічну та фразеологічну позиції: «Сказано, шарпак, / То й одружився собі так» («Меж скалами, неначе злодій»), — тут наявне різноспрямоване двоголосся. Інколи автор у різний спосіб виділяє **чужу мову**: «Сам фельдфебель дивувались / І маршировкою, і всім, / І "благосклонні пребывали / Всегда к єфрейторам своїм"» («Юродивий») (див. *Чужа мова в поезії Шевченка*).

Б.1.3; Б.1.4. Просторовий план внутрішньої К. текстуально виявляється через описи — портрети, інтер'єр, пейзажі, що теж можуть бути побаченими у зовнішній просторовій перспективі очима або наратора, або ін. персонажів: напр., Ярина, проводжаючи Степана («Сліпий»), «на шлях поглядає. / Із куряви щось вигляне / І знов пропадає. / Ніби шапка через поле / Котиться, чорніє... / Ховається... мошечкою / Тілько... тілько... мріє, / Та й пропало…». Однак найчастіше, як і стосовно двох вищезазначених планів, відбувається поєднання просторового плану з **часовим**, утворюючи спільний **просторово-часовий** план. У Шевченковому ліро-епосі функціонують три типи нараторів: загальний та синхронний епічні розповідачі, які репрезентують автора, а також оповідач (Інший). **Загальний розповідач** може перебувати на ретроспективній (розповідає про минулі події — «Сотник», «Царі») або на проспективній позиціях (знає майбутнє, закрите для його героїв, — «Марія»); йому належить і сучасна подіям позиція «над» ними, погляд ніби з пташиного польоту («Минають дні, минає літо, / А Україна, знай, горить; / По селах голі плачуть діти — / Батьків немає» («Гайдамаки»). **Синхронний розповідач** перебуває ніби всередині подій, але на їхній периферії — як спостерігач-свідок; його часово-просторова позиція — тут і тепер (якщо йдеться про минулі істор. події, він переноситься у минуле і веде розповідь у т. зв. теперішньому істор. часі); причому йому властива т. зв. зовнішня перспектива — описано лише те, що може побачити зовнішній спостерігач, — жести, вираз обличчя, одяг, вчинки, події — поза їхньою психологічною мотивацією: «А тим часом світить / З усіх вікон у титаря. / Що-то там твориться? / Треба глянуть та розказать...» («Гайдамаки»). Цьому нараторові не дано проникнути у внутрішній світ героя. Натомість персонажеві-***оповідачу***, котрий презентує власну історію (як герої-оповідачі поем «Варнак», «Москалева криниця», «Відьма» та ін.), притаманний погляд зсередини — внутрішня психологічна, фразеологічна, часово-просторова позиції, а також і оцінна; водночас сам персонаж-оповідач є об'єктом авторської оцінки.

Б.1.5. При тому, що об'єктом авторської оцінки є уся фікційна «дійсність» твору і цю оцінку виражено в **загальній тональності** твору як неодмінній складовій його архітектоніки, — добір деталей (основа т. зв. **об'єктивної тональності** твору), а також прямі оцінки й характеристики, інтонаційний ореол образу кожного персонажа — т. зв. **інтонаційна тема (суб'єктивна тональність)** — можуть формуватися як з точки зору наратора, так і з точки зору персонажів, утворюючи **оцінний план** внутрішньої композиції. Система інтонаційних тем виражає авторське ставлення до зображеного, оцінну позицію і, накладаючись на предметну тональність зображеного світу, утворює загальну тональність естетичного об'єкта як його **ціннісний** аспект. Своєрідність плану оцінки полягає, по-перше, у його ієрархічності (оцінки з боку персонажів своєю чергою стають об'єктами авторської оцінки), а по-друге, у його інтерференції з усіма вищезгаданими внутрішньокомпозиційними планами. До прикладу, з усього змісту віршованої новели «У Вільні, городі преславнім» випливає негативна авторська оцінка міської докси з приводу трагедії двох закоханих: «Дивувались довго люди, / Де вона

сховалась, / Жидівочка та гадюча, / Що батька убила? / А вона вночі любенько / В Вілії втопилась».

Б.1.6. Рамки художнього світу для реципієнта є маркерами переходу від світу реального, в якому живе читач, до худож. світу твору — т. зв. дійсності героя. За словами Б. Успенського, сприймаючи твір, «читач стає — у тому чи іншому аспекті — на внутрішню стосовно цього твору точку зору. Але потім нам належить залишити цей світ — повернутися до власної точки зору, від якої ми великою мірою абстрагувалися у процесі сприйняття художнього твору» (*Успенский Б*. С. 182). Іншими словами, читач переходить від власної, зовнішньої щодо твору позиції до внутрішньої щодо нього, а наприкінці тексту здійснює перехід у зворотному порядку. Це є необхідною умовою сприймання зображеного як певного роду другої дійсності, власне, фікційної, віртуальної, а отже й умовою читацького вирозуміння та співпереживання персонажам; і здійснюється цей перехід завдяки спеціальній організації рамок твору (й окремого епізоду). Рамки творяться за участі компонентів сюжету (зокр. й позафабульних), суб'єктів викладу, складників внутрішньої, глибинної К., а також граматичних форм. Перспективація (В. Шмід — див. Б.1) лежить в основі розрізнення і типів нараторів, і внутрішньокомпозиційних точок зору, за Б. Успенським, — оцінної, психологічної, фразеологічної, часової, просторової (у В. Шміда відповідно: плани ідеологічний, перцептивний, мовний, часовий, просторовий).

Якщо у фольклорі рамками є традиційні зачини і кінцівки, повтори, паралелізм тощо, то в літ. творі прийомів побудови рамок значно більше. Шевченко послуговувався різноманітними прийомами творення рамок; серед них такі: 1) обрамлення — наявність рамочного розповідача («Мар'яна-черниця», «Москалева криниця», «Варнак» та ін.); пейзаж як обрамлення («Тополя», «Утоплена»), пейзаж у ролі увертюри («Причинна», «Княжна»); 2) фольклор. оповідний зачин («Наймичка»); 3) пісенний заспів — психологічний паралелізм («Чернець»); 4) комбінація «розповідач плюс оповідач» («Москалева криниця», 1847); ліричні фрагменти: 5) присвята («Тризна», «Неофіти»), 6) авторські звертання до читача («Сліпий», «Марина»), 7) молитва («Марія»), 8) дума чи пісня («Гамалія», «Сова»); 9) позафабульні фрагменти тексту — оцінки, коментарі, роздуми, інформативні моменти тощо (паратекстуальність, за Ж. Женеттом); 10) моменти переходу від передісторії до власне нарації («Наймичка») і від нарації до епілогу («Сліпий»); 11) зміна часової позиції розповідача-наратора — спомин («Тарасова ніч»), передбачення («Катерина»); 12) зміна граматичного часу як перехід від епізоду до епізоду; у великому творі, такому як, зокр., романтична епопея «Гайдамаки», цьому служить поділ на розділи.

Поема «Гайдамаки» (1841) має рамки кількох порядків. На поч., у вступі маємо філос. медитацію ліричного «власне автора» в ролі ліричної увертюри, а тоді звернений до своїх героїв-гайдамаків монолог ліричного героя-поета (що містить і фрагменти полеміки з шовіністичною критикою, рефлексію, посвяту В. *Григоровичу*); далі йде «Інтродукція» — передісторія подій. Завершується поема «Епілогом» (спомином ліричного героя-поета про почуті в дитинстві оповіді діда, кол. гайдамаки; зверненням до читача; рефлексією-плачем над долею Залізняка; медитацією ліричного «власне автора» — оплакуванням долі «заснулої» України). Далі йдуть: «Передмова», яка є авторською оцінкою істор. основи твору, звернення письменника — реального автора — до передплатників «Панове субскрибенти!». Ці фрагменти тексту утворюють ніби сходинки, що провадять у глиб тексту — до худож. світу твору і від нього — назад у читачеву реальність. Усередині текст поділено на розділи, котрі є текстуальним проявом членування сюжету і містять здебільшого один-два епізоди; кожен розділ і епізод має власні внутрішні рамки, що утворюються зміною місця й часу подій (членування на розділи — це т. зв. **зовнішня архітектоніка** як текстуальний прояв **архітектоніки внутрішньої**) (*Зунделович Я*. Архитектоника // *Литературная* энциклопедия: Словарь литературных терминов: В 2 т. М.; Лг., 1925. Т. 1).

Б.2. К. мовленнєва (розповідна, наративна) — це співвіднесеність суб'єктів викладу (або оповідних, наративних інстанцій) з формами мовлення; її компоненти — 1) способи викладу та 2) його композиційно-мовленнєві форми.

Б.2.1. Спосіб викладу буває: а) монологічний (розповідь від 1-ї, 2-ї чи 3-ї особи); суб'єктами викладу в поемах і баладах Шевченка виступають наратори — репрезентанти автора (розповідачі: загальний — в історії, синхронний — в епізодах); а також оповідач-герой чи персонаж власної історії (див. *Монолог*); б) діалогічний (діалог/полілог персонажів у теперішньому часі, з ремарками синхронного розповідача-спостерігача — тобто сценка, яка розгортається на очах у читача-слухача, як, напр., у розділі «Свято в Чигирині» в «Гайдамаках», на поч. поеми «Сліпий» тощо. Інколи Шевченко замінює діалогічною формою оповідь одного персонажа, як у поемі «Відьма» — це т. зв. псевдодіалог (див. *Діалог*).

Б.2.2. Композиційно-мовленнєві форми викладу — це, з одного боку, мовленнєві парадигми мислення, а з другого — форми висловлювання, засоби вербальної комунікації: опис, нарація (розповідь, або повіствування, оповідь), роздум.

а) **Опис** — семантична репрезентація предметності — зовнішнього вигляду переважно статичних реалій (предметів, людей, довкілля тощо); її граматичне оформлення — іменники, прикметники. Значно частіше, аніж до опису статичного, поет вдається до опису динамічного — семантичної репрезентації стану світу в його рухові, предикативності: зокр., передачі властивостей предметів у їхній динаміці («Зорі сяють; серед неба / Горить білолиций; / Верба слуха соловейка, / Дивиться в криницю» — «Гайдамаки»). Опис динамічний «зображує події наче за допомогою оптичної лінзи. Сутність цієї форми — одночасний перебіг подій в обмеженому просторі. Якщо в основі «опису» — предмети, то в основі «динамічного опису» — дії. Структурний зміст цієї форми — часове відношення звичайної послідовності, близьке до одночасності й співпокладеності» (*Брандес М. П.* Стилистический анализ. М., 1971. С. 105—106). Отже, в основі динамічного опису — дієслова, а також дієприкметники і дієприслівники («Реве та стогне Дніпр широкий»; «Чорніє гай над водою, / Де ляхи ходили; / Засиніли понад Дніпром / Високі могили» — «Причинна»).

б) **Розповідь, оповідь (нарація)** — композиційно-мовленнєва форма повідомлення про події, що вже відбулися, відбуваються у поточний момент чи відбуватимуться в майбутньому. Конкретними її різновидами в ліро-епосі Шевченка є розповідь від 3-ї особи розповідача-наратора, співвіднесеного з автором (у більшості Шевченкових поем); оповідь персонажа-наратора від 1-ї особи (напр., у поемах «Слепая», «Відьма», «Варнак», «Москалева криниця» 1857), а також змішані форми участі **чужої мови** в авторській розповіді (невласне пряма мова, заміщена мова, невласне авторська мова тощо). У наративному стилі Шевченка, якому властива гра внутрішньокомпозиційних планів, усі форми відтворення чужої мови виступають у контексті авторської розповіді, яка їх пояснює та оцінює, нерідко презентуючи й чужу просторово-часову, психологічну, оцінну позиції.

в) **Роздум (медитація)** — вербальна репрезентація плину думок. Це основна композиційна форма позафабульних (ліричних) авторських відступів — коментарів, суджень з приводу зображеного, ліричних рефлексій. Шевченко вкладає роздуми різного змісту в уста персонажів як їхню внутрішню мову, мрії, наміри, рефлексії тощо. Інколи він передає роздуми через застосовування різних видів чужої мови у складі партії наратора як психологічний та фразеологічний плани, належні персонажеві. До прикладу: «<...> а Галайда / <...> Тяжко-важко плаче, / Як дитина. Чого б, бачся? / В червонім жупані, / У золоті, і слава є, / Та нема Оксани; / Ні з ким долю поділити, / Ні з ким заспівати; / Один, один сиротою / Мусить пропадати» («Гайдамаки»).

Розповідна К. в ліро-епосі Шевченка, маючи обмежену кількість форм і типів викладу, набуває під пером поета багатоголосся, впливає на рух худож. часу (скажімо, опис і роздум його уповільнюють, розповідь з переліком подій — прискорює). Розповідна К., напр., балади «Причинна» нескладна: динамічний опис («Реве та стогне Дніпр широкий...») — авторська нарація — ліричний роздум («Така її доля...») — нарація з полілогом русалок — пісня матері-русалки — нарація. Та ці композиційні форми насичені голосами персонажів, взаємодією внутрішньокомпозиційних планів, що створюють мерехтіння взаємовідображень.

Шевченко, вихованець *Академії мистецтв*, де проблема К. в образотворенні була засадничою, компонуючи поетичні твори, свідомо використовував свій багатий культурний досвід — і не тільки фольклор. та літ., а й мист., включно з муз. і театр. враженнями (ця його мист. багатогранність ще має стати предметом окремого дослідження).

Літ.: Навроцький Б. «Гайдамаки» Тараса Шевченка: Джерела. Стиль. Композиція. Х., 1928; *Колесса Ф.* Студії над поетичною творчістю Шевченка // *Колесса Ф.* Фольклористичні праці. К., 1970; *Гнатюк М.* Українська поема першої половини XIX століття: Проблеми розвитку жанру. К., 1975; *Чамата Н.* Поетика контрасту в поезії Т. Г. Шевченка // *РЛ*. 1976. № 3; *Творчий* метод і поетика Шевченка. К., 1980; *Івакін Ю. О.* Поезія Шевченка періоду заслання. К., 1984; *Івакін Ю. О.* Нотатки шевченкознавця. К., 1986; *Чамата Н.* Композиція зіставлення в ліриці Шевченка // *РЛ*. 1989. № 12; *Мовчанюк В. П.* Медитативна лірика Т. Г. Шевченка. К., 1993; *Чамата Н.* Градаційна композиція в ліриці Шевченка // *НШК 33*; *Смілянська В.*, *Чамата Н.* Структура і смисл: Спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Тараса Шевченка. К., 2000; *Коцюбинська М.* Мої обрії: У 2 т. К., 2004. Т. 1; *Смілянська В.* Шевченкознавчі розмисли: Зб. наук. праць. К., 2005.

Валерія Смілянська

КОМПОЗИ́ЦІЯ прози Шевченка — один із аспектів форми літ. твору, взаємодія і співвіднесеність компонентів худож. цілого, його побудова. К. епічного твору спирається головно на фабульну основу й охоплює групування персонажів (система образів), оформлення сюжету (поєднання й чергування сцен, епізодів, позафабульних чинників та ін. разом із такими елементами і К., і сюжету водночас, як зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка), способи нарації тощо. К. у широкому розумінні розглядають на кількох рівнях: проблемно-тематичному, сюжетно-фабульному і мовленнєво-мовному (див.: Літературознавчий словник-довідник. К., 2006. С. 362; *Смілянська В. Л.* До проблеми композиції поем і балад Шевченка // *Шевченків* світ: Наук. щорічник. Черкаси, 2009. Вип. 2. С. 65). Деякі рос. літературознавці (Н. Тамарченко)

наполягають на тлумаченні терміна композиція лише у вузькому значенні як системи точок зору суб'єктів викладу (*Успенский Б*. Поэтика композиции. М., 1970) й зображення, групування їх у рамках певних композиційних форм мовлення і т. д. (див.: *Поэтика*: словарь актуальных терминов и понятий. М., 2008. С. 103). Однак, з огляду на тривалу традицію застосовування в укр. літературознавстві цього терміна, немає жодних підстав штучно звужувати його значення лише до взаємодії мовленнєво-мовних форм. Однією з визначальних характеристик К. є не тільки логічна структурованість та ієрархічність її різнорідних одиниць, а й взаємозумовленість, взаємодія усіх складників худож.-естетичної цілісності, їхня пронизаність багатосторонніми зв'язками.

Повість як вид епосу має низку особливостей К., гол. з яких — значно вищий ступінь упорядкованості й передбачуваності складових твору порівняно з ліричними жанрами, більша єдність і взаємодетермінованість тематики, сюжету, стилю, художньо-образних засобів тощо. Крім того, К. повісті, як і будь-якого ін. виду, істор. зумовлена, тобто викликана модифікацією жанру в конкретний період розвитку письменства і навіть літ. модою того часу. Водночас К. кожного твору разом з ін. формально-змістовими характеристиками визначає його худож. своєрідність.

За гол. композиційними засобами серед Шевченкових повістей можна умовно виокремити дві групи: написані на фабульній основі однойменних поем («Наймичка», «Варнак», «Княжна» — «Княгиня»), а тому помітно спрямовані на розгортання змісту відповідних ліро-епічних творів, і решта — здебільшого автономні в композиційному вирішенні («Музыкант», «Несчастный», «Капитанша», «Близнецы», «Художник», «Прогулка с удовольствием и не без морали»), в яких превалює чи то епістолярна форма, чи то форма подорожніх нотаток, щоденника і т. д., комбінуючись у різних варіаціях в окремій повісті.

Хронологічно найраніша повість **«Наймичка»** у заг. рисах повторює фабульну схему поеми, однак, порівняно з нею, Шевченко додав як істотні для розвитку дії епізоди, напр., зустрічі Лукії з корнетом, так і вочевидь необов'язкові — її поїздка до рідного села і зустріч із московкою, сцена з угорцем, який торгує ліками, тощо. К. ліро-епічної поеми позначилася і на повісті. Однак вона не могла бути визнана вдалою з огляду на значно ширші завдання, що їх ставив перед собою повістяр, і на вимоги епічного жанру. Несуттєво модифікувавши фабулу, Шевченко радикально перебудував сюжет: почавши свій твір переказом про Ромоданівський шлях, він далі звернувся до розлогих описів — дороги, села, свята обжинків. Натяк на зав'язку — зловісні солом'яні віхи, що означають розквартирування в селі кавалерії. Змінивши по тому місце дії, автор докладно описав хутір Якима Гирла, дав його портрет, навів низку побутових деталей. Власне зав'язка — знайдення підкинутої дитини, що його супроводжує тавтологічний діалог подружжя. Це розтягнуте обрамлення передує викладові подій і, крім того, перемежовується численними ліричними відступами, авторськими міркуваннями тощо.

Апробована в однойменній поемі фабула виявилася надто небагатою на перипетії та невідповідною розлогій повісті, перенасиченій позафабульними відступами-дигресіями. А гол. композиційна особливість повісті — разюча неспіввідносність окремих частин і худож. цілого, тобто непропорційність архітектоніки твору, що характерно для повістярської спадщини Шевченка загалом, а для ранньої повісті «Наймичка» особливо. Деталізовані описи часто не вмотивовані ані темою, ані розвитком сюжету, ряд діалогів — надто багатослівні. Приміром, на запитання Якима, який помітив на очах Лукії сльози, коли вона поглянула на колиску з немовлям, чи є в неї дитина, та відповіла, що її дитя померло. Ці й ін. свої запитання і відповіді прибулої він переповідає дружині: «Когда ты выходила за полуднем, то она взглянула на Марочка и заплакала. Я спрашиваю: "Чего ты плачешь?" А она мне и говорит: "И у меня было дитя, та Бог прибрал". Так вот оно что» (3, 72). Такий повтор уже відомої читачеві інформації свідчить про ваду сюжету.

У повісті збережено групування персонажів, протиставляння Лукії, подружжя Гирлів — з одного боку, корнетові — з другого. Отже, низку окремих епізодів повісті скріплено не лише фабульною лінією (*Кодацька Л*. 1968. С. 43), а й продуманою композиційною єдністю образів, наскрізний із яких — Наймичка — хоч і не завжди послідовно втримано в центрі уваги читача, однак йому виразно підпорядковано решту персонажів. Шевченко іноді надто докладно змальовує несуттєві обставини в житті окремих персонажів, зокр. навчання Марка в школі, побут і хворобу московки тощо.

Переробляючи поему **«Варнак»** (ідеться про першу ред. 1848, переписану до *«Малої книжки»*) в однойменну повість, Шевченко врахував досвід роботи над «Наймичкою», утримавшись від надміру екстенсивного розширення розповідного тла через численні побутові деталі, сюжетні відгалуження, дигресії. Він використав композиційну схему поеми: «Якихось кардинальних композиційних змін у повісті, порівняно з поемою, Шевченко не зробив. Як і в поемі, в ній майже немає відгалужень від основної сюжетної лінії; <...> все зосереджено навколо головного героя, про інших персонажів мовиться стисло <...>» (*Кодацька Л*. 1968. С. 55). Завдяки лаконічному,

послідовно витриманому обрамленню (на поч. і в кін. твору), порівняно швидкому переходу до оповіді Кирила, повість становить динамічну, компактну розповідь. Однак, на думку Б. *Навроцького*, в цій повісті «ми <...> стикаємось з дуже ускладненим початком, вставним автобіографічним епізодом, переобтяженням зайвими деталями, непотрібними ретардаціями дії, різними підходами ab ovo і у формальних, і у реальних моментах розгортання сюжету» (*Навроцький Б*. 1925. С. 179). Це істотне перебільшення, бо насправді в композиційній побудові «Варнака» помітно зростання майстерності письменника, який зумів скоординувати окремі частини в певну цілісність, зумовлену продуманою К. поеми, що була використана і в прозовому творі. Буквально кожний епізод і його місце у творі зумовлені заг. логікою розгортання сюжету і внутрішньою закономірністю розвитку гол. персонажа, чим забезпечено і стильову витриманість повісті.

Сюжет **«Княгини»**, як вважають, є найбільше трансформований, порівняно з ін. переробками поем. Л. Кодацька зазначає, що Шевченко, «скориставшись фабулою поеми, створив цілком відмінний, самостійний і незалежний від поетичного варіанта твір» (*Кодацька Л*. 1968. С. 127), у чому переконують і результати проведених досліджень (див.: *Навроцький Б*. 1925. С. 173—178; *Кодацька Л*. 1968. С. 125—147). Природно, що істотна варіація фабули викликала зміщення у прозовому сюжеті й К. загалом, зокр. Шевченкові довелося розв'язувати складні питання організації наративу, внаслідок чого з'явився оповідач-спостерігач (*Смілянська В*. 2005. С. 219) — Микитівна, ін. персонажі (Степанович), постать розповідача тощо. К. цієї повісті значно складніша за К. попередньої: письменникові вдалося розгорнути розповідну цілісність, уникнувши прорахунків, властивих «Наймичке». Так, твір починається автобіогр. вступом, що охоплює значний хронологічний відрізок життя автора і становить окремий мікросюжет у повісті. Це значно ускладнене порівняно з попередніми повістями обрамлення. Тож Б. Навроцький підкреслив, що автобіогр. епізод «сам по собі зроблений добре, але він занадто великий, мало зв'язаний з рештою сюжету якимсь взаємовідношенням хоч би психологічного характеру, щоб відігравати просто формальну ролю <...>» (*Навроцький Б*. 1925. С. 178). Такий Шевченків вступ справді непропорційно розлогий, однак як позафабульний чинник твору він пов'язаний із усім твором асоціативно-психологічними зв'язками, оскільки створює певний настрій, готує читача до сприймання головної розповіді. Композиційна техніка повісті, як і відповідної поеми, ґрунтується на протиставлянні «чудових картин природи села» й нужденного життя кріпаків (*Кодацька Л*. 1968. С. 133; див. також: *Навроцький Б*. 1925. С. 178). Цю ж антитезу зафіксовано й в обрамленні. Пор.: «Может ли быть место в этих милых приютах нищете и ее гнусным спутникам? Нет! А иначе человек был бы не человек, а простое животное. С этим сладким убеждением я проехал почти всю Черниговскую губернию, нигде не останавливаясь. С города Козельца мне нужно было взять в сторону от почтовой дороги — взглянуть поближе на мой эдем и даже выслушать сию печальную и правдивую повесть» (3, 157) — наприкінці автобіогр. вступу і в кінці твору та відповідної рамки: «…[я] сидел под хатою на призьбе и смотрел на противуположный берег Трубежа, на грустные остатки погоревшего села, невольно восклицая: "Вот тебе и село! Вот тебе и идиллия! Вот тебе и патриархальные нравы!"» (3, 177) — тобто те, що Шевченко тут ішов за певним композиційним планом, безсумнівно.

Часткову рацію мав Б. Навроцький, коли зауважив, що постать Микитівни з погляду формальної будови твору вочевидь є зайвою, адже оповісти історію княгині міг і Степанович. Шевченко прагнув змалювати симпатичний образ земляка з його своєрідною життєвою філософією — не випадково перехід від мандрівки розповідача до оповіді Микитівни відбувається за допомогою колоритної побутової сценки його зустрічі зі Степановичем, у якій сповна виявляються характеристичні риси нац. типу українця; згодом дізнаємося про непоказну добрість, коли він надав притулок погорільцям — княгині, її матері й дитині. Прозаїк усе ж не міг обійтися без постаті Микитівни, оскільки прагнув не лише змалювати тип укр. жінки, а й показати взаємини в панській родині зсередини, очима свідка. Цього не врахував дослідник. Не зовсім виправдане й детальне зіставляння К. поеми «Княжна» та повісті «Княгиня» для доведення тези про те, що «дія розгортається у прозовій композиції дуже поволі» (*Навроцький Б*. 1925. С. 178). У жодному разі не заперечуючи слушних висновків науковця щодо композиційних хиб, усе ж уважаємо такий аналіз не зовсім коректним з огляду на істотну відмінність у принципах і закономірностях побудови ліро-епічного й епічного творів (див.: *Державин В*. Лірика й гумор у Шевченковому «Журналі» // Шевченко. Х., 1928. Річник 1-й. С. 38).

Отже, у перших трьох повістях — тією чи ін. мірою переробках відповідних поем — Шевченко поступово опановував композиційну техніку епічного твору, підпорядковуючи властивий його поезії ліричний струмінь розповідному началу. Водночас письменникові не вдалося уникнути деяких прорахунків в архітектоніці цих творів.

Якісно вищий рівень складності композиційного вирішення спостерігаємо в **«Музыканте»**. З погляду

зовнішньої побудови повість складається з двох приблизно однакових частин, між подіями у яких умовно пролягло 20 років, що позначилося на архітектоніці кожного зі складників твору. Заг. задуму підпорядкована і К. фабульного (подійного) ряду сюжету, що, крім основного вектора розвитку подій, має ще й відгалуження у вигляді вставної розповіді Марії Тарасевич. Ієрархічну структуру має і кількарівневий сюжет, як це видно з відповідної схеми (див.: *Боронь О*. Поетика повісті Тараса Шевченка «Музыкант» // *СіЧ*. 2010. № 3. С. 35—36). У цій повісті Шевченко успішно застосував і мотив мандрівки, апробований у «Княгине», що дав змогу поєднати низку різнорідних епізодів і забезпечити водночас переходи від одного до ін., а це свідчить про важливе композиційне значення названого прийому. Ще одним композиційним засобом була популярна в європ. л-рах і рос. л-рі, 1820—30-х зокр., епістолярна форма, завдяки якій сповна розкрився характер Тараса Федоровича, гол. героя повісті. Авторові вдалося уникнути багатослівності, викликаної необхідністю переказувати події, що відбувалися у різних місцях. До епістолярію Шевченко звертається й у пізніших повістях — «Близнецы», «Художник», «Прогулка с удовольствием и не без морали» (див.: *Кузьменко В*. С. 30—37).

У повісті **«Несчастный»** Шевченко зводить обрамлення до мінімуму, крім того, вдаючись, як і у «Варнаку», у побудові сюжету до ретроспективної перестановки — після лаконічного ліричного вступу вводить сцену зустрічі з дивного вигляду «белокурым юношей», історію якого викладено згодом у хронологічній послідовності. У творі діє значно більша кількість, порівняно з попередніми повістями, досить вправно змальованих другорядних персонажів. Водночас письменникові не пощастило позбутися характеристичних вад К.: надто докладно, із зайвими деталями, а подекуди й дещо плутано з'ясовуються передісторії персонажів. Так, приміром, розказано про обставини одруження батька Марії Федорівни; не вмотивовано й історію звабленої підступним мічманом мамзель Шарнбер, із якою випадково зустрічається мати Іполита в Юлії Карлівни. Все це уповільнює розвиток основної фабульної лінії, небагатої на зовнішні перипетії, обмаль яких прозаїк, очевидно, намагався надолужити. Загалом і опис побуту, перемежований дрібними подіями, і подальше прискорення розгортання сюжету готують читача до розв'язки, що містить пояснення вміщеного на поч. твору епізоду. У такий спосіб Шевченко майстерно тримає напругу й викликає інтерес читача до викладених подій. Вирішенню цього завдання сприяє і динаміка діалогів (скажімо, між Марією Федорівною та її чоловіком), насиченість їх підтекстом, особливо порівняно з «Наймичкою».

Композиційну єдність повісті забезпечує не гол. персонаж, як в ін. повістях, адже у творі відсутній позитивний тип героя, а провідна, чітко окреслена думка — про згубні наслідки відсутності належного виховання, що пронизує всі фрагменти тексту, визначає логіку його побудови. Збалансовано й суб'єктну організацію повісті, співвідношення т. зв. точок зору, зокр. переконливо відтворено навіть своєрідний хід міркувань розумово і морально неповноцінного Іполита.

Ще ускладненішою є К. повісті **«Капитанша»**, в якій, окрім уже апробованого мотиву мандрівки, Шевченко вдається до такого засобу, як вставна повість, рукопис якої розповідачеві передає його приятель. Однак, на думку Б. Навроцького, К. твору завадило те, що повість про капітаншу помилково вправлено в «раму» оповідання про випадкову подорожню пригоду: 1) розповідач дорогою до свого приятеля зовсім випадково стикається саме з Туманом; 2) приятель також випадково виявляється паном Тумана й нареченим дочки капітанші. Фактично непотрібною виявляється «рама» вставної повісті (*Навроцький Б*. 1925. С. 169). Проте навряд чи письменник міг би уникнути названої композиційної хиби, відокремивши, як пропонував Б. Навроцький, реальні й формальні елементи, бо гол. герой вставної повісті був би незнайомий розповідачеві, тоді як автору належало відтворити враження від безпосереднього спілкування зі своєрідним типом українця — Якимом Туманом. У будь-якому разі йому вдалося, попри ці й ін. композиційні недоліки, зберегти цілісність і послідовність дії: заінтригувавши читача постаттю химерного корчмаря, автор згодом розкриває сутність його непоказного геройства за допомогою свідчень очевидця, автора вставної повісті — батька розповідачевого приятеля. Шевченко застосовує і такий композиційний прийом, як повторення сюжетної ситуації з протилежною розв'язкою. Так, історія звабленої ад'ютантом француженки завершується народженням дитини та смертю матері, натомість доля цієї дитини — Варі, теж обдуреної, але вже молодим капітаном, складається цілком щасливо завдяки високоморальному вчинку Якима. Така антитеза зв'язує сюжетні вузли вставної оповіді в композиційне ціле. У «Капитанше» використано характерний для Шевченкових повістей фінал закритого типу, тобто дія закінчується весіллям, так само, як і в повісті «Музыкант».

Повість **«Близнецы»** засвідчує збільшення обсягу та, відповідно, ускладнення композиційної структури, дедалі помітніше у пізніших прозових творах Шевченка. Інтрига зав'язується буквально одразу — через віднайдення немовлят, однак далі письменник не зраджує вироблену композиційну побудову. Своє-

рідним ключем до її розуміння є такий пасаж із твору: «Сначала опишу со тщанием место, т. [е.] пейзаж; потом опишу действующих лиц, их домашний быт, характеры, привычки, недостатки и добродетели, а потом уже, по мере сил, приступлю к драме, т. е. к самому действию. Метода, или манера, эта не новая, но зато хорошая манера» (4, 16). Завдяки цьому оголюванню худож. прийому можна переконатися, що прозаїк послідовно дотримується заявлених композиційних принципів у всіх своїх повістях. Крім того, мала значення, мабуть, і невпевненість у власних силах. Не зовсім виправдані з погляду розвитку сюжету зустрічі Левицького з Котляревським і монастирським басом та ін. помітно уповільнюють розвиток і так небагатої на події фабули. Шевченко, сказати б, підміняє сюжетні перипетії нанизуванням оригінальних типажів і видовищних пейзажів.

У К. повісті вагоме місце посідає епістолярій: на контрасті разюче протилежних змістом і формою листів Саватія та Зосими вибудувано уявлення про несхожість їхніх характерів. Помітну стильову відмінність мають нечисленні вкраплення з листів Степана Мартиновича. У другій половині твору він поєднує епістолярну форму зі щоденниковою, що дало змогу ввести надто розлогі й рясні описи одноманітної, але екзотичної для тодішнього читача природи казах. степів. У своєрідних «щоденникових» листах Саватія з-за Уралу застосовано й подорожні враження самого автора-солдата. Ін. словами, свідомий подієвої бідності твору Шевченко компенсував цю ваду розмаїттям і майстерним варіюванням композиційних засобів, що мало на меті природним чином переводити увагу реципієнта з однієї картини на іншу. Цьому ж завданню, очевидно, підпорядковано й появу наприкінці твору розповідача, який виконує службову роль, забезпечуючи бачення подій на хуторі після смерті Никифора Сокири та за відсутності Саватія.

Дещо невмотивованим виявилося продовження повісті після фактичного завершення фабульної дії зі смертю Зосими. Однак пронизаний автобіогр. мотивами фінал твору містить важливі для Шевченка ліричні спогади і є ніби обрамленням листа Саватія про його одруження (див.: 4, 109—119). Цей фрагмент доцільно розглядати як епілог повісті, механічно приєднаний до попереднього викладу.

У наступних повістях письменник не використовує якихось нових композиційних засобів, віддаючи перевагу апробованим прийомам. Так, у **«Художнике»** він відмовляється від розлогих екскурсів, обмежуючись лаконічним вступом, що, за спостереженням Ю. *Барабаша* (*Барабаш Ю*. (Авто)портрет художника замолоду («Художник») // *Барабаш Ю*. Тарас Шевченко: імператив України. Історіо- й націософська парадигма. К., 2004. С. 159), не має тематичного зв'язку з подальшим викладом (але має зв'язок смисловий), і відразу переходить до дії. Композиційна особливість твору — вкрай ускладнена структура оповіді: «Текст повісті не є однорідним, монолітним наративом, він великою мірою інтертекстуальний; автобіографічна оповідь не моно-, а *полі*логічна, являє собою доволі складне плетиво з різних оповідних прийомів, контрапункт різних точок зору, гру ракурсів, зміну позицій спостереження, постійне "перетікання" нарації з одного текстового рівня на інші» (Там само. С. 147—148). Спершу події викладено від імені оповідача, не тотожного авторові, в якому вгадуються риси І. *Сошенка*, згодом — вустами протагоніста, прототипом якого, як відомо, був молодий Шевченко, потім знову з'являється партія розповідача тощо. Суттєвих модифікацій у повісті зазнає широко вживана письменником епістолярна форма: значна частина твору становить майже суцільний епістолярний монолог гол. героя, натомість раніше в Шевченкових повістях траплялися лише епістолярні вставки, інкрустації, перемежовані відавторськими репліками чи коментарями персонажів твору. Переважну більшість цих листів присвячено описам буднів героя, його міркуванням із того чи того приводу, що загалом відтворює складний процес становлення особистості, розширення інтелектуальних і творчих обріїв. Подіями можна вважати хіба що весілля й розлучення К. Брюллова, від'їзд і повернення Штернберга, одруження Художника. Як і в решті повістей, у «Художнику» переважає описовість, наявні невиправдані для худож. цілого персонажі, епізоди й позафабульні відступи, приміром, штучна вставка про бездушних красунь (див.: 4, 199—200) — у полі зору читача на той момент немає жодної красуні взагалі. До появи цих та ін. компонентів причинилися, звичайно, автобіогр. спогади й свіжі переживання: бажання відтворити їх переважило резони композиційної доцільності. У суті, гол. сюжетний вузол твору — захоплення молодого Художника Пашею, яке, зрештою, призвело його до життєвої і творчої катастрофи. Малопереконливість і надуманість такого фіналу, що його автор пов'язав напрямки з одруженням, є очевидною. І це не могло не вплинути на химерну структуру К. загалом: нагромадження ряду картин, портретних характеристик, міських пейзажів і т. д. не має свого підтвердження у розв'язці, не пояснює їхніх функцій у тканині худож. цілого. Однак загалом Шевченкові вдалося вправно організувати суб'єктну структуру оповіді — одну з найскладніших у його прозі, — логічно й послідовно витворити сюжет, забезпечити композиційну єдність завдяки цілісному образу гол. героя.

Найобсяжніша повість Шевченка **«Прогулка с удовольствием и не без морали»** є водночас найаморфнішою в композиційному сенсі, попри спроби письменника надати їй певної стрункості, розділивши на дві частини та низку підрозділів. Зрештою повість розпадається на окремі картини, епізоди, описи, численні позафабульні відступи тощо. Важливий композиційний засіб, до якого вдається Шевченко, щоб організувати худож. матеріал у цілість, — це мотив мандрівки, зчаста використовуваний у рос. письменстві першої третини 19 ст. (див., напр., записки «Подорож до південної Росії в листах, виданих В. Ізмайловим», 1800—02; «Подорож до Малоросії» П. Шалікова. 1803—04. Ч. 1—2), зокр. і суто худож. творах — у пікарескному романі «Мертві душі» М. Гоголя, творчість якого була зразком для Шевченкової прози. Не випадково авторові довелося змінити первісну назву з «Матроса», яка акцентувала центр. постать твору, на остаточну, що переносить увагу на формальне обрамлення повісті — мандрівку розповідача, яка дає змогу послідовно нанизувати епізоди, вводити розлогі істор., публіцистичні й ін. відступи, автобіогр. спогади. Зазвичай він використовує буквально кожну нагоду, щоб вставити до розповіді велемовні міркування з того чи ін. приводу, а здебільшого без жодного приводу, що не сприяє композиційній чіткості й витриманості. Скажімо, механічно приєднаною до попередньої розповіді є гостина в Прехтелів, у яких наратор побував унаслідок випадкової ранкової прогулянки. «Прогулке...» властива і вкрай нескладна фабульна схема, що становить, у суті, надто лапідарний для епічної форми зародок: поранений матрос як винагороду просить звільнити з кріпацтва свою сестру. Слід визнати, що письменникові не пощастило на основі цього первісного мотиву написати твір із розвинутим епічним началом. На таких же правах постає і ліричний струмінь, щоріднить повість з поемою. Фінал твору — традиційний для Шевченкової прози закритий його різновид: листовне повідомлення про плановане одруження відставного матроса з дочкою Прехтелів.

Багатослівність і композиційну непродуманість повісті відчував і Шевченко, про що свідчить його запис у Щоденнику від 31 жовт. 1857: «Сегодня только наконец дочитал своего “Матроса”. Он показался мне слишком растянутым». На відміну від решти повістей, у цій більшою мірою помітна відсутність логічних зв’язків між частинами твору — лише хронологічна послідовність, малопізнавальні відступи, повтори з ін. прозових творів, приміром, автобіогр. згадки про «залізні стовпи», риторичні обвинувачення на адресу малоосвічених красунь, — це варіації сказаного раніше й з ін. приводів. Відсутність композиційного плану та єдності зумовлено насамкінець і перенасиченістю побутовими подробицями, на тлі яких втрачає своє значення й вагу постать гол. героя, що могла б, як в ін. повістях, забезпечити логіку побудови твору в цілому. За допомоги мандрівки Шевченкові загалом вдалося впорядкувати твір у певну цілісність.

Отже, стислий розгляд побудови повістей засвідчує, що Шевченко певною мірою опанував основні композиційні засоби, поширені в рос. л-рі другого плану 1820—40-х, подекуди, як на сьогодні, доволі штучні. Він, однак, не вповні врахував досвід О. Пушкіна, М. *Лермонтова*, М. Гоголя. Його прозова композиційна техніка була анахронічною в 1850-ті, не кажучи вже про час, коли повісті вперше з’явилися друком, — кінець 19 ст. Попри це, в Шевченкових творах можна помітити нелінійне зростання майстерності в розроблянні К. повістей, обсяг яких збільшувався, як і кількість персонажів, ускладнювалася наративна структура. Щоправда, іноді, як у повісті «Капитанша» й деяких ін., суб’єктна організація, відповідно до поширених у тогочасній л-рі прийомів, — надміру ускладнена, штучна.

Шевченко — прихильник послідовного неквапливого розгортання розповіді, хронологічного нанизування епізодів, численних позафабульних відступів, поєднаних із основним розвитком дії іноді лише асоціативно. Фабульна схема — переважно нерозвинута, надто проста для значного текстового матеріалу, часто не витримано пропорційність, взаємозумовленість частин і цілого. Прозові твори містять вступ, докладну експозицію, портретну та психологічну характеристику персонажів, виклад власне історії. Більшість повістей, крім того, мають обрамлення, що різниться обсягом і вмотивованістю. Як правило, Шевченко мислив композиційну цілісність своїх повістей через героя, який опиняється у центрі уваги читача. Водночас письменникові завжди вдавалося забезпечити внутрішню логіку характеру. Однак чи не найважливішим засобом єдності твору є продумана наративна стратегія, чільне місце в якій посідає автобіогр. образ розповідача (докл. див.: *Смілянська В. Л.* С. 220).

Літ.: Навроцький Б. Т. Шевченко як прозаїк: (Порівнюючий розгляд прозової і ліро-епічної композиційної техніки творчості Шевченка) // Червоний шлях. 1925. № 10; *Багрій О. В.* Т. Г. Шевченко. Х., 1930. Т. 1: Оточення. Мотиви творчості. Стиль; *Навроцький Б.* Шевченкові повісті // *Навроцький Б.* Шевченкова творчість. Збірка ст. Х.; К., 1931; *Кодацька Л.* Однойменні твори Т. Г. Шевченка. (Порівняльний аналіз поем і повістей «Наймичка», «Варнак», «Княжна» — «Княгиня»). К., 1968; *Кодацька Л.* Художня проза Т. Г. Шевченка. К., 1972; *Кузьменко В. І.* Архітектоніка повістей Шевченка: епістолярна форма як домінуючий принцип побудови творів // *ШСт 5*; *Смілянська В. Л.* Шевченкознавчі розмисли: Зб. наук. праць. К., 2005.

Олександр Боронь

«КОМУ́ ВНИЗ» — укр. рок-гурт (Київ). Склад: А. Середа (композитор, поет, клавішні, вокал), В. Макаров (гітара), Є. Разін (ударні), С. Степаненко (бас-гітара), В. Малюгін (гітара, вокал). Заснований 1988. Працює у стилі психоделічного арт-року, козацької готики, укр. язичницької готики. Єдиний із рок-гуртів номінувався на Нац. премію України ім. Тараса Шевченка (2007).

На першому фестивалі «Червона рута» (1989, Чернівці) гурт виступив з прем'єрою пісні «Суботів» (1983, муз. А. Середи, слова Шевченка), здобувши 2-ге місце в жанрі рок-музики. Окремий тематично-образний напрям гурту становлять композиції на тексти укр. поетів: Шевченка, В. *Самійленка*, О. *Олеся* та ін. Серед них найширше представлено поезію Шевченка: «Суботів», «Розрита могила», «До Основ'яненка» та «Микита Швачка», які увійшли до альб. «In Kastus». У шевч. творах гурту технічно-стильові засоби готичного року поєднуються з укр. пісенною традицією, бандура органічно перегукується з електрогітарою, жорстка декламація — з мелосом козацьких пісень і думними заплачками. Гнучка драматургія наближує ці композиції до поширених в укр. традиції жанрів думи та вокальної поеми, водночас радикально віддаляючи від типових зразків сучасної поп-естради.

Дискографія. Аудіокасети: In Kastus. К., 1994; CD: In Kastus. США, Omni Sphere. 1997; In Kastus in Vivo. К., 2000; Кому вниз. Українська рок-антологія. К., 2003; MP-3: Кому вниз. К., 2006.

Літ.: Стах В. «Кому вниз» — до Шевченківської премії // Україна молода. 2007. 8 лют.

Наталія Костюк

КО́НДРА Ярослав Миколайович (4.04.1910, с. Юр'ямпіль, тепер Борщівського р-ну Терноп. обл. — 15.12.1944, Львів) — укр. поет. Закінчив 1936 Львів. політехнічний ін-т. Належав до літ. організації «Горно». Друкувався в журн. «Нові шляхи» та «Вікна». Починав як поет-символіст (неопубл. зб. «Багаття», 1927), еволюціонував до пролетарської риторики (зб. «Юрба», 1931). Автор розвідок про творчість І. Франка, В. *Бобинського*, П. *Тичини*, В. *Сосюри*, М. *Терещенка*.

Вплив Шевченка позначився на циклі сонетів «Сонце нам оддайте» (1930) та ін. творах, в яких зображено суспільне буття Зх. України в часи її належності до польс. держави. У ліричній поемі «Шевченко напровесні» (1930), написаній у типово символістській манері, виведено образ Шевченка як поборника відродження укр. народу.

Тв.: Поезії. Л., 1958.

Микола Ткачук

КОНДРАТЮ́К Микола Кіндратович (5.05.1931, м. Старокостянтинів, тепер Хмельн. обл. — 16.11.2006, Київ) — укр. оперний і камерний співак (баритон) і педагог. Народний артист Української РСР (1973). Народний артист Союзу РСР (1978). Лауреат Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (1972). Закінчив 1958 Київ. консерваторію (у О. Ґродзинського). У 1962—63 стажувався в міланському театрі «Ла Скала». У 1957—59 — соліст Держ. народного хору ім. Г. Верьовки, у 1959—66 — Київ. театру опери та балету, у 1966—74 — Укрконцерту та Київ. філармонії. З 1968 — викладач, з 1979 — проф., у 1974—83 — ректор, 1994—2006 — зав. кафедри сольного співу Київ. консерваторії. Мав голос теплого, благородного тембру, чітку і виразну дикцію, досконало володів технікою.

М. Кондратюк

Виконував партію Гната в опері «Назар Стодоля» К. *Данькевича* (1961, Київ. театр опери та балету ім. Т. Г. Шевченка, тепер *Національна опера України імені Т. Г. Шевченка*), а в концертах — романси на вірші Шевченка, зокр. «Із-за гаю сонце сходить» К. *Стеценка*.

Літ.: Задерацкий В. В расцвете творчества // Советская музыка. 1977. № 10; *Майборода П*. Крила пісні // Радянська Україна. 1981. 5 трав.; *Антонюк В. Г*. Традиції української вокальної школи. Микола Кондратюк. К., 1998.

Іван Лисенко

КОНЕ́СЬКИЙ (Конески) **Блаже** (19.12.1921, с. Небрегово, побл. м. Прилепа, Пд. Македонія — 7.12.1993, м. Скоп'є) — македон. письменник, критик, перекладач і мовознавець. 1939 закінчив гімназію в м. Крагуєвац (Сербія). Навчався у 1939—41 у Белград. ун-ті. 1944 закінчив слов'ян. філологію в Софійському ун-ті (Болгарія). Працював викладачем. У 1958—60 — ректор ун-ту в Скоп'є. У 1967—75 — президент Македон. академії наук і мист-в. К. — автор літературознавчих і мовознавчих праць: «Македонська література XIX ст.» (1950—52), перша «Граматика македонської літературної мови» (у 2 т., 1952, 1954), «Словник македонської мови» (у 3 т., 1961, 1965, 1966), «Історія македонської мови» (1961—66), «Мова македонської народної поезії» (1988), 13 зб. поезій,

Б. Конеський

2 кн. прозових творів, ряду перекл. переважно зі слов'ян. мов. Переклав «Заповіт» Шевченка (вперше надрук. 18 лют. 1987 у літ. додатку до газ. «Нова Македонија» — тижневику «Лик» [Скоп'є]. Учасник Міжнародного форуму діячів культури в Києві (трав. 1964), на якому виступив із промовою. У ній, зокр., сказав: «Шевченко, як ніхто інший, міг вирвати із серця слово во славу свободи і вогненне слово прокляття тим, хто пригноблював народ. Слово Шевченка схвилювало і людей нашої країни, які так довго страждали в ярмі рабства і так пристрасно жадали свободи».

Пер.: Завет // «Заповіт» [Антол. пер.].

Іван Ющук

КОНЕЦПО́ЛЬСЬКИЙ (Koniecpolski) **Станіслав** (бл. 1592 — 12.03.1646, Броди, тепер місто Львів. обл.) — військ. і держ. діяч Речі Посполитої, каштелян краків. (1633—46), гетьман польний коронний (1632—46), один із найбагатших і найвпливовіших магнатів Речі Посполитої, володів численними маєтностями в Зх. та Правобережній Україні. Був ініціатором будівництва фортеці Кодак на *Дніпрі*, фортеці у Бродах, палацу в Підгірцях. Брав участь у воєнних походах проти Москов. держави (поч. 17 ст.), Швеції та Пруссії (1620-ті), Османської імперії (1620—30-ті), а також у битвах на території України. Командував каральними польс. військами, які придушували повстання М. Жмайла (1625), Т. *Федоровича* (Трясила; 1630), *Павлюка* (1637), Д. Гуні та Я. *Острянина* (1637—38). Шевченко в поемі «Тарасова ніч» (1838) назвав його «поганим Конецпольським». У творі зображено битву, що сталася в трав. 1630 під *Переяславом*, коли повстанці Тараса Трясила завдали значних втрат польс. військам. Про місце на лівому березі р. *Альти*, де «совершилась кровавая, или Тарасова, ночь в 1547 году» Шевченко згадав — із помилкою в даті — у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» (4, 17).

Літ.: Podhorodecki Ł. Stanisław Koniecpolski, ok. 1592—1646. Warszawa, 1978.

Юрій Мицик

КОНИ́СЬКИЙ Георгій (світське ім'я — Григорій Йосипович; 20.11/1.12.1717, м. Ніжин, тепер Черніг. обл. — 13/24.02.1795, м. Могильов, тепер Білорусь) — укр. і білор. письменник, богослов, церк. історик, видавець, педагог, церк. і політ. діяч. Син ніжин. бургомістра. З 11 років навчався у Києво-Могилянській академії. Закінчив її 1743 і як блискучий студент був залишений у ній викладачем. Наступного року прийняв чернецтво. Читав курси поетики, філософії, богослов'я, займаючи послідовно посади вчителя, проф., префекта і в 1751—55 — ректора. 20 серп. 1755 волею імператриці Єлизавети був висвячений у Києві в сан єпископа Білоруського і переїхав до Могильова. У Варшаві 1765 К. подав королю *Станіславу-Августу Понятовському* меморіал «Права і вільності тих, хто сповідує грекосхідну віру», де захищав принцип віротерпимості. Відкрив у Могильові семінарію (1757) і друкарню, відбудовував у єпархії православні церкви. У своїй боротьбі на захист (а після розділу Польщі 1772 — і поширення) православ'я у Білорусі спирався на підтримку рос. імператриць, спочатку Єлизавети Петрівни, згодом — *Катерини II*. 1783 його було висвячено в сан архієпископа Білоруського (Могильовського) і призначено членом Синоду. К. — автор курсу поетики, драми-мораліте «Воскресеніє мертвих» (1746—47), різноманітних поетичних творів у дусі шкільної поезії, численних проповідей, листів давньоукр. і польс. мовами.

Невідомий автор. Портрет Г. Кониського. Полотно, олія. 18 ст.

Шевченко на засланні двічі, в листах від 3 січ. і від 15 листоп. 1852, просив О. *Бодянського* прислати йому «Кониського», але одержав «*Історію Русів*» лише в 1-й пол. 1854. Він, як і багато його сучасників, вважав К. автором «Історії Русів», а тому переносив у своє сприймання його постаті враження від особистості цього анонімного історика-патріота. Саме тому поет робить К. залаштунковим персонажем повісті «Близнецы». Герой її, дрібний укр. шляхтич Никифор Федорович Сокира, отримує у спадок від свого вчителя, переяславського протоієрея Григорія Гречки, частину його б-ки, а саме вид. «древних классиков, еврейскую Библию, французскую энциклопедию и рукописный экземпляр летописи Конисского» (4, 22). Коли античні класики в оригіналі та Берешит мають підкреслити гуманістичну освіченість укр. інтелектуальної еліти кінця 18 ст., то якісь томи 35-томної паризької «Енциклопедії, або Тлумачного словника наук, мистецтв і ремесел» (1751—80) — її обізнаність у тодішній західноєвроп. науці та суспільній думці найвищого рівня. Натомість «літопис Кониського» є символом патріотизму та вільнолюбства ідеальних героїв повісті Шевченка.

Персонажем повісті К. стає тому, що зазначений рукописний прим. «Історії Русів» має дарчий напис: на його першому аркуші «было написано собственною

рукою преосвященного тако: “Юному моему другу и собрату Григорию Гречке, доктору богословия и других наук, на память посылает смиренный Г. Конисский”» (4, 22). Вигаданий автором рукопис одержує т. ч. і видуманий дарчий напис, що ніби унаочнює гіпотезу авторства К. стосовно «Історії Русів». Цікавим здається й ін. аспект цього напису, пов'язаний із постаттю Григорія Гречки. Це персонаж вигаданий, але має, як уважають, істор. прототип. Так, К. *Сєкарєва* у коментарі до повісті вказує: «Можливо, Шевченко має на увазі Стефана Гречину, товариша І. Леванди по навчанню в Київській академії, пізніше переяславського протоієрея» (4, 490). Існують дві можливості: або Шевченко просто забув ім'я й точне звучання прізвища протопопа, або змінив їх навмисно. Оскільки Іван Леванда і Григорій Сковорода, зображені в повісті теж з белетристичною вигадкою, зберегли свої імена та прізвища, вірогіднішим здається перше припущення. Але безперечним анахронізмом у дарчому написі Григорія Гречки є називання «юного моего друга» «доктором богословия и других наук»: в Російській імперії цей вчений ступінь з'явився 1819.

В ін. текстах Шевченка (як, до речі, й в ін. контекстах повісті «Близнецы») К. згадувано лише як автора «Історії Русів». Так, у «Приписах» до «Гайдамаків» поет подав істор. коментар про безчинства поляків, посилаючись на джерело: «(Георгій Кониський)». Так само й у повісті «Близнецы» є посилання на «Конисского» як на істор. джерело: «На этом же месте, по сказанию Конисского, совершилась кровавая, или Тарасова, ночь в 1547 году» (дата помилкова; 4, 17). Але частіше тут «Конисский» згадується, коли ставлення Никифора Федоровича до «Історії Русів» використовується як елемент його характеристики. Із скромності приховуючи свою освіченість, Никифор Федорович не тримав книжок на виду, тож навіть розповідач, його добрий приятель, «часто гостил у него по несколько дней и, кроме Конисского летописи, не видел даже бердичевского календаря в доме. <...> Летопись же Конисского, в роскошном переплете, постоянно лежала на столе, и всегда заставал я ее раскрытую» (4, 25). Перед смертю Сокира заповів прийомному синові Саватію «летопись Конисского» і гуслі, теж отримані від Григорія Гречки. Проте Саватій, одержавши нарешті батьківський спадок, знаходить його, після хазяйнування брата Зосими, у жалюгідному стані: «Псалтырь же его [Никифора Федоровича. — *Ред.*] священная, Геродот его, единая его радость — летопись *Конисского* наполовину изорвана для закуривания трубок» (4, 102).

У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» «двуглавые орлы», зображені на кахлях пічки в попівській хаті, нагадали розповідачеві «наивный рассказ Конисского о таком же изображении на кафле, стоившем бедному хохлу пытки и жизни» (4, 250). Насправді ж в «Історії Русів» поміщик постраждав інакше: «…орлы стоили помещику хорошего табуна лошадей и коров с денежным приданым» (*История* Русов. М., 1846. С. 239).

Тв.: Собр. соч. Георгия Конисского, архиепископа белорусского. СПб., 1835. Ч. 1—2; Воскресеніє мертвих // Українська література XVIII ст. К., 1983.

Літ.: *Павлович М.* Георгий Конисский, архиепископ могилевский // Христианское чтение. 1873. № 1; *Житецкий П.* Памяти Георгия Конисского // *КС*. 1895. № 2; *Кашуба М. В.* Георгий Конисский. М., 1979; *Кашуба М. В.* Георгій Кониський — світогляд та віхи життя. К., 1999.

Станіслав Росовецький

КОНИ́СЬКИЙ Олександр Якович (псевд. — Верниволя, Дрозд, Перебендя та ін. — 6/18.08.1836, х. Переходівка, тепер село Ніжинського р-ну Черніг. обл. — 29.11/12.12.1900, Київ) — укр. письменник, педагог, громадський діяч, історик л-ри, автор першої наук. біографії Шевченка. Учився в черніг. гімназії (з 1845), звідки його виключено за писання віршів укр. мовою (1849); далі навчався в ніжин. дворянському уч-щі, але через матеріальні нестатки і хворобу зору був змушений перервати навчання (1852). Згодом працював судовим урядовцем у Прилуках, Полтаві, став членом Полтав. громади, а з появою недільних шкіл активно займався шкільництвом: викладав, завідував б-кою, книгарнею, написав і видав підручник для недільних шкіл «Українські прописи» (1861), працював над «Арифметикою, або Щотницею» (1863), друкував у «Черниговских губернских ведомостях», «Черниговском листке», «*Основі*», а також у галицьких часописах — «Слові», «Меті», «Галичанині» вірші, оповідання та дописи про місцеві справи. Виступав він і в «*Искре*» з викривальними матеріалами. 1862 недільні школи заборонено, а діячі укр. громад зазнали переслідувань, арештів. Недаремно 1901 С. *Єфремов* писав, що життєпис К. «буде разом з тим у деякій мірі історією українського руху за останні 40 літ» (*Єфремов С.* Жертви нашого лихоліття: М. Т. Симонов, С. Д. Ніс // *ЛНВ*. 1901. Т. 14. С. 38). К. заарештовано за поширення «малоросійської про-

О. Кониський

паганди» і в січ. 1863 без суду вислано до м. Вологди під поліційний нагляд із забороною легальної роботи; 1864 — вислано у м. Тотьму. Наступного року через тяжку недугу зору К. дозволили жити у Воронежі, а невдовзі й виїхати за кордон для лікування. По дорозі до Львова К. в Петербурзі особисто познайомився з М. Костомаровим, з яким раніше листувався у справі укладання підручників для народних шкіл; у Львові зустрічався з К. *Сушкевичем* та ін. прихильниками українства. По лікуванні у Дрездені й Лейпцигу одержав дозвіл жити в Херсон. губ., де опинився в м. Бобринці під поліційними утисками; єдиним просвітком було приятелювання з М. *Кропивницьким*. Наприкінці 1866 міністр П. Валуєв дозволив К. жити в Катеринославі й займатися адвокатською практикою. К. продовжував писати «у стіл»; значну частину написаного поліція 1871 вилучила й не повернула. Нарешті 1872, коли за наказом *Олександра II* його було звільнено, К. переїхав до Києва, де взяв активну участь у діяльності Київської Старої громади, яка дедалі дужче відчувала урядові утиски. І. Франко засвідчив, що саме К. належить ідея заснування 1873 за кордоном у Галичині літ. т-ва ім. Шевченка, 1892 перетвореного на наукове; її підтримали відомі укр. діячі; а К., Д. *Пильчиков*, М. *Жученко*, Є. *Милорадович* вклали у забезпечення діяльності т-ва, придбання друкарні чималі кошти (див. *Наукове товариство імені Шевченка*).

Дебютував у л-рі 1858. Автор повістей, поезій, драм. оповідань, що вийшли у 4 томах (О.; Ялта, 1899—1903). Найвідоміші твори: повісті «Юрій Горовенко. Хроніка з смутного часу» (1885), «Семен Жук і його родичі» (1875), «Молодий вік Максима Одинця» (1900), зб. поезій «Порвані струни» (1886), комедія «Порвалась нитка» (1884). Літ. твори К., написані на теми народного життя, позначені публіцистичністю. Через невисокий худож. рівень вони не отримали позитивної оцінки критики. У поезії К. був виразним епігоном Шевченка.

Емський указ 1876 різко загальмував розвиток укр. л-ри, і видавничу роботу було перенесено до Галичини. У 1875—79 К. енергійно підтримував львів. «*Правду*», публікуючи в ній власні твори — поезії, оповідання, роман «Семен Жук і його родичі», рецензії, огляди л-ри, літ. портрети сучасних письменників, переклади. К. вдалося провести через цензуру альм. «Луна» (К., 1881), де він умістив «Хустину» Шевченка, вірші В. *Мови*, І. *Левицького*, М. *Старицького*, Я. *Щоголева*, кілька власних. З 1881 К. багато друкувався у львів. журн. «Світ», з 1884 — у «*Зорі*», «*Ділі*»; 1885 видав у Львові роман «Юрій Горовенко», у 1886 у Житомирі — зб. «Порвані струни».

К. — автор попул. статей до шевч. роковин — «Як треба поминать Шевченка» (Правда. 1889. Т. 2), «Думки при роковинах Шевченка» (Правда. 1891. Т. 2), «Памяти Тараса Григорьевича Шевченко» (Крымский вестник. 1896. 25 февр.), «Об изучении личности Т. Г. Шевченко» (Днепровская молва. 1900. 13 февр., 20 февр., 27 февр.), «Украинский поэт Т. Г. Шевченко» (Журнал для всех. 1900. № 11—12). З 1891 він почав дослідження біографії і творчості Шевченка, прагнучи, «щоб першим виданням зреформованого Товариства [НТШ. — *Ред.*] була можливо повна, докладна життєпись патрона Товариства, написана рідною його мовою». Спроби знайти майбутнього автора не мали успіху, і К., написавши перший нарис «Дитинний вік Т. Г. Шевченка» і «подавши його до “Записок”, став на тому, щоб збирати життєписний матеріал та, переглядаючи його критично, написати нариси про ціле життя генія нашого слова» (*Кониський*, с. 24—25).

1892—98 були часом збирання матеріалів і публікування низки нарисів. К. опрацював майже усі відомі на той час джерела, залучивши до своєї книжки автобіогр. відомості з творів Шевченка, зібрав чимало нових матеріалів: інформацію з церк. архівів *Моринців* і *Кирилівки*, спогади родичів (В. Шевченка, братів поета Петра і Прокопа, сестри Ірини), односельців і сучасників (Н. *Ускової*, К. *Юнге*, Л. *Жемчужникова*, П. Куліша, М. *Стороженка,* К. Толстої-Юнге, А.-Р. *Костомарової* та ін.). К. зібрав великий корпус листів різних кореспондентів, що стосувалися біографії Шевченка (ІЛ. Ф. 77. № 127). Результатом напружених пошуків було опубл. нарисів про життя Шевченка у «*Записках наукового товариства імені Шевченка*», «Зорі» та ін. періодичних вид., а також окремими брошурами: «Дитинний вік Т. Г. Шевченка» (*ЗНТШ*. 1892. Т. 1), «Парубочий вік Т. Г. Шевченка до викупу з кріпацтва (1829—1838)» (*ЗНТШ*. 1894. Т. 4), «Тарас Шевченко на першому засланні (11/13 червня 1847 — 17/29 жовтня 1850)» (*ЗНТШ*. 1896. Т. 11), «Тарас Шевченко на другому засланні (17/29 жовтня р. 1850 —2/14 серпня р. 1857)» (*ЗНТШ*. 1896. Т. 13), «Тарас Шевченко під час перебування його в Петербурзі (з 28 березня 1858 до червня 1859 р.)» (*ЗНТШ*. 1896. Т. 14), «Тарас Шевченко під час останньої його подорожі на Україну (3/15 червня —

ИЗДАНІЕ
ВЫСОЧАЙШЕ утвержд. Южно-Русскаго О-ва Печатнаго Дѣла.

А. Я. Кониcскій.

ЖИЗНЬ УКРАИНСКАГО ПОЭТА
ТАРАСА ГРИГОРЬЕВИЧА
ШЕВЧЕНКА

(Критико-біографическая хроника).

Съ портретами Т. Г. Шевченка и его друзей и видами хаты и могилы его.

1814—1861.

ОДЕССА.
Тип. Высочайше утв. Южно-Русск. О-ва Печати. Дѣла
(Пушкинская ул., соб. д. № 20).
1898.

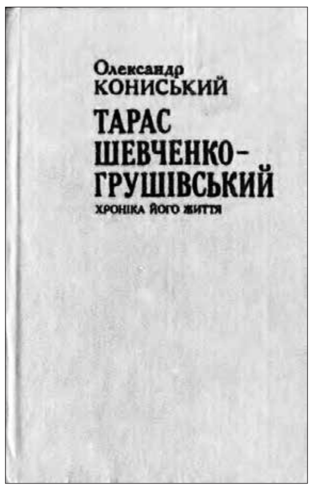
А. Конисский. Жизнь украинского поэта Тараса Григорьевича Шевченка. Одесса, 1898. Титул

7/19 вересня 1859 р.)» (*ЗНТШ*. 1897. Т. 15), «Т. Шевченко в останні часи його життя (7 вересня 1859 до 26 лютого 1861 р.)» (*ЗНТШ*. 1897. Т. 16). Згодом, доповнивши і об'єднавши їх в одне ціле, написав працю «Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя» (Л., 1898—1901. Т. 1—2; 2-й том видано посмертно). К. опубл. і стислий рос. варіант біографії поета — «Жизнь украинского поэта Тараса Григорьевича Шевченка» (О., 1898).

К. перекладав для публікування у галицькій пресі й наук. ст. про Шевченка ін. авторів, написані рос. мовою, зокр. М. Стороженка «Шевченко на столітніх роковинах М. Щепкіна» (Правда. 1888. Вип. 3. Груд.), В. *Антоновича* «Про твори Шевченка історичного змісту» (Правда. 1889. Т. 2. Січ., лют., марець), О. *Пипіна* «Про твори Шевченка, писані московською мовою» (Там само). Переклав з рос. Шевченків Щоденник — «Записки, або Журнал Тараса Григоровича Грушівського-Шевченка» (Правда. 1893. Т. 18—19. Лип.—груд.; 1894. Т. 22—23. Серп.—жовт.), а також повісті Шевченка: «Княгиня: Повість, присвячена автором Б. Залеському» (Правда. 1889. Т. 2), «Варнак: Оповідання» (Зоря. 1893. Ч. 5), «Художник: Автобіографічна повість» (Зоря. 1894. Ч. 5), «Наймичка» (Правда. 1895. Т. 27. Додаток), «Безщасний» (Зоря. 1897. Ч. 4, 6, 7), його ст. «Бенефіс д. Піунової. 21-ого січня року 1858-ого» (Зоря. 1894. Ч. 5).

Про світогляд Шевченка біограф говорить лише в заг. рисах. На його думку, світобачення Шевченка визначалося двома ідеями — антикріпосницькою і нац. При цьому особливу увагу К. приділив оточенню Шевченка. Він розвіяв чимало легенд, пов'язаних з іменем Шевченка, і вніс багато уточнень до його біографії: про шкільну науку поета, віленський період, про визволення з кріпацтва й участь у цій справі царської родини, подорожі Україною, про життя Шевченка в *Орській фортеці*. Йому вдалося значно повніше за попередників висвітлити політ. біографію Шевченка, особливо його участь у *Кирило-Мефодіївському братстві*, причому К. спростував твердження П. Куліша, повторені багатьма біографами, про визначальний вплив на Шевченка ідей братства, нібито завдяки чому й виникли поеми «Єретик», «І мертвим, і живим» та ін.

У «Хроніці…» К. торкнувся проблем психології творчості Шевченка. Проте сам творчий процес дослідник розумів спрощено — як дзеркальне відображення дійсності. І. Франко високо оцінив «Хроніку…» К., ствердивши: «Він зібрав увесь доступний йому матеріал, об'їхав рідні сторони Шевченка, порозпитував сотки людей, постягав листи, спомини, урядові документи, старі газети і т. ін. і на основі сього написав дуже гарну й докладну книжку про Шевченка, найдокладнішу з усіх, які досі були присвячені життю великого українського Кобзаря» (*Франко І*. Про життя і діяльність Олександра Кониського // *Франко І*. Мозаїка. Л., 2001. С. 146). Ф. *Колесса*, висловивши низку крит. зауважень до перших п'яти нарисів, усе ж зробив висновок, що нариси є «цінним добутком для нашої літератури наукової» (*ЗНТШ*. 1896. Т. 9. С. 35—37). М. *Плевако* писав, що «праця ця ще й досі цінна, бо ще й досі це єдина велика біографія поета, єдина збірка величезного фактичного матеріалу, приведеного в певну систему» (*Плевако М*. Шевченко й критика. Х., 1924. С. 31). М. *Грушевський* підкреслював, що К. свідомо обмежився у своїй праці зовнішньою історією життя поета, але, «не вважаючи на се, вона, певно, довго ще буде підставовою працею про Шевченка» (*Грушевський М*. Олександр Кониський. 18 (30) VIII.1836 — 29/XI (11/XII) 1900 // *Грушевський М*. Твори: У 50 т. Л., 2002. Т. 1. С. 232). У листі до К. від 21 берез. 1897 М. Грушевський наголошував: «З свого боку уважав би я відповідним, щоб була заповнена та прогалина, на яку справедливо вказав Ф. Колесса, що у Вас біографічні факти зовсім відділені від літературної діяльності Шевченка і ся остатна в біографію Вашу майже не входить» (*Листування* Михайла Грушевського. К.; Нью-Йорк; Париж; Л.; Торонто, 1997. С. 62—63). Високу оцінку «Хроніці…» дають і сучасні шевченкознавці як у діаспорі, так і в Україні. Ю. *Бойко-Блохин* назвав «Хроніку…» К. першою наук. біографією Шевченка, яка була важливим джерелом і для біогр. нарису «Життя Тараса Шевченка» (1955) П. *Зайцева*, і для акад. біографії «Т. Г. Шевченко. Біографія» (1964), зредагованої Є. *Кирилюком* (див.: *Бойко Ю*. О. Я. Кониський як біограф Т. Г. Шевченка //*Бойко Ю*. Вибране. Гейдельберґ, 1990. Т. 4. С. 227). Ю. Бойко-Блохин вважав, що зазначені дослідники не сповна скористалися матеріалом «Хроніки…». В. *Смілянська* зазначила: «…повнотою фактичного матеріалу Кониський перевершив незрівнянно всіх своїх попередників; більше того, з цього боку його праця не втратила своє значення й досі <…>. Йому єдиному з дожовтневих біографів

О. Кониський. Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя. К., 1991. Обкладинка

вдалося відтворити живий образ Кобзаря» (*Смілянська В.* Біограф та його «Хроніка» // *Кониський*, с. 20—21).

Плануючи написати про творчість Шевченка окрему працю, К. усе ж встиг спеціально дослідити хронологію поетичних і прозових творів Шевченка, подавши відомості про час і умови написання їх, історію друку і реакцію на них критики. Дослідник в основному встановив і джерела цих текстів, лише іноді помиляючись (Проба улаштовання хронології до творів Тараса Шевченка // *ЗНТШ*. 1895. Т. 8; 1897. Т. 17). Досліджуючи твори Шевченка за рукописним списком невідомої особи з окремими, за свідченнями самого К., виправленнями Шевченка кінця 1850-х, що належав Л. *Жемчужникову* і тепер невідомий, К. подав деякі відміни цього списку, порівнюючи його переважно з *«Малою книжкою»*, яка, очевидно, й була його джерелом, а в окремих випадках — із *«Більшою книжкою»* (Варіанти на декотрі Шевченкові твори // *ЗНТШ*. 1900. Т. 33; друга частина — 1901. Т. 39). К. знайшов кілька текстів Шевченка, зокр. поему «Юродивий», опубл. після смерті дослідника (Недруковані поезії Т. Шевченка // *ЗНТШ*. 1901. Т. 39), відкинув ряд псевдошевч. віршів, створивши в такий спосіб базу для подальших текстологічних досліджень.

Тв.: Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя. Л., 1898. Т. 1; Л., 1901, Т. 2; 2-ге вид. — К., 1991; Жизнь украинского поэта Тараса Григорьевича Шевченко (Критико-биографическая хроника). Одесса, 1898; Твори. О.; Ялта, 1899—1903. Т. 1—4.

Літ.: Доманицкий В. Библиографический указатель соч. А. Я. Конисского, написанных по-малорусски // *КС*. 1901. № 1; *Авдикович О.* Огляд літературної діяльності О. Кониського. Перемишль, 1908; *Антонович М.* Вплив шевченкознавчої праці О. Кониського на його літературну творчість // Новий літопис [Вінніпеґ]. 1965. Ч. 14; *Антонович М.* О. Кониський і Т. Шевченко. Мюнхен, 1971—1972 (одбитка з Наукових «Записок» Укр. технічно-господарського інституту. Т. XXIII); *Бойко-Блохин Ю.* О. Я. Кониський як біограф Т. Г. Шевченка // *Бойко Ю.* Вибране. Гейдельберґ, 1990. Т. 4; *Левчук О.* Від біографічної деталі до драматичного образу // *ЛУ*. 1992. 21 трав. — Рец. на кн.: *Кониський О. Я.* Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя. К., 1991; *Лила М. В.*, *Лила М. М.*, *Лой С. І.* До психологічного портрету Кобзаря у біографії О. Кониського «Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя» // Другі Шевченківські читання, присвяч. 150-річчю «Заповіту» і 155-річчю «Кобзаря»: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Переяслав-Хмельницький, 1995; *Дяченко О. В.* Вплив творчості Т. Г. Шевченка на світогляд О. Я. Кониського // Записки Осередку НТШ у Дніпропетровську. Д., 2007. Вип. 1; *Єременко О.* Концептуальність і компоненти синкретизму художньої образності у повістях Т. Шевченка і О. Кониського // Феномен Т. Г. Шевченка в контексті сучасних соціокультурних та освітніх процесів: IV Всеукр. наук.-метод. конф. К., 2007; *Мисюра О.* О. Кониський — засновник шевченкознавства // Сіверянський літопис. 2002. № 1; *Гирич І.* Олександр Кониський — батько української культурно-політичної окремішності // *ЗНТШ*. 2012. Т. 263.

Роксана Харчук

«КÓНІ Й СОЛДÁТИ» (папір, олівець) — кілька рисунків Шевченка, виконаних у с. *Кирилівці* орієнтовно у 1822—28. Не збереглися. Про них згадував, посилаючись на розповідь В. *Крицького*, В. Шевченко у спогадах, уперше опубл. у журн. «*Правда*» (1876. № 1): «Крицький додав ще, що Тарас любив малювати, і малюнки його є в Тарасового товариша шкільного Тараса Гончаренка. Незабаром я зайшов до Гончаренка і побачив поприліплювані у хаті на стінах малюнки Тараса Грушевського: то були коні і москалі, мальовані на грубому, сірому папері» (*Спогади 1982*, с. 27). Сюжетно рисунки близькі, можливо, до лубкових картинок, що їх, як писав Шевченко в Автобіографії, він копіював у дитинстві. На лубкових портретах М. *Платова*, М. *Кутузова*, Я. *Кульнєва* було зображено вершників, солдатів, батальні сцени.

Тв.: ПЗТ: У 12 т. Т. 7. № 166.

Літ.: Кониський.

Валентина Судак

КÓНІ Федір Олександрович (9/21.03.1809, Москва — 25.01/6.02.1879, Санкт-Петербург) — рос. драматург, видавець і театр. критик. Навчався на медичному ф-ті Москов. ун-ту (1826—30). Автор зб. п'єс «Театр Ф. О. Коні» (1870—71). Ред. журн. «Пантеон русских и всех европейских театров» (1840—41), «Пантеон и репертуар русской сцены» (1848, 1850—51). З 1840 співпрацював із «*Литературной газетой*» (1841—43 — ред.), яка повідомляла про худож. виставку в петерб. *Академії мистецтв*, зокр. про експонування картини Шевченка «Циганка-ворожка» та про її продаж (1841. 7 жовт.). Там же оприлюднено позитивну рецензію на поему «Гайдамаки» (1842. 12 квіт.). В цій же газ. К. в некролозі на смерть Г. Квітки-Основ'яненка писав про Шевченка як про одного з улюблених письменників укр. народу (1843. 5 верес.).

Літ.: Талашов Г. П. «Литературная газета» А. А. Краевского, Ф. А. Кони и Н. А. Некрасова в литературной полемике 1840—45 гг. // *Карабиха*: Историко-литературный сборник. Ярославль, 1993.

Борис Деркач

КОНОВАЛЮ́К Федір Зотикович (10/22.03.1890, с. Калівка, тепер с. Ягідне Мурованокуриловецького р-ну Вінн. обл. — 20.12.1984, Київ) — укр. живописець. 1903—09 навчався в Іконописній школі *Києво-Печерської лаври* (вчитель І. *Їжакевич*); 1911—15 — у Київ. худож. уч-щі; 1915—17 — в петерб. *Академії мистецтв*; 1925—27 — у КХІ (майстерня Ф. *Кричевського*). Працював у станковому живопису, книжковій графіці, монументальному мист-ві. Автор жанрово-побутових композицій, пейзажів (серія «Київ», 1908—70); істор. полотен «Царський посланець у Григорія Сковороди» (олія, 1944, НМТШ),

Ф. Коновалюк

«Посланці Богдана Хмельницького» (олія, 1957; у співавт. з І. Їжакевичем); книжкових ілюстрацій до творів І. Котляревського (К., 1950), Г. Квітки-Основ'яненка, О. *Кобилянської*, В. *Стефаника*, Марка *Черемшини*; монументальних розписів церков Києва і Катеринослава (нині Дніпропетровськ, 1900—10).

Шевч. тема у творчості К. з'явилася вперше 1914 в ілюстраціях до поеми «Катерина», виконаних спільно з І. Їжакевичем, і продовжилася 1920, 1948, 1971. Пізніше вони разом оформили вид. творів «Сова» (1920), «Наймичка» (1930), «Юродивий», «Єретик», «Сон — У всякого своя доля» (усі — 1949; НМТШ), «Хустина» (1950), «І мертвим, і живим» (1950), «Гімн черничий», «Наймичка» (1951; усі — картон, олія, гризайль) тощо. Ілюстрації «На панщині пшеницю жала» до вірша «Сон» (1920), «Титарівна виглядає Микиту» до поеми «Титарівна» (1921), «Марина в покоях пана» до поеми «Марина», «Прощання козака з дівчиною» до вірша «Хустина» (обидві — 1922; усі — олія) експонувалися на худож. виставці до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* (Київ, 1961); ілюстрації до поеми «Юродивий», послання «І мертвим, і живим», заставка до поеми «Кавказ» (олія, гризайль, 1949), обкладинка до поеми «Наймичка», живописні полотна «А я полину на Сибір» (1949), «Університет імені Т. Шевченка» (1955), «...Тяжко, важко в світі жити сироті без роду...» (1961), «Пам'ятник Шевченку. Іній» (1964) та ін. експонувалися на худож. виставці, присвяченій *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка* (Київ, 1964).

Ф. Коновалюк. Шевченко в казематі. Полотно, олія. 1925

У 1918—29 виконав ілюстрації до 35 творів поета, написав полотна за мотивами його творчості та біографії: «Шевченко в казематі» (1925), «Т. Г. Шевченко на засланні» (1932), «Зустріч М. Г. Чернишевського з Т. Г. Шевченком» (1950, НМТШ; у співавт. з І. Їжакевичем), «Тарас несе воду школярам» (1980); пейзажі його рідного села й місць, де він перебував: «Село Шевченкове» (1947), «Дорога на Канів» (1954), «Пам'ятник Т. Шевченку в садибі його батьків» (1947), «Університет і парк ім. Т. Г. Шевченка. Зима» (1953), «Біля могили Т. Г. Шевченка. Могила Ленського» (1955), «Державний музей Т. Г. Шевченка» (1964); твори за мотивами поеми «Катерина»: «Катерина кидається в ополонку» (1956), «Катерина в завірюху

Ф. Коновалюк. Катерина. Полотно, олія. 1943

йде у Московщину» (1957), «Катерина» (1943, 1961 та ін.), «Катерина влітку» (1970). Графічні та живописні композиції К. позначено ліричним ладом, психологізмом образів, майстерним світлотіньовим моделюванням. У повоєнні роки К. активно працював для відновлення роботи літ.-мемор. музею Шевченка в *Каневі* — реставрував картини, створював тематичні полотна. Іл. табл. IV.

Тв.: Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961; Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко. К., 1964; Державний музей Т. Г. Шевченка: Каталог фондів. К., 1967. Вип. 1.

Літ.: Виставка творів Федора Зотиковича Коновалюка: Каталог. К., 1966; *Федір* Коновалюк. К., 1990; *Цуріка Л.* Їжакевич—Коновалюк: історія лаврського тандему. К., 2012.

Леся Генералюк

КОНОНЕ́НКО Мусій Степанович (псевд. — М. Школиченко, Вівтірок та ін.; 22.08/3.09.1864, с. Турівка, тепер Згурівського р-ну Київ. обл. — 10.06.1922, с. Нові Санжари, тепер смт Полтав. обл.) — укр. письменник, педагог і громадський діяч. Освіту здобув самотужки; 1884 відвідував пед. курси у м. Новозибкові (тепер Брянської обл., РФ), маючи на меті стати народним учителем. У 1885—90 відбував солдатчину. Згодом — службовець на залізниці, член (з 1920 — голова) правління Полтав. союзу кредитових та ощадно-позичкових т-в у Києві, Лубнах, Полтаві. Автор поетичних зб. («Ліра», 1885; «Струна», 1908; «Хвилі», чотири кн., 1917—18), віршованих літ. казок, повістей із життя інтелігенції («Між народ», 1894; «На селі», 1898, та ін.), оповідань, незакінченого роману «Свобода», комедійно-побутових драм. одноактівок.

Вплив поезії Шевченка на творчість К. помітний на рівнях тематичному, образно-мотивному та ритмомелодичному. Його перший опубл. твір — поема «Нещасне кохання» — написано 14-складовим віршем. Твори першої зб. К. «Ліра» («Утоплена», «Відьма», «Молода черниця») виразно перегукуються з баладно-романтичними мотивами ранньої поезії Шевченка. Концептуально-образний ряд низки віршів (правда, слава, воля, Україна-мати, діти-квіти) виявляє ознаки творчого засвоєння досвіду Шевченка. Назагал поезія К. містить чимало прямих ремінісценцій з його творів. Образ Шевченка як великого поета і пророка розкрито у поетичному роздумі «Шевченкова могила», побудованому як звертання до персоніфікованого образу могили. Пам'яті Шевченка присвятив і вірш «Тіні. (Безсмертному Т. Шевченку)» (обидва вміщено в антології: Вінок Т. Шевченкові із віршів українських, галицьких, російських, білоруських і польських поетів. О., 1912). У вірші сатиричної тональності «Харків'янам» К. звернувся до громадян, які брали участь у відкритті погруддя Шевченка 7 берез. 1913 у Харкові. Висміяв завуальовані спроби псевдошанувальників Шевченка принизити і заперечити геній поета. К. записав перекази сучасників про Шевченка «Оповідання про Т. Шевченка (з народних уст)» (1892) та опубл. нарис «На Шевченковій могилі» (Зоря. 1894. № 5). Переклав вірш Е.-В. *Желіговського* «До брата Тараса Шевченка» (На вічну пам'ять Тарасові Шевченкові. Золочів, 1910; Вінок Т. Шевченкові… О., 1912). Працював над перекл. повісті Шевченка «Близнецы» укр. мовою.

Тв.: Хвилі. К., 1994 (2-ге вид. 2007); Спогади. Полтава, 1998.

Літ.: *Ротач П.* Полтавська шевченкіана: Спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії: У 2 кн. Полтава, 2005. Кн. 1.

Надія Левчик

КОНОНЕ́НКО Петро Петрович (31.05.1931, с. Марківці, тепер Бобровицького р-ну Черніг. обл.) — укр. літературознавець і критик, д-р філол. наук (1987), проф. (1989). Закінчив 1954 Київ. ун-т. З 1958 — викладач, у 1987—92 — декан філол. ф-ту, 1988—96 — зав. кафедри історії укр. л-ри того ж ун-ту. З 1992 — директор Ін-ту українознавства при Київ. ун-ті ім. Т. Шевченка (тепер — Нац. НДІ українознавства та всесвітньої історії).

У навч. посібнику «Українська література: проблеми розвитку» (1994) в есеїстичному ключі виклав концепцію творчості Шевченка як синтезу найпродуктивніших літ. традицій попередніх епох і водночас найвище досягнення нац. л-ри, розглядаючи спадщину митця в історіософ. вимірі. У книжці йдеться і про рецепцію Шевченкових традицій новітнім укр. письменством. К. — автор кількох порівняльних ст. (Безсмертні генії Росії й України. М. Лермонтов і Т. Шевченко // *РЛ*. 1989. № 10; Діалектика національного й загальнолюдського у творчості Т. Шевченка й А. Церетелі // *Дослідження* творчості Т. Г. Шевченка: Тематичний зб. наук. праць. К., 1992), популяризаторських заміток у пресі.

Тв.: Місце й традиції Т. Г. Шевченка в розробці теми селянства українською та світовою літературами // Дослідження творчості Т. Г. Шевченка. К., 1964; Село в українській літературі: Літ.-крит. нарис. К., 1984; Тарас Шевченко в контексті національної і світової культури // *В сім'ї* вольній, новій. Шевч. зб. К., 1986. Вип. 3; Тарас Шевченко — педагог // *ШСт [2]*; Тарас Шевченко // *Українознавство* — наука любові, етики, життєтворчості: Зб. наук. праць. Л., 2006.

Літ.: *Бібліографія* наукових праць доктора філологічних наук професора Петра Петровича Кононенка. К., 1996.

Олександр Боронь

КО́НОНІВ Юрій (27.03/8.04.1895, Київ — 27.12.1974, м. Ірвінґтон; похований у м. Баунд-Бруку, США) — укр. актор, режисер і громадський діяч. Закінчив 1912 гімназію в Києві, 1914 — військ. школу старшин у рос. армії. З 1918 — в укр. військах, зокр. в Армії УНР, в Укр. галицькій армії. Перебував у польс. полоні (1920—23). В 1924—39 працював в укр. мандрівних театрах, зокр. театрі «Заграва», Укр. народному театрі ім. І. Тобілевича (Сх. Галичина); 1939—44 — в укр. театрі ім. І. Франка у Станіславі (тепер Івано-Франківськ), 1945—49 — керівник театру в таборі переселенців у м. Ляндеку (Австрія), в якому ставили оперу М. *Аркаса* «Катерина» та «Вечорниці» П. *Ніщинського* (обидві — 1945). У 1949—74 — в Укр. театрі в Америці. Жив в Ірвінґтоні (штат Джорджія). Перший голова Об'єднання митців укр. сцени в Америці (ОМУС, 1971), голова видавничої комісії двотомника «Наш театр: Книга діячів українського театрального мистецтва» (1975. Т. 1; 1992. Т. 2), у якому багато уваги приділено укр. виставам в Америці, Канаді, Німеччині, Аргентині й Австралії за творами

Шевченка та про нього. З ініціативи К. було здійснено виставу драми «Тарас Шевченко» З. *Тарнавського* (театр «Заграва»), в Німеччині й США показано вистави: «Катерина» М. Аркаса, «Мати-наймичка» І. *Тогобочного*, «Гайдамаки» за Шевченком, драм. композицію «Село на нашій Україні», в якій звучали вірші Шевченка (транслювалася по радіо) та ін. К. був організатором шевч. вечорів на теренах США.

Тв.: Український театр в Ляндеку, Австрія // *Наш театр*: Книга діячів українського театрального мистецтва: 1915—1975: В 2 т. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто. 1975. Т. 1.

Літ.: Левицький Є. Юрій Кононів (1895—1974) // *Наш театр*: Книга діячів українського театрального мистецтва: 1915—1991. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто. 1992. Т. 2.

Леонід Барабан

КОНОПА́ЦЬКИЙ Василь Іванович (14.01.1918, Ржищів, тепер смт Кагарлицького р-ну Київ. обл. — 11.11.2007, Полтава) — укр. актор і режисер. Народний артист Української РСР (1976). Закінчив 1951 Київ. ін-т театр. мист-ва ім. І. К. Карпенка-Карого (в І. Чабаненка). Працював в укр. театрах Вінниці (1949—54), Дрогобича (1954—62), у 1962—83 — в Полтав. укр. муз.-драм. театрі ім. М. В. Гоголя. Здійснив ряд вистав, у яких зіграв гол. ролі. Виступав здебільшого в амплуа «героя». У виставах п'єс, написаних за творами Шевченка, створив образи Дениса Варти («Марина» М. *Зарудного*, 1964), Трохима Рокоти («Титарівна» М. *Кропивницького*, 1980), виступив у ролі Ведучого у п'єсі «Мати-наймичка» І. *Тогобочного* (1973).

Лада Лабзова

КОНО́ПКО Любов Левківна (10.01.1942, м. Сквира, Київ. обл.) — укр. конструктор-технолог виготовлення одягу та майстер худож. вишивки. Закінчила Київ. технологічний ін-т легкої промисловості (1975—85, викладач Ю. Митрохін). Працювала у Київ. буд. моделей (1973—77). З 1990-х перейшла на творчу роботу, зосередившись на вишиванні рушників, вивчаючи прийоми і традиції цієї техніки, особливо періоду бароко, у регіонах України. Ґрунтовно засвоюючи знакову систему, худож. інтерпретує її у сучасному образному вирішенні творів. До творчого доробку К. належать серії рушників: «Осіннє золото» (1990—93), «Гори, гори, горицвіте» (1994—97), «Чорнобривці насіяла мати» (1997—2000). Брала участь у Всеукр. культурно-мист. суспільно-політ. акції «Рушник національної єдності» як один із майстрів вишивання (2007—08), а також у роботі над рушником «Оберіг української столиці» (2011, обидва — Київ).

Л. Конопко

Л. Конопко. Рушники-присвяти на шевченківську тему. Прошва, акрил. 2001–2010

Шевч. тема у творчості К. стала провідною з 2000-х. Майстриня до 200-річчя від дня народження Шевченка вишиває 52 рушники-присвяти (завдовжки 4 м кожен), у яких худож. засобами зосереджено увагу на укр. історії — голодомор, репресії, боротьба за Україну, проблеми екології тощо, а також на таких важливих поняттях, як рід, родина, культура, духовність. Цим зумовлено зміст і композицію рушників, де поєднано пророчі слова поета з по-філософському потрактованою орнаментикою. Між її смугами інколи включено портрет Шевченка, пейзаж чи традиційні мотиви «дерево життя», «вазон», антропоморфні та зооморфні елементи (птахи, олені тощо), що доповнюють образ твору. Залежно від задуму декор рушника містить елементи вишивок конкретного регіону (Буковина, Чернігівщина, Полтавщина та ін.). На полотні органічно поєднано стародавні знаки та символи (напр., трипільської і давньослов'ян. культур) із сучасною формою орнаменту. Вишиті хрестиком на домотканому чи фабричному полотні, вони передають розуміння майстринею крилатих слів та настанов Шевченка, що й нині не

Л. Конопко. Рушник-присвята на шевченківську тему. Фрагмент. Прошва, акрил. 2009

втрачають актуальності. На рушниках вишито афоризми з його творів «Тризна», «Єретик», «Кавказ», «Минають дні, минають ночі», «Юродивий», «Відьма», «І Архімед, і Галілей», «Неофіти», «Не нарікаю я на Бога» та ще з понад 20.

Рушники К. на шевч. тему прикрашали нац. стенд України на 18-й Москов. міжнародній книжковій виставці-ярмарку і 57-й Франкфурт. книжковій виставці-ярмарку (обидві — 2005). До виходу «Кобзаря» з квіт. 2008 у дит. школі мист-в ім. Г. Л. Жуковського (Київ) щороку експонується «Шевченкіана» майстрині. К. — учасниця Всеукр. огляду народної творчості (Київ, 2003), конкурсу аматорського мист-ва (2008, 2011), майстер-класу «Шевченкіана» на міжнародному фестивалі аматорського мист-ва «Art Talent Fest 2012», на яких одержувала дипломи й відзнаки. 2012 на виставці «Оживе добра слава України» в Музеї історії міста Києва представлено 36 рушників її «Шевченкіани». Іл. табл. XII.

Тв.: І оживе добра Слава, Слава України!..: Альб. К., 2011.

Літ.: Скуратівський В. …Узори з тривогою пополам // Сучасність. 2003. № 7/8.

Марина Юр

КОНОТО́П — пов. місто Черніг. губ., тепер районний центр Сум. обл. Розташоване на р. Єзучі. Згадки про місто трапляються у 1-й пол. 17 ст. В роки Нац.-визв. війни укр. народу 1648—54 К. став сотенним містечком. 28 черв. 1659 відбулася знаменита Соснівська (Конотопська) битва, в якій укр. військо на чолі з І. Виговським перемогло рос. Шевченко був у К. проїздом влітку 1859. Про місто є згадка в листі до В. Шевченка від 20 серп. 1859.

Григорій Зленко

КОНСТАНТИ́НОВСЬКИЙ Ілля Давидович (псевд. — Константін Вилкован; 5.03.1914, Бессарабія, за ін. дж. — 21.05.1913, Вилков, тепер м. Вилкове Кілійського р-ну Одес. обл. — 1995, Москва) — рос. письменник, публіцист і перекладач. До 1940 жив у Румунії. Навчався у Бухарест. ун-ті, 1936 закінчив юрид. ф-т цього ун-ту. Був учасником комуністичного руху, активним пропагандистом радянської л-ри і мист-ва. Автор трилогії «Перший арешт» (1960), «Повернення до Бухареста» (1963), «Ланцюг» (1969) та ін. творів, низки перекл. з рум.

До *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* під псевд. Константін Вилкован у бухарест. тижневику «Adevărul literar şi artistic» (1939. 12 берез.) опубл. ст. «Великий поет селянства. 125 років від дня народження Тараса Шевченка. 1814—1939». У ній виклав біографію укр. поета, тісно поєднавши її з долею України і назвавши «однією з найтрагічніших біографій, які знає література». Докладніше, ніж його рум. попередники, розкрив зв'язок Шевченка з *Кирило-Мефодіївським братством*. Основні положення ст. доведено аналізом творчості Шевченка, передусім його поем «Катерина», «Кавказ», «Гайдамаки», «Єретик». Тут же автор подав власний перекл. останньої строфи «Заповіту». Провідною є думка дослідника про органічну народність укр. поета, який відтворив пекучі проблеми народного життя як в сучасному, так і в далекому істор. минулому. Ін. важливу тезу ст. про Шевченка — нац. поета укр. народу — автор пов'язував із міркуваннями про худож. втілення теми нац.-визв. боротьби укр. народу, про роль Шевченка як творця укр. літ. мови, котрий наблизив її до живої народної мови й увів у л-ру народнопісенні розміри. Продовжуючи спробу К. *Доброджяну-Гері*, К. прагнув визначити місце укр. поета в світовій поезії. Зараховуючи поетичну спадщину Шевченка до «блискучих зразків європейської політичної поезії Некрасова, Міцкевича, Гейне, Шеллі», автор ст. вважав, що укр. митець вніс нове, оригінальне слово в політ. поезію Заходу. Зміст цього новаторства К. пов'язував насамперед зі специфікою Шевченкового ліризму — «глибоко народного походження», сила якого, на переконання автора, «подвоюється ясним політичним баченням життя народу та його історії». У ст. К. широко висвітлив відзначення в СРСР 125-річчя від дня народження Шевченка.

Підпорядкована політ. завданням, ст. К. все ж сприяла популяризації творчості Шевченка серед рум. читачів. Завдяки глибокому проникненню К. у поетичну спадщину укр. митця, вона стала певним етапом у наук. вивченні творчості Шевченка в Румунії, стимулювала його подальший розвиток.

Тв.: Із статті «Великий поет селянства» // *СВШ*. Т. 3.

Тамара Носенко

КО́НТСЬКИЙ (Kątski) **Антоній Григорович** (27.10.1816, за ін. дж. — 1817, Краків — 25.11/7.12.1899, Іваничі, побл. ст. Окуловка, тепер Новгород. обл., РФ) — польс. піаніст, композитор і педагог. Муз. освіту здобув у Москві та Відні. У 1853—67 жив і викладав у Петербурзі. Шевченко зустрівся з К. у родині Толстих і там слухав його гру. Про це є запис у Щоденнику 6 квіт. 1858. К. був серед тих представників рос. прогресивної громадськості, які 29 груд. 1858 підписали другого листа (першого підписав і Шевченко) міністру імператор. двору В. *Адлербергу* з проханням продовжити вистави А.-Ф. *Олдріджа* в Петербурзі.

Літ.: Дневник Тараса Шевченко с комментариями Л. Н. Большакова. Оренбург, [2001].

КО́ПАЧ Іван Симонович (псевд. — Народовець; 4.03.1870, с. Грозова, тепер

Старосамбірського р-ну Львів. обл. — 7.10.1952, Львів) — укр. літературознавець, педагог, психолог і громадсько-культурний діяч. Закінчив 1894 Львів. ун-т, вивчав класичну філологію і філософію у Віден. ун-ті. Захистив доктор. дисертацію (1901). Дійсний член НТШ. Проф. Академ. гімназії у Львові (до 1908), крайовий інспектор укр. середніх шкіл (1908—29). Проф. філософії Львів. ун-ту ім. І. Франка (з 1939). Автор підручника лат. мови (у співавт.), праць із грец. і лат. філології та філософії, з проблем педагогіки, публіцистичних статей.

У галузі шевченкознавства К. належить ґрунтовна розвідка «Огляд поеми Т. Г. Шевченка п. з. “Сон” (з р. 1844)» (Зоря. 1895. № 17—22), у якій дослідник поставив собі за мету витлумачити ідею твору, відтворити почуття, що проймали Шевченка під час його написання, тощо. К. вважав: творчість Шевченка і зокр. цю поему слід аналізувати з погляду їхньої громадської ваги, а не худож. довершеності, оскільки саме в громадянськості полягає основна цінність Шевченкової поезії. К. частково порушив питання композиції поеми, визнаючи її загалом вдалою, однак вказав на деякі, на його думку, вади, як-от повтори та ін. Під впливом М. Драгоманова дослідник пояснював гадану недосконалість худож. форми «Сну» нібито недостатньою освіченістю поета. Значною мірою недооцінив специфіку Шевченкової сатири, розглядаючи її як не характерну для ліричного таланту поета. К. твердив, що Шевченко єдиний шлях до подолання змальованого в поемі зла вбачав у «кривавій революції» (Зоря. 1895. № 22. С. 437). «Він був поетом-громадянином з сильним людським чувством <...>. “Сон” є одним з найсильніших об’явів того чувства, і про те мимо своїх хиб мусить полишитися на все одним з найцінніших каменів у скарбниці Шевченкової спадщини» (Там само), — узагальнив свої спостереження дослідник. Опубл. і ряд рецензій на шевченкознавчі праці, зокр. на працю О. *Колесси* «Шевченко і Міцкевич» (1894), у якій відзначив повноту матеріалу, його глибоке аналітичне опрацювання, аргументовані висновки, висловивши водночас і ряд полемічних зауважень. Високо оцінив розвідку В. *Щурата* «Замітки до поеми Тараса Шевченка “Чернець”» (1894). Пед. погляди Шевченка розглянув у ст. «Шевченко і школа» (1914). Виступав у Львові з промовами на урочистостях, присвячених пам’яті Шевченка.

Тв.: [Рец.] // Правда. 1894. Т. 23. Вип. 69. — Рец. на кн.: *Колесса О.* Шевченко і Міцкевич. Л., 1894; [Рец.] // *ЗНТШ*. 1895. Т. 6. № 2. — Рец. на кн.: *Щурат В.* Замітки до поеми Тараса Шевченка «Чернець». Л., 1894; Концерт в 45-і роковини смерті Т. Шевченка // Діло. 1906. 8 (21) трав.; В 46 роковини смерті Т. Шевченка. (Промова, виголошена на вечерницях в честь Шевченка дня 21.III.1907 у Львові) // Учитель. 1907. № 7; Для пояснення // Руслан. 1907. 13 (26) берез.; Шевченко і школа // Наша школа. 1914. № 2/3.

Літ.: [*Томашівський С.*] [Рец.] // *ЗНТШ*. 1896. Т. 10. № 2. — Рец. на опубл. в «Зорі» за 1895 ст., у т. ч. й працю: *Копач І.* Огляд поеми Т. Г. Шевченка п. з. «Сон» (з р. 1844); *Шевченкознавство*: Підсумки й проблеми. К., 1975.

Олександр Боронь

КО́ПЕЛЬМАН Леон Озіасович (25.05.1904, с. Вовчинець, тепер с. Старий Вовчинець Глибоцького р-ну Чернів. обл. — 8.09.1982, Чернівці) — укр. графік і маляр. Навчався на ф-ті живопису Академії мист-в у Флоренції (1924—28, викладач Ф. Карена), 1929 та 1930—31 — у Школі красних мист-в у Бухаресті (викладач К. Рессу). Працював у станковій, книжковій, промисловій графіці та живопису. Відомий як автор дереворитів, офортів на соц. і біблійні теми. Творчість К. позначена впливами експресіонізму, імпресіонізму, водночас їй притаманна реалістична манера виконання міських і гірських пейзажів, портретів, натюрмортів. Основні твори: «Бичування Христа» (офорт, кін. 1920-х), «Майстерня художника» (офорт, 1927), автопортрети (1928—29), «Буковий ліс» (олія, 1931), «Чернівці. Вулиця» (олія, 1950-ті), «Гурзуф» (акварель, 1964), екслібриси.

Л. Копельман. Автопортрет. Полотно, олія. 1960-ті

На шевч. тему створив малюнки для газ. «Радянська Буковина» (1945—65), обкладинку до альм. «Буковинський Кобзар» (кольор. друк, 1950-ті), гравюру «Гнів Тараса» (лінорит, 1964). Композицію останньої роботи побудовано за діагоналями, що надало їй експресії, динаміки, а тоновий контраст є вираженням емоційної напруги в образі Шевченка.

К. учасник виставок з 1930, персональні: Чернівці — 1965, 1979, 1994. Твори зберігаються у Чернів. худож. музеї, Чернів. краєзнавчому музеї.

Тв.: Леон Озіасович Копельман: Каталог. Чернівці, 1965; Л. О. Копельман: Проспект. Чернівці, 1979; Каталог виставки творів Копельмана Леона Озіасовича. Чернівці, 1994; Леон Копельман (1904—1982). Чернівці, 2006.

Літ.: Міщенко І. Прояви експресіонізму в творчості буковинських митців І пол. XX ст. (до 1940 р.) // Вісник Львівської Академії мистецтв. Л., 2001. Вип. 12; *Міщенко І.* Буковинська графіка першої половини XX століття (до 1940 р.) // Мистецтвознавство України. К., 2003. Вип. 3.

Ірина Міщенко

КОПЕРЖИ́НСЬКИЙ Костянтин Олександрович (23.10/4.11.1894, с. Глібів, тепер Новоушицького

р-ну Хмельн. обл. — 18.03.1953, Ленінград, тепер Санкт-Петербург) — укр. і рос. літературознавець, театрознавець, фольклорист, етнограф, бібліограф та книгознавець. Закінчив 1918 істор.-філол. ф-т Петрогр. ун-ту. З 1922 — доцент, проф. Кам'янець-Подільського ІНО. У 1923—25 — лектор Ленінгр. ун-ту, 1925—29 — викладач Одес. ІНО. З 1923 — член Т-ва дослідників укр. історії, письменства і мови у Ленінграді у складі Першого (істор.-філол.) відділу УАН. З 1927 — член Комісії давнього укр. письменства, з 1929 — наук. співробітник Київ. філії ІТШ. 1934 звинувачений у «націоналістичній, контрреволюційній» діяльності, ув'язнений і засланий у Сибір. У 1937—45 працював в Іркут. пед. ін-ті проф., зав. кафедри рос. мови, 1945—53 — проф. кафедри слов'янознавства Ленінгр. ун-ту. Автор праць з історії давнього укр. письменства та укр. л-ри 18 і 19 ст., укр. драм. і муз. театру, історії громадсько-політ. руху в Україні 2-ї пол. 19 ст., історії укр. книги та цензури, болг. л-ри, літ.-крит. розвідок і бібліогр. оглядів наук. літературознавства і критики, досліджень з фольклору та етнографії, міжслов'ян. літ. і фольклор. взаємин.

Як бібліограф і книгознавець займався вивченням і бібліографуванням літературознавчої та крит. шевченкіани. В аналітичному огляді «Українське наукове літературознавство за останнє десятиліття. 1917—1927» (К., 1929) та в наступних статтях-оглядах літературознавчих досліджень і крит. праць за 1928—30 значну увагу приділено працям з шевченкознавства. У розвідці «Бібліографічні уваги до історії української книги в Одесі 80-х — 90-х років XIX століття» (1927) навів дані про публ. творів Шевченка та л-ри про нього в одес. вид. останньої чверті 19 ст. Працюючи на посаді зав. рукописного відділу та б-ки ІТШ (Київ. філії), збирав шевч. вид. і рукописи, брав участь у складанні картотеки видань і крит. л-ри, присвяченої творчості Шевченка, а також у підготовці вид. його літ. спадщини. У ст. «Журнально-публіцистична діяльність Любена Каравелова в Росії» (опубл. посмертно 1956 і того ж року перекладено болг. мовою) дослідив роль І. *Прижова* в ознайомленні болг. письменника з творчістю Шевченка, твори якого молодий болг. поет почав перекладати ще в період навчання в Москов. ун-ті у кін. 1850 — на поч. 1860-х, користуючись порадами і кваліфікованою допомогою І. Прижова як мовного ред. і коментатора творів укр. поета, зокр. поеми «Неофіти», що на той час не була опубл. навіть в уривках.

Тв.: Українське літературознавство // Україна. 1927. № 3; Українське літературознавство і критика // Україна. 1928. № 3; Науково-дослідчий і науково-видавничий рух Радянської України в 1928 році. Бібліогр. огляд // Україна. 1929. № 9; Журнально-публицистическая деятельность Любена Каравелова в России // Ученые записки Института славяноведения Академии наук СССР. М., 1956. Т. 12.

Літ.: Гуменюк М. П. К. О. Копержинський — бібліограф і книгознавець // *Формування* і використання бібліотечних фондів. К., 1984.

Іван Бажинов

КОПЕ́ЦЬКА Ж. — див. *Гоффстедтер-Копецька Ж.*

КОПИ́ЦЯ Давид Демидович (24.06/7.07.1906, с. Слобода, тепер у складі м. Хмільника Вінн. обл. — 15.12.1965, Київ) — укр. літературознавець і громадський діяч. Закінчив 1930 Харків. ін-т профес. освіти. Працював директором Київ. кіностудії, гол. ред. журн. *«Україна»*, «Вітчизна», головою Комітету в справах мист-в, заст. міністра культури Української РСР. З 1938 — в ІЛ старшим наук. співробітником, згодом вченим секретарем, заст. директора з наук. роботи.

Автор кількох ст. про Шевченка. Зокр., у ст. «Найважливіші питання шевченкознавства» (1949) звинувачував «буржуазних націоналістів» і «космополітів» у хибному тлумаченні творчості Шевченка, її фальсифікації тощо. Його перу належать також ст. «Историческая судьба шевченковского наследия» (1954) та ще кілька, що друкувалися у пресі. За ред. К. та з його передм. надрук. зб. «Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах» (К., 1950). Був членом ред. колегії *ПЗТ: У 10 т.* Написав (у співавт. з Л. *Островською-Кордюм*) сценарій худож.-докум. к/ф «Розповіді про Шевченка» (1964). Позначені вульгарним соціологізмом праці К. є яскравим відображенням атмосфери, що панувала у шевченкознавстві 1930—50-х.

Тв.: Шевченко і театр // Комуніст. 1941. 9 берез.; Найважливіші питання шевченкознавства // Літературна газета. 1949. 28 квіт.; Историческая судьба шевченковского наследия: (К 140-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко) // Правда Украины. 1954. 9 марта; У віках незабутній // Україна. 1955. № 3; Літературно-критичні статті. К., 1968; Геній українського народу: (Про Т. Г. Шевченка) // *Давид* Копиця — митець і громадянин: Спогади, листи, творча спадщина. К., 2006.

Борис Деркач

КО́ПІЇ З КАРТИ́Н СУ́ЗДАЛЬСЬКОЇ ШКО́ЛИ — див. *Незнайдені мистецькі твори Шевченка.*

КО́ПІЇ З ОФО́РТІВ РЕ́МБРАНДТА Шевченко виконав 1858 у Петербурзі, звернувшись до творів голланд. художника, за якими створив офорти «Автопортрет Рембрандта з шаблею» (див.: *ПЗТ: У 10 т.* Т. 10. № 104), «Лазар Клап» (№ 105), «Поляк із шаблею і палицею» (№ 106), «Притча про робітників на винограднику» (№ 32). З офорта *Рембрандта* «Смерть Марії» (1639) зробив серію ескізів, частково скопіювавши фрагменти з нього — «Священик»,

Т. Шевченко. Автопортрет Рембрандта з шаблею. Папір, офорт. 1858

«Лікар», «Читець» (усі — туш, 1858). О. *Благовєщенський* називав іще один твір, з якого митець нібито зробив копію, — «Сцена в купецькій конторі». Можливо, мемуарист мав на увазі естамп Рембрандта «Лихвар», оскільки відомо, що Шевченко вивчав отриманий від В. *Стасова* відбиток згаданого офорта, але його гравюра на цей сюжет невідома. Протягом довшого часу «Сценою у лихваря» називали також гравюру Шевченка «Притча про робітників на винограднику» (див. коментар: *Спогади 1982*, с. 487—488).

У Щоденнику 26 черв. 1857 поет занотував: «Я думаю посвятить себя безраздельно гравюре акватинта. Для этого я полагаю ограничить свое материальное существование до крайней возможности и упорно заняться этим искусством». 2 квіт. 1858 після повернення із заслання Шевченкові надали в петерб. *Академії мистецтв* майстерню з одним вікном та антресолями. Для занять гравіруванням він облаштував спеціальне місце, придбав необхідні інструменти й почав опановувати нову на той час техніку офорта — акватинту. В АМ гравірувальним класом керували проф. М. *Уткін* та Ф. *Йордан*, автор гравюри з Рафаелевого «Преображення Господнього», хранитель естампів в *Ермітажі*. Після зустрічі Шевченка 3 трав. 1858 з Ф. Йорданом останній запропонував митцеві допомогу в роботі над гравюрами, про що Шевченко записав того ж дня у Щоденнику: «Итак, с Божиею и Иордановою помощью принимаюсь за опыты <...>». Він почав підбирати естампи для гравірування.

Т. Шевченко. Поляк з шаблею і палицею. Папір, офорт. 1858

Незабаром з'являються перші роботи, власна жанрова композиція «Дві дівчини» та інтерпретація картини Б.-Е. *Мурільйо* «Свята родина». Вдосконалюючи майстерність, Шевченко вивчав офортну манеру Рембрандта й виконував офорти з його робіт. Як згадував Б. *Суханов-Подколзін*: «Тої зими, коли мені вперше довелося їздити до Тараса Григоровича, він почав займатися офортними (eau forte) роботами, причому у керівники й наставники він обрав собі найвидатнішого майстра цієї справи — Рембрандта, старанно й ретельно копіюючи його найскладніші твори. Траплялося так, що моє малювання уривалося

Т. Шевченко. Притча про робітників на винограднику. Папір, офорт. 1858

пропозицією піти разом до академічної бібліотеки, Ермітажу чи до когось з колекціонерів, щоб подивитися якийсь ще не бачений рембрандтівський офорт. Зрозуміла радість, з якою я приставав на таку пропозицію, і гордість, з якою простував коридорами академії чи вулицями Петербурга, супроводжуючи мого дорогого вчителя у його неймовірній, усім знайомій смушковій шапці. Часто до Шевченка заходив пан Марін, власник чудової колекції гравюр, як великий знавець він пояснював Тарасові Григоровичу різні тонкощі й фортелі (trac) цього своєрідного й складного мистецтва» (*Спогади 1982*, с. 355).

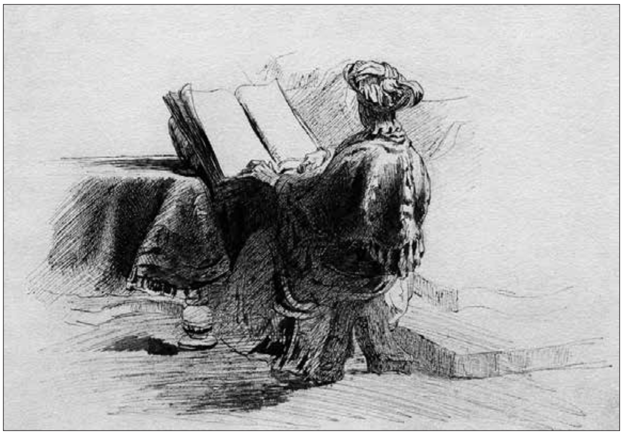
В опануванні технік офорта й акватинти митець досяг високої майстерності, його вважали чи не першим художником, який ґрунтовно вивчав цей вид мист-ва, відродивши його давні традиції та привнісши нові методи виконання. Як зауважив Є. *Кузьмін*: «Вчитися йому, власне, було ні в кого. Щоправда, Шевченко користувався порадами і вказівками Йордана, але Йордан був усе-таки гравером голкою чи різцем, а не офортистом. Якщо вже говорити про вчителів, то справжнім наставником Шевченка був

Т. Шевченко. Священик. Фрагмент з офорта Рембрандта «Смерть Марії». Папір, туш. 1858

Т. Шевченко. Лікар. Фрагмент з офорта Рембрандта «Смерть Марії». Папір, туш. 1858

Т. Шевченко. Читець. Фрагмент з офорта Рембрандта «Смерть Марії». Папір, туш. 1858

Рембрандт, із яким нашого художника пов'язувала як схожість смаків, так і спорідненість талантів у сенсі відчуття світлотіні. В офортах Шевченка ми справді знаходимо характерні риси робіт великого голландця» (*Кузьмин Е. М.* Т. Г. Шевченко как живописец и гравер // Искусство и художественная промышленность. 1900. № 3. С. 73).

Дехто з друзів радив митцю відтворювати в гравюрі сюжети з історії та тогочасного побуту України, але його насамперед цікавив в офорті й живописі Рембрандт. Тому він почав малювати і гравірувати копії з офортів голланд. майстра, водночас звертався й до рос. живописної школи, виконував портрети. З усіх видів гравірування йому найбільше припало до душі гравірування на міді азотною кислотою (a l'eau forte). «Майже всі його гравюри 1858—1861 років виконані цим способом. Першими граверними спробами Шевченка були: 1) п'ять копій з гравюр Рембрандта: "Виноградарі", "Сцена в купецькій конторі" та ін.; 2) дві хохлушки; 3) одаліска; 4) голівка; 5) автопортрет художника; 6) малоросійський селянин-подорожній та 7) "Спляча жінка з оголеними грудьми і папіроскою в руці"» (*Спогади 1982*, с. 288).

У квіт. 1859 Шевченко подав офорти «Притча про робітників на винограднику» (за картиною Рембрандта) та «Приятелі» (за картиною І. *Соколова*) на розгляд ради АМ і просив надати йому звання академіка чи задати програму на одержання цього звання. Рада 16 квіт. ухвалила визнати його призначеним в академіки й задати програму на звання академіка з гравірування на міді. На академ. виставку 1860 він представив п'ять гравюр a l'eau forte: «Вірсавія» з картини К. Брюллова, два пейзажі з А. Мещерського й М. Лебедєва, автопортрет і етюд, а також живописний автопортрет. Одержати академ. звання експоненту тодішніх виставок взагалі було важко, напр. на виставці 1860 брали участь 370 експонентів з живопису, акварелі, скульптури, гравірування та архітектури. «Звертали на себе загальну увагу картини художників К. Брюллова ("Облога Пскова"), Ф. Зав'ялова ("Зішестя Христа в пекло"), Плешанова ("Навернення Савла") <…> З другого боку, разом з Шевченком на академічні звання претендували пансіонери академії: А. Мещерський, В. Сверчков, М. Бочаров, І. Кабанов, М. Клодт, О. Чернишов, академіки Лагоріо, М. Ерассі, І. Соколов, В. Худяков, художники О. Бейдеман, К. Бодрі, Р. Брандт та багато ін., більше десяти іноземних митців, серед них професори академій: Берлінської — гравер Лідеріц, Віденської — Ціммерман, Дюссельдорфської — А. Ахенбах, президент Женевського товариства образотворчого мистецтва Ш. Ембер та багато ін.» (*Спогади 1982*, с. 288). На попередньому засіданні 2 верес. 1860 рада АМ ухвалила надати Шевченкові звання академіка гравірування (*Документи,* с. 355).

Шевченкові копії з офортів Рембрандта, особливо «Притча про робітників на винограднику» (1858), відзначаються досконалістю виконання, технічною винахідливістю, власною творчою манерою в передачі

деталей у глибоких тінях, м'якими світлотіньовими переходами. Твори Шевченка викликали захоплення у тогочасних художників, які з повагою називали його «російським Рембрандтом».

Шевченко досяг в офортах неабиякої майстерності свого вчителя, створивши високохудож. зразки цього мист-ва, а придумані ним деякі знаряддя для вдосконалення цієї техніки використовували такі майстри, як В. Мате, І. Шишкін, І. *Крамськой* (*Бурачек М*. Великий народний художник. Х., 1939. С. 43).

Літ.: Новицький О. Шевченко та Рембрандт // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. К., 1925. Кн. 1/2; *Антонович Д. В*. Шевченко — маляр. К., 2004; *Касіян В*. Мистецтво Тараса Шевченка. К., 1963; *Офорти* Тараса Шевченка: Альб. К., 1964; *Затенацький Я. П*. Т. Г. Шевченко // *Історія* українського мистецтва: У 6 т. К., 1969. Т. 4. Кн. 1; *Жур 1970*; *Удріс І*. Українське мистецтвознавство 1990-х років про образотворчу спадщину Т. Г. Шевченка // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтва. 2006. № 11; *Овсійчук В*. Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури. Л., 2008.

Марина Юр

КОПКÓ Максим (1859, с. Борщовичі, тепер Пустомитівського р-ну Львів. обл. — 1918, за ін. дж. — 1919, Харків) — укр. композитор, диригент, педагог, муз. діяч і священик. Закінчив 1884 Львів. духовну семінарію. Проводив уроки релігії та муз. у школах і Жіночій учительській семінарії в Перемишлі (1892—1907). Засновник хорового т-ва «*Боян*» у Перемишлі (1891) та муз. вид-ва «Бібліотека музикальна» (1897—1912). З 1917 — у Харкові. Автор церк. і світських творів, серед яких особливо популярною була пісня-хор «Де срібнолентний Сян пливе» на вірші Г. *Цеглинського*, муз. до драм. вистав, підручників з навчання співу. Найвизначніший твір К. — кантата для хору, солістів і оркестру «Гамалія» (1894) на текст однойменної поеми Шевченка.

Літ.: Медведик П. Діячі української музичної культури: Матеріали до біобібліографічного словника // *ЗНТШ*. Л., 1993. Т. 226.

Марія Загайкевич

КОПРÓВСЬКИЙ (Koprowski) **Ян** (псевд. — B a c a, K r o n i k a r z та ін.; 10.02.1918, с. Покшивниця, тепер Келецького воєводства, Польща — 5.11.2004, Варшава) — польс. поет, публіцист і перекладач. У 1937—39 навчався у Варшав. ун-ті. Редагував літ. журн. «Łódź literacka» (1954), «Kronika» (1955—57), «Odgłosy» (1969—72). У 1951 переклав «Заповіт» та «Думи мої, думи мої» (1840), які надрук. у газ. «Głos robotniczy» (1951. № 68). У тому ж номері газ. опубл. ст. про Шевченка «Поет свободи й демократії». Ст. «Поет з біографією» вмістив у тижневику «Odgłosy» (1964. № 12). У «Баладі про Тараса Шевченка», яку вміщено у зб. «Польські пейзажі» (1951), відтворив тему тяжкого дитинства Шевченка і його поневіряння на засланні.

Тв.: Pejzaże polskie: Wiersze. Warszawa, 1951.

Іван Лозинський

КОПТÍЛОВ Віктор Вікторович (3.07.1930, Київ — 19.02.2009, там само) — укр. мовознавець, перекладознавець, перекладач, д-р філол. наук (з 1972), проф. (з 1977). Закінчив 1954 Київ. ун-т, викладав у ньому (1957—81). У 1981—90 працював у ЮНЕСКО. У 1990—96 викладав українознавчі дисципліни у Нац. ін-ті сх. мов та цивілізацій у Парижі. Упродовж 1997—2002 був наук. співробітником НТШ у Сарселі. У 1998—2005 викладав у Нац. ун-ті «Києво-Могилянська академія» та в УВУ в Мюнхені. К. — автор праць із теорії та історії худож. перекладу, ст. з прикладної лінгвістики та про мовну майстерність укр. письменників, співукладач словників крилатих виразів, один із ред. «Антології української літератури XI—XX століть» (Париж; К., 2004 [франц. мовою]), в якій широко представлено творчість Шевченка.

В. Коптілов

1964 у кандидат. дисертації «Нарис історії українського поетичного перекладу (дожовтневий період)» уперше в шевченкознавстві глибоко проаналізував мову переспівів Шевченка, зокр. обґрунтував відповідність Шевченкових «Давидових псалмів» біблійному тексту церковнослов'ян. мовою. Автор ст. у *ШС*. Досліджуючи Шевченкове римування, розрізняв фонетичну, морфологічну і синтаксичну функції рими, наголошував семантичні зв'язки постійно римованих слів «воля» — «доля», «горе» — «море», «Україна» — «чужина». Уточнив спостереження Д. *Загула* про флективні, передусім дієслівні, рими; на підставі кількісних даних зробив висновок про своєрідність, новизну нефлективної рими, про ускладнення синтаксису Шевченкових поезій у зв'язку з розташуванням рим у віршованих рядках. Визначив ступінь опорності (кількість спільних звуків у словах, що римуються), морфологічний тип рими, охоплення римою частини слів чи цілих слів. Окрему увагу приділив питанню рецепції Шевченка у Франції.

Тв.: Деякі мовні особливості Шевченкової рими // Мовознавство. К., 1962. Т. 17; Майстерність римування в поезіях Т. Г. Шевченка останнього періоду творчості // *Джерела* мовної майстерності Т. Г. Шевченка: Зб. ст. К., 1964; Поезія Ежена

Ґільвіка // Всесвіт. 1976. № 5; Шевченко у Франції // *Тарас* Шевченко і національно-визвольні змагання українського народу: Зб. матеріалів міжнародної наук. конф. К., 1998.

Світлана Єрмоленко

КÓРБЕ Іван Михайлович (1800—68) — ген.-майор. Шевченко познайомився з К. не пізніше 1840 в Петербурзі, зустрічався з ним тут 1843—44, 1858—61. У 1844—47 бачився з ним в Україні, зокр. в Києві, а також у маєтку К. в с. *Вейсбахівці*, де збиралися Я. де *Бальмен*, В. *Закревський*, М. *Маркевич* та ін. Разом із Шевченком К. підписав жартівливого листа до М. Маркевича 22 січ. 1844. В 1852 через казанську комісаріатську комісію, очолювану К., Шевченко одержав гроші, надіслані йому С. Гулаком-Артемовським. Поет згадував про К. в листах до Г. *Тарновського* (26 берез. 1842), С. Гулака-Артемовського (1 лип. 1852) і в Щоденнику 8 і 11 квіт. 1858.

Петро Жур

КОРБІÓ (Corbiau) **Сімона** (1900 (1901?), Левен, Бельгія — 27.09.1974, Лондон) — бельг. художниця, мистецтвознавець, франкомовний літ. критик. Авторка статей про слов'ян. мист-во, зокр. укр., які друкувала в різних франкомовних журн. У 1927—28 К. з наук. метою відвідала Радянський Союз, упродовж декількох місяців працювала в Україні. Ознайомившись із мист. спадщиною Шевченка, високо оцінила його творчість у розд. «Українське мистецтво» («L'art Ukrainien») у бельг.-франц. журн. «La Nervie» ([Брюссель—Париж]. 1928. № 4/5. С. 21—56), де назвала Шевченка «великим національним поетом», «натхненним співцем України, національним сурмачем» (С. 45). К. писала про надзвичайно складну життєву долю укр. поета, «який, перш ніж виявився його поетичний геній, був художником, зазнав принизливого кріпацтва, завжди пам'ятав про нього, навіть коли доля всміхнулася йому…». Акцентуючи на цьому, К. цитувала уривок «Письма Т. Гр. Шевченка к редактору "Народного чтения"» (1860), зокр. фрагмент, де Шевченко з гіркотою писав про своє кріпацьке минуле і про те, що його рідні брати і сестри все ще в неволі.

Доповнивши розд. «Українське мистецтво» новими матеріалами, К. вже наступного року надрукувала ґрунтовніше дослідження у чотирьох номерах газети «L'Ukraine Nouvelle» ([Paris]. 1929. № 1—6). У своїх мистецтвознавчих публ. К. особливу увагу звертала на мист-во М. *Бойчука* та його учнів. Подала окремі факти про ознайомлення бельг. читача з кінострічками О. *Довженка*.

Літ.: Асєєва Н. Ю. Українсько-французькі художні зв'язки 20—30-х років XX ст. К., 1984; *Кравець Я.* Українсько-бельгійські літературні взаємини // *Українська* література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті: В 5 т. К., 1988. Т. 3.

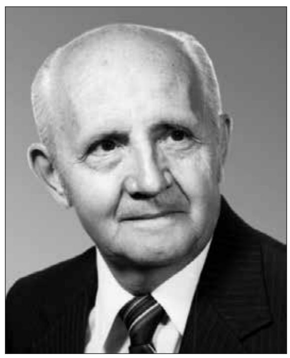
Ярема Кравець

КÓРБЯ (Corbea) **Думітру** (6.09.1910, с. Сирбь Ботошанського пов. — 26.03.2002, Бухарест) — рум. поет, прозаїк і публіцист. Закінчив ліцей у м. Ботошані. Після Другої світової війни очолював літ. журн. «Flacăra», «Zuceafarul» і «Albina», входив до Керівного бюро Спілки письменників Румунії. Автор зб. патріотичної поезії, новел, книг спогадів, дорожніх нотаток, сценаріїв і репортажів.

Шевченкові присвятив ст. «Великий співець свободи: 90 років від дня смерті Тараса Шевченка» в газ. «Scinteia» (1951. 10 берез.) та «Невмирущий співець України» у газ. «Veac Nou» (1956. 9 берез.), в яких акцентував на значенні життя і творчості укр. поета як повчального і гідного наслідування зразка для письменників Румунії. На думку автора, творчість Шевченка красномовно засвідчує, що «велика і справжня поезія народжується в полум'ї любові до батьківщини і народу, в тісному зв'язку з життям народу та його боротьбою за свободу і щастя». У верес. 1956 під час днів культури України в Румунії виступив з доповіддю на шевч. вечорі в Бухаресті.

Тамара Носенко

КÓРГУН Михайло Васильович (29.09.1924, с. Яцини, тепер Пирятинського р-ну Полтав. обл.) — укр. різьбяр, художник, автор мистецтвознавчих праць. Заслужений майстер народної творчості України (2001). 1942 його вивезено до Німеччини на примусові роботи; після війни жив у Бельгії, з 1948 — у Франції, 1952 переїхав до США (м. Трой, штат Нью-Йорк). Навчався в мист. школі у м. Вест-Порті (штат Коннектикут). Закінчив курси комерційного мист-ва (1957). Давав уроки писанкарства та різьблення на дереві при церквах, а від 1972 — у школах м. Трой. У роботах К. поєднано кілька видів різьблення: тригранно-виїмчасте, рельєф, скульптуру малих форм. Створював композиції, в яких відображував традиційні мотиви укр. орнаменту в різьбленні, події з історії України, її природу. Автор барельєфів «Похід князя Святослава», «Свята Ольга», «Святий Володимир», «Ярослав Мудрий», декорат. ваз, тарелів тощо. Написав «Нарис історії різьби на дереві

М. Коргун

в Україні» (1990), «Роздуми про історію різьби на дереві» (1992), навч. посібник «Моя техніка різьби і точіння» (Полтава, 1999).

М. Коргун.Декоративний таріль «Тарас Шевченко». Дерево, різьблення, інкрустація. 1980

На шевч. тему виконав декорат. тарелі «Кобзар» (дерево, точіння, різьблення, 1980), «Тарас Шевченко» (дерево, точіння, різьблення, інкрустація, 1980), барельєф «Тарас Шевченко» (1987), панно «Козак» (1990-ті). Вважається, що К. розробив нову технологію монтування різнокольор. дерева.

К. — учасник понад 60 виставок різьбярства, не раз одержував високі нагороди і звання, зокр. 1989 удостоєний нагороди «Національна спадщина Америки». 1992 у Полтав. краєзнавчому музеї відбулася виставка його робіт, де експонувався й портрет Шевченка.

Тв.: Михайло Коргун, різьбяр: Альб. К., 1994; Михайло Коргун. Творча спадщина: Альб. Полтава, 2009.

Літ.: Елен Мак-Гейл. Візерунки на дереві // Старожитності. 1992. № 20; Творчість Михайла Коргуна: малюнки і різьба по дереву. Трой, 1992 (перевид.: К., 1994); *Ротач П.* Безцінний скарб душі — любов до Шевченка // *Ротач П.* Від Яготина до Полтави: Тарас Шевченко і Полтавщина. Полтава, 2002. Кн. 2.

Петро Ротач, Віталій Ханко

КОРДУ́БА Мирон Михайлович (псевд. — М. Михайлович, Буковинець та ін; 2.03.1876, с. Острів, тепер Тернопільського р-ну Терноп. обл. — 2.05.1947, Львів) — укр. історик, бібліограф, публіцист, письменник і перекладач. Навчався у Львів. (1893—95) та Віден. (1895—98) ун-тах. Учень М. *Грушевського*. Член НТШ (1903). Працював учителем гімназій у Чернівцях (1900—18), Львові та Холмі. У 1929—39 — проф. Варшав. ун-ту; з 1944 — проф. і зав. кафедри історії пд. і зх. слов'ян Львів. ун-ту. Опубл. праці з історії та істор. географії середньовічної України. Оповідання К., надрук. в буковинських газетах і журналах, високо оцінили І. Франко і О. *Маковей*.

М. Кордуба

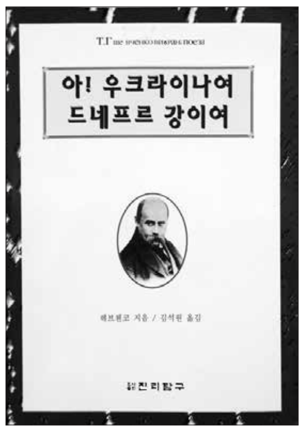
К. — автор розвідки «Де перебував Шевченко під кінець 1843 і 1844 р.?» (Вістник. 1934. Кн. 10). Полемізував із О. *Кониським*, О. П. *Новицьким*, Б. *Лепким*, доводячи, що 1844 Шевченко не відвідував Україну (тоді як він виїхав із *Кирилівки* в Москву на поч. лют. 1844 — *Жур 2003*, с. 99). У ст. «Шевченко як краєзнавець і археолог» (1935), вміщеній у 6-му т. *ПВТ: [У 16 т.]*, К. відзначав, що в усіх краях, до яких його закидала доля, Шевченко вивчав природу і людей, їхню матеріальну та духовну культуру, скрізь робив цінні спостереження. Археол. нотатки Шевченка, на переконання К., свідчать про певний рівень його фахової підготовки, використання тогочасної л-ри і періодики.

Літ.: Федорів І. О. Мирон Кордуба в історії України (кінець XIX — перша половина XX ст.). Т., 2001; *Федорів І.* Мирон Кордуба як вчений: життя і діяльність // Історія української географії. Всеукр. наук.-теор. часопис. 2006. Вип. 2 (14).

Олексій Сухий

КОРЕ́ЙСЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Творчість укр. поета в Кореї була невідомою до серед. 20 ст. Після 1991 корейці зацікавилися культурою і л-рою незалежної України і передусім творчістю Шевченка, переставши сприймати їх як частину рос. культури. Перші перекл. з Шевченка здійснив фаховий русист, кор. літературознавець і перекладач Кім Чун Вон. Він перекладав «Кобзар» (Пхеньян, 1957) з рос., використовуючи опубл. 1954 в Ленінграді кн. «Т. Г. Шевченко. Стихотворения». Серед перекладачів на рос. були: М. *Браун*, М. *Ушаков*, М. *Фроман*, М. *Коміссарова* та ін. Кор. вид. містить 63 твори: поеми «Тарасова ніч», «Тополя», «Іван Підкова», «Сон», «Княжна», вірші «Думка», «Три літа», «Заповіт», поезії циклу «В казематі», «Муза» та ін. ліричні поезії. Перекл. Кім Чун Вона мали велике

Т. Шевченко. Художник. Повісті. М., 1948. Суперобкладинка

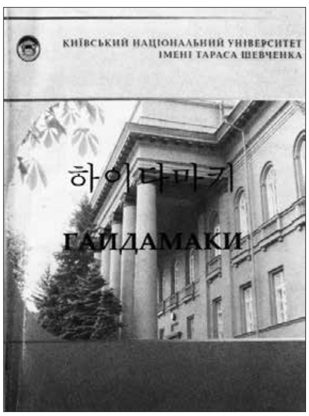
Т. Шевченко. Вибрані поезії. Сеул, 1998. Обкладинка

значення, але були не позбавлені вад, зумовлених посередництвом рос. мови.

1960 кор. літературознавець Пак У Чхон переклав «Заповіт» (*«Заповіт» [Антол. пер.]*). У кн. «Великий Кобзар в пам'яті народній» (К., 1961) зафіксовано записи президента Кор. академії наук, літературознавця Пак Нам Уна (1912—74) і кор. письменника Лі Гі Ена (1895—1984), які вони зробили до «Книги вражень» відвідувачів одного з музеїв Шевченка.

Новий період знайомства корейців з творчістю укр. поета припав на 1990-ті. Тоді дослідженням Шевченка та перекл. його творів кор. мовою почав займатися *Кім Сук Вон*. У 1996 під час міжнародної наук. конференції «Тарас Шевченко і національно-визвольні змагання українського народу» виголосив доповідь «З досвіду перекладу поеми "Гайдамаки" корейською мовою», надрук. у зб. матеріалів цієї конференції (1998). У 1996 в Сеулі в журн. «Слов'янознавство» (вип. 12) Кім Сук Вон опубл. ст. «Великий український поет Шевченко». Того ж 1996 у вип. 4 «Вісника Київського національного університету імені Тараса Шевченка» надрук. його ст. «Досвід перекладу Шевченка на корейську мову». 1997 у Сеулі в журн. «Слов'янознавство» (вип. 13) вміщено ст. цього ж дослідника «Порівняння поезії українського національного поета Шевченка і корейського національного поета Юн Донг Джу». 1997 в Києві в літ. журн. «Византийский ангел» вийшла ст. Кім Сук Вона «Історичне значення поеми Шевченка "Гайдамаки"». 1997 він опубл. монографію «Шевченко і корейська література» (рос. мовою). 1998 вийшла кн. його перекл. кор. мовою 126 творів Шевченка — «Кобзар І (Україна і Дніпро)», а 2005 — наступний том «Кобзар ІІ» (обидві — Сеул). 2002 на міжнародній наук. конференції «Сучасний стан та перспективи науково-культурного обміну між Україною та Кореєю» Кім Сук Вон виголосив доповідь «Шевченко та Юн Донг Джу». 2003 у його перекл. кор. мовою побачила світ поема Шевченка «Гайдамаки».

Кім Сук Вон

Т. Шевченко. Гайдамаки. К., 2003. Обкладинка

Т. Шевченко. Кобзар. Сеул, 2005. Суперобкладинка

КО́РЕЦЬ — містечко Новоград-Волинського пов. Волин. губ., тепер місто, районний центр Рівнен. обл., на р. Корчику. Вперше його згадано 1150 як Корчеськ. У 14 ст. в складі Волин. землі К. потрапив під владу Литви, після Люблінської унії відійшов до Речі Посполитої. В серп. 1648 визволений селянсько-козацьким військом Б. *Хмельницького*. Ймовірно, Шевченко відвідав К., подорожуючи Волинню у жовт. 1846, коли на завдання Київ. археографічної комісії їздив змальовувати істор. й архіт. пам'ятки. У цьому старовинному місті 1845 зупинявся М. Костомаров, який міг рекомендувати Шевченкові оглянути місцеві пам'ятки, що на них було багате це місто. У Шевченка згадка про К. є в повістях. У «Варнаке» герой твору здійснює подорож із *Почаєва* до *Новограда-Волинського* й відвідує К. (3, 145). У «Прогулке с удовольствием и не без морали» Корецький замок згадано в контексті міркувань про відмінності між центр. укр. землями й Волинню. Йдеться і про церкву, де зберігалися забальзамовані останки графів Корецьких і котра перетворилася на руїну (4, 266).

Н. Орда. Корецький замок. Папір, літографія. 1870-ті

Літ.: Поліщук Я. Тарас Шевченко і Ровенщина. Рівне, 1989; *Дорош Є.* Тарас Шевченко на Поділлі і Волині. Т., 2002.

Петро Кралюк

КОРЖ Віктор Федорович (16.04.1938, м. Бобринець Кіровогр. обл.) — укр. поет і літературознавець. Закінчив 1962 Дніпроп. ун-т. Працював викладачем технікуму, зав. ред. вид-ва «Промінь» (1965—88). Протягом 1988—2001 — зав. кафедри укр. л-ри Дніпроп. ун-ту (тепер Дніпроп. нац. ун-т ім. Олеся Гончара), нині — доцент кафедри. Автор поетичних зб. «Зелені камертони» (1969), «Повернення в майбутнє»

(1971), «Твердиня» (1981), «Осіннє чекання весни» (1987) та ін.

В. Корж

Поезія К. пронизана роздумами про сутність худож. творчості, яка, на думку поета, полягає у здоланні випадкових, плинних почуттів і вихованні громадянських чеснот, що витримують випробування часом. Такою, згідно з К., якраз і є творчість Шевченка, який не поспішав сповідуватися, виливати в рядки трагедію свого життя, власний біль, а кристалізував їх у громадянський протест — «Мовчи, лиха сльозо гіркої муки, / не виплакана — / виплекана в гнів» (вірш «Правосуддя Тарасової гори», зб. «Світ звичайних фантазій», 1984) — або мовчав, лишаючи, як у *«Малій книжці»*, порожні сторінки (вірш «Реальність безсмертя», зб. «Корінь добра», 1981). У бурлескній поемі «Еней на берегах Тавриди» (2000) К. іронічно стилізував Шевченків «Заповіт».

Тв.: Чиста сила: Поезії. К., 2010.

Тарас Головань

КОРЖО́В Юхим Іванович (роки життя невідомі) — капітан, тимчасовий виконувач обов'язків командира півбатальйону 1-го Оренбурзького лінійного батальйону в *Новопетровському укріпленні* на поч. служби Шевченка на *Мангишлаці*. Доповідаючи про прибуття рядового Шевченка, комендант укріплення А. *Маєвський* посилався на рапорт капітана К. Пізніше К. служив начальником Челябінської етапної команди.

Григорій Зленко

КОРИ́НФСЬКИЙ Аполлон Аполлонович (29.08/10.9.1868, за ін. дж. — 1867, Симбірськ, тепер Ульяновськ, РФ — 12.01.1937, Калінін, тепер Твер, РФ) — рос. поет, прозаїк, перекладач і етнограф. Навчався у Симбірській класичній гімназії (1879—86). Ред. журн. «Север» (1897—1904). Послідовник філос.-реліг. вчення Л. *Толстого*. З 1889 підтримував дружні стосунки з С. *Дрожжиним* і членами очолюваного ним гуртка поетів-демократів. Автор прозових і поетичних зб. «Пісні серця» (1894), «Чорні троянди» (1896), «Гімн красі» (1899), «Пізні вогні» (1912); фольклор.-етногр. праць тощо. 1929 засуджений за участь у монархічному гуртку, реабілітований 1991.

А. Коринфський

Як і більшість поетів-суриковців, захоплювався поезією Шевченка, перекладав його пейзажно-психологічну лірику. 1905—06 К. переспівав 8 поезій Шевченка, що увійшли до зб. «У променях мрії» (1906) та до вид.: «"Кобзар" в перекладах російських письменників» за ред. І. *Бєлоусова* (1906, 1911, 1919) і «Пісні Тараса Шевченка» за ред. В. *Вересаєва* (1911). Серед них — «Думи мої, думи мої», «Минають дні, минають ночі», «Ой три шляхи широкії». Перекл. К. властива певна неточність у відтворюванні змісту й неадекватність у передаванні стилю та ритмомелодики шевч. текстів.

Літ.: Малютина А. И. С. Д. Дрожжин в его переписке с А. А. Коринфским // Ученые записки Енисейского пед. ин-та. 1963. Вып. 5.

Іван Бажинов

КО́РІН Петро Іванович (роки життя невідомі) — виконувач обов'язків чергового штаб-офіцера *Оренбурзького окремого корпусу*, військ. старшина. У козачому війську служив з 1824, офіцерський чин одержав 1832, військ. старшина з 1844. Згодом став кавалером орденів св. Анни 3-го ступеня та св. Станіслава 4-го ступеня. Після арешту Шевченка у зв'язку з відправленням поета до *Орської фортеці* К. 1850 підписав лист про доставку Шевченка з гауптвахти до штаб-корпусу, рапорт про доправлення поета до командира дивізії, рапорт про пересилання речей і книжок Шевченка, опис їх та ін. Не виключено, що К. брав участь і в обшуку Шевченка перед арештом.

Григорій Зленко

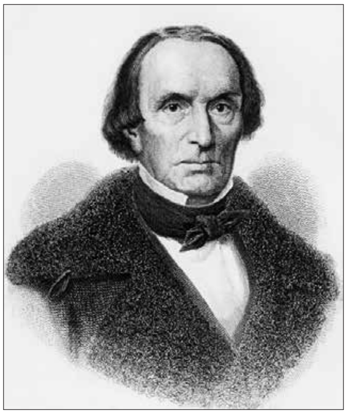
КОРМИ́ЛО (Kormylo Peter David) **Петро Михайлович** (13.09.1950, м. Анан, Шотландія) — шотл. популяризатор творчості Шевченка. Народився у сім'ї українця і шотландки. 1972 закінчив пед. коледж у м. Дамфрізі. У 1984—2004 працював учителем, директором шкіл. У 2006—12 — радник з питань освіти в урядовій установі, після її реорганізації — старший держ. службовець у Міністерстві освіти Шотландії (з 2012). Веде активну громадську роботу в Союзі українців у Великій Британії, який очолює, у Всесвітній федерації клубів Роберта Бернса (належить до Гоф клубу Роберта Бернса у м. Дамфрізі, 1996—97 — Президент цього клубу, у 1992—2004 — Почесний бібліотекар), у т-ві «Друзів

П. Кормило

України в Шотландії» та у фундації «Друзів Шотландії в Україні». К. був серед ініціаторів унікального свята — Burns / Shevchenko Supper, започаткованого 2007 Асоціацією українців у Великій Британії, яке з того часу проводиться щороку в Укр. домі Единбурґа на відзначення нац. бардів Шевченка і Р. *Бернса* як символ єдності двох культур. К. бере активну участь у цих святкуваннях: виступає з промовами, декламує вірші улюблених поетів, популяризує творчість укр. поета в Шотландії. Час від часу буває в Україні, цікавиться її історією, л-рою, культурою. Автор перекл. поеми «Кавказ» шотл. мовою (передано до друку).

Ганна Дика

КОРНЕ́ЛІУС (von Cornelius) **Петер** фон (23 або 27.09.1783, Дюссельдорф — 6.03.1867, Берлін) — нім. художник, майстер істор. живопису. Навчався у Дюссельдорфській АМ, згодом в Італії вивчав фресковий живопис епохи Відродження. Очолював з 1825 Мюнхенську, з 1840 — Берлінську АМ. Творчості К. притаманні філос. узагальнення, тяжіння до монументальних композицій та біблійної тематики.

Невідомий автор. Портрет П. Корнеліуса. Папір, гравюра. 19 ст.

Про ознайомлення з мист. доробком К. Шевченко згадав 10 лип. 1857 у щоденниковому записі: «В 1839 году Жуковский, возвратившись из Германии с огром[ною] портфелью, начиненною произведениями Корнелиуса, Гессе и других светил мюнхенской школы живописи, нашел Брюллова произведения слишком материальными, придавляющими к грешной земле божественное, выспреннее искусство. И обращаясь ко мне и покойному Штернбергу, <...> предложил зайти к нему полюбоваться и поучиться от великих учителей Германии. <...> Но Боже! Что мы увидели в этой огромной развернувшейся перед нами портфели. Длинных безжизненных мадонн, окруженных готическими тощими херувимами <...>». Через два дні (запис 12 лип. 1857) під час читання кн. К. *Лібельта* «Естетика, або Наука про прекрасне» (1849) стосовно взаємозв'язку людини-творця (художника) і натури (красуні природи) Шевченко знову згадував К.: «Мне кажется, что свободный художник настолько же ограничен окружающею его природою, насколько природа ограничена своими вечными, неизменными законами. А попробуй этот свободный творец на волос отступить от вечной красавицы природы, он делается богоотступником, нравственным уродом, подобным Корнелиусу и Бруни». Сцену відвідин В. Жуковського з метою «полюбоваться сухими контурами Корнелиуса» (4, 142) поет відтворив у повісті «Художник».

У листах із Мюнхена — «німецьких Афін» — до В. *Григоровича* та О. *Шмідта* В. *Штернберг* 1840 критично відгукнувся про твори К., зокр. фреску «Страшний суд»; в обох листах містяться вітання Шевченкові (зберігаються у РНБ; фотокопії — у НМТШ).

Вікторія Колесник

КО́РНЄВ Володимир Маркович (30.10.1935, х. Сміливий, тепер Луган. обл.) — укр. скульптор і живописець. Закінчив 1962 КХІ (викладачі М. *Вронський*, М. *Лисенко*, І. *Макогон*). Живе у Хмельницькому. До мист. спадщини належать твори: «О. Довженко» (гіпс, 1964; експоновано на худож. виставці до *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка*), «Кармелюк» (1976), «Оксана» (1979). Автор скульптурних і живописних портретів Шевченка, зокр. полотен «Думи мої, думи» (1985), «Т. Г. Шевченко в Умані» (1990), «Портрет Т. Шевченка» (1991), «Т. Шевченко на засланні», в яких засобами худож. виразності розкрив різні грані образу поета — борця та пророка, одухотвореного мислителя. 1990 створив станкову скульптуру «Т. Шевченко» (бетон).

Галина Гірник

КОРНІЄ́НКО Василь Онисимович (22.04.1867, с. Мануйлівка, тепер Приморського р-ну Запоріз. обл. — 11.12/24.12.1904, Одеса; похований у Мануйлівці) — укр. художник і поет. Протягом 1888—96 навчався в петерб. *Академії мистецтв*. Після закінчення оселився в Одесі. Працював у царині станкового живопису та графіки. Серед творів: «Біля корчми» (1902), ілюстрації до «Енеїди» І. Котляревського (1903—04) тощо. Автор казки «Запорозький скарб», поезій «Мрії», «Коло Дніпра», «Пісня мужика» та ін. Деякі з них 1905 надрук. в альм. «Перша ластівка». К. — автор портрета Шевченка (олія, кін. 19 ст., місцеперебування невідоме) для читальні «Просвіти» у с. Мануйлівці. 1912 мануйлівська

В. Корнієнко. Автопортрет. Полотно, олія. Кінець 19 ст.

«Просвіта» видала серію з п'яти листівок, на одній з яких було відтворено згаданий портрет (*Митрус Т*. З життя Мануйлівської «Просвіти» // Дніпрові хвилі. 1913. № 2). Одес. укр. громада замовила К. ілюстрації до «Кобзаря» Шевченка, але він не встиг їх виконати.

Літ.: Сьогобочній Гр. Василий Онисимович Корниенко: (Некролог) / *КС*. 1905. № 1; *Краснопільський Т*. В. О. Корнієнко // Дніпрові хвилі. 1913. № 21–24; *Яцюк В*. «Не забудьте пом'янути…»: Шевченківська листівка як пам'ятка історії та культури, 1890—1940. К., 2004.

Ірина Ходак

КОРНЯ́НУ (Corneanu) **Леонід** (справж. — Корнфельд; 1.01.1909, с. Кошниця, тепер Дубоссарського р-ну, Молдова — 26.11.1957, Кишинів) — молд. письменник і перекладач. Закінчив Тираспольський пед. ін-т. У 1930—32 навчався в аспірантурі ІТШ, Москов. ін-ту філософії, л-ри та історії ім. М. Чернишевського. Автор поетичних зб. «Розмаїті вірші» (1930), «Світло і тіні» (1935), «Вірші» (1965) та ін., низки п'єс, укладач фольклор. зб. Укр. тематику представлено в поезіях «Берег Дніпра», «Рапорт з Донбасу», «Суботник», п'єсі «Джерело братерства» (1952—54).

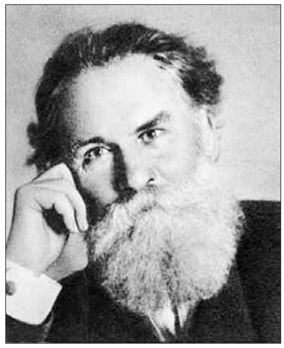
К. — один із перших перекладачів творів Шевченка в Молдові. Переклав поему «Катерина» (1939), вірші «Якби ви знали, паничі», «Я не нездужаю, нівроку» (обидва — 1937), «Заповіт» (1939). Перекл. ввійшли до першого вид. молд. мовою «Вибраних творів» Шевченка (Тирасполь, 1939), співред. цього вид. Автор ст. «Т. Г. Шевченко» у газ. «Молдова соціалісте» (1946. 10 берез.).

Микола Богайчук

КОРОЛЕ́ВИ БО́НИ ГОРА́ — гора в м. *Кременці* із руїнами замку Бони Сфорци, королеви Польщі (1518—48), другої дружини польс. короля Зигмунта І. За її часів Кременецький замок будували й зміцнювали. Шевченко згадав цей замок і гору в повісті «Варнак» (1853), коли її герой Кирило, повертаючися з *Почаєва*, «зашел в Кременец посмотреть на *королеву Бону*» (3, 145). Працюючи в *Тимчасовій комісії для розгляду давніх актів*, Шевченко 1846 побував у Кременці, знайомився з його архіт. пам'ятками.

Олена Дзюба

КОРОЛЕ́НКО Володимир Галактіонович (15/27.07.1853, Житомир — 25.12.1921, Полтава) — рос. прозаїк і публіцист. Почесний член Рос. АН (1900). 1871 вступив до Петерб. технологічного ін-ту, 1874 перевівся до Петровської землеробської та лісової академії (Москва), у 1877 — до Петерб. гірничого ін-ту, навчання не завершив. 1879 заарештований за підозрою в революційних зв'язках і наступні 6 років провів у в'язницях і засланнях (м. Глазов, Вишній Волочок, Томськ, Перм, Якутія). Ред. журн. «Северный вестник» (з 1887), «Русское богатство» (1896—1918). Автор кн. «Нариси й оповідання» (1886, 1889, 1903), «За іконою», «На затемненні» (обидві — 1887), «У голодний рік» (1893), повісті «Сліпий музикант» (1886) та ін.

В. Короленко

Інтерес до укр. культури і творчості Шевченка К. проніс через усе життя. В «Історії мого сучасника» (1905—21, не закінчена) він згадував про юнацьке захоплення творами укр. поета: «Під впливом легенд старого замку і уривчастого читання (у списках) "Гайдамаків" Шевченка — романтизм старої України увірвався в мою душу, заполонивши її привидами минулого козацького життя <…>. Крізь красивий туман, в якому геніальним пензлем українського поета були розкидані сповнені життя й руху картини нещадної боротьби, почало проглядати дещо, що зачепило й мене особисто. Ґонта, котрий служив в уманському замку начальником реєстрових козаків, одружився з полькою, і у нього було двоє дітей. <…> Мимоволі думалося: а він же одружився з нею, знаючи, що вона католичка, як мій батько одружився з моєю матір'ю» (*Короленко В. Г*. Собр. соч.: В 10 т. М., 1954. Т. 5. С. 263, 277). Письменник пригадав роки навчання у рівнен. гімназії, коли учитель словесності В. Авдієв без зайвого дидактизму прилучав учнів, зокр., до творів І. *Тургенєва*, І. Гончарова, М. *Некрасова* і Шевченка. К.-гімназист теж залучав до читання «Гайдамаків» ін. юнаків (єврея Симху). В автобіогр. романі К. прагнув відтворити те враження, яке Шевченко справив на молодь його покоління: «Чи правильно я передаю його? Гадаю, правильно. Це була любов і захоплення» (Там само. С. 277). Роздуми К. про Шевченка пов'язані з осмисленням визв. руху і розвитку культури: «Драгоманов намагався надати українському руху політичного і соціального характеру <…>. Поряд із проповіддю мови Шевченка і Котляревського, зрозумілої народу, він палко пропагував також знайомство галицької молоді з російською передовою літературою» (Там само. Т. 7. С. 141). Розповідаючи в «Історії мого сучасника» про період заслання в політ. в'язниці Вишнього Волочка, К. описував, як він із в'язнями святкував роковини Шевченка: «Андрієвський виголосив промову про значення Шевченка, яку ми всі прослухали зі співчутливою увагою. Багато знали Шевченка, знали навіть ті, хто не розумів української мови» (Там само. С. 143).

У записнику К. за груд. 1890 занотовано уривок із вірша Шевченка «Не так тії вороги, як добрії люди». Епіграфом до оповідання «Судний день» (1889—90) К. узяв слова Шевченка: «Огонь погас, а місяць сходить. В яру пасеться вовкулак». У щоденнику К. за 1898 вміщено цитату з листа укр. поета до В. Жуковського про заборону малювати.

До 40-ліття від дня смерті укр. поета К. вмістив у журн. «Русское богатство» (1901. № 2) ст. «Матеріали до біографії Шевченка», в якій змалював деякі моменти перебування укр. митця на засланні, посилаючись на документи, знайдені в Уральському архіві (К. працював там над матеріалами про пугачовський бунт для роману «Цар-навальник», 1900). 1913 К. опубл. ст., в якій ішлося про те, як сприймала Шевченка культурна громадськість Полтави, назвав його «запаленим маяком, що освітлює величезні простори» (*Короленко В. Г.* Юбилей поэта-крестьянина // Полтавский день. 1913. 16 дек.). 1916 в журн. «Русские записки» (кн. 10) надрук. ст. К. «Котляревський і Мазепа» на захист пам'яті українців та укр. мови. Письменник підкреслив, що на Заході «мова Котляревського і Шевченка давно стала знаряддям публічного, наукового і політичного слова, знаряддям культурної боротьби за самостійність одного зі слов'янських племен під натиском іномовної культури» (*Короленко В. Г.* Собр. соч.: В 10 т. М., 1955. Т. 8. С. 286). У листі до М. Балабай від 8 листоп. 1917 К. писав про складність рос. і укр. перекладів, зокр. й творів Шевченка, наголошуючи, що «в основі розвитку української літературної мови має залишатися мова Шевченка, Котляревського і Куліша» (*Короленко В. Г.* Избр. письма: В 3 т. М., 1936. Т. 3. С. 262).

У спогадах етнографа Г. *Коваленка* про К. зазначено: «Зміну громадського настрою і зріст енергії можна було щороку помічати, між іншим, з того, як святкувалися українські свята, наприклад, поминки по Шевченку й інші. <…> В. Г. Короленко (коли на той час був у Полтаві) завжди з'являвся на ті свята — на панахиду і в театр, щиро вітав промовців і артистів» (Наук. архів Музею В. Г. Короленка в Полтаві. Ф. 1. Од. зб. 7). 1914 рос. уряд заборонив проведення святкувань *100-літнього ювілею від дня народження Шевченка*, але в багатьох містах Рос. імперії відбулися демонстрації протесту. К. у той час перебував на лікуванні у Франції, однак від себе та членів своєї родини надіслав до Києва вітальну телеграму: «Просимо передати наше сердечне привітання всім, хто шанує пам'ять великого українського поета» (*Малий П.* В. Г. Короленко й Україна. Л., 1958. С. 128).

Літ.: Крутікова Н. Є. В. Г. Короленко та українська література. К., 1955; *Ростов Н.* В. Г. Короленко. М., 1965; *Бялый Г. А.* В. Г. Короленко. Лг., 1983; *Ігнатенко Г.* Володимир Короленко. К., 1986; *Лосев В. И.* В. Г. Короленко о России, русском народе и двух утопиях // *Короленко В. Г.* Дневник. Письма. 1917—1921. М., 2001; *Гейштор Л. К.* Вблизи Короленко. Полтава, 2009.

Ольга Ніколенко, *Людмила Ольховська*

КОРОЛІ́В-СТАРИ́Й Василь Костянтинович (справж. — Королів, псевд. — В. С т а р и й, В. Д и к а н с ь к и й та ін.; 4/16.02.1879, с. Диканька, тепер смт Полтав. обл. — 11.12.1943, м. Мельник, тепер Чехія) — укр. письменник, видавець і культурно-освітній діяч. Закінчив Полтав. духовну семінарію та 1902 Харків. ветеринарний ін-т. Один із засновників 1908 видавничого т-ва «Час» у Києві, згодом його директор. У 1917—19 ред. часопис цього т-ва *«Книгарь»*. Т-во «Час» здійснювало помітну культурно-освітню роботу, пропагувало нац. культуру, видавало твори укр. красного письменства, зокр. й Шевченка. 1918 т-во ухвалило рішення про необхідність упорядкування могили Шевченка на Чернечій горі під *Каневом* і призначило К.-С. уповноваженим Київ. губ. земської управи для догляду за могилою поета. Завдяки зусиллям К.-С. в кімнатах хати, розташованої біля могили Шевченка, було розміщено портрети, присвячені пам'яті поета, б-ку, укомплектовану його творами, тощо. У трав. 1918 К.-С. передав від «Часу» книжки для книгарні біля могили Шевченка на суму 1 тис. крб., зокр. «Кобзар», твори В. *Винниченка*, М. *Грушевського* та ін. У журн. «Народна справа» (1918) опубл. ст. «Пам'ятник собі», в якій закликав збирати кошти для увічнення пам'яті Шевченка. На поч. 1919 переїхав як член дипломатичної місії УНР до Праги, де продовжував громадську і літ.-видавничу діяльність.

Літ.: Ільєнко І. Із забороненої шевченкіани // *ЛУ*. 1993. 20 трав.; *Півшар Т.* Василь Королів-Старий — книжник // Київська старовина. 1997. № 1/2.

Петро Ротач

«КОРО́ЛЬ ЛІР» (папір, гальванокаустика, 12,4×9, 15,9×11,7, 20,7×14,6) — твір Шевченка, виконаний 1843 у Петербурзі за п'єсою В. *Шекспіра*. На аркуші ліворуч унизу вигравірувано підпис автора: «*Т. Шевченко*», під зображенням посередині назву: «*Король Лиръ*». Зберігається у НМТШ (№ г—799).

Шевченко відтворив сцену з п'єси, коли король Лір, вигнаний доньками, йде разом із вірним блазнем до моря під час грози. Вони бурхливо щось обговорюють. Постаті короля і блазня виразні, енергійні, в русі. Нестримний вітер тріпає їхнє волосся й одяг. Специфічною технікою накладання штрихів (чергування довгих і коротких ліній) зображено постаті, змодельовано обличчя, вбрання. У вільному від штриха просторі — освітлений силует будівлі,

зигзаг блискавки. Поєднуючи різної насиченості плями, Шевченко створив динамічну й експресивну за худож. мовою сцену з трагічною постаттю гол. героя.

Відбиток гравюри вміщено на окремому аркуші в кінці кн. «Гальванография, или Способ производить гальванические медные доски для печатания кистью работанных рисунков. Сочинение Франца фон Кобелля» (СПб., 1843). Цензурний дозвіл на випуск вид. дано 10 лют. 1843, що і є підставою для орієнтовного датування твору. Видавець рос. перекл. названої кн. В. *Семененко-Крамаревський* замість зразків гальванічного способу репродукування, виконаних нім. художниками, подав три роботи петерб. художників: Р. *Жуковського* «Вид у Київських печерах», В. Ґазенберга «Пейзаж з містком» та Шевченка «К. Л.». На всіх цих творах є авторські підписи. Це, ймовірно, були перші спроби в такому виді мист-ва, про що свідчить напис на малюнку Р. Жуковського: «Рис. на мѣди Р. Жуковскій первый опытъ 1843 годъ». Шевченко свій рисунок, напевно, також самостійно переносив на мідну дошку. Щодо його твору у кн. зазначено: «Гравюра, що зображує короля Ліра, витравлена за допомогою гальванізму за півгодини. Незабаром вийде окрема брошурка з детальним описом цього корисного винаходу, а тепер ця картинка прикладена як спроба». Ці слова підтверджують, що робота Шевченка була зразком нового штрихового способу репродукування. У техніці гальванокаустики рисунок, як і в офорті, наносили голкою на мідну дошку, заґрунтовану шаром ізоляційного лаку, але під час травлення кліше замість азотної кислоти застосовували гальванічний струм.

Т. Шевченко. Король Лір. Папір, гальванокаустика. 1843

І. Спаський вважав рисунок Шевченка «Король Лір» копією з оригіналу нім. школи (*Спасский И. Г.* Первые годы гальванопластики в России // *Якоби Б. С.* Работы по электрохимии: Сб. статей и материалов. М.; Лг., 1957. С. 231—235). Проте, на думку художника В. *Ковальова*, в альб. Шевченка було виконано сепією ескіз ін. варіанта «Короля Ліра», створеного в більш експресивній манері, що свідчить про творчі пошуки автора рисунка (*Воспоминание* В. В. Ковалева о Т. Г. Шевченко // По морю и суше. 1896. № 8. С. 135—136). Однак ні цей ескіз, ні підготовчу роботу до гальванокаустики не знайдено.

Твір уперше згадано й репрод. 1843 у кн. Ф. фон Кобелля. Гравюра експонувалася під назвою «К. Л.» на виставці в Києві (1964) (див. *Експонування творів Шевченка*). Місця зберігання: окремий відбиток гравюри у ДМОМП, з 1948 — у НМТШ.

Тв.: ПЗТ: У 12 т. Т. 7. № 42; *Юбилейная* художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. К., 1964.

Літ.: Ровинский Д. А. Подробный словарь русских граверов XVI—XIX вв. СПб., 1895. Т. 2; *Антонович Д.* Шевченко — маляр. К., 2004; *Січинський В.* Шевченко — гравер // *ПВТ: [У 16 т.]* Т. 12; *Офорти* Тараса Шевченка: Альбом репродукцій. К., 1964; *Тарахан-Береза З. П.* Шевченко — поет і художник. К., 1985.

Тетяна Петрик

КОРО́ЛЬ Олександр Петрович (2.02.1941, лісопункт Ікса Архангельської обл., РФ) — укр. режисер. Народний артист Української РСР (1987). Закінчив 1960 Донец. культурно-освітній технікум, 1969 — Київ. ін-т театр. мист-ва ім. І. Карпенка-Карого. У 1969 —72 — реж.-постановник Дніпроп. ТЮГу. В 1972—79 — гол. реж. Закарп. рос. драм. театру (м. Мукачеве), 1979—84 — гол. реж. Запоріз. ТЮГу. 1984—90 — гол. реж., 1990—2002 — худож. керівник Запоріз. муз.-драм. театру. У 1999—2009 — зав. кафедри актор. майстерності, проф. Запоріз. нац. ун-ту (2009). Поставив понад 120 вистав вітчизняної та зарубіжної драматургії. До *175-літнього ювілею від дня народження Шевченка* під його худож. керівництвом було здійснено виставу-концерт «Душі натхненна ліра» (автор сцен і реж.-постановник В. Шинкарук), яка складалася з творів поета, зокр. уривків із поем «Катерина» і «Гайдамаки», фрагментів з 2-ї дії опери М. *Аркаса* «Катерина». 1994 поставив концерт «Наша дума, наша пісня», в програмі якого були уривки з поезії Шевченка, твори відомих укр. композиторів на слова поета. 1996 здійснив худож. керівництво постановкою драми «Мати-наймичка» І. *Тогобочного* (реж. В. Попудренко).

О. Король

Літ.: «Січеславна» обрала Олександра Короля // Запорозька Січ. 1994. 31 трав.; *Нещерет Т. І.* Народний артист України Олександр Король: Бібліогр. нарис. Запоріжжя, 1995; *Зірки* на Запорізькому небосхилі: [Про О. Короля] // Запорозька Січ. 1999. 22 трав.

Наталія Ігнатьєва

КОРОЛЬО́В Пилип Миколайович (1821, Харків. губ. — 1894, Санкт-Петербург) — педагог, науковець і громадський діяч. Закінчив 1841 математичне відділення Харків. ун-ту. Викладач 2-ї Харків. гімназії. Підтримував зв'язки з ун-том, де 1846 захистив магістерську дисертацію. Виявляв інтерес до літ. і мист. життя Харкова, був у приязних стосунках із Г. Квіткою-Основ'яненком, О. *Корсуном*, А. *Метлинським*. Під їхнім впливом захопився виданим 1840 «Кобзарем» Шевченка, популяризував його серед харків'ян, звернувся до поета 2 трав. 1842 з листом, у якому писав, що полюбив його, «як брата <...>, як того, хто первий заспівав про ту славу козацькую, що голосна та правдива <…>, про ту волю, що минулась, про степи та про могили, що на Україні», просив продовжувати творити рідною мовою для свого народу, «бо гріх не співати тому, хто вміє»; послав *«Запорожскую старину»,* видану І. *Срезневським*. Шевченко тоді вже не мав прим. «Кобзаря» для віддарунка, тому відмовив К. у цьому вид., а натомість 22 трав. надіслав 7 прим. поеми «Гайдамаки»: один — в дарунок, ін. — для поширення у Харкові. Поет іще раз звертався до К. 18 листоп. 1842, цікавлячись враженням харків'ян від «Гайдамаків»; водночас він сповістив про свою невдалу морську подорож «у Шведчину й Датчину», про скомпоновану під час неї поему «Гамалія». Пізніше К. працював у Горигорецькому земельному ін-ті (Білорусь), був директором Петровської землеробської і лісової академії (Москва), членом ради міністерства держ. маєтностей (Петербург). К. — автор майже 40 наук. праць.

Літ.: Матвіїшин Я. Приятель поета // *ЛУ*. 1989. 11 трав.; *Листи*; *Зленко Г. Д*. Відсвіти Тараса Шевченка: Розповіді про пошуки і знахідки. О., 2009.

Григорій Зленко

КОРОЛЬЧУ́К Олександр Іванович (31.09/12.10.1883, Волинь — 3.03.1925, Запоріжжя) — укр. актор і режисер. Сценічну діяльність почав 1909 у *Садовського М. К. театрі*. 1920 разом з І. *Кавалерідз*е заснував укр. драм. колектив у Ромнах. З 1921 — актор Держ. народного театру під керівництвом П. *Саксаганського* в Києві. Один із організаторів Держ. укр. драм. театру ім. М. Заньковецької (1922), в якому працював до 1925. Серед ролей — Ґонта і Залізняк («Гайдамаки» за Шевченком; інсценізація і реж. Леся *Курбаса*, театр ім. М. Заньковецької).

Літ.: Васильхо В. Микола Садовський та його театр. К., 1962; *Заньківчани*. К., 1972; *Леоненко Р*. Перші українські державні театри: 1917—1919 роки // *ЗНТШ*. Л., 1999. Т. 237.

Петро Медведик

КОРОПЧА́К Степан Григорович (21.12.1926, с. Угерці, тепер Угри Городоцького р-ну Львів. обл. — 14.05.2001, Львів) — укр. художник. Заслужений діяч мист-в України (1990). У 1947—53 навчався у Львів. ін-ті прикладного та декорат. мист-ва (нині Львів. нац. академія мист-в; викладачі Р. Сельський, Й. Бокшай, В. Манастирський), з 1971 — його викладач. Працював у станковому живописі й графіці. Належав до плеяди живописців 1970-х, котрі успадкували ідеї львів. авангарду 1910—30-х. Автор тематичних творів про життя й побут людей карпатського краю: «Карпатський пейзаж» (1956), «Сонячний день (1966), «Гомін Карпат» (1968), пейзажних серій «Пам'ятки архітектури Львова».

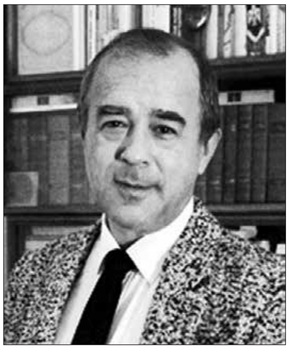
Цикл маляр. шевченкіани «По місцях Шевченка» К. створював упродовж 1952—90-х. Перші картини написав під час студентської практики в ленінград. Академії мист-в, коли вирішив продовжити Шевченкову роботу над «*Живописной Украиной*». 1956 почав з *Моринців*, змалював місця, пов'язані з митцем та його творчістю; виконав кілька серій із зображеннями краєвидів та істор.-архіт. пам'яток (сільських хат, вітряків, козацьких могил). У 1970-х написав полотна «Хата на Черкащині», «Старий вітряк у селі Будище», «Біля Чигирина», «Козацькі могили під Берестечком», «Михайлівська церква на козацьких могилах під Берестечком», «Стара хата в Суботові», «Вітряк у Кирилівці», «Козацька могила в Чигирині», «Богданова церква в Суботові», «Соняшники на Черкащині» та ін. У 1980-х створив серію пейзажів *Седнева*: «Козацька церква у Седневі», «У Седнівському парку Лизогуба», «Козацька дерев'яна церква з березами у Седневі» та ін. Живописні полотна К. демонструють самодостатність худож. мислення й розуміння пейзажів Шевченка, а також майстерність інтерпретації його поетичних і маляр. творів. Більшість робіт циклу (бл. 36) зберігаються у НМАШ.

Літ.: Шевченкіана С. Коропчака: [Про враження від мандрівок Кобзаревими шляхами] // Вільна Україна. 1984. 6 берез.

Богдан Мисюга

КОРО́ТИЧ Віталій Олексійович (26.05.1936, Київ) — укр. письменник, публіцист і перекладач. Закінчив 1959 Київ. медичний ін-т. Працював лікарем, гол. ред. журн. «Ранок» (1966—68), «Всесвіт» (1979—86), «Огонек» (Москва, 1986—91). У 1966—69 і 1981—86 — секретар правління СПУ, Спілки письменників Союзу РСР. Проф. журналістики Бостонського ун-ту (1991—98). Депутат Верховної Ради Української РСР 11 скликання. Народний депутат Союзу РСР (1989—91). Автор зб. поезій «Течія» (1965), «Перевтілення» (1971), «Щоденник» (1973), «Голоси» (1981) та ін., повістей і романів «Десяте травня» (1978), «Обличчя ненависті» (1984). У публіцистичному доробку — кн., що з'явилися внаслідок поїздок до Канади, США,

країн Європи: «Кубатура яйця» (1977), «Побачити зблизька» (1980; за обидві удостоєний Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка, 1981) та ін. К. — перекладач зі слов'ян., груз., англ. мов.

В. Коротич

Шевченкіану К. представлено віршами: «Простота» (1962), «Пам'яті Т. Г. Шевченка» (1963), «З виставки народного мистецтва» (1964), «Пам'яті вчителів», «Варіація про Шевченка» (обидва — 1971) та ін. У поезії «Триптих» (1961, зб. «Можливості», 1970) Шевченків образ подано в несподіваному ракурсі — твір написано від його імені: «Я — Шевченко. Я вмер. Я лежу на порозі майстерні». У 2-й частині триптиха герой говорить про невтоленну тугу за взаємним коханням: «Покохайте її, / Ту, що я покохати не зміг. / Поцілуйте її, / Ту, яку я не зміг цілувати». Афористично звучать останні рядки твору: «Я — не з бронзи. / Я — з плоті. / Я — вічний шматок землі». У вірші «Останні зали Музею Т. Г. Шевченка» (зб. «Закон землі», 1975) К. намагається осмислити сутність відносин поета і суспільства, призначення таланту, розкрити секрет безсмертя Шевченкової творчості. Залишаючись «вірним долі, і думі, і слову», Шевченко на засланні, попри нестерпні умови та психологічний тиск, «від народу йдучи до народу, /...мов зерня зорі, / проростає в імперську пітьму» («Шевченко на засланні малює киргизьких дітей», зб. «Закон землі»). «Сорок сім» (зб. «Закономірність», 1983) — це вірш-роздум про час, призначення людини, нагадування про те, як мало прожив Шевченко: «Подумаймо про Кобзареву вічність. / Він довго жив. / Він вмер у сорок сім...» У цій же зб. опубл. поезію «Скульптор Архипенко ліпить в Америці погруддя Кобзаря».

Тв.: Вибр. тв.: У 2 т. К., 1986.

Літ.: Здоровега В. Віталій Коротич. К., 1986.

Наталія Лощинська

КОРРЕ́ДЖО Антоніо да (справж. ім'я — Антоніо Аллеґрі (Allegri); бл. 1489, Корреджо, Італія — бл. 15.03.1534, там само) — італ. живописець епохи Високого Відродження. Навчався у Б. Феррарі. У творчості К. втілилися втрата ренесансних героїчних ідеалів та становлення нових худож. форм. Серед творів: фрески в монастирі Сан-Паоло (Парма, між 1517—20), «Даная» (бл. 1526), «Мадонна зі св. Георгієм» (1530—32) тощо.

Шевченко згадував К. у повісті «Художник» (4, 120) у контексті долі художників-геніїв, які померли з голоду.

Мирослава Сапко

КО́РСАКАС (Korsakas) **Костас** (5/18.10.1909, с. Пашвітініс, тепер р-н Пакруоїс, Литва — 22.11.1986, Вільнюс) — лит. поет, критик, літературознавець і перекладач. Акад. АН Литовської РСР (1949), народний письменник Литви (1979), д-р філол. наук (1944). У 1931—36 — вільний слухач літ. курсів Каунаського ун-ту. З 1940 працював в АН Литовської РСР. У 1946—86 — директор Ін-ту лит. мови та л-ри АН Литовської РСР. Досліджував зв'язки лит. л-ри з ін. л-рами. Автор зб. поезій «Закон боротьби» (1943), «Птахи повертаються» (1945), «Жнива» (1969), «Падолист» (1979) та ін.; ряду монографій.

Один з організаторів виставки творів Шевченка, присвяченої ювілею поета (1939—40, Каунас). У ст. «Ювілей народження Тараса Шевченка» (Kultūra. 1939. № 3) назвав його видатним нац. поетом, «дивовижно талановитим художником», який відіграв визначну роль не лише у розвитку л-ри, а й у розвитку мист-ва. К. — автор ст. «Літературні зв'язки литовців і українців» (Pergalė. 1954. № 5), зокр. про творчість Шевченка. Окремою ст. вийшло дослідження «Тарас Шевченко і Литва» (Літературна газета. 1952. 10 лип.). Відкривав 27-му наук. шевч. конференцію у Вільнюсі (1968).

Тв.: Кобзар у Литві // Жовтень. 1963. № 7.

Ґінтаре Бернотіне, Тетяна Щербина

КО́РСАКОВ Петро Олександрович (17/28.08.1790—11/23.04.1844) — рос. письменник, драматург, перекладач і цензор. Був помічником М. *Греча* як гол. ред. *«Энциклопедического лексикона»*, що ним користувався Шевченко, одним із ред. журн. *«Маяк»* (з 1840). У 1835—44 — сторонній цензор Петерб. цензурного комітету. 7 берез. 1840 К. підписав дозвіл на вид. *«Кобзаря» 1840*, попередньо зробивши вилучення у тексті. На *«Кобзар» 1840* К. відгукнувся рецензією у журн. «Маяк» (1840. № 6), в якій високо оцінив твори поета. 29 листоп. 1841 К. дозволив вид. поеми «Гайдамаки», вилучивши окремі рядки; 21 берез. 1842 після тривалого вагання підписав квиток на випуск кн. в світ. У лют. 1843 Шевченко в записці до К. просив його підписати «Кобзар» до 2-го вид. Дозвіл одержано 27 лют. 1843. Зброшуроване з нерозпроданими прим. поеми «Гайдамаки» (1841) вид. під назвою «Чигиринский Кобзарь и Гайдамаки» побачило світ 1844. К. цензурував альм. *«Молодик»*. 9 берез. 1844 дозволив до вид. поему «Гамалія». З листа Шевченка до Я. *Кухаренка* 30 верес. 1842 відомо, що поет звертався до К. з приводу цензурного розгляду п'єси Я. Кухаренка «Чорноморський побит». Під час слідства в справі *Кирило-Мефодіївського братства* (квіт.—трав. 1847) *Третій відділ* висловив невдоволення К.

за дозвіл видати «Кобзар» і мав намір оголосити йому догану, проте з'ясувалося, що К. уже помер.

Літ.: Бородін В. Т. Г. Шевченко і царська цензура: Дослідження та документи. 1840—1862 роки. К., 1969.

Василь Бородін

КО́РСУН МАРІ́Ї ДАВИ́ДІВНИ ПОРТРЕ́Т [Портрет Горленко] (полотно, олія, 44,7×36,8) Шевченко виконав 1845 — не пізніше 12 січ. 1846 у с. Великій Кручі Пирятинського пов. Полтав. губ. (нині Пирятинського р-ну Полтав. обл.) Зберігається у ХХМ (№ ж—РУ—46).

Т. Шевченко. Портрет М.Д. Корсун. Полотно, олія. 1845–1846

М. Корсун (дівоче — Горленко; 8/20.09.1812—28.12.1886/9.01.1887) — поміщиця з с. Великої Кручі, бабуся істориків А. *Стороженка* та М. *Стороженка*, знайома Шевченка. Рід Горленків веде свій початок від Л. Горленка, реєстрового козака Прилуцької сотні. Батько — Д. С. Горленко (1788—1848) вийшов у відставку (1818) у чині майора Смоленського драгунського полку, у 1829—44 був пов. маршалком Прилуцького дворянства. Мати — Богдана Василівна, уроджена Лизогуб, походила із давнього козацького роду Лизогубів. 1828, після закінчення Полтав. ін-ту шляхетних дівчат, Марія одружилася зі штабс-ротмістром А. П. Олександровичем, оселившись у його родовому маєтку у с. Великій Кручі. У подружжя було семеро дітей, шестеро з яких померли малолітніми, дочка Варвара залишила цікаві спогади про родину Д. Горленка. Після смерті чоловіка 1838 Марія Давидівна одружилася вдруге (1840) зі статським радником О. М. Корсуном, який служив чиновником з особливих доручень при попечителі Харків. навч. округу.

З М. Корсун Шевченко зустрівся 12 січ. 1846 у с. *Мойсівці,* де він гостював у Т. *Волховської* і з ініціативи В. *Закревського* написав портрет О. Шостки, Марія виграла його в лотерею. Від неї портрет перейшов до Г. Огронович, двоюрідної сестри О. Шостки (не зберігся). Спогад М. Корсун про лотерею записав М. Стороженко (С-ко *[Стороженко]*. Эпизод из жизни Т. Г. Шевченко // *КС*. 1885. № 12. С. 719—720). У листі М. *Маркевича* до дружини від 19 січ. 1846 також зазначено, що портрет О. Шостки, який виграла М. Корсун, розігрували на іменинах Т. Волховської 12 січ. 1846 (*Жур 2003*, с. 127—128). Тому час створення портрета М. Корсун визначено 1845— не пізн. 12 січ. 1846, враховуючи знайомство й перебування Шевченка в її маєтку у с. Великій Кручі (неподалік від *Яготина* й *Березової Рудки*).

На картині зображено вродливу молоду жінку, котра вбрана в темну сукню з пишним білим гофрованим комірцем, її голову прикрашає вишуканий убір. Великі карі очі випромінюють душевний спокій. Портрет виконано у стилістиці романтизму, колористичне вирішення ґрунтується на контрастах червоного й чорного відтінків, а їхнє поєднання передає внутрішній стан портретованої особи. Тонкі кольор. співвідношення в моделюванні обличчя жінки й деталі її одягу надають портрету певної сентиментальності, підкреслюють уважне ставлення митця до моделі.

Щодо портретованої особи в л-рі існував ряд гіпотез, зокр. дослідники вказували, що це — Тетяна Іванівна, дружина підпоручика О. П. Горленка (*Жур 1979*, с. 126); Катерина Григорівна, уроджена Забіла, дружина поміщика с. Іваниці Ічнянського пов. Черніг. губ. О. І. Горленка (*Євтушенко С*. До атрибуції «Портрета Горленко» Т. Г. Шевченка // Образотворче мистецтво. 1987. № 5. С. 28—29); Любов Давидівна, уроджена Горленко, дочка Д. С. Горленка, дружина князя М. Жевахова (*Кузьменко А*. Розкриваючи таємниці портретів невідомих // Образотворче мистецтво. 1989. № 1. С. 15). Є. *Середа* 1962 уперше висловила думку, що на портреті зображено, ймовірно, дочку прилуцького пов. маршалка Д. С. Горленка Марію, в одруженні Корсун (*Середа Є*. До атрибуції портретів роботи Т. Г. Шевченка 1845—1847 рр. // Питання шевченкознавства. К., 1962. Вип. 3. С. 44—45). 1984 на підставі даних із «Малороссийского родословника», вивчення маршруту другої подорожі Шевченка в Україну, зіставлення віку й соц. стану портретованої В. Рубан зробила припущення, що на портреті зображено М. Горленко, поміщицю з с. Великої Кручі Пирятинського пов. (*Рубан В. В*. Український портретний живопис першої половини XIX століття. К., 1984. С. 318). 1999 М. Шудря на підставі даних із «Малороссийского родословника» (К., 1908. Т. 1. С. 319; Т. 2. С. 473) та зіставлення цього портрета з літографованим портретом М. Корсун, уміщеним у розділі «Отрывки из фамильных преданий и архивные мелочи» (*Стороженки* М. и А. Фамильный архив: В 8 т. К., 1910. Т. 8. Ч. 2. Між С. 42—43) із підписом: «Мария Давыдовна Корсун, урожденная Горленко, по 1-му мужу Александрович. Род. 8 сент. 1812 — 27 дек. 1886», атрибутує портретовану як Марію Давидівну Корсун, уроджену Горленко, поміщицю с. Велика Круча (*Шудря М*. Ім'я не встановлене… // Україна. 1999. № 2. С. 32—33).

Уперше портрет представлено 1905 на виставці в Таврійському палаці в Петербурзі. У виданому того ж року каталозі виставки він фігурує під назвою «Пані Горленко», яку подав власник портрета Г. Шлейфер, що відтоді закріпилася за портретом (див. *Каталог* состоящей под высочайшим его имп. величеством государя императора покровительством историко-художественной выставки русских портретов, устраиваемой в Таврическом дворце в пользу вдов и сирот павших в бою воинов. СПб., 1905. Ч. 5. С. 30. № 1260). На виставці 1911 у Києві експонувався під назвою «Портрет Горленкової». Таке прізвище вказувало на належність до роду Горленків. Проте під час атрибуції твору пошук пішов у тому напрямку, що портретована носила це прізвище за чоловіком. Твір експонувався як «Портрет Горленко» (1954, Москва; 1964, 1979, Київ, Москва; 1968, Прага) (див. *Експонування творів Шевченка*). Вперше репрод. 1911 з назвою «Портрет молодої жінки» (Б[еляшевский] Н., Щ[ербаковский] Д. Выставка художественных произведений Т. Шевченко. Киев, 1911 г. // Искусство. Живопись. Графика. Художественная печать. 1911. № 3. С. 101, 138). Місця зберігання: власність Г. Шлейфера (з 1905), ПДМ (з 1919; Дарчий акт спадкоємців Г. Шлейфера складено 1923; нині НХМУ), ІТШ (1932), ГКШ (1933), з 1960-х — у ХХМ. Іл. табл. II.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1. № 132; Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. К., 1964; Выставка изобразительного искусства Украинской ССР, посвященная 325-летию воссоединения Украины с Россией, из музеев УССР и РСФСР: Каталог. К., 1979.

Літ.: Щербаківський Д., Ернст Ф. Український портрет. Виставка українського портрету XVII — XX ст. К., 1925; *Бескин О.* Т. Г. Шевченко как художник // Искусство. 1939. № 2; *ПВТ: [У 16 т.]* Т. 12; *Українське* малярство XVII — XX ст.: Провідник по виставці. К., 1964; *ШС*. Т. 1.

Наталя Клименко

КО́РСУН Олександр Олексійович (псевд. — А н т и п е н к о; 27.05/8.06.1818, с. Богдановська Антиповка, тепер Ростовської обл., РФ — 25.10/6.11.1891, там само) — укр. поет. Навчаючись у Харків. ун-ті (закінчив 1842), близько зійшовся з М. Костомаровим і за його участі видав альм. «*Сніп*». Протягом 1847—60 служив чиновником для особливих доручень при Дербентському військ. губернаторі (Дагестан). У 1840-х брав активну участь у літ. житті Харкова, підтримував зв'язки з Г. Квіткою-Основ'яненком, читав у рукопису надіслану письменникові автором частину поеми «Гайдамаки», одержав від Г. Квітки-Основ'яненка відомості про Шевченка, сприяв поширенню у Харкові передплатних квитків на вид. цього твору (СПб., 1841). Про своє та М. Костомарова враження від прочитання *«Кобзаря» 1840* та про пропажу листів Шевченка до нього під час пожежі в його маєтку (23 січ. 1863) розповів у спогадах «Николай Иванович Костомаров» (Русский архив. 1890. № 11). Відгукнувся на вихід *«Кобзаря» 1840* віршем «До Шевченка» («Скажи, брате, кобзареві...») [Маяк. 1845. Т. 20. Кн. 40. Гл. I (Стихотворения). С. 31—32], висловив у ньому захоплення талантом Шевченка, нац.-патріотичними мотивами його першої зб. і закликав поета й далі співати про батьківщину «та й об тім, що знає», «Бо Кобзаря на Вкраїні / Народ поважає». Маючи намір видати 2-й вип. альм. «Сніп», запросив до участі в ньому і Шевченка. Поет відгукнувся на це запрошення 11—12 січ. 1842 листом, у якому вислав К. для альм. «Сніп» поезію «Вітер з гаєм розмовляє» та неповний текст поеми «Мар'яна-черниця», без закінчення: «Здається, і люльки не курю, — писав Шевченко, — а шматочки паперу, що була написана "Черниця", розгубилися — треба буде знову компонувать». Епіграфом до редакційної публ. Ф. *Коні* спогадів про Г. Квітку-Основ'яненка на основі матеріалів К. (Литературная газета. 1843. 31 окт.) узято перші 5 рядків із «Гайдамаків» Шевченка.

О. Корсун

Тв.: Литературное известие // Маяк. 1842. Т. 5. Кн. 9.

Літ.: Науменко В. Александр Алексеевич Корсун // *КС*. 1891. № 12; *Уманець М.* [Комаров М.] Олександер Корсун // Зоря. 1892. № 1; *Возняк М.* До характеристики харківського гуртка українських письменників // *ЗНТШ*. 1910. Т. 93. № 1; [*Міяковський В.*] Лист О. Корсуна-сина в справі автографа «Мар'яни Черниці» // Шевченко. Нью-Йорк, 1953. Річник 2; *Зленко Г.* Хто перший: Олександр Афанасьєв-Чужбинський чи Олександр Корсун? // *Зленко Г.* Пошук для прийдешнього: Вибрані розповіді літ. слідопита. О., 2004.

Василь Бородін

КО́РСУНЬ — містечко Канівського пов. Київ. губ., тепер м. Корсунь-Шевченківський, районний центр Черкас. обл. Заснований 1032 київ. князем *Ярославом Мудрим* як оборонна фортеця. Шевченкові був відомий з дитинства з розповідей діда Івана й односельців про істор. події у краї. Відгомін цього містить поема «Гайдамаки» («Горить Корсунь, горить Канів»). У поемі «Тарасова ніч» ідеться про перемогу над поляками Тараса *Федоровича* у К. Імовірно, поет побував у К. ще в дитинстві. 1827 малий Тарас Шевченко возив сина Г. *Кошиця* у Богуслав, згодом — у Київ (*Жур 2003*, с. 28). З *Кирилівки* ця дорога йшла через К. Не пізніше 15 черв. 1843 Шевченко приїхав у Кирилівку з Києва

Н. Орда. Корсунь.
Папір, літографія. 1870

через К. У верес. 1843 вдруге проїздив К. У 1-й пол. черв. 1845 Шевченко їздив до Києва з Кирилівки через К. Приїхав сюди 28 черв. 1859, жив у троюрідного брата В. Шевченка. Поет поспішав сюди, оскільки знав, що, за традицією, 28 черв. у К. з'їжджаються землевласники, чиновники, військові з усієї округи на іменини князя П. Лопухіна, який, вийшовши у відставку, з 1835 жив у К. У 1850-ті К. був невеликим містечком, у якому налічувалося 620 дворів, 4600 мешканців, переважно кріпаків князя, решта міщани,

Я. Мюнц, Д. Ліндсей. Палац С. Понятовського. 1783–1789. Корсунь-Шевченківський. Сучасне фото

солдатські родини (*Жур П. В.* Шевченковский Корсунь. М., 2003. С. 88). Щосуботи у палаці князя П. Лопухіна влаштовували концерти, виступав великий симфонічний оркестр, музиками були кріпаки князя П. Лопухіна, який сам диригував на концертах (Там само, с. 89). У К. був палац із парком, церква й вежа в готичному стилі, збудована на базарі (Там само, с. 23—25). За спогадами В. Шевченка, уподобавши парк князя П. Лопухіна над Россю, поет багато малював тут (відомі рисунки «Понад Россю» — два варіанти олівцем, малюнок «В Корсуні» — пером і тушшю). В. Шевченко записав до альбому поета пісню «Ой ви, галочки-чорноперочки». Цей запис Шевченко виправив і задатував: «1859 года, Июня 28 дня, в Корсуни, воскресенье». У ці дні склалися його щиросердні стосунки з родиною В. Шевченка, зокр. з його дітьми: Фросиною (Прісею), Андрієм та Йосипом. З Петербурга поет неодноразово писав у К., до В. Шевченка, обговорюючи з ним план остаточного повернення в Україну та постійного проживання над Дніпром (збереглися 9 листів поета до В. Шевченка), посилав дарунки, гроші. Розраховуючи придбати земельну ділянку в межиріцькому маєтку, Шевченко 5 лип. 1859 приїжджав до містечка *Межиріча*. Проте, не заставши власника маєтку і провівши ділові переговори з його економом, повернувся того ж дня до К. (*Жур 1970*, с. 118—120). 5—8 лип. поет перебував у К. 8 лип. Шевченко виїхав до Кирилівки для переговорів з братами Микитою та Йосипом щодо будівництва хати на обраній ділянці землі (*Документи*, с. 328). 9 лип. київ. цивільний губ. П. *Гессе* повідомив, серед ін. київ. військ., подільського і волин. ген.-губ. І. *Васильчикова* про прибуття Шевченка до К. і про встановлення за ним суворого поліційного нагляду (*Документи*, с. 324). 12 лип. поет повернувся у К. до В. Шевченка (*Жур 1970*, с. 136—137). 13 лип. поїхав з К. до Межиріча, звідки мав намір вирушити через Київ до Петербурга. Сподівався зустрітися з поміщиком Н. *Парчевським*, щоб з допомогою В. Шевченка оформити купівлю землі (*Жур 2003*, с. 370). У К. поет познайомився з Х. *Довгополенко*, мав намір побратися з нею. Зберігся будинок о. Коцюбинського, у якому зупинявся поет; на ньому встановлено мемор. дошку. Такою самою дошкою відзначено старий каштан у парку, під яким, за переказами, поет любив милуватися довколишніми краєвидами. Його ім'я надано місцевому пед. уч-щу та центр. вулиці К., обіч якої встановлено погруддя Шевченка. У краєзнавчому музеї влаштовано експозицію, присвячену поетові. На цвинтарі поховано його близького друга — художника і педагога І. *Сошенка* (могила збереглася).

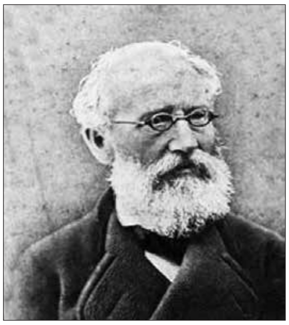
Літ.: Спогади 1982; *Новицький*; *Зленко Г. Д.* Тиждень над Россю // Україна. 1959. № 18; *Жур 1970*; *Жур П. В.* Шевченковский Корсунь. М., 2003.

Петро Жур, Оксана Яковина

Будинок В. Шевченка.
Корсунь-Шевченківський

КОРШ Євгеній Федорович (27.12/8.01.1809, за ін. дж. — 8.01.1810, Москва — 6/18.10.1897, там само) — рос. журналіст, видавець і перекладач. Навчався на юрид. ф-ті Москов. ун-ту (1825—28). У 1834—36 друкував перекл. з англ. в журн. *«Библиотека для чтения»*. У 1842—48 — ред.-видавець газ. «Московские ведомости», 1858—59 видавав журн. «Атеней» тощо.

Є. Корш

Завдяки К. в газ. «Московские ведомости» (11 лют. 1858) було опубл. ст.-рецензію Шевченка «Бенефис г-жи Пиуновой, января 21, 1858 года» (вперше надрук. в газ.: Нижегородские губернские ведомости. 1858. 1 февр.). Шевченко познайомився з К. у Москві на урочистому обіді з нагоди відкриття М. М. *Щепкіним* власної книгарні 24 берез. 1858. Шевченко зарахував К. та ін. присутніх на обіді (І. *Бабста*, М. *Кетчера*, О. *Афанасьєва*, М. *Крузе*, Б. Чичеріна) до «московской учено-литературной знаменитости», захоплено відгукнувшись про них у Щоденнику 24 берез. 1858.

Борис Деркач

КОРШ Федір Євгенійович (22.04/4.05.1843, Москва — 16.02/1.03.1915, там само) — рос. і укр. філолог, перекладач і сходознавець. Закінчив 1864 істор.-філол. ф-т Москов. ун-ту. Академік Петерб. АН (1900). Проф. класичної філології у Москов. (1883) та Новорос. (Одеса, 1890—92) ун-тах. Очолював Комісію для ред. укр. перекл. Євангелія (1905). Дійсний член НТШ у Львові. Автор низки праць зі слов'янознавства та сходознавства. Писав вірші укр. мовою.

Шевченкові присвятив ст. «Пам'яті Тараса Шевченка» (Рада. 1911. 6 берез.), «Тарас Григорьевич Шевченко. Его литературное и общественное значение» (Русские ведомости. 1914. 25 февр.). Звернувся до постаті укр. поета в кількох віршах, зокр. у вірші «Хулителям Шевченка» (1914). К. двічі (1911, 1914) обирали головою ювілейного Шевч. комітету. Брав активну участь у збиранні коштів на пам'ятник Шевченкові в Києві. 26 лют. 1911 на урочистому засіданні в Москов. ун-ті він виголосив доповідь «Шевченко серед поетів слов'янства» (На спомин 50-х роковин смерті Тараса Шевченка. 1861—1911. Сборник, посвященный памяти Тараса Григорьевича Шевченко. М., 1912), в якій, окрім ін., йшлося про природний геній укр. поета і недостатню його освіту — через це поєднання, на думку К., Шевченка складно порівнювати з ін. поетами.

Ф. Корш

Тв.: Шевченко серед поетів слов'янства // *СВШ*. Т. 1.

Літ.: Дмитриев Н. Фёдор Евгеньевич Корш. М., 1962; *Тимошенко П.Д.* Ф. Є. Корш і українська мова // Питання історії та культури слов'ян. К., 1963. Ч. 2.

Юлія Соколюк

КОРЯ́К Володимир Дмитрович (справж. — Волько Блюмштейн; 2/14.01.1889, м. Слов'янськ, тепер Донец. обл. — 22.12.1937, Харків) — укр. літературознавець, критик і публіцист. Мав незакінчену серед. освіту. За участь у соціал-демократичних гуртках відбув заслання у Тургайському краї (1915—17). Працював у Наркомосі Української РСР, журн. «Мистецтво» (1919—20, згодом — «Шляхи мистецтва»), газ. «Вісті». Проф. Харків. ун-ту, в ІТШ очолював кабінет радянської л-ри (1926—36). Належав до ортодоксальних марксистських критиків. У літ. дискусії 1925—28 виступав проти М. *Хвильового*. Автор розгромних ст. про творчість багатьох письменників. Один із керівників Спілки пролетарських письменників «Гарт» (1923), ВУСПП (з 1927). 1937 К. заарештовано у сфабрикованій справі й розстріляно. Реабілітовано 1957. Автор літ.-крит. праць «До брами» (1913), «Селянський Бетховен. Творчість В. Стефаника» (1929) та ін., підручників «Нарис історії української літератури» (1925; 2-ге вид. 1929. Т. 1—2), «Українська література. Конспект» (1929).

К. претендував на єдино правильне тлумачення творчості Шевченка з погляду нав'язуваної тоді «марксистської ідеології». Вульгарно-соціологічними є його праці про Шевченка, зокр. крит.-біогр. нарис «Тарас Шевченко» (1919 — три вид.; 1920 — ще два вид.), в якому наголошено «мужицтво» Шевченка й абсолютизовано його соц. походження, меншою мірою — «Життя Тараса Шевченка» (1929; 2-ге вид. 1930) — попул. виклад біографії поета, не позбавлений кон'юнктурно-ідеологічних акцентів. Протягом 1919—25 К. публікував у періодиці агітаційно-популяризаторські ст. на шевч. тематику, згодом зібрані у кн. «Боротьба за Шевченка» (1925). Поява згаданого вид. засвідчила посилення компартійного пресингу на наук. шевченкознавство, утвердження «класового підходу» до творчості Шевченка. Основною тезою було проголошення «боротьби за Шевченка», потреби «класового шевченкознавства», рупором якого, очевидно, К. себе вважав. У цих ст. ішлося про Шевченка як «пророка соціальної революції і нового людства», про його геній, який об'єднує робітників і селян у боротьбі за свої права проти «панства і попівства

всякого». К. цілковито відкидав «українофільський» культ Шевченка, проголошуючи поета натомість «пролетарсько-батрацьким» письменником, який хоч і не був комуністом, проте виступив попередником революційної доби. У публ. «Шевченко і Куліш» (Вісті. 1926. 11 берез.; згодом увійшла до кн. «В боях. Статті і виступи 1925—30». Х., 1933) протиставив двох письменників, обґрунтувавши це їхнім різним класовим походженням та ідеологією.

У «Нарисі історії української літератури» (1925) К. викладав погляд на творчість Шевченка як нормативний: спершу ідеалізація поетом козацько-гетьманської України й ідейний зв'язок із панством, згодом — розвінчування гетьманів і старшини, протест проти феодально-поміщицького ладу, прагнення у майбутнє царство рівності з неясним уявленням про безкласове суспільство. К. проголошував, що «романтика Шевченка революційна, антипоміщицька. Його творчість позначує *кінець поміщицької літератури*» (виділення К.; С. 318—319). К. — автор кількох рецензій на вид. Шевченкових творів, зокр. «Щоденник. Уривки» (1924) (у його кн.: Організація жовтневої літератури: Газетні та журнальні статті. 1919—1924. [Х.], 1925), «Поезії. "Кобзар"» (1925) (Нова книга. 1925. № 9/10), передм. «Тарас Шевченко» до численних перевидань «Кобзаря» (1927, 1928, 1929, 1930) та ін.

К. не приділяв жодної уваги худож. специфіці творчості Шевченка, спрощуючи його поезію до пропаганди класової ворожнечі. Висновки літературознавця стали основою для подальшого обґрунтовування «революційності» Шевченкової поезії, розробляння ідеологічно витриманих кліше у тлумаченні спадщини Шевченка.

Літ.: Смілянська В. Л. Біографічна шевченкіана (1861—1981). К., 1984.

Ніна Герасименко

КОС-АНАТО́ЛЬСЬКИЙ Анатолій Йосипович (справж. прізв. — Кос; 1.12.1909, м. Коломия, тепер Івано-Франк. обл. — 30.11.1983, Львів) — укр. композитор і педагог, музикознавець і громадський діяч. Народний артист Української РСР (1969). Лауреат Держ. премії Союзу РСР (1957), Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (1980). Закінчив 1931 юрид. ф-т Львів. ун-ту, паралельно вчився у Львів. муз. ін-ті ім. М. Лисенка та Львів. консерваторії (клас фортепіано проф. Т. Шухевича, клас теорії муз. С. Лобачевської; закінчив 1934; 1934—37 навчався композиції у С. Барбача). З 1952 — викладач Львів. консерваторії ім. М. Лисенка, з 1973 — проф.

Творчості К.-А. притаманні оптимістичне сприйняття дійсності, яскрава образність, демократизм, мелодизм, щира емоція і добрий смак. Звертався до традицій народної та профес. укр. музики. Важливе місце

А. Кос-Анатольський

в доробку К.-А. посідають твори на шевч. тематику: на тексти поета — солоспіви «Ой тумане, тумане», «Єсть на світі доля», «Сонце заходить», «Садок вишневий», арія-монолог «Давно те минуло» (для баритона, 1961), хори «Доле ж моя, доле», «Учітеся, брати мої». Шевченкові присвятив кантату «Безсмертний заповіт» (на власні слова, 1963), вокальний терцет «Шевченко» (слова М. *Рильського*), солоспів «Не він один» («На роковини Шевченка», слова Лесі *Українки*). К.-А. — автор муз. до вистави Львів. театру юного глядача «Тарасова юність» В. *Суходольського* (1964). Про муз. на слова Шевченка композиторів Зх. України та історію створення власної муз. на тексти Шевченка написав у ст.: «У вінок слави» (Радянська культура. 1961. 12 лют.), «Завжди в душі моїй» (Мистецтво. 1964. № 2).

Літ.: Волинський Й. Анатолій Йосипович Кос-Анатольський. К., 1965; *Колодій Я., Полек В.* Композитор А. Кос-Анатольський: Матеріали до нотографії та бібліографії (1947—1972). Л., 1974; *Терещенко А. К.* Анатолій Кос-Анатольський. К., 1986.

Алла Терещенко

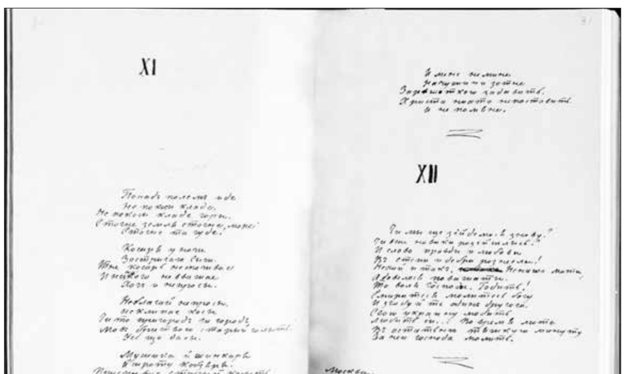
«КОСА́Р» — філос. медитація Шевченка, написана в Петербурзі 19—30 трав. 1847 під час ув'язнення у казематі *Третього відділу*. Входить під номером XI до циклу «В казематі». Чистові автографи — в окремому рукопису названого циклу (ІЛ. Ф. 1. № 69. С. 4), в «*Малій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 71. С. 49—50), у «*Більшій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 80—81). Першодрук — у журн. «*Основа*» (1862. № 10. С. 5—6).

Вірш присвячено одній з фундаментальних проблем осмислення світобудови — неминучості смерті як акту припинення земного існування живої системи, зокр. буття людини. Тема смерті проходить через усю Шевченкову поезію від «Причинної» та «Думок» до останнього твору «Чи не покинуть нам, небого», втілюючись у різних мотивно-образних і стилістичних варіаціях на літ. та народнопісенній основі. Ю. *Барабаш*, розглядаючи у спеціальній розвідці особливості Шевченкової розробки цієї теми, наголосив на ліричному характері її репрезентації: «Навіть у тих нечисленних випадках, коли зустрічаємо в нього [Шевченка. — *Ред.*] міркування про смерть, близькі за тональністю до загальнофілософських, останні сливе відразу "перетікають" у суто ліричну царину <...>; мотив смерті розгортається переважно,

якщо не виїмково <...>, у площині **поетичної метафорики**. Сказане, звичайно, не ставить під сумнів наявність філософської, феноменологічної складової в шевченківському мотиві смерті» (*Барабаш Ю*. С. 257). Із граничною виразністю означені риси постали в єдиному до «К.» Шевченковому творі, де тема смерті є однією з центр., — у написаному наприкінці 1845 вірші «Заповіт». Тут «вперше в поетичній практиці Шевченка глибоко особистісний, інтимний мотив смерті ліричного героя включено до масштабного філософського та історіософського контексту» (*Барабаш Ю*. С. 265), посмертну долю поета представлено невіддільною від укр. суспільно-політ. та нац. буття. Арешт у справі *Кирило-Мефодіївського братства* й ув'язнення активізували увагу Шевченка до теми смерті, роздуми про неї тепер переважно пов'язані з реальними для поета неволею, чужиною, самотністю й можливим забуттям. У циклі «В казематі» мотив смерті наявний (крім «К.») у більшості творів, він проектується на різні об'єкти зображення (див. «За байраком байрак», «Мені однаково, чи буду», «Чого ти ходиш на могилу», «Ой три шляхи широкії», «В неволі тяжко, хоча й волі», «Чи ми ще зійдемося знову»). Розпач, відчуття цілковитої незахищеності, загроза довічної розлуки з Україною та ймовірної недалекої смерті зумовили потребу висловити свої переживання узагальнено й з особливою сконцентрованістю. Так постав передостанній у казематному циклі, написаний, очевидно, у переддень оголошення вироку кирило-мефодіївцям вірш «К.», у якому розгорнуто поширений у л-рі, фольклорі, образотворчому мист-ві алегоричний образ смерті — «старого» з косою, що нищить усе довкола. Вперше образ косаря-смерті Шевченко відтворив 1844 в офорті «Казка», що ввійшов до альб. «Живописная Украина» (тут поет наслідує барокову традицію — смерть зображено у вигляді кістяка в жіночому вбранні). 1859 косар із косою в усталеному символічному значенні смерті постає у вступі до поеми «Невольник»: «Минає / Неясний день мій; вже смеркає; / Над головою вже несе / Свою неклепаную косу / Косар непевний...» Осмислюючи в «К.» тему смерті в загальнофілос. аспекті, Шевченко опредметив свої переживання, залучивши образи-реалії укр. дійсності й факти своєї біографії (косар-селянин, що «понад полем іде», мужик, «сирота-кобзар», шинкар, цар, неволя, «решотка»). Це вміння на основі конкретно-образного мислення порушити у творі найскладніші проблеми, зокр. розкрити драматизм законів світоустрою, — одна з принципових особливостей індивідуальності Шевченка-поета.

Текст вірша — есхатологічна картина, що відтворює рух невблаганного косаря-смерті, наближення якої ліричний суб'єкт-в'язень відчуває й сам. Тема розвивається за законом ліричної дедукції — від заг. ситуації до часткової, конкретної, індивідуальної. Із двоплановістю заснованого на алегорії центр. тематичного образу косаря-смерті пов'язана ін. специфічна риса сюжетного руху — перехід розповіді від інакомовлення до прямої номінації явищ, про які йдеться. Предмет уподібнення (смерть) у тексті не названий, однак легко вгадується завдяки традиційному образному складнику алегорії (косар), однозначності й повноті тематичного комплексу самого предмета уподібнення, який представлено досить виразно (особливо останніми рядками: «За решоткою задавить, / Хреста ніхто не поставить. / І не пом'яне»).

Початок вірша, відповідно до принципу дедуктивного розгортання, становить узагальнений, поданий у космічних вимірах образ неуникненності смерті. В його формуванні визначальною є романтична стилістика — гіпербола («Не покоси кладе — гори»), персоніфікація («Стогне земля, стогне море, / Стогне та гуде!»), символ (сичі — провісники смерті) тощо. Тематичну узагальненість підкреслено безособовістю: в першому реченні немає підмета — суб'єкта дії не названо. Завважмо, що й заголовок — перше пряме називання об'єкта розповіді — з'явився тільки на останньому етапі роботи над твором у «Більшій книжці». У наступних строфах заявлена на початку центр. тема варіюється в нових асоціаціях — рух теми пов'язаний з її локалізацією, передусім деталізовано та конкретизовано поле дії косаря-смерті: «Не покоси кладе — гори» (строфа 1); «Тне косар, не спочиває / Й ні на кого не вважає» (строфа 2); «Чи то пригород, чи город, / <...> старий голить. / Усе, що даси» (строфа 3) — «Мужика, й шинкаря, / Й сироту-кобзаря. / Приспівує старий, косить, / <...> Не мина й царя» (строфа 4); «І мене не мине» (строфа

Т. Шевченко. «Косар». Автограф. «Більша книжка»

5). Локалізацію супроводжено наростанням ряду предметних деталей зі світу реальності. Особливо це стосується строфи 4, де слова-назви певних груп тодішнього рос. суспільства цілком зберігають своє предметне значення в інакомовному контексті. Останній етап локалізації — фінальна строфа — перехід до одиничної ситуації — засвідчує водночас і перехід розповіді з умоглядної сфери до реального життя. В ній постає автор-розповідач із передбаченням своєї трагічної долі на засланні й забуття після смерті, суб'єкта розповіді об'єктивовано через актанта («я» через «старого»), теперішній час заступлено майбутнім: «І мене не мине, / На чужині зотне, / За решоткою задавить, / Хреста ніхто не поставить. / І не пом'яне». Семантичний ряд зі значенням реального життя висувається на перше місце у вірші також завдяки введенню ознак індивідуального топосу розповідача — «на чужині», «за решоткою», реалістичної деталі «Хреста ніхто не поставить. / І не пом'яне». Експресію переживання створено нагнітанням мотиву смерті, поданого кожним із трьох рядків, якими починається строфа. Те ж виразове значення мають дієслова в римі, що ними закінчується кожен із п'яти рядків строфи (три перші дієслова — контекстні синоніми), її яскрава фонічна організація («мене не мине, / На чужині зотне, / <...> ніхто <...> не пом'яне»).

Вірш «К.» — нечастий у Шевченка взірець чітко витриманої складної строфічної будови. Силабічна схема строфи — [(6)2+(8)2+5], схема римування — ааББа. За ритмічною організацією аналізований вірш належить до тієї групи Шевченкових поезій, яка, за визначенням Ф. *Колесси*, «творить неначе перехідний ступінь межи людовою ритмікою і метротонічною версифікацією» (*Колесса Ф.* С. 305). Мовиться про анапестичне акцентування рр. 1—2, хореїчне — р. 5 і невпорядкованість наголосів у восьмискладових рр. 3—4 у кожній з п'яти строф вірша. Текст «К.» перенасичений притаманними наспівному інтонаційному стилю різноманітними повторами — звуковими, ритмічними, синтаксичними, лексичними, семантичними. Серед малопоширених у писемній ліриці засобів, побудованих на повторі, — послідовно проведений у цьому вірші міжстрофний композиційний стик. Він виявнюється як словесне підхоплення — форма, широко вживана в народній поезії і звідти запозичена Шевченком: «Хоч і не проси» (останній рядок строфи 2) — «Не благай, не проси» (1-й р. строфи 3); «Не мина й царя» (останній рядок строфи 4) — «І мене не мине» (1-й р. строфи 5). Як особливу форму композиційного стику в «К.» слід розглядати розміщення на межі строф ланцюга однорідних об'єктних додатків, логічний ряд яких визначає динаміку сюжету вірша: «<u>Усе</u>, що даси» (останній рядок строфи 3) — «<u>Мужика, й шинкаря</u>» (1-й р. строфи 4); «Не мина й <u>царя</u>» (останній рядок строфи 4) — «І <u>мене</u> не мине» (1-й р. строфи 5). Більшу частину тексту «К.» охоплено різними формами стику, що робить цей засіб помітним чинником сюжетної системи твору.

Похмура образність, віртуозна стилістична й віршова організація з численними повторами та сміливо вбудованим у наспівний інтонаційний стиль «стакатним» (Ю. *Шевельов*) ритмом надають віршеві «К.» великої сугестивної сили, втілюють відчуття життєвого зламу, невідворотності трагічної долі — переживань, що виявили украй пригнічений душевний стан ув'язненого поета.

Літ.: Колесса Ф. М. Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка // *Колесса Ф. М.* Фольклористичні праці. К., 1970; *Івакін Ю. О.* Поезія Шевченка періоду заслання. К., 1984; *Шевельов Ю.* 1860 рік у творчості Тараса Шевченка // *ЗНТШ*. Л., 1992. Т. 224; *Барабаш Ю.* Смерть // *Теми* і мотиви поезії Тараса Шевченка. К., 2008; *Бондар М.* Тематичні обрії Шевченкової поезії // Дивослово. 2010. № 3. — Рец. на вид.: *Теми* і мотиви поезії Тараса Шевченка. К., 2008.

Ніна Чамата

КОСАРА́Л — острів у пн.-сх. частині *Аральського моря* (тепер цей острів з'єднався з суходолом). Шевченко вперше побував на К. наприкінці лип. 1848 у складі *Аральської описової експедиції*. Під час зимівлі експедиції на цьому острові він жив там з 26 верес. 1848 до кін. січ. 1849. Учасники експедиції жили в нашвидкуруч збудованому бараці. Наприкінці січ. Шевченко виїхав до *Раїма*. Повернувся він на К. у квіт., а 6 трав. експедиція знову вирушила досліджувати Аральське м. 29 черв. вона повернулася на К., а 19 лип. знову вийшла в море. Остаточно експедиція повернулася на К. 22 верес. 1849. Незабаром Шевченко разом з О. *Бутаковим* та ін. її учасниками виїхав до *Оренбурга* через Раїм. Під час перебування на острові Шевченко виконав численні зарисовки, рисунки, сепії та акварелі. Акварелі: «Шхуни біля форту Косарал», «Місячна ніч на Косаралі», «Стоянка на Косаралі»; сепії: «Укріплення Косарал взимку» (на звороті — начерк цього самого твору олівцем), «Укріплення Косарал взимку» та ін.; рисунки олівцем: «Шхуни біля укріплення Косарал», «Маяк на Косаралі»; начерки: «Шхуни. Топографічні роботи на березі Косаралу», «Укріплення Косарал та начерки голів». Усі твори зберігаються в НМТШ. Плідною була і літ. діяльність Шевченка в цей час. На К. він написав багато поетичних творів, зокр. «Царі», «Марина», «Сотник», «Заступила чорна хмара», «Якби тобі довелося», «Ну що б, здавалося, слова», «І золотої й дорогої», «П. С.», «Хіба самому написать», «У Вільні, городі преславнім» та ін.

Любов Внучкова

КО́САРЕВ Єгор Михайлович (1818—91) — командир роти, а потім півбатальйону 1-го Оренбурзького лінійного батальйону в *Новопетровському укріпленні*. Виходець із дворян Оренбур. губ., здобув домашню освіту. З 16 років служив у одному з оренбур. батальйонів — спочатку рядовим, потім унтер-офіцером. З 1839 — офіцер. У 1846 брав участь у спорудженні Новопетровського укріплення на п-ві *Мангишлаку*. Тут пробув до 1860-х. Надалі служив комендантом форту № 2, через 5 років — комендантом форту № 1 (Казалинськ). Тут служив 15 років до відставки в чині полковника. Протягом майже всього перебування Шевченка в Новопетровському укріпленні К. був командиром роти й півбатальйону, а в період після смерті А. *Маєвського* до прибуття І. *Ускова* (поч. 1853) виконував обов'язки коменданта укріплення. К. — безпосередній начальник Шевченка. Залишилися спогади К. про Шевченка в записах М. Д. *Новицького* (На Сырдарье у ротного командира // *КС*. 1889. № 3) та К. *Обєручева* (Извлечение из дел и памяти: нечто о Тарасе Григорьевиче Шевченко, с 1846 по 1857 год включительно // *КС*. 1893. № 2). У спогадах К. перебільшує власну роль у житті Шевченка, виставляючи себе його другом. Ім'я К. не раз згадується у Щоденнику поета, однак пов'язано це здебільшого зі спогадами про солдатську муштру (записи від 7, 17, 24 лип., 15 верес., 8 листоп. 1857). Шевченко ставився до К. неприязно, характеризував його негативними епітетами: «приказано <…> вывести людей на смотр перед телячье лицо капитана Косарева…» (щоденниковий запис 7 лип. 1857). А. *Ускова* писала, що К. більше від ін. стежив за Шевченком, суворо вимагав виконання служби. Попри всі вади спогадів К., позначених недостатньою об'єктивністю й поверховістю, вони, проте, подають багатий фактичний матеріал про життя поета на Мангишлаку. Шевченко намалював портрет К. (не знайдено).

Літ.: Спогади 1982.

Григорій Зленко

КО́САРЕВА ЄГО́РА МИХА́ЙЛОВИЧА ПОРТРЕ́Т (папір, різнокольор. олівці) Шевченко виконав у 1852—55 у *Новопетровському укріпленні*. Оригінал не знайдено. Про портрет розповів Є. *Косарев* у спогадах, що їх опублікував К. *Обєручев*: «Він з багатьох офіцерів малював портрети, серед них і з мене, білим, чорним та жовтим олівцями». У прим. до ст. публікатор додав: «Ось що говорив Косарев в одному місці своїх записок <...>: "Тільки намальований з мене портрет виявився дуже подібним. Зроблений на піваркуші александрійського паперу, мій портрет і тепер знаходиться в Оренбурзі, у колишніх моїх родичів по першій дружині, Колмикових, — він залишився у них після померлої там моєї першої дружини"» (Извлечение из дел и памяти: нечто о Тарасе Григорьевиче Шевченко, с 1846 по 1857 год включительно // *КС*. 1893. № 2. С. 250). Розповідь про портрети офіцерів та їхніх дружин міститься й у спогадах Є. Косарева, які надрукував М. *Новицький*: «Кращими з-поміж них вважались у нас портрети коменданта та мій <...>. Під час переїзду в Корамахчі, на Сир-Дар'ю, якось загубився, а може десь і вкрали мою скриньку, а з нею і мій портрет <...>» (*Н[овицкий] Н. Д.* На Сыр-Дарье у ротного командира // *КС*. 1889. № 3. С. 574).

Літ.: Большаков 1971.

Галина Скляренко

КОСАРЕ́ВСЬКА Анастасія Савеліївна (дівоче — Коврига; 24.04.1918, с. Старий Орлик, тепер с. Радянське Кобеляцького р-ну Полтав. обл. — 26.05.1993, там само) — укр. скульптор і педагог.

А. Косаревська

Навчалася в Дніпроп. худож. уч-щі на живописному відділенні (1940—41), у КХІ на скульптурному ф-ті (1945—51, вчителі Л. Муравін, М. *Лисенко*). Викладала в Київ. худож. середній школі ім. Т. Г. Шевченка (1952—73, з 1968 — республ.), одночасно у КХІ на відділенні реставрації (1971—74), співпрацювала з Київ. творчо-виробничим комбінатом «Художник» НСХУ (1951—92). Член Спілки художників Союзу РСР (1952). Працювала в монументальній і станковій скульптурі, медальєрному мистві, кераміці; у жанрі портрета, тематичній композиції. Стилістично поєднала імпресіонізм Л. Муравіна і конструктивне мислення М. Лисенка — романтизм образів, емоційність манери ліплення, орієнтація на гуманістичні традиції скульптурної класики. Основні твори: барельєфи «Микола Гоголь» (тонований гіпс, 1953), «М. А. Тищенко» (друга пол. 1980-х),

А. Косаревська. Катерина. Гіпс. Перша половина 1970-х

«Кобзар Євген Адамцевич» (медаль, бронза, 1974—75); скульптурна композиція «Досвід» (1980-ті), монументи «Мати», «Вічна пам'ять» (обидва — бетон, 1980-ті), «Бережіть природу» (бронза, 1988) та ін.; у кераміці — скульптура малих форм «Вітаю хлібом», «Вчителька», серія «Східні мотиви» (усі — 1974—90-ті).

Шевч. тематику у творчості К. відображено у ряді скульптур: «...А ти, моя Україно, безталанна вдово...» (тонований гіпс, 1961; НМТШ), де відтворено зустріч Шевченка з сестрою Катериною після звільнення його із заслання: заплакана і розчулена босонога сестра припала брату до плеча, тримаючи у лівій руці маленьку дитину. Старший син, також босоногий, тримаючись за мамину спідницю, здивовано дивиться на незнайомого чоловіка, який поклав правицю йому на чоло. У погляді Тараса відчувається сум і біль за безповоротно втраченими на засланні молодими роками і близькими, котрі були довгі роки у кріпацтві. Багатофігурну композицію виконано з великою достовірністю сцени, візуальною цілісністю і монументальністю, глибоким психологізмом. Ідею складної жіночої долі К. розкрила у скульптурі «…Така її доля...» (тонований гіпс, 1961), зобразивши жінку середнього віку в простому селянському одязі та очіпку на голові, що сидить на землі, склавши натомлені руки на коліна. В її задумливому погляді, натруджених шерехатих руках, босих ногах відчутно важке нестерпне життя жінки, яка уособлює водночас таку ж істор. долю України. У барельєфі «Катерина» (гіпс, перша пол. 1970-х) зображено молоду матір, яка стоїть навколішках і ніжно притискає до грудей дитину, годуючи її. Складний поворот фігури, нахилена до дитини голова, що ледь замотана хустиною, підібгані під довгу сорочку ноги виразно розкривають тему материнства у роботі. К. засобами пластики передала трепетні й ніжні почуття матері до своєї дитини. Тему козацької думи і народної пісні втілено в парній скульптурі «Кобзар», «Бандуристка» (шамот, 1974). Скульптурна композиція «…А ти, моя Україно, безталанна вдово…» експонувалася на Художній виставці до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* (Київ, 1961). Твори К. зберігаються в НХМУ.

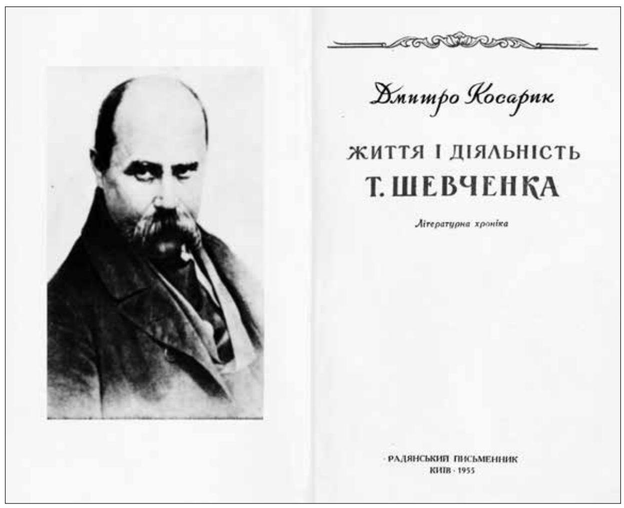
А. Косаревська. «...А ти, моя Україно, безталанна вдово...». Тонований гіпс. 1961

Тв.: Перша Республіканська виставка медальєрного мистецтва. К., 1979; *Косаревський К.* Косаревська Анастасія Савеліївна // Кераміка України: Альб. К., 2009.

Станіслав Бушак

КОСА́РИК Дмитро Михайлович (справж. — Коваленко; 18/31.10.1904, с. Фидрівка, тепер с. Федорівка Глобинського р-ну Полтав. обл. — 21.02.1992, Київ; похований у с. Федорівці) — укр. письменник і літературознавець. Закінчив 1926 Харків. вищі пед. курси ім. Г. С. Сковороди. Канд. філол. наук (1945). Працював в ІЛ (1938—52), в ІМФЕ (1955—63). Належав до літ. угруповання «Плуг». Опубл. зб. оповідань «Червона купіль» (1926), «Мій азимут» (1931) та ін.; літературознавчі брошури «Пушкін на Україні» (1937), «Давид Гурамішвілі» (1950) та ін.

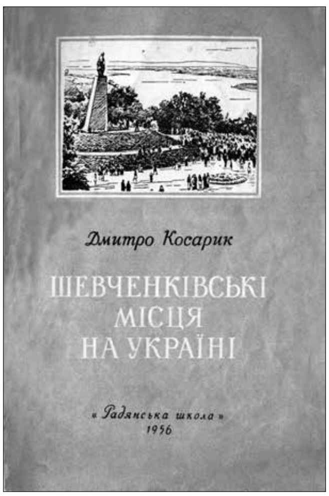
Д. досліджував біографію Шевченка. Брав участь у підготовці *ПЗТ: У 10 т.* — основного тексту, ін. ред. і варіантів, прим. до 3-го та 4-го томів (драм. твори, повісті; 1949), в упорядкуванні й написанні коментарів до 6-го тому (листування; 1957). Зібрав низку фольклор. переказів і легенд про Шевченка, які опубл. у вид. «Пушкін, Шевченко, Горький в народних переказах» (1937). У роки війни побачила світ його кн. «Войовниче життя Т. Шевченка» (Уфа, 1943) — белетризований попул. виклад життєпису поета, не позбавлений значної кількості фактичних неточностей. Своєрідним підготовчим етапом до створення у майбутньому ґрунтовного літопису життя і творчості Шевченка була кн. К. «Життя і діяльність Т. Шевченка. Літературна хроніка» (1955), що хоч і мала помилки, однак її високо оцінила критика й вона стала

Д. Косарик. Життя і діяльність Т. Шевченка. К., 1955. Фронтиспіс і титул

помітним явищем у тогочасному шевченкознавстві. К. встановив хронологічну послідовність Шевченкових подорожей Україною, уточнив ряд дат і фактів його життя. Третину обсягу вид. зайняла хроніка подій і заходів з ушановування пам'яті Шевченка та ін. протягом 1861—1955. Навч. мета зумовила появу кн. «Шевченківські місця на Україні» (1956), що містила опис екскурсійних маршрутів місцями перебування Шевченка, однак автор подекуди вдався до свідомих перекручень, стверджуючи, напр., що гроші на вид. *«Кобзаря» 1860* зібрали робітники цукроварні, а не позичив П. *Симиренко*.

К. надрук. у пресі низку ст., присвячених дослідженню маловідомих сторінок біографії Шевченка, вивченню хронології та обставин його подорожей по Україні, ознайомленню поета з творами рос. письменників тощо: «Пушкін і Шевченко» (1937), «Т. Г. Шевченко и русская литература» (1938), «Первая поездка на Украину» (1939), «В Форте Шевченко» (1950) та ін. У розвідці «Шевченко-юнак в Петербурзі» (1949) здійснив першу часткову публ. щоденника художника А. *Мокрицького*, де йшлося про викуп Шевченка з кріпацтва, його перебування у петерб. *Академії мистецтв*, взаємини з К. Брюлловим. Ст. К. «Перший публіцистичний виступ у пресі Т. Г. Шевченка» (1961) присвячено появі в пресі автобіогр. листа Шевченка до ред. «*Народного чтения*» та його текстологічному дослідженню. К. — автор кількох десятків популяризатор. та ювілейних ст. у пресі. Дитячі роки Шевченка, подорож із *Вільшаної* в Київ, а згодом до Вільнюса К. художньо змалював у ліричній повісті «Добром нагріте серце» (1961), що стала основою для наступної повісті — «Син-колос» (1962). У ній події доведено до першої подорожі Шевченка Україною. Про свою роботу над творами розповів у ст. «Перед новою зустріччю» (1962).

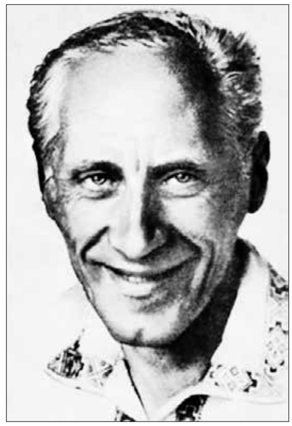
Д. Косарик. Шевченківські місця на Україні. К., 1956. Обкладинка

Тв.: Пушкін і Шевченко // Літературний журнал. 1937. № 3; Шевченко и русская литература // Новый мир. 1938. № 8; Шевченко-юнак в Петербурзі: (Біографічні розшуки) // Вітчизна. 1949. № 3; Добром нагріте серце // *Косарик Д.* Роботящим умам, роботящим рукам: Повісті. К., 1961; Перший публіцистичний виступ у пресі Т. Г. Шевченка // Питання шевченкознавства. К., 1961. Вип. 2; Перед новою зустріччю [про роботу над худож. творами з біографії Шевченка] // Друг читача. 1962. 1 листоп.

Літ.: Рильський М. Потрібна книжка // Радянська Україна. 1956. 9 трав.; *Вишневский М.* Летопись великого пути // Советская Украина. 1956. № 5; *Косян В.* Літопис життя великого Кобзаря // Радянська Волинь. 1956. 26 верес.; *Ткаченко М.* Хроніка великого життя // Жовтень. 1956. № 10 (всі — рец. на вид.: *Косарик Д.* Життя і діяльність Т. Шевченка. Літ. хроніка. К., 1955); *Костенко В.* Добром серце нагріте // Літературна газета. 1961. 4 лип. — Рец. на вид.: *Косарик Д.* Роботящим умам, роботящим рукам: Повісті. К., 1961; *Нечиталюк М.* Ліричне продовження // Жовтень. 1964. № 3. — Рец. на вид.: *Косарик Д.* Син-колос. Лірична повість. К., 1962; *Тельнюк С.* Золотошукач // *ЛУ*. 1964. 30 жовт.

Олександр Боронь

КО́САЧ Юрій Миколайович (псевд. — В. Бобрієвич, Вадим Іскра, Колодяжинець, Гордій Крига, Орлине Перо, Андрій Скиба; 5/18.12.1909, Київ — 11.01.1990, м. Пассеїк, штат Нью-Джерсі, США) — укр. письменник і журналіст. Небіж Лесі *Українки*. Навчався у Варшав. та Париз. ун-тах. 1930 його ув'язнила польс. окупаційна влада. 1933 після виходу з тюрми емігрував. У 1943—45 перебував у фашист. концтаборі й таборах для переміщених осіб. З 1949 — у США, видавав у Нью-Йорку журн. «За синім океаном» (1959—64). Після 1964 не раз приїздив в Україну. Друкувався з 1930-х. За 60 років літ. роботи видав понад 30 кн. Серед них — зб. оповідань і віршів, повісті, роман, драма, кн. публіцистики «Від феодалізму до неофашизму» (1962) та ін. В Україні вийшли поетичні зб. К. «Літо над Делавером» (1980), «Вибране» (1975) та ін., кн. оповідань «Лиха доля в Маракайбо» (1976), романи «Володарка Понтиди» (1987), «Рубікон Хмельницького» (1992).

Ю. Косач

Шевченкові присвятив диптих «Тарасовим шляхом» (1970) та «Петербурзьку поему» (Жовтень. 1964. № 3; ввійшла до зб. «Мангаттанські ночі», 1966), де, спираючись на біогр. факти, прагнув створити психологічний портрет поета періоду «суворої молодості». «Владу поетового слова, безсмертну велич його нескореного духу» К. відзначав в інтерв'ю «Країна розкутого Прометея» (1964), ім'я Шевченка не раз згадував у ст., присвячених Лесі Українці. Звернення К. до творчості Шевченка було викликано не стільки відчуттям худож. близькості (К. — поет-урбаніст, який писав у попул. у 20 ст. метафоричній манері), скільки прагненням засвідчити свою духовну

спадкоємність щодо нац. культурної традиції. З цією метою К. вдавався до алюзій і ремінісценцій із «Гайдамаків» і «Швачки» (зб. «Черлень», 1935), з поезії «Мені однаково, чи буду» («Якщо я вмру на стороні чужій»). Фраза Шевченка «На розпуттях велелюдних» із послання «І мертвим, і живим» дала назву віршеві К. у зб. «Літо над Делавером».

Тв.: Вибране: Поезії. Публіцистика. К., 1975.

Літ.: Агеєва В. Проза про життя інших. Юрій Косач: тексти, інтерпретації, коментарі. К., 2003; *Романов С. М.* Юрій Косач між минулим і сучасним: Істор. проза письменника 1930-х років. Луцьк, 2009; *Сквирська І.* Візія Шевченкової України у повісті Юрія Косача «Сонце в Чигирині» // *ШСт 13*.

Богдан Мельничук

КО́САЧ-КРИВИНЮ́К Ольга Петрівна (псевд. — Олеся Зірка; 26.05/7.06.1877, м. Новоград-Волинський, тепер Житом. обл. — 11.11.1945, м. Ауґсбурґ, Німеччина) — укр. письменниця та перекладачка. Дочка Олени *Пчілки*, сестра Лесі *Українки* та М. Косача. Закінчила в Петербурзі Вищі жіночі медичні курси (1904). Повернувшись в Україну, була земським лікарем, викладала рідну мову. Авторка нарисів про родину Косачів та про Лесю Українку — «Полум'яне серце» (опубл. 1941), «Повість, що стала драмою» (1943) та ін., автор фундаментальної праці «Леся Українка: Хронологія життя і творчості» (опубл. 1970). Перекладала твори Жорж Санд, А. Дюма-батька, В. *Гюго*, Ч. *Діккенса*, І. *Тургенєва* та багатьох ін.

О. Косач-Кривинюк

К.-К. виросла в оточенні, де був своєрідний культ Шевченка. Її батько П. Косач і дядько М. Драгоманов разом із М. *Лисенком* і М. *Старицьким* брали участь у перевезенні тіла Шевченка з Петербурга в Україну. Родинні шевч. вечори у Косачів були традиційними. Так, 1898 з нагоди Шевченкових роковин на такому вечорі було здійснено постановку оперети Олени Пчілки «Кармелюк», К.-К. декламувала вірші. К.-К. — авторка поезії «На 50-і роковини смерті Т. Шевченка» (Вже піввіку як сумує ненька Україна... // Рідний край. 1911. № 11/12; також у вид.: *Вінок* Т. Шевченкові із віршів українських, галицьких, російських, білоруських і польських поетів. О., 1912 — під псевд. Олена Суботенкова). У вірші, досить традиційному за формою, щиро й безпосередньо висловлено переживання від втрати «гордості, преславного сина України», а також віра в те, що спомин про нього буде жити у віках.

Літ.: Одарченко П. Ольга Петрівна Косач-Кривинюк. Сестра Лесі Українки // *Косач-Кривинюк О.* Леся Українка: Хронологія життя і творчості. Нью-Йорк, 1970 (репринт. вид.: Луцьк, 2006); *Борисюк Т.* Трагедія великого роду // *ЛУ*. 1991. 1 серп.; *Денисюк І.*, *Скрипка Т.* Дворянське гніздо Косачів. Л., 1999; *Мірошниченко Л. П.* Над рукописами Лесі Українки: Нариси з психології творчості та текстології. К., 2001.

Анжела Матющенко

КОСИ́НКА Григорій Михайлович (справж. — Стрілець; 17/29.11.1899, с. Щербанівка, тепер Обухівського р-ну Київ. обл. — 15.12.1934, Київ) — укр. письменник, перекладач і публіцист. У 1919—22 навчався на істор.-філол. ф-ті Київ. ІНО. Працював у ред. журналів, відп. секретарем Всеукр. фотокіноуправління, ред. Харків. та Київ. радіокомітетів. Належав до літ. організацій: «Аспис» (Асоціація письменників), «Ланка», «Марс» (Майстерня революційного слова), літ.-мист. групи «Гроно». К. заарештовано та розстріляно 1934, реабілітовано 1957. Автор зб. новел: «На золотих богів» (1922), «В житах» (1926), «Політика» (1927), «Циркуль» (1930), «Серце» (1933) та ін.

Г. Косинка

К. згадував про своє дитинство: «А я, "щоб не почув хто, не побачив", читав "Кобзар" у бур'яні». Алюзії та цитати з Шевченкових творів трапляються в кількох творах К. До памфлету «Неньковці» письменник взяв епіграфом слова Шевченка: «О роде суєтний, проклятий, коли ти видохнеш!» (Боротьба. 1919. 24 серп.). Як уважає М. *Наєнко*, описуючи у новелі «На золотих богів» бій на околиці села Медвина, К. «вдається до романтично-піднесених барв, таких, якими свого часу змалював боротьбу гайдамаків Тарас Шевченко» (*Наєнко М.* С. 47). К. ще підлітком довідався про те, як у сусідньому селі вчитель відбув заслання за «Кобзар» Шевченка. Пізніше цю подію втілив у новелі «Товариш Гавриш» (1923). В оповіданні «За ворітьми» (1924) відтворено інтер'єр селянської хати, в якому почесне місце займає портрет Шевченка.

Шевченко був для К.-критика еталоном поетичної майстерності. Оглядаючи нові твори М. *Чернявського*, К. відзначав, що його вірші ритмікою і стилем нагадують Шевченкові поезії, однак це «не огненно-революційне слово Кобзаря, ні, це тихі, соромливі картинки кохання під вербами, тополями» (Голос друку. 1921. № 1. С. 200). Брав участь у подорожі до *Канева* на могилу Шевченка, під час якої на пароплаві декламував Шевченка, зокр. рядки «Минаючи убогі

села» і далі (*Гайдамака М*. Незабутні зустрічі // *Про Григорія* Косинку: Спогади. К., 1969. С. 115). Як згадувала дружина письменника — Т. Мороз-Стрілець, К., маючи гарний голос і бездоганну дикцію, у колі друзів часто декламував вірші Шевченка, захоплено говорив про образність і музичність його мови. Він пильно придивлявся до поетової творчості й «звертав увагу на те, як Шевченко вміє коротко, стисло все розповісти». «За його висловом: “Коротке, мудре, талановите слово Шевченка наділено могутньою силою збуджувати в уявленні читача нові образи, нові почуття, що поширюють та поглиблюють зміст навіть коротеньких віршів. Саме так я стремлю наслідувати Шевченка в своєму слові”» (*Мороз-Стрілець Т*. Отакий він був // *Про Григорія* Косинку: Спогади. С. 202—203).

Тв.: Гармонія: Оповідання. Публіцистика. Спогади про Григорія Косинку. К., 1988; Вибр. тв. К., 2002.

Літ.: *Мороз-Стрілець Т*. Голос пам’яті: Спогади. К., 1989; *Наєнко М. К*. Григорій Косинка. Літ.-крит. нарис. К., 1989.

Ніна Герасименко

КО́СИНОВ Олександр Павлович (28.07.1936, Ставрополь, РФ — 23.02.2005, Київ) — укр. реж.-документаліст. Заслужений діяч мист-в України (1976). Лауреат Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (1973). Закінчив 1964 реж. ф-т ВДІКу (майстерня Р. Кармена). З 1964 працював реж. «Укркінохроніки». Тяжів до високої, часом пафосно-кон’юнктурної публіцистики. Останні роки творчого життя присвятив втіленню на екрані сюжетів з істор. минулого України (к/ф «Степан Бандера. Дитинство», 1995). Зняв понад 20 докум. стрічок. К. — автор трьох фільмів, присвячених життю і творчості Шевченка. Приурочений до 170-ї річниці від дня народження поета к/ф «На Вкраїні милій» (1983) знайомить глядача з шевч. місцями України. Стрічка «Перший малюнок до “Кобзаря”» (1992) є оповіддю про дружбу Шевченка з художником В. *Штернбергом*, чию роботу вміщено на фронтиспісі вид. 1840. Докум. к/ф «Тарас Шевченко. Останні день і ніч» (1992) розкриває обставини, що спричинили трагічну смерть поета. Стрічки 1992 створено на багатому арх. матеріалі, передусім образотворчому.

Сергій Тримбач

КОССО́ВСЬКИЙ Владислав Гедеонович (1836, Київ. губ. — не раніше 1873) — член петерб. підпільної організації офіцерів польс. походження, учасник підготовки польс. протирос. повстання 1863—64. Шляхтич, син управителя маєтку графа В. Браніцького. Вчився у Білоцерківській гімназії; закінчив 1858 Артилерійську академію у Петербурзі. Член гуртка З. *Сераковського* — Я. Домбровського, здійснював зв’язок з ін. таємними організаціями; наприкінці 1862 брав участь у петерб. переговорах польс. і рос. революціонерів. Навесні 1863 К. перевели в Київ. арсенал; у серп. 1864 заарештували. У своїх показах повідомив про існування у Петербурзі наприкінці 1850-х — на поч. 1860-х рр. «цивільного» гуртка, до якого, крім Шевченка, належали М. Костомаров, Й. Огризко, З. Сераковський, З. Падлевський та ін. Цей гурток через З. Падлевського, з яким Шевченко приятелював, був пов’язаний із майбутніми землевольцями та з прибічниками М. *Чернишевського*. Виявлені в 1960-х свідчення К. дали підставу для висновків про симпатії Шевченка до польс. революційних діячів, підтримку їхніх суспільних ідей і політ. намірів. К. було засуджено до страти, яку замінили засланням до Сибіру. Пізніше, з 1873, він жив у Київ. губ.

Літ.: *Дьяков В. А*. Тарас Шевченко и его польские друзья. М., 1964; *Жур П. В*. Петербургское подполье // Огонек. М., 1964. № 11; *Дьяков В. А*. Деятели русского и польского освободительного движения в царской армии 1856—1865 г.: (Биогр. словарь). М., 1967; *Жур 1970*.

Григорій Зленко

КОСТА́НОВ Дмитро (2/15.05.1912, аул Бжедугхабль, тепер Красногвардійського р-ну, Республіка Адигея, РФ — 5.11.1985, Майкоп, Адигея, РФ; похований в аулі Бжедугхабль) — адиг. письменник і літературознавець. Закінчив 1934 Краснодарський пед. ін-т. Автор романів, повістей, оповідань, нарисів, літ.-крит. статей, шкільних підручників адиг. л-ри.

Автор вст. ст. до вид. творів Шевченка адиг. мовою «Вірші та поеми» (Майкоп, 1939). Про життя і творчість укр. поета опубл. ст. «Великий поет» (Социалистическэ Адыгей. 1961. № 3), в якій ішлося про значення спадщини Шевченка для л-р кол. Союзу РСР та його симпатії до народів Кавказу.

Алла Калинчук

«КОСТЕ́Л СВЯТО́ГО ОЛЕКСА́НДРА У КИ́ЄВІ» [«Костьол у Києві»] (папір, акварель, 25,5×34,6) — малюнок Шевченка, виконаний у квіт. — верес. 1846 у Києві. На звороті аркуша напис чорнилом: «orig. Tarasa Szewczenka Widok Kościola Katolickiego w Kijowie (Colleckt. Mieleszko-Maliszkiewiczów)». Праворуч ледь помітно напис чорнилом: «Własność Adama Mieleszki». Зберігається у НМТШ (№ г—721).

Після повернення у квіт. 1846 з *Седнева* художник оселився в Києві і, як згадує О. Афанасьєв-Чужбинський, «задумав змалювати всі визначні види Києва, внутрішній вигляд храмів і цікаві околиці. Сажин узяв на себе частину роботи, і обидва художники пропадали зранку, якщо тільки не заважала погода» (*Спогади 1982*, с. 100). Такі самі зарисовки Києва та його околиць Шевченко виконував і на завдання *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів*. У кін.

верес. за її дорученням Шевченко виїхав з Києва на Поділля, що є підставою датувати цей малюнок та ін. тогочасні акварелі та рисунки квіт. — верес. 1846 (див. *ПЗТ: У 10 т*. Т. 7. Кн. 1. № 144, 146; Кн. 2. № 319, 320, 321).

Змальовуючи краєвид Києва з костелом св. Олександра, митець вибрав найвиразніший ракурс — у повороті в три чверті при заниженій лінії горизонту, завдяки чому споруда має вигляд не приземкуватої, а піднесеної до неба, на тлі якого чітко вимальовуються три бані з хрестами. Поряд із костелом — двоповерховий парафіяльний буд., біля якого — улюблені Шевченком тополі. Крута дорога збігає донизу, до Козиного болота, а вдалині на валу, що зберігся від старих укріплень, видно дерев'яну пожежну каланчу, за якою на обрії — буд. ун-ту Св. Володимира. Праворуч за храмом — дзвіниця Софійського собору з ансамблем церков. Архітектура споруд створює чудове відчуття простору в пейзажі і дає уявлення про істор. ретроспективу цієї місцевості. Кожна деталь в акварелі важлива щодо побудови композиції, яку пожвавлюють поодинокі постаті та групи людей біля костелу: старці, міщани, жінки з дітьми, парафіяни, згорблений прелат у червоній сутані з синім хрестом на рукаві. Колористика малюнка ґрунтується на поєднанні теплих світлих відтінків, завдяки яким відображено краєвид у яскравий сонячний день, а ступінь завершеності роботи відрізняє його від ін. київ. видів, що їх виконав Шевченко на той час.

Твір уперше згадано як «Костьол у Києві» у вид.: Виставка артистичних творів Тараса Шевченка у Києві, 1911: Каталог. К., 1911. С. 11. № 51. У л-рі відомий як «Старий костьол у Києві»; таку назву він дістав після побудови другого у місті католицького храму — костелу Св. Миколая (*Малюнки* Т. Шевченка. Пб., 1914. Вип. 2. Табл. XXIV), а також «Костьольна вулиця в Києві» (*Кошовий І*. Т. Шевченко в Києві. К., 1941. С. 31). Репрод. у ст. «Шевченківська ювілейна виставка» (Україна. 1914. Кн. 2. С. 136—137). Уперше експоновано на Виставці артистичних творів Тараса Шевченка в Києві 1911. (Див. *Експонування творів Шевченка*). Місця зберігання: у Мелешків-Малишкевичів, І. Терещенка, ВІМШ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Т. Шевченко. Костел св. Олександра у Києві. Папір, акварель. 1846

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1. № 143; Шевченко – художник: Каталог виставки. К., 1986.

Літ.: Новицький; *Малярські твори*; *Ернст Ф*. Як збиралися малярські твори Шевченкові у Всеукраїнськім історичнім музеї ім. Шевченка // Життя й революція. 1929. Кн. 3; *Ткаченко М*. Київ в творчості Шевченка // Українська література. 1942. № 5/6; *Білецький П*. Новознайдені твори Т. Г. Шевченка // Радянська Україна. 1959. 11 берез.; *Київ* в образотворчому мистецтві XIX—XX ст. К., 1962; *Середа Є*. Київ та його околиці в мистецькій спадщині Т. Г. Шевченка // *З досліджень* про Т. Г. Шевченка: Зб. К., 1968; *Жур 1985*.

Юлія Єрмоленко

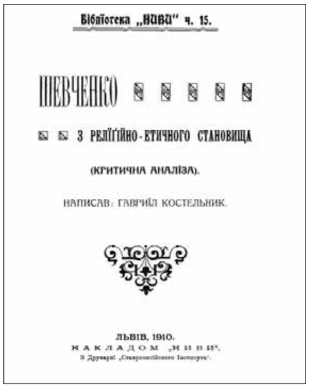
КОСТЕ́ЛЬНИК Гавриїл Федорович (15.06.1886, с. Руський Керестур, тепер Сербія; за ін. дж. — с. Бачки, Хорватія — 20.09.1948, Львів) — греко-католицький священик (пресвітер), літ. критик, фольклорист і поет. Закінчив хорв. гімназію в Загребі (1906), згодом навчався у Львів. духовній семінарії (1907—11), Фрібурзькому ун-ті (1913, Швейцарія). Д-р філософії з 1913. Проф. Львів. семінарії (1920—30), викладав і в Богословській академії (1926—31). Був ред. і видавцем журн. «Нива», публікувався у часописах «Мета», «Дзвоник», «*Діло*» та ін. Під тиском погроз НКВС убити сина 1946 виступив ініціатором Львів. церк. собору, на якому «скасовано» Берестейську унію 1596. 1948 підступно вбитий.

Г. Костельник

Автор розвідки «Шевченко з релігійно-етичного становища» (1910). Центр. в ній є теза про Шевченка як митця, в якого, на противагу сильному, якнайширше розвиненому серцю, розум не був настільки глибокий, щоб «держати в рівновазі його велике серце» (с. 6), з чого К. виводив усі суперечності й роздвоєння поета. Відтак у Шевченковій творчості немає аналізу життєвих феноменів, а є тільки течія почувань, емоцій, але не міркувань. Найдовершенішими поезіями Шевченка К. уважав «Причинну», «Тополю», «Садок вишневий коло хати», нижчого рівня — поеми «Катерина», «Наймичка», «Невольник», «а ще нижче стоять — з

огляду на артистизм — поезії, котрі вимагали би переважної синтези розумової — отак “Великий льох”» (с. 5). Значне місце в роботі приділено питанню віри Шевченка, яка була «така чиста, як у пересічного православного селянина» (с. 20). Однак, на думку К., під впливом нім. атеїстів та своєї постійної боротьби проти фарисейства панів і священиків поет після заслання змінив свій погляд на світ, відступаючи від християнських чеснот, свідченням чого є поезії «Гімн черничий», «Н. Т.» та ін. Цей злам у душі Шевченка і пов’язану з ним зміну в ставленні до Бога К. датував 1859—60. Негативно К. оцінював поему «Марія», написану, на його думку, за «дірявими», наївними фабулами противників божественності Христа: «...Шевченко став не-Шевченком, <...> в “Марії” виступив проти свого серця» (с. 17). К. розглядав поему в істор.-філософ. та біогр. планах, убачаючи причину «натуралістичного зображення» Марії та Христа в подібності складної життєвої долі Шевченка та страждань Марії. Таке розуміння образу Марії заклало початок подальшим інтерпретаціям поеми. К. узагальнив свої міркування, вважаючи, що Шевченкові «відступи від Бога» можна пояснити впливом його тяжких життєвих обставин, однак глибоко в душі поет завжди залишався вірянином. Вихідна теза К. про неспівмірність емоційного та розумового начал у Шевченка є помилковою з огляду на сучасні дослідження своєрідного худож. аналітизму поета.

Бібліотека „НИВИ“ ч. 15.

ШЕВЧЕНКО

З РЕЛІГІЙНО-ЕТИЧНОГО СТАНОВИЩА

(КРИТИЧНА АНАЛІЗА).

НАПИСАВ: ГАВРИЇЛ КОСТЕЛЬНИК.

ЛЬВІВ, 1910.
НАКЛАДОМ „НИВИ“.

Г. Костельник. Шевченко з релігійно-етичного становища. Львів, 1910. Титул

Тв.: Шевченко з релігійно-етичного становища (критична аналіза). Л., 1910 (передрук: Шевченків світ. Науковий щорічник. Черкаси, 2008. Вип. 1).

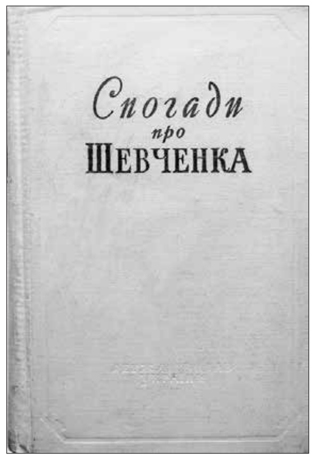
Літ.: *Вежель Л.* Увірував у силу слова Божого. Т. Шевченко крізь призму поглядів Г. Костельника // Київ. 2000. № 11/12; *Кашуба М.*, *Мірчук І.* Гавриїл Костельник: філософські погляди. Дрогобич, 2002; *Вежель Л. М.* Релігійні мотиви творчості Т. Шевченка крізь призму поглядів Г. Костельника // *Вежель Л. М.* Філософсько-естетична та журналістська діяльність Гавриїла Костельника в руслі духовних процесів України 1-ї пол. XX ст. К., 2003; *Тепла Ю.* Християнсько-релігійні засади в творчості Т. Шевченка в оцінці західноукраїнської католицької критики (Г. Костельник, М. Гнатишак) // *НШК 35.* Кн. 1; *Вежель Л. М.* Бібліографічний покажчик праць Гавриїла Костельника та матеріалів про нього. К., 2008.

Олександр Боронь

КОСТЕ́НКО Анатоль Ілліч (4/17.08.1908, с. Балаклія, тепер Великобагачанського р-ну Полтав. обл. — 28.02.1997, Київ) — укр. письменник і літературознавець. Закінчив 1931 Полтав. ІНО, аспірантуру при Київ. філії ІТШ (1934), в якому згодом працював. Був директором *Галереї картин Т. Г. Шевченка* в Харкові (1934—35). Належав до літ. організації «Плуг». 1937 його заарештовано у справі вигаданої «націоналістичної організації», засуджено до 10 років виправно-трудових таборів; покарання відбував на Колимі. З 1951 — на безстроковому поселенні на Дальбуді. Реабілітований 1955. Досліджував переважно творчість Шевченка та Лесі *Українки*. Опубл. низку праць: «Співачка досвітніх вогнів» (1963), «Леся Українка» (1971, 1985), «Андрій Малишко» (1981, 1989) та ін. Упорядкував зб. «Поети пошевченківської доби» (1961), «Спогади про Лесю Українку» (1963, 1971) та ін.

А. Костенко

До арешту оприлюднив у періодиці ряд популяризаторських ст. про творчість Шевченка із помітними вульгарно-соціологічними акцентами («Великий поет-революціонер», 1934; «Трибун селянської революції», «Шевченко і сучасна йому російська література», обидві — 1936; «Шевченко і народна пісня», 1937, та ін.). За ред. К. та з його передм. вийшов друком Щоденник Шевченка (*Шевченко Т. Г.* Журнал. (Щоденник). К.; Х., 1936). Підготував до друку кн. «Живой Шевченко» (1932—37), яку через арешт автора не було опубл. (рукопис втрачено під час війни).

Спогади про Шевченка. К., 1958. Обкладинка

1958 захистив канд. дисертацію на тему «Мемуарна література як джерело вивчення життя і творчості Т. Г. Шевченка». У монографії «Шевченко в мемуарах» (1965) проаналізував зміст мемуарних джерел, визначив ступінь їхньої достовірності й значення для наук. біографії Шевченка. Написав спільно з Е. *Умірбаєвим* кн. «Оживуть степи... Тарас Шевченко за Каспієм» (1977), що згодом увійшла до складу дослідження «За морями, за горами: Тарас Шевченко на Аральському морі. Тарас Шевченко за Каспієм» (1984). К. повторив

маршрути *Аральської описової експедиції* 1848—49 та геологічної *Каратауської експедиції* 1851. Дослідникові вдалося у складних природних умовах виявити на місцевості краєвиди, що їх змалював Шевченко, атрибутувати низку його творів, що мали доти приблизні назви, уточнити, а подеколи й уперше встановити датування їх, усунути помилкові твердження мистецтвознавців. Важливим наук. відкриттям було віднайдення й опис давніх пам'яток, відтворених у Шевченкових пейзажах, тощо.

А. Костенко. Шевченко в мемуарах. К., 1965. Обкладинка

К. упорядкував і супровів вст. статтею зб. «Спогади про Шевченка» (1958) — першу спробу вид. розрізнених мемуарних матеріалів, що стосувалися Шевченка. Однак до цього зб. не потрапив ряд важливих свідчень, зокр. Н. *Кибальчич*, П. *Мартоса*, П. *Селецького* та ін. (див. колективний лист: Повторно видати «Спогади про Шевченка» // Радянська культура. 1959. 19 листоп.), деякі спогади вимушено подано зі значними купюрами. К. часто виступав із глибокими, часом крит. рецензіями на нові шевченкознавчі праці, зокр. кн. О.*Дорошкевича* «Етюди з шевченкознавства» (1931), Є. *Кирилюка* «Т. Г. Шевченко. Життя і творчість» (1959), Л. *Хінкулова* «Тарас Шевченко. Біографія» (1960), колективну працю «Тарас Григорович Шевченко. Біографія» (1960), Є. *Шабліовського* «Народ і слово Шевченка» (1961), У. *Бекбаулова* «Тарас на Аралі» (1975), П. *Жура* «Літо перше» (1979), Ю. *Івакіна* «Нотатки шевченкознавця» (1986) та ін.

Тв.: Мемуари як джерело вивчення життя і творчості Шевченка // Питання шевченкознавства. 1958. Вип. 1; Шевченко і пошевченківська поезія // Вітчизна. 1963. № 3; Великий друг Шевченка [А. Олдрідж] // *ЛУ*. 1967. 8 серп.; Два епізоди з творчого життя // Вітчизна. 1975. № 3; И будет правда на земле...: (Тарас Шевченко в Приаралье). Алма-Ата, 1989; Хіба минає все минуле: З пережитих літ неволі. К., [1997].

Літ.: Гнатюк М. За свідченням сучасників // *ЛУ*. 1965. 29 жовт. — Рец. на кн.: *Костенко А.* Шевченко в мемуарах. К., 1965; *Іваненко В.* Земля, яку сходив Тарас // Дніпро. 1978. № 3. — Рец. на кн.: *Костенко А.*, *Умірбаєв Е.* Оживуть степи...: Тарас Шевченко за Каспієм. К., 1977; *Паламарчук Г.*, *Внучкова Л.* Дорогами Шевченка-солдата // Вітчизна. 1985. № 3. — Рец. на кн.: *Костенко А.* За морями, за горами: Тарас Шевченко на Аральському морі. Тарас Шевченко за Каспієм. К., 1984; *Ротач П.* Відданий Україні, Шевченкові: (До біографії Анатоля Костенка) // *СіЧ*. 2008. № 8.

Олександр Боронь

КОСТЕ́НКО Валентин Григорович (16/28.07.1895, слобода Уразово, тепер Валуйського р-ну Бєлгород. обл., РФ — 14.07.1960, Харків) — укр. композитор, муз. критик, педагог і громадський діяч. Протягом 1905—14 навчався в Петерб. придворній капелі. 1921 закінчив Петроград. консерваторію (клас теорії муз. та композиції М. Соколова). З 1923 викладав у Харків. муз.-драм. ін-ті. 1928 К. створив і очолив Асоціацію революційних композиторів України (АРКУ), тоді ж розв'язав дискусію про класові й нац. особливості укр. муз. У дискусії з представниками Муз. т-ва ім. М. Леонтовича звинуватив їх у націоналістичній обмеженості й орієнтації на зх. культуру. У 1941—43 перебував в окупованому нацистами Харкові, виступав у місцевій пресі. 1946 репресований. Відбував покарання у таборах Озерлаг та Ангарлаг. Реабілітований 1993. Муз. К. здебільшого позначено рисами постромантизму і фольклоризму.

В. Г. Костенко

К. — автор хору «Червоний бенкет» на вірші Шевченка з поеми «Гайдамаки», написаного 1925. Шевченкові композитор присвятив вокально-хоровий диптих на слова І. *Микитенка* з поеми «Епохи» (1927). Муз.-естетичну мову твору позначено рисами символізму. Особливого звучання твір набуває завдяки творчому використанню традицій драм. романсу-монологу, укр. солоспіву та пошуків поч. 20 ст. у галузі мелодекламації.

Оперу за мотивами творів Шевченка «Назар Стодоля» (1937) написано у традиціях укр. побутового театру. Новим у цьому жанрі в К. є долання традиційно номерної структури завдяки заг. симфонізації твору, використанню речитативних зв'язок. До опери введено «Вечорниці» П. *Ніщинського*. «Жалібний марш» (приблизно кін. 1930-х) для симфонічного оркестру є обробкою «Жалібного маршу» М. *Лисенка* («Вмер батько наш»). Струнний квартет № 5 за поемою «Сон — У всякого своя доля» Шевченка (1939) є одним із значних творів укр. камерно-інструментальної музики. Муз.-інтонаційна тканина твору пов'язана з думним епосом, архаїчними народнопісенними джерелами, інструментальною творчістю скоморохів, гудаків тощо. Завдяки переосмислюванню фольклор. джерел через індивідуалізовану авторську мову сатиричне спростування «зла» набуває рис гротескності, що якісно виокремлює цей квартет у камерно-інструментальній

муз. кін. 1930-х і свідчить про сміливість авторського задуму.

Тв.: Музикознавчі праці. Статті. Матеріали. До 100-річчя від дня народження. К., 1996.

Літ.: Архимович Л. Шляхи розвитку української радянської опери. К., 1970; *Беренбейн І. С.* Повернення із забуття творчої спадщини Валентина Костенка // *Повернення* культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. Матеріали музичної спадщини. К., 1999. Вип. 13; *Лисенко І. М.* Жертва сталінського режиму // *Лисенко І. М.* Музики сонячні дзвони. К., 2004; *Ржевська М.* На зламі часів: Музика Наддніпрянської України першої третини XX століття у соціокультурному контексті епохи. К., 2005.

Інна Беренбейн

КОСТЕ́НКО Василь Кирилович (8.01.1929, с. Селище, тепер Корсунь-Шевченківського р-ну Черкас. обл.) — укр. музейник. Закінчив 1952 Київ. ун-т. Протягом 1956—58 працював наук. співробітником Літ.-мемор. музею Т. Шевченка в с. Шевченковому Черкас. обл., 1959—64 — наук. співробітником ДМШ, 1964—86 — у Комітеті по Держ. преміях України ім. Т. Г. Шевченка.

Опубл. кн. «Моринці — батьківщина великого Кобзаря» та «Стежки до Кобзаря» (обидві — 1964). Автор ст., в яких на основі арх. матеріалів досліджував побутування творів Шевченка у царській армії та флоті, значення Шевченкового слова під час Другої світової війни, історію могили Шевченка та вшанування його пам'яті. Один із упоряд. 2-го т. (1963) *ПЗТ: У 10 т.* та 1—4 вип. шевч. зб. «В сім'ї вольній, новій» (1984—88). Співавт. путівника «Державний музей Т. Г. Шевченка» (1971). Надрук. у пресі чимало популяризаторських ст., присвячених Шевченкові.

Тв.: До історії могили Шевченка (Книги вражень за 1904—1916 рр.) // *НШК 7*; Митці на могилі Т. Г. Шевченка // *З досліджень* про Т. Г. Шевченка: Зб. К., 1968; Шевченкові твори у царській армії та флоті // *РЛ*. 1969. № 10; Шевченківська тема в листуванні П. Тичини з фронтовиками // *НШК 21/22*; Зброя перемоги // *В сім'ї* вольній, новій: Шевченківський зб. 1985. Вип. 2.

Наталія Лисенко

КОСТЕ́НКО Володимир Семенович (11.05.1937, Полтава — 11.03.1990, Київ) — укр. кінорежисер і кіносценарист. Закінчив 1959 філос. ф-т Київ. ун-ту. Канд. філос. наук (1965). У 1973—90 — ред. і реж. «Укркінохроніки». Автор низки сценаріїв докум. і наук.-попул. фільмів, реж. кількох докум. стрічок, а також кн. «Довженківські обрії» (1964). Написав сценарій публіцистичного к/ф «Тарас» (1989, у співавт. з М. *Шудрею* та реж. стрічки В. *Сперкачем*; Держ. премія України ім. Т. Г. Шевченка, 1991).

Нонна Капельгородська

КОСТЕ́НКО Ліна Василівна (19.03.1930, м. Ржищів, тепер Київ. обл.) — укр. поетеса. Закінчила 1956 Літ. ін-т ім. О. М. Горького (Москва). Автор зб. «Проміння землі» (1956), «Мандрівки серця» (1961) та ін. Після вимушеного 16-річного мовчання побачили світ поетичні кн. «Над берегами вічної ріки» (1977), «Річка Геракліта» (2011) та ін., істор. романи у віршах «Маруся Чурай» (1979) та «Берестечко» (1999). За роман «Маруся Чурай» і зб. поезій «Неповторність» (1980) удостоєна Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (1987).

Л. Костенко

Поетичну шевченкіану К. представлено творами «Кобзарю, знаєш, нелегка епоха», «Кобзар співав в пустелі Косаралу», «Княжа гора», «Повернення Шевченка», «Заворожи мені, волхве». Проблема митця у суспільстві — тема вірша «Кобзар співав в пустелі Косаралу». К. переконана, що в тоталітарному суспільстві «правдивій пісні передзвін кайданів — / то тільки звичний акомпанемент». У «Княжій горі» змальовано, як під час подорожі в Україну Шевченко сподівався на віднайдення Вітчизни, відтворено його мрії про власну оселю над Дніпром, але трагічне передчуття не полишає поета: «Може, усе це — востаннє. / Цей берег... цей вітер... ці люди привітні в селі...» У поезії «Повернення Шевченка» К. прагне осмислити психологічний стан поета, який повернувся із заслання. Найчастіше предметом рефлексії К. є ставлення до Шевченка в сучасній Україні — як до творця нації, мірила людської долі, порадника («Кобзарю, знаєш, нелегка епоха», «Заворожи мені, волхве»). Порівнюючи власне життєве кредо зі світоглядними принципами Шевченка, К. в поезії «Кобзарю, знаєш» звіряє Шевченкові сумніви сучасних поетів: «Чи голоси у нас не заслабі?» Шевченко постає тут в образі «гранітного Тараса», який категорично закликає: «Гартуйте ваші голоси! / ...ще не було епохи для поетів, / але були поети для епох!» — слова, що стали крилатими. К. брала участь у колективному зверненні «Великому Кобзареві — гідну шану» (1963), присвяченому відкриттю пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні.

Тв.: Вибране. К., 1989.

Літ.: Брюховецький В. Ліна Костенко. К., 1990; *Жуковська Г. М.* Поетична шевченкіана Ліни Костенко // *ШСт [2]*; *Яцик С.* Емоційно-експресивна лексика у поетичних творах Ліни Костенко про Т. Г. Шевченка // *Творчі* світи Тараса Шевченка: Зб. Житомир, 2002; *Хом'як Т. В.* Т. Шевченко і Л. Костенко: традиції і новаторство в циклі «Давидові псалми» // Вісник / Запоріз. держ. ун-т. Запоріжжя, 2002. № 2; *Ліна* Костенко: «Я вибрала Долю собі сама»: Біобібліогр. посіб. К., 2002; *Яцюк Л.* Поетична шевченкіана Ліни Костенко // *Історична* ретроспектива в українській літературі: Зб. наук. праць. К., 2003; *Ковалевський О. В.* Ліна Костенко: нарис творчо-світоглядної

біографії. 2-ге вид., перероб. і доп. Х., 2004; *Ящук Л. М.* Традиції Т. Г. Шевченка у використанні історичної лексики в поетичному мовленні Л. Костенко // Наук. праці / Кам'янець-Поділ. держ. ун-т. Кам'янець-Подільський, 2005. Вип. 9.

Людмила Яцюк

КОСТЕ́НКО Наталія Василівна (20.01.1941, Київ) — укр. літературознавець і критик. Закінчила 1963 Київ. ун-т. З 1969 — викладач, з 1987 — проф. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка, д-р філол. наук (1984). Авторка монографій про укр. віршування 20 ст., поетику М. *Бажана*, П. *Тичини*, М. *Рильського* та ін. Підготувала «Метричний довідник до віршів Тараса Шевченка» (К., 1994) — перше в укр. літературознавстві вид. такого жанру, що містить цінний матеріал для вивчення Шевченкової поетики. У ньому кожний твір схарактеризовано за найважливішими віршовими параметрами: розміром, способом римування, строфічною будовою. Склад творів із поліметричною композицією розкрито із зазначенням кількості рядків, що припадають на певний розмір. Подано також узагальнені дані щодо Шевченкової метрики та строфічний індекс віршів поета — по суті перше системне дослідження його строфіки. Відкриває довідник коротка вст. ст., в якій розглянуто основні етапи еволюції Шевченкового вірша. К. — авторка ґрунтовної розвідки «Про риму і строфіку Шевченка» (*СіЧ*. 2011. № 1). Виділивши два етапи в еволюції цих чинників Шевченкового віршування — перший, ранній, до ув'язнення 1847, та другий — роки заслання й після звільнення, дослідниця повно схарактеризувала особливості римарію та строфічної системи на кожному з етапів, пов'язавши їх із процесом трансформації індивідуального стилю поета. У ст. наголошено оригінальність і новаторство віршових засобів Шевченка, які, на думку К., великою мірою спричинені нетерпимістю поета до будь-якого регламентування. Різноаспектному аналізу віршової організації циклу «В казематі» присвячено ст. К. «Про вірш у поетичному циклі Т. Шевченка "В казематі"» (*ШСт 12*). У низці розвідок К. подано комплексний аналіз деяких Шевченкових поезій («І широкую долину», «І знов мені не привезла», «Коло гаю в чистім полі», «Лілея» та ін.). У працях про М. Бажана К. дослідила перегуки його творів з Шевченковим «Кобзарем» (зокр. в незавершеній істор. поемі «Сліпці»), розвиток Шевченкової традиції у розроблянні поліметричного вірша.

Н. Костенко

Тв.: Метричний довідник до віршів Тараса Шевченка: Методична розробка з курсу віршознавства. К., 1994; Вірш Т. Г. Шевченка «І широкую долину...». Спроба віршостилістичного аналізу // *ШСт 4*; Балада Т. Г. Шевченка «Коло гаю в чистім полі…» // *ШСт 6*; Вірш Т. Г. Шевченка «І знов мені не привезла…» // Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук. ст. К., 2004. Вип. 9.

Літ.: Професор Костенко Наталія Василівна: Біобібліографічний покажчик наук. праць за 1967—2010 роки. К., 2011.

Ніна Чамата

КОСТЕ́НКО (Costenco) **Ніколае** (21.12.1913, Кишинів — 29.07.1993, там само) — молд. письменник і перекладач. Народний письменник Молдавської РСР (1988). Закінчив Кишинів. ліцей ім. Б. П. Хашдеу, навчався в Ясському ун-ті. 1941 його репресовано, 1956 реабілітовано. Автор зб. поезій «Вірші» (1937), «Язичницькі елегії» (1940), «Нові вірші» (1960), «Вірші і поеми» (1969), «Мужність» (1972) та ін., оповідань, нарисів, роману «Північноград» (1963—70).

Переклав уривок з поеми «Гайдамаки» та вірш «Чума», присвятив поетові ст. «Тарас Шевченко» (Viaţa Basarbiei. 1937. № 10); згодом переклав поему «Гайдамаки», вірші «Чума», «Ой маю, маю я оченята» для вид. «Вибране» Шевченка (Кишинів, 1961) молд. мовою.

Микола Богайчук

КОСТЕ́РКІНА Надія (17.07.1958, с. Усть-Авам, тепер Таймирського Долгано-Ненецького муніципального р-ну Красноярського краю, РФ — 16.03.2005, м. Дудінка Красноярського краю, РФ) — поетеса і фольклористка нганасанської народності (п-в Таймир, РФ). Закінчила 1983 філол. ф-т Ленінгр. пед. ін-ту ім. О. Герцена. Пройшла тривале стажування як фахівець з нганасанського фольклору в Ін-ті світової л-ри ім. О. М. Горького (Москва), 1992 вступила в аспірантуру цього наук. закладу. У зв'язку з безписемністю рідної мови перша нганасанська поетка К. свої вірші друкувала в періодиці в авторських рос. перекл. 1989 відтворила мовою свого народу «Заповіт» Шевченка, скориставшись при цьому не лише рос. підрядником, а й укр. оригіналом. Зіткнулася зі значними труднощами: у нганасанів у словах два наголоси — короткий і довгий, є дифтонги. Земляки поетеси відзначили успіх у її перекл., зауваживши, що в них не тільки точно передано зміст вірша, а й збережено особливості худож. форми, емоційність і духовну насиченість оригіналу. Опубл. перекл. «Заповіту» в газ. «Советский Таймыр» з нагоди *175-літнього ювілею від дня народження Шевченка*.

Літ.: [Без підп.] «Заповіт» на Таймирі // *ЛУ*. 1989. 19 лип.

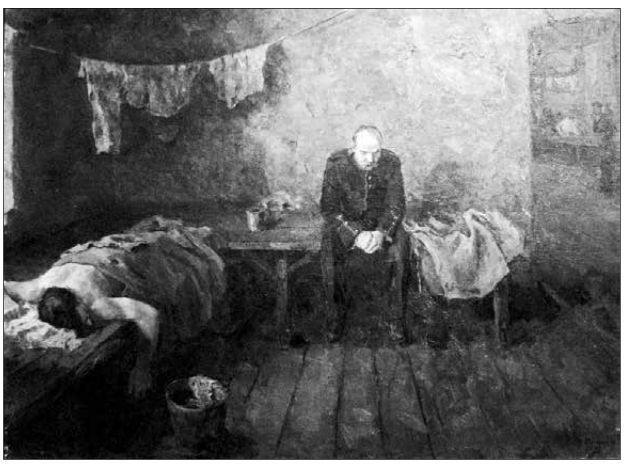
Борис Хоменко

КОСТЕ́ЦЬКИЙ Володимир Миколайович (28.08/10.09.1905, с. Холми Черніг. губ., тепер смт Корюківського р-ну Черніг. обл. — 26.05.1968, Київ) — укр. живописець. Народний художник Української РСР (1960), чл.-кор. АМ Союзу РСР (1967). Навчався малярства в гімназії м. Борзни (1916—22; викладач А. Лазарчук), 1922—28 — у Київ. ін-ті пластичного мист-ва (вчителі Ф. *Кричевський*, В. Пальмов, В. Татлін, М. *Бойчук*, Л. Крамаренко). З 1937 — викладач КХІ, з 1947 — проф. майстерні пейзажного живопису. Працював у жанрі портрета й тематичної картини, розвиток якої припав на поч. 1930-х, коли в радянському живописі превалювала історико-революційна тематика. К. написав полотна «Повстання на крейсері “Мірабо”» (1932), «Повернення» (1943—47); акварелі «Нескорені», «Реквієм» (обидві — 1943—44); портрети М. *Лисенка* (1945), В. Гаккебуша (1946), С. Ковпака (1947), В. Юзефовича (1950).

В. Костецький

Картина «Тарас Шевченко на засланні. Після муштри» (1939; НМТШ) розкриває образ людини-страдника, гуманіста. Працюючи над цим твором, К. спирався на факти перебування поета у неволі, його вірші, два з яких — «А. О. Козачковському» та «Лічу в неволі дні і ночі» — визначили емоційний лад картини. Її темою є наруга над поневоленою й приниженою людиною, доля якої проектувалася на життя багатьох його співвітчизників. Композиція полотна, її численні атрибути нагадують Шевченкову сепію «Казарма», що була своєрідним докум. матеріалом для картини К.

В. Костецький. Тарас Шевченко на засланні. Після муштри. Полотно, олія. 1939

Літ.: Портнов Г. С. Володимир Миколайович Костецький. К., 1958; *Білецький П.* Апостол України. К., 1998.

Людмила Ковальська

КОСТЕ́ЦЬКИЙ (Kostecki) **Платон Іванович** (псевд. — Плятон, Василь Суськiй; 2.07.1832, с. В’яцковичі, тепер с. Вербівка Самбірського р-ну Львів. обл. — 1.05.1908, Львів) — укр. і польс. письменник і журналіст. Навчався у 1851—54 у Львів. ун-ті. Перші твори надрук. в газ. «Зоря галицька» (1854—55), був ред. цієї газ. (1855—56), у наступні роки — співробітник і ред. польс. часописів у Львові. Автор ліричних віршів і поем на істор. теми, зб. «Поезії Платона Костецького» (1862), романтичної повісті «Перекинчик бусурманський» (1875). Виступав із багатьма ст. польс. мовою на суспільно-політ. й літ. теми. У польськомовній ст. «Шевченко і Галицька Русь» (Dodatek Miesięczny Przeglądu Tygodniowego. Lwów, 1886. № 1) відзначив важливу роль Шевченка у процесі розвитку укр. суспільного та нац.-культурного руху в Галичині. Вплив творчості Шевченка можна простежити в деяких віршах К. (запозичення окремих образів, поетико-стильових елементів тощо).

Роман Кирчів

КОСТИ́РКО Петро Федорович (2/14.02.1897, с. Лави, тепер Сосницького р-ну Черніг. обл. — 13.02.1982, Київ) — укр. архітектор. Закінчив 1930 КХІ (викладачі П. Альошин, О. Вербицький, В. *Кричевський*). З 1937 — його викладач, з 1963 — проф. Автор проектів промислових, цивільних і житлових споруд, зокр. житлового буд. для письменників «Роліт» (1929—31), ТЕЦ (1931—34, обидва — в Києві, у співавт. з В. Кричевським); реконструкції будівлі кол. земства в Полтаві (1960). 1933 виконав проект забудови Урядової пл. в Києві; проект К. передбачав збереження собору Михайлівського Золотоверхого монастиря.

Проект пам’ятника Шевченку. Архітектори В. Кричевський, П. Костирко, скульптори В. Климов, В. Оснач. 1933

1929 брав участь у всеукр. конкурсі на проект пам’ятника Шевченкові на могилі в *Каневі*. З цього ж року разом із В. Кричевським почав працювати над

ескізним проектом музею Шевченка на його могилі. Навесні 1931, коли Раднарком УСРР офіційно оголосив конкурс на створення мемор. музею біля могили Шевченка і пам'ятника, вони запропонували кілька проектів. Один із них передбачав вежу з терасами над гол. входом, із яких мав відкриватися панорамний вид на Дніпро, а поруч на постаменті заввишки 7 м мав розміщуватися велетенський монумент Шевченка бл. 17 м заввишки (проект пам'ятника розробляли К., В. Кричевський та скульптор В. Климов). Проекти відхилили, але впродовж 1931—33 К. і В. Кричевський підготували ще ряд варіантів, один із яких ухвалено 1933. 11 берез. 1934 відбулася церемонія закладин буд.-музею (побудовано 1937). Згідно з проектом, навколо могили Шевченка передбачалося створення комплексного архіт. ансамблю, важливою частиною вважався вид на Дніпро, що відкривався з вікон. Споруда планувалася як двоповерхова, з асиметричним планом: п'ять експозиційних залів на кожному поверсі, розташованих анфіладою, парадний вхід із портиком і покрівлею. Стилістиці будівлі були притаманні риси укр. народної та класичної архітектури. Фасади, зокр. фронтон над гол. входом, планувалося оздобити народними орнаментами, виконаними з майолікових плиток; інтер'єри мали прикрашати панно на теми життя Шевченка й орнаменти, стилізовані під супрематизм. Через скорочення фінансування будівництва роботи з оформлення проведено частково, але продовжено 1952 і 1959—64 під керівництвом К. «Будинок музею виділявся з-поміж інших тогочасних споруд і своєю простотою, і виразністю форм, в яких чистота пропорцій і класичні риси вдало синтезовані з композиційним рішенням, властивим укр. народному будівництву. В цьому відношенні будинок Шевченківського меморіального музею був, як на свій час, унікальним» (*Павловський В*. Василь Григорович Кричевський. Життя і творчість. Нью-Йорк, 1974. С. 95).

Тв.: Кричевський В., Костирко П. Заповідник Т. Г. Шевченка в Каневі // Архітектура Радянської України. 1938. № 3.

Дмитро Малаков, Олена Кашшай

КО́СТИЧ (Костић) **Драгутин** (1.08.1873, Белград — 3.05.1945, там само) — серб. літературознавець і мовознавець. Закінчив 1897 істор.-філол. відділ Вищої школи в Белграді. Викладав у гімназії, працював у Нац. б-ці, Нац. театрі. Після Першої світової війни викладав у серб. школах Франції, духовній семінарії та військ. академії. У 1902—44 — ред., упоряд. і рецензент вид-ва «Сербське літературне товариство». Ред. журн. «Сім'я і школа», «Наша мова». У 1938—44 працював над «Словником сербської літературної та народної мови» в Ін-ті лексикографії Серб. академії наук і мист-в.

Написав вірші, оповідання, драми, літературознавчі ст. й рецензії. До *100-літнього ювілею від дня народження Шевченка* вмістив крит.-біогр. ст. про нього в журн. «Вінок» (Тарас Г. Шевченко // Венац. 1913/1914. № 9), де високо оцінив його творчість.

Людмила Попович

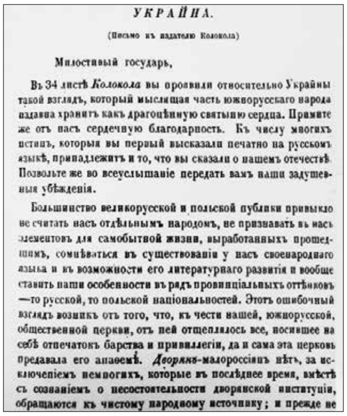
КОСТОМА́РОВ Микола Іванович (псевд. — Ієремія Галка та ін.; 4/16.05.1817, слобода Юрасовка, тепер село Ольховатського р-ну Воронезької обл., РФ — 7/19.04.1885, Санкт-Петербург) — укр. і рос. історик, письменник, перекладач, етнограф, фольклорист і громадський діяч. Позашлюбний син поміщика та кріпачки. Перебував у кріпацтві до 1832. Закінчив Воронезьку гімназію, згодом істор.-філол. ф-т Харків. ун-ту (1836). Належав до кола харків. романтиків на чолі з І. *Срезневським*, захопився збиранням фольклору. Під псевд. Ієремія Галка опубл. зб. стилізованих під фольклор романтичних поезій «Українські балади» (Х., 1839), «Вітка» (Х., 1840). 1843 захистив дисертацію «Об историческом значении русской народной поэзии». У 1844—45 викладав у Рівнен. гімназії, з 1845 — у середніх і вищих навч. закладах Києва, зокр. з 1846 — ад'юнкт-проф. рос. історії у Київ. ун-ті. Один із засновників *Кирило-Мефодіївського братства*, автор його програмних документів: «Закону Божого» («Книги буття українського народу»), в якому, за прикладом «Книг польського народу й польського пілігримства» (1832) А. *Міцкевича,* змальовано майбутню долю України, співавт. — поряд з В. *Білозерським* і М. *Гулаком* — «Статуту». «Закон Божий» — найрадикальніший твір К., який, на думку І. *Лисяка-Рудницького*, залишався «платформою українського руху» до поч. 20 ст. (*Лисяк-Рудницький І*. Роль України в новітній історії // *Лисяк-Рудницький І*. Історичні есе: У 2 т. К., 1994. Т. 1. С. 151).

М. Костомаров

К. було заарештовано 31 берез. 1847 в Києві напередодні весілля з А. Крагельською — з нею К. обвінчався через 28 років (див. *Костомарова* А.-Р.). Боярином на цьому весіллі мав бути Шевченко. Під час слідства К. перебував у Петропавловській фортеці. На допитах не виявляв стійкості, подавав суперечливі свідчення. Зрештою, покаявся за участь у Кирило-Мефодіївському братстві, хоча водночас вважав діяльність

т-ва цілком безневинною. Після річного ув'язнення К. заслано під нагляд поліції до Саратова. Працював у губ. канцелярії. 1856 К. звільнено з-під нагляду, згодом він виїхав за кордон (Швеція, Німеччина, Франція, Італія і Австрія). Після повернення підготував до вид. монографії «Богдан Хмельницкий и возвращение Южной Руси к России» (1857) і «Бунт Стеньки Разина» (1858). У 1859–62 викладав рос. історію в Петерб. ун-ті. Виступав як публіцист, передусім у журн. «*Основа*». У ст. «Правда москвичам о Руси», «Правда полякам о Руси» обстоював право українців на власний розвиток. Окремо слід згадати ст. «Украйна (Письмо к издателю “Колокола”)», опубл. без імені автора у 61 числі «*Колокола*» за 1860. Ця ст. перегукується із «Законом Божим». Гол. її теза — самобутність укр. істор. процесу. У 1860–80-х К. писав і белетристику: драма «Кремуций Корд» (1862), повісті «Кудеяр» (1875), «Холоп» (1878), «Черниговка» (1881). У Петербурзі організував у себе на квартирі «вівторки», на яких бували Шевченко, П. Куліш, В. Білозерський, М. *Чернишевський*, З. *Сераковський*, Е.-В. *Желіговський*, О. *Пипін*, брати Жемчужникови та ін. У 1862 змушений покинути ун-т і вийти у відставку. Хоча вченого запрошували 1863 і 1869 на кафедру в Київ. ун-т, а 1864 — у Харків., проте К. вимушено відхилив усі ці пропозиції та обмежився наук. роботою. До останніх років життя працював в Археографічній комісії, за його ред. вийшло 12 томів арх. матеріалів «Акты Южной и Западной России». Гол. праці К. з історії України: «Гетманство Выговского» (1861), «Гетманство Юрия Хмельницкого» (1868), «Павел Полуботок» (1876), «Руина. Историческая монография 1663—1687. Гетманство Брюховецкого, Многогрешного и Самойловича» (1879), «Мазепа. Историческая монография» (1882), «Мазепинцы» (1884). К. стверджував, що історія має вивчати розвиток суспільства, відтак народу — від нижчих станів до еліти. Його заслуга полягає у тому, що на противагу ідеї історії держави він висунув ідею історії народу. У 1876 К. було обрано чл.-кор. Санкт-Петерб. АН.

УКРАЙНА.

(Письмо къ издателю Колокола)

Милостивый государь,

Въ 34 листѣ *Колокола* вы проявили относительно Украйны такой взглядъ, который мыслящая часть южнорусскаго народа издавна хранитъ какъ драгоцѣнную святыню сердца. Примите же отъ насъ сердечную благодарность. Къ числу многихъ истинъ, которыя вы первый высказали печатно на русскомъ языкѣ, принадлежитъ и то, что вы сказали о нашемъ отечествѣ. Позвольте же во всеуслышаніе передать вамъ наши задушевныя убѣжденія.

Большинство великорусской и польской публики привыкло не считать насъ отдѣльнымъ народомъ, не признавать въ насъ элементовъ для самобытной жизни, выработанныхъ прошедшимъ, сомнѣваться въ существованіи у насъ своенароднаго языка и въ возможности его литературнаго развитія и вообще ставить наши особенности въ рядъ провинціальныхъ оттѣнковъ —то русской, то польской національностей. Этотъ ошибочный взглядъ возникъ отъ того, что, къ чести нашей, южнорусской, общественной церкви, отъ пей отщеплялось все, носившее на себѣ отпечатокъ барства и привиллегіи, да и сама эта церковь предавала его анаѳемѣ. *Дворянъ*-малороссіянъ нѣтъ, за исключеніемъ немногихъ, которые въ послѣднее время, вмѣстѣ съ сознаніемъ о несостоятельности дворянской институціи, обращаются къ чистому народному источнику; и прежде не

Н. Костомаров. Украйна. (Письмо к издателю «Колокола»). Газета «Колокол». 1860. 15 января

До особистої зустрічі Шевченко багато чув про К. як про письменника, історика й критика, який високо оцінив його поезії в «Обзоре сочинений, писанных на малороссийском языке» в альм. «Молодик на 1844 год» (Х., 1843). К. писав: «Произведения Шевченко, изданные в отдельной книжке под названием “Кобзарь”, показывают в авторе необыкновенное дарование. Он не только напитан народной малороссийскою поэзиею, но совершенно овладел ею, подчинил ее себе и дает ей изящную, образованную форму» (*Костомаров М. І.* Твори: В 2 т. К., 1967. Т. 2. С. 388). Утім, на думку Ю. *Луцького*, з цієї ст., в якій Шевченкові приділено стільки ж місця, як і п'єсі «Чары» К. *Тополі*, видно, що Шевченкова поезія вразила К. лише згодом (*Луцький Ю*. Між Гоголем і Шевченком. К., 1998. С. 194).

К. познайомився з Шевченком навесні 1846 у Києві. Про першу зустріч К. згадував: «На первый раз в нем не показалось ничего привлекательного, ничего теплого; напротив, он был холоден, сух, хотя прост и нецеремонен. Он измерял мои слова и движения с недоверчивостью <…>. Иначе и быть не может в народе, который слишком часто видит обман и двоедушие. Это качество изменилось у Шевченко в последние годы, когда мы с ним увиделись после долгой разлуки, оно даже перешло у него в другую крайность — излишнюю доверчивость» (*Костомаров М. І.* Воспоминание о двух малярах // *Костомаров М. І.* Твори: В 2 т. К., 1967. Т. 2. С. 403). В «Автобиографии» К. стверджує, що протягом 1846 вони часто бачилися з Шевченком, просиджуючи цілі вечори до глибокої ночі: «Я с ним видался часто, восхищался его произведениями, из которых многие, еще неизданные, он дал мне в рукописях» (*Костомаров Н. И*. Автобиография. Бунт Стеньки Разина. К., 1992. С. 133). До поч. 1847 вони регулярно зустрічалися або в К., або в М. Гулака. Шевченко давав йому читати недрук. твори. Особливо сильне враження на К. справила позацензурна «комедія» «Сон», яку в нього знайшли при обшуку під час арешту і уривок з якої К. вдруге у Росії (після публ. фрагмента в газ. «*Русский инвалид*» 14 квіт. 1863) наважився оприлюднити в *«Кобзарі» 1867*. Саме у київ. період їхнього знайомства К. по-справжньому

ВОСПОМИНАНІЕ

О ДВУХЪ МАЛЯРАХЪ.

Въ одномъ селѣ восточнаго малороссійскаго края была, а можетъ быть и теперь существуетъ, личность въ высшей степени замѣчательная. Эта личность способна возбуждать въ душѣ много думъ и оставлять неизгладимыя впечатлѣнія: то былъ крестьянинъ именемъ Грицько, ремесломъ — маляръ. Какъ извѣстно, въ малороссійскомъ крестьянскомъ быту, маляръ — явленіе частое. Малярство—одна изъ обычныхъ первыхъ ступеней, на которую восходитъ крестьянинъ, коль скоро собственное дарованіе выводитъ его изъ земледѣльческой колеи. Маляръ, обыкновенно, вмѣстѣ съ тѣмъ и грамотный; искуство располагаетъ его къ любознательности; маляръ рисуетъ Богородицу, святыхъ мужей и женъ, — надобно знать, кáкъ изобразить того или другую; является охота узнать, кто они были и что съ ними творилось въ жизни, и маляръ читаетъ священное писаніе, житія святыхъ. Маляръ имѣетъ дѣло постоянно съ церковью и потому интересуется церковными вопросами; такимъ образомъ, маляръ входитъ въ область книжнаго міра, которая у поселянъ начинается съ религіознаго круга, точно тáкъ, какъ начиналась она въ исторіи Русскаго народа. Но извѣстно, что Малороссіянинъ, какъ только сдѣлается благочестивымъ человѣкомъ, сейчасъ начинаетъ философствовать; у него религіозность ведетъ не къ толкованіямъ обрядовъ и частностей богослуженія, какъ это бываетъ съ Великороссіяниномъ, а обращается либо къ піетизму, либо къ размышленіямъ, и — въ первомъ случаѣ — ведетъ къ поэзіи въ жизни, во второмъ — къ желанію знать природу, человѣка, однимъ словомъ — къ наукѣ. Это желаніе обыкновенно находитъ себѣ скоро предѣлъ по

Н. Костомаров. Воспоминание о двух малярах (журнал «Основа». 1861. № 4)

захопився віршами Шевченка, про що згодом писав: «Я увидал, что муза Шевченко раздирала завесу народной жизни. И страшно, и больно, и упоительно было заглянуть туда!!! <...> Тарасова муза прорвала какой-то подземный заклеп, уже несколько веков запечатанный многими печатями» (*Костомаров М. І.* Воспоминание о двух малярах // *Костомаров М. І.* Твори: В 2 т. К., 1967. Т. 2. С. 403–404). Згадуючи про київ. період знайомства К. з Шевченком, П. Куліш наголошував, що у цей час вони були особливо близькими, але К. «здичавів» під впливом «геніального дикуна» Шевченка (*Куліш П.* Спогади про Миколу Івановича Костомарова // *Спогади 1958,* с. 156). У «Споминках про Шевченка» і в «Автобиографии» К. згадує прощальне слово Шевченка, сказане в Петербурзі між очними ставками: «"Не журись, Миколо, — сказал он мне, — ще колись житимемо укупі"» (*Костомаров М. І.* Споминки про Шевченка // *Костомаров М. І.* Твори: В 2 т. К., 1967. Т. 2. С. 417; *Костомаров Н. И.* Автобиография. Бунт Стеньки Разина. С. 144). К. відзначає, що під час останньої зустрічі його вразила безтурботна веселість Шевченка, який комічно розповідав про свій арешт на поромі й іронізував з приводу «бісової музи», що занесла його у в'язницю. Шевченко присвятив К. вірш «Н. Костомарову» («Веселе сонечко ховалось») з циклу «В казематі» (1847). Повертаючись 1857 із заслання, Шевченко заїздив до Саратова провідати К., але побачився лише з його матір'ю Т. *Костомаровою*.

Шевченко листувався з К. Збереглося 5 листів К. до Шевченка й один — Шевченка до К. Особливо зворушливим є лист К., написаний 28 жовт. 1857 на звістку про приїзд Шевченка після заслання до Петербурга: «Швидше пиши та старайся, щоб тебе пропустили до Петербурга, та пиши, пиши, пиши, тільки ж по-нашому пиши» (*Листи*, с. 88). Одержавши цього листа, Шевченко з гіркотою занотував у Щоденнику 5 листоп. 1857: «Сегодня <…> получил письмо от Костомарова из Саратова. Ученый чудак пишет, что напрасно прождал меня две недели в Петербурге и не хотел сделать ста верст кругу, чтобы посетить меня в Нижнем. А сколько бы радости привез своим внезапным появлением. Ничего не пишет мне о своих глазах и вообще о своем здоровьи». Влітку 1858 вони нарешті зустрілися в Петербурзі. К. писав: «Я нашел его в Академии художеств, где ему дали мастерскую. Тарас Григорьевич не узнал меня и, оглядывая меня с головы до ног, пожимал плечами и решительно сказал, что не может догадаться и назвать по имени того, кого перед собою видит. Когда же я назвал свою фамилию, он бросился ко мне на шею и долго плакал» (*Костомаров М. І.* Споминки про Шевченка // *Костомаров М. І.* Твори: В 2 т. К., 1967. Т. 2. С. 418). У Петербурзі Шевченко бував на лекціях К., відвідував його «вівторки», разом вони працювали над організацією недільних шкіл. К. заходив до Шевченка напередодні його смерті. На похороні виголосив над труною поета слово укр. мовою. 14 квіт. 1861 на літ. вечорі, організованому в Петерб. ун-ті на користь бідних студентів (*Дудко В.* С. 46—48), К. прочитав свій спогад «Воспоминание о двух малярах». К. був одним із ініціаторів перевезення тіла Шевченка в Україну. Він редагував «Кобзар» у вид. Д. *Кожанчикова* 1867, зберігав рукописи повістей Шевченка.

У спогадах К. підкреслював свою саме літ. близькість із Шевченком, зазначаючи, що «были лица более с ним связанные задушевными узами» (*Костомаров М. І.* Споминки про Шевченка // *Костомаров М. І.* Твори: В 2 т. К., 1967. Т. 2. С. 416). Хоча в характерах обох, за спостереженням Н. *Білозерської*, було багато спільного: жвавість, вразливість, талант, поетичне чуття, любов до прекрасного, відраза до насильства, проте «Микола Іванович не мав тієї ненависті, що досягає майже фанатизму, яку Шевченко як людина з народу, зазнавши на собі всіх кривд кріпацтва, відчував до його гнобителів» (*Білозерська Н. О.* Спогади про М. І. Костомарова // *Спогади 1958*, с. 501). Сенс суперечок між К. і Шевченком у петерб. період, про які згадувала К. *Юнге*, і суперечок, які траплялися між ними і в київ. період, про що свідчать спогади Ю.-Б. *Кенджицького*, полягав, напевно, в тому, що Шевченко був радикальним і категоричним у своїх оцінках, зокр. рос. тиранії, послідовно обстоював ідею незалежної України, натомість позиція К. в цих питаннях відзначалася непослідовністю. Г. *Грабович* пояснює цей факт як «оборонним тлумаченням українського літературного і ширше політичного життя» (див.: *Грабович Г.* 1997. № 3. С. 76), так і тим, що для К. «страх, розбавлений політичною обачністю, став <...> основою публічної самоідентифікації» (*Грабович Г.* 1997. № 4. С. 120).

Прикметно, що К. здавалося, буцімто Шевченко зрозумів, що «ни великоруссы без малоруссов, ни последние без первых не могут совершать своего развития» (*Костомаров М. І.* Воспоминание о двух малярах // *Костомаров М. І.* Твори: В 2 т. К., 1967. Т. 2. С. 408). Визнаючи існування «всеросійської» л-ри — спільної для росіян і українців, К. вважав, що, «будучи малорусским поэтом по форме и языку, Шевченко в то же время и поэт общерусский» (Там само. С. 407). Якщо концепція К. нагадує погляди Я. *Коллара* і П.-Й. *Шафарика*, словаків з походження, які обстоювали єдність чехословацького народу й, визнаючи словацьку самобутність, віддавали перевагу чеській мові, то Шевченко порушив «гегемонію

всеросійської моделі в українській думці», відтак підготував «ґрунт для сучасної української національної свідомості» (*Грабович Г*. 1997. № 3. С. 89).

Одначе, незважаючи на всі розбіжності, Шевченко багато що завдячував К. і високо оцінював його праці. Перебуваючи в *Нижньому Новгороді*, поет із захопленням прочитав дослідження свого приятеля «Богдан Хмельницкий и возвращение Южной Руси к России». У Щоденнику (22 верес.1857) він занотував: «лежал и читал “Богдана Хмельницкого” Костомарова. Прекрасная книга, вполне изображающая этого гениального бунтовщика. Поучительная, назидательная книга! Историческая литература сильно двинулась вперед в продолжение последнего десятилетия. Она осветила подробности, закопченные дымом фимиама, усердно кадимого перед порфирородными идолами». К. також захоплювався поезією Шевченка, високо цінував його талант і виявляв співчуття до долі поета. У відповідь на закид П. Куліша, який назвав у своїй кн. «История воссоединения Руси» музу Шевченка «п’яною», вчений ствердив, що муза Шевченка завжди лишалася чистою, благородною, завжди любила народ, вболівала разом із ним над його стражданнями, зрештою, ця муза ніколи не грішила неправдою й аморальністю (див.: *Костомаров Н. И*. Автобиография. Бунт Стеньки Разина. К., 1992. С. 189). У ст., рецензіях, мемуарах К. наголошував унікальність поезії Шевченка та її світове значення, а самого поета характеризував як пророка і нац. вождя: «Такой поэт, как Шевченко, есть не только живописец народного быта, не только воспеватель народного чувства, народных деяний — он народный вождь, возбудитель к новой жизни, пророк…» (Малорусская литература // *Науково*-публіцистичні і полемічні писання Костомарова. К., 1928. С. 244). В анонімній рецензії на *«Кобзар» 1860* К. доводив: якщо в І. Котляревського чи П. *Гулака-Артемовського* укр. мова слугувала винятково пародіюванню, в ін. письменників не виходила за межі застиглої книжної традиції, то в Шевченка вона не тільки органічно продовжувала традицію народної поезії, а й збагачувала її сучасними ідеями, стимулюючи укр. нац. розвиток. К. був переконаний, що особистість Шевченка посідає неабияке значення не лише в історії л-ри чи суспільства, а й в історії народу, тому ставив Шевченка поряд із А. Міцкевичем і О. Пушкіним, протиставляючи О. *Кольцову*: «Кольцов поет, как народ уже пел, а Шевченко поет так, как народ еще не пел, но как он запоет за Шевченко» (*Костомаров М. І*. Воспоминание о двух малярах // *Костомаров М. І*. Твори: В 2 т. Т. 2. С. 409). В опозиції до Шевченка К. розглядав і М. Гоголя: якщо останній показав рос. суспільству його порожнечу, то Шевченко наголосив на саморозвитку народу. К. першим сказав про Шевченка як про поета загальнонародного: «это целый народ, говорящий устами своего поэта» (*Костомаров М. І*. Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке // *Костомаров М. І*. Твори: В 2 т. К., 1967. Т. 2. С. 388). Цю думку він повторив і після смерті Шевченка: «Шевченко как поэт — это был сам народ, продолживший свое поэтическое творчество» (*Костомаров М. І*. Воспоминание о двух малярах // *Костомаров М. І*. Твори: В 2 т. К., 1967. Т. 2. С. 405). К. є одним із найважливіших інтерпретаторів Шевченка. Він першим розглянув його творчість історично у зв’язку з попередньою укр. літ. традицією — не тільки фольклор., а й книжною, першим заговорив про народність Шевченка. Започатковане К. уявлення про Шевченкову народність, з одного боку, трансформувалося у розуміння Шевченка як виразника покріпачених мас, з ін. — як виразника нац. прагнень українців. К. підкреслив універсальне значення поезії Шевченка, назвавши його пророком.

Шевченко подарував К. офорт 1859 «Приятелі» з написом: «Козакові Миколі Костомарову на пам’ять “Основи”. *Кобзар Тарас*. 1860 року Божого 12 марта». На письмовому столі К. в петерб. квартирі стояв бюст Шевченка, з яким, за спогадами вдови К., вчений розмовляв в останні дні свого життя (*Костомарова А*. Последние дни жизни Н. И. Костомарова // *КС*. 1895. № 4. С. 13—14). Над диваном К. висів портрет Шевченка.

Тв.: [Рец. на:] Записки о Южной Руси, издал П. Кулиш. Том второй. 1857 // Отечественные записки. 1857. Кн. 9; Письмо к изд.-редактору «Русской старины» М. И. Семевскому // Русская старина. 1880. № 3; Кобзарь. Тараса Шевченко. 1860 // *Костомаров М. І*. Твори: В 2 т. К., 1967. Т. 2; Слово над гробом Т. Г. Шевченка // *Костомаров М. І*. Твори: В 2 т. К., 1967. Т. 2; Споминки про Шевченка // *Костомаров М. І*. Твори: В 2 т. К., 1967. Т. 2; Воспоминание о двух малярах // *Костомаров М. І*. Твори: В 2 т. К., 1967. Т. 2; Малорусская литература // *Науково*-публіцистичні і полемічні писання Костомарова. К., 1928; Автобиография. Бунт Стеньки Разина. К., 1992.

Літ.: Міяковський В. Шевченко і Костомаров // Шевченко. Нью-Йорк, 1958. Річник 7; *Мацапура М*. Шевченко і Костомаров // Україна. 1963. № 6; *Шабліовський Є. С*. Шевченко і Костомаров // *НШК 15*; *Шабліовський Є. С., Бородін В. С*. М. І. Костомаров — автор анонімної рецензії на «Кобзар» 1860 року // *РЛ*. 1969. № 4; *Федченко П. М*. Шевченко, Куліш і Костомаров у Кирило-Мефодіївському товаристві // *РЛ*. 1989. № 7; *Смілянська В. Л*. Літературна творчість Миколи Костомарова // *Костомаров М. І*. Твори: У 2 т. К., 1990. Т. 1; *Пінчук Ю. А*. Микола Іванович Костомаров: 1817—1885. К., 1992; *Кислий Ф. С*. Творчість Тараса Шевченка в літературно-естетичній концепції Миколи Костомарова // *ШСт [1]*; *Mokry W*. Literatura i myśl filozoficzno-religijna ukraińskiego romantyzmu: Szewczenko, Kostomarow, Szaszkiewicz. Kraków, 1996; *Грабович Г*. Проникливість і сліпота у рецепції Шевченка: Випадок Костомарова // Сучасність. 1997. № 3, 4; *Садівнича Н. О*. До питання взаємин М. І. Костомарова та Т. Г. Шевченка // Наук. зап. / Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Х., 1998. Вип. 8;

Дудко В. Із коментаря до «Воспоминания о двух малярах» Миколи Костомарова // Київська старовина. 1999. № 4; *Энциклопедия* жизни и творчества Н. И. Костомарова (1817—1885). К.; Донецк, 2001; *Бібліографічний* покажчик творів Миколи Івановича Костомарова. К., 2003; *Кисла О. Ф*. Творчість Т. Шевченка в оцінці М. Костомарова // *ШСт 7*; *Яблонська О*. Т. Шевченко і М. Костомаров // *Сучасні* проблеми мовознавства та літературознавства. Ужгород, 2005. Вип. 9; *Кисла О*. Оцінка творчості Т. Шевченка М. Костомаровим // *ШСт 9*; *Кисла О. Ф*. М. І. Костомаров про творчість Т. Г. Шевченка // Літературознавчі студії / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2009. Вип. 24.

Роксана Харчук

КОСТОМÁРОВА Аліна-Розалія Леонтіївна (дівоче — Крагельська, у першому шлюбі — Кисіль; 1830 — 1903) — дружина М. Костомарова. Дочка полковника. Знала про Шевченка з серед. 1840-х від майбутнього чоловіка, який розповідав їй про поета, читав напам'ять його вірші. Шевченко мав бути боярином на весіллі у М. Костомарова 30 берез. 1847 у Києві, яке не відбулося через розгром *Кирило-Мефодіївського братства* і арешт М. Костомарова. З К. поет познайомився уже під вартою 6 квіт. 1847, на поштовій станції у *Броварах*, куди вона приїхала разом з матір'ю нареченого Т. *Костомаровою*, прямуючи до Петербурга услід за арештованим М. Костомаровим. Більше з Шевченком не бачилася. Одружилася з М. Костомаровим 9 трав. 1875. Своєю грою на фортепіано К. привернула увагу Ф. *Ліста*, який гастролював у Києві у лют. 1847. Зберігала список Шевченкового твору «Вітер з гаєм розмовляє» («Човен»), за яким вірш було уперше опубл. 1909 в журн. «Вестник Европы» (№ 5). Записала спогади про М. Костомарова (Автобиография Н. И. Костомарова. М., 1922), у яких, зокр., розповіла про свою єдину зустріч із Шевченком.

Літ.: Спогади 1982; *Пінчук Ю. А*. Микола Іванович Костомаров. 1817—1885. К., 1992.

Григорій Зленко

КОСТОМÁРОВА Тетяна Петрівна (дівоче — Мельник; 1798—1875) — мати М. Костомарова. 19 трав. 1847 Шевченко написав вірш «Н. Костомарову». Імпульсом до появи вірша став реальний випадок, коли поет із вікна своєї камери побачив у тюремному дворі К., яка прийшла на побачення до сина. Раніше він бачив К. у 1846, потім у квіт. 1847, у день свого арешту. Автограф вірша автор подарував К. у *Саратові*. Зустріч із Шевченком справила велике враження і на К. Про це свідчила Є. Н. Пипіна, котра наступного дня слухала розповідь К. На пароплаві «Князь Пожарский» Шевченко довідався, що К. живе в Саратові, і одразу, як прибули до цього міста, пішов її відвідати, пробув там з полудня до півночі. Враження від зустрічі є в щоденниковому записі поета 31 серп. 1857. Про цю зустріч повідомив Шевченко М. *Лазаревського* у листі, відправленому з *Нижнього Новгорода* через півтора місяця.

Григорій Зленко

КОСТОПРÁВ Георгій (Юрій) **Антонович** (27.10/9.11.1903, с. Малоянисоль, тепер Володарського р-ну Донец. обл. — 14.02.1938, Маріуполь) — румейський (грец.) поет, перекладач і критик. Закінчив Маріупольське реальне уч-ще. З серед. 1920-х друкував у грец. періодиці Приазов'я вірші рос. і укр. мовами. З 1931 К. писав переважно новогрец. (румейською) мовою. У 1932—37 працював у ред. маріупольської грец. газ. «Колехтивістис». 1933 видав зб. румейською мовою «Перші кроки» (Маріуполь), куди ввійшли поезії 1932—33, перекл. творів С. *Руданського*, П. *Капельгородського*, В. *Сосюри*. К. активно співпрацював у маріупольських і ростов. грец. альм., брав участь у Всесоюзному з'їзді письменників. 1937 видав поетичну зб. «Здрастуй, життя!». 1937 К. заарештовано і розстріляно. Реабілітовано 1957.

Г. Костоправ

К. першим почав перекладати твори Шевченка мовою греків Донбасу (румеїв), опубл. у власному перекл. «Заповіт» (Колехтивістис. 1933. 9 берез.). У перекл. відсутня центр. частина твору, котру не співають; у той час в оригінальній грец. л-рі Донеччини вірш тільки-но почав відокремлюватися від співу, і для перекл. брали насамперед пісні. Автор подав своє розуміння тексту Шевченка, зокр. випустив рядки про похорон (К. замінив слово «поховайте» на «підведіть»). «Якщо у Шевченка висока могила все ж таки місце для поховання, з якого можна бачити і чути Дніпро, то в перекладі поет сам бачить і чує, як живий, як безсмертний. Смерть його не зникнення, а перехід у новий, ще величніший стан», — завважила Т. Чернишова (*Чернишова Т*. Шевченко мовою греків на Україні // *НШК 21/22*, с. 256). Смислове й емоційне навантаження останньої строфи вірша Шевченка К. творчо модифікував, наголосивши на образі провіщої іскри. Ця недослівність виправдана худож. мисленням автора перекл. і позицією нащадка, який усвідомлює світове значення Шевченка. Перекл. «Заповіту» К. ввійшов до рукописного вид. вибр. тв. — «Кобзаря» грец. мовою (маріупольський діалект), перекл. до якого також здійснили А. *Шапурма* і Л. *Кир'яков* (Жданов, 1964). Зб. переписав від руки А. Шапурма.

Серед літ.-крит. спадщини К. найоригінальнішою є ст. «Кілька слів про вірш “Сон” (“На панщині пшеницю жала...”)», опубл. як передм. до перекл. цього твору А. Шапурми в газ. «Колехтивістис» (1935. 9 берез.).

Літ.: Рильський М. Георгій Костоправ (1903—1944). Вірші // *Костоправ Г. А.* Здрастуй, життя! К., 1969; *Волошко Е.* Георгий Костоправ // Здравствуй, жизнь!: Стихи, поэмы. Пер. с греч. Донецк, 1989.

Жанна Ляхова

КОСТРОМИ́ТИНОВ Микола Федорович (1806—?) — старший перекладач Оренбурзької прикордонної комісії (з 1831), колезький секретар, оренбур. знайомий Шевченка. Родом із купецької родини. У 1826 К. — на службі в канцелярії Оренбур. військ. губернатора. Був копіїстом, підканцеляристом, перекладачем із татар., казах. та ін. мов. Найвідповідальніші завдання доручалися саме йому. Шевченко у листі до Ф. *Лазаревського* 2 серп. 1852 розповідає, що восени 1850 (очевидно, прямуючи через *Оренбург* до *Новопетровського укріплення*) питав про Лазаревського у К. й одержав необхідну інформацію. У цьому ж листі поет просить поклонитись К. при нагоді.

Григорій Зленко

КОСТЮ́К Григорій Олександрович (псевд. — Борис Подоляк; 12/25.10.1902, с. Боришківці, тепер Кам’янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. — 3.10.2002, Сілвер-Спрінґ, побл. Вашинґтона) — укр. літературознавець, публіцист і громадський діяч. Дійсний член НТШ, УВАН у США (1961), іноземний член НАН України (1992). Закінчив 1929 Київ. ІНО. Викладач Харків. пед. ін-ту профосвіти (1932—33), Луган. ІНО (1933—34). Репресований 1935, відбував ув’язнення у таборах Воркути. 1944 емігрував до Німеччини, 1952 переїхав у США. Очолював Об’єднання укр. письменників в екзилі «Слово» (1954—75).

Г. Костюк

Автор праць з історії укр. л-ри 19—20 ст.: «Панас Мирний. Життя і творчість» (1931), «З літопису літературного життя в діаспорі» (1971), «Володимир Винниченко та його доба» (1980), «У світі ідей і образів», «На магістралях доби» (обидві — 1983), історії сталінізму: «Сталінізм в Україні» (1995) та ін.

У рецензії «Проблеми українського наукового шевченкознавства англійською мовою» (1963) позитивно оцінив зб. «Тарас Шевченко (1814—1861)» (1962 [англ. мовою]) за ред. В. *Міяковського* та Ю. *Шевельова* (Нові дні [Торонто]. 1963. Черв.; передрук: *Костюк Г.* Літературно-мистецькі перехрестя (паралелі). Вашинґтон; К., 2002). У 1960—64 очолював мист. комісію Комітету побудови пам’ятника Т. Шевченку (КПШ) у Вашинґтоні (1964). За головування К. було опрацьовано умови конкурсу проектів пам’ятника. К. регулярно брав участь у засіданнях КПШ, не раз виїжджав у складі спецкомісії до Вашинґтона задля погоджування місця для пам’ятника, постійно відвідував студію переможця конкурсу — скульптора Лео *Молодожанина*, якого консультував щодо життя і постаті Шевченка.

Тв.: Зустрічі і прощання: Спогади: У 2 кн. К., 2008.

Літ.: Баштова Н. Григорій Костюк: літературознавець, критик, публіцист. К., 2008.

Надія Баштова

КОСТЮ́К Юрій Григорович (8/21.08.1910, с. Заградівка, тепер Високопільського р-ну Херсон. обл. — 10.01.1995, Київ) — укр. драматург, театрознавець і журналіст. Канд. мистецтвознавства (1949). Заслужений діяч мист-в України (1990). У 1928—30 навчався у Харків. ін-ті народного господарства. Закінчив 1933 Харків. ін-т червоної професури, у 1936 — аспірантуру в Київ. ун-ті. У 1930—40-х працював у пресі. Був на наук. роботі в Ін-ті укр. л-ри ім. Т. Г. Шевченка (1936—39) та в ІМФЕ (1947—77). Автор п’єси «Тарас Шевченко» (1939), опубл. 1955 як «Слово правди» (вистави її у деяких театрах у 1960—64 йшли під назвою «Думи мої...») та одноактівок «Літа мої молодії», «Поховайте та вставайте» (обидві опубл. 1962). Шевченкознавчі праці: «Нотатки про “Щоденник” Шевченка» (Літературна газета. 1936. 12 берез.; рецензія на вид., яке підготував А. *Костенко*, 1936), «Про драматичні твори Шевченка» (Театр. 1937. № 4), «Шевченко в Казахстане» (Казахстанская правда. 1937. 12 янв.), «Джамбул и Шевченко» (Советская Украина. 1938. 20 мая), «Звільнений Шевченко» (Вісті. 1938. 10 берез.), «Шевченко і казахська культура» (*РЛ*. 1938. № 2/3), «Шевченко і Щепкін» (Молодий більшовик. 1938. № 12), «Святкування ювілею Шевченка в Приамур’ї» (Вісті. 1939. 6 берез.), «Нове видання “Кобзаря”» (Київська правда. 1944. 9 січ.; рецензія на вид., яке упорядкував Ю. *Кобилецький*, 1943), рецензія на зб. «Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах» (упоряд. О. Юрченко та А. *Грінберг*, 1950; Більшовик України. 1951. № 3), «Великий народный поэт: (О кинофильме “Тарас Шевченко”)» (у співавт.), «Сценарій і фільм» (обидві — 1951; про фільм І. *Савченка*). У ст. «Т. Г. Шевченко-драматург на сцені Малого театру» (1984) К. уперше дослідив режисер. і суфлер. рукописні прим. п’єси «Вночі проти Різдва»

(«В ночь на Рождество» — рос. перекл. і переробка Шевченкового «Назара Стодолі»), поставленої у Малому театрі у Москві 22 лют. 1877; з'ясував цензурні скорочення тексту, прізвища перекладача п'єси (М. *Біцин*), реж. вистави (О. *Богданов*) та її підготовчий період.

Ростислав Пилипчук

КОСТЯНТИ́Н МИКОЛА́ЙОВИЧ (Романов; 9.09.1827, Санкт-Петербург — 13.01.1892, м. Павловськ, тепер у складі Санкт-Петербурга) — рос. держ. діяч, великий князь, другий син рос. імператора *Миколи І*. Контр-адмірал, шеф Морського кадетського корпусу (1848). З 1853 керував Морським міністерством. У роки Східної (Кримської) війни захищав Кронштадт від нападу англо-франц. флоту. З 1855 керував флотом і морським відомством на правах міністра. Здійснив низку прогресивних реформ: кол. парусний флот переведено на парову тягу, запроваджено броненосні кораблі, скасовано фізичні покарання на флоті. Намісник Царства Польського (1862—63); голова Держ. ради (1865—81). Питання, що виникали під час реформування флоту і держ. управління, відкрито обговорювалися на сторінках військ.-наук. щомісячника «*Морской сборник*», який фактично був позацензурним вид. Під час інспекційних поїздок країною К. М., імовірно, відвідав *Астрахань*, — Шевченко занотував у Щоденнику 7 лип. 1857 епізод очікування його прибуття до Астрахані, а звідти до *Новопетровського укріплення*, і метушні довкола почесної варти, куди залучено й солдата Шевченка. 1857 К. М. був призначений головою таємного комітету для розгляду питання про звільнення селян, сприяв утворенню дворянських комітетів для вироблення проектів про скасування кріпацтва, працював над текстом маніфесту від 19 лют. 1861 (оприлюднення якого пристрасно чекав, але так і не дочекався Шевченко).

Тв.: Дневник Константина Николаевича. М., 1994.

Літ.: Шилов Д. Н. Государственные деятели Российской империи 1802—1917. Биобиблиогр. справочник. СПб., 2002; *Уортман Р. С.* Сценарии власти: Мифы и церемонии русской монархии: В 2 т. М., 2004. Т. 2: От Александра II до отречения Николая II.

Валентина Шандра

КО́СЯН Василь Хомич (30.12.1912, с. Головківка, тепер Чигиринського р-ну Черкас. обл. — 25.07.2005, Київ) — укр. літературознавець. Закінчив Київ. ун-т. З 1948 — наук. співробітник ДМШ, у 1962—66 — директор БМШ. Канд. філол. наук (1963), захистив дисертацію на тему «Поетична творчість Т. Г. Шевченка після заслання (1857—1861 рр.)». У низці публ. запропонував мистецтвознавчий аналіз окремих Шевченкових малюнків, проаналізував його поеми «Неофіти», «Юродивий», «Марія», сатиру в поезії останніх років. Уперше опубл. два документи з Терноп. обл. архіву про перебування Шевченка в *Почаєві*. Автор брошур «Антирелігійна поема Т. Г. Шевченка "Марія" (Методичні поради та матеріали до лекції)» (1960), «Шевченко і сучасність» (1964), ст. «Богдан Хмельницький та місця його діяльності в малюнках Т. Г. Шевченка» (Дніпро. 1954. № 3), «Нове про Шевченка» (Літературна газета. 1956. 15 листоп.), «Шевченко в Почаеве» (Советская Украина. 1958. № 4), «Эпос революционного подвига» (Советская Украина. 1961. № 5), «Сатира Т. Г. Шевченка останніх років» (Жовтень. 1961. № 4), «Поема Т. Г. Шевченка "Юродивий"» (Питання шевченкознавства. 1962. Вип. 3) та ін. Гол. упоряд. «Біографії Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників» (1958), співупоряд. зб. «Т. Г. Шевченко в художній літературі» (1964).

Багато зусиль присвятив музейній справі: уклав путівник «Будинок-музей Т. Г. Шевченка в Києві», брав участь у складанні аналогічного вид. «Шляхами великого Кобзаря» (обидва — 1964), опубл. матеріали про діяльність київ. музеїв Шевченка тощо. Брав участь у підготовці матеріалів для експозицій шевч. музеїв у Палермо (Канада), *Форті Шевченка*. Не раз відгукувався у періодиці на нові шевченкознавчі дослідження, зокр. на кн.: «Життя і діяльність Т. Шевченка» (1955) Д. *Косарика*, «Історичне минуле українського народу в творчості Т. Г. Шевченка» (1957) М. *Марченка*, «Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка» (1959) В. *Анісова* та Є. *Середи*, «Тарас Григорович Шевченко. Біографія» (1960), «Заповіт. Мовами народів світу» (1960) та ін.

Ольга Цурканюк

КОТКО́ Дмитро Васильович (4/16.01.1892, с. Балки, тепер Василівського р-ну Запоріз. обл. — 18.11.1982, Львів) — укр. диригент, композитор, педагог і муз.-громадський діяч. 1910—13 навчався в Ардонській духовній семінарії (Пн. Осетія), де працював помічником диригента (ввів до репертуару хору укр. пісні, серед них — «Реве та стогне Дніпр широкий»). Учасник Визв. змагань 1918—20. 1920 у польс. таборах для інтернованих вояків армії УНР (Ланьцут, Каліш і Стшалково на Помор'ї) створив декілька хорів, зокр. чоловічий Наддніпрянський хор. 1922 колектив одержав дозвіл концертувати у пн. воєводствах Польщі. Після

Д. Котко

успішних виступів у Познані, Кракові, Варшаві, Вільні, Любліні (1923—24) хору дозволили проводити концерти в Галичині. У репертуарі — численні народні пісні й хори укр. композиторів на тексти Шевченка («Іван Підкова» та «Гамалія» М. *Лисенка*, «Якби мені черевики» Ф. *Колесси*). Згодом очолював хор Малої духовної семінарії у Львові (1931—34; колектив виконував кантату «Шевченкові» К. *Стеценка*), Укр. хор Д. Котка (1935—37; серед виконуваних творів — «Закувала та сива зозуля» П. *Ніщинського*), Гуцульський хор (1937—39). У репертуарі очолюваних К. хорів у цей період були й «Огні горять» (в ред. С. *Людкевича*) та «Думи мої» *С. Воробкевича*, «Учітеся, брати мої» І. Омельського, «Ой заплакав сивий пугач» із кантати «Хустина» Г. *Топольницького*, «Сонце заходить» Д. *Роздольського*, «Чого мені тяжко» М. *Волошина*, «Розрита могила» Г. *Давидовського*, «Ой у саду, у саду» М. *Гайворонського* (слова народні в запису Шевченка). Всі згадані колективи щорічно брали участь у святкуванні шевч. днів.

1939 К. організував Держ. мандрівну капелу «Трембіта» (вперше виконала кантату-симфонію «Кавказ» С. Людкевича). 1945 відновив діяльність Гуцульського ансамблю пісні і танцю («Заповіт», «Реве та стогне Дніпр широкий», «Думи мої») в Івано-Франківську. Після заслання в Казахстані у 1951—56 К. очолював львів. капелу сліпих (1962—76), хор ветеранів при Будинку вчених (1956—61), працював з хором церкви св. Юра.

За спогадами учасників хорів, К. мав у доробку оригінальні твори й обробки народних пісень на слова Шевченка («Учітеся, брати мої», «Розрита могила»). Деякі з них було вміщено у «Збірнику українських пісень на мішаний хор. Аранжував Д. Котко» (Перший десяток. Л., 1931). Аранжував К. і твори ін. композиторів, пристосовуючи їхню фактуру до виконавських можливостей своїх колективів.

Літ.: Барвінський В. Наддніпрянський хор Дмитра Котка // Діло. 1925. 29 берез.; *Колесса Ф.* З приводу концертів Українського наддніпрянського хору // Новий час. 1925. 7 січ.; *Людкевич С.* Хор Котка // Українська рада. 1925. № 14; Відзначення ювілею Т. Г. Шевченка // Вільна Україна. 1940. № 56; *Кравчук М.* Український професійний хор у Польщі // Український календар. Варшава, 1968; *Дмитро* Котко та його хори: Статті, рецензії, спогади, документи. Дрогобич, 2000; *Кметюк Т.* Мистецька діяльність українського професійного хору під керівництвом Дмитра Котка // Культуротворча парадигма українського націєтворення: Зб. наук. ст. Івано-Франківськ, 2006.

Наталія Костюк

КОТЛЯРЕ́ВСЬКИЙ Іван Петрович (29.08/9.09.1769, Полтава — 29.10/10.11.1838, там само) — укр. письменник, театр. і громадський діяч, зачинатель і перший класик нової укр. л-ри. Не закінчивши Полтав. духовної семінарії (навчався 1780—89), працював урядником Новорос. канцелярії (Полтава), домашнім учителем у поміщицьких маєтках (1793—96), а після перебування на військ. службі (1796—1808) — куратором у полтав. Будинку виховання дітей бідних дворян (1810—35), а потім ще й боговгодної (благодійно-лікувальної) установи (1827—35). Один з організаторів профес. Полтав. вільного театру, його директор і худож. керівник (1818—21). Автор бурлескно-травестійної поеми «Енеїда» (авторське вид. перших 4 частин — СПб., 1809; повне вид. поеми — Х., 1842).

М. Башилов. Портрет І. Котляревського. Папір, літографія. 1842

В уста Сошенка-оповідача в автобіогр. повісті «Художник» Шевченко вклав спогад: «Давно, очень давно, еще в приходском училище, украдкою от учителя читал я знаменитую перелицованную “Энеиду” Котляревского» (4, 144). За здогадом Є. *Кирилюка*, оскільки мова тут іде про «приходське училище», а не про дяка, в якого насправді вчився читати Шевченко, то цю згадку про «перелицованную» «Енеїду» (так її названо у вид. 1798 і 1808) можна віднести до спогадів І. *Сошенка* (*Біографія 1984*, с. 19). Шевченко, напевно, ознайомився з «Енеїдою» К. в гуртку Є. Гребінки (1837—38), хоча міг читати її й раніше з якогось друк. прим. чи з рукописного списку (Там само. С. 42).

На звістку про смерть К. Шевченко в листоп.—груд. 1838 в Петербурзі склав елегію «На вічну пам’ять Котляревському». Вірш не ввійшов до *«Кобзаря» 1840*, мабуть, тому, що був переданий Є. Гребінці для першодруку в альм. *«Ластівка»* (СПб., 1841), де його й було оприлюднено. У рецензії на «Ластівку» у квітневому числі варшав. двомовної польс.-рос. газ. «Денница — Jutrzenka» (1842. № 7. Апрель) Ф. *Євецький* відзначив, що Шевченко вшанував пам’ять К. прекрасним віршем, «исполненным одушевления и чувства». «Наталку Полтавку» та «Москаля-чарівника» Шевченко, імовірно, тоді ще не бачив на сцені (про це немає свідчень), тому в елегії К. вшановано лише як автора «Енеїди». У вірші почуття суму від смерті К. поєднується з афористичним вираженням віри у його духове, літ. безсмертя. Концептуальним заспівом, що має народнопісенний характер, Шевченко виводив «Енеїду» К. не від Верґілія, М. *Осипова* та рос. ірої-комічної поеми і бурлескних великодніх віршів

мандрівних дяків, а від народної, пісенної лірики (*Кирилюк Є. П.* 1981. С. 153). Знайомий тоді ще тільки з першими 4 частинами «Енеїди», молодий Шевченко вбачав у поемі насамперед відображення «слави козацької». Так за часів романтизму окреслилася тенденція до сприйняття поеми в романтичному дусі поетизації козаччини.

Доба романтизму призвела до поборювання бурлескного сміхотворення, а з ним — і до погордливого ставлення до «Енеїди». Тип народної сміхової культури, що його значною мірою реконструював К., виявився чужим романтичному світобаченню автора «седнівської» Передмови до нездійсненого вид. «Кобзаря» (1847) — зрілого Шевченка, до того ж демократично налаштованого. Дивлячись на «Енеїду» вже не так романтично-козакофільськими, як «мужицькими» очима, Шевченко закидав її авторові неглибоке зображення уярмленого народу, а особливо селянської душі, невідповідність патетиці й спрямуванню народних дум і пісень, поверховий підхід і зверхнє, насмішкувате ставлення освіченого автора до «мужиків», зрештою — авторське незнання заповітних, затаєних помислів і сподівань укр. кріпаків (того, «як вони говорять меж собою шапок не скидаючи, або на дружньому бенкеті як вони згадують старовину і як вони плачуть, неначе справді в турецькій неволі або у польського магнатства кайдани волочать»). А звідси робив висновок: «“Енеїда” добра, а все-таки сміховина на московський шталт» (5, 208). Тут мав на увазі, очевидно, те, що «Енеїду» К. перелицьовано за зразком бурлескно-травестійної поеми рос. письменника М. Осипова «Вергилиева Енейда, вывороченная наизнанку» (перші 4 ч.: СПб., 1791—96) та її продовження О. Котельницького (5-та і 6-та ч.: СПб., 1802—08). Тож, мабуть, не випадково вірш «На вічну пам'ять Котляревському» Шевченко не вмістив до вид. *«Кобзаря» 1860*, хоча додав кілька нових творів, у т. ч. й три з тих, що вперше опубл. в «Ластівці». Можливо, позначився і вплив П. Куліша, який тоді крит. ставився до К. і в друкарні якого мали друкувати збірку.

Про особистість К. і його діяльність у Полтаві Шевченко знав іще з часів навчання у петерб. *Академії мистецтв* — із розповідей свого товариша А. *Мокрицького*, який у 1818—22 навчався у Полтаві в Будинку виховання дітей бідних дворян, що його курирував у 1810—35 К., а потім із розповідей М. *Рєпніна-Волконського* під час свого перебування у його маєтку в *Яготині* з серед. жовт. 1843 до поч. січ. 1844 та з розповідей А. *Лук'яновича*, друга К., якого Шевченко відвідав у 1-й пол. лип. 1845 в його маєтку в с. Шедієвому під Полтавою (*Жур 1985*, с. 84, 87, 90). Завдяки цьому в повісті «Близнецы» Шевченко створив перший худож. образ К., зокр. його словесний портрет. У характеристиці К. як людини, в описуванні його звичок і побуту міг спиратися й на друк. свідчення сучасників, як-от «Биографию поэта Котляревского» С. Стебліна-Каменського (Северная пчела. 1839. 4 июля), «Биографические заметки о Котляревском» М. *Сементовського* (Северная пчела. 1846. 15 апр.), та його ж ст. «Полтава», де було вміщено біогр. відомості про К. та репродуковано його портрет (Иллюстрация. 1846. № 20). Водночас, зображуючи К., Шевченко поєднав почуті й прочитані раніше відомості про нього з вигаданими сценами й епізодами. К. подано як куратора навч. закладів (гімназії та кадетського корпусу) і як «автора знаменитой пародии» (4, 40), котрий охоче дарує її з власноручними інскриптами, а також нагороджує найкращих випускників гімназії розкішним вид. Вергілієвої «Енеїди» в лат. оригіналі. Згадано й рукописну газ. *«Полтавська муха»*, в якій, за спогадами сучасників, брав участь К. (не збереглася) (4, 57). Один із персонажів повісті, Саватій Сокира, «назвал свой недельный дневник, в подражание своему благодетелю Ивану Петровичу Котляревскому, “Оренбургская муха”» і щотижня надсилав цей свій рукописний звіт батькам-хуторянам. За словами розповідача, «покойного Котляревского “Полтавская муха” была настоящая пчела, а это было только невинное подражание в одном названии. Эта муха ни на какую пошлость или низость людскую не [на]падала, подобно полтавской; это было просто описание вседневной, прозаической жизни честного и скромного молодого человека» (4, 85). Загалом ставлення персонажів повісті до постаті К. зідеалізовано: «наш знаменитый поэт Котляревский» (4, 49—50), «муж великий» (4, 51), «Ecce homo!» («Це людина!», євангельський вислів латиною) (4, 58), «праведный И. П. Котляревский» (4, 101). Герої повісті залюбки читають і з захватом відгукуються про «Енеїду» К.: «Неоцененная книга!», «Чудная книга!» (4, 51). У повісті «Близнецы» описано й будинок («хату»), де жив К. Цей будинок Шевченко бачив під час одвідин Полтави на поч. лип. 1845, коли намалював акварель «Будинок І. П. Котляревського в Полтаві» (*Жур 1985*, с. 82, 84). Ймовірно, побував тоді Шевченко і на могилі К., похованого на кладовищі біля Кобеляцького шляху на околиці Полтави (*Жур 1985,* с. 87).

Шевченко прихильно цитував «Енеїду» в повістях «Наймичка» (3, 103) і «Художник» (4, 144) (з пам'яті, тому з деякими неточностями). У повісті «Близнецы» вустами героя — сотника Никифора Федоровича Сокири — негативно відгукнувся про поширювану в списках оду К. «Пісня на новий 1805 год пану нашому і батьку князю Олексію Борисовичу Куракіну», вважаючи її мовностильовим наслідуванням

(«сколком») «винегретных песень» Г. Сковороди, тобто штучним поєднанням елементів різних мов, з тією лише різницею, що Сковорода, «как истинный философ, никому не льстил» (4, 26).

Восени 1844 в Петербурзі Шевченко, напевно, бачив «Наталку Полтавку» та «Москаля-чарівника» на сцені Александринського театру під час гастролей (9 верес. — 1 листоп.) М. Щепкіна, який виконував у цих виставах ролі Виборного і чумака Михайла Чупруна (*Біографія 1984*, с. 124—125; *Жур 2003*, с. 107). З цим пов'язана поява віршованого послання М. Щепкіну «Заворожи мені, волхве» (13 груд. 1844). Вистави «Москаля-чарівника» та «Наталки Полтавки» К. Шевченко мав би бачити і в інсценізації самодіяльного «домашнього театру» Медико-хірургічної академії у Петербурзі на Різдвяні свята у груд. 1844 та на Масницю 1845, коли було поставлено і його п'єсу «Назар Стодоля» (*Жур 1985*, с. 14—16). Про те, що «на Різдвяних святках наші земляки отут компонують театр у Медицинській академії» та «розучують “Москаля-чарівника” <…> і “Назара Стодолю”», Шевченко повідомляв Я. *Кухаренка* в листі від 26 листоп. 1844 з Петербурга, а в грудневому листі до нього писав про свій захват од самих вистав. За спостереженням І. Стешенка, «в тоне “Назара” звучит очень много чувств и оттенков, весьма напоминающих тон и настроение “Наталки”» (*Стешенко И*. И. П. Котляревский в свете критики // *КС*. 1898. № 10. С. 27).

«Москаля-чарівника» Шевченко дивився і 24 лип. 1845 на Іллінському ярмарку в *Ромнах* (*Пилипчук Р. Я*. Т. Г. Шевченко в Ромнах // *РЛ*. 1979. № 5. С. 37), згадавши згодом у Щоденнику (20 лип. 1857), що тоді вперше бачив «гениального артиста Соленика в роли Супруна» (точніше — Чупруна): «Он показался мне естественнее и изящнее неподражаемого Щепкина». Запрошуючи Щепкіна до *Нижнього Новгорода*, Шевченко в листі від 4—5 груд. 1857 запропонував поставити «Москаля-чарівника» «навдивовижу нижегородським людям» і додав, що є тут друк. текст п'єси. На прохання М. Щепкіна під час його приїзду до Нижнього Новгорода (24—29 груд. 1857) місцевий театр за два дні поставив цей водевіль. М. Щепкін знову справив у ролі чумака незабутнє враження на Шевченка: «У меня все еще стоит перед глазами <...> Михайло Чупрун <...>. Но ярче и лучезарнее великого артиста стоит великий человек <...> Михайло Семенович Щепкин» (запис у Щоденнику 30 груд. 1857). У відгуку на бенефіс К. *Піунової* 21 січ. 1858 Шевченко згадав її вдале виконання ролі Тетяни в тій грудневій виставі з М. Щепкіним: «г-жа Пиунова в роли Татьяны была очень хороша, так что наш ветеран-артист был в восторге». 10 квіт. 1858 (згідно зі щоденниковим записом від цього числа) Шевченко переглянув «Москаля-чарівника» в Петербурзі «в цирке-театре» (тобто імператорському цирку, де давали також театр. вистави) і був захоплений грою С. Гулака-Артемовського в ролі Михайла Чупруна: «Очаровательный Семен. А прочие чушь».

У сатиричній поезії Шевченко творчо використав і розвинув засоби бурлескного комізму, що їх виробив К. На думку Є.-Ю. *Пеленського*, коли Шевченко задумав написати «цикл сатир на царів» («Царі»), то «з непереможною силою накинулася тут йому схема епопеї-пародії в стилі Котляревського», зокр. у вст. до «Царів», як і в травестійній «Енеїді», поет звертається до «старенької» Музи (*Пеленський Є. Ю*. Шевченко-класик: 1855—1861. Краків, 1942. С. 103). За спостереженням Л. Онишкевич, вірш «Чи не покинуть нам, небого» «наслідує тон, атмосферу і словник “Енеїди” Котляревського» (*Онишкевич Л. З*. «Моя сестро, дружино святая!» як шлях до остаточного поєднання двох симбола // *Світи 2001*, с. 86—87) — маються на увазі іронічні алюзії до образів із греко-римської *міфології* (*Ескулап*, *Харон*, *Парка*, *Лета*, Флегетон, Стікс), пародійні натяки на наслідування античного міфоепосу, висловлені в бурлескному стилі («Творили б, лежа, епопею, / Парили б скрізь понад землею, / Та все б гекзаметри плели»), фольклор. мотив, що полягає у спробі обдурити смерть (долю).

За спогадами Р. *Земкевича*, Р. *Подберезький* 1839 читав Шевченкові білор. перекл. «Енеїди» К., що його здійснив І. Маньковський: «Про “Енеїду” Маньковського Шевченко зауважив, що цей твір найбільше має суто білоруського елемента і що тим самим він найбільш для нього цікавий» (*Земкевич Р. О*. Тарас Шевченко і білоруси // *Спогади 1982*, с. 75). Йшлося про позначену впливом травестій К. та Осипова анонімну поему «Энеіда навыварат», автором якої дехто вважав білор. просвітителя та публіциста І. Маньковського (1765—1831). Тепер її найвірогіднішим автором називають білор. поета і драматурга В. Ровінського (1786—1855).

У повісті Б. Левіна «Солнцем засияла» (Радуга. 1988. № 11) розглянуто тему «К. і Шевченко» з безпідставними домислами та перекрученими фактами, насправді ж чи знав К. про Шевченка — невідомо (*Ротач П*. Художній домисел чи недбалість? // *СіЧ*. 1992. № 2. С. 81).

Літ.: *Єфремов С*. Шевченко й Котляревський. К., 1915; *Крижанівський С*. Шевченко і Котляревський // Літературний журнал. 1938. № 11; *Ротач А. О*. І. П. Котляревський і Т. Г. Шевченко // Наукові записки Полтавського літературно-меморіального музею І. П. Котляревського. 1959. Вип. 2; *Бурячок А. А*. Семантико-синтаксичні функції прийменників у творах І. П. Котляревського і Т. Г. Шевченка (*за, над, по*) // Джерела мовної майстерності Т. Г. Шевченка. К., 1964; *Іван Котляревський*: Бібліогр. покажч. 1798—1968.

К., 1969; *Кирилюк Є.* Шевченко і Котляревський // *НШК 18*; *Шубравський В. Є.* Від Котляревського до Шевченка. (Проблема народності української літератури). К., 1976; *Жур 1979*; *Кирилюк Є. П.* Іван Котляревський: Життя і творчість. К., 1981; *Жур 1985*; *Лисенко Е. С.* І. Котляревський в оцінці Т. Шевченка // Т. Г. Шевченко — поет, революціонер, мислитель: Тези доп. і повідомл. обл. наук.-теорет. конф., присвяч. 175-річчю від дня народж. Великого Кобзаря. Івано-Франківськ, 1989; *Шерех Ю.* Критика поетичним словом. Молодий Шевченко визначає своє місце в історії літератури та дещо про «білі плями» // *Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Х., 1998. Т. 3; *Варенікова О. В.* Шевченко та Котляревський у висвітленні Сергія Єфремова // *І. П. Котляревський* — перший класик нової української літератури: Зб. наук. ст. Полтава, 1998. Ч. 1; *Грабович Г.* Семантика котляревщини // *Грабович Г.* До історії української літератури (Дослідження, есеї, полеміка). К., 2003; *Сарапин В.* Апеляція «основоположника» до «зачинателя»: Шевченко про Івана Котляревського // Тарас Шевченко і народна культура: *НШК 35*. Кн. 2.

Євген Нахлік

КОТЛЯРЕ́ВСЬКИЙ Олександр Олександрович (псевд. — С к у б е н т Ч у п р и н а; 13/25.09.1836, Крюків Посад, тепер у складі м. Кременчука Полтав. обл. — 29.09/11.10.1881, м. Піза, Італія; похований у Москві) — укр. і рос. філолог-славіст, археолог і етнограф; чл.-кор. Петерб. АН (з 1875). 1853 закінчив Полтав. гімназію, 1857 — істор.-філол. ф-т Москов. ун-ту. Згодом викладав у Александринському сирітському кадетському корпусі. За зв'язки з політ. емігрантами його 1862 заарештовано (півроку перебував у Петропавловській фортеці). З 1868 після захисту магістерської дисертації на тему «Про похоронні звичаї язичницьких слов'ян» К. обіймав посаду екстраординарного проф. у Дерптському (тепер — Тартуському) ун-ті. У 1875—81 — проф. Київ. ун-ту; у 1876—78 — голова Київ. відділу слов'ян. комітету, з 1879 — голова Істор. т-ва Нестора Літописця. Автор понад ста наук. праць, в яких застосував порівняльно-істор. метод, досліджував переважно питання славістики («Старовина і народність», 1861; «До питання про розробку слов'янської міфології», 1871; «Про вивчення давньоруської писемності», 1879—80, та ін., всі — рос. мовою).

О. Котляревський

К. перебував у дружніх стосунках з Шевченком, зустрічався з ним у ред. журн. *«Основа»*. В. *Маслов*, який протягом багатьох років збирав матеріали про Шевченка для майбутнього біогр. нарису про нього, у листі до М. Максимовича 25 лют. 1868 з Москви зауважував, що особливу допомогу в цій справі надали йому М. *Лазаревський*, С. Гулак-Артемовський і К. — як власними розповідями про Шевченка, так і вказівками на ін. джерела (*Т. Г. Шевченко* в епістолярії відділу рукописів [ЦНБ АН УРСР]. К., 1966. С. 48).

Низку праць К. присвятив актуальним проблемам розвитку укр. л-ри 1-ї пол. 19 ст. У рецензії на кн. Г. *Данилевського* «Основьяненко» (СПб., 1856) (див.: По поводу сочинения г. Данилевского об Основьяненке // Московские ведомости. 1856. 5 апр.), виступаючи на захист суверенної укр. л-ри і простежуючи шлях її розвитку, особливо відзначив творчість Шевченка, якого описово назвав автором «Дум» і балади «Утоплена», бо твори поета-засланця були на той час під забороною.

На засіданні Істор. т-ва Нестора Літописця 1/13 берез. 1881, присвяченому 20-річчю від дня смерті Шевченка, К. виголосив вступне слово до реферату *В. Антоновича* «О воспроизведении исторических событий в поэзии Шевченко» (Об историческом значении народных поэтических произведений // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. К., 1888. Кн. 2). К. узагальнено схарактеризував літ. діяльність Шевченка, його твори укр. та рос. мовами, порушив питання про їхню нерівноцінність, а також окреслив значення поета для рос. л-ри. Наголосивши, що справжнім речником свого часу поет може стати лише тоді, коли його корені у рідній землі, коли він охоплює і її істор. минуле, і сучасність, К. розглядав Шевченкові поетичні твори рос. мовою як відірвані мовою і змістом від України. Справедливою дослідник вважав повагу до поетичної діяльності рідною мовою, за якою має утвердитися право нічим не пригніченого існування і розвитку.

Тв.: Сочинения. СПб., 1889—1895. Т. 1—4.

Літ.: Грицик Л. Компаративна школа Олександра Котляревського // *Літературознавча* компаративістика: Навч. посібник. Т., 2002; *Лаптева Л. П.* История славяноведения в России. М., 2005; *Зінченко Н. В.* Наукова методологія О. Котляревського: генеза, еволюція, трансформації: Автореф. дис. ... канд. філолог. наук. К., 2007; *Любовець Н. І.* Олександр Олександрович Котляревський: Матеріали до біобібліографії // Українська біографістика. К., 2010. Вип. 6.

Галина Александрова, *Петро Ротач*

КО́ТМАЄР (Kottmeier) **Елізабет** (31.07.1902, с. Зандовіц, Верхня Сілезія, тепер Жендовіце, Опольське воєводство, Польща — 11.01.1983, м. Штутґарт, ФРН) — нім. поетеса і перекладачка. У 1946—69 разом з чоловіком І. Костецьким редагувала журн. «Україна і світ» (м. Ганновер). Популяризаторка слов'ян. л-р. Видала зб. перекл. з укр. поезії 20 ст. «Виноград відновлення» (1957), до якої ввійшли твори В. Свідзінського, М. *Зерова*, П. *Тичини*, Б.-І. *Антонича*, Т. *Осьмачки*, Ю. *Клена*, Михайла Ореста, І. *Качуровського*, В. *Барки* та ін. Переклала ряд

творів Лесі *Українки*, «Трояндовий роман» В. Барки (1956), роман «Собор» О. *Гончара* (вид. 1970, разом з І. Костецьким). 1961—62 у періодиці й збірниках опубл. перекл. Шевченкових віршів «Заповіт», «Садок вишневий коло хати», «Дівча любе, чорнобриве», «О люди! люди небораки!».

Ярослава Погребенник

КО́УЛМЕН (Coleman) **Артур-Прадден** (19.07.1897, м. Сеймур, штат Коннектикут, США — 14.07.1974, м. Меріден, того ж штату) — амер. славіст ірланд. походження, освітній діяч, піонер славістичних студій у США. Д-р філософії (1925). У 1920—21 навчався у Єльському, Празькому (1923—24), Краків. та Варшав. ун-тах (1932—34). Працював на кафедрі славістики Колумбійського ун-ту лектором (1928—48), у 1948—50 викладав польс. мову в Техаському і Фордгемському ун-тах (Нью-Йорк), в Аризонському ун-ті (Таксон). Засновник і ред. «The American Association of teachers of Slavic and East European Languages Newsletter» (1943—48), в якому вміщено його ст. про проблеми слов'ян. студій в Америці зі згадками про відсутність студій українознавства, численні замітки і зауваги відносно України та її історії: у т. III (1953) умістив замітку про найдавніші англ. джерела про Україну, згадку про Б. *Хмельницького*, укр. козаків та зб. укр. народних пісень М. Максимовича (1834). Під час президентства в Алаєнс коледж організував фінансову допомогу на підготовку і друк «Українсько-англійського словника» (Торонто, 1957). Гол. наук. зацікавленням К. були польс. мова та л-ра, яким присвятив чимало досліджень. Автор студій «Славістика в США» (1939). У численних ст. і доповідях він постійно боровся з поширеною концепцією та практикою ототожнювання слов'ян. студій з русистикою. Зробив чималий внесок у пропаганду знань і популяризацію укр. л-ри, культури й історії в англомовному світі. Це, зокр., ст. «Дерев'яні церкви в Рутенії» (1933), «Культурне пробудження Підкарпатської Русі» (1935); крит. рецензія на доволі необ'єктивну, зокр. щодо доби козацтва «Історію України» В. Аллена (Кембридж, 1941); у зимовому вип. «Українського квартальника» за 1951 було вміщено рецензію К. на кн. Д. Даліна «Нова совєтська імперія» (1963). К. написав вст. ст. «Приїжджайте в Україну» до зб. «Роксоланія» С. Кльоновича (опубл. Слов'ян. ін-т при Маркетському ун-ті в Мілвоні). Того ж року К. видав літ. есе про І. *Мазепу* та версії про укр. гетьмана в польс. та амер. л-рах. 22 листоп. 1935 виступив у Колумбійському ун-ті з лекцією «Стислий огляд української літератури», в якій подав основну інформацію про найчільніші постаті укр. л-ри, особливості її істор. розвитку. Розповідь супроводжували уривки з творів укр. поетів у перекл. М.-Р.-М. *Коулмен*. К. наголосив вагомість Шевченкового слова в історії боротьби українців за волю, глибоку символіку Шевченкової поезії. 1969 К. виступив з доповіддю в Укр. ін-ті Америки в циклі доповідей ім. Івана Франка, влаштованих Укр. конгресовим комітетом Америки: говорив про «нову золоту добу України», поступ українознавчих студій в Америці й Канаді (опубл. у вересневому числі «Українського квартальника» 1970). 1935 переклав з польс. мови поему А. Мальчевського «Марія. Українська повість», в якій опоетизовано природу Поділля і Волині.

Тв. і *пер.:* The cultural emergence of Sub-Carpathian Ruthenia // Books abroad. 1935. Vol. 9. July; Malczewski. Marya, a tale of Ukraine. Transl. by A. P. Coleman. Schenectady, N. Y., 1935; Rev. of: Ukrayinska zahalna Entsyklopedia // Books abroad. 1936. Vol. 5. January; Brief survey of Ukrainian literature. New York, 1936.

Літ.: Manning C. A. English translations of Shevchenko // Ukrainian commentary. 1958. March; *Cybyk T.* Shevchenko — the flame of enlightenment // Horizons. 1962. № 1; *Шевченко Т.* Повне вид. тв.: У 14 т. Чикаґо, 1963. Т. 12: Поезія Шевченка чужими мовами.

Роксолана Зорівчак

КО́УЛМЕН (Coleman) **Меріон-Рівз-Мур** (10.03.1900, Нью-Йорк — 4.10.1997, Альбукерке, штат Нью-Мексико, США) — амер. славістка і перекладачка. Дружина А.-П. *Коулмена*. Переклала та уклала англ. мовою антології польс. л-ри «Польська земля» (1943), «Верба на узбіччі» (1945) та ін. Авторка розвідок «Адам Міцкевич англійською мовою» (1940; 1954, у співавт. з А.-П. Коулменом), «Міцкевич у музиці» (1947). Для праці А.-П. Коулмена «Стислий огляд української літератури» (Нью-Йорк, 1936) звіршувала 8 укр. поезій (на основі підрядкового перекл. автора розвідки), зокр. уривок з п'єси «Наталка Полтавка» І. Котляревського («Ой доля людськая — доля єсть сліпая»), поезії М. *Шашкевича* («Веснівка»), О. *Олеся* («О ніч чудовна і чудова!», «Хай літають вітри, хай сміються громи...»), Ю. *Федьковича* («Святий вечір»), І. Франка («Вічний революціонер»), Б. *Лепкого* («Видиш, брате мій...»). З Шевченкової поезії перекладено уривок із поеми «Сон — У всякого своя доля» (рядки 95—154: «Летим. Дивлюся, аж світає... Як і оті гори / Предковічні, що политі / Кровію людською!..»). Перекл. відтворює композиційний контраст між красою укр. природи і безмежним людським стражданням. Адекватно відтворено й богоборчий мотив.

Пер.: Brief survey of Ukrainian literature. New York, 1936.

Літ.: Шевченко Т. Повне вид. тв.: У 14 т. Чикаґо, 1963. Т. 12: Поезія Шевченка чужими мовами.

Роксолана Зорівчак

КОХ (Koch) **Ганс** (7.07.1894, Львів — 9.04.1959, Мюнхен, Німеччина) — нім. релігієзнавець, поет, літературознавець, перекладач, суспільно-політ. діяч,

Г. Кох

дійсний член НТШ (1949). Проф. ун-тів у Кеніґсберзі, Бреслау, Відні, Мюнхені. У 1918—20 як сотник ген. штабу Укр. галицької армії (УГА) брав участь в укр. визв. змаганнях. З 1929 — доцент Віден. ун-ту, викладав історію церкви, виступав з доповідями про Україну та на теми релігії у Сх. Європі. У 1937—40 — директор ін-тів Сх. Європи в Бреслау, 1952 — у Мюнхені, дослідник історії Сх. Європи, зокр. церкви і протестантизму. Відстоював істор. самобутність і право на самостійність укр. народу. У 1939—40 як член нім. репатріаційної комісії сприяв еміграції громадян Зх. України із окупованого радянською армією краю за кордон. У 1952—54 — засновник і голова Укр.-нім. т-ва ім. Гердера (Мюнхен), з 1954 — його почесний член. Автор праць з історії церкви: «Ортодоксально-автокефальна церква України» (журн. «Osteuropa», 1928), «Byzanz, Ochrid und Kiew 987—1037» (журн. «Kyrios», 1938), «Теорія Третього Риму в історії відновленого Московського Патріархату 1917—1952» (1953), «Ukraine und Protestantismus» — «Україна і протестантизм» (1954) та ін. Уклав репрезентативну антологію «Українська лірика (1840—1940)» (Вісбаден, 1955), до якої увійшли перекл. творів понад 50 укр. поетів за 100 років від Котляревського до поетів 1920—40-х років в еміграції (Є. *Маланюка*, Я. Дригинича, М. *Чирського* та ін.). Перекл. супроводжено біогр. довідками та коментарями. Шевченка представлено найбільшою кількістю творів (27), серед яких — «Думи мої, думи мої», «Минають дні, минають ночі», «Заповіт», «Мені однаково, чи буду», «Ой три шляхи широкії», «Косар», «Пророк», «У перетику ходила», «Чума», «Подражаніє 11 псалму», «Світе ясний! Світе тихий!», «Якось-то йдучи уночі» та ін. Як зазначив К. у передм., перекл. виконано вільним стилем, без порушення при цьому змістової, стилістичної та структурної специфіки оригіналу. Виконані майстерно, з поетичним хистом, вони увійшли поряд із перекл. Ю. *Вірґінії*, Е.-Б.-Г. *Вайнерта*, А. *Курелли* в золотий фонд нім. шевченкіани. У вст. слові до перекл. накреслено розвиток Шевченка-поета, який від ранніх романтичних творів еволюціонував до нац.-визв. проблематики з яскраво вираженими ідеалами свободи й незалежності України. Перекл. К. були авторитетним джерелом для багатьох пізніших публ. і передруків у Зх. Європі й Америці: Taras Shevchenko. Poems. Poesies. Gedichte. Мюнхен, 1961 (8 віршів); Тарас Шевченко. Твори: У 14 т. Чикаґо, 1963. Т. 12 (4 вірші); Taras Ševčenko. Sein Leben und sein Werk. (Тарас Шевченко. Його життя і його твори). Вісбаден, 1965 (9 віршів).

Літ.: Бібліографію і повний список праць Г. Коха див. у вид.: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. VII, 2. 1959.

Ярослава Погребенник

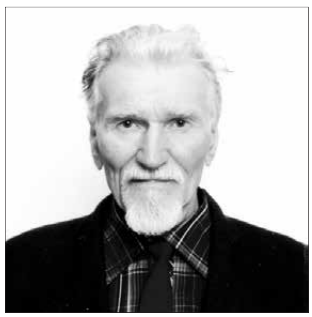
КОХ (Koch) **Юрій** (15.09.1936, с. Гурки, Саксонія, Німеччина) — серболужицький письменник, журналіст і перекладач. Пише нім. і передусім нижньо- та верхньолужицькою мовами. 1956—60 навчався журналістики й театрознавства у Лейпцизькому ун-ті ім. К. Маркса. Закінчив 1965 Вищу театр. школу в Лейпциґу. Працював ред. і репортером на радіо. З 1976 — на творчій роботі. Автор новел, повістей, зб. оповідань («Тиждень вдома», 1976; «Самотній Непомук», 1980), романів, п'єс («Останній іспит», 1973; «Мисливець Баголя», 1982, та ін.), кіносценаріїв, поетичних зб. («Вуличний концерт», 1965, та ін.). У 1960-х К. встановив творчі контакти з укр. літераторами під час перебування в Україні. Переклав окремі твори В. *Сосюри*, Д. *Павличка*, І. *Драча*, М. *Вінграновського*, Л. *Костенко*, В. *Лучука* та ін. Переклав нижньолужицькою мовою «Заповіт» Шевченка (1987) та «Гімн (Замість пролога)» І. Франка.

Пер., *тв.:* W Wotkar: Basn / Prel. J. Koch // Rozhlad. 1987. № 11; Wotkaz // *«Заповіт» [Антол. пер.]*; Дивна любов // *Дивна* любов: Оповідання / Перекл. з верхньолужицької та нижньолужицької. К., 1984.

Літ.: *Лучук В*. Юрій Кох — перекладач української поезії // Проблеми слов'янознавства. К., 1987. Вип. 35; *Лужицькі* серби. Л., 1997.

Микола Зиморя

КÓХАН Кузьма Федорович (19.10/1.11.1913, с. Рубці, тепер Краснолиманського р-ну Донец. обл. — 24.05.2007, Київ) — укр. художник. Закінчив 1938 Ворошиловград. худож. уч-ще, 1946 — КХІ (викладачі Ф. *Кричевський*, К. Єлева, К. *Трохименко*, С. Єржиковський). Працював у станковому живопису, книжковій графіці й плакаті.

К. Кохан

До образу Шевченка вперше звернувся 1946, намалювавши портрет поета (олія) для б-ки КХІ. Шевч. тема знайшла своє втілення в тематичних полотнах, присвячених біографії поета: «Зустріч Т. Г. Шевченка з М. І. Михайловим та П. Л. Лавровим у Я. П. Полонського» (олія, 1948; НМТШ), варіанти зберігаються в *Музеї Тараса*

К. Кохан. Зустріч Т. Г. Шевченка з М. І. Михайловим та П. Л. Лавровим у Я. П. Полонського. Полотно, олія. 1948

К. Кохан. «Та й списую Сковороду». Полотно, олія. 1964

Григоровича Шевченка у м. Торонто (Канада) і ШНЗ. У центрі композиції — постать Шевченка, разом з іншими він сидить за круглим столом, накритим зеленою скатертиною. Ліворуч від нього — Михайлов, який читає «Кобзар», праворуч — Полонський, перед столом стоїть Лавров, спершись на стілець. К. досить точно передав портретні характеристики усіх присутніх, відтворив інтер'єр: картини, настінний годинник, полиці з книгами тощо. Зображення сцени при верхньому освітленні у кімнаті зумовило стриману колористичну гаму, в якій поєднано розмаїті за насиченістю відтінки. 1961 К. написав полотно «Тарас Шевченко серед селян», а також ліричну за емоційним звучанням композицію «Та й списую Сковороду» (1964, обидва — олія, НМТШ), де змалював білявого хлопчика з накинутим на плечі кожушком, який на лаві біля вікна переписує до саморобної книжечки вірші Сковороди. Убогий побут, холод (шибки вікон покриті інеєм) передають реалії тодішнього життя Тараса у дяка. Картину написано у холодних сірих, синіх, коричневих кольорах. Експонувалася на худож. виставці, присвяченій *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка*. У кін. 1960-х К. присвятив поетові роботу «Т. Шевченко на Чернечій горі у Каневі».

Тв.: Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. К., 1964.

Олексій Кохан

КОХА́НСЬКИЙ Д. П. (кін. 19 — поч. 20 ст.) — укр. музикант-аматор. Автор хорових пісень на слова Шевченка «Навгороді коло броду» і «Одинокий човен» («Вітер з гаєм розмовляє») (видані у зб.: *Три пісні* для мішаного хору Д. П. Коханського. К., [б. р.]; перевид.: *Хорові* твори 20-х років. К., 1969), стилістика і структура яких близька до класичних обробок народних ліричних пісень.

Літ.: Липко Г. Д. П. Коханський. Три пісні для мішаного хору («Одинокий човен», «Сива кобила», «Навгороді коло броду») // Музика. 1924. № 1—3.

Наталія Костюк

КОХО́ВСЬКИЙ Всеволод Порфирійович (псевд. — Данило Медовник, Погонець; 2/14.03.1835, с. Стародубівка, тепер Слов'янського р-ну Донец. обл. — 2/14.06.1891, Санкт-Петербург) — укр. літератор і педагог. Закінчив у Петербурзі академію Ген. штабу. Тривалий час служив у Гол. управлінні військ.-навч. закладів, мав чин ген.-лейтенанта. Засновник (1864) і перший директор Пед. музею військ.-навч. закладів (т. зв. Соляне містечко). Організатор перших народних читань у 1870—80-х. Автор численних друк. праць на пед. теми. Автор опубл. 1870 у львів. часописі *«Правда»* оповідання «Пан Комарчук». І. Франко оцінив його як таке, що має «тривку літературну вартість» (*Франко*. Т. 41. С. 309). Захоплювався творчістю Шевченка, популяризував її. Виголосив промову на панахиді з нагоди 1-ї річниці від дня смерті Шевченка в петерб. церкві Введення в храм Пресвятої Діви Марії. Одержав від А. *Козачковського* велику колекцію (281 од.) маляр. творів поета і зберіг її (нині колекція перебуває у НМТШ).

Літ.: Роковини по Шевченкові, місяця лютого, 26 дня, 1862 року // Основа. 1862. № 3; *Русов А.* Коллекция рисунков Т. Г. Шевченко // *КС*. 1894. № 2; *Мордовцев Д.* Об «исчезнувших», будто бы, рисунках и эскизах Т. Г. Шевченко // Новости и биржевая газета. 1896. 11 июня.

Григорій Зленко

КОЦЕБУ́ (Kotzebue) **Авґуст-Фрідріх-Фердінанд фон** (3.05.1761, Ваймар, Німеччина — 28.03.1819,

Мангайм) — нім. драматург, прозаїк і поет. Автор бл. 100 драм. творів. Його п'єси, особливо драма «Ненависть до людей і каяття» (1789), у свій час — надзвичайно популярні й репертуарні не тільки в Німеччині, а й в ін. європ. країнах. У Росії, де згадану п'єсу вперше поставлено ще 1791, К. був тривалий час (фактично до 1850-х) одним з найпопул. драматургів. На сценах столичних і провінційних театрів йшло ще 20 комедій, комедій-водевілів, драм, істор. драм К. і переробок його п'єс. Більшість п'єс К. перекладено рос. мовою. Б. *Варнеке* писав: «З іноземних письменників, п'єси яких належали до нашого репертуару в Александринську епоху, за кількістю поставлених п'єс перше місце посідає Авґуст фон Коцебу. <…> Недаремно тоді говорили, що у нас на сцені панує "коцебятина"» (*Варнеке Б. В.* История русского театра. Казань, 1910. Ч. 2. С. 23). Дослідник зараховував К. до типових драматургів-ремісників, чиї твори «жодного художнього значення не мали». «Манерою письма та композицією він найближче стоїть до авторів "міщанських драм"» (там само).

Добре знання театру, вміння забезпечувати акторів сценічними ефектами, жвавий, місцями дотепний, діалог, сентиментальна тематика, «пафос, дешева мораль, оптимістична ідеологія, яка запевняла, що все на світі йде гаразд, що все благородне завжди знайде собі нагороду, що слуги неодмінно бувають віддані своїм панам» (*Журнал*, с. 574—580, коментар П. Руліна) — це те, чим К. умів догодити смакам невибагливої театр. публіки. Очевидно, були й ін. причини популярності К. в Росії: 1781, 1783 він виконував певні дипломатичні доручення прусського посла в Петербурзі й Остзейському краї, у рос. Кадетському корпусі виховувалися його сини; у 1800—02 за розпорядженням імператора Павла I очолював управління нім. театром у Петербурзі; 1814 в Берліні видавав газ. «Російсько-німецький народний листок»; з 1817 — у Німеччині на службі при Міністерстві закордонних справ Росії.

На сторінках Шевченкових творів К. згадано двічі — у повісті «Близнецы» і у Щоденнику (6 жовт. 1857). Побіжна згадка про К. в повісті «Близнецы», персонаж якої, німець Карл Осипович, у дитинстві нібито самому К. читав «его стихи наизусть», свідчить про те, що Шевченко знав творчість К. (не тільки драм.), вважав його попул. письменником. Репліка того ж персонажа «и великие люди иногда ошибаются» (4, 28) стосувалася К.

Під час перебування у *Нижньому Новгороді* Шевченко мав нагоду відвідати більше як 20 вистав у місцевому театрі, серед них і п'єсу К. «Син кохання», що її, як зазначено у Щоденнику 6 жовт. 1857, бачив уперше, хоча й чув про неї. Драма «Син кохання» у 5 діях (рос. її перекладено 1795) йшла в петерб. Александринському театрі, починаючи з 1826, майже щороку до 1840. Ставили її також 1845, 1847, 1851, 1853. У жовт. 1857 відбулося 4 її постановки. Отже, чути про цю п'єсу Шевченко міг і давніше, і ближче до часу, коли бачив її у Нижньому Новгороді. Враження від драми, як його зафіксовано у Щоденнику, — не однозначне. Шевченко фактично подав дві різні точки зору — одна належала його супутниці, німкені «мамзель Анхен Шауббе», яка й запросила Шевченка «сопутствовать ей в театр», друга — стримана й навіть негативно критична — йому: «Драма моей резвой сопутнице очень понравилась, как произведение Коцебу, а мне, к ужасу моей дамы, тоже понравилась, только не совсем. За что я и получил из улыбающихся уст восторженно[й] немки название грубого варвара, неспособного сочувствовать ничему прекрасному и моральному». Можна припускати, що творчість К. Шевченко знав ширше як певне театр. явище завдяки його постійному інтересу до театру ще в перший петерб. період до 1845.

Володимир Мовчанюк

КОЦЕ́БУ ОЛЕКСА́НДРА ЄВСТА́ХІЙОВИЧА ПОРТРЕ́Т (папір, акварель, 27,9×22,5) Шевченко виконав не пізніше трав. 1843 в Петербурзі під час навчання в петерб. *Академії мистецтв*. На аркуші ліворуч унизу — авторські дата й підпис: «*1843. Т. Шевченко*». Зберігається у НМТШ (№ г—897).

Т. Шевченко. Портрет О. Є. Коцебу. Папір, акварель. 1843

Твір атрибутував М. *Мацапура* за іконографією портрета О. Коцебу, написаного аквареллю Є. Рейтерном (№ 7574, ДРМ) та портретом, уміщеним у журн. «Русский художественный листок» (1858. № 10) (*Мацапура М.* До історії двох портретів // Україна. 1953. № 2. С. 29). О. Коцебу (1815—89) — рос. живописець-баталіст. Навчався в АМ одночасно з Шевченком, разом із ним брав участь в ілюструванні кн. М. *Полевого* «Історія Суворова» (СПб., 1843).

Композицію портрета завдяки поєднанню прийомів двох жанрів — портрета й пейзажу — вибудувано

нетрадиційно. На першому плані в центрі зображено художника, який сидить, повернувшись у три чверті до глядача, на стільці перед мольбертом з натягнутим на раму чистим полотном (на ньому внизу Шевченко поставив автограф). Праворуч на другому плані на тлі пейзажу з невисокими горами, контур яких накреслено на полотні, військовий тримає за вуздечку коня, позуючи художникові. О. Коцебу вбраний у світло-синій сюртук із чорним оксамитовим коміром і манжетами, на шиї пов'язано барвисту шовкову хустку, у правій руці він тримає пензель, в лівій — цигарку. Вгорі на штанзі мольберта висить солом'яний капелюх. Портрет виконано у манері, близькій до стилістики П. *Соколова* — на поєднанні розмаїтих світлих відтінків холодної і теплої гами.

Портрет виявив франц. славіст А. *Мазон* у Парижі в родині рос. емігрантів, 1933 через радянське повпредство його придбали й передали до Держ. літ. музею (Москва) (див.: *Зильберштейн И*. Встреча с Тарасом Шевченко // Огонек. 1984. № 11). Уперше в л-рі акварель без визначення особи портретованого згадано: *Бонч-Бруевич В*. Новые поступления в Московский литературный музей // Литературное наследство. М., 1934. Кн. 15. С. 443. В ін. наук. джерелах трапляється під назвою «Портрет О. І. Зауервейда» (*Раєвський С. Є*. Життя і творчість художника Тараса Шевченка. Х., 1939). Уперше репрод. з помилковою назвою «Художник-баталіст К. А. Зауервейд» (*Айзеншток И*. Судьба литературного наследства Т. Г. Шевченко // Литературное наследство. М., 1935. № 19/21. С. 443). З такою ж назвою відтворений у *ПВТ: [У 16 т.]* (Т. 12. С. 130—131). Як «Портрет художника-баталіста Олександра Євстахійовича Коцебу» вміщений у *ПЗТ: У 10 т.* (Т. 7. Кн. 1. № 73). Акварель уперше експоновано на Ювілейній шевч. виставці (Київ, 1939) як «Портрет художника О. І. Зауервейда» (Каталог. К., 1941. № 117) (див. *Експонування творів Шевченка*), з уточненою назвою — на виставці «Шевченко-художник. До 170-річчя від дня народження» (Київ, 1984). Місця зберігання: до 1933 — приватна колекція (Париж), потім у Держ. літ. музеї (Москва), з 1940 — ЦМШ, ДМШ (нині НМТШ). Іл. табл. I.

Тв.: ПЗТ: У 12 т. Т. 7. № 43; Шевченко-художник: Альб. вибр. тв. К., 1954; Шевченко — художник: Каталог виставки. К., 1986.

Літ.: Бутник-Сіверський Б. Про вивчення малярської спадщини Т. Г. Шевченка у зв'язку з підготовкою академічного видання його творів // Вісник АН УРСР. 1953. № 6; *Мацапура М*. Про Шевченків портрет невідомого // Мистецтво. 1957. № 2; *Затенацький Я*. Тарас Шевченко // *Історія* українського мистецтва: В 6 т. К., 1969. Т. 4. Кн. 1; *Яцюк В*. Живопис — моя професія: Шевченкознавчі етюди. К., 1989; *Жаборюк А*. Малярська творчість Тараса Шевченка. О., 2000; *Овсійчук В*. Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури. Л., 2008.

Марина Юр, *Надія Наумова*

КОЦО́ВСЬКИЙ Володимир Миколайович (псевд. — К о р ж е н к о, Г о л к а та ін.; 10.09.1860, с. Отиневичі, тепер Жидачівського р-ну Львів. обл. — 11.02.1921, м. Сокаль Львів. обл.) — укр. філолог, літературознавець, письменник, перекладач і педагог. Закінчив 1883 Львів. ун-т. Д-р філософії (1895). З 1889 — учитель гімназій, з 1905 — директор учительської семінарії у Сокалі. З 1899 — дійсний член НТШ. Співробітник низки газ. і журн. Галичини. У поглядах і діяльності дотримувався народовської орієнтації. Дослідник життя і творчості письменників «Руської трійці». Автор кн. «Історично-літературні замітки до "Слова о полку Ігоревім"» (Л., 1893). Автор рецензій на театр. вистави, друк. переважно в журн. *«Зоря»*, ст. на громадські й літ. теми. Шевченкові присвятив ст. «Тарас Шевченко» (*Буковинський* календар на звичайний рік 1887. Чернівці, 1886). Його рецензія на кн.: *Шевченко Т. Г*. Перебендя / З переднім словом І. Франка (Л., 1889), надрук. в журн. *«Правда»* (1889. Т. 2. № 5), дала підставу до полемічної «Відповіді критикові "Перебенді"» (Правда. 1889. Т. 3. № 7; *Франко*. Т. 27) І. Франка, який закидав рецензентові нерозуміння його ст.: К. здалися малопереконливими докази про вплив на «Перебендю» творів А. *Міцкевича* й О. Пушкіна і самий метод дослідження, із чим І. Франко рішуче не погоджувався.

Літ.: Франко І. Наше літературне життя в 1892 році: (Листи до редактора «Зорі») // *Франко*. Т. 29.

Мирослав Мороз

КОЦЮБИ́НСЬКА Михайлина Хомівна (18.12.1931, Вінниця — 7.01.2011, Київ) — укр. літературознавець і перекладач. Канд. філол. наук (1959). Племінниця М. М. *Коцюбинського*. Заслужений діяч науки і техніки України (2001). Лауреат Нац. премії України ім. Тараса Шевченка (2005) та ін. літ. премій. Закінчила 1954 укр. відділення філол. ф-ту Київ. ун-ту й аспірантуру при кафедрі укр. л-ри цього ун-ту, викладала в ньому (1955—57). Захистила кандидат. дисертацію на тему «Шевченко і український романтизм» (1958). У 1957—68 працювала в ІЛ. Однак після виключення її з лав партії за виступ у кінотеатрі «Україна» під час демонстрації к/ф С. Параджанова «Тіні забутих предків» на підтримку укр. інтелігенції,

М. Коцюбинська

М. Коцюбинська. Етюди про поетику Шевченка. К., 1990. Обкладинка

яка в серед. 1960-х зазнала репресій, 1967 дирекція ІЛ інспірувала розгромне обговорення вченою радою рукопису її монографії «Нариси з поетики Шевченка». На цій підставі К. не атестовано як наук. працівника й звільнено з роботи (праця побачила світ під назвою «Етюди про поетику Шевченка: Літ.-крит. нарис» тільки 1990). Протягом 1969—87 працювала ред. у вид-ві «Вища школа». Внаслідок обвинувачень у політ. незрілості та ідейних помилках протягом 1971—88 була позбавлена можливості займатися наук. роботою і друкуватися. У 1992 повернулася до наук. роботи в ІЛ у відділ рукописних фондів.

Яскравий репрезентант укр. шістдесятництва 20 ст. Друкувалася (за винятком вимушеної перерви) з 1956. У полі зору К. — поетика худож. твору, зокр. в творчості класиків укр. л-ри Шевченка, М. *Коцюбинського*, П. *Тичини*, О. *Довженка*, В. *Стефаника*, М. *Бажана* та ін., а також її літ. сучасників, зокр., М. *Лукаша*, Г. *Кочура*, Б. *Антоненка-Давидовича*, Л. *Кисельова*, З. *Ґеник-Березовської*, шістдесятників В. *Стуса*, Є. *Сверстюка*, І. *Світличного*, І. *Дзюби*, І. *Жиленко*, Віри Вовк та ін. Багато зусиль доклала для повернення поетичної та епістолярної спадщини В. Стуса: вона упорядник першої виданої в Україні кн. творів В. Стуса «Дорога болю» (1990), у 1994—99 за заг. ред. К. здійснено вид. творів В. Стуса у 6 т. 9 кн., з'явився також ряд її публ. про творчість поета. К. послідовно розвивала шевч. проблематику. Вже перші наук. ст. 1950—60-х дають уявлення про самостійні пошуки власного бачення естетичних принципів Шевченка, його своєрідної поетики, специфіки поетичного мислення, закоріненого в укр. народнопоетичну стихію, — «До проблеми романтизму в творчості Шевченка» (1957), «Поетика Шевченка і український романтизм» (1958), «Балада Шевченка» (1961), «Перлина лірики Шевченка» (1962), «Моя се мати і сестра» (1964), «Благородна природа людини: Людина в естетиці і творчості Т. Г. Шевченка» (1968) та ін. Шевч. тема звучить і в праці «Образне слово в літературному творі. Питання теорії художніх тропів» (К., 1960), і особливо в монографії «Література як мистецтво слова. Деякі принципи літературного аналізу художньої мови» (К., 1965). Тут окреслено нові підходи до аналізу худож. тексту, власне, слова в худож. контексті: влада контексту й активність слова, роль деталі у текстовій тканині твору, звучання й смислові навантаження слова, худож. призначення синтаксичних форм, слово, побачене крізь призму жанрової специфіки та інтеграції жанрів, контексту худож. індивідуальності.

В «Етюдах про поетику Шевченка» К. відстоювала власне бачення «поезії в поезії», кругообігу образів у творчості поета, природу його худож. образу, образного і не образного слова. В аналітичній кн.-антології «Зафіксоване і нетлінне. Роздуми про епістолярну творчість» (К.; Х., 2001) йдеться, зокр., про те, що для вироблення нової укр. епістолярної мови вирішальне значення мали Шевченко і П. Куліш.

Окрема сторінка в шевченкіані К. — інтерес до англ. перекл. творів поета: «Шевченко в англійських перекладах» (*НШК 4*), «Поезії Т. Г. Шевченка в англійських перекладах» (*Твори* Тараса Григоровича Шевченка в перекладах на західні мови. Зб. ст. К., 1958), «Слово Кобзаря за рубежом» (Дружба народов. 1961. № 5) та ін. Не залишалася К. байдужою і до проблем рецепції постаті Шевченка: «Преміальний глум, або Про чистоту і престиж Шевченківської премії (З приводу неприсудження Ю. Шевельову Шевченківської премії)» (Рада. 1994. 14 квіт.); «"Неначе цвяшок в серце вбитий...": Читаючи статтю Г. Грабовича "Між словом і схемою"» (Сучасність. 1994. № 7/8) та ін.

Тв.: Поетика Шевченка і український романтизм // *НШК 6*; Балада Шевченка // *Матеріали* до вивчення історії української літератури: В 5 т. К., 1961. Т. 2; Комментарий к поэзии Шевченко // Вопросы литературы. 1968. № 9. — Рец. на кн: *Івакін 1968*; Шевченко — поет сучасний // Література і сучасність. 1969. Вип. 2; Етюди про поетику Шевченка. К., 1990; Мої обрії: В 2 т. К.; Х., 2004; Шевченко — поет сучасний // *Тарас* Шевченко в моєму житті. К., 2004; Книга споминів. К., 2006; Листи і люди: Роздуми про епістолярну творчість. К., 2009.

Літ.: Стус В. «Про мистецтво — мистецьки» // Жовтень. 1968. № 1. — Рец. на кн.: *Коцюбинська М.* Література як мистецтво слова. К., 1965; *Гришаєнко Н. І.* В полоні шевченківської музи: (Штрихи до портрета Михайлини Коцюбинської). К., 1994; *Сверстюк Є.* Михайлина Коцюбинська: Слово і честь імени // *Сверстюк Є.* На святі надій. Вибране. К., 1999; *Гундорова Т.* Шістдесятництво: метафора, ім'я, дім // *Коцюбинська М.* Мої обрії. В 2 т. К.; Х., 2004; *Бугай С.* Шевченківський текст в інтерпретації Михайлини Коцюбинської // *ШСт 12*; «У моєму житті було так багато добра»: розмова з М. Коцюбинською // *Бердиховська Б.*, *Гнатюк О.* Бунт покоління: Розмови з укр. інтелектуалами. К., 2004; *Михайлина Коцюбинська*: «Бути собою»: Біобібліогр. нарис. К., 2005 (Шістдесятництво: профілі на тлі покоління. Вип. 9).

Людмила Тарнашинська

КОЦЮБИ́НСЬКИЙ Михайло Михайлович (псевд. — З а х а р К о з у б та ін.; 5/17.09.1864, Вінниця — 12/25.04.1913, Чернігів) — укр. письменник. Навчався у народному уч-щі (м. Бар), закінчив 1880 Шаргородську духовну семінарію. З 1882 і до поч. 1890-х займався самоосвітою, давав приватні уроки,

М. Коцюбинський

брав участь у реалізації народницьких ідей, через що потрапив під поліцейський нагляд. 1891 склав іспит на народного учителя у Вінн. реальному уч-щі, деякий час працював приватним учителем в с. Лопатинцях. Постійно займався громадською, літ. і культурницькою діяльністю, вів освітню роботу серед селян, був членом нелегального громадсько-культурного т-ва *Братство тарасівців* (1892—93), очолював черніг. «Просвіту» (1906—08).

Знайомство К. із творами Шевченка відбулося доволі рано. У листі до М. *Мочульського* (1905), мовлячи про широку лектуру юнацьких літ, К. зазначав: «…найбільше враження зробив на мене Марко Вовчок, а потому Шевченко» (*Коцюбинський М.* Твори: В 6 т. К., 1961. Т. 5. С. 433).

У ранніх творах К., не без впливу Шевченка, звертався до селян. тематики. Селян. побут і традиції він змальовував в оповіданнях «На віру» (1891), «Ціпов'яз» (1893), «Для загального добра» (1895). Певне перегукування з творчістю Шевченка наявне у творах ін. тематики «Хо», «У грішний світ», «Коні не винні» та ін. Відлуння традицій Шевченка є і в оповіданні К. «Дорогою ціною» (1901), основний мотив якого — прагнення людини до волі. А. Лебідь зазначав, що це «остання з данин талановитого учня своїм старим учителям». «Тут є усе від старого. Навіть іще від Т. Шевченка. Дідові оповідання про гайдамаччину та вплив їх на Остапа — це безперечні ремінісценції з Шевченкових "Гайдамаків". Навіть дія відбувається, як і в поемі Шевченка, на Уманщині!» (*Лебідь А.* М. Коцюбинський: Життя і творчість. К., 1929. С. 54). Лаконізм і виразність зображення, що їх К. досягав завдяки влучній худож. деталі, яка містить багатозначні смисли, свідчить про продовження Шевченкової естетики слова.

К. присвятив Шевченкові нарис «Шевченкова могила», написаний під враженням поїздки К. у *Канів* восени 1890 (Дзвінок. 1891. Ч. 5). Письменник захоплено описував мальовничі пейзажі по дорозі з Канева до могили Шевченка, з гіркотою згадував долю поета. К. детально змалював хрест на могилі Шевченка й інтер'єр світлиці для туристів, побудованої коштом В. Шевченка. У нарисі «Причинок до біографії Т. Шевченка» (Правда. 1891. № 3) уміщено переказ споминів З. *Недоборовського*, який у 1860-х служив у Петербурзі й не раз зустрічався із Я. *Кухаренком*, М. Костомаровим і Шевченком. За словами К., З. Недоборовський розповідав, окрім жартівливих розмов Шевченка із композитором С. Гулаком-Артемовським, ще й про візит поета, коли той подарував дітям З. Недоборовського свій «Буквар». Наведено також спогад про роботу З. Недоборовського у складі комісії, що після смерті Шевченка описувала його речі.

Тв.: Твори: В 6 т. К., 1961—1962.

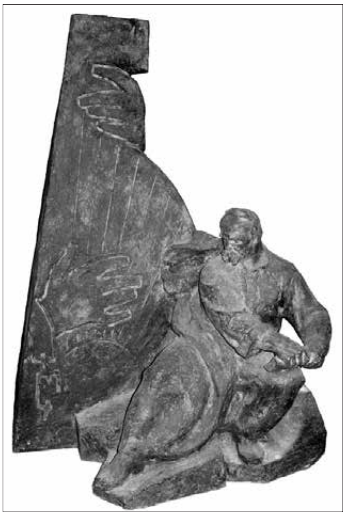
Літ.: Филипович П. Коцюбинський і Шевченко // Життя й революція. 1926. № 2/3; *Михайло Коцюбинський*: Бібліогр. покажчик. К., 1964; *Калениченко Н. Л.* Михайло Коцюбинський: Нарис життя і творчості. К., 1984; *Михайло Коцюбинський*: Бібліогр. покажчик. Чернігів, 1989; *Одарченко П.* Тарас Шевченко і Михайло Коцюбинський // *Одарченко П.* Тарас Шевченко і українська література: Зб. ст. К., 1994; *Кузнецов Ю.* Тарас Шевченко і Михайло Коцюбинський // *НШК 37*.

Юрій Кузнецов

КОЦЮБИ́НСЬКИЙ Флоріан Абрамович (24.02.1921, Казань, тепер РФ — 25.03.1991, Київ) — укр. скульптор. Заслужений діяч мист-в Української РСР (1964). Онук М. Коцюбинського, небіж М. *Коцюбинської*. Закінчив 1952 КХІ (викладач М. *Лисенко*). Працював у станковій, монументальній та монументально-декорат. скульптурі. Автор портретів М. *Коцюбинського* (1955), В. *Маяковського* (1957), Ю. Коцюбинського (1963—65); пам'ятників радянським воїнам на Савур-могилі (1960—67, у співавт. з І. Горовим, К. Кузнецовим) у м. Сніжному Донец. обл., монумента Слави (1970) в м. Калуші Івано-Франк. обл.; надгробка на могилі С. Ковпака на Байковому кладовищі у Києві (1968).

Ф. Коцюбинський. Погруддя Шевченка «Думи молодії...». Оргскло. 1964

Шевченкові присвятив ряд творів, серед яких композиція «Нескорений» (гіпс тонований, 1953), портрет «Т. Г. Шевченко» (оргскло, 1962; граніт, 1964, обидва — у співавт. з К. Кузнецовим), погруддя поета «Думи молодії…» (оргскло, 1964), портрет Шевченка (бронза, 1987). У творі «Думи молодії…» зображено молодого поета з пером у руці. Романтичний образ доповнює пов'язаний на шиї тонкий шарф, який був невіддільним аксесуаром портретованого у серед. 19 ст. Змодельовані великі складки одягу надають портрету динаміки. Перший варіант погруддя передано 1964 у дар українцям Канади, другий зберігається у НМТШ, третій — у БМШ. Робота «Нескорений» експонувалася

Ф. Коцюбинський, К. Кузнецов. Проект пам'ятника Шевченку. Оргскло. 1963

на худож. виставці до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка*; портрети (1962, 1964) та «Думи молодії...» — на ювілейній худож. виставці у Москві та Києві, присвяченій *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка*.

Серед монументальних творів К. — пам'ятник Шевченку (1964, у співавт. з К. Кузнецовим) у смт. Глибокій Чернів. обл. та проект для Всесоюзного конкурсу пам'ятника Шевченкові в Москві (1963, отримав друге місце). Образ поета є втіленням сили й величі, що підкреслено могутністю постаті та вдало переданим супротивом вітрові. Використання образних метафор є визначальною рисою пластичної мови К. — в цій композиції роль метафори виконує кам'яна стіна у формі бандури, розташована поруч із постаттю поета. Іл. табл. XIV.

Тв.: Флоріан Коцюбинський. Скульптура: Каталог виставки творів. К., 1989.

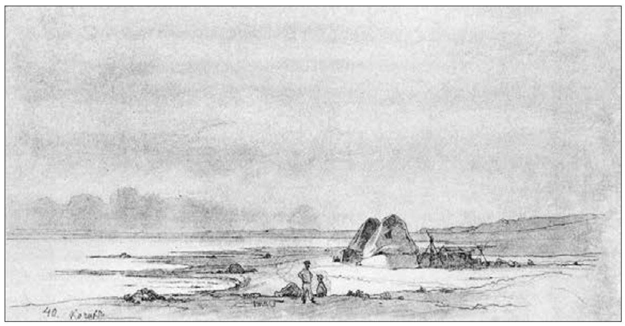
Наталія Білоус, Олена Кашшай

«КОЧА́К» (тонований папір, олівець, 16,6×31,4; 15,7×31,6) — два рисунки Шевченка, виконані в серп. 1851 під час *Каратауської експедиції*. На аркуші першого ліворуч унизу авторський напис олівцем: «*40. Кочакъ*», праворуч угорі чорнилом позначено: «№ 117 — 61». На другому — ліворуч унизу авторський напис олівцем: «*41 — Кочакъ*», праворуч угорі чорнилом позначено: «№ 117 — 62». На звороті посередині аркуша олівцем напис: «Кочакъ-сага на Каспії». Зберігаються у НМТШ (№ г—533, № г—534).

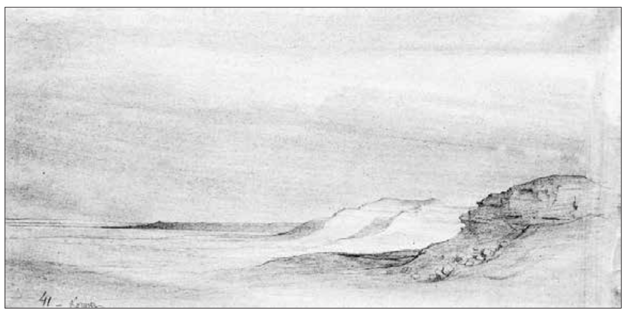
Кочак, або Кочак-Сага — затока Каспійського моря на пн. березі п-ва *Мангишлаку*. За розпорядженням командира *Оренбурзького окремого корпусу* це місце було визначене як база постачання експедиції продовольчих продуктів: «За продовольствием на следующие месяцы ваше благородие будете посылать ежемесячно состоящих при вашем отряде верблюдов от места разработки каменного угля к заливу Кочак, куда оно будет доставляться на почтовых судах или на пароходе “Кама” и сгружаться на берег на удобном месте, где будет храниться под караулом особенной команды, имеющей быть наряженной из Новопетровского укрепления в составе одного офицера, одного унтер-офицера, 25-ти рядовых пехоты» (*Из предписания* командира отдельного Оренбургского корпуса поручику Антипову от 28-го марта 1851 года за № 309; ЦДІАУ. Ф. 44. 1850 р. Спр. № 30. Арк. 93—94 зв.).

На першому рисунку зображено затоку Кочак, на березі якої розташувався експедиційний табір. На дальньому плані формує лінію горизонту та вибудовує перспективу пасмо гір; ближче, у правій частині композиції, — високі гори, на тлі яких видніють намети подорожніх. У лівій частині їх окреслено вузькою смужкою, що вказує на віддаленість від стоянки порівняно з фігурами людей на першому плані як стафажу. Особливості пейзажу митець відобразив на основі співвідношень тону паперу й ліній різного накреслення, якими модельовано обриси прибережної зони затоки та пологі відроги гір на дальньому плані. Темним тоном передано силуети людей, кам'яних брил і суходіл на першому плані, намети — на другому, легким тоном — важкі хмари, що вкривають гори на обрії.

На другому рисунку Шевченко змалював рельєф гористої місцевості, яка плавно переходить у прибережну рівнину. У правій частині композиції на першому плані зображено невисоку гору з округлою вершиною та різким урвистим схилом, на якому видніють обриси каменів різного розміру та форми.

Т. Шевченко. Кочак.
Тонований папір, олівець. 1851

Т. Шевченко. Кочак.
Тонований папір, олівець. 1851

На другому плані — освітлені яскравим промінням сонця високі з пласкими вершинами гори, рельєф яких прочитується за відтіненими похилими відрогами. Вдалині пасмо гір, намальоване тоном середньої насиченості, плавно переходить у лінію горизонту.

Шевченко в листі до Бр. Залеського від 13 трав. 1857 писав, що надіслав 17 акварелей для «Віленського альбому» з метою їх літографувати (див. *ПЗТ: У 10 т*. Т. 9. № 192—200); 17-й малюнок цієї серії він назвав «Кочак»: «Форму и величину 17 штукам можно дать одну, это не повредит эффекту. Такую, например, как 17 № *Кочак*». Отже, митець виконав іще один малюнок у техніці акварелі під однойменною назвою в період з 1851 до 13 трав. 1857 (*ПЗТ: У 10 т*. Т. 9. № 201). Як зазначив Шевченко у листі, на надісланих ним малюнках зображено краєвиди *Новопетровського укріплення* та Каратау. На звороті цих малюнків, як і на наявних акварелях цієї серії (див. *ПЗТ: У 10 т*. Т. 9. № 3, 7, 9, 12, 58, 59), повинні бути авторські назви та порядкові номери: 4, 5, 7, 8, 10, 12, 13, 15, 16 і 17 — «К.».

Уперше обидва рисунки згадано під назвою «К.» у ст. О. *Русова* «Колекція малюнків Т. Г. Шевченка» (*КС*. 1894. № 2. С. 186), згодом — у *Каталозі Музею Тарновського* (С. 183. № 296 уточнено: «Кочак — залив Каспийского моря»; № 297). Місця зберігання: в А. *Козачковського*, В. *Коховського*, С. *Бразоль*, ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 100, 103.

Літ.: Новицький; *Раєвський С. Є*. Життя і творчість художника Тараса Шевченка. Х., 1939; *Костенко А*., *Умірбаєв Е*. Оживуть степи…: Тарас Шевченко за Каспієм. К., 1977: *Жур 2003*.

Марина Юр

КОЧА́Р Грач'я (справж. — Габрієлян; 20.01/2.02.1910, с. Кумлібуджах, тепер Багревандського р-ну, Вірменія — 2.05.1965, Єреван) — вірм. письменник. У 1929—31 навчався на робітфаку (Єреван). Автор зб. повістей та оповідань «Народження героїв» (1942), «Напередодні» (1943), «Священна обітниця» (1946) та ін.; повісті «Нагапет» (1965); роману «Діти великого дому» (1952—59. Ч. 1—2); публіцистичних і крит. статей.

Виступав з доповідями на шевч. ювілейних вечорах у Вірменії 1961 та 1964. Опубл. ст. про Шевченка «Великий людинолюб» (Вітчизна. 1961. № 3). Наголосив мотив волі у творчості укр. поета, що робить його близьким усім націям, які виборюють свою незалежність.

Тв.: Великий людинолюб // *Вінок* великому Кобзареві. [Зб.]. К., 1961.

Алла Калинчук

КОЧЕ́ВСЬКИЙ Віктор Васильович (15.11.1923, с. Різуненкове Валківського р-ну Харків. обл. — 28.04.2005, Київ) — укр. поет, перекладач і літературознавець. Закінчив 1956 Київ. ун-т. Був кореспондентом газ. «Літературна Україна». У 1962—65 — голова правління Харків. організації СПУ, згодом — директор республ. Будинку літераторів, з 1974 — секретар правління Київ. організації СПУ. Автор низки зб. поезії («На крутосхилах літ», 1973, та ін.); ст. про класиків вірм. л-ри, про укр.-вірм. літ. зв'язки, перекл. з вірмен. мови.

Шевченкові присвятив поезії «Туманян читає “Кобзаря”» (1964), «Дитячі сліди» (1964), «Орський карагач» (1964), «Пливуть із Києва до Канева...» (1965), «Від землі дніпровської вологої...» (1972), «Встань, прадіду, на пагорби Дніпра» (1972), «Світанок пісні» (1972), «Я — українець» (1995), «Живи, моя мово!» (1995), у яких через промовисту худож. деталь-символ передав настрій і почуття, навіяні творчістю поета, окремими фактами його біографії. Переклав із вірм. мови зб. поезій Г. *Саряна* «Сівачі світла» (1975), в якій є вірші, присвячені Шевченкові, написав ряд ст. про автора, де спинився на труднощах, які той подолав, передаючи вірм. мовою самобутню образність і ритмомелодійну структуру, інтонаційне багатство поезій Шевченка.

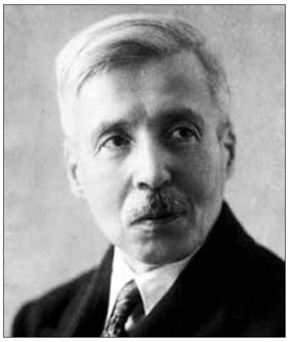
У зб. літ.-крит. нарисів «Глибинний передзвін» (1982) К. писав про творчі впливи Шевченка на вірм. л-ру в контексті вірм.-укр. літ. зв'язків (розд. «Зустрічні струмені зріднення»). Спираючись на нові відомості, уточнив історію появи перших перекл. поезій Шевченка у вірм. пресі. Особливу увагу приділив співзвучності поезії О. Туманяна з поезією Шевченка (розд. у названій зб. та однойменна кн. «Співоче серце Вірменії», 1969); творів Шевченка та І. Іоаннісяна (розд. «Садівничий» у згаданій кн.). Ст. К. «Хачатур Абовян і Україна» (1984) присвячено пошукам спільних джерел творчості письменників-сучасників — Х. Абовяна і Шевченка. У ст. «Три стежки на Тарасову гору» (*В сім'ї* вольній, новій. Шевч. зб. К., 1989. Вип. 5) розглянуто працю Г. *Салахяна* «Стародавня і молода» (Древняя и молодая. М., 1971), в якій вміщено ст. про ідейно-худож. суголосність творів А. *Ісагакяна* і Шевченка. У кн. «Вічний подорожній» (1975), ст. «Мій Ісаакян» (2000), «Аветік Ісаакян і Україна» (2000) К. провів ідейно-естетичні типологічні зіставляння окремих образів, тем, мотивів поезій А. Ісагакяна і Шевченка.

Тв.: Відгомін. К., 1995; Карбівничий: Поезії. К., 1968; Глибинний передзвін: Взаємозв'язки укр. і вірм. літератур: Літ.-крит. нариси. К., 1982.

Олеся Бартко

КОЧЕРГА́ Іван Антонович (24.09/6.10.1881, містечко Носівка, тепер місто Черніг. обл. — 22.12.1952, Київ) —

укр. драматург. Закінчив 1903 юрид. ф-т Київ. ун-ту. Служив ревізором контрольної палати у Чернігові. З 1914 жив і працював у Житомирі. З 1928 — літ. редактор житом. газет, виступав як театр. критик і рецензент. 1933 переїхав до Києва. Автор романтичної драми «Песня в бокале» (1910—11). Першу укр. п'єсу К. — «Фея гіркого мигдалю» (1925) — тогочасний театр оцінив як сміливу спробу відтворення укр. пасторалі. Істор. мелодрама «Алмазне жорно» (1927) звертається до часів Коліївщини — повстання гайдамаків на Правобережжі України у 18 ст. Драм. поема «Свіччине весілля» (1930) — один із найзначніших творів К. Найвище в доробку письменника оцінено драм. поему романтичного плану «Ярослав Мудрий» (1944, 1946).

І. Кочерга

На пропозицію *Харківського українського драматичного театру імені Т. Г. Шевченка* створив п'єсу «Пророк» (1948), присвячену останнім рокам життя Шевченка. На той час на укр. сцені вже виробився певний штамп у розкритті цієї теми — історія трагічного кохання поета, що заважав появі справжньої трагедійності у драм. осмислюванні долі поета. «Життя Шевченка було високою і справжньою трагедією», — писав К. у передм. до драм. поеми. Проте вже не тільки тема, а й її розкриття сприяли появі рис мелодраматизму і руйнували жанрову сталість трагедії — жанру, що скомпрометував себе у л-рі соціалістичного реалізму. Драм. поема К. повертала читача до звичайного загальнолюдського зображення психологічного життя знакової постаті укр. культури і тим самим випередила на кілька десятиліть появу відповідних критико-біогр. розвідок. Тогочасна критика закидала надмір закоханих жінок у сюжеті поеми і ноти приреченості у змальовуванні долі поета, камерність сюжету і другорядність соц. проблематики. Але те, що сучасники драматурга вважали худож. слабкістю п'єси, нині розцінюють як звернення до жанрів масової культури, зокр. мелодрами, що наближає постать Шевченка до сучасного читача. Драм. поема К. має високий потенційний заряд сучасного прочитування. Це, зокр., стосується таких сценічних персонажів, як М. *Чернишевський* та П. Куліш. Якщо першого було введено цілком з ідеологічних міркувань і він виявився ходульним, а його поради Шевченкові — анекдотичними, то образ П. Куліша окреслено поноваторському. Цьому персонажеві належать афоризми, які можуть увійти в історію укр. драми так само, як афоризми з «Ярослава Мудрого»: «Божий дух не в блискавці і громі, / А в тихім сяйві, лагідній росі». Взаємини двох поетів архетипічно зведено до заперечування традиційної пари «Моцарт і Сальєрі». У поемі К. талант схиляється перед генієм. Новим був і мотив загальнонац. визнання Шевченка: не тільки селяни, а й такі хуторяни, як старий М. Максимович, у якого були особисті мотиви проти надмірного захоплювання постаттю поета, позасвідомо визнають його генієм. Соц. схему драматург руйнує, хоча ще дуже обережно. Втім позитивну роль у долі поета і рос. аристократії, зокр. родини Толстих, у п'єсі зображено традиційно.

К. виступав і як критик-шевченкознавець. Він автор вст. ст. до драм. творів поета у рос. 5-томному зібр. творів Шевченка (М., 1949). Драматургія у творчості поета не випадкова, — вважав К., — вона органічно притаманна його генію. Поеми Шевченка потенційно драм., вони вміщують у собі могутню, хоча й приховану драм. енергію, яка владно потребує свого втілення у сценічних образах. Критик намагався дати відповідь на питання, які саме якості роблять їх драм. К. порівнював фінали Шевченкових поем із канонічними прийомами світової трагедії, коли ображені героїні починають промовляти як справжні пророки, з чим пов'язаний характерний для Шевченка мотив відплати. Майже завершеною трагедією вважає критик поему «Гайдамаки», де є єдина, яскраво висловлена і насправді трагічна ідея — право пригнобленого народу на помсту. Сцену вбивства Ґонтою дітей К. називає епізодом, рівних якому небагато у світовій драматургії. На відміну від поем, у власне драматургічних творах Шевченко мусив рахуватися з консерватизмом тогочасного рос. імператор. театру, свідомо обмежував себе, дотримуючись загальноприйнятих театр. рамок. К. вважав фінал «Назара Стодолі» слабкішим за кінцівку «Гайдамаків», але в цілому оцінював п'єсу як сильно і лаконічно побудовану драму. Як романтичну драму розглядав п'єсу «Никита Гайдай», причому вважав, що Шевченко у своїй трагедії не був простим наслідувачем петерб. «романтиків» на кшталт Н. *Кукольника*, а прагнув створити глибоко народну трагедію.

Тв.: Драматург // Красное знамя. 1939. 9 марта; Пророк // Твори: В 3 т. К., 1956. Т. 3; Драматический элемент в творчестве Т. Г. Шевченко // *Шевченко Т.* Собр. соч.: В 5 т. М., 1949. Т. 4.

Літ.: Кузякіна Н. Б. Драматург Іван Кочерга: Життя. П'єси. Вистави. К., 1968; *Голубєва З. С.* Іван Кочерга: Нарис життя і творчості. К., 1981.

Тетяна Свербілова

КОЧУБЕ́Й Василь Леонтійович (1640 — 15/25.07.1708, м. Борщагівка, тепер с. Погребищенського р-ну Вінн. обл.) — укр. держ. діяч кін. 17 — поч. 18 ст.,

реєнт Ген. військ. канцелярії (1681—87), ген. писар (1687—99), ген. суддя (1699—1708) *Гетьманщини*. Власник великих маєтків у Полтав. (зокр., Диканьки, оспіваної М. Гоголем), Черніг., Стародуб. та ін. полках. Належав до промосковськи налаштованої частини козацької старшини. Один із тих, хто підписав донос на І. *Самойловича* й сприяв скиненню того з гетьманства 1687. Батько коханої жінки І. *Мазепи* — Мотрони Кочубей, через яку виник між ними гострий конфлікт. Разом з кол. полтав. полковником І. Іскрою (1696—1703) та ін. особами кілька разів сповіщав *Петра I* про наміри І. Мазепи розірвати злуку Гетьманщини з Росією. К. та Іскра не витримали допитів царських катів, і, звинувачених у політ. наклепі й виданих гетьманові, їх стратили в містечку Борщагівці під *Білою Церквою*; згодом перепоховані на території *Києво-Печерської лаври*. Історики часів Російської імперії та радянської доби нерідко підносили постать К., приписуючи йому високі патріотичні почуття, на противагу «зрадникові» І. Мазепі. Насправді в більшості випадків ним керували особисті інтереси. Образ К. й трагічні події 1708 ідеалізовано зобразив О. Пушкін у поемі «Полтава».

Невідомий автор. Портрет В. Кочубея. Полотно, олія. 19 ст.

Шевченко побіжно згадав імена К. та Іскри у зв'язку з наведеним в «Історії Малої Росії» Д. *Бантиша-Каменського* істор. анекдотом про невитравний укр. гумор їхніх тортурованих спільників — попа та писаря — з приводу москов. батога (повість «Прогулка с удовольствием и не без морали»): «Сообщники Искры и Кочубея, поп N. N. и писарь Подобайло, после доброй пытки кнутом лежали окровавленные на полу под рогожею и рассуждали о том, что не мешало бы позычить у москаля кропила (кнута) для своих непослушных жен. Не правда ли, на своем месте шуточка?» (4, 297). Іронічно-негативно відгукнувся поет про рід Кочубеїв і у вірші «Бували войни й військовії свари». В берез.—трав. 1859 у Петербурзі на замовлення П. *Кочубея* для подарунка В. *Тарновському* (молодшому) Шевченко виконав олійний портрет К. в овалі (див. *Кочубея В. Л. портрет*).

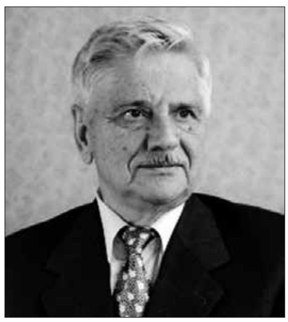
Літ.: Лазаревский А. М. Очерки малороссийских фамилий. Материалы для истории общества в XVII и XVIII ст. // Русский архив. 1876. № 12; *Модзалевский В. Л.* Малороссийский родословник. К., 1910. Т. 2.

Олександр Гуржій

КОЧУБЕ́Й Петро Аркадійович (12/29.04.1825, м. Орел, тепер РФ — 22.12.1892/3.01.1893, с. Згурівка, тепер смт, районний центр Київ. обл.) — рос. учений-хімік, історик техніки. З 1870 очолював Імператорське технічне т-во, почесний член Петерб. академії наук. За М. *Білозерським*, у серед. берез. 1859 К. замовив Шевченкові 4 картини олійними фарбами за 4 тис. крб. сріблом: одну — на сюжет «як русалки місяць ловлять», ін. — про *Сомка-Мушкета*, ще 2 сюжети мемуарист не пам'ятав (*Спогади 1982*, с. 166). Крім того, Шевченко написав портрет В. *Кочубея*, нащадком якого був замовник (Там само. С. 355). Над «Русалками» художник працював довго, не раз переробляючи малюнок (Там само. С. 356), він був підготовчою роботою для розписів стін і плафона в буд. К. Навесні 1860 Шевченко мав намір виконати з цього малюнка гравюру для виставки в петерб. *Академії мистецтв*. 12 квіт. 1860 поет писав М. *Макарову*, щоб той попросив у К. позичити «до осені» малюнок «Русалки»: «Я хочу дещо поправить і выгравировать к выставке» (намір, імовірно, не здійснено). Збереглися сепія «Русалки», а також три етюди окремих постатей русалок (*ПЗТ: У 10 т.* Т. 10. № 37, 107, 108, 109).

Петро Ротач

КОЧУБЕ́Й Юрій Миколайович (9.07.1932, Полтава) — укр. сходознавець, літературознавець і перекладач. Закінчив 1955 Київ. ун-т. З 1957 — на дипломатичній роботі: постійний представник України при ЮНЕСКО (1971—77), заступник міністра закордонних справ Української РСР (1981—87), заступник Ген. директора ЮНЕСКО (1987—92). З 1992 — Повноважний посол України у Франції. Голова Укр. т-ва сходознавців (з 1989). Гол. об'єкт сходознавчих досліджень К. — араб. л-ра, укр.-араб. літ. зв'язки, історія сходознавства в Україні. Автор праць: «Марокко. Сучасне і майбутнє» (1960), «Голос гніву і боротьби. Сучасна арабська поезія» (1971), «Арабоязычная литература Сенегала» (Народы Азии и Африки. 1985. № 2). Як дослідник історії сходознавства в Україні написав розвідки про укр. арабістів — А. *Кримського*, А. Ковалівського, Т. Кезми, про сходознавчі праці І. Франка та ін.

Ю. Кочубей

К. — автор ст. про рецепцію творчості Шевченка в араб. світі, зокр. розвідки про араб. письменника М. *Нуайме*, автора перекл. «Заповіту» (Гордість арабської літератури // Всесвіт. 1978. № 5), енциклопедичної

ст. «Арабський світ і Т. Г. Шевченко» (*ШС*. Т. 1). Художньо-стильові особливості перекл. араб. мовою Шевченкового «Заповіту» проаналізував у ст. «“Заповіт” Т. Шевченка арабською мовою» (*«Хай слово* мовлене інакше…»: Проблеми худож. перекл.: Ст. з теорії, критики та історії худож. перекладу. К., 1982).

Тв.: Зв'язки української літератури з літературами Близького і Середнього Сходу // *Українська* література у загальнослов'янському і світовому літературному контексті: У 5 т. К., 1988. Т. 3; Тарас Шевченко і арабська література // *Т. Г. Шевченко* и мировая культура: Материалы 6-го Международного семинара. СПб., 2007.

Володимир Мовчанюк

КОЧУБЕ́Я ВАСИЛЯ́ ЛЕО́НТІЙОВИЧА ПОРТРЕ́Т (полотно, олія, 92×76,7) Шевченко виконав у берез. — трав. 1859 у Петербурзі. Портрет в овалі, по верхньому краю якого червоною фарбою кирилицею авторський напис: «*Єго царскаго пресветлаго вєличєства войска запорожскаго генеральный судія Василій Кочубєй*»; по нижньому краю тією ж фарбою авторські дата й напис: «*1859. Т. Шевченко*». Зберігається у НМТШ (№ ж—101).

Т. Шевченко. Портрет В. Л. Кочубея. Полотно, олія. 1859

Портрет написано на замовлення князя П. *Кочубея* для подарунка *В. Тарновському* (молодшому) (*КС*. 1893. № 6. С. 534). На картині зображено літнього чоловіка з вусами, з-під темно-зеленого жупана видно вишиту сорочку з відкладним коміром, заколоту брошкою з синім каменем.

Про роботу художника над цим портретом йдеться у спогадах Б. *Суханова-Подколзіна*, який був учнем Шевченка: «Він збирався писати олією портрет відомого мазепинського Кочубея, на замовлення одного з його нащадків. Потрібні були: полотно, різні аксесуари — як-от оксамит, парча, соболине хутро і т. д. Узяв мене Тарас Григорович із собою, і ми до пізнього вечора провештались по місту, розшукуючи всі ці речі, причому, нітрохи не зважаючи на свого “хлопця”-супровідника, він заходив до крамниць, до костюмерів, до знайомих. У зв'язку з тим же Кочубеєм один з уроків минув у тому, що ми, забравшись до якоїсь величезної академічної комори чи на горище, бабралися в цілому хаосі запорошених старих картин, щоб розшукати якісь портрети якихось малоросійських гетьманів (чи гетьмана), потрібні йому для більшої вірогідності Кочубеєвого костюма. Після довгих пошуків, виквацяні як чорти, відкопали якогось старого чубатого добродія та, охрестивши його чомусь «Мазепою», урочисто притягли до студії» (*Спогади 1982*, с. 355). Портрет Кочубея виконано в стилі укр. парсуни.

Про те, що портрет передано замовникові ще до від'їзду митця в Україну 25 трав. 1859, свідчить лист Л. *Тарновської* до В. Тарновського (молодшого) від 24 лип. 1859: «Портрет Кочубея Гетьмана отриманий від Петра Аркадієвича, але треба на нього лак покласти, і тоді тобі відправимо» (*Судак В.* До історії збирання образотворчої Шевченкіани Василем Тарновським // *Скарбниця* української культури: Зб. наук. праць. Чернігів, 2002. Вип. 3).

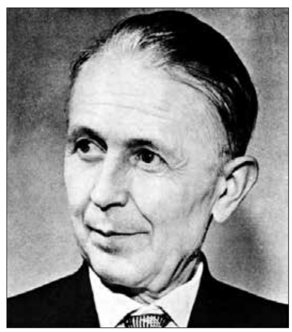
Уперше згадано: *Суханов-Подколзин Б. Г.* Воспоминание о Шевченко его случайного ученика // *КС*. 1985. № 2. Відомий під ін. назвами: «Немолодой украинец», «Пожилой малоросс». Уперше репрод. у вид.: *Новицький,* с. 67. Як «Портрет Кочубея» уперше показано на виставці у Києві 1941 (див. *Експонування творів Шевченка*). Місця зберігання: власність П. Кочубея, В. Тарновського (молодшого), ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ЦМШ, ДМШ (нині НМТШ). Іл. табл. III.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 35; Шевченко — художник: Альб. вибр. тв. К., 1954.

Літ.: Дорошенко Д. Шевченко как живописец и гравер // Искусство в Южной России. 1914. № 1/2; *Ернст Ф.* Шевченко як маляр на тлі його доби. [1932—1933] // Відділ рукописів ІМФЕ. Ф. 13; *ПВТ: [У 16 т.]* Т. 12; *Дорошенко Д.* Т. Г. Шевченко — художник // Україна. 1956. № 5; *Білозерський М. М.* Тарас Григорович Шевченко за спогадами різних осіб (1831—1861 рр.) // *Спогади 1982*.

Надія Наумова

КО́ЧУР Григорій Порфирович (4/17.11.1908, с. Феськівка, тепер Менського р-ну Черніг. обл. — 15.12.1994, Київ) — укр. перекладач, поет, теоретик і історик укр. худож. перекладу. Закінчив 1932 Київ. ІНО, де вчився у М. *Зерова*. Викладав у 1932—41 у Тираспольському і Вінн. пед. ін-тах. Знав багато іноземних мов. 1943 К. репресували, покарання відбував в Інтинському таборі (тоді — Комі АРСР), звільнений 1953. Після повернення в Україну

Г. Кочур

(1962) жив у смт Ірпені (нині місто Київ. обл.). Був ініціатором більшості заходів у галузі укр. худож. перекл., відчутно впливав на зростання профес. рівня

перекладацького мист-ва та розвій перекладознавчої думки в Україні, на літ. шістдесятництво. 1968 К. прийнято до СПУ, 1973 виключено, поновлено 1988. Дійсний член НТШ (з 1993). Лауреат Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (1995, посмертно). Переклав твори з 30 нац. л-р (з 25 мов).

Перекладацьку роботу почав наприкін. 1920-х як один з учасників створюваної М. Зеровим та С. Савченком «Антології французької поезії». 1969 вийшла перша зб. перекл. «Відлуння». Опубл. низку прозових перекл. Перекл. К. опубл. в антології «Антична література» (1938), у підготовлених вид-вом «Дніпро» вибраних поезіях Ю. Тувіма (1963), Д. *Гофштейна* (1965), О. Блока (1980), Янки *Купали* (1982), в антологіях чес. та словац. поезії (обидві — 1964), молодої білор. поезії (1969); вони входили до виданих у серії «Перлини світової лірики» зб. вибраних поезій Я. *Райніса* (1965), М. *Богдановича* (1967), П. Верлена (1968), Ю. Словацького (1969), Ж.-П. *Беранже* (1970), П. Безруча (1970), Ц. Норвіда (1971), Л. *Новомеського* (1982), Ї. Волькера (1986), Дж. Леопарді (1988), до зб. світової поезії кінця 18 — 1-ї пол. 19 ст. «Співець» (1972) та античної поезії «Золоте руно» (1985), друк. у періодиці. Переклав драму «Гамлет, принц данський» В. *Шекспіра* (опубл. 1964, 1969, 1991, 2003). Автор коментарів до «Вибраного» М. Зерова (з В. *Петровим*, 1966) та до двотомника М. Зерова (з Д. *Павличком*, 1990). Співред. з М. *Рильським* антології чес. поезії (1964), з М. Рильським та Л. *Первомайським* — словац. поезії (1964); ред. укр. перекл. поеми *Данте* «Нове життя» (1965). Написав багато широкомасштабних праць з історії та теорії укр. худож. перекл., зокр. про рецепцію творчості В. Шекспіра, Данте в укр. л-рі.

У російськомовній розвідці про Данте в укр. л-рі К. детально характеризує згадки про великого італ. поета в творах та епістолярії Шевченка. У зб. віршів «Інтинський зошит. Вірші 1945—1953 років» (1989) писав про «правду цієї землі прастару, яку почув і втілив Тарас» (поезія «Вони, що захват і розум свій…»). Досліджував англомовну, франц., чес., словац. та польс. шевченкіану. Автор рецензій на вид. франц. шевченкіани (*ЛУ*. 1967. 8 берез.), зокр. на зб. перекл. Е. *Ґільвіка* (Париж, 1964), кн. «Тарас Шевченко. Його життя і творчість» (Париж, 1964), де, зокр., уміщено бібліографію франц. шевченкіани, укладену А. *Жуковським*, на шевченкознавчу ст. М. Шерер (Revue des études slaves. 1965), бібліогр. покажчик М. *Ґреська* «Т. Г. Шевченко французькою мовою» (Л., 1967), на англомовну зб. вибр. поезій Шевченка (Всесвіт. 1961. № 11) у перекл. Дж. *Віра* (Торонто, 1961) з передм. перекладача. У ній К. висловив чимало міркувань щодо Шевченкового естетичного такту, відчуття мови, принципу «найсуворішої ощадності» у висловах та щодо якості перекл. Дж. Віра. Окремо зупинився рецензент на необхідності показати чужому читачеві справжнє ритмічне обличчя нашого поета. На англомовний зб. «Тарас Шевченко — співець народної волі» (Нью-Йорк, 1962) К. відгукнувся рецензією (Всесвіт. 1963. № 5), у якій акцентував вагомість перекл. творів Шевченка різними мовами, зокр. англ. У рец. на монографію М. *Мольнара* «Шевченко у чехів і словаків» (Пряшів, 1961), опубл. у журн. «Всесвіт» (1962. № 7), К. визначав як позитивну рису те, що автор намагався подати історію виникнення перекл. чи крит. праці й не обмежувався лише л-рою, а залучив до свого розгляду і музику, графіку, скульптуру. У розвідці «Шевченко в польських перекладах» (Всесвіт. 1961. № 9) стисло викладено понадстолітню історію польс. шевченкіани, від першого (не збереженого) перекл. поеми «Катерина» А. Сови (Е.-В. *Желіґовського*), датованого 1856. Характеризуючи перекл. та шевченкознавчі ст. й коментарі Л. *Совінського*, В. *Сирокомлі*, П. *Свєнціцького*, С. *Твердохліба*, Б. *Лепкого* та ін., К. стверджував, що за кількістю перекл. з Шевченка й худож. вартістю чималої частини їх польс. л-ра стоїть на одному з перших місць серед л-р світу.

У ст. «Шевченко в моєму житті» (1990) К. розповів, як увійшов «Кобзар» у його життя і яке місце у ньому посів.

Тв.: Відлуння. К., 1969; Інтинський зошит: Вірші 1945—1953 років. К., 1989; Друге відлуння. К., 1991; Третє відлуння. К., 2000; Література та переклад: Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю. К., 2008. Т. 1.

Літ.: Новикова М. Перекладацький світ Григорія Кочура // *Кочур Г.* Друге відлуння, 1991; *Zorivchak R.* Hryhoriy Kochur. Translator and Translation Studies scholar and the literary process in Ukraine // The Ukrainian Quarterly. 1997. Vol. 53. No 1/2; *Зорівчак Р.* Вічне відлуння Майстра // Дзвін. 1998. № 11; *Кочур А.* Вагомий доробок перекладача (Григорія Кочура) // *СіЧ*. 1998. № 8; *Григорій* Кочур. Біобібліогр. покажчик. Л., 1999 (2-ге вид. — 2006. Ч. 1—2); *Дзюба І.* Григорій Кочур. Покликання. Ерудиція. Труд // Кочур Г. Література та переклад. К., 2008. Т. 1; *Зорівчак Р.* У духовно-культурному полі Григорія Кочура — теоретика й історика українського перекладу // *Кочур Г.* Література та переклад. К., 2008. Т. 1.

Роксолана Зорівчак

КО́ЧУР Марія Леонідівна (дівоче — Форманюк; 31.07.1942, м. Тамбов, РФ) — укр. актриса. Заслужений працівник культури України (1994). Закінчила 1963 Київ. театр. ін-т ім. І. К. Карпенка-Карого (курс М. Верхацького). З 1963 — актриса Київ. театру юного глядача (1992—2003 — заступник директора). У кіноопері «Наймичка», створеній за однойменними поемою Шевченка та оперою М. *Вериківського* (1964, Київ. кіностудія ім. О. П. Довженка, реж.-постановники І. *Молостова* та В. *Лапокниш*, оператор

С. *Лисецький*), виконала одну з гол. ролей — Катерини (вокальну партію співала Є. *Чавдар*). У 1965 на сцені Київ. театру юного глядача зіграла роль Катерини у п'єсі М. *Талалаєвського* «На світанку» (про юність Шевченка).

Микола Лабінський

КОЧУ́РА Михайло Никифорович (псевд. — Михайло Одинокий та ін.; 6/18.08.1851, м. Ромни, тепер Сум. обл. — не раніше 1932, Полтава) — укр. письменник. У 1860-х навчався у Полтав. і Катеринослав. гімназіях. Належав до підпільного т-ва народницького спрямування «Унія». Невдовзі оселився спочатку на хуторі побл. с. Федунки (Миргородщина), де в нього не раз бували В. *Самійленко*, В. *Винниченко*, згодом — на хуторі побл. с. Абазівки на Полтавщині, де займався літ. діяльністю. На поч. 20 ст. друкувався у рос. і укр. вид. («Неделя», «*Сын отечества*», «Перша ластівка» та ін.). Творча індивідуальність К. значною мірою сформувалася під впливом Шевченка. У 1906—07 видав у Полтаві «Збірник творів» (Т. 1: Народні сльози; Т. 2: Промінь надії на інше життя). У 3-му т. (вип. 1) опубл. драму «Велике жадання» з драм. трилогії «Тридцять років на хуторі». Усі гроші від продажу передав у фонд спорудження пам'ятника Шевченкові в Києві. У 1-му томі вмістив поезію «На спомин Т. Г. Шевченка», у 2-му — «На 46 роковини Т. Г. Шевченка», що згодом не раз передруковувалися в шевч. антологіях, зокр. «На вічну пам'ять Тарасові Шевченкові» (Золочів, 1910) та ін. Останню зб. поезій «Відгуки наболілого серця: 1908—1911 рр.» опубл. у Полтаві 1914 до *100-літнього ювілею від дня народження Шевченка*.

Літ.: Ротач П. П. Полтавська шевченкіана: Спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії: У 2 кн. Кн. 1.

Петро Ротач

КОЧУ́РА Панас Федорович (справж. — Кочур; 5/18.07.1905, м. Кролевець, тепер Сум. обл. — 5.11.1976, Київ) — укр. письменник. Внаслідок аварії з 1929 був прикутий до ліжка. Автор повістей і романів: «Родина Сокорин» (1945), «Світлий ранок» (1954), «Коли ми дорослі» (1966), «Сичі на дзвіниці» (1974), «Блакитна мрія» (1987) та ін. Вплив Шевченка істотно позначився на творчій манері К. Шевченкові присвятив оповідання «Остання подорож» — про поїздку поета в Україну і відвідання Сумщини влітку 1859.

Петро Ротач

КОШЕЛЬО́В Олександр Іванович (9/21.05.1806, Москва — 12/24.11.1883, там само) — рос. публіцист і видавець. Навчався у Москов. ун-ті (1821—24). У 1840-х зблизився з О. *Хом'яковим*, увійшов до гуртка рос. слов'янофілів. Один з ред.-видавців журн. «*Русская беседа*» (1856—60), «Сельское благоустройство» (1858—59). Брав участь у підготовці реформи 1861.

Шевченко познайомився з К. і його дружиною Ольгою Федорівною на обіді, який 25 берез. 1858 у Москві дав М. Максимович на честь повернення Шевченка із заслання. Того ж дня разом з І. *Аксаковим* та К. *Аксаковим* о 9 год. вечора відвідали К., де поет познайомився з Хом'яковим і декабристом С. *Волконським*, який щойно повернувся із заслання. Деякий час прихильно ставлячись до «Русской беседы», Шевченко на прохання Максимовича (який брав активну участь у редагуванні журн.) дав для публ. у ньому поезії «Сон —На панщині пшеницю жала» та «Садок вишневий коло хати», надрук. в № 3 за 1859. Згодом Шевченко змінив своє ставлення до журн. й іронічно згадав його в сатиричній поезії «Умре муж велій в власяниці».

Борис Деркач

КО́ШИЦЬ Григорій Іванович (1797—?) — священик с. *Кирилівки* Звенигородського пов. Київ. губ., ієрей (з 1818). Прапрадід О. *Кошиця*. Вінчав 1823 сестру Шевченка Катерину з А. *Красицьким*. У 1827 малий Тарас наймитував у К.: мив посуд, топив печі, був погоничем, возив на продаж фрукти з його саду. Під час другого приїзду в Україну у верес. 1845 Шевченко гостював у К., невдало сватався до його дочки Феодосії.

Літ.: Лебединцев П. Г. Тарас Григорович Шевченко // *Спогади 1982*; *Лебединцев Ф. Г.* Побіжне моє з Т. Г. Шевченком знайомство і мої про нього спогади // Спогади 1982; *Жур 1985*; *Жур 2003*.

Григорій Зленко

КО́ШИЦЬ Олександр Антонович (31.08/12.09.1875, с. Ромашки, тепер Миронівського р-ну Київ. обл. — 21.09 1944, Вінніпеґ, Канада) — укр. хоровий диригент, композитор, муз. етнограф, педагог і муз.-громадський діяч. 1896 закінчив Київ. семінарію, 1901 — Київ. духовну академію, 1910 — Муз.-драм. школу ім. М. Лисенка (Київ; клас Г. Любомирського з теорії муз. та композиції). У 1898—1901 керував хором Київ. духовної академії. В 1909—18 був диригентом хору Київ. ун-ту, з яким виступав із моножанровими програмами «Колядки й щедрівки» (з 1913), «Канти і псальми» (з 1915), «Веснянки» (з 1916) з елементами обрядової театралізації. У 1912—16 — хормейстер *Садовського М. К. театру*, 1916—17 — хормейстер

О. Кошиць

Київ. оперного театру, 1913—19 — викладач хорових дисциплін Київ. консерваторії. 1919 виїхав з Укр. республ. капелою за кордон. Гастролював у країнах Європи: Австрії, Швеції, Франції (1919), Бельгії, Голландії, Англії (1920), Німеччині, Польщі, Іспанії, Франції (1921); 1922—26 — у США, Бразилії, Канаді, Кубі, Мексиці, Уругваї, Аргентині. 1927 клопотався про повернення в Україну. Згодом виступав з окремими концертами збірних укр. хорів на важливих громадських акціях — З'їзді вчителів, Світовій виставці (1939), Конгресі українців (1940), Шевченкових святах і випусках слухачів Диригентсько-вчительських курсів у Канаді, де викладав.

Композиторська творчість К. розгорталася переважно у сфері аранжування народних пісень різних жанрів та в літургічній композиції. Саме до аранжувань фольклор. пісень належать його хорові обробки пісень Шевч. краю. Ще в юнацькі роки (1893—96) К. виступив з ідеєю запису пісень з батьківщини Шевченка — сіл *Кирилівки* і *Тарасівки* на Звенигородщині, вважаючи їх раритетними зразками укр. фольклор. мислення й винятково важливим матеріалом для дослідження поетичного стилю Шевченка. Ці записи схвалив М. *Лисенко*, опрацювавши кілька з них для хору («Ох і закладався сизокрилий орел», «Червона калина та у лузі стояла», «Ой ковалю, ковалю», «Ой тихая вуличенька, тиха», «Посію я конопельки», «Ой у полі озеречко» та ін.). Згодом ці композиції посядуть значне місце в репертуарі хору під керівництвом М. Лисенка, з яким К. мав змогу співпрацювати. Хоча основний масив було втрачено, чимало цих записів нині зберігається в ІМФЕ. Важливою їхньою прикметою є фіксація орфоепічних особливостей вимови шевч. регіону та багатоголосного розспіву. Їх представлено у «Другій збірці Тарасівських пісень» (К., 1902): чумацькі («Та болять ручки, та болять ніжки», «Ой з-за гори, з-за крутої»), рекрутська («Сюди гори, туди гори»), істор.-побутові («Ой сяду я край віконця», «Ой потеряв соловейко голос»), істор. («У неділю рано-пораненьку»), ліричні («Ой у лузі, в лузі», «Сокіл, мати, високо літає»), побутова («Ой бочечка, бочечка дубовая»), жартівлива («Ой поїхав Саврадим»). Більшість їх завдяки увазі К. до автентичного виконавського стилю зберігає манеру виконання заспівувачів і гуртового співу. Окрім пісень Звенигородщини, К. аранжував і виконував зі своїми хорами ін. улюблені Шевченкові пісні, зокр. істор. «Уже літ як двісті», «Максим козак Залізняк», думу «Чайка», а також твори М. Лисенка на тексти поета та ін.

У «Спогадах» К. у розд. «Про Шевченка» оприлюднено матеріали про родину поета. Згадки про Тарасівку, де була парафія батька К. і де свого часу Шевченко наймитував у прапрадіда К. — священика Г. *Кошиця*, дають яскраве уявлення про побут і звичаї Звенигородщини. Тут є важливі фактичні деталі, свідчення сучасників поета про його дитяче оточення тощо.

До шевч. сторінок творчості К. належить постановка опери «Катерина» М. *Аркаса* (1907—17) та «Пан сотник» Г. *Козаченка* (1911—14); обидві — Театр М. К. Садовського; остання також 1916 в оперному театрі в Києві (див. *Національна опера України імені Т. Г. Шевченка*).

Утворений в Канаді Хор ім. О. Кошиця (організований 1946 у Вінніпезі) у своєму репертуарі мав шевч. твори. Деякі з них виконувано, зокр., на вшановуванні *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* у Вінніпезі (1961) та на щорічних відзначаннях роковин поета.

Тв.: Про Шевченка // Музика. 1989. № 1; Спогади. К., 1995; Листи до друга 1904—1931. К., 1998; З піснею через світ. К., 2008.

Літ.: *Відгуки* минулого: О. Кошиць в листах до П. Маценка. Вінніпеґ, 1954; *Лисько З.* Олександер Кошиць // *Кошиць О.* Релігійні твори. Нью-Йорк, 1970; *Про українську* пісню і музику. Нью-Йорк, 1970; *Пархоменко Л.* Хорові обробки народних пісень // *Історія* української музики. К., 1990. Т. 3; *Нудьга Г.* Українська дума і пісня в світі. Л., 1997; *Калуцька Н.* «Тарасівські пісні» в етнологічній та мистецькій діяльності Олександра Кошиця // *НТЕ*. 2001. № 3; *Головащенко М.* Феномен Олександра Кошиця. К., 2007; *Калуцька Н.*, *Пархоменко Л.* Олександр Кошиць. Мистецька діяльність в контексті музики XX ст. К., 2012.

Лю Пархоменко

КО́ШИЦЬ Феодосія Григорівна (1827—84) — дочка священика с. *Кирилівки* Г. *Кошиця*, знайома Шевченка. Поет зустрічався з К. під час відвідин рідного краю у верес. 1845, мав намір одружитися з нею. За спогадами жителів Кирилівки, дівчина була згодна взяти шлюб із поетом, проте батьки категорично відмовилися віддати її за їхнього кол. наймита. К. залишилася самотньою до кінця життя і померла в лікарні.

Літ.: Кониський; *Жур 1985*.

Григорій Зленко

КОШМІ́ДЕР (Koschmieder) **Ервін** (31.08.1896, м. Ліґніц, Німеччина; тепер Леґніца, Нижньосілез. воєводство, Польща — 14.12.1977, м. Еберсберґ, Німеччина) — нім. мовознавець, полоніст, русист, болгарист, україніст і педагог. Член Баварської академії наук (1942), дійсний член НТШ (1947), чл.-кор. Австр. академії наук (1970). У 1919—22 вивчав класичну філологію, славістику та санскрит у Вроцлав. ун-ті. 1922 захистив дисертацію «Про рукописний церковнослов'янський євхологій з Бреславської міської бібліотеки», 1926 — дисертацію «Дослідження слов'янського вербального аспекту». Працював бібліотекарем у держ. та університет. б-ках у Вроцлаві.

У 1931—38 — проф. ун-ту ім. Стефана Баторія у м. *Вільні*. В 1939—64 — проф. Мюнхен. ун-ту, де в Ін-ті слов'ян. філології (засн. 1911) продовжив традиції нім. мовознавця Е. Бернекера (1874—1937). Автор праць із теорії мови, старослов'ян. мови, слов'ян. акцентології, історії польс. мови, історії церк. співу сх. слов'ян, зокр. українців. К. підтримував зв'язки з укр. вченими — Д. *Дорошенком*, З. *Кузелею*, І. Мірчуком, О. *Горбачем*, Б. Микитюком, Ю. *Бойком-Блохиним*; мав особисту зустріч 18 квіт. 1956 з М. *Рильським* на Міжнародному форумі Польс. академії наук, присвяченому 100-річчю від дня смерті А. *Міцкевича*. К. виявив зацікавленість життям і творчістю Шевченка, активно сприяв підготовці й публ. своєрідної літ.-мист. енциклопедії про укр. поета і художника, був співупоряд. вид. «Taras Ševčenko: Sein Leben und sein Werk. Unter der Redaktion von Jurij Bojko, Erwin Koschmieder» (Тарас Шевченко: життя та творчість. За редакцією Юрія Бойка, Ервіна Кошмідера. Вісбаден, 1965), до якого написав передмову. У ній К. зазначав, що в Німеччині серед причин недостатнього знайомства з творчістю укр. поета була не тільки проблема перекл. (з одного боку, перекл. переважно були неадекватні, а з другого — мало доступні нім. читачеві), а й те, що нім. славісти неохоче займалися проблемами укр. філології або підходили до неї з позицій тих русистів, які розглядали укр. мову як діалект рос. Унікальність Шевченка К. вбачав у тому, що його поетичні твори глибоко виражають дух укр. народу і, отже, відкривають можливість пізнання України, а також і в тому, що вони виражають ідею любові, власне християнської любові, — те, що у нашому столітті таке важливе всім народам і німцям також. «Шевченко не тільки цікавий феномен для істориків літератури. Він виходить за межі літератури у властивому їй смислі — і межі національного. Те, що він пропонує, коротко можна висловити формулою: *Люби ближнього як самого себе* (підкреслення автора передм. — *Ред*.). І ця любов має бути в основі не тільки стосунків між людьми, а й стосунків між націями і між державами» (С. XII—XIII).

Тв.: Die slawische Abteilung der Staats- und Universitätsbibliothek Breslau. Leipzig, 1930; Nauka o aspektach czasownika polskiego. Wilno, 1934; Zur Bestimmung der Funktionen grammatischer Kategorien. München, 1945; Die ältesten Novgoroder Hirmologienfragmente. München, 1952—58. T. 1—3; Die poetischen Grundlagen der Syntax. München, 1952; Die palatalitätskorrelation im Slawischen. Heidelberg, 1958; Die altrussischen Kirchengesänge als sprachwissenschaftliches Material // Зб. на пошану З. Кузелі. Париж; Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто; Сідней, 1962; Beiträge zur allgemeinen Syntax. Heidelberg, 1965; Taras Ševčenko: Sein Leben und sein Werk / Taras Ševčenko. Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften. Unter d. Red. von Jurij Bojko, Erwin Koschmieder. Wiesbaden, 1965; Denken, Sprechen, Schreiben. München, 1975; Phonationslehre des Polnischen. München, 1977; Bibliographie zur slavischen [slawischen] Sprachwissenschaft. Frankfurt am Main, 1977; Gesammelte Abhandlungen zur Phonetik, Phonologie und Morphologie der slawischen Sprachen. Neuried, 1979.

Літ.: Festschrift für Erwin Koschmieder / Hrsg.: W. Lettenbauer, A. Schmaus, F. Valjavec. München, 1958; Aus der Geisteswelt der Slawen: Dankesgabe an Erwin Koschmieder / Red.: Alois Schmaus, Ilse Kunert. München, 1967; Helmut Schaller. Koschmieder, Erwin // Neue Deutsche Biographie. Band 12. Berlin, 1980; Mykoła Zymomrya, Wiktor Usik, Iwan Zymomrya. Wymiary zmagań duchowych. Koszalin, 2006.

Микола Зимомря

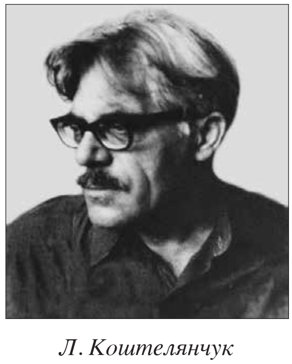
КОШОВА́ Людмила Василівна (1898 — не раніше січ. 1963) — укр. літературознавець, критик і педагог. Вступила 1921 у Київ. ІНО. Викладала укр. л-ру в одній із київ. шкіл. Авторка дослідження «Шевченко та "История Русов"» у зб. «Шевченко» (Х., 1928. Річник 1-й). Спробувала узагальнити відомості про вплив «*Історії Русів*» на світогляд і творчість Шевченка, скрупульозно зіставила літопис із творами поета, виявивши суттєві розходження між ними, зокр. щодо оцінювання постаті Б. *Хмельницького* і П. *Дорошенка*. Підготувала до друку окреме вид. спогадів кол. ротного командира Шевченка Є. *Косарева* в записах М. *Новицького* (вперше: *КС*. 1889. № 3) у «Серії мемуарів про Шевченка» (видавала 1930—31 Київ. філія ІТШ) з передм. (На Сирдар'ї у ротного командира: (Спогади Косарева про Шевченка). Х.; К., 1931). Крит. оцінюючи ці спогади, К. вважала, що свідчення Є. Косарева відображають насамперед зовнішній бік подій, побутові подробиці важливих епізодів із життя поета в *Новопетровському укріпленні*.

Тв.: Шевченко та «История Русов». Х., 1928.

Літ.: *Багрій А.* Нова шевченківська збірка // Червоний шлях. 1928. № 9/10. — Рец. на кн.: Шевченко. Х., 1928. Річник 1-й; *Гаєвський С.* [Рец.] // Україна. 1930. № 3/4. — Рец. на кн.: Шевченко. Х., 1928. Річник 1-й.

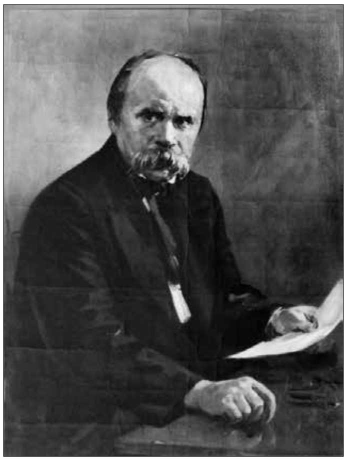
Валентина Іскорко-Гнатенко

КОШТЕЛЯНЧУ́К Леонтій Пилипович (1/14.04.1914, Житомир — 2.09.1984, Київ) — укр. живописець і педагог. Закінчив 1946 КХІ (викладачі Ф. *Кричевський* та О. *Шовкуненко*), з того ж року його викладач, згодом — доцент. Працював у станковому живописі, жанрах портрета, пейзажу, тематичної картини. Серед основних робіт: «На зборах» (1954), «Портрет М. Й. Осипова» (поч. 1960-х, НМТШ), «Артистка Лариса Руденко» (1961), «Спогади» (1968), «Пейзаж» (1973).

Л. Коштелянчук

Автор полотен на шевч. тематику: «Бійці читають

Л. Коштелянчук. Плакат з портретом Шевченка. 1958

"Кобзаря"» (1945, БМШ), «Портрет Т. Г. Шевченка» (1958, 1959, НМТШ; останній експонувався на худож. виставці до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка,* Київ, 1961), «Брати» (1964, Донец. худож. музей; експонувалося на худож. виставці, присвяченій *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка*. Київ, 1964), яким притаманне реалістичне потрактування образів. Портрет поета, написаний 1958, того ж року репродуковано у плакаті.

Тв.: Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. К., 1964.

Олена Кашшай

КРАВЕ́ЦЬ Ярема Іванович (3.12.1943, Львів) — укр. філолог-романіст, літературознавець і перекладач. Закінчив 1966 ф-т іноземних мов Львів. ун-ту. Канд. філол. наук (1992). Дійсний член НТШ (2002). З 1984 — викладач, 1989—93 — зав. кафедри іноземних мов Львів. торговельно-економ. ін-ту (тепер — Львів. комерційна академія); з 1993 викладає на кафедрі франц. філології Львів. нац. ун-ту, з 1996 — зав. кафедри світової л-ри в цьому ун-ті. Перекладає твори франц. та франкомовних бельг. письменників: *Вольтера*, Г. Флобера, Гі де Мопассана, Е. Вергарна, Р. Роллана, Фр. Моріака, Е. Базена та ін. Автор перших перекл. укр. мовою українознавчих праць «Опис України» Г.-Л. де Боплана, «Богдан Хмельницький» і «Українські козаки та їхні останні гетьмани» П. Меріме, ст. Е.-А. *Дюрана* «Національний поет України Шевченко» (і передм. до неї). Наук. зацікавлення К. пов'язані з дослідженнями укр.-франкомовних літ. взаємин, історії франкомовних л-р, проблем худож. перекл., а також укр.-лужицьких та франко-лужицьких літ. контактів. Автор ст. (укр., франц., англ. та грец. мовами) про сприйняття укр. л-ри, зокр. творів Шевченка, М. *Шашкевича*, П. Куліша, І. Франка у франкомовному світі. З кінця 1980-х працює як дослідник рецепції творчості Шевченка у зарубіжних л-рах — франц., бельг., іспан., латиноамер. К. — постійний учасник всеукр. шевч. конф. Автор кількох десятків ст. для *ШЕ*. Франкомовну шевченкіану ґрунтовно розглянув у ст. «Шевченко і романські літератури» (1988 [англ. мовою]), «Декілька штрихів до франкомовної шевченкіани» (*Тарас* Шевченко і сучасність. Зб. матеріалів і тез Міжнар. наук.-теоретичної конф. Рівне. 1996), «Шевченко у франкомовних виданнях» (*Українська* філологія: школи, постаті, проблеми (Зб. наук. праць Міжнар. конф., присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри укр. словесності у Львів. ун-ті. Л., 1999. Ч. І), «Творчість Тараса Шевченка у франкомовних енциклопедичних виданнях останніх десятиліть XX ст.» (Іноземна філологія. 2001. Вип. 112). Шевченкознавчі аспекти є пріоритетними у працях К., присвячених дослідженню бельг.-укр. літ. зв'язків, починаючи зі ст. «Українсько-бельгійські літературні взаємини» (Українська література в загальнослов'янському і світовому контексті: В 5 т. К., 1988. Т. 3). Дві ґрунтовні наук. розвідки присвятив бельг. вченому і перекладачеві Е. *Енсові*: «Ежен Енс — бельгійський перекладач "Катерини" Т. Шевченка (невідомі сторінки біографії вченого)» (Т. Шевченко і українська національна культура: Матеріали наук. симп. Л., 1990), «Українські зацікавлення бельгійського професора Е. Енса» (*НШК 30*). Важливою є розвідка К. про бельг. поета Ж. *Кобса* (1999), у якій простежено джерела шевч. мотивів у його двотомнику сонетів «Кобзар вигнання» («Le Kobzar de l'exil», 1973—74). Бельг. шевченкіану висвітлював і в оглядових ст. — «Шевченко в Бельгії», надрук. в англомовному журн. «Ukraine» (1991. № 3), «Бельгійська література і Тарас Шевченко» (2000). Ще один аспект шевченкознавчих студій К. — дослідження латиноамер. рецепції Шевченка (*НШК 38*). Наук. та перекладацька діяльність К. засвідчена його членством у міжнародних асоціаціях: Асоціації франкомовних студій Центр. та Сх. Європи, Світової асоціації квебекських студій. Учасник світового (Тулуза, 1996) та Європ. (Відень, 1995; Лейпциґ, 1998) конгресів франкомовних культур та ін.

Я. Кравець

Тв.: Shevchenko and Romance Literatures // *Shevchenko* and the world. K., 1988; Із закордонної шевченкіани 30-х рр. XX ст.: замовчуваної (Італія, Бразилія) та незнаної (Бельгія) // *НШК 31*; Бельгійська література і Тарас Шевченко (до 185-річчя від дня народження Кобзаря) // Вісник Львів. ун-ту. Серія Іноземні мови. Вип. 8. Л., 2000; «Мій голос — запізніле відлуння Шевченкового заповіту» (про деякі мотиви творчості бельгійського священика-поета Жана Кобса // *НШК 33*; Тарас Шевченко і латиноамериканські іспаномовні літератури // *НШК 38*.

Володимир Мовчанюк

КРА́ВЦІВ Богдан Миколайович (5.05.1904, с. Лоп'янка, тепер Рожнятівського р-ну Івано-Франк. обл. — 21.11.1975, м. Рутерфорд, штат Нью-

Джерсі, США) — укр. поет, журналіст і громадсько-політ. діяч. Навчався в Укр. таємному ун-ті (1923—25, Львів), 1925—28 — на філос. ф-ті Львів. ун-ту. Зі студент. літ — активний член ОУН, польс. влада не раз заарештовувала його за політ. діяльність (протягом 1930—33 відбував ув'язнення). В 1930-х був ред. або членом редколегії різних видань: «Вісті», «Голос нації», «Голос», «Дажбог», «Обрії». 1939 емігрував до Німеччини, де редагував газ. «Голос» (1940—45) та ін. часописи. 1949 переїхав у США, працював у ред. газ. «Америка» (1950—53), «Свобода» (1955—70), редагував журн. «Молоде життя» (1954—59). Гол. ред. журн. «Сучасність» (1970—75), член редколегії «Енциклопедії українознавства». Дійсний член НТШ, УВАН. Автор зб. поезій «Сонети і строфи» (1933), «Остання осінь» (1940), «Кораблі» (1948), «Глосарій» (1974) та ін., літ.-публіцистичної праці «На багряному коні революції» (1960) та ін. Упоряд. антології укр. поезії «Шістдесят поетів шістдесятих років» (1966).

Б. Кравців

За ред. К. та з його статтями опубл. 4, 11—13 т. 2-го вид. Повного вид. тв. Шевченка (Чикаго, 1959—63; 1-ше вид. — *ПВТ: [У 16 т.]*). У супровідній ст. до 4-го т. «Нові текстологічні досліди і текст Шевченкових поезій 1857—1861» (1962) пояснив, чому за основу тому взято корпус 1-го вид. 2-го т. (1939) *ПЗТ: У 10 т.*, обґрунтувавши водночас ряд правописних та ін. змін у текстах. В опубл. у цьому ж томі ст. «“Коли ми діждемося Вашингтона”… До генези Шевченкового “Нового і праведного закону”» спробував з'ясувати джерела ознайомлення Шевченка з постаттю Дж. *Вашинґтона*. Розвідка «Мистецька спадщина Т. Шевченка і її вивчення» в 11-му т. (1963) містить стислий огляд історії досліджування Шевченкових мист. творів. Вст. та кілька довідкових ст. К. надрук. і в 12-му т., що складається з перекл. творів Шевченка іноземними мовами (англ., білор., болг., груз., іспан., лит., португал., тур. та ін.). На основі 12-го т. за ред. К. було підготовлено й антологію «Шевченкове слово і слава» (Чикаґо, 1964). Принципи та міркування, якими дослідник керувався, укладаючи том «Шевченко і його творчість» (1963. Т. 13), він виклав у однойменному вст. слові, коротко схарактеризувавши вміщені ст. про Шевченка авторства П. Куліша, І. Франка, М. *Грушевського*, В. *Щурата*, С. *Балея*, С. *Єфремова*, М. *Новицького*, Б. *Навроцького*, Ф. *Колесси*, М. *Рильського* та ін.

На шевч. конференції у Нью-Йорку 10 берез. 1957 виголосив публіцистичну доповідь «І слово пламенем взялось…» (Свобода. 1957. 22 берез.). У кількох ст. виступив як кваліфікований критик здійснюваного в підрадянській Україні цензурування поезії Шевченка, фальшування її змісту тенденційними коментарями. Так, у ст. «Небезпечний “Кобзар”» (Наш Шевченко. Джерсі-Сіті, 1961; також окремий відбиток) він навів приклади разючих розбіжностей між текстами академ. та масових вид. творів поета. К. продемонстрував, як здійснювалася цілеспрямована робота з послаблення справжнього змісту «Кобзаря», коли зі зб. Шевченкових творів тривалий час системно вилучали поезії історіософ. спрямування, зокр. з негативною оцінкою особи Б. *Хмельницького*: «Розрита могила», «Чигрине, Чигрине», «Великий льох», «За що ми любимо Богдана?», «Якби-то ти, Богдане п'яний» та ін. Повернувши ці твори у вид. після 1955, їхній зміст спотворювали штучними примітками. Аналогічну проблематику щодо двох вид. 1961 розглянуто в публ. «“Кобзар” під цензурою: (Нові радянські видання Шевченкових творів)» (Сучасність. 1961. № 11). У ст. «Шевченкознавство в соцреалістичній дійсності» (Сучасність. 1961. № 3) звернув увагу на відсутність наук.-крит. та бібліогр. огляду розвитку науки про Шевченка. Гострій і обґрунтованій критиці К. згодом піддав шевченкознавчу бібліографію в Союзі РСР у ст. «Остракізм у шевченкознавчій бібліографії» (Сучасність. 1964. № 3), зосередившись, зокр., на двотомному вид. «Т. Г. Шевченко: Бібліографія літератури про життя і творчість. 1839—1959» (1963). Як наголосив К., до згаданого покажчика, що претендував на повноту, насправді не включено десятки основоположних видань, проскрибовано ряд імен видатних шевченкознавців, реєстр яких разом із назвами їхніх праць навів дослідник. К. докладно проаналізував наук. доробок М. Новицького та оповів історію переслідувань ученого, традиційну в умовах радянської дійсності, у ст.-некролозі «Доля українського шевченкознавця в УРСР: (Пам'яті Михайла Михайловича Новицького)» (Сучасність. 1964. № 6). К. регулярно відгукувався на появу творів Шевченка та праць про нього в Союзі РСР, послідовно відстоюючи наук. підхід у вивченні спадщини Шевченка і його біографії.

Тв.: Зібрані твори. Нью-Йорк, 1978. Т. 1; Нью-Йорк, 1980. Т. 2; К., 1994. Т. 3.

Олександр Боронь

КРАВЦО́В Микола Іванович (11/24.06.1906, слобода Орєхово, тепер Серафимовицького р-ну Волгоград. обл., РФ — 9.09.1980, Москва) — рос. славіст. Навчався на словесному відділенні Москов. ін-ту слова (1923—25) та істор.-етнологічному ф-ті

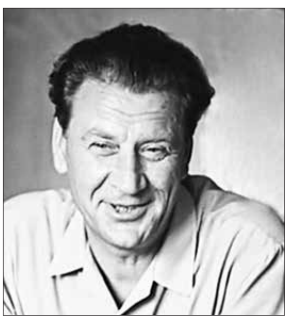
Москов. ун-ту (1926—29). Д-р філол. наук (1947). Репресований (1934—39). З 1947 — співробітник Ін-ту слов'янознавства і балканістики АН Союзу РСР, 1962—78 очолював кафедру фольклору Москов. ун-ту. Автор істор.-філол. досліджень «Сербський епос» (1933), «Поль Скаррон. Комічний роман» (1934), «Романтизм у слов'янських літературах і фольклор» (1970), «Проблеми слов'янського фольклору», «Російська проза другої половини XIX ст. і народна творчість» (обидва — 1972), «Проблеми порівняльного вивчення слов'янських літератур» (1973) та ін.

Досліджував зв'язки творчості Шевченка з л-рами ін. слов'ян. народів. Написав ст. «Шевченко в літературі й критиці Югославії. (Друга половина XIX — початок XX ст.)» (зб. «Тарас Шевченко». М., 1962; укр. мовою: *РЛ*. 1962. № 4), в якій говорив про поширення творів Шевченка в Сербії, Хорватії та Словенії через перекл. і відгуки про укр. поета від 1860-х до 1960-х. К. згадав про знайдений у Шевченка під час його арешту 1847 начерк передм. до нездійсненого вид. «Кобзаря», який є свідченням, що поет був обізнаний зі зб. серб. народних пісень В. *Караджича*, а також поезію Шевченка «Подражаніє сербському». Автор доповіді «Творчість Шевченка та закономірності розвитку слов'янських літератур» (*НШК 11*). Зіставляючи творчість визначних слов'ян. поетів 19 ст. — Шевченка, М. *Некрасова*, Х. *Ботева*, Дж. Якшича, Я. *Неруди*, стверджував: у всіх авторів широко виявлено однотипні явища — їхні герої борються за народну волю, за справедливість. А «поруч з образом борця за народ стоїть образ поета-громадянина, співця народу» (*НШК 11*, с. 23). К. не раз згадував Шевченка і в ст. «Російсько-українські зв'язки» (Институт славяноведения: Краткие сообщения. М., 1955. Вып. 16).

Літ.: Гуць М. Тарас Шевченко в науковому світі Миколи Кравцова (У вінок усенародної шани й любові українському поетові, художнику, мислителю) // Слов'янські обрії: Зб. наук. праць. К., 2012. Вип. 4.

Михайло Гуць

КРАВЦÓВ Тарас Сергійович (22.10.1922, Харків) — укр. музикознавець, педагог, композитор і муз.-громадський діяч. Заслужений діяч мист-в України (2003). Закінчив істор.-теоретичний ф-т Харків. консерваторії (1952). У 1952—65 — її викладач, 1970—86 — зав. кафедри теорії муз. і композиції, проф. (1992).

Т. Кравцов

Серед творів — кантата-дума «На могилі Шевченка» (на слова В. *Сосюри*) для соліста (баритон), мішаного хору і симфонічного оркестру (1962, 1991 — 3-тя ред.); на вірші Шевченка — «І небо невмите» для мішаного хору a cappella (1965), «Думи мої» для баса з оркестром народних інструментів (варіант для голосу з фортепіано), «У перетику ходила по горіхи» для голосу з оркестром народних інструментів.

Літ.: Бабій (Очеретовська) Н. Тарас Сергійович Кравцов. Х., 2002.

Ірина Сікорська

КРÁВЧЕНКО Віталій Семенович (5.02.1924, с. Свердликове, тепер Новоархангельського р-ну Кіровогр. обл.) — укр. живописець і графік. Заслужений діяч мист-в України (1995). Закінчив 1950 Харків. худож. ін-т (викладачі С. *Беседін*, М. *Дерегус*, О. Кокель, Ю. *Світличний*). Живе у Києві. Працював у книжковій графіці та станковому живописі. Автор творів: «Форсування річки Міус» (1950), «Багряні ночі» (1965—67), «Я напишу про вас, друзі» (диптих, 1990); портретів «Григорій Сковорода» (1967), «Гетьман Богдан Хмельницький» (1991), «Петро Дорошенко» (1992; усі — олія); пейзажів, книжкових ілюстрацій.

В. Кравченко. «Дитинство. Поводирем у кобзаря». Ілюстрація до повісті Шевченка «Музикант». Папір, кольорова ліногравюра. 1962

Проілюстрував два вид. книжки Л. *Смілянського* «Поетова молодість» (К., 1960, 1963). До *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* написав композицію «Ой не п'ються пива-меди» (картон, гуаш, 1961). 1962 в техніці ліногравюри виконав оформлення й ілюстрації до повісті Шевченка «Музикант» (К., 1962). Аркуші «Дитинство. Поводирем у кобзаря», «Тарас Федорович, Ліза та Арновський», «Після концерту», «Шевченко аплодує музиканту» експонувалися на худож. виставці, присвяченій *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка*. Ін. твори на шевч. тематику: «Скрипаль» (2 варіанти), «Повернення скрипаля з Петербурга на Україну» (2 варіанти), «Концерт кріпосного музиканта», «Т. Г. Шевченко та кріпосний музикант», «Шлях до Дігтярів», «Поміщиця оглядає маленького кріпака», «Тарас мандрує з кобзарем», «Обід у пана Арновського» (зберігаються у НМТШ). В експресивних, виконаних у ліричному ключі ліногравюрах прочитуються алюзії на біографію самого Шевченка. Особливий елегійний лад

В. Кравченко. «Шевченко аплодує музиканту». Ілюстрація до повісті Шевченка «Музыкант». Папір, кольорова ліногравюра. 1962

ілюстрацій досягнуто завдяки використанню виразних контурних ліній, що чітко окреслюють об'єми та задають композиції плавний ритм, якому підпорядковуються всі елементи. 1964, до 150-літнього ювілею від дня народження Шевченка, К. вигравірував аркуші «Портрет Шевченка», «Шевченко і Брюллов у Академічній майстерні», а також написав живописне полотно «Кругом неправда і неволя» (олія).

Тв.: Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961; Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. К., 1964; Державний музей Т. Г. Шевченка: Каталог фондів. К., 1967. Вип. 1.

Леся Генералюк

КРА́ВЧЕНКО Євген Сергійович (12/25.12.1907, с. Володимирівка, тепер Доманівського р-ну Микол. обл. — 28.06.1975, Київ) — укр. гуморист, прозаїк і драматург. Закінчив 1933 Одес. ін-т соц. виховання. У 1933—38 — учитель, директор, інспектор шкіл на Одещині. З 1938 — викладач Одес. пед. ін-ту. У 1945—52 працював у ред. республ. газет, 1952 — в секретаріаті СПУ, 1958—60 — гол. ред. газ. «Радянська культура». Написав понад 40 кн. гуморесок, прози, драматургії.

Автор циклу оповідань «Слово Тараса», в якому осмислював значення «Кобзаря» як священної книги українців (оповідання «Ідуть дівчата в поле жати», «Слово Тараса», «Ой люлі, люлі» та ін.); згадано Шевченка і в повісті «На світанні» (1967). У ст. «Театр Кобзаря» (Известия. 1964. 29 февр.) проаналізовано особливості драматургічного стилю Шевченка. Опубл. ст. «Його твори кликали до боротьби. Популяризація і розповсюдження творів Т. Г. Шевченка в Галичині» (Прикарпатська правда. 1959. 8 берез.), у співавт. — «Іван Франко в боротьбі за Т. Шевченка» (Вільна Україна. 1956. 29 черв.).

Тв.: Світло і тінь: Оповідання й гуморески. К., 1962.

Літ.: Забаштанський В. Доброта і людяність: До 70-річчя з дня народження Євгена Кравченка // Дніпро. 1977. № 12.

Ніна Герасименко

КРА́ВЧЕНКО Охрім Севастянович (28.01/10.02.1903, с. Кищинці, тепер Фастівського р-ну Київ. обл. — 31.10.1985, Львів) — укр. живописець, графік, монументаліст, педагог. Представник школи М. *Бойчука*. Член Спілки художників України (1972). Навчався у Київ. художньо-індустріальному технікумі (1921—24; викладачі К. Єлева, Ю. Михайлів, М. *Козик*, С. *Налепинська-Бойчук*), КХІ (1924—30; викладачі Л. Крамаренко, А. Таран, М. *Бойчук*, Ю. Михайлів). У серп. 1930

О. Кравченко

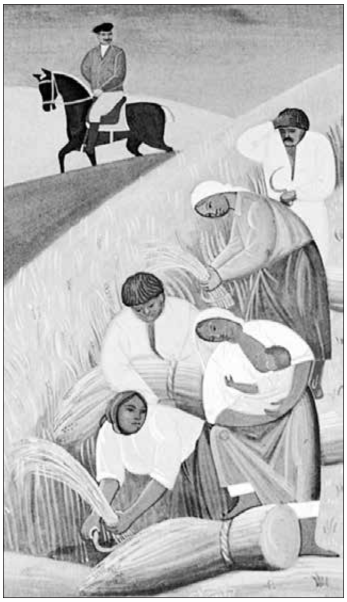
його заарештовано й вислано у с. Макариху (нині р-н м. Котласа Кемеровської обл., тепер РФ), 1943 повернувся до Києва. Працював художником у журн. «Дзвін» (1941—42), майстерні монументального розпису церков при КХІ (1942—43), Київ. центр. будинку народної творчості. Викладач Львів. уч-ща прикладного мист-ва (1947—48), одночасно Львів. ін-ту прикладного та декорат. мист-ва (нині Львів. нац. академія мист-в), звідки його звільнено за «формалізм». У 1949—56 співробітник кафедри оформлення книги Укр. поліграф. ін-ту ім. І. Федорова, водночас викладач рисунка ремісничого уч-ща поліграфістів; 1960—63 — художник на Львів. телевізійному заводі. З 1963 на творчій роботі. Манері К. притаманні риси «бойчукізму» — тяжіння до монументальності, узагальненості образів, лаконічної мови, площинного характеру композицій, стримано-декорат. кольор. гами. Автор портретів, істор. та тематичних полотен: «Хата мого дитинства» (1922), «Біля терниці» (обидва — фанера, олія, 1929), «Копання картоплі» (1930), «Материнство» (1959), «Голод на Україні. Скорбота» (1972), «Мати з дитям» (1982, усі — полотно, темпера) та ін.; ілюстрував зб. поезій М. Пронченка «Кобза», роман А. Кащенка «Під Корсунем» (1941—42); виконав розписи церков у Золочеві, Оброшині, Соколівці, Яворові, Річках (1956—59).

О. Кравченко. «Мені тринадцятий минало…». Полотно, темпера. 1958

До шевч. теми К. звернувся в серед. 1930-х. Перебуваючи на засланні, створив малюнок «Вівчар» (тканина, олівець, 1935), згодом роботи «Мені тринадцятий минало…» (1958), «На панщині пшеницю жала…» (1965), «Слухають думу» (1967), «Катерина» (1968, усі — темпера), «Катерина. Кохайтеся, чорнобриві…» (папір, олівець, 1973), що стали своєрідними інтерпретаціями творів Шевченка у стилі «бойчукізму». До *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* художник написав тематичну композицію «Шевченко серед селян» (темпера, 1963) — традиційне укр. село з осокорами, плотами-тинами, хатою під солом'яною стріхою, на подвір'ї — група селян, в оточенні яких сидить на ослінчику поет. Урвалася палка розмова, ще бринять у вухах полум'яні слова Тараса. Емоційність у картині передано багатобарвною гамою холодних відтінків.

Учасник худож. виставок з 1928. Персональні — Київ (1967), Львів (1968, 1973, 1985); посмертні: Тернопіль, Івано-Франківськ, Чернівці (1986—88) та Миколаїв (2002). Роботи К. зберігаються у НМАШ, Львів. нац. галереї мист-в, Терноп., Івано-Франків., Чернів., Запоріз. худож. музеях.

О. Кравченко.
«На панщині пшеницю жала…».
Полотно, темпера. 1965

Літ.: Сидор О. Чистий голос Охріма Кравченка // Образотворче мистецтво. 1998. № 1; *Глинчак В.* Вічна мить прекрасного // Жовтень. 1970. № 10; *Волошин Л.* «Бойчукіст» Охрім Кравченко // Образотворче мистецтво. 1998. № 2; *Кравченко Я.* Мистецькі постаті. Охрім Кравченко (1903 — 1985) // Вісник Львівської Академії мистецтв. Л., 1998. Вип. 9; *Кравченко Я.* Школа Михайла Бойчука. Охрім Кравченко. Художник і час. Л.; К., 2005; *Кравченко Я. О.* Школа Михайла Бойчука. Тридцять сім імен. К., 2010; *Українське* образотворче мистецтво: імена, життєписи, твори (XI — XXI ст.). Х., 2012.

Ярослав Кравченко

КРА́ВЧЕНКО Федір Тихонович (псевд. — Теодор Орисіо та ін.; 26.02/11.03.1906, м. Кам'янка, тепер Черкас. обл. — 31.05.1985, Москва) — укр. і рос. письменник. Закінчив 1938 сценарний ф-т ВДІК (Москва). На поч. 1930-х переїхав до Полтави, де був членом літ. об'єднання «Плуг», працював в обл. газеті. 1936, відчуваючи переслідування місцевої влади, переїхав у Москву, продовжив літ. творчість рос. мовою. Автор кн. «На дорогах Украины» (1941), «Отамановы дубы» (1956) та ін. Шевченкові присвятив повість «Любовь и гнев» (1970, 2-ге вид. 1983), в якій, використовуючи докум. матеріали та народні перекази, зобразив подвижницьке життя поета і художника. Казка «Тополя» (1946), лірична мініатюра «Дві могили» й оповідання «Тарасова мандрівка» (обидва — у зб. «Джерела не замулити», 1966) також присвячені Шевченкові.

Літ.: Логвиненко М. Повесть о великом Кобзаре // Радуга. 1970. № 10. — Рец. на кн.: *Кравченко Ф.* Любовь и гнев. М., 1970; *Вендичанский С.* [Рец.] // Молодая гвардия. 1971. № 1. — Рец. на кн.: *Кравченко Ф.* Любовь и гнев. М., 1970; *Килимник О.* Герой повести — великий Кобзарь // Правда Украины. 1971. 14 июля. — Рец. на кн.: *Кравченко Ф.* Любовь и гнев. М., 1970; *Новицький О.* Наш друг Теодор Орисіо // *ЛУ*. 1981. 17 квіт.

Петро Ротач

КРА́ВЧЕНКО Ярослав Охрімович (21.01.1955, Львів) — укр. мистецтвознавець. Син О. *Кравченка*. Д-р філософії з мистецтвознавства (1994; в УВУ, Мюнхен). Член Спілки художників України (1988). Закінчив ф-т історії та теорії мист-ва КХІ (1981, викладачі Ю. Асєєв, П. *Білецький*, Л. Миляєва). Працював у Музеї народної архітектури та побуту у Львові (1979—84); у 1984—86 — у Львів. істор. музеї. З 1986 — викладач Львів. ін-ту прикладного та декорат. мист-ва (нині Львів. нац. академія мист-в), доцент (1996), проф. (2007) кафедри історії та теорії мист-ва. Здобув ступінь кандидата мистецтвознавства і архітектури в Укр. академії мист-ва (1996, нині НАОМА). Закінчив 2007 докторантуру Львів. нац. академії мист-в. Автор понад 370 ст., зокр.: «Традиції школи Михайла Бойчука у львівському малярстві епохи тоталітаризму» (Вісник Львівської Академії мистецтв. 2001. Вип. 12), «Сакрум Юрія Новосільського» (Образотворче мистецтво. 2003. № 1), «Біля джерел європейського авангарду: українська група "Renovation Bizantine" в Парижі» (Образотворче мистецтво. 2005. № 1); мист. каталогів «Виставка творів Охріма Кравченка: Живопис. Графіка: Каталог» (Л., 1984), «Живопис Романа Безпалківа» (Л., 1988); «Юрій Мисько. Скульптура» (Л., 2006); монографій «Школа Михайла Бойчука. Охрім Кравченко. Художник і час» (Л.; К., 2005), «Михайло Бойчук: Альбом-каталог збережених

Я. Кравченко

творів» (Л.; К., 2010); «Школа Михайла Бойчука. Тридцять сім імен» (К., 2010); серії телепередач про творчість львів. художників (1980—94).

Шевч. темі присвятив бл. 20 ст. у періодиці: «Пам'ятники Кобзареві» (Вільна Україна. 1986. 8 берез.); «Сонце йде, і за собою день веде…» (Ленінська молодь. 1987. 10 берез.); «І мене в сім'ї великій…» (Львовская правда. 1989. 5 марта); «В доме на Невской набережной» (Львовская правда. 1989. 18 апр. [про *Меморіальну майстерню Т. Г. Шевченка* у Петербурзі]); «Hard life for monuments to great poet in Western Ukraine» (News from Ukraine. 1989. № 22); «До історії створення пам'ятників Т. Г. Шевченкові на Західній Україні» (Заспів. 1990. № 2); «Де височіють найцікавіші пам'ятники Шевченку?» (Свобода. 2009. 5 черв.); «Перевидання репресованого "Кобзаря" 1931 року, як художньо-естетичний феномен епохи "стражденного XX століття"» (До 110-ліття від дня народження художника-бойчукіста Василя Седляра) (Мистецтвознавчий автограф. Л., 2009—2010); «Реабілітація репресованого "Кобзаря"» (Дзвін. 2010. № 3/4); «Ніколи не будь рабом, Тарасе» (Свобода. 2012. 27 верес. [про перебування і навчання перших азів малярства молодого Шевченка у Вільнюсі]). У статтях К. розкриває маловідомі факти з життя Шевченка, пов'язані з худож. творчістю, через реконструкцію подій, а також приділяє увагу шевченкіані, зокр. монументальній скульптурі, яка є однією з найпоширеніших форм втілення образу митця і поета. У такому ключі висвітлено історію встановлення пам'ятників Шевченку у Вільнюсі, Петербурзі, містах Зх. України.

Літ.: Із родоводу бойчукістів: Ярославу Кравченку — 50 // Образотворче мистецтво. 2005. № 2; *Ярослав Кравченко*. Бібліогр. покажчик. Л., 2005; *Маричевська М*. [Рец.] // Образотворче мистецтво. 2010. № 2/3. — Рец. на кн.: *Кравченко Я. О*. Школа Михайла Бойчука. Тридцять сім імен. К., 2010; *Мушинка М*. 25 книжка Львівського інституту колекціонерів // Дукля. [Пряшів]. 2010. № 3; *Стельмащук Г*. Мистецтвознавчий ужинок Ярослава Кравченка // Мистецтвознавчий автограф. 2009—2010. № 4/5.

Марина Юр

КРАВЧЕНЮ́К (Krawczeniuk) **Осип Володимирович** (7.10.1924, Тернопіль — 17.04.2013, м. Вілкес-Беррі, штат Пенсильванія, США) — укр. бібліограф, дослідник англо- та німецькомовної шевченкіани. З 1944 живе на Заході. Студіював германістику й історію в Ун-ті Людвига-Максиміліана (Мюнхен), де 1951 здобув ступінь д-ра філософії. Того ж року переїхав до США. Магістр бібліотекознавства (Колумбійський ун-т, США). Працював у каталозі слов'ян. мов цього ж ун-ту. З 1962 викладав нім. мову і л-ру, порівняльне літературознавство та історію в Кінґз коледжі (Вілкес-Беррі, штат Пенсильванія), де одержав звання проф. 1972. Дійсний член НТШ (1975). Автор праць з англо- та німецькомовної україніки («Культ Лесі Українки в Америці», 1997; «Богдан Лепкий в Америці», 1998), зокр. франкіани («Особисті зв'язки Івана Франка з чужинцями», 1968; «Культ Івана Франка в Америці», 1994), історії укр. іммігації в Америці (ст. «Українці на Гавайських островах», 1982; «Українці в Америці», 1985). Дослідник діяльності митрополита А. Шептицького (розвідка «Митрополит Андрей Шептицький в англомовних публікаціях», 1961). Автор бібліогр. огляду «Україніка західноєвропейськими мовами від 1945 до 1962» (1964) і численних ст. у зб. укр. письменників «Слово», журн. «Логос», «Сучасність», «Патріархат». Укладач бібліогр. покажчиків «Шевченкіана німецькою мовою» (Сучасність. 1963. Ч. 3), «Шевченкіана англійською мовою» (Сучасність. 1964. Ч. 3, 8, 12), що охоплюють основні перекл. творів Шевченка нім. і англ. мовами та праці дослідників відповідними мовами. Автор шевченкознавчих розвідок «Чужинецькі перекладачі творів Т. Шевченка та автори праць про нього; біографічні замітки» (1980), «Початки культу Тараса Шевченка в Галичині» (1989), кількох ювілейних ст. про Шевченка в україномовній пресі США.

ОСИП КРАВЧЕНЮК: ШЕВЧЕНКІЯНА АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

АНГЛІЯ

Зацікавлення творчістю Шевченка в Англії прийшло туди посередньою дорогою; його завдячуємо німецькомовній збірці перекладів з нашого поета, виготовленій Ґеорґом Обрістом у 1870 році, і шість років пізніше статті Еміля Александра Дюрана, лектора французької мови в Петербурзі, який між іншим студіював і українську мову. Його стаття «Le poète national de la Petite-Russie. Chevtchenko» появилася в «Revue des deux mondes» (Juin 15, 1876, стор. 919-944) після переборення її автором величезних труднощів, саме після того, як декілька вчених і поетів — Тургенєв, Адмон Абу (1828-1885), Марсель Бертльо (1827-1907), Альфред Рембо (1842-1905) і Сюллі Прюдом (1839-1907) — вислали прохання до редактора журнала, щоб опублікував згадану статтю Е. А. Дюрана. Завдяки їй в тому ж самому році (1876) маємо другу згадку про Шевченка в Америці, написану Джоном Остіном Стівенсом, а рік пізніше (1877) вона збудила зацікавлення нашим поетом у Чарлза Діккенса (1837-1896), найстаршого сина великого англійського письменника. Чарлз Діккенс був від 1869 року співредактором заснованого його батьком тижневого журнала «All the eyar round», а по смерти батька став його власником. В цьому журналі за 5 травня 1877 року і маємо статтю «A South Russian poet», яка і є першою згадкою про Шевченка в Англії. Автор її, правдоподібно сам Чарлз Діккенс, зупиняється коротко на з'ясуванні суті кріпацтва, становища України між Польщею і Росією, згадує Переяславську угоду й зруйнування Січі, відтак подає коротку біографію Шевченка й характеристику його творчости. Вартість Шевченкової поезії для українського народу добре відома авторові статті, а «Шевченкова більш ніж популярність є ознакою слабости, властивої величезному колосові, який, як багато людей побоюються, грозить залиттям не тільки Европи, але й Азії». Автор заявляє, що не може дати власних перекладів Шевченкових поезій і тому відсилає зацікавлених до перекладів Е. А. Дюрана, кажучи: «Незалежно від того, що б ви не думали про нього (Шевченка — О. К.) як поета, він зробив собі таке ім'я, що ви повинні знати дещо про нього».

О. Кравченюк. Шевченкіана англійською мовою (Сучасність. 1964. № 8)

Тв.: Україніка західноєвропейськими мовами від 1945 по 1962 рік: Бібліогр. огляд) // *Слово*. Нью-Йорк, 1964. Зб. 2; Чужинецькі перекладачі творів Т. Шевченка та автори праць про нього; біографічні замітки // Америка. 1980. 21—25 берез.; Початки культу Тараса Шевченка в Галичині // Народна воля. 1989. 11—18 трав.; Століття народин Тараса Шевченка в Україні 1914 року // Свобода. 1989. 31 трав.

Роксолана Зорівчак

КРАВЧУ́К Петро Ількович (6.07.1911, с. Стоянів, тепер Радехівського р-ну Львів. обл. — 3.02.1997, Торонто) – укр. історик, літературознавець, публіцист, діяч робітничого, соціалістичного та комуністичного рухів у Канаді, дослідник канад. шевченкіани. У 1924—26 навчався в укр. гімназії у Радехові. 1927 вступив до Укр. селянсько-робітничого об'єднання (Сельробу), 1929 — до Комуністичної спілки молоді Зх. України. 1930 емігрував до Канади. Співред. газ. «Українське життя» (1942—65), «Життя і слово» (1965—91). У 1945—78 — один із керівників Т-ва об'єднаних укр. канадців (ТОУК); у 1978—91 — голова

Крайового виконавчого комітету ТОУК. У 1947—49 — спеціальний кореспондент газ. «Українське життя» й «Українське слово» у Києві. Автор численних опубл. в Україні й Канаді кн., брошур і ст., зокр. з історії укр. поселень у Канаді «На новій землі (сторінки з життя, боротьби і творчої праці канадських українців)» (1958), «Українці в історії Вінніпеґа» (1974 [укр. і англ. мовами]), «Українці в Канаді» (1981), «Українці в канадській літературі» (1990), «Вони обрали Канаду» (1991) та ін.

У трав. 1948 уперше був на могилі Шевченка в *Каневі*. 1966 під час Декади укр. культури в Казахстані відвідав *Мангишлак*, 1981 — шевч. місця в Петербурзі у супроводі П. *Жура*. Учасник Міжнародного форуму діячів культури для відзначення *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* та Міжнародного шевч. форуму у Празі, присвяченого *175-літньому ювілею від дня народження Шевченка*. Як один із керівників ТОУК і член Ради директорів Фундації музею і мемор. парку Т. Г. Шевченка зробив чимало для встановлення пам'ятника (1951) й організації Музею Т. Шевченка (1952) в Оуквілі поблизу Палермо (Канада). Опубл. кн. «Шевченко в Канаді» (1961 [укр. і англ. мовами]) за ред. Є. *Кирилюка*, у якій подав і бібліографію укр. та англомовної шевченкіани. Консультував М. *Скрипник*, коли вона перекладала англ. мовою монографію Є. *Шабліовського* «Гуманізм Шевченка і наша сучасність» (1971). Ініціатор і упоряд. кн. про худож. самодіяльність укр. поселенців у Канаді «Наша сцена» (1981 [укр. мовою]; 1984 [англ. мовою]), де є розд. «Десятиріччя пам'ятника Т. Г. Шевченку» (ідеться про пам'ятник в Оуквілі, споруджений влітку 1951, не зберігся) та «Шевченківський 1961-й рік». К. подав досить детальну історію англомовної шевченкіани, одначе не завжди об'єктивну, інколи неповну, перекручуючи ряд фактів на догоду комуністичній ідеології, що тяжіла над його дослідженнями. Водночас у найскладніші роки тоталітарного режиму кн. К. були для багатьох в Україні єдиним джерелом знань про укр. культурне життя в англомовному світі. Як голова КВК ТОУК К. усебічно сприяв тому, що в 1980-х філологи і літератори з України отримали змогу виступити з шевченкознавчими доповідями в ун-тах Канади. Ініціатором цих заходів була Г. *Польова*, проведено 9 таких читань за участю В. *Русанівського*, І. Дзеверіна, Л. *Новиченка*, І. *Дзюби*, П. *Кононенка*, Р. *Іванченко*, поетів Д. *Павличка*, П. *Перебийніса* та ін. Ініціатор поїздки делегації Центр. комітету комуністичної партії Канади наприкінці берез. і на поч. квіт. 1967 в Україну для з'ясування справжнього стану русифікації українців. Опубл. у «Житті і слові» (1968. 1 січ.) звіт делегації був вагомим документом, що викривав тоталітарний режим.

Тв. і *пер.:* Тарас Шевченко в Канаді. К., 1961; Shevchenko in Canada / Transl. by M. Skrypnyk. Toronto, 1961; The Shevchenko heritage in Canada // National Shevchenko Festival. Toronto, 1961; Промова на Міжнародному форумі діячів культури для відзначення 150-річчя з дня народження Тараса Шевченка // *Всенародна* шана. Відзначення сторіччя з дня смерті та 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка. К., 1967; Канадський друг Івана Франка. Торонто, 1971; From reading room to museum: A paper presented at a Shevchenko Conference, Palermo, Ont., June 26, 1982 // The Ukrainian Canadian. 1984. March; Мої друзі і знайомі. К., 1986; Відродити Музей Т. Г. Шевченка в Палермо // Життя і слово. 1988. 7 листоп.; Без недомовок: Спогади. К.; Торонто, 1995.

Літ.: Драч І. Наш канадський друг // *Драч І.* Духовний меч. К., 1983; *Бровченко В.* [Передмова] // *Кравчук П.* Без недомовок: Спогади. К.; Торонто, 1995.

Роксолана Зорівчак

«КРАЄВИ́Д В ОКО́ЛИЦЯХ НОВОПЕТРО́ВСЬКОГО УКРІ́ПЛЕННЯ» (тонований папір, олівець, 11,4×28,6) — начерк Шевченка, виконаний у період 1855—56 у *Новопетровському укріпленні*. На аркуші праворуч угорі напис чорнилом: «117—105». Рисунок є зворотом верхньої частини етюду до малюнка «Байгуші», на підставі якого його й датовано. Зберігається у НМТШ (№ г—575).

У Новопетровському укріпленні Шевченко перебував з 17 жовт. 1850 до 2 серп. 1858. Серед великої кількості малюнків, ескізів та начерків значне місце посідають зображення укріплення та його околиць. Панораму пейзажу передано у горизонтальному форматі лініями на тонованому коричнево-фіолетовою аквареллю папері. Обриси невисокої гори у лівій частині композиції межують із долиною на першому плані, праворуч неї видніють далекі відроги гір.

Начерк у л-рі трапляється під назвами: «Степные возвышенности» (*Каталог Музею Тарновського,* с. 186, № 340), «Бугри в степу» (*Новицький*, с. 60, № 318). Уперше описано у вид.: *Малярські твори* (с. 239). Уперше репрод.: *ПЗТ: У 10 т.* Т. 9. № 164. С. 58. Місця зберігання: ЧМТ, з 1925 — ЧІМ, з 1933 — ГКШ, з 1948 — ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 164.

Літ.: Паламарчук Г. П. Тарас Шевченко в горах Мангишлаку // Питання шевченкознавства. К., 1961. Вип. 2; *Паламарчук Г. П.* Нескорений Прометей: Творчість Шевченка-

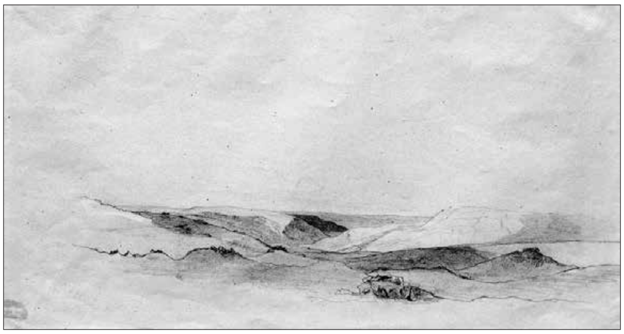
Т. Шевченко. Краєвид в околицях Новопетровського укріплення. Папір, олівець. 1855–1856

художника 1850—1857 років. К., 1968; *Савичев М*. Короткочасне знайомство з Тарасом Григоровичем Шевченком // *Спогади 1982*; *Жур 2003*.

Юлія Шиленко

«КРАЄВИ́Д З ДОЛИ́НИ АККО́РА» [«Гористий краєвид»] (папір, олівець, 16,3×28,6) — рисунок Шевченка, виконаний 30—31 трав. 1851, ширше датування подано у *ПЗТ: У 10 т*. (Т. 9. С. 57: 21 трав. — 6 верес. 1851) (див. *Каратауської експедиції малюнки*). На аркуші праворуч угорі напис чорнилом: «№ 117—42». Зберігається у НМТШ (№ г—579).

Долина Аккора розташована у передгір'ї зх. частини Пд. Актау. У нижній частині горизонтального формату аркуша лаконічно відтворено складну панораму передгір'я: чіткими й насиченими тоном лініями та плямами подано обриси пагорбів та урочищ на першому плані, а легкими виділено силует високих гір на дальньому. Рельєф місцевості гармонійно поєднано з простором неба, на якому біля лінії горизонту видніють хмари, обриси яких ледь намічено.

Т. Шевченко. Краєвид з долини Аккора. Папір, олівець. 1851

За характером зображеної місцевості й манерою виконання твір близький до нумерованих Шевченком краєвидів, нарисованих під час *Каратауської експедиції* (див. *ПЗТ: У 10 т*. Т. 9. № 74, 75).

Уперше згадано під назвою «Степная возвышенность» (*Каталог Музею Тарновського,* с. 186, № 344); згодом — як «Бугри в степу» (*Новицький*, с. 61, № 322). Уперше репрод. під назвою «Горби в степу» (*Малярські твори,* табл. 231, № 615). Місця зберігання: у А. *Козачковського*, В. *Коховського*, С. *Бразоль*, 1898 придбав *В. Тарновський* (молодший), згодом твір надійшов до ЧМТ, ЧІМ, 1933 передано до ГКШ, з 1948 — у ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 107.

Літ.: Костенко А., *Умірбаєв Е*. Оживуть степи…: Тарас Шевченко за Каспієм. К., 1977.

Ірина Вериківська

«КРАЄВИ́Д З КАМ'ЯНИ́МИ БА́БАМИ» (папір, олівець, 17,1×25,7) — рисунок Шевченка, виконаний

Т. Шевченко. Краєвид з кам'яними бабами. Папір, олівець. 1845

у квіт.—жовт. 1845 під час подорожі Полтавщиною та Київщиною. Зберігається у НМТШ (№ г—628).

Митець з високої точки зору намалював краєвид із двома антропоморфними половецькими скульптурами — кам'яними бабами (жінкою і чоловіком). Праворуч на першому плані вони здіймаються над невеликим сільським поселенням, розташованим недалеко від річки, що тече рівниною. Світлим тоном передано прибережну зону, заплаву, темним — силуети кам'яних баб, дерева та ліс на дальньому плані. На думку П. *Жура*, рисунок створено у с. Шедієві (Шедієвому) Кобеляцького пов., яке належало поміщику А. *Лук'яновичу*. Подібний краєвид повторюється на двох рисунках під назвою «На Орелі» (квіт. — жовт. 1845).

Перша згадка про твір під назвою «Краєвид з кам'яними бабами» та його репродукція містяться у вид.: *Каталог Музею Тарновського* (С. 191. № 41). Уперше представлено на Великій ювілейній виставці до *50-літніх роковин від дня смерті Шевченка* (Москва, 1911; Каталог, № 166) (див. *Експонування творів Шевченка*). Місця зберігання: ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

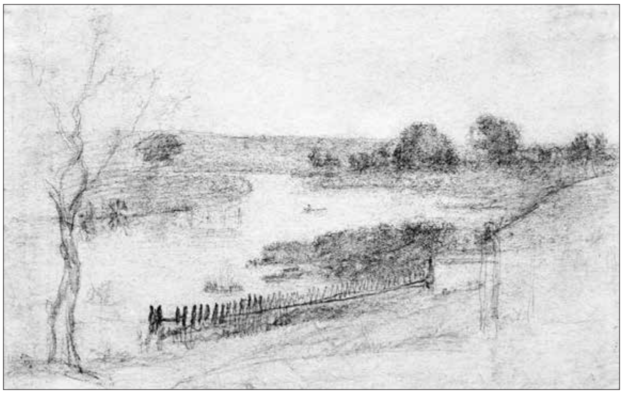
Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1. № 118; Державний музей Т. Г. Шевченка: Каталог фондів. К., 1967. Вип. 1.

Літ.: Новицький; *Малярські твори*; *Бескин О*. Шевченко как художник // Искусство. 1939. № 2; *Жур П*. На Орели // Звезда. 1977. № 11; *Жур 1985*.

Юлія Єрмоленко

«КРАЄВИ́Д З РІ́ЧКОЮ» (папір, олівець, 16,0×24,6) — рисунок, що його, ймовірно, виконав Шевченко. Час і місце невідомі. Начерк увійшов до каталогу ЧМТ під авторством Шевченка. Зберігається у НМТШ (№ г—429).

На першому плані намальовано дерево, від нього тягнеться дерев'яний тин, на другому — видно річку, недалеко від її берега човен на плаву. Углибині

Т. Шевченко (?). Краєвид з річкою.
Папір, олівець

Т. Шевченко. Краєвид старого Києва.
Папір, олівець. 1846

праворуч ростуть дерева. Зображення розтушоване, що не властиво для рисунків Шевченка.

Твір уперше згадано як роботу Шевченка під назвою «Краєвид» у кн.: *Новицький*, с. 53, № 170. У *ПЗТ: У 10 т.* (Т. 10. С. 131) його віднесено до приписуваних Шевченкові з таким формулюванням: «Низький технічний рівень виконання рисунка не дає підстави зарахувати цей краєвид до творів Шевченка». Вперше експоновано під назвою «Краєвид з річкою» на виставці 2002 у Києві (див. *Експонування творів Шевченка*). Місця зберігання: ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 419.

Юлія Єрмоленко

«КРАЄВИ́Д НА ЗАО́ЧЧЯ» — див. *Незнайдені мистецькі твори Шевченка*.

«КРАЄВИ́Д СТАРО́ГО КИ́ЄВА» (папір, олівець, 22,7×36,4) — рисунок Шевченка, виконаний, вірогідно, 1846. На аркуші ліворуч угорі є авторський напис олівцем: «*Т. Шевченко*». Він майже стертий, але в написанні букв «*в*» і «*ч*» вгадується почерк художника. Зберігається у НМТШ (№ г—632).

Рисунок виконано із завищеної точки зору, звідки добре видно панораму Старого Києва, з Царського саду (нині — парк праворуч від будівлі філармонії, яка з'явилася тут пізніше). 1861 Г. *Честахівський* помилково вніс його до опису малюнків Шевченка, створених після заслання (№ 107 чи 108), що зберігались у майстерні митця в Петербурзі. У *ПЗТ: У 10 т.* (Т. 10. С. 128) твір визначено як приписуваний Шевченкові з формулюванням: «Характер рисунка в цілому, а також його композиційна побудова, штриховка дерев, однакова розробка другого і третього планів заперечують авторство Шевченка». Із цим визначенням не можна повністю погодитися. Рисунок виконано досить майстерно: тонко й чітко прорисовано архіт. споруди, вміло передано перспективу, хоча в зображенні дерев на передньому плані є певна незавершеність. Нижче — яри, порослі деревами, на лінії горизонту — панорама Старого міста: пожежна каланча, бані невеликих дерев'яних церков — Троїцької та Златоустівської, далі — костел Св. Олександра, Михайлівський Золотоверхий монастир, оточений муром, із-за нього проглядає Десятинна церква, і, нарешті, Андріївська церква. Пейзаж із боків завершують силуети двох тополь. Та, що ліворуч, нагадує тополю на акварелі «Почаївська лавра». Відсутність буд. Присутствених місць, спорудженого 1854—57, вказує на те, що рисунок виконано до заслання. Аркуш обрізано. Твір довгий час вважали Шевченковим, і з цією атрибуцією він експонувався у ГКШ. В. *Судак* атрибутувала роботу В. *Штернберговi*, виклавши свої аргументи у ст. «Т. Г. Шевченко і В. І. Штернберг» (*Тарас* Шевченко — художник: Дослідження, розвідки, публікації. К., 1963. Вип. 1. С. 140). В. *Яцюк* у ст. «Царський сад Тараса Шевченка» (*ЛУ*. 2009. 5 берез.) висловив здогад, що рисунок олівцем міг бути ескізом до акварелі «Панорама Старого Києва з Царського саду», що дійшла до нас у копії.

Під назвою «Київ з боку Дніпра» згаданий у ст.: *Русов А*. Коллекция рисунков Т. Г. Шевченко // *КС*. 1894. № 2. С. 187. В л-рі трапляється як «Вид на город» і «Город, на первом плане деревья». Уперше представлено у Москві (1911, як фоторепродукцію) (див. *Експонування творів Шевченка*). Місця зберігання: власність А. *Козачковського*, В. *Коховського*, С. *Бразоль*, ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 410; Каталог Шевченковской выставки в Москве по поводу пятидесятилетия со дня его смерти (1861—1911). М., 1911.

Літ.: *Раєвський С. Є.* Життя і творчість художника Тараса Шевченка. Х., 1939; *Гаско М. Е.* Про що розповідають малюнки Тараса Шевченка: Шевченкознавчі етюди. К., 1970.

Надія Наумова

«КРАЄВИ́Д У МОШНА́Х» (папір, олівець) — рисунок Шевченка, виконаний, імовірно, у лип. 1859. Місцеперебування невідоме (див. *Незнайдені мистецькі твори Шевченка*). В описі маляр. творів Шевченка В. *Горленко*, автор ст. «Картины, рисунки и офорты Шевченка», зазначив, що в альб. митця був рисунок «Краєвид у Мошнах» (див. *Альбом 1858—1859*).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 162.

Літ.: Горленко 1888; *Жур 2003*.

Тетяна Чуйко

КРАЄ́ВСЬКИЙ Андрій Олександрович (5/17.02.1810, Москва — 8/20.08.1889, м. Павловськ, тепер у складі Санкт-Петербурга) — рос. видавець і журналіст. Навчався в Москов. ун-ті (1823—28). Ред. «Литературной газеты» (1839, 1844—47), газ. «Санкт-Петербургские ведомости» (1852—62), *«Русский инвалид»* (1843—52), *«Голос»* (1863—83), технічний ред. журн. «*Современник*» (1836—37), помічник ред. «Журнала Министерства народного просвещения» (1834—38). Ред. журн. «*Отечественные записки*» (1839—67), на сторінках якого у 1840—60-х надрук. ряд позитивних рецензій на твори Шевченка.

А. Краєвський

У кін. 1854 — на поч. 1855 Шевченко з *Новопетровського укріплення* надіслав К. через М. *Осипова* до «Отечественных записок» одну з перших своїх повістей «Княгиня» (під псевд. *К[обзар] Дармограй*). У листі до К. (кін. 1854 — поч. 1855) поет писав, зокр.: «Для дебюта посылаю вам мой рассказ “Княгиня” и прошу вас, если он не будет противоречить духу вашего журнала, напечатать его». І далі: «Если же я увижу напечатанным мой рассказ в вашем журнале, то мне приятно будет сообщать вам и будущие мои произведения». Шевченко сподівався на публ. повісті в журн. К., однак, як видно із листування зі знайомими (О. *Плещеєвим*, А. *Толстою*, М. *Осиповим*, Бр. Залеським), відповіді не одержав. Текст забрав з ред. М. Осипов, про що писав автору (лист від груд. 1855 — берез. 1856). Загалом К. прихильно ставився до Шевченка. Після відхилення повісті на сторінках «Отечественных записок» і далі продовжували публікувати позитивні рецензії на *«Кобзар» 1860* та його перекл., матеріали про життя і творчість Шевченка. Будучи одним із найвпливовіших членів комітету *Товариства для допомоги нужденним літераторам і вченим*, К. брав активну участь у справі викупу з кріпацької неволі родичів поета, підписуючи листи до В. *Фліорковського* з клопотанням про їхнє звільнення. Отже, можна припустити, що, подібно до ін. сучасників Шевченка (П. Куліша, І. *Аксакова*), К. вважав його прозу недостатньо художньою.

Літ.: Шубравський В. Є. Відзиви на перші видання творів Т. Г. Шевченка // Питання шевченкознавства. К., 1962. Вип. 3; *Шубравський В. Є.* Прижиттєва критика // *Шевченкознавство*: Підсумки й проблеми. К., 1975.

Борис Деркач

КРА́ЙНЄВ Данило Карпович (1/13.12.1872, с. Босарево, тепер Ферзиковського р-ну Калузької обл., РФ — 2.06.1949, Одеса) — укр. живописець, графік і педагог. Заслужений діяч мист-в Української РСР (1941). Навчався в Одес. рисувальній школі (1883—90), петерб. *Академії мистецтв* (1890—97; викладачі М. Кузнецов, В. *Верещагін*, Б. Віллевальде, П. Чистяков, О.Ківшенко); 1898 — в Парижі як пансіонер АМ. З 1901 — викладач Одес. худож. уч-ща (з 1930 Одес. худож. ін-т), з 1935 — проф.; у 1930—34 працював у Микол. худож. технікумі. До творчої спадщини К. належать твори на істор. тематику «Розповідь моряка» (1897), «Кара киями на Запоріжжі» (1935); портрети Н. Кондакова (1919), С. Ткаченка (1930); пейзажі; статті з проблем істор. живопису.

У 1938—39 до *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* К. створив два варіанти композиції «Друзі біля хворого Т. Шевченка» (ін. назва — «Останній день життя Т. Шевченка»), до якої також виконано великий підготовчий ескіз. Один із варіантів твору нині зберігається у НМТШ. Усупереч істор. вірогідності К. зобразив навколо ліжка хворого поета багатьох його відомих сучасників: П. Куліша, Марка Вовчка й ін., чим викликав чималі дискусії з приводу правомірності такого рішення. Вихований на традиціях мист-ва передвижників, К. прагнув передати драматичне напруження моменту, проте йому не вдалося уникнути зовнішньої афектації та патетики.

Літ.: Портнов Г. Образ поета. На ювілейній шевченківській виставці // Образотворче мистецтво. 1939. № 4; *Котляр М.*

Д. Крайнєв. Друзі біля хворого Т. Шевченка. Полотно, олія. 1939

Д. К. Крайнєв // Образотворче мистецтво. 1939. № 9; Республіканська ювілейна шевченківська виставка: Каталог-путівник. К., 1941; *Тарас Шевченко.* Життя і творчість у портретах, ілюстраціях, документах. К., 1964.

Ірина Ходак

КРАЙНИЧЕ́НКО Володимир Гаврилович (6.08.1925, м. Верхнє, тепер у складі м. Лисичанська Луган. обл. — 11.05.1964, Харків) — укр. режисер. Заслужений діяч мист-в Української РСР (1960). 1952 закінчив режисер. ф-т Харків. театр. ін-ту (у М. *Крушельницького*). У 1952—64 — реж., гол. реж. (з 1962) Харків. укр. драм. театру ім. Т. Г. Шевченка. З 1958 викладав режисуру в Харків. театр. ін-ті. Здійснив постановку творів Шевченка — драми «Назар Стодоля» (1953), поеми «Гайдамаки» (1961, разом із О. *Сердюком*, інсценізація та сценічна розробка Леся *Курбаса*), поставив драму «Марина» М. *Зарудного* (1964), написану за мотивами творів поета. К. використовував Шевченкові поезії як світлові епіграфи до вистав «Кров людська — не водиця» за М. *Стельмахом* (1959), «Повія» за Панасом *Мирним*. Входив до Комітету по вшановуванню пам'яті Шевченка на Харківщині (1963).

Літ.: Горбенко А. Г. Харківський театр імені Т. Г. Шевченка. К., 1979.

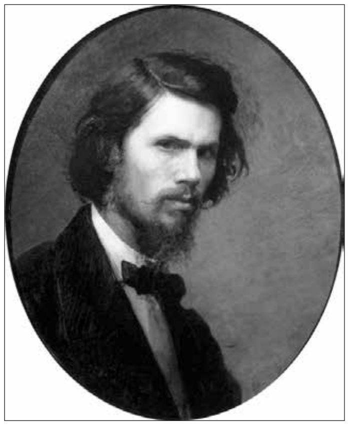
Леонід Барабан

КРА́МОВ Олександр Григорович (23.12.1884/4.01.1885, Київ — 17.05.1951, Харків) — рос. актор і режисер. Народний артист Союзу РСР (1944). Закінчив 1905 театр. студію Є. Лепковського у Києві, 1908 — Київ. ун-т. Працював у театрі «Соловцов» (Київ, 1905—09), у рос. театрі Херсона (1909—11), у 1913—33 — в різних театрах Росії (Самара, Петербург, Москва). З 1933 — актор, реж., з 1936 — худож. керівник Харків. рос. драм. театру ім. О. Пушкіна. З 1948 — проф. Харків. театр. ін-ту. 1939 у Харків. рос. драм. театрі ім. О. Пушкіна поставив драму «Поетова доля» С. *Голованівського*, в якій виконав роль Шевченка. Критика високо оцінила сценічне трактування образу, відзначила глибину проникнення актора в психологію поета. К. брав участь у регіональних комітетах по вшановуванню пам'яті Шевченка на Харківщині (1939, 1944, 1951).

Літ.: Морськой В. О. Г. Крамов. К., 1947; *Буквін В.* Олександр Григорович Крамов. К., 1964.

Леонід Барабан

КРАМСЬКО́Й Іван Миколайович (27.05/8.06.1837, м. Острогозьк, тепер Воронезької обл., РФ — 25.03/6.04.1887, Петербург) — рос. живописець, графік і худож. критик. Академік петерб. *Академії мистецтв* (з 1869). Підлітком навчався іконопису, з 16 років працював ретушером і аквареллістом у фотографа Я. Данилевського. У 1853—54 — ретушером у Харкові, потім переїхав до Петербурга, з 1857 навчався в АМ. Був ініціатором «бунту чотирнадцяти», коли 1863 група молодих художників відмовилася писати дипломні картини на заданий міфолог. сюжет «Бенкет у Валгаллі». Очолив створену ним Артіль художників, згодом став одним з ідеологів Т-ва пересувних худож. виставок (1871). К. — автор жанрових полотен «Христос у пустелі» (1872), «Незнайомка» (1883), портретів Ф. *Достоєвського* (1872), М. *Салтикова-Щедріна* (1877), В. *Верещагіна* (1883), В. *Сурикова* (1887) та ін. Часто звертався до укр. тематики, яка була йому близькою, оскільки рід К. походив з України, у родині спілкувалися укр. мовою.

І. Крамськой. Автопортрет. Полотно, олія. 1867

К. добре знав біографію і творчість Шевченка. В його альб. збереглася замальовка, датована 13 верес. 1862 — «Шевченко на батьківщині» (ДТГ). К. написав портрет поета (1870), який експонувався 1887 на посмертній виставці художника у Петербурзі (див. *Виставки шевченківські*). 1871 створив на основі фотографій поета й літографії А. Мульєрона живописний портрет Шевченка (полотно, 48×65; ДТГ), що відчутно вплинуло на формування поетового візуального образу в культурі. Полотно стало першим у галереї портретів видатних митців, що їх К. виконав на замовлення П. Третьякова. К. передав неповторний вираз очей Шевченка, доніс людську гідність митця. Символічним є і напівтемне тло, на якому постать наче висвітлено загравою пожежі. Полотно К. — один з відправних пунктів міфологізації Шевченка: його зображено тут в одязі й позі, які стали канонічними — у смушковій шапці й кожусі, з похиленою головою.

І. Крамськой. Портрет Т. Шевченка. Папір, олівець. 1871

Як і переважній більшості робіт К., цьому портретові притаманна колористична стриманість, перевагу надано різним відтінкам коричневого, червоного і чорного. Пізніше К. повторив цей портрет у техніці офорта в альб.: Первые опыты русских аквафортистов. СПб., 1871. Літографію з цього портрета було вміщено в «Кобзарі» 1908 за ред. В. *Доманицького*.

Журнал «Искры» (1914. № 8) з портретом Т. Шевченка роботи І. Крамського на обкладинці

Літ.: Ступак Ю. П. Крамськой і Україна. К., 1971; *Порудоминский В.* И. Н. Крамской. М., 1974; *Курочкина Т. И.* Иван Николаевич Крамской. Лг., 1989.

Олена Єременко

КРА́НІХФЕЛЬД Володимир Павлович (9/21.06.1865, м. Пінськ, тепер Брестської обл., Білорусь, за ін. дж. — м. Бєльськ, тепер Бєльськ-Подляскі, Подляського воєводства, Польща — 16.05.1918, Москва) — рос. літ. критик і публіцист. Навчався у Пінському реальному уч-щі. Замолоду брав участь у народницькому русі, був двічі заарештований. Поділяв погляди «легальних марксистів». З 1890 співпрацював з газ. «Воронежский телеграф», «Русские ведомости», журн. *«Русская мысль»*, у 1896—1900 — ред. газ. «Уралец», з 1904 — журн. «Мир Божий».

У ст. різко критикував декадентство і модернізм, підносив реалізм і демократизм творів М. *Некрасова*, Г. Успенського, Л. *Толстого*, Шевченка та ін. Автор попул. нарису «Т. Г. Шевченко — співець України і Запоріжжя. 1814—1861» (СПб., 1901; перевид. 1911, 1914), позначеного увагою до участі Шевченка в укр. визв. русі, соціологічним підходом до аналізу світогляду і творчості поета.

Валерія Смілянська

КРА́НЬЧЕВИЧ (Kranjčević) **Сильвіє-Страхимир** (17.02.1865, м. Сень, Хорватія — 29.10.1908, м. Сараєво) — хорв. поет. 1886 закінчив учительські курси в Загребі. Працював учителем у різних містах Боснії. У 1895—1904 — ред. літ. журн. «Нада» (Сараєво). Автор поетичних зб. «Тужіння» (1885), «Вибрані поезії» (1898), «Судоми» (1902), «Поезії» (1908). Був близько знайомий з Ф. *Рачким*, який радив хорв. поетам перекладати Шевченка, дружив з А. *Харамбашичем*. 1895 вмістив у журн. «Нада» (№ 21—24) ст. М. *Поповича* «Тарас Григорович Шевченко», 1899 у цьому ж вид. (№ 9—12) опубл. Харамбашичеві перекл. поезій Шевченка. Знайомство з творчістю Шевченка певною мірою позначилось на поетичних творах К. в ідейно-тематичному та сюжетному планах, а також із погляду поетики, особливо поетики образу. Так, вірш «Яка ж бо чудова та природа…» думками, образами й емоціями перегукується з Шевченковим «Минають дні, минають ночі». У вірші «Я, душе…» відчувається вплив мотивів кількох Шевченкових поезій, зокр. вірша «Думи мої, думи мої» (1840). Поема «Astrea» ідейно, композиційно та наявністю символічних образів близька до Шевченкового заспіву до поеми «Сон — У всякого своя доля». Подібно до Шевченкового бачення образу Прометея у поемі «Кавказ», К. трактує цей образ у вірші «На Кавказ». Спільні мотиви звучать у «Пісні мого щастя» К. і в «Не завидуй багатому» Шевченка. Вірш «Коли впаде моє чоло холодне» особливостями роздумів поета, його душевним настроєм нагадує Шевченків «Заповіт» тощо.

С.-С. Краньчевич

Літ.: Ющук І. П. Т. Г. Шевченко і С. С. Краньчевич (До питання про поширення поезії Шевченка в країнах Югославії 80—90-х років XIX ст.) // Міжслов'янські літературні взаємини. К., 1963. Вип. 3; *Ющук І. П.* Шевченко і Югославія // *Шевченко* і світ. К., 1989.

Іван Ющук

КРАПИВА́ Кіндрат (справж. — Атрахович; 22.02/5.03.1896, с. Низок, тепер Узденського р-ну Мінської обл., Білорусь — 7.01.1991, Мінськ) — білор. письменник, перекладач, вчений і держ. діяч. Акад. АН Білоруської РСР (1950), народний письменник Білорусії (1956), лауреат Держ. премій Союзу РСР (1941, 1951, 1971). Закінчив 1930 Білор. ун-т (Мінськ). Автор зб. п'єс, прози, поезій.

Т. Шевченко. Наймичка. Переклад К. Крапиви. Мінськ, 1940. Обкладинка

Переклав твори Шевченка: епілог до поеми «Великий льох» — «Стоїть в селі Суботові» (Полымя рэвалюцыі. 1939. № 3), поему «Наймичка» (*Шэўчэнка Т.* Выбраныя творы. Мінск, 1941), послання «І мертвим, і живим» (*Шэўчэнка Т.*

Выбраныя вершы і паэмы. Мінск, 1948), поему «Великий льох» (*Шаўчэнка Т*. Кабзар. Мінск, 1952). Автор ст. «Велика дружба» (1954) про взаємозв'язки білор. та укр. л-р.

Тв.: Вялікая сяброўства // *Крапіва К*. Збор твораў: У 6 т. Мінск, 1997. Т. 2.

Світлана Колядко

КРАПИ́ВІНА Стефанія Матвіївна — див. *Лобода С. М.*

КРАСИ́ЦЬКИЙ Антон Григорович (1793 — 11.07.1848) — селянин-кріпак, скляр із с. Зеленої Діброви (неподалік *Кирилівки*), чоловік сестри Шевченка — Катерини; побралися 29 січ. 1823. Подружжя мало двох дочок і чотирьох синів, жило у злагоді й вирізнялося доброзичливістю. Після смерті матері Шевченко часто бував у сестри й бачився з К., якого щиро поважав. У листах до брата Микити від 15 листоп. 1839 та 2 берез. 1840 кланявся К. і просив його написати листа. Під час першої та другої подорожей в Україну поет відвідував сестру з її чоловіком і дітьми. К. і Катерина важко переживали заслання Шевченка; вони з дочкою Тетяною померли в один день під час епідемії холери.

Літ.: Спогади 1982; *Жур 1985*.

Григорій Зленко

КРАСИ́ЦЬКИЙ Дмитро Филимонович (псевд. — К а т р е н к о; 25.10/7.11.1901, с. Зелена Діброва, тепер Звенигородського р-ну Черкас. обл. — 8.01.1989, Київ) — укр. письменник і літературознавець. Правнук К. Красицької — сестри Шевченка. Навчався в Київ. ІНО (1920—22); 1926 закінчив Комуністичний ун-т (Москва). Був заступником директора Дніпроп. істор. архіву; 1943—46 працював на посадах декана і зав. кафедри історії в Дніпроп. ун-ті, директора Дніпроп. істор. музею ім. Д. І. Яворницького. У 1946—51 — директор Києво-Печерського істор.-культурного заповідника. У 1951—53 — директор БМШ, 1953—61 — заступник директора з наук. роботи ДМШ (нині НМТШ). З 1926 у газ. і журн. публікував ст. з питань шевченкознавства.

Д. Красицький. Дитинство Тараса. К., 1959. Обкладинка

Д. Красицький. Дітям про Тараса Шевченка. К., 1962. Суперобкладинка

Д. Красицький. Тарасова земля. К., 1962. Розгорнутий титул

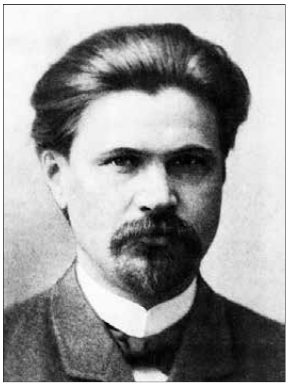
Написав цикл біогр. повістей, оповідань і нарисів про Шевченка: кн. «Дитинство Тараса» (1959), «Юність Тараса» (1961, 1967), «Тарасова земля» (1962), «Дітям про Тараса Шевченка» (1962), «Роздуми над словом Тараса Шевченка» (1963), «Тарас-художник» (1973), «Тарасові світанки» (1979, 1989), «І оживе добра слава. Розповіді про Шевченка» (1986) та ін. Брав участь у впорядковуванні зб. та путівників: «Шевченківські місця України» (1957), «Смерть и похороны Т. Г. Шевченко» (1961), «Великий Кобзар в пам'яті народній» (1961), «Тарас Шевченко. Життя і творчість у портретах, ілюстраціях, документах» (1960, 1964, угор. мовою 1961), «Шляхами великого Кобзаря» (1964). Упоряд. вид.: Шевченко Т. Заповіт. Мовами народів світу. К., 1960 (1961, 1964).

Тв.: До біографії Шевченка раннього періоду // *НШК 6*.

Літ.: Ярмиш Г. Два імені // *Ярмиш Г.* Вірю в людину: Зб. нарисів. К., 1972; *Письменник* і пропагандист: [Інтерв'ю з Д. Ф. Красицьким] // Людина і світ. 1986. № 11.

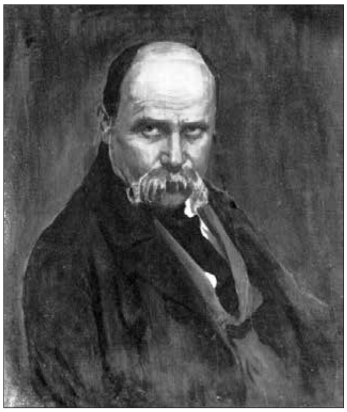
Валентина Судак

КРАСИ́ЦЬКИЙ Фотій Степанович (12/24.08.1873, с. Зелена Діброва, тепер Городищенського р-ну Черкас. обл. — 2.06.1944, Київ) — укр. живописець, графік і педагог. Внучатий небіж Шевченка. Навчався у 1888—92 у Київ. рисувальній школі М. *Мурашка* коштом Київ. укр. громади, яку очолював М. *Лисенко* (викладачі М. Мурашко і М. *Пимоненко*); 1892—94 — у Рисувальній школі Одес. т-ва заохочування красних мист-в (викладач К. Костанді), 1894—1901 — у Вищій худож. школі при петерб. *Академії мистецтв*, одночасно 1898—99 — у майстерні І. *Рєпіна*, де познайомився з О. *Сластіоном* і Д. *Яворницьким*. З 1903 оселився в Києві, приятелював з М. Лисенком, М. *Старицьким*, Д. Яворницьким, Лесею *Українкою*.

Ф. Красицький

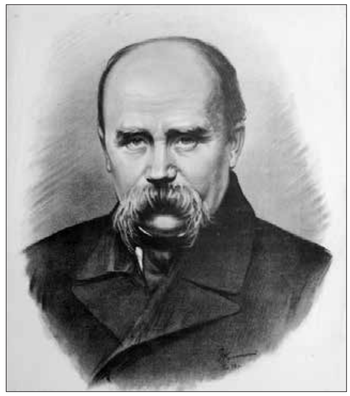
1907 був худож. ред. журн. «*Літературно-науковий вістник*», займався організацією художньо-друкарської школи в Києві. У 1912—20 викладав у Київ. худож. училищі, 1922 — у Миргород. художньо-керамічному технікумі (на запрошення О. Сластіона), 1927—37 — у КХІ (з перервами). Працював у різних жанрах, зокр. тематичної картини — «У найми» (1895), «Якби ви не панич…» (1899), «Біля криниці» (1900), «На пасіці» (1901), «Гість із Запоріжжя» (1911, другий варіант — 1916), «У свято» (1902), «Подруги» (1915); пейзажу — «На Чорториї» (1890), «Дорога в село Козацьке» (1899), «Село в долині» (1902), «Кримські гори» (1906), «Старовинна садиба в Седневі» (1916); написав живописні та графічні портрети М. Старицького (1893), Лесі Українки (1904), І. Франка (1907), М. *Садовського* (1912), Олени *Пчілки* (1927), Д. Яворницького (1934).

Ф. Красицький. Портрет Т. Г. Шевченка. Полотно, олія. 1898

Шевченкіану К. започаткував, коли 1895 відвідав Київщину, де протягом літа намалював бл. 30 робіт, серед них — живописне полотно «Руїни корчми у Лисянці» (1896). Пізніше цю роботу використав М. Садовський для декорації у виставі «Назар Стодоля». 1898 К. створив два невеликі живописні портрети Шевченка: на одному його зображено в білій сорочці, елегантній краватці та жилетці, на другому, експресивнішому (монохромний живопис, твір не завершено), представлено гнівного поета-бунтаря. Картину «Село Кирилівка» (олія, 1901), що розкриває тему пейзажів періоду дитячих років Шевченка, написано в стилістиці пленеризму.

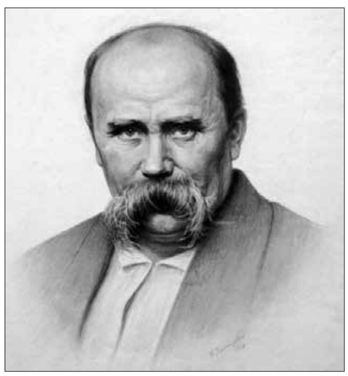
Працюючи над портретом Шевченка, К. виконав етюд (1903), роботу завершив 1905. 1906 він разом з І. *Бурячком* та В. *Різниченком* оформлював сатиричний тижневик «*Шершень*», зокр. для обкладинки одного з номерів (1906. № 8) виконав портрет Шевченка. У цьому ж році вигравірував його у техніці літографії, портрет тиражували у різних розмірах (630×490; 712×532; 800×602; 830×620; 835×632) і продавали за низькою ціною — 20 коп. за примірник. Наклад швидко розійшовся в Україні й багатьох ін. країнах (Росія, Австралія, США, Канада, Франція). За основу портрета (нині зберігається у НМТШ) К. взяв одне з фото Шевченка в смушковій шапці. Пізніше створив ще один подібний портрет, який також розійшовся масовим тиражем. Цей варіант твору К. дав підґрунтя для появи відомого кліше «селянського поета». У наступні роки (1909, 1910, 1925, 1932) К. далі друкував портрети Шевченка з літографського каменя у різних розмірах.

Ф. Красицький. Портрет Т. Г. Шевченка. Папір, літографія. 1932

1934 нарисував портрет Шевченка з бородою, 1937 виконав його в акварельній техніці. Того ж року підготував ескіз до картини «Шевченко в майстерні». Подорожуючи шевч. місцями (Качанівка, Седнів, Борзна та ін.), створив до *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* цикл творів, зокр. композиції «Дуб Шевченка» (акварель, кольор. олівець, 1937), «Шевченко в творчому екстазі», «Шевченко на Чернечій горі» та «Шевченко над Дніпром» (усі — акварель, 1938), у яких прагнув показати єдність поета з природою. 1940 працював над полотном «Смерть Шевченка», що призначалося для експозиції у БМШ і було знаковим на персональній виставці художника (1941, Київ). Нині місцеперебування твору невідоме.

Ще одна сфера, в якій працював К., — філокартія: починаючи з 1904 він видавав свої твори на поштових картках. Першими були портрети Шевченка, виконані в техніці автолітографії (чорно-білі, тоновані, кольор.). З 1930-х портрети Шевченка роботи К. тиражувалися засобами поліграфії. Іл. табл. VI.

Ф. Красицький. Портрет Т. Г. Шевченка. Папір, літографія. 1938

Тв.: Забочень М. С., Поліщук О. С., Яцюк В. М. На спомин рідного краю. Україна у старій листівці: Альб.-каталог. К., 2000.

Літ.: Мусієнко П. Фотій Красицький. К., 1975; *Яцюк В.* «Не забудьте пом'янути». Шевченківська листівка як пам'ятка історії та культури. 1890—1940. К., 2004.

Петро Нестеренко

КРАСИ́ЦЬКІ. У житті Шевченка особливу роль відіграла його старша сестра К. *Шевченко*. Найстарша з дітей, вона доглядала менших братів і сестер, зокр. й Тараса. 29 січ. 1823 Катерина вийшла заміж за А. *Красицького*.

Старший син Катерини — Степан Антонович — небіж Шевченка. Син Степана — Ф. *Красицький* — внучатий небіж поета, художник-шевченкознавець.

Другий син Катерини — небіж поета — мав за дружину селянку Марію. Їхній син — Филимон Антонович, онук поета по сестрі — був полісовщиком на Черкащині. Його син — Д. *Красицький* — став письменником. Співавтор (разом з небогою Людмилою Олександрівною Красицькою) праці «Гілки Шевченкового роду» (див. *Родовід Шевченка*).

Його дочка — Тамара (1948) — праправнучка Шевченка. Вчилася у київ. школі, де її мати викладала укр. мову і л-ру. Закінчила муз. школу. З дитинства малювала, співала, студенткою знімалася в кіно. В Київ. ун-ті здобула фах географа. Нині живе в Севастополі. Тривалий час була начальником Управління охорони довкілля Севастополя, вела боротьбу за відродження севастопольської природи. Нині К. — заступник голови міської організації Союзу українок. Має двох дочок: старша живе на Черкащині, викладає географію в школі, молодша — медичний працівник, працює в Пн.-Зх. Казахстані.

1991 за ініціативою родини К. було створено громаду «Шевченкові нащадки», що об'єднала бл. півтори тисячі розсіяних по світах родичів поета. В берез. 1992 громаду реорганізовано у Всеукр. благодійний культурно-наук. фонд Тараса Шевченка. Його очолила Л. Красицька, сестра у других Т. Красицької.

Літ.: Спогади 1982; *Жур 1985*.

Валько Кравченко

КРАСІ́НСЬКИЙ (Krasiński) **Зиґмунт** (псевд. — A. K., Henryk Ligęza, Spiridion Prawdzicki, Stefan Szczęsny; 19.02.1812, Париж — 23.02.1859, там само; похований у с. Опіноґура Ґурня Мазовецького воєводства, Польща) — польс. письменник. 1827—29 навчався на юрид. ф-ті Варшав. ун-ту. У жовт. 1829 емігрував до Женеви, де студіював філософію, політ. економію та право. Найвидатніший твір К. — романтична метафізична драма «Небожественна комедія» (1835), у якій автор намагався подати історіософ. узагальнення європ. суспільних рухів після франц. революції. У 2-й драмі К. «Іридіон» (1836) проблема прав пригнобленого народу, ненависть і помста гол. героя драми зазнають осуду з точки зору християнської етики. Згодом погляди К. трансформувалися у напрямі консерватизму і католицької ортодоксії.

Першим проблему впливу К. на поезію Шевченка порушив О. *Колесса* (*Колесса О*. Шевченко і Міцкевич // *ЗНТШ*. 1894. Т. 3). Згодом відбулася полеміка між Г. Будеволею (Д. Танячкевичем), який надрук. у часописі «*Вечерниці*» (1862. Ч. 35—36, 39, 41—43; 1863. Ч. 1, 2) «Слівце правди Dziennik-ові Literack-ому про нашого батька Тараса Шевченка», і львів. часописом «Dziennik Literacki» (1863. Ч. 4), де вмістив відповідь «Ще одне слово про Шевченка» анонім під криптонімом J. L. У 18 числі цього ж часопису за 1863 було опубл. ст. «Шевченко поряд з Красінським» за підписом «Gente Ruthenus natione Polonus». Якщо Г. Будеволя захищав Шевченка від зневажливого осуду, висловленого в ст. «Спогади з подорожі» (Dziennik Literacki. 1862. Ч. 83), згадавши К., то решта дописувачів намагалася в попул. формі довести, що Шевченка не можна трактувати нарівні з К. Першою ґрунтовною розвідкою з цієї проблеми є ст. Я. *Гординського* «Т. Шевченко і Ж. Красінський» (1917). Відповідаючи на запитання, чи знав Шевченко твори К., дослідник звернувся до ст. І. Франка «Листи Шевченка до Бр. Залеського», де наведено примітки Бр. Залеського, власноручно написані останнім на полях копії адресованих до нього листів Шевченка. У них, зокр., Бр. Залеський стверджував, що Шевченко добре говорив по-польськи і знав напам'ять твори А. Міцкевича, Бр. Залеського і К. (див.: *Листочки* до вінка на могилу Шевченка в XXIX роковини його смерті. Л., 1890. С. 31). Я. Гординський висунув припущення, що Шевченко міг ознайомитися з поезіями К. в 1843 або 1844: «...щойно від 1844 р. можна би говорити про вплив Красінського на Шевченка» (*Гординський Я*. С. 176). Я. Гординський пояснював подібності поезії К. і Шевченка як суспільними, так і особистісними факторами становлення обох поетів.

В. Барвіцький. Портрет З. Красінського. Папір, літографія. Кінець 19 ст.

Є. *Нахлік* також уважає, що на Шевченкові позначився творчий вплив К. — як ідеологічний (у сенсі християнізації історіософ. дискурсу), так і худож. («імпульси до використання елементів фантастики, до актуалізації християнсько-античних сюжетів та

образів… Але цей вплив не був тривкий і сталий» (*Нахлік Є.* С. 25). Він стверджував, що за ідеологічними пошуками і творчими манерами К. і Шевченко — досить різні поети-романтики: граф, який прагнув «ушляхетнити весь народ», речник ненасильницького опору імперській експансії, пророк месіанського призначення Польщі, — і кол. кріпак як виразник соц. інтересів найбіднішого селянства й нещадний викривач панства.

Літ.: Гординський Я. Т. Шевченко і Ж. Красінський // *ЗНТШ*. Л., 1917. Т. 119/120; *Багрій О. В.* Т. Г. Шевченко: Оточення. Мотиви творчості. Стиль. Х., 1930. Т. 1; *Нахлік Є.* Зигмунт Красінський і Юзеф-Богдан Залеський у Шевченковій рецепції // Українська література в загальноосвітній школі. 2004. № 5.

Валентина Соболь

КРАСНОЖО́Н Яків Денисович (28.10.1911, м. Жашків, тепер Черкас. обл. —1987, Суми) — укр. скульптор. Навчався на худож. робітфаці (1930—31), у Харків. худож. ін-ті (1931—33, викладачі М. Саблін, С. *Прохоров*, М. Рак). Закінчив 1937 Одес. ун-т. Автор робіт у монументальній пластиці, станковій декорат. скульптурі. Послідовник реалістичних традицій у скульптурі. Серед творів — пам'ятник П. *Грабовському* у с. Грабовському на Сумщині, У. *Кармалюку* (обидва — 1965) у с. Кармалюковому на Вінниччині, І. Федьку (1967) в *Сумах*, а також скульптурні портрети І. Котляревського (1958; експонувався на худож. виставці до *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка*, Київ, 1961) та Лесі *Українки* (1970).

Я. Красножон. Пам'ятник Шевченку. Граніт. 1964. Лебедин

К. доклав чимало зусиль для вшановування пам'яті Шевченка на Сумщині й за її межами — за життя розробив більше десяти проектів пам'ятників, майже всі споруджено у містах і селах України. Автор монументів Шевченкові в Сумах (бетон, 1957, архіт. М. Махонько), де на високому чотириметровому постаменті встановлено фігуру Шевченка на повен зріст, накинутий на плечі плащ розвіває вітер; у *Конотопі* (бетон, 1959), с. Шевченковому Конотопського р-ну (бетон, 1959), смт Недригайлові (бетон, 1962, архіт. М. Махонько), *Лебедині* (чавун, 1964); станкових портретів Шевченка (1961, експонувався на худож. виставці до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка*; 1963). 1962—63 виконав погруддя Шевченка для пам'ятника у м. Смілі (не встановлено; власність Ф. Сахна). Іл. табл. XIV.

Тв.: Монументальна шевченкіана України: Історія і сучасність. Х., 2012.

Лариса Рева

КРАСО́ВСЬКИЙ Андрій Опанасович (22.04/4.05.1822, Київ — 10/22.06.1868, м. Нерчинськ, тепер Читинської обл., РФ) — офіцер, учасник загальнорос. і укр. революційного руху 1850—60-х, підполковник. Заг. та військ. освіту здобув у петерб. Пажеському корпусі, брав участь у Кримській війні 1853—56. Служив в Олександрійському гусарському полку в Петербурзі, де й вступив до таємної революційної організації «Земля і воля». 1859 виїздив за кордон, встановив контакти з О. *Герценом*, від якого регулярно отримував вид. Вільної рос. друкарні у Лондоні — «*Колокол*», «*Полярную звезду*» та ін. Розповсюджував їх разом із рукописними списками антисамодержавних творів Шевченка.

К. свідчив, що особисто знав Шевченка. 1861 переїхав до Києва, куди його було призначено на посаду викладача Київ. кадетського корпусу. Був членом таємного революційного гуртка, який там діяв. Існує припущення, що навесні 1862, переодягнувшись у селянський одяг, К. перебував у м. *Корсуні* Канівського пов. Київ. губ., де жив на квартирі В. Шевченка. К. — один з організаторів панахиди в пам'ять поета. К. взяв участь в аукціоні продажу майна Шевченка і купив окремі речі. Під впливом поета сам почав писати вірші політ. змісту.

За написання й поширення влітку 1862 серед солдатів Житом. полку в Києві звернення із закликом не брати участі в придушенні селянських заворушень К. заарештовано й засуджено до розстрілу, який цар замінив на 12 років каторги. Покарання К. відбував у Нерчинську і звідти далі популяризував Шевченкову поезію (зокр. у НМТШ зберігається власноручно переписаний ним текст Шевченкової поеми «Кавказ» із дарчим написом його знайомій: «Криницькій у день нового 1866 р. Написав у тюрмі політичний в'язень — земляк і друг покійного автора»). Застрелився під час невдалої спроби втекти з каторги.

Літ.: Марахов Г. Андрій Красовський — борець проти кріпосництва і самодержавства. К., 1961.

Віталій Сарбей

КРАТКО́ (Арон-бер Шимон) **Бернард Михайлович** (5/17.01.1884, Варшава — 1.08.1960, Київ) — укр. скульптор. Навчався у 1901—06 у Варшав. школі образотв. мист-ва (нині — Академія образотв. мист-в

у Варшаві; у майстерні К. Дуніковського). 1916 переїхав до Петрограда, 1918 — до Києва. Викладав 1918–20 в УАМ, з 1919 — її проф.; 1920—25 — у Харків. худож. ін-ті, з 1925 — його проф.; 1925—35 — у КХІ. 1937 К. заарештували і засудили. Ув'язнення відбував у таборі в Середній Азії. 1945 повернувся до Києва. Працював у станковій і монументальній скульптурі. Автор портретів Г. Сковороди (1923), М. *Заньковецької* (1928), П. Волокидіна (1934), П. Столярського (1946); фігурної композиції «Коваль» (1925), скульптурної групи «Чотири пори року» (1913) для фонтана у *Варшаві*, пам'ятників у Харкові, Житомирі, Єнакієвому, скульптурних рельєфів та проектів монументально-декорат. оформлення.

Б. Кратко за роботою над пам'ятником Шевченку для Харкова. 1919

Після 1919 брав участь у здійсненні радянського плану монументальної пропаганди. За проектом К. збудовано погрудні пам'ятники Шевченкові для Києва (1920) і Харкова (1921; обидва — гіпс, не збереглися). Відкриття пам'ятника в Києві відбулося 11 берез. 1920 на Михайлівській пл. Поета зображено немолодим із суворим, вольовим обличчям, у високій смушевій шапці. Пам'ятник виконано у кубістичній манері, він вирізнявся максимальним узагальненням об'ємів і форм, використанням світлотіньових ефектів, поєднанням різних фактур. Особливий акцент зроблено на орнаментально-декорат. потрактуванні елементів одягу. Пізніше К. повторив цей портретний образ у харків. монументі, частково — у проекті пам'ятника Шевченкові на його могилі (1926), який подав 1929 на всеукр. конкурс. 1930 К. взяв участь у міжнародному конкурсі на проект пам'ятника Шевченкові в Харкові. Підготував багатофігурну композицію, що, відповідно до вимог конкурсу, орієнтувалася на образ поета — борця й революціонера, який закликає до визвольної боротьби. Композиція будувалася як вертикальна спіраль, що підносить постать Шевченка високо вгору. 1933 К. використав цей образ у проекті для Всесоюзного конкурсу пам'ятників Шевченкові в Харкові та на його могилі, зобразивши молодого поета на повен зріст із прапором у руці.

Б. Кратко. Пам'ятник Шевченкові. Київ. Відкриття 11 березня 1920

Літ.: Зоряний А. Втілити в образотворчі форми постать Шевченка // Нова громада. 1928. Кн. 5; *Конкурс* проектів пам'ятника Шевченкові // Всесвіт. 1928. № 3; *Холостенко Є.* Бернард Кратко. Х., 1933; *Варварецький Ю.* Становлення української радянської скульптури. К., 1972.

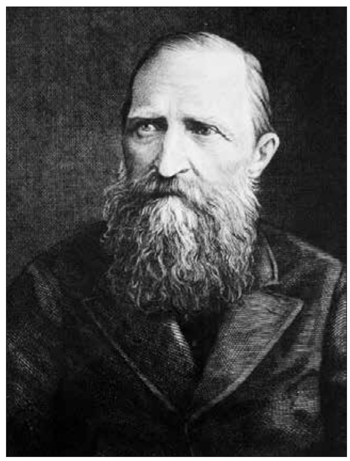
Галина Скляренко

КРА́УЛІНЬ (Kraulin) **Карл** (6/19.03.1904, х. Леймані, тепер Валмієрського пов., Латвія — 1981, Рига) — латис. літературознавець. Закінчив 1928 Латв. ун-т (Рига). Автор праць про латис. л-ру 20 ст., численних статей. Особливу увагу приділяв проблемам розвитку худож. прози, нац. своєрідності латис. л-ри. Розробив курс історії л-р народів Союзу РСР для вищих навч. закладів Латвії, де значну частину приділив укр. л-рі — підручник «Літератури народів СРСР» (Рига, 1978), який читав 22 роки в Латв. ун-ті. Автор ст. про Лесю *Українку*, П. *Грабовського*, М. *Коцюбинського*.

К. з глибокою шаною ставився до творчості Шевченка: йому належать ст. про життєвий і творчий шлях укр. митця «Найулюбленіший поет» (Дніпро. 1961. № 5) та «Український Прометей» (1964).

Анатолій Шпиталь

КРАШЕ́ВСЬКИЙ (Kraszewski) **Юзеф-Ігнацій** (псевд. — Bogdan Bolesławita, Kaniowa, Dr. Omega та ін.; 28.07.1812, Варшава — 19.03.1887, Женева; похований у Кракові, Польща) — польс. письменник, журналіст, видавець, громадський і політ. діяч. 1829 вступив на медичний ф-т Віленського ун-ту, незабаром перейшов на філологічний. Звинувачений в конспіративній антиурядовій діяльності під час Листопадового польс. визв. повстання 1830. У груд. того року був заарештований рос. жандармерією і

Г. Редліх. Портрет Ю.-І. Крашевського. Папір, гравюра. 1870-ті

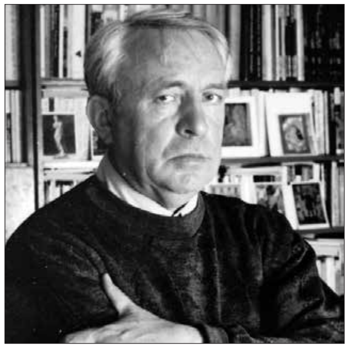
звільнений у берез. 1832, коли рос. влада закрила Віленський ун-т. 1836 К. балотувався на посаду викладача польс. мови в Ун-ті св. Володимира (Київ), а 1852 — на кафедру польс. та світової л-ри в Яґеллонському ун-ті (Краків), але безрезультатно (у другому випадку він як рос. підданий не одержав дозволу на виїзд до Кракова). Тривале (1837—59) проживання на Волині у власних маєтках (села Омельне, Городок, Губин — усі тепер у Волин. обл., Киселі — тепер у Хмельн. обл.) та Житомирі (1853—59) зумовило зображення кріпацького життя укр. селян на Волині у повістях «Історія Савки» (1842), «Уляна» (1843), «Остап Бондарчук» (1847), «Ярина» (1850), «Хата за селом» (1854—55), «Єрмола» (1856), «Історія кілочка в тину» (1860). У Житомирі працював у 1856—58 куратором гімназії, у 1857—58 — директором міського театру. У 1843 і 1852 відвідав Одесу, де був іменований почесним членом Одес. т-ва історії і старожитностей (1843). Укр. реалії наявні в подорожніх нарисах: «Спогади про Полісся, Волинь і Литву» (Вільно, 1840 [польс. мовою]), «Спогади про Одесу, Єдиссан і Буджак» (Вільно, 1845—46 [польс. мовою]), а також у нарисі «Волинські вечори» (Л., 1859 [польс. мовою]). У 223 прозових творах К. подав образ суспільства свого часу і власне бачення польс. історії. На підставі його досягнень розвивалася польс. повість 2-ї пол. 19 ст. К. займався також муз. і живописом, зокр. ілюстрував власні твори.

Шевченко у 2-й частині повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» (1858) згадав повісті К. «Уляна» і «Остап Бондарчук», які з'явилися 1858 в рос. перекладі в додатках до журн. «*Библиотека для чтения*». У б-ці К. зберігалися вид.: «Тарас Шевченко. Студія Леонарда Совінського з додатком перекладу "Гайдамаків"» (Вільно, 1861 [польс. мовою]), зб. Шевченкових поезій у польс. перекл. А. *Ґожалчинського* (К., 1862), празьке (1876) і женевське (1878) вид. «Кобзаря», вид. поеми «Марія» (Женева, 1882). К. належали два оригінальні малюнки Шевченка — «Тріо» та «Скеля "Чернець"». У 1875 К. радив Бр. Залеському опубл. листи Шевченка, але цей захід не було здійснено. Володіючи копією Шевченкових листів до Бр. Залеського, К. розпорядився виготовити ще копію цих листів для М. Драгоманова, який уперше опубл. їх у журн. «*Киевская старина*» (1883. № 1, 3, 4).

Літ.: Katalog księgozbioru, rękopisów, dyplomów, rycin, map, atlasów […], pozostałych po śp. Józefie Ignacym Kraszewskim. Lwów, 1888; *Кирчів Р. Ф.* Юзеф Крашевський і Україна // *РЛ*. 1968. № 8; *Полотай А.* Новознайдені автографи листів Т. Г. Шевченка до Броніслава Залеського // *РЛ*. 1971. № 6; *Демчук Н. Р.* Інтер'єр у контексті психологічного аналізу прози Т. Шевченка та Ю. Крашевського // *Матеріали* міжнародної славістичної конф. пам'яті професора Костянтина Трофимовича: У 2 т. Л., 1998. Т. 2; *Василенко В.* Крашевский в Российской империи: 1812—1863—1917. Познань, 2002; *Радишевський Р.* Юзеф Ігнацій Крашевський: Діалог з Україною. К., 2012.

Ростислав Пилипчук

КРВА́ВИЧ Адам Петрович (31.07.1938, с. Княжпіль, тепер Старосамбірського р-ну Львів. обл.) — укр. графік, живописець і педагог. Брат Д. *Крвавича*. Навчався в Одес. худож. уч-щі (1957—62, викладачі Т. Єгорова, Д. Єгоров, М. Павлюк), у КХІ на графічному ф-ті (1962—67, викладачі В. *Касіян*, В. Чебаник). У 1970—74 працював худож. ред. в експериментальній ред. при вид-ві «Дніпро» Держ. комітету по пресі, підготував до друку вид.: «З глибин: Давня книжкова мініатюра XI—XVII століть» Г. Логвина (К., 1974), «Золоті меди» М. *Рильського* (К., 1974), зб. «Доби нової знак: Лірика поетів Радянської України» (К., 1978) та ін. У ці ж роки виконав низку робіт на замовлення Київ. творчо-виробничого комбінату «Художник». З 1994 — викладач кафедри графіки Видавничо-поліrp. ін-ту при Нац. технічному ун-ті України «Політехнічний інститут». Основні твори: «У Седневі» (офорт, 1979), триптих «Спалена ікона» (олія, 2001); портрети М. *Заньковецької*, С. *Крушельницької*, І. Франка, О. *Довженка* (усі — ліногравюра, 1982), цикл портретів «Народні герої України» (туш, 1986—87, опубл. у журн. «Україна»); ілюстрації до творів

А. Крвавич

А. Крвавич. Тарас Шевченко. Папір, літографія. 1980

Ю. *Федьковича* (лінорит, 1982), укр. народних дум (кольор. ліногравюра, 1985).

Шевченкіану у творчості К. відображено у станковій графіці. 1970 він працював над макетом «Кобзаря» (К., 1976). «Кобзар» відзначено дипломом 1-го ступеня на республ. конкурсі найкращих видань (1976). У техніці літографії виконав дві тематичні композиції «Тарас Шевченко» (1980, 1982), в яких зобразив митця за фотографіями І. *Гудовського* й А. *Деньєра* (обидві — 1859). У першій — застосовано принцип своєрідного діалогу між автором і персонажами з його творів. Для виразності сцени використано високу лінію горизонту, на першому плані біля друкарського верстата праворуч у смушевій шапці та кожусі стоїть Шевченко, з ін. боку намальовано старця з розгорнутою книжкою як цитату з авторської роботи «Старець на кладовищі». За ним видно персонажів з його поетичних творів, які розташовані на тлі стовбура дерева. У другій — Шевченко в білому парусиновому костюмі сидить на стільці біля мольберта, за яким зображено в укр. одязі Катерину — героїню однойменної поеми та живописного полотна. Діагональна композиція, що розвивається з правого нижнього у лівий верхній кут, висока лінія горизонту та паузи між персонажами зосереджують увагу на темпоральному аспекті роботи. В обох творах, максимально лаконічних за кількістю компонентів, митець використав умовне тло — символ вічності, в яку вступає поет на схилі земного життя. За однойменним Шевченковим віршем К. створив кольор. ліногравюру «За байраком байрак» (1989), де на передньому плані ліворуч зображено монументальну постать сивочолого козака, що сягає головою над хмари аж до самих зірок. За ним темніє могила, над якою мерехтять на тлі нічного неба обличчя-привиди похованих із козаком побратимів. Пластичну мову К. вирізняє висока композиційна культура, монументалізація кольору та худож. форми, схильність до формальних експериментів, які попри те завжди доречні. Великий вплив на митця справило народне мист-во його рідної Бойківщини і традиції класичного укр. образотворення. Персональні виставки — 1985, 1998, 2003, Київ. Іл. табл. IX.

А. Кравич. Тарас Шевченко. Папір, літографія. 1982

Тв.: Шукати дорогу до себе // Україна. Наука і культура. 2004. Вип. 32; Літографія у розвитку мистецтва // Друкарство. 2004. № 4; Техніка літографії // Країна знань. 2005. № 10; Деякі проблеми проектування видань навчальної літератури // Друкарство. 2006. № 5; Техніка літографії. Навчальний посібник. К., 2010.

Літ.: *Варкач О.* Виставка п'яти графіків // Образотворче мистецтво. 1982. № 4; *Баранов В.* Художник Адам Крвавич // Київ. 1995. № 4/5; *Дьомін М.* Світовідчуття Бойківщини у творчості Адама Крвавича // Образотворче мистецтво. 2005. № 4; *Дьомін М.* Бойківська символіка образотворчості Адама Крвавича // Вітчизна. 2005. № 7/8.

Станіслав Бушак

КРВА́ВИЧ Дмитро Петрович (28.09.1926, с. Княжпіль, тепер Старосамбірського р-ну Львів. обл. — 2.04.2005, Львів) — укр. скульптор, мистецтвознавець і педагог. Брат А. *Крвавича*. Народний художник України (1990). Дійсний член НТШ (з 1997). Лауреат Держ. премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка (1972). У 1947—53 навчався у Львів. ін-ті прикладного та декорат. мист-ва на відділенні скульптури (нині — Львів. нац. академія мист-в; викладач І. *Севера*). 1953—54, 1956—2000 працював у ньому, з 1976 — проф., 1955—57 — зав. відділу Львів. картинної галереї (нині — Львів. нац. галерея мист-в). Виконав пам'ятники І. Франку (1964), І. Вишенському (1979), М. *Шашкевичу* (1990, 1993), М. *Грушевському* (1994; всі — у Львові й обл.); станкові алегоричні композиції «Козак Мамай», «Карпатський опришок», «Карпатська легенда» (усі — 1959); портрет М. Шашкевича (1961), мемор. дошки, медалі. Автор бл. 85 наук. праць і мистецтвознавчих розвідок, зокр. дослідження «Український народний одяг XVII — початку XIX ст. в акварелях Ю. Глоговського» (К., 1988, у співавт.); «Львівська барокова скульптура: Джерела інспірації» в кн. «Українське бароко та європейський контекст» (К., 1991); розділ «Українська скульптура» в навч. посібнику «Українська культура: історія і сучасність» (Л., 1994); «Оповідь про ікону» (Л., 2000); навч. посібника «Українське мистецтво» (Л., 2005. Ч. 1—3; обидві — у співавт.). Активно співпрацював з Укр. т-вом охорони пам'яток історії та культури.

Д. Крвавич

Шевч. темі присвятив станкові композиції «Лілея» (1960) і «Сонце низенько» (1963; обидві — майоліка), які перегукуються з поемою «Катерина». Роботи позначено емоційним піднесенням, експресивністю пластичної мови та використанням широкого діа-

пазону засобів виразності майоліки. 1964 створив монументальну композицію «Молодість Тараса» (штучний камінь; експонувалася на худож. виставці до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка*), встановлену в с. Словіті Золочівського р-ну Львів. обл. У потрактуванні образу звертався до автопортретів Шевченка 1840-х. Півфігуру поета зображено в узагальнених формах. Іл. табл. XV.

Тв.: Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961; Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. К., 1964; Дмитро Крвавич: Каталог виставки. Л., 1988.

Літ.: Батіг М. Дмитро Крвавич. К., 1968; *Дмитро* Крвавич: Бібліогр. покажчик. Л., 1996; *Грабовський В.* Крвавич. Л., 1997.

Роман Яців

КРЕК (Krek) **Янез-Евангеліст** (псевд. — Іван Совран, Остап Запорожець; 27.11.1865, с. Светі Грегор, побл. м. Рибниці, тепер частина муніципалітету Рибниця, Словенія — 8.10.1917, м. Шентянж, Словенія) — словен. соціолог, літератор і політ. діяч. 1888 закінчив Римо-католицьку семінарію. Був висвячений на священика. З 1885 викладав теологію і філософію у Люблян. духовній семінарії. 1891 заснував у Любляні гурток катол. творчої молоді «Ліга». Як зазначає Й. Мушич, «Крек своїх молодих однодумців навчав слов'янських мов, особливо чеської та української, орієнтував їх на народну поезію слов'янських народів, звертав увагу на українські думи та знайомив із працями визначних світових митців — Шекспіра, Пушкіна, Шевченка та ін.» (*Mušič I.* Oton Župančič: življenje in delo. Ljubljana, 2007. S. 57). Добре знав укр. мову, л-ру і фольклор, захоплювався творчістю Шевченка, часто виступав на шевч. вечорах у Відні. Тогочасна укр. преса (Зоря. 1897. № 10) згадувала про один такий його виступ укр. мовою у Відні на урочистому вечорі, присвяченому річниці з дня народження Шевченка. Популяризував укр. народну творчість і поезію Шевченка серед молодих словен. поетів (О. *Жупанчич*, Й. *Абрам*, Й. *Мурн*, А. *Ер'явець* та ін.), які навчалися в Люблян. духовній семінарії, давав їм читати в оригіналі Шевченкові вірші, укр. пісні й думи. Й. Абрам подарував К. однотомник Шевченкових поезій, виданий 1902 у Львові, а згодом присвятив йому свій перекл. «Кобзаря». Й. Абрам — автор спогадів про К., опубл. 1918 у журн. «Naša moč» та 1926—27 у журн. «Mentor».

Літ.: Ющук І. П. Український струмінь у словенській поезії кінця XIX — початку XX ст. // Слов'янське літературознавство і фольклористика: Республ. міжвід. зб. К., 1967. Вип. 3; *Кравцов Н. И.* Шевченко в литературе и критике Югославии. (Вторая половина XIX — начало XX в.) // *Тарас* Шевченко. М., 1962; *Вервес Г. Д.* В інтернаціональних літературних зв'язках. Питання контексту. К., 1983; *Kardoš Š.* Klobuk dr. Kreka // Slavistič na revija. 1996. № 4.

Людмила Канцедал, Алла Калинчук

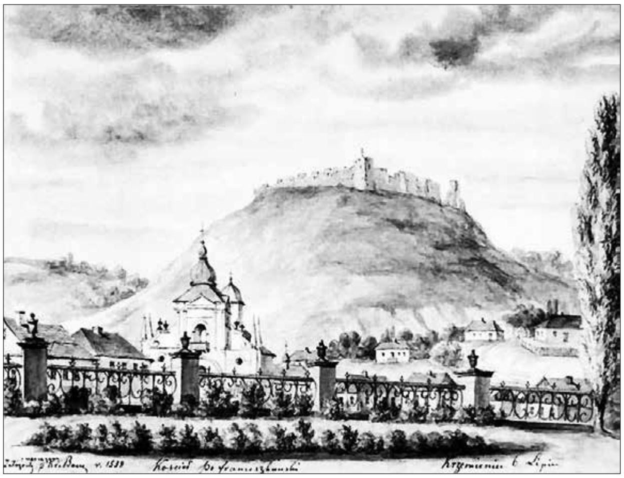
КРЕ́КОТЕНЬ Володимир Іванович (1.04.1929, Київ — 29.07.1995, там само) — укр. літературознавець. Закінчив 1955 відділення укр. мови та л-ри філол. ф-ту Київ. ун-ту. Після навчання в аспірантурі під керівництвом акад. О. *Білецького* (1955—58) працював в ІЛ. Кандидат. дисертацію захистив у 1963, докторську — в 1992 (honoris causa). У 1955 К. захистив дипломну роботу «Особливості сатиричної типізації в поемі Шевченка "Сон" ("У всякого своя доля")» (наук. керівник Є. *Кирилюк*). Ідеї дипломної роботи лягли в основу доповіді, що її К. виголосив на п'ятій наук. шевч. конференції (14—16 берез. 1956, Київ). У виступі розглянуто портретні характеристики та мовне саморозкриття персонажів, висвітлення зображуваного з боку оповідача й описи сатиричних ситуацій (*НШК 5*, с. 38—102). В окремих розд. проаналізовано систему образів поеми, засоби та форми сатиричної типізації. Праця К. позначена глибоким проникненням у задум поета, широкими узагальненнями. К. відредагував путівник В. *Уварової* «Т. Г. Шевченко і Київ» (1962). Автор понад 30 ст. до *ШС*. Посилання на Шевченка наявні у працях К. «Українська книжна поезія середини XVII ст.» (1992), «Художність давньої української прози (XVII—XVIII ст.)» (1999) та ін.

В. Крекотень

Микола Сулима

КРЕ́МЕНЕЦЬ (Крем'янець) — пов. місто Волин. губ., тепер районний центр Терноп. обл. Уперше його згадано в Іпатіївському літописі під 1226. У 1438 К. надано магдебурзьке право. Одне з імовірних місць перебування Шевченка під час волин. подорожі у жовт. 1846, яку він здійснював за завданням *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів*, замальовуючи істор. й архіт. пам'ятки. Точна дата перебування Шевченка в К. невідома. Однак є підстави твердити про його перебування в цьому місті.

З офіц. розпорядження Житом. духовної консисторії від 15 жовт. 1846 (*Документи*), яким православне духовенство губернії було зобов'язане надавати допомогу Шевченкові як члену Археографічної комісії, випливало, що він мав би оглянути кременецькі міські церкви, а також приміщення Волин. духовної семінарії,

Н. Орда. Кременецький замок та гора Бона. Папір, акварель. 1862–1876

яка з 1835 розміщувалася у К. Відповідні розпорядження щодо сприяння Шевченкові отримали благочинний кременецьких міських церков і керівництво семінарії.

У повісті «Варнак» автор згадує К.: «Возвращаясь из Почаева, я зашел в Кременец посмотреть на *королеву Бону* и на воздвигавшиеся в то время палаты, или кляштор, для Кременецкого лицея» (3, 145). У творах Шевченка йдеться про діячів, пов'язаних із К. і Кременецьким ліцеєм. Зокр., в повісті «Варнак» уміщено панегіричну згадку про Т. *Чацького*, стараннями якого почав функціонувати *Кременецький ліцей* (спершу — Вища волинська гімназія): «Мир праху твоему, благородный *Чацкий*! Ты любил мир и просвещение! Ты любил человека, как нам Христос его любить заповедал!» (3, 145). Викладача гімназії, польс. історика Й. *Лелевеля* згадано в повісті «Художник» (4, 178, 195). У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» (4, 210, 211) автор згадав Т. *Падуру* — польс.-укр. поета, котрий у К. закінчив ліцей і написав ряд творів укр. мовою.

Колегіум єзуїтів та костел. 1731–1743. Кременець. Фото середини 19 ст.

К. незадовго перед Шевченком відвідав М. Костомаров. Цілком імовірно, що він і рекомендував Шевченкові оглянути місто. Прикметно, що послідовність огляду К. героєм повісті «Варнак» в основному збігається з тією послідовністю, у якій оглядав це місто Костомаров (див.: *Костомаров Н. И*. Автобиография. Бунт Стеньки Разина. К., 1992. С. 122). Вищесказане дає підстави припустити, що Шевченко відвідав і оглянув К., повертаючись із *Почаєва*. Сталося це орієнтовно наприкін. жовт. 1846 (20 жовт. він іще був у Почаєві).

На час приїзду Шевченка К. був одним із найбільших пов. міст Волин. губ., в якому існували значні культурні традиції. Населення міста становило понад 10 тис. чоловік — здебільшого це були ремісники (переважно

Римо-католицький костел. Кременець. Фото 19 ст.

євреї) та міщани. Бл. тисячі жителів належали до польс. шляхти, серед них було багато освічених людей. У К. жило чимало представників православного духовенства та членів їхніх родин (*Черниxівський Г*. Кременеччина від давнини до сучасності. Кременець, 1999. С. 98).

К. багатий на пам'ятки архітектури — культові споруди (католицькі, православні, іудейські), фортифікації (залишки замку на горі королеви Бони), а також житлові, громадські й навч. приміщення, побудовані у 18 — на поч. 19 ст.

Широке відзначання у К. шевч. днів започаткували укр. громадські діячі ще на поч. 1920-х, коли місто перебувало під владою Польщі. З їхньої ініціативи 1922 тут було надрук. «Малий Кобзар». У Кременецькому краєзнавчому музеї створено експозицію «Перебування на Кременеччині Т. Шевченка». До *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* на приміщенні тодішнього пед. уч-ща встановлено мемор. дошку (поновлено 2004) з написом: «Восени 1846 р. Тарас Шевченко відвідав Кременець. На основі зібраних

матеріалів про гайдамацьке повстання 18 ст. він написав повість "Варнак" та одноіменну поему». У трав. 1989 Кременецькому пед. уч-щу надано ім'я Шевченка, а в жовт. того ж року на території закладу відкрили пам'ятник поету. 24 серп. 1995 пам'ятник Шевченку було встановлено у центр. міському сквері.

Літ.: Жур 1985; *Шовкопляс Г. М.*, *Шовкопляс І. К.* За покликом серця: Пам'ятки історії та культури в житті і творчості Т. Г. Шевченка. К., 1990; *Опольський І.* Подорож Шевченка по Волині та Поділлю і художнє відображення її в творах // *Актуальні* проблеми вивчення теоретико-літературних і мовознавчих дисциплін у вищих навчальних закладах: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Рівне, 1995; *Рожко В.* Наукова подорож Тараса Шевченка на Волині // Визвольний шлях. 2000. № 3; *Дорош Є. Г.* Тарас Шевченко на Поділлі і Волині. Т., 2002.

Петро Кралюк

КРЕМЕНЕ́ЦЬКИЙ ЛІЦЕ́Й — загальноосвітній навч. заклад. Заснований Т. *Чацьким* та Г. Коллонтаєм 1805 в м. *Кременці* й спершу мав назву і статус Вищої волинської гімназії. Основні її приміщення були в будівлях кол. Кременецького єзуїтського колегіуму, споруджених у 1731—45. У гімназії було два рівні: нижчий («класи»), що відповідав тодішнім пов. школам, і вищий («курси»), наближений до університетської освіти. «Класи» охоплювали 4-річний період навчання, де переважала гуманітарна, зокр. мовна, підготовка (вивчали польс., лат., франц., нім., рос. мови, арифметику, заг. геометрію і мораль). «Курси» поділялися на три 2-річні періоди й робили акцент на вивченні математично-природничих наук.

У 1819 рос. влада перетворила гімназію на ліцей — навч. заклад підвищеного типу з правом надання нижчих наук. ступенів (дійсного студента і канд. наук). Викладання у К. л. провадили на високому рівні. Тут працювали першокласні педагоги, функціонували добре обладнані кабінети, хороший ботанічний сад. Гордістю школи була б-ка, яка за рівнем комплектації належала до найкращих б-к тогочасної Європи. Ліцей творив у Кременці неповторну духовну атмосферу. Серед його вихованців відомо чимало видатних учених, письменників, поетів. Найбільш знаний — поет-романтик Юліуш Словацький.

Кременецький ліцей. Фото початку 20 ст.

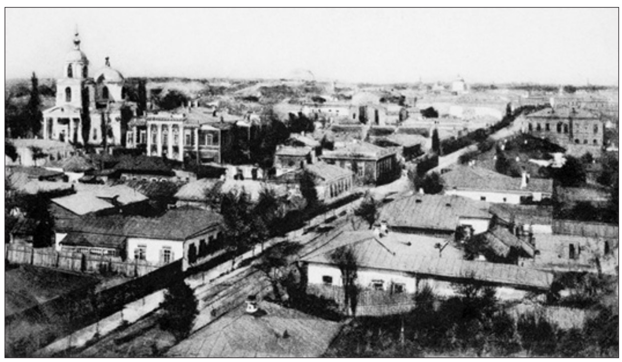
К. л. фактично проіснував до 1834. Формальним приводом до його закриття було польс. повстання 1830—31, після якого ліквідовано польс. навч. заклади, до яких належав і К. л. Його своєрідним «замінником» став заснований у 1834 Ун-т св. Володимира в Києві, куди з Кременця перенесли б-ку, обладнання, різноманітні колекції та перейшли працювати викладачі ліцею.

Шевченко, ймовірно, спілкувався з цими людьми й мав певне уявлення про К. л. Під час волин. подорожі в жовт. 1846 він відвідав Кременець і оглядав кол. приміщення цього навч. закладу (тоді там містилася Волин. духовна семінарія). У повісті «Варнак» його герой, «возвращаясь из Почаева, <...> зашел в Кременец посмотреть на *королеву Бону* и на воздвигавшиеся в то время палаты, или кляштор, для Кременецкого лицея» (3, 145). У повісті «Художник» Шевченко згадує про одного з викладачів Вищої волин. гімназії Й. *Лелевеля*; у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» та в Щоденнику — про випускника К. л. Т. *Падуру*.

Літ.: Дуда І. М., *Мельничук Б. І.* Тарас Шевченко на Тернопільщині. Т., 1990; *Опольський І.* Подорож Шевченка по Волині та Поділлю і художнє відображення її в творах // Актуальні проблеми вивчення теоретико-літературних і мовознавчих дисциплін у вищих навчальних закладах: Матеріали всеукр. наук.-практичної конф. Рівне, 1995; *Черниxівський Г.* Кременеччина від давнини до сучасності. Кременець, 1999; *Місто* Кременець в історії освіти, науки і культури. Кременець, 2002; *Дорош Є. Г.* Тарас Шевченко на Поділлі і Волині. Т., 2002; *Krzemieniec*. Ateny Juliusza Słowackiego. Warszawa, 2004.

Петро Кралюк

КРЕМЕНЧУ́К — пов. місто Полтав. губ., тепер районний центр Полтав. обл. Перші згадки про К. належать до 1571. Шевченко згадує К. у повістях «Наймичка» та «Капитанша». Достовірних даних про перебування поета в цьому місті немає. *П. Жур* згадує К. на маршруті поета під час його поїздки на землі *Запорозької Січі* (1843). У повісті «Капитанша» є

Кременчук. Фото 19 ст.

згадка про повінь на *Дніпрі*, коли «наводнением до половины разрушило город Кременчуг, а Крюков остался невредим» (3, 290). На підставі цієї згадки дослідники (Д. *Косарик* та ін.) вважали, що Шевченко під час повені навесні 1845 перебував у К. і спостерігав стихію. Проте з'ясовано, що поет тоді був у Києві. У повісті «Наймичка» описано Ромоданівський чумацький шлях від *Ромен* до К. (3, 57). Місто згадано й у записаній рукою П. Чуйкевича в Шевченків *Альбом 1846—1850* пісні «Пливе щука з Кременчука». У сучасному К. одна з вулиць і провулок названі іменем поета.

Літ.: Вечеренко Я. Кременчук у творчості Т. Г. Шевченка // Зоря Полтавщини. 1964. 11 берез.; *Жур 1979*.

Петро Ротач

КРЕ́МІНЬ Дмитро Дмитрович (21.08.1953, с. Суха Іршавського р-ну Закарп. обл.) — укр. поет, публіцист, есеїст і перекладач. Закінчив 1975 Ужгород. ун-т. Автор кн. поезії «Південне сяйво» (1982), «Танок вогню» (1983), «Пектораль» (Держ. премія України ім. Т. Г. Шевченка, 1999), «Літопис» (2003), «Атлантида під вербою» (2003), «Синопсис» (2003) та ін. Перекладає з рос., груз., осет. та ін. мов. Автор слів кількасот естрадних пісень.

Д. Кремінь

Поезію «Тарасова верба» (зб. «Травнева арка», 1978) присвячено рокам Шевченкового заслання. Її характеризує глибина аналогій та асоціацій, де, приміром, обрій — шинель царя Миколая, а закривавлений шпіцрутен — пагінець майбутньої верби, яку назвуть Тарасовою. Поет утверджує думку, що Шевченків біль — це свята офіра для землі, де він перебував. Шевченко як еталон, мірило совісті постає перед читачем у поезії «Седнів. Липа Шевченка» (зб. «Бурштиновий журавель», 1987). Своєрідне продовження цієї проблематики — у поезії «Асфальтівка звертає на Седнів», де К. міфологізує липу Шевченка до рівня незнищенності самої України. Апелюючи до лірики Шевченка словами «я караюсь, і мучусь, і каюсь», поет викристалізовує прагнення покоління прийняти священну офіру заради щастя рідної землі й прийдешніх поколінь. Прагненням відтворити психологічний стан поета, коли він у важкій солдатській шинелі крокував орськими пісками, зумовлено появу вірша «Орська зоря» (зб. «Шлях по зорях», 1990). Зб. «Пектораль» містить численні алюзії на Шевченкові твори, зокр. у поезіях «Автопортрет-75», «Автопортрет зі свічкою», «Тавро». Образи жінки-княгині, свічада, останньої картини стають ключовими у міфотворчості К., навіяної Шевченковою лірикою. У віршах «У старовинному сувої» («А доля генія гірка — / Не в позолоті палітурок, / А в захалявності рядка»), «Гадяцький полковник, а чи з Умані», «Камені Мигії» («Та колись, на цій таки землі, / Народився б хлопчик в Україні — / Не з тавром, зорею на чолі») крізь призму Шевченкового філос. монологізму виразно прочитуються невичерпна етноментальна пам'ять, глибока нац. гідність, сконденсований історіософічний трагізм. Ці та ін. мотиви помітні у поезії «Полуденний скін Святого Себастяна» (поема-симфонія «Сад»), вони — гіркотна алюзія на «Садок вишневий коло хати» Шевченка, Софійський майдан у Києві набуває всесвітнього узагальнення та водночас локального змісту, а жертвою постає Україна — «цей спалений сад хрущовими, а не хрущами». У такому ж ключі написано поезію «Повість наших літ», у якій гостра інвектива пронизує картину теперішнього буття України: «Сад Гетсиманський. Коло хати / Хрущі травневі не гудуть. / А ждуть: коли вже розпинати / Того месію поведуть?» Аналогічні Шевченкові мотиви можна простежити в ін. поетичних зб., зокр. у зб. «Елегія троянського вина», 2001 («Фата фатуму», «Це ти, мандрівецький філософ», «Після потопу»), у зб. «Полювання на дикого вепра», 2006 («Так жаль мені саду, який сам собою цвіте», «Коли нас покинуть і люди, і Бог») та ін.

Тв.: Косарал у сльозах… // *Кобзарева* зоря: Зб.: Поезії радянських поетів про Т. Г. Шевченка. К., 1984; Планета під вербою // *Тарас* Шевченко в моєму житті: Розповіді. Статті. Нариси. К., 2004; Вибр. тв. О., 2007.

Наталія Лощинська

КРЕСТО́ВСЬКИЙ Всеволод Володимирович (11/23.02.1840, за ін. дж. 10/22.03.1839), с. Мала Березайка, тепер с. Мала Березянка Таращанського р-ну Київ. обл. — 18/30.01.1895, Варшава) — рос. прозаїк, поет і перекладач. Навчався на юрид. ф-ті Петерб. ун-ту (1856—58). Як прозаїк працював переважно в жанрі фізіологічного нарису та істор.-політ. роману. Відомий романом «Петербурзькі нетрі» (1867. Т. 1—4).

В. Крестовський

Переклав балади Шевченка «Причинна» й «Утоплена» для «Кобзаря» в перекл. рос. поетів за ред. М. *Гербеля* (1860). У

романі «Кривавий Пуф» (1875. Т. 1—4) К. згадав поета як провідника українства. В 2-й частині твору «Дві сили» (1874) на стіні поручика Паляниці, керівника варшав. осередку «Землі і волі», — він у романі є персонажем негативним, — висять два портрети: Шевченка і Сковороди, про яких він зауважує: «А ось мої боги!» Паляницю оспорює гол. герой Хвалинцев: «Жив хоча б Тарас Шевченко, не кажучи вже про Ґонту та Залізняка, так він би навряд чи благословив би вас на таку справу» (*Крестовский В. В*. Кровавый Пуф. М., 1995. С. 351).

Юлія Соколюк

КРЕФТ (Kreft) **Братко** (11.02.1905, м. Марибор, Словенія — 17.07.1996, Любляна) — словен. письменник, літературознавець і режисер. Акад. Словен. АН і мист-в (1961), проф. рос. л-ри Люблян. ун-ту (1957—60). Вивчав славістику у Віден. і Люблян. ун-тах. Автор романів, зб. нарисів, оповідань, п'єс, статей. Про популярність Шевченка у Словенії, словен. перекл. його творів, словен.-укр. літ. взаємини К. писав, перебуваючи в Києві, у ст. «За дружбу» (Літературна газета. 1958. 17 жовт.). У тижневику «Naši razgledi» (1961. 25 берез.) опубл. до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* ст. «Тарас Шевченко», її варіант передрук. в белград. тижневику «Književne novine» (1961. 17 квіт.).

Літ.: Рябова Е. И. Основные направления в межвоенной словенской литературе // *Зарубежные* славянские литературы. XX век: Сб. М., 1970.

Вілль Гримич

КРЕ́ЧМЕР (Кретчмер) **Михайло Адамович** (20.11/2.12.1820, м. Дубно, тепер районний центр Рівнен. обл. — 8/20.11, за ін. дж. — 21.06/3.07.1898, х. Олава, тепер у складі смт Талалаївки Черніг. обл.) — укр. громадсько-культурний діяч. З 1833 навчався в Катеринослав. школі кантоністів; згодом служив у кірасирському полку. Дослужившись до офіцера, вийшов у відставку. Останні роки життя, хворіючи на очі, жив на х. Олаві. К. пропагував «Кобзар» Шевченка. Свідчив про своє поціновування творчості поета: «Я почитатель поэзии Т. Г. <…>» (Фонди Золотоніського народного краєзнавчого музею. Інв. № 1502; далі — ЗНКМ). З Шевченком К. міг познайомитися 1859 на Чернігівщині. Обставини їхнього знайомства невідомі. У листі до свого приятеля С. Дрозда й у прим. «Кобзаря», подарованому П. М. *Шевченку*, К. називав себе другом поета. Двічі називав К. Шевченковим другом і С. Дрозд (Фонди ЗНКМ. Інв. № 1503).

Після смерті Шевченка основним завданням свого життя К. вважав допомогу знедоленим і хворим родичам поета. Саме К. виклопотав допомогу Ярині Ковтун (дівоче — Шевченко), чоловік і діти якої були сліпі, у сумі 300 крб. на рік (Фонди ЗНКМ. Інв. № 1503). Мали успіх клопотання К. про надання матеріальної допомоги ін. незрячому Шевченковому родичу — Леонтію Шевченку, а також Петру Шевченку. У своїх зверненнях-публ. до ред. «Нового слова» (1889), «Киевского слова» (1889), «Одесского вестника» (1890) та ін. К. просив про надання матеріальної допомоги рідним поета. На заклик К. відгукувалися В. *Науменко*, М. *Сумцов*, М. *Кропивницький* та ін. діячі укр. культури. Одним із джерел, що живили фонд допомоги поетовим нащадкам, були аматорські вистави за творами Шевченка, що їх організував К. Про одну з них довідуємося з листа К. до С. Дрозда 30 січ. 1891: «Я был четыре раза в Ромнах и добился-таки, что 29 января был дан любителями спектакль сочинения Т. Шевченко "Стодоля" в пользу его потомков-слепцов. Полагаю, что чистого сбору будет не менее ста руб.» (Фонди ЗНКМ. Інв. № 1502). К. мріяв про створення в с. *Кирилівці* освітніх і благодійних закладів, які «носили бы название "Тарасовских"» (Фонди ЗНКМ. Інв. № 1502). Проте ці плани не було зреалізовано. К. часто відвідував шевч. місця — Кирилівку, *Моринці*, Звенигородку, *Канів* та ін.

Літ.: Коваленко Г. [М. А. Кретчмер]: (Некролог) // *ЛНВ*. 1898. № 9; *Пономаренко М*. Михайло Кречмер і Тарас Шевченко // *НШК 19*.

Борис Деркач, Марта Пономаренко

КРЖИСЕ́ВИЧ МАРІ́Ї СТЕПА́НІВНИ ПОРТРЕ́Т (тонований папір, італ. та білий олівець, 33,3×26) Шевченко виконав не раніше 6 трав. 1858 у Петербурзі (див. *Портрети роботи Шевченка*). На аркуші праворуч унизу олівцем поставлено авторські дату й підпис: «*1858 Т. Шевченко*». Зберігається у НМТШ (№ г—387).

Т. Шевченко. Портрет М. С. Кржисевич. Тонований папір, італ. та білий олівець. 1858

Ім'я М. *Кржисевич* (Ґжесевич, Ґресевич) і згадки про неї трапляються в Щоденнику Шевченка. 6 трав. 1858 він записує: «...зашли к землячке М. С. Гресевич, и она нас встретила резвая, веселая, молодая, как и десять лет назад. Чудная женщина, ее и горе не берет. А горя у нее немало». Це дає підстави для уточнення дати написання портрета.

Портретована — молода жінка, її фігуру повернуто до глядача на три чверті, округле миловидне обличчя — анфас, голова ледь нахилена. Відтворені білим олівцем відблиски її обличчя, носа, вилиць, а також мереживний білий комірець виділяють образ на темному тонованому папері. Віртуозно володіючи графічною технікою, художник чіткими лініями й тоном передав риси її зовнішності: ледь усміхнене обличчя, лагідний погляд, плетене косами волосся — життєрадісну вдачу молодої жінки.

Перша згадка про портрет міститься у вид.: Каталог малярської творчості Т. Г. Шевченка, експонованої в Галереї. Х., 1934 (прізвище вказано як Кшисевич). Під назвою «Портрет М. С. Кржисевич» уперше репрод. в Альбомі вибр. тв.: «Шевченко — художник» (К., 1954). Уперше твір показано на виставці з помилковою назвою «Портрет М. С. Ержисевич» (1964, Алма-Ата) (див. *Експонування творів Шевченка)*. Місця зберігання: ІТШ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 26; Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. К., 1964; Taras Ševčenko. Výstava o životě a díle. Praha [1968]. № 57/1; Національний музей Тараса Шевченка: Альб. К., 2002.

Літ.: Жур 2003.

Тетяна Чуйко

КРЖИСЕ́ВИЧ Марія Степанівна (дівоче — Задорожня; 1824—1905) — небога Г. *Тарновського*. Припускають, що Шевченко познайомився з нею 1843 у *Качанівці*. За кілька літ до того К. захопився М. *Глинка*, який протягом 1842—56 листувався з нею і подарував їй ряд своїх творів з автор. написами. Після заслання поет зустрічався з К. у Петербурзі. 1858 Шевченко гостював у К. разом із С. Гулаком-Артемовським. На той час вона розлучилася з чоловіком А. Кржисевичем. Шевченко написав її портрет, подарував їй офорт «Притча про робітників на винограднику». Поет не раз згадував К. у Щоденнику (1, 12 квіт., 6, 13, 16 трав. 1858).

Літ.: Афанасьєв-Чужбинський О. С. Спомини про Т. Г. Шевченка // *Спогади 1982*; *Жур 1979*; *Жур 1985*; *Жур 2003*.

Григорій Зленко

КРЖІ́ЧКА (Křička) **Петр** (псевд. — Ю л і у с М у н к, П. Г л а с і в е ц; 4.12.1884, Келч, округ Всетін, Моравія — 25.07.1949, Окарец, округ Тршебіч, Чехія) — чес. поет і перекладач. Закінчив 1905 хімічний ф-т Політехнічного ін-ту в Празі. У 1907—08 вивчав іноземні мови в Москві. До 1913 викладав у празькій Торговельній школі. У 1919—37 — чиновник Міністерства освіти та шкільництва Чехословаччини. 1947—48 працював у б-ці празького Політехнічного ін-ту. Автор поетичних зб. «Кущ шипшини» (1916), «Білий щит» (1919), «Хлопець з луком» (1924), «Хліб і сіль», «Суха голка» (обидві — 1933), «Пісня меча» (1946) та ін. Перекладав з рос. (О. Пушкін, М. *Лермонтов*, В. *Брюсов*, М. *Салтиков-Щедрін*, Л. *Толстой*), франц. (Р. Роллан), нім. (Г. Гессе), серб., англ. мов.

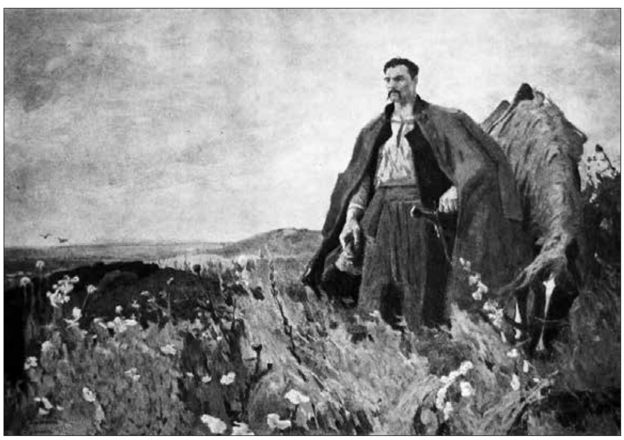
Переклав уривки з балад Шевченка «Причинна» (до слів «Ніхто нігде не гомонів») і «Тополя» (до слів «Чумак іде, подивиться...»), з поем «Гайдамаки» (розд. «Галайда» від слів «Тяжко жить на світі, а хочеться жить...» до слів «Сирота Ярема, сирота убогий...») і «Сон — У всякого своя доля» (від слів «Летим. Дивлюся, аж світає...» до слів «І все-то те, вся країна...»), вірша «Садок вишневий коло хати» (перші 4 рядки), баладу «У тієї Катерини».

Пер.: Omalovanky. II: Úryvky z básní T. Ševčenka / Překlad Petra Křičky. Praha; Smíchov [1919—1920]; *Ševčenko T*. Výbor z díla největšího básníka a buditele Ukrajiny. Praha, 1951; Kateřina («Zámožná je Kateřina…») // *Vítězit* a žit: Antologie z ukrajinské poezie. Přel. Zd. Böhmová, L. Fikar, J. Vladislav, P. Křička atd. Praha, 1951.

Літ.: Мольнар М. Тарас Шевченко у чехів та словаків. Пряшів, 1961.

Ігор Мельниченко

КРИВЕ́НКО Михайло Ілліч (10.05.1921, с. Новокормиха, тепер Волчихинського р-ну Алтайського краю, РФ — 21.12.2008, Київ) — укр. живописець. Народний художник Української РСР (1977). У 1940—44 навчався в Алма-Атинському худож. уч-щі; 1944—50 — у КХІ (викладачі В. *Костецький*, А. *Петрицький*, К. Єлева). Працював переважно у жанрі істор. живопису. У творах домінує тема нац. історії, героїчного минулого доби козаччини: «Їхав козак на війноньку» (1954), «Земля» (1957), «Клятва запорожців» (1984), «Надзвичайне доручення» (1987), «Пробудження» (1990), «Хортиця» (1994),

М. Кривенко. «Гомоніла Україна, довго гомоніла...». Полотно, олія. 1961

«Ранок в Україні» (1987—95), «По призову Богдана Хмельницького» (1995).

Шевч. тематиці присвятив низку живописних полотен: «Т. Г. Шевченко і К. Брюллов в Ермітажі», «Гомоніла Україна, довго гомоніла...» (обидва — 1961; останнє — Запоріз. краєзнавчий музей), «В Ермітажі» (Лубенський краєзнавчий музей), «Шевченко в Ермітажі» (обидва — 1964). Виконані в реалістичній манері твори вирізняють розмаїта колористика, побудована на нюансних співвідношеннях, майстерне світлотіньове моделювання образів, ліричний настрій.

Тв.: Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961.

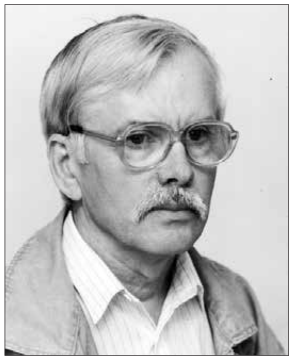
Катерина Мамаєва

КРИВКО́ Яким Олександрович (7/20.09.1903, х. Кітлів, згодом село, затоплене під час створення Кременчуцького водосховища, територія Чорнобаївського р-ну Черкас. обл. — 14.10.1980, м. Глухів Сум. обл.) — укр. педагог і краєзнавець. Закінчив 1930 Київ. ІНО. У 1945—64 — викладач укр. мови та л-ри Глухів. технікуму механізації та електрифікації сільського господарства (нині агротехколедж). Працював у царині істор. та літ. краєзнавства, опублікувавши в газ. і журн. сотні ст. про видатних уродженців Сумщини. Шевченкові присвятив ст. й розвідки: «Перебування Т. Г. Шевченка на Глухівщині» (За перемогу [Глухів]. 1961. 9 берез.), «Кобзар іде по світу» (Черкаська правда. 1961. 10 берез.), «З особистого життя Кобзаря» (Народна трибуна [Глухів]. 1964. 18 лют.), «Т. Г. Шевченко і музика» (Народна трибуна [Глухів]. 1974. 8 берез.), «З історії створення Шевченкового “Заповіту”» (Наше слово [Варшава]. 1975. 2 берез.) та ін. У ст. «Невідомий автограф Т. Г. Шевченка» (Літературна газета. 1959. 10 берез.) опубл. текст дарчого напису Шевченка Г. *Огієвській* на прим. *«Кобзаря» 1860*.

Літ.: Ротач П. Трудівник краєзнавчої ниви: Пам’яті Якима Кривка // Наше слово [Варшава]. 1980. 30 листоп.; *Яким* Кривко*:* До 100-річчя від дня народження: Біобібліогр. покажчик. Суми, 2003; *Ротач П. П.* Полтавська шевченкіана: Спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії: У 2 кн. Полтава, 2005. Кн. 1.

Петро Ротач

КРИВОРУ́ЧКО Орест Іванович (9.05.1942, Чернівці) — укр. графік. Заслужений художник України (2005). Навчався у Чернів. художньо-ремісничому уч-щі № 5 (1956—59), Москов. вищому художньо-промисловому уч-щі (кол. Строгановське) на ф-ті монументально-декорат. мист-ва, відділення промислової графіки (1967—72, викладачі О. Скляренко, І. Богдашевський). З 1964 працював у Чернів. обл. організації Спілки художників України. Створював роботи у станковій, книжковій та промисловій графіці, театр. плакаті, станковому живописі, монументально-декорат. мист-ві. Автор творів «Мій дід» (1972), «Весільна пісня» (1972—73); плакатів до вистав за мотивами повісті О. *Кобилянської* «Земля» (папір, гуаш, 1980); «Передчуття (Богоматір)» (інкорель, гуаш, 1990); «Ностальгія. Пам’яті Олександра Архипенка» (інкорель, поліхромія, 1991); серії «Гетьмани» (папір, мішана техніка, 1994—95), екслібрисів, поштових знаків, герба і прапора Чернів. обл. та Чернівців.

О. Криворучко

Шевч. тематиці присвятив графічні роботи «Портрет липи» (картон, олівець, 1974), «Тарас Шевченко» (інкорель, тонування, 1989); екслібриси «Шевченкіана Петра Прокопіва» (інкорель, гуаш, 2002), «Из Шевченкианы И. А. Спивака» (літографія, 1983), «З книжок О. Кузьменка» (інкорель, 1985), «Екслібрис художнього музею у Вільнюсі “Молодий Т. Шевченко у Вільно”» (інкорель, поліхромія, 1989). Стилістиці творів К. притаманне втілення духу епохи і сучасне реалістичне трактування образу.

О. Криворучко. Екслібрис художнього музею у Вільнюсі «Молодий Т. Шевченко у Вільно». Інкорель, поліхромія. 1989

К. брав участь у вітчизняних (з 1964) та у понад 90 міжнародних виставках, персональні — з 1976. Твори зберігаються у Чернів. худож. та краєзнавчому музеях, музеї О. Пушкіна (Київ), Музеї укр. мист-ва у Нью-Йорку (США), музеях Польщі, Канади, Австралії.

Тв.: Орест Криворучко: Альб. Чернівці, 2006.

Літ.: Митці Буковини: Енцикл. довідник. Чернівці, 1998. Т. 1; *Нестеренко П.* Екслібриси Ореста Криворучка // Київ. 1990. № 12; *Онищенко В.* Підсумки творчого довголіття // Образотворче мистецтво. 2002. № 3.

Ірина Міщенко

КРИВЦО́ВА (дівоче — Рєпніна) **Єлизавета Миколаївна** (роки життя невідомі) — знайома Шевченка. Сестра В. *Рєпніна*, з яким Шевченко восени 1843

їздив у с. *Андріївку* Гадяцького пов., де син князя мав свій маєток. З К. поет зустрічався в *Яготині* у жовт. 1843. Вона в той час повернулася з Італії, де її чоловік П. Кривцов (1806—44) працював у рос. посольстві, опікуючись студентами петерб. *Академії мистецтв*, які перебували там на практиці. Серед них були й друзі Шевченка В. *Штернберг*, П. *Петровський*, А. *Мокрицький*, про яких поет міг розпитувати К.

Літ.: Жур 1979.

Петро Ротач

КРИЖАНІ́ВСЬКА Тамара Луківна (11.10.1926, Одеса — 12.11.1994, м. Синельникове Дніпроп. обл.) — укр. художник фарфору. Дружина О. *Крижанівського*. Закінчила 1949 Одес. худож. уч-ще. З 1952 працювала на Городницькому фарфоровому заводі, де виконувала твори у співавт. з чоловіком. Автор робіт: «Ведмідь з балалайкою» (1952—54), серія «Перші уроки» (4 твори; 1950-ті). До *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* створила фарфорову скульптуру «Кобзар» (1964), яка експонувалася на ювілейній худож. виставці у Києві.

Тв.: Дуденко С., Никифоренко И., Дуденко Т. Украинский художественный фарфор советского периода: Каталог. Х., 2008.

Літ.: Долинський Л. Український художній фарфор. К., 1963.

Олена Кашшай

КРИЖАНІ́ВСЬКИЙ (Крижановський) **Данило Якович** (17/29.12.1856, Херсонщина — 14/26.02.1894, Одеса) — укр. педагог і композитор-аматор. Закінчив 1882 Новорос. (в Одесі) ун-т. Деякі дослідники вважають його автором мелодії пісні «Реве та стогне Дніпр широкий» на слова Шевченка з балади «Причинна» (мелодію написано, можливо, 1884; опубл. в Одесі 1886). Увесь її тираж було конфісковано. М. *Гордійчук* уважав, що К. записав один із варіантів наявних на той час мелодій. Ін. дослідники, навпаки, твердять, що мелодія К. була настільки поширеною, що функціонувала як одна з найпопул. укр. народних пісень. М. *Кропивницький,* якому К. подарував цю пісню, увів її до п'єси «Дай серцю волю, заведе в неволю», а В. *Заремба* переклав для фортепіано. Автор. задум зреалізувався у типовому для укр. муз. 2-ї пол. 19 ст. жанрі пісні-романсу. Згодом, внаслідок широкого використання у репертуарі кобзарів, мелодія пісні набула епічних рис. У перші десятиріччя 20 ст. було створено її хорові аранжування й істотно переосмислено автор. задум, пісня мала піднесене протестно-громадянське звучання. Б. *Лятошинський* створив її обробку для мішаного хору без супроводу, О. *Александров* увів до «Поеми про Україну» («Шепчу шевченковские строки»).

Літ.: Правдюк О. Пісні Великого Кобзаря. К., 1964; *Кауфман Л.* Пісня знаходить автора. К., 1966; *Булат Т.* Український романс. К., 1979; *Гордійчук М.* Шевченкова пісня // *Гордійчук М.* Фольклор і фольклористика: Зб. ст. К., 1979; *Лепша І., Чубук М.* Реве та стогне Дніпр широкий // Україна. 1984. № 41; *Погребенник Ф.* Наша дума, наша пісня: Нариси-дослідження. К., 1991.

Наталія Костюк

КРИЖАНІ́ВСЬКИЙ Олександр Васильович (10.09.1923, Одеса — 30.12.1999, м. Синельникове Дніпроп. обл.) — укр. художник фарфору. Закінчив 1950 Одес. худож. уч-ще (викладач М. *Жук*). З 1952 працював на Городницькому фарфоровому заводі. Автор скульптур малих форм, виконаних у фарфорі. Звертався переважно до жанрово-тематичних сюжетів, анімалістики, писав портрети діячів нац. історії та культури. Серед творів: скульптурні композиції «Богдан Хмельницький» (1954), «Дівчина з голубкою», «Ескімос із собакою» (обидві —1969), сервізи, побутові предмети з фарфору.

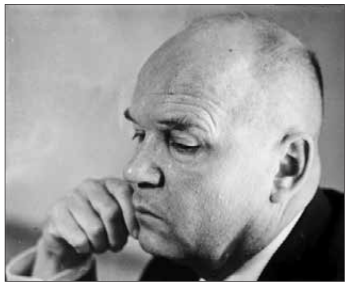
Створив композиції на шевч. тематику: «Бандуристи» (пара), «Тріо бандуристів» (усі — фарфор, надглазурний розпис, 1964). Роботи експонувалися того самого року на худож. виставці в Києві, присвяченій *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка*. Манеру К. вирізняє творче переосмислення народних традицій, реалістична інтерпретація, застосування в малій пластиці принципів формоутворення, притаманних станковій скульптурі. Розписом підкреслено пластику фігур.

Тв.: Коллекция мелкой фарфоровой пластики из собрания Е. М. Шпектор: Путеводитель по выставке. Х., 1983.

Літ.: Долинський Л. Український художній фарфор. К., 1963.

Олена Кашшай

КРИЖАНІ́ВСЬКИЙ Степан Андрійович (26.12.1910/8.01.1911, містечко Новий Буг, тепер місто Микол. обл. — 19.07.2002, Київ) — укр. літературознавець, критик, поет і перекладач, д-р філол. наук (1962), проф. (1963). Закінчив 1933 Харків. ін-т професійної освіти. У 1940—87 працював в ІЛ. Був членом літ. організації «Молодняк». Автор понад 20 зб. віршів, серед яких — «Енергія» (1930), «Повноліття» (1935), «Формула щастя» (1970), «Виднокруг» (1980), «Літопис» (1991) та ін. Опубл. монографії про творчість В. *Стефаника*, М. *Бажана*, А. *Малишка*, М. *Рильського*, В. *Чумака*.

С. Крижанівський

У своїй творчості не раз звертався до постаті Шевченка. У віршах «Сад Тараса Шевченка» (зб. «Пів-

день», 1937) та «Шевченко в засланні» (зб. «Золоті ключі», 1938) К. використав факти біографії поета. У поезії «Рота імені Шевченка» (зб. «Золоті ключі», 1938) йшлося про події громадянської війни в Іспанії 1936—39. Поезію «Сіяч», насичену ремінісценціями з Шевченкових творів, та значною мірою публіцистичний вірш «Нова казка» (1939) опубл. у зб. «Калиновий міст» (1940). Віру в визволення України від нім. нацистів, символом якої для К. є Шевченкова могила у *Каневі*, висловлено в поезії «Невмирущому» (1944, зб. «Гори і долини», 1946). Шевченкові присвячено поезію «Огонь його мислі» (зб. «Вічнозелене дерево життя», 1967). Більшість згаданих творів не раз передрук. у різних вид. поета (зокр. у зб. «Весна людства», 1951; зб. «Срібне весілля», 1957, та ін.). К. — автор ст.: «Шевченко і Котляревський» (Літературний журнал. 1938. № 11), «Проза Т. Г. Шевченка» (Літературна газета. 1939. 11 січ.), «Вічно живий» (Літературна газета. 1951. 8 берез.) та ін. Оприлюднив ряд публ. до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка*: «Голос и совесть народа» (Учительская газета. 1961. 9 марта), «Ми — спадкоємці Кобзаря» (Робітнича газета. 1964. 7 берез.) тощо. Рецензував роман О. *Іваненко* «Тарасові шляхи» — «Подвиг труда і таланту» (*ЛУ*. 1962. 20 лют.). Переклав з білор. вірш Янки *Купали* «Пам'яті Шевченка (25 лютого 1909 р.)» (*Вінок* великому Кобзареві. К., 1961). Принагідно звертався до шевченкознавчої проблематики в ін. працях. Зокр., у ст., присвяченій Л. *Боровиковському*, порівнював «Причинну» Шевченка й «Молодицю» Л. Боровиковського, розглядаючи останнього як попередника ранніх балад Шевченка (Перший український поет-романтик // *Боровиковський Л*. Твори. К., 1957. С. 26). Цей висновок дослідника поглиблено до ствердження генетичної залежності балади Шевченка від аналогічного твору Л. Боровиковського.

Тв.: Художні відкриття: Ст. з теорії та історії л-ри. К., 1965; Художні відкриття і літературний процес: Огляди, ст., роздуми. К., 1979; Ми пізнавали неповторний час: Портрети, есе, спогади. К., 1986; Спогад і сповідь з XX століття. К., 2002.

Олександр Боронь

КРИЖАНО́ВСЬКИЙ Антон Степанович (роки життя невідомі) — козацький полковник. У 1750 згаданий як глинський сотник. За підтримки гетьмана К. *Розумовського* став компанійським полковником (1760), а в 1762—72 — гадяцьким. К. був одним із організаторів т. зв. голштинського набору на Лівобережній Україні під час нетривалого царювання *Петра III Федоровича*. К. запропонував імператору виставити цілий полк кавалерії — Подцабольдський (у народі козаків полку називали «себулдинцями»). Багато молоді різних суспільних станів — козацтва, особливо козацької старшини, священиків, міщан, сподіваючись зробити військ. кар'єру, вирушили до Петербурга. Але після вбивства Петра III й воцаріння *Катерини II* полк було розпущено, і обідрані голштинські новобранці, як пише автор «*Історії Русів*», поверталися додому, ховаючись від людських очей.

Шевченко згадав полковника К. в повісті «Близнецы», де герой повісті Никифор Федорович Сокира, читаючи «Історію Кониського» («Історію Русів»), з серцем відкладав її, коли йшлося про голштинські набори полковника К., бо, за сюжетом, і сам служив у цьому полку (хоча й з цілковито щасливими наслідками).

Автор «Історії Русів» назвав цей полк Подцабольдським, а про К. писав як про людину нечесну, що забагатіла з оренди й одкупів (*История* Русов или Малой России. Сочинение Георгия Конисского, Архиепископа Белорусского. М., 1846 / Репринт. вид. [К.], 1991. С. 251—252). Сюжет з голштинським набором запозичив М. *Маркевич* для своєї «Истории Малороссии», яку добре знав Шевченко. Л. *Ушкалов* припустив, що Шевченко говорив «про гусарський Цобельтиша полк голштинських військ імператора Петра III» (*Ушкалов Л*. Від бароко до постмодерну. К., 2011. С. 292).

Літ.: *Миллер Д*. Гольштинские наборы в Малороссии // *КС*. 1892. № 9; *Кривошея В. В*. Національна еліта Гетьманщини. К., 1998. Ч. 2.

Олена Дзюба

КРИЖИ́ЦЬКИЙ Олександр Костянтинович (1826—?) — поручик корпусу жандармів Київ. губ. У лип. 1859, під час останньої подорожі Шевченка в Україну, К., перебуваючи в Черкас. пов. у відрядженні, брав участь у слідстві в справі заарештованого там поета. Разом із земським справником В. *Табачниковим* і становим приставом Ф. *Добржинським*, спираючись на поліцейські доноси, К. звинуватив Шевченка в блюзнірських і протиурядових висловлюваннях. Поет зустрівся з К. 14 лип. на квартирі станового пристава у с. *Мошнах*. 26 лип. 1859 київ. губ. жандармський штаб-офіцер Л. *Грибовський* на підставі рапорту К. від 15 лип. написав до *Третього відділу* донесення про «страшне блюзнірство» Шевченка.

Літ.: Документи; *Жур 1970*; *Жур 2003*.

Петро Жур

КРИЛО́В Іван Андрійович (2/13.02.1768, за ін. дж. — 1769, Москва — 9/21.11.1844, Петербург) — рос. байкар, сатирик і драматург. З 1782 працював канцеляристом у Казенній палаті. Літ. діяльність почав як драматург і сатирик, продовжувач традиції сатири А. Кантемира, О. *Сумарокова*, М. *Новикова*, Д. Фонвізіна. Полемізував із класицистичною естетикою, зокр. з жанрами високої трагедії, оди, панегірика, що втратили свої позиції

І. Еггінк. Портрет І. Крилова. Полотно, олія. 1834

і перетворилися на літ. штампи. Написав комічні опери «Кофейниця» (1783, опубл. 1869), «Скажена сім'я» (1786, опубл. 1793), «Ілля-богатир» (1807), комедії «Письменник у передпокої» (1786, опубл. 1793), «Пустуни» (1788, опубл. 1793), «Трумф, або Подщипа» (1798, опубл. 1859), «Пиріг» (опубл. 1802), «Наука донькам» (1807) та ін. У 1797—1801 К. жив в Україні, у с. Козацькому на Черкащині, у маєтку князя С. Голіцина, працюючи його особистим секретарем. З 1806 — період творчості К.-байкаря. Видав 9 кн. віршованих байок (бл. 200 творів). Збагатив тематику і сюжетику байки, урізноманітнив її поетичну форму завдяки драматургічним елементам, афористичній мові, наближеній до розмовної.

Шевченко знав і любив творчість К.-байкаря. У Щоденнику 11 січ. 1858 укр. поет зробив запис про надзвичайне враження, яке справило на нього читання байок актрисою К. *Піуновою*: «Она прочитала мне некоторые вещи Кольцова и потом чуть-чуть не все басни Крылова. Я в восторге был от этого импровизированного литературного вечера и пришел домой совершенно счастлив». За різних життєвих обставин і в різних худож. ситуаціях Шевченко використовував цитати, ремінісценції, афоризми з байок К., вони органічно розчинені в його листах і прозових творах. Так, у листі до М. *Осипова* від 20 трав. 1856 згадано байку «Сочинитель і розбійник»; її назву й сюжет про відпущення гріхів розбійникові та вічні страждання, на які приречений літератор, Шевченко спроектував на власну долю: «Отпущения грехов моих нет как нет! Но тот был разбойник, а я, увы, сочинитель». Цей же лист містить цитацію байки К. «Плотичка» («Погода к осени дождливей, / А люди к старости болтливей»), яка виконує в листі функцію своєрідної етикетної формули — характеристики начебто власного багатослів'я. У листі до Бр. Залеського від 6 черв. 1854, у Щоденнику 11 лип. 1857, в повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» Шевченко цитує байки «Цікавий», «Ворона і Лисиця», «Скринька», коли йдеться про певні власні та загальнолюдські вади, критику сучасників (О. Афанасьєва-Чужбинського). Текст байки «Червінець» став засобом характеристики героя повісті «Капитанша». К. свого часу застерігав проти масового поширення поверхової освіти серед народу, що могло спричинити певні втрати й відмову від найкращих нац. традицій: «Как станешь грубости кору с людей сдирать, / Чтоб с ней и добрых свойств у них не растерять». Герой повісті — офіцер рос. армії — цілком поділяє таку думку.

Шевченко вважав за суттєву ваду у вид. творів К. відсутність високоякісних ілюстрацій до текстів байок (лист до І. *Ускова* від 4 лип. 1858). У щоденниковому записі 30 квіт. 1858 повідомив про враження, яке справив на нього монумент К. роботи П. *Клодта*. Поет засудив ту інтерпретацію, яку одержав образ байкаря. На його думку, скульптурній фігурі рос. сатирика не вистачало величі, П. Клодт не зумів відтворити постать «великого поета». Відомо, що Шевченко сам намалював акварельний портрет К. (копію з роботи К. Брюллова, зберігається у Всерос. музеї О. С. Пушкіна в Санкт-Петербурзі).

Тв.: Сочинения. М., 1984. Т. 1—2.

Літ.: Деркач Б. А. І. А. Крилов і розвиток жанру байки в українській дожовтневій літературі. К., 1977.

Ірина Заярна

КРИЛО́В Костянтин Олексійович (21.04/4.05.1910, с. Стрєльна, тепер у складі Петербурга — 28.08.1992, Київ) — укр. живописець. Навчався на поліграф. відділенні Омського худож. технікуму (1927—28), в Одес. худож. ін-ті (1930—34, викладачі П. Волокидін, Т. Фраєрман), КХІ (закінчив 1941, викладач Ф. *Кричевський*). 1937 його заарештовано за звинуваченням у зведенні наклепів на радянську владу й засуджено на 5 років ув'язнення, 1939 реабілітовано. Працював у жанрах портрета, пейзажу, тематичної картини.

К. Крилов. Народна артистка СРСР Н. Ужвій у ролі Стехи з п'єси Т. Г. Шевченка «Назар Стодоля». Полотно, олія. 1957

К. — автор композицій на шевч. тему «Страйк робітників на Південноросійському заводі в 1914 у зв'язку із забороною вшанування пам'яті Т. Шевченка» (1948, НМТШ), «Т. Шевченка везуть на заслання» та «Т. Шевченко в казармі Новопетровського укріплення» (обидві — 1958, Нац. заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка», «Т. Шевченко серед членів

К. Крилов. На репетиції п'єси Т. Г. Шевченка «Назар Стодоля» в Київському державному театрі ім. І. Франка. Полотно, олія. 1959

Кирило-Мефодіївського товариства», «Т. Г. Шевченко отримує звання академіка» (обидві — 1963, НМТШ), «Тарас-козачок в Києві» (1964, БМШ). Створив дві картини, пов'язані з виставою п'єси Шевченка: «Народна артистка СРСР Н. Ужвій у ролі Стехи з п'єси Т. Г. Шевченка "Назар Стодоля"» (1957) і «На репетиції п'єси Т. Г. Шевченка "Назар Стодоля" в Київському державному театрі ім. І. Франка» (1959, обидві — НМТШ).

К. написав дві копії з портрета Шевченка роботи І. *Крамського* 1871 (одна — 1950, НМТШ; друга — 1951, ШНЗ), а також копію з Автопортрета Шевченка 1861 (1955, НМТШ). 1971 створив живописний портрет К. Шевченка, правнука митця (НМТШ). Шевченкіана К. позначена рисами соціалістичного реалізму з його спрямованістю на традиції жанрової картини другої пол. 19 ст., ілюстративним потрактуванням образу поета, крит. оцінюванням сучасної поету дійсності.

Літ.: Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961; Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. К., 1964; *Костянтин* Олексійович Крилов: Каталог виставки творів. Живопис, графіка. К., 1980; *Верба І.* Живопис Костянтина Крилова // Образотворче мистецтво. 1980. № 5.

Ірина Ходак

КРИЛО́ВА ІВА́НА АНДРІ́ЙОВИЧА ПОРТРЕ́Т (папір, акварель, 24,6×19,5) — копія з портрета І. *Крилова* (полотно, олія, 1839) роботи К. Брюллова, яку Шевченко виконав 1839 — у квіт. 1841 у Санкт-Петербурзі. На паспарту, з яким 1928 робота надійшла до Пушкінського дому (Ін-т рос. л-ри, Санкт-Петербург), був напис чорнилом: «*Акварель К. П. Брюллова. 1768 — И. А. Крыловъ — 1844. Собраніе А. Ф. Онѣгина*». Зберігається у Всеросійському музеї О. С. Пушкіна (Петербург, № п—3552), де його атрибутували як твір невідомого художника першої пол. 19 ст. школи К. Брюллова.

Т. Шевченко. Портрет І. Крилова. Папір, акварель. 1839–1841. Копія з роботи К. Брюллова

Дані про те, що автором копії портрета І. Крилова є Шевченко, містяться у ст.: *Фомина* А. Поэт и король, или История одной дружбы // Русский библиофил. СПб., 1912. № 7/8. Тут подано лист В. Жуковського до прусського короля Фрідріха-Вільгельма IV від 7 черв. 1848. В ньому В. Жуковський пропонував королю придбати зб. з 354 творів рос. та іноземних художників, подарованих йому свого часу авторами або куплених у них (*Мацапура М.* Портрет І. А. Крилова пензля Т. Г. Шевченка // *Дослідник* на ниві шевченкознавства: Зб. наук. ст. М. І. Мацапури. К., 2011. С. 48). Він зазначив, що до листа додає список рисунків, указуючи вартість кожного, серед них названо портрет І. Крилова роботи Шевченка: «Schevchenko — Portrait de Kriloff» (Русский библиофил. СПб., 1912. № 7/8. С. 173). У списку були прізвища таких рос. художників, як О. *Іванов*, В. *Орловський*, М. *Воробйов*, І. *Айвазовський*, О. *Венеціанов*, В. *Штернберг* та ін. Король збірку не придбав, і згодом вона перейшла у власність поетового сина П. Жуковського.

Зіставивши манеру виконання портрета з ін. акварелями Шевченка — портретами А. Лагоди, М. Соколовського, М. *Луніна*, М. *Мацапура* атрибутував його як копію портрета І. Крилова авторства К. Брюллова, виконану Шевченком у 1839 — квіт. 1841, себто від часу поч. роботи К. Брюллова над портретом до виїзду В. Жуковського 21 трав. за кордон (*Мацапура М. І.* Мандрівка портрета // Україна. 1962. № 5). Він припустив, що Шевченко виконав копію портрета І. Крилова на замовлення В. Жуковського. Цю думку підтверджують слова М. Железнова, одного з учнів К. Брюллова, — останній доручав робити копії зі своїх картин учням, зокр. і Шевченку (*Заметки* о К. П. Брюллове (Из воспоминаний М. И. Железнова) // Живописное обозрение. 1898. 9 авг. С. 642). У копії Шевченко прагнув наслідувати творчу манеру та прийоми наставника і водночас демонстрував власний почерк у відображенні рис обличчя, компонуванні, емоційному ладі роботи. Поєднуючи світлі відтінки сірих, синіх, вохристих тонів із насиченими коричневими і чорними, він передав близький до оригіналу образ.

Портрет уперше описано і репрод. у ст.: *Мацапура М.* Портрет І. А. Крилова пензля Т. Г. Шевченка // Шевченко — художник: Дослідження, розвідки, публікації. К., 1963. Вип. 1 (між с. 112—113). Уперше експонувався на виставці зібрання О. Онєгіна (Ленінград, 1930). Місця зберігання: зібрання В. Жуковського, П. Жуковського, О. Онєгіна; Пушкінський дім, Всеросійський музей О. С. Пушкіна. Іл. табл. І.

Тв.: ПЗТ: У 12 т. Т. 7. № 32; Пушкинский дом. Выставка собраний А. Ф. Онегина. Лг., 1930.

Літ.: Антонович Д. Шевченко — маляр. К., 2004; *Жур 2003.*

Марина Юр

КРИМ — п-в на Пд. України, що його омивають Чорне та Азовське м. Був відомий Шевченкові з дитячої л-ри як геогр. реалія істор. дум та пісень мандрівних кобзарів і лірників, розповідей чумаків про їхні подорожі. Ці знання згодом помножила й урізноманітнила лектура козацьких літописів та історіогр. праць. Поет був знайомий з людьми, чия доля так чи інакше мала дотичність до К.: з художником І. *Айвазовським*, військ. інженером К. *Бюрно*, лікарем І. *Муравським*, громадським діячем П. *Антоновичем* та ін. К. згадується у творчості поета, зокр. в написаних на засланні поемі «Іржавець», вірші «Ой я свого чоловіка» й баладі «У тієї Катерини», у повістях «Наймичка» (3, 57, 63, 64, 114, 116) та «Художник» (4, 175). У повісті «Наймичка» п-в виступав або як кінцевий пункт маршруту чумаків, або як місце постачання саджанців волоських горіхів, або як продуцент смушків. Долю українця, скаліченого в севастопольській кампанії серед. 1850-х, описано в повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали». Сюжети з історії К. часів Кримського ханства знайшли місце в малюнках Шевченка. Із заслання Шевченко планував повертатися в Україну через К., але план цей не здійснився.

Літ.: Тарас Шевченко і Крим: Енциклопедичний довід. Сімф., 2001.

Григорій Зленко

І. Айвазовський. Чумаки на відпочинку. Полотно, олія. 1885

КРИ́МСЬКИЙ Агатангел Юхимович (3/15.01.1871, м. Володимир-Волинський, тепер Волин. обл. — 25.01.1942, м. Кустанай, Казахстан) — укр. учений-сходознавець і письменник, акад. УАН (1919), заслужений діяч науки Української РСР з 1940. Закінчив 1896 Лазаревський ін-т сх. мов у Москві. Приват-доцент (1898—1901), екстраординарний та ординарний проф. (1901—18) на кафедрах араб. словесності та історії мусульманського Сх. цього ін-ту. Був одним із засновників УАН (нині — НАНУ). У 1918—28 — її неодмінний секретар. У 1921—29 — директор Ін-ту укр. наук. мови (з 1930 — Ін-т мовознавства) ВУАН. 1941 під приводом евакуації його було заарештовано й заслано в Казахстан, де він помер у тюремній лікарні.

А. Кримський

Внесок К. у культуру вагомий і різнобічний. Він відомий сходознавець, поліглот, який знав понад 60 мов. На посаді проф. Лазаревського ін-ту багато зробив для становлення і розвитку рос. сходознавства, був першим автором багатьох підручників з різних напрямів орієнталістики, автором численних наук. розвідок. На посаді неодмінного секретаря АН України започаткував і заклав міцні підвалини укр. орієнталістики, активно працював у царині україністики. Йому належать худож. перекл. з араб., перської, тур., англ., франц., нім. та ін. мов.

Автор зб. оповідань «Повістки і ескізи з українського життя» (1895), роману «Андрій Лаговський» (1905, 1919), поетичної зб. у 3 ч. «Пальмове гілля» (1901, 1908, 1922).

До Шевченка та його творчості К. виявляв великий інтерес протягом усього свого життя. Ще студентом Лазаревського ін-ту 10 берез. 1891 експромтом написав вірш «Тарасове свято на чужині», а наприкінці життя 25 квіт. 1941 виступив на ювілейній сесії АН Української РСР з нагоди 100-річчя виходу в світ поеми «Гайдамаки». 1896 в журн. «*Киевская старина*» (№ 2) надрук. його ст. «Шевченко в народних оповіданнях», а також замітку «Поминки по Шевченкові в Лондоні в 1861 році», в якій наголошено позитивне ставлення до поета прогресивної рос. еміграції, зокр. О. *Герцена*. У кн. «Розвідки, статті та замітки» (К., 1928) опубл. легенду про життя Шевченка після смерті, котру К. записав із уст своєї сестри.

Чимало зусиль К. докладав для розшуку епістолярної спадщини Шевченка. Так, перебуваючи в Бейруті, він дізнався від рос. віце-консула князя О. Гагаріна про те,

що у нього є «колекція листів Шевченкових до Якова Лазаревського» (до сьогодні не знайдена). Із листів К. до В. Левицького відомо, що для львів. «*Зорі*» за 1893 він написав велику розвідку «Шевченко та Сирокомля перед судом Шашкова» (ст. не побачила світу, текст не зберігся). З нагоди відкриття музею Шевченка опубл. ст. «Великий символ» (Советская Украина. 1941. 8 апр.). К. переклав тур. мовою вірші Шевченка «І день іде, і ніч іде», «О люди! люди небораки!», «Заповіт», а також надіслав Шевченків «Кобзар» Р. Тагору, із яким тривалий час листувався (*Веркалець М*. Серед народів світу: (Тарас Шевченко в оцінці А. Кримського) // Наука і суспільство. 1976. № 3).

Ім'я Шевченка, цитати з його творів, вживані як гасла, афоризми, примовки є неодмінним інтертекстуальним складником крит., епістолярного й літ.-худож. спадку К. Напр., поета згадано у ст. К. «Михайло Комар» (1896), де високо оцінено «Библиографический указатель материалов для изучения жизни и произведений Т. Г. Шевченко» (1886) М. *Комарова*. Публ. цього покажчика стала для К. наочним підтвердженням того, «як високо цінують і свої, і чужі люди нашого великого поета» (*Кримський А*. Михайло Комар // *Кримський А*. Т. 2. С. 595).

Прикметно, що у всіх цих виступах і згадках ідеться про Шевченка не стільки як про митця, скільки як про громадського діяча. Художність Шевченкових творів для К. або закрита, або не надто суттєва. Шевченко не вплинув на формування письменника К.: тут К. пішов зовсім ін. шляхом — започаткував те письменство, яке відмежовує укр. традицію від шевченківської. Щире, психологічно обґрунтоване декадентство К. не суголосне з активним романтизмом Шевченка. Шевченко потрібен К. передусім для маніфестації свого українства, свого націоналізму як свідомого життєвого та громадянського вибору. В ранньому, художньо недосконалому, але пристрасно щирому вірші, клянучись у любові до України, К. брав у свідки Шевченка: «Батьку Тарасе! Ти чуй присягання». Особливо чітко цю настанову зафіксовано у ст. К., написаній до *100-літнього ювілею від дня народження Шевченка* (тоді її не було надрук., і вона побачила світ 1989). У худож. становленні Шевченка К. виділив лише один момент: «…в Шевченкових творах зовсім непомітно будь-яких слідів спеціального впливу російського письменства» (Наука і культура. Україна: Щорічник. К., 1989. С. 306), усе інше — це трагічна біографія громадського діяча, який постраждав за нац. ідею. Навіть говорячи про художність творів Шевченка крізь призму мови, К. виокремив не естетичний, а комунікативний аспект: Шевченко зрозуміліший для усіх слов'ян, ніж будь-хто ін., а отже, його можна читати в оригіналі всім, хто не знає укр. мови. Пізніше, вже в період роботи К. неодмінним секретарем УАН, коли розгорнулися суперечки навколо правопису і літ. канону, саме мову Шевченка він відстоював як таку, що має лягти в основу укр. літ. мови.

Тв.: Твори: В 5 т. К., 1972—1974; Епістолярна спадщина Агатангела Кримського: В 2 т. К., 2005.

Літ.: Бабишкін О. Агатангел Кримський. Літ. портрет. К., 1967; *Веркалець М*. Передмова до неопублікованої статті Кримського про Шевченка // Україна: Наука і культура. Щорічник. К., 1989; *Веркалець М*. Т. Г. Шевченко: неопублікована стаття А. Ю. Кримського // Інформаційна сфера як духовне явище: [Зб.]. К., 1999; *Дядищева-Росовецька Ю. Б*. Мова Т. Г. Шевченка у сприйманні А. Ю. Кримського, або Парадокси осмислення творимої літературної мови // *ШСт [2]*; *Павличко С*. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського. К., 2001; *Моклиця М*. Шевченко і Кримський: світоглядний орієнтир та естетична антитеза // *НШК 36*.

Марія Моклиця

КРИ́МСЬКИЙ АКАДЕМІ́ЧНИЙ УКРАЇ́НСЬКИЙ МУЗИ́ЧНИЙ ТЕА́ТР. Створений 1955 на базі Київ. обл. пересувного драм. театру як Крим. обл. пересувний укр. драм. театр. З 1956 — Крим. обл. укр. муз.-драм. театр. 1980 реорганізований в Крим. укр. театр драми та муз. комедії, 1991 — в Крим. укр. муз. театр. 2006 надано статус академ. Шевч. тема була в репертуарі театру з перших років його існування. 1961 поставлено п'єсу «Назар Стодоля» (реж. Є. Степанов, художник А. Лагно, муз. до «Вечорниць» П. *Ніщинського*). У гол. ролях: В. Дідусенко (Назар), О. Карпенко (Хома Кичатий), Г. *Семененко* (Галя), А. Ковалюк, Н. Єрьоміна (Стеха), І. Бурменко, В. Любченко (Гнат).

1963 на сцені театру побачила світ опера М. *Аркаса* «Катерина» (реж. О. Сапсай, художник К. Овчаренко, диригент М. Магальник). Партію Катерини виконувала Г. Семененко, в ін. ролях — В. Франчук, М. Новик, Л. Шаповалов, К. Карпенко. До *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* в театрі здійснено виставу «Титарівна» М. *Кропивницького* (за однойменною поемою Шевченка; 1964, реж. Є. Степанов, В. *Недашковський*, художник А. Лагно). Ролі виконували: О. Сапсай, Б. Жаданівський (Трохим Рокота), К. Мизик (Свирид Глоба), В. Орловський (Худолій), Ж. Фадєєва (Настя), В. Дідусенко (Микита), Н. Єрьоміна (Степанида) та ін. Виставу відзначено пам'ятною ювілейною шевч. медаллю.

1971 театр показав п'єсу «Мати-наймичка» І. *Тогобочного*, написану за мотивами творів Шевченка (реж. Я. Бродський, художник Ю. Чурсін). У виставі зайняті: О. Сапсай (Трохим), С. Вандалковська, Н. Сороката (Ганна), Є. Зінчевська, В. Петренко (Настя), Л. Никоненко (Марко) та ін.

Театр уперше на території Криму організовував вечори до шевч. дат, здійснював концертні програми, літ.-

муз. композиції, присвячені поетові, зокр. «І мертвим, і живим, і ненарожденним», «Зійшлись, побрались, поєднались» (1984, 1992, реж. В. Недашковський та ін.), «Шевченкове слово», «Жіноча молитва за Шевченка» (2011, 2012, реж. С. Соболь та ін.). Вірші й листи поета, спогади про нього читали Л. Губрієнко, Л. Єгорочкіна, О. Котляренко, Л. Соколова та ін., укр. народні пісні, вокальні твори М. *Лисенка*, С. *Рахманінова* та ін. композиторів на слова Шевченка виконували В. Антонов-Глєбов, Т. Гончаренко, О. Дмитрієва, О. Липська, В. Сухенко, О. Шоміна.

Літ.: Новикова М. Крым театральный. Симферополь, 1961; *Тарас* Шевченко і Крим: Енциклопедичний довідник. Сімф., 2001; *Корольов В.* Кримський український музичний театр: Історичні нариси. Сімф., 2005.

Віктор Гуменюк

КРИМСЬКОТАТА́РСЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Кримськотатар. тематика вимальовується у низці творів Шевченка, зокр. у поемах «Гайдамаки», «Іржавець», «Заступила чорна хмара», баладі «У тієї Катерини», вірші «Слава», повісті «Художник», у листі до художника М. *Осипова* від 20 трав. 1856 та ін. Не оминув її і у своїй творчості художника. Ґрунтовне знання укр. фольклору, козацьких літописів Самовидця, С. *Величка*, Г. *Граб'янки*, «*Історії Русів*», «Історії Малої Росії» Д. *Бантиша-Каменського*, «Історії Малоросії» М. *Маркевича* допомогло Шевченкові успішно впоратися з отриманим 1842 замовленням на виготовлення ілюстрацій до кн. М. *Полевого* «Історія Суворова». Серед них є кілька робіт, присвячених крим. тематиці: «У хана Шагін-Ґірея», «У наметі татарина», «Суворов у Мусабея». Пізніше він виконав ескіз «Богдан Хмельницький перед кримським ханом» (1857).

Твори Шевченка набули поширення серед кримськотатар. громадськості до перекл. їх кримськотатар. мовою. Його творчість відома у Криму ще з часу виходу *«Кобзаря» 1840*, бо на п-ві тоді вже жили великі укр. громади в селах (*Регушевський Є. С.* Українські топоніми в Криму // Культура народов Причерноморья. 1997. № 1), розуміли твори поета й татари, які традиційно знали укр. мову. У кін. 19 — на поч. 20 ст. у Криму виступали укр. театр. колективи, в репертуарі яких були драма Шевченка «Назар Стодоля», «Невольник» в інсценізації М. *Кропивницького*, опера «Катерина» М. *Аркаса*. Так, трупа М. *Старицького* у Севастополі з 19 квіт. по 20 трав. 1886 поставила «Назара Стодолю» та «Невольника», трупа М. Кропивницького у Сімферополі 28 жовт. 1889 — ті ж п'єси, остання трупа у Керчі в лип. 1891, згодом у Ялті — «Невольника». Трупа Г. *Деркача* перші гастролі в Криму відкрила п'єсою «Назар Стодоля», яка й нині є в репертуарі Крим. укр. театру (тепер *Кримський академічний український музичний театр*). Трупа братів Тобілевичів у Севастополі поставила оперу «Катерина» (5 верес. 1899), трупа О. *Суходольського* у Сімферополі — «Назара Стодолю» (квіт. 1902). Серед знайомих Шевченка слід згадати рос. художника І. *Айвазовського*, який 1840 більше як місяць жив із Шевченком і В. *Штернбергом* в одній кімнаті в буд. Й. Доннерберга в Петербурзі, зустрічався з ним і після повернення поета із заслання. Вірм. композитор О. *Спендіаров* збирав у Ялті кошти на пам'ятник Шевченкові, написав за мотивами укр. народних пісень хор на слова «Заповіту» (мелодія Г. *Гладкого*).

Твори Шевченка почали перекладати на поч. 20 ст., зокр. «Заповіт». Проте у зв'язку з депортацією кримськотатар. народу було втрачено (а то й знищено) багато архівів та вид., що містили відомості про творчість Шевченка. Збереглася в одному прим. «Читанка» для 3 класу, упорядкована І. Алімгераєм, у якій містився спеціальний розділ «Т. Шевченко. Біографія», що закінчувався перекл. кримськотатар. мовою «Заповіту» (*Регушевський Є.* Крим і Шевченко // *СіЧ*. 2003. № 3. С. 69). 1939 Ш. *Алядін* уперше переклав кримськотатар. мовою «Заповіт» Шевченка (нині втрачений), цей перекл. високо оцінив П. *Тичина*. Перекладача нагороджено медаллю до 125-*літнього ювілею від дня народження Шевченка*.

1940 у Сімферополі вийшла зб. перекл. творів Шевченка кримськотатар. мовою «Вибрані вірші», до якої ввійшли біогр. нарис «Т. Г. Шевченко» Г. Ейхлера у перекл. А. Мефаєва, «Тополя», «Ярема і Оксана» (уривок з поеми «Гайдамаки»), «Садок вишневий коло хати» у перекл. О. Аміта; «Думка — Тече вода в синє море», «Заповіт», «Муза» — А. Аліма; «У тієї Катерини», «Ой люлі, люлі, моя дитино» — І. Бахшиша; «В неволі, в самоті немає» — З. Келямова; «Не молилася за мене» — Г. Мухамедової; «Доля» — М. *Сулеймана*; «Сестрі» — Ш. Алядіна; «Бували войни й військовії свари» — Ю. Теміркая та ін. Не раз перекладали кримськотатар. «Заповіт» А. Алім (у вид.: *Шевченко Т.* Сайлама ширлер. Сімф., 1940), А. Мефаєв (газ. «Ленин байрагъы». Ташкент, 1961. 9 берез.), Е. *Шем'ї-заде* (журн. «Йылдыз». Ташкент, 1987. № 5), Ш. Алядін (Голос Крыма. 1994. 14 марта; Кримська світлиця. 1995. 12 серп.).

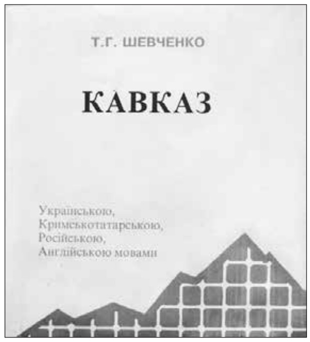

Далекий і близький Шевченко – Узакъ ве якъын Шевченко. Сімферополь, 1999. Титул

Тільки після кількох десятиліть по депортації крим. татар у Середню Азію одним із перших почав перекладати твори Шевченка Б. Мамбет: «Не завидуй багатому», «Огні горять, музика грає» (газ. «Ленин байрагъы». 1984. 10 берез.). Ін. перекладачі — Р. Муєдін («Не женися на багатій», «Подражаніє Едуарду Сові» — газ. «Кримська світлиця». 1995. 11 листоп.), Е. Фазил («І день іде, і ніч іде», «Мій Боже милий, знову лихо!» — газ. «Кримська світлиця». 1995. 14 жовт.; «Думи мої, думи мої», 1848 — газ. «Кримська світлиця». 1995. 25 листоп. — 9 груд.), Ш. Алі (Шер'ян Алієв) («Минули літа молодії», «Заросли шляхи тернами» — газ. «Къырым»), І. Абдураман (Абдурахманов) («Ой гляну я, подивлюся», «Не так тії вороги» — газ. «Янъы донья». 1999).

Наприкінці 1980-х — на поч. 1990-х почались і масове повернення крим. татар на свою істор. Батьківщину, і новий етап у розвитку кримськотатар. шевченкіани. Кримськотатар. поети й перекладачі Ш. Селім, А. Велієв, Ю. Теміркая, Ю. *Кандим*, Ш. Алі, І. Абдураман, Е. Фазил та ін. активно почали перекладати твори Шевченка. 1999 у Сімферополі вийшла зб. творів Шевченка укр. та кримськотатар. мовами «Далекий і близький Шевченко: Переклади вибраних творів Т. Шевченка» (упоряд. В. Басиров, автор передм. О. *Губар*, ред. кримськотатар. текстів Ю. Кандим). До цього вид., на яке вийшло бл. 30 рецензій в Криму і за його межами, увійшли попередні перекл. і нові: «Думка — Тече вода в синє море», «Не женися на багатій», «Породила мене мати» А. Велієва, «Ой гляну я, подивлюся», «Не так тії вороги» І. Абдурамана, поема «Катерина» Ю. Кандима, поема «Кавказ», послання «І мертвим, і живим», вірші «Вітер з гаєм розмовляє», «Розрита могила», «Маленькій Мар'яні», «Минають дні, минають ночі» Ш. Селіма. Окремою кн. вийшла поема «Кавказ» (Сімф., 2000) 4 мовами: укр., англ., кримськотатар., рос. (автор перекл. і передм. Ю. Кандим, упоряд. і ред. В. Басиров). Цей перекл. увійшов до вид.: *«Кавказ» [Антол. пер]*.

Про життя і творчість Шевченка кримськотатар. громадськість дізнавалася зі вст. статті — біогр. нарису «Т. Г. Шевченко» Г. Ейхлера у перекл. А. Мефаєва (*Шевченко Т*. Вибрані вірші. Сімф., 1940). У зв'язку з репресіями проти крим. татар, які почалися у трав. 1944, процес дослідження творчості Шевченка було перервано до серед. 1990-х. Так, опубл. редакційну ст. «Гімн боротьби і братерства: до 150-річчя вірша Шевченка "Заповіт"» у газ. «Къырым» (1996. 3 лют.), ст. В. Шевченко «Дух Тараса: До 184-ї річниці з дня народження Т. Г. Шевченка (літ.-істор. додаток «Лик Кавказа». 1998. 5 серп.), низку рецензій на зб. «Далекий і близький Шевченко — Узакъ ве якъын

Т. Шевченко. Кавказ. Сімферополь, 2000. Суперобкладинка

Шевченко» (Сімф., 1999), ряд ст. Ю. Кандима, вст. ст. Г. Рудницького до енциклопедичного довідника «Тарас Шевченко і Крим» (Сімф., 2001) та ін.

Кримськотатар. поети присвятили укр. поетові низку творів: Ю. Теміркая — вірш «Тарасу Шевченку» (зб. «Ёл узериндеки ярыкъ — Світло над дорогою». К., 2001), Р. Халід — вірш-посвяту «Тарасу Шевченку» (зб. «Багъчада бульбуллер». Ташкент, 1969), згодом обидва увійшли до вид. «Кунештен бир парча — Окрушина сонця: антологія кримськотатарської поезії XIII — XX ст.» (К., 2003); Ш. Алі «Мій шлях од гір і пінного Салгиру» (Кримська світлиця. 2002. 17 трав.).

Громадську і наук. роботу проводять кафедри укр. л-ри та укр. мови Таврійського нац. ун-ту ім. В. Вернадського, які із Всекрим. т-вом «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка організовують щорічні шевч. конференції. Популяризує творчість Шевченка і Братство Криму (засноване 3 груд. 1995, очолює письменник Г. Котницький), кожні два роки відбуваються наук.-практичні конференції «Тарас Григорович Шевченко і Крим» (докл. див.: *Регушевський Є*. Крим і Шевченко // *СіЧ*. 2003. № 3. С. 70). Науковці та краєзнавці Криму створили енциклопедичний довідник «Тарас Шевченко і Крим», упоряд. Г. Рудницький (Сімф., 2001).

Пер.: Шевченко Т. Сайлама шиирлер. Сімф., 1940; Далекий і близький Шевченко — Узакъ ве якъын Шевченко: Пер. вибр. творів Т. Шевченка кримськотатар. мовою. Сімф., 1999 [укр., кримськотатар. мовами]; Шевченко Т. Кавказ: укр., кримськотатар., рос., англ. мовами. Сімф., 2000.

Літ.: Лятиф-заде А. Короткий огляд кримськотатарської літератури // Червоний шлях. 1927. № 12; *Чобан-заде Б*. Крымскотатарская литература новейшего периода: критические этюды // Известия восточного ф-та Азербайджанского гос. университета. 1929. Т. 4; *Гай О*. І зоря з зорею розмовляє… // Кримська світлиця. 1998. 23 січ.; *Губар О*. Обнімітесь, брати мої… // Далекий і близький Шевченко. Сімф., 1999; *Іов І*. Зоря Шевченка. Сходження над світом // Доля. 1999. № 2. — Рец. на зб.: Далекий і близький Шевченко — Узакъ ве якъын Шевченко. Сімф., 1999; *Кононенко Д*. Тарас Шевченко — кримськотатарською мовою // *ЛУ*. 1999. 25 листоп. — Рец. на зб.: Далекий і близький Шевченко — Узакъ ве якъын Шевченко. Сімф., 1999; *Вербицкая Г*. Далекий и близкий // Крымские известия. 2000. 26 февр. — Рец. на зб.: Далекий і близький Шевченко — Узакъ ве якъын Шевченко. Сімф., 1999; *Гай О*. Далекий і близький Шевченко // Кримська світлиця. 2000. 14 квіт. — Рец. на зб.: Далекий і близький Шевченко — Узакъ ве якъын Шевченко. Сімф., 1999; *Далекий і* близький Шевченко //

Українсько-канадський вісник. 2000. Трав. — Рец. на зб.: Далекий і близький Шевченко — Узакъ ве якъын Шевченко. Сімф., 1999; *Кандим Ю*. Блискавка, що зцілює… // *Шевченко Т*. Кавказ: укр., англ., кримськотатар., рос. мовами. Сімф., 2000; *Кононенко Д*. Тарас Шевченко прийшов до кримських татар // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. 2001. № 6; *Бєляєв В*. Подія в культурному житті. Далекий і близький Шевченко // *СіЧ*. 2001. № 3. — Рец. на зб.: Далекий і близький Шевченко — Узакъ ве якъын Шевченко. Сімф., 1999; *Фазил Р*., *Нагаєв С*. Історія кримськотатарської літератури. Сімф., 2001 [кримськотатар. мовою]; *Сергійчук В*. Український Крим. К., 2001; *Кандим Ю*. До питання історії й сучасного стану українсько-кримськотатарських літературних відносин // *Україна — Туреччина:* минуле, сучасне та майбутнє: Зб. наук. праць. К., 2004.

Юнус Кандим

КРИНИ́ЦЬКА Лідія Антонівна (5.07.1898, с. Томашув, тепер місто Люблінського воєводства, Польща — 23.08.1966, Харків) — укр. актриса. Народна артистка Української РСР (1954). У 1921—23 навчалася у Муз.-драм. ін-ті ім. М. Лисенка (Київ), у студії Мист. об'єднання «Березіль». Потім вступила до театру «Березіль» (1926 переведений до Харкова). У 1935—66 (з перервами) працювала у Харків. укр. драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка, де зіграла Стеху у виставі «Назар Стодоля» за п'єсою Шевченка (реж. В. *Крайниченко*, 1953), Черницю в «Гайдамаках» за Шевченком (інсценізація Леся *Курбаса*; реж. О. *Сердюк* і В. Крайниченко, 1961).

Літ.: Горбенко А. Г. Харківський театр імені Т. Г. Шевченка. К., 1979.

Микола Лабінський

КРИП'ЯКЕ́ВИЧ Іван Петрович (12/24.06.1886, Львів — 21.04.1967, там само) — укр. історик. Син греко-католицького священика. 1909 закінчив філос. ф-т Львів. ун-ту. Викладач історії у гімназіях Галичини (1909—39). З 1911 — дійсний член НТШ (з 1934 очолював істор.-філос. секцію). Приват-доцент Кам'янець-Поділ. ун-ту (1919), проф. таємного Львів. ун-ту (1921—24), викладач (з 1939) і проф. (1941) Львів. ун-ту. За нім. окупації — працівник Укр. вид-ва у Львові. 1946 К. депортований до Києва. У 1946—50 працював у наук. установах АН Української РСР у Києві та Львові, з 1951 — в Ін-ті суспільних наук АН УРСР (його директор у 1953—62). Д-р істор. наук (1941), акад. АН УРСР (1958), заслужений діяч науки Української РСР (1961). Автор бл. 200 праць з історії України доби Середньовіччя, укр. культури, історіографії, спеціальних істор. дисциплін, серед яких найфундаментальніші з історії визв. змагань укр. козацтва — «Студії над державою Богдана Хмельницького» (*ЗНТШ*, 1925—31), зб. «Документи Богдана Хмельницького» (1961), «Богдан Хмельницький» (1954; 2-ге вид. Л., 1990).

І. Крип'якевич

Протягом усього наук.-творчого життя К. розробляв проблеми шевченкознавства, будучи переконаним у тому, що «Шевченко генієм своїм випереджав епоху, <...> вирішував не поточні питання, а вічні проблеми, сягав до самих основ національного буття» (*Крип'якевич І*. Історія України. Л., 1992. С. 291). У розвідці «Народна просвіта і Тарас Шевченко» (Письмо з Просвіти. 1911. Ч. 2/3) розглянув участь Шевченка в організації недільних шкіл, виданні укр. підручників для сільських шкіл, докладно проаналізувавши зміст «Букваря южнорусского», де «з кождої стрічки видно добру, люблячу душу автора: всі частини книжочки добрані так, щоби закликати людий до братерської любови та єднання; у всіх віршах і приказках — всюди видно зазиви до добра й правди» (С. 40). Як ред. часопису «Ілюстрована Україна» (Л., 1913—14) у № 7 за 1913, що вийшов під гаслом «В 52 роковини смерти Тараса Шевченка», вмістив велику оглядову ст. «Шевченко-маляр», де використав праці О. *Сластіона* і О. *Новицького*. Погоджуючись із тезою цих дослідників про переважаючий вплив академізму К. Брюллова на творчість Шевченка-художника, усе ж наголосив оригінальність сюжетів і реалізм виконавства у жанрах пейзажу, побутовому і мист-ві офорту. Ювілейним був і № 5/6 «Ілюстрованої України» за 1914, де К. опубл. розвідку «Шевченко—Хмельницький», у якій заперечив спроби однобічного погляду на цю проблему. Визнаючи, що Шевченко справедливо осудив Б. *Хмельницького* за те, що «над Україною запанувала Москва», історик зазначив, що гетьман через зрадливу угоду Росії з Польщею 1656 таки почав дипломатичні заходи з метою створення союзу держав проти Москви, але не встиг завершити цієї справи. Малюнки Шевченка відобразили його пієтет до гетьмана-полководця і державника. Автор розвідок «Тарас Шевченко на Волині» (1923), «З минулого Шевченкової батьківщини» (1940).

Літ.: Іван Петрович Крип'якевич (Некролог) // *УІЖ*. 1967. № 6; *Кізлик О*. Іван Петрович Крип'якевич. Бібліогр. покажчик. Л., 1966.

Віталій Сарбей

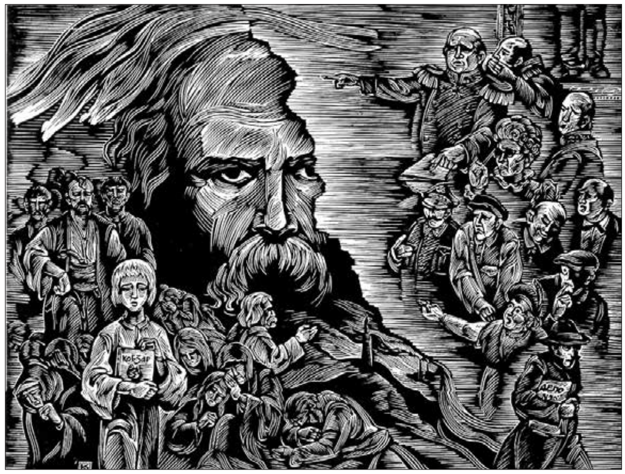
КРИ́СЛАЧ Іван Михайлович (12.10.1929, с. Станимир, тепер Перемишлянського р-ну Львів. обл.) — укр. живописець і графік. Заслужений художник України (2007). Навчався в Укр. поліграф. ін-ті на редакційно-видавничому ф-ті (1948—53, викладачі О. *Кульчицька*,

І. Крислач

В. Форостецький, В. Бунов). Працює в станковій та книжковій графіці, монументальному живопису. Творчість К. позначена впливами художників С. *Караффи-Корбут*, Б. Сороки, І. Остафійчука, З. *Кецала*, тематика охоплює істор. минуле та сучасність. Твори: серія «Козацькі могили» (1973), триптихи «Село моє рідне» (1975), «Довбуш» (1990), «Крути» (2008), «Стрілецькі могили» (1990), цикл «Одвічний змах» (1998), портрети митрополита Андрея Шептицького, Йосипа Сліпого (обидва — 1991), ілюстрації до повістей І. Франка «Захар Беркут», О. *Маковея* «Ярошенко» (обидві — 1988—89) та ін. Упродовж 1997—2000 вийшли у світ поштові марки із зображенням сакральних споруд-пам'яток укр. архітектури 15—18 ст.: «Покровська оборонна церква у с. Сутківці», «Хрестовоздвиженський собор у Полтаві», «Собор св. Юра у Львові».

Шевч. тему представлено ілюстраціями до поеми «Гайдамаки» (1962), шістьма ліногравюрами з портретом Шевченка — на одній митця зображено в зрілому віці (1964), на ін. — молодий поет на тлі укр. пейзажу (1983), ще один образ — у роботі «Молодий Шевченко» (2001). За мотивами Шевченкових поезій створив лінорити «І не оплаканий своїми...», «Умру на чужині...», «Будеш, батьку, панувати...» (усі — 1989), в яких виявив себе майстром композиції, використовував контраст форми та її худож. вирішення. Цим творам притаманний глибокий психологізм, драматизм, особливо в роботі «І не оплаканий своїми...», де в центрі звивистим шляхом їде віз, на якому під вартою на заслання везуть Шевченка. Над ним висне верстовий стовп, увінчаний двоголовим орлом з короною. Хижий птах виступає символом царської влади.

І. Крислач. «Будеш, батьку, панувати...». Папір, лінорит. 1989

І. Крислач. «І не оплаканий своїми...». Папір, лінорит. 1989

І. Крислач. «Умру на чужині...». Папір, лінорит. 1989

Взірцем графічних мініатюр К. є шевченкіана в екслібрисі, зокр. О. І. *Івахненка*, М. Волочнюка «Немає в світі України, немає другого Дніпра...» (обидва — 1987), Т. *Комаринця* (1989), *Наукового товариства імені Шевченка* (1991), Львів. палацу мист-в (2004), І. Самотоса, Р. *Лубківського* (обидва — 2006), О. Лаврука «Пам'ятник Т. Шевченку» (2007), М. Посікіри. К. брав участь у мист. експедиціях «Шляхами Т. Шевченка» (1997—2003), організованих *Музеєм Тараса Шевченка у Львівському палаці мистецтв*. Твори художника зберігаються у ШНЗ, *Музеї «Кобзаря» Т. Г. Шевченка* (Черкаси), Музеї Тараса Шевченка у Львів. палаці мист-в та ін.

Тв.: Екслібрис Івана Крислача: Альб. Л., 1999; Іван Крислач: Каталог творів. Л., 2004; Екслібрис Івана Крислача. Л., 2006; Екслібрис Івана Крислача. Л., 2009.

Літ.: Муляр Л. Служитель істини: Екслібрис Івана Крислача в збірці Національного музею у Львові ім. А. Шептицького // Просвіта. 2006. Ч. 10 (жовт.); *Гринчак В.* Автопортрет з храмом і книгою //

Образотворче мистецтво. 2007. № 3; *Корнутко-Гринів О*. Екслібрис Івана Крислача. Л., 2011.

Зеновія Філіпчук

КРИ́ЦЬКИЙ Василь Федорович (1816—1860-ті) — селянин-кріпак с. *Кирилівки*, товариш Шевченка часів його дитинства. У 1825—26 разом із Шевченком навчався у школі в дяка П. *Богорського*. За свідченнями К., які передає у «Споминках про Тараса Григоровича Шевченка» В. Шевченко, поет із дитинства вирізнявся волелюбним характером. Зокр., К. розповідав, як дяк одного разу люто «пересік більшу половину школярів», а К., котрий пригрозив йому карою Тараса, побив подвійно. Тарас якось зв'язав п'яного учителя, відшмагав його різками й після того кинув учитися у П. Богорського. Аналогічну розповідь містить «Письмо Т. Гр. Шевченка к редактору "Народного чтения"» від 18 лют. 1860.

Літ.: Спогади 1982.

Григорій Зленко

КРИЧЕ́ВСЬКА-ЛІ́НДЕ Галина Василівна (7.01.1918, Київ — 4.04.2006, Каракас, Венесуела) — укр. художниця. Дочка В. *Кричевського*, небога В. і Д. Щербаківських. Навчалася на архіт. ф-ті КХІ (викладач В. Кричевський), освіту не закінчила. 1943 разом із родиною виїхала з Києва. З 1947 мешкала в Каракасі (Венесуела). Працювала в станковому живописі та декорат.-ужитковому мист-ві (вишивка, гобелен, кераміка). У 1952 створила композицію «Покрова Богоматері» для укр. православної церкви Покрови Богоматері в Каракасі. У 1925—26 знялася у к/ф «Малий Тарас» (Одес. кінофабрика, реж. П. *Чардинін*) у ролі Шевченкової сестри (стрічка не збереглася). Залишила спогади про зйомки фільмів «Тарас Шевченко» і «Малий Тарас» (обидва — 1925—26), художником і наук. консультантом яких був її батько (*Halyna V. Krychevska-Linde*. Bits of Memory. K., 2004). У 2003—04 разом з дочкою О. Лінде подарувала укр. музеям бл. п'ятисот творів батька — В. Кричевського, серед яких його проекти оформлення екстер'єру й інтер'єрів мемор. музею Шевченка на Чернечій горі в *Каневі* (нині зберігаються в ШНЗ), начерки до к/ф «Назар Стодоля», малюнки Шевченкової могили та ін. Твори К.-Л. експонувалися на виставках в Україні, Австрії, Франції, Венесуелі.

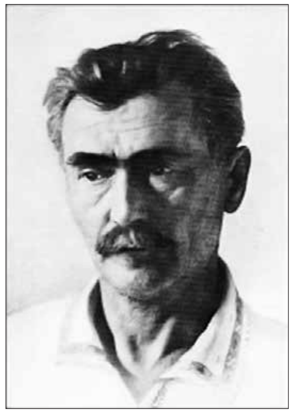

Г. Кричевська-Лінде

Літ.: Рубан-Кравченко В. Кричевські і українська художня культура XX століття. Василь Кричевський. К., 2004; *Ходак І.* Галина Василівна Кричевська-Лінде: [Некролог] // Студії мистецтвознавчі. 2006. № 3.

Ірина Ходак

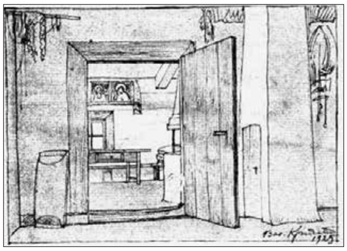
КРИЧЕ́ВСЬКИЙ Василь Григорович (29.12.1872/10.01.1873, за ін. дж. — 31.12.1872/12.01.1873, с. Ворожба, тепер Лебединського р-ну Сум. обл. — 15.11.1952, Каракас, Венесуела; 1975 перепоховано на укр. цвинтарі в Баунд-Бруку, штат Нью-Джерсі, США) — укр. архітектор, художник, педагог, колекціонер і дослідник народного мист-ва. Брат Ф. *Кричевського*. Батько Г. *Кричевської-Лінде*. Д-р мистецтвознавства (1939). Заслужений діяч мист-в Української РСР (1940). Закінчив Харків. технічно-залізничне уч-ще, архіт.-худож. підготовку отримав в архіт. бюро С. Загоскіна, А. Шпігеля, О. Бекетова (Харків). Один із фундаторів УАМ (1917), її проф. Викладав в Ін-ті пластичних мист-в і Київ. архіт. ін-ті (1922—24), КХІ (1924—26, 1928—30, 1935—41), Київ. будівельному ін-ті (1930—35) та ін. У 1920-х активно співпрацював з установами ВУАН, зокр. був дійсним членом секції мист-в (з 1922) та Всеукр. археол. комітету (з 1925). Дійсний член УВАН (1945). У власних архіт. проектах звертався до традицій вітчизняного народного будівництва (буд. Полтав. губ. земства, 1903—07; уч-ще ім. С. Грушевського, 1911; будинки І. Щитківського, 1907 й М. *Грушевського*, 1908—10 у Києві тощо) та функціонального стилю (житловий буд. письменників «Роліт» у Києві, 1930—34, у співавт. з П. *Костирком*). Займався дизайном інтер'єрів, зокр. здійснив комплексне оформлення буд. Істор. секції ВУАН (1928—29, інтер'єри знищено в 1930-х).

В. Кричевський

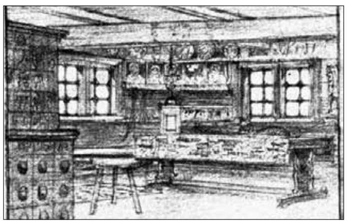
Як маляр переважно писав краєвиди й натюрморти, створив кілька сотень пейзажів Київщини, Полтавщини, Слобожанщини, Криму: «На Дніпрі» (1900), «Крим» (1901), «Село Михайлівка» (1902), «Скелі над морем в Алушті» (1923), «Вулиця Прорізна у Києві» (1929) та ін. Активно працюючи в станковій, книжковій графіці, розробив проекти Великого й Малого гербів, Великої та Малої печаток й ін. інсигній Укр. Народної Республіки (затверджені Центр. Радою 22 берез. 1918). Відродив культуру книжкового оформлення в Україні, створив бл. 70 обкладинок та ін. елементів оформлення для вид. «Ілюстрована історія України»

М. Грушевського (1911), «Українське мистецтво» (1926) Д. *Щербаківського*, вид. творів М. *Бажана*, Ю. *Яновського*, О. Слісаренка тощо. Створював ескізи для вишивок, килимів, кераміки, меблів. Керував роботою килимарської майстерні В. Ханенко (1913–16), очолював Миргородський художньо-промисловий ін-т (1918—19) та Межигірський мистецько-керамічний технікум (1922). Виготовив декорації та костюми для низки вистав у Театрі М. *Садовського* (1907–10) та Укр. держ. театрі (1917). Протягом другої пол. 1920 — у 30-х працював як художник кіно, серед оформлених фільмів — «Тарас Шевченко», «Тарас Трясило» (обидва — 1926; реж. П. *Чардинін*), «Звенигора» (1927), «Сорочинський ярмарок» (1938).

В. Кричевський. «Хата батька Тараса». Шкіц декорації до фільму «Тарас Шевченко». Папір, олівець. 1925

1909 К. обрано до Об'єднаного комітету зі спорудження пам'ятника Шевченкові в Києві. Протягом 1910—14 він був членом журі конкурсів на пам'ятник поетові в Києві. 1914, коли комітет всупереч ухвалі журі вирішив спорудити пам'ятник за проектом скульптора А. Шіортіно, К. вийшов із комітету й журі, а також підписав лист-протест укр. митців проти дій комітету. Художник публікував огляди поданих проектів та крит. нотатки про конкурси у «*Літературно-науковому віснику*», газ. «*Рада*» й журн. «Сяйво».

В. Кричевський. «Хата кошового». Шкіц декорації до фільму «Тарас Трясило». Папір, олівець. 1926

1925 К. запрошено як наук., мист. консультанта й художника до роботи над фільмом «Тарас Шевченко», що його на Одес. кінофабриці знімав реж. П. Чардинін. Позаяк це була перша кінострічка, присвячена життю та діяльності Шевченка, К. «постановив собі стати на рівень художньої, історичної та побутової правди» (*Кричевський В.* Про роботу над фільмом «Тарас Шевченко» // Кіно. 1926. № 12. С. 13). Для цього він ретельно вивчив істор. джерела, спогади сучасників Шевченка, їхню іконографію. Прагнучи максимально точно відтворити інтер'єри, костюми й типаж дійових осіб, К. виявляв увагу до кожної деталі, при цьому намагався уникати як протоколізму, так і поетизації епохи. Одночасно з к/ф «Тарас Шевченко» (1925—26, 2 серії, 17 частин) і частково на його матеріалі знімальна група створила фільм для дітей «Малий Тарас» (6 частин, не зберігся). Протягом 1936—37 К. працював художником у картині «Назар Стодоля» (Одес. кінофабрика «Українфільм», реж. Г. *Тасін*) за однойменною п'єсою Шевченка.

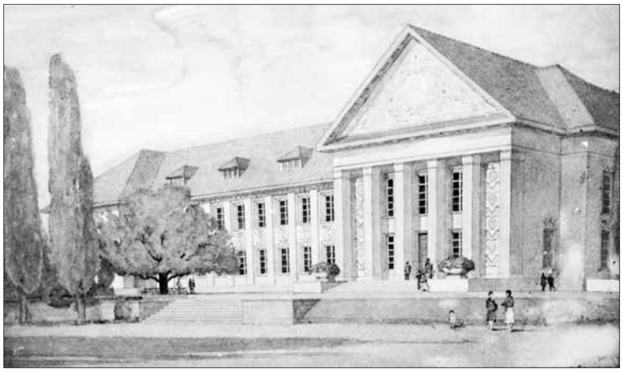

В. Кричевський. Шкіц одягу до фільму «Тарас Шевченко». Папір, олівець. 1925

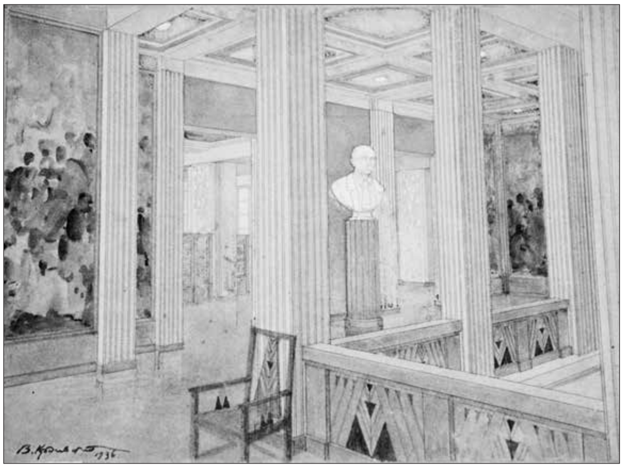
У 1923—24 студент Київ. архіт. ін-ту Ф. Титаренко, здійснюючи під керівництвом К. обміри міщанських буд. Києва, з'ясував, що в буд. на Хрещатицькому завулку, 8а, в 1846 мешкав Шевченко. К. опрацював історію цієї будівлі за докум. джерелами й виступив з ініціативою створення в ньому мемор. музею Шевченка (*Кричевський В.* Будинок, де жив Т. Г. Шевченко у Києві // Україна. 1925. Кн. 1/2. С. 136—138). У 1925—26 він розробляв проект реконструкції БМШ та проект його внутрішнього оформлення, також здійснив оформлення приміщення Київ. філії ІТШ (1929). Того самого року К. ввійшов до складу Комісії маляр. творчості Шевченка при Київ. філії ІТШ, комітету з організації виставки проектів пам'ятника Шевченкові для *Канева* та Києва. 1930 брав участь у роботі журі міжнародного конкурсу проектів пам'ятника Шевченку для Харкова.

З 1926 К. був членом Комітету для впорядкування могили Шевченка (Шевченківського комітету). 1929 провів перепланування й оформлення мемор. музею поета в хаті на його могилі, а також створив проект першого варіанта нового буд. мемор. музею. Протягом 1931—34 К. разом зі своїм учнем П. *Костирком* виконував проект заг. планування могили Шевченка, кілька варіантів проекту мемор. музею та пам'ятника Шевченкові в Каневі, а також внутрішнього оформлення цього музею (нині зберігаються в ШНЗ). 1933 разом зі скульптором В. Климовим брав участь у конкурсі проектів пам'ятника для Канева, проте їхній варіант було відхилено з ідеологічних міркувань. У 1934—37 К. та П. Костирко здійснювали нагляд за будівництвом мемор. музею на Чернечій горі.

Наприкінці 1920-х — у 1930-х К. у техніці живопису створив низку краєвидів Шевченкової могили в Каневі та її околиць, серед них — «Околиці Канева. Могила Т. Шевченка», «Дніпро з могили Шевченка»

В. Кричевський. Проект фасаду Меморіального музею Т. Шевченка у Каневі. Картон, акварель, туш. 1934–1936

В. Кричевський. Проект інтер'єру Меморіального музею Т. Шевченка у Каневі. Картон, акварель, туш. 1936

(обидва — 1928), «Світанок на Дніпрі під Каневом» (1929), «Краєвид з могили Шевченка в дощ» (1933), «Гора Шевченка, вечірні хмари», «Гора Шевченка, помаранчевий захід» (обидва — 1937).

К. оформив низку вид. на шевч. тематику. У кн. «Малий Кобзар: Вибір для дітей з образками» (Л., 1923; передрук — Нью-Йорк, 1962) вміщено орнаментально-геральдичну кінцівку роботи художника, у центрі якої — Шевченкові рядки. Також К. створив обкладинки до путівника БМШ (К., 1929), до зб. творів Шевченка для вид-ва «Рух» ([Х.], 1930), до монографії О. П. *Новицького* «Тарас Шевченко» ([К.], 1930) та вибр. тв. Шевченка для вид-ва «Література і мистецтво» (1932, не реалізовано). Графічну інтерпретацію Шевченкової картини «Селянська родина» він використав для обкладинки каталогу виставки «Українське малярство XVII—XX сторіч» (К., 1929). Для «Антології української поезії» у 3 т. за ред. В. *Атаманюка*, Є. *Плужника* та Ф. *Якубовського* ([К.], 1930—31) К. виконав обкладинку та 129 графічних портретів укр. поетів, серед них — Шевченка. У 1929 К. створив екслібрис для музикознавця й фольклориста Д. *Ревуцького*, автора досліджень «Шевченко і народна пісня», «Українські думи та пісні історичні»; в основу композиції екслібриса покладено магістральну шевч. тему кобзарства, народної пісні. В останні роки життя художник написав портрет поета для укр. громади Каракаса.

Тв.: Перший конкурс на пам'ятник Шевченка // *ЛНВ*. 1910. Кн. 6; Другий конкурс на пам'ятник Шевченка // *ЛНВ*. 1911. Кн. 3; Ілюстрований Кобзар // *ЛНВ*. 1911. Кн. 4; Лист до редакції // Рада. 1914. 11 черв.; Лист до редакції // Сяйво. 1914. Ч. 5/6; До художнього оформлення будинку Т. Шевченка // Глобус. 1928. № 5; Заповідник Т. Г. Шевченка в Каневі // Архітектура Радянської України. 1938. № 3 (у співавт. з П. Костирком).

Меморіальні речі В. Кричевського в експозиції ШНЗ. Сучасне фото

Літ.: Таранушенко С. Василь Кричевський // Життя й революція. 1929. № 1; *Павловський В.* Праця В. Г. Кричевського над увічненням пам'яті Шевченка // Шевченко. Нью-Йорк, 1953. Річник 2; *Павловський В.* Василь Григорович Кричевський. Життя і творчість. Нью-Йорк, 1974; *Тарахан-Береза З.* Святиня: Науково-історичний літопис Тарасової гори. К., 1998; *Клименко Х. С.* Пам'ять серця: Книга-фільм: Біографія Тараса Шевченка в кінокадрах. К., 2004; *Рубан-Кравченко В.* Кричевські і українська художня культура XX століття. Василь Кричевський. К., 2004.

Ірина Ходак

КРИЧЕ́ВСЬКИЙ Федір Григорович (10/22.05.1879, м. Лебедин, тепер Сум. обл. — 30.07.1947, с-ще Ірпінь, тепер місто Київ. обл.) — укр. живописець і мистецтвознавець. Заслужений діяч мист-в Української РСР (1940). Брат В. *Кричевського*. Навчався в Москов. уч-щі живопису, скульптури та архітектури (1896—1901), петерб. *Академії мистецтв* (1908—10, викладач Ф. Рубо). Був директором і викладачем Київ. худож. уч-ща (1913—17). Один

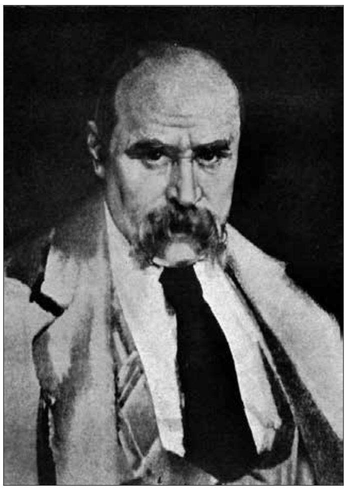
із засновників УАМ, її перший ректор і проф. (1917—22; з перервою). У 1922—41 — проф. КХІ. Твори: «Наречена» (1910), «Три віки» (1913), триптих «Життя» (1925—27), «Свати» (1928), «Мати» (1929), «Довбуш» (1932), «Веселі доярки» (1937), численні портрети.

Ф. Кричевський

Шевч. тема була однією з провідних у творчості митця з 1920-х: у техніці акварелі К. виконав обкладинку для «Шевченківського збірника» (1922), яку не було зреалізовано (зб. вийшов 1924 з обкладинкою М. Алексєєва), віньєтку до «Заповіту» Шевченка (1923—24), ескізи до композиції «Т. Шевченко серед членів Кирило-Мефодіївського товариства» (гуаш, акварель, 1928—29).

Портретам, істор., жанровим та алегоричним композиціям К. властиві монументальність образу, лаконічна худож. мова. Джерелом натхнення К.-портретиста були сильні характери, яскраві, наповнені внутрішньою красою особистості. Портрет Шевченка, написаний для зали засідань Істор. секції ВУАН (1928—29, НМТШ), є вираженням творчих інтенцій митця, котрі позначено узагальненням образу, чіткістю в деталях: капелюх, тростина в руці й гравюра, що висить на стіні. Динамічний поворот фігури сповнює митця велетенською внутрішньою силою, а світ його думок прочитується в зосередженому й сумному погляді. Стримана гама кольорів посилює психологізм портретованого.

Ф. Кричевський. Портрет Т. Г. Шевченка. Полотно, олія. 1930-ті

Водночас К. виконав кілька портретів істор. діячів для інтер’єру зали засідань Істор. секції ВУАН в Києві, дизайн якої розробив В. Кричевський. Поміж ін. образами (І. Франка, М. Драгоманова, К. Маркса) поколінний портрет Шевченка роботи К., декоративно стилізований з урахуванням заг. оформлення, був на чільному місці, над столом президії, між вікнами. На поч. 1930-х портрет знищили разом з усім інтер’єром (сьогодні відомий за світлиною).

На поч. 1930-х К. взяв участь у Всесоюзному конкурсі на проект пам’ятника Шевченку для Харкова й *Канева*, створив ряд ескізів графітним олівцем (НМТШ). Останній варіант проекту (тонований гіпс), завершений 1933 у співавт. зі скульптором С. *Меркуровим* (зберігається в НМТШ), одержав одну з перших премій журі.

Ф. Кричевський. Голова Катерини. Папір, грифель, вугіль. 1937–1940

У 1920-х К. звернувся до центр. образу поеми Шевченка «Катерина». Ескізи (частина зберігається в НХМУ) свідчать про поступовий відхід митця від декорат. стилю з елементами кубофутуризму та його наближення до реалістично трактованої форми. Задуми щодо живописної інтерпретації поеми Шевченка «Катерина» К. реалізував у кін. 1930-х під час підготовки до святкування *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка*. З п’яти композицій, виконаних темперою протягом 1937—40, збереглися дві: «Замріяна Катерина» (НХМУ) та «Катерина у розпачі» (НХМУ). Решта композицій — «Катерина з гусаром», «Вигнання Катерини», «Зустріч Івасика з батьком» — відомі за олівцевими ескізами. Метод худож. узагальнення, масштабність відчуття теми ведуть автора від ілюстративності до глибокого індивідуального бачення трагедії Катерини. Світ крізь двері розкривається перед дівчиною безхмарною і чистою ідилією (композиція «Замріяна Катерина»), автор ритмізує простір картини радісними й грайливими кольор. зіставленнями, перетворює деталі на

Ф. Кричевський. Замріяна Катерина. Полотно, темпера. 1937–40

романтичні алегорії. Натомість життєвий обрій героїні в «Катерина у розпачі» майже зникає — лише немовля біля ніг матері й безпорадний жест піднятих до обличчя долонь залишив художник, підкресливши цим формальним аскетизмом кульмінацію трагедії. Іл. табл. VII.

Тв.: Федір Кричевський: Альб. К., 1980.

Літ.: *Куниця К.* Художнє оформлення будинку історичних установ ВУАН (за проектом В. Г. Кричевського) // Київські збірники історії й археології, побуту й мистецтва. К., 1931. Зб. 1; *Мусієнко П.* Федір Григорович Кричевський. К., 1966; *Членова Л.* Федор Кричевский. М., 1969; *Кричевська Н.* Поруч із Федором Кричевським // *Федір* Кричевський: Спогади, статті, документи. К., 1972; *Павловський В.* Василь Григорович Кричевський. Життя і творчість. Нью-Йорк, 1974; *Рубан-Кравченко В.* Кричевські і українська художня культура XX століття. Василь Кричевський. К., 2004.

Данило Нікітін

КРІГУ́БЕР (Kriehuber) **Фрідріх** (чес. — Б е д р ж і х; 1836, Відень — 1871, там само) — австр. художник-портретист, ілюстратор і гравер. Закінчив Віденську академію мист-в. Його ілюстрації публікувались у віден., штутгартських, лейпцизьких, будапешт., празьких часописах.

Гравюру з портрета Шевченка роботи К. вміщено 24 берез. 1870 на титульній сторінці праз. чеськомовного часопису «Světozor», разом із перекл. вст. до поеми Шевченка «Єретик», який здійснив Й. *Коларж*.

Тв.: Taras Ševčenko. Kreslil B. Kriehuber // Světozor. 1870. № 13.

Літ.: *Мольнар М.* Тарас Шевченко у чехів та словаків. Пряшів, 1961.

Ігор Мельниченко

КРІПА́ЦТВО, кріпосне право — див. *Україна за доби Шевченка*.

КРІ́ШНА Пракаш-Шрестха — див. *Шрестха*.

КРОЛЕВЕ́ЦЬ — пов. місто Черніг. губ., тепер районний центр Сум. обл. Засноване 1601. Після Деулінського перемир’я 1618 К. у складі Чернігово-Сіверщини — під владою шляхетської Польщі. В 1644 К. надано магдебурзьке право. Через нього проходив поштовий тракт із Москви на Київ, по якому Шевченко їхав в Україну у квіт. 1845. Вдруге місто поет відвідав, повертаючись наприкінці літа 1859 з України в Петербург: 25 серп. він разом із Ф. *Лазаревським* заїхав переночувати до його сестри Г. *Огієвської* та її чоловіка Д. Огієвського. У трав. 1861 тут залишили на ніч домовину з тілом поета, яку перевозили з Петербурга в Україну. Будинок Огієвської у перебудованому вигляді зберігся; на ньому встановлено мемор. дошку. У К. 1965 споруджено пам’ятник Шевченкові (скульптори В. *Бородай*, А. *Білостоцький*), його іменем названо бульвар і вулицю.

Будинок Г. Огієвської. Кролевець. Сучасне фото

Літ.: *Жур 1970*; *Жур 1985*.

Григорій Зленко

КРО́НЕБЕРГ Олександр Іванович (1815 або 1816, Харків — 10/22.04.1865, там само) — рос. зоолог, публіцист, перекладач і критик. Син харків. проф.-латиніста І. Кронеберга. Відомий перекл. В. *Шекспіра*. Друкував перекл. в «*Современнике*» 1847—52. Був тісно пов’язаний із москов. політ. та літ. колами. Шевченко познайомився з К. 24 берез. 1858 у Москві в книгарні М. М. *Щепкіна*, куди його запросили на обід з нагоди новосілля магазину (*Жур 2003*, с. 323). Про це поет згадав того самого дня у Щоденнику. Назвавши серед «московской учено-литературной знаменитости», котрі були учасниками зустрічі, «Кронеберга-сына», Шевченко відгукнувся про них із захопленням: «И что это за очаровательная знаменитость! Молодая, живая, увлекающаяся, свободная! <…> Я встретился и познакомился с ними, как с давно знакомыми родными людьми».

О. Кронеберг

Леонід Большаков

КРО́НІА (Cronia) **Артуро** (1889, м. Задар, Далмація, тепер Хорватія — 1967, м. Падуя, Італія) — італ. славіст, історик і критик. Належить до тріади «піонерів» італ. славістики разом з Дж. Мавером та Е. *Ло Ґатто*. 1914—19 студіював філологію у Ґраці й Празі. 1921 закінчив ун-т у Падуї. Після періоду студій та викладацької практики у наук. закладах Чехії (1929—36) був на посадах викладача слов’ян. філології в ун-тах Падуї і Болоньї, згодом — викладача серб.-хорв. л-ри при Венеційському ун-ті Ка’Фоскарі. З 1940 — ординарний проф. серб.-хорв. мови і л-ри

у Падуї. Автор досліджень історії серб.-хорв. мови, л-ри і театру, болг., словен. і чес. мов та історії л-ри.

К. — вчений широкої ерудиції, новаторської методики викладання мов, дослідник першоджерел і компаративіст; заклавши підвалини сучасної італ. славістики, К. створив опосередковано базу і для італ. україністики. Автор фундаментальної праці «Пізнання слов'янського світу в Італії» (Падуя, 1958), що висвітлює найрізноманітніші аспекти італ.-слов'ян. зв'язків — від літ. впливів до інформації, пов'язаної з важливими істор. подіями. У ній К. досліджує безпосередньо або опосередковано й укр. тематику, насамперед в огляді т. зв. л-ри факту, тобто описів далеких територій, відвіданих італ. мандрівниками, дипломатами та ін. або ж описаних ними з чужих слів. К. аналізує співіснування у подібних описах традиційних кліше «далеких екзотичних варварських земель» і реальних вражень, характеризує укр. («рутенський», «сарматський», «козацький») елемент у творах Джамбулларі, Ґваньїні, Кампенсе, Дольйоні, делла Валле та ін., виділяючи «Історію громадянських війн» Бізаччіоні як перший твір, що серйозно висвітлив козацьку тему. В цій праці згадано про творчість Шевченка, зокр. про вид. його творів — *ПВТ: [У 16 т.]*. У подальших розділах праці, характеризуючи розвиток італ. славістики, відзначає нечисленність студій з укр. л-ри, тоді як укр. лінгвістика, на думку К., перебуває навіть у привілейованій позиції завдяки «Теоретично-практичній граматиці української мови» (1937) та «Українсько-італійському словнику» Є. Онацького (1941). Автор численних рецензій на твори і ст., що походять зі слов'ян. країн або стосуються їх. Згадував Шевченка й у праці «Вступ до студій зі слов'янської філології» (Падуя, 1949).

Тв.: Introduzione allo studio della filologia slava. Padova. 1949; La concoscenza del mondo slavo in Italia: Bilancio storico-bibliografico di un millennio. Padova, 1958.

Літ.: Bibliografia di Arturo Cronia (a cura di J. Marchiori) // Studi in onore di Arturo Cronia. Padova, 1967; *Arturo Cronia* (1896—1967) nei ricordi degli amici e nella sua opera scientifica. Padova, 1978.

Ксенія Константиненко

КРОНІ́ОН — див. *Юпітер*.

КРОНШТА́ДТ — місто-порт, що входить до складу Санкт-Петербурга. Розташований на о. Котліні у сх. частині Фінської затоки за 29 км від Санкт-Петербурга. Взимку 1703—04 за наказом *Петра I* для захисту зх. підступів до Петербурга на Котліні побудовано перші укріплення, що започаткували К. З 1720-х К. — гол. база Балтійського флоту Росії. 1783 з Петербурга до К. було переведено Адміралтейство. До 20 ст. тривало будівництво нових і вдосконалення старих укріплень. У К. служили флотоводці Ф. Ушаков, П. Нахімов, Г. Бутаков. Шевченко приїздив сюди у лип. 1840, проводжаючи В. *Штернберга* на пароплав «Геркулес», яким той разом з І. *Айвазовським* відбував у закордонне творче відрядження. Ці проводи Шевченко описав у повісті «Художник», де є й ін. згадки про К. Згадується К. і у розповіді другорядного персонажа повісті «Несчастный» Юлії Карлівни.

Тетяна Лебединська

КРОПИВНИ́ЦЬКИЙ Марко Лукич (10/22.05.1840, с. Бежбайрак, тепер Кропивницьке Новоукраїнського р-ну Кіровогр. обл. — 8/21.04.1910; помер у вагоні поїзда Харків.-Микол. залізниці, похований у Харкові) — укр. драматург, актор, реж., антрепренер і композитор. Походив із сім'ї збіднілого укр. шляхтича. Закінчив 1856 трикласне пов. уч-ще в Бобринці (тепер районний центр Кіровогр. обл.), 1862—63 — вільний слухач юрид. ф-ту Київ. ун-ту. У 1861—71 працював на різних канцелярських посадах у Бобринці та Єлизаветграді. Служба у Бобринці пов'язана з участю К. в аматор. гуртку, де він виконував ролі Кичатого та лірника у «Назарі Стодолі». Профес. діяльність К. почалася в Одесі 1871, відтоді виступав як актор у різних трупах. 1875 був актором і реж. *Руського народного театру товариства «Руська бесіда»* у Львові. Протягом 1870—90-х організовував власні драм. трупи, з якими виступав, крім України, в Росії, на Закавказзі, в Білорусі, Литві, Молдові, Польщі. У 1900—03 очолював об'єднану «Малоросійську трупу М. Л. Кропивницького під орудою П. К. Саксаганського і М. К. Садовського за участю М. К. Заньковецької». З 1903 до кін. життя працював у різних укр. трупах.

М. Кропивницький

До автобіогр. матеріалів «Итоги за тридцать пять лет» (1905) і «За тридцять п'ять літ» (1906) К. узяв за епіграф рядки з поеми Шевченка «Чернець» — «А я, брате, / Таки буду сподіватись, / Таки буду виглядати, / Жалю серцю завдавати». Навів і фразу з вірша Шевченка «Огні горять, музи́ка грає»: «мов негода / Минула молодость моя». Згадка про виступ у Тернополі 1875 містить своєрідну (через переказаний діалог із працівником ред. газ. «*Діло*») характеристику культурної ситуації: «…коли на його питання, якою я мовою розмовляю, я одповів: мовою Шевченка, — він підійняв догори брови й розвів руками. Виявилось, що він на Вкраїні не бував і мови такої, якою я говорю, не чував» (Т. 6. С. 112).

У листуванні К. зафіксовано його звичку в різних ситуаціях цитувати твори Шевченка задля виразнішої, переконливішої характеристики свого внутрішнього стану. Рядки з поеми «Катерина» — «Де ж ті люде, де ж ті добрі, / Що серце збиралось / З ними жити, їх любити? / Пропали, пропали!» — К. не зовсім точно навів, згадуючи про свою самотність, у листі до Є. М'ячикова 30 листоп. 1872. Йому ж 2 берез. 1873 повідомив з Одеси про відзначання річниці від дня смерті Шевченка. Свої щирі почуття до А. Маркович висловив через текст із п'єси Шевченка «Назар Стодоля» («Разве вы не видели моих слез, когда я читал монолог: "Орличко моя! Я очі проглядів, тебе виглядаючи!.."») (Т. 6. С. 277). У листі до рос. письменника і театр. критика В. Уманова-Каплуновського 16 квіт. 1906 на запитання свого адресата, «как же писать современные малор[усские] пьесы?..», К. навів перші 6 рядків вірша Шевченка «Ну що б, здавалося, слова» і прокоментував: «Те слова и голос тот вошли в плоть и кровь с молоком кормилицы украинки-крестьянки, и вот "серце б'ється — ожива, / Як їх почує!.."» (Т. 6. С. 509). Зі Слов'янська К. 14 лип. 1893 із жалем писав В. Лукичеві-Левицькому про витіснення у молодіжних гуляннях укр. «простої» пісні «образованою» («Зеленая баня...», «Крутітьця, вертітьця...») і навів розповідь про те, як дав «одному грамотію прочитати "Наймичку" Шевченкову». Поему було сприйнято як «штучну сторію», тобто вочевидь примітивну, і висловлено побажання почитати щось інше — про війну або про розбійників. «Як бачите, наш народ ще не переріс сказочного періоду», — саркастично прокоментував К. і згадав: «А колись-то, років з тридцяток назад, було читаю парубкам та дівчатам "Катерину", "Черницю Мар'яну", дівчата ревма ревуть...» (Т. 6. С. 426).

У творчому доробку К.-драматурга — дві п'єси за творами Шевченка. У драмі «Невольник» (1872, Одеса; авторське жанрове визначення — «драматичні малюнки у 5 одмінах») автор намагався здійснити родожанрову трансформацію з максимальним збереженням не лише змісту, стилю, настрою, а й самого тексту оригіналу. Відповідно розвинуто в епізоди рядки, в яких закладено інформацію, спроможну стати основою сюжетотворення. Так, за словами персонажа поеми Шевченка: «хоч звичаю / Козацького наберешся, / Та побачиш світа» постають «Дія третя з 7-ми яв» — своєрідна концентрація Степанового досвіду річного перебування у козацькому середовищі та «Дія четверта з 4-х яв» — розповідь про їхню, двома роками пізніше, «бусурменську» неволю та втечу запорожців, причому виразно акцентовано їхнє почуття гумору. У цих діях через діалоги й монологи подано яскраві постаті козаків-запорожців. Звучать і фольклор. мотиви (напр., гумористична небилиця, оповідана козаком Неплюєм). Кілька рядків, пов'язаних із прощанням закоханих («а Ярина / То клене, то просить»), розгорнуто у зворушливу сцену-діалог. Деякі ж рядки поеми Шевченка майже точно перенесено до реплік персонажів, напр., Коваля: «Треба подивитись на чужі люде, які вони і як живуть: чи орють, чи не на ораному сіють, а просто жнуть і немолоченеє віють?..» Майстерність драматурга виявилася у продуманому продовженні поетичного тексту, своєрідному розвиткові метафори, іронічній тональності: «Годиться й те знати, як там мелють: чи язиком, чи каменем, та й їдять — чи ложками, чи жменями?..» У п'єсі відсутня розповідь Степана про руйнування Січі та про пожежу у Києві, якої немає й у першодрукові поеми. У фінальній сцені емоційні й змістові акценти з наявного в Шевченка розпачливого монологу Степана, котрий, звертаючись до Ярини, переконує скоріше себе, що не має права зіпсувати їй життя, К. переносить до реплік самої Ярини, яким надано тональності кривавої мелодрами: «Візьми ж, милий, гостру шаблю, зрубай голову твоїй любій, виріж з грудей серце!.. Коли не буду твоєю, то краще смерть мені заподій!» Закривають фінал покаянна молитва Степанова й молитва хору. Пізніше (1880) драматург критично оцінював свій твір: «Своего же "Невольника" я бы не хотел ставить, потому

М. Кропивницький у ролі Василя Коваля. П'єса М. Кропивницького «Невольник» за однойменною поемою Т. Шевченка. Фото 1872

Перша трупа театру М. Кропивницького

что нахожу его слишком неудовлетворительным в сценическом отношении и слишком сложным для любительского спектакля». З поч. 1880-х п'єса посідає помітне місце в репертуарі укр. театру. Сам К. протягом тривалого часу виконував роль Василя Коваля.

Для драми К. «Титарівна» в 5 діях і 6 картинах (перша ред. 1891; перероблені варіанти — під назвами «Микита Безбатченко» і «Глум і помста», останній дозволено цензурою 1896) поема Шевченка стала радше приводом, стимулом для розгортання значною мірою оригінального сюжету. Заг. обриси п'єси відповідають авторському повідомленню: «Сюжет запозичений». Переосмислення сюжетної основи здійснено у напрямі послаблення загадковості (особливо у фіналі) й водночас драм. розроблення соц. («з того нерівні ти насміялась») та своєрідних психологічних («тяжко полюбила») мотивів, виразно акцентованих, сконденсовано поданих у поемі. Вже у списку «Дієві люде» прояснено задум К., відповідно до назви твору: про батька героїні Титаря не мовиться як про церк. старосту, він «[по-вуличному Титар], старий сотник, дуже багатий»; у тексті дії 5-ї додано: «нині почесного титаря». У деталях розкрито складні стосунки Насті (Титарівни) і бідняка Микити; трагічний фінал зумовлено не інфернальною безжальністю Микити, а випадковістю, хоча й умотивованою (налякана перспективою громадського осуду Настя у гарячковому стані ненароком скидає свою нешлюбну дитину у криницю). Соц. тло постає в яскравих індивідуалізованих постатях їхніх односельців і старих козаків Худолія і Деркача. Жорстокість громадських законів тієї давньої доби пояснено не застережно-самооборонними мотивами (у поемі Шевченка — «щоб навчалися дівчата, / Коли не вчить батько, мати»), а безглуздою вірою селян у забобони («скільки ж то через Настю лиха скоїлося на селі» — «засуха цього року, сарана, падіж» та багато ін. нещасть — через те, що вона «аж дев'ять місяців світила косою»). З'являється, отже, й притаманний стилеві К. відтінок іронічності.

П'єса «Титарівна» мала успіх серед молоді: «Одначе ж чую від тутешніх студентів, що вони читали вже усю “Титарівну”», — повідомляв К. В. Лукичеві-Левицькому з Харкова 14 верес. 1892. Внаслідок вимог цензури К. довелося декілька разів п'єсу переробляти й навіть змінити назву. В останньому варіанті фінал наближений до Шевченкового, але є дещо неприродним, адже Микита вкидає дитину у криницю, водночас виголошуючи монолог, у якому критикує чи то суспільство, чи то свою нещасну долю: «О, краще помри немовлятком, ніж маєш рости на глум людям, на поневіряння та знущання, як твій батько!» У виставах п'єси «Глум і помста» («Титарівна») К. виконував роль Гаврила Бакаляра.

Одна з перших вистав М. Кропивницького у Києві. 1882

У творах К. пізнього періоду деякі персонажі говорять про поширення кн. Шевченка серед селян. У п'єсі «Скрутна доба» селянин Йосип каже про наявність у невеличкій громадській б-ці творів «батька Тараса», М. Гоголя й О. Пушкіна. Він же й наводить слова Шевченка, розмірковуючи про несправедливість, яка панує на світі: «Каже батько Тарас: “Одному доля запродала / Од краю до краю, / А другому зоставила / Те, де заховають!..”»

У театр. біографії К. величезне значення мала п'єса Шевченка «Назар Стодоля». 1903 він настійно радив А. *Тесленку* поставити її як істор. драму, схвалюючи спроби молодого письменника готувати спектаклі для народу.

На прохання А. Маркович порадити, що грати акторам-аматорам, К. назвав передовсім «Наталку Полтавку» та «Назара Стодолю», додавши кілька ін. назв. Їй же, щоб надати допомогу в роботі над роллю, розгорнув детальний аналіз образу Галі, підкресливши, на його думку, головне: «…романтическая головка, помешанная отчасти на героизме Остряницы, Наливайки и пр. исторических чубатых удальцов» (лист від 4 груд. 1880) (Т. 6. С. 308—309 і 310). В ін. листі критично оцінив роботу полтав. аматорки Н. Жаркової і водночас влучно визначив сутність гол. персонажів: «…она в роли Гали далеко не хороша: нет наивности и той пламенно-девственной и стыдливой любви и страсти, которые в Гале так необходимы, как в Назаре гордость, бесконечная любовь и мягкость сердца» (Т. 6. С. 312). На профес. сцені К. як реж. здійснив постановку «Назара Стодолі» в одес. театрі братів І. та Д. Моркових і М. Чернишова і сам грав ролі Назара й Хоми Кичатого (листоп. 1872 — лют. 1873). 1874 очолювана К. укр. трупа показувала «Назара Стодолю» під час гастролей у Санкт-Петербурзі. 1875 в Руському

народному театрі «Руська бесіда» у Львові К. грав у цій виставі ролі Назара Стодолі й Хоми Кичатого. З 1882 Шевченкова п'єса була в репертуарі усіх театр. труп, якими керував К., він же постійно грав ролі Назара, Гната Карого, Хоми Кичатого. 1899 трупа К. вперше поставила оперу М. *Аркаса* «Катерина» за Шевченком, у ній він виконував партію Батька.

Листи до М. Аркаса розкривають творчу лабораторію К.-реж. у роботі над постановкою опери «Катерина» (Т. 6. С. 474). К. написав муз. до вірша Шевченка «За сонцем хмаронька пливе» і виконував цей твір, а також читав Шевченкові поезії «Чернець», «Холодний Яр», «Мені однаково, чи буду», «Гоголю», «Думи мої, думи мої, лихо мені з вами», «Минають дні, минають ночі» (дві останні записано на платівку «Марко Лукич Кропивницький»).

Тв.: Твори: В 6 т. К., 1958—60. Т. 1—6.

Літ.: Борщаговський О., *Йосипенко М.* Шевченко і театр. К., 1941; *Меженко Ю.* Хронологія артистичної діяльності М. Л. Кропивницького. К., 1955; *Йосипенко М.* Марко Лукич Кропивницький. К., 1958; *Новиков А.* Художній універсум Марка Кропивницького. Х., 2006.

Лариса Мороз

КРОТЕ́ВИЧ Євген Максимович (11/23.01.1884, с. Журавка, тепер Городищенського р-ну Черкас. обл. — 29.05.1968, Київ) — укр. письменник і літературознавець. Закінчив 1911 Київ. ун-т. Завідував літ. частиною у київ. театрах ім. М. Заньковецької та ім. І. Франка (1922—29), викладав укр. л-ру в технікумах і вузах; 1941—44 працював у газ. «Казахстанская правда» (Алма-Ата). Автор п'єс «Сентиментальний чорт» (1923), «Вовченя» (1928) та ін.; романів «Звільнення жінки» (1930), «Сини землі» (1948) та ін.

Написав наук.-попул. біогр. нарис про Шевченка (1939), перекладений кабардинською, комі та ін. мовами. Досліджував заходи Літ. фонду 1859 щодо викупу з кріпацтва братів і сестер Шевченка (ст. «Т. Г. Шевченко і Літературний фонд», 1949), вивчав репресії київ. адміністрації у зв'язку з відзначанням *50-літніх роковин від дня смерті Шевченка* у Києві 1911 (ст. «Т. Г. Шевченко і царська адміністрація», 1956). У мемуарному нарисі про свою малу батьківщину «Шевченківщина», що ввійшов до кн. спогадів «Київські зустрічі» (1963, 1965), відтворив розповіді багатьох людей, які бачили Шевченка, були на його похороні у *Каневі*. Відгукнувся схвальною рецензією на виставу балету К. *Данькевича* «Лілея» у Київ. театрі опери та балету ім. Т. Г. Шевченка (Правда Украины. 1945. 24 июня). Архів письменника зберігається в Ін-ті рукопису НБУВ (Ф. 45) і містить, зокр., рукопис ненадрук. ст. «Т. Г. Шевченко — великий народний художник-реаліст» (1961).

Тв.: Тарас Григорьевич Шевченко. (Краткий биографический очерк) // Литература и искусство Узбекистана. 1939. № 1; Т. Г. Шевченко і Літературний фонд // Літературна газета. 1949. 10 берез.; Т. Г. Шевченко і царська адміністрація // Літературна газета. 1956. 8 берез.; Вибране. К., 1959; Перше повне видання «Кобзаря» в Росії // Літературна газета. 1961. 21 лют.; Біля джерел українського театру. Пам'яті Я. Г. Кухаренка // Радянська культура. 1962. 11 жовт.

Олександр Боронь

КРОХМАЛЮ́К Олександр Петрович (10.10.1948, м. Борислав Львів. обл.) — укр. живописець. Заслужений художник України (2007). Навчався у Львів. ін-ті прикладного та декорат. мист-ва (нині — Львів. нац. академія мист-в; 1975—80, викладачі Д. Довбошинський, С. *Коропчак*, В. *Овсійчук*, С. Серветник, Ю. Скандаков), з 2009 — старший викладач кафедри академ. живопису. Працює у станковому живописі та графіці, у жанрах пейзажу й портрета. Живописні твори: «Львівська осінь» (1987), «Вечір на Самбірщині» (1996), «Площа Ринок» (1997), «Ранок на Дніпрі» (1999), «Старе село» (2000), «Дніпро біля Канева» (2001), «Стара хата» (2005). Манері К. притаманні риси реалістичної традиції у мист-ві, водночас він активно звертається до стилістики імпресіонізму й абстракціонізму, дотримується основ, які заклали митці Р. Сельський, Д. Довбошинський, В. *Патик*.

О. Крохмалюк

На шевч. тематику створив 47 пейзажів у різних техніках (олія, акварель, акрил), беручи участь у мист. експедиціях «Шляхами Т. Шевченка» (1997—2003), організованих *Музеєм Тараса Шевченка*

О. Крохмалюк. Новопетровське укріплення. Полотно, олія. 2003

у Львівському палаці мистецтв. У цих творах («Почаївська лавра», оргаліт, акрил, 2000; «Собор», «Вулицями Петербурга», обидва — папір, акварель, 2001; «Літній сад», олія, 2002; «Казахстан», полотно, олія; «Астраханський кремль», «Собор Святої Трійці», обидва — папір, пастель, усі — 2003) відобразив переважно місця перебування Шевченка та краєвиди, які той змальовував у поїздках. Це своєрідна сучасна інтерпретація Шевченкової творчості і констатація часових змін тих місць, які бачив художник. К. подарував Музеєві Шевченка у Львів. палаці мист-в 26 робіт, які були репрод. у газетах різних років (під час поїздок і створення на їх основі виставок), зокр. в освітньому студентському тижневику «Аудиторія» від 22 берез. 2001.

Тв.: Олександр Крохмалюк: Каталог. Л., 2005; Свою Україну любіть… Кімната-музей Тараса Шевченка у Львівському палаці мистецтв: Альб.-путівник. Л., 2007; Олександр Крохмалюк: Каталог. Л., 2010.

Літ.: Олендій Л. Шляхами академіка волі: художньо-пізнавальне видання. Л., 2011.

Зеновія Філіпчук

КРУЖИ́ЛКА Федір Михайлович (бл. 1825 — не раніше 1905) — селянин містечка *Вишнівця*, знайомий Шевченка. Служив конюхом у вишнівецькому замку. Поет, вірогідно, зустрічався з ним восени 1846, під час поїздки на Волинь на завдання *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів*. К. розповідав 1905 В. *Щурату*, що бачив, як Шевченко малював і писав у замку, сповістив про свою розмову з поетом щодо походження назви с. *Підкаменя* (*Щурат В. Г.* З життя і творчості Тараса Шевченка. Л., 1914. С. 25—26). За словами К. (у переказі його онука — П. Кружилки), Шевченко не раз приходив до його хати з гостинцями, «любив послухати легенди про Хмельницького, Кривоноса і козаків, а вечорами не міг наслухатися пісень». Особливо схвилював його переказ про жорстоку вигадку власника замку — «гру в шахи» живими людьми: той, хто вигравав, забирав програну «фігуру» собі у власність (*Дубина М.* Шевченко і Західна Україна. К., 1969. С. 20—21; *Жур 1985*, с. 305—306).

Літ.: Жур 1985.

Григорій Зленко

КРУ́ЗЕ Микола Федорович фон (1823 — 4/17.08.1901, Санкт-Петербург) — рос. публіцист. Закінчивши 1844 Харків. ун-т, вступив на службу до канцелярії петерб. цивільного губернатора, згодом працював у канцелярії одного з департаментів урядового сенату, з 1852 — у канцелярії Костромського губернатора, з 1853 — чиновник при попечителі Москов. шкільної округи, з 25 берез. 1855 — цензор Москов. цензурного комітету. Звинувачений у «лібералізмі», К. 12 груд. 1858 переведений із цензури до Міністерства народної освіти, 1 січ. 1859 звільнений зі служби. Згодом — земський діяч. Один із представників «московской учено-литературной знаменитости». Шевченко познайомився з К. 24 берез. 1858 на обіді у щойно відкритій книгарні М. М. *Щепкіна*, про що того ж дня записав у Щоденнику. Шевченкові про К. було відомо ще раніше — від П. Куліша, який у листі з Петербурга 20 січ. 1858 писав поетові про сподівання на сприяння К., «нашого щирого поспішника» (саме він цензурував *«Записки о Южной Руси»* та «Граматку» П. Куліша), у перевид. «Кобзаря» та «Гайдамаків», але той невдовзі позбувся посади у цензурному відомстві.

Літ.: Городецкий Б. Памяти Н. Ф. фон Крузе // Исторический вестник. 1901. № 10.

Борис Деркач

КРУЛІКЕ́ВИЧ Станіслав (Степан) (1816—?) — рядовий 5-го, згодом 4-го батальйону *Оренбурзького окремого корпусу*, польс. політ. засланець. 1846 за намір приєднатися до краківських повстанців і схилити до того ж рекрутів з гірничих заводів Польського Королівства його покарано шпіцрутенами й вислано в солдати. В Оренбур. корпусі був до листоп. 1855, потім його звільнили зі служби, але залишили жити в краї під суворим поліцейським наглядом. В *Оренбурзі* був до кін. 1857, потім виїхав за межі губернії. Шевченко познайомився із К. 1847 в *Орській фортеці*, де служив у тому ж 5-му батальйоні. На Шевченковому шляху це була перша людина, яка зазнала тяжкої кари — 1000 ударів шпіцрутенами. Л. *Большаков* вважав, що К., серед ін. поляків-засланців, з якими поет зблизився уже в перший період солдатської служби, надихнув на створення поезії «Полякам» (*Дневник* Тараса Шевченка с комментариями Л. Н. Большакова. Оренбург, [2001]. С. 193). Дружні стосунки Шевченка з К. тривали в поході з Орської фортеці до *Аральського моря*, потім — на Аралі. У Шевченковому листуванні періоду солдатчини ім'я К. не згадується. Випадково дізнавшись про перебування Шевченка у *Нижньому Новгороді*, К. 7 січ. 1858 відвідав поета дорогою з вигнання на батьківщину, про що є запис у Щоденнику.

Григорій Зленко

КРУНЕ́ВИЧ (Króniewicz; у Шевченка — Кроневич) **Павло Адамович** (1824, за ін. дж. — 1825, Віленська губ. — 1871) — лікар 4-го лінійного батальйону *Оренбурзького окремого корпусу*, польс. політ. засланець, знайомий Шевченка. Походив зі шляхетської родини. 1848 закінчив медичний ф-т Москов. ун-ту. 1849 його було заарештовано у *Вільні* за переховування осіб, що їх розшукувала царська влада. Після невдалої спроби втекти з призначеного

йому місця військ. служби К. було заслано 1851 до Оренбурзького краю. У 1853 брав участь у штурмі Ак-Мечеті, після чого, маючи звільнення з військ. служби, одержав чин колезького реєстратора і дозвіл проживати в *Оренбурзі*. З 1854 — лікар при ген.-губ. В. *Перовському*. 1857 К. виїхав до Віленської губ., згодом оселився у Петербурзі. У період заслання Шевченко не був безпосередньо знайомий із К., їхня зустріч відбулася 1858 у Петербурзі. Спілкування Шевченка з К. було дружнім, разом з ін. творчими людьми Петербурга поет бував у лікаря вдома. Про свої стосунки з К. поет свідчив у щоденникових записах 3, 8, 9, 30 квіт. 1858. Зокр., 8 квіт. Шевченко занотував: «Вечером зашел к Кроневичу, к моему соизгнаннику, и между многими поляками встретил у него и людей русских, между которыми и две знаменитости: графа Толстого <…> и <…> генерала Хрулева. Последняя знаменитость мне показалась приборканою». К., разом із лікарем Е. *Барі*, надавав останню допомогу Шевченкові перед смертю, про що згадує О. *Лазаревський*.

Літ.: Лазаревский А. Последний день жизни Т. Г. Шевченко // Северная пчела. 1861. 28 февр.; *Біографія* Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників. К., 1958; *Дьяков В. А.* Тарас Шевченко и его польские друзья. М., 1964; *Большаков Л. Н.* Оренбургская Шевченковская Энциклопедия: Тюрьма. Солдатчина. Ссылка: Энцикл. одиннадцати лет, 1847—1858. Оренбург, 1997.

Леонід Большаков

«КРУТИ́Й БЕ́РЕГ АРА́ЛЬСЬКОГО МО́РЯ» (папір, акварель, 16×28,5) — малюнок Шевченка, виконаний між лип. 1848 і верес. 1849 під час перебування в *Аральській описовій експедиції* (див. *Аральської описової експедиції акварелі та рисунки*). Зберігається у НМТШ (№ г—368).

На малюнку зображено берег *Аральського моря* з високими та стрімкими скелястими горами, геологічну будову і рельєф яких передано дуже близько до натури. Вдалині на горизонті за морем видніє ще одне пасмо гір. Багатобарвною палітрою художник досяг ефекту сонячного пейзажу: освітлено перший план моря, на другому — торцеві смугасті від покладів різних порід скелі, їх органічно доповнює за тоном велика купчаста хмара над обрієм. Завдяки синтезу наук. фіксації й власного світосприймання, високому рівню мист. узагальнення досягнуто враження монументальності краєвиду, його поетичності, епічності, ліричності. Сповнений спокою величний простір гармонійно поєднує різні елементи природи — гори, небо й пласку водну гладінь. Із такою самою назвою митець створив ескіз (*ПЗТ: У 10 т.* Т. 9. № 159).

Т. Шевченко. Крутий берег Аральського моря. Папір, акварель. 1848–1849

У л-рі акварель та ескіз відомі під назвою «Скелі». Вперше згадано у каталозі виставки артистичних творів Тараса Шевченка (К., 1911). Уперше репрод. у вид.: Малярство і скульптура. 1939. № 1 (вклейка). Твір експонувався як «Берег Аральського моря» (1911, Київ), «Крутий берег Аральського моря» (1964, Москва; 2002 і 2006, Київ) (див. *Експонування творів Шевченка*).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 25; Національний музей Тараса Шевченка: Альб. К., 2002.

Літ.: Бескин О. Т. Г. Шевченко как художник // Искусство. 1939. № 2; *Шагинян М.* Шевченко. М., 1941; *Касіян В.* Мистецька спадщина Шевченка і нове в її дослідженнях // *НШК 10*.

Тетяна Чуйко

КРУ́ТІКОВА Ніна Євгенівна (14/27.01.1913, м. Лодзь, тепер Польща — 18.04.2008, Київ) — укр. літературознавець. Закінчила Харків. плановий ін-т (1932). Навчалася в аспірантурі спершу при Москов. істор.-філософ.-літ. ін-ті, згодом — при Київ. ун-ті (1932—35). Д-р філол. наук (1955), проф. (1956), чл.-кор. АН Української РСР (1957). З 1938 викладала в Київ. ун-ті, з 1940 працювала в ІЛ (1955—59 — заступник директора, 1968—87 — зав. відділу рос. л-ри, з 1988 — гол. наук. співробітник). Наук. зацікавлення — історія укр. та рос. л-р, укр.-рос. літ. взаємини, теоретичні проблеми реалізму та його зв'язки з ін. худож. напрямами, психологія літ. творчості. Опубл. монографії: «Гоголь та українська література (30—80 рр. XIX сторіччя)» (1957), «Лев Толстой і українська література» (1958), «Творчість І. С. Нечуя-Левицького» (1961), «Сторінки творчого життя (Марко Вовчок в житті і праці)» (1965), «Реалізм. Збагачення. Єдність» (1976), «Дослідження і статті різних років» (2003), «Урбанистическая проблема в художественной прозе Гоголя» (2007) та ін.

Н. Крутікова

Творчість Шевченка К. розглядала в порівняльному аспекті у працях, присвячених М. Гоголю, Марку Вовчку; у спеціальних ст., доповідях, виголошених на шевч. конференціях, тощо (гоголів. традиції у повістях Шевченка, естетичне значення Щоденника, худож. особливості прози Шевченка). Написала ряд ст. до *ШС*.

Тв.: Гоголь і Шевченко // Гоголь та українська література (30—80 рр. XX сторіччя). К., 1957; Марко Вовчок і Шевченко // *Крутікова Н. Є.* Сторінки творчого життя (Марко Вовчок в житті і праці). К., 1965; Гоголь і Шевченко // *Шляхами* дружби і єднання. К., 1972; Гоголь в восприятии и творчестве Т. Г. Шевченко // *Гоголь* и литература народов Советского Союза. Ереван, 1986; Художні особливості прози Шевченка // *СВШ*. Т. 2; Идейные и художественные особенности прозы Шевченко // *Шевченко Т. Г.* Повести. К., 1956; Традиції Гоголя в повістях Шевченка // *НШК 1/2*; Художні особливості прози Шевченка // *НШК 3*; Марко Вовчок і Шевченко // *НШК 12*; Естетичне значення прози Шевченка // *НШК 13*.

Літ.: *Коцюбинська М.* Відповідь на відзиви П. Й. Колесника і Н. Є. Крутікової на роботу «Нариси з поетики Шевченка» // Критика. 2011. Ч. 1/2; *Бібліографія* наукового доробку Ніни Євгенівни Крутікової // *Благородний* вимір наукового подвижництва: Зб. наук. праць. К., 2012.

Тетяна Руда

КРУТОЯ́РЧЕНКО — див. *Блюммер Л. П.*

КРУЧЕНЮ́К Петря (29.06.1917, с. Плоть, тепер Рибницького р-ну в Придністров'ї, Молдова — 3.01.1988, Кишинів) — молд. поет, перекладач і публіцист. Закінчив 1938 Москов. військ.-політ. уч-ще, 1958 — Літ. ін-т ім. О. М. Горького (Москва). Автор поетичних зб. «У променях життя» (1939), «Свіжі борозни» (1948), «Людяність» (1978) та ін. Україні присвятив поеми «Глибоко відгукнулось» (1952), «Смарандиця» (1960), вірші «Сестрі Україні», «Україно, дорога Україно!» (обидва — 1954).

П. Крученюк

Переклав твори Шевченка: поему «Іван Підкова», вірші «Заповіт», «Садок вишневий коло хати», «Сон — На панщині пшеницю жала», що увійшли до вид. молд. мовою: «Шевченко Т. Вибрані твори» (Кишинів, 1951). Укр. поетові присвятив вірші «Знайомство з Тарасом» (1938), «Побачив би ти нас сьогодні», «Війте, вітри!», «Мені дісталась інша доля», «Гортаючи сторінки», «Ти живий у наших серцях» та ін. (всі — 1965). Автор ст. «Нащадки Кобзаря» (1962) і «Звичайний лист» (1971).

Тв.: Незабутнє // В сім'ї вольній, новій: Шевч. зб. К., 1988. Вип. 4.

Микола Богайчук

КРУШЕЛЬНИ́ЦЬКА Соломія Амвросіївна (23.09.1872, с. Білявинці, тепер Бучацького р-ну Терноп. обл. — 16.11.1952, Львів) — укр. співачка (лірико-драм. сопрано) і педагог. К. закінчила 1893 Львів. консерваторію (клас В. Висоцького). 1893—94 вдосконалювала спів у Мілані (клас Ф. Креспі), 1895 — у Відні (клас Й. Генсбахера). 1883 відбувся перший публічний виступ К. на шевч. вечорі у Тернополі. 1892 виконала партію сопрано-соло в кантаті Г. *Топольницького* «Хустина» (з хором львів. «*Бояну*»; ще одне виконання відбулося на поч. 1895). 1893 дебютувала у Львів. опері. Виступала на сценах багатьох оперних театрів світу. 1904 її блискуче виконання партії Чіо-Чіо-сан в опері «Мадам Баттерфляй» Дж. Пуччіні надало твору світової популярності. 1906 відбувся тріумфальний дебют у «Ла Скала» (Мілан) в опері Р. Штрауса «Саломея» під диригуванням А. Тосканіні. Останній сценічний виступ у Європі — 1929. На поч. 1939 повернулася у Львів. Світове ім'я й італ. підданство унеможливили прямі репресії з боку більшовицької влади. У 1944—51 — викладачка Львів. консерваторії, проф. (1952). 1947 відбувся прощальний концерт К. 1948 одержала радянське громадянство.

С. Крушельницька

Щороку брала участь у шевч. концертах у Львові, спеціально приїжджаючи для цього з-за кордону; пропагувала твори на вірші поета у закордонних виступах. К., найглибший інтерпретатор солоспівів укр. композиторів на тексти Шевченка, поєднувала експресію з точністю, артистично відтворюючи образність виконуваних творів. У її репертуарі були «Якби мені, мамо, намисто», «Нащо мені чорні брови», «Ой одна я, одна», «Туман, туман долиною» М. *Лисенка*, «Один у другого питаєм» Д. *Січинського*, «Гопак» М. *Мусоргського*. Виконувала соло і дуети в кантатах «Б'ють пороги» М. Лисенка (з М. *Менцинським*), у «Хустині» («У неділю не гуляла») Г. *Топольницького*.

Літ.: *Січинський Д.* Концерт «Зорі» // Діло. 1895. № 42; *Пилипчук Р.* Світочі української пісні: Сторінка дружби М. Лисенка і С. Крушельницької // Радянська культура. 1963. 7 берез.; *Соломія Крушельницька*: Спогади. Матеріали. Листування: У 2 ч. К., 1978—1979; *Баб'як О.* Мистецьке чудо: Останній концерт Крушельницької в Тернополі 1934 р. // *Тернопіль*: погляд крізь століття. Т., 1992; *Герета І.* Соломія Крушельницька і народна пісня // Наукові записки: Тернопільський краєзнавчий музей. Т., 1993; *Соломія* Крушельницька: Бібліогр. покажч. Т., 2007; *Соломія* Крушельницька та світовий музичний простір. Т., 2007.

Наталія Костюк

КРУШЕЛЬНИ́ЦЬКИЙ Антін Володиславович (псевд. — А н т і н В о л о д и с л а в и ч, Л. Ж у р б е н к о, П е д а г о г та ін.; 4.08.1878, м. Ланьцут, тепер Жешувського воєводства, Польща — 3.11.1937, урочище Сандармох Медвеж'єгорського р-ну, Карелія, РФ) — укр. письменник, педагог і громадський діяч. Член НТШ. Після закінчення філос. ф-ту Львів. ун-ту вчителював у гімназіях Станіслава, Коломиї, Городенки та ін. 1919 — міністр освіти в уряді УНР. Автор багатьох худож. творів (зб. оповідань «Пролетарі», 1900, повість «Буденний хліб», 1900, роман «Рубають ліс», 1914, та ін.), літ.-наук. досліджень («Іван Франко», 1909; «Нариси із сучасної української літератури», 1910, та ін.). У 1920-х — один із організаторів руху за возз'єднання західноукр. земель із радянською Україною, за що зазнав переслідувань польс. влади. У лип. 1932 К. разом із синами та сестрою переїхав до Харкова, де певний час працював у Наркомосі Української СРР. 1934 репресований. Реабілітований 1957.

А. Крушельницький

К. постійно наголошував першорядну роль Шевченка в утвердженні нового укр. письменства. Систематично організовував у різних містах Галичини шевч. урочистості, на яких виступав із доповідями. 2 квіт. 1908 на концерті на честь Шевченка, влаштованому заходом станіславівських громадських т-в, виголосив промову «Ідеали Тараса Шевченка й сьогочасне українське життя», провідна тема якої — Шевченко та боротьба за соц. і нац. визволення Зх. України. 9 берез. 1914 на урочистому засіданні в Городенці виступив із рефератом «Про значення Шевченка для українців». У центрі доповіді К. на шевч. святі 1927 у Коломиї — революційне спрямування творів поета. У рефераті, виголошеному на крайовому з'їзді українців у Львові 1 лип. 1929, рекомендував включити до програми старших класів гімназій вивчення не окремих уривків із творів Шевченка, а всього різножанрового доробку письменника (ЦДІАУ. Ф. 361. Оп. 1).

Тв.: Літературно-критичні нариси. Станіславів, 1908.

Літ.: Рудницький М. Доля одного таланту // Вітчизна. 1961. № 7; *Арсенич П.* Тарас Шевченко і Прикарпаття. Івано-Франківськ, 2001; *Антін* Крушельницький — письменник, публіцист, педагог: Матеріали до бібліогр. та епістолярної спадщини. Л., 2002.

Борис Деркач

КРУШЕЛЬНИ́ЦЬКИЙ Іван Антонович (12.11.1905, м. Коломия, тепер Івано-Франк. обл. — 17.12.1934, Київ) — укр. письменник і мистецтвознавець. Син А. *Крушельницького*. Навчався у Віденському ун-ті. Закінчив 1927 Карлів ун-т (Прага). Автор поетичних зб. «Юний спокій» (1929), «Залізна корова» (1932) та ін.; драм «Спір за мадонну Сільвію» (1930), «Мури і межі» (1932); драм. поеми «На скелях (Каверна № 16)» (1932); низки мистецтвознавчих праць. У 1932 велика родина Крушельницьких приїхала в радянську Україну, де невдовзі зазнала репресій. К. було заарештовано й розстріляно.

1925 у львів. журн. «Критика» (№ 3) надрук. ст. «Тарас Шевченко і український пролетаріат», у якій виклав свої міркування про суспільно-політ. наснагу творчості поета. Ст. позначено вульгарно-соціологічними тенденціями. У доробку К. є драм. етюд «Проекти пам'ятника Шевченкові» (ЦДІАУ), в якому окреслено бунтарську постать поета.

Тв.: Пісня про руки. К., 1964; Поезії. К., 1993.

Мойсей Гон

КРУШЕЛЬНИ́ЦЬКИЙ Мар'ян Михайлович (18.04.1897, с. Пилява, тепер Бучацького р-ну Терноп. обл. — 5.04.1963, Київ) — укр. актор, реж. і театр. педагог. Народний артист Союзу РСР (1944). Держ. премія Союзу РСР (1947, 1948). Навчався на філос. ф-ті Львів. ун-ту (1921—23), 1924 — у Карловому ун-ті в Празі. Сценічну діяльність почав у театрах Тернополя і Львова. З 1924 — актор, з 1933 — худож. керівник і реж. театру «Березіль» (з 1935 — Харків. укр. драм. театр ім. Т. Г. Шевченка). У 1952—63 — актор і реж. (з 1954 — гол. реж.) Київ. укр. драм. театру ім. І. Франка (нині — *Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка*). Викладав у Харків. (1946—52) і Київ. (1952—63) театр. ін-тах (з 1947 — проф.). Послідовник Леся *Курбаса*, К. створив героїко-романтичний театр. У репертуарі К.-актора — яскраві різнопланові за характером, глибокі за психологічною розробкою ролі, які стали класичними в нац. сценічному мист-ві. Здійснив низку вистав, знімався в кіно. Значною є шевченкіана К. Грав ролі Парубка у «Вечорницях» П. *Ніщинського* та Недорізаного і Коваля у драмі «Невольник» М. *Кропивницького* за Шевченком (1916—17, «Тернопільські театральні вечори»; 1919, Новий львів. театр; 1923, львів. театр т-ва «Українська бесіда»), Конфедерата в «Гайдамаках» за Шевченком (інсценізація і постановка Леся Курбаса, 1925,

М. Крушельницький

«Березіль»). Створив образ Шевченка в інсценізації поеми «Великий льох» у власній постановці (1921, Драм. театр, Тернопіль). Виконав роль Полковника в к/ф «Коліївщина» І. *Кавалерідзе* за мотивами творів Шевченка (Українфільм, Одеса, 1933). Брав участь у шевч. концертах у Тернополі (1911, 1914, 1917, 1921), Вінниці (1920), Львові (1924) та ін. містах, читав баладу «Тополя», поеми «Великий льох» і «Гамалія».

Літ.: Ган Я. Марьян Михайлович Крушельницкий. К., 1960; *Мар'ян* Крушельницький: Спогади. Статті. К., 1969; *Танюк Л.* Марьян Крушельницкий. М., 1974; *Танюк Л. С.* Крушельницький, або Школа образного перевтілення, заповідана від Леся Курбаса. К., 2007.

Петро Медведик

КРЧМЕ́РІЙ (Krčmery) **Штефан** (псевд. — Ešk a, Jan Jenom; 26.12.1892, м. Мошовце — 17.02.1955, м. Пезінок) — словац. письменник, публіцист, літературознавець, перекладач, культурний та громадський діяч. Вивчав теологію в Братиславі. Після 1918 редагував кілька часописів, працював секретарем культурно-просвітницької організації «Матиця словацька» тощо. 1920 перебував на наук. стажуванні в Парижі. Почесний член кількох франц. і слов'ян. культурних т-в. Автор поетичних зб. «Коли народилася свобода» (1920), «Гербарій» (1929),

Ш. Крчмерій

«Пісні й балади» (1930), «Вітання від мовчазного поета» (1944), прозової зб. «Зимова легенда» (вид. 1957) та зб. віршів у прозі «Визволення» (1932). Досліджував творчість Я. Краля, Л. Штура, А. Сладковича. Автор літературознавчих праць «Огляд історії словацької літератури й просвіти» (1920), «Матеріали до історії штурівської поетичної школи» (1930) та ін. Укладач антології перекл. словац. мовою «З чужих садів» (1944).

З Шевченка переклав «Песню караульного у тюрьмы» з драми «Невеста». У ст. «Про Шевченка» (1929, опубл. 1955 Й. *Банським* та М. *Мольнаром* у рамках їхньої ст. «Штефан Крчмері й українська література») проаналізував його поетичну творчість у тогочасному літ. контексті, порівнював його з А. *Міцкевичем*, О. Пушкіним, К. *Рилєєвим* та ін., згадав про його маляр. доробок. Окремо розглянув поему «Єретик», присвячену П.-Й. *Шафарикові*. К. виявив і опубл. перекл. балади «У тієї Катерини», який зробив П. Белла (Горал), та написану на основі цього твору поему «Анна Данилівна» О.-М. *Белли*. Після цих знахідок К. опубл. ст. «Джерело "Анна Данилівна" О. Белли» (1922).

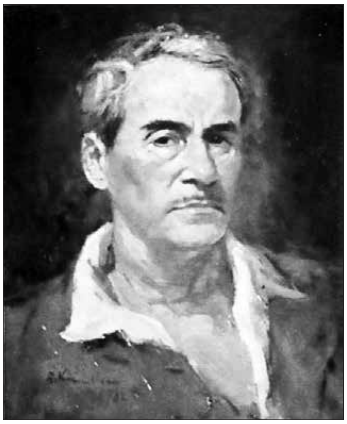
Літ.: Prameň o Bellovej «Anny Danilovny» // Slovenské pohl'ady. 1922; *Мольнар М.* Тарас Шевченко у чехів та словаків. Пряшів, 1961; *Bánsky I., Molnár M.* Štefan Krčmery a ukrajinská literatura // Sovětska literatura. 1955. № 6.

Ігор Мельниченко

КРЮ́КІВ — місто Полтав. губ., посад Кременчуцького пов., тепер у межах Кременчука Полтав. обл. Розташований на правому березі *Дніпра*. Заснований 1740 як село неподалік Курукового оз., де 1625 було укладено угоду між польс. польним гетьманом С. *Конецпольським* і козацькою старшиною, що її очолював М. Дорошенко. Центр соляної торгівлі. З кін. 18 ст. входив до складу м. *Кременчука* (з 1975 — у Крюківському р-ні міста). Сполучався з Кременчуком поромом. Є припущення, що влітку 1843 Шевченко відвідав К., хоча докум. підтвердження цьому немає. Поет згадав К. у повісті «Капитанша» у зв'язку з повінню на Дніпрі 1845. За його описом, «наводнением до половины разрушило город Кременчуг, а Крюков остался невредим» (3, 290). З огляду на це дослідники (Д. *Косарик* та ін.) робили висновок, що Шевченко був свідком розливу Дніпра біля К. навесні 1845. За друк. джерелами, того року однаково сильно потерпіли Кременчук і К. Дніпровську повінь 1845 зафіксовано й у «Месяцеслове на 1846 год» (с. 162), де йдеться також про «Кременчук та протилежно розташований до нього Крюків», які «були затоплені водою, що спричинила дуже багато шкоди будівлям та майну мешканців». Шевченко, безумовно, знав К., міг бачити його під час перебування на Полтавщині в 1843 або 1845, але не під час весняної повені 1845, коли перебував у Києві. Про К. йдеться і в повісті «Наймичка».

Петро Ротач

КРЮ́КОВ Борис Іванович (псевд. — Іван Усатенко, К. Boris; 20.01/1.02.1895, м. Оргіїв, тепер районний центр Оргіївського р-ну Молдови — 6.03.1967, Буенос-Айрес) — укр. живописець і графік. Закінчив 1918 Київ. худож. школу (викладач Ф. *Кричевський*). Працював у станковому живопису, книжковій графіці, театр.-декораційному й монументально-декорат. мист-ві. З 1923 — художник Київ. театру опери та балету. З 1930-х співпрацював із вид-вами «Україна», «Культура», «Радянський письменник». 1943 виїхав до Львова, 1944 — до Кракова, з 1948 на еміграції в Аргентині, де виконував замовлення вид-в М. Денисюка та Ю. Середяка у Буенос-Айресі (1950—60-ті; оформив та проілюстрував бл. 80 укр. книжок), аргентинських вид-в «El Ateneo» (1950—67; серія «Незабутні класики»: «Божественна комедія» *Данте*, 1952; «Декамерон» Дж. *Боккаччо,* 1953; «Atlantida», 1955—

Б. Крюков. Автопортрет. Полотно, олія. 1960-ті

57). Автор портретів діячів укр. та аргентинської історії та культури; ікон і мозаїк для укр. храмів, зокр. мозаїчного запрестольного образа Богоматері (1966) в укр. католицькому соборі Буенос-Айреса.

Створив низку ілюстрацій до видань Шевченка, зокр. до поеми «Гамалія». За мотивами його творів виконав живописні картини «У Києві на Подолі», «Катерина» (обидві — власність Р. *Лубківського*).

Літ.: Boris Kriukow. Buenos Aires, 1970; *Тарнавський О.* Борис Крюков — ілюстратор з уявою // Нотатки з мистецтва. 1977. Ч. 17; *Кейван І.* Українські митці поза Батьківщиною. Едмонтон; Монреаль, 1996; *Качуровський І.* Художник Борис Крюков — очима письменника // Київська старовина. 1998. № 1.

Леся Генералюк, Роман Яців

КСЬОНЗ Григорій Петрович (18/30.11.1874, м. Миргород, тепер Полтав. обл. — 1946, с. Токарі Лохвицького р-ну Полтав. обл.) — укр. художник. Малювати навчався у майстра-іконописця М. Химочки. Не маючи власної майстерні, працював у Д. Рудича (с. Хомутець, тепер Миргородського р-ну) та Я. Отришка (м. Ромни, тепер Сум. обл.). Малював портрети селян, міщан, кобзарів, Шевченка, а також жанрові картини, пейзажі й натюрморти. Мандруючи від села до села, виконав багато худож. робіт для замовників. Деякі з них зберігаються нині у Полтав. худож. музеї та в музеї Д. Ґурамішвілі в Миргороді. Відомо три портрети Шевченка роботи К.: один (1926) — у Полтав. худож. музеї, два ін. (1914 і 1926) — у приватній колекції (Лубни).

Г. Ксьонз. Портрет Т. Г. Шевченка. Картон, олія. 1926

Літ.: Скалацький К. Відкриття Григорія Ксьонза // Криниця [Полтава]. 1994. № 1—6; *Розсоха Л.* Григорій Ксьонз, маляр миргородський // *Розсоха Л.* Миргородська старовина: Дослідження. Статті. Нариси. Розвідки. Полтава, 2002; *Григорій Ксьонз:* Праці Г. Кзьонза із зб. Полтав. худож. музею, «Музею Івана Гончара», О. Поліщука, Л. Лихач. К., 2005.

Петро Ротач

КУБА́ЦЬКИЙ (Kubacki) **Вацлав** (7.09.1907, м. Нєшава, тепер Куявсько-Поморського воєводства, Польща — 16.12.1992, Краків, Польща) — польс. історик л-ри, літ. і театр. критик, прозаїк і драматург. 1928—32 навчався на ф-ті польс. філології в Яґеллонському ун-ті (Краків). Проф. Познанського (1949) і Краків. (1953) ун-тів. У 1971—72 — гол. ред. журн. «Literatura na świecie». Досліджував польс. романтизм, зокр. романтичну поезію і драму, зв'язки польс. л-ри з ін. л-рами. Автор кн. «Поезія і проза» (Краків, 1966 [польс. мовою]), один із розд. якої називається «Тарас Шевченко і польський романтизм». У ньому К. приділяє увагу переважно проблемі польс. романтизму, зокр. «українській школі» в польс. л-рі, акцентуючи на «україноманії» як моральній хворобі польс. письменства 19 ст. Водночас автор зазначає, що польс. читачі завдяки «українській школі» пізнавали принади укр. народної поезії. К. наголошував тематичні збіги у поезії польс. романтиків і Шевченка, показуючи, що їх зумовлено спільним джерелом — укр. фольклором. Дослідник фіксував спільні мотиви: кобзаря та його пісні (поезія Бр. Залеського, Т. *Падури*), мотив занапащання дівчини в умовах кріпосницької сваволі («Канівський замок» С. *Ґощинського*, «Уляна» Ю.-І. *Крашевського*; у Шевченка цей мотив є наскрізним), богоборчі мотиви (докори Конрада Богові в «Імпровізації» з III ч. «Дзядів»; романтична критика Бога була властива і Шевченкові). К. зауважив подібність між Шевченком і польс. романтиками у характері біблійних наслідувань і стилізацій. К. категорично заперечив проти потрактування поеми «Сон — У всякого своя доля» як наслідування А. *Міцкевича*, уважаючи Шевченка цілком самобутнім поетом, що інакше опрацьовував ту саму тему, що й польс. поет у III ч. «Дзядів». К. заперечував традиційну для польс. критики тезу про тенденційність поеми «Гайдамаки», наголошуючи, що Шевченко спирався у цьому творі на народні перекази, а не на історіографію Речі Посполитої, хоча й остання свідчить, що козацькі бунти були наслідком ненажерливості магнатів і нетерпимості католицького духівництва щодо сх. віросповідання. К. уважав, що Шевченко вже з огляду на своє нешляхетське походження був саме тим поетом, якого не вистачало польс. романтизму.

Тв.: Poezja i proza: Studia historyczno-literackie. 1934—1964. Kraków, 1966; Тарас Шевченко і польський романтизм // Всесвіт. 1972. № 3.

Літ.: Козак С. Контекстовий погляд на Шевченка професора Кубацького // *Козак С.* Шевченкознавчі студії: Ст., розвідки, рецензії. К., 2012.

Роксана Харчук

КУБІЙО́ВИЧ Володимир Михайлович (23.09.1900, м. Новий Сонч, записаний у метрикальних кн. с. Матієва, що неподалік, тепер м. Нови-Сонч Краківського воєводства, Польща — 2.11.1985, м. Сарсель, побл. Парижа, Франція; похований у склепі НТШ у Сарселі) — укр. географ, демограф, організатор наук. студій у діаспорі, зокр. гол. ред. «Енциклопедії українознавства» (1949—85). Навчався в гімназії у Відні серед евакуйованих з Галичини (1915), Яґеллонському ун-ті в Кракові (1919—22). Викладав у польс. гімназіях у Кракові (1922—28). Доцент Яґеллонського ун-ту (1928—39). З 1931 — дійсний член НТШ. Під час Другої світової війни очолював Укр. центр. комітет у ген. губернаторстві у Кракові та брав участь у створенні укр. стрілецької дивізії СС «Галичина». У лют.—берез. 1946 заарештований американцями за співпрацю з нацистами. Звільнений і виправданий. Проф. (1940) і декан філос. ф-ту (1947—49, 1952—53) УВУ. Ген. секретар НТШ за кордоном (1947—51), голова НТШ в Європі (1952—85). З 1951 жив у Сарселі (Франція), де створив осередок НТШ.

Автор праць з істор. географії та картографії, антропогеографії західноукр. земель, синтетичних оглядів географії та демографії України, історії укр. еміграції та діаспори в Пн. Америці, Сибіру, Середній Азії та ін. У своїх студіях розглядав постать Шевченка переважно в контексті історії НТШ, як символ духовності й нац. відродження України. Як ред. «Енциклопедії українознавства» опікувався проблемами добору авторів для об'єктивного і полівимірного висвітлення біографії і творчої спадщини Шевченка на сторінках цього вид.

Тв.: Наукове товариство ім. Шевченка у 1939—1952 рр. // Український історик. 1973. № 1/2; До доповіді проф. Омеляна Пріцака [Роль наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) в історії України] // Вісті із Сарселю: Неперіодичний бюлетень Акції-С (Париж; Мюнхен). 1983/1984. № 25; Нарис історії Наукового товариства ім. Шевченка (1873—1949). Л., 1991; Наукові праці. Л., 1996. Т. 1.

Літ.: Шаблій О. І. Володимир Кубійович: Енциклопедія життя і творення. Л., 1996.

Олексій Ясь

КУГУЛЬТІ́НОВ Давид (справж. — Кугультін Дава; 13.03.1922, с. Абганер Гаханкін, тепер с. Есто-Алтай Яшалтинського р-ну, Калмикія, РФ — 17.06.2006, Еліста, РФ) — калм. поет і громадський діяч. Народний поет Калмикії (1969). Репресований 1944, реабілітований 1957, того ж року повернувся в Калмикію. Закінчив 1960 Літ. ін-т ім. О. М. Горького (Москва). Автор зб. поезій «Пісні юності» (1940), «Я твій ровесник» (1966), «Поклик квітня» (1975; Держ. премія Союзу РСР, 1976), «Життя і роздуми» (1983) та ін., низки поем.

Особливу роль у житті К. відіграв Шевченків «Кобзар». «Шевченко, — писав К., — був завжди для мене ідеалом поета» (Друг читача. 1976. 15 лип.). Ще 1939 як перекладач узяв участь у вид. першої зб. віршів укр. поета калм. мовою «Поезії». Був гостем *Шевченківського літературно-мистецького свята «В сім'ї вольній, новій»* (1983). Переклав 14 віршів Шевченка: «Думка — Тяжко-важко в світі жити», «Не завидуй багатому», «Не женися на багатій», «Минають дні, минають ночі», «Заповіт», «Не спалося, а ніч, як море», «У Бога за дверми лежала сокира», «Г. З.», «На улиці невесело», «Ой чого ти почорніло», «Ой умер старий батько», «Буває, іноді старий», «Хоча лежачого й не б'ють», «І тут, і всюди — скрізь погано», що увійшли до зб. укр. поета калм. мовою: «Поезії» (Еліста, 1939), «Поезії» (Еліста, 1964), «Вибране: Вірші та поеми» (Еліста, 1974). Шевченкові присвятив поеми «Три дні» та «Пісня матері», вірш «Вічний часу океан». Автор ст. «Вічний "Заповіт"» (1983).

Літ.: Драч І. Слово про Давида Кугультинова // *ЛУ*. 1982. 25 берез.; *Бажан М.* В степах Джангару // *Бажан М.* Твори: В 4 т. К., 1985. Т. 3.

Борис Хоменко

КУДАЖИ́ Кизил-Енік (13.12.1929, с. Ії-Тал, тепер Улуг-Хемського р-ну, Тува, РФ) — тув. письменник, публіцист і перекладач. Народний письменник Туви (1987). Закінчив 1960 Кизилський пед. ін-т, 1964 — Академію суспільних наук (Москва). 1982 побував в Україні (Рівне, Дубно та ін.). Автор понад 30 зб. віршів і поем, повістей, роману-тетралогії «Улуг-Хем невгамовний» (1973—96).

К.-Е. Кудажи

Зі шкільних років захопився поезією Шевченка, читав «Кобзар» в оригіналі. Переклав вірші укр. поета «Ой люлі, люлі, моя дитино», «Неначе степом чумаки», «Заросли шляхи тернами», «На Великдень на соломі», «Хіба самому написать», «І золотої й дорогої», «Готово! Парус розпустили», що увійшли до зб. творів Шевченка тув. мовою «Сон. Поезії» (Кизил, 1964). Як перекладач узяв участь у вид. «Шевченко Т. Г. Заповіт: Вірші та поеми» (Кизил, 1988), де вміщено його перекл. поезій «І золотої й дорогої», «Готово! Парус розпустили», «Неначе степом чумаки».

Сайликмаа Комбу, Борис Хоменко

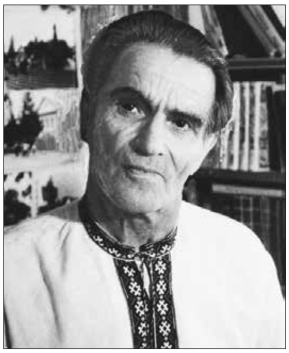
КУДА́Ш Сайфі (справж. ім'я — Сайфетдін; 21.09/3.10.1894, с. Кляшево, тепер Чишминського муніципального р-ну, Башкортостан, РФ — 28.06.1993,

Уфа, РФ) — башк. поет. Народний поет Башкирії (1964). Закінчив 1918 медресе «Галія» (Уфа). Україні присвятив низку поем, віршів. Досліджував міжліт. зв'язки, зокр. башк.-укр. у ст. «Розквітає українська радянська література» (1947), «Близький друг і брат» (1951), «Серцем і душею з Україною» (1970) та ін.

Шевченкові присвятив ст. «Народний Кобзар» (Эдэби Башкортостан. 1953. № 3) та «Наш улюблений Кобзар» (Советская Украина. 1953. № 3). У поемі «Нічні думи» (1942), у ряді віршів і повісті «Назустріч весні» (1954) звертався до образу Шевченка та героїв його творів.

Суфіян Сафуанов

КУДЕ́ЛЯ Микола Павлович (10.03.1914, с. Буяни, тепер Луцького р-ну Волин. обл. — 29.06.2004, там само) — укр. громадсько-культурний діяч, збирач шевченкіани, автор спогадів. Ветеран нац.-визв. боротьби, селянин-інтелігент. З 1927 активно працював у сільській організації т-ва «Просвіта». Член ОУН з 1932. 23 берез. 1939 К. ув'язнила польс. влада, але слідство не довело провини і його невдовзі звільнили. 1940 К. знову заарештовано — цього разу сталінськими спецслужбами — й кинуто до Луцької в'язниці, де 23 черв. 1941 він випадково вцілів під час масового розстрілу в'язнів енкаведистами. 1944 його вивезли до Німеччини — спершу в табір Бреслау, тоді передали за наймита бауерові. 1945 таємно повернувся у рідне село. 1947 знову потрапив до Луцької в'язниці, згодом — на Колиму, в табір «Галимій» Омсукчанського р-ну. Повернувшись додому 1956, два роки працював на шахтах у Червонограді. З поч. 1960-х почав знову збирати шевченкіану. Офіційно реабілітований 1993. Працював у «Просвіті», в ОУН, виступав у навч. закладах, у мас-медіа. У 1995 його іменем було названо одну з номінацій обл. премії у галузі л-ри, культури і мист-ва, просвітницької та краєзнавчої роботи, популяризації нац. культури. 1997 отримав відзнаку Всеукр. фонду Тараса Шевченка; 2001 номінований як «Людина Волині XX століття». У рідному селі створив унікальний музей-світлицю Тараса Шевченка (діє з 1995), де розмістив власну колекцію шевченкіани: понад 120 «Кобзарів», виданих у різні роки, і понад 700 вид. про Шевченка, альбоми, екслібриси, буклети, марки, значки, сувеніри тощо. З 14 берез. 2007 колекція К. відкрита для огляду у приміщенні Волин. краєзнавчого музею, нині налічує понад 8 тис. експонатів.

М. Куделя

У кн. спогадів К. «Кобзар у моєму житті» (Луцьк, 1988) наведено вражаючий факт олюднюючої сили Шевченкового поетичного слова: на Колимі в ситуації смертельного знущання з боку карних злочинців К., щоб врятувати своє життя, почав молитися читанням поем «Сон» та «Кавказ». І почув слова ватажка урків: «Живи, мужик, и молись! Тебя Шевченко спас».

Тв.: Пекло Колими. Спогади. Луцьк, 2002; «Тебе Шевченко спас…» // *Тарас Шевченко* в моєму житті: Розповіді. Статті. Нариси. К., 2004.

Літ.: *Пахаренко В.* Незбагнений апостол. Черкаси, 1999; *Яременко В. І.* «Раз добром нагріте серце...» // *НТЕ*. 2000. № 2/3; Волинський музей: історія і сучасність. Наук. зб. Луцьк, 2009. Вип. 4.

Василь Яременко

КУДЛА́Й Петро Дмитрович (1820, за ін. дж. — 1819 — ?) — молодший поліцмейстер *Нижнього Новгорода*, капітан. Чоловік К. *Петровської* — сестри художника П. Петровського. З походження дворянин Петерб. губ. Протягом 1838—45 служив у карабінерському полку, розквартированому в Красному Селі під Петербургом. Пізніше перейшов на караульну службу. З 1851 — у штаті нижньоновгород. поліції. Шевченко познайомився з К. 3 жовт. 1857 у Нижньому Новгороді. Свої враження від зустрічі поет записав у Щоденнику того ж дня: «г. Кудлай <…> не похож на полицеймейст[е]ра, <…> замечателен тем, что он друг и <…> родственник моего <…> друга <…> Петра Степановича Петровского. Многое и многое разбудил он в моем сердце своим живым воспоминанием о прекрасных минувших днях». К. бував у Шевченка вдома. Розмови зазвичай стосувалися «воспоминаний о Питере, о покойном Петровском и о великом Брюллове» (щоденниковий запис 6 жовт. 1857). Взаємини поета з К. тривали протягом усього періоду перебування Шевченка в Нижньому Новгороді.

Літ.: *Жур 1972*; *Большаков 1977*.

Григорій Зленко

КУ́ДРИК Борис Павлович (псевд. — Р о г а т и н е ц ь; 20.06, за ін. дж. — 10.06.1897, м. Рогатин, тепер районний центр Івано-Франк. обл. — 29.03.1952, Добровлаг МВС, ст. Потьма, Мордовська АРСР, РФ) — укр. музикознавець, композитор, фольклорист і педагог. 1918 закінчив філософ. ф-т Віденського ун-ту та Віденську муз. академію (у Є. *Мандичевського*). Повернувшись до Галичини, у 1920—26 працював учителем Рогатинської гімназії; у 1926—39 — викладачем історії муз. і теоретичних дисциплін у Вищому муз. ін-ті ім. М. Лисенка у Львові. Закінчив Львів. ун-т (клас музикології А. Хибінського). З 1933

викладав історію укр. церк. муз. в Богословській академії. У 1939—44 — проф. Львів. консерваторії. 1944 як муз. керівник театру «Веселий Львів» виїхав до Відня, де його 1945 заарештували радянські спецслужби. Засуджений до 10 років ув'язнення. Реабілітований 1991.

К. — автор численних (переважно хорових) композицій на вірші Шевченка. Зразком великої форми є двочастинна кантата для мішаного хору з фортепіано «Вибір гетьмана» (1934). Ін. твори — хори без супроводу — переважно мініатюри: «Ненаситець» для мішаного хору (1930), «Наша дума, наша пісня» (б/д) і мотети «Хваліть, діти, Господа» («Хвалять діти Господа») на «Псалом 112» (1934) і «Блажен муж» (1937); «“Псалми Давидові”. Ч. 1: У 950-ліття хрещення Русі-України (988—1938)». Для жіночого складу — акапельні «Ой стрічечка до стрічечки» (1931), «Ой маю, маю я оченята» (1932), «Думи мої» (1932), «Похід» (уривок із поеми «Хустина», 1932) та церк. хор у супроводі фортепіано «Псалом 132» (1927). Окремим зразком солоспіву на текст Шевченка є «Утоптала стежечку». 1925 К. створив муз. до вистави «Назар Стодоля». Шевченкові присвячено мішаний хор «На роковини Шевченка» («Коли нашу рідну хату темрява вкривала»).

Сповідуючи академ. традиції, спираючись на традиції класичної укр. та європ. музики, К. у цих та ін. творах не виходив за межі узвичаєного вокально-хорового стилю. Хоча К. не звертався до нової техніки й естетики, його твори були свого часу досить популяр., їх виконували не тільки аматорські, а й професійні хори, часто під час шевч. роковин.

Тв: Українська народна пісня і всесвітня музика. Л., 1927; Сидір Воробкевич-музик // Життя і знання. 1936. № 5; Михайло Вербицький // Богословія. 1937. Т. 15. Кн. 4; Поезія Шевченка в музиці // Життя і знання. 1937. № 3; Українські народні пісні в хоровій обробці наших композиторів // Українська музика. 1938. № 10; Відносини українських поетів і письменників до музики // Життя і знання. 1938. № 7/8.

Літ.: Березовський О. Після років забуття // Музика. 1990. № 3; *Михальчишин Я.* Композитор Борис Кудрик // *Михальчишин Я.* З музикою крізь життя. Л., 1992; *Витвицький В.* Життєвий шлях Бориса Кудрика // *Витвицький В.* За океаном. Л., 1996; *Борис Кудрик*: композитор, патріот, людина. Івано-Франківськ, 1997; *Підківка О.* Б. Кудрик // *Підківка О.* Після довгих років забуття. Л., 2003.

Наталія Костюк

КУДРЯ́ВЦЕВА Ольга Миколаївна (8/20.02.1896, Миколаїв — 15.06.1964, Харків) — укр. скульптор. Поч. худож. освіту здобула в Микол. худож. школі ім. В. Верещагіна. У 1924—27 навчалася у Харків. худож. ін-ті (викладач Л. Блох), після закінчення — його викладачка. Працювала у станковій і монументальній скульптурі. Авторка портретів А. Іманова (1942—43), С. *Федорцевої* (1954), скульптурної композиції «Танок» (1951) для фонтана в Дніпропетровську, надгробка на могилі М. *Бурачека* (1952) у Харкові.

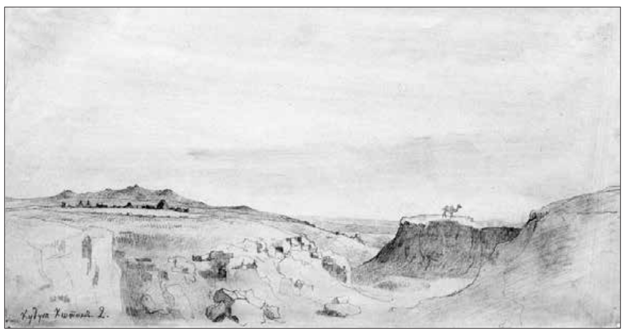
О. Кудрявцева. Шевченко-хлопчик. Гіпс. 1951

1933 брала участь у 1-му турі Всесоюзного конкурсу на проект пам'ятника Шевченку для Харкова (у співавт. із З. Давидович і В. *Касіяном*). За мотивами шевч. творів виконала скульптури «Кріпачка» (1935; того ж року відзначену третьою премією на 4-й Всеукр. виставці в Харкові), «Кобзар» (1938), «Сліпа» (1939; за сепією Шевченка «Сліпа з дочкою»). Ліричний образ юного Тараса відтворено в роботах «Мені тринадцятий минало» (1951; експонувалася в Москві під час Декади укр. мист-ва), «Тарасик і Катруся» (1961; експонувалася на худож. виставці до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка*), «Тарасик і Ярина» (1964). *До 150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* виконала композицію «Я… я… твоя мати» за поемою «Наймичка» (1964). Твори К. на шевч. тематику зберігаються у ШНЗ, «Мені тринадцятий минало» — у Полтав. худож. музеї.

Тв.: Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961.

Раїса Танана

«КУДУККШТИ́М» (тонований папір, олівець, 16×29,3) — рисунок Шевченка, виконаний 23—31 трав. 1851 під час *Каратауської експедиції* (див. *Каратауської експедиції малюнки*). На аркуші ліворуч унизу зроблено авторський напис олівцем: «*Кудукъ Кштимъ 2*», праворуч угорі позначено чорнилом: «117—32». Зберігається у НМТШ (№ г—476).

Т. Шевченко. Кудуккштим. Тонований папір, олівець. 1851

Рисунок створено на поч. експедиції, про що свідчить авторський номер «2».

Кштим — долина біля Хівинського шляху на *Мангишлаці*. Тут відбулася друга зупинка експедиції на маршруті після урочища Ханга-Баба. Місце відпочинку визначали за наявністю придатної для пиття води й пасовища для коней та верблюдів. У долині було 17 джерел прісної води й випас для худоби. На тонованому світлою вохрою папері зображено краєвид гористої місцевості з ущелинами, що поділяють її на дві частини. Саме така заломиста ущелина з невисокими скелястими горами з боків формує перший план композиції та виділяє узгір'я з пласкими вершинами на другому плані, де праворуч на такому самому узгір'ї пасеться верблюд, а ліворуч розташувався експедиційний табір біля джерела Кудуккштим (у перекл. «криниця Кштим»). На обрії ліворуч видніють високі гори, праворуч — рівнина.

Рисунок уперше згадано й опубл. у ст.: *Русов А.* Коллекция рисунков Т. Г. Шевченко // *КС*. 1894. № 2. С. 184. Представлено під назвою «Краєвид серед скель, місцевість Кудук-Кштим» на виставці творів Шевченка (Чернігів, 1929) (див. *Експонування творів Шевченка*). Місця зберігання: з 1861 в А. *Козачковського*, з 1875 — у В. *Коховського*, з 1893 — у С. *Бразоль*, з 1899 — ЧМТ, 1925 передано у ЧІМ, 1933 — у ГКШ, 1948 — у ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 72.

Літ.: Новицький; *Малярські твори*; *Вериківська І. М.* До атрибуції малюнків Т. Г. Шевченка часу Каратауської експедиції 1851 р. // *Мистецька* спадщина Т. Г. Шевченка: (Матеріали, присвячені дослідженню творчості Шевченка-художника). К., 1959. Вип. 1; *Паламарчук Г. П.* Тарас Шевченко в горах Мангишлаку // Питання шевченкознавства. К., 1961. Вип. 2; *Паламарчук Г. П.* Нескорений Прометей: Творчість Шевченка-художника 1850—1857 років. К., 1968; *Костенко А.* За морями, за горами: Тарас Шевченко на Аральському морі. Тарас Шевченко за Каспієм: Худож.-докум. оповідь. К., 1984; *Жур 2003*.

Юлія Шиленко

КУЗА́Н Мар'ян Степанович (29.09.1925, с. Ісаїв, тепер Турківського р-ну Львів. обл. — 12.04.2005, Париж) — укр. і франц. композитор, диригент. Дитиною вивезений до Франції. Вчився гри на скрипці в О. Мессіана. 1947 закінчив Паризьку консерваторію (клас композиції Ж. Дандло). У роки війни був учасником Руху Опору. 1966 організував оркестр «Альфа-Омега» А. Лемке, був диригентом згаданого оркестру, потім — оркестру Люксембурзького телебачення.

У доробку — ораторія «Неофіти» (1985, до 1000-ліття хрещення Русі-України), ораторія для мецо-сопрано, баритона, мішаного хору та оркестру «Посланіє» (1992). «Неофіти» — монументальний твір (14 частин з увертюрою та прологом). Його вперше виконав 14 лют. 1988 у Лінкольн-центрі (Нью-Йорк) оркестр і хор Метрополітен-опери (пізніше твір виконували у Франції та Канаді; для виконання у Франції текст ораторії перекладено франц. мовою). Стилістичними орієнтирами є традиції церк. музики й укр. фольклору, які синтезовано з найновішими технічними знахідками. Ораторії властива простота висловлювання, чітка структура, раціональність у доборі виразових засобів.

М. Кузан

Хори без супроводу «Давидові псалми» № 1, 12, 53, 132, 149 (1986) і сюїта «Псалми» для тенора, мішаного хору і оркестру (1987) споріднені з укр. хоровою традицією. У них використано специфічні інтонації (зокр., гуцульський лад у переспіві 53 псалма; інтонації укр. ліричних пісень). Уперше хори «Давидові псалми» виконано 1988 (Вінніпеґ, Канада). Найближчою до нац. джерел є епіко-драм. ораторія «Посланіє», оперта на інтонаційність істор., ліричних і героїчних пісень та думних рецитацій.

Літ.: Дувирак Д. Музыка украинского зарубежья // Советская музыка. 1991. № 1; *Павлишин С.* Мар'ян Кузан. Л., 1993; *Королюк Н.* Кобзарева пісня. Поезія Тараса Шевченка і музика. К., 1994; *Грабовський В.* Французький українець // Музика. 1995. № 6; *Павлишин С.* Маестро з Парижа // Музика. 2000. № 6; *Карась Г. В.* Поетичний світ Шевченка в музиці постмодернізму: (на прикл. ораторії «Неофіти» Мар'яна Кузана) // Мистецтвознавчі записки: Зб. наук. праць. К., 2008. Вип. 13.

Наталія Костюк

КУЗЕ́ЛЯ Зенон Францискович (23.06.1882, с. Поручин, тепер Бережанського р-ну Терноп. обл. — 24.05.1952, Сарсель, Франція) — етнограф, фольклорист, мовознавець, публіцист, бібліограф і видавець. Д-р філософії (1906). Дійсний член НТШ у Львові (1909), голова Європ. осередку НТШ у Сарселі (Франція, 1949—52), дійсний член Міжнародної вільної академії у Франції (1951). Навчався у Львів. (1900—01) та Віден. (1901—06) ун-тах, де спеціалізувався у семінарах слов'ян. філології проф. В. *Ягича*, порівняльного мовознавства проф. О. Шредера, археології проф. М. Гернеса, етнології проф. М. Габерландта, філософії проф. Ф. Йодля. Разом з Л. *Мишугою*, І. Паньковичем брав участь у заходах віден. студентського осередку «Січ». У 1909—14 очолював слов'ян. відділ Чернів. ун-ту. Редагував укр. літ.-наук. додаток німецькомовної газ. «Czernowitzer Allgemeine Zeitung». Протягом 1914—

З. Кузеля. В 60-і роковини смерті Тараса Шевченка. Берлін, 1921. Обкладинка

52 — в еміграції: 1914—16 — в Ін-ті східноєвроп. історії (Відень); 1916—20 — освітня робота в укр. таборах військовополонених у м. Зальцведелі (Німеччина), де редагував періодичні вид. «Вільне слово» (1917—18), «Шлях» (1919—20). З 1920 жив у Берліні, де редагував газ. «Українське слово» (1921—23); з 1926 був наук. працівником Укр. наук. ін-ту в Берліні; з 1951 — у Сарселі. К. — один з авторів і видавців «Енциклопедії українознавства» (1949. Т. 1. Ч. 1—3), а також укладач покажчика «З культурного життя України» (1918) та зб. «Золота липа» (1924) на пошану Б. *Лепкого*.

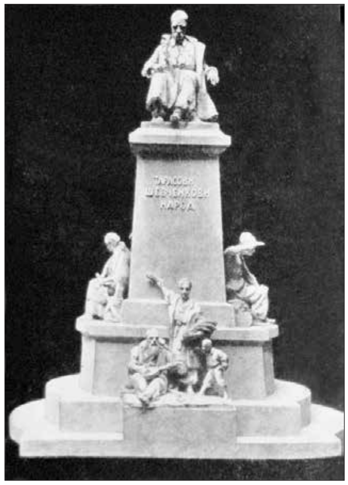
К. популяризував творчість Шевченка в Австрії, Німеччині, Франції та Польщі, організовував шевч. свята з доповідями про Шевченка, починаючи з 1900: «Голоси європейської критики про Шевченка», 1900; «Голоси західноєвропейських письменників про Шевченка та його творчість», 1916; «В 60-і роковини смерті Тараса Шевченка» (Берлін, 1921); «Шевченкіана» (Літопис. Берлін, 1924); «Творчість Шевченка у світлі європейської критики», 1936; «Шевченко та його національно-політичний заповіт», 1937; «Освіта Шевченка», 1947. Сприяв Г. *Коху* в підготовці антології нім. перекл. «Українська лірика 1840—1940», що містить 25 поезій Шевченка. Вагоме значення для німецькомовної шевченкіани має присвячений Шевченкові 6-й том «Наукових записок», виданих Укр. наук. ін-том у Берліні, у підготовці якого К. брав участь як співавт. і укладач.

Тв.: Голоси західноєвропейських письменників про Шевченка та його творчість // Вістник Союза Визволення України. Відень, 1916. № 81—82, 91—92; Schewtschenko im Lichte der europäischen Kritik // Ukrainische Kulturberichte des Ukrainischen Wissenschaftlichen Instituts. Berlin, 1936. № 25; Schewtschenko und sein national-politisches Vermächtnis // Beiträge zur Ukrainekunde. Berlin, 1937. Heft VI; Освіта Шевченка // Час [Фюрт]. 1947. № 75; Українознавство в Німеччині (1939—1945) // Сьогочасне і минуле. Мюнхен; Нью-Йорк, 1948.

Літ.: В. Я. (Володимир Янів). Життьовий шлях Зенона Кузелі // *Збірник* на пошану Зенона Кузелі / Записки НТШ. Париж; Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто; Сідней, 1962. Т. 169; *Погребенник В.* Зенон Кузеля — визначний українознавець // Тернопілля. 95. Т., 1995; *Zymomrya M.* Die Rezeption ukrainischen Literaturgutes im deutschen Sprachgebiet von den Anfängen bis 1917. Ein Beitrag zur Geschichte der ukrainisch-russisch-deutschen Literaturbeziehungen. Berlin. 1972; *Хміль О.* Бібліографічна спадщина Зенона Кузелі: типологічні різновиди // Записки ЛНБ. Л., 2008. Вип. 1(16).

Микола Зиморя

КУЗНЕ́ВИЧ Григорій Микитович (30.09.1871, с. Старе Брусно побл. Любачева, тепер Підкарпатського воєводства, Польща — 9.01.1948, с. Ганачівка Перемишлянського р-ну Львів. обл.) — укр. скульптор і живописець. Навчався у Львів. художньо-промисловій школі (1893—96, водночас працював у скульптурній майстерні Ю. Марковського), Римському ін-ті красних мист-в (1899—1901, викладачі А. Алеґретті, Ф. Яковаччі), відвідував вечірню школу Асоціації католицьких художників та приватні скульптурні майстерні Е. Ферраре та Т. Ріґера. 1902—07 жив і працював у Львові; 1907—12 здійснив поїздки по Європі (Париж, Мюнхен) і США. У 1914—46 мешкав у Старому Брусні. Працював у станковій і монументальній скульптурі. Автор алегоричної композиції для Палацу мист-в у Львові (1890-ті, у співавт.); фігур апостолів Петра і Павла на порталі церкви у м. Сокалі Львів. обл. (1900-ті); пам'ятників Я. Кілінському (1890-ті, у співавт.), С. Щепановському (1903), Б. Ґловацькому (1906; усі — Львів); поліхромій в укр. церквах у Філадельфії (США).

Г. Кузневич. Проект пам'ятника Шевченку для Києва. 1912

Образ Шевченка К. втілив у різних видах скульптури: погрудді, багатофігурних композиціях, рельєфах. Уперше звернувся до шевч. теми 1907, виконавши погрудний портрет поета під час перебування в Америці. 1910, 1912 брав участь у конкурсах на створення пам'ятника Шевченку в Києві. У проекті 1912 митця зображено таким, що сидить одягнений у кожух, на п'єдесталі з чотирьох боків розміщено багатофігурні композиції, в яких відтворено образи з Шевченкових поезій. Проект 1912 репрод. на поштових картках, одну з них випустило 1913 львів. вид-во «Русалка». На структурно-образних рішеннях обох проектів позначилося алегоричне мислення автора.

К. створив портрети поета у барельєфі 1908 і 1914 (останній — у вигляді медальйона з написом: «Тарас Шевченко. 1814—1914»), які тиражувала керамічна фабрика при архіт. бюро І. Левинського у Львові.

1914 до *100-літнього ювілею від дня народження Шевченка* виконав погруддя поета і пам'ятну дошку для м. Станіслава (тепер Івано-Франківськ), пам'ятну дошку для м. Богородчан Івано-Франк. обл., а також погруддя Шевченка в барельєфі на замовлення Укр. музичного т-ва ім. М. Лисенка у Львові, яке разом з парним погруддям М. *Лисенка* було встановлене обабіч сцени у концертному залі Муз. ін-ту ім. М. Лисенка. Усі твори майстра, присвячені Шевченку, виконано з підкресленою увагою до його реалістичних портретних рис, у дусі неокласицизму.

Г. Кузневич. Медальйон «Тарас Шевченко. 1814–1914». Бронза. 1914

Літ.: Німенко А. Пам'ятники Тарасові Шевченку. К., 1964;. *Максисько Т.* Шевченкіана Григорія Кузневича // Образотворче мистецтво. 1971. № 5; *Максисько Т.* Скульптор Григорій Микитович Кузневич (1871—1948) // Українське мистецтвознавство. К., 1974. Вип. 6; *Нога О.* Українська художньо-промислова кераміка Галичини (1840—1940). Л., 2001.

Роман Яців

КУЗНЕЦÓВ Іван (31.05/13.06.1906, с. Польові Буртаси, тепер Яльчикського р-ну, Чувашія, РФ — 1.02.1991, Чебоксари, РФ) — чувас. історик, публіцист і критик. Закінчив 1931 Ін-т червоної професури (Москва). Д-р істор. наук. Автор понад 100 наук. праць з історії рідного краю, крит. нарисів, ст. про чувас. л-ру. 1938 репресований, 1955 реабілітований.

У ст. «Т. Г. Шевченко в Чувашії» (Советская Чувашия. 1959. 17 марта), «Великий Кобзар і Чувашія» (Вітчизна. 1960. № 3), «Великий Кобзар Тарас Шевченко в Чувашії» (Ученые записки Научно-исследовательского ин-та при Совете Министров Чувашской АССР. 1964. Вып. 27) на основі документів з Центр. держ. арх. Чуваської АРСР навів факти про заборону святкування *100-літнього ювілею від дня народження Шевченка*, про поширення творів Шевченка у 1910-х у Чувашії.

Алла Калинчук

КУЗНЕЦÓВ Михайло Артемович (25.02.1918, м. Ногінськ, тепер Москов. обл. — 23.08.1986, Москва) — рос. актор. Народний артист Рос. РФСР (1965). Закінчив 1941 Оперно-драм. студію ім. К. Станіславського. Талановито зіграв роль забитого шпіцрутенами солдата Скобелєва у к/ф І. *Савченка* «Тарас Шевченко» (1951, Київ. кіностудія худож. фільмів, Держ. премія Союзу РСР, 1952).

Нонна Капельгородська

КУЗЬМÁ Орест Леонтійович (21.01.1893, с. Диниска, тепер с. Дениси Жовківського р-ну Львів. обл. — 15.12.1968, м. Коломия Івано-Франк. обл.) — укр. есперантист, педагог, журналіст і видавець. Після закінчення 1918 Віденського ун-ту деякий час працював директором друкарні у Коломиї, у 1919—41 вчителював. У верес. 1939 був депутатом Народних Зборів у Львові, які проголосили возз'єднання Зх. України в єдиній Укр. державі. Репресований 1947, до 1956 працював в Омській обл. РФ, пізніше — в Коломиї. Реабілітований 1956.

У 1912—14 і 1922—30 у Коломиї К. видавав мовою есперанто журн. «Ukraina Stelo» («Зоря України»). Номер 3/5 за 1914 було присвячено *100-літньому ювілею від дня народження Шевченка*. Тут було надрук. відому Франкову «Присвяту» Шевченкові, очевидно, в перекл. К. з нім. Переклав мовою есперанто й уривок із «Заповіту» (Ukraina Stelo. 1922. 1(18) marto) і ст. М. *Грушевського* «Шевченко і Кирило-Мефодіївське братство» (1922 у журн. «Ukraina Stelo» й окремо), перевидав поему «Катерина» у перекл. В. *Дев'ятніна* (мовою есперанто). У хрестоматійній частині свого «Повного підручника до науки літературної мови есперанто» (Коломия, 1922) вмістив кілька творів Шевченка в перекл. цією мовою. Автор ст. «Тарас Шевченко. Біографія» (Ukraina Stelo. 1913. № 2).

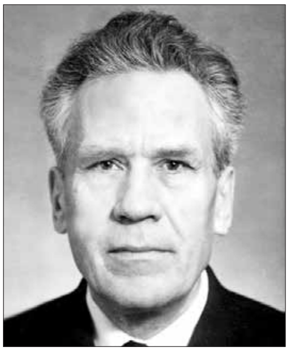
Літ.: Полєк В. Небуденні заслуги Ореста Кузьми // Всесвіт. 1989. № 3; *Т. Г. Шевченко* італійською, іспанською, португальською мовами та есперанто: Бібліогр. покажчик. Л., 1968.

Володимир Полєк

КУЗЬМÁ Й ДАМІÁН АЗІЙСЬКІ (3 або 4 ст.) — канонізовані як свята двійця християнських мучеників, братів-чудотворців, які, навчені матір'ю-християнкою Феодотією, безкоштовно лікували людей і тварин. Пам'ять їх православна церква відзначає 1/13 листоп. В укр. народному шануванні їхні образи злилися з однойменними святими мучениками й також лікарями-безсрібниками, що були забиті в Римі 284 (день пам'яті — 1/13 лип.). Пам'ять третьої двійці однойменних мучеників і безсрібників, теж рідних братів, що постраждали в Аравії в 3 ст., церква відзначає 17/30 жовт. Шевченко згадав К. й Д. А. у повісті «Несчастный»: поміщиця Мар'я Федорівна звеліла одного з персонажів, Федьку-наставника, «выпороть хорошенько и отдать на скотный двор до Кузьмы и Демьяна. А там в город, да и в солдаты» (3, 267). День пам'яті К. й Д. А., 1 листоп., в тогочасній Росії слугував хронологічним орієнтиром осіннього рекрутування солдатів.

Станіслав Росовецький

КУЗЬМЕ́НКО Андрій Юхимович (15/28.11.1914, с. Балаклія, тепер Великобагачанського р-ну Полтав. обл. — 22.12.1991, Полтава) — укр. літературознавець і критик. Закінчив Полтав. пед. ін-т (1939). Учителював на Полтавщині; з 1949 — викладач Полтав. пед. ін-ту, з 1967 — наук. працівник Полтав. худож. музею. Понад 40 років займався літ.-крит. працею, опубл. десятки літературознавчих розвідок (про творчість І. Котляревського, В. *Капніста* та ін.). Автор монографії «Іван Матвійович Муравйов-Апостол» (1949). Досліджував життя і творчість Я. де *Бальмена*. Серед низки матеріалів, які опубл. К., значну наук. цінність становлять ст.: «Науково-популярна література і архівні документи про Я. П. де Бальмена — друга Шевченка» (Наук.-інформ. бюлетень Арх. управління УРСР. 1962. № 4); «Мемуарна повість друга Т. Г. Шевченка» (Наук.-інформ. бюлетень Арх. управління УРСР. 1964. № 3) та ін. Упорядкував і прокоментував зб. Я. де Бальмена «Повести» (1988) з малюнками автора, виконаними під час його мандрівки Кримом, а також зб. творів В. *Рєпніної* «Я вас слишком искренне люблю» (Х., 1991). Багаторічні дослідження життєпису де Бальмена узагальнено в істор.-літ. нарисі «“Друже незабутній...” Розповідь про життя і творчість Якова де Бальмена» (1989). Автор мистецтвознавчої розвідки «Розкриваючи таємниці портретів невідомих» (Образотворче мистецтво. 1989. № 1), в якій атрибутував низку портретів, виконаних Шевченком.

А. Кузьменко

Тв.: Шевченко в Яготині // *РЛ*. 1984. № 3; Автобіографія в рисунках: До 175-річчя з дня народження Я. де Бальмена // Образотворче мистецтво. 1988. № 6; Неопублікована книжка творів Т. Шевченка [про рукописну зб. «Wirszy T. Szewczenka»] // Прапор. 1989. № 3.

Петро Ротач

КУЗЬМЕ́НКО Микола Лаврінович (псевд. — Балакучий, Микола з Січі; 3/15.11.1862, с. Томаківка, тепер смт Дніпроп. обл. — 23.03.1942, Дніпропетровськ) — укр. поет. Навчався в Катеринославській духовній семінарії, вчителював у селах Катеринославщини. З 1895 жив і працював на залізниці в Катеринославі. У 1920—30-х викладав у школах Дніпропетровська. У своїх творах часто звертався до тем і мотивів укр. фольклору. На творчості К. позначився вплив Шевченка (вірші «До музи», «Дівоча доля», «Сам собі» та ін.). Шевченкові присвятив поезії «Кобзареві» (зб. «Дозвілля», 1899), «Славному Кобзареві» (Добра порада [Катеринослав]. 1906. № 2). Будучи членом катеринослав. «Просвіти», популяризував його твори.

Літ.: Чабан М. Діячі Січеславської «Просвіти» (1905—1921): Біобібліогр. словник. Д., 2002.

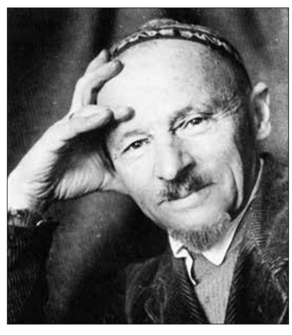
Анатолій Поповський

КУ́ЗЬМИЧ Олександр Петрович (1807 — після лют. 1868) — рос. письменник укр. походження. Закінчив 1826 Харків. ун-т. Служив у Гол. управлінні шляхів сполучення (1827—29), Морському міністерстві (1829—55) та Міністерстві внутрішніх справ (1855—68). Писав переважно на укр. тематику. У повісті «Монастирська гора» (зб. «Русская беседа». СПб., 1842. Т. 3) в ідеалізованому світлі зобразив життя і патріархальні звичаї укр. селянства. Автор повісті «Козаки» (СПб., 1843. Ч. 1—2), в якій зображено події в Україні поч. 18 ст., і роману «Зіновій Богдан Хмельницький» (СПб., 1846. Ч. 1—5). В основу сюжету повісті «Останні нащадки гайдамаки: Український переказ» (Библиотека для чтения. 1849. Т. 95) покладено істор. думу про втечу трьох братів з тур. неволі. У цьому творі, позначеному ліризмом та елементами психологізму, широко використано, подекуди з полемічною метою, уривки з поетичних творів Шевченка, зокр. поем «Тарасова ніч», «Гайдамаки», що було своєрідною формою популяризації творчості поета, ім'я якого тоді в пресі було під забороною.

Літ.: Сиповський В. В. Україна в російському письменстві. К., 1928. Ч. I: (1801 — 1850 рр.).

Іван Бажинов

КУЗЬМІ́Н Євген Михайлович (22.10.1871, м. Люцерн, Швейцарія; за ін. дж. — 1/13.01.1868, Київ — 9.07.1942, м. Казалінськ Кзил-Ординської обл., Казахстан) — укр. мистецтвознавець і теософ. 1891 закінчив Київ. піхотне юнкерське уч-ще. У 1902—06 викладав у Київ. війсь. уч-щі. 1906 вийшов у відставку в чині штабс-капітана. Худож. освіту здобув у Київ. рисувальній школі М. *Мурашка* (1893), де пізніше, вірогідно з 1913, викладав історію образотв. мист-ва. У 1914—25 — проф. історії мист-ва Муз.-драм. школи М. *Лисенка* в Києві (з 1918 — Муз.–драм. ін-т ім. М. Лисенка), викладав сценічний жест у театр. і хореографічних студіях Києва. Досліджував укр. малярство 17—18 ст., підготував розд. «Украинская живопись XVII века» для 6-го тому «Истории русского искусства» за ред. І. Грабаря (Пб., 1915), скульптуру, декорат.-прикладне мист-во, зокр. килимарство, гончарство. Опублікував кілька розвідок про Київ. рисувальну

Є. Кузьмін

школу, котрі містять цінні відомості про її викладачів та вихованців. Написав у 1920-х низку статей про творчість укр. (Г. *Нарбут*, О. Мурашко, Ю. Михайлів та ін.) і європ. (Л. Кранах (старший), А. *Дюрер*, Ф.-Х. Гойя) митців. Співпрацював з журн. «Аполлон», «*Киевская старина*», «Старые годы», «Искусство и художественная промышленность», «Искусство. Живопись. Графика. Художественная печать», «*Життя й революція*», «Червоний шлях» та ін., де друкував хронікальні замітки, огляди виставок і худож. життя Києва. 1937 його заарештували й 1938 заслали до табору. Реабілітований 1989.

К. — автор однієї з перших розвідок, присвячених аналізові образотв. спадщини Шевченка — «Т. Г. Шевченко как живописец и гравер» (Искусство и художественная промышленность. 1900. № 3). Дослідник дотримувався думки, що справжнім покликанням Шевченка було саме мист-во, а не л-ра, однак поетична творчість завадила розвинутися йому повною мірою як художнику, «котрий, враховуючи силу його обдарування, цілком міг посісти аж ніяк не останнє місце серед кращих імен російського мистецтва» (Там само. С. 62). З другого боку, наголошуючи засадничу залежність рівня худож. творів від можливостей технічного вдосконалення митця, він зауважив, що «особливі обставини життя не дали можливості цьому талантові розвинутися й створити дещо, настільки самостійне й цілісне, що могло б сперечатися за силою з творами Шевченка-поета» (Там само). Порівнюючи образотв. та літ. спадщину Шевченка, К. дійшов висновку, що його маляр. та графічні твори відрізняються від поетичних відсутністю тенденції, позаяк на першому місці для Шевченка-художника стояли суто формальні завдання. Дослідник показав істор. зумовленість впливу К. Брюллова та панівного в петерб. *Академії мистецтв* класицизму, а також романтизму, який поступово завойовував позиції, на Шевченка-митця. При цьому він зауважив, що, вирвавшись з АМ, він став на самостійний шлях. Особливо високо К. оцінив його здобутки в царині офорта, вважаючи, що «Шевченка з повним правом можна віднести до числа найкращих офортистів не лише свого, а й, певно, і нашого часу» (Там само. С. 69).

В оглядах київ. виставок, які регулярно публікував К., містяться цінні відомості про експонування творів Шевченка, приміром, кількох офортів на виставці рисунків, організованій 1899 Т-вом старожитностей і мист-в (Искусство и художественная промышленность. 1899. № 8. С. 713), та з колекції ВІМШ на виставці 1927 «Тарас Шевченко на тлі його доби» (Червоний шлях. 1927. № 12. С. 191—192).

К. колекціонував твори мист-ва, зокр. офорти Шевченка. На виставці худож. творів Тараса Шевченка (1911) у Київ. худож.-промисловому й наук. музеї ім. Миколи II (нині НХМУ) експонувалися чотири Шевченкові офорти: «Притча про робітників на винограднику», «Вечір в Альбано поблизу Рима» («Ліс»), Автопортрет (1860), портрет П. *Клодта* з колекції К. (*Виставка* артистичних творів Тараса Шевченка: Каталог. К., 1911. С. 16). Згодом він передав до колекції цього музею три відбитки офорта «Притча про робітників на винограднику» різних станів (Докум.-арх. Фонд НХМУ. Ф. 2. Од. зб. 12), один із яких нині зберігається в НХМУ (гр—1), другий — у Закарп. обл. худож. музеї ім. Й. Бокшая (г—581).

Тв.: Тарас Григорьевич Шевченко // Искусство. Живопись. Графика. Художественная печать. 1911. № 2, 3; Шевченко художник и гравер // Киевская мысль. 1911. 25 февр.; Выставка художественных произведений Шевченко // Искусство. Живопись. Графика. Художественная печать. 1911. № 3; К конкурсу проектов памятника Т. Шевченко // Искусство. Живопись. Графика. Художественная печать. 1911. № 3; Выставка картин и рисунков Т. Г. Шевченко // Киевская мысль. 1911. 7 марта; Провинция. Письмо из Киева // Русская художественная летопись. 1911. № 9.

Літ.: Ернст Ф. Як збиралися малярські твори Шевченкові у Всеукраїнськім історичнім музеї ім. Шевченка // Життя й революція. 1929. № 3; *Українське* малярство XVII—XX сторіч: Провідник по виставці. К., 1929; *Тарахан-Береза З. П.* Шевченко — поет і художник (До проблеми єдності образного мислення). К., 1985; *Ковпаненко Н. Г.* Є. М. Кузьмін як дослідник пам'яток українського образотворчого мистецтва // *Історія* України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст. К., 2001. Вип. 17.

Ірина Ходак

КУЗЬМІ́Н Роман Іванович (1811 — 1867) — рос. архітектор. Навчався в петерб. *Академії мистецтв* як пансіонер Чорноморського війська, закінчив її 1832. Вдосконалював майстерність у Туреччині, Греції та Італії (в Римі — до 1840). З 1840 — акад. АМ, викладач, з 1841 — проф. Брав участь у реставрації Форуму Траяна в Римі (1830-ті), споруджував церкви при рос. посольствах в Афінах і Парижі (кін. 1830-х). Виконав проекти будівлі Медико-хірургічної академії в Петербурзі (1840), грец. церкви й каплиці біля Літнього саду (обидві — 1857), у Гатчині перебудував й оновив палац, збудував собор (кін. 1850-х). Шевченко познайомився з К., ймовірно, у 1840-х. Поет записав у Щоденнику 18 квіт. 1858 про зустріч у мадемуазель Грубнер (прізвище помилкове, насправді це співачка І. *Грінберг*) з архіт. К., «старым и хорошим знакомым».

Дмитро Малаков

КУЗЬМІНА́ Зінаїда (12.10.1919, с. Залізеньє, тепер Боровицького р-ну Новгород. обл., РФ) — карел. літературознавець. Закінчила 1948 філол. ф-т Ленінгр. ун-ту, 1952 — аспірантуру при ньому. З 1953 — викладач, у 1962—79 — доцент кафедри рос. і зарубіжної л-р Петрозавод. ун-ту. Досліджувала питання історії карел. л-ри та її міжліт. зв'язків, зокр.

укр.-карел., шляхи розвитку карел. драматургії. У наук. зб. і періодичних вид. Карелії опубл. дослідження «“Калевала” на Україні» (1959), «Проблематика повісті І. Франка “Захар Беркут”» (1960) тощо.

Шевченкові присвятила ст. «Шевченко і Андрузький» (*НШК 5*), «Великий гуманіст» (Ленинская правда. 1961. 10 марта), «Шевченко і Бєлінський» (Ученые записки Петрозавод. ун-та. 1968. Т. 14. Вып. 4), «Карельська література і Т. Г. Шевченко» (*ШС*. Т. 1). Про рецепцію творів Шевченка у Карелії йдеться й у ст. «Карельська література» для Укр. літ. енциклопедії (К., 1990. Т. 2). 1956 К. приїздила в Україну, брала участь у роботі п’ятої наук. шевч. конференції у Києві.

Борис Хоменко

КУ́КОЛЬНИК Нестор Васильович (8/20.09.1809, Санкт-Петербург — 8/20.12.1868, м. Таганрог, тепер РФ) — рос. драматург, прозаїк, поет і журналіст. Навчався у Ніжин. гімназії вищих наук князя Безбородька (1821—29). Видавав «Художественную газету» (1836—41), журн. «Дагерротип» (1842), «Иллюстрация» (1845—47). Автор драм «Торквато Тассо» (1833), «Рука Всевишнього вітчизну врятувала» (1834), «Князь Михайло Васильович Скопін-Шуйський» (1835), істор. роману «Евеліна де Вальєроль» (1841) та повістей, які мали переважно монархічну спрямованість у дусі теорії офіційної народності. До укр. тематики звернувся у повістях «Максим Созонтович Березовський» (1844), «Запорожці» (вид. 1871). В останній негативно зобразив гайдамацький рух в Україні.

К. Брюллов. Портрет Н. Кукольника. Полотно, олія. 1836

Протягом навчання у петерб. *Академії мистецтв* Шевченко бував на літ. вечорах у К., зустрічався з ним в О. *Струговщикова* та М. *Маркевича*; останній занотував у своєму щоденнику 24 квіт. 1840: «А Кукольник уже напав на Мартоса, критикував Шевченка. Запевняв, що спрямування його “Кобзаря” шкідливе й небезпечне» (*Спогади 1982*, с. 72).

Шевченко неоднозначно ставився до К., іронічно згадував його в повісті «Капитанша»: «Построишь целую драматическую фантазию не хуже прославившегося в этом фантастическом роде почтенного Н. К[укольника]» (3, 298). У повісті «Художник» Губер з Брюлловим збираються навідатись «к Нестору на биржу (так в шутку назывались литературные вечера Н. Кукольника)» (4, 130).

Літ.: Аронсон М., Рейснер С. Литературные кружки и салоны. Лг., 1929; *Николаенко А. И.* Кукольник и Шевченко // Склянка Часу. Канів, 2004. № 31.

Юлія Соколюк

КУКУРІ́КІВЩИНА — див. *Забілівщина*.

КУКУРУ́ЗА Сергій Васильович (21.01/3.02.1906, с. Привороття, тепер Подільське Хмельн. обл. — 26.09.1979, м. Кам’янець-Подільський Хмельн. обл.) — укр. і казах. графік. Заслужений діяч мист-в Казахстану (1958). Навчався в Кам’янець-Подільській художньо-промисловій школі (1921—25), у КХІ (1930—34, викладачі М. *Бойчук*, С. *Налепинська-Бойчук*, І. *Плещинський*, В. *Касіян*), Москов. худож. ін-ті ім. В. Сурикова (1935—40, викладачі О. Кравченко, І. Грабар, Д. Моор). Працював ілюстратором у вид-вах, газетах, журналах; володів мист-вом станкової та книжкової графіки, агітаційного плаката, театр.-декораційним. 1941 К. заарештовано, відправлено до Карагандинського виправно-трудового табору, потім до Актюбінська (Казахстан). Звільнено 1947 без права виїзду. У 1948—72 викладав рисунок в Актюбінському пед. уч-щі. Творчість К. мала помітний вплив на розвиток казах. графічного мист-ва, оскільки в той час він був єдиним художником у Казахстані, знайомим з технікою кольор. ліногравюри, започаткував тут мист-во екслібриса. 1972 переїхав до м. *Кам’янця-Подільського*. Створив гравюри, в яких відображено визначні істор. й архіт. пам’ятки Поділля — замки, фортеці, палаци, храми, ансамблі міських будівель: «Архітектурні пам’ятки Поділля» (1971), «З літопису району» та ін. Автор ілюстрацій до повісті М. Гоголя «Тарас Бульба» (М., 1940), серій пейзажів «Степ прекрасний», портретів О. Пушкіна, М. *Горького*, П.-Е. Лумумби та екслібрисів.

С. Кукуруза

Проживши понад 30 років в Актюбінську, К. об’їздив усі місця в Казахстані, де перебував на засланні Шевченко, і створив серію з 50 гравюр (зберігаються у НМТШ): «Шевченко прощається з деревом у степу», «Руїни фортеці Карабутак, яку малював Т. Г. Шевченко» (офорт), «Землянка Шевченка (Форт Шевченка)» (офорт, акватинта) (усі — 1959; дві останні експонувалися на худож.

виставці до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка*), «Катерина», «Руїни форту Карабутак», «Шевченко чекає вістей з Батьківщини» (всі — 1960); «Т. Шевченко в Казахстані» (Нац. історико-архіт. заповідник «Кам'янець»), серію ліногравюр «Шевченко в Казахстані» (1963) — «Т. Шевченко біля землянки», «Поет Т. Шевченко в Уральську», «Т. Шевченко з приятелькою Тамарою», «Кобзар Т. Шевченко в гостях у акина» (варіант), «Думи мої, думи…», «Т. Шевченко і казашка Катя», «Верба Шевченка»; окремі твори — «Т. Шевченко в гостях у акина», «Т. Шевченко в Орську» (два аркуші: один зображує міст через р. Урал, другий — вулицю, на якій мешкав поет), «Криниця Шевченка» (всі — 1964). Виконав «Портрет Т. Г. Шевченка» (ліногравюра, 1961; Хмельн. обл. краєзнавчий музей), серії «Шевченківські місця у Кам'янці-Подільському» (1962), «Т. Шевченко біля башти Устима Кармалюка в Кам'янець-Подільській фортеці» (1964, Нац. історико-архіт. заповідник «Кам'янець»). Створив шевченкіану в екслібрисах, зокр. Ю. *Меженка* (1958). К. працював у різноманітних графічних техніках: офорт, літографія, ліногравюра, ксилографія, і в кожній знайшов свої засоби виразності для втілення задуму, прикладом чого є його твори на шевч. тему, в яких відображено стиль великих форм та узагальнення, контраст ліній і площин. Зберігаються у музеях Києва, *Чернівців*, Кам'янця-Подільського, Львова, Вінниці, Алмати, Москви, Петербурга. До *100-літнього ювілею від дня народження Шевченка* в Уїльському історико-краєзнавчому музеї (Казахстан) відбулася міжнародна виставка екслібриса і графіки, на якій було представлено й екслібриси К.

Тв.: Художники Казахской ССР. Алма-Ата, 1958; С. Кукуруза. Шевченковские места в Казахстане: Альб. Алма-Ата, 1960; Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961; Выставка произведений художника Сергея Васильевича Кукурузы: Каталог. Алма-Ата, 1970; Сергей Кукуруза: Каталог выставки, посвященной 60-летию со дня рождения и 35-летию творческой деятельности. Алма-Ата, 1967; Каталог Международной выставки экслибриса и графики, посвященной 100-летию со дня рождения художника Сергея Васильевича Кукурузы. Актоба, 2006.

С. Кукуруза. Т. Г. Шевченко у Форті Карабутак. Папір, ліногравюра. 1960

С. Кукуруза. Катерина. Папір, ліногравюра. 1960

Літ.: Завальнюк О. М. Сергій Васильович Кукуруза (1906—1979 рр.) // *Минуле* і сучасне Кам'янця-Подільського: Історичний нарис. Кам'янець-Подільський, 2003.

Галина Гірник, Петро Нестеренко

КУЛАНДИ́ — півострів у пн.-зх. частині *Аральського моря* (назва означає місце, де водяться кулани — дикі віслюки). За часів, коли там був Шевченко у складі *Аральської описової експедиції* (4—16 серп. та 10—11 верес. 1848; 25—28 серп. 1849), п-в складався з плаского нагір'я, яке на пд. сх. закінчувалося мисом Ізень-Аралом. Шевченко виконав тут ряд мист. творів: дві акварелі — «Південний берег півострова Куланди», «Могила Мулла-Доса-Мал на півострові Куланди»; чотири ескізи й начерки олівцем — «Ізеньдиарал», «Мис Ізеньдиарал», «На півострові Куланди» й «Західний берег півострова Куланди». Всі твори зберігаються в НМТШ.

Літ.: Бутаков; *Біографія 1984*; *Жур 2003*.

Григорій Зленко

КУЛБАТИ́РОВ Дюшен (17.09.1927, с. Соціал, тепер Іссик-Атинського р-ну Чуйської обл., Киргизстан — 17.08.2004, с. Новопавловка Сокулукського р-ну Чуйської обл., Киргизстан) — кирг. письменник, перекладач, літературознавець. Досліджував взаємозв'язки кирг. л-ри з ін. л-рами, вивчав теоретичні питання худож. перекл. та ін.

Автор ст., присвячених укр. л-рі: «Духовні побратими» (Советская Киргизия. 1968. 28 сент.), «Література братньої України» (Кыргызстан мада-

нияты. 1968. 9 жовт. [кирг. мовою]) та ін. Укр. поетові присвятив ст. «Шевченко і киргизька література» (*НШК 16*), в основі якої — доповідь, яку він виголосив на 16-й наук. шевч. конф. (Запоріжжя, 1967).

Георгій Хлипенко

КУЛЕШО́В Аркадій (24.01/6.02.1914, с. Самотевичі, тепер Костюковицького р-ну Могильовської обл., Білорусь — 4.02.1978, м. Несвіж Мінської обл., Білорусь) — білор. поет, перекладач і сценарист. Народний поет Білоруської РСР (1968), заслужений працівник культури України (1973), лауреат Держ. премій Союзу РСР (1946, 1949). У 1931—33 навчався в Мінському пед. ін-ті. Автор зб. поезій «Розквіт землі» (1930), «Ми живемо на кордоні» (1938), «В зеленій діброві» (1940), «Нова книга» (1964), «Швидкість» (1978) та ін.; поем «Цимбали» (1945), «Нове річище» (1948), «Прості люди» (1949), «Грізна пуща» (1956) та ін.

А. Кулешов

Переклав бл. 60 поезій Шевченка: «Із-за гаю сонце сходить», «Ой крикнули сірії гуси» (Літаратура і мастацтва. 1938. 23 груд.), «І виріс я на чужині», «Ой умер старий батько» (Полымя. 1939. № 1; Чырвоная змена. 1939. 26 лют.), «Не для людей, тієї слави», «Закувала зозуленька», «У тієї Катерини», «Не хочу я женитися», «І знов мені не привезла» та ін. (увійшли до вид. білор. мовою: *Шевченко Т*. Вибрані твори. Мінськ, 1941; Вибрані вірші. Мінськ, 1948), «Сотник», «Коло гаю в чистім полі», «Породила мене мати», «Швачка», «Не так тії вороги», «Туман, туман долиною», «У неділеньку у святую», «І широкую долину», «Якби тобі довелося» та ін. (увійшли до вид. тв. білор. мовою: *Шевченко Т*. Кобзар. Мінськ, 1952), «Ой виострю товариша» (Настаўніцкая газета. 1961. 11 берез.), «О люди! люди небораки!», «Гімн черничий», «І день іде, і ніч іде» (Вожык. 1964. № 5).

Літ.: Ігнатенко Г. Поезія Аркадія Кулешова. К., 1962; *Кенько М. П*. Аркадій Кулешов і українська література // *РЛ*. 1977. № 6.

Світлана Колядко

КУЛЖИ́НСЬКИЙ Іван Григорович (26.04/8.05.1803, за ін. дж. — 14/26.04.1803, м. Глухів, тепер Сум. обл. — 4/16.04, за ін. дж. — 26.03/7.04.1884, м. Ніжин, тепер Черніг. обл.) — рос. письменник і педагог. Навчався у Черніг. духовній семінарії (1811—23). З 1823 — учитель Черніг. пов. уч-ща, 1825—29 — викладач латини у Ніжин. гімназії вищих наук князя Безбородька. Автор кн. нарисів «Емерит» (1836), «Оповідання з російської історії для простонародного читання» (1863), істор. праць «Історія Польщі» (1864), «Сорокаріччя Європи з 1815—1855» (1865) та ін. У 1850—60-ті став адептом великодерж. політики щодо укр. мови та л-ри. Виклав свої погляди у низці антиукр. ст. — «Кілька слів про хохломанію» (1863), «Новий погляд на хохломанію» (1864) та ін.

У брошурі «Про зародження так званої малоросійської літератури» (1863) виступив активним прихильником заборони укр. л-ри, доводив, що «Букварь южнорусский» Шевченка має прихований антиурядовий зміст; аби ілюструвати, що «малоросійська мова — та ж російська, тільки зіпсована» (О зарождающейся так называемой малороссийской литературе. К., 1863. С. 45—46), навів кілька уривків із творів Шевченка та Марка Вовчка.

Літ.: Барабаш Ю. Я. Иван Кулжинский — волонтер малороссийства (сквозь призму гоголевской оценки) // *История* национальных литератур: Перечитывая и переосмысливая. М., 1995. Вып. 1.

Іван Бажинов

КУЛИ́К Василь Степанович (псевд. — Булик Василь; поч. 1830, с. Ковалівка, тепер Полтавського р-ну Полтав. обл. — 1870, там само) — укр. поет і громадсько-культурний діяч. Після закінчення Полтав. гімназії навчався на медичному ф-ті Харків. ун-ту, якого не закінчив через матеріальну скруту (після смерті батька). Наприкінці 1850-х повернувся до Полтави, працював аптекарем і фельдшером у міській лікарні. Водночас став членом Полтав. громади, брав участь в організації недільних шкіл, у поширенні серед селян і міщан надісланих Шевченком «Кобзаря» та «Букваря южнорусского», творів П. Куліша, Марка Вовчка та ін. укр. письменників (усе це полтав. губернатор кваліфікував як намагання «відновити українську націю»). Літ. спадщина К. невелика. Частина його поезій вперше побачила світ на сторінках *«Основи»*, пізніше — в журн. *«Правда»*.

Поетичний доробок К. помітно позначений впливом як нац.-фольклор. джерел, так і літ., насамперед Шевченкової лірики. Серед віршів, у яких розгортаються нац.-культурницькі мотиви, вирізняється поезія «На смерть Шевченка», пройнята ідеєю безсмертя Шевченкового «животворного слова». За свідченням товариша К. та його першого біографа В. Торчина, поет часто зустрічався з селянами, знайомлячи їх із творами Шевченка, читав селянам Нижніх Млинів (побл. Полтави) свої твори, «Марусю» Г. Квітки-Основ'яненка, вірш «Після читання Шевченкових "Гайдамаків"» (надісланий до «Основи», опубл. не був; його доля невідома).

Тв.: Писання. Л., 1894.

Літ.: Торчин В. Василь Степанович Кулик: (Біогр. обрис) // Писання Василя Кулика. Л., 1894; *Бернштейн М. Д.* Журнал «Основа» і український літературний процес кінця 50—60-х років XIX ст. К., 1959; *Ротач П.* Зберіг чисте серце: Згадка про Василя Кулика // Наша культура [Варшава]. 1980. № 10; *Бондар М. П.* Поезія пошевченківської епохи. Система жанрів. К., 1986.

Петро Ротач

КУЛИ́К Іван Юліанович (справж. прізвище та ім'я — Ку́лік Ізраїль Юдельович; псевд. — Р. Ролінато, Василь Роленко; 14/26.01.1897, м. Шпола, тепер Черкас. обл. — 10.10.1937, Київ) — укр. письменник, держ. і політ. діяч. Навчався 1911—14 в Одес. худож. уч-щі. 1917 на першому Всеукр. з'їзді рад його обрано членом ЦВК рад України; очолив Народний секретаріат закордонних справ республіки. Працював у Наркомнаці РСФРР (1918—19). Радник радянського повпредства у Канаді (1924—26). Член «Гарту», один із керівників ВУСПП, з 1934 — перший голова Спілки радянських письменників України. Заарештований і розстріляний 1937, реабілітований 1956. Автор поетичних зб. «Одужання» (1923), «Змужніла молодість» (1935) та ін.; зб. оповідань і нарисів «Пригоди Василя Роленка (В країні фейкерів)» (1932), «Записки консула» (1934) та ін. Видав «Антологію американської поезії» (1928) у власних перекладах.

Уперше до образу Шевченка звернувся 1914, написавши рос. мовою вірш «Памяти Тараса Шевченко», згодом створив поезію «Канів» (1921), добирав до своїх віршів епіграфи з Шевченкових творів («Особисте», 1925, та ін.). Автор популяризаторської ст. «Т. Г. Шевченко» (Коммунист. 1921. 11 марта). Значення Лютневої революції та роковин Шевченка порівняв у ст. «Два свята» (Червона правда. 1922. 11 берез.). Відгукнувся рецензією (Червоний шлях. 1924. № 6) на зб. перекладів Ф. *Лайвсей* «Українські пісні з русинськими поемами» (Вінніпеґ, 1916), що містила кілька віршів Шевченка. У розвідці «Шевченко в Канаді» різко негативно оцінив спробу А. *Гантера* дати англомовному читачеві уявлення про життя і творчість Шевченка, вважаючи його кн. «Кобзар України» (Вінніпеґ, 1922) «безграмотною і бездарною» (Шевченко. Х., 1928. Річник 1. С. 265). Виступив із промовою 24 берез. 1935 на відкритті пам'ятника Шевченкові у Харкові. За п'єсою «Назар Стодоля» й окремими творами Шевченка К. написав сценарій до однойменного к/ф, коротке повідомлення про поч. роботи над яким з'явилося 1935 (Літературна газета. 1935. 5 верес.). Фільм відзняв реж. Г. *Тасін* 1937. Тогочасна критика оцінила фільм переважно негативно, однак відзначила роботу сценариста, в заслугу якому в тогочасних умовах примату ідеології над мист-вом ставилося те, що він «очистив п'єсу Шевченка від націоналістичних нашарувань П. Куліша, відновивши твір у такому вигляді, як його задумав автор "Кобзаря". Використавши окремі мотиви "Кобзаря", І. Кулик з безперечним мистецьким чуттям підкреслив ними соціальну суть "Назара Стодолі"» (*Борисов Г.* «Назар Стодоля» // Комсомолець України. 1937. 16 берез. С. 4). Така оцінка була, очевидно, пов'язана з високим партійним становищем К. і не мала нічого спільного з худож. цінністю к/ф. К. переклав вірш Е. *Багрицького* «Тарас Шевченко» (Червоний шлях. 1935. № 3).

Тв.: Вірші та поеми. К., 1962; Поезії. К., 1967.

Літ.: Стельмах А. Невтомний популяризатор [творчості Шевченка] // *ЛУ*. 1977. 8 берез.; *Поет* революції: Спогади про Івана Кулика. К., 1971; *Petrovsky-Shtern Y.* Between Two Fires: the National-Communist Utopia of Ivan Kulyk // *Petrovsky-Shtern Y.* The Anti-Imperial Choice: the Making of the Ukraine Jew. New Haven; London, 2009.

Олександр Боронь, Микола Ткачук

КУЛИ́НИЧ Іван Маркович (15.08.1924, с. Грушківка, тепер Кам'янського р-ну Черкас. обл. — 28.09.2002, Київ) — укр. історик. Д-р істор. наук (1970), проф. (1975). Після закінчення 1953 Львів. ун-ту працював в Ін-ті історії АН Української РСР. Опубл. понад 400 наук. і наук.-попул. праць, зокр. кн. «Поет і трагік. Історико-літературний нарис дружби великих митців — Тараса Шевченка і Айри Олдріджа» (1964), монографії «Українсько-німецькі історичні зв'язки» (1969), «Економічні та культурні зв'язки Української РСР з Німецькою Демократичною Республікою. 1949—1965» (1966) та ін., в яких висвітлено питання перекл. творів Шевченка нім. мовою. Ст. «Чотири конкурси перед "німим" ювілеєм» (Київський вісник. 1991. 28 берез.), «Або слави здобути...» (Київський вісник. 1993. 5 берез.) присвячено історії проведення в 1909—13 міжнародних конкурсів на кращий проект пам'ятника Шевченку в Києві, спорудження якого планувалося спершу до *50-літніх роковин від дня смерті Шевченка*, згодом — до *100-літнього ювілею від дня народження Шевченка*.

Борис Деркач

КУЛІ́ЄВ Кайсин (19.10/1.11.1917, аул Булунгу, тепер Чегемського р-ну Кабардино-Балкарії, РФ — 4.06.1985, м. Чегем побл. Нальчика, тепер РФ) — балкар. поет. Народний поет Кабардино-Балкарії (1967), лауреат Держ. премій Союзу РСР (1974, 1990, посмертно). Закінчив 1939 Держ. ін-т театр. мист-ва ім. А. Луначарського (Москва) та Літ. ін-т ім. О. М. Горького (Москва). Депортований 1944, повернувся в Кабардино-Балкарію 1956. Автор зб. ліричних віршів «Мої сусіди» (1939—45; опубл. 1957), «Вибране» (1958), «Нова книжка» (1961), «Мир дому

К. Кулієв

твоєму» (1966), «Краса зелена» (1980) та ін. Не раз бував в Україні.

Переклав твори Шевченка: поему «Сліпий», вірші «Маленькій Мар'яні», «Заповіт», «Не гріє сонце на чужині», опубл. в альм. «Шуехлукъ» (1961; 1964). Укр. поетові присвятив вірш «Поет народу» (1939), есе «Поезія, знана з дитинства» (1981), «Вершники Кавказу» (1983). Вплив творчості Шевченка відчутний у творах К. (поемі «Зухра», віршах «Вершники в Чегемі», «Стара пісня», «Вогонь»).

Літ.: Гутаров О. Біля духовної скарбниці народу // Прапор. 1977. № 3; *Драч І.* Вогонь на горі поезії: До 60-річчя з дня народження К. Кулієва // Українська мова і література в школі. 1977. № 11.

Алла Калинчук

КУ́ЛІХ Франц Карлович (роки життя невідомі) — рядовий, потім унтер-офіцер 1-го лінійного батальйону *Оренбурзького окремого корпусу*, польс. політ. засланець. У 1853—55 служив у *Новопетровському укріпленні*. На цей час припадає знайомство з ним Шевченка. 1855 К. разом з 2-ю ротою батальйону виїхав до *Уральська* й повернувся на *Мангишлак* у черв. 1857 в чині унтер-офіцера на посаду каптенармуса. Про К. є згадки у Щоденнику. К. привіз із Уральська подарунок для Шевченка від С. *Пшевлоцького* — «Естетику» К.-Ф. *Лібельта* (щоденниковий запис 5 лип. 1857). Поет запрошував К. «к себе на огород» (запис 8 лип. 1857), згадував з ним давніх знайомих із перших років служби в Новопетровському укріпленні. Від К. Шевченко почув, що прибув поштовий човен зі звісткою про свободу. На честь цієї події К. влаштував дружній обід (записи 21—23 лип. 1857). Ім'я К. згадано в листі Ф. *Фіалковського* до Шевченка від 1—13 січ. 1861.

Леонід Большаков

КУЛІ́Ш Микола Гурович (6/18.12.1892, с. Чаплинка, тепер смт Херсон. обл. — 3.11.1937, урочище Сандармох Медвеж'єгорського р-ну, Карелія, РФ) — укр. драматург. Закінчив народну школу, міське уч-ще в м. Олешках (тепер Цюрупинськ), екстерном склав іспит за 6 класів гімназії (1913) у Сочі. З 1918 — голова Олешків. міськвиконкому, інспектор народної освіти. З 1925 жив у Харкові, був членом літ. організацій «Гарт», Пролітфронт, президентом ВАПЛІТЕ (1926—28). Репресований 1934, розстріляний; реабілітований 1956.

В олешків. освіченому русифікованому середовищі 1900—10-х чи не єдиною укр. кн. був «Кобзар». Зорієнтована на рос. культуру освіта в уч-щі, гімназії, потім самоосвіта формували в К. певну модель традиційної укр. культури майже виняткова на основі цієї кн. 1918 К. склав в Олешках укр. абетку для шкіл, назвавши її «Первинка». Для неї значну частину матеріалу дібрав із «Кобзаря». 1923 перевидав абетку в Одесі під назвою «Червона зірка».

М. Куліш

Алюзії з «Кобзаря» з'явилися вже в ранніх п'єсах К. Попри зміну соц. та індивідуально-психологічної орієнтації такого персонажа, як Кухман (дійова особа п'єси «Зона́», 1926; 1929 її перероблено під назвою «Закут»), цитування в його репліках хрестоматійних рядків Шевченка залишалося незмінним. Текст Шевченка драматург при цьому ставив у контекст комедійної ситуації дії («Учітеся, брати мої» — про танці, «У землячка хрущі над вишнями гудуть» — про селянина, якого напоїли в товаристві партійних розбещенців). Якщо в першому варіанті такий іронічний контекст є зрозумілим, адже Кухман — кол. офіцер, то у другому варіанті п'єси ця іронія та й саме знання текстів Шевченка стають невмотивованими.

У найзначнішій з п'єс К. «Народний Малахій» (1927) появу у столичній урядовій установі новоявленого напівбожевільного месії, який назвав себе Народним Малахієм, супроводжують його патетичні звернення, що є ремінісценціями з Шевченка: «О люди, люди! — сказав Тарас. <...> І це у столиці! — додам і я». Ототожнюючи власний месіанський проект з особою Шевченка, герой полемізує з поетом як із традиційним укр. міфом. Малахій називає українців, які «українізуються» лише формально, не «оновлюючись», — «перекладачами»: «Де ж власне творіння, згідне з оригіналом матері нашої революції? Невже й тепер скажете, що дала вона карі очі, та не дала долі?» (перший варіант 4-ї дії). В одному з варіантів п'єси герой каже: «Що тепер Україна? Стоїть, жебрачка, на розстайних дорогах з торбою на плечах. А в торбі що? "Кобзар" і Грінченків словар! Ненавиджу рабу!» Образ України-жебрачки, старчихи, обідраної сироти — теж із «Кобзаря». Тлумачення свого проекту реформи людини та всього укр. роду Малахій будує на переконанні в неможливості змін у зовнішніх формах життя без внутрішніх змін у психології нації. Контамінація з двох поезій Шевченка для Малахія — це підтвердження трагічної незмінності традиційних форм нац. життя: «І день іде, і ніч іде <...>, і б'ють пороги,

місяць сходить, як і перше сходив, нема Січі... Очерети у Дніпра питають: де-то наші діти ділись, де вони гуляють?» В одному з варіантів 4-ї дії п'єси відповідний уривок із поезії «До Основ'яненка», починаючи зі слів «Пропав і той, хто всім верховодив», подано по-експресіоністичному розірвано в передачі з гучномовця як контраст до радіонарису про Дніпрельстан, з яким полемізує Малахій. Текст Шевченка стає часткою поетичного тексту божевільного реформатора і протистоїть інтертекстуальним русифікованим мовним вкрапленням з уст відвідувачів і повій у будинку розпусти в Харкові.

У «лінгвістичній» комедії «Мина Мазайло» (1928) цитати з Шевченка підкреслюють трагікомедійну самотність молодого героя — ентузіаста укр. мови: «Скоро вже і я скажу за словом поетовим: "Сиди один в холодній хаті, нема з ким тихо розмовляти, ані порадитись. Нема, анікогісінько нема..."» З другого боку, для старшого покоління постать Шевченка асоціюється з традиційною селянською мовою: «Українцями звуться ті, хто вчить нещасних службовців так званої української мови. Не малоруської і не тарасошевченківської, а української — і це наша малоросійська трагедія».

У «Патетичній сонаті» (1929) трагічним варіантом образу героя з «Мини Мазайла» стає Ступай-Степаненко, батько Марини, керівник руху опору більшовикам. Старий учитель малювання, в кімнаті якого традиційне «погруддя Шевченкове», пише літопис буремних подій в Україні 1917: «Читав, як у неділю в Києві відбулося велике українське віче. Сотні, тисячі, десятки тисяч українців заприсяглися образом Шевченка не складати рук, аж доки не відбудована буде вільна наша Україна. Присягаюсь і я!» На цю патетичну заяву Марина відповідає, зігріваючи патетику ліричним почуттям: «І я! Не тільки Шевченком, — тобою, твоїми вусами. Твоїм сивеньким, таток, чубком». Для старого Шевченко — символ воскреслої України, до якої він ставиться з побожністю, як і до «Кобзаря»: на ньому він ворожить, замість Євангелія, бути чи не бути Україні. Існує кілька варіантів сцени, в яких Ступай отримує різні відповіді на це питання, але найбільш значущою є цитата з поезії «До Основ'яненка»: «Не вернуться запорожці, не встануть гетьмани, не покриють Україну червоні жупани...» Вдруге йому випадає: «Загинеш, згинеш, Україно, не стане й знаку на землі». Утретє відкривши «Кобзар» на рядках: «Поховайте та вставайте», Ступай виходить на вулицю, де точиться бій, і, піднявши щитом книжку, борониться нею від куль. Безглуздою смертю цього персонажа К. завершив інтертекстуальну дискусію про роль Шевченка у сучасній йому Україні.

У листуванні К. часто виринають улюблені рядки з поезії «Минули літа молодії»: «Сиди один в холодній хаті — / Нема з ким тихо розмовляти, / Ані порадитись». За три з половиною місяці до арешту 1934 цей текст з'явився в листі до І. *Дніпровського* у зловісному контексті: К. не запросили на з'їзд радянських письменників, бо до Спілки радянських письменників не прийняли і з партії виключили. У листі до дружини з тюрми НКВС (від 25 берез. 1935) К. привітав усю родину з відкриттям пам'ятника Шевченку в Харкові.

Тв.: Твори: В 2 т. К., 1990.

Літ.: Кузякіна Н. Б. П'єси Миколи Куліша: Літ. і сценічна історія. К., 1970; *Український* письменник М. Куліш: 1892—1937: Бібліогр. покажчик. Х., 1993; *Свербілова Т.* Міфологізація тексту Шевченка у п'єсах Миколи Куліша // *НШК 35*. Кн. 2; *Заблоцька С. Л.* Традиції національної української ідеї у творчості М. Куліша і Т. Шевченка // Літературознавчі студії / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2007. Вип. 19. Ч. 1; *Шаповал М.* Діапазон семантичного навантаження однієї цитати Т. Шевченка у контексті літературної спадщини М. Куліша // Наук. записки / Терноп. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Т., 2008. Вип. 2. Серія Літературознавство; *Гай Є.* Шевченківські джерела в драматургії Миколи Куліша // *ШСт 12*; *Наталя Кузякіна:* Автопортрет, інтерв'ю, публікації різних літ, історія їх рецепції та інтерпретації, memoria. Дрогобич; К.; О., 2010.

Тетяна Свербілова

КУЛÍШ Олександра Михайлівна (дівоче — Білозерська; псевд. — Ганна Барвінок, А. Нечуй-Вітер; 23.04/5.05.1828, х. Мотронівка, тепер у складі с. Оленівки Борзнянського р-ну Черніг. обл. — 23.06/6.07.1911, там само) — укр. письменниця, збирачка фольклору і громадсько-культурна діячка. Сестра В. *Білозерського*, М. М. *Білозерського*, Н. М. *Забіли*, сестра у перших М. Д. *Білозерського*, зовиця Н. О. *Білозерської*, дружина П. Куліша.

О. Куліш

Походила з дрібнопомісних дворян (батьки — із козацько-старшинських родів). Освіту здобула вдома та в приватних пансіонах (с. Кропивне на Полтавщині, м. Конотоп). Дебютувала оповіданнями в альм. *«Хата»*. Малу худож. прозу і мемуари друкувала в журн. *«Основа»*, *«Правда»*, *«Киевская старина»*, «Дзвінок», *«Літературно-науковий вістник»*, *«Українська*

хата», альм. «Руська хата» (Л.; Чернівці, 1877), «Рада» (К., 1884. Ч. 2), «Перший вінок» (Л., 1887), «Складка» (Х., 1887), «Наша доля» (Стрий, 1893. Кн. 1; 1895. Кн. 2; 1896. Кн. 3), газ. *«Рада»*, «*Рідний край*», «Будучність». Новелістичні твори виходили й окремими вид. (зб. «Оповідання з народних уст». К., 1902). П'єси «Без початку і кінця… Водевіль (Дитяча забавка домашня)» (1908) і «Материна помста. Взірець із народного побуту» збереглися в рукопису й надрук. у т. 1 її «Творів» (2011). Записувала укр. народні пісні. Залишила чималу епістолярну спадщину, яку опубл. лише частково.

1. Шевченко — старший боярин на весіллі Кулішів. На весіллі Олександри з П. Кулішем, що відбулося 24 січ./5 лют. 1847 в садибі Білозерських у с. *Мотронівці*, Шевченко був за старшого боярина. Вже тоді Олександра захоплювалася його поезією та співом. За її спогадами, Шевченко приїхав за три дні до весілля, тоді вони й познайомилися; він «дуже полюбив» її матір Мотрону Білозерську, яка «навдивовижу знала добре народні пісні», з ним разом вони співали «Ой ізійди, зійди ти, зіронько та вечірняя» («Здається, це його любима пісня»). Під час весілля Шевченко викликав із танців сестер Білозерських — Любов, Надію: «Йому треба було знати, чи знають вони свою мову». На їхнє запитання, чому він Олександру не бере «на допит», Шевченко відповів, що «то суджена Куліша» і вона його ніколи б не була, якби не знала рідної мови (*Спомини* А. М. Куліш (Ганни Барвінок) // Українська хата. 1911. № 5/6. С. 309—310). Називаючи дружину «великою почитателькою» Шевченкового таланту, П. Куліш згадував, що напередодні весілля Шевченко «почав з нею розмовляти по-нашому і, на велику радість, побачив, що в своїй розмові не шпетила вона рідного слова. Тогді Шевченко заходивсь екзаменувати її з рідних пісень. Репертуар "молодої княгині" виявився зна́чним і звеселив "старшого боярина" ще більше; а як показала вона йому голос і самий текст пісень, котрих він у неї допитувавсь, він похвалив чи подякував їй по-своєму: сам почав їй співати» (*Куліш П*. Історичне оповіданнє // *Куліш П*. Твори: В 2 т. 2-ге вид. К., 1998. Т. 1. С. 367, 370).

На засланні, заспівавши на самотині свою улюблену народну пісню «Ой ізійди, зійди ти, зіронько та вечірняя», Шевченко у щоденниковому записі від 11 лип. 1857 удався до споминів про весілля: «Эта меланхолическая песня напомнила мне тот вечер, когда я и молодая жена Кулиша пели в два голоса эту очаровательную песню. Это было на другой день после их свадьбы, в роковом 1847 году. Увижу ли я эту прекрасную блондинку? Запою ли с нею эту задушевную песню?» У щоденнику 3 лют. 1847 П. Куліш записав, що в перші дні по весіллі вони з дружиною «восхищались песнями Шевченка» (*Куліш П*. Щоденник. К., 1993. С. 57). А в листі 1889 до О. *Огоновського* зазначив, що Ганна Барвінок винесла з хутірного виховання «старосвітський, так би сказати — панський, чи культурний смак народнього малоруського співання» і своїми співами на власному весіллі викликала захват у Шевченка (Життя й революція. 1927. № 12. С. 293).

М. Білозерський із розповідей інших однобоко подавав, ніби співання з Шевченком напередодні й під час весілля обмежувалося тим, що він навчав сестер Білозерських своїх улюблених пісень: «Ой ізійди, зійди ти, зіронько та вечірняя», «У Києві на ринку п'ють чумаки горілку», «Ой горе, горе, який я вдався, брів через річеньку та й не вмивався», «Де ж ти, доню, барилася, барилася? — На мельника дивилася, дивилася», а також пісню про Морозенка (*Белозерский Н*. Тарас Григорьевич Шевченко, по воспоминаниям разных лиц (1831—1861 г.) // *КС*. 1882. № 10. С. 71). Натомість зі спогадів Кулішів видно, що й до зустрічі з Шевченком Олександра знала чимало народних пісень, а Шевченко, очевидно, навчив її лише деяких невідомих їй.

За словами Н. М. *Кибальчич*, яка передавала спомини своєї матері Н. Забіли, на весіллі її та «молоду» Шевченко «учив пісні "Ой зійди, зійди ти, зіронько та вечірняя!" Мати соромилась і не хотіла співати, а сестра її училась у його, а потім гарно співала сієї пісні. (Кілька пісень у "записках о Южной Руси" переложені Марковичем з її голосу.)» (*Наталка Полтавка*. Споминки про Т. Шевченка // *Спогади 1982*, с. 321). З п'яти названих М. М. Білозерським улюблених пісень Шевченка у зб. «Малороссийские народные песни, положенные на ноты для пения и фортепьяно Андреем Маркевичем», уміщеній у «Записках о Южной Руси» (Издал П. Кулиш. СПб., 1857. Т. 2), є дві: «Ой Морозе да Морозенку, ой ти славний козаче!..» (№ 11. С. 223, 245) та «Ой ізійди, зійди ти, зіронько та вечірняя» (№ 13. С. 224—225, 246—247). Здогадно, це ті пісні, що їх навчилася від Шевченка К. Щоправда, за версією Є. Косачевської, ці народнопісенні записи й ноти до них належать М. *Маркевичу*, а не А. *Маркевичу*, який, на думку дослідниці, ніколи не збирав народних пісень і не складав до них музики. Батько поступився синові авторством, щоб обійти цензуру в Москві й Петербурзі, яка блокувала його (ба́тьків) зб. народних пісень (*Косачевская Е. М*. Н. А. Маркевич: 1804—1860. Лг., 1987. С. 81—87). Одначе відомо, що А. Маркевич був хорошим і досить активним музикантом. Та й упоряд. видання Куліш гадав, що народні пісні на ноти кладе А. Маркевич, про що йому той сам казав (див. Кулішеві листи до С. *Аксакова* від 18 груд. 1854 і до К. *Аксакова* від 9 жовт. 1856: *РЛ*. 1957. № 19. С. 65, 86). Можливо,

у зб. «Малороссийские народные песни, положенные на ноты <…> Андреем Маркевичем» була суміш пісень М. Маркевича з доповненнями А. Маркевича.

В альб. «молодої княгині» Шевченко записав власні вірші й намалював свій портрет. Під час арешту сина (В. М. Білозерського) й зятя (П. Куліша) Мотрона Білозерська десь закопала цей альб. і потім не знайшла (*Барвінок Ганна*. Спомини про Марка Вовчка // Рідний край. 1909. № 1. С. 9). «В нём были написаны стихи Шевченком, бывшим у нас шафером, и нарисовал и свой портрет» ([*Кулиш А.*]. Биография моих родителей и наша // Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник М. М. Коцюбинського [далі — ЧЛМК]. А—2650). В. Шенрок же подав, що Шевченко намалював портрет Олександри: «…нарисовал портрет молодой и написал в альбом её стихи» (*Шенрок В.* П. А. Кулиш // *КС*. 1901. Кн. 3. С. 488). Йдучи за В. Шенроком і гадаючи, що той навів інформацію про портрет К. з уст її самої, яка до того ж перевіряла біографію Куліша авторства Шенрока перед друком, В. *Яцюк* висловив думку, що під час весілля Шевченко вперше змалював Ганну Барвінок (*Яцюк В.* Барвінкові етюди. ІІІ. Оповідь про «княгиню» та її «боярина» // *Ганна Барвінок*: Збірник до 170-річчя від дня народження. К., 2001. С. 465, 479; *Яцюк В.* Портрети Кулішів // *Яцюк В.* Малярство і графіка Тараса Шевченка. К., 2003. С. 137). Але В. Шенрок писав біографію з листів К. і не завжди міг точно прочитати її почерк та не зовсім вправний стиль, а вона сама, бувши в похилому віці, при перегляді не завжди могла все зауважити. Тож правдоподібніше, що Шевченко намалював на згадку Олександрі свій портрет, як вона й засвідчила в автографі мемуарів. Та й некоректно було б у шлюбному альб. намалювати портрет лише молодої, без молодого.

На прощання Шевченко запитав молоду: «А що ви мені дасте на пам'ять сього дня?» Захоплена старшим боярином, вдячна Олександра, недовго думавши, зірвала вінчальну квітку зі свого миртового вінка й подарувала Шевченкові на згадку (*Куліш П.* Історичне оповіданнє. С. 371; *Спомини* А. М. Куліш (Ганни Барвінок) // Українська хата. 1911. № 5/6. С. 311). За спомином Н. Забіли, присутні баби так і зойкнули: «Буде нещастя!» — бо побачили в цьому жесті молодої погану прикмету (за повір'ям, з весільного вінка не годиться давати комусь квітку) (*Наталка Полтавка*. Споминки про Т. Шевченка // *Спогади 1982*, с. 321).

Під час медового місяця Олександра з чоловіком разом читали Шевченкові поезії (лист Куліша до П. *Плетньова* від 7 лют. 1847: *Куліш П.* Повне зібр. тв. Листи. К., 2005. Т. 1. С. 153), про таке читання згадувала на старості й сама К., відносячи, щоправда, його до часу перших зустрічей із Кулішем (1843—44) (*Барвінок Ганна*. Спогади про знаємість Куліша з домом Білозерських // Будучність. 1909. № 3). Після весілля, їдучи за чоловіком у його закордонне наук. відрядження, К., за її словами, «всю дорогу од Києва до Варшави [25 лют./9 берез. — 4/16 берез. 1847. — *Є. Н.*] упивалася поезіями Шевченка і багато віршів напам'ять заучувала» (*Спомини* А. М. Куліш (Ганни Барвінок) // Українська хата. 1911. № 7/8. С. 308). У листі до П. *Чуйкевича* від 31 берез./12 квіт. 1847 Куліш на радощах сповіщав: «Да, я счастлив своею жинкою: такая украи[н]ка, что просто восхищение! Шевченка наизусть знает, а в истории заткне за пояс иншого й скубента» (*Куліш П.* Повне зібр. тв. Листи. К., 2005. Т. 1. С. 172). З приводу цього листа жандарми під час слідства над *Кирило-Мефодіївським братством* інкримінували Кулішеві, що «даже свою жену он любит особенно за то, что она по рождению и образу мыслей вполне малороссиянка и знает наизусть стихи Шевченки» (журнал слідства, запис від 9 квіт. 1847: *КМТ*. Т. 3. С. 341).

Зачитуючись новими, ще не друк. поезіями Шевченка, Куліші вирішили і його взяти за кордон для культурного самовдосконалення; тому ще з дороги написали йому, щоб він зробив собі закордонний академ. паспорт (як художник), а грошима вони Шевченка забезпечать (Олександра готова була пожертвувати на його освіту всю грошову частину свого віна — три тисячі карбованців) (автобіогр. «Жизнь Куліша», 1867: *Куліш П.* Твори: В 2 т. 2-ге вид. К., 1998. Т. 1. С. 253). Такий лист подружжя Кулішів (чи самого Куліша) до Шевченка не відомий. За пізнішими спогадами Куліша («Історичне оповіданнє», 1882), ще у Мотронівці він читав напам'ять Олександрі «Шевченкові плачі та пророкування», і вона, «ентузіастка рідного слова», глибоко зворушена «великими скорботами поета», плакала, та й, «недовго думавши», запропонувала Кулішеві «обернути все її віно» («жемчуги, коралі, намиста, сережки й персні, що переховувались у роду ще, може, з часів Великої Руїни польської», тобто Хмельниччини, а також «три тисячі рублів готовими грішми») на Шевченкове проживання за кордоном. Тоді ж Куліш сказав Шевченкові, що коли б він зробив собі «художницький пашпорт за границю», то гроші будуть видаватись йому частинами три роки, а скарбівничим буде сам Куліш, тільки нехай не допитується, звідкіля ці кошти взялися (*Куліш П.* Історичне оповіданнє. С. 364—366). У старечих спогадах К. скромно згадувала, що Куліш власним коштом брав за кордон її брата В. Білозерського «вкупі з Шевченком»; домовились, що очікуватимуть Шевченка у Варшаві, і поет писав туди до них, що незабаром прибуде [*Спомини* А. М. Куліш (Ганни Барвінок) // Українська хата. 1911. № 7/8. С. 299, 309; такий лист Шевченка не

відомий]. Про те, що Куліш збирався везти Шевченка за кордон «на свій кошт», є згадки і в листах К. до І. Шрага від 12 трав. 1901 (*Листи* Ганни Барвінок до Іллі Шрага // Київ. 2007. № 11. С. 180—181), до М. Грінченко від 7 листоп. 1903 (Ін-т рукопису НБУВ. Ф. III. № 37968).

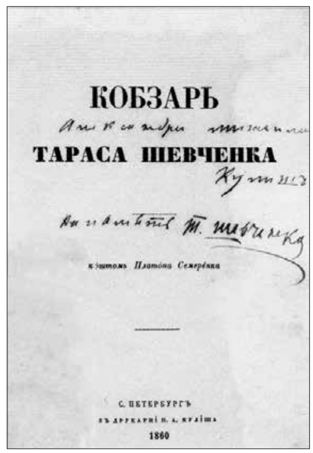
З ін. її згадки про цей задум — згідно з чернеткою листа до В. Шенрока від 2 трав. 1898 — випливає, що на Шевченкову подорож за кордон Куліш виділяв частину своїх коштів (певно, з тих, що їх призначила йому Петерб. академія наук), а основну суму все-таки офірувала Олександра: «В 1847 жертвовала все и я золотые вещи и жемчуг к той маленькой сумме денег, которые, стесняя себя, мог бы отделить муж мой в пользу его, и мы хотели его увлечь с собою, в Германию» (ЧІМ. Ал 79—63/705). Про це ж — у листі К. до І. Шрага від 18 лют. 1900: «Моя дружина <…> хотіла його умчать за границю на свій кошт. <…> А я свої золоті речі і жемчуг — усе для його жертвовала (для користі української)» (Київ. 2007. № 2. С. 162).

Десь у тих часах (або вже під час Шевченкового заслання) у збірці П. і О. Кулішів невідомою рукою переписано вірш «Як умру, то поховайте» (ІРЛІ. Ф. 3. Оп. 19. № 70. Арк. 27—27 зв.).

2. Взаємини після заслання. У листі до М. *Лазаревського* від 18—19 жовт. 1857 з *Нижнього Новгорода* Шевченко запитував: «Що там робить *Куліш*? І де тепер його жіночка? Як побачиш її, то і її чмокни разів зо три за мене». Мабуть, почувши про таку увагу Шевченка до його дружини, П. Куліш у петерб. листі до нього орієнтовно серед. груд. 1857 зробив дописку: «Пані моя на Вкраїні, то й не вітає тебе, а дуже шанує й поважає, як і всі добрі й розумні люде» (*Листи*, с. 97). А лист до Шевченка від 7 черв. 1858 з Мотронівки Куліш закінчив уже вітанням од дружини: «Жінка моя любенько тобі кланяється, радіючи серцем добру святому, которого крихта й на твій пай випала» (*Листи*, с. 119).

Після повернення Шевченка із заслання К. підтримувала з ним дружні стосунки, передавала йому харчі. 17 лип. 1858 В. Білозерський із с. Полюстрова під Санкт-Петербургом (на той час дачна місцевість) сповіщав К.: «Т[арас] Гр[игорьевич] был у нас два раза, от табака и сала был в восторге и поручил сердечно тебя благодарить» (Ін-т рукопису НБУВ. Ф. І. № 30004). 24 січ. 1859 в Петербурзі відбулася перша після тривалої розлуки зустріч К. з поетом, про що залишив нотатку її брат М. М. Білозерський: «24 січня побачився він з О. М. Куліш, у якої рівно дванадцять років тому був у боярах: захоплення було велике; Шевченко заплакав при зустрічі. Потім співав, але мало» (*Спогади 1982*, с. 166). К. згадувала, як «родной всем нам, украинцам, Шевченко во время моего пребывания в Петербурге до того полюбил маринованную мною корюшку, что я постоянно снабжала ею студию художника-поэта» (*Кулиш А*. Несколько встреч с Н. И. Костомаровым // *КС*. 1885. № 6. С. 257).

У листі до Марії *Максимович* від 25 берез. 1859 з Петербурга Шевченко повідомляв, що «сьогодня був <…> у Александры Михайловны», яка показувала йому останнього листа Марії до неї, у котрому йшлося про його прохання підшукати йому наречену; сподівався «до мая місяця кончить <…> діла з цензурою» і виїхати до Максимовичів на х. *Михайлову Гору*. Разом із ним збиралася їхати до Максимовичів К. Однак спільної подорожі не було, бо Шевченко одержав поліційний дозвіл на вільний проїзд у Київ., Черніг. та Полтав. губернії щойно 25 трав. 1859 й лише після цього, вже наступного дня, вирушив в Україну (*Жур 2003*, с. 360—361). Тим часом, «потеряв надежду ехать на Михайлову Гору с Шевченком» і не маючи ін. попутника чи попутниці, К. у листі від 30 квіт. 1859 до Михайла Максимовича, який перебував у Москві, запитувала, чи він або хто ін. не їхатиме з Москви в Україну (РДАЛМ. Ф. 314. Оп. 1. № 29. Арк. 1; Ін-т рукопису НБУВ. Ф. Х. № 14714. Арк. 53, копія). Напередодні пологів Марія Максимович листовно попросила К. бути хрещеною матір'ю очікуваної дитини, і Олександра Михайлівна погодилася, з умовою, щоб на обряді хрещення її хтось замінив, бо сама не зможе приїхати (відпис од 15 лют. 1860 з Петербурга). У тому ж листі К. передала Марії Максимович вітання од Шевченка: «Тарас Григорьевич Вам очень-очень кланяется и говорит, что писал к Вам и своего "Кобзаря" послал — получили ли Вы?» (РДАЛМ. Ф. 314. Оп. 1. № 47. Арк. 7 зв.; Ін-т рукопису НБУВ. Ф. Х. № 14714. Арк. 57, копія).

Т. Шевченко. Кобзар. СПб., 1860. Із дарчим написом О. Куліш

К. не лише захоплювалася Шевченковими віршами, а й глибоко поважала його як видатного поета і яскраву особистість. Згодом вона писала: «Всегда благословляла я судьбу за общение с такими людьми, как муж мой, Костомаров и Шевченко. Во время их задушевных бесед я молодела против лет» (*Кулиш А*. Несколько встреч с Н. И. Костомаровым. С. 258).

Шевченко, найпевніше, ознайомився з оповіданнями К. «Лихо не без добра» і «Восени літо», надрук. з Кулішевими передм. в альм. «Хата» під псевд. Ганна Барвінок (тут-таки було вміщено й Шевченкові поезії), міг читати і їхні вид. окремими книжечками в Кулішевій друкарні 1860, але його відгуки про них не відомі.

3. Маляр. презенти Шевченка. У Петербурзі Шевченко подарував К. відбитки трьох своїх офортів: на поч. 1859 — «Дві дівчини» (варіант II), «Притча про робітників на винограднику» (за *Рембрандтом*), наступного року — «Автопортрет (з бородою, у шапці та кожусі)» (1860), усі — з дарчими написами: «Александри Михайловни Кулиш. *Т. Шевченко*», «Моїй любій княгині Александре Михайловне Куліш од старшого боярина Т. Шевченка на память», «Александри Михайловни Кулиш. Вомісто крашанки на пам'ять. *Т. Шевченко*» (цей напис засвідчує, що автопортрет подаровано на Великодні свята, які 1860 припадали на 4 квіт. (6, 245, 246, 248, 569). Шевченко перебував тоді в Петербурзі: *Жур 2003*, с. 413). За гіпотезою В. Яцюка та його версією датування малюнків, у створенні сепії «Коло криниці» (1859) та 2-го варіанта офорта «Дві дівчини» (1859) Шевченкові у лют. — берез. 1859 за натурниць були К. та Н. Забіла (*Яцюк В.* Барвінкові етюди. С. 479—480; каталог виставки 1998 у ДМШ до 170-річчя від дня народження Ганни Барвінок, з репродукціями офортів, подарованих К.: *Ганна Барвінок*: Збірник до 170-річчя від дня народження. С. 516, 517, 546, 547; *Яцюк В.* Метаморфози «парсунку» // *Яцюк В.* Малярство і графіка Тараса Шевченка. С. 285—299). Усі три подаровані їй відбитки офортів К. у жовт. 1899 передала через Б. *Грінченка* до музею В. В. *Тарновського* в Чернігові (її лист до Б. Грінченка від 14 жовт. 1899: Ін-т рукопису НБУВ. Ф. III. № 38118; подячний лист до неї Черніг. земської управи від 30 жовт. 1899: Ін-т рукопису НБУВ. Ф. I. № 32411). Щоправда, за рік сумувала за ними, про що писала до І. Шрага 14 груд. 1900: «Я і досі журюсь за своїми малюнками, що Шевченко мені подарував. Як се мені любо було споминать і на їх дивитися. "Замість крашанки" піднесено з такою щиростю» (Київ. 2007. № 7/8. С. 163). Тепер ці офорти зберігаються у НМТШ. До музею В. В. Тарновського К. подарувала і альб. «Малюнки П. О. Куліша» (1844—1861), у якому є два портрети Шевченка (ЧІМ. Ад 225—36/1933).

4. Шевченкова спроба одружитися з Ликерою Полусмак і роль К. Улітку 1860 К. гостювала в Н. Забіли на дачі у *Стрєльні* під Петербургом, де та літувала з сім'єю. З ними жила і Л. *Полусмак*, яку сестер попросила прийняти до себе — через свого брата М. *Макарова* — її пані В. *Карташевська*, що навесні 1860 поїхала з хворим чоловіком за кордон (листи К. до І. Шрага від 29 груд. 1898 і 18 лют. 1900: Київ. 2006. № 11. С. 129; 2007. № 2. С. 161). Там сестер одвідував Шевченко (*Карташевська В. Я.* До історії сватання Шевченка // *Спогади 1982*, с. 318; *Наталка Полтавка*. Споминки про Т. Шевченка // Там само. С. 321—322; лист М. М. Макарова, сина М. Я. Макарова, до ред. «Киевской старины» від 17 жовт. 1889: Ін-т рукопису НБУВ. Ф. III. № 7825). По обіді 27 лип. (у день іменин П. Куліша) приїхав Шевченко й освідчився Ликері Полусмак в саду на дачі, де, крім сестер, були їхні брати Василь і Віктор Білозерські, а також невінчаний чоловік Н. Забіли — М. Симонов (лист К. до М. Я. Макарова від 3 серп. 1860: *Дорошкевич О.* Трагедія самотного чуття: (Шевченко й Ликера) // Життя й революція. 1926. № 9. С. 78). 27 лип. К. написала зі слів Ликери текст її листа до М. Я. Макарова, який тоді перебував за кордоном (в Аахені) і якого Ликера, як його кол. кріпачка, відпущена на волю, просила дати дозвіл на одруження з Шевченком, а водночас питала поради, чи варто їй виходити за нього (лист, засвідчений власноручним підписом Ликери: Там само. С. 78—79). 30 лип. 1860 й сам Шевченко листовно звернувся до Макарова з проханням дати згоду на шлюб із Ликерою, зазначивши: «Бог в лиці Надежды и Александры Михайловны помагає мені одружиться з вашою дочкою і сестрою Ликерею». Насправді К., прикро здивована Шевченковим вибором, була проти його шлюбу з Ликерою, оскільки вважала її з морального погляду негідною поета, проте, як і її сестра та брати, не сміла про це рішуче сказати йому. 3 серп. 1860 навздогін за Ликериним листом К. послала до Макарова свого листа, в якому відверто пояснювала матримоніальну ситуацію і просила відрадити Шевченка від невдалого вибору: «он <…> сделал предложение Лукерии в саду, а потом я, ничего не подозревая, пошла к нему в сад; он, помолчав немного, сказал: "Я приїхав до Вас Лукерію сватать, порадьте мене, у мене тут нема нікого". <…> я была изумлена — не тем, что он хочет жениться на горничной, а тем, что он избирает себе в подруги Лукерию! Что на это сказать, зная отчасти очень незавидные качества, привившиеся к Лукерии посредством ли рабства, или она от рождения так испорчена. Попавшись так неожиданно в посредницы в таком важном деле и сознавая полную необходимость для светлых осенних дней Тараса Григорьевича в доброй, преданной подруге жизни, я, несмотря на всё это, считала долгом высказаться откровенно, чтобы после не упрекать себя в неискренности: и хорошее, и дурное поставила на вид; последнего было даже больше. Он говорит мне, что не преувеличиваю ли я. — Нет, я говорю Вам для того, чтобы после совесть меня не упрекала, что я, любя Вас, могла что-нибудь от

Вас скрыть. Я не обижусь, если Вы не поверите моим словам: я её мало знаю, и, пожалуйста, проверьте мои наблюдения, расспросите у тех, которые её знают более меня, достойна ли она Вас? — Он очень благодарил меня и, кажется, хорошо понял, что всё это говорилось искренно, по крайнему пониманию человека и желая обоюдного счастья как одному, так и другому, хотя я за него больше боюсь, чем за неё» (Там само. С. 79).

У листі до Надії Шугурової від 16 черв. 1905 К. мимохідь згадала: «Шевченко, который был моим шафером и вообще другом нашего дома, задумал жениться и просил моего совета: “Порадьте мені, як рідная мати. У мене була сестра порадниця Орина, і Бог її приняв, я хочу з дівчиною Ликерою одружитись”». Але що вона йому тоді відповіла, К. конкретно не зазначила, лише натякнула на висловлені йому свої застереження: «Что же я ему на это ответила? <…> Можно в чём-нибудь предостеречь человека, но положительного совета нельзя давать» (*Сікиринський О. В.* Ганна Барвінок (Кулішева) в її листах 1902—1911 рр. О., 1928. С. 47). На старості К. не хотіла прямо признаватися, що відраджувала Шевченка від шлюбу з Ликерою. Очевидно, це було пов’язано з тими розмовами й суперечками, що точилися усно й у пресі навколо Шевченкової спроби одружитися з Ликерою та ролі в цьому Білозерських.

О. Куліш і П. Куліш. Фото 1877

Опинившись несподівано у становищі посередниці, К. на прохання Шевченка зустрічалася з ним, з приводу його одруження, в його академ. помешканні 29 лип. 1860, для чого спеціально приїздила до Петербурга. Шевченко тоді передав нею для Ликери «Граматку» П. Куліша і хрест, про що К. писала в тому-таки листі до М. Я. Макарова, зауваживши: «Как она хочет с себя стереть то, чем интересуется Тарас Григорьевич: ей хочется быть барыней, а он ищет простоты и родного слова; её мучит, что его сестра ходит в национальном костюме, спрашивала меня, в чём он был одет, когда он был моим шафером, и лицо прояснилось, когда я сказала: во фраке» (*Дорошкевич О.* Трагедія самотного чуття. С. 79).

Десь після 29 лип. і перед 3 серп. Шевченко знову приїхав на дачу у Стрєльню. З приводу того, що він подарував Ликері букет польових квітів, який та через кілька хвилин викинула за ґанок, К. з болем писала до М. Я. Макарова 3 серп. 1860: «Как он ослеплён: поэт и проза. Он создал себе идеал и не хочет взглянуть простыми глазами, а нам так больно за него». «Тарас Григорьевич бывает здесь по воскресеньям, и она подаёт обед, я изнываю во всё это время», — зізнавалася К. (Там само. С. 79—80, 82). За її поясненням, Шевченко Ликеру «хочет спасти от падения (как он говорил: “я боюсь, чтоб с ней того не было, что с Мотрей Марка Вовчка”, хотя я говорила ему, как она обеспечена Вами от всякой нужды» (Там само. С. 80). За спогадами К., після того як Марко Вовчок завезла дівчину-землячку в Петербург як свою наймичку, а їдучи в Париж, не відіслала її в Україну до матері, і та дівчина безпритульно тинялась по столиці, поки морально не розпустилась, «Шевченко розчарувався в Вовчку і <…> стукав кулаком по столу й казав: “Я їй, я їй розкажу!”» (*Барвінок Ганна.* Спомини про Марка Вовчка // Рідний край. 1909. № 1. С. 11).

Одержавши застережливі листи щодо Ликери і од В. Білозерського (від 2 серп.) та Н. Забіли (приписка до листа К. від 3 серп.; тексти листів: *Дорошкевич О.* Трагедія самотного чуття. С. 80—82), Макаров пішов за порадою В. Білозерського, 13 серп. він одписав Шевченкові, що готовий дати благословення на його шлюб з Ликерою, але попросив зачекати до його повернення з-за кордону, щоб «посоветоваться всем вместе» (*Листи*, с. 156). Тим часом під осінь К. повернулася в Мотронівку, і в листі од 18—19 верес. 1860 з Петербурга Н. Забіла передавала поетові поклін од сестри: «От Саши получила письмо, вона Вам низенько кланяется» (*Листи*, с. 163).

Разом зі своєю сестрою і братом К. тактовно, але цілком визначено — і слушно — застерігала Шевченка від надто поспішного, необдуманого кроку побратися з Ликерою. У цьому Білозерські мали певний (але не вирішальний) вплив на Шевченка, вони змусили його прискіпливіше, а зрештою й критичніше поставитися до своєї обраниці, хоча до розриву заручених призвели все-таки особисті непорозуміння й конфлікти між ними, а не застереження К., Н. Забіли, В. Білозерського та М. Я. Макарова. З огляду на тодішню вже невиліковну, ба навіть смертельну хворобу Шевченка та корисливий підхід Л. Полусмак до нього як до жениха, їхній шлюб, якби до цього дійшло, став би трагедією для обох.

Наприкінці життя у відповідь на ст. прозаїка і журналіста М. Брешка-Брешковського «Невеста Т. Г. Шевченка: (Беседа с Лукерьей Полусмак)» (Биржевые ведомости. 1904. 26 апр.; частковий передрук: *КС*. 1904. № 6. Отд. 2. С. 121—122) К. написала стисле спростування Ликериних вигадок, у якому зазначила: «Я, конечно, не стану возражать на

вымысел Лукерьи, бывшей невесты Т. Г. Шевченка, скажу только, что она никогда у нас не жила и не была, а прожила она лето у моей сестры, к которой и я, едучи в Малороссию, перед отъездом заехала на несколько дней, но тогда Лукерья была уже невестой Шевченка, и, следовательно, советоваться со мной ей не было надобности. Ещё скажу: кто знал меня и мою дружбу с Шевченком, тот никогда не поверит клевете Лукерьи». При цьому К. додала, що якщо п. Брешко-Брешковський хоче знати істину, то хай прочитає спогади Надії Кибальчич, написані зі слів її матері (Н. Забіли) й опубл. в «Киевской старине» (О невесте Т. Г. Шевченка: (Письмо А. Кулиш в редакцию «Биржевых ведомостей») // *КС*. 1904. № 7/8. Отд. 2. С. 24; йшлося про публ.: *Кибальчич Над. М*. Воспоминания о Т. Г. Шевченке (Из рассказов моей матери). II. Невеста Шевченка // *КС*. 1900. № 2. С. 176—183).

За спогадами Л. Полусмак, записаними навесні 1910 в Петербурзі, нібито після Шевченкових освідчин їй «Кулішиха каже: “Ти не знаєш його. Він сибіряка й п’яниця”» (*Широцький К*. Шевченкова наречена: Спомини про Т. Шевченка п. Ликерії Яковлевої (Полусмаківної) // *ЛНВ*. 1911. Т. 53. Кн. 2. С. 285). Годі сказати з певністю, чи справді так було, чи це стареча аберація пам’яті або й вигадка Л. Полусмак, чи, може, цими словами К. свого часу хотіла віднадити Ликеру від шлюбу з Шевченком і в такий спосіб урятувати поета від подружнього життя з негідною обраницею; чи, може, Ликера під Кулішихою мала на увазі Н. Забілу, яку чомусь у спогадах не згадує, хоча саме вона була хазяйкою дачі (мовиться лише, що її, Ликеру, «віддали Кулішам», які начебто «жили в Стрєльні на дачі», — хоча насправді її віддано сестрам Білозерським, — і що вона «тоді жила в Стрєльні з Кулішихою», а Шевченко, приїхавши, «довго ходив в саду з Кулішихою»). Публікатор цих спогадів К. *Широцький* зауважив, що «навряд чи могла б така характеристика Шевченка виходити з уст, напр., Кулішів. Швидше могло б бути так, що перелякана дівчина дійшла до того переконання про Шевченка своїм несвідомим розумом, бо сама каже, що Шевченко не раз оповідав їй про своє заслання» (Там само. С. 281).

Прочитавши спогад В. Карташевської про Шевченкове сватання до Ликери (*КС*. 1900. № 2), К. залишилась ним задоволена і в листі до І. Шрага від 18 лют. 1900 з радістю зауважила, що «там усе перечить ганьбливим словам Кониського, що він писав про мене і сестру Над[ію] Мих[айлівну] в споминах про Шевченка і його Ликеру (невесту)» (Київ. 2007. № 2. С. 161). Йшлося про кн. О. *Кониського* «Жизнь украинского поэта Тараса Григорьевича Шевченка: Критико-биографическая хроника» (О., 1898).

5. Прощання з Шевченком. Перебуваючи на той час у Петербурзі, К. приходила на похорон поета. «Як Шевченко умер, я досвіта у церкві була — я з його очей не зводила. Квітки у вазах його мені закривали лице — я прохала добрійшого Мих[айла] Лазаревського їх одставить вбік. А ми, поклонниці-українки, дивились в останні хвилі на його з подякою, що він нам послі себе стільки зоставив» (лист до І. Шрага орієнтовно 3 груд. 1897: ЧЛМК. А—3247). Тоді ж К. склала голосіння, стилізоване під фольклор. (перше з двох голосінь, опубл. без підпису під заг. назвою «Голосіння українок» у тексті ст. Л. *Жемчужникова* «Воспоминание о Шевченке; его смерть и погребение» // Основа. 1861. № 3. С. 16—17). Авторство К. випливає з фрази: «Як згадаю тебе, мій старший боярине, що ти й на моєму весіллі співав-промовляв і мене рідному слову вчив, то так і замліє моє серце!..» (Там само. С. 17).

Хата родини Кулішів на хуторі Мотронівці. Фото 2-ї половини 19 ст.

Відповідно до цього уснословесного жанру, голосіння звернено до Шевченка як покійного. Про нього мовлено у піднесених, навіть сакральних («твоя свята душа») і жалобних тонах. Письменниця з пієтетом звертається до поета «наш батьку рідний!», шкодує, що він покинув «вдову — Україну і діток своїх», українців, натякає на його заслання («ти <…> спокутував, страждучи по братах темних своїх!..»), а особливо наголошує на впливі його усного й поетичного слова на співвітчизників: «Річ твоя тиха, а корила собі всю Україну!..» (С. 16), «Сповнив ти наше серце якимсь огнем неугасимим, — бажається любить і любить…» (С. 17).

6. Ставлення до Шевченка після його смерті. Проблемне, мінливе й неоднозначне сприйняття Шевченка, характерне для П. Куліша кін. 1850—90-х, не завадило К. протягом усього життя з постійним пієтетом ставитися до поета. Вона до останку жваво цікавилася Шевченковими творами. М. Лазаревський у листах від 9 січ. і 12 верес. 1863, 15 і 25 берез. 1867 (Ін-т рукопису НБУВ. Ф. Х. № 30333, 30339—30341) інформував її про підготовку нового вид. «Кобзаря» (вийшло в Петербурзі 1867). Про наявність у неї цього або якогось пізнішого вид. Шевченкових творів П. Куліш писав до їхнього оленівського сусіда, віршувальника І. Троїцького 25 лип. 1886 (ЧЛМК. А—4555). У жовт. 1906 К. передплатила й невдовзі одержала перше повне (на той час) вид. «Кобзаря» (СПб., 1907) за ред. В. *Доманицького* (див. її лист від

16 лют. 1907 до П. *Стебницького*, який брав участь у виданні цього «Кобзаря»: Ін-т рукопису НБУВ. Ф. III. № 52437).

У листі від 6 берез. 1906 до Н. Шугурової, яка жила в Києві, К., прочувши, що там, «в столице», на хвилі революційних свобод, «был и наш праздник в память Шевченка», цікавилася: «Что там было хорошего, и кроме того, был и концерт в память его?» (*Сікиринський О. В*. Ганна Барвінок (Кулішева) в її листах 1902—1911 рр. С. 52). У листі від 12 берез. 1909 дякувала Н. Шугуровій за докладний опис щойно проведеної у Києві чергової річниці від дня смерті Шевченка: «Вы очень живо описали роковини Шевченка — благодарю Вас. Вы потрафили на след моих желаний» (Там само. С. 59). А в листі від 10 лют. 1911, за п'ять місяців до кончини, повідомляла Н. Шугурову: «Я думаю быть в Киеве на панихиде друга моего мужа, Шевченка. Он наш трижды друг. Был и старшим нашим боярином, и поэтом нашей дорогой Украины; он гордость нашу составляет» (Там само. С. 62—63).

У своїй худож. прозі та драматургії Ганна Барвінок не раз апелювала до Шевченкової поезії. В оповіданнях «Нещаслива доля» (написане 1862), «Перемогла» («Перший вінок», 1887) є цитати з поеми «Катерина»; в образку «Малюнок» (написаний 1906) — з вірша «Косар», у водевілі «Без початку і кінця… (Дитяча забавка домашня)» — з послання «І мертвим, і живим» та вірша «Думи мої, думи мої», у цьому-таки водевілі — ремінісценція з «Кавказу» (у п'єсі аплікації та ремінісценція нац. акцентовані). У дитячій повісті «Гірка справдешня казочка про уточку, а то й про дівочку» (1903) дівчина Мартуся читає, крім зб. народних пісень і дум, повісті «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка та поеми «Маруся Богуславка» Куліша, також Шевченкові поеми «Наймичка» і «Катерина».

До *50-літніх роковин від дня смерті Шевченка* К. присвятила йому як поетові-мученику та своєму старшому бояринові окрему невеличку «Згадку про Т. Г. Шевченка (1847 р.)» (Українська хата. 1911. № 2). З наявного в нього автографа, датованого 1911, цей ліричний спогад опубл. (з деякими відмінностями проти першодруку, що зазнав літ. редагування) М. Венгжин у тексті своєї передм. «Ганна Барвінок (О. М. Куліш)» до окремого вид. її оповідання «Майорівна» (К.; Чернівці, 1911; див. також у передруку передм. М. Венгжина: *Ганна Барвінок*: Збірник до 170-річчя від дня народження. С. 390—391). За ін. автографом (ЧЛМК. А—4510), цей текст опубл. З. *Тарахан-Береза* як нібито надгробне слово К., що планувалося до виступу ще на похороні Шевченка 28 лют. 1861, але не було виголошене і навіть єдине з невиголошених не надрук. тоді в «Основі» (1861. № 3. С. 15) (див.: Невиголошена промова Олександри Куліш (Ганни Барвінок) на похороні Шевченка // *Тарахан-Береза З*. Святиня: Наук.-істор. літопис Тарасової Гори. К., 1998. С. 42—43). На яких підставах цей текст вважається невиголошеною промовою на похороні Шевченка, не зазначено, а про публ. цього твору в «Українській хаті» та передм. М. Венгжина не згадано. Сам автограф чомусь трактують як уривок з листа К. до І. Шрага 1911, хоча під № А—4510 зберігається лише окрема чернетка спогаду під назвою «Великий Друже наш, Батьку ріднесенький!..», а на бібліотечній обгортці хтось із кол. працівників музею хибно назвав цю одиницю зберігання «Промова О. Куліш під час похорону П. Куліша». Правопис — грінченківка, якою К. користувалася наприкінці життя. У самому творі Куліш і Шевченко поставлені поруч як її два світила («таких два, як ти, мій друже, і Куліш, мені такі близькі, як сонце до планети, і я тут свою орбіту округ їх роблю»), що на поч. 1861, коли Куліш покинув дружину, було неможливе. Щоправда, цей твір перегукується з вищезгаданим голосінням образами, мотивами й лексикою (називання Шевченка «батьком ріднесеньким», своїм «старшим боярином», образ «зозуленьки» та ін.), але це могло виникнути в К. унаслідок перечитування її давнього голосіння і написання під його впливом нової ліричної мініатюри. У цьому етюді мемуарний жанр поєднується з епістолярним та ліричною поезією у прозі. Письменниця засвідчує Шевченкові незмінну шану, співчуття і захват його поезією, що переходив в екстаз: «Я Тобою пишалася, мій великий Друже! я тобі спочувала завсіди, і Твою руку своїми палящими устами поцілувала <…>, як Ти плакав над своїми гадками про Україну <…>. Гірко Твої сльози пали пекучим огнем на моє молоде серце <…>. Скільки Твоя поетична муза нас утішала, і сумом доводила до сліз» (прижиттєва публ. в «Українській хаті»).

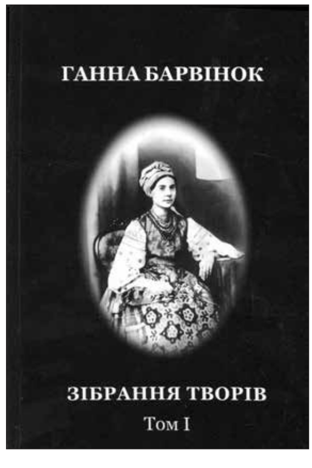
7. К. про стосунки П. Куліша з Шевченком. На її трактуванні цих взаємин почасти позначився вплив Куліша та його поглядів на творчість і особистість Шевченка. Висловлювання К. з цього приводу стосувалися двох проблемних вузлів: а) Кулішевого осуду як Шевченкової схильності до спиртного, так і потурання йому в цьому надто догідливих петерб. приятелів; б) різного ставлення Шевченка й пізнього Куліша до народних повстань. На відміну від Куліша, К. не гудила Шевченка за надмірне споживання час від часу хмільних напоїв, а радше співчувала йому («Что это за душа мягкая, нежная, да нема ж у його батька ні матері, щоб його прихилити» — [*Кулиш А*.] Вспоминаю 1847 год // ЧЛМК. А—2652) і лише мимохідь із болем натякала на «гіркі» його звички, воліючи здебільшого не просторікувати про них, щоб не заплямувати

О. Куліш у Мотронівці. Фото. Фрагмент

поетової слави. Зазначивши, що вона з чоловіком, та ще М. М. Лазаревський, «найбільше знали про Ш[евченка]», К. водночас рішуче заявила, що «є такі речі, що і казати не можна» (лист до І. Шрага від 18 лют. 1900: Київ. 2007. № 2. С. 162). К. акцентувала на тому, що вона з чоловіком із любов'ю, пошаною і турботою ставилися до Шевченка, а гостячи його в себе у Петербурзі, не потурали шкідливим звичкам, а всіляко дбали про його підірване здоров'я, незрівнянний талант, честь і належну моральну репутацію. Дружина стала на захист чоловіка, твердячи, що він намагався вирвати Шевченка з петерб. богеми, і різко критикувала поетових приятелів (не називаючи прізвищ), які без міри чаркували з ним, бо вважала їх винуватцями його дочасного ушестя. У листах до В. Шенрока від 2 трав. 1898 (ЧІМ. Ал 79—63/705, чернетка), І. Шрага та ін. вона з образою нарікала, що коли Куліш перший публічно у пресі осудив надмірний потяг Шевченка до оковитої, то це викликало обурення в громадськості, а тим часом, коли пізніше про цю поетову слабкість одверто мовили у спогадах М. Костомаров, В. *Рєпніна*, у життєписах поета — М. *Чалий* і О. Кониський, то їх уже не цькували. Показовим є лист до Шрага від 29 груд. 1898: «Шевч[енко] сам приносив автобіографічні [твори. — *Є. Н.*] і читав нам, і до сліз нас доводив, і до того, що я його руку поцілувала. <…> Шевченко до кінця життя свого бував у нас, по тричі на день заходив, у латаних чоботях, посидить — то поспіває, то посумує, як дома. Ми його любили, шановали, і душа його чуяла се. А музу його і здоров'є пильновали, не тільки пишними фразами осипали, а я йому, як тільки він рушив послі ссилки до Петерб[урга], <…> послала кирею, вона і шилась у Чернігові, і, умирая, єю укривався. А потім і любиму корюшку єму мариновала, посилала. А у нас дні були назначені для гостей, то ми на вечорах у себе ставили у графинчику рюмки дві-три горілки, щоб Ш[евченко] був здоров, муза його всегда животрепещуща, животворяща. І він був душа общества. Співав, розмовляв, а не валявся. Ми честь його оберегали як свою. А інші по цілій бутильці ставили, не любили, не чтили його так вірно, як ми. Ми на його дивились як на божество, а не так, як на потіху. <…> А як дружина моя з біллю серця перша сказала про гіркі його звичаї — Бог не всякому дав откровеніє, — то зараз загукали, закидали гряззю» (Київ. 2006. № 11. С. 128—129).

Одержавши від І. Шрага і прочитавши кн. О. Кониського «Жизнь украинского поэта Тараса Григорьевича Шевченка», К. виявила невдоволення тенденційним висвітленням у ній стосунків Куліша з Шевченком. У відписі від 4 груд. 1898 вона виправдовувала нетактовні висловлювання Куліша про Шевченка в серед. 1870-х і пізніше: «Що ж він там про Шевч[енка] таке казав, щоб тепер не казано?! <…> Він правду казав і стояв за культуру-образованіє, а хижацтво порицав» (Там само. С. 124). Принагідно К. виправдовувала й крит. погляд пізнього Куліша на Б. *Хмельницького*, покликаючись на Шевченкову оцінку гетьмана у вірші «Розрита могила» та «ясновельможних гетьманів» — у посланні «І мертвим, і живим» (Там само. С. 125), хоча аргументи Шевченка й пізнього Куліша були різні. Заперечуючи поширену упереджену думку про ворожнечу Куліша з Шевченком, К. у листі до І. Шрага від 18 лют. 1900 навела такий аргумент: «перелистуючи "Основу", прочитала я своє голосіння по нашому старшому боярину. Яке воно щире! Таке щире, як і в душі було і є. Якби ж моя дружина ворогувала з ним, то і жінці б упретіла таке писати, да і у мене й самої б рука не піднялась» (Київ. 2007. № 2. С. 161—162; див. також листи до І. Шрага від 4 і 11 лют. 1900. Там само. С. 158, 160; від 1 квіт. 1900. Там само. № 7/8. С. 130).

Ганна Барвінок. Зібрання творів: У 2 т. К., 2011. Т. 1. Суперобкладинка

Роздратована нападками співвітчизників на чоловіка, К. у старечих рукописних спогадах переповіла драстичний переказ про те, як до Куліша завітали, хильнувши зайвого, Шевченко і П. *Якушкін* ([*Кулиш А.*] Вспоминаю 1847 год // ЧЛМК. А—2652). Невідомо, чи К. справді була свідком цього епізоду, чи переказала той випадок з чоловікових уст, чи просто парафразувала його письмову згадку в «Дописках» до поеми «Куліш у пеклі» (*Куліш П.* Твори: В 2 т. 2-ге вид. К., 1998. Т. 2. С. 675), бо повідомила навіть менше, ніж там сказано.

Як поета К. ставила Шевченка зазвичай вище від П. Куліша. Щоправда, в листі до І. Шрага від 14 берез. 1901 натякнула на переваги Кулішевої творчості над Шевченковою поезією. Незадоволена тим, що журн. «Киевская старина» і «Літературно-науковий вістник»

не приділяють належної уваги Кулішевій творчості, К. зауважила: «Де ж у їх подобні писателі такі, як моя дружина?! І казати нічого, що Шевченко божеств[енно] писав. Ми його і любили, і шановали не тільки словом, а і ділом і помишлєнієм. Але ж усе-таки кажуть, що се крепацькі сльози. Він не так образований, щоб міг дуже високі ноти брать. Він тільки брав ноти серця» (Київ. 2007. № 10. С. 164). І хай тут виявлено звужене сприйняття Шевченкової поезії, усе-таки важливо, що К. розуміла, що в більш раціональній, інтелектуальній і культурологічній творчості Куліша є такі свої здобутки, яких не було в Шевченковій, хоча та загалом художньо досконаліша й неперевершена. У листі до І. Шрага (орієнтовно 3—8 верес. 1903) К. подала найвизначніших письменників, якими має пишатися «наша Україна», в такому порядку: «Шевченко, дружина моя» — і додала: «Яка сила і одвага духа — життє їх показує!» (ЧЛМК. А—3232).

Тв.: Спомин про старшого боярина Тараса Шевченка на весіллі Пантелія Куліша і Олександри Куліш в 1847 р. // *Сборник*, посвященный памяти Тараса Григорьевича Шевченка. М., 1912; *Т. Г. Шевченко* в епістолярії відділу рукописів [ЦНБ АН УРСР]. К., 1966; Голосіння по Шевченкові; Кілька зустрічів з М. І. Костомаровим; Спомини про Марка Вовчка; Спогади про знаємість Куліша з домом Білозерських; Спомини А. М. Куліш (Ганни Барвінок); Згадка про Т. Г. Шевченка (1847 р.) // *Ганна* Барвінок: Збірник до 170-річчя від дня народження. К., 2001; Листи Ганни Барвінок до Іллі Шрага // Київ. 2006. № 10—12; 2007. № 1—2, 7/8, 10—11; 2008. № 2; Зібрання творів: У 2 т. Л., 2011. Т. 1.

Літ.: Куліш П. Жизнь Куліша; Історичне оповіданнє // *Куліш П.* Твори: В 2 т. 2-ге вид. К., 1998. Т. 1; *Чалий*; *Кониський*; *Зайцев П.* Життя Тараса Шевченка. К., 1994; *Левадний І.* Приятелька Т. Шевченка // Гомін України [Торонто]. 1961. № 6; *Зеленська Л.* Ганна Барвінок: Життєпис на основі епістолярної спадщини. Чернігів, 2001; *Яцюк В.* Барвінкові етюди. ІІІ. Оповідь про «княгиню» та її «боярина» // *Ганна* Барвінок: Збірник до 170-річчя від дня народження. К., 2001; *Яцюк В.* Портрети Кулішів; Метаморфози «парсунку» // *Яцюк В.* Малярство і графіка Тараса Шевченка. К., 2003; *Нахлік Є.* Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша: Докум.-біогр. студія. К., 2006; *Нахлік Є.* Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: У 2 т. К., 2007; *Барабаш Н. О.* Рід Білозерських і культурний світ України XIX — початку XX століття. К., 2007.

Євген Нахлік

КУЛІ́Ш Пантелеймон Олександрович (26.07/7.08.1819, хутір між містечком Воронежем і с. Маковим, тепер смт Вороніж Шосткинського р-ну Сум. обл. — 2/14.02.1897, х. Мотронівка, тепер у складі с. Оленівки Борзнянського р-ну Черніг. обл.) — укр. письменник, історик л-ри та літ. критик, публіцист, фольклорист, етнограф, історик, видавець і громадсько-культурний діяч. Разом із Шевченком і М. Костомаровим склав наддніпрянську «трійцю» 1840—60-х, яка заклала підвалини новочасного укр. народно-патріотичного руху, нац.-істор. самосвідомості й нової л-ри.

1. Особисті взаємини. З самого поч. знайомства і творчих контактів з Шевченком і до кінця свого життя К. як ред., критик, публіцист, поет, історіософ, мемуарист, а в окремих випадках і співавт. намагався, відповідно до власного ідеологічного й естетичного розуміння, ввести його писемну, а почасти й маляр. спадщину в тогочасний літ. і культурний процес, визначити її сприйняття. Перша зустріч К. і Шевченка відбулася в Києві на поч. черв. 1843 (*Жур 1979*, с. 56—58) і відразу засвідчила їхню щиру взаємну симпатію й повагу як літераторів-земляків, захоплених рідним фольклором та козацькою історією, а водночас виявила досить різні особисті схильності й манери поведінки, відмінності у побуті (*Куліш П.* Жизнь Куліша // *Куліш П.* Твори: В 2 т. 2-ге вид. К., 1998. Т. 1. С. 248—249, далі посилання на це вид. дано із зазначенням тому і сторінки; *Кулиш П.* Воспоминания о Николае Ивановиче Костомарове // Новь. 1885. Т. 4. № 13. С. 64). Разом із О. *Сенчилом-Стефановським* К. показував Шевченку істор. місця та пам’ятки. Потім зустрічалися в Києві наприкінці січ. 1844 під час приїзду поета на Контрактовий ярмарок, що відбувався на Подолі. У 1843—44 саме К. зблизив Шевченка з літ.-наук., пед.-студентською громадою Києва (П. Чуйкевичем, В. *Білозерським* та ін.). З 1843 Шевченко й К. листувалися (з тих часів збереглися листи К. від 20 жовт. 1843, 5 черв. і 31 груд. 1844 з Києва, 25 лип. 1846 з Петербурга). Шевченко спробував залучити К. до роботи над альб. офортів «*Живописная Украина*», на що той спочатку — у відписі від 5 черв. 1844 — погодився, але потім (у листі від 31 груд. 1844), невдоволений тим, що Шевченко в анонсі у газ. «*Северная пчела*» за 25 серп. 1844 поставив його ім’я серед співробітників без попереднього узгодження та докладної інформації про самий проект, висловив докір і сумнів в істор.-етногр. компетентності авторів та наук. ґрунтовності майбутнього видання (*Листи*, с. 20, 33). З приводу видавання «Живописной Украины» Шевченко радився з К. під час зустрічі в Києві у квіт. — трав. 1845 (*Жур 2003*, с. 117).

А. Мульєрон.
Портрет П. Куліша.
Папір, літографія. 1860-ті

Ще більше зблизився К. із Шевченком, приїхавши у Київ наприкінці 1846 (не пізн. 21 груд.): «Мы были *очарованы* Шевченком почти в буквальном смысле слова, — згадував К. про тогочасну молоду київ.

інтелігенцію, а про себе додав: — Никто выше меня не ценил его дивного стиха» (*Кулиш П*. 1885. С. 68). Повідомляючи в листі до П. *Плетньова* від 29 груд. 1846 про своїх київ. друзів («Костомаров и Шевченко по-прежнему ко мне привязаны. В Шевченке я нашёл большую перемену. Он сделался образованнее и солиднее. Поездки его по Малороссии обогатили его ум множеством весьма важных замечаний»), тодішній К. солідаризувався з антикріпосницькими поглядами поета, зазначивши, що Шевченко «смотрит на панов так, как должно на них смотреть» (*Куліш П*. Повне зібр. тв. Листи. К., 2005. Т. 1: 1841—1850. С. 137). З Шевченкових уст К. записав оповідання про проводи старого запорожця в монастир — «Запорожці приїдуть, було, з Січі в Київ...» (4, 329—330), яке опубл. у своєму зб. «Украинские народные предания» (М., 1847. Кн. 1. С. 42—43) з прим. «(Слышал от Т. Г. Шевченка)», а потім майже дослівно навів у «Чорній раді» (*Куліш П*. Т. 1. С. 64—65). У листі до П. Плетньова від 29 груд. 1846 К. переказав сатиричне оповідання Шевченка про пана Горкушу, почуте від поета напередодні (4, 331—332; *Куліш П*. Повне зібр. тв. Листи. К., 2005. Т. 1: 1841—1850. С. 137—138).

На весіллі К. й О. Білозерської (О. *Куліш*), що відбулося 24 січ. (5 лют.) 1847 в садибі Білозерських у с. *Мотронівці*, Шевченко був за старшого боярина. Після весілля К. сповіщав П. Плетньова (4 лют. 1847): «Самым дорогим гостем у меня был Шевченко, <...> присутствие его на моей свадьбе я считаю величайшею для меня честью» (*Куліш П*. Повне зібр. тв. Листи. К., 2005. Т. 1: 1841—1850. С. 150). Років 35 по тому в мемуарах К. відзначив, що співоча душа Тараса-шафера обернула їхнє весілля в «національну оперу» (Історичне оповідання // *Куліш П*. Т. 1; С. 371). Про свій спів на весіллі згадав і Шевченко на засланні (Щоденник, 11 лип. 1857). 28 січ. 1847 К. занотував од Шевченка народні пісні «Ой ізійди, зійди ти, зіронько та вечірняя…», «У Києві на ринку п'ють чумаки горілку…», «Про Морозенка» (див. біогр. записи М. М. *Білозерського*: Ін-т рукопису НБУВ. Ф. І. № 25743. Арк. 54; *Белозерский Н*. Тарас Григорьевич Шевченко, по воспоминаниям разных лиц (1831—1861 г.) // *КС*. 1882. № 10. С. 70—71). По весіллі К. із дружиною вирушав у наук. відрядження за кордон, до західно- і південнослов'ян. земель, і подружжя вирішило взяти своїм коштом і Шевченка з собою. Пізніше у віршованому посланні «До Шевченка» (зб. «Хуторна поезія») К. із жалем згадував, що їм не вдалося вирватися на поч. 1847 від «життя мертвецького» в самодерж. Росії.

Перебуваючи в Петербурзі, К. не брав безпосередньої участі в діяльності *Кирило-Мефодіївського братства*, а коли на зламі 1846—47 до нього дійшла чутка про «слов'янську федерацію», В. Білозерський повідомив його, що ні він, «ни Шевченко не были причислены к тайному обществу, из пощады» до них, які й без того працювали «в пользу всеславянской идеи» (*Кулиш П*. 1885. С. 66—67). Насправді Шевченко був близько причетний до братства. Шляхи розвитку нац.-визв. руху в нових умовах уявлялися молодому К. інакше, ніж Шевченкові. «Тепер не така вже година настала, щоб брязкотать шаблюками. <...> Прийшла пора поорудовать ще головою», — орієнтував він Шевченка на християнські та просвітницькі засоби боротьби за соц. й нац. права в листі від 5 черв. 1844 (*Листи*, с. 20).

Навесні 1847 Шевченка й К. ув'язнили в петерб. казематах *Третього відділу* для слідства за підозрою в участі в Кирило-Мефодіївському братстві (*Куліш П*. Т. 1. С. 710). 1847 зв'язки між ними перервалися, але К. зберіг захоплення його поезією. За спогадами Л. *Жемчужникова*, К. узимку 1853—54, приходячи до нього в Петербурзі у винаймане помешкання, читав Шевченкові твори [*Жемчужников Л. М*. Мои воспоминания из прошлого. Лг., 1927. Вып. 2: В крепостной деревне (1852—1857 гг.). С. 23, 48]. А в листі до В. Шенрока від 11 жовт. 1897 Л. Жемчужников згадував, що під час подорожей з К. Лівобережною та Правобережною Наддніпрянщиною (у верес. 1854 і серп. — верес. 1856) вони «много говорили и соболезновали о сосланном Шевченке» (Ін-т рукопису НБУВ. Ф. І. № 31045). Гостюючи в с. *Линовиці* у маєтку С. де *Бальмена*, К., на прохання його 16-річної доньки Мані, переписав їй в альб. «невольницькі вірші» Шевченка («Написав він їх 13 — дуже гарні!..» — повідомляв К. дружину в листі від 16 серп. 1856: Ін-т рукопису НБУВ. Ф. І. № 28771). 1857 в маєтку С. *Аксакова* в Абрамцеві у присутності історика С. *Соловйова* К., за його спогадами, читав недрук. твори Шевченка, зокр. поему «Кавказ» («Дописки» до «Куліша в пеклі»: *Куліш П*. Т. 2. С. 677).

У 1857—61 К. намагався налагодити дружню співпрацю з Шевченком, про що писав до нього в серед. груд. 1857 й 1 лют. 1858 (*Листи*, с. 96, 105), надіслав, а принагідно й передав йому в *Новопетровське укріплення* та *Нижній Новгород* власні книжки, «Народні оповідання» Марка Вовчка. Був одним із організаторів збирання коштів для звільненого із заслання поета — з цього приводу звертався до В. *Тарновського* (старшого), Г. *Ґалаґана*, М. *Рігельмана*, і ті переказували певні суми у фонд допомоги Шевченкові (див. лист К. до В. *Тарновського* (молодшого) від 27 лют. 1857: За сто літ. Х.; К., 1930. Кн. 6. С. 148). К. переконав В. Тарновського (старшого) і Г. Ґалаґана придбати 17 малюнків Шевченка з *Каратауської експедиції* й виручені гроші

надіслав поетові до Нижнього Новгорода із супровідним листом від 23 груд. 1857 (*Листи*, с. 99, 267).

Повертаючись із заслання, Шевченко теж тягнувся душею до К., називаючи його у щоденникових записах 1857 своїм «искренним другом» (17 черв.), «другом» (3 листоп.), «великим другом» (4 груд.). К. не раз снився йому (записи від 4, 17, 29 лип. 1857). У листі до М. *Лазаревського* від 29 листоп. 1857 з Нижнього Новгорода Шевченко повідомляв, що передав В. *Варенцовим* для К. автографи поем «Москалева криниця» і «Чернець». Останню того-таки року присвятив «П. Кулішу», переписавши з присвятою до «*Малої книжки*». Одержавши «Ченця», зраділий К. дякував Шевченкові 26 листоп. 1857 (*Листи*, с. 92) (проте в берез. 1858 в Москві, переписуючи поему до «*Більшої книжки*», Шевченко зняв присвяту). 4—5 груд. 1857, ще не мавши дозволу вертатись до Петербурга, поет запрошував К. разом із М. Щепкіним приїхати до нього в Нижній Новгород, щоб порадитись про таке «святе діло», як перетворення «*Записок о Южной Руси*» на журнал: «Я жду тебе, а ти стань мені за рідного брата» (про це ж — запис у Щоденнику від 4 груд.). К. з обережності, а може, й через зайнятість, одповів у серед. груд. вмотивованою відмовою: «Не подобає мені, друже мій Тарасе, їздить на розмову з тобою, бо про тебе побиваються, як би тебе залучить до столиці; як же пійде слава, що вже й тепер до тебе збираються земляки, <...> то гляди — й попсується твоє діло в великих панів!» (*Листи*, с. 96). Шевченко до таких аргументів поставився наче з розумінням, хоча й не без жалю (щоденниковий запис від 17 груд. 1857).

Шевченко прибув у Москву 10 берез., а в Петербург — 27 берез. 1858 (*Жур 2003*, с. 320, 325), коли К. уже подорожував Зх. Європою. Закінчивши переписувати свою поезію за 1847, Шевченко у Щоденнику 18 берез. 1858 висловив жаль, що «не с кем толково прочитать», а тому вирішив: «Нужно будет подождать Кулиша. Он хотя и жестко, но иногда скажет правду; зато ему не говори правды, если хочешь сохранить с ним добрые отношения» (щодо жорсткої правди, мав на увазі, певно, лист К. до нього від 1 лют. 1858, у якому відверто розкритиковано його російськомовні повісті). Тим часом К. образився на О. *Марковича* за те, що той за посередництва свого давнього приятеля Д. *Каменецького* звертався до Шевченка з проханням узяти на себе редагування жінчиних оповідань. Уперше після заслання Шевченко й К. зустрілися у жовт. 1858 в Петербурзі, коли К. повернувся з літування в Україні. К. нерідко заходив до Шевченка — Б. *Суханову-Подколзіну*, який у 1858—60 хлопчиком брав у Шевченка уроки малювання, запам'яталося, що «частіше від усіх бував П. Куліш» (*Спогади 1982*, с. 357). Запрошував К. і Шевченка до себе, зокр. запискою від 10 квіт. 1859 (або 1 квіт. 1860) та запискою орієнтовно з груд. 1859 — серед. квіт. 1860 (*Листи*, с. 129, 140; уточнене датування: *Дудко В*. У Петербурзі після заслання: Джерелознавчі уваги // *Світи 2001*, с. 349—351). Однак злагодженої співпраці не вийшло: стихійний і незалежний, безпосередній і вибуховий у вияві будь-яких почуттів, Шевченко живився не систематичною працею, а натхненням і не був схильний трудитися у супрязі з методичним і педантичним К. Коли Шевченко на сходинах Петерб. укр. громади 21 листоп. 1858 прочитав власні поезії, то К., невдоволений, найімовірніше, ідеєю політ. єднання українців та поляків, вираженою у вірші «Полякам», удався до різкої привселюдної критики. Між ними спалахнула ледь чи не сварка. Схаменувшись, К. наступного дня написав до Шевченка примирливого вибачливого листа (*Листи*, с. 124). Відтоді окреслився злам у їхніх дружніх стосунках, що назрівав під час поновленого спілкування у Петербурзі. Якщо в листі від 7 черв. 1858 К. звертався до поета як до «брата», на «ти», то в листі, писаному бл. 22 листоп., — уже на «Ви» (*Листи*, с. 118, 124).

Уникаючи опіки з боку К. й поринаючи в життя літ.-мист. богеми, Шевченко зблизився з представниками рос. творчої інтелігенції Петербурга, які гостинно приймали опального поета в своїх колах. Богемний побут Шевченка в Петербурзі контрастував із тверезим способом життя, що його провадив К. (див. його пізнішу згадку в «Дописках» до поеми «Куліш у пеклі» про те, як до нього завітав Шевченко з П. *Якушкіним*: *Куліш П*. Т. 2. С. 675). У тих-таки «Дописках» К. згадував, що з метою «рятувати Шевченка з тієї геєни п'яницької», якій потурали його петерб. приятелі, він «навіть на останці вже віку Тарасового дарував йому одному, без інших гостей, свої працьовиті вечори в Петербурзі, почитуючи з ним то кобзарські наші думи, то велико цінованого в обох їх Пушкіна, etc., etc...» (Там само. С. 672). На Шевченкових «приятелів», які «були приводцями до п'янства, замість того щоб навчати його історії і соціології», К. нарікав у листі до О. *Барвінського* від 12 берез. 1876 (*Барвінський Ол*. Спомини з мого життя. К., 2004. С. 182).

Наприкінці життя Шевченка у нього й К., через особистий розбрат, траплялися заочні неприхильні висловлювання один про одного. Дещо зі сказаного Шевченком доходило до К. й ображало його. Згодом він вихлюпнув давню образу в листі від 1 серп. 1885 до П. Зуйченка (*Яворницький Д. І*. С. 13). А в «Жизні Куліша», згадуючи перше знайомство з Шевченком і взаємини з ним у 1840-х, К. іще різкіше, ніж у тому посланні, з'ясовував характерні відмінності між ними, акцентуючи тепер на тому, що вони були представниками історично зумовленої психології різних

соц. верств (*Куліш П*. Т. 1. С. 249). Проте за життя Шевченка увагу К. приковувало насамперед те, що їх зближувало; стоячи тоді на демократичних засадах, він залюбки протиставляв себе й Шевченка «українському нашому панству», яке звинувачувало їх обох у зневазі до ролі козацької старшини і шляхти в укр. історії та віщуванні кривавого суду над поміщиками (лист до М. й О. Милорадовичів від 19 лип. 1857: *Дорошкевич О*. Куліш і Милорадовичівна. Листи. К., 1927. С. 69—70).

Шевченкове зближення з росіянами прикро вразило К., який уже по смерті поета у посланні «Брату Тарасові на той світ» (зб. «Досвітки», 1862) нарікав: «У пахарській хаті / Україна мати / Обох нас родила; <…> / Вкупі працювати / Брат із братом брався; / Що одна в нас мати, / Ти не догадався. / Братався з чужими, / Радився з чужими, / Гордував словами / Щирими моїми». Та все-таки після прикрих непорозумінь на зламі 1850—60-х К. примирився з Шевченком, який відійшов у вічність: «Різно діти, різно / В світі пробували, / Та єдину душу / Удвох вони мали», яку поклали «на одно діло» (*Куліш П*. Т. 1. С. 294). Окреме вид. попул.-істор. нарису К. «Хмельнищина» (СПб., 1861) вийшло з присвятою «Пам'яті Тараса Шевченка».

2. Твори К. в Шевченковій оцінці. Шевченкових відгуків у 1840-х про тогочасні твори К. не зафіксовано, хоча вже тоді він мав би їх знати, принаймні саркастичний вислів про козацько-гетьманську минувшину в посланні «І мертвим, і живим» («І гармонія, і сила, / Му́зика, та й годі. / А історія!.. поема / Вольного народа!») є полемічною алюзією до автор. роздумів у романі К. «Михайло Чарнышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад» (К., 1843. Ч. 1. С. 11): «Вспомните дивную историю Малороссии, эту поэму-историю, которая как героическая песня легла на скрыжалях мира» (див.: *Івакін 1961*, с. 334—335). К. же якщо і вловлював цей перегук, то сприймав його не як випад проти себе, а як справедливу оцінку гетьманів і старшин, до якої і сам приєднувався.

Одержавши від К. впорядкований і виданий ним 1-й том «Записок о Южной Руси» (СПб., 1856) ще на засланні, у Новопетровському укріпленні, Шевченко зробив відповідний запис у Щоденнику 17 черв. 1857. Як видно з Шевченкового листа до Я. *Кухаренка* від 22 квіт. 1857, «ся дуже розумна і щира книга» сподобалася йому найбільше фольклор. матеріалами. Показовими є й листи, написані того самого дня до А. *Маркевича* та М. Лазаревського, а в наступному листі до останнього — від 20 трав. 1857 — Шевченко поділився задумом написати «критику на сию воистинно драгоценную книгу». Одержавши в Нижньому Новгороді від К. його роман «Чорна рада. Хроніка 1663 року» (СПб., 1857) і вже два томи «Записок о Южной Руси» (Щоденник, 10 листоп. 1857), Шевченко просив М. Лазаревського в листі від 29 листоп. 1857 подякувати за них «доброго і розумного Куліша».

З «Чорною радою» Шевченко ознайомився із захопленням, оддавши перевагу укр. редакції перед рос. (Русская беседа. 1857. № 6, 7), про що повідомляв автора в листі від 4—5 груд. 1857. Схвально сприйняв Шевченко й післямову до журнальної публ. роману: «Розумний, дуже розумний і сердечний эпилог вийшов; тілько ти дуже вже, аж надто дуже, підпустив мені пахучого курева; так дуже, що я трохи не вчадів». Проте в наступному листі (від 4 січ. 1858) відмовився ілюструвати роман: «З "Чорної ради" тепер не нарисую тобі нічого: нема моделі, нема нічого перед очима нашого українського, а брехать на старість не хочеться. Не хочеться рисовать так, аби-то».

Одержавши в Нижньому Новгороді від К. його укр. буквар «Граматку» (СПб., 1857), Шевченко в захваті записав у Щоденнику 10 груд. 1857: «Это первый свободный луч света, могущий проникнуть в сдавленную попами невольничью голову». 4 січ. 1858 захоплено відгукнувся в листі до К.: «А "Граматка" твоя так мені на серце пала, що я не знаю, як тобі і розказать». Надумані твердження про те, що, докладніше ознайомившись із змістом «Граматки», Шевченко розчарувався в ній і тому взявся за складання свого «Букваря южнорусского», переконливо спростував В. *Яцюк* (*Яцюк В*. Кобзаревий «Буквар» // *Шевченко Т. Г*. Буквар південноруський 1861 року. К., 1991. С. 54—55). На основі спогадів М. *Лєскова*, якому Шевченко наприкінці життя говорив про якусь «малороссийскую граматку»: «Скажите мне, для кого она написана? <...> Бо я не знаю, для кого, только не для тех, кого треба навчить розуму» (*Л[еск]ов Н*. Последняя встреча и последняя разлука с Шевченко // Русская речь. 1861. 9 марта), — у радянському шевченкознавстві прижився здогад, буцімто йдеться про 2-ге вид. «Граматки» (СПб., 1861; цензурний дозвіл від 29 груд. 1860; вийшла у січ. 1861), до якого поет начебто поставився негативно (*Айзеншток І. Я*. Із розшуків про Шевченка // *НШК 5*, с. 134; *Спогади 1882*, с. 521; *Біографія 1984*, с. 507). Раніше О. *Кониський* гадав, що Шевченко говорив про «Азбуку по методе Золотова для Южнорусского

П. Куліш. Граматка. СПб., 1857. Титул

краяୣ», котру склав і видав анонімно у Полтаві 1861 О. *Стронін* (*Кониський*, с. 581—582, 587). Проте цензурний дозвіл на буквар Строніна — від 31 берез. 1861 — свідчить, що це вид. з'явилося вже після смерті поета. Найімовірніше, Шевченко мав на увазі «Українську абетку» М. Гатцука (М., 1861; цензурний дозвіл від 7 берез. 1860), у якій зроблено спробу перейти до модернізованої кирилиці старокиївської ред. (з численними надрядковими знаками). Освоєння цієї абетки не мало практичного вжитку, бо нею не виходили жодні вид. Припущення І. *Айзенштока* (*Айзеншток І. Я.* Із розшуків про Шевченка // *НШК 5*, с. 125—143) про те, ніби Шевченко є автором негативної рецензії, опубл. під назвою «К издателю "Северной пчелы"» за підписом «Горожанин С...» (Северная пчела. 1861. 23 февр.), на 2-ге вид. «Граматки», підтримане свого часу в працях деяких дослідників (М. *Комишанченка*, П. *Жура*) та колективній монографії (*Біографія 1984*, с. 507—508), усе-таки не прийнято в шевченкознавстві, та ні в попередніх академ. зібр. тв., ні в *ПЗТ: У 12 т.* (Т. 5) цю рецензію не подано навіть у розд. «*Dubia*» (про те, що аргументи І. Айзенштока непереконливі, див.: *Одарченко П.* Збірники шевченківських конференцій 1956 і 1957 рр. // *Шевченко*. Нью-Йорк, 1961. Річник 8/9. С. 43; *Дудко В.* У Петербурзі після заслання: Джерелознавчі уваги. С. 353).

Шевченко зачитувався Кулішевими «Записками о жизни Н. В. Гоголя» (СПб., 1856), 1-й том яких одержав у Новопетровському укріпленні від А. Маркевича (лист до нього від 22 квіт. 1857). М. Лазаревського сповіщав 8 трав. 1857: «Читаю по одному листочку в день біографію Гоголя, читаю та й боюся, може, й по листочку не стане, поки-то прийде той одпуск». Читав також істор. роман К. «Алексей Однорог» (Современник. 1852. Кн. 12; 1853. Кн. 1, 2; окреме вид. — СПб., 1853), про що згадав без жодної оцінки у Щоденнику 11 лип. 1857. «Народні оповідання» Марка Вовчка Шевченко ставив вище за оригінальні твори К. вже з самого мовностильового боку. За спогадами Ф. *Лебединцева*, у серп. 1859 в Києві Шевченко розповідав йому, що, одержавши в Нижньому Новгороді від К. зб. «Народних оповідань» із захвалюванням і проханням ознайомитися та сказати «своє слово», взявся читати з передмови («Слово од іздателя» К.), проте «і двох стряничок не перечитав, згорнув та й кинув за лаву. "Птьфу, — кажу, — хіба не видно Кулішевої роботи". Лежали вони там кілька неділь. Коли знов пише до мене Куліш, нагадує та просить, щоб скоріше перечитав або хоть так звернув. Тоді я розкрив посередині і читаю. "Е, — кажу собі, — це вже не Кулішева мова", — і, перечитавши до остатку, благословив обома руками» (*Лобода Ф.* [*Лебединцев Ф.*] Мимолётное знакомство моё с Т. Гр. Шевченком и мои об нём воспоминания // *КС*. 1887. № 11. С. 572).

3. К. як ред., видавець і співавт. Шевченкових творів. К. вважав для себе за честь і обов'язок бути ред. та видавцем поетичних творів Шевченка, він був переконаний, що може це робити найкраще від усіх, — див. його листи до Шевченка від 22 груд. 1857, 7 черв. 1858 (*Листи*, с. 98, 118—119) і до Д. Каменецького від 8 серп. 1858 (*КС*. 1898. № 5. С. 241). Він зредагував «Наймичку», вперше надрук. її анонімно у 2-му томі «Записок о Южной Руси» (СПб., 1857), «Неофітів», потім «Назара Стодолю», які тепер перевидаються в основному або й повністю в ред. К. — лист О. *Огоновського* 20 лип. 1889: «"Наймичкою" так я задовольнив Тараса, що, вертаючись із неволі, надіслав він мені "Неофіти", просячи зредаговати <...>. Я вволив його волю»; до нього ж 30 верес. 1889: «Шевченкового "Назаря Стодолю" обробив я ж таки» (Життя й революція. 1927. № 12. С. 294, 298; про редагування «Неофітів» див.: *Яцюк В.* Віднайдені рукописи Шевченка: Перші враження // *ЛУ*. 2003. 22 трав.; про міру редагування К. укр. тексту «Назара Стодолі» при переведенні його на кулішівку та спростування припущення, ніби К. переклав з рос. мови на укр. більшу частину п'єси, до середини 3-го акту, див.: *Тимошенко П.* До питання про авторство перекладу п'єси Шевченка «Назар Стодоля» на українську мову // *НШК 14*, с. 92—105). У 1-му вид. «Граматки» за Кулішевим списком «Давидових псалмів» уперше опубл. переспіви псалмів 12, 53, 132, а також уривки з переспівів псалмів 132, 53, 12, 93, 149 (без зазначення імені Шевченка, якому ще не було дозволено друкуватися). Перевидаючи «Граматку» у скороченому вигляді, К. зняв Шевченкові переспіви псалмів.

Перебуваючи за кордоном навесні 1858, К., найімовірніше, передав І. *Головіну* рукопис поетичних творів Шевченка, внаслідок чого в Лейпциґу 1859 вийшла зб. «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки», де вперше опубл. майже всі гострополіт. поезії Шевченка 1840-х: «Кавказ», «Холодний Яр», «Як умру, то поховайте», «Розрита могила», «Гоголю» (під назвою «Думка»), «І мертвим, і живим» (*Бородін В. С.* «Новые стихотворения Пушкина и Шевченко»: Біографія книжки // *Новые* стихотворения Пушкина и Шавченки: Факсимильное издание. К., 1990. С. 1—27).

Шевченкові вірші й уривки з поем К. умістив до свого альм. «*Хата*» (1860) (див. лист К. від 7 жовт. 1860: *Листи*, с. 165). Надрук. у ньому і триптих О. *Псьол* (анонімно) «Три сльози дівочі». «Друкарня П. А. Куліша» видала Шевченків *«Кобзар» 1860*. Заборонені в «Кобзарі» рядки «Катерини» видрук.,

на Шевченкове прохання, на окремих аркушиках для вклеювання на місці цензурних купюр у примірниках, призначених для дарування деяким високопоставленим особам (у такий спосіб малося на меті наочно продемонструвати безпідставність цензурних вилучень). На вихід «Кобзаря» К. підготував оповістку «О новом издании стихотворений Т. Г. Шевченка», у якій «с радостью» вітав «появление собрания стихотворений знаменитого украинского поэта» (*Д[орошкевич] Ол.* Матеріяли до теми «Куліш і Шевченко» // Шевченко. Х., 1930. Річник 2-й. С. 321—322).

За наполяганням К. вислів у першодруці послання «До Основ'яненка» в *«Кобзарі» 1840*: «Наш завзятий Головатий / Не вмре, не загине…» — у *«Кобзарі» 1860* змінено на ін.: «Наша дума, наша пісня / Не вмре, не загине…» Зробити таку заміну К. порадив Шевченкові ще в листі від 25 лип. 1846, позаяк А. *Головатий* — «лицо не очень важное и мало известное народу и историкам» (*Листи*, с. 40). Повернувшись із заслання, поет змінив перший рядок на «Наша дума, славослови», мавши на увазі під «думою» не фольклор. жанр, а думки-мрії про волю України. Під час верстання нового вид. «Кобзаря» у своїй друкарні К. звелів набрати власне виправлення, хоча Шевченко й не погоджувався, обстоюючи варіант із Головатим (див. пояснення К. в листі до О. Огоновського від 30 верес. 1889: Життя й революція. 1927. № 12. С. 298). За ін. поясненням — у листі від 1 серп. 1885 до П. Зуйченка, — сам Шевченко, «яко чоловік розумний», «добре бачив, що так мусить напечатати», та його під'юджували інші (*Яворницький Д. І.* С. 12—13). У цій контроверзі яскраво виявила себе помітна вже тоді ідеологічна суперечність між культурником К. і радикально настроєним Шевченком, для якого образ А. Головатого символізував незнищенність серед укр. народу військ. духу козаччини. Перший і другий варіанти повніше відображають Шевченкові погляди, ніж нав'язана йому заміна, хоча й вона за своїм змістом йому не чужа.

К. і Д. Каменецький доклали чимало зусиль і винахідливості, щоб добитися цензурного дозволу на видавання окремими книжечками-«метеликами» Шевченкових віршотворів (*Бородін В. С.* Твори Шевченка в серії «Сільська бібліотека» // *Бородін В. С.* Т. Г. Шевченко і царська цензура: Дослідження та документи. 1840—1862 роки. К., 1969. С. 69—73). У призначеній для народного читача й слухача серії «Сільська бібліотека», що її зініціював Д. Каменецький, 1860—61 випущено 7 недорогих книжечок-«метеликів» із творами Шевченка («Гамалія», «Тополя», «Тарасова ніч», «Катерина», «Наймичка», «Псалми Давидові», «Гайдамаки»).

Звиклий до рос. абетки, Шевченко волів її, аніж укр. кулішівку, запроваджену в «Записках о Южной Руси». М. Максимович у листі до О. Котляревського від 1 трав. 1863 зауважив, що кулішівки «не любил <…> покойный Тарас» (РНБ. Ф. 386. № 72). За спогадом С. *Карпенка* в листі від 16 трав. 1867 до О. Барвінського, Шевченко друкував свої твори усталеною «слов'яно-руською азбукою, т. є. етимологійною», але в *«Кобзарі» 1860* «Куліш передруковав всі утвори Шевченка своєю азбукою, за що дуже сердився покійник» (*Студинський К.* Галичина й Україна в листуванні 1862—1884 рр.: Матеріяли до історії української культури в Галичині та її зв'язків з Україною. Х.; К., 1931. Т. 1. С. 25).

За чорновим автографом К. опубл. у власній ред., з передм. та з винесенням шевч. тексту зредагованих місць у посторінкові примітки незакінчену поему «Мар'яна-черниця» (Основа. 1861. № 9). К. *Климкович* саме за порадою К. видав окремою книжечкою у Львові 1865 поему «Сон — У всякого своя доля…» (*Бородін В. С.* «Новые стихотворения Пушкина и Шевченко». С. 17). За наявним у нього списком К. уперше опубл. містерію «Великий льох», у власній ред. та зі своїми прим. (Правда. 1869. Ч. 2/3. 22 січ.; див.: *Федорук О.* З історії першої публ. поеми Тараса Шевченка «Великий льох» // Київська старовина. 1999. № 2. С. 112—121). Коли В. Шевченко запропонував К. заново видати «Кобзаря», то він у жовтневому листі 1863 зауважив, що за це не може братись «сидячи в хуторі» (Піддубні побл. Мотронівки), бо «се робота столичня», але наголосив на потребі коректного масового вид. Шевченкової поезії (ІЛ. Ф. 92. № 123).

Попри деякі ідеологічні розходження, Шевченко й К. на зламі 1850—60-х явили й ін. приклади літ. співпраці. Так, лист до ред. журн. «*Русский вестник*» — протест укр. літераторів проти появи антисемітських ст. у журн. «*Иллюстрация. Всемирное обозрение*», що його склав К., — підписав, поряд з ним, Марком Вовчком, М. Костомаровим, М. *Номисом*, також Шевченко (Русский вестник. 1858. Ноябрь. № 2). У листі від 15 листоп. 1858 М. Максимович повідомив Шевченка, що для 1-го числа газ. «Парус», яка мала виходити з січ. 1859, ред.-видавець І. *Аксаков* просить його віршів, залишених Максимовичу для публ. в «*Русской беседе*». Ця пропозиція стала предметом обговорення на сходинах укр. громади в Петербурзі, що відбулися 21 листоп., за припущенням М. *Антоновича* — з ініціативи К. (*Антонович М.* З історії громад на рубежі 1850—60-х років. С. 36—37). На них К. виступив ініціатором поетової відмови і на пропозицію громади склав бл. 22 листоп. проект негативної відповіді, запропонувавши Шевченкові мотивувати відмову від співробітництва з «Парусом», по-перше, тим, що в оголошенні «Об издании в 1859 году газ. "Парус"» І. Аксаков серед конституйованих ним слов'ян.

народів, зокр. й закордонних «русинів», не згадував українців у межах Російської імперії, а по-друге, тим, що І. Аксаков у «Московских ведомостях» за 30 жовт. 1858 виступив на захист князя В. *Черкаського*, який доводив необхідність надати поміщикові на необмежений строк право тілесного покарання дворових слуг, кріпосних селян, наймитів, зокр. жінок та дітей (*Листи*, с. 123—124). Шевченко скористався з тексту К. у своєму відписі до М. Максимовича від 22 листоп. 1858, повторивши підказані дві причини відмови «плисти» «під тим парусом».

Показово також, що коли ред. «*Народного чтения*» О. *Оболонський* запропонував Шевченкові написати автобіографію для цього петерб. журн., то поет звернувся за допомогою саме до К. і віддав йому рукопис незакінченої спроби. На її основі К. орієнтовно 1-ї пол. лют. 1860 написав від імені Шевченка його біографію, яку й надрук., після поетового схвалення, в «Народном чтении» (1860. № 2). Первісний текст Шевченкової Автобіографії К. пізніше опубл. зі своїми прим. і супровідною нотаткою (*Кулиш П*. Автобиография Т. Гр. Шевченка, писанная для «Народного чтения» // *КС*. 1885. № 11. С. 431—435; див. також лист К. від 1 серп. 1885, у супроводі якого він надіслав катеринослав. колекціонерові П. Зуйченку автограф Шевченкової Автобіографії: *Яворницький Д. І*. С. 12). Порівняння Шевченкового прототексту і ред. К. дає підстави вважати останнього за співавт. поетової автобіографії, надрук. в «Народном чтении».

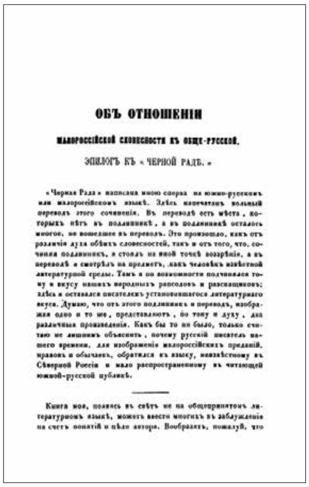
4. Шевченко в літ.-крит. оцінці К. Як літ. критик Шевченка К. виступав спеціально чи принагідно в листах (від серед. 1840-х до кінця життя) і ст. та окремих дрібних жанрах (кін. 1850-х — поч. 1860-х, наприкінці 1860-х). У листі до Шевченка від 25 лип. 1846 загалом захоплено відгукнувся про «Кобзар» (СПб., 1840) і «Гайдамаки» (СПб., 1841), найвище оцінивши поему «Тарасова ніч»: «Самое мужественное из Ваших произведений в “Кобзаре”, самое оконченное и самое народное по складу и простоте <...>. С ним могут поспорить “Тополя” и “Думка”, но здесь история важное дело! — Потом нужно поставить “Перебендю”, как превосходную характеристику поэта вообще и украинского в особенности». Далі підніс віршовані вст. до «Кобзаря» («Думи мої, думи мої...») і «Гайдамаків»: «Это, по живости чувств и речи, такие огненные создания, на которые ни один эстетик не осмелится наложить руки». Водночас К. докладно зупинився на окремих, на його погляд, «недостатках», конкретно порадивши, як їх усунути: що скоротити, а що і яким чином виправити (в «Івані Підкові», «Гамалії», посланні «До Основ’яненка», а особливо в «Катерині» та «Гайдамаках») (*Листи*, с. 40—42). Деякі з цих зауважень і порад були слушні, решта суб’єктивні. Шевченко їх майже не врахував (за винятком одиничних виправлень).

Молодий К. високо оцінив Шевченкові переспіви із Псалтиря «Давидові псалми», відзначивши в листі до О. *Бодянського* від 23 трав. 1846: «Он делает чудеса с языком украинским. <...> Шевченко переложил 136 и 149 псалмы с блистательным успехом (не одни только эти, но [и] другие у него)» (*Куліш П*. Повне зібр. тв. Листи. К., 2005. Т. 1: 1841—1850. С. 83—84). Схвальний відгук про «Давидові псалми» повторено й у листі до М. Костомарова від 27 черв. 1846, із запереченням думки останнього про обмежені можливості укр. мови: «Вы говорите, что можно писать на этом языке только мужицкие повести. Но у Вас перед глазами Шевченко, который выражает на этом языке и псалмы Давыда, и чувства, достойные уст самого высшего общества» (Там само. С. 88). «Пісні твої дуже гарні», — так відгукнувся К. у листі до Шевченка від 20 січ. 1858 про вірші «Утоптала стежечку» та «Навгороді коло броду» (*Листи*, с. 103), що їх поет надіслав йому в листі від 4 січ. 1858 для передачі А. Маркевичу з проханням покласти на музику.

Плекаючи надії на *Олександра II* з його політикою ліберальних реформ, К. радив Шевченкові не провокувати конфронтації з новим царем: «Твої “Неофіти”, брате Тарасе, гарна штука, да не для друку! Не годиться напоминать доброму синові про ледачого батька, ждучи від сина якого б ні було добра» (лист від 20 січ. 1858: *Листи*, с. 102). У відписі 26 січ. 1858 Шевченко зауважив, що в нього «і гадки, і думки не було» готувати «Неофітів» для друку: «Я послав тобі тілько прочитать». Однак за якийсь час, в умовах дальшої лібералізації політ. життя в імперії, К. навіть написав передм. «Несколько предварительных слов», що мала передувати оприлюдненню «Неофітів», і в ній, щоб уникнути звинувачень у політ. підтексті й етноцентризмі твору, наголосив: «Интерес этой поэмы — общечеловеческий. Национальности тут настолько, насколько кровавая, исполненная беспрерывных страданий история Малороссии воспитала в поэте сердце, по преимуществу чуткое к страданиям ближних, где бы, когда бы и при каких бы обстоятельствах ни совершались эти страдания» (першодрук: *Зайцев П*. Передмова Куліша до «Неофітів» // Наше минуле. 1919. № 1/2. С. 22—24). Проте «Неофітів» було надруковано в «*Основі*» (1862. № 4) без передм. К. (можливо, тому, що потреба в подібних застереженнях на той час уже відпала).

На кінець 1850-х — поч. 60-х, коли К. найактивніше виступав як літ. критик, припадають і його найчисленніші публ. та принагідні згадки у пресі про Шевченка. У листі до Д. Каменецького 8 серп. 1858 він

просив передати Шевченкові: «В разных моих статьях, например, о Гоголе, я подготовляю мысль о разрешении [Шевченкові друкуватися. — *Ред.*] выписками из него и толками о нём». І додав: «Я для него сделался из повествователя критиком» (*КС*. 1898. № 5. С. 241). Ст. К. 1857—58 сприяли популяризації та легалізації Шевченкового імені серед читацьких кіл Російської імперії, а невдовзі його поширенню і серед освічених українців Австрійської держави. Не називаючи поетового прізвища (бо ще не було знято заборону з його творів), К. сміливо заговорив про нього у публ. 1857. Вже післям. до журнального першодруку рос. тексту «Чорної ради» «Об отношении малороссийской словесности к общерусской» була покликана сприяти легалізації у пресі письменницької постаті «величайшего таланта южнорусской литературы, певца людских неправд и собственных горячих слёз» (Русская беседа. 1857. Кн. 7. С. 137—139). Чи не найвищу оцінку серед Шевченкових творів К. дав поемі «Наймичка» (у передм. «Предисловие издателя» до її анонімної публ.; Записки о Южной Руси / Издал П. Кулиш. СПб., 1857. Т. 2. С. 147—148).

ОБЪ ОТНОШЕНІИ

МАЛОРОССІЙСКОЙ СЛОВЕСНОСТИ КЪ ОБЩЕ-РУССКОЙ.

ЭПИЛОГЪ КЪ «ЧЕРНОЙ РАДѢ.»

«Черная Рада» написана мною сперва на южно-русскомъ или малороссійскомъ языкѣ. Здѣсь напечатанъ вольный переводъ этого сочиненія. Въ переводѣ есть мѣста, которыхъ нѣтъ въ подлинникѣ, а въ подлинникѣ осталось многое, не вошедшее въ переводъ. Это произошло, какъ отъ различія духа обѣихъ словесностей, такъ и отъ того, что, сочиняя подлинникъ, я стоялъ на иной точкѣ воззрѣнія, а въ переводѣ я смотрѣлъ на предметъ, какъ человѣкъ извѣстной литературной среды. Тамъ я по возможности подчинялся тону и вкусу нашихъ народныхъ рапсодовъ и разсказчиковъ; здѣсь я оставался писателемъ установившагося литературнаго вкуса. Думаю, что отъ этого подлинникъ и переводъ, изображая одно и то же, представляютъ, по тону и духу, два различныя произведенія. Какъ бы то ни было, только считаю не лишнимъ объяснить, почему русскій писатель нашего времени, для изображенія малороссійскихъ преданій, нравовъ и обычаевъ, обратился къ языку, неизвѣстному въ Сѣверной Россіи и мало распространенному въ читающей южной-русской публикѣ.

Книга моя, появясь въ свѣтъ не на общепринятомъ литературномъ языкѣ, можетъ ввести многихъ въ заблужденіе на счетъ понятій и цѣли автора. Вообразятъ, пожалуй, что

П. Кулиш. Об отношении малороссийской словесности к общерусской (Русская беседа. 1857. № 3. Кн. 7). Перша сторінка

В оглядовій ст. «Взгляд на малороссийскую словесность по случаю выхода в свет книги “Народні оповідання” Марка Вовчка» К. вибудував власну оцінну ієрархію перших творців нової укр. л-ри, висунувши на перший план імена Г. Квітки-Основ’яненка і Шевченка (Русский вестник. 1857. Т. 12. Дек. № 2. С. 230). У датованій «1858, декабря 17» концептуальній ст. «Дві мові, книжня і народня» Г. Квітку-Основ’яненка звеличено як «істинного батька» нового укр. письменства, а Шевченка — як його недосяжну вершину і обох відмежовано від попередників-сміхотворців — І. Котляревського і П. Гулака-Артемовського (Україна. 1914. Кн. 3. С. 30). Ту ж думку К. розвинув у ст. «Котляревский» (Основа. 1861. № 1. С. 249, 260, 262).

Основоположну роль Шевченка як «другого» (після Квітки) «спорудника» «нової словесности української» ([*Куліш П.*] Нарис історії словесности русько-української // Правда. 1869. Ч. 2/3. С. 12) К. наприкінці 1850-х — у 1860-х убачав у тому, що він утвердив л-ру, нац. (народну) за духом і формою, найрізкіше, безкомпромісно протиставив героїчне минуле України її підневільному теперішньому становищу. В одній особі поет виявився співцем героїчної давнини і деміфологізатором нац. міфів, дав народові й інтелігенції дороговказ у майбутнє, своїм високохудож. словом формував укр. націю, консолідував «всі вірні душі українські» в одну «рідну сім’ю» ([*Куліш П.*] Листи з хутора. Лист III: Чого сто́їть Шевченко яко поет народній. Пб., 1861. С. 7—9, 15). Шевченкова поезія, на переконання К., засвідчила вихід укр. письменства на всеєвроп. обшири: «Что малороссийская словесность развилась до общеевропейского значения, этого отвергнуть невозможно, признав в Шевченке первоклассного поэта» («Взгляд на малороссийскую словесность...»). Вона має передусім всеслов’ян. значення, бо хоча «Шевченко в первих баладах не пійшов вище Вовчкової “Сестри”», зате «в “Катерині” він піднявсь до Пушкіна яко художник, а в 1846 року — і до Міцкевича яко поет всеслов’янський» (*Куліш П*. Переднє слово до громади: Погляд на українську словесность // Хата. Пб., 1860. Типом другим. С. XV) (найпевніше, до уваги взято передусім послання «І мертвим, і живим», поеми «Єретик» і «Наймичка», написані насправді 1845). У листі до В. Тарновського (молодшого) від 1 листоп. 1857 К. вивищував Шевченка над усіма слов’ян. поетами: «Великий він поет, воістину! Се в нас найбільший поет на всій Слов’янщині, а ціну йому зложать тільки тогді, як вийде все на яв, що він понаписував» (*КС*. 1899. № 1. С. 82).

На зламі 1850—60-х К. орієнтував письменників на творче освоєння фольклору й Шевченкову поезію, що постала на народнопісенній основі: «Нема нам закону над його слово, тільки одна народня поезія для його і для всіх нас стоїть за віковічній взір, та й народньої поезії ніхто не зачерпнув так зглибока, як Шевченко» («Переднє слово до громади: Погляд на українську словесность»). На рубежі 1860—70-х у своїх настановах галицьким письменникам К. знову наголосив на потребі розбудовувати літ. творчість на тривкій народознавчій основі, підкресливши, однак, недостатність взорування тільки на Шевченка: «Школою вашою мусить бути школа українська, оперта не на Шевченкові, як у вас здається, а на етнографії, що вже й після Шевченка дала пахущий цвіт свій Марком Вовчком і Нечуєм. Сам Шевченко поти йшов угору, поки його не одірвано від етнографічнього джерела слова і чутива. Наш Гомер — не Шевченко, а народ; всі ми вкупі з Шевченком ла́суємось тільки останками від його великого пирування» («[Соборне послання до галичан]») (*ЗНТШ*. 1898. Т. 26. С. 13—14, Misc.). Надаючи першочергового значення фольклоризації

л-ри, К. тоді ще не зміг збагнути велич Шевченкових віршотворів, побудованих на біблійних та античних матеріалах, проте у 1870—80-х він певною мірою сам пішов подібним шляхом («Хуторянка», «Дума-пересторога»).

У проблемній ст. «Чого сто́їть Шевченко яко поет народній» ішлося про творче освоєння фолькл. духу й використання народнопісенної поетики, але аж ніяк не наслідування Шевченка, від чого К. уже тієї пори застерігав. Показова та контрастна оцінка, що її він дав віршовим пробам О. *Шишацького-Ілліча*, якого зарахував до Шевченкових епігонів («Взгляд на малороссийскую словесность...»), і раннім віршам Я. *Щоголева*, що їх опубл. у «Хаті» з власною передм., вбачаючи мист. цінність саме в їхній худож. неповторності ([*Куліш П.*] Первоцвіт Щоголева і Кузьменка: Слово од іздателя // Хата. Пб., 1860. Типом другим. С. 2—3). У листі до О. Барвінського 9/21 трав. 1869 К. негативно відгукнувся про епігонство В. *Кулика* і ще різкіше — О. Кониського щодо Шевченка (*Барвінський Ол.* С. 144).

З кін. 1860-х, коли в укр. поезії взорування на Шевченка, а фактично — наслідування «Кобзаря», перетворювалося на епігонство, К. заповзявся орієнтувати літераторів-співвітчизників на розширення їхнього естетичного кругозору, на творче освоєння досвіду і вершинних здобутків світового письменства. Так, у листі до О. Барвінського від 20 черв. 1869 він закидав укр. письменникам Галичини те, що «мало хто з них добре знає таких поетів, як Шиллер, Ґете, Міцкевич, Пушкін, Байрон, Данте, а всі зависли на Шевченкові, та й Шевченкового ґрунту — народньої

ЛИСТИ СЪ ХУТОРА

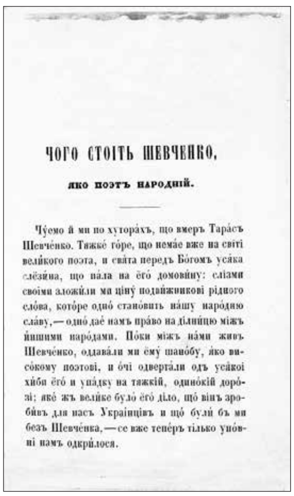
ЛИСТЪ III.

ЧОГО СТО́ІТЬ ШЕВЧЕНКО,

ЯКО ПОЭТЪ НАРОДНІЙ

ПЕТЕРБУРГЪ
1861

П. Куліш. Листи з хутора. Чого стоїть Шевченко яко поет народній. Пб., 1861. Лист III. Титул

ЧОГО СТОІТЬ ШЕВЧЕНКО,

ЯКО ПОЭТЪ НАРОДНІЙ.

Чу́емо й ми по хутора́хъ, що вмеръ Тара́съ Шевче́нко. Тяжке́ го́ре, що нема́е вже на світі вели́кого поэта, и свя́та передъ Бо́гомъ уся́ка слёзи́на, що па́ла на ёго́ домови́ну: слíзами своіми зложи́ли ми ці́ну́ подвижникові рідного сло́ва, кото́ре одно́ стано́вить на́шу наро́дню сла́ву,—одно́ дае́ намъ пра́во на ді́лницю міжъ и́ншими наро́дами. По́ки міжъ на́ми живъ Шевче́нко, оддава́ли ми ёму́ шано́бу, яко висо́кому поэтові, и о́чі одверта́ли одъ усяко́і хи́би ёго́ и упа́дку на тяжкі́й, одино́кій доро́зі; яке́ жъ вели́ке було́ ёго́ діло, що́ вінъ зробивъ для насъ Украі́нцівъ и що́ були́ бъ ми безъ Шевче́нка,—се вже тепе́ръ тілько упо́вні намъ одкри́лося.

П. Куліш. Чого стоїть Шевченко яко поет народній. Пб., 1861. Перша сторінка

української словесности і української літератури — добре не штудиру́ють» (*Барвінський Ол.* С. 151).

Погляди на Шевченка К. виклав у листах до О. Барвінського від 9/21 трав. («цвітня»), 9/21 трав. («мая», другий лист, писаний того самого дня), 18/30 трав. і 13 черв. 1869, консультуючи його щодо укладання читанки для галицьких гімназій. Ці листи свідчать про тодішній нахил К. до критичнішого, ніж доти, сприймання літ. спадщини Шевченка, про усвідомлення потреби всебічного аналітичного осмислення її з погляду естетичних критеріїв та гуманістичної думки світового письменства. За суб'єктивною диференціацією К., до Шевченкових вершин належить «Катерина», «пишна в його річ передмова до "Гайдамак", далеко краща самої поеми», «Перебендя», «Тополя», «До Основ'яненка» — «дуже гарні», у «Гамалії» поряд із «потужним» є «слабовите», «дрібних речей у його багацько гарних». Невиправдано низько К. оцінив «Причинну» («слабенька річ»), «Невольника», «Ченця» і «Москалеву криницю» («се все стоїть низько проти його самого»), зауважив, що поч. «Наймички» «слабий» (*Барвінський Ол.* С. 144, 147, 154).

Очевидно, такі оцінки не з'явилися в перцепції К. наприкінці 1860-х, а визрівали ще в 1850—60-х. Міркування у листах до О. Барвінського показують, що своїм літ.-крит. виступам К. надавав певного функціонального призначення, зокр. свідомо захвалював поетичну творчість Шевченка з метою її популяризації і привернення уваги всеслов'ян. громадськості до укр. л-ри. Тоді, на зламі 1850—60-х, К. лише кілька разів дозволив собі у пресі неоднозначно оцінити віршований (україномовний) доробок поета (наприкл., уперше — в епілозі до «Чорної ради»). Там-таки віддавав безперечну перевагу україномовним творам Шевченка над російськомовними, негативно відізвавшись про «Тризну». Неоднозначні враження від «Мар'яни-черниці» виклав у передм. до поеми (Основа. 1861. № 9). Уже по смерті Шевченка він принагідно зауважив, що «последние думы Шевченка, напечатанные в "Основе", по-нашему, далеко слабее первых его произведений» (*Кулиш П.* Ответ московскому «Дню» на помещённую им в № 23 статейку г. Соковенка «О степени самостоятельности малорусской литературы» // Основа. 1862. № 3. С. 38). У листі до Шевченка 20 січ. 1858 К. радив утриматися від публ. «московських повістей» з огляду на їхній невисокий літ. рівень (*Листи*, с. 103). У відписі 1 лют. 1858 (на Шевченкового листа від 26 січ.) К. іще різкіше висловився про «Княгиню» й «Матроса» (первісна назва «Прогулки с удовольствием и не без морали») (*Листи*, с. 105). «Княгиню» справді відхилили «*Отечественные записки*» в особі А. *Краєвського*,

«Русский вестник» — в особі М. *Каткова*, «Русская беседа» — в особі М. Максимовича (Там само. С. 274).

Розкритикував К. і Шевченків «Буквар», виданий на поч. січ. 1861 (*Жур 2003,* с. 450), — мабуть, за те, що в основу його було покладено рос. абетку (а не вже апробовану кулішівку) і в ньому траплялися коректорські помилки: «А чи бачили “Букварь южнорусский”? Се Тарас таку мару випустив! О, щоб його головою в жито!» (лист до О. Кониського від 3 січ. 1861 // Нова Україна. 1923. № 10. С. 141). К. навіть зіронізував, що Шевченко «почав “Кобзарем” <...>, а закінчив букварем» (*Чалий*, с. 142).

5. Формування К. Шевченкового культу в 2-й пол. 1850-х — у 1860-х. Наприкінці 1850-х — на поч. 1860-х, займаючись критичною діяльністю — усно й листовно — у вузькому колі укр. літераторів, К. у пресі майже завжди хвалив Шевченка. Завзято популяризуючи Шевченкову поезію на сторінках «Хати», «Основи» та деяких ін. видань поч. 1860-х, він як критик і публіцист так звеличував її, що М. Костомаров навіть зауважив якось, що «многие уважавшие талант Шевченка находили восторги г. Кулиша чрезмерными» (*Костомаров Н*. Исторические монографии и исследования. СПб., 1905. Т. 14. С. 111). К. чи не перший потрактував Шевченків «Кобзар» як нац. Біблію. У листі до поета від 10 трав. 1860, захоплено розповідаючи, як його шанують в укр. громаді Полтави, К. зазначив: «Тут-бо не то пани та паненята, а всяка душа письменна й щира з Вашим “Кобзарем” наче з яким скарбом дорогим носиться, <...> повитверджували вже всі Ваші стихи напам’ять і, тривайте, чи не по “Кобзареві” вже й Богу моляться» (*Листи*, с. 149).

Під час похоронної відправи над померлим Шевченком, що відбувалася 28 лют. 1861 в церкві АМ у Петербурзі, саме К. почав громадську панахиду, виголосивши «первую украинскую речь перед многочисленною петербургской публикой» (лист К. до Д. *Мордовця* від 28 лют. 1861: *Сліпченко-Мордовець Д*. За крашанку — писанка П. Ол. Кулішеві. Пб., 1882. С. 23). У «Слові над домовиною Шевченка» К. патетично, з очевидною гіперболізацією (що можна скинути на траурний жанр) спробував поширити Шевченків культ на всю Слов’янщину і поклявся його «слідом простувати» (*Слова* над гробом Шевченка. I. П. А. Кулиша // Основа. 1861. № 3. С. 5—6). У 1870—90-х він, однак, торуватиме власний шлях, будучи переконаний, що йому дано «святу правду» промовляти. К. підготував і «[Слово на сороковини по Шевченковій смерті]», у якому назвав Шевченка «пророком иншого життя громадського», але не виступив через недугу (опубл.: Основа. 1861. № 6. С. 28—30).

К. доводилося енергійно обстоювати серед земляків думку про перевезення Шевченкового тіла у степову Україну, на Дніпрові кручі (див. з цього приводу його згадку в «Дописках» до «Куліша в пеклі»: *Куліш П*. Т. 2. С. 650). 26 квіт. 1861 на Шевченковій могилі в Петербурзі під час проводів поетового тіла в Україну К. виступив зі «Словом до Шевченка про червону китайку, випроводжаючи його на Вкраїну 1861 року», запропонувавши вкрити домовину, за козацьким звичаєм, червоною китайкою, що й було вчинено, хоча напередодні одні земляки, всупереч іншим, не радили цього робити ([*Білозерський В.*] Значение Шевченка для Украины. Проводы тела его в Украину из Петербурга // Основа. 1861. № 6. С. 31; *Д[орошкевич] Ол*. Матеріали до теми «Куліш і Шевченко». С. 323). У вірші К. «З того світу», присвяченому В. Шевченку й написаному від імені покійного поета, він висловлює задоволення, що «китайкою труну вкрили» й поховали його на Дніпрових схилах — «Паненятам на досаду, / Товариству на одраду, / Україні на пораду» (Основа. 1861. № 9. С. 49, 50). На тому прощанні з Шевченком на «чужині» петербурзькій К. промовляв і вдруге («[Слово друге до Шевченка на проводах його в Україну]»), підтримуючи поетову деідеалізацію гетьманів і пророкуючи народження нової України ([*Білозерський В.*] Значение Шевченка для Украины. С. 32, 33).

У «[Слові в перші роковини Шевченкової смерти]», виголошеному на зібранні Петерб. укр. громади 26 лют. (10 берез.) 1862, К. запропонував на знак громадської поваги до творця «Кобзаря» скерувати зібрані кошти не на спорудження «пишного мавзолею», а на заснування «безплатньої ремесної школи на Вкраїні». Він-таки зробив в «Основі» ред. огляд цих поминок — «Роковини по Шевченкові, місяця лют., 26-го дня, 1862 року», умістивши в ньому, крім своєї промови, й виступ В. *Коховського* і подавши «звістки, як шанували пам’ять кобзареву по инших громадах» — Львів., Полтав., Харків., Київ., Черніг. та Катеринославській (Основа. 1862. № 3. С. 22).

Наприкінці 1860-х К. активно сприяв формуванню Шевченкового культу і в Сх. Галичині. Доти ніхто не писав про Шевченка з таким величезним пієтетом і в такому радикальному дусі, як К. у політ.-історіософ. трактаті «Гадки при святкованню осьмих роковин Шевченкової смерти», що його зачитав у берез. 1869 на шевч. «декламаторсько-музикальному вечорі» студент. т-ва «Січ» у Відні його писар М. Бучинський. Водночас у нових умовах співвітчизників орієнтовано на культурницькі засоби нац.-визв. боротьби, до якої закликав Шевченко (Правда. 1869. № 12. С. 110—111).

6. Зміни в поглядах К. на Шевченка в серед. 1870-х. На той час К. вдався до ревізії власних ідеологічних поглядів на козаччину і гайдамаччину, оцінивши ці рухи як такі, що руйнували початки

укр. культури і державності, і поєднавши перегляд зі схваленням реформаторських та імперських потуг *Петра I* й *Катерини II*, а відтак з осудом Шевченка як співця Коліївщини та знеславлювача цих царів (2-й т. 3-томної «Истории воссоединения Руси», СПб., 1874; худож.-публіцистично-історіософ. трактат «Мальована гайдамащина» у «Правді»: 1876. № 9—12). Обурення переважної більшості укр. патріотичної громадськості ви́кликала відверто зневажлива переоцінка Шевченка у згаданому 2-му томі: мовляв, навіть у козацьких піснях про зруйнування Січі Катерина II — «*Великий Світ наша мати*, а вовсе не то, чем представила её нам полупьяная муза Шевченка. <...> Никто не написал столько о Шевченке в похвальном смысле, сколько автор этой необработанной книги; но это не мешало ему видеть все недостатки распущенной музы Шевченка. Как необходимы были в своё время похвалы, так необходимо теперь показать медаль с оборотной стороны» (*Кулиш П. А.* История воссоединения Руси. СПб., 1874. Т. 2. С. 24). Згодом К. шкодував, що вдався до такого безцеремонного випаду проти Шевченка, і у «спогадах» поміщав його, поряд з М. Гоголем і М. Костомаровим, «в пантеоне наших талантливых соотечественников» (*Кулиш П. А.* 1885. С. 74).

Одначе К. шкодував не з приводу змісту, а через надто різку форму нетактовних висловлювань. Підготувавши до нового вид. 2-й том «Истории воссоединения Руси» (не раніше 1889), він вилучив із тексту згадки про Петра I й Катерину II і вищенаведені образливі висловлювання про Шевченка (див. автограф: [*Кулиш П. А.*] История воссоединения Руси. Том второй // Ін-т рукопису НБУВ. Ф. I. № 28467. Арк. 160—167; список: *Кулиш П. А.* История воссоединения Руси. Издание второе, исправленное и дополненное. Т. 1—3 // Ін-т рукопису НБУВ. Ф. I. № 28459. Зошит 15. Арк. 1—6. Гл. 14). А все-таки в ідеологізованих мемуарах про колег серед. 1840-х «Около полустолетия назад» (написані 1889, зредаговані приблизно 1893) К. повторив осуд Шевченка як «певца козатчины, восторгавшегося черкесскими разбоями и бросавшего грязью в [закреслено: Петра, в Екатерину,] незыблемые устои русской самобытности», хоча нетактовний вислів «пьяные, безумные стихи Шевченка» викреслив (*Кулиш П.* Около полустолетия назад. Литературные воспоминания // *Пантелеймон* Куліш: Матеріали і дослідження. Л.; Нью-Йорк, 2000. С. 116, 144).

Раніше у прим. до поеми «Кумейки» К. захищав Шевченкове зображення І. *Ґонти* (Основа. 1861. № 9. С. 55); засвоєння ж позитивістських засад спонукало К. крит. поставитися до романтичної поетизації Коліївщини. В історіософ.-публіцистичних коментарях до описових сцен «Мальованої гайдамащини» він вказав на суб'єктивність і тенденційність Шевченкового образу гайдамаччини, в якому відбито інтереси та сподівання не всього народу, а тільки окремих соц. верств — козацтва й найбіднішого селянства, і намагався натомість передати погляди духовенства, заможних міщан та хліборобів (*Куліш П.* 1876. № 12. С. 470; див. також порівняння записів К. народних переказів про гайдамаччину, опубл. у «Записках о Южной Руси», з Шевченковою картиною повстання в «Гайдамаках»: *Навроцький Б.* «Гайдамаки» Тараса Шевченка: Джерела. Стиль. Композиція. К., 1928. С. 86—90). К. перший, іще до М. Драгоманова та І. Франка, звернув увагу на недодуманість революційних закликів Шевченка: «Залюбки слухали наші письменники жалкування поета, що гайдамацькі онуки, замість шанування предківських могил, дбають тільки про пахарство. <...> коли б наші хлібороби та ремесники прихилили вухо до нашого літературного демократизму, дак не знали б ми й самі, куди вести сю темноту» (*Куліш П.* 1876. № 12. С. 471). Державницький ідеал самостійної гетьманської України, висловлений у «Гайдамаках» у мріях героя-повстанця Яреми Галайди, К. трактував як обмежений і ретроградний: «От і весь ідеал замість того, що бачив поет у своїй сучасності. Дальш сього ідеалу не сягонуло ні козацтво, ні гайдамацтво, бо й нікуди було сягати» (Там само. С. 470; див. *Теми і мотиви поезії Шевченка*, розд. Майбутнє). Водночас К. у полемічному запалі перебільшував, коли беззастережно закидав авторові «Гайдамаків»: «Ґонта в його — такий герой, яким був первий консул Римської республіки Брут; Коліївщина в його — всенародне святе діло; розбишацький розлив крові без усякої людської мети — се в його слава і честь нашої старосвітщини» (Там само. С. 470). Адже Шевченко ставився до Коліївщини амбівалентно: не лише оспівував повстанців-месників, а й подавав нац., реліг. й соц. конфлікти як загальнолюдську трагедію, осуджував братовбивчу війну і виражав ідеал порозуміння і згоди між українцями і поляками.

У 1880—90-х ставлення К. до Шевченка було неоднозначним. У спогадах під назвою «Історичне оповіданнє» (зб. «Хуторна поезія», Л., 1882) зворушливо розказано про дружбу з Шевченком у серед. 1840-х, осуджено арешт і заслання їх обох царизмом 1847 за літ. й наук.-попул. твори, кваліфіковано Шевченка й О. Пушкіна рівновеликими «геніями слова» і з гордістю відзначено: «Тепер ся мужича дитина стоїть поруч дитини панської, поруч Пушкіна. І як усе чесне, усе благородне і високе умом в Росії іде слідом за Пушкіним, так усе, що єсть істинно людського на Вкраїні, іде за стягом Шевченка» (*Куліш П.* Т. 1. С. 364, 379). Цими спогадами К. намагався реабілітувати себе за образливі випади проти поета у 2-му т. «Истории воссоединения

Руси» та в «Мальованій гайдамацтині». З цією ж метою публіцистичну брошуру «Крашанка русинам і полякам на Великдень 1882 року» (Л., 1882) він «благоговійно» присвятив «мученикам чоловіколюбства Тарасу Шевченкові і Адаму Міцкевичеві».

У 1840—60-х К. сприймав пушкінську творчість як високохудожнє літ. явище й джерело загальнолюдських цінностей, а Шевченкову поезію — передусім як вираження укр. нац. ідеї й самобутності, хоча визнавав, що Шевченкова поезія також «выражает понятия общечеловеческие» («Об отношении малороссийской словесности к общерусской»). Посилення «воссоединительных» ілюзій в ідеологічних поглядах К. 1890-х, симпатії до ідеї монархізму, осуд революційних рухів та поетизації їх у теперішньому та минулому спонукали К. ще більше захоплюватися Пушкіним — і то не тільки як явищем високої культури, а й навіть як співцем (в окремих творах) імперського державотворення. А відповідно, — критикувати Шевченка за оспівування «руйнівної» козаччини і зневажання царів-культурників.

Якщо в 1840—60-х К. як поет розвивався під впливом передусім фольклору і Шевченка, то у 1870—80-х він подолав цю залежність, багато в чому завдяки переходові до пушкінської тематики й ритміки. Разом з тим пізній К. не просто поміняв Шевченка на Пушкіна в ролі мист. зразка, а загалом переорієнтувався з фольклоризації на освоєння ритмомелодичних основ європ. преромантичної та романтичної поезії, насамперед силабо-тонічного віршування, в утвердженні якого спирався на поетичний досвід не тільки Пушкіна, а й інших рос., англ. та нім. поетів, яких широко перекладав. У цій реформі укр. версифікації К. виступив продовжувачем Шевченкової апробації улюбленого пушкінського розміру — 4-стопного ямба, та використання, услід за Пушкіним, церковнослов'янізмів. Першим із критиків ще 1857 слушно вказавши на «близость его [«языка» Шевченка. — *Ред*.] форм к стиху пушкинскому» («Об отношении малороссийской словесности к общерусской»), він у листі до О. Барвінського від 3 лют. 1876 ще виразніше підкреслив, що «Шевченко свій стих виробив скільки на українській пісні, стільки ж і на пушкінському стихові» (*Барвінський Ол*. С. 180). Самé зародження нового укр. письменства К. пов'язував із благотворним впливом пушкінської поезії на шевченківську («Дописки» до «Куліша в пеклі» // *Куліш П*. Т. 2. С. 685).

Сам по собі поетичний талант Шевченка здавався К. навіть вищим од пушкінського, але він вважав, що творцеві «Кобзаря» бракує естетичної вишколеності, мист. професійності, а тому в листі до Шевченка від 25 лип. 1846 настійливо переконував його не покладатися тільки «на врождённые силы», а «согласить их с искусством, которое <...> в соединении с таким талантом, каким Бог одарил Вас, могло бы творить чудеса ещё поразительнее тех, какие оно творило в соединении с талантом Пушкина» (*Листи*, с. 40). Пізніше у мемуарах «Около полустолетия назад» К. протиставляв «высоко по своему времени просвещённого Пушкина» і «слишком недостаточно образованного Шевченка» (*Кулиш П*. 2000. С. 113). На той час К. загалом ставив поезію О. Пушкіна і А. Міцкевича вище від Шевченкової, але із застереженням, що жорстокі царські репресії унеможливили таку реалізацію Шевченкового таланту, яка була б адекватною його величезним потенціям, котрими укр. поет переважав рос. — був обдарований «великими дарами природи», «ще більшими, ніж Пушкін» (Історичне оповідання // *Куліш П*. Т. 1. С. 380), — або принаймні не поступався найбільшим світочам рос. та польс. л-р: «Из Шевченка мог бы выйти поэт, равный Пушкину и Мицкевичу» (*Кулиш П*. 2000. С. 116, 136).

Питання про Шевченкову освіченість К. осмислював з різними акцентами. Коли на поч. 1860-х йому треба було спонукати укр. письменників підвищувати їхній культурно-освітній рівень, він наголошував на начитаності, ерудованості, маляр. вишколі й життєвому досвіді Шевченка як найбільшого нац.-літ. авторитета, ставлячи його за приклад, хоча вже тоді з сумом зазначив, що через заслання Шевченко не зміг здобути належної освіти, а тому повною мірою розкрити свій поетичний талант (рецензія на «Казки і байки з сусідової хатки, перелицьовані і скомпоновані Придніпрянцем»: Основа. 1862. № 1). Згодом К. постійно підкреслював суперечливе, на його думку, поєднання в Шевченка версифікаторського генія з недостатньою освітою та мислительною глибиною і виваженістю («Дописки» до «Куліша в пеклі» // *Куліш П*. Т. 2. С. 650, 665, 685). За безперечний та особливо важливий Шевченків здобуток К. завжди мав його неперевершене віршування укр. мовою, завдяки чому переконливо показано художню красу і силу рідного народного слова. Навіть у самому розпалі своїх нетактовних випадів проти поета як співця гайдамаччини та знеславлювача царів він з гордістю відзначив (у листі до О. Барвінського від 3 берез. 1876): «в нас є багацько такого, чого немає в Москви. Тим же то нам і личить перед добрими людьми хвалитись. Шевченкового стиха в них немає. Як нам ні напинають пута їх Кольцови і tutti quanti [всі їм подібні, італ. — *Ред*.], ні! Що балабайка, то <не> кобза» (*Барвінський Ол*. С. 181). Пізній К. проводив типологічну паралель між Шевченком і Р. *Бернсом*, вище від якого ставив свого улюбленого Дж.-Ґ. *Байрона*: «Який ні був собі англійський Шевченко Борнс, а такі лорди, як Байрон і Маколей, його впослідили» (лист до М. *Павлика* 1893: *ЗНТШ*. 1928. Т. 148. С. 229).

Полемічну відповідь К. на поетичну спадщину Шевченка Г. *Грабович* трактує як істор. «неминучу» й пов'язує її з потребою подолання міфотворчості, яка несла в собі як позитивний заряд (силу і дух нац. відродження), так і сумнівний апофеоз ідеальної спільності, заперечення суспільної структури, узаконення анархічних тенденцій, гіпертрофію емоційних та блокування раціональних рис, на що К. і запропонував «антитезу, радикальне заперечення міфу й міфологічного мислення як такого» (*Грабович Г.* Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. К., 1998. С. 185). Разом з тим К. ніколи не критикував Шевченка як цілісність, а розрізняв у його поезії різні тенденції, одні з яких підтримував, а інші поборював, та й сам не був вільний од міфотворчих потуг не тільки в 1840—60-х, а й у 1880—90-х.

Ідеологічну полеміку К. 1870—90-х з Шевченком — поетом кін. 1830-х — 1861 зумовлено значною мірою еволюцією К.-романтика в напрямі позитивізму, хоча виявлялися в цій не раз нетактовній полеміці й дух суперництва, почуття ревнощів, ураженого честолюбства. В особі К. позитивіст, прихильник структурованого суспільства верифікував романтика Шевченка. К. визнавав, що Шевченко — великий поет, не заперечував повністю його і як великого мислителя, а говорив лише про окремі випадки соціологічної поверховості його поетичної думки. Раціоналістична історіософ. думка К. не раз сягала ширше, дальше і глибше пристрасної Шевченкової, віртуозно схоплювала багатоманітність зв'язків між істор. явищами, що зазвичай проходила повз захоплений Шевченків зір. Річ не в тому, що К. критикував Шевченка за ідеологічні та історіософ. недодуманості (пізніше на них вказували — з ін. засад — Драгоманов і Франко), а в тому, що апелював при цьому до діячів рос.-імпер. культури і, переймаючи рос.-самодерж. погляд, силкувався перевірити ним на істинність худож.-істор. роздуми поета, марно намагався погодити укр. нац. інтереси з загальноімпер., що було неможливим.

Скандальні праці К. кардинально змінили ставлення до нього з боку переважної більшості укр. патріотично настроєної громадськості, спричинили розходження або й розрив стосунків не тільки з галицькими народовцями, а й з давніми приятелями — І. Хильчевським, М. Костомаровим, Л. Жемчужниковим, Д. Мордовцем, Л. *Глібовим*, О. Кістяківським, із представником нового покоління — громадівцем В. *Антоновичем*. Негативні для К. наслідки його полеміки з Шевченком даються взнаки й дотепер. Тим часом ця полеміка не є чимось надзвичайним, винятковим, одіозним в історії нац. літератур, радше навпаки — характерним виявом закономірностей літ. процесу, неминучої зміни етапів, зіткнення політ.-філософ. шукань. Відомими є протистояння між С.-Т. Колриджем і В. Вордсвортом, Й.-В. *Ґете* і Й.-Ф. *Шиллером*, А. Міцкевичем і Ю. Словацьким, М. Гоголем і В. *Бєлінським*, Л. *Толстим* і Ф. *Достоєвським*. Критика К. революційних ідей та поетизації козацьких, гайдамацьких і селян. повстань та бунтів у Шевченковій творчості й натомість проповідь культурництва, мирних, ненасильницьких методів боротьби за соц. прогрес і нац. відродження України найбільше нагадують ідеологічні полеміки, що точилися навколо перспектив еволюційного і революційного шляхів виборювання незалежності Польщі між виразниками консервативних цінностей З. *Красінським* та Ц.-К. Норвідом і радикально настроєними А. Міцкевичем та Ю. Словацьким. Сучасні польс. дослідники розглядають ці полеміки як найяскравіші явища вітчизняного літ. процесу, стимулятори його поступу, свідчення розмаїття ідейно-худож. шукань своїх письменників. Подібним чином слушно пропонував розуміти «суперництво між Кулішем і Шевченком» Ю. *Луцький* — «як щось, чим багата історія нашої літератури, а не як ворожнечу, яка залишила по собі неґативні наслідки»: «В антитезі Шевченко — Куліш треба шукати того плодотворного контрасту в нашому культурному розвитку, без якого сучасна плюралістична нація не може довго існувати. Як противагу українській стихійності треба відшукати українську раціональність і погамованість. Щодо Шевченка і Куліша ці полюси давали і можуть далі давати підоснову справжньої культури» (*Луцький Ю.* Повертаючись до теми «Шевченко і Куліш» // *Світи 1991*, с. 136, 137).

7. Худож.-літ. діалог К. з Шевченком. Такий діалог К. провадив почасти в худож. прозі та драматургії, а найчастіше — в поезії. Епізодичному персонажеві «Чорної ради» — київ. міщанинові Тарасові Сурмачу — дано Шевченкове ім'я. Ця алюзія характеристична — з натяком на станове походження, демократичні й соц.-бунтарські настрої Шевченка і з добродушним — тоді ще товариським — докором за слабкість до оковитої (*Куліш П.* Т. 1. С. 58—61). У 1-й (і єдиній) дії, написаній прозою, незавершеної п'єси «Колії. Українська драма з останнього польського панування на Вкраїні» («Хата», 1860) К. скористався сюжетним ходом, запозиченим із Шевченкових «Гайдамаків»: рандарський слуга, «жидівський попихач», не витримавши «каторги в жида» і почувши, що в край завітали «січові гості», утікає в гайдамаки. Услід за Шевченковою поемою стихію гайдамаччини зображено в романтичному ореолі.

Поетичною зб. «Досвітки. Думи і поеми» (Пб., 1862), складеною з віршів і поем, написаних 1861,

К. претендував стати Шевченковим наступником у поезії. Своє завдання як поета він убачав у тому, щоб «докінчати» Шевченкову «роботу», що й задекларував у поетичних маніфестах «Брату Тарасові на той світ», яким завершується поема «Настуся (1648)» — один з найбільш «шевченківських» творів у «Досвітках», і «До братів на Вкраїну» («Благословіть мені кобзу / Німую узяти»). За поясненням у посланні «До братів на Вкраїну», він «словом не озвався, / Поки Батько український / Піснею впивався», бо «боявся з ним різнити / Кобзою» своєю. А по Шевченковій смерті став поетом буцім тому, що «ні одна людина / Не взялася за бандуру / Мужицького сина» (Основа. 1862. № 3. С. 29—32). Насправді ж на поч. 1860-х виступили молоді поети С. *Руданський*, В. *Кулик*, Л. Глібов, В. *Мова* (Лиманський) та ін., на Буковині — Ю. *Федькович*, які розвивалися в силовому полі Шевченкового слова. У поясненні К. є значна доля домислу й літ. умовності. Віршувати знову він став без жодного умислу і самопримусу, поетичний дар прокинувся у нього несподівано, завдяки усамітненню в мандрах Зх. Європою. Не обійшлося й без того, що за життя Шевченка його могутня, захоплююча поезія стримувала поетичне самовираження К., натомість смерть поета спонукала заповнити лакуну, що утворилася. Несподівано натрапивши на поетичну стежку і віршуючи найкраще з усіх Шевченкових наслідувачів, К. відчув себе ледь чи не єдиним гідним його спадкоємцем у поезії.

К. «думи» (поеми) «Солониця», «Кумейки» та «Дунайська дума» — це явно молодші посестри Шевченкових істор. поем «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гамалія», проте в історіософ. поемі «Великі проводи (1648)» К. уже полемізував із традиційним опрацюванням козацької теми в укр. романтичній поезії, насамперед у «Гайдамаках», побачивши в народно-визв. русі небезпеку дегуманізації людини, заміни тиранії експлуататорів кривавою сваволею «низів». У «Досвітках» К., беручись, за його фігуральним висловом, «за бандуру / Мужицького сина» («До братів на Вкраїну»), наслідував ранню поезію Шевченка не лише в темах, образах і мотивах, а й у стильовому оформленні, зловживав коломийковим розміром, проте його версифікаційна техніка не сягала Шевченкової віртуозності, тому коломийкові ритми «Досвіток» назагал досить монотонні. На підставі цього І. Франко відзначав, явно перебільшуючи, згубний худож. вплив творця «Кобзаря» на автора «Досвіток» і відводив останньому «перше місце в числі *епігонів* Шевченка» (*Франко*. Т. 33. С. 234), хоч у «Великих проводах» та ін. текстах помітно спроби до розширення ритміки і строфіки. Тим часом іще до створення «Досвіток» К. усвідомлював, що укр. поетам треба позбутися наслідування Шевченка й іти своїм шляхом в освоюванні народнопісенної стихії, прагнути виявити власне творче обличчя (лист від 29 верес. 1860 до О. Остапенка-Біленка: *Пошана:* Сборник Харьковского историко-филологического общества. Х., 1909. Т. 18. С. 559). Проте на поч. 1860-х силове поле Шевченкової поезії виявилося настільки потужним, що К. не міг вирватися з-під його знеособлювального впливу — головно тому, що орієнтувався переважно на опрацювання народнопісенної стихії. Коли ж у «Передмові» до петерб. вид. «Кобзаря» (1867) М. Костомаров зауважив: «Після Шевченка, хто схоче на тій же кобзі грати, навряд чи скаже що-небудь нове і навряд чи стануть його слухати», то К. з ним погодився: «это совершенная правда. Нам надобно в родной поэзии брать новые, ещё небранные ноты» (*Кулиш П. А.* 1885. С. 73).

Ці «нові ноти» К. спробував узяти вже 1868 у віршованих перекл. поетичних кн. Старого Завіту, хоча на 1868—69 припадає новий спалах його наслідування Шевченка в нац.-патріотичній та антицаристській патетиці, козакофільстві й образно-стильових і ритмомелодичних особливостях, передусім народнопісенній стилізації та використанні 14-складовика («вертепна містерія» «Іродова морока», вірш «Три брати» та ін.). Та по-справжньому «нові ноти» зазвучали на поч. 1880-х у віршах, що склали поетичну зб. «Хуторна поезія» (Л., 1882). За Франковим спостереженням, версифікаційне новаторство К. в ній та наступних поетичних і драм. творах («Магомет і Хадиза», «Маруся Богуславка», «Драмована трилогія», «Дзвін», «Куліш у пеклі» та ін.) полягало в «рішучому розриві» зі стилізуванням під Шевченка (*Франко*. Т. 33. С. 173, 259), у звільненні від знеособлювального впливу народної думи й пісні та в освоєнні літ. форм поетичного самовираження; у 1880—90-х «Кулиш уже не подражает Шевченку, находит свой собственный тон» (*Франко*. Т. 41. С. 149).

Культурницька концепція пізнього К. визначила його амбівалентне ставлення до Шевченка, виражене в «Хуторній поезії». У поетичному відгуку «На двадцяті роковини великого похорону» уславлено творця «Кобзаря» як «віщову», «спасенну силу». В «Оді з Тарасової гори» різко осуджено показний культ Шевченка, ідеалізувальну риторику поетових земляків на тлі занедбання його «святої могили». У зверненні «До Шевченка» його творчість витлумачено як «меч обоюдний», двосічний: звеличення козаків, гайдамаків, повсталих селян (в уявленні автора «Хуторної поезії» — «руїнників») нібито шкодить нац.-культурному поступу, але Шевченкове «святе», «пророче слово» стоїть на перешкоді новій азіатській (Батиєвій) навалі — великодерж. рос. експансії.

Перегукуючись у строфах послання з естетичною маніфестацією з Шевченкового «Подражанія 11 псалму» («Возвеличу / Малих отих рабів німих! / Я на сторожі коло їх / Поставлю слово»), К., відповідно до своїх культурницьких уявлень, наголошував на нац.-захисному значенні високохудож. поезії Шевченка.

«Хуторна поезія» є навіть своєрідним продовженням Шевченкової традиції — братолюбної, нац.-консолідуючої та апокаліптично-попереджувальної, вираженої у посланні «І мертвим, і живим». Таку наступність відзначив І. Франко (щоправда, не сприйнявши її, бо під впливом молодечого радикалізму ставився тоді до патетики самого послання критично); на його думку, висловлену в рецензії на зб., попри різницю у поетичних талантах, основних поглядах, освіті й часі, «“Хуторна поезія” д. Куліша — не що інше як розширене Шевченкове “Посланіє”» (*Франко*. Т. 26. С. 162). Показово, що до низки віршів зб. («До кобзи», «Рідне слово», «Псалтирна псальма», «До рідного народу», «Ключ розуміння», «На незабудь року 1847», «Покута козацького батька») К. дібрав епіграфами з Шевченкової поезії афористичні висловлювання осуджувального, викривального та деклараційного характеру, з якими солідаризувався. Так, у вірші «На незабудь року 1847» згадка про «Лютого Нерона» в епіграфі з Шевченкового «Холодного Яру» призначена для гнівного затаврування *Миколи I* «сліпим демоном тісноти», «богом біснуватим», «великим душогубцем», «свободи ворогом», «катюгою розуму», «мраколюбцем», який покарав «братчиків» засланням, розлучивши їх (*Куліш П*. Т. 1. С. 394).

Водночас К. почав мислити більш самостійно і критично, зокр. й щодо своїх кол. літ. кумирів, передусім Шевченка, а тому в інвективі «“Прежній”» (зб. «Дзвін», Женева, 1893) звинувачував опонентів у тому, що вони «раби письменницьких авторитетів» (Там само. С. 427). Полемізуючи в цій зб. з Шевченковим революційно-романтичним осмисленням козацької історії та сучасної укр. дійсності, він у посланні «Останньому кобзареві козацькому» доводив, що не «воля з панським правом / На Вкраїні билась», а «з порядком господарським / Бились гайдамаки, / Через лінощі — нетяги, / Через хміль — бурлаки» (Там само. С. 421), а у вірші «На перелозі» — антитезі до Шевченкової медитації «Чигрине, Чигрине» — заклика́в сіяти «правду в нас на перелозі / Замість ножів кривавих обоюдних» (Там само. С. 423). Полемічну алюзію містить і віршоване послання «До Ганни Барвінок» (написане 1890). У поезіях К. 1880—90-х змінюється, порівняно з 1860-ми, характер алюзій та ремінісценцій із Шевченкової поезії: вони вже функціонують не лише як продовження мотивів, а й як вияв полеміки. Так само й епіграфами до деяких віршів автор «Дзвону» ставить козакофільські висловлювання Шевченка, щоб далі у власному тексті полемізувати з ними («Останньому кобзареві козацькому», «На перелозі»). Водночас навіть у 1880—90-х К. уважав себе наступником Шевченка — як виразника нац. свідомості, патріархально-хліборобської моралі, речника «апостола правди і науки», нац. згоди на ґрунті християнського братолюбства й демократизму, нац.-культурного просвітництва, духового опору чужоземному поневоленню, деміфологізатора гетьманської слави (в ідейно-естетичній медитації у формі послання «До Тараса за річку Ахерон» маніфестував: «Недоспів твій доспівую, мій брате... / Наслідде дороге, клейнотами багате, / Лишив єси мені <..> / В твоїй поезії високій, многодумній»; Там само. С. 420). Хотів, щоб автор «Гайдамаків» залишився «останнім пророком» «гайдамацької пропаганди» і щоб співвітчизники підносили творця «Кобзаря» не за «криваву проповідь», а за «лагідні слова примирення і любови» (лист до І. Пулюя від 1 груд. 1875: *П. О. Куліш*: (Матеріали і розвідки). Л., 1930. Ч. 2. С. 25). Тому в поетичний діалог із Шевченком К. уклинює віртуальне каяття поета за його уславлення козаччини й гайдамаччини, роблячи, т. ч., потойбічного Шевченка, його невмирущий «дух» своїм спільником, однодумцем («До Тараса на небеса», «З того світу» («Я був собі п’яний, а баба Талалайка…»), відмежовує по-своєму інтерпретованого поета від його славословів-козакофілів («Письмакам-гайдамакам»). У вірші «Перед Гоголевим честенем» (зб. «Дзвін») К. заявив, що тільки Шевченко міг би своїм поетичним словом «достойно» привітати відкриття пам’ятника М. Гоголеві у Ніжині, а не ті «мертві душі», що зібралися там (*Куліш П*. Т. 1. С. 427—428, 697).

Якщо ранній К. реальним взірцем для укр. поетів ставив Шевченка, то пізній до символічного ідеалу підносив давньоруського легендарного співця *Бояна* («Молитва Боянові, “соловієві старого времени”» у «Дзвоні»). Щоправда, у «Слові до німців на появ “Позиченої кобзи”» (написане 1890) він визнав, що, з огляду на високу художність вислову та неприборкану стихію почуттів у Шевченковій поезії, правомірно бачити і в ньому наступника не тільки козацьких кобзарів, а й самого Бояна, позаяк схожим буянням позначено й поетичні словоспіви старорус. поетів (Там само. С. 547). В одній з «дописок» до поеми «Куліш у пеклі» письменник знов-таки ідентифікував Шевченка — за рівнем версифікаційної майстерності — з Бояном, який тоді став для К. своєрідним віртуальним еталоном нац. поета: «Шевченко, соловей нового времени по стихотворному генію свойму» (*Куліш П*. Т. 2. С. 665).

Услід за Шевченковим уподібненням себе до вигнанця *Овідія* К. теж вдався до такої паралелізації

обох поетів — у посланні «До Шевченка»: «Ще не було Овідія й не буде, / Яким ти ставсь над мертвенним Аралом» (*Куліш П*. Т. 1. С. 393). Поема-алегорія К. «Дума-пересторога, вельми на потомні часи потрібна» (а також паралелі в окремих віршах) своєрідно, з автор. ідеологічним наповненням продовжили започатковану ще Котляревським (в алюзіях та натяках «Енеїди») і розвинуту Шевченком («Царі», «Неофіти», «Марія») та Костомаровим худож. актуалізацію й алегоризацію римської та іудео-християнської давнини. У драмі «Петро Сагайдашний (1621)» (2-га пол. 1880-х), маючи на увазі Ісусову матір, *Марію*, виразник автор. дум Хмелецький, підвоєводій київ., мовить: «Бо женське серце наш Новий Завіт / Найперше зрозуміло й возвістило… / Воно нам дух його благий відкрило…» (*Куліш П*. Т. 2. С. 540). Тут — автор. алюзія до оригінально трактованого істор. образу Марії як натхненної, мужньої і самовідданої послідовниці свого Сина, *Ісуса Христа*, продовжувачки Його проповіді братолюбства в однойменній Шевченковій поемі, що її К. читав (див. згадку в листі до І. Хильчевського від 28 лют. 1875: *КС*. 1898. № 1. С. 141) і під її, зокр., впливом схилявся до реліг. вільнодумства, трактування євангельських подій як земної, людської історії.

За словами Д. *Чижевського*, «Куліш досягнув у своїх пізніх віршах великого вміння вислову: його поетичні формули досягають часто шевченківської висоти» (*Чижевський Д. І.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Т., 1994. С. 431). З огляду, зокр., на відмінності між версифікацією Шевченка та версифікацією пізнього К., на його оновлення укр. віршування пошевч. доби у літературознавстві висловлювали думку (зосібна Ф. *Якубовський*, бл. до цього підходив і М. *Зеров*) про те, що в укр. поезії 2-ї пол. 19 ст. співіснували й змагалися дві школи — Шевченка і К. Як робочу гіпотезу такий поділ Ю. *Шевельов* схильний вважати за корисний, хоча й застерігав, що «не треба забувати й про третій напрям, народницько-публіцистичну поезію» і що «назви ці — Шевченкова школа, Кулішева школа — умовні, що справжні заповіти Шевченкові продовжували... поети школи Куліша» (*Шерех Ю*. [*Шевельов Ю*.] «Душа убога встала рано» (Василь Мова) // *Шерех Ю*. Третя сторожа: Література. Мистецтво. Ідеології. К., 1993. С. 114).

8. К. про мову Шевченкової поезії. Відкидаючи спроби деяких письменників обмежитися місцевим діалектом, К. у листі від 25 груд. 1856 до свого земляка О. Шишацького-Ілліча закинув мовну вузькість і локальність його зб. віршів «Українська квітка» і за взірець ставив Шевченка, в поезії якого бачив тенденцію до створення заг.-нац. літ. мови (Ін-т рукопису НБУВ. Ф. 63. № 41. Арк. 7—7 зв.). Усвідомлюючи, що народна мова з виходом народу на новий культурний простір потребує розширення своїх функціональних можливостей, неодмінного збагачення іншомовними словами, К. демонстрував це на прикладі Шевченка, який, на його думку, народною мовою своєї поезії заклав основи нової укр. літ. мови і навіть накреслив перспективні шляхи збільшення її лексичного складу завдяки освоєнню церковнослов'янізмів та чужомовних слів. Для К. Шевченко був важливим етапом у розвиткові укр. літ. мови, але життя, природно, пішло далі й вимагає розширення її лексико-виражальних можливостей (лист до М. Лободовського від 15 серп. 1885 // ІЛ. Ф. 18. № 55. Арк. 1, 3—4).

9. Діалоги в живопису. Ще під час червневих зустрічей 1843 Шевченко почав малювати олійними фарбами портрет К., а домальовував його наприкінці січ. 1844, коли їм пощастило бачитися день-два (портрет так і залишився незавершений); К., теж наділений хистом художника, 29 січ. 1844 нарисував олівцем портрет поета (*Яцюк В*. Портрети Кулішів // *Яцюк В*. Малярство і графіка Тараса Шевченка: спостереження, інтерпретації. К., 2003. С. 132—135).

П. Куліш.
Портрет Т. Шевченка.
Папір, олівець. 1844

У груд. 1855 в Києві К. створив графічний портрет Шевченка (мабуть, з уяви). Зберігається у ЧІМ (Ад 225—36/1933. Рис. № 31. Арк. 29). Датовано: «1855 года 15 дек. Киев» (див.: *Яцюк В*. Барвінкові етюди // *Ганна* Барвінок: Збірник до 170-річчя від дня народження. К., 2001. С. 478—479). Наступного року К. зробив олійну копію з Шевченкового автопортрета (у світлому кашкеті), намальованого на *Косаралі* 1848—49 і подарованого 1850 А. *Венгжиновському* (*Яцюк В*. «В неволі, далеко над морем» // *Яцюк В*. Малярство і графіка Тараса Шевченка. С. 200—219). На автоілюстрацію Шевченка до «Гайдамаків», відому під назвою «Гайдамака Галайда»,

П. Куліш.
Портрет Т. Шевченка.
Папір, олівець. 1855

К. відгукнувся маляр. реплікою: у копії-переробці (на листі до С. Аксакова і К. *Аксакова* від 22 берез. 1854) «виправив» оригінал т. ч., що рушницю на плечі селянина замінив на косу, а ніж у його руці — на казанок, тобто перетворив гайдамаку на мирного косаря (*Яцюк В*. «Сини мої, гайдамаки…» // *Яцюк В*. Малярство і графіка Тараса Шевченка. С. 164—168). К. визнавав, що в Шевченка більший, ніж у нього, талант не тільки поетичний, а й малярський. Пропонуючи Шевченкові виконати гравюри для народу «з нашої історії» та попідписувати «найкращими віршами з дум і з свого-таки компонування», він зазначив: «Я й сам понарисовував би, <...> да в мене тії абриси не будуть такі характеристичні, як у тебе. Ти як не поведеш пером, то все воно закарлючиться по-художницьки» (лист від 14 лют. 1858: *Листи*, с. 110).

К. був для Шевченка другом, однодумцем, спільником і співробітником, але також і суперником, опонентом та критиком. За життя Шевченка, та й навіть до поч. 1870-х, відмінності й незгоди між ними чи то в ідеологічному, чи то в естетичному плані не були істотними й не переростали у принципові розходження. Певна психологічна несумісність виявлялася хіба що прикрими особистими непорозуміннями на зламі 1850—60-х. К. постійно визнавав свою другу роль, друге місце серед нац. і літ. провідників, що їх очолював Шевченко. Із серед. 1870-х ситуація змінилася: в умовах нової доби (позитивізму), внаслідок вікових та індивідуальних особливостей у психології та світосприйманні, К. набагато критичніше, ніж доти, поставився до поетичної спадщини Шевченка та його самого як поета і особистості.

Спільне й відмінне надто тісно й суперечливо переплелися у поглядах Шевченка і К., тож спрощенням було б твердити, що вони репрезентують два різні шляхи нац. розвитку. К. — не альтернатива Шевченкові, а необхідне доповнення. Водночас своя частка правди була в обох. Полеміка К. з Шевченком нині є важливим і благодатним джерелом для поглиблених роздумів над вітчизняною історією, нац. ментальністю й укр. перспективою.

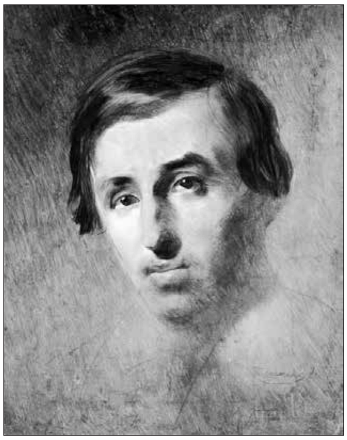
Тв.: Мальована гайдамаччина: Словесний забуток незнаного автора. Подав письменній громаді П. Куліш // Правда. 1876. № 9—12; Воспоминания о Николае Ивановиче Костомарове // Новь. 1885. Т. 4. № 13; Около полустолетия назад: Литературные воспоминания // *Пантелеймон Куліш*: Матеріали і дослідження. Л.; Нью-Йорк, 2003; Твори: В 2 т. 2-ге вид. К., 1998; Хроніка-2000: Український культурологічний альманах. К., 2009. Вип. 78: Пантелеймон Куліш: письменник, філософ, громадянин.

Літ.: Слабченко М. До історії відношень між П. О. Кулішем та Т. Г. Шевченком // Сб. Харьков. истор.-филол. общ-ва. Пошана, 1874—1909. Х., 1909. Т. 18; *Яворницький Д. І.* Матеріали до біографії Т. Г. Шевченка. Катеринослав, 1909; *Барвінський Ол.* Спогади з мого життя. К., 2004; *Євшан М.* Шевченко і Куліш // *Євшан М.* Критика; Літературознавство; Есеїстика. К., 1998; *Грушевський О. С.* Шевченко і Куліш // *Шевченківський* збірник. Пг., 1914; *Петров В.* Куліш і Шевченко: (До історії їх взаємовідносин в 1843—1844 роках) // Шевченко та його доба. К., 1925. Зб. 1; *Петров В.* Шевченко, Куліш, В. Білозерський — їх перші стрічі // Україна. 1925. Кн. 1/2; *Зеров М.* Поетична діяльність Куліша // *Зеров М.* Твори: В 2 т. К., 1990. Т. 2; *Чубський П. П.* [*Могилянський М. М.*] Куліш і Шевченко // Пантелеймон Куліш: Зб. праць Комісії для видавання пам'яток новітнього письменства. К., 1927; *Журнал*; *Дорошенко В.* Найновіша література про П. Куліша [огляд праць, зокр. про стосунки Куліша з Шевченком] // *ЗНТШ*. 1928. Т. 148; *Петров В.* Куліш і Шевченко р. 1856—1857-го // *Петров В.* Пантелимон Куліш у п'ядесяті роки. Життя. Ідеологія. Творчість. К., 1929; *Білецький Л.* Т. Шевченко і П. Куліш та їх взаємини у світлі новійшої історично-літературної критики // Сьогочасне й минуле. 1939. Кн. 3/4; *Зайцев П.* Життя Тараса Шевченка. К., 1994; *Донцов Д.* Два антагоністи: (П. Куліш і Т. Шевченко) // *Донцов Д.* Дві літератури нашої доби. Торонто, 1958; *Шерех Ю.* [*Шевельов Ю.*] Кулішеві листи і Куліш у листах // *Шерех Ю.* Третя сторожа: Література. Мистецтво. Ідеології. К., 1993; *Луцький Ю.* Ще до теми «Шевченко і Куліш» // Сучасність. 1985. № 11; *Луцький Ю.* Шевченко, Куліш і граф Орлов // Сучасність. 1987. № 3; *Нахлік Є.* На первоцвіт вдарили морози... Пантелеймон Куліш про Тараса Шевченка та Кирило-Мефодіївське товариство // Україна. 1989. № 10; *Луцький Ю.* У праці й суперечностях: (Роздуми про Пантелеймона Куліша) // *СіЧ*. 1994. № 8; *Охріменко П. П.* Тарас Шевченко і Пантелеймон Куліш. Суми, 1994; *Яцюк В.* Пантелеймон Куліш і Тарас Шевченко: побратими чи антагоністи? // *ЛУ*. 1995. 18 трав.; *Грабович Г.* До питання про критичне самоусвідомлення в українській думці XIX століття: Шевченко, Куліш, Драгоманов // Сучасність. 1996. № 12; *Гриценко О.* Метаморфози Куліша: служитель Шевченкового культу, іконоборець, міфотворець-есенціаліст // *Гриценко О.* «Своя мудрість». Національні міфології та «громадянська релігія» в Україні. К., 1998; *Луцький Ю.* Між Гоголем і Шевченком. К., 1998; *Нахлік Є.* Донцовське протиставлення П. Куліша і Т. Шевченка: (Психологічний аспект) // *Ідейно-теоретична* спадщина Дмитра Донцова і сучасність: Матеріали наук.-теорет. конф. Запоріжжя, 1998; *Нахлік Є.* Зіставлення і протиставлення Шевченка і Пушкіна в рецепції П. Куліша // Київська старовина. 1999. № 3, 4; *Ребрик А.* Шевченко і Куліш. Ужгород, 2001; *Федорук О.* До історії становлення культу Шевченка у Галичині у 60-х рр. XIX ст. (народовці і Куліш) // Київська старовина. 2001. № 4; *Ласло-Куцюк М.* Пантелеймон Куліш і Тарас Шевченко // *Ласло-Куцюк М.* Творчість Шевченка на тлі його доби. Бухарест, 2002; *Федорук* О. Пантелеймон Куліш: бібліографія літератури (1989—2002) // *Відкритий* архів. К., 2004. Т. 1; *Нахлік Є.* Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: У 2 т. К., 2007; *Івашків В. М.* Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ранньої творчости Пантелеймона Куліша. Л., 2009; *Яцюк В.* Шевченко і Куліш: Художницькі діалоги // Хроніка-2000. К., 2009. Вип. 78.

Євген Нахлік

КУЛІШÁ ПАНТЕЛЕЙМÓНА ОЛЕКСÁНДРОВИЧА ПОРТРÉТ [Портрет П. О. Куліша] (полотно, олія, 40,3×32,2) Шевченко виконав у кін. січ. 1844 у Києві. На незавершеному портреті внизу ліворуч червоною фарбою авторський підпис: «*Т. Шевченко*». Зберігається у НМТШ (№ ж—90).

Портрет датував В. *Яцюк* (*Яцюк В*. 2003. С. 135). Митець познайомився з П. Кулішем у Києві, під час першої подорожі в Україну. Зустріч відбулася на поч. черв. 1843. Разом із художником О. *Сенчилом-Стефановським* вони подорожували Дніпром до *Вишгорода* й Києво-Межигірського монастиря. Вдруге приятелі зустрілися наприкінці січ. 1844, перед від'їздом Шевченка до Петербурга, тоді й було виконано портрет. У ньому Шевченко створив образ П. Куліша як молодого укр. інтелігента й інтелектуала (він у той час працював над істор. поемою «Україна» і викладав). Митець зосередив увагу на Кулішевому вольовому характері, що проглядається у фізіономічних рисах: високе світле чоло, прямий ніс, цілеспрямований, водночас задумливий погляд. Портрет не закінчено, і завдяки цьому можна простежити високу культуру живописного процесу, якою бездоганно володів художник. На полотні він зробив чіткий рисунок, поверх нього накладено імприматуру, далі пастозно змодельовано лише освітлену частину обличчя та пасма волосся голови. Шию та плечовий пояс на цій стадії ледь прописано дуже тонким шаром фарби теплих відтінків. Шевченко застосовував техніку багатошарового живопису, якої навчали в 19 ст. у петерб. *Академії мистецтв*.

Т. Шевченко. Портрет П. О. Куліша. Полотно, олія. 1844

Портрет був серед малюнків, значна частина яких 1847 після арешту Шевченка потрапили до *Третього відділу*, після заслання їх повернули автору, про що свідчить його розписка від 23 січ. 1859 (6, 267). В описі проданих на аукціоні картин Шевченка, складеному М. *Лазаревським*, 7 трав. 1861 позначено, що «портрет Кулиша (масл. краск.) не окончен». Твір купив О. *Маркович* (ІЛ. Ф. 1. Інв. № 1540). Про історію придбання портрета В. *Тарновським* (молодшим) згадував В. *Горленко* в листі від 4 жовт. 1887 до О. *Лазаревського*: «Из новых его приобретений укажу еще на последний, неоконченный труд Шевченко, подаренный ему Макаровым <...> и купленный у Белозерской подмалевок удивительного портрета молодого Кулиша, того же Шевченка» (*Іофанов Д*. Матеріали про життя і творчість Тараса Шевченка. К., 1957. С. 131).

Портрет уперше згадано у ст.: *Горленко В*. Иллюстрации Шевченка // *КС*. 1888. № 1/3. С. 10; *Горленко В*. Шевченко живописец и гравер // *Горленко В*. Южнорусские очерки и портреты. К., 1888. С. 361. Уперше репрод. у журн. «Искусство и промышленность» (1900. № 3. С. 25—65). Експонувався під назвами «Голова молодого человека, — по-видимому, Кулиша в молодости», під якою увійшов до *Каталогу Музею Тарновського* (С. 193, № 428); як «Портрет П. О. Куліша» його було представлено на Виставці творів Т. Шевченка (Чернігів, 1929; Каталог. С. 24. № 9), а також на виставках у ДМШ: До 100-ї роковини дня смерті П. Куліша (1997), «Ганна Барвінок. Життя і творчість» (1998), «Лейстровий козак та його скарбівня: Каталог виставки пам'яті видатного українського колекціонера В. В. Тарновського. К., 1999. С. 17» (1999) та ін. Місця зберігання: власність О. Марковича, О. *Куліш*, ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ). Іл. табл. II.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1. № 83.

Літ.: Антонович Д. Шевченко — маляр. К., 2004; *Новицький*; *Рубан В. В*. Український портретний живопис першої половини XIX ст. К., 1984; *Жур 2003*; *Яцюк В. М*. Малярство і графіка Тараса Шевченка: Спостереження, інтерпретації. К., 2003; *Овсійчук В*. Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури. Л., 2008.

Юлія Шиленко

КУ́ЛЬНЄВ Яків Петрович (25.07/5.08.1763, м. Лудза, нині Латвія — 20.07/1.08.1812, побл. с. Клястиць, тепер Россонинського р-ну Вітеб. обл., Білорусь) — ген.-майор. Навчався в петерб. Сухопутному шляхет. кадетському корпусі (1770—85). Брав участь у рос.-тур. війні 1787—91 та придушенні польс. повстання 1794. Під час війни проти Франції 1805—07 та рос.-швед. війни 1808—09 відзначився надзвичайною сміливістю. У рос.-тур. війні 1806—12 командував авангардними частинами на Подунав'ї. Відомий безкорисливістю, людяним ставленням до підлеглих і полонених. На поч. антинаполеонівської війни 1812, очолюючи кавалерійські загони, в сутичці з переважаючими силами ворога зазнав смертельного поранення (ядром відірвало ноги). Його героїзм ушанував В. Жуковський у поезії «Співець у стані російських воїнів» (1812). Зовнішньою подібністю до нього О. Пушкін наділив гол. героя повісті «Дубровський». Шевченко в Автобіографії 1860 згадав, що підлітком, мандруючи за паном П. *Енгельгардтом* до Києва, *Вільна* і Петербурга, на заїжджих дворах викрадав, аби скопіювати, лубкові зображення істор. героїв, зокр. й К.

Літ.: Яков Петрович Кульнев: 1766—1812 // Русская старина. 1887. № 2/3; *Елец Ю. Л*. Герой Отечественной войны — Кульнев. СПб., 1912.

Павло Усенко

КУЛЬЧИ́ЦЬКА Олена Львівна (15.09.1877, м. Бережани, тепер Терноп. обл. — 8.03.1967, Львів) — укр. живописець і графік, етнограф, педагог. Народний художник Української РСР (1956). Чл.-кор. Академії архітектури Української РСР (1950). Лауреат Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (1967). Навчалася у Художньо-промисловій школі (1901—02), приватній худож. школі С. Батовського-Качора і Р. Братковського (1902—03; обидві — Львів), Віденській художньо-промисловій школі (1903—08). Викладала у середніх школах Перемишля (1909—38), Поліграф. ін-ті ім. І. Федорова у Львові (1945—54) на кафедрі оформлення книги (з 1948 — проф.). К. — одна із засновниць стилю укр. модерну. У творчості поєднала традиції укр. давньої нац. гравюри з новаторськими тенденціями європ. графічного мист-ва. Продовжила традиції Шевченка-офортиста, відродивши в Україні техніку офорта і створивши понад сотні високохудож. творів, що нині є золотим фондом укр. станкової та естампної графіки. Твори присвячено життю галиц. суспільства 1910—30-х: живописні цикли «Діти на леваді» (1909), «Жнива», «Урочисте свято», «На схилі віку», «Бабуся» (всі — 1913); цикл на тему «Страсті Христові» (1915); графічні цикли, в яких відображено історію України: «З історії княжих часів» (1918), «Українські Січові стрільці» (1914—15), «Портрети українських письменників» (1920), серії рисунків з укр. міфології до кн. «Нариси з української демонології» В. *Гнатюка* (1918—21), що мають докум. та істор. цінність; кн. «Тіні забутих предків» М. *Коцюбинського* (Х., 1929), худож. оформлення поем І. Франка «Лис Микита» (Л., 1922) та «Мойсей» (Нью-Йорк, 1968).

О. Кульчицька

Вагомим у творчості К. було звернення до шевч. тематики. 1914 створила композицію у техніці чорно-білого лінориту «Шевченко-вчитель», трактуючи постать поета як пророка укр. нації. У циклі «Портрети українських письменників» одним із перших був «Портрет Тараса Шевченка» (ксилографія, 1920; повторено 1939; НМТШ); експонувався 1961 на худож. виставці до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* в Києві: на більшій частині графічного аркуша — погруддя поета в чорному сюртуку (для іконографії взято за основу фото 1860 І. *Досса*); зображення доповнено цитатою з вірша «Подражаніє 11 псалму»: «Возвеличу / Малих отих рабів німих! / Я на сторожі коло їх / Поставлю слово».

О. Кульчицька. Тарас Шевченко. Папір, ксилографія. 1920

К. виконала у стилі модерну перший худож. шевч. екслібрис (1920), призначений для книгозбірні школи ім. Т. Шевченка в м. Володимирі-Волинському. У ньому використано слова «В своїй хаті своя й правда» з Шевченкового поетичного послання «І мертвим, і живим». Протягом 1919—21 підготувала низку ілюстрацій для дитячого журн. «Світ дитини» (виходив у Львові 1919—39 у вид-ві М. Таранька), де особливу увагу привертають рисунки до Автобіографії Шевченка 1860, уривки з якої друк. в журн. під рубрикою «Казки дідуся Тараса»: «Шевченко у дяка Богорського», «Шевченко пасе вівці»; а також ілюстрації до творів «Гайдамаки» («Давно те минуло, як мала дитина»), «А. О. Козачковському» («Давно те діялось. Ще в школі»), «І досі сниться» (всі — туш, перо), в яких відтворено милі образи дітей — улюблених персонажів багатьох полотен і гравюр художниці.

За мотивами відомих поем Шевченка К. вигравірувала дереворит «Гамалія» (1936) та кольор. ліногравюру «Катерина» (1942, НМАШ). Творам К. властива натурна точність рисунка, конкретність об'ємно-просторових характеристик образів, використання штриха різної інтенсивності.

О. Кульчицька. Катерина. Папір, кольорова ліногравюра. 1942

К. брала участь у більш як 60 виставках в Україні та за кордоном (у Відні, Празі, Брюсселі, Берліні та ін.). 1971 у Львові відкрито Худож.-мемор. музей К.

Тв.: Сенів І. В. Каталог творів. Л., 1955; *Попов А.* Елена Кульчицкая: графика, живопись. М., 1983; *Виставка* творів Олени Кульчицької (До 110-ї річниці від дня народження): Каталог. Малярство, графіка, ужиткове мистецтво. Л., 1998.

Літ.: Сенів І. В. Творчість Олени Кульчицької. К., 1961; *Сидор О.* Сторінки львівської Шевченкіани // *В сім'ї* вольній, новій: Шевч. зб. К., 1989. Вип. 5; *Народознавчий* зошит [Присвячений творчості О. Кульчицької]. Л., 2001. № 1.

Кость Л. В. Шевченко-пророк: Образ Кобзаря у творчості Олени Кульчицької // Галицька брама. 2005. № 1/3.

Любов Кость

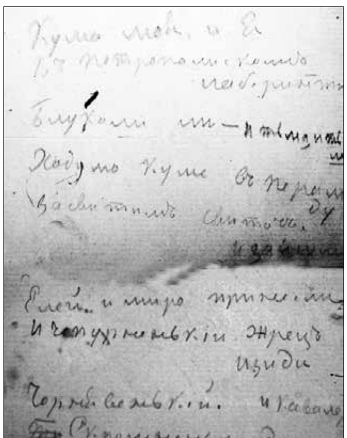
КУЛЯ́СКІН Дмитро (21.09.1921, с. Ніколаєвка, тепер Лопатинського р-ну Пензенської обл., РФ — 25.07.1967, Саранськ, тепер РФ) — мордов. письменник і перекладач. Закінчив 1938 пед. уч-ще (Саранськ), згодом — Мордов. пед. ін-т ім. О. І. Полежаєва (Саранськ). Писав ерзя-мордов. мовою. Автор поетичних зб. «Моя весна» (1951), «Голос миру» (1959) та ін., зб. прози «Оповідання» (1953) та ін.

Переклав поеми «Княжна», «Тарасова ніч», баладу «Русалка», що ввійшли до першого вид. творів Шевченка мордов. мовою «Кобзар» (Саранськ, 1940).

Людмила Баричева, Борис Хоменко

«КУМА́ МОЯ́ І Я» — передостанній вірш Шевченка, написаний у Петербурзі орієнтовно у другій пол. верес. — груд. 1860; автограф без дати — на звороті листа А. *Маркевича* до Шевченка від 16 верес. 1860 (ІЛ. Ф. 1. № 20). Першодрук: *ЗНТШ*. 1913. Т. 3. С. 176.

Вірш з'явився пізньої осені 1860. У цей період загострилася поетова смертельна недуга — обставина, що схиляє шукати у творі відповідні смисли — відгомін думок і переживань людини, яка, мабуть, уже відчула, що наближається завершення її земного шляху. Зіставлення вірша з двома близькими за часом написання поезіями Шевченка «Н. Т.» і «Чи не покинуть нам, небого» свідчить, що разом вони складають особливу худож. цілісність. Між названими трьома віршами можна простежити глибинний зв'язок, вони втілюють амбівалентні позиції худож. свідомості в переживанні ситуації, яку визначило своєрідне підсумовування індивідуального земного буття. Зміст вірша «Чи не покинуть нам, небого» просвітлений, відсторонений од драматичного пафосу, — це погляд поета на свій недалекий уже скін з-над межі, яку тіло ще не перейшло, але свідомість уже здолала. У вірші «К. м. і я» відстороненості ще нема, худож. свідомість охоплює житейську колізію, входить у неї, подія межового переходу затемнена, оскільки інтенції автора пов'язані із сьогосвітнім існуванням. Хоча інтенція переходу знаходить себе у провідних хронотопних мотивах (блукання, тьма, піраміда), все ж осердя ліричного переживання — життєва драма як драма існування, коли дух уже відчуває тимчасовість фізичного буття людини, суєтність і проминущість якого підтверджується наближенням до Абсолюту.

Т. Шевченко. «Кума моя і я». Автограф. (Зворот листа А. Маркевича до Шевченка від 16 вересня 1860)

Пластика ліричного переживання у вірші «К. м. і я» досить ускладнена, в певному сенсі покликана містифікувати читача. Ускладненість спричинено передовсім фрагментарністю і смисловою згущеністю зображення, кожен план якого несе глибинний самодостатній зміст. Фрагментарність пов'язана з недомовками, умовчуванням, що ніби відлунюють потаємним сенсом, а плани зображення не так потверджуються й розвиваються один в одному, як входять у полеміку, драматична напруженість якої розкриває безодню терзання духу, що осягає мізерність людського існування.

Ліричне переживання ускладнено й посилено полісемантичністю зображення, зіпертого на реальну чи уявну прогулянку Шевченка й Н. *Тарновської* Петербургом. Симптоматичним видається уже сам вибір супутниці. Відомо, що 2 груд. 1860 Н. Тарновська відвідала хворого поета, і це могло послужити поштовхом до написання вірша «Н. Т.», в якому постать куми подано у своєрідному ракурсі. Іронічність тону, до певної міри оптимістична, відрізняє худож. ситуацію від житейської, — адже візит Тарновської викликав у Шевченка швидше почуття щирої вдячності чи розчулення, ніж іронію. У вірші «Н. Т.» ідеться про людину, яка не насмілилась відкритися любові («Недвига серцем; спала день / І спала ніч») і залишилася самотньою. Шевченко виказує іронічне неприйняття подібної життєвої настанови, але на рівні підсвідомості відбувається деяке зближення автора і персонажа ліричного твору: попри протилежність позицій їх об'єднує те, що обоє самотні. Чи не тому цей тандем актуалізувався в худож. свідомості поета під час написання вірша «К. м. і я», в якому психологічне (порівняно з «Н. Т.») поступається візіонерському, інтелектуально-оцінкове — інтуїтивно-експресивному? Персонаж вірша «Н. Т.» надає поштовх до поглиблення в поезії «К. м. і я» мотиву життя як блукання — адже кума «сліпа була єси, незряща». Прогулянку Петербургом можна інтерпретувати як блукання життям, проживання екзистенції, а включення худож. ситуації в реальну ще виразніше підкреслює її підсумковість.

Блукання як проживання життя в системі поетових образів виводить ліричне переживання зі сфери

буденного й підносить до сфери трансцендентного. Тому саме переживання — позачасове, не прив'язане однозначно до жодної конкретики — охоплює екзистенцію цілісно, пронизуючи кожен її момент. У розглядуваному вірші автор і персонаж переживають не якусь подію, факт, а саме ***переживання***, що породжує драматичну напруженість і водночас специфічну відстороненість од реальності.

Амбівалентність худож. переживання виразно втілено в пластичній картині. З одного боку, вона цілісна й послідовна в розгортанні дії (блукали — знайшли, засвітили, жрець з'явився — хор «ревнув»), і про фрагментарність випадає говорити нібито лише тому, що сама ця картина є елементом ширшої панорами. Але з другого — картину подано через окремі репліки, дистанція між зображеним і вираженим дедалі збільшується, поліфонія образів, принципові недомовки і под. драматизують виклад. Підтекст розростається й поглиблюється і, зрештою, тотально домінує. Позасловесна інформація перебирає на себе логічно-смисловий акцент, водночас слово тексту одержує можливість досягти рівня чистої експресії. Виражене перевершує зображене кількісно та якісно: фінальні рядки («О скорбь, / О скорбь моя! О скорбь велика!») демонструють загалом крайній відбіг од зображуваного, ніби знецінюючи його. Потаємні смисли у словесному оформленні програмують сприймання словесної картини як ціннісної квінтесенції, розгортання якої в кожному моменті самодостатнє.

Отже, вірші «Н. Т.», «К. м. і я», «Чи не покинуть нам, небого», будучи кожен завершеним ліричним твором, разом складають особливу єдність, що формально втілює етапи наближення до Абсолюту: перший етап — вірш «Н. Т.», в якому індивідуальне послідовно себе заявляє, другий — «К. м. і я» — фіксує кризу індивідуального, третій — «Чи не покинуть нам, небого» — засвідчує прийняття індивідуальним Абсолюту.

Момент діалогічності процесу включення вірша «К. м. і я» в заг. контекст Шевченкової поезії осені — зими 1860—61 достатньо вагомий на рівні зовнішніх смислів, щоби не позначитися на внутрішньому, осібному світі твору. Без перебільшення можна сказати, що цей вірш — класичний зразок парадоксальної діалогічності лірики, зокр. лірики Шевченка, — діалогічності, яка, попри різноманітність і достовірність утілення, вивершується акордом монологічного начала.

Поч. імпульсом для розгортання діалогічності у вірші «К. м. і я» слугує наявність двох постатей — поета (ліричного **я**) та його супутниці. Декларування присутності співрозмовників ще й стверджується реплікою, виділеною в тексті прямим звертанням: «Ходімо, куме, в піраміду, / Засвітим світоч». Цю тенденцію підсилено присутністю третьої фігури — «жерця Ізіди» та репліками хору, отже, перший тип діалогічності створено своєрідною персонажністю вірша, живописно-пластична картина якого тяжіє до драматургічності ракурсу.

Другий тип діалогічності — інтертекстуальна відкритість Шевченкового тексту на рівні самодостатності твору як худож. світу. Символічно значущою в розгортанні цього типу діалогічності є зміна топоніма «Петербург» на «Петрополіський лабіринт», — вона програмує просторову паралель, що набуває широкої історико-культурної семантики і, головне, стає домінантою простору концептуального рівня. Осмислення/переживання Петербурга як Петрополіського лабіринту, православного храму як піраміди, свічі як світоча, православного священика як «жерця Ізіди» ніби розмикає коло поточного часу і простору: ***тут і зараз*** стають ***всюди і завжди***. Хоча репліка хору: «Во Іудеї / Бисть цар Саул», пряме називання Д. *Бортнянського* вивершують інтертекстуальний тип діалогічності, але її руйнування неминуче. Заявлена й формально проведена діалогічність виявляється лише прийомом, покликаним увиразнити генеральну над-позицію монологічного; остання виявнюється в суперечливості авторської свідомості, що фіксується незбігом іронічно-сатиричного тону з драматизмом переживання.

Що становить собою вірш «К. м. і я»? Сатиру на самодержавний Петербург, у своїй олжі й облудному лицемірстві подібний до лабіринту, з якого немає виходу, а лише «і тьма, і тьма...»? Петербург — як імперія а чи бодай саме життя? Недостатність і несуттєвість не тільки однозначної, а й хоч би якоїсь відповіді цілком очевидні, бо ймовірна відповідь, тількино виникнувши, вже потребує уточнення, доповнення, а то й спростування. Епізод у піраміді-храмі стає центральним: тут запропоновано «засвітити світоч», але поважність смислу одразу руйнує образ «жерця Ізіди»: він «чепурненький», «чорнявенький і кавалер», а врешті-решт — «лакей». Смисли мерехтять, переливаються один у другий, вже й не претендуючи на однозначну конкретику: хто ж той жрець? православний священик-лицемір? цар, який диригує своїм «хором»? поряд із ним «лакей» — царя, Бога? Та чи можуть бути при Богові лакеї? Динамічна полісемантика смислів ніби заявляє діалогічність, але насправді сприяє її нівеляції. Діалогічність втрачає свою значущість і своє значення, оскільки авторська свідомість, нехай і формально суперечлива, розгортається в худож. ситуації над-знання; звідси принципова самотність і трагедійний пафос переживання — ознаки наближення індивідуальної свідомості до Абсолюту, діалог з яким неможливий — «О скорбь моя! О скорбь велика!».

Монологічна налаштованість худож. свідомості не дає змоги вповні розвинутись іронії в аналізованому вірші. Іронія, одна з органічних властивостей худож. мислення Шевченка, тут заявляє себе окремими штрихами, характеристиками, натяками, котрі все ж таки не складаються у цілісний іронічний контекст (див. про це: *Івакін 1968*, с. 395—396), — їх руйнує глибинний трагедійний пафос ліричного переживання надзнання.

Жанрову належність вірша «К. м. і я» визначити важко, швидше за все можна говорити про метажанровий ліричний фрагмент, у якому медитативний та філос. первні органічно взаємодіють на ґрунті специфічної сюжетної організації. Динамічна подієвість утворює чітку фабульну основу вірша, але водночас виразно відчувається, що за подієвістю приховано ін. зміст, переданий у спосіб, подібний до потоку свідомості. Вірш написано астрофічним говірним чотиристопним ямбом, особливість його ритміки — велика кількість ритміко-синтаксичних перенесень, а також рідкісне для Шевченкового ямба явище вкорочення рядка на поч. поезії.

У невеликому 14-рядковому вірші Шевченко у пластичній, драматично напруженій картині з незвичайною експресією розгорнув складне ліричне переживання, пов'язане як із комплексом індивідуальних життєвих колізій, так і з осмисленням сутності квінтесенції земного буття людини.

Літ.: Івакін 1968.

Оксана Шупта-В'язовська

КУМИ́ЦЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Певні відомості про Шевченка дійшли до кумицького населення (рівнинна частина Дагестану, РФ) у 2-й пол. 19 ст. Одним із перших популяризаторів творчості поета серед кумиків був кол. кириломефодіївець О. *Навроцький*. На поч. 1860-х він оселився у м. Темір-Хан-Шурі (тепер — м. Буйнакськ), центрі Кумикії, вивчав культуру кумицького та ін. народів Дагестану, уклав рукописну зб. «Аварські, казікумуцькі, чеченські і кумуцькі пісні» у своїх перекл. рос. мовою. Він упродовж багатьох років переписував і поширював твори поета. Шевченкове слово доходило до нечисленної тоді кумицької інтелігенції різними шляхами, зокр. й через рос. перекл. Його відгуки відчутні у творчості основоположника кумицької л-ри Ірчі Казака (1830—79). Бл. 1861 він повернувся із сибір. заслання й міг зустрічатися з О. Навроцьким. У волелюбній поезії І. Казака домінували теми і мотиви, співзвучні з Шевченковими.

У 1930-х інтерес кумицької громадськості до постаті Шевченка посилився завдяки творчим контактам укр. письменника М. Скуби (1907—39) з кумицьким поетом А. Аджаматовим і лакським митцем Е. Капієвим, який писав рос., лакською та кумицькою мовами. У ті ж роки з'явилися перші перекл. поезій Шевченка кумицькою мовою. До *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* народний поет Дагестану А.-В. *Сулейманов* опубл. у періодиці 8 творів у власній інтерпретації: «Гайдамаки» (уривок), «Чого мені тяжко, чого мені нудно», «Не завидуй багатому», «Не женися на багатій», «Ой три шляхи широкії», «Ой гляну я, подивлюся», «Та не дай, Господи, нікому», «Не для людей, тієї слави». Перекладач узяв участь у VI пленумі Спілки письменників Союзу РСР (берез. 1939) та ін. урочистостях у Києві й *Каневі* з нагоди ювілею Шевченка, відвідав могилу поета на Чернечій горі. Пізніше до зб. вибраних творів «Шукачі щастя» (1948) А.-В. Сулейманов увів перекл. уривка з поеми «Гайдамаки» та вірша «Ой три шляхи широкії», супровівши їх стислим викладом змісту і характеристикою Яреми, Оксани та ін. персонажів. Перекл. А.-В. Сулейманова творів Шевченка одержали високу оцінку в Дагестані. Про це, зокр., до автора цих рядків писав у листі від 21 січ. 1975 А. Аджаматов. Над відтворюванням поезії Шевченка рідною мовою працювали й ін. кумицькі поети, зокр. Д. Димов, який 1941 запропонував тлумачення вірша «Ой три шляхи широкії». 1950 він переклав Автобіографію Шевченка. Тоді ж зазвучав кумицькою мовою «Заповіт» у перекл. А.-В. Сулейманова (див. *«Заповіт» [Антол. пер.]*). У журн. «Дослукъ» (1954. № 1) перекл. «Заповіту» опубл. І. Асеков. Того ж року поети А. Аджієв та І. Керімов переклали «Заповіт», поеми «Наймичка» і «Сова» та ін.

Кумицька громадськість не раз відзначала ювілеї укр. поета. Так, у березневому номері журн. «Дослукъ» за 1954 окремий розділ присвячено 140-річчю від дня Шевченкового народження. Серед ін. матеріалів тут уміщено поеми «Сова», «Наймичка», вст. до балади «Причинна — Реве та стогне Дніпр широкий», вірші «Думка — Тяжко-важко в світі жити», «Минають дні, минають ночі», «Заповіт» та ін. у перекл. А. Аджієва та А.-В. Сулейманова. В ювілейні дні 1961 кумицька газ. «Ленин елу» (1961. 9 берез.) також писала про Шевченка, опубл. його вірш «Не женися на багатій». 1964 на шевч. літ. вечорах у Махачкалі, в ін. населених пунктах Дагестану з нагоди *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* поетові твори у своїх перекл. читав А. Аджієв. Резонанс у середовищі кумицької творчої інтелігенції мали матеріали Наук. сесії, присвяченої Шевченкові, яку в берез. 1964 провів Ін-т історії, мови та л-ри Дагестан. філіалу АН Союзу РСР у Махачкалі, а згодом і Міжреспубл. наук. конференції (лют. 1967), присвяченої взаємозв'язкам рос. та укр. л-р і л-р Кавказу, на якій виголосив

доповідь В. *Шубравський*. Певну роль в ознайомленні кумицької громадськості з життям і творчістю Шевченка відіграли рос. республ. газ. «Дагестанская правда» й журн. «Дагестан», на сторінках яких опубл. різні за жанром матеріали про укр. поета. Кумицький поет і літературознавець К. Султанов у ст. «Жовтень і дагестанські літератури» (1978) вказав на значення укр. письменників і передусім Шевченка у розвитку світової культури. Діячі кумицької л-ри сприймали творчість укр. поета як школу літ. майстерності, чинник розширення ідейно-худож. обріїв рідного слова. Образ Шевченка змалював у вірші «Вуса» (1973) поет А. Аджаматов. Р. Расулов у ст. «Салам тобі, Україно!» (Літературна газета. 1958. 5 верес.) наголосив любов і повагу своїх земляків до творчості Шевченка, якого кумицька громадськість вважає найбільшим ашугом укр. народу.

Твори Шевченка вивчали учні кумицьких шкіл. Так, вірш «Ой три шляхи широкії» в перекл. Д. Димова вперше вміщено в «Хрестоматії з літератури для учнів 5 класу» (1941), а «Заповіт» і Автобіографію Шевченка — в «Хрестоматії з літератури для учнів 6 класу» (Махачкала, 1950).

Літ.: Шубравський В. Через гори і моря далекі // Дніпро. 1973. № 3; *Хоменко Б.* Стомовний Шевченків «Заповіт» // Наука і культура. Україна. 1976. К., 1977.

Борис Хоменко

КУНІ́ЖЕВ Магомед (5.04.1927, аул Блечепсин, тепер Кошехабльського р-ну, Адигея, РФ) — адиг. літературознавець, критик, прозаїк і перекладач. Закінчив 1953 Тбіліський ун-т, 1964 — аспірантуру Москов. ун-ту ім. М. Ломоносова. Канд. філол. наук (1971). Гол. праці присвячені проблемам становлення жанрів в адиг. л-рі. К. — один з авторів 2-томного вид. «Питання історії адигейської радянської літератури» (Майкоп, 1980) і 3-томної «Історії адигейської літератури» (1999—2006. Т. 1—3). Укладач підручників з л-ри, програм і посібників для 5, 6, 7 класів шкіл Республіки. К. — автор заг. ст. і персоналій з адиг. л-ри для енциклопедичних вид.: «Енциклопедичний словник» Ін-ту світової л-ри РАН, Укр. радянської енциклопедії, Укр. літ. енциклопедії, *ШС*, *ШЕ*.

Автор ст. «Шевченко Т. Г. в адигейській літературі», вміщеної в адиг. періодиці, а згодом — у *ШС*, в якій докладно простежено історію перекл. поезій Шевченка та рецепцію його творів в Адигеї.

Тв.: «Стих его на адыгейском…» // Адыгейская правда. 1974. 8 марта; Адигейська література і Шевченко // Соціалістична Адигея. 1973. 7 лют. [адиг. мовою].

Літ.: Хуано Ф. Гармония трех начал: (К 80-летию М. Ш. Кунижева) // Образование. Наука. Творчество. 2007. № 3.

Алла Калинчук

КУ́НЦЕ (Kunze) **Вільгельм** (1933) — нім. літературознавець. До 140-річчя від дня народження Шевченка написав ст. «Колись ми розіб'єм кайдани» («Und einst zerreiben wir die Ketten; zum 140. Geburtstag von Schewtschenko»), опубл. у нім. літ. журн. «Heute und Morgen» (1954. № 3). У ст. К. зробив спробу окреслити поетичну особистість Шевченка як переважно лірика, джерела творчості якого — в укр. народній поезії. Дослідник високо оцінював поему «Гайдамаки» як твір, що яскраво відтворює картини могутнього селянського руху 1768. Про новаторство «Гайдамаків» у світовій поезії К. писав: «...цим твором Шевченко увійшов у світову літературу, яка в кінці XVIII і на початку XIX століття живилася хвилею визвольних рухів. Карл Моор в "Розбійниках" Шиллера є ідеалізованою постаттю борця-одинака, який стає на боротьбу проти феодальної системи. Такий характер мають також інші герої світової літератури, які борються за свободу» (*СВШ*. Т. 3. С. 191). На відміну від них, «головним героєм "Гайдамаків" є безсмертний і непереможний народ», у чому, вважає К., було істотне новаторство Шевченка. У ст. подано також деякі біогр. дані, зокр. про маляр. студії Шевченка, лектуру, його участь у гуртку Петрашевського і в *Кирило-Мефодіївському братстві*.

Володимир Мовчанюк

КУПА́ЛА Янка (справж. — Луцевич Іван; 25.06/7.07.1882, с. В'язинка, тепер Молодечненського р-ну Мінської обл., Білорусь — 28.06.1942, Москва; 1962 перепоховано у Мінську) — білор. поет і перекладач. Народний поет Білоруської РСР (1925), акад. АН Білоруської РСР (1928) та Української РСР (1929). Лауреат Держ. премії Союзу РСР (1941). З 1915 навчався в Москов. міському народному ун-ті ім. А. Л. Шанявського. У 1919—41 жив і працював у Мінську. Автор зб. поезій «Жалійка» (1908), «Гусляр» (1910), «Від серця» (1940) та ін., низки поем, п'єс. Загинув за нез'ясованих обставин.

Янка Купала

Захоплювався історією укр. л-ри, культури, фольклором. Україні присвятив вірш «Україна» (1925). Ідейно-творчі переклики з Шевченком у творчості К. очевидні в поезіях «Моя наука», «А зозуля кувала», «Україна», «Пісні мої, пісні», «До своїх думок», «Плачуть мої пісні» та ін. Вплив Шевченкових творів помітний не лише в мотивах, а й у самій формі віршів

Тарас Шевченко. Катерина. Переклад Янки Купали. Мінськ, 1964. Розгорнутий титул

білор. поета. У назвах перших двох кн. «Жалійка» та «Гусляр» відчутний перегук із назвою зб. «Кобзар». Як і Шевченкова поезія, вірші К. мають народнопісенну основу (на ритмічному, образному і стилістичному рівнях).

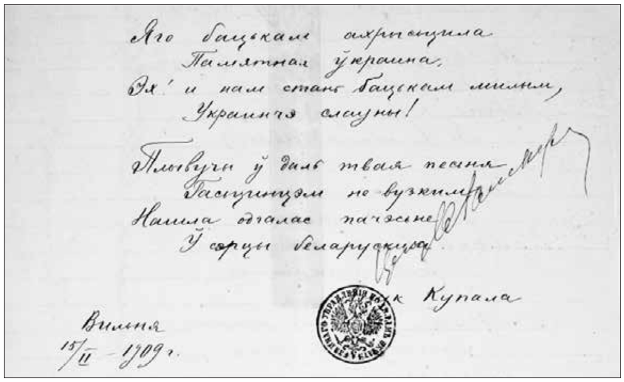
К. — перший перекладач творів Шевченка білор. мовою. У 1905 — 07 переклав: «Думка — Нащо мені чорні брови» та уривок з вірша «Гоголю» (обидва — у зб. «Жалійка»), 1906 — вірш «Минають дні, минають ночі» (Полымя. 1930. № 5/6), пізніше — поему «Сон — У всякого своя доля» (Полымя рэвалюцыі. 1933. № 6/7), вдруге переклав її 1938. З цією поемою Шевченка перегукуються поезії К. «Сон», «Розлад», «Відплата кохання», «Курган», «Бондарівна», «І як тут не сміятись» та ін. Переклав балади «Тополя» (1936), «Причинна», вірші «На вічну пам'ять Котляревському», «Вітер з гаєм розмовляє» (всі — 1938), поеми «Тарасова ніч», «Іван Підкова», «Катерина», «Кавказ», вірші «Думка — Тече вода в синє море», «Перебендя», «До Основ'яненка», «На незабудь Штернбергові» (всі — 1939) для 1-го вид. творів Шевченка білор. мовою «Кобзар» (Мінськ, 1939), в якому виступив як співред. із Якубом *Коласом*. Перекл. К. вирізняються найбільшою текстуальною близькістю до оригіналу: трансформуючи Шевченкову стилістику (тропіку, синтаксис) відповідно до білор. традиційної поетики, перекладач не порушує цілісності першотвору. Перекл. К. еквіметричні.

Янка Купала. Пам'яті Шевченка. 15 лютого 1909. Автограф

Укр. поетові присвятив вірші «Пам'яті Шевченка» і «Пам'яті Т. Г. Шевченка» (обидва — 1909), поему «Тарасова доля» (1939). Автор ст. «Великий кобзар українського народу» (Комуніст. 1938. 29 верес.).

К. був у складі делегації білор. письменників на вечорі пам'яті Шевченка в Харкові (1928). Брав участь у святкуванні *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* у Києві та *Каневі*, виголосив промови на VI пленумі Правління Спілки письменників Союзу РСР, на відкритті пам'ятників укр. поетові у Харкові (1935) та Києві (1939).

Янка Купала. Пам'яті Шевченка. 15 лютого 1909. Автограф (закінчення)

Тв.: Тарасова доля // *Шевченко* в художній літературі: [Зб.]. К., 1964.

Літ.: *Драй-Хмара М.* Янка Купала (З нагоди 25-річчя літературної діяльності) // *Драй-Хмара М.* Літературно-наукова спадщина. К., 2002; *Рильський М.* Янка Купала // Дніпро. 1947. № 6; *Ларчанка М. Г.* Тарас Шевченко і Янка Купала // *НШК 1/2*; *Александрович С. Х.* Т. Г. Шевченко і Янка Купала // *РЛ*. 1958. № 5; *Виноградов В. О.* Шевченко і Янка Купала // *РЛ*. 1962. № 6; *Палітыка Д. А.* Янка Купала — перакладчык «Кабзаря» // *Палітыка Д. А.* Сляды часу: Літ.-крытыч. артыкулы. Мінск, 1967; *Кабржицка Т. В.*, *Рагойша В. П.* Карані дружбы. Мінск, 1976; *Базарэвіч М.* Купала і Шаўчэнка // Полымя. 1982. № 2; *Мартинова Е.* Поеми Шевченка в перекладах Янки Купали // *НШК 26*; *Шаладонава Ж.* Духовныя спектры агню: Тарас Шаўчэнка і беларуская літаратура пачатку XX ст. Мінск, 2009.

Алла Калинчук

КУ́ПРИСЬ (Kupryś) **Пьотр** (12.08.1933, с. Костомлоти, тепер Люблінського воєводства, Польща — 10.01.2002, Люблін, Польща) — польс. поет і перекладач. Вивчав рос. філологію в Ягеллонському ун-ті (1951—55) в Кракові. Викладав у вищих навч. закладах, зокр. в Сільськогосподарській академії у Любліні (з 1966).

Писав оригінальні поезії та перекладав з укр. — «Енеїду» І. Котляревського, твори І. Франка, Лесі *Українки*, поетів 20 ст. — М. *Вінграновського*, Р. *Лубківського* та ін. Переклав увесь «Кобзар»

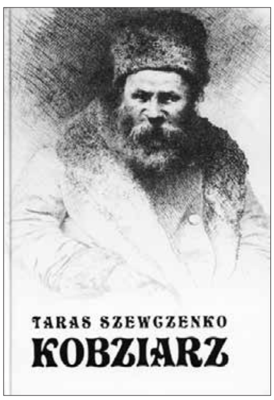
П. Купрись

Шевченка за київ. вид. 1967. Цю роботу К. почав 1973, завершив 1990 (*Kołodziej J.* Wspomnienie o Piotrze Kuprysiu // *Szewczenko T.* Kobziarz. Lublin, 2008. S. 25). Книжковий варіант його перекл. побачив світ через 6 років після смерті К. Досі всі польс. вид. Шевченка являли собою вибрані твори, де вміщено тексти різних перекладачів, які застосовували різні перекладацькі методи. К. переклав увесь «Кобзар» у хронологічному порядку, подавши зразок монолітної перекладацької праці. М. Лесів зазначив, що гол. ознакою перекл. К. є семантична точність, адекватне відтворення ритміки та римування оригіналу, і назвав К. «найточнішим інтерпретатором віршів Шевченка» (*Łesiów M.* Poezja Tarasa Szewczenki w tłumaczeniu Piotra Kuprysia // *Szewczenko T.* Kobziarz. Lublin, 2008. S. 20—21). К. виховувався у середовищі, де паралельно уживалися польс. і укр. мови. Відтак окремі перекл. К. позначено не тільки високою адекватністю значень, а й емоційною наснаженістю. Йдеться, зокр., про перекл. таких творів, як «Давидові псалми», «Маленькій Мар'яні», «Варнак», «Меж скалами, неначе злодій», «Ой виострю товариша», «Швачка», «Заступила чорна хмара», «Тече вода з-під явора».

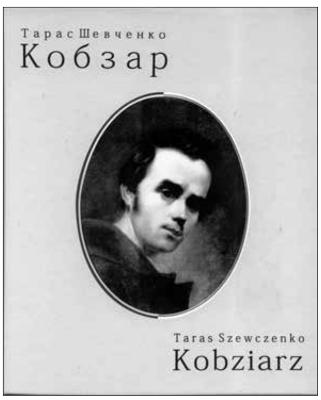
Пер.: Szewczenko T. Kobziarz. Lublin, 2008 (2-ге вид. — 2012).

Літ.: Рощенко М. Петро Купрись — невідомий поет // Над Бугом і Нарвою. 2002. № 5/6; *Якубовська К.* [Рец.] // Наше слово. 2009. 25 жовт. — Рец. на кн.: *Szewczenko T.* Kobziarz. Lublin, 2008; *Сербенська О.* [Рец.] // *ЗНТШ*. 2012. Т. 176. — Рец. на кн.: *Szewczenko T.* Kobziarz. Lublin, 2008; *Астаф'єв О.* Поезія Тараса Шевченка в польських перекладах XX ст. // *СіЧ*. 2013. № 2; *Зимомря М., Гаврилюк Х.* Поезія Тараса Шевченка в інтерпретації Пйотра Куприся польською мовою: дискурс мотиву // Наукові записки / Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Т., 2013. Вип. 37. Серія «Літературознавство».

Роксана Харчук

Т. Шевченко. Кобзар. Переклад П. Куприся Люблін, 2008. Обкладинка

Тарас Шевченко. Кобзар. Переклад П. Куприся. Львів; Люблін, 2012. Обкладинка

«КУПЦІ́, ЩО СМА́ЖАТЬ ЯЄ́ЧНЮ» — див. *Незнайдені мистецькі твори Шевченка*.

КУПЧИ́НСЬКИЙ Євген Іванович (19.06.1867, с. Оглядів, тепер Радехівського р-ну Львів. обл. — 28.08.1938, с. Сороцьке, тепер Теребовлянського р-ну Терноп. обл.) — укр. композитор, цитрист, диригент і священик. Навчався у Львів. духовній семінарії, після закінчення якої 1890 висвятився й обіймав парафії у різних селах Львівщини і Тернопільщини. З 1905 — постійний учасник гастрольних турне хору «Бандурист». К. з пієтетом ставився до творчості Шевченка, брав участь у багатьох концертах і мист. вечорах, присвячених поетові (1894 виступав у Львові разом із С. *Крушельницькою* та О. *Мишугою*).

Серед збережених творів К. — солоспіви в супроводі фортепіано «Три пісні», один із яких — «Єсть на світі доля» на текст Шевченка — вміщено у вип. XV «Бібліотеки музикальної» (Л., 1889). Окремий опус — «Не тополю високую» для тенора (Л., 1891). Оперта на фольклор. джерела, наближена до них мелодика й нескладна гармонізація поряд з емоційною відкритістю сприяли популярності цих творів серед широкої громадськості.

Літ.: Медведик П. Діячі української музичної культури: (Матеріали до біобібліогр. словника) // *ЗНТШ*. Л., 1993. Т. 226; *Антонович О. [Купчинський О.]* Уривок щоденника цитриста та композитора Євгена Купчинського з 1888—1889 років // *ЗНТШ*. Л., 1996. Т. 232.

Наталія Костюк

КУРА́КІН Олексій Борисович (19/30.09.1759 — 30.12.1829/11.01.1830) — рос. держ. діяч, князь; сенатор (1797); ген.-губернатор Малоросії (1802—08) з адмін. центром у Полтаві, де він мав проводити підготовку до увічнення 100-річчя перемоги Росії у Полтавській битві (1809). Пам'ятник, що символізував поразку шведів і гетьмана І. *Мазепи*, був своєрідною формою тиску на свідомість українців. Завершив формування адмін.-терит. поділу Малоросії. Щоб уникнути соц. напруги, що породжувалась безземеллям, козаків було переселено на Пд., де імперія гостро відчувала постійну потребу в селянах для обробітку вільних земель, зокр. й тих, що давніше належали Війську Запорозькому, для чого К. залучив нім. колоністів («І на Січі мудрий німець / Картопельку садить» — «І мертвим, і живим»). Відповідальний за стабільне соц.-економ. становище краю, К. дбав про запаси зерна на випадок неврожаю,

М.-Л. Віже-Лебрен. Портрет О. Б. Куракіна. Полотно, олія. 1799

контролював ціни на продукти харчування. Наполегливо створюючи освітню інфраструктуру регіону, К. намагався заручитися підтримкою місцевого дворянства й запросив на посаду директора уч-щ Полтав. губ. В. *Капніста* (1758—23), який на той час виконував обов'язки полтав. ген. судді. За ініціативою ген.-губернатора було засновано будинки для виховання дітей збіднілих дворян у *Чернігові* та Полтаві, ремісниче уч-ще в Чернігові. Його діяльність на найвищій посаді в Малоросії сприяла поглибленій інтеграції корінних укр. губерній в імперський простір.

Негативно відгукуючись у повісті «Близнецы» устами Никифора Сокири про «вінегретний» стиль поезії Г. Сковороди, Шевченко розглядав як зразок наслідування Сковороди, поряд із п'єсою «Казак-стихотворец» О. *Шаховського*, також і гумористичну оду І. Котляревського «Пісня на новий 1805 год пану нашому і батьку князю Олексію Борисовичу Куракину» (1804) — уламок літ. стилю попередника, при цьому він натякнув на лестощі автора оди адресатові. Сучасний дослідник заперечує таку подібність, наголошуючи спільні філос., морально-реліг. моменти, як і наявність контроверс в історіософ. та соц. проблематиці (*Барабаш Ю. Я.* Вибрані студії. Сковорода. Гоголь. Шевченко. К., 2006. С. 168—182).

Літ.: *Шандра В. С.* Малоросійське генерал-губернаторство 1802—1856. К., 2001; *Шандра В. С.* Генерал-губернаторства в Україні: XIX — початок XX ст. К., 2005.

Валентина Шандра

КУРАКО́ЛОВА *Лариса Юріївна* (дівоче — Збанацька; 1.11.1937, с. Косачівка, тепер Козелецького р-ну Черніг. обл.) — укр. і чувас. перекладачка і літературознавець. Закінчила 1960 Київ. ун-т. У 1963—97 викладала в Київ. пед. ін-ті ім. О. М. Горького. Переклала укр. мовою зб. «Оповідання чуваських письменників» (Чебоксари, 1964).

Авторка ст. «Чуваська література і Т. Г. Шевченко», окремих ст. про чувас. письменників — О. *Алгу*, І. *Івника*, М. *Сеспеля*, П. *Хузангая*, П. *Чичканова*, С. *Шавли* для *ШС*.

Тв.: Кобзар у пролісковому краю // Вітчизна. 1969. № 7.

Петро Чичканов

КУ́РБАС *Лесь* (справж. — Олександр-Зенон Степанович; 25.02.1887, м. Самбір, тепер Львів. обл. — 5.11.1937, урочище Сандармох Медвеж'єгорського р-ну, Карелія, РФ) — укр. актор, театр. та кінорежисер, драматург і перекладач. Народний артист Республіки (1925). Основоположник укр. нац. модерного театру. Син галицьких акторів С. та В. Яновичів. Навчався 1907—08 і 1911 на філос. ф-ті Віденського ун-ту, 1908—10 — у Львів. ун-ті. Викладав у муз.-драм. ін-тах Києва (1922—26) і Харкова (1926—33). Захоплювався антропософією Р. Штайнера, філософією Г. Сковороди, езотеричним знанням, ученнями Сходу, ідеями утопістів. Пізніше на його світогляді частково позначилися й ідеї націонал-комунізму. Однак К. залишався класичним ідеалістом. Театр. реформу К. здійснював у напрямі європ. модерну, в розвиток сценографічно-режисер. експериментів Аппіа—Крега, що відкривали принципово нову театр. мову. Укр. модерн цього часу синхронізувався з європ. через радикальні пошуки І. Франка, Лесі *Українки*, О. *Олеся* й авангардної худож. культури загалом (В. *Кричевський*, М. *Бойчук*, А. *Петрицький*, Ю. Михайлів, Г. *Нарбут*, О. *Архипенко*, М. *Зеров*, П. *Козицький*, Ф. *Ернст* та ін.). Внаслідок цих пошуків культура відкривала нові буттєві смисли, закладаючи фундаментальні підвалини театру 20 ст. 1915 К. заснував трупу *«Тернопільські театральні вечори»*. Найзначнішими театрами К. були «Молодий театр» (1916—19, почався зі студії 1916), «Кийдрамте» (Київ. драм. театр, 1920—21), «Березіль» (1922—33). К. інтенсифікував реформування укр. театру через засвоювання провідних європ. естетик (антична, дель арте, романтизм, імпресіонізм, символізм, експресіонізм тощо). Новаторська інтерпретація творів світових і укр. авторів — Софокла («Едіп-цар», перша постановка в Україні), Шевченка («Шевченківська вистава», «Гайдамаки»), Лесі Українки («В пущі»), В. *Шекспіра* («Макбет», «Ромео і Джульєтта»), Ф. Ґрільпарцера («Горе брехунові»), Ю. Жулавського («Йоля»), В. *Винниченка* («Чорна Пантера і Білий Медвідь»), О. Олеся («Етюди») — здійснила худож. переворот в укр. театрі. Європ. театр К. став в епіцентрі епохи, що називалася укр. нац. Відродженням. «Шевченківська вистава» («Молодий театр», 1919; Перший театр Укр. Радянської Республіки ім. Т. Шевченка, 1920) — поеми

Лесь Курбас

«Іван Гус», «Москалева криниця», «Великий льох», аранжовані строфами з поезій «Не спалося, а ніч, як море», «На Великдень на соломі», «У неділеньку та ранесенько», «І небо невмите, і заспані хвилі» та ін., — була першою на кону спробою експресіонізму.

К. працював з надскладними естетичними поняттями: енергії, стереоскопічної мізансцени, «іконопису» світлом, зі стосунками між поетичним словом і тишею. Створювалася нова семантика поетичного театру. Гол. акцентом інтерпретації був громадянський пафос вистави. Так, в інсценізації «Іван Гус» сцену суду над гол. героєм (роль його виконував К.) вирішено через напружену аскезу контрастів: кардинали у вогняних строях, величезний хор фанатиків, простягнуті в експресивному пориві руки, язики полум'я — і стриманий, у чорній рясі Гус, який кидав у натовп звинувачення. Слова Гуса, потрапляючи в актуально-істор. контекст «народного більшовизму», виражали бунт проти плебейського фанатизму, агресії натовпу, охлократичних інстинктів. В умовах кровопролиття і громадянської війни Шевченкове слово висувало проблему трагедії єретизму і прав вільного духу. Вистава ставала суб'єктом громадської дії.

Шедевр К. — вистава «Гайдамаки» за Шевченком (1920, Перший театр Укр. Радянської Республіки ім. Т. Шевченка) програмна як в естетичному, так і в етичному плані (художник А. Лісовський; Ґонта — І. *Мар'яненко*, Лейба — О. Мішта, ксьондз — П. Милорадович, Залізняк — Д. *Антонович*, Ярема — Ф. *Лопатинський*, Оксана — В. *Чистякова*). Викликавши суперечливі оцінки сучасників, вона ввійшла в хрестоматію театру 20 ст. як зразок пошуку нац. ідентичності, її кореневих моральних систем. Вистава стала своєрідним модерним епосом-відлунням давньої Коліївщини. Втіливши потяг до великої нац. поетичної форми, К. трансформував поетику Шевченкового слова в хореографічну пластику й поклав часопростір вистави на алгоритм античної трагедії. Зокр., ввів Хор, або Десять слів поета: 10 дівчат у стилізованих нац. строях стали матеріалізацією «текстів від автора», «внутрішнього монологу» героя, додатково вони перетворювалися ще й на частину декорації (поверталися спиною до глядача — і виникала своєрідна завіса). Хорові було надано універсальних функцій:

Сцена з вистави «Гайдамаки». Режисер Лесь Курбас. 1920

Сцена з вистави «Гайдамаки». Режисер Лесь Курбас. 1920

його сприймали і як шепіт незворушного Часу, і як відчайдушне слово пророцтва, а часом і просто як дієву ремарку. Вистава була низкою розгорнутих у просторі й часі худож. тропів — метафор, асоціацій тощо. Вирішення кульмінаційної сцени вбивства Ґонтою (І. Мар'яненко, К.) своїх дітей К. запропонував через код античної трагедії — код жертовності, жертвоприношення, через етику культури провини та сорому. Важливим складником вистави була муз. (використано твори М. *Лисенка*, К. *Стеценка*, Р. *Ґлієра*, Н. Прусліна). Модерна естетика спиралась на принцип контрасту муз. та сюжетно-вербального рядів (так, вбивство відбувалося на тлі веселого «козачка» — гайдамаки святкували перемогу), на відтворювання засобами світла великих планів, на введення сакрального елементу (сцена молебню-літургії) як етичного орієнтира.

Після прем'єри в Першому театрі Укр. Радянської Республіки ім. Т. Шевченка К. переніс виставу 1920 на сцену «Кийдрамте» в Умані (тут Ґонта — К.), 1922 — в театр ім. М. Заньковецької (Київ), 1924 — на сцену «Березоля», де в інсценізацію було внесено деякі режисерські зміни. Надалі вистава «Гайдамаки» у мізансценах К. йшла в театрах Харкова, Львова, ін. міст України та Росії. 1920 у т-рі «Кийдрамте» К. поставив драму «Невольник» М. *Кропивницького*, створену за однойменною поемою Шевченка.

Тв.: Сьогодні українського театру і «Березіль». Х., 1927; Філософія театру. К., 2001.

Літ.: Лесь Курбас: Спогади сучасників. К., 1969; *Корниенко Н.* Режиссерское искусство Леся Курбаса. М., 1971; *Довбищенко Г.*, *Лабінський М.* Поема народного гніву. К., 1972; *Гірняк Й.* Спомини. Нью-Йорк, 1982; *Ревуцький В.* Нескорені березільці: Йосип Гірняк і Олімпія Добровольська. Нью-Йорк, 1985; *Лесь Курбас*: Статьи и воспоминания о Л. Курбасе. Литературное наследие. М., 1987; *Бобошко Ю. М.* Режисер Лесь Курбас. К., 1987; *Довбищенко Г.*, *Лабінський М.* На сцені «Гайдамаки». К., 1987; *Лесь Курбас* у театральній діяльності, в оцінках сучасників, — документи. Балтимор; Торонто, 1989; *Волицька І.* Театральна юність Леся Курбаса. Л., 1995; *Корнієнко Н.* Лесь Курбас: репетиція майбутнього. К., 2007; *Веселовська Г.* Дванадцять вистав Леся Курбаса. К., 2004; *Корниенко Н.* Режиссерское искусство Леся Курбаса: Реконструкция: (1887—1937). К., 2005; *Корнієнко Н.* Лесь Курбас. К., 2007; *Танюк Л.* Талан і талант Леся Курбаса. К., 2007; *Курбасівські* читання: До 120-річчя від дня народження Леся Курбаса: Історія, теорія, критика: Наук. вісник. К., 2007. № 2; Лесь Курбас — людина театру: Матеріали Міжнар. наук. конф. Х., 2007; *Макарик І.* Перетворення Шекспіра: Лесь Курбас, український модернізм і радянська культурна політика

1920-х років. К., 2010; *Єрмакова Н.* Т. Шевченко «Гайдамаки» // Український театр XX століття. Антологія вистав. К., 2012; *Курбасівські* читання: Лесь Курбас і світова художня культура: Наук. вісник. 2012. № 7.

Неллі Корнієнко

КУРГА́НОВ Микола Гаврилович (1725, за ін. дж. — 1726, Москва — 13/24.01.1796, Кронштадт, тепер адмін. р-н Санкт-Петербурга) — рос. математик, педагог і видавець. Навчався в Москов. школі навігаційних наук (1738—41), продовжив навчання в Морській академії у Петербурзі (1741—46), після закінчення якої працював у ній проф. астрономії, математики та навігації. Автор численних праць із математики, серед них — «Універсальна арифметика» (1757). Особливою популярністю користувалася його «Російська універсальна граматика» (1769), яка згодом під назвою «Книга-письмовник…» (1777) витримала 11 вид. (1788—1837).

Шевченко у повісті «Близнецы» іронічно згадував «Письмовник» К. як «джерело» універсального знання: «А попросил бы я это усатое сословие заглянуть, например, хоть бы в “Письмовник” знаменитого Курганова. Там именно сказано, что еще древние халдейские маги и звездочеты, а за ними и последователи учения Зороастрова неукосненно веровали в критичность понедельника» (4, 11).

Борис Деркач

КУРЕ́ЛЛА (Kurella) **Альфред** (псевд. — Б. Ц і г л е р, В. Р е б і г, А. Б е р н а р д; 2.05.1895, м. Бжеґ, тепер Опольського воєводства, Польща — 12.06.1975, Берлін) — нім. письменник, перекладач, критик, громадський і партійний діяч. Навчався у Мюнхен. худож. ін-ті ужиткового мист-ва. Член нім. Академії мист-в, де з 1962 очолював секцію л-ри і мови. У 1919—24 — член і секретар Виконкому Комуністичного Інтернаціоналу Молоді, у 1927—32 — діяч Комінтерну. В 1935—54 жив у Радянському Союзі. В 1955—57 — голова Літ. ін-ту в Лейпциґу. Автор романів, повістей, памфлетів і репортажів, літ.-крит. есеїв. Перекладав рос. письменників. З кін. 1930-х активно працював як перекладач і дослідник творчості Шевченка. Перша його ст. про укр. поета — «Тарас Шевченко — національний поет України» — з’явилася в журн. «Internationale Literatur» (1940. № 11). Під керівництвом К. і за його участю група нім. поетів-антифашистів (Е.-Б.-Ґ. *Вайнерт*, Ґ. *Гупперт*, Ґ. *Ціннер*, Ґ. *Роденберг* та ін.) готувала до вид. зб. творів Шевченка нім. мовою. Друга світова війна перешкодила появі цього вид. Двотомний «Кобзар» Шевченка нім. мовою за ред. К. вийшов 1951 в Москві. К. належать у ньому перекл. 87 віршів і поем, зокр. «Причинної», «Катерини», «Тополі», «Наймички», «Кавказу», «І мертвим, і живим» тощо. Перекл. К. точні за змістом, високохудожні за формою. У двотомнику вміщено розвідку К. «Німецький переклад “Кобзаря”». К. — автор спогадів про історію вид. «Кобзаря» нім. мовою. 1964 приїжджав до Києва, виступив із промовою на Міжнародному форумі діячів культури в Києві.

А. Курелла

Тв.: Із статті «Німецький переклад “Кобзаря”» // *СВШ*. Т. 3; Жемчужина в сокровищнице мировой литературы // *Шевченко* и мировая культура. М., 1964.

Пер.: Schewtschenko T. Der Kobsar: Ausgewählte Dichtungen: In 2 Bd. Moskau, 1951.

Літ.: Погребенник Я. Альфред Курелла // Всесвіт. 1972. № 7.

Ярослава Погребенник

КУРИ́ЛАС Осип Петрович (7.08.1870, с. Щирець, тепер смт Пустомитівського р-ну Львів. обл. — 25.06.1951, Львів) — укр. художник. Навчався у Львів. художньо-промисловій школі (1886—90) та в Академії образотв. мист-в у Кракові (1895—1901, майстерня Ф. Цинка; за ін. дж. — 1898—90), відвідував майстерні Я. Мальчевського та Л. Вичулковського. Перебував у лавах укр. Січових стрільців (1915—19). На поч. 1920-х викладав рисунок у Мист. школі О. Новаківського у Львові, очолив її 1935. Працював у станковому живопису та графіці (книжкова ілюстрація, карикатура). Тематика жанрово-побутових полотен К. пов’язана з культурними традиціями гуцулів і подвигами січовиків. Автор композицій на батальну та реліг. теми, портретів діячів укр. історії та культури, пейзажів. Основні твори: «Жебраки» (1895), «Сільська дівчинка» (1898), «Бездомні» (1914), «Гуцульська пара» (1937), «На Гуцульщині» (1942), «Лісоруби» (1947); ілюстрації до оповідань В. Стефаника, зокр. «Новина» (1951), до читанок і букварів, зокр. до вид. «Перша книжечка» (Л., 1922), «Друга книжечка до читання» (Л., 1923; Л., 1926); до часописів «Шляхи», «Усусус», «Червона калина», «Самоохотник», до щорічного «Стрілецького календаря».

О. Курилас

О. Курилас. Шевченко на засланні. Картон, олія. 1911

1911 для кн. М. *Аркаса* «Історія України-Русі» (Краків, 1912) виконав ряд ілюстрацій, серед яких живописні твори «Шевченко на засланні» і «Похорон Тараса Шевченка» (С. 403, 405). Перша зображує поета під час важкої праці на кар'єрі, коли він сів відпочити, друга — багатофігурна жанрова композиція, що представляє момент прощання з Шевченком людей, які зібралися біля його труни. У 1912—17 у співавт. з О. *Кульчицькою* і А. *Манастирським* виконав серію ілюстрацій для укр. шкільних підручників, яка набула великої популярності серед учнівської молоді. Її не раз тиражував галиц. підприємець І. Тиктор. Серед ілюстрацій К. — графічні малюнки на теми Шевченкових віршів «Садок вишневий коло хати», «Тече вода з-під явора» та ін. Перебуваючи в Пресовій квартирі, створив полотно «Дивлюся, аж світає... Портрет Т. Шевченка» (олія, 1918; НМАШ), де зобразив поета в очікуванні волі України, на тлі сцен стрілецької баталії. Символічний за змістом твір викликав широкий суспільний резонанс і мав успіх на виставках у Львові, зокр. виставці сучасного малярства Галицької України, відкритій у Нац. музеї (нині НМАШ; 1918); на виставці, присвяченій 20-річчю укр. Січових стрільців (1934); 1-й виставці Спілки праці укр. образотв. митців (СПУОМ; 1941), що відбулася під час нім. окупації. Надалі цей твір репродукували в укр. часописах у роки Другої світової війни — він відіграв своєрідну роль агітаційного плаката з оптимістичним підтекстом. 1946 (із відновленням радянської влади) митець був змушений замалювати силуети Січових стрільців на полотні.

О. Курилас. «Дивлюся, аж світає… Портрет Т. Г. Шевченка». Полотно, олія. 1918

К. написав полотна «Т. Шевченко на засланні» (1940, НМАШ); «Шевченко—художник» (1941), останнє експонувалося на 2-й виставці СПУОМ у Львові (1942). 1952 твір вилучено з фондів Львів. музею укр. мист-ва (нині НМАШ) за наказом комуністичних партійних органів та разом з ін. творами авторства стрілецьких художників знищено (репродукцій та ескізів картини не знайдено).

Тв.: Осип Петрович Курилас: Каталог виставки. Л., 1960.

Літ.: Драган М. За лаштунками великої виставки // Наші дні. 1943. Р. III—IV; *Materiały* do dziejów Akademii Sztuk pęknych w Krakowie. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1969. T. 2; *Батіг М.* Осип Курилас — чарівник дитячого світу // Жовтень. 1986. № 10; *Сидор О.* Сторінки львівської Шевченкіани // *В сім'ї* вольній, новій: Шевч. зб. К., 1989. Вип. 5; *Мисюга Б.* Стрілецька звитяга в мистецтві // Карби. 2002. № 1; *Крижанівський А.* Осип Курилас. Л., 2008.

Богдан Мисюга

КУРИ́ЛОВ Гаврило [псевд. — Улуро Адо; 30.04.1938, Олеринський насліг, тепер Нижньоколимського улусу Республіки Саха (Якутія), РФ] — юкагирський письменник, фольклорист і мовознавець. Закінчив 1962 Ленінгр. пед. ін-т ім. О. Герцена, потім — аспірантуру при Ленінгр. ін-ті мовознавства. З 1968 — наук. співробітник Ін-ту мови, л-ри та історії Якут. філіалу Сибір. відділення АН Союзу РСР. Автор зб. поетичних, прозових і драм. творів; наук. праць з мовознавства, першого юкагирською мовою «Букваря» (1987) та ін.

Вперше юкагирською мовою переклав поезії Шевченка: вст. до балади «Причинна — Реве та стогне Дніпр широкий», вірші «Думка — Тече вода в синє море» та «Заповіт». Останній твір в його інтерпретації увійшов до кн.: *«Заповіт» [Антол. пер.].*

Борис Хоменко

«КУРІ́НЬ СТРЮЧКА́» (папір, олівець, 17,6×26,5) — рисунок Шевченка, виконаний в Україні у трав. — черв. 1843 на аркуші 7 *Альбому 1840—1844*, що зберігається в ІЛ (Ф. 1. № 106). На аркуші під рисунком авторський напис олівцем: «*Куринь Стрючка*», праворуч угорі позначено: «7», внизу: «12». На зворотному боці нарисовано «Краєвид Києва». З огляду на розташування його в альб. та враховуючи особливості краєвидів, створених у Києві, зарисовку куреня можна датувати часом приїзду Шевченка в кін. трав. 1843 в Україну (див. *Подорожі Шевченка Україною*) і не пізніше від'їзду з Києва в серед. черв. У композиції рисунка зображено двох чоловіків, які чаркуючи ведуть неквапливу розмову. Колоритна

Т. Шевченко. Курінь Стрючка.
Папір, олівець. 1843

побутова сцена привернула увагу художника, і він швидким упевненим рухом олівця лінією та повздовжніми штрихами намалював пози й жести співрозмовників, які сидять на землі. Їх освітлюють сонячні промені, що пробиваються з отвору дверей у курені.

Рисунок уперше описано як «подорожню згадку» у ст.: *Горленко 1886*. Уперше репрод. у вид.: *Малярські твори,* табл. 154, № 12. Місця зберігання: у складі альб. з 1885 став власністю В. *Тарновського*, з 1899 надійшов до ЧМТ, з 1933 передано ІТШ.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 2. № 168.

Літ.: Скворцов А. М. Художник Тарас Шевченко. М.; Лг., 1941; *Жур 1979*.

Валентина Юван

КУРО́ДА Тацуо (20.07.1902, м. Осака, Японія — ?) — япон. учений-славіст, перекладач творів радянської л-ри, проф. рос. мови і л-ри ун-ту Васеда в Токіо. Автор праць япон. мовою «Історія російської літератури» (Токіо, 1954) та «Процес розвитку російського символізму» (Токіо, 1955). З 1964 працював ред. журн. «Радянська література в Японії». За ред. К. вийшов 4-й том «Довідника кращих творів світової літератури» (Токіо, 1962), у якому міститься ст. С. *Комацу* про «Кобзар» («Вершини світової поезії». Т. 12. Вид-во Хейбонся. 1959). 1964 у газ. «Докусьо сімбун» К. надрук. рец. на вид. творів Шевченка япон. мовою «Як умру...» (Вид-во Кокубунсьо. Токіо, 1964), де він виступив як співперекладач разом з *Сібуя* Тейсуке, Комацу Сьосуке, *Мураї* Такаюкі, *Тадзава* Хатіро, *Дзюге* Такасі. 1988 у перевид. з нагоди *175-літнього ювілею від дня народження Шевченка* цієї великої поетичної зб., ілюстрованої репродукціями маляр. творів Шевченка, К. взяв участь як перекладач і ред.; 1961 виступив на урочистих зборах Токійського відділення т-ва «Японія—СРСР» з приводу *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* (Всенародна шана. К., 1967. С. 137). Учасник Міжнародного форуму діячів культури, на якому мав виступ і передав Урядовому шевч. комітету «Кобзар» та ін. твори, перекладені япон., а також ст. япон. дослідників про Шевченка, опубл. у різних журн. і газ. (Там само. С. 351). Виступив на вечорі, присвяченому *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка*, в якому брали участь 9 демократичних літ. організацій Японії та т-во дружби «Японія—СРСР». Кілька разів відвідав Радянський Союз.

Т. Курода

Олена Дебейко

КУ́РОЧКІН Василь Степанович (псевд. — П р. З н а м е н с ь к и й; 28.07/9.08.1831, Санкт-Петербург — 15/27.08.1875, там само) — рос. поет, перекладач і журналіст. Навчався в 1-му Кадет. корпусі та Дворян. полку (до 1849). Після відставки перейшов на цивільну службу (1853), 1857 зайнявся літ. роботою. У 1861—63 — один із керівників «Землі і волі». В 1859—73 (до 1865 разом із М. *Степановим*) видавав сатиричний тижневик «*Искра*», який відзначався гострою антимонархічною спрямованістю. Здобув популярність як перекладач П.-Ж. *Беранже,* віршам якого К. надавав рис, що перегукувалися з тодішньою рос. дійсністю, — перше вид. перекл. К.: Песни Беранже / Переводы Василия Курочкина. СПб., 1858.

В. Курочкін. Фото 1865

Шевченко ознайомився з творчістю К. в *Новопетровському укріпленні*. 1 лип. 1857 він записав у Щоденнику: «В прошлом году получалась здесь комендантом “Библиотека для чтения”. Бывало, хоть перевод Курочкина с Беранже прочитаешь, все-таки легче станет» і процитував три рядки з вірша К. «Як у найкращі роки», опубл. в «*Библиотеке для чтения*» (1856. № 12) поряд із перекладеним М. *Гербелем* віршем Шевченка «Нащо мені чорні брови». Згодом, у *Нижньому Новгороді*, на одному з літ. вечорів «зашла речь о переводах Курочкина из Беранже. И я прочитал им наизусть не перевод, а собственное произведение. А чтобы не забыть это прекрасное создание поэта, то я вношу его в мой журнал», — і тут же переписав

повний текст цього вірша (запис 29 листоп. 1857). Ще один вірш К. «16-е липня 1857 року» Шевченко занотував до Щоденника в Нижньому Новгороді 2 січ. 1858: «Обязательнейший Олейников сегодня сообщил мне стихотворение Курочкина на смерть Беранже, но так скверно переписанное, что я едва мог прочесть. Прочитал, однак, и записал на память. Прекрасное, сердечное стихотворение». Очевидно, помилка в заголовку цього вірша, опубл. під назвою «18 липня 1858 року» в журн. *«Русский вестник»* (1858. Кн. 1), походить із неперевіреного списку. Як свідчить запис 11 січ. 1858, прийшовши до К. *Піунової*, Шевченко «продиктовал ей стихи Курочкина "Как в наши лучшие года"». 19 лют. 1858 поет засвідчив у Щоденнику, що К. Шрейдерс привіз йому з Петербурга «песни Беранже Курочкина» (йдеться про вид. 1858). 3 квіт. 1858 Шевченко переписав до Щоденника «прекрасное и меткое стихотворение» К. «Навуходоносор» (з цензурних причин цей перекл. з Беранже у Росії не друкувався; уперше опубл. в альм. *«Полярная звезда»* 1861 без підпису автора). Особисте знайомство Шевченка з К. відбулося 26 квіт. 1858 у Петербурзі, про що зберігся відповідний запис у Щоденнику: «На обеде у Сошальского лично познакомился з поэтом Курочкиным и с братом его Николаем, достойным молодым человеком. Поэт Курочкин много обещает в будущем. Дай Бог, чтобы сбылись мои надежды».

Як встановив Ю. *Івакін*, вірш Шевченка «Тим неситим очам», написаний у Петербурзі 31 трав. 1860, є вільним переспівом раннього вірша К. «Для великих землі» (Мода для светских людей. 1857. № 1), відомого Шевченкові, очевидно, від самого автора.

У вірші «Весняні пустощі» К. різко негативно писав про тих перекладачів, які притлумлювали бунтівний дух Шевченкових творів. Зокр., критично відгукнувся про перекл. з Шевченка, вміщені у квітневому номері «Искры» за 1860, зазначивши, що переставляння слів і заміна влучних малорос. виразів і зворотів безликими рос. призводить до руйнування самого сенсу поезії укр. поета (Искра. 1860. № 16).

Літ.: Прийма Ф. Я. Шевченко и поэты «Искры» // *НШК 7*; *Ивакин Ю. А.* Шевченко и В. Курочкин // Советская Украина. 1957. № 6; *Ямпольский И. Г.* Сатирическая журналистика 1860-х годов. Журнал революционной сатиры «Искра» (1859—1873). М, 1964.

Микола Павлюк

КУ́РОЧКІН Микола Степанович (2/14.06.1830, Петербург — 2/14.12.1884, там само) — рос. поет і перекладач. Закінчив Медико-хірургічну академію в Петербурзі (1854). Притягався до слідства у справі петрашевців, був членом таємного т-ва «Земля і воля». 1862—63 перебував за кордоном, де зблизився з О. *Герценом*, М. *Бакуніним* та ін. Брав діяльну участь у розвитку демократичної преси (журн. *«Искра»*, «*Иллюстрация. Всемирное обозрение*», «Книжный вестник», *«Отечественные записки»*). Перекладав вірші франц. (В. *Гюго*, Ш. Бодлер, О. *Барб'є*) та італ. поетів (В. Джусті, В. Альф'єрі).

Шевченко познайомився з К. 26 квіт. 1858 і відгукнувся про нього в Щоденнику як про «достойного молодого человека». Відтоді вони не раз зустрічалися. К. почав перекладати вірші Шевченка, зокр. ще не друковані. У листі до ред. журн. *«Народное чтение»* О. *Оболонського* у лип. 1860 Шевченко доручав йому: «Стихотворения, которые вам нравятся, выпишите из прилагаемой рукописи; я не имею времени. <…> Предложите перевести Курочкину то, что вы найдете удобопереводимым». У «Народном чтении» було надрук. 4 перекл. К. з Шевченка: «Один у другого питаєм» (1859. № 6), «Доля», «Муза» (1860. № 5), «Огні горять, музика грає» (1860. № 6). З приводу своїх перекл. К. радився з Шевченком, про що свідчать два його листи від серп. 1860: «…я не знаю, по нраву ли тебе мои переводы "К музе" и "К доле"? <...> Доставь же мне еще что-нибудь из твоих заветных стихотворений». У наступному листі йдеться про перекл. вірша «Огні горять, музика грає» й повторено прохання: «Еще стихов — да самых сердечных». К. належить фахова ст. з крит. зауваженнями щодо невправних рос. перекл. з Шевченка (Русский мир. 1860. № 6). На похороні Шевченка в Петербурзі К. виступив з промовою, в якій наголосив громадянське значення його поезії. На малюнку художника Г. *Честахівського* К. зображено біля могили Шевченка на Смолен. кладовищі незадовго до перевезення тіла поета в Україну.

Літ.: Прийма Ф. Я. Из забытых отзывов русских писателей о Т. Г. Шевченко // Русская литература. 1958. № 1; *Павлюк М. М.* Провідні ідейні тенденції в ранніх російських перекладах з Шевченка // *НШК 8*; *Павлюк М. М.* Кілька уточнень до Шевченкового листування (Т. Шевченко і М. Курочкін) // *РЛ*. 1970. № 6.

Микола Павлюк

КУРСЬК — губ. місто Російської імперії, тепер обл. центр РФ. Згадується у листі Шевченка до Я. *Кухаренка* від 1 квіт. 1854 як населений пункт на дорозі з Кубані до Петербурга, а також у листах до М. *Осипова* від 20 трав. 1856 та 23 груд. 1857. Шевченко, ймовірно, був у К. один раз: проїздом з Москви в Україну у трав. 1859. Поштові екіпажі тоді ходили до *Орла* та К., а далі через *Суми* до Харкова. Супроводжуваний Д. *Хрущовим*, який повертався додому, у *Лихвин* поблизу *Лебедина*, Шевченко їхав цим шляхом. На зворотній дорозі він проїхав через *Кролевець* до Севська, що відхиляє можливий заїзд до К.

Літ.: Листи; *Жур 1970*; *Жур 2003*.

Григорій Зленко

КУСЕ́НКО Ольга Яківна (11.11.1919, Канів, тепер Черкас. обл. — 22.11.1999, Київ) — укр. актриса і громадський діяч. Народна артистка Української РСР (1952). Народна артистка Союзу РСР (1967). Держ. премія Союзу РСР (1951). У 1937—41 навчалася в Київ. театр. ін-ті. 1944 у складі фронтової концертної бригади франківців виступала з поезіями Шевченка перед військ. частинами Четвертого Укр. фронту, а також брала участь у шевч. днях у Москві. З 1944 — актриса Київ. укр. драм. театру ім. І. Франка (нині — *Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка*). У 1973—87 очолювала Укр. театр. т-во. У виставах, присвячених Шевченкові, створила образи кріпачки Марини («Петербурзька осінь» О. *Ільченка*, 1954; реж. Б. *Балабан*) та Марії Кржисевич («Пророк» І. *Кочерги*, 1961; постановка Г. *Юри*). Кожна роль К., позначена конкретністю і водночас метафоричністю, розкривала неповторну індивідуальність образів її героїнь. Яскраво виступила в епізодах — Дівчина в кожусі («Назар Стодоля» Шевченка, 1951, постановка А. *Бучми* та Л. *Дубовика*), Селянка з серпом (пролог до вистави «Марина» М. *Зарудного*, 1964; реж. В. *Скляренко*). У к/ф «Сторінка життя», поставленому за драм. поемою П. *Тичини* «Шевченко й Чернишевський» (сценарист і реж. Р. *Єфименко*, Київ. телестудія, 1964) зіграла роль Ольги Сократівни. У концертному репертуарі К. — балади «Причинна», «Лілея», поеми «Наймичка», «Відьма», вірші «Сон — На панщині пшеницю жала», «Плач Ярославни», «Сестрі», «У тієї Катерини» та ін. Читала поезії Шевченка на Укр. радіо, брала участь у радіовиставах драм. поеми І. Кочерги «Пророк» та поеми П. Тичини «Шевченко й Чернишевський» (1964). Не раз очолювала журі заг.-укр. конкурсів читців-декламаторів на краще виконання поезій Шевченка. У 1960—70-х організовувала шевч. вечори у школах-інтернатах різних регіонів України.

О. Кусенко

Літ.: Новоселицькі Л. М. та *Н. М.* Ольга Кусенко: Нарис про життя і творчість. К., 1983; *Лабінський М., Довбищенко Г.* Сторінка біографії // Український театр. 1985. № 2; *Коломієць Р.* Франківці: Театр і час. Митець і влада. Душа і сцена. К., 1995.

Леонід Барабан

КУ́ТІН Михайло Іванович (роки життя невідомі) — знайомий Шевченка, чиновник Оренбурзької прикордонної митниці, власник буд. на розі Преображенської вул. та Канонірського пров. в *Оренбурзі* (нині вул. 8 Березня і пров. Шевченка). У цьому буд. в 1847—50 винаймав квартиру Ф. *Лазаревський*. Сюди Шевченко прийшов у перші дні заслання до Оренбурга (черв. 1847), тут провів багато часу оренб. зими 1849—50, зустрічався з друзями. Господарі гостинно приймали поета. У цьому домі він перебув ніч після обшуку в його квартирі в домі К. *Герна*, з 22 на 23 квіт. 1850. На кол. буд. К. встановлено мемор. дошку.

Літ.: Большаков Л. Н. Оренбургская биографическая энциклопедия. Оренбург; М., 2000.

Леонід Большаков

КУ́ТІНА Олександра Петрівна (роки життя невідомі) — дружина М. *Кутіна*, оренбурзька знайома Шевченка. Приймала і частувала поета у своєму домі. Зі слів К. співробітник журн. *«Русская старина»* П. Юдін записав спогади про відвідини Шевченка: «Ходив він по місту завжди в солдатській шинелі, під шинель надягав сині шаровари та білу вишиту на грудях і на рукавах хохлацьку сорочку. Був у нього приятель офіцер хохол (Ф. Лазаревський). Шевченко ледь не кожного дня його відвідував...» (Русский архив. 1898. № 3). Відомі також спогади про Шевченка А. Кутіна — сина М. Кутіна та К., який бачився з поетом у домі своїх батьків. Ці спогади у переказі Н. Кутіної — вдови сина К. — надрук. у вид. «Т. Г. Шевченко в ссылке» (Чкалов, 1939).

Григорій Зленко

КУ́ТКІН Володимир Сергійович (12.11.1926, Житомир — 10.03.2003, Київ) — укр. графік і живописець. Заслужений діяч мист-в Української РСР (1967). Народний художник України (2001). З 1950 навчався у КХІ (майстерня О. *Пащенка*). Цього ж року К. було репресовано й засуджено на п'ять років ув'язнення. Після реабілітації 1955 поновився в ін-ті, який закінчив 1959. У 1959—61 працював на посаді худож. ред. у вид-ві «Радянська школа». Створював роботи у станковій та книжковій графіці, живопису, монументально-декорат. мист-ві. Автор графічних серій «Земля моя» (1966—67), «День перемоги» (1977—78), «Гулаг» (1986—2000); ілюстрацій до роману «Тронка» О. *Гончара* (К., 1966), новел Г. *Косинки* (К., 1970).

В. Куткін

Шевч. тема є однією з провідних у творчості К. Звертаючись до неї, митець розкривав відносини художника й суспільства, проблеми духовної свободи.

В. Куткін. «...І ніби сном, над сином сидя, задрімала». Папір, ліногравюра. 1959

В. Куткін. «Не витерпів лихої долі, умер на панщині...». Папір, ліногравюра. 1959

Дипломною роботою К. була серія ліноритів «За мотивами творчості Шевченка»: «Сестри, сестри! Горе вам», «...І ніби сном, над сином сидя задрімала», «Не витерпів лихої долі, умер на панщині...», «А голод ходить по селі…», «Єдиного сина, єдину надію…» (усі — 1959, НМТШ, НХМУ; експонувалися на худож. виставці до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка*). Пізніше продовжив серію: створив аркуші «Думи мої, думи мої…», «Сонце заходить, гори чорніють», «Причинна», «Дожидають великого свята» («Гайдамаки») (всі — 1961; експонувалися на худож. виставці, присвяченій *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка*), «Єретик», «Возвеличу малих отих рабів німих!» (обидва — 1963), «Гайдамаки» (1964; усі — НМТШ, НХМУ). К. розробляв різні теми: боротьба за волю («Вставайте, кайдани порвіте», 1964); жіноча доля, зокр. образ матері з дитиною («...І ніби сном, над сином сидя, задрімала», НХМУ, «І на оновленій землі», 1964); селянська родина («Роботящим умам, роботящим рукам», 1963), наголошуючи на важливості родинних цінностей як духовних основ українства. Мотиви Шевченкових поезій виявилися в серіях пейзажів, сповнених простору і споглядальної тиші: «І все то те повито красою» (1959), «Я так люблю мою Україну» (1963), з особливою силою звучить у К. властива поетові зачарованість рідною землею. Як один з ініціаторів (разом з О. *Данченком*) дешевого «народного» вид. «Кобзаря» (К., 1963) К. працював над його макетом і оформленням, виконавши цикл заставок, портрет Шевченка та шість сторінкових ілюстрацій: «Причинна», «Кавказ», «Чума», «Варнак», «Гайдамаки» (прощання Яреми з Оксаною), «Невольник» (усі — лінорит, 1963). Розроблений К. макет вид. поезій Шевченка (1964, не здійснено) на шість розворотів з портретом поета і п'ятьма ілюстраціями з авторського циклу «За мотивами поезій Шевченка» одержав срібну медаль на Міжнародній книжковій виставці у Лейпциґу (1965). Серед ілюстрацій заслуговують на увагу портрет Шевченка на авантитулі, у якому К. зобразив поета

В. Куткін. «А тим часом гайдамаки ножі освятили». Папір, ліногравюра. 1963

В. Куткін. «Я так люблю мою Україну». Папір, ліногравюра. 1963

як мислителя і пророка, «Волох (“Гайдамаки”)», «А тим часом гайдамаки ножі освятили», «Я так люблю мою Україну», «Єретик», «Возвеличу малих отих рабів німих!», композиція «Похорон Кобзаря», де урочисту скорботну піднесеність поховальної ходи посилює ритм дерев. Виконав обкладинку до альб. ліногравюр київ. художників «Безсмертна творчість Кобзаря» (кольор. ліногравюра; Київ, 1964).

К. створив монументальне мозаїчне панно «Великий Кобзар» (смальта, керамічна плитка; 11×36 м; 1968—69) для школи в укр. районі постраждалого від землетрусу Ташкента. Для вид. «Кобзаря» (1986) підготував кілька циклів ілюстрацій (асфальт, 1980; вугільний грифель, 1986), які демонструють глибинне проникнення у світ образів Шевченка. Цикл 1986 поділявся на сюжетно-драм. і пейзажно-ліричну лінії, у яких знайшли вияв трагічні сторінки долі самого художника. Портрет Шевченка на засланні, розміщений на авантитулі, та ілюстрація до поеми «Гамалія» є візуальним втіленням тернистого життєвого шляху укр. митців, що пізнали неволю. К. виконав станковий портрет «Шевченко на Аралі» (1986). Шевченкову тему можна простежити в серіях «Земле моя» (1966—67), «Дім, в якому ми живемо» (1986—2000), «Голод на Україні» (1988—93). Іл. табл. VIII.

Тв.: Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961; Серія листівок «За мотивами творчості Т. Г. Шевченка». К., 1962; Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. К., 1964; Державний музей Т. Г. Шевченка: Каталог фондів. К., 1967. Вип. 1; Гравюри Володимира Куткіна. К., 1968; Народний художник України Володимир Куткін: графіка, живопис: Каталог виставки. К., 2001; В. Куткін: Каталог. К., 2004.

Літ.: Владич Л. Мовою графіки. К., 1967; *Бугаєнко І.* Гравюри Володимира Куткіна. К., 1968; *Афанасьєв В.* Риси сучасності. К., 1973; *Натхненні* Шевченковим словом: [Матер. «круглого столу» за участю художників-ілюстраторів М. Дерегуса, О. Івахненка, В. Куткіна та ін.] // Образотворче мистецтво. 1989. № 2; *Белічко Н.* Пошуки та досягнення української графіки 1960—1980-х років (вияв національної свідомості в межах «соцреалізму») // Українське мистецтвознавство: Матеріали, дослідження, рецензії: Зб. наук. праць. К., 2009. Вип. 9.

Данило Нікітін

«КУТÓК СМОЛÉНСЬКОГО КЛАДОВИ́ЩА» (папір, олівець, сепія, 17,8×26,5) — рисунок Шевченка, виконаний влітку 1840 в Петербурзі. На звороті ескізи «Нарцис та німфа Ехо», «Утоплена», «Хлопчик із собакою» (*ПЗТ: У 12 т.* Т. 7. № 114) та ін. начерки, виконані 1840—41 (див. *Ескізи, етюди, начерки Шевченка*). Зберігається у НМТШ (№ г—705).

Про малювання на Смоленському кладовищі Шевченко згадував: «Колись-то, було, ми з покійним Штернбергом ходили на Смоленське кладовище

Т. Шевченко. Куток Смоленського кладовища. Папір, олівець, сепія. 1840

рисувать лопухи, воно ж дуже пригоже на картині; як змалювать на переднім стані, то воно дуже гарно. Тоді ще ми були учениками в Академії. Оце, було, як настане літо, то ми повстаємо раненько, до схід сонечка, та й попластаєм на Смоленське рисувать лопухи, та позарошуємось по траві, як добрі рибалки, поки набредем на самі гарніші і розташуємось ділом. Та рисуєм, рисуєм, поки сонечко геть-геть підіб’ється» (Запис, ймовірніше, спогад Г. *Честахівського*; 4, 333). Ходити на етюди на Смоленське кладовище з В. *Штернбергом* Шевченко міг лише влітку 1840. Після від’їзду товариша в лип. за кордон поет, як згадано у повісті «Художник», «рано по утрам ходил с Йохимом на Смоленское кладбище лопухи и деревья рисовать» (4, 165). В *Альбомі 1840—1844* на звороті третього аркуша є начерки подібних рослин (див. *ПЗТ: У 12 т.* Т. 7. № 111).

Зарисовки флори на Смоленському кладовищі прислужилися художникові в роботі над жанровими композиціями, зокр. в акварелі «Циганка-ворожка». Етюд є однією з ранніх спроб компонування пейзажу на натурі з виконанням начерків різних мотивів. Про Шевченкове малювання на Смоленському кладовищі в останні роки життя згадував і Л. *Жемчужников* (Воспоминание о Шевченке; его смерть и погребение // Основа. 1861. № 3. С. 18); див. також «Верби на Смоленському кладовищі» (*ПЗТ: У 10 т.* Т. 10. № 156).

У л-рі рисунок трапляється під назвами «Кладовище» (*Новицький*, с. 55, № 206) та «Лопухи на кладовищі» (*Каталог* малярської творчості Т. Г. Шевченка, експонованої в Галереї. Х., 1934. С. 18). Він був серед робіт, що залишилися в майстерні Шевченка після його смерті (див. *Меморіальна майстерня Т. Г. Шевченка*); його зареєстрував Г. Честахівський в описі Шевченкових творів під № 99 з назвою «Рисунок з натури на Смоленському кладовищі». До

запису додано: «До ссилки в Оренбург» та «До цього рисунка буде довгенька розмова про Смоленське кладовище і спомин про художника Штернберга» (ІЛ. Ф. 1. № 459). Уперше під назвою «На кладовищі» репрод.: *Лишин Н*. Шевченко как художник // Север. 1901. № 4. С. 433. Експоновано на виставці «Художні твори у власній колекції Тараса Шевченка» (Київ, 1974). Зберігався з квіт. 1861 серед ін. Шевченкових творів у М. *Лазаревського*, придбаний Петерб. укр. громадою; згодом його передано А. *Козачковському*, В. *Коховському*; пізніше рисунок придбав М. *Микешин*, потім Д. *Мордовець,* 1907 надійшов до ЧМТ (з 1925 — ЧІМ), з 1935 — до ГКШ, з 1948 — в ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 12 т. Т. 7. № 21.

Літ.: Новицький; *Скворцов А. М*. Художник Тарас Шевченко. М.; Лг., 1941; *Паламарчук Г*. Ескізи невідомих творів Т. Г. Шевченка // Тарас Шевченко-художник. К., 1963; *Яцюк В*. Атрибутування деяких малярських творів Шевченка // *НШК 26*; *Повесть* Тараса Шевченко «Художник»: Иллюстрации, документы: Альб. К., 1989.

Валентина Судак

КУ́ТОРГА Степан Семенович (1805, м. Мстиславль Могильовської губ., Білорусія — 1861, Санкт-Петербург) — рос. зоолог, геолог і палеонтолог. Проф. природознавства Петерб. ун-ту (1837), директор Рос. мінералогічного т-ва; протягом 1835—48 — цензор Петерб. цензурного комітету. Здійснив 1833 подорож до Криму, вмістивши згодом її опис у «Журнале Министерства внутренних дел» (1834. № 1). У серед. 1830-х щотижня читав у залі Вільного економ. т-ва попул. лекції з зоології, які збирали велику аудиторію. Там, імовірно, був присутній Шевченко за порадою знайомих. Ці лекції відвідує і герой його повісті «Художник». К. взяв участь у засіданні цензурного комітету 3 черв. 1847, на якому було заборонено нові вид. творів заарештованих членів *Кирило-Мефодіївського братства*, зокр. Шевченка.

Літ.: Документи; *Кониський*.

Григорій Зленко

КУ́ТОРКІН Андрій (12/25.08.1906, с. Студенець, тепер Порецького р-ну Республіки Чувашії, РФ — 12.05.1991, Саранськ, РФ) — мордов. письменник і перекладач. Народний письменник Мордовії (1984). Писав ерзя-мордов. мовою. Автор роману «Чорний стовп» (1934), романів у віршах «Ламзур» (1941), «Яблуня над битим шляхом» (1958), «Бурхлива Сура» (1969—87), зб. віршів і поем «Джерело» (1962) та ін.

Переклав ерзя-мордов. мовою вірші Шевченка «Породила мене мати», «Закувала зозуленька», «Утоптала стежечку» (Сурань толт. 1994. № 3). Не раз брав участь у вшановуванні пам'яті укр. поета в Мордовії. У берез. 1964 у Саранську на літ. вечорі з нагоди *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* читав його вірші у власних перекл.

Людмила Баричева, *Борис Хоменко*

КУТУ́ЗОВ (Голенищев-Кутузов) **Михайло Іларіонович** (5/16.09.1745, Санкт-Петербург — 16/28.04.1813, Бунцлау, тепер Болеславець Нижньосілезького воєводства, Польща; похований у Санкт-Петербурзі) — військ. діяч Російської імперії, дипломат, ясновельможний князь і князь Смоленський (1812), ген.-фельдмаршал (з 1812); масон. Закінчив дворян. артилерійську школу (1759). На рос.-тур. війні 1768—74 покалічений під Алуштою, втратив праве око. З 1777 під орудою О. *Суворова* діяв у складі спеціального загону в Криму, сприяв ліквідації Крим. ханства (1783). Герой рос.-тур. війни 1787—91. Брав участь у штурмі Ізмаїла, знову тяжко поранений під Очаковом 1788. Учасник рос.-польс. війни 1792, за що одержав маєтності на Поліссі з 2 тисячами волин. кріпаків. 1805 призначений головнокомандуючим рос. армією, спрямованою допомогти Австрійській імперії в антинаполеонівській кампанії. У 1806—07 — київ. військ. губернатор (з підпорядкуванням йому і цивільних справ). Учасник рос.-тур. війни 1806—12, домігся Бухарест. мирного договору 1812. З 8 серп. 1812 — головнокомандувач усіх армій та ополчень у державі, стратег розгрому збройних сил *Наполеона I*.

Т. Шевченко. Портрет М. І. Голенищева-Кутузова. 1842–1843. За гравюрою

Шевченко в Автобіографії 1860 згадав, що в дитинстві, мандруючи з обозом за своїм паном до Києва, *Вільна* та Петербурга, на заїжджих дворах викрадав із наміром скопіювати «изображения разных исторических героев, как-то Соловья-разбойника, Кульнева, Кутузова, казака Платова и прочих». 1842—43 виконав портрет К. як ілюстрацію до кн. М. *Полевого* «Російські полководці» (СПб., 1845 [рос. мовою]).

Літ.: П. А. Румянцев, А. В. Суворов, М. И. Кутузов: Документы и материалы. К., 1974.

Павло Усенко

КУУЛА́Р Доржу (1.08.1932, с. Хондергей Дзун-Хемчикського р-ну, тепер Республіка Тува, РФ) — тув. літературознавець, критик, перекладач і фольклорист. Д-р філол. наук (2000). Закінчив 1955

Абаканський пед. ін-т, аспірантуру при Ін-ті світової л-ри ім. О. М. Горького. Досліджував тув. фольклор і л-ру 19 ст.: «Тувинська поезія» (1970), «Історія і сучасність» (1982), «Усна народна творчість» (2002) та ін.; співавт. кількох зб. народної творчості.

Автор ст. «Тувинська література і Т. Г. Шевченко» і бібліографії перекл. творів Шевченка тув. мовою (*ШС*. Т. 2).

Сайликмаа Комбу

КУУЛА́Р Ніколай (4.04.1958, с. Торгалиг, тепер Овюрського р-ну, Республіка Тува, РФ) — тув. поет і перекладач. 1980 закінчив Томський політехнічний ін-т (РФ), 1991 — Літ. ін-т ім. О. М. Горького (Москва). Автор зб. поезій «Білий лошак» (1984), «Батьківщина предків» (1988), «Світло і темрява» (1991), «Царівна» (1996) та ін.

Переклав вірш Шевченка «Я не нездужаю, нівроку», що увійшов до вид. тув. мовою «Шевченко Т. Г. Заповіт: Вірші та поеми» (Кизил, 1988).

Сайликмаа Комбу

КУХАРЕ́НКО Ганна Яківна (в заміжжі — Ликова; 1834, м. Катеринодар, тепер Краснодар, РФ — 1919, м. Симбірськ, тепер Ульяновськ, РФ; похована на кладовищі Покровського монастиря) — дочка Я. *Кухаренка* і М. *Кухаренко*, сестра О. *Кухаренка* та С. *Кухаренка*.

Виховувалася у Харків. ін-ті шляхетних дівчат (1843—50). У 1855 вийшла заміж за начальника Катеринодарського військ. округу А. Ликова, який багато зробив для розвитку народної освіти на Кубані, наполягав на необхідності викладання в місцевих школах укр. мовою. З Шевченком К. познайомилася 1842 у Петербурзі. З листа Шевченка до Я. Кухаренка (від 1, 10, 16 квіт. 1854) відомо, що дівчинка підкорила поета своєю чарівністю, зокр. виконанням укр. народної пісні «Тече річка невеличка…». Я. Кухаренко регулярно повідомляв Шевченкові новини про свою улюбленицю: про її заміжжя (*Листи*, с. 77), приїзд додому 1860, коли вони разом читали альм. *«Хата»*, що його надіслав Шевченко (*Листи*, с. 148).

Літ.: Федина А. Любимая дочь атамана Кухаренко // Дамские слабости. [Краснодар]. 1996. № 12/13. Июль.

Віктор Чумаченко

КУХАРЕ́НКО Марія Степанівна (дівоче — Худобашева; 1813, м. Ставрополь, тепер РФ — 27.04/9.05.1891, м. Катеринодар, тепер Краснодар, РФ) — дружина Я. *Кухаренка*, мати С. *Кухаренка*, О. *Кухаренка* і Г. *Кухаренко*. Народилася в сім'ї вірменина, згодом — предводителя ставропольського окружного дворян. зібрання, і обрусілої німкені, дочки ставропольського городничого А. Зервальда. 1832 вийшла заміж за асесора Чорномор. козацького війська Я. Кухаренка, разом із яким виховала 8 дітей. Живучи в оточенні чорномор. козаків, швидко українізувалася. Підтримувала прагнення чоловіка виховувати дітей в укр. дусі. З Шевченком познайомилася у Петербурзі під час поїздки туди разом з усією родиною 1842. Поет не раз передавав їй уклін і привіти в листах до Я. Кухаренка від 30 верес. 1842, від 1, 10, 16 квіт. 1854, 22 квіт., 5 черв., 15 серп. 1857, 16 лют. 1858, 25 берез. 1860. Згадано К. й у більшості листів її чоловіка до Шевченка.

Віктор Чумаченко

КУХАРЕ́НКО Олександр Якович (9/21.04.1836, м. Катеринодар, тепер Краснодар, РФ — 1/14.12.1913, станиця Уманська Кубанської обл., тепер станиця Ленінградська Краснодарського краю, РФ) — кубан. козачий адмін. і військ. діяч, ген.-лейтенант (1910). Син Я. *Кухаренка* і М. *Кухаренко*, брат Г. *Кухаренко* і С. *Кухаренка*. На поч. 1840-х разом зі старшим братом Степаном навчався в Александровському кадетському корпусі в Царському Селі. Там юних Кухаренків 1842 провідував батьків друг Шевченко (див. його лист від 1, 10, 16 квіт. 1854). 1847 К. переведено до 2-го Петерб. кадетського корпусу, звідки його відраховано 1851 через незадовільне навчання.

О. Кухаренко

Закінчив Катеринодарську військ. гімназію. Службу почав 1856. Учасник Кавказької (1817—64) та рос.-тур. (1877—78) воєн. З 1910 — у відставці. Після смерті батька продовжував його справу: підтримував ділові й дружні контакти з петерб. українцями, брав участь у розповсюдженні укр. книжок на Кубані, сприяв відкриттю тут укр. шкіл. У нього зберігався архів Я. Кухаренка та численні реліквії Шевченка (листи до батька, автографи поезій, портрет поета, його малюнки та офорти). У дні шевч. ювілеїв з ініціативи місцевої укр. громади їх виставляли для заг. огляду.

Тв.: Письма Миколе Лысенко и Александру Конисскому // Четвертые кухаренковские чтения: Материалы науч. конф. Краснодар, 2010.

Літ.: Федина А. И. Дети Якова Кухаренко // *Федина А. И.* Атаман Я. Г. Кухаренко в кругу современников. Краснодар, 2004; *Атаман* Ейского отдела Кубанского казачьего войска Кухаренко Александр Яковлевич. Станица Ленинградская, 2008; *Тёр В. В.* Воспоминание о казачьем генерале и кавалере Александре Яковлевиче Кухаренко. Станица Ленинградская, 2010.

Віктор Чумаченко

КУХАРЕ́НКО Степан Якович (22.03/3.04.1833, м. Катеринодар, тепер Краснодар, РФ — 3/15.11.1894, там само) — кубан. козацький військ. діяч, ген.-майор (1893). Старший син Я. *Кухаренка* і М. *Кухаренко*, брат О. *Кухаренка* і Г. *Кухаренко*. З 1840 навчався в Александровському царськосельському кадетському корпусі для малолітніх (звідки його відрахували до закінчення), його відвідував батьків друг Шевченко (див. лист Шевченка до Я. Кухаренка від 1, 10, 16 квіт. 1854). 1844 К. переведено у 2-й Петерб. кадетський корпус, з якого через незадовільне навчання й поведінку відраховано 1849 юнкером резервного батальйону Естляндського єгер. полку. Згодом К. став урядником у Чорномор. козачому війську. Брав участь у бойових діях проти горців на Кавказі, у рос.-тур. війні 1877—78. З 1894 — у відставці.

Літ.: Федина А. И. Дети Якова Кухаренко // *Федина А. И.* Атаман Я. Г. Кухаренко в кругу современников. Краснодар, 2004.

Віктор Чумаченко

КУХАРЕ́НКО Яків Герасимович (1799, хутір Кухаренка на місці сучасної станиці Батуринської Краснодарського краю, РФ — 26.09/8.10.1862, аул Даурхабль, тепер Хакурінохабль Шовгенівського р-ну Республіки Адигея, РФ; похований у Катеринодарі, тепер Краснодар) — укр. письменник, історик, етнограф і військ. діяч (ген.-майор, 1853). Чоловік М. *Кухаренко*, батько С. *Кухаренка*, О. *Кухаренка* та Г. *Кухаренко*. Народився у дворян. родині кол. бунчукового товариша Війська Запорозького, відставного полковника Чорномор. козацького війська, збирача запороз. старовини Г. Кухаренка. Закінчив 1814 трикласне Катеринодар. уч-ще. На формування його світогляду та літ. зацікавлень мав уплив козацький просвітник, директор уч-ща протоієрей Чорномор. козацького війська К. Россинський. З 15 років К. служив на кордоні сотенним осавулом (унтер-офіцером) 4-ї кінноартилер. роти, згодом — артилер. піхотної роти (1831) і 9-го кінного полку (1836). Одночасно обіймав виборні (від дворянства) посади асесора військ. канцелярії, військ. прокурора. 1842 К. призначено штаб-офіцером Єйського військ. округу. З 14 черв. по 20 груд. 1851 перебував у Петербурзі як член Департаменту військ. поселень у справах козацьких та іррегулярних військ (Русский инвалид. 1851. 16 июня. С. 520, 23 дек. С. 1012). З листоп. 1851 — наказний отаман Азов. козацького війська. З жовт. 1852 — начальник штабу, виконувач обов'язків наказного отамана Чорномор. війська. 1856 К. вийшов у відставку через звинувачення у посадових зловживаннях. У квіт. 1861 його призначено начальником Нижньокубан. кордонної лінії та головою комісії по заселенню Закубан. краю, у зв'язку з чим він майже півроку (18 жовт. — 9 берез. 1862) перебував у відрядженні в Петербурзі. У верес. 1862 по дорозі до Ставрополя поранений К. потрапив у полон до горців, де й помер.

Я. Кухаренко

Першою наук. працею К. були «Исторические записки о войске Черноморском», складені 1834—35, надрук. у *«Киевской старине»* 1888 за підписом його помічника осавула О. Туренка. 1836 К. написав п'єсу «Чорноморський побит» (опубл. 1861). 2-гу частину плановано до друку в журн. «*Основа*» після смерті письменника (рукопис втрачено). На 1-шу пол. 1840 припадає знайомство і листування К. з харків. романтиками, які гуртувалися довкола місцевого ун-ту: М. Костомаровим, І. *Срезневським*, О. *Корсуном*, А. *Метлинським* та ін. Під їхнім впливом написано етногр. нариси: «Вороний кінь. (З народних уст)», «Пластуни», «Вівці й чабани в Чорноморії», «Запорозький аркуш (Козак Мамай)», «Чабанський словар», мовознавчі нотатки «Сиротлива мова» і вірш «Тепер пора весняная…», присвячений І. Срезневському.

Знайомство з Шевченком відбулося в період між 7 і 25 січ. 1841 (Русский инвалид. 1841. 14 янв. С. 40; Прибавления к Ведомостям санкт-петербургской городской полиции. 1841. 25 янв. С. 30), коли К. відвідав столицю для влаштування в Александровський корпус старшого сина Степана. Час наступної зустрічі з Шевченком припадає на період службового відрядження до Петербурга з 28 трав. по 28 серп. 1842 (Прибавления к Санкт-Петербургским ведомостям. 1842. 31 мая. С. 1308; 1 сент. С. 2173). Тоді К. приїхав до Петербурга з сім'єю — дружиною, сином Олександром (для вступу до того ж кадетського корпусу) і маленькою донькою Ганнусею. Кількамісячне перебування в Петербурзі уможливило численні зустрічі. Тоді й зародилася їхня щира дружба, підтримувана згодом листуванням.

Листування (збереглося 12 листів Шевченка і 7 листів К.) почалося, ймовірно, у верес. 1842, коли К. повертався з Петербурга на Кубань (з тритижневим заїздом до Москви). З Тули він написав листа (не зберігся), про який знаємо з Шевченкової відповіді на нього від 30 верес. 1842. У листі виражено ще зовсім свіжі почуття і враження від недавніх зустрічей, надію на можливість нового побачення. Дружній тон їхніх листів міг постати в атмосфері щирого тривалого спілкування, зокр. й на квартирі у Шевченка. Звертання «брате», «рідний брате», «мій сизий голубе», «отамане»,

«козаче», «кошовий» показують, що Шевченкові особливо імпонували запорозьке походження К., його козацький характер. Для молодого поета, у ранній творчості якого домінувала козацько-запорозька тема, спілкування з ним було особливо хвилюючим. Т. ч., основою для зближення між Шевченком і К. насамперед міг бути «інтерес до Чорноморії, як частини України, що більше, аніж будь-де, зберегла в недоторканності дух і устрій славного Запорожжя, у Шевченка; і такий же інтерес до України — матері Чорноморії — у Кухаренка» (*Мельников Л.* С. 44—45).

Шевченко в особі К. побачив не тільки нащадка запорожців, свідомого їхньої істор. ролі й ваги, а й людину, небайдужу до сучасних проблем буття України. Відгомін розмов про укр. л-ру, необхідність утвердження її мовної самобутності є у поетових переживаннях і сумнівах щодо друку російськомовної поеми «Слепая» у листі до К. від 30 верес. 1842. Означивши свій крок як щось вимушене, поет наважується відкритися перед адресатом з творчими переживаннями і бунтарськими настроями. Високо оцінюючи «Чорноморський побит» (про це є і свідчення П. Куліша у передм. до публ. п'єси в журн. «Основа»), Шевченко турбувався про її проходження у цензурному комітеті, публ., а пізніше й постановку в аматор. театрі Медико-хірургічної академії. У листуванні 1842—43 Шевченко, заохочуючи К. до творчості, розповідає йому про роботу над своїми драм. творами.

Найважливіший предмет спільних зацікавлень — Запорожжя і Україна. Навіть офіційні службові посади К. не були підставою для того, щоб Шевченко засумнівався в його укр. патріотизмі. Яскравий відгомін козакофільських захоплень і настроїв, що об'єднували друзів, помітний у листі, датованому груд. 1844: «Отамане, якби ти знав, що тут робиться. Тут робиться таке, що цур йому і казать. Козацтво ожило!!!» Додана далі цитата з власного твору перекидає місток поетової надії у час, коли Україна знову стане вільним краєм: «Оживуть гетьмани / В золотім жупані, / Прокинеться доля, / Козак заспіва: / Нема в краю / Нашім ні німця…» Шевченко т. ч. наголошував, що козацтво для нього — живе втілення України. Таку Шевченкову мрію К. підживлював своїми висловлюваннями, зокр. і в листах. В одному з них, від 7 серп. 1857 з Катеринодара, він, дізнавшись про Шевченків намір після звільнення прямувати на Кубань, писав: «Визволяйсь, друже, та приїзди на нашу Козацьку Україну».

Новий період листування, а водночас і активного творчого спілкування, почався з Шевченкового листа, датованого 1, 10, 16 квіт. 1854, та листа-відповіді К. від 18 груд. 1856, одержаного адресатом якраз на Великдень 1857. Довгоочікуваний лист справив на Шевченка велике емоційне враження і зрештою став одним із потужних імпульсів для поновлення поетичної творчості. Писанкою Шевченко назвав прислані йому від К. «25 руб.». 5 черв. 1857 Шевченко пише К. листа і разом з ним пересилає йому поему «Москалева криниця», завершену 16 трав., з посвятою — «*Я. Кухаренкові. На пам'ять 7 мая 1857 року*», поему «Чернець» і вірш «Вечір» («Садок вишневий коло хати»), щоб той порівняв ці давніші твори з новою ред. поеми. Тобто К., який добрим словом розвіяв Шевченкові сумніви щодо повернення до поезії, був обраний поетом на роль першого критика написаних після тривалої перерви творів. Чекаючи відповіді, 1 лип. того ж року Шевченко записав у Щоденнику: «Не знаю, получу ли я от Кухаренка здесь его мнение насчет моего последнего чада ("Москалева криныця"). Я дорожу его мнением чувствующего, благородного человека и как мнением неподдельного, самобытного земляка моего».

У листах до К. Шевченко повідомляє його про новини з літ. укр. руху — про Кулішеві *«Записки о Южной Руси»*, фольклор. зб. А. *Метлинського* «Народные южнорусские песни» (К., 1854), а пізніше — про альм. *«Хата»*, журн. «Основа», «Народні оповідання» Марка Вовчка. Постійно підтримуючи творче спілкування з К., Шевченко пересилає йому свої щойно написані чи видані твори: «Нема в мене тепер нічого такого доброго послать тобі прочитать з товариством, хіба оці "Долю", "Музу" та "Славу", я оце недавно скомпонував їх, не знаю, як вони тобі подобаються» (лист від 16 лют. 1858). У цьому ж листі Шевченко повідомляє про написання поеми «Неофіти», яку також планує переслати К. («Як викончу, то пришлю»). У листі від 8 берез. 1860 К. дякує Шевченкові за нове вид. «Кобзаря», запитує, чому до нього не увійшли «Пустка», «Москалева криниця» та ін. нові твори, і чи не збирається надрук. їх у новому вид. Серед подарованих К. Шевченкових творів є і його офорт «Притча про робітників на винограднику» з дарчим написом: «Батькові Кошовому Яцькові Кухаренку на пам'ять. *Т. Шевченко*. 1858. Ноября 7».

Багато згадок і думок про К. є і на сторінках Щоденника. Вже у перших записах, зокр. 13 черв. 1857, Шевченко з вдячністю пише про «*батька кошового* Кухаренка»: «…старый черноморец. Замечательное явление между людьми этот истинно благородный человек. <…> редкое явление между себялюбивыми людьми». Не раз і в Щоденнику, і в листах до заслання та із часу повернення із заслання Шевченко писав про свої наміри поїхати в Чорноморію (лист із Нижнього Новгорода від 16 лют. 1858). Омріяна подорож не відбулася.

На Шевченкове запрошення до співпраці в журн. «Основа» К. відгукнувся публ. у ньому своїх творів. В

«Основі» надрук. 5 Шевченкових листів, написаних до К. 1854, 1857 (три листи) і 1858. Під час останнього службового відрядження до Петербурга К. бував на зібраннях ред. «Основи». Серед літераторів, які бували у В. *Білозерського*, його називає Л. *Жемчужников* (*Спогади 1982*, с. 371). Про смерть і похорон Шевченка у Петербурзі К. дізнався з листа П. Куліша від 28 лют. 1861, у якому йшлося і про плановане перепоховання поета в Україні.

Шевченкові листи, що залишилися після смерті К., зберігав його син О. Кухаренко. Опубл. у газ. «Кубанские областные ведомости» (1899. 3 квіт., 13 квіт., 30 квіт.). Після смерті О. Кухаренка оригінали листів Шевченка зберігалися в отамана Єйського військ. відділу ген. П. Кокунька, який 1919 вивіз їх у Сербію, де листи успадкував кол. глава кубан. уряду П. Курганський. Його сини вивезли батьківський архів у США, де він загинув у пожежі. О. *Кониському* дісталися оригінали автографів віршів Шевченка, що належали К. (очевидно, втрачені). Невідома доля автопортрета Шевченка (сепія), подарованого К. 1857 (див. *Автопортрет 1850—1857*), і фотографії з автопортрета 1858.

Літ.: Мельников Л. М. Я. Г. Кухаренко и Т. Г. Шевченко в их взаимных отношениях // Известия Общества любителей изучения Кубанской области. Екатеринодар. 1913. Вып. 6; *Грушевський О.* Шевченко й Кухаренко // *Збірник* пам'яти Тараса Шевченка (1814—1914). К., 1915; *Рєзанов В.* Т. Г. Шевченко та Я. Г. Кухаренко // Записки Українського наукового товариства в Києві. 1926. Т. 20; *Омельченко Г.* Я. Г. Кухаренко, наказний отаман війська Чорноморського. Коломия, 1928; *Садиленко М.* Історія одного автографа Т. Г. Шевченка // Кубанський край. [Торонто]. 1955. № 2; *Катаенко К.* Тарас Шевченко и Кубань // Кубань. 1961. № 2; *Дзира Я.* «Добрий і щирий кошовий» // *ЛУ*. 1962. 5 жовт.; *Орел В.* Зв'язки Шевченка з Кубанню // *УІЖ*. 1967. № 3; *Одарченко П.* Шевченко і Кухаренко // Визвольний шлях. 1987. № 12; *Чумаченко В.* Поет і отаман (Т. Шевченко і Я. Кухаренко) // Київська старовина. 1993. № 1; *Кухаренко А. Я.* Письма Миколе Лысенко и Александру Конисскому // Четвертые кухаренковские чтения. Краснодар, 2010.

Володимир Мовчанюк, Віктор Чумаченко

КУЦИ́НСЬКИЙ Андрій Олександрович (бл. 1805 — не пізніше 1868) — чиновник *Третього відділу*, ген.-лейтенант. Походив з кріпаків. У серп. 1824 — корнет Лубенського гусарського полку. Був відомий як людина доброзичлива, не схильна до переслідування людей, не прихильник самодержавства; його кредо: «весь мій набуток — моя чесність». За завданням начальника Третього відділу В. *Долгорукова* влітку 1859 К. брав участь у стеженні за Шевченком, який поїхав в Україну. З нотатки О. *Герцена* «В дополнение к биографии г[осподина] Шевченко, напечатанной во 2-й кн. "Народного чтения"», яку подав «*Колокол*», відомо, що К. надав певну допомогу Шевченку під час його арешту в лип. 1859 біля будинку М. Максимовича на березі Дніпра («…якби не добрі люди, поміж яких не можна не назвати жандармського генерала Куцинського, то Шевченко надовго загостив би в київській поліції») (Колокол. Газета А. И. Герцена и Н. П. Огарева. Женева. 1860. 1 сент. С. 672). На знак подяки за це поет на поч. 1860 подарував К. прим. щойно виданого «Кобзаря» з інскриптом: «Андрею Александровичу Куцынскому на память. *Т. Шевченко*». Ін. відомості про спілкування Шевченка з К. відсутні. Джерело повідомлення в «Колоколе», найімовірніше, — М. *Макаров*, через якого Шевченко передав О. Герцену прим. *«Кобзаря» 1860* (*Зленко Г.* Ще одна шевченкознавча загадка // Науковий світ. 2009. № 1. С. 9). Вказівка П. *Жура* (*Жур 1970*) на те, що К. «був начальником Віленського жандармського округу» (с. 171), помилкова. У 1861—63 він посідав місце начальника Третього [Варшавського] округу жандармів у Царстві Польському (Колокол. Газета А. И. Герцена и Н. П. Огарева. Женева. 1868—1869: Переводы. Комментарии. Указатели. М., 1978. С. 205).

Літ.: Зильберштейн И. Встреча с Тарасом Шевченко // Огонек. 1984. № 12; *Зленко Г. Д.* Відсвіти Тараса Шевченка: Розповіді про пошуки і знахідки. О., 2009.

Григорій Зленко

КУ́ЧЕР Василь Степанович (7/20.07.1911, с. Вербів, тепер с. Любимівка Андрушівського р-ну Житом. обл. — 18.04.1967, Київ) — укр. письменник. Навчався у Харків. ун-ті (1930—34). У 1941—45 був військ. кореспондентом фронтових газет. Автор зб. оповідань і нарисів «Дві новели» (1932), «Чарівна ткаля» (1960) та ін.; романів «Устим Кармалюк» (1954), «Орли воду п'ють» (1966) та ін. Шевченкові присвятив оповідання «В корчмі край дороги» (1961), в якому відобразив один епізод із життя поета — його зустрічі в корчмі з укр. селянами під час третьої подорожі Україною 1859; а також оповідання «Мужицька рада» (1964) і публіцистичну ст. «Завжди сучасник» (Колгоспне село. 1964. 26 трав.).

Тв.: Твори. К., 1970—71. Т. 1—5; В корчмі край дороги // *Вінок* великому Кобзареві. К., 1961.

Літ.: Килимник О. Крізь роки. К., 1988; *Зленко Г. Д.* Вічне моє море // *Зленко Г. Д.* З полону літ. К., 1989.

Борис Деркач

КУЧИШВІ́ЛІ Ґеорґій (справж. — Чхеїдзе; 17/29.10.1886, с. Мере, тепер Телавського муніципалітету в Кахетії, Грузія — 20.01.1947, Тбілісі) — груз. поет і перекладач. Автор зб. поезій «Вірші» (1914), «Пісня праці і боротьби» (1926), «Вірші» (1934) та ін.

Один із перших перекладачів поезій Шевченка груз. мовою. Переклав «Заповіт» (Накадулі. 1911. № 3). Під впливом віршів укр. поета написав власний «Заповіт» (Сакме. 1910. № 37). За цей вірш номер газ. «Сакме»

поліція конфіскувала, а видавця заарештувала. Укр. поетові присвятив вірш «До Шевченка» (Літературулі Сакартвело. 1939. 14 лют.).

Літ.: Гришашвили И. Шевченко и грузинская литература // *Гришашвили И*. Литературные очерки. Тбилиси, 1954.

Алла Калинчук

КУЧУГУ́РА-КУЧЕРЕ́НКО Іван Йович (7.07.1878, с. Мурафа, тепер селище Краснокутського р-ну Харків. обл. — 24.11.1937, Харків) — укр. кобзар. Учень кобзаря П. Гащенка. 1902 дебютував на сцені XII Археол. з'їзду в Харкові. Зазнавав поліційного переслідування. 1906 у Катеринославі зустрівся з Д. *Яворницьким*, який направив його до О. *Сластіона* у Миргород. Згодом навчався у Г. *Хоткевича*, досконало перейнявши його манеру звукодобування, технічні прийоми та репертуар. У 1908—10 за рекомендацією Г. Хоткевича викладав у класі кобзи в Муз.-драм. школі ім. М. Лисенка у Києві (18 його учнів згодом стали учасниками «Кобзарського хору» В. Ємця). Репресований 1937.

І. Кучугура-Кучеренко

К.-К. був одним із найкращих виконавців дум. У репертуарі — думи «Хмельницький та Барабаш», «Олексій Попович», «Федір безродний, бездольний», «Про смерть Богдана Хмельницького», «Буря на Чорному морі» та ін., народні пісні, пісні літ. походження; власні твори. Упродовж життя активно пропагував зразки муз. шевченкіани (народні пісні на тексти поета, присвячену йому композицію «Сподівалися Шевченка» та власну «На високій дуже кручі»). Кожний виступ він починав співом пісні «Думи мої». Брав участь у шевч. концертах у Варшаві (1909, 1912), Києві (в одній програмі з хором під орудою О. *Кошиця*; 1911), Москві (1911) на запрошення т-ва *«Кобзар»*. Виконання К.-К. вирізнялося глибокою експресивністю та яскравою образністю. За спогадами Ф. *Колесси*, тяжів до протяжного мелосу завдяки речитативним епізодам.

Літ.: Омельченко А. Кобзарська діяльність І. І. Кучугури-Кучеренка // *НТЕ*. 1978. № 4; *Лавров Ф*. Кобзарі: Нариси з історії кобзарства на Україні. К., 1980; *Мізинець В*. Корифей кобзарського мистецтва (Про кобзаря І. Кучугуру-Кучеренка) // Бандура. 1985. № 13/14; *Литвин М*. Мир душі твоїй, Іване // Український форум. 2001. № 11/12; *Черемський К*. Шлях звичаю. Х., 2002; *Харківський* кобзар Іван Іович Кучугура-Кучеренко (1878—1937): Ювіл. зб. до 130-річчя від дня народження. Х., 2008.

Наталія Костюк

КУШЕЛЬО́В-БЕЗБОРО́ДЬКО Григорій Олександрович (20.01/01.02.1832, Петербург — 1/13.05.1870, там само) — поміщик, урядовець, видавець, літератор, громадський діяч, меценат, граф. Праправнук К. *Розумовського* та фельдмаршала М. Рєпніна, правнук І. Безбородька й адмірала Г. Кушельова, онук М. *Рєпніна-Волконського*, правнучатий небіж О. Безбородька, внучатий племінник С. *Волконського*, В. *Перовського* та Л. Перовського, небіж В. *Рєпніної*. З родини графа О. Кушельова-Безбородька (з 1850 — держ. контролера) та його дружини Олександри, в дівоцтві — княгині Рєпніної (про її смерть ідеться в листі В. Рєпніної до Шевченка 2 лют. 1844). Володар величезного спадку Безбородьків і Кушельових. Закінчив 1850 Александровський царськосельський ліцей. Був почесним куратором *Ніжинського ліцею*, подарував цьому навч. закладові унікальні колекції, серед яких — рукописи М. Гоголя.

Г. Кушельов-Безбородько

Виступав у рос. пресі з прозою, почасти на укр. теми. У петерб. журн. «Пантеон» (1856. № 6) репрезентував нарис «Казкар. Уривок з подорожніх записів Грицки Григоренка», вмістивши у тексті Шевченків вірш «Заворожи мені, волхве» без останніх 4 рядків і з прим.: «Вірші одного з малоросійських поетів». Ідентичну публ. знову під псевд. «Грицко Григоренко» здійснив у кн. «Нариси й оповідання» (СПб., 1857 [рос. мовою]). У 1859—62 видавав у Петербурзі місячник «*Русское слово*», де побачили світ рецензії на *«Кобзар» 1860* М. *Михайлова* і Д. *Мордовця*, вийшли написані О. Афанасьєвим-Чужбинським матеріали про *«Основу»* й про життя Шевченка.

Власним коштом опубл. кн. «Ліцей князя Безбородька» (СПб., 1859 [рос. мовою]) та укладені М. Костомаровим (вип. 1—2, 4) і О. *Пипіним* (вип. 3) зб. «Пам'ятки старовинної руської літератури» (СПб., 1860—1862); відомо, що принаймні 2-й вип. цього вид. був у *Бібліотеці Шевченка*. 1868 у Петербурзі вийшов двотомник творів К.-Б. «Нариси, оповідання і подорожні нотатки», де наведено нову ред. Шевченкового вірша «Заворожи мені, волхве». 1843 Шевченко був у батьків. будинку К.-Б. на концерті С. Гулака-Артемовського.

Літ.: Мей Л. Граф Г. А. Кушелев-Безбородко // *Гимназия* высших наук и Лицей князя Безбородко. СПб., 1881; *Пилипчук Р. Я*. Невідомі прижиттєві публікації Шевченкового вірша «Заворожи мені, волхве…» // *РЛ*. 1977. № 5; *Кузнецов Ф.*

Круг Д. И. Писарева. М., 1990; *Усенко П. Г.* Кушелев-Безбородко // *Энциклопедия* жизни и творчества Н. И. Костомарова. К.; Донецк, 2001.

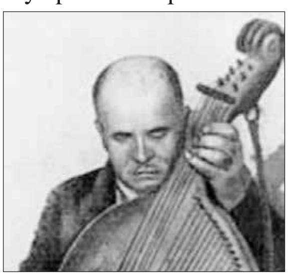
Павло Усенко

КУШКО́ВА-ШЕВЧЕ́НКО Лідія Степанівна (14.06.1939, м. Чита, РФ) — укр. актриса, реж., майстер худож. читання. Народна артистка Української РСР (1979). Закінчила 1962 Київ. ін-т театр. мист-ва ім. І. К. Карпенка-Карого (курс М. *Крушельницького*). Відтоді — актриса (до 1990), з 1997 — актриса і реж. Дніпроп. академ. укр. муз.-драм. театру ім. Т. Г. Шевченка. 1990—93 — гол. реж. і актриса творчого об'єднання «Воля» на Дніпроп. держ. телерадіокомпанії, де створила ряд телефільмів і телепередач за творами укр. письменників, зокр. телепередачу «Поетова душа невмируща» — за поезією Шевченка (разом із В. Ковтуненком, 1991). У 1993—97 — гол. реж. Дніпроп. театру юного глядача. К.-Ш. — актриса широкого творчого діапазону, в її репертуарі понад 100 драм. та комедійних ролей. Гра К.-Ш. вирізняється мист-вом органічного перевтілювання, яскравою емоційністю, глибоким ліризмом і драматизмом. Реж.-постановник низки вистав вітчизняного та зарубіжного класичного і сучасного репертуару, авторка ряду інсценізацій. У Дніпроп. укр. муз.-драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка виконала роль Оксани у виставі драми «Марина» М. *Зарудного* (1964). Там же 2001 поставила драму «Назар Стодоля», 2006 — власну п'єсу «Бал» (про епізод з життя Шевченка), де створила образ княгині Рєпніної. Виступила з декламацією творів Шевченка (поема «Наймичка», балада «Тополя», «Заповіт»).

Л. Кушкова-Шевченко

Віктор Шевченко

КУШНЕ́РИК Федір Данилович (7/19.09.1875, с. Багачка, тепер смт Велика Багачка Полтав. обл. — 23.07.1941, там само) — укр. кобзар. Учень М. Кравченка. К. зберіг старовинний полтав. спосіб гри. У його репертуарі були істор., лірико-побутові й сатиричні пісні, 9 дум. За виконання пісень, зокр. на тексти Шевченка, зазнав переслідувань з боку влади. Виконував пісні про похорон поета в *Каневі* — «Сподівалися Шевченка» і «На високій дуже кручі» (остання І. *Кучугури-Кучеренка*). У складі групи кобзарів брав участь у створенні колективної поеми про Шевченка «Слава Кобзареві» на відзнаку 100-річчя виходу в світ 1-го вид. «Кобзаря».

Ф. Кушнерик

Літ.: Грінченко М., *Лавров Ф.* Кобзар Федір Кушнерик. К., 1940; *Тичина П.* Ф. Д. Кушнерик // *Тичина П.* Вибрані твори. К., 1957. Т. 3; *Кирдан Б.*, *Омельченко А.* Народні співці-музиканти на Україні. К., 1980; *Лавров Ф.* Кобзарі: Нариси з історії кобзарства на Україні. К., 1980; *Жеплинський Б.* Кобзарі: Комплект листівок з біографіями кобзарів. К., 1991; *Жеплинський Б.* Кобзарськими стежинами: Наук.-публіцистичні дослідження. Л., 2002.

Богдан Жеплинський

КУШНЕРЯ́Н Керовпе (світське прізв. та ім'я — Кушнерев Данило; 28.01.1841, м. Карасубазар, тепер Білогірськ, Крим — 12.07.1891, м. Феодосія, Крим) — вірм. культурно-освітній діяч, історик і перекладач. Член Вірм. духовної конгрегації у Венеції (Італія). Тривалий час жив в Україні. Володів укр. мовою, був добре обізнаний з укр. л-рою. З нагоди 65-річчя від дня народження Шевченка вперше у Вірменії написав ст. «Тарас Шевченко — національний поет Малоросії» (Базмавеп. Венеція, 1879. Т. 37 [вірм. мовою]), що є скороченим і адаптованим перекл. ст. Е.-А. *Дюрана* «Національний поет Малоросії — Шевченко», вміщеної в журн. «Revue des Deux Mondes» (1876. № 15). У ст. наведено чимало фактів біографії поета, подано уривки з його Автобіографії та спогадів сучасників. У текст ст. Е.-А. Дюрана К. додав свої міркування щодо паралелей у творчості Шевченка та вірм. митців. Так, якщо Дюран порівнював Шевченка з *Вольтером*, то К. — із батьком вірм. писемності Месропом Маштоцом. У цьому ж номері журн. вміщено твори Шевченка у перекл. К.: «Гамалія» (початкові 41 рядок, у вірм. перекл. «Не віє вітер до нашого краю»), «Мар'яна-черниця» (у вірм. перекл. «Маріанна»), «Думка — Нащо мені чорні брови», «Заповіт», «Марина» (уривок із поеми). Перекл. здійснено на кримському діалекті вірм. мови й подекуди ностріфіковано (особливо це помітно в антропонімах). Поезію «Думка — Нащо мені чорні брови» перекладено грабаром — давньовірм. мовою. К. відіграв значну роль в ознайомлюванні вірм. читачів із життям і творчістю Шевченка, був першим перекладачем творів укр. поета.

Літ.: Первый армянский переводчик Тараса Шевченко // Коммунист. 1936. 12 мая; *Амирян С.* Армяно-украинские литературные связи: Монография. Ереван, 1972; *Кирилюк Є.* Українсько-вірменські літературні взаємини (О. О. Навроцький, К. Кушнерян, О. Соловян, А. Хнкян) // *Чуття* єдиної родини: Українські радянські письменники про творчі взаємини з митцями братніх республік. К., 1972; *Амирян С.* Еще раз о статье Керовбе Кушнеряна «Тарас Шевченко — национальный поэт Малороссии» // Историко-филол. журн. АН Арм. ССР. 1975. № 4; *Паронікян Е.* Шевченко в перекладах Кушнеряна

вірменською мовою // *НШК 21/22*; *Задорожна Л.* Т. Г. Шевченко і вірменська література. К., 1991.

Людмила Задорожна

КУШНІ́Р Володимир (псевд. — В. Р і н ш у к та ін.; 1881, Галичина — 25.10.1933, Прага) — укр. журналіст і культурний діяч. Закінчив Львів. ун-т. На поч. 20 ст. переїхав до Відня. У 1906—10 був ред. журн. «Ruthenische Revue» (пізніша назва «Ukrainische Rundschau» — «Український огляд»). 1912 — ред. газ. *«Діло»*, 1913—14 — газ. «Народний голос» у Чернівцях, під час Першої світової війни — віденської газ. «Ukrainische Korrespondenz» («Українська кореспонденція»). На поч. 1920-х очолював Спілку укр. письменників і журналістів у Чехії, з 1923 жив у Празі, викладав нім. мову у Вищому пед. ін-ті.

У 1914 до *100-літнього ювілею від дня народження Шевченка* разом з О. *Поповичем* уклав і видав нім. мовою зб. «Тарас Шевченко — найбільший поет України» (Taras Schewtschenko, der größte Dichter der Ukraine. Zur Jahrhundertfeier seiner Geburt. Wien, 1914). До зб. ввійшли: розд. «Найважливіші дати життя Шевченка», укладений Ю. *Романчуком*, автобіографія Шевченка (лист до ред. журн. «*Народное чтение*»), уривки зі Щоденника, перекл. творів поета й партитури муз. творів на його вірші. У зб. вміщено і ст., присвячені творчій спадщині Шевченка, — «Найбільший співець України» Т. Галіпа, «Шевченко як лірик» О. Поповича, «Політичні мотиви в поезіях Шевченка» М.*Данька*, «Малярство у житті Шевченка» І. *Труша*, «Шевченкові гравюри» К. *Широцького*, «Поезія Шевченка як джерело музичної творчості» М. *Волошина*. Завершує зб. ст. К. «Тарас Шевченко як носій українських політичних тенденцій свого часу». Автор ст., висвітлюючи історію створення і діяльності *Кирило-Мефодіївського братства*, підкреслив ту виняткову роль, що її відіграли особистість Шевченка та його поезія для зростання нац.-визв. руху в Україні того часу. На думку К., спрямована на подолання соц. та нац. розшарування в укр. суспільстві поезія Шевченка була унікальним чинником його консолідації та розвитку.

Тв.: Шевченко як політична індивідуальність // Нове слово [Львів]. 1914. 17—18 черв.

Анжела Матющенко

КУЩ Анатолій Васильович (30.11.1945, Київ) — укр. скульптор. Народний художник України (1996). Чл.-кор. НАМУ (1997—2004), її акад. (2004). Закінчив 1972 КХІ, 1977 — аспірантуру АМ Союзу РСР під керівництвом проф. В. *Бородая*. У 1978—93 працював у керівних органах Спілки художників України. Створював роботи у монументальній і станковій скульптурі. Творчий доробок митця складають численні монументи: пам'ятники П. *Тичині* (1981; с. Піски Бобровицького р-ну Черніг. обл.), М. *Біляшівському* (1985; Київ), Б. *Хмельницькому* (1992; м. Рокфорд, штат Іллінойс, США); ювілейні монументальні комплекси на честь 1000-річчя м. Лубен (1990; Полтав. обл.), ансамбль до 1000-річчя Новгорода-Сіверського (1992; Черніг. обл.); скульптурні композиції «Берестецька битва» (1991—92; Нац. істор.-мемор. заповідник «Поле Берестецької битви», с. Пляшева Радивилівського р-ну Рівнен. обл.), Жертвам голодомору 1932—33 в Україні (1993; Блумінґдейл, штат Флорида, США); «Оранта — Україна» та «Засновники Київської Русі-України (Кий, Щек, Хорив та Либідь)» для Монумента Незалежності України (2001—02; Київ).

А. Кущ

К. уперше звернувся до шевч. теми у 1980-х, зобразивши поета у композиції «Мати-Черкащина» (бронза, 1984), далі були станкові твори (бронза, 1987) для Черкас. обл. краєзнавчого музею; монументальний комплекс з нагоди 700-річчя м. *Черкас* (бронза, граніт, 1988; архіт. О. Стукалов). 1987 виконав скульптурні композиції «Шевченків край» та «І мене в сім'ї великій», першу з яких встановлено на в'їзді до м. Звенигородки, другу — на в'їзді до *Канева*; 1988 — скульптуру «Тарас-пастушок» і погруддя Шевченка (обидва — бронза).

До *175-літнього ювілею від дня народження Шевченка* К. створив цикл монументальних творів під заг. назвою «Шлях Тараса» (1989; архіт. М. Баранівський). Це 20 пам'ятників і пам'ятних знаків, встановлених у містах і селах Черкас. обл., зокр. «Тарас з дідом Іваном біля Мотронинського монастиря», «Сім'я вечеря коло хати», «Перший малюнок», «Перебендя», «На панщині пшеницю жала», «Катерина», «Кавказ», «Єретик», «Гамалія», «Гайдамаки». З цього циклу у

А. Кущ. Погруддя Шевченка. Бронза. 1987

Моринцях розміщено скульптурну композицію «Т. Г. Шевченко поет-революціонер» (бронза, граніт), пам'ятні знаки на в'їздах до села, зокр. «Мене там мати повила» (бронза, граніт). У с. *Шевченковому* — пам'ятники «Мандри у великий світ» (архіт. С. Фурсенко, М. Собчук) і «Шевченко — художник-поет» (архіт. М. Баранівський; обидва — бронза, граніт), встановлені на подвір'ї *Національного заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка»*; скульптурну композицію «Писав я вірші в бур'янах» (бронза) — на в'їзді з боку Черкас; «Мені тринадцятий минало» — на в'їзді з боку Моринців; пам'ятні знаки «Не називаю її раєм (Шевченкова хата)» і пам'ятну стелу (обидва — бронза, граніт) — на в'їзді в село з боку м. Звенигородки. У с. *Будищі* — погрудний пам'ятник Шевченку в центрі села, пам'ятний знак «Шевченко — митець-початківець» — на в'їзді в село з боку Моринців (обидва — бронза, граніт; архіт. М. Баранівський) та станкову скульптуру «Шевченко-козачок» (бронза) — у кол. палаці П. *Енгельгардта*. Роботи циклу покликані, за задумом автора, висвітлити сторінки життя поета як особистості високого духу; вони вирізняються лаконічною пластичною мовою.

А. Кущ. У Літньому саду. Бронза, граніт. 1992

Для фасаду буд. *Музею «Кобзаря» Т. Г. Шевченка* в Черкасах К. створив бронзовий рельєф «Зоре моя вечірняя», а для його центр. входу — цикл з восьми двобічних бронзових рельєфів на теми Шевченкових творів, серед яких «Катерина», «Перебендя», «Гайдамаки», «Гамалія», «Єретик», «Кавказ», «На панщині пшеницю жала», «Сім'я вечеря коло хати» (всі —1991).

На поч. 1990-х образ Шевченка К. втілив у станкових творах «Шевченко і Варвара Рєпніна» (1990), «Т. Шевченко та П. Чубинський», «Ще не вмерла Україна: Шевченко та Чубинський» (обидва — 1991), «У Літньому саду», «Думи мої, думи» (обидва — 1992), «Тарасова верба» (1994; усі — бронза), в яких звернувся до сторінок життя поета.

2001 виконав композицію «Тарасова стежина» (бронза). У 1994—2002 — пам'ятники Шевченку для смт Бурштина Івано-Франк. обл. (1994, архіт. О. Стукалов); м. Слуцька, Республіка Білорусь (1996); Варшави (2002, архіт. С.-Б. Брукалевський). Створені К. монументальні та станкові композиції, присвячені поетові, здебільшого камерні, ліричні, близькі глядачеві; вони переважно розташовані на землі («Мені тринадцятий минало», «Перші вірші», «Мандри у великий світ») або на невисоких п'єдесталах, як у Варшаві, й гармонійно вписуються в довкілля. У вирішенні образу Шевченка К. долає певні стереотипи, властиві мист-ву радянських часів, серед яких — пафосна героїзація життя й зовнішнього вигляду поета. Скульптор відходить від принципів відчуження та монументалізації постаті Шевченка, що перетворилися на поширений соцреалістичний штамп. Натомість він представляє поета як людину щиру й близьку кожному українцеві, трактуючи його творчість і хресний шлях у гуманістичному ключі. Іл. табл. XV.

Літ.: Шкляр В. Звідки пішла ти, земле? (У майстерні скульптора Анатолія Куща) // *ЛУ*. 1991. 28 лют.; *Панченко Т.* Мене там мати повила // Україна. 1994. № 5; *Плющ В.* Анатолій Кущ вибирає бронзу // *ЛУ*. 1999. 28 січ.; *Федорук О.* Він з нами // Урядовий кур'єр. 1999. 6 серп.; *Павличко Д.* Під захистом людських долонь (Як встановлювали пам'ятник Т. Г. Шевченку у Варшаві) // День. 2004. 2 черв.

Олеся Авраменко

«КУЩ СЕ́РЕД СКЕЛЬ» (кольор. папір, олівець, 13,5×19,2) — рисунок Шевченка, виконаний 21 трав. — 6 верес. 1851 під час *Каратауської експедиції* (див. *Каратауської експедиції малюнки*). На аркуші праворуч угорі чорною тушшю написано: «117—164». На звороті посередині є штамп «Київський музей», праворуч унизу — штамп «ГКШ», чорною тушшю позначено: «502», олівцем — «496». Зберігається у НМТШ (№ г—735).

У композиції етюду відображено величезні пласкі кам'яні брили біля підніжжя гори, між якими росте розлогий кущ. Яскравим сонячним освітленням виділено обриси брил, що лежать біля скель, а в утвореній від них тіні виднюють менші камені та

Т. Шевченко. Кущ серед скель. Кольоровий папір, олівець. 1851

кущ, що проростає з-поміж них. На дальньому плані у легкому тоні зображено гірський хребет із пологими відрогами. Подібний мотив пейзажу притаманний багатьом Шевченковим рисункам, створеним у Каратауській експедиції. М. *Савичев* так схарактеризував цю місцевість: «Величезні уламки скель, повалених одна на одну, спускаються в мальовничому безладді з п'ятдесятисажневої висоти до плоского узбережжя моря, яке неозорою гладінню йде вдалину. Це водорий, що утворився протягом віків від стоку снігової води з Мангишлацького плато. Обвали каменів, глибокі рови, оброслі кущами, цікаві саме своєю хаотичністю; а красива градація тонів різних нашарувань скель цікава для живописця і для геолога» (*Савичев М*. Короткочасне знайомство з Тарасом Григоровичем Шевченком // *Спогади 1982*, с. 260—261). Своєрідна краса *Мангишлаку* не могла не привернути уваги Шевченка; його вразила сила, з якою дерева й кущі пробивають собі шлях крізь скелі та каміння до життєдайної вологи. Суворий пейзаж місцевості митець передав не лише лінією, моделюючи форму скель, каміння, покручених гілок куща, а й тоном жовто-коричневого кольору паперу, на якому олівцем виконано рисунок.

Уперше згадано у вид.: *Малярські твори,* с. 239. Уперше репрод. у вид.: *ПЗТ: У 10 т*. Т. 9. С. 58. Місця зберігання: власність Д. Балаховського, КММ, ВІМШ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 9. № 114.

Літ.: Паламарчук Г. П. Тарас Шевченко в горах Мангишлаку // Питання шевченкознавства. К., 1961. Вип. 2; *Паламарчук Г. П*. Нескорений Прометей: Творчість Шевченка-художника 1850—1857 років. К., 1968; *Костенко А*., *Умірбаєв Е*. Оживуть степи…: Тарас Шевченко за Каспієм. К., 1977; *Жур 2003*.

Юлія Шиленко

«КУЯНСУЮ́К» (тонований папір, олівець, 15,1× 30,3) — рисунок Шевченка, виконаний 22—30 серп. 1849 на о. Ніколая (див. *Аральської описової експедиції акварелі та рисунки*). На аркуші ліворуч унизу зроблено авторський напис олівцем: «*В. Б. Куянъ Суюкъ. О:NN*» (В. Б. означає сх. берег *Аральського моря*, О. N — о. Ніколая). Праворуч угорі чорнилом позначено: «№ 117—20». Зберігається у НМТШ (№ г—492).

За матеріалами Центр. наук.-досл. ін-ту геодезії, аерозйомки та картографії, Куянсуюк — назва сх. берега о. Ніколая. Ін. значення — різновид акації, що трапляється на островах Аральського моря, О. *Бутаков* зауважив її на сх. березі п-ва Кунган-Сандан (*Бутаков*, с. 34). Рисунок датовано часом перебування експедиції на о. Ніколая.

Увагу митця привернуло дерево акації, яке він намалював на передньому плані композиції трохи

Т. Шевченко. Куянсуюк.
Тонований папір, олівець. 1849

ліворуч. Із його широкого стовбура, майже з землі відростають численні, різні за розмірами і складною конфігурацією гілки, які формують крону. Насиченим тоном зображено стовбур і гілки дерева, листя на деяких, світлим передано заг. обриси та крону. У такому самому тоні зображено гористу місцевість на дальньому плані ліворуч, праворуч — рівнину з невеликими поодинокими пагорбами та кущами. На горизонті видніє Аральське море.

Цей острів та прилеглі до нього о-ви Костянтина і Наслідника відкрито 9 верес. 1848 під час *Аральської описової експедиції* на чолі з О. Бутаковим і названо Царськими островами. На о. Ніколая експедиція побувала двічі: 12—21 верес. 1848 і 22—30 серп. 1849. У 1848, як видно зі щоденникових записів О. Бутакова, експедиція обстежила острів, а 1849 — його бухти та затоки, що дає підстави конкретизувати датування серп. 1849. Є ін. краєвиди о. Ніколая (див.: *ПЗТ: У 10 т*. Т. 8. № 26 — 31 і 166 — 172).

У л-рі перша згадка про рисунок під назвою «В. Б. Куянъ-Суюкъ. О. NN» міститься у вид.: *Каталог Музею Тарновського,* с. 180, № 254. Уперше репрод.: *Бескин О*. Т. Г. Шевченко как художник // Искусство. 1939. № 2. С. 23. Місця зберігання: в А. *Козачковського*, В. *Коховського*, С. *Бразоль*, ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 166.

Літ.: Малярські твори; *Паламарчук Г*., *Судак В*. Щедрість серця. К., 1982; *Костенко А*. За морями, за горами…: Тарас Шевченко на Аральському морі. Тарас Шевченко за Каспієм: Худож.-докум. оповідь. К., 1984.

Наталя Клименко

КЮЛЯ́ВКОВ Крум (24.02.1893, м. Кюстендил, тепер Болгарія — 18.12.1955, Софія) — болг. письменник, критик, публіцист, перекладач і художник. У 1928—40 жив у Союзі РСР, переважно в Харкові. Після повернення на батьківщину співпрацював у болг. пресі. Автор зб. віршів «Весела антологія» (1944), драми «Перший удар» (1952) та ін. Творчістю Шевченка зацікавився у 1930-х. До *125-літнього ювілею від*

дня народження Шевченка підготував вид. повісті «Художник» (К., 1939) і «Вибраних творів» (К., 1939) болг. мовою у власному перекл. з критико-біогр. нарисом про укр. поета. У кн. вміщено перекл. К. творів Шевченка: поеми «Варнак», балади «Тополя», віршів «Заповіт», «Думи мої, думи мої» (1840), «Минають дні, минають ночі», «Садок вишневий коло хати», «N. N. — Мені тринадцятий минало», «Якби ви знали, паничі» та ін. У розширеному варіанті кн. видано 1949 у Софії. 1947 на сторінках періодичної преси з'явилися у перекл К. й ін. твори Шевченка: поеми «Кавказ», «Єретик», вірші «І небо невмите, і заспані хвилі», «Ой чого ти почорніло», «О люди! люди небораки!». Перекл. мають в основному істор.-літ. значення. З худож. погляду вони недосконалі, проте свого часу відіграли позитивну роль, знайомлячи болг. читача з творами укр. поета.

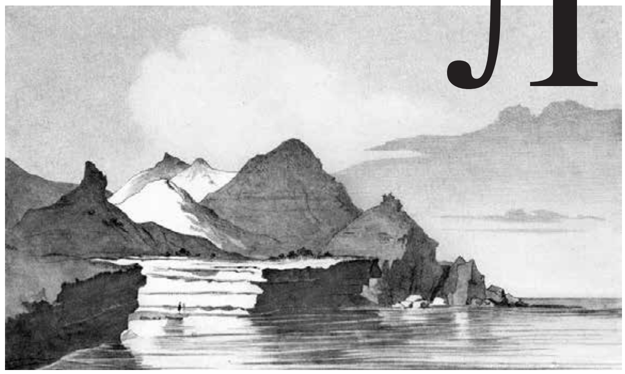
Олена Шпильова

КЮНЗЕГЕ́Ш Юрій (17.11.1927, м. Арбак, тепер Тоджинського р-ну, Республіка Тува, РФ — 9.11.2000, Кизил, РФ) — тув. поет і перекладач. Народний письменник Туви (1997). Закінчив 1951 Абаканський учительський ін-т, 1960 — Вищі літ. курси при Літ. ін-ті ім. О. М. Горького (Москва). Писав тув. і рос. мовами. Автор понад 15 зб. віршів і поем. Один з авторів кн. «Тувинська література» (Кизил, 1964). Написав вірш «Україні».

Майстерністю позначені перекл. віршів Шевченка: «Згадайте, братія моя», «Ой одна я, одна», «Мені однаково, чи буду», «Рано-вранці новобранці», «В неволі тяжко, хоча й волі», «Не тополю високую» (всі — «Тываның аныяктары». 1964. 8 берез.). Автор ст. «Вірші, написані в неволі» (1964). Виголосив промову на вечорі пам'яті Шевченка 9 берез. 1964 в Кизилі.

Сайликмаа Комбу, *Борис Хоменко*

Л

«Л.» — вірш Шевченка, написаний 27 верес. 1860 в Петербурзі. Автографи — чорновий, вклеєний в альб. М. *Гербеля*, перекладача творів Шевченка рос. мовою (РНБ. Ф. 179. Оп. 1. № 12. Арк. 289), та чистовий у «*Більшій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 309). Першодрук — у журн. «*Основа*» (1862. № 5. С. 13) без назви. Вірш належить до т. зв. Ликериного циклу («Ликері», «Барвінок цвів і зеленів», ймовірно, «Росли укупочці, зросли»); це різновид автопсихологічної любовної лірики — ідилія з елементами послання.

«Л.» Шевченко написав через два тижні по тому, як розійшовся з Л. *Полусмак*. В основі сюжету — досить показовий із погляду психології творчості факт: після гостроемоційних сцен розриву, вже змиряючись із приреченістю на самоту (цей мотив наголошено на початку та в кінці тексту), Шевченко, лірик і романтик, усе ще, бодай у маренні-сні, повертається до надії на щастя, пов'язуючи її з архетипами хати, саду-раю, матері, діток. Хронотоп поезії окреслено в діапазоні майбутнього: од візії ліричного героя про «одинусамотину» до візії-сну — мрії про власну родину у власній хаті, в якій буде час і місце для християнського прощення, любові, а може, й нового спалаху ще не вигаслого почуття.

За тематичним розгортанням та компонуванням сюжету «Л.», як і чимало ін. ліричних творів Шевченка, зокр. послання «Ликері», можна поділити на три частини. У першій частині (рр. 1—6) висловлено заповітну мрію про майбутню свою хату, котра стане прихистком од житейських змагань і турбот. Щоби здійснити цю мрію, поет, як відомо, вдавався і до практичних кроків, але в «Л.» образ хати поки що представлено радше не так у семантиці реального родинного гнізда, як у предметному образі-символі усамітнення, втечі від спокус і тривог світу. Переважають помірковані розповідні інтонації, втілені в усіх сферах худож. мови — від фонічної до синтаксичної. Розповідні речення, сповільнювальна тавтологізація у фольклор. дусі («хату і кімнату», «одині-самотині»), ощадлива тропіка (лише два епітети, подані іменником-прикладкою — «садок-райочок» та прикметником — «маленькій благодаті»), димінутиви, неквапний рух, виражений дієсловами («посижу», «похожу», «буду спочивати»), протяжні асонанси з переважанням **і-о-у**, приглушені алітерації на **с-д-т** — усе має відтворювати стан утихомирення, розважливого спокою-роздуму, що переходить у сновидні образи-візії другої частини твору (рр. 7—10). З подібною виражальною метою тричі повторено дієслово «приснитися» — як анафора і як невпорядкований повтор, що постає тут іще й завдяки інверсіям: «Присняться діточки мені, / Веселая присниться мати, / Давнє-колишній та ясний / Присниться сон мені!..»

Третя, завершальна частина ліричного сюжету починається з останніх двох складів 10-го рядка — «і ти!..». Спокійний плин викладу уривається навіть трохи раніше — на попередньому риторичному вигуку, котрий, проте, ще не віщує різкої зміни тональности, а лише готує її, зокр. й візуально-пунктуаційно. Далі постає антитеза до попередньої розповіді, втілена не тільки в запереченні (у першій сюжетній частині — «буду спочивати», в третій — «Ні, я не буду спочивати»), а й на контекстуальному рівні, оскільки переміщений у майбутнє «давнє-колишній та ясний» сон-мрію протиставлено сну, що відбиває теперішні реалії життя ліричного героя. І в цьому майбутньотеперішньому сні знову з'являється марево такої нібито цілком можливої, але вже втраченої ідилії родинного щастя: «Бо й ти приснишся. І в малий / Райочок мій спідтиха-тиха / Підкрадешся, наробиш лиха... / Запалиш рай мій самотний». У наведених останніх рядках бринить біль невигаслого кохання — жінка, котрій адресовано вірш, може знову принести «лихо» (пробудити «лихо»—чуттєвість, завдати «лиха»—зла). Але в такій загрозі поетові бачиться водночас і якийсь шанс здобути лік од самоти, хай і ціною руйнування жаданого спокою.

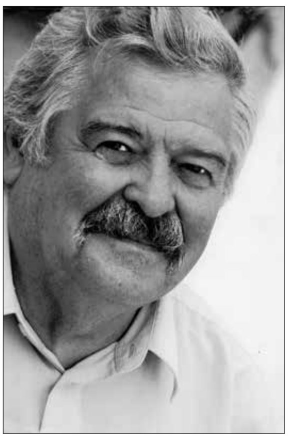
Вірш становить астрофічну 15-рядкову структуру, де застосовано один із основних Шевченкових розмірів — 4-стопний ямб. Цим розміром написано ідилію «Садок вишневий коло хати» з «казематного циклу» (вона також налічує 15 рядків) і послання «Ликері».

Однак, на відміну від останнього твору, буквально зітканого з фігур патетики, риторичні вигуки в «Л.» наявні лише в р. 10-му: «Присниться сон мені!.. і ти!..» Завдяки цьому, а також глибокій синтаксичній паузі після третьої стопи та відсутності повної рими (є лиш асонансна «ясний» — «і ти!..») саме тут підноситься інтонаційна хвиля і вирує над загалом розміреною емоційною тональністю та згармонізованим ритмічним малюнком. Створено ефект несподіванки, потрібний для того, щоб інтонаційно виокремити можливе збурення спокою — небезпечне, але, ймовірно, навіть бажане.

Відлуння, перегук із «Ликериним циклом» простежуються в наступних віршах Шевченка, аж до останніх «Зійшлись, побрались, поєднались» (ще один варіант руйнування ідилії) і прощального — «Чи не покинуть нам, небого», де в заключних рядках ізнову зринає та ж мрія («Поставлю хаточку, садочок / Кругом хатини насажу»), але перенесена вже у світ потойбічний.

Анатолій Ткаченко

ЛАБІ́НСЬКИЙ Микола Гнатович (15.11.1936, м. Ольгопіль Чечельницького р-ну Вінн. обл.) — укр. театрознавець. Закінчив 1962 Київ. театр. ін-т (курс І. *Волошина*). Працював у системі Міністерства культури Української РСР (1962—69), Комітеті у справах преси при Раді Міністрів Української РСР (1968—72), у Гол. редакції Української радянської енциклопедії (1974—98; з 1984 — вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана). З 2006 — наук. працівник Ін-ту проблем сучасного мист-ва НАМУ. Досліджує творчість Леся *Курбаса*. Як упоряд. і один із авторів передмов здійснив такі вид. його мист. спадщини: «Лесь Курбас. Спогади сучасників» (К., 1969), «Лесь Курбас. Статьи и воспоминания. Литературное наследие» (М., 1987, 1988), «Лесь Курбас. Березіль. З творчої спадщини» (К., 1988), «Молодий театр. Генеза. Завдання. Шляхи» (К., 1991), «Лесь Курбас. Філософія театру» (К., 2001), в яких проаналізовано курбасівські постановки Шевченкових поетичних творів, декламування акторами віршів поета, реж. настанови щодо колект. героя вистави «Гайдамаки» — Десять слів поета. У творчому доробку Л. — моногр. розвідки про виставу Леся Курбаса «Гайдамаки»: «Поема народного гніву: До 50-річчя сценічного втілення “Гайдамаків” Т. Шевченка» (К., 1972), «На сцені “Гайдамаки”: До 175-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка» (К., 1989; обидві кн. у співавт. з Г. *Довбищенко*). У кн. йдеться про сценічне втілення поеми Шевченка «Гайдамаки» в інсценізації Леся Курбаса, аналізується робота реж., акторів — І. *Мар’яненка*, Леся Курбаса, А. *Бучми*, Д. *Антоновича*, Й. *Гірняка*, Ф. *Лопатинського*, В. *Чистякової* та ін., композитора Р. *Ґлієра*. Здійснено спробу реконструкції вистави у постановці Леся Курбаса 1920—30-х; використано нотатки до вистави, записи і зарисовки мізансцен реж.-лаборанта Л. *Дубовика* (зберігаються у Музеї театр., муз. та кіномист-ва України. Інв. № 7321), вміщено хронологію прем’єр та бібліографію публ. про вистави за «Гайдамаками» Шевченка.

М. Лабінський

Опубл. ст. «Прапрем’єра “Гайдамаків”» у кн. «Життя і творчість Леся Курбаса: В рецепції українського театрознавства: До 125-ліття від дня народження та 75-ліття трагічної загибелі» (Л.; К.; Х., 2012). Л. — упоряд. енциклопедичних довідників — «Митці України» (К., 1992), «Мистецтво України» (К., 1997; обидва — у співавт.), «Художники України» (К., 2006); трьох вип. довідника «Шевченківські лауреати» (К., 2001; 2007; 2012).

Літ.: Танюк Л. Преемственность заветов // Театр. 1973. № 2. — Рец. на кн.: *Лабінський М. Г.* Поема народного гніву: До 50-річчя сценічного втілення «Гайдамаків» Т. Шевченка. К., 1972.

Світлана Нілова

ЛАБРІ́ (Labry) **Рауль** (1880—1950) — франц. журналіст, літературознавець, проф. Сорбонни. Працював у франц. ін-ті в Петербурзі й одночасно у відділі преси франц. амбасади, згодом у франц. Міністерстві освіти. Автор праці «О. І. Герцен. Студія про розвиток його думки» (Париж, 1929). Л. належить ст. «Україна та її національний поет Шевченко» (Mercure de France. 1917. № 7), у якій зазначено: «…навколо Шевченка скристалізувалися українські змагання <…>. Я погано читаю малоруською мовою <...>, одначе, гортаючи твори Шевченка, я міг відчути їхню зворушливу простоту й любов до України, яку вони навіюють. “Гайдамаки” складено з горя гордого вільного степового народу, що змушений був стати ослим і невільником. У цій поемі б’ється серце всієї Малоросії. Добре, якби його хоч трохи пізнали у Франції». І. *Борщак* у праці «Шевченко у Франції» (Львів, 1933) схарактеризував цю ст. як «принагідну», написану на злобу дня.

Ярема Кравець

ЛАВР — див. *Фрола і Лавра церква у Муромі*.

ЛАВРЕ́НТЬЄВ Павло Сергійович (роки життя невідомі) — писар другого класу Орської інженерної команди. З часу появи Шевченка в *Орській фортеці* між Л. та поетом зав'язалися добрі стосунки. Разом із Шевченком читали, дискутували, гуляли фортецею, ходили в степ. А. *Лаврентьєва*, дружина Л., згадувала, що Л. мав Шевченкові малюнки — начерки олівцем, та поетові вірші. Після смерті Л. їх не знайдено. До кінця життя Л. жив в Орській фортеці, працював чиновником.

Леонід Большаков

ЛАВРЕ́НТЬЄВА Агата Йосипівна (роки життя невідомі) — дружина П. *Лаврентьєва*. З її слів О. *Матов* записав спогади про перебування Шевченка в *Орській фортеці* (Камско-Волжский край. 1897. 11, 17, 22 янв.). Л. та її сестра описали тодішню зовнішність Шевченка, його солдатське дозвілля, розповіли про увагу до дітей Лаврентьєвих, з якими поет охоче жартував і грався, а семирічного хлопчика учив грамоти.

Леонід Большаков

ЛАВРІНЕ́НКО Юрій Андріянович (псевд. — Ю. Д и в н и ч, Ю. Г а й д а р та ін.; 3.05.1905, с. Хижинці, тепер Лисянського р-ну Черкас. обл. — 14.12.1987, Нью-Йорк, США) — укр. літ. критик, літературознавець, історик, громадський та культурний діяч. 1930 закінчив філол. ф-т Харків. ІНО. Працював у газ. «Вісті ВУЦВК» (1932—33). Був членом літ. організації «Плуг» (1925—31). Двічі був під арештом (1933 і 1935). У 1936 Л. засуджено на 5 років ув'язнення в таборах примусової праці і 3 роки позбавлення прав із забороною проживання в Україні та шести великих містах Союзу РСР. Ув'язнення відбував у Норильську (до 1942). У роки війни емігрував до Австрії, згодом — до Німеччини, 1950 — до США. Упоряд. антології укр. л-ри 1920—30-х «Розстріляне відродження» (1959), у якій вмістив низку своїх літ.-крит. нарисів. Автор кн. «Блакитний-Еллан» (1929), «Творчість Павла Тичини» (1930), «Зруб і парості» (1971), «На шляхах синтези кларнетизму» (1979), «Василь Каразин — архітект відродження» (1975), «Павло Тичина і його поема "Сковорода" на тлі епохи» (1980) та ін.

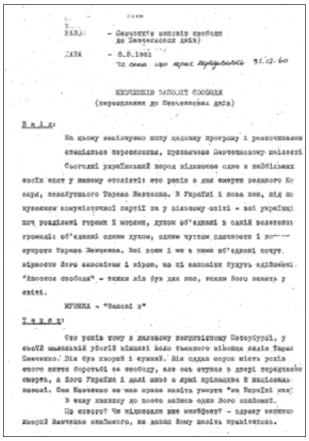
Ю. Лавріненко

У ранній ст. «Проти обоження великого богоборця» (Плуг. 1930. № 3) Л. під впливом панівних тоді в радянських обставинах революційних та атеїстичних поглядів дійшов висновку про те, що Шевченко у «своїх релігійних шуканнях <...> пройшов довгу, складну і болючу еволюцію. Від гарячої побожності наївного селюка до гордих злітань богоборства, через зриви в безодні релігійності до майже цілковитого заперечення Бога». Знову до творчості Шевченка Л. повернувся вже в еміграції, однак більше не обстоював думки про атеїзм поета. Влітку 1945 в австр. містечку Фельдкірху, де по війні утворилася невелика укр. громада, він виголосив промову про Шевченка, як згадує І. Кошелівець у передм. до кн. Л. «Чорна пурга та інші спомини» (1985). У ст. «Шевченко і Драгоманів» (Звено. 1946. № 2) — фрагменті великої розвідки «Шевченків Рубікон» — Л. послідовно спростовував оцінки М. Драгоманова щодо особи і творчості Шевченка, зокр. заперечував його твердження про недостатню освіченість поета, відкидав думки про худож. недосконалість і невикінченість творів. У ст. «До сторіччя заснування Кирило-Мефодіївського братства (1846—1946)» (Звено. 1946. № 3/4) дослідник відзначив роль Шевченка в діяльності братства. Ідеологічне значення «Кобзаря» Л. окреслив у розвідці: Ševčenko and his Kobzar in the Intellectual and Political History of a Century // Taras Ševčenko. 1814—1861. A Symposium. 's-Gravenhage, 1962. У рецензії на зб., в якому вміщено згадану ст., Г. *Костюк* наголосив, що Л. доповнив цілісний образ поета, драматурга та громадського діяча, поданий ін. авторами вид.: «Багатовимірний поетичний геній Шевченка, як він представлений читачам у попередньому циклі есеїв, у синтетичному нарисі Лавріненка набирає велично-привабливої, справді подиву гідної інтегральної функції в українській духовій та політичній історії останнього століття» (*Костюк Г.* Проблеми українського наукового шевченкознавства англійською мовою // Нові дні. 1963. Черв. С. 12).

Постать Шевченка посідала важливе місце в обґрунтовуванні естетичної концепції «кларнетизму», що її розробив Л. стосовно творчості П. *Тичини*, та понятті стилю «необароко» щодо низки імен укр. л-ри 20 ст. (передусім представників «розстріляного відродження»). Дослідник повсякчас посилався на життєвий і поетичний досвід Шевченка: на його думку, нещаслива доля зробила Шевченка родоначальником «трагічної» лірики в укр. л-рі, але не призвела до зневіри, песимізму і мізантропії, а навпаки, за логікою барокових антиномій, породила особливий феномен — «поезію любові» (Любов — формотворча вісь Шевченкової поетичної синтези // Листи до приятелів. 1962. № 3/4). За задумом Л., ця доповідь, виголошена 10 берез. 1962 в Нью-Йорку на шевч. конференції, проведеній НТШ та УВАН, мала перерости у кн. про Шевченка. З 1963 Л. став директором *Інституту шевченкознавства*

Української вільної академії наук, керував організацією щорічних шевч. конференцій, засідань тощо.

Л. брав найдіяльнішу участь у відзначанні шевч. днів. Працюючи у двох проектах на радіо «Свобода» у 1950—60-х, підготував низку передач, присвячених Шевченкові, зокр. «Шевченків заповіт свободи» та «Шевченкова нація» (обидві — 1961, опубл. у вид.: Говорить радіо «Свобода»: Збірка матеріалів укр. програми. Мюнхен, 1962. Кн. 3). У першій він підкреслював, що Шевченкова концепція свободи екзистенційна, а не соц.-класова. У другому радіовиступі Л. звернув увагу на те, що Шевченко культивував в укр. суспільстві насамперед нац. та морально-етичні цінності. Серед ін. радіопередач — «Чотири визначні здобутки еміграції на честь Шевченкового століття» (прозвучала в ефірі 9 квіт. 1962), «Новий шевченкознавчий вклад у світову славістику» (6 берез. 1963), «Образ гетьмана Івана Мазепи у творах Тараса Шевченка» (30 січ. 1964), «Шевченкові заповіти» (5 берез. 1964), «Два пам'ятники Шевченкові і третій — нерукотворний» (27 черв. 1964) та ін. Тексти цих радіопередач зберігаються в Музеї-архіві ім. Д. Антоновича УВАН (США). 1965 Л. записав радіобесіду «Дружба Тараса Шевченка з Яковом Кухаренком» (ІЛ. Ф. 215. Од. зб. 26).

НАЗВА – Шевченків заповіт свободи (до Шевченкових днів)
ДАТА – 8.3.1961

ШЕВЧЕНКІВ ЗАПОВІТ СВОБОДИ
(передача до Шевченкових днів)

Голос:
На цьому закінчуємо нашу щоденну програму і розпочинаємо спеціальне передання, присвячене Шевченковому ювілеєві.
Сьогодні український народ відзначає одне з найбільших своїх свят у нашому столітті: сто років з дня смерти великого Кобзаря, незабутнього Тараса Шевченка. В Україні і поза нею, під [illegible] комуністичної партії та у вільному світі – всі українці хоч розділені горами й морями, духом об'єднані в одній велетенській громаді: об'єднані одним духом, одним чуттям вдячности і [illegible] супроти Тараса Шевченка. Всі вони і ми з ними об'єднані почуттям вірности його заповітам і вірою, що ці заповіти будуть здійснені. "Апостол свободи" – таким він був для нас, таким його знають у світі.
МУЗИКА – "Заповіт"
Голос:
Сто років тому в далекому петербурзькому Петербурзі, у своїй маленькій убогій кімнаті коло тьмяного віконця сидів Тарас Шевченко. Він був хворий і сумний. Він оддав сорок шість років свого життя боротьбі за свободу, але ось стукає в двері передчасна смерть, а його Україна і далі живе в ярмі кріпацтва й національної неволі. Сам Шевченко не мав права навіть умерти "на Україні милій".
В таку хвилину до поета зайшов один його знайомий.
Що нового? Чи підписали вже маніфест? – одразу запитав хворий Шевченко знайомого, не давши йому навіть привітатись.

Ю. Лавріненко. Шевченків заповіт свободи. Машинопис радіопрограми від 8 березня 1961. Перша сторінка

У промові «Подорож у Шевченків край», виголошеній на шевч. зборах УВАН 29 берез. 1981 (згодом її вміщено у кн. «Чорна пурга та інші спомини»), Л. розглянув вплив Шевченка на духовну культуру та психологію нації, відстежив, як образ поета трансформувався у фольклорі. У шевченкознавчих пошуках Л. цікавився насамперед такими філос. і етичними категоріями, як любов і свобода у розумінні Шевченка, з'ясовував вплив поета на нац. свідомість, досліджував відображення його образу у фольклорі тощо.

Тв.: УВАН у Шевченківські роковини 1961—1964 років // Українська вільна академія наук: Ювілейне вид., присвяч. двадцятиліттю діяльності. 1945—1965. Нью-Йорк, 1967 (передрук: Хроніка-2000. К., 2010. Вип. 3: Зарубіжне шевченкознавство: (З матеріалів УВАН). Ч. 1).

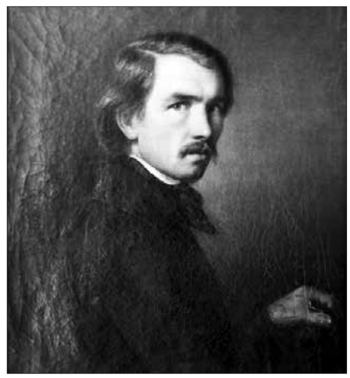
Літ.: Світлична Н. Кілька уточнень до життєпису Юрія Лавріненка // Березіль. 2000. № 11/12; *Лущій С.* Шевченкіана Юрія Лавріненка // *НШК 35*. Кн. 2; *Конончук Т.* Тарас Шевченко в радіопубліцистиці Юрія Лавріненка // *ШСт 9*; *Шестопалова Т. П.* На шляхах синтези думки: (Теорет. засновки спадщини Юрія Лавріненка). Луганськ, 2010; *Конончук М.* Шевченкові заповіти свободи у трактуванні Юрія Лавріненка // *ШСт 13*; *Шестопалова Т.* «Шевченкова сага та її герої»: Ю. Лавріненко про роль Т. Шевченка в українській модерній історії та культурі // Теорія літератури: концепція, інтерпретації: Наук. зб. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2012.

Світлана Лущій, Тарас Головань

ЛАВРО́В Арсентій Михайлович (роки життя невідомі) — молодший лікар Раїмського лазарету, титулярний радник. Згодом — лікар 2-го, потім 1-го Оренбурзького лінійного батальйону в *Уральську*. Л. лікував Шевченка, зокр., з 10 до 30 серп. 1848. За спогадами Е. *Нудатова*, що їх записав Д. *Клеменсов*, Л. був одним із найближчих приятелів Шевченка в *Раїмі*. Підтвердженням цього може бути лист Л. від 26 берез. 1849 із дапискою поета до О. *Макшеєва* (опубл. в журн. «Життя й революція». 1927. № 3. С. 347), що дає уявлення про життя Раїма в період, коли там перебував Шевченко. Не без впливу Шевченка в Л. виникло бажання навесні піти в море з експедицією О. *Бутакова*, але командир *Оренбурзького окремого корпусу* В. *Обручов* не дав дозволу, і Л. у плаванні 1849 участі не брав. Л. *Большаков* припускає, що Шевченко малював портрет Л. (не зберігся). За спогадами Е. Нудатова, Шевченко намалював карикатуру, на якій зобразив друга-лікаря серед залицяльників дочки чиновника М. *Цибісова* (ін. свідчень про малюнок немає).

Григорій Зленко

ЛАВРО́В Микола Андрійович (9/21.03.1820, с. Юршино, тепер Рибінського р-ну Ярославської обл., РФ — 3/15.08.1875, с. Ліпіди, між Царським Селом та Павловськом, РФ) — рос. художник, акад. істор. та портретного живопису (1849). Син кріпака. З 1840 — сторонній учень петерб. *Академії мистецтв*. З 1841 — учень П. *Басіна*. 1843 закінчив курс АМ з малою срібною медаллю та званням некласного художника. Л. писав переважно портрети, також працював у галузі церк. живопису. Написав ікони для зовнішньої прикраси Володимирського собору у Севастополі, виконав 25 ескізів для розписів у храмі Христа

М. Лавров. Автопортрет. Полотно, олія. 1847

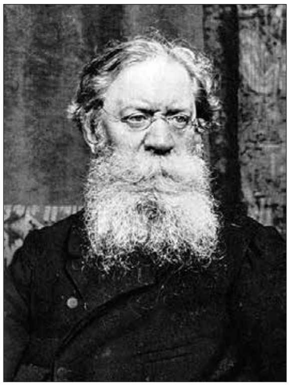
Спасителя в Москві, два портрети П. *Петровської* (олівець, 1840-ві; олія, 1851; зберігаються у НМТШ).

Навчався разом із Шевченком у К. Брюллова. 1851 Л. одружився з рідною сестрою П. *Петровського* Парасковією, якій поет присвятив баладу «Тополя» і намалював однойменний рисунок до альб. (*ПЗТ: У 12 т.* Т. 7. С. 369). Спілкувався з Шевченком і після його повернення із заслання. 1858 поет відвідав сім'ю Лаврових на Васильєвському о. (нині набережна Малої Неви, 18), про що 30 берез. 1858 зробив запис у Щоденнику: «…зашел к художнику Лаврову и от него узнал о смерти Павла Петровского».

Літ.: Жур 1972.

Олена Слободянюк

ЛАВРО́В Петро Лаврович (псевд. — П. М и р т о в та ін.; 2/14.06.1823, с. Мелехово, тепер Псковського р-ну Псков. обл., РФ — 25.01.1900, Париж) — рос. громадсько-політ. діяч, філософ, соціолог, літ. критик, публіцист і поет. Закінчив 1842 Артилерійське уч-ще в Петербурзі. Після закінчення офіцерського класу 1844 за рекомендацією акад. М. *Остроградського* Л. залишено в уч-щі на посаді репетитора математичних наук. 1858 став полковником, проф. Артилерійської академії. Ред. філос. відділу «Енциклопедичного словника, складеного російськими вченими й літераторами» (1861—63), а з 2-го тому — гол. ред. видання, в якому пропагував соціалістичні ідеї. З 1862 — член підпільної організації «Земля і воля». 1866 Л. заарештовано і за вироком військ. суду 1867 заслано у Вологодську губ. Автор «Історичних листів» (окреме перероблене вид. — 1870), що стали маніфестом революційного народництва і започаткували рух «ходіння в народ». 1870 втік за кордон. Брав участь у Паризькій комуні, у діяльності І Інтернаціоналу. У Лондоні Л. організував вид. революційної л-ри: видавав і редагував «неперіодичний огляд» «Вперед!» і газ. з такою ж назвою (Лондон, 1875—76), журн. «Вестник “Народной воли”» разом із Л. Тихомировим (Женева, 1883—86), «Матеріали для історії російського соціально-революційного руху» (Париж, 1893—96). Автор літ.-крит. праць про творчість рос., західноєвроп. та амер. письменників. Писав сатиричні й революційні вірші. Вірш «Отречемся от старого мира», що є однією з перших у рос. пресі переробок «Марсельєзи», став попул. піснею кількох поколінь рос. революціонерів. Шевченко був знайомий з окремими поетичними творами Л., що їх у серед. 1850-х поширювали анонімно в рукописних списках і публікували О. *Герцен* і М. *Огарьов* у зб. «*Голоса из России*». 18 верес. 1857 Шевченко переписав у Щоденник «из заветной портфели нашего обязательнейшего капитана» [В. Кишкіна. — *Ред.*] вірш Л. «Російському народові. 1854 року» — гнівний памфлет на бюрократичний режим рос. самодержавства часів *Миколи I*. 20 верес. 1857 Шевченко занотував, що провів увечері «часа два времени в дружеской беседе» у гол. управителя компанії пароплавства «Меркурий» М. *Брилкіна* і «взял у него для прочтения “Голос[а] из России”». Напевно, йшлося саме про 4-й вип. зб. (вийшов друком у черв. 1857), в якому було опубл. згаданий вірш Л. «Російському народові» та вірш «Пророцтво». 24 лют. 1858 Шевченко переписав у Щоденник антицарську сатиру Л. «Когда он в вечность преселился» — «довольно удачные стишки, посвященные памяти неудобозабываемого фельдфебеля». Ймовірно, Шевченко мав у своєму розпорядженні якийсь рукописний список, бо вірш опубл. анонімно М. Огарьов у зб. «Російська потаємна література XIX ст.», виданому в Лондоні 1861. Поет познайомився з Л. особисто 1859 на літ. вечорі у будинку архіт. А. Штакеншнейдера, де молодий письменник П. Боборикін читав свою п'єсу «Шила в мішку не заховаєш». Л. був обізнаний з біографією і поетичною творчістю Шевченка, зокр. з тими його віршами, що їх із цензурних міркувань не публікували навіть в уривках і поширювали у рукописах. 1875 газ. «Вперед!» вмістила на своїх шпальтах ст., в якій викривала репресивну політику самодержавства стосовно укр. нації та, зокр., зазначала, що «вже з часу переслідування Шевченка й Костомарова петербурзьке імператорство пригнічувало найневинніші прояви співчуття до української народності як державний злочин» (Вперед! 1875. 1 нояб.). 1877 у ст. «Плоди реформ» Л., характеризуючи «сумну картину» царювання Миколи I, коли народ стогнав у ярмі кріпацтва, звернувся до крилатого вислову Шевченка з поеми «Кавказ»: «Стогін цей був безмовний, і поет [Шевченко. — *Ред.*], на самому собі перевіривши, що діставалось у той час за найменшу спробу “розмовляти”, з повним правом міг сказати, що всі піддані білого царя “Од молдованина до фіна / На всіх язиках всі мовчать, / Бо благоденствують”» (Вперед! 1877. № 5. Ч. I. С. 1—2). Цей же вислів Л. використав і в ст. «І. С. Тургенєв і розвиток російського суспільства», характеризуючи Російську імперію як суспільство, «якому ставилось як головний обов'язок “мовчать на всіх язиках”» (Вестник «Народной воли». 1884. № 2). Стислу інформацію про Шевченка Л. подав також у «Календарі “Народної волі” на 1883 рік».

П. Лавров

Літ.: Боборыкин П.Д. За полвека. М.; Лг., 1929; *Тургенев* в воспоминаниях революционеров-семидесятников. М.; Лг., 1930; *Прийма Ф. Я.* Шевченко і російський визвольний рух. К., 1966.

Іван Бажинов

ЛА́ГОДА Валентин Костянтинович (справж. — Лагодзинський; 14/27.05.1913, с. Степанці, тепер Канівського р-ну Черкас. обл. — 10.01.1991, Київ) — укр. поет, гуморист і сатирик. У 1938—41 навчався у Дніпроп. ун-ті. Був членом літ. організації «Молодняк». Працював у газ. «Молодий робітник», ред. радіомовлення в Донецьку та Дніпропетровську. Автор кн. сатири і гумору «Хто в бороні, а хто в стороні» (1961), «Сатана у целофані» (1971) та ін. Серед низки упорядкованих Л. репертуарних зб., присвячених шевч. вечорам, — «В сім'ї вольній, новій», «На Вкраїні милій» (обидва — 1970). У віршах Л. на шевч. тематику («Велетень», «Скарб», «Наша слава світова») помітне наслідування стилю Шевченка. Переклав з рос. вірш В. *Рождественського* «Шевченко в Петербурзі» (Радянська Україна. 1961. 3 берез.).

Тв.: Навіки славен // Південна правда. 1961. 7 берез.; Наша слава світова // *Вінок* великому Кобзареві. К., 1961.

Тарас Головань

ЛА́ГОДИ АНТО́НА ІВА́НОВИЧА ПОРТРЕ́Т (папір, акварель, 25,1×19,5) Шевченко виконав 1839 у Петербурзі. На аркуші праворуч унизу олівцем авторські підпис і дата: «*Т. Шевченко 1839*». На звороті — ескіз цього ж портрета (*ПЗТ: У 12 т.* Т. 7. № 100). Зберігається у НМТШ (№ г—787).

Т. Шевченко. Портрет А. І. Лагоди. Папір, акварель. 1839

Лагода Антон Іванович (1816—76) — петерб. урядовець, батько художниці О. Лагоди-Шишкіної, дружини художника І. Шишкіна. З А. Лагодою Шевченко познайомився в кін. 1830-х, коли вже був учнем петерб. *Академії мистецтв* і зустрічався з ним у колі своїх друзів — В. *Штернберга* і А. *Майкова*.

Портрет написано аквареллю; як і в подібних творах доакадем. періоду, так і в цей час Шевченко дотримувався манери П. *Соколова*, майстра акварельного мініатюрного портрета 19 ст. У повісті «Художник» зазначено: «Я больше придерживаюсь Соколова, Гау мне не нравится, приторно-сладкий» (4, 157). Але, на відміну від П. Соколова, Шевченко не намагався ідеалізувати свої моделі, показувати їх з кращого боку. Він правдиво відтворював характер портретованих, точно вловлював і відображав їхній настрій, чітко прорисовував фізіономічні риси. Лагідний, замріяний образ молодого чоловіка позначено психологічно тонко. Цікавим є як композиційне вирішення — портретований сидить, поклавши ліву руку на спинку крісла, — так і колорит, гармонізований на використанні різних сірувато-блакитних відтінків та теплого жовтого тону паперу.

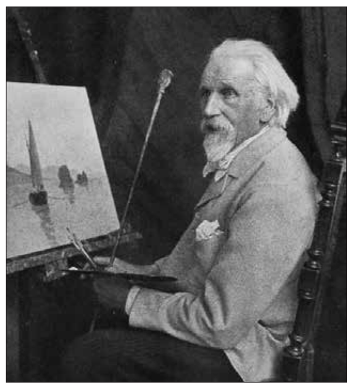
Портрет уперше згадано у вид.: *Новицький,* с. 41, № 35. Уперше репрод. у вид.: *Модзалевский В. Л.* Малороссийский родословник. К., 1912. Т. 3. (Між с. 6 і 7). Експоновано на виставках: «Тарас Шевченко. Життя і творчість» (Прага, 1968), «Шевченко — портретист» (Київ, 1985), «Осяяне щастям обличчя» (Київ, 2007). Місця зберігання: в А. Лагоди, з 1876 — власність О. Лагоди-Шишкіної, з 1881 — І. Шишкіна, з 1898 — О. Шишкіної, згодом — О. Коршунова, з 1935 — ГКШ, з 1948 — ДМШ (нині НМТШ). Іл. табл. І.

Тв.: ПЗТ: У 12 т. Т. 7. № 17; *Т. Г. Шевченко.* Художник. Ілюстрації, документи: Альб. К., 1989; Національний музей Тараса Шевченка: Альб. К., 2002.

Літ.: Раєвський С. Невідомий малюнок Т. Г. Шевченка // Радянська Україна. 1960. № 3; *Анісов В.*, *Середа Є.* Від підмайстра до академіка: Нарис про Шевченка-художника. К., 1967; *Судак В. О.* В класах Академії мистецтв // З досліджень про Т. Г. Шевченка: Зб. К., 1968; *Степовик Д.* Українське мистецтво першої половини XIX ст. К., 1982.

Юлія Шиленко

ЛАГО́РІО Лев Феліксович (9/21.12.1826, Феодосія — 10/23.12.1905, Санкт-Петербург) — рос. живописець-мариніст і пейзажист. З 1843 — учень петерб. *Академії мистецтв*, пансіонер *Товариства заохочування художників*. 1850 закінчив АМ зі званням класного художника й великою золотою медаллю за картину «Вигляд з натури на Лахті поблизу Санкт-Петербурга». Проф. (1860), почесний член АМ (1900). Відомий численними живописними роботами.

Л. Лагоріо

1860 на щорічній академ. виставці роботу Л. «Фонтан Аннібала» представлено разом із гравюрами Шевченка (див. *Експонування творів Шевченка*).

Літ.: Жур 1972; *Спогади 1982*.

Олена Слободянюк

ЛАГУ́ЧЕВ Джемуладін (справж. — Етдін Джамал; 20.09.1932, аул Кубина, тепер Усть-Джеґутинського р-ну Карачаєво-Черкеської Республіки, РФ) — абазин. письменник і перекладач. Народний письменник Карачаєво-Черкеської Республіки (1995). Закінчив 1973 Вищі літ. курси при Спілці письменників Союзу РСР (Москва). Автор бл. 20 поетичних зб., роману «Джандра» (1986), повісті «Викликання дощу» (1989) та ін. Переклав абазин. мовою «Заповіт» Шевченка (не друк.; машинопис перекл. зберігається в НМТШ).

Борис Хоменко

ЛАДИ́ЖЕНСЬКИЙ Михайло Васильович (1803 — ?) — ген.-майор, голова Оренбурзької прикордонної комісії, з груд. 1853 — комендант *Оренбурга*. Л. зібрав під своїм началом багатьох представників молодої інтелігенції. Про особисте знайомство Шевченка з Л. свідчить лист Ф. *Лазаревського* до брата Олександра 1886. Л. згадувано в листуванні поета і в спогадах про нього. Саме до Л. прийшов Ф. Лазаревський після першої зустрічі зі щойно доправленим до Оренбурга Шевченком. Можна припустити, що наслідком співчутливого ставлення Л. до Шевченка була дружба між поетом і чиновником Прикордонної комісії в *Орській фортеці* М. *Александрійським*. Будучи оренбур. комендантом, Л. клопотався про прискорення оформлення відповідних документів щодо звільнення Шевченка.

Леонід Большаков

ЛА́ДО (Лада) — здогадно, бог (чи богиня) давньослов'ян. пантеону. На думку О. Потебні, такого божества ніколи не було, а церковники прийняли за його ім'я приспів обрядових пісень (*Потебня А. А.* Объяснения малорусских и сродных народных песен. Варшава, 1883. Т. 1. С. 23—38). Цей погляд закріпився в науці, але деякі дослідники слов'ян. міфології його не підтримують. Зокр., на думку Б. Рибакова, Л. — загальнослов'ян. жіноче божество, одна з рожаниць (*Рыбаков Б. А.* Язычество древних славян. М., 1994. С. 393—468 та ін.). Шевченко згадує Л. у частині IV циклу «Царі», де відтворено події язичницького 10 ст. Полоцька княжна Рогніда, очікуючи сватів, розпалює вогонь «перед богами Лель і Ладо», щоб офірувати їм «драгий єлей» та ладан. Із текстів, де реконструювалася постать Л. як «бога женитви, веселія, утешенія», Шевченкові могли бути відомими щойно зацитований Густинський літопис (*Полное* собрание русских летописей. СПб., 1843. С. 257) і похідні від нього повідомлення в «Синопсисі» І. Ґізеля (К., 1674) та в рос. компіляціях (*Чулков М.* Краткий мифологический лексикон. СПб., 1767; *Попов М.* Описание древнего славянского языческого суеверия. СПб., 1768). Шевченко міг також ознайомитися з дисертацією М. Костомарова «Славянская мифология» (К., 1847) або одержати від автора відповідну усну інформацію, проте слід зауважити, що вчений писав про бога Лада і богиню Ладу (*Костомаров М. І.* Слов'янська міфологія. К., 1994. С. 213—216), а не про Л. Побутування пісень про божество Л. в литовців (*Рыбаков Б. А.* Цит. праця. М., 1994. С. 306—307) і знайдені М. Мур'яновим давньогерманські й скандинавські паралелі (*Мурьянов М. Ф.* Миф о Ладе // Русский фольклор. 1971. Т. 12. С. 222—225) посилюють істор. обґрунтованість появи ідола Л. у творі Шевченка, адже Рогніда князя-жениха виглядає «із Литви», а сама походить зі скандинавського роду. Див. іще *Лель*.

Станіслав Росовецький

ЛАЄ́К Сулейман (7.10.1930, с. Катаваза, тепер провінція Пактика, Афганістан) — афган. поет і громадсько-політ. діяч. Закінчив 1957 Кабульський ун-т. Працював на різних посадах у пресі, органах держ. влади (1958–68). Президент АН Афганістану (з 1980), акад. (з 1986). Міністр у справах народностей і племен (1981–89). Пише мовами пушту і дарі. Автор поетичних зб., серед яких — «Тунгар» (1962), «Спогади і поля» (1978) та ін. 1976 побував у Києві, де встановив творчі зв'язки з укр. письменниками. Ще 1964 переклав мовою пушту «Заповіт» Шевченка, перша факсимільна публ. перекл. з'явилась у журн. «Всесвіт» (1974. № 3). Програмний твір укр. поета увійшов до зб. Л. «Намет кочовика» (Делі, 1976). Його вміщено у вид.: *«Заповіт» [Антол. пер.]*.

Літ.: Хижняк А. «Заповіт» мовою пушту // Всесвіт. 1974. № 3; *Хашімбеков Х.* Співець свободи // Всесвіт. 1986. № 4; *Кирилюк В.* На дарі і пушту... // ЛУ. 1989. 9 *берез.*

Борис Хоменко

«ЛА́ЗАР КЛАП» (папір, офорт, 9,8×8,7; 13,8×9) — копія з офорта *Рембрандта* «Прокажений» («Лазарус Клап») із серії «Жебраки» (1640-ві), яку Шевченко виконав не пізн. 15 лип. 1858 у Петербурзі. Зберігається у ДМОМП (№ 35737).

Лазар Клап — це широколобий, вилицюватий хворий старий чоловік, який сидить на підвищенні з палицею між розведеними кістлявими ногами та з брязкальцем у руці, попереджаючи міських жителів про небезпеку зустрічі з ним. Його зображено у профіль з ковдрою на плечах і у високій шапці. Копіюючи, Шевченко прагнув передати властиве майстру об'ємне моделювання дрібними прямими, ніби випадково

покладеними штрихами, що формують вирішальні для руху та характеристики образу риси, підкресливши їх лінією. Ця робота була однією з вправ Шевченка в оволодінні штриховою технікою рембрандтівських офортів, які передували праці над офортом «Притча про робітників на винограднику». Він виконав також вправи з копій П.-Ф. Базана за офортами Рембрандта.

Т. Шевченко. Лазар Клап. Копія з роботи Рембрандта. Папір, офорт. 1858

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 105.

Літ.: Ровинский Д. А. Подробный словарь русских граверов XVI—XIX вв. СПб., 1895. Т. 2.

Тамара Дворниченко

ЛА́ЗАР УБО́ГИЙ — персонаж євангельської притчі про Лазаря й багатія (Лк. 16, 19—31); знедолений у земному світі, після смерті він спочиває у раю. У поезії «Перебендя» кобзар співає «На базарі — про *Лазаря*», тобто псальму на цей сюжет, відому в записах 19 ст. (див.: *Грушевський М.* Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. К., 1994. Т. 4. Кн. 2. С. 260—270); дослідник відзначає «вживання сеї поеми в професійнім старечім репертуарі як поклику до милостині» (Там само. С. 270), отож зрозуміло, чому кобзар Перебендя

Лазар убогий. Притча про багатія та вбогого Лазаря. Євангеліє Учительне. К., 1637

виконує її для найширшої аудиторії — «на базарі». У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» розповідач звертається до «земляков» — українців: «Земля ваша — как рай, как сад, насажденный рукою Бога-человеколюбца. А вы только безмездные работники в этом плодоносном, роскошном саду. Вы Лазари убогие, питающиеся падающими крупицами от роскошной трапезы ваших прожорливых ненасытных братий» (4, 268). Використовуючи стилістику євангельського джерела, Шевченко, крім соц. його осмислення, присутнього, зокр., у згаданій псальмі, узагальнює образ Л. й залучає до укр. реалій. У листі до М. *Лазаревського* від 8 жовт. 1856 Шевченко дякує приятелеві «і за гроші. У мене їх тепер так небагато, як у того Лазаря, що співці співають по ярмарках».

Станіслав Росовецький

ЛА́ЗАР ЧОТИРИДЕ́ННИЙ — канонізований як праведний. *Ісус Христос* воскресив його на четвертий день після смерті (Ін. 1, 45). Пам'ять Л. Ч. православна церква вшановує 17/30 жовт. У Шевченковій повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» розповідач одержує листа «в самое Лазарево воскресение» (4, 325). Повна назва свята — Лазарева субота, Воскрешення праведного Лазаря; тож у повісті йдеться про передостанню суботу перед Великоднем.

Станіслав Росовецький

ЛАЗАРЕ́ВСЬКА Афанасія (Опанасія) **Олексіївна** (дівоче прізв. — Лащинська; 1801 — 13.08.1879) — мати братів Лазаревських, знайома Шевченка. Мешкала в с. *Гирявці* Конотопського пов. Черніг. губ. Шевченко добре знав Л. з розповідей її синів. На знак поваги 12 лип. 1858 подарував їй одну з перших після заслання своїх спроб у гравіруванні — офорт з олійної картини Б.-Е. *Мурільйо* «Свята родина» з дарчим написом: «Афанасьи Алексеевне Лазаревской в знак глубокого уважения 12 июля 1858 года. *Т. Шевченко*» (6, 245). Особисто познайомився з нею 21 серп. 1859 в Гирявці, де жив до 25 серп. Тоді ж намалював її портрет, а також подарував автограф вірша «Садок вишневий коло хати» з дарчим написом. Цей вірш із присвятою їй під назвою «Вечір» опубл. у *«Русской беседе»* (1859.

А. Лазаревська

Кн. 3; у публ. адресата присвяти зазначено ініціалом Л.). Листувався з нею (відомі два Шевченкові листи до неї і два її листи до Шевченка). У листі від 9 жовт. 1858 висловив до Л. глибоке почуття як до матері його найближчих друзів: «Благородных сыновей ваших я привык называть моими родными братьями, позвольте же вас называть моею родною, невиданною и искренне любимою матерью». Збираючись одружитися з Л. *Полусмак*, просив Л. дати материнське благословення на шлюб і одержав його (див. лист із Гирявки від 11 верес. 1860: *Листи*, с. 162).

Літ.: Шевченко і брати Лазаревські / Подала К. Лазаревська // Україна. 1928. Кн. 4.

Олесь Федорук

ЛАЗАРЕ́ВСЬКИЙ Борис Олександрович (псевд. — Б. Л., Х т о с ь; 26.03/7.04.1871, Полтава — 24.09.1936, Париж) — рос. і укр. письменник. Син історика О. М. *Лазаревського*, знайомого Шевченка. Після закінчення юрид. ф-ту Київ. ун-ту (1897) служив у військ.-морському суді в Севастополі та ін. містах Росії. З 1905 вийшов у відставку, жив у Петербурзі. 1920 емігрував за кордон, жив у Константинополі, потім у Берліні й Парижі. В еміграції опубл. прозові зб.: «Душа женщины и другие рассказы» (Берлін, 1921), «Птицы ночные» (Париж, 1921), «Грех Парижа» (Рига, 1928) та ін. Низку творів — незначний за обсягом доробок, як стверджував сам автор, — Л. написав укр. мовою: оповідання «Святий город» (1902; окреме вид. — 1912), «Земляки» (1905), «Уляна» (1906), «Початок життя» (1912) та ін. Від батька Л. успадкував шанобливе ставлення до особи й творчості Шевченка; не раз брав участь у вечорах пам'яті поета в Севастополі: 4/17 лют. 1902 розповів про Шевченкове ставлення до близьких йому людей, 2/15 берез. 1903 декламував поему «Наймичка» Шевченка. Виступав на шевч. заходах і в ін. містах Росії та за кордоном. Автор ст. «Шевченко и женщины» (Всеобщий журнал литературы. 1911. № 4; Рада. 1911. 23 берез.), «Железные столбы (К столетию со дня рождения Т. Г. Шевченко)» (Нива. 1914. № 8), «О Шевченко и близких ему людях» (Рубикон. 1914. № 4/5). Останню присвячено спогадам про зв'язки поета з родиною Лазаревських, про його хворобу, смерть і похорон. У журн. «Тризуб» (Париж) опубл. нарис «Дрібниці про Шевченка» (1936. Ч. 9—10).

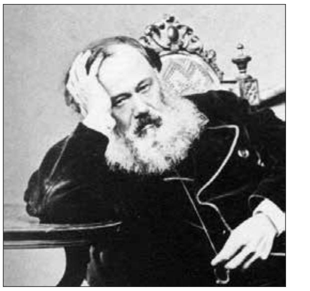

Б. Лазаревський

Тв.: Собр. соч. СПб., 1911—1915. Т. 1—8.

Літ.: Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів [ЦНБ АН УРСР]. К., 1966; *Ротач П.* Розвіяні по чужині: Полтавці на еміграції: Короткий бібліогр. довід. Полтава, 1998; *Тарас Шевченко* і Крим: Енциклопедичний довідник. Сімф., 2001.

Петро Ротач, Борис Деркач

ЛАЗАРЕ́ВСЬКИЙ Василь Матвійович (27.02/11.03.1817, х. Старинський, побл. Конотопа, за ін. дж. — с. Гирявка, тепер с. Шевченкове Конотопського р-ну Сум. обл. — 18/30.04.1890, Санкт-Петербург; похований на Смоленському кладовищі) — держ. службовець, літератор і перекладач. Один із найближчих друзів Шевченка. Найстарший із шести братів Лазаревських. Закінчивши Харків. ун-т (1841), працював губ. секретарем Харків. палати цивільного суду. При Харків. ун-ті захистив кандидат. дисертацію (1844), відзначену срібною медаллю. У 1845—47 у Петербурзі займався літ. діяльністю. Чиновник особливих доручень при голові Оренбурзької прикордонної комісії (літо—осінь 1847), наступного року його переведено на таку саму посаду в канцелярію цивільного губернатора в Петербурзі. Помічник секретаря, керівник канцелярії одного з відомств, Міністерства царських маєтків. Член Ради при Міністерстві внутрішніх справ і Гол. управління у справах друку (1866—90). Таємний радник. Підтримував близькі стосунки з демократичними колами *«Современника»* і *«Отечественных записок»*, зокр. з М. *Салтиковим-Щедріним*, М. *Чернишевським*, М. *Некрасовим*, І. *Тургенєвим*. Приятелював з В. *Далем*, подружжям Ф. Толстого і А. *Толстої*, М. *Шелгуновим*. Писав оповідання й повісті, перекладав рос. мовою драми В. *Шекспіра*. Збирав матеріали для великого укр.-рос. словника.

В. Лазаревський

Л. допомагав Шевченкові морально і матеріально під час заслання (листувався з ним, передавав через братів Михайла і Федора фарби, книжки, олівці, гроші, цигарки тощо). Під час оренбур. обшуку 1850 в Шевченка було знайдено й листи Л. (за спогадами Ф. *Лазаревського*). Зберігав рукопис циклу «В казематі», турбувався про вид. повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали», яку Шевченко сподівався надрук. в «Современнике» або «Отечественных записках». Через Л. поет просив передати прохання щодо свого звільнення тодішньому члену Адміралтейської ради В. *Перовському* та поклопотатися за нього перед В. Далем. Л. очолив збирання коштів на повернення

Шевченка із заслання, клопотався про дозвіл поетові жити в столиці.

Л. особисто познайомився з Шевченком у Петербурзі на власній квартирі 29 берез. 1858. Того ж дня поет занотував у Щоденнику: «Василь принял меня как давно невиданного своего друга. А мы с ним в первый раз в жизни встречаемся. От земляк, так земляк!» Л. подарував Шевченкові термометр для гравірування. Через Л. у Петербурзі Шевченко знайомився із закордонними герценівськими вид. В останній день життя поета Л. був серед найближчих його друзів. Передсмертним бажанням Шевченка, висловленим у присутності Л., були слова: «От якби додому, там би я, може, одужав» (*Спогади 1982*, с. 378). У день поховання Шевченка Л. відрізав у покійного на згадку частинку вуса і вправив у медальйон.

Л. піклувався про спадщину Шевченка. В архіві Л. зберігалися автографи творів поета, списки поезій «Світе ясний! Світе тихий!..», «Л.», «Барвінок цвів і зеленів», *Альбом 1858—1859*, портрет дружини Л. — Л. І. Зотової — роботи Шевченка (1860), листи поета до матері братів Лазаревських — А. *Лазаревської* (1858, 1860), олійний автопортрет Шевченка 1860 та ін. Шевченко подарував Л. прим. *«Кобзаря» 1860* з автор. написом, офорти «Притча про робітників на винограднику», «Сама собі в своїй господі», «Приятелі», рукопис поезії «Світе ясний! Світе тихий!..». Останній переписав цю поезію до свого щоденника (запис 21 груд. 1869), засвідчив обставини її написання. Про участь братів Лазаревських у визволенні Шевченка з неволі Л. згадував у біогр. нарисах «Мое знакомство с Далем». Збереглися записки Л. до Шевченка (жовт. 1847, 19 січ. 1861) та Шевченка до Л. (11 лист. 1859). Про Л. поет згадував у листах.

Літ.: [*Лазаревский С. В.*] Из бумаг В. М. Лазаревского // Русский архив. 1894. № 8. Кн. 2; *Василенко М.* Олександр Матвійович Лазаревський // Україна. 1927. Кн. 4; *Лазаревський О. М.* [Короткі біографії братів Лазаревських] // Український археографічний збірник. К., 1927. Т. 2; *Лазаревський Г.* Брати Лазаревські [з портретами] // Україна. 1945. № 3; *Айзеншток І.* Невідомі та призабуті спогади про Т. Г. Шевченка // Вітчизна. 1961. № 3; *Жур 1970*; *Большаков 1971*; *Спогади 1982*; *Листи*; *Лазаревський О. О.* Шевченко та Лазаревські. К., 2004; *Лазаревський О. О.* І ті люди, і село те…: (Тарас Шевченко на Конотопщині) // Вітчизна. 2007. № 5/6; *Лазаревський О. О.* З оточення пророка. Тарас Шевченко та родина Лазаревських: Есей. К., 2009.

Валентина Іскорко-Гнатенко

ЛАЗАРЕ́ВСЬКИЙ Гліб Олександрович (14/26.05.1877, с. Підлипне, тепер Конотопського р-ну Сум. обл. — 15.01.1949, Львів) — укр. літературознавець, журналіст, мемуарист, за фахом юрист. Син О. *Лазаревського*, брат Б. *Лазаревського*. Закінчив 1899 юрид. ф-т Київ. ун-ту. Працював при

Г. Лазаревський

Окружному суді в Києві (до 1904), судовим слідчим Ніжинського окружного суду в Конотопі (1904—06), товаришем прокурора обл. суду в Чернігові (1906—11), Вільні (1911—15), Києві (1915—17). Протягом 1917—20 — держслужбовець Центр. Ради, Директорії; в радянській Україні — юрисконсульт у системі кооперації (до 1930). У січ. 1930 одержав наук. відрядження на три місяці за кордон (до Польщі й Франції) для збирання матеріалів, що стосуються Шевченка. В 1930—39 — у Варшаві; співробітник Укр. наук. ін-ту, під егідою якого видав «Архів Михайла Драгоманова» (1937; на обкладинці — 1938). За твердженням Д. Вєдєнєєва, серед укр. еміграції виконував розвідувальне завдання (*Вєдєнєєв Д.* Доля розвідника у контексті національної драми // Вечірній Київ. 1996. 19 листоп.). З 1939 — в Україні; працював перекладачем і приватним учителем іноземних мов у Сумах (до 1941), під час евакуації — в Уфі (до 1943). З лип. 1943 — старший наук. співробітник, зав. літ. відділу ДМШ (в Уфі, Києві). У листоп. 1947 Л. звільнили через неспроможність «забезпечити потрібного ідейно-політичного рівня та марксистського спрямування в своїй науковій роботі» (*Лазаревський О. О.* З оточення пророка. Тарас Шевченко та родина Лазаревських: Есей. К., 2009. С. 118—119). З 1948 — працівник львів. б-к — обласної, Львів. ун-ту.

Л. виріс у родині, у якій свято берегли пам'ять про Шевченка. Батько Л. у день його 15-ліття подарував йому «Кобзар» з дарчим написом автора, висловивши сподівання, що син поцінує й збереже цей дарунок (нині зберігається в БМШ, інв. № 89). Атмосферу, в якій формувалася особистість Л., яскраво змальовано в його спогадах «Київська старовина» (Українська література. 1943. № 7—12; 1944. № 1—11). Л. — автор низки ст., присвячених Шевченкові. За угодою з ІЛ 1945 почав складати масштабне зведення «Шевченко в житті», беручи за взірець наук. модель праць В. *Вересаєва* про М. Гоголя і О. Пушкіна. Написавши бл. 16 друк. аркушів, Л. зміг 1946 опубл. лише частину — розд. «Дитячі й юнацькі роки». У передм. зазначив, що метою дослідження було зібрати всі автобіогр. дані Шевченка і свідчення його сучасників, щоб створити своєрідну біографію поета. Тексти Л. супровів коментарями, у яких дав крит. оцінку джерел, пояснив маловідомі імена, факти, геогр. назви тощо. Після

цькування з боку компартії був змушений припинити цю роботу.

У квіт. 1947 завершив працю «Культура російського народу в житті Т. Г. Шевченка» (наук. тема Л. під час його роботи в музеї 1946), яку не було опубл. (машинопис зберігається: ІЛ. Ф. 1. № 572. 416 арк.). У рецензії (рос. мовою) О. *Білецький* загалом позитивно відгукнувся про працю, відзначивши, що вона є «своєрідним явищем в нашій літературі». Водночас висловив зауваження щодо її строкатості, жанрової невизначеності, що вона є «чимось середнім між науково-дослідною працею і зводом матеріалів для майбутньої науково-дослідної праці». Принципову незгоду рецензента викликали спроби Л. приписати вплив рос. поетів на поезію Шевченка там, де слід говорити лише про типологічну «зовнішню подібність» (Там само. Арк. 1—3. Додаток). Дослідження було задумано як першу частину теми «Культура російського народу і Т. Г. Шевченко». Опісля Л. почав роботу і над її другою частиною — «Культура російського народу і пам'ять про Т. Г. Шевченка», яку не завершив. Зібрав два томи підготовчих матеріалів (нотаток і витягів) про Шевченка. Вони зберігалися в Д. *Красицького*, який, очевидно, використав їх при написанні своїх кн. і згодом передав П. *Журу*, котрий також ними скористався (див.: *Жур 1979*, с. 65).

Тв.: Шевченко і Лазаревські // Українська література. 1942. № 5/6; До 85-ліття перебування Т. Шевченка в Києві // Україна. 1944. № 10; Шевченко в житті // Вітчизна. 1946. № 3; Століття «Заповіту» Т. Г. Шевченка // Вісті АН УРСР. 1946. № 2; Тарас Шевченко і Глафіра Псьол // Радянське мистецтво. 1946. 12 берез.; Київська старовина: Спогади. К., 2007.

Літ.: Мороз М. Упорядник і дослідник архіву Михайла Драгоманова Гліб Лазаревський // Mappa Mundi: Зб. наук. праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-ліття. Л.; К.; Нью-Йорк, 1996; *Лазаревский А. А.* Pro domo sua (про мой дом): Семейная хроника (XVII—XX вв.). Мегион, 1999; *Лазаревський О. О.* З оточення пророка. Тарас Шевченко та родина Лазаревських: Есей. К., 2009.

Арх.: Особова справа Г. Лазаревського (Архів ІЛ. Оп. 3/1. № 15).

Олесь Федорук

ЛАЗАРЕ́ВСЬКИЙ Іван Матвійович (26.04/8.05.1836, с. Гирявка, тепер с. Шевченкове Конотопського р-ну Сум. обл. — 4/16.07.1887, Влоцлавськ, Польське Королівство, тепер м. Влоцлавек, Польща; похований у Варшаві) — держ. службовець. Наймолодший з шести братів Лазаревських, один із найближчих друзів Шевченка. Навчався в ніжинському Ліцеї кн. Безбородька; закінчив петерб. 2-гу гімназію (1856) та ун-т (1860). Служив з 1861 у відомстві з селянських справ в *Орлі*, з 1865 — у тому ж відомстві у Варшаві. З 1874 — у Петербурзі.

Шевченко познайомився з Л., імовірно, 29 берез. 1858 у Петербурзі, часто зустрічався з ним на квартирі

І. Лазаревський

М. *Лазаревського*. Про ці зустрічі згадував його брат О. *Лазаревський*, який жив разом із Л. у тому самому будинку: «...щодня за обідом ми сходилися з Шевченком і щодня мали можливість слухати його щиру бесіду, яка, проте, здебільшого точилася навколо подій дня, навколо зустрічей поета з його давніми приятелями і нарікання на безперервні знайомства з новими, які поспішали відзначати це дорогими обідами у всіляких Дононів» (*Спогади 1982*, с. 285). Л. складав списки творів Шевченка (у багатьох із них є автор. виправлення й доповнення), допомагав поетові переписувати його твори, зокр., в рукописні зб. «*Більша книжка*», «Поезія Т. Шевченка. Том первий»; вписав у його Щоденник народну пісню «Забіліли сніги...» й поезію «Повернувся я з Сибіру...». За спогадами О. Лазаревського, Шевченко нерідко приходив до його брата Михайла з аркушиком паперу в руці — «це були які-небудь нові його вірші, написані на звороті пробного його ж офорта. От цей аркушик він і віддавав звичайно одному з "хлопців" для переписування, лишаючи їм за працю свій автограф. Найчастіше Тарас Григорович віддавав при цьому вірші для переписування молодшому з "хлопців", чи тому, що він розбірливіше писав, чи тому, що він був благодушніший — не знаю...» (Там само. С. 286). Шевченко зустрівся з Л. і під час відвідин маєтку Лазаревських у *Гирявці* в серп. 1859. Подарував йому *«Кобзар» 1860* з дарчим написом: «Іванові Лазаревському. *Кобзар Тарас*. 8 марта 1860». Під час перевезення труни з тілом Шевченка з Петербурга в Україну Л. був одним із організаторів її проводу в Орлі 2/14 трав. 1861.

Літ.: Лазаревский А. А. Pro domo sua (про мой дом): Семейная хроника (XVII—XX вв.). Мегион, 1999; *Лазаревський О.* [Короткі біографії братів Лазаревських] // Український археографічний щорічник. К., 1927. Т. 2; *Якушкин П.* Останки Т. Г. Шевченко в Орле // Северная пчела. 1861. 29 мая; *Новопетровское* укрепление: (К рисунку) / *А. Л[азаревский]* // *КС*. 1899. № 2; *Спогади 1982*.

Олесь Федорук

ЛАЗАРЕ́ВСЬКИЙ Михайло Матвійович (12/24.07.1818, с. Гирявка, тепер с. Шевченкове Конотопського р-ну Сум. обл. — 1867, Москва) — один із найближчих друзів Шевченка, другий із шести братів Лазаревських. 1837 закінчив Ніжинську гімназію вищих наук. У 1841—45 жив у Тобольську.

М. Лазаревський

Із серед. 1845 переїхав до *Оренбурга*. Служив в Оренбурзькій прикордонній комісії на посаді «куратора прилінійних киргизів» (певний час — у Троїцьку). З 1850 — старший радник Петерб. губ. правління. Після виходу у відставку був управителем справ графа О. *Уварова* (двоюрідного брата В. *Рєпніної*, сина екс-міністра освіти). Останні роки життя провів у Москві. З Шевченком познайомився у лип.—серп. 1848 в *Орській фортеці*. У груд. 1849 Шевченко виконав парний портрет братів Ф. *Лазаревського* та М. *Лазаревського*, 1850 написав поезію «Мені здається, я не знаю» в подяку за надіслані твори М. *Лермонтова*. 1856 Шевченко присвятив Л. першу частину повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» з написом «Посвящаю М. Лазаревскому и Г. Артемовскому» (згодом знято). Л. листувався з Шевченком під час заслання, підтримував його матеріально. Залучав впливових осіб до організації визволення поета із заслання. Підтримував тісні зв'язки з родиною Ф. Толстого, першим повідомив їх про визволення Шевченка. Після повернення до Петербурга поет бл. 3 місяців жив на квартирі у Л. в буд. графа О. Уварова. Однак і після одержання квартири в петерб. *Академії мистецтв* майже щоденно відвідував Л. 12 лип. 1858 у день народження Л. Шевченко презентував йому свій Щоденник. Йому ж дарував офорти з інскриптами. 1858 намалював портрет Л., який зберігався до 1891 в родині Лазаревських, нині — в НМТШ. На квартирі Л. його молодший брат Іван, на доручення автора, переписував поезії Шевченка, за що одержував у дарунок відповідний автограф. На сторінках Щоденника трапляються згадки про братів Лазаревських. У Л. Шевченко зберігав малюнки періоду заслання, автографи своїх поезій і повістей. Очевидно, не без впливу Л. О. Уваров надав потрібні Шевченкові кошти для роботи над офортом «Притча про робітників на винограднику». Л. опікувався хворим поетом. Був одним із організаторів поховання Шевченка в Україні та довіреною особою спадкоємців поета. На квартирі Л. (Васильєвський о., 5 лінія, буд. Вороніна, напроти АМ, кв. 5) проводили аукціони для продажу малюнків та особистих речей поета. Одержані від цього заходу кошти надсилали родичам Шевченка. Л. опікувався вид. творів поета, спонукав знайомих Шевченка писати спогади. Згодом у Москві організував аукціон для продажу рукописів повістей. Висловлював занепокоєння, чи спроможні В. Шевченко та М. *Чалий* здійснити посмертне вид. творів Шевченка (див.: *Кодацька Л. Ф.* До історії видання «Кобзаря» 1867 р. // *РЛ*. 1961. № 2). Написав мемуари про Шевченка. Спростував у пресі недоброзичливі спогади П. *Мартоса* (Ответ на статью П. М-са о Шевченко // Санкт-Петербургские ведомости. 1863. 18 сент.).

Літ.: Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів [ЦНБ АН УРСР]. К., 1966; *Спогади 1958*; *Спогади 1982*; *Лазаревський О. О.* З оточення пророка: Тарас Шевченко та родина Лазаревських: Есей. К., 2009.

Глафіра Паламарчук

ЛАЗАРЕ́ВСЬКИЙ Олександр Матвійович (8/20.06.1834, с. Гирявка, тепер с. Шевченкове Конотопського р-ну Сум. обл. — 31.03/13.04.1902, с. Підлипне, тепер Конотопського р-ну Сум. обл.) — укр. історик, п'ятий із шести братів Лазаревських. З 1844 навчався в Конотоп. пов. уч-щі, з 1850 — у 2-й петерб. гімназії. По закінченні істор.-філол. ф-ту Петерб. ун-ту (1858) служив у судових установах Полтави, Кременчука, Ніжина, Курська та Києва. Був чл.-кор. Рос. археол. т-ва (1860), *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів* (1880), Церк.-археол. т-ва при *Київській духовній академії* та ін. Один із засновників журн. «*Киевская старина*». Л. був автором численних публ., ст., рецензій на сторінках журналу. Належав до еліти, яка була натхненником існування «Киевской старины». З 1882 до 1902 Л. друкувався переважно в цьому журн., започаткував багато тематичних розділів. Л. першим почав друкувати матеріали, що стосувалися генеалогії укр. дворян. родин за назвою «Люди старой Малороссии», чим спонукав ін. авторів до пошуків. Зокр., Л. досліджував діяльність військ. товаришів, сотників, полковників і гетьманів, спираючись на аналіз документів, роль особи в історії, висвітлення епохи тощо. Тим самим Л. зробив значний внесок у розвиток біографістики і родознавства. Однією з найбільших заслуг історика є зібрані ним докум. джерела, що стосувалися істор. комплексу минулого України, охоплювали широкий тематичний аспект. Л. виявив себе також як знавець укр. мист-ва, започаткувавши з першого року вид. «Киевской старины» серію публ. «Старинные малороссийские портреты». Л. сам збирав картини, був одним із найавторитетніших консультантів у В. *Тарновського* (молодшого) щодо збирання старожитностей. Л. — автор бл. 450 праць і ст. переважно з історії Лівобережної України 17—18 ст. Велике значення мають докум. матеріали, що

О. Лазаревський

їх опубл. Л.: «Сулимовский архив: Фамильные бумаги Сулим, Скоруп и Войцеховичей, XVII—XVIII вв.» (К., 1884), «Дневник генерального хоружого Николая Ханенка, 1727—1753 г.» (К., 1884), «Мотыженский архив» (К., 1890), «Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1717—1767 гг.)» (К., 1893—97) та ін.

Брати Ф. *Лазаревський* та М. *Лазаревський* дружили з Шевченком. Коли поет 1858 повернувся до Петербурга, Л. познайомився з ним на квартирі брата Михайла. Л. доглядав Шевченка під час хвороби, був присутній при ньому, коли наближався день смерті поета, і бачив його за півдоби до кончини. Л. брав участь у похованні Шевченка в Петербурзі 1861 та перепохованні в *Каневі*. Опубл. декілька студій про поета: «Последний день жизни Т. Г. Шевченко» (1861), «Материалы для биографии Т. Гр. Шевченко» (1862), де вперше запропонував схему поділу біографії Шевченка за періодами, та ін. Шевченко вплинув на оцінки діяльності козацької старшини, якій присвячена більшість праць Л. Прим. *«Кобзаря» 1860* Л. з дарчим написом автора зберігається в НМТШ.

Літ.: Марченко М. І., *Полухін Л. К.* Видатний історик України О. М. Лазаревський. К., 1958; *Спогади 1982*; *Сарбей В.* Геніальний поет і талановитий історик: (Т. Г. Шевченко і О. М. Лазаревський) // В сім'ї вольній, новій: Шевч. зб. К., 1989. Вип. 5; *Сарбей В.* На все життя: Т. Г. Шевченко і О. М. Лазаревський // Вітчизна. 1989. № 3; *Олександр* Матвійович Лазаревський. 1834—1902: Матеріали до біобібліографії. К., 1994; *Білокінь С.* «Українські збірники» О. Лазаревського // Сіверянський літопис. 1995. № 6; *Олександр* Матвійович Лазаревський, 1834—1902: Документи та матеріали наук.-практичної конф. «Українська археографія: проблеми і перспективи», присвяченої 160-річчю від дня народження О. М. Лазаревського. К., 2003. Вип. 1; *Лазаревський О. О.* «Істориками, як і поетами, народжуються…»: Життя і творчість О. М. Лазаревського. К., 2009.

Олександр Гуржій

ЛАЗАРЕ́ВСЬКИЙ Олександр Олександрович (13.08.1948, Київ — 27.08.2009, там само) — укр. історик, громадський діяч, за фахом — інженер шляхів сполучення, економіст. Правнук О. *Лазаревського*, онук Г. *Лазаревського*. Закінчив Київ. автодорожній ін-т. 1980 виїхав у Тюменську обл. (тепер РФ), жив у м. Сургуті, Мегіоні, з 2001 — у Самарі. Брав активну участь у діяльності укр. громади (також як голова Самарського обл. укр. нац.-культурного центру «Промінь»), зокр. у відзначанні шевч. свят. 2005 повернувся до Києва.

О. О. Лазаревський

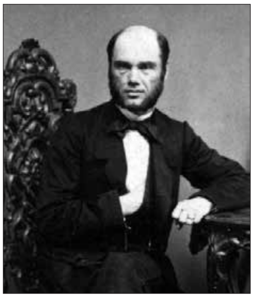
Автор кн. з історії роду Лазаревських, у якій, зокр., висвітлив їхні взаємини з Шевченком: «Pro domo sua (про мой дом): Семейная хроника (XVII—XX вв.)» (СПб., 1998; 2-ге вид., доп. — Мегіон, 1999). Підготував до вид. кн. «Лазаревський М. І., Лазаревський О. М. Пам'яті мої. Pro domo sua: Мемуарна хроніка (XVIII—XIX ст.)» (К.; Самара, 2004), де передрук. із «*Киевской старины*» ст.-спогади О. Лазаревського про Шевченка: «Встречи с Т. Г. Шевченко в Петербурге», «Последний день жизни Т. Г. Шевченко», «Гроб Т. Г. Шевченко в Киеве». Підготував (разом з І. Забіякою) зб. спогадів і ст. Г. Лазаревського «Київська старовина: Спогади» (К., 2007). Написав в есеїстичному ключі, проте з опертям на джерела, кн. про взаємини Лазаревських із Шевченком: «Шевченко та Лазаревські» (К., 2004), «З оточення пророка. Тарас Шевченко та родина Лазаревських: Есей» (К., 2009). Використав різноманітні, часом унікальні, матеріали, подекуди зробив влучні спостереження. Кн. багато ілюстровано, насамперед світлинами з родинного архіву. 2008 ініціював виставку в НМТШ «Тарас Шевченко і родина Лазаревських», для експонування надав оригінальні документи і світлини, що зберігалися в родинному архіві (каталог виставки опубл. у вид.: *Лазаревський О. О.* З оточення пророка. Тарас Шевченко та родина Лазаревських: Есей. К., 2009. С. 131—162).

О. О. Лазаревський. З оточення пророка. К., 2009. Обкладинка

Олесь Федорук

ЛАЗАРЕ́ВСЬКИЙ Федір Матвійович (20.04/2.05.1820, с. Гирявка, тепер с. Шевченкове Конотопського р-ну Сум. обл. — 13/25.08.1890, с. Русанівці, побл. м. Гадяча, тепер Липоводолинського р-ну Сум. обл.) — чиновник, дійсний статський радник, третій із шести братів Лазаревських, приятель Шевченка. Навчався в Новгород-Сіверському уч-щі, Черніг. гімназії, 1844 закінчив навчання в Харків. ун-ті на літ. ф-ті. З 1844 почав службу у Черніг. губ. палаті, з осені 1845 — столоначальник Оренбурзької прикордонної комісії, з кін. 1854 — старший чиновник особливих доручень при Міністерстві внутрішніх справ; 1860—84 — керівник удільних контор в *Орлі* й Ставрополі. Л. познайомився з Шевченком 9 черв. 1847. Він був першим, хто, за висловом поета, «не устыдился

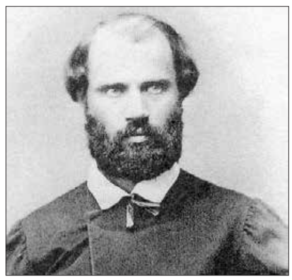
Ф. Лазаревський

<…> серой шинели» (лист до В. *Рєпніної* 7 берез. 1850), побіг у казарми й розшукав привезеного поета-арештанта, запросив до себе на квартиру. В домі Л. Шевченко читав напам'ять поеми «Кавказ» і «Сон», разом із С. *Левицьким* і Л. співав пісні «Тяжко, важко в світі жити», «Забіліли сніги» та ін., згадував Україну. Л. клопотався про полегшення становища поета перед начальником Оренбурзької прикордонної комісії ген.-майором М. *Ладиженським*, листувався з Шевченком, допомагав морально й матеріально. 24 груд. 1848 в *Аральській описовій експедиції* Шевченко присвятив Л. вірш «Не додому вночі йдучи», пізніше в *Оренбурзі* 1849—50 вписав його до альбому Лазаревських. До цього альбому раніше (17 листоп. 1849) поет власноруч записав народну пісню «Ой у саду, саду» (5, 441). Із вдячністю 29 листоп. 1849 подарував другові «своє поличчя» — сепійний автопортрет 1849. Після завершення експедиції деякий час поет жив на квартирі Л., носив спільний з ним цивільний одяг, користувався його гостинністю. Під час гостювання в Л. його брата М. *Лазаревського* Шевченко виконав акварельний портрет братів. З листування Л. відомо, що тоді Шевченко намалював ще один його портрет, який, можливо, знищив перед арештом 23 квіт. 1850 (лист Л. до Г. Лазаревської від 12 квіт. 1860: Україна. 1928. Кн. 4. С. 18—31). Л. попередив Шевченка про обшук на квартирі й загрозу арешту. Після арешту поета 1850 друзі не спілкувалися 7 років. Не відбулася зустріч приятелів у *Нижньому Новгороді*, куди, повертаючись із службового відрядження, заїжджав для побачення з поетом Л. Вони зустрілися в Петербурзі 1858 на квартирі в М. Лазаревського, куди Л. часто приїжджав із Орла у справах. На шляху в Україну в черв. 1859 Шевченко зупинився в Орлі в Л. Наступна зустріч із приятелем та його братом Іваном відбулася в родинному гнізді Лазаревських с. *Гирявці* 21—25 серп., де поет гостював, повертаючись до Петербурга. Вірогідно, саме тут Шевченко подарував Л. Біблію з дарчим написом: «Т. Шевченко. Федору Лазаревскому 16 авг[уста]. 1859» (зберігається в НМТШ). Разом із братами Лазаревськими поет виїхав 25 серп. з Гирявки, у Севську вони з Л. розлучилися. Л. був захоплений Шевченком аж до наслідування його в одязі. 14 жовт. 1859 у листі до матері писав: «Полотно та сорочки скоро вишлю, одну з них треба пошити так, як у Шевченка» (*Т. Г. Шевченко* в епістолярії відділу рукописів [ЦНБ АН УРСР]. К., 1966. С. 28). Шевченко подарував Л. *«Кобзар» 1860* з дарчим написом, також офорт «Вірсавія», фотографію з автопортрета 1858 з написом: «Федору Матвеевичу Лазаревскому на память 18 генваря 1859 года. *Т. Шевченко*». Під час перевезення праху Шевченка в Україну 2 трав. 1861 в Орлі Л. з братом І. *Лазаревським* і П. *Якушкіним* займався організацією зустрічі траурної процесії, проведенням панахиди і збиранням коштів на будівництво школи пам'яті Шевченка й на допомогу родичам покійного. У Л. зберігалися автопортрет Шевченка 1849, картина «Селянська родина», що перейшла до нього після смерті М. Лазаревського, сепія «Умираючий гладіатор» (див. *«Телемак—Діоген»*), начерковий рисунок «Казах у шапці» (з *Альбома 1846—1850*), не знайдений «Портрет М. П. Обручової», приписувані Шевченкові твори «Портрет садівника» й «Казахська юрта в степу» (останній Л. подарував своєму приятелю А. Ананьєву). Л. написав мемуари «Из воспоминаний о Шевченко» (*КС*. 1899. № 2, 4) з матеріалами про перебування поета в Оренбурзі.

Літ.: Василенко М. Олександр Матвієвич Лазаревський // Україна. 1927. Кн. 4; *Український* археографічний збірник. К., 1927. Т. 2; *Жур 1970*; *Большаков 1971*; *Спогади 1982*; *Листи*; *Лазаревський О. О.* Шевченко та Лазаревські. К., 2004; *Лазаревський О.* З оточення пророка. Тарас Шевченко та родина Лазаревських: Есей. К., 2009.

Надія Орлова

ЛАЗАРЕ́ВСЬКИЙ Яків Матвійович (1829 — 8/20.01.1881, за ін. дж. — 1880) — чиновник, четвертий із шести братів Лазаревських. Навчався в Конотоп. пов. уч-щі, згодом — у Полтав. кадетському корпусі. У 1847, будучи прапорщиком, призначений до Шліссельбурзького єгерського полку. Разом з полком брав участь у придушенні угор. революції 1848. З 1849 — підпоручик. Невдовзі вийшов у відставку і вступив на службу у Петербурзі чиновником до господарчого департаменту Міністерства внутрішніх справ. Працював у Керченському археол. музеї, брав участь в археол. розкопках біля міст Керчі та Новомосковська (Катеринославщина). З 1862 — управляючий Лівадією (літнім палацом імператорської родини). З 1857 служив у В'ятці. Шевченко познайомився з Л. у *Нижньому Новгороді* 22 січ. 1858, коли той їхав із Петербурга у В'ятку на службу і відвідав поета. Шевченко записав у Щоденнику, що Л. розповів йому новини з Малоросії, оскільки недавно там побував. Пізніше Шевченко ще кілька разів зустрічався з Л. у Петербурзі. Поет писав до Л. у В'ятку, але листи не збереглися. На

Я. Лазаревський

одному з відбитків офорта «Притча про робітників на винограднику» є автор. дарчий напис. Після смерті Шевченка Л., як і його брати, брав участь в увічнюванні пам'яті поета.

Леонід Большаков

ЛАЗАРЕ́ВСЬКИХ ФЕ́ДОРА ТА МИХА́ЙЛА ПОРТРЕ́Т [Портрет братів Ф. М. та М. М. Лазаревських] (папір, акварель, 29×22) Шевченко виконав 11 груд. 1849 в *Оренбурзі* після завершення *Аральської описової експедиції*. На аркуші праворуч унизу чорнилом напис: «Оренбург. 11 декабря 1849 г.». Зберігається в ІРЛІ; № 59062.

Т. Шевченко. Портрет Ф. та М. Лазаревських. Папір, акварель. 1849

Знайомство Шевченка з Ф. *Лазаревським* відбулося 9 черв. 1847 в Оренбурзі. У цей час Ф. *Лазаревський* служив урядовцем в Оренбурзькій прикордонній комісії, а М. Лазаревський у тій же комісії — «куратором прилінійних киргизів» у Троїцьку. Із ним він познайомився в лип.—серп. 1848 в *Орській фортеці*. У листі до *Г. Огієвської* від 6 груд. 1849 Ф. Лазаревський повідомляв: «Разом з Михайловим намальований мій портрет нашим знаменитим Шевченком; мій портрет, кажуть, навдивовижу схожий, — він уже закінчений; Михайла ще не завершений, коли буде закінчено і його, я пришлю їх додому; постараюся виписати і рамки для них» (*Т. Г. Шевченко* в епістолярії відділу рукописів [ЦНБ АН УРСР]. К., 1966. С. 17).

Художник зобразив молодих людей, моделюючи постаті до колін широкими й довгими тонкими мазками у три кольори: вохристим, коричневим і синім. Їхня широка тональна градація створює враження багатобарвності. Площинне потрактування одягу та об'ємне — облич портретованих на ледь відтіненому аквареллю тлі надало змогу митцю глибше розкрити їхній внутрішній стан і настрій. Зосереджений і зацікавлений погляд обох братів спрямовано на глядача: Федір тримає одну руку в кишені, Михайло — тростинку, чим підкреслено невимушеність обстановки на сеансі.

Портрет уперше згадано у публ.: *Лазаревська К.* Шевченко і брати Лазаревські // Україна. 1928. Кн. 4. С. 50. Уперше репрод.: *Мацапура М.* Нове в спадщині Тараса Шевченка // Україна. 1951. № 8. С. 30; як «Портрет братів Ф. М. та М. М. Лазаревських» — у *ПЗТ: У 10 т.* (Т. 8. С. 30); як «Братья Лазаревские» — у вид.: *Большаков Л.* По следам оренбургской зимы. Челябинск, 1968; як «Портрет Федора та Михайла Лазаревських» — у вид.: *Лазаревський О.* З оточення пророка. Тарас Шевченко та родина Лазаревських: Есей. К., 2009. Попереднє місце зберігання: власність О. Янжул.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 8. № 51.
Літ.: Спогади 1982.

Надія Орлова

ЛАЗАРЕ́ВСЬКОГО МИХА́ЙЛА МАТВІ́ЙОВИЧА ПОРТРЕ́Т (тонований папір, італ. олівець, крейда, 29,3×22,9) Шевченко виконав 1858 у Петербурзі. На аркуші праворуч унизу олівцем авторський підпис і дата: «*Т. Шевченко // 1858*». Ліворуч унизу олівцем, вірогідно, рукою О. *Лазаревського* напис: «Портретъ Мих. Матвѣевича». На звороті також був напис його рукою: «Портретъ Михайла Матвѣевича Лазаревского рисованый поэтомъ Т. Г. Шевченкомъ съ натуры въ 1858 году въ Спбургѣ. Очень, очень мало похожъ. Ал. Лазаревскій. 1898 г. Февраль 18» (напис утрачено після реставрації). Зберігається у НМТШ (№ г—724).

Т. Шевченко. Портрет М. Лазаревського. Тонований папір, італійський олівець, крейда. 1858

Шевченко намалював портрет у період спільного проживання на квартирі М. *Лазаревського* не ран. 23 берез. 1858. Погруддя закомпоновано у вертикальному форматі, широкими густо накладеними штрихами вирішено тло. Світлотіньове моделювання образу здійснено тонкими, іноді майже пунктирними лініями, завдяки чому виділено риси обличчя та обрис голови. Шевченко зосередив більше уваги на обличчі портретованого, прагнучи відобразити фізіономічні риси: великі, притаманні родині Лазаревських очі, округлі обриси підборіддя й щік, високе чоло, які віддзеркалюють доброту і шляхетність чоловіка. Ескізно вирішено одяг, що не применшує художньої довершеності малюнка. Живописності портрету надають тональні переходи й передача світла, ефект якого підсилюють білі плями, виконані крейдою.

Портрет уперше згадано в публ.: *Горленко 1888*. Уперше репрод. у вид.: Искусство. Живопись. Графика.

Художественная печать. 1911. № 2. Згодом репрод. у ст.: *Ар-н К. (Solus)*. Т. Г. Шевченко. 1861—1911 // Всеобщий журнал. 1911. № 4. Уперше експоновано як «Портрет М. Лазаревського» на виставці артистичних творів Тараса Шевченка у Києві (1911), згодом як «Портрет М. М. Лазаревського» у Києві (1920), «Портрет Лазаревського» у Харкові (1934), «Портрет Михайла Матвійовича Лазаревського» у Києві (1986), «Портрет Михайла Лазаревського» у Києві (2008) (див. *Експонування творів Шевченка*). Місця зберігання: власність В. *Лазаревського*, А. Н. Лазаревської, КММ, ВІМШ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 25; Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. К., 1964; *Паламарчук Г. П.* Тарас Шевченко: Альб. К., 1976; Шевченко-художник: Каталог виставки. К., 1986; Національний музей Тараса Шевченка: Альб. К., 2002; Свою Україну любіть… За неї Господа моліть: Каталог виставки. К., 2004.

Літ.: Новицький; *Ф[илипович] П.* Шевченківська виставка 1920 р. у Києві // *Тарас* Шевченко: Зб. К., 1921; *Українське* малярство XVIII—XX століть. К., 1928; *Лазаревська К.* Шевченко і брати Лазаревські // Україна. 1928. Кн. 4; *Малярські твори*; *ПВТ: [У 16 т.].* Т. 12: Пластична творчість Т. Шевченка; *Овсійчук В.* Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури. Л., 2008; *Лазаревський О.* З оточення пророка. Тарас Шевченко та родина Лазаревських: Есей. К., 2009.

Надія Орлова

ЛАЗАРÉВСЬКОГО ФÉДОРА МАТВÍЙОВИЧА ПОРТРÉТ Шевченко виконав 12—22 квіт. 1850 в *Оренбурзі*. Малюнок не зберігся. Про твір відомо з листа Ф. *Лазаревського* від 12 квіт. 1850 до сестри Г. *Огієвської*: «Про портрети свої я вже говорив: я просив Шев[ченка] намалювати ще один мій портрет, на днях розпочнуться сеанси, і він скоро буде готовий» (*Т. Г. Шевченко* в епістолярії відділу рукописів [ЦНБ АН УРСР]. К., 1966. С. 18).

Портрет датовано на підставі згаданого листа та спогадів про арешт поета в ніч з 22 на 23 квіт. 1850 (*Спогади 1982*, с. 182). Портрет художник міг знищити перед обшуком. Про це згадував Ф. Лазаревський: «Я кинувся до знайомих, забрав Тараса й помчав із ним на Слобідку. Він був зовсім спокійний і навіть підсміювався з себе. Приїхали. Вивалив він мені цілу купу паперів і кілька портретів… Тарас командував: "Пали!"» (Там само). В л-рі висловлювали й припущення, що малюнок міг знищити і сам Ф. Лазаревський, наляканий обшуком і арештом опального поета: вранці 23 квіт. він уже знав від М. *Александрійського* про причину невдоволення ген.-губ. В. *Обручова* його особою (*Лазаревська К.* Шевченко і брати Лазаревські // Україна. 1928. Кн. 4. С. 50; *Лазаревський Г.* Шевченко і Лазаревські // Українська література. 1942. № 5/6. С. 189).

Літ.: Жур 2003.

Надія Орлова

ЛАЗАРÉВСЬКОЇ АФАНÁСІЇ ОЛЕКСÍЇВНИ ПОРТРÉТ (тонований папір, італ. олівець, крейда, 29,5×23,1) Шевченко виконав 22 серп. 1859 у с. *Гирявці*. На аркуші праворуч унизу крейдою авторський підпис і дата: «*1859 // Т. Шевченко // августа 22*». Ліворуч унизу олівцем рукою В. *Лазаревського* напис: «В. Портрет матушки». Зберігається у НМТШ (№ г—725).

Т. Шевченко. Портрет А. Лазаревської. Тонований папір, італійський олівець, крейда. 1859

Повертаючись з України до Петербурга, Шевченко 21—25 серп. 1859 перебував у Гирявці, де створив портрет А. *Лазаревської* і подарував його М. *Лазаревському*. Про нього в листі до А. Лазаревської від 14 жовт. 1859 писав Ф. *Лазаревський* (*Т. Г. Шевченко* в епістолярії відділу рукописів [ЦНБ АН УРСР]. К., 1966. С. 28).

На сірому тлі аркуша зображено погруддя літньої жінки анфас. Лінією намічено вбрання, білий комір виділено крейдою; обличчя й волосся, головний убір і тло за головою модельовано штрихами різного тону — від чорного до ледь сірого, освітлені місця на чолі, вилицях, носі, бліки очей виконано крейдою. Майстерно володіючи графічною технікою, Шевченко в один сеанс зумів передати портретні характеристики А. Лазаревської, зосередивши увагу на її обличчі та погляді. Виразність образу доповнює темне волосся, з широким проділом посередині, гладко зачесане й підібране під білий очіпок, а також тло, виконане повздовжніми насиченими штрихами. У повновидому обличчі, спокійному та лагідному погляді відчутні щирість, особливо тепле ставлення до митця.

У л-рі портрет уперше згадано у ст.: *Горленко 1888*. Уперше репрод. у вид.: Искусство. Живопись. Графика. Художественная печать. 1911. № 2. Згодом у ст.: *Ар-н К. (Solus)*. Т. Г. Шевченко. 1861—1911 // Всеобщий журнал. 1911. № 4. Також у вид. під різними назвами: «А. О. Лазаревська» (*Новицький)*; «А. Лазаревська» (*Малярські твори)*; «Портрет Афанасії Лазаревської» (*Овсійчук В.* Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури. Л., 2008); «Портрет Опанасії Лазаревської» (*Лазаревський О.* З оточення пророка. Тарас Шевченко та родина Лазаревських: Есей. К., 2009). Вперше експоновано

під назвою «Портрет А. Лазаревської» на виставці артистичних творів Тараса Шевченка у Києві (1911) (див. *Експонування творів Шевченка*). Місця зберігання: власність М. Лазаревського, В. *Лазаревського*, А. Н. Лазаревської, КММ, ВІМШ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 45; Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. К., 1964; Шевченко-художник: Каталог виставки. К., 1986; Свою Україну любіть… За неї Господа моліть: Каталог виставки. К., 2004.

Літ.: Ф[илипович] П. Шевченківська виставка 1920 р. у Києві // *Тарас* Шевченко: Зб. К., 1921; *Українське* малярство XVIII—XX століть. К., 1928; *Лазаревська К.* Шевченко і брати Лазаревські // Україна. 1928. Кн. 4; *ПВТ: [У 16 т.].* Т. 12: Пластична творчість Т. Шевченка; *Яцюк В.* Малярство і графіка Тараса Шевченка: Спостереження, інтерпретації. К., 2003; *Антонович Д.* Шевченко — маляр. К., 2004.

Надія Орлова

ЛАЗАРЕ́НКО Євген Костянтинович (13/26.12.1912, Харків — 1.01.1979, Київ) — укр. геолог-мінералог. 1934 закінчив геолого-геогр. ф-т Харків. ун-ту. 1938 — доцент кафедри мінералогії Воронез. ун-ту. З 1944 — у Львів. ун-ті. 1947 — д-р геолого-мінералогічних наук, чл.-кор. АН Української РСР. З 1949 Л. — проректор з наук. роботи, 1951—63 — ректор ун-ту. У 1951—60 — зав. відділу мінералогії Ін-ту геології корисних копалин АН Української РСР у Львові. Л. їздив до *Канева*, поклявся захищати «найменшого брата». З трибуни актового залу заявив: «Любити Україну, її народ, його мову я навчився від галичан, від Д. Павличка». Провів українізацію ун-ту. За ініціативою Л. з 1956 виходили «Наукові записки» усіх ф-тів, реорганізовані у «Вісники». До *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* заходами Л. випущено ювілейний номер «Вісника» і серію ювілейних «метеликів» — «Думи мої, думи», «Слово про Шевченка», «Світова слава Шевченка», «Франко про Шевченка», «І мене в сім'ї великій». Л. — ініціатор створення кабінету шевченкознавства, в якому проваджено наук. роботу, організовано зустрічі з М. *Рильським*, І. *Драчем*, І. *Дзюбою* та ін. З ініціативи Л., проректора А. Брагінця та філол. ф-ту 1961 проведено ювілейну шевч. конференцію. Заходами Л. 1954 створено ф-т журналістики, а 1959 — кабінет мистецтвознавства. У трав. 1963 Л. звільнено з посади з ідеологічних причин. У 1969—72 він очолював Ін-т геол. наук АН Української РСР у Києві, обраний акад. 1970 Л. відкрив рідкісний мінерал і назвав його тарасовітом, увівши т. ч. ім'я Шевченка в царину мінералогії.

Літ.: *Павличко Д.* Ректор // *ЛУ*. 1962. 25 груд.; *Гуньовський І.* Ректор // Дзвін. 1993. № 2/3; *Академік* Євген Лазаренко: Нарис про життєвий і творчий шлях, спогади, фотоальбом. Л., 2005.

Роман Головин

ЛАЗЕ́ЧКО-ГА́АС (Lazechko-Haas) **Мирослава** (Maara, Myra) (12.02.1920, Вінніпеґ, Канада — 29.08.2012, там само) — канад. англомовна письменниця укр. походження, перекладачка і популяризаторка творчості Шевченка. Народилася в родині емігрантів другої хвилі. Закінчила Берклійський ун-т зі ступенем бакалавра журналістики (Каліфорнія). Авторка гумористичної автобіогр. повісті «Вулиця, де я живу» (1976), низки поезій, зокр. поетичного циклу «Іммігрантські вірші», та численних оповідань про життя трудової Канади. Перекладала й популяризувала поезію Шевченка в Канаді, переконана, що Шевченкова творчість має бути складником канад. культури. Її поетичні перекл. змістом і просодією не повністю відповідають оригіналам, а є радше переспівами. Посилено націєтворчі мотиви у «Заповіті»: в останній строфі англомовного тексту йдеться про «a nation tall, resplendent» («націю велику, могутню») як відповідник оригіналу «в сем'ї вольній, новій». Майже всі перекл. залишилися в рукописній зб. «Журавлина і терня», у якій Л.-Г. зробила спробу подати Шевченків життєпис у вигляді белетристичного щоденника й осмислити його творчість у контексті англомовної л-ри. Серед опубл. перекл. — «Заповіт» (1965) у кн. Дж. *Панчука* «Шевченків "Заповіт"» (1965) та 47 рядків поезії «Чигрине, Чигрине» (1960) у ст.-повідомленні Л.-Г. про її шевченкознавчі дослідження. Авторка сценарію нездійсненого телефільму про життя і творчість Шевченка (1969). Часто виступала на шевч. урочистостях з декламацією власних перекл. Шевченкової поезії. Лауреатка Почесного диплома Української вільної академії наук у Канаді за перекл. творів Шевченка (1959).

Тв., Пер.: Shevchenko T. Last Will and Testament // *Panchuk J.* Shevchenko's Testament: annotated commentaries. Jersey City; New York, 1965; The cranberry and the thorn // Zhinochyi svit = Woman's world. 1961. July—Aug.; Collected poems. Toronto, 1970; The street where I live. Toronto, 1976.

Літ.: Hawryluk-Charney H. Commemoration of Taras Shevchenko // Zhinochyi svit = Woman's world. 1959. March; *Hawryluk-Charney H.* Myra Lazechko-Haas // Zhinochyi svit = Woman's world. 1958. Nov.—Dec.; *Woycenko O.* Power of the creative word (On English translations of Shevchenko) // Promin'. 1963. March.

Роксолана Зорівчак

ЛАЗУ́РСЬКИЙ Володимир Федорович (21.07/2.08.1869, м. Переяслав, тепер Переяслав-Хмельницький Київ. обл. — 1.05.1947, Одеса) — укр. літературознавець. Закінчив 1892 історико-філол. ф-т Москов. ун-ту, був домашнім учителем у сім'ї Л. *Толстого*. З 1917 викладав зарубіжну л-ру в ін-тах Одеси, водночас очолював Одеське укр. бібліогр. т-во. Співавт. «Настольного энциклопедического словаря "Гранат и К°"», де протягом 1894—95 опубл. низку літ.-крит. ст. Автор наук. публ.: «Чехов в Англії» (1901),

«Український аспект у творчості В. Г. Короленка» (1922), «Шекспір українською мовою» (1929) та ін.

У «Спогадах про Л. М. Толстого» (1911) зазначав, з яким глибоким інтересом Толстой сприймав Шевченкову поезію, читаючи «Кобзар» у рос. перекл. (за ред. М. *Гербеля*).

На поч. 1920-х, коли у літературознавстві виникла дискусія навколо авторства драми «Назар Стодоля», Л. у ст. «Чи Шевченком написаний “Назар Стодоля”?» (Ученые записки Высшей школы г. Одессы. 1921. Т. 1. Вып. 1) аргументував Шевченкове авторство цієї п'єси. 1929 опубл. ст. «Т. Шевченко і Л. Толстой» (Записки Одеського наукового при Українській академії наук товариства. Секція історико-філологічна. 1929. № 2).

Літ.: Левін В. Л. М. Толстой і творчість Т. Г. Шевченка // Літературний журнал. 1939. № 9.

Петро Ротач

ЛА́ЙВСЕЙ (Livesay) **Флоренс Гамілтон Рендел** (дівоче прізв. — Рендел; 3.11.1874, м. Комптон, провінція Квебек, Канада — 28.07.1953, Торонто) — канад. англомовна письменниця, журналістка, пропагандистка укр. мист-ва і перекладачка укр. худож. слова, зокр. поезій Шевченка. З 1889 вчителювала в Нью-Йорку і Монреалі. 1902 в Оттаві почала працювати як журналістка. 1903—20 жила у Вінніпезі, де познайомилася з укр. іммігрантами. Вивчила укр. мову, щоб збагатити здобутками українців канад. культуру. Допомагав їй ознайомитися з укр. культурою П. Крат. Л. часто виступала в різних містах Канади з доповідями про укр. культуру. До зб. «Пісні України з русинськими поемами» (1916, передм. П. Крата) — першої великої зб. перекл. англ. мовою укр. поезії народного та літ. походження — увійшло 100 перекл. Л.: істор., побутові й обрядові пісні, дума «Маруся Богуславка», поезії Шевченка: «N. N. — Сонце заходить, гори чорніють», «Тополя», «Чого ти ходиш на могилу?», «Не для людей, тієї слави», «Навгороді коло броду», «У неділю не гуляла», «Думка — Нащо мені чорні брови» — уривок; поезії І. Котляревського, С. *Руданського*, Ю. *Федьковича*, С. *Воробкевича*. Останній у зб. — укр. нац. гімн «Ще не вмерла Україна». Його подано також в оригіналі з нотами. Переклала повість «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка (опубл. 1940). У кн. Л. «Спів упродовж віків» (1981) увійшли деякі з раніше не опубл. перекл.: драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі *Українки*, оповідання «Закоханий чорт» О. *Стороженка*, дум та істор. пісень («Про втечу трьох братів з неволі турецької з Азова», «Самійло Кішка», «Смерть козака бандуриста» та ін.), а також розвідка «Весільні обряди і пісні». Тексту передує біогр. нарис про Л., написаний упорядницею Л. Леб. Ілюстрації укр. художника з Канади С. Чернецького мають велике не лише естетичне, а й пізнавальне значення. Чимало перекл. Л. так і залишилося у рукописах. З сучасного погляду, перекл. Л. не є досконалі: намагаючись відтворити укр. нац. колорит, вона вживала укр. транскрибовані слова і кальковані вислови, що робить її перекл. подекуди незрозумілим для англомовного читача. У перекл. «Тополі» пропущено 31 рядок. У текстах перекл. також багато вставок перекладачки. І все ж зб. відіграла позитивну роль: вона ознайомила не тільки канадців, а й загалом англомовного читача зі скарбницею укр. худож. слова. На перекл. Л. з'явилося багато розлогих рец. у пресі США, Великобританії та Канади. Схвально, хоча й критично, про них писали укр. літературознавці І. *Кулик*, Г. *Майфет*. З доповіддю про Л. як перекладачку поезії Шевченка виступила М. *Скрипник* на ювілейній наук. конференції «Т. Г. Шевченко: історія і сучасність» у Києві (1989).

Ф.-Г. Лайвсей

Тв., Пер.: Songs of Ukraina with Ruthenian Poems. London; Paris; Toronto, 1916; Songs and Dances of the Ukrainians // Canadian Magazine. Toronto, Ont., 1927. № 67. Jan. 20; *Kvitka H*. Marusia. New York, 1940; Down singing centuries. Folk literature of the Ukraine. Winnipeg, 1981.

Літ.: Кулик І. Ю. [Рец.] // Червоний шлях. 1924. № 6. — Рец. на кн.: *Livesay F. R*. Songs of Ukraina with Ruthenian Poems. London; Paris; Toronto, 1916; *Майфет Г. Й*. Шевченко в англійській інтерпретації // Шевченко. Х., 1928. Зб. 1; *Кравчук П*. Пропагандист української літератури // Всесвіт. 1964. № 11; *Zorivchak R*. In the English-speaking domain // Shevchenko and the world. K., 1988; *Зорівчак Р*. Шевченко в англомовному світі // Шевченко і світ. К., 1989; *Zorivchak R*. The most important problems of Anglophone Shevchenkiana: Translations, research works // Translation — the vital link: Proceedings of XIII FIT World Congress (Brighton, UK, 1993). London, 1993; *Зорівчак Р*. Якби не неня, що пісню вичаровувала із глибин душі // Наше життя=Our Life. 2001. Квіт.; *Зорівчак Р*. Якби не неня, що пісню вичаровувала із глибин душі…: присвячую світлій пам'яті Олександра Леонідовича Рибалка // Правдиве українське серце: Олександр Рибалко. К., 2010.

Роксолана Зорівчак

ЛА́ЙНЕ (Laine) **Ніколай** (справж. прізв. — Ґіппієв; 27.05.1920, с. Реболи, тепер Муєзерського муніципального р-ну Республіки Карелії, РФ — 18.02.1984, Петрозаводськ, тепер РФ) — карел. поет і перекладач. У 1938—39 навчався у Карел. пед. ін-ті (Петрозаводськ). Автор 20 поетичних зб.: «Ранок» (1939), «Пісні Лієкси» (1958), «Червоні грона горобини» (1967), «Поеми» (1982), «Золота осінь: Вірші і поеми» (1985) та ін., які виходили

карел., фін. і рос. мовами. Україні присвятив цикл віршів «Чари квітучого степу».

У 1930-х Л. почав перекладати Шевченкові твори, 1954 у Петрозаводську видав першу зб. перекл. 20 творів укр. поета «Вірші», до якої увійшли поеми «Іван Підкова», «Сова», «Сон — У всякого своя доля», вст. до балади «Причинна», вірші «Думка — Тяжко-важко в світі жити», «Думи мої, думи мої» (1840), «Заповіт», «Садок вишневий коло хати», «N. N. — Мені тринадцятий минало», «Ой гляну я, подивлюся», «Думи мої, думи мої» (1848), «Утоптала стежечку», «Якби ви знали, паничі», «Ой діброво — темний гаю!» та ін. «Заповіт» увійшов до вид.: «Заповіт»: Мовами народів світу. К., 1960. Пізніше опубл. перекл. уривка з поеми «Сон — У всякого своя доля» (Punalippu. 1961. № 2). 1964 там само надрук. нові переклади: уривка з поеми «Катерина», віршів «Я не нездужаю, нівроку», «Хоча лежачого й не б'ють», «О люди! люди небораки!». Набутки карел. поета, популяризацію творчості Шевченка у Карелії високо оцінив Р. *Іваничук* (*ЛУ*. 1971. 7 трав.).

Літ.: http://personal.inet.fi/koti/jurkozub/notatky.html.

Наталя Чикіна

ЛА́КСЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Перші відомості про Шевченка лакці (застаріла назва — казикумухці), які нині населяють гірські Лакський і Кулинський р-ни та низинний Новолакський р-н Дагестану РФ, одержали від укр. поета О. *Навроцького*. У 1860-х, записуючи лакські народні пісні для фольклористичного зб. «Аварські, казикумухські, чеченські й кумуцькі пісні» у власних перекл. рос. мовою, він знайомив своїх друзів і помічників із середовища місцевої інтелігенції з життям і творами Шевченка. Залученню діячів лакської л-ри до Шевченкової музи в пізніші часи сприяли їхні контакти з українцями, поїздки в Україну, рос. перекл. творів укр. поета. Це стосується А. Гафурова, С. Габієва, Е. Капієва та ін. Важливу роль відіграв тут укр. поет М. Скуба, який у 1930-х підтримував дружні й творчі зв'язки з Е. Капієвим і кумицьким поетом А. Аджаматовим.

Перші перекл. віршів Шевченка лакською мовою з'явилися після Другої світової війни. Так, 1948 Г. Гаджієв відтворив рідною мовою «Заповіт». Того ж року його вміщено до шкільної «Хрестоматії з літератури» для 6 класу (Махачкала, 1948; упоряд. Г. Гаджієв і Г. Муркілінський), перекл. супроводжувала біогр. довідка про укр. поета. Згодом власні інтерпретації «Заповіту» запропонували Ю. Хаппалаєв (опубл. в альм. «Душиву». 1964. № 1) і Б. Рамазанов — до *175-літнього ювілею від дня народження Шевченка*. Перекл. останнього увійшов до вид. *«Заповіт»[Антол. пер.]*. Ю. Хаппалаєв і Б. Рамазанов у 1950-х переклали поеми «Наймичка», «Сова», вст. до балади «Причинна — Реве та стогне Дніпр широкий», вірші «Думка — Тяжко-важко в світі жити», «Минають дні, минають ночі» та ін.

Образ Шевченка знайшов своє втілення у творчості лакських поетів. Так, А. Гафуров створив пісню про Шевченка, популяризував її серед співвітчизників. У його творчості також відчутний вплив ідейно-естетичних традицій укр. поета. Це засвідчують, зокр., вірш А. Гафурова «Про кумуз» (перекл. П. *Тичини*) та ін. Під час відвідування Києва 1985 народна поетеса Дагестану С. Курбанова написала вірш «Тарасові Шевченку» (рос. перекл. М. Ахмедової-Колюбакіної, 1987).

Про Шевченка, його роль в укр. л-рі, його оцінку «Народних оповідань» Марка Вовчка та про вірш «Марку Вовчку» йдеться у ст. укр. літературознавця Ю. *Назаренка* «Книга витримала перевірку часом» у газ. «Ціусса ххуллу» (1958. 5 квіт.). Лакська громадськість відзначала шевч. ювілеї. До *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* у газ. «Дагестанская правда» (1961. 10 марта) подано інформацію про перекл. творів Шевченка літераторами Дагестану. Літературознавець Р. Юсуфов виступив 1964 з доповіддю про життя і творчість Шевченка на наук. сесії в Ін-ті історії, мови та л-ри Дагестанського філіалу АН Союзу РСР та зі ст. «Поема Т. Г. Шевченка "Кавказ"». Інтерес лакської громадськості викликала і ст. Б. Фарбера «Тарас Григорович Шевченко» (Душиву. 1964. № 1). В ювілейні шевч. дні твори укр. поета у перекл. читали на літ. вечорах Б. Рамазанов, Ю. Хаппалаєв та ін. Значною подією в літ. житті Дагестану стала Міжреспубл. наук. конф. 1967 в Махачкалі, присвячена взаємозв'язкам укр., рос. і кавказьких л-р. Заг. увагу привернула доповідь В. *Шубравського*, в якій ішлося про творчість Шевченка та її звучання мовами народів Дагестану, зокр. й лакською.

Літ.: Назаревич А. Народный поэт Дагестана Абуталиб Гафуров. Махачкала, 1953; *Гусейнаев А. Г.*, *Кассиев Э. Ю.* Очерки лакской советской литературы. Махачкала, 1964; *Шубравський В.* Через гори і моря далекі // Дніпро. 1973. № 3.

Борис Хоменко

ЛА́МПІ (Lampi) — родина австр. художників: Йоганн Баптіст (Старший; 1751—1830), Йоганн Баптіст (Молодший; 1775—1837), Франц Ксавер (1783—1852). В одного з її представників навчався Шевченко. У л-рі висловлювали кілька версій щодо контактів художника й Л. Розбіжності виникають щодо того, хто саме навчав Шевченка.

1862 М. *Чалий* у «Нових матеріалах для біографії Т. Г. Шевченка» зазначив, що у *Варшаві* (де, як гадали тоді, Шевченко був замолоду) «…Тараса віддали до

відомого тоді в місті портретиста, нащадка знаменитого дамського живописця катерининських часів — Лампі» (*Спогади 1982*, с. 51). На думку В. *Щурата,* цим «нащадком» був Франц Л. (*Щурат В*. Варшавський учитель Шевченка // *Щурат В*. Літературні начерки. Л., 1913). Цю версію підтримав О. *Новицький* (див. *Новицький*, с. 5).

В. *Абрамавічюс* висунув гіпотезу про навчання поета у *Вільні* в Йоганна Баптіста Л. (Молодшого), який перебував у цьому місті одночасно з Шевченком. А. *Непокупний* уважав, що як можливих учителів Шевченка варто розглядати двох братів — Франца Ксавера та Йоганна Баптіста Л., які одночасно відвідували Вільно в кін. 1829 — на поч. 1830, хоча віддавав перевагу версії про навчання у Йоганна Баптіста Л., адже саме він був відомим портретистом. Однак твердження Абрамавічюса, а пізніше й В. *Бородіна* і М. *Павлюка*, коментаторів спогадів М. Чалого (*Спогади 1982*, с. 410), про те, що Йоганн Баптіст Л. писав портрет С. *Енгельгардт* і вона приїздила до майстерні у супроводі козачка Шевченка, дослідник відкинув, оскільки вважав, що «для такої заяви немає жодних документальних підстав» (*Непокупний А*. С. 288). Щодо міста Вільно — то А. Непокупний вказує: «…вже в самому тексті Чалого є виразна вказівка на те, що навчання у Лампі мало відбуватися саме у Вільні, а не у Варшаві. <…> “У цей час він познайомився з однією гарненькою кравчинею”... [цитата зі *Спогадів 1982*, с. 51. — *Ред*.]. Але ж тут ідеться про Дуню Гусиковську, яка жила у Вільні…» (*Непокупний А*. С. 271). П. *Жур* теж припускає можливість навчання Шевченка у Йоганна Баптіста Л. (*Жур 2003*). Водночас дослідники фіксують і той момент, що поет ніколи не згадував про своє навчання у Л. (*Біографія 1984*, с. 24).

Літ.: Новицький; *Абрамавічюс В*. Шевченко у Вільнюсі // *НШК 10*; *Непокупний А*. Балтійські зорі Тараса: Литва в житті Т. Г. Шевченка: Худож.-докум. есе // *У Вільні*, городі преславнім… К., 1989; *Жур 2003*; *Дзюба І*. Тарас Шевченко. Життя і творчість. К., 2008.

Тетяна Чуйко

ЛАНГБА́РД Йосип Генсельович (Григорович; 6/18.01.1882, м. Бєльськ, тепер Бєльськ-Подляський, Польща — 3.01.1951, Ленінград, тепер Санкт-Петербург) — рос. архітектор. Заслужений діяч мист-в Білоруської СРР (1934). Д-р архітектури (1939). Закінчив Одес. худож. уч-ще (1906), петерб. *Академію мистецтв* (1914, викладач О. Померанцев); у 1935—50 викладав у ній; з 1939 — проф. Автор громадських споруд у Мінську, Могильові (Білорусь) та Києві (буд. сучасного Міністерства закордонних справ, 1936—38, Михайлівська пл.). Виконав архіт. частину пам’ятника Шевченкові в Харкові (скульптор М. *Манізер*, бронза, граніт, 1935). Композиція монумента нагадує високу багатоступінчасту скелю, на вершині якої розташовано постать поета, на нижніх рівнях — скульптурні фігури Катерини з дити-ною, селян-повстанців, гайдамаків, кріпаків, партизанів, червоноармійця, а також шахтаря, комсомольця і комсомолки. Складну багаторівневу архітектоніку постаменту, в якій використано ряд різних за висотою кубів, розміщених навколо центрального за спіраллю, спрямовано на акцентування ідеї пам’ятника, який уособлює згуртованість навколо Шевченка борців за свободу України різних часів. У конструктивному вирішенні постаменту Л. використав принципи кубізму.

Й. Лангбард

Літ.: Маркевич Ф. Мечтательный парень этот Лангбард // Мишпоха. 2005. № 17.

Дмитро Малаков, *Олена Кашшай*

ЛА́НІ (Lányi) **Шаролта** (6.06.1891, м. Секешфегервар — 10.11.1975, Будапешт) — угор. поетеса і перекладачка, лауреат премії ім. Баумгартена (1948) та двічі — премії ім. А. Йожефа (1950, 1972). Народилася у сім’ї композитора Е. Лані. Закінчила 1909 пед. уч-ще в м. Сабадка, вчителювала в Будапешті (1911—18). Першу поетичну зб. «Подарунок» (1912) було позначено впливом символізму. Рано приєдналася до робітничого руху; 1915 одружилася з його відомим діячем Е. Цобелем, разом з яким 1922 емігрувала в Союз РСР. Працювала в ред. журн. угор. еміграції «Új Hang», де публікувала літературознавчі ст. й перекл. творів О. Пушкіна, М. *Лермонтова*, І. *Тургенєва* та ін. 1938 побачили світ її перекл. уривків зі «*Слова о полку Ігоревім*», перевид. в Угорщині 1945—47. 1939 опубл. перекл. поезій Шевченка («Заповіт», «Чого мені тяжко, чого мені нудно», «О люди! люди небораки!», «В неволі, в самоті немає»), якими ілюструвала свою ст. «До 125-річчя з дня народження Тараса Шевченка», де писала про життєву долю поета й істор. місце його творчості (Új Hang. 1939. № 4). Деякі з цих перекл. передрук. органи угор. еміграції у Франції «Szabad Nép» (1939), а також періодика повоєнної Угорщини (1947, 1948, 1955, 1961, 1984). 1946 повернулася на батьківщину, редагувала газ. «Új Szó» та «Irodalmi Újság» (1950—56), продовжувала літ. і перекладацьку діяльність. Про творчість Шевченка Л. писала в березневих номерах газ. «Új Szó» за 1947 і 1948, а також у рецензії на угор. вид. «Кобзаря» в перекл. Ш. *Вереша*

(Irodalmi Újság. 1954. № 4). «Заповіт» у перекл. Л. надрук. також у кн.: *Шевченко Т. Г.* Заповіт. К., 1957 та у вид.: Sevcsenko Tarasz. Versei. Budapest, 1984. Два вірші Шевченка у перекл. Л. опубл. у вид.: *Sevcsenko* Tarasz. Kobzos: Verses kötet. Budapest, 1961. Брала участь у святкуванні в Україні *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* (1964).

Л. писала також про І. Франка (Irodalmi Újság. 1956. № 36; Нодьвілаг. 1956), брала участь у святкуванні в Україні його 100-річного ювілею. Перекладала також поезії Л. *Первомайського* (1958, 1966) та Н. Тихого (1966).

Тв.: Tarasz Sevcsenko… // Új Hang. 1939. № 4; Tarasz Sevcsenko // Új Szó. 1947. № 57; Tarasz Sevcsenko // Új Szó. 1948. № 58.

Літ.: Радо Д. Як угорці познайомилися з великим поетом // Всесвіт. 1961. № 7; *У вінок* любові й шани // *ЛУ*. 1964. 9 берез.; *Васовчик В. Ю.* «Заповіт» Шевченка у перекладі Шаролти Лані // Тези доп. до XX наук. конф. УжДУ. Сер. Літературознавство. Ужгород, 1966; *Стець І.* Кобзар в Угорщині // Всесвіт. 1975. № 3; *Мегела І.* «Заповіт» Т. Шевченка угорською мовою // Studia Ukrainica et Rusinica Nyiregyháziensia. Ніредьгаза, 1997.

Галина Герасимова

ЛАНКА́СТЕР (Lancaster) **Джозеф** (25.11.1778, Лондон — 24.10.1838, Нью-Йорк) — англ. педагог, один із авторів Белл-Ланкастерської системи взаємного навчання, яку описав у працях «Вдосконалення навчання» (1805) і «Британська система навчання» (1810). Учасник квакерського руху, 1798 відкрив першу школу, де безплатно навчав дітей бідноти за своєю методикою. 1809 такий заклад з'явився у Лондоні, а 1811 цих шкіл налічувалося 95. Для їхньої підтримки 1808 засновано Королівське ланкастерське т-во (з 1814 — Британське і закордонне шкільне т-во), яке сприяло поширенню ланкастерських шкіл, зокр. з 1818 у Росії. 1818 емігрував до США, де продовжував свою справу.

Дж. Хезліт. Портрет Дж. Ланкастера. Полотно, олія. 1818

Про Л. та його систему виховання Шевченко міг знати ще з віленських часів, оскільки Енгельгардти були пов'язані з Т-вом доброчинності, у буд. якого розміщувалася «школа Ланкастера», а також із пансіоном Дейбелів, у якому застосовували Белл-Ланкастерську пед. систему. Міркуючи про тотальну неписьменність унтер-офіцерів у царській армії, Шевченко в повісті «Капитанша» відзначив глибоке презирство народу до єдиного письменного на все село — сільського писаря, який і аморальний, і «первый грабитель бедного мужика, лентяй, пьяница, сосуд всех мерзостей и первый развратитель простодушного мужичка» (3, 318), хоч і знає оту грамоту, але: «Не буде добра и правды на земли, поки пысьменным очи не повылазять» (Там само). На переконання поета, така ситуація аномальна: «Что бы подумал про моих земляков великий ревнитель народного образования Ланкастер, когда бы он знал, что у них существует такая варварская поговорка? Подумал бы, что земляки мои не люди, а пародия на людей. И был бы несправедлив» (Там само). Аргументуючи перед Л., уявним співрозмовником, думку про те, що «общая грамотность в народе — величайшее добро, но где на 100 один грамотный — величайшее зло» (Там само), він посилається на Г. Квітку-Основ'яненка, який у п'єсі «Шельменко — волостной писарь» вивів огидний тип такого корисливого «грамотія».

Літ.: Непокупний А. Балтійські зорі Тараса: Литва в житті Т. Г. Шевченка: Худож.-докум. есе // *У Вільні*, городі преславнім… К., 1989.

Леся Генералюк

ЛАНЬ Мань (справж. — Лань Веньжуй; 2.06.1922, м. Уцян, провінція Хебей) — кит. письменник і перекладач. Навчався (з 1940) у Військ.-політ. академії у Яньані, вивчав рос. мову в школі іноземних мов. Автор поетичних зб. «Старий човняр» (1956), «Степова флейта» (1957), «Безмежжя» (1960) та ін., зб. нарисів «Вогні на Червоній скелі», «Під грім хлопавок» та ін. Перекладав із рос. поезії. 1985 у Китаї в серії світової класики видано у перекл. Л. із його передм. кн. «Вибране» Шевченка. Вид. містить 86 віршів, баладу «Тополя», поеми «Катерина», «Мар'яна-черниця», «Наймичка» і «Сова».

Тв.: Моя робота над «Вибраним» Шевченка. // Всесвіт. 1987. № 3.

Іван Чирко

ЛАОКОО́Н — у гомерівському епосі троянський жрець бога *Аполлона*. Л. і двох його синів, за велінням богів, задушили змії, бо він намагався врятувати Трою, яку боги вирішили знищити, і порадив троянцям не уводити до міста дерев'яного коня. Відома антична мармурова група роботи родоських скульпторів Агесандра, Афінодора, Полідора (римська копія якої зберігається у Ватиканському музеї) зображує смерть Л. та його синів. У 1836—37 Шевченко виконав малюнок «Маска Лаокоона», згаданий у «Художнику»:

Агесандр, Афінодор, Полідор. Лаокоон. Мармур. Римська копія. Друга половина 1 ст. до н. е.

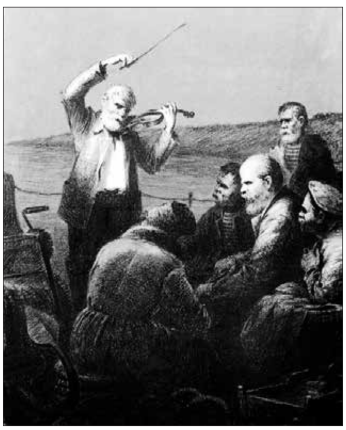
«Я показал <...> маску Лаокоона, рисунок оконченный» (4, 128), а також у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали»: «Стена, противуположная полузакрытому единственному окну, увешана алебастровыми слепками следков и ручек, а посреди их красуется маска Лаокоона» (4, 245).

Мирослава Шах-Майстренко

ЛА́ПІН Віктор Іванович (14.10.1923, с. Золотарівка, тепер Тростянецького р-ну Сум. обл. — 23.09.1984, Харків) — укр. живописець і графік. Освоював ази профес. мист-ва у 1937 під керівництвом проф. Г. Ряжського у Вищих держ. художньо-технічних майстернях у Москві; у 1948—54 навчався у Харків. худож. ін-ті (викладачі Г. *Томенко*, П. Котов), згодом викладав у Харків. худож. уч-щі. Працював у жанрах портрета, пейзажу, натюрморту, істор. та тематичної картини. Автор живописних композицій «Після польотів» (1958), «Льотчиця-спортсменка» (1965) тощо. Шевч. тематиці присвятив твори «Серед друзів: Т. Г. Шевченко, М. Г. Чернишевський, М. О. Некрасов» (полотно, олія, 1964, Ставищенський народний краєзнавчий музей), «Кріпосний Паганіні. Т. Шевченко на поромі слухає гру кріпосного скрипаля, повертаючись із заслання» (кольор. літографія, 1961, НМТШ). Л. брав участь у виставках з 1954.

В. І. Лапін. Автопортрет. Полотно, олія. 1950-ті

В. І. Лапін. Кріпосний Паганіні. Папір, кольорова літографія. 1961

Тв.: Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961; Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. К., 1964.

Катерина Мамаєва

ЛА́ПІН Володимир Васильович (10/23.07.1915, с. Воротинськ, нині Калузької обл., РФ — 13.05.2000, Київ) — укр. художник декорат.-ужиткового мист-ва. Заслужений діяч мист-в Української РСР (1974). Закінчив 1948 Одес. худож. уч-ще, де навчався в М. *Жука* та Л. Мучника. Працював художником на керамічних підприємствах. У 1958—86 — директор Київ. експериментального кераміко-худож. заводу (1962—72 — гол. художник). Виготовляв фарфорові вази, у розписах яких відтворено істор. події. На шевч. тематику виконав: декорат. ювілейні вази «І мене в сім'ї великій», «Т. Г. Шевченко» (обидві — 1964), з портретом Шевченка (1972). В усіх виробах Л. намагався узгодити сюжетні елементи або портрет поета з формою виробу. Твори Л. зберігаються в НМУНДМ та ін. музеях України, Істор. музеї (Москва).

В. В. Лапін

Літ.: Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. К., 1964.

Катерина Мамаєва

ЛАПОКНИ́Ш Василь Гнатович (26.02/11.03.1905, Одеса — 12.01.1974, Київ) — укр. кінорежисер. Навчався 1927—30 на реж. ф-ті Муз.-драм. ін-ту ім. М. Лисенка (Київ). З 1930 працював на Київ. кіностудії худож. фільмів ім. О. П. Довженка. Був асистентом реж. ряду фільмів, зокр. стрічки «Прометей» (реж. І. *Кавалерідзе*, за мотивами творів Шевченка, 1935), другим реж. у к/ф «Тарас Шевченко» (реж. І. *Савченко*, 1951) та ін. Найкращі стрічки Л. пов'язані з творами Шевченка. Це фільм-балет «Лілея» (спільно з В. *Вронським*, 1958), кіноопера «Наймичка» за однойменною оперою М. *Вериківського* (разом з І. *Молостовою*, 1964). Фільми є цікавим експериментом на шляху створювання муз. стрічок.

Літ.: Кино и время. Вып. 3. Режиссеры советского художественного кино. М., 1973.

Нонна Капельгородська

ЛА́ППО-СТАРЖЕНЕ́ЦЬКИЙ (Лапа) **Павло Вільгельмович** (роки життя невідомі) — полковник, старший поліцмейстер *Нижнього Новгорода* (з 1855).

Доти тривалий час служив у лейб-гвардії, брав участь у війні на Кавказі, був городничим у Гродні й Арзамасі. Сприяв Шевченкові під час його повернення із заслання (засвідчив уявну хворобу поета, аби той не їхав з Нижнього Новгорода до Оренбурга). Поет зустрічався з ним і в Петербурзі в трав. 1858.

Літ.: Большаков 1977.

Григорій Зленко

ЛА́ППО-СТАРЖЕНЕ́ЦЬКОГО ПАВЛА́ ВІЛЬГЕ́ЛЬМОВИЧА ПОРТРЕ́Т (папір, олівець, 24,5×21,9) Шевченко виконав не ран. 20 верес. 1857 у *Нижньому Новгороді*. Аркуш має водяний знак: «Whatman Turkey Mill 1857». Зберігається у НМТШ (№ г—635).

Повертаючись із заслання, Шевченко мусив затриматися в Нижньому Новгороді, де виконав низку портретів. Щодо особи портретованого точаться суперечки. У *ПЗТ: У 10 т.* (Т. 10. С. 15) висловлено припущення, що це портрет О. *Бабкіна*, бо з нижньоновгородських портретованих лише він міг бути у військ. мундирі начальника пов. поліції. Л. *Большаков* доводив, що це портрет П. *Лаппо-Старженецького* (*Большаков 1977*, с. 91—93). Під час вивчення арх. матеріалів він виявив, що О. Бабкін мав три медалі й жодного ордена з тих, які є на портреті. А такі відзнаки, як у портретованого, були у нижньоновгородського поліцмейстера П. Лаппо-Старженецького, якого Шевченко в щоденниковому запису 1 жовт. 1857 називав «Лапою» і зазначив, що він «бравый и любезный гвардейский полковник и полицеймейстер». Г. *Паламарчук* вважала, що це портрет черкас. справника В. *Табачникова*. Саме у перші дні після арешту Шевченка (13 лип. 1859) він примушував художника зробити його парадне зображення (*Паламарчук Г.* Донощики і фарисеї // *ЛУ*. 1998. 31 груд.).

Т. Шевченко. Портрет П. В. Лаппо-Старженецького. Папір, олівець. 1857

Твір є незакінченим поясним портретом чоловіка середніх років. Голова повернена у три чверті. Хвилясте волосся зачесане назад, на голові — залисини, є довгі бакенбарди. Він одягнений у мундир з високим коміром-стійкою, ліворуч на мундирі — ордени та медалі. Ліктем лівої руки чоловік спирається на стіл. Обличчя модельоване детально, натомість фігура та стіл, біля якого сидить портретований, залишилися недомальованими, однак зображення дає певне уявлення про його характер. Робота свідчить про високу майстерність Шевченка у володінні технікою олівця і не поступається досконалістю й реалізмом перед портретами М. Щепкіна, А.-Ф. *Олдріджа*, М. *Максимович* і М. Максимовича.

Перша згадка про твір як «Портрет чиновника» міститься у вид.: *Каталог Музею Тарновського,* с. 191. № 408. Уперше репрод. у вид.: *Новицький,* табл. 13; також як «Портрет урядовця» у вид.: *Малярські твори,* с. 209, як «Портрет невідомого» (1845—1847) у ст. О. *Бескіна* (С. 12). Уперше експоновано під назвою «Портрет неизвестного чиновника» (1911, Москва), як «Портрет поліцейського» на ін. виставках (1974, 1985, Київ) (див. *Експонування творів Шевченка).* У складеному Г. *Честахівським* списку мист. творів, що залишилися після смерті Шевченка, його зазначено під № 65 як «Патрет чиновного чоловіка — поліцеядора з христом і медалями». Місця зберігання: ЧМТ, ЧІМ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 10. № 20; Каталог Шевченковской выставки в Москве по поводу пятидесятилетия со дня его смерти (1861—1911). М., 1911; Художні твори у власній колекції Тараса Шевченка: Каталог виставки. К., 1974.

Літ.: Бескин О. Т. Г. Шевченко как художник // Искусство. 1939. № 2; *Большаков 1977*; *Жур 2003*.

Надія Відоняк

ЛА́ПСЬКИЙ Остап (Євстахій; 7.07.1926, с. Гуцьки, тепер Кобринського р-ну Брест. обл., Білорусь — 20.10.2012, Варшава) — укр. поет, перекладач і літературознавець. Лауреат Нац. премії України ім. Т. Шевченка (2007; за зб. віршів «Себе: розшукую?!», 2003, та «Обабіч: істини?!», 2003). Жив у Варшаві. 1957 закінчив Варшав. ун-т. Один із засновників і літ. ред. тижневика «Наше слово» (1956—57). Учасник руху «Солідарність».

Велике значення для формування нац. свідомості й поетичної особистості Л. мала творчість Шевченка. У поезії Л. розвиває Шевченкові традиції, зокр. традицію духовної суверенності митця, бунту проти будь-якого уярмлювання людини (див.: *Назарчук В.* Художній феномен Остапа Лапського // Вісник Прикарпатського університету. Івано-Франківськ, 2008. Вип. 17/18. Сер. Філологія (Літературознавство). С. 104). У віршах Л. чимало

О. Лапський

ремінісценцій з Шевченка, напр. «Думи, мої думи, мій Тарасе, що без їх ми, що без нас вони?». Присвятив Шевченкові вірші: «На Тараса», «Шевченкові думи» (опубл. в антології «Гомін». Варшава, 1964) і «Кобзареві» (Дніпро. 1965. № 4). У ст. «Шевченко в польській літературній критиці», опубл. у зб. польс. мовою «Тарас Шевченко в соту річницю смерті» (Варшава, 1961), ствердив, що Шевченко, на відміну від офіц. рос. преси, називав польс. повстання 1830 не «бунтом», а польс. революцією, тому польс. революціонери 1860 покладали на Шевченка великі надії у справі єднання двох слов'ян. народів (див.: *Вервес Г.Д*. Т. Г. Шевченко і Польща. К., 1964. С. 186). Автор ст. «Тарас Шевченко — великий син України» (Przyjaźń. 1961. № 9/10). У «Вибраних поезіях» Шевченка (Вроцлав, 1974) вміщено перекладений Л. вірш Шевченка «Осія. Глава XIV. *Подражаніє*».

Літ.: Гаврилюк Ю. Патріарх українських поетів у Польщі: Штрихи до портрета Остапа (Євстахія) Лапського // День. 2007. 15 берез.; *Дністровий А*. Остап Лапський // *Дністровий А*. Письмо з околиці: статті й есеї. К., 2010; *Назарук В*. Феномен Остапа Лапського // *СіЧ*. 2013. № 3; *Соболь В*. Читаючи Остапа Лапського // *СіЧ*. 2013. № 3.

Роксана Харчук

ЛАПЦУ́Й Леонід (28.02.1929; за ін. дж. — 1932, побл. с-ща Новий Порт, тепер Ямальського р-ну Ямало-Ненецького автономного округу Тюменської обл., РФ — 1982, м. Салехард, тепер РФ) — ненец. письменник. Закінчив 1964 Вищу партійну школу при ЦК КПРС (Москва). Автор зб. поезій «Квітни, мій Ямале!» (1960), «Земля моєї любові» (1965), «Блакитні сніги» (1970), «В краю оленячих стежок» (1982) та ін.; кн. прози «Оповідання про Ямал» (1962) та «Заметілі стеляться до ніг» (1968). У берез. 1981 побував в Україні. Л. — перший перекладач творів Шевченка ненец. мовою. Переклав «Заповіт» Шевченка (опубл. у вид. *«Заповіт» [Антол. пер.]*).

Борис Хоменко

ЛА́РЧЕНКО Михась (1/14.11.1907, с. Хворостяни, тепер Славгородського р-ну Могильов. обл., Білорусь — 31.07.1981, Мінськ) — білор. літературознавець і критик. Д-р філол. наук (1956), проф. (1957). Закінчив 1932 Білор. пед. ін-т (Мінськ). Досліджував історію білор. л-ри та фольклору, істор. коріння взаємозв'язків білор. л-ри зі слов'ян. (зокр. з укр.) л-рами. Опубл. бл. 180 літературознавчих праць, ст. і рецензій. Окремі розділи кн. присвячено аналізу творчості Шевченка у зіставлянні з творчістю білор. письменників: «Слов'янська єдність» (Мінськ, 1963) — Шевченко та Янка *Купала*; «Єднання братніх літератур» (Мінськ, 1974), «Жива спадщина» (Мінськ, 1977) — літ. близькість Білорусі та України; «Літературне побратимство слов'ян» (Мінськ, 1984) — Шевченко та Янка Купала, М. *Богданович* і укр. л-ра, Якуб *Колас* про Шевченка. Л. наголосив значення шевч. традицій для виникнення й розвитку нової білор. л-ри: ст. «Під життєдайним впливом Шевченка» (1939), висвітлив спільні мотиви у творчості Шевченка та білор. письменників у ст. «Тарас Шевченко і Янка Купала» (1953), «Янка Купала» (1955), «Тарас Шевченко і Максим Богданович» (1961), «Тарас Шевченко і Якуб Колас» (1969) та ін.

Тв.: Тарас Шевченко і Янка Купала // *НШК 1/2*; Тарас Шевченко і білоруська література // Українська мова і література в школі. 1964. № 3.

Світлана Колядко

ЛА́СЛО-КУЦЮ́К (Laszlo-Kuţiuk) **Магдалина** (30.08.1928, м. Тімішоара, Румунія — 2.09.2010, Бухарест) — рум. літературознавець. У 1946—49 навчалася у Клузькому та Бухарест. ун-тах; 1949—54 — у Харків. ун-ті. У 1954—83 працювала викладачем укр. мови та л-ри на кафедрі слов'ян. мов Бухарест. ун-ту. 1972 захистила доктор. дисертацію на тему «Літературні румунсько-українські взаємини XIX — початку XX століття». Авторка численних розвідок з різних питань укр. л-ри, серед яких — творчість Шевченка. Л.-К. — дослідниця теми «Шевченко в Румунії», якій присвячено ст. «Тарас Шевченко — національний поет України» (Scrisul bănăţean. 1952. № 3), «Шевченко в Румунії (період до 23 серпня 1944 року)» (Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor. 1961. № 4), «Шевченко на сторінках соціалістичних публікацій в Румунії в другій половині XIX ст.» (*РЛ*. 1961. № 2), «Оцінка К. Доброджяну-Ґеря творчості Тараса Шевченка» (Studii de literatură universală. 1962. Vol. 4), «Шевченко в Румунії» (Secolul XX. 1964. № 3), IX і X розд. монографії «Літературні румунсько-українські взаємини XIX — початку XX століття» (Бухарест, 1974, 2-ге вид. 1977). У цих працях з вичерпною повнотою зібрано й проаналізовано фактичний матеріал; вони є відправними для подальших — як рум., так і укр. — наук. досліджень на цю тему. Водночас у тлумаченні Л.-К. деяких фактів рецепції Шевченка в Румунії, зокр. сприйнятті його творчості критиком К. *Доброджяну-Ґеря*, спостерігались певні тенденційно-ідеологічні оцінки, які вона переглянула у подальших шевченкознавчих студіях.

М. Ласло-Куцюк

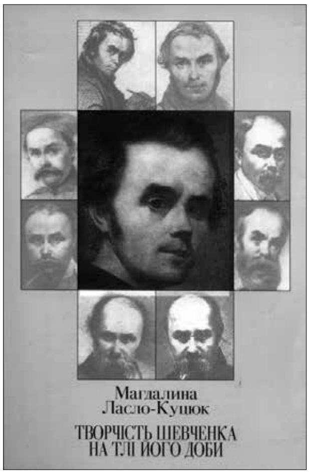
Оригінальні глибокі спостереження вирізняють спеціальні шевченкознавчі розвідки Л.-К. — «Доля одного горацiївського мотиву у Сковороди, Котляревського і Шевченка» (1970), «Вплив творчості Г. С. Сковороди на поезію Т. Г. Шевченка» (1973), «“Катерина” Шевченка та “Еда” Баратинського» (1975), в яких авторка, використовуючи порівняльний і структурний методи аналізу, розглянула своєрідність Шевченкового худож. втілення тем і мотивів, наявних у творах ін. письменників укр. та заруб. л-ри. Остання розвідка мала особливе значення для витлумачування важливого питання наук. шевченкознавства — проблеми романтичного худож. світобачення укр. поета. Саме під цим кутом зору авторка трактує Шевченкову літ. спадщину у кн. «Творчість Шевченка на тлі його доби» (Бухарест, 2002), що є підсумком її шевченкознавчих студій. Л.-К. акцентує увагу на своєрідності Шевченкового феномена як вершини нац. романтизму, розглядаючи його в контексті розвитку цієї культурно-істор. епохи в укр. та світовій л-рах, і передусім у зв'язку його творчості з Біблією, головно зі старозавітною культурною традицією. Аналізуючи ранні твори поета «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Н. Маркевичу», Л.-К. схиляється до думки про «народно-фольклорний» романтизм Шевченка, на основі якого у його творчості починає складатись «міф України». Ін. ранній вірш поета — «Перебендя» Л.-К. відчужує від фольклор. традиції, вписуючи у «гофманівську» течію європ. романтизму. Питання про романтизм Шевченка авторка розкриває й на основі аналізу теми жінки-зведениці, жінки-матері, яку вона розглядає як ще один Шевченків міф — «міф зведениці». Продуктивно застосовуючи інтертекстуальний аналіз до творів Шевченка на тему жінки-зведениці, Л.-К. відзначає особливості трактування цієї теми укр. письменником-романтиком у порівнянні з рос. і західноєвроп. л-рами: поетизація образів жінок-зведениць, внутрішня трансформація (поглиблення) цих образів: від зображення зневаженої жінки (поема «Катерина») до показу жінки-матері, готової пожертвувати собою в ім'я вищих гуманістичних ідеалів (поема «Марія»).

Питання Шевченкової рецепції ідей Старого Завіту, яке авторка порушує у монографії, вона розглядала раніше в розвідках «Оригінальність українських обробок псалмів» (кн. «Велика традиція». Бухарест, 1979), «Шевченкові наслідування пророкам» (кн. «Вогонь і слово». Бухарест, 1992) та «“Заповіт” Шевченка. Генеза і наступність» (кн. «Боги світла і боги темряви». Бухарест, 1994). Розкриваючи ідейні значення творів Шевченка у світлі їхньої співзвучності з морально-етичними мотивами старозавітних пророків, Л.-К. внесла ряд коректив у тлумачення цих значень, і передусім у розуміння Шевченкової історіософ. концепції України (увиразнила справжній смисл проголошуваної ним ідеї нац. «гріхопадіння» — втрату незалежності), а також у розуміння джерел «революційності» поета (його провіщування кари, заклики до пролиття «вражої злої крові» своїм пафосом часто закорінені у старозавітну ідею спасіння та відпущення гріхів через жертвоприношення, очищування кров'ю).

У ракурсі поставленої проблеми у кн. здійснено аналіз поем періоду «трьох літ» — «Сон», «Кавказ», «І мертвим, і живим», «Єретик», внаслідок якого Л.-К. розкриває механізм худож. адаптації Шевченком біблійних концептів, з'ясовує її мету і смислове навантаження щодо порушуваних поетом проблем. Зокр., спираючись на біблійний інтертекст поеми «Кавказ», авторка пропонує власне тлумачення важливої для творчості Шевченка теми Бога, яке спростовує тезу про атеїзм поета. Вона показує також, як використання Шевченком морально-етичних ідей старозавітних пророків сприяло філософізації змісту та поглибленню викривального, месіансько-пророчого пафосу послання «І мертвим, і живим», яке за глибиною втіленої у ньому історіософ. концепції дослідниця характеризує як «власну прокламацію» Шевченка до укр. нації, як «синтетичний твір про її минуле, її сучасне та її майбутнє». Особливості Шевченкового месіанізму Л.-К. розглядає і в кн. «Exotica limitrofă» («Сусідня екзотика». Бухарест, 1997), де на основі порівняльного аналізу «профетичних» текстів А. *Міцкевича*, М. Костомарова, А. Руссо і Шевченка демонструє особливу — глибинну — наснаженість поезії останнього месіансько-профетичним духом і, отже, особливе місце укр. поета в європ. романтичній л-рі 19 ст.

Дослідниця характеризує Шевченкову естетику як «романтичну та ідеалістичну». У монографії розглянуто і поетику його творів — поезії, російськомовної прози та драматургії (п'єса «Назар Стодоля»), причому своєрідність багатьох його віршованих творів вона пов'язує з активним використанням поетом біблійної образності.

Особливим баченням проблеми позначено трактування Л.-К. російськомовних повістей Шевченка, причини написання і худож. специфіку яких вона аналізує найперше з погляду психології автора: співвіднесеності свідомості й підсвідомості як мотивації його творчості періоду заслання. Такий підхід засвідчує плідну тенденцію дослідницьких праць Л.-К. останніх років (кн. «Ключ до белетристики». Бухарест, 2000) щодо застосування соціонічного аналізу до творчості Шевченка. Спираючись на соціонічну класифікацію психологічних типажів, до одного з яких (етико-

М. Ласло-Куцюк. Творчість Шевченка на тлі його доби. Бухарест, 2002. Обкладинка

сенсорний інтроверт, раціональний статик) зараховує Шевченка, вона виділяє ряд суттєвих психологічно-світовідчуттєвих рис укр. митця, що дає їй підстави для повнішого розуміння його творчого феномена. Це насамперед самозаглибленість (тому у творах Шевченка мало описів зовнішніх явищ, але багато рефлексій, діалогів із самим собою та образами-персонажами); надмірно гостре відчуття життєвих конфліктів (у поезії — трагічне сприйняття долі народу й України); суворість у моральному оцінюванні людей, особливо панівних верств; радикальність суджень (часті провіщування помсти, розплати) тощо.

Л.-К. — авторка передм. до румуномовного вид. творів Шевченка «Поеми», що побачило світ 2001, а також ст. «Деякі теоретичні питання взаємних румуно-українських перекладів» (журн. «Romanoslavica», Бухарест, 1983. Т. 21), в якій вона досліджувала перекл. вірша Шевченка «Садок вишневий коло хати», здійснений рум. письменниками М. *Садовяну*, В. Темпяну і В. *Тулбуре*, оцінюючи ці худож. інтерпретації за двома критеріями: відтворювання глибинної фоносемантичної структури оригіналу та адекватності передавання змісту і образних реалій. У розвідці «Між правдою і вимислом» (кн. «Exotica limitrofă») розглядає ідентифікації Шевченкового персонажа Івана Підкови з істор. особами.

Тв.: Шевченко в Румунії // *СВШ*. Т. 3; Ключ до белетристики. Бухарест, 2000; Нове про «Гайдамаків» Шевченка // Наш голос. 2004. № 117.

Літ.: Носенко Т. Шевченко та його доба // *СіЧ*. 2004. № 1. — Рец. на кн.: *Ласло-Куцюк М.* Творчість Шевченка на тлі його доби. Бухарест, 2002.

Тамара Носенко

«ЛА́СТІВКА» — укр. літ. альм., що його підготував Є. Гребінка і видав 1841 у Петербурзі В. Поляков. Зб. склали україномовні твори укр. письменників, перекл. і фольклор. матеріал, зібраний Л. *Боровиковським* і С. Шереперею (С. Писаревським). Літ. частину представлено поезіями В. *Забіли* й О. Афанасьєва-Чужбинського, уривком із водевілю «Москаль-чарівник» І. Котляревського, повістю «Сердешна Оксана» Г. Квітки-Основ'яненка, «Українською мелодією» та байками Є. Гребінки, ліричними віршами та байками Л. Боровиковського, байками П. *Писаревського* і П. Кореницького. У «Л.» уперше надрук. 5 творів Шевченка: «Причинна», «Думка — Вітре буйний, вітре буйний», «На вічну пам'ять Котляревському», «Думка — Тече вода в синє море» (помилково — як продовження елегії «На вічну пам'ять Котляревському»), розд. із поеми «Гайдамаки», що ввійшов до остаточного тексту під заголовком «Галайда». Останній уміщено замість раніше надісланого Шевченком уривка з поеми «Тарасова ніч», яку на момент появи альм. уже було надрук. у *«Кобзарі» 1840*. До цього розд. Є. Гребінка подав прим.: «Порадував нас торік Шевченко "Кобзарем", а тепер знов написав поему "Гайдамаки". Гарна штука, дуже гарна, така смашна, мовляв, як у спасівку та у жаркий день після обіду гарний кавун! І їси, і ще хочеться — і читаєш, і не одірвешся. Оце вам для приміру з неї перва глава. А там дальше усе лучше й лучше. Штука, я вам скажу!» На поч. й наприкінці альм. опубл. звернення Є. Гребінки до читацької аудиторії, у яких він обстоював ідею нац. самобутності укр. л-ри та нарікав на цензуру і видавців. Задум видання зб. творів укр. письменників виник у Є. Гребінки ще 1838, що засвідчив його лист до Г. Квітки-Основ'яненка від 14 верес. 1838. Гребінка просив адресата надіслати для майбутньої зб. «який-небудь казень», а також дістати «чего малороссийского у Гулака-Артемовского» (*Гребінка Є. П.* С. 593). Відповіді Г. Квітки-Основ'яненка не знайдено, але з наступних листів Є. Гребінки до нього, а також до П. *Плетньова*, М. Максимовича зрозуміло, що він підтримав ідею вид., до якого збирав матеріали й пообіцяв невдовзі надіслати свою повість «Сердешна Оксана». Саме Г. Квітка-Основ'яненко запропонував Є. Гребінці організувати вид. укр. творів у вигляді «Литературных прибавлений» до якогось столичного журн., і останній одразу ж почав переговори з петерб. видавцями. Уже 12 жовт. 1838 Є. Гребінка з радістю повідомляв Г. Квітку-Основ'яненка про те, що «согласил Кр[аевского] издать четыре "Прибавления" в год при новом журнале, с 1839 г. "Отечественные записки"» (Там само. С. 594), а розказуючи у наступному листі (18 листоп. 1838) про почату роботу над цими «Прибавлениями», не без задоволення зазначав: «А

ЛАСТОВКА.

Сочиненія

на Малороссійскомъ языкѣ.

Гг. Л. Боровиковскаго, Е. Гребенки, Грицька-Основьяненка, В. Забилы, И. Котляревскаго, Кореницкаго, П. Кулиша, Мартавицкаго, П. Писаревскаго, А. Чужбинскаго, Т. Шевченка, С. Шереперы и другихъ.

Повѣсти и разсказы,

нѣкоторыя народныя малороссійскія пѣсни, поговорки, пословицы, стихотворенія и сказки.

Собралъ Е. Гребенка.

С. ПЕТЕРБУРГЪ.

Изданіе Книгопродавца Василья Полякова.

1841.

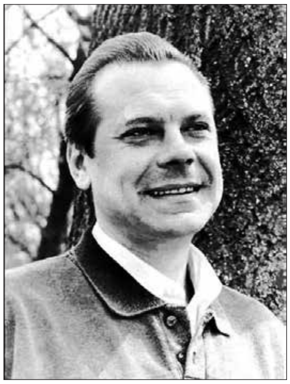
Ластівка. СПб., 1841. Титул

ще тут є у мене один земляк Шевченко, що то за завзятий писать вірші, то нехай йому сей та той! Як що напише, тільки цмокни та вдар руками об поли! Він мені дав гарних стихів на "Збірник"» (Там само. С. 594—595). У листі до Г. Квітки-Основ'яненка (13 січ. 1839) він схарактеризував Шевченка як «удивительного человека» та свого «чудесного помощника». Шевченко, справді, не тільки дав власні вірші для майбутнього «Збірника», а й активно допомагав Є. Гребінці готувати надіслані матеріали, редагуючи окремі твори, напр. байку «Собака та Злодій» П. Писаревського. У цьому ж листі Є. Гребінка писав, що його «сборник до сих пор не двигается», оскільки замало матеріалу, а крім того, «цензура о нашем предложении насчет "Прибавлений" к "Отечественным запискам" не говорит ни то ни другое. Все как будто чего-то боятся!..» (Там само. С. 597). 12 берез. 1840 нарешті було одержано цензурний дозвіл друкувати «Малороссийский сборник, или собрание сочинений в стихах и прозе». Однак минув ще рік, доки 27 квіт. 1841 цей зб., тепер уже під заголовком «Л.», з'явився друком. Із опису цензурного рукопису «Малороссийского сборника», який зробив П. Картавов, довідуємося, що цензор П. *Корсаков* викреслив 16 байок Л. Боровиковського, деякі твори С. Писаревського, П. Кореницького та ін. авторів (*Бородін В.* С. 13—14). Вид. у столиці «Л.», безперечно, мало позитивне значення для пожвавлення укр. літ. життя. Однак тогочасна літ. критика оцінювала його по-різному. «Литературная газета» (24 трав. 1841) писала, що в «Л.» є багато цікавих і самобутніх літ. творів. Позитивною була й рецензія на зб., зокр. на вміщені в ньому твори Шевченка, написана О. Афанасьєвим-Чужбинським (Москвитянин. 1841. № 10). «*Библиотека для чтения*» (1841. Т. 48), «*Отечественные записки*» (1841. № 6) відгукнулись на вихід альм. негативно. В останньому вид. надрук. рецензію без підпису В. *Бєлінський*, який заперечував самобутність укр. мови, а відтак і доцільність появи україномовних літ. творів.

Літ.: Гребінка Є. П. Твори: У 3 т. К., 1981. Т. 3; *Кирилюк Є.* Шевченко в «Ластівці» // Літературна газета. 1941. 7 берез.; *Бородін В. С.* Т. Г. Шевченко і царська цензура: Дослідження та документи. 1840—1862 роки. К., 1969; *Тарас Шевченко* в критиці. К., 2013. Т. 1.

Борис Деркач

ЛА́СТІВКА Петро Петрович (4.01.1957, Ужгород) — укр. реж. і актор. Закінчив 1979 реж. відділення Київ. ін-ту театр. мист-ва ім. І. К. Карпенка-Карого (у В. Неллі та М. Рудіна). Заслужений діяч мист-в України (2009). Працював реж. Черніг. укр. муз.-драм. театру ім. Т. Г. Шевченка (1979—88), гол. реж. Терноп. укр. драм. театру ім. Т. Г. Шевченка (1988—92). З

П. Ластівка

1993 — реж.-постановник в ін. театрах України. З 2011 — худож. керівник Волин. укр. муз.-драм. театру ім. Т. Г. Шевченка. Знімався в кіно.

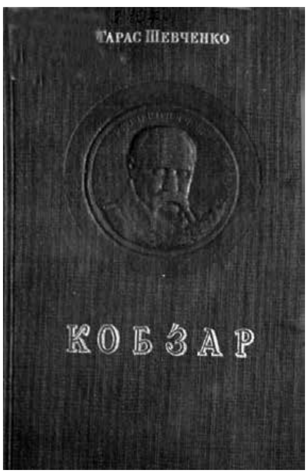
Поставив низку творів нац. і світової драматургії. Особливе місце у творчості реж. посідає шевч. тема. Він втілив на сцені виставу «Сон» за п'єсою О. Беляцького і З. Сагалова «Шлях» (1989), написаною за однойменною поемою Шевченка «Сон», поставив виставу-концерт «Думи мої…», присвячену пам'яті поета (2001); обидві — у Терноп. укр. драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка. У Черкас. укр. муз.-драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка здійснив виставу «Назар Стодоля» (2010).

Леся Коваль

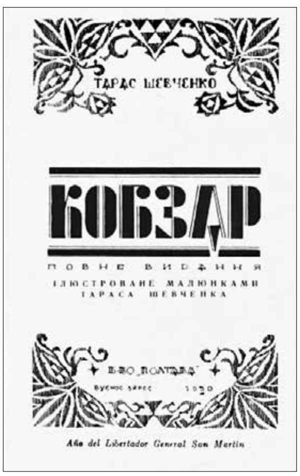
ЛАТИНОАМЕРИКА́НСЬКІ ІСПАНОМО́ВНІ ЛІТЕРАТУ́РИ І ШЕВЧЕ́НКО. Про відсутність іспаномовних перекладів Шевченка, як і будь-яких публ. про нього в латиноамер. світі, писав І. *Дубицький* в опубл. 1938 ст. «Відгуки про Шевченка в мовах голяндській, еспанській, портуґальській, каталонській, фінській, естонській та інших»: «...не дивлячись на те, що в Південній Америці, яка в більшості говорить еспанською мовою, живе доволі численна українська еміґрація, досі наш великий поет не проникнув до того, такого великого своїм простором, культурного світу. Ми не знайшли в Південній Америці еспанських перекладів з Шевченка, хоч можна вже знайти в деяких південно-американських містах, що виказують більше скупчення нашої еміґрації і вулиці названі іменем Шевченка, а з другого боку, трудно припустити, щоб національні свята в честь Шевченка, влаштовувані кожного року нашими еміґрантами, залишалися без ніякого відгомону в місцевій еспанській пресі. Та як би там не було, еспанський і еспансько-американський культурний світ знає про Шевченка дуже мало, так само, як і про українську справу взагалі» (*ПВТ: У 16 т.* Т. 15. С. 447). Водночас, як видно з досліджень Ю. *Покальчука*, перші шевч. матеріали в латиноамер. країнах, адресовані головно укр. трудовій еміґрації, з'явилися саме в 1930-х. Зокр., в аргентин. календарі для еміграції «Світло» на 1939 рік (Буенос-Айрес, 1938) опубл. матеріали, присвячені Шевченкові, інформацію про відзначання 75-річчя з дня смерті поета, яке влаштувала укр. б-ка його імені в Буенос-Айресі

(*Покальчук Ю. ШС*. Т. 1. С. 343). У цьому ж календарі надрук. вірш «Світе ясний! Світе тихий!», уривки з поеми «Сон» та ін. творів. Шевченкознавчі ст., а також матеріали, присвячені ювілеям класиків укр. л-ри, друкували газ. «Українське слово» (засновано 1928) та «Наш клич» (засновано 1934). Шевч. матеріали в календарі «Світло» друкувалися 1940 та 1941 під рубрикою «Великий поет-борець Тарас Григорович Шевченко», доповнені уривками: «Не жди сподіваної волі», «Розкуються незабаром заковані люди», «Вставайте, кайдани порвіте!». Публ. супроводжували ст. про Шевченка та інформації про відзначання шевч. дат 1938 і 1939.

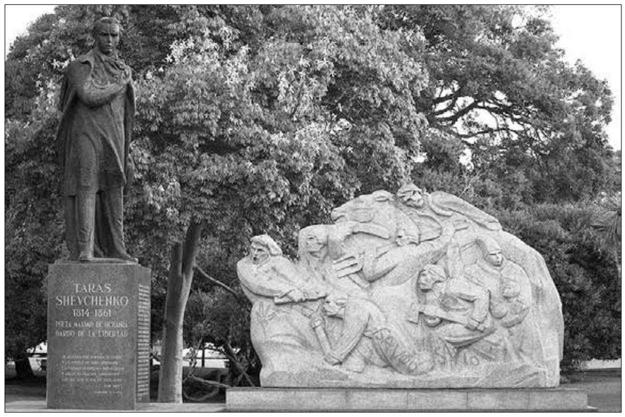
У ст. «Українці та українська література в Аргентині» (Всесвіт. 1989. № 7) Ю. Покальчук, посилаючись на дослідження М. Данилишина «Українці в Аргентині» (Буенос-Айрес; Доррего, 1979), писав, що укр. переселенці з Галичини, Волині, Буковини і Закарпаття («Перша українська еміграція до Аргентини почалася приблизно 1890 року. Але до 1914 року була вона незначна. Найчисленніший приплив українців датується з 1924 по 1930 роки») принесли з собою на еміграцію і образ укр. поета і його слово. 1950 року вид-во «Перемога» видрукувало в Буенос-Айресі «Кобзар» з передм. іспан. та англ. мовами про життєвий та творчий шлях поета (*Покальчук Ю*. 1989. С. 179). 1953 в Буенос-Айресі прибулі туди актори з України організували приватний Укр. театр ім. Т. Г. Шевченка, що ставив і «Катерину» Шевченка. 1961 з нагоди *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* вийшла іспан. мовою брошура А.-Х. *Баттістесси* «Тарас Шевченко», в якій подано короткий огляд життя і творчості поета, вміщено прозовий перекл. «Заповіту». Брошуру А.-Х. Баттістесси згадано у передм.

Т. Шевченко. Кобзар. Буенос-Айрес, 1950. Обкладинка

Т. Шевченко. Кобзар. Буенос-Айрес, 1950. Титул

Лео Мол. Пам'ятник Т. Г. Шевченку. Бронза, граніт. 1971. Буенос-Айрес

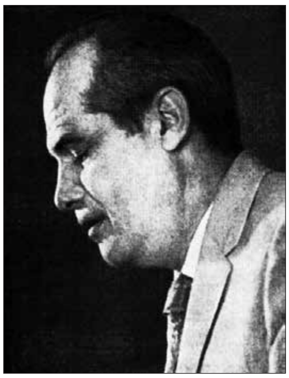
Б. *Кравціва* «Переклади з Шевченка еспанською мовою» до вид. «Шевченкове слово і слава: Антологія перекладів з Шевченка чужими мовами» (Чикаґо, 1964).

У серп. 1967 в Аргентині було підписано урядову постанову про спорудження пам'ятника «Тарасові Шевченкові, визначному українському письменникові, поетові і маляреві» (*Рой М*. С. 3). 5 груд. 1971 в Буенос-Айресі в рамках Тижня укр. культури в Аргентині відбулися урочистості з нагоди відкриття пам'ятника Шевченкові роботи укр. скульптора Лео Мола (*Молодожанина*). Напередодні відкриття пам'ятника Комітет із його спорудження влаштував прес-конференцію, на якій іспан. мовою було виголошено доповідь «Тарас Шевченко — революціонер». Історію спорудження пам'ятника висвітлено в ілюстрованому двомовному вид. «Тарас Шевченко. Пропам'ятна книга» (Буенос-Айрес, 1976). У «Передмові» до вид. зазначалося, що пам'ятник Тарасові Шевченку створено зусиллями всієї укр. спільноти в Аргентині та поза її межами як символ єдності й готовності йти шляхом, вказаним нац. пророком (С. 11). «Пропам'ятна книга» містить іспаномовну ст. «Тарас Шевченко», найвірогідніше, авторства А.-Х. Баттістесси, в якій подано найважливіші віхи біографії поета, схарактеризовано поеми «Гайдамаки», «Сон», «Кавказ». У ст., зокр. в 2-й її частині, порушено і заг. питання поетичного світогляду Шевченка (філос., істор., політичні), питання про витоки його поезії — впливу на нього л-ри романтизму, фольклору, а особливо славної і трагічної укр. історії, яка живила поезію Кобзаря, надихала поета на створення героїчних поем із образом гордого і волелюбного народу, який змагається за свою незалежність. Ст. доповнили вибрані поезії Шевченка — «Заповіт» (перекл. А.-Х. Баттістесси), «Ісаія. Глава 35» (перекл. Х. *Матеу*), фрагмент поеми «Кавказ» (перекл. Анхеля Херраїза). 1 груд.

1971 президент Аргентин. академії письменства проф. А.-Х. Баттістесса виголосив доповідь «Тарас Шевченко — Поет Свободи» в театр. залі Буенос-Айреса. У промові під час відкриття пам'ятника він провів паралель між словами «Заповіту» Шевченка «Вставайте, кайдани порвіте» і словами аргентин. нац. гімну «Почуйте брязкіт порваних кайданів», а також зацитував іспан. мовою окремі фрагменти творів «Кобзаря», зокр. з поеми «Кавказ».

Про особу і творчість Шевченка йдеться і у вид. «Коротка історія України» («Breve historia de Ucrania». Buenos Aires, 1991) д-ра економ. наук, фахівця з істор. і соціологічних наук М. Василика. Говорячи про нац. відродження 19 ст., він наголосив, що у той час з-посеред видань укр. мовою, в яких звучали ідеологічні й патріотичні мотиви, вирізнився своєю «простою і доступною мовою "Кобзар", збірка поезій Тараса Шевченка. Завдяки цьому творові Шевченко за короткий час став визнаним як співець свободи і батько національного відродження українського народу» (С. 95).

На Кубі перші перекл. творів Шевченка здійснив ред. журн. «Ісла́с», кубин. літературознавець і письменник С. *Фейхоо*, який 1964 був гостем Всесвітнього шевч. форуму і, перебуваючи в Києві, зацікавився життям і творчістю поета. Одержавши від М. Жердинівської іспан. підрядники його поезій разом з оригіналами (*Жердинівська М.* С. 34), він переклав твори, серед яких — «Заповіт», цикл «В казематі», «Думи мої, думи мої», фрагмент «Реве та стогне Дніпр широкий» з балади «Причинна», «Н. Маркевичу», «Минають дні, минають ночі», «Не завидуй багатому», «Як маю я журитися», «І багата я» та ін. Ця добірка увійшла до кн. перекл. С. Фейхоо, яка з'явилася у вид-ві Центр. ун-ту Лас Вільяс 1966 року (*Жердинівська М.* С. 34). С. Фейхоо вмістив свої уривки з Шевченкових творів також у нарисі «Подорож до Радянського Союзу» (Islas. 1967. Т. 9. № 2), розповідаючи, зокр., про свої враження від відвідин ДМШ в Києві.

С. Фейхоо

1974 в університет. літ. квартальнику «Islas» (м. Санта-Клара), в якому друкувалися твори та крит. ст. латиноамер. письменників, було опубл. велику добірку матеріалів про Шевченка: ст. про життя і творчість поета, іспан. перекл. (без зазначення прізвища перекладача) поезій Шевченка «Перебендя», «Єретик», «Заповіт», «Юродивий», уривків з поеми «Гайдамаки» та Щоденника. Авторка ст. й перекл.— член редколегії журн. Айме Ґонсалес Боланнос, яка певний час викладала історію латиноамер. л-ри у Київ. ун-ті ім. Т. Шевченка. У ст. «Тарас Шевченко» вона писала, що його поезія близька кубинцям своїм патріотизмом, що вона ніжна, свіжа, відкрита для всіх простих людей на землі (*Олевський Л.* С. 187).

Укр. поета не оминули увагою і чилійські письменники: Л.-Е. Делано опубл. ст. «Український поет» у тижневику «Siglo» (1964. 13 листоп.). У мексикан. тижневику «Mañana» (1964. 3 жовт.) надрук. невеликий шевч. матеріал, в якому розповідалося про відзначання *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* у столиці країни та деяких великих містах. Подібні святкування відбувалися і в Монтевідео (Уругвай) з ініціативи уругвайсько-радянського ін-ту культурного обміну.

Найвизначнішим досягненням в іспаномовному прочитанні Шевченка в Латинській Америці є «Кобзар» у перекл. Л. *Голоцвана*, що з'явився 2003 у Києві у видавничому домі «Всесвіт». Видання, яке було надрук. за підтримки управи Фундації Тараса Шевченка в Аргентині «для розповсюдження в іспаномовнім світі», відкривалося вст. ст. перекладача-упорядника Л. Голоцвана та словом М. *Жулинського* «Національна місія Шевченка».

Перекладач почав перекладати твори Шевченка «ще з молодих літ, коли був інженером на нафтородовищах у Патагонії та на півночі Аргентини», присвятивши свою роботу «українцям з Аргентини, Парагваю, Чилі, Уругваю та з інших країн під Південним Хрестом», а також іспаномовним любителям світової поезії, які досі не знайомі з цим славетним поетом (*Голоцван Л.* С. 7). Л. Голоцван прагнув «представити найвидатніші й найхарактерніші твори українського поета-пророка» (Там само). Отже, за задумом перекладача-упорядника, іспаномовний читач мав змогу ознайомитися з яскравим і різнобічним образом Шевченка як поета-лірика, борця-патріота, філософа та співця вселюдських ідей.

Укр.-іспан. вид. вибраних поезій Шевченка, проілюстроване фрагментами його малюнків, у якому було презентовано поетичну творчість поета від «Причинної» (1837) до «Молитви» та «Плачу Ярославни» (1860), містило 34 вірші й було доповнене Автобіографією поета. Іспаномовний читач мав змогу прочитати поетичні мініатюри, більші твори (або фрагменти з них) укр. поета, як-от: «Тарасова ніч», «Гайдамаки», «Гамалія», «Кавказ», «І мертвим, і живим», «Княжна». Логічним доповненням до вид. були пояснення упорядника і перекладача, що містили бл. 140 тлумачень геогр. назв, імен, істор. та нац. реалій, пов'язаних з історією та побутом українців (напр., Січ, булава, бунчук, дума, кобза,

козак, запорожець, китайка, веснянка, горлиця тощо). Подібне коментування було дуже корисним, адже, як зазначав Л. Голоцван, вид. призначалося не тільки для українців, які живуть в іспаномовних країнах Латинської Америки, а й для «іспаномовних любителів світової поезії» (С. 7).

2001 в Буенос-Айресі вийшла друком іспаномовна антологія «Україна в поезії», у якій у перекл. Л. Голоцвана представлено 54 укр. автори — від Іларіона і донині, надруковано і низку поезій Шевченка.

Пер.: Шевченко Т. (Shevchenko T). Кобзар. Пер. Л. Голоцван. К., 2003.

Літ.: Дубицький І. Відгуки про Шевченка в мовах голяндській, еспанській, португальській, каталонській, фінській, естонській та інших // *ПВТ: У 16 т.* Т. 15: Шевченко в чужих мовах; *Кравців Б.* Переклади з Шевченка еспанською мовою // Шевченкове слово і слава: Антологія перекладів з Шевченка чужими мовами. Чикаго, 1964; *Олевський Л.* «Заповіт» на Кубі // Всесвіт. 1975. № 3; *Покальчук Ю.* Латиноамериканські літератури і Т. Г. Шевченко // *ШС.* Т. 1; *Taras Shevchenko.* Тарас Шевченко: Пропам'ятна книга (Libro conmemorativo). Buenos Aires, 1976; *Покальчук Ю.* Українці та українська література в Аргентині // Всесвіт. 1989. № 7; *Wasylyk Miguel.* Breve historia de Ucrania. Buenos Aires, 1991; *Жердинівська М.* Переклади Т. Г. Шевченка на Кубі та в Іспанії // *СіЧ.* 1995. № 3; *Рой М.* «Кобзар» мовою Сервантеса (інтерв'ю Л. Голоцвана) // *ЛУ.* 2002. 31 січ.; *Голоцван Л.* Від перекладача-упорядника. (Palabras del traductor-seleccionador) // *Шевченко Тарас* (Taras Shevchenko). Кобзар. К., 2003; *Жулинський М.* Національна місія Шевченка (Misión nacional de Shevchenko) // *Шевченко Тарас* (Taras Shevchenko). Кобзар. К., 2003.

Ярема Кравець

ЛАТИ́СЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Історія Латвії певною мірою схожа на історію України. Століття поневіряння під гнітом нім. баронів, коли національність латиша означували як «ненімець», із 18 ст. — під владою Російської імперії — визначили основні теми покоління «молодолатишів» — студентів, які навчалися у Дерпті й Петербурзі в 2-й пол. 19 ст. Через газ. «Dienas lapa» та «Peterburgas Avīzes» вони популяризували твори М. Гоголя, Марка Вовчка, Є. Гребінки, історію *Запорозької Січі*. Вперше згадка (1897) про те, що «молодолатиші» були ознайомлені з творчістю Шевченка, є у спогадах Я. *Райніса*. У газ. «Tēvija» (1897. 1 жовт.) надрук. огляд рос. л-ри, де зазначено, що в той самий час і в тому ж стилі, що й М. *Некрасов*, писав Шевченко — син малороса, зображав життя селян і використовував їхню мову; увагу читачів він особливо привернув поезіями «Кавказ» і «Думи мої, думи мої» (1840).

До поч. 20 ст. латис. громадськість знала лише творчість Шевченка з рос. перекладів. 1900 в журн. «Austrums» (№ 12) у перекл. Єкабса *Ліґотню* опубл. поему «Катерина», дещо адаптовану для латис. читачів. Там само вміщено нарис «Тарас Григорович Шевченко» М. *Арону*, що є першим біогр. начерком про укр. поета в латис. л-рі. М. Арону наголошував зв'язок творчості Шевченка з фольклором, розкриття «жіночої тематики», подав історії створення поем «Катерина» та «Наймичка». 1906 Е. *Рудзітіс* переклав вірші «Заповіт» і «Закувала зозуленька» для часопису «Rīgas Avīzes feletona pielikums» (1906. 17/30 черв.). До *50-літніх роковин від дня смерті Шевченка* 1911 в багатьох латис. журн. та газ. надрук. перекл. уривка з поеми «Гайдамаки», віршів «Заповіт», «Ой гляну я, подивлюся», «І небо невмите, і заспані хвилі», «І широкую долину», «І досі сниться: під горою» та ін., що їх виконали Єкабс Ліґотню та Е. Рудзітіс. Із публ. вирізнялися ст. Єкабса Ліґотню: «Тарас Шевченко» (Jaunības Tekas. 1911. № 8) і «Тарас Шевченко та його поезія» (Druva. 1914. № 4), А. *Упіта* «Тарас Шевченко» (Domas. 1914. № 4). А. Упіт зауважив, що Шевченко вивів укр. л-ру з трафаретних рамок етнографізму, а переконлива сила його таланту відразу ж розвіяла всі сумніви щодо неможливості відродження укр. культури.

До *100-літнього ювілею від дня народження Шевченка*, попри заборону рос. уряду, в Латвії відбулися вечори його творчості, літ. читання. У журн. «Druva» опубл. уривок із поеми «Тарасова ніч», вірші «Ой чого ти почорніло», «Молитва» та ін. у перекл. Ф. *Адамовича*. Бл. 15 газет відгукнулися на цю подію. Серед публ. — анонімні «Шевченко як академік» у газ. «Jaunās Avīzes» (1 берез.), «Заборона ювілею Шевченка» у журн. «Dzive» (1 берез.), «Шевченко без паспорта» у газ. «Jaunās Avīzes» (8 берез.), а також підсумкова про всі події ювілею в Латвії — «Ювілей Тараса Шевченка» (Tagatne. 1914. № 6). 1916, 1917, 1929 з'явилися перекл. латис. мовою — уривок «Плавай, плавай, лебедонько» з балади «Тополя», «Заповіт», «Садок вишневий коло хати» та ін. 1918 у газ. «Jaunās Avīzes» (8 берез.) надрук. анонімну ст. «Шевченко під наглядом поліції». У дитячому журн. «Jaunais Cirulītis» (1929. № 6) опубл. два перекл. К. Дзильлея віршів Шевченка. А. Упіт для «Історії світової літератури» (у співавт. із К. Ерґле; 1934. Т. 4) написав розділ про укр. л-ру, де оглянув творчість 40 письменників, зокр. наголошував думку про Шевченка як одного з найбільших світових поетів, котрий осуджував режим Російської імперії.

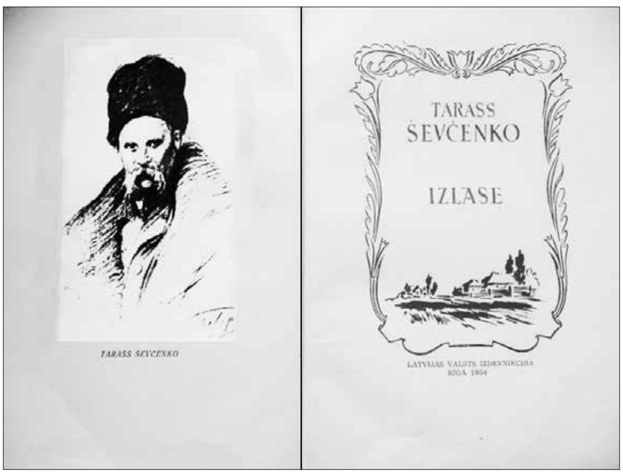
Вивчення спадщини Шевченка активізувалося з 1940. Так, під крипт. А. П. у газ «Literaturos avīzes» (1941. 9 берез.) вийшла ст. «Пам'яті Тараса Шевченка», дві ст. В. *Ґревіня* «Тарас Шевченко» — у газ. «Atputa» (1941. № 12) та «Поет, якому заборонили писати, художник, якому заборонили малювати» — у газ. «Вільний хлібороб» (1941. 9 берез. [латис. мовою]).

Т. Шевченко. Вибране. Рига, 1951. Обкладинка

Біогр. дослідження Л. *Бать* та О. *Дейча* «Тарас Шевченко» у перекл. І. Дзерве латис. мовою вийшло в Ризі 1950. Тоді ж П. Айґар та В. Ґревінь переклали поему «Сон — У всякого своя доля», вст. до балади «Причинна — Реве та стогне Дніпр широкий», вірші «Думка — Тече вода в синє море», «Думи мої, думи мої» (1840), «Ой три шляхи широкії», «Молитва». Видано зб. Шевченкових творів латис. мовою «Вибране» (Рига, 1951; 1954) з передм. О. Дейча, куди ввійшли перекл. 42 поезій: поеми «Гайдамаки», «Сова», «Наймичка», «Кавказ», вірші «Заповіт», «Ой одна я, одна», «Ой три шляхи широкії», «І виріс я на чужині», «Огні горять, музика грає», «Хоча лежачого й не б'ють» та ін. у перекл. М. *Кемпе*, В. *Давідса*, П. *Барди*, Я. *Плаудіса*. Окремо в перекл. Я. Плаудіса вийшла поема «Гайдамаки» (Рига, 1964). До шкільних хрестоматій включено поезії «Заповіт» та «Мені однаково, чи буду». М. Кемпе, П. Барда, Я. Плаудіс, В. Давідс, М. *Бендрупе*, Я. *Османіс* переклали твори «Причинна», «Не завидуй багатому», «Заповіт», «Не для людей, тієї слави», «Зацвіла в долині», «Муза», «Ликері», «І Архімед, і Галілей», «О люди! люди небораки!» та ін.

Ст. Ю. *Ванаґа* «Дві пам'ятні дати» (Karogs. 1946. № 3), Я. *Судрабкална* «Тарас Шевченко» (Literatūra un Māksla. 1946. 15 marts), Г. Мацкова

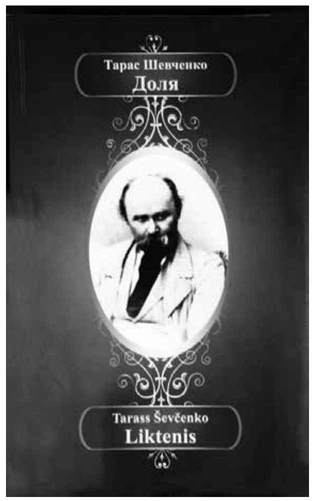

Т. Шевченко. Вибране. Рига, 1954. Розгорнутий титул

«Пам'яті Тараса Шевченка» (Padomju students. 1946. 13 marts), П. Скабордіса «Тарас Шевченко» (Padomju jaunatne. 1949. 12 marts), З. Страутса «Великий поет українського народу (До 140-річчя з дня народження Тараса Григоровича Шевченка)» (Brīva Venta. 1954. 9 marts), Е. *Сокола* «Шевченко і латиська література» (1955), М. Кемпе «Художник, борець, гуманіст» (1961), А. *Веяна* «Безсмертя великого Кобзаря» (1961) і «Прометей України» (1964) підводили латис. читачів до розуміння ролі й місця Шевченка в історії укр. л-ри.

Укр. поетові присвятили твори: «Біля Київського університету» (1948) — Я. *Ґротс*, «Біля будиночка Шевченка в Переяславі-Хмельницькому» (1954), «Кобзар» (1957), «Нічна розмова Райніса з Тарасом на засланні» (1965) — А. Веян, «Вічно великий» (1964), «До підніжжя пам'ятника Тарасу Шевченку» (1965) — І. *Зієдоніс*, «На могилі Тараса Шевченка» М. Кемпе (Karogs. 1965. № 8), «Серце Тараса» — В. Белшевіца та ін.

У ювілейні 1961 і 1964 в Латвії з'явилися і перекл., і ст. про Шевченка. Проведено літ. вечори, концерти й виставки. *150-літній ювілей від дня народження Шевченка* відзначали протягом берез. — черв. 1964. 9 берез. 1964 у Ризі відбулися урочистий вечір і концерт у Театрі опери та балету. У періодичних вид. надрук. перекл. творів Шевченка і ст. про нього. Підсумком цих торжеств була ст. А. Веяна «Так розмовляють з батьком» (1969), де наголошено близькість творчості Шевченка латис. громадськості, його традиції у творчості поетів Латвії, до чого закликали ще «молодолатиші». У 2000-х помітну роботу здійснював К. Скуєнієкс, чиї перекл. Шевченка близькі до оригіналів. У приміщенні посольства України в Латвії відбулася презентація зб. віршів Шевченка «Доля» (Рига, 2008) в оригіналі й перекл. латис. мовою. Серед перекладачів — В. Давідс, Я. Плаудіс, М. Кемпе, І. Аузіньш, К. Скуєнієкс та ін., упоряд. та автори передм. Р. *Чілачава* та І. Аузіньш. Зб. проілюстровано малюнками Шевченка.

Т. Шевченко. Доля. Рига, 2008. Суперобкладинка

Пер.: Ševčenko T. Izlase. Rīgā, 1951; *Ševčenko T.* Izlase. Rīgā, 1954; *Ševčenko T.* Haidamaki. Rīgā, 1964; *Шевченко Т.* Доля — Liktenis. Рига, 2008 [укр. та латис. мовами].

Літ.: А. [Aronu Matīss] Tarass Grigorjevič Ševčenko // Austrums. 1900. № 12; *Līgotņu Jēkabs*. Tarass Ševčenko un viņa dzeja // Jauni Ceļi. 1914. № 2; *Табакмахер I.* Тарас Шевченко // Padomju Latvija. 1941. 9 marts; *Vanags J.* Divas atceres (Par T. Ševčenko) // Karogs. 1946. № 3; *Лейтес Е.* Поет-борець (у зв'язку з виданням «Вибраного» Т. Шевченка) // Padomju jaunatne. 1954. 21 augusts; *Сокол Э.* Шевченко и латышская литература // *НШК 4*; *Веян А.* Он научил нас любить Украину // Литературная газета. 1961. 9 марта; *Драудиня С.* Великий Кобзарь // Коммунист Советской Латвии. 1961. № 3; *Кэмпе М.* Художник, борец, гуманист // Советская культура. 1961. 9 марта; *Упіт Я.* Андрій Упіт про Т. Г. Шевченка // Вітчизна. 1961. № 3; *Краулінь К.* Найулюбленіший поет // Дніпро. 1961. № 5; *Kraulinš K.* Ukrainu Prometejs // Literatūra un Māksla. 1964. 6 jūijs; *Sudrabkalns I.* Nemirstīga mīlestība // Karogs. 1964. № 3; *Веян А.* Читая Кобзаря // Литературная газета. 1964. 29 февр.; *Судрабкалн Я.* Радостный спутник людей // Дружба народов. 1964. № 3; *Судрабкалн Я.* С берегов Даугавы // Огонек. 1964. № 11; *Vējāns A.* Tā sarunājas ar tēvu (Par Tarasu Ševčenko) // *Vējāns A.* Savas lakstīgalas meklētāji. Rīgā, 1969; *Звайгзне Б.* З історії латисько-української дружби // Сузір'я. К., 1971. Вип. 5; *Шпиталь А. Г.* Т. Г. Шевченко в латиській критиці та літературознавстві // *Т. Г. Шевченко* в інтернаціональних літературних зв'язках: Зб. К., 1981; *Шпиталь А.* Т. Г. Шевченко в латиських перекладах // *НШК 24*.

Анатолій Шпиталь

ЛАФА́ТЕР (Лаватер; Lavater) **Йоганн-Каспар** (15.11.1741 — 2.01.1801) — швейцар. письменник і пастор. Автор трактату «Фізіогномічні фрагменти для заохочування людських знань і любові» (Т. 1—4. Лейпциґ; Вінтертур. 1775—78). У рос. перекл. вийшов під назвою «Правила физиогномии и хиромантии…» (СПб., 1817). У цій праці Л. доводив залежність духовного складу людини від будови її черепа й рис обличчя. Ідеї та висновки Л. у свій час були дуже популярними. Шевченко називав Л. «знаменитым череповедом» (повість «Прогулка с удовольствием и не без морали», «знаменитым черепологом», «мудреным немцем» (у листі до М. *Лазаревського* від 8 груд. 1856), але ставився до його висновків скептично. У згаданій повісті, роздумуючи про причини морального спустошення певного типу жінок-красунь, Шевченко заперечив вроджені моральні вади людини, виводив причини їх «из болота бездействия и из тины нравственной пустоты» (4, 223). У цьому полемічному контексті згадав і Л.: «У нас говорят про пьяницу, вора и тому подобного художника, что он, бедненький, уже с этим и родился. Пренаивное понятие! И если бы спросить и у знаменитого череповеда Лафатера, то и он, положа руку на сердце, сказал бы: “Пренаивное понятие!”» (4, 223—224).

Володимир Мовчанюк

ЛАФО́Н (Lafond) **Жаклін** (30.09.1922—?) — франц. перекладачка. Разом з Е. *Ґільвіком* переклала франц. мовою повість Шевченка «Художник» та уривки з його Щоденника (Париж, 1964). Перекл. з'явився у вид-ві «Gallimard» у добірці в європ. серії представницьких творів ЮНЕСКО за рішенням цієї організації. Окремі фрагменти перекл. («Покликання гравера» та «Дитина літніх ночей») передрук. у журн. «Кур'єр ЮНЕСКО» (1964. № 6).

Ярема Кравець

ЛАХ (Lah) **Іван** (9.12.1881 — 18.05.1938) — словен. письменник, перекладач і критик. Автор низки прозових творів, публіцистичних ст., розвідок з історії словен. та ін. слов'ян. л-р. 1911 в газ. «Jutro» (5 берез.) опубл. ст. «Тарас Шевченко. До 50-річчя його смерті». На переконання Л., найвищим ідеалом Шевченка була свобода України. Роль Шевченка в історії укр. л-ри Л. порівнював зі значенням творчості Ф. Прешерна для словен. л-ри, картав рос. устрій за утиски укр. поета.

Тв.: Тарас Шевченко // *СВШ*. Т. 3.

Літ.: Кравцов Н. И. Шевченко в литературе и критике Югославии (вторая половина XIX — начало XX в.) // *Тарас* Шевченко: Сб. М., 1962.

Вілль Гримич

ЛАХУТІ́ Абулькасим (4.12, за ін. дж. — 12.10.1887, м. Керманшах, Зх. Іран — 16.03.1957, Москва) — тадж. поет і перекладач. До 1922 жив в Ірані. Учасник Революції 1905—11 в Ірані. 1922 емігрував до Союзу РСР. Автор поем «Кремль» (1923), «Подорож у Фарангистан» (1935), «Витязь миру» (1942) та ін., численних зб. віршів.

Один із перших популяризаторів творчості Шевченка в Таджикистані. Під час другої поїздки в Україну 1933 переклав тадж. мовою «Заповіт» Шевченка (докл. див.: *Дун А. З.* 1972. С. 50—51). Перекл. є зразком глибокого проникнення у зміст і форму оригіналу, де тонко передано мелодійність, властиву укр. віршу. Перебуваючи в Криму, 22 верес. 1933 написав вірш «Відповідь на “Заповіт” Шевченкові» (Литературная газета. 1933. 10 окт.). Після кількох поїздок в Україну (1931, 1933, 1938) у нарисах, листах, виступах на Всесвітньому конгресі культури (Париж, 1935), на виїзному пленумі Спілки письменників Союзу РСР (Мінськ, 1936) Л. звертався до Шевченкового доробку, зокр. розповідав про вшановування його пам'яті, наводив факти з його біографії, порівнював значення творчості Шевченка в укр. культурі зі значенням Пушкіна для росіян і Сааді для таджиків. Ім'я укр. поета згадує в поезіях, присвячених Україні: «На березі Дніпра» (1936), «Павлу Тичині» (1937), «Дім Тараса буде вільний», «Народові України» (обидві — 1942), в яких використав мотиви та образи Шевченкового «Заповіту».

Тв.: Тарасу Шевченкові. Відповідь на «Заповіт» // *Вінок* великому Кобзареві: [Зб. поетичних і прозових тв.]. К., 1961;

На берегу Днепра // Радуга. 1964. № 3; Промова на Всесвітньому конгресі культури в Парижі // *Лахуті* А. Зібр. тв.: У 6 т. Душанбе, 1963. Т. 6 [тадж. мовою].

Літ.: Дун А., *Султанов Ш*. Лахути о Шевченко // Коммунист Таджикистана. 1960. 10 марта; *Дун О*., *Султанов Ш*. Лахуті в Харкові // Прапор. 1964. № 10; *Дун А. З*. Из истории литературных связей таджикского и украинского народов. Душанбе, 1972; *Шодыкулов Х*. Стихотворные ответы Лахути поэтам братских народов // *Памяти* Лахути. Душанбе, 1974; *Шодыкулов Х*. Лахути и литературные связи // *Абдуманнонов А*., *Атаханова Х*., *Шодыкулов Х*. Абулькасым Лахути (очерки жизни и творчества). Душанбе, 1987.

Хамракул Шодикулов, *Алла Калинчук*

ЛЕ́БЕДЄВ Михайло (10/22.10.1877, с. Межадор, тепер Сиктивкарського р-ну Республіки Комі, РФ — 5.03.1951, с. Корткерос Республіки Комі, тепер РФ) — комі поет і драматург. Навчався 1886 в Усть-Сисольському міському уч-щі. Здобув освіту самотужки. Творчість Л., росіянина за походженням, тісно пов'язана з фольклор. традиціями комі. Переклав мовою комі поему «Кавказ» і вірш «На вічну пам'ять Котляревському» Шевченка (Ударник. 1939. № 3).

Борис Хоменко

ЛЕ́БЕДЄВ Михайло Іванович (20.11.1811, Дерпт, тепер Тарту, Естонія — 4.08.1837, Неаполь) — рос. художник-пейзажист. Син кріпака. Заг. освіту здобув у Дерптській гімназії. Працював рисувальником у Дерптському ун-ті. У 1829—33 навчався в петерб. *Академії мистецтв* у класі М. *Воробйова*, був пансіонером Кабінету його імператорської величності. Одержав атестат 1-го ступеня на звання класного художника і право навчатися в Римі й Неаполі як пансіонер АМ. Використовуючи все найкраще, що дала академ. школа, Л. присвятив свою творчість вивченню природи й відтворенню ефектів освітлення.

М. Лебедєв. Автопортрет. Папір, олівець. 1830-ті

Шевченко ознайомився з краєвидами Л. у музеї АМ. Його цікавила проблема світла й простору, тональних і кольор. переходів, над якими у свій час працював Л. Не пізн. 25 трав. 1859 Шевченко виконав малюнок (туш, перо, сепія) за однойменним пейзажем Л. «Вечір в Альбано поблизу Рима ("Ліс")» (1836) та однойменну гравюру (офорт, акватинта; *ПЗТ: У 10 т*. Т. 10. № 41, 42). Остання експонувалася на виставці в АМ 1860 поміж ін. робіт художника. Поет згадував про офорт у чернетці листа до ред. газ., написаного у кін. верес. 1860, де заперечував експонування на академ. виставці портрета Л. свого виконання й підтверджував експонування естампа за пейзажем Л.: «Печатному обозревателю выставки художественных произведений неприлично не различить портрета от пейзажа» (*Шевченко Т*. Повне зібр. тв.: У 6 т. Т. 6. С. 300).

М. Лебедєв. Вечір в Альбано поблизу Рима. Папір, туш, сепія. 1836

Літ.: Касіян В. Офорти Тараса Шевченка. К., 1964.

Надія Орлова

ЛЕБЕДИ́Н — пов. місто Харків. губ., тепер районний центр Сум. обл. Заснований 1654. Гостюючи на поч. літа 1859 у с. *Лихвині* у Д. *Хрущова*, Шевченко їздив у сусідній Л. оглянути пам'ятки давнини. Його тут знали за офортами «*Живописной Украины*», які 1845 поширювалися у повіті (їх, зокр., передплатили поміщики В. Кондратьєв та П. Куріс). У Л. поет познайомився з братами О. *Залеським* і М. *Залеським*, художником О. *Цеге фон Мантейфелем*, який 1846 вчився у петерб. *Академії мистецтв* під керівництвом проф. П. *Басіна*. Т-во гостинно прийняло поета, влаштувало на березі Псла «кашу» з «варенухою». У місті 1964 відкрито погруддя поета; на будинку, де він зупинявся, встановлено мемор. дошку.

Літ.: Кониський; *Документи*; *Жур 1970*.

Григорій Зленко

ЛЕБЕДИ́Н — село Чигиринського пов. Київ. губ., тепер Шполянського р-ну Черкас. обл. Виникло серед великого лісу довкола монастиря, заснованого на поч. 16 ст. втікачами від татар. навали (офіційно визнаний 1682). Тут відбуваються події розд. «Лебедин» з поеми «Гайдамаки». Про село авторові, очевидно, розповідав

Будинок братів Залеських. Лебедин. Сучасне фото

його дід Іван. Не виключено, що поет побував тут особисто. В одній з прим. до поеми зазначено: «Лебедин — дівочий монастир, між Чигирином і Звенигородкою», — ідеться про обитель, яка виникла після руху гайдамаків (1779).

Григорій Зленко

ЛЕБЕДИ́НСЬКА Тетяна Миколаївна (23.02.1937, Київ) — укр. перекладачка і літературознавець. Дочка М. *Шпака*. Закінчила 1962 істор. ф-т Ленінгр. ун-ту, згодом навчалася на його сходознавчому ф-ті. Канд. філос. наук (1973). Протягом 1976—90 викладала у Ленінгр. технологічному ін-ті. Згодом по 2012 працювала в Б-ці РАН (Петербург). Переклала (у співавт.) ряд творів письменників араб. країн 20 ст. Загалом у творчому доробку Л. понад 10 перекладених кн., понад 40 перекл. араб. письменників. Опубл. істор.-біогр. словник «Санкт-Петербург и Украина XVIII—XX вв.» (СПб., 2002), ст., присвячені дослідженню укр.-араб. та укр.-ізраїльських літ. зв'язків, тощо. Автор понад 200 наук. ст., 4 книжок.

Т. Лебединська

Вивчає життєпис і творчість Шевченка. Автор довідника «Пам'ятні місця Т. Г. Шевченка у Санкт-Петербурзі» (К., 1994), фотоальб. «Пам'ятні місця Т. Г. Шевченка в Санкт-Петербурзі» (СПб., 2004 [укр., рос. і англ. мовами]) та низки ст., присвячених, зокр., перебуванню Шевченка у Петербурзі після повернення із заслання — «Сердечніше ніхто не зустрічав» (1994), вивченню поетичної продуктивності Шевченка у різні роки його життя — «Тарас Шевченко крізь призму чисел» (2001) та ін. 2000 Л. започаткувала щорічні міжнародні семінари рос.-укр. проблематики, за її ред. вийшли відповідні зб. матеріалів: «Шевченківський Петербург» (2005), «Т. Г. Шевченко і світова культура» (2007) та ін. Л. — одна з ініціаторів встановлення пам'ятного каменя на місці першого поховання Шевченка на Смоленському цвинтарі, спорудження у Петербурзі пам'ятника Шевченкові роботи скульптора Лео Мола (*Молодожанина*). Підготувала і провела в НМТШ виставку «Шевченківський Петербург», матеріали якої було передано у фонди музею.

Тв.: Культурна традиція у творчості Шевченка // *СіЧ*. 1990. № 3; Забутий друг Шевченка: [Письменник С. Д. Карпенко] // *ЛУ*. 1992. 5 берез.; Сердечніше ніхто не зустрічав // Укр. культура. 1994. № 2/3; Тарас Шевченко крізь призму чисел // Українська культура. 2001. № 8; Схід у творчості Тараса Шевченка // Українське народознавство: стан і перспективи розвитку на зламі віків: Зб. наук. праць: Матеріали Других Міжнар. наук.-практ. читань, присвячених пам'яті укр. фольклориста М. Пазяка. К., 2002; Пам'ятні місця Т. Г. Шевченка у Санкт-Петербурзі // *Винниченко І.* Українці в Санкт-Петербурзі. К., 2002; Восточные мотивы в творчестве Т. Г. Шевченко // Українознавство. 2004. № 1/2; Т. Г. Шевченко и Санкт-Петербург // Т. Г. Шевченко и мировая культура: Материалы 6 Международного семинара. СПб., 2007 (співавт. — І. Козаченко).

Олександр Боронь

ЛЕБЕДИ́НЦЕВ Петро Гаврилович (псевд. — Ю ж н о р у с с; 21.12.1819/2.01.1820, с. Зелена Діброва, тепер Городищенського р-ну Черкас. обл. — 3/15.12.1896, Київ) — історик, археолог, діяч укр. культури і церкви, член укр. громади в Києві. Син священика Гаврила Лебединцева. Здобув поч. освіту в Богуслав. духовному уч-щі. В 1833—43 навчався в Київ. духовній семінарії, а пізніше — в Київ. духовній академії, працював викладачем л-ри в Орлов. духовній семінарії в 1843—46, викладачем логіки, психології, нім. і франц. мов у Київ. духовній семінарії у 1846—51. В 1851 став священиком білоцерків. соборної церкви Преображення Господнього і викладачем білоцерків. гімназії. Відкрив у Білій Церкві чотири народні школи, ініціював розвиток народної освіти всього пд.-зх. регіону. Л. опубл. перші дослідження з історії Білої Церкви, доклав багато зусиль для збереження церк. пам'яток від руйнування. З 1860 працював у Києві священиком у поділ. Успенському соборі, законовчителем Другої чоловічої гімназії, настоятелем Києво-Печерської Преображенської церкви (Спас на Берестові), Миколаївської церкви ген.-губернатор.

Невідомий автор. Портрет П. Лебединцева. Полотно, олія. 19 ст.

дому, кафедральним протоієреєм Софійського собору (з 1868). Більшість його наук. праць присвячена церк. історії Києва і Київщини. Як знавець київ. старовини мав авторитет серед сучасників і вчених: був членом т-ва Нестора-літописця, наук. ради Київ. духовної академії та її Церк. археол. т-ва, Київ. ун-ту св. Володимира, Зх. відділу геогр. т-ва тощо; ред. «Киевских епархиальных ведомостей», сприяв вид. «*Киевской старины*», «Трудов Киевской духовной академии», «Чтений в Обществе Нестора Летописца», активно співпрацював з *Тимчасовою комісією для розгляду давніх актів*. Порадами Л. як експерта користувалися при спорудженні Володимирського собору в Києві, пам'ятника Б. *Хмельницькому*, при відновленні фресок Кирилівської церкви.

Л. міг бачити Шевченка ще в дитинстві. Старша сестра Шевченка Катерина вийшла заміж у с. Зелену Діброву за А. *Красицького*, сусіда Лебединцевих. Родина Лебединцевих була у приятельських стосунках із сім'єю кирилів. священика о. *Г. Кошиця*, у якого 1827 наймитував Шевченко. Л. навчався разом з сином о. Кошиця у *Богуславі*. Не раз підліткові Шевченку в ролі погонича доводилося відвозити учнів на навчання або в гості до одного з них. Л. знав твори Шевченка. Виклопотав у митрополита *Арсенія* і ген.-губ. І. *Васильчикова* дозвіл відспівувати Шевченка в церкві Різдва Христового на Подолі: «6 травня, у суботу, близько четвертої години пополудні, прийшов до мене на квартиру по Хоревій вулиці на Подолі В. Г. Шевченко з пономарем києво-подольської церкви Різдва Христова за дозволом моїм, як благочинного, внести труну Т. Г. Шевченка в цю церкву <…>. За існуючим законоположенням, я не міг своєю благочинницькою владою дозволити внести в церкву тіло покійного, про відправку якого з Петербурга в Київську губернію єпархіальне начальство не одержало повідомлення від міністра внутрішніх справ, і тому запропонував В. Г. Шевченку їхати зі мною до митрополита Арсенія», — згадував Л. (*Спогади 1892*, с. 39), відслужив над ним літургію та панахиду. Опубл. спогади про Шевченка під крипт. П. Л-в «Некоторые дополнения и поправки к биографии Т. Шевченка» (*КС*. 1882. № 9. С. 560—567), де подав цінні матеріали про дитинство Шевченка і прощання з ним у Києві.

Літ.: Гордиевский И. Памяти кафедрального протоиерея П. Г. Лебединцева // Киевские епархиальные ведомости. 1897. № 5—7, 9, 11; *Науменко В*. Петр Гаврилович Лебединцев (некролог) // *КС*. 1897. № 2; Протоієрей Петро Лебединцев та українське Відродження XIX — початку XX ст.: Матеріали наук. читань. Біла Церква, 2002.

Надія Орлова

ЛЕБЕДИ́НЦЕВ Феофан Гаврилович (псевд. — Ф. Лобода та ін.; 12/24.03.1828, с. Зелена Діброва, тепер Городищенського р-ну Черкас. обл. — 12/24.03.1888, Київ) — історик, педагог, діяч укр. культури і церкви, член укр. громади в Києві. Брат П. *Лебединцева*. 1851 закінчив Київ. духовну академію, працював викладачем Воронезької та Київ. духовних семінарій. У 1861—64 — доцент і проф. Київ. духовної академії. Заснував і ред. 1860—63 журн. «Руководство для сельских пастырей». У 1865—69 — начальник Холмської шкільної дирекції. Опубл. дослідницькі праці з історії України і церкви, був ред. і автором вст. ст. до двох томів «Архива Юго-Западной России», засновником, ред. і видавцем «*Киевской старины*» до кін. 1887. Як і його брат, Л. чув про Шевченка ще з дитинства. «Ім'я Тараса стало відоме мені в юнацькі роки із спогадів про нього в нашій сім'ї, що стосувалися головним чином тієї пори його життя, коли до його християнського імені не прикладалося ще нічого іншого, крім імені хлопця і погонича <…>. Чи доводилося мені бачити колинебудь Шевченка в такому первісному приниженому становищі, ніяк не можу пригадати…» — згадував Л. (*Спогади 1982*, с. 40—41). Побував Шевченко в Зеленій Діброві в домі Л. 1845, але не зустрівся з ним. Л. знав твори Шевченка: «Я прочитав уже його "Гайдамаків" і "Катерину" й пройнявся величезною повагою до його таланту, <…> з насолодою читав його недруковані вірші, що переходили з рук до рук» (Там само. С. 42—43). Л. познайомився з Шевченком 6 серп. 1859 в Києві, часто спілкувався з ним. Шевченко залучав авторів до участі в майбутньому укр. вид. «*Хата*» в Петербурзі, взяв у Л. для цього журн. ст. «О ярмарках». Л. ділився планами про своє вид., допомагав Шевченкові: «Чи скоро одчинять вашу "Хату"? Напишіть, будьте ласкаві. Якщо у нас тісно буде, то й до Вас — з чим Бог пошле. Думаю ще розказувать дещо. До Межиріччя тепер не доїхав. Нехай іншим часом. В Умань писав два рази, та й досі нема нічого. З нового року, здається, будем печатать Мельхиседека і за Кушніра напечатаємо. Викохав я собі сина — журналом називають. Сам його на світ народив, без попа ймення дав і хрестив, кумів не бравши…» (*Листи*, с. 139), розшукував для нього втрачений список поеми «Єретик», твори К. *Думитрашка*, ознайомив з документами 18 ст., що дали змогу уточнити місце смерті мліївського титаря Д. Кушніра, згадуваного в поемі «Гайдамаки». В особистій б-ці Шевченка були №№ 42—52 журн. «Руководство

Ф. Лебединцев

для сельских пастырей» за 1860. Шевченко надіслав Л. *«Кобзар» 1860* з дарчим написом разом зі своєю фотографією роботи І. *Гудовського* (лист Л. від 7 лип. 1860). Л. листувався з Шевченком (збереглося два листи Л. до Шевченка від 22 жовт. 1859 і 7 лип. 1860). Зробив багато для нагромадження біогр. відомостей, збереження й популяризації творчості Шевченка. За його редакторства (1882—87) в «Киевской старине» було надрук. спогади про поета, ст., докум. матеріали, епістолярій, твори, вперше побачили світ повісті «Художник», «Капитанша», «Наймичка», «Варнак», «Близнецы», «Княгиня», повністю — «Прогулка с удовольствием и не без морали», «Музыкант», «Княжна», поема «Слепая». Л. опубл. спогади про Шевченка (під псевд. Ф. Лобода) «Знакомство мое с Т. Г. Шевченком и мои о нем воспоминания» (*КС*. 1887. № 11. С. 563—577), які містять важливі дані про дитячі роки поета, Шевченкову останню подорож в Україну (1859). У Л. зберігався літній парусиновий костюм Шевченка (нині експонується в *Літературно-меморіальному будинку-музеї Тараса Шевченка*).

Літ.: Сумцов Н. Памяти Ф. Г. Лебединцева // *КС*. 1889. № 3; *Горленко В*. К редакторской деятельности Ф. Г. Лебединцева // *КС*. 1888. № 5; *Житецький І*. «Київська старина» за часи Ф. Лебединцева (1882—1887) // Україна. 1925. Кн. 6.

Надія Орлова

ЛЕ́БІДЬ Євгенія Михайлівна (22.10.1984, Київ) — укр. шевченкознавець. Закінчила 2006 Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Працювала асистентом кафедри укр. л-ри і шевченкознавства в тому ж ун-ті (2008—09). Канд. філол. наук (2010). Із 2009 — у відділі шевченкознавства ІЛ.

Є. Лебідь. Метатекст поезії Тараса Шевченка та українська література: давня і нова доба. К., 2012. Обкладинка

Авторка монографії «Метатекст поезії Тараса Шевченка та українська література: давня і нова доба» (2012) та понад 20 наук. публ. різної, зокр. шевченкознавчої, проблематики. У кн. за допомогою структурного методу та постструктуралістських методологій оцінено вплив попередніх текстів на поезію Шевченка, висунуто й обґрунтовано ідею універсального коду укр. л-ри. Основну увагу приділено аналізу образно-тематичних констант творчості поета.

Тв.: Концепція образу Б. Хмельницького у творчості М. О. Максимовича і Т. Г. Шевченка (на матеріалі вибраних творів) // Літературознавчі студії / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2004. Вип. 11; Особистість у системі влади в поетичній спадщині Шевченка (поема «Єретик») // *ШСт 8*; Своєрідність моделювання тексту-попередника у Шевченкових перекладах уривків «Слова о полку Ігоревім» («Плач Ярославни», «З передсвіта до вечора») // *ШСт 12*; Феномен двійництва у поемах Т. Шевченка // *ШСт 14*; Шевченківська проблематика на сторінках часопису «Назустріч» // *НШК 38*; *Образ* «femme fatale» у романі Є. Гребінки «Доктор» та повісті Т. Шевченка «Художник» // *ШСт 15*.

Олександр Боронь

ЛЕВ Василь Михайлович (псевд. — В. Костричин, Яжівський, Ле; 7.02.1903, с. Старий Ярів, тепер Яворівського р-ну Львів. обл. — 23.03.1991, м. Ріджфілд-Парк, штат Нью-Джерсі, США) — укр. літературознавець, мовознавець, д-р філології (1930). Дійсний член НТШ у США (з 1949). Закінчив 1928 Львів. ун-т. У 1939—41 — співробітник Відділу суспільних наук АН Української РСР у Львові. У 1941—44 — доцент слов'ян. філології Львів. ун-ту. 1944 виїхав до Польщі, деякий час перебував у Чехословаччині, Австрії, Німеччині. З 1949 жив у США. У 1949—58 — викладач церковнослов'ян. мови в коледжі ім. св. Василія у Стемфорді; 1972—85 — декан філос. ф-ту Укр. католицького ун-ту в Римі.

Основна наук. робота — дослідження історії укр. мови й л-ри та зв'язки їх з ін. мовами і л-рами; слов'ян. палеографія, наук. бібліографія. Автор понад 300 наук. праць, розвідок, ст., рецензій, оглядів. Понад 20 ст., переважно наук.-попул. спрямування, присвятив творчості Шевченка, серед них: «Про мову Шевченка» (1933), «Шевченкова Оксана» (1934), «Словникова скарбниця ранньої Шевченкової поезії» (1943), «Життя Тараса Шевченка в світлі його творів» (1944), «Лексика ранньої Шевченкової творчості» (1946), «Шевченко і Кирило-Мефодіївське братство» (1947), «Шевченкові балади» (1961), «У стоп'ятдесяті роковини народин Тараса Шевченка» (1964) та ін.

Тв.: Визволений Шевченко і його літературна творчість в рр. 1857—1858 // Тарас Шевченко. *ЗНТШ*. Нью-Йорк; Париж; Торонто, 1962. Т. 176; Шевченкові твори в редакції Богдана Лепкого // Там само (передрук: Шевченкіана Богдана Лепкого. Ювілейний науковий збірник. Івано-Франківськ, 2008. Кн. 2).

Літ.: Жила В. Василь Лев: До 85-річчя з дня народження // Свобода. 1988. 6 лют.; *Збірник* праць і матеріалів на пошану Василя Лева. Л.; Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1996; *Нагірні*, Леви: історія родини: Ст., спогади, наук. розвідки, арх. матеріали. Л., 2000.

Наталія Лощинська

ЛЕВ X (Джованні де Медичі, Giovanni de Medici; 11.12.1475, Флоренція, Флорентійська республіка — 1.12.1521, Рим) — папа римський (з 11 берез. 1513). Походив з відомої родини Медичі. Його батько Лоренцо Медичі Пишний згуртував у Флоренції гуманістів, які утворили т. зв. Академію. Здобув гуманістичну

освіту під керівництвом М. Фічино, Дж. Піко делла Мірандоли. 13-річним його призначив кардиналом-мирянином папа Інокентій VIII. Рятуючись від переслідувань з боку папи Александра VI, подорожував Європою. Збирав рукописи, книжки, підтримував митців, зокр. *Мікеланджело*, якого після смерті папи *Юлія II* залучив до роботи над фасадом родової церкви Сан-Лоренцо у Флоренції. На його замовлення *Рафаель Санті* розписував фресками Ватиканський палац. Л. X продовжував дуже витратне будівництво собору Св. Петра в Римі. Брав участь у підготовці до вид. Біблії трьома мовами. Його непотизм і веселий спосіб життя — розваги, театр, полювання, коханки — призвели до розтрати коштів, нагромаджених попередником Юлієм II; фінанси поповнював продажем посад у церк. ієрархії та індульгенцій. Це викликало заг. невдоволення в суспільстві, особливо в Італії та Німеччині, яке висловив М. *Лютер*, підтриманий всіма суспільними станами, крім вищого духівництва, і яке зрештою призвело до Селянської війни, що вибухнула 1525 — вже по смерті Л. X.

Шевченко згадував Л. X поряд з Юлієм II (помилково називав останнього Леоном II) у повісті «Художник». Повістяр уважав, що їхня меценатська й будівнича діяльність мала на меті лише протистояти поширенню єретичних учень: тоді «<…> политика наместников святого Петра требовала изящной декорации для ослепления толпы и затмения еретического учения Виклефа и Гуса, уже начинавшего воспитывать неустрашимого доминиканца [августинця. — *Ред*.] Лютера» (4, 120). Але насправді мист-во епохи Відродження творилося за підтримки меценатів, серед яких уславився флорентійський рід Медичі, та католицької церкви, зокр. пап Юлія II та Л. X, які на той час ще не усвідомлювали загрози самому інститутові папства, що її несли гуситський рух, сатира Еразма Роттердамського, учення Дж. *Вікліфа* й пропаганда М. Лютера (див. докл.: *Лозинский С. Г.* История папства. М., 1986).

Олена Дзюба

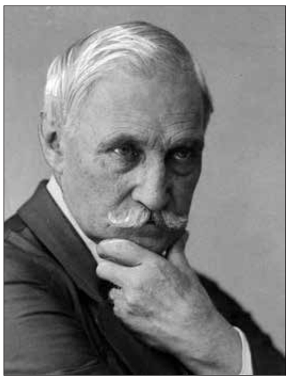
ЛЕВА́НДА Іоанн (справж. — Сікачка Іван Васильович; берез. 1734, Київ — 25.06/7.07.1814, там само) — укр. церк. діяч, проповідник і письменник. 1760 закінчив Києво-Могилянську академію і два роки вчителював у Переяславській колегії, викладаючи риторику. Як священик Києво-Подільської Свято-Успенської соборної церкви (з 1763) прославився своїм ораторським мист-вом. Із 1786 став протоієреєм відновленого кафедрального Софійського собору в Києві. Автор відомих свого часу численних «слів», повчань і листів. Збирав документи з історії України, був близький до кола укр. автономістів, зокр. до В. *Капніста*. Шевченко сприймав його як знакову постать укр. культури. Особисто був знайомий із Г. Сковородою. Описуючи в повісті «Близнецы» життєвий шлях одного з позитивних персонажів — Федора Сокири, він зазначав, що останній ще «на бурсацкой скамье или на Подольском базаре» заприятелював із «знаменитым впоследствии Иваном Левандою» і «тогда уже философом Григорием Сковородою» (4, 18). Одначе тут Шевченко припустився анахронізму: «Насправді Сковорода навчався в академії значно раніше І. Леванди, — він розпочав навчання в академії в 1748 р., а Г. Сковорода в цей час перебував з Токайською комісією в Угорщині, в 1750 р. вже викладав в Переяславському колегіумі…» (*Дзюба О*. Образ Гетьманщини в культурі повсякдення в повісті Т. Шевченка «Близнецы» // *НШК 37*, с. 431). Дружні стосунки, за словами Шевченка, Федір Сокира підтримував з Л. і пізніше, коли той став «знаменитым уже витиею» (4, 19), не раз зустрічався з ним у *Березані* та на Переяславщині.

Тв.: Слова и речи прот. И. Леванды. СПб., 1821. Ч. 1—3.

Літ.: Максимович М. Воспоминания о Леванде // Киевские епархиальные ведомости. 1869. № 10; *Терновский Ф., Голубев С.* Киево-Софийский протоиерей Иоанн Леванда // Труды Киевской духовной академии. 1878. № 8, 10—12; *Новик О. П.* Іван Леванда: Літ. портрет. К., 2004.

Борис Деркач

ЛЕВАНДО́ВСЬКИЙ (Lewandowski) **Станіслав-Роман** (22.02.1859, с. Котліни, тепер Лодзінське воєводство, Польща — 3.02.1940, Варшава) — польс. скульптор, педагог, критик і публіцист. У 1875—77 — актор укр. театр. трупи зі Сх. Галичини; 1877—78 — театру С. Козьмяна у Кракові. У 1879—82 навчався в Академії образотв. мист-в у Кракові (викладачі Я. Матейко, В. Гадомський); 1883—87 — в Академії образотв. мист-в у Відні (викладачі Е. Гелмер, К. Кундман). У 1890—93 викладав у Школі рисунка, малярства і різьблення М. Гарасимовича у Львові; 1894—1932 — скульптуру в Технічному музеї промисловості й торгівлі у Відні; 1932—40 — реставратор і керівник скульптурної майстерні Королівського замку у Варшаві. Працював у станковій, монументальній скульптурі, малій пластиці; тяжів до академізму, згодом — сецесії. Автор скульптурних груп і фризів для будівель Львова: фігура А. *Міцкевича* (1891) на фасаді буд. школи у Львові (нині — вул. Театральна, 15); фриз «Мистецтво та промисловість»

С.-Р. Левандовський

на стіні зали засідань Галицької ощадної каси (1891; нині — Музей етнографії та худож. промислу); пам'ятників А. Міцкевичу (м. Ряшів, нині Польща, 1892), Ф.-Ф. Шопену (м. Душники, там само, 1897); станкових портретів Г. Сенкевича (1897), Ф. Землковського (кін. 1890-х), В. Соловйова (1899); алегоричних композицій «Запорожець» (1886), «Вікторія» (1894), «Соломія» (1907), «"Полум'я" (Психея)» (1913); мемор. пластики для саркофагів у костелах Львова й Варшави, окремих поховань на Личаківському цвинтарі у Львові, зокр. В. *Барвінському* (1892) з алегорією «Українка з дитиною».

С.-Р. Левандовський. Погруддя Т. Г. Шевченка. Гіпс. 1894

Л. належить погруддя Шевченка (гіпс, 1894). 1914 брав участь у конкурсі на створення пам'ятника Шевченку в Києві. Наприкінці 19 ст., співпрацюючи з фабрикою архіт. І. Левинського у Львові, виконав погруддя Шевченка (1892—93; репрод.: Зоря. 1893. № 5. С. 93), яке згодом було тиражоване в гіпсі й теракоті. Твір, позначений рисами академізму, був одним з еталонних зображень Шевченка на межі 19—20 ст.

Тв.: Wystawa obrazów // Kurier Lwowski. 1891. 2 marca; Z lwowskiej wystawy sztuki // Nasza sztuka. 1893. 15 lutego; Sztuka na Wystawie. Rzeźba // Świat. 1894. 1 lipca.

Літ.: Керницький М. Пам'ятники Шевченкові Т. Г. на Україні // Наше слово [Варшава]. 1968. 25 лют.; *Нога О.* Українська художньо-промислова кераміка Галичини (1840—1940). Л., 2001; *Бірюльов Ю.* Мистецтво львівської сецесії. Л., 2005.

Роман Яців

ЛЕВИ́ТСЬКА Ірина Георгіївна (14.02.1927, Київ — 24.09.2012, там само) — укр. живописець і графік. Заслужений художник України (2007). Навчалася у Вищій школі ужиткового мист-ва у Відні (1944—46), Львів. ін-ті прикладного та декорат. мист-ва на ф-ті монументального мист-ва (1949—54, викладачі Й. Бокшай, Р. Сильвестров, Р. Сельський). Працювала у монументально-декорат. мист-ві, живопису та графіці. Їй належать понад 200 монументальних творів у різних техніках: розпис у фойє Палацу культури ім. І. Франка в с-щі Рутченковому, нині у складі м. Донецька (1955; у співавт. з Е. Рогановою-Старостіною); вітражі «Лісова пісня» в літ.-мемор. музеї Лесі Українки в Києві (1962), «Троянди й виноград» в літ.-мемор. музеї М. Рильського в Києві (1967), «Київська Русь» у Нац. історико-етногр. заповіднику «Переяслав» (1973—74); вітражі, карбування, мармур на ст. метро «Поштова площа», «Контрактова площа» у Києві (1976—77); серія акварелей, літографій, ліногравюр «Історія Київської Русі» (1970—90), ілюстрації до драми Лесі *Українки* «Камінний господар» (1971) та ін.

І. Левитська

На шевч. тему виконала вітражі в НМТШ (1961), вітражі «І мене в сім'ї великій...» у ШНЗ (1963), «Т. Г. Шевченко» в буд. Т-ва «Україна» в Києві (1992); живописні полотна за мотивами творчості Шевченка. 1989, до *175-річного ювілею від дня народження Шевченка*, у техніці кольор. ліногравюри створила триптих «Шевченко і театр», зобразивши в ньому сцени з трьох театр. постановок на теми творів Шевченка, зокр. один з аркушів присвячено прем'єрі п'єси «Назар Стодоля» в Укр. театрі корифеїв у Катеринославі 1882; другий — прем'єрі опери М. *Аркаса* «Катерина» в театрі Я. Шеффера в Миколаєві 1900 (нині — Рос. худож. театр драми); третій — інсценізації театром Леся *Курбаса* поеми «Гайдамаки» 1920. Творчій манері художниці притаманний монументальний узагальнювальний підхід, декоративізм, виділення найхарактернішого. Л. мала 24 персональні виставки, з них чотири — у Берліні (1996).

Тв.: Київ та Київська Русь: Каталог виставки творів І. Г. Левитської. К., 1989; Карміна Бурана (Carmina Burana). Колесо долі, Або 30 років каторжної боротьби за монументальне мистецтво. К., 2009.

Літ.: Назаренко Л. Світ образів І. Левитської // Образотворче мистецтво. 1985. № 5; *Загаєцька О.* Ірина Левитська: творення триває // Образотворче мистецтво. 2007. № 3.

Наталя Білоус, Олена Кашшай

ЛЕВИ́ТСЬКИЙ (Левицький) **Борис Порфирович** (13.03.1887, с. Андріївка, тепер Макарівського р-ну Київ. обл. — 20.11.1937, Київ) — укр. хормейстер, композитор і педагог. Закінчив трирічні регентські курси при Херсон. муз. школі. З 1907 викладав співи в Головківській вчительській школі. З 1910 — у Києві, навчався у муз. уч-щі (клас теорії композиції Є. Риба). 1916 працював з Київ. робітничим хором.

1918 організував капелу у Вінниці, заснував муз. школу в Переяславі, для хору якої написав «Заповіт» на слова Шевченка. Брав участь у Всеукр. соборі УАПЦ (Київ, 1921). 1923 заснував капелу РУХ (Революційний український хор), що увійшла до Т-ва ім. М. Леонтовича. У її репертуарі були твори укр. композиторів на тексти Шевченка та присвячені йому: «Б'ють пороги», «Туман хвилями лягає» М. *Лисенка*, «Сонце заходить» Д. *Роздольського*, «Перебендя» Г. *Топольницького*, «Сон», «Шевченкові» К. *Стеценка*. Репресований.

Літ.: [Б. п.] Капела РУХ // Музика. 1925. № 1; [Б. п.] Капела РУХ // Музика — масам. 1928. № 7; [Б. п.] Капела РУХ // Музика — масам. 1929. № 1; *Пархоменко Л*. Реабілітований посмертно // Музика. 1994. № 2.

Наталія Костюк

ЛЕВИ́ТСЬКИЙ Гаврило Гаврилович (1779, Санкт-Петербург — 1848, Оренбург) — комендант *Орської фортеці* (з 1847), ген.-майор. Шевченко, переведений наприкінці черв. 1847 з *Оренбурга* до Орська, безперечно, знав Л. Однак їхні стосунки досі не з'ясовано через відсутність докум. свідчень. Імовірно, Л., як і Д. *Ісаєв*, якого Л. заступив на посаді коменданта Орської фортеці, виявляв прихильність до Шевченка. У трав. 1848, коли поет перебував у поході на *Раїм*, Л. звинуватили у протизаконній поблажливості до засланих арештантів, зокр. до найзлісніших держ. злочинців. Під час слідства Л. помер. Свідчення М. *Лазаревського* про те, що після звільнення Д. Ісаєва для Шевченка настав тяжкий час, очевидно, стосуються не ставлення до нього з боку Л., а поведінки командира 5-го лінійного батальйону М. *Мєшкова*, якого деякий час стримував Д. Ісаєв.

Літ.: Большаков 1971; Большаков *Л. Н*. Оренбургская Шевченковская энциклопедия. Тюрьма. Солдатчина. Ссылка. Оренбург, 1997.

Григорій Зленко

ЛЕВИ́ЦЬКА Віра Іванівна (26.02.1916, с. Старий Порицьк, тепер Іваничівського р-ну Волин. обл. — 25.05.2004, Філадельфія, штат Пенсильванія, США) — укр. актриса і громадська діячка. Навчалася спочатку в Новопорицькій польс. гімназії, потім у гімназії м. Володимира-Волинського. Наприкінці 1933 вступила до мандрівного Наддніпрянського укр. театру під керівництвом П. Карабіневича, який діяв на західноукр. землях. 1935 вступила до театру «Заграва» під керівництвом В. *Блавацького*. 1937 у виставі п'єси «Тарас Шевченко» З. *Тарнавського* (реж. В. Блавацький) зіграла роль В. *Рєпніної*. Цю роль грала і в Театрі ім. І. Котляревського, який виник 1938 внаслідок об'єднання творчих складів театру «Заграва» і Укр. народного театру ім. І. Тобілевича на чолі з М. *Бенцалем*. У 1939—41 — актриса Львів. держ. драм. театру ім. Лесі Українки. З лип. 1941 до трав. 1944 — актриса драм. трупи Львів. оперного театру, де виконувала роль Першої Ворони в інсценізації містерії «Великий льох» Шевченка (шевч. вечір, 8 берез. 1942). З трав. 1945 — в Ансамблі укр. акторів під керівництвом В. Блавацького (Зх. Німеччина); 1950 виїхала до США (Філадельфія). Тут постійно брала участь у вечорах пам'яті Шевченка, зокр. в Нью-Йорку (1955), де виступала в концерті й виставі «Гайдамаки» (запис її читання уривка «Лебедин» з поеми зберігся у Нац. радіофонді США); у Філадельфії (1965) читала поему «Неофіти». В концерті «Шевченко в піснях і слові» (Філадельфія, Нью-Йорк, 1970) читала монолог Галі з драми «Назар Стодоля» і поезію «Осія. Глава XIV». У берез. 1996 була учасницею шевч. вечора (Філадельфія). Читала Шевченкові твори на вечорах пам'яті воїнів УПА й жертв голодомору 1932—33 в Україні.

Літ.: Наш театр: Книга діячів українського театрального мистецтва: 1915—1991. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1992. Т. 2; *Ревуцький В*. Віра Левицька: Життя і сцена. Торонто, Нью-Йорк, 1998.

Леонід Барабан

ЛЕВИ́ЦЬКИЙ Іван (16.11.1875, с. Мала Лука, тепер Гусятинського р-ну Терноп. обл. — 8.04.1938, Львів) — укр. скрипаль, хоровий диригент, композитор, музикознавець і педагог. З 1899 жив у Тернополі, працював судовим радником. Одночасно навчався гри на скрипці в Ю. Цетнера. У 1903—10 — викладач гімназії, диригент т-ва *«Боян»*. З 1913 — у Львові, де викладав в учительській жіночій семінарії укр. пед. т-ва. У 1920—30 з перервами викладав у Вищому муз. ін-ті ім. М. Лисенка, 1934—37 — у польс. семінарії.

Відзначився як талановитий організатор і диригент шевч. концертів молоді гімназій та хору співочого т-ва «Боян» у Тернополі (1903—12), Львові (1920—35). Виступав як скрипаль-соліст з Шевченковими творами у Тернополі, Бережанах, Козовій, Теребовлі, Львові й Відні. Л. — автор муз. творів на слова Шевченка: жіночих хорів без супроводу «І небо невмите», «По улиці вітер віє»; чоловічого хору без супроводу «За байраком байрак» (всі — 1914); чоловічого хору «Вітре буйний» (1920), мішаного хору без супроводу «Тече вода в синє море» (1923). Переклав солоспів М. *Лисенка* «Гетьмани» (уривок з поеми «Гайдамаки») для скрипки з фортеп'яно.

Літ.: Цегельський Є. Іван Левицький // Українська музика [Львів]. 1938. № 6; *Сидорчук Т*. Митець-просвітитель // Музика. 1990. № 5; *Медведик П*. Діячі української музичної культури: Матеріали до біобібліографічного словника // *ЗНТШ*. Л., 1993. Т. 226.

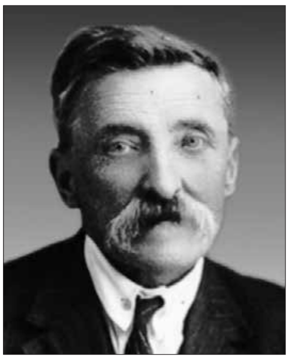
Петро Медведик

ЛЕВИ́ЦЬКИЙ Микола (1870, Сх. Галичина — 1.08.1944, Варшава) — укр. і польс. співак (тенор), реж. і педагог. Закінчив 1894 Львів. консерваторію (клас В. Висоцького), удосконалював майстерність у Мілані (1895, 1899—1900). Член львів. «*Бояна*» (1892—98). Дебютував 1892 на сцені Руського народного театру. Соліст оперних театрів Львова (1895, 1897—98, 1902—03), Кракова (1895), Варшави (1898—1900, 1904—30), Італії (1897, 1901—02). Мав голос значної сили й широти діапазону. Уславився укр. концертами, які часто давав у містах Галичини. Активно виступав на шевч. вечорах (Львів, Стрий; 1892—1902), де співав у дуетах з С. *Крушельницькою* та М. Арданівною. Виконував твори на слова Шевченка — романси О. *Нижанківського* («Минули літа молодії»), М. *Лисенка* («Зацвіла в долині червона калина»), Д. *Січинського* («Один у другого питаєм»), соло в кантаті «Б'ють пороги» М. Лисенка, в кантаті «Хустина» Г. *Топольницького* співав у дуеті з С. Крушельницькою у складі хору львів. «Бояна» (вперше виконана 1895). Високу виконавську майстерність Л. відзначив Д. Січинський.

Літ.: Січинський Д. Роковини Шевченкові у Львові // Діло. 1895. № 63, 64, 73; *Січинський Д*. Концерт М. Левицького // Діло. 1895. № 71; *Медведик П*. Левицький Микола. Діячі української музичної культури: Матеріали до біобібліографічного словника // *ЗНТШ*. Л., 1993. Т. 226.

Іван Лисенко, *Петро Медведик*

ЛЕВИ́ЦЬКИЙ Модест Пилипович (псевд. — М. Пилипович, Виборний Макогоненко, М. Поліщук, М. Вигнанець, Залізничний служащий, Дід Модест, Сагайдачний, М. Рогаль; 13/25.07.1866, с. Вихилівка, тепер Ярмолинецького р-ну Хмельн. обл. — 16.06.1932, Луцьк) — укр. письменник, перекладач і громадсько-політ. діяч. Закінчив Київ. ун-т (істор.-філол. ф-т — 1888, медичний — 1893). Працював лікарем, спочатку на Оренбурзькій залізниці, потім — на Поділлі й Волині. У Ковелі зблизився з родиною Косачів, опікувався здоров'ям Лесі *Українки*, пізніше — Б. *Грінченка*. У 1890-х став членом черніг. «Громади». Разом із С. *Єфремовим*, Ф. *Матушевським* та Б. Грінченком був організатором Укр. радикальної партії, пізніше — членом ради організації поступовців (ТУП). 1919 виконував обов'язки радника, згодом — голови укр. дипломатичної місії в Греції. В еміграції жив у Чехословаччині (м. Подєбради), де працював лікарем (водночас викладав укр. мову в Укр. сільськогосподарській академії). Із 1927 мешкав у Луцьку, де був лікарем в укр. гімназії, читав укр. мову і етику.

М. Левицький

Автор зб. «Оповідання» (1907) та 1-го тому (1918) нездійсненого 5-томного зібрання. Протягом доеміграційного періоду письменник-антропоцентрист виявився, з одного боку, аналітиком у реалістичній соц.-психологічній прозі, гол. героєм якої постає переважно скривджена «маленька людина», незалежно від стану, віри та національності, а з другого — сатириком у викритті негативних суспільних явищ. До другої групи творів належить оповідання «Хатнє лихо» (1908), в основу якого покладено події, пов'язані зі збиранням коштів на встановлення пам'ятника Шевченкові. Художньо осмислюючи докум. факт (проголошений газ. «*Рада*» заклик «Жертвуйте на пам'ятник Шевченкові»), Л. піддав критиці укр. псевдопатріотів, які з різних причин відмовилися підтримати нац. справу. Задля увиразнення ідеї твору укр. псевдоінтелігенції протиставлено «москаля», який не тільки дав гроші на пам'ятник Шевченкові, а й напам'ять цитував доробок поета.

Л. був популяризатором спадщини Шевченка, зокр. 1911 організував ушановування пам'яті письменника в Радивилові, а 1914 — у Білій Церкві. У вид-ві «Час» друкував для народу твори Шевченка у вигляді недорогих «метеликів», писав мелодекламації на слова поета і поширював їх на поштових листівках, які оформлював художник А. *Ждаха*.

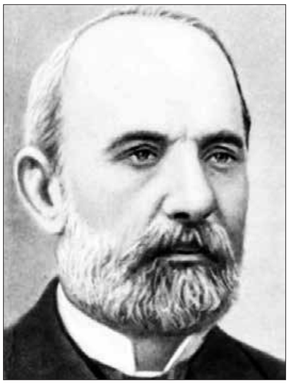
Тв.: Хатнє лихо // Оповідання. Черкаси. К., 1918. Т. 1; Автобіографія // *Сяйво* душі Модеста Левицького (Життя і творчість). Луцьк, 2009.

Літ.: Листівки А. Ждахи до М. Левицького від 15.12.1910 // Ін-т рукопису НБУВ. Ф. 213. Од. зб. 4—6.

Інна Ліпницька, *Наталія Шумило*

ЛЕВИ́ЦЬКИЙ Орест Іванович (13/25.12.1848, с. Маячка, тепер Новосанжарського р-ну Полтав. обл. — 9.05.1922, с. Драбів, тепер смт і районний центр Черкас. обл.; похований у с. Митлашівці, тепер Драбівського р-ну тієї ж обл.) — укр. історик, археограф, архівіст, правознавець, етнограф, літературознавець і письменник. Один із фундаторів УАН (1918). З груд. 1919 протягом двох років виконував обов'язки президента УАН, а 27 берез. 1922 обраний її президентом. Член НТШ.

Син священика. Походив зі старовинного козацького роду, що дав укр. культурі двох художників — гравера Г. Левицького та його сина — портретиста Д. Левицького. Закінчив Полтав. духовну семінарію (1869) і Київ. ун-т (1874). Належав до київ. «Старої громади», протягом 1874—1921 був секретарем Київ. археографічної комісії. З творчою діяльністю

О. Левицький

Л. пов'язані розвиток арх. та археографічної справи в Україні, дослідження історії України 16—19 ст. Його наук. спадщина налічує понад 200 праць і базується переважно на арх. матеріалах. Праці вченого й зб. документів, які він видав, присвячені соц.-економ. і політ. історії України часів Нац.-визв. війни укр. народу 1648—54, державотворчій діяльності Б. *Хмельницького* та його наступників, а також церк.-реліг. рухам, родинним взаєминам, історії звичаєвого права і судочинства. З ім'ям Л. пов'язують перші вид. козацьких літописів 17—18 ст., зокр. «*Самовидця літопису*». В УАН був головою Комісії звичаєвого права, очолював також Правничо-термінологічну комісію і Т-во правників.

Ще в студентські роки розповсюджував твори Шевченка. На арх. матеріалах написав ст. «Археологічні екскурсії Т. Г. Шевченка в 1845—1846 рр.» (1894), де висвітлив діяльність Шевченка як співробітника *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів*, наголосивши, що «цей епізод мав неабияке значення в історії його розвитку» (*КС*. 1894. № 2. С. 231). Написав рецензію на виданий у серії «Життя видатних людей. Біографічна бібліотека Ф. Павленкова» нарис В. *Яковенка* «Т. Г. Шевченко» (СПб., 1894), який оцінив так: «…написано легко й жваво, і читається з цікавістю, хоч іноді все враження псує надто розв'язний, невідповідний тон, який обрано автором. А загалом від бібліотеки Павленкова можна було б очікувати серйознішого й об'єктивнішого біографічного нарису про українського поета» (*КС*. 1894. № 8. С. 291). У 1909—14 був членом журі для присудження премій за конкурсні проекти пам'ятника поетові у Києві. Разом з Д. *Багалієм* працював у Археографічній комісії АН Української РСР для вид. творів Шевченка, М. Драгоманова, В. *Антоновича*, І. Франка.

Тв.: Археологические экскурсии Т. Г. Шевченко в 1845—1846 гг. // *КС*. 1894. № 2 (також окремий відбиток); Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI—XVII ст. Л., 1900; 1991; Очерки народной жизни в Малороссии во второй половине XVII ст. К., 1902; О положении крестьян в Юго-Западном крае во 2-й четверти XIX в. К., 1906; Черты семейного быта в Юго-Западной Руси в XVI—XVII вв. К., 1909.

Літ.: Василенко М. П. Академік Орест Іванович Левицький // Записки соціально-економічного Відділу УАН. К., 1923. Т. 1; *Сарбей В. Г.*, *Москвич Л. Г.* Академік УАН Орест Іванович Левицький (1848—1922 рр.): Життєпис, бібліогр. його праць і праць про нього. К., 1998.

Лілія Москвич

ЛЕВИ́ЦЬКИЙ Сергій Петрович (1822, Чернігів — 2/14.02.1855, м. Скуляни, тепер с. Скулень Унгенського р-ну, Республіка Молдова) — чиновник. Навчався у Київ. ун-ті. 1845 вступив на службу до Оренбурзької прикордонної комісії, де був помічником столоначальника Ф. *Лазаревського*, який познайомив Л. із засланим Шевченком. Між ними зав'язалася щира дружба. Поет тепло згадував Л., перебуваючи в *Орській фортеці*, а відтак на *Аральському морі*. Подальші зустрічі в *Оренбурзі* тривали до січ. 1850, коли Л. поїхав у відпустку, маючи прохання Шевченка побачитися з О. *Бодянським*, О. *Бутаковим* та ін. знайомими. Л. виконав це доручення, передав послання Шевченка В. *Рєпніній* (лист Л. до поета від 6 берез. 1850). Лист Л. було вилучено під час обшуку поета в ніч з 22 на 23 квіт. Окремі рядки з нього жандармське відомство потрактувало як свідчення про наявність таємної організації. На розпорядження *Третього відділу* Л. було заарештовано. Підозра не підтвердилася, Л. було звільнено, але взято під таємний нагляд. Невдовзі він помер на посаді чиновника для особливих доручень Скулянського митного округу в Бессарабії.

Літ.: Большаков 1971; *Листи*.

Григорій Зленко

ЛЕ́ВІН (Lewin) **Леопольд** (28.07.1910, м. Пьотркув-Трибунальський, тепер Лодзінського воєводства, Польща — 7.12.1995, Варшава) — польс. поет і перекладач. Навчався на юрид. ф-ті Варшав. ун-ту (1927—31) і у Вищій школі журналістики (1928—31). У 1939—40 — у Львові, 1940—41 — в'язень радянської тюрми. Під час Другої світової війни перебував у Союзі РСР, 1942 працював у польс. посольстві у Джамбулі (Казахстан). У 1963—70 — ред. тижневика «Kultura», 1970—77 — заст. гол. ред. місячника «Literatura na świecie».

Автор зб. поезій: «Вирубування лісу» (1931), «Солдатський шлях» (1953), «Послання до внука» (1985) та ін. Україні і Києву присвятив цикл віршів «Над Дніпром» (опубл. у зб. «На моїй землі», 1966). Переклав «Думку — Вітре буйний, вітре буйний!» (опубл. у «Вибраних творах» Шевченка, Варшава, 1955). У 4 числі 1964 в журн. «Teatr Ludowy» надрук. ст. «Шевченко в очах поляка (До 150-річчя з дня народження Т. Шевченка)».

Валерія Вєдіна

ЛЕВІНСО́Н Євген Адольфович (7/19.10.1894, Одеса — 21.03.1968, Ленінград, тепер Петербург) — рос. архітектор. Д-р архітектури (1946). Чл.-кор. Академії архітектури Союзу РСР (1941; згодом — Академії будівництва й архітектури Союзу РСР). Лауреат Держ.

премії Союзу РСР (1951). Навчався в Ін-ті цивільних інженерів у Петербурзі (1915—16), на архіт. ф-ті Вищого художньо-технічного ін-ту (1924—27, викладачі І. Фомін, В. Щуко). Викладав у Ленінграді в Інженерно-будівельному ін-ті (1932—45) та Ін-ті живопису, скульптури та архітектури ім. І. Рєпіна (1945—68), з 1947 — проф. Л. належить ряд проектів споруд у Петербурзі, виконаних у стилі неокласицизму. Автор архіт. частини пам'ятників Шевченкові в *Каневі* та Києві (обидва — бронза, граніт, встановлено 1939; скульптор М. *Манізер)*.

Є. Левінсон

У Києві це — чотиригранний постамент з червоного граніту заввишки 7,3 м, на лицьовому боці якого зроблено накладними бронзовими літерами напис: «Т. Г. Шевченко. 1814—1861», нижче слова із «Заповіту»: «І мене в сім'ї великій, / В сім'ї вольній, новій, / Не забудьте пом'янути / Незлим тихим словом». Під ними — стилізований під факсиміле підпис поета. Пам'ятник встановлено на невисокому кургані, що викликає асоціацію з Тарасовою горою в Каневі. До нього ведуть п'ятимаршові сходи, виконані, як і стилобат, із бучардованого граніту. Архіт. композиція гармонійно вписана в ландшафт парку ім. Т. Г. Шевченка.

М. Манізер, архітектор Є. Левінсон. Пам'ятник Т. Г. Шевченку. 1939. Київ

У Каневі Л. розробив архіт. конструкцію, ідея якої полягала, з одного боку, в потребі зберегти наявну форму могильного кургану, а з другого — в гармонійному поєднанні з архітектурою всього комплексу музею, який В. *Кричевський* та П. *Костирко* проектували у стилі укр. модерну. Л. вдало поєднав елементи модерну та конструктивізму і створив унікальний архіт. ансамбль, до якого належить бронзова постать Шевченка на 8-метровому постаменті з граніту, біля його підніжжя — могильна брила і сама могила, вкрита дерном і оформлена обхідною терасою та двома рівнями сходів. Сходи першого рівня, гармонійно вписані в курган, повторюють його круглий контур; широкі внизу, вони підводять до обхідної тераси та другого рівня сходів, де поступово звужуються; другий рівень сходів складається з двох паралельних маршів, вигнутих дугою назустріч один одному й одночасно спрямованих угору, до підніжжя постаменту, де візуально перетікають у нього. Співвідношення ритму та пластики сходів, їхній стрімкий злет угору до фігури Шевченка надають неповторності всьому ансамблю.

М. Манізер, архітектор Є. Левінсон. Пам'ятник Т. Г. Шевченку. 1939. Канів

Дмитро Малаков, Олена Кашшай

ЛЕ́ВСТИК (Levstik) **Владимир** (справж. ім'я — Цирил; псевд. — В л а д и м и р   М и х а й л о в и ч; 19.01.1886, повіт Мозір, тепер Словенія — 23.12.1957, м. Мета, Словенія) — словен. письменник і перекладач. Через політ. переконання 1915 його інтерновано австро-угор. владою до Люблянського замку, потім до в'язниці побл. Відня. 1917 звільнено, проте повертатися на батьківщину йому було заборонено, жив у Празі. 1919 повернувся у Любляну. Автор ст. з історії Словенії та низки романів. 1904 журн. «Dom in svet» (№ 1) за підписом «Владимир Михайлович» опубл. ст. Л. «З новітньої російської лірики», в якій він, зокр., проаналізував творчість Шевченка, відзначив, що вона є «духовною власністю всієї Росії», і назвав його укр. Гомером.

Тв.: З новітньої російської лірики // *СВШ*. Т. 3.

Вілль Гримич

ЛЕ́ВЧЕНКО Григорій Андріанович (17/30.11.1901, с. Новоселиця, тепер Попільнянського р-ну Житом. обл. — 19.02.1944, Київ) — укр. мовознавець. Закінчив 1926 Київ. ІНО. З 1934 викладав укр. мову та заг. мовознавство в Херсон. ІНО, потім у Харків. та Київ. ун-тах. Брав участь у підготовці «Українського правопису» (1933). Вивчаючи історію розвитку укр. літ. мови, спирався на творчість Шевченка.

Відзначаючи відмінність естетики Шевченкового слова від фольклорно-романтичної мовної естетики, наголошував такі складники мови Шевченка: розмовне живе слово, мовно-поетичний матеріал фольклору, слов'янізми, іншомовна та біблійна лексика, багатство старої писемної мови. Називав Шевченкову мову знімком з живої мови його часу, яку поет не ототожнював із говіркою. Особливу увагу звертав на розмовний синтаксис Шевченкової поезії, на метод використання чужих контекстів, інтонаційне багатство вірша, що досягається природністю звертань до співрозмовника, питальних і окличних речень, відтворенням діалогів, на чергування описових картин з декламаційно піднесеними синтаксичними структурами. Простежував функції образу слова в поезії Шевченка, роль постійних епітетів, порівнянь, прислів'їв та приказок. Зробив висновок про особливість народності Шевченкової мови.

Тв.: Місце Шевченка в історії української літературної мови // Наукові записки Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка: Зб. філол. ф-ту. К., 1939. № 1; Значення Шевченкового «Кобзаря» в історії розвитку української літературної мови // *Левченко Г. А.* Нариси з історії української літературної мови першої половини XIX ст.: Посібник для вишів. К.; Х., 1946.

Літ.: Кирилюк Є. Григорій Андріянович Левченко // Мовознавство. 1976. № 6.

Світлана Єрмоленко

ЛЕ́ВЧЕНКО Микола Андрійович (12.12.1921, м. Маріуполь, тепер Донец. обл. — 1979, Львів) — укр. драматург і літературознавець. Навчався у Ніжинському пед. ін-ті (1939—41), закінчив Львів. ун-т (1948). Працював на заводі у м. Нижньому Тагілі (1941—44), у 1948—52 викладав у Львів. юрид. школі, 1955—59 — Львів. ун-ті ім. І. Франка, згодом працював журналістом на львів. телебаченні.

Автор п'єс про Шевченка: «Серце поета» (1962) — драма, вистава Волин. укр. драм. театру; «Кайдани порвіте...» (1963) — героїчна драма, вистава Терноп. укр. драм. театру (реж. Р. Степаненко). Образ поета подано у типовому для 1960-х висвітленні як поета-революціонера, ватажка народних мас. Творчість Л. класично репрезентує істор. народницько-радянський дискурс у чистому вигляді. У драмі «Серце поета» застосовано традиційні матриці радянського соцреалізму. До певної міри це «кривава драма», де використано винятково жорстокий модус шевч. міфу. Герой драматурга — автор не просто заборонених, а й кривавих поезій, що закликають до вбивства і жорстокості. Селянські бунти доводиться вгамовувати київ. ген.-губ. Бібікову за допомогою озброєних козаків, при цьому рос. молоді дворяни жертвують життям за укр. політ. поета. Недолугим хуторянам-поміщикам у п'єсі протиставлено старого рос. декабриста О. *Капніста*, друга Шевченка. Мотивації учинків героя зведено до суспільно-політ. чинників, його діяльність цілковито політизовано. Остання сцена — зустріч поета захопленим натовпом на березі Дніпра в Києві та його арешт — перетворюється на легендарно-містерійне дійство з'яви Спасителя народові. Втім автор зміг сказати кілька слів про реальну історію нац. пошуків в Україні 19 ст. На сторінках драми звучать імена П. Куліша, М. Костомарова, О. Чужбинського, хоча й у негативному плані; певну свободу в «національному питанні» можна пояснити часом створення п'єси — початок 1960-х, хрущовська «відлига». Матриця «радянського шевченкознавства» з опорою на месіанську роль пророка революції та кривавого бунту постає у неприхованому вигляді й у драмі Л. «Кайдани порвіте...», темою якої стали останні роки Шевченка.

Тв.: Серце поета. Драма // *Нові* п'єси. Зб. К., 1962; Кайдани порвіте… Героїчна драма на 3 дії, 7 картин // Жовтень. 1964. № 3.

Літ.: Вільде І. Незламний дух Кобзаря: Вистава драми М. Левченка «Кайдани порвіте...» в Тернополі // *Посвята*: Літ.-мист. зб. Л., 2003; *Трофимук С.* Живой Кобзарь // Львовская правда. 1963. 27 февр.; *Мудрик Г.* Його серце належить народові // *ЛУ*. 1963. 8 берез.; *Вальо М.* З приводу рецензії Ірини Вільде [на виставу «Кайдани порвіте...»] // *Посвята*: Літ.-мист. зб. Л., 2003.

Тетяна Свербілова

ЛЕ́ВЧЕНКО Михайло Олександрович (4.11.1922, с. Слободо-Петрівка, тепер Гребінківського р-ну Полтав. обл. — 24.01.1989, Одеса) — укр. літературознавець, критик, д-р філол. наук (1966). Закінчив 1947 Одес. ун-т. У 1969—86 — проф., зав. кафедри рос. л-ри цього ж ун-ту. Автор кн. «Чехов у зв'язках з Україною» (1960), «Роман і сучасність» (1963), «Художній літопис вогненних років» (1977) та ін.

Л. — співавт. колективної монографії «Тарас Григорович Шевченко. Біографія» (1960; 2-ге вид., переробл. — 1963), що мала неоднозначну оцінку критики, яка вказувала на численні фактичні неточності й помилки (див.: *Косян В.* Надбання і прогалини. Повчальний урок в готуванні біографії Кобзаря // Літературна газета. 1961. 20 січ.; *Костенко А. І.* Як написано біографію Тараса Шевченка // *РЛ*. 1961. № 3, та ін.). Л. опубл. і кілька ст., присвячених проблемі шевч. традицій в укр. л-рі, театр. історії драм. творів Шевченка тощо: «Перша вистава п'єси "Назар Стодоля" Т. Г. Шевченка на професійній сцені» (1957), «В боротьбі за Шевченка» (1962), «Шевченко і український роман» (1964) та ін., а також низку популяризаторських дописів у місцевій пресі. Л. належить худож. етюд «Нескорена молодість» (1961), у якому охоплено майже весь життєвий шлях Шевченка — від юнацтва до звільнення із заслання. Авторові пощастило переконливо відтворити основні перипетії

поетової долі, вдало домислити його внутрішні роздуми тощо, хоч подекуди трапляються штучні епізоди, зумовлені, очевидно, диктатом офіц. бачення постаті Шевченка.

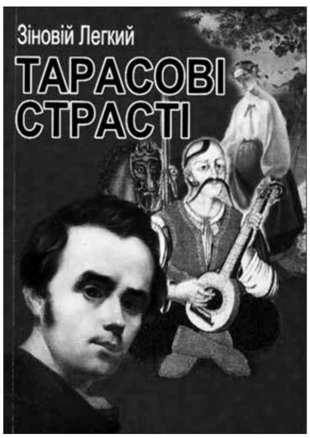
Тв.: Шевченко і російська література: До 95-річчя з дня смерті Т. Г. Шевченка // Мистецтво. 1956. № 2; Перша вистава п'єси «Назар Стодоля» Т. Г. Шевченка на професійній сцені // Праці Одес. держ. ун-ту. О., 1957. Т. 147. Серія філол. наук. Вип. 6; В боротьбі за Шевченка // Праці Одес. держ. ун-ту. О., 1962. Т. 152. Серія філол. наук. Вип. 14; Шевченко і український роман // Кобзареві — Одеса. О., 1964.

Літ.: Дузь І. М. Одеська наукова шевченкіана // *Дузь І. М.* Шевченко і Одеса: Літературознавчі нариси. О., 1994; *Михайло* Олександрович Левченко: Бібліогр. покажчик. О., 2000.

Олександр Боронь

ЛЕ́ГКИЙ Зіновій Миколайович (17.01.1940, с. Заланів Рогатинського р-ну Івано-Франк. обл.) — укр. письменник, критик і педагог. Закінчив філол. ф-т Львів. ун-ту (1967). З 1970 працює учителем укр. словесності в с. Мурованому на Львівщині. Автор новелістичних зб. «Голубий вогонь» (1982), «Терпкий цвіт любові» (1985), «Аве, Марія» (1990), романів «До Гераклових стовпів» (1987), «В ім'я Отця і Сина», «Поклик крові» (обидва — 2004), «Страсний тиждень», «Сансара» (обидва — 2005), «Вертеп» (2008) та ін., літ.-крит. розвідок і рецензій.

Роман «Тарасові страсті» (Л., 2007) — філос.-психологічний твір, який у формі монологу відтворює складний, іноді суперечливий внутрішній світ Шевченка, непокірного та волелюбного, вразливого на людський біль. Роман написано у формі спогадів гол. героя — Тараса Грушівського-Шевченка, в'язня петерб. каземату. Вони охоплюють його життєвий шлях від раннього дитинства до арешту 1847. Монолог-оповідь про найгол. події життя перемежовується самоаналітичними роздумами, філос. медитаціями й узагальненнями. Використовуючи багатий фактографічний матеріал, автор уводить читача в широке коло сучасників Шевченка, відтворює його стосунки з багатьма непересічними особистостями (І. *Сошенком*, К. Брюлловим, П. Кулішем, М. Костомаровим, В. *Рєпніною* та ін.), розкриває процес становлення молодого митця (поета, художника) та політ. діяча (члена *Кирило-Мефодіївського братства*). Учинки персонажа глибоко мотивовано крізь призму його ж внутрішньопсихологічної сутності, чутливої до виявів навіть найменшої кривди, несправедливості щодо самого себе й щодо ближнього. З другого боку, жорсткий і безкомпромісний самоаналіз персонажа дає йому змогу усвідомити власні провини та гріхи, несумісні з християнськими заповідями (крадіжки, побиття дяка П. *Богорського*, любовні стосунки із заміжньою Г. *Закревською* тощо), а відтак пережити каяття і катарсис. Значний вплив на життєвий шлях Шевченка має в романі реально-містичний Копій-Колесник-Тризна, спершу бунтар і свавільний грабіжник, призвідець багатьох Шевченкових дитячих лих (зокр. смерті матері), котрий згодом постригся в ченці й став для нього опікуном і благодійником, справжнім духовним батьком. Автор тонко мотивував внутрішню потребу Шевченка поетичним словом кинути виклик рос. імперській системі, що зрештою привело поета до каземату.

З. Легкий. Тарасові страсті. Львів, 2007. Обкладинка

У романі вдало реконструйовано творчу лабораторію Шевченка-митця: написання поезій і маляр. полотен пояснено і певними обставинами життя, і пробудженими в ранньому дитинстві творчими інтенціями, непередбачуваними й сильними. Напр., психологічно аргументовано створення Шевченкової живописної «Катерини» як відповідь на докір сумління за самогубство Катерини в поемі.

Літ.: Осадчий В. Між берегами добра і зла // *ЛУ*. 2007. 20 верес. — Рец. на кн.: *Легкий З.* Тарасові страсті. Л., 2007.

Роман Кудлик

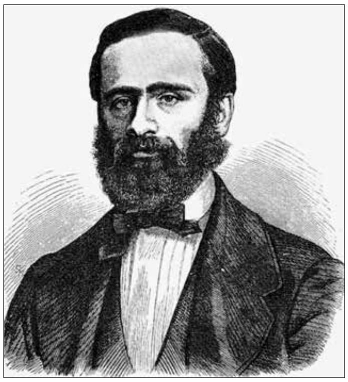
ЛЕДЖИ́НОВ Церен (1910, Кетченер-Шебенерівський аймак, тепер Яшкульського р-ну Республіки Калмикії, РФ — 3.02.1942, м. Еліста, тепер РФ) — калм. поет і перекладач. 1936 вступив до Ленінгр. ін-ту журналістики (через хворобу не закінчив його). Автор зб. віршів «Велика перемога» (1932), «Збірка поезій» (1934), «Непоказний хлопчик» (1939), «Батьківщина» (1941). Разом із Г. Шалбуровим упорядкував зб. «Калмицький фольклор» (1941). Переклав калм. мовою вірші Шевченка «Ой три шляхи широкії», «Дівча любе, чорнобриве», «Огні горять, музика грає», які вперше опубл. у берез. 1939 у газ. «Улан хальмг», згодом увійшли до першого вид. творів укр. поета «Поезії» (Еліста, 1939) калм. мовою.

Борис Хоменко

ЛЕЖЕ́ (Léger) **Луї** (13.01.1843, Тулуза, Франція — 30.04.1923, Париж) — франц. філолог-славіст, історик і літературознавець. Проф. слов'ян. мов і л-р у Сорбонні, де 1868 ініціював створення кафедри слов'ян. мов. Автор низки праць з історії слов'ян. л-р і культур, перекладач укр. казок. З 1888 до останніх днів життя

очолював кафедру слов'янознавства в Колеж де Франс. Акад. Петерб. АН (з 1890).

Укр. л-рою зацікавився у 1870-ті під впливом ст. М. Драгоманова, з яким підтримував наук. контакти. Уперше згадав Шевченка 1873 в рецензії на ст. М. Драгоманова «Український літературний рух у Росії і в Галичині (1798—1872)», опубл. у франц. газ. «Revue critique d'histoire et de littérature» (1873. 23 серп.), вважаючи, що «двох сторінок, присвячених Шевченку, замало, бо Шевченко — це цікава постать, яку варто було б дати рельєфніше». Високу оцінку поетовій творчості запропонував в «Історії російської літератури» (Париж, 1900): «Польща має свого Міцкевича, Росія — Пушкіна, Україна має свого національного поета в особі Шевченка. Він і досі найбільший поет свого народу». В Колеж де Франс розробив і читав курс укр. мови та л-ри (1904—06), в якому багато уваги приділив Шевченкові, використавши для свого дослідження авторитетні праці — ст. М. Драгоманова, О. *Кониського*, листи поета до Бр. Залеського та ін. джерела. Цикл лекцій Л. «Національний поет Малоросії Тарас Шевченко», що складався з 6 частин, починався невеликим вст. про стан укр. мови; далі йшлося про дитячі та юнацькі роки поета. Л. часто вдавався до літ. паралелей — творчість Шевченка порівнював з поетичною творчістю А. де Ламартіна, А. де Віньї, В. *Гюго* та ін. письменників, звертав увагу читача на подібність змальованих ситуацій.

К. Майнер. Портрет Л. Леже. Папір, гравюра. 1867

Другу частину присвячено характеристиці творчості укр. поета; джерела його поезії Л. вбачав у житті й народній поезії. Він докладно схарактеризував поему «Гайдамаки», вважаючи її, однак, доволі різкою та жахливою порівняно з поемою «Катерина». Л. стверджував, що не знаходить у слов'ян. л-рах майстра, котрий міг би дорівнятися Шевченкові. Вчений особливо акцентував на тих віршах (зокр. на поезії «Перебендя»), в яких укр. поет оспівував чесноти поетичного слова, величність поета і гідність поезії. Згадані лекції Л. супровів власними перекл. поезій Шевченка «Заповіт», «Тарасова ніч», «Мені тринадцятий минало», уривками з поем «Гайдамаки», «Кавказ», вірша «До Основ'яненка», котрі поряд з ін. використав І. *Борщак* у праці «Шевченко у Франції» (1933). На основі циклу лекцій Л. видрукував працю «Національний поет Малоросії Тарас Шевченко» (Bibliothèque Universelle et Revue Suisse. 1906. № 2, 3). Працю у повному або скороченому вигляді передрук. згодом в окремих вид., зокр. у монографії Л. «La Russie intellectuelle. Études et portraits» (Paris, 1914).

Л. — автор інформативних ст. про укр. поета в довідкових енциклопедичних паризьких вид. кінця 19 — поч. 20 ст.: «La Grande Encyclopédie, inventaire raisonné des sciences» (Paris, 1886. T. 29. P. 740); «La Grande Encyclopédie» (Paris, 1902. T. 30. P. 812), «Nouveau Larousse illustré» (Paris, 1904. T. 7. P. 584—585).

Літ.: Горленко В. Украина в изображениях французов // Русский архив. 1893. Кн. 2. № 6; *Martel R.* Un hommage ukrainien à la mémoire de Louis Léger // Le Monde slave. 1929. № 11; *Борщак І.* Шевченко у Франції. Л., 1933; *Драгоманов М.* Австро-руські спомини (1867—1877) // *Драгоманов М.* Літературно-публіцистичні праці. К., 1970. Т. 2.

Ярема Кравець

ЛЕЗГИ́НСЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Одним з перших, хто знайомив із життям і творчістю Шевченка освічених лезгинів, представників чисельно невеликого гірського народу, що живе на Пд. Дагестану (РФ) та на суміжних теренах Азербайджану, був укр. поет і фольклорист О. *Корсун*. У 1847—61 він служив чиновником у Дербенті, культурно-адмін. центрі Лезгинського краю. Палкий прихильник таланту укр. поета, він розповсюджував його твори, листувався з ним, написав вірш «До Шевченка» (1845). Освічені лезгини знайомилися з творами Шевченка у рос. перекладах.

Лезгин. мовою твори укр. поета зазвучали після Другої світової війни. Низку віршів Шевченка, зокр. «Думка — Тече вода в синє море», «Не завидуй багатому», «Заповіт» та ін., його Автобіографію переклав 1948 народний поет Дагестану, драматург і перекладач Ш.-Е. Мурадов (останні два опубл. лезгин. мовою: *Ахмедов Н.*, *Вагабов І.*, *Мурадов Ш.-Е.* Хрестоматія з літератури для 6 класу. Махачкала, 1948, вірш «Минають дні, минають ночі», поеми «Сова» і «Наймичка» у перекл. А. Саїдова). Більшість цих перекл. побачили світ у періодичних вид. Дагестану. В альм. «Дуствал» (1956. Кн. 3) вміщено лезгин. перекл. поезій «Заповіт», «Сон — На панщині пшеницю жала» і «Не завидуй багатому». До *175-літнього ювілею від дня народження Шевченка* інтерпретацію «Заповіту» і вірша «Минають дні, минають ночі» запропонував І. *Гусейнов*. Перший перекл. увійшов до вид.: *«Заповіт» [Антол. пер.]*. Як високу літ. школу і духовну скарбницю сприймає творчість укр. поета лезгин. письменник І. Казієв, який живе і працює в Україні. Розвиток шевч. традицій простежується

у поетичній творчості С. Стальського, А. Саїдова, Б. Салімова та ін. Лезгин. громадськість відзначала шевч. ювілейні дати (1939, 1961, 1964 та ін.).

Літ.: Шагинян М. Звезды Тараса Шевченко // Дагестанская правда. 1961. 10 марта; *Фарбер Б. С.* Великий Кобзарь // Дагестан. 1961. № 1/2.

Борис Хоменко

ЛЕ́ЙТЕС Олександр Михайлович (3/15.12.1899, м. Брест-Литовськ, тепер Брест, Білорусь — 3.05.1976, Москва) — укр. і рос. літературознавець. 1922 закінчив Харків. ІНО. Член «Гарту», ВАПЛІТЕ. Автор кн. «Литература двух миров» (1934) та ін., низки ст. з укр., рос. і західноєвроп. л-р. Разом із М. *Яшеком* уклав біобібліогр. довідник «Десять років української літератури (1917—1927)» (1928. Т. 1—2).

У брошурі «Ренессанс украинской литературы» (1925), говорячи про нову укр. л-ру, писав, що Шевченко як майстер слова недооцінений, оскільки його соц. значення заступило суто літ. заслуги. Через майже повний розгром літературознавства в Україні, а відтак відсутність вагомих досліджень Шевченкової спадщини в контексті світової л-ри, помітним явищем стала ст. Л. «Шевченко и мировая литература» (Интернациональная литература. 1939. № 3/4), що містила відгуки західноєвроп. письменників і літературознавців про постать і творчість Шевченка. Рівень тогочасного шевченкознавства характеризує ст. «Шевченко и современность» (Литературная газета. 1934. 12 марта), що не містить жодних літературознавчих оцінок і хибує на вульгарний соціологізм.

Тв.: Шевченко и Запад // Известия. 1939. 18 янв.

Олександр Боронь

ЛЕКТУ́РА ШЕВЧЕ́НКА — це сукупність прочитаних текстів, яка характеризує поета як читача. Слід констатувати принциповий релятивізм і недосяжність повного знання про Л. Ш., адже чимало матеріалу, що його опанував поет, не відображено в його літ. та ін. текстах. До того ж не всі Шевченкові твори збереглися. Отож будь-яка реконструкція Л. Ш. буде принципово неповною. Як читач Шевченко протягом майже всього життя потерпав од книжкового голоду. У в'язниці й на засланні відсутність кн. завдавала йому справжніх мук. За допомогою поет звертався до друзів, і вони, як правило, надсилали бажані кн. Водночас активно використовував доступні йому нечисленні вид., зокр. часописи, знайомився з тодішньою масовою л-рою, як-от «сонником» (запис у Щоденнику 3 лип. 1857). Коли говоримо про публ. в періодиці чи у зб., важливо знати, чи ознайомився Шевченко з повним змістом відповідного вид., чи тільки із конкретним текстом. Стосовно тих часописів, що потрапляли поетові до рук на засланні, можемо бути певні, що він ознайомився з усім змістом, а про те, як читав одержане від приятелів у *Нижньому Новгороді*, маємо його власне свідчення: «Я прочитал уже все, что появилось замечательного в нашей литературе в продолжение этого времени. Теперь остались мне одни журналы за нынешний год, и я наслаждаюся ими, как самым утонченным лакомством» (лист до А. *Толстої* від 12 листоп. 1857). Що ж до окремих часописів і зб., з якими поет ознайомився в Петербурзі, особливо тих, які йому дарували, такої певності немає.

Важливе джерело інформації про коло читання Шевченка — мемуари та листи сучасників. Так, з мемуарів О. Афанасьєва-Чужбинського відомо, що, «знаючи Байрона лише з кількох російських перекладів», Шевченко справжню насолоду одержував тільки від польс. перекладів, що їх виконав А. *Міцкевич* (*Спогади 1982*, с. 92). У листі П. *Лукашевича* до І. *Вагилевича* від 21 верес. 1843 читаємо: «Коли вашу листину получил, той час з паном Шевченком читовали Вашого "Мадея", що єсте напечатали в Будині» (цит. за: *Возняк М.* Шевченко і Галичина // Україна. 1930. № 3/4. С. 69). Навряд чи варто сумніватися, що альм. «*Русалка Дністровая*» поет прочитав увесь, зокр. фольклор. матеріали.

Визначимо, яке місце в Л. Ш. посідали книжки, котрі він не читав, але, безперечно, бачив і, можливо, гортав, а також ті, про які лише чув. Вибіркове прочитання констатуємо тоді, коли Шевченко інтерпретує не текст у цілості, а лише цитату з нього, подану в тексті-посереднику. До периферії Л. Ш. відносимо, напр., відомості з найновішої л-ри, що їх сповістив Шевченкові А. *Головачов*, побувавши в *Новопетровському укріпленні* восени 1852 (лист до О. *Бодянського* 15 листоп. 1852). Складніше питання про те, чи належать до Л. Ш. ті словесні тексти, усні й деякі писемні, котрі він сприйняв винятково на слух. Стосовно укр. фольклору і фольклору ін. слов'ян., а

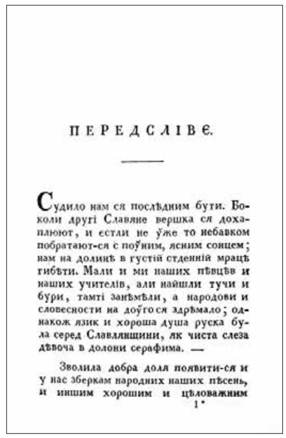

РУСАЛКА

ДНѢСТРОВАЯ.

У БУДИМѢ

1837.

ПЕРЕДСЛІВЄ.

Судило нам ся послѣдним бути. Боколи другі Славяне вершка ся дохаплюют, и естли не уже то небавком побратают-ся с поуним, ясним сонцем; нам на долинѣ в густій стденній мрацѣ гибѣти. Мали и ми наших пѣвцѣв и наших учителів, али найшли тучи и бури, тамті занѣмѣли, а народови и словесности на доуго ся здрѣмало; однакож язик и хороша душа руска була серед Славлянщини, як чиста слеза дѣвоча в долони серафима. —

Зволила добра доля появити-ся и у нас зберкам народних наших пѣсень, и иншим хорошим и цѣловажним

1*

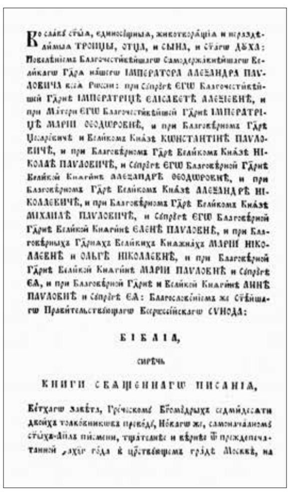
Русалка Дністровая. Будапешт, 1837.
Титул і перша сторінка передмови

також деяких тюрк. народів, слід зважати, що термін «лектура» (від лат. lectio — читати часто, пильно) передбачає не лише сприймання тексту очима, також слід враховувати його незмінність завдяки фіксованості на письмі. Тому фольклор братимемо до уваги лише в тих випадках, коли Шевченко знайомився з ним через посередництво писемного тексту — рукописного чи друк., а також тоді, коли народні твори (як, напр., думу «Маруся Богуславка») він чув в усному виконанні й читав у запису; об'єктом Л. Ш. ставали і фольклор. тексти, які записав він сам. Ін. річ — усні реалізації літ. творів, що їх Шевченко слухав, зокр., під час попул. тоді колективних читань уголос, описаних, напр., у його повісті «Художник». Із загальнокультурологічного погляду сприймання літ. твору на слух (усна лектура) і під час читання очима не цілком тотожні. Відмінність полягає в додатковій інтерпретації твору читачем-посередником. Самий акт читання відбувається в присутності реципієнта усної реалізації письмово фіксованого тексту. При цьому почутий учасниками колективного читання усний текст залишається літ. твором. Також слід враховувати як об'єкт Л. Ш. і ті драм. твори, з якими він ознайомився винятково в театрі, у сценічній інтерпретації. Відзначмо, що його згадка про деякі вистави може підтвердити прочитання відповідного літ. тексту. Так, побачивши на сцені Нижньоновгородського театру інсценізованого Н. Крестовським (М. Куликовим) «Станційного наглядача» О. Пушкіна, Шевченко записав у Щоденнику: «переделка оказалась самою мастерскою переделкою» (12 груд. 1857). Отже, він добре пам'ятав саму повість.

Наступна проблема — індивідуальні особливості читання. Особливість свого читання Шевченко завважував сам. У листі до В. *Рєпніної* від 1 січ. 1850

Біблія. СПб., 1824. З дарчим написом Т. Шевченка Ф. Лазаревському. Титул

Біблія. СПб., 1824. Перша сторінка

він сповіщав, що на засланні читає Євангеліє «без изучения, ежедневно и ежечасно». Отже, зазвичай Шевченко читав «із вивченням», тобто повільно і критично, а не лише багаторазово. Цей стиль читання, і не лише Біблії, засвідчує згадка поета про свою б-ку («которую я знаю наизусть всю») в Щоденнику 5 лип. 1857. Саме таке читання давало насолоду, водночас інтелектуальну й естетичну.

Поки що йшлося про ті нечисленні кн., які були в Шевченка на засланні. П. Куліш засвідчив, що всі кн., котрі потрапляли поетові до рук, він ретельно прочитував (тобто так, як описував своє читання розповідач у перших розд. повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали»). Хоча ретельність Шевченка-читача індивідуальна, проте безсумнівно, що вона ґрунтується на укр. селянській традиції багаторазового перечитування кн. і відповідає заг.-європ. середньовічному звичаю. Ця особливість має важливе методологічне значення, бо дає змогу з упевненістю вважати об'єктом Л. Ш. всі ті вид., котрі нагромадилися у *бібліотеці Шевченка*. Слід також зазначити, що б-ка Шевченка була не бібліофільською, а суто робочою, письменницькою, тому його ставлення до кн. далеке від бібліоманського. Отримуючи від літ. творів естетичну насолоду, а на засланні й можливість бодай тимчасово, в уяві вирватися за межі «незамкнутої тюрми», в найтяжчі години солдатчини шукаючи в читанні розради, до самих кн. поет переважно ставився як до робочого знаряддя, читав із пером або ж із олівцем у руці. Власні помітки на берегах надісланого П. Кулішем 1-го т. «*Записок о Южной Руси*» («поля книги испачканы нелепыми замечаниями») йому не сподобалися через їхній зміст (запис у Щоденнику 17 черв. 1857).

Перший опис особистої б-ки Шевченка маємо з часів поетового заслання в *Орській фортеці*. Це перелік кн. (твори В. *Шекспіра*, О. Пушкіна, рос. перекл. приписуваного *Томі Кемпійському* трактату «Про наслідування Христа» й деякі ін.) в «Описи вещей и книг, принадлежавших рядовому Шевченко» (*Документи*, с. 188), зробленій під час арешту поета 27 квіт. 1850. Зазначені тут видання конфіскували, згодом повернули власникові. Склад цієї бібліотечки випадковий, принагідний, та й книжкових позицій надто мало для статистичного опрацювання. Ін. річ «Опись книгам, принадлежавшим Т. Г. Шевченко» (див.: *Анісов В.*, *Середа Є.* Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. К., 1976. С. 339—345) — виконаний 1861 Д. *Каменецьким* перелік кн., які перебували у квартирі поета в петерб. *Академії мистецтв* після його смерті. Вважається, що ці кн. «були зібрані поетом уже після заслання» (Там само. С. 338). Однак останню свою б-ку Шевченко почав збирати ще під час заслання, про обставини придбання окремих вид. маємо свідчення

Т. Кемпійський. Про наслідування Христа. СПб., 1821. Титул

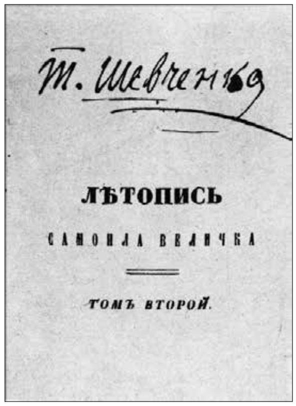
у його Щоденнику та листах. Поет не зберігав усі подаровані йому кн., а тримав у себе лише необхідні для роботи. Так, в описі не відображено зб. С. *Карпенка* та Г. *Карпенка* «Ландыши Киевской Украйны» (СПб., 1848), надісланої Бр. Залеським Шевченкові у черв. 1855, як і згаданого трактату «Про наслідування Христа» — його поет перед виїздом із Новопетровського укріплення подарував старшій доньці коменданта І. *Ускова* Наталії. Із вид. укр. мовою вказано 28, рос. — 77, польс. — 9. Істотну перевагу російськомовних вид. можна пояснити не бажанням Шевченка зосередити у своїй книгозбірні передовсім рос. вид., а істор. умовами розвитку укр. л-ри та книжності й особистою долею поета. У Наддніпрянській Україні, що перебувала у складі Російської імперії, уся наук. і наук.-попул. л-ра, майже вся періодика виходили рос. мовою, а укр. лише пробивала собі дорогу винятково як мова худож. л-ри та фольклору. До того ж тут діяли й біогр. чинники: більшість наявних у б-ці Шевченка творів рос. л-ри подарували йому письменники і видавці в Москві та Петербурзі після повернення із заслання. В «Описи книгам» немає кн. франц., хоча відомо, що поет цією мовою читав, а 1859 подарував дочці В. Шевченка Прісі франц. перекл. роману Д. *Дефо* «Робінзон Крузо» (лист до В. Шевченка 10 верес. 1859).

За гуманітарною спеціалізацією поділ вид. такий: укр. л-ра і критика — 11, рос. л-ра і критика — 25, польс. л-ра — 4, західноєвроп. л-ра (в рос. перекл.) — 2, укр. фольклор — 7, рос. фольклор — 5, Біблія та реліг. твори — 2, історія України — 24, історія ін. країн — 7, ін. наук., а також навч. л-ра — 17, періодика — 10.

М. Маркевич. Історія Малоросії. М., 1842. Т. 3. Титул

Велику частку кн. з історії України слід пояснити тим, що тема укр. історії домінувала в першому періоді творчості Шевченка, а після заслання не лише становила своєрідний предмет його історіософ. міркувань, а й спонукала до творчого пе-

С. Величко. Летопись. К., 1851. Т. 2. З автографом Шевченка. Титул

реосмислення окремих, уже худож. освоєних образів і сюжетів. Такі тексти давньоукр. л-ри, як козацькі літописи, були для Шевченка важливим джерелом для творення наук. стилю нової укр. мови.

Кількість вид. світової та польс. л-ри в б-ці Шевченка не відповідає їхньому впливу на творчість поета. Це можна пояснити кількома причинами. Відомо, напр., що Шевченко хотів придбати твори В. Шекспіра в рос. перекл., але на заваді стала висока ціна вид. (див. лист до М. *Лазаревського* 22 лют. 1858). Багато важила й та обставина, що йдеться про б-ку, зібрану переважно в останній період життя поета. Тоді він давно вже ознайомився з основним, доступним читачеві Російської імперії, масивом текстів світової л-ри, а для використання у власній творчості задовольнявся тією інформацією, що тримав у пам'яті. Натомість твори укр. л-ри волів збирати.

Співвідношення видань укр. та рос. фольклору в б-ці Шевченка не відображає реальної його зацікавленості, адже величезне значення для нього мав саме укр. фольклор. Якщо майже кожний зі зб. укр. фольклору, перелічених у «Описи книгам», Шевченко буквально добував, раз по раз нагадуючи друзям, аби не забули їх надіслати, то зб. рос. фольклору або були подарунками рос. фольклористів (як два зб. П. *Якушкіна* — № 73, 74), або цікавили Шевченка як джерела літ. поетичних текстів (співаники — № 57, 87). Окреме місце посідає славнозвісний зб. народних легенд О. *Афанасьєва* (№ 56): напевно, поета передовсім привабили вміщені тут записи укр. християнських легенд (*Народные* русские легенды, собранные Афанасьевым. Лондон, 1859).

Малоросійські пісні, видані М. Максимовичем. М., 1827. Титул

Ширше й багатше про Л. Ш. свідчать її різноманітні втілення (алюзії, ремінісценції, цитати

тощо) в його власних літ. текстах (див. *Алюзія*, *Ремінісценції*).

Статистичні дані вказують на істотно більшу частку творів укр. л-ри порівняно з рештою літ. джерел, особливо в листах письменника, бо він піклувався передусім про долю рідної л-ри. Частотність звернень Шевченка до рос. л-ри в Щоденнику доволі значна, адже тоді поет перебував майже винятково в рос. оточенні. На Щоденнику позначилося поетове активне спілкування саме з рос. письменниками (в Москві й Петербурзі). Окрім того, Щоденник був своєрідним літ. альб., куди знайомі поета і сам він записували твори позацензурної рос. «вільної поезії». Значно більша частка згадок про твори західноєвроп. л-р у прозі Шевченка пояснюється тією культурною ситуацією, котра визначила зміст повістей «Художник» і «Варнак». Найчастіше використання укр. фольклору в драматургії зумовлено часом дії (17 ст.) і соц. середовищем (укр. козацтво як носій традиційної нац. культури), що їх обрав письменник для своїх п'єс.

Цікаву проблему перед дослідниками Л. Ш. поставив у 1939 С. Савченко, відзначивши, «що є видатні сучасні Шевченкові романтики, яких він не згадує, але чия творчість має чимало спільного з творчістю автора "Гайдамаків". Така, почасти, Ж. Санд, чиї романи він знав безперечно; такий і Шеллі з його палкими революційними поезіями, які Шевченко навряд чи міг знати через цензурні заборони; такий, особливо, Гейне, якого він не міг не знати і з яким у нього було стільки спільного і в біографії, і в ідеях, і в творчості» (*Савченко С. В*. Шевченко і світова література // *Савченко С. В*. З історії зарубіжних літератур. К., 1975. С. 142). Твори П.-Б. *Шеллі* (як і Ш. *Петефі*) Шевченкові були недоступні з об'єктивних причин,

Запорожская старина. Харків, 1834–1835. Титул

Молодик. Альманах. Харків, 1843. Ч. 2. Титул

О. Пушкін. Руслан і Людмила. СПб., 1820. Розгорнутий титул

а от незгадування Жорж Санд, романи якої читала тоді кожна освічена людина, і Г. *Гейне*, вірші котрого друкувалися у численних перекладах М. *Михайлова* (а його Шевченко добре знав), — це проблема. Але ж літ. творчість — вільний творчий процес, і поет не зобов'язаний використовувати у своєму доробку, тим паче цитувати все, що читав. Мусимо лише констатувати: в Шевченка не виникла така внутрішня ситуація, коли з'явилася б потреба згадати або зацитувати Жорж Санд і Г. Гейне.

Як парадокс Л. Ш. виглядає і той факт, що кількість інтертекстів, викликаних читанням А. Міцкевича, значно менша від очікуваної, адже Шевченко ставився до творчості польс. поета з любов'ю та пошаною. Коли нехіть до цитування О. Пушкіна ще можна пояснити мотивами ідеологічними, то вони не пояснюють ставлення Шевченка до творчості В. Шекспіра й А. Міцкевича. У цьому разі йдеться про таку особливість відображення Л. Ш. в його творчості, що пов'язана, здогадно, з його гносеологічною моделлю звернення до світових культурних здобутків, яку задекларовано в посланні «І мертвим, і живим»: «І чужому научайтесь, / Й свого не цурайтесь». Із заг. істор.-літ. перспективи випливає, що з різних шляхів подолання безсумнівного відставання тодішньої укр. л-ри Шевченко обрав найважчий — створення власних поетичних форм зі свідомим мінімальним опертям на світові зразки.

Спираючись на дослідження, здійснені шевченкознавцями, зокр. *ПЗТ: У 12 т*., подаємо список тих авторів і часописів (ясна річ, неповний і приблизний), з якими був ознайомлений поет (астериск вказує на відсутність точних даних). Отже, до Л. Ш. зараховуємо твори таких авторів нової укр. л-ри, як О. Афанасьєв-

ЕНЕИДА
на
МАЛОРОССІЙСКІЙ ЯЗЫКЪ
перелицїованная
И. Котляревскимъ.
Часть I.
Съ дозволенія
Санктпетербургской Цензуры.
Иждивеніемъ М. Парпуры.
ВЪ САНКТПЕТЕРБУРГѢ,
1798 года.

І. Котляревський. Енеїда. СПб., 1798. Титул

БАСНИ
ХАРКОВСКІЯ.
Г. В. СКОВОРОДЫ.
ИЗДАННЫЯ
по распоряженію ИМПЕРАТОРСКАГО Человѣколюбиваго Общества, Московскимъ Попечительнымъ Комитетомъ.
МОСКВА,
въ типографіи Рѣшетникова.
1837.

Г. Сковорода. Байки харківські. М., 1837. Титул

ПЛУТАРХОВЫ
СРАВНИТЕЛЬНЫЯ ЖИЗНЕОПИСАНІЯ
СЛАВНЫХЪ МУЖЕЙ.
Переводъ съ Греческаго
ТОМЪ ПЕРВЫЙ.
Печатано по Высочайшему Повелѣнію.
ВЪ САНКТПЕТЕРБУРГѢ.
въ Типографіи Шнора 1810 года.

Плутархові порівняльні життєписи славних мужів. СПб., 1810. Титул

Чужбинський, О. Бодянський, Л. *Боровиковський*, О. *Куліш*, П. *Гулак-Артемовський*, І. *Вагилевич*, Р. *Витавський*, Я. *Головацький*, Є. Гребінка, В. *Забіла*, С. і Г. Карпенки, Г. Квітка-Основ'яненко, О. *Корсун*, М. Костомаров, І. Котляревський, П. Куліш, Я. *Кухаренко*, М. Максимович, М. *Маркевич*, Марко Вовчок, А. *Метлинський*, М. Писаревська, П. *Писаревський*, К. *Тополя*, О. *Псьол*, Я. *Щоголев*; альм. «Русалка Дністровая» (1837), «*Сніп*» (1841), «*Ластівка*» (1841), «*Молодик*» (1844), «*Хата*» (1860), часопису «*Основа*» (1861. № 1). Із попередніх етапів розвитку укр. л-ри до Л. Ш. належать «*Повість временних літ*», «*Слово о полку Ігоревім*», *Києво-Печерський патерик*, *Мінеї-Четьї*, Літопис Величка, *«Синопсис», *Самовидця літопис*, твори Іоаникія Галятовського, Дмитра Туптала, Семена *Климовського*, Іоанна *Леванди*, *Петра *Могили*, Г. Сковороди, а також «*Богогласник*» та «*Історія Русів*». Сюди ж долучаємо пам'ятки ділової писемності, зібрані у вид. «Памятники, напечатанные Киевскою временною комиссиею для рассмотрения древних актов» (К., 1846. Т. 1; 1848. Т. 2).

УКРАИНСКІЯ
МЕЛОДІИ.
Соч. Ник. Маркевича.
МОСКВА.
ВЪ ТИПОГРАФІИ АВГУСТА СЕМЕНА,
при Императорской Медико-Хирургической Академіи.
1831.

М. Маркевич. Українські мелодії. М., 1831. Титул

Давній період світової л-ри представлено в Л. Ш. Біблією, *Вергілієм*, *Гомером*, Ф. *Горацієм*, Т. *Лівієм*, *Овідієм*, *Плутархом*, *Федром*, з візантійської л-ри поет був ознайомлений із творчістю таких письменників, як Іоанн Дамаскин, *Іоанн Златоуст*, Афанасій Александрійський, Макарій Єгипетський, *Єфрем Сирин*. Читав Шевченко житія *Варвари* великомучениці й *Катерини Александрійської*, *Євстафія Плакиди*, *Марії Єгипетської*, *Симеона Стовпника*, знав зразки православної гімнографії, друк. у «*Часослові*», *Каноніку*, Мінеях-Четьїх. Зі світової л-ри нового часу амер. красне письменство в Л. Ш. репрезентує В. *Ірвінг*, англ. л-ру — такі постаті, як Дж. *Байрон*, О. *Ґолдсміт*, Д. Дефо, Ч. *Діккенс*, Дж. *Макферсон*, А. *Радкліф*, С. *Річардсон*, Дж. *Свіфт*, В. *Скотт*, В. Шекспір, К.-Е. *Юнг*, шотл. — Р. *Бернс*, італ. — К. Гольдоні, *Данте*, Л. *Аріосто*, Дж. *Боккаччо*, Т. *Тассо*, нім. — Й. *Ауффенберг*, К.-А. *Вульпіус*, Й.-П. Гебель, Й.-В. *Ґете*, К. *Еккартсгаузен*, Т. *Кернер*, А.-Ф.-Ф. *Коцебу*, Й.-Ф. *Шиллер*, франц. — О. де *Бальзак*, А.-О. *Барб'є*, Ж.-Ж. *Бартелемі*, П.-Ж. *Беранже*, *Вольтер*, В.-М. *Гюго*, Ж.-Ж. Делюр'є, В. *Дюканж*, А. *Дюма* (батько), Ж.-Ф. Дюсі, Ж.-Ґ. *Жанен*, П.-Ш. де *Кок*, Ж.-Б.-П. *Мольєр*, Ш.-Л. *Монтеск'є*, Е. *Сю*, Т.-М. Соваж, Ф. *Фенелон*, Ф.-Р. *Шатобріан*, швейцарську — Й.-К. *Лафатер*. Серед християнських письменників — Тома Кемпійський (гіпотетичний автор трактату «Про наслідування Христа»).

ФАУСТЪ
Трагедія І. В. Гете
Стихотворный переводъ Э. Губера
Съ многочисленными иллюстраціями.
Изданіе А. А. Каспари
С.-Петербургъ
Издательство А. А. Каспари. Лиговская улица, собств. д. № 114.

Й.-В. Ґете. Фауст. СПб., 1838. Обкладинка

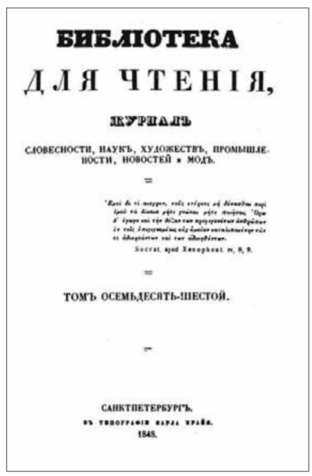

Й.-В. Ґете. Фауст. СПб., 1838. Заставка до Ч. 1

Серед слов'ян. л-р білор. представлена анонімною «Енеїдою навиворіт», творами Я. *Барщевського*, Р. *Подберезького* і народними піснями, польс. — творами того ж Я. Барщевського, Ю. Вибицького, С. *Ґощинського*, М. *Ґрабовського*, Е.-В. *Желіговського*, Ю.-Б. *Залеського*, З. *Красінського*, Ю.-І. *Крашевського*, А. Міцкевича, М. *Чайковського* та польс.-укр. поета Т. *Падури*. Рос. л-ра в Л. Ш. — це такі письменники, критики, літератори і публіцисти, як І. *Аксаков*, С. *Аксаков*, О. *Апухтін*, В. *Асноченський*, О. *Баженов*, *Я. де *Бальмен*, Є. *Баратинський*, І. *Барков*, К. *Батюшков*, В. *Бенедиктов*, О. *Бестужев-Марлінський*, В. *Бєлінський*, І. Богданович, Ф. *Булгарін*, С. *Бурачок*, *О. *Вельтман*, Д. Веневітінов, В. *Владиславлєв*, *П. *Вяземський*, О. *Галахов*, М. *Гнєдич*, М. *Гербель*, О. *Герцен*, М. Гоголь, М. *Греч*, О. *Грибоєдов*, С. *Громека*, Е. *Губер*, Д. *Давидов*, В. *Даль*, Г. *Державін*, М. *Добролюбов*, О. *Елькан*, Ю. *Жадовська*, В. *Жемчужников*, Олексій *Жемчужников,* Олександр *Жемчужников* (разом з О. *Толстим* — творці постаті й текстів Козьми Пруткова), В. Жуковський, М. *Загоскін*, Р. *Зотов*, Ф. Іванов, К. *Кавелін*, В. *Капніст*, М. *Карамзін*, імператриця *Катерина II,* М. *Кетчер*, Є. *Ковалевський*, П. *Ковалевський*, І. *Козлов*, Ф. Кокошкін, О. *Кольцов*, П. *Корсаков*, О. *Кошельов*, А. *Краєвський*, І. *Крилов*, Н. *Кукольник*, В. *Курочкін*, М. *Курочкін*, В. *Лазаревський*, П. *Лавров*, Д. *Ленський*, М. *Лермонтов*, А. *Майков*, Л. *Мей*, О. *Мерзляков*, Д. *Минаєв*, М. *Михайлов*, Д. Мін, Д. *Мордовець*, М. *Надєждін*, М. *Некрасов*, О. *Нікітенко*, І. *Нікітін*, *А. Норов, М. *Огарьов*, В. *Одоєвський*, В. *Озеров*, О. *Островський*, *С. *Палаузов*, О. *Писемський*, П. Плетньов, О. *Плещеєв*, М. *Погодін*, М. *Полевой*, Я. *Полонський*, О. *Потєхін*, О. Пушкін, В. Рєпніна, К. *Рилєєв*, Є. *Ростопчина*, О. *Ротчев*, М. *Салтиков-Щедрін*, О. *Сенковський*, І. Скобелєв, М. Станицький (Є. Я. Панаєва), О. *Станкевич*, *О. *Стороженко*, О. *Сумароков*, О. *Сухово-Кобилін*, Л. *Толстой*, В. *Тредіаковський*, З. Тур, І. *Тургенєв*, Ф. *Тютчев*, О. *Улибишев*, П. Федоров, *А. *Фет*, Д. Фонвізін, І. *Хемніцер*, М. *Херасков*, О. *Хом'яков*, М. *Храмцовський*, М. Циганов, М. *Чернишевський*, О. *Шаховськой*, *С. *Шевирьов*, * П. *Шумахер*, М. Щепкін, М. *Щербина*, І. *Явленський*. Були відомі Шевченкові, можливо, твори, надрук. в зб. «Сто русских литераторов» (1839. Т. 1; 1841. Т. 2). Шевченко згадує також житіє Петра та Февронії, цитує «Повість про Єруслана Лазаровича» і «Повість про Бову Королевича». У б-ці поета був випуск із серії «Памятники старинной русской литературы, издаваемые графом Григорием Кушелевым-Безбородко» (1860), де М. Костомаров надрукував чимало творів давньої рос. л-ри. Чес. л-ра в Л. Ш. — це тексти письменників і публіцистів В. *Ганки*, Я. *Коллара*, П.-Й. *Шафарика*.

У Л. Ш. помітне місце посідають фольклор. записи, вміщені у зб. П. *Лукашевича* (СПб., 1836), А. Метлинського (К., 1854), М. Максимовича (М., 1827, 1834; К., 1849), М. *Цертелєва* (СПб., 1819), в «Русалці Дністровій» (1837), «Записках о Южной Руси» (1856—57) П. Куліша і, можливо, зб. «Српске народне пjесме» (1823—33) В. *Караджича*, а також власні фольклор. записи поета. У Л. Ш. були істор. праці Д. *Бантиша-Каменського*, О. Бодянського, *П. *Буткова,* Дж. *Гілліса*, Е. *Ґіббона*, Є.-С. *Бандтке*, *І. *Забєліна*, М. Карамзіна, М. Костомарова, П. Куліша, Й. *Лелевеля*, Ж.-Ф. Мішо, М. Максимовича, Г. Міллера, *С. Палаузова, Н. *Попова*, О. Рігельмана, П. Симоновського, О. *Скальковського*, С. *Соловйова*, М. *Устрялова*, О. Язвинського, праці етнографічні — П. *Небольсіна*, Й. *Железнова*, з ін. гуманітарних наук і дисциплін —*Ф. *Бекона*, Дж. *Вазарі*, О. *Галича*, В. Ганки, В. *Григоровича*, *І. Канта, Я. Коллара, К. *Лібельта*, О. Мілюкова, О. Нікітенка, Г. Сковороди, П.-Й. Шафарика, географічні та описи подорожей — Ж.-Е.-В. *Араґо*, К. *Боде*, Г.-Л. Боплана, М. *Герсеванова*, *В. Григоровича-Барського, *В. Давидова, Ж.-С.-С. *Дюмона-Дюрвіля*, Ш.-М.-Ж.-Б. *Дюпаті*, А. *Норова*, з економіки та господарства — І. *Бабста*, П. *Прокоповича*, з фізики — М. *Писаревського*, М. *Хотинського*. Збереглися відомості про те, що Шевченко користувався енциклопедичними та довідковими працями А. фон *Гумбольдта*, Ф. фон Коббеля, М. *Курганова*, А. Плюшара*,* а також франц. *«Енциклопедією» (1751—80).

Можна стверджувати належність до Л. Ш. таких періодичних і продовжуваних вид.: «Альманах на 1838 год, издаваемый В. Владиславлевым», «*Библиотека для чтения*» (*1834. № 3; 1837. Т. 25; 1840. Т. 38—39; *1842. № 53; 1843. № 1—2; 1848. № 1—7, 12; 1849. № 1; 1854. Т. 123. № 1/2, Т. 125. № 5/6, Т. 126. № 7/8, Т. 130. № 3/4; 1855. № 4, 5; 1856. № 11, 12), *«Вестник Европы» (1827. № 22), *«Вестник промышленности» (1858. № 2), *«Журнал Министерства народного просвещения» (1836—37. Т. 10. № 4, 6; Т. 13. № 1), «*Иллюстрация*» (1858. № 25, 35, 43), «*Искра*» (1859—60), *«Киевский телеграф» (1860. № 45), «*Колокол*»

БИБЛІОТЕКА
ДЛЯ ЧТЕНІЯ,
ЖУРНАЛЪ
СЛОВЕСНОСТИ, НАУКЪ, ХУДОЖЕСТВЪ, ПРОМЫШЛЕНОСТИ, НОВОСТЕЙ и МОДЪ.

Socrat. apud Xenophont. IV, 8, 9.

ТОМЪ ОСЕМЬДЕСЯТЬ-ШЕСТОЙ.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.
ВЪ ТИПОГРАФІИ КАРЛА КРАЙЯ.
1848.

Библиотека для чтения. СПб., 1848. Т. 86. № 1. Титул

Отечественные записки. Журнал. СПб., 1843. Т. 30. Обкладинка

(*1857. № 1—4; 1858. № 23—24; *1860. № 82), «Литературная газета» (1842. № 15, 1844. 19 жовт.), «Магазин землеведения и путешествия» (1852—55. Т. 1, 3, 4), «*Маяк*» (1840. № 6; 1842. № 8, Т. 5. Кн. 9; 1844. № 1),*«Мода» (1857. № 1), «*Морской сборник*» (1855. № 1), «*Москвитянин*» (1843. № 11; 1845. № 7, 8; 1850. № 6; *1856. № 11), «Московские ведомости» (*1818; 1858. 11 лют., 11 жовт.), «Московский телеграф» (1825. Ч. 1. № 1), «*Народное чтение*» (1859. № 3, 4; 1860. № 2, 5), «Нижегородские губернские ведомости» (1858. 1 лют., 22 лют.), «Основа» (1860. № 1), «*Отечественные записки*» (1839. № 10, 11; 1840. Кн. 1—2, № 1; 1841. № 6, 8; 1842. № 5; 1843. № 3, 6; 1844. № 5/6, 9/10; 1846. Т. 46. № 5—6; 1848. № 7—9; 11; 1849. Т. 62; 1851. Т. 74—78. № 1—10; 1854. Т. 92. № 2; 1857. № 1—8; 1858. № 11, 12; 1860. № 3), *«Пантеон» (1856. № 6), «*Полтавська муха*» (рукописна газ.), *«Полтавские губернские ведомости» (1845. № 13—14), «*Полярная звезда*» («На 1824 год»), «Полярная звезда» («На 1825 год»), «Полярная звезда» (1855. Кн. 1), «Полярная звезда» (1856. Кн. 2), «Полярная звезда» (1857. Кн. 3), «Руководство для сельских пастырей» (1860. № 43—52), «*Русская беседа*» (1857. № 3, 5, 8; 1859. № 3), *«Русская газета» (1858—59), *«*Русский вестник*» (1856. № 1, 7; *1856. Т. 5. № 1; 1857. Т. 8; 1858. № 18. Кн. 1, 2, № 22; 1859. № 18; 1860. Кн. 7), *«Русский земледелец» (1838—39, у Шевченка — «Хозяин»), «*Русский инвалид*» (1844. 14 трав., 15 жовт.; 1851—57; 1857. 17 берез., 31 лип.; *1860. № 142), *«*Русское слово*» (1859. № 9; 1860. № 6). «Санкт-Петербургские ведомости» (1858. № 258); «*Северная пчела*» (1839. 4 лип.; 1840. 7 трав.; 1842. 30 верес.; 1844, 22 черв., 25 серп.; 1846. 15, 16, 17 квіт.; 1848, 1849; *1855; 1860. 17 верес.), *«Сельское благоустройство» (1858. № 9), «*Современник*» (1840. Кн. 3; *1842. Т. 25—26; 1844. № 6; 1846. № 7; 1848. № 2; 1849; 1852. № *3, 7, 12; *1853. Кн. 1, 2; 1855. № 1; 1856. № 3; 1857. № 2; 1858. № 11; 1860. № 1, 3, 8; *1861. № 1), «*Сын Отечества*» (1840. Кн. 4), «Украинский вестник» (1818—19), «Утренняя заря» (1841), *«Утренняя звезда» (1834. Кн. 2), *«Bałamut» (1830—36), «Tygodnik Petersburski» (1844. 5/17 груд.), *«Słowo» (1859), *«La mode», *«Revue de la Mond».

Наведені кількісні параметри відтворюють неповну картину Л. Ш., проте дають змогу беззастережно підтримати думку про «його надзвичайно широкі інтереси і знання з різноманітних галузей науки, мистецтва, культури взагалі» (*Савченко С. В.* Шевченко і світова література. С. 131). Подолання уявлень «про малу начитаність, а звідси і про обмежену освіту» поета (Там само) — етап пройдений. Належить тільки подивуватись, як в обставинах заслання Шевченко попри всі труднощі й заборони зумів осягти таке порівняно широке коло л-ри і знайти ефективні шляхи творчого використання прочитаного.

Коли ж замислимося над позірно простим питанням — щó найбільше подобалося Шевченкові в л-рі, то дійдемо висновку про змінність його уподобань. Динаміку їх, утім, можна відтворити з певною вірогідністю. Мабуть, на поч. поетичного шляху Шевченко віддавав перевагу О. Пушкіну і А. Міцкевичу. Пізніше, в зрілу добу, але до заслання, коли націєтворча концепція Шевченка сформувалася, поезія О. Пушкіна відійшла на другий план, а Міцкевичева виступила наперед. До того ж досить

Полярная звезда. СПб., 1824. Обкладинка, розгорнутий титул, заставка

суттєвим було психологічне тло цього захоплення, а саме: можливе самоототожнювання з ліричним героєм польс. поета, сприймання його творчості як співзвучної своїй. Тоді ж найважливішим явищем у Л. Ш. були Біблія (див. *Біблія і Шевченко*; *Біблійні теми і мотиви у літературній творчості Шевченка*) та драми В. Шекспіра. Ці твори зберігали своє значення й на пізніших етапах розвитку Шевченка-читача, на засланні й після заслання, але поряд із ними з'являється нове захоплення — позацензурна «викривальна» поезія (від О. Барб'є у перекл. В. Бенедиктова й О. Хом'якова) та співзвучна їй сатирична проза М. Салтикова-Щедріна. Нагадаємо, що як активний читач Шевченко не лише знайомився з рукописною поезією, а й переписував її до свого Щоденника. Вірші «Собачий бенкет» О. Барб'є у перекл. В. Бенедиктова (16, 17 верес. 1857), «Русскому народу» П. Лаврова (18 верес. 1857), «Кающаяся Россия» О. Хом'якова він записав 4 верес. 1857 і 16 квіт. 1858, «Навуходоносор» (П.-Ж. Беранже у перекл. В. Курочкіна) — 3 квіт. 1858, епіграму О. Апухтіна на вірш А. Фета (її помилково приписав М. Щербині) — 23 берез. 1858, вірш В. Курочкіна «Как в наши лучшие года» — 29 листоп. 1857, поезію «Эти бедные селенья» Ф. Тютчева — 26 жовт. 1857.

Сучасні студії над Л. Ш. розширюють джерельну базу для досліджень у галузі інтертекстуальности, психології творчості й компаративістики. Див. *Інтертекстуальність творів Шевченка*.

Літ.: Филипович П. П. Європейські письменники в Шевченковій лектурі // Всесвіт. 1989. № 3; *Пеленський Є.-Ю.* Шевченкові книжки про класичну старовину // Українська книга. 1937. Ч. 3; *Айзеншток И. Я.* Шевченко-читатель // Литературная учеба. 1938. № 12; *Каганов И. Я.* Шевченко и книга // Книга: Исследования и материалы. М., 1962. Сб. 7; *Челышев Б.* Шевченко и книга // В мире книг. 1964. № 10; *Царьова В.* Своєрідність Шевченкової рецепції просвітницької літератури // *НШК 31*; *Білокінь С.* Павло Потоцький як шевченкознавець // *СіЧ*. 2002. № 3.

Станіслав Росовецький

ЛЕЛЕ́ВЕЛЬ (Lelewel) **Йоахим** (22.03.1786, Варшава — 29.05.1861, Париж) — польс. історик і громадсько-політ. діяч. Закінчив Вілен. ун-т (1807). Учителював у м. Кременці (1808—10). Проф. Віленського (1815—18, 1822—24) та Варшав. (1818—21) ун-тів. У 1824 через зв'язки з революційним рухом йому заборонено викладати. Він, зокр., співпрацював із К. Марксом та Ф. Енгельсом, а також із Т. *Чацьким*, користувався його багатою б-кою. 1829 його обрано до Сейму. Був одним із організаторів польс. повстання 1830—31 і членом польс. уряду, після його поразки емігрував за кордон, де належав до керівників демократичної еміграції. Автор праць з історії Польщі та слов'ян. земель: «Панування польського короля Станіслава Августа» (1818), «Бібліографія історії Польщі» в 2 т. (1823, 1826), «Нумізматика» (1835) та ін. Його істор. праці були відомі кириломефодіївцям.

Ф. Віллен.
Портрет Й. Лелевеля.
Папір, літографія. 1830-ті

У повісті «Художник» є згадки про Л. та його твори. Про одного з персонажів повісті, поляка Л. Демського, Шевченко писав, що «он, если не превзойдет своего идола Лелевеля в отечественной истории, то по крайней мере сравняется с ним» (4, 178). Після смерті Демського залишилися деякі книжки, серед яких були й твори Л.

Літ.: Дуда І. М., Мельничук Б. І. Тарас Шевченко на Тернопільщині. Т., 1990; *Намавичюс З. В.* Лелевель. М., 1991; *Місто* Кременець в історії освіти, науки і культури. Кременець, 2002.

Петро Кралюк

ЛЕЛЬ — гіпотетичний бог давніх слов'ян; уперше згаданий в антиязичницьких латиномовних повчаннях польс. церковників 15 ст. як одне з імен диявола, до якого гукають жінки й дівчата, коли сходяться на танці, або ім'я одного з ідолів, що їх викликають у піснях під час Зелених Свят (*Urbańzyk S.* Religia pogańskich słowian. Kraków, 1947. S. 8). У сучасній науці поширений погляд, що церковники сприйняли за імена богів приспів слов'ян. обрядових пісень, котрі побутували і в 19—20 ст. Натомість Б. Рибаков бачить у Л. рожаницю — жіноче божество, підпорядковане богу Мокоші (*Рыбаков Б. А.* Язычество древних славян. М., 1994. С. 405—407, 416, 600). Шевченко, відтворюючи давньослов'ян. ритуал зустрічі сватів, у частині IV циклу «Царі» подає таку деталь: «Перед богами Лель і Ладо / Вогонь Рогніда розвела». Джерелом для поета могли стати розмови з М. Костомаровим або його кн. «Славянская мифология» (1847), де висловлено припущення, що «Лада слов'янська — мати Леля і Лелі» (*Костомаров М. І.* Слов'янська міфологія. К., 1994. С. 213—217), а також ненаукові рос. міфологічні компіляції 18 ст., видані М. Чулковим і М. Поповим. Порушення синтаксису у фрагменті «Перед богами Лель і Ладо» свідчить, на нашу думку, що Шевченко з обережністю поставився до імен цих богів, уникнув їх відмінювання, аби не надавати якогось граматичного роду, а залишив ті форми, що збереглися у приспівах укр. пісень. Див. ще *Ладо*.

Станіслав Росовецький

ЛЕ́МЕШЕВ Сергій Якович (27.06/10.07.1902, с. Старе Князєво, тепер Князєво Калінінського р-ну Тверської обл., РФ — 26.06.1977, Москва) — рос. оперний і камерний співак (ліричний тенор). Держ. премія Союзу РСР (1941). Народний артист Союзу РСР (1950). Закінчив 1925 Москов. консерваторію. Був солістом оперних театрів Свердловська (1926—27), Харбіна (1927—29), Тбілісі (1929—31), Москви (1931—65). До концертного репертуару Л. входили романси на слова Шевченка: «Дума» («Минають дні, минають ночі»; перекл. О. *Плещеєва*, муз. С. *Рахманінова*), «Вечір» («Садок вишневий коло хати»; перекл. Л. *Мея*, муз. П. *Чайковського*).

С. Лемешев

Петро Медведик

ЛЕМЕШІ́ — село Козелецького пов. Черніг. губ., тепер Козелецького р-ну Черніг. обл. Уперше згадується 1709. Л. — батьківщина родини Розумів, представниками якої були О. Розумовський — граф і фельдмаршал, а також таємний чоловік імператриці Єлизавети Петрівни, та його брат К. *Розумовський*. Шевченко відвідав Л., вірогідно, 1846 на завдання *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів*. Про стару бідну хату, на сволоці якої було викарбувано: «*Сей дом соорудила раба Божия Наталия Розумиха, 1710 року Божого*» (тобто мати К. і О. Розумовських — Н. *Розумовська*), письменник згадує у повісті «Княгиня» (3, 157). Н. Розумовська у Л. заснувала церкви трьох святителів — Григорія Богослова, Василія Великого та Іоанна Златоуста. Нині храм частково реставровано.

Григорій Зленко

ЛЕМЕШІ́ВКА — село Пирятинського пов. Полтав. губ., тепер Яготинського р-ну Київ. обл. Розташована на лівому березі р. Гнилої Оржиці. Назва села, заснованого 1625, походить, імовірно, від першого поселенця, учасника козацько-селянського повстання, селянина із Поділля Дениса Лемеша. 1752 рос. графи — брати О. Толстой та І. Толстой, які володіли селом, продали його укр. шляхтичу Й. Закревському. 1834 Л. відійшла В. *Закревському*. Неподалік від Л. збудовано маєток Вікторівка, що належав В. Закревському, у самій Л. жили його сестри — Софія *Закревська* і Марія. У маєтку В. Закревського 1830 (за ін. дж. — 1832) спорудили будинок у стилі ампір, одноповерховий з двома літніми верандами, розміщений побл. ставка, з господарськими будівлями та під'їзною дорогою. Того ж року було закладено парк і посаджено вишневий сад біля будинку, дуби та липи навколо нього, каштанову алею і декоративні дерева над ставом. У парку і на березі ставка встановили альтанки. У цей мальовничий маєток приїжджало багато відомих людей. У селі — Курган-могила, Святий горб, Галина могила, земляна фортеця, як вважали, а насправді залишок кургану — Телепень. На запрошення *Закревських* Шевченко побував у їхніх маєтках у Л. Поет не раз приїздив і зупинявся у маєтку В. Закревського, з яким він познайомився 29—30 черв. 1843 у с. *Мойсівці* на балу в Т. *Волховської*. На поч. лип. 1843 після відвідання *Яготина* Шевченко кілька днів гостював у маєтку. Мемуарист І. Самойловський, посилаючись на свідчення свого батька, який добре знав Закревських, навів деталь Шевченкового перебування в селі: «Коли, бувало, в час обіду гості довго сиділи, чекаючи наступного блюда, Тарас Григорович перевертав тарілку і, між іншим, олівцем малював дружні дотепні шаржі, забавні карикатури на гостей» (*Самойловський І*. Із спогадів про Т. Г. Шевченка // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. 1961. № 3. С. 94). З 15 до 23 груд. того ж року поет перебував у *Березовій Рудці* і не міг не відвідати В. Закревського в його маєтку (*Жур 1979*, с. 211). Побувавши на іменинах Т. Волховської в Мойсівці, 14 січ. поет був у Закревських у Л. (лист В. *Рєпніної* до Г. *Псьол* від 20 січ. 1844), жив там до 18 січ., звідти вирушив до *Качанівки* у маєток Г. *Тарновського*, щоб відвезти йому замовлену копію портрета М. *Рєпніна-Волконського* (*Жур 1979*, с. 229—230). Не пізніше 27 жовт. 1845 Шевченко поштовим трактом від *Лубен* до *Пирятина* виїхав з *Ісківців* у Березову Рудку, приїхав туди 28 жовт., звідти заїхав до маєтку В. Закревського в Л. Цього разу їхня зустріч була сумною, оскільки Закревські дізналися про загибель на Кавказі Я. де *Бальмена*. Ймовірно, саме в цей приїзд на завдання *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів* Шевченко подивився на деякі істор. пам'ятки в околицях села. І. Самойловський свідчив: «Тарас Григорович <...> оглядав городище

Садиба Закревських. Лемешівка. Сучасне фото

Телепень. Це городище і с. Лемешівка знаходяться по сусідству на лівому березі заболоченої р. Оржиці на північ від великої дороги, що проходить на другий бік р. Оржиці. <…> за п'ять кілометрів від Лемешівки — Телепень» (*Самойловський І.* Цит. праця. С. 95). Про Телепень Шевченко згадував у Археологічних нотатках (див. докладніше: *Шовкопляс Г. М.*, *Шовкопляс І. Г.* За покликом серця. К., 1990. С. 23). У дні перебування в Л. тривала робота над текстом поеми «Кавказ». Наприкінці жовт. поет виїхав до *Переяслава*. Після 12 січ. 1846 з Мойсівки він ненадовго поїхав до Закревських — у Березову Рудку та Л., про що згадував О. Афанасьєв-Чужбинський: «Взимку ми з'їхалися у Закревських. Шевченко був у них як свій і охоче жив у їхньому гостинному домі. Іноді з'їжджалися до Віктора Олексійовича деякі поклонники Бахуса, і відбувалися славнозвісні свята. Але Тарас Григорович любив і жіноче товариство, нерідко просиджував у вітальні господині в дружньому колі, весело розмовляючи, слухаючи музику або гучним своїм голосом співаючи сумовитих українських пісень. Тоді ніякі зусилля поклонників Бахуса не в змозі були відняти його в нас, і кінчалося тим, що Віктор Олексійович з товаришами приходив з флігеля і ми всі разом просиджували далеко за північ» (*Спогади 1982*, с. 93). Далі О. Афанасьєв-Чужбинський описав випадок, коли у серед. січ., повертаючись темної ночі разом із Закревськими від їхніх родичів, поет виявив властиву йому силу самовладання і витримки у пошуках дороги, заметеної хуртовиною (Там само. С. 94—95). Будинок В. Закревського зберігся й донині.

Парк Закревських. Лемешівка. Сучасне фото

Літ.: Кониський 1991; *Шагінян М.* Тарас Шевченко. К., 1970; *Жур 1979*; *Біографія 1984*; *Жур 1985*; *Жур 2003*.

Алла Калинчук

ЛЕ́НСЬКИЙ Дмитро Тимофійович (справж. — Воробйов; 1805, Москва — 9/21.12.1860, там само) — рос. драматург і актор. 1819 закінчив Москов. практичну академію комерційних наук. У 1824—60 — актор Малого театру в Москві. Автор багатьох попул. водевілів, у яких сюжети з франц. п'єс пристосовані до рос. умов. Відомий також сатиричними віршами, перекладами з П.-Ж. *Беранже*. 1 січ. 1858 Шевченко переписав у Щоденник нелегальну байку Л. «Помийна яма», спрямовану проти *Олександра II*, а 5 лют. 1858 — пісню Беранже в перекл. Л. «Старий парубок». Водевіль Л. «Простачка і вихована» поет дивився у Нижньоновгородському театрі 6 січ. 1858. У повісті «Музикант» він згадав один із найкращих водевілів Л. «Лев Гурович Синичкін, або Провінційна дебютантка».

Ростислав Пилипчук

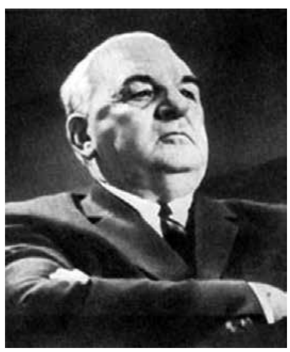
ЛЕНЦ Еміль Християнович (12/24.02.1804, Дерпт, тепер Тарту, Естонія — 29.01/10.02.1865, Рим) — рос. і нім. фізик. Навчався в Дерптському ун-ті (1820—23). Член Петерб. АН (1830). З 1836 очолив кафедру фізики і фізичної географії Петерб. ун-ту (з 1863 — ректор). Один із творців учення про електрику і теоретичних основ електротехніки: здійснив відкриття у галузі електромагнетизму, автор «правила Ленца»; незалежно від Дж.-П. Джоуля відкрив закон теплової дії електр. струму (закон Джоуля—Ленца). Влаштовував загальнодоступні лекції у залі Вільного економ. т-ва, які наприкінці 1830-х слухав Шевченко. Поет згадував про це в повісті «Художник»; забувши прізвище лектора-професора, замість нього проставив три крапки. З часів перебування на засланні поет міг знати про участь Л. 1830 у вивченні коливання рівня і солоності Каспійського м., встановлення ним поблизу Баку та на о. Нарген пам'ятного знака. Дослідження Л. продовжив К.-Е. *Бер*.

Літ.: Научное наследство. Лг., 1984. Т. 9: Каспийская экспедиция К. М. Бэра 1853—1857 гг: Дневники и материалы.

Григорій Зленко

ЛЕОН II — див. *Юлій II*.

ЛЕОНІ́ДЗЕ Ґеорґій (15/27.12.1899, с. Патардзеулі, тепер Сагареджойського муніципалітету Кахетії краю, Грузія — 9.08.1966, Тбілісі) — груз. поет, літературознавець і громадський діяч. Народний поет Грузинської РСР (1959), акад. АН Грузинської РСР (1944). Лауреат Держ. премій Союзу РСР (1941, 1952). Закінчив 1913 Тифліс. духовну семінарію. Був активним членом групи груз. символістів «Голубі роги», ред. їхню літ. газ. «Бахтріоні» (1922—23). У 1951—53 — голова Спілки письменників Грузії, 1957—66 — директор Ін-ту груз. л-ри. Автор зб. поезій «Дитинство і юність» (1939), «Вірші» (1943), «Вибрані вірші і поеми» (1960) та ін., поеми «Самгорі» (1947), зб. оповідань «Чарівне дерево»

Ґ. Леонідзе

(1962) та ін. Досліджував історію груз. л-ри 19 ст., грузино-укр. зв'язки.

Л. — автор ст. про творчість Шевченка: «Поет народу», «Славетне ім'я» (обидві — 1939), «Велика весна» (1957), «Політ орла» (1961), «Подвиг» (1964) та ін. Укр. поетові присвятив вірші «Тарасові Шевченку», «Привіт із Грузії», «Поет-Прометей». Не раз бував в Україні, брав участь у святкуванні шевч. ювілеїв (Київ). Був членом груз. делегації під час святкування *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка*.

Тв.: Тарасові Шевченку // *Вінок* великому Кобзареві. К., 1961; Політ орла // *СВШ*. Т. 2; Поклон тебе // Литературная Грузия. 1964. № 3; Подвиг // Огонек. 1964. № 11.

Реваз Хведелідзе

ЛЕО́НОВА Дар'я Михайлівна (по чоловікові — Гільдемейстер; 9/21.03.1829, за ін. дж. — 4/16.03.1834, м. Вишній Волочок, тепер Тверської обл., РФ — 25.01/6.02. 1896, Санкт-Петербург) — рос. співачка (контральто) і драм. актриса. Одна з найвидатніших представниць рос. вокальної школи. З 1849 — вільна слухачка Петерб. театр. уч-ща, де навчалася співу. 1850 дебютувала на сцені Александринського театру як драм. актриса і оперна співачка (партія Вані в епілозі опери «Життя за царя» («Іван Сусанін») М. *Глинки*). У 1851—73 виступала на сценах петерб. театрів (Александринський, Великий, Михайлівський, з 1860 — Маріїнський). Володіла сильним голосом великого діапазону і яскравим сценічним обдаруванням. С. Гулак-Артемовський спеціально для Л. написав партію Оксани в опері «Запорожець за Дунаєм» (1863). Покинувши оперну сцену, вела широку концертну діяльність у Росії та за кордоном.

Шевченко бачив Л. у «Москалі-чарівнику» І. Котляревського, в якому актриса грала роль Тетяни (щоденниковий запис 10 квіт. 1858). 17 квіт. 1858 слухав її в опері «Життя за царя», про що того ж дня записав у Щоденнику: «Леонова в роли Вани хороша…», однак віддав перевагу Г. *Петровій*, першій виконавиці цієї ролі. 27 квіт. 1861 в Петербурзі Л. у великому вокальному й інструментальному концерті на користь родичів Шевченка виконала кілька укр. народних пісень в обробці О. *Сєрова*. 1861 у Полтаві виступала з концертами, у програмі яких були й пісні, присвячені пам'яті Шевченка. Наприкінці лип. — у жовт. 1879 разом з М. *Мусоргським* як акомпаніатором і солістом-піаністом здійснила по містах України та Росії концертну подорож, під час якої виконувала, зокр., романси М. Мусоргського «Гопак» («Ой гоп-гопака») та «На Дніпрі» («Пісня Яреми») — обидва на текст уривків з поеми Шевченка «Гайдамаки» (в перекл. Л. *Мея*).

Літ.: Побратим А. В. Концерт 27 апреля (сбор с которого был предназначен на покупку земли для родственников Т. Гр. Шевченко) // Основа. 1861. № 6; *М. П. Мусоргский*: Статьи и материалы. М., 1932; *Дудко В.* Полтавська громада початку 1860-х рр. у листах Дмитра Пильчикова до Василя Білозерського // Київська старовина. 1998. № 2.

Ростислав Пилипчук

ЛЕОНТО́ВИЧ Богдан (Теодор; 1812, с. Шутків, тепер Підкарпатського воєводства, Польща — 30.11.1886, с. Новосілка-Язловецька, тепер с. Новосілка Бучацького р-ну Терноп. обл.) — укр. громадсько-політ. діяч, письменник, композитор-аматор, муз. критик і юрист. Закінчив юрид. ф-т Львів. ун-ту. Був секретарем Ставропігійського ін-ту (Львів), секретарем Гол. руської ради. Один із засновників газ. «Зоря галицька» (1848), автор муз. нац. гімну галицьких українців на слова І. Гушалевича «Мир вам, браття, всім приносим». Л. — автор ст. «Семі роковини Тараса Шевченка у Львові» (Правда. 1868. № 8), в якій уперше в історії укр. муз. критики дав високу оцінку творам М. *Лисенка* та М. *Вербицького* на текст «Заповіту» Шевченка, що прозвучали на шевч. концерті у Львові. У згаданій ст. Л. подав важливі відомості про цей один із перших у Галичині шевч. вечорів, що відбувся 1868 у залі Польської Стрільниці на вул. Курковій (тепер М. Лисенка), організатором якого був А. *Вахнянин*.

Літ.: Хроніка // Зоря галицька. 1848. № 32; 1849. № 17; *Загайкевич М.* Музичне життя Західної України другої пол. XIX ст. К., I960; *Лисько З.* Піонери музичного мистецтва в Галичині. Л.; Нью-Йорк, 1994; *Медведик П.* Діячі української музичної культури: Матеріали до біобібліогр. словника // *ЗНТШ*. Л., 1996. Т. 232; *Кияновська Л.* Стильова еволюція галицької музичної культури XIX—XX ст. Т., 2000; *Кучабський Ю. В.* Літературна та громадсько-політична діяльність Богдана (Теодора) Леонтовича // Ювілейний збірник на пошану Степана Гелея: [Вісник Львівської комерційної академії]. Л., 2011. Вип. 10.

Наталія Костюк

ЛЕОНТО́ВИЧ Микола Дмитрович (1/13.12.1877, с. Монастирок, тепер Немирівського р-ну Вінн. обл. — 23.01.1921, с. Марківка, тепер Теплицького р-ну Вінн. обл.) — укр. композитор, хоровий диригент, муз.-громадський діяч, педагог, збирач муз. фольклору. 1899 закінчив Кам'янець-Подільську духовну семінарію; 1904 — регентський курс Придворної співацької капели в Петербурзі. Приватно студіював композицію в Б. Яворського (1903—13). До 1904 працював учителем муз. у Вінниці, у 1904—07 — на ст. Гришине (тепер Донец. обл.); 1908—17 — у єпархіальному жіночому уч-щі в Тульчині. З 1918 — викладач Муз.-драм. ін-ту ім. М. Лисенка, муз. курсів, Хорової капели ім. М. Лисенка в Києві. Працював у муз. відділі міністерства освіти (1918), Всеукр. церк. раді УАПЦ. З осені 1919 — у Тульчині. Трагічно загинув.

Л. працював у різних галузях хорової муз. — аранжування народних пісень (бл. 130 назв),

М. Леонтович

концертні хорові п'єси (4 твори), духовні композиції (понад 70 назв), а також театральної. Виробивши неповторний оригінальний стиль у власному розкритті образності народних пісень, Л. створив передумови для підкреслювання смислових моментів, притаманних укр. виконавській традиції. Цей стиль мав великий вплив на розвиток укр. хорової музики, зокр. позначився на автор. композиціях на тексти Шевченка ін. композиторів. Хоча у доробку Л. є тільки одна пісня на Шевченків текст — «Зоре моя вечірняя», — її стильові характеристики виявляють досконале проникнення в образно-психологічний стрій вірша. Дотримавши специфіку жанру, властивого ліричній пісенності, Л. створив високопоетичну картину, сповнену проникливо-світлими, ностальгійними інтонаціями. Досконалість цього твору забезпечила аранжуванню широку популярність. «Зоре моя вечірняя» і нині належить до репертуарних творів хорів різного рівня. Автор гармонізацій улюблених Шевченкових пісень: «Одна гора високая», «Ой горе тій чайці», «Ой сербине, сербиночку». Написав на Шевченків «Заповіт» оригінальний хор (рукопис не закінчено).

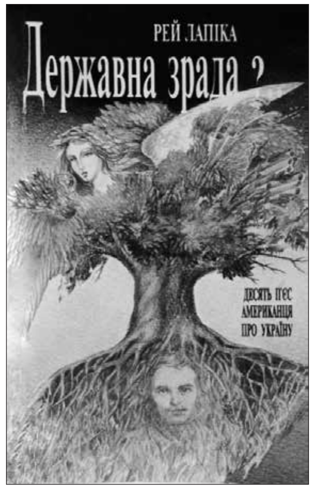
Тв.: Микола Леонтович. Спогади, листи, матеріали. К., 1982.

Літ.: Козицький П. Творчість Миколи Леонтовича // Музика. 1923. № 1; *Довженко В.* До питання про творчий метод М. Леонтовича // *М. Д. Леонтович*: Збірка статей та матеріалів. К., 1947; *Гордійчук М.* Микола Леонтович. К., 1972 [2-ге вид. — К., 1977]; *Творчість* М. Леонтовича: Зб. статей. К., 1977; *Дяченко В. П.* М. Леонтович. К., 1985; *Іванова Л.* Музично-педагогічна спадщина Миколи Леонтовича. Миколаїв; Вінниця, 2007; *Завальнюк А.* Микола Леонтович: Листи, документи, духовні твори. Вінниця, 2007; *Пархоменко Л.* Микола Леонтович. К., 2007; *Корній Л.* Нотна рукописна спадщина Миколи Леонтовича в Національній бібліотеці України ім. В. Вернадського: До проблеми текстологічного дослідження // *ЗНТШ*. Л., 2009. Т. 258.

Лю Пархоменко

ЛЕ́ПІКА (Lapika) **Рей** (Роман) (13.11.1915 — 16.05.2000) — амер. письменник і правник укр. походження. Д-р права (1966). Народився у сім'ї вихідців з Галичини. Закінчив школу в Піттсбурзі, два роки служив пілотом в амер. армії (1944—45). У 1930-х — кореспондент «United Press». У 1940—52 — ред. тижневика «Facts on File» (Нью-Йорк). 1947 закінчив ф-т журналістики Піттсбурзького ун-ту. Ред. журн. «Sponsor Magazine». Працював журналістом на радіостанції в Нью-Йорку (1953—54), в газ. «Herald Express» (1955—56, Лос-Анджелес). У 1957—60 — засновник трьох радіостанцій у Пд. Каліфорнії. З 1960-х працював адвокатом. У 1990-х не раз відвідував Україну. Надавав матеріальну допомогу укр. студентам, аспірантам і творчій молоді через Освітній фонд ім. Г. Щербань-Лепіки, що його створив.

Л. — автор 16 п'єс і 5 романів, зокр. на укр. тематику. Написаний ще 1951 роман «Підпілля» (згодом інсценізований) Л. присвятив укр. нац.-визв. рухові 2-ї пол. 1940-х — трагічній і героїчній боротьбі УПА. У п'єсі «Державна зрада» (1991, укр. перекл. 1992) звернувся до історії судового процесу над учасниками *Кирило-Мефодіївського братства*, показавши вічний конфлікт між митцем і владою, ментальну прірву між патріотом і катом-завойовником. У ній чимало інформації про Україну, про взаємини України і Росії, про духовну велич Шевченка, його любов до Батьківщини; увиразнено віковічне прагнення укр. народу до незалежності. У передм. до п'єси «Якби я був громадянином України» Л. писав: «Я щодня запалював би свічку під портретом Тараса Шевченка, бо він звеличив дух українського народу». 2003 п'єсу поставив *Національний академічний український драматичний театр імені Марії Заньковецької* у Львові (реж.-постановник Ф. *Стригун*).

Р. Лепіка. Державна зрада?.. Десять п'єс американця про Україну. К., 1995. Обкладинка

Л. регулярно виступав з матеріалами про літ. і маляр. спадщину Шевченка та вшановування його пам'яті (бл. 150 публ. і радіопередач). Автор ст. «Дев'ять російських повістей Шевченка» (1981). Розглянувши крит. ставлення до них П. Куліша та С. *Аксакова*, Л. подав власну характеристику повістей. Він вважав їх першими російськомовними творами, які правдиво показали життя укр. селянства, зокр. 1820—40-х. Автор був переконаний, що всі повісті Шевченка слід перекласти англ. мовою.

В останні роки завершив роботу над романами-епопеями «Підпілля» (про УПА) та «Кобзар» (про Шевченка).

Тв.: Shevchenko's nine Russian novels // The Ukrainian Quarterly. 1981. Spring. Vol. 37; A case of treason. New York, 1991; Державна зрада: П'єса на 3 дії / З англ. перекл. М. Рябчук // Всесвіт. 1992. № 5/6.

Літ.: Зорівчак Р. Сприйняття творчості Шевченка в літературних і наукових колах США // *СіЧ.* 2001. № 9.

Людмила Зінчук, Роксолана Зорівчак

ЛЕ́ПКИЙ Богдан-Нестор Сильвестрович (псевд. — Федір Крегулецький, Нестор, Петро Тихий, Федір Жуковський, Серафим Чугайстер, Сновида та ін.; 9.11.1872, х. Кривеньке, побл. с. Крегульця, тепер Крогулець Гусятинського р-ну Терноп. обл. — 21.07.1941, Краків, Польща) — укр. письменник, літературознавець, публіцист, перекладач, художник і політ. діяч. Навчався у Віден. академії мист-в, Віден. та Львів. (закінчив 1895) ун-тах. З 1899 працював у Кракові в гімназії, згодом — в Яґеллон. ун-ті. 1914 переїхав до Австрії. Під час Першої світової війни майже 5 років учителював у таборах укр. військовополонених. 1926 переїхав до Кракова, викладав укр. л-ру в Яґеллон. ун-ті (з 1932 — проф.). У 1938 був послом польс. сейму. Автор зб. поезій: «Листки падуть» (1902), «Для ідеї» (1911), «Доля» (1917) та ін.; прози «З села» (1898), «Щаслива година» (1901), «По дорозі життя» (1905), «Кидаю слова» (1911) та ін. Автор пенталогії істор. романів «Мазепа» (1926—29) та низки істор. повістей. Видав кілька літературознавчих праць: «Начерк історії української літератури» (1909. Ч. 1; 1912. Ч. 2), «Наше письменство» (1941) та ін.

Б. Лепкий

Ще учнем Бережанської гімназії Л. виступив із декламацією «Думи мої» на концерті в честь Шевченка, співав на ньому зі шкільним хором, намалював вуглем портрет Шевченка, про що згадував у мемуарах «Казка мого життя. Бережани» (1941). Учасник шевч. урочистостей у Галичині, потім Берліні й Відні, Л. до ювілейних дат написав ряд поетичних творів. «Річ сценічна» — «На Тарасовій могилі», відіграна в Бережанах до 41-ї річниці смерті Шевченка, під псевд. Ярослав Марченко вийшла друком у Тернополі (1902), Львові (1903) та Кракові (1910), була передрук. у США (1916). Розд. «В Тарасові роковини» зі зб. «З глубин душі» (Л., 1905) склав сонетний триптих «Покинь на хвилю торг життя — а духа...», «Я примір вам даю. Мене судьба так била...» та «Я примір вам даю. З нужденної хатини...». У них образ Шевченка піднесено як зразок сили й величі людського духу, приклад життя, терпінь і смерті за мільйони людей, за народ, що «в темряві гине». Лірик майстерно «олітературнив» значущі моменти біографії Шевченка, потрактував його як вождя нації, покликаного визволити свій народ із неволі.

Ґрунтовна розвідка «Про “Наймичку”, поему Тараса Шевченка» (Л., 1907) виявила солідну джерельну обізнаність Л., оригінальність його спостережень, тонке відчуття естетичної природи твору. До *50-літніх роковин від дня смерті Шевченка* видав літ.-крит. біографію «Про житє великого поета Тараса Шевченка» (Л., 1911). Як проф. Яґеллон. ун-ту тривалий час читав лекції про творчість Шевченка. До *100-літнього ювілею від дня народження Шевченка* видрук. у Кракові (1914) і Відні (1915) зб. «В Тарасові роковини» (ввійшли вірші «Хата», «До Тарасової матери», «Батькове пророцтво», «Мрії та дійсність», «Перші твори», «До Тарасових поезій», «Розвіяні мрії», «Суд над поетом», «Дорога», «Пустиня», «Шевченкова верба», «Дядько», «26 лютого 1861» і «З-поза гроба», споряджені біогр. нотатками до них) та «За люд» (додалися вірші «Літ тому сто» і «Не вмре й не загине»). Це продовження шевченкіани цікаве оригінальним візіонерством («Суд над поетом»), ідеєю провіденційності («Літ тому сто»), моделюванням внутрішніх роздумів («Розвіяні мрії»). 1914 Л. видав вірш «В столітє уродин Шевченка» і літ.-крит. нариси «Про Шевченків “Кобзар”» (передрук — 1916) та «Про твори Тараса Шевченка» з цінними міркуваннями про роль історії та фольклору в зб., універсалізм поетового слова, однаково пластичного в ідилічних описах і пророчих візіях.

Б. Лепкий. Про Шевченків Кобзар. Львів, 1914. Обкладинка

Цикл «Шевченко» в т. 1 «Писань» Л. (1922) містив, окрім згаданих сонетів, вірші «В кріпости», «Умер поет». Ця пієтетна шевченкіана мала виховну мету — дати молоді «зразки невгнутих борців за долю й волю рідного народу». Вірші та різноаспектні ст. Л. про Шевченка друк. в періодиці («Вістник СВУ», «Шлях», «Українське слово», «Ілюстрована Україна», «Краківські вісті», «Світ дитини», берлін. журн. «Літопис»). Цитати з Шевченка є в прозі Л. («Під тихий вечір»).

Учасник табірної акції Союзу визволення України, Л. у складних умовах війни та чужини (табору у Вецлярі для українців-полонених), відсутності матеріалів

Б. Лепкий. Про життя і твори Тараса Шевченка. К.; Лейпциґ, 1918. Обкладинка

Т. Шевченко. Три поеми. К.; Лейпциґ, 1918. Титул

спромігся створити наук. біографію Шевченка й репрезентувати його спадщину в 3-томних «Творах» (К., Лейпциґ, 1918—19; переклав повість «Художник» і Щоденник, спорядив їх прим.) та у 5-томному «Повному виданні творів» Шевченка (К., Лейпциґ, Коломия, 1918—20). Він здійснив його ред. і наук.-текстологічну підготовку, написав вст. ст. й пояснення тощо. Крім того, підготував ряд окремих шевч. видань із коментарями, створив літ.-крит. портрет «Про життя і твори Тараса Шевченка», опубл. зі своїми передм. і поясненнями «Три поеми Тараса Шевченка: Сон. Великий льох. Неофіти» (обидва вид. — К.; Лейпциґ, 1918), спорядив манітобський «Кобзар» (1918) біогр. передмовою.

Т. Шевченко. Твори. К.; Лейпциґ, 1919. Т. 3. Обкладинка

Л. — ред. т. 14 *ПВТ: [У 16 т.]*, де вмістив 25 своїх перекл. поезій Шевченка польс. мовою. Представив творчість Шевченка у 2-томній антології укр. поезії «Струни» (Берлін, 1922, вміщено 19 творів). Показав місце митця, який «переломив кордони й з'єднив народ», у контексті розвою рідного письменства у краківських вид. — підручнику «Zarys literatury ukraińskiej» (1930), ст. «Literatura ukraińska» («Wielka literatura powszechna», 1933) та в огляді «Наше письменство» (1941), де осмислено єдність поета і маляра, спостережено «еллінську повагу й гармонійну простоту», драматизм поеми «Наймичка».

Б. Лепкий. Шевченко про мистецтво. Зальцведель, 1920. Обкладинка

Л. — автор популяризаторських есеїв і публічних опубл. виступів про Шевченка як відроджувача нації та укр. ідеї, «найясніший ум народу», його «животворячу мрію», упоряд. та ред. видань Шевченка — «Думки», «Повісті» (обидва — Берлін, 1922), повного «Кобзаря» (Берлін, 1922; передрук: Відень 1941 — життєпис, передм. і частково худож. оформлення Л.) та йому присвячених — «Достойно єсть» (Вецляр, 1920; Берлін, 1922), дослідник рецепції письменника (ст. «Марко Вовчок про Шевченка»). Автор брошури «Шевченко про мистецтво» (Зальцведель, 1920), основаної на автобіогр. сторінках «Художника» і записах Щоденника. Л. справедливо підкреслив культ краси і правди того, хто «вказав шляхи в майбутність», його неприхильність до казенщини, шаблонності чи нім. «академічної школи» малярства. Визначальними в естетиці Шевченка Л. вбачав «дитячу простоту і набожну покору».

Як художник-аматор Л. намалював низку портретів Шевченка, які дарував близьким і знайомим. Більшість із них втрачено під час Першої та Другої світових воєн. Існує достовірна інформація про два портрети роботи Л., перевезені до США: один зберігався у родині його сина Ростислава, другий — у колекції Д. *Горняткевича* (див.: *Горняткевич Д*. С. 26—27).

Тв.: Прийди до нас… (Промова на концерті в честь Т. Шевченка, уладженім заходом Укр. культурної ради і др. укр. організацій у Відні, дня 7.II.1917). Відень, 1917 (також: *Посвята*: Літ.-мист. зб. Л., 2003); Про життя і твори Тараса Шевченка. К., 1994 (Т., 2004; К., 2005); Поезії. К., 1990; Вибране. Л., 1990; Твори: У 2 т. К., 1991; Твори: В 2 т. К., 1997; Твори: [У 3 т.] Т., 2004; Причинки до біографії Т. Шевченка // Повернення Україні Богдана Лепкого. Чикаґо; [К.], 1996. Кн. 2 (також: Кур'єр Кривбасу. 2002. № 148); У перші дні всенародного вшанування пам'яті Тараса Шевченка на Чернечій горі в Каневі // *НТЕ*. 1998. № 2/3; «Журавлі повертаються...»: З епістолярної спадщини Богдана Лепкого. Л., 2001.

Літ.: Зайцев П. Два Кобзарі // Книгарь. 1919. № 19; *Пеленський Є*. Лепкий про Шевченка // Краківські вісті. 1942. 8 берез. Ч. 48; *Горняткевич Д*. Богдан Лепкий як портретист Тараса Шевченка // Шевченко. Нью-Йорк, 1955. Річник 4; *Лев В*. Шевченкові твори в редакції Богдана Лепкого // *ЗНТШ*. Нью-Йорк; Париж; Торонто, 1962. Т. 176; *Сивіцький М*. Богдан Лепкий — шевченкознавець // Наша культура (Додаток до газ. «Наше слово»). Варшава. 1988. № 1; *Погребенник Ф*. Богдан Лепкий. К., 1993; *Мельничайко В*. Поезії Тараса Шевченка в

перекладі Богдана Лепкого польською мовою // *Богдан Лепкий* — видатний український письменник: (Зб. ст. і матеріалів урочистої академії, присвяч. 120-річчю від дня народження письменника). Т., 1993; *Пастух Б. В.* Богдан Лепкий про національну концепцію історії України у творах Тараса Шевченка «Сон», «І мертвим, і живим...», «Великий льох» // *НШК 31*; *Буркалець Н.* Богдан Лепкий — дослідник життя і творчості Т. Шевченка // *Тарас Шевченко* і сучасність: Зб. матеріалів і тез міжнар. наук.-теорет. конф. Рівне, 1996; *Богдан Сильвестрович Лепкий* (1872—1941): 125-річчю від дня народження Б. Лепкого присвяч.: Бібліогр. покажчик. Т., 1997; *Смерека С.* Концепція творчості Т. Шевченка в літературознавчій спадщині Б. Лепкого // *Творчість* Богдана Лепкого в контексті європейської культури XX століття: Матеріали Всеукр. наук. конф., присвяч. 125-річчю від дня народження письменника. Т., 1998; *Царик О.* Богдан Лепкий про візію Петра Першого і Петербурга у творах Пушкіна, Міцкевича і Шевченка // Наук. зап. / Терноп. держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Т., 1999. Вип. 1. Серія Літературознавство; *Білик Н.* Богдан Лепкий: Життя і діяльність. Т., 2001; *Качкан В.* Із шевченкіани Богдана Лепкого: (шкіц-студія) // Шевченко. Франко. Стефаник: Матеріали міжнар. конф. Івано-Франківськ, 2002; *Ромащенко Л.* Тарас Шевченко в житті і творчості Богдана Лепкого // *НШК 36*; *Шевченкіана* Богдана Лепкого: Ювілейний наук. зб.: У 2 кн. Івано-Франківськ, 2008.

Володимир Погребенник

ЛЕ́ПКО Ольга Олександрівна (псевд. — О. Охтенська; 17/29.07.1837, за ін. дж. — 1840, м. Ізмаїл, тепер Одес. обл. — 1/14.02.1905, м. Барановичі, тепер Брестської обл., Білорусь) — рос. поетеса і перекладачка. Вихованка Київ. ін-ту шляхетних дівчат. У 1860—70-х брала активну участь у роботі журн. «Будильник», *«Искра»*, «Дело». Оригінальні твори й перекл. з укр., польс. і франц. поетів публікувала в альм. «Поэзия славян» (1871), «Отголоски славян», «Славянские думы и голоса», «Смех сквозь слезы» (всі — 1876), «Мысли и чувства» (1886), «Французские поэты» (1900) та ін.

У перекл. Л. вийшов зб. «Чигиринский торбанист-певец Тар. Григ. Шевченко. С портретом автора, картинкою торбаниста и двумя виньетками» (1867). Він містить вірші й поеми Шевченка: «Думи мої, думи мої», «Перебендя», «Тополя», «Думка — Нащо мені чорні брови», «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Катерина», які перед тим увійшли до *«Кобзаря» 1840* та «Чигиринського Кобзаря і Гайдамаків» (СПб., 1844), від якого й походить назва кн. Л. До зб. також додано твори І. Котляревського та П. *Гулака-Артемовського*. Поруч із перекл. вміщено тексти оригіналів. Це перша в Росії спроба білінгвічного вид. творів укр. поета.

Літ.: Неврлий М. Нез'ясовані сторінки «Чигиринського Кобзаря» // *ЛУ*. 1987. 11 черв.; *Зленко Г.* Забытый переводчик Т. Г. Шевченко // Вечерняя Одесса. 1988. 12 нояб.; *Зленко Г.* «Чигиринский торбанист…» // Литературная Россия. 1989. 10 марта; *Зленко Г.* Не забудемо Ольгу Лепко // *Зленко Г.* Відсвіти Тараса Шевченка: Розповіді про пошуки і знахідки. О., 2009.

Григорій Зленко

ЛЕ́ПКОВА Ольга Михайлівна (псевд. — Ястремська; 30.03.1906, м. Борислав, тепер Дрогобицького р-ну Львів. обл. — бл. 1986, США) — укр. оперна та камерна співачка (мецо-сопрано). 1936 закінчила Вищий муз. ін-т ім. М. Лисенка у Львові (клас вокалу Л. Улуханової, М. Сокіл). Під час навчання виступала на шевч. вечорах. У 1936—38 — солістка Львів. опери. 1938 (за ін. дж. — 1939) емігрувала до США. Там співала партію Катерини в однойменній опері М. *Аркаса* (постановка А. Рудницького). Активно гастролювала у США та Канаді. Її виконанню була властива вільна інтерпретація муз. творів, приємний тембр і досконала дикція. Здійснила записи деяких солоспівів на вірші Шевченка («Мені однаково» М. *Лисенка*; «Якби зустрілися ми знову» А. Рудницького) у фірмі «Dolia Records».

Літ.: М. Н. Концерт учнів Музичного інституту у Львові // Діло. 1934. 28 лют., 14 берез.; *Рудницький А.* Українська музика. Мюнхен, 1963; *Медведик П.* Діячі української музичної культури: Матеріали до біобібліогр. словника // *ЗНТШ*. Л., 1996. Т. 232; *Максимюк С.* З історії українського звукозапису та дискографії. Л.; Вашингтон, 2003.

Наталія Костюк

ЛЕ́РМОНТОВ Михайло Юрійович (3/15.10.1814, Москва — 15/27.07.1841, м. П'ятигорськ; похований у с. Тарханах, тепер Лермонтово Бєлінського р-ну Пензенської обл., РФ) — рос. поет, прозаїк і драматург. Навчався у Москов. університет. пансіоні (1828—30), потім у Москов. ун-ті (1830—32) і школі гвардійських підпрапорщиків та кавалерійських юнкерів у Петербурзі (1832—34). 1837 за вірш «Смерть поета», яким Л. відгукнувся на загибель О. Пушкіна, був висланий на Кавказ. Автор поем «Останній син вольності» (1830), «Сповідь» (1831), «Ізмаїл-Бей» (1832), «Боярин Орша» (1836), «Демон» (1829—39), «Хаджі Абрек» (1833), «Пісня про купця Калашникова» (1837), «Мцирі» (1839), романів «Вадим» (1834), «Княгиня Ліговська» (1836), «Герой нашого часу» (1841), драми «Маскарад» (1836) та ін. Худож. мислення зрілого Л. відзначається поліфонізмом, поєднанням романтичних і реалістичних принципів. З

П. Заболотський. Портрет М. Лермонтова. Картон, олія. 1837

симпатією ставився до України, у вірші «На світські окови» (1840) називав її «сумною вітчизною».

Л. належав до найулюбленіших поетів Шевченка. Це могло бути зумовлене не тільки всебічною обдарованістю обох авторів (вони поети, прозаїки, драматурги, художники), а й гуманізмом, силою любові і ненависті, неприйняттям жорстокості, бездуховності й пасивності. У листах із заслання укр. поет просить надіслати йому твори Л.: це листи до М. *Лазаревського* (від 20 груд. 1847), А. *Лизогуба* (від 11 лют. 1848), Ф. *Лазаревського* (від 22 квіт. 1848). М. Лазаревський переслав Шевченку твори Л., але, ймовірно, до відправлення в *Аральську описову експедицію* Шевченко не встиг одержати кн. й отримав її, очевидно, уже наприкінці 1849, коли повернувся до *Оренбурга*. 1850 під час арешту в Шевченка було відібрано серед ін. кн. і дві кн. творів Л. У Щоденнику поет захоплено говорить про вірш Л. «На дорогу йду я в самотині», називаючи цей твір «лучшей молитвой Создателю» (запис 28 лип. 1857), 17 черв. 1857 подає неточні цитати з вірша Л. «Когда волнуется желтеющая нива», а 20 лип. 1857 — рядки з вірша «З Ґете» («Гірські вершини»). 1850 датовано вірш Шевченка «Мені здається, я не знаю», пронизаний щирою любов'ю і співчуттям до Л.

Л. і Шевченко — яскраві творчі особистості з неповторним індивідуальним втіленням поетичного таланту. Водночас спільність істор. передумов, а також притаманний обом поетам потяг до волі, правди і добра дає змогу відзначити деякі тематичні, образні, текстуальні й інтонаційні перегуки їхньої творчості. Зокр., таким свідченням є текстова близькість окремих рядків з лермонтовського «Пророка» (1826) і «Тризни» Шевченка: «В меня все ближние мои / Бросали бешено каменья» та «И мужа свята… горе вам! / На стогнах каменем побили». Як Л., так і Шевченку була близька тема Кавказу, особливо боротьба горців проти рос. поневолення («Ізмаїл-Бей», «Валерик» Л. та «Кавказ» Шевченка). Схожість мотивів і настроїв героїв, що борються проти тиранії, відчувається у «Мцирі» Л. та «Тризні» Шевченка. Спільний для Л. і Шевченка мотив богоборництва Ф. *Прийма* розглядав як випадок впливу творчості Л. на Шевченка: «В розробці теми богоборництва залежність Шевченка від Лермонтова здається нам і безсумнівною, і щодо творчості плідною» (*Прийма Ф.* Шевченко и русская литература XIX в. М.; Лг., 1961. С. 122). Не спростовуючи припущення Прийми, І. *Заславський* звернув увагу на істор.-типологічну подібність цього мотиву в поезіях Шевченка і Л. («Сон», «Кавказ», «Єретик», «Неофіти», «Гімн черничий», «Слепая» Шевченка та «Іспанці», «Покаяння», «Калли», «Демон», «Сповідь» Л.), зокр. укорінену в родових особливостях романтизму. Про наявність спільного мотиву можна говорити і щодо вірша Шевченка «У Вільні, городі преславнім» та «Балади» (1831) Л. Рядок з поеми «Неофіти» «Кров потекла. Ликує Рим!» уважають можливою ремінісценцією поч. вірша Л. «Помираючий гладіатор» (1836) — «Ликует буйный Рим». До того ж 1856 на цей сюжет Шевченко зробив малюнок «Умираючий гладіатор». Слід зазначити: те, що в Л. було лише окреслено, в Шевченка не тільки продовжено, а й по-новому розкрито: ставлення до жертовного подвигу декабристів, концепція сучасності, сатиричне знеславлювання царів («Останній син вольності», 1830; «Пам'яті О. І. Одоєвського», «Кинджал», обидва — 1838, Л. та «Неофіти» Шевченка). М. *Рильський* вважав, що «в усіх слов'янських літературах не було більших співців гніву, співців обурення, співців зневаги, як Лермонтов і Шевченко» (*Рильський М.* Твори. К., 1956. Т. 3. С. 237).

Тв.: Вибрані поезії. К., 1946; Вибрані твори. К., 1951; Лірика. К., 1966; Собр. соч.: У 4 т. М., 1983—84.

Літ.: Таранушенко С. До питання про лермонтовські мотиви в «Кобзарі» Шевченка // Наук. зб. Харків. наук.-досл. кафедри історії України. Х., 1924. Вип. 1; *Іофанов Д.* М. Лермонтов і Шевченко. К., 1962; *Мануйлов В.* Летопись жизни и творчества М. Ю. Лермонтова. М.; Лг., 1964; *Архипов В.* М. Ю. Лермонтов. Поэзия познания и действия. М., 1965; *Заславский И. Я.* Поэтическое наследие Лермонтова в украинских переводах. К., 1973; *Заславский И. Я.* «С небом гордая вражда» в творчестве М. Ю. Лермонтова и Т. Г. Шевченко // *Т. Г. Шевченко* в інтернаціональних літературних зв'язках. К., 1981; *Заславский И. Я.* Лермонтов и Украина: Лит.-крит. очерк. К., 1989; *Афанасьев В. В.* Лермонтов. М., 1991; *Слухай Н. В.* Художественный образ в зеркале мифа этноса: М. Лермонтов и Т. Шевченко. К., 1995; *Ремішевська Л.* Кавказ в творчості Лермонтова і Шевченка // *З Україною* в серці: Зб. Херсон, 1996; *М. Ю. Лермонтов* і Україна: Бібліогр. покажчик. К., 1969. Ч. 1—2; *Андрущенко Т.* «Ти переслав мені в неволю поета нашого…» // В сім'ї вольній, новій: Шевч. зб. К., 1989. Вип. 5; *Костянтиненко К.* Тарас Шевченко і Михайло Лермонтов — поети і художники (контраст і антиномія в їхній малярській і поетичній творчості) // Нове у мовознавстві і літературознавстві: Темат. зб. наук. праць. К., 1992; *Янченко В.* Дві великі душі: Шевченко і Лермонтов // Украинская культура. 2001. № 3; *Косяков Г. В.* Лермонтовский поэтический контекст в стихотворении Т. Г. Шевченко «Мені здається, я не знаю» // Вопросы фольклора и литературы. Омск, 2003; *Іщенко Є. О.* «Смерть поета» М. Лермонтова та «На смерть Т. Шевченка» М. Некрасова: деякі аспекти порівняльного аналізу // Літературознавчі студії: Зб. наук. праць / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2003. Вип. 5; *Ленская В.* Шевченко и Лермонтов в контексте своего времени // *Т. Г. Шевченко* и мировая литература: Материалы 6-го международного семинара. СПб., 2007.

Ольга Охріменко

ЛЕР-СПЛАВІ́НСЬКИЙ (Lehr-Spławiński) **Тадеуш** (20.09.1891, м. Краків, Польща — 17.02.1965, там само) — польс. мовознавець-славіст. У 1909—15 вивчав мовознавство, історію польс. л-ри і класичну філологію

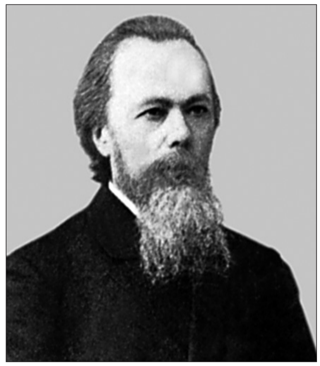
Т. Лер-Сплавінський

в Яґеллон. і Віден. ун-тах. Проф. Познан. (1919—22), Львів. (1922—29), Яґеллон. ун-тів (Краків; 1929—62), його ректор (1938—39 і 1945—46). У 1945—62 очолював кафедру слов'ян. філології Яґеллон. ун-ту. Акад. Польс. АН (з 1928) і ряду зарубіжних академій. Автор понад 400 праць, зокр. з акцентології, порівняльної граматики слов'ян. мов, з польс., укр., рос. та ін. мов, з історії слов'янознавства та етнографії. Викладав у Яґеллон. ун-ті курс, присвячений Шевченкові, вивчав мову Шевченка. Рукописні матеріали Л.-С. на цю тему зберігаються у колекції Яґеллон. б-ки. У розвідці «Історія літературних слов'янських мов», що є одним із розд. кн. «Нарис історії слов'янських літератур і літературних мов» (Л., 1929, у співавт. з А. *Брюкнером* [польс. мовою]), високо оцінив роль Шевченка як основоположника укр. літ. мови, писав, що під його пером вона досягла справжнього розквіту, справивши особливий вплив на формування нац. свідомості галичан: «В Галичині довідалися про Шевченка тільки через багато років. Вплив його, спочатку підспудний, глухий, пізніше відвертий, голосний, був величезним: на його поезії виростали цілі покоління, бо він першим навчав їх шанувати сім'ю, мову, весь народ» (*Брюкнер О.*, *Лер-Сплавінський Т.* З кн. «Нарис історії слов'янських літератур і мов» // *СВШ*. Т. 3. С. 230). Співавт. «Нарису історії української мови» (Варшава, 1956; разом із П. *Зволінським* і С. Грабцем), в якому творчість Шевченка потрактовано заідеологізовано. Останній виступ Л.-С. на зібранні Комітету слов'янознавства Польс. АН і Комісії слов'янознавства Краків. відділення Польс. АН було присвячено *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка*.

Літ.: Ukrainica w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej: Wystawa w Bibliotece Jagiellońskiej 28 listopada — 15 grudnia 2001. Kraków, 2001.

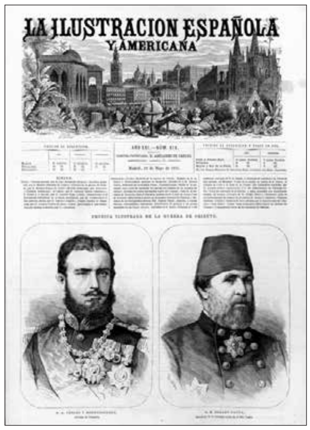
Роксана Харчук

ЛЕСЕ́ВИЧ Володимир Вікторович (15/27.01.1837, с. Денисівка, тепер Оржицького р-ну Полтав. обл. — 13/26.11.1905, Київ) — укр. та рос. філософ, літературознавець, фольклорист, соціолог і громадський діяч. Дійсний член НТШ. Закінчив Інженерну академію (1855) та Академію Ген. штабу в Петербурзі (1861). З 1860-х активно співпрацював із журн. «*Отечественные записки*», «Вестник Европы», у 1880-х — один з фундаторів народницького журн. «Русское богатство». 1864 заснував у с. Денисівці першу в Україні школу з укр. мовою навчання. За зв'язки з народовольцями був засланий до Сибіру (1879—81). Як філософ пропагував ідеї позитивістів, входив до гуртка «тверезих філософів» (М. *Анненський*, М. Михайловський та ін.). Автор низки філос. та літературознавчих праць.

В. Лесевич

Подорожуючи Європою наприкінці 1880-х, Л. вмістив кілька ст. у закордонній періодиці — зокр., іспан. часопис «Іспанська й американська ілюстрація» (La Ilustración Española y Americana. 1877. № 19—22) надрук. його ст. «Шевченко на чолі інтелектуального руху Південної Росії», підписану Wadimovitch. Помітного розголосу набув виступ Л. на шевч. роковинах, у якому він наголосив значення Шевченка у розвитку народної мови — опубл. «Народный язык». Речь на обеде малороссов (5 марта) // Санкт-Петербургские ведомости. 1897. 7 марта; передрук: *КС*. 1897. № 4. М. *Грінченко* в листі до І. *Липи* писала, що ця «промова путяща», і радила прочитати її (Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів [ЦНБ АН УРСР]. К., 1966. С. 179). Саме під час поминального обіду 5 берез. 1897, на якому були представники укр. інтелігенції, зародилася думка про заснування у Петербурзі Т-ва ім. Шевченка за зразком львівського. У 1898 у Петербурзі виникло «Доброчинне товариство видання загальнокорисних і дешевих книжок», нарис плану діяльності якого склав Л. За його пропозицією при Літ. фонді утворився громадський капітал ім. Шевченка (перший внесок зробив теж Л.). Свою б-ку, що містила велику кількість вид. іноземними мовами, Л. заповів НТШ.

LA ILUSTRACION ESPAÑOLA Y AMERICANA

Часопис «Іспанська й американська ілюстрація». (1877. № 19), де вміщено статтю В. Лесевича про Шевченка

Літ.: Ефремов С. Памяти Вл. В. Лесевича // *КС*. 1905. № 2/3; *Ганейзер Е.* В. В. Лесевич в письмах и воспоминаниях // Голос минувшего. 1914. № 8.

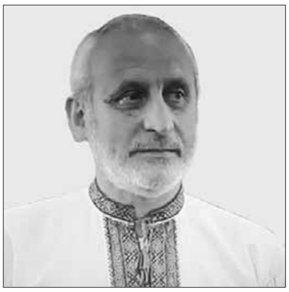
Ольга Новик

ЛЕ́СИН Василь Максимович (8/21.03.1914, с. Хотіївка, тепер Корюківського р-ну Черніг. обл. — 25.02.1991, Чернівці) — укр. літературознавець, критик, д-р філол. наук, проф. (1968). Закінчив 1940 Харків. пед. ін-т. Викладав у Львів. ун-ті, з 1952 — у Чернів. ун-ті: зав. кафедри історії укр. л-ри, декан і проректор (1964—69). Автор багатьох ст. і понад 20 кн. з питань теорії л-ри та літ. процесу, переважно в західноукр. регіоні. Серед ст. Л. — «Спадщина Шевченка і українська поезія» (1949), «Композиція поеми Т. Г. Шевченка "Сон"» (1958), «Безсмертя Кобзаря» (1961) та ін. Значну частину брошури «Композиція і сюжет літературного твору» (Л., 1960) присвятив розглядові поем Шевченка «Сон» і «Гайдамаки» та вірша «Садок вишневий коло хати». Широко використовував твори Шевченка в ст. «Короткого словника літературознавчих термінів» (1961), «Словника літературознавчих термінів» (1965, 1971 — обидва у співавт. з О. Пулинцем), довідника «Літературознавчі терміни» (1985). У працях про Ю. *Федьковича*, В. *Стефаника*, Леся *Мартовича*, Марка *Черемшину* досліджував засвоєння ними традицій Шевченка. Один з організаторів 23-ї наук. шевч. конференції (Чернівці, 1977).

Тв.: Композиція поеми Т. Г. Шевченка «Сон» // Література в школі. 1958. № 2.

Богдан Мельничук

ЛЕСЮ́К Юрій Петрович (1.05.1947, с. Ковалівка Коломийського р-ну Івано-Франк. обл.) — укр. живописець. Заслужений художник України (2009). Закінчив Одес. худож. уч-ще ім. М. Грекова (1968), КХІ (1972, нині НАОМА). Проживає у Львові. Викладає у Львів. коледжі декорат. і ужиткового мист-ва ім. І. Труша, завідує відділом живопису. Працює у станковому живописі, зосереджуючись на жанрах пейзажу, портрета, тематичній картині. Серед основних творів: «Рідний край» (1993), «Дякую Вам, мої мамо» (1995), «Над річкою» (1999), «Музики» (2001), «Яворівське літо» (2003), «Великодня ніч» (2006), «Червона йона» (2010). Полотна Л. — це своєрідний діалог між внутрішнім світом митця і гармонією навколишньої дійсності, втілений у модерній худож. мові, що ґрунтується на синтезі декорат. площинного трактування образного ладу, притаманного народній культурі, імпресіонізму.

Ю. Лесюк

Численною є шевченкіана Л. Він виконав композицію «Пророк» з портретом Т. Шевченка (1994). Як учасник мандрівок місцями перебування Шевченка, організованих Львів. палацом мист-в (2000—01), написав серію творів у *Каневі*, *Почаєві*, *Кременці*, Петербурзі: «Хата діда Івана в Моринцях», «Перший музей Шевченка у Каневі», «Шевченко у Каневі», «Осінь в Почаївській лаврі», «Кременецький замок», «Червоний місток», «Мойка», «Там, де з'явився перший "Кобзар"», «Петропавлівська фортеця», «Полудень у Літньому саду». Останні три експонуються в *Музеї Тараса Шевченка у Львівському палаці мистецтв*. А репродукцію картини «Полудень у Літньому саду» (олія, 2001) вміщено у вид.: «Свою Україну любіть…»: Кімната-музей Тараса Шевченка у Львівському Палаці мистецтв: Альб.-путівник. Л., 2007.

Ю. Лесюк. Там, де з'явився перший «Кобзар». Полотно, олія. 2000

Л. брав участь у понад 90 худож. виставках, 11 персональних у містах України та за кордоном (Реджайна, Саскатун, Торонто, Нью-Йорк). Твори зберігаються в музеях Києва, Львова, Івано-Франківська.

Ю. Лесюк. Полудень у Літньому саду. Полотно, олія. 2001

Тв.: Аромат червоних йон. Івано-Франківськ, 2010.

Літ.: *Сидор О.* Сила рідної землі: [Про Ю. Лесюка] // Дзвін. 1998. № 5/6; *Олендій Л.* Шляхами академіка волі. Л., 2012; *Качан В.* Світ, якого вже нема… (Юрій Лесюк) // Галичина. 2012. 29 верес.

Зеновія Філіпчук

ЛЕ́ТА — в грец. міфології підземна річка забуття у царстві мертвих. Той, хто прямував у це царство, мав напитися з Л., щоб забути своє минуле життя. Звідси постав вислів «канути в Л.», тобто піти в небуття, щезнути назавжди. У Шевченка Л. згадано двічі: в поемі «Неофіти», де автор сподівається, що його

муза «Перепливе <...> Лету, / І огнем-сльозою / Упаде колись на землю / І притчею стане / Розпинателям народним, / Грядущим тиранам», та у віршовому епілозі творчості поета «Чи не покинуть нам, небого», де знову висловлюється надія на подолання «Лети бездонної». В цих оптимістичних рядках Шевченко на межі життя твердо вірив у свою вічну нероз'єднаність з Україною.

Григорій Зленко

ЛЄСКО́В Андрій Миколайович (12/24.07.1866, Санкт-Петербург — 5.11.1953, Ленінград, тепер Санкт-Петербург) — рос. ген.-лейтенант, син М. *Лєскова*, його біограф. Здобув освіту у Миколаївському кадетському корпусі, потім у Київ. піхотному уч-щі та Костянтинів. уч-щі. Автор кн. «Життя Миколи Лєскова: За його особистими, родинними і неродинними нотатками і пам'ятками» (М., 1954; 2-ге вид. — Тула, 1981).

А. Лєсков

У кн. Л. згадано вплив Шевченка на світогляд М. Лєскова. Описано коло читання М. Лєскова: «Хаотично поглиналися Феєрбах, Бюхнер, Молешотт, Прудон, Вольтер, потаємний Шевченко» (*Лесков А. Н.* Жизнь Николая Лескова: По его личным, семейным и несемейным записям и памятям. М., 1984. Т. 2. С. 36). Біограф зазначав, що М. Лєсков, добре обізнаний із творчістю Шевченка, часто й охоче цитував його поезії не лише у своїй прозі (зокр., в романі «Нікуди» й повісті «Сміх і горе» наведено рядки творів «Сон» і «Кавказ»), а й у повсякденному житті. Окремо в біографії йдеться про п'ять ст. М. Лєскова про Шевченка. Одну з них — «Чи забуто Тарасову могилу?» — Л. прокоментував і доповнив заміткою «Лесков про "народну тропу" до Тарасової могили» (Пролетарська правда. 1938. 8 груд.). Л.-біограф згадував про особисте знайомство і близьку дружбу батька з укр. поетом, особливу увагу приділив відвідинам М. Лєсковим смертельно хворого Шевченка.

Артур Малиновський

ЛЄСКО́В Микола Семенович (псевд. — М. Стебницький; 4/16.02.1831, с. Горохово, тепер Свердловського р-ну Орлов. обл., РФ — 21.02/5.03.1897, за ін. дж. — 1895, Санкт-Петербург) — рос. письменник. Навчався в Орлов. гімназії (1841—46). Співпрацював із журн. «*Отечественные записки*» (з 1861), газ. «*Северная пчела*» (з 1862) та ін. Автор роману-хроніки «Соборяни» (1872), романів «Обійдені» (1865), «На ножах» (1872), «Занепалий рід» (1874), повістей «Леді Макбет Мценського повіту» (1865), «На краю світу» (1875), «Шульга» (1881) та ін.

У 1849—57, 1860—61 жив у Києві, вивчив тоді укр. і польс. мови. Деякі герої Л. розмовляють укр. (повісті «Дитячі роки», «Заячий реміз», 1891—94). Знайомство з укр. культурою, історією і л-рою почалось іще в Орлі 1848 завдяки дружбі з фольклористом О. *Марковичем*, який перебував там на засланні. Від нього Л. уперше дізнався про Шевченка, його долю і творчість. Під час перебування у Києві друзі Л. — художники І. *Гудовський* та М. *Сажин* — допомогли рос. письменнику більше довідатися про творчість укр. поета. Особисте знайомство Л. з Шевченком відбулось узимку 1860 в Петербурзі. Точну дату не зафіксовано, але найпереконливішими здаються аргументи Л. Левандовського: на поч. 1861 Шевченко говорить про Л. як про справжнього близького друга (*Левандовський Л.* М. С. Лєсков і українська література. К., 1980).

М. Лєсков

Згадка про Шевченка є у творах Л.: «Вівцебик», «Нікуди», «Обійдені», «Зимовий день», «Сміх і горе»; ім'я укр. поета Л. згадує у численних публіцистичних виступах 1880-х. Л. — автор п'яти ст. про Шевченка: «Остання зустріч і остання розлука з Шевченком» (Русская речь. 1861. 9 марта), «Щось на зразок коментаря до сказань п. Аскоченського про Т. Г. Шевченка» (Русский инвалид. 1861. 2 дек.; підписана крипт. Н-в) — реакція на спогади В. *Аскоченського* про Шевченка, надрук. в журн. *«Русская беседа»* (1861. Вип. 33), «Чи забуто Тарасову могилу?» (Новое время. 1882. 1 сент.), «Вічна пам'ять на короткий строк» (Новое время. 1882. 29 авг.; не підписана, авторство встановлене через зв'язок зі ст. «Офіційне буфонство»). Ст. «Офіційне буфонство» (Исторический вестник. 1882. № 8) написано з приводу публ. І. Новицького про звільнення Шевченка з Археографічної комісії (Исключение Т. Г. Шевченко за его самовольную отлучку // *КС*. 1882. № 3). Л. довів, що Шевченка звільнили не за «самовольную отлучку» з Києва, як про це сказано в постанові Комісії від 1 берез. 1847, а у зв'язку з його арештом 5 квіт. — того самого дня. Документ насправді датовано заднім числом. Ст. «Чи забуто Тарасову могилу?» та «Вічна пам'ять на короткий строк» свідчать про обізнаність Л. з обставинами похорону Шевченка і дають широкий матеріал для історії перепоховання його тіла в Україні. Ст. «Остання зустріч і остання розлука з Шевченком»

цінна як документ про останній рік життя укр. поета, а фактично ще й як талановитий худож. твір.

Тв.: Собр. соч.: В 11 т. М., 1958. Т. 11.

Літ.: *Филипович П.* Передмова // *Лєсков М.* Вибрані твори. К., 1928; *Рейфман П.* Забытая статья о Шевченко // Ученые записки Тартуского университета. 1963. Вып. 139; *Зарва В.* Творчество Н. С. Лескова и Украина. К., 1990; *Лавринец П.* Т. Шевченко и В. Сырокомля в оценках Н. Лескова // *Литва — Україна*: історія, політологія, культурологія. Вільнюс, 1995; *Казакова Т. В.* Жанровое своеобразие очерка Н. С. Лескова «Последняя встреча и последняя разлука с Шевченко» // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Філологія. 2002. Вип. 37; *Белецкий А.* Н. С. Лесков. Личность. Творчество. Симферополь, 2003.

Наталія Мазепа

ЛИЗОГУ́Б Андрій Іванович (16.06.1804, с. Бурківка, тепер Ніжинського р-ну Черніг. обл. — 1864, с. Сорочинці, тепер Великі Сорочинці Миргородського р-ну Полтав. обл.) — знайомий Шевченка, брат І. *Лизогуба*. З 1827 — на цивільній службі в Чернігові та Одесі. В кін. 1830-х залишив держ. службу і жив у власному маєтку в *Седневі*. Родина Л. була у дружніх стосунках із Рєпніними. В. *Рєпніна*, яка гостювала у Седневі, можливо, була ініціаторкою знайомства Шевченка з Л. 20 груд. 1844 вона писала до Шевченка: «С каким благоразумием и вместе с теплым сочувствием ценил Андрей Лизогуб Ваши малор[оссийские] поэмы, и как я сожалею, что Вы не знакомы лично с ним» (*Листи*, с. 31). Безпосереднє знайомство з Л. відбулося у берез. 1846, коли Шевченко як член *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів* за завданням перебував у *Чернігові*, описуючи пам'ятки старовини. Тоді ж удвох із О. Афанасьєвим-Чужбинським побував у Черніг. дворян. зібранні, де зустрів кількох шанувальників своєї поезії. Один із них — Л. — був уже заочно знаний через В. Рєпніну. На його запрошення Шевченко почав відвідувати сусідній із Черніговом Седнів, куди його запросили як художника малювати портрети господарів. У Лизогубів, які захоплювалися мист-вом, Шевченко мав хороші умови для роботи, поетичних і маляр. занять. Живучи і працюючи у майстерні Л., який сам малював, Шевченко виконав ряд відомих портретів і пейзажних картин: портрети А. та І. Лизогубів, а також краєвиди «Коло Седнева», «Чумаки серед могил», «В Седневі». Про особливу атмосферу, що оточувала Шевченка у Лизогубів, згадував Л. *Жемчужников*: «…всі любили музику, всі любили Малоросію, і брати були серйозними знавцями музики. Шевченка вони любили як людину, як патріота і поета й високо цінували його співання народних пісень» (*Жемчужников Л.* С. 162). Вдруге Шевченко гостював у Седневі в лют. — квіт. 1847. Цього разу поет переважно займався літ. справами — вніс правки до ряду творів рукописної зб. «Три літа», готував до друку нове вид. «Кобзаря». 8 берез. датована його передм. до цього планованого вид., що є важливим документом для характеристики Шевченкових літ.-естетичних поглядів, як і його нац.-культурної програми загалом. Тут він закінчив поему «Осика», яку з датою 7 берез. переписав до зошита разом з баладами «Русалка», «Лілея» та згаданою передм. 4 квіт. Шевченко виїхав від Лизогубів до Києва, де наступного дня його було заарештовано.

Невідомий автор. Портрет А. І. Лизогуба. Папір, літографія. 19 ст.

Маєток А. та І. Лизогубів. Початок 19 ст. Седнів

Є. і М. Зігури. Пам'ятник Андрію та Іллі Лизогубам. Граніт. 2009. Седнів. Біля маєтку Лизогубів

Л. листувався із засланим поетом, був першим із багатьох Шевченкових друзів, хто листовно відгукнувся до нього теплим щирим словом і виявив готовність допомагати в усіх практичних справах: «…коли Вам можна мальовать, то я зроблю, що змогу, щоб Вам переслать акварельнії краски, знаєте мій маленький ящичок, где усе є. <…> У мене є і пензлі Шаріона, прямо з Парижа, то і Вам пару перешлю. Напишіть тілько швидко, і як Вам посилать» (лист Л. від 21 жовт. 1847: *Листи*, с. 46). Л. глибоко розумів психологічну ситуацію Шевченка та його творчі потреби, також потребу в рідному слові з України. Не випадково листи до Шевченка він писав укр. мовою. Можливо, Л. знав зміст седнівської передм., де поет закликав укр. інтелігенцію писати рідною мовою, працювати «во ім'я матері нашої України…» (5, 208). У листі від 15 лип. 1848 Л. писав: «…а поки що моє слово, моє щиреє слово побіжить за вас на край світа, знайде і на Раїму і на берегу Аральського того моря і лоскотатиме во ушію твоєю рідною мовою, і утішатиме серце твоє щирою дружбою» (*Листи*, с. 61). Немає сумніву, що Л., який захоплювався поезією Шевченка, знав усі твори рукописної зб. «Три літа». До часу перебування у Седневі належать останні, остаточні правки до більшості з них (див. коментарі до них у *ПЗТ: У 12 т*. Т. 1). Л. мав у себе не тільки списки творів зі зб. «Три літа», а й твори вже друковані, до яких Шевченко вписав зняті цензурою рядки. П. Куліш, який у 1856 вже мав списки творів Шевченка від Л. Жемчужникова, міг скористатися з них при підготовці до друку поеми «Наймичка» у «*Записках о Южной Руси*» (1857). «А. І. Лизогуб, — писав з цього приводу Л. Жемчужников, — сам переписав для мене: "Наймичку", "Псалми" і ті місця з "Катерини", "До Основ'яненка", "Тарасової ночі" і "Гайдамаків", які не пропустила цензура. Рукопис цей я давав П. О. Кулішу, але не пам'ятаю, чи списати тільки, чи подарував» (ІЛ. Ф. 77. № 127. Арк. 241 зв.). Про те, що Л. власноручно переписав низку Шевченкових творів для Л. Жемчужникова, а він ознайомив з ними й П. Куліша, Л. Жемчужников писав у листах до О. *Кониського* (*Возняк М*. З оточення Тараса Шевченка // Культура. 1925. № 3. С. 30—50). Збереглися 9 листів Шевченка до Л. 8 із них, які відправлені ще до другого арешту 23 квітня 1850, Шевченко написав укр. мовою. На останній, вже з *Новопетровського укріплення* (16 лип. 1852), написаний рос. мовою (що, очевидно, можна пояснити суворішим режимом другого заслання), відповіді не було. Листування перервалося через втручання О. *Орлова*. Під час обшуку у квіт. 1850 у Шевченка було знайдено 7 листів від Л. і передано до *Третього відділу*, що стало причиною великих неприємностей для Л. і заборони листуватися з засланцем. Про це згадує Л. Жемчужников (*Жемчужников Л*. С. 163) та з його ж інформації — О. Кониський: «…1850 в Чернігові <…> Орлов через чернігівського губернатора Павла Гессе покликав до себе Лизогуба. Віч-на-віч він ганьбив його за приятелювання і листування з Шевченком і царським іменем заборонив йому листуватися з ним <…> За Лизогубом з того часу був потайний догляд поліції» (*Кониський*, с. 334). В лют. 1850 Л., І. Лизогуб, О. *Толстой* та А. *Гудович* просили В. *Перовського* поклопотатися перед урядом про «полегшення долі Шевченка». Виявом щирих дружніх почуттів до Л. були переслані йому Шевченком два автопортрети у солдатській формі (1847 і 1849). У відгуку на перший Л. писав: «Лист Ваш, коханий друже, я получив на самісінький новий год. Превеликая Вам дяка і за лист і за Вас; тілько важко на вас дивитись» (лист від 7 січ. 1848: *Листи*, с. 51).

Г. Бистревський. Пам'ятник Т. Г. Шевченку. 1957. Седнів. Біля маєтку Лизогубів. Сучасне фото

Літ.: Чужбинский А. Воспоминания о Т. Г. Шевченке // Русское слово. 1861. № 5; *Афанасьєв-Чужбинський О. С*. Спомини про Т. Г. Шевченка // *Спогади 1982*; *Жемчужников Л*. Мои воспоминания из прошлого. Лг., 1971; *Бородін В. С*. Рукописна збірка Т. Шевченка «Три літа» як джерело тексту // *НШК 21/22*; *Жур 1985*.

Володимир Мовчанюк

ЛИЗОГУ́Б Віталій Іванович (25.10.1791, м. Седнів, Чернігівщина — 1869) — пирятинський поміщик, відставний полковник, знайомий Шевченка. У 1818—20 служив ад'ютантом Полтав. ген.-губ. князя М. *Рєпніна-Волконського*. З 1821 — у відставці, жив у с. Коломийцях побл. *Яготина*. Разом із О. *Капністом* найчастіше відвідували дім Рєпніних у той час, коли там перебував Шевченко (кін. 1843 — поч. 1844). Існує версія, що В. *Рєпніна* відтворила у своїй повісті «Безталанний» риси Л. в образі Язикова. Л. був у Рєпніних і напередодні від'їзду Шевченка з Яготина на поч. січ. 1844, і, як писала княжна Варвара до Г. *Псьол*, зіпсував їй «останній вечір з Шевченком» (лист від 11 січ. 1844).

Літ.: Модзалевский В. Малороссийский родословник. К., 1912. Т. 3; *Біографія* Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників. К., 1958.

Петро Ротач

ЛИЗОГУ́Б Ілля Іванович (12/23.10.1787, с. Куликівка, тепер Городнянського р-ну Черніг. обл. — 1867, Чернігів) — знайомий Шевченка, старший брат А. *Лизогуба*. Кол. військовий. З 1821 — полковник у відставці. Брав участь у рос.-франц. війні 1812 та ін. воєнних кампаніях. Був ад'ютантом у князя М. *Рєпніна-Волконського*. Член масонської ложі «Об'єднаних слов'ян» у Києві. Тривалий час жив за кордоном, у 1840-х оселився у *Седневі*. Знайомство Шевченка з Л. відбулося навесні 1846, коли поет гостював у Седневі. Тоді ж Шевченко виконав олією портрет Л.

Шевченко згадував Л. у своїх листах до А. Лизогуба. В одному з них від 14 берез. 1850 повідомляв, що написав Л. лист (не зберігся), і просив А. Лизогуба: «Подякуйте і ви за мене Ілію Івановича за його благородную щедроту». Л. допоміг Шевченкові матеріально, купивши деякі його малюнки. У лют. 1850 разом із братом Андрієм і графом А. *Гудовичем* просив В. *Перовського*, командира *Оренбурзького окремого корпусу*, поклопотатися про полегшення становища засланого поета.

Літ.: Жемчужников Л. М. Мои воспоминания из прошлого. Лг., 1971.

Володимир Мовчанюк

ЛИЗОГУ́Б Федір Андрійович (6/18.10.1851, м. Седнів, тепер смт Черніг. обл. — 1928, Белград, Сербія) — укр. громадсько-культурний і політ. діяч, меценат. Син А. *Лизогуба*, приятеля Шевченка. Від батька перейнявся любов'ю до поета і шанував його творчість. У 1888—97 був гласним Городнянської пов., згодом Черніг. губ. земської управи. У 1901—15 — голова Полтав. губ. земської управи, де захищав інтереси укр. культури. За сприяння Л. Полтава та Миргород перетворилися на центри укр. культури. Був ініціатором спорудження в Полтаві нового будинку земства в нац. стилі, пам'ятника І. Котляревському, відкриття кількох музеїв, підтримував майстрів укр. декоративно-прикладного мист-ва. Опікувався спорудженням пам'ятника Шевченкові в Києві, написав лист до М. *Грушевського* з проханням допомогти зібрати кошти для нього (31 жовт. 1908). З 1909 був членом журі для присудження премій за проекти пам'ятника Шевченкові. У трав.—листоп. 1918 — голова Ради Міністрів УНР. Внаслідок діяльності уряду Л. Українська держава досягла помітних успіхів у розбудові державності, утвердженні на міжнародній арені, стабілізації економіки і фінансів. Після падіння УНР емігрував.

Ф. Лизогуб

Літ.: Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів [ЦНБ АН УРСР]. К., 1966.

Петро Ротач

ЛИЗОГУ́БА АНДРІ́Я ІВА́НОВИЧА ПОРТРЕ́Т (папір, олівець, 21,3×17) Шевченко виконав 28 лют. — 30 квіт. 1846 у *Седневі*. На аркуші у правому нижньому куті рисунка рукою портретованого чорнилом напис: «Рис. Т. Шевченко. 1846». Зберігається у НМТШ (№ г—911).

Портрет, імовірно, нарисовано під час першого перебування Шевченка в маєтку родини Лизогубів, з якими він був у дружніх стосунках. Робота належить до небагатьох творів художника, створених до заслання, в яких техніку рисунка олівцем використано не як допоміжну, а як основну і єдину (див. *Автопортрет 1845*; *Сребдольської Юлії Григорівни портрет*). Як і в ін. творах цього жанру, він демонструє майстерність рисувальника у володінні штрихом і лінією, у моделюванні форми. Простота композиції, природність і невимушеність пози, відкритий, приязний, трохи замріяний погляд, звернений до портретиста, свідчать про взаєморозуміння й безпосередні, товариські стосунки художника та моделі, а також про добру й безкорисливу вдачу портретованого. Психологічна характеристика особистості у портреті співзвучна спогадам Л. *Жемчужникова*, який відзначав А. *Лизогуба* як надзвичайно добру просту людину. Портрет має камерний характер — на відміну від репрезентативного живописного портрета І. *Лизогуба*.

Т. Шевченко. Портрет А. І. Лизогуба. Папір, олівець. 1846

Уперше згадано й репрод. під назвою «Портрет А. І. Лизогуба (?)» у ст.: *Владич Л.* Альбом А. І. Лизогуба // Образотворче мистецтво. 1940. № 3. С. 20. З уточненою назвою репрод. у вид.: *Тарас* Шевченко. Життя і творчість в портретах, ілюстраціях, документах. К., 1964. С. 193. Уперше експонувався як «Портрет невідомого (А. І. Лизогуба?)» на Республ. ювілейній шевч. виставці у Києві (1939; Каталог, № 180), а як «Портрет А. І. Лизогуба» — на виставці «Портрети Т. Г. Шевченка» (Київ, 1985) (див. *Експонування творів Шевченка*). До 1939 твір

зберігався в альб. А. Лизогуба, який придбав І. Косенко (з родини Трегубових; до них альб. належав начебто Ґалаґанам) для Республ. ювілейної шевч. виставки в Києві (див. *Владич Л*. Альбом А. І. Лизогуба // Образотворче мистецтво. 1940. № 3. С. 18—22). Потім входив до зібрання ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1. № 133; Республіканська ювілейна шевченківська виставка: Каталог-путівник. К., 1941. С. 36. № 180; *Жемчужников Л. М.* Мои воспоминания из прошлого. Лг., 1971; Національний музей Тараса Шевченка: Альб. К., 2002.

Літ.: Середа Є. О. До атрибуції портретів роботи Т. Г. Шевченка 1845—1847 рр. // Питання шевченкознавства. К., 1962. Вип. 3; *Касіян В. І.* Мистецька спадщина Т. Г. Шевченка і нове в її дослідженні // *Касіян В.* Про мистецтво. Вибр. ст. К., 1970; *Афанасьєв В. А.* Т. Шевченко — портретист // *НТЕ*. 1980. № 2.

Тетяна Калініна

ЛИЗОГУ́БА ІЛЛІ́ ІВА́НОВИЧА ПОРТРЕ́Т (полотно, олія, 65,5×53,5) Шевченко виконав 28 лют. — 30 квіт. 1846 або у берез. 1847 у *Седневі*. Зберігається у НМТШ (№ ж—103).

Погрудний портрет І. *Лизогуба* митець написав на замовлення під час гостювання у братів Лизогубів у Седневі. На темно-брунатному тлі зображено чоловіка, одягненого в сюртук, білу сорочку, з-під коміра якої видно краватку чорного кольору, пов'язану вузлом. Фігуру повернено у три чверті, голову анфас. У моделюванні образу важливу роль відіграє світлотінь, якою художник виділив освітлене обличчя, волосся з сивиною на чолі й біля скронь, комір і манишку сорочки. Зосереджений погляд і постава портретованого підкреслюють імпульсивний характер, водночас доброзичливість. Ці особливості особи в портреті виражено й у кольорі — на поєднанні темних чорного й червоного та світлих — блакитного і вохристого відтінків.

Т. Шевченко. Портрет І. І. Лизогуба. Полотно, олія. 1846–1847

Твір уперше згадано й репрод. у вид.: *Модзалевский В.* Малороссийский родословник. К., 1912. Т. 3. С. 102. Уперше експоновано під назвою «Ілля Лизогуб» на виставці у Києві (1920), як «І. І. Лизогуб» — на Республ. ювілейній шевч. виставці (Київ, 1939), як «Портрет Іллі Лизогуба» — Київ, 1985, як «Портрет Лизогуба І. І.» — Київ, 2003 (див. *Експонування творів Шевченка*). Місця зберігання: власність Л. Лизогуб (дружина племінника І. І. Лизогуба), І. В. Лизогуба, ВІМШ, ГКШ, ЦМШ, ДМШ (нині НМТШ). Іл. табл. II.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1. № 134.

Літ.: Чужбинский А. Воспоминания о Т. Г. Шевченко. СПб., 1861; *Новицький*; *Антонович Д.* Шевченко — маляр. К., 2004; *Середа Є. О.* До атрибуції портретів роботи Т. Г. Шевченка 1845—1847 рр. // Питання шевченкознавства. К., 1962. Вип. 3; *Жемчужников Л. М.* Мои воспоминания из прошлого. Лг., 1971; *Рубан В. В.* Український портретний живопис першої половини XIX століття. К., 1984.

Надія Відоняк

ЛИЗУНО́ВА Євгенія Василівна (31.08.1926, Дніпропетровськ — 1993, Алмати, тепер Казахстан) — казах. літературознавець. Чл.-кор. АН Казахської РСР (1975), д-р філол. наук (1964), проф. (1968). Закінчила 1946 Казах. ун-т (Алма-Ата). Наук. інтереси Л. пов'язано з дослідженням казах. л-ри 20 ст., зокр. літ. взаємозв'язків. У ст. «Казахстан і Україна — діти однієї землі» (1961), «"Українська тема" в казахській літературі» (1964), «У дружби — глибоке коріння» (1966) проаналізувала казах.-укр. літ. зв'язки, вплив творчості Шевченка на розвиток казах. л-ри. Автор ст. про перекл. творів Шевченка казах. мовою «Казахський вінок Кобзареві» (1964).

Тв.: «Украинская тема» в казахской литературе // *Брат* наш, друг наш: Сб. ст. к 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко. Алма-Ата, 1964 [казах. і рос. мовою].

Алла Калинчук

«**ЛИКЕ́РІ**» — послання Шевченка, зразок його автопсихологічної любовної лірики. Вірш належить до т. зв. Ликериного циклу — поезій, що були написані у зв'язку з наміром поета одружитися з Л. *Полусмак* («Барвінок цвів і зеленів», «Л.», ймовірно, «Росли укупочці, зросли»). Першодрук: Основа. 1862. № 5. С. 1—2. Автограф твору невідомий. У «*Більшій книжці*», куди його переписав І. *Лазаревський*, Шевченко дату «6 августа, Стрельна» виправив на «5 августа, Стрельна». Під заголовком «Ликері» — присвята «На пам'ять 5 августа 1860 г.». За спогадами Н. М. *Кибальчич* (Симонової), записаними зі слів її матері Н. *Забіли*, безпосереднім імпульсом до створення вірша послужив випадок, що стався 5 серп. 1860. Н. Забіла не пустила Л. Полусмак, яка на той час жила в її родині на дачі у Стрєльні під Петербургом, поїхати з Шевченком — тоді нареченим дівчини — до Петербурга за покупками на посаг. На питання, чи пустила б, якби вони вже були повінчані, Шевченко одержав ствердну відповідь. Роздратований, він присів до столу «і написав звісні вірші, направлені просто проти моєї матері: "Моя ти любо! мій ти друже! / Не ймуть нам віри без хреста"» (*Спогади,* с. 324). Певна річ, твір спрямовано не лише проти Н. Забіли, його

адресація значно ширша — зашкарубле суспільство з його святенницькими поглядами та звичаями. Тому й уживає поет третю особу множини — «Раби, невольники недужі!», — бо звертається до тих, хто сповідує панівну фарисейську мораль, засновану на догматичному ритуалі візантійської обрядовості.

Відповідно до розгортання тематичної композиції вірш можна поділити на три частини, кожну з яких розпочато звертанням до адресата — Ликери. Першу частину — осуд консервативного середовища — завершено риторичним вигуком посеред р. 6-го. Друга частина — рр. 6—13 — заклики ліричного героя-поета, звернені до коханої жінки. Такі, на перший погляд, єретичні настанови видаються досить несподіваними. Це підкріплено, зокр., винесенням палких заперечень «не хрестись» і «не молись» на кінець рр. 7 та 8, тож ритмічне й римове очікування, а також enjambement у р. 8-му емфатично їх виділяють. Мотивація звернень з'являється в рр. 9—13. Емфатичне підкреслення завдяки enjambement'у і сильним синтаксичним паузам у рр. 9—11 також посилює враження спонтанної фіксації уваги на найвагоміших твердженнях мовного потоку: «Моя ти любо! Не хрестись, / І не кленись, і не молись / Нікому в світі! Збрешуть люде, / І візантійський Саваоф / Одурить! Не одурить Бог, / Карать і миловать не буде: / Ми не раби Його — ми люде!»

Ликера Полусмак.
Фото 19 ст.

Недаремно саме ці рядки зазнавали цензурних вилучень і перекручень (див.: 2, 744—745). Ю. *Івакін* слушно вбачав тут критику церкви й релігії: «церковному "Саваофу" — богові офіційної релігії — протиставлений "Бог" як символ вищої правди і справедливості» (*Івакін 1968*, с. 354). У вступі до поеми «Неофіти» також є подібне протиставлення, — другу його частину конкретизовано в образі *Ісуса Христа*. Бог у вірші «Л.», відзначає Ю. *Шевельов*, «явно протиставиться канонічному церковному Богові, з яким він не має нічого спільного і якого Шевченко називає візантійським Саваофом, *сивим верхотворцем* ("Неофіти", 1857), якого не приймає, якого вважає частиною механіки космічного тоталітаризму, втіленого, між іншим, в Російській імперії та офіційній церкві, який для нього не є справжньою божественною сутністю, а ще менше законодавцем життя» (*Шевельов Ю*. Микола Ге і Тарас Шевченко: мистець у відмінному контексті // *Світи 1991*, с. 212). Отже, очевидно, що у вірші «Л.» озвучено критику не атеїстичну, а лише протестну, спрямовану проти одержавленої церкви з її дріб'язковим догматизмом, лицемірством, прагматичною пристосованістю до суєтних земних потреб. Натомість висловлено віру в «живого істинного Бога» (поема «Марія»), не нав'язуваного місіонерами, владоможцями, котрі намагаються культивувати в народі рабську психологію. Схожі мотиви наявні й у написаному раніше, 27 черв., вірші «Світе ясний! Світе тихий!» і в поезії «Не нарікаю я на Бога» (5 жовт. цього ж року), в якій Шевченко, щойно переживши велику любовну драму з Ликерою, дедалі глибше усвідомлює призначену йому високу місію нести Слово, а також коригує свою протестну позицію, покладаючи відповідальність за сказане й написане («сію слово») тільки на себе. У третій частині аналізованого послання (рр. 14—21) поступово нарощується антитеза лиху, облуді — піднесення людської гідності, посилюються сподівання на щасливий кінець — подружнє життя «в хатині тихій і веселій», якому в реальному часі й просторі так і не судилося здійснитися.

Увесь вірш сповнений риторичних фігур — вигуків, стверджень, заперечень; чергуються анафоричні й епіфоричні звертання («моя ти любо!», «мій ти друже!»). Серед тропів привертає увагу експресивне порівняння, яким завершено першу частину: «Заснули, мов свиня в калюжі, / В своїй неволі!» У третій частині «калюжа» — вже предметний образ-символ духовної неволі, фарисейської моралі, бруду. Контекстуальною антитезою постає образ волі, витворений повтором семантично ключового епітета «вольную» в поєднанні з образами «святої душі» та руки, поданої на вічний союз і на долання лиха: «Моя ти любо! усміхнись / І вольную святую душу / І руку вольную, мій друже, / Подай мені. То перейти / І Він поможе нам калюжу, / Поможе й лихо донести / І поховать лихе дебеле / В хатині тихій і веселій».

Вірш становить астрофічну 21-рядкову структуру, написану чотиристопним ямбом, що від часів «Енеїди» І. Котляревського дедалі більше поширювався в укр. л-рі. Вже згадані емфатичні паузи всередині рядка, неврегульоване чергування чоловічих і жіночих клаузул, а також риторичні фігури урізноманітнюють звучання вірша, наближаючи його до розмовного інтонування. На тлі заг. римової організації тексту — з численними підхопленнями та підтриманнями завдяки римовим повторам наскрізних образів — виокремлено два останні рядки. Поєднані неповними

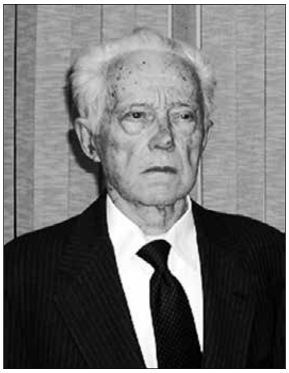
прикметниковими римами, що випадають із попередньої звукової сув'язі, ці рядки наголошують цінності родинного життя, такі дорогі Шевченкові.

Пафос вірша «Л.» — у прагненні до справжнього кохання, гармонійних, вільних од фарисейства людських взаємин, завдяки яким людина спроможна протистояти драматичним і трагічним колізіям реального життя.

Літ.: Ткаченко А. О. Інтимний цикл Тараса Шевченка: реальне тло і романтичні візії // Наукові записки / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2008. Т. 13: Ін-т філології.

Анатолій Ткаченко

ЛИ́МАН Леонід Іванович (13.08.1922, с. Малі Сорочинці, тепер Миргородського р-ну Полтав. обл. — 31.10.2003, Нью-Йорк, США) — укр. письменник і публіцист. Закінчив Харків. учительський ін-т (1941). З 1949 жив у Нью-Йорку (США). У 1960—70 видавав місячний бюлетень суспільно-політ. проблематики «Нотатник». Крім поезії, опубл. у низці часописів, писав і прозу: оповідання та белетризовані нариси «Серце втрачає спокій», «Неаполітанська пісня» (обидва — 1945), «Колгоспники» (1956), повісті «За п'ять дванадцята» (1949).

Л. Лиман

У худож. творах Л. постать Шевченка символізує укр. самобутність, державність і духовність, а також воскресіння нації: «І буде син, і буде мати, / На Україні будем жить» (поезія «Сіяти сонцю...»). У нарисі «Моє інтимне» (1944) й «Повісті про Харків» (1947), аналізуючи укр.-рос. політ.-культурні зв'язки 1930-х — поч. 1940-х, Л. розглядав Шевченка як опозицію імперській політиці денаціоналізації, русифікації, пролетаризації укр. суспільства. Викривальне значення у «Повісті про Харків» мають попул. в 1930-ті кліше, які Л. повторює: «Шевченко і Чернишевський», «Шевченко і російська література», «Шевченко і робітничий клас», «Шевченко і робітничий рух», «Шевченко і релігія», «Шевченко і світовий пролетаріат», «лише завдяки перемозі трудящих мрії Шевченка стали дійсністю» тощо. Прозаїк не оминав і теми нац. безпам'ятства та культивованого радянською імперією зневажливого ставлення до укр. нац. свідомої еліти: «Червоноармійці, задираючи голови, оглядають пам'ятник Шевченкові: "Ничего себе вещичка"» (*Лиман Л.* Пам'ять. К., 2002. С. 128). Вплив Шевченка прочитуємо у творах Л. і на рівні численних ремінісценцій. Письменник виступав проти спекуляції іменем Шевченка, поширеної у часи Другої світової війни (ст. «Преса підсовєтської України»). У рецензії на кн. Г. *Марахова* «Т. Г. Шевченко в колі сучасників» (1976), вітаючи спроби автора запровадити в наук. обіг невідомі арх. джерела, водночас спростовував догми радянського шевченкознавства. У «Нотатнику» започаткував рубрику «До 150-річчя народження Т. Г. Шевченка», вміщуючи інформацію про ювілейні заходи, що проводилися в Союзі РСР та в еміграції.

Тв.: Преса підсовєтської України // Ювілейний альманах «Свободи» 1893—1953. [Б. м., б. д.]; Суспільно-інтелектуальне середовище Т. Шевченка // Сучасність. 1978. № 3. — Рец. на кн.: *Марахов Г.* Т. Г. Шевченко в колі сучасників: Словник персоналій. К., 1976; Пам'ять: Поезія і проза. К., 2002.

Світлана Лущій

ЛИ́МАРЕВ Анатолій Григорович (1.04.1929, с. Амвросіївка, тепер місто Донец. обл. — 6.11.1985, Київ) — укр. живописець. Закінчив у 1957 КХІ (викладач С. Григор'єв). За часів превалювання соцреалізму у мист-ві творчість Л. замовчували. Автор полотен «Моє село» (1960),«Стигле поле» (1967), «Веселка» (1980), «Сині гуси» (1981), «Гілка акації» (1983), в яких показано людське буття у злитті з природою; в ін. картинах Л. інтерпретував побут із відтінком сакрального дійства: «Чистять сливи» (1969—85), «На пасіці» (1977—85), а символічні полотна «Еолова арфа» (1982—85), «Ангел, що впав» (1983—85) та «Сяйво у склі. Кавабата Ясунарі» (1985) пройняті ідеєю сходження трансцендентного до земного. 1971 написав картину «Тополя» (НХМУ).

А. Лимарев

Живописний твір Л. «Тарас Шевченко у засланні» (1961—82, НХМУ) передає психологічний стан самотності поета, своєрідно інтерполюючи факти життя репресованого батька художника. Темну за колористичним вирішенням композицію побудовано на зіставленні постаті Шевченка і холодної порожнечі безкрайого степу: асиметрично розташована фігура поета, наближена до краю полотна, передає відчуття внутрішньої напруги, болю, душевного зламу. Перша персональна виставка Л. відбулася 1988 у Києві.

Тв.: Анатолій Лимарєв: Каталог. К., 1987.

Літ.: Васильченко Н. Фрагменти портрета // Київ. 1989. № 7; *Найден О.* «Від переповненості серця...» // Україна. 1990. № 13; *Лагутенко О.* Буденне, наче ритуал // День. 1999. 15 квіт.

Ольга Лагутенко

ЛИНО́ВИЦЯ — село Пирятинського пов. Полтав. губ., тепер смт Прилуцького р-ну Черніг. обл. Уперше згадано 1629. Л. володіли гетьман І. *Скоропадський*, фельдмаршал Б. Мініх, рід де Бальменів, рід князів Жевахових. На думку біографів Шевченка, поет побував у Л. в серед. лип. 1843 на запрошення Я. де *Бальмена*, з яким близько заприязнився у ті дні. Вважають, що Шевченко у Л. познайомився з батьком нового друга — відставним підполковником П. де Бальменом, людиною освіченою і волелюбною, довідався про деяких учасників декабристського руху. В сільському парку зберігся камінь, на якому, за переказами, відпочивав Шевченко. Тут встановлено мемор. дошку. 1961 в Л. споруджено пам'ятник поетові.

Літ.: Жур 1979; *Кузьменко А.* Друже незабутий...: Розповідь про життя і творчість Я. де Бальмена. К., 1989.

Григорій Зленко

ЛИНЬКО́В Михась (18/30.11.1899, с. Зазиби, тепер Ліозненського р-ну Вітебської обл., Білорусь — 21.09.1975, Мінськ) — білор. письменник, літературознавець і громадський діяч. Народний письменник Білоруської РСР (1962), акад. АН Білоруської РСР (1953). Автор зб. прози «Оповідання» (1927), «Остап» (1944), «За океаном» (1962), роману «Незабутні дні» (1948—58) та ін. Писав про взаємозв'язки білор., укр. і рос. л-р: «У братерському єднанні» (Известия. 1957. 22 окт.), «Петро Панч» (Литературная газета. 1971. 7 авг.) та ін. Про Шевченка йдеться у ст. Л. «Поет зі світовим іменем» (1939), «Взаємозв'язки літератур трьох братніх народів — російського, українського, білоруського» (Известия Академии наук Белорусской ССР. 1954. № 4), «Велике єднання літератур» (Літаратура і мастацтва. 1954. 16 кастрычніка), «Слова поета — зброя народу» (у вид.: *Тарас Шаўчэнка* і беларуская літаратура. Мінск, 1964), доповіді на ювілейному вечорі, присвяченому *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка*, яку опубл. під назвою «І буде вічно сяяти...» в газ. «Літаратура і мастацтва» (1964. 10 берез.). Під ред. Якуба *Коласа* та Л. вийшла зб. віршів білор. поетів «У вінок Т. Г. Шевченкові» (Мінськ, 1939 [білор. мовою]). У складі делегації білор. письменників Л. брав участь у ювілейному шевч. вечорі у Києві (1939).

Г. Горелов. Портрет М. Линькова. Полотно, олія. 1954

Тв.: Знаменательная годовщина // Советская Белоруссия. 1939. 24 апр.; Памяці вялікага паэта // Савецкая Беларусь. 1943. Чэрв.; Вечно живое слово // *Шевченко* и мировая культура. М., 1964.

Світлана Колядко

ЛИ́ПА Іван Львович (псевд. — Hannot, Іван Степовик, Петро Шелест, Літописець, Якийсь та ін.; 12/24.02.1865, м. Керч, Крим — 13.11.1923, м. Винники, побл. Львова) — укр. письменник, лікар, громадський і держ. діяч. Член Укр. народної партії, Укр. партії соціалістів-самостійників. Батько Ю. *Липи*. 1888 вступив на медичний ф-т Харків. ун-ту; виключений із п'ятого курсу через арешт за громадсько-політ. діяльність, закінчив 1897 ун-т у Казані. Лікар у Полтав. земстві і на Одещині, зокр. у м. Ананьєві, у 1902—18 — в Одесі. Із пожвавленням укр. визв. руху — комісар Одеси (1917—18). З 1 січ. 1919 — міністр віросповідань УНР. У 1920—22 Л. разом із тисячами інтернованих українців перебував у Тарнові (Польща). Тут його обрали міністром охорони здоров'я уряду УНР в екзилі. З 1 берез. 1922 — лікар у Винниках. Вів велику громадську роботу, зокр. у «Просвіті». Упорядкував і видав літ. альм. «Багаття» (1905). Як літератор і громадський діяч мав широкі зв'язки (Б. *Грінченко*, М. *Вороний*, О. *Олесь*, В. *Самійленко*, М. *Коцюбинський*, М. *Комаров*, О. *Кобилянська*, І. Франко). Із худож. творами виступав з 1892 на сторінках журн. *«Зоря»*, *«Правда»*, *«Літературно-науковий вістник»*, *«Шершень»*, альм. «Терновий вінок», «На шляху» та ін. У письменницькій спадщині Л. — повість «Нові Хрести» (1913), оповідання та психологічні новели («Утома», 1922; «Або воля, або смерть», 1923, та ін.), громадянська лірика («Суд визволеного краю», 1903; «З чужини», «У камеру № 5», «Уночі», усі — 1908), символічно-філос. притчі й казки. Переклав окремі поезії Й.-В. *Ґете*, М. *Лермонтова*, С. Надсона. Автор ст. про Б. Грінченка, О. *Плюща*, спогадів про І. Франка та ін.

І. Липа

Л. — засновник *Братства тарасівців*, утвореного 1891 групою нац. свідомих студентів на могилі Шевченка в Каневі. Шевченко для Л. — знакова постать укр. історії, з діяльністю якої він пов'язував народження та формування нац. свідомості. Л. активно популяризував постать Шевченка. У 1892 в «Зорі» (№ 5 і № 16) опубл. нарис «У батька Тараса в гостині» і ст. «Теперішній стан Тарасової могили». До роковин Шевченка він

приурочив оприлюднення програми Братства тарасівців «Profession de foi молодих українців» («Символ віри молодих українців»), що була опубл. у львів. «Правді» (1893. № 4) із указівкою під заголовком: «Читане на Тарасові роковини 1893 р. в університетському місті на Україні [Харкові. — *Ред.*]». Зусиллями Л. і тарасівців на Полтавщині було розповсюджено понад 40 прим. 2-го тому празького вид. «Кобзаря» (1876). Про Шевченка Л. говорив і 10 берез. 1921, відкривши в Тарнові перше засідання Ради УНР, на якому виголосив реферат-спомин «Тарасівці» (див.: Письмо з Просвіти. 1922. № 11—12). Коментуючи слова Шевченка стосовно України — «за неї душу погублю», — Л. зіставив таке кредо зі світоглядом Фауста.

Тв.: Оповіді про смерть, війну і любов. Л., 1935; Велетень Максим: Казки. К., 1993; Світильник неугасимий: Тринадцять притч. К., 1994.

Літ.: *Дорошенко В.* Др. Іван Липа. [Некролог] // *ЛНВ*. 1924. Т. 82. Кн. 1; *Погребенник Ф.* Один з «тарасівців» // Дзвін. 1990. № 1; *Липа-Гуменецька М.* Про мого батька й діда // Березіль. 1991. № 1; *Кравець Я.* Юрій Липа: Три погляди на чуже письменство // *Юрій Липа*: голос доби і приклад чину: Зб. наук. праць. Л., 2001; *Гнатюк М.* Національна ідея у літературі (Іван Франко та Юрій Липа) // *Юрій Липа*: голос доби і приклад чину: Зб. наук. праць. Л., 2001; *Кривуляк О.* Вплив поезії Т. Шевченка на творчість І. Липи // *ШСт 9*; *Ананченко Т.* Жертовний чин великих українців: (Іван та Юрій Липи) // Четверті липівські читання: Зб. матеріалів Всеукр. наук.-практичної конф. К., 2009.

Михайло Шалата

ЛИ́ПА Юрій Іванович (псевд. — В. Воїн, Юрій Липенко; 5/18.05.1900, Одеса — 20.08.1944, с. Бунів Яворівського р-ну Львів. обл.) — укр. письменник, лікар, політ. і громадський діяч. Син І. *Липи*. Як козак збройного куреня морської піхоти УНР брав участь в укр. визв. змаганнях. Провчившись два семестри (1919—20) на юрид. ф-ті Кам'янець-Подільського ун-ту, емігрував 1920 з батьком у Польщу. Працював репортером відділу преси й пропаганди уряду УНР. Закінчив медичний ф-т у Познан. ун-ті (1929). Навчався у Школі політ. наук при Варшав. ун-ті (1929—30). Лікар у Варшаві (1929—43), Яворові (1943—44), с. Бунові. Лікував вояків Укр. повстанської армії (загинув, будучи лікарем у ній). У 1917 Л. в Одесі разом із батьком зініціював укр. вид-во «Народний стяг», де того ж року дебютував публіцистичними брошурами «Гетьман Іван Мазепа», «Союз визволення України». Член (із 1938 — заступник голови) Воєнно-істор. т-ва (Каліш). У Варшаві 1929 з допомогою Є. *Маланюка* організував укр. літ.-мист. об'єднання «Танк». На поч. 1940 разом з І. Шовгенівим (батьком О. *Теліги*), Л. Биковським та ін. однодумцями заснував у Варшаві Укр. чорноморський ін-т (нині — ім. Ю. Липи, Одеса).

Ю. Липа

Творчість Л. багатогранна. Він автор поетичних зб. «Світлість» (1925), «Суворість» (1931), «Вірую» (1938), істор. роману про події 17 ст. «Козаки в Московії» (1934), новелістичних кн. «Нотатник» (1936. Ч. 1—2; 1937. Ч. 3), ряду драм. творів, зб. есеїв «Бій за українську літературу» (1935), істор.-філос. трилогії «Призначення України» (1938), «Чорноморська доктрина» (1940) та «Розподіл Росії» (1941). У поезії, окрім класичних форм, удавався до верлібру. Л. володів кількома європ. мовами, перекладав із нім. (Ф. Гельдерлін, Р.-М. *Рільке*), франц. (А. де Мюссе, Ж.-М. де Ередіа, Гі де Мопассан, Ж. Роденбах). Як публіцист і громадський діяч наполягав на своїй спадкоємності щодо Шевченка. За інформацією Л. Биковського, означував Шевченка як свого ідеолога, а «Кобзар» — як свою ідеологію. Шевченкові присвятив есей «Селянський Король» (зб. «Бій за українську літературу», 1935). У ст. стверджується, що після зруйнування *Запорозької Січі* дух укр. еліти перейшов від козацтва до селянства, здобувши свою квінтесенцію в особі Шевченка, котрий додав цьому духові героїзму: «Хто хоче бути сильним в Україні без нього — не буде. <...> Він кермує Україною, як король. Вступає на трон в році 1840» (себто в рік виходу «Кобзаря». — *Ред.*; *Липа Ю.* Селянський Король // *Липа Ю.* Твори: В 10 т. Л., 2012. Т. 4. С. 134). Принагідні висловлювання про Шевченка є у кн. «Призначення України» (1938) та в ін. творах Л., напр. у ст. «Новий гуманізм» (1944): «Він завжди — простий і завжди зі своїми. І тепер він найбільше нам потрібен» (*Липа Ю. І.* Новий гуманізм: (остання стаття, квітень—травень 1944 р.) // Зарубіжна література. 2000. Ч. 37 (жовт.). С. 7). У названій праці Шевченко — «митець, обмежений моральним законом» (Там само. С. 7), а також кларизмом (Там само).

Тв.: Козаки в Московії. Л., 1995; Бій за українську літературу: Есей // *Липа Ю. І.* Твори: В 10 т. Л., 2012. Т. 4; Розподіл Росії. Л., 1995; Призначення України. К., 1997; Вірую: Вибрані вірші. Л., 2000; Поезія. Торонто, 1967; Твори: В 10 т. Л., 2005—2012. Т. 1—4.

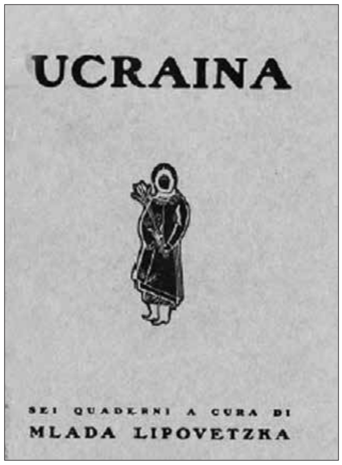
Літ.: *Маланюк Є.* Юрій Липа — поет // *Липа Ю. І.* Твори: В 10 т. Л., 2005. Т. 1; *Биковський Л.* Юрій Іванович Липа // Український історик. 1964. № 2—4; 1965. № 1—2; *Баган О.* Юрій Липа: людина і мислитель. К., 1994; *Бедрій А.* Юрій Липа — ідеолог і політичний теоретик // Визвольний шлях. 1995. Кн. 4, 5; *Липа-Гуменецька М.* Юрій Липа — письменник, мислитель, лікар // *СіЧ*. 1999. № 1; *Янчук О. Б.* Бібліографія Юрія Липи: Бібліогр. покажчик. О., 2000.

Михайло Шалата

ЛИ́ПІН Ілля Іванович — рос. художник першої пол. 19 ст. Кол. кріпак, звільнений за участю К. Брюллова. Був пансіонером *Товариства заохочування художників*. Сторонній учень петерб. *Академії мистецтв* з 1837 (клас К. Брюллова). 1839 здобув звання вільного художника істор. живопису. Певний час Шевченко й Л. мешкали в одній кімнаті у К. Брюллова. Цей період поет описував у повісті «Художник» (4, 136, 141, 142, 164).

Літ.: Железнов М. И. Заметка о К. П. Брюллове // Живописное обозрение. 1898. № 32; *Документи*.

ЛИПОВЕЦЬКА Млада (справж. — Таїса Бельман; 1897, Волинь — 1963, м. Турин, Італія) — укр. співачка, перекладачка і журналістка. Дружина Ч. *Меано*. 1914 після закінчення Миколаївського ін-ту для дівчат-сиріт у Петербурзі виїхала до Італії навчатися співу. Концертуючи, популяризувала укр. пісню. Авторка численних ст. і перекладів, спрямованих на ознайомлення італ. читача з історією і культурою України, зокр. з такими постатями, як Шевченко та Леся *Українка*. 1919 в італ. часописі «La voce dell'Ucraina» (Рим) надрук. свої перші перекл. Шевченкової поезії — «Заповіту» (№ 1), послання «І мертвим, і живим», медитації «Чигрине, Чигрине» (№ 10). Перекл. «Заповіту» передрук. Л. Майнарді (Taras Scevcenco: il Bardo dell'Ucraina. Roma, 1933), Р. Бондіолі (Ucraina. La storia di un grande popolo. Roma, 1939), Л. Сальвіні (Liriche Ukraine. Milano, 1942). Про Лесю Українку як продовжувачку традицій Шевченка писала у ст. «Поетеса українського народу Леся Українка», що з'явилася в римському журн. «Il Secolo» у квіт. 1921. Спільно з Ч. Меано 1926 підготувала до друку вид. «Вибраної лірики» Т. Шевченка (Scevcenko Taras. Liriche Scelte dal «Cobsar». Versione dall'ucraino. Prefazione e note di Mlada Lipovetzka e Cesare Meano. Torino; Milano; Firenze; Roma; Napoli; Palermo, 1926), яке містило 38 віршів і поем, а також ґрунтовну передм. про життя і творчість поета. Через економ. кризу в Італії кн. не вийшла у світ (коректурний прим. зберігався в б-ці *Наукового товариства імені Шевченка* у Львові; втрачений). Окремі перекл. («Доля», «Муза», «Слава», «Мені однаково, чи буду», «І небо невмите, і заспані хвилі», «Тарасова ніч», «Садок вишневий коло хати», «Кавказ», «Ой люлі, люлі, моя дитино») з цього вид. було надрук. пізніше на сторінках італ. періодики, зокр. в журн. (Ucraina [Torino]. 1931. № 1—2; 1932. № 3). 1941 в Мілані вийшла друком «Українська лірика» Т. Шевченка в перекл. та з передм. Л. під ред. Л. Сальвіні та Б. Санміньятеллі, з італ. адаптацією поезій Ч. Меано — перше окреме вид. творів поета італ. мовою. Зб. містила 38 поезій та фрагментів поем і мала

Обкладинка журналу «Україна» (Турин, 1931), що виходив за редакцією М. Липовецької

три розд.: «Ідилії», «Гімни та поеми», «Елегії». Класифікація дещо відносна (так, до «Ідилій», напр., віднесено «У тієї Катерини»). Вибір творів дає змогу ознайомитися з різними гранями таланту Шевченка, від ліричної ідилії (поеми «Тарасова ніч», «Гайдамаки», «Кавказ») до інвективи. Перекл. тяжіють до буквальності, хоча деякі реалії адаптовано в розрахунку на італ. читача. Л. концентрувала увагу на передаванні самого змісту, плину автор. думки, порівнянь, епітетів, метафор. Досить ґрунтовна передм. пов'язує творчість Шевченка з історією України. Л. зробила короткий, але місткий екскурс в історію України від найдавніших часів до серед. 19 ст., мета якого — популяризувати в Італії образ землі, населеної з доістор. часів, відомої у Давній Греції і Візантії, але приреченої на «століття мучеництва» через істор.-геогр. обставини. Л. підкреслювала освіченість укр. етносу, особливий статус жінок, свободолюбство і демократичні начала українців через історію козацтва. Л. вдалося окреслити кульмінаційні моменти укр. історії, а також дошевч. укр. л-ри, від рапсодів-кобзарів до І. Котляревського. В її контексті Л. подала у белетризованому викладі біографію Шевченка, доповнивши її цитатами з листів та Щоденника поета. Історію його змагання за особисту і творчу свободу подано як квінтесенцію історії України в цілому. Окремий розділ присвячено характеристиці творчості. Л. називала Шевченка першим письменником, який спробував охопити «українську проблему» у повному обсязі і дав укр. мові силу й багатство мови літ. Підкреслено

Alcune Liriche di Taras Scevcenco

"TESTAMENTO"

М. Липовецька. Сторінка з перекладом вірша Т. Шевченка «Заповіт» у праці Л. Майнарді «Тарас Шевченко, співець України» (Рим, 1933)

визначальну роль творчості Шевченка у відродженні й утвердженні нац. самосвідомості укр. народу, оригінальність таланту, його неналежність до жодного з класичних літ. напрямів — «все у нього своє, все у нього власне». Л. торкнулася також «морального кодексу» Шевченка, його концепції «святості», його релігійності, понять добра і зла, співвідношення народно-гумористичного і трагічно-страдницького первнів у творчості поета. Написана з метою ознайомити середнього італ. читача з Україною та її найзначнішим поетом, передм. характеризується багатством деталей, оригінальним автор. розумінням витоків шевч. творчості. Не будучи наук. з вузькосхоластичної точки зору, публ. Л. стали значним внеском у поширення знань про Україну в Італії 1920—40-х, причому вибір тем публ. і власне переклади дали змогу оцінити (при всіх об'єктивних недоліках прозового перекл. поезії) рівень найкращих зразків укр. л-ри.

Пер. і тв.: Lipovetzka M., Meano C. Vita di Taras Scevcenco // Ucraina [Torino]. 1931. № 1—2; 1932. № 3; *Scevcenko T.* Liriche ucraine / Versione, prefazione e note di Mlada Lipovetzka; Adattamento italiano di C. Meano. Milano, 1941.

Літ.: Т. Г. Шевченко італійською, іспанською, португальською та есперанто мовами: Бібліогр. покажчик. Л., 1968; *Пахльовська О.* Українсько-італійські літературні зв'язки XV—XX ст. К., 1990; *Wolynetz L.* Poetry of Taras Shevchenko in Italian / Sower. 2011. March 27.

Ксенія Константиненко

ЛИ́ПСКЕРОВ Костянтин Абрамович (псевд. — К о н с т а н т и н Е л ь; 25.01/6.02.1889, Москва — 28.10.1954, там само) — рос. поет, перекладач і художник. Навчався живопису в майстерні К. Юона. Автор поетичних зб. «Пісок і троянди» (1916), «Туркестанські вірші» (1922), поем «Морська горошина», «Інший» (обидві — 1922) та ін.

Як перекладач брав участь у ювілейному вид. творів Шевченка 1939 рос. мовою (за ред. М. *Рильського* і М. *Ушакова*; переклав поему «Неофіти»). Після 1939 перекл. Л. не передруковували.

Ганна Улюра

ЛИ́ПСЬКИЙ Людвік Іванович (роки життя невідомі) — польс. політ. засланець, рядовий 3-го лінійного батальйону *Оренбурзького окремого корпусу*. Був судовим урядовцем у Варшаві. Відданий у солдати 1844 за висловлювання проти уряду, читання заборонених кн., одержуваних з-за кордону, та їх розповсюдження. Шевченко спілкувався з ним під час оренбур. зими 1849—50. Л. зображений на малюнку О. *Чернишова*, де увічнено і поета серед польс. засланців.

Літ.: Дьяков В. Тарас Шевченко и его польские друзья. М., 1964; *Большаков 1971.*

Григорій Зленко

ЛИ́ПСЬКИЙ Мартин Іванович (1772 — 19.11.1852, с. Фастівець, тепер Фастівського р-ну Київ. обл.) — знайомий Шевченка. За переказом, поет квартирував у нього влітку 1846 під час розкопок могили Переп'ят. Від Л. Шевченко 15 лип. записав дві народні істор. пісні: «Під городом, під Солидоном» та «Ой пише, пише наш імператор». Переказ про те, що дружиною Л. була Оксана *Зорівна*, від якої поет 22 черв. записав пісню «У Києві на ринку п'ють козаки горілку», докум. не підтверджено.

Літ.: Жур 1985.

Григорій Зленко

ЛИ́СЕНКО Василь Олександрович (7.08.1927, с. Нова Басань Бобровицького р-ну Черніг. обл.) — укр. письменник. Закінчив 1955 Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. Працював у пресі, на радіо. Автор худож.-докум. книг «Поліська легенда» (1965), «Легенди рідного краю» (1969), трилогії пригодницьких повістей для дітей — «Таємниця зоряної кімнати» (1978), «Наказ лейтенанта Вершини» (1984), «Татарський острів» (1987) та ін. На основі народних переказів і легенд про Шевченка створив низку худож. розповідей для дітей, об'єднаних у зб. «Легенди про Тараса» (1963, перевид. Л., 2004).

Літ.: Назаренко М. Легенди про Шевченка у новітніх записах // *ШСт 8.*

Валентина Іскорко-Гнатенко

ЛИСЕНКО (Lysenko) **Віра** (справж. прізв. — Лесик; псевд. — Luba Novack; 7.08.1910, Вінніпеґ, Канада — 19.10.1975, Торонто) — канад. англомовна письменниця укр. походження. Батьки виїхали з Київщини. 1930 закінчила Манітобський ун-т. У 1943—47 подорожувала по укр. поселеннях у Канаді, збираючи матеріал для своїх творів. Авторка істор.-публіцистичної кн. «Люди в кожухах: Дослідження асиміляції» (1947) — про історію укр. імміграції у Канаді від її початку (1890-ті) до серед. 1940-х з докладним описом укр. побуту, звичаїв, традицій, а також стислим викладом історії України, де Л. подала чимало уривків із поезії Шевченка в перекл. А.-Дж. Гантера («Минають дні, минають ночі», «N. N. — Сонце заходить, гори чорніють», «Як умру, то поховайте», «Чернець», «Гамалія», «Тарасова ніч») як ілюстративний матеріал до своїх розповідей. Їй належать повість «Жовті чобітки» (1954; 1992) — про життя буковинської громади в провінції Манітоба, пригодницька повість «Дикий Захід» (1956).

Тв.: Men in sheepskin coats: A study in assimilation. Toronto, 1947.

Літ.: Yuzyk P. The Ukrainians in Manitoba. Toronto, 1953; *Кравчук П. І.* Цікаві повісті // *Кравчук П. І.* Українці в канадській літературі. К., 1990.

Роксолана Зорівчак

ЛИ́СЕНКО Микола Віталійович (10/22.03.1842, с. Гриньки, тепер Глобинського р-ну Полтав. обл. — 24.10/6.11.1912, Київ) — укр. композитор, піаніст, хоровий диригент, фольклорист, педагог і муз.-громадський діяч. Походив зі старовинного козацького роду. Закінчив 1864 природничий ф-т Київ. ун-ту. 1867—69 навчався у Лейпцизькій консерваторії (клас фортепіано — К. Рейнеке, Е. Венцеля і композиції — Д. Паперіца, Е. Ріхтера), 1874—76 — у Петерб. консерваторії у М. Римського-Корсакова. Протягом життя працював на утвердження укр. ідеї націєтворення, піднесення нац. духу, розвиток нац. культури, у творах різних жанрів синтезував фольклор. традицію із зх. фаховою музикою.

М. В. Лисенко

Поезія Шевченка (зокр., заборонені твори, одержані від дядька — А. Лисенка), яка була поштовхом до нац. самоідентифікації Л., визначила патріотичне спрямування його творчості. До творів Шевченка Л. звертався упродовж усього життя. Вони становлять основу його муз. доробку: опус 1 — «Заповіт» (для чоловічого хору, соло тенора й фортепіано) — написаний у Лейпцигу (1868, на замовлення О. *Барвінського* та львів. «Просвіти»), перейнятий народнопісенними інтонаціями; останній твір — «Псалом Давидів» («Боже, нашими ушима»), написаний на прохання Л. *Старицької-Черняхівської* та продемонстрований їй в останній день перед смертю композитора.

Л. написав бл. 90 творів на тексти Шевченка. Перший вип. «Музики М. Лисенка до “Кобзаря” Т. Шевченка» вийшов у Лейпциґу 1868. Частину цих творів у виконанні дружини Л. — О. *Лисенко* — автор демонстрував тоді ж професорам Лейпцизької консерваторії. Загалом вид. «Музика до “Кобзаря” Т. Шевченка. Співи про жіночі і чоловічі голоси, як поодинокі, так і гуртові, дуети, тріо, квартети, хори спорудив Микола Лисенко» (доробок 1868—1911) містить 86 закінчених творів (3 кантати, 18 хорів, 9 ансамблів, 56 солоспівів) і ряд ескізів («Світе тихий, краю милий», «Стоїть в селі Суботові» та ін.). Л. інтерпретував Шевченкові поезії як солоспіви (іноді як розгорнуті вокальні сцени, на зразок «Молітесь, братія, молітесь» із «Гайдамаків»), ансамблі, кантати (зокр., «Б’ють пороги», 1878; «Іван Гус», 1881; «Радуйся, ниво неполитая», 1883; «На вічну пам’ять Котляревському», 1895), хори a cappella або в супроводі фортепіано чи оркестру. Для хорів Л. із «Кобзаря» характерна романтична образність («Наш отаман Гамалія», «Іван Підкова», «У туркені по тім боці»), епічність («Встає хмара з-за лиману»), використання інтонаційних засад народних епічних жанрів. Шевченкові поеми в інтерпретації Л. належать до улюбленого концертного репертуару укр. виконавців. Л. мав намір створити велике сценічне полотно за поемою «Гайдамаки» (збереглися 7 номерів у різних жанрах). За життя Л. було видано 76 творів у VII серіях та 9 поза серіями. Серія I (1869, опубл. 1870) — 13 творів: «Ой одна я, одна», «Ой чого ти почорніло», «Ой люлі, люлі», «Якби мені, мамо, намисто», «Закувала зозуленька», «Утоптала стежечку через яр» та ін. Серія II (1878—79) — 12 творів: «Минають дні», «Огні горять», «Ой Дніпре мій, Дніпре», «Гетьмани, гетьмани» та ін. Серія III (1879—92) — 10 творів, зокр. «Ой крикнули сірі гуси», «У неділю вранці-рано», «У тієї Катерини» та ін. Серія IV (1879—93) — 11 творів: «Доля» («Ти не лукавила зо мною»), «Чого мені тяжко?», «Гомоніла Україна» та ін. Серія V (1898) — 9 творів: «Княжна» («Зоре моя вечірняя»), «Мені однаково», «Молітесь, братія, молітесь» та ін. Поза серіями — «Ой пішла я у яр за водою», «Дума» («У неділю вранці-рано»), «Ой маю, маю я оченята» та ін. Деякі солоспіви з «Музики до “Кобзаря”» Л. стали народними піснями («Ой одна я, одна», «Садок вишневий коло хати» та ін.).

Пам’яті Шевченка композитор присвятив «Жалібний марш» на текст Лесі *Українки* (1888), кантату «До 50-х роковин смерті Т. Шевченка» на вірші В. *Самійленка* (1911, вид. сконфісковано), «Елегію. До дня роковин смерті Т. Шевченка» (1910). Л. блискуче виконав 26 лют. 1909 на шевч. концерті в театрі київ. «Просвіти» думку-експромт «Квітки на могилу Великого Кобзаря в 48 роковини його смерті» (не записано). З 1864 Л. майже щороку організовував у Києві та ін. містах концерти пам’яті Шевченка, виступав на них як автор, піаніст і хоровий диригент (звучали його обробки й автор. твори, композиції ін. авторів на тексти Шевченка та ін. поетів). У 1870-х Л. щороку з хорами, членами «Старої громади» чи з родиною відвідував Шевченкову могилу в *Каневі* (перший запис у кн. вражень відвідувачів Тарасової гори Л. з родиною зробив 10 лип. 1897).

М. В. Лисенко. До Хортиці. 1886. Обкладинка

1906 за участі Л. було засновано Об’єд-

М. В. Лисенко. «Ой одна я, одна». Пісня на слова Т. Г. Шевченка. Оркестровка М. Вериківського для симфонічного складу. Партитура. Автограф М. Вериківського. 1943

наний комітет по спорудженню пам'ятника Т. Г. Шевченку в Києві, на адресу якого надходили кошти від концертів та благодійні внески з Європи, Австралії, Америки, Канади. До зібраних коштів чималу суму було перераховано і від Лисенкових вид. та концертів. Остання акція — відзначання *50-літніх роковин від дня смерті Шевченка* (через утиски з боку царської адміністрації заходи було перенесено з Києва до Москви).

Значення Л. для укр. муз. тотожне значенню Шевченка в укр. л-рі: «І 80 Лисенкових творів на слова Шевченка, починаючи від "Заповіту" 1868 р., — це свідчення не лише розуміння Миколою Лисенком місця Шевченка в житті українського народу, а й прагнення поєднати національну мелодику з великою ідеєю та глибоким індивідуалізованим емоційно-психологічним малюнком» (*Дзюба І.* Місце Миколи Лисенка в українській культурі // *Дзюба І.* З криниці літ. К., 2006. С. 696).

Дискогр.: грамплатівки — «Реве та стогне Дніпр широкий»: І. Паторжинський. 2698; «Ой стрічечка до стрічечки»: М. Литвиненко-Вольгемут. 2700 (обидві —1928); «Минають дні»: М. Гришко, Р. Ельвова (фп.). 654 (1935); «У туркені по тім боці»: хор. капела УРСР «Думка». 5020 (1937); «Доля»: М. Донець, Р. Ельвова (фп.). 8641; «Навгороді коло броду»: О. Петрусенко, Н. Скоробогатько (фп.). 8643; «Садок вишневий коло хати»: Н. Захарченко, Р. Ельвова (фп.). 8701 (усі — 1939); «Радуйся, ниво неполитая»: хор і оркестр Укр. радіо, хормейстер — Ю. Тараненко, диригент — К. Домінчен. 19458 (1951); «Реве та стогне Дніпр широкий»: М. Гришко, Б. Нижня (фп.). 22502 (1953); «Садок вишневий коло хати»: Є. Чавдар, Л. Острін (фп.). 23600; «Доля»: О. Кривченя, В. Іванов (фп.). 24630 (обидві — 1954); «Радуйся, ниво неполитая»: симфонічний оркестр Укр. радіо, диригент — К. Симеонов, солісти — Д. Петриненко, Г. Сухорукова, В. Гуров, В. Красуля. Д07679-80 (1961); «Ой по горі ромен цвіте», «По діброві вітер виє», «Садок вишневий коло хати»: П. Білинник. Д014075-76 (1964).

Тв.: Зібрання творів: У 20 т. К., 1950—1956; Листи. К., 2004.

Літ.: Колесса Ф. Микола Лисенко. Л., 1903; *Людкевич С.* М. В. Лисенко як творець української національної музики // *ЛНВ*. К., 1913. Т. 61. Кн. 2; *Грінченко М.* Шевченко і Лисенко // Наш шлях [Кам'янець-Подільський]. 1920. № 48; *Полфьоров Я.* Дати першого видання друкованих творів М. Лисенка // Шевченко. Х., 1930. Річник 2-й; *Ревуцький Д.* Музика М. Лисенка до «Кобзаря» Т. Шевченка // *Лисенко М.* Повна зб. тв. Х.; К., 1933. Т. 2: Музика до «Кобзаря» Т. Шевченка; *Грінченко М.* М. В. Лисенко // *Грінченко М.* Вибране. К., 1959; *Булат Т. П.* Героїко-патріотична тема в творчості М. В. Лисенка. К., 1965; *Пархоменко Л.* «Гайдамаки» Т. Шевченка в музиці // *Коліївщина 1768*. К., 1970; *Булат Т.* Творча праця М. Лисенка над Шевченковою поемою «Гайдамаки» і задум опери // *НШК 20*; *Колодуб І.* Співвідношення ритму віршів і вокальної мелодики в романсах М. В. Лисенка на силабічні вірші Т. Г. Шевченка // Українське музикознавство. К., 1973. Вип. 8; *Архімович Л., Гордійчук М.* Микола Віталійович Лисенко. Життя і творчість. 3-тє вид., доп. і перероб. К., 1992; *Корній Л.* Жіноча лірика в романсах М. Лисенка на тексти Т. Шевченка // Українське музикознавство. К., 1992. Вип. 27; *Скорульська Р.* Микола Лисенко // *СіЧ*. 1992. № 3; *Козаренко О.* Вплив поетики Тараса Шевченка на формування творчого методу Миколи Лисенка // *ЗНТШ*. Л., 1996. Т. 232; *Микола Лисенко* у спогадах сучасників: У 2 т. Т. 1. К., 2003; *Слюдикова Т.* Увінчаний у піснях: Микола Лисенко і Тарас Шевченко // Архіви України. 2004. № 1/2; *Яросевич Л.* До питання жанрово-інтонаційного синтезу в Лисенкових інтерпретаціях поезії Т. Шевченка // *ЗНТШ*. Л., 2004. Т. 247; *Танана Р.* Микола Лисенко і Шевченкова могила // Дзвін. 2007. № 3; *Булат Т., Філенко Т.* Світ Миколи Лисенка: Національна ідентичність, музика і політика України XIX — початку XX століття. Нью-Йорк; К., 2009; *Микола Лисенко:* Бібліографія: наук.-допом. бібліогр. покажчик. Х., 2009; *Геній* української музики: До 170-річчя від дня народження Миколи Віталійовича Лисенка: бібліогр. покажчик. Запоріжжя, 2012.

М. В. Лисенко. Музика до «Кобзаря» Т. Г. Шевченка. Хорові твори. К., 1963. Обкладинка

Роксана Скорульська

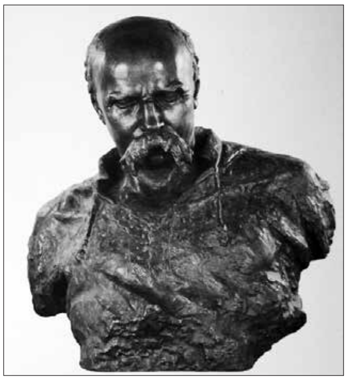
ЛИ́СЕНКО Михайло Григорович (16/29.10.1906, с. Шпилівка, тепер Сумського р-ну Сум. обл. — 8.05.1972, Київ) — укр. скульптор. Народний художник Союзу РСР (1963). Дійсний член Академії архітектури Української РСР (1945), АМ Союзу РСР (1970). Навчався у Харків. худож. ін-ті (1926—31, викладачі Л. Блох, І. *Севера*), на його скульптурному ф-ті почав пед. роботу (1938—41). З 1944 — викладач КХІ, у 1947—60 — зав. кафедри скульптури, з 1947 — проф., з 1960 — керівник майстерні монументальної скульптури; 1971—72 — керівник творчої майстерні скульптури АМ Союзу РСР у Києві. Працював у монументальній і станковій скульптурі. Серед гол. творів: тематичні композиції «Партизанський рейд», «Вірність» (обидві — 1947), «Олеко Дундич» (1949); пам'ятники М. Щорсу в Києві (1949—54), С. Ковпаку в Путивлі (1971), пам'ятник загиблим у Бабиному Яру під час нім.-фашистської окупації у 1941—43

Л. Вітковський. Портрет М. Лисенка. Полотно, олія. 2003

у Києві (1969—76, всі — у співавт.); портрети політ. і культурних діячів України: В. *Касіяна* (1958), І. Мар'яненка (1962), В. Затонського (1967), О. *Шовкуненка* (1963—64) та ін.

Перший монументальний образ Шевченка, що його створив Л. (1945), відзначив на Всесоюзній виставці 1946 рос. художник С. Герасимов: «Дуже велика схожість, дуже велика пластичність. Можливо, це найзначніший твір з усіх виставлених тут українських робіт» (Правда Украины. 1946. 16 июня). Згодом його було відтворено у пам'ятниках для міст і сіл України (зокр. наприкінці 1950-х для м. Золотоноші Черкас. обл.). Копії з цього погруддя зберігаються в НХМУ (тонований гіпс, 1946; бронза, 1972), НМТШ (1947), ШНЗ (1950; обидві — гіпс), у родині скульптора (бетон, 1958). На худож. виставці до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* (1961, Київ) експонувався авторський варіант цієї роботи «Т. Г. Шевченко»

М. Г. Лисенко. Погруддя Т. Г. Шевченка. Бронза. 1945

М. Г. Лисенко. «Тарас Шевченко». Оргскло. 1947

М. Г. Лисенко. «Шевченко над Дніпром». Оргскло. 1964

(мармур; Черніг. худож. музей).

1969 для КХІ (нині — НАОМА) Л. виготовив версію погруддя Шевченка у мармурі, монумент установили на подвір'ї навч. закладу. Згодом Л. повторив його для пам'ятника поету (бронза, граніт; архіт. А. *Ігнащенко*, А. Ахметов), який відкрили 1972 в Ашхабаді під час декади укр. мист-ва в Туркменії. Аналогічний монумент (бронза, граніт; архіт. А. Ігнащенко) встановлено 1978 у Парижі на бульварі Сен-Жермен, поблизу укр. церкви св. Володимира. Того ж року син митця Б. Лисенко і Т. Бобровникова відлили бронзову медаль з нагоди відкриття паризького пам'ятника Шевченкові, а його зменшені копії (бронза) він виконав і передав до НМТШ та ШНЗ.

1947 Л. створив двометрову постать Шевченка, який сидить (тонований гіпс). Своїм динамічним розворотом у просторі та експресивним рухом вона нагадує алегоричні статуї *Мікеланджело* в капелі Медичі у Флоренції. Подібну пластичну ідею Л. реалізував у станковій композиції «Шевченко над Дніпром» (оргскло, 1964), яку підготував для худож. виставки, присвяченої *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка*. З неї почалася робота над камерним циклом його шевченкіани: півфігурна «Думи мої, думи мої» («Шевченко на засланні»; 1965; вис. 14,5 см) та поколінна постать поета «Шевченко в папасі» (1967; вис. 27 см), тиражована в бісквіті та фарфорі. В усіх згаданих творах іконографія образу не змінюється: Шевченка представлено у зрілому віці.

М. Г. Лисенко. Пам'ятник Т. Г. Шевченку. Мармур. 1969. Київ

В останній рік життя Л. у співавт. з В. *Сухенком* працював над проектом пам'ятника поету для м. *Шевченка* (нині Актау) в Казахстані; пам'ятник завершили М. *Вронський*, В. Чепелик і В. Сухенко, його

встановлено 1982 (бронза, архіт. Є. Федоров). В основу першого варіанта було покладено ідею його станкової роботи «Шевченко над Дніпром»; другий мав назву «Прометей»: динамічна, крилата (завдяки плащу, який маяв за спиною) фігура поета протистоїть могутній стихії. Цей образ Б. Лисенко використав для мемор. дошки, відкритої 1986 на фасаді буд. (вул. Велика Житомирська, 8/14), де мешкала родина скульптора з 1944 до 1959.

Персональні виставки Л.: у ДМУОМ (1978), у НХМУ (2006) «Скульптор Михайло Лисенко і його учні», де представлено 100 робіт автора та проведено конференцію «Традиції скульптурної школи М. Лисенка у контексті сучасної європейської скульптури». Іл. табл. XV.

Тв.: Михайло Лисенко: Комплект листівок. К., 1976; Лисенко Михайло: Каталог. К., 1982.

Літ.: Німенко А. Михайло Григорович Лисенко: Нарис про життя і творчість скульптора. К., 1958; *Афанасьєв Є.* Михайло Лисенко. К., 1975; *Скульптор* Михайло Лисенко та його учні. К., 2006.

Людмила Лисенко

ЛИ́СЕНКО Наталія Олександрівна (1.06.1954, с. Мухівці Немирівського р-ну Вінн. обл.) — філолог. Закінчила Київ. пед. ін-т ім. М. Горького (1975). З 1980 — молодший наук. співробітник ДМШ (нині НМТШ), з 1984 працювала у відділі «Вшанування пам'яті Шевченка»; з 1986 — старший наук. співробітник *Літературно-меморіального будинку-музею Тараса Шевченка*, з 1989 — зав. сектору наук.-освітнього відділу, у 2002—05 — зав. відділу наук. популяризації і освітньої роботи, 2006—07 — зав. сектору цього ж відділу. З 2008 — старший наук. співробітник відділу наук.-методичної роботи НМТШ. Л. досліджувала документи і матеріали про родину Шевченка, його спадкоємців. Брала участь у проведенні шевч. свят у НМТШ, БМШ, в Орську, Оренбурзі, Петербурзі, Польщі. Упоряд. і наук. ред. кн.: *Ройцина О.* Эта самая любовь… К., 2009 (про представників роду Шевченків — Вієльгорських — Андреєвих). Авторка ст.: Памяти Кобзаря // Правда Украины. 1988. 2 июня (про виставку філателістів у БМШ); Земля, яку сходив Тарас // Українське слово. 2000. 7—13 верес. (про подорож у Шевченків край, про зустріч Шевченка з П. *Симиренком*); У Києві на Подолі було колись… // Народна армія. 2001. 22 трав. (про перепоховання Шевченка); У тій хатині… // Дивослово. 2001. № 3 (з історії батьківської хати Шевченка); Фотій Красицький і його колекція в НМТШ // Українська мова і література в сучасній школі. 2013. № 3.

Н. Лисенко

Л. написала ряд коментарів до вид. *ПЗТ: У 12 т.* і ст. до *ШЕ*. Одна з організаторів виставок: «Шевченкіана філателістів» (1988, БМШ), «Шевченко і його сучасники» (1989, ДМШ), «Микола Лихошва» (2002, НМТШ). Учасник походів-реквіємів «Останнім шляхом Кобзаря» до 130-річчя та 150-річчя перепоховання Шевченка в Україні (1991, 2011).

Літ.: Останнім шляхом Кобзаря. К., 1994; *Відоменко О.* Сумна та радісна Шевченкіана. Хмельницький, 1996.

Леся Пономаренко

ЛИ́СЕНКО Ольга Олександрівна (дівоче — О'Коннор; 15.07.1854, с. Миколаївка, тепер с. Фрунзівка Глобинського р-ну Полтав. обл. — 1930, Київ) — укр. співачка (сопрано) і педагог. Перша дружина М. *Лисенка*. Поч. муз. освіту здобула вдома. У 1868—70 вчилася у Лейпцизькій, 1877—78 — Петерб. консерваторіях (клас фортепіано та співу). У цей період вела інтенсивну концертну діяльність. Була першою виконавицею багатьох солоспівів М. Лисенка з серії «Музика до "Кобзаря"» («Ой одна я, одна», «Туман, туман долиною», «Навгороді коло броду», «Ой люлі, люлі», «Якби мені, мамо, намисто», «Садок вишневий коло хати» з першої серії, 1870; «Не тополю високую», «Якби мені черевики» з другої серії, 1878—79). Виконувала й укр. народні пісні. У 1878—79 викладала в Київ. муз. уч-щі, згодом давала приватні уроки. 1905 відкрила власну муз. школу для учнів молодшого віку.

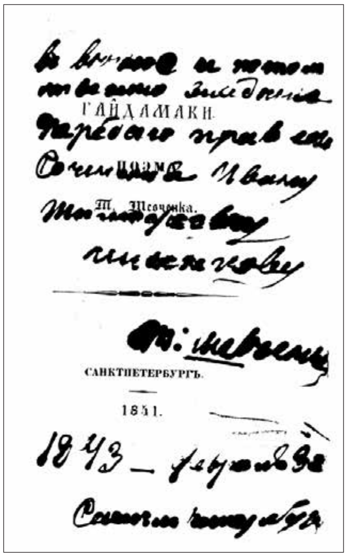
О. Лисенко

Літ.: Михайлова Т. Виховання співаків у Київській консерваторії. К., 1970; *Кузьмін М.* Забуті сторінки музичного життя Києва. К., 1972; *Архімович Л.*, *Гордійчук М.* Микола Віталійович Лисенко. Життя і творчість. 3-тє вид., доп. і переробл. К., 1992; *Микола* Лисенко у спогадах сучасників: У 2 т. К., 2003. Т. 1; *Скорульська Р.* Спроба реконструкції забутої постаті (Ольга О'Коннор-Лисенко) // Український музичний архів: Документи і матеріали з історії укр. муз. культури. К., 2003. Вип. 3; *Лисенко М. В.* Листи. К., 2004.

Лю Пархоменко

ЛИСЕНКО́В (Лисенко) **Іван Тимофійович** (1795, Суми — 15/27.03.1881, Санкт-Петербург) — укр. і рос. книгар і видавець. Власну торгівлю кн. відкрив 1836 у Петербурзі. До того служив прикажчиком у ін. книгарів у Москві та Петербурзі. Брав участь у літ. справах І. Котляревського, видавав твори Г. Квітки-

Основ'яненка, кн. для дітей, «Іліаду» у перекл. М. *Гнєдича*, твори Ф. *Булгаріна*. 8 лют. 1843 Л. придбав у Шевченка «в вечное и потомственное владение» права на вид. його творів, що ввійшли до першого *«Кобзаря» 1840*, та поеми «Гайдамаки». Водночас Л. придбав 800 прим. першого вид. поеми «Гайдамаки» (СПб., 1841). У 1844 Л. видав у друкарні Х. Гінце *«Кобзар» 1844*. Це був передрук із незначними змінами творів *«Кобзаря» 1840*, разом із якими зброшурували згадані нерозпродані прим. поеми «Гайдамаки». 1867 Л. видав у друкарні П. Куліша «Чигиринський Кобзар» і тоді ж випустив цю кн. з паралельним текстом укр. та рос. мовами (рос. перекл. О. *Лепко*). Того ж року Л. порушив судову справу проти Д. *Кожанчикова* як видавця *«Кобзаря» 1867*, звинувативши його в тому, що це вид. є контрафактним. Експертами на суді виступили М. *Некрасов*, М. Костомаров, О. *Пипін*. Процес, який висвітлювала газ. «Судебный вестник» (1867. 10 лип.; 1869. 6 черв.; 1869. 7 берез.), тривав 10 років і закінчився не на користь Л. Нездійсненим лишилося вид. «Кобзарь: Гайдамаки. Поема Т. Г. Шевченка. Часть вторая», що його підготував Л. у 1880 (РДІА. Ф. 777. Оп. 27. № 238).

Напис Шевченка І. Лисенкову на титулі «Гайдамаків» (СПб., 1841), що підтверджує продаж літературних прав на книжку

Серед постійних покупців і відвідувачів книгарні Л., що стала своєрідним літ. клубом, були М. Гоголь, І. *Крилов*, М. Гнєдич, О. Пушкін, Шевченко, М. Некрасов та ін. Л. лишив спогади про Шевченка, О. Пушкіна та ін. письменників (див. у кн.: *Калайдович К.* Материалы для истории русской книжной торговли. СПб., 1879). Ймовірно, Л. вивів І. *Панаєв* під прізвищем книготоргівця Локоткова у повісті «Литературная тля».

Тв.: Спогади в минулому часі про книгопродавців та авторів // *Спогади 1982*.

Літ.: Безъязычный Вл. Тарас Шевченко и книгопродавец Иван Лысенков // Книжная торговля. 1964. № 3; *Большаков Л. Н., Бородин В. С.* Путь «Кобзаря»: Судьба книги Т. Шевченко. М., 1978; *Рябенко І.* Видавець творів Тараса Шевченка // Прапор. 1977. № 3.

Василь Бородін

ЛИСЕ́ЦЬКИЙ Сергій Опанасович (13.02.1926, Київ) — укр. кінооператор і реж. Заслужений діяч мист-в України (1995). Після закінчення 1956 ВДІК (у Л. Косматова та А. Головні) працював на Київ. кіностудії худож. фільмів ім. О. П. Довженка. У 1964 як оператор зняв фільм-оперу «Наймичка» (за поемою Шевченка та оперою М. *Вериківського*; реж.-постановники І. *Молостова* та В. *Лапокниш*). З 1973 викладає у Київ. нац. ун-ті театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого.

Літ.: Сергій Лисецький: «Заради справи жертвую чим завгодно…» / Інтерв'ю записала Л. Брюховецька // Кіно-Театр. 2006. № 3.

Ольга Пашкова

ЛИ́СИК Євген Микитович (17.09.1930, с. Шнирів, тепер Бродівського р-ну Львів. обл. — 4.05.1991, Львів) — укр. театр. художник. Заслужений діяч мист-в Української РСР (1967). Народний художник Української РСР (1975). Лауреат Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (1971; за сценографію опери «Золотий обруч» Б. *Лятошинського* Львів. театру опери та балету ім. І. Франка). Навчався у Львів. уч-щі альфрейних робіт (1947—49), 1955 вступив до Укр. поліграф. ін-ту ім. І. Федорова, 1956 переведений на відділення монументального живопису Львів. ін-ту прикладного та декорат. мист-ва, який закінчив 1960 (викладач Р. Сельський). У 1988—91 — його викладач. У 1950-х працював у декораційному цеху Львів. театру опери та балету ім. І. Франка, де його першим наставником став Ф. *Нірод*. З 1961 Л. — гол. художник. Оформив вистави: «Болеро» М. Равеля (1961), «Заручники в монастирі» (1962), «Ромео і Джульєтта» (1968, 1988) С. *Прокоф'єва*, «Досвітні вогні» за музикою В. *Кирейка*, Л. *Дичко*, М. *Скорика* (1967), «Створення світу» А. Петрова, «Спартак» А. Хачатуряна (обидві — 1987), «Дон Жуан» В.-А. *Моцарта* (1987, Ленінград. театр опери та балету ім. С. Кірова), а також вистави у муз. театрах Туреччини, Югославії, Польщі, Чехословаччини. 1987 оформив фільм «Данило, князь Галицький» (у співавт.). Мист-во Л. визначило роль художника укр. сцени як співавтора театр. дійства, без якого вистава ніколи не була б зреалізована повно й багатогранно.

Я. Скакун. Погруддя художника Є. Лисика. Бронза. 2000-ні

Автор оформлень до оперних і балетних вистав, зокр. до одноактного балету В. *Кирейка* «Відьма» (з трилогії «Досвітні вогні») за мотивами поеми Шевченка (1967, Львів. театр опери та балету ім. І. Франка).

Літ.: Диченко І. Євген Лисик. К., 1978; *Блохіна І.* Народний з народу // Культура і життя. 1996. 30 жовт.; *Медвідь Л.* Декілька слів про майстра // Альманах — 95/96. Л., 1997; *Шнирів*: погляд крізь віки. Броди, 2006.

Олена Осадча, Олена Кашшай

ЛИСТИ́ ДО ШЕВЧЕ́НКА. Адресована Шевченкові кореспонденція вочевидь була чималою. «З тими широкими зв'язками, що мав Шевченко в найрізноманітніших сферах громадських, — од селян до титулованих людей, з тією популярністю, якої він ще за життя заживав, і з тією, нарешті, охотою писати листи, яку він сам в собі вбачає, — листування його повинно було бути дуже і дуже велике», — відзначив С. *Єфремов* у ст. «Шевченко в своєму листуванні» (*Листування*, с. XXVI). Переважну кількість листів до Шевченка, котрі потрапили до *Третього відділу*, знищено. Деякі адресанти після арешту поета 1847 припинили з ним листування. Сам Шевченко, постійно перебуваючи під наглядом поліції, не зберігав своєї кореспонденції. Ба більше, дізнавшись про можливий арешт і обшук, поет знищив чимало листів од близьких і знайомих, щоб не наражати своїх кореспондентів на небезпеку. Ф. *Лазаревський* згадує епізод напередодні обшуку в Оренбурзі 1850: «Я кинувся до знайомих, забрав Тараса й помчав із ним на Слобідку. Він був зовсім спокійний і навіть підсміювався з себе. Приїхали. Вивалив він мені цілу купу паперів і кілька портретів <…>. "Ну що ж тут палить?" — звернувся він до мене. Я хоча й знав зміст мало не всіх листів до нього, проте почав їх переглядати. Всі вони, на мою думку, були найневиннішого змісту. "І я тебе питаю, — відповідав я запитанням на його запитання, — що палить?" — "Пали усі письма княжни Рєпніної". І всі дорогоцінні для Тараса послання Варвари Миколаївни, звичайно, найневинніші, кинуто в камін. <…>. Уважно прочитав я листи брата Василя, свої листи, листи Левицького, Александрійського та ін., але абсолютно нічого, на мою думку, в них не було недозволеного, а тим більше злочинного, але Тарас командував: "Пали!"» (*Спогади 1982*, с. 182).

Нині відомо 250 листів до Шевченка (з них 9 офіц.), написаних за період із 23 жовт. 1840 по поч. берез. 1861; найбільше їх уціліло з післязасланчого часу — 66 лише за 1860.

Публ. листів, адресованих Шевченкові, почалася одразу після його смерті. Перше наук. підготовлене зібрання їх (198 одиниць) було опубліковано в названому вид. 1929 разом із листами самого поета (як окремий додаток до них). «Для коментування Шевченкових листів, — писав С. Єфремов, — ми в першу чергу притягали листи до його як найсвіжіший і автентичний в своєму роді матеріал, що в цілому дає повний на теперішній час образ Шевченкового *листування*, а не самих листів поетових» (*Листування*, с. XXVI; листи до Шевченка упорядники подали із зазначенням джерела без коментаря). Упорядкований Л. *Кодацькою* (вона ж — автор стислого коментаря) зб. «Листи до Т. Г. Шевченка» (К., 1962) містив 249 листів, з яких 49 опубліковано вперше. Останнє на сьогодні видання — «Листи до Тараса Шевченка» (К., 1993, ред. В. *Бородін*) — споряджено широким текстологічним і реальним коментарем; тексти листів уточнено.

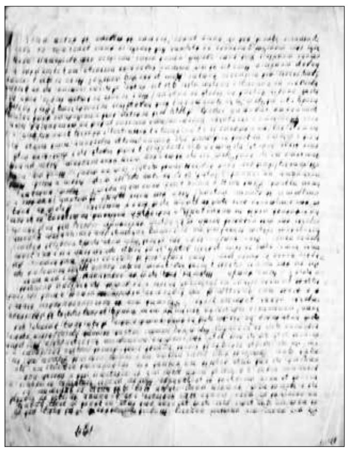

Листи до Т. Г. Шевченка. К., 1962. Обкладинка

Листи до Тараса Шевченка. К., 1993. Обкладинка

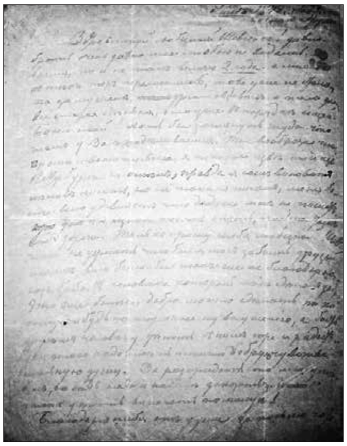
Коло адресантів Шевченка складали зокр. визначні письменники, художники, актори, вчені, громадські діячі, видавці. В їхніх листах поч. 1840-х відбито деякі особливості процесу усвідомлення сучасниками особи Шевченка як поета національного. Листи Г. Квітки-Основ'яненка до Шевченка 1840—42 дають чітке уявлення про те незвичайне враження, яке справив *«Кобзар» 1840* на сучасників: «Я його притулив до серця, бо дуже шаную Вас, і Ваші думки кріпко лягають на душу» (23 жовт. 1840). Г. Квітка беззастережно підтримав молодого поета, його рішучу оборону рідного слова. Текст Квітчиних листів бли-

Г. Квітка-Основ'яненко. Лист до Шевченка. 22 листопада 1841. Автограф

зький до тональності тієї полеміки, якою пройнятий вступ до «Гайдамаків», до його стилістики (лексика, тропіка, алюзії, іронічні вислови). Письменник удається до гострої сатири, коли висміює намагання рос. шовіністів заперечити самобутність укр. мови, імітує їхню зверхню манеру розмови, спрямовану на дискримінацію укр. книжки, пародіює глумливі виступи рецензентів «Кобзаря» (22 листоп. 1841).

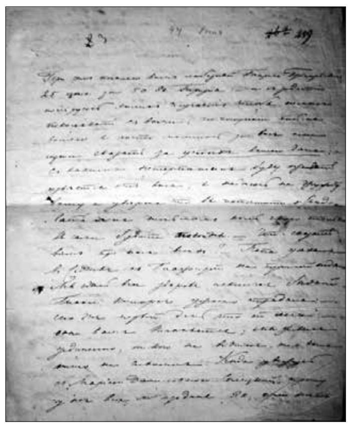
Листи 1840—42 — пріоритетне джерело для визначення кола Шевченкових знайомих, однодумців, осмислення шляхів розвитку таланту письменника, окреслення моделі його культурного світу. Комітет *Товариства заохочування художників* повідомляє, що Шевченко «за першу спробу в живопису» нагороджений срібною медаллю (25 листоп. 1840); видавець В. *Семененко-Крамаревський* веде розмову про виконання Шевченком ілюстрацій до кн. М. *Полевого* «Історія Суворова» (літо 1842), видавець альм. *«Сніп»* О. *Корсун* клопочеться продажем «Гайдамаків» та «Кобзаря» (2 трав. 1842). Палкий шанувальник із Харкова П. *Корольов* описує захоплене сприймання в Україні Шевченкової поезії: «І жінки, і дівчата, всім прийшовсь “Кобзар” по серцю. <...> як прочитаєш “Мар’яну” <...>, так і слова не виговорять» (2 трав. 1842). До нас дійшов лише один лист відрядженого *Академією мистецтв* до Італії В. *Штернберга* з Рима (лип. 1842), але є підстави вважати, що кореспонденція від близького друга була ширшою: у повісті «Художник», де наявний великий автобіогр. елемент, ідеться про листи Штернберга, зокр. з Рима, з описом вражень про Вічне Місто, товариство художників, про зустріч із М. Гоголем.

В. Штернберг. Лист до Шевченка. Липень 1842. Автограф

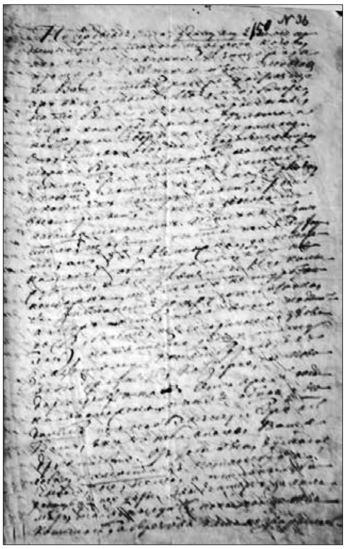
Своєрідні стосунки між молодими вільнодумцями гуртка «мочемордів», з якими, перебуваючи в Україні, Шевченко спілкувався в 1843—44, позначилися на віршованому посланні М. *Маркевича* (бл. 22 січ. 1844). Бурлескно-жартівлива манера обговорення серйозних предметів властива багатьом укр. кореспондентам, історик продовжив цю традицію. Його віршоване застереження Шевченкові — не «гетьмановать з Мазепинською булавою», зважаючи на загрозу «Московської дужої руки», виявилося пророчим. Бунтівну козацьку вдачу Шевченка відзначив учитель дітей князя В. *Рєпніна* Р. *Штрандман* у звертанні до поета — «*остатний из козаков!*» (лист від 14 груд. 1843), згодом жандарми Третього відділу завважили ці слова, ще й виділені в листі підкресленням. Не випадково й художник М. *Карпо* розпочав свій лист шанобливим звертанням: «Отамане наш!» (22 верес. 1845). Звертання, відповідні козацьким рангам, охоче вживали в Шевченковому оточенні, зокр. у гурті «мочемордів» (див. колективний лист до М. Маркевича від 22 січ. 1844, підписаний Шевченком, І. *Корбе*, Я. де *Бальменом*). Стилізація притаманна й дружньому віршованому посланню В. *Забіли* до Шевченка, де згадано декотрих діячів культури, з якими поет зустрічався в Петербурзі, зокр. в АМ; адресант у народнопісенному дусі нарікає на свою долю (поч. лют. 1844).

Листи до Шевченка 1844 — поч. 1845 О. *Капніста* та княжни В. *Рєпніної* дають уявлення про емоційну й інтелектуальну атмосферу дому Рєпніних в *Яготині*, яка так приваблювала Шевченка під час його гостювання восени 1844. Робота над альб. офортів «*Живописная Украина*», поемами «Тризна», «Слепая», «Сова», баладою «У неділю не гуляла», намір поета викупити родичів із кріпацтва за гроші з підготовлюваного альбому — про все це йдеться в листах палкої шанувальниці Шевченка В. Рєпніної («я непременно примусь за малороссийский язык; я хочу наслаждаться всеми Вашими цветами», — обіцяє вона в листі від 19 черв. 1844), найактивнішої помічниці в розповсюдженні його поетичних і маляр. творів. Як людині, близькій до родини, княжна в листі між 10 січ. і 22 лют. 1845 звіряла Шевченкові свої переживання з приводу смерті батька — М. *Рєпніна-Волконського*, описувала зворушливе пошанування небіжчика Шевченковими земляками: «добрый народ отпряг лошадей и на себе в ужасную метелицу повез сани» з домовиною. Кореспонденції В. Рєпніної пройняті високим духом християнських настанов, тактовно застерігає вона Шевченка від негативних впливів і знайомств. Непідробна щирість відлунює в її звертаннях до Шевченка — «избранный брат души моей», «мой добрый поэт».

В. Рєпніна. Лист до Шевченка. 3 липня 1844. Автограф

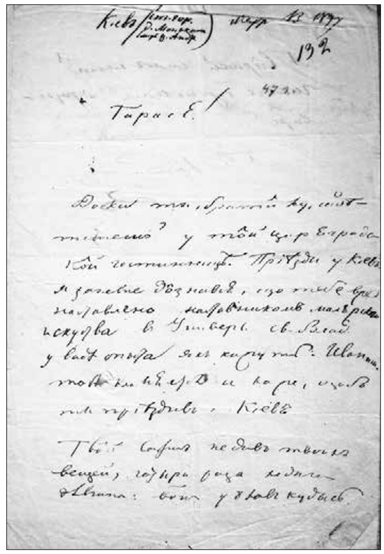
Історик, фольклорист, письменник О. *Бодянський* у типовій для тодішнього

О. Бодянський. Лист до Шевченка. 9 липня 1844. Автограф

ділового спілкування манері веде розмову про Шевченків задум альб. «Живописная Украина», схвалює перші «куншти» до нього. Він ділиться своїми наук. інтересами й творчими планами, зокр., повідомляє про підготовку видання Українських літописів (праць з історії України, які від 1846 друкувалися в «Чтениях Московского общества истории и древностей российских») та свого «запасу наських пісень»; нарікає, що Шевченкову поему «Гамалія» видрукували в Петербурзі без тієї коректури, яку було опрацьовано разом з автором у Москві в лют. 1844 (як видно з Шевченкового листа до О. Бодянського від 6—8 трав. 1844); обіцяє надіслати Шевченкові цікаві матеріали, — «коли що вичитаю гарного, прикметного з батьківщини», залагоджує продаж поетових видань (9 лип. 1844). У двох листах О. Бодянського, що дійшли до нас, немає прямих оцінок творчості поета, але пієтет до нього засвідчено звертанням — «поводарю усіх нас». Поява першого Шевченкового твору рос. мовою вочевидь привернула увагу читачів. Про поему «Тризна» О. Бодянський сповіщає: «Москалям тутейшим дуже по нутру». А от О. Бодиско, майбутня дружина рос. критика О. Станкевича, 21 лип. 1844, висловлюючи своє (а також родички — М. Кромиди) захоплення названою поемою та ін. «дивными творениями», водночас бажає авторові «много вдохновенья только на национальном языке». Письменник і етнограф Я. *Кухаренко*, стилізуючи лист у бурлескній манері, запрошує Шевченка на Кубань, повідомляє про виставу своєї п'єси «Чорноморський побит» (25 трав. 1845).

Лист Шевченкового троюрідного брата В. Шевченка від 5 лип. 1846 з *Кирилівки* — єдине автентичне джерело, яке засвідчує поширення серед земляків поезії Шевченка 1843—45. Варфоломій переповідає десь почуті високі оцінки Шевченкової творчості: «Я чув, що Ви гаразд писати і малювати», «Ваше писання вподобали розумні люди», просить, аби «мені з Вашої праці вділили щонебудь»; висловлює тривогу: «…щось там сказано не пускать меж люди писання якогось, що колюче», і радить бути обережним. Добру звістку сповіщає 13 берез. 1847 М. Костомаров — Шевченка затверджено «наставником малярського іскуства в Універ[ситеті] св. Влад[имира]»; квапить із підготовкою нового видання поезій на вже зібрані кошти. Але невдовзі сталося непоправне — арешт, жорстокий присуд царя, заслання.

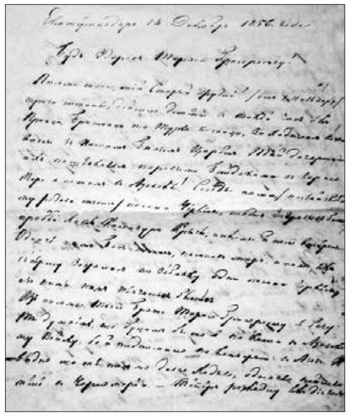
М. Костомаров. Лист до Шевченка. 13 березня 1847. Автограф

У перші роки заслання поет з України діставав листи лише від А. *Лизогуба* та В. Рєпніної. Друзі щиро співчували засланцеві, втішали його, намагалися переконати, що тяжка покара — то послане Богом випробування, яке належить прийняти зі християнським терпінням і молитвою: «…я <…> зарыдала бы, если бы Вас увидела теперь, и молила бы Бога дать языку моему красноречие, чтобы утешить Вас, возвесть дух Ваш выше горькой участи Вашей, смягчить сердце Ваше», — писала Рєпніна 13 січ. 1848. Євангельські істини А. Лизогуб підкріплює перефразованими рядками з Шевченкової поеми «Сліпий» (21 жовт. 1847). Можливо, ці турботливі напучування сприяли визріванню в душі поета започаткованих уже в «казематному циклі» змін у свідомості й творчості (проникливі душевні послання, сповнені християнського благочестя, також писатимуть йому, вже значно пізніше, Бр. Залеський, графиня А. Толстая). Рєпніна надсилала Шевченкові книжки, Лизогуб — фарби, пензлі. Дякуючи поетові за надісланий автопортрет, він із гіркотою висловив своє враження: «…тільки важко на Вас дивитись» (7 січ. 1848). Співчуття, слова підтримки від друзів і знайомих передавали художниця Г. Дуніна-Борковська (у дописці до листа В. Рєпніної від 13 січ. 1848) та поетеса О. *Псьол* (лист на звороті листа княжни від поч. берез. 1848). Пройняті духом християнської філософії, душевним уболіванням і ніжністю послання В. Рєпніної сприймаються як натхненні молитви за Шевченка. У листуванні з Рєпніною велику увагу приділено М. Гоголю. 19 берез. 1848 княжна надіслала поетові «Вибрані місця з листування з друзями» (до цього листа додано поезію О. Псьол «Молим тебе, Боже правди, Боже благостині»). Перебуваючи на той

час в Одесі, Лизогуб та Рєпніна будили й ширили серед місцевої інтелігенції інтерес до творчості й особистості Шевченка. Лизогуб запевняв засланця, що в Україні він не забутий і має прихильників: «…є люде, що Вас кохають і жалують» (7 січ. 1848).

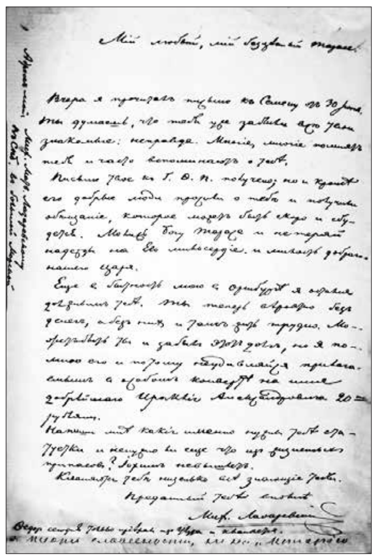
Озивалися до засланого поета й ін. друзі. Брати Ф. Лазаревський і В. *Лазаревський* в жовт. 1847 (Л. *Большаков* обґрунтовано датує цей лист лип. 1847. Див.: *Большаков Л*. Быль о Тарасе. М.; Оренбург, 1993. Кн. 1. С. 209) передали до *Орської фортеці* через чиновника Оренбурзької прикордонної комісії М. *Александрійського* лист і посилку, привезену з Петербурга. 16 серп. 1848 М. Александрійський, пересилаючи на *Косарал* Шевченкові лист А. Лизогуба, додав од себе записку, в якій виклав деяку інформацію про революційні події, що відбувалися тоді в Європі. Бачення цих подій кореспондентом неважко вгадати в рядках: «Это старая песня <…> на новый лад — с аккомпаниментом 24-хфунтового калибру!» Міркування про переваги спілкування з «добрыми походными товарищами», яких тепер поет мав в *Оренбурзі*, підкріплені характеристикою атмосфери провінційного містечка з його набридливими плітками і дріб'язковим егоїзмом (ішлося про *Орську фортецю*), шанобливе ставлення до поета — все це окреслює адресанта як людину духовну, розумну й гуманну. Уривок записки з фразою «хочется лучшего!..» було згодом наведено в довідці військ. міністерства *Миколі І* про папери, знайдені в Шевченка під час арешту 5 черв. 1850 (див.: *Документи*, с. 193).

У Російській імперії допускали перлюстрацію приватної кореспонденції, і особистий лист міг фігурувати як доказ обвинувачення, отож висловлювати свої переконання, обговорювати актуальні політ. події та суспільні ідеї було вкрай небезпечно, особливо ж коли йшлося про такого адресата, як Шевченко. Та попри всі обмеження й перешкоди листи репрезентували особистість кореспондента. Показовим був резонанс листа знайомого Шевченка С. *Левицького* від 6 берез. 1850 з Петербурга, якого в поета відібрано під час арешту 23 квіт. того ж року. С. Левицький писав: «Багацько єсть тут таких, що згадують вас» і переповідав слова магістра математики, Шевченкового шанувальника М. *Головка*: «…а Головко каже, що Вас не стало, а на місто того стало більш людей — аж до 1000, готових стоять за все, що Ви казали». Ця фраза викликала в жандармів підозру щодо існування в Петербурзі таємної організації, було наказано затримати М. Головка; під час арешту він застрелився. Три листи художника О. *Чернишова* 1847—50 пов'язані з підтримкою клопотання поета про полегшення свого становища. Після арешту й ув'язнення 1850 Шевченкові пригадали й листи його кореспондентів. Було заборонено підтримувати зв'язок із засланцем В. Рєпніній і А. Лизогубові. Від 29 берез. 1850 (лист О. Чернишова) до 20 трав. 1855 (лист М. *Осипова*) кореспонденція до Шевченка невідома.

Я. Кухаренко. Лист до Шевченка. 18 грудня 1856. Автограф

Вступ на престол *Олександра II* 1855 живив у суспільстві надію на пом'якшення імперського режиму, і друзі Шевченка активізували свої зусилля, щоб визволити його. Рос. художник (з 1855 — акад.) М. Осипов за дорученням віце-президента АМ Ф. Толстого висловив Шевченкові його щире співчуття й обіцянку задіяти всі можливі засоби для полегшення долі засланця (20 трав. 1855). А. Толстая, М. *Лазаревський*, Бр. Залеський, З. *Сераковський*, той же М. Осипов, Я. Кухаренко, С. Гулак-Артемовський, М. Костомаров, А. Маркевич своїми листами надавали поетові велику моральну підтримку. Листи М., Ф. і В. Лазаревських містять відомості про ту відчутну допомогу (духовну й матеріальну), що її одержував Шевченко від них на засланні й у роки наступного життя в Петербурзі. Через братів Лазаревських до Шевченка надходили гроші (зокр. й за продані малюнки), посилки, кореспонденція. Щоб не викликати підозр у порушенні царської заборони писати й малювати, доводилося вдаватися до своєрідного коду. Так, Бр. Залеський, реалізуючи малюнки Шевченка, в листах називає їх «кусками материи», а підпис художника означує словом «штемпель». М. Лазаревський і

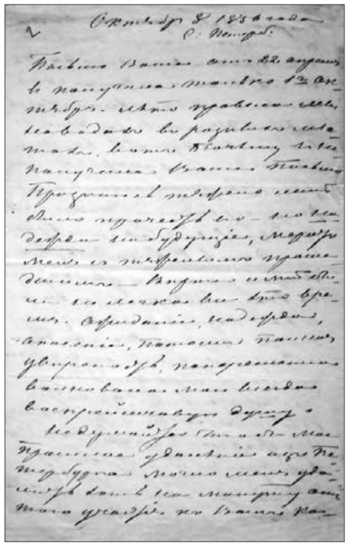
М. Лазаревський. Лист до Шевченка. 7 серпня 1856. Автограф

М. Осипов про автора рос. повістей говорять як про Шевченкового знайомого Дармограя.

Адресанти розповідали засланому поетові, що його пам'ятають і люблять читачі, шанувальники, однодумці. Так, рос. письменник О. *Писемський* повідомляв про літ. вечір у Петербурзі (див.: *Біографія 1984*, с. 309; *Листи*, с. 246—247), на якому поетові земляки, «читая Ваши стихотворения, плакали от восторга и произносили Ваше имя с благоговением» (6 лип. 1856). Я. Кухаренко писав: «В Одесі і Вознесенську добрим южноруснакам, з которими річ доходила, я розказував, де ти тепер, мій друже, обрітаєш, і показував твоє поличьє (я його обробив в Одесі, звичайно, як слід). Та й люблять же тебе на Україні, брате!» (7 серп. 1857). Ця згадка засвідчує, що, попри шалений тиск русифікації, певні прошарки населення міст на півдні України зберігали нац. самоусвідомлення. Кухаренко відкидає сумніви Шевченка стосовно доцільності подальшої поетичної творчості й наполегливо радить: «…строй кобзу сміло і далі грай» (лист від 22 квіт. 1857). Про захоплення Шевченковою поезією пишуть і ін. кореспонденти в *Нижній Новгород*, де поет змушений був жити майже півроку, виїхавши з *Новопетровського укріплення*. Так, В. *Погожев*, шанувальник Шевченка ще з 1840-х, сповіщає, що в його родині під час їхнього перебування у Москві М. Щепкін «с особенным умилением» прочитав вірш «Заворожи мене, волхве», просльозився сам і розчулив усіх присутніх (5 лют. 1858). М. Осипов писав з Орловщини, що на помежів'ї Курської та Чернігівської губерній деякі поміщики добре знають укр. мову і серед них є палкі шанувальники Шевченкової музи (17 лют. 1858).

Ще відбуваючи заслання, Шевченко прагнув брати участь у літ. процесі, наполегливо шукав можливості видрукувати рос. повісті, звертався в цій справі до багатьох своїх кореспондентів. Так, М. Осипов у щойно згаданому листі повідомляв Шевченкові, що рукопис «Княгини» в А. Толстої взяв Л. *Мей*, котрий тоді збирався видавати журнал. Об'єктом уваги у дружньому листуванні стають і «Варнак», «Прогулка с удовольствием и не без морали». З приводу цих повістей зав'язалася розмова стосовно того, чи варто Шевченкові писати рос. мовою. М. Лазаревський у листі 17 січ. 1857 передав таку думку: «…многие жалеют, что не на малороссийском языке пишет Дармограй». На жаль, лишився недооціненим той факт, що автор за вкрай несприятливих обставин зумів розвернути свій талант ще однією гранню. Шевченко так і не побачив повістей друком.

З 20 лют. 1856 розпочалося епістолярне спілкування поета з А. Толстою — дружиною Ф. Толстого. Всі 9 її відомих листів до Шевченка дихають співчуттям

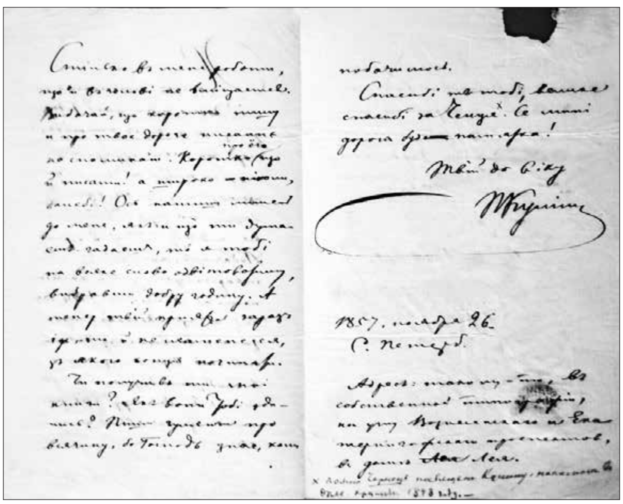
А. Толстая. Лист до Шевченка. 8 жовтня 1856. Автограф

і доброзичливістю. Щиро сповідуючи християнську етику, А. Толстая прагнула зміцнити у свідомості поета віру в торжество добра, людяності, надію на милосердя. Графиня просить звертатися до неї «как к родной Вашей сестре»; користуючись надійними зв'язками, передає Шевченкові книжки, пензлі, фарби. Як видно з її листів од 2 листоп. й 13 груд. 1857 та 24 лют. 1858, саме на прохання родини Толстих поетові було дозволено 1858 жити в Петербурзі й відвідувати АМ. Сповнені пошани й приязні, записки А. Толстої до Шевченка дають змогу окреслити широке коло його спілкування в Петербурзі після повернення: Академія, квартира Толстих і їхня дача у Виборзі стали місцем багатьох зустрічей поета з друзями (М. Лазаревським, З. Сераковським, П. Кулішем, С. Гулаком-Артемовським), літераторами, вченими, художниками, акторами. Тут він бачився із декабристом В. *Штейнгелем*, ректором Петербурзького ун-ту П. *Плетньовим*, темношкірим актором А. *Олдріджем*.

Листування Шевченка й П. Куліша істотно доповнює відомості про нац.-культурологічну діяльність обох провідників укр. інтелігенції 1840 — 1860-х. Нині відомі 17 листів Куліша до поета (ранні листи не збереглися). Лист від 20 жовт. 1843 демонструє інтерес Куліша до істор. проблематики, літ. та етнологічно-фольклорист. діяльності. Свої творчі плани він постійно пов'язував із завданням формувати укр. інтелігенцію, зі справою просвіти народу і схиляв поета до постійного співробітництва в цій сфері. Вдаючись до істор. та євангельських аналогій, Куліш аргументує необхідність співпрацювати задля народу: «…нам, що взялись протирать очі своїм землякам, треба один одному пособляти, один одному радити!», «прийшла пора поорудовать ще головою». Куліш погоджується на пропозицію Шевченка брати участь у підготовці альб. «Живописная Украина» (5 черв. 1844). Повідомляючи про намір видавати «*Записки о Южной Руси*» разом із М. Костомаровим, А. *Метлинським*, І. *Срезневським*, Куліш запрошує Шевченка до цієї роботи (31 груд. 1844). Лист Куліша від 25 лип. 1846 — це, власне, дуже

суб'єктивна й сувора рецензія на ряд творів «Кобзаря». Відзначаючи могутній талант поета, Куліш завважує прорахунки, зокр., у поемі «Гайдамаки» (напр., велику кількість кривавих сцен), і настійливо радить: «Дайте побольше человечества Вашим гайдамакам», ставить за взірець Шекспіра, — бо в нього «человеческое начало никогда не подавляется зверским». Вказуючи на вади композиції, мовні недогляди, критик доводить потребу вдосконалення тексту: «…не щадите стиха для целости создания». Рішучу тональність своїх порад виправдовує тим, що твори Шевченка належать уже не лише йому самому, а всій Україні, «и будут говорить за нее вечно». Доопрацьованого «Кобзаря» і «Гайдамаків» Куліш готовий перекласти й видати за кордоном власним коштом заради високої мети — «да славится украинское имя во всех языках!». Пізніше поет скористався деякими порадами Куліша.

У кількох листах (між 26 листоп. 1857 і 14 лют. 1858) Куліш веде розмову про «степові квітки» — оповідання Марка Вовчка, про «дороге писання» самого Шевченка, передусім поеми «Москалева криниця», «Чернець», «Неофіти», невідступно вмовляє поета відновити загублений текст поеми «Єретик». Згадує давній, ще з 1847, намір «спровадити» Шевченка за кордон, аби він «ширше по світу поглянув». Чимало уваги Куліш приділяє планам щодо підготовки майбутніх видань Шевченкової поезії, але його рос. повістям (у листі від 20 січ., 1 лют. 1858), як і поезії «Полякам» (лист бл. 22 листоп. 1858), дає негативну оцінку. Ділиться з Шевченком творчими планами й напрацюваннями, з гордістю повідомляє про видання у власній друкарні творів укр. авторів, викладає міркування про можливість появи укр. часопису і (про це, ймовірно, свідчить записка восени 1859) сподівається бачити Шевченка серед організаторів

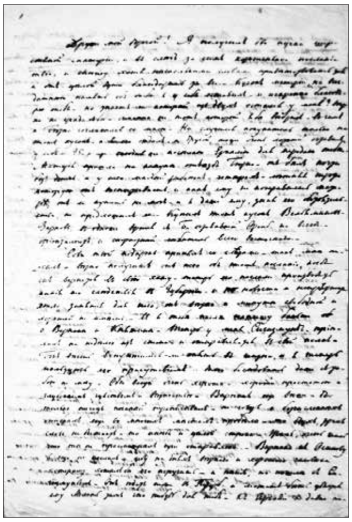
П. Куліш. Лист до Шевченка. 26 листопада 1857. Автограф

журн. «*Основа*». Свою високу вимогливість до поета критик аргументував тим, що слава його «тепер у зениті» й належить її підтримувати «голосним ділом, а не абияким», — бо має бути «нашому народові з наших річей шаноба» (22 груд. 1857). Куліш постійно підносив Шевченка-поета, величав його — «голова на всю Україну». А в листі 10 трав. 1860 він красномовно описує пошанування Шевченка на Полтавщині: «Тут <..> всяка душа письменна й щира з Вашим "*Кобзарем*" наче з яким скарбом дорогим носиться, <..> і, тривайте, чи не по "*Кобзареві*" вже й Богу моляться». Прагнучи зберегти цілісність Шевченкового маляр. доробку, Куліш клопочеться долею його 17 «невольницьких пейзажів»: щоби «спóминки про твою святу для нас неволю були не в чужих, а в рідних руках» (акварелі придбали В. В. *Тарновський* та Г. і С. Ґалаґани). Промовистий факт співпраці Шевченка й Куліша — відстоювання самобутності укр. нації в гострій полеміці зі слов'янофілами. Шевченко використав першу частину Кулішевого листа (бл. 22 листоп. 1858) з різко негативною ущипливою критикою погляду І. *Аксакова* на Україну та її культуру у своїй відповіді 22 листоп. 1858 — відмові М. Максимовичу друкуватися у слов'янофільській газ. «Парус».

У листах Куліша вимальовано виразний образ: Шевченко — нац. пророк, який «розум брав од самого Бога», митець європ. рівня; а себе критик уявляє тим, через кого «повинно здійснитись призначення Шевченкове» (*Петров В. П.* Матеріали до приятелювання Куліша й Шевченка р. 1856—1857-го // *Шевченко* та його доба. К., 1926. Зб. 2-й. С. 87). У Шевченкові Куліш бачив могутню особистість, здатну активізувати відродження укр. нації, вивести її із занепаду, поставити на гідне місце у світовій історії. Багатогранність самого Куліша — поета, критика, просвітителя, перекладача, знавця європ. мов і л-р — виявнилася у структурі його епістолярію, де оригінальна тропіка, поетичні та мист. ремінісценції своєрідно поєдналися з манерою народної оповіді. Як відзначив Ю. Шерех (*Шевельов*), передусім у листах до Шевченка Куліш виробляв нову укр. мову — мову інтелігенції та літ. критики (див.: *Шерех Ю.* С. 53). Деякі епістолярні тексти Куліша нагадують літ.-крит. розвідки. Потребу в такому жанрі він чітко усвідомлював і прагнув переконати в цьому поета: «У нашому малому товаристві повинна царствовати щира воля суда» (лист бл. 22 листоп. 1858).

Потрясіння жорстоким покаранням, передчуття трагічного майбутнього, відмову в помилуванні допомогли поетові пережити найближчі друзі в неволі — польс. революціонери-засланці. Звільнений раніше за Шевченка історик і художник Бр. Залеський, котрий став для поета «другим Штернбергом» (*Зайцев П.* Життя

Тараса Шевченка. К.: «Обереги», 1994. С. 249), листувався з Шевченком протягом 1853—60. В їхніх епістолярних бесідах мовилося про життєві й творчі плани на вільне майбутнє. Залеський активно підтримує задуману Шевченком серію малюнків про блудного сина, схвалює його повісті «Варнак» і «Княгиня» і сприяє просуванню їх до друку, шукає можливостей видати Шевченкові малюнки, займається їх продажем (див., зокр., лист від 8—9 черв. 1856), долучається до клопотань про помилування засланця (3 лип. 1856). Часто згадує спільних друзів — Е. *Желіґовського*, З. Сераковського, К. *Бюрно*, К. *Герна*, О. *Бутакова*, М. *Цейзика*, а також вельми доброзичливого до Шевченка коменданта Новопетровського укріплення І. *Ускова*.

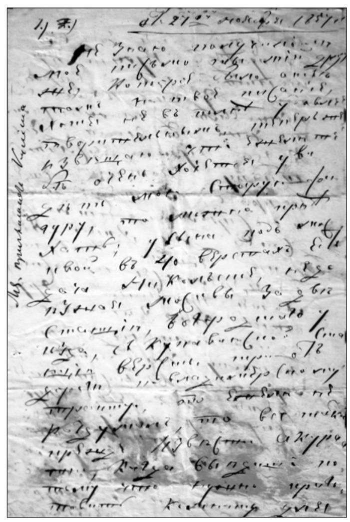
Бр. Залеський. Лист до Шевченка. 8–9 червня 1856. Автограф

Помітне місце в листуванні Шевченка й Бр. Залеського посідає тема, пов'язана з поетом Ю.-Б. Залеським. 2 черв. 1859 Бр. Залеський повідомляв Шевченкові, що той його лист (від 9 жовт. 1854), в якому висловлено захоплення поезією Ю.-Б. Залеського, він надіслав останньому разом із сепією «Апостол Петро». А в примітках до листів Шевченка Бр. Залеський зазначив: «...безмірно любив Богданову поему "Przenajświętsza Rodzina"» (Див.: *Франко*. Т. 28. С. 70). Із цим твором Ю.-Б. Залеського, ймовірно, пов'язаний розвиток Шевченкового задуму поеми «Марія» (перша згадка про такий задум — у листі Шевченка до В. Рєпніної від 1 січ. 1850).

Описуючи поетові зворушливі зустрічі зі своїми батьками та родичами, милування красою рідного краю, сповіщаючи про спілкування з цікавими людьми, Бр. Залеський неодмінно тут же запевняє друга, що і він незабаром буде звільнений і побачить свою кохану Вітчизну, рідних і близьких — «много умнейших и лучших людей». Любов і повага до Шевченка і в численних згадках про те, що всі члени родини Залеських моляться за поета, шлють благословіння, люблять — «обнимают как брата, как сына», сподіваються в гості. 2 черв. 1859 Броніслав сповістив про своє одруження. Довірчий тон, ніжні звертання та ін. нюанси кореспонденцій Залеського виявнюють усталену щирість у стосунках друзів, обопільну зацікавленість і повагу, близькість позицій в ряді питань естетичних і соц.-політ., зокр. щодо розв'язання селянської проблеми. У своїх листах Бр. Залеський постійно посилається на євангельські істини і, спираючись на них, висвітлює різні теми (див., зокр., листи від 2 берез. 1857, 30 трав. 1857, 20 серп. 1857 та ін.).

Лист Е. Желіґовського від 11 квіт. 1858 також засвідчує приязні почуття й велику повагу до Шевченка. Перш ніж віддати до цензури свою драм. поему «Зорський» (другу частину драми «Йордан»), автор волів прочитати її Шевченкові, порадитися з ним. Зміст твору Желіґовський визначив як «предмет чисто народний», а це, на його думку, мало імпонувати укр. поетові. Відгомоном цієї співпраці став Шевченків вірш «Подражаніє Едуарду Сові» — наслідування введеної до драми «Зорський» народної пісні «Ej, posadzę ja przy chatce», суголосної мріям Шевченка завести сім'ю й оселитися в Україні у власній хаті. Польс. друзі, як і сам Шевченко, перебуваючи на засланні, цікавилися побутом, культурою, духовним світом місцевого населення. Це засвідчує, напр., дописка до листа Бр. Залеського 3 лип. 1856, в якій З. Сераковський захоплено оцінює Шевченкові малюнки, відзначаючи їхній глибинний підтекст: «Твои киргизята прекрасны! Ты олицетворяешь идеи».

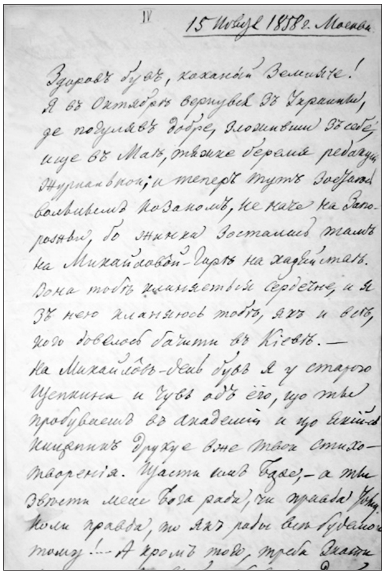
М. Щепкін у листах до Шевченка порушує проблеми театр. мист-ва — такі, як репертуар, виховання молодих акторів (на прикладі К. *Піунової*), місце актора в суспільстві та історії нац. театру й под. Шляхетність і життєвий досвід славетного майстра сцени, сердечні взаємини із Шевченком, глибоке розуміння переживань друга — все це надає листам Щепкіна проникливої розважливості й душевності. Непідробним піклуванням про добре ім'я та здоров'я поета пройнято докори Шевченкові, викликані чутками про його кількаденне бенкетування в Нижньому Новгороді (лист від 6 лют. 1858; див. відповідь на нього Шевченка від 10 лют. 1858 та запис у Щоденнику 11 лют. 1858). Кореспонденції до Шевченка, писані рос. мовою, містять укр. слова й речення, які

М. Щепкін. Лист до Шевченка. 27 листопада 1857. Автограф

виявнюють укр. походження Щепкіна, а також вплив Шевченкового епістолярного стилю. Щепкін, ще до спілкування з поетом у Нижньому Новгороді, до вистав «Москаля-чарівника», писав йому, вживаючи укр. побутову лексику, зокр. й пов'язану з укр. обрядовими звичаями («Бог дасть, колядовать будем вкупи», — лист від 17 груд. 1857).

М. О. Максимович веде розмову з Шевченком про літ.-худож. і наук. проблеми, що їх обговорювали в рос. пресі, напр., докладно інформує про свою полеміку з М. Костомаровим у газ. «Санкт-Петербургские ведомости» (1860. № 103) з приводу написання укр. імен (25 берез. 1860). У записці від 27 берез. 1858 адресант повідомив, що роздобув неповний список поеми «Єретик», котру вважали втраченою. Із жалем пише про розпорошення вельми цінних архівів покійних І. *Лукашевича* та М. Маркевича (14 груд. 1860). Радіє, що «якийсь книжник» узявся видати підцензурні Шевченкові вірші (15 листоп. 1858), а от вихід у Лейпциґу заборонених рос. цензурою творів — зб. «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки» — вченого непокоїть, бо може завдати неприємностей поетові (1 груд. 1858). Пієтет до автора «Кобзаря» беззаперечний, його «розумне чоло і видюще око» — над усе. Максимович просить Шевченка відредагувати його укр. переклад псалмів: «…подивись на сі псалми пильненько, і що в їх не доладу, одміть мені все до посліднього словця» (15 берез. 1858); сподіваючись на оцінку свого перекладу «Слова о полку Ігоревім», величає Шевченка — «наш віщий Бояне» (20 груд. 1857). Повідомляє поета: серед земляків «Вы стали лицом мифическим, о котором идут уже баснословия и легенды, наравне с преданиями старых времен» (6 жовт. 1859).

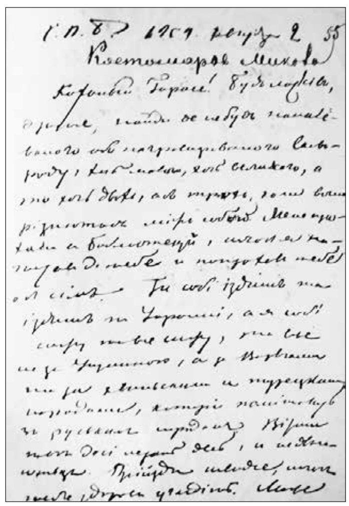

IV
15 Нояб. 1858 г. Москва

Здоровъ будь, коханый Земляче!
Я въ Октябрѣ вернувся зъ Украины,
де подулявъ добре, зложивши зъ себе
ище въ Маѣ, тяжке бремя редакціи
Журнальной; и теперъ тутъ зостаюсь
вольнымъ козакомъ, не наче на Запо-
рожьи, бо жинка зосталась тамъ
на Михайловой-горѣ на хазяйствѣ.
Вона тобѣ кланяється сердечно, и я
зъ нею кланяюсь тобѣ, якъ и всѣ,
кого довелось бачити въ Кіевѣ. —
На Михайловъ-день бувъ я у старого
Щепкина и чувъ одъ его, що ты
пробуваешь въ Академіи и що якійсь
книжникъ друкуе вже твои стихо-
творенія. Щасти имъ Боже, — а ты
звѣсти мене Бога ради, чи правда тому;
коли правда, то якъ рады всѣ будемо
тому!... А кромѣ того, треба знати

М. Максимович. Лист до Шевченка. 15 листопада 1858. Автограф

Починаючи з 1856, а особливо з 1859, у листах багатьох кореспондентів мовилося про зміни в соц. та нац.-культурному розвитку рос. суспільства після смерті Миколи I в 1855. М. Осипов у кін. 1855 — на поч. 1856 відзначив, що «для академических программ очень редко задают нынче мифологические сюжеты, заметно обращение к миру действительному и национальному». 17 лют. 1858 він писав з Орловщини про своє розуміння тих причин, котрі стоять на заваді поліпшенню становища тамтешніх селян, висловлював цікаві думки з приводу звільнення кріпаків. Лист Ф. *Лебединцева* від 22 жовт. 1859 виявнює глибоке усвідомлення укр. інтелігентом трагічного становища народу. Шевченкові кореспонденти висловлювалися з приводу низки суспільно значущих проблем: кар'єризму й угодовства «побывших в петербургской школе <…>» «чиновных хохлов», занепаду кращих рис нац. характеру (М. *Чалий*, 8 верес. 1860); родини як першооснови людського буття (Ф. *Ткаченко*, 16 серп. 1860); змін в акцизній системі, які призвели до звиродніння та зубожіння народу (А. *Козачковський*, 6 жовт. 1860).

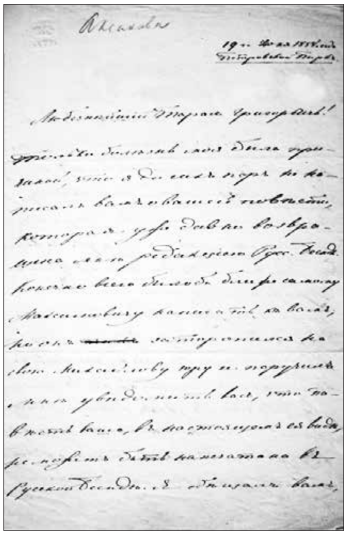
Укр. інтелігенти, очікуючи поліпшення суспільної ситуації, обговорювали питання просвіти народу, можливості літ.-худож. видань рідною мовою. Про це Шевченкові писали, зокр., П. Куліш (20 січ. 1858), М. Костомаров (23 січ. 1858, 2 серп. 1859), Ф. Лебединцев (7 лип. 1860). У листах В. Маслія (*Маслова*) (10 верес. 1859) з Києва, харків'ян А. *Балдіна* (Болдіна) (16 верес. 1860) та В. *Гнилосирова* (жовт. — не пізн. 20 верес. 1860), поміщика В. *Тарновського* (молодшого) (10 жовт. 1860 з *Качанівки*) висвітлено роботу молодих патріотів у царині народної освіти. Діячі київ. недільних шкіл 8 січ. 1861 висловили сердечну подяку Шевченкові за надіслані примірники «Кобзаря». Кореспонденти порушували питання жіночої освіти (Ф. Ткаченко, 6 груд. 1860) та навчання обдарованої молоді, зокр. майбутніх письменників та художників (М. Чалий, 29 листоп. 1860; І. *Сошенко*, 13 груд. 1860). На злиденне становище викладачів та недостатність матеріальної бази гімназій нарікає І. Сошенко (13 груд. 1860). М. Чалий у згаданому щойно листі так підсумовував свої думки щодо стану нац. свідомості молоді і стану освіти й культури в тодішній Україні, до якого призвела дискримінаційна нац. політика царизму: «Только с освобождением крестьян, с образованием масс забьет ключом наша родная поэзия, пробившись сквозь

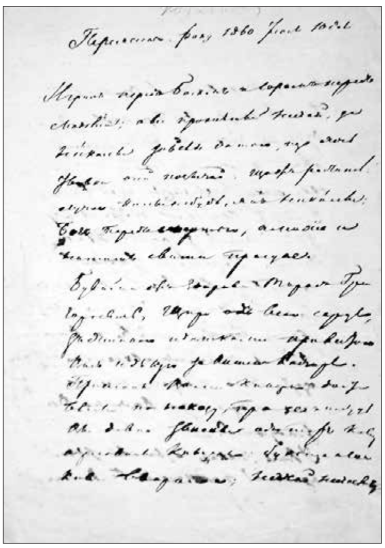
М. Костомаров. Лист до Шевченка. 2 серпня 1859. Автограф

твердую» (далі відірвано). У цьому ж листі повідомлялося про організацію укр. підприємцями П. *Симиренком* і братами Яхненками недільних шкіл при заводі. У листі Симиренка висловлено прагнення всієї родини підприємця спілкуватися з Шевченком, сподівання на майбутні зустрічі (11 груд. 1859).

Кореспонденти діляться з поетом своїми думками стосовно різних його творів. Так, у листах від 14 квіт. і 19 черв. 1858 С. Аксаков радив не друкувати повість «Прогулка с удовольствием и не без морали». В. Тарновський (старший) у записці, датованій кін. 1859, висловлює своє цілковите неприйняття не названого Шевченкового «сочинения» (вважають, що йдеться про поему «Марія»). Обговорюються майбутні видання: Д. *Кожанчиков* описує проходження текстів поета через Петербурзький цензурний комітет (31 лип. 1859); записки видавця й громадського діяча Д. *Каменецького* пов'язані з коректурою «Кобзаря» у друкарні П. Куліша (5 груд. 1859, січ. 1860), книжок-«метеликів» із творами Шевченка в серії «Сільська бібліотека» (28 листоп. 1860) та його «Букваря южнорусского» (18 листоп. 1860). Є в листах за 1860 відгуки читачів про видання зб. *«Кобзар» 1860*. Друзі жалкують і дивуються з приводу вилучення фрагментів із відомих творів, відзначають неповноту вид. (А. Козачковський, 10 лип. 1860, Я. Кухаренко, 8 берез. 1860). Своє захоплення в римованих рядках висловили Г. *Мордовцева* (5 берез. 1860), М. *Гладиш* з Поділля (10 лип. 1860), сердечну подяку за надісланий поетом «Кобзар» — родич В. Білозерського поміщик М. *Катенін* (23 берез. 1860), чиїм коштом видавався журн. «Основа». Записка від 13 жовт. 1860 студента К. *Гена* засвідчує його активну участь у передплаті та розповсюдженні «Кобзаря». Знайомий Шевченка з часу заслання в Новопетровському укріпленні К. *Зигмунтовський* просить писати до нього, повідомляє, що замовив «Кобзар» у петерб. книгарні (записка від 9 квіт. 1860). Особливо дружні взаємини склалися в Шевченка з рос. поетом М. *Курочкіним* (див. запис у Щоденнику 26 квіт. 1858). У записці, датованій серп. 1860, Курочкін уточнює деякі моменти у своїх перекладах Шевченкових поезій «Муза» й «Доля». Його пестливе «Тарасенька!» виявляє щиросердне ставлення до колеги й товариша, близького громадянською позицією. Прохання Курочкіна дати для перекладу нові вірші — «заветные», «самые сердечные» — виказує задоволення від роботи з Шевченковою поезією.

С. Аксаков. Лист до Шевченка. 19 червня 1858. Автограф

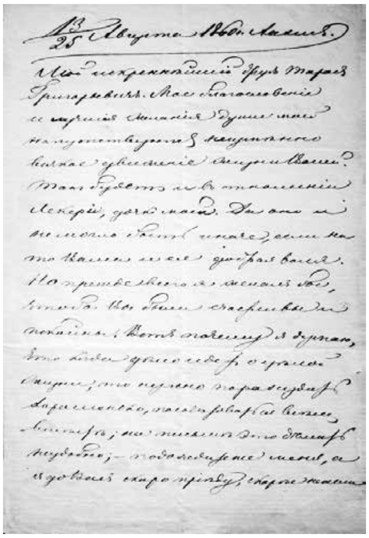

А. Козачковський. Лист до Шевченка. 10 липня 1860. Автограф

Листування Шевченка укр. мовою зі своїми земляками об'єктивно розширювало функції народнорозмовної мови, сприяло виведенню її поза рамки побутового вжитку й перетворенню на універсальний засіб самовираження народу (див.: *Русанівський В.* С. 142). Спостерігаємо цей процес, зокр., у спілкуванні поета з родичами, яке здійснювалося через В. Шевченка наприкінці 1850 — на поч. 1860-х. Ранній його лист (5 лип. 1846) з елементами офіц. стилю та бурлескної манери дуже відрізняється від пізніших. Переконавшись, що брат, здобувши славу, залишився простою та щирою людиною, Варфоломій вже спілкувався з ним, змінивши офіц. «Ви» на щиросердне «ти». Своє враження від творів, уміщених у «*Малій книжці*», виклав так: «…неначе там занадто багато жалоби [скарги] за себе» (жовт. 1859). Почувши про арешт поета 1859, наївно радив йому задемонструвати свою благонадійність: «…написати молитву або оду та й надруковать у всіх журналах» (лист після 23 берез. 1860). Особисте життя останніх років Шевченка відбилося здебільшого саме в листуванні з Варфоломієм, який допомагав поетові висватати сільську дівчину, хоча й не схвалював такого соц. вибору (листоп. 1859, квіт. 1860, 17 трав. 1860), старанно підшукував землю для садиби поблизу Дніпра, докладно описував оглянуті ділянки (лют., берез., черв. 1860). Відданий Варфоломій готовий постійно опікуватися своїм славетним братом: «…служив би у тебе за хлопця <...>, бо я знаю, що я тобі був би часом хоч у маленькій пригоді» (берез. 1860). Шевченко завжди клопотався викупом своїх родичів із кріпацтва. Поміщик В. *Фліорковський* у відповіді на лист Шевченка від 28 лип. 1860 сповістив

21 серп. 1860, що склав угоду з його родичами про звільнення, але без садиби й орної землі (цю відповідь і текст угоди було опубл. в № 5 журн. «*Народное чтение*» за 1860). Військовик М. *Новицький* 16 трав., 7 верес. 1860 повідомляє про переговори комітету Літ. фонду із Фліорковським у цій же справі.

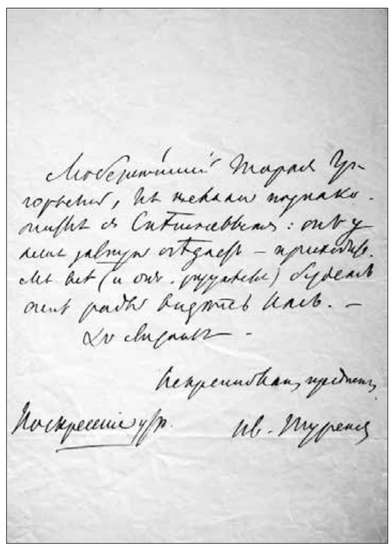
У листах журналіста й громадського діяча М. *Макарова* (13 серп. 1860), юриста, музиканта-аматора А. *Маркевича* (16 верес. 1860), Н. *Забіли* (18—19 верес. 1860), А. *Лазаревської* (11 верес. 1860), В. Тарновського (молодшого) (10 жовт. 1860) до Шевченка відбито деякі перипетії його непростих взаємин з Л. *Полусмак*. (Брутальна записка Ликери в жовт. 1860 виказує її зневажливе ставлення до закоханого поета. Шевченкову «трагедію самотнього чуття» (О. *Дорошкевич*) С. Єфремов прокоментував так: «Надто пережито тяжко отой жахливий “роман” з Ликерою, що, хто зна, чи не прискорив і самий фінал у рахунках поетових із життям» (*Листування*, с. XXXIII).

М. Макаров. Лист до Шевченка. 13 серпня 1860. Автограф

Епістолярний діалог Шевченка і Марка Вовчка започаткував своїм листом у верес. 1858 з Немирова чоловік письменниці О. *Маркович*. «Шевченко говорил, что хотя он ее лично не знает, но что у него с ней самая нежная переписка», — сповіщала М. Карташевська В. *Аксаковій* 13 груд. 1858, описуючи своє знайомство з поетом (*Лобач-Жученко Б.* О Марко Вовчок. К., 1987. С. 70). Збереглися тільки один Шевченків лист до Марка Вовчка і два листи від неї. На поч. черв. 1859 із Дрездена вона описувала своє життя за кордоном, радила й поетові: «Коли б то Ви та перебігли якось за границю! Тут би Ви й діла багато наробили і одпочили б трохи». Проникливий ліризм, задушевність передають зворушливу турботливість кореспондентки. Багато уваги в листі приділено літ. справам. Марко Вовчок активно підтримувала прагнення діячів укр. культури заснувати свій друкований орган. Погодившись із порадою поета не поспішати з публікуванням нових творів, відповіла: «будемо “*Хату*” дожидати», цікавилася, що варто надіслати до майбутнього журналу: «…чи схочуть “*Інститутку*” для першої книжки? Чи для першої їм треба якої новини». Письменниця розпитувала Шевченка про його літ. й маляр. роботу, розповідала про успіхи свого сина Богдана. До Шевченка вона зверталася як до людини, з котрою тісно спілкувалася, знала риси її вдачі й інтереси, навіть улюблену пісню («Чи співаєте “Зіроньку”?», «Що малюєте?»); чекає від нього докладного листа — «по-батьківськи цілий листок запишіть». Лист пройнято глибокою повагою до непохитного в житейських лихоліттях поета, до свого літ. вчителя. У постскриптумі — прохання до Шевченка передати їй «свій портрет, отой, що у свиті». 8 берез. 1861, занепокоєна хворобою Шевченка, Марко Вовчок пише йому лист, пройнятий тривогою за здоров’я поета, щирим уболіванням за дорогу людину: «Чи таких, як Ви, в мене поле засіяно?..» Уявна динамічна сценка — як Шевченко відкидає поради друзів, котрі опікуються його здоров’ям, — демонструє хист Марка Вовчка-розповідачки. Вона знову повертається до думки про бажану закордонну подорож Шевченка, мріє про зустріч із ним в Італії. Цей лист потрапив до Петербурга вже по смерті поета. У листах Марка Вовчка є непрямі свідчення, які вказують на існування й ін. її листів до Шевченка.

Кореспонденція 1859—61 містить чимало ділових записок і лаконічних послань, — на цей час переважало усне спілкування поета з оточенням. Окрім земляків (серед них і математик М. *Остроградський*, чия записка датована осінню 1860), до кола знайомих Шевченка належали відомі діячі рос. л-ри та художники: збереглися повідомлення від І. Тургенєва (лют. — берез. 1860), О. *Жемчужникова* (черв. — серп. 1860), художника Р. *Жуковського* (28 квіт. 1859) та ін. Короткі записки кін. 1858 — поч. 1859 від А. Толстої, польс. художника С. *Хлебовського*, М. Макарова, П. Куліша, М. Костомарова, Н. *Тарновської* окреслюють ту ауру приязні, пошани, якою поет, повернувшись із заслання, був огорнутий у Петер-

І. Тургенєв. Лист до Шевченка. Лютий–березень 1860. Автограф

бурзі. Записки управителя нижньоновгородської контори пароплавної компанії «Меркурий» М. *Брилкіна* (8 листоп. 1857), знайомої А. *Клоберг* (25 листоп. 1860), рос. філолога М. *Сухомлинова* (21 груд. 1860), воронезької поміщиці Н. *Суханової* (осінь 1860), О. Афанасьєва-Чужбинського (осінь 1860 — поч. 1861) та ін. розширюють уявлення про активне й розмаїте повсякденне життя Шевченка після заслання. До нього — відомого митця, чулої шляхетної людини — зверталися по допомогу друзі, приятелі, знайомі: І. Усков, І. *Гудовський*, М. *Бажанов*, польс. політ. засланець Ф. *Фіялковський*. Листи діячів Т-ва для допомоги нужденним літераторам і вченим (Літературного фонду) — М. Федорова (8 жовт., 1 листоп., 9 листоп. 1860), Є. *Ковалевського* (10 листоп., 16 груд. 1860) — пов'язані з участю Шевченка в публічних літ. читаннях у Петербурзі. Рос. письменник і журналіст В. Толбін нагадував поетові, що на нього чекають у фотомайстерні, — треба сфотографуватися «для присоединения Вашего портрета к галерее русских литераторов» (5 лют. 1861). Шевченка запрошують на літ. вечори, на читання нових творів, на зустрічі з цікавими людьми, митцями, акторами, а то й просто кличуть у гостину «на вареники».

Зміст кореспонденції адресантів поета в 1861 пов'язаний передусім із «Букварем южнорусским» та часописом «Основа». Громадський діяч Р. *Тризна* 30 січ. 1861 повідомляє, що Шевченків «Буквар» не рекомендовано церк. владою для підпорядкованих їй шкіл — тут поширювалися синодальні букварі рос. мовою, видавані Російською православною церквою. Серед кореспонденції, що надійшла вже після смерті Шевченка, було привітання до дня його народження (поч. берез. 1861, прізвища авторів невідомі), написане в урочисто-поетичній манері. Рядками «День твого янгола зійшовсь з великою годиною волі народної сім'ї» адресанти наголошували, що саме близько дня святого Тарасія відбулося звільнення селян із кріпацтва — подія, на яку так чекав поет.

Шевченкові кореспонденти задокументували істотні штрихи до характеристики постаті великого поета, їхні листи — одне з найдостовірніших джерел дослідження творчої індивідуальності укр. генія.

На час писемного спілкування Шевченка з його оточенням процес становлення укр. літ. мови, зокр. в епістолярному жанрі, ще був далекий від завершення. Листування укр. мовою вимагало долання значних труднощів у доборі лексичних, фразеологічних, стилістичних засобів. Кореспонденти поета виробляли, в суті, епістолярний стиль укр. мови, опираючись тодішнім рос. епістолярним штампам. Властиво, лист ставав своєрідним мовностилістичним експериментом. У листах Шевченка та його адресантів іноді трапляються свого роду гумористичні та іронічні містифікації, стилізація. Епістолярій самого Шевченка й листи до нього безперечно засвідчують, що укр. мова листів, як і літ. мова, складалася на живій розмовній основі. Пародійне використання традиційних «високих» стилістичних формул, мозаїчність мовленнєвої конструкції, котра ввібрала різноманітні стилістичні пласти, чергування прози й віршів у листах — усе це сприяло глибшому відтворенню внутрішнього світу кореспондента. Листи представників укр. інтелігенції 1850 — поч. 1860-х — О. Бодянського, П. Куліша, М. Костомарова, М. Максимовича, Марка Вовчка — цікаві зразки індивідуальної мовотворчості. У багатьох російськомовних листах Шевченкових кореспондентів-українців (О. Капніста, М. Щепкіна, В. Тарновського (молодшого), М. Лазаревського, С. Гулака-Артемовського) помітні вкраплення укр. лексики та специфічних для укр. мови синтаксичних конструкцій.

Індивідуальні особливості епістолярного стилю пов'язані передусім, ясна річ, із життєвим та фаховим досвідом адресантів. Так, М. Максимович (історик, мовознавець, поет, етнограф і фольклорист) у листах використовував мову і стиль літописців, віршовані власні й фольклор. рядки. Приміром, апелюючи до Шевченка в полеміці з М. Костомаровим 25 берез. 1860, він ритмізує іронічне звертання до опонентів. Багато які адресанти цитують віршовані рядки Шевченка, вживають створені ним лексеми (напр., слово «поличіє» — портрет).

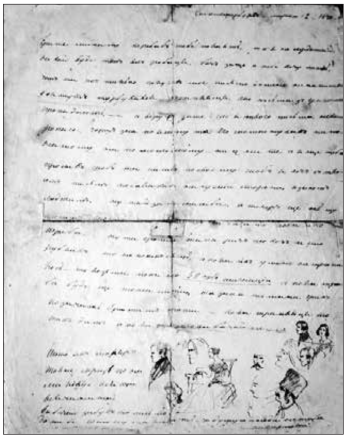
Приклад укр. листування Шевченка став визначальним, на укр. мову в листах переходили і його кореспонденти. Спілкування з особистістю такої вдачі, такого таланту, такої долі, як Шевченко, накладало відбиток на все подальше життя адресантів.

Літ.: *Єфремов С*. Шевченко у своєму листуванні // *Листування*; *Ляхова Ж*. За рядками листів Тараса Шевченка. К., 1984; *Франко*. Т. 28; *Листи*; *Шерех Ю*. Третя сторожа: Література. Мистецтво. Ідеологія. К., 1993; *Русанівський В*. У слові — вічність: (Мова творів Т. Г. Шевченка). К., 2002. Див. *Листи Шевченка*.

Жанна Ляхова

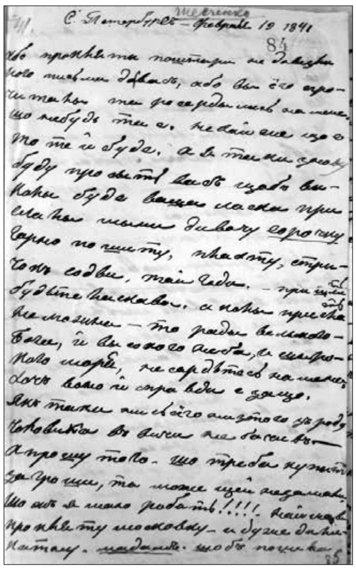
ЛИСТИ́ ШЕВЧЕ́НКА. Епістолярій Шевченка — важливий складник літ. спадщини письменника, одне з першоджерел вивчення його життєвого шляху, літ.-естетичних, етичних, суспільних поглядів, реліг. переконань. В епістолярії зафіксовано психологічні риси Шевченка — людини, митця, громадянина, неповторність творчої індивідуальності. «Це справжня автобіографія поета, — зазначив С. *Єфремов*, — нехай і не повна, нехай і в уривках, нехай і писана з випадкових у кожному окремому випадку мотивів і під різними настроями та з різними замірами, але така, що ціле

свідоме життя охоплює і висвітлює його автентичними рисами» (*Листування*, с. XXVIII—XXIX). Протягом усього життя — до заслання, під час солдатчини, у свої останні роки — Шевченко-кореспондент постає передусім як письменник і художник. За листами можна простежити суспільну генезу й естетичну природу багатьох творів митця. Тут наявні текстуальні паралелі з його поезією та прозою, розмаїті за змістом, сюжетами, стилістикою. Переважають авторські ремінісценції, що, з одного боку, засвідчують етапи худож. обробки життєвого факту, з другого — пов'язані з самоаналізом і саморозкриттям творчої особистості.

Т. Шевченко. Лист до М. Шевченка. 2 березня 1840. Автограф

У листах перших років після викупу з кріпацтва вирує захоплення отриманою свободою, світом мист-ва, а водночас чутно глибоку ностальгію за батьківщиною. Молодий митець звертається до брата Микити, до укр. літераторів і земляків з проханням писати «не по-московському, а по-нашому», листи сповнені спогадів про Україну й рідну домівку, нарікань на самотність у чужому краю (декотрі близькі до авторемінісценцій), рясніють фольклор. та власними літ. й маляр. образами, згадками про істор. діячів України, роздумами про людину у світі, мист-во, оточення. Відбувається самоутвердження Шевченка як нац. поета. Помітною є реакція на ставлення рос. шовіністичної критики до його ранньої творчості. Свою домінанту людини і поета в той петербур. період, внутрішній драматизм «роботи» душі, розвитку самобутньої індивідуальності Шевченко емоційно висловив у листі до Я. *Кухаренка* від 30 верес. 1842: «Що нам робить, отамане-брате? Прать проти рожна чи закопаться заживо в землю <…>». Полемічність тону, лексика, тропи, алюзії, іронічні вислови близькі, зокр., до поетики вступу до «Гайдамаків». Композиція епістолярних текстів, насиченість конфліктами, амбівалентність думок і почуттів, образна система відбивають у різних ракурсах індивідуальність поета, психологію митця, який у процесі становлення мусив долати серйозні перешкоди. Завершеність процесу формування письменницького кредо сформульовано чітко: «…нехай я буду і мужицький поет, аби тільки поет, то мені більше нічого і не треба» (лист до Г. *Тарновського* від 25 січ. 1843).

Т. Шевченко. Лист до Г. Квітки-Основ'яненка. 19 лютого 1841. Автограф

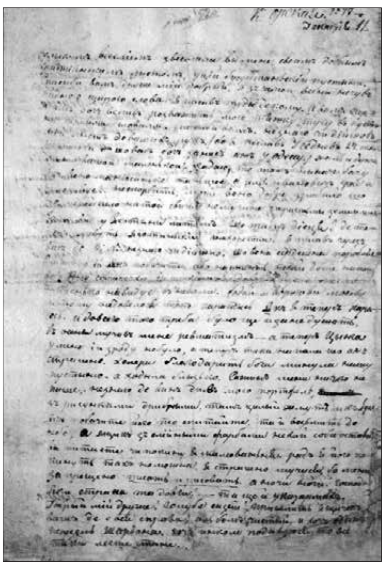

Т. Шевченко. Лист до Г. Тарновського. 25 січня 1843. Автограф

За час подорожі Шевченка Україною 1843 збереглися лише три листи. Зафіксовані в них мотиви й асоціації, які виникли на основі життєвих вражень того періоду, засвідчують подальші прикметні особливості формування нац. самосвідомості й худож. мислення поета. Романтичну традицію світовідчування й образності відтворено у стилі лаконічної записки-сповіді до В. *Рєпніної* від 29 листоп. 1843, до якої введено й поетичний рядок «И свет погас в душе разбитой!», а кінцівка суголосна з останніми рядками зверненої до тієї ж адресатки присвяти до поеми «Тризна»: «…о добрый ангел! молюсь и плачу перед тобою, *ты утвердил во мне веру в существование святых на земле*!» Гнітючі враження від побаченого в рідному краї підсумовано в листі до Я. Кухаренка від 26 листоп. 1844: «Був я уторік на Україні — був у Межигорського Спаса. І на Хортиці, і скрізь був і все плакав, сплюндрували нашу Україну катової віри німота з москалями». Ці настрої одержали худож. реалізацію в поетичних образах усієї зб. «Три літа». Повно відбилися також у листах творчий задум і композиційний проект альб. офортів «*Живописная Украина*». Зокр., у листі до черніг. цивільного губернатора П. *Гессе* від 1 жовт. 1844 підкреслено, що це вид. великого нац.-культурного значення адресовано високоосвіченій публіці. Історія, побут, звичаї, географія і мова (підписи під офортами давати «по-нашому або так, як єсть в літописях» — лист

до О. *Бодянського* від 29 черв. 1844) — все мало представити своєрідність, неповторність укр. народу.

Епістолярій періоду солдатчини хоча й порівнюють, скажімо, з Овідієвими «Понтійськими листами» (рим. поета згадано в листі до М. *Осипова* від 20 трав. 1856), але він, за спостереженням С. Єфремова, становить «може, навіть виключне в світовому письменстві явище — глибиною жахливих образів заслання, яскравістю побуту казарми <...>, силою обуреного вислову і долею самого поета — запальної людини» (*Листування*, с. XXX—XXXI). Особливо яскраво виявлено нахил Шевченка до самоаналізу, критичної самооцінки, деякі листи можна сприймати як документи своєрідної інтроспекції. «Кореспонденція його з тих літ, — писав І. Франко, — се один ненастанний зойк живої душі, закопаної, як бачилось, на віки вічні, в страшній, Богом забутій пустині» (*Франко*. Т. 28. С. 119). Умови заслання позначилися й на зовнішньому вигляді багатьох кореспонденцій. Шевченкові бракувало паперу: він писав дуже дрібними літерами, рядок до рядка, дописував на берегах аркуша. О. *Кониський* дійшов висновку, що й на орфографії та стилістиці листів цього періоду відбився тодішній психологічний стан поета (*Кониський*, с. 273). В екстремальній ситуації, коли «душу катують» (лист до М. *Лазаревського* від 20 груд. 1847), епіцентром переживань у самоспостереженнях Шевченка був острах втратити почуття прекрасного, спустошити душу. Заторкується цілий комплекс філос. проблем. Євангельською любов'ю як високим актом християнського всепрощення продиктовано рядки, адресовані А. *Толстій* 9 січ. 1857, десятирічну драму свого життя поет назвав «десятилетнее мое чистилище».

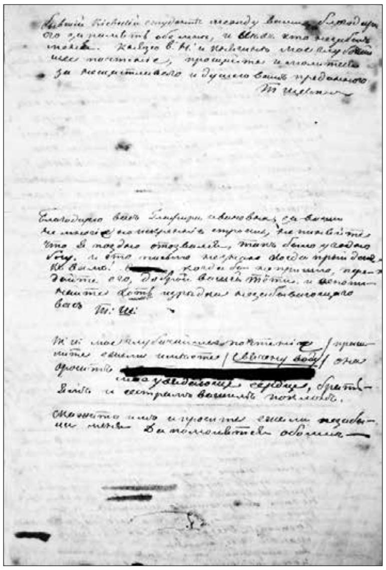

Т. Шевченко.
Лист до А. Лизогуба.
11 грудня 1847. Автограф

Листи Шевченка подають відомості про творчі задуми (поема «Марія», серія малюнків «Притча про блудного сина»), про літ. джерела, спільні з поетичною творчістю настрої та мотиви. Окремі вірші чи фрагменти з «невольничої поезії» можна прокоментувати рядками з листів поета. Часті в листах нарікання з приводу того, що колишні приятелі не пишуть, відцуралися засланця — один із центр. мотивів віршів «І знов мені не привезла», «Добро, у кого є господа», «Хіба самому написать». Спільними мотивами позначено також вірш «А. О. Козачковському» і кореспонденцію з *Орської фортеці*, датовану 1847; поетичне послання «Г. З.» і початок листа до В. Рєпніної від 12 січ. 1851 з *Новопетровського укріплення*. Листи, як і «невольнича» лірика, насичені згадками про Україну, дихають пристрасним сподіванням знову побачити рідну землю всупереч усім перепонам.

Епістолярій періоду заслання — єдине джерело, в якому йдеться про літ. історію рос. повістей, а також про факт заняття Шевченка скульптурою. У рос. прозі та листах виразно помітний перегук тем і мотивів. І саму епістолярну форму використано — більшою чи меншою мірою — в чотирьох повістях: «Музыкант», «Близнецы», «Художник», «Прогулка с удовольствием и не без морали». Розповідачем тут є здебільшого сам автор, а повісті створено за спогадами про минуле й під свіжими враженнями життя на засланні. У зауваженнях Шевченка щодо листування між персонажами повістей не випадково визначено деякі особливості його власної епістолярної манери («Близнецы» — 4, 101, «Прогулка с удовольствием и не без морали» — 4, 323, 324). Висловлені в листах особисті враження Шевченка про Орську фортецю (до В. Рєпніної від 24 жовт. 1847) та Новопетровське укріплення (до С. Гулака-Артемовського від 1 лип. 1852) близькі до опису оренбурзьких та аральських степів у повістях «Близнецы» і «Несчастный». У листах та обох названих творах є згадки про «Мертві душі» М. Гоголя, — його, зокр., протиставлено Е. *Сю*. Ілюстрацією до вставного епізоду про знайомство з «привилегированной красавицей» у повісті «Художник», а також до образу кузини з повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» можуть слугувати послання Шевченка до Бр. Залеського, в яких відтворено моменти поетового захоплення (9 жовт. 1854 та 10 лют. 1855) й розчарування (10 квіт. 1855 та другої пол. черв. 1856) А. *Усковою* — дружиною коменданта Новопетровського укріплення.

У листах і рос. повістях помітні такі спільні худож. особливості: ліризм, подібні асоціації, способи образотворення, емоційність пейзажних замальовок; до тексту залучено профес. оцінки мист. творів, схожі народнопісенні мотиви тощо. Приміром, фрагмент листа до А. *Козачковського* від 16 лип. 1852, що містить згадки про мелодію пісні на тлі величної панорами вечірнього Дніпра, перегукується з ліричним відступом у повісті «Близнецы», в якій використано ті ж барви, систему тропів, персонаж чує ті ж рядки народної пісні

Т. Шевченко. Лист до В. Рєпніної. 25—29 лютого 1848. Автограф

(щоправда, пісня лунає на березі Ворскли). Асоціації з творами мист-ва у Шевченковому сприйманні природи, як і довкілля в цілому, — риса також спільна для епістолярію та рос. повістей. Помітні однотипні мист. аналогії: розповідач висловлює намір «нарисовать <…> юную красавицу, при свече читающую книгу, во вкусе фламандского мастера Рембрандта» («Капитанша» — 3, 32). А в листі В. Рєпніній 27 лют. 1848 поет, залучаючи ті ж образи («казармы освещены одной свечкой, около которой только я один сижу, <…> не правда ли, картина во вкусе Рембрандта?»), лаконічно й багатозначно змалював умови, за яких доводилося йому самому писати листи.

Загалом, розповідаючи про своє становище засланця, до літ.-мист. аналогій Шевченко вдавався широко. Витримано їх у різних стильових планах: гумористичному — алюзія на москаля, про якого розповідає Кузьма Трохимович з оповідання Г. Квітки-Основ'яненка «Салдацький патрет» (лист до А. *Лизогуба* 22 жовт. 1847), та згадка про *Рафаеля* (до того ж адресата 29 груд. 1849), драматичному — порівняння з *Овідієм* (20 трав. 1856 до М. Осипова) і *Данте* (9 січ. 1857 до А. Толстої), філос. — згадки про Данте (15 листоп. 1852 до О. Бодянського) та Ф.-Р. де *Шатобріана* (9 січ. 1857 до А. Толстої) тощо. Всі ці й подібні аналогії виконують одну функцію — посилюють розповідь про трагізм існування поета-засланця. Епістолярію й худож. прозі Шевченка притаманні спільні риси, що становлять специфіку його індивідуального стилю. Йдеться про лексичні й синтаксичні конструкції, фразеологізми, мовленнєві інтонації тощо.

Два найважливіші документи про життя і творчість Шевченка років заслання — епістолярій і Щоденник — доповнюють один одного, подають неоціненний матеріал для відтворення духовного світу поета, його задумів. Іноді тему, порушену в листах, у Щоденнику розкрито рельєфніше, відвертіше. Шевченко виявляв щирий інтерес до народів Центральної Азії, їхнього побуту, фольклору, звичаїв, мист-ва, мови тощо. Скажімо, в листі від 8, 10, 13, 20 трав. 1857 до Бр. Залеського та Щоденнику (запис 15 лип. 1857) опис народного ритуалу — молитви над померлим — відтворює Шевченкове захоплення поетичністю цього звичаю. Чимало подробиць із життя й побуту казах. народу, про які мовиться і в Щоденнику, і в листах, втілено і в літ. та образотв. спадщині Шевченка (напр., у повісті «Близнецы»). З листів постає збірний образ офіцерів царської армії, поет підкреслює їхню обмеженість, неуцтво, пияцтво, розпусту як «нравственное безобразие человека». У Щоденнику тему цього «христолюбивого воинства» розвинено, вона набирає сатиричного забарвлення (записи 25—26 черв., 25 лип. 1857). Обидва ці джерела засвідчують, що Шевченко, позбавлений елементарних умов побуту, можливості творити, спромігся залишитися і людиною, і митцем. Трактуючи у листі до А. Толстої 9 січ. 1857 поняття щастя у світлі євангельських засад, поет наголошував, як багато важить загартування етичних принципів людини в тяжких життєвих випробуваннях. Роздумуючи в листах та в Щоденнику про нівечення душі за умов заслання, з гордістю констатував: «Ни одна черта в моем внутреннем образе не изменилась» (Щоденник, запис 20 черв. 1857).

Шевченкові останні листи містять відомості про доопрацювання «невольничої» поезії, нове видання «Кобзаря», про наполегливі заняття гравіруванням, участь в організації журн. «*Основа*», хоча нерідко задуми, плани й окремі етапи роботи не конкретизовані. В епістолярії відбито широкі просвітницькі інтереси поета: участь в організації недільних шкіл, увагу до ін. проблем народної освіти, клопоти у зв'язку з виданням і поширенням в Україні «Букваря южнорусского», зокр. серед освітян. Непоодиноке «ніколи» в кореспонденції 1859—60-х вказує на багатогранність і напруженість творчої та громадської діяльності Шевченка, підкреслює значущість, якої надавав їй сам поет, фізичну й моральну завантаженість, що її взяв на себе митець в останній період життя. Зрештою, це «ніколи» певною мірою пояснює й причини того, що згадки про свою роботу як поета і художника стали побіжними й стислими.

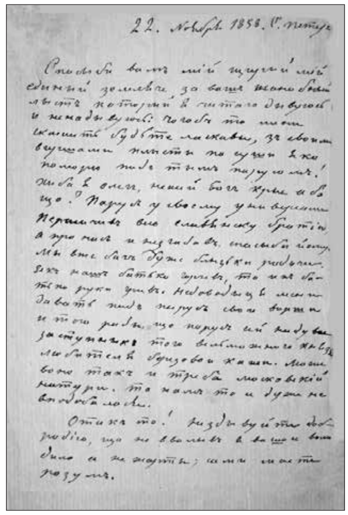
У листах до троюрідного брата Варфоломія поет веде мову не лише про викуп близьких із неволі, а й про тривожно-напружену ситуацію в селі напередодні очікуваного скасування кріпацтва. Передбачаючи наслідки «хиренної волі», він застерігав братів і сестру, «щоб вони не квапилися на волю без поля і без ґрунту» (до В. Шевченка від 28 берез. 1860). Рядки цих листів пройняті сумом за Україною, тугою за сподіваним другом-дружиною, за теплом домашнього затишку. Поет докладно обговорював своє повернення в Україну, майбутнє життя в колі рідних і близьких, побудову

власної хати біля Дніпра; було накреслено її проект. Останній лист 24 лют. 1861 до петерб. знайомого чиновника І. *Мокрицького*, в якому висловлено вітання адресатові з днем «святого ангела», став і останнім відомим автографом Шевченка.

Поет був ретельним кореспондентом, послання свої писав, як правило, експромтом, однак здебільшого — з любов'ю та зацікавленістю. Викладена розповідачем у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» характеристика власної епістолярної манери з її гол. рисами — щирістю й відвертістю — стосується самого Шевченка: «Я имею благородную привычку отвечать сейчас же на полученное письмо. Под влиянием прочитанных известий, какие бы они ни были, как-то легче пишется. Не чувствуешь работы, не замечаешь того томительного труда, который сопряжен с ответом запоздалым, где необходимо извиняться, а нередко и врать. А это мне пуще ножа острого. Самая невинная ложь в моих глазах — уголовное преступление» (4, 323). Справді, Шевченкові листи вражають своєю відвертістю, тут відсутня будь-яка поза. Різні грані особистості поета виявнилися в його епістолярному діалозі з адресатами, а в сукупності складається цілісне враження про його духовний образ, правдиву модель особистості. Доброта, чуйність, шляхетність, скромність, природна простота, самокритичність, пристрасний темперамент і волелюбність, воістину всепереможна любов до України і любов до людини, мист-ва і краси, багатогранність таланту, різнобічні зацікавлення і знання — ці визначальні риси самобутньої індивідуальності Шевченка виразно вимальовано в його листах.

Епістолярій Шевченка назагал демонструє широту тематики й розмаїття форми викладу, мовне і стилістичне багатство, природність і легкість висловлення. Ранні листи до адресатів із нечисленного кола укр. інтелігенції писано у фамільярно-жартівливій манері. Соковитий укр. гумор — істотна їхня ознака. Блискучий жарт, яскравий дотеп зустрічаємо в багатьох листах Шевченка. Часом ділова записка завдяки дотепності ставала взірцем епістолярного стилю. Барвами гумору виграє супровідна приятельська «писулька» В. *Лазаревському* від 11 листоп. 1859. Примітний також лист Я. Кухаренкові від 1, 10, 16 квіт. 1854 як приклад гумористичної народної прози (переказу чи казки). Поет згадує своє перебування у «престольному граді Москві», несподіваний арешт у Києві й відправку «у Петропавловську хурдигу» на заслання. Народнопоетична образність, колоритність намальованої картини, традиційний у народній міфології образ сатани (який прикинувся «чорноморцем»), мовностилістичні елементи — все зближує цей текст із народною оповідною прозою. Урізноманітнюють текст листів засоби народного комізму, знижувальні тропи, гумористичні літ.-мист. аналогії, канцелярська та церковнослов'ян. лексика тощо.

Чи не найчастіше Шевченко вдається до самоіронії. В листах із Новопетровського укріплення він малює словесний автопортрет, залучаючи різноманітні означення, порівняння, прізвиська, жартівливі звертання й аналогії для іронічного зображення свого вигляду: «…самый неуклюжий гарнизонный солдат, растрепанный, небритый, с чудовищными усами» (до В. Рєпніної 24 жовт. 1847), «курносый лысый старичок в белом кителе» (до А. *Головачова* 15 листоп. 1852), «нікчемний гетьманець» (до О. Бодянського 1 листоп. 1854), «бородатий недобитий кобзар» (до М. Лазаревського 22 лют. 1858) тощо. Сміх крізь сльози — так можна визначити своєрідність стилю листів Шевченка із заслання: крізь трагізм жарту («Смешно, а слезы катятся» — до В. Рєпніної 24 жовт. 1847) проступають життєлюбство, мужність, нескореність духу. Вражає дивовижне злиття трагізму з несумісним, здавалось би, комізмом. Сміх стає протестом проти страждань; жарт, трагічна самоіронія сприймаються як самозахист, засіб опору нелюдським обставинам. Сміх набуває і сатиричного звучання, це — разючий засіб викриття, коли йдеться про захист рідної культури, нац. і моральних цінностей, як, скажімо, в листі до М. Максимовича від 22 листоп. 1858, де поет, використовуючи текст П. Куліша (див. 6, 462), висловлює свою категоричну незгоду друкуватись у слов'янофільській газ. «Парус».

Т. Шевченко.
Лист до М. Максимовича.
22 листопада 1858. Автограф

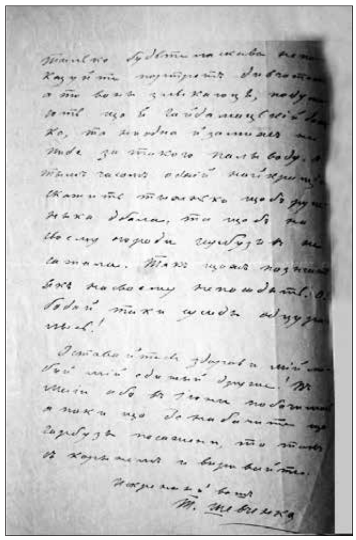
Визначальна риса Шевченкових листів — яскрава образність. Емоційно забарвлені словесні пейзажні картини передають настрій автора. Одноманітність довкілля, безлюдність дикої пустелі суголосні гнітючому настрою поета, його непогамовній тузі за Україною. А проте й у безбарвному степу око професіонала вихоплює мальовничі постаті казахів. Описи степу, який раптом «оживляется бухарскими на верблюдах караванами, как волны моря зыблющими вдали», замальовки побуту степовиків виразно виявляють письменника й маляра: «Я иногда выхожу

за крепость, к караван-сараю или меновому двору, где обыкновенно бухарцы разбивают свои разноцветные шатры. Какой стройный народ, какие прекрасные головы! (чистое кавказское племя) и постоянная важность, без малейшей гордости» (до В. Рєпніної від 24 жовт. 1847). Засобами словесного живопису Шевченко, в суті, створює жанрову картинку, в якій — і багатство барв, і пластичність образів, і психологічні штрихи, і увага до подробиць: висловлено глибокі переживання художника, позбавленого права вивести цікаву йому натуру на полотно. Ін. емоційний заряд мають пейзажні малюнки, що постають під впливом спогадів про рідну природу. Приміром, у тому ж листі до А. Козачковського від 16 лип. 1852 Шевченко, згадуючи місця, де їм доводилось бувати разом, змальовує пейзаж, в якому органічно поєднано образи зі сфери поезії, живопису й музики (пісня).

Листи відбивають індивідуальний спосіб мислення Шевченка, настрої, душевні порухи. Вірші в епістолярних текстах поета — незаперечне тому свідчення. Найчастіше це його власні твори, інколи дещо перефразовані. Спонтанно цитуються рядки з текстів Данте, А. Міцкевича, К. *Рилєєва*, О. Пушкіна, І. *Крилова*, з укр. фольклору, зокр. крилаті вислови; згадуються образи з л-ри та мист-ва різних епох і народів — од античних та біблійних до сучасних поетові. Одну з найістотніших рис психології творчості Шевченка, котра впадає в око читачеві його листів і повістей, І. Франко сформулював так: «Є се його а д о р а ц і я ш т у к и» (*Франко*. Т. 29. С. 463—464). Л-ра, театр, малярство, музика, скульптура, архітектура завжди були об'єктом пильної уваги Шевченка, а отже, й однією з гол. тем його розмови з адресатами. Ставлення до мист-ва нерідко слугувало для нього мірилом людських чеснот. Відсутність почуття прекрасного Шевченко з сумом відзначає як одну з найістотніших вад людини. Шанування, навіть обожнювання мист-ва й митців природно відбито й у листах, а принагідне висловлювання про того чи того письменника, художника, артиста, музиканта незрідка несе містку оцінку його творчості (див., напр., лист до В. Рєпніної від 7 берез. 1850, в якому дано захоплену характеристику М. Гоголя, зокр. як «истинного ведателя сердца человеческого», «человеколюбца»).

Зміст і форму багатьох кореспонденцій Шевченка визначають коло інтересів, манера листування й індивідуальна вдача адресата. Скажімо, листи до Бр. Залеського здебільшого піднесені, натхненні, адже найголовніша тема епістолярного діалогу друзів — мист-во. Поет розкриває свої заповітні думки та мрії, ділиться планами майбутньої роботи і своїм досвідом художника, порушує важливі естетичні проблеми. Розповідь раз у раз переривають то філос. міркування, то нестримний злет фантазії, то палкий вигук захоплення прекрасним. Листи В. Рєпніної, сповнені щирого вболівання й співчуття, спонукували Шевченка замислюватися над своєю долею; його відповіді часто нагадують сторінки щоденника, як-от лист від 25—29 лют. 1848, більша частина якого — це пройняті гіркотою епізоди солдатських поневірянь, роздуми про життя й мист-во, думки про майбутнє. Відповідно індивідуалізовано й звертання до адресатів. Особливості взаємин між кореспондентами, заг. лад і тональність листа, тонкі, ледь вловні нюанси настрою автора — все це накладає свій відбиток і на звертання, стилістичний і лексичний діапазон яких досить широкий: «Батьку отамане кошовий і друже мій єдиний!» — до Я. Кухаренка, «добрейшая и благороднейшая Варвара Николаевна», «единая сестро моя!» — до В. Рєпніної, «Моя благородная, моя святая заступнице!» — до А. Толстої, «батечку» — до Г. Квітки-Основ'яненка, «Моя доню любая» — до Марка Вовчка. Широко залучає Шевченко народні пестливі звертання: «мій голубе сизий», «лебедику», «серденько моє» та ін., що надають листам зворушливої емоційності.

У своєму епістолярії Шевченко часто й охоче цитує укр. фольклор. До поетики фольклору близькі худож. засоби деяких його листів: народні фразеологізми та ідіоматичні звороти, що виконують певну смислову й емоційну функцію, пісенні образи, які окреслюють обставини життя, відтворюють настрій, викликають спогади, асоціації з минулого. Поет звертається до багатого світу народних легенд і переказів (див., зокр., листи до М. Осипова від 20 трав. 1856 та Я. Кухаренка від 1 квіт. 1854) тощо. З приводу свого майбутнього одруження поет згадує атрибути, пов'язані з народними обрядами сватання, заручин (до М. Максимович від 22 листоп. 1858 та 10 трав. 1859).

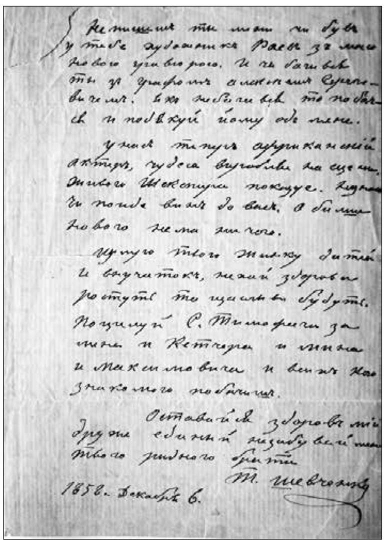

Т. Шевченко.
Лист до М. Максимович.
10 травня 1859. Автограф

Мова і стиль Шевченкового листування своєрідні й оригінальні, трапляються нетрадиційні поєднання словосполучень, незвичайні слівця. Окремі цікаві приклади Шевченкової образності можна зустріти

лише в листах, серед них — слова з переносним значенням, персоніфікації, незвичайні розгорнуті метафори. Не раз поет вдається до обігрування назв мист. творів (картини, вірша, збірки творів, повісті). На листі до Рєпніної від 25—29 лют. 1848 він дописав прохання до Г. *Псьол*: «…пришлите <…> “Свячену воду”, она оросит мое увядающее сердце» (мається на увазі поезія О. Псьол). «У нас тут складається “Хата”, то чи нема часом у тебе якої доброї деревини на крокву або й сволок», — у такий спосіб Шевченко, повідомляючи Я. Кухаренка 17 січ. 1859 з Петербурга про започаткування нового альманаху, запрошує приятеля взяти участь у цьому вид. Бурлескна лексика (іноді вона складає синонімічний ряд) часто служить автоіронії, котру подеколи спрямовано й на власну творчість. Так, написати твір — це «учистити», відтворити образ — «кликнуть на світ», щойно написаний твір — «недавно спечена штука». Зокр. слова «учистити», «ушкварити» мають розмаїте смислове й емоційне навантаження. Напрочуд багато експресивних дієслів, окремі з них (як-от: сновигати, пронишпорити, вимантачити, захляти, знівечити, нишпорить, циндрити та ін.) Шевченко вжив тільки в листах.

Індивідуальна мовотворчість, багатство крилатих висловів, словосполучень, афористичних сентенцій і суджень — одна з особливостей поетової епістолярної манери. Чи не найбільш прикметні численні узагальнення широкого змісту, незрідка побудовані на формулах життєвої мудрості: «…в моей прошлой жизни <…> все-таки было что-то похоже немного на свободу, а одна тень свободы человека возвышает» (до О. Бодянського 15 листоп. 1852), «хліб велика річ!» (до В. Шевченка 22, 25 серп. 1860), «Какое чудное, дивное создание непорочная женщина! Это самый блестящий перл в венце созданий» (до Бр. Залеського від 10 лют. 1855), «Для душ, сочувствующих и любящих, воздушные замки прочнее и прекраснее материальных палат эгоиста» (до Бр. Залеського від 10, 15 лют. 1857), «гроші душу холодять» (до М. Щепкіна від 6 груд. 1858) тощо.

Т. Шевченко. Лист до М. Щепкіна. 6 грудня 1858. Автограф

Шевченкові листи — визначний етап у розвитку укр. епістолярію. У листуванні старшого покоління укр. письменників (П. Гулака-Артемовського, Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ'яненка) здебільшого імітовано комічну манеру розповіді, у доборі лексики переважали тенденції побутовізму, етнографізму; компоненти живої народної мови та мови літ. не завжди було згармонізовано. У кореспонденціях Шевченка широко представлено різні аспекти індивідуального спілкування: схильність до філософування, афористичність, широка обізнаність у сферах науки й мист-ва, добре знання людської психології, великий життєвий досвід, розмаїтість захоплень. Для сучасників поета — передусім його адресатів — показовим став уже самий факт листування укр. мовою. Оскільки процес становлення й розвитку епістолярного стилю нової укр. літ. мови ще тривав, писемне спілкування вимагало від авторів долання значних труднощів у доборі засобів висловлення складних почуттів, передачі різних інтелектуальних понять. У стилістичній тканині листів Шевченка поєднано елементи різних стилів: публіцистичного, лірико-белетристичного, народнорозмовного, ділового. Листування поета із сучасниками, без сумніву, сприяло подальшому розвиткові укр. епістолярного стилю.

Епістолярій широко відбиває внутрішнє життя Шевченка, дає змогу скласти, зрештою, цілісне враження про духовний образ поета. Чуємо голос інтелектуала 1840—60-х — носія філос., моральних та естетичних ідей, людини, яка переймалася актуальними проблемами своєї епохи.

Літ.: Спогади 1982; *Єфремов С*. Шевченко в своєму листуванні // *Листування*; *Тимошенко П*. Мова листів Т. Г. Шевченка // Мовознавство: Наук. записки. К., 1962. Т. 17; *Тимошенко П*. Із спостережень над лексикою листування Т. Г. Шевченка українською мовою // *Джерела* мовної майстерності Т. Г. Шевченка: Зб. ст. К., 1964; *Ляхова Ж*. Франко про епістолярій Шевченка // *НШК 25*; *Ляхова Ж*. За рядками листів Т. Шевченка. К., 1984; *Ляхова Ж*. Євангельські ідеї в епістолярній спадщині Т. Шевченка // *НШК 30*; *Ляхова Ж*. Сергій Єфремов — дослідник листування Т. Шевченка // *НШК 31*; *Ляхова Ж*. Епістолярій Т. Шевченка як джерело вивчення його творчої індивідуальності // *ШСт [1]*; *Русанівський В. М*. Епістолярія як компонент розвитку публіцистичного стилю // *Русанівський В. М*. У слові — вічність: (Мова творів Т. Г. Шевченка). К., 2002; *Богдан С. К*. Стереотипи мовної поведінки Шевченка в його епістолярії: звертальні й прощальні формули // *ШСт 5*; *Журавльова Н*. «Нехай вам Бог помагає на все добре»: (Епістолярій Т. Г. Шевченка як відображення національних рис української ввічливості) // *НШК 35*. Кн. 2; *Мазоха Г*. Епістолярій Шевченка в контексті української епістолографії першої половини XIX ст. // *НШК 35*. Кн. 2; *Журавльова Н*. Фразеологізми ввічливості, позначені індивідуальністю, в епістолярній спадщині Т. Шевченка // *НШК 37*.

Жанна Ляхова

Шевченко любив писати листи — це видно з його готовності розкрити другові-співрозмовникові душу, виповісти почуття і найсокровенніші переживання, поділитися задумами, відтворити свої будні й свята. Знав тривогу очікування і радість одержання листа, особливо в «незамкнутій тюрмі» солдатчини, коли лист ставав вікном у світ, єдиною ниткою, що поєднувала з друзями і рідним краєм. З огляду на смак поета до епістолярних занять, широке коло знайомств, безсумнівну популярність вже за життя його імені, особи і творчості, можна твердити, що Шевченкове листування мало бути дуже велике. С. Єфремов у ст. «Шевченко в своєму листуванні» на базі наявного на 1920-ті епістолярію констатував сліди не менш як сотні листів, які до нас не дійшли (*Листування*, с. XXVI). Коли ж додати згадки в Щоденнику, в ін. біогр. матеріалах і листах до поета, то гіпотетичну кількість треба набагато збільшити.

Публікація епістолярної спадщини Шевченка почалася одразу після його смерті. В 1861—62 у журн. «Основа» надрук. 66 листів. У 1870—90-х Шевченкові листи друкувалися в багатьох укр. газетах та журналах, зокр. у журналах «*Правда*» (1875, 1889), «*Киевская старина*» (1883, 1885, 1889, 1890, 1893, 1895, 1897, 1899 та ін. роки), «*Зоря*» (1894, 1895, 1896), у кн. М. *Чалого* «Життя і твори Тараса Шевченка» (К., 1882), у спогадах про поета тощо. Частину кореспонденції поета було видрукувано в рос. періодиці: газ. «Московские ведомости» (1862), «Южный край» (1887), «Кубанские областные ведомости» (1899), журн. «Древняя и новая Россия» (1875), «*Русская старина*» (1877, 1880, 1883), «Русский архив» (1898), «Русский библиофил» (1914) тощо. У кін. 1890-х О. Кониський підготував корпус Шевченкового епістолярію: він складався з 155 рукописних копій, зроблених різними особами, зокр. деякі самим упорядником, і лишився невиданим (рукопис зберігається в ІЛ. Ф. 77. № 4). Перше зібрання листів Шевченка — 157 текстів — побачило світ 1911 у вид. В. *Яковенка* (*Шевченко Т*. Твори: В 2 т. [СПб.], 1911. Т. 2.). Майже без змін це зібрання передруковано у вид. за ред. Б. *Лепкого* (*Шевченко Т*. Повне вид. тв. К.; Лейпциґ; Коломия; Вінніпеґ; 1918. Т. 1).

Першим наук. і найповнішим на той час вид. Шевченкового епістолярію став том 3 — «*Листування*» (1929), підготовлений за ред. С. Єфремова Комісією для видавання пам'яток новітнього укр. письменства при Всеукраїнській академії наук. Том містить 222 листи поета до різних осіб та офіц. установ; в окремому розділі подано 198 листів різних кореспондентів до Шевченка. Ряд листів опубліковано уперше, значну їх частину перевірено за автографами. Великий енциклопедичний коментар охоплює питання біографії

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
КОМІСІЯ ДЛЯ ВИДАВАННЯ ПАМ'ЯТОК НОВІТНЬОГО УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

ЛИСТУВАННЯ

ТЕКСТ. КОМЕНТАРІЙ

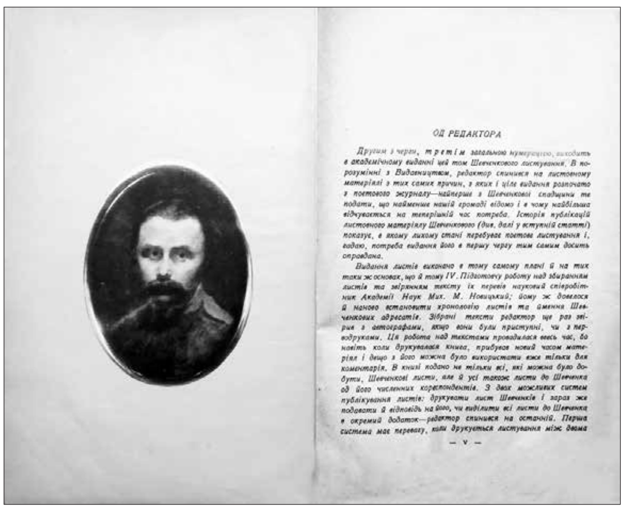
РЕДАКЦІЯ І ВСТУПНЕ СЛОВО
АКАД. СЕРГІЯ ЄФРЕМОВА

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1929

Т. Шевченко. Повне зібрання творів. К., 1929. Т. 3: Листування. Титул

і творчості Шевченка, численні факти й реалії мист. і суспільного змісту та за своєю повнотою і докладністю лишається неперевершеним. У підготовленому на основі «*Листування*» вид. Шевченкових листів за ред. П. *Зайцева* (*ПЗТ: [У 16 т.]*. Т. 6) (тут уміщено 13 офіц. листів та ділових паперів (Т. 11), 223 листи до різних осіб) листи, писані рос. мовою, перекладено укр. Корпус листів Шевченка поповнювався новознайденими матеріалами у відповідних томах усіх трьох видань спадщини поета, здійснених од 1950-х: *ПЗТ: У 10 т.* (1957. Т. 6; ред. М. *Грудницька*, Є. *Кирилюк*); Повне зібр. тв.: У 6 т. (К., 1964. Т. 6; ред. М. *Ґудзій*); *ПЗТ: У 12 т.* (Т. 6; ред. В. *Бородін*, В. *Смілянська*). В останньому названому вид. — 237 листів Шевченка до різних осіб, 4 колективні, 15 офіц.

У листуванні Шевченка можна виділити три періоди: до арешту, на засланні та після повернення із заслання. Найбільше — майже три чверті — збереглося листів останнього періоду, найменше — першого. Втрачено поетові листи до таких адресатів, як К. Брюллов, В. *Штернберг*, Е.-В. *Желіговський*, К. *Герн*, М. *Остроградський*, Р. *Штрандман*, В. *Даль*,

ОД РЕДАКТОРА

Другим з черги, *третім* загальною нумерацією, виходить в академічному виданні цей том Шевченкового листування. В порозумінні з Видавництвом, редактор спинився на листовому матеріялі з тих самих причин, з яких і ціле видання розпочато з поетового журналу—найперше з Шевченкової спадщини те подати, що найменше нашій громаді відомо і в чому найбільша відчувається на теперішній час потреба. Історія публікації листовного матеріялу Шевченкового (див. далі у вступній статті) показує, в якому лихому стані перебуває поетове листування і, гадаю, потреба видання його в першу чергу тим самим досить оправдана.

Видання листів виконано в тому самому плані й на тих таки ж основах, що й тому IV. Підготовчу роботу над збиранням листів та звірянням тексту їх перевів науковий співробітник Академії Наук Мих. М. Новицький; йому ж довелося й наново встановити хронологію листів та імення Шевченкових адресатів. Зібрані тексти редактор ще раз звірив з автографами, якщо вони були приступні, чи з перводруками. Ця робота над текстами проводилася весь час, бо навіть коли друкувалася книга, прибував новий часом матеріял і дещо з його можна було використати вже тільки для коментарія. В книзі подано не тільки всі, які можна було добути, Шевченкові листи, але й усі також листи до Шевченка од його численних кореспондентів. З двох можливих систем публікування листів: друкувати лист Шевченків і зараз же подавати й відповідь на його, чи виділити всі листи до Шевченка в окремий додаток—редактор спинився на останній. Перша система має перевагу, коли друкується листування між двома

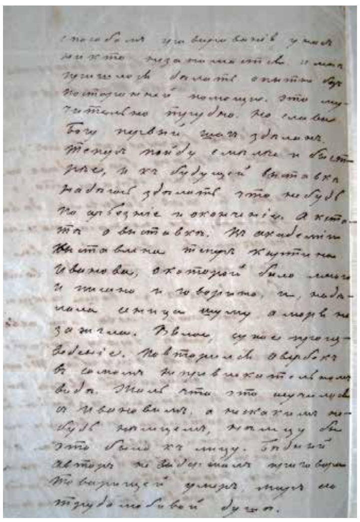
— V —

Т. Шевченко. Повне зібрання творів. К., 1929. Т. 3: Листування. Фронтиспіс і перша сторінка вступного слова

В. *Забіла*; лише по одному збереглося з листів до В. Жуковського, Т. *Вернера*, М. Костомарова, О. *Плещеєва*, Марка Вовчка та ін. Багато їх загинуло після арешту Шевченка — в атмосфері страху перед можливими обшуками його кореспонденцію адресати нещадно нищили. Є свідчення очевидця про те, що Шевченко напередодні арешту в *Оренбурзі* 1850 спалив велику кількість адресованих йому листів од різних осіб, зокр. од В. Рєпніної, С. *Левицького*, М. *Александрійського*, братів Лазаревських (*Спогади 1982*, с. 182—183), щоб не наражати своїх кореспондентів на неприємності.

Але навіть у неповному вигляді масив Шевченкових листів має колосальне інформативне й мист. значення. Вони лишаються чи не єдиним джерелом інформації про деякі аспекти поетового життя і творчості. Так, за посланнями Шевченка до Бр. Залеського, М. Лазаревського, П. Куліша, М. Осипова, С. *Аксакова* та ін. можна простежити долю його рос. повістей, значення їх у доробку поета: задуми, наміри «одолеть великорусский язык», містифікацію з Дармограєм, спроби опублікування, авторський погляд на їхню літ. вартість і зумовлене суворим присудом С. Аксакова (лист до Шевченка від 19 черв. 1858 щодо «Прогулки с удовольствием и не без морали») рішення «отложить всякое писание в сторону», висловлене в листі до названого письменника від 15 лип. 1858.

Тільки листи дають змогу по-справжньому відчути духовні муки поета на засланні, зрозуміти шлях його оновлення, повернення до поетичної творчості. Слушно твердив С. Єфремов у згаданій статті: «Листи Шевченкові — це органічна частка його творчості й невідлучний додаток до творів, для громадського вжитку призначених» (*Листування*, с. XXXVI). Цей своєрідний автопортрет, інтелектуальний та емоційний, виявнює всі найважливіші константи Шевченка — ідейні, естетичні, особистісні. Тут чи не найвиразніше постає справжня, «нередагована», за висловом Ю. *Луцького*, Шевченкова особистість: «Шевченко-поет промовляє своїми віршами, Шевченко-людина — своїми листами» (*Luckyi G*. P. 93). Епістолярій поета — яскраве свідчення особливої цілісності його натури, єдності «внутрішньої» й «зовнішньої» людини.

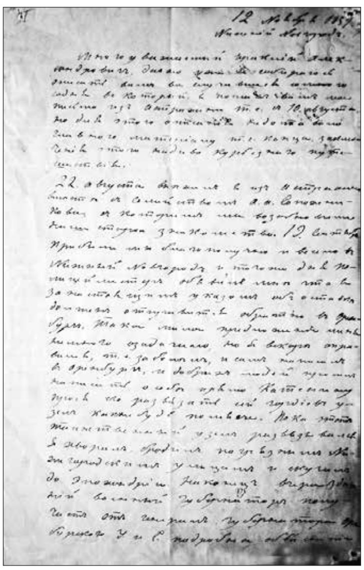
Т. Шевченко. Лист до С. Аксакова. 15 липня 1858. Автограф

Листи Шевченка охоплюють ширший життєвий простір, ніж його Щоденник, і не лише хронологічний. Якщо у Щоденнику він розкривається передусім як людина в собі, то в листах — у взаємодії з оточенням, з людьми найближчими й тими, що на офіц. відстані. Звідси — повнота і вписаність в істор. контекст: десятки людей і стосунки з ними, події й реакції на них у нюансах, сюхвилинних враженнях, обертонах настроїв, вельми цінних тим, що забезпечують правду моменту, достеменність подій. Особливо якщо збагатити, оживити текст докладним коментарем — біогр., істор., текстологічним. Недаремно Єфремов говорив про «дрібну мозаїчну роботу», коли з окремих клаптів маємо «реконструювати цілий образ» (*Листування*, с. XXVIII), і слушно підкреслював ту невимушену природність, з якою Шевченко «несе свою геніальність і осяває нею людей» — своїх адресатів. Перед нами постають ті, котрих поет любив, — Я. Кухаренко, О. Бодянський, М. Щепкін, А. Козачковський, В. Рєпніна, С. Аксаков, А. Лизогуб, С. Гулак-Артемовський, Бр. Залеський, М. Лазаревський, В. Шевченко...

Листи дають змогу осягнути органічність духовного зв'язку поета з вітчизною. За кожним помислом — Україна як його друге **я**: гол. джерело творчості, пам'ять віків, святиня. Ось зворушливі перші листи з Петербурга в Україну до брата Микити — неповторна автентична інтонація, духовна невіддільність од рідного краю. Шевченко просить Г. Квітку-Основ'яненка (лист від 19 лют. 1841) прислати «*дівочу сорочку*», бо має намалювати «нашу чорнобриву дівчину». Ділиться з Я. Кухаренком (31 січ. 1843) своїм задумом намалювати А. *Головатого* коло Зимового палацу — «позаду Нева, а за Невою крепость, де конав Павло Полуботок». У листах до О. Бодянського, М. *Цертелєва* й ін. оживають наміри і справи, пов'язані із задумом серії «Живописная Украина». Шевченко зізнається П. Кулішеві: «З "Чорної ради" тепер не нарисую тобі нічого: нема моделі, нема нічого перед очима нашого українського, а брехать на старість не хочеться» (4 січ. 1858). Бажає М. Максимовичу (4 січ. 1858) довголіття і здоров'я «на славу нашої преславної України». В усьому відчутний патріотичний «нерв» поета — невідокремлюваність інтересів, задумів, мрій од України. Це виявляється, зокр., у його непримиренності до шовіністичного присмаку слов'янофільства. У листі до М. Максимовича 22 листоп. 1858, написаному за листом П. Куліша (*Листи,* с. 124), Шевченко висловлюється проти публікації своїх поезій у газ. «Парус», бо не згоден

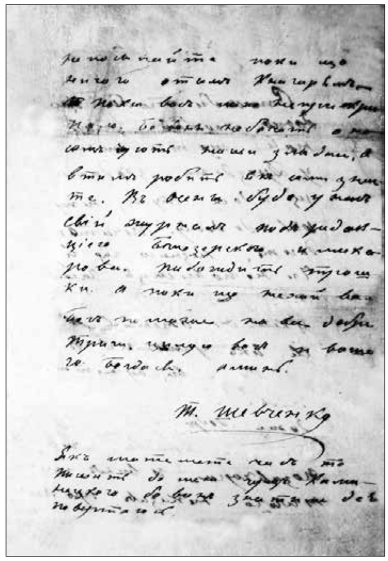
із позицією цього органу, який «у своєму універсалі перелічив всю слав'янську братію, а про нас і не згадав» (ідеться про оголошення І. *Аксакова* про видання ним з 1859 названої газети слов'янофільського спрямування). До того ж І. Аксаков у газ. «Московские ведомости» (1858. № 130) виступив на захист князя В. *Черкаського*, який у ст. «Деякі спільні риси майбутнього сільського управління» (Сельское благоустройство. 1858. № 9) обстоював право сільських старост застосовувати до селян тілесні покарання. «Не доводиться мені давать під парус свої вірші і того ради, — писав Шевченко, — що парус сей надуває заступник того вельможного князя, любителя березової каші. Може, воно так і треба московській натурі. Та нам-то се дуже не вподобалося. Отак-то! Не здивуйте, добродію, що не вволив я вашої волі, діло се не жарти; самі маєте розум». Здавалось би, повернувшись після заслання до більш-менш нормального творчого життя, поет мусив ухопитися за кожну нагоду публікації своїх творів, але ні, вірність своїй громадянській позиції, відповідальність за своє слово — над усе.

Листи засвідчують, як постійно Шевченко переймався ідеєю визволення селян із кріпацтва: «Занимает теперь всех самый животрепещущий вопрос о том, как освободить крестьян от крепостного состояния» (до І. *Ускова* від 12 листоп. 1857), «О людській волі я розпитував; але ніхто нічого не знає, коли, як і що з того буде» (до В. Шевченка від 7 груд. 1859). Поет неодмінно наголошує на тому, щоб родичі й земляки «не квапилися на волю без поля і без ґрунту. Нехай лучче підождуть» (до В. Шевченка від 28 берез. 1860). Схвалює, коли сестра Ярина та брати не погоджуються «на волю без ґрунтів і без землі безплатно, <…> вони не беруть такої поганої волі — і добре роблять» (до В. Шевченка від 29 черв. 1860).

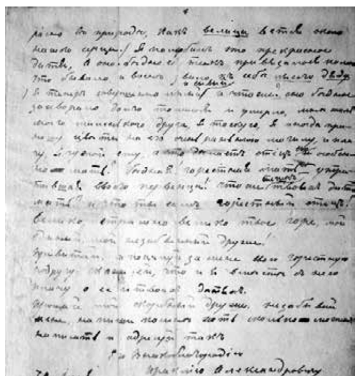

Т. Шевченко. Лист до І. Ускова. 12 листопада 1857. Автограф

Шевченко стежить, як тільки може, за помітними явищами в укр. культурі й захоплено на них реагує. Дякує П. *Корольову* (22 трав. 1842) за зб. «*Запорожская старина*» — «добра книжка, спасибі вам і Срезневському. Я думаю дещо з неї зробить». Висловлює захват від «Граматки» Куліша та його «*Записок о Южной Руси*»: «…дуже розумна і щира книга», «Тут живо вилитий і кобзар, і гетьман, і запорожець, і гайдамака, і вся старожитна наша Україна як на лодоні показана» (до Я. Кухаренка від 22 квіт. 1857), «Такої розумної книги, такого чистого нашого слова я ще не читав» (М. Лазаревському від 22 квіт., 8 трав. 1857), «Спасибі йому, він мене неначе на крилах переніс в нашу Україну» (до А. *Маркевича* від 22 квіт. 1857). Шевченко чекає від своїх кореспондентів (П. Куліша, М. Лазаревського) оповідань Марка Вовчка, вдячний їй «за її сердечные, щирії оповідання» (до М. Лазаревського, 22 лют. 1858), а згодом у листі до письменниці називає її своєю «донею любою» (25 трав. 1859). Просить А. Маркевича (29 квіт. 1857) подякувати перекладачеві «Слова о полку Ігоревім» М. *Гербелю* («хоч і зоветься Гербель, а такий же сірий хохол, як і ми з тобою, молодий мій друже») за його «перевод “Малоросійської думи”, надрюкованої в “Б[иблиотеке] для чтения”» (ідеться про Шевченкову поезію «Думка — Нащо мені чорні брови»). Знає Максимовичів переклад «Слова» — «сієї невеличкої, но премудрої книги», хоче й сам її перекладати. «Вонми гласу моления моего, — пише А. Козачковському (14 квіт. 1854), — друже мій єдиний, пришли мені текст “*Слова о полку Ігоря*”, а то на твоїй душі буде гріх, як не буде воно, те “*Слово*”, переведено

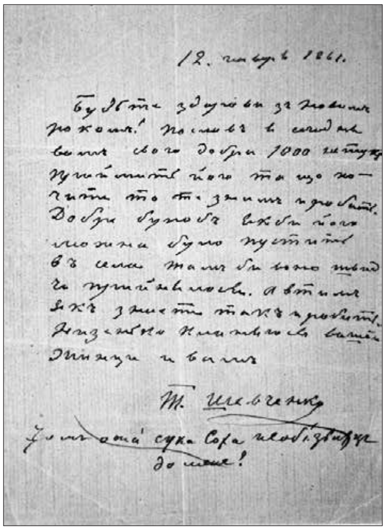
Т. Шевченко. Лист до М. Маркович (Марка Вовчка). 25 травня 1859. Автограф

Т. Шевченко. Лист до А. Козачковського. 14 квітня 1854. Автограф

на наш задушевний, прекрасний язик». Шевченко не тільки сам тішився новинками укр. л-ри, а й пропагував їх і поширював, що міг, роздаровував. З *Нижнього Новгорода* він просить М. Лазаревського прислати 2-й том Кулішевих «Записок», та й 1-й також, бо свій примірник подарував землякам в *Астрахані* (лист від 18—19 жовт. 1857). Рекомендує Я. Кухаренкові читати оповідання Марка Вовчка (17 січ. 1859), посилає «к Великодню замість писанки» альм. «Хата» (25 берез. 1860), зазначивши, що це попередник журн. «Основа», який почне виходити з наступного року, і закликає: «Збирай, батьку, чорноморську запорозьку старовину та присилай на моє ім'я, а я передаватиму в редакцію». В. Шевченкові (15 трав. 1860) доручає надіслати один примірник «объявления об "Основі" П. Ф. Семеренку», збирається надіслати таке ж оголошення Д. *Трощинському*.

Листи останнього періоду, зокр. до В. Шевченка, засвідчують, як активно займався поет розповсюдженням свого «Кобзаря» серед освітян (напр., 7 серп. 1860 він просить В. *Тарновського* переслати для недільних шкіл 50 примірників «Кобзаря» до *Чернігова* і стільки ж — до Києва; із таким же проханням звертається й до М. Чалого), надсилає також «Букварь южнорусский» — для «наших убогих воскресных школ» (лист від 4 січ. 1861). Тут же пише про свої дальші плани просування попул. навч. л-ри для народу: видати «*лічбу* (арифметику)», етнографію, географію, а також: «історію, тілько нашу, може, вбгаю в 10 копійок. Якби Бог поміг оце мале діло зробить, то велике б само зробилося». Сповіщає про ці плани також П. *Симиренка*, Ф. *Ткаченка*. У ті роки Шевченко просто-таки жив надією оселитися на рідній землі й одружитися, брався й за практичну реалізацію своїх мрій. Ділиться з Кулішем, зокр., цими задумами (26 січ. 1858), доручає Варфоломієві: «…дбай о клапті землі, чи по сім, чи по тім боці, тілько щоб над самісеньким Дніпром. Та дбай так, щоб нам укупі оселиться» (15 трав. 1860); «купить у Вольського дубів 40 лісу, вирубать, та й нехай би собі сохне. А

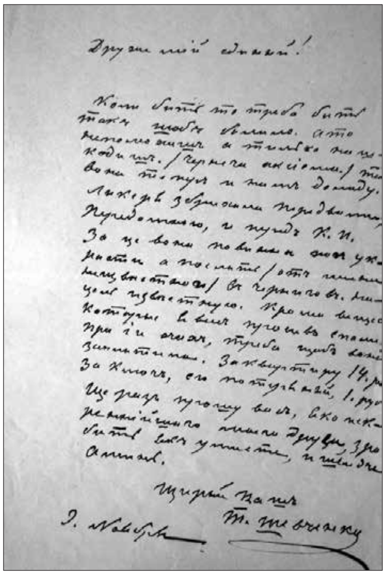

Т. Шевченко. Лист до М. Чалого. 12 січня 1861. Автограф

скласти його можна коло Пекарів, на Росі» (2 листоп. 1859). Посилає план хати, підказує Варфоломієві, яке саме дерево потрібне «на одвірки», «на поміст» і «на надвірню комору». Лейтмотив усіх листів, де мовиться про омріяну ідилічну хату: вона має бути біля Дніпра — як символ рідної оселі в Україні, «тихого раю». Бідкається, що ніяк не може знайти відповідну місцину, бо: «Максимович у Прохорівці уступає мені таке саме добро, як і у Парчевського, тілько що не коло Дніпра, от моє лихо! Видно Дніпро, та здалека, а мені його треба коло порога» (до В. Шевченка, 2 листоп. 1859).

Особливо важливими для Шевченка були листи на засланні. Кореспонденції до друзів і знайомих дають змогу в усій повноті відчути стан поета в неволі: «Я оце вже третій рік як пропадаю в неволі <…> тяжко мені, друже! дуже тяжко!» (до О. Бодянського, 3 січ. 1850), «Бога ради и ради прекрасного искусства сделайте доброе дело, не дайте мне с тоски умереть!» (до В. Жуковського, 10 січ. 1850), «В этой широкой пустыне мне тесно — а я один» (до А. Лизогуба, 16 лип. 1852). «А покойный Данте говорит, что в нашей жизни нет горшего горя, как в несчастии вспоминать о прошлом счастии», — пише він Бодянському 15 листоп. 1852 (як тут не завважити текстуального збігу з початком вірша «Г. З.» — «Немає гірше, як в неволі / Про волю згадувать») і міркує: «Хоть тоже, правду сказать, в моей прошлой жизни не много было радостей, по крайней мере, все-таки было что-то похоже немного на свободу, а одна тень свободы человека возвышает». А. Козачковському описує (16 лип. 1852) свою недугу, з болісним гумором малює свій портрет: «…одно слово, солдат, да еще солдат какой! Просто пугало воронье. Усища огромные. Лысина что твой арбуз». Лист до А. Толстої з Нижнього Новгорода (12 листоп. 1857) свідчить про поступове адаптування поета до волі, що відбувалося в «промежуток между Северной Пальмирой и киргизской пустыней»: він допався до книжок, «прочитал уже все, что появилось замечательного в нашей литературе в продолжение этого времени», малює старовинні церкви, портрети олівцем і — «бесконечно доволен».

У листах розгорнуто безліч живих епізодів, зафіксовано промовисті нюанси — побутові й настроєві. Самоаналіз утверджує самооцінку, згадаймо автодекларацію в листі до Г. *Тарновського* (25 січ. 1843): «…нехай я буду і мужицький поет, аби тілько поет…». У психологічній автохарактеристиці увиразнюється культ чуття; прикметні контрасти в оцінках однієї й тієї ж особи, вияви симпатії та антипатії до неї (таку амплітуду почуттів до А. Ускової — від обожнення до розчарування, висловлено в листах

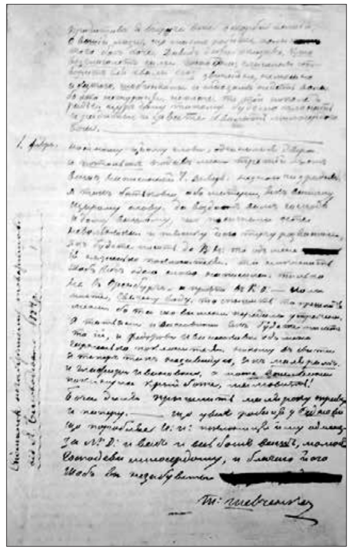

Друже мой единый!

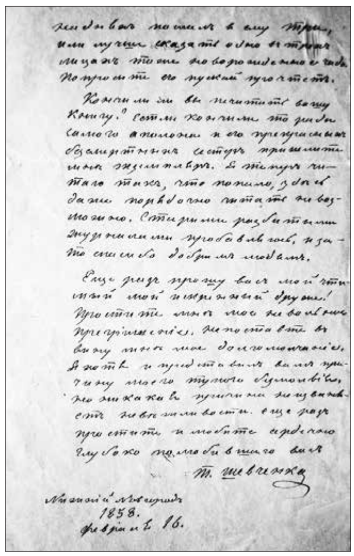
Щирый твой
Т. Шевченко

Т. Шевченко. Лист до М. Макарова. 9 листопада 1860. Автограф

до Бр. Залеського від 9 жовт. 1854 та 10 квіт. 1855). Мотив шукання пари пронизує багато які листи останніх років, передусім до В. Шевченка, — «неначе цвяшок, в серце вбитий» («Марина»). Поет обґрунтовує свої плани, докладно аргументує свої смаки й побажання: «…може, Харита скаже, що вона вбога сирота, наймичка, а я багатий та гордий, то ти скажи їй, що в мене багато дечого нема, а часом і чистої сорочки; а гордості та пихи я ще в моєї матері позичив, у мужички, у безталанної кріпачки» (до В. Шевченка, 2 листоп. 1859), — помітна тут постійна Шевченкова опозиція пани/люди, яка пронизує всю його творчість. Після відмови Харитини просить родичів та знайомих, щоб і надалі підшукували йому наречену, сподівається на згоду «кирпатенької чорнобривки» (її обіцяв висватати Ф. Ткаченко), невідступно вірить у реальність цих ефемерних мрій і заходів. Освідчившись Л. *Полусмак*, повідомляє В. Шевченкові 22, 25 серп. 1860 як про щось цілком певне: «літом ми з жінкою прибудемо та вкупі порадимося, що нам робить». Зворушують романтичні ілюзії поета в останніх листах, огорнутих незбутніми мріями про «тихий рай» всупереч нещадній реальності, — оте, писав Єфремов, «гарячкове, чисто рефлекторне добирання собі пари, щоб застрахуватись перед перспективою самотної старості» (*Листування*, с. XXXI). Шевченко піклується про наречену — підшукує їй легшу роботу, купує теплі чобітки, захоплюється нею, явно переоцінюючи. Тим болючіше розчарування: «Душі своєї не шкода було для Ликери, а тепер шкода нитки!», і тут же сам собі дивується: «Чудне щось робиться зо мною» (до Н. *Забіли*, 18 верес. 1860). Доручає М. Макарову (лист 9 листоп. 1860) спалити подаровані ним речі «при її очах», наполягає: «…треба, щоб вона заплатила за квартиру 14 руб., за ключ, ею потерянный, 1 руб.». Побутові подробиці забарвлені живою інтонацією непогамованого болю, образи, зруйнованої (вкотре!) мрії.

У листах бринить трепетна невтолена поетова любов до дітей. «Жаль і дуже мені вашої маленької, — щиро співчуває він А. Лизогубові з приводу смерті його доньки Лізи, — згадаю, то так, неначе бачу, як воно манюсінькє танцює, а Ілья Іванович грає і приспівує… не скорбіть» (11 груд. 1847). Завжди цікавився дітьми Варфоломія: «Чи приїдуть твої хлопці і дівчата на святки додому? Для Прісі єсть у мене гостинець, та нехай перше прочитає добре Робінзона Крузо. Чи Вася вже вчиться письму?» (23 берез. 1860). Небогу Прісю, яка вчилася в київ. пансіоні, згадує мало не в кожному листі, посилає їй книжки й подарунки. Очевидно, дівчинка писала дядькові по-українському, бо він протиставляє її своїм братам, які пишуть «чортзна по-якому!». Постійно дбає про своїх рідних, розпитує про них, намагається полегшити їхню долю. З січ. 1860 звертається до П. Симиренка з проханням прилаштувати «во імя Божіє мого брата коло свого завода» [йдеться про Варфоломія Шевченка. — *Ред*.], і не тільки заради роботи, а й «во імя святого просвіщенія», — у школі при заводі Варфоломієві діти могли б учитися.

Т. Шевченко. Лист до А. Лизогуба. 1 лютого 1848. Автограф

Т. Шевченко

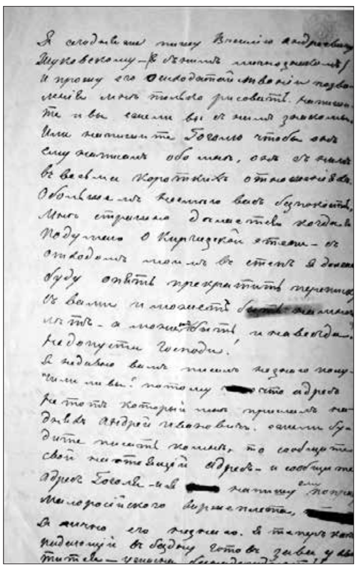
Т. Шевченко. Лист до С. Аксакова. 16 лютого 1858. Автограф

Поет живе у сфері, де панують інтереси духовні — спогади, мист. переживання, враження од книжок, — передусім усе, пов'язане з Україною, але не тільки. Обсяг його мист. зацікавлень дуже широкий. Показове, зокр., коло читання — просить надіслати «Одіссею» Гомера, твори В. *Шекспіра*, М. Гоголя,

«поезії святої ради» М. *Лермонтова* й О. *Кольцова* (до А. Лизогуба, 1 лют. 1848), «ради самого Аполлона» автобіогр. роман С. Аксакова «Дитячі роки Багрова-онука» (лист до автора від 16 лют. 1858). Чекаючи на засланні книжок, обіцяних В. Рєпніною, пише А. Лизогубові: «Як пришле, то тойді я і тяжкого походу, і Аральського моря, і безлюдного степу киргизького не злякаюсь» (7 берез. 1848).

Стурбованість великою матеріальною скрутою проймає всі листи засланця. Він такий вдячний друзям за ті, хоч і невеликі, гроші, що зрідка пересилалися йому; намагається продати свої малюнки. Та найдошкульніший для Шевченка — голод духовний. Нарікає в листі до О. Бодянського: все вже прочитав, а купити нового нема за що, — «не имею, наконец, бедного рубля денег, чтобы хоть святцы выписать, не говорю уже о журнале, вот какое горе одолело!». І просить: «…поиздержись немного узника ради и пришли мне летопись Конисского или Величка, великое скажу тебе спасибо» (15 листоп. 1852). Поет потерпав од нестатків і на волі. 13 листоп. 1858 вже з Петербурга гірко скаржився М. Щепкіну: «“Гугеноти” ні на що послухать — таке лихо!»

Людина, позбавлена відчуття прекрасного, викликає в Шевченка жаль. «Великая вещь — сочувствие ко всему благородному и прекрасному в природе, — читаємо в листі до Бр. Залеського від 9 жовт. 1854, — и если это сочувствие разделяется с кем бы то ни было, тогда человек не может быть несчастлив». Над усе поет цінує в людині мист. натуру; на ґрунті зацікавлення малярством він сходився із різними людьми (А. *Головачов*, К. *Бюрно*). Залеському, який займався малюванням, висловлював фахові спостереження й поради: передусім «не копируй, а всматривайся». Радить другові якомога більше писати етюди, зокр. — із дерев, не квапитися переходити від рисунка до фарб, викладає цікаві міркування про фотографію і малярство (лист від 10 черв. 1855). Один із основних мотивів у перших листах із заслання: «…смотреть и не рисовать — это такая мука…» (лист до В. Рєпніної від 24 жовт. 1847). У всьому помітний погляд маляра, естетичні уподобання, мист. бачення адресанта. Висловлено тонкі спостереження над манерою словесного живопису Е. Сю («Эффект и больше ничего!»), порівняння його з майстерністю М. Гоголя (до В. Рєпніної, 7 берез. 1850). Проникливий художник спостерігає довкілля й себе самого: «Все спит, казармы освещены одной свечкой, около которой только я один сижу и кончаю нескладное письмо мое, — не правда ли, картина во вкусе Рембрандта?» (лист В. Рєпніній від 25—29 лют. 1848). Погляд митця легко пізнати і в описах типажів, і в переповіданні своїх снів, у відтворенні настроїв і переживань: «…как будто глаза переменились: ни линий, ни красок, ничего не вижу. Неужели это чувство прекрасного утрачено навеки?» (там само).

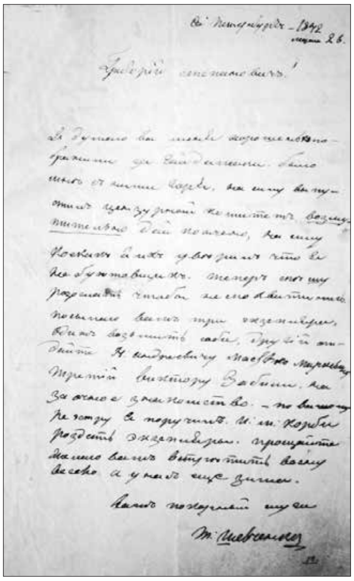
Т. Шевченко. Лист до В. Рєпніної 7 березня 1850. Автограф

В епістолярії представлено широту мист. уподобань Шевченка, інтерес до нових образотв. технік. Він цікавиться гальванопластикою, ділиться з С. Аксаковим (лист від 15 лип. 1858) та ін. кореспондентами своїм наміром серйозно освоїти гравірування. Листи Шевченка — чи не єдине свідчення його занять скульптурою: С. Гулака-Артемовського він сповіщає про свій перший барельєф з гіпсу, просить надіслати форму для невеликих фігурок, цікавиться дослідами Ф. Толстого над гутаперчею, згадує свої перші скульптурні спроби, здійснені в Новопетровському (зокр., один із відливів було переслано щойно згаданому адресатові, — див. листи від 15 черв. та 6 жовт. 1853). Про багато які малюнки Шевченка відомо також тільки з листів («Панна сотниківна», «Киргизький бакса», «Ніч», «Дочка хіоського гончаря» та ін.).

У стилістиці Шевченкового епістолярію можна помітити виразну орієнтацію адресанта на адресата. Присутність достойного, здатного до розуміння й співпереживання адресата безперечна, зокр., у листах до В. Рєпніної: тут відчувається особлива мист. і настроєва витонченість, спорідненість душ, високий інтелектуальний модус. Те ж стосується і дружніх послань до Бр. Залеського, з яким поета поєднувала — крім інтересів, фахового зацікавлення малярством, близькості мист. смаків, — ще й спільність долі. Зовсім інший Шевченко — інтонаційно й лексично, — коли звертається, приміром, до Я. Кухаренка чи С. Гулака-Артемовського. У листах укр. мовою, зокр. у ранніх дружніх посланнях, домінує стиль простацько-бурлескний (вигуки, специфічні вставні слова, примовки, навмисний огрублено-знижувальний тон — «матері його ковінька», «чорти б убили його батька», «та цур йому, минуло, бодай не снилося»). Та й у пізніших листах цей тон чується, а то й домінує у зверненнях до близьких друзів як вияв дружнього панібратства. Простомовне забарвлення подеколи

дістають і серйозні оцінки та роздуми, як-от відгук на оперу «Руслан і Людмила» в листі до Г. Тарновського (25 січ. 1843): «Та що то за опера, так ну! а надто як Артемовський співа Руслана, то так, що аж потилицю почухаєш», або міркування про підсвідоме в листі до Кухаренка (30 верес. 1842): «Лихо, брате отамане, єй-богу, лихо. Це правда, що окроме Бога і чорта в душі нашій єсть ще щось таке, таке страшне, що аж холод іде по серцеві, як хоч трошки його розкриєш, цур йому». Деякі дослідники (С. *Балей*, Г. *Грабович* та ін.) трактують ці рядки як спробу осмислити глибини підсвідомості.

Двомовність Шевченкового епістолярію тоді була цілком природною. Це закономірний етап в освоєнні укр. мовою різних стилів і сфер уживання. Листи Шевченка та Куліша мали велике значення у становленні повновартісності укр. мови, зокр. у виробленні нею стилю письмового інтелектуального спілкування. Із самого початку Шевченко прагне повноправно ввести укр. мову в епістолярний вжиток. Уже в перших листах до Микити Шевченка (1839, 1840) просить брата писати «по-своєму, щоб я хоч з твоїм письмом побалакав на чужій стороні язиком людським» (2 берез. 1840). Укр. і рос. мови функціонують у Шевченкових листах не відокремлено. Та й більшість Шевченкових адресатів була двомовна в усному спілкуванні, а в письмовому укр. мова спершу сприймалася навіть як певна екзотика. У рос. текст листів Шевченка вкраплено окремі укр. слова й цілі пасажі з відповідним граматичним оформленням. Є листи двомовні, зокр. до Г. Тарновського (26 берез. 1842), Гулака-Артемовського, братів Лазаревських.

Т. Шевченко.
Лист до Г. Тарновського.
26 березня 1842. Автограф

Сфери вживання тієї чи тієї мови визначаються насамперед адресатом, а також змістом листа, його стилем і навіть настроєм. Листи офіц. й ті, в яких заторкуються переважно життьові справи, турботи й негаразди, писані здебільшого рос. (приміром, до М. Лазаревського 8 жовт. 1857). Та в листі до нього ж від 18—19 жовт. 1857 раптом проривається подих рідної мови («А тим часом живу собі добре і весело отут меж добрими людьми»), призабутий присмак бурлескно-простомовної стилістики товариського спілкування чується у захопленому відгуку про монографію «Богдан Хмельницкий» М. Костомарова (СПб., 1857. Т. 1): «От ще вчистив книгу, так-так!» Листи до А. Лизогуба, з яким поета єднали товариські стосунки, писані укр., а от останній відомий нам лист від 16 лип. 1852 після трирічної, не зрозумілої Шевченкові вимушеної мовчанки адресата, — вже рос. (Шевченко не знав, що 1850 *Третій відділ* заборонив Лизогубові, як і В. Рєпніній, листуватися із засланцем). Певне відчуження, дистанція між кореспондентами відразу позначалися на виборі мови листа.

Шевченків епістолярій — своєрідний індикатор письменницького стилю, одне з джерел його формування. Листи рос. (зокр. до М. Осипова від 20 трав. 1856) стилістично близькі до сентиментально-романтичного побутописання в дусі О. *Бестужева-Марлінського* (неквапне, ніби «старосвітське» письмо, абстрактно-романтична лексика, дещо афектована чуттєвість) і до рос. повістей самого Шевченка та його рос. поем «Тризна», «Слепая» (листи до В. Рєпніної, А. Толстої, Бр. Залеського та ін.). Тут помітні романтична афектованість почуття («Я застонал, как в кольцах удава — “он очень хорошо стонет” — сказали они» — лист В. Рєпніній від 29 листоп. 1843), численні інверсії, вигуки, риторичні запитання, рефлексії та сентенції з нахилом до моралізування: «Самая горькая отрава нашего морального бытия — безнадежность, и эту жестокую отраву я вполне теперь чувствую. Прочь! прочь! змия лютая, ненасытная» (з листа Бр. Залеському від 6 черв. 1854). Лист до цього ж адресата 10, 15 лют. 1857 — зразок високих романтико-ідеалістичних рефлексій і самооцінок, зокр. щодо своєї здатності будувати «воздушные замки» — «на высшем градусе моей сердечной фантазии». Укр. листам притаманний широкий стилістично-жанровий діапазон: тут і жартівлива цидулка, і поважні рефлексії, і ліричні мініатюри — вірші в прозі тощо. Виявляється відштовхування від бурлескної традиції, орієнтація на вироблення більш нейтральної інформативної манери. В укр. листах присутні яскраві ознаки ранньої романтичної лірики поета, — зокр. у перших листах з Петербурга до брата Микити, сповнених туги за рідною землею: елегійний серпанок ранніх «Думок», відповідна фразеологія і тональність («…бачу во сні <…> Керелівку, та рідню <…>; весело стане, прокинусь, заплачу» — лист від 15 листоп. 1839; «…опріч нудьги, що в серце впилася, мов люта гадина…», — з листа до М. Лазаревського від 20 груд. 1847). Можна зауважити виразну схильність адресанта до упостійнення певних поетичних формул на зразок «діти малі» чи «друже єдиний» (це звертання —

панівне у всіх його листах незалежно від мови написання). Цікаво порівняти два листи одного року — рос. мовою до Бр. Залеського 10, 15 лют. й укр. до Я. Кухаренка 22 квіт. 1857. Обидва написані в сентиментально-романтичному ключі, але забарвлені образно-інтонаційним колоритом, ароматом слова двох різних мов.

Домінує в укр. епістолярії Шевченка інтонаційний колорит «Кобзаря» з його неповторним ліризмом, що поєднується з гостро «натуральними» штрихами, з питомими для поета емоційними гіперболами, напр.: «Не знаю, чи зраділа б так мала ненагодована дитина, побачивши матір свою, як я вчора, прийнявши подарунок твій щирий…» (до А. Лизогуба, 7 берез. 1848), або: «Мені здається, що якби сам Рафаель воскрес отут, то через тиждень умер би з голоду або найнявся б у татарина кози пасти» (до нього ж, 29 груд. 1849). Шевченкові притаманне поєднання екстрем, що водночас і взаємовиключають, і доповнюють одна одну. Це, власне, той же тип екстремальної образності, що й у славнозвісній формулі «За шмат гнилої ковбаси / У вас хоч матір попроси, / То оддасте» («П. С.»).

Великий естетичний потенціал Шевченкових послань незаперечний, і їх належить розглядати як мист. феномен, худож. текст, котрий містить поетичні миттєвості, пейзажні мініатюри, перлинки спогадів і настроїв, хвилини intermezzo в суворому плині життя. Прогулянка в урочище Ханга-Баба, пам'ятне величезне дерево викликали рефлексії, спомини, гру уяви: «…мне показалось, будто бы ты сидишь здесь за деревом и рисуешь; я тогда только опомнился, когда позвал тебя и ты не отозвался» (до Залеського, 25—26 верес. 1855). Вечір у *Переяславі*, прогулянка до *Андрушів* і за Дніпро навіяли настрої, висловлені в листі до А. Козачковського від 16 лип. 1852. Епізод з вербовою гілкою, посадженою в Новопетровському укріпленні, і легенда про розбійника, що згадалася у зв'язку з цим поетично осмисленим життєвим випадком, виокремлюють лист унікальний за змістовою та настроєвою наповненістю (до М. Осипова від 20 трав. 1856). У листі до Кухаренка від 22 квіт. 1857 з Новопетровського бачимо текстуальні збіги з віршем Шевченка «Чи то недоля та неволя» (1850): «Десять літ неволі, друже мій єдиний, знівечили, убили мою і віру і надію, а вона була колись чиста, непорочна, як те дитятко, взятеє од купелі, чистая і кріпкая, як той самоцвіт, камень ошліфований!» — «Чи то недоля та неволя, / Чи то літа ті, летячи, / Розбили душу? <…> ви ж украли, / В багно погане заховали / Алмаз мій чистий, дорогий, / Мою колись святую душу!» Свого роду шедевр епістолярного жанру — послання до Марії Максимович 22 листоп. 1858, яке своєю ідилічною тональністю нагадує поезію «Садок вишневий коло хати».

Шевченкові листи — вельми своєрідне явище в укр. культурі за глибиною й безпосередністю поетового самовираження, за фактографічною наповненістю. Цей правдивий автопортрет письменника й художника становить безцінний документ доби і водночас — мист. феномен.

Літ.: *Єфремов С.* Шевченко в своєму листуванні // *Листування*; *Айзеншток И.* Судьба литературного наследства Т. Г. Шевченко // Литературное наследство. М., 1935. № 19/21; *Тимошенко П. Д.* Із спостережень над лексикою листування Т. Г. Шевченка українською мовою // *Джерела* мовної майстерності Т. Г. Шевченка: Зб. ст. К., 1964; *Ляхова Ж. Т.* За рядками листів Тараса Шевченка. К., 1984; *Luckyj G.* Correspondence // *Luckyj G.* Shevchenko's Unforgotten Journey. Toronto, 1996.

Михайлина Коцюбинська

ЛИСЬКО́ Зіновій (псевд. — Е. Чабаненко; 11.11.1895, с. Ракобовти (Ракобути), тепер Буського р-ну Львів. обл. — 3.06.1969, Нью-Йорк) — укр. музикознавець, фольклорист, композитор, муз. редактор і критик. 1914 закінчив Вищий муз. ін-т ім. М. Лисенка у Львові (клас фортепіано М. Криницької, теорії муз. С. *Людкевича*), 1926 — Карлів ун-т у Празі (у З. *Неєдлого*), 1929 — Вищу школу майстрів при Празькій консерваторії (клас композиції Й. Сука). 1928 написав ст. «Музичний ритм у поезії Т. Шевченка» (рукопис, зберігається в ЛНБ). У 1930—31 — викладач Муз.-драм. ін-ту в Харкові. 1931 повернувся в Галичину, 1931—38 (за ін. дж. — 1939) — директор філії Вищого муз. ін-ту ім. М. Лисенка в Стрию. В 1937—39 — ред. журн. «Українська музика». 1944 емігрував у Німеччину, згодом — США. У 1961—69 — директор Укр. муз. ін-ту, член УВАН і НТШ (Нью-Йорк). Був членом Міжнародної ради фольклор. муз. у Нью-Йорку. Протягом 1964—94 видано корпус «Українських народних мелодій», який зібрав і упорядкував Л. (11 447 зразків).

З. Лисько

У власній вокальній творчості звертався переважно до текстів укр. поетів. На тексти Шевченка написав поему «Катерина» для тенора, баритона й баса в супроводі фортепіано (1927); солоспів «І тут, і всюди». У деяких істор.-теоретичних працях подав дані до бібліографії та історії творів на тексти Шевченка, виконання й публ. їх: «Шевченко й музика» (Українська музика. 1939. № 1), «Шевченківський концерт» (Діло. 1939. 8 берез.), «Музичне життя у Західній Україні до

1944 р.» (Український самостійник [Мюнхен]. 1953. № 22), «Музичне відродження Карпатської України 1919—1939» (Український самостійник. 1953. № 24), «Музична культура Львова» (Український самостійник. 1953. № 36—38) та ін.

Літ.: Лагодинська-Залеська Г. Зіновій Лисько // Овид [Буенос-Айрес]. 1958. № 7; *Витвицький В.* Наукова діяльність професора, доктора З. Лиська // Бюлетень НТШ. Нью-Йорк; Сарсель, 1962; *Савицький Р. (син).* Зіновій Лисько і його музикознавча діяльність // *ЗНТШ*. Л., 1993. Т. 226; *Медведик П.* Діячі української музичної культури: Матеріали до біобібліогр. словника // *ЗНТШ*. Л., 1996. Т. 232; *Муха А.* Композитори України та української діаспори. К., 2004; *Сивохоп В.* Творчий портрет Зиновія Лиська в суспільно-історичному контексті епохи // Музична україністика і світовий контекст: Наук. записки Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. 2009. № 2.

Наталія Костюк

ЛИСЮ́К Панас Павлович (1.02.1922, с. Миньківці Сквирського р-ну Київ. обл.) — укр. літературознавець і критик. Закінчив філол. ф-т Київ. пед. ін-ту ім. О. М. Горького (1948). У 1952—74 працював у ред. журн. «Вітчизна», «Радянське літературознавство», у вид-вах «Дніпро», «Наукова думка»; з 1969 — наук. ред. вид-ва Київ. ун-ту ім. Т. Шевченка. Канд. філол. наук (1976). У 1976—87 — викладач укр. л-ри в Київ. ін-ті культури. Автор літературознавчих праць: «Літературно-естетичні погляди Івана Франка» (1951), «Павло Грабовський» (1952), «Степан Руданський» (1959) та ін. Автор рецензії «Цінне починання» на зб. ст. «Т. Г. Шевченко в критиці» (К., 1953; Вітчизна. 1954. № 5). Йому належать наук. розвідка «Іван Франко про Тараса Шевченка», в якій ґрунтовно проаналізовано рукописний конспект Франка «Політична поезія Шевченка» (Вітчизна. 1956. № 3), а також ст.: «Шевченко і наша сучасність» (1973), «Боротьба за спадщину Шевченка в Галичині» (1979) та ін.

Борис Деркач

ЛИСЮКО́В Олександр Дмитрович (роки життя невідомі) — поручик 5-го, з 1848 — ад'ютант 4-го лінійного батальйону *Оренбурзького окремого корпусу*. Син чиновника 14-го класу, який постійно жив в *Орській фортеці*. Шевченко познайомився з Л., імовірно, в перші місяці заслання в Орську. Через нього у відрядженні на *Косаралі* він одержав лист А. *Лизогуба* та записку М. *Александрійського*. Цей факт фігурував під час допиту поета 1 лип. 1850, що його влаштував Г. *Чигир*, а також у рапортах 2-го відділу корпусного штабу В. *Обручову* й останнього — військ. міністру О. *Чернишову*. В. Обручов назвав Л. серед тих, хто дозволив Шевченкові листуватися і малювати, порушивши царський вердикт.

Літ.: Документи; *Большаков 1971*.

Григорій Зленко

ЛИСЯ́К-РУДНИ́ЦЬКИЙ Іван Павлович (27.10.1919, Відень — 25.04.1984, Едмонтон, Канада) — укр. історик. Народився у родині політика, адвоката П. Лисяка і суспільно-політ. діячки, педагога М. Рудницької. Навчався в ун-тах Львова, Берліна, Праги (1937—45). Закінчив 1951 Ін-т міжнародних досліджень у Женеві і 1953 Колумбійський ун-т (США). Проф. Ла-Сальського коледжу у Філадельфії (1956—67), Амер. ун-ту у Вашинґтоні (1967—71), Альберт. ун-ту в Едмонтоні (Канада, 1971—84). Один із фундаторів Канад. ін-ту укр. студій в Едмонтоні (1976). Визначний представник укр. зарубіжної історіографії та організатор наук. життя в діаспорі. Автор понад 200 праць з історії укр. суспільно-політ. думки, історіографії та історіософії, зокр. творів, присвячених М. Драгоманову, О. Назаруку, В. Липинському, М. *Хвильовому*, виконаних переважно у формі істор. есе.

І. Лисяк-Рудницький

У своїх працях розглядав Шевченка як провідного діяча укр. нац. відродження 19 ст. Обстоював думку, що починаючи з Шевченка та кириломефодіївських братчиків укр. рух набув соц. спрямування; наголошував, що на істор. погляди Шевченка істотний вплив справила «*Історія Русів*», що Шевченко осудив Б. *Хмельницького* за перехід під московс. протекцію. На думку Л.-Р., ідеал козацької України для Шевченка — це країна «без холопа і без пана». У ст. «Роля України в новітній історії» (1963) твердив, що роль Шевченка неможливо окреслити літ. межами, що «українська громадськість бачила і продовжує бачити в його особі пророка».

Тв.: Між історією і політикою: Статті до історії та критики української суспільно-політичної думки. [Мюнхен], 1973; Вибране. [Мюнхен], 1987; Нариси з історії Нової України. Л., 1991; Історичні есе: У 2 т. К., 1994.

Літ.: Грицак Я. Іван Лисяк-Рудницький (нарис інтелектуальної біографії) // Сучасність. 1994. № 11; *Пріцак О.* Іван Лисяк-Рудницький як учений і «комунікатор» // *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе: У 2 т. К., 1994. Т. 1; *Абліцов В.* Галактика «Україна». Українська діаспора: видатні постаті. К., 2007.

Олексій Ясь

ЛИСЯ́НКА — містечко Звенигородського пов. Київ. губ., тепер смт, районний центр Черкас. обл. Уперше Л. згадано у документах 1593. 1622 їй надано магдебурзьке право. Протягом тривалого часу організаційний центр протистояння загарбникам на довколишньому терені й одне з найстаріших поселень

Парафіяльний костел у Лисянці на Україні. Гравюра з польського тижневика «Tygodnik Ilustrowany» (1883. № 44)

на батьківщині Шевченка. Стало одним із центрів боротьби під час повстання 1768, що відображено у поемі «Гайдамаки», створеній значною мірою під враженням від місцевих переказів. У Л. юний Шевченко знайшов в особі «маляра-диакона» одного з перших недовгочасних учителів живопису, про що згадував 18 лют. 1860 в листі до ред. журн. «*Народное чтение*». Перебування у містечку поет задокументував у Щоденнику 29 лип. 1857 («сам бував и в Лысянци, и в Ризаний, и в Русаливци, и всюды»). Враження від Л. творчо втілилося у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали». Про Л. як про місце народження батька Б. *Хмельницького* Шевченко писав у листі до М. *Лазаревського* від 8 груд. 1856. В Л. збереглася Шевченкова криниця, з якої, за переказами, поет у дитинстві носив воду.

Літ.: Похилевич; Кониський.

Григорій Зленко

ЛИСЯ́НСЬКИЙ Борис (1892, Київщина — 1952) — укр. фізик і поет. З 1920 перебував в еміграції у Чехословаччині, Німеччині, Франції. З 1926 — доцент, 1936 — проф. Укр. господарської академії в Подєбрадах (Чехословаччина). Автор праць з електро- і радіотехніки, підручників для вищої школи, ст. на громадсько-політ. теми.

Л. належить зб. поезій «Pro patria» (1-ше вид. 1941, 2-ге, доп. — Ґеттінґен, 1948), у якій він звернувся до образу Шевченка. Так, у вірші «Два генії» (першодрук: Наша культура. [Варшава]. 1936. № 4) поет підносив Шевченка і Франка як двох чільних представників укр. культури: «Шляхетністю думок незрівняно високі, / Душею — велетні, а словом — кобзарі, / Народу рідного натхненнії пророки, / Відродження його палкі каменярі». Твір пронизує пафос уславлювання видатних митців, завдяки яким укр. народу вдалося зберегти власну ідентичність і гідно заявити про себе на світових обширах. Невипадковою у творчому доробку Л. є й поезія «Заповіт», взорована на однойменний твір Шевченка.

Олександр Боронь

ЛИТВА́К Григорій Миколайович (1911, м. Алчевськ, тепер Луган. обл. — 1961, Київ) — рос. та укр. поет, перекладач і літ. критик. Закінчив Літ. ін-т ім. О. М. Горького (1941). З 1947 співпрацював із харків. газ. «На страже Родины». Автор поетичних зб. «Весна вдвох» (1936), «Дума про весну», «Повість про героя, його подругу, його друзів» (обидві — 1949) та ін. Уклав кн. «Пісні і думи Радянської України» (1949), «Золоте перо. Радянські казки народів СРСР» (1950), «Народна поезія України» (1956—59), «Українські думи» (1957). Автор численних ст. з питань сучасного і традиційного фольклору України.

Був добре обізнаний з традицією перекл. поезій Шевченка рос. мовою: в архіві Л. зберігаються опрацьовані переспіви з «Кобзаря» М. *Гербеля,* перекл. Л. *Мея*, О. *Твардовського*, В. *Державіна*, І. *Буніна* (Ін-т рукопису НБУВ. Ф. 25, од. зб. 2053, 1902—1965). Там же — неопубл. ст. Л. 1950-х про особливості перекл. Шевченка рос. мовою. Переклав рос. мовою вірш Шевченка «Доля» (1939), який увійшов до «Кобзаря» за ред. М. *Рильського* і М. *Ушакова* й до всіх пізніших вид. Шевченка рос. мовою, а також вірш М. *Тарновського* «Тарасові місця у Ленінграді» (1958). Підготував до вид. зб. «Шевченко Т. Г. Избранные произведения в переводе Г. Н. Литвака с предисловием переводчика». Документи, що свідчать про етапи роботи над зб., яка була завершена в серед. 1950-х, зберігаються в архіві Л. в Ін-ті рукопису НБУВ: машинопис із прим. Рильського, передм. і коментарі Л., варіанти перекл., заявки 1956 до Держлітвидаву та Кримвидаву на вид. перекл. з Шевченка, листи Рильського від 5 листоп. 1958 та 3 черв. 1959 до Держлітвидаву з рекомендацією включити в план вид. кн. Л., аналогічне подання від 28 жовт. 1960 Держ. республ. комітету по відзначенню ювілею Шевченка до ред. б-ки журн. «Огонек». Вид. здійснено не було.

Ганна Улюра

ЛИТВИНЕ́НКО Анатолій Андрійович (25.05.1950, с. Вільний Гай Кіровоградського р-ну Кіровогр. обл.) — укр. актор. Заслужений артист України (1993). Закінчив 1970 Дніпроп. театр. уч-ще. Відтоді — в *Кіровогр. академ. укр. муз.-драм. театрі ім. М. Л. Кропивницького*. Актор широкого сценічного амплуа. Зіграв понад 160 ролей у творах укр. та зарубіжної класичної й сучасної драматургії. Створив образи Полковника і Залізняка (з 2008) у виставі

«Гайдамаки» (постановка 2007), Хоми Кичатого в «Назарі Стодолі» (1987), а також виконав ролі Андрія у виставі п’єси «Катерина» В. Лемеля (1975), Гаврилка і Тимоша у драмі «Титарівна» М. *Кропивницького* (1977); обидві за Шевченком.

Володимир Шуропов

ЛИТВИНЕ́НКО Валентин Гаврилович (15/28.08.1908, м. Кременчук, тепер Полтав. обл. — 15.12.1979, Київ) — укр. графік, живописець і письменник. Заслужений діяч мист-в Української РСР (1958). Народний художник Української РСР (1960). У 1929—30 навчався в худож. студії М. *Самокиша* в Сімферополі, у 1932—34 — на робітфаку при Харків. худож. ін-ті. 1934 переїхав до Києва і тут до 1935 навчався у студії І. Селезньова. З 1941 — співробітник сатиричного журн. «Перець». Працював у станковому живописі та скульптурі, книжковій, сатиричній графіці та плакаті. Досконало володів графічними техніками — ліногравюрою, кольор. ліногравюрою, тушшю, пером, аквареллю тощо. Твори: плакати та агітвікна «Україна вільна», «Волго-Дунайська рапсодія» (обидва — 1944); серії гравюр «Відбудова заводу» (1946), «Мисливська лірика» (1951), «Весняна тиша» (1959), «Рибальське щастя» (1960). Автор ілюстрацій до оповідань Остапа *Вишні* («Мисливські усмішки», 1961), до творів І. *Крилова*, О. Пушкіна, М. Гоголя, Л. *Глібова*, І. Франка, П. Єршова, народних казок, власних книжок.

В. Литвиненко. Ілюстрація до поеми Шевченка «Сон». Папір, кольорова ліногравюра. 1949

В. Литвиненко. Пам’ятник Т. Г. Шевченку в Києві. Папір, кольорова ліногравюра. 1954

В. Литвиненко. Т. Г. Шевченко серед казахів. Картон, гуаш. 1964

Шевч. тематиці Л. присвятив чимало робіт: ліногравюри за мотивами поем «Сон» (1949, 1950, НХМУ, НМТШ), «Причинна» (1961, НМТШ) та кольор. ліногравюри «Пам’ятник Т. Г. Шевченку в Києві» (1954, НХМУ, НМТШ). У композиції графічного аркуша за поемою «Сон — У всякого своя доля» зображено сатиричний епізод парадного прийому в залах Зимового палацу. Образи Л. відповідають шаржованим словесним портретам царя *Миколи I* й імператриці *Олександри Федорівни*, які змалював Шевченко: «Золотом облиті / Блюдолизи; аж ось і сам, / Високий, сердитий, / Виступає; обок його / Цариця-небога, / Мов опеньок засушений, / Тонка, довгонога»; представлено й царське оточення «в серебрі та златі» у контексті інтер’єру зали. Яскраві, цілісні образи, в яких деталями художник підкреслив пристрасть Миколи I до муштри, парадів та мундирів і навіть іронічно відтворив (про що писав М. Сазонов у памфлеті «Правда про імператора Миколу I». Париж, 1854) міцно затягнутий царський живіт, що підпирає груди. Шаржовано, з порушенням пропорцій подано постать цариці. Експресивний, динамічний рисунок був надзвичайно популярним і не раз тиражованим.

Своєрідними є плакат Л. — «Слово нове між людьми» (ліногравюра, акварель) за мотивами Шевченкового твору «Осія. Глава XIV» (1961, ШНЗ); «Думи» (НМТШ) і «Т. Г. Шевченко серед казахів» (Луган. худож. музей; обидва — гуаш, 1964). Двічі Л. малював Шевченкову липу у *Седневі* (полотно, олія, 1965; сангіна, 1979). «Пам’ятник Т. Г. Шевченку в Києві» (кольор. ліногравюра, 1954) являє невигадливий

пейзаж парку навпроти Київ. ун-ту: засніжені дерева, лави, гол. алея і центр композиції — пам'ятник поетові. Лаконічна, виразна образотв. мова ґрунтується на ритмічному стилізованому рисунку (віття дерев, стовпи ліхтарів, горизонтальні лінії дощок лав) і тональному контрасті плям, серед яких контрапунктом є пам'ятник із профільним силуетом поета на тлі неба.

Тв.: Валентин Гаврилович Литвиненко: Каталог виставки. К., 1956; Валентин Литвиненко: Альб. К., 1959; Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961; Валентин Гаврилович Литвиненко: Каталог виставки творів. К., 1983.

Літ.: Цельтнер В. Валентин Литвиненко. М., 1971.

Катерина Мамаєва

ЛИТВИНЕ́НКО Сергій Григорович (23.09/5.10.1899, Полтава — 20.06.1964, Нью-Йорк, США) — укр. скульптор і педагог. Після участі у визв. змаганнях (1919—20) — хорунжий Армії УНР; у 1920—23 був у таборах для інтернованих вояків та офіцерів Армії УНР у містах Ланцут, Вадовіце (Польща). Навчався 1924—29 в Академії образотв. мист-в у Кракові (клас скульптури К. Лящки, студія кераміки В. Требушного). У 1930—44 жив і працював у Львові, де був членом Асоціації незалежних укр. митців (1931—39). 1943—44 — декан Художньо-промислової школи (Вища образотв. студія). У 1945—48 — керівник та викладач Вищих образотв. студій у м. Карлсфельді й Берхтесгадені (Німеччина). З 1949 і до кінця життя жив у США. Голова Літ.-мист. клубу Нью-Йорка (з 1949), член, пізніше — голова (1952—56) Об'єднання митців-українців Америки.

С. Литвиненко

Автор надмогильних пам'ятників письменнику І. Франку (1933), поету В. *Пачовському* (1942, обидва — у Львові), актору і режисеру М. *Бенцалю* (1939, Коломия), пам'ятників загиблим укр. героям у містах Раві-Руській (1935) та Яворові (1937), митрополитові Андрею Шептицькому біля входу до НМАШ у Львові (1938). На еміграції Л. виконав надмогильні пам'ятники вченому І. Раковському (1952), створив проекти надмогильних пам'ятників режисеру й актору В. *Блавацькому*, президенту УНР в екзилі А. Лівицькому (1955) тощо. У станковій скульптурі — портрети діячів укр. історії й культури: митрополита Андрея Шептицького, голови Ради Народних Міністрів УНР І. Мазепи, композиторів М. *Лисенка*, Н. Нижанківського, В. *Барвінського*, письменників І. Франка, Ф. Дудка, К. Гриневичевої, Р. Купчинського, І. Керницького, художників П. Холодного, В. *Кричевського*, М. Мороза, вчених Р.-Р. Єндика, М. Шлемкевича та ін. На концепцію пластики Л. мали вплив франц. скульптори О. Роден і Е.-А. Бурдель. За манерою ліплення у станкових формах митець тяжів до імпресіонізму, в монументальній скульптурі — до поєднання імпресіонізму та неокласицизму.

С. Литвиненко. Погруддя Т. Г. Шевченка. Гіпс. 1929

До постаті Шевченка Л. уперше звернувся у Кракові, виконавши його скульптурний портрет (гіпс, 1929) на основі Автопортрета 1840. Це зображення молодого поета й художника вирішено в реалістичній манері з імпресіоністичним підсиленням заг. динаміки образу. Погруддя Шевченка зі свічкою (1953) створено в еміграції, у ньому використано той самий автопортретний мотив. Наприкінці 1950-х Л. взяв участь у конкурсі на проект пам'ятника Шевченкові у Вашинґтоні (США). Зберігся ескіз фігурної гіпсової композиції, не втіленої просторово і пластично. Завершеною була модель конкурсного проекту «Шевченко, бард України. 1814—1861» (бронза, граніт), побудована на алегоричній основі. 1962 у приміщенні Укр. ін-ту Америки в Нью-Йорку відбулася виставка проектів пам'ятника Шевченкові, на яку Л. подав два різні варіанти пам'ятника. Рішенням журі за них скульптору присвоєно почесну відзнаку «Honorable mention».

С. Литвиненко. «За неї Господа молім». Гіпс. 1943

У мист. доробку Л. є цілий ряд робіт, асоціативно наближених до тем поезій Шевченка, зокр. «Бандурист» (1928), «За неї Господа молім» (1943). Твори Л.

зберігаються у музеях і приватних зб. Львова, а основна частина спадщини — у Музеї м. Стемфорда (США).

Тв.: Каталог-альманах 3-ї виставки СПУОМ 1942 року. Л., 1943; Сергій Литвиненко — скульптор: Альб. Нью-Йорк, 1956.

Літ.: Гоцій М. Сергій Литвиненко. К., 1956; *Проекти* пам'ятника Шевченкові у Вашинґтоні. Нью-Йорк, 1962; *Сидор О.* Сторінки львівської Шевченкіани // В сім'ї вольній, новій: Шевч. зб. К., 1989. Вип. 5.

Роман Яців

ЛИТВИНЕ́НКО Таїсія Йосипівна (10.11.1935, с. Погреби Броварського р-ну Київ. обл.) — укр. актриса. Народна артистка Української РСР (1988). Закінчила 1957 Київ. театр. ін-т ім. І. К. Карпенка-Карого (курс І. Чабаненка). У 1957—59 — в Київ. укр. драм. театрі ім. І. Франка (нині — *Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка*). У 1959—65 — в Запоріз. укр. муз.-драм. театрі ім. М. Щорса (нині — ім. В. Г. Магара). З 1965 — у Львів. укр. драм. театрі ім. М. Заньковецької (нині — *Національний академічний український драматичний театр імені Марії Заньковецької*). Її творчий почерк визначають яскрава характерність і лірико-драм. барви у створюванні сценічних образів. Виконала роль Галі у виставі «Назар Стодоля» (1961, Запоріз. укр. драм. театр) та однойменному к/ф Київ. кіностудії худож. фільмів ім. О. П. Довженка (1954, реж. В. *Івченко*). Зіграла також ролі Мар'янки у виставі «Думи мої» («Слово правди») Ю. *Костюка* (1964, Запоріз. укр. муз.-драм. театр), Черниці у «Гайдамаках» (1988) та цариці Олександри у п'єсі «Державна зрада» Р. *Лепіки* (2003, Нац. академ. укр. драм. театр ім. М. Заньковецької). У літ.-театр. композиціях «Привітай же мене, моя Україно!» (1989) та «Згадайте, братія моя» (1990) читала твори Шевченка — вірш «Хустина» та уривок з поеми «Відьма».

Т. Литвиненко у ролі Галі у фільмі «Назар Стодоля». 1954

Мирослава Оверчук

ЛИТВИНЕ́НКО-ВО́ЛЬГЕМУТ Марія Іванівна (дівоче — Литвиненко; 1/13.02.1892, Київ — 3.04.1966, там само) — укр. співачка (лірико-драм. сопрано) і педагог. Народна артистка Союзу РСР (1936). Проф. (1944). Лауреат Держ. премії Союзу РСР (1946). Ще в юні роки виконала роль Галі у спектаклі «Назар Стодоля» аматорського драм. гуртка при військ.-фельдшер. школі в Києві (1906). Навчалася в Київ. муз. уч-щі (1908—12, клас вокалу М. Алексєєвої-Юневич). У 1912—14 — солістка театру М. Садовського, 1914—16 — Театру муз. драми в Петрограді, 1919 — Укр. муз. драми в Києві, 1916—17, 1922—23, 1935—53 — Київ. (нині — *Національна опера України імені Т. Г. Шевченка*), 1923—35 — Харків. (нині — *Харківський національний академічний театр опери та балету імені М. В. Лисенка*) театрів опери та балету. 1920—22 працювала викладачем Вінн. народної, 1944—64 — Київ. консерваторій.

М. Литвиненко-Вольгемут

Л.-В. — одна з репрезентативних постатей укр. вокальної школи 1-ї пол. 20 ст. Її голос, що вирізнявся силою, тембральним багатством і широким діапазоном, давав змогу виконувати найрізноманітніші партії в оперних спектаклях і створити величезний концертний репертуар. Серед них — партії Катерини («Катерина» М. *Аркаса,* 1912), Насті («Пан сотник» Г. *Козаченка,* 1913) у театрі М. Садовського; Ганни («Наймичка» М. *Вериківського*, 1943; об'єднаний Київ. і Харків. театри опери та балету, Іркутськ), виконання яких набуло значення сценічного взірця. Згадуючи про роботу над образом Катерини в однойменній опері М. Аркаса, Л.-В. писала: «Яка багатогранність і повнота образу! Яке багатство фарб розсвічує образ! Яке значення людської душі і страждань! Найкращі місця в опері саме ті, де внесені в лібрето прекрасні вірші з поеми Шевченка. Виконувати їх велика насолода» (*Литвиненко-Вольгемут М.* Безсмертні образи // Театр. 1939. № 2. С. 25). У вечорах, присвячених Шевченкові, та концертних виступах виконувала вокальні твори укр. і рос. композиторів на слова Шевченка: М. *Лисенка* («Ой одна я, одна», «Ой пішла я у яр за водою», «Садок вишневий коло хати», «У перетику ходила», «Ой стрічечка до стрічечки», «Хусточко мережаная, вишиваная», «І широкую долину» — дует), Я. *Степового* («За думою дума», «Три шляхи», «Утоптала стежечку»), К. *Стеценка* («Плавай, плавай, лебедонько»), П. *Глушкова* («По діброві вітер виє»), О. *Чишка* («Думи мої, думи мої»), І. Шишова («Тополя», «Якби мені черевики»), В. *Заремби* («У перетику ходила по горіхи», «Така її доля»), П. *Ніщинського* (пісня Хазяйки «Зоря з місяцем» з муз. до п'єси «Назар Стодоля»), Г. *Хоткевича* («Причинна»), С. *Рахманінова* («Полюбила я на печаль свою»), М. *Мусоргського* («Гопак»).

Дискогр.: грамплатівка «Ой стрічечка до стрічечки» 2700 (1928).

Тв.: Гордість українського народу // Кіровоградська правда. 1939. 9 берез.; Мої враження від «Наймички» // Література і мистецтво. 1944. 8 груд.; Шевченківський образ // Радянська жінка. 1947. № 3.

Літ.: *Савинов Б.* М. І. Литвиненко-Вольгемут. К., 1946; *Поляков А.* М. І. Литвиненко-Вольгемут: Нарис про життя і творчість. К., 1956; *Исаченко И.* Мария Ивановна Литвиненко-Вольгемут. К., 1960; *Козак С.* Чарівний голос // Радянська Україна. 1982. 13 лют.; *Швачко Т.* Мария Литвиненко-Вольгемут. М., 1986; *Станішевський Ю.* Національний академічний театр опери та балету України імені Тараса Шевченка: історія та сучасність. К., 2002; *Українські* співаки у спогадах сучасників. К., 2003; *Бєляєва М.*, *Якименко Н.*, *Муха А.* Музично-театральне життя // Історія української музики: В 6 т. К., 2004. Т. 5.

Тетяна Швачко

ЛИТВИ́НОВ Михайло Олексійович (1814 — ?) — петерб. чиновник, походив із дворян Черніг. губ. Шевченко познайомився з Л. у кін. лют. 1844, коли повернувся до Петербурга з подорожі Україною. Деякий час вони жили в одній квартирі. Обидва відвідували вечори у В. *Григоровича*. В листі до О. *Бодянського* 8 берез. 1844 Л. захоплено згадував про Шевченка.

Петро Жур

ЛИТВИ́НОВ Олексій Григорович (псевд. — Л и т в и н Л е о н і д; 8.09.1934, м. Керч) — укр. живописець. Навчався у Дніпроп. худож. уч-щі (1955—61, викладачі М. Погрібняк, К. Беркут, М. Панін, В. Шпиганович). З 1961 — на творчій роботі. Працює у жанрах портрета, пейзажу, натюрморту, в тематичній картині. Твори: «Щасливий юродивий» (1979), «Автопортрет з яблуком» (1984), «Автопортрет зі свічками» (1987); портрети дружини Анни «Осінь. Ганнуся у своєму вишневому садочку» (1979), «Моя Ганнуся українка» (1980), «Любов художника» (1982), рідних «Мама та батько» (1980), «Чорнобильська мати» (1986); натюрморти «Квіти з Кривого Рогу» (1980), «Київський натюрморт» (1984); краєвиди «Кодаки. Церква. Зима» (1977), «Сад у цвіту» (1980), «Фастів. Церква Покрови» (1983) та ін.

О. Литвинов. Дума про любов... Полотно, олія. 1983

Оригінально інтерпретовано шевч. тематику. Л. продовжив традицію «*Живописной Украины*» Шевченка, звертаючись до маляр. фіксації краси Батьківщини у численних пейзажах. Шевченкові рядки інспірували написання твору «В Переп'яті гайдамаки нишком ночували» (1982), а на звороті роботи «Видубецький монастир» (1985) Л. зазначив: «Триптих “Видубецький монастир”, Київ (з точки, де малював Т. Г. Шевченко)». Автор краєвидів «Панорама Чернечої гори. Канів» (1984), «Хата-музей Т. Г. Шевченка» (1985). Виконав за Шевченком твори «Казка. Солдат і смерть» (1982), «В казармі» (1984), «Тріо» (1994). На звороті твору «Дума про любов...» (1983) він написав: «“Т. Г. Шевченко і я. Дума про любов”. За офортом Т. Г. Шевченка й картиною І. І. Соколова “Приятелі”». Відтворивши Шевченкову композицію, Л. замінив його персонажів, уписавши портрет митця (за Автопортретами 1851, 1857, 1858) і автопортрет — як вияв екзистенції в суголоссі з інвективами поета-художника періоду «Трьох літ» (1843—45) і мотивами його пізньої лірики. Учасник виставок з 1965, шевченкіану Л. представлено на виставках «Боярка» (1989, Київ), у НМТШ (2000, 2013).

О. Литвинов. Тріо. Полотно, олія. 1994

Тв.: Леонід Литвин. Малярство. К., 2012.

Літ.: *Федорук О.* Святість творчого вогню // *Леонід* Литвин. Малярство. К., 2012; *Петрова О.* Бароковий екстрим Леоніда Литвина // *Леонід* Литвин. Малярство. К., 2012; *Єгіазарян Б.* Жива матерія простоти // *Леонід* Литвин. Малярство. К., 2012.

Тетяна Чуйко

ЛИТО́ВСЬКА ЛІТЕРАТУ́РА І ШЕВЧЕ́НКО. Півтора року перебування Шевченка у *Вільні* 1829—31 як козачка пана П. *Енгельгардта*, а також спогади і враження про цей час особливо живили його творчість протягом періоду заслання. Образи Литви і Вільна з'явилися у поезіях 1848, у російськомовній повісті «Варнак» (1853—54) та в згадках про них у листуванні з польс. друзями, зокр. з Бр. Залеським. У проспекті

ілюстрацій до вид. «*Живописная Украина*» (1844), який склав Шевченко, порівняно з оголошенням у «*Северной пчеле*» (1844. 25 серп.), звужено хронологічно межі для офортів істор. змісту. Це вже не матеріали від «заснування Києва», а «исторические важнейшие события от Гедимина до уничтожения Гетманства», які варто вважати історіософ. баченням Шевченка найблагодатнішого періоду в історії України, підтверджені матеріально пам'ятками культури.

Зі списку кн. власної *бібліотеки Шевченка* видно, що він протягом життя цікавився лит. питанням, бо тут без дарчого напису є праця М. Костомарова «Русские инородцы: Литовское племя и отношение его к русской истории» (Русское слово. 1860. № 5) та кн. «Жизнь князя Андр. Мих. Курбского в Литве и на Волыни» (К., 1849. Т. 1—2). Попередня обізнаність із Литвою зумовила передусім зацікавлення Шевченка, коли він повертався із заслання 1857, істор. оповіданням Н. *Попова* «Королева Варвара» (Русский вестник. 1857. № 1), де йдеться про лит. королеву Барбару Радзивілте. Прочитаний твір про віленські реалії був через кілька днів причиною появи сновидіння про першу кохану Шевченка, швачку Я. *Гусиковську*, яка молилася у віленському костелі св. Анни, про що занотовано у Щоденнику 5 верес. 1857.

Поетичні твори, де фігурує лит. тематика, Шевченко написав 1848 на *Косаралі*. Це вірш «У Вільні, городі преславнім» про трагічне кохання лит. студента до євр. дівчини, що мало місце, як вказано в поезії, у період повстання 1830—31 й закриття Віленського ун-ту 1831, коли «бакалярів розігнали / За те, що шапки не ламали / У Острій брамі». Сюжет цього трагічного кохання розгортається у добре знаних куточках Вільна — Остра брама, Закрет, Вілія.

Лит. тема є і в IV розд. поеми «Царі», де Шевченко звернувся до подій 10 ст. у полоцькому дворі князя *Рогволода*, коли його донька чекає із Литви «сподіваного», «знаємого», «давно жаданого» князя, а натомість «…із Києва туром-буйволом / Іде веприщем за Рогнідою / Володимир князь со киянами». У цьому розд. Шевченко з істор. фактами повівся доволі вільно, у нього Володимир — князь київ., а не новгород., а істор. наречена київ. князя Ярополка — Рогніда чекає князя «з Литви». Важливо, що в обох згаданих поетичних творах Шевченка приваблює сюжет особливої драм. напруги (*Івакін 1968*, с. 79—80).

У повісті «Варнак» Вільно для Шевченка є насамперед освітнім, духовним і реліг. центром. Цим зумовлений вибір навч. закладу для сина графині — Віленський ун-т, де він має здобути економ. освіту, а панна Магдалена планує закінчити своє життя у монастирі кармеліток у Вільні, коли виростить і виховає юнака.

У листі до Бр. Залеського від 10 лют. 1855 Шевченко згадував вілен. художника Й. *Рустема (Рустемаса)*, зокр. його методу виховання художника: «Шесть лет рисуй и шесть месяцев малюй и будешь мастером». Він або міг бути особисто знайомий із Рустемасом, або міг чути про його школу від художників з Вільна, які вчилися разом з Шевченком у петерб. *Академії мистецтв*. У вілен. період життя Шевченка Рустемас був одним із стовпів маляр. світу Вільна. Родина Енгельгардтів також намагалася увічнити себе на полотнах модного художника.

У Литві ім'я Шевченка як поета було відомим ще за його життя. Цьому сприяли дружні взаємини укр. поета з польс. та білор. літераторами, зокр. із Бр. Залеським, З. *Сераковським,* Е.-В. *Желіговським*, життя і діяльність яких тісно пов'язані з Вільном, із польс.-лит. визв. рухом. Твори Шевченка спершу поширювалися в середовищі лит. інтелігенції у 2-й пол. 19 ст. при посередництві польс. перекл. Інтерес до поезії Шевченка був підготовлений у Вільні польс. вид. Л. *Совінського*, одного з перших перекладачів, дослідників і популяризаторів його творчості, якому належать «Студії з сучасної української літератури» (1860 [польс. мовою]) та дослідження «Т. Шевченко. Студія Л. Совінського з додатком перекладу "Гайдамаків"» (Вільно, 1861 [польс. мовою]). У Вільні розповсюджували «Кобзар» (1863) у перекл. В. *Сирокомлі*, що друк. на сторінках газ. «Kurier Wileński». Впливів польс. перекл. поезії Шевченка зазнали письменники лит. л-ри ще на етапі становлення, коли лит. друк. слово перебувало під забороною. Вони не лише захоплювалися творами укр. поета, а й поширювали їх укр., рос. і польс. мовами. У м. Ґарляві 1883 К. Аглінскас заснував гурток любителів творчості Шевченка. Учасниками цього гуртка були Ю. *Андзюлайтіс-Кальненас*, Й. *Мачис-Кекштас*, К. *Сакалаускас-Ванагеліс* та ін. Ю. Андзюлайтіс-Кальненас був першим перекладачем творів укр. поета лит. мовою. Лит. дослідники його творчості не називають ці твори перекл., а вважають оригінальними. Таке поціновування розходиться з думкою А. *Шешельгіса* (*Шешельгіс О. А.* Литовська література і Т. Г. Шевченко // *ШС*. Т. 1. С. 357), який вважав їх вільними перекл., надрук. в журн. «Aušra» (1885. № 7/8; № 10/11), «Nemuno sargas» (1886. № 24/25), «Lietuviškasis balsas» (1887. № 5/6). Так, уперше в перекл. лит. мовою з'явилися поезії «Утоплена», «Причинна», «Гайдамаки», «Іван Підкова», «Тополя», «Ой чого ти почорніло» та ін., але авторство Шевченка не зазначалося. Згаданий перекладач практикував скорочення 4 перших рядків оригіналів, як у перекл. уривка з поеми «Гайдамаки», чи 4 останніх рядків із поеми «Іван Підкова» (до 1890 в лит. періодиці

опубл. вільні перекл. поезій Шевченка). І лише в газ. «Vienybė lietuvninku» (1890) з'явився перекл. вірша під заголовком «З Шевченка». До перекл. 2-ї пол. 19 ст., а серед них і перекл. Ю. Андзюлайтіса-Кальненаса, лит. дослідники високих вимог не ставили і вважали їх «невід'ємними від оригінальної творчості» (*История* литовской литературы. Вильнюс, 1977. С. 132), бо перекладачі передусім намагалися «висловити свої власні ідейні та естетичні погляди» (Там само. С. 132).

Літуанізація та привласнення поетичних творів Шевченка були для тогочасного лит. літ. процесу формою засвоювання кращих здобутків укр. л-ри. Під літуанізацією розуміємо введення у лит. поезію теми минулого Литви, яка в Шевченка звучала як тема минулого України, — це уривки з поеми «Гайдамаки» (в Ю. Андзюлайтіса-Кальненаса — «Bitei») та уривок з поеми «Іван Підкова», яку лит. перекладач назвав «Paminejimas». Але найчастіше перекладач звертався до баладного жанру, що пояснюється типологічною спорідненістю ранніх романтичних творів укр. поета і пошуками лит. поетів у період пізнього романтизму, для адекватного передавання яких були найпридатніші засоби лит. народної пісні та балади. Перекл. балад і віршів Шевченка, виконані Ю. Андзюлайтісом-Кальненасом, збагатили жанрову і стилістичну системи лит. поезії 2-ї пол. 19 ст. Він намагався точно передати ритміку і строфіку поетичного оригіналу, прагнув зберегти його метричні особливості. Народнопісенну ритміку поезії Шевченка, а саме її 14-складовик, він трансформував згідно з особливостями лит. віршування. Перекл. Ю. Андзюлайтіса-Кальненаса вважають найкращим у лит. літ. процесі того періоду поряд із перекл. ін. гуртківця з м. Ґарляви Й. Мачиса-Кекштаса, який робив спроби перекладати поезії В.-М. *Гюго*, М. *Лермонтова* та А. *Міцкевича,* але ритміка, на думку дослідниці Е. Куосайте, ще була «суха, нежива», «іноді звучала досить прозаїчно» (*Kuosaitė E.* Užsienio poetų vertimai į lietuvių kalbą (1880—1905 m.) // VVU Mokslo darbai. 1958. T. 4. P. 131).

Третій учасник гуртка в Ґарляві К. Сакалаускас-Ванагеліс співробітничав у газ. «Aušra», що публікувала перекл. Ю. Андзюлайтіса-Кальненаса без зазначення автора. У № 10/11 цієї газ. за 1885 Андзюлайтіс-Кальненас не тільки опубл. перекл. балади «Тополя», а й написав за зразком вірша Шевченка «До Основ'яненка» послання до свого товариша «Кс. Ванагелісу». Про вплив Шевченка на лит. поета К. Сакалаускаса-Ванагеліса свідчить публ. цієї газ. за 1886 (№ 4), де вміщено його вірш «Mano dalia» («Моя доля») з рефреном, запозиченим у Шевченка, — «Ak jus dumos, mano dumos! / Sunkios man jus esat», — який у підряднику звучить: «Ой ви думи, мої думи, / Важкі мені ви є». Дослідники зв'язків Шевченка з лит. л-рою А. *Адикліте* та П. *Охріменко* брали до уваги вид. його творів 1921, де у назві твору «думи» замінено власне лит. словом «mintys» (*Adiklytė A.*, *Ochrimenko P.* T. Ševčenka ir Lietuva. Vilnius, 1961). Ця ред. вірша і давала змогу лит. літературознавцеві Р. Мікшите говорити про «далекі відгуки мотивів та ритміки поезій Шевченка "Думи мої, думи мої" (1840; 1848), які за першою публікацією в газ. "Aušra" за 1886 такими далекими не здаються» (*Mikšyte R.* Ševcenkos metnikos pedsakai XIX a. Lietuvių eilėodaroje // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. 1970. A serija. T. 3 (34). P. 120).

Знайомство з поезією Шевченка помітне в оригінальній творчості лит. поета 2-ї пол. 19 ст. А. Вієнажиндіса (1841—92), який протягом кількох десятиліть створив зб. «Пісні литовців» (1894) — найпопул. серед лит. громадськості пісень. Лит. літературознавець К. Алексинас у передм. до зб. А. Вієнажиндіса відзначав вплив соц. спрямованості поезії Шевченка на лит. поета, проте тематичні й образні запозичення помітні і в любовній ліриці лит. поета, де з'являється рефрен «Мені однаково», що нагадує поезію Шевченка (*Aleksynas K.* Antanas Vienažindis // *Vienažindis A.* Kaipgi gražus, gražus. Vilnius, 1978). Як і Шевченко, А. Вієнажиндіс у лит. л-рі започаткував вірш на народнопісенній основі, але з новими літ. модуляціями. Мелодично близькими до поезії Шевченка є його твори «Так кожен може кожен день», «Ох щасливий, як щасливий», «Тужно, тужно мені на світі». Вірш Вієнажиндіса «Сонце заходить за високі гори» перегукується з поезією Шевченка «Сонце заходить, гори чорніють».

Під впливом ідей та ритміки Шевченка перебував класик лит. л-ри Майроніс (1862—1932), який навчався 1883—84 у Київ. ун-ті на істор.-філол. ф-ті й захопився творчістю Шевченка. Свої перші поетичні твори (зокр. вірш «Горе Литви») лит. поет надрук. 1885 у газ. «Aušra», де також опубл. перекл. Ю. Андзюлайтіса-Кальненаса. У поемі «Магде із Рассейняй» (1909), де осуджено Люблінську унію, котра нівелювала нац. особливості лит. феодалів, Майроніс протиставляє образ Шевченка гол. героїні поеми Магде (вона не переймається нац. проблемами). Образ Шевченка для лит. поета є втіленням нац. самосвідомості, такої важливої для литовців у нац.-визв. змаганнях поч. 20 ст. У прим. до поеми Майроніс зазначав, що Шевченко — найбільший малорос. поет; його ненависть до польс. панів особливо помітна в поемі «Гайдамаки».

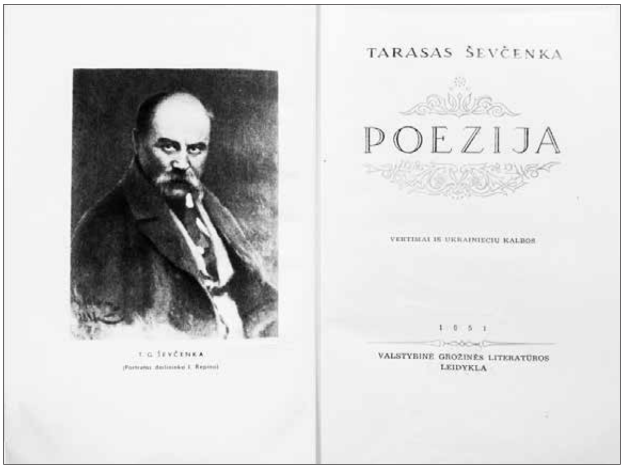
Лит. поет В. Креве-Міцкявічюс (1882—1954) у 1904—08 навчався на філол. ф-ті Київ. ун-ту, де прослухав курс із порівняльного мовознавства й здобув

ступінь магістра мовознавства, згодом студіював право у Львів. ун-ті (здобув ступінь д-ра філософії). У Київ. ун-ті слухав лекції з історії укр. л-ри та фольклору проф. В. *Перетца* й А. *Лободи*, в яких аналізу творчості Шевченка відводилося центр. місце. Майбутнього лит. поета, який за часів навчання в Львів. ун-ті під впливом поетів «Молодої Польщі» писав вірші польс. мовою, в лекціях В. Перетца цікавили тези про ритміку Шевченка (див.: *Перетц В.* К истории малорусского литературного стиха // *Перетц В. Н.* Историко-литературные исследования и материалы. СПб., 1902. Т. 3). У б-ці В. Креве-Міцкявічюса (у роки Другої світової війни емігрував на Зх.), що зберігається в Ін-ті лит. л-ри (Вільнюс), є багато літературознавчих праць укр. авторів довоєнного періоду; у праці С. *Єфремова* «Історія українського письменства» (Лейпциґ, 1919) лит. поет залишив цікаві помітки на берегах кн., зокр. у розд. «Українська школа в польській поезії».

Актуальність поезії Шевченка для лит. літ. процесу та нац.-визв. руху зросла на поч. 20 ст. Так, Й. *Білюнас* під впливом «Заповіту» Шевченка написав вірш «Як умру, то поховайте» (1905) за два роки до своєї передчасної смерті. Письменник і перекладач К. *Рачкаускас-Вайрас* переклав та опубл. у журн. «Laisvoji mintys» (1910. № 2) поезію «Гімн черничий», а 1913 (№ 40) — «Іван Підкова». Перекл. поеми «Іван Підкова» — друге звернення лит. перекладачів до твору Шевченка про боротьбу козаків за незалежність України. Цей перекл. не є літуанізацією тексту Шевченка. Він знайомить читача з історією України, а не Литви, як у перекл. Ю. Андзюлайтіса-Кальненаса. Оригінальна поезія К. Рачкаускаса-Вайраса, на думку А. Шешельгіса, за своєю ідейно-тематичною спрямованістю також перебувала під впливом поезії Шевченка періоду заслання (*Шешельгіс О.* Шевченко в литовському літературознавстві і критиці // *НШК 17*).

Вплив поезії Шевченка на формування романтизму в лит. поезії 2-ї пол. 19 — поч. 20 ст. визнають лит. дослідники, а ім'я Шевченка закономірно ставлять поряд з іменами Ю. Андзюлайтіса-Кальненаса, А. Баранаускаса, Майроніса, Й. Білюнаса, А. Вієнажиндіса, Б. Сруоґи та Л. *Ґіри*, у творах яких цей вплив найпомітніший. 1912 у лит. газ. «Lietuvos ukininkas» надрук. два перекл. поезій Шевченка: «Думка — Тече вода в синє море» та «Не тополю високую», виконані В. Енушкою. Перекладав поезію Шевченка у поч. період літ. діяльності поет і драматург Б. Сруоґа, який від Шевченка, як вважає дослідник його творчості А. Самульоніс, «взяв не стільки образ народного життя, скільки (як показує переклад) просте відображення внутрішнього життя, баладні парафрази, а крім того — стилістику міського романсу» (*Samulionis A.* Balys Sruoga. Vilnius, 1986. P. 41—42). А в рец. на зб. Маргаліса «Сльозинка» (1918), де поряд із перекл. двох укр. народних пісень опубл. перекл. поезії Шевченка «Думка — Нащо мені чорні брови», Б. Сруоґа вказував на низький рівень його перекл. укр. поезії, бо, на його думку, «А. Міцкевич, У. Вітмен, Е. Верхарн, Ф. Шиллер та Т. Шевченко — перш за все співці, і тільки потім — громадяни, мислителі та борці» (*Sruoga B.* Raštų raštai // Lietuvos aidas. 1918. 12 rugsėjis).

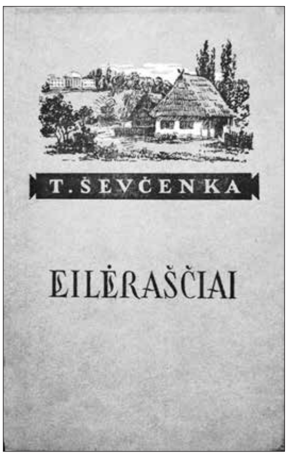
З 1909 у лит. періодиці з'явилися перекл. з поезії Шевченка, виконані Л. Ґірою, та його ст. про Шевченка в газ. «Viltys»: «Співець України — Тарас Шевченко» (1909) і «Тарас Шевченко» (1914). Його перекладацька діяльність завершилася зб. «Віночок віршів Тараса Шевченка» (Сейнай, 1912). Л. Ґіра — автор передм. до зб., яку видав на власні кошти. До нього ввійшла 21 поезія: уривок із поеми «Сон — У всякого своя доля» («Летим. Дивлюся, аж світає, / Край неба палає»), вірші «Думка — Тече вода в синє море», «Не женися на багатій», «Не завидуй багатому», «Минають дні, минають ночі», «Вітер з гаєм розмовляє», «Мені однаково, чи буду», «Ой три шляхи широкії», «В неволі тяжко, хоча й волі», «Думи мої, думи мої» (1848), «Не гріє сонце на чужині», «Ой гляну я, подивлюся», «Г. З.», «Не так тії вороги», «Ой чого ти почорніло», «Ой умер старий батько», «Не тополю високую», «І широкую долину», «Як маю я журитися», «І золотої й дорогої», «Ой по горі роман цвіте». Перекладач обрав ті твори, що були близькі пісенному типу його власної поезії. У доробку Шевченка вони для Л. Ґіри були «квітами творчості» укр. поета, а сам Шевченко «найбільший у світі співець». Лит. критик К. Пуйда вважав перекл. Л. Ґіри «рівними і красивими», натомість А. Якштас вказував на недовершеність рим і ритму (*Puida K.* Laisvos mintys (Kritikos bruožai): Taraso Ševčenkos eilių rinkinėlis // Vienybė lietuvninkų. 1913. № 53; *Jakštas A.* Mūsų naujoji literatūra (1904—1923): 2 t. Kaunas, 1923. T. 1. P. 140). Частина перекл. Л. Ґіри є ближчими до оригіналів, ін. можна вважати невдалою спробою за мотивами оригіналу написати пісню, далеку від шевч. образності. Деякі перекл. Л. Ґіри менше нагадують поезії Шевченка, ніж перекл. Ю. Андзюлайтіса-Кальненаса, яким властиве дбайливе ставлення до образності оригіналу. Але літуанізації укр. реалій перекл. Л. Ґіри не мають. 1930 він переклав уривок із поеми «Кавказ», 1932 — «Розриту могилу», 1941 — вірш «Вітер з гаєм розмовляє». Певна типологічна спорідненість властива творам Шевченка і Л. Ґіри, останній започаткував у лит. л-рі пісенний тип вірша. Лит. літературознавці несправедливо вказують лише на «стилізацію та імітацію метрики народних пісень», не пов'язуючи пошуки в системі віршування з впливом поезії Шевченка.

*Т. Шевченко. Поезії. Вільнюс, 1951.
Фронтиспіс і титул*

У 2-й пол. 20 ст. перекладачі у Литві підготували зб.: «Поезії» (Вільнюс, 1951), «Вірші» (Вільнюс, 1955), «Кобзар» (Вільнюс, 1961), у серії «Бібліотека світової літератури» (упоряд. Б. *Масьонєне*) — «Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка. Вірші. Поеми. Драма» (Вільнюс, 1988. Кн. 66) над доробком Шевченка працювали лит. перекладачі А. *Хургінас*, Е. *Матузявічюс*, С. *Ґяда*, А. *Венцлова*, Я. *Дягутіте*, Е. *Межелайтіс*, В. *Бложе*, Т. *Тільвітіс*, до кн. вміщено й одну поезію в перекл. Л. Ґіри. Автор післямови «Поети вершин і низин» до цього вид. — упоряд. тому Б. Масьонєне.

«Заповіт» у перекл. А. Венцлови опубл. у вид.: Т. Шевченко. «Заповіт»: Мовами народів світу. К., 1960; «Заповіт»: Мовами народів світу. К., 1961; Т. Шевченко. «Заповіт»: Мовами народів світу. К., 1964; *«Заповіт» [Антол. пер.]*.

*Т. Шевченко.
Вірші. Вільнюс, 1955.
Обкладинка*

*Т. Шевченко.
Кобзар. Вільнюс, 1961.
Обкладинка*

В істор. романі «Повстанці» (1957, укр. перекл. — 2001) лит. прозаїка В. Миколайтіса-Путінаса (1893—1967) минуле ватажка селянського повстання у Литві 1863 А. Мацкявічюса так само пов'язане з Україною. Гол. персонаж твору навчався у Київ. ун-ті в 1846—49, у часи, коли було розгромлено *Кирило-Мефодіївське братство*. На формування світогляду цього істор. героя у роки його навчання в Київ. ун-ті, як вважав лит. романіст, вплинула творчість Шевченка.

Лит. літературознавці присвятили низку праць дослідженню творчості Шевченка. Л. Норейка надрукував про нього ст. в журн. «Vairas» (1914. № 5). До *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* у журн. «Kultūra» (1939. № 4) опубл. ст. К. *Корсакаса* «Роковини Тараса Шевченка», у журн. «Иностранная литература» (1939. № 9/10) — Л. Ґіри «Імена, близькі литовським письменникам». Л. Ґіру як голову Т-ва лит. письменників та перекладача було запрошено на святкування 125-ї річниці від дня народження Шевченка в Україну. У колективній праці «Історія литовської літератури» (Вільнюс, 1957—68. Т. 1—4) значне місце відведено аналізу творчості укр. поета. Згодом з'явилися ст. лит. мовою: К. Корсакаса «Літературні зв'язки литовців та українців» (Pergalė. 1954. № 5), Б. Пранскуса «Перші переклади Т. Шевченка литовською мовою» (Literatŭra ir menas. 1954. 29 трав.), Ю. *Бутенаса* «Тарас Шевченко» (Вільнюс, 1954), А. Адикліте і П. Охріменка «Тарас Шевченко і Литва» (Вільнюс, 1961), В. *Абрамавічюса* «Тарас Шевченко і Вільнюс» (Вільнюс, 1964). Авторами низки ст. про укр. поета були Т. Тільвітіс, А. Венцлова та ін.

Шевченкові присвятили вірші А. Венцлова — «Тарас Шевченко у Вільнюсі» (1953), «Тарас Шевченко» (1964); Е. Матузявічюс — «Ранок у Каневі» (1961), «Верба Шевченка» (1963), «Пісні народжуються тут...» (1964); Ю. Марцинкявічюс — «Народження поета» (1954) та ін.

У Литві відзначено ювілеї Шевченка 1961 і 1964, відбулися вечори, присвячені пам'яті укр. поета. У Вільнюсі й Каунасі організовано виставки творів Шевченка. Його ім'ям названо вулицю у Вільнюсі. 13 трав. 1961 відкрито мемор. дошку на буд. Вільнюського ун-ту, де 1830 бував поет. 1968 у Вільнюсі проведено 17-ту наук. шевч. конф. 1993 з нагоди Міжнародної конф. україністів у Вільнюсі випущено повторне (через 130 років) вид. «Кобзаря» у перекл. В. Сирокомлі польс. мовою з післямовою Н. Непорожньої «Кобзареві думи, переспівані сільським лірником». На будинках за двома адресами, де жив Шевченко у Вільні, що їх розшукав А. *Непокупний*, встановлено мемор. дошки.

Пер.: Ševčenka T. Poezija. Vilnius, 1951; *Ševčenka T.* Eilėraščiai. Vilnius, 1955; *Ševčenka T.* Kobzarius. Vilnius, 1961; *T. Ševčenka*,

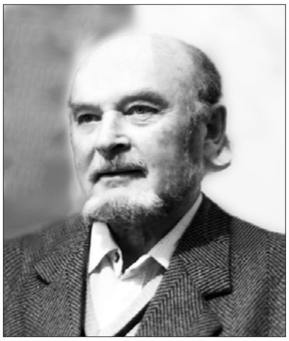
I. Franko, *L. Ukrainka*. Eilėraščiai. Poemos. Drama. Vilnius, 1988. Knyga 66.

Літ.: Шульгин В. История университета св. Владимира. СПб., 1860; *Гира Л*. Имена, дорогие литовским писателям // Иностранная литература. 1939. № 9/10; *Būtėnas J*. Tarasas Ševčenka. Vilnius, 1954; *Adiklytė A*., *Ochrimenko P*. T. Ševčenka ir Lietuva. Vilnius, 1961; *Адикліте А*. У Литовській РСР [відзначення сторіччя з дня смерті Т. Шевченка]: Хроніка // *РЛ*. 1961. № 5; *Бичко В*. «Кобзар» литовською мовою // *ЛУ*. 1962. 16 лют.; *Абрамавічюс В*. Шевченко у Вільнюсі // *НШК 10*; *Адыклите А*. Шевченко и народная традиция литовской поэзии конца XIX в. // Материалы конф. молодых ученых Белоруссии и Прибалтики. 1962. Минск, 1963; *Грішкенас А*. «У Вільні, городі преславнім» // *ЛУ*. 1963. 17 трав.; *Корсакас К*. Кобзар у Литві // Жовтень. 1963. № 7; *Мельничук Ю*. В краю литовськім // Жовтень. 1963. № 10; *Юргінас Ю*. Литва і Україна // Наука і життя. 1963. № 9; *Венцлова А*. Тарас Шевченко в Литве // *Шевченко* и мировая культура. М., 1964; *Abramavičius V*. Tarasas Ševčenka ir Vilnius. Vilnius, 1964; *Венцлова А*. Поэт и человек // Дружба народов. 1964. № 3; *Тільвітіс Т*. Добрий погляд Тарасів // *СВШ*. Т. 2; *Тільвітіс Т*. Допомога в боротьбі // Прапор. 1964. № 3; *Івакін 1968*; *Шешельгіс О*. Шевченко в литовському літературознавстві і критиці // *НШК 17*; *Пушкаренко Т*. Біля джерел українсько-литовських літературних взаємозв'язків // *РЛ*. 1986. № 8; *Masioniene B*. Viršukalnių ir gelmių poetai // *T. Ševčenka*, I. Franko, L. Ukrainka. Eilėraščiai. Poemos. Drama. Vilnius, 1988. Knyga 66; *Непокупний А*. Балтійські зорі Тараса // *У Вільні*, городі преславнім...: Худож.-докум. диптих. К., 1989; *Непорожня Н*. Кобзареві думи, переспівані сільським лірником // *Шевченко Т*. Кобзар / Переклади В. Сирокомлі. Вільнюс, 1993; *Щербина Т. І*. Тарас Шевченко і литовська література // Вісник (Літературознавчі студії). Київський міжнар. ун-т. К., 2004. Вип. 6.

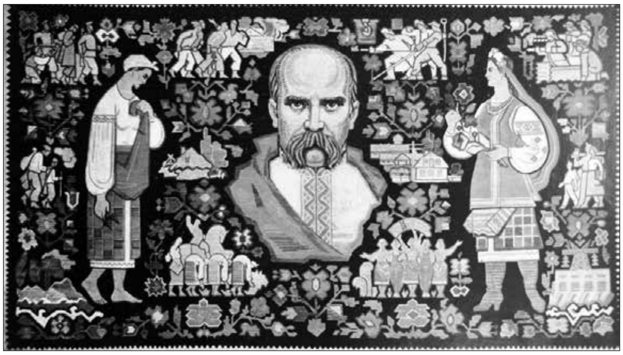
Тетяна Щербина

ЛИТО́ВЧЕНКИ — родина художників.

Іван Семенович (8.07.1921, с. Бугрувате, тепер Охтирського р-ну Сум. обл. — 27.05.1996, Київ) — укр. художник-монументаліст, живописець і майстер худож. ткання. Заслужений діяч мист-в України (1992). Лауреат Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка за гобелен-триптих «Витоки слов'янської писемності» (1998; у співавт. з М. Литовченко). У 1948—54 навчався у Львів. ін-ті прикладного та декорат. мист-ва. З 1954 працював у Худож. фонді Спілки художників України (нині НСХУ), з 1980 — на Київ. творчо-виробничому комбінаті «Художник». Творчість Л. пов'язана з формуванням нац. стилю в декорат.-прикладному та монументальному мист-ві (стінопис, мозаїка, гобелен). Л. створив мозаїки в інтер'єрах Київ. річкового вокзалу (1961) та аеропорту

І. Литовченко

І. Литовченко, М. Литовченко. Килим «Т. Г. Шевченко і Україна». Вовна, ручне ткання. 1960

Бориспіль (1965), худож. оздоблення Палацу культури «Істра» в м. Жданові (нині Маріуполь, 1966, усі — у співавт. з В. Ламахом та Е. Катковим), Палацу одруження в м. Олександрії Кіровогр. обл. (1970, у співавт. з М. Литовченко та В. Прядкою); виконав тематичні гобелени, що використовувалися як елементи архіт. оформлення інтер'єрів: «Навіки разом» (1956), «Дружба народів» (1957), «Леся Українка» (1970), «Джерела слов'янської писемності» (1989, НБУВ), «Дума про Україну» (1995); розписи Залізничного вокзалу в Києві (1956) та ін.

Образові Шевченка Л. присвятив кілька тематичних гобеленів (разом із М. Литовченко), яким притаманні монументальність змістово-формального вирішення, філос. узагальнення, драматизм. Їхньому доробку належить килим «Т. Г. Шевченко і Україна» (вовна, ручне ткання, 1960; НМУНДМ), в основу якого покладено слова поета: «І на оновленій землі / Врага не буде, супостата, / А буде син, і буде мати, / І будуть люде на землі». У його композиційному вирішенні постать поета об'єднує минуле та сьогодення України. Цю ідею втілено у трьох частинах: у центрі — погрудний портрет поета, обабіч — дві жіночі фігури, що уособлюють Україну за часів кріпацтва і сучасну. Постаті в укр. нац. вбранні розташовано на тлі орнаменту, що містить сюжетні клейма за мотивами творів Шевченка. У техніці мозаїки Л. виконав композицію «Прометей» на вшанування пам'яті Шевченка (1961). За мотивами поеми «Гайдамаки» Л. створив гобелен «Коліївщина» (вовна, ручне ткання, 1968; у співавт. з М. Литовченко; Запоріз. худож. музей), де в узагальненій монументально-декорат. формі показано козаків-повстанців. За словами авторів, читаючи Шевченка, вони хотіли передати гнів народу, доведеного лютими поневолювачами «до краю», коли «жінки навіть з рогачами пішли в гайдамаки…». Рідній землі поета — Черкащині — присвячено гобелен «На землі Черкаській» (вовна, ручне ткання, 1984; у співавт.

з М. Литовченко; Черкас. історико-краєзнавчий музей). Композиція ґрунтується на поєднанні понад сорока портретів відомих людей різних істор. епох, зокр. Б. *Хмельницького*, І. *Ґонти*, М. Гоголя, П. *Чайковського* та науковців і робітників цього краю. У центрі гобелена — Шевченко, який батьківським жестом поклав руки на плечі казах. хлопчика, — його образ є цитатою з малюнка «Байгуші».

І. Литовченко, М. Литовченко. Гобелен «Прометей». Вовна, ручне ткання. 1989

До *175-літнього ювілею від дня народження Шевченка* Л. виконав гобелен «Прометей» (вовна, ручне ткання, 1989; у співавт. з М. Литовченко), що розкриває образ Шевченка-борця, зображеного велетнем, який тримає сонце, що принесе радість рідному народу. Узагальнювальний погляд на творчість Шевченка втілено в гобелені «Молитва» (вовна, ручне ткання, 1991, обидва — власність Дирекції виставок Міністерства культури України), де поета зображено як співця-бандуриста, виразника нац.-істор. драми укр. народу. Сюжетним сценам у гобеленах Л. за мотивами творів Шевченка притаманні епічність, ліризм, яскравий колорит, сучасна стилістика орнаменту, що ґрунтується на традиціях укр. килимарства. 1995 Л. створив гобелен «Дума про Україну». Твір «Т. Г. Шевченко і Україна» експонувався на худож. виставці, присвяченій *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка* (Київ, Москва, 1964). Роботи Л. зберігаються у НМУНДМ, Музеї історії України, Запоріз. худож. і Черкас. історико-краєзнавчому музеях.

Марія Тимофіївна (22.06.1927, с. Гупалівка Дніпроп. обл.) — укр. художниця-монументалістка, майстриня худож. ткання. Дружина І. Литовченка. Заслужений художник України (1996). Лауреат Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка за гобелен-триптих «Витоки слов'янської писемності» (1998). У 1946—50 навчалася у Дніпроп. худож. уч-щі, у 1952—61 — у Львів. ін-ті прикладного та декорат. мист-ва (викладачі М. Бавструк, А. Бельчукова). З 1961 працювала у Худож. фонді Спілки художників України, з 1980 — на Київ. творчо-виробничому комбінаті «Художник». Творчість Л. пов'язана з декорат.-прикладним і монументально-декорат. мист-вами (килимарство, гобелен, мозаїка). Майстриня виткала гобелени «Верховино, світку ти наш» (1965), «Пісня» (1967), «Весілля» (1969), «Гімн життю» (1969, у співавт. з І. Литовченком та В. Прядкою, Палац одруження в м. Олександрії Кіровогр. обл.), «Іван-Побиван» (1979, Дитяча обл. б-ка у м. Хмельницькому), «Тривога» (1991); оформляла ст. метро «Завод Більшовик» (мозаїка, 1963, нині — «Шулявська»). Разом з І. Литовченком була одним із засновників сучасного укр. гобелена, що поєднує декорат. та сюжетно-тематичні риси і є елементом архіт. ансамблю. Гол. особливості творчості Л. — звернення до тем укр. фольклору, поєднання традиційної техніки гладкого ткання із сюжетними мотивами, образів та орнаментів народного мист-ва із формально-пластичними тенденціями модернізму. Виступила співавторкою гобеленів: «Т. Г. Шевченко і Україна» (1960), «Коліївщина» (1968, до 200-ї річниці народного повстання), «На землі Черкаській» (1984), «Прометей» (1989); у роботі «Молитва» (1991) створено образ Матері-землі, що благословляє та захищає Шевченка, в «Думі про Україну» (1995) відображено поетове бачення рідної землі.

М. Литовченко

І. Литовченко, М. Литовченко. Гобелен «Молитва». Вовна, ручне ткання. 1991

Наталія Іванівна (15.04.1956, Київ) — укр. художниця-монументалістка, майстриня худож. ткання. Дочка І. Литовченка та М. Литовченко. Заслужений художник України (1996). Чл.-кор. Укр. Академії архітектури (2005). Навчалася у Львів. ін-ті прикладного та декорат. мист-ва (1974—76), у КХІ (1976—80, майстерня монументального живопису).

Н. Литовченко

З 1980 працювала на Київ. творчо-виробничому комбінаті «Художник», з 2004 — доцент Київ. держ. ін-ту декорат.-прикладного мист-ва і дизайну ім. М. Бойчука. Творче спрямування пов'язане з монументально-декорат. та декорат.-прикладним мист-вом (стінопис, гобелен). Л. брала участь у розписах Михайлівського Золотоверхого собору в Києві (1999—2000); виконала живописні панно «Мальовнича Україна» в залі очікування Київ. залізничного вокзалу (2001—02), «Найдавніші університети України» та «Духовні святині Києва» в залі прийомів Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка (2004, Київ). Гобелени «Людина і природа» (1984, Черкас.

Н. Литовченко. Монументальний живопис «Етапи становлення української державності». Темпера. 2009

історико-краєзнавчий музей), «Ніч на Івана Купала» (1991), «Архангел Михаїл — охоронець Києва» (1994), «Глухів» (1996), «Богдан Хмельницький» (2005) засвідчують інтерес Л. до істор. тематики, образно-стилістичних традицій укр. середньовіччя та фольклору, інтерпретованих через формальні прийоми мист-ва модернізму.

У гобелені «Квіти Кобзареві» (1989, Міністерство культури України) портретне зображення Шевченка обрамлено квітковими мотивами укр. орнаменту. У великому монументальному панно «Тарас Шевченко» (олія, 2004) портрет поета розташовано серед персонажів його творів — Катерини, гайдамаків та символічних образів, що увійшли в нац. культуру з його поезією: «Дніпр широкий», «вишневий садок» та ін. Написане у стилізовано-декорат. плані, тяжіє до стінопису, тематичного килима. Монументальний живопис «Етапи становлення української державності» (2009), створений для зали пленарних засідань Верховного суду України, складається з чотирьох композицій, одну з яких присвячено Конституції. В одному з чотирьох клейм її розпису, в яких зображено Г. Сковороду, І. Франка, Лесю *Українку*, міститься портрет Шевченка. У гобелені-триптиху «Т. Г. Шевченко» (вовна, ручне ткання, 2011) Л. поєднала образ Шевченка в центр. частині з мотивами його поезій: у правій частині — «Катерина», у лівій — «Гайдамаки». Лаконічна мова й абстраговані форми образного вирішення, а також колірний контраст відображають дух епохи, в яку творив митець, а також його багатогранний внутрішній світ. Персональні виставки гобеленів та живопису: 1994 (Франція), 1995 (Вашинґтон, США), 1996 (Монреаль, Канада), 2000 (Оттава, Канада), 2006 (Київ), 2008 (Москва). Твори зберігаються в музеях та приватних колекціях України, Канади, США, Туреччини, Чехії, Франції та ін. Іл. табл. XII—XIII.

Н. Литовченко. Гобелен «Квіти Кобзареві». Вовна, ручне ткання. 1989

Тв.: Державний музей українського народного декоративного мистецтва УРСР: Альб. К., 1983; *Литовченко І.* Середовище і людина // Образотворче мистецтво. 1990. № 5; Шлях на Тарасову гору: Альб. К., 1998; Іван, Марія та Наталка Литовченки: Альб. К., 1999; Наталія Литовченко: Каталог творів. К., 2006.

Літ.: *Воейкова И.* Художники-монументалисты. М., 1969; *Гассанова Н.* Героический пафос времени // Творчество. 1987. № 3; *Гассанова Н. С.* Гобелени Івана Литовченка // *НТЕ*. 1987. № 1; *Скляренко Г. Я.* Художник и город: Проблемы формирования архитектурно-художественного ансамбля. К., 1990; *Гассанова Н.* Нетьмяніючі фарби Івана Литовченка //

Сучасність. 1996. № 7/8; *Чегусова З.* Іван, Марія та Наталка Литовченки // Образотворче мистецтво. 1997. № 3/4; *У Кобзаревій* славі: Лауреати Держ. премії України ім. Тараса Шевченка 1998-го та 1999-го років. К., 1999; *Терехович М.* Художники Литовченко // Архитектура. Строительство. Дизайн. 2007. № 4; *Дьомін М.* Мальовнича Україна і життєствердний оптимізм творчості Наталії Литовченко // Вітчизна. 2007. № 5/6; «З Шевченком у серці»: Бібліогр. пам'ятка до 90-річчя від дня народження І. С. Литовченка. Суми, 2011.

Галина Скляренко, Наталія Литовченко

ЛИХВИ́Н — хутір Лебединського пов. Харків. губ., тепер с. Лифине Лебединського р-ну Сум. обл. Тут був маєток «Новь» Д. *Хрущова*, з яким Шевченко їхав в Україну від Москви наприкінці весни 1859. Запрошений супутником погостювати в його маєтку, поет жив у Л. протягом 6—9 черв., написав вірш «Ой по горі роман цвіте», намалював два пейзажі «В Лихвині» (зберігаються в НМТШ). Перебування на березі Псла у товаристві «варенушників» надихнуло поета

Садиба Д. Хрущова. Лихвин (Лифине). Сучасне фото

Хата, де жив Шевченко у 1859. Лихвин. Фото 1961

подарувати відбиток офорта «Приятелі» з написом верховодові компанії: «Варенушному архімайстрові А. М. Залеському на па[м'ять] 6 июня 1859 на Нові. *Т. Шевченко*». Такий самий відбиток та офорт «Вечір в Альбано поблизу Рима ("Ліс")» поет подарував дружині Д. Хрущова — Н. *Хрущовій*. Будинок Д. Хрущова, де бував Шевченко, і будиночок, де він жив, збереглися.

Літ.: Кониський; *Ротач П.* В архіві шевченкознавця // *РЛ*. 1967. № 5; *Жур 1970*.

Григорій Зленко

ЛИХО́ШВА Микола Петрович (08.10.1934, с. Гнилець Звенигородського р-ну Черкас. обл.) — укр. художник і педагог. Праправнук Шевченка по лінії його рідного брата Микити. Член НСХУ (1993). Навчався у КХІ (1963—68, викладачі К. *Трохименко*, В. *Костецький*, Л. Вітковський, В. Виродова-Готьє). З 1968 викладач Київ. художньо-промислового технікуму (нині — Київ. держ. ін-т декорат.-прикладного мист-ва і дизайну ім. М. Бойчука), з 1999 — ст. викладач. Працює у станковому живописі та графіці, жанрах портрета, пейзажу, тематичній картині. У своїй творчості продовжує традиції укр. малярства 1-ї пол. 19 ст., звертається до мист. спадщини Шевченка, народної культури. Л. входить до творчої групи «Рось».

М. Лихошва

Основні твори: цикл укр. пейзажів «Живописна Україна», тематичні полотна «Коли сурми заграють» (1985), «Відлуння часу» (1991), «Лірика» (1992), «Епоха» (2000), «Пам'ятайте нас, нащадки» (2009).

Чільне місце у мист. доробку Л. посідає шевченкіана, якій присвятив понад 150 картин, етюдів, з нею пов'язані роки дитинства, коли мама читала «Кобзар», розповідала про родинні стосунки з поетом. Ще школярем Л. перемальовував репродукції картин, офортів Шевченка. Найяскравіші враження від свого роду художник переповідає й дотепер у полотнах, відтворюючи по пам'яті вже зниклі пейзажі дорогих місць: «Моринці. Зійшов дощ», «Обрії села Хлипнівки», «Полукіпки», «На роздоріжжі сіл Моринці — Будище». Уперше ця тема стала основою для циклу пейзажів «Мальовнича Україна», які написав у с. *Моринцях* та під Києвом. Сюжети багатьох картин основано на поезії Шевченка. У 1980— 90-х створив серії «По місцях дитячих років Т. Шевченка», «Земля, яку

М. Лихошва. Село Моринці. Хата, в якій народився Т. Г. Шевченко. Картон, олія. 1998

М. Лихошва. «А сліз дівочих…». Полотно, олія. 2003

сходив Тарас малими босими ногами…», «Стежинами малого Тараса», до яких увійшли «Село Тарасівка» (1988), «Село Моринці. Хата, в якій народився Т. Г. Шевченко», «Околиця села Воронівки», «Обрії села Вільшаної», «Куточок рідного села», «Околиця українського села. Зелена Діброва», «Хлипнівка. Старе подвір'я» (усі — 1993), «Село Тарасівка. Джерело», «Село Хлипнівка», «Село Хлипнівка. Стара хатина», «Шлях Тараса до Майданівки» (усі — 1994), «На току», «Вітряк по дорозі Будище — Моринці» (1995), «Село Будище. Дуб Т. Г. Шевченка», «Село Шевченкове. Подвір'я», «Моринці. Кладуть сіно»

М. Лихошва. «А як ми бились...». Полотно, олія. 2003

(усі — 1996), «Село Моринці. Хата, в якій народився Т. Г. Шевченко», «Цвіте гречка. Село Будище» (усі — 1998), «Видубицький монастир» (2000; НМТШ), «Корсунь. Затока річки Рось» (2003), «Корсунь. Янталка» (2004). Автор тематичних картин «За байраком байрак» (1999, 2001), «А як ми бились…», «А сліз дівочих…» (обидві — 2003), «Стежки Тараса» (2004, НМТШ); пейзажу «Парк Т. Г. Шевченка» (2004). Живописні роботи написані корпусним мазком у багатобарвній кольор. гамі, їм притаманні риси реалізму та імпресіонізму. Л. — відданий співець цього краю, оскільки сам пройшов Тарасовими стежками і бачив правдиву історію своєї землі. Твори Л. експоновано на персональних виставках: «Літо» (1990, Київ. Український дім), «Тиша на морі» (1992, НСХУ), «До 140-річчя перепоховання Тараса Шевченка в Україні (2001, Київ. Гімназія ім. Т. Шевченка), «Лихошва Микола» (2002, НМТШ), «Шевченків край» (серія «Стежинами малого Тараса», 2004, с. Моринці — с. *Шевченкове*. Нац. заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка»), «Земля, яку сходив Тарас малими босими ногами…» (2004, НМТШ), в Літ.-мемор. музеї Т. Г. Шевченка (2005, с. Шевченкове), «Моринськими стежинами малого Тараса» (2005, с. Моринці, Нац. заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка»), «Любіть

М. Лихошва. Парк Т. Г. Шевченка. Картон, олія. 2004

Україну свою» (2005, Київ), «Краяни Богдана і Тараса» (2008, НСХУ), «Шевченків край» (2009, Кривий Ріг. Криворізький держ. пед. ун-т), «До 195-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка» (2009, Київ, Український дім), «Шевченкове буття» (2012, НПБУ), «Любіть Україну свою» (2013, ШНЗ). Твори зберігаються у НМТШ, ШНЗ, музеях Переяслава-Хмельницького.

Літ.: Давиденко В. Його черешні, вмивані дощами // Слово Просвіти. 2005. 7 лип.; *Давиденко В.* Сам пройшов Тарасовими стежками // Як справи – Київ. 2005. 8 листоп.; *Мистецький* олімп України. К., 2006; *Капустін В.* Нащадок Великого Кобзаря. Освідчення Україні //Атлантична панорама. 2006. Берез.; *Гордєєв В.* Від чобіт до пензля // Прес Центр. 2010. 24 берез.

Наталія Лисенко

ЛИЧА́РДА — вірний слуга, персонаж білор. повісті про Бову Королевича 16 ст., яка походить од середньовічного франц. роману про Бову д'Антона. Після появи в 17 ст. рос. версії названої повісті, а згодом і лубкових її видань, ім'я Л. стало в рос. мові прозивним. У такому значенні і вживає його Шевченко у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали». Розповідач називає «моим личардой» (4, 286) Прохора — старого кріпака, котрому господарі маєтку доручили слугувати гостеві. Висловившись вельми критично стосовно «праздного, растленного сословия <…> цеховых мастеров лакейского дела» (Там само), розповідач поставився до Прохора із симпатією і доброзичливістю. Оскільки білор. перекл. роману в білор. «Познанському збірнику» (іноді цей рукопис без достатніх підстав називають «українсько-білоруським» — див.: Українська література XIV — XVI ст. К., 1988. С. 565) тоді ще не було відкрито й надруковано, з повістю про Бову Шевченко, мабуть, ознайомився через якесь із лубкових видань (відомі з 2-ї пол. 18 ст.), що базувалися на тексті переробки білор. версії — рос. рукописної «Повісті про Бову Королевича» 17 ст. Цілком можливе і фольклор. посередництво, адже в росіян ця повість стала дуже попул. казкою.

Станіслав Росовецький

ЛІ́БЕЛЬТ Кароль-Фридерик (8.04.1807, Познань, Польща — 9.06.1875, м. Брдув, тепер село Великопольського воєводства, Польща) — польс. філософ, естетик, публіцист і політ. діяч. Освіту здобув на філос. ф-ті ун-ту в Берліні (1823—30), де захистив докторську дисертацію під керівництвом Ґ.-В.-Ф. Геґеля. Брав участь у повстанні 1830—31. Протягом 1840-х — одна з гол. постатей культурно-політ. життя Польщі: працював у легальних і підпільних політ. організаціях, 1845 — представник прусської частини Польщі в конспіративному Нац. уряді. 1846 Л. заарештовано й ув'язнено на 20 років, але звільнено 1848. Ввійшов до

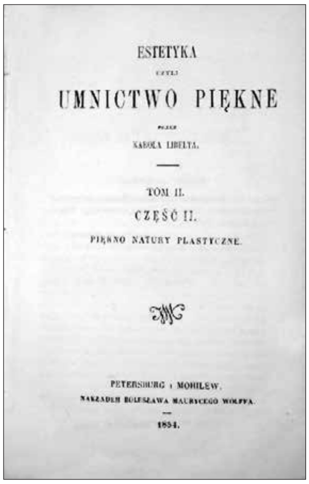
М. Фаянс. Портрет К.-Ф. Лібельта. Папір, літографія. 1850-ті

Нац. комітету, який керував Великопольс. повстанням. Публікуючись у слов'ян. вид., здобув славу поборника ідеї слов'ян. єдності; був знайомий із лідером чес. руху П.-Й. *Шафариком*. Як відомий політ. діяч брав участь у слов'ян. з'їзді у Празі (1848). Діяч Польс. ліги; 1859—70 — депутат прусського сейму. Праці Л. умовно поділяють на філос.: «Актуальне питання філософії. Про самовладдя розуму» (1845), «Критична філософія» (1849—50), «Естетика, або Філософія краси» (1849—54) та політ.: «Про цивільну відвагу» (1843), «Про любов до Батьківщини» (1844), «Політико-літературний фейлетон» (1846), «Орлеанська діва» (1847), «Коаліція капіталу і праці» (1868). У філософії Л. поєднувались «істини розуму» (за Геґелем), тобто філософія, з «істинами уяви» (естетикою), відображенням яких дослідник вважав світогляд слов'ян. народу, втілений у месіаністичній ідеології та поезії великих польс. романтиків. Його філос. світогляд тяжів до компромісу між різноманітними ідейними орієнтаціями та напрямами — раціоналізмом та ірраціоналізмом, ідеалізмом і «реабілітацією природи», обстоюванням свободи вибору та провіденціалізмом, пантеїзмом і ортодоксальним католицизмом. Філософію і «пророчу поезію» Л. розумів як два шляхи до досягнення спільної мети майбутнього — «слов'янської філософії».

Як автор «Естетики» Л. став одним із найголовніших представників тогочасної естетичної думки в Польщі. Саме цей твір залишив для Шевченка його польс. друг С. *Пшевлоцький* перед від'їздом з Уральська на батьківщину. Згадана кн. трапилася Шевченкові якраз перед подорожжю Волгою. «Чтение, правда, не совсем по моему вкусу, но что делать, на безрыбьи и рак рыба. Я, несмотря на мою искреннюю любовь к прекрасному в искусстве и в природе, чувствую непреодолимую антипатию к философиям и эстетикам», — визнавав Шевченко у своєму Щоденнику в записі 5 лип. 1857. Л. до цього вже був відомий Шевченкові деякими філос. і публіцистичними працями, зокр. «Орлеанською дівою» — есеїстичним твором про Жанну д'Арк, ідея якого лежала в річищі ін. нац.-визв. публіцистичних праць польс. філософа (див. свідчення самого Шевченка в Щоденнику в тому ж записі 5 лип. 1857).

В історії створення «Естетики» та її Шевченкової рецепції спільне те, що Л. закінчував писати свій твір в ув'язненні, а Шевченко ознайомився з ним на

засланні. В «Естетиці» Л. порушив три гол., на його думку, проблеми мист-ва: взаємини людини і мист-ва, мист-ва і природи, мист-ва і Бога. Об'єктом розгляду були видатні твори поезії, муз., архітектури, малярства і скульптури. Провідною ідеєю — перевага духу над матерією. Шевченкова рецепція твору, зумовлена ситуативними та настроєвими чинниками, відображає, однак, діалектику самого твору. Адже на поч. праці Л. не дуже віддалився від свого вчителя Геґеля і лише згодом відійшов від Геґелевого вчення. Не випадково Шевченко, який починав читати «Естетику», з прикрістю констатував: «Нет, и эстетика сегодня мне не далась. Либельт, он только пишет по-польски, а чувствует (в чем я сомневаюсь) и думает по-немецки. Или, по крайней мере, пропитан немецким идеализмом...» (Щоденник, запис 10 лип. 1857). Але поступово Шевченко змінює свою думку про польс. філософа: у пізніших щоденникових записах він називає Л. «умеренным идеалистом и более похожим на человека с телом, нежели на бесплотного немца. В одном месте он (разумеется, осторожно) доказывает, что воля и сила духа не может проявиться без материи. Либельт решительно похорошел в моих глазах. Но он все-таки школяр. Он пренаивно доказывает присутствие Всемогущего Творца Вселенной во всем видимом и не видимом нами мире. И так хлопочет об этой старой, как свет, истине, как будто это его собственное открытие» (11 лип. 1857). Гол. пунктом незгоди залишалося для Шевченка питання онтології «людини-творця». На відміну від Л. і нім. ідеалістів, які наділяють людину нічим не обмеженими можливостями в її творчості і цим протистоять детермінованості природи, Шевченко писав: «Мне кажется, что свободный художник настолько же ограничен окружающею его природою, насколько природа ограничена своими вечными, неизменными законами. А попробуй этот свободный творец на волос отступить от вечной красавицы природы, он делается богоотступником, нравственным уродом...» (12 лип. 1857). Л. намагався примирити «правди розуму» із «правдами уяви» (Геґель), висував тези про «філософію слів» та «пророчу поезію» і, не знаючи генезійської теорії Ю. Словацького, створив філос.-реліг. концепцію романтизму, яка розвивалася у подібному до Шевченкових пошуків руслі (див. також *Естетика Шевченка-митця*).

ESTETYKA
czyli
UMNICTWO PIĘKNE
przez
KAROLA LIBELTA.
TOM II.
CZĘŚĆ II.
PIĘKNO NATURY PLASTYCZNE.
PETERSBURG i MOHILEW.
1854.

К. Лібельт. Естетика. Петербург; Могильов, 1854. Т. 2. Ч. 2. Титул

Тв.: Estetyka czyli umnictwo piękne. Petersburg, 1854. T. 1; Petersburg i Mohilew, 1854. T. 2: Część 1—2.

Літ.: *Демчук П.* Шевченко та його учителі філософії // Гарт. 1931. № 4; *Фізер І.* Філософія чи філо-софія Тараса Шевченка? // *Світи 1991*; *Гордійченко В. В.* Полеміка Тараса Шевченка з естетичною теорією К. Лібельта // Нова парадигма: Філософія. Соціологія. Політологія: Альм. наук. праць. Запоріжжя, 2003. Вип. 30; *Ушкалов Л.* «Естетика» Лібельта як дзеркало філософії Шевченка // *СіЧ*. 2011. № 3.

Ростислав Радишевський

ЛІ́БОВІЦЬКИЙ (Libovický) **Владімір** (10.11.1906, Новини Чеські, Волинь — 18.12.1984, Прага) — чес. танцівник, хореограф, лялькар і режисер. Танцював у Великій опереті, Міському театрі на Віноградах та Арені у Сміхові (Прага). Співав у міській опері Братислави. Директор міського театру в Ужгороді, реж. і хореограф у Хусті. 1939 виїхав до Швейцарії, де працював хореографом і танцівником. У 1945—46 — танцівник у Театрі для молоді (Прага), заснував трупу танцюристів при Центр. будинку Чехословацької армії. У 1954—57 — хореограф Укр. нац. театру в Пряшеві. Автор лібрето і хореографії балету на муз. Р. Феста-Спішлака «Марійка — Карпатська рапсодія» (1955). Реж. і хореограф першої програми виступів словац. ансамблю «Пульс» (1957). Співавт. (з М. *Меллановою*) перекл. драми Шевченка «Назар Стодоля» (1955).

Пер.: Nazar Stodol'a: Hra se zpěvy a tanci o třech dějsvích / Z ukr. orig. přel. Mila Mellanová a Vladimir Libovický. Praha, 1955.

Ігор Мельниченко

ЛІВИ́ЦЬКА-ХОЛО́ДНА Наталя Андріївна (псевд. — Наталка Волошка; 15.06.1902, х. поблизу с. Гельмязева, тепер Золотоніського р-ну Черкас. обл. — 26.03.2005, м. Міссісаґа, побл. Торонто, Канада) — укр. поетеса і перекладачка. Дочка члена Центральної Ради УНР А. Лівицького, дружина художника П. Холодного (молодшого). В дитячі роки жила на Полтавщині в місцях, пов'язаних із перебуванням Шевченка. 1923 закінчила укр. гімназію в Подебрадах (Чехословаччина), навчалася у Карловому ун-ті (Прага). З 1927 вивчала філологію у Варшав. ун-ті. 1950 переїхала до США, брала участь в укр. жіночих організаціях, належала до Об'єднання

Н. Лівицька-Холодна

укр. письменників діаспори «Слово». З 1990 жила в Канаді. Належала до т. зв. Празької школи поетів. Видала зб.: «Вогонь і попіл» (Варшава, 1934), «Сім літер» (Варшава, 1937), «Поезії старі і нові» (Нью-Йорк, 1986).

Помітне місце в шевченкіані діаспори посіла біогр. розповідь Л.-Х. про Шевченка «Шлях велетня» (1955), адресована молоді. Багато ілюстроване вид. мало на меті наблизити читача до Шевченка як до людини, подати його правдивий образ. Шевченка згадано й у віршах «На наших нивах сон і тиша», «В кухні (Листки з щоденника)» та ін. У багатьох творах Л.-Х. відчутні ритми й мотиви Шевченкової поезії.

Тв.: Шлях велетня: Ілюстрована біографічна розповідь про Тараса Шевченка. Нью-Йорк, 1955.

Літ.: Куценко Л. Наталя Лівицька-Холодна: Нарис життя і творчості. Кіровоград, 2004.

Петро Ротач

ЛÍВІЙ, **Тит Лівій** (59 до н. е., Патавіум, тепер Падуя, Італія — 17 н. е., там само) — рим. історик епохи Г. О. *Августа*. Автор «Римської історії від заснування міста», який оспівав високі моральні якості предків, їхній патріотизм, волелюбність, мужність, освячуючи батьківські традиції. Л. імпонував Шевченкові високим виховним пафосом свого твору, умінням передавати й оцінювати людські вчинки. На сюжет твору Л. у петерб. період Шевченко створив рисунок «Смерть Лукреції» (1835) та акварель «Смерть Віргінії» (1836). У «Близнецах» твір Л. згадується з особливим пієтетом. Рим. історик посів одне з перших місць у списку улюблених античних авторів героя Шевченкової повісті, обов'язкових для читання, разом із *Гомером*, *Геродотом*, *Верґілієм* і *Горацієм*.

Мирослава Шах-Майстренко

ЛÍҐОТНЮ (Līgotņu) **Єкабс** (справж. прізв. — Розе; 24.04.1874, х. Салґалес, тепер Латвія — 4.06.1942, м. Солікамськ, тепер РФ) — латис. письменник, перекладач і літературознавець. Автор «Повістей» (1903—13. Т. 1—3), кн. «Латиська література» (1908), «Історія латиської літератури» (1908), «Письменники світу» (1927) та ін. 1941 Л. вислали до Солікамська.

Перший перекладач творів Шевченка латис. мовою. Переклав поему «Катерина» (Austrums. 1900. № 12). Пізніше переклав вірші «Заповіт», «І небо невмите, і заспані хвилі» та «Мій Боже милий, знову лихо!..» (Jaunības Tekas. 1911. № 2), опублікувавши їх у супроводі ст. «Тарас Шевченко». Перекл. увійшли до вид.: *Шевченко Т.* Доля — Ševčenko T. Liktenis (Рига, 2008). У ст. «Тарас Шевченко та його поезія» (Jauni Ceļi. 1914. № 2) Л. високо оцінив творчість укр. поета, звернув увагу на мелодійність його творів та їхню народнопісенну основу.

Алла Калинчук

ЛÍДЕР Данило Данилович (25.04/8.05.1917, с. Вікторфельд, тепер Ростов. обл., РФ — 29.12.2002, Київ) — укр. художник-сценограф, теоретик і педагог. Член Спілки художників Союзу РСР (1962). Заслужений діяч мист-в Української РСР (1972). Народний художник Української РСР (1982). Лауреат Держ. премії Союзу РСР (1952). Лауреат Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (1993). Дійсний член НАМУ (1997). Навчався в Ростов. худож. уч-щі (1933—37), на живописному ф-ті Ленінград. ін-ту живопису, скульптури та архітектури (1937—41, викладач Б. Йогансон), театр.-декораційному відділенні цього ж ін-ту (1954—56, викладач М. Бобишев). На поч. війни його, як німця за походженням, вислано на Урал. Працював забійником у шахті, художником трудзагону тресту «Єманжелінськвугілля» Челябін. обл., з 1946 — художником-декоратором, згодом гол. художником Челябін. театру ім. С. Цвіллінга; з 1956 — у Театрі комедії, з 1959 — на студії телебачення у Ленінграді. 1962 переїхав до Києва, був гол. художником Театру муз. комедії, у 1965—75, 1980—89 — Київ. академ. укр. драм. театру ім. І. Франка. У 1975—80 — доцент кафедри композиції та керівник театр. майстерні КХІ (нині — НАОМА), з 1990 повернувся до викладання, з 1994 — проф. кафедри композиції і живопису в ній. Заснував власну школу сценографії і виховав цілу плеяду укр. сценографів. Л. — майстер образно-дійової режисури сценічного простору, в якому поєднував предмет і метафору, театр. гру і життя, де форма завжди наповнена філос. змістом. У просторово-образних сценічних роботах Л. пульсувала жива енергія та глибока думка творця, людини, яка не лише пізнає світ, а й шукає дієві способи його вдосконалення. Вистави: «Ярослав Мудрий» І. *Кочерги* (реж. Б. Мешкіс, 1970), «Здрастуй, Прип'ять!» М. *Зарудного* (реж. С. Сміян, 1974), «Кар'єра Артуро Уї» Б. Брехта (реж. В. Булатова, 1975), «Макбет» (реж. В. Булатова, 1977), «Король Лір» В. *Шекспіра* (реж. Л. Хейфец, 1979), «Вишневий сад» (реж. І. *Молостова*, 1980), «Дядя Ваня» А. *Чехова* (реж. С. *Данченко*, 1980), «Візит старої пані» Ф. Дюрренматта (реж. С. Данченко, 1983), «Тев'є Тевель» за *Шолом-Алейхемом* (реж. С. Данченко, 1989).

Д. Лідер

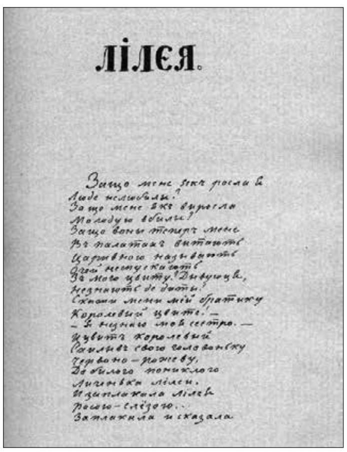
Кожна вистава була для Л. підставою для глибоких мист. роздумів на основі будь-якого драматургічного матеріалу. Він вибудовував свою систему світобачення, закладав у сценографічні образи значну енергію глибинно творчих взаємозв'язків. У виставі «Здавалося б, одне лиш слово» за драм. поемою А. *Малишка* «Тарас Шевченко» (Київ. академ. укр. драм. театр ім. І. Франка, реж. С. Данченко, 1984) папери із віршованими текстами, що випадали з рук поета, зависали над сценічним простором, презентуючи велич творчого надбання письменника. Розкриваючи образний зміст вистави, художник застосував прийом, у якому огорнув сцену паперовим німбом, щоб у фіналі перетворити його на величезну крону древа укр. поезії. Л. — учасник республ., загальносоюзних, міжнародних виставок, зокр. «Празькі квадрієнале».

Тв.: Мій улюблений драматург — природа (роздуми про взаємозв'язки Малого і Великого світу) // Мистецькі обрії'98: Альм. К., 1999; Природа театру. Діалог II // Кіно-Театр. 2000. № 2; Чи можна сьогодні бути щасливим? Нотатки // День. 1998. 29 жовт.; Театр для себе. К., 2004.

Літ.: *Коваленко Г.* Даниил Лидер. М., 1980; *Березкин В.* Даниил Лидер. К., 1988; *Клековкін О.* Данило Лідер: людина та її простір. Недільні розмови з майстром, записані в його майстерні // Український театр. 1995. № 1/3; 1999. № 4; *Хоменко Н.* Філософія сценографії Данила Лідера // Art Line. 1997. № 5/6; *Ковальчук О.* Філософський театр Данила Лідера. Сценічна гра у категоріях вічності // Образотворче мистецтво. 2011. № 3/4.

Олена Ковальчук

«ЛІЛÉЯ» — балада Шевченка, написана 25 лип. 1846 у Києві. Є кілька автографів тексту: чорновий автограф на окремому аркуші (ІЛ. Ф. 1. № 21) і три чистові автографи: у підготовчому рукописі проектованого 1847 видання «Кобзаря» (ІЛ. Ф. 1. № 72. Арк. 24—26), у «*Малій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 71. С. 83—87) та в «*Більшій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 37—39). Першодрук — у льв. газ. «Слово» (1862. 24 лют. С. 61).

Т. Шевченко. «Лілея». Автограф. Більша книжка. К., 1963

У баладі використано фольклор. мотив перетворення дівчини або хлопця на рослину, що ґрунтується на анімістичних народних віруваннях. У Шевченковому *Альбомі 1846—50* є датований 22 черв. 1846 запис народної пісні «У Києві на ринку п'ють козаки горілку», в якій ідеться про перетворення брата й сестри на квіти. Ця пісня, на думку Т. *Комаринця*, й послужила безпосереднім поштовхом до написання твору (див.: *Комаринець Т.* С. 35). Образ Лілеї як символ дівочої чистоти й цнотливості був досить поширений у середньовічній західноєвроп. л-рі, а також у романтиків («Лілеї» А. *Міцкевича*, «Лілея» К. Ербена, «Багач із Кельна» Е. Гейбеля та ін.). Із подібним значенням його вживали і в укр. фольклорі (див.: *Войтович В.* Українська міфологія. К., 2002. С. 435—436). У баладі «Л.» міфолог. мотив метаморфози поєднано з притаманними Шевченковій творчості соц. темами — зведення паном дівчини з народу та жорстокого ставлення сільської громади до покриток і дітей-безбатченків.

Серед традиційних творів баладного жанру з їхнім ліро-епічним легендарно-міфолог. або істор. первнем і навіть серед ін. Шевченкових балад «Л.» вирізняється тонкою й артистичною суб'єктивацією розповіді. Основні ознаки такої розповіді — глибокий ліризм, яскрава поетичність і мелодійність. За слушним твердженням Л. *Білецького*, «Л.» з усіх балад Шевченка «найбільш настроєва і найбільш лірична», поезія становить «нове слово не тільки у баладовій творчості автора, але й у всій історії української балади взагалі» (*«Кобзар»: У 4 т.* Т. 2. С. 348).

«Л.», як і написана тоді ж «Русалка», започатковує в укр. поезії жанр соц.-романтичної балади: в названих творах уперше, порівняно з ранніми романтичними баладами, гол. конфлікт одержує поглиблену соц. мотивацію. На думку Г. *Нудьги*, ці балади — «нове явище, породжене подіями і роздумами "Трьох літ". Якщо романтики, особливо німецькі, та й дехто з російських (В. Жуковський), у своїй баладній творчості йшли через окремі земні явища у світ фантастики, то Шевченко навпаки — через фантастичні малюнки заглядає у світ реальності» (*Нудьга Г.* С. 114). Дослідники, зокр. радянські, розглядаючи твір, зосереджували увагу головно на його антикріпосницькій спрямованості.

Одначе худож. логіка образів, символіко-поетична структура, багатозначність наскрізного символу «лілеї» протистоять однолінійній інтерпретації твору як суто антикріпосницького. Соц. елемент тут є багатоплановим. Пана осуджено як гол. винуватця трагедії Лілеї та її матері, але Шевченко водночас осуджує і жорстокість селянської громади, нетерпимої до хоч би яких порушень традиційних моральних приписів, особливо коли їх припускалася жінка. Починаючи від поеми «Катерина» Шевченко одним із перших в укр. л-рі звернувся до проблеми етичної неоднозначності й застарілості деяких громадсько-

родових звичаїв і забобонів, котрі ставали на перешкоді співчуттю й милосердю, взаєморозумінню між людьми. Поет наголошував трагічну приреченість духовної краси в нелюдяному реальному світі. Отже, гуманістична спрямованість балади «Л.» аж ніяк не обмежувалася класовими рамками. У цьому творі Шевченко виступає як послідовний романтик, адже саме романтизм поставив у центр уваги особистість людини, її внутрішнє життя.

Як у витворі справжньої поезії, в баладі «Л.» значущим є не тільки перебіг конфлікту, а й увесь худож.-конотативний план поетичної мови, особливо ж її звучання. Структурна домінанта твору — мелодійність, музичність, заявлена вже у заголовку — символічному імені героїні, що є звукообразом, милозвучність якого визначає організацію балади. Йдеться не лише про наскрізне алітерування тексту сонорним приголосним **л** (особливо початку й кінця твору), а й про виняткову прозорість мови, про милозвучність як гармонійну кореляцію вокалізму з консонантизмом, урівноваження кількості голосних і приголосних звуків, що властиве всій поезії Шевченка, а в цій баладі особливо помітне: «Люде не любили? <...> / Молодую вбили? <...> / І заплакала Лілея / Росою-сльозою...» та ін. У самому слові «Лілея» кількість голосних дорівнює кількості приголосних (**л**, **л**, **й** — **і**, **е**, **а**); ім'я коханого Лілеї — Королевий Цвіт — вочевидь обрано не тільки за семантичним принципом, а й за звуковим, музичним, у ньому відлунюють панівні у творі сонорні й голосні — **л-е-и-і**.

Є. Котляревська. Ілюстрація до балади Шевченка «Лілея». Папір, ліногравюра. 1964

У баладі поєднано епічний, ліричний і драматичний елементи, вона має циклічну, тричастинну й рамкову композицію. Зачин (рр. 1—18) і кінцівка (рр. 77—90) слугують лірико-драматичним обрамленням основної розповіді. Завдяки драматизації викладу, експресивним жестам діалогу між Лілеєю та Королевим Цвітом тонко відтворено інтонацію живого голосу й, отже, посилено об'єктивацію викладу. Розпачливі запитання Лілеї на початку зачину пройняті типово пісенною мелодикою, 14-складовий вірш симетрично розгортається: «За що мене, як росла я, / Люде не любили? / За що мене, як виросла, / Молодую вбили?» Проте далі правильність пісенної чотирирядкової строфи порушено, фраза не вміщується в її межі й переходить у п'ятий рядок, утворюючи enjambement; з'являється потрійна рима, що відлунює внутрішньою римою «не знають» у наступному реченні: «За що вони тепер мене / В палатах віт*ають,* / Царівною назив*ають*, / Очей не спуск*ають* / З мого цвіту? Дивуються, / Не зн*ають*, де діти! / Скажи мені, мій братику, / Королевий Цвіте!» Засноване на протиставленні «раніше—тепер» потрійне запитання героїні оскаржує несправедливість людей («за що?»), із ним контрастує своєю тональністю побудована на димінутивах авторська розповідь про співчуття Королевого Цвіту: «Схилив свою головоньку / Червоно-рожеву / До білого пониклого / Личенька Лілеї».

Основна частина балади (рр. 19—76) — розгорнутий монолог Лілеї, її лірична сповідь про поневіряння і страждання, яких зазнала вона, будучи молодою дівчиною; цю частину умовно можна поділити ще на дві: до і після перетворення героїні на квітку. Лірико-драматичний тон розповіді набирає трагічних обертонів. Твір вирізняється незвичайною ощадливістю вислову. Кількома штрихами, без деталізації окреслено типову для кріпацького села подію: звівши матір Лілеї, розпусний пан кидає її з дитиною напризволяще; власне, про вчинки пана не сказано майже нічого, увагу сконцентровано на тяжкому психічному стані матері, показаному через сприймання маленької доньки: «Моя мати... чого вона, / Вона все журилась / І на мене, на дитину, / Дивилась, дивилась / І плакала? Я не знаю, / Мій брате єдиний! / Хто їй лихо заподіяв? / Я була дитина, / Я гралася, забавлялась, / А вона все в'яла, / Та нашого злого пана / Кляла-проклинала. / Та й умерла». З приводу остаточного тексту наведених рядків у «Більшій книжці» Л. Білецький критично зауважив, що з усіх варіантів цей найпізніший — начебто «найнепоправніший», зокр. через лексичні повтори («...чого вона, / Вона все журилась» і «Дивилась, дивилась»), що нібито «знижує оригінальність поетичного вислову» (*«Кобзар»: У 4 т.* Т. 2. С. 449). Однак саме повторами, нерегулярними паузами, уривчастою мовою поет передає хвилювання й потрясіння Лілеї, невигойний біль і зойк її душі глибше й тонше, ніж у попередніх варіантах, напр., у найранішому — чорновому автографі на окремому аркуші: «Моя мати, я не знаю, / Вона все журилась / І молилась, і на мене / На малу дивилась» (1, 578). Численні виправлення, які на різних стадіях роботи вносив поет до тексту, зроблено здебільшого з метою психологічного поглиблення викладу. Серед найвагоміших — відкинутий у «Малій книжці» текст між рр. 18—19: «Сам Господь витав над ними. / І творив святеє / Землі грішній... І Лілея» (1, 579), — що певною

мірою гармонізував стосунки персонажів балади з навколишнім світом. Коригуючи текст, Шевченко домагається точнішого відтворення говірної інтонації сповіді, яку в цьому творі основано на поєднанні довших (5—6 рядків) і коротших (піврядка або 1—2 рядки) асиметричних синтаксичних конструкцій, що призводить до повного інтонаційного переозвучення 14-складовика з наспівного у говірний вірш. Саме остаточний текст твору позначено найбільшою психологічною достовірністю.

Розповідь про подальші події — перебування Лілеї в батькових «білих палатах», від'їзд пана, бунт кріпаків-селян і спалення поміщицького будинку, знущання над Лілеєю як над панським байстрям і її конання «зимою під тином» — подано дуже стисло: всьому переліку тяжких страждань дівчини відведено близько двох десятків рядків (з дев'яноста). Причому найбільш немилозвучними, какофонічними на тлі попереднього тексту є рр. 52—54, де зображено глумління розлючених селян над нещасною жертвою, на яку вони перенесли свою ненависть до пана: «Остригли, накрили / Острижену ганчіркою. / Та ще й реготались». Красномовні в цих рядках рвучкі й свистячі алітерації, звукові й семантичні повтори: остр, кр, остр-ж, г-чрк, щ, р-г-т-с; своїм звуковим рядом вони протистоять мелодійній лінії образу Лілеї.

В. Лопата. Ілюстрація до балади Т. Шевченка «Лілея». Папір, ліногравюра. 1984

У сповіді героїні є й ін. форсовані моменти. Так, привертає увагу різке ритмічне зрушення у р. 67: «Зимою люде... Боже мій!» Схвильована, експресована глибокими паузами та вставним окличним реченням частина фрази відтворює акцентування чотиристопного ямба в системі 14-складовика, яким написано твір. У всіх попередніх варіантах цього рядка було використано звичайну, 14-складову форму: «І ті ж люди, і ті ж пани» (чорновий автограф на окремому аркуші, 1, 579), «І ті ж люде, і ті ж самі» (автограф у підготовчому рукописі проектованого 1847 видання «Кобзаря», 1, 580; «Мала книжка», 1, 581). Ритмічним виділенням рядка підкреслено один із найдраматичніших моментів розповіді, разом із синтаксичними чинниками передано звучання плачу.

Коротку розповідь про трагічні події свого життя героїня балади «Л.» обриває на півфразі. Поет вдається тут знову до такого засобу інтонаційно-синтаксичної асиметрії, як enjambement, що ритмічним курсивом виділяє кінцеве слово «умерла» в р. 61: «Не дали дожити / Люде віку. Я умерла / Зимою під тином».

Н. Коваль. Лілея. Авторська техніка. 1998

Поклавши в основу структури «Л.» форму ліричного саморозкриття, що суперечило жанровим канонам балади з її об'єктивованою через авторську розповідь подієвістю, Шевченко досяг повної відповідності худож. ідеї та образу і виявив своє новаторство. Яскраво зобразивши ніжну красу Лілеї — квітки-дива, «Лілеї-снігоцвіту», поет водночас показав несумісність краси з життєвою реальністю. Лірична тональність тексту в кінці сповіді збурюється, з глибин душі Лілеї підноситься гірка скарга до Бога на свою трагічну долю: «Нащо мене Бог поставив / Цвітом на сім світі? / Щоб людей я веселила, / Тих самих, що вбили / Мене й матір?.. Милосердий / Святий Боже милий!» В. *Шубравський* відзначив, що слова героїні «сприймаються як вічний докір всякій черствості, бездушності» (*Шубравський В*. 1980. С. 265). Кінцеві рядки тексту повторюють його початок, утворюючи композиційну форму великого кільця, характерну для балад Шевченка: «І заплакала Лілея, / А Цвіт Королевий / Схилив свою головоньку / Червоно-рожеву / На білеє пониклеє / Личенько Лілеї». Отже, зобразивши реальність у ретроспекції, Шевченко повертається у фантастичний світ одухотворених образів квітів, відновлюючи чарівний серпанок казки.

Літ.: Білецький Л. Лілея // *«Кобзар»: У 4 т*. Т. 2; *Кодацька Л. Ф*. З творчої лабораторії Т. Г. Шевченка: Текстологічний аналіз поезій «Лілея», «Русалка», «Відьма». К., 1957; *Коцюбинська М. Х*. Балада Шевченка // *Матеріали* до вивчення історії української літератури. К., 1961. Т. 2; *Комаринець Т. І*. Шевченко і народна творчість. К., 1963; *Боженко М. К*. Балади Шевченка і вивчення їх у школі. К., 1968; *Нудьга Г. А*. Українська балада: З теорії та історії жанру. К., 1970; *Шубравський В*. Жанри // *Творчий* метод і

поетика Т. Г. Шевченка. К., 1980; *Шубравський В. Є.* Балади Тараса Шевченка // *Вогненне* слово Кобзаря: Літ.-крит. статті про Т. Г. Шевченка. К., 1984; *Мазилу Дан Хорія.* Балади, наснажені ліризмом // *Обрії.* Бухарест, 1989; *Задорожна Л.* Балада як ортостиха творчості Т. Шевченка // *Література.* Фольклор: Проблеми поетики: Зб. наук. праць. К., 1995. Вип. 2; *Козар Л.* Балада Шевченка «Лілея» // Дивослово. 1996. № 12; *Крохмальний Р.* Трансферність і трансфігуративність образу у польському та українському тексті: «Лілеї» Адама Міцкевича — «Лілея» Тараса Шевченка // *Матеріали* міжнар. славіст. конф. пам'яті проф. Костянтина Трофимовича: У 2 т. Л., 1998. Т. 2; *Кравченко В.* Образна символіка у баладах Тараса Шевченка // Дивослово. 2001. № 7; *Маркова М.* Символіка лілії у поезії Тараса Шевченка // Taras Szewczenko: interpretacje i reinterpretacje. Siedlce, 2007. Т. 2.

Наталя Костенко

ЛІ́НДСЕЙ (Lindsay) **Джек** (20.10.1900, Мельбурн, Австралія — 8.03.1990, Кембридж, Англія) — англ. повістяр, поет, критик, культуролог, громадський діяч і англомовний перекладач творів Шевченка. 1921 закінчив Квінсленд. ун-т (Брісбен, Австралія). 1926 переїхав до Англії. Автор зб. віршів «Фавни і леді» (1923), романів на матеріалі античної історії — «Рим продається» (1933), «Цезар помер» (1934), «Останні дні з Клеопатрою» (1935) та ін. і англійської — «1649. Історія одного року» (1938), «Багаття у Смітфілді» (1950), «Артур і його час» (1958), «Місто-потвора. Лондон часів Д. Дефо» (1978); епопеї «Британський шлях» (романи «Зраджена весна», 1953; «Приплив, що наростає», 1954; «Твій дім», 1957; «Маски і обличчя», 1963). Виступав як публіцист, літературознавець (монографії про Дж. Мередіта, 1955; кн.: «Після 30-х років. Роман в Англії та його майбутнє», 1956; «Трубадури та їхній світ XII і XIII століть», 1976), історик (праці про В. Тайлера, 1964), мистецтвознавець (дослідження про Дж. Тернера, 1966; П. Сезанна, 1969; Г. Курбе, 1973). Перекл. з античної (Аристофана, Горація) і слов'ян. л-р. Видав дві антології своїх перекл.: «Російська поезія 1917—1955» (1957), «Сучасна російська поезія» (1960).

Дж. Ліндсей

Вивчаючи сильні й революційні постаті історії, захопився постаттю Шевченка як надзвичайно самобутнього майстра слова й пензля, відданого сина свого народу. Зокр., велике враження справив на Л. Щоденник поета. Переклав шість його поезій: «Заповіт», «Якби ви знали, паничі», «Сон — На панщині пшеницю жала», «Садок вишневий коло хати», «І золотої й дорогої», «Ой діброво — темний гаю!» (дві останні — вперше англ.). Перекл. Л. притаманна змістова точність («І золотої й дорогої», «Ой діброво — темний гаю!»), цікаві ритмічні пошуки (тонічні вірші «Заповіту»). Але в них відчутно незнання укр. мови, часом губиться сила виразу, ритмомелодика оригіналу. Перекл. Л. передрук. в Канаді. Л. — автор ст. про Шевченка в радянській і зарубіжній пресі. В них він відзначав точність і яскравість опису в Шевченковій поезії, підкреслював її актуальність. Автор кн. «Світ майбутнього. Щоденник подорожі по Радянському Союзу» та віршованого циклу поем «Три листи до Миколи Тихонова» (обидва вид. — 1950), в яких розповів про своє перебування в Україні в червні 1949, зокр. про відвідини Шевченкового музею в Києві.

Тв.: Three Poets of Stubborn Integrity // Anglo-Soviet Journal. 1963. Vol. 24. № 2; Three Letters to Nikolai Tikhonov. London, 1950; A World Ahead. Journal of a Soviet Journey. London, 1950.

Перекл.: Taras Shevchenko. Six Poems // The International Literature. 1939. № 3; Передруки: Beside the Hut... // The Ukrainian Canadian. 1956. March 1; O Happy Days..., O Leafy Trees... // The Ukrainian Canadian. 1956. March 15; If You knew... // The Ukrainian Canadian. 1960. October 1.

Літ.: Лопирьов М. Т. Герої, яким належить майбутнє // Всесвіт. 1961. № 1; *Кравчук П. І.* Тарас Шевченко в Канаді. К., 1961; *Жомнір О. В.* Переклади поезії «Заповіт» англійською мовою // *НШК 16*; *Зорівчак Р. П.* Шевченко звучить по-англійськи // Наша культура. 1970. № 3; *Жомнир А. В.* Вопросы поэтики и стиля Шевченко в переводах на английский язык. Автореф. дис. … канд. філол. наук. К., 1971; *Карбівнича Л.* Джек Ліндсей — теоретик літератури // Всесвіт. 1979. № 11; *Zorivchak R.* In the English-speaking domain // *Shevchenko* and the world. K., 1988; *Зорівчак Р.* Шевченко в англомовному світі // *Шевченко* і світ. К., 1989.

Роксолана Зорівчак

ЛІНИ́ЦЬКА Любов Павлівна (15/27.12.1865, слобода Преображенська, тепер с. Преображенне Сватівського р-ну Луган. обл. — 5.02.1924, Київ) — укр. актриса. Закінчила 1884 гімназію у Харкові. Сценічну діяльність почала 1887. Становлення і розквіт таланту Л. відбулися в роки роботи в трупах М. *Кропивницького* (1889) та П. *Саксаганського* (1891—1909, з перервами). Була провідною актрисою відомих укр. театрів: об'єднаної Трупи М. Л. Кропивницького під орудою П. Саксаганського і М. *Садовського* за участю М. *Заньковецької* (1901—02), Київ. театру М. Садовського (1909—15; див. *Садовського М. К. театр*), Т-ва укр. артистів за участю М. Заньковецької та П. Саксаганського під орудою І. *Мар'яненка* (1915—16), Укр. нац. театру (1917—18), Держ. народного театру (1918—22), Укр.

Л. Ліницька

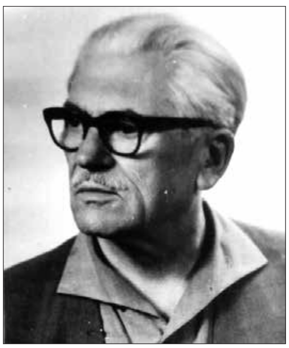
драм. театру ім. М. Заньковецької (1922—23), Театру «Жовтень» (1923—24, Київ).

Л. — яскрава представниця школи переживання, майстриня глибокого внутрішнього перевтілювання та широкого творчого діапазону: вона грала трагедію, драму, комедію, водевіль, мелодраму, співала в опері. Створила образ Галі у виставі драми «Назар Стодоля» Шевченка та образ Ярини в «Невольнику» М. Кропивницького за Шевченком. Цих героїнь Л. грала з незмінним успіхом у різних театр. трупах упродовж більшої частини свого життя. Співала партію Катерини в опері «Катерина» М. *Аркаса* за Шевченком. Критика відзначала, що в цій ролі вона чарувала своїм голосом (високе мецо-сопрано гарного тембру) та виразною манерою співу. Однією з останніх її ролей була роль Черниці у виставі «Гайдамаки» за поемою Шевченка (інсценізація і постановка Леся *Курбаса*, Держ. укр. драм. театр ім. М. Заньковецької, Київ, 1922).

Літ.: Мар'яненко І. О. Минуле українського театру: Зустрічі. Творча праця. К., 1953; *Меженко Ю.* Життя артистки // *Любов* Павлівна Ліницька. К., 1957; *Василько В.* Микола Садовський та його театр. К., 1962; *Вороний М.* Драматична примадонна // *Вороний М.* Твори. К., 1989.

Галина Липова, *Ростислав Пилипчук*

ЛІПЕ́ЦЬКИЙ Євзебій Олександрович (5.06.1889, с. Вербівці, тепер Заставнівського р-ну Чернів. обл. — 18.06.1970, Байройт, ФРН) — укр. живописець і громадський діяч. Навчався у приватних майстернях М. Гаймана та Магідея у Мюнхені. Закінчив 1915 Академію образотв. мист-в у Мюнхені (викладачі П. Хальм, Ф. Штук, А. Янк, К. Равп). У 1915—18 відвідував Академію образотв. мист-в у Відні (викладач Ю. Шмід). Працював у Чернівцях (1918—40), викладав малювання, каліграфію та перспективу в гімназіях, у 1920-х керував студією в Укр. народному домі. У 1940-х виїхав до Німеччини. Відомий як майстер академ. портрета, працював у жанрі пейзажу, виконував ілюстрації, створював театр. декорації, займався реставраційними роботами (Почаївська лавра, монастирі у с. Крехові на Львівщині та у с. Хрещатику на Буковині). Роботи митця в різних техніках (олія, акварель, пастель, олівець) вирізняються стриманістю, вишуканістю пластичної мови, в якій відчутно впливи академ. мист-ва та модерну. Основні твори: «Автопортрет» (акварель, 1915), «Портрет дружини» (олівець, 1910-ті), «Дівчина в ліловому» (пастель, 1919), «Портрет О. Кобилянської» (1921), «Коляда» (1936), «Голова дівчини» (1954), «Єгер» (полотно, олія, 1960-ті).

Є. Ліпецький

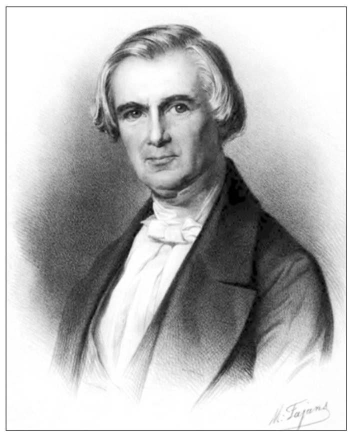
На замовлення Надзвичайної дипломатичної місії Української Народної Республіки написав «Портрет Т. Шевченка» (1920). До 60-річчя від дня смерті Шевченка організував у Чернівцях вечір пам'яті поета і виконав його портрет, про який згадувала буковинська вчительська газета (див. Каменярі. 1921. 30 квіт.). Брав участь у мист. виставках у Чернівцях та Відні, Мюнхені, ін. містах Німеччини. Твори зберігаються у Чернів. худож. та Чернів. краєзнавчому музеях.

Тв.: Gronich I. Un album al Cernăuţului. Cernăuţi [1925]; Альбом артистів «Драматичньої Секції при т-ві Буковинський Кобзар». Чернівці, 1936.

Літ.: Гарас М. Ілюстрована хроніка товариства «Український Народний Дім». Чернівці, 1934; *Буковина*: Її минуле і сучасне. Париж; Детройт; Філадельфія, 1956; *Ліпецький Є. О.* // Митці Буковини: Енцикл. довідник. Чернівці, 1998. Т. 1; *Міщенко І.* Євзебій Ліпецький: Мистець і особистість. Чернівці, 2004.

Ірина Міщенко

ЛІПІ́НСЬКИЙ (Lipiński) **Кароль-Юзеф** (30.10, за ін. дж. — 4.11.1790, м. Радзинь-Подляський, тепер Люблінського воєводства, Польща — 16.12.1861, с. Урлів, тепер Вірлів Зборівського р-ну Терноп. обл.) — польс. скрипаль, композитор і педагог. У 1799—1839 жив у Львові, у 1810—14 — капельмейстер Львів. міського театру. У 1839—59 — концертмейстер королівської капели в Дрездені. Тут у нього три роки навчався А. *Наруга*. Л. виступав з концертами у багатьох країнах Зх. Європи, в Росії та Україні (Львів, Київ, Одеса, Житомир, Кам'янець-Подільський, Кременець). Опрацював для голосу з фортепіано зб. «Польські і руські пісні галицького люду» Вацлава з Олеська (В. Залеського) (Л., 1833), «Українки з нутою» Т. *Падури* (Варшава, 1844). Автор симфоній, скрипкових концертів, фантазій, варіацій, муз.-драм. творів, де нерідко використовував як тематичний матеріал укр. наспіви. У повісті «Близнецы» згадано, як один із персонажів, простий народний скрипаль, грав варіації Л. на тему укр. народної пісні «Чи я така уродилась» («Шумить, гуде діброволька»). Цю мелодію

М. Фаянс. Портрет К.-Ю. Ліпінського. Папір, літографія. 1850

записано в альб. Шевченка 1846—50. О. *Правдюк* висловив припущення, що гру скрипаля Шевченко міг чути в Петербурзі в М. *Маркевича* (*Правдюк О.* Т. Г. Шевченко і музичний фольклор України. К., 1966. С. 50).

Літ.: Закопець М., Шевченко М. Кароль Ліпінський і Україна // Музика. 1976. № 6; *Дуда І. М., Мельничук Б. І.* Тарас Шевченко на Тернопільщині. 3-тє вид., доп. Т., 2007; *Кияновська Л.* Кароль Ліпінський (1790—1861) // *Кияновська Л.* Стильова еволюція галицької музичної культури XIX—XX ст. Т., 2000; *Загайкевич М.* Діяльність Кароля Ліпінського в контексті української культури // Науковий вісник / Нац. муз. академія України ім. П. І. Чайковського. К., 2001. Вип. 17.

Марія Загайкевич

ЛІ́ПКІН Семен Ізраїльович (6/19.09.1911, Одеса — 1.04.2003, Санкт-Петербург) — рос. поет, перекладач і прозаїк. Закінчив Москов. інженерно-економ. ін-т (1937). Переклав рос. мовою сх. епоси «Джангар» (1940), «Нарти» (1951), «Махабхарата» (1969). Автор поетичних зб. «Очевидець» (1967), «Вічний день» (1977), «Перед заходом сонця» (1995) та ін.

Переклав рос. поезії Шевченка «О люди! люди небораки!» («О люди, вам ли жить во мраке?»), «І Архімед, і Галілей» («Ни Архимед, ни Галилей»), «Титарівна» («Дочка ктитора»), які увійшли до москов. вид. «Кобзаря» 1972. Попри високий рівень поетичної обдарованості Л., його перекл. із Шевченка властива неточність у відтворюванні змісту і неадекватність у передаванні стилю та ритмомелодики оригіналу.

Ганна Улюра

ЛІППОМА́Н Феліціан Йосипович (1824 — ?) — службовець у маєтку графа, пізніше князя М. Воронцова в *Мошнах*. Служив діловодом у дворянській опіці в Чигирині, у Мошни переїхав 1855. Шевченко познайомився з Л. у лип. 1859, коли перебував у Мошнах, затриманий поліцією. Поета гостинно приймали в родині Л. У листі до В. Шевченка від 10 верес. 1859 поет передавав Л. щире вітання. Саме у Л. з Шевченком зустрівся В. *Маслов*, про що писав у листі від 10 верес. 1859 (див.: *Листи*, с. 135)

Петро Жур

ЛІ́РИКА (від гр. λύρα — муз. інструмент, у супроводі якого виконувались вірші, пісні тощо) — один із трьох основних родів худож. л-ри (поряд з епосом і драмою). Визначальні особливості Л.: розкриття худож. ідеї через образ-переживання (на відміну від об'єктивованих образів епосу й драми) і, отже, домінування плану вираження над планом зображення; визначальна роль суб'єкта переживання — ліричного **я**, яке у своєму самовияві набуває ознак певної психологічної, істор., загальнолюдської репрезентативності; явне чи латентне (приховане) домінування теперішнього часу в розгортанні ліричного сюжету, часто — одномоментність ліричного переживання і вираження; активна роль емоційно-експресивного начала, поглиблена асоціативність, концентрованість вислову, відносно висока насиченість різноманітними худож. засобами (тропи, стилістичні фігури, ритмомелодика, фоніка тощо). Специфіку ліричного відтворення дійсності навіть у тих випадках, коли перед нами, здавалось би, звичайний опис тих чи тих предметів і явищ, влучно схарактеризував І. Франко на прикладі Шевченкового вірша «Садок вишневий коло хати», вказавши, що це — «немов моментальна фотографія настрою поетової душі, викликаного образом тихого весняного українського вечора» (*Франко*. Т. 31. С. 68). «Немов <…> фотографія», але, по-перше, моментальна, а по-друге й головне, фотографія «настрою поетової душі»: у цьому — вся суть ліричного відображення предметного і духовного світів.

Центр. образ ліричного твору в кінцевому підсумку — образ суб'єкта поетичного висловлювання, який у Шевченка виступає передусім у вигляді ліричного героя, тобто художньо узагальненого, піднесеного над біогр. емпірією образу самого автора як постаті духовної, як носія певного типу свідомості (див.: *Смілянська В.* С. 71—75). У Л. Шевченка дослідники розрізняють також образи ліричного «власне автора», ліричного персонажа та ліричного розповідача. З цим пов'язані й відмінності ліричних ситуацій: ситуація безпосереднього зізнання чи сповіді (з вуст ліричного героя), особливо поширена в поезії «Кобзаря», може змінюватися ситуацією опосередкованого самовияву поета — через особу ліричного персонажа (див., напр., численні вірші косаральського періоду), а також ліричного розповідача. Л. як літ. рід слід відрізняти від ліризму — заг. якості худож. мислення, що може бути притаманною творчості того чи того письменника і виявлятися в різних родах і жанрах через підвищену емоційну забарвленість розповіді чи зображення. Глибоким ліризмом позначено всю поезію і почасти прозу Шевченка — одного з найліричніших митців слова в світовій л-рі і тим також прикметно національного: сердечність, емоційність, кордоцентризм чимало етнологів та культурологів уважають однією з глибинних властивостей укр. менталітету. «У своїй творчості Шевченко насамперед — лірик, який весь час кипить, бушує, плаче, клене, розчулюється, перебиває сам себе і, зрештою, у всіх своїх баладах, поемах, повістях показує нам насамперед себе самого — і в більшій мірі своє ставлення до героїв, ніж самих героїв. Чи становить це його хибу? Ні, саме в цьому його сила, те, що нас найбільше в ньому приваблює» (*Білецький О., Дейч О.* Тарас Григорович Шевченко.

К., 1961. С. 210). Ліричні відступи — свого роду філос.-роздумливий або емоційно-імпульсивний коментар до зображуваних подій — вельми важливий компонент чи не всієї ліро-епіки поета. Деякі з його поем, зокр. «Кавказ», теж, у суті, можна зарахувати до унікальних (для серед. 19 ст.) типів Л. великих форм — форм т. зв. монументальної Л. Є значні підстави вважати ліричною поемою (із включенням певних гротескно-алегоричних сцен і описів) також панорамний нещадно-викривальний антикріпосницький та антицарський «Сон — У всякого своя доля».

Як і вся поезія Шевченка, його Л. потребує розгляду в контексті того широкого оновлювального руху, що здійснили в європ. поезії першої пол. 19 ст. такі могутні її творці, як Дж.-Ґ. *Байрон*, В.-М. *Гюго*, Г. *Гейне*, О. Пушкін, М. *Лермонтов*, А. *Міцкевич*, Ю. Словацький, Ш. *Петефі*, ін. видатні поети. Епоха романтизму, який у ряді випадків уже суміщався з постромантичним реалізмом, у ліричній поезії ознаменувалася прагненням до вільного, індивідуально своєрідного самовираження особи, посиленим інтересом до різноманітних аспектів нац. буття народу, зокр. до фольклору та можливостей його синтезу з літ. традицією, настановами на свободу й самобутність — усупереч раціоналістичним приписам класицизму — худож. форми. Усе це з тими чи тими відмінностями на різних етапах здобуло яскравий вияв і в поезії Шевченка, почасти як творчо сприйняте з досвіду ближчих попередників і сучасників у рідній та ін. л-рах, а головне — як геніально відкрите, знайдене особисто на ще тільки діткнутому новим череслом укр. перелозі.

У Л. різногранно розкривається духовна особистість Шевченка, багатство емоційного світу, його гуманізм і патріотизм — переважно в больових, страждальних, але разом із тим і діяльно-активних виявах, волелюбний революційний пафос ідей і переконань, нац. своєрідність і загальнолюдська глибинність образів і мотивів, усього худож. космосу його поезії. Не варто, вочевидь, відмовлятись і від досить спрофанованого в минулі часи поняття народності Шевченкової поезії, розуміючи його передусім у широкому культурологічному сенсі — як певну ізоморфність самого типу естетичного почування й худож. мислення поета «структурі мислення і характеру почування народу» (*Коцюбинська М*. С. 26). Що, ясна річ, не зменшує значення світових культурно-інтелектуальних здобутків у формуванні естетичної та ширше — всієї суспільної свідомості поета.

Рідкісно високим тонусом соц. і нац. самовідчуття Шевченка зумовлено й усепроникну єдність особистих та суспільних, загальнозначущих мотивів його Л.. У зразках, що належать до зрілого періоду творчого розвитку поета, це — Л. палкого протестанта, борця, пророка, враженого нещасливою долею людини, народу, нації, всього пригнобленого людства в тогочасному світі, і водночас — безмежно щира сповідь, психологічно насичене саморозкриття привабливого людського характеру, яке в цілому створює образ «найтрагічнішого і найсвітлішого героя української поезії» (*Смілянська В*. С. 21). Саме тому до Шевченкової Л. особливо важко підійти зі звичними (хоч уже для 19 ст. достатньо умовними й неточними) тематичними критеріями поділу на громадянську, філос., інтимну, пейзажну тощо. Куди за цими ознаками слід віднести, напр., вірш «Минають дні, минають ночі» — до інтимної, філос. чи громадянської Л.? Або який мотив назвати визначальним у мініатюрі «Зійшлись, побрались, поєднались» — інтимно-побутовий чи соц.? Звичайно, йдеться про панівну тенденцію, хоча загалом у поезії Шевченка є й канонічні зразки Л. певного тематичного напряму — любовної («І широкую долину»), пейзажної («Ой діброво — темний гаю!»), філос. («Один у другого питаєм»), громадянської («Я не нездужаю, нівроку») тощо.

Жанрова типологія Шевченкової Л. теж часто досить далека від звичних форм, тим більше — канонів. Успадкувавши від європ. романтизму зрослий ступінь свободи у практичному трактуванні ліричних жанрів (і поетичних жанрів загалом), укр. поет розширив цю свободу завдяки визначальним якостям своєї мист. індивідуальності та особливостям нац. літ.-фольклор. традиції. Оскільки жанр, як прийнято вважати, це «затверділа» пам'ять про певний тип форми і втіленого в ній худож. сенсу (змісту), важливо збагнути, якими провідними естетичними характеристиками визначаються основні жанрові лінії ліричної поезії Шевченка. Таких характеристик бачиться щонайменше три: 1) ***медитативність*** — Шевченко був переважно поетом ліричного роздуму (про його поезію ліричного наспіву див. нижче), і генеральна «дума»-«мука» про кривду і правду свого часу так чи так насичує всю, навіть цілком особистісну, його Л.; недарма улюбленим метафоричним означенням для власних творів у нього були «думи», а свої перші, дуже близькі до фольклору, вірші за жанром він визначив як «думки»; 2) ***елегійність*** (у розумінні засмученості, але не відсутності духовної активності, волі до діяння) — риса, без сумніву, загалом властива поетичній особистості Шевченка, як властива вона принаймні великій частині укр. народнопісенної поезії (Шевченків полемічний випад проти елегій мав досить конкретну й часткову літ. адресу — епігонські вірші поетів-«паничів», сповнені зітхань за безхмарними днями дитинства та юності); 3) загострена ***конфліктність*** худож. думки та породжуваний нею драматизм — і соц., і

особистісний, прикмета, що характеризує майже всі ліричні жанри поета, зумовлюючи високу напругу внутрішніх колізій, гострі зіткнення думок та емоцій.

Говорячи, отже, про найпоширеніші в «Кобзарі» жанри — медитацію, елегію, послання, «думку», пісню, вірші з розповідною основою, ліричну сатиру, біблійні «подражанія», модифіковані «молитви», — необхідно мати на увазі той оригінальний, часом вельми незвичний вигляд, якого вони набули в індивідуальному виконанні Шевченка. (Хоч, імовірно, поет взагалі не дуже переймався проблемою чіткої окресленості й чистоти жанрів, бо для нього вся Л. була нероздільною єдністю сповіді, роздуму й звернення до визначених чи невизначених адресатів.) Активність, динамізм, психологічна напруженість думки часто породжували драматичний розвиток теми, супроводжуваний (головно в ліричних творах великого й середнього обсягу) різкими змінами настроїв і стилістичних барв; звідси — багатоскладовість, політональність, внутрішня рухливість і змінність жанрових структур. Оригінальність жанрової типології зумовлювалася насамперед прагненням поета до синтетичності, яка в живий, гарячий потік єднала елегійні, медитативні й лірико-драматичні струмені. Психологічно близька поетові елегія з її сумовитою гіркотою майже завжди включає такий активний розмисел (медитацію), який вельми урізноманітнює композиційну структуру твору, часом наближаючи його до типу своєрідної ліричної драми. Три більші вірші молодого Шевченка, виконані на явно елегійній жанровій основі, — «Думи мої, думи мої», «Чигрине, Чигрине», «Минають дні, минають ночі», — прикметні енергійними зверненнями до різних адресатів (дума, Україна, Чигирин, історія, доля, Бог), патетичними вибухами почуття, різкими антитезами й альтернативами («Коли доброї жаль, Боже, / То дай злої! злої!»), борінням між ідеями й імпульсами, вираженими з допомогою містких символів — на зразок «ножі» і «барвінок». Словом, це — бунтарська шевч. елегія, як бунтарським, полемічним і водночас «усовіщальним» (Ю. *Івакін*) є насичене обширним ідеологічним та історіософ. змістом послання «І мертвим, і живим».

Але є в поета й елегії більш канонічного, в емоційному розумінні відносно моноцентричного плану («N. N. — Сонце заходить, гори чорніють», «Минули літа молодії»). Ознаки індивідуальної своєрідності мають і деякі ін. зразки Шевченкових ліричних жанрів: скажімо, сатиричний памфлет, поєднаний з ліричним висловом громадянського «жалю»-обурення «на людей, / На тих юродивих дітей!» («П. С.»), іронічний, близький до гіркої пародії «Гімн черничий», смілива варіація знову ж таки бунтарської антиклерикальної «молитви» («Світе ясний! Світе тихий!»). Особливо прикметними є різноманітні, іноді залучені як окремі партії до великих ліро-епічних творів, моделі шевч. антиідилії, найстисліший зразок якої — вірш «Зійшлись, побрались, поєднались» із його миттєвим, як удар, катастрофічним фіналом, що цілковито спростовує ілюзію ласкавої долі й тихого людського щастя. Поширені варіації окресленої моделі легко виявити в багатьох поезіях, де поет викриває кріпосницьку дійсність — на зразок «І виріс я на чужині», «У нашім раї на землі», «І станом гнучим, і красою» або знаменитого фрагмента з поеми «Сон — У всякого своя доля», що починається рядком «Летим. Дивлюся, аж світає», а завершується гнівним запитанням: «Чи довго ще на сім світі / Катам панувати??» (рр. 161—162). Але є і найчистіша ідилія, можливо, тільки в авторській підсвідомості протиставлена жорстокій дійсності, — написаний у казематі *Третього відділу* «Садок вишневий коло хати».

Не так за формально-жанровими ознаками, як за глибоким, новаторським для свого часу худож. психологізмом репрезентують певний структурний тип Шевченкової Л. численні вірші, написані на засланні, що становлять ніби моментальні кадри великої ліричної драми (на зразок «Самому чудно. А де ж дітись?», «Мов за подушне, оступили», «І небо невмите, і заспані хвилі» та ін.); їм властивий переважно раптовий перебіг ліричного переживання, коли внутрішня психологічна дія видається майже збіжною в часі з її авторським висловом. Поема «Кавказ» — вершина Шевченкової політико-філос. монументальної Л. — здобула досить точне жанрове визначення, яке дав Ю. Івакін: індивідуальне лірико-сатиричне утворення, що поєднує елементи медитації, інвективи та героїчної оди (*ШС*. Т. 1. С. 267). Цей твір оригінальний і за муз. в основі типом своєї композиції, побудованої, як переконливо довела Н. *Чамата*, на засадах складно організованої сонатної форми в її романтичному стильовому акцентуванні (*Чамата Н.* Жанрово-композиційні особливості поеми Шевченка «Кавказ» // *НШК 26*, с. 70—86).

Л. Шевченка, особливо в його зрілі часи, — починаючи з періоду «трьох літ», — позначено розмаїттям тем, мотивів, образів, пов'язаних як із найістотнішими явищами і проблемами народного, суспільного життя, так і з індивідуальними духовними пошуками поета у сфері заг. екзистенційних питань. Шевченкове ліричне **я**, за всієї потужності його особистого, передусім емоційного самовияву, розімкнуте в широкий світ сучасності, минувшини й майбуття головно свого, укр. народу, але, в остаточному підсумку, і цілого людства. Ці інтелектуальні — ідеологічні, філос., етико-естетичні, політ.-програмні — мотиви, що проходять через усю його Л. (від таких творів, як

«Заворожи мені, волхве», «Гоголю», «І мертвим, і живим», «Минають дні, минають ночі», «Три літа», «Мені однаково, чи буду», «Один у другого питаєм», до останніх петерб. віршів), доцільно наголосити у зв'язку із суперечками про місце і функції міфолог. мислення в поезії Шевченка: як у названих, так і в низці однотипних зразків наявна найочевидніша новочасність (для серед. 19 ст.) ідей і форм, чітка індивідуалізація образів, які не поглинаються міфопоетичною стихією, а принаймні своєрідно співіснують з нею.

Особиста доля в ліричному осмисленні автора «Мені однаково, чи буду» завжди невіддільна від долі України, її народу, від численних її втілень у конкретних людських постатях. Таким постійним взаємопроникненням внутрішнього світу поета і неосяжної цілості народного життя зумовлено багатоголосся й багатолюдність не тільки ліро-епіки, а й Л. Шевченка. Йдеться, зокр., про численні зразки в «Кобзарі» «рольової» Л., персонажами якої (поданими здебільшого в їхньому прямому монологічному самовираженні) виступають знедолені представники народних низів, інколи — сміливі бунтарі й месники, а найчастіше — жінки й дівчата з їхньою нещасливою долею. На особливе місце в цьому розумінні слід поставити Л. пісенного та близького до неї стилістичного кшталту, написану на засланні; тут поет досягає найвищого ступеня у своєму, сказати б, «фольклорному реалізмі», зумівши тонко відтворити риси групової та індивідуальної характерності персонажів і водночас у досить відчутному підтексті виявнити складні тони власних настроїв і почуттів.

Худож. мислення Шевченка-лірика, надто у другій пол. його творчого шляху, позначеній інтенсивним і широким розвитком саме ліричних жанрів, прикметне дедалі більшою увагою до життєвої конкретики — соц.-побутової, психологічної, пейзажної тощо (зрозуміло, поряд із масштабними нац.-істор. й уселюдськими узагальненнями та провіщеннями, як то було, зокр., в періоді «трьох літ» і в останні роки поетового життя). Крім різних реалій зі сфери селянського буття, істор. минулого, образів фольклору, бачимо тут подробиці з побуту в'язниць і казарм, картини казах. степів, берегів Сирдар'ї та Каспію, «убогий Косарал» і на противагу їм — яскраві, реальні, а не умовно-романтичні видива Дніпра, околиць Переяслава; це і батькова хата, «готический с часами дом» укр. поміщика, вулиці Петербурга, палаци над Невою, столичний Петропавлівський собор, де «хор / Ревнув з Бортнянського». Усе це — зовсім нові в тодішній укр. поезії ознаки конкретного історизму, що забезпечили напрочуд живе, строкате, художньо виразне життєве тло для образу Шевченкового ліричного героя. У цьому образі сконцентровано найбільшу силу й привабливість ліричної поезії Шевченка. Втілюючи характер великої психологічної та світоглядної виразності, він поєднує епохальні риси нац. пророка, палкого соц. протестанта і революційного просвітителя мас (котрий, проте, мав досить неоднозначні погляди на роль революційного насильства в кінцевому оновленні неправедного світу), християнина за реліг. переконаннями (але не раз і відважного богоборця та вільнодумця) і водночас багатої змістом «внутрішньої людини», яка про всі свої, здебільшого нелегкі й болючі, переживання розповідає світові з величезною щирістю і глибокою психологічною проникливістю. Кожна з цих якостей має неповторний, суто шевч., вияв. За влучним спостереженням М. *Рильського*, «Шевченко не належить до поетів з такою різноманітністю тем і мотивів, як Пушкін або Гете. В цьому відношенні він схожий скоріше на поетів-однолюбів, на поетів-однодумів — Лермонтова, Байрона, Блока» (*Рильський М*. Тарас Шевченко // *Рильський М*. С. 26). Але і в своїх індивідуальних межах поет достатньо різногранний і багатострунний, в образі його ліричного героя справді просвічує могутній за внутр. місткістю характер самого народу. Висока емоційність Л. і всієї поезії Шевченка, її, особливо в більших творах, поривність і палахкотливість, бурхливі зміни різних, часто протилежних почуттів утверджують ясно виявлений кордоцентризм як одну з найвиразніших ознак менталітету укр. митця. (Що не повинно, ясна річ, применшити значення інтелектуальних шарів поетичного мислення, які дали йому змогу зробити низку непроминущих для укр. суспільної думки історіософ., соціопізнавальних, ідеологічних відкриттів.) До структурної моделі Шевченкового ліричного героя належить — і розуміння цього має застерігати від усіляких спрощень та однобічностей — неодмінний момент постійного пошуку відповідей на гол. питання часу, що зумовлює, своєю чергою, неостаточність значної, в кожному разі, частини конкретних ідейних розв'язань. Слушною видається заувага про властиве роздумам поета змагання двох шляхів до здійснення жаданого суспільного ідеалу — «путі правди-мсти» і «путі правди-любові»: «Ці дві путі не просто заперечують одна одну, а й доповнюють, співіснують у Шевченковому світогляді» (*Плющ Л*. С. 28). У плані такої амбівалентності належить, очевидно, розглядати й питання про особливий тип Шевченкової революційності (у кожному разі — певних її складників), а також проблему деяких колізій його гуманізму.

Не менш виразні (і схрещені інколи в межах одного твору) полярності бачимо й у суто емоційній сфері поетової Л. Без сумніву, Шевченко — велетень і у вислові любові та ніжності, і в пристрасних виплесках ненависті й гніву, котрі мають здебільшого чітке

суспільно-етичне спрямування. Його грізні провіщення тиранам, гнобителям, визискувачам і поневолювачам, застережливі картини народної розправи, що чекає на них у майбутньому, чи не однаковою мірою навіяні як суворою поезією біблійних пророків, апокаліптичними видіннями Страшного суду, так і живою пам'яттю про криваві «месницькі» акти укр. історії. Але за всієї емоційної сили та безумовної виправданості ненависть Шевченка до хоч би яких носіїв гноблення і поневолення людини людиною не можна визнати за панівну константу в його духовному образі, як твердили, з одного боку, сповідувачі ура-більшовицької революційності, для яких у творах поета важливим був майже винятково заклик до «сокири», а з другого — ідеологи войовничого націонал-радикалізму, в уяві котрих Шевченко, мовляв, «викликував із забуття образи жахливого динамізму історичних подій, непогамовних людських пристрастей, Гераклітової апотеози війни — початку всіх речей» (*Донцов Д*. Шевченко і Драгоманов // *СіЧ*. 1992. № 6. С. 33).

У більшості жорстоких Шевченкових описів і провіщень стихійної «правди-мсти» — або епічно правдиве відтворення народної пам'яті про такі епізоди, або, як у поезії «Осія. Глава XIV», — хвилинна ейфорія гнівного почуття, той вибуховий емоційний максималізм, який із не меншою силою (але з незмірно більшою тривкістю і глибиною) виявляє себе й на ін. емотивному полюсі — полюсі любові й ніжності. «Воістину Шевченко найніжніший і найласкавіший з усіх на світі поетів», — писав К. *Чуковський* у ст. «Шевченко» (Русская мысль. 1911. № 4). Поет власне безмірної туги за щастям, за гармонією й красою людського життя на землі, він відзначався винятково вразливою реакцією на все, що говорило про нещасливу долю людини, про болючу дисгармонію та знівечену красу. Звідси линуть надзвичайні, неповторно шевч. хвилі палкого співчуття до найбеззахисніших і водночас майже святих у своїй екзистенційній людській муці — до жінок, дівчат з їхнім поганьбленим коханням і материнством. Глибина, своєрідність і драматизм Шевченкового гуманного почуття з особливою повнотою розкривається в цьому поетичному «фемінізмі», специфічна ознака якого — підсвідома самоідентифікація автора зі своїми стражденними героїнями: «Ся питоменність жіночих постатей поета дасться зрозуміти лиш так, що поет вчуває в них своє власне **я**; святотатство, яке доконується на цінностях їх єства, є прообразом святотатства, яке довершується у поета самого над цінностями його власної душі» (*Балей С*. С. IV). Навіть споглядання чистої, ще, здавалось би, не загроженої горем і тривогами дівочої краси (з тим же забарвленням святості: «І чудно, мов перед святою, / Перед тобою помолюсь») затьмарюється передчуттям недолі, що може спіткати цю красу в повитому злом світі: «І жаль мені, старому, стане / Твоєї Божої краси. / Де з нею дінешся єси? / Хто коло тебе в світі стане / Святим хранителем твоїм? / І хто заступить? Хто укриє / Од зла людського в час лихий?» («І станом гнучим, і красою»). Почуття — зрідні батьківському, материнському, ін. словами — суто шевченківське. Але правда й те, що доброта і ніжність поезії Шевченка не має нічого спільного зі сльозливістю, особливо в почуттях патріотичного спектра; псевдонац. сентиментальність притаманна його епігонам.

Часто стихія ліризму природно поєднується в поета із сатиричним началом: він — лірик видющий, прозірливо-реальний, чия відданість добру потребує нещадного розвінчання зла, — це один із невідкличних імперативів усієї його поезії. Серед ліричних творів Шевченка, власне, небагато таких, у яких сатиричне зерно було б дефінітивним (назвемо серед них перейнятий сарказмом портрет лицемірного псевдопатріота й ліберала в «П. С.», політ. байку «Сичі», близьку до неї, на рос. імператора націлену травестійну алегорію «Колись-то ще, во время оно», не прямо алегоричне, але теж навіяне рос. дійсністю «Во Іудеї во дні они», сумовито-іронічний «Гімн черничий» та деякі ін.). Найхарактерніша для Шевченка позиція — коли сатира непередбачено й непереможно вторгається в ліричну тему й інколи так розростається в ній, що позитивні мотиви проступають лише як окремі контрастні струмені. Класичний зразок — насичений автобіографічними мотивами, трагічний і водночас сповнений убивчих сарказмів на адресу всіляких ідеалізаторів кріпосницької дійсності («З братами тихо живемо, / Лани братами оремо / І їх сльозами поливаєм») вірш «Якби ви знали, паничі». Спонтанно сатиричні мотиви виникають і в багатьох віршах, написаних у зв'язку з конкретною подією, — цих моментальних Шевченкових реакціях на щойно побачене, відчуте. Сатиричні узагальнення на тему «царі й псарі», «палати й раби» в таких, приміром, віршах, як «О люди! люди небораки!» або «Якось-то йдучи уночі», — наче блискавка, чиє сліпуче світло надає нового значення поданому тут (досі — звичному) життєвому фрагментові. Джерело комізму майже всюди — не в якійсь смішній, кумедній ситуації (дуже мало загалом такого сміху в Шевченка), а у викривальній силі тропа, в гострій експресії дотепної думки, яка миттю знаходить образні засоби, щоб знизити офіціозне «високе», вивернути назовні справжню суть негативного суспільного явища: «Ми серцем голі догола! / Раби з кокардою на лобі! / Лакеї в золотій оздобі… / Онуча, сміття з помела / Єго величества. Та й годі» («Во Іудеї во дні они»). Сатиричними іскрами раз

у раз спалахує і досить широко розроблена в Шевченка тема нац. самокритики — викриття й таврування таких негативних рис українства, як схильність певних його кіл до опортунізму й громадянської апатії: «А ми дивились та мовчали, / Та мовчки чухали чуби» («Юродивий», рр. 16—17), низький ступінь самоусвідомлення, байдужість до нац. історії, мови, культури, що в певні моменти, однак, може змінюватися бучними хвастощами, істор. псевдоромантизмом («Що ті римляне убогі! / Чортзна-що — не Брути! / У нас Брути! і Коклеси! / Славні, незабуті!» («І мертвим, і живим», рр. 137—140).

Свідченням високої розвиненості й тонкої культури особистісного начала (майже відсутніх у здебільшого одноплановому **я** передшевченківської укр. поезії) видаються моменти співчутливої, а все ж досить вимовної автоіронії в ліричних зізнаннях поета: «А воно, убоге, / Молодеє, сивоусе, — / Звичайне, дитина, — / І подибало тихенько / Попід чужим тином / Аж за Урал» («А нумо знову віршувать»); «Чи не покинуть нам, небого, / Моя сусідонько убога, / Вірші нікчемні віршувать» («Чи не покинуть нам, небого»).

Образ ліричного героя в поезії Шевченка, без сумніву, завжди приваблюватиме нові покоління своєю гуманістичною та героїчною духовною наповненістю. Напружені психологічні колізії, в яких утверджувала себе героїка духу поетового, його патріотизм і відданість визвольним ідеям, відтворено в ряді віршів на рівні худож. узагальнень універсального, загальнолюдського значення. Така передусім всеосяжна Шевченкова тема — ідея-емоція незламної любові до матері-України; прометеївських верховин вона сягає в мотиві готовності до будь-якого самозречення в ім'я Вітчизни, втіленому в геніальному об'явленні «Мені однаково, чи буду». Така ж узагальнювальна худож. глибина і в суто Шевченкових, сповнених психологічної правди й етичної шляхетності розв'язаннях гол. конфліктів його біографії — між трагічними обставинами неволі (вірші, створені в казематі та на засланні) і нездоланною надією, стійкістю борця; між вимушеною духовною самотою — і роєм образів, спогадів, безліччю людських голосів (ідеться про персонажів «рольової» Л.), що з'єднували поета з нац. і вселюдським світом; нарешті, між болісними нарïканнями останніх років на «ледачу волю», яка нестерпно загаялась (ішлося, можна гадати, і про знесення кріпацтва, і про значно радикальніші суспільні зміни, зрештою, про завтрашній день цілого людства), — і, всупереч усьому, зміцнілою в ті часи вірою в прийдешнє торжество свободи й відродження людини («Ісаія. Глава 35», «І Архімед, і Галілей» та ін.).

Потужно заявлено в поезії Шевченка й реліг. мотиви, нерідко складні й суперечливі. Пристрасний філос. антропоцентризм поета, без сумніву, щирого християнина, не лише олюднював його уявлення про верховні небесні сили, а й визначив безмежний пієтет до найвищого для нього втілення діяльної, подвижницької людяності, а отже, святості, — *Ісуса Христа* (за точним зауваженням сучасного дослідника, «Сина, покликаного діяти, коли цього не хоче Батько». — *Грабович Г*. С. 125). Сповідуючи натхненний христоцентризм, поет водночас не раз майже відчайдушно бунтував проти Бога-Вітця як сили, відповідальної за все, що діється в світі, відтак і за всі його несправедливості. Тут можливі певні аналогії, ясна річ, умовні й віддалені, між поглядами Шевченка та богоборчими мотивами деяких поетів-романтиків першої пол. 19 ст. і — в глибинній істор. ретроспекції — окремими ідеями таких представників європ. Реформації 16—17 ст., як Я. *Гус* і Т. Мюнцер.

Теми, стилі, жанри, віршові форми ліричної поезії Шевченка зазнали помітної еволюції, пов'язаної як із розвитком світоглядних та естетичних переконань, так і з обставинами особистої біографії. У цій еволюції можна окреслити два гол. періоди: 1) від перших віршів до арешту й заслання (інакше кажучи, до останніх ліричних творів вказаного часового відтинка — «Як умру, то поховайте» та «За що ми любимо Богдана?») і 2) від «казематного» циклу і засланчої Л. до останніх віршів. У межах окреслених періодів своєю чергою виокремлюються два менші підрозділи: в першому — Л. «трьох літ», у другому — вірші прикінцевого петерб. триріччя. На початковому етапі (до віршів «Розрита могила» й «Чигрине, Чигрине») поет іще тільки виробляє свої ліричні жанри і тематично-стильові напрями, хоча й тут уже помітні ознаки творчої своєрідності, а з часом — і оранки по цілині. Чотири наспівно-елегійні «Думки» з традиційними пісенними персонажами й заг. системою образів-стереотипів (хлопець-сирота, дівчина в розлуці з коханим, лиха доля, чужина, море як символ непоборної перешкоди на шляху до щастя) належать іще до імперсональної Л., але вже з ознаками авторської індивідуальності, що виявнюється в силі худож. експресії. Скажімо, у передачі почуттів дівчини, котра тужить за милим: «Коли плаче, то й я плачу, / Коли ні — співаю, / Коли ж згинув чорнобривий, / То й я погибаю. / Тогді неси мою душу / Туди, де мій милий, / Червоною калиною / Постав на могилі» («Думка — Вітре буйний, вітре буйний!»). Самоусвідомлення Шевченка як поета нац., кревно спорідненого зі світом народної історії, побуту, фольклору, природи, здобуло емоційно піднесений вираз у просторих, композиційно ускладнених медитативних елегіях «На вічну пам'ять Котляревському», «Думи мої, думи мої» (1840) і в такому ж об'ємному посланні «До Основ'яненка» з його програмною вимогою — відновити поетизацію героїчних епізодів укр. історії.

Промовистий із цього погляду також романтичний образ народного співця в «Перебенді», показаного у двох його взаємопов'язаних іпостасях — буденній і пророчій, профанній і сакральній. Такий був ранній, а проте вже сильний романтизм Шевченка: особистісно-психологічні прикмети поетового **я**, індивідуальність ліричного героя ще значною мірою сховано під умовними, здебільшого фольклор. образними формами, але всюди нуртують темперамент і пристрасть, вибухова вольова енергія незвично поєднується зі смутком.

Нечисленні зразки Л. періоду «трьох літ» виявнюють масштабне утвердження позиції поета. Як і програмна, насичена вагомим соц.-політ. змістом монументальна Л. на зразок поеми «Кавказ», це поезія пророчого, патетичного й водночас особистісно-сповідального звучання, не позбавлена драматичної внутрішньої конфліктності (згадаймо бодай знамените «жити, серцем жити / І людей любити, / А коли ні… то проклинать / І світ запалити!». — «Минають дні, минають ночі»). Поглиблюється соц.-істор. проникливість худож. думки, стають масштабнішими образи, вияскравлюються форми її ліричного вираження. Лапідарно-чіткі у визначенні своєї життєвої та літ. позиції послання співбратам у творчості («Заворожи мені, волхве», «Гоголю»), історіософ. медитативна елегія «Чигрине, Чигрине» з її майже біблійними, а поряд із ними — епічно-хліборобськими та козацькими образними уподібненнями («А я, юродивий, на твоїх руїнах», «До старого плуга / Новий леміш і чересло», «ножі обоюдні», «Козацької тії крові, / Чистої, святої!!!»), пройнятий духом етичного героїзму вірш «Минають дні, минають ночі», трагічно сповідальні «Три літа», полемічний, бунтарсько-провісницький «Холодний Яр», овіяні християнсько-соціалістичними прагненнями «Давидові псалми» (переспіви — але по-шевченківському вільні, іноді самовладно-суб'єктивні), — всі ці твори вимальовують у сукупності сповнений величі образ поета, що проголошує для України справді нечуваний «псалом новий». Наснажений революційним духом, крилатий і водночас по-земному зіркий романтизм Шевченка, однаково сильний у своєму нац.-визв. й соц.-крит. пафосі, на цьому етапі розвитку поета, виявив себе в усій повноті ідейної та худож. могутності. І — таке логічне для цих мотивів і настроїв, для всього «дієзного» поетичного стилю сходження на найвищу верховину — грандіозне Слово «Як умру, то поховайте», урочисто-владне звернення до народу й людства.

Новий етап у розвитку ліричної поезії Шевченка настає в другій половині його творчого шляху (каземат Третього відділу, заслання, останні роки життя). Це — часи, коли на повну силу й у формах, найсучасніших для 1840—50-х, розкрився геній Шевченка-лірика, коли й самі ліричні жанри стають провідними в його поезії. Це, за словами М. Рильського, Л., «де майже вперше, по суті, Шевченко говорить на весь голос про себе, про суб'єктивні переживання, але де сяє непереможне сонце Шевченкового волелюбства й ненависті до тиранів — "своїх" та "чужих"» (*Рильський М.* С. 24). Повернувшись із заслання, поет ніби знову сходить на пророчі узгір'я у своїх історіософ. та футурологічних прозріннях, а також у драматичних запитуваннях на кшталт «чому не йде / Апостол правди і науки!» («І день іде, і ніч іде»), втілених у нових, здебільшого глобальних масштабах.

Л. 1847—50 і 1858—61 охоплює широке коло тем і, здається, всю гаму почуттів завданого в тяжку неволю, але непохитного в своїх переконаннях поета: твори на суспільно-політ. теми (питома вага яких, щоправда, помітно зменшується за умов заслання), розмисли морального, естетичного, філос. плану, фрагментарні образки нац. минулого, і, головно, Л. сповідальна — миттєві емоційні виливи станів душі, незагайних психологічних реакцій на різні події та враження, а також численні зразки «рольової» Л., що втілюють добре знані поетові різні грані укр. народного характеру, передусім жіночого. У формально-жанровому плані бачимо тут передусім оригінально розроблені різновиди інтроспективної, інтимно-рефлексійної Л. (здебільшого — моментальний знімок, невелика елегія); цілі розсипи поезій, витриманих у пісенних формах, — або монологічно-сповідального плану (коли говорять про себе самі персонажі), або розповідного (коли про них мовиться від 3-ї особи); твори більшого обсягу з певною фабульною основою, на яку вільно нашаровуються, змінюючи одне одного, медитація, полеміка, елегійне переживання, інтимна сповідь, вибухи драматичного почуття («А. О. Козачковському», «Сон — Гори мої високії», «Буває, в неволі іноді згадаю» тощо). На окреме місце можна поставити стрункий за архітектонікою триптих «Доля», «Муза», «Слава» — це «синтетичне самоусвідомлення поета як творця» (*Ненадкевич Є.* С. 42). Ліро-епічність в основному притаманна непоодиноким тоді зверненням поета до тематики нац.-істор., яка втілюється у формі віршованих оповідань переважно середнього обсягу; часто їх можна трактувати як свого роду істор. фрески («Іржавець», «Хустина», «Швачка», «У неділеньку у святую», «Заступила чорна хмара»), інколи — як балади («У тієї Катерини»).

Тенденція до подальшої худож. конкретизації та індивідуалізації ліричного переживання і його образного вислову, так само як і відносне переважання, принаймні

у значній частині віршів, говірних інтонацій за рахунок певного зменшення патетичного й проповідницького елементу, свідчить про поглиблення реалістичності Шевченкової Л. На серед. 19 ст. така тенденція була властива поезії в більшості західноєвроп. і слов'ян. л-р. Хоча, говорячи про реалізм як стильовий напрям, слід пам'ятати, що в Шевченковій поезії він був незмінно поліскладовим — із романтичною «підсвіткою», з потужною присутністю фольклор.-пісенної, а також, у період «трьох літ» та другій пол. 1850-х, і біблійної худож. систем. Ще виразніших рис, навіть порівняно з періодом «трьох літ», набуває, зокр., Шевченкова соц. критика: бачимо тут або пронизливі автобіогр. свідчення, в яких до висот загальноістор. типовості піднесено суто конкретні малюнки кріпосницької дійсності («І виріс я на чужині», «І золотої й дорогої», «Якби ви знали, паничі»), або такі ж концентрованомісткі, наче виплавлені в трагічний кристал, історії ін., не менш драматичних, людських доль («Рано-вранці новобранці», «По улиці вітер віє» та ін.).

Новим ступенем худож. достеменності й водночас діалектичної складності позначено в «невольницькій» ліриці вираження внутрішнього світу людини, передусім власного, особистого. У віршах поета-засланця, приреченого на муки царевої солдатчини, на духовну самотність і тугу за батьківщиною, природно посилюється інтроспективність, углядання в самого себе, витончується психологічний реалізм. Чи не найбільшим здобутком Шевченка стала передача різних психологічних станів у їхньому живому перебігу, в «незатверділій», іноді явно синхронній з моментом вираження, процесуальності переживання. Як, напр., в останніх рядках 2-ї ред. вірша «Лічу в неволі дні і ночі»: «А я! / Такая заповідь моя! <…> Згадаю дещо, заспіваю / Та й знов мережать захожусь / Дрібненько книжечку. Рушаю». Не закута в жодні умовні рамки природність переживання, його неостигла сюхвилинність, незрідка вибуховість у багатьох шедеврах Шевченкової Л. вражають — «Мені однаково, чи буду», «Один у другого питаєм», «Мов за подушне, оступили», «І широкую долину», «Неначе степом чумаки», «Огні горять, музика грає» та ін. Уже в раптових, наче безпосередньо вихоплених із потоку свідомості експресивних зачинах багатьох віршів («Самому чудно. А де ж дітись?», «То так і я тепер пишу», «Хіба самому написать», «Готово! Парус розпустили», «На батька бісового я трачу») виявнюються безпосередність і композиційна сміливість, викликані потребою поета якнайприродніше висловити свій сюхвилинний психологічний стан, передати внутрішній «жест».

Емоційний та психологічно-проблемний діапазон «невольницької» Л., думається, не осягнуто на всю його широчінь. Загалом добре знаємо, що ліричний герой Шевченка мужньо долав настрої самотності, безнадії, розпуки, але не завжди уявляємо, які муки раптового самоосуду, болісного оголення душі доводилося поетові переживати в окремі моменти («Чи то недоля та неволя») і яких глибин людської натури він торкався, здогадуючись, що один тільки розум, чисте раціо не стане, — це підтвердила наук. думка 20 віку, — гарантом моральності й безпомилковості вчинків особистості («Дурні та гордії ми люди»). Незмірна щирість Шевченка-лірика, його естетичний антидогматизм і, скажемо так, певні переваги завдяки вродженій, «позашкільній» свободі від жорстких канонів класичної віршової системи дали змогу досягти такої точності в передачі психологічної динаміки ліричного дійства, такої гнучкості ритмомелодичних модуляцій, які в укр. ліриці буде продовжено лише в кінці 19 — на поч. 20 ст. («Зів'яле листя» І. Франка, «З журбою радість обнялась» О. *Олеся* й особливо «Під осінніми зорями» М. Рильського, «Сонячні кларнети» П. *Тичини* та ін.).

Зі стилістичного погляду в засланчій ліриці, за висновками дослідників, переважає метонімічна поетика, предметна, взята здебільшого з буденного навколишнього світу образність, говірний інтонаційний лад. Це стилістика простого, але часто яскраво індивідуального й тому свіжого тропа. Привертають увагу, з одного боку, різні види уподібнення, зокр. опредметнення тих чи тих станів душі: «Мов за подушне, оступили <…> / Нудьга і осінь», «щоб та печаль / Не перлася, як той москаль, / В самотню душу» («Мов за подушне, оступили»); «І нишком проковтнуло море / Моє не злато-серебро — / Мої літа, моє добро, / Мою нудьгу, мої печалі, / Тії незримиї скрижалі, / Незримим писані пером» («Лічу в неволі дні і ночі», 2-га ред.), чи в пізнішому вірші — «Душа убога встала рано, / Напряла мало та й лягла» («І тут, і всюди — скрізь погано»), а з другого — тонка психологізація тропа, перенесення на нього суб'єктивного, сюхвилинного настрою ліричного героя: «І сторч на море поглядав, / Мов на Іуду…» («Ну що б, здавалося, слова…»), «І небо невмите, і заспані хвилі; / І понад берегом геть-геть, / Неначе п'яний, очерет / Без вітру гнеться» («І небо невмите, і заспані хвилі»), або виразний настроєвий оксюморон: «Якби побачив, нагадав / Веселеє та молодеє / Колишнє лишенько лихеє» («Якби зострілися ми знову»). Такими художньо-психологічними мікровідкриттями, іноді близькими вже до імпресіоністичного письма, автор «Кобзаря» випереджав, у суті, нові образні рішення поетики 20 ст. А поетичний фольклоризм Шевченка сягнув худож. висот у великій групі віршів народнопісенного ладу, що з'явилися на Косаралі («Полюбилася я», «Ой пішла я у яр за водою», «Туман, туман долиною», «У перетику

ходила», «Утоптала стежечку», «Навгороді коло броду», «Не хочу я женитися» та ін.). Їм, порівняно з ранньою персонажною Л. фольклор. плану («Думки» — «Вітре буйний, вітре буйний!», «Тяжко-важко в світі жити», «Нащо мені чорні брови»), властиві багато більша індивідуалізація типів-характерів, конкретність ситуацій, побутових і психологічних, лаконічність вислову, рідше вживання фольклор. кліше. Перед нами — прекрасні зразки об'єктивованої образом героїні/героя — персонажа оповіді про різноманітні жіночі (й чоловічі) долі та психологічні типи, оповіді, втіленої головно у формі вельми стислих монологів од 1-ї особи, — і Л. водночас глибинно суб'єктивної: такий відчутний тут сам автор, що переймається неволею й недолею своїх персонажів, їхніми настроями самотності й туги, а іноді разом із ними розпачливо-весело б'є лихом об землю.

У віршах після заслання поет наче підбиває підсумки духовного досвіду цілого життя і водночас намагається проникнути внутрішнім зором у майбутнє, замислюючись над долею не тільки свого народу, а й усього людства. Це — вершинна поезія, творена біля покрайньої життєвої межі, сповнена масштабних соц.-філос. роздумів, передчуттів, прозрінь і разом із тим, сказати б, істор. нетерпіння, прагнення своїм словом наблизити прихід жаданої, але насправді неквапливої, — «ледачої» волі. У ліриці останніх років поєднано кілька паралельних жанрових і тематичних струменів. По-перше, це активні відгуки на ті політ. події та ін. злобу дня, що зачіпали свідомість волелюбного поета. Чутками, газетними повідомленнями про начебто близьку селянську реформу навіяно два відомі вірші 1858, написані з чотиримісячним розривом у часі — «Сон — На панщині пшеницю жала» і «Я не нездужаю, нівроку». Варта уваги тут досить значуща ідейна колізія: в автографі першого вірша (у Щоденнику під 13 лип. 1858) після канонічного тепер останнього рядка «Ще копу дожинать пішла» були слова: «Останню, може; Бог поможе, / Той сон твій справдиться» (2, 500). Були, отже, сподівання на бодай часткову «волю», надану згори. Пізніше поет зняв наведені рядки, проголосивши в наступній поезії, наче у продовження попередньої теми, своє знамените — «треба миром, / Громадою обух сталить, / Та добре вигострить сокиру» («Я не нездужаю, нівроку»). Т. ч., у двох віршах виступає досить чітка альтернатива на тему мирного і немирного шляху здійснення народних сподівань, до якої не раз у болісних пошуках зверталася думка поета (див. також протилежні варіанти побажань щодо «злочинаючих» — тобто «царів, кровавих шинкарів», у написаних через півтора року віршах-варіаціях на ту ж тему — «Молитва», «Царів, кровавих шинкарів», «Злоначинающих спини»).

До того ж тематичного кола належать і «картинки з натури» (Ю. Івакін), що репрезентують Л. з виразно індуктивним способом образного узагальнення і, зважмо, із зовсім новим для укр. поезії урбаністичним петерб. тлом: «О люди! люди небораки!» (висновок тут перенесено начебто наперед, але навіяний він конкретним випадком, який і описано у вірші), «Якось-то йдучи уночі» та ін. Тематично близькі до них філос.-медитативні «Якби-то ти, Богдане п'яний», «І Архімед, і Галілей», «І тут, і всюди — скрізь погано», «І день іде, і ніч іде», «Бували войни й військовії свари», а також деякі, згадані вище зразки антицарської та антиклерикальної сатири. Важливий і своєрідний розділ Л. останніх років — глибоко індивідуальні переспіви біблійних пророків («Подражаніє 11 псалму», «Ісаія. Глава 35», «Подражаніє Ієзекіїлю. Глава 19», «Осія. Глава XIV»). Позначені певною самостійністю відносно текстів Святого Письма, вони несуть натхненно-величні провіщення палко сподіваного майбутнього: поет пророкує повалення гнобителів, кару над ними і неодмінно — радісне та щасливе оновлення світу й людства.

По-друге, ліричні поезії цього періоду — вірші на теми особисті, в яких із Шевченковою сердечністю (і не без відчутного настрою життєвої втоми) виговорилося все щиролюдське й інтимне: невдале останнє кохання, щем самотини, мрії про одруження, родину, тихий надвечірній спочинок, гірка згадка про улюблену сестру-кріпачку, образи жаданої душевної гармонії — прозорі й ніжні пейзажні малюнки, біль прощання зі світом, який в елегії «Чи не покинуть нам, небого» розкривається поетові в усій своїй красі: «Бач, який широкий, / Та високий, та веселий, / Ясний та глибокий…» (вірші «Ой по горі роман цвіте», «Сестрі», «Над Дніпровою сагою», «Ликері», «Л.», «Не нарікаю я на Бога», «Минули літа молодії», «Тече вода з-під явора» та ін.).

Визначна індивідуальна прикмета й одна з передумов невмирущої худож. сили Шевченка-лірика полягає, як уже говорилося, в глибокій змістовності й духовній привабливості образу її ліричного героя, ін. словами — самого поета. Він постає як напрочуд жива, впізнавана в кожному внутрішньому порухові особистість. А проте ліричний герой Шевченка має не одне лице — в різні часи бачимо його і близьким до фольклор. типу молодим романтичним співцем із щойно пробудженою нац.-істор. свідомістю, і грізним трибуном-викривачем, перед очима якого не тільки Україна, а й уся тодішня Росія, Європа, цілий, зрештою, світ, і людиною, котра веде напружений духовний двобій з гнітючим тягарем солдатської неволі, і майже біблійним — наприкінці життя — пророком, що прагне розгледіти й відслонити перед народами далину вільного майбутнього. Для

кожної з цих іпостасей ліричного суб'єкта поет знайшов адекватні виражальні засоби і в кожній залишився самим собою.

Шевченко — один із найбільших ліриків світу. У колі великих ліричних поетів світового письменства автора «Кобзаря» вирізняють не лише оригінальне поєднання літ. і фольклор. елементів і не лише особлива щирість і безпосередність поетичного самовияву, а, можна гадати, передусім його винятковий, нерідко справді вогненний темперамент. «Вибуховість» та емоційна багатогранність ліричних реакцій, різкі переходи від одних почуттів до ін. (що органічно відповідають заг. імпровізаційності поета), майже постійні сутнісні зіткнення дійсного і бажаного, краси і потворності, дисгармонії і туги за гармонійністю, незрівнянне поле внутрішньої напруги, що виникає між ними, — все це визначає суб'єктивно-психологічні особливості Шевченкової Л., що формують і незвичайну своєрідність її ритміко-інтонаційної структури. Як небагато хто з митців 19 ст., Шевченко володів хистом відтворювати переживання в його вільній плинності й різноскладовості, причому бурхливі повороти, злети й переходи думки та настрою ліричного героя втілено в так само вільних, несподіваних переливах ритмів, змінах інтонаційного малюнка. Виняткову свободу, живу природність і семантичну насиченість поліметрії Шевченкового вірша, що йде, можливо, від багатоголосся укр. хорового співу, ще буде належно оцінено в контексті європ. поезії того часу.

Глибинне муз. начало вірша укр. поета далеко не вичерпується лише очевидними ознаками зовнішньої форми (звукопис, почасти строфіка) та пов'язаною з народним мелосом наспівністю, властивою значній частині його Л. Є тут і явища складніші та глибші — муз., а саме сонатна композиція поеми «Кавказ», певні риси стилістичного симфонізму в таких творах, як «Сон — Гори мої високії», «А. О. Козачковському», віртуозне володіння всією поетикою народної пісні (у переосмисленні особливостей її ритмомелодичного ладу Шевченко взагалі не має рівних). Його Л. прикметна і вагомою функцією 2-ї граматичної особи («ти», «ви») поряд із 1-ю: перед нами — яскраві зразки інвокативної Л., Л. постійних схвильованих звертань до різних адресатів, активного діалогу з об'єктами розмови, з довкіллям, із цілим світом. Нескінченні емоційні звернення поета до живих і неживих співрозмовників («Заворожи мені, волхве», «Доле, де ти, доле, де ти? / Нема ніякої!», «Світе ясний! Світе тихий!»), рідкісна ряснота імперативних форм («Поховайте та вставайте», «Нехай же вітер все розносить», «А нумо знову віршувать»), стрімкі переходи від 3-ї та 1-ї до 2-ї особи й навпаки («Тепер їй любо, любо жити», «І ти осталася, небого», «Розвернися ж, розстелися ж, / Убогая ниво!!!», «Чи не дурю себе я знову»), ніби безадресні репліки в простір («За що ж боролись ми з ляхами? / За що ж ми різались з ордами?», «Горе нам! / Невольникам і сиротам») — такі стилістичні сигнали несуть надзвичайну експресію внутрішнього жесту та його словесного виразу, а отже, підтверджують активне ставлення ліричного героя до світу, часто й до самого перебігу думки автора про цей світ.

Поетику, худож. організацію Л. Шевченка не збагнути без урахування символічного характеру багатьох образних структур, зокр. знаменних, визначальних для його естетичної системи. Йдеться не тільки про звичну для поезії, особливо романтичної, міфопоетичну символіку традиційного нац.-фольклор. (червона калина, биті шляхи, козацька могила та ін.) або літ., теж міфолог. або істор. (Прометей, Нерон, «самодержавний плач») походження. Поет розгортає також власні, суто шевч., оперті на глибинні архетипні шари, символічні втілення ряду складних ідей — таких, як «орел чорний», що «сторожем літає» над козацькою могилою («Думи мої, думи мої», 1840), «великий льох» Богданової церкви в Суботові, де нібито сховано волю, незалежність, державність України («містерія» «Великий льох»), закутий в кайдани «Цар всесвітній! Цар волі, цар, / Штемпом увінчаний!» — колосальний за потужністю узагальнений образ скараного, але не скореного борця за волю, уподібненого Христу («Сон — У всякого своя доля», рр. 242—243), що резонує зі сповненими величі образами бунтарів і повстанців у поезії світового романтизму.

Реалізуються й ширші підходи: дослідники, спираючись на методи психологічного та структурно-міфолог. напрямів, прочитують поезію Шевченка як систему глибинних символічних кодів, пов'язаних із найдавнішими архетипами й етноміфологемами. У такий спосіб, зокр., аналізує поезію Шевченка (щоправда, Л. — в останню чергу) Г. Грабович у згаданій монографії. Розглядаючи основні парадигми міфопоетичної системи Шевченка («історія і метаісторія», нещасливе кохання, сім'я, козаччина, «ідеальна спільність і суспільна структура», «золотий вік»), дослідник у багатьох випадках переконливо виявнює архетипне, символічно розширене значення низки образних означень і уподібнень, здавалось би, звичайних, якщо брати їх на емпіричному рівні. Так, напр., застосовуючи запозичену у В. Тернера провідну опозицію ідеальної спільноти і суспільної структури до образу жінки-матері з тим символічним ореолом, яким його здебільшого наділено в Шевченка, Г. Грабович доказово стверджує, що поняття мілеціуму (ідеального майбутнього) закономірно сягає в поета найвищого вираження саме в образі матері з сином: «А буде син, і буде мати, / І будуть люде на землі» («І Архімед, і

Галілей»). Кревний, «утробний» зв'язок матері й дитини перебуває тут «в радикальній опозиції до жорстоких законів ієрархічного, авторитарного суспільства. Це найглибший рівень мрії про новий лад» (*Грабович Г*. С. 166). Додамо, що в своїй символічній перспективі образ матері в Шевченка — втілення України, і Божої Матері, і найвищої людяності, а вельми часто — і найглибшого людського страждання та приниженості за реальних суспільних обставин.

Особливо значущий, інтимно шевч. вираз це знайшло в поєднанні сакрального культу Діви Марії з культом упослідженої покритки. За точним спостереженням С. *Балея*, оскільки «актові "Благовіщення", яким релігійна традиція в'яже дівоцтво Мадонни з її материнством», відповідає в земних мадонн Шевченка «щось, що в опінії широкого загалу має причіплене до себе пятно гріха», згадка про такий гріх у Шевченка «супроводжує чувство обожання мадонни. Його мадонна є свята мимо сего гріха, а властиво власне через цей гріх» (*Балей С*. С. 65). Ін. словами — глибинне олюднення сакрального і сакралізацію природнолюдського здійснено саме в цьому образі. Далеку та ясно означену символічну перспективу здобули в Шевченка і деякі ін. теми та образи, що несуть ознаку кревної людської спорідненості: мотиви братерства, братолюбства, сім'ї здебільшого наснажені в «Кобзарі» дуже широким змістом, що вводить до сфери не лише побутових, а й суспільних, у тому числі нац. та міжнаціональних взаємин. Сім'я велика, вольна, нова в «Заповіті» — сім'я визволеного (в ближчій чи дальшій прийдешності) укр. народу.

А втім, коли б у вивченні поезії Шевченка запанувала тотальна гонитва за символами та міфологемами, то це навряд чи було б краще за надокучливе й примітивне соціологізування, практиковане свого часу. Та й чи справді наскрізь міфологічна Шевченкова поетична образність? Г. Грабович, напр., базує свій аналіз головно на епічних і ліро-епічних поемах, полишаючи осторонь власне Л., а також поезію, яку він називає «пророчою», «політичною» та «ідеологічною». Слушно твердить М. *Коцюбинська*, що у Шевченка геніально сплавлені два основні типи мист. осмислення світу: поезія «констатуюча» або відтворююча, схильна до пластичності й оповідності у «формах самого життя», і поезія глибокого, до невпізнаваності, перевтілення матеріалу дійсності, «своєрідна образно-поетична міфотворчість» із глибокою символікою та експресією (*Коцюбинська М*. С. 240—242).

Л. Шевченка, як і вся його поезія, справила потужний вплив на формування й мужніння наступних поетичних поколінь в укр. л-рі. Живе значення для наступників і продовжувачів — навіть тих, хто більше чи менше відштовхувався од традицій минулого, — мали не тільки її ідейні заповіти, а й естетичні принципи, худож. уроки. Шевченкові відкриття в галузі образотворчості, мовних стилів, ритміко-інтонаційних структур, співвідношення канону і свободи в побудові віршованого висловлювання давали себе знати, хай різною мірою, в Л. народників і модерністів, неореалістів і неоромантиків, символістів, неокласиків і футуристів, бунтівних шістдесятників і врівноважених, хоча теж уважних до руху часу традиціоналістів другої пол. 20 ст. Звідси, до речі, й ті парадоксальні епітети, якими пізніше наділяли Шевченка за свавільноноваторські елементи його поетики: в різних авторів (переважно в період 20-х) знаходимо означення на зразок «імпресіоніст», «імажиніст», «експресіоніст» і под.

Шевченко-лірик поступово доходить у своїй силі та глибині й до зарубіжного читача, який, природно, починав освоєння його поезії з більших — ліроепічних творів та віршів політико-публіцистичного змісту. Потужне випромінювання його емоційнообразного відчуття відзначив, зокр., прочитавши «Мені однаково, чи буду», Д. *Овсянико-Куликовський*: «У цьому вірші така сила ліризму, рівного якому знайти важко або навіть неможливо» (*СВШ*. Т. 1. С. 464). Див. *Автор у поезії та прозі Шевченка*; *Відступи позафабульні, або ліричні*; *Віршування*; *Жанрова система поезії Шевченка*; *Композиція лірики Шевченка*; *Музикальність Шевченкової поезії*; *Реалізм*; *Романтизм*; *Сатира*; *Стиль Шевченка*.

Літ.: Балей С. З психології творчості Шевченка. Л., 1916; *Франко І*. Із секретів поетичної творчості // *Франко*. Т. 31; *Зеров М*. Українське письменство XIX ст. // *Зеров М*. Твори: В 2 т. К., 1990. Т. 2; *Смаль-Стоцький С*. Т. Шевченко: Інтерпретації. Варшава, 1934; *Чижевський Д*. Історія української літератури. Т., 1994; *Ненадкевич Є. О*. Творчість Т. Г. Шевченка після заслання (1857—1858). К., 1956; *Ненадкевич Є. О*. З творчої лабораторії Шевченка: Редакційна робота над творами 1847—1858 рр. К., 1959; *Рильський М*. Тарас Шевченко; Лірика Тараса Шевченка; «Жіноча лірика» Шевченка // *Рильський М*. Зібр. тв.: У 20 т. К., 1986. Т. 12; *Івакін 1964*; *Івакін 1968*; *Сидоренко Г*. Стиль пісенних творів Шевченка // *НШК 21/22*; *Івакін Ю*. Поезія Шевченка періоду заслання. К., 1984; *Плющ Л*. «Причинна» і деякі проблеми філософії Шевченка // Сучасність. 1979. № 3; *Чамата Н*. Типи віршової інтонації // *Творчий* метод і поетика Т. Г. Шевченка. К., 1980; *Смілянська В. Л*. Стиль поезії Шевченка: суб'єктна організація. К., 1981; *Грабович Г*. Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. К., 1998; *Коцюбинська М*. Етюди про поетику Шевченка. К., 1990; *Мовчанюк В. П*. Медитативна лірика Т. Г. Шевченка. К., 1993; *Слухай (Молотаева) Н. В*. Художественный образ в зеркале мифа этноса: М. Лермонтов, Т. Шевченко. К., 1995; *Забужко О*. Шевченків міф України: Спроба філос. аналізу. К., 1997; *Мойсієнко А*. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: декодування Шевченкового вірша. К., 1997; *Смілянська В*., *Чамата Н*. Структура і смисл: Спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Тараса Шевченка. К., 2000; *Нахлік Є*. Доля — Los — Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. Л., 2003; *Барабаш Ю*. Тарас Шевченко:

Імператив України. Історіо- і націософська парадигма. К., 2004; *Смілянська В.* Шевченкознавчі розмисли. К., 2005; *Дзюба І.* Тарас Шевченко. К., 2008; *Теми* і мотиви поезії Тараса Шевченка. К., 2008.

Леонід Новиченко

ЛІ́СИЙ (Lisý) **Павел** (7.04.1912, Гостоміце, Центр. Чехія — 11.04.1990, Прага) — чес. художник, графік і ілюстратор. Закінчив Школу декорат. мист-ва (1947). Член мист. спілки «Маролд» (з 1949), згодом — Спілки чехословацьких образотв. митців. Займався живописом, розписом і дизайном порцеляни, ілюструванням худож. та спеціалізованої л-ри.

На основі ранніх автопортретів написав портрет молодого Шевченка («Mladý T. H. Ševčenko»), який став ілюстрацією до ст. М. *Мольнара* «Тарас Шевченко і ми» (Literární noviny. 1954. № 10. S. 10).

Літ.: Мольнар М. Тарас Шевченко у чехів та словаків. Пряшів, 1961.

Ігор Мельниченко

ЛІСНИ́Й Петро Антонович (12.07.1884, м. Зіньків, тепер Полтав. обл. — 9.12.1941, там само) — укр. різьбяр і скульптор-аматор. Після закінчення церковнопарафіяльної школи навчався теслярства й різьблення на дереві. У 1920-х викладав теслярську справу в Зіньківській індустріально-технічній профшколі. З суцільного стовбура липи виконав монументальну скульптуру Шевченка заввишки бл. 2 м. Постать поета на повний зріст зображено у вишитій сорочці та пальті, у правій руці він тримає «Кобзар» (1929—31; не збереглася). Автор портрета Шевченка на дереві (44,3×31).

Літ.: Ханко В. Різьбяр і скульптор Петро Лісний // *НТЕ*. 1985. № 4.

Петро Ротач

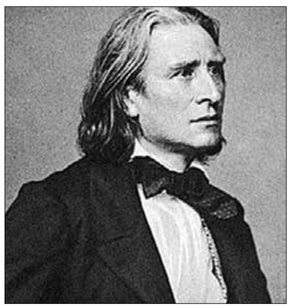
ЛІСО́ВСЬКИЙ Олексій Миколайович (12/24.02.1861, с. Мачухи, тепер Полтавського р-ну Полтав. обл. — 15.02.1934, Краснодар, РФ) — укр. письменник, етнограф і громадсько-культурний діяч. Писав укр. та рос. мовами. Після закінчення 1887 юрид. ф-ту Новорос. ун-ту (Одеса) працював у судових палатах Одеси і Харкова. З 1890 — секретар земського суду в Миргороді, де захопився поезією Шевченка, 1892—98 — секретар Полтав. губ. земської управи. За причетність до земського ліберального руху 1898 його вислано з Полтави. З 1899 — керівник канцелярії начальника Катеринославської залізниці. 1905 організував страйк залізничників, за що Л. ув'язнили. Після звільнення 1906 зайнявся культурно-просвітницькою діяльністю, читаючи лекції на істор.-літ. та музикознавчі теми. 1912 оселився в Катеринодарі (тепер Краснодар), працював у правлінні т-ва Чорноморсько-Кубанської залізниці. 1913 Л. допитано у справі про «належність до соціал-демократичної української партії» за пропаганду серед козацького населення ідей про «відокремлення України в автономне володіння під керівництвом батька гетьмана». Перебував під таємним наглядом поліції. Автор прозових і драм. творів («Збірник творів», 1901), фольклористичних досліджень (серед них — Опыт изучения малорусских дум. Полтава, 1890), а також літературознавчої розвідки «Главные мотивы в поэзии Т. Г. Шевченко» (1891, окреме вид. 1896), присвяченої аналізу поем «Катерина», «Гайдамаки», «Наймичка», «Неофіти». Критика зустріла появу цієї праці загалом несхвально. І. *Стешенко* на сторінках *«Киевской старины»* (1896. № 10) аргументовано доводив, що авторові через відсутність розуміння ним завдань історика л-ри не вдалося показати справжню сутність Шевченкової поезії. Різко негативні оцінки висловлено і на сторінках одес. щотижневого журн. «По морю и суше» (1896. 15 сент. № 37). На думку рецензента, читач у брошурі Л. не знайде повної і точної характеристики поета, поза увагою залишено визначальні риси творчості Шевченка, не розглянуто основні мотиви лірики тощо. Водночас згадану працю Л. прихильно цитував М. *Євшан* у ст. «Тарас Шевченко» (1911, див. передрук у вид.: *Євшан М.* Критика. Літературознавство. Естетика. К., 1998. С. 80, 102). Л. не раз виступав з лекціями про поета та його спадщину, брав участь у вечорах його пам'яті.

Тв.: Главные мотивы в поэзии Т. Г. Шевченко // Одесский листок. 1891. 27 июня, 4 июля, 30 июля, 21 авг., 5 сент., 28 сент. (окреме вид. — Полтава, 1896).

Літ.: Чабан М. Через цензурні заборони // Січеслав. 1993. 23 лют.; *Чумаченко В. К.* Забытый кубанский шевченковед: (Материалы к биографии А. Н. Лисовского) // Третьи кухаренковские чтения: Материалы краевой науч.-теоретич. конф. Краснодар, 1999.

Петро Ротач, *Віктор Чумаченко*

ЛІСТ (Liszt) **Ференц** (22.10.1811, с. Добор'ян (Райдинг), тепер земля Бургенланд, Австрія — 31.07.1886, м. Байройт, Баварія, Німеччина) — угор. композитор, піаніст, диригент, педагог, критик і муз.-громадський діяч. Муз. навчався у свого батька, 1821—22 — у Відні в К. Черні (фортепіано) та А. Сальєрі (композиція). Представник романтизму. Автор симфоній, симфонічних поем, рапсодій, концертів, хорових, вокальних і фортепіанних творів. Один з основоположників угор. нац. муз. школи. Гастролював у Росії 1842, 1843, 1847. Багато їздив Україною, виступав у Києві, Житомирі, Немирові, Бердичеві, Кременці, Одесі, Миколаєві, Єлизаветграді (тепер

Ф. Ліст. Фото 19 ст.

Кіровоград), а також у Львові, Чернівцях. У серед. січ. 1847 Л. познайомився у Києві з А. Крагельською (*Костомаровою*) і К. Вітгенштейн. На запрошення останньої перебував 1847—48 у її маєтку у Воронинцях (нині с. Воронівці Хмільницького р-ну Вінн. обл.), де на теми укр. народних пісень «Ой не ходи, Грицю» та «Віють вітри» створив фортепіанні п'єси «Українська балада» (Думка) і «Скарга» (Думка) (цикл «Колоски, зібрані у Воронинцях», 1847—48). Протягом життя Л. написав 6 творів, присвячених І. *Мазепі*, зокр. симфонічну поему «Мазепа» (1851).

Шевченко, очевидно, був на концертах Л. У повісті «Музыкант» двічі згадав його: одна з героїнь повісті розробляла пальці «на сухих этюдах» композитора; в ін. випадку, — захоплено відгукуючись про А.-Ф. *Серве*: «*Лист* перед *Серве* — фанфарон, простой механик, ремесленник перед художником, больше ничего» (3, 219). Ці слова належать героєві повісті «Музыкант» Тарасові Федоровичу, який захоплювався грою на віолончелі. З огляду на це його, можливо, більше хвилював віртуоз-віолончеліст А.-Ф. Серве.

Літ.: Зінькевич О. Ференц Ліст в Україні // Український музичний архів: Документи і матеріали з історії укр. муз. культури. К., 1995. Вип. 1; *Зинькевич* Е. Концерт и парк на крутояре: Киев музыкальный XIX — начала XX ст. К., 2003.

Наталія Костюк

ЛІТВІ́НЮК (Litwiniuk) **Єжи** (30.03.1923, м. Кременець, тепер районний центр Терноп. обл. — 18.10.2012, Варшава) — польс. поет, перекладач з фін., рос., укр., білор., латис., естон. мов. Закінчив Варшав. ун-т (1949). Автор зб. ліричних і сатиричних поезій «Дірка в мості» (1952), «Котячі лоби» (1972) та ін.

Перекладав твори укр. письменників. У вид. Шевченкових «Вибраних поезій» (Варшава, 1972; Вроцлав, 1974) вміщено його перекл. віршів «"Не кидай матері!" — казали», «Косар», «І станом гнучим, і красою». Інтерпретації вирізняються високим мист. рівнем.

Роман Кирчів

ЛІТЕ́ВСЬКИЙ Петро Іванович (1803, курінне с-ще Щербинівське, нині станиця Старощербинівська Краснодарського краю, РФ — 13/25.12.1859, там само) — офіцер Чорноморського козачого війська, полковник (з 1850), георгіївський кавалер. Закінчив 1828 Харків. ун-т. Службу в Чорноморському козачому війську почав 1819. 1832 брав участь у військ. діях на Кавказькій лінії. З 1835 служив у канцелярії наказного отамана, де близько зійшовся з Я. *Кухаренком*; 1836—44 — ад'ютант Чорноморської кордонної лінії, з 1845 — черговий штаб-офіцер Військ. чергування (штабу) Чорноморського козачого війська, згодом — старший чин військ. правління. Відсторонений 1858 від посади за причетність до справи про розтрату.

З Шевченком познайомився навесні 1843 у Петербурзі, де перебував у складі депутації для висловлення подяки *Миколі І* за затвердження нового положення про Чорноморське козаче військо. Ім'я Л. вперше згадано в листі Кухаренка до поета від 25 трав. 1845. Плануючи маршрут Шевченкової поїздки в Чорномор'я, що так і не відбулася, Кухаренко писав: «Коли ж їхатимеш на Єйську косу, то питай пана Літевського — той тебе прийме і домчить до мене» (*Листи*, с. 36). Поет передавав Л. побажання доброго здоров'я в листі до Кухаренка від 5 черв. 1857, надісланому з *Новопетровського укріплення*.

Літ.: Чумаченко В. К. Малоизвестные кубанские персоналии в переписке Я. Г. Кухаренко и Т. Г. Шевченко // Третьи кухаренковские чтения: Материалы краевой науч.-теоретич. конф. Краснодар, 1999.

Віктор Чумаченко

ЛІТЕРАТУ́РИ СВІ́ТУ І ШЕВЧЕ́НКО — див.: *Абхазька література і Шевченко, Аварська література і Шевченко, Австралія і Шевченко, Австрійська література і Шевченко, Адигейська література і Шевченко, Азербайджанська література і Шевченко, Албанська література і Шевченко, Балкарська література і Шевченко, Башкирська література і Шевченко, Бельгійська література і Шевченко, Білоруська література і Шевченко, Болгарська література і Шевченко, Бурятська література і Шевченко, В'єтнамська література і Шевченко, Вірменська література і Шевченко, Голландська література і Шевченко, Грецька література і Шевченко, Грузинська література і Шевченко, Даргинська література і Шевченко, Данська література і Шевченко, Есперанто література і Шевченко, Естонська література і Шевченко, Єврейська література і Шевченко, Інгуська література і Шевченко, Індії літератури і Шевченко, Іспанська література і Шевченко, Італійська література і Шевченко, Кабардинська література і Шевченко, Казахська література і Шевченко, Калмицька література і Шевченко, Канадська література і Шевченко, Каракалпацька література і Шевченко, Карачаївська література і Шевченко, Карельська література і Шевченко, Киргизька література і Шевченко, Китайська література і Шевченко, Комі література і Шевченко, Корейська література і Шевченко, Кримськотатарська література і Шевченко, Кумицька література і Шевченко, Лакська література і Шевченко, Латиноамериканська література і Шевченко, Латиська література і Шевченко, Лезгинська література і Шевченко, Литовська література і Шевченко, Марійська*

література і Шевченко, Молдови література і Шевченко, Мордовська література і Шевченко, Німецька література і Шевченко, Норвезька література і Шевченко, Осетинська література і Шевченко, Польська література і Шевченко, Португальськомовні літератури і Шевченко, Російська література і Шевченко, Румунська література і Шевченко, Серболужицька література і Шевченко, Сербська література і Шевченко, Словенська література і Шевченко, США літератури і Шевченко, Таджицька література і Шевченко, Татарська література і Шевченко, Тувинська література і Шевченко, Турецька література і Шевченко, Туркменська література і Шевченко, Угорська література і Шевченко, Удмуртська література і Шевченко, Узбецька література і Шевченко, Уйгурська література і Шевченко, Французька література і Шевченко, Хакаська література і Шевченко, Хорватська література і Шевченко, Чеська література і Шевченко, Чеченська література і Шевченко, Чуваська література і Шевченко, Шведська література і Шевченко, Шрі-Ланки література і Шевченко, Якутська література і Шевченко, Японська література і Шевченко.

«ЛІТЕРАТУ́РНА КРИ́ТИКА» — щомісячний критико-літературознавчий і бібліогр. часопис (1928—40). Уперше вийшов друком під назвою «Критика» (1928—32), з № 5 1932 — «За марксо-ленінську критику», 1936 назву змінено на «Л. к.» (1936—40, з перервами: у 1937 вийшли 5 номерів, у 1938 — 2). 1941 журн. ліквідовано, замість нього почав виходити часопис «Радянська Україна». У різний час вид. очолювали В. Десняк, В. *Коряк*, С. Щупак, А. Головко, І. *Стебун* та ін.

Для шевченкознавчих ст. журн., як і для решти матеріалів, були характерні вульгарно-соціологічний підхід у трактуванні творчості письменника, у різні роки — політ.-кон'юнктурні викривлення, зокр. «викриття» «буржуазних націоналістів», «боротьба за Шевченка», намагання віднайти у його творчості класову сутність тощо. У цьому ряді можна назвати публ., що не мають на сьогодні жодної наук. цінності: «Націоналістичне шевченкознавство» І. *Айзенштока* (1928. № 3) — лайлива критика ст. С. *Смаль-Стоцького* «Обов'язки української науки супроти Шевченка» (*ЛНВ*. 1928), розвідок Є. *Маланюка*, Д. *Донцова* та ін.; ст. С. *Раєвського* «Проти буржуазно-націоналістичної фальсифікації Шевченка-художника» (1935. № 1), О. *Ведміцького* «Т. Шевченко та критика» (1933. № 2); Ф. Ястребова «Шевченко — борець проти польського панства» (1938. № 1); розгромно-звинувачувальні рецензії Є. Холостенка на кн. О. *Новицького* «Т. Шевченко». К., 1930 (1930. № 11), К. Півненка і Я. Товстухи «Не марксо-ленінський “Провідник”» на «Провідник по державному заповіднику “Могила Т. Шевченка”» (уклали С. Матяш, Є. Куткін. К., 1931) (1931. № 7/8) тощо. Навіть текстологічні ст. було присвячено переважно викриттю «фальсифікацій» Шевченка «буржуазними націоналістами»: Г. Сінько «Дещо про рукописну спадщину Шевченка» (1935. № 2/3) та ін.

У журн. вміщено низку перекладознавчих ст., не позбавлених певної цінності, хоч переважно тенденційних і поверхових: Л. Чернець «Новий переклад “Кобзаря” російською мовою» (1933. № 6), Д. *Гофштейн*, Я. Городськой «Наша робота над перекладами творів Т. Г. Шевченка» (1939. № 4). Значна частина публ. присвячена з'ясовуванню суспільно-політ. поглядів Шевченка, обґрунтовуванню революційності його переконань: В. Десняк «Культурні традиції й шевченкознавство в наші дні» (1928. № 3) — типова спроба довести, що тільки пролетаріат є спадкоємцем Шевченкових ідей; Є. *Шабліовський* «Шевченко — поет революційної демократії» (1934. № 2/3); його ж «До питання про історичне місце Шевченка» (1935. № 1); А. *Костенко* «Шевченко в революційно-демократичному оточенні 1858—1861 рр.» (1934. № 2/3).

Після реорганізації 1936 помітне місце в часописі посідають цінні з наук. погляду ст., зокр. присвячені дослідженню проблеми взаємозв'язків поезії Шевченка з фольклором. Хоч їм значною мірою ще бракувало узагальнень, проте це вже були важливі спроби нагромадження матеріалу: І. *Пільгук* «Шевченко і фольклор» (1936. № 4) — про зацікавлення Шевченка народною творчістю, розгляд окремих стилізацій Шевченка під народні пісні тощо; І. Айзеншток «Шевченко і фольклор» (1939. № 2/3); дотична до цієї проблематики ґрунтовна розвідка П. *Попова* «Шевченко й “Слово о полку Ігоревім”» (1937. № 4), в якій проаналізовано, як Шевченко на основі народнопоетичних традицій зумів відтворити колорит давньоруської поеми, та ст. І. *Гончаренка* «Як працював Шевченко» (1937. № 3), в якій зроблено спробу зазирнути у творчу лабораторію поета, з'ясувати причини й сенс його звернення до фольклору.

Своє значення й донині зберігають окремі книгознавчі розвідки, зокр. Ю. *Меженка*: «Невідоме підпільне видання “Кобзаря” Т. Г. Шевченка» (1939. № 5), «Два епізоди (До історії шевченківських видань)» (1940. № 3); ін. дослідників — М. Кибальчич «До історії “Кобзаря”» (1940. № 3).

Окремі ст. було присвячено огляду прозової спадщини Шевченка: Є. *Кирилюк* «Шевченко-прозаїк» (1936. № 5), П. *Колесник* «Проза Т. Г. Шевченка» (1936. № 10); сатирі поета: Л. Сукачов «Сатира Шевченка»

(1937. № 3); його Щоденнику: Б. Гольденштейн «“Журнал” Т. Г. Шевченка» (1938. № 2); естетичним поглядам: Л. Тіверіадський «Естетика Шевченка» (1940. № 8/9). Спорадичні спроби порівняльного вивчення творчості Шевченка реалізувалися переважно в контексті рос. л-ри, зокр. поезії О. Пушкіна: Ф. *Якубовський* «Переклик великих поетів» (1937. № 3), Г. *Владимирський* «Пушкін і Шевченко» (1939. № 1), життя і творчості М. *Горького* — Д. *Косарик* «“Кобзар” і Максим Горький» (1940. № 6), і лише зрідка — ін. л-р: І. Гришашвілі «Шевченко в грузинській літературі» (1940. № 2). Рідкісним у часописі був неупереджений розгляд рецепції Шевченка класиками 19 ст.: Ю. *Кобилецький* «Франко про Шевченка» (1939. № 11); О. Кисельов підготував до друку ст. П. *Грабовського* «Тарас Григорович Шевченко» (вперше опубл. в тобольській газ. «Сибирский листок». 1900. № 22) (1939. № 8/9). З нагоди *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* один із номерів журн. (1939. № 2/3) цілком складався із шевченкознавчих публ.: І. Стебун «Основоположник нової української літератури», Б. *Якубський* «Шевченко і російська література», О. *Білецький* «Шевченко і світова література», Ф. Ястребов «Шевченко в революційному русі 30—50 років XIX століття», В. Гуфельд «Літературно-естетичні погляди Шевченка», А. *Бронський* «Повісті Шевченка», Є. Адельгейм «Любов і материнство в Шевченковій поезії», М. Плісецький «Ритміка поезії Шевченка» (у ст. досліджено застосовування різноманітних ритмічних форм у віршах Шевченка) та деякі ін. Про увічнення пам'яті Шевченка йшлося у замітці Д. Грудини «Шевченко в пам'ятниках. До міжнародного конкурсу проектів» (1931. № 3), зокр. про відкриття міжнародної виставки проектів пам'ятника Шевченкові в Харкові. Висловлювання письменника про театр. мист-во розглянуто в ст.: О. Жданович «Т. Г. Шевченко про театр і акторів» (1940. № 4).

Літ.: Зражевська Н. Журнал «Критика» і загальнометодологічні проблеми літературознавства 30-х рр. // *СіЧ*. 1991. № 8.

Олександр Боронь

ЛІТЕРАТУ́РНА СПА́ДЩИНА ШЕВЧЕ́НКА — корпус текстів, у якому представлено всі літ. роди: поезію, прозу, драматургію; належать до нього також Щоденник, листи і статті митця. Найзначніша частина Л. с. Ш. — поетичні твори, що надали укр. л-рі нової, вищої худож.-естетичної якості. Перший відомий нам віршований твір Шевченка — балада «Причинна», написана в Петербурзі й датована орієнтовно 1837. На допиті в *Третьому відділі* у справі *Кирило-Мефодіївського братства* 21 квіт. 1847 поет сказав: «Стихи я любил с детства и начал писать в 1837 г[оду]» (*КМТ*. Т. 2. С. 324). За спогадами І. *Панаєва*, в 1837 Шевченко «написав <…> уже кілька віршів <…>, але ці вірші, здається, не ввійшли до його “Кобзаря”» (Современник. 1861. Кн. 3. С. 154). Своє покликання як поета Шевченко усвідомив ще під час навчання в *Академії мистецтв*, коли серйозно готувався до професії художника. А через 20 років 1 лип. 1857 він зізнався у Щоденнику: «Я занимался тогда сочинением малороссийских стихов, которые впоследствии упали такой страшной тяжестью на мою убогую душу». І констатував: «Призвание, и ничего больше». Останній Шевченків твір — написаний у Петербурзі вірш «Чи не покинуть нам, небого», перша частина якого датується 14 лют., друга — 15 лют. 1861.

Загалом поетична спадщина Шевченка налічує 237 творів: 57 — до арешту 1847, 180 — після арешту до кін. життя; при цьому як окремі твори рахують дві різночасові й значно відмінні ред. поем «Відьма» («Осика») і «Москалева криниця», поезії «Лічу в неволі дні і ночі»; так само окремими одиницями вважаються вірші з циклів «В казематі» й «Давидові псалми» (підрахунки здійснено за корпусом основного тексту академ. вид. — *ПЗТ: У 12 т*. Т. 1—2).

За роки 1837—42 (петерб. період, до поїздки в Україну) до нас дійшло 20 поетичних творів, серед них — поеми «Тарасова ніч», «Катерина», «Іван Підкова», «Гайдамаки», «Слепая», «Гамалія». Незвичайним творчим піднесенням позначено період жовт. 1843 — кін. 1845 — т. зв. «три літа» (час перебування в Україні), за назвою однойменного вірша й збірки, до якої поет умістив більшість поезій, написаних в окреслений період. Серед них, зокр., такі шедеври, як нац. і соц. наснажені поеми «Сова», «Сон — У всякого своя доля», «Єретик», «Наймичка», «Кавказ», містерія «Великий льох», вірші «Розрита могила», «Чигрине, Чигрине», «Холодний Яр», «Як умру, то поховайте» («Заповіт»), послання «І мертвим, і живим», взірці екзистенційної лірики «Заворожи мені, волхве», «Гоголю», «Минають дні, минають ночі», «Три літа». Поза зб. «Три літа» лишився вірш того ж часу «За що ми любимо Богдана?», що його Шевченко записав на останньому аркуші рукописної зб. «Wirszy T. Szewczenka», яку уклали Я. де *Бальмен* і М. *Башилов* 1844. Менш продуктивними були роки 1846—47 (до арешту 5 квіт. 1847), надбання тих років — балади «Лілея» та «Русалка» і поема «Відьма» (1-ша ред. під назвою «Осика»). Арешт став тією межею, яка фізично й психологічно розділила життя і творчість Шевченка.

У перші місяці після арешту (17 квіт. — 30 трав. 1847) Шевченків геній вибухнув циклом «В казематі» (13 віршів), до кін. року з'явилися ще 17 поетичних

творів (серед них поеми «Княжна», «Сон — Гори мої високії», «Іржавець», «Чернець», 1-ша ред. «Москалевої криниці»). Ці твори, а також написані 1846 балади «Лілея», «Русалка», поема «Відьма» («Осика») та вірш 1848 «Думи мої, думи мої» увійшли до першого зшитка переписаної в *Оренбурзі* наприкінці 1849 — на поч. 1850 зб. автографів — т. зв. «*Малої книжки*» під 1847. До наступних зшитків «Малої книжки» Шевченко 1848 переписав 58 творів, зокр. поеми «Варнак», «Царі», «Титарівна», «Марина», «Меж скалами, неначе злодій», «Заступила чорна хмара», 1849 — 18 поезій (серед яких поема «Сотник»), 1850 — 12 (серед них поема «Петрусь»). За 1851—56 не зафіксовано жодної поезії, Шевченко працював над повістями. У 1857 Шевченко створив 2-гу ред. поеми «Москалева криниця», поему «Неофіти», почав поему «Юродивий» (завершена не була); 1858 написано 7 творів, серед них — 2-га ред. поеми «Відьма», такі знакові поезії, як ліричний триптих «Доля», «Муза», «Слава» та вірш «Я не нездужаю, нівроку». Слід урахувати, що роки 1857—58 були надто тривожними в житті Шевченка: очікування кінця солдатської каторги, піврічна затримка в *Нижньому Новгороді* на шляху із заслання (у перші місяці волі). До того ж у цей час поет вів Щоденник, доопрацьовував повість «Прогулка с удовольствием и не без морали», переглядав «Малу книжку», записуючи відібрані поезії до т. зв. «*Більшої книжки*». Рік 1859 позначений 16 поетичними творами (серед них поеми «Невольник» і «Марія»), рік 1860 — 35 поезіями і, нарешті, рік 1861, коли Шевченко був уже тяжко хворий, — останнім віршем «Чи не покинуть нам, небого». Майже всі поетичні твори Шевченка писано укр. мовою, рос. мовою створено дві поеми — «Слепая» і «Тризна», а також віршований уривок з незакінченої драми «Никита Гайдай» і «Песня караульного у тюрьмы» з нині невідомої драми «Невеста».

Основні Шевченкові автографи містяться в таких рукописних зб.: «Три літа», куди увійшли поезії 1843—45, «Мала книжка» — поезії 1846—50, «Більша книжка», до якої переписано з численними виправленнями поезії з «Малої книжки», а також внесено, за кількома винятками, вірші пізнішого часу (по 1860 включно). Саме ці автографи лягли в основу публікації творів Шевченка вже по смерті автора, зокр. у журн. «*Основа*». Процес роботи Шевченка над творами раннього періоду (більшість цих автографів не збереглася) певною мірою відбито у примірниках зб. *«Кобзар» 1844*, *«Кобзар» 1860*, у рукописних списках. Останні вельми сприяли поширенню поетичного доробку Шевченка: адже за життя поета побачили світ лише зб. «*Кобзар» 1840*, «*Кобзар» 1844*, безцензурне вид. з украй неточними, підготованими за списками, текстами «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки» (Лейпциґ, 1859) і «*Кобзар» 1860*, що містив здебільшого ранню поезію. Окремими виданнями вийшли кілька поем — «Гайдамаки» (СПб., 1841), «Гамалія» (СПб., 1844), «Тризна» («Бесталанный», СПб., 1844), а також 1860 в серії «Сільська бібліотека» — «Гамалія», «Тополя», «Тарасова ніч», «Катерина», «Наймичка», «Псалми Давидові».

На основі текстів із названих зб., частково автографів «Малої книжки» та «Більшої книжки», публікацій в «Основі» й альм. «*Ластівка*» та «*Молодик*», а також списків, що зафіксували безцензурні твори, видано, зокр., «*Кобзар» 1867*, двотомні «Поезії Тараса Шевченка» (Л., 1867), двотомний «Кобзар» (Прага, 1876), «Кобзар» (Женева, 1878, 1881), «Поезії Т. Г. Шевченка, заборонені в Росії» (Женева, 1890) та ін., в яких були текстові неточності, а то й вірші, що не належали поетові. Від «Кобзаря» В. *Доманицького* (СПб., 1907), який звернувся до рукописів і частково виправив численні помилки попередніх публікаторів, веде відлік наук. видання поетичної спадщини Шевченка (див. *Видання літературних творів Шевченка*).

Відома нам сьогодні Шевченкова проза — це 9 повістей рос. мовою, написаних на засланні впродовж 1852—57 в *Новопетровському укріпленні* (лише останню — «Прогулка с удовольствием и не без морали» — завершено в кінці лют. 1858 в Нижньому Новгороді, вже після звільнення). У перших двох — «Наймичка» (орієнтовно 1852—53) і «Варнак» (орієнтовно 1853) — розроблено фабули однойменних поем, під обома повістями автор, з огляду на «височайшу заборону» йому писати, поставив фіктивні дати і місце написання (відповідно: «25 февраля 1844. Переяслов» і «1845 года. Киев»). Повість «Княгиня» (1853) сюжетно споріднена з поемою «Княжна». Ін. повісті — «Музыкант» (28 листоп. 1854 — 15 січ. 1855), «Несчастный» (24 січ. — 20 лют. 1855), «Капитанша» (орієнтовно: 15 берез. — поч. черв. 1855), «Близнецы» (10 черв. — 20 лип. 1855), «Художник» (25 січ. — 4 жовт. 1856) і «Прогулка с удовольствием и не без морали» (друга пол. 1855 — кін. лют. 1858) — цілком оригінальні. Більшість повістей вперше видрук. у 1880-х у журн. *КС*; повість «Музыкант» — уперше надрук. у київ. газ. «Труд» (1882), «Несчастный» — у журн. «Исторический вестник» (1881. № 1). Уперше їх видано окремою зб. «Поэмы, повести и рассказы Т. Г. Шевченка, писанные на русском языке» (Киев, 1888). В оголошенні про розпродаж рукописів Шевченка (Основа. 1862. № 3), крім цих 9 повістей, названо ще «Повесть о безродном Петрусе» із позначкою «неизвестно какого времени», однак сліди твору втрачено. Зберігся план повісті «Из ничего

почти барин». Імовірно, в жанрі повісті було написано невідомий нині твір «Лунатика», що про нього автор згадує у Щоденнику 18 квіт. 1858.

У драматургії Шевченко пробував себе на поч. 40-х. Його драматургійний доробок складають уривок із віршованої трагедії «Никита Гайдай» (1841) і драма «Назар Стодоля» (1843). Обидва твори написано рос. мовою, але «Назар Стодоля» дійшов до нас в укр. перекладі, здійсненому невідомою особою, прикінцеву частину п'єси переклав сам автор. Згадувана в Шевченковому листі до Я. *Кухаренка* від 30 верес. 1842 трагедія «Данило Рева», на одностайну думку дослідників, була первісним варіантом «Назара Стодолі». З Шевченкового листа до Г. Квітки-Основ'яненка від 8 груд. 1841 дізнаємось ще про одну драму, також рос. мовою, — «Невеста». Можна припускати, що автор «перемайстрував» її з драми «Никита Гайдай», однак цей текст до сьогодні невідомий. З названої драми залишилася тільки «Песня караульного у тюрьмы», яку автор надіслав для публікації в альм. «Молодик на 1843 год» (тоді «Песню» не було надрук., але зберігся її автограф на звороті аркуша з автографом вірша «Думка — Тяжко-важко в світі жити», вміщеного в «Молодику»; це — єдиний автограф з усієї драматургічної спадщини Шевченка). А. *Козачковський* згадував розповідь Шевченка про те, що він подавав «Невесту» в дирекцію імператорських театрів, п'єсу погоджувалися поставити, але, як гадає мемуарист, імовірно, не дочекалися від автора остаточного доопрацювання, а 1845 її було втрачено (*Спогади 1982*, с. 76—77). Уривок із драми «Никита Гайдай» опубл. у журн. «*Маяк*» (1842. № 9), драму «Назар Стодоля» поставив аматорський театр санкт-петерб. Медико-хірургічної академії в кін. груд. 1844, а опубліковано її вже по смерті автора — в журн. «Основа» (1862. № 9). У тому ж листі до Г. Квітки-Основ'яненка від 8 груд. 1841 Шевченко сповістив, що «майструє» драму «Слепая красавица» — з «українського простого биту». Жодних ін. згадок про названу драму немає; імовірно, цей задум трансформовано в поему «Слепая».

У листі до В. *Рєпніної* від 25—29 лют. 1848 Шевченко 27 лют. зазначив, що вів щоденник іще з дня прибуття до Орської фортеці, але оскільки в ньому все було «так однообразно-грустно», то «испугался — и сжег мой дневник на догорающей свече». Більше жодних свідчень про той текст нема. До нас дійшов Щоденник, перший запис у якому Шевченко зробив 12 черв. 1857, останній — 13 лип. 1858 (записав перший варіант вірша «Сон — На панщині пшеницю жала»). Оригінал Щоденника — альбом на 102 аркуші, оправлений у сап'ян М. *Лазаревським*, якому поет подарував свої щоденні записи 12 лип. 1858 — у день його народження. Автограф не має заголовка, усталилася жанрова назва Щоденник, хоча іноді вживають і назву Журнал (це визначення трапляється в Шевченковому тексті). Всього в Щоденнику є записи за 310 днів (1857 — з 12 черв. до 30 груд. — 172 записи; 1858 — з 1 січ. до 13 лип. — 138 записів), з них записи за 15—20 серп., 11 верес. та 4 жовт. 1857 належать здебільшого Шевченковим друзям і шанувальникам. Особливо осяжні записи з'явилися в початковий період ведення Щоденника, коли автор, очікуючи дозволу покинути місце заслання, намагався заповнити вільний час і вгамувати хвилювання, фіксував найменші подробиці невольницького життя. Прикметними є пропуски в записах 1857: з 22 по 24 черв. — вимушена участь у зустрічі новоприбулого батальйонного командира, що її Шевченко визначив як «спектакль», «отвратительный смотр»; з 30 лип. по 4 серп. — справи, пов'язані з від'їздом, і триденний переїзд з Новопетровського укріплення до *Астрахані*, з 5 по 7 груд. — робота над поемою «Неофіти»; з 25 по 28 груд. — зустрічі з М. Щепкіним: «Шесть дней, шесть дней полной, радостно-торжественной жизни!» (запис 29 груд. 1857; актор перебував у Нижньому Новгороді з 24 до 29 груд.). Після заслання живе спілкування Шевченка стає активнішим, а записи в Щоденнику стислішими. До Щоденника Шевченко завів триптих «Доля», «Муза», «Слава» (9 лют. 1858), а також уже згаданий перший варіант поезії «Сон — На панщині пшеницю жала» 13 лип. 1858. Щоденник написано рос. мовою. Заглиблюючись у світ своїх переживань, поет, певно, мав на думці й реальних російськомовних співрозмовників, для яких з іронією описував страшні будні свого життя і перед якими так щемко сповідався в духовних пошуках минулого і неясних надіях на майбутнє. Вперше Щоденник надрук. в журн. «Основа» (1861. № 5—9, 11/12; 1862, № 1—8) з великими скороченнями і переробками тексту, що було спричинено, в основному, цензурними умовами.

Такою ж щирою, але вочевидь розрахованою на оприлюднення є й Автобіографія Шевченка, написана орієнтовно в першій пол. лют. 1860. Перший її варіант лишився не закінченим, а другий, що його зредагував, доповнив і пристосував для підцензурного друку П. Куліш, опублікований у журн. «*Народное чтение*» (1860. № 2) у формі листа і відомий як «Письмо Т. Гр. Шевченка к редактору "Народного чтения"».

Безцінним документом є Шевченків епістолярій. Відомі 252 його листи, з них 15 — офіц. Перший лист (до брата Микити) датований 15 листоп. 1839, останній (до чиновника І. *Мокрицького*) — 24 лют. 1861. Адресатами поета були його родичі (25 листів: 2 до брата Микити, 23 — до троюрідного брата і свояка В. Шевченка), укр. письменники і митці — Г. Квітка-Основ'яненко (3 листи), П. Куліш (3), Я. Кухаренко

(12), М. Костомаров (1), С. Гулак-Артемовський (5; адресатом одного з них був також М. Лазаревський), О. *Бодянський* (7), М. *Маркович* — Марко Вовчок (1), Ф. *Ткаченко* (4), подружжя М. і М. Максимовичів (9), І. *Сошенко* (1), М. *Чалий* (5), Г. *Честахівський* (1); актор М. Щепкін (9); рос. письменники і діячі культури — С. *Аксаков* (4 листи), В. Жуковський (1), В. *Григорович* (2), А. *Толстая* (5), Ф. Толстой (2); польс. друзі часів заслання — Бр. Залеський (16 листів), З. *Сераковський* (1), А. *Венгжиновський* (1). Багато листів Шевченко написав своїм друзям — чиновнику М. Лазаревському (28; адресатом одного з них був також С. Гулак-Артемовський) і княжні В. Рєпніній (9). За роками Шевченкові приватні листи розподіляються таким чином: 1839 рік — 1 лист, 1840 — 1, 1841 — 2, 1841—1842 — 1, 1842 — 6, 1843 — 6, 1844 — 10, 1845 — 3, 1847 — 6, 1848 — 5, 1849 — 4, 1850 — 6, 1851 — 3, 1852 — 7, 1853 — 3, 1854 — 8, 1854—55 — 1, 1855 — 8, 1855—56 — 1, 1856 — 11, 1857 — 24, 1858 — 33, 1859 — 23, 1860 — 52, 1861 — 12. У переважній більшості кореспонденцій Шевченко розповідав про свої твори, клопотався їх публікацією, ділився задумами, цікавився тогочасним літ. і суспільним життям. Чимало листів не дійшло до нас, зокр. до К. Брюллова, В. *Штернберга*, Я.*Димовського*, М. *Остроградського*, Р. *Штрандмана*, К. *Герна*, В.*Даля*, Е. Желіґовського, Я. *Лазаревського*, Т. *Вернера*, М. *Новицького*, В. *Погожева*. Втрачено частину листування з братом Микитою, І. Сошенком, В. Григоровичем, Г. Квіткою-Основ'яненком, О. Бодянським, А. Козачковським, В. Рєпніною та ін.

Окрему групу становлять офіц. листи Шевченка — від прохання про видачу йому квитка на вільне проживання в С.-Петербурзі (3 черв. 1839) і дозволу відвідувати класи АМ (10 груд. 1840) до прохання про одержання документа на проїзд в Україну 1859 «для поправления здоровья и рисования этюдов с натуры» (5 трав. 1859). Колективних листів, які підписав Шевченко, відомо 4.

Публікація епістолярної спадщини Шевченка почалась одразу ж після смерті поета. Упродовж 1861—62 у журн. «Основа» надрук. 66 його листів. Пізніше публікацію здійснювали часописи «Киевская старина», «Московские ведомости», «Южный край», «Кубанские областные ведомости», «*Русская старина*», «Русский архив» та ін. Важливий етап у публікації Шевченкового епістолярію становить видання під ред. С. *Єфремова* з ґрунтовним коментарем, підготовлене як 3-й том розпочатого академ. зібрання творів Шевченка (1929), — *Листування*. Власне на його основі, хоча й без посилань на нього, здійснено наступні публікації корпусу листів у т. 6 *ПЗТ: У 10 т.* і «Повного зібр. тв.» у 6 томах (1964); у *ПЗТ: У 12 т.* поетове листування вміщене в т. 6 (2003).

Шевченко залишив поодинокі зразки літ.-публіцистичних статей, серед яких «Передмова» до окремого вид. поеми «Гайдамаки» (1841) та звернення до передплатників «Панове субскрибенти!». Передмову до нездійсненого вид. «Кобзаря» 1847 вперше надрук. в перекл. рос. мовою в журн. «*Русская мысль*» (1898. Кн. 6), театр. рецензію «Бенефис г-жи Пиуновой, января 21, 1858 года» — в газ. «Нижегородские губернские ведомости» 1 лют. 1858.

Як співробітник *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів* (Київської археографічної комісії) Шевченко з кін. 1845 до поч. 1847 описував археол. та архіт. пам'ятки Полтав. губ. (з 28 листоп. 1845), Київ., Поділ. та Волин. губ. (з 21 верес. 1846). Відомі нам Археологічні нотатки містять описи церков і монастирів із церк. начинням, виявлених примірників Святого Письма, а також курганів (могил) на території Полтавщини та Чернігівщини. У цих текстах використано народні перекази, інколи дано посилання на істор. джерела. Археологічні нотатки Шевченко подав Київській археографічній комісії. Після арешту поета вони потрапили до Третього відділу. Вперше опубл. (без копії напису на Львів. Євангелії) у журн. «*Україна*» (1925. № 1/2).

Громадянську позицію Шевченка, його зацікавленість у високоякісному й патріотичному навчанні втілено в укладеному ним 1860 «Букваре южнорусском» — початковому підручнику для навчання укр. мовою в недільних школах. У ньому вміщено 2 абетки — «Велика азбука» й «Мала азбука» — друкованими й рукописними літерами, показано розбивку на склади, проставлено наголоси. Як навч.-ілюстративний матеріал Шевченко використав фрагменти з власного переспіву Псалтиря — циклу «Давидові псалми» (12, 53, 93, 149) і повністю подав псалом 132, тексти молитов, дві думи — про Олексія Поповича та Марусю Богуславку, народні приказки; тут викладено й початки арифметики. Допущений цензурою до друку і виданий на поч. січ. 1861 «Букварь южнорусский» зазнав перешкод у поширенні.

До академ. видань творів Шевченка вміщено зразки народної творчості, що їх записав сам поет або на його прохання ін. особи (П. Куліш, В. Шевченко) у п'яти робочих альбомах (1840—44, 1845, 1846—50, 1848—50, 1858—59), на останньому аркуші зошита за 1850 «Малої книжки» і в альб. Лазаревських 1844—87, на звороті автографів тощо. До цього розділу введено також фольклор. тексти, опубл. ін. особами, — якщо записи, за авторитетними свідченнями, зробив сам поет, але автографи не збереглися. Серед цих матеріалів є і творчі інтерпретації Шевченком народних пісень («Ой піду я не берегом — лугом», «Ой на горі по тім боці», «Хоть годину посидимо вкупочці з тобою», «Ой біліє

в полі трава-тирса край могили»). На сьогодні відомо 72 записи.

Є кілька творів, які за тематикою й стилістикою близькі до Шевченкових, однак докум. доказів належності їх поетові немає. У вид. *ПЗТ: У 12 т.* їх уміщено в розділі Dubia (1, 405—408).

Основна частина автографів Л. с. Ш. зберігається в ІЛ. Це передусім зб. автографів «Три літа», «Мала книжка», «Більша книжка», розрізнені автографи окремих поетичних творів, автографи всіх повістей, Щоденника, більшості листів, Археологічних нотаток, чотири робочі альбоми.

Світлана Попель

«ЛИТЕРАТУ́РНАЯ ГАЗЕ́ТА. Вестник наук, искусств, литературы, новостей, театра и мод» — рос. часопис. Виходив у Петербурзі (1840—49) як реорганізоване продовження газ. «Литературные прибавления к “Русскому инвалиду”». У 1840 виходила двічі, в 1841 — тричі на тиждень, 1842—49 — щотижня. Видавці-ред.: А. *Краєвський* (1840), Ф. *Коні* (1841—43); ред. — А. Краєвський (1844—45), М. *Полевой* (1846); видавець-ред. — А. Краєвський (1847—48), В. *Зотов* (1848).

«Л. г.» не раз відгукувалася на окремі вид. Шевченка, ін. авторів і альм., де вміщено його літ. твори та ілюстрації. Ймовірно, В. *Межевичу* — на той час неофіційному ред. газ. — належить позитивний відгук без підпису на *«Кобзар» 1840* (1840. 4 трав.). В анонімній рецензії на альм. *«Ластівка»* найкращими названо і вірші Шевченка (1841. 24 трав.). «Доволі витонченою» (1841. 29 лип. С. 336) визнано Шевченкову ілюстрацію до повісті М. *Надєждіна* «Сила волі» в рецензії М. *Некрасова* на 2-й т. (СПб., 1841. Т. 2) зб. «Сто русских литераторов». У «Листі до Москви» (1841. 7 жовт.) в описі виставки в петерб. *Академії мистецтв* 28 верес. серед ін. маляр. робіт позитивно, хоч і не без застереження, згадано картину Шевченка «Циганка-ворожка». У короткій рец., ймовірно авторства М. Некрасова, висловлено захват від поеми «Гайдамаки» (1842. 12 квіт.), підкріплений розлогими цитатами з твору. У відгуку на «Історію Суворова» М. Полевого роботи Шевченка названо серед майстерних ілюстрацій (1842. 20 груд.). До виходу окремим вид. «Гамалії» Шевченка рецензент «Л. г.» (ймовірно, В. *Бєлінський*; див., напр.: *Прийма Ф. Я.* Шевченко и русская литература XIX века. М.; Лг., 1961. С. 77) виявив стримане ставлення, а до російськомовної «Тризни» — скептично-іронічне (Новые книги // Литературная газета. 1844. 18 мая; див. докл.: *Боронь О.* Поема Тараса Шевченка «Гамалія» в оцінці російської критики (1844 рік) // *Тарас Шевченко* і сьогодення. Матеріали Другої Всеукр. наук.-практичної конф. Сімф., 2012. С. 60—61; *Боронь О.* Російська критика 1840-х років про поему Шевченка «Тризна» // *ШСт 14*, с. 266—268). Анотаційне оголошення М. Некрасова про планований вихід *«Живописной Украины»* (1844. 19 жовт.) складено на основі аналогічної замітки з газ. *«Русский инвалид»* (1844. 15 жовт.).

Літ.: Тарас Шевченко в критиці. К., 2013. Т. 1.

Олександр Боронь

ЛІТЕРАТУ́РНО-МЕМОРІА́ЛЬНИЙ БУДИ́НОК-МУЗЕ́Й ТАРА́СА ШЕВЧЕ́НКА (Київ) — перший держ. музей в Україні, присвячений Шевченкові. Філія ДМШ (нині НМТШ) з 1966. Міститься в буд. І. *Житницького* на кол. Козиному болоті (сучасна адреса: пров. Шевченка, 8а). Тут поет квартирував з весни 1846 до квіт. 1847. Місцевість Козине болото в першій пол. 19 ст. належала до т. зв. нового форштадту, де нове будівництво здійснювали лише за зразковими проектами, розробленими й затвердженими в Петербурзі відповідно до «Положення про забудову міст» (див. *Карпенко О.*). 7 листоп. 1834 дружина І. Житницького О. Житницька звернулася до Київ. будівельного комітету з проханням дозволити збудувати «у Старому місті, на новоствореній по Козиному болоті вулиці, фасад <...> 3-го № дерев’яного будинку» (Держ. архів м. Києва. Ф. 19. Оп. 4. С. 13). У трав. 1835, коли Житницький попросив у Будівельного комітету позику для завершення будівництва, новий дім в основному вже було споруджено (Там само. Ф. 19. Оп. 4. С. 16).

У дерев’яному, покритому тесом, одноповерховому з мансардою і напівпідвалом буд. Житницького Шевченко оселився 1846 разом з О. Афанасьєвим-Чужбинським і М. *Сажиним* (див. *Спогади 1982*, с. 100, 153). Поет мешкав у кімнаті, вікна якої виходили на вулицю, а в мансарді він і Сажин облаштували майстерню і почали роботу над серією київ. краєвидів.

Літературно-меморіальний будинок-музей Т. Шевченка

Після смерті І. Житницького в 1889 все нерухоме майно 1890 успадкував його син. У 1900 садибу поділено навпіл, і частину під № 8б придбав інженер шляхів сполучення А. Тильтін, 1906 решту садиби з буд. купила С. Петерсон. За радянської влади буд. перейшов у комунальну власність. Серед киян збереглася пам'ять про те, що тут було помешкання Шевченка. Ще в 1870-х, як згадував проф. А. Степович (див. *Будинок-музей Шевченка: Путівник*. К., 1929), вихованці Колегії П. Ґалаґана ходили до буд. І. Житницького на екскурсію.

1918 Ф. *Ернст* порушував питання щодо цього буд. як пам'ятки історії та культури. Ф. Титаренко на завдання В. *Кричевського* 1924 зробив обміри споруди. Згодом останній наголошував: «Треба було б звернути увагу, кому слід, на цей будинок, довести його до ладу і зафіксувати, що тут жив Шевченко, може б навіть варто було б улаштувати будинок Шевченка з хатою-читальнею, музеєм <…>» (*Кричевський В*. С. 138), а вже 1925 урочисто відкрито мемор. дошку з написом: «В цьому будинку жив Т. Г. Шевченко 1846 р.» (див.: Життя й революція. 1927. № 7/8. С. 177).

Рішенням Київ. окружкому 1925 буд. звільнили від мешканців, його господарем стала Київ. філія *Інституту Тараса Шевченка*. За проектом та під керівництвом В. Кричевського, з участю архіт. К. Мощенка 1925—27 проведено ремонт та реставрацію будівлі, розроблено худож. проекти експозиції. Наук. керівництво з побудови експозиції здійснював В. *Міяковський*, який був першим директором музею. 4 листоп. 1927 у Хрещатицькому пров., 8а організовано музей-виставку, за рік його перетворено на БМШ, офіційне відкриття якого відбулося 10 листоп. 1928. У 1930-ті музей поповнився унікальними експонатами: мемор. речами Шевченка, рідкісними гравюрами, творами образотв. й декорат.-ужиткового мист-ва.

Після поч. нім.-радянської війни 1941 меморії Шевченка було евакуйовано до Новосибірська, ін. експонати залишено в БМШ. Директор музею А. *Терещенко* зумів зберегти найцінніше і саму споруду. Відступаючи, нім. адміністрація 1943 вивезла з БМШ 3 скрині та 8 ящиків експонатів, вони опинилися в Познані, де їх було знищено, очевидно, під час бомбардування. Частину експонатів А. Терещенко вивіз спочатку до Львова, потім до Німеччини і, нарешті, до США (2006 УВАН у США передала переважну частину цих матеріалів ІЛ).

1944 музей відновив роботу. Протягом 1969—73 у БМШ проведено комплексні реставраційні роботи, комісія Держбуду вирішила поновити всі конструктивні елементи будинку. Проект реставрації розроблено під керівництвом Р. Бикової. Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури створило постійну наук.-

Майстерня в мансарді

консультативну комісію, очолену О. Силиним, до якої залучили бл. 80 відомих учених і фахівців. Реставрації передували всебічні наук. дослідження, в результаті чого було історично правдиво реставровано буд. і розгорнуто експозицію «Три приїзди Тараса Шевченка в Україну».

Після реставрації 1992—95 у БМШ створено нову експозицію «Тарас Шевченко в Києві», що діє з невеликими змінами донині. Сучасна експозиція в повному обсязі розкриває тему перебування поета в Києві під час трьох його приїздів на Батьківщину, насамперед проживання в буд. Житницького 1846. За спогадами сучасників відтворено кімнату, в якій мешкав поет. На робочому столі експонуються його речі: ручка, вороняче перо, чорнильниця, кавник, баклажка, люлька, подарована М. Костомаровим. У мансарді — художній майстерні Шевченка й М. Сажина — приладдя Шевченка-художника: етюдник, розкладний стільчик, копія його мольберта. Малюнки з київ. краєвидами роботи Шевченка й Сажина, літографії відтворюють куточки тогочасного міста. У двох невеличких кімнатах — речі побуту киян серед. 19 ст., а також диван —

Меморіальні речі Шевченка

Малярське приладдя Шевченка

копія того, що був у майстерні поета в Петербурзі (відтворений за аквареллю О. *Сластіона*). У книжковій шафі, створеній за ескізами В. Кричевського для першої експозиції музею 1928, виставлено книжки й періодичні вид. з відтвореної *Бібліотеки Шевченка*. В експозиції БМШ представлено також білий парусиновий костюм Шевченка, сорочку часів заслання поета та сорочку, подаровану сестрою Яриною, його маляр. та гравірувальне приладдя, «Кобзарі» з дарчими написами автора. Загалом фондова колекція музею налічує бл. 6 тис. одиниць, із них бл. 200 — особисті речі Шевченка, а також його офорти, автографи, фотографії, першодруки творів.

Парусиновий костюм Шевченка

Невіддільною частиною БМШ є садок, де росте двохсотлітня шовковиця, сучасниця Шевченка, — єдине дерево, що збереглося з тих часів. 1946, з нагоди 100-річного ювілею перебування поета в цьому буд., на території садиби встановлено погруддя Шевченка роботи скульптора Г. *Петрашевич*. За рішеннями Київ. міськвиконкому 27 січ. 1970 БМШ взято під держ. охорону республ. значення (Держ. архів м. Києва. Ф. 163. № 159), 4 серп. 1980 взято під держ. охорону як пам'ятку історії та культури. У різні роки директорами БМШ були В. Міяковський (1928—29), К. *Дорошенко* (1946—49), П. *Білецький* (1957—60), М. Гайдучок (1971—74), О. Шевченко (1992—2008) та ін. Від 2012 музей очолює Н. *Орлова*.

Шовковиця часів Шевченка

Літ.: Кричевський В. Будинок, де жив Т. Г. Шевченко у Києві // Україна. 1925. № 1/2; *Кричевський В.* До художнього оформлення будинку Т. Шевченка // Глобус. 1926. № 5; *Міяковський В.* Будинок, зв'язаний з іменем Шевченка // Глобус. 1928. № 7; *Будинок*-музей Шевченка: Путівник. К., 1929; *Титаренко Ф.* Довідка про Будинок-музей Т. Г. Шевченка в Києві // Архітектура Радянської України. 1939. № 5; *Будинок*-музей Т. Г. Шевченка: Путівник. К., 1941; *Будинок*-музей Т. Г. Шевченка: Каталог-путівник. К., 1949; *Омельяненко Г. Д.* Будинок-музей Т. Г. Шевченка в Києві. К., 1960; *Косян В. Х.* Будинок-музей Т. Г. Шевченка в Києві. К., 1964; *Приходько П. Г.* 40-річчя Будинку-музею Т. Г. Шевченка в Києві // Питання шевченкознавства. К., 1968. Вип. 4; *Гайдучок М. М.* До історії Будинку-музею Т. Г. Шевченка в Києві // *Питання* шевченкознавства. К., 1978; *Літературно*-меморіальний будинок-музей Т. Г. Шевченка в Києві: Фотопутівник. К., 1979; *Жур 1985*; *Жур 1991*; *Літературно*-меморіальний будинок-музей Тараса Шевченка в Києві: Буклет. К., 2003; *Силин О.* Народ мій є! Народ мій завжди буде! (З вибраних творів). К., 2003; *Карпенко О.* Будинок, де жив Тарас Шевченко // Науковий світ. 2009. № 2; *Повернені* шевченківські раритети. Дніпродзержинськ, 2010.

Ольга Карпенко

«ЛІТЕРАТУ́РНО-НАУКО́ВИЙ ВІ́СТНИК» — літ.-наук. і суспільно-політ. журнал, заснований *Науковим товариством імені Шевченка* 1898 у Львові, де існував до 1906, згодом основну ред. перенесено до Києва (січ. 1907 — лип.—серп. 1914, 1917—20). З відновленням діяльності Укр. видавничої спілки почався вихід місячника у Львові (з 1922). 1933 журнал змінив назву на «Вістник літератури, мистецтва й громадського життя» (коротко — «Вістник»; за ред. Д. *Донцова*). В еміграції з'явилися ще 2 вип. (Мюнхен, Реґенсбурґ, 1948—49) із традиціями «Л.-н. в.». До складу ред. у різний час входили М. *Грушевський* (гол. ред.), І. Франко, О. *Борковський*, О. *Маковей*, В. *Гнатюк* та ін. Друкувалися оригінальні літ. твори укр. авторів і перекл. з іноземних мов, етногр. та істор. ст., огляди різних галузей науки і громадського життя, публіцистика, критика, бібліографія, рецензії тощо. Часопис був трибуною укр. суспільної думки, пропагатором ідеї соборності укр. земель. Серед авторів «Л.-н. в.» — літератори, публіцисти, перекладачі, політики, громадські діячі з усіх укр. земель та еміграції: І. Франко, М. Грушевський, Леся *Українка*, М. *Коцюбинський*, Н. *Кобринська*, Гр. Григоренко, Г. *Хоткевич*, В. *Стефаник*, В. *Винниченко*, М. Яцків, М. *Черемшина*, І. *Липа*, М. *Вороний*, Олександр *Олесь*, В. Липинський, І. *Огієнко*, М. *Сумцов*, І. *Стешенко*, П. *Тичина*, Є. *Маланюк*, Є. Коновалець, Д. Донцов, Ю. *Косач*, Є.-Ю. *Пеленський* та ін.

Вагому частину публ. «Л.-н. в.» становили дослідження спадщини Шевченка, численні худож. твори, йому присвячені, хроніка урочистих святкувань Шевченкових роковин тощо. Помітне місце серед цих публ. посідають студії, огляди і рецензії Франка. Саме на сторінках «Л.-н. в.» було надрук. його дослідження «Із секретів поетичної творчості» (1898. Т. 1), в якому

глибоко проаналізовано низку поезій Шевченка. Не раз на шпальтах журн. він звертався до характеристики перекл. Шевченкових творів. Так, детально оглядаючи здобутки польс. поетів родом із України, критик звертав увагу на те, що Л. *Совінський* здійснив один із найкращих перекл. Шевченкових «Гайдамаків» (1899. Т. 5). Окремо проаналізовано перекл. серб. мовою (1899. Т. 6). У рефераті «П. Грабовський про Шевченка» (1900. Т. 10) Франко розповів про звучання поезій Шевченка рос. мовою. Серйозної критики Франка зазнав виступ В. *Щурата* у Відні на честь Шевченка (1904. Т. 26). Глибоко й аргументовано розглянуто вид. Шевченка нім. мовою — цій темі присвячено дві публ., одна з яких мала назву «Шевченко в німецькім одязі» (1904. Т. 27). У праці «Шевченко і критики» Франко, захищаючи порівняльний метод і його вагу для літ.-наук. досліджень, застерігав од «зменшення величини Шевченка», виказування «нових» впливів на його творчий дух, ідеї, образи, фрази й навіть поодинокі слова (1904. Т. 28).

У ст. «Ясні дні в житті Тараса Шевченка» О. *Кониський* (тут псевд. О. Перебендя) розкривав духовно-моральну силу поета та його віршів (1898. Т. 1). У 2-й рік свого існування ред. «Л.-н. в.» звернулася до життєпису Шевченка, подаючи нові матеріали до його біографії (1899. Т. 7). Зокр., ред. вмістила укр. перекл. споминів М. *Лазаревського*, надрук. на кілька місяців раніше в журн. «*Русский архив*». Було передрук. з малодоступної газ. «Кубанские областные ведомости» неопубл. листи Шевченка до Я. *Кухаренка*. До друку в «Л.-н. в.» цю кореспонденцію підготував М. *Дикарев*, зробивши деякі пропуски «для цензури». Ред. журн. регулярно вміщувала новознайдені або недрук. варіанти худож. творів Шевченка, серед яких — «Дівичії ночі», «Сова», «Маленькій Мар'яні», «Три літа», закінчення поеми «Єретик» (уперше всі ці твори опубл. в журн. «*Нова громада*», звідки передрук. в «Л.-н. в.»). Було республіковано і Передмову до нездійсненого видання «Кобзаря» 1847 (1906. Т. 36). Цінними джерелами до вивчення біографії Шевченка є публ. «Іван Бойко, племінник Т. Шевченка» С. *Шелухіна* (1901. Т. 14), «Шевченко в крузі народних поетів» В. *Дорошенка* (1901. Т. 15). Друкувалися спомини про Шевченка, зокр. «Нові матеріали до біографії Т. Г. Шевченка» (1901. Т. 14) А. Яковліва, «Шевченкова наречена» (1911) К. *Широцького*. Нариси «На батьківщині Шевченка» (1911) і «Під Шевченковою калиною» (1912) подав Ю. Клименко.

В оглядах «Українське життя в Росії», «З українського життя», розд. «Хроніка і бібліографія» (особливо у рубриках «Пам'ятні дні», «Літературні вісті і уваги», «Персоналія», «З науки і штуки», «Театр і штука» тощо) кореспонденти (серед них — С. *Єфремов*, М. *Гехтер*, Ф. *Матушевський*, Г. *Коваленко*, В. *Кричевський*, С. *Черкасенко* та ін.) не раз розповідали про оголошений конкурс на проект пам'ятника Шевченкові, збирання коштів на нього; роль преси у пропаганді спадщини митця; виготовлення погруд Шевченка, відкриття читалень ім. Шевченка; вид. нових творів укр. поета і його перекл. на ін. європ. мови тощо. Деякі повідомлення надрук. в журн. без підпису, як-от: «Шевченків дуб» (1899. Т. 6), «Шевченкове товариство в Петербурзі» (1900. Т. 9), «Нововіднайдений фотографічний портрет Шевченка» (1900. Т. 10) тощо. У хроніці «З науки і письменства» М. Гнатишак звертався до подій, пов'язаних із поетом: «Автограф Шевченка», «В справі пам'ятника Т. Шевченку», «Пам'яті Шевченка», «Проект бібліотеки в родиннім селі Шевченка». В кореспонденціях у рубриках «З науки і літератури», «З науки і письменства» вміщено повідомлення В. Дорошенка «Шевченко в крузі народних поетів» (1901. Т. 15), «Шевченко й педагогія» (1903. Т. 21), «Роковини Шевченка в Петербурзі» (1903. Т. 22), «Роковини Шевченка в Чернігові» (1903. Т. 23). Кілька заміток написав Г. Коваленко (підпис Гр. К.), як-от: «Вулиця Шевченка у Чернігові», «Вечір в пам'ять Т. Шевченка в Чернігові», «Святкування пам'яті Т. Шевченка у Челябінську», «Вечір в пам'ять Т. Шевченка у Катеринославі» тощо.

Читачі мали змогу довідатися про виступи і промови на ювілейних вечорах і зібраннях: «Шевченко — ляхам» (ювілейна промова у Львові 1904) Франка, «Виклад про Шевченка» С. *Петлюри* (1905), «Перед великим днем» І. Стешенка (1913. Т. 61), «Обов'язки української науки супроти Шевченка» (1928) С. *Смаль-Стоцького,* «В Шевченкові роковини» (1930) і низка матеріалів М. Грушевського: «В сорок восьмі роковини

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ
ВІСТНИК.
ВИДАЄ
НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.
РЕДАКЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:
ОЛЕКСАНДЕР БОРКОВСЬКИЙ, МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ,
ОСИП МАКОВЕЙ, ДР. ІВАН ФРАНКО.
Відповідає за редакцию: Михайло Грушевський.
ТОМ I.
У ЛЬВОВІ, 1898.

Літературно-науковий вістник. Львів, 1898. Т. 1. Титул

Літературно-науковий вістник. Львів, 1900. Т. 10. Кн. 6. Обкладинка

Шевченка: (Слово на Шевченковому святі у Львові, дня 17 лютого с. р.)» (1909. Т. 46), «Два ювілеї» [скасування панщини та смерть Шевченка] (1911. Т. 53), «Свято єднання» (1912. Т. 57), «Шевченкове століття» (1914. Т. 65) та ін.

До ювілею Шевченка було приурочено вихід окремих книг журн. за лют.—квіт. 1914 (Т. 64—65), де більшість публ. присвячено поетові: вірш «Без свічок, без кадил і без співів сумних...» та «інсценірована поезія» «Думи мої...» Л. *Старицької-Черняхівської*, поезії «На нивах зелених» Олександра Олеся, «Світлій пам'яті Генія» П. Стаха (С. Черкасенка), «Пам'яті Генія», «Промінь» і «Сяйво» Гр. Чупринки, «Хулителям Шевченка» Ф. *Корша*, оповідання «Напередодні: Пам'яти Великого і незабутніх» М. *Чернявського* тощо. Так, С. *Русова* розглянула жіночі образи в поезії Шевченка (ст. «Жінка в поезії Шевченка»; 1914. Т. 65). І. Стешенко наголошував на поетичній довершеності «Кобзаря» («Наша велика книга»; там само). Д. *Антонович* надрук. ст. «Естетичні погляди Шевченка» (там само) та ін.

Низку публ. присвятив Шевченкові С. Єфремов — понад 20 заміток, оглядів, кореспонденцій, ст., зокр. «Проект видання російських перекладів з Шевченка І. А. Білоусова» (1898. Т. 4), «Недруковані листи Т. Г. Шевченка» (1899. Т. 5), «Пушкін contra Шевченко», «Нововіднайдені твори Шевченка», «Шевченкові роковини в Києві» (1899. Т. 7), «Статуя і барельєф Шевченка», «Шевченко і російські письменники», «Шевченко як аргумент за церковну школу» (1899. Т. 8), «Остання любов Т. Г. Шевченка» (1900. Т. 9), «Курочкін і Шевченко» (1900. Т. 12), «Шевченко і російська преса» (1901. Т. 15) та ін. До постаті Шевченка постійно звертався й Д. Донцов. На шпальтах «Л.-н. в.» друкували його промови на урочистих святкуваннях пам'яті поета: «В мартівську річницю» (1925. Т. 87), «Шевченкові роковини» (1927. Т. 93).

Ряд літ.-крит. розвідок присвячено творчій самобутності Шевченка як людини і митця: Ф. Матушевський («О. Кониський про Шевченка яко чоловіка». 1900. Т. 10), О. Ковалевський («В обіймах самотності: Про Шевченка». 1914. Т. 65), О. *Грушевський* («Невільницький цикл Т. Шевченка, 1847 р.». 1918. Т. 89), Є. Маланюк «Шевченко й Росія: до проблеми перекладу» (1927. Т. 94) («Шевченко і сучасність». 1929. Т. 98) та ін.

Про Шевченка-художника розповідали читачам відомі мистецтвознавці: І. *Труш* («Шевченкові офорти». 1905. Т. 29), О. *Новицький* («Т. Шевченко як маляр». 1911. Т. 54), К. Широцький («"Русалки". (Картина Т. Шевченка)». 1914. Т. 65) та ін.

Низку рецензій на сторінках «Л.-н. в.» присвячено вид. творів Шевченка та дослідженням його творчості й життя. Так, В. *Доманицький* і М. Грушевський відзначили вихід у світ нового «Кобзаря» (1907. Т. 37), В. Дорошенко звертався до шевченкіани в огляді «Науковий рух в 1912 році» (1913. Т. 62); згодом проаналізував зб. «*Шевченко та його доба*» (1925. Т. 88). М. *Євшан* оглянув німецькомовні вид. (1911, 1912), О. Грушевський поцінував розвідку С. Єфремова «Тарас Шевченко, життя його та діла» (1919. Т. 73), Л. *Білецький* відгукнувся на публ. істор. поем Шевченка (1923. Т. 79) і под. До аналізу нових вид. Шевченкових творів зверталися різного часу М. Залізняк, В. Кричевський, С. *Томашівський*. Нові розвідки про життя і творчість поета рецензували С. Єфремов, О. Залеський, І. Кревецький, Л. *Луців*, Олександр Олесь, Л. Старицька-Черняхівська, І. Франко, К. Чехович та ін.

Молоді укр. літератори присвячували Шевченкові свої твори, зокр. на шпальтах «Л.-н. в.» опубл. поезії Н. *Кибальчич*, Г. Комарівни, Л. Старицької-Черняхівської, С. Петрушевича, С. Черкасенка, О. Стефановича, Гр. Чупринки та ін.

Літ.: Корбич Г. Журнал «Літературно-науковий вісник» львівського періоду (1898—1906). К., 1999; *Шаповал Ю. Г.* «Літературно-науковий вістник» (1898—1932): творення державницької ідеології українства. Л., 2000; *Ясінський Б.* Літературно-науковий вістник: Покажчик змісту. Т. 1—109 (1898—1932). К., 2000; *Шаповал Ю. Г.* «І в Україні святилось те слово...»: Наук. праці. Л., 2003; *Омельчук О.* Літературні ідеали українського вістниківства. К., 2011.

Наталія Сидоренко

«ЛІТЕРАТУРОЗНА́ВЧІ СТУ́ДІЇ» — зб., заснований Ін-том філології Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Виходить двічі на рік із 2001. У вид. друкують дослідження, присвячені питанням теорії та історії світового і укр. літ. процесу. Окремі вип. повністю присвячено студіюванню спадщини укр. письменників, культурних діячів: В. *Винниченка* (2001. Вип. 1), Ю. *Яновського* (2003. Вип. 4), О. *Гончара* (2003. Вип. 6), М. Максимовича (2004. Вип. 11), П. *Чубинського* (2005. Вип. 15).

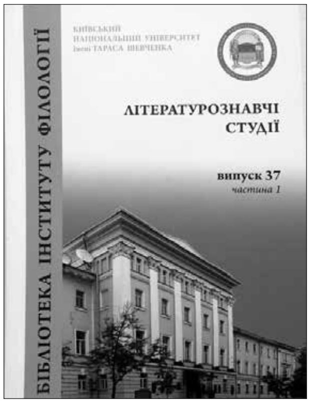
У «Л. с.» уміщено низку праць шевченкознавчої тематики. Найчисленнішими є компаративістичні дослідження, у яких поезії Шевченка співвідносять із текстами ін. укр. і зарубіжних авторів. Спектр порівнюваних текстів доволі широкий — від літераторів-попередників до авторів 20 ст. У цих студіях розглянуто бінарні стосунки між явищами мист. процесу, а саме — творчістю Шевченка і доробками ін. письменників: ст. «Концепція історичних відрухів: Максимович, Шевченко (гайдамацтво)» А. Шкрабалюк (2004. Вип. 11), «Традиції національної української ідеї

у творчості М. Куліша і Т. Шевченка» С. Заболоцької (2007. Вип. 19. Ч. 1). У ст. «Т. Шевченко і М. Гоголь (до проблеми генези романтичного світовідчуття)» (2005. Вип. 12), «Виміри романтичної ідеї народності у творчості М. Максимовича і Т. Шевченка» (2004. Вип. 11) та «Т. Шевченко і О. Довженко: романтична природа таланту» (2005. Вип. 13) С. *Задорожна*, аналізуючи романтизм як тип мислення і власне худож. феномен, наголошує на стильовій цілісності, генетичній і типологічній спорідненості спадщини Шевченка й означених митців.

Окрему увагу в «Л. с.» приділено рецепції Шевченком фольклор. текстів і набутків митців-попередників: ст. «Місце фольклорної традиції у творенні простору в поезії Шевченка» (2004. Вип. 10) та «Шевченкова рецепція художнього досвіду Квітки-Основ'яненка у поемі "Катерина"» (2005. Вип. 14) О. *Бороня*. У такому контексті не можна оминути й розвідки, у яких вивчається трансформація традицій творчості поета в укр. літ. процесі. Це дослідження «Концепція образу Б. Хмельницького у творчості М. О. Максимовича і Т. Г. Шевченка» Є. *Лебідь* (2004. Вип. 11) та «Аспекти інтерпретації "Слова о полку Ігоревім" ("Плач Ярославни" Т. Шевченка та романи В. Малика "Червлені щити", "Князь Ігор. Слово о полку Ігоревім")» Л. Нечаюк (2007. Вип. 19. Ч. 1). Ст. І. Бондаренка «Шевченко і японська поезія» (2004. Вип. 11) присвячено перекл. текстів поета в Японії у 20 ст. та публ. їх у трьох окремих вид. Важливо, що дослідник зіставляє літ. явища, віддалені у просторі, і робить спробу розглядати постать і творчість Шевченка в контексті япон. л-ри (поезія Мацуо Басьо, Суґавари Мітідзане, Ісікави Такубоку).

Аналіз окремих образів поезії Шевченка здійснено у ст. «Образ пророка у творчості Т. Г. Шевченка» К. Забудько (2003. Вип. 5), «Концепція образу скорботної матері в українській літературі та поезії Т. Шевченка» (2009. Вип. 23. Ч. 1) та «Еволюція метафізичного комплексу душі в українській літературі та поетичній творчості Т. Шевченка» Є. Лебідь (2011. Вип. 31). Проблемі героя і антигероя у прозових та поетичних текстах Шевченка присвячено ст. «Специфіка творення моделей-образів у творах Т. Г. Шевченка "Гайдамаки" й "Варнак"» А. Ращенко (2009. Вип. 23. Ч. 1), «Концепція антигероя в повісті Т. Шевченка "Несчастный"» М. Антоновської (2009. Вип. 23. Ч. 1) та «Герой у ліро-епічних поемах Тараса Шевченка: антропологічний аспект» О. Сергєєвої (2011. Вип. 31). Остання з розвідок спрямована на обґрунтовування антропологічного підходу в аналізі героя ліро-епічних текстів Шевченка (на матеріалі поем «Катерина» та «Наймичка»). Ст. Н. *Костенко* «Рима в поемі Т. Г. Шевченка "Марія"» (2007. Вип. 19. Ч. 1) має на меті дослідження ритміко-евфонічної організації тексту поеми.

Окрему групу становлять ст., базовані на дослідженні важливих дискурсів світогляду поета з позицій різних літературознавчих і філос. теорій. Ці праці характеризуються «вдивлянням» у сутність Шевченкового тексту і спрямовані на довизначення їх із точки зору сх. філософії — «Особистість у Тараса Шевченка в аспекті естетики Сходу» Л. *Задорожної* (2003. Вип. 5); психоаналітичних студій — «Поетичні мініатюри Т. Г. Шевченка останніх років і контекст Фроммівської концепції людини» К. Бусел (2003. Вип. 5), «Індивідуація і самість у поезії Шевченка» А. Шестак (2003. Вип. 5); морально-етичної проблематики Євангелія — «Проекція Біблійних заповідей на твори Шевченка» В. Наливаної (2003. Вип. 5), «Морально-етична парадигма поезії "Молитва" Тараса Шевченка» І. Волосюк (2004. Вип. 7).

Літературознавчі студії. К., 2013. Вип. 37. Ч. 1 Обкладинка

Творчість Шевченка як метатекст репрезентовано у працях «До проблеми дослідження специфіки поетичного світобачення Тараса Шевченка» Т. Даренської (2004. Вип. 7), «Реалізація метатекстової моделі у поетичному доробку Шевченка» Є. Лебідь (2007. Вип. 19. Ч. 1), «Метатекстові відношення в поемах Тараса Шевченка» А. Гудими (2009. Вип. 23. Ч. 1).

На мотив свободи як одну з основоположних засад світогляду Шевченка, його аксіологічний та онтологічний аспекти і реалізацію у творчості поета спрямовані дослідження А. Шкрабалюк «Проблема свободи у Щоденнику Тараса Шевченка» (2007. Вип. 19. Ч. 1) та «Свобода як провідне поняття світогляду генія (на прикладі постаті Шевченка)» (2009. Вип. 23. Ч. 1). М. Антоновська у розвідці «Еволюція поглядів Т. Шевченка на протистояння "людина—суспільство" ("Варнак" (поема та повість), "Москалева криниця")» (2011. Вип. 31), розглядаючи образи гол. героїв згаданих поеми і повісті, наголошує на еволюції творчого мислення Шевченка: від нагнітання аж до зняття у текстах соц. увиразненого конфлікту.

Серед означеного матеріалу вирізняються ст., написані у руслі структуралістської та інтертекстуальної теорій, що спираються на праці М. Бахтіна і Ю. Лотмана: «Інфернальний простір Петербурга в поезії Т. Шевченка» О. Бороня (2004. Вип. 11),

«Хроноструктура людської долі: історія та метаісторія в посланні Т. Г. Шевченка “І мертвим, і живим, і ненарожденним...”» (2007. Вип. 19. Ч. 1) і «Темпоральна структура поеми “Кавказ” Тараса Шевченка» І. Хворостяного (2009. Вип. 23. Ч. 1). У студії «Творчість О. Бестужева-Марлінського в системі інтертекстуальних зв’язків повісті Т. Шевченка “Музыкант”» (2011. Вип. 31) О. Боронь за допомогою сучасного методологічного інструментарію з’ясовує статус прози рос. митця як передтексту для повісті Шевченка. Див. також ін. ст. дослідника «Тарас Шевченко і Ежен Сю (про одне інтертекстуальне відсилання у повісті “Несчастный”» (2013. Вип. 37. Ч. 1).

У зб. є й метаінтерпретаційні дослідження. До цієї групи належать ст., що містять крит. оцінку чужої рецепції тексту Шевченка із задіянням власних роздумів авторів, а також відгуки, рецензії, аналіз матеріалів шевч. експедицій. Напр., «Роздуми Олеся Гончара про Тараса Шевченка» І. *Братуся* (2003. Вип. 6), «Рецепція постатей Тараса Шевченка й Івана Франка у публіцистиці Олеся Гончара» А. Шестак (2003. Вип. 6), «Про книгу Івана Дзюби “Тарас Шевченко. Життя і творчість”» Н. Костенко (2009. Вип. 23. Ч. 1). У студії А. Шестак ґрунтовно досліджено три публіцистичні ст. О. Гончара, присвячені Шевченкові, — «Шевченко і сучасність», «Жити йому в віках» та «Вічне слово» (всі опубл. у зб. праць О. Гончара «Про наше письменство», К., 1972). У ст. «Поетична шевченкіана» О. Солохи (2003. Вип. 5) розглянуто матеріали 2-ї шевч. експедиції, проведеної у лип.—серп. 1961 (участь взяли І. *Драч*, Ф. Кислий), що ставила за мету зібрати матеріали про життя і творчість Шевченка в різних обл. України.

Євгенія Лебідь

ЛІТИ́НСЬКИЙ Ібрагім Мойсейович (22.01/4.02.1908, Київ — 25.03.1958, там само) — укр. живописець. У 1920-х був членом Асоціації художників Червоної України. 1926 закінчив Київ. худож.-індустріальну школу, у 1928—31 навчався на театрокінофакультеті КХІ. Відомий як кіноплакатист, працював у живописі і графіці, його творам притаманний стиль соцреалізму. Автор кіноплакатів «Дніпробуд», «Право батьків», «Дві матері», «Земля» (усі — 1931), портретів П. *Саксаганського*, І. *Паторжинського*, Н. *Ужвій*, Г. *Юри* (всі — 1938), полотен «У жовтневі дні» (1941), «Зустріч» (1944), «Танки йдуть на фронт» (1947).

Шевченкові присвятив картину «Т. Г. Шевченко у казармі» (1939, НМТШ; у співавт. з С. Кручаковим).

Галина Скляренко

ЛІ́ФЛЯНД Михайло Крістіанович (? — 1848, Оренбург) — ген.-майор, військ. комендант *Оренбурга*. За спогадами М. *Лазаревського*, Л. був першою офіц. особою, що прийняла засланця Шевченка вранці 9 черв. 1847 після ночі, проведеної поетом в ордонансгаузі. Л. відпровадив Шевченка в казарми 3-го лінійного батальйону *Оренбурзького окремого корпусу*. Доля більше не зводила їх. Невдовзі помер під час епідемії холери в Оренбурзі.

Літ.: Большаков 1971; *Спогади 1982*; *Жур 2003*.

Григорій Зленко

ЛІХОВИ́Й Ігор Дмитрович (12.06.1957, с. Врублівка, тепер Романівського р-ну Житом. обл.) — укр. держ. та громадський діяч, дипломат, культуролог, музеєзнавець, історик укр. культури і журналіст. Закінчив Одес. політехнічний ін-т (1979), Ін-т підвищення кваліфікації працівників культури і мистецтв України (1993). У 1989—2005 — ген. директор *Шевченківського національного заповідника*, Міністр культури та туризму України (2005—06), Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Білорусь (2007—10). Дійсний член Міжнародної ради з питань пам’яток та істор. місць при ЮНЕСКО.

Організатор ряду шевч. наук. конференцій, пошукових експедицій, куратор мистецьких виставок в Україні та за кордоном — у Казахстані, Білорусі, Росії, Франції, США. Наук. консультант проекту реставрації музею Тараса Шевченка у Каневі (2002) та ген. плану ШНЗ (2003). Послідовно відстоював цілісність та недоторканність істор. і природних пам’яток Шевченкового краю, сприяв розширенню території заповідника та формуванню його структури як наук. та культурно-освітньої інституції. Ред. вісника ШНЗ «Чернеча Гора» (1993—2005).

Автор проекту, передм. та наук. ред. кн. «Видання творів Тараса Шевченка у фондах Шевченківського національного заповідника: Каталог» (К., 2004). Оприлюднив ряд наук. праць з історії шевченкознавства, актуальних проблем музеєзнавства та охорони пам’яток: «Шевченківський національний заповідник як пам’ятка культури світового значення» (Пам’ятки та визначні місця Шевченкового краю: Проблеми охорони та дослідження. Канів; К., 1997), «Симиренки в національній культурі: З покоління в покоління» (*СіЧ*. 1997. № 3), «Національні парки США — символ державного захисту визначних пам’яток американського народу» (Праці центру пам’яткознавства НАНУ. К., 2001. Вип. 3), «В степу безкраїм за Уралом…» («Свою Україну любіть…»: Львівські художники шляхами Тараса Шевченка. Л., 2003. Вип. 3), «До історії меморіалу Тараса Шевченка у Каневі» (Українська Академія мистецтва: Дослідницькі та наук.-методичні праці. К., 2004. Вип. 11), «Світло з Тарасової гори» (Шевченкіана. К., 2011. Бібліотека

«Слова Просвіти». Кн. 5), «Жива колекція Володимира Яцюка» (Тарас Шевченко: мозаїка цілості. Каталог виставки шевченкіани Володимира Яцюка. К., 2012; також куратор виставки).

Л. належить і низка публ. у віснику «Чернеча Гора»: «Силове поле таланту Василя Кричевського» (1993. № 1), «Боже, дозволь мені…» (1993. № 2), «І Трахтемиров геть горою…» (1993. № 2), «Малював з натури 26-го червня 1890 р.» (1995. № 1), «Хранителі. Д. Хоменко. І. Калюжний» (1995. № 2/3), «Сходження. Яків Данилов» (1995. № 4), «"Вічний спокій тобі, велике серце!.." Іван Бунін і Тарасова Гора» (1995. № 4), «Рік Івана Марчука» (1996. № 2), «Хранителі. Дмитро Лебедко» (1996. № 2), «Хранителі. Михайло Стретович» (1996. № 1), «Родом з Таганчі. Євген Деслав» (1996. № 1), «Куди йдеш, Каневе?» (1998. № 1), «"…То весь безмежний світ". Р. М. Рільке і Тарасова Гора» (2000. № 1), «Від Дніпра до Сени» (2000. № 1), «Причетність. Академік П. Т. Тронько» (2000. № 2), «На хвилі Тарасової Гори» (2002. № 1), «Під державну опіку. До 85-річчя Заповідника» (2003. № 1) та ін.

Літ.: Ліховий І. Д. Тарасова гора: Інтерв'ю з директором Канів. музею-заповідника Шевченка / Вела Л. Шукшина // Укр. культура. 1999. № 3/4; *Марусик Т*. Владні ігри довкола Шевченка // Коментар. 2004. Січ.; Храм на Тарасовій Горі: [Інтерв'ю] / В. Новосвітній // Хрещатик. 2005. 31 серп.; Ігор Ліховий: «Посада міністра — тимчасове відрядження»: [Інтерв'ю] / О. Солонець // Прес-Центр (Черкаси). 2005. № 10; Мій орієнтир — Тарас Шевченко: [Інтерв'ю] / В. Сівчиков // Дзеяслоў (Мінськ). 2010. № 3 [білор. мовою].

Олександр Боронь

ЛІХЦО́В Михайло Степанович (6.09.1929, м. Тирасполь, тепер Молдова — 20.01.2009, Черкаси) — укр. письменник, журналіст і винахідник. Закінчив 1960 ф-т журналістики Київ. ун-ту. Працював на радіо, у пресі, очолював Черкас. обл. книжково-газетне вид-во. 1968 виступив проти вторгнення радянських військ до Чехословаччини; звинувачений в «українському буржуазному націоналізмі», відбув три роки концтабору для політ. в'язнів у Мордовії.

Автор путівників «По Дніпру широкому» (Черкаси, 1962) та «Шевченківські місця Черкащини» (Д., 1967), де йдеться про міста і села Черкащини, які під час своїх подорожей Україною відвідав Шевченко, про епізоди його біографії, пов'язані з цими місцями. Обидва путівники понад 20 років були під забороною. Л. присвятив Шевченку кілька поетичних творів: «Балада про гору Чернечу» (Черкаська правда. 1964. 31 трав.), «Тарасова верба» (Черкаський край. 2000. 7 берез.) та ін., нарис «В дорогу веде любов» (Вітчизна. 1964. № 4) — про серію етюдів художника Дорохова, присвячених шевч. місцям на Черкащині, тощо.

У концтаборі Л. виконав у техніці інтарсії дерева два портрети Шевченка, які винесла на волю дружина письменника. Один портрет зберігається в ШНЗ, другий — у приватній зб. Р. Ілзлі (США).

Тв.: Сюрприз [Лео Мол — автор пам'ятника Тарасу Шевченку в Вашингтоні] // Черкаський край. 1993. 2 черв.; Свято душі нашої: [До дня народження Шевченка] // Черкаси. 1995. 10 лют.; Тарасова березниця // Місто. 1996. 1 берез.

Літ.: Винахідники Черкащини: Михайло Степанович Ліхцов. Біобібліогр. покажчик. Черкаси, 2003.

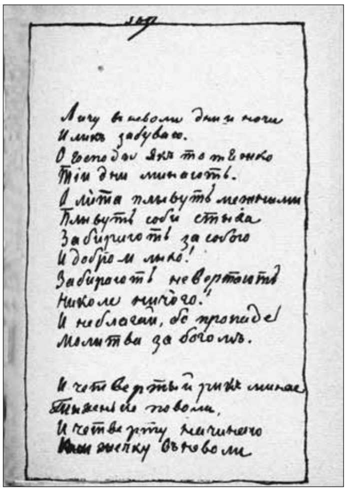
Олександр Боронь

«ЛІЧУ́ В НЕВО́ЛІ ДНІ́ І НО́ЧІ» — медитативна елегія Шевченка, відома у двох редакціях. 1-шу ред. створено у січ. — квіт. 1850 в *Оренбурзі* — тоді, як минав уже четвертий рік заслання; фізичні страждання, туга за Україною, за близькими людьми й узагалі за краянами виснажували поета. Автограф — у «*Малій книжці*» (ІЛ. Ф. 1. № 71. С. 369—373; вірш без порядкового номера започаткував перший зошит за 1850). 2-гу ред. поезії написано 1858 у Петербурзі. Це був перший рік по звільненні Шевченка, час тріумфального повернення до однодумців, до активної роботи, занурення у вир громадського й літ. життя. Поет нарешті відчув любов і глибоку пошану сучасників. Чорновий автограф 2-ї ред. на окремому аркуші (РДАЛМ. Ф. 2591. Оп. 2. № 25. Арк. 1), чистовий — «*Більша книжка*» (ІЛ. Ф. 1. № 67. С. 167—168), за текстом якої вірш уперше надрук. 1862 (Основа. 1862. № 3. С. 2). 1-шу ред. вірша опубл. 1876 у зб. «Кобзар» (Т. 2. С. 140—143); текст рр. 13—92 контаміновано з повним текстом «Більшої книжки».

У літературознавстві усталилася традиція порівнювати дві ред. вірша — частіше на користь лаконічності, стриманості й довершеності другої. Так, Є. *Ненадкевич* аналізував розлогий текст 1-ї ред. на тлі стислого, синтетичного тексту 2-ї, яка постала в результаті радикальної редакторської роботи Шевченка. Замість комплексу мінорних мотивів, що відбили найтяжчі, болісні переживання поета на засланні (почуття самотності, відірваність од усього рідного, пристрасне жадання повернутися в Україну чи бодай донести до неї свої невольничі думи), Шевченко наголосив на значніших, як гадав дослідник, мотивах 2-ї ред.: поезія — засіб подолати тягар неволі й відчуття безплідного спливання років, творчість поета-засланця — протидія марному плинові часу. Нарешті, Є. Ненадкевич протиставив густо забарвлений трагічним світосприйманням ліризм 1-ї ред. сповненій внутрішньої сили філос.-синтетичній 2-й ред. вірша і дійшов висновку, що поет побачив естетичну недовершеність свого твору, написаного в неволі, несуголосність домінантних мотивів безнадії порушеній темі, це й спричинило появу 2-ї ред.

Ін. концепцію порівняння двох редакцій вірша запропонував М. Павлишин. Він пов'язав значне скорочення 1-ї ред. «досконалої поезії», яке позбавило вірш складності й психологічної глибини, зі зміною «риторичної ситуації» творчості Шевченка, — тобто ситуації діалогу автора та адресата поезії. Адже в 1850 поет мав лише віртуального читача, і 1-ша ред., на думку М. Павлишина, втілює квінтесенцію настроїв періоду заслання, зокр. страху перед загрозою творчої смерті. У 1858 ситуація істотно змінилася, отож у 2-й ред. вірша втілено ін. худож. ідею: поет підноситься над трагізмом свого становища (*Павлишин М*. С. 55—66).

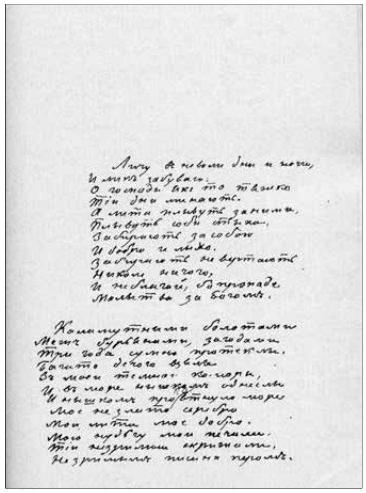
Різні інтерпретації й надалі, певно, живитимуть осмислення худож.-естетичної цінності обох редакцій та їхньої ролі в Шевченковій поетичній картині світу. Дві редакції вірша, що з'явилися за різних життєвих обставин, дають унікальну нагоду побачити, як Шевченко прагнув знайти відповідь на кардинальне питання поетичної творчості.

Т. Шевченко. «Лічу в неволі дні і ночі». Автограф. Мала книжка. К., 1989

1-шу ред. побудовано як ліричну розповідь од першої особи; вона має чітку композицію: вступ, розвиток поетичної думки і кінцівка. Зачин «Лічу в неволі дні і ночі» виступає в акцентованій позиції назви твору і вводить мотиви позачасовості існування ліричного героя-поета, втрати відчуття часу в неволі й відчуженості від плину подій, роз'єднаності часу й особи суб'єкта мовлення у просторі: «Лічу в неволі дні і ночі / І лік забуваю. / О Господи, як то тяжко / Тії дні минають. / А літа пливуть меж ними, / Пливуть собі стиха, / Забирають за собою / І добро і лихо! / Забирають, не вертають / Ніколи нічого! / І не благай, бо пропаде / Молитва за Богом». Самодостатній час неволі односпрямований, абсолютизований; час, зазвичай нерозривно злитий із простором (що означено категорією хронотопу, або часопростору), у цьому тексті заступає простір реальності, це — субститут простору чужини, час персоніфіковано — дні й літа спливають без вороття й невблаганно «Забирають за собою / І добро і лихо!».

Сильні позиції назви і вступу проростають в основну частину кількома наскрізними темами. Наскрізна тема позачасовості в неволі переходить у тему вічності, пов'язану з Україною, в тему не локалізованого в часі, гіпотетичного, але жаданого майбутнього. Відчуття гіпотетичності майбуття створено п'ятиразовим уживанням вставного слова «може» зі значенням умовності («Може, ще я подивлюся», «Може, ще я поділюся», «Може, мені на чужині / Лежать легше буде», «А може, тихо за літами / Мої мережані сльозами / І долетять коли-небудь / На Україну…», «І покиває головою, і буде плакати зо мною, / І може, Господи, мене / В своїй молитві пом'яне!»), умовним способом дієслів («Гуляв би я понад Дніпром / По веселих селах, / Та співав би свої думи, / Тихі, невеселі»), кількаразовим проханням-звертанням до Бога («Дай дожити, подивитись, / О Боже мій милий! / На лани тії зелені / І тії могили! / А не даси, то донеси / На мою країну / Мої сльози; <...> Донеси ж, мій Боже милий! / Або хоч надію / Пошли в душу...»), уживанням прислівника «коли-небудь». Становлення наскрізної теми позачасовості відцентровано прадавньою асоціацією час—вода, сльози, роси («літа пливуть», «пливуть <…> стиха», «Забирають за собою / І добро і лихо!», «А може, тихо за літами / Мої мережані сльозами / І долетять коли-небудь / На Україну… і падуть, / Неначе роси над землею, / На щире серце молодеє / Сльозами тихо упадуть!»; «Нехай як буде, так і буде. / Чи то плисти, чи то брести»).

Т. Шевченко. «Лічу в неволі дні і ночі». Автограф. Більша книжка. К., 1963

Одну з важливих тем твору — тему самотності, розпачу поета — через порожнечу часопростору в неволі (тобто позаподійність, позаособовість хронотопу) втілено в 1-й ред. на кількох мовних рівнях. На **лексичному** — нагнітанням емфатичної негації через різні форми заперечення («горе словами / Не розкажеться нікому / Ніколи, ніколи, / Нігде нá світі! Нема слов / В далекій неволі! / Немає слов, немає сльоз, / Немає нічого. / Нема навіть кругом тебе / Великого Бога! / Нема на що подивитись, / З ким поговорити»), розвиненими синонімічними (забирають, не вертають; тихенько, поволі), антонімічними («і добро і лихо!») рядами, здебільшого контекстуальними. На **лексико-граматичному** рівні — на тлі зовнішньої домінанти позачасовості (тричі вжито прислівник «ніколи»),

серед зруйнованого простору («нігде»), в умовах деперсоналізації («нікому»), — найбільше болю завдає порожнеча довкілля, що підкреслено високочастотним уживанням безособово-предикативного слова «нема» («немає»), градацією сутностей буття, переважно абстрактних (немає слов, сльоз, немає нічого, навіть «великого Бога», «нема на що подивитись», нема «з ким поговорити»), повторами (ніколи, ніколи; мушу, мушу). На **граматичному** рівні мотив гіркотної порожнечі втілено протиставленням означено-особових речень, які постулюють приховану присутність **я** ліричного героя, і здебільшого окличних безособових речень, що підкреслюють деперсоналізацію, незаповненість простору. **Синтаксична** будова цього фрагмента, як і вірша в цілому, складна; в ній задіяно численні засоби творення емфази: три крапки, риторичні вигуки, риторичні запитання, ланцюгові сполуки тощо. На **ритмічному й метричному** рівнях перехід од 14-складовика до чотиристопного ямба від р. 77-го змінює тональність вірша, якому загалом властиві перепади ліричного й драматичного настрою, на врівноваженішу, — тож поліметричність, притаманна Шевченковій поезії, надала творові особливої виражальної сили й експресивності. Для вірша прикметні астрофічність, enjambement'и в рр. 72—73, 73—74.

Позапросторова дійсність неволі позбавлена й кольору, навіть кольорів ахроматичного спектра, тоді як в Україні — «діброви зелені», «темні луги», «веселі села» (усталений метафоричний вираз, що актуалізує уявлення про білі хати серед квітучих садків), лани «зелені», Дніпро. Тобто світ укр. дійсності забарвлено в різні кольори, серед яких домінує зелений — ознака життя, молодості, миру, краси, весни, радості, раю.

Драматичний настрій, породжений наскрізними темами позачасовості й позапросторовості поета в неволі, в окремих рядках притлумлюється до меланхолійного вживанням дієслівних ознак «тихо», «поволі» — явних (стиха, тихенько, поволі, думи тихі, «коли-небудь долетять», «сльозами тихо упадуть») і прихованих («лічу» — «і лік забуваю», «тяжко / Тії дні минають», «літа пливуть <…> пливуть»). Так створено враження бездонного розпачу, що охопив суб'єкта медитації, який закляк в оренбур. пустелі. Смутний настрій контрастно відтінено протестом поета проти роз'єднаності з рідною землею, рідним народом; патетика протесту, реалізована в експресивних вигуках і риторичних запитаннях, згодом здобула вияв у несхитній рішучості подолати всі перешкоди до творчості («А я таки мережать буду / Тихенько білії листи»). Але діапазон переживань ліричного суб'єкта багатший за опозицію розпач/протест, — він охоплює смуток, розчарування, філософічну споглядальність, безнадію, розпуку, приреченість, страх («серце холоне») — з одного боку, і усвідомлення обов'язку поета, надію, любов до життя і палке бажання донести до людей Божий дар своєї творчості — з другого. Болісне відчуття навколишньої порожнечі постійно проймає лірику Шевченка («Рано-вранці новобранці», «Не спалося, а ніч, як море», «А. О. Козачковському», «Ми восени таки похожі» та ін.). Ця тема вилученості з повнокровного життя, представлена на різному ступені імпліцитності, часто асоціюється з перебуванням поета в неволі.

Наскрізна тема вірша, яка розгортається з перших рядків його основної частини, — тема поетичного слова, метафорично ототожненого з кров'ю, сльозами поета.

О.Данченко. Ілюстрація до вірша «Лічу в неволі дні і ночі». Папір, офорт. 1982

Тема розвивається у кілька етапів: «змережаю / Кров'ю та сльозами / Моє горе на чужині» («кров» та «сльози» вжито як парафраз поетичного слова); «Бо горе словами / Не розкажеться нікому <...> / Нема слов в далекій неволі!», — поет занімів удалечині від Батьківщини; «Немає слов, немає сльоз, / Немає нічого», — вищий ступінь відчаю поета внаслідок заніміння; «поділюся / Словами-сльозами» (болісними переживаннями); «співав би свої думи, / Тихі, невеселі»; «донеси / На мою країну / Мої сльози» — метафоричний парафраз слів поета; «донеси ж», «ці думи / Зо мною сховають!..», «тихо за літами / Мої мережані сльозами / І долетять коли-небудь / На Україну... і падуть, / Неначе роси над землею, / На щире серце молодеє / Сльозами тихо упадуть!», — на тлі прихованої за субстантивованим парафразом («мої мережані сльозами») метафори поетичні «слова-сльози» актуалізовано асоціацію сльоза / життєдайна роса. Готовність поета заплатити життям за своє Слово знову актуалізує метафору слово — кров. Отож слова/сльози (або слова, писані кров'ю) — то слова поета, які, коли прийде час, падуть благодатними росами на сприятливий ґрунт — серця читачів. І за це поет готовий зійти на Голгофу (приховане порівняння з розіп'ятим Христом чітко висловлено в кінцівці твору — «Хоч доведеться розп'ястись! / А я таки мережать буду / Тихенько білії листи»).

Тема Бога імпліцитно переходить через увесь твір і набуває в кінцівці завершеності: від мовленнєвої інерції (звертання «о Господи») через постулювання Бога, який не чує поета («не благай, бо пропаде / Молитва за Богом»), і навіть повне заперечення присутності Бога там, де неволя («Нема навіть кругом тебе / Великого Бога!»), до надії на появу Бога — покровителя й помічника («Дай дожити, подивитись, / О Боже мій милий! / <…> А не даси, то донеси / На мою країну / Мої сльози; бо я, Боже! / Я за неї гину! <...> / Донеси ж, мій Боже милий! / Або хоч надію / Пошли в душу...»), що виражено кількаразовим уживанням усталеного епітета «милий»; і, нарешті, до прикінцевої тези, коли поет наближується до Бога в своїй жертовності.

Отож у 1-й ред. вірша одна з домінантних тем — поетичні твори — це щирі сльози і жертовна кров митця, наскрізною також є тема Бога, важливе місце посідають теми позачасовості, позапросторовості в неволі. Простежується опозиція Україна/чужина, де Україна асоціюється з волею, барвистим топосом, котрий нагадує рай, часопростором вічності, а чужина постає як неволя, безбарвний простір поза часом, подіями, людською та Божественною присутністю. Усі названі теми становлять розвиток центральної — самотність у неволі, відірваність од рідної землі, неможливість реалізації життєвого призначення на чужині.

Серед засобів худож. письма слід ще раз відзначити антитезу, представлену антонімами й антонімічними конструкціями, а також апосіопезу (обрив синтаксичної конструкції), субстантивацію звороту (внаслідок пропуску підмета «думи»: «А може, тихо за літами / Мої мережані сльозами / І долетять коли-небудь / На Україну...»), численні епітети (далека неволя, великий Бог, діброви зелені, темні луги, щире серце, білії листи), порівняння («Неначе роси над землею»), численні метафори — мовні («літа пливуть») та індивідуально-авторські («книжечку <…> мережати»), серед яких привертають увагу метафоричний зворот — субстантиват «мої мережані сльозами», сформований текстом, та ін.

Концепт 1-ї ред. твору можна парафразувати так: позбавлений Вітчизни, поет у неволі перебуває поза часом, простором, подіями та їхніми учасниками, але живе задля України, з надією на те, що, здолавши страдницький шлях і роки вимушеного німування, прислужиться їй Словом, довіку з'єднається з Батьківщиною.

У 2-й ред. вірша збережено в зредукованому вигляді основні теми 1-ї ред., а деякі з них розвинено й художньо вдосконалено. Певні зміни відбулися в композиційному вирішенні твору, — вступ, розвиток теми й кінцівка стали майже рівновеликими (тобто за рахунок концентрації смислу в основній частині твору скорочено текст) і набули різних хронотопних характеристик: у вступі світовідчуття ліричного героя залишається в теперішньому часі й у координатах чужини, чим зумовлено уповільнений рух гнітючого часу неволі; в основній частині, дія якої розгортається в минулому часі, хронотопі вічності, відтворено рефлексії героя — жаль за втраченими можливостями реалізації як поета. В оптимістичній, хоча й драматичній, кінцівці ліричний герой через дієслова умовного способу ніби скидає кайдани неволі й безрадісної минувшини, а дієсловами майбутнього часу реального способу дії описано душевний стан митця, котрий відроджується для життя і творчості. Редукція підвищила рівень абстракції думки, охопила, зокр., тему позапросторовості, яка ввійшла на правах неакцентованого компонента до теми часопростору неволі. Відповідно набула більшої значущості тема перебігу часу в зв'язку з еволюцією концепції образу ліричного героя-поета: «Три года сумно протекли. / Багато дечого взяли / З моєї темної комори / І в море нишком однесли. / І нишком проковтнуло море / Моє не злато-серебро, — / Мої літа, моє добро, / Мою нудьгу, мої печалі, / Тії незримії скрижалі, / Незримим писані пером».

Розвиток цієї теми пов'язаний з чіткішим виявом асоціації перебіг часу — течія води: збережена в цілковито ідентичному вступі, вона збагатилася кількома новими образами часопростору: «каламутні болота меж бур'янами», «гнилі болота меж бур'янами» — символом гнітючих часів перебування в неволі (болото — ознака застою; гниле, каламутне болото двічі постулює це символічне значення); море — тричі згаданий символ вічності, а також деструктивної стихії та потенційного буття. Полісемантичний образ моря — наскрізний у творчості Шевченка. Деякі образи лишилися ідентичними з образами 1-ї ред.: «…за годами / Три года сумно протекли», «Течуть <...> літа невольничі». Ці й подібні образи з ін. віршів Шевченка («А. О. Козачковському», «Закувала зозуленька», «Чи не покинуть нам, небого») ілюструють не лише усталеність асоціації плин «часу/води» у творчості Шевченка, а й невипадковість градації відрізків часу (літа — віки), мотив уповільненого руху («рушаю», «стиха»), вмотивованість образу каламутної води, яким означено плин часу в неволі.

У зредукованому вигляді у 2-й ред. вірша присутня і тема Бога. Магістральну тему поетичної творчості Шевченко вписує в ширший контекст духовного життя, замість метафори «поетичне слово — сльози (кров)» її представляє ряд псевдототожностей («Моє не злато-серебро», «мої літа», «моє добро», «моя нудьга», «мої печалі»), центром якого виступає

прикінцеве узагальнення — «незримиї скрижалі, / Незримим писані пером». Смисл цих образів, а особливо високий урочистий стиль останнього значною мірою притлумлює мотиви трагізму і переводить вірш у семантико-стилістичний регістр «пророчих» творів, що вмотивовує появу «заповіді» ліричного героя-поета, спрямованої на себе й — концептуально — на читача: «А я! / Такая заповідь моя! / Посижу трошки, погуляю, / На степ, на море подивлюсь, / Згадаю дещо, заспіваю / Та й знов мережать захожусь / Дрібненько книжечку. / Рушаю». У цих рядках помітна зовнішня самостимуляція суб'єкта інтроспекції: останні п'ять рядків вірша містять синтаксичну структуру, яка складається з 6 частин, побудованих за моделлю означено-особових речень; за тією ж моделлю побудовано й завершальне речення («Рушаю»), що становить акцентований компонент сильної позиції кінцівки твору.

Концепція 2-ї ред. вірша має ін., порівняно з 1-ю, акценти: поезія — спосіб подолати тягар неволі, гірке відчуття змарнованих на віддалі від України років, адже поетична творчість протидіє плинові невблаганного часу, вона перебуває поза часом і простором і належить вічності, як і її творець. Тож, попри відчуття пригніченості й неповної зреалізованості в неволі, суб'єкт рефлексії свідомий своїх творчих обов'язків і «рушає» призначеним йому шляхом. Слушною є думка Ю. *Івакіна*: «…невільницька лірика Шевченка попри свій трагізм — життєствердна» (*Івакін Ю*. С. 37). У 2-й ред. порівняно з 1-ю помітна зміна тональності: якщо 1-шу проймають розпач, песимізм і трагічність світовідчуття поета, то в 2-й домінує спокійний сум, упевненість, рішуча настанова на творчість.

Довершеність концепцій обох редакцій вірша забезпечила йому місце серед шедеврів світової лірики.

Літ.: Ненадкевич Є. О. З творчої лабораторії Т. Г. Шевченка: (Редакційна робота над творами 1847—1858 рр.). К., 1959; *Івакін Ю. О.* Поезія Шевченка періоду заслання. К., 1984; *Павлишин М.* «Лічу в неволі дні і ночі» Тараса Шевченка: Риторичні аспекти літературного твору // Сучасність. 1984. № 3.

Наталя Слухай

ЛО ҐА́ТТО (Lo Gatto) **Етторе** (20.05.1890, Неаполь — 16.03.1983, Рим) — італ. славіст і перекладач. Проф. слов'ян. філології в ун-тах Неаполя (1926—27, 1930—31) і Падуї (1936—39) та рос. л-ри і мови в Римському ун-ті (1941—65). Автор «Студій про слов'янські літератури» (1925, 1927, 1931. Т. 1—3), «Історії російської літератури» (1927—45. Т. 1—7), «Історії російського театру» (1944. Т. 1—2), «Історії сучасної російської літератури» (1958. Т. 1—2) та ін. У 1921—44 — секретар Ін-ту Сх. Європи у Римі (L'Istituto per l'Europa orientale), гол. ред. та співдиректор журн. «L'Europa Orientale» (1921—43). З 1926 по 1932 видавав журн. «Rivista di Letterature Slave». Більшість праць присвятив історії рос. л-ри і культури. Автор численних перекл. з рос., польс., чес., болг. мов (О. Пушкін, Ф. Достоєвський). Досліджував також польс., чес., болг., нім. л-ри.

Автор розділу про укр. л-ру у багатотомному вид. «Історія сучасних літератур Європи та Америки» («Storia delle letterature moderne d'Europa e d'America» — «Letteratura russa. Letteratura ucraina. Letteratura bielorussa». Мілан, 1958. Т. 5). 1960 на запрошення М. *Бажана* відвідав Україну і, зокр., ДМШ.

Про Шевченка писав у ст. «Пантелеймон Куліш», що була рец. на ст. М. *Грушевського* (L'Europa Orientale. [Roma]. 1919. 3 ottobre), у ст. «Il poeta Scevcenco», що була відгуком на працю А. *Єнсена* «Тарас Шевченко. Життя українського поета», яка вийшла нім. мовою у Відні 1916 (Europa Orientale. 1921. № 3), в анотації (Rivista di Letterature Slave. [Roma]. 1927. Т. 3) на ст. І. Франка «Тарас Шевченко» (The Slavonic Review. 1924. № 7). Л. — автор ряду енциклопедичних ст., зокр. «Шевченко, Тарас Григорович» в «Enciclopedia Italiana» (Рим, 1936. Т. 31), «Україна. Література» («Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti» (Рим, 1937. Т. 34), «Шевченко, Тарас Григорович» в «Enciclopedia Motta» (Мілан, 1959. Т. 7; 1960. Т. 8) і «Україна» — розд. «Література» (Там само. Т. 8). Про Шевченка писав і в нарисі про укр. л-ру, що увійшов до «Історії сучасних літератур Європи та Америки» (Мілан, 1958. Т. 5). В «Італійській Енциклопедії» Л. подав стислу біографію поета, відзначаючи у його ранніх творах ідеалізацію «українського і рос. селянина», що компенсувалася «великою свіжістю образів і глибиною натхнення <…>, якому сприяв зв'язок з українською землею <…> після довгих років розлуки з вітчизною». Л. відзначив також, що роки заслання не виявили розриву чи спаду у творчості, духовному світі й політ. ідеях поета. Після 1858, на думку автора, поезія Шевченка набирає особливих «революційно-трибунних» ознак. Поезія Шевченка на тлі історії сучасної йому л-ри є контрастною, і, незважаючи на формальний вплив творчості О. Пушкіна чи А. *Міцкевича*, «зміст його поезій виявляє єдиний вплив української історії

І. Грабар. Портрет Етторе Ло Ґатто. Полотно, олія. 1932

та українського життя». Л. порівнює Шевченка з О. *Кольцовим*, вказуючи на очевидну відмінність між двома «селянськими поетами»: О. Кольцов насамперед описує в ідилічних тонах сільське життя, в той час як Шевченко «піднявся до ролі захисника українського народу і через український народ — до захисника прав народу взагалі. Обставини життя двох народів зрештою вплинули на цю відмінність, оскільки у Росії <…> бракувало того протесту проти гноблення, що був завжди характерним для українського народу і рупором якого став Шевченко».

Літ.: *Enciclopedia* Italiana. Roma, 1936. T. 31; *Т. Г. Шевченко* італійською, іспанською, португальською та есперанто мовами. Бібліогр. покажчик. Л., 1968; *A. d'Amelia*. Un maestro della slavistica italiana // *Studi* in onore di E. Lo Gatto, a cura di A. d'Amelia. Roma, 1980; *Пахльовська О. Є.-Я.* Українсько-італійські літературні зв'язки XV—XX ст. К., 1990; *Lo Gatto*, Ettore, di Emanuela Sgambati // *Dizionario* biografico degli Italiani. 2005. Vol. 65; *Губар О.* Кобзар у країні Гарібальді // Кримська світлиця. 2012. № 21. 25 трав.

Ксенія Константиненко

ЛОБА́НОВА-РОГАЧО́ВА Лілія Данилівна (30.07.1922, Черкаси — 2.11.1992, Київ) — укр. оперна та концертно-камерна співачка (лірико-драм. сопрано), педагог. Народна артистка Української РСР (1954). Закінчила 1948 Київ. консерваторію (клас К. Брун). У 1970—88 — її проф. У 1948—70 — солістка Київ. театру опери та балету (тепер — *Національна опера України імені Т. Г. Шевченка*). На оперній сцені й у концертах широко пропагувала творчість Шевченка. Створила образи Катерини в однойменній опері М. *Аркаса* (1957) і Варвари Рєпніної в опері Г. *Майбороди* «Тарас Шевченко» (1964). Співала партію Ганни в кіноопері М. *Вериківського* за поемою «Наймичка» (Київ. студія худож. фільмів ім. О. П. Довженка, 1964). У концертному репертуарі Л. були твори «Така її доля», «Якби мені, мамо, намисто» В. *Заремби*, «Садок вишневий коло хати», «Ой одна я, одна», «Ой маю, маю я оченята», «Ой стрічечка до стрічечки» М. *Лисенка*, «Чого мені тяжко» Г. *Алчевського*, «Утоптала стежечку» Я. *Степового*, «Не тополю високую», «Од села до села» Ф. *Надененка*, «Якби мені черевики» А. *Штогаренка*, «По діброві вітер виє» П. *Глушкова*, «Зоре моя вечірняя» Л. *Колодуба*.

Л. Лобанова-Рогачова

Дискогр.: грамплатівка LP — партія В. Рєпніної в опері «Тарас Шевченко» Г. Майбороди. 33Д-014383-86.

Літ.: *Гнидь Б. П.* Виконавчі школи України. К., 2002; *Станішевський Ю.* Національний академічний театр опери та балету України ім. Тараса Шевченка: Історія і сучасність. К., 2002; *Біліцький Р.* Богиня оперної сцени // Українські співаки у спогадах сучасників. К., 2003.

Іван Лисенко

ЛОБАНО́ВСЬКИЙ Борис Борисович (27.09.1926, Ленінград, тепер Санкт-Петербург — 20.08.2002, Баден-Баден, ФРН) — укр. мистецтвознавець і художник. Навчався 1946—50 у Ленінгр. ін-ті живопису, скульптури та архітектури ім. І. Рєпіна. Викладав історію та теорію світового мист-ва у Київ. уч-щі прикладного мист-ва (1950-ті), Ін-ті культури ім. О. Корнійчука (нині Київ. нац. ун-т культури та мист-в; 1975—91), КХІ (кін. 1960-х — 1970-ті; 1991—95). Автор кн.: «Мозаїка і фреска» (1966), «Григорій Гавриленко» (1968), «Онуфрій Бізюков: Нарис про життя і творчість» (1977), співавт. колективних праць: «Український радянський живопис» (1957), «Нариси з історії українського мистецтва» (1966), «Історія українського мистецтва» (1967. Т. 5; 1968. Т. 6) та ін. Створив композиції мозаїк для Михайлівської церкви та Георгіївського собору Видубицького монастиря у Києві (1998—2001; виконали Р. та М. *Кириченки*).

У кількох працях звертався до спадщини Шевченка-художника. У «Книзі для читання з українського мистецтва» (К., 1978) розд. «…Возвеличу малих отих рабів німих!» присвячено розгляду серії офортів *«Живописная Украина»*. У кн. «Українське мистецтво другої половини XIX — початку XX ст.» (К., 1989; у співавт. з П. *Говдею*) у розд. «Т. Шевченко та його послідовники» досліджував доробок митця в контексті сучасного йому культурного життя.

Літ.: *Лобановська Г.* Пам'яті Б. Б. Лобановського // Лаврський альманах. 2002. Вип. 8.

Ганна Лобановська

ЛО́БАЧ-ЖУЧЕ́НКО Борис Борисович (4/16.11.1899, Санкт-Петербург — 20.09.1995, Москва) — рос. і укр. літературознавець і педагог. Син усиновленого онука Марка Вовчка й О. *Марковича*. Навчався 1913—18 у Морському корпусі (Петроград), 1918—19 — у Вищому технічному уч-щі (Москва). Викладав у військ. і технічних навч. закладах. Здійснив ґрунтовне дослідження родинного архіву; залучивши численні документи і свідчення про оточення Марка Вовчка, розшукані в різних архівах і друк. вид., уточнив багато фактів її біографії й творчості. Автор праць: «Марко Вовчок на Кавказе» (1976), «Про Марка Вовчка. Сторінки до біографії письменниці» (1979) та ін. Спільно з В. О. Дорошкевичем упорядкував 2-томне вид. «Листи Марка Вовчка» (1984).

Л.-Ж. уклав «Літопис життя і творчості Марка Вовчка» (1969; 2-ге вид., доп., 1983), в якому, зокр., зафіксовано факти спілкування письменниці з Шевченком. Деталям їхньої зустрічі, обставинам заочного знайомства присвячено окремий розд. у його кн. «О Марко Вовчок. Воспоминания, поиски, находки» (1987). Опубл. з епістолярію В. *Аксакової* та М. Карташевської ті листи, в яких є згадки про Шевченка (Т. Г. Шевченко і Марко Вовчок у листуванні В. С. Аксакової та М. Г. Карташевської // *РЛ*. 1987. № 6). В укладеному Л.-Ж. (у співавт.) бібліогр. покажчику «Марко Вовчок у колі сучасників» (1983) спілкуванню обох письменників присвячено розд. «Марко Вовчок і Т. Г. Шевченко», що налічує бл. 70 позицій, до кожної з яких додано коментарі. Автор ст. «З нових матеріалів про Василя Доманицького» (*РЛ*. 1970. № 8).

Олександра Бартко

ЛОБКÓ Петро Олександрович (1-ша пол. 1830-х, Київ — 2-га пол. 1880-х) — книгорозповсюджувач і видавець, організатор недільних шкіл. Син дрібного чиновника. Закінчив, імовірно, 2-гу київ. гімназію. Деякий час навчався у Харків. ун-ті. Був близький до Харків.-Київ. таємного політ. т-ва. Разом із сестрою Катериною (у шлюбі — Киц) заснував книгарні в Києві й Харкові з широкою мережею агентів-книготорговців. Розповсюджував, зокр., вид. друкарні П. Куліша та журн. «*Основа*». Улітку 1860, перебуваючи в Петербурзі, познайомився з Шевченком. Поет просив Л. довідатися про реалізацію надісланих М. *Чалому* прим. «Кобзаря», виторг від яких мав піти на потреби київ. недільних шкіл, про здоров'я І. *Сошенка*, а також придбати випущені в Україні брошури з актуальних проблем укр.-польс. суспільних взаємин. У листі від 7 жовт. 1860 Л. повідомив про виконання доручення. Окремі з надісланих ним вид. зберігалися у *Бібліотеці Шевченка*. Після смерті поета Л. займався розповсюдженням «Букваря южнорусского», брав участь у перших заходах, спрямованих на увічнення пам'яті Шевченка. Вмістив у «Санкт-Петербургских ведомостях» за 2 черв. 1866 «Лист до редакції», де розповів про свої стосунки з Шевченком.

Літ.: Листи; *Жур 1970*.

Григорій Зленко

ЛОБОДÁ Андрій Митрофанович (14/26.06.1871, м. Свенцяни, тепер Швенчоніс, Литва — 1.01.1931, Київ) — укр. фольклорист, етнограф, літературознавець, лінгвіст і культуролог; організатор краєзнавчого руху в Україні. Дійсний член ВУАН (1922), чл.-кор. РАН (1923), дійсний член НТШ (1924). Закінчив 1894 Київ. ун-т, приват-доцент (1898), проф. кафедри рос. л-ри (1904—22), гол. ред. «Университетских известий» (1914—18). Один з ініціаторів повторного відкриття у 1906 Вищих жіночих курсів у Києві та один із засновників Укр. ун-ту, проф. цих закладів. З 1922 — проф. кафедри історії рос. л-ри Київ. ІНО ім. М. Драгоманова. 1921 Л. було обрано директором Фольклор. (етногр.) комісії при ВУАН, 1922 — головою Комісії краєзнавства при ВУАН. У 1923—25 — віце-президент ВУАН, згодом був керівником кафедри укр. усної словесності істор.-філол. відділу академії. Засновник і гол. ред. «Етнографічного вісника» (1925—30).

А. Лобода

Л. написав бл. 100 праць у галузі фольклористики, етнографії, літературознавства, мовознавства, педагогіки, театр. мист-ва. Стислий огляд розвитку новітнього укр. письменства подано в «Конспекте лекций по истории малорусской литературы» (б/р [1910]), прочитаних Л. на Вищих жіночих курсах у Києві (1907—08). Один із розділів присвячено творчості Шевченка, якого Л. назвав «мостом між інтелігенцією і народом». Особливо детально висвітлено романтичний період творчості Шевченка, стверджено вплив не лише народної поезії, а й літ. моди; відтак у Шевченка народнопоетичний фантастичний колорит переплітається з літ. зразками романтичної школи. Водночас у поемах «Катерина» і «Наймичка» Л. констатував реалістичний струмінь, проте лише в поемі «Відьма» душевна драма героїні набуває ознак соц. протесту. Другий період творчості поета (заслання) Л. трактує як реалістичніший, позначений простотою і високою печаллю, а третій — відчутним надломленням.

Проблему народності творчості Шевченка розглядає у ст. «Шевченко, як голос народної душі» (Тарас Шевченко. К., 1921), а рос. твори — в розвідці «Між двох стихій (до психології творчості Т. Г. Шевченка)» (Шевченківський зб. К., 1924. Т. 1). Л. брав участь у складанні коментарів до двох томів незавершеного першого акад. вид. Повного зібр. тв. Шевченка за ред. С. *Єфремова* (К., 1927. Т. 4; К., 1929. Т. 3).

Літ.: Академік Андрій Лобода (1894—1924): Короткий життєпис і спис наукових праць // *ЗІФВ*. 1924. Кн. 4; *Перетц В. Н.* А. М. Лобода: Некролог // Известия АН СССР. Сер. 7. Отд. обществ. наук. 1931. № 5; *Попов П. М.* Академік А. М. Лобода як фольклорист // *НТЕ*. 1959. № 2; *Музиченко С.* Андрій Лобода (до 100-річчя від дня народження) // *НТЕ*. 1971. № 3; *Щербань Т.* Видатний український етнограф і фольклорист (до 125-річчя від дня народження акад. А. Лободи) // *НТЕ*. 1996.

№ 5/6; *Клименко І. В.* Лобода Андрій Митрофанович // Особові архівні фонди Інституту рукопису: Путівник. К., 2002.

Наталія Лисюк

ЛОБОДА́ Віктор Васильович (18/30.01.1824, Миколаїв — 7/19.03.1889, Санкт-Петербург) — укр. письменник, етнограф і громадсько-культурний діяч. Після закінчення 1843 Петерб. ін-ту шляхів сполучення працював на будівництві залізниць в Україні та Білорусії. У 1859—61 — начальник поштово-телеграфної станції у Полтаві. Разом із Д. *Пильчиковим*, О. *Кониським*, О. *Строніним* та ін. належав до Полтав. громади, діяльність якої помітно визначалася впливом Шевченка. Брав участь в організації у Полтаві недільних шкіл (однією з них завідував сам), жіночої гімназії, проведенні публічних читань укр. мовою, зокр. й творів Шевченка. Л. — автор нарисів і оповідань, комедії «Пройдисвіт-шкубент» (1857) та ін. Восени 1862 разом з ін. громадівцями Л. заарештовано у «Справі про розповсюдження малоросійської пропаганди» та за участь у підпільній революційній організації «Земля і воля», вислано до Пермської губ. без права повернення в Україну. З 1868, після звільнення із заслання, працював інженером на прокладанні залізниць за межами батьківщини.

Л. передав до Петербурга телеграфом 1861 вітання Шевченкові з днем народження від полтав. громадсько-культурних діячів і перший прийняв зі столиці повідомлення про смерть поета. Л. склав текст жалобної оповістки (було розповсюджено у Полтаві й навколишніх містах і селах). Не раз, спільно з ін. громадівцями, домагався у влади дозволу на вшановування пам'яті поета. На виступах Л. в пресі з питань вільного розвитку укр. мови і загалом освіти — у «Письмах к издателю» (1857—59) та наук.-публіцистичних ст. «О равнодушии нашем к собственной народности», «О преподавании на украинском языке» (обидві — 1861, неопубл.) та ін. позначився вплив Шевченка.

Літ.: Гніп М. Громадський рух 1860-х рр. на Україні. Х., 1930. Кн. 1: Полтавська громада; *Жур 1970*.

Петро Ротач

ЛОБОДА́ Григорій (? — 05.1596, урочище Солониця, побл. м. Лубен, тепер Полтав. обл.) — запороз. гетьман (1593, 1596). Восени 1594 спільно з С. *Наливайком* очолили загін козацького війська у поході в Молдавію проти турків і татар. Навесні наступного, 1595, Л. із запорозькими куренями взяв участь у повстанні С. Наливайка 1594—96, восени 1595 здобув *Чигирин* і *Канів*. Втративши довіру козаків за угодовські наміри щодо польс. уряду, у берез. 1596 був позбавлений булави, але згодом його знову обрали гетьманом. У трав. 1596, коли козацький табір Л. і Наливайка в урочищі *Солониця* облягло польс. військо С. Жолкевського, козаки знову звинуватили Л. у таємних переговорах з поляками й убили його за зраду.

У поезії «У неділеньку у святую» про вибори гетьмана Шевченко, використавши матеріали зб. «*Запорожская старина*» І. *Срезневського,* зокр. стилізацію під істор. пісню «Подвиги Лободы» з апологетичним коментарем до неї самого автора (Ч. 1, кн. 3), змалював демократичну процедуру обрання гетьмана й відмову Л. від гетьманства на користь Наливайка (що не відповідало дійсності). Цей сюжет мав на меті відтворити атмосферу козацького побратимства й високої відповідальності за долю України.

Літ.: История Русов или Малой России. Сочинение Георгия Конисского, архиепископа Белорусского. М., 1846 / Репринт. К., 1991; *Івакін 1968*; *Дорошенко Д.* Нарис історії України. К., 1991. Т. 1.

Юрій Щербак

ЛОБОДА́ Іван Іванович (5.07.1926, с. Малі Кринки, тепер Глобинського р-ну Полтав. обл.) — укр. живописець. Заслужений художник Української РСР (1976). Навчався у КХІ (1949—57, викладачі В. *Пузирков*, О. *Шовкуненко*, М. Іванов). Віддавав перевагу жанрам портрета й пейзажу, тематичній картині, більшість їх присвячено Прикарпатському краю. Основні твори: «Космацькі килимарниці» (1960), «Вівчарі Карпат» (1964), цикл «Гуцульські весілля» (1985—93), «Гуцульські килимарниці» (1993), «Весільний похід» (1995), «Довбуш з опришками» (1996).

І. Лобода

На шевч. тематику в різні роки виконав ряд творів, серед яких «Портрет Т. Г. Шевченка» (1961;

І. Лобода. Шевченко на Україні. Полотно, олія. 1964

І. Лобода. Портрет Т. Г. Шевченка. Полотно, олія. 1990-ті

експонувався на худож. виставці до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка*), «Шевченко на Україні» (1964; експонувався на худож. виставці, присвяченій *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка*), «Шевченко над Дніпром» (1987), «Тарас Шевченко» (1996). До 190-річчя від дня народження Шевченка написав серію з 8 портретів поета (усі — олія). Інтерпретація образу митця у творах Л. вирізняється широким колористичним діапазоном.

Олена Кашшай

ЛОБОДА́ Стефанія Матвіївна (дівоче — Пашковська; псевд. — С. К р а п и в і н а; 1827, Київ. губ. — 21.01/2.02.1887, Петербург) — рос. і укр. письменниця. Дружина В. *Лободи*. Сестра В. *Пашковської*, яка проживала в Києві на Пріорці й у якої кілька днів у серп. 1859 мешкав Шевченко. Зі слів своєї сестри Л. надрук. у петерб. журн. спогади про поета (Пчела. 1875. № 42; Пчела. 1878. № 5). Їх достовірність нині викликає сумніви.

Тв.: Кілька слів про Тараса Шевченка. Х.; К., 1931. *Літ.: Жур 1970.*

Раїса Іванченко

ЛОБОДО́ВСЬКИЙ Михайло Федотович (псевд. — М. Л о б о д а, Д м и т р о Х р и с т и н и ч; 1840 або 1841, за ін. дж. — 1838 — не раніше 1918) — укр. письменник, перекладач і видавець. Закінчив 1863 Харків. духовну семінарію. Протягом 1860—70-х учителював на Слобожанщині, Київщині, Поділлі та Волині. Друкувався у газ. «Тавричанин», «Харьковские ведомости», журн. «*Зоря*», «*Киевская старина*» та ін. Видавав у Харкові газ. «Порада» (1906). Автор оригінальних поетичних творів, перекладів Євангелія, творів Дж.-Ґ. *Байрона*, М. Гоголя, М. *Лермонтова*.

У шевченкознавстві відомий завдяки кн. «Перегляд поеми “Марія” Тараса Григоровича Шевченка, напечатаної у “Кобзарі” 1907 року і та ж таки поема по четвертому чиємусь рукопису» (Х., 1910), у якій зробив спробу заперечити автентичність тексту поеми Шевченка, опубл. В. *Доманицьким* у «Кобзарі» 1907. Із метою применшити антиклерикальність змісту й узгодити твір Шевченка з офіц. церк. ортодоксією, зокр. з догматом про непорочне зачаття *Ісуса Христа*,

ПЕРЕ́ГЛЯДЪ
Поэмы „МАРІЯ“
Тараса Грыгоровыча Шевченка.
напечатаної у Кобзарі 1907 року і тажъ такы поэма
по четвертому чыемусь рукопысу
РОБОТА
Михайла Лободовскаго.
ХАРЬКОВЪ.

М. Лободовський. Перегляд поеми «Марія» Тараса Григоровича Шевченка. Харків, 1910

Л. «переробив» текст «Марії» (дописав цілий розділ) і додав до нього свій «перегляд». «Виправлену і поновлену» поему Л. представляв як «настояще виконану роботу Шевченкову». Цей фальсифікат Ю. *Івакін* назвав безпорадним з худож. боку; однак публ. була приводом до судового переслідування та часткової конфіскації (рішення Санкт-Петерб. судової палати, 1912) тиражу «Кобзаря», виданого В. Доманицьким.

Літ.: Івакін 1968; *Заславський І.*, *Захаркін С.* Спогади Кесаря Біліловського // Київська старовина. 2000. № 3.

Петро Ротач

ЛОБОДО́ВСЬКИЙ (Łobodowski) **Юзеф** (псевд. — K r a w c z e n k o, S t e f a n K u r y ł ł o; 19.03.1909, с. Пурвішки, тепер місто, Литва — 18.04.1988, Мадрид) — польс. поет, прозаїк і перекладач. Навчався на юрид. ф-ті Люблін. католицького ун-ту. У 1932—35 редагував у Любліні журн. «Barykady» (1932), «Trybuna» (1932), у Варшаві — «*Бюлетень польсько-український*» (1936), у Луцьку — «Wołyń» (1937—38) та ін. Автор поетичних зб.: «Розмова з Батьківщиною» (1935), «Люблінська політична шопка» (1937) та ін., автобіогр. романів. Після Другої світової війни опинився в еміграції у Мадриді. У 1949—75 — працівник польс. «Радіо Мадрид». Був одним із гол. експертів з укр. питання у паризькому журн. «Kultura», ревізував польс.-укр. стосунки, прагнучи поєднати обидва народи. Перекладав з рос., іспан., укр. л-ри. Захоплювався укр. культурою, пропагував її у Європі. Відродив традицію «укр. школи» в польс. романтизмі. Вірші Л. відзначаються візійністю.

Ю. Лободовський

Л. переклав 21 твір Шевченка для т. 14 *ПВТ: [У 16 т.]*, зокр. баладу «Причинна», поеми «Гамалія» (оцінював її найвище у доробку Шевченка) і «Варнак», послання «І мертвим, і живим», ліричні вірші «Думи мої, думи мої» (1840), «І багата я», «Породила мене

мати», «По улиці вітер віє», «Якби мені, мамо, намисто», «Не молилася за мене», «Муза», «Слава», «Якби-то ти, Богдане п'яний» та ін. Саме Л. разом із Ч. *Ястшембцем-Козловським* визначив обличчя польс. вид. творів Шевченка 1936. П. *Зайцев* підкреслив, що запропоновані варшав. виданню нові інтерпретації Шевченкової творчості є «значно вірніші й ліпші за всі попередні» (*Зайцев П.* Про польські переклади з Шевченка // *ПВТ: [У 16 т.]*. Т. 14. С. 353). Перекл. Л. позитивно оцінили Г. *Кочур* (див.: *Кочур Г.* Шевченко в польських перекладах // Всесвіт. 1961. № 9) та М. Лесів (див.: *Łesiów M.* Poezja Tarasa Szewczenki w tłumaczeniu Piotra Kuprysia // Taras Szewczenko. Kobziarz. Lublin, 2008). Їх характеризує збереження тропів і фігур оригіналу, відтворення евфонії вірша, мовна майстерність і семантична точність.

Л. — автор вірша «Тарас Шевченко», що його поряд з ін. — «На смерть повішеним українцям», «Українським поетам» — читав на автор. вечорі 26 листоп. 1977 в Укр. ін-ті Америки в Нью-Йорку (*Siryk L.* S. 41), ст. «Szewczenko wobec Niemiec» (під псевд. Stefan Kuryłło опубл.: Problemy Europy Wschodniej. 1939. № 7/8), в якій розглянув ставлення Шевченка до німців. Написав розвідку «Taras Szewczenko 1814—1964» (Kultura. Paryż. 1964. № 7/8), в якій наголосив сфальшованість постаті Шевченка в межах соцреалістичної культури.

Тв.: Пісня про Україну: [Поезії]. Л., 1996; Похвала Україні: [Поезії] // Дзвін. 2010. № 1.

Літ.: *Кочур Г.* Література та переклад: Дослідження, рецензії, літературні портрети, інтерв'ю: В 2 т. К., 2008. Т. 2; *Лужний Р.* Юзеф Лободовський // Сучасність. 1989. № 7/8; *Народ* безсмертний: Юзеф Лободовський про українців і поляків. Перемишль; Л., 1999; *Осадчук Б.* Україна, Польща, світ: Вибрані репортажі та статті. К., 2001; *Szypowska I.* Łobodowski: Od «Atamana Łobody» do «Seniora Łobo». Warszawa, 2001; *Siryk L.* Naznaczony Ukrainą. O twórczości Józefa Łobodowskiego. Lublin, 2002; *Libera P.* Józef Łobodowski (1909—1988). Szkic do biografii politycznej pisarza zaangażowanego // Zeszyty Historyczne. 2007. T. 539 [Biblioteka «Kultury»]; *Матковський І.* Українська література в рецепції Юзефа Лободовського // Проблеми гуманітарних наук. Дрогобич, 2009. Вип. 24; *Łobodowski*: Życie. Twórczość. Publicystyka. Wspomnienia. Lublin, 2009.

Роксана Харчук

ЛОЗИ́НСЬКИЙ Михайло Михайлович (псевд. — З а к о р д о н н и й, М и х а й л е н к о М., Р а д и к а л; 30.06.1880, с. Бабине, тепер с. Бабин-Зарічний Калуського р-ну Івано-Франк. обл. — 9.10.1937, за ін. дж. — 3.11.1937, місце смерті невідоме) — укр. юрист, публіцист, літ. критик і перекладач. Закінчив юрид. ф-т Віденського ун-ту (1912). Д-р права (1914). Проф. УВУ у Відні та Празі (1921—27), Ін-ту народного господарства у Харкові (1928—30). 1918—20 — секретар закордонних справ ЗУНР. 1933 заарештований за звинуваченням у шпигунстві на користь Німеччини. Належав до Укр.-руської радикальної партії, з кін. 1890-х активно друкувався в її органі — газ. «*Громадська думка*» (з 1906 — «*Рада*»). Співпрацював також із журн. «*Літературно-науковий вістник*» (1904—12), газ. «*Діло*» (з 1906, зокр., як ред.). Автор істор.-публіцистичних праць «Духовенство і національна культура» (1912), «Галичина в житті України» (1916), «Гайдамаччина: Із історії народних рухів на Україні у 18 ст.» (1906) та ін.

М. Лозинський

Шевченкіана займає важливе місце в літ.-публіцистичній спадщині Л., стосується переважно життєво-творчого шляху поета і укр.-польс. та укр.-рос. взаємин, відображених крізь призму творчого доробку Шевченка. Л. — автор розвідки «Тарас Шевченко. Його життя і значення» (Громадська думка. 1899. № 8—17; окреме вид. — Л., 1912; 2-ге вид., доп., під назвою «Про батька нашого Тараса» — Коломия, 1914). До 2-го вид. додано низку віршів Шевченка, зокр. поему «Кавказ» із прим. Л. Автор розвідки виходив із засад, що «Шевченкові думки просвічують провідною зорею всіх свідомих поступових русинів», а сам поет «з усією рішучістю виступав проти гніту, якого допускався один народ проти іншого». «Через те Шевченко мусів ненавидіти Польщу й Росію, бо вони накоїли багато лиха Україні, але він стоїть за всіми бідними, поневоленими, без огляду на те, якої вони народності або віри» (*Лозинський М.* Тарас Шевченко. Його життя і значення. Л., 1912. С. 44). Л. також належить передм. до вид. Б. Панейка «Промови на Шевченківському концерті у Львові» (Л., 1905), мемор. нарис «На Шевченкову могилу» (Діло. 1909. 12 черв.), публ. виступи «Москвофіли — оборонці ідеї "великих украинцев" Шевченка і Драгоманова» (Рада. 1910. 8 серп.), «Шевченкові дні у Львові» (Рада. 1911. 8 берез.).

Літ.: *Танана Р.* Він шанував Кобзаря: до 125-річчя від дня народження М. Лозинського // Дзвін. 2005. № 7.

Федір Погребенник

ЛОЗО́ВСЬКИЙ Лесь (Олександр) Кирилович (30.08/12.09.1900, Київ — 22.03.1922, там само) — укр. художник. У серед. 1910-х навчався в Київ. худож. уч-щі (викладач М. *Козик*), Імператорському центр. художньо-промисловому уч-щі у Москві. З 1918 — в

Л. Лозовський

УАМ: спершу в графічній майстерні Г. *Нарбута*, з 1920 — у майстерні монументального малярства М. *Бойчука*; одночасно відвідував майстерню В. Меллера. Працював у станковій та книжковій графіці, станковому живопису. Оформив бл. 30 вид., зокр. виконав обкладинки до збірок поезій П. *Тичини* «Сонячні кларнети» (2-ге вид.), «Плуг», «Замість сонетів і октав» (усі — 1920, вид-во т-ва «Друкарь», Київ), зб. поезій В. Кобилянського «Мій дар» (К., 1920), книжок М. Шарлеманя «По Києву і його околицях», Я. Тугендхольда «Французьке мистецтво XIX-го століття», серію вид. нот «Українські народні пісні» (всі — К., 1921), «В холодку» С. *Васильченка* (К., 1922) та ін. Лаконічність і декоративність, притаманна худож. мові Л., оригінальність розробленого ним шрифту зробили його роботи класичними зразками мист-ва книги 1920-х.

За свідченнями В. *Міяковського*, на поч. 1920 Л. завершив плакат Г. Нарбута до літ.-худож. виставки пам'яті Шевченка в Києві (*Міяковський В*. Недруковане й забуте. Нью-Йорк, 1984. Т. 1. С. 213). Виконав обкладинку до вид. Шевченкового «Заповіту» з муз. К. *Стеценка* (К., 1921), де по-новому трактував мотив виноградної лози. Якщо в обкладинках до нотних збірок Я. Степового «Українські народні пісні» та М. *Вериківського* «Десять українських пісень» (усі — 1921) цей флористичний мотив традиційно розташовано в центрі аркуша, то тут пружна виноградна лоза, не втрачаючи образності, перетворюється на овальну рамку, а центральне поле суцільно заповнюють шрифтові композиції, що різняться кольором та розміром. Цього ж року Л. виконав універсальну обкладинку до видань нот Я. Степового до поезій Шевченка «Зацвіла в долині» та «Сонце заходить». Обкладинки Л. до Шевченкових творів вирізняються декоративністю ліній, узагальненістю форм, активним використанням яскравих кольорів, що засвідчує глибоке засвоєння Л. традицій укр. народного мист-ва.

Літ.: Шпаков А. Художник і книга: Українська радянська книжкова графіка: Шляхи становлення і розвитку. К., 1973; *Білокінь С*. Художник Лесь Лозовський // Образотворче мистецтво. 1981. № 5; *Білокінь С*. Другий після Нарбута: Невідоме про Леся Лозовського // Україна. 1989. № 5; *Лагутенко О*. Українська книжкова обкладинка першої третини XX століття. К., 2005.

Ольга Лагутенко, *Ірина Ходак*

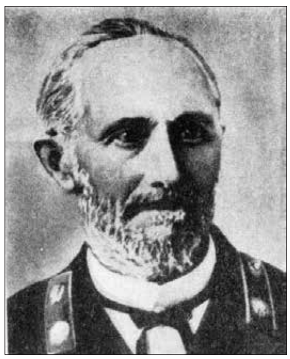
ЛО́ЙКО (Lojko) **Густав** (псевд. — Hostivit Tisovský; 14.12.1843, Тісовец — 2.06.1871, там само) — словац. поет, прозаїк, літературознавець і культурно-просвітній діяч. Закінчив гімназію у Пряшеві (1863). Вивчав філологію у Віден. ун-ті (1863—66). З 1867 — викладач гімназії. Автор поетичних зб. «Голоси з чужини» (1865), «Спогади» (1865), «Звуки Гемерські» (1865), оповідань і нарисів «Два вечори у Відні», «Друзі», «Сироти», «Дві родини» та багатьох ст. на пед. та фольклор. тематику. За деякими свідченнями, написав «Історію літератури загальнослов'янської, латинської й грецької», яку було втрачено.

Автор ст. «Про бесіди» (Péštibudinské védomosti. 1866. № 86), де йшлося про шевч. вечір, який з нагоди 5-х роковин від дня смерті Шевченка улаштували 26 лют. 1866 віден. студенти-українці. Акцентуючи особливості сприйняття ними Шевченка, Л. писав: «Пам'ять про раніше славні часи України запалила духа студіюючої молоді руської, а надія на краще майбутнє розправила крила їхньої душі — вони відзначають річницю свого воскресителя» (*Мольнар М*. С. 239). У вечорі взяли участь і представники ін. слов'ян. народів (чехи, словаки та ін.).

Літ.: Мольнар М. Тарас Шевченко у чехів та словаків. Пряшів, 1961.

Ігор Мельниченко

ЛОМОУ́РІ Ніко (7/19.02.1852, с. Арбо, тепер Ґорійського муніципалітету Шида-Картлі краю, Грузія — 17/30.04.1915, м. Ґорі, Грузія) — груз. письменник, громадський діяч і педагог. Навчався у Київ. духовній академії (1875—79). 1879 повернувся до Грузії. Автор зб. віршів та оповідань «Алі» (1885), оповідань «Доля нещасних» (1880), «Гіго Грубелашвілі» (1894), «Тіні предків» (1902) та ін. Під час навчання в Київській духовній академії вперше груз. мовою переклав поему Шевченка «Наймичка», яку 1881 І. *Чавчавадзе* надрук. у журн. «Іверія» (№ 5) з поясненням: «Тарас Шевченко — видатний поет Малоросії».

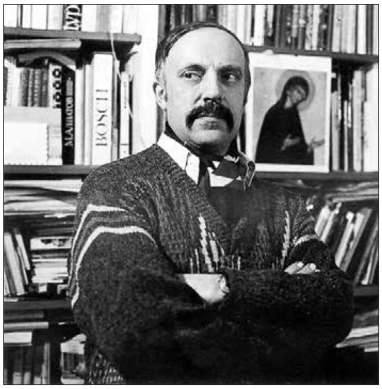

Н. Ломоурі

Літ.: Баканідзе О. Ніко Ломоурі в Києві // *Баканідзе О. А*. Грузинсько-українські літературно-мистецькі взаємини. К., 1984.

Реваз Хведелідзе

ЛОПА́ТА Василь Іванович (28.04.1941, с. Нова Басань Бобровицького р-ну Черніг. обл.) — укр. графік. Заслужений художник Української РСР

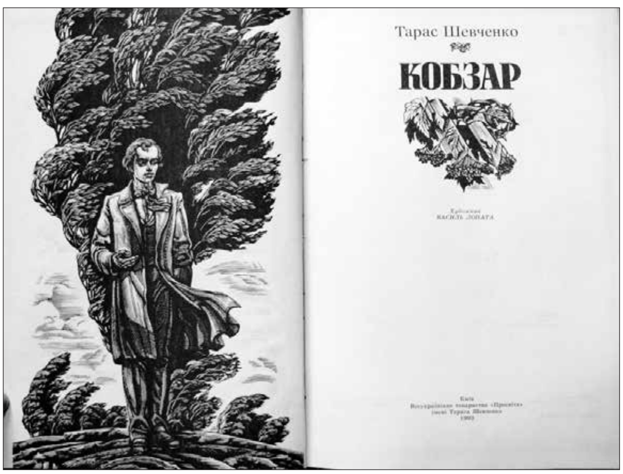

В. Лопата

(1979). Народний художник України (2004). Лауреат Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (1993). Навчався 1964—70 у КХІ на графічному ф-ті (викладач В. *Касіян*), 1970—72 — у творчій майстерні при АМ Союзу РСР (викладач М. *Дерегус*). Працює у станковій та книжковій графіці; тематика творів охоплює історію укр. народу. Л. виконав понад 700 графічних аркушів: серії «Українські народні думи» (1973), «Слово о полку Ігоревім» (1983—85), до поезії Лесі *Українки* (1971), кн. «Каменярі» І. Франка (1975), повістей «Страшна помста» (1989—91), «Тарас Бульба» (1999) М. Гоголя, істор. роману у віршах «Маруся Чурай» Л. *Костенко* (2000).

Віхою у творчості Л. була п'ятирічна праця над ілюструванням «Кобзаря» (К., 1993): виконав гравюри до творів «Хустина» (1981), «Причинна», «Тополя», «Чого ти ходиш на могилу?» (усі — 1982), «Слепая», «Мені тринадцятий минало», «А. О. Козачковському», «Сон», «І досі сниться: під горою» (усі — 1986), «Ой крикнули сірії гуси» (1988); у техніці ліногравюри проілюстрував зб. творів Шевченка «Поезії», зокр. поеми «Гайдамаки», «Хустина», «Марія», вірш «Думка — Нащо мені чорні брови» (всі — 1989).

Перше вид. «Кобзаря» з ілюстраціями Л. вийшло напередодні 1-го Всесвітнього форуму українців 1992, цю книгу вручили кожному його делегатові. 1993 Всеукр. вид-во «Просвіта» підготувало подарунковий «Кобзар» з ілюстраціями Л., які відзначили фахівці: «Його кольорові гравюри в сім, вісім, дев'ять дощок — безпрецедентний приклад в українській графіці» (*Білецький П*. Вступна стаття // Василь Лопата. Живопис. Графіка: Каталог. К., 2001. С. 14). Художник виконав низку шевч. екслібрисів, більшість яких видрукувано в кольорі.

Т. Шевченко. Кобзар. К., 1993. Оформлення В. Лопати

Л. — автор мист. оформлення укр. грошей. Портрет Шевченка його роботи було вміщено на банкноті номінальною вартістю 100 гривень. Для цього 1991 Л. намалював бл. 10 портретів Шевченка в різному віці у техніках туш, перо, олівець, ліногравюра; однак до друку обрано варіант портрета у шапці й кожусі замість затвердженого комісією зразка.

В. Лопата. «Встала весна...». Ілюстрація до поеми Шевченка «Гайдамаки». Папір, кольорова ліногравюра. 1987

Твори Л. зберігаються у НХМУ, худож. музеях Чернігова, Полтави, Дніпропетровська, Сум, а також у колекціях Італії, Великобританії, Росії, Канади, США. Іл. табл. IX.

Тв.: Василий Лопата: Каталог. К., 1990; Мій Шевченко // Українська культура. 1993. № 3; «Дорогу свою покажи мені, Господи». К., 2005; Василь Лопата: Життя і творчість: Альб. К., 2011.

Літ.: *Бугаєнко І*. Шевченківська серія Василя Лопати // Вітчизна. 1989. № 3; *Журавель О*. Василь Лопата: «Я йшов до Кобзаря все своє життя...» // Образотворче мистецтво. 1991. № 6.

Петро Нестеренко

ЛОПАТИ́НСЬКА Філомена Миколаївна (дівоче — Кравчук; 1873, за ін. дж. — 1874, Чернівці — 26.03.1940, Одеса) — укр. драм. актриса, оперна та камерна співачка (сопрано). 1904 закінчила Львів. консерваторію (у В. Висоцького). 1890—98, 1907—08, 1911—12 — солістка театру Т-ва «Українська бесіда» у Львові. 1902—09 виконала гол. партію в «Катерині» М. *Аркаса*, яку було показано у Львові, Дрогобичі, Станіславі, Чернівцях, Коломиї, Тернополі та ін. У 1899—06 — солістка Львів. міського театру, 1908—12 — театру в Чернівцях. Брала участь у трупі «*Тернопільські театральні вечори*» Леся *Курбаса* (1915—16), спектаклях Т-ва укр. артистів (1916—

17), Чернів. укр. театру (1918—19) та ін. Активно популяризувала надбання укр. муз. культури; 1890—1923 брала участь у шевч. вечорах у Львові, Коломиї, Тернополі, Станіславові, Кракові, Чернівцях та ін. містах. Артистично виконувала всі солоспіви М. *Лисенка* на тексти Шевченка, що відповідали особливостям її голосу («Якби мені, мамо, намисто», «Нащо мені чорні брови», «Ой одна я, одна», «Туман, туман долиною»). Записала на грамплатівки «Якби мені черевики» (фірми «Одеон-Рекорд», 1912, та «Грамофон», 1911—12). Брала участь у встановленні мемор. дошки Шевченкові в м. Копичинцях (тепер Гусятинського р-ну Терноп. обл.) на стіні будинку Укр. народного дому 1 черв. 1914.

Ф. Лопатинська

Літ.: Людкевич С., *Цегельський Л.* Перший вечір руського «Сокола» // Діло. 1902. № 70; *Вінцковський Я.* В 51 роковини смерті Т. Шевченка // Нове слово. 1912. № 50; *Людкевич С.* З музичного життя // Вперед. 1921. № 193; *Пилипчук Р.* Філомена Лопатинська // Молодь України. 1961. 16 черв.; *Медведик П.* Діячі української музичної культури: Матеріали до біобібліогр. словника // *ЗНТШ*. Л., 1993. Т. 226; *Демочко К.* Піснею обіймала рідний край // *Демочко К.* Мистецька Буковина: Нариси з минулого. Чернівці, 2008.

Наталія Костюк

ЛОПАТИ́НСЬКИЙ Лев Васильович (29.02.1868, Львів — 7.09.1914, м. Городок, тепер районний центр Львів. обл.; за ін. дж. — листоп. 1914, м. Янів, тепер смт Івано-Франкове Львів. обл.) — укр. актор, драматург, журналіст і театр. критик. Чоловік Ф. *Лопатинської*, батько Ф. *Лопатинського*. Навчався в Драм. школі у Відні (1890—92). 1907 закінчив юрид. ф-т Львів. ун-ту. Був актором *Руського народного театру товариства «Руська бесіда»* у Львові (1892—98; 1896 і 1898 — його директор і реж.). Ред. газ. «Руслан» (Львів, 1898—1907). У 1907—14 працював адвокатом. На поч. Першої світової війни — хорунжий військ. формування Укр. січових стрільців. Загинув у бою. Автор праці «До психології акторської гри» (1891), ст., рецензій, спогадів «Перед і за кулісами сцени» (1908). Один із перших худож. читців на шевч. та ін. концертах у містах Галичини і Буковини (1890—1914). Читав твори Шевченка «І мертвим, і живим», «На вічну пам'ять Котляревському», «Гамалія», «Минули літа молодії», уривки з поеми «Гайдамаки». Можливо, виконував роль Гната у виставі драми «Назар Стодоля» у Руському народному театрі т-ва «Руська бесіда» (1895).

Літ.: Чарнецький С. Нарис історії українського театру в Галичині. Л., 1934; *Стадник Й.* Лев Лопатинський // Наші дні. [Л.]. 1943. Берез.

Петро Медведик, *Ростислав Пилипчук*

ЛОПАТИ́НСЬКИЙ Фавст Львович (29.05.1899, Львів — 3.09.1937, Київ) — укр. актор, реж. театру та кіно, сценарист. Син Л. *Лопатинського* та Ф. *Лопатинської*. Навчався в укр. гімназії у м. Копичинцях (тепер Гусятинського р-ну Терноп. обл.). Профес. театр. діяльність почав 1915—16 як актор у трупі «*Тернопільські театральні вечори*» під керівництвом Леся *Курбаса*. У трав. 1916 переїхав до Києва. У 1918—19 працював актором «Молодого театру», 1920—21 — у Київ. драм. театрі «Кийдрамте», 1920—22 — у Першому держ. драм. театрі Української СРР ім. Т. Шевченка, 1922—26 — актор і реж. у Мист. об'єднанні «Березіль» (МОБ) у Києві. 1930—31 — худож. керівник Київ. театру юного глядача. 1926—33 працював реж. на кіностудіях — Всеукр. фотокіноуправління (Одеса) та «Українфільм» (Київ, Одеса). 1937 репресований і розстріляний. Як кінореж. тяжів до динамічної експресіоністської виражальної естетики. Ставив і театр. вистави. Л. зіграв низку ліричних і гострохарактерних (з гротескно-ексцентричним забарвленням) ролей у виставах творів укр. і зарубіжної класичної та сучасної драматургії. Був першим виконавцем ролі Яреми Галайди у виставах Леся Курбаса «Гайдамаки» (1920, 1921, 1924). Цей образ вирішено в романтичному піднесенні, як сердечну і водночас сильну і мужню людину — уособлення нац.-визв. руху гайдамаків. Наприкінці 1920 у відновленій Лесем Курбасом у Держ. мандрівному зразковому театрі наркомосу УСРР виставі «Гайдамаки» Л. був уведений після В. *Калина* на роль шинкаря Лейби. Зіграв і роль Опари у виставі драми «Невольник» М. *Кропивницького* за Шевченком (реж. Лесь Курбас, 1920, «Кийдрамте»).

Ф. Лопатинський

Літ.: Довбищенко Г., *Лабінський М.* Поема народного гніву: До 50-річчя сценічного втілення «Гайдамаків» Т. Шевченка. К., 1972; *Довбищенко Г.*, *Лабінський М.* На сцені «Гайдамаки». К., 1989.

Роман Лаврентій

ЛОПУХО́В Олександр Михайлович (12.09.1925, м. Городня, тепер Черніг. обл.) — укр. живописець.

Народний художник Української РСР (1964), чл.-кор. АМ Союзу РСР (1975). Лауреат Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (1980). Навчався у 1947—53 в КХІ (викладачі С. Григор'єв, К. Єлева, О. *Шовкуненко*), у 1973—85 — його ректор, з 1979 — проф. У 1983—89 — голова правління Спілки художників України. Один із провідних митців соціалістичного реалізму, автор багатофігурних картин, присвячених подіям жовтня 1917, нім.-радянської війни (1941—45), укр. історії. Основні твори: «Арешт Тимчасового уряду» (1955—57), «Сильні духом» (1964—67), «Жовтень» (1965—67), «Війна» (1968—69), «Місячна соната» (1968—70), «Вольниця» (1978—79), «Кроки історії» (1983—85), «Село Вербівка. За колоски» (1988), «Моє дитинство. Голод» (1989); цикл картин на реліг. сюжети («Таємна вечеря», 1992—93; «Бичування Христа», 1993—94; «Страшний суд», 1994—96).

О. Лопухов

До *150-літнього ювілею від дня народження Шевченка* написав полотно «5 квітня 1847 року», на якому зображено молодого поета напередодні арешту (1964, НМТШ). Постать Шевченка розташовано в центрі картинного поля — він стоїть серед селян на переправі через Дніпро. На дальньому плані промені сонця виокремлюють із бузково-сірих пагорбів Дніпрових круч силуети лаврських церков на тлі світло-блакитного неба. Емоційний лад вранішньої природи протиставлено жестам і поставам людей на переправі, які викликають почуття тривоги й неспокою. У 1996—97 Л. намалював картину «Кобзар», де образ поета передано у патетичній формі на тлі дерев, що хиляться від вітру. Іл. табл. VI.

Тв.: Олександр Лопухов: Каталог. К., 1976; Олександр Лопухов. Живопис: Альб. К., 2002.

Літ.: *Верба И*. В мире героических образов // Искусство. 1965. № 11; *Верба И*. Мастер тематической картины // Искусство. 1979. № 9; *Криволапов М*. Гражданственность творчества // Искусство. 1985. № 9; *Блюміна І*. Цей новий Лопухов // Вітчизна. 1995. № 1/2.

Галина Скляренко

ЛОПУХО́ВА Надія Йосипівна (25.03.1928, с. Брусилів, тепер смт, районний центр Житом. обл.) — укр. графік. Дружина О. *Лопухова*. Заслужений діяч мист-в Української РСР (1967). Народний художник України (1988). Навчалася у Київ. худож. школі ім. Т. Г. Шевченка (1945—48), КХІ (1948—54, викладачі І. *Плещинський*, В. *Касіян*). З 1954 співпрацювала з вид-вами «Молодь», «Дитвидав» (згодом «Веселка»), «Дніпро». Провідною темою творчості Л. є постать жінки, відображена у тематичних композиціях: «За мотивами "Лісової пісні" Лесі Українки» (1967), «Київська дарничанка» (1985); триптихи «Сінокіс» (1975), «Скарб» (1979), їй належить ілюстративне оформлення кн. О. Бродського «Карусель» (1956), Панаса *Мирного* (1979), «Лісової пісні» Лесі *Українки* (К., 1970) та ін. її драм. творів (1988—91).

Н. Лопухова

1961 Л. виконала ліногравюру за мотивами балади Шевченка «Причинна», яка експонувалася на худож. виставці до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* (НМТШ). На худож. виставці, присвяченій *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка* у Києві і Москві (1964), Л. представила серію станкових літографій під назвою «Жіноча доля у творах Т. Г. Шевченка». В аркушах художниці пластично осмислено Шевченкове сприймання образу жінки, вони становлять своєрідну розповідь про її кохання, самопожертву і відданість. Композиції вирізняються м'якими лінійними ритмами, стриманим колоритом; цим авторка підкреслила тендітність, беззахисність душі, ніжність і чистоту почуттів жінки. Драм. ліризмом пройнято образ дівчини в композиції «Пошли ж ти їй долю — вона молоденька», створеній за мотивами «Причинної». Шевченків метафоричний

Н. Лопухова. «Пошли ж ти їй долю – вона молоденька». За баладою Шевченка «Причинна». Папір, кольорова літографія. 1964

Н. Лопухова. Ілюстрація до поеми Шевченка «Наймичка». Папір, кольорова літографія. 1964

образ жінки-тополі знаходить романтично-казкову реалізацію в літографії «Край дороги гне тополю до самого долу» — так Л. провела образні паралелі між двома поетичними творами. З 1959 брала участь у численних виставках. Твори Л. зберігаються у НХМУ, НМТШ та ін. музеях України. Іл. табл. VIII.

Тв.: Надія Лопухова: Альб. К., 1981.

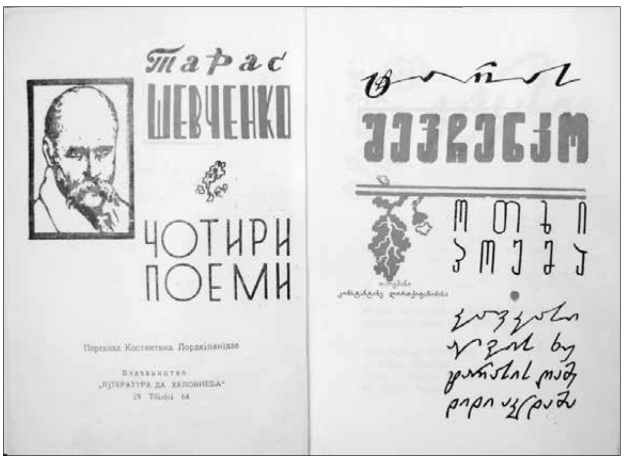
Літ.: Блюміна І. Майстриня // Вітчизна. 1997. № 1/2.

Данило Нікітін

ЛОПУША́НСЬКИЙ (справж. — Гомич-Лопушанський) **Володимир Миколайович** (16.11.1903, м. Ходорів, тепер Жидачівського р-ну Львів. обл. — 27.03.1987, Львів) — укр. письменник. З сім'ї старшини Укр. галицької армії (УГА). Закінчив 1929 Львів. ун-т. 1952 репресований, реабілітований 1956. Автор повістей «У споконвічному вирі» (1927; інсценізована автором 1936 під назвою «Встоятись не було сили»), «Гомін душі», «Перемога» (обидві — 1929), «Обжаловую» (1939), п'єси «Ой біда, біда чайці небозі» (1936), в яких відтворив лихоліття Галичини в часи Першої світової війни, показав звитягу і трагедію УГА. У двох драмах, присвячених Шевченкові (вийшли окремими вид.), — «Садок вишневий коло хати. Чорна колиска» (1936; п'єса на 1 дію) та «Чорна колиска. В кріпацькій тьмі» (1937; п'єса на 2 дії), — використовуючи докум. матеріали, розповів про дитинство та юність майбутнього поета.

Роман Головин

ЛОРДКІПАНІ́ДЗЕ Костянтин (25.12.1904/7.01.1905, с. Діді-Джіхаїші, тепер Самтредського муніципалітету Імеретія краю, Грузія — 30.07.1986, Тбілісі) — груз. письменник і перекладач. Закінчив 1924 Кутаїський гуманітарний технікум. Був учасником т-ва «Тергдалеулі». Автор зб. поезій «Вибрані вірші» (1926), «Усмішка» (1927), «Нові вірші» (1928), романів

Т. Шевченко. Чотири поеми. Переклад К. Лордкіпанідзе. Тбілісі, 1964. Розгорнутий титул

«Зоря Колхіди» (1951), «Камінь бажання» (1968), поем, оповідань, сценаріїв та новел.

1937 переклав поему Шевченка «Тарасова ніч», згодом — поеми «Великий льох», «Кавказ», баладу «Тополя», що ввійшли до вид. творів Шевченка груз. мовою «Вірші і поеми» (Тбілісі, 1939; 1952). Доопрацювавши та вдосконаливши, Л. видав їх окремою кн. «Чотири поеми» (Тбілісі, 1964). Переклав також вірші «Якби зострілися ми знову», «О люди! люди небораки!», вміщено у вид.: Вірші і поеми (Тбілісі, 1939). Був членом організаційного комітету шевч. ювілейних вечорів у Тбілісі (1939, 1961, 1964).

Реваз Хведелідзе

ЛОСЕ́НКО Антон Павлович (30.07/10.08.1737, м. Глухів, тепер Сум. обл. — 23.11/4.12.1773, Петербург) — рос. художник. З 1744 жив у Петербурзі. Навчався 1753—58 в майстерні І. Аргунова, з 1758 до 1760 — у петерб. *Академії мистецтв*. Пансіонер АМ у Парижі (1760—65) й Римі (1766—69). З 1770 акад. і ад'юнкт-проф. АМ, у 1772—73 — її директор. У творчій манері митця органічно поєднано риси пізнього бароко й класицизму («Зевс і Фетида», 1769). Л. — основоположник рос. істор. живопису (картина «Володимир перед Рогнідою», 1770). Багато займався пед. діяльністю, уклав альб.-посібник з рисування. Розповідач у повісті «Художник» передає гол. герою твору для копіювання гравюру В. Осипова за рисунком Л. «Аполліно» з цього посібника (4, 126).

Невідомий автор. Портрет А. Лосенка. Полотно, олія. 19 ст.

Д. *Антонович* у праці «Шевченко — маляр», обґрунтовуючи перевагу портрета над ін. жанрами, а також його ключову роль у творчості Шевченка, проводить паралель з Л.: «…тільки портрети Лосенка відкривають нам секрет величезного темпераменту цього майстра, <…> якраз портрет доби академізму своїми високими якостями сприяв зрозумінню малярства академічної доби» (*Антонович Д.* Шевченко — маляр. К., 2004. С. 244).

Тв.: Изъяснение краткой пропорции человека, основанной на достоверном исследовании разных пропорций древних статуй, старанием Императорской Академии художеств профессора живописи господина Лосенко для пользы юношества, упражняющегося в рисовании, изданное. СПб., 1772.

Тетяна Чуйко

ЛОТ (бл. 2000 до н. е.), канонізований як праведний, праотець — за Біблією, небіж Авраама. Пам'ять його православна церква вшановує 9/22 жовт. Ангели вивели Л. разом із дружиною та дочками із Содома перед тим, як Бог знищив це місто за гріхи його мешканців, але дружина Л., порушивши заборону, озирнулася, і Бог перетворив її на соляний стовп. Л. із дочками оселився в місті Сиґорі — «и вселися в пещеру самъ и дщери его съ нимъ» (Бут. 19, 15—30). Начерк композиції «Лот із дочками» міститься в Шевченковому *Альбомі 1848—1850*.

Станіслав Росовецький

ЛОТО́ЦЬКИЙ Антін Львович (псевд. — Вільшенко Антін, Тото-Долото, Лотан, Самособою не Руданський, Ярославенко Я. та ін.; 13.01.1881, с. Вільховець, тепер Бережанського р-ну Терноп. обл. — 28.05.1949, Львів) — укр. письменник, педагог та історик. Закінчив Львів. ун-т. Учителював у Рогатинській (1911—14, з 1922) та Снятинській (з 1920) гімназіях. Під час Першої світової війни — доброволець Укр. січових стрільців, ред. стрілецьких часописів «Самохотник», «Червона калина» та ін. Після Другої світової війни жив у Львові. Автор літ. обробок казок, легенд, істор. оповідок, притч для дітей та юнацтва. Написав істор. повісті: «Триліси» (1910), «Лицар Добриня» (1927), «Роксолана» (1936) та ін.; «Історію України для дітей» (1934. Т. 1—4) тощо.

А. Лотоцький

Л. опубл. крит. огляд «Тарас Шевченко в німецьких перекладах» (Рогатин, 1914), в якому ретельно проаналізував перекл. поезії Шевченка нім. мовою. Серед перших перекладачів Л. називав Й.-Ґ. *Обріста*, детально окреслюючи мотиви, що спонукали його до праці над Шевченком; високо оцінив Л. перекладацьку майстерність І. Франка та Ю. *Вірґінії*, вказав на хиби перекл. С. *Шпойнаровського*. Л. наголошував гостру потребу перекл. Шевченкової поезії нім., оскільки, на відміну від польс. та рос., яких на поч. 20 ст. було найбільше, «німецька мова <...> світова — переклад на німецьку мову робить перекладений твір приступним не тільки німцеві, а всьому власне культурному світові» (с. 4). Перекладознавча розвідка Л. зберігає наук. значення й нині. Л. — автор кн. розповідей про Шевченка для дітей «Перші кривди: Оповідання з дитячих літ Кобзаря» (1925).

Тв.: Тарас Шевченко в німецьких перекладах // Звідомлення дирекції Рогатинської гімназії за 1913/14 н. р. Рогатин, 1914 (також окреме вид.).

Літ.: Мороз М. Бібліографічний покажчик основних видань творів А. Лотоцького // *Лотоцький А.* Княжа слава: Для дітей серед. шкільного віку. Л., 1991; *Качкан В.* «А зорі червоні — від стрілецької крові»: (Ціхи до життєпису Антона Лотоцького) // *Качкан В.* Хай святиться ім'я твоє: Українознавство та пресологія (XIX — I половина XX ст.). Л., 1998; *Чепіль М. М.* Антін Лотоцький — педагог, громадський діяч (1881—1949). Дрогобич, 2008.

Олександр Боронь

ЛОТО́ЦЬКИЙ Олександр Гнатович (псевд. — Білоусенко О., Купер'ян Спориш, Лотоцці, О. І. Подоляк, О. Липовецький, О. Любенький, П. Краєвський, П. Сухоцький, Чиж, Spektator та ін.; 9/21.03.1870, с. Бронниця, тепер Могилів-Подільського р-ну Вінн. обл. — 22.10.1939, Варшава; перепохований 1971 у м. Баунд-Брук, штат Нью-Джерсі, США) — укр. громадсько-політ. і держ. діяч, учений, видавець і письменник. Закінчив 1896 Київ. духовну академію. З 1900 — дійсний член НТШ. Співзасновник вид-ва «Вік» (Київ, 1894). Працював у київ. Контрольній палаті Держ. контролю (1897—1900), 1900—17 — у центр. апараті Держ. контролю в Петербурзі. Голова укр. громади, організатор видавничої справи, ініціював заходи щодо послаблення цензурних утисків для укр. видань, у т. ч. і Шевченкових. Автор брошури «Краткий обзор украинского литературного движения в России и за границей» (СПб., 1905). Член багатьох укр. громадсько-політ. і культурних осередків. Учасник укр. парламент. клубу (1906—07) 1-ї та 2-ї Держ. дум, Укр. думської громади 3-ї Держ. думи (1907—12). У берез.—трав. 1917 — голова Виконавчого комітету Укр. нац. ради в Петрограді. У верес.—листоп. 1917 — Ген. писар Ген. секретаріату Укр. Центр. Ради. Держ. контролер УНР в уряді В. Голубовича (берез.—квіт. 1918); у жовт.—листоп. 1918 очолював Міністерство віросповідань гетьманського уряду; Тимчасовий комісар Міністерства віросповідань УНР (груд. 1918). З січ. 1919 до берез. 1920 перебував у Константинополі як Надзвичайний посол УНР у Туреччині. З 1920 — в еміграції. Проф. УВУ (Прага) — з 1923. Фундатор і член численних укр. політ., культурних, наук. та допомогових осередків у Європі. 1927—30 — член уряду УНР в екзилі. З 1928 — проф. Варшав. ун-ту.

О. Лотоцький

Засновник і директор Укр. наук. ін-ту у Варшаві (1930—39). Автор фундаментальних праць «Українські джерела церковного права» (1931), «Автокефалія» (1935—1938. Т. 1—2), бл. 600 наук., публіцистичних і худож. творів.

Прочитання 2-томного празького вид. «Кобзаря» 1876 Л. вважав однією з переломних подій у житті, а текст промови В. *Барвінського* на роковинах Шевченка, опубл. у львів. «*Правді*», став для нього першим досвідом ознайомлення з політ. виступом укр. мовою. Під час навчання в *Київській духовній академії* (1892—96) мав дискусії з М. *Петровим* щодо впливів на творчість Шевченка поезій О. Пушкіна. Значну частину наук. доробку Л. присвячено популяризації творчості Шевченка. Перша праця про поета — ст. «Політично-суспільні ідеали Шевченка» (Правда. 1894. Лют.). У часописах «*Записки Наукового товариства імені Шевченка*», «*Зоря*», «*Літературно-науковий вістник*», «*Киевская старина*» та ін. Л. регулярно друкував крит. рецензії на літ.-наук. біографії Шевченка. Своїми дописами у пресі Петербурга, Москви, Києва, Одеси та ін. міст інформував рос. загал про віхові дати з життя Шевченка, про заходи очолюваної ним укр. громади Петербурга до чергових роковин поета, відгукувався розлогими рецензіями на вид. «Кобзаря», підтримував наук. дискусію щодо оцінювання рос. письменниками, зокр. В. *Короленком*, творчості Шевченка тощо.

Як секретар, товариш голови Доброчинного т-ва видання загальнокорисних і дешевих книжок (1900—14) Л. зосередив видавничі плани на публ. біографії і творів Шевченка, зокр. зініціював друк під егідою т-ва «Оповідань про Тараса Шевченка» О. *Кониського* (1901). Л. — організатор, член комісії для вид. першого повного «Кобзаря» (СПб., 1907) та наступних перевид. зб. 1908 і 1910. Доступ до керівників центр. установ, широкі знайомства з впливовими столичними урядовцями, політиками він використав для просування роботи над «Кобзарем». Його квартира стала центром переговорів та підготовки вид., сюди надходила вся ред. пошта, рукописи. Для прискорення вид. організовував багато зустрічей, зокр. заручився підтримкою сенатора А. Марковича (сина М. *Марковича*). Надав свій літній будинок у Фінляндії (побл. Виборга) для роботи В. *Доманицького* по ред. «Кобзаря», згодом сам долучився до ред. тексту 3-го вид. «Кобзаря».

Був секретарем *Товариства імені Т. Г. Шевченка для допомоги нужденним уродженцям Південної Росії, що вчаться у вищих навчальних закладах Санкт-Петербурга*. Під час роботи в 3-й Держ. думі зініціював підготовку законопроекту «Про мову викладання в початкових школах місцевостей з малоросійським населенням» та написав до нього спеціальну «Пояснювальну записку до пропозиції 37 членів Державної Думи про використання малоросійської мови в початкових школах місцевостей з малоросійським населенням» (1908), в якій серед пріоритетних навч. матеріалів рекомендував твори Шевченка.

Автор і упоряд. читанки «Вінок» (СПб., 1905; М., 1911), в якій використав і деякі Шевченкові перекази. Видав серію попул. дитячих кн. «Мальовані казочки», для якої опрацював біографію Шевченка («Життя Т. Шевченка») та підготував зб. його поезій «Кобзарик» (СПб., 1914).

В еміграції Л. інформував (зокр., через паризький часопис «Тризуб») укр. закордонну громадськість про Шевченкові роковини (1927). Очолюючи Укр. наук. ін-т у Варшаві, організував при істор.-літ. комісії (очолювали Р. *Смаль-Стоцький* та П. *Зайцев*) шевченкознавчі семінари, виступив ініціатором *ПВТ: [У 16 т.]* (1934—38; побачили світ 13 т. із 16 запланованих). Згідно з його задумом, публ. творів Шевченка мала супроводжувати широка серія досліджень життя і літ. діяльності поета (розвідки, коментарі та прим. до тексту). Очолювала роботу спеціальна комісія у складі Л. (голова), Р. Смаль-Стоцького (секретар), П. Зайцева (ред. вид.) та А. Петренка (відп. ред.). На спеціальних нарадах у Львові й у Празі було визначено склад науковців і культурних діячів, яких слід було залучити до участі у вид.: Д. *Антонович*, Б. Біднов, Л. *Білецький*, П. *Богацький*, Є. *Вировий*, Д. *Дорошенко*, А. Крижанівський, Є. *Маланюк*, В. *Сапіцький*, В. *Сімович*, С. О. *Сірополко*, М. *Славінський*, С. *Смаль-Стоцький*, Д. *Чижевський*, В. Якубівський та ін. Вид. було приурочено до 75-ліття від дня смерті поета (1936), проте виконання задуму прискорило плановане академ. вид. Шевченка в радянській Україні. Після появи 1934 перших томів *ПВТ: [У 16 т.]* на сторінках періодичної преси з'явилися численні схвальні відгуки й інформ. повідомлення про цю подію. Газ. «*Назустріч*» вмістила на перших шпальтах світлину Л. й інтерв'ю з ним. Докладно відповівши на запитання, пов'язані з вид. та підготовкою наступних томів, Л. зазначив: «Глибока національна свідомість не лише інтелігенції, але й народної маси в Галичині стає запорукою, що повне видання творів генія українського

НАЗУСТРІЧ
20
ДВОТИЖНЕВИК
ЦІНА 50 ГР.
ЛІТЕРАТУРА • МИСТЕЦТВО • НАУКА • ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ
ШЕВЧЕНКО У 16 ТОМАХ

Інтерв'ю з О. Лотоцьким (Назустріч. 1934. 15 жовтня)

слова знайде відповідний попит серед українського громадянства й поза межами Великої України» (Назустріч. 1934. 15 жовт.). Львів. газ. «Жорна» (1934. 1 листоп.) вмістила гумористичний малюнок «Професор О. Г. Лотоцький як факір», на якому він з одного тому творів Шевченка робить 16. Ґрунтовною ст. «Zbiorowe wydanie dzieł Szewczenki» відгукнувся і варшав. «*Бюлетень польсько-український*» (1934. 4 листоп.).

До 75-ї річниці від дня Шевченкової смерті Л. організував у Варшав. ун-ті Дні пам'яті поета. 15 берез. 1936 він виступив із доповіддю «Badania naukowe nad twórczością Szewczenki», яка мала значний резонанс у наук. колах, її надрук. у журн. «Przegląd Współczesny» (1936. № 169) та видано окремою брошурою (Варшава, 1936). Л. — автор ряду ін. наук. ст. і розвідок, присвячених творчості Шевченка, зокр. пояснювальних ст. до *ПВТ: [У 16 т.]*, що виходили також окремими відбитками: «Державницький світогляд Т. Шевченка», «Поезії Тараса Шевченка під російською цензурою» (обидві — 1937) тощо.

Тв.: Політично-суспільні ідеали Шевченка // Правда. [Львів]. 1894. Лютий; [Рец.] // *КС*. 1894. № 9. — Рец. на кн.: *Яковенко В. И*. Т. Г. Шевченко, его жизнь и литературная деятельность. СПб., 1894 (Передрук: Зоря. 1894. Ч. 20; *ЗНТШ*. 1894. Т. 4); Пам'ятка по Шевченку // *ЛНВ*. 1899. Т. 8. Ч. II; Т. Г. Шевченко: (К 41 годовщине со дня смерти поэта) // Санкт-Петербургские ведомости. 1902. 26 февр./11 марта; Общественные идеалы поэзии Т. Г. Шевченко // Южные записки [Одесса]. 1905. № 9; Демократическая литература: (Сто лет развития новой украинской литературы). М., 1907; Шевченко в освітленні російського письменника [В. Короленка] // Рада. 1908. 13/26 квіт.; [Рец.] // Вестник воспитания. 1908. № 6. — Рец. на кн.: *Шевченко Т*. Кобзарь. СПб., 1908; Вечер в память Т. Г. Шевченко // Наша газета [СПб.]. 1909. 28 февр./13 марта; Текст «Кобзаря» // Приазовский край [Ростов-на-Дону]. 1914. 25 февр.; Як появилося повне видання «Кобзаря»: (сторінка із спогадів) // Тризуб [Париж]. 1926. № 23; Шевченкові роковини // Тризуб [Париж]. 1927. № 11; Ідея державної незалежності України в творах Т. Шевченка // Тризуб [Париж]. 1928. № 28/29; Державницький світогляд Т. Шевченка. Л., 1937; Поезії Тараса Шевченка під російською цензурою. Л., 1937; Сторінки минулого: В 4 т. Бавнд-Брук, 1966 [Варшава, 1932].

Літ.: Стебницький П. Повний «Кобзар» в Росії // *ЛНВ*. 1914. Кн. 2; *Стебницький П*. «Кобзар» перед судом // *ЗІФВ*. 1924. Кн. 4; *Лицар* праці і обов'язку: Збірник, присвячений пам'яті проф. Олександра Лотоцького-Білоусенка. Торонто; Нью-Йорк, 1983; *Потульницький В*. Український науковий інститут у Варшаві (1930—1939) // Український археографічний щорічник. Нова серія. К., 1999. Вип. 3/4; *Швидкий В*. Олександр Лотоцький: учений, громадський діяч, політик (1890—1930-ті рр.). К., 2002; *Швидкий В*. Олександр Лотоцький (1870—1939): Біобібліогр. покажчик // Молода нація: Альм. 2003. № 1.

Василь Швидкий

ЛÓХВИЦЯ — пов. містечко Полтав. губ., тепер місто, центр Лохвицького р-ну Полтав. обл. Розташована на р. Лохвиці (притока Сули). Уперше згадано в істор.

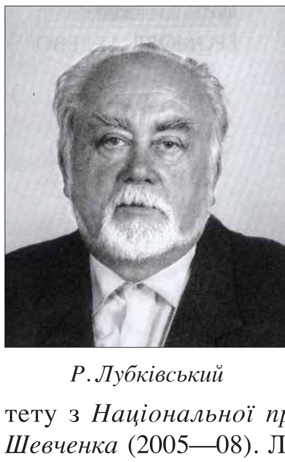
Собор Різдва Богородиці. 18 ст. Лохвиця

джерелах 1320 як невелике с-ще. У 15 ст. землі над р. Лохвицею належали князям Глинським, наприкінці 16 ст. перейшли у володіння князів Вишневецьких. З 1648 — сотенне містечко Миргород. (до 1658), а потім Лубен. (1658—1758) полків. Уперше Шевченко побував тут, імовірно, влітку 1843, приїхавши з *Качанівки*. 1845 знову відвідав Л., їдучи до *Ромен* на Іллінський ярмарок і повертаючись із нього на Хорольщину. Останній раз проїжджав Л. 9 або 10 черв. 1859, прямуючи з *Миргорода* до *Пирятина* й *Переяслава*. За переказом, Шевченко зупинявся у Л. у буд. П. *Мартоса* (тепер — ріг вул. Шевченківської та А. Тесленка), звідти виїхав у с. Яхники. Про Л. є згадки у повісті «Наймичка».

Літ.: Крестинський Т. Шевченко на Лохвиччині // Зоря. 1960. 10 берез.; *Жур 1970*.

Петро Ротач

ЛУБКÍВСЬКИЙ Роман Мар'янович (10.08.1941, с. Острівець Теребовлянського р-ну Терноп. обл.) — укр. поет, перекладач, літ. критик, дипломат і громад. діяч. Після закінчення Львів. ун-ту ім. І. Франка (1963) працював ред. вид-ва «Каменяр». У 1965—80 — у журн. «Жовтень», очолював Львів. організацію СПУ (1980—92). Народний депутат ВР України (1990—94). З 1992 — посол України в Чеській і Словацькій Федеративній Республіці, 1993—95 — у Чеській Республіці. Проф. Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка (з 1995). Голова Комітету з *Національної премії України імені Тараса Шевченка* (2005—08). Лауреат Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (1992 — за зб. поезій «Погляд вічності», 1990). У худож.-естетичних і худож.-стильових пошуках поет еволюціонував від орієнтації

Р. Лубківський

на народнопоетичні традиції (зб. «Зачудовані олені», 1965, «Громове дерево», 1967), тяжіння до певної публіцистичності (зб. «Рамена», 1969, «Смолоскипи», 1975) до освоєння духовних материків братніх культур (зб. «Словацьке літо», 1985) і, зрештою, до культурологічних поетичних інтерпретацій, ліричних медитацій та історіософ. лірики.

Важливою у творчості Л. є шевч. тема. Перший цикл віршів «Автопортрети Шевченка» з'явився друком 1987 (зб. «Карбівня»), другий — 1989 (зб. «Серпневе яблуко»). Остаточний варіант цілісного поетичного осмислення автопортретної спадщини Шевченка побачив світ у вигляді окремої кн. «Погляд вічності», де репрезентовано вже 23 поетичні інтерпретації, що не мають аналогів у багатій укр. шевченкіані, — від «Найранішого автопортрета. Олія. 1840» до «Уявного автопортрета на тлі будиночка за власним проектом». Кожен із віршів тут — самостійний, має конкретну «відправну» точку: той чи той відомий автопортрет Шевченка (більшість супроводжено епіграфом, що дає ключ до розуміння автор. задуму). А разом вони — із завершальним «До автопортретів утрачених або невідомих» — формують один цілісний образ Шевченка, витворений уявою Л. Це не просто екскурси в біографію Шевченка на тлі тогочасної суспільно-політ. атмосфери, а психологічні розвідки, худож. проникнення у його душевний стан, у надра його провидницького поетичного світобачення, філос. роздуми про високість людського духу, незнищенність мислі і слова.

Р. Лубківський. Погляд вічності. К., 1990. Обкладинка

У ст. «Слово пломенем взялось. "Заповіт" Т. Г. Шевченка в російських перекладах» (1974) Л. відстежує шлях «Заповіту» до рос. читача. Автор рецензії на *ШС* — «Крутосходи вічності» (Дніпро. 1979. № 4). За ред. Л. на вшанування Шевченка вийшов літ.-мист. зб. «Посвята» (2003), в якому вміщено вірш Л. «Автопортрет» з кн. «Погляд вічності» та ст. «Богорівний — бо правдомовний» (1997), що побачила світ окремим вид. 2002. Був ред. і упоряд. літ.-публіцистичного зб. «Шевченкова дорога в Білорусь» (2004). Переклав з рос. розвідку М. *Богдановича* «Краса і сила: Спроба дослідження вірша Т. Шевченка» (*Богданович М.* Стратим-Лебідь: Зібр. тв. Л., 2002). Один з ініціаторів встановлення пам'ятника Шевченкові у Львові, с. Букові на Яворівщині, а також у Братиславі, Санкт-Петербурзі й Бєльцах (Молдова).

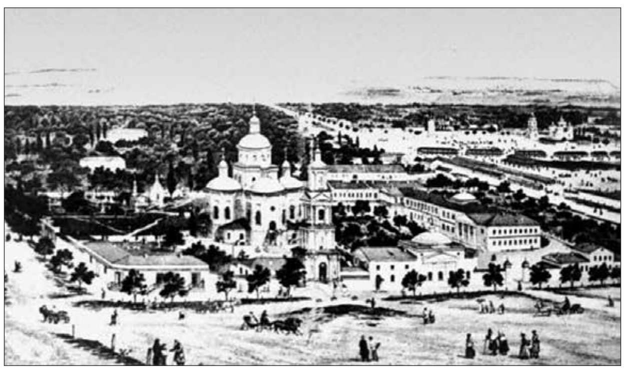
Тв.: Слово пломенем взялось: «Заповіт» Т. Г. Шевченка в рос. пер. // *Лубківський* Р. Многосвіточ: Літ.-крит. нариси. К., 1978; Погляд вічності: Поезії. К., 1990; Як правда і свобода — вічний Тарас // *ЛУ*. 1991. 7 берез.; Богорівний — бо правдомовний (Тарас Шевченко і сучасність). Л., 2002; Шевченкове «слово нове» — новій Україні // *ЛУ*. 2005. 26 трав.; Український «genius loci» над берегами Каспію: 2 серпня минуло 150 років від часу закінчення Шевченкового заслання в Новопетровському укріпленні // *ЛУ*. 2007. 9 серп.; Алмаз Шевченківської душі // Пам'ять століть. 2008. № 1/2.

Літ.: Тарнашинська Л. А свято не вміщається в овал! // Молодь України. 1989. 21 лют.; *Тарнашинська Л.* «Поклич, підійми, поведи крізь непам'ять» // Друг читача. 1990. 25 січ.; *Павличко Д.* Власне обличчя і власний дух // *ЛУ*. 1990. 22 лют.; *Роман Лубківський*: Бібліогр. покажчик. Л., 1991; *Роман Лубківський*: у новому часі та просторі: Біобібліогр. нарис. Л., 2004; *Тарнашинська Л.* «Автопортрети Шевченка» Романа Лубківського: поліфонія Я-виявів: (До проблеми теоретичного осмислення) // *НШК 36*.

Людмила Тарнашинська

ЛУБНИ́ — пов. місто Полтав. губ., тепер місто обл. підпорядкування, районний центр Полтав. обл. Розташоване на р. Сулі. Засноване 988. Згадане як Л. в Іпатіївському літописі під 1107. Захоплене 1185 половцями, зруйноване 1239 монголо-татарами. У 13—15 ст. Л. — у складі Сарайської та Переяславської єпархій. З 1570-х місто належало укр. магнатам Вишневецьким. Мало магдебурзьке право.

В Лубенському пов. Шевченко перебував улітку 1843. У 2-й пол. лип. О. Афанасьєв-Чужбинський запросив його до свого с. *Ісківців*, звідки Шевченко їздив оглядати довколишню місцевість. 6 серп. відвідав Л., де відбувався традиційний («спасівський») ярмарок, дивився водевіль О. *Шаховського* «Козак-стихотворец» у постановці харків. акторів. Через два роки Шевченко побував у Л. на завдання *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів*. До верес.—жовт. 1845 належить його археол. нотатка «Лубны»: «Кроме монастыря <...>, остались земляные укрепления, называемые

Мгарський монастир. Лубни. 19 ст.

замком. Внутри укреплений есть провал, но еще никем не разведанный» (5, 216). Знову він приїздив у Л. 17 лют. 1846, на відкриття маслянського ярмарку, і провів тут три дні. У Щоденнику 17 лип. 1857 поет зазначив: «Во сне видел Кулиша, Костомарова и Семена Артемовского, будто бы я встретил их в Лубнах во время Успенской ярманки». Про Л. йдеться у повістях «Близнецы» та «Музыкант». У місті зберігся будинок, де, за переказами, зупинявся Шевченко. Йому встановлено пам'ятник і присвячено окремий розділ експозиції краєзнавчого музею.

Літ.: Кониський; *Жур 1979*; *Спогади 1982*; *Жур 1985*.

Григорій Зленко

ЛУГА́НСЬКА Лідія Євгенівна (5.04.1905, Луганськ — 21.03.1975, Чернівці) — укр. актриса. Закінчивши 1926 театр. студію при укр. драм. театрі ім. І. Франка (нині — *Національний академічний український драматичний театр імені Івана Франка*) у Харкові, до 1931 перебувала у складі трупи; 1931—40 — актриса Харків. театру Революції (з 1937 — театр ім. Ленінського комсомолу), з 1940 і до кін. життя — у Чернів. укр. муз.-драм. театрі (з 1954 — ім. О. Кобилянської), в якому створила понад 250 сценічних образів. До творчості Шевченка зверталася протягом усієї театр. діяльності. Її дипломною роботою була роль Галі у виставі «Назар Стодоля» (1926). Цю ж роль зіграла 1934 у Харків. театрі Революції та в 1940-х у Чернів. укр. муз.-драм. театрі. Галя у трактуванні Л. — натура сильна і відважна, але любов до батька нерідко вносила в її дії несподівані повороти; у фіналі вистави вона усвідомлює необхідність власними силами боротися за своє щастя. Критика 1920-х високо оцінювала таке потрактування ролі актрисою, і до 1940 практично жоден концертний виступ театру не обходився без монологу Галі у виконанні Л. У виставах «Назара Стодолі» Чернів. укр. муз.-драм. театру грала роль Хазяйки на вечорницях.

Л. Луганська

У 1939 у виставі драми К. *Герасименка* «При битій дорозі» (за Шевченковою поемою «Катерина») зіграла роль Катерини. Глибоко людяний, трагічний образ Матері створила в опері «Катерина» М. *Аркаса* (1956). Критика високо оцінила ролі другого плану у виконанні Л.: Селянки, яка послала на Січ двох своїх синів («Титарівна» М. *Кропивницького* за Шевченком, 1961), Селянки у вишиваній сорочці («Невольник» М. Кропивницького за Шевченком, 1964), Сусідки («Мати-наймичка» І. *Тогобочного* за Шевченком, 1971).

Упродовж 1945—75 Л. брала участь у численних заходах з ушанування пам'яті Шевченка на Буковині, читала Шевченкові твори на різних урочистостях.

Літ.: Василигін В. Завжди з народом // Радянська Буковина. 1961. 4 берез.; *Андрієвич М*. Яскраве обдарування // Радянська Буковина. 1965. 12 трав.; *Мар'янин В*. Двісті ролей Лідії Луганської // Радянська Буковина. 1971. 24 берез.; *Сулятицький Т*. Чернівецький український музично-драматичний театр імені Ольги Кобилянської: Нарис історії. Чернівці, 2004.

Леонід Барабан

ЛУГА́НСЬКИЙ ОБЛАСНИ́Й АКАДЕМІ́ЧНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ МУЗИ́ЧНО-ДРАМАТИ́ЧНИЙ ТЕА́ТР. Створений у верес. 1941 у Харкові як Харків. укр. драм. театр. 1943 перейменований на Харків. укр. театр муз. комедії. 1944 театр стаціоновано у Ворошиловграді (нині Луганськ) і названо Ворошиловградським укр. муз.-драм. театром, 1970 перейменовано на Луган. муз.-драм. театр з двома трупами — укр. і рос. 1990 на базі укр. трупи виник Луган. укр. муз.-драм. театр; з 2002 — академ. Гідне втілення на сцені театру мала шевч. тематика. У берез. 1943 колектив виступав на фронті з концертом на честь Шевченка. 1946 під худож. керівництвом В. *Довбищенка* було розроблено спеціальну концертну програму, до якої увійшли «Вечорниці» П. *Ніщинського* з драми «Назар Стодоля», а також монтаж із Шевченкових поезій різних років, листів і спогадів сучасників поета. З нею колектив об'їздив усю Луганщину. 1948 в театрі було поставлено драму «Тарас Шевченко» Ю. *Костюка* (реж. М. Макаренко, художник Д. *Нарбут*); у ролі Шевченка — актори М. Піскун і М. Досенко. Виставу вперше показано під час гастролей колективу в Орську. В театрі йшли драма «Петербурзькі ночі» В. Малакова і Д. Шкневського (1949, реж. В. Довбищенко), Шевченків «Назар Стодоля» (1954, реж. Р. Єфименко),

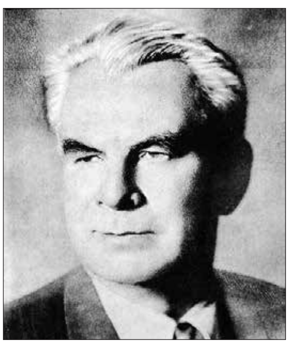
Луганський обласний академічний український музично-драматичний театр

опера «Катерина» М. *Аркаса* за Шевченком (1954, реж. В. Лисенко, художник М. Солодов, у гол. ролі — Н. Чоп), п'єса «Мати-наймичка» І. *Тогобочного* за творами Шевченка (1962, реж. А. Бондаренко, художник Д. Бочаров), драма «Марина» М. *Зарудного*, написана за мотивами творів Шевченка (1964, реж. В. Добровольський, художник М. Солодов, у гол. ролі — В. Романко, В. Тимошенко). 1991 в театрі відбулося нове сценічне прочитання «Назара Стодолі» Шевченка (реж. Л. Садовський, художник Т. Шорох; у гол. ролях: Хоми Кичатого — М. Голубович, Назара — С. Кошманов, Галі — І. Шостак). 2001 поставлено драму «Поет і княжна» В. *Канівця*, присвячену Шевченкові (реж. С. Козир, художник В. Горбулін); у ролі Поета — артист О. Морозов, Княжна — М. Коваль. 1998 театр на чолі з реж. В. Московченком взяв активну участь у проведенні на Луганщині Міжнародних шевч. днів «В сім'ї вольній, новій». 1989 колектив театру організував при Луганському пед. ін-ті ім. Т. Шевченка (нині — Луганський нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка) театр. студію «Первоцвіт» (худож. керівник В. Тимошенко). Зусиллями студії на основі творів Шевченка здійснено муз.-театр. композиції «Я так люблю мою Україну убогу» (1989), «Є на світі доля» (2001), поставлено драму Ю. *Щербака* «Стіна» (1998), присвячену Шевченкові, та п'єсу «У тієї Катерини» Я. *Мамонтова* за Шевченком. З ними студія побувала на гастролях у багатьох містах і селах України.

Літ.: Куркін В. Г. Театр мого серця: Монографія. Луганськ, 2007.

Віра Тимошенко

ЛУГОВСЬКО́Й Володимир Олександрович (18.06/1.07.1901, Москва — 5.06.1957, Ялта; похований у Москві) — рос. поет і перекладач. Навчався у Москов. ун-ті (1918). Поетичну діяльність почав як конструктивіст. Автор зб. «М'яз» (1929), «Пустеля і весна» (1930—54. Кн. 1—4), «Європа» (1932), «Синя весна» (1958), поем «Життя» (1933), «Дангара» (1935), «Середина століття» (1958), зб. ст. «Роздуми про поезію» (1960) та ін.

В. Луговськой

Переклав поезії Шевченка «"Не кидай матері!" — казали», «Один у другого питаєм», «Минули літа молодії» (всі — 1939). Присвятив поетові вірш «Шевченко на Аральському морі» з циклу «Україна» (1954). Виразні ремінісценції з Шевченкового «Заповіту» містить вірш Л. «Сестрі Україні» (1954).

Елеонора Соловей

ЛУЖА́НІН Афанасій (справж. — Корепанов; 12/25.01.1912, с. Лужани, тепер Ігринського р-ну, Удмуртія, РФ — 22.01.1966, Іжевськ, РФ) — удмурт. поет, перекладач і публіцист. Закінчив 1938 Удмурт. ун-т (Іжевськ). Автор поетичних зб. «Весняний дощ» (1939), «Салют» (1944) та ін., поем, байок, епіграм. До *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* переклав удмурт. мовою поезії «Заповіт» (газ. «Егит большевик». 1939. 9 берез.), «На вічну пам'ять Котляревському», «Причинна» (обидві: Молот. 1939. № 2/3). Згодом вст. до балади «Причинна» — «Реве та стогне Дніпр широкий» у перекл. Л. увійшов до вид. поезії Шевченка удмурт. мовою: «Вибрані твори» (Іжевськ, 1948) та «Вірші і поеми» (Іжевськ, 1951). Переклав вірш «Не гріє сонце на чужині» (Молот. 1964. № 3). Творчості укр. поета присвятив ст. «Вуста народу» (1961), а також поезію «Слава Кобзаря» (Удмуртская правда. 1964. 8 марта).

Борис Хоменко

ЛУЖА́НІН Максим (справж. — Каратай Олександр Амвросійович; 20.10/2.11.1909, с. Пруси, тепер Солігорського р-ну Мінської обл., Білорусь — 13.10.2001, Мінськ) — білор. письменник і перекладач. Навчався 1928—31 в Білор. ун-ті (Мінськ). Автор поетичних зб. «Кроки» (1928), «Голоси міст» (1932), «Широке поле війни» (1945), «Поговори зі мною, земле» (1983) та ін., зб. оповідань і повістей «Люди, птахи, простір» (1976), спогадів, есе, літ. портретів, крит. статей. Світове значення творчості Шевченка, його вплив на багатьох білор. поетів Л. висвітлив у ст. «Відомий у світі» (Полымя. 1961. № 3) та «Вуста народу» (Литературная газета. 1961. 9 марта), нарисі «Письменники Білорусії про Кобзаря» (Знамя юности. 1964. 28 марта).

Тв.: Відомий у світі // *Шевченкова* дорога в Білорусь: Літ.-публіцистичний зб. Л., 2004.

Світлана Колядко

ЛУ́ЖНИЙ (Łużny) **Ришард** (10.09.1927, присілок Вовчків, тепер у складі с. Маринопіль Галицького р-ну Івано-Франк. обл. — 8.03.1998, Краків) — польс. славіст, історик східнослов'ян. л-ри і культури, компаративіст, перекладач, видавець, один із чільних польс. русистів. Проф. Яґеллон. і Католицького люблінського ун-тів. 1954 закінчив ф-т рос. філології Яґеллон. ун-ту в Кракові. Його заходами 1994 в цьому ун-ті відкрито кафедру україністики. Автор понад 500 наук. праць, зокр.: «Письменники Києво-Могилянської академії і польська література» (1966), «Євангеліє і культура в тисячолітній історії Руси-України» (1988) та ін. У «Нарисі історії української літератури», що є частиною колективної праці «Україна. Сучасне

Р. Лужний

і минуле» (Краків, 1970 [польс. мовою]), Л. писав, що Шевченко створив л-ру укр. романтизму, увівши до укр. письменства усю гаму філос.-моральних і суспільно-політ. проблем, характерних саме для романтизму. Шевченко, на його думку, збагатив укр. л-ру основними романтичними жанрами, увів до поезії широкий спектр віршотворчих засобів, особливо в метриці, визначив основні риси таких форм, як балада і поема, особливу роль надав ліричній нарації та ліричним відступам. У тематично-ідейному плані Л. виділив у поезії Шевченка дві основні групи — твори істор.-патріотичні і суспільно-побутові, а центр. мотивами вважав демаскування усіх можливих форм утиску свободи, мотив зведення жінки чоловіком з ін. соц. середовища, страждання позашлюбної дитини і матері, а також характерний для романтизму богоборчий мотив. Л. підкреслив, що Шевченко увійшов у л-ру не тільки як поет гніву і бунту, а й як тонкий лірик. Окрему увагу звертав на польс. рецепцію творів Шевченка, з'ясовуючи, чому творчість укр. поета ніколи не залишала поляків байдужими.

Літ.: Mokry Włodzimierz. Ryszard Łużny — ukrainista // Słowianie Wschodni. Duchowość—mentalność—kultura. Kraków, 1997; *Ryszard Łużny.* Spis publikacji. 1955—1997. Kraków, 1997; *Profesor* Ryszard Łużny. W piątą rocznicę śmierci. Kraków, 2004.

Роксана Харчук

ЛУЖНИ́ЦЬКА Ніна Леонтіївна (дівоче — Конашинська; 2.02.1902, с. Сестрятин, тепер Радивилівського р-ну Рівнен. обл. — 9.03.1984, м. Філадельфія, США) — укр. драм. актриса. 1918 закінчила Ін-т шляхетних дівчат у Житомирі. У складі гуртка укр. патріотично налаштованої молоді разом з Армією УНР 21 листоп. 1920 перейшла р. Збруч і потрапила як полонена до табору інтернованих у польс. містах Ланцуті, згодом — Александрові-Куявському. Сценічну діяльність почала в таборовому аматор. театрі під керівництвом В. Тимченка в Ланцуті, продовжила у таборовому аматорському театрі, який згодом перетворився на профес. Драм. театр ім. М. Садовського під керівництвом Й. Мандзенка в Александрові-Куявському. Тут у берез. 1921 поставлено драму Шевченка «Назар Стодоля», у якій Л. грала роль Галі. Після ліквідації таборів для інтернованих осіб 1922—23 перебралася до Львова, де працювала до 1924 в Укр. народному театрі т-ва «Українська бесіда» під керівництвом О. *Загарова* і Й. *Стадника* та в Укр. драм. школі, заснованій О. Загаровим і М. *Вороним* при Муз. ін-ті ім. М. Лисенка у Львові (1922—25); 1925—28 та 1930—31 — артистка мандрівного кооперативного т-ва «Український театр» на чолі з Й. Стадником (виступала під прізв. Смиринська); 1928—29 — артистка стаціонованого у Станіславові Укр. народного театру ім. І. Тобілевича. 1937 у виставі п'єси «Тарас Шевченко» З. *Тарнавського* під прізв. Блавацька-Л. зіграла роль Кітті й тоді ж покинула мандрівний театр «Заграва». 1944 емігрувала з сім'єю до Австрії (м. Ґрац), 1949 переїхала в США (м. Філадельфія), де організувала драм. гуртки при Спілці укр. молоді й т-ві «Пласт», була учасницею проведення щорічних шевч. та ін. заходів, у яких виконувала як читець-декламатор твори Шевченка. Опубл. спогад про виставу Шевченкової п'єси «Назар Стодоля» 1921 в таборовому театрі у м. Александрові-Куявському: «Назар Стодоля» за ґратами // Новий час. [Львів], 1939. 19 берез.

Літ.: Сірий Й. Козацький театр // Свобода. [Джерсі-Сіті, США], 1963. 23 листоп.; *Климовський Я.* Про видатну акторку // Америка. [Філадельфія, США], 1984. 18 квіт.; *Падох Я.* Пам'яті великої акторки Ніни Лужницької // Свобода. [Джерсі-Сіті, США], 1984. 5 трав.; *Наш* театр: Кн. діячів укр. театрального мистецтва: 1915—1975. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1975. Т. 1; *Наш* театр: Кн. діячів укр. театрального мистецтва: 1915—1991. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1992. Т. 2; *Ревуцький В.* В орбіті світового театру. К.; Х.; Нью-Йорк, 1995; *Ревуцький В.* «Заграва» 1933—1938 pp.: Кілька слів про театр. Л., 2000.

Ростислав Пилипчук

ЛУЖНИ́ЦЬКИЙ Григор Леонідович (псевд. — Меріям, Л. Нигрицький, Б. Полянич та ін.; 27.08.1903, Львів — 3.03.1990, с. Сіннемінсон, штат Нью-Джерсі, США) — укр. драматург, перекладач, журналіст, літературознавець, видавець і театр. критик у США. Закінчив славістичні студії Карлового ун-ту у Празі як д-р філософії (1926). Член НТШ (з 1927). Працював у 1927—44 у Львові як журналіст, був співробітником театрів «Богема», «Заграва» як автор п'єс і перекл. З 1944 — в еміграції: 1944—49 — в Австрії, з 1949 — у США. У 1958—67 — проф. укр. л-ри Пенсільванського ун-ту (Філадельфія). Автор зб. поезій «Вечірні смутки» (1924), п'єс «Посол до Бога» (1934), «Акорди» (1935) та ін., кількох детективних повістей, літературознавчої праці «Українська література в контексті світової літератури» (1961 [англ. мовою]) тощо.

Автор інсценізацій балади «Тополя» (прем'єра відбулася у Театрі ім. І. Котляревського у Львові, 1938; текст інсценізації опубл.: Визвольний шлях. 1975. № 9) та містерії «Великий льох» за поезіями Шевченка (поставлено 1942 у Львові). Опубл. праці: «Істота терпіння в Шевченкових творах» (Київ. 1958. № 2), «Шевченко і наука» (Київ. 1959. № 2), «Духова

сила Шевченкового слова» (Америка. 1961. № 61), «Сценічність постатей у творчості Т. Шевченка» (Шлях. 1961. № 15—19), «Шевченко й оснування НТШ у Львові» (*ЗНТШ*. Нью-Йорк, 1965. Т. 180).

Тв.: Вибране: Істор. драми, наук. праці. Івано-Франківськ, 1998; Український театр: [Наук. праці, ст., рец.]: У 2 т. Л., 2004.

Літ.: Збірник праць і матеріалів на пошану Григорія Лужницького (1903—1990). Л.; Нью-Йорк, 1996. (*ЗНТШ*. Т. 212).

Петро Медведик

ЛУЗА́НІВКА — село Черкаського пов. Київ. губ., тепер Кам'янського р-ну Черкас. обл. Непрямим свідченням відвідування Шевченком цього села є його власноручний запис на звороті оправи *Альбому 1845*: «Отецъ Іеремія Обидовскій протоіерей Села Лузановки, Черкаского уѣзду». Зустрітися з Ієремією Семеновичем Обидовським (1802—82), вихованцем Київ. духовної семінарії, знавцем місцевих старожитностей, поетові міг порадити історик М. *Маркевич*, який був у дружніх стосунках з лузанівським поміщиком П. Красовським (? — 1850), одруженим з О. Красовською, сестрою А. *Красовського*. Існує думка, що зарисовку на цій сторінці з записом — сцену після пиятики священнослужителів Черкаського пов. — виконано в Л. під впливом розповіді І. Обидовського (див.: *Гальченко С*. Коментарі // *Тарас* Шевченко. Альбом 1845 року. К., 2012. С. 11).

Літ.: Тарас Шевченко. Альбом 1845 року. К., 2000 (Дніпродзержинськ, 2012) [Факсимільне відтворення]; *Похилевич*; *Руденко О*. Веселий бенкет // Україна. 1984. № 45; *Жур 1985*.

Григорій Зленко

ЛУКА́Ш Микола Олексійович (19.12.1919, м. Кролевець, тепер районний центр Сум. обл. — 29.08.1988, Київ) — укр. перекладач, лексикограф і літературознавець. Закінчив Харків. пед. ін-т іноземних мов (1947). Викладач іноземних мов у вищих навч. закладах Харкова (1947—53), зав. відділу поезії журн. «Всесвіт» (1958—60). Переклав «Фауста» Й.-В. *Гете*, «Декамерона» Дж. *Боккаччо*, «Дон Кіхота» М. де Сервантеса (завершив перекл. А. Перепадя) та ін.

Перекладацька стратегія Л. базувалася на практиці Шевченкових переспівів («Давидові псалми») та «вільних перекладів-подражаній біблійним пророкам Ісаїї, Осії, Ієзекіїлю» (див.: *Москаленко М*. Високий шлях Миколи Лукаша // *Москаленко М*. Статті. Публіцистика. Спогади про Михайла Москаленка. К., 2011. С. 156). Л., як і Шевченко, намагався перетворити перекладний текст на укр., виступаючи переважно не співавт., а суперником творця оригіналу. Вживлював оригінальні Шевченкові образи і фразеологізми, передусім фольклор. походження, у нові контексти. Напр., у краєвидах «Фауста» з'являються «лани широкополі», у вірші Р. *Бернса* «Нещаслива доля» — «вітер-недосвіт», в інтерпретації з Й.-Ф. *Шиллера* трансформовано образ крові з послання «І мертвим, і живим»: «І кров сторіками текла / У грізну ту добу». У перекл. поезій П. Верлена використано метафори «лукавої слави» та «душі убогої», а з віршів А. *Міцкевича* — «тихе слово», тут «тихосумну розмову» Шевченка перетворено на «тихосумну пісню». Вплив Шевченка відчутний і на образотворенні Л. Напр., образ Гретхен у його інтерпретації нагадує Шевченкову Катерину (див.: *Новикова М*. Прекрасен наш союз: Литература—переводчик—жизнь: Лит.-крит. очерки. К., 1986. С. 56; *Тимошенко Б*. Дивний у всьому // *Наш Лукаш*: У 2 кн. К., 2009. Кн. 1. С. 313). Л. разом із М. *Стельмахом* читав 1 т. «Словника мови Шевченка», що зазначено у вст. За спогадами Г. Смика, Л. стверджував, що багатство укр. мови засвоїв із Шевченка (*Смик Г*. Отакий він, наш Лукаш // Там само. Кн. 1. С. 431). Про феноменальну пам'ять Л. свідчив той факт, що він знав напам'ять усього «Кобзаря» (*Сухомлин В*. Микола Лукаш — гордість Кролевця: Біографічний нарис // Там само. Кн. 1. С. 42). Із Шевченком Л. порівнювали К. Шахова (див.: *Шахова К*. Про Миколу Лукаша — перекладача з Божої ласки // Там само. Кн. 1. С. 235) та О. Шугай (*Шугай О*. «Малим задоволений, більшому рад…» // Там само. С. 427).

Літ.: Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник. К., 2002; *Микола* Лукаш: Біобібліографічний покажчик 1953—2005. К., 2007; *Савчин В*. Відлуння образного світу Тараса Шевченка у перекладах Миколи Лукаша // *ЗНТШ*. Л., 2012. Т. 263.

Валентина Савчин

ЛУКАШЕ́ВИЧ Іван Якович (1811—1860) — укр. поміщик-бібліофіл, знайомий Шевченка. Навчався в москов. університет. пансіоні. З 1886 постійно жив у с. Кононівці Пирятинського пов. Полтав. губ., тепер Драбівського р-ну Черкас. обл. Служив пов. межовим суддею, пізніше — предводителем дворянства Пирятинського пов. Був у дружніх стосунках з М. Максимовичем і М. *Маркевичем*, які користувалися його б-кою. За оцінкою М. Максимовича, книгозбірня Л. була однією з кращих на Полтавщині. Крім унікальних книг 17—19 ст., в ній були рукописи богословських творів, зб. повчань, ноти, літописи Граб'янки, Густинського монастиря, «*Історія Русів*», колекція молд. пергаментних грамот 15 ст. та ін. 1859 її поповнили кн. із б-ки М. Маркевича. Л. був знайомий з Т. *Волховською*, О. *Капністом*, П. *Закревським*, князем М. *Рєпніним-Волконським*, бував у їхніх маєтках. Імовірно, поет бачив його б-ку в с. Кононівці й користувався нею. У 1870-х книгозбірня Л. надійшла в москов. Рум'янцевський музей.

Літ.: Шапок Я. Собрание рукописных книг И. Я. Лукашевича и Н. А. Маркевича // Записки отдела рукописей Государственной библиотеки СССР им. Ленина. Вып. 19. М., 1957; *Листи*.

Петро Ротач

ЛУКАШЕ́ВИЧ Платон Якимович (бл. 1806, с. Березань, тепер смт Баришівського р-ну Київ. обл. — 11/23.12.1887, там само) — укр. фольклорист, етнограф і видавець. Навчався в Ніжин. гімназії вищих наук (в одному класі з М. Гоголем). Закінчив 1828 Рішельєвський ліцей (Одеса). Служив у Козелецькому пов. суді. У 1830-х здійснив закордонну подорож, побував у Львові й Празі, де познайомився з відомими діячами слов'янства — Я. *Головацьким*, І. *Вагилевичем*, В. *Ганкою*, Я. *Колларом*, із якими потім періодично листувався. 1834 вийшов у відставку, почав займатися фольклор.-етногр. діяльністю. 1836 видав у Петербурзі зб. «Малоруські й червоноруські народні думи і пісні», де вперше опубл. укр. думи «Козак Голота», «Данило Кішка» та ін.

І. Зайцев. Портрет П. Я. Лукашевича. Полотно, олія. 1852

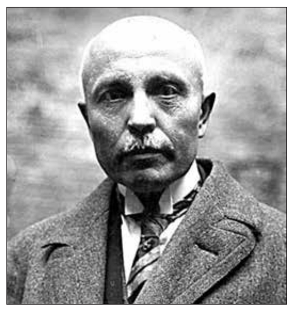
Шевченко познайомився з Л. 29—30 черв. 1843 на балу у Т. *Волховської*, куди приїхав разом з Є. Гребінкою. Л. люб'язно запросив Шевченка до себе в маєток у *Березань*. Шевченко прийняв запрошення Л., зацікавившись зібраними в його б-ці старовинними рукописами та книгами, і двічі відвідав Березань. Уперше — у 2-й пол. серп. 1843 разом зі своїм петерб. знайомим і товаришем Л. по Ніжин. гімназії О. *Данилевським*. У цей приїзд у них, очевидно, склалися досить приязні стосунки. У верес. в листі до Я. Головацького, який просив повернути взятий у нього для друку «*Львівський літопис*», Л. повідомляв, що збирається в листоп. передати цей рукопис у Петербург у цензуру через Шевченка (Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—1849. Л., 1909. С. 91). Шевченко у Л. побачив літ. альм. «*Русалка Дністровая*», виданий 1837 М. *Шашкевичем* та його гуртком. «Коли Вашу листину получил, — писав у листі до Л. Вагилевича від 21 верес. 1843, — той час з паном Шевченком читовали Вашого Мадея <…> я запропонував йому запозичити у Вас деякі слова і форми Ваші, і він згодився» (*Возняк М.* У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича. Л., 1936. Ч. 2. С. 310—312). Як видно з листа Л. до І. *Срезневського*, Шевченко читав йому свої твори, зокр. поему «Гайдамаки» і нібито обіцяв її переробити у світлі висловлених господарем зауважень (*Жур 1979*, с. 137).

На поч. жовт. 1843 Шевченко, повертаючись із *Кирилівки* до *Яготина*, ще раз відвідав Л. 9 жовт. у Березані написав вірш «Розрита могила» — перший твір періоду «трьох літ». Зберігся жіночий портрет роботи Шевченка — «Маєвська», — написаний 1843 в Березані (*Возняк М.* У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича. Л., 1936. Ч. 2. С. 313). Але вже в груд. 1843 Шевченко розірвав стосунки з Л. Учений поміщик прислав у Яготин, де в цей час перебував Шевченко у сім'ї князя М. *Рєпніна-Волконського*, свого кріпака з листом до нього, примусивши нещасного пройти пішки 25 верст у лютий мороз. Обурений жорстокістю Л., Шевченко написав йому різкого листа, а останній відповів, що в нього «300 душ таких йолопів, як Шевченко» (*Чалий*, с. 34). Л. так «вразив чутливу душу кобзаря, — писала В. *Рєпніна*, — що він ридав» (Русские пропилеи. М., 1916. Т. 2. С. 216). Л. на цьому не заспокоївся і не раз різко нападав на Шевченка, а поему «Сон — У всякого своя доля» пропонував «віддати спаленню й вічному прокляттю». Імовірно, що Л. пізнав себе у сатиричному зображенні освічених кріпосників-демагогів не лише у згаданій поемі, а й у таких творах цього часу, як «І мертвим, і живим», «Три літа».

Літ.: Жур 1979; *Жур 2003*; *Супронюк О. К.* «…И Слово есть Бог»: О великой тайне языка в книгах Платона Лукашевича // Про книги: Журн. библиофила. 2010. № 2.

Петро Ротач

ЛУКИ́Ч Василь (справж. — Володимир Лукич Левицький; псевд. — Василь Січовик; 2.09.1856, с. Белзець, тепер с. Гончарівка Золочівського р-ну Львів. обл. — 6.10.1938, м. Винники, тепер підпорядковане Личаківському р-ну Львова; похований у Львові) — укр. культурно-громадський діяч, журналіст, видавець, літературознавець і перекладач. Закінчив юрид. ф-т Львів. ун-ту (1879), працював нотаріусом у Винниках. Дійсний член НТШ (з 1926), почесний член т-ва «Просвіта», ред. журн. «*Зоря*» (1890—96), що завдяки його зусиллям і, зокр., ініційованому ним введенню фонетичного правопису став всеукр. журн.

Василь Лукич

Автор численних інформативних матеріалів про Шевченка (про вид. творів, здійснене О. *Огоновським*, про рідню поета, про долю його особистих речей та листів, про похорон, про збирання коштів на пам'ятник у Львові тощо), надрук. протягом 1889—93 у журн. «Зоря» та «*Правда*» (рубрики: «Зошити, вістки,

замітки», «Бібліографія», «Хроніка»). Уклав і опубл. бібліографію перекл. творів Шевченка та дописів про нього хорват., чес. і польс. мовами: Нові переклади Тараса Шевченка // Зоря. 1889. № 6—7; Польські переклади поезій Тараса Шевченка // Зоря. 1891. № 5; [без назви] // Зоря. 1896. № 6. Робив спробу скласти бібліографію листів Шевченка: у «Правді» за 1889 (Вип. 2—4) опубл. ст. до покажчика і сам покажчик (108 листів поета за 1842—61), що містить відомості про дату, місце відправлення, мову і першодрук листа. Опубл. листування Шевченка з сім'єю Ф. Толстого «Анастасія і Федір графи Толсті та відносини до них Т. Шевченка» (Діло. 1890. № 45—51). Написав розвідку «В. Забіла і його жартобливе "посланіє" до Шевченка» (Зоря. 1893). У 1880—86 укладав календарі «Просвіти», видав альм. і зб. «Ватра» (Стрий, 1887), «Левада» (Л., 1892), «Рідна стріха» (Л., 1894), у яких надрук. матеріали, присвячені Шевченку («До життєпису Шевченка», «Тарас Шевченко», «"Катерина" — поема Тараса Шевченка» тощо). Л. належить одна з перших спроб аналізу та оцінки муз. творів на слова Шевченка — «Музика до поезій Т. Шевченка» (Зоря. 1891. № 5), а серед них — творів М. *Лисенка*, який, на думку журналіста, найповніше відобразив у муз. весь спектр Шевченкових ідей.

Літ: Гуменюк М. П. Бібліограф, редактор, видавець: (До 30-річчя з дня смерті Василя Лукича) // Жовтень. 1968. № 10; *Гуменюк М. П.* Українські бібліографи XIX — початку XX ст. Х., 1969.

Ганна Гаджилова

ЛУ́КІВ Микола Володимирович (6.01.1949, с. Куманівці Хмільницького р-ну Вінн. обл.) — укр. поет і публіцист. Закінчив ф-т журналістики Київ. ун-ту ім. Т. Шевченка (1973). Працював власним кореспондентом газ. «Літературна Україна» (1973—84), з 1984 — гол. ред. журн. «Дніпро». Автор понад 30 кн. поезії, серед них: «Ріка» (1973), «Право на пам'ять» (1987), «Росте черешня в мами на городі» (1992), «Лірика» (2002), «Дорости до пісні матерів» (2005) та ін., понад сотні ст., есе, рецензій в укр. та рос. періодиці.

М. Луків

Лаконізм, ощадливість вислову, скупа образність — риси, що об'єднують поезії Л., присвячені Шевченкові. По-новому подано близький з дитинства образ у вірші «Шевченко» (зб. «Отча земля», 1983); мимовільний здогад, миттєва асоціація є основою для поезії «Випадок на Смоленському кладовищі у Санкт-Петербурзі» (зб. «Сади цвітуть під небесами», 1998). На мотив Шевченкового вірша «Садок вишневий коло хати» (з якого узято й епіграф) написав пройняту щемливим сумом поезію «Вечір» (зб. «Доля і час», 2002).

Тв.: Голуб на Смоленському кладовищі: Вірш // *Останнім* шляхом Кобзаря: Зб. К., 1994.

Наталія Лощинська

ЛУКІ́М'Я — кол. містечко Лубенського пов. Полтав. губ., тепер село Оржицького р-ну Полтав. обл. Розташоване на правому березі р. Сули. Уперше згадано в Іпатіївському літописі за 1178 під назвою Лукомль. Л. — сотенне містечко Лубен. полку. 1781 Л. — Хорольського пов. Київ. намісництва. Шевченко побував тут не пізніше осені 1845, маючи завдання *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів* описати істор. та архіт. пам'ятки Полтавщини. В Археологічних нотатках поет записав: «В сорока верстах от Лубен над Сулою местечко *Лукомья*, между земляными укреплениями осталась незначительной величины каменная четырехугольная башня, обращенная в колокольню» (5, 216). В Л. був маєток Є. *Іваницького*, пізніше жила його дочка Катерина, відома укр. художниця, в якої, очевидно, зберігався лист поета до батька.

Літ.: Зленко Г. З книги життя Т. Г. Шевченка: І. Хто він, «оцей Іваницький»? // Київська старовина. 1997. № 3/4.

Григорій Зленко

ЛУКІЯНО́ВИЧ (Лук'янович) **Денис Якович** (псевд. — Іван Левицький, Л. Журбенко, Л. Городничий, Ів. Макуха, Корпан та ін.; 13.09.1873, с. Городниця, тепер Гусятинського р-ну Терноп. обл. — 28.01.1965, Львів) — укр. письменник, літературознавець і педагог. Закінчив юрид. ф-т Львів. ун-ту (1900) та істор.-філол. ф-т Чернів. ун-ту (1907). Учителював (1907—39). Член НТШ, 1901—07 входив до складу його правління. З кін. 1939 — викладач Львів. ун-ту. Співробітник ред. журн. «Народ» (1894), «*Літературно-науковий вістник*» та ін. Провідні худож. твори — повісті «За Кадильну» (1902), «Франко і Беркут» (1956) — про кохання І. Франка та О. Рошкевич (у розмовах, що їх, за повістю, ведуть закохані, фігурує і Шевченко); роман «Філістер» (1909), в основі якого, за автором, лежать «події з родинного життя», знайомить зі складним суспільно-політ. процесом у Галичині кін. 19 — поч. 20 ст. У кн. оповідань та повістей Л. «Під свій прапор» (1917), «Гість із Запорожа» (1925), «Я — з більшістю» (1934) ідеться про укр. нац.-визв. змагання. Перу Л. належать ст. й спогади про І. Франка, М. *Павлика*, Лесю *Українку*, М. *Коцюбинського*, О. *Маковея*, В. *Стефаника* та ін.

Особливе місце в літературознавчих інтересах Л. посідав Шевченко. У листі до Б. *Грінченка* 17/29 верес. 1898 дослідник повідомляв, що в названому році відвідував Київ і Шевченкову могилу в Каневі. У Чернівцях 1911 надрук. у часописі «Читальня» (№ 2) і видав окремо студію «Кілька слів про життя і твори Тараса Шевченка». Невдовзі на її основі постали дві нові праці Л.: «Про життя Тараса Шевченка» і «Про Шевченкові твори» («Ілюстрований народний календар Товариства “Просвіта” на звичайний рік 1914»; окремі брошури. Л., 1914). В обох автор керувався просвітницькими цілями. Приміром, перша починається розд. «Чому кожний українець і кожна українка повинні знати життя Тараса Шевченка?», друга завершується розд. «Що Шевченко зробив» (розвідки опубл. як передм. до т. 1 і т. 2 вид.: Кобзар: У 2 т. Відень, 1914—15). Іще одна брошура Л. — «Ідеологічне насвітлення Шевченка в новіших дослідженнях» (1935) — є рецензійно-оцінювальною. Гострокрит. оцінку Л. дав М. *Євшанові* у ст. «Шевченко, Федькович, Шашкевич в освітленні М. Євшана» (Діло. 1913. 5, 10 трав.). У «*Записках Наукового товариства імені Шевченка*» (1917. Т. 119/120) Л. опубл. ст. «Культ Шевченка на Буковині». Відзначивши плюси і мінуси шевч. ювілеїв у краю Федьковича, він наголосив, що їх треба організовувати якнайширше. Добрим словом згадано нім. перекладачів Шевченка на Буковині — Й.-Г. *Обріста*, С. *Шпойнаровського*, О. *Поповича*. У часописі «*Назустріч*» (1937. № 8) Л. умістив студію «Шевченків Семен Палій». Тут же (1937. № 15) він передрук. зі своїм перед- і післясловом два листи Шевченка до П. *Корольова* із 1842.

Д. Лукіянович. Про життя Тараса Шевченка. Львів, 1914. Обкладинка

Як рецензент Л. висловив немало слушних зауважень щодо кн. В. *Щурата* «Літературні начерки» (1913), присвяченої в основному Шевченкові (Наша школа. 1913. № 1), щодо коломийського вид. 1914 «Т. Шевченко. Історичні поеми» (Діло. 27 лют. 1914), щодо виданого того року нарису О. *Новицького* «Тарас Шевченко як маляр» (Діло. 5 трав. 1914). Із періодики відомо, що 1913 Л. виголосив промову на шевч. вечорі у Львів. академ. гімназії (Діло. 12 трав. 1913) та виступав із доповіддю на засіданні філол. секції НТШ, присвяченому *100-літньому ювілею від дня народження Шевченка* (Діло. 9 черв. 1914). Л. — автор кількох газетних ст. про Шевченка, написаних в останні роки життя (Борьба за Шевченко в Галиции // Львовская правда. 1949. 10 марта; Невмируща слава // Вільна Україна. 1961. 10 лют.; Іскри і полум’я // Вільна Україна. 1962. 27 черв.), на яких відчутно позначилася радянська пропаганда.

Тв.: Вибр. тв. К., 1973.

Літ.: Денис Лукіянович: Бібліогр. покажчик. Л., 1958; *Павличко Д.* Денис Лукіянович // *Лукіянович Д.* Повісті. Л., 1963; *Денисюк І.* Письменник з когорти каменярів // *Лукіянович Д.* Повісті. Л., 1990.

Михайло Шалата

ЛУКО́МСЬКОГО РОДІО́НА ІВА́НОВИЧА ПОРТРЕ́Т (папір, олівець, 18,6×14) Шевченко виконав 18—25 листоп. 1843 у с. *Андріївці*. На аркуші праворуч унизу олівцем дата й підпис автора: «*1843. Т. Шевченко*». Зберігається у НМТШ (№ г—727).

Р. Лукомський (1801 — ?) — поміщик із містечка *Журавки* Пирятинського пов. Полтав. губ., знайомий родини Рєпніних. Портрет написано під час першої подорожі Шевченка Україною, коли він мешкав у *Качанівці* та *Яготині*. Час і місце його створення встановив П. *Жур* на основі листування В. *Рєпніна* з батьком і В. *Рєпніної* з Ш. Ейнаром (*Жур* 1979, с. 191—192; *Жур 2003*, с. 93).

Т. Шевченко. Портрет Р. І. Лукомського. Папір, олівець. 1843

Портрет нарисовано олівцем, детально тоном і лінією модельовано обличчя, натомість вбрання окреслено у заг. рисах, насиченим тоном виділено комір на сюртуку та сорочці. Композиційне вирішення погрудного портрета досягнуто через зображення моделі в повороті у три чверті, а голови майже анфас із легким нахилом уперед. Така природна й невимушена постава, відкритий погляд створюють враження легкості, фіксування моменту, а майстерне поєднання тонкого й густого штриха в передачі фізіономічних рис надає портрету худож. виразності.

Твір уперше згадано й репрод. під назвою «Портрет Р. И. Лукомского» у вид.: Искусство: Живопись. Графика. Художественная печать. 1911. С. 109. № 3 (також видано окремо 117 прим. цього портрета), як «Лукомський Родіон Іванович» увійшов до списку творів у вид.: *Новицький*, с. 41, № 43. Уперше

експоновано: на виставці у Києві (1911) як «Портрет Р. И. Лукомского» (до каталогу не увійшов); як «Портрет Р. І. Лукомського» (1985, 2007, Київ). Місця зберігання: власність Р. Лукомського, онуки Д. Лукомської, К. Могилянського, С. Маслова, КММ, ВІМШ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ).

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1. № 80.

Літ.: Модзалевский В. Малороссийский родословник. К., 1912. Т. 3; *Ернст Ф.* Як збиралися малярські твори Шевченка у Всеукраїнськім історичнім музеї ім. Шевченка // Життя й революція. 1929. № 3; *Малярські твори*; *Мокрицький.*

Олена Черненко

ЛУКРЕ́ЦІЯ — ідеальний образ рим. матрони, символ подружньої вірності й цнотливості. Л. (6 ст. до н. е.) — дружина патриція Коллатіна. Після того як була зґвалтована Секстом Тарквінієм, сином царя Тарквінія Гордого, заподіяла собі смерть. Про Лукрецію розповідають: *Лівій Тит* у першій кн. своєї «Історії від заснування міста» (І, 58), *Овідій* у «Фастах» (ІІ, 685—583) та В. *Шекспір* (поема «Лукреція»). У 1836 Шевченко створив малюнок «Смерть Лукреції» на сюжет розповіді Тита Лівія.

Мирослава Шах-Майстренко

ЛУКУ́ЛЛ Луцій Ліциній (Lucius Licinius Lucullus; 106—56 до н. е.) — рим. політ. діяч і полководець, аристократ. У війні проти Мітрідата VI, командуючи римськими військами 74—66, досяг значних успіхів. Славився багатством, розкішшю та бенкетами (звідси вислів — «Лукуллів бенкет»). Його ім'я стало синонімом слів «ненажера», «ласун» тощо. Шевченко згадує ім'я Л. у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали»: «…я, проснувшись после этого постного обеда, часа два по крайней мере лежал, что называется, пластом. Сам Лукулл не доказал бы такой удали» (4, 233). У листі до А. *Толстої* від 9 січ. 1857, коментуючи Ф.-Р. *Шатобріана*, Шевченко зауважив: «Шатобриан сказал в "Замогильных записках", что истинное счастие недорого стоит и что дорогое счастие — плохое счастье. Что он разумел под этим простым словом? Счастие Лукулла или Фамусова? Не думаю. Римскому и московскому барину недешево обходилась трехчасовая еда, которая в продолжение трех суток в желудке не варилась. Следовательно, обжора не может похвалиться даже счастием скота».

Мирослава Шах-Майстренко

ЛУК'ЯНО́ВИЧ Андрій Федорович (1776, Полтава — 1846, с. Шедієве, тепер Новосанжарського р-ну Полтав. обл.) — полтав. поміщик, меценат, батько О. *Лук'яновича*, знайомий Шевченка. Походив зі старокозацького роду. Ставши військовим, брав участь у боях і походах 1805—06. З 1812 — пермський віце-губ., з 1821 — симбірський губ. 1830 повернувся на Полтавщину і жив переважно у с. Шедієвому Кобеляцького пов., хоча мав іще маєтки у селах Стехівці та Вогнівці (загалом понад 350 кріпаків). Був освіченою людиною, шанував л-ру і мист-во, тримав кріпацький хор і оркестр. За спогадами онуки О. Мельникової, у Л. бував І. Котляревський, а влітку 1845 до Шедієвого прибув Шевченко. Тут він створив три малюнки: «На Орелі» (два) та «Краєвид з кам'яними бабами». Про будинок Л. у *Полтаві*, що розташований побл. хати І. Котляревського, Шевченко згадав у повісті «Близнецы».

Літ.: Павловский И. Ф. Полтавцы. Полтава, 1914; *Жур 1985.*

Петро Ротач

ЛУК'ЯНО́ВИЧ Микола Андрійович (псевд. — М. О р е л ь с ь к и й; роки життя невідомі) — син А. *Лук'яновича*, петерб. чиновник, літератор, знайомий Шевченка. В 1840-х працював у Департаменті гірничих і соляних справ. Брав участь у Рос.-тур. війні 1828—29, написав історію цієї війни. Співробітник петерб. журн. та альм., де друкував ст. й переклади. 1840 опубл. нарис «Поїздка від Санкт-Петербурга в Малоросію 1839 року», де описав подорож до батька в с. Шедієве. Був знайомий з І. Котляревським і, ймовірно, входив до полтав. земляцтва в Петербурзі. На думку П. *Жура*, Л. познайомив із Шевченком свого брата О. *Лук'яновича*, який запросив поета у свій маєток *Мар'янське (Мар'їнське)* на Миргородщині. Влітку 1845, їдучи до батька в Шедієве, Л. узяв і Шевченка.

Літ.: Жур 1985.

Петро Ротач

ЛУК'ЯНО́ВИЧ Олександр Андрійович (1803—1880) — полтав. поміщик, знайомий Шевченка. Закінчив петерб. Корпус інженерів шляхів сполучення. З 1842 — майор у відставці. У 1847—55 — предводитель дворянства Миргородського пов. Полтав. губ. З Шевченком познайомився у Петербурзі через брата М. *Лук'яновича*, ймовірно, 1844 і запросив до себе на Полтавщину для портретування членів родини. Навесні 1845 Шевченко приїхав разом із ним в Україну, влітку та восени жив у його маєтку *Мар'янському (Мар'їнському)*, малював портрети й писав поетичні твори. Шевченко разом із Л. здійснив поїздку через *Решетилівку* і *Полтаву* до с. Шедієвого на р. Орелі, де жив батько — А. *Лук'янович*. Серед старожитностей, якими володів Л., була картина Полтав. битви 1709, гравірована на міді. Можливо, її сюжет став поштовхом до створення поеми-містерії «Великий льох», над якою Шевченко працював у с. Мар'янському.

Літ.: Данилевский Г. Полтавская старина // Журнал Министерства народного просвещения. 1856. № 2; *Жур 1985.*

Петро Ротач

ЛУК'ЯНО́ВИЧА ОЛЕКСА́НДРА АНДРІ́ЙОВИЧА ПОРТРЕ́Т (полотно, олія, 67×53,5) Шевченко виконав у квіт. — жовт. 1845 у с. *Мар'янському* (Мар'їнське). Зберігається у НМТШ (№ ж—89).

Портрет О. *Лук'яновича* написано на замовлення. У листі від 23 берез. 1845 до Я. *Кухаренка* митець просив адресувати йому листи до Мар'їнського на ім'я О. А. Лук'яновича. Ймовірно, навесні 1845 Шевченко лише спинявся в Мар'їнському, а малював портрети восени після тривалих літніх подорожей. За спогадами кол. кухаря в маєтку А. *Татарчука* та його дружини, Шевченко приїхав до Мар'їнського у квіт. разом із їхнім господарем. Художнику було відведено окреме приміщення, де він жив і працював. Заг. кількість зображень членів родини поміщика невідома. За вказаними свідченнями, всі портрети роботи Шевченка дочка О. Лук'яновича Софія Олександрівна (у шлюбі — Крижанівська) вивезла до Херсон. губ., де їхні сліди загубилися. У спогадах є твердження про «майже безвиїзне» перебування Шевченка в Мар'їнському з квіт. до листоп. 1845, за винятком коротких поїздок до сусіднього с. Злодіївки (нині с. Псільське Великобагачанського р-ну Полтав. обл.) на купання у Пслі та в *Яготин* до Рєпніних, а також про «різні краєвиди», виконані в околицях села у вільний від малювання портретів час (див.: *Беренштам В*. Т. Г. Шевченко и простолюдины, его знакомцы // *КС*. 1900. № 2. С. 248—260). Портрет О. Лук'яновича належить до групи живописних творів, створених у період активної літ. праці в Україні в останнє з «трьох літ» (у жовт. 1845 в Мар'їнському Шевченко написав поеми «Єретик», «Сліпий», містерію «Великий льох»).

Т. Шевченко. Портрет О. А. Лук'яновича. Полотно, олія. 1845

Як і ін. живописні портрети 1845—47, портрет О. Лук'яновича відображає мист. пошуки Шевченка-художника, який опановував проблеми нового тінього моделювання й колористики. У погрудному зображенні (постать розвернено у три чверті праворуч) колорит ґрунтується на поєднанні теплих стриманих тонів: оливкового — для тла, різних відтінків брунатного — у змалюванні сюртука й артистично пов'язаної краватки, трохи чорного — для волосся й оксамитового коміра сюртука, білого з жовтуватим відтінком — для сорочки. Затемнене тло, нерівномірно розподілене світло, спрямоване згори ліворуч, акцентує увагу на ретельно модельованому обличчі, яке є зоровим і змістовим центром твору. Не вдаючись до зовнішньої ефектності, художник поєднав певну ідеалізацію моделі з природною невимушеністю пози, пластичною виразністю, емоційністю образу.

Твір уперше згадано у ст. В. *Беренштама* «Т. Г. Шевченко і простолюдини, його знайомі». Уперше репрод. у вид.: *Тарас* Шевченко. Мистецька спадщина: В 4 т. К., 1961. Т. 1. № 126. Уперше експоновано як «Портрет О. А. Лук'яновича» на виставці «Шевченко-художник. До 170-річчя від дня народження» (Київ, 1984), також на виставці «Портрети Т. Г. Шевченка (Київ, 1985) (див. *Експонування творів Шевченка)*. Місця зберігання: Миргород. краєзнавчий музей, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ). Іл. табл. II.

Тв.: ПЗТ: У 10 т. Т. 7. Кн. 1. № 126; Національний музей Тараса Шевченка: Альб. К., 2002; Національний музей Тараса Шевченка: Альб.-путівник: Нова експозиція. К., 2009.

Літ.: Малярські твори; *Жур 1985*; *ПВТ: [У 16 т.].* Т. 9; *Рубан В. В.* Український портретний живопис першої половини XIX століття. К., 1984.

Тетяна Калініна

«ЛУНА́ТИКА» — невідомий твір Шевченка. Згадка про нього є в Щоденнику під 18 квіт. 1858: «Получил милейшее письмо от милейшего Сергея Тимофеевича Аксакова, на которое буду отвечать завтра, — сегодня я увлекся своею "Лунатикою". Если бы не помешал обязательный Сошальский, то я кончил бы "Лунатику"». Проти цього запису на берегах автографа рукою М. Лазаревського зазначено: «Как-то где-то совсем пропала». Жодних ін. відомостей про «Л.» немає. Імовірно, це була повість.

Василь Бородін

ЛУНАЧА́РСЬКИЙ Анатолій Васильович (11/23.11.1875, Полтава — 26.12.1933, м. Ментона, Франція; похований у Москві) — рос. держ. діяч, літ. критик, історик л-ри, мистецтвознавець і драматург. Після закінчення Київ. гімназії (1895) вивчав у Цюрих. ун-ті філософію і природознавство (1895—96). У 1918—29 — народний комісар освіти РСФРР. Акад. АН Союзу РСР (1930). Провідний експерт більшовицької партії з питань культури. Автор зб. ст. «Етюди критичні і полемічні» (1905), «Культурні завдання робітничого класу» (1917), «Літературні силуети» (1923), «Мистецтво і

А. Луначарський

революція», «Історія західноєвропейської літератури в її найважливіших моментах» (обидва — 1924) та ін. Розробив теорію соціалістичного реалізму в ст. «Завдання соціал-демократичної художньої творчості» (1907), «Листи про пролетарську літературу» (1914).

Брав участь у полеміці 1910-х у Росії про творчість Шевченка. Висвітлив своє бачення у працях «Великий народний поет (Тарас Шевченко)» (доповідь 30 берез. 1911, видана окремою брошурою 1912), «Шевченко і Драгоманов» (Звон. 1914. № 2). Зокр., наголосив: «Великий Шевченко тим, що він поет української нації, але ще більше тим, що він поет народний, а над усе тим, що він поет глибоко революційний і духом своїм соціалістичний» (*Луначарський А. В.* Великий народний поет (Тарас Шевченко). К., 1961. С. 39). Розвідку «Великий народний поет (Тарас Шевченко)» вперше прочитано в Парижі на зборах, присвячених *50-літнім роковинам від дня смерті Шевченка*; укр. мовою її переклав М. Богун наступного року (Л., 1912). Серед відгуків на виступ Л. — негативна рецензія М. *Євшана* (Українська хата. 1912. № 9/10): «Луначарський написав про Шевченка так, як писало перед ним багато чужинців: коли замало знають поета і його творчість і замало зжилися з ним і дають, звичайно, те, що їм збуває, отже, по більшій части, ентузіазичні загальники» (*Євшан М.* Критика. Літературознавство. Естетика. К., 1998. С. 572). У ст. «Шевченко і Драгоманов» Л. наголошував на помилковості тверджень, висловлених у праці М. Драгоманова «Шевченко, українофіли й соціалізм». Поділяючи думку М. Драгоманова про неприпустимість вульгаризації Шевченка у спробах «пристосувати» його до завдань соціалістичного мист-ва, Л. вказав, що укр. літературознавець недооцінив значення творчості Шевченка в контексті ідей наук. соціалізму. Л. згадував укр. поета і в ст. «Про націоналізм взагалі і український рух зокрема» (1912), «Селянська література і генеральна лінія партії» (1929). 29 листоп. 1918 виголосив промову на відкритті пам'ятника Шевченку в Петрограді.

Літ.: *Семеновский О.* В борьбе за великого поэта // Вопросы литературы. 1961. № 3; *Місюра Ф. А.* Т. Г. Шевченко у оцінці А. В. Луначарського // *Шевченко* і розвиток мов та літератур народів СРСР і країн соціалістичної співдружності. К., 1989; *О'Коннор Т.* Анатолий Васильевич Луначарский // Вопросы истории. 1993. № 10.

Олеся Скидан

ЛУ́НІНА МИКО́ЛИ ОЛЕКСА́НДРОВИЧА ПОРТРЕ́Т (брістольський папір, акварель, 24,6×19,5) Шевченко виконав не пізн. 3 квіт. 1838 у Петербурзі. На аркуші праворуч унизу чорнилом авторські дата й підпис: «*1838. Т. Шевченко*». Зберігається у НМТШ (№ г—295).

М. Лунін (1789—1848) — шталмейстер імператорського двору, товаришував із М. *Вієльгорським*, через нього, мабуть, і відбулося знайомство з Шевченком (*Судак В.* С. 250—254). Портрет публікували лише під прізвищем Луніна. Особу портретованого встановив М. *Новицький* на підставі елементів придворного однострою та ордена св. Анни I ступеня, яким М. Луніна нагороджено 3 квіт. 1838, а його ім'я та по батькові — за «Адрес-Календарем» (1838) та «Списком кавалеров российских императорских и царских орденов всех наименований за 1843 г.» (СПб., 1844. Ч. 4. С. 40).

Т. Шевченко. Портрет М. О. Луніна. Папір, акварель. 1838

Портретований сидить на стільці, закинувши ногу на ногу. Фігуру повернено в три чверті, обличчя анфас, руки спираються на бильця стільця. Така постава найвиразніше розкриває фізіономічні особливості чоловіка та його характер. Шевченко майстерно виконав світлотіньове моделювання обличчя аквареллю, а графічним способом вирішив мундир. Такий прийом змалювання одягу контрастує з відображенням рис обличчя, але водночас показує рівень володіння технікою. Колорит поєднав світлі теплі золотаві тони з темними сірими, акцентним був червоний, яким увиразнено орденську стрічку портретованого. Митець приділив увагу деталям, чітко зобразив нагороди й аксесуари мундира. У багатьох джерелах роботу відзначено як наймайстерніший портрет раннього періоду творчості Шевченка.

Уперше згадано під назвою «Портрет декабриста Луніна» у вид.: *Сластьон О.* Шевченко у мистецтві // *Малюнки* Т. Шевченка. Пб., 1911. Вип. 1. С. 7; під цією назвою репрод. у вид.: *Малюнки* Т. Шевченка. Пб., 1914. Вип. 2. Табл. 2. Як «Портрет М. О. Луніна» опубл. у вид.: Шевченко-художник: Альбом вибр. тв. К., 1954. № 8; як «Портрет Миколи Олександровича Луніна» у вид.: *Тарас* Шевченко. Мистецька спадщина: В 4 т. К., 1961. Т. 1. № 14; як «Портрет Миколи Луніна» у вид.: *Національний* музей Тараса Шевченка: Альб. К., 2002. № 10. Уперше показано на худож. виставці, присвяченій *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка* (Київ; Москва, 1964), згодом у Празі (1968), Києві (1984, 1985, 2000, 2007) (див.

Експонування творів Шевченка). Місця зберігання: власність К. Маковського, ДРМ, ІТШ, ГКШ, ДМШ (нині НМТШ). Іл. табл. І.

Тв.: ПЗТ: У 12 т. Т. 7. № 15; Каталог малярської творчості Т. Г. Шевченка, експонованої в Галереї. Х., 1934; Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. К., 1964; Шевченко-художник: Каталог виставки. К., 1986.

Літ.: Лунин М. С. Сочинения и письма. Труды Пушкинского Дома при российской Академии наук. СПб., 1923; *Антонович Д.* Шевченко — маляр. К., 2004; *Судак В.* З розшуків про малярські твори: Заповіт декабриста // *В сім'ї* вольній, новій: Шевч. зб. К., 1985. Вип. 2; *Художник*: Повесть: Кн.-альб. К., 1989.

Олена Черненко

ЛУПА́Н (Lupan) **Андрій** (2/15.02.1912, с. Міхулени, тепер повіт Орхей, Молдова — 24.08.1992, Кишинів) — молд. поет і перекладач, публіцист і громадський діяч. Акад. АН Молдавської РСР (1961), народний поет Молдавської РСР (1982). Лауреат Держ. премії Союзу РСР (1975). Закінчив 1941 Кишинів. сільськогосподарський ін-т. Автор зб. віршів «Поезії» (1947); «Весь від землі» (1986) та ін., п'єс, нарисів, літ.-крит. ст. Здійснив високохудожні перекл. поезій Шевченка «Заповіт» (1961), «Думка — Тече вода з-під явора» та ін., що ввійшли до вид. вибраних творів укр. поета молд. мовою 1951, 1959, 1961, 1964. «Заповіт» опубл. у кн. «Заповіт»: Мовами народів світу (К., 1964). Укр. поетові присвятив вірш «Перша зустріч» (Днестр. 1961. № 8); ст. «Народний співець» (1961) та «Голос скривджених» (1961) та ін. У Києві виступав на об'єднаному Пленумі правлінь Спілки письменників Союзу РСР і СПУ (1964), присвяченому *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка* (див.: *ЛУ*. 1964. 30 трав.).

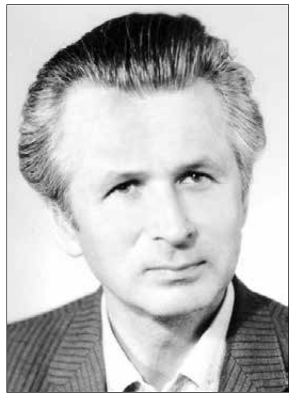
А. Лупан

Тв.: Народний співець // *СВШ*. Т. 2; Зустріч з великим Тарасом // Вітчизна. 1964. № 3.

Літ.: Апетрі Д. «Заповіт» Т. Г. Шевченка в молдавських перекладах // *РЛ*. 1985. № 3.

Микола Богайчук

ЛУПІ́Й Олесь (Олександр) **Васильович** (28.03.1938, с. Нова Кам'янка, тепер Жовківського р-ну Львів. обл.) — укр. письменник. Закінчив Київ. ун-т ім. Т. Шевченка (1961). У 1963—72 — літ. працівник, відп. секретар газ. «Літературна Україна»; 1984—91 — зав. відділу поезії, ред. альм. «Поезія» у вид-ві «Радянський письменник»; 1991—96 — відп. секретар, член президії СПУ; тривалий час — відп. секретар, заступник голови НСПУ. Автор бл. 20 зб. поезій, бл. 20 кн. романів, повістей, зб. оповідань, драм. поем, кіносценаріїв. Теми його прозових творів — трагічні події у повоєнні роки на рідній Львівщині (романи «Милява», 1965; «Герць», 1966; «Грань», 1968; «Відлуння осіннього грому», 1976; «Нікому тебе не віддам», 1984; «Чоловіки не відчувають болю», 1987), минуле та сучасне Києва — романдилогія «Падіння давньої столиці» (1991) та повість «Гетьманська булава» (1993), за які письменникові було присуджено Держ. премію України ім. Т. Г. Шевченка (1994). За сценаріями Л. поставлено худож. фільми «Багряні береги» (1979), «Данило — князь Галицький» (1987).

О. Лупій

Вплив Шевченка позначився на всій творчості Л., особливо на його ліриці, що помітно в поетиці, ритміці, окремих образах. Шевченкові поет присвятив вірші «Публіцистичний сонет» (1961), «У майстерні Тараса Шевченка» (1972), «Вогонь» (1983), «Кобзар» (1986), окремі вірші для дітей, драм. поему «Змова» (1984), ст. «Осяяні новим пророком» (1995), у якій Л. доводить, що Шевченко — унікальне явище не тільки в укр. історії, поета такої сили духу і протесту, такої віри й наснаги, чиї твори виховали не одне покоління укр. патріотів, має не кожен народ у світі.

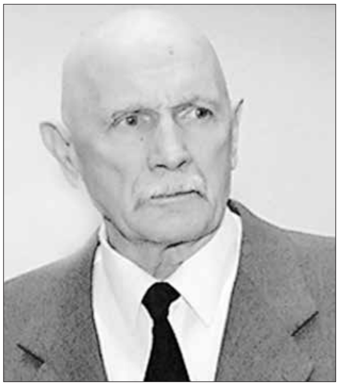
У трав. 1964 разом із братом Григорієм та його друзями Л. брав участь у покладанні на могилу Шевченка в *Каневі* неофіційного вінка, виготовленого із благородних металів, із написом «Тарасові Шевченку — від галичан», після чого зазнав гонінь від тодішньої влади (цей вінок нині зберігається у ШНЗ). Л. був ред. та автором прим. двотомного вид. творів Шевченка «Поезії» (К., 1989). Як член ювілейних комісій і відп. секретар НСПУ Л. брав активну участь у підготовці й проведенні багатьох шевч. свят і вечорів у Києві та ін. містах і селах України, виступав із читанням віршів на відкритті пам'ятників поету.

Тв.: Вибр. тв. К., 2008; Поезії: Вибр. тв. К., 2010.

Літ.: Олесь Лупій: Бібліогр. довідник. К., 2001; *Мишанич О. В.* Олесь Лупій: Штрихи до літ. портрета. К., 2001; *Олесь Лупій*: життя і творчість: Статті, рецензії, відгуки, інтерв'ю. К., 2013.

Людмила Тарнашинська

ЛУПІЙЧУ́К Володимир Васильович (22.12.1929, м. Волочиськ, тепер Хмельн. обл. — 27.04.2006,

В. Лупійчук

там само) — укр. скульптор, народний майстер-різьбяр. Заслужений майстер народної творчості (2002). Лауреат премії Фонду Тараса Шевченка (2001). Закінчив 1948 Львів. худож.-промислове уч-ще за фахом альфрейника-живописця, 1961 — будівельний технікум у Чернівцях. Працював на будовах Тернополя (1948—78), різьбярем на Львів. худож.-виробничому комбінаті (1978—90). Цікавився історією України, козацтвом, його побутом, мисленням, звичаями. Створив галерею портретів та скульптурних композицій, в яких гол. героями є істор. постаті: «Устим Кармалюк» (1967), «Дума запорожця» (1970), «Брати-слов'яни» (1974); літ. персонажі: Захар Беркут, Лукаш і Мавка, козак Мамай. Творчий доробок майстра багатий на скульптурні портрети: Лесі *Українки*, І. Франка, О. *Маковея*, С. *Крушельницької*. У скульптурних композиціях (кругла дерев'яна скульптура) Л. поєднано елементи худож. професіоналізму і народного примітиву.

Кілька циклів скульптур малої форми (понад 150 одиниць, 1978—88) Л. виконав за мотивами поетичної творчості Шевченка; образ поета втілено в численних роботах «Т. Г. Шевченко», «В солдатчині» та ін. Л. — автор пам'ятника Шевченку (1964), відкритого на подвір'ї школи у с. Курівці Збаразького р-ну Терноп. обл. Його побудовано за кошти, які вчителі школи та молодь села зібрали, виступаючи в навколишніх селах із постановкою п'єси «Назар Стодоля». Йдучи від особливостей Шевченкової поетики, Л. дотримувався вертикальних домінант у пропорціях, головне у нього — дія, рух, жест, порив. Скульптор зображав героїв у стані внутрішньої напруги або в критичну мить найвищого прояву почуттів, емоцій, у визначальний момент життя. Цьому сприяли прийоми статуарного подання постатей людей, іконографічної персоніфікації та типізації героїв. Водночас більшість робіт майстра вирішено композиційно й фактурно так, що в них відчутно звучання живого слова Шевченка. Ілюстративність творів автор не тільки не приховує, а навіть підкреслює: назвами композицій є рядки й строфи з поезій Шевченка. Л. свідомо уникає зображень статичних, узагальнено-замкнутих. Найпоказовішими є герої Шевченкових творів, втілені у дерев'яних скульптурах Л.: «Запорожець в степу» із серії «Там родилась, гарцювала козацькая воля» (за віршем Шевченка «Думи мої, думи мої...»), «Було колись — запорожці вміли панувати» («Іван Підкова»), «Гамалія», «Чернець», «Гайдамаки», «Невольник», «Сова», «Тарасова ніч», «Заступила чорна хмара», «Я різав все, що паном звалось», «На могилі кобзар сидить...», «Мені здається, що се я», «Та за ралом спотикатись», «Караюсь, мучуся... але не каюсь», «Ми не лукавили з тобою», «Нічого кращого немає», «Споконвіку Прометея там орел карає», «За тином слухала Ярина», «Виглянуло над Чигрином сонце із-за хмари», «Було колись — в Україні ревіли гармати», «У Києві на Подолі козаки гуляють», «Прощання» та ін. Скульптор створив галерею розмаїтих образів, кожен з яких — своєрідний невеликий пам'ятник, що уособлює як нескорений дух народу, так і геніальність його великого сина. Манера Л. вирізняється багатогранністю у використанні матеріалу і технічних засобів. Фотографіями робіт Л. проілюстровано «Поезії 1837—1861» Шевченка у 2 кн. (К., 1989).

В. Лупійчук. Портрет Т. Г. Шевченка. Дерево, різьблення. 1972

В. Лупійчук. Т. Г. Шевченко. Дерево, різьблення. 1980-ті

В. Лупійчук. В солдатчині. Дерево, різьблення. 1980-ті

З 1960-х Л. — учасник понад 200 виставок. Його роботи на шевч. тематику було представлено на персональних виставках: «Скульптура і різьба по дереву “Козацькому роду нема переводу”» (м. Збараж, Терноп. обл.), «Дума в дереві» (1990, Канада), «Тернопілля шанує Тараса Шевченка» (2007, Тернопіль). Основна колекція шевченкіани Л. зберігається у Збаразькому історико-архіт. заповіднику та Вишневецькому палаці, деякі перебувають у музеях міст України (Бережан, *Канева*, Києва, Павлограда, Тернополя, Черкас, Чигирина, Яготина), США і Канади. Іл. табл. XIII–XV.

Тв.: Володимир Лупійчук: Каталог. Т., 1972.

Літ.: Моздир М. Володимир Лупійчук — співець українського козацтва. Л., 2005; *Чайка В.* Живуть у Збаражі його герої: [колекція дерев’яних скульптур В. Лупійчука в Нац. заповіднику «Замки Тернопілля»] // Вільне життя плюс. 2012. 7 берез.

Олександр Найден

ЛУ СІНЬ (справж. — Чжоу Шужень; 25.09.1881, м. Шаосін, провінція Чжецзян — 19.10.1936, Шанхай) — кит. письменник, публіцист, літературознавець і перекладач. Основоположник сучасної кит. л-ри. Закінчив 1902 Нанкінське гірничо-залізничне уч-ще. Автор зб. «Клич» (1923), до якої ввійшли оповідання і найпопул. повість «Справжня історія А-К’ю», де Л. С. показав злиденне життя і безправ’я селянської бідноти; зб. новел «Блукання» (1926), зб. віршів у прозі «Дикі трави» (1927), зб. сатиричних казок «Давні легенди в новому викладі» (1936), численних зб. публіцистичних ст., літературознавчих праць («Коротка історія китайської оповідної прози», 1923, та ін.). Перекладав твори світової л-ри. У перекл. Л. С. та з його доповненнями в журн. «Сяоше юебао» (жовт. 1921) надрук. розділ про укр. л-ру з 2-го тому кн. нім. мовою «Загальна історія літератури» Г. *Карпелеса* (Берлін, 1891), що започаткувало перекл. творів Шевченка та ін. укр. письменників кит. мовою. Переклав «Заповіт» Шевченка.

Тв.: Вибране. К., 1953; Рідний край. К., 1957; Справжня історія А-К’ю. К., 1958; Вибрані твори. К., 1961; Твори. К., 1981.

Літ.: Глаголева И. К. Лу Синь: Биобиблиогр. указатель. М., 1977.

Іван Чирко

ЛУЦЕ́НКО Дмитро Омелянович (15.10.1921, с. Березова Рудка, тепер Пирятинського р-ну Полтав. обл. — 16.01.1989, Київ) — укр. поет. Навчався в Київ. гідромеліоративному ін-ті (1938—40), працював на шахтах Донбасу. У роки війни — літ. працівник газ. «За победу». У повоєнний час перебував на журналіст. роботі, був кореспондентом всесоюзного радіо, зав. відділу поезії журн. «Вітчизна». Окремими вид. вийшли кн. поезій «Як тебе не любити» (1969), «Пахучий хліб» (1974), «Пісні» (1977), «А я люблю, люблю…» (1996) та ін. Низка його творів стали відомими піснями («Києве мій», «Сивина», «Мамина вишня», «Осіннє золото», «Неспокій»). За пісні, написані разом із композитором І. *Шамо*, удостоєний Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (1976).

Д. Луценко

Шевченкові присвятив цикл сонетів, опубл. у зб. «Дарую людям пісню» (1962), основними мотивами яких є осмислення життєвого подвигу поета («В Новопетрівську кам’яну фортецю...», «Нагорювавсь по наймах, жив з бідою...»), безсмертя його постаті, вічної слави і пам’яті («Оповива кімнату сонна тиша...», «Коло Дніпра зійшлись на поєдинок...», «Вони приїхали з Канади...»), протиставлення минулому сучасності, в умовах якої, на думку поета, неможливе повторення долі Катерини («У Моринцях, де народивсь Тарас...») тощо. Згодом Л. не раз звертався до постаті Шевченка, розмірковуючи над значенням його творчості для прийдешніх поколінь, прагнучи худож. відтворити душевні переживання поета: «Пророк» (зб. «Незакінчена соната», 1966); «Тарасова земля», «Канівська вершина», «Кобзар» (зб. «Березовий дзвін», 1980); «Садок вишневий коло хати…» («Вибране», 1981); «В Шевченковому краю» (зб. «Дорога спадщина», 1984) та ін. Подаючи образ Шевченка, Л. уникав застиглої монументальності, наближаючи його до читача.

Тв.: Усе любов’ю зміряне до дна: Вибране. К., 2005.

Літ.: Як його не любити: Спогади про Д. Луценка. К., 1996; *Луценко Т.* Долі Кобзаревої відлунок (Із спогадів удови поета Дмитра Луценка) // *Тарас* Шевченко в моєму житті: Розповіді. Статті. Нариси. К., 2004.

Наталія Лощинська

ЛУЦЕ́НКО Іван Антонович (4/17.05.1915, с. Акмечетка, тепер с. Прибужжя Доманівського р-ну Микол. обл. — 27.05.2006, Київ) — укр. літературознавець і критик. Закінчив 1941 Одес. пед. ін-т. Д-р філол. наук (1971). У 1972—79 — проф., керівник кафедри укр. л-ри Микол. пед. ін-ту, 1980—88 — зав. кафедри методики мови і л-ри Київ. пед. ін-ту. Основні наук. праці Л. присвячені дослідженню взаємозв’язків і взаємодії нац. л-р, насамперед одному з таких важливих аспектів цієї проблеми, як творчість Шевченка і груз. та осетин. л-р: монографія «Хетагуров і Україна. Деякі питання українсько-осетинських літературних зв’язків» (Херсон, 1961), ст. «Т. Г. Шевченко і Грузія» (Ежегодник научных

работ Херсонского пед. ин-та. 1960 г. Гуманитарные науки. Херсон, 1961), «Образ Шевченка в грузинській поезії» (1964) та ін. У монографії «Тарас Шевченко та Осетія (Штрихи українсько-осетинських літературних зв'язків)» (К., 2002, у співавт. з І. *Братусем*) розглянуто творчість Шевченка і К. *Хетагурова* в широкому контексті літ. взаємозв'язків двох народів. У періодиці 1960—70-х Л. опубл. низку наук.-попул. ст., рецензій на шевченкознавчі праці.

Тв.: Українсько-грузинські літературні зв'язки в їх історичному розвиткові: Взаємовідносини Т. Шевченка і груз. письменників-шістдесятників: Лекції спецкурсу для студентів-філологів. Д., 1968; Деякі закономірності взаємин літератур народів СРСР. Д., 1972; Тарас и Коста: (Некоторые вопросы укр.-осетин. духовных связей) // Ставрополье. 1977. № 1.

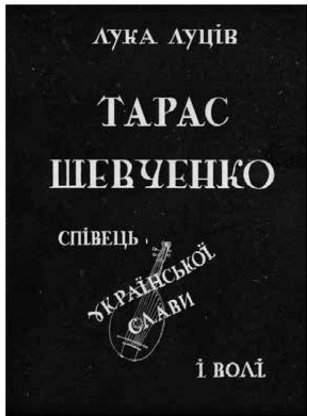
Іван Братусь

ЛУЦЕ́НКО Лесь (Олександр) **Устимович** (20.03/2.04.1911, м. Єлизаветград, тепер Кіровоград — 24.12.2001, Одеса) — укр. актор. Народний артист Української РСР (1971). На поч. 1930-х вступив до трупи Одес. театру Революції (тепер — *Одеський академічний український музично-драматичний театр імені В. Василька*), в якій працював до кін. життя. Виконав гол. ролі у виставах укр. і зарубіжного класичного й новітнього репертуару. Знімався в укр. кіно. Переконливо зіграв роль Залізняка у відновленій В. *Васильком* до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка* (1961) виставі «Гайдамаки» 1927 (інсценізація Леся *Курбаса*). Л. надав цьому образові піднесено-романтичного забарвлення. Виконав також роль Магури у героїчній драмі М. *Зарудного* «Марина», написаній за мотивами творів Шевченка (1964).

Літ.: Василько В. До постановки вистави «Гайдамаки» // Театральна Одеса. 1961. Берез.; *Недзвідський А.* «Посіяли гайдамаки в Україні жито...» // Чорноморська комуна. 1961. 8 берез.; *Левченко М.* Головний герой — народ // Україна. 1961. № 13; *Пискун И.* «Гайдамаки» // Театр. 1961. № 8; *Кравчук П. І.* В. С. Василько — режисер. К., 1980; *Недзвідський А.* Василь Василько: Нарис про життя і творчість. К., 1981.

Григорій Зленко

ЛУ́ЦІВ Лука Юрійович (псевд. — Л. Г р а н и ч к а; 30.10.1895, с. Грушів, тепер Дрогобицького р-ну Львів. обл. — 1.12.1984, Філадельфія; похований у Гемптонбурзі, штат Нью-Йорк, США) — укр. літературознавець, критик, педагог і журналіст. Дійсний член НТШ. 28 черв. 1914 Л., тоді учень Дрогобицької гімназії, побував у Львові на Краєвому здвизі т-в «Січ» і «Сокіл», присвяченому *100-літньому ювілею від дня народження Шевченка*. У 1914—20 — укр. січовий стрілець сотні Д. Вітовського, вояк Укр. галицької армії. Поранений 1916, потрапив до шпиталю у Відні. Тут у лют. 1917 закінчив перерване війною гімназійне навчання. З квіт. 1920 до берез. 1921 — у таборі інтернованих укр. вояків на польс. Помор'ї. Навчався у Карловому ун-ті в Празі (1921—26), захистив дисертацію «Тарас Шевченко в слов'янських літературах» під керівництвом проф. Я. *Махала*, здобувши ступінь д-ра філософії. У Празі одночасно вчився в УВУ — у проф. О. *Колесси*, С. *Смаль-Стоцького* та ін. У 1927—41 працював в учительських семінаріях Рогатина, Сокаля та ін., у Самбірському пед. ліцеї. 1944 емігрував з України. Перебував у Кракові, в таборах для переміщених осіб у Німеччині. З 1949 — у США. Протягом 1952—70 працював у щоденній укр. газ. «Свобода». Автор монографій про М. *Шашкевича*, Шевченка, І. Франка, О. *Кобилянську*, В. *Стефаника*, численних ст. і рецензій.

Л. Луців. Т. Шевченко – співець української слави і волі. Нью-Йорк; Джерсі-Сіті, 1964. Обкладинка

Шевченкознавчі праці 1920—30-х пов'язані з темою дисертації: «Чеські Шевченкіяни» (Студентський вісник. [Прага]. 1925. Ч. 3), «Шевченко в полеміці “Narodni-x List-ів” 1864 року» (Діло. 1925. 11 берез.), «Голос чеської критики про Шевченка та його життя» (Студентський вісник. [Прага]. 1925), «Тарас Шевченко та чехи і словаки» (Нова Україна. 1926), «Янка Купала і Т. Шевченко» (*ЛНВ*. 1926. Кн. 3), «Леонард Совінський і Т. Шевченко» (Діло. 1927. Ч. 53—57, 59—60), «Т. Шевченко в слов'янських літературах» (Діло. 1928. Ч. 53—54). На II Міжнародному з'їзді слов'ян. філологів у Варшаві 1934 виступив із доповіддю «Август Харамбашич і Тарас Шевченко», яка згодом, доп., з'явилася у *ЗНТШ* (1937. Т. 155) і вийшла окремим відбитком. У *ПВТ: [У 16 т.]* (1938. Т. 15) опубл. ст. Л. «Шевченко в білоруській мові», «Сербсько-хорватські переклади Шевченка» і «Шевченко в словінській мові». Свою шевченкіану повоєнного, еміграційного періоду почав у «Свободі» ст. «Шевченко очима сучасників» (1959. 10 берез.). У 1960-х Л. виявляв турботу про належне відзначання ювілейних Шевченкових дат — зокр. роковин народження (Перед Шевченківським роком // Свобода. 1963. 26 груд.), в альм. «Наш Шевченко» (Нью-Йорк; Джерсі-Сіті, 1961) вмістив ст. «Бо москалі — чужі люди, сміються над нами» (пізніша назва у кн. Л. «Література і життя» — «Т. Шевченко про москалів і Московщину»), ґрунтовно проаналізував поезію Шевченка «Бували войни й військовії свари» та різні оцінки цього твору (Незмінний

Шевченко // Шевченківський альманах Українського народного союзу. Джерсі-Сіті; Нью-Йорк, 1964), у зб. на пошану Р. *Смаль-Стоцького* надрук. ст. «Тарас Шевченко в інтерпретаціях академіка Степана Смаль-Стоцького» (*ЗНТШ*. 1963. Т. 177), захищав поета від фальсифікаторів його творчості (В обороні Т. Шевченка // Свобода. 1963. 24 жовт.).

На поч. 1970-х Л. продовжував виступати з критикою багатьох радянських авторів (Шевченкознавство в сучасній Україні // Свобода. 1970. 10 берез.), Ідейна боротьба навколо спадщини Т. Шевченка // Свобода. 1973. 9, 10, 13 берез.). Свої погляди на життя і творчість поета Л. найширше висловив у монографії «Т. Шевченко — співець української слави і волі» (Нью-Йорк; Джерсі-Сіті, 1964). Перу Л. належать передм. до польс. перекл. із Шевченка у кн. Е. *Виломовського* «Три поеми» (1931 [польс. мовою]), до зб. «Шевченкові думи і пісні» (1961 [паралельно укр. і англ. мовами]), до 2-го вид. праці С. Смаль-Стоцького «Т. Шевченко: Інтерпретації» (1965), кілька рецензій на шевченкознавчі праці.

Тв.: Література і життя. Джерсі-Сіті; Нью-Йорк, [1975].

Літ.: *Драган А.* Лука Луців — літературознавець // Дрогобиччина — земля Івана Франка. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1978. Т. 2.

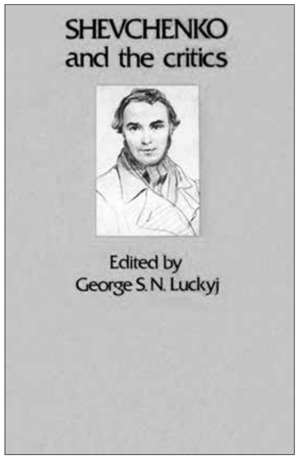
Михайло Шалата

ЛУ́ЦЬКИЙ Юрій Остапович (Luckyj George; 11.06.1919, с. Янчин, тепер с. Іванівка Перемишлянського р-ну Львів. обл. — 22.11.2001, Торонто, Канада) — укр. літературознавець, критик і перекладач, дійсний член НТШ та УВАН (США). Вищу освіту здобував у Берлінському (1937—39), Бірмінгемському, де одержав ступінь бакалавра (1942) і магістра (1943), та Колумбійському ун-тах, який закінчив зі ступенем д-ра філософії (1953). Проф. Саскачеванського (1947—49) та Торонтського (1954—60) ун-тів, зав. кафедри слов'янознавства.

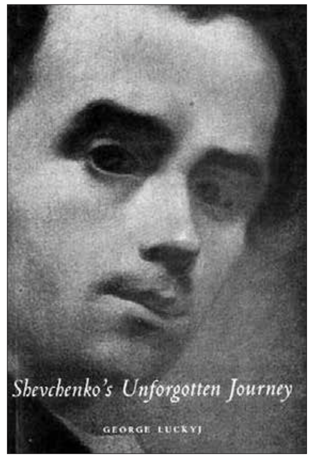

Ю. Луцький

Член дирекції Канад. ін-ту укр. студій (1976—82). Перший ред. журн. «Canadian Slavonic Papers» (1956—61); ред. відділу л-ри журн. «Сучасність» (1986—88); один із ред. двотомної «Ukraine. A Concise Encyclopedia» (1963—71) та 1-го тому 5-томної «Encyclopedia of Ukraine» (1984—93). Ред. зб. першоджерельних матеріалів до історії ВАПЛІТЕ (1963, 1967), листування ваплітян (1955), вибраних листів укр. мовою П. Куліша (1984) та автобіогр. видатних українців 19 ст. (1989). Автор монографії

Шевченко і критики, 1861–1980. Торонто; Буффало; Лондон, 1980. Обкладинка

Ю. Луцький. Шевченкова незабутня подорож. Торонто, 1996. Обкладинка

«Літературна політика в Радянській Україні, 1917—1934» (англ. мовою — 1956, 1990; укр. перекл. — 2000), перекладач англ. мовою творів І. *Багряного*, М. *Хвильового*, В. Підмогильного, П. Куліша (1973) та М. *Куліша*.

Шевченкознавчі зацікавлення Л. містять монографії — «Між Гоголем і Шевченком» (англ. мовою — 1971, укр. перекл. — 1998) і «Young Ukraine: The Brotherhood of Saints Cyril and Methodius in Kiev, 1845—1847» (Оттава, 1991), в яких він аналізує інтелектуальне життя в Україні 1-ї пол. 19 ст. та дилему культурного вибору між Україною і Росією. Його кн. «Шевченкова незабутня подорож» (1996), розрахована на пересічного англомовного читача, є своєрідним осучасненим варіантом кн. П. *Зайцева* «Життя Тараса Шевченка» (1955), яку Л. переклав англ. мовою (1988). У літ. довіднику «Handbook of Russian Literature» (1985) він висвітлює Шевченкове ставлення до рос. л-ри, а також рецепцію рос. критикою творчості Шевченка. У ст. «Ще до теми — Шевченко і Куліш» (Сучасність. 1985. № 11) Л. вказав на їхні взаємопошану та інтелектуальне взаємодоповнювання, а в ст. «Шевченко, Куліш і граф Орлов» (Сучасність. 1987. № 3) розглянув рапорт слідчого графа О. *Орлова* цареві. У ст. «Шевченкові зустрічі з Мазепою» (Сучасність. 1986. № 12) вказав на Шевченкове позитивне ставлення до постаті І. *Мазепи* і на те, що Шевченко обороняв гетьмана тоді, коли ніхто з укр. інтелігентів не наважувався цього робити. У нотатці в журн. «Comparative Literature Studies» (1964. Vol. 1. № 2) у зв'язку з відкриттям пам'ятника Шевченкові у Вашинґтоні стверджував, що укр. поета можна вважати символом універсальної свободи; у «Slavic Review» (1962. Vol. 21. № 4) він запропонував крит.

Ю. Луцький. Між Гоголем і Шевченком. К., 1998. Обкладинка

огляд шевченкознавства за 100 років і зазначив відсутність праць, що давали б узагальнений погляд на творчість поета. В журн. «The Slavic and East European Journal» (1970. Vol. 14. № 3) Л. аналізує мотив байстрюка в Шевченковій поезії та прозі, стверджуючи, що це образ юнґівського колективного несвідомого, а не соц. кривди й несправедливості (Архетип байстрюка в поезії Шевченка // Зб. Харків. істор.-філол. т-ва. Нова серія. Х., 1993. Т. 1); у ст. «Шевченко і Блейк» (Harvard Ukrainian Studies. 1978. Vol. II. № 1) проведено паралелі між цими двома романтиками і вказано на їхнє поетичне новаторство у своїх л-рах та на міфопоетичне, архетипне й антропоцентричне світобачення.

Л. був ред. зб. «Shevchenko and the Critics, 1861—1980» (1980), в якому зібрано найвизначніші ст. з шевченкознавства, написані в різний час і в різних місцях; він також ред. короткої антології — «Taras Shevchenko. Poems» (1961), що містить перекл. вибраних поем Шевченка кількома зх. мовами. В ред. ним і Р. Ліндгаймом антології — «Towards an intellectual history of Ukraine: An anthology of Ukrainian thought from 1710 to 1995» (1996; «До інтелектуальної історії України: Антологія української думки від 1710 до 1995») вміщено перекл. англ. мовою Шевченкової Передмови до нездійсненого видання «Кобзаря» (1847).

Тв.: Повертаючись до теми «Шевченко і Куліш» // *Світи 1991*; На перехресті. Луцьк, 1999; На сторожі. К., 2000; З двох світів: Публіцистика. Естетика. Історіософія. К., 2003.

Ярослав Розумний

ЛУЧАКІ́ВСЬКИЙ Костянтин (псевд. — К л и м   Я в е ц ь к и й; 19.04.1846, с. Явче, тепер Рогатинського р-ну Івано-Франк. обл. — 24.03.1912, Львів) — укр. педагог, публіцист і культурно-освітній діяч. Навчався у Львів. та Віден. ун-тах. Викладав давньогрец., латин. і укр. мови в Бережанській гімназії та укр. гімназіях у Львові. Вчителював у приватних середніх школах Львова, працював інспектором укр. приватних шкіл, управителем приватної укр. реальної гімназії у Буську. Автор низки попул. кн., розвідок із класичної філології, істор.-літ. і публіцистичних ст., опубл. у вид. гімназій і львів. періодиці («*Зоря*», «Наша школа», «*Діло*»), в яких, зокр., йдеться про творчість Шевченка, сприйняття її за кордоном (Еміль Дюран о Т. Шевченко // Зоря. 1889. № 6/7) та вплив на формування укр. письменників і чільних діячів культури (Д. Гладиловича, К. *Устияновича*, М. *Старицького*).

Популяризував творчість Шевченка в галицьких школах. В укладених Л. підручниках і хрестоматіях «Руська читанка для нижчих класів середніх шкіл» (разом з Ю. *Романчуком*; Л., 1871) та «Руська читанка для першого класу шкіл середніх» (Л., 1892) тощо значне місце відведено творчості поета. Переважно прикладами з Шевченкових творів Л. пояснював теоретичний матеріал і в підручнику-хрестоматії «Взори поезії і прози для класи п’ятої ц[ісар.]-к[орол.] шкіл середніх» (Л., 1894). Зокр., в розд. «Стилістика» низку тропів і стилістичних фігур проілюстровано зразками з «Москалевої криниці». У доп. вид. цього підручника (Л., 1909), 2-й розд. якого укладено разом з І. *Копачем*, уміщено також зразки листування Шевченка і М. Костомарова, уривки з Шевченкового Щоденника.

Тв.: Дамян Ромуальд Гладилович: [Посмертна згадка] // Зоря. 1892. № 16; Начерк стилістики, поетики і реторики з додатком про красу мови і будову вірша. Вінніпеґ, 1917.

Літ.: Памяти Константина Лучаківського // Наша школа. 1912. Кн. 2; *Галушко М.* Лучаківський Константин // Українська журналістика в іменах. Л., 1997. Вип. 4.

Лариса Каневська, Лариса Мороз

ЛУЧИ́ЦЬКИЙ Іван Васильович (14/26.06.1845, м. Кам’янець-Подільський, за ін. дж. — на Полтавщині — 22.08.1918, Київ) — укр. історик і громадсько-культурний діяч. Закінчив 1866 істор.-філос. ф-т Київ. ун-ту, з 1877 — проф. цього ж ун-ту. Автор праць з історії аграрних відносин (гол. чин. у Франції 18 ст.). Опрацював і видав таблиці козацьких маєтків Золотоніської сотні (1883). Належав до Старокиївської громади, на засіданнях якої неодноразово порушував питання про необхідність упорядкування Шевченкової могили в *Каневі*. 1899 виголосив у Полтаві цикл лекцій, зокр. і про Шевченка, на користь громадської б-ки, також брав участь у літ. вечорах, присвячених роковинам пам’яті поета. З 1907 — член Комітету по спорудженню пам’ятника Шевченкові в Києві. З 1908 — чл.-кор. Петерб. АН, викладач столичного ун-ту.

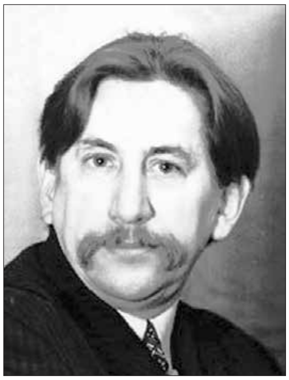
І. Лучицький

Літ.: Грушевський О. Пам’яти проф. І. В. Лучицького // Наше минуле. 1918. № 3; *Тарас Шевченко*. Документи і матеріали. 1814—1963. К., 1963; *Українознавчі* студії та

мемуари Івана і Марії Лучицьких (кінець XIX — початок XX ст.): [Зб.]. К., 2007.

Петро Ротач

ЛУЧУ́К Володимир Іванович (27.08.1934, с. Матче, тепер Грубешівського пов. Люблінського воєводства, Польща — 24.09.1992, Київ; похований у Львові) — укр. поет і перекладач. 1945 внаслідок домовленостей між радянською Україною і Польщею разом з ін. українцями примусово переселений на Волинь. Закінчив Львів. ун-т ім. І. Франка (1958) та аспірантуру при кафедрі слов'ян. філології. 1959—63 — старший ред. поезії журн. «Жовтень». Працював відп. секретарем Т-ва охорони пам'яток культури й історії, зав. відділу рукописів ЛНБ, наук. співробітником Львів. відділення ІЛ. Автор низки поетичних зб., серед яких «Вагомість» (1967), «Поезії» (1968), «Дивовид» (1979), «Колобіг» (1986), «Друзі» (1987) та ін., а також кількох зб. віршів для дітей; багатьох перекладів.

В. Лучук

Шевченкіана у творчості Л. посідає помітне місце. У зб. «Осоння» (1962) вміщено кілька віршів, присвячених Шевченку, серед них — «Перед пам'ятником Тарасу Григоровичу Шевченку в Києві», «Шевченко малює Пушкіна» тощо. Поезія «Пожар у Прилуках (1846)» відтворює епізод із життя Шевченка, коли той допомагав євреям рятувати їхнє майно, а решта присутніх байдуже спостерігала за пожежею. Шевченко обурено вигукує: «Хай різна віра в вас! Хай різна кров, / та перед горем — всі брати на світі!» В ін. вірші — «Напис на скелі» — Л. оповідає про витесану з білого каменю в Карпатах на Сокільській скелі двома гуцулами-каменярами худож. колону, на якій викарбувано слова Шевченка «Схаменіться! Будьте люди...». У цій же зб. опубл. триптих «“Кобзар” у Німеччині», що складається з поетичного «Епілогу» до кн. «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки» (Лейпциґ, 1859), вірша, присвяченого нім. поету Л. Фюрнбергу, на голову якого фашисти, знущаючись, кидали конфісковані кн. перед тим, як їх спалити (у т. ч. «Кобзар»), та поезії «Еріх Вайнерт перекладає Шевченкову поему “Катерина” на німецьку мову». У кн. «Обрій на крилах» (1965), крім уже опубл. раніше, поет вміщує вірші «Шевченко в Етель Войнич» та «Балада про диво-птаху». В останньому змальовано зворушливе спілкування Шевченка з дітьми. Рефлексії ліричного героя — сучасника Л., який мандрує Петербургом, відтворено в поезії «У Літньому саду». Йому мимохіть пригадуються «круті Шевченкові дороги», виринає силует Шевченка, який малює статуї в саду. В ін. вірші — «Дивлячись на сфінкса» — перед внутрішнім зором ліричного героя постає Шевченко (обидва — зб. «Братні луни», 1974). У цій зб. також надрук. вірші «Шевченкова верба в Казахстані» та «Шевченкове століття. 1914», в якому йдеться про виступ А. *Церетелі* на шевч. ювілеї в Тбілісі.

Автор переспівів із М. *Коміссарової* «Велике Тарасове слово» та І. Федорова «Мій Кобзар» (обидва — зб. «Навстріч», 1984). Л. переклав з рос. вірш М. *Некрасова* «На смерть Шевченка», з тадж. — вірші Ю. Хабіба «Шевченко», Х. *Юсуфі* «Шевченко» та ін. Опубл. літературознавчу ст. «Чотирнадцять перекладів» (Жовтень. 1972. № 3), присвячену порівняльному дослідженню худож. особливостей перекл. укр. вірша М. Некрасова «На смерть Шевченка». Шевченкіані Л. властиві психологічна проникливість, худож. переконливість, органічний перегук із сучасністю, відтворення маловідомих або моделювання ймовірних епізодів із життя поета, що в сукупності сприяє оригінальному змальовуванню постаті Шевченка.

Тв.: Твори: У 7 т. Л., 2009.

Літ.: Володимир Лучук: Бібліогр. покажчик. Л., 1994.

Олександр Боронь

«ЛЬВІ́ВСЬКИЙ ЛІТО́ПИС» — перший із «козацьких літописів» за часом постання; завершений прибл. в останні місяці 1649 — на поч. 1650. Автор — львів'янин М. Гунашевський. Оригінальна назва літопису — «Іcписаніє літом от Рождества Христова року... і по нім ідущих» (модернізована транскрипція єдиного вид. твору: *Бевзо О*. С. 99—124). Починається він із двох виписок польс. мовою з «Хроніки» Марцина Кромера в польс. перекл. М. Блажовського (Краків, 1611): під 1339 — про захоплення Львова королем Казимиром III і під 1471 — про перетворення Казимиром IV Київ. князівства на лит. воєводство. Далі до 1586 йдуть «пусті дати», інколи поруч із датами з'являються короткі записи вже укр. мовою; починаючи з 1586 «пусті дати» трапляються рідко, а повідомлення стають розлогішими. Під 1621 вміщено перший автобіогр. запис («Того ж року я-м ся учити почал в Межибожу у дяка Дмитра Ширецького...»). Отже, у наступних записах можна вбачати свідчення сучасника-очевидця. Цікавлячись найбільше козацькими справами, а особливо повстаннями, М. Гунашевський доводить цей літопис до укладання Зборівського трактату, підписаного Б. *Хмельницьким* 9 серп. 1649 (*Петровський М. Н.* Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання

України до Росії (1648—1654). К., 1939. С. 126), і закінчує текст гол. ст. трактату. Цей талановитий літописець, за даними О. Бевзо, «до 1647 р. був студентом академії в Замості і в тому ж році одержав духовне звання піддиякона <…>, та пізніше ми зустрічаємо його в Запорізькому війську», а 1652 — «вже у складі посольства Богдана Хмельницького до Москви» (*Бевзо О*. С. 14—15).

«Л. л.» зберігся в автографі (Ін-т рукопису НБУВ. № 206 (27). С. 162—182). Д. Зубрицький знайшов його на поч. 1830-х в архіві львів. Ставропігійного братства. Рос. історик М. *Погодін* під час перебування у Львові 1835 зацікавився літописом, Д. Зубрицький скопіював його і відправив свій список до Москви М. Погодіну. Тим часом польс. письменник і фольклорист К.-В. Войціцький за копією, знятою Я. *Головацьким*, надрук. у Кракові великі уривки з літопису, частково в польс. транскрипції, частково в перекл. (*Wojcicki K. W.* O Kronice Ruskiej od roku 1498 do roku 1649 // Kwartalnik naukowy. Kraków, 1835. T. 2. S. 86—93; 1836. T. 3. S. 315—329). Рос. перекл. цієї праці здійснив автор під крипт. «В. Р.» (мабуть, В. Г. Любич-Романович; див.: *Масанов И. Ф.* Словарь псевдонимов русских писателей, ученых и общественных деятелей. М., 1956. Т. 1. С. 202), опублікувавши її 1838 у Петербурзі (*В. Р.* О Русской летописи в Галиции, с 1498 по 1649 год // Журнал Министерства народного просвещения. 1838. Ч. 18. № 4. С. 1—22). Наступного року твір уперше повністю надрук. М. Погодін за вищезгаданим списком Д. Зубрицького (*Львовская* русская летопись // Русский исторический сборник, издаваемый Обществом истории и древностей российских. М., 1839. Т. 3. Кн. 3. С. 233—267).

Про знайомство Шевченка з цими першими публ. «Л. л.» немає відомостей, проте він читав копію з автографа, зроблену Я. Головацьким для П. *Лукашевича*, що планував видати твір у Києві. На думку О. Бевзо, ця копія «під назвою “Львовская русская летопись”, виготовлена Я. Головацьким із його передмовою, датованою 26 квітня 1839 року, та деякими примітками», зберігається тепер в Ін-ті рукопису НБУВ під № 3857 (*Бевзо О*. С. 163). За даними П. *Жура*, у 2-й пол. серп. 1843 Шевченко «відвідав П. Лукашевича в містечку Березані, зацікавившись його зібранням старовинних рукописів, зокрема “Львівським літописом”, який у нього зберігався» (*Жур 2003*, с. 90). Мається на увазі список Я. Головацького. 21 верес. 1843 П. Лукашевич у листі І. *Вагилевичу* до Львова обіцяв йому «через Шевченка в ноябре» надіслати «Л. л.» (*Жур 2003*, с. 91); можливо, поет мав відправити той самий список із Петербурга поштою. П. Лукашевич нібито водночас збирався з допомогою Шевченка переправити той же список цензору до Петербурга (*Возняк М*. Шевченко і Галичина // Україна. 1930. № 3/4. С. 70—71).

У «Л. л.» Шевченко зміг ознайомитися з конкретнішою і ближчою до народного сприймання подій, ніж в *«Історії Русів»*, інформацією про козацькі війни 1620—30-х; у літописах Самовидця і Величка цей істор. період не розглядався. Шевченкові міг імпонувати стиль літописця, його сарказм (як у повідомленні під 1578 про страту оспіваного поетом «козака Підкови»: «Баторій бул во Львові і поїхал на лови, а казал козака Подкову стяти, бо посол турецький скаржил на него, що татарув біял і до Польщі не допущал») і своєрідний козацький гумор. Прочитані яскраві розповіді М. Гунашевського про козацькі повстання проти «ляхів», битви з «татарами», походи разом з поляками «до Москви» могли, поряд з відомими йому з ін. джерел істор. фактами, пригадатися Шевченкові, коли його ліричний герой ставив запитання: «За що ж боролись ми з ляхами? / За що ж ми різались з ордами? / За що скородили списами / Московські ребра??» («Чигрине, Чигрине»).

Як відомо, Шевченко вважав *Берестейську церковну унію* засобом поневолювання укр. народу, а в поезії «Полякам» у ворожнечі між двома слов’ян. народами, поляками і українцями, передусім звинувачував саме «унію». У «Новинах про повстання 1630 року», що увійшли до складу «Л. л.», є епізод, де втілено ту ж ідею. Польс. гетьман коронний С. *Конецпольський* після «примір’я» з козаками озирає поле Переяславської битви, романтично відтвореної Шевченком у поезії «Тарасова ніч»: «При пану гетьману отцов було честніших [ксьондзів. — *Ред*.] п’ять. Теди, слише, показовал їм, слези отираючи, труп великий, тії слова мовячи: “Ото ж унія — лежить русь с поляками!”» Оті «слова» («Dicta Coniecpolsky», як позначено на берегах) М. Гунашевський виписав великими літерами.

Але ж і Шевченко саме «ксьондзів» вважає гол. винуватцями ворожнечі: «Прийшли ксьондзи і запалили / Наш тихий рай. І розлили / Широке море сльоз і крові» («Полякам»). Ксьондз з’являється і в узагальненій картині страти козаків: («За головою голова / Додолу па́да. Кат лютує, / А ксьондз скаженим язиком / Кричить: “Te Deum! Алілуя!..”» Ідеться про прилюдну страту козацьких ватажків, подібну до романтичної сцени в повісті М. Гоголя «Тарас Бульба». Шевченко змальовує її лаконічно, але з сильними деталями — так само, як і у відповідних записах «Л. л.». Ось під 1635 М. Гунашевський розповідає, як, зрадою захопивши запорозьких старшин, винних у зруйнуванні Козацького замку, козаки-реєстровці їх «отвезли до Варшави, до короля, на сейм. Там же послове були турецький і татарський, просили: “Єжелі хочете у згоді з нами мешкати, чиніте нам

справедливость с тих здрайцов наших, то єсть козаков, бо в тім року 5 раз на море ходили". І дозволено їх потратити, коториї і смотрилися на їх смерть. І стято їх 4, а двох упросил посол турецький». Або: «Року 1638. Сейм був о середопостю, на котором потратили козаков старших, що їх козаки видали, того то Павлюка, і Василія Томашика, і Сахна Черняка, который ся їх ужаловал, сам поїхал з ними добровольне. І так їх постинано». Останній запис ліг в основу драм. поеми Л. *Костенко* «Дума про братів неазовських».

Коли у поезії Шевченка ксьондз хвалить Бога і співає «Алілуя!», освячуючи страту козаків, то це блюзнірство над християнством дуже нагадує останню фразу вмонтованих до «Л. л.» «Новин про повстання 1630 року», де, вже після розповіді про поразку коронного війська, повідомляється, що перед походом гетьмана С. Конецпольського за Дніпро «мніси-домінікани меч посвящовали і около костела носили, і през вшистку мшу на олтару лежал с тим докладом, же на то поганство, на русь, жеби їх викоренати». Ідеться про католицький звичай, і Захарія Копистенський у «Палінодії» згадує «чинш», що його єпископи виплачують папі, між ін., «за молоти [бойові. — *Ред.*] посвяченії, за мечі такії ж» (Українська література XVII ст. К., 1987. С. 100).

Конкретні інтертексти з «Л. л.» у Шевченка знайти важко, бо основні свої твори про козацтво він написав ще до знайомства з цим літописом. І все ж таки варто звернути увагу на вже процитовану поезію «Чигрине, Чигрине», де звернення до *Чигирина* розвивають поетичну тему, що прозвучала на поч. розд. «Свято в Чигирині» поеми «Гайдамаки», але коли там поет використовував повну форму назви, а скорочену — «Чигрин» — лише за вимогами метрики, то в цій поезії — лише скорочену форму. Можливо, поет знайшов підтримку цій формі в нещодавно прочитаному «Л. л.», де під 1649 другу ст. Зборівського трактату викладено у такий спосіб: «Аби Чегрин, отчизна Хмельницького, зо всім обестєм своїм в околиці при булаві Войска Запорозького вічними часи зоставал». З отим «вічними часи» виразно перегукується за контрастом поч. поезії («Все на світі гине, / І святая твоя слава, / Як пилина, лине / За вітрами холодними»). Далі смисл висловленої у пункті трактату вимоги можна інтерпретувати і т. ч. (як певне ускладнення основної семантики), що це Чигирин має назавжди залишатися «при булаві», тобто стати вічним містом-гетьманом. Але ж і в поезії фінальне звертання ліричного героя («Спи, Чигрине, нехай гинуть / У ворога діти, / Спи, гетьмане, поки встане / Правда на сім світі») можна розглядати як таке, обидві частини котрого спрямовані до уособленого міста. Подібне звертання до Чигирина, нібито до людини-воєначальника, є і в поезії «Заступила чорна хмара»: «А ти, Чигирине! / А ти, старий Дорошенку, / Запорозький брате!»

Перекладаючи 1860 розповідь *«Слова о полку Ігоревім»* про битву в степу, Шевченко фрагмент «С зарания до вечера, съ вечера до свѣта летятъ стрѣлы каленыя...» передав як «З передсвіта до вечора, / А з вечора до досвіта / Летить стріла каленая...». У «Л. л.» від 1635 розповідається про захоплення і зруйнування козаками фортеці Кодак: «…з вечера то до світа збили вшисток люд єго...» Як бачимо, давня епічна формула дружинної поезії, що з нею поет зіткнувся як перекладач, в 17 ст. відбилася далеким відголоском у прочитаному ним ще до заслання козацькому літописі.

Тв.: Львовская летопись // Науковый сборник, издаваемый литературным обществом Галицко-русской матицы. Л., 1868. Вып. 1—4.

Літ.: Грушевский М. С. О так называемой «Львовской летописи» (1498—1648) и её предполагаемом авторе // Известия АН СССР. Отделение общ. наук. 1931. № 5; *Бевзо О. А.* Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження. Вид. 2-ге. К., 1971.

Станіслав Росовецький

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ НАЦІОНА́ЛЬНИЙ АКАДЕМІ́ЧНИЙ ТЕА́ТР О́ПЕРИ ТА БАЛЕ́ТУ І́МЕНІ СОЛОМІ́Ї КРУШЕЛЬНИ́ЦЬКОЇ. Театр побудовано за проектом З. Горголевського (1897—1900), до 1934 він мав назву Великий міський театр. 1939 театр перейменовано на Львів. держ. театр опери та балету, 1956 йому присвоєно ім'я І. Франка, 1961 надано статус академічного, 2000 на честь 100-літнього ювілею театр отримав ім'я С. Крушельницької. З 2005 — Національний.

Серед балетних вистав сезону 1940—41 була «Лілея» К. *Данькевича* в постановці М. *Трегубова* за мотивами київ. постановки Г. *Березової,* диригент М. *Покровський*, реж. О. Улуханов. Прем'єра у зв'яз-

З. Горголевський. Львівський національний академічний театр опери та балету ім. С. Крушельницької. 1897–1900. Сучасне фото

Сцена з вистави «Катерина» за поемою Т. Шевченка. В ролі Катерини – В. Герасименко. 1956

ку з початком нім.-радянської війни не відбулася. У перший повоєнний сезон (1946) нову масштабну постановку «Лілеї» здійснили балетмейстер В. *Вронський*, художник П. Злочевський і диригент Г. Рісман. Гол. ролі виконували: Н. Слободян, А. Яригіна, В. Ільїнська (Лілея) та О. Сталінський (Степан). 1964 балетмейстер А. *Шекера* разом із диригентом С. Арбітом, худож. А. Сальманом створив нову постановку «Лілеї», здійснену в жанрі танцювальної поеми, в якій використано хореографічну мову і форми класичного балету та укр. народного танцю. На відміну від попереднього, тут майже не було ілюстративно-пантомімічних епізодів. Гол. партії виконували С. Клур (Лілея) та Г. Ісупов (Степан). Саме у ролі Степана львів. публіка вперше побачила цього видатного танцівника, який у 1989 вже як гол. балетмейстер театру, спираючись на постановку А. Шекери, створив нову хореографічну ред. балету. Вистава й нині є у репертуарі театру, у ній танцюють А. Ісупова, Х. Мордзік, Л. Гражуліс (Лілея), Є. Свєтлиця, І. Храмов, В. Рижий (Степан).

1967 балетмейстер А. Шекера разом з диригентом Ю. Луцівим та художником Є. *Лисиком* поставив новий балет В. *Кирейка* «Відьма» за поемою Шевченка. Яскрава мелодійність муз. допомогла хореографу та артистам І. Красногоровій (Відьма) і О. Поспєлову (Пан) розкрити характери героїв. Тут поєднано сюжетний розвиток із симфонічно-хореографічним вирішенням.

Сцена з вистави «Катерина» за поемою Т. Шевченка. 1956

1945 в театрі здійснено постановку опери М. *Вериківського* «Наймичка»: реж. В. *Манзій*, диригент Л. Брагинський, худож. О. *Хвостенко-Хвостов*, 1956 — «Катерини» М. *Аркаса:* диригент Л. Мандрикін, худож. І. Калиниченко, реж. Ю. Лєков. Спектакль було вирішено в реалістично-побутовому плані з акцентами на масових сценах. Образ сільського парубка Андрія втілив М. Шелюжко, партії батьків Катерини співали К. Сидоров і П. Ганжа (батька) та В. Ґедройц і Т. Ткаченко (мати), партію Катерини — В. Герасименко, офіцера Івана — І. Попов.

Сцена з балету «Лілея» за мотивами балади Шевченка. Режисер К. Данькевич. 1999

1961 оперний колектив театру поставив оперу К. Данькевича «Назар Стодоля» — диригент Я. Вощак, худож. О. Сальман, реж.-постановник С. Сміян. Останній, звертаючись до стилістики кіно, «розкадрував» оперу на численні епізоди, щоб динамізувати сценічну дію й активізувати гру акторів. Найвдалішими вийшли масові сцени і насамперед танцювально-хорова картина «Вечорниці», поставлена балетмейстером М. Трегубовим. У гол. ролях виступили: М. Шелюжко (Назар Стодоля), П. Кармелюк (Гнат Голий), Л. Жилкіна (Галя), М. Луб'яний (її батько Хома Кичатий).

1989 поставлено виставу-концерт «Думи мої» за творами Шевченка (сценарій М. Дутчака та В. Дубровського): диригент М. Дутчак, реж. В. Дубровський, художник Є. Лисик.

6 берез. 1994 здійснено постановку опери-ораторії В. *Губаренка* «Згадайте, братія моя» (лібрето М. Черкашиної-Губаренко, реж. В. Дубровський, диригент І. Лацанич, худож. оформлення Є. Лисика). Львів'яни вписали яскраву сторінку в оригінальне втілення на оперній сцені творів Шевченка.

Літ.: Станішевський Ю. О. Обрії музичного театру: Опера, балет, оперета на сучасній українській сцені. К., 1968; *Терещенко А. К.* Львівський державний академічний театр опери та балету імені Івана Франка. К., 1989.

Юрій Станішевський

ЛЬВОВ Геронтій Ілліч (роки життя невідомі) — командир 1-го лінійного батальйону *Оренбурзького окремого корпусу*; з квіт. 1853 — майор, з серп. 1855 — підполковник. Одна з найпохмуріших постатей у 10-річному засланні Шевченка. Л., «рыжая весьма непривлекательная персона», «грозный судия и каратель», «подобно тучегонителю Крониону» (Щоденник, записи 20 і 25 черв. 1857), 1854 відмовився клопотатися про надання рядовому Шевченкові чину унтер-офіцера, що дало б йому змогу малювати і сподіватися на звільнення із заслання. Поет згадує Л. як свого недруга також у листах: «В прошлом году генерал Фрейман представил меня в унтер-офицеры. Я существовал этой бедной надеждою <…>, а перед самой Пасхой почта привезла приказ майора Л[ьво]ва, чтобы взять меня в руки и к его приезду непременно сделать меня образцовым фрунтовиком <…>. Праздник прошел, и из меня, теперь пятидесятилетнего старика, тянут жилы по осьми часов в сутки!» (лист до О. *Плещеєва* від 6 квіт. 1855); «что мне думать о моем упорном несчастии. Львов ли причиною его или кто-нибудь выше его?» (лист до Бр. Залеського від 21 квіт. 1856). Проте, ймовірно, завдяки клопотанню коменданта І. *Ускова* 7 лип. 1855 Л. надіслав Л. *Федяєву* подання щодо підвищення Шевченка в чин унтер-офіцера (*Документи*, с. 266). Це подання тривалий час залишалося без відповіді, хоча, можливо, воно мало значення для позитивного вирішення долі Шевченка на підставі коронаційного маніфесту від 26 серп. 1856.

Літ.: Большаков 1971; *Біографія 1984*.

Оксана Яковина

ЛЬВО́В-РОГАЧЕ́ВСЬКИЙ Василь Львович (справж. — Рогачевський; 28.12.1873/9.01.1874, Харків — 30.09.1930, Москва) — рос. літературознавець, літ. критик і перекладач. Закінчив 1900 Петерб. ун-т. Очолював відділ поезії у журн. «Современный мир» (1906—18). Наук. інтереси Л.-Р. — рос. л-ра 1890—1900-х (зокр., творчість Л. Андреєва, М. *Горького* та ін.).

В. Львов-Рогачевський

У ст. «Т. Г. Шевченко» (Утро. [Х.], 1911. 26 февр.) вмістив коротку біографію поета, аналіз його ранньої романтичної та соц. поезії. Звертався до творчості Шевченка і в ін. публ. до ювілейних дат 1911 та 1914 (Первый народный поэт Т. Г. Шевченко // Современный мир. 1911. № 2; Огненное слово. (К столетию со дня рождения Т. Г. Шевченко. 25.ІІ. 1814 — 25.ІІ.1914 г.) // Наша заря. 1914. № 3). У дослідженні Л.-Р. «Поезія нової Росії. Поети полів і міських околиць» (М., 1919) Шевченкові присвячено розд. «Т. Г. Шевченко». В кн. «О. В. Кольцов та І. С. Нікітін» (М., 1929) розглянув творчі зв'язки рос. поетів і Шевченка. Про ставлення І. *Бєлоусова* до укр. поета та про його перекл. з Шевченка писав у ст. «Пам'яті І. О. Бєлоусова (1963—1930)» (Літературний архів. 1930. Кн. 1/2).

Літ.: Пиксанов Н. К. Литературная деятельность Львова-Рогачевского // Современник. 1925. Т. 1; *Мандельштам Р.* Перечень литературных работ Львова-Рогачевского // Современник. 1925. Т. 1.

Юлія Соколюк

ЛЬГОТА́К Любов Антонівна (22.05/4.06.1906, Майкоп, Росія — 25.12.1983, Харків) — укр. графік. Навчалася у Харків. художньо-промисловій школі (1922—25), Харків. худож. ін-ті (1925—30, викладачі М. *Бурачек*, О. Кокель, В. Єрмилов). Працювала у станковій графіці, переважно у техніці кольор. гравюри на лінолеумі. Серед творів: «Жито» (1945), «Сумська вулиця в Харкові» (1951). Виконала у зазначеній техніці два твори на шевч. тему: «Харків. Парк ім. Т. Г. Шевченка. Вечір у День Перемоги» (1947) та «Будинок-музей Т. Г. Шевченка в Києві» (1961; м. *Форт Шевченка*, Казахстан). Обидва експонувалися на виставці до *100-літніх роковин від дня смерті Шевченка*; перший — на худож. виставці, присвяченій *150-літньому ювілею від дня народження Шевченка* (1964).

Л. Льготак. Харків. Парк ім. Т. Г. Шевченка. Вечір у День Перемоги. Кольорова ліногравюра. 1947

Тв.: Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961; Юбилейная художественная выставка, посвященная 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко: Каталог. К., 1964.

Данило Нікітін

ЛЮБА́ЄВ Павло (24.12.1919, с. Пікшень, тепер Большеболдинського р-ну Нижньоновгородської обл., РФ) — мордов. поет і перекладач. Заслужений поет Мордовії (1980). Закінчив 1961 Мордов. ун-т (Саранськ, тепер РФ). Пише ерзя-мордов. мовою. Автор зб. віршів і поем «За мир» (1950), «Крізь свинцеві вихори» (1969), «Поклін» (2000) та ін. 1939 відтворив

мордов. мовою поему «Катерина» та розд. «Три ворони» з поеми-містерії «Великий льох», що увійшли до вид. Шевченка «Кобзар» (Саранськ, 1940). За активну участь у популяризації творів укр. поета в Мордовії Шевч. ювілейний комітет України нагородив Л. ювілейною медаллю. Брав участь у відзначанні *125-літнього ювілею від дня народження Шевченка* в Києві й *Каневі*. Автор ст. «Як ми працювали над перекладом “Кобзаря” Т. Г. Шевченка» (1974).

Борис Хоменко

ЛЮБА́НСЬКИЙ Володимир Сергійович (27.07.1937, с. Телепине, тепер Кам'янського р-ну Черкас. обл.) — укр. актор. Заслужений артист Української РСР (1990). Закінчив 1970 Київ. ін-т театр. мист-ва ім. І. К. Карпенка-Карого. 1968—71 — актор Полтав. укр. муз.-драм. театру ім. М. В. Гоголя, з 1971 — худож. керівник Полтав. обл. філармонії. Постійно читав поетичні твори Шевченка в Україні, Канаді, Польщі, Німеччині. З власною композицією «Його пісня, його дума не вмре, не загине», присвяченою Шевченкові, виступав у багатьох містах і селах України, а також Російської Федерації (Чита, Владивосток, Краснодар, Ставрополь), Білорусі, Казахстану, Прибалтики. Серед улюблених творів актора-читця — поема «Сон — У всякого своя доля», вірші «Мені однаково», «І виріс я на чужині», «Огні горять, музика грає», «Лічу в неволі дні і ночі», «Я не нездужаю, нівроку».

В. Любанський

Петро Ротач

ЛЮ́БАЧ-ПІЗНА́К (Lubach-Piznak) **Гелен** (24.10.1904, Нью-Йорк — 23.10.1987, там само) — амер. літераторка і лікарка, англомовна перекладачка творів Шевченка. В 1940—41 опубл. в журн. «Ukrainian Life» (вид. «Українського робітничого союзу», тепер — «Український братський союз») у Скрентоні (штат Пенсильванія) перекл. творів Шевченка: «Тополя», «Мені однаково, чи буду», «Ой три шляхи широкії», «Утоплена», «Ой гляну я, подивлюся», «Коло гаю в чистім полі», «По улиці вітер віє», «Вітер з гаєм розмовляє». У білінгві «Шевченкові думи і пісні» (1961) уміщено в перекл. Л.-П. вірш «Н. Маркевичу». Крім перших трьох, усі ін. твори перекладено англ. мовою вперше. Перекл. характеризуються змістовою точністю, влучним відтворюванням сутності оригіналу, його худож. засобів, зокр. звукової організації вірша. Однак вони інколи хибують на буквалізми і неспроможність відтворити нац. колорит (калина — wildwood [лісова хаща], viburnum [ботанічно — калина, без будь-яких асоціацій], Іван — John; копійчина — penny).

Пер.: Shevchenko T. The drowned maiden // Ukrainian life. 1940. April; *Shevchenko T.* The poplar // Ukrainian life. 1940. May; *Shevchenko T.* Thoughts of an exile // Ukrainian life. 1940. Aug.; *Shevchenko T.* It's all the same to me… // Ukrainian life. 1941. March; *Шевченкові думи і пісні* = Shevchenko's thoughts and lyrics. Jersey City; New York, 1961.

Роксолана Зорівчак

ЛЮБИ́МОВА Віра Михайлівна (7.05.1925, м. Ічня, тепер районний центр Черніг. обл.) — укр. оперна і камерна співачка (драм. сопрано), педагог. Народна артистка Української РСР (1975). Закінчила Київ. муз. уч-ще й консерваторію (1951, клас сольного співу Д. Євтушенка). У 1953—83 — солістка Київ. театру опери та балету (нині — *Національна опера України імені Т. Г. Шевченка*). 1982—84 — викладачка пед. ін-ту. З 1984 — керівник оперної студії при Центр. будинку офіцерів, учасники якої поставили ряд оперних творів, зокр. «Катерину» М. *Аркаса*.

В. Любимова

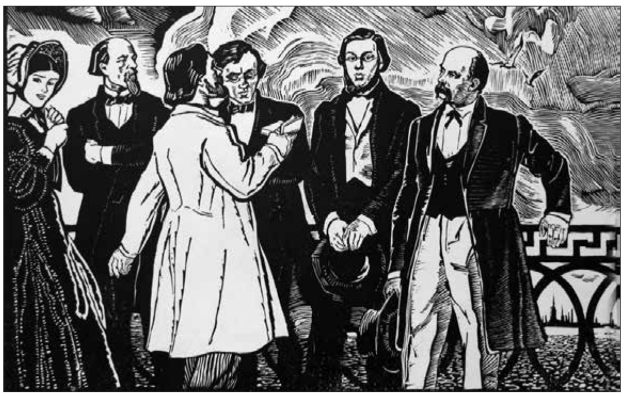
Мала м'який, глибокий і теплий, багатий за тембровими й динамічними відтінками голос об'ємного діапазону, що давало змогу їй виконувати партії драм. і мецо-сопрано, майстерно володіла філіруванням звука, чіткою й виразною дикцією. У репертуарі Л. — партія Матері («Катерина» М. Аркаса), камерні вокальні твори на тексти поета — «Така її доля» В. *Заремби*, «Ой одна я, одна, як билиночка в полі», «Навгороді коло броду», «Садок вишневий коло хати», «Нащо мені чорні брови», «Якби мені, мамо, намисто», «Утоптала стежечку через яр», «Огні горять», «Ой по горі роман цвіте», «Якби мені черевики», «Ой сяду я під хатою», «По діброві вітер виє», «Доля», «Хустиночка», «Чого мені тяжко» М. *Лисенка*, «Плавай, плавай, лебедонько» *К. Стеценка*, «Зоре моя вечірняя» Я. *Степового*, «Думи мої» О. *Чишка*, «Заповіт» Г. *Гладкого* (у дуеті з А. *Кікотем*). Брала участь у концертах, присвячених вшановуванню пам'яті Шевченка.

Літ.: Майбурова К. Шевченківські образи на сцені // Вечірній Київ. 1957. 12 лют.; *Андрієвська Н.* Невмирущі шевченківські образи // Київська правда. 1957. 3 берез.; *Станішевський Ю.* Національний академічний театр опери та балету України ім. Т. Шевченка. К., 2003; *Маринчик С.* Сузір'я талантів. Ніжин, 2009.

Олена Немкович

ЛЮБИ́МСЬКИЙ Олександр Павлович (13/26.03.1907, м. Мелітополь, тепер Запоріз. обл. — 19.04.1981, Харків) — укр. живописець. Заслужений діяч мист-в Української РСР (1968). У 1927—32 навчався у Харків. худож. ін-ті (викладачі М. *Бурачек*, О. Кокель, С. *Прохоров*), у 1947—65 викладав у ньому, з 1949 — доцент. Основні твори: «Вечір у степу» (1937, НХМУ), панно «Збирання яблук» (1939, у співавт. з М. *Рибальченком*, Виставка досягнень народного господарства Союзу РСР, Москва), «Зорі назустріч», «В думах про майбутнє» (обидві — 1969), «Студентка» (1979).

У співавт. з М. Рибальченком виконав низку творів на шевч. тематику: панно «Т. Шевченко серед російських письменників-демократів» (олія, 1940; для музею Т. Шевченка в *Каневі*, тепер — ШНЗ); картини «Т. Шевченко серед казахів», «Малий Тарас слухає розповідь свого діда про Коліївщину» (обидві — олія, 1940); літографії «Т. Шевченко з сестрою Яриною» та «Т. Г. Шевченко, Марко Вовчок і І. С. Тургенєв» (обидві — 1961, НМТШ), «Т. Г. Шевченко з російськими письменниками і революційними демократами в Петербурзі» (1961). У співавт. з М. Рибальченком і Б. *Ваксом* створив серію ліногравюр: «Т. Г. Шевченко з діячами російської літератури» (НМТШ), «Думи мої, думи мої», «Дитинство Тараса», «Рідна вербиченька»

О. Любимський, М. Рибальченко, Б. Вакс. Шевченко з діячами російської літератури. Папір, ліногравюра. 1964

(усі — 1964, Донец. худож. музей). Твори позначено соцреалізмом як у прочитанні шевч. теми в цілому, так і у схематичній побудові композиції, змалюванні персонажів, живописній характеристиці форми.

Тв.: Художня виставка, присвячена 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка: Каталог. К., 1961.

Катерина Мамаєва

ЛЮ́БИЧ-ПАРАХОНЯ́К Олександра Іванівна (14.03.1892, Станіслав, тепер Івано-Франківськ — 23.02.1977, м. Винники Львів. обл.) — укр. оперна та камерна співачка (лірико-драм. сопрано). 1912 закінчила Вищий муз. ін-т у Львові (клас фортепіано Г. Ясеницької, вокалу — С. Козловської, теорії муз. — С. *Людкевича*). 1912—14 навчалася у Варшав. (клас О. *Мишуги*), 1916—17 — Львів. (клас Ч. Заремби) консерваторіях. 1917 дебютувала у Львів. опері. Співпрацювала з Новим львів. театром, де 1920 виконала партію Настусі («Пан сотник» Г. *Козаченка*), 1922 в театрі «Українська бесіда» — партію Катерини («Катерина» М. *Аркаса*), про яку позитивно відгукнувся С. Людкевич. Згодом працювала у польс. оперних театрах: 1925 — у Помор., 1929—32 — Катовіц., 1928—29 — Познан., 1934—35 —Люблінському. 1937 закінчила кар'єру співачки.

О. Любич-Парахоняк

Виконувати твори шевч. репертуару почала під час навчання у Вищому муз. ін-ті; у 1909—21 брала участь у шевч. концертах у Львові, Станіславові, Тернополі, Стрию, Вінниці. Драм. забарвлення її високого голосу, чисте інтонування надавало особливої чарівності виконанню солоспівів «Зацвіла в долині», «І широкую долину», «Нащо мені чорні брови», «Ой одна я, одна», «Садок вишневий», «Туман, туман долиною», «Якби мені черевики» М. *Лисенка* та солоспівів Д. *Січинського*, Я. *Степового*.

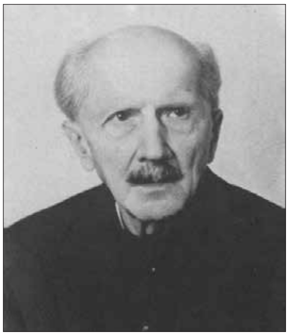
Літ.: *Людкевич С.* Дослідження, статті, рецензії, виступи: У 2 т. Л., 1999—2000; *Деркач І.* В гостях у знаменитої співачки // Радянська культура. 1961. 19 жовт.; *Медведик П.* Діячі української музичної культури: Матеріали до біобібліогр. словника // *ЗНТШ*. Л., 1996. Т. 232.

Наталія Костюк

ЛЮДКЕ́ВИЧ Станіслав Пилипович (24.01.1879, м. Ярослав, тепер Польща — 10.09.1979, Львів) — укр. композитор, музикознавець, фольклорист, педагог, диригент і муз.-громадський діяч. Д-р музикознавства (1908). Народний артист Союзу РСР (1969). Лауреат Республ. премії ім. Т. Г. Шевченка (1964). Закінчив 1901 філос. ф-т Львів. ун-ту. Теорію композиції вивчав самостійно, а також у М. Солтиса (Львів), з 1907 — в О. Цемлінського та Г. Греденера (Відень). Брав активну участь в організації Вищого муз. ін-ту ім. М. Лисенка у Львові (в 1910—14 — його директор, з 1919 — викладач теоретичних дисциплін та інспектор філіалів). Працював з хорами «*Боян*», «Бандурист», «Сурма». З 1936 — дійсний член НТШ. З 1939 — проф. і зав. кафедри теорії та композиції Львів. консерваторії ім. М. Лисенка, одночасно (1939—51) — старший наук. співробітник Львів. філіалу ІМФЕ. У 1944—71

керував кафедрами теорії, історії муз. та композиції, з 1971 — проф. Львів. консерваторії.

Композитор. спадщина Л. охоплює твори різних жанрів — оперні, симфонічні, вокально-симфонічні, хорові, камерно-інструментальні, солоспіви тощо. Л. — один із найвизначніших інтерпретаторів Шевченкової поезії у муз. Його масштабні твори на шевч. тематику, позначені глибоким драматизмом і виразним нац. колоритом, стали етапними в розвитку укр. муз. мист-ва. В них яскраво проявилися основні риси індивідуального стилю митця — поєднання особливостей укр. народного мелосу зі здобутками муз. письма, властивого композиторам пізнього романтизму. Найвідоміший з них — кантата-симфонія «Кавказ» (1902—13), написана на основі 4 перших розділів однойменної поеми Шевченка. У монументальному 4-частинному циклі епіко-героїчного характеру Л., відштовхуючись від образності поетичного тексту, втілив цілу гаму різних настроїв: зосереджено-задумливих (1 частина «Прометей»), лірико-драм. (2 частина «Молитва»), саркастичних (3 частина «Хортам і гончим слава!»), апофеозно-славильних (4 частина «Борітеся!»). Для «Кавказу» характерними є виражальна рівноправність хорового і оркестрового компонентів, симфонізація структури, наскрізне проведення і розроблення лейтмотивних тем, майстерне використання техніки поліфонічного письма (фуга з 1-ї частини). Повністю «Кавказ» уперше виконав у Львові 1914 хор «Боян» під керуванням автора на концерті, присвяченому 100-*літньому ювілею від дня народження Шевченка*. До вершинних здобутків творчості Л. належить і кантата «Заповіт», створена до 120-ї річниці від дня народження Шевченка (1934, 2-га ред. — 1955). Муз. твору напрочуд стисла, смислово концентрована, позначена єдиною лінією драм. розвитку, спрямованого на утвердження кульмінаційного заклику «Кайдани порвіте!». Вперше її виконав 1936 зведений хор «Бояна», т-в «Бандурист» і «Сурма» під керуванням автора. Обидва твори відзначено Республ. премією ім. Т. Г. Шевченка (1964). На Шевченкові тексти написав хори «Гамалія» (1894), «Косар» (1900), «Закувала зозуленька» (1911), «Чи ми ще зійдемося знову» (1915), «Сонце заходить» (1916), «Ой виострю товариша» (1917), «Наша дума, наша пісня» (1931), солоспів для баритона «За байраком байрак» (1920). Л. здійснив ред. і перекл. для мішаного хору низки творів на тексти Шевченка західноукр. композиторів С. *Воробкевича* («Огні горять»), Г. *Топольницького* («Ой три шляхи широкії»), Ф. *Колесси* («Ой умер старий батько») та ін. Автор розвідок «Про основу і значення співності в поезії Тараса Шевченка» (в ній Л. одним з перших досліджував ритміку Шевченка), «Про композиції до поезії Шевченка» (обидві — 1902), «Вокальна музика на тексти поезій «Кобзаря» (1932).

С. Людкевич

Тв.: Дослідження, статті, рецензії. К., 1973; Дослідження і статті. К., 1976; Дослідження, статті, рецензії, виступи: У 2 т. Л., 1999—2000. Т. 1—2.

Дискогр.: грамплатівки (усі — фірма «Мелодія») — «Заповіт»: Кантата: Держ. хорова капела УРСР «Трембіта» і Держ. симфонічний оркестр УРСР, диригент — М. Колесса, соліст — В. Козерацький. 1957. Д-3692-93; «Закувала зозуленька»: Держ. хорова капела УРСР «Трембіта», худож. кер. — П. Муравський. 1958. 31766; «Кавказ»: Симфонія-кантата: Держ. хорова капела УРСР «Трембіта» і Симфонічний оркестр Львів. держ. філармонії, диригент — М. Колесса. 1963. Д-011719-20.

Літ.: *Рудницький А.* Шевченківський концерт у Великому театрі // Діло. 1936. № 61; *Витвицький В.* «Кавказ» С. Людкевича // *Витвицький В.* Музикознавчі праці. Публіцистика. Л., 2003; *Кос-Анатольський А.* С. П. Людкевич. К., 1951; *Загайкевич М.* С. П. Людкевич. К., 1957; *Цалай О.* [Цалай-Якименко О.] «Заповіт» — кантата С. Людкевича. К., 1963; *Загайкевич М. П.* «Кавказ» — кантата-симфонія С. Людкевича. К., 1964; *Павлишин С.* Станіслав Людкевич. К., 1974; *Творчість* С. Людкевича: Зб. статей. К., 1979; *Кияновська Л.* Симфонічні поеми Станіслава Людкевича в контексті пізньоромантичної західноєвропейської культури // *ЗНТШ*. Л., 1993. Т. 226; *Якубяк Я.* С. Людкевич і українська ідея // Українська музика: Традиції та сучасність: Зб. статей. Л., 1993; *Творчість* Станіслава Людкевича: Зб. статей. Л., 1995; *Антонович М.* Станіслав Людкевич: композитор, музиколог. Л., 1999; *Козаренко О.* Семантично-знакова багатомірність кантати С. Людкевича «Заповіт» на вірші Шевченка // Наук. вісник Нац. муз. академії України ім. П. Чайковського. 2002. Вип. 11; *Козаренко О.* Рецепція українською культурою кантат і симфоній С. Людкевича на вірші Т. Шевченка // *ЗНТШ*. 2009. Т. 258; *Штундер З.* Станіслав Людкевич. Життя і творчість: У 2 т. Л.; Жовква, 2009; *Станіслав* Людкевич у спогадах сучасників. Л., 2010.

Марія Загайкевич

ЛЮДОВІ́К XI (Louis XI; 3.07.1423, Бурж — 30.08.1483, Плессі-ле-Тур) — франц. король (1461—83) з династії Валуа. Завершив територіальне об'єднання Франц. королівства, провадив політику централізації королів. влади й заклав основи абсолютистської монархії. Протегував розвитку ремесел, шовківництва, запровадив систему кредитування держави багатими лихварями. Мети досягав шляхом підкупів, інтриг.

Шевченко згадав Л. XI у повісті «Художник», де йдеться про перегляд разом з К. Брюлловим і В. *Штернбергом* в Александринському театрі вистави «Зачарований дім» за п'єсою нім. драматурга Й. *Ауффенберга*, написаною за мотивами повісті

Ж.-С.Дюплессі. Людовік XVI на коронації. Полотно, олія. 1777

О. де *Бальзака* «Метр Корнеліус». У повісті Бальзака Л. XI зображений як володар Франції, який прагнув зміцнення королів. влади будь-якими засобами, забуваючи про «совість і благочестя». П'єсу переклав рос. мовою П. Ободовський під назвою «Зачарований дім, або Смерть Людовіка XI». Роль короля виконував В. *Каратигін* (4, 538—539). До образу Л. XI, навіяного спектаклем, Шевченко повернувся у варіантах повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали», де, згадуючи події Коліївщини (див. *Гайдамацький рух*) і порівнюючи їх з *Варфоломіївською ніччю* та Французькою революцією, зазначав, — в одному з варіантів тексту, — що всі ці криваві трагедії були справою всієї нації «и никогда не разыгрывались по воле одного какого-нибудь пройдохи, вроде Людовика XI, что допускали нередко у себя западные либералы» (4, 435); в основному тексті автор залишив ім'я *Катерини Медичі* (4, 229).

Олена Дзюба

ЛЮДОВÍК XVI (Louis XVI; 23.08.1754, Версаль — 26.01.1793, Париж) — король Франції (1774—92). Намагався протистояти революційному рухові за допомогою інтервенції ін. європ. держав. Його скинуто народним повстанням 10 серп. 1792 і революційним Конвентом засуджено до страти. Шевченко згадав Л. XVI у Щоденнику 13 січ. 1858: «Бабкин подарил мне прекрасную акватинту, изображающу[ю] смерть Людовика XVI, а я сегодня, за это назидательное изображение, изобразил его собственную персону...» Цей запис іде в річищі антисамодерж. переконань автора «комедії» «Сон — У всякого своя доля», поеми-циклу «Царі» та низки післязасланських творів (див. також: *Теми і мотиви поезії Шевченка*, розд. Революціонізм).

ЛЮСІАНÍ (Luciani) **Жорж** — франц. літературознавець-славіст і перекладач. Автор монографії «Книга генези українського народу» (1956), що вийшла друком у вид-ві Ін-ту славістичних студій у Парижі. Працю ілюстровано перекл. уривків Шевченкових творів — «Єретик», «Кавказ», «І мертвим, і живим», «Сон — У всякого своя доля», «Полякам», «Стоїть в селі Суботові» (фінальна частина «Великого льоху»). У ній Л. не раз згадував Шевченка та його творчість, зокр. підкреслюючи його значення у викристалізовуванні ідей *Кирило-Мефодіївського братства*. Л. належить ст. «Українська література» у вид. «Histoire générale des literatures» (Париж, 1961. Т. 2). У цій ст., ілюстрованій автопортретом Шевченка (1845), титульною сторінкою «Кобзаря» (1840) й автографом «Заповіту», Л. подав франц. перекл. останньої строфи «Заповіту».

Ще одну довідку про Шевченка Л. помістив у корпусі т. 23 Encyclopaedia Universalis (Париж, 1989) в оглядовій ст. «Українська література», яка має 4 розд.: «Перші літописи», «Четвертована і переслідувана Україна», «Котляревський і формування української літературної мови» та «Українська література XIX—XX століть». У підрозд. «Тарас Шевченко» 4-го розд., де також представлено творчість Марка Вовчка, Лесі *Українки*, М. *Коцюбинського*, І. Франка, І. *Багряного*, О. *Гончара* та І. *Драча*, Л., зокр., сказав: «Особливе місце належить великому національному поетові України. Тарас Шевченко — художник і поет, запальний патріот, переконаний демократ, запеклий ворог царизму та кріпацтва, геніальний рупор свого пригніченого народу». Подав основні віхи життєвого шляху укр. поета, висвітлив обставини появи першої поетичної зб. «Кобзар» (1840), написання у 1841—47 низки творів — «Гайдамаки», «Гамалія», «Сон», «Єретик», «Кавказ», «І мертвим, і живим», «Заповіт». Свою розповідь Л. проілюстрував уривками зі Щоденника. Список використаної та рекомендованої худож. і крит. л-ри наприкінці ст. засвідчує обізнаність франц. літературознавця з укр. культурним процесом.

Ярема Кравець

ЛЮ́ТЕР (Luther) **Артур** (роки життя невідомі) — нім. історик л-ри і видавець. Вивчав поезію Шевченка з 1907, стежив за новими публ. про укр. поета, відгукувався на них у пресі. Як свідчить список л-ри про Шевченка у додатку до «Історії російської літератури» (1924), Л. був ознайомлений з основними вид. творів Шевченка нім. мовою, розвідками В. *Фішера*, К.-Е. *Францоза*, монографією А. *Єнсена*, «Присвятою» І. Франка та ін. Автор «Geschichte der russischen Literatur» (Лейпциґ, 1924). У розд. «Лірична поезія» Л. розповів про життєво-творчий шлях Шевченка, який, на думку автора, бажано і слід розглядати і в курсах рос. л-ри, оскільки особисті стосунки Шевченка з представниками цієї л-ри, як і вся творчість поета загалом, «мали великий вплив у Росії». Цим самим Л. підкреслив важливу роль Шевченка в історії слов'ян. л-р, що було новою для нім. літературознавства того часу тезою. Л. виділив дві групи творів Шевченка:

політ. вірші й поеми («Сон», «Великий льох») та пісні, балади, епічні поеми, що сягають корінням у народну поезію. Шевченко, вважає Л., є наскрізь народним, пристрасним борцем за свободу і справедливість, одним з «найсильніших політичних поетів світової літератури», у творчості якого органічно поєднуються нац. і соц. мотиви. У нарисі наведено поезію «Думка — Нащо мені чорні брови» у перекл. О. *Грицая*. Л. належать окремі згадки про Шевченка: замітка у зв'язку зі ст. П. *Житецького* про Шевченка з журн. «Вестник Европы» (1906. Серп.), надрук. у рубриці «Russischer Brief» берлінського журн. «Das literarische Echo» (1907. № 1); допис у цьому ж журн. (1911. № 4) про вихід зб. перекл. Ю. *Вірґінії* «Taras Schewtschenko. Ausgewählte Gedichte» (Лейпциґ, 1911); повідомлення про відзначання українцями, де б вони не жили, *50-літніх роковин від дня смерті Шевченка* — «найславнішого поета Тараса Шевченка» — зі стислою характеристикою його творчості (Das literarische Echo. 1911. № 4).

Тв.: Geschichte der russischen Literatur. Leipzig, 1920. [Про Шевченка — у підрозд. «Лірична поезія»].

Літ.: *Погребенник Я.* Шевченко в німецьких виданнях 20-х років // *Погребенник Я.* Шевченко німецькою мовою. К., 1973.

Ярослава Погребенник

ЛЮ́ТЕР (Luther) **Мартин** (10.11.1483, Ейслебен у Саксонії, тепер Німеччина — 18.02.1546, там само) — богослов, проповідник, діяч Реформації в Німеччині, засновник протестантизму, зокр. лютеранства. 1501 Л. вступив до Ерфуртського ун-ту, де студіював класичні науки і богослов'я. 1505 як магістр читав лекції з фізики й етики Арістотеля. У цьому ж році вступив до августин. монастиря в Ерфурті. 1507 його запросили до новоствореного саксон. курфюрстом Фрідріхом Мудрим (пізніше постійним покровителем Л.) Віттенберзького ун-ту. Тут Л. перебував під впливом представників містико-біблійної течії, з особливою увагою до Біблії та християнських учень апостола Павла та св. Августина. Поступове засвоєння ідей містиків (1516 Л. видав праці містиків 14 ст. під назвою «Німецьке богослов'я») стало світоглядною основою, на якій склалося його поступове розходження з католицизмом. Вибух протесту Л. був спровокований прибуттям до Німеччини ченця Й. Тецеля, який, продаючи індульгенції, збирав величезні гроші для папської каси. 31 жовт. 1517 Л. прибив на двері замкової церкви у Віттенберґу список 95 тез — аргументів проти індульгенцій — і цим започаткував Реформацію. Заперечуючи роль церкви і духовенства як посередників між Богом і людиною, Л. доводив, що визначальною є внутрішня релігійність людини — віра, дарована людині безпосередньо Богом. Отже, спасіння людини залежить не від таїнств, обрядів, пожертв на користь церкви, а від віри в спасительну жертву *Ісуса Христа*. Другим з найважливіших положень Л. була теза про те, що джерелом істини в релігії є не «святе передання» (рішення церк. соборів, думка католицького глави), а «Святе Письмо», найперше Євангелія. У своїх пізніших працях Л. обстоював свободу окремих християн від зовнішніх церк. приписів, оскільки вважав, що «внутрішня людина і Бог єдині», визнавав лише таїнства хрещення та причащання і виступив проти аскетизму та чернецтва. Ідеї Л. мали надзвичайно широку підтримку нім. суспільства. Значною подією в духовній історії нім. нації став його перекл. Біблії нім. мовою (1534), що мав потужний вплив на формування нім. літ. мови. Переспів 45 псалма «Бог для нас — охорона і сила» Л., також написаний живою народною мовою і покладений на муз. (1529) Є. Клюґом, став гімном протестантизму. Це мало далекосяжні наслідки і для розквіту нім. муз. Вважається, що започаткована Л. традиція колективного співу церк. громади була живильним ґрунтом для зростання творчого генія Й.-С. *Баха* (*Н. Дейвіс*. Європа: Історія. К., 2008. С. 502—503). Плідні починання Л. як реформатора церк. мови були, очевидно, відомі Шевченкові — авторові «Давидових псалмів», написаних народною мовою.

Л. Кранах Старший. Портрет М. Лютера. Полотно, олія. 1529

Шевченко згадав Л. у повісті «Художник» поруч з іменами його попередників — реліг. діячів Дж. *Вікліфа* та Я. *Гуса*, яких через критику католицької церкви було оголошено єретиками: «…тогда даже политика наместников святого Петра требовала изящной декорации для ослепления толпы и затмения еретического учения Виклефа и Гуса, уже начинавшего воспитывать неустрашимого доминиканца Лютера» (4, 120). Характеристика Л. як безстрашного, тобто стійкого у відстоюванні своїх поглядів, дає змогу припустити, що Шевченко знав про його лейпцизький публічний диспут 1519 із захисником папського авторитету, представником керівництва домінікан. конгрегації теологом Екком. Можливо, тому Л. помилково названо «доминиканцем». Адже повість писалася на засланні без жодної можливості перевіряти збережені у пам'яті істор. факти.

Про Л. як продовжувача Я. Гуса йшлося і в написаній раніше поемі «Єретик» (1845). Ім'я його у ній не згадано, але образ «орла», що має з'явитися після «гуся», однозначно вказує на Л.: «Отак Гуса / Ченці осудили, / Запалили… Та Божого / Слова не спалили, / Не вгадали, що вилетить / Орел із-за хмари / Замість гуся і розклює / Високу тіару» (рр. 355—362). Поєднання цих образів походить із брошури С. *Палаузова* «Иоанн Гус и его последователи» (М., 1845), яка була джерелом істор. інформації для автора поеми «Єретик»: «Незадовго перед смертю, в одному з листів до своїх друзів у Чехію, Гус писав між іншим: "Гусь, каже він, тварина домашня, яка не може літати високо; але скоро, можливо, з'являться інші птахи, котрих не опутають сіті ворогів". Справді він надто низько літав і невдовзі був спійманий у сіті ченців. Пророцтво його все ж збулося: минуло століття, і орел Вормський, Лютер, злетів високо!» (М., 1845. С. 18).

З поглядами Я. Гуса на інститут папства Л. ознайомився ще в Ерфуртському монастирі. 1519, під час вирішального для долі Л. публічного диспуту з Екком, той нагадав Л. про рішення собору в Констанці, на якому було визнано главенство папи і піддано осуду Я. Гуса як єретика. Але це нагадування не змусило Л. піти на поступки. Навпаки, він з іще більшим ентузіазмом почав поширювати свої ідеї, доводячи їх до свідомості як своїх співгромадян, так і ієрархів католицької церкви. У посланні до папи *Лева X* Л. не без іронії писав: «Так, це правда: я надто сміливо доторкнувся до папського престолу, який називають римським двором і який, як ти сам знаєш, ганебніший від Содома, Гоморри і Вавилона. І тут, як я бачу, нічим не допоможеш. < …> Римська церква, яка в старі часи була зразком святості, перетворилася тепер <…> на царство всіх смертних гріхів і прокляття. <… > Мій святий отче, не вір підлесливим, які кажуть, що ти не проста людина, а подібний до Бога і повинен повелівати всім на світі» (цит. за кн.: *Гарин И. И.* Лютер. Х., 1994. С. 207). Гострокрит. образ католицької верхівки Шевченко представив у «Єретику»: «І на апостольськім престолі / Чернець годований сидить. / Людською кровію шинкує / І Рай у найми оддає!» (рр. 90—93). Шевченко, як випливає з поеми й повісті «Художник», досить серйозно заглибився у діяльність згаданих ним «єретиків», знав істор. контекст їхньої діяльності. Про Л. та ідеологічні основи лютеранської церкви Шевченко міг мати певні відомості також завдяки спілкуванню з друзями, — німцями В. *Штернбергом*, Е. *Губером*, що був сином лютеранського пастора, та від знайомих, зокр. німців — лікаря Рєпніних — Ф. *Фішера*, переяславського пов. лікаря М. *Штерна* та ін.

Літ.: Івакін 1964.

Володимир Мовчанюк

ЛЮ́ЦІЙ Вер (131 — 168 рр. н. е.) — родич римського імператора Марка *Аврелія*, його співправитель, який мало цікавився держ. справами, славився своєю розбещеністю. Саме так Шевченко характеризує Л. у повісті «Художник»: «В продолжение недели <…> нарисовал он голову Люция Вера, распутного наперсника Марка Аврелия» (4, 132). Шевченко міг малювати голову Л. з гіпсової копії, яка була в петерб. *Академії мистецтв*, оригінал погруддя зберігався в *Ермітажі*.

Мирослава Шах-Майстренко

ЛЯ́РОВ Матвій Львович (24.02/7.03.1884, Москва — 18.03.1964, Одеса) — укр. актор. Народний артист Української РСР (1946). Після закінчення 1903 приватних драм. курсів в Одесі працював у трупі П. Орленєва, в драм. театрах Херсона, Ростова, Нижнього Новгорода. У 1928—58 — актор Одес. рос. драм. театру ім. А. Іванова. Знявся у к/ф: «Тарас Шевченко», «Маленький Тарас» (обидва — 1926, реж. П. *Чардинін*; Всеукр. фотокіноуправління, Одеса; останній не зберігся), де створив образ П. *Енгельгардта*. У трактуванні цього образу актор разом з реж. ішов за істор. джерелами, а зовнішні риси П. Енгельгардта відтворено за портретом роботи

Сцена з фільму «Тарас Шевченко». Режисер П. Чардинін. У ролі П. Енгельгардта – М. Ляров. 1926

Шевченка. У характері свого героя Л. підкреслював негативні риси: пихатість, жорстокість, шляхетську гоноровитість. Грав також у к/ф «Назар Стодоля» (1937, реж. Г. *Тасін*, «Українфільм», Одеса).

Літ.: Роміцин А. Українське радянське кіномистецтво. К., 1958; *Дубенко С. В.* Тарас Шевченко та його герої на екрані. К., 1967.

Григорій Зленко

ЛЯТОШИ́НСЬКИЙ Борис Миколайович (22.12.1894/3.01.1895, Житомир — 15.04.1968, Київ) —

Б. Лятошинський

укр. композитор, педагог, диригент і муз.-громадський діяч. Заслужений діяч мист-в Української РСР (1945), народний артист Української РСР (1968). Лауреат Держ. премій Союзу РСР (1946, 1952). Лауреат Держ. премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка (1971, посмертно). Закінчив 1918 юрид. ф-т Київ. ун-ту, 1919 — Київ. консерваторію (клас Р. *Ґлієра*). Викладав у Київ. консерваторії композицію та оркестровку (1919—68), з 1935 — проф. Виховав цілу плеяду композиторів (І. *Белза*, Л. *Дичко*, І. Карабиць, В. *Сильвестров*, Л. Спасокукоцький, Г. *Таранов,* І. *Шамо*). На поч. 1920-х належав до засновників Асоціації сучасної муз., був головою її київ. організації (1922—25); член Всеукр. муз. т-ва ім. М. Леонтовича. У 1939—41 — голова Спілки композиторів Української РСР. Творчість Л., симфоніста за покликанням, вирізняється глибиною філос.-етичних концепцій, яскравим стилем, має широкий жанровий діапазон і унікальну образну систему. Долаючи канони соцреалізму, тенденційну критику, Л. відтворював драм. сутність конфлікту між тоталітарною державою і творчою особистістю, обстоював свободу інтелектуального життя і творчості. У різних сферах мист. здобутки Л. стимулювали модерні худож. пошуки, представляли укр. муз. в нових жанрово-стильових площинах, накреслюючи перспективи її розвитку.

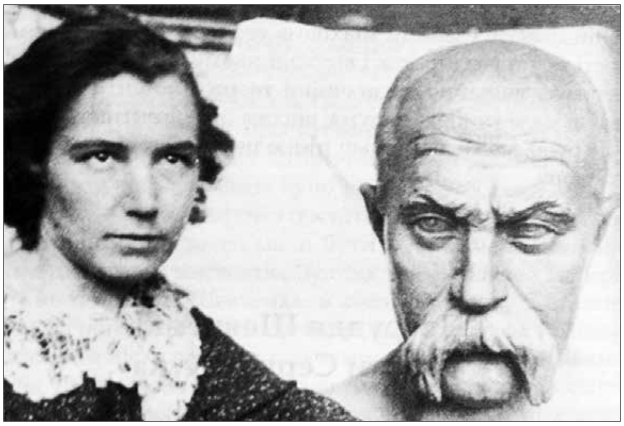
Шевч. образи наявні в різних жанрах творчості Л.: обробках народних мелодій, солоспівах, хорових і фортепіанних циклах, муз. до к/ф, симфонічній сюїті. Творам притаманне поглиблено концепційне тлумачення віршів, їхніх образних колізій. Вже в перших спробах — солоспіві «Є карії очі» та мішаному хорі з фортепіано «Тече вода в синє море» (обидва — 1927) — поезії Шевченка емоційно прочитано як життєві драми. Опрацюванню попул. мелодії Г. *Гладкого* до «Заповіту» для мішаного хору та оркестру Л. надав динамізму і монументальності кантати, написаної до 125-*літнього ювілею від дня народження Шевченка* (1939). Жагуча ностальгія проймає обробку пісні «Реве та стогне Дніпр широкий» для мішаного хору без супроводу (1942), створеної, ймовірно, для саратовської *Радіостанції імені Т. Г. Шевченка*. Епіграфи з Шевченкових поезій були первісною програмою циклу Трьох прелюдій для фортепіано (1942), згодом відомого під назвою «Шевченківська сюїта». Нові перспективи акапельній хоровій муз. відкрив диптих Л. на слова Шевченка «Тече вода в синє море» (2-га версія інтерпретації вірша) та «Із-за гаю сонце сходить» (1949—51). Створивши на основі народнопісенної лексики муз. тематизм, здатний до симфонічного розвитку, композитор передає розгортання життєвої драми знедолених людей. Ці хори визнано нац. класикою. Написаний 1960 диптих «За байраком байрак» та «Над Дніпровою сагою» характерний протиставленням моторошної істор. колізії, відтвореної з високою муз. експресією, та ідилічно світлого пейзажу. Того ж року диптих було опубл. в добірці «П'ять хорів», до якої увійшли і хори «Серце Кобзаря» (слова В. Бичка), «Чернеча гора» (слова Є. Фоміна) та «У перетику ходила». Однак вони не склали циклу. Великим пієтетом до Шевченка сповнено муз. Л. до к/ф «Тарас Шевченко» (Київ. кіностудія худож. фільмів, 1951), яка емоційно поглиблює відображення колізій життя поета і розкриття його духовного світу. На основі цієї муз. написано оркестрову сюїту «Тарас Шевченко» (1952). 6 частин твору (Вступ, «Шевченко на Україні», «Степ», «Страта», «Прощання друзів», Фінал) скомпоновано за основними епізодами фільму. Їхню емоційну сферу визначають народнопісенні інтонації та мелодії: «Заповіт» (І частина), улюблена пісня поета «Ой зійди, зійди ти, зіронько та вечірняя» (ІІ частина), «Думи мої» (IV частина), веснянкові наспіви (VI частина) та виразні автор. теми (сх. наспів у ІІ частині і тужлива укр. мелодія у V частині), органічно переплітаючись із трагічними лейтзворотами з хорів «Тече вода в синє море» та «Із-за гаю сонце сходить», що стилістично і філос. узагальнюють роздуми про долю поета.

Тв.: Епістолярна спадщина: У 2 т. К., 2002. Т. 1.

Літ.: Ревуцький Д. Шевченко і народна пісня. К., 1939; *Грінченко М.* Шевченко і музика. К., 1941; *Козицький П.* Тарас Шевченко і музична культура. К., 1959; *Белза І.* Б. М. Лятошинський. К., 1947; *Гордійчук М.* Шевченко і російська музика // Мистецтво. 1958. № 2; *Самохвалов В.* Борис Лятошинський. К., 1972, 1974, 1981; *Борис* Лятошинский. Воспоминания. Письма. Материалы: В 2 ч. К., 1985; *Копиця М.* Симфонізм Б. Лятошинського: Епоха, колізії, драматургія. К., 1990; *Музичний* світ Бориса Лятошинського: Зб. матеріалів міжнар. теорет. конф. К., 1995; *Довганич М.*, *Сенченко Л.* Художньо-інтонаційний зв'язок слова і музики в творі Т. Шевченка та Б. Лятошинського «За байраком байрак» // *Тарас* Шевченко і сучасність: Зб. матеріалів і тез міжнар. наук.-теорет. конф. Рівне, 1996; *Козаренко О.* Феномен української національної музичної мови. Л., 2000; *Новіков Ю. М.* Фактурно-композиційні аспекти драматургії «Шевченківської сюїти» для фортепіано Б. М. Лятошинського // Культура і сучасність: Альм. К., 2007. № 1; *Горбач С.* Трагізм образу козака в оригінальних хорових творах Б. Лятошинського // Наук. записки Рівненського держ. гуманітарного ун-ту: Зб. наук. праць. 2008. Вип. 14.

Лю Пархоменко

ЛЯТУРИ́НСЬКА Оксана Михайлівна (19.01/1.02.1902, хутір Ліс, тепер с. Хоми Збаразького р-ну Терноп. обл. — 13.06.1970, м. Міннеаполіс, штат

О. Лятуринська біля першого варіанта погруддя Т. Г. Шевченка. 1930-ті

Міннесота, США) — укр. художниця, скульпторка і поетеса. Навчалася у Празі в Укр. студії пластичного мист-ва (1926—28) та Художньо-промисловій школі (1928—33, викладачі К. Стаховський, С. Мако, К. Дворжак), спеціалізувалася зі скульптури. Водночас здобувала освіту на філос. ф-ті Карлового ун-ту. Після 1949 жила у США. Працювала у станковій та монументальній скульптурі, малій пластиці, декорат.-прикладному мист-ві. Основні худож. твори: пам'ятники воїнам Армії УНР у м. Пардубіце (1932), директорові Укр. реальної гімназії м. Ржевніце І. Кобизькому на Ольшанському кладовищі у Празі (1934), скульптурні портрети Т. Г. Масарика, С. *Петлюри* (1930-ті), серія графічних портретів діячів укр. історії та культури — М. *Грушевського*, Марка Вовчка, І. Франка, В. *Стефаника*, О. *Олеся*, О. Ольжича та ін. (1930—40-ві). У цій серії був і портрет Шевченка (виконаний за Автопортретом 1840), відомий завдяки відтворенню на поштовій листівці (вид-во Ю. Тищенка, Прага, 1930-ті). Образ поета, трактований у м'яких світлотіньових сепійних співвідношеннях, Л. наповнила енергією, експресією, явленими в напружено-запитальному погляді вольової особистості, зверненої до глядача. Створене нею 1932 у Празі погруддя поета (гіпс), на думку В. *Січинського*, стало «одним з найкращих погрудь Шевченка, які були перед тим». «У протилежність до всіх інших різьб, що конче старалися віддати всі атрибути "селянського поета", О. Лятуринська створила зовсім відмінний тип обличчя. Нема тут традиційного кожуха і баранячої шапки, нема вульгаризації і того штучного типу "козака", чого не могли позбутися всі попередники Лятуринської» (*Січинський В*. Оксана Лятуринська // Нова хата. [Львів]. 1933. № 11. С. 2—3). Цей портрет заввишки прибл. 75 см, виконаний у реалістичній манері, акцентував зосереджений погляд поета, його самозаглибленість. Намагаючись зберегти характерологічні риси Шевченка, скульпторка застосувала легку стилізацію форми, враховуючи монументальне призначення твору. Фотографію Л. біля цього портрета опубл. у вид.: *Пеленська* Оксана. Український портрет на тлі Праги: Українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехо-Словаччині (Нью-Йорк; Прага, 2005. С. 67). Невдовзі погруддя встановили на території Укр. реальної гімназії у м. Ржевніце (тепер Чехія). Доля твору невідома.

Тв.: На спомин рідного краю. Україна у старій листівці: Альб.-каталог. К., 2000.

Літ.: *Січинський В*. Оксана Лятуринська // *Лятуринська* Оксана: Зібрані твори. Торонто, 1983; *Яців Р*. Маніфест почуття // Жовтень. 1989. № 9; *Шерех Ю*. Після «Княжої емалі» (Над купкою попелу, що була Оксаною Лятуринською) // *Шерех Ю*. Третя сторожа: Література, мистецтво, ідеології. К., 1993; *Черніхівський Г*. Терниста дорога Оксани Лятуринської // *Черніхівський Г*. Портрети пером: Статті, есе, рецензії. Кременець; Т., 2001.

Роман Яців

ЛЯ́ХОВА Жанна Тимофіївна (23.04.1936, с. Лозно-Олександрівка Білокуракинського р-ну Луган. обл.) — укр. літературознавець і педагог. Закінчила 1961 Луган. пед. ін-т. Протягом 1961—64 вчителювала на Луганщині, 1965—76 — в Кременчуці. Захистила 1975 дисертацію на тему: «Листи Тараса Шевченка і розвиток українського епістолярію в першій половині XIX ст.». З 1976 викладала у вишах Кіровограда, Донецька, Луганська. Авторка кн. «За рядками листів Тараса Шевченка» (1984), в якій розглянуто епістолярну спадщину Шевченка в контексті його худож. творчості, здійснено її аналіз у психологічному

Ж. Ляхова. За рядками листів Тараса Шевченка. К., 1984. Фронтиспіс і титул

і стилістичному аспектах, відображено багатогранність особистості автора, участь його в літ. житті епохи, місце епістолярію поета в історії розвитку укр. культури. Цій же проблематиці присвячено ст.: «Про публікацію епістолярію Шевченка в новому академічному виданні» (*НШК 26*), «Епістолярій Т. Шевченка як джерело вивчення його творчої індивідуальності» (*ШСт [1]*); «Сергій Єфремов — дослідник листування Т. Шевченка» (*НШК 31*) та ін.

Тв.: Шевченкіана Володимира Сосюри // Донбас. 1984. № 2; Шевченко в інтерпретації В. Винниченка // Вісник Київ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. К., 1992. Вип. 8: Істор.-філол. науки; Євангельські ідеї в епістолярній спадщині Т. Шевченка // *НШК 30*; Тарас Шевченко і Юзеф-Богдан Залеський: культурологічний контекст, перегуки // *СіЧ*. 2003. № 3; Поема Шевченка «Марія» в контексті фольклорної та літературної опозицій // *НШК 35*. Кн. 1; Шевченко і світова культура: гносеологічний і аксіологічний аспекти проблеми генези особистості // *НШК 36*.

Літ.: Ротач П. Серед листів // Наше слово [Варшава]. 1985. 31 берез.

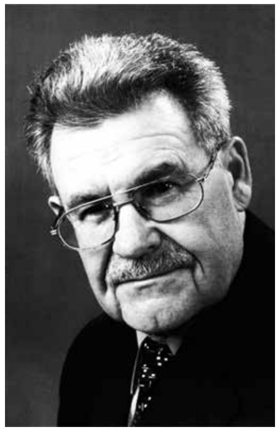
Петро Ротач

ЛЯХО́ЦЬКИЙ Антін Михайлович (псевд. — Н. К у з ь м а, О л е к с а н д р К у р т і є в; 1853, Житомир — 24.04.1918, Лозанна, Швейцарія) — укр. громадсько-культурний діяч і видавець. У 1870-х працював у Київ. пов. суді, громадським писарем у Херсон. губ., згодом під прізв. Куртієва — на посаді білетера в укр. театрі у Львові, де познайомився з І. Франком, М. *Павликом* та ін. культурними діячами Галичини. У січ. 1877 Л. заарештовано; разом із Павликом та ін., звинуваченими в соціалістичній пропаганді й поширенні нелегальної л-ри, перебував під слідством. Звільнений із-під варти, у берез. того ж року виїхав у Женеву. Там зблизився з М. Драгомановим і став складачем у його безцензурній укр. друкарні. За безпосередньою участю Л. було здійснено вид. повісті «Вихора» М. Павлика (1880), роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса *Мирного* (1880), праці М. Драгоманова «Політичні пісні українського народу XVIII—XIX ст.» (1883. Ч. 1; 1885. Ч. 2), двох «Кобзарів» Шевченка, у яких було вміщено 19 його творів («Кобзар», 1878; «Кобзар», 1881. Кн. 1—2), «Поезій Т. Г. Шевченка, заборонених в Росії» (1890).

Літ.: Єфремов С. Пам'яті А. Ляхоцького // Нова рада. 1918. 17/4 трав.; *Каспрук А. А.* Хто такий Олександр Куртієв? // *РЛ*. 1980. № 1.

Борис Деркач, Федір Погребенник

ЛЯШЕ́НКО Геннадій Іванович (1.06.1938, с. Ногайське, тепер м. Приморськ Запоріз. обл.) — укр. композитор, педагог, музикознавець і муз.-громадський діяч. Заслужений діяч мист-в Української РСР (1987). Народний артист України (1996). Лауреат Нац. премії України ім. Т. Г. Шевченка (2008). Проф. (1980). 1963 закінчив Львів. консерваторію (клас композиції А. Солтиса). Працював викладачем композиції та інструментування Львів. (1966—68) та Київ. (з 1971) консерваторій.

Г. Ляшенко

Худож. мисленню Л. притаманна філос. глибина, стиль наближається до нової муз., неокласицизму і неофольклоризму. Серед багатьох творів різних жанрів — 4-частинна акапельна кантата на вірші Шевченка «Містерія тиші» (2004; прем'єрне виконання хором «Кредо», диригент Б. Пліш). Тексти «Кобзаря» постали тут у самобутньому світлі. Їхня витончена і високопоетична інтерпретація репрезентувала унікальний для хорових творів на шевч. тексти зразок гармонійного світовідчуття. Багатство жанрових первнів (від дитячих ігрових пісень до імпресіоністичних мініатюр) зумовило розмаїття стилістичної палітри і водночас цілісність твору.

Літ.: Давиденко В. Музика Шевченкової тиші // Слово Просвіти. 2007. 8—14 лют.; *Сікорська І.* Кого обрати? // День. 2007. 10 лют.; *Сюта Б.* Музичний світ Геннадія Ляшенка // Українська музична газета. 2007. Квіт.—черв.; *Доріченко О.* Наш сучасник Геннадій Ляшенко // Київ. 2010. № 9/10.

Наталія Костюк

ЛЯ́ЩЕНКО Аркадій Якимович (26.01/7.02.1871, Київ — 12.09.1931, Ленінград, тепер Санкт-Петербург) — укр. та рос. літературознавець, історіограф, бібліограф і педагог. Закінчив істор.-філол. ф-т Петерб. ун-ту (1892). Згодом учителював. З 1918 — наук. працівник Книжкової палати, з 1921 — у Б-ці РАН (Ленінград), де 1921—31 керував слов'ян. відділенням. Чл.-кор. ВУАН України (1925) та АН СРСР (1927), член НТШ. Ініціатор створення Т-ва дослідників укр. історії, письменства та мови (Ленінград), де був заступником голови. Працював секретарем Слов'ян. комісії при РАН. Наук. інтереси Л. охоплюють давню укр. л-ру, укр. л-ру 19 ст., укр. фольклор. Протягом життя укладав картотеку відомостей про укр. письменників (тепер зберігається в Б-ці РАН). Уклав покажчики: до «Журнала Министерства народного просвещения» (1894), «Волынских губернских ведомостей» та до «Летописей русской литературы и древностей» (обидва — 1896) та ін.

Численні розвідки про Шевченка містив укладений Л. перелік істор.-літ. статей, опубл. у рос. журналах у січ.—серп. 1901 (Журнальные статьи по истории русской литературы // Литературный вестник. 1901. Т. 1. Кн. 2—4; Т. 2. Кн. 5—8). На основі нових матеріалів Л. ґрунтовно розглянув особисті й літ. взаємини поета з В. *Забілою* у ст. «Т. Г. Шевченко і В. М. Забіла» (Науковий збірник Ленінградського товариства дослідників української історії, письменства та мови. К., 1929. [Т.] 2), що й нині зберігає наук. значення.

Літ.: Перетц В. М. Памяти Аркадия Иоакимовича Лященко. Очерк его жизни, научной и общественной работы // Труды Института славяноведения АН СССР. Лг., 1932. Т. 1.

Микола Сулима

Перелік ілюстрацій, вміщених на кольоровій вкладці

Наукове редагування і впорядкування корпусу статей
до Шевченківської енциклопедії виконали наукові працівники
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
за такими темами:

1. Біографія Шевченка – тематичні статті	В. Л. Смілянська, Н. П. Чамата.
2. Оточення	О. П. Яковина, В. Л. Смілянська, О. І. Стужук.
3. Місця перебування	А. М. Калинчук, О. П. Яковина.
4. Світогляд	Р. Б. Харчук, Н. П. Чамата.
5. Історія і Шевченко	В. Л. Смілянська.
6. Фольклор і Шевченко	Р. Б. Харчук.
7. Літературні твори Шевченка	Н. П. Чамата, В. Л. Смілянська, Р. Б. Харчук.
8. Малярські твори Шевченка	М. В. Юр, І. М. Вериківська.
9. Теорія літератури, поетика, мова	Н. П. Чамата, Р. Б. Харчук, В. Л. Смілянська.
10. Теорія образотворчого мистецтва	М. В. Юр.
11. Міфологічні персонажі	В. П. Мовчанюк.
12. Біблійна й агіологічна тематика	Н. П. Чамата.
13. Давня і нова українська література і Шевченко	Є. М. Лебідь, Л. О. Гаєвська, О. В. Боронь, за участі В. А. Левицького.
14. Новітня українська література і Шевченко	О. В. Боронь, Є. М. Лебідь.
15. Російська література і Шевченко	Г. А. Улюра, за участі Д. О. Єсипенка.
16. Слов’янські літератури і Шевченко	А. М. Калинчук, Р. Б. Харчук, В. П. Мовчанюк, Т. А. Носенко, О. П. Яковина.
17. Шевченко і світова література	В. П. Мовчанюк, Т. А. Носенко.
18. Шевченко і літератури близького зарубіжжя	А. М. Калинчук.
19. Шевченко і образотворче мистецтво	М. В. Юр, О. І. Стужук.
20. Шевченко в театральному мистецтві	Т. А. Носенко, за участі Д. О. Єсипенка.
21. Шевченко в кінематографі	Т. А. Носенко.
22. Шевченко в музичному мистецтві	Р. Б. Харчук.
23. Вшановування пам’яті Шевченка, музеї, колекціонування	О. І. Стужук.
24. Шевченкознавство	О. В. Боронь, В. Л. Смілянська, Р. Б. Харчук, М. В. Юр.
25. Періодичні видання	Є. М. Лебідь, О. В. Боронь, В. Л. Смілянська, Г. А. Улюра.

Редакційну підготовку і виготовлення оригінал-макету тому
здійснили працівники відділу шевченкознавства
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

Уточнення та помічені помилки
у першому і другому томах ШЕ

Стаття	Том	Сторінка, колонка, рядок	Надруковано	Треба
Автопортрет 1859	1	с. 101, 2, 13 згори	А. 1858	А. 1859
Автопортрет 1860 (у темному костюмі)	1	с. 104, 2, 2 згори	До збірки музею Рос. мист-ва у Києві входить подібний до цього відбиток (№ 8146),	До збірки ДРМ входить подібний до цього відбиток (№ 28515),
Автопортрети Шевченка	1	с. 112, 1, 15 згори	глибше вивчати з поч. трав. 1958	глибше вивчати з поч. трав. 1858
Альбом 1846—1850	1	с. 175, 2, 1 знизу	«Пливе щука з Кременчука, пливе собі стиха»	«Пливе щука з Кременчука, тече собі стиха»
Альбом 1848—1850	1	с. 178, 1, 15 згори	втіленої в сепії «Над ступою»	втіленої в сепії «Киргизка»
Антипов О. І.	1	с. 205, 1, 4 згори	*Барбот-де-Марни М.*	*Барбот-де-Марни Н.*
Антології шевченківські	1	с. 216, 2, підпис під ілюстрацією с. 218, 2, підпис під статтею	Вінок Т. Шевченкові. Київ, 1963. Титул Олександр Кривенко	Вінок Т. Шевченкові. Одеса, 1912. Титул Сергій Кривенко
Антонович М. Д.	1	с. 225, 1, 3 згори	«Шевченко як міфотворець»	«Поет як міфотворець»
Базилевський В. О.	1	с. 301, 2, рубрика *Літ.:*	*Літ.: Внук* Одісеїв. К., 2005; *Холодний* дух історії. К., 2008	*Літ.: Базилевський В.* Лук Одісеїв. К., 2005; *Базилевський В.* Холодний душ історії. К., 2008
Байка	1	с. 303, 1, 6 знизу	С. Писаревського	П. Писаревського
Бальмен Я. П. де	1	с. 321, 2, 11 згори	Разом із М. *Башиловим* Б. відтворив польс. транслітерацією	Б. (одноосібно) відтворив польс. латинкою
Беньковська М.	1	с. 368, 1, 16–17 згори с. 368, 1, 19 згори	Для вид. «Тарас Шевченко. Поезії» (Варшава, 1936) переклала вірші Згодом ці перекл.	Б. належать вдалі перекл. віршів Шевченка Ці перекл.

Стаття	Том	Сторінка, колонка,	Надруковано	Треба
Бібліографічна шевченкіана	1	с. 405, 2, 15 згори с. 407, 2, 22 згори	ПБ (нині НБУВ) М. *Гресько*	ДПБ (нині – НБУВ) М. *Ґресько*
Білецький Л.	1	с. 427, 1, 19–20 знизу	«Шевченко й П. Куліш» (Сучасне й минуле. Л., 1939. Т. 3—4).	«Т. Шевченко і П. Куліш та їх взаємини у світлі новішої історично-літературної критики» (Сьогочасне й минуле. 1939. Т. 3/4).
Бортко В. В.	1	с. 494, 2	Замість фото Володимира Володимировича Бортка (старшого) хибно вміщено фото його сина – Володимира Володимировича Бортка (молодшого)	
Бортняк А. А.	1	с. 494, 2, 2 знизу	Не вказано дату і місце смерті	22.07.2009, Вінниця
«Вечір в Альбано поблизу Рима»	1	с. 623, 2, 18 згори	малюнка (1863;	малюнка (1836;
Вишневецький Я.	1	с. 659, 1, підпис під статтею	*Володимир Щербак*	*Віталій Щербак*
Владислав IV Ваза	1	С. 689, 2, підпис під статтею	*Володимир Щербак*	*Віталій Щербак*
Гантер А.	2	с. 49, 2, 16 згори	«Сонце заходить, гори чорніють»	«N. N. — Сонце заходить, гори чорніють»
Гілевич Н.	2	с. 72, 2, 15 знизу	*Тв.:* Безстрашність і велич генія	*Тв.:* Бесстрашие и величие гения
Гончаренко А.	2	с. 125, 1, 23 згори	«Думи мої, думи мої» (1839)	«Думи мої, думи мої» (1840)
Грецька література і Шевченко	2	с. 168, 1, 20 згори	(Хіос, 2001).	(Хіос, 2011).
Грузинська література і Шевченко	2	с. 189, 2, підпис під ілюстрацією	Т. Шевченко. Художник. Тбілісі, 1954.	Т. Шевченко. Художник. Тбілісі, 1964.
Густиня	2	с. 225, 1, 10 знизу	М., 1948.	М., 1848.
Данченко С. В.	2	с. 279, 1, 7–9 знизу	драм. поеми А. *Малишка* «Здавалося б, одне лиш слово…» (1984). Це було першопрочитання твору на сцені	«Здавалося б, одне лиш слово…» (1984) за драм. поемою А. *Малишка* «Тарас Шевченко».

Стаття	Том	Сторінка, колонка, рядок	Надруковано	Треба
Дарчі написи	2	с. 284, підписи під ілюстраціями	Дарчий напис Шевченка Р. Чернявському на титулі «Гайдамаків». СПб., 1841 Дарчий напис Шевченка О. Лазаревському на авантитулі «Кобзаря». СПб., 1860	Дарчий напис Шевченка Р. Чернявському на 5-й сторінці «Гайдамаків». СПб., 1841 Дарчий напис Шевченка О. Лазаревському на шмуцтитулі «Кобзаря». СПб., 1860
Дитинство Шевченка	2	с. 347, підпис під ілюстрацією	Колишній маєток П. В. Енгельгардта. Шевченкове. Черкаська обл. Сучасне фото	Будівля Літературно-меморіального музею Тараса Шевченка, зведена на території батьківської садиби Шевченка (1935–1939)
«Домашняя беседа»	2	с. 399, 2, підпис під статтею	*Валентина Ігнатенко*	*Валентина Гнатенко*
Донцов Д.	2	с. 404, 1, 12 згори	30.02.1973	30.03.1973
Дорошенко Д. І.	2	с. 409, 2, 9 згори	Искусство. 1914. № 2	Искусство в Южной России. 1914. № 1/2
Енгельгардта Павла Васильовича портрет	2	с. 497, 2, 6 знизу	*ПЗТ: У 10 т*. Т. 7. № 2.	*ПЗТ: У 12 т*. Т. 7. № 2.
Єнджеєвич Є.	2	с. 562, 1, 5 знизу с. 562, 2, 21–22 згори	«Наймичка» (1981), «Близнецы» (1986). Najmitka. Lublin, 1981; Bliźniaki. Lublin, 1986.	«Наймичка» (1981). Najmitka. Lublin, 1981.
Єфремов С.	2	с. 577, 1, 18–20 згори	1920 емігрував за кордон. Після т. зв. амністії для контрреволюціонерів 1921 повернувся в Україну і	Зі встановленням радянської влади в Україні переховувався аж до т. зв. амністії для контрреволюціонерів,
Жанен Ж.-Ґ.	2	с. 580, 2, 23 згори	(1848. № 12; 1849. № 1)	(1848. Т. 91–92. № 11–12)
Жанри в образотворчому мистецтві Шевченка	2	с. 582, 2, підпис під ілюстрацією с. 583, 1, 3 згори	Т. Шевченко. Казарма. Папір, сепія. 1856—1857 «Казарма» (1856—57)	Т. Шевченко. Казарма. Папір, сепія. 1847 «Казарма» (1847)

Стаття	Том	Сторінка, колонка, рядок	Надруковано	Треба
Жемчужников О. М.	2	с. 604, 1, 8–9 згори	*Новицький М.*, *Дорошенко К*. Невідомі листи до Шевченка // Радянська Україна.	*Новицкий М.*, *Дорошенко Е*. Неизвестные письма к Шевченко // Советская Украина.
«Життя й революція»	2	с. 617, 2, 22 згори	сучасників і досвіду»	сучасників і досліду»
«Живописная Украина»	2	с. 618, 2, 8–9 знизу	На вкладеному аркуші, наклеєному на звороті титульної сторінки, сформульовано програму:	На вкладеному аркуші, наклеєному на звороті титульної сторінки (у збереженому прим.), сформульовано програму:
		с. 621, 2, 20–21 згори	На вкладеному аркуші, наклеєному на звороті обкладинки	На четвертій сторінці обкладинки
		с. 621, 2, 6 знизу	*Владич Л*. «Живописная Украина»	*Владич Л*. «Живописна Україна»
		с. 621, 2, 3 знизу	Альбом офортів. К., 1995	Альбом офортів. К., 1993
Жінки в житті Шевченка	2	с. 625, 1, 8 згори	вони зустрілися 17 берез. 1857 в Москві	вони зустрілися 17 берез. 1858 в Москві
Заблоцький-Лада Т.	2	с. 654, 1, 10 знизу	переписані латино-польс. транскрипцією	переписані польс. латинкою
Запорозька Січ	2	С. 691, 1, підпис під статтею	*Володимир Щербак*	*Віталій Щербак*
Здоров'я Шевченка	2	с. 721, 1, 9–10 знизу	**Повернення із заслання і період із серп. 1857 по груд. 1859.**	**Після заслання: період із серп. 1857 до кінця життя.**
Між статтями Зленко Г. Д. і «Знай службу!»	2	с. 737, 2		**«ЗЛОНАЧИНА́ЮЩИХ СПИНИ́ »** — див. *«Молитва»*.
Зорівчак Р. П.	2	с. 747, підпис під статтею	*Володимир Мовчанок*	*Володимир Мовчанюк*
Перелік ілюстрацій, вміщених на кольоровій вкладці	2	с. 755	Табл. VIII, іл. 3. Табл. VIII, іл. 4. Табл. IX, іл. 5. Табл. IX, іл. 6.	Табл. VIII, іл. 1. Табл. VIII, іл. 2. Табл. IX, іл. 1. Табл. IX, іл. 2.

Наукове видання

ШЕВЧЕНКІВСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

В 6 ТОМАХ

том 3
І–Л

Консультативна група:
С. А. Гальченко (керівник), В. І.Дудко, С. А. Захаркін, О. О. Федорук
Бібліографія: *О. О. Козак*
Ілюстративний ряд: *М. В. Юр, Ю. І. Соколюк,* редактори відповідних розділів
Художній редактор: *М. В. Юр*. Художник обкладинки: *О. Г. Григір*
Художньо-технічний редактор: *Т. Г. Масленнікова*
Літературні редактори: *Р. В. Горбовець, С. А. Нілова, Г. В. Мостова*. Редактор: *М. С. Смілянська*
Комп'ютерний набір: *М. М. Гусєва, О. В. Лігостова, Б. Ю. Поклад, М. С. Смілянська, Т. В. Стальна*
Комп'ютерна верстка, макет та опрацювання ілюстрацій: *Т. Г. Масленнікова*
Коректор: *С. І. Гайдук*

На фронтиспісі: *Т. Шевченко. Автопортрет. Папір, сепія. 1849*
Для заставок використано: *Т. Шевченко. Мис Байгубек. Папір, акварель. 1848*

Надруковано

Підп. до друку 3.09.2013. Формат 84×108/16. Ґарнітура Times. Папір офсетний № 1. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 93,5. Умовн. фарбовідб. 93,5. Обл.-вид. арк. 119,4.
Наклад 2000 прим. Зам. №

Ш37 Шевченківська енциклопедія : в 6 т. — Т. 3: І–Л / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; редкол. : М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. — К., 2013. — 888 с. : [1176] іл. + кольор. вклейка.

ISBN 978-966-02-6420-5

ISBN 978-966-02-6542-4 (т. 3)

Викладено основні відомості про життя, творчість і особистість Тараса Шевченка, його епоху та оточення, місце в національній та світовій культурі, підсумовано понад півторасторічний досвід вивчення всіх аспектів шевченкіани в українському та зарубіжному шевченкознавстві.

Третій том містить 1192 статті.

ББК 84.4УКР